

अस्य पुनर्मुद्रणाया सर्वेऽधिकारा एतत्सस्था-
कार्यगृहकानामायत्ता स्थापिता ।

TATTVĀRTHĀDHIGAMASŪTR

(A Treatise on the Fundamental Principles of Jainism)

Part I—Chapters I—V.

BY

HIS HOLINESS S'RĪ UMĀSVĀTĪ VĀCHĀ

TOGETHER WITH

His connective verses commented upon by
S'RĪ DEVAGUPTASŪRĪ & S'RĪ SIDDHASENAGANĪ

AND

His own gloss elucidated by
S'RĪ SIDDHASENAGANĪ

EDITED WITH

INTRODUCTION IN ENGLISH & SANSKRIT

BY

HIRALAL RASIKDAS KAPADIA, M A,
Translator of Nyāyakusumāñjali, S'ringāravairāgyataranginī, etc

---

PUBLISHED BY

JIVANCHAND SAKERCHAND JAVERI,
A Trustee of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund

All rights reserved

First Edition]

A D 1926

[1250 ~

Price Rs. 6-0-0.

Printed by M N Kulkarni, at the Karnatak Printing Press
318/A Thakurdwar, Bombay

AND

Published by Jivanchand Sakerchand Javeri Trustee, Sheth Devchand
Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund,
114/116 Javeri Bazar, Bombay

Dedication
TO
THE CALM HOLY & AUSTERE
ĀCHĀRYA S'RĪ 1008 VIJAYASIDDHISŪRIS'VARA
THE HEAD OF THE TAPĀ GACHCHHA.

Your great and incomparable merits such as control over senses, have captivated my heart. Your selflessness and the subjects you set for delivering sermons are indescribable. My entire family owes a debt of gratitude to your Holy self for the fatherly tenderness and with which you have drawn us to the path of religion.

I beg leave to dedicate this invaluable work to you as an humble holy offering in recognition of the incomparable services rendered to the spread of *Jaina* literature by placing at my disposal manuscripts that you were careful to go through and by giving me on all occasions and at all times your advice, help, advice and guidance in every matter of difficulty, my task of publication as easy and smooth as it

is tribute as a spontaneous and heart-felt offering
the contrary

efforts that the *Jaina* scholars—the ascetics
in the past to spread the sacred literature
were love of learning and knowledge and
them to Lord *Mahāvira* of holy and
work is like a mere drop in the
I have been able to do so far is the
encouragement. With the prayer and
by your grace and favour,

I beg to remain,
most obedient servant,
D. SAKERCHAND JAVERI

प्रशांत तपस्वी तपोमच्छानार्थ धीमन् १००१

विजयसिद्धिसरीश्वर.

जन्म वि स १९११ भावणपुत्र १० राजनगरे दीक्षा वि स १९३४ चैष्ठकृष्ण २ राजनगरे
पयासपद वि स १९५७ भाषावृत्त ११ मृगपुरे सूरिपद वि स १९७५ भाषावृत्त ५ महेशानपुरे

समर्पणपत्रम् ।

अयि प्रशमपीयूषयोनिधि शान्त-तपोमूर्ति-शूरिमन्त्राराधक-तपागच्छाधिपति-
 प्रातःस्मरणीय-आचार्यवर्य श्री १००८ विजयसिद्धिसूरीश्वरपादाः ।
 समाकृष्टमस्मिन् मचेतो भगवत्पादानामप्रतिभः श्रमदमादिगुणगणैः । सुविहितनामधे-
 याना भवता गभीरता, “ मुधादायी मुधाजीरी ” इत्यादिशास्त्रीयवचनानुसा-
 रिण्युपदेशप्रवृत्तिश्चापूर्वा वर्तत इति तु सर्वजनाऽग्निगानमेव । “ सा मम समग्रस्य
 कृदुन्वस्य सधर्मजीवन निर्मातुमतीरोपयोगिन्यभूत् ” इत्येतत् सूचयति खलु
 मा प्रति निरतिशयं वात्मल्य मदा सस्मरणीयाना श्रीमताम् । समग्रप्रा-
 णिगणहितपरायणाना भगवत्पादाना प्राग् दर्शिताया एतस्याः
 स्तुत्योपकृतेस्तथा ‘ अस्मदीयसंस्थायै श्रीमद्भिर्गितीर्यमाणायऽ-
 नर्घ्यानुमतेर्विश्वोपकारकमर्वात्तमसाहित्यसशोधनप्रचारकर्मणि
 स्वकीयस्वहस्तसशोधितानेकशास्त्रप्रतिप्रदानादिना मम परो-
 पकारैकनिष्ठैर्मुनिपुङ्गवैर्मगद्भिर्विहित भूरि भूरि साहाय्य ’
 तस्य च चिरस्मरणाय महनीयेभ्योऽपि महनीये
 भवता कराम्भोजे समर्प्यतेऽयमपूर्वग्रन्थो-
 मया भवदभिलाषाद्वतेऽपि ।

सकलवस्तुतत्त्वप्रज्ञापके श्रीमहावीरदेवशासने द्रव्यानुयोगाद्यनेकमेदभिन्नं ज्ञाना-
 दिरत्नत्रयप्रापकमत्त एव मकरुशास्त्रेभ्योऽतिशयितं त्रिभुवनाश्रयैकर साहित्यनिधानं
 वरिवर्ति, तस्य प्रचारकर्मणि चतुर्विंशदतिशयशालि मकलसुरासुरससेवित-
 सकलोपमातीत देवाधिदेव-श्रीमहावीरदेवाज्ञापारिपालनपरैः श्रीवीरशासन-
 वियत्प्रकाशनहिमाशुभिर्महर्षिभिः शासनरसिक-श्राद्धरत्नैश्च कामं काम
 व्यवसित तस्याग्रे मम प्रयत्नास्तु सर्वथाऽकिञ्चित्करा एव, तथापि ते
 फलेग्रहिणोऽभूवन् तत् कृपावता भवादृशा कृपाफलमित्येव
 मन्येऽहम् । साहित्यप्रचारकस्य मम स्वल्पा अपि यत्नाः फल
 वैपुल्यभाजो भवन्तिवति मनोऽभिलाष विरमाम्यहम् ।

मोहमयीनगर्याम्
 वि स १९८२
 द्वितीयचैत्रशुक्ल-
 त्रयोदश्या रविवसरे
 (महावीरजन्मजयन्तीदिने)

भवदीयचरणसेवासमुत्सुकः
 साकरचन्द्रात्मजो जीवनचन्द्रः ।

Dedication
TO
THE CALM HOLY & AUSTERE
ĀCHĀRYA ŚRĪ 1008 VIJAYASIDDHISŪRISVARA
THE HEAD OF THE TAPĀ GACHCHHA

Your great and incomparable merits such as control over *vaśa* etc., have captivated my heart Your selflessness and the subjects you select for delivering sermons are indescribable My entire family is under a deep debt of gratitude to your Holy self for the fatherly tenderness and care with which you have drawn us to the path of religion

I beg leave to dedicate this invaluable work to you as an humble tribute and holy offering in recognition of the incomparable services you have rendered to the spread of *Jaina* literature by placing at my disposal rare manuscripts that you were careful to go through and correct yourself and by giving me on all occasions and at all times your invaluable sympathy, help, advice and guidance in every matter of difficulty, thus rendering my task of publication as easy and smooth as it could become

I am paying this tribute as a spontaneous and heart felt offering in spite of your wishes to the contrary

Compared with the efforts that the *Jaina* scholars—the ascetics and laymen as well, have made in the past to spread the sacred literature of Jainism far and wide, out of mere love of learning and knowledge and as a matter of pious duty owed by them to Lord *Mahāvīra* of holy and imperishable memory, my publishing work is like a mere drop in the ocean But I do feel that what little I have been able to do so far is the fruit of your Holiness's blessing and encouragement With the prayer and wish that my work may grow and prosper by your grace and favour,

I beg to remain,
Your most obedient servant,
JIVANCHAND SAKERCHAND JAVERI

FOREWORD.

literature, comprising as it does almost all the branches that
of ancient Indian literature, holds no insignificant niche
hat literature. It is considerable even as it is at present,
former times. This is not the proper place to enu-
s and their works that constitute the glory of that
hat the Jain writers had flourished in great abun-
is evident from the vast stock of literature that
though it is yet in an unexplored state. Their
as well as language is manifest to those who

ature at large, Jain literature too has been
e it met with at the hands partly of alien
ious jealousy and from the peculiarities
when there was no other alternative
literature but that of burying it in
od employed for the safety of the
rther diminishing the stock, and
st chance of its being further
task of being the hereditary
the traditions of their fore-
such collection to see the
of them, and the works
ts. It is very strange
when there is peace
the development of
ie destruction of the
Ja among the followers
urther expansion, the faith
it was during this time that
ce of external rites and ceremo-
in the direction of education and
inner spirit of faith. It is only very
al of a salutary character is visible.
ve mentioned, the literary results of the

THE LATE SHETH DEVCHAND LALBHAI JAVERI

BORN 1863 A. D. SURAT

DIED FIFTH JANUARY 1962 A. D. BOMBAY

श्रेष्ठी देवचन्द लालभाई जहवेरी

जन्म १९०९ वैश्रमादे
काँतेकपुरव्रकादश्यां (दशरीपावलीदिने)
मुम्बई

निर्याणम् १९६२ वज्रमा दे
पौषहृष्णनृतायायाम् (मकरसप्तमिदिने)
माहमयीनगर्याम्,

prepared for us. It seems he has intermixed therein at times different readings and a few words added as a matter of explanation. We were late in respectfully drawing the attention of *Upādhyāya* to have given these separately. Nevertheless, we fully appreciate his zeal for making this work intelligible even to the laymen.

It may perhaps not be out of place to give in short a history of the fund that has led to the publication of the Series. The late Sheth Devchand Lalbhai Javeri, in whose memory this fund has been inaugurated, left by his will a sum of Rs. 45,000 along with other sums to be spent in various other matters, to be devoted to some benevolent purposes. This amount was further enhanced by a sum of Rs. 25,000 set apart by Mr. Gulabchand Devchand to be spent in some good purpose in the memory of the said Sheth Devchand Lalbhai. It was at the advice of Punyāsa Śrī Ānandāgata (Āgamoddhāraka Jaināchārya Ānanda-sāgarasūri) that these sums which made the original funds in Trust, were amalgamated, and the present Trust was inaugurated. At present the funds of this Trust amount to about Rs. 100,000, the original being further enhanced by the property of Bai Vyāhore the deceased daughter of the said Sheth Devchand Lalbhai which was directed to be made over to this Trust by her. Recently a sum of Rs. 2,000 has been added to this fund as suggested in his will by the late Sheth Naginbhai Ghelabhai, the nephew of the late Sheth Devchand Lalbhai and the managing trustee of this fund, who died at an early age of 45. The object of this Trust is to devote the interest on the funds for the preservation and the development of "the Jaina Svetāmbara Mūrti Pūjaka Religious Literature".

The first 56 volumes of this Series were issued during the period when Sheth Naginbhai was alive. But, after his premature death in Bombay on the 20th of November 1921 (the Kartika month of the Vikrama era 1978) the responsibility of publication has fallen on us. This is the 'Sixty seventh Volume' of the Series that is being published by this Trust.

Bombay,
JAVERI BAZAR,
1st August 1926

}

JIVANCHAND SAKERCHAND JAVERI,
A Trustee, for himself and Co Trustees

arduous labour and the great learning of the *Āchāryas* and the *Sādhus* of the faith, could not be made accessible

The author of this *Tattvārthadhigamasūtra*, the priceless work fit to be recommended as a text book of Jaina philosophy even to students of different Universities, is the well known *Vāchakanukhya Śrī Umāsvātī*, who is equally revered both by the *Śvetāmbaras* and the *Digambaras*. It is a matter of rejoicing that he has written a commentary (*Bhāṣya*) on it which has been ably expounded by many a learned saint out of whom *Śrī Siddha senagani* deserves special mention in this connection

We need not dilate upon the life of the author as this subject is treated by Prof *Hiralal Rasikdas Kapadia* M A in the introduction. He is the eldest son of the late Mr *Rasikdas Varaydas Kapadia* who was a staunch follower of Jainism, the religion of his predecessors, as could be distinctly seen even from the *Jama* temple he had at his residence in Surat

We shall be failing in our duty if we did not record our thanks to those who have helped us in one way or the other. At the very outset, we have to thank Prof *Kapadia* for having undertaken to edit this work. To his further credit it may be mentioned that in spite of his being engaged in editing and translating several works undertaken by him on behalf of *Śrī Āgamodaya Samiti* he complied with our request to write introductions both in English and Sanskrit. Our special thanks are due to *Āgamo dāhāraka Jaināchārya Śrī Ānandasāgarasūri* who has so willingly placed all his knowledge of the subject at the disposal of the editor. We have also to thank *Jaināchārya Śrī Vyayasiddhisūri*, who lent to us a manuscript of this work. We are indebted to *Jaina Silpa jyotisha vidyā mahodadhi Jaināchārya Śrī Jayasūri* who supplied the editor with a copy of *Tattvārthadhigamasūtra* formerly published at Ahmedabad by the late *Sheth Mansukhbhai Bhagubhai*, and his learned disciple *Pratāpamunji* as well, who procured for the editor a manuscript from the *Mohanlalji Jain Central Library* (Bombay). We offer our thanks to the trustees of this Library. We have also to thank the managers of the *Jainānanda pustakālaya* Surat, for a manuscript of this work which they supplied to us with great pleasure.

Furthermore, we are grateful to *Nyāyatīrtha Nyāyavisārada Upādhyāya Śrī Mangalaviyaya*, one of the learned disciples of the late *Śāstravisārada Jaināchārya Śrī Vyayadharmasūri*, who was held in high esteem by scholars oriental and occidental as well, for the errata he

किञ्चिद् विज्ञापनम्

श्रीचिकमादित्यात् १९७४ तमेऽब्दे 'एम् ए.' परीक्षोत्तीरणानन्तर 'विलसन' पाठशालाया मया गणिताध्यापकरूपदेऽङ्गीकृते जैनधर्मसिद्धान्तपरिशीलनाय समामादि कथमप्य-
वमरः । तत्पूर्वं केवल जैनसिद्धान्तस्य स्थूलस्वरूपं परमपूज्यतातपादेभ्यो मयाऽधि-
गतमासीत् । तत आरभ्य तस्य जिज्ञामातुरः प्रकट जासीत्, स चेदानीमवसरलाभा-
दतीतानुरागेण प्रवृत्ते । नाताप्रियग्रन्थालोचने मूलमदृष्टा व्यामङ्गे च सम्पन्ने मन्मनस्येव
बभूव राद्धान्तो ययाऽस्मिन् दर्शने प्राधान्येन वरीति स्याद्वादर्शली तथा नान्यत्रेति । पर
चेतदीयस्य विषयस्यात्यन्तदुरुहत्वात् को वाऽस्य शास्त्रस्य पारीणो मार्गदर्शकः लभ्येतेति
चिरमहर्दिव विचार्यमाणेऽस्मिन्नेन काले मांभागेन विद्वद्भ्यश्चिष्यवृन्दमहितैः पूज्यपाद-
साहित्यप्रचारक शास्त्रविशारद-जैनाचार्यश्रीविजयधर्ममूरिभिरिय मोहमयीनगरी यदृच्छयाऽ-
लङ्कृता । तेषां दर्शनलाभेन वृत्तार्तस्य नीरलाभ इत्यात्यन्त प्रमोदः समजनि ।

अथ सूरिमहाशयैः सहायाताना सर्वेषां परिचयोत्तरं मम मित्रस्यनुमारेण तदन्तेनासि-
न्यायविशारदन्यायतीर्थश्रीमद्भलविजयजैनसिद्धान्तपठनार्थं महा यथाभिलषितं दत्तो-
ज्वरः । क्रमशश्च तेभ्यः मकाशान्मयाऽन्यान्यजैनधर्मसम्बन्धिनोऽनेके विषया अधीताः,
मभाष्य तत्त्वार्थाधिगमसूत्रं चाध्येतुमारब्धम् । पथ्यमाने चास्मिन्नगत मयाऽस्य
षड्विंशिकावर्तन्ते । तासु श्रीसिद्धसेनगणिप्रणीता टीका पञ्चाध्यायान्ता मुद्रिताऽस्तीति ।
तस्याः प्राप्तयेऽतीव प्रयासोऽकारि, परन्तु स निष्फलो अभूव ।

कालान्तरे जैनशामनप्रभायकश्रीमोहनलालजीप्रशिष्यरत्नजैनशिल्पज्योतिषविद्या-
महोदयश्रीजयसूरयोऽत्रागतास्तेरात्मीयसङ्ग्रहस्थ मुद्रितपुस्तकमेकं पठनार्थं मां प्रति
दत्तम् । अनन्तर पठनक्रमे सशोधनपद्धतिर्दृष्टिपथमतीर्णा । तदैव चेतसि मनीषा
भूव यदस्य सर्वाभ्यर्हितनिग्रन्थस्य विषयोल्लेखादिपूर्वकं पुनर्मुद्रणं करणीयं येनास्य दौर्लभ्य
छानपरिश्रमः दूरीकृतः स्यादिति । एतत् श्रीशुतजीवनचन्द्राय सहेतुकं निवेदितम् ।
तत्क्षणमूरीकृतं च मुद्रापणं तेन श्रेष्ठिरेण । पुनरपि महती चिन्ताऽपतिता, सा
चेत्यम्—काय स्वपरममयाभिज्ञश्रीसिद्धसेनगणिप्रणीतव्याख्यालङ्कृतोऽनेकानेकग्रन्थग्रन्थ-
निष्ठातवाचकरुच्यसङ्घवस्तत्त्वार्थाधिगमः क्व चागमाल्पप्रवेशिनी मे मतिरिति शोधन-
कर्म मया पूर्वं नाङ्गीकृतं, परन्तु आगमोद्धारकजैनाचार्यश्रीआनन्दसागरसूरीश्वरा
मुद्राप्यमाणपुस्तिकापलोकनसंस्करणादौ साहाय्यं दास्यन्तीति श्रेष्ठिवरेणाश्वासने दत्ते
शोधनकार्यमङ्गीकृतं मया ।

विषयसूचीपत्रम्—TABLE OF CONTENTS

	पृष्ठाङ्कः
समर्पणपत्रम्	५
Dedication (अर्पणपत्रिका)	७
Foreword (अग्रवचनम्)	९-११
किञ्चिद् विज्ञापनम्	१३-१४
प्रस्तावना	१५-३१
Preface (आमुत्तरम्)	1-3
Introduction (उपोद्घातः)	4-10
स्वोपज्ञाः सम्बन्धकारिकाः (टीकाद्वयममलङ्कृताः)	१-२४
तत्त्वार्थाधिगमसूत्र (स्वोपज्ञभाष्यसमेत श्रीसिद्धसेनगणिकृतटीकाविभूषितम्)	२५-४४१
प्रथमोऽध्यायः	२५-१३५
द्वितीयोऽध्यायः	१३६-२२७
तृतीयोऽध्यायः	२२८-२७०
चतुर्थोऽध्यायः	२७१-३१४
पञ्चमोऽध्यायः	३१५-४४१
सूत्रक्रमेणान्तराधिकारसूचा	४४३-४६७

किञ्चिद् विज्ञापनम्

श्रीचिकुमादित्यात् १९७४ तमेऽब्दे 'एम् ए.' परीक्षोत्तीरणानन्तर 'विल्सन' पाठशालाया मया गणिताध्यापकपदेऽङ्गीकृते जैनधर्मसिद्धान्तपरिशीलनाय समामादि कथमप्यनमरः । तत्पूर्वं केवलं जैनसिद्धान्तस्य स्थूलस्वरूपं परमपूज्यतातपादेभ्यो मयाऽधिगतमासीत् । तत् आरम्भ्य तस्य जिज्ञासादुरः प्ररूढ आसीत्, स चेदानीमनसरलाभादतीतानुरागेण वृद्धे । नानाविधग्रन्थालोचनं सूक्ष्मदृष्ट्या व्यामङ्गे च सम्पन्ने मन्मनस्वेवं बभूव रात्रान्तो ययाऽस्मिन् दर्शने प्राधान्येन वरीरिति स्याद्वादशैली तथा नान्येति । पर चैतदीयस्य विषयस्यात्यन्तदुरूहत्वात् को वाऽस्य शास्त्रस्य पारीणो मार्गदर्शकश्च लभ्येतेति चिरमहर्दिष विचार्यमाणेऽस्मिन्नेव काले सांभाष्येन विद्वद्भिर्यशस्विभिरुन्मदहितैः पूज्यपादसाहित्यप्रचारक शास्त्रविशारद-जैनाचार्यश्रीविजयधर्मसूरिभिरिय मोहमयीनगरी यदृच्छयाऽलङ्कृता । तेषां दर्शनलाभेन लुपार्तस्य नीरलाभ इत्यात्यन्त प्रमोदः समजनि ।

अथ सूरिमहाशयैः सहायाताना सर्वेषां परिचयोत्तरं मम निश्चिन्तुमारेण तदन्तैवासिन्यायविशारदन्यायतीर्थश्रीमद्भलविजयधर्मजैनसिद्धान्तपठनार्थं मह्यं यथाभिलषितं दत्तोऽनसरः । क्रमशश्च तैभ्यः सकाशान्मयाऽन्यान्यजैनधर्मसम्बन्धिनोऽनेके विषया अधीताः, मभाष्यं तत्त्वार्थाधिगमसूत्रं चाध्येतुमारब्धम् । पठ्यमाने चास्मिन्नपगतं मयाऽस्य षड्विंशतीकावर्तन्ते । तासु श्रीसिद्धसेनगणिप्रणीता टीका पञ्चाध्यायान्ता मुद्रिताऽस्तीति । तस्याः प्राप्तयेऽतीव प्रयासोऽकारि, परन्तु स निष्फलो बभूव ।

कालान्तरे जैनशामनप्रभाकरश्रीमोहनलालजीप्रशिष्यरत्नजैनशिल्पज्योतिषविद्यामहोदधिश्रीजयसूरयोऽत्रागतास्तैरात्मीयसङ्ग्रहस्थ मुद्रितपुस्तकमेकं पठनार्थं मां प्रति दत्तम् । अनन्तरं पठनक्रमे सशोधनपद्धतिर्दृष्टिपथमतीर्णा । तदैवं चेतसि मनीषा नभूव यदस्य सर्वाभ्यर्हितनिगन्धस्य विषयोल्लेखादिपूर्वकं पुनर्मुद्रणं करणीयं येनास्य दौर्लभ्यं छात्रपरिश्रमश्च दूरीकृतः स्यादिति । एतत् श्रीयुतजीवनचन्द्राय सहेतुकं निवेदितम् । तत्क्षणमूरीकृतं च मुद्रापणं तेन श्रेष्ठिरेण । पुनरपि महती चिन्ताऽपतिता, सा चेत्यम्—कायं स्वपरममयाभिज्ञश्रीसिद्धसेनगणिप्रणीतव्याख्यालङ्कृतोऽनेकानेकग्रन्थग्रयननिष्णातवाचकर्यसद्व्यस्तत्त्वार्थाधिगमः कः चागमाल्पप्रवेशिनी मे मतिरिति शोधनकर्म मया पूर्वं नाङ्गीकृतं, परन्तु आगमोद्धारकजैनाचार्यश्रीआनन्दसागरसूरीश्वरा मुद्राप्यमाणपुस्तिकापलोकनसत्करणादौ साहाय्यं दास्यन्तीति श्रेष्ठिवरेणाश्वासने दत्ते शोधनकार्यमङ्गीकृतं मया ।

अथ कार्यारम्भे 'श्रीमोहनलालजीजैनसेन्द्रलालबेरी'तः तत्त्वार्थाधिगमसूत्रस्य श्रीसिद्धसेनगणिकृतटीकायाः प्रतिः श्रीजपसूरिप्रधानशिष्यश्रीमत्प्रतापमुनिद्वारा समासादिता । प्रत्यन्तर च लब्ध श्रीजीवनचन्द्रात् । तदनन्तर मुद्रणालयपुस्तिका समारब्धा । पाठान्तरार्थं श्रीजपसूरिदत्तमुद्रितपुस्तकस्य 'बैङ्गालएशियाटिकसोसायटी' प्रकाशितस्य पुस्तकस्य चोपयोगः कृतः । एषामादर्शपुस्तकानां कस्य ग-वेति सज्ञा निर्धारिता । सन्दिग्धस्थलेषु साधनीभूतायाः सूर्यपुरस्थजैनानन्दपुस्तकालयप्रतेस्तु साक्षादुल्लेखः ।

पञ्चाध्यायपर्यन्तमुद्रणालयपुस्तिकायाः प्रायः समाप्तौ सत्या विषयसूचकानां पार्श्व-निर्दिष्टटिप्पनिकानां मयोल्लेखोऽकारि येन सुलभतया सर्वेषां विषयाकलनं स्यादिति । अनन्तरं मुद्रणालयपुस्तिका जैनसिद्धान्तपारङ्गतश्रीआनन्दसागरसूरिसविधे प्रहिता । मध्यनुकम्पाद्रहदयैस्तेर्मदभ्यर्थनया प्रायः सर्वत्र आगमोद्धृतपाठस्यलच्छायाभिः पञ्चमाध्याये टिप्पनीभिश्च सा विभूषिता । सशोधनकार्ये चातीव साहाय्यमकारीति तेषां परोपकृतिसौजन्यं वर्णयितुं न पारये ।

ग्रन्थार्थस्य परिसमाप्तौ प्रकाशकाय मया सूचितं यदस्य शुद्धिपत्रं सार्वसिद्धान्ततत्त्ववेदिना मुनिवरेण तज्जगृहस्थेन वा यदि क्रियेत तर्हि महान् लाभो भविष्यति ग्रन्थोऽपि विशेषतः आदरणीयः स्यादिति । तद्रीकृत्य तेन विज्ञप्तजैनशासनसेनाहेवाकैः उपाध्यायश्रीमङ्गलविजयैर्मत्प्रोत्साहनगर्भितमेतत् कार्यं स्वीकृतम् । 'उग्रसेन' (आग्रा) पुरस्थश्रीविजयधर्मलक्ष्मीज्ञानमन्दिरस्य ३२६ पत्रात्मिकां श्रीविक्रमात् १७२२ तमे वर्षे ज्येष्ठकृष्णद्वितीयायां लिखितां नात्यशुद्धां प्रति समादाय शुद्धिपत्रं पाठान्तरसमेतं स्वानुभगम्यपाठकलितं तैरकारीति तेषां कियान् परिश्रमो बभूवेति विद्वांस एव जानीयुः ।

अन्ते यैर्यैर्महानुभावैर्येन केनापि साहाय्यदानेनाहमृणीकृतं तेषां सौजन्यं सस्मरन् पठनपाठनप्रवणपण्डितवर्येभ्यः स्खलितस्यलसम्बन्धिनीं क्षमां याचमानोऽस्माद् विज्ञापनप्रस्तावाद् विरमामि—

रसिकनन्दनः कापडियेत्युपाहो

हीरालालः ।

प्रस्तावना

“यस्य निखिलाश्च दोषा न सन्ति सर्वे गुणाश्च विद्यन्ते ।

ब्राह्मणं वा विष्णुर्वा हरौ जिनो वा नमस्तस्मै ॥ १ ॥”

मनीषिमनोमानसमरालानां तमस्तिरस्कारतत्परतराणिविधानवेषधमा पञ्चशतीप्रकरण-
प्रणेतृणां वाचकर्यविबुधविख्यातानां शुनिमूर्धमुकुटमणीनां श्रीउमास्वातीनां प्रिये उक्तु कः
क्षमः ? । तथापि स्याद्वादार्थलीमलङ्घितस्य लोकालोकाकलनैरुक्तुश्लमर्षजसूत्रितस्य रागा-
रातिपराजयपारीणस्य च जैनदर्शनस्यानुरागेण ‘शुभे यथाशक्ति यतनीय’मिति च न्यायेन
क्रियतेऽस्य प्रयासो मया मन्दमतिना । तत्र प्रथमे प्रस्तूयते ग्रन्थविचारः—

तत्त्वार्थाधिगमसूत्रेतिनामधेयस्यास्य महानिगन्धस्य भवति नाम्नैव विषयव्यक्तीकरणम् ।
जीनाजीवादिस्वरूपतत्त्वार्थविपरणादेवैतन्नामसार्थक्यम् । जैनसाहित्यस्य द्रव्यानुयोगादिचतुर-
नुयोगादिषु प्रधानतया प्रथमे द्रव्यानुयोगेऽस्य समावेशः ।

ग्रन्थादौ भाष्यभूमिकायां प्रस्तावरूपाः ३१ सम्बन्धकारिकाः सङ्गृहीताः । तदनन्तर
प्रथमेऽध्याये सम्यक्त्व निक्षेप निर्देश ज्ञान-नयादीनां स्वरूपाणि व्याख्यातानि, द्वितीये जीवल-
क्षणम्, आप्तशमिकादिभावानां ५३ भेदाः, जीवभेदाः, इन्द्रियाणि, आयुषः स्थितिः;
अध्याय
विचार
लोकप्रज्ञप्तिनामके तृतीये नरक-नारकाणां विचारः, मनुष्यक्षेत्रवर्णन, तिरश्चामधि-
कारः, देवगतिप्रदर्शननाम्नि चतुर्थे देवविचारः, तदादीनामायुषो जघन्योत्कृष्टताः;
पञ्चमे धर्मास्तिकायादिकाजीवव्याख्या, द्रव्यलक्षणं च, षष्ठे आस्रवप्रस्तानः, अनगारागारिधर्म-
प्ररूपके सप्तमे देशविरतिसर्वविरतिविचारः, अष्टमे उन्धविचारः, नवमे सत्परनिर्जराविचारः;
दशमे मोक्षतत्त्वाधिकारविचारः, तदन्ते उपसंहाररूपेण मोक्षमार्गः स्पष्टतया प्रतिपा-
दितः संक्षेपेण ॥

सूत्रपरिमाणं प्रायः १९८ श्लोकाः । भाष्यप्रमाणं २२०० श्लोकाः, तत्र
सूत्रादि
परिमाणम्
प्रारम्भे ३१, प्रथमाध्यायान्तिमसूत्रभाष्ये ९ (४+५), षष्ठाध्यायनवमसूत्र-
भाष्ये १, अन्ते ३२ कारिकाः प्रणीताः । श्रीसैद्धसेनीयटीकापरिमाणं १८२८२ ।
अत्रैतहीकाप्रान्तस्थप्रशस्तिगतनिम्नलिखितश्लोकौ प्रमाणम्—

“अष्टादश सहस्राणि, द्वे शते च तथा परे ।

अशीतिरधिका द्वाभ्यां, टीकायाः श्लोकसङ्ग्रहः ॥ १ ॥

मूलसूत्रप्रमाणं हि, द्विशतं किञ्चिद्नरुम् ।

भाष्यश्लोकस्य मानं च, द्वाविंशतिः शतानि वै ॥ २ ॥”

एतेषु दशाध्यायेषु विभक्तानां सूत्राणां सख्या ३४४ इति श्वेताम्बराणां मान्यता, दिगम्बरास्तु तत्सख्या ३५७ मन्यन्ते । यत उभयोरपि सम्प्रदाययोर्माननीयस्यास्य ग्रन्थस्य सूत्रेषु सङ्ख्याभिन्नता पाठान्तराणि च सन्ति । दिगम्बरेण्यस्य ग्रन्थस्य मोक्षशास्त्ररूपेणापि प्रसिद्धिः । एकशः पाठकरणेन एकोपवासोपाजितपुण्यं च भवतीति गरीयसीय समादृतिः । ,

उक्तं च—

ग्रन्थस्य महत्त्वम् “दशाध्यायपरिच्छिन्ने, तत्त्वार्थे पठिते सति ।
फलं स्यादुपवासस्य, भाषितं मुनिपुङ्गवैः ॥ १ ॥”

अस्य सार्वसिद्धान्तसारभूतस्य ग्रन्थस्य यद् महत्त्वं तदनुमीयते तदुपरि सस्कृत हिदी-गुजराती कर्णाटकीय-आङ्ग्ल-जर्मन भाषासु लिखिताना उपलब्धविवरणाना दर्शनात् । एतेषां किञ्चित् स्वरूपं विचार्यते । तत्र श्वेताम्बरसम्प्रदाये—

१ तत्त्वार्थसूत्रभाष्य २२०० श्लोकप्रमाणक वाचकवर्थश्रीउमास्वातिविरचितम् ।

२ श्रीसिद्धसेनदिवाकरगुम्फित गन्धहस्तिमहाभाष्यम् (१) ।

३ श्रीदिन्नगणिशिष्यसिंहसूरिप्रशिष्यसिद्धसेनगणिकृता भाष्यानुसारिणी १८२८२ श्लोकपरिमिता टीका ।

श्रीहरिभद्रसूरिप्रणीता भाष्यानुसारिणी ११००० श्लोकपरिमिता टीका ।

५ न्यायविशारदन्यायाचार्यमहामहोपाध्यायश्रीयशोविजयविरचिता टीका भाष्य-तर्कानुसारिणी ।

६ श्रीमलयगिरिसूरिसद्व्या टीका ।

७ श्रीतत्त्वार्थटिप्पणक चिरन्तनमुनिवर्षप्रणीतम् ।

१ इदं भाष्यं पद्याध्यायपर्यन्तं ग्रन्थेऽस्मिन् मुद्रितमस्ति । २ अधुनेदं नोपलभ्यते ।

३ इयं टीका पद्याध्यायपर्यन्ताऽस्मिन् ग्रन्थे मुद्रिता, ज्ञेयमागस्तु भविष्यति मुद्रिता ।

४ “तत्त्वार्थमूलटीकाया हरिभद्रसूरि” इत्युल्लेखे प्रवचनसारोद्धारटीकाया ३३७तमे पन्ने । परम्परानुसारेण साधपद्याध्यायपर्यन्तं टीका श्रीहरिभद्रसूरिकृता, अवशिष्टा तु तच्छिष्यवर्गश्रीयशोभद्रसूरिभी रचिता ।

५ प्रथमाध्यायपर्यन्ता मुद्रापिता अमदावादस्थप्रेष्ठिवयमनगुप्तमादितु ननुमाणेकालभाइप्रेष्ठिप्रवरणे । तत् परमनुपठये ।

६ अस्या सम्मने श्रीमलयगिरिसूरिभिः प्रज्ञापनादृतौ निम्नलिखितोऽल्लेखो हेतुः —

यथा च प्रमाणवाधितत्वं तथा तत्त्वार्थटीकाया भावितमिति ततोऽनघायम् ।

७ इदं अमदावादस्थमाणेकालभाइप्रेष्ठिवर्येण मुद्रापितम् ।

८ श्रीतत्त्वार्थाधिगमसूत्रस्य गुर्जरभाषायां 'विवेचनम् ।

९ सभाष्यतत्त्वार्थाधिगमसूत्रस्य व्याकरणाचार्यपण्डितठाकुरप्रसादशर्मप्रणीतो हिन्दी-भाषानुवादः ।

१० श्रीतत्त्वार्थाधिगमसूत्रस्य डॉ० याकोबीमहाशयकृतो जर्मनभाषानिबद्धानुवादः ।

दिगम्बरसम्प्रदाये 'विवरणानि यथा—

११ जातसोमासाप्रणयितृश्रीसमन्तभद्रस्वामिकृतं ८४००० श्लोकप्रमाणकं गन्धर्व-स्तिमहाभाष्यम् ।

१२ श्रीपूर्वज्यपादस्वामिविरचिता सर्गार्थसिद्धिटीका ५५०० श्लोकपरिमिता (मुद्रिता) ।

१३ श्रीमद्भट्टकलङ्कदेसरचित तत्त्वार्थराजनातिक्रमश्लो० स० १६००० (मुद्रितम्) ।

१४ श्रीमद्विद्यानन्दिस्वामिप्रणीत तत्त्वार्थश्लोकार्तिकम् श्लो० स० १८००० (") ।

१५ श्रीश्रुतसागरसूरिविरचिता श्रुतसागरीटीका श्लो० स० ८००० ।

१६ श्रीश्रुतसागरसूरिप्रणीता तत्त्वार्थस्य सुखगोधिनीटीका ।

१७ श्रीविबुधसेनाचार्यकृता तत्त्वार्थटीका ३२५० ।

१८ श्रीयोगीन्द्रदेवकृता तत्त्वप्रकाशटीका ।

१९ श्रीयोगदेवगृहस्थाचार्यसन्द्व्या तत्त्वार्थश्रुतिः ।

२० श्रीलक्ष्मीदेवगृहस्थाचार्यकृता तत्त्वार्थटीका ।

१ अस्य द्वितीयावृत्ते प्रसिद्धिकता—मास्तर पुरुषोत्तमदास जयमल, सुरत । प्रथमावृत्ते तु न्हेसानाथप्रीधेयस्कर मण्डल प्रसेधकम् ।

२ मुन्वापुरीस्वश्रीपरमश्रुतप्रभावकमण्डलस्वत्वाधिकारिणि प्राकाश्य नीत । अस्मिन्नुपादे बहुव्यं स्वलना इत्युल्लेख अष्टमाङ्के विवेचने ।

३ सभाष्यतत्त्वार्थाधिगमसूत्रेतिनामकस्य नवमाङ्कग्रन्थस्योत्थानिकाधारेणात्रोल्लेख क्रियते, जैनग्रन्थावल्लया (४० ८८ ८९) तु कचिद् कचिद् मिश्रता इदयते ।

४ एतेषां जीवनरेखाऽऽलेखिताऽऽराधनाकोशे ।

५ अद्युना नोपलभ्यते इदं भाष्यं, किन्तु शतान्दीत पूर्वं तदभूदिति विदुषामुल्लेखात् प्रतिभाति ।

६ नन्दिसभाचार्या देवनन्दि-जिनेन्द्रबुद्धि-चन्द्रगोमि इत्यपराह्वया जैनाभिषेक-समाधिगतक-चिकित्साशास्त्र-जैनेन्द्रव्याकरणादिग्रन्थविधातार इमे पूज्यपादा ।

७ शकप्रष्टोशतान्दीजन्मपवित्रितपेटनगरा हिमशीतलनृपसभातारादेवीजेतार अष्टशती-बृहन्नयी-लघुन्नयी-रचयितार ।

८ अष्टसहस्रीप्रणेतार ६८१तमे शकसंवत्सरे जाता ।

९ शकसंवत्सरे १५५०तमे जाता यशस्तिलकनामचम्पूकयाया यशस्तिलकचन्द्रिकाटीकाकारा ।

२१ श्रीअभयनन्दिसूरिप्रणीता तात्पर्यतत्त्वार्थटीका ।

२२ तत्त्वार्थसूत्रव्याख्यान कर्णाटकीयभाषायाम् ।

२३ श्रीतत्त्वार्थाधिगमसूत्रस्य महाशयजगमन्दरलालजैनीकृतं आङ्ग्लभाषायां विवरणम् ।

अपर च हिन्दीभाषायां पञ्चदश टीका वर्तन्ते । तेषां नामाद्युद्धेष्टाय उपर्युक्तो नवमाङ्को ग्रन्थो द्रष्टव्यः ॥

ग्रन्थकारपरिचयः—

ग्रन्थकारनामादिषु श्वेतपटानां दिस्पटानां च नैकता । तस्मात् प्रथमतः श्वेताम्बरानुसारी वृत्तान्तो दृश्यते । तत्र उपर्युक्त ३४४ सूत्राणां तदुपरिकृतमाध्यस्य तत्पूर्वप्रणीतसम्बन्धकारिकाणां च प्रणेता उच्चैर्नागरशासीयमगवत्पादश्रीउमास्वातिस्वरयः । एतेर्जन्मना 'न्यग्रोधिका' पावनीकृता । 'वात्सी'गोत्रीया उमा माता 'कौमीपणी' गोत्राख्यः स्वातिः पिता चैषां जन्मदाता । अनयोर्नामधेययोः 'सयोजनेन तेषां नामनिष्पत्तिर्यथा र्वेण्यभट्टिसूरीश्वराभिधाने ।

इमे स्वरयः जन्मतो द्विजाः शिवादौ रक्ता आसन्, किन्तु जिनमूर्तिदर्शनात् जैनव्रतधारिणोऽभूवन्, क्रमेण पूर्वविदो भूत्वा वाचकेतिपदवीं प्राप्तवन्त इत्यवगम्यते श्रीगुणाकरसूरिकृतनिम्नोल्लेखदर्शनात्—

“ अन्यत्र देवान्तरे न तोपं—चित्तानन्दमुपयाति—उपैति उमास्वातिवाचकवत् । सोऽदृष्टपूर्वां जिनमूर्तिं दृष्ट्वा स्तुतिं पठितवान्—

पुनरेव तवाचष्टे, भगवन् ! वीतरागताम् ।

न हि कोटरसस्थेऽग्नौ, तस्मैवति शाङ्खलः ॥ १ ॥

ततोऽन्यत्र शिवादौ विरक्तो जिनधर्मदर्शनासक्तोऽभूदुमास्वातिर्द्विजसूत्ररात्तव्रतः सूरिपदमाप । क्रमात् पूर्वगतवेत्ता वाचकोऽभूत् ॥”

—भक्तामरस्तोत्रवृत्तौ (पृ० २९)

वाचकमुख्यस्य शिवश्रियः प्रशिष्याः, घोषनन्दिश्रमणस्य शिष्याः, वाचनया तु महावाचकश्रमणमुण्डपादस्य प्रशिष्याः वाचकपदवीसमलङ्कृता इमे उमास्वातयः ।

१ जैनेन्द्रव्याकरणस्य बृहद्वृत्तिकारा ७७५तमे शकसंवत्सरे जाता ।

२ श्रीलक्ष्मीसेनमहारकसत्कम् ।

३ जम्बूद्वीपसमासटीकायां श्रीविजयसिंहमुनीश्वरैरप्युक्तम्—

“ अस्य सद्गद्गारस्य उमा माता स्वाति पिता, तत्सम्बन्धमुमास्वाति ॥”

४ भयनामा पिता, भट्टिनाम्री मातेति विशेष ।

विहरमाणैश्च तैः 'कुसुमपुरे' पाटलीपुत्रनामधेयेऽय ग्रन्थः मन्दव्यः । अत्र च भाष्यान्ते
दत्ता निम्नलिखिता प्रशस्तिः प्रमाणम् ।

“ वाचकमुख्यस्य शिचःश्रियः प्रकाशयशसः प्रशिष्येण ।
शिष्येण घोषनन्दिक्षमणस्यैकादशाङ्गविदः ॥ १ ॥—आर्या
वाचनया च महावाचकक्षमणमुण्डपादशिष्यस्य ।
शिष्येण वाचकाचार्यमूलनाम्नः प्रथितकीर्तेः ॥ २ ॥
न्यग्रोधिकाप्रसूतेन विहरता पुरवरे कुसुमनाम्नि ।
कौभीपणिना स्वातितनयेन वात्सीसुतेनार्थम् ॥ ३ ॥
अर्हद्वचन सम्यग् गुरुक्रमेणागत समुपधार्य ।
दुःखार्तं च दुरागमविहतमर्तिं लोकमवलोक्य ॥ ४ ॥
इदमुच्येर्नागरवाचकेन सत्त्वानुकम्पया द्रव्यम् ।
तत्त्वार्थाधिगमाख्यं स्पष्टमुमास्वातिना शास्त्रम् ॥ ५ ॥”

वाचकवर्यश्रीउमास्वातीनां कृतयः—

- १ श्रीतत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् ।
- २ श्रीतत्त्वार्थाधिगमभाष्यम् ।
- ३ प्रशमरतिः ।
- ४ जम्बूद्वीपसमासप्रकरणम् ।
- ५ पूजाप्रकरणम् (एकोनविंशतिश्लोकात्मकम्) ।
- ६ श्रावकप्रज्ञप्तिः ।
- ७ क्षेत्रविचारः ।

१ धर्मरत्नप्रकरणप्रणेतृश्रीशान्तिसूरिभिरपि तत्प्रकरण (गा० १०३) स्वोपज्ञवृत्तावुक्तम्—

“ पूर्वगतवेदिना चोमास्वातिवाचकेन प्रणीतप्रवचनोपतिहेतुप्रशमरतितत्त्वार्थाधनेकमहाशाक्षेण । ”

२ प्रसिद्धपुस्तकसारेण ।

३ धर्मत्रिन्दो श्रीमुनिचन्द्रसूरिकृतटीकाया निम्नलिखितोल्लेख्यात्—

“ उमास्वातिरिचित्रश्रान्तरुद्रप्रसूतौ तु अतिथिशब्देन साध्यादयन्त्वारो गृहीता, ततस्तेषां सविभागं कार्यं
इत्युक्तम् । तथा च तत्पाठः—अतिथिसविभागो नाम अतिथयः साधयः साध्व्यः श्रावकाः आचार्याः तेषु गृहमुपागतेषु
भक्त्याऽभ्युत्थानासनदानपादप्रमार्जनमस्कारादिभिरचयित्वा यथाविभवशक्तिं अत्र पानं वस्त्रोपधालयादिप्रदानेन सवि-
भागं कार्यं इति । ”

४ श्रीहरिभद्रसूरिकृतटीकासमलङ्कृतोऽयं ग्रन्थो वाचकवर्यस्य कृतिरिति प्रतिभाति ।

५ नवमाङ्कग्रन्थोत्थानिकाया यशोमन्द्रचरित्रे वाचकवर्याणां कृतिरित्युल्लेखे, परन्तु प्रमाणानुपलब्ध्ये स
विचारणीयः ।

श्रीउमास्वातिमहर्षिभिः प्रकरणपञ्चशती प्रणीता इत्युल्लेखः श्रीजिनप्रभमूरिकृत-
तीर्थकल्पे प्रशमरतेः श्रीहरिभद्रकृतटीकाया च । अनेन एतेषा पञ्चशतप्रकरणप्रणेतृरूपेण
प्रसिद्धिः श्रेताम्बरसम्प्रदाये । स्थानाङ्गवृत्ति पञ्चाशकवृत्ति श्रीउत्तराध्ययनवृत्त्यन्तर्गत-
निम्नलिखितपाठा वाचकगर्भकृतोपलब्धग्रन्थेषु न दृष्टिपयेऽन्तरन्ति, अतोऽपि संभवति तेषाम-
न्यग्रन्थप्रणेतृत्वम् ।

“उक्तं च वाचकमुख्यैरुमास्वातिपादैः—

कृपणेऽनाथदरिद्रे व्यसनेप्राप्ते च रोगशोकहते ।
यद् दीयते कृपायादनुकम्पा तद् भवेद् दानम् ॥ १ ॥
अभ्युदये व्यसने वा यत् किञ्चिद् दीयते सहायार्थम् ।
तत्सद्ग्रहतोऽभिमत मुनिभिर्दानं न मोक्षाय ॥ २ ॥
राजारक्षपुरोहितमधुमुखमावलुङ्गपाशिषु च ।
यद् दीयतेऽभयार्थं तदभयदानं बुधैर्ज्ञेयम् ॥ ३ ॥
अभ्यर्थितः परेण तु यद् दानं जनसमूहमध्यगतः ।
परचित्तरक्षणार्थं लज्जायास्तद् भवेद् दानम् ॥ ४ ॥
नटनर्तमुष्टिकेभ्यो दानं सम्बन्धिग्रन्थुमित्रेभ्यः ।
यद् दीयते यशोऽर्थं गर्वेण तु तद् भवेद् दानम् ॥ ५ ॥
हिंसानृतचौर्योद्यतपरदारपरिग्रहप्रसक्तेभ्यः ।
यद् दीयते हि तेषां तज्जानीयादधर्माय ॥ ६ ॥
सप्ततृणमणिमुक्तेभ्यो यद् दानं दीयते सुपात्रेभ्यः ।
अक्षयमतुलमनन्तं तद् दानं भवति धर्माय ॥ ७ ॥
शतशः कृतोपकागे दत्तं च सहस्रशो ममानेन ।
अहमपि ददामि किञ्चित् प्रत्युपकाराय तद् दानम् ॥ ८ ॥”

—स्थानाङ्गस्य श्रीअभयदेवसूरिकृतवृत्तौ

“ उमास्वातिनाचकेनाप्यस्य समर्थितत्वात् । तथाहि तेनोक्तम्—
सम्यग्दर्शनसम्पन्नं पङ्क्तिधावश्यकनिरतश्च थापको भवति इति ॥”

—पञ्चाशकस्य श्रीअभयदेवसूरिकृतवृत्तौ

“ उक्तं वाचकमुख्यैः—

परिभ्रमसि किमिति लोके, जरसा परिजर्जरितशरीरम् ।
अचिरात् त्वमपि भविष्यसि, यौवनगर्वं किमुद्वहसि ? ॥ १ ॥ ”

—श्रीउत्तराध्ययनसूत्र (अ० १०, पत्रा० २४४) स्य श्रीभावविजयकृतवृत्तौ

“मम्यत्त्वज्ञानशीलानि, तपथेतीह सिद्धये ।
 तेषामुपग्रहार्थाय, स्मृतं चीवरधारणम् ॥ १ ॥
 जटी कूर्ची शिखी मुण्डी, चीवरी नम्र एव च ।
 तप्यन्नपि तपः कष्ट, मौढ्याद्विस्तो न सिद्धयति ॥ २ ॥
 सम्यग्ज्ञानी दयाप्राप्तु, ध्यानी यस्तप्यते तपः ।
 नम्रश्चीवरधारी वा, न सिद्धयति महामुनिः ॥ ३ ॥”

इति वाचकवचन श्रीउत्तराध्ययनस्य श्रीशान्त्याचार्यकृत(अ० २, पत्रा० ९३)वृत्तौ
 “उक्तं च वाचकैः—

शीतवातातपैर्दंशैर्मग्नकैश्चापि खेदितः ।
 मा मम्यत्त्वादिषु ध्यान, न सम्यक् सविधास्यति ॥ १ ॥”

—श्रीशान्त्याचार्यकृतश्रीउत्तराध्ययनसूत्र(अ० २, पत्रा० ९५)वृत्तौ

“सूरिभिर्मुक्तम्—

धर्मोपकरणमेवैतत्, न तु परिग्रहस्तथा ॥
 जन्तवो बहवः सन्ति, दुर्दर्शा मांसचक्षुषाम् ।
 तेभ्यः स्मृतं दयार्थं तु, रजोहरणधारणम् ॥ १ ॥
 आसने शयने स्थाने, निक्षेपे ग्रहणे तथा ।
 गात्रसको(कु)चने चेष्ट, तेन पूर्वं प्रमार्जनम् ॥ २ ॥

तथा—

सन्ति सम्पातिमाः सत्त्वाः, सूक्ष्माश्च व्यापिनोऽपरे ।
 तेषां रक्षानिमित्तं च, विज्ञेयां गुप्तवस्त्रिका ॥ ३ ॥

किञ्च—

भवन्ति जन्तवो यस्मा—दन्नपानेषु केषुचित् ।
 तस्मात् तेषां परीक्षार्थं, पात्रग्रहणमिष्यते ॥ ४ ॥

अपरञ्च—

सम्यक्त्वज्ञानशीलानि, तपथेतीह सिद्धये ।
 तेषामुपग्रहार्थाय, स्मृतं चीवरधारणम् ॥ ५ ॥
 शीतवातातपैर्दंशैर्मग्नकैश्चापि खेदितः ।
 मा मम्यत्त्वादिषु ध्यान, न सम्यक् सविधास्यति ॥ ६ ॥

तस्य त्वग्रहणे यत् स्यात्, शुद्रप्राणिविनाशनम् ।
ज्ञानध्यानोपघातो वा, महान् दोषस्तदैव तु ॥ ७ ॥”

—श्रीशान्त्याचार्यकृतश्रीउत्तराध्ययनसूत्र(अ० ३, पत्रा० १८०)वृत्तौ

“आह वाचकः—

यावत् परगुणदोषपरिकीर्तने व्यापृतं मनो भवति ।

तावद् वर विशुद्धे ध्याने व्यग्रं मनः कर्तुम् ॥ १ ॥”

—श्रीशान्त्याचार्यकृतश्रीउत्तराध्ययनसूत्र(अ० ४, पत्रा० १९०—१९१)वृत्तौ

“आह च वाचकः—‘इह चेन्द्रियप्रसक्ता निधनमुपजग्मुः’ तद्यथा—गार्ग्यः सत्य-
किर्नैकद्विगुण प्राप्तोऽनेकशास्त्रकुशलोऽनेकविद्यालसम्पन्नोऽपि ।”

—श्रीशान्त्याचार्यकृतश्रीउत्तराध्ययनवृत्तौ(अ० ४, पत्रा० १९१)वृत्तौ

“उक्तं च वाचकैः—

मङ्गलैः कौतुकैर्योगैः—विद्यामन्त्रस्तथोपधः ।

न शक्ता मरणात् त्रातु, सेन्द्रा देवगणा अपि ॥ १ ॥”

—श्रीशान्त्याचार्यकृतश्रीउत्तराध्ययनसूत्र(अ० ४, पत्रा० १९१)वृत्तौ

“वाचकेनाप्युक्तम्—

यद् रागदोषवद् वाक्य, तत्त्वादन्यत्र वर्तते ।

सावद्य वाऽपि यत् सत्य, तत् सर्वमनृत विदुः ॥ १ ॥”

—तत्त्वार्थाधिगमसत्रस्य(अ० ७, सू० ९)श्रीसैद्धसेनीयटीकायाम्

श्रीउमास्वातिवाचकाना समयः—

जन्ममरणशृङ्खलासिद्धमानभव्याना मोक्षमार्गोपदेशार संज्ञहीतृष्वनन्यतमा इमे सूरयः
कदेद् भूमण्डल भूपयामासुरिति प्रश्नोऽधुना विचार्यते । सूरिवर्यकृतभाष्यान्तदक्षप्रशस्तित इदं
स्पष्टं भवति यदिमे सूरय उच्चनागरशास्त्रीयाः । अस्याः शास्त्राया उत्पत्तिस्तु श्रीआर्यदिन्न-
शिष्यश्रीआर्यशान्तिश्रेणिकसमये । आर्यदिन्नाः श्रीवीरात् ४२१तमेऽब्दे जातानां आर्य-
न्द्रदिन्नानां शिष्याः । अनेन श्रीउमास्वातय. श्रीवीरात् पञ्चमशताब्दीपूर्वकालीना नेत्य-
नुमीयते । श्रीधर्मसागरगणिविरचिताया श्रीतपागच्छपट्टाण्णलीसूत्रवृत्तौ तु उल्लेखो यथा—

“श्रीआर्यमहागिरिसुशिष्यौ बहुलबलिस्सहौ यमलघ्रातरो । तत्र बलिस्सहस्य
शिष्यः स्वांतिः, तत्त्वार्थादयो ग्रन्थास्तु तत्कृता एव समाव्यन्ते । तच्छिष्यः इयामा

१ कलिकालसमग्रीहेमचन्द्राचार्यकृतसिद्धहेमवृत्तौ (अ० २ पा० २, सू० ३९)—

“उपोमास्वाति सङ्गहीनार, उपजिनमद्रक्षमाश्रमण व्याप्यातार, तस्मादये हीना इत्यथ”

२ इदं वा प्रज्ञापनानन्दीयदाबल्यो अनुगामि । ३ सभावना तु नामसाहस्यप्रमेण ।

चार्यः 'प्रज्ञापना'कृत् श्रीवीरात् पट्टसप्तत्यधिकशतत्रये (३७६) स्वर्गभाक् । प्रो० पिटर्सन-
कृते रिपोर्टसङ्के पुस्तके उमास्वातिसमयः श्रीवीरात् न शतत्रयीपूर्विक इत्युल्लेखः । ”
अतोऽनुमीयते श्रीउमास्वातयः श्रीवीरात् द्विशताब्दीपूर्वकालीना न, श्रीवीरात् प्रायः ७२०-
तमे वर्षे तेषां प्रादुर्भाव इति युगप्रधानाख्याधारेणानुमीयते ।

दिग्गम्बरसम्प्रदायानुसारेण श्रीवीरात् ७१४—७९८ पर्यन्तो जीवनकालः श्रीउमा-
स्वातीनाम् ।

यद्यपि श्रीउमास्वातीनां समयमीमांसने एतादृशी भिन्नता वर्तते, तथापिद्व सुनि-
श्चित सम्भाव्यते यदेतेषां प्रादुर्भावः श्रीवीरात् द्विशताब्दीत उत्तरकालीनः, नवमशताब्दीतः
पूर्वकालीन इति ॥

अथ दिक्पटानुसारी वृत्तान्तो लिख्यते । तत्रास्मिन् ग्रन्थे दत्तानां कश्चित् पाठसख्या-
भिन्नानां सूत्राणां रचयितारः प्राप्तचरणद्वयः पद्मनन्दापराभिधानां उमास्वातयः ।

एकदा जेनसिद्धान्तनिपयिणीं स्वशङ्का दूरीकर्तुं ते विदेहक्षेत्रवर्तिश्रीम-
नामान्तरम् न्धरतीर्थकरमुपाजग्मुः । चारणाद्वैजलात् गगनपथा गच्छता तेषां
हस्तन्यस्ता भयूरपिच्छिकाऽधः पतिता । तदानीं निष्पुचरणविहारिणः
कस्यचिद् गृध्रस्य पिच्छिका गृहीत्वा निजकर्म निर्वाह्य पुरः प्रचेलुः । अतस्तेषां गृध्रपिच्छ
इत्यपरा आद्या आसीत् । उक्तं च—

“तत्त्वार्यसूत्रकर्तार, गृध्रपिच्छोपलक्षितम् ।

वन्दे गणीन्द्रसयाति-मुमास्वामिमुनीश्वरम् ॥”

एतैर्महाशयैः का भूमिः स्वजन्मनाऽलङ्कृतेति न ज्ञायते । परन्तु यदि चरमतीर्थकर-
श्रीमहावीरनिर्माणमयः ख्रिस्तशकात् ५२७ वर्षपूर्वको निश्चीयते तर्हि उमास्वातीनां इ०

स० १३५—२३९ जीवनकालः । जन्मन एकोनविंशतिवर्षेषु व्रततीतेषु
जीवनरेखा सहस्रोद्विगैः एभिर्महाशयैः श्रीकुन्दकुन्दाचार्यसमीपे दीक्षा कक्षीकृता ।

ततः पञ्चविंशतिवर्षान्ते च सूरिपद प्राप्तम् । अनेनाधारेणैषां जीवनका-
लस्य स्थूलरूपरेखाऽनुमीयते, सा यथा—

वीरात्	ख्रिस्तात्
जन्म ७१४तमेऽब्दे	१३५तमेऽब्दे
दीक्षा ७३३ ”	१५४ ”
सूरिपदम् ७५८ ”	१७९ ”
स्वर्गगमनम् ७९८ ”	२१९ ”

तस्य त्वग्रहणे यत् स्यात्, क्षुद्रप्राणिविनाशनम् ।

ज्ञानध्यानोपघातो वा, महान् दोषस्तदैव तु ॥ ७ ॥”

—श्रीशान्त्याचार्यकृतश्रीउत्तराध्ययनसूत्र(अ० ३, पत्रा० १८०)वृत्तौ

“आह वाचकः—

यावत् परगुणदोषपरिकीर्तने व्यापृत मनो भवति ।

तावद् वर विशुद्धे ध्याने व्यग्रं मनः कर्तुम् ॥ १ ॥”

—श्रीशान्त्याचार्यकृतश्रीउत्तराध्ययनसूत्र(अ० ४, पत्रा० १९०—१९१)वृत्तौ

“आह च वाचकः—‘इह चेन्द्रियप्रसक्ता निघनमुपजग्मुः’ तद्यथा—गार्ग्यः सत्य-
किर्नेकद्विगुण प्राप्तोऽनेकशास्त्रकुशलोऽनेकविद्यालसम्पन्नोऽपि ।”

—श्रीशान्त्याचार्यकृतश्रीउत्तराध्ययनवृत्तौ(अ० ४, पत्रा० १९१)वृत्तौ

“उक्तं च वाचकैः—

मङ्गलैः कौतुकैर्योगै—विद्यामन्त्रस्तथोपधः ।

न शक्ता मरणात् ग्राह्य, सेन्द्रा देवगणा अपि ॥ १ ॥”

—श्रीशान्त्याचार्यकृतश्रीउत्तराध्ययनसूत्र(अ० ४, पत्रा० १९१)वृत्तौ

“वाचकेनाप्युक्तम्—

यद् रागदोषवद् वाक्य, तत्त्वादन्यत्र वर्तते ।

सावध वाऽपि यत् सत्य, तत् सर्वमनृत विदुः ॥ १ ॥”

—तत्त्वार्थाधिगमसत्रस्य(अ० ७, सू० ९)श्रीसैद्धसेनीयटीकायाम्

श्रीउमास्वातिवाचकाना समयः—

जन्ममरणशृङ्खलाखिद्यमानभव्याना मोक्षमार्गोपदेष्टार संज्ञहीतृष्वनन्यतमा इमे सूरयः
कदेद भूमण्डल भूपयामासुरिति प्रश्नोऽधुना विचार्यते । सूरिवर्यकृतभाष्यान्तदत्तप्रशस्तित इदं
स्पष्ट भवति यदिमे सूरय उच्चनागरशास्त्रीयाः । अस्या* शास्त्राया उत्पत्तिस्तु श्रीआर्यदिक्ष-
शिष्यश्रीआर्यशान्तिश्रेणिकसमये । आर्यदिक्षाः श्रीवीरात् ४२१तमेऽब्दे जातानां आर्ये-
न्द्रदिक्षानां शिष्याः । अनेन श्रीउमास्वातय* श्रीवीरात् पञ्चमशताब्दीपूर्वकालीना नेत्य-
जुमीयते । श्रीधर्मसागरगणिविरचिताया श्रीतपागच्छपट्टावलीसूत्रवृत्तौ तु उल्लेखो यथा—

“श्रीआर्यमहागिरिसुशिष्यौ बहुलबलिस्सहौ यमलभ्रातरौ । तत्र बलिस्सहस्य
शिष्यः स्वांतिः, तत्त्वार्थादयो ग्रन्थास्तु तत्कृता एव समाव्यन्ते । तच्छिष्यः इयाम्ना

१ कठिकात्सव*श्रीहेमचन्द्राचार्यकृतसिद्धहेमवृत्तौ (अ० २, पा० २, सू० ३९)—

“उपोमास्वाति सद्गतीतार, उपजिनमद्रक्षमाधम व्यागयातार, तस्मादये हीना इत्यथ ”

२ इदं च प्रज्ञापानदीपटावत्यो अनुगमि । ३ समावना तु नामसादृश्यप्रमेण ।

नेति प्रतिभाति । अस्मिन्नभावे सिद्धे सूत्रकाराः श्वेताम्बरमतानुसारिण इति सण्टङ्कते । भगवतीप्रज्ञापनादिप्रागमेषु कालाणूना प्रतिपादनं न कृतम्, एवं सति सूत्रकारैरपि आगम-
विरुद्ध सूत्रं न व्यरचि ।

ननु कालाणून् दिगम्बरा अपि नैव मन्यन्ते इति चेत्, तत्र, तत्त्वार्थराजवार्तिके (पृ० २२८) 'वर्तना परिणामक्रिया परत्वापरत्वे च कालस्य' (अ० ५, सू० २२) इति सूत्रस्य व्याख्याने निम्नलिखितोल्लेखात् ।

“द्विविधः कालः—परमार्थकालः व्यवहाररूपश्चेति । तत्र परमार्थकालः वर्तनालिङ्गः गत्यादीनां धर्मादिवत् वर्तनाया उपकारकः । स किंस्वरूप इति चेत्, उच्यते—यान्तो लोका-
काशे प्रदेशास्तावन्तः कालाणवः परस्पर प्रत्यगन्धाः एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशे एकैकवृत्त्या लोकव्यापिनः ।”

सूत्रकाराभिप्रायेण निश्चयकालस्यास्वीकारात् तत्स्वरूपाः कालाणोऽपि न भवेयुः, अत एव तस्तेषामवगाहक्षेत्रं न प्रदर्शित, 'मूलं नास्ति कुतः शाखा' इति न्यायात् ।

किञ्च यदि कालो मुख्यद्रव्य स्यात् तर्हि 'अजीवकाया धर्माधर्माकाशपुद्गलाः' (अ० ५, सू० १) इत्यजीवरूपेण तस्याप्युल्लेखः करणीयो भवेत् । ततोऽनन्तरसूत्रे 'द्रव्याणि जीवाश्च' इत्यत्र कालस्यापि मुख्यद्रव्यरूपेण गणना स्यात् । न च कृता सूत्रकारैः, तस्मान्न मुख्यद्रव्यरूपः कालः । न च 'गुणपर्यायवद् द्रव्यं' (अ० ५, सू० ३८) इति द्रव्यस्य लक्षणकथनानन्तर 'कालश्च' (अ० ५, सू० ३९) इति सूत्रेण कालस्यापि मुख्यद्रव्यत्व-
रूपेण सिद्धिर्भवतीति वाच्यम् । यदि तत्रोल्लेखरूपेणैव सा सिद्धिर्भवेत्, तर्हि सर्वेषामपि द्रव्याणां मुख्यद्रव्यत्वसिद्धयर्थं तत्रैवोल्लेखः करणीयो भवेत्, न तु प्रथमतः । अपरञ्च तत्रत्यं 'द्रव्याणी'ति सूत्रमपि निष्फलं स्यात् ॥

क्षुत्-पिपासा-शीतो-ष्ण-दंशमशक-चर्या-शय्या वध-रोग-तृणस्पर्श-मला इति परीपहव्या-
ख्याने सूत्रकारैः किञ्च 'एकादश जिने' (अ० ९, सू० ११) इति सूत्रेण स्पष्ट-
तयैव केवलिन्याहारपरीपह व्याख्यायमानैः केवलिनामाहारसञ्ज्ञाव आख्यायि ।
दिक्पटास्तु केवलिषु पात्राद्युपकरणाकवलाहारासम्भवमध्यास्यमाना नैव मन्वते, स्वस्व-
व्याख्यासु च निषेधाय नमध्याहारादि कुर्वन्ति, परीपहाणां गुणस्थानावतारप्रसङ्गे निषेधा-
ध्याहारादि विहाय असङ्गत किमपि व्याख्यायते तैः । अत्र चायं विवेकः—दिक्पटाः
केवलिषु कवलाहार नैवामिमन्यन्ते, श्वेताम्बरास्तु स्वीकुर्वन्ति । यदि दिक्पटीयामिप्रायेण
मोहोदयसहायीकृतक्षुद्देदनाया अमावाद् भगवति केवलिनि क्षुत्पिपासाप्रसङ्गाभावः, ततः

१ 'द्रव्याणि' 'जीवाश्च' इति पृथक् पृथक् सूत्रं दिक्पटमते । २ श्वेताम्बरमते सप्तत्रिंशत्तम सूत्रमिदम् ।

३ 'काल-वेत्येके' (अ० ५, सू० ३०) इति श्वेताम्बरमतसूत्रपाठः ।

ग्रन्थकारसम्प्रदायः—

श्वेताम्बरदिगम्बरसम्प्रदायानुसारि वृत्तान्तद्वयं विचारितम् । अधुना सूत्रकाराः श्वेताम्बरीया दिगम्बरीया वा इत्यन्वेष्टव्या क्रियते । उभयपक्षे ग्रन्थस्य प्रामाण्यरूपेण स्वीकृतिस्तस्मात् तद्वत्सूत्रगवेषणेनैव ग्रन्थकारसम्प्रदायो निश्चेतव्य इति युक्तियुक्तो मार्गः । अतोऽन्ययुक्तीनामत्रोपेक्षा क्रियते ।

तत्र चतुर्थाध्याये 'दशाष्टपञ्चद्वादशविकल्पाः कल्पोपपन्नपर्यन्ताः' इति तृतीये सूत्रे सूत्रकारैर्भवनवासिनां दश व्यन्तराणामष्टौ ज्योतिष्काणां पञ्च कल्पोपपन्नवैमानिकानां च द्वादश भेदा इति देवभेदप्रदर्शकमुद्देशसूत्रमुक्तम् । दिगम्बरानुयायिटीकाकारमहाशयैरपि स्वार्थसिद्धिटीकायां (पृ० १३५) तत्त्वार्थराजवार्तिके (पृ० १५०) तत्त्वार्थश्लोकवार्तिके (पृ० ३७२) चेदं सूत्र मौलिकरूपेण कक्षीकृतम् । परन्तु सूत्रसंगृहीतभेदप्रदर्शनसमये भवनवासिनां व्यन्तराणां ज्योतिष्काणां तु यद्यर्थभेदान् प्रदर्शयित्वा वैमानिकानां भेदप्रदर्शनसमये सूत्रकाराभिमतान् द्वादश भेदान् परित्यज्य षोडशभेदानां प्रदर्शनं दिगम्बरैः कृतं, तस्मात् किं उद्देशभङ्गदोषारोपणं न भवति ? । यदि कल्पोपपन्नवैमानिकानां षोडशभेदप्रदर्शनं सूत्रकाराभिमतं स्यात्, तर्हि 'दशाष्टपञ्चषोडशविकल्पाः कल्पोपपन्नपर्यन्ताः' इति उद्देशसूत्रं विदध्यात् । न च व्यधात् । तस्मादनौमास्वातिकमेतदित्यनुमीयते । विचार्यताम्यमपक्षीयसूत्रम् । तत्र दिगम्बरसम्प्रदाये यथा—

“सौधर्मैशानसानत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तवकापिष्ठशुकमहाशुकशतारसहस्रारे-
ष्वानतप्राणतयोरारणाच्युतयोर्नवसु ग्रैवेयकेषु विजयवैजयन्तजयन्तापराजितेषु सर्वार्थसिद्धौ च ।”

—तत्त्वार्थराजवार्तिके अ० ४, सू० १९

श्वेताम्बरसम्प्रदाये तु—

“सौधर्मैशानसानत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तकमहाशुकसहस्रारेष्वानतप्राणतयोरारणा-
च्युतयोर्नवसु ग्रैवेयकेषु विजयवैजयन्तजयन्तापराजितेषु सर्वार्थसिद्धौ च ।”

—(अ० ४, सू० २०)

सूत्रकाराणां श्वेताम्बरत्वेऽन्या युक्तिरपि । तथाहि—पञ्चमाध्याये द्रव्याणामवगाह निरूपणसमये यथा 'धर्माधर्मयोः कृत्स्ने' (लोकाकाशे), 'एकप्रदेशादिषु भाज्यः पुद्गलानां', 'असद्व्यवस्थामागादिषु जीवानां' इति सूत्राणि रचितानि, तथैव यदि मुख्यकालरूपाः समग्रलोकगताः कालाणवः सत्याः स्युस्तर्हि तेषामप्यवगाहक्षेत्रं साक्षात् प्रदर्शितं भवेत् । न च केनापि प्रकारेण सूत्रकारैर्दर्शितं, तस्मात् कालाणूनां मुख्यकालरूपेण सत्ता तेषां मतेऽपि

“लिङ्गं द्विविधं—द्रव्यलिङ्गं भावलिङ्गं च । भावलिङ्गं प्रतीत्य सर्वे पञ्च निर्ग्रन्था
लिङ्गिनो भवन्तीति । द्रव्यलिङ्गं प्रतीत्य भाज्याः ।”

अपरञ्च श्रीतत्त्वार्थटिप्पणकृतस्य ग्रान्तभागे सूत्रविषयरूपाठभिन्नतान्यूनाधिरूपाया
विचारणे अनौमास्वातिकानि एतत्स्यलानि इति निर्दिष्टं वर्तते, परन्तु तदुपरि यथायोग्यविचा-
रकरणाय समयाभावाद् न किमपि विवृणोमि । तत् तत् एवावलोकयन्तु आलोकयन्तः ।

एव सूत्रकाण्डाणां श्वेतपटत्समर्थनसमर्थानां युक्तीनां सद्भावेऽपि दिग्गम्यमान्यताऽस्मिन्
समानविषयके ग्रन्थे नासम्भविनी, यतः कल्याणमन्दिर-भक्तामर-सिन्दूरप्रकरादयो
ग्रन्थाः श्वेतपट्टीया अपि मान्यन्त एव दिक्पट्टीयैः ।

अन्ते साहार्दहृदयेभ्यो दिग्गम्यरमहाशयेभ्यो विज्ञप्तिरियं मम—यदा उपरितनयुक्तिषु
स्मरणाः सम्भवेयुः, सूत्रकाराणां दिक्पटत्वसिद्धौ भवत्सकाशे च सूत्रगवेषणपूर्विका युक्तयो
वर्तेरन्, तर्हि तत्तन्निवेदनेन कृपां कुर्वन्तु भवन्त इति ॥

टीकाविचारः—

अस्मिन् ग्रन्थे तत्त्वार्थाधिगमसूत्रस्य सम्बन्धकारिकोपरि टीकाद्वयं वर्तते । तत्र
प्रथमा वीर प्रणम्येत्याद्येकपद्यपूर्विका श्रीदेवगुप्तसूरिप्रणीता । द्वितीया तु श्रीसिद्धसेनसू-
रिप्रणीता जैनेन्द्रशासनेतिपञ्चपद्यात्मिकाऽन्यतरणरलिता पूर्वापेक्षया संक्षिप्ततरा । भाष्यानुसा-
रिणी टीका तु श्रीसिद्धसेनसूरिभिरेव सन्दृष्येति श्रीदेवगुप्तसूरिकृतटीकाया अदर्शना-
दनुमीयते । परन्तु श्रीदेवगुप्तसूरिकृतायाः सम्बन्धकारिकाटीकायाः ग्रान्ते—

“इतीय कारिकाटीका, शास्त्रटीका चिकीर्षुणा ।

सन्दृष्या देवगुप्तेन, प्रीतिधर्मार्येना सता ॥ १ ॥”

इत्युल्लेखे विलमति कस्मात् तैः सूत्रटीका न व्यरचीति प्रश्नो विचारणीयः ॥ किं यथा
श्रीमलयगिरिसूरय आवश्यकस्य गृहकृतस्य वृत्तिं रचयन्त एव कालं चकुस्तथैतेऽपि ? ।

टीकाकारपरिचितिः

श्रीदेवगुप्तसूरयः—

श्रीदेवगुप्तनामानौ द्वौ सूरौ इति स्पष्टमवगम्यते नचपदनचतत्त्वप्रकरणयोर्विवरण
विन्यस्तनिम्नलिखितप्रशस्तितः—

“तत्रासीदतिशायिगुद्धिविभवश्चारित्रिणामग्रणीः

सिद्धान्तार्णवपारगः स भगवान् श्रीदेवगुप्ताभिवः ।

सूरिर्भूरिगुणान्वितो जिनमतादुद्धृत्य येन स्वयं

श्रातृणा हितकाम्यया विरचिता भव्या. प्रबन्वा नवाः ॥४॥—शार्दूल०

कथं केवलिन्येकादश परीपहाः कथिताः ? न च क्षुत्पिपासयोः मोहोदयसहायीकृतकुधादि-
वेदनीयजन्यत्वं सत्यमस्तीति वाच्य, मोहोदयसहायीकृतकुधादिवेदनीयजन्यत्वस्य क्षुत्पि-
पासादिषु 'वेदनीये शेषाः' (अ० ९, सू० १६) इति सूत्रेण निराकृतत्वात् केवलवेद-
नीयजन्यत्वस्य प्रतिपादनाच्च । अन्यच्च क्षुत्पिपासयोः मोहोदयसहायीकृतवेदनीयजन्य-
नास्तीति सयुक्तिकं प्रतिपादित न्यायाचार्यन्यायविशारदमहामहोपाध्यायश्रीपद्मशोबिजय-
पादैः अध्यात्ममतपरीक्षाग्रन्थे चतुस्त्रिंशदतिशयानां सिद्धिप्रमत्ने ।

अपरञ्च यथा मोहाभावात् अदर्शनलाभनान्यारतिस्त्रीनिपद्याक्रोशयाचनामत्कार-
रस्कारा इति एकादश परीपहाः केवलपि न स्वीक्रियन्ते दिक्पटैरपि, तथैव क्षुत्पिपासे अ-
मोहोदयसहायकाभावात् न स्वीक्रियेतां तैः, स्वीकारश्च तैः कृत इति विचारणीयं स्य
विद्वद्भिः ।

'पुलाकचकुशकुशीलनिर्ग्रन्थत्वात्का निर्ग्रन्थाः' (अ० ९, सू० ४६) इति सूत्र-
व्याख्यानानुसारे पुलाकादीनां विशेषप्रतिपत्त्यर्थमुक्तं श्रीमद्भट्टाकलङ्कदेवैः—

“पुलाकचकुशप्रतिसेवनाकुशीलाः द्वयोः सयमयोः सामायिकच्छेदोपस्थापनयो-
वन्ति । वकुशो द्विविधः—उपकरणवकुशः शरीरवकुशश्चेति । तत्र उपकरणमिष्व-
चिचौ विविधविचित्रपरिग्रहयुक्तः, बहुविशेषयुक्तोपकरणकाङ्क्षी तत्संस्कारप्रतीकारसे-
भिश्चरूपकरणवकुशो भवति । शरीरसंस्कारसेवी शरीरवकुशः ।”

—तत्त्वार्थराजवार्तिके (पृ० ३५९)

एव सति केवलकमण्डलु पिच्छिकायुक्तमग्न एव साधुः, न तु विशेषोपकरणयुक्तप-
ग्रहधारी इति मन्यमानान् दिगम्बरीयान् प्रति प्रश्नोऽयम्—

यदि भवतां मते पिच्छिकाकमण्डलु विनाऽन्यस्योपकरणस्यास्वीकार एव, तर्हि उप-
कलक्षणानां वकुशनिर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थत्वस्याभावः, तेषां उपकरणेषु सक्तचित्तत्वात्, विविध-
विचित्रपरिग्रहयुक्तत्वात्, बहुविशेषयुक्तोपकरणकाङ्क्षित्वात्, तत्संस्कारप्रतीकारसेवित्वात्
यद्येवमपि निर्ग्रन्थत्वं स्वीक्रियते भवद्भिः, तर्हि किं न धर्मोपकरणानां मुक्तेरबाध-
स्वीक्रियते ? ।

'मूर्च्छा परिग्रहः' (अ० ७, सू० १२) इति परिग्रहलक्षणस्वीकारात् वकुश-
न्येषु धर्मसाधनोपकरणसद्भावेऽपि मूर्च्छाया अभावात् निर्ग्रन्थत्व-समस्ति इत्यभिप्राये
सूत्रमुपन्यस्त सूत्रकारैः इति विरोधपरिहारकरण दिक्पटानां समतलव्याघातभीतेः दुःशकम्
अपरञ्च दिगम्बरस्वरूपलिङ्गिन एव निर्ग्रन्थाः इति मन्यमानैर्दिगम्बरैर्विचारण-
तत्त्वार्थराजवार्तिककाराणामयं मुद्रालेखः—

श्रावकानन्दटीकेयं, नवपदस्य प्रकीर्तिता ।

जिनचन्द्रगणिनाम्ना, तु गच्छे 'ऊरेश' संज्ञके ॥ ३ ॥

कत्कदाचार्यशिष्येण, कुलचन्द्रसङ्घितेन च ।

तेनैषा सूत्रिता टीका, निर्जरार्थं तु कर्मणाम् ॥ ४ ॥ ”

अपरञ्च प्राचीनगुर्जरकाव्यसङ्ग्रहे नवमे परिशिष्टेऽप्यमुल्लेखोऽपि हेतुः—

“ सन्त् १४१४ (१) वर्षे वैशाखसु १० गुरौ सधपतिदेसलसुत सा० समरसमरश्री-
युग्मे सा० सालिगसा० सज्जनसिंहाभ्या कारित । प्रतिष्ठितं श्रीकक्कसूरिशिष्यैः श्रीदेवगुप्तसू-
रिभिः । शुभ भवतु ॥ ”

एवं विरोधापत्तौ सत्यां सम्भवेदेतत्—गुर्वावलीकारेणाल्पकालीनाचार्यपदावस्थादिका-
रणात् सिद्धसूरयो न प्रकाशिता भवेयुः । यद्वा श्रीकक्कसूरीणां श्रीसिद्धसूरिदेवगुप्ताचार्यौ
इति द्वौ शिष्यौ वर्तेताम् ।

देवगुप्तसूरिविषये एवं विचारितेऽपि एकनामधारिणोरनयोर्विक्रमार्कीयैकादशशताब्द्यां
विद्यमानयोरुत्प्रेषणच्छालङ्कारसूरिवर्ययोः कः सम्बन्धकारिकायाः विवरणनिर्माता इति
नावधार्यते । अन्यः कोऽपि सदृशनामधारी मुनिवर्योऽपि व्याख्याता सम्भवेत् । निश्चयस्तु
साधनाभावाद् दुःशकः ।

श्रीसिद्धसेनगणयः—

इमा टीकां विहाय श्रीसिद्धसेनगणिभिः कोऽप्यन्यो ग्रन्थो निरमायीति न श्रुतिपथ-
मवतीर्णं, परन्तु आचाराङ्ग-विचारप्रज्ञसि प्रज्ञापना नन्दीसूत्र दशाश्रुतस्कन्ध-दशवै-
कालिक-विशेषावश्यकताऽऽवश्यकनिर्युक्ति निशीथभाष्या-ऽनुयोगद्वार प्रशमरति-
परिभाषेन्दुशेखर-पाणिनीयव्याकरणप्रमुखान्यान्ग्रन्थार्वतरणसमलङ्कृतटीकावलोकनेनापि
निश्चीयते तेषां विद्वत्त्वम् । इमे सुगृहीतनामधेया महर्षयः स्वजन्मना कदा का भूमिं
भूषयामासुरिति नावगम्यते साधनाभावात्, परन्तु तत्संज्ञासमयविचारोपयोगिनिम्न-
लिखितप्रशस्तितः स्फुटीभवति एतावद् यदिमे श्रीमद्दिनगणिक्षमाश्रमणशिष्यश्रीसिंह-
सूरीणां प्रशिष्याः श्रीभास्वामिना तु शिष्याः ।

आसीद् दिनगणिः क्षमाश्रमणतां प्रापत् क्रमेणैव यो
विद्वत्सु प्रतिभागुणेन जयिना प्रख्यातकीर्तिर्भूतम् ।

१ अनेन समाव्यते जिनचन्द्रगणे कुलचन्द्रेत्यपरं नामधेयम् ।

२ अवतरणसूचीं द्वितीये विभागे दास्यामि ।

३ श्रीसिद्धसेनगणिसमयविचारं करिष्ये द्वितीये विभागे ।

तेनैव स्वपदप्रतिष्ठिततनुः श्रीककसुरिप्रभु-

नीनाशास्त्रसुबोधनधुरमतिर्जैवे स विद्वानिह ।

मीमासां जिनचैत्यप्रन्दनविधिं पञ्चप्रमार्णा तथा

बुद्ध्या यस्य कृतिं भवन्ति कृतिनः सद्गोपशुद्धाशयाः ॥ ५ ॥—शार्दूल०

तत्पादपद्मद्वयचञ्चरीकः

शिष्यस्तदीयोऽजनि सिद्धसुरिः ।

तस्माद् धभूवोज्ज्वलशीलशाली

त्रिगुप्तिगुप्तं खलु देवगुप्तः ॥ ६ ॥”—उपजातिः

द्वितीयदेवगुप्तसूरयः पूर्वावस्थायां जिनचन्द्रगणीति नाम्ना प्रथिता नवतत्त्वप्र-
करणप्रणेतार इति समाप्तिः (पञ्चदशम) गाथाविवरणात् स्फुटमेवानुगम्यते । सा गाथा चैवम्—

“ इय एव नवतत्त्वा, समेयभिन्ना उ सगहनमिच्छ ।

गणिना जिणचदेण, सरणत्थं अप्पणो रह्या ॥ १ ॥ ”

श्रीचण्डोदेवोपाध्यायनिर्मित तद्विवरणं तु यथा—

“ गणिना पाप्मासिकभगवत्पद्मोपधानोद्बहनावाप्तगणिनाम्ना जिनचन्द्रेण पूर्वाव-
स्थानामैतत्, तस्योत्तरावस्थाया तु श्रीदेवगुप्ताचार्येणेत्यर्थः । ”

इमे जिनचन्द्रापराभिधानाः सूरयः श्रीककसुरीणा शिष्याः न तु प्रशिष्या इति
प्रतिभाति नवपदप्रकरणप्रान्तगाथादर्शनात् । सा चैवम्—

“ इह नवपय तु एव, रह्य सीसेण ककसुरिस्स ।

गणिना जिणचदेण, सरणत्थमणुगहत्थं च ॥ १ ॥ ”

एतत् समर्थ्यते नवपदलघुवृत्तिप्रशस्त्याऽपि । सा चैवम्—

“ नवपदटीका प्रोक्ता, श्रावकानन्दकारिणी ।

श्रीदेवगुप्तसुरिभिर्भावयितव्या प्रयत्नेन ॥ १ ॥

त्रिसप्त्यधिकसहस्रे (१०७३), मासे कार्तिकसङ्गते ।

श्रीपार्श्वनाथचैत्ये तु, दुर्गमाय च (त १) पत्तने ॥ २ ॥

१ छाया—

एवमेतानि नवतत्त्वानि समेदभिन्नानि तु सद्गहनमिच्छम् ।

गणिना जिनचन्द्रेण स्मरणार्थंमालिनो रचितानि ॥

२ जिनचन्द्रसूरीणाम्-तेवारी घनदेवेत्याद्यनामा ।

३ छाया—

एव नवपदं त्वेतद् रचितं शिष्येण ककसुरे ।

गणिना जिनचन्द्रेण स्मरणार्थंमनुग्रहार्थं च ॥

६ श्रीनाणकीयगच्छभूषणाः श्रीसिद्धसेनमूरयः स० १४३३ ।

७ श्रीसिद्धिसागरमूरिमन्तानीयाः श्रीसिद्धसेनमूरयः स० १२९४ ।

८ श्रीसरस्वतीनदीतटे सिद्धपुरपत्तने सिद्धचक्रमाहात्म्यप्रणेतारः श्रीसिद्धसेनमूरयः ।

एवमन्यान्यपुस्तकाधारेण सशोध्य पाठान्तरच्छायाटिप्पणादिना विशदीकृत्य शुद्धिपत्रेण च सकलस्य सम्पादितेऽस्मिन् मनोमोहके ग्रन्थे सततं समभ्यस्यन्ता तत्त्वार्थान्वेषिणश्छात्राः, साधन्तमवलोकयन्तामालोचकाः, तर्कयन्ता तार्किकाः, फलेग्रहितां नयता मामकीन परिश्रमम्, सशोधयन्तु सूचयन्तु च सदयाः सहृदया मतिमान्प्रभवा दृष्टिदोषनिवृद्धा वा स्तुलना इति प्रार्थयमानः सततमध्ययनाध्यापनकार्यदक्षश्रेष्ठप्रीशेखरश्रमणादिभ्यः मदङ्गीकृतकार्यसर्वाङ्गतासाधकानि कष्टमाध्यानि सूत्रकारसम्प्रदायसमयादिविषयकानि साधनानि याचमानः श्वेताम्बरदिगम्बराभ्यायसूत्रपाठभेदसूची वर्णानुसारिसूत्रानुक्रमणिका-सूत्रकारसम्प्रदाय-तत्त्वमयनिर्णय-श्रीसैद्धसेनीयटीका-ज्जर्गतसाक्षीभूतपाठप्रदर्शककोटिकादिसमन्वितं द्वितीयं विभागं ययामति सशोध्य धीधनकरकमले समर्पयिष्यामीति च निवेदयमानो विरमामि ।

मोहमयीनगर्या, भूलेश्वरवीथ्याम्

आपाढकृष्णकादस्या

१९८२तमे वैक्रमीयाब्दे

सुज्ञसेवासमुत्सुको

हीरालालः ।

वोढा शीलभरस्य सञ्छुतनिधिमोक्षार्थिनामग्रणी-

जज्वालामलमुच्चकैर्निजतपस्तेजोभिरव्याहतम् ॥ १ ॥—शार्दूल०

यत्र स्थितं प्रवचनं, पुस्तकनिरपेक्षमक्षतं विमलम् ।

शिष्यगणसम्प्रदेयं, जिनेन्द्रवक्त्राद् विनिष्क्रान्तम् ॥ २ ॥—आर्या०

तस्याभूत् परवादिनिर्जयपटुः सैर्ही दधच्छ्रता

नाम्ना व्यज्यत सिंहसूर इति च ज्ञातासिलार्थागमः ।

शिष्यः शिष्टजनप्रियः प्रियहितव्याहारचेष्टाश्रयाद्

भव्याना शरण भवौघपतनक्लेशार्दितानां भुवि ॥ ३ ॥—शार्दूल०

निर्धूततमः सहतिरखण्डमण्डलशशाङ्कसञ्छाया ।

अद्यापि यस्य कीर्तिर्भ्रमति दिगन्ताञ्जविश्रान्ता ॥ ४ ॥—आर्या०

शिष्यस्तस्य बभूव राजिकशिरोरत्नप्रभाजालक-

व्यासङ्गच्छुरितस्फुरन्नरमणिप्रोद्भासिषादद्वयः ।

भास्वामीति विजित्य ना(माँ)म जगृहे यस्तेजसां सम्पदा

भास्वन्तं भवनिर्जयोद्यतमतिर्विद्वज्जनाग्रेसरः ॥ ५ ॥—शार्दूल०

क्षमया युक्तोऽतुलया, समस्तशास्त्रार्थविन्महाश्रमणः ।

गच्छाधिपगुणयोगाद्, गुणाधिपस्य चकारार्थम् ॥ ६ ॥—आर्या०

तत्पादरजोऽव्ययः, स्वत्यागमशेषुपीकबहुजाढ्यः ।

तत्त्वार्थशास्त्रटीका-मिमा व्यधात् सिद्धसेनगणिः ॥ ७ ॥—आर्या०

यद्यपि भाष्यानुसारिटीकाकाराणां श्रीसिद्धसेनगणीनां परिचयः तत्कृतप्रशस्तितः स्फुटीभवति, तथापि सिद्धसेनेतिनामधेयानां विविधसूरीणां विषये किञ्चिदपि वक्तुं नानावश्यकम् ।

१ श्रीसम्मत्तितर्कादिप्रौढग्रन्थप्रणेतारः तार्किकचूडामणयः कुमुदचन्द्रेत्यपरनामधेयाः कल्याणमन्दिरस्तोत्रकर्तारः श्रीसिद्धसेनदिवाकराः वृद्धवादिमूरिशिष्याः ।

२ वादिक्कुञ्जरकेसरीत्यादिबिस्फुरितश्रीवप्पभट्टिमूरिशिष्यः श्रीसिद्धसेनसूरयः ।

३ श्रीवप्पभट्टिमूरिसन्तानीययशोभद्रसूरिगच्छालङ्कारयशोदेवसूरिशिष्याः विलासवर्द्धकहासूरधारा साहारणेत्यपरनामकाः श्रीसिद्धसेनसूरयः ।

४ प्रवचनसारोद्धारस्य स० ११४२तमे वर्षे वृत्तिनिर्मातारः चन्द्रगच्छीयप्रद्युम्नसूरिपरम्परागतदेवभद्रशिष्या सिद्धसेनसूरयः श्रीयशोदेवस्य गुरवः ।

५ वृहत्क्षेत्रसमासस्य स० ११९२तमे वर्षे टीकाकाराः उपकेशगच्छीयदेवगुप्तसूरिशिष्याः श्रीसिद्धसेनसूरयः ।

६ श्रीनाणकीयगच्छभूषणाः श्रीसिद्धसेनमूरयः स० १४३३ ।

७ श्रीसिद्धिसागरमूरिसन्तानीयाः श्रीसिद्धसेनमूरयः स० १२९४ ।

८ श्रीसरस्वतीनदीतटे सिद्धपुरपत्तने सिद्धचक्रमाहात्म्यप्रणेतारः श्रीसिद्धसेनमूरयः ।

एवमन्यान्यपुस्तकाधारेण सशोध्य पाठान्तरच्छायाटिप्पणादिना विशदीकृत्य शुद्धिपत्रेण च संकलय्य सम्पादितेऽस्मिन् मनोमोहके ग्रन्थे सतत समभ्यस्यन्ता तत्त्रार्थान्वेषिणश्छात्राः, साधन्तमवलोकयन्तामालोचकाः, तर्कयन्ता तार्किकाः, फलेग्रहितां नयता मामकीन परिश्रमम्, सशोधयन्तु सूचयन्तु च सदयाः सहृदया मतिमान्द्यप्रभवा दृष्टिदोषनिर्द्धा वा स्पष्टलना इति प्रार्थयमानः सततमध्ययनाध्यापनकार्यदक्षशेमुपीशेश्वरश्रमणादिभ्यः मदङ्गीकृतकार्यसर्वाङ्गतासाधकानि कष्टसाध्यानि सूत्रकारसम्प्रदायसमयादिविषयकानि साधनानि याचमानः श्वेताम्बरदिगम्बराग्रायसूत्रपाठभेदसूची-वर्णानुसारिसूत्रानुक्रम-णिका-सूत्रकारसम्प्रदाय-तत्समयनिर्णय-श्रीसिद्धसेनीयटीकाऽन्तर्गतसाक्षीभूतपाठप्रदर्शककोष्टकादिसमन्वितं द्वितीयं विभागं यथामति सशोध्य धीधनकरकमले समर्पयिष्यामीति च निवेदयमानो विरमामि ।

मोहमयीनगर्या, भूलेश्वरवीर्याम्

आपादकृष्णकादस्या

१९८२तमे वैक्रमीयाब्दे

सुज्ञसेवासमुत्सुको

हीरालालः ।

PREFACE

It was after the year 1918, the year in which I passed the M A examination from the Elphinstone College and joined the Wilson College as Assistant Professor of Mathematics that I could sincerely devote some time to the study of Jainism, whose rudimentary principles I had learnt from my father (who unfortunately breathed his last in 1922 at the age of 50)

The more I became conversant with *Jaina* philosophy, the more I desired to study it at the feet of a *Jaina* saint well versed in the subject. Fortunately, I secured the required help from *Nyāya tīrtha Nyāyavisārada Upādhyāya Śrī Mangalavijaya*, one of the learned disciples of the late world renowned *Śāstra visārada Janācārya Śrī Vijaya dharma sūri*

Among the various books that he taught me during his stay of two years in this city, *Tattvārthādhyāyama sūtra* along with the *Bhāṣya* deserves special mention

While studying this book I came to know that there was a Sanskrit commentary on it composed by *Śrī Siddhasenaganu* and a part of it elucidating the first five chapters of this important work was already published by the late *Mr Mansukhbhai Bhagubhai* of Ahmedabad (the second part remains unpublished till the present day)

In this connection I may mention the two reports current amongst the *Jainas* about it. The first of them refers to the fact that this book is not available to the public as it is neither sold nor given as a present except to the selected few. The second embodies the suggestion that many errors have crept into this book.

From my personal experience I may say that the latter is not so much well based as the former. Of course, there are two or three instances where even words are missing. But, on the whole, when judged from the manuscripts I got for editing this book, I may say that the editor ought not to be blamed so much, because, even, in this book there are some dubious points left unsolved.

As already partly suggested I failed to get a copy of this book from the publisher. My desire of procuring it was not gratified until I got a copy of it from *Śrī Jayasūri* (the famous disciple of the late *Jaina saint Śrī Mohanalālayi*)

for printing, I mostly tried to carry out his suggestions and correct it accordingly. In doing so, at times I required one more reliable manuscript which I could get from the *Jainānanda Pustakālaya*, Surat. This arrangement lasted almost until this whole book was printed.

When about half the book was printed, I suggested to the publisher that it would be much better if an erudite scholar of Jainism was willing to prepare the errata by comparing the book with some other reliable manuscript. Accordingly, he wrote a letter to *Upādhyāya Mangalavijayaṣī*, who most willingly complied with his request as he wanted to encourage me in my attempt of editing works like this. True to his word he took great trouble in preparing the errata given at the end of this book.

I may mention in this connection that I have made no omission or alteration in the errata, even though at times, different readings and a few letters or words (added from the pure and noble motive of elucidation) seemed to be intermixed therein. But it is true that I have made some additions to this errata, some of which refer to the signs of punctuation.

I should be wanting in duty if I omitted to record my thanks and my gratitude to those who helped me in one way or the other. My special thanks are due to *Ānandasāgarasūriṣī*. I gratefully recall, too, many pleasant hours spent with *Upādhyāya Mangalavijayaṣī* to whom I must pay the highest tribute of respect. I avail myself of the present opportunity to acknowledge my indebtedness to him for the suggestions he made to me while going through the proofs of Sanskrit introduction.

I may express my desire of furnishing the reader in the second part with the index of technical words, the list of the works from which the passages are quoted by the learned commentator and such other materials as are considered necessary to make this work complete. Furthermore, I invite cordial suggestions from different scholars that will help me in the arduous task intended to be undertaken by me *viz* of giving the passages referring to our author or this important work of his.

In fine, I crave for the indulgence of the learned readers for the imperfections and errors which may have crept into this book. However, I shall be highly pleased to receive valuable criticisms from all quarters.

During my leisure hours I read this book and experienced mingled feelings of pleasure and pain—pleasure in coming across such a valuable commentary and pain to see that the book was not within the reach of even those who deserved and desired to read it

I, therefore, thought it necessary to select a publisher who might undertake to publish the complete commentary and thus supply the long standing demand for it. It was a great pleasure to me to come in contact with *Mr Jivanchand Sakerchand Javeri* (one of the secretaries of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustkoddhār Fund), who willingly agreed to publish it and sell it at half the cost price according to the regulations of the trust

He suggested to me that I should edit this work. I was rather reluctant to do so as I was aware of the fact that there were some difficult passages which I had not properly grasped and that there were quotations from the sacred books of the *Jainas* written in their typical language. I, however, undertook this work, when the publisher assured me that I would get the necessary help from *Āgamoddhāraka Jamāchārya Śrī Ānandasāgarasūri*

On the publisher's supplying me with a manuscript belonging to *Śrī Vyayasiddhisūri* I commenced to prepare the press copy, as I too, had procured by that time a manuscript from the Mohanlalji Jain Central Library (Bombay), through *Pratāpamuniṇi* (a learned disciple of *Jayasūriṇi*). Side by side, I made use of the book lent to me by *Jayasūriṇi* and also of the work published by the Royal Asiatic Society of Bengal. I have designated the manuscripts and the works here referred to as *ka*, *kha*, *ga* and *gha* respectively

When the press copy was about to be completed, it struck me that I should add marginal notes indicating the subjects treated in the commentary, render a Sanskrit translation of the *Māgadhi* quotations and supply the names of the works referred to by the commentator

I must admit that I would have hardly succeeded in this attempt had it not been for the willing co operation of *Ānandasāgarasūriṇi*, who rendered me valuable assistance by going through the press copy and furnishing me with information I much needed. To his further credit I must mention that he used to correct the galley proofs, a copy of which I used to correct and send to the press before I received the second copy from him, as the publisher desired to expedite the work owing to the demand of the public. However, before I sent the final proof to the press,

"In the departments of logic and metaphysics it (the *Jama* literature) attained the very highest development and method. There are not many metaphysicians in India like *Umāsvamī*, who flourished in the 1st century A D

Analysis of Tattvārthadhigama Sūtra—

The contents of the 10 chapters is related to aphorisms may be roughly summarized as under —

The first deals with the path leading to liberation, the definitions and divisions of Right Faith and its subject matter, the seven *Tattvas*, the four connotative *Nikshepas* or the aspects of considering an object, the various kinds of knowledge and the mode of knowing and seven fundamental stand points known as the *Nayas*

The second gives an account of the characteristics of *Ātman* or the soul, the 53 types of *Aupāsamika Bhāva*, the classification of *Samsārins* or the embodied souls, their organs, bodies and life periods

The third deals with the seven hells, the troubles and turmoils experienced by their denizens, the description of the human world and the classifications of the *Tiryachs* or the sub human souls

The 4th furnishes us with an information about the types of gods or the celestials and their functions, and the maximum and minimum limits of a life period or *Āyushya* of living beings

The 5th has for its subject-matter *Ajīva* or the non soul along with its divisions, and the definitions of *Dravya* or substance

The 6th deals at length with the activities of the embodied soul giving rise to the channels through which the *Kārmika* particles flow into the embodied soul

The 7th deals with vows, their kinds and partial transgressions

The 8th gives an account of the binding of the soul or the amalgamation of the *Kārmika* matter with the imperfect soul

The 9th discusses the ways and the modes of stopping the flow of the *Kārmika* particles either partially or entirely and of shedding of such particles previously amalgamated

The 10th treats of *Moksha* or salvation and the liberated and perfect souls

From this it appears that the pure soul is dealt with in the 10th, the non soul in the 5th and the embodied soul in the rest of the chapters which may be looked upon as auxiliary to the 5th and the last

INTRODUCTION.

Significance of Tattvārthādhigama Sūtra and its place in Jain Literature—

Tattvārthādhigama Sūtra, as its very name suggests, deals with the fundamental principles of Jainism. Broadly speaking, it refers to the substances existing in and comprising the universe, and explains their relations and reactions. In other words, the pure soul, the defiled soul and the non soul are the main topics of this book. Hence it may be looked upon as primarily coming under the class of *Dravyānuyoga*, one of the four ¹*Anuyogas* under which the *Jainas* arrange their literature.

Importance of Tattvārthādhigama Sūtra—

Tattvārthādhigama Sūtra consists of 344 *Sūtras* or aphorisms divided under 10 short ²chapters, its value varying inversely with its size. For, it is considered as a priceless jewel by the *Svetāmbaras* and the *Digambaras* as well (the two main sections of the Jain community). The latter even believe that one reading of this book leads to as much merit as a fast observed for a day and that it descended from the 5th *Anga* known as *Jñātādharma-kathā* and 2nd *Pūrva Āgāyini*. The value of this work is enhanced by the fact that it deals with various subjects such as Anthropology, Embryology, Geology, Mineralogy, Physiology, Psychology, Theology, Zoology, Anatomy, Botany, Ethics, Metaphysics, Physics and Logic. Hence no wonder when it turns out to be one of the most commented upon works of the *Jainas*, for, the number of commentaries available even at present comes to about thirty ³.

The importance of this work can be further realized from the following extract of the speech delivered by the late *Mahamahopādhyāya Dr. S. Chandra Vidyābhūṣana* at the *Syādvāda Jain* festival at Benares —

---

¹ *Anuyoga* means the exposition of the principles of Jainism. The *Anuyogas* here referred to are —

(1) *Charaṇānuyoga* or the exposition of the rules of conduct, (2) *Gaṇitānuyoga* the exposition of the principles of Mathematics (3) *Kathānuyoga* or the exposition of allegories, fables, stories, etc., and (4) *Dravyānuyoga* or the exposition of philosophical metaphysics in special.

² The first chapter consists of 35 aphorisms, the second 52, the third 18, the fourth 53, the fifth 44, the sixth 26, the seventh 34, the eighth 26, the ninth 49 and the tenth 16.

³ For the information about these commentaries see Sanskrit Introduction pp. 16-17.

Life of the Author—

As already pointed out *Tattvārthādhyāyama Sūtra* with some minor differences here and there is held in high estimation by the two main sections of the *Jainas*. Hence it is not surprising, if each section gives a different account of the life of the author of this great work. So, first of all, I shall give an account of it as accepted by the *Svetāmbaras*.

Umāsvāti was born in the city of *Nyagrodhikā*. The name of his father was *Śvāti*, while that of his mother *Umā*. From this it appears that his name is a combination of the names of his parents, a fact inversely reflected in the case of *Śrī Bappabhattisūri*, the author of *Chaturvimsatikā*, who was so named after his father's and mother's name *Bappa* and *Bhatti*. The *Gotra* or the lineage of his father and consequently of the author was *Kaubhishanī*, while that of his mother, *Vātsī*.

As very little is known even about the exact period of his life, it is but natural that one cannot precisely say when he entered the order of the saints by cutting asunder the ties that bound him to the world. It is, however, suggested in the colophon given at the end of the *Bhāṣya* that our author composed this great work dealing with almost every doctrine or dogma of the *Jainas* either explicitly expressed or implied in the city of *Kusumapura* (modern Patna in Bihar and Orissa), after he had renounced the world. He was a pupil of *Śrī Ghoshanandi* who was the grand disciple (*Prasishya*) of *Sivasrī* the *Vāchakamukhya*¹.

Our author, too, has this appellation of *Vāchaka* added to his name. This is corroborated even by *Mādhavāchārya* the author of *Sarvadarśana-saṅgraha*, who calls him *Umāsvāti Vāchakāchārya*.

Our author has composed 32² *Sambandha-Kārikās* or the connective verses as an introduction to the *Sūtras* he composed. Over and above this he has elucidated these *Sūtras* by composing the³ *Bhāṣya* or the gloss therein.

Furthermore, he is the author of *Prasamaratī*,⁴ *Śrāvaka-prajñāpti* etc., the number of these works known as *Prakaranas* being 500.

¹ *Vāchaka* means one conversant with the *Pūrvas* that constitute one of the main divisions of the 12th *Anga* forming a twelfth part of the *Jaina āgama* (canon).

² These verses have been commented upon by several saints out of whom *Śrī Devaguptasūri* and *Śrī Siddhasenagani* deserve special mention in this connection.

³ This *Bhāṣya* is very exquisitely elucidated by *Śrī Siddhasenagani*.

⁴ *Śrāvaka-prajñāpti*, a *Māgadhī* work commented upon by *Śrī Haribhadrasūri* is a work of *Śrī Umāsvāti* or no? a question still undecided, since another work in Sanskrit bearing the same name is reported to be attributed to our author though it is not available at present.

Furthermore, it may be remarked that these aphorisms deal with different branches of science in its widest sense as can be seen from the following rough* sketch arranged in the tabular form —

Chapter	Aphorism	Subject	
I	4—8	Categories and predicables	} Logic
	10—12	Proofs and their classifications	
I	34—35	Theory of stand points	
I	13—33	Knowledge and its different aspects	} Psychology
II	11	Mind	
II	15—25	Organs of sense	
VI		Connection between mind and matter	
VII		Ethics in the light of Psychology	
IX		Asceticism in the light of Psychology and Physico-psychology	} Metaphysics
II	1—10		
V	1, 4 5, 7, 10 11, 12	Substance	
V	29, 30 31, 37, 40 41	Space	
V	1, 6, 9, 10, 14 18	Time	
V	22, 38 39		} Theology
III	15—18	Anthropology	
II	25—31	Transmigration	
II	32—35	Embryology	
III	2—6	Hellish Beings	
IV	1—12	Celestial Beings	} Astronomy
X		Perfect souls or Gods	
IV	13	Planets	
IV	14	Their motions	} Geography
IV	15	Their locations	
III	7	Continents and oceans	
	8	Their shape and size	} Physics
	9	Mountains	
	10	Divisions of Land	
	11	Mountains	
	12	Number of mountains etc	
II	37—41	Electric body	} Chemistry
V	24	Heat and Light	
V	24	Sound	
V	1, 4 6 10 11, 14 19	Matter	
V	20 23, 24—28		
V	1, 3 6 7, 13 17	Media of motion and rest	} Chemistry
V	25—28	Electrons and molecules	
	32—36	Structure and characteristic of molecules	
III	1	Strata of earth	} Geology
II	24		

*This is based upon Mr J L Jaini's introduction (p XVII) to *Tattvārthadhigamasūtra*

Life of the Author—

As already pointed out *Tattvarthādhigama Sūtra* with some minor differences here and there is held in high estimation by the two main sections of the *Jainas*. Hence it is not surprising, if each section gives different account of the life of the author of this great work. So, first of all, I shall give an account of it as accepted by the *Svetāmbaras*.

Umāsvātī was born in the city of *Nyagrodhikā*. The name of his father was *Scātī*, while that of his mother *Umā*. From this it appears that his name is a combination of the names of his parents, a fact inversely reflected in the case of *Śrī Bappabhattisūri*, the author of *Chaturvimsatikī* who was so named after his father's and mother's name *Bappa* and *Bhattī*. The *Gotra* or the lineage of his father and consequently of the author was *Kaubhishanī*, while that of his mother, *Vātsī*.

As very little is known even about the exact period of his life, it is but natural that one cannot precisely say when he entered the order of the saints by cutting asunder the ties that bound him to the world. It is, however, suggested in the colophon given at the end of the *Bhāṣya* that our author composed this great work dealing with almost every doctrine or dogma of the *Jainas* either explicitly expressed or implied in the city of *Kusumapura* (modern Patna in Bihar and Orissa) after he had renounced the world. He was a pupil of *Śrī Ghoshanandi* who was the grand disciple (*Prasiṣhya*) of *Sivasrī* the *Vāchakamukhya*.

Our author, too, has this appellation of *Vāchaka* added to his name. This is corroborated even by *Mādhavāchārya* the author of *Sarvadarśana sangraha*, who calls him *Umāsvātī Vāchakāchārya*.

Our author has composed 32 *Sambandha Kārikās* or the connective verses as an introduction to the *Sūtras* he composed. Over and above this he has elucidated these *Sūtras* by composing the *Bhāṣya* or the gloss therein.

Furthermore, he is the author of *Prasamaratī*, *Śrāvaka prajñapti* etc., the number of these works known as *Prakaranas* being 500.

¹ *Vāchaka* means one conversant with the *Pūrvas*, that constitute one of the main divisions of the 12th *Anga* forming a twelfth part of the *Jaina āgama* (canon).

² These verses have been commented upon by several saints out of whom *Śrī Devaguptasūri* and *Śrī Siddhasenagani* deserve special mention in this connection.

³ This *Bhāṣya* is very exquisitely elucidated by *Śrī Siddhasenagani*.

⁴ *Śrāvaka prajñapti*, a *Māgadhi* work commented upon by *Śrī Haribhadra*, is a work of *Śrī Umāsvātī* or no is a question still undecided, since another work in Sanskrit bearing the same name is reported to be attributed to our author though it is not available at present.

Furthermore, it may be remarked that these aphorisms deal with different branches of science in its widest sense as can be seen from the following rough* sketch arranged in the tabular form —

Chapter	Aphorism	Subject	
I	4—8	Categories and predicables	} Logic
I	10—12	Proofs and their classifications	
I	34—35	Theory of stand points	
I	13—33	Knowledge and its different aspects	} Psychology
II	11	Mind	
II	15—25	Organs of sense	
VI		Connection between mind and matter	
VII		Ethics in the light of Psychology	
IX		Asceticism in the light of Psychology and Physico-psychology	} Metaphysics
II	1—10	Substance	
V	1, 4, 5 7, 10, 11, 12	Space	
V	29, 30 31, 37, 40 41	Time	
V	1, 6 9, 10 14, 18	Anthropology	
III	22 38 39	Transmigration	} Theology
II	15—18	Embryology	
II	25—31	Hellish Beings	
II	32—35	Celestial Beings	
III	2—6	Perfect souls or Gods	
IV	1—12	Planets	} Astronomy
IV	13	Their motions	
IV	14	Their locations	
IV	15	Continents and oceans	
III	7	Their shape and size	
	8	Mountains	} Geography
	9	Divisions of Land	
	10	Mountains	
	11	Number of mountains etc	
	12	Electric body	} Physics.
II	37—41	Heat and Light	
V	24	Sound	
V	24	Matter	
V	1, 4, 6 10, 11, 14 19, 20 23 24—28	Media of motion and rest	
V	1 3, 6 7 13, 17	Electrons and molecules	} Chemistry
V	25—28	Structure and characteristic of molecules	
V	32—36	Strata of earth	
III	1		} Geology Zoology
II	24		

*This is based upon Mr J L Jaini's introduction (p XVII) to *Tattvārthadhigamaśāstra*

Life of the Author—

As already pointed out *Tattvarthādhigama Sūtra* with some minor differences here and there is held in high estimation by the two main sections of the *Jainas*. Hence it is not surprising, if each section gives a different account of the life of the author of this great work. So, first of all, I shall give an account of it as accepted by the *Svetāmbaras*.

Umāsvātī was born in the city of *Nyagrodhikā*. The name of his father was *Stāti*, while that of his mother *Umā*. From this it appears that his name is a combination of the names of his parents, a fact inversely reflected in the case of *Śrī Bappabhāttisūri*, the author of *Chaturvimsatikā*, who was so named after his father's and mother's name *Bappa* and *Bhatti*. The *Gotra* or the lineage of his father and consequently of the author was *Kaumbhishanī*, while that of his mother, *Vātsī*.

As very little is known even about the exact period of his life, it is but natural that one cannot precisely say when he entered the order of the saints by cutting asunder the ties that bound him to the world. It is, however, suggested in the colophon given at the end of the *Bhāshya* that our author composed this great work dealing with almost every doctrine or dogma of the *Jainas* either explicitly expressed or implied in the city of *Kusumapura* (modern Patna in Bihar and Orissa), after he had renounced the world. He was a pupil of *Śrī Ghoshanandi* who was the grand disciple (*Prasishya*) of *Sivasrī* the *Vāchakamukhya*.¹

Our author, too, has this appellation of *Vāchaka* added to his name. This is corroborated even by *Mādhavāchārya* the author of *Sarvadarsana sangraha*, who calls him *Umāsvātī Vāchakāchārya*.

Our author has composed 32 ²*Sambandha-Kārikās* or the connective verses as an introduction to the *Sūtras* he composed. Over and above this he has elucidated these *Sūtras* by composing the ³*Bhāshya* or the gloss therein.

Furthermore, he is the author of *Prasamaratī*, ⁴*Srāvaka-prajñapti* etc., the number of these works known as *Prakaranas* being 500.

¹ *Vāchaka* means one conversant with the *Pūrvas*, that constitute one of the main divisions of the 12th *Anga* forming a twelfth part of the *Jaina āgama* (canon).

² These verses have been commented upon by several saints out of whom *Śrī Devaguptasūri* and *Śrī Siddhasenagami* deserve special mention in this connection.

³ This *Bhāshya* is very exquisitely elucidated by *Śrī Siddhasenagami*.

⁴ *Srāvaka-prajñapti*, a *Māgadhi* work commented upon by *Śrī Haribhadrasūri*, is a work of *Śrī Umāsvātī* or no is a question still undecided since another work in Sanskrit bearing the same name is reported to be attributed to our author though it is not available at present.

This is borne out by the fact that certain passages given in the Sanskrit introduction on pp 20 22 and attributed to our author are not found in the extant works

According to the *Digambara* tradition our author's name is *Umāsvāmī* and he is the most famous disciple of the revered saint *Srī Kundakundāchārya*. He is known as *Gridhrapichchha* in consequence of his preceptor being so designated. This is borne out by a verse found in one of the manuscripts of *Tattvārthādhigamasūtra* (vide Sanskrit introduction, p 23). He renounced the world at the age of 19, led the life of an ascetic for 25 years and subsequently became the head of the ascetics and discharged his duties in that capacity for about 40 years.

Different stories are told about the composition of *Tattvārthādhigama Sūtra* one of these is given as follows in the introduction to its commentary composed in *Karnāṭakīya* language —

There lived in Kathiawar a pious *Jama* layman named *Dvaipāyana*. As he was proficient in the *Jama* sacred literature, he desired to compile a great work, but his attempts were not being crowned with success owing to some worldly troubles. Therefore he took a vow not to take his meals until he had composed at least one *Sūtra*. He did not wait to practise his vow, so on that very day he composed the first *Sūtra*, selecting salvation as the subject of his work. In order that he might not forget it he transcribed it on a side of a pillar in his house.

Next day he happened to go out on some business. In his absence a saint visited his house who was warmly received and entertained by his wife. By chance his eyes fell upon this *Sūtra*. He pondered over it and left the place after adding the word *Samyag* before it.

When *Dvaipāyana* returned home he saw the aphorism so proverbially corrected and consequently questioned his wife, who suggested that the saint must have done this. He ran at once to find out the saint who had obliged him by making such an invaluable and fundamental correction. On the outskirts of the city he came across an order of monks in the midst of whom he found the head of the order seated in the peaceful posture befitting him. He guessed that this must be the very saint he had run after and so he fell at his feet and requested him to complete the work undertaken by him as it was far above his ordinary ability. The saint was moved by the compassion and entreaty, so he finished the work. This saint was no other than our revered author *Umāsvāmī* and the book completed, *Tattvārthādhigama sūtra*, it being an expansion of the various

aspects, details and developments of the foremost, fundamental and all-embracing *Sūtra* of Jainism

Date of Umāsvāti—

I have already taken up this question in the Sanskrit introduction (pp 22 23), where I have referred to the materials that throw light upon it. But I need not dilate upon it now. For, I hope to be favoured by the *Digambara* scholars with arguments that may prove that this is a work of *their* school of religion, and that the *Bhāshya* is not composed by the author *himself*. Besides, I harbour scruples with regard to hastening the process of analysis and examination of facts and jumping to a definite conclusion, so that this task and all other subtler matters are left for the present to the discretion of abler and more critical treatment of wiser and more comprehensive intellects. Hence there is no necessity of assuring the learned reader that I do not intend to open the controversy but at the same time I am really eager to know definitely whether this work which holds a unique place in the old Sanskrit *Jaina* literature and which therefore commands universal acceptance and reverence seems to support to a greater extent the *Svetāmbara* doctrines or those of the *Digambaras*. This being settled, there will be less trouble in fixing the date of our venerable author

The Bhāshya and the Tīkās—

According to the *Svetāmbara* tradition the *Bhāshya* is composed by *Śrī Umāsvāti* himself. There seems no valid reason to disbelieve it. The *Bhāshya* appears to be older than any of the *Digambara* commentaries that have come to light. It resembles in language and style the old works of the *Bauddha* and *Vedika* schools of thought. It elucidates the *Sūtras* in the natural way and agrees with the *Svetāmbara* doctrines to which even the *Sūtras* seem to refer to.

Tattvārthādhigama Sūtra is as already suggested a work commented upon by various scholars. Out of them we are here directly concerned with two commentators *Śrī Devaguptasūri* and *Śrī Siddhasenagami*. The former has written a commentary only on the connective verses, while the latter has not only composed a concise commentary on them but has even elucidated the *Sūtras* and the *Bhāshya* as well. It may be worth noticing that in each and every manuscript of *Tattvārthādhigama Sūtra* I have come across, the former's commentary precedes that of the latter. From this it may be inferred that the former may have been a predecessor or an older contemporary of the latter.

Judging from the commentary ably composed by *Śrī Devaguplasūri*, it may be adduced that his commentary on the work itself would have been certainly approved of by scholars, for, even at the very outset he discusses grammatical questions and supports his statement by quoting a *Sūtra* from the *Ashtādhyāyī* of *Pāṇini*, the grammarian of world wide reputation. It cannot be definitely said whether such a commentary not available at present was at all composed by him or unfortunately he did not survive to complete the work undertaken by him.

As already observed in the Sanskrit introduction there are two saints bearing the name of *Devagupla*. Both of them have commented upon *Navapada prakarana*, but one of them is a grand pupil or a great grand pupil of the other, who seems to have composed the original work. Owing to the want of materials it is rather difficult to ascertain whether any one of them can be identified with the commentator of the *Sambandha kārīkās* or there is altogether a different saint resembling these two only in name.

Before concluding, I may mention that I reserve for the second part the topics pertaining to *Śrī Siddhasenagani*, the profound scholar of Jainism.

And now in closing I once more crave for the leniency of the learned readers for any faults of omission or commission and express my desire that this noble and ennobling work of *Śrī Umāsvātī* may be assigned its due place in the corresponding literature of the world.

श्रीपरमात्मने नमः ।

श्रेष्ठि-देवचन्द्रालाभाई-जैनपुरस्तकोच्चार-ग्रन्थाङ्के

श्रीउमास्वातिवाचकवर्यविरचितम् तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम्

स्वोपज्ञाः सम्बन्धकारिकाः

(श्रीदेवगुप्तसहि-श्रीसिद्धसेनगणिप्रणीतटीकाद्वययुता)

सम्यग्दर्शनशुद्धं, यो ज्ञानं विरतिमेव चाप्नोति ।

दुःखनिमित्तमपीदं, तेन सुलब्धं भवति जन्म ॥ १ ॥ आर्यो

श्रीदेवगुप्तमृरिक्तताटीका—

गीरं प्रणम्य सर्वज्ञं, तत्त्वार्थस्य विधीयते ।

टीका सक्षेपतः स्पष्टा, मन्दबुद्धिविरोधिनी ॥ अनुष्टुप्

व्याख्या—सम्यग्दर्शनप्रचनमधिगम्य कालसहननश्रद्धापुरादेः परिहाणिमत्रोक्त्य
मन्त्रानुक्रमया समासतो मोक्षमार्गमुपदेष्टुं काम आचार्य इदमाह—सम्यग्दर्शनशुद्धं यो
ज्ञानं विरतिमेव चाप्नोति ।—अत्र सम्यग्दर्शनशुद्धमिति कतरो विग्रह आस्वीयते? यदि
तान्त् सम्यग्दर्शनेन शुद्धमिति करोति करणे तृतीया, परश्वादीनामिव प्रादु निर्धृतिरुक्तव्या, उक्त
कर्तरि, तदा दर्शनज्ञानयोरभेदाद् आत्मनो, य आप्नोतीत्ययुक्तम् । अथ सम्यग्दर्शनायेति
तादर्थ्ये चतुर्थ्या, दार्विण्य युपाय, प्रागेव दर्शनात् शुद्धं ज्ञानम्, अवाप्तज्ञानस्य च केवलिन इव
किं दर्शनेन? उक्त सम्यग्दर्शनात् हेतौ पञ्चमी, स्वयसम्बुद्धादिषु विनियते, तेषां हि क्षणित्ये-
व ज्ञानं न हेतुक्रममपेक्षते । अथ सम्यग्दर्शने शुद्धमिति निमित्तसप्तमी, चतुर्थ्यापक्षदोष । तस्माद्
पक्षव्योऽत्र समाधिः । यथेच्छसि तथाऽस्तु । ननुक्त दोषभूयस्त्वम् । नैते दोषाः । करणे तान्द

१ आया-रक्षणम्—

यस्या पादे प्रथमे, द्वादश मात्रास्तथा तृतीयेऽपि ।

अष्टादश द्वितीये, चतुर्थके पञ्चदश साऽऽर्या ॥

वक्ष्यमाणा निर्वृत्तिः “तन्निसर्गादधिगमाद्वा” (अ० १, सू० ३) इति । कर्तर्यपि, अत एव आप्नो-
तीति युक्तम्, आत्मा हि सम्यग्दर्शनी सलिलमिव स्वच्छतामन्या ज्ञानावस्थामाप्नोतीति वक्ष्यते ।
अवश्य च य इति कर्तुर्निर्देशः कर्तव्यः, स एवायैरात्मानं शोधयतीति । चतुर्व्यामप्यधिग-
माभिप्रायः, नैसर्गिकाद् अवाप्तप्रद्वोऽध्ययनादिभिराधिगमिकमाप्नोति तदर्थमिति, शुद्धिका-
रणं तु शुद्धमध्ययनादिकाले । पञ्चम्यामपि, स्वयसम्बुद्धादिषु निसर्गसम्यग्दर्शनहेतुकमेव तत्,
वक्ष्यति हि “अपरोपदेशो निसर्गः” इति, तेषां हि परोपदेशमन्तरेण ध्योपशमादिलब्धिभ्यः
समीहमानानामुत्तरकालं प्रागिव द्राग् उत्पद्यते ज्ञानम् । सप्तम्यामपि सत्सप्तमी, सति हि सम्य-
ग्दर्शने शुद्ध ज्ञानमन्यथा सर्वशुद्धप्रसङ्ग इति । अधिकरणे वा, यथा आकरे शुद्धानि भाण्डा-
नीति । एवमन्येऽव्याक्षेपपरिहारमार्गाः सन्ति, प्रसङ्गभयात् तु नाद्रियन्ते । तृतीयापक्षं पुन-
रत्र ज्यायान् । सम्यग्दर्शनेन शुद्धमिति “कर्तृकरणे कृता” (पाणिनिः २।१।३२) इति समासः ।
तत्पूर्वकमित्यर्थः, दर्शनमूलत्वाच्च श्रेयसस्तेन शुद्धमित्युच्यते । उक्तध्यायमर्थः प्रवचने—

“अष्टेनापि च चारि-त्राद् दर्शनमिह दृढतरं ग्रहीतव्यम् ।

सिध्यन्ति चरणरहिता, दर्शनरहिता न सिध्यन्ति ॥” आर्या

न च श्रुतमधीयानस्याध्ययनादिभ्योऽधिगमसम्यग्दर्शनावाप्तिरिति कृत्वा ज्ञानशुद्धं-
दर्शनमाशङ्कितव्यम्, प्राग् दर्शनादज्ञानमेव । तदुक्तं च प्रवचने—“द्वादशाङ्गमपि श्रुतं विदर्शनस्य
मिथ्ये”ति । न चाशुद्वाशये भैषजमिव श्रुतमात्मलालभते । एतेनाशयशुद्धौ तस्यैव सम्यक्त्वेन
विपरिणामो जायत इति व्याख्यातमेव । श्रुतमेवाशयशोधनमिति चेत्, न, अभव्यानामध्ययना-
दिक्रियासम्भवेऽपि दर्शनासम्भवात्, वक्ष्यति हि, सम्यग्दर्शनपरिगृहीत मत्यादि ज्ञानमन्यथा
त्वज्ञानमेवेति । भवति चान्यथापि पदार्थाध्ययनमात्रं, न तु रुचिं विरह्य दर्शनम्, अवश्य
प्रागाशयविशुद्धिरेष्टव्या । य इति जन्मवत् कर्तुर्द्देशः । ज्ञान पञ्चप्रकारं वक्ष्यमाणम् । तत्रा-
द्यत्रय व्यभिचारित्वादित्यते तस्य विशेषण, उत्तरं तु द्वयं शुद्धत्वादेव न, दैवरक्ता हि किंशुकाः ।
विरमण विरतिर्ब्रतं सयमश्चारित्र्यमित्यर्थः । साऽपि सम्यक्पूर्वैकैव पञ्चतया वक्ष्यते । अत्र
किं सम्यग्दर्शनशुद्धा विरतिरिष्यते, उत ज्ञानशुद्धा ? उभयथाऽप्यदोषः, कारणकारणत्वेन दर्श-
नशुद्धा कारणत्वेन ज्ञानशुद्धा । वक्ष्यति हि, “विरतिर्नाम ज्ञात्वाऽभ्युपेत्याकरणम्” (अ० ७, सू० १,
भाष्यम्) इति । इत्थं चेय विरतिर्यदुत दर्शनज्ञानशुद्धाशयस्वामिनी, इतरथा तु मार्जारसयमकल्पा
स्यात्, एतच्च सचरित्रमधिकृत्य वक्ष्यति “उत्तरलाभे तु नियतं पूर्वलाभः” (अ० १, सू० १,
भा०) इति । तस्मात् त्रितयमप्येतत् सम्यक्पूर्वकं नि श्रेयसाय कल्पत इति साधूपदेशः ।
एवकारोऽवधारणे, दर्शनज्ञानविरतय एव जन्मनः सुलब्धत्वे कारणं, नो नम्, अधिकमप्यतो
नास्त्येवेति । एकतमवत् तु जन्मान्यजन्मापेक्षया सुलब्धमिव सुलब्धं, वक्ष्यति चेपा मोक्षहेतु-
त्वम् । तच्चावधारयति, त्रयमेवैतत् नोनमधिकं वा मोक्षायेति । तच्च सप्रयोजनं सूत्रेऽभिधास्यते,

१ मतिश्रुतावधयो विपर्ययश्च (अ० १, सू० ३२) इति सूत्रस्य भाष्ये । २ ‘ज्ञानं भवत्यन्यथाऽज्ञानमेवेति’

चक्षुः श्रोत्रं ज्ञानमिति मित्रमागमत्वाद् विरतिं चेति मन्त्रन्वाय, एकैकस्य वा निर्जराहेतोः प्राप्तौ जन्म सुलब्धमिति विकल्पायः । तच्च सुलब्धमिवेत्युक्तं, आमोतीत्यनस्थितं स्वतन्त्रं कर्तारं दर्शयति, दर्शनादित्रयमाप्नोति-लभतेऽधिगच्छतीत्यर्थः ॥ दुःखानिमित्तमपीदं तेन सुलब्धं भवति जन्म ॥—दुःखयतीति दुःखं परितापयतीत्यर्थः, तच्च शरीरं मानसं च वक्ष्यमाणं, द्वन्द्वभूयिष्ठत्वात् समारो वा दुःखं, निमित्तं हेतुं प्रभृतिराधारः । दुःखानां निमित्तं, दुःखं चास्य निमित्तम्, तत्र दुःखानां निमित्तमिति जन्मनि सति शरीरमनसौ तद्वत् च दुःखम्, अत एवोक्तमन्यत्रापि—“नरशरीरं प्रतपन्त्युपद्रवाः” इति । उत्तरेषामपि निमित्तं जन्म, तद्वन् दुःखितं मनुष्यपुत्रचेतां श्रीगोष्मम्यग्विपहमागः ससारस्वभावनमानुषं तदितर-प्रतिकारान् अभीप्सुरशुभमागमते, ततः कर्मपाशावपाशितं पुनरपि दुःखभागी भवति । ससारपक्षेऽपि दुःखस्य-समारस्य निमित्तम्, मृदो ह्येकजन्मनि गृहीति जन्मान्तरजीजान्युपचिनोति । एतेन दुःखं चास्य निमित्तमिति स्थितम् । अपिशब्दो दुःखानां दुःखस्य वा निमित्तमित्यस्मिन् पक्षेऽपि [न] दुःखनिमित्तमिति विकल्पयति, कथम् ? पदं पुष्टप्रकृतीरक्षयति । तत्र यदा समारो दुःखं तदाऽऽद्यचतुष्टयस्य मृदत्वात् तन्निग्रन्धनम्, उत्तरयोस्तु अवाप्तदर्शनादित्रयीकयोरेतदेव परमार्थमाधनं चरमं चेति न दुःखनिमित्तम्, यदा तु शरीरादिदुःख-पक्षो दुःखं चास्य निमित्तमित्यत्र वाच्योऽर्थस्तदा सर्वेषामेव जन्मवता दुःखनिमित्तमित्ययं विकल्पः । इदमिति जन्मगृह्यत्वेऽपि मानुषं जन्म प्रत्यक्षं प्रदर्शयति, नह्यन्यत्र विरतिलाभोऽस्ति । कथम् ? नरकेषु तानद् भूयसा दुःखेनाजस्रमनुत्तरे देहमनसाभरणानामत्यन्तोपहतस-क्षिप्तपरिणामानां हितश्रवणमपि नास्ति, कुतस्तदुपदेशकारणम् ? तिरश्चामप्यत्यन्तमृदमनसामकरणपराधीनाशरणजीवितानां सर्वाभिभूतजन्मनामाभियोग्यादिदुःखानुगद्देहमनसां हितोपदेशश्रवणश्रद्धाविरती कुतः ? तथा देवानामपि कृच्छ्रावाप्तविषयसुखलवास्त्रादापहतचेत-सामननासहितश्रवणानां केषांचिच्च कथंचिद्वितश्रवणसंभवेऽप्यवश्यभोगकर्मधीनत्वात् अकर्मभूमित्वाच्च विरत्यमान एव । मानुष्येऽपि देवकुर्वाचकर्मभूमिषु भोगपरत्वात्, कर्मभूमिषु चान्यावसायिग्लेशादिष्वत्यन्तनिर्घृणत्वात्, आर्येष्वपि चोपदेशकश्रद्धावभावात् कुतो विरतिः ? विकल चेद् त्रिकमसाधनमित्यतः सर्वापवादशुद्धं त्रितयलाभोपायक्षममिदमित्याचार्यः स्वजन्मनिदर्शनेन प्रत्यक्षमाह—तेनेति । यत्तदोर्नित्यसम्बन्धाद् यच्छब्दोद्दिष्टमेव कर्तारं निर्दिशति । सुलब्धमनिन्द्यं श्लाघ्यं ज्यायः । सति हि ससारेष्ववश्यम्भावि जन्म, तच्च दर्शनादित्रयसहितत्वात् मोक्षसाधनं यदि भवति, ततः सुलब्धम्, अन्यथा हि क्षुद्रजन्तूनामिव मरणायैवेति दर्शयति । भवतीति स्फुटार्थम्, जायतेऽस्मिन्निति जन्म, तच्च मानुषमित्युक्तम् । अथवा भवति जन्मेति ससारास्तित्वं दर्शयति । आत्मा हि स्वकृतकर्मसन्तानानु-स्यूतः सन् धावति भगाद् भवान्तर, तस्य पर्यटतो भवति जन्म । एतेनैकान्तनित्यादीनां

ससाराभावात् सर्वा प्रक्रिया दुरूपपादा इति व्याख्यातम्, पुनश्च वक्ष्यति विस्तरेण शास्त्र एव । इति प्रथमकारिकार्थः ॥ १ ॥

एव सति ससारोऽस्तीति ज्ञापिते तस्यानादित्वग्रापनार्थमाह—

जन्मनि कर्मकेशैरनुबद्धेऽस्मिस्तथा प्रयतितव्यम् ।

कर्मकेशाभावो, यथा भवत्येव परमार्थः ॥ २ ॥ आर्या

व्या०—जन्मनि कर्मेत्यादि । अथवा उक्तं दुःखनिमित्तं जन्म ततः कथमित्यार्यैवाह—
जन्मनि कर्मकेशैरनुबद्धेऽस्मिस्तथा प्रयतितव्यम् ।—जन्मोक्तमन्यमाणलक्षणम् ।
क्रियत इति कर्म ज्ञानावरणाद्यष्टधा वक्ष्यते । किञ्चान्ति रेशयन्ति वा स्वामिनः, किञ्चैतै
वैभिरिति केशाः, तेऽपि मोहनीयभेदाः क्रोधादयः कपाया वक्ष्यन्ते । अनुबद्धे मन्तत-
वेष्टिते, कथम् ? सति हि जन्मनि कायवाङ्मनोहेतुकं कर्म भवतीत्युक्तं, ततः प्रबुद्धकर्मा-
शयस्यौदयिकभावानुवर्तिनोऽस्ववशस्य ससारहेतवः क्रोधलोभादयोऽनेकजन्मान्तरकेशनाय
केशा आनिर्भवन्ति, ततो रागद्वेषादिहेतुकं तीव्र कर्मानुबद्धं, पुनरपि जन्मनि सति कर्म भवति,
कर्मभ्यः केशाः, केशेभ्यः पुनरपि जन्मेत्येवमनुबद्धमित्युच्यते । एतेन ससारस्यानादित्व
दुःखभूयस्त्वं च व्याख्यातम् । अत्र च सत्यप्यनादित्वे परस्परहेतुत्वे च त्रयाणां जन्मानुबद्ध-
मित्युक्तं प्रत्यक्षत्वादाधारत्वात् पूर्वोक्तत्वाच्च । एव च कृत्वा अन्यत्राप्युक्तम् “ विविधवाधन-
योगाद् दुःखमेव जन्मोत्पत्ति”रिति । अस्मिन्निति, तदेव मानुष जन्माग्नेयति, प्रत्यक्षमेव
केशानुबद्धं दृश्यत इति, वेपाञ्चिद् देवजन्मन एवोत्तरोपपत्तिप्रतिलम्ब्य किल, तदाशङ्कानिवेधाय
चास्मिन्नित्याह, दूरगानामपि पुनरगत्यास्मिन्नेव कर्मभूमित्वात् प्रयत्नपूर्वकः कर्मकेशाभाव
इति । तथा प्रयतितव्यम् । तथेति प्रकारार्थे, तेन प्रकारेण दर्शनादित्रयलाभोपायपूर्वकमि-
त्यर्थः । प्रयतितव्यम् प्रघटितव्यं, सर्वजन्मिनोऽऽत्मना कर्मकेशसन्ततत्वमवगम्य ससारोद्विष्टेन
विरागमार्गानुवर्तिना प्रवर्पेण सर्वात्मना तपःसमादिषु वर्तितव्यमित्यर्थः । आद्यर्थे वा
प्रशब्दः, सम्यग्दर्शनादिलाभान्तरमादावेव यतितव्यम्, न पुनर्विश्वासितव्यम्, याया हि कर्म-
केशाः प्रबुद्धा सन्तः पुनरपि दर्शनादि प्रतिपातयन्तीति । न चेद्यं स्वमनीषिका, वक्ष्यति
ह्याचार्यः शास्त्रं “अनन्तानुबन्धुदयात् पूर्वोत्पन्नमपि सम्यग्दर्शनं प्रतिपत्तुती”ति । किमर्थं प्रय-
तितव्यमित्याह—कर्मकेशाभावो यथा भवति । कर्मणा केशानां चाभावः क्षयस्तौर्वियोग
इत्यर्थः । कथं च स भवति ? शङ्काद्यतिचारवियुक्ततासददर्शने हि शुद्धाशयस्त्रिभुवनमप्युपहित
मोहमहेन्द्रानज्जलितकर्महनकाव्यमानमशरणममलजानागमचक्षुषाऽऽलोक्य गर्भवासोदिभयो-
द्विश प्राणातिपातादिनिवृत्तिप्रतिज्ञामाख्या तददृष्टीकरणार्थं च पञ्चविंशतिभावनाभावितान्त-

रात्मा द्वादशानुप्रेक्षास्थिरीकृताऽयमायः सट्टताश्रयत्वादनभिनयकर्मगमः तपःसयमादिभिश्च पूर्वोपात्तक्षयशुद्धागयो मोहादिमलप्रक्षयादग्राप्तेऽलपरमैश्वर्यः फलमन्धनशेषचतुष्प्रकृतिक्षये कर्महेशाभावाप्यमाप्नोतीति, पुनरपि निम्नगतः शास्त्रे वक्ष्याम । अत्र च जन्मकर्महेश-
त्रयाभावेऽप्यष्टकर्महेशाभाव इत्युक्तं, ते एतस्य जन्मकारणं, जन्मत्वेतत्कारणमपीत्युपदिष्टं,
अतन्तदभावे प्रागेव जन्माभाव इत्यभिप्राय । हेशाना च कर्मभेदत्वेऽपि पृथग्रहणं प्राधान्यार्थम्,
एतद्भावाभावे हि मन्धमोक्षा, उदयते—“मरुपायत्वाज्जीव कर्मणो योग्यान् पुद्गलानादत्ते । स
मन्त्र” (अ० ८, मृ० २-३) । मोहादिलयात् केवलं न तत्र मोक्ष इति । एव तर्हि कर्मग्रहणं माभूत् ।
नैव शङ्क्यम् । व्यग्रहा एव न प्रवर्तते, प्रधाना हि कर्मसत्ता वक्ष्यमाणा, तदेकदेशाच्च हेशा
इति ज्ञापितं भवति । एष परमार्थः । एष इति वक्ष्यमाणनिम्नरमपि ममामतोऽप्यर्थः प्रदर्श-
यति, ननु निचित्रग्रन्थोपहितोऽप्येतावानेव परमार्थो यदुत कर्महेशाभावो नोनो नाभ्य-
पिको वेति । परम उत्कृष्टो ज्यायान्, जयः प्रयोजनं फलं परमार्थः, अत्यन्तशुद्धत्वात् पूज्य-
मानो वाऽर्थः, दर्शनादिलाभफलं मोक्ष इत्यार्याद्वितीयार्थः ॥ २ ॥

यदि पुनरेकमेव परमार्थः ज्ञायतेऽगन्तुं न च हेशग्रहाण, ततः क उपाय इत्याह—

परमार्थालाभे वा दोषेष्वारम्भकस्वभावेपु ।

कुशलानुबन्धमेव स्यादनवद्य यथा कर्म ॥ ३ ॥ आर्या

व्या०—परमार्थालाभे वेत्यादि । परमार्थं उक्तवक्ष्यमाणनिर्वचनः, त यदा काल-
सहननपरिहाणेन लभते तदा, दोषेषु, दूषयन्त्याशयमिति दोषाः कृपायास्तेषामेव गौणपर्या-
यज्ञापनार्थं प्रयोजनार्थं च दोषा इत्याह—आरम्भकस्वभावेपु । आरम्भयतीत्यारम्भक-
अशुभे प्रवर्तयतीत्यर्थः, आरम्भकः स्वभावो येषां ते इमे आरम्भकस्वभावाः । नह्यदुष्टागयोऽशु-
भे प्रवर्तते इति प्रतीतम्, हेशास्तु अप्रवर्तमानमपि प्रवर्तयन्तीति । एवं सङ्ख्याव्यापाराणां
विशेषसत्ता गौणी दोषा इति, दोषेऽपि मत्सप्तमी । आरम्भकस्वभावेपु सत्सु किं कर्तव्यम् ?
तथा प्रवर्तितव्यमिति वर्तते, तथा किं भवतीत्याह—कुशलानुबन्धमेवेत्यादि । कुशलं क्षेम-
मनपायं शिवमित्यर्थः । तच्च कुशलकारणत्वात् तदनुगमाति, तस्मिन् वाऽनुबन्धोऽस्येति, कुशल-
प्रयोजनमित्यर्थः । एवावधारणे, कुशलानुबन्धमेव, नाकुशलानुबन्धम्, न वा कुशलाकुशला-
नुबन्धम् । स्यादित्यधीष्टे लिङ्, एवमधीच्छति कुशलं मे स्यादिति । किं तत् कुशलानुबन्धमिति
वक्ष्यमाणमपि ममासेनाह—अनवद्यं नावद्यमनवद्यमगर्ह्यं कर्म कुशलानुबन्धं भवतीत्यर्थः ।
यथेति तथापेक्ष, तथा प्रवर्तितव्यम् यथा कुशलानुबन्धं कर्म भवति, कर्मेति विशेष्यं तच्च
व्याख्यातमिति तृतीयार्थः ॥ ३ ॥

પાચમી અથો ઝઢી ઝર્વ ઇ છ દિશિના ક્ષેત્રનો માનકરી મો-
કલો રાખે તે વ્યવહારથી દિશિપરિમાણ કહિયેં અને ચાર-
ગતિમા મટકવુ તે કર્મનુ ફલ છે એમ જાણી તેથી ઉદાસી-
પણો અને સિદ્ધ અવસ્થા(નો) શુ ઉપાદેયપણો તે નિશ્ચય દિશિ-
પરિમાણ વ્રત કહિયેં

૭ મોગોપમોગપરિમાણ વ્રત કહે છે જે એકવાર મોગ-
વવુ તે મોગ અને જે વારવાર મોગવવુ તે ઉપમોગ તેનો પરિ-
માણ કરે તે વ્યવહાર મોગોપમોગવ્રત કહિયેં, અને જે વ્યવ-
હારનયે કર્મનો કર્તા મોક્તા જીવ છે અને નિશ્ચયનયે તો કર્મનો
કર્તા કર્મ છે આત્મા અનાદિનો પરમાવ મોગી થયો છે તેથી
પરમાવગ્રાહક અને પરમાવરક્ષક થયો એટલે આત્માની જાય-
કતા, ગ્રાહકતા, મોગ્યતા, રક્ષકતા વીગડે કર્તા પળો વીગડયો
તેવારે પરમાવ કર્તા થયો તે પળ પરમાવ રગીપળે આઠ કર્મનો
કર્તા થયો છે પળ સત્તાય તો સ્વમાવનો કર્તા છે પળ ઉપ-
કરણ અવરાણા તેથી સ્વકાર્ય કરી શક્તો નથી વિમાવને કરે
છે અજ્ઞાનપળે જીવનો ઉપયોગ મલ્યો છે પળ ન્યારો છે પો-
તાના જાનાદિક ગુણનો કર્તા મોક્તા છે એહવો સ્વરૂપાનુયાયી
પરિણામ તે નિશ્ચયમોગોપમોગવ્રત ત્યાગ જાણવો

૮ અનર્થદળ્ડવિરમણવ્રત કહે છે કામ વિના જીવનો
વધ કરવો પારકા વારતે આરમ પ્રમુખ કરવાની આજ્ઞા પ્રમુખે
આપવી તે વ્યવહાર અનર્થદળ્ડ અને શુભાશુભ કર્મ તે મિથ્યાત્વ
અવિરતિ કષાય યોગથી બવાય છે તેને જીવ આપણા કરી
જાણે ઇ નિશ્ચયથી અનર્થદળ્ડ

૯ સામાયિક વ્રત કહે છે જે મન વચન કાયાના આરમ
ઢાલીને તેને નિરામણપળે વર્તીવે તે વ્યવહાર, સામાયિક જાણવો

પ્રહવી આગલા ભરની વાચ્છા છે તે અગ્રગોચ આર્તવ્યાનનો
 ઘોથો પાયો જાણવો એ આર્તવ્યાનના ચાર મેદ કહ્યા એ તિર્યચ
 ગતિના કારણ છે એ વ્યાનના પરિણામ તે પાંચમા અથવા
 ઝટ્ટા ગુણઠાણા સુધી હોય

૨ જે કઠોર પરિણામનું ચિંતન તે રાંદ્રવ્યાન તેના ચાર
 મેદ છે ૧ જીવહિંસા કરીને હર્ષ પામે અથવા ઘીજો કોડ
 હિંસા કરતો હોય તેને દેગી સુધી વાય અથવા યુદ્ધની અતુ-
 મોદના કરે તે હિંસાનુગ્રવી રાંદ્રવ્યાન ૨ જરૂ બોલીને મનમાં
 હર્ષ પામે કે જુઓ મેં કેવો કપટ કેળવ્યો મારા જટાપણાની
 સ્વર કોટને પહી નહીં, એવો મૃપાત્મક રૂપ પરિણામ તે મૃપા-
 નુગ્રવી રાંદ્રવ્યાન ૩ ચોરી કરી અથવા ટગાડ કરી મનમાં
 સુગી થાય કે મારા જેવો જોરાય કોણ છે, તું પારકો માલ
 સ્વાડ છું એવો પરિણામ તે ચોરાનુગ્રવી રાંદ્રવ્યાન ૪ પરિગ્રહ વન
 વાન્ય પરિવાર બળો ગ્રહણની લાલચ હોય તે વન અથવા કુડ-
 વને માટે ગમે તેવું પાપ કરે અથવા ઘણો પરિગ્રહ મિલ્યાયી
 જહકાર કરે તે પરિગ્રહરક્ષણાનુગ્રવી રાંદ્રવ્યાન ૫ રાંદ્ર-
 વ્યાનના ચાર મેદ કહ્યા એ વ્યાન નરક ગતિ પમાડવાનું કારણ
 છે મહા અશુભકર્મનું કારણ છે એ પાંચમા ગુણઠાણા સુધી
 છે, અને ઝટ્ટા ગુણઠાણે પણ એક હિંસાનુગ્રવી રાંદ્રવ્યાનના પરિ-
 નામ કોડક જીવને હોય

હવે વર્મવ્યાન કહે છે જે વ્યવહાર ક્રિયારૂપ કારણ તે
 ધર્મ તથા શ્રુતજ્ઞાન અને ચારિત્ર એ ઉપાદાનપણે સાત્ત્વ વર્મ
 તથા રત્નત્રયી મેદપણે તે ઉપાદાન શુદ્ધ વ્યવહાર ઉત્સર્ગાડનુ-
 યાયી તે અપવાદ વર્મ જાણવો અને અમેદ રત્નત્રયી તે સાત્ત્વ
 શુદ્ધ નિશ્ચયનયે ઉત્સર્ગ વર્મ અને (ધમ્મો વત્થુ સહાવો), જે

परिणाम ते उत्सर्ग अने जे उत्सर्ग राखवाने कारणरूप ते अप-
वाद-उक्तच ॥ “सवरणमि अमुद्र, दुन्नवि गिन्ह तदेतयाणहिय
॥ आउर दिट्ठ तेण, ते चेवहीय असवरणे ’ ॥ १ ॥ एट्ठे
ज्या सुधी साधक भावने बाधक न पडे त्या सुधी जेहनी ना
कही ते आदरवो नहीं अने जो साधक परिणाम रहेता न
दीठा तेवारे जेहनी ना ते आचरे तेने अपवाद मार्ग कहियें
जे आत्मगुण राखवाने करवो ते अपवाद अने गुणीने रागे
भक्तियें करवो ते प्रशस्त ए बे तो साधनछे अने जे औदयि-
कने अखमवायी करवु ते अतिचार छे तथा सबलो अने औदयिक
माटे अशक्तपणे करवु ते पडिवाइ छे ते मध्ये अपवाद मार्ग
ते परिणाम दृढ रहे तेम आज्ञायें करवो

हवे चार ध्यान कहे छे १ आर्तध्यान, २ रौद्रध्यान, ३
वर्मध्यान, ४ शुक्लध्यान तिहा पहेला बे ध्यान ते अशुभ क-
हियें अने पाछला बे ध्यान ते शुद्ध छे तिहा मनमा आहट्ट
दोहट्टना परिणाम ते आर्तध्यान कहिये तेना चार पाया छे
१ भाइ, मित्र, सज्जन, माता, पिता, स्त्री, पुत्र, धन, प्रमुख इष्ट
वस्तुनो वियोग थयायी विलाप करे ते पहेलो इष्ट वियोगनामा
आर्तध्यान तथा २ अनिष्ट जे भुडा दुखना कारण, दुश्मन
दरिद्रीपणो, तथा कुपुत्रादि मलवायी मनमा दुख चिंता उपजे
ते अनिष्ट सयोग नाम आर्तध्यान ३ शरीरमा रोग उपना
थका दुख करे, चिंता घणी करे ते रोगचिंतानाम आर्तध्यान
४ मनमा आगलना वखतनो शोच करे जे आ वर्षमा आ
काम करशु, आवता वर्षमा अमुक काम करवु तो अमुक
लाभ थशे अथवा दान शील तपनु फल मागे जे आ भवमा
तप कीवो छे माटे आवते भवे इद्र चक्रवर्तिनी पदवी मले

૩ વિપાકવિચય વર્મન્યાન કહે છે જે એહો જીવ છે તોપણ કર્મગ્રંથે દુર્ગી છે તે કર્મનો વિપાક ચિંતે જે જીવનો જ્ઞાનગુણ તે જ્ઞાનાપરણીય કર્મે દાયો છે અને દર્શનાવરણીય કર્મ દર્શનગુણ દાયો છે, એમ આઠ કર્મે જીવના આઠ ગુણ દાવ્યા છે એટલે આ સસારમા ભ્રમતા વધા જીવને જે સુખદુઃસ છે તે સર્વ કર્મના ક્ષીણ છે માટે સુખ ઉપને રાચતું નહીં અને દુઃસ ઉપને દિલ્ગીર યતું નહીં કર્મ સ્વરૂપની પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ, અને પ્રદેશનો વધ, ઉદય, ઉદીરણા, તથા સત્તા, ચિંતનનાતું એકાગ્રતા પરિણામ તે વિપાકવિચય વર્મન્યાન

૪ સસ્થાનવિચયવર્મધ્યાન કહે છે તે ચંદ્ર રાજમાન લોકતું સ્વરૂપ વિધારે જે એ લોક તે ચંદ્રરાજ ઝૂચો છે તે મધ્યે સાતરાજ અગ્રોલોક છે વિચમા અદારસો યોજન મનુષ્ય ક્ષેત્ર ત્રિગ્રો લોક છે તે ઉપર કાઢક ઝૂળો સાતરાજ ઝર્વલોક છે તેમા સર્વ વેમાનિક દેવતા પ્રસે છે અને ઝર્વે સિદ્ધ શિલા સિદ્ધ ક્ષેત્ર છે એ રીતે લોકતું પ્રમાણ છે એ લોકતું સસ્થાન વૈશાલ્ય છે અનતો કાલ આપણા જીવે સસારમા ભ્રમતા સર્વ લોકને જન્મ મરણ કરી ફરસ્યો છે, એવું જે લોક સ્વરૂપ તથા લોકને વિષે પચાસ્તિકાયતું અપ્રથાન તથા પરિણમન દ્રવ્ય મધ્યે ગુણપર્યાયતું અપ્રથાન તેનો જે એકાગ્રતાયે તન્મયચિંતન પરિણામ એહતું જે ધ્યાન તે સસ્થાન વિચય વર્મન્યાન કહિયે એ વર્મધ્યાનના ચાર પાયા કહ્યા એ વર્મધ્યાન ચોથા ગુણઠાળથી માઢીને સાતમા ગુણઠાળા સુધી છે

દેવે શુદ્ધધ્યાન કહે છે શુદ્ધ કેહતા નિર્મલ, શુદ્ધ, પર

वस्तुनो सत्तागत शुद्ध परिणामिक स्वगुण प्रवृत्ति कर्मादिक अनतानन्द रूप सिद्धावस्थायें रह्यो ते एउमत्त उत्सर्ग उपादान शुद्ध धर्म, ते वर्मनु भासन रमण एकाग्रतापणे चिंतन तन्मय-तानो उपयोग एकत्वनो चिंतववो ते धर्म ध्यान कहियें तेना पाया चार छे ते कहे छे

१ आज्ञाविचयधर्मव्यान ते जे वीतराग देवनी आज्ञा साची करी सहदे एटले भगवते छ द्रव्यनु स्वरूप नय प्रमाणे निक्षेपा सहित सिद्ध स्वरूप, निगोद स्वरूप जेम कह्या तेम सहदे, वीतरागनी आज्ञा नित्य अनित्य स्याद्वादपणे निश्चये व्यवहारपणे माने सहदे ते आज्ञा प्रमाणे यथार्थ उपयोग भासन थयो तेने हर्षे करी ते उपयोग मध्ये निरवार, भासन, रमण अनुभवता, एकता, तन्मयपणो ते आज्ञाविचय धर्मव्यान कहियें

२ अपायविचयधर्मव्यान ते जीवमा अशुद्धपणे कर्मना योग्यी ससारी अवस्थाम् अनेक अपाय कहेता दूषण छे ते अज्ञान, राग, द्वेष, कषाय, आश्रव ए मारा नयी हु एथकी न्यारो छु हु अनतज्ञान, दर्शन, चारित्र, वीर्यमयी, शुद्ध, बुद्ध, अविनाशी छु अज, अनादि, अनत, अक्षर, अनक्षर, अचल, अकल, अमल, अगम्य, अनमी, अरूपी, अकर्मा, अव्यक्त, अनुदय, अनुदीरक, अयोगी, अभोगी, अरोगी, अमेदी, अवेदी, अछेदी, अखेदी, अकषयी, असखाइ, अलेशी, अशरीरी, अणाहारी, अव्याबाध, अनवगाही, अगुरुलघु, परिणामी, अतीन्द्रिय, अप्राणी, अयोनि, अससारी, अमर, अपर, अपरपार, अव्यापी, अनाश्रित, अकप, अविरुद्ध, अनाश्रव, अलख, अशोनी, असगी, अना-रक, लोकालोकजायक, एवो शुद्ध चिदानन्द मारो जीव छे, ए-हवो एकाग्रतारूप ध्यान ते अपायविचयधर्मव्यान जाणवो

मल केवल ज्ञान पामे पछे तेरमें गुणटाणे ध्याननरीकापणे छे तेरमाना अते अने चउदमे गुणटाणे ए वे पाया ध्यावें

३ सूक्ष्मक्रिया अप्रतिपाति पायो कहे छे ते सूक्ष्म मन, वचन कायाना योग रुवे, अँलेगी कर्ण करी अयोगी याय ते जे अप्रतिपानि निर्मलवीर्य अचलतारूप परिणाम ते सूक्ष्म-क्रियाअप्रतिपाति ध्यान जाणतु इहा सत्ताये ८५ प्रकृति रही हती ते मये ७२ खपावे

४ उच्छिन्नक्रियानुपत्ति पायो कहे छे जे योग निरुध कीया पछे तेर प्रकृति खपावे, अकर्मा याय, सर्व क्रियायी रहित याय ते, समुच्छिन्न क्रिया निगति शुद्धध्यान कहियें ए ध्यान ध्यावता शेष, दल, खरणरूप क्रिया उच्छेदे, अवगाहना देह मानमायी नीजो भाग घटाटे, शरीर मूझी इहायी सातराज ऊपर लोकने अते जाय, सिद्ध याय इहा शिष्य पूछे जे चाँदमे गुणटाणे तो अक्रिय छे, तो सात राज उचो गयो ए क्रिया केम करे छे ? तेने उत्तर जे सिद्ध तो अक्रिय छे, परंतु पूर्व प्रेरणायें तुनीने दृष्टान्ते जीवमा चालवानो गुण छे वर्मास्तिकायमच्ये प्रेरणा गुण छे, तेयी कर्मरहित जीव मोक्षे जता लोकने अते जइ रहे इहा कोइ प्रछे जे आगळ उचो अलोक छे तिहा किम जातो नयी ? तेने उत्तर जे आगळ वर्मास्तिकाय नयी माटे न जाय वली कोइ पुछे जे तो अवोगतियें अथवा तिरच्छी ग-तियें केम नयी जातो ? तेने उत्तर जे कर्मना भारयी रहित ययो, हलुवो ययो, माटे नीचो तथा टाप्पो जिमणो न जाय, कारण के प्रेरक कोइ नयी तथा कपे नहीं केमके अक्रिय छे माटे तथा कोइ पूछे जे सिद्धने कर्म केम लागता नयी ? तेने कहे छे जे कर्म तो जाँपने अजानयी तथा योगयी लागे छे,

આલબન વિના આત્માના સ્વરૂપને તન્મયપણે ધ્યાવે એહવુ ધ્યાન તેને શુદ્ધધ્યાન કહિયે તેહના પાયા ચાર છે તે કહે છે

૧ પૃથક્ત્વવિતર્કસપ્રવિચાર—તે પૃથક્ત્વ કેહતા જીવર્યા અજીવ જૂદા કરવા, સ્વભાવ વિભાવ તેને જગા પ્રથક્પણે વહેંચણ કરવી સ્વરૂપને વિષે પળ દ્રવ્ય તથા પર્યાયનો પૃથક્પણે વ્યાન કરી, પર્યાય તે ગુણમા સન્નિભાવે અને ગુણ તે પર્યાયમા સન્નિમણ કરે એ રીતે સ્વધર્મને વિષે વર્માતરભેદ તે પૃથક્ત્વ કહિયે અને તેનો વિતર્ક તે જે શ્રુતજાને સ્થિત ઉપયોગ અને સપ્રવિચાર તે સવિકલ્પોપયોગ એટલે એક ચિંત્યા પછી વીજો ચિતવ્રવો તેને વિચાર કહિયે એટલે નિર્મલ વિકલ્પ સહિત પોતાની સત્તાને વ્યાવે તે પૃથક્ત્વ વિતર્કસપ્ર વિચાર પેહેલો પાયો એ આઠમા ગુણઠાણાથી માઢી અગ્યારમા ગુણઠાણા સુધી છે

૨ એકત્વ વિતર્કઅપ્રવિચાર નામા વીજો પાયો કહે છે જે જીવ આપણા ગુણપર્યાયની એકતા કરી વ્યાવે તે આવી રીતે કે જીવના ગુણપર્યાય અને જીવ તે એકજ છે, અને મહારો જીવ સિદ્ધસ્વરૂપ એકજ છે એવો એકત્વ સ્વરૂપ તન્મયપણે અનતા આત્મ ધર્મનો એકત્વપણે ધ્યાનવિતર્ક કેહતા શ્રુતજાનાવલગ્નીપણે અને અપ્રવિચાર કેહતા વિકલ્પ રહિત દર્શન જ્ઞાનનો સમયાતરે કારણતા વિના રત્નત્રયીનો એક સમયી કારણ કાર્યતાપણે જે ધ્યાન વીર્ય ઉપયોગની એકાગ્રતા તે એકત્વવિતર્ક અપ્રવિચાર જાણવો એ પાયો બારમા ગુણઠાણે ધ્યાવે એ બેહુ પાયામા શ્રુતજાનાવલગ્નીપણો છે પણ અગ્રધિ મન પર્યવ જ્ઞાનોપયોગેવર્તતા જીવ કોડ ધ્યાન કરી સફે નહીં, એ બે જ્ઞાન પરાનુયાયી છે માટે એ ધ્યાનથી ધનવાતિયા ચાર કર્મ સ્વપાવે નિ-

नही कारण के हिंसक ऊपर पण उत्तम जीवने करुणा ऊपर
 जे जो उपदेश थकी साग मार्ग आवे तो तेने शुद्ध मार्गें आ-
 गवो कदाचित् मार्गें न आवे तो पण द्वेष न राखवो केमके
 ते अजाण छे एम समजहु एहवा जे परिणाम ते मन्यथ
 भावना ४ सर्व जीवने पोताने तुत्य जाणी दया पाछे, कोइने
 हणे नही तथा जे दुखी अथवा वर्महीन तेहना उपर करुणा
 तेना दुख टाळवानो परिणाम तथा वर्महीन जीव देखीने एमो
 चितव जे ए जीव किवारें वर्म पामजे यथार्थ आत्मसाधन
 पामी स्वरूप धर्मने किवारें अवलम्बजे एमो परिणाम ते चोयी
 करुणा केहना दया भावना ए चार भावना कही

१ हवे चार भावना कहे छे शरीर, कुटुम्ब, वन, परिवार
 सर्व विनाशी छे जीवनो मूल वर्म अविनाशी छे एम चित-
 ववु ते पहेली अनित्य भावना २ ससारमा मरण समये जीवने
 शरण राखनार बोइ नथी एक वर्मनो शरण छे एवु चितववु
 ते बीजी अशरण भावना ३ मारा जीवे ससारमा भमता
 सर्व भव कीधा छे ए ससारयी हु केवारें छुट्टीश, ए ससार
 मारो नथी हु मोक्षमयी छु एम विचारवु ते बीजी ससार भा-
 वना ४ ए माहरो जीव एकलो छे, एकलो आच्यो, एकलो
 जशे, पोताना करेला कर्म एकलो भोगवजे एम चितववु ते
 चोयी एकत्व भावना ५ आ ससारमा कोइ कोइनो नथी एम चित-
 ववु ते पाचमी अन्यत्व भावना ६ आ शरीर अपवित्र मलमूत्रनी
 खाण छे, रोग-जरायी भरचो छे, ए शरीरयी हु न्यारो छु,
 एम चितववो ते उट्टी अशुचि भावना ७ रागद्वेष, अज्ञान,
 मिथ्यात्व प्रमुख सर्व आस्रव छे, एम चितववु ते सातमी
 आस्रव भावना, ८ ज्ञानव्याप्तमा वर्ततो जीव नवा कर्म बाधे

તે સિદ્ધના જીવને અજ્ઞાન તથા યોગ નથી, માટે કર્મ લાગે નહીં એ ચાર ધ્યાનનો અધિકાર કહ્યો

હવે વલી વીજા ચાર ધ્યાન કહે છે ? પદસ્થ, ૨ પિંડસ્થ, ૩ રૂપસ્થ, ૪ રૂપાતીત તેમા પહેલુ પદસ્થ ધ્યાન કહે છે જે અરિહતાદીક પાચ પરમેષ્ઠીના ગુણ સમારે, તેનો ચિત્તમા ધ્યાન કરે તે પદસ્થધ્યાન ૨ પિંડસ્થ કેહતા શરીરમા રહ્યો જે આપણો જીવ તેમા અરિહત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુપણાના ગુણ સર્વ છે એહવો જે ધ્યાન તે પિંડસ્થ ધ્યાન અથવા ગુણીના ગુણ મત્તે એકત્વતા ઉપયોગ કરવો તે પિંડસ્થ ધ્યાન ૩ રૂપમા રહ્યો થકો પણ એ મારો જીવ અરૂપી અનત ગુણી છે, જે વસ્તુનો સ્વરૂપ અતિશયાવલગી થયા પછે આત્માનુ રૂપ એકતાપણો એહવો જે ધ્યાન તે રૂપસ્થધ્યાન એ ત્રણ ધ્યાન વર્મ ધ્યાનમા ગણવા ૪ નિરજન, નિર્મલ, સકલ્પવિકલ્પ રહિત, અભેદ એક શુદ્ધ સત્તારૂપ ચિદાનન્દ તત્ત્વામૃત, અસગ અર્થેન્દ, અનતગુણ પર્યાયરૂપ, આત્મસ્વરૂપનુ ધ્યાન તે રૂપાતીત ધ્યાન જાણવુ ઇહા માર્ગનાગુણઠાણા નયપ્રમાણ મતિ આદિક જ્ઞાન ક્ષયોપશમભાવ સર્વ ઝાડવા યોગ્ય થયા એક સિદ્ધના મૂલ ગુણને વ્યાવે તે રૂપાતીત ધ્યાન જાણવો એટલે મોક્ષનુ કારણ જે ધ્યાન તે કહ્યું

હવે ભાવના કહે છે તેમા વર્મ ધ્યાનની ચાર ભાવના કહે છે ? મૈત્રી ભાવના તે સર્વ જીવ સાથે મિત્રતાનો ભાવ ચિંતવવો, સર્વનુ મલુ ઇચ્છવુ પણ કોઈનુ માલુ ચિંતવવુ નહીં સર્વ જીવ ઉપર હિત બુદ્ધિ રાખવી તે મૈત્રી ભાવના ૨ ગુણવત અને જ્ઞાનાદિક ગુણ ઉપરેં રાગ તે બીજી પ્રમોદભાવના ૩ જે ધર્મવત ઉપર રાગ અને મિથ્યાત્વી ઉપર રાગ નહીં તેમ દ્વેષ પણ

तेने समकेत जान कहिये ते समकेत जान भलोज याय तिहा
अनुयोगद्वारमा कळो छे

नायम्मि गिन्हियजे, ।

अगिन्हियजे अ इच्छ अच्छामि ॥

जडवमेप्रडयजो, सो उवएसो नओताम । ? ।

अर्थ—जानयी ३ द्रव्य जाणीने लेवा योग्य होय ते ले
अने ठाटवा योग्य ठाडे एवो जे उपदेश ते नय उपदेश
जाणवो हवे समकेतनी दश रुचि कहे छे

१ निसर्ग रुचि ते निश्चयनये करी जीवादि नव तत्त्व
जाणे आश्रव त्यागे सवर आदरे वीतरागना कळ्या भाव जे छ
द्रव्य ते द्रव्य क्षेत्र काल भाव सहित जाणे, नामादि चार
निक्षेपा पोतानी बुद्धियी जाणे सदहे, वीतरागना भाख्या भाव
ते सत्य एवी सदहणा होय

२ उपदेश रुचि नव तत्त्व तथा ३ द्रव्यने गुरु उपदे-
शयी जाणी सदहे ते उपदेश रुचि

३ आज्ञा रुचि ते रागद्वेष मोह जेमना गया छे, अज्ञान
मिट्यु छे एह्या अरिहत देव तेणे जे आज्ञा कही तेने माने
सदहे ते आज्ञारुचि

४ सूत्ररुचि १ आचाराग २ सुयगडाग ३ ठाणाग
४ समवायाग ५ भगवती ६ जाताधर्म कथा ७ उपासकदशाग
८ अतगडदशाग ९ अनुत्तरोववाइ दशाग १० प्रश्नव्याकरण
११ विपाक ए इग्या अग तथा बारमु अग दृष्टिवाद जेमा
चउद पूर्व हता ते हमणा विच्छेद गया छे तथा १ उवराइ
२ रायपसेणी ३ जीवाभिगम ४ पन्नवणा ५ जबुद्धीपपन्नति

નહી તે આઠમી સવર ભાવના ૯ જ્ઞાન સહિત ક્રિયા તે નિર્જરાનું કારણ છે, તે નવમી નિર્જરા ભાવના ૧૦ ચંદ્રરાજ લોકનું સ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી લોકસ્વરૂપ ભાવના ૧૧ સસારમા ભમતા જીવને સમકિત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પામવી દુર્લભ છે અથવા સમકિત પામ્યો પણ ચારિત્ર સર્વ વિરતિ પરિણામ રૂપ વર્મ પામવો દુર્લભ છે તે અગ્યારમી બોધિદુર્લભ ભાવના ૧૨ વર્મના કહેળહાર(કથક)ગુરુ તથા શુદ્ધ આગમનું સામંતવું પુહવી જોગવાઈ મલવિ દોહેલી છે તે બારમી ધર્મદુર્લભ ભાવના પુટલે બાર ભાવના કહી એ ચારિત્રનું સ્વરૂપ સર્પણ કહ્યું

પુરો સમકિત સહિત જ્ઞાનચારિત્ર તે મોક્ષનું કારણ છે, તેના ઉપર ભવ્ય પ્રાણીયે વિગેપે ઉદ્યમ કરવો અને જો તેવું જ્ઞાનચારિત્ર નહીં પહે તોપણ શ્રેણિક રાજાની પેરે સદ્દેહના શુદ્ધ રાખવો જો સમકિત શુદ્ધ છે તો મોક્ષ નજીક છે સમકિત વિના જ્ઞાનધ્યાન ક્રિયા સર્વ નિર્ફલ છે એમ આગમમા કહ્યો છે

જસક્ત કિરડ, અહવા ન સકેડ તહય સદ્દેહ ।

સદ્દેહમાણો જીવો, પાવડ અયરામર ઠાળ ॥ ૧ ॥

અર્થ—રે જીવ ! તું કરી શકે તો કર અને જો ન કરી શકે તોપણ જેવો વીતરાગે વર્મ કહ્યો તે રીતે સદ્દેહજે સદ્દેહના શુદ્ધ રાખનાર જીવ અજરામર સ્થાનક તે મોક્ષ પદવી પામે

હવે સમકિતનો માર્ગ કહે છે ૧ જીવ, ૨ અજીવ, ૩ પુણ્ય, ૪ પાપ, ૫ આસ્રવ, ૬ સવર, ૭ નિર્જરા, ૮ વધ, ૯ મોક્ષ એ નવ તત્ત્વ છે તેમા મોક્ષનું કારણ જીવ છે, અને સવર તથા નિર્જરા એ બે ગુણ છે, પુટલે જીવ સવર નિર્જરા મોક્ષ એ ચાર ઉપાદેય છે અને વીજા પાંચ હેય છે પુહવો પરિણામ

૧૦ જે પાચ અસ્તિકાયનુ સ્વરૂપ જાણે શ્રુતજ્ઞાનનો સ્વ-
ભાવ અતરંગ સત્તા સદહે તે વર્મરુચિ

હવે સમક્ષિતના આઠ ગુણ કહે છે ૧ નિઝકા તે જિના-
ગમ મધ્યે સૂક્ષ્મ અર્થ કહ્યા તે સાચા સદહે તેમા સદેહ આણે
નહી તથા સાત ભયર્થી પળ ટરે નહિ ૨ નિર્કરવા ગુણ તે
પુણ્યરૂપ ફલની યાદના ન રાણે કેમકે જિહાં ઇચ્છા તિહા
કર્મનો વગ છે માટે ૩ નિઘ્વિત્તિગિચ્છાગુણ તે શુભ અશુભ
પુદ્ગલ એક સરિખા છે તેમા પુણ્યના ઉદયર્થી શુભયોગ મિલ્યા
ખુશી યદ્ અહકાર ન કરવો તથા પાપના ઉદયર્થી દુઃખસ-
યોગ મિલ્યા દિલગીર થાવું નહી ૪ અમૃદ્વદષ્ટિ ગુણ તે જે
આગમમા સૂક્ષ્મ નિગોદના તથા ડ્રવ્યના સૂક્ષ્મ વિચાર કહ્યા
છે તે સામલ્લતો યકો મુજાય નહી, જે પોતાની વારણામા
આવે તે વારી રાખે અને જે વારણામા ન આવે તેને સદહે
૫ ઉપબ્રહ્મગુણ જે એ આપણા જીવમા અનત જ્ઞાનાદિક ગુણ
છે તે છુપાવવા નહી શુદ્ધ સત્તા જેવી છે તેવી કહેવી, રાગ
દ્વેષ અજ્ઞાન તે કર્મની ઉપાધિ છે, જીવ એ ઉપાધિયી ન્યારો
છે ૬ સ્થિરિકરણ ગુણ તે આપણા પરિણામ જ્ઞાનમા સ્થિર
કરવા ટગાવવા નહી અથવા કોઈ ભવ્ય પ્રાણી ધર્મર્થી પડતો
હોય તેને સાહ્ય દેઈ ઉપદેશ આપી સ્થિર કરવો ૭ વાત્સલ્યતા
ગુણ તે જેની સાથે જ્ઞાન ધ્યાન તપ પઢિક્કમણો મેલો કરતા
હોઈયે અને સદહેના પળ એકજ હોય તે આપણો સાધર્મિ
માઈ છે તેની ભક્તિ કરવી અથવા સર્વ જીવના જ્ઞાનાદિ ગુણ
આપણા સમાન છે માટે સર્વ જીવ ઉપર દયા કરવી અથવા
વીજા જીવના પળ આપણા તુલ્ય જ્ઞાનાદિ ગુણ છે તે જીવને
પોષવા યોગ્ય જ્ઞાન વ્યાનનો ઘણો અભ્યાસ કરાવે ૮ પ્રભાવક

હે ગૌતમ ! મદ્દલિપુત્રસ્ય ગોશાલકસ્યાનુકમ્પનાયૈ વાન્તપસિનો વૈશ્યાય-
નસ્ય તેજઃપ્રતિસહરણાર્થૈ ચ મયા શીતલા તેજોલેશ્યામુદ્ગાવ્ય તદ્વીયોષ્ણા તેજો-
લેશ્યા પ્રતિહતેત્યર્થઃ । તત્ર ‘અણુરુપણદ્વયાઈ’ ‘તેયપહિસાહરણદ્વયાઈ’ ઇતિ પદ-
દ્વયેન ગોશાલકરક્ષણાર્થૈ ભગવતસ્તેજોલેશ્યાસમુદ્ગય ઇતિ સ્પષ્ટીભવતિ ।

ન ચ રક્ષણ યદિ ધર્મસ્તર્હિ સ્વસમયસરણે વર્તમાનો સર્વાનુભૂતિમુનક્ષત્રનામાનો
શિષ્યો કિં ન ભગવતા રક્ષિતો ? ઇતિ વાચ્યમ્, ભગવતઃ સર્વજ્ઞતયા તયોરાયુઃ-
સમાપ્તિસન્દર્શનાત્ । નનુ યથા સમાપ્તાયુષ કોઽપિ નૈવ રક્ષિતુ પ્રભવતિ તથા વિચિ-
માનાયુષ ન કોઽપિ હન્તુ શક્નુયાત્ ? ઇતિ ચેન્ન, ત્રિપદ્ધિશલાકાપુરુષાન્ દેશાન્

યદા યદ્ સદેહ્ હો સક્તા હૈ કિ યદિ યચ્ચાને મૈ ધર્મ્મ હોતા તો
ભગવાન્તે અપને સમવસરણમે સ્થિત સર્વાનુભૂતિ ઓર સુનક્ષત્ર નામક
શિષ્યો કો કયો ન વચાયા ?

હસકા સમાધાન યદ્ હૈ કિ-ભગવાન્ સર્વજ્ઞ થે, હસલિઈ કિસકા
આયુષ્ય કિતના અવશેષ હૈ યા સમાપ્ત હો ચુકા હૈ હસે વે અપને નિર્મલ
કેવલ જ્ઞાનસે જાનતે થે । સર્વાનુભૂતિ ઓર સુનક્ષત્ર શિષ્યોકા વર્તમાન
આયુષ્ય સમાપ્ત હો ચુકા થા ।

પ્રશ્ન—જૈસે વર્તમાન આયુષ્ય સમાપ્ત હોને પર કોઈ કિસીકો વચા
નહીં સક્તા વૈસે હી આયુષ્ય રહતે હુઈ કોઈ કિસીકો પ્રાણરહિત બી
નહીં કર સક્તા ?

અહીં એવો સદેહ્ થઈ શકે છે કે—જો બચાવવામા ધર્મ થાય છે તો
ભગવાને પોતાના સમવસરણમા રહેલા સર્વાનુભૂતિ અને સુનક્ષત્ર નામના શિષ્યોને
કેમ ન બચાવ્યા ?

એનુ સમાધાન એ છે કે—ભગવાન્ સર્વજ્ઞ હતા, તેથી કોનું આયુષ્ય ડેટલુ
અવશેષ રહ્યું છે અથવા સમાપ્ત થઈ ચૂક્યું છે તે ભગવાન્ પોતાના નિર્મળ કેવળ
જ્ઞાનથી જાણતા હતા સર્વાનુભૂતિ અને સુનક્ષત્ર શિષ્યોનુ વર્તમાન આયુષ્ય
સમાપ્ત થઈ ચૂક્યું હતું

પ્રશ્ન—જો વર્તમાન આયુષ્ય સમાપ્ત થવાથી કોઈ કોઈને બચાવી શકતુ
નથી, તેમજ આયુષ્ય બાકી હોય તો કોઈ કોઈને પ્રાણરહિત પણ કરી શકતુ નથી

एवविधा च हिंसा काययोगस्य चपलतया सर्वथा परिहर्तुमशक्येति व्यवहार-
नयमात्रगम्या ।

भावतो हिंसा=प्राणव्यपरोपणेच्छालक्षण आत्मनोऽशुद्धपरिणामः, यथा-
मकरनाम्नो जलजन्तुविशेषस्य भ्रूपदेशे लब्धजन्मा तण्डुलदध्नोऽन्तर्मुहूर्त्तायुष्को-
ऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रगर्भनिवासानन्तरमुत्पादशीलस्तण्डुलाभिधानो मत्स्यविशेषस्तत्र स्थित
एनावलोकयति—

मकरोऽय मत्स्यानशितु तावत्तुष्टस्तोयमाकर्षति, ततश्च जलवेगादान-
नान्तःसमागतेषु प्रचुरतरेषु मीनेषु पश्चात्तानवरुध्याऽऽस्यगत नीर निस्सार-
योगकी चपलताको सर्वथा दूर करना अत्यन्त कठिन होनेके कारण
व्यवहारनयमात्र है ।

(૨) भावहिंसा—प्राणोंसे रहित करनेकी इच्छारूप आत्माका अविशुद्ध
परिणाम, भावहिंसा कहलाती है ।

जैसे—मगर नामके जलचर-जीव-विशेषकी भोंह पर धारीक चाँवलके
समान शरीरवाला एक तन्दुल नामका मत्स्य होता है, वह अन्तर्मुहूर्त्त
गर्भमें रहकर जन्म लेता है, उसकी आयु अन्तर्मुहूर्त्तमात्रकी ही होती
है । गर्भज होनेके कारण उसको मन होता है । वह चहाँ (भोंह पर)
बैठा हुआ मगरका कृत्य देखता है कि वह मगर जलजन्तुओंको खानेके
लिए पहले अपने मुँहमें पानीको खींचता है, फिर पानीके वेगसे आई-
हुई मछलियोंको मुँहमें रोककर जब पानीको निकालता है तब दातोंके

सर्वथा દૂર કરવી અત્યત કઠિન હોવાને કારણે વ્યવહારનયમાત્ર છે

(૨) ભાવહિંસા—પ્રાણથી રહિત કરવાની ઇચ્છારૂપ આત્માનો અવિશુદ્ધ
પરિણામ એ ભાવહિંસા કહેવાય છે

જેમકે—મગર નામના એક જળચર પ્રાણીની ભ્રમર પર ચોખા જેવા
ધારીક શરીરવાળો એક તંદુલ નામનો મત્સ્ય થાય છે એ મત્સ્ય અતર્મુહૂર્ત
ગર્ભમાં રહીને જન્મ લે છે તેનું આયુષ્ય અતર્મુહૂર્ત જેટલું હોય છે તે
ગર્ભજ જીવ હોવાને લીધે તેને મન થાય છે તે મગરની ભ્રમર પર બેઠાબેઠા
મગરનું કૃત્ય જુએ છે કે આ મગર જળમાના જીવોને ખાવાને માટે પહેલા
પોતાના મોંમાં પાણીને ખેંચે છે, પછી પાણીના વેગથી આવેલી માછલીઓને
મોંમાં રોકીને બ્યારે પાણીને કાઢી નાખે છે, ત્યારે દાંતના છિદ્રો દ્વારા પાણીની

स्मृतिभ्रंश-योगदुष्प्रणिधान-धर्मानादरभेदादष्टविधः । सा च हिंसा त्रिविधा-
द्रव्यतो भावत उभयतश्चेति, तत्र—

द्रव्यतो हिंसा—आत्मनो विशुद्धपरिणामस्य सत्त्वेऽप्यकस्मादनिच्छया
जन्तुविराधन, यथा—भिक्षाचर्यादौ प्रवृत्तस्य समितिगुप्स्यादिधारकस्य चलनार्थं
प्रादोत्थाने कृते एकेन चरणेन तिष्ठतः साधोरुत्थापितचरणतले तदानीं कुत-
श्चिद्भयाद् दुर्लक्ष्यकारणवशाद्वा वेगेन समागतस्य कस्य चिद् द्वीन्द्रियादिजन्तो-
रितस्ततः साधुना तद्रक्षणप्रयासे कृतेऽपि अकस्माच्चरणतलसलप्रतया विराधनम् ।

(३) विपर्यय, (४) राग, (५) द्वेष, (६) स्मृति-भ्रंश, (७) योगदुष्प्रणिधान,
(८) धर्मानादर, के भेदसे आठ प्रकारका है ।

हिंसा तीन प्रकारकी है—(१) द्रव्यहिंसा, (२) भावहिंसा और
(३) उभयहिंसा ।

(१) द्रव्यहिंसा—आत्माके परिणाम विशुद्ध होने पर भी अकस्मात्
इच्छाके विना ही जन्तुको पीडा हो जाना द्रव्यहिंसा है, जैसे—आहार
विहार आदिमें प्रवृत्त, समिति और गुप्तिके धारण करनेवाले मुनिने
जब एक चरण उठाया तो उठाये हुए चरणके नीचे किसी भयसे या
अन्य कारणसे कोई द्वीन्द्रिय आदि लघुकाय जीव अचानक नीचे आ
जाय और साधु उसकी रक्षा करनेका प्रयत्न भी कर रहे हों, फिर भी
अचानक दब जानेसे विराधना होना । इस प्रकारकी हिंसा, शरीरके

(४) राग, (५) द्वेष, (६) स्मृतिभ्रंश, (७) योगदुष्प्रणिधान, (८) धर्माना-
दरभेद, ये छेदे करीने अष्टाद आठ प्रकारके छे

हिंसा त्रय प्रकारकी छे—(१) द्रव्यहिंसा, (२) भावहिंसा, अने
(३) उभयहिंसा

(१) द्रव्यहिंसा—आत्माना परिष्ठात विशुद्ध होवा छता अकस्मात्
छच्छा विना जन्तुओनी विराधना थय नय ते द्रव्यहिंसा छे नेभके—आहार
विहार आदिमा प्रवृत्त, समिति अने गुप्तिने धारण करवावाणा मुनिअे न्यादे
अेक पग उपाडेये त्यादे उपाडेला पगनी नीचे काछ लयने बीधे अथवा पीला
काछ कारणथी जेछे जेछेद्रिय आदि लघुकाय जीव अचानक पग नीचे आवी नय,
अने मुनि अेनी रक्षा करवाने प्रयत्न पण करी रहला होय, ते पण अचानक
दबाछे जवाथी विराधना थय आ प्रकारनी हिंसा, शरीरना योगनी अपलताने

શસ્ત્રાદિના તત્પ્રદરણ તદભિલાપમાત્ર વા રજ્જોરચેતનત્વેન પ્રાણવ્યપરોપણાઽ-
ભાવેઽપિ આત્મન ઉક્તસ્વરૂપાઽશુદ્ધપરિણામોદયાચ્ચતુર્ગતિભવભ્રમણહેતુર્વન્ધો નિયત
ભવતિ ।

ઉભયતો હિંસા=આત્મનોઽશુદ્ધપરિણામપૂર્વક પ્રાણવ્યપરોપણ, યથા=કેન-
ચિદ્ વ્યાપ્તેન મૃગજિઘાસયા શરપ્રક્ષેપેણ કૃત તદ્દનનમ્ ।

સંયમઃ ।

સયમઃ=સયમન=સમ્યગુપરમણ સાવધયોગાદિતિ સયમઃ, સ ચ સપ્તદશવિધઃ,

સમદ્વંકર ક્રૂર પરિણામસે મારા, યા મારનેકા પ્રયાસ ક્રિયા તો વહાં
રસ્તીકે અચેતન હોનેકે કારણ થયપિ પ્રાણોંકા વ્યપરોપણ નહીં હુઆ
તથાપિ આત્મામેં અશુદ્ધ પરિણામકે ઉદયહોનેસે વહ મી ભાવહિંસા હૈ ।
ઉસ હિંસાસે નિશ્ચય હી ચતુર્ગતિમેં પરિભ્રમણ કરાનેવાલે કર્મોંકા વન્ધ
હોતા હૈ ।

(૩) ઉભયહિંસા-અશુદ્ધ પરિણામોંસે જીવકા ઘાત કરના ઉભયહિંસા
હૈ, ક્યોંકિ હસ હિંસામેં આત્માકે અશુદ્ધ પરિણામ ઓર પ્રાણોંકા નાશ
દોનોં પાયે જાતે હૈ, જૈસે-કોઈ વ્યાધ હરિણકો મારનેકી ઇચ્છાસે ઘાળ
ચલાતા હૈ ઓર ઉસસે ઉસકે પ્રાણોંકા નાશ હો જાતા હૈ ।

સયમ ।

સાવધયોગસે સમ્યક્પ્રકારસે નિવૃત્ત હોનેકો સયમ કહતે હૈં । વહ

પરિણામથી માર્યો, અથવા મારવાનો પ્રયાસ કર્યો, તો તેમા ઠોરડુ અચેતન
હોવાથી જો કે પ્રાણનું વ્યપરોપણ થયું નહિ, તો પણ આત્મામા અશુદ્ધ પરિણામનો
ઉદય હોવાથી એ પણ ભાવહિંસા છે આ હિંસાથી નિશ્ચિતપણે ચતુર્ગતિમા
પરિભ્રમણ કરનારા કર્મેના બંધ થાય છે

(૩) ઉભયહિંસા—અશુદ્ધ પરિણામથી જીવનો ઘાત કરવો એ ઉભયહિંસા
છે, એમકે એ હિંસામા આત્માના અશુદ્ધ પરિણામ તથા પ્રાણનો નાશ બન્ને
રહેલા હોય એ એમકે-ઢોઈ પારથી હરણને મારવાની ઇચ્છાથી બાણ છોડે છે
અને એ રીતે હજીના પ્રાણનો નાશ થઈ બંધ છે

સયમ

સાવધયોગથી સમ્યક્ પ્રકારે નિવૃત્ત થવું તેને સયમ કહે છે સયમ સત્તર

યતિ તદા દશનાન્તરાવકાશનિર્ગતોદકવેગતો વહુતર મીના લઘુતરા નિસ્સરન્ત્યેવ । એ ગર્હિતજતસ્તાન્નિરીક્ષ્યાસૌ તળ્દુલમત્સ્યો મનસિ વિભાવયતિ—

“યદિ મમ વપુરીદશ વૃહત્ સ્યાત્ તર્હિ મમ મુલાન્નિર્ગન્તુમેકોઽપિ મત્સ્યો ન શક્તુયાત્, મયા સર્વેઽપિ મક્ષિતા ભવેયુઃ” ઇતિ ।

ઇત્થ કલુપિતાધ્યવસાયરૂપયા ભાવર્હિસયા સ્વકીયમન્તર્મુહૂર્ત્તપ્રમાણમાયુષ્ય સમાપ્ય ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરપ્રમાણ નરકાયુષ્ય નિગ્રધ્યાસૌ (તળ્દુલમત્સ્યઃ) તમસ્તમાઽ-મિધાયા સપ્તમ્યા નરકપૃથિવ્યા નારકત્વેન સમુત્પદ્યતે ।

યદ્વા—અલ્પીયસિ પ્રકાશે રજ્જુમાલોક્ય ‘વ્યાલોઽય’—મિત્યાલોચયતઃ

છિદ્રો દ્વારા પાનીકે સાથ-સાથ વહુતસી છોટીર મછલિયા નિકલ જાતી હૈ, તવ ડન નિકલતી હૈ મછલિયોંકો દેવકર તન્દુલમત્સ્ય વિચારતા હૈ કિ—

ઇસ (મગર) કે તો દાતોંકે છિદ્રોં દ્વારા વહુતસી મછલિયા નિકલ જાતી હૈ, કિન્તુ, અગર મેરા શરીર મગરકે ચરાબર બઢા હોતા તો મેં હનમેંસે એકકોં ખી નહીં નિકલને દેતા-સવકોં મક્ષણ કર જાતા ।

ઇસ પ્રકાર વહ પરમ કલુપિત અધ્યવસાયરૂપ ભાવર્હિસાસે તેંત્રીસ-સાગરપ્રમાણ નરકાયુષ્ય વાધકર અન્તર્મુહૂર્ત્તકી અપની આયુષ્યકો સમાપ્ત કરકે તમતમા નામકી સાતવીં નરકપૃથિવીકે અન્દર નારકીપનમેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ।

અથવા જૈસે-મન્દ-મન્દ પ્રકાશમેં કિસી હિંસકને રસસીકો સર્પ

સાથે સાથે ઘણીય નાની નાની માછલીઓ બહાર નીકળી જાય છે એ નીકળી જતી માછલીઓને જોઇને તદુલ મત્સ્ય વિચારે છે કે આ મગરના દાતના છિદ્રોની વાટે ઘણીય માછલીઓ બહાર નીકળી જાય છે, પરન્તુ જો મારું શરીર મગરના જેટલું મોટું હોત તો હું એમાથી એક પણ માછલીને બહાર નીકળવા ન દેત બધીયનું ભક્ષણ કરી જાત

આ પ્રમાણે એ પરમ કલુપિત અધ્યવસાયરૂપ ભાવર્હિસાથી તેંત્રીસ સાગરનું નરકાયુષ્ય બાધીને અતર્મુહૂર્ત્તનું આયુષ્ય સમાપ્ત કરે છે અને તમતમા નામની સાતમી નરકપૃથિવીની અંદર નારકીપણે ઉત્પન્ન થાય છે

અથવા જેમ-મદ મદ પ્રકાશમા કોઇ હિંસકે દોરકે

गन्धादिना तत्प्रहरण तदभिलाषमात्र या रज्जोरचेतनत्वेन प्राणव्यपरोपणाऽ-
भावेऽपि आत्मन उक्तस्वरूपाऽशुद्धपरिणामोदयाचतुर्गतिभ्रमणहेतुर्वन्धो नियत
भवति ।

उभयतो हिंसा=आत्मनोऽशुद्धपरिणामपूर्वक प्राणव्यपरोपण, यथा=केन-
चिद् व्याप्तेन मृगजिघासया शरप्रक्षेपेण कृत तद्धननम् ।

संयमः ।

संयमः=संयमन=सम्यगुपरमण सायनयोगादिति संयमः, स च सप्तदशविधः,

समझकर क्रूर परिणामसे मारा, या मारनेका प्रयास किया तो वहाँ
रस्तीके अचेतन होनेके कारण यद्यपि प्राणोंका व्यपरोपण नहीं हुआ
तथापि आत्मामें अशुद्ध परिणामके उदय होनेसे वह भी भावहिंसा है।
उस हिंसासे निश्चय ही चतुर्गतिमें परिभ्रमण करानेवाले कर्मोंका बन्ध
होता है ।

(३) उभयहिंसा-अशुद्ध परिणामोंसे जीवका घात करना उभयहिंसा
है, क्योंकि इस हिंसामें आत्माके अशुद्ध परिणाम और प्राणोंका नाश
दोनों पाये जाते हैं, जैसे-कोई व्याध हरिणको मारनेकी इच्छासे घाण
चलाता है और उससे उसके प्राणोंका नाश हो जाता है ।

संयमः ।

सावधयोगसे सम्यक्प्रकारसे निवृत्त होनेको संयम कहते हैं । वह

पश्यामयी भार्ये, अथवा भारवानो प्रयास कर्ते, तो तेमा डोरडु अचेतन
होवाधी ने के प्राणुनु व्यपरोपण यथु नहि, तो पणु आत्माभा अशुद्ध परिणामनो
उदय होवाधी ने पणु लावडि सा ठे आ डि साधी निश्चितपणु चतुर्गतिभा
परिभ्रमणु करनारा कमेनि बंध थाय छे

(३) उभयहिंसा—अशुद्ध परिणामोधी एवमो घात करवे ने उभयहिंसा
छे, ठेभके ने हिंसाभा आत्माना अशुद्ध परिणाम तथा प्राणुनो नाश गन्ने
रहेला होय ठे ठेभके-डोर्ध पारधी हरणुने भाग्वानी धम्माधी भाणु छोडे छे
अने ने रीते हणुना प्राणुनो नाश थय नय छे

संयमः

सावधयोगी सम्यक् प्रकारे निवृत्त यथु तेने संयम कहे छे संयम सत्तर

તદુક્ત સમવાયાગ્ને—

“ સત્તરસપિંદે સજમે પ્ણત્તે તજહા—(૧) પૃથ્વીકાયસજમે (૨) આકાશ-સજમે (૩) તેજકાયસજમે (૪) વાયુકાયસજમે (૫) વણસ્સકાયસજમે (૬) વેદિયસજમે (૭) તેદિયસજમે (૮) ચતુરિંદિયસજમે (૯) પચિંદિયસજમે (૧૦) અજીવકાયસજમે (૧૧) પેશાસજમે (૧૨) ઉવેહાસજમે (૧૩) અવદ્દુ- (પરિઘાવણા)સજમે (૧૪) પમજ્જણાસજમે (૧૫) મળસજમે (૧૬) વયમજમે (૧૭) કાયસજમે ” ઇતિ ।

છાયા—સપ્તદશવિધઃ સયમઃ પ્રજ્ઞપ્તસ્તથા—(૧) પૃથિવીકાયસયમઃ (૨) અપ્કાય-સયમઃ (૩) તેજસ્કાયસયમઃ (૪) વાયુકાયસયમઃ (૫) વનસ્પતિકાયસયમઃ (૬) દ્વીન્દ્રિયસયમઃ (૭) ત્રીન્દ્રિયસયમઃ (૮) ચતુરિન્દ્રિયસયમઃ (૯) પચ્ચેન્દ્રિયસયમઃ (૧૦) અજીવકાયસયમઃ (૧૧) પ્રેક્ષાસયમઃ (૧૨) ઉપેક્ષાસયમઃ (૧૩) અપહૃત્યસયમઃ (૧૪) પ્રમાર્જનાસયમઃ (૧૫) મનઃસયમઃ (૧૬) વાક્સયમઃ (૧૭) કાયસયમઃ ।

તત્ર (૧) પૃથિવીકાયસયમઃ=સચિત્તપૃથિવ્યા હસ્તપાદાદિના સઘટનાદિ-

સત્તરહ પ્રકારકા હૈ । સમવાયાગ્નેકે સત્તરહવે સમવાયમે કહા હૈ—(૧) પૃથિવીકાયસયમ, (૨) અપ્કાયસયમ, (૩) તેજસ્કાયસયમ, (૪) વાયુ-કાયસયમ, (૫) વનસ્પતિકાયસયમ, (૬) દ્વીન્દ્રિયસયમ, (૭) ત્રીન્દ્રિય-સયમ, (૮) ચતુરિન્દ્રિયસયમ, (૯) પચ્ચેન્દ્રિયસયમ, (૧૦) અજીવકાય-સયમ, (૧૧) પ્રેક્ષાસયમ, (૧૨) ઉપેક્ષાસયમ, (૧૩) અપહૃત્યસયમ (પરિ-ઘાપનાસયમ), (૧૪) પ્રમાર્જનાસયમ, (૧૫) મનઃસયમ, (૧૬) વાક્સયમ, (૧૭) કાયસયમ ।

(૧) પૃથિવીકાયસયમ=હાથ પૈર ઇત્યાદિસે સચિત્ત પૃથિવીકા સઘટન (સઘટા) આદિકા વર્જન કરના ।

પ્રકારનો છે સમવાયાગના સત્તરમા સમવાયમા તે પ્રકારો કહ્યા છે (૧) પૃથિવીકાયસયમ, (૨) અપ્કાયસયમ, (૩) તેજસ્કાયસયમ, (૪) વાયુકાય સયમ, (૫) વનસ્પતિકાયસયમ, (૬) દ્વીન્દ્રિયસયમ, (૭) ત્રીન્દ્રિયસયમ, (૮) ચતુરિન્દ્રિયસયમ, (૯) પચ્ચેન્દ્રિયસયમ, (૧૦) અજીવકાયસયમ (૧૧) પ્રેક્ષાસયમ, (૧૨) ઉપેક્ષાસયમ, (૧૩) અપહૃત્યસયમ (પરિઘાપનાસયમ), (૧૪) પ્રમાર્જનાસયમ, (૧૫) મન સયમ, (૧૬) વાક્સયમ, (૧૭) કાયસયમ (૧) પૃથિવીકાયસયમ—હાથ પગ ઇત્યાદિથી સચિત્ત પૃથિવીનું સઘટન વર્ણવેને વર્ણવું

विरतिः (२) अप्कायसयमः=सचित्तजलस्य सघटनाद्यकरणम्, (३) तेजस्काय-
सयमः=पचनपाचनादिनिमित्तकाऽनलारम्भनिवर्त्तनम्, (४) वायुकायसयमः=
वस्त्रपात्रव्यजनवक्त्रादिसमुत्पन्नवायुजनितवायुकायोपमर्दननिवृत्तिः, तत्र वस्त्र-
पात्राणामयतनया निक्षेपणादानप्रक्षेपनिपातनादिकारणवशात्, तथा तेपा (वस्त्र-
पात्राणां) व्यजनपर्णशाखादीनां च विधूननेन वायुकायविराधनं भवति । अनाहत-
मुखेन सभाषणे च तन्निर्गतोष्णवायुना तद्विराधनं जायते ।

(५) वनस्पतिकायसयमः=तरुलतिकादिहरितकायमात्रस्य सघटनादिवर्जनम् ।

(२) अप्कायसयमः=सचित्त जलका सघटा आदि न करना ।

(३) तेजस्कायसयमः=पचन पाचन आदि किसी प्रयोजनके लिए
अग्निके सघटा आदिका वर्जन करना ।

(४) वायुकायसयमः=वस्त्र, पात्र, पखा, फूक आदिसे उत्पन्न हुए
वायुद्वारा वायुकायकी विराधनाका वर्जन करना ।

वस्त्र, पात्रोंको अयतनासे रखनेसे, अयतनासे लेनेसे, फेंकनेसे,
गिरानेसे, तथा वस्त्र, पात्र, पखा आदिको हिलाकर वायुकायकी उदीरणा
करनेसे तथा बोलते समय उष्णवायु निकलनेके द्वारा मुखसे वायुकायकी
विराधना होती है ।

(५) वनस्पतिकायसयमः-वृक्ष, लता आदि हरित कायके सघटा
आदिसे निवृत्त होना ।

(२) अप्कायसयमः—सचित्त जलनु सघटन आदि न करवु

(३) तेजस्कायसयमः—राधवु, रधाववु वगेरे कोई प्रयोजनने
भाटे अग्निनु सघटन आदिने वर्ज्यु

(४) वायुकायसयमः—वस्त्र, पात्र, पजो, फूक इत्यादिथी उत्पन्न थयेला
वायुद्वारा वायुकायनी विराधना वर्जवी

वस्त्र, पात्रो इत्यादिने अयतनापूर्वक राधवाथी, अयतनापूर्वक लेवाथी,
इकवाथी, पाउवाथी, तथा वस्त्र-पात्र-पजो वगेरेने हलावीने वायुकायनी उदीरवु।
उरवाथी तथा जोलती वजते सुभना उना वायुथी वायुकायनी विराधना थाय छे

(५) वनस्पतिकायसयमः—वृक्ष, लता आदि हरितकायना सघटन
आदिथी निवृत्त थवु

एव (६) द्वीन्द्रियादि- (९) पञ्चेन्द्रियपर्यन्तानां सर्वाणामनुपमर्दनं तत्तत्सयमः (१०) अजीवकायसयमः=बहुमूल्यता वस्त्रपात्रादीनामनुपादानम्, उपादेय-वस्त्रपात्रादीनां सयत्नमुपादानं स्थापनं च, (११) प्रेक्षासयमः=वसतिवस्त्रपात्रादीनां सयत्नं सविधिं प्रतिलेखनम्, (१२) उपेक्षासयमः=सयममार्गे क्लेशमालयतोऽसयममार्गे प्रवर्तमानस्य वा स्वात्मनः परस्य वा असयमदोषान् सयम-

(६-७-८-९) द्वीन्द्रियादिसयमः=द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, और पञ्चेन्द्रिय जीवोंका सर्वथा उपमर्दन न करना तत्तत्सयम, अर्थात् द्वीन्द्रियसयम, त्रीन्द्रियसयम, चतुरिन्द्रियसयम, पञ्चेन्द्रियसयम कहलाता है ।

(१०) अजीवकायसयमः=बहुत मूल्यवाले वस्त्र पात्र आदिका ग्रहण न करना, तथा कल्पनीय वस्त्र पात्र आदि को यतनाके साथ लेना और रखना ।

(११) प्रेक्षासयमः=वसती, वस्त्र, पात्र, पाट, पाटला आदिका यतना-पूर्वक सविधि प्रतिलेखन करना ।

(१२) उपेक्षासयमः=सयममार्गमें अनुकूल प्रतिकूल परिषर्होंसे क्लेशका अनुभव करनेवाले, अथवा असयममे प्रवृत्ति करनेवाले स्वपरकी आत्माको सयमके गुण और असयमके दोष समझाकर फिर सयममार्गमें प्रवृत्ति

(६-७-८-९) द्वीन्द्रियादिसयमः—द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, अने पञ्चेन्द्रिय जीवोंका सर्वथा उपमर्दन न करना, ते ते प्रकारोंका सयम, अर्थात् द्वीन्द्रियसयम, त्रीन्द्रियसयम, चतुरिन्द्रियसयम अने पञ्चेन्द्रियसयम कहलाय छे

(१०) अजीवकायसयमः—नूत्यवान् वस्त्र पात्र आदिने ग्रहण न करना, तथा कटपे लेना अ वस्त्र पात्र आदिने यतनापूर्वक लेना तथा रखना

(११) प्रेक्षासयमः—वसती, वस्त्र, पात्र, पाट, पाटला आदिने यतना पूर्वक तथा विधिसर प्रतिलेखन करना

(१२) उपेक्षासयमः—सयममार्गमा अनुकूल-प्रतिकूल परिषद्वादी क्लेशोंका अनुभव करना, अथवा असयममा प्रवृत्ति करना, स्वपरकी आत्माको सयमका गुण तथा असयमका दोष समझाकर फिर सयममार्गमा

गुणाश्चावरोभ्य समययोगेषु प्रवर्त्तन समयसमीपानयनलक्षण समयसामीप्य-
दर्शनमित्यर्थः । यद्वा प्रेक्षासयमः=सकृत्प्रतिलेखनम् । उपेक्षासयमः=पुनः पुनः
प्रतिलेखनम् । (१३) अपहृत्य(परिष्ठापना)सयमः=उच्चारणादीना विधिना समुत्सर्गः
परिष्ठापनमित्यर्थः । (१४) प्रमार्जनासयमः=विधिना वसतिपात्रादेः परि-
शोधनम् । (१५-१६-१७) मनोवाक्यसयमः=अकुशलाना मनोवाक्कायाना
निरोधेन कुशलानामुदीरणम् । तत्राऽऽर्त्तरोद्रयानपरिहारपूर्वकधर्मशुक्ल-
प्रवर्त्तन मनःसयमः । सावयपरिहारपूर्वकनिरवग्रभापण रात्सयमः । अयतनापरि-

करना । अथवा वस्त्र पात्र आदिके उपभोग करते समय एक बार प्रति-
लेखन करना प्रेक्षासयम है, और बारबार चारों ओरसे प्रतिलेखन
करना उपेक्षासयम है ।

(१३) अपहृत्य(परिष्ठापना)सयमः=यतनापूर्वक उच्चार-प्रसवणको
त्यागना ।

(१४) प्रमार्जनासयमः=यतनाके साथ वसती वस्त्र पात्र आदिको
पूजना (प्रमार्जन करना) ।

(१५) मनःसयमः=अकुशल मनका निरोध करके कुशल मनकी प्रवृत्ति
करना, अर्थात् आर्त्तध्यान और रौद्रध्यानका त्याग करके धर्म और शुक्ल-
ध्यानमें मनको लगाना ।

(१६) वचनसयमः=अशुभ (सावय) वचनका त्यागकर शुभ (निरवय)
वचन बोलना ।

प्रवृत्त कृत्वा अथवा वस्त्र-पात्र आदिनो उपभोग करती वपते ओकेवार प्रतिलेखन
करवु ओ प्रेक्षासयम छे, अने बारबार आरे णाल्लुओथी प्रतिलेखन करवु ओ
उपेक्षासयम छे

(१३) अपहृत्य (परिष्ठापना) सयमः—यतनापूर्वक उच्चार-प्रसवणने
परिष्ठेववा-त्यजवा

(१४) प्रमार्जनासयमः—यतनापूर्वक वसती वस्त्र पात्र आदिने
पूजवा (प्रमार्जवा)

(१५) मनःसयमः—अकुशल मननो निरोध करीने कुशल मननी प्रवृत्ति
करवी, अर्थात् आर्त्तध्यान अने रौद्रध्याननो त्याग करीने धर्मध्यान तथा शुक्ल-
ध्यानमा मनने लगाववु

(१६) वचनसयमः—अशुभ वचननो त्याग करीने शुभ वचन बोलवा

एव (६) द्वीन्द्रियादि- (९) पञ्चेन्द्रियपर्यन्तानां सर्वथाऽनुपमर्दनं तत्तत्सयमः (१०) अजीवकायसयमः=गृह्यमूल्यवता वस्त्रपात्रादीनामनुपादानम्, उपादेय-वस्त्रपात्रादीनां सयत्नमुपादानं स्थापनं च, (११) प्रेक्षासयमः=वसतिवस्त्रपात्रादीनां सयत्नं सविधिं प्रतिलेखनम्, (१२) उपेक्षासयमः=सयममार्गं क्लेशमालयतोऽसयममार्गं प्रवर्तमानस्य वा स्वात्मनः परस्य वा असयमदोषान् सयम-

(६-७-८-९) द्वीन्द्रियादिसयम=द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, और पञ्चेन्द्रिय जीवोका सर्वथा उपमर्दन न करना तत्तत्सयम, अर्थात् द्वीन्द्रियसयम, त्रीन्द्रियसयम, चतुरिन्द्रियसयम, पञ्चेन्द्रियसयम कहलाता है।

(१०) अजीवकायसयम=गृह्य मूल्यवाले वस्त्र पात्र आदिका ग्रहण न करना, तथा कल्पनीय वस्त्र पात्र आदि को यतनाके साथ लेना और रखना।

(११) प्रेक्षासयम=वसती, वस्त्र, पात्र, पाट, पाटला आदिका यतना-पूर्वक सविधि प्रतिलेखन करना।

(१२) उपेक्षासयम=सयममार्गमें अनुकूल प्रतिकूल परिबर्होंसे क्लेशका अनुभव करनेवाले, अथवा असयममें प्रवृत्ति करनेवाले स्वपरकी आत्माको सयमके गुण और असयमके दोष समझाकर फिर सयममार्गमें प्रवृत्ति

(६-७-८-९) द्वीन्द्रियादिसयम—द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, अने पञ्चेन्द्रिय जीवोक्तुं सर्वथा उपमर्दन न करण, ते ते प्रकारनो सयम, अर्थात् द्वीन्द्रियसयम, त्रीन्द्रियसयम, चतुरिन्द्रियसयम अने पञ्चेन्द्रियसयम कहलाय छे

(१०) अजीवकायसयम—मूल्यवान वस्त्र पात्र आदिने ग्रहण न करण, तथा कटपे तेवा न वस्त्र पात्र आदिने यतनापूर्वक लेवा तथा राखवा

(११) प्रेक्षासयम—वसती, वस्त्र, पात्र, पाट, पाटला छत्यादिने यतना पूर्वक तथा विधिसर प्रतिलेखन करवा

(१२) उपेक्षासयम—सयममार्गमा अनुकूल-प्रतिकूल परिबर्होधी क्लेशनो अनुभव करनारा, अथवा असयममा प्रवृत्ति करनारा, स्वपरना आत्माकोने सयमना गुण तथा असयमना दोष समझवीने पछी सयममार्गमा

પૂર્વે વાયુકાયસયમત્રિપયે પ્રોક્ત યત્—‘અનાદ્યતમુખેન સભાષણે મુખ-
નિર્ગતોષ્ણવાયુના વાયુકાયવિરાધન જાયતે’ ઇતિ, તત્ર કેચિદેવ વદન્તિ—આત્મા
હિ ભાષણકાલે ચતુઃસ્પર્શવતો ભાષાવર્ગણાપુદ્ગલાન્ ગૃહ્ણતિ તૈર્વાયુકાયસ્ય વિરાધના
ન સમવતિ તસ્યાપિ ચતુઃસ્પર્શવત્ત્વાદિતિ.

તેપામપર્યાપ્તમેતત્કથનમ્, વસ્તુતસ્તુ આત્મા પૂર્વે ચતુઃસ્પર્શકપુદ્ગલાનેવ ગૃહ્ણતિ
મિન્તુ સભાષણસમયે તૈજસશરીર સમૃદ્ધૈવ ભાષાપુદ્ગલા નિસ્સરન્તીતિ તૈજસશરીર-
સમ્બન્ધેન તેઽપ્સ્પર્શવન્તો જાયન્તે તસ્માદનિવાર્યા વાયુકાયવિરાધના ।

પહેલે વાયુકાયસયમમેં કહા હૈં કિ—ચોલતે સમય મુખસે નિકલને-
વાલી વાયુ ગર્મ હતી હૈં ઓર હસી કારણ ઉસસે વાયુકાયકે જીવોંકી
વિરાધના હતી હૈં ।

—યહાં કુઝ લોગોંકા કહના હૈં કિ આત્મા ચાર સ્પર્શવાલે ભાષાવર્ગણાકે
પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરતી હૈં ઓર ચાર સ્પર્શવાલે પુદ્ગલોં સે વાયુકાયકી
વિરાધના નહીં હો સકતી, ક્યોંકિ વાયુકાયકે જીવભી ચાર સ્પર્શવાલે
હોતે હૈં । ઉનકા યહ કથન અધૂરા હૈં । યાત વાસ્તવ મેં યહ હૈં કિ આત્મા
ગ્રહણ તો ચાર સ્પર્શવાલે પુદ્ગલોં કા હી કરતી હૈં કિન્તુ ભાષણ કરતે
સમય તૈજસ શરીરકો ગ્રહણ કરકે હી ભાષા—પુદ્ગલ નિકલતે હૈં । તૈજસ
શરીરકે સમ્બન્ધસે ભાષા—પુદ્ગલ આઠ સ્પર્શવાલે હો જાતે હૈં, ઓર આઠ
સ્પર્શવાલે હોને સે ઉનસે વાયુકાય આદિ કી વિરાધના અવશ્ય હતી હૈં ।

પૂર્વે વાયુકાય—સયમમા જે કહ્યુ છે કે— ખુબે મોઢે મોલવામા મુખમાથી
નીકળતા ગરમ વાયુ વડે વાયુકાયના છોલેની વિગધના થાય છે ત્યાં કેટલાક
લોકોનું કહેવું એવું છે કે આત્મા ચાર સ્પર્શવાળા ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલોને
ગ્રહણ કરે છે અને ચાર સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોથી વાયુકાયની વિગધના થઈ
શકતી નથી કેમકે વાયુકાયના છોલે પણ ચાર સ્પર્શવાળા હોય છે
એમનું એ કથન અધૂરું છે વ તુલ વાત એવી છે કે આત્મા ગ્રહણ તો ચાર
સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોનું જ કરે છે, કિન્તુ મોલતી વખતે તૈજસ શરીરને ગ્રહણ
કરીને ૪ ભાષાપુદ્ગલો નીકળે એ તૈજસ શરીરના સબધથી ભાષા—પુદ્ગલ
આઠ સ્પર્શવાળા થઈ જાય છે, અને આઠ સ્પર્શવાળા થવાથી, તેનાથી વાયુકાય
આદિની વિરાધના અવશ્ય થાય છે

હારેણ યતનાપુરસ્સરકાયપ્રવર્તન કાયસયમ ઇતિ વિવેકઃ ।

પ્રકારાન્તરેણાપિ સયમઃ સમ્પદશમિધઃ, યથા—

“પશ્ચાસ્રવાદ્વિરમણ, પશ્ચેન્દ્રિયનિગ્રહઃ કપાયજયઃ ।

દ્વંડ્વત્રયવિરતિશ્ચેતિ સયમઃ સમ્પદશમેદઃ ॥૧૧॥” ઇતિ ।

તત્ર પશ્ચાસ્રવાદ્વિરમણ=પશ્ચાસ્રવાઃ પ્રાણાતિપાતાદય एतेभ्यो विरमणं=નિવૃત્તિઃ (૫), પશ્ચેન્દ્રિયનિગ્રહઃ=તત્તદ્વિષયેષ્વપ્રવર્તનમ્, ઇષ્ટાનિષ્ટેષુ શબ્દાદિષુ રાગદ્વેષાકરણ-મિત્યર્થઃ (૧૦), કપાયજયઃ=ઉદયભાવમપાપ્નુવતા ક્રોધાદીના ચતુર્ણાં નિરોધઃ, ઉદયભાવ પ્રાપ્તાના ચ તેષા નિષ્ફલીકરણમ્ (૧૪) દ્વંડ્વત્રયવિરતિઃ=દ્વંડ્વચતે=સ્તનત્રયૈશ્વર્યાપહારાદસારીક્રિયતે આત્મા ચૈરિતિ દ્વંડ્વાસ્તેષા ત્રય દ્વંડ્વત્રય=મનો-દ્વંડ્વ-વચોદ્વંડ્વ-કાયદ્વંડ્વ-લક્ષણાસ્રવો દ્વંડ્વા ઇત્યર્થઃ, તસ્માદ્વિરતિઃ=નિવૃત્તિઃ (૧૭) ।

(૧૭) કાયસયમ=અયતનાકો છોડકર યતનાપૂર્વક રી કાયકી પ્રવૃત્તિ કરના ।

સયમકે સત્તરહ ભેદ દૂસરે પ્રકારસે મી હોતે હૈં, જૈસે-પ્રાણાતિપાત આદિ પાચ આસ્રવોંકા વિરમણ (૫), પાચ ઇન્દ્રિયોંકે ઇષ્ટ વિષયોંમેં રાગ ન કરના, અનિષ્ટ વિષયોંમેં દ્વેષ ન કરના (૧૦), ઉદયમેં ન આણ હુએ ક્રોધ આદિ ચાર કપાયોંકા નિરોધ કરના ઓર ઉદયમેં આયે હુએકો નિષ્ફલ કરના, જૈસે-ક્રોધકા ઉદય હોને પર ક્ષમા રલ્લના, માનકા ઉદય હોને પર માર્દવ ભાવ રલ્લના, માયાકા ઉદય હોને પર સરલતા રલ્લના, ઓર લોભ-કપાયકા ઉદય હોને પર નિર્લોભતા ધારણ કરના (૧૪), જ્ઞાન આદિ ગુણોંકા અપહરણ (નાશ) કરકે આત્માકો દરિદ્ર બનાનેવાલે મનદ્વંડ્વ વચનદ્વંડ્વ, ઓર કાયદ્વંડ્વકા ત્યાગ કરના (૧૭),

(૧૭) કાયસયમ—અયતનાને ત્યજીને યતનાપૂર્વકજ કાયાની પ્રવૃત્તિ કરવી સયમના સત્તર ભેદ ણીજે પ્રકારે પણ થાય છે જેમકે પ્રાણાતિપાત આદિ પાચ આસ્રવોનું વિરમણ (૫), પાચ ઇન્દ્રિયોના ઇષ્ટ વિષયોમા રાગ ન કરવો, અનિષ્ટ વિષયોમા દ્વેષ ન કરવો (૧૦), ઉદયમા ન આવેલા ક્રોધ આદિ ચાર કપાયોના નિરોધ કરવો અને ઉદયમા આવેલાને નિષ્ફળ કરવા જેમકે ક્રોધનો ઉદય થતા ક્ષમા રાખવી, માનનો ઉદય થતા માર્દવભાવ રાખવો, માયાનો ઉદય થતા સરલતા રાખવી, અને લોભકપાયનો ઉદય થતા નિર્લોભતા ધારણ કરવી (૧૪), જ્ઞાન આદિ ગુણોનું અપહરણ (નાશ) કરીને આત્માને દરિદ્ર બનાવનારા મનદ્વંડ, વચનદ્વંડ અને કાયદ્વંડનો ત્યાગ કરવો (૧૭),

અયમાશય:—મુલવલ્લિકાધારણ વિના ભાપણે વાયુકાયાદિવિરાધનસ્ય દુર્વારતયા ભાપા સાવધા ભવતીતિ ।

एतद्व्याख्याने अभयदेवसूरिणाऽपि—“जीवसरक्षणतोऽनवद्या भापा भवति, अन्या तु सावधे” त्युक्तम् । ‘सुहृमकाय अणिज्जूहत्ताण’ इत्यस्य हि वस्त्रम-पोह्य मुखोपरि वस्त्रमदत्त्वे (मवदूध्वे)त्यर्थः । यदन्वयव्यतिरेकाभ्यां भापाया निर-वधत्व सावधत्व च भवति, भापाभिव्यक्तिश्च मुखान्भवतीति मुखे ध्रियमाण वस्त्र ‘मुखवस्त्रिका’ शब्देन शास्त्रे व्यवहियते ।

‘शक्र’ इत्येव वक्तव्ये ‘देवेन्द्रो देवराजः’ इति विशेषणोक्त्या दिव्यशक्ति-

તાત્પર્યં યહ હૈ કિ મુલવલ્લિકા ધારણ કિયે વિના ભાપણ કરનેસે વાયુકાયકી વિરાધના અનિવાર્યં હૈ, અતઃ એવ વહ ભાપા સાવધ હૈ । ઇસકા વ્યાખ્યાન કરતે હુએ અભયદેવસૂરિ લિખતે હૈ—“જીવ સરક્ષણતો-અનવદ્યા ભાપા ભવતિ અન્યાતુ સાવધા ।”—અર્થાત્ જીવોં કી રક્ષા હોનેસે ભાપા નિરવધ હોતી હૈ ઓર ઇસસે બિન્ન (જીવોં કી ઘાત કરને વાલી) ભાપા સાવધ હોતી હૈ । મૂલ પાઠકે ‘સુહ્રુમકાય અણિજ્જૂહિત્તાણ’ ઇસ પદકા અર્થ યહ હૈ કિ—‘મુલ પર વસ્ત્ર ન ધારણ કરકે’ જહાં વસ્ત્ર ધારણ નહીં વહાં ભાપા સાવધ હોતી હૈ, ઓર જહા વસ્ત્ર ધારણ હોતા હૈ વહાં ભાપા નિરવધ હોતી હૈ । ભાપા મુલસે નિકલતી હૈ, ઇસલિખ મુલ પર ધારણ કિયા જાનેવાલા વસ્ત્ર ‘મુલવલ્લિકા’ કહલાતા હૈ ।

મૂલમે ‘શક્ર’ કહનેસે હી ઇન્દ્રકા યોધ હો સકતા થા, કિન્તુ

તાત્પર્યં એ છે કે મુખવલ્લિકા ધારણ કર્યા વિના ભાષણ કરવાથી વાયુ કાયની વિરાધના અનિવાર્ય છે, તેથી કરીને એ ભાષા સાવધ છે એનું વ્યાખ્યાન કરતા અભયદેવ સૂરિ લખે છે કે “જીવસરક્ષણતોઅનવદ્યા ભાપા ભવતિ અન્યા તુ સાવધા” અર્થાત્ જીવોની રક્ષા થવાથી ભાષા નિરવધ થાય છે અને એથી ભિન્ન (જીવોની ઘાત કરવાવાળો) ભાષા સાવધ હોય છે મૂળ પાઠના ‘સુહ્રુમકાય અણિજ્જૂહિત્તાણ’ પદનો અર્થ એ છે કે ‘મુખ પર વસ્ત્ર ન ધારણ કરીને’, બીજા વસ્ત્ર ધારણ નથી, ત્યાં ભાષા સાવધ છે અને બીજા વસ્ત્ર ધારણ થાય છે ત્યાં ભાષા નિરવધ છે ભાષા મુખમાથી નીકળે છે તેથી મુખ પર ધારણ કરવામા આવનારું વસ્ત્ર ‘મુખવલ્લિકા’ કહેવાય છે

મૂળમા ‘શક્ર’ કહેવાથી ઇન્દ્રનો યોધ થઈ શકતો હતો, પરંતુ દેવેન્દ્ર

। મુખવલ્લિકાવિચારઃ ।

નનુ મુલોળ્ણસાધુનાઽપિ યદિ વાયુકાયત્રિરાધન તદ્દિ મુનીના કય વાયુ-
કાયસંયમઃ? ઇતિ ચેત્ ન, યતો ભગવતા શ્રીતીર્થક્રૂરેણ મુનીના વાયુકાયસંયમાર્થ
મુલવલ્લિકાવન્ધન પ્રતિપાદિતમ્ ।

તદ્વિના હિ શ્રીન્યાલ્યાપ્રશ્નો પોઢશતમશતકસ્ય દ્વિતીયોદેશે ભગવતા
શક્રેન્દ્રસ્યાપિ ભાષણ સાવચત્વેન પરિકથિત, તથાહિ—

‘ગોયમા! જાહે ણ સકે દેવિંદે દેવરાયા મુહુમકાય અણિજૂહિતાણ ભાસ
ભાસતિ તાહે ણ સકે દેવિંદે દેવરાયા સાવજ્જ ભાસ ભાસઈ! જાહે ણ સકે દેવિંદે
દેવરાયા મુહુમકાય ણિજૂહિતાણ ભાસ ભાસઈ તાહે સકે દેવિંદે દેવરાયા અસાવજ્જ
ભાસ ભાસઈ’ ઇત્યાદિ ।

‘ગૌતમ! યદા શક્રો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ સૂક્ષ્મકાયમપોહ્ય ભાષા ભાષતે
તદા શક્રો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ સાવચ્ચા ભાષા ભાષતે! યદા શક્રો દેવેન્દ્રો
દેવરાજઃ સૂક્ષ્મકાય દત્ત્વા ભાષા ભાષતે તદા શક્રો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ અસાવચ્ચા
ભાષા ભાષતે’ ઇતિ સસ્કૃતમ્ ।

મુખવલ્લિકાવિચાર.

જબ મુલસે નિકલનેવાલી વાયુસે વાયુકાય કી વિરાધના હોતી હૈ,
તો મુનિ વાયુકાયકા સયમ કૈસે પાલ સકતે હૈ? હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર
યહી હૈ કિ વાયુકાયકે સયમકે લિયે હી તીર્થકર ગણધર ભગવાનને
મુલવલ્લિકા ધારણ કરના બતાયા હૈ. ‘ભગવતીસૂત્ર સોલહવેં શતક કે
દૂસરે ઉદ્દેશમેં ભગવાનને વિના મુલવલ્લિકાકે ઇન્દ્ર મહારાજકે ભાષણકો
ભી સાવચ બતાયા હૈ, યથા—“ ગોયમા ! ” ઇત્યાદિ ।

મુખવલ્લિકાવિચાર

જો મુખમાથી નિકળનારા વાયુથી વાયુકાયની વિરાધના થાય છે, તો મુનિ
વાયુકાયનો સયમ કેવી રીતે પાળી શકે છે? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે
વાયુકાયના સયમને માટે જ તીર્થકર ગણધર ભગવાને મુખવલ્લિકા ધારણ કરવાનું
બતાવ્યું છે ભગવતી-સૂત્રના સોળમા શતકના બીજા ઉદ્દેશમા મુખવલ્લિકા વિનાના
ઇન્દ્ર મહારાજના સાવચને પણ ભગવાને સાવચ બતાવ્યું છે.— ‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ

पुनरपि—

- “मुखे बांधी ते मुहपती, हेठे पाटो धारी ।
अति हेठी दाढी थई, जोतर गळे निवारी ॥ १ ॥
- “एक काने धजसम कही, खचे पछेड़ी ठाम ।
केडे खोसी कोथली, नावे पुण्यने काम ॥ २ ॥” इति ।
(श्रावक-ऋषभदासकृते हितशिक्षारासे पृ० ३८ प० १६)
- “सुलभ बांधी जीवडा, माडे निज पटकर्म ।
साधु जन मुख मोंपती, बांधी है जिन-धर्म ॥१॥”
(मुनिलब्धिविजयकृते हरिवलमन्त्रीरासे पृ० ७३ दोहा ५)

और भी कहा है—

- “मुखे बांधी ते मुहपती, हेठे पाटो धारी ।
अति हेठी दाढी थई, जोतर गळे निवारी ॥१॥
- एक काने धज सम कही, खचे पछेड़ी ठाम ।
केडे खोसी कोथली, नावे पुण्यने काम ” ॥२॥
(श्रावक-ऋषभदासकृत हितशिक्षारासे पृ० ३८ प १६)
- “सुलभ-बांधी जीवडा, माडे निज पट-कर्म ।
साधुजन मुख मोंपती बांधी है जिन-धर्म ” ॥१॥
(हरिवलमन्त्रीरास मुनिलब्धिविजयकृत पृ० ७३ दोहा ५)

वणी कह्यु छे हे—

- “मुजे बांधी ते मुहपती हेठे पाटो धारी,
अति हेठी दाढी थई जोतर गजे निवारी (१)
- एक काने धज सम कही, बांधे पछेड़ी ठाम,
केडे जोसी कोथली, नावे पुण्यने काम ” (२)
(श्रावक-ऋषभदासकृत ‘हित-शिक्षा-रास’
पृष्ठ ३८ प १६)
- “सुलभ बांधी जीवडा, माडे निज पट-कर्म
साधु जन मुख मोंपती बांधी है जिन-धर्म ” (१)
(हरिवलमन्त्रीरास-मुनि लब्धिविजयकृत
पृष्ठ ७३, दोहा ५)

મત્ત્વેઽપિ તસ્ય મુલવસ્ત્રિકાધારણાભાવે યદિ સામઘા ભાષા તર્હિ ઔદારિક શરીરધારિણા કા વાચે ? તિ ધ્યનિતમ્ ।

સા ચ મુલવસ્ત્રિકા વાયુકાયાદિમાણિપ્રાણસરસણોપયોગિ-મુલોપરિબન્ધનીય-મુલપરિમિત-સદોરકાઽપ્પુટપદ્મવ્થવિશેષઃ । અત્રાય સદ્ગ્રહઃ—

“વાડકાયાઈરવ્થદ્ધ, વજ્ઞઈ જ સયા મુદ્દે ।

સદોરદ્ધપુડ વ્થ, વુત્તા સા મુદ્ધવત્થિયા ॥ ૧ ॥

મુદ્ધમાણા જઈલિંગ, સન્નસજનમકારણ ।

પસત્થભાવણાવુડ્ડી-દેઝ ય મુદ્ધવત્થિયા ॥ ૨ ॥” ઇતિ ।

દેવેન્દ્ર ઓર દેવરાજવિશેષણોં કા દેના યદ્દ સિદ્ધ કરતા હૈં કિજબ દિવ્ય શક્તિમાન્ હોને પર ખી મુલવસ્ત્રિકા ન ધારણ કરને સે ડસકી ભાષા સાવધ હતો હૈં તો ઔદારિક-શરીર-ધારિયોં કી વાત હી કયા હૈં ? ડનકી ભાષા અવશ્ય હી સાવધ હોગી ।

વહ મુલવસ્ત્રિકા વાયુકાય આદિકે પ્રાણિયોંકી રક્ષાકે લિયે ઉપ-યોગી, મુલ પર વાધને યોગ્ય, મુલકે વરાવર ડોરા સહિત આઠ પુટવાલા, વસ્ત્રકા લ્પવિશેષ હૈં । ઘરા સગ્રહગાથાઈ હૈં—‘વાડ’ ઇત્યાદિ,

અર્થાત્-વાયુકાય આદિકી રક્ષાકે લિયે જો સદા મુલ પર ‘વાંધી જાતી’ હૈં, વહ ડોરાસહિત આઠ પુટવાલા વસ્ત્ર “મુલવસ્ત્રિકા” કહલાતો હૈં ॥૧॥ વહ મુલવસ્ત્રિકા મુલ-પ્રમાણ હતી હૈં, ‘યદ્દ મુનિકા ચિહ્ન સર્વ સયમકા કારણ તથા પ્રશસ્ત ભાવના કી વૃદ્ધિકા કારણ હૈં ॥૨॥

અને દેવરાજ વિશેષણોં કો સિદ્ધ કરે છે કે જે દિવ્ય શક્તિમાન્ હોવા છતાં પણ મુખવસ્ત્રિકા ન ધારણ કરવાથી એની ભાષા સાવધ થાય છે તો ઔદારિક-શરીરધારીઓની વાત જ શી ? એની ભાષા પણ જરૂર જ સાવધ જ થાય

એ મુખવસ્ત્રિકા વાયુકાય આદિના પ્રાણીઓની રક્ષાને માટે ઉપયોગી, મુખ પર બાધવા યોગ્ય, મુખની બરાબર, ડોરાસહિત આઠપુટવાળો ; વસ્ત્રનો ખડવિશેષ છે અહીં સગ્રહ ગાથાઓ છે—‘વાડ’ ઇત્યાદિ

અર્થાત્-વાયુકાય આદિની રક્ષાને માટે જે સદા મુખ પર બાધવામા આવે છે, તે ડોરાસહિત આઠપુટવાળું વસ્ત્ર ‘મુખવસ્ત્રિકા’ કહેવાય છે (૧) એ મુખવસ્ત્રિકા મુખ-પ્રમાણ હોય છે એ મુનિનું ચિહ્ન સર્વ સયમનું કારણ તથા પ્રશસ્ત ભાવનાની વૃદ્ધિનું કારણ છે (૨)

પુનરપિ—

- “મુલે યાધી તે મુલપતી, હેઠે પાટો ધારી ।
અતિ હેઠી દાઢી થઈ, જોતર ગલે નિવારી ॥ ૧ ॥
- “એક કાને ધજસમ કહી, સ્વધે પછેડી ઠામ ।
કેડે સોસી કોથલી, નાવે પુણ્યને કામ ॥ ૨ ॥” ઇતિ ।
(શ્રાવક-કપભદાસકૃતે હિતશિક્ષારાસે પૃં ૩૮ પં ૧૬)
- “સુલભ યોધી જીવડા, માહે નિજ પટકર્મ ।
સાધુ જન મુલ મોપતી, યાધી હૈ જિન-ધર્મ ॥૧॥”
(મુનિલલ્લિવિજયકૃતે હરિવલ્લમચ્છીરાસે પૃં ૭૩ દોહા ૫)

ઔર મી કહા હૈ—

- “મુલે યાંધી તે મુલપતી, હેઠે પાટો ધારી ।
અતિ હેઠી દાઢી થઈ, જોતર ગલે નિવારી ॥૧॥
- એક કાને ધજ સમ કહી, સ્વધે પછેડી ઠામ ।
કેડે સોસી કોથલી, નાવે પુણ્યને કામ ” ॥૨॥
(શ્રાવક-કપભદાસ-કૃત હિતશિક્ષારાસે પૃં ૩૮ પ ૧૬)
- “સુલભ-યોધી જીવડા, માહે નિજ પટ-કર્મ ।
સાધુજન મુલ મોપતી યાંધી હૈ જિન-ધર્મ ” ॥૧॥
(હરિવલ્લમચ્છીરાસ મુનિલલ્લિવિજયકૃત પૃં ૭૩ દોહા ૫)

બળી કહ્યુ છે કે—

- “મુખે યાધી તે મુલપતી હેઠે પાટો ધારી,
અતિ હેઠી દાઢી થઈ જોતર ગળે નિવારી (૧)
- એક કાને ધજ સમ કહી, સ્વધે પછેડી ઠામ,
કેડે ખોસી કોથળી, નાવે પુણ્યને કામ ” (૨)
(શ્રાવક-કપભદાસ-કૃત ‘હિત-શિક્ષા-રાસ’
પૃષ્ઠ ૩૮ પ ૧૬)
- “સુલભ યોધી જીવડા, માહે નિજ પટ-કર્મ
સાધુ જન મુલ મોપતી યાધી હૈ જિન-ધર્મ ” (૧)
(હરિવલ્લ-મચ્છી-રાસ-મુનિ લલ્લિવિજય કૃત
પૃષ્ઠ ૭૩, દોહા ૫)

નતુ ભાષણસમયે હસ્તેનાપિ વસ્ત્રમાદાય મુલાચ્છાદને ઉક્તજીવરક્ષા નિર્વહતિ
કિમન્યદાપિ મુલવસ્ત્રિકાપન્થનેન ? इति चेदुच्यते—

ન કેવલ ભાષણસમય એવ જીવવિરાધનાસમ્ભવઃ, યતો હસ્તેન વસ્ત્રમાદાય
મુલાચ્છાદને જીવરક્ષા સમ્ભવેત્, કિન્તુ દીર્ઘશ્વાસનિઃશ્વાસાશ્વા, જૃમ્માતઃ, સ્વભાવા-
દક્ષ્માદપિ ચ, તથા નિદ્રાવસ્થાયા મુલવ્યાદાનાશ્ચ તત્સમ્ભવ इति ન હસ્તેન
મુલોપરિ વસ્ત્ર ધારયન્તઃ સમ્યગ્ જીવરક્ષા સર્વદા કર્તુ પ્રમર્શન્તિ, વસ્ત્રેણ મુલમાચ્છાદય
પ્રમુક્તસ્યાપિ નિદ્રાયા પાર્શ્વપરિવર્તનેન વદ્ધાપસરણે સતિ ક ઉપાયસ્તદાનીં સૂક્ષ્મ-

यहाँ यह आशङ्का की जा सकती है कि जब बोलनेका काम पड़े
तब हाथमें कपडा लेकर मुँह ढँक लेनेसे वायुकाय आदि जीवोंकी रक्षा
हो सकती है, जब बोलते नहीं उस समय भी मुखवस्त्रिका बाँध रखनेसे
क्या लाभ है ?

इसका उत्तर यह है कि केवल बोलते समय ही मुखसे हवा नहीं
निकलती जिससे हाथमें वस्त्र लेकर मुँह ढँक लेनेसे जीवोंकी रक्षा हो
जाय । किन्तु दीर्घ श्वासोच्छ्वास लेनेसे, जभाई लेनेसे, स्वभावसे, अक-
स्मात्, तथा निद्रावસ્થा में मुख खुला रहनेसे भी हवा निकलती है ।
अतएव मुख पर हाथसे वस्त्र लगानेसे जीवोंकी सम्यक् प्रकार सर्वदा रक्षा
नहीं हो सकती । वस्त्रसे मुँह ढाँक कर सोया हुआ व्यक्ति नींद में करबट
(पसवाडा) बदलता है तब वस्त्र खिस्तक जाता है । उस समय सूक्ष्म,

અહીં એવી આશંકા કરી શકાય છે કે જ્યારે બોલવાનું કામ પડે ત્યારે
હાથમા કપડું લઈને મોઢા ઢાકી લેવાથી વાયુકાય આદિ જીવોની રક્ષા થઈ શકે
છે જ્યારે બોલતા ન હોયએ, ત્યારે પણ મુખવસ્ત્રિકા બાંધી રાખવાથી શો
લાભ છે ?

એનો ઉત્તર એ છે કે કેવળ બોલતી વખતે જ મુખમાથી હવા નીકળતી
નથી કે નથી હાથમા વસ્ત્ર લઈને મોઢા ઢાકી લેવાથી જીવોની રક્ષા થઈ જાય.
કિન્તુ દીર્ઘ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાથી, ખગાસુ ખાવાથી, સ્વભાવથી, અકસ્માત્ તથા
નિદ્રાવસ્થામા મોઢા ખુલુ રહેવાથી પણ હવા નીકળે છે તેથી મોઢા પર હાથ વડે
વસ્ત્ર લગાડવાથી જીવોની સમ્યક્ પ્રકારે સર્વદા રક્ષા થઈ શકતી નથી વસ્ત્રથી
મોઢા ઢાકીને સૂતેલી વ્યક્તિ ઉઘમા જ્યારે પાસુ બદલાવે છે ત્યારે વસ્ત્ર ખસી

વ્યાપિસમ્પાતિમજીવસચિત્તરજઃપ્રવેશવારણાર્થ દીર્ઘોષ્ણનિઃશ્વાસોચ્છ્વાસજનિત-
વાયુકાયવિરાધનાપરિહારાર્થ ચ ।

તથા ચોક્ત યોગશાસ્ત્રે તૃતીયપ્રકાશે સપ્તાશીતિતમશ્લોકસ્ય સ્વોપદ્ગવિવરણે
હેમચન્દ્રાચાર્યેણ—

“મુખવસ્ત્રમપિ સમ્પાતિમજીવરક્ષણાદુષ્ણમુખવાતવિરાધ્યમાનવાહ્ય-
વાયુકાયજીવરક્ષણાન્મુખે ધૂલિપ્રવેશરક્ષણાચોપયોગી”તિ ।

તથા ચોત્તરાધ્યયનસૂત્રે તૃતીયાધ્યયને શ્રીલક્ષ્મીવલ્લભીયાર્યાં નવમગાથા-
વ્યારયાયા સપ્તમનિદ્ધવોદાહરણેઽપિ—

“તથા સમ્પાતિમાઃ સત્ત્વાઃ, સૂક્ષ્માશ્ચ વ્યાપિનોઽપરે ।

તેષા રક્ષાનિમિત્તં ચ, વિજ્ઞેયા મુખવસ્ત્રિકા ॥૧॥” ઇતિ ।

વ્યાપી ઔર સપાતિમ જીવ તથા સચિત્ત રજ આદિ મુખમેં જાનેસે કૈસે
રુક સકતે હૈ ? તથા દીર્ઘશ્વાસોચ્છ્વાસસે હોનેવાલી વાયુકાયકી વિરા-
ધના કા ક્યોંકર પરિહાર હો સકતા હૈ ? इन्हें रोकने का उपाय ही क्या
है ? हेमचन्द्राचार्य कहते हैं “मुखवस्त्र०” इत्यादि—

અર્થાત્ “મુખવસ્ત્ર, સપાતિમ જીવોંકી રક્ષા કરતા હૈ, મુખ સે
નિકલને વાલે ઉષ્ણ વાયુ દ્વારા વિરાધિત હોનેવાલે વાહ્ય વાયુકાયકે
જીવોંકી રક્ષા કરતા હૈ, તથા મુંહમેં ધૂલી નહીં ઘુસને દેતા, ઇસલિયે વહ
ઉપયોગી હૈ ।”

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કે તોસરે ઉદ્દેશકી ટીકામેં કહા હૈ—“સન્તિ०”
इत्यादि,

અર્થાત્ “સપાતિમ, સૂક્ષ્મ ઔર વ્યાપી જીવોંકી રક્ષાકે લિયે મુખ-

નમ છે તે સમયે - સૂક્ષ્મ, વ્યાપિ અને સપાતિમ જીવ તથા સચિત્ત રજ
આદિ મુખમા જવાથી કેવી રીતે રોકાઈ શકે ? તથા દીર્ઘ શ્વાસોચ્છ્વાસથી
થનારી વાયુકાયની વિરાધનાને કેવી રીતે પરિહાર થઈ શકે ? તેને રોકવાનો
ઉપાય જ શો છે ? હેમચન્દ્રાચાર્ય કહે છે કે “મુખવસ્ત્ર०” ઇત્યાદિ

અર્થાત્—મુખવસ્ત્ર સપાતિમ જીવોની રક્ષા કરે છે, મુખથી નીકળતા ઉષ્ણ
વાયુ દ્વારા વિરાધિત થતા વાયુકાયના જીવોની રક્ષા કરે છે, તથા મુખમા ધૂળ
પેસવા દેતુ નથી, તેથી તે ઉપયોગી છે ”

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ત્રીજા ઉદ્દેશની ટીકામા કહ્યું છે કે “સન્તિ” ઇત્યાદિ
અર્થાત્—સપાતિમ, સૂક્ષ્મ અને વ્યાપી જીવોની રક્ષાને માટે મુખવસ્ત્રિકા

નતુ ભાષણસમયે હસ્તેનાપિ વસ્ત્રમાદાય મુલાચ્છાદને ઉક્તજીવરક્ષા નિર્વહતિ
કિમન્યદાપિ મુલવસ્ત્રિકાવન્ધનેન ? इति चेदुच्यते—

ન કેવલ ભાષણસમય એવ જીવવિરાધનાસમ્ભવઃ, યતો હસ્તેન વસ્ત્રમાદાય
મુલાચ્છાદને જીવરક્ષા સમ્ભવેત્, કિન્તુ દીર્ઘશ્વાસનિઃશ્વાસાભ્યા, જૃમ્માતઃ, સ્વભાવા-
દકસ્માદપિ ચ, તથા નિદ્રાવસ્થાયા મુલવ્યાદાનાચ તત્સમ્ભવ इति ન હસ્તેન
મુલોપરિ વસ્ત્ર ધારયન્તઃ સમ્યગ્ જીવરક્ષા સર્વદા કર્તુ પ્રમથન્તિ, વસ્ત્રેણ મુલમાચ્છાદ
પ્રસુપ્તસ્યાપિ નિદ્રાયા પાર્શ્વપરિવર્તનેન વદ્ધાપસરણે સતિ ક ઉપાયસ્તદાનીં સૂક્ષ્મ-

यहाँ यह आशङ्का की जा सकती है कि जब बोलनेका काम पड़े
तब हाथमें कपडा लेकर मुँह ढँक लेनेसे वायुकाय आदि जीवोंकी रक्षा
हो सकती है, जब बोलते नहीं उस समय भी मुखवस्त्रिका बाँध रखनेसे
क्या लाभ है ?

इसका उत्तर यह है कि केवल बोलते समय ही मुखसे हवा नहीं
निकलती जिससे हाथमें वस्त्र लेकर मुँह ढँक लेनेसे जीवोंकी रक्षा हो
जाय । किन्तु दीर्घ श्वासोच्छ्वास लेनेसे, जभाई लेनेसे, स्वभावसे, अक-
स्मात्, तथा निद्रावस्था में मुख खुला रहनेसे भी हवा निकलती है ।
अतएव मुख पर हाथसे वस्त्र लगानेसे जीवोंकी सम्यक् प्रकार सर्वदा रक्षा
नहीं हो सकती । वस्त्रसे मुँह ढाँक कर सोचा हुआ व्यक्ति नींद में करबट
(पसबाड़ा) बदलता है तब वस्त्र खिसक जाता है । उस समय सूक्ष्म,

અહીં એવી આશંકા કરી શકાય છે કે બ્યારે બોલવાનુ કામ પડે ત્યારે
હાથમા કપડુ લઈને મોઢા ઢાંકી લેવાથી વાયુકાય આદિ જીવોની રક્ષા થઈ શકે
છે બ્યારે બોલતા ન હોયએ, ત્યારે પણ મુખવસ્ત્રિકા બાંધી રાખવાથી શો
લાભ છે ?

એનો ઉત્તર એ છે કે કેવળ બોલતી વખતે જ મુખમાથી હવા નીકળતી
નથી કે નેથી હાથમા વસ્ત્ર લઈને મોઢા ઢાંકી લેવાથી જીવોની રક્ષા થઈ જાય
કિન્તુ દીર્ઘ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાથી, બગાસુ ખાવાથી, સ્વભાવથી અકસ્માત્ તથા
નિદ્રાવસ્થામા મોઢા ખુલુ રહેવાથી પણ હવા નીકળે છે તેથી મોઢા પર હાથ વડે
વસ્ત્ર લગાડવાથી જીવોની સમ્યક્ પ્રકારે સર્વદા રક્ષા થઈ શકતી નથી વસ્ત્રથી
મોઢા ઢાંકીને સૂતેલી વ્યક્તિ ઉઘમા બ્યારે પાસુ બદલાવે છે ત્યારે વસ્ત્ર ખસી

વ્યાયવિરચિત-સર્વાર્થસિદ્ધિ-ટીકાયા તૃતીયાધ્યયનેઽપ્યેવમેવ । એવ વિશેષા-
વચયકવૃદ્ધવૃત્તાવપ્યુક્તમ્ ।

કિંશ્ચાઽઽગમત્રિધોઽપિ તેષા (અવદ્ધમુખવસ્ત્રિકાપા) દુર્વાર એત, તથાહિ
-ભગવતીસૂત્રે દ્વિતીયશતકસ્ય પ્રથમોદેશકે સ્કન્દકાનગારસ્યાનશનકાલે 'નમો-
ત્યુ ણ' પાઠત્રિધૌ—

“પુરત્યાભિમુદ્ધે સપલિયકનિસણ્ણે કરયલપરિગ્ગહિય દસનહ સિર-
સાવત્ત મત્થણ અજલિં કદ્દુ એવ વચાસી” ઇત્યાદ્યુક્તમ્,

તત્રાઞ્જલિવદ્ધસ્ય કરદ્વયસ્ય શિરસિ સ્થાપને પદ્માસનસથઃ સ્કન્દકોઽનગારઃ
કથ તન્મતે 'નમોત્યુ ણ' પાઠમનાદૃતમુખેન વ્યધાત્ । અનાદૃતમુખેન હિ મુનયો
ન ભાપન્તે, તથાવિધભાપણસ્યાઽઽગમપ્રતિપિદ્ધત્વાત્ ।

પાધ્યાયરચિત સર્વાર્થસિદ્ધિ નામકી ત્રીસરે અધ્યયનકી ટીકામેં મી હસી
પ્રકાર કહા હૈ ઓર એસેહી વિશેષાવચયક વૃદ્ધવૃત્તિમેં મી કહા હૈ ।

જો મુખ પર મુખવસ્ત્રિકા નહીં વાધતે, ડનકે મતમેં આગમ-વિરોધ
અનિવાર્ય હૈ । ભગવતીસૂત્ર ૨ શ૦, ૧ ઉ૦ મેં સ્કન્દક અનગારકે અનશન
સમય મેં 'નમોત્યુ ણ' કે પાઠકી વિધિમેં કહા હૈ—“પુરત્યા૦” ઇત્યાદિ ।

હસમેં વિચારણીય વિષય યદ્દ હૈ કિ અઞ્જલિ વાધ કર ડોનોં હાથ
સિર પર ધર કર પદ્માસન લગાકર પૂર્વ દિશાકી ઓર મુખ કરકે ઘેઠે હુવે
સ્કન્દક અનગારને 'નમોત્યુ ણ' પાઠ ખુલે મુખસે કૈસે ઉચ્ચારણ કિયા,
ક્યોંકિ ડોનોં હાથ સિર પર રહે હુવે થે । ઓર ખુલે મુખસે તો મુનિ
બોલતે નહી, ક્યોંકિ એસા બોલના તો શાસ્ત્રસે નિષિદ્ધ હૈ ।

સર્વાર્થ-સિદ્ધિ નામની ત્રીજા અધ્યયનની ટીકામા પણ એવુ જ કહ્યુ છે, એવીજ
રીતે વિશેષાવચયક વૃદ્ધવૃત્તિમા પણ કહ્યુ છે

એએ મુખ પર મુખવસ્ત્રિકા વાધતા નથી, તેમના મતમા આગમ-વિરોધ
અનિવાર્ય છે ભગવતીસૂત્ર ૨ શ ૧ ઉ મા સ્કન્દક અનગારના અનશન સમયમા
'નમોત્યુ ણ' ના પાઠની વિધિમા કહ્યુ છે—“પુરત્યા૦” ઇત્યાદિ

એમા વિચારણીય વિષય એ છે કે અઞ્જલિ વાધીને, એઉ હાથ શિર પર
ધારણ કરીને, પદ્માસન લગાવીને, પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને બેઠેલા સ્કન્દક
અનગારે 'નમોત્યુ ણ' પાઠવુ ખુલ્લા મુખે કેવી રીતે ઉચ્ચારણ કર્યુ ? કેમકે એઉ
હાથ માથા પર રાખેલા હતા અને ખુલ્લે મુખે તો મુનિ બોલે નહિ, કારણ
કે એમ બોલવુ શાસ્ત્રથી નિષિદ્ધ છે

ઓઘનિર્યુક્તૌ દ્વાદશાધિકસપ્તાતતમ (૭૧૨)-ગાથાઽપ્યેવમેવ વોધયતિ-

“ સપાતિમરયરેણુ, -પમજ્જણદ્વા વયતિ મુહપતિં ।

નાસ મુહ ચ વધઈ, તીણ ત્સહિં પમજ્જતો ॥ ૭૧૨ ॥ ”

“ સપાતિમરજોરેણુપ્રમાર્જનાર્યં વદન્તિ મુલ્લપત્રીમ્ ।

નાસિકા મુલ્લ ચ વધ્નાતિ, તયા વસતિં પ્રમાર્જયન્ ॥ ૭૧૨ ॥

इति सस्कृतम् ।

વસતિં પ્રમાર્જયતા ગ્રાણે મુલ્લે ચૈતદ્વયેઽપિ મુલ્લવલ્લિકા વન્ધનીયા, અન્યદા મુલ્લ એવેત્યાશયઃ, અન્યથા ભગવતીસૂત્રાત્પ્રત્યેકાગમરિરોધાપત્તિર્દુર્વારા સ્યાત્ ।

एवमेव प्रवचनसारोद्दारे त्रयोविंशत्यधिकपञ्चशततमगाथा विद्यते, तथा प्रकरणरत्नाकरस्यापि तृतीयभागे, उत्तराध्ययनसूत्रस्य कमलसयमोपा-
वल्लिका समझनी चाहिये ” ॥१॥

ઓઘનિર્યુક્તિ ૭૧૨ વીં ગાથામેં કહા હૈ-“ સપાતિમ ” ઇત્યાદિ ।

अर्थात् “सपातिम जीव, सचित्त रज तथा रेणुकी रक्षा करनेके लिये मुखवल्लिका का कथन करते हैं । और जब वसतिकी प्रमार्जना करे तब नाक और मुख दोनों बाधे । ”

अर्थात् अन्य समयमें सिर्फ मुखही बाधे, यह तात्पर्य हुआ, अन्यथा भगवतीसूत्र आदि अनेक आगमोंका विरोध अनिवार्य होगा ।

इसीप्रकार प्रवचनसारोद्धारकी ५२३ वीं गाथामें कहा है । तथा प्रकरणरत्नाकरके तीसरे भागमें, फिर उत्तराध्ययनसूत्रकी कमलसयमो-

समझनी जेधये ” (१)

ઓઘનિર્યુક્તિ ૭૧૨ મી ગાથામા કહ્યું છે કે-સપાતિમ ૦ ઇત્યાદિ અર્થાત્-
“ સપાતિમ જીવ, સચિત્ત રજ, તથા રેણુની રક્ષા કરવાને માટે મુખવલ્લિકાનું
કથન કરે છે અને જ્યારે વસતિની પ્રમાર્જના કરે ત્યારે નાક અને મુખ
બંધે બાધે ”

- અર્થાત્-અન્ય સમયમા સિફ મુખજ બાધે, જે તાત્પર્યાર્થ થયુ, અગર એવુ
અર્થ નહીં કરવામા આવે તો ભગવતીસૂત્ર આદિ અનેક આગમોનો વિરોધ
અનિવાર્ય આવશે

એવીજ રીતે પ્રવચનસારોદ્ધારની ૫૨૩ મી ગાથામા કહ્યું છે તથા પ્રકરણ
રત્નાકરના ત્રીજા ભાગમા, અને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની કમલસયમોપાધ્યાયરચિત

દાનસૂત્રસ્ય વ્યાખ્યાયા તટ્ટીકારાણે હરિભદ્રસૂરિણામિહિતમ્—

“અય ચ પ્રકૃતસૂત્રાર્થઃ—અગ્રદ્વાદ્વહિઃસ્થિતો વિનેયોડ્ઝાનતકાયઃ કરદ્વય-
ગૃહીતરજોહરણો વન્દનાયોગત એવમાહ—ઇન્ઝામિ—અમિલપામિ હે ક્ષમાશ્રમણ !
વન્દિતુ નમસ્કાર કર્તુ મન્તમિતિ ગમ્યતે ” ઇત્યાદિ ।

અત્ર ‘કરદ્વયગૃહીતરજોહરણઃ’ ઇતિ વિશેષણ કથયતા હરિભદ્રસૂરિણા
‘મુલોપરિ મુખચત્ત્રિકાવન્ધન ભગવદમિમેત’મિતિ પ્રકટીકૃતમ્, અન્યથા ક્ષમાશ્રમણ-
સૂત્રોચારણકાલે કરદ્વયસ્ય રજોહરણગ્રહણે પ્રતિપદ્ધતયા મુલોપરિ મુખચત્ત્રિકા-
સ્થાપનસ્યોપાયાન્તરાસમ્ભવાત્ ક્ષમાશ્રમણદાનમેવ નિર્ણય સ્યાત્ । અનાદૃતમુલેન
તુ મુનીના માપણમેવાડગમપ્રતિપિદ્ધમિતિ નાત્ર કેપાશ્ચિદ્વિવાદઃ ।

કિન્તુ ક્ષમાશ્રમણદાને સમ્બોધનશબ્દપ્રયોગે ગુરોઃ સ્વામિમુખીકરણાર્થ સર્વિ-

શ્રમણદાન સૂત્રકી વ્યાખ્યામે વ્યાખ્યાકાર હરિભદ્રસૂરિને બી કહા હૈ—
“અય ” ઇત્યાદિ,

યહાં “દોનોં હાથોંમેં રજોહરણ લેરુર ” એસા કરનેવાલે હરિભદ્રસૂરિને
પહ પ્રગટ કિયા હૈ કિ મુખ પર મુખચત્ત્રિકા ઘાધનેકી ભગવાનકી આજ્ઞા
હૈ । અન્યથા જવ દોનોં હાથોંમેં રજોહરણ લે લિયા તવ મુખ પર મુખ-
ચત્ત્રિકા ધારણ કરનેકે લિણ અન્ય ઉપાય અસમ્ભવ હૈ । ઓર રુલે મુખ
ચોલનેસે ક્ષમાશ્રમણ દેના હી વ્યર્થ હો જાયગા । સાધુઓંકો રુલે મુખસે
ચોલના શાસ્ત્રવિરુદ્ધ હૈ, હસ વિષયમેં કિસીકો વિવાદ નહીં હૈ । દૂસરી
વાત યહ હૈ કિ ક્ષમાશ્રમણદાનમેં ‘હે ક્ષમાશ્રમણ !’ હસ સમ્બોધનકા
પ્રયોગ કિયા હૈ । હસલિણ ગુરુકો અપની ઓર અમિમુગ્ધ કરને કે લિણ

સૂત્રની વ્યાખ્યામા વ્યાખ્યાકાર હરિભદ્રસૂરિએ પણ કહ્યું છે કે—‘અય’ ઇત્યાદિ

અહીં ‘બેઉ હાથમા રજોહરણ લઇને’ એમ કહેતા હરિભદ્રસૂરિએ એમ
પ્રકટ કર્યું છે કે મુખ પર મુખચત્ત્રિકા ઘાધવાની ભાગવાનની આજ્ઞા છે નહિ
તો ને બેઉ હાથમા રજોહરણ લઈ લીધા એટલે મુખ પર મુખચત્ત્રિકા ધારણ
કરવાને માટે અન્ય ઉપાય અમ લાવિત છે, અને ખુલે મુખે બોલવાથી ક્ષમા
શ્રમણ આપવાનું જ વ્યર્થ બની બીજા સાધુઓએ ખુલે મુખે બોલવું એ
શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે, એ સમજમા તો કોઇનો વાધો નથી બીજા વાત એ છે કે ક્ષમા
શ્રમણદાનમા ‘હે ક્ષમાશ્રમણ’ એવો સમ્બોધનનો પ્રયોગ કહેવો છે તેથી કરીને
શુદ્ધને પોતાની તરફ અભિમુખ કરવાને માટે વિશેષ-અચાન-પૂર્વક સ્પષ્ટ

किञ्च-अन्तकृतदशाङ्गपण्डे वर्गेऽतिमुक्ताग्नये पञ्चदशाभ्ययने—

“तए ण अहमुत्ते कुमारे भगव गोयम एव वयासी-एह णं भते ! तुग्मे जाण अह तुग्म भिक्ख दवावेमि त्ति कट्टु भगव गोयम अंगुलीए गेण्हइ, गिण्हत्ता जेणेव सए गेहे तेणेव उवागए” इत्यभिहितम् ।

तत्र भिक्षाचर्या गतस्य गौतमस्वामिनो भिक्षापात्रधारणप्रतिवद्देकहस्ताशु-
लित्व घृतरामेव सिद्धम् । इतरस्य तु कस्यादगुली अतिमुक्तकुमारेण गृहीताया
सत्या तस्य भगवतो गौतमस्वामिनो हस्तेन मुखोपरि मुखवस्त्रिकाधारण नोपपद्यते,
सूक्ष्मव्यापिसम्पातिमजीवसचित्तरजःप्रवेशादिवारणाय तदानीमपि मुखवस्त्रिका-
धारणमावश्यकमेव ।

किञ्चावश्यके ‘इच्छामि खमासमणो ! वदिउ’ इत्यादि-क्षमाभ्रमण-

अन्तकृतदशाङ्गके ६ वर्गमें ‘अतिमुक्त’ शीर्षक पन्द्रहवें अध्ययनमें-
कहा है-“तए ण इत्यादि ।

इस कथनसे भिक्षाचरी (गोचरी) के लिए-गये हुवे, गौतमस्वामीने-
हाथमें भिक्षाका पात्र लिया था, यह बात स्वयं सिद्ध है और दूसरे हाथ-
की अंगुली अतिमुक्त कुमारने पकड़ ली थी । इस प्रकार जब दोनों हाथ-
गौतमस्वामीके रुखे हुए थे तो मुखवस्त्रिका नहीं रही होगी ? । किन्तु
सूक्ष्म, व्यापी, सपातिम जीव तथा-सचिच्च रजका प्रवेश रोकनेके लिए-
मुखवस्त्रिकाकी उस समय भी आवश्यकता थी ।

आवश्यक सूत्रमें “इच्छामि खमासमणो ! वदिउ” इत्यादि क्षमा-

अन्तकृतदशाङ्गना ६ वर्गभा ‘अतिमुक्त’ शीर्षक पन्द्रहवा अध्ययनमा-कहु
छे ‘तए ण’ इत्यादि

आ कथन मुज्जिमा भिक्षाचरी (गोचरी) ने भाटे गयेला गौतम स्वामीजे
हाथमा भिक्षाका पात्र लीधु छतु ओ बात स्वयं सिद्ध छे आने पीला हाथनी
आगणी अतिमुक्त कुमारे पकडी लीधी छती ओ प्रकारे जे गौतम स्वामीना
जेठ हाथ रोकल गया छता, तो ते वणते हाथवडे मुखवस्त्रिका मुख पर डेवी
नीते राणी छाय ? किन्तु सूक्ष्म, व्यापी, सपातिम एवो तथा, सचिच्च रजको
प्रवेश रोकवने भाटे ओ समयमे पण मुखवस्त्रिकानी आवश्यकता छती

आवश्यक-सूत्रमा ‘इच्छामि खमासमणो वदिउ’ इत्यादि क्षमाभ्रमणदान

દાનસૂત્રસ્ય વ્યાખ્યાયા તદ્વીકાકારેણ હરિભદ્રસૂરિણામિહિતમ્—

“અય ચ પ્રકૃતસૂત્રાર્થઃ—અવગ્રહાદ્વહિઃસ્થિતો વિનેયોડ્ઢાવનતકાયઃ કરદ્વય-
ગૃહીતરજોહરણો વન્દનાયોગ્યત એવમાહ-ઈચ્છામિ-અભિલપામિ હે ક્ષમાશ્રમણ !
વન્દિતુ નમસ્કાર કર્તુ મવન્તમિતિ ગમ્યતે ” ઇત્યાદિ ।

અત્ર ‘ કરદ્વયગૃહીતરજોહરણઃ ’ ડતિ ષિશેષણ કથયતા હરિભદ્રસૂરિણા
‘ મુલોપરિ મુલવલ્લિકાવન્ધન મગવદમિમેત ’ મિતિ પ્રકટીકૃતમ્, અન્યથા ક્ષમાશ્રમણ-
સૂત્રોચ્ચારણકાલે કરદ્વયસ્ય રજોહરણગ્રહણે પ્રતિવદ્ધતયા મુલોપરિ મુલવલ્લિકા-
સ્થાપનસ્યોપાયાન્તરાસમ્ભવાત્ ક્ષમાશ્રમણદાનમેવ નિર્વિપય સ્પાત્ । અનાદૃતમુલેન
તુ યુનીના માપણમેત્રાડગમપ્રતિપિદ્ધમિતિ નાત્ર કેપાન્નિદ્ધિવાદઃ ।

કિન્ન ક્ષમાશ્રમણદાને સમ્બોધનશબ્દપ્રયોગે ગુરોઃ સ્વામિમુલ્લીકરણાર્થ સવિ-

શ્રમણદાન સૂત્રકો વ્યાખ્યામે વ્યાખ્યાકાર હરિભદ્રસૂરિને મી કહા હૈ-
“ અય ” ઇત્યાદિ,

યહાં “ દોનોં હાથોંમેં રજોહરણ લેકર ” એસા કહનેવાલે હરિભદ્રસૂરિને
યહ પ્રગટ કિયા હૈ કિ મુલ પર મુલવલ્લિકા ધાધનેકી મગવાનકી આજ્ઞા
હૈ । અન્યથા જવ દોનોં હાથોંમેં રજોહરણ લે લિયા તવ મુલ પર મુલ-
વલ્લિકા ધારણ કરનેકે લિએ અન્ય ઉપાય અસમ્ભવ હૈ । ઔર ખુલે મુલ
બોલનેસે ક્ષમાશ્રમણ દેના હી વ્યર્થ હો જાયગા । સાધુઓંકો ખુલે મુલસે
બોલના શાસ્ત્રવિરુદ્ધ હૈ, ઇસ વિપયમેં કિસીકો વિવાદ નહીં હૈ । દૂસરી
બાત યહ હૈ કિ ક્ષમાશ્રમણદાનમેં ‘ હે ક્ષમાશ્રમણ ! ’ ઇસ સમ્બોધનકા
પ્રયોગ કિયા હૈ । ઇસલિએ ગુરુકો અપની ઔર અમિમુલ કરને કે લિએ

સૂત્રની વ્યાખ્યામા વ્યાખ્યાકાર હરિભદ્રસૂરિએ પણ કહુ છે કે—‘ અય ’ ઇત્યાદિ

અહીં ‘ બેઉ હાથમા રજોહરણ લધને ’ એમ કહેતા હરિભદ્રસૂરિએ એમ
પ્રકટ કર્યું છે કે મુખ પર મુખવલ્લિકા ધાધવાની ભગવાનની આજ્ઞા છે નહિ
તો ને બેઉ હાથમા રજોહરણ લઈ લીધો એટલે મુખ પર મુખવલ્લિકા ધારણ
કરવાને માટે અન્ય ઉપાય અમલવિત છે, અને ખુલે મુખે બોલવાથી ક્ષમા
શ્રમણ આપવાનું જ વ્યર્થ બની જાય સાધુઓએ ખુલે મુખે બોલવું એ
શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે, એ સળધમા તો કોઇના વાધો નથી બીજી વાત એ છે કે ક્ષમા
શ્રમણધનમા ‘ હે ક્ષમાશ્રમણ ’ એવો સબોધનનો પ્રયોગ કહેલો છે તેથી કરીને
અરેને પોતાની તરફ અભિમુખ કરવાને માટે વિશેષ-પ્રયત્ન-પૂર્વક સ્પષ્ટ

શેષપ્રયત્નપૂર્વકોચૈઃસ્થરેણ સુસ્પષ્ટોચારણ પ્રિયેયમસ્તિ ન દ્યવ્યક્તધ્વનિનેત્યુપાયા
ન્તરેણ મુલાવરણસ્ય કર્તુમશમ્યતયોક્તજીવિરાધના પરિદર્તુમશક્યૈવ ।

અન્યચ તત્રૈય ક્ષમાશ્રમણદાને ગુરુનિદેશાનન્તરમ્—“અહોકાય, કાયસ-
ફાસ” इत्यस्य व्याख्याया तेनैव हरिभद्रसूरिणा व्याख्यात, तथाहि—

“તતઃ શિષ્યો નૈપેધિમ્યા પ્રિયસ્ય ગુરુપાદાન્તિકમ્, નિધાય તત્ર રજોહર-
ણમ્, તત્ (રજોહરણ) લલાટ ચ કરાભ્યા સસ્પર્શન્નિદ મળતિ—અગ્રસ્તાત્કાયઃ
અધઃકાયઃ=પાદલક્ષણસ્તમધઃકાય પ્રતિ કાયેન=નિજદેહેન સસ્પર્શઃ=કાયસસ્પર્શસ
કરોમિ, एतच्चानुजानीते—”તિ ।

તત્ર સમિલિતકરદ્વયેન રજોહરણ-લલાટયોઃ સસ્પર્શં સતિ 'અહોકાય,
કાયસફાસ' इत्यस्योच्चारण मुखवस्त्रिकाबन्धन विना नोपपद्यते, हस्तेन मुखोपरि
मुखवस्त्रिकास्थापन तदानीं न सम्भवति, हस्तद्वयस्यापि रजोहरणललाटसस्पर्श-
प्रतिबद्धत्वात् ।

अपि च-ज्ञाताधर्मकथाङ्गसूत्रे चतुर्दशाध्ययने—

વિશેષપ્રયત્નપૂર્વકસ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ કરનેની આવશ્યકતા છે । અવ્યક્ત ભાષાસે
સંબોધન કરના સંભવ નથી છે । હસ પ્રકાર જય દસરે ઉપાયસે મુલ નહીં
ઢંકા જા સકા તો ઊલ્લિખિત જીવોંની વિરાધના અનિવાર્ય છે । હસકે
સિવાય હસી ક્ષમાશ્રમણદાનમેં ગુરુની આજ્ઞાકે અનન્તર “અહોકાય
કાયસફાસ” હસકા ઉચ્ચારણ મુલવસ્ત્રિકા બાધે વિના નહીં હો સકતા
ઔર હાથસે મુલ પર મુલવસ્ત્રિકા ધારણ કરના હસ સમય સંભવ નહીં છે,
કયોંકિ દોનોં હાથ રજોહરણકો ગ્રહણ કરકે લલાટમેં લગાયે જાતે હૈં ।

જ્ઞાતાધર્મકથાંગ સૂત્રકે ચૌદહવે અધ્યયનમેં કહાહે—“તણ” इत्यादि ।

ઉચ્ચારણ કરવાની જરૂર છે અવ્યક્ત ભાષાથી સંબોધન કરવાને । સંભવ નથી
એ રીતે એ બીજા ઉપાયથી મુખ નથી ઢાંકી શકાય તો ઉપર લખ્યા મુજબ
જીવોની વિરાધના થયા વિના રહે નહિ એ ઉપરાંત એ ક્ષમાશ્રમણદાનમા
શરૂની આજ્ઞાની પછી ‘અહોકાય, કાયસફાસ’ એનું ઉચ્ચારણ મુખવસ્ત્રિકા બાધ્યા
વિના થઈ શકતું નથી અને એ સમયે હાથથી મુખવસ્ત્રિકા ધારણ કરવાનું
સંભવિત નથી, કારણ કે બેઉ હાથ રજોહરણને ગ્રહણ કરીને કપાળે અડાડવાના
હોય છે

જ્ઞાતાધર્મકથાંગ સૂત્રના ચૌદમા અધ્યયનમા કહ્યું છે કે— તણ ઇત્યાદિ

“तएण ताओ अजाओ पोट्टिलाए एव बुत्ताओ समाणीओ दोवि कन्ने ठाइति, ठाइत्ता पोट्टिल एव वयासी-अम्हे ण देवाणुप्पिए ! समणीओ निग्गयीओ जाव गुत्तभयारिणीओ, नो खलु कप्पइ अम्ह एयप्पयार कन्नेहिप्पि निसामित्तए किमग पुण उवदिसित्तए वा” इत्याद्युक्तम् ।

पोट्टिलया भिक्षार्थं स्वगृहमनुप्रविष्टासु साध्वीषु काचित् पतिं वशीकर्तुं चूर्णयोग-मन्त्रयोगादिकानुपायान् पृष्ट्वा सती कर्णौ पिधाय प्रोवाच-हे देवानुप्रिये ! वयं श्रमण्यो निर्ग्रन्थ्यो यावद् गुप्तब्रह्मचारिण्यः स्मः, नो खलु कल्पते अस्माक-मेतत्प्रकारं कर्णाभ्यामपि निशामयितुं किमङ्ग पुनरुपदेष्टुमित्यर्थः ।

लोके हि अनुचितवार्ताश्रवणसमये झटिति कर्णपिधान इस्ताभ्यामेव विधी-यमानं दृश्यते तस्मात् साध्व्या इस्ताभ्या कर्णौ पिधाय प्रतिवचनदाने मुखवस्त्रिका-धारणं पन्धनं विना नोपपद्यते, तदभावे वायुकायादिजीवविराधनाऽवश्यम्भाविनी ।

अर्थात्-“पोट्टिलाके घरमें साध्वियाँ भिक्षाके लिए गईं। उसने अपने पतिको वश करनेके लिए एक साध्वीसे चूर्णयोग और मन्त्रयोग आदि उपाय पूछे। तब साध्वीने तत्काल दोनों कान मूद कर कहा-हे देवानुप्रिये ! हम निर्ग्रन्थ आर्यिका हैं यावत् गुप्तब्रह्मचारिणी हैं। ऐसी बात सुनना भी हमें नहीं कल्पता तो उपदेश देनेकी बात ही क्या है ?”

अनुचित बात सुनते समय लोकमें भी झटपट हाथोंसे कान मूदना देखा जाता है। ऐसी हालतमें दोनों हाथोंसे दोनों कान मूद लेने पर विना मुखवस्त्रिका बाधे उत्तर देना युक्त नहीं हो सकता। यदि मुख-वस्त्रिका के बाधे विना उत्तर दिया तो वायुकाय आदि जीवोंकी विराधना अवश्य हुई ।

अर्थात्-“पोट्टिलाना घरभा साध्वीओ भिक्षाने भाटे गर्छ तेछु पोताना पतिने वश करवाने भाटे ओक साध्वीने चूर्णयोग अने मन्त्रयोग आदि उपायो पूछ्या, त्थारे साध्वीओ तत्काल ओठ कने हाथ भूडीने कछु-छे देवानुप्रिये ! अने निर्ग्रन्थ आर्यिका छीओ तेमज यावत् गुप्तब्रह्मचारिणी छीओ आवी बात साभणवी पछु अमने कल्पती नथी तो पछी उपदेश आपवानी तो बात न् शी ?”

अनुचित बात साभणती वधते लोकोभा पछु जटपट हाथथी कान ढाकवामा आवे ओलु लोवामा आवे छ ओवी हालतमा ओठ हाथथी ओठ कान ढाकी लेता, मुखवस्त्रिका बाध्या विना उत्तर आपवो युक्त नथी होतो ने मुख-वस्त्रिका बाध्या विना उत्तर आपवामा आवे तो वायुकाय आदि लोवोनी विराधना अवश्य थाय

किञ्च मृगवधवृत्तिकावन्धने प्रमादवतः पट्कायविराधना दुर्बारा, यतः प्रति-

मुख्यवस्तुकाके माधनेमें जो साधु प्रमादी होता है उसको बट्कायकी

મુખવશ્તિકા ગાથવામા જે સાધુ પ્રમાદી હોય છે તેને પટકાયની વિરાધન

લેલનકાલેડન્વસ્મૈ તત્પત્પાલ્યાનદાનેડપિ પ્રતિલેલનોપયોગાભાવેન પ્રમાદ-
દોપાવિષ્ઠઃ સન્ પટ્કાયવિરાધકો ભવતીતિ ભગવતોત્તરાધ્યયનસૂત્રે પ્રતિપાદિતમ્,
તથાહિ—

“પડિલેહણ કુણતો, મિહો કહ કુણડ જણવયકહ વા ।

દેહ વ પચ્ચલ્લાણ વાળડ સય પડિચ્છડ વા ॥ ૧ ॥

પુદવી-આડકાળ, તેજ-વાજ-વળસ્સહ-તસાળ ।

પડિલેહણાપમસો, છળ્હપિ ચિરાહઓ હોડ ॥ ૧ ” ઇતિ ।

તર્હિ કા વાર્તા યે મુલવલ્લિકાવન્ધનમન્તરેણ તિષ્ઠન્તિ તેપા પ્રમાદદોપસ્ત-
જ્જનિતપટ્કાયવિરાધના નાપતેત્ ? આગમે હિ મુલવલ્લિકાવન્ધનપરિત્યાગે દોપ-
વાહુલ્ય પ્રદર્શિત તચ પ્રાગેય પ્રતિપાદિતમ્ ।

ઇત્ય ચ યથા નૌકાદૌ સૂક્ષ્મેડપિ સુપિરે સતિ નઘાદૌ તન્નિમજ્જનાન્મહતી

વિરાધના અવરય લગેગી ક્યૌંકિ ભગવાને ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમેં કહા હૈ
કિ—“પ્રતિલેલન કરનેમેં જો સાધુ પ્રમાદી હૈ તથા પ્રતિલેલનકે સમય
સાધુ પરસ્પર વાર્તાકરે, જનપદ આદિકી કથા કરે, પચ્ચલ્લાણ દેવે, વાચે
અથવા વચાવે તો વહ પટ્કાયકા વિરાધક હોતા હૈ” તો જો મુલવલ્લિકા
વાચે વિના રહતે હૈં ડનકો પ્રમાદ-દોપ તથા પ્રમાદજન્ય પટ્કાયકી વિરા-
ધનાકા દોપ કૈસે નહીં લગેગા ? અર્થાત્ જરૂર લગેગા । મુલવલ્લિકાકે
નહીં વાધનેમેં આગમેમેં જો વહુતસે દોપ કહે હૈં વે તો પહેલે પ્રતિપાદિત
કર હી શુકે હૈં ।

હસ પ્રકાર જૈસે નાવમેં હોટાસા હેદ હોનેપર નદી આદિમેં ઢૂબ જાનેસે

અવશ્ય થાય છે કેમકે ભગવાને ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમા કહ્યું છે કે—“પ્રતિલેખન
કરતી વખતે જો સાધુ પરસ્પર વાર્તાલાપ કરે, દેશઅથા આદિ કથા કરે, પચ્ચલ્લાણ
કરાવે, પેતે વાચે અને વચાવે તો તે પટ્કાયનો વિરાધક થાય છે ” જો એમ
છે તો જો મુલવલ્લિકા વાંચ્યા વગર નહે તે પ્રમાદદોષ અને પ્રમાદજન્ય
પટ્કાયની વિરાધનાનો દોષ કેમ નહીં લાગે ? અર્થાત્ અવશ્ય લાગે મુખવલ્લિકા
નહીં વાધવામા આગમેમા દોષ જતાવ્યા છે તે તો પહેલા કહી ચુક્યા છીએ

એ પ્રકારે જેમ નાવમા નાનું છિદ્ર પડવાથી તે નદી આદિમા ઢૂબી

હાનિઃ, અલ્પીયસ્યા અપિ હીરકકણિકાયા ભક્ષણે પ્રાણાનામેવ નાશઃ, વૃશ્ચિકસ્થે-
પદ્મશનેઽપિ સરુલશરીરવ્યથનમ્, કણ્ટકાગ્રમાત્રે ઘાણાગ્રમાત્રે ચ કચિદન્ત્રે નિલાતે
સરુલાદ્ગ્રીવા, નેત્રેઽણુતરસ્યાપિ રજઃકણસ્ય નિપાતે નેત્રોપઘાતઃ, નાસિકાગ્રમાત્રે
સ્વલ્પેઽપિ દેહભાગે છિન્ને સમગ્રશરીરશ્શોભોપઘાતઃ, સ્વલ્પેનાઽપ્યાધાકર્માદિસિવથેન
મિશ્રિતેઽન્નાદૌ પૂતિકર્મદોષદૂપિતમાહારજાત મવતિ, સ્વલ્પેઽપિ જિનવચન
સન્દેહે સર્વચારિત્રનાશો જાયતે, તથૈવ સ્વલ્પેઽપિ કાલે મુલ્લવલ્લિકાવન્ધનોપેક્ષયા
પટ્કાયવિરાધનાયા સત્યા ચાતુર્માસિકપ્રાયશ્ચિત્તાધિકારિતાપત્તિઃ । તથા ચોક્ત
નિશીથસૂત્રે દ્વાદશોદેશકેઽષ્ટમસૂત્રાદારભ્ય દ્વાદશમૂત્ર યાત્—

મહાન્ હાનિ હતી છે, છોટીસી હીરાકી કનીકા ભક્ષણ કરનેસે પ્રાણોંકા
હી નાશ હોતા છે, ચિન્ચૂકે થોડાસા કાટ રાનેસે સારે શરીરમેં વ્યથા
હોતી છે, કાટે યા તીરકી જરાસી નોંક કિસી અગમેં ઘુસ જાય તો સબ
અગમેં પીડા હોને લગતી છે, આંખમેં છોટીસી કિરકિરી ઘુસ જાનેસે
આંખમેં તકલીફ હોતી છે, જરાસી નાક કટ જાનેસે સબ શરીરકી
સુન્દરતા નષ્ટ હો જાતી છે । આધાકર્મ આદિ આહારકા એક ભી સીધમિલ
જાનેસે સબ આહાર પૂતિકર્મદોષસે દૂપિત હો જાતા છે, જિનવચનોમેં તનિક
ભી સન્દેહ કરનેસે સમસ્ત ચારિત્રકા નાશ હો જાતા છે, વૈસે હી થોડી વેર
ભી મુલ્લવલ્લિકા વાધનેકી ઉપેક્ષા કરનેસે પટ્કાયકી વિરાધના હોતી છે,
અતઃ ચાતુર્માસિક પ્રાયશ્ચિત્ત લગતા છે । નિશીથસૂત્રકે ધારહવે ઉદ્દેશકે
આઠવે સૂત્રસે ધારહવે સૂત્રતકમેં કહ્તા છે—“ જે મિકલ્લુ ” ઇત્યાદિ,

જવાથી ભારે હાનિ થાય છે, નાની સરખી હીરા કણીનું ભક્ષણ કરવાથી પ્રાણનો
નાશ થાય છે, વીંછી જરા કરકવાથી આખા શરીરમા વ્યથા થાય છે, કાટ યા
તીરની નાની સરખી આણી કોઈ અગમા પેસી જવાથી - આખા અગમા પીડા
થવા લાગે છે, આખમા નાનું સરખુ કણુ પેસી જવાથી આખમા તકલીફ થાય
છે, નાનું સરખુ નાક કપાઈ જવાથી આખા શરીરની સુન્દરતા નષ્ટ થઈ જાય
છે, આધાકર્મ આદિ આહારનું એક પણ કણુ મળી જવાથી બધે આહાર
પૂતિકર્મ દોષથી દૂષિત થઈ જાય છે જિનવચનોમા લગાર પણુ સદેહ
કરવાથી સમસ્ત ચારિત્રનો નાશ થઈ જાય છે, તેમ થોડા વખત પણુ મુખવલ્લિકા
વાધવાની ઉપેક્ષા કરવાથી પટ્કાયની વિરાધના થાય છે તેથી ચાતુર્માસિક
પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે, નિશીથસૂત્રના બારમા ઉદ્દેશના આઠમા સૂત્રથી બારમા મૂત્ર
સુધીમા કહ્યું છે કે ‘જે મિકલ્લુ’ ઇત્યાદિ,

“જે મિલ્લુ૦ પુલ્લવીકાયસ્સ કલમાયમવિ સમારમ્મ, સમારમ્મત વા સાહજ્ઞહ । એવ જાવ વળસ્સહકાયસ્સ આવજ્ઞહ વ્વાહમ્માસિય પરિહારદ્વાણ”

પુનરપિ નિશીથમાણ્યે સયમઘાતદ્વારે મહિકાઘપ્કાયયતનાર્થે પ્રોક્તમ્—

“વાસત્તાણાવરિયા ણિક્કારણે ઠતિ, કજ્જે જતણાણ ।

હત્થડચ્છિંડગુલિસણ્ણા, પોત્તતરિયા વ માસતિ ॥૧॥ ઇતિ ।

(નિ. માણ્ય ડ. ૧૯ ગા. ૫૭)

છાયા—‘વર્પાત્રાણાટ્ટતા નિપ્કારણે તિણ્ણતિ, કાર્યે યતનયા ।

હસ્તાદ્યદ્ગુલીસબ્જા, પોતાન્ત એવ માપન્તે ॥૧॥’ ઇતિ ।

ચૂર્ણિકારેણ “પોત્તતરિયા વ માસતિ” ઇતિ પદસ્ય ચૂર્ણોં હસ્તભ્રુવાદિસંકેતેન યદિ સાધવો નાવગચ્છન્તિ તદાડવશ્યવક્તવ્યે સતિ “મુદ્પોત્તિયતરિયા જય-
ણાણ માસતિ ” ઇતિ પ્રતિપાદિતમ્ ।

અનેન સ્પષ્ટ સિધ્ધ્યતિ—યત્ મુલવલ્લિકા સાધુના મુલે પૂર્વ વદ્ધાડસીદિતિ,
તેનૈવ કારણેન ‘મુલપોતાન્ત એવ યતનયા મન્દ-મન્દ માપન્તે ’ ઇત્યુક્તમ્ ।

ફિરમી નિશીથ સૂત્રકે માણ્યમેં સયમઘાત નામક દ્વારકે અન્દર
ધૂઅર આદિ અપ્કાયકી યતનાકે લિણ કહા હૈ ‘વાસત્તાણા૦’ ઇત્યાદિ,

હસ ગાથામેં આયે હુણ ‘પોત્તતરિયા વ માસતિ’ હસ પદકી ચૂર્ણ
કરતે સમય ચૂર્ણિકારને કહા હૈ—અગર સાધુ હાથ આંલ આદિકે હશા-
રેસે નહીં સમજ સકે ઓર ચોલના હી જરૂરી સમજે તો ‘મુલવલ્લિકાકે
અદર હી યતનાસે (ધીરે-ધીરે) ચોલે ’ હસસે સ્પષ્ટ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ
સાધુઓકે મુલ પર મુલવલ્લિકા પહેલે બાધી હુઈ થી, હસી કારણકો
લેકર હી ‘મુલવલ્લિકાકે અદર હી યતનાસે (ધીરે ધીરે) ચોલે ’ ઈસા
કહા હૈ ।

વળી નિશીથસૂત્રના સાધ્યમા ‘સયમઘાત ’ નામના દ્વારમા ઝાકળ આદિ
અપ્કાયની યતના કહતી વખતે કહુ છે કે ‘વાસત્તાણા૦’ ઇત્યાદિ,

આથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે સાધુઓના મુખ પર મુલવલ્લિકા બાધેલી
હતી આ કારણે લીધે જ ‘પોત્તતરિયા વ માસતિ’ આ પદની ચૂર્ણિ કરતા
ચૂર્ણિકારે કહુ છે કે— “સાધુ ઇશારાથી ન સમજે અને બોલવુ જ પડે તો મુખ
વલ્લિકાની અદર જ યતનાથી બોલે ”

હાનિઃ, અલ્પીયસ્યા અપિ હીરકકણિકાયા ભક્ષણે પ્રાણાનામેવ નાશઃ, દૃશ્વિકસ્યે પદ્મશનેઽપિ સકલશરીરવ્યથનમ્, કણ્ઠકાગ્રમાત્રે ઘાણાગ્રમાત્રે ચ કચિદન્ત્રે નિલાતે સકલાદ્ગ્રીવા, નેત્રેઽણુતરસ્યાપિ રજઃકણસ્ય નિપાતે નેત્રોપઘાતઃ, નાસિકાગ્રમાત્રે સ્વલ્પેઽપિ દેહભાગે ઝિન્ને સમગ્રશરીરશોભોપઘાતઃ, સ્વલ્પેનાઽપ્યાઘાત્કર્માદિસિન્ધેન મિશ્રિતેઽન્નાદૌ પૂતિકર્મદોષદૂષિતમાહારજાત ભવતિ, સ્વલ્પેઽપિ જિનવચન સન્દેહે સર્વચારિત્રનાશો જાયતે, તથૈવ સ્વલ્પેઽપિ કાલે મુલ્લવલ્લિકાવન્ધનોપેક્ષયા પદ્મકાયવિરાધનાયાં સત્યા ચાતુર્માસિકપ્રાયશ્ચિત્તાધિકારિતાપત્તિઃ । તથા ચોક્ત નિશીથસૂત્રે દ્વાદશોદેશકેઽષ્ટમસૂત્રાદારભ્ય દ્વાદશમૂત્ર યાત્—

મહાન્ હાનિ હોતી હૈ, છોટીસી હીરાકી કનીકા ભક્ષણ કરનેસે પ્રાણોંકા હી નાશ હોતા હૈ, ચિચ્છૂકે થોડાસા કાઠ યાનેસે સારે શરીરમેં વ્યથા હોતી હૈ, કાંઠે યા તીરકી જરાસી નોંક કિસી અગમેં ઘુસ જાય તો સબ અગમેં પીડા હોને લગતી હૈ, આંખમેં છોટીસી કિરકિરી ઘુસ જાનેસે આંખમેં તકલીફ હોતી હૈ, જરાસી નાક કઠ જાનેસે સબ શરીરકી સુન્દરતા નષ્ટ હો જાતી હૈ । આઘાત્કર્મ આદિ આહારકા ઇક બી સીધ મિલ જાનેસે સબ આહાર પૂતિકર્મદોષસે દૂષિત હો જાતા હૈ, જિનવચનોમેં તનિક બી સન્દેહ કરનેસે સમસ્ત ચારિત્રકા નાશ હો જાતા હૈ, વૈસે હી થોડી દેર બી મુલ્લવલ્લિકા વાધનેકી ઉપેક્ષા કરનેસે પદ્મકાયકી વિરાધના હોતી હૈ, અતઃ ચાતુર્માસિક પ્રાયશ્ચિત્ત લગતા હૈ । નિશીથસૂત્રકે વારહવેં ઉદેશકે આઠવેં સૂત્રસે વારહવેં સૂત્રતકમેં કહા હૈ—“ જે મિક્ષું ” ઇત્યાદિ,

જવાથી ભારે હાનિ થાય છે, નાની સરખી હીરા કણીનું ભક્ષણ કરવાથી પ્રાણનો નાશ થાય છે, વીંછી જરા કરડવાથી આખા શરીરમાં વ્યથા થાય છે, કાઠ યા તીરની નાની સરખી આણી કેઈ અગમાં પેસી જવાથી આખા અગમાં પીડા થવા લાગે છે, આખમાં નાનું સરખું કણું પેસી જવાથી આખમાં તકલીફ થાય છે, નાનું સરખું નાક કપાઈ જવાથી આખા શરીરની સુન્દરતા નષ્ટ થઈ જાય છે, આઘાત્કર્મ આદિ આહારનું એક પણ કણું મળી જવાથી બધો આહાર પૂતિકર્મ દોષથી દૂષિત થઈ જાય છે જિનવચનમાં લગાર પણ સંદેહ કરવાથી સમસ્ત ચારિત્રનો નાશ થઈ જાય છે, તેમ થોડો વખત પણ મુલ્લવલ્લિકા વાધવાની ઉપેક્ષા કરવાથી પદ્મકાયની વિરાધના થાય છે તેથી ચાતુર્માસિક પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે, નિશીથસૂત્રના બારમાં ઉદેશના આઠમાં સૂત્રથી બારમાં સૂત્ર સુધીમાં કંથુ છે કે ‘જે મિક્ષું’ ઇત્યાદિ,

वेति भावः । तस्मात्-मुखोपरि मुखवस्त्रिकान्धन सकलजैनागमप्रतिपाद्यमिति सिद्धम् । एव च भगवतीसूत्रे 'सुहृमकाय अणिज्जूहिस्ताण' इति वाक्यस्य सूक्ष्म-काय=मुखवस्त्रिकाम् 'अणिज्जूहिस्ता' = अपोह्य परित्यज्य = अवद्वेत्यर्थो बोध्यः, एवमन्यत्राऽप्युहनीयम् ।

यत्तु-आचाराङ्गसूत्रे उच्छ्वाससादिकाले मुखपिधानोपदेशेन मुखवस्त्रिका करेणैव धारणीया न तु दोरकेणेति तत्तत्समये एव मुखवस्त्रिकया घ्राणमुखादि-पिधान विधेयमिति च प्रतीयते, दोरकावलम्बेन मुखवस्त्रिकायाः सदा धारणीयत्वे तु पुनर्मुखपिधानोपदेशो व्यर्थः स्यादिति वदन्ति तदज्ञानमूलम् । आचाराङ्ग-

आज्ञाभगमे गुरुतर प्रायश्चित्त देना युक्त ही है । इसलिये यह सिद्ध हुआ कि मुख पर मुखवस्त्रिका बाधना सब जैनशास्त्रोंमें प्रतिपादन किया गया है । इस प्रकार भगवती सूत्रके 'सुहृमकाय अणिज्जूहिस्ताण' वाक्यका अर्थ यह समझना चाहिये कि 'मुखवस्त्रिकाका त्याग करके अर्थात् न बाध करके ।' ऐसा सब जगह समझना चाहिए ।

प्रश्न-आचाराङ्गसूत्रमें उच्छ्वास आदि लेते समय मुख ढँकने का उपदेश दिया है । इससे यह प्रतीत होता है कि मुखवस्त्रिका हाथमें ही रखनी चाहिए डोरेसे नहीं बाँधनी चाहिए, अमुक-अमुक समय पर ही जब उच्छ्वास आदि आवे तब ही नाक या मुख ढँक लेना चाहिए । डोरेसे मुखवस्त्रिका धारण करना उचित हो तो पुनः मुख ढकनेका उपदेश व्यर्थ हो जायगा ।

भगमा गुरुतर प्रायश्चित्त आवे ठे ओ रीते सिद्ध थयु ठे मुण पर मुणवस्त्रिका बाधवी ओवुं गधा जैनशास्त्रोभा प्रतिपादन करेवुं छे ओटला भाटे भगवती-सूत्रना 'सुहृमकाय अणिज्जूहिस्ताण' ओ वाक्यनो अर्थ ओम सभज्जो नेठओ ठे 'मुणवस्त्रिकानो त्याग करीने अर्थात् न बाधीने' ओज प्रभाणु गधी जग्याओ सभज्जु

प्रश्न-आचारानुग-सूत्रमा उच्छ्वास आदि लेती वधते मुण दाकवानो उपदेश आये ठे ओवी ओम प्रतीत थाय ठे ठे मुणवस्त्रिका हाथमा न राखवी नेठओ, दोरया बाधवी नेठओ नहिं अमुक अमुक समये न जयारे उच्छ्वास आदि आवे त्यारे न नाक या मुण दाकी लेवु नेठओ, दोरया मुणवस्त्रिका धारण करवी उचित होय तो यही पुन मुण दाकवानो उपदेश व्यर्थ थय नशे

કિંચ વિધિપ્રપાગ્રન્થે ચારિત્રાતિચારપ્રાયશ્ચિત્તાધિકારે મુલવસ્ત્રિકામન્તરેણ
ભાષણનિષેધઃ પ્રતિપાદિતઃ ।

કિંચ પૂર્વોક્તદિશા પટ્કાયચિરાધનસ્ય તદ્વિરાધનાવર્જનપરકમગવદાજ્ઞામ્ન-
દોષમસદ્ધઃ ।

તથા ચ સતિ અવિધિવિધાન, તતો મિન્ધ્યાત્વ, તસ્માદ્ધારિત્રિચિરાધના, તત્ત્ર
દીર્ઘસસારિત્વ પ્રપન્નેત, અતઃ આજ્ઞામ્નઃ કર્તુર્ગુરુતરપ્રાયશ્ચિત્ત મદર્શિતમ્ ।

ઉક્ત રિ વૃહત્કલ્પભાષ્યે—

“અવરાહે લઘુગયરો, આણામગમિ ગુરુતરો કિંણુ ? ।

આણાદ ચિય ચરણ, તન્મગે કિં ન મગ્ગ તુ ? ॥૧૧॥” ઇતિ ।

સર્વમેવ ચારિત્ર મગવદાજ્ઞાયામેવ વ્યવસ્થિતમ્, અતસ્તદ્ધર્મે મૂલોત્તરગુણાદિક
વસ્તુ કિં ન મમ્મ ? અપિ તુ સર્વમપિ મમ્મમિતિ હેતોસ્તત્ર ગુરુતરપ્રાયશ્ચિત્ત યુક્તમે-

ફિર ‘વિધિપ્રપા’ નામકે ગ્રન્થમેં ખી ચારિત્રકે અતિચારોંકા
પ્રાયશ્ચિત્ત કહતે સમય મુલવસ્ત્રિકાકે ચિના ચોલનેકા સ્પષ્ટ નિષેધ કિયા
ગયા હૈ ।

તથા-પૂર્વોક્ત રીતિસે પટ્કાયકી વિરાધના કરનેવાલેકો મગવાન્કી
“પટ્કાયકી વિરાધનાકા ત્યાગ કરના” હસ આજ્ઞાકે મગ કરનેકા દોષ
લગતા હૈ । યદ દોષ લગનેસે અવિધિકા વિધાન, અવિધિકા વિધાન
કરનેસે મિધ્યાત્વ, મિધ્યાત્વસે ચારિત્રકી વિરાધના ઓર ચારિત્રકી વિરા
ધનાસે દીર્ઘસસારિત્વકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ । હસીસે આજ્ઞામગકા ગુરુતર
પ્રાયશ્ચિત્ત લગતા હૈ ।

વૃહત્કલ્પભાષ્યમેં કહા હૈ—“અવરાહે” ઇત્યાદિ,

સમસ્ત ચારિત્ર મગવાન્કી આજ્ઞામેં હી હૈ । મગવાન્કી આજ્ઞાકા
મગ હોને પર મૂલગુણ ઉત્તરગુણ આદિ સખી નષ્ટ હો જાતે હૈ । અતઃ

વલી ‘વિધિપ્રપા’ નામના ગ્રન્થમા પણ ચારિત્રના અતિચારોની શુદ્ધિના
પ્રકરણમા મુખવસ્ત્રિકા વગર ઘોલવાનો નિષેધ કર્યું છે ।

તથા-પૂર્વોક્ત રીતિથી પટ્કાયની વિરાધના કરનારને ભગવાનની “પટ્કાયની
વિરાધનાનો ત્યાગ કરવો” આ આજ્ઞાનો ભગ કરવાનો દોષ લાગે છે આ દોષ લાગ
વાથી અવિધિનું વિધાન, અવિધિ-વિધાનથી મિધ્યાત્વ, મિધ્યાત્વથી ચારિત્રની વિરાધના
અને ચારિત્રની વિરાધનાથી દીર્ઘસસારિત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે એથી આજ્ઞાભંગનું
ગુરુતર પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે

બૃહત્કલ્પભાષ્યમા કહ્યું છે— ‘અવરાહે’ ઇત્યાદિ

સમસ્ત ચારિત્ર ભગવાનની આજ્ઞામા જ રહેલું છે — ભગવાનની આજ્ઞાનો
ભંગ થવાથી મૂળગુણ ઉત્તરગુણ આદિ બધું નષ્ટ થઈ જાય છે તેથી આજ્ઞા

वेति भावः । तस्मात्-मुखोपरि मुखवस्त्रिकाग्रन्थन सकलजैनागमप्रतिपाद्यमिति सिद्धम् । एव च भगवतीसूत्रे 'सुहृमकाय अणिज्जूहत्ताण' इति वाक्यस्य सूक्ष्म-काय=मुखवस्त्रिकाम् 'अणिज्जूहत्ता'=अपोह परित्यज्य=अवद्वेत्यर्थो बोध्यः, एवमन्यत्राप्युहनीयम् ।

यत्तु-आचाराङ्गसूत्रे उच्छ्वासादिकाद्ये मुखपिणानोपदेशेन मुखवस्त्रिका करेणैव धारणीया न तु दोरकेणेति तत्तत्समये एव मुखवस्त्रिकया घ्राणमुखादि-पिधान विधेयमिति च प्रतीयते, दोरकावलम्बेन मुखवस्त्रिकायाः सदा धारणीयत्वे तु पुनर्मुखपिणानोपदेशो व्यर्थः स्यादिति वदन्ति तदज्ञानमूलम् । आचाराङ्ग-

आज्ञाभगमे गुन्तर प्रायश्चित्त देना युक्त ही है । इसलिये यह सिद्ध हुआ कि मुख पर मुखवस्त्रिका बांधना सत्र जैनशास्त्रोमे प्रतिपादन किया गया है । इस प्रकार भगवती सूत्रके 'सुहृमकाय अणिज्जूहत्ताण' वाक्यका अर्थ यह समझना चाहिये कि 'मुखवस्त्रिकाका त्याग करके अर्थात् न बांध करके ।' ऐसा सत्र जगह समझना चाहिए ।

प्रश्न-आचाराङ्गसूत्रमे उच्छ्वास आदि लेते समय मुख ढँकने का उपदेश दिया है । इससे यह प्रतीत होता है कि मुखवस्त्रिका हाथमे ही रखनी चाहिए डोरेसे नहीं बाँधनी चाहिए, अमुक-अमुक समय पर ही जब उच्छ्वास आदि आवे तब ही नाक या मुख ढँक लेना चाहिए । डोरेसे मुखवस्त्रिका धारण करना उचित हो तो पुनः मुख ढकनेका उपदेश व्यर्थ हो जायगा ।

भगमा शुरुतर प्रायश्चित्त आवे ठे ओ रीते सिद्ध थयु ठे मुण पर मुणवस्त्रिका बाधवी ओइ पधा जैनशास्त्रोमा प्रतिपादन करेहु ठे ओटला भाटे भगवती सूत्रमा 'सुहृमकाय अणिज्जूहत्ताण' ओ वाक्यनो अर्थ ओम समजवो जेइओ ठे 'मुणवस्त्रिकानो त्याग करीने अर्थात् न बांधीने' ओम प्रमाणे पधी जग्याओ समजवु

प्रश्न-आचाराङ्ग-सूत्रमा उच्छ्वास आदि लेती वधते मुण ढाकवानो उपदेश आये ठे ओवी ओम प्रतीत थाय ठे ठे मुणवस्त्रिका हाथमा न राखवी जेइओ, दोराया बाधवी जेइओ नहि अमुक अमुक समये न जग्यारे उच्छ्वास आदि आवे तगरे न नाक या मुख ढाकी लेवु जेइओ, दोरायी मुणवस्त्रिका धारण करवी उचित होय तो पछी पुन मुण ढाकवानो उपदेश व्यर्थ थइ जशे

કિંચ વિધિપ્રવાગ્રન્યે ચારિત્રાતિચારપ્રાયશ્ચિતાધિકારે મુખ્યચત્તિકામન્તરેણ
માપણનિષેધઃ પ્રતિપાદિતઃ ।

કિંચ પૂર્વોક્તદિશા પટ્કાયવિરાધનસ્ય તદ્વિરાધનાવર્જનપરકમગવદાજ્ઞામન્
દોષપ્રસન્નઃ ।

તથા ચ સંતિ અવિધિવિધાન, તતો મિથ્યાત્વ, તસ્માન્નારિત્રવિરાધના, તત્થ
દીર્ઘસસારિત્વ પ્રપન્નેત, અતઃ પચાઽઽજ્ઞામન્નર્ચુર્ગુરુતરપ્રાયશ્ચિત્ત મદર્શિતમ્ ।

ઉક્ત હિ વૃહત્કલ્પભાષ્યે—

“અવરાહે લહુગયરો, આળામગમિ ગુરુતરો કિણુ ? ।

આળાણ ચિચ ચરણ, તઁમગે કિં ન મગ્ગ તુ ? ॥૧૥” ઇતિ ।

સર્વમેવ ચારિત્ર મગવદાજ્ઞાયામેવ વ્યવસ્થિતમ્, અતસ્તદ્ધ્રુવે મૂલોત્તરગુણાદિક
વસ્તુ કિં ન મગ્ગમ્ ? અપિ તુ સર્વમપિ મગ્ગમિતિ હેતોસ્તત્ર ગુરુતરપ્રાયશ્ચિત્ત યુક્તમે

ફિર ‘વિધિપ્રવા’ નામકે ગ્રન્થમેં ખી ચારિત્રકે અતિચારોંકા
પ્રાયશ્ચિત્ત કહતે સમય મુખ્યચત્તિકાકે ઘિના ચોલનેકા સ્પષ્ટ નિષેધ કિયા
ગયા હૈ ।

તથા—પૂર્વોક્ત રીતિસે પટ્કાયકી વિરાધના કરનેવાલેકો ‘મગવાનકી
“પટ્કાયકી વિરાધનાકા ત્યાગ કરના” ઇસ આજ્ઞાકે મગ કરનેકા દોષ
લગતા હૈ । યહ દોષ લગનેસે અવિધિકા વિધાન, અવિધિકા વિધાન
કરનેસે મિથ્યાત્વ, મિથ્યાત્વસે ચારિત્રકી વિરાધના ઓર ચારિત્રકી વિરા-
ધનાસે દીર્ઘસસારિત્વકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ । ઇસીસે આજ્ઞામગકા ગુરુતર
પ્રાયશ્ચિત્ત લગતા હૈ ।

વૃહત્કલ્પભાષ્યમે કહા હૈ—“અવરાહે” ઇત્યાદિ,

સમસ્ત ચારિત્ર મગવાનકી આજ્ઞામેં હી હૈ । મગવાનકી આજ્ઞાકા
મગ હોને પર મૂલગુણ ઉત્તરગુણ આદિ સખી નષ્ટ હો જાતે હૈ । અતઃ

વલી ‘વિધિપ્રવા’ નામના ગ્રન્થમા પણ ચારિત્રના અતિચારોની શુદ્ધિમા
પ્રકરણમા મુખ્યચત્તિકા વગર ઘોષવાનો નિષેધ કર્યું છે ।

તથા—પૂર્વોક્ત રીતિથી પટ્કાયની વિરાધના કરનારને મગવાનની “પટ્કાયની
વિરાધનાનો ત્યાગ કરવો” આ આજ્ઞાનો ભગ કરવાનો દોષ લાગે છે આ દોષ લાગ
વાથી અવિધિનું વિધાન, અવિધિ—વિધાનથી મિથ્યાત્વ, મિથ્યાત્વથી ચારિત્રની વિરાધના
અને ચારિત્રની વિરાધનાથી દીર્ઘસસારિત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે એથી આજ્ઞાભગ
ગુરુતર પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે

વૃહત્કલ્પભાષ્યમા કહ્યું છે— ‘અવરાહે’ ઇત્યાદિ

સમસ્ત ચારિત્ર મગવાનની આજ્ઞામા જ રહેલું છે । મગવાનની આજ્ઞાનો
ભગ થવાથી મૂળગુણ ઉત્તરગુણ આદિ યધુ નષ્ટ થા જાય છે તેથી આજ્ઞા

વેતિ ભાવઃ । તસ્માત્-મુખોપરિ મુખવલ્લિકાગ્રન્થન સમુલ્લજ્ઞૈનાગમપ્રતિપાત્યમિતિ સિદ્ધમ્ । એવ ચ ભગવતીસૂત્રે ‘સુદુમકાય અણિજ્જૂહિત્તાણ’ ઇતિ વાક્યસ્ય સૂક્ષ્મ-કાય=મુખવલ્લિકામ્ ‘અણિજ્જૂહિત્તા’=અપોહ પરિત્યજ્ય=અપદ્-વેત્યર્થો વોધ્યઃ, એવમન્યગ્રાડ્ઘ્વહનીયમ્ ।

પ્રશ્ન-આચારાદ્ગ્રન્થમે ઉચ્છ્વાસાદિકાલે મુખવલ્લિકાનોપદેશેન મુખવલ્લિકા કરેણૈવ ધારણીયા ન તુ દોરકેણેતિ તત્તત્સમયે એવ મુખવલ્લિકાયા ઘ્રાણમુલાદિ-પિધાન વિગ્રેયમિતિ ચ પ્રતીયતે, દોરકાવલ્મ્બેન મુખવલ્લિકાયાઃ સદા ધારણીયત્વે તુ પુનર્મુખવલ્લિકાનોપદેશે વ્યર્થઃ સ્યાદિતિ યદન્તિ તદનાનમૂલમ્ । આચારાદ્ગ્ર-

આજ્ઞાભગમે ગુન્તર પ્રાયશ્ચિત્ત દેના યુક્ત હી હૈ । ઇમલિયે યહ સિદ્ધ હુઆ કિ મુખ પર મુખવલ્લિકા ગાધના સત્ર જૈનશાસ્ત્રોમે પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ । ઇસ પ્રકાર ભગવતી સૂત્રકે ‘સુદુમકાય અણિજ્જૂહિત્તાણ’ વાક્યકા અર્થ યહ સમઘના ચાહિયે કિ ‘મુખવલ્લિકાકા ત્યાગ કરકે અર્થાત્ ન ગાધ કરકે ।’ એસા સત્ર જગહ સમઘના ચાહિય ।

પ્રશ્ન-આચારાદ્ગ્રન્થમે ઉચ્છ્વાસ આદિ લેતે સમય મુખ ઢંકને કા ઉપદેશ દિયા હૈ । ઇસસે યહ પ્રતીત હોતા હૈ કિ મુખવલ્લિકા હાયમે હી રખની ચાહિય ડોરેસે નહી વાંધની ચાહિય, અમુક-અમુક સમય પર હી જન ઉચ્છ્વાસ આદિ આવે તવ હી નાક યા મુખ ઢંક લેના ચાહિય । ડોરેસે મુખવલ્લિકા ધારણ કરના ઉચિત હો તો પુનઃ મુખ ઢકનેકા ઉપદેશ વ્યર્થ હો જાયગા ।

ભગમા શુરુતર પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે એ ગીતે સિદ્ધ થયુ કે મુખ પર મુખવલ્લિકા ગાધવી એવું બવા જૈનશાસ્ત્રોમા પ્રતિપાદન કરેલુ છે એટલા માટે ભગવતી-સૂત્રના ‘સુદુમકાય અણિજ્જૂહિત્તાણ’ એ વાક્યનો અર્થ એમ સમજવો જોઈએ કે ‘મુખવલ્લિકાનો ત્યાગ કરીને અર્થાત્ ન ગાધીને’ એજ પ્રમાણે ગાધી જગ્યાએ સમજવુ

પ્રશ્ન-આચારાગ-સૂત્રમા ઉચ્છ્વાસ આદિ લેતી વખતે મુખ ઢાકવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે એવી એમ પ્રતીત થાય કે કે મુખવલ્લિકા હાયમા જ રાખવી જોઈએ, દોરાથી ગાધવી જોઈએ નહિ અમુક અમુક સમયે જ જગ્યારે ઉચ્છ્વાસ આદિ આવે ત્યારે જ નાક યા મુખ ઢાકી લેવુ જોઈએ, દોરાથી મુખવલ્લિકા ધારણ કરવી ઉચિત હોય તો પછી પુનઃ મુખ ઢાકવાનો ઉપદેશ વ્યર્થ થઈ જશે

કિંચ વિધિપ્રપાગ્રન્થે ચારિત્રાતિચારપ્રાયશ્ચિત્તાધિકારે મુલવલ્લિકામન્તરેણ
ભાષણનિષેધઃ પ્રતિપાદિતઃ ।

કિંચ પૂર્વોક્તદિશા પટ્કાયવિરાધસ્થ તદ્વિરાધનાવર્જનપરકભગવદાજ્ઞામન્
દોષપ્રસન્નઃ ।

તથા ચ સતિ અવિધિવિધાન, તતો મિથ્યાત્વ, તસ્માદ્ધારિત્રવિરાધના, તત્તથ
દીર્ઘસસારિત્વ પ્રપન્નેત, અતઃ પ્વાઽઽજ્ઞામન્નર્ચુર્ગુરુતરપ્રાયશ્ચિત્ત મદર્શિતમ્ ।

ઉક્ત હિ વૃહત્કલ્પભાષ્યે—

“અવરાહે લહુમયરો, આળાભગમિ ગુરુતરો કિણુ ? ।

ઓળાણ ચિય ચરણ, તન્મગે કિં ન ભગ્ન તુ ? ॥૧॥” ઇતિ ।

સર્વમેવ ચારિત્ર ભગવદાજ્ઞાયામેવ વ્યવસ્થિતમ્, અતસ્તદ્ભગ્ને મૂલોત્તરગુણાદિક
વસ્તુ કિં ન ભગ્નમ્ ? અપિ તુ સર્વમપિ ભગ્નમિતિ હેતોસ્તત્ ગુરુતરપ્રાયશ્ચિત્ત યુક્તમે

ફિર ‘વિધિપ્રપા’ નામકે ગ્રન્થમેં ખી ચારિત્રકે અતિચારોંકા
પ્રાયશ્ચિત્ત કહતે સમય મુલવલ્લિકાકે વિના ચોલનેકા સ્પષ્ટ નિષેધ કિયા
ગયા હૈ ।

તથા-પૂર્વોક્ત રીતિસે પટ્કાયકી વિરાધના કરનેવાલેકો ભગવાનકી
“પટ્કાયકી વિરાધનાકા ત્યાગ કરના” હસ આજ્ઞાકે ભગ કરનેકા દોષ
લગતા હૈ । યહ દોષ લગનેસે અવિધિકા વિધાન, અવિધિકા વિધાન
કરનેસે મિથ્યાત્વ, મિથ્યાત્વસે ચારિત્રકી વિરાધના ઓર ચારિત્રકી વિરા
ધનાસે દીર્ઘસસારિત્વકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ । હસીસે આજ્ઞાભગકા ગુરુતર
પ્રાયશ્ચિત્ત લગતા હૈ ।

વૃહત્કલ્પભાષ્યમે કહા હૈ—“અવરાહે” ઇત્યાદિ,

સમસ્ત ચારિત્ર ભગવાનકી આજ્ઞામેં હી હૈ । ભગવાનકી આજ્ઞાકા
ભગ હોને પર મૂલગુણ ઉત્તરગુણ આદિ સખી નષ્ટ હો જાતે હૈ । અતઃ

વલી ‘વિધિપ્રપા’ નામના ગ્રન્થમા પણ ચારિત્રના અતિચારોની શુદ્ધિના
પ્રકરણમા મુખવત્તિકા વગર જોલવાનો નિષેધ કર્યું છે ।

તથા-પૂર્વોક્ત રીતિથી પટ્કાયની વિરાધના કરનારને ભગવાનની “પટ્કાયની
વિરાધનાનો ત્યાગ કરવો” આ આજ્ઞાનો ભગ કરવાનો દોષ લાગે છે આ દોષ લાગ
વાથી અવિધિનું વિધાન, અવિધિ-વિધાનથી મિથ્યાત્વ, મિથ્યાત્વથી ચારિત્રની વિરાધના
અને ચારિત્રની વિરાધનાથી દીર્ઘસસારિત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે એથી આજ્ઞાભગનું
શુદ્ધતર પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે

વૃહત્કલ્પભાષ્યમા કહ્યું છે— ‘અવરાહે’ ઇત્યાદિ

સમસ્ત ચારિત્ર ભગવાનની આજ્ઞામા જ રહેલું છે ભગવાનની આજ્ઞાનો
ભગ થવાથી મૂળગુણ ઉત્તરગુણ આદિ ધનુ નષ્ટ થઈ જાય છે તેથી આજ્ઞા

વેતિ ભાવઃ । તસ્માત્-મુખોપરિ મુખવસ્ત્રિકામન્ધન સકલજૈનાગમપ્રતિપાદ્યમિતિ સિદ્ધમ્ । એવ ચ ભગવતીસૂત્રે 'સુદ્દમકાય અણિજ્જૂહિત્તાણ' ઇતિ વાક્યસ્ય મૂક્ષ-કાય=મુખવસ્ત્રિકામ્ 'અણિજ્જૂહિત્તા' =અપોહ્ય પરિત્યજ્ય=અવદ્ધવેત્યર્થો વોધ્યઃ, એવમન્યત્રાડ્યૂહનીયમ્ ।

યતુ-આચારાદ્ગમ્યે ઉચ્છ્રાસાદિકાલે મુખપિધાનોપદેશેન મુખવસ્ત્રિકા કરેણૈય ધારણીયા ન તુ દોરકેણેતિ તત્તત્સમયે એવ મુખવસ્ત્રિકયા ઘ્રાણમુલાદિ-પિધાન વિપ્રેયમિતિ ચ પ્રતીયતે, દોરકાવલમ્બેન મુખવસ્ત્રિકાયાઃ સદા ધારણીયત્વે તુ પુનર્મુખપિધાનોપદેશે વ્યર્થઃ સ્યાદિતિ વદન્તિ તદ્ગ્ઞાનમૂલમ્ । આચારાદ્ગ-

આજ્ઞાભગમે ગુરુતર પ્રાયશ્ચિત્ત દેના યુક્ત હી હૈ । ઇસલિયે યહ સિદ્ધ હુઆ કિ મુખ પર મુખવસ્ત્રિકા ગાધના સય જૈનશાસ્ત્રોમે પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ । ઇસ પ્રકાર ભગવતી સૂત્રકે 'સુદ્દમકાય અણિજ્જૂહિત્તાણ' વાક્યકા અર્થ યહ સમજના ચાહિયે કિ 'મુખવસ્ત્રિકાકા ત્યાગ કરકે અર્થાત્ ન ગાધ કરકે ।' એસા સય જગહ સમજના ચાહિય ।

પ્રશ્ન-આચારાદ્ગમ્યે ઉચ્છ્રાસ આદિ લેતે સમય મુખ ઢંકને કા ઉપદેશ દિયા હૈ । ઇસસે યહ પ્રતીત હોતા હૈ કિ મુખવસ્ત્રિકા હાથમે હી રખની ચાહિય ઢોરેસે નહી ઘાંધની ચાહિય, અમુક-અમુક સમય પર હી જય ઉચ્છ્રાસ આદિ આવે તય હી નાક યા મુખ ઢંક લેના ચાહિય । ઢોરેસે મુખવસ્ત્રિકા ધારણ કરના ઉચિત હો તો પુનઃ મુખ ઢંકનેકા ઉપદેશ વ્યર્થ હો જાયગા ।

ભગમા ગુરુતર પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે એ રીતે સિદ્ધ થયુ કે મુખ પર મુખવસ્ત્રિકા ગાધવી એવું બધા જૈનશાસ્ત્રોમા પ્રતિપાદન કરેલુ છે એટલા માટે ભગવતી સૂત્રના 'સુદ્દમકાય અણિજ્જૂહિત્તાણ' એ વાક્યનો અર્થ એમ સમજવો જોઈએ કે 'મુખવસ્ત્રિકાનો ત્યાગ કરીને અર્થાત્ ન ગાધીને ' એજ પ્રમાણે ગાધી જગ્યાએ સમજવુ

પ્રશ્ન-આચારાગ-સૂત્રમા ઉચ્છ્રાસ આદિ લેતી વખતે મુખ ઢાંકવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે એવી એમ પ્રતીત થાય છે કે મુખવસ્ત્રિકા હાથમા જ રાખવી જોઈએ, દોરાથી ગાધવી જોઈએ નહિ અમુક અમુક સમયે જ જ્યારે ઉચ્છ્રાસ આદિ આવે ત્યારે જ નાક યા મુખ ઢાંકી લેવુ જોઈએ, દોરાથી મુખવસ્ત્રિકા ધારણ કરવી ઉચિત હોય તો પછી પુનઃ મુખ ઢાંકવાનો ઉપદેશ વ્યર્થ થઈ જશે

કિંચ વિધિપ્રપાગ્રન્થે ચારિત્રાતિચારપ્રાયશ્ચિત્તાધિચારે મુલવચ્ચિકામન્તરેણ
ભાષણનિષેધઃ પ્રતિપાદિતઃ ।

કિંચ પૂર્વોક્તદિશા પટ્કાયવિરાધનસ્ય તદ્વિરાધનાવર્જનપરકમગવદાજ્ઞામ્ન-
દોષપ્રસન્નઃ ।

તથા ચ સતિ અવિધિવિધાન, તતો મિથ્યાત્વ, તસ્માદ્વારિત્રિરાધના, તત્તથ
દીર્ઘસસારિત્વ પ્રપન્નેત, અતઃ પચાઽઽજ્ઞામ્નઃ કુર્ચુર્ચુરુતરપ્રાયશ્ચિત્ત પ્રદર્શિતમ્ ।

ઉક્ત દિ બૃહત્કલ્પમાખ્યે—

“અવરાહે લટુગયરો, આળામગમિ ગુરુતરો કિણુ ? ।

આળાળ ચિય ચરણ, તન્મગે કિં ન મગ્ગ તુ ? ॥૧૧॥”

સર્વમેવ ચારિત્ર મગ્ગદાજ્ઞાયામેવ વ્યવસ્થિતમ્, અતસ્તદ્બદ્ધે મૂલોત્તરગુણા-
વસ્તુ કિં ન મગ્ગમ્ ? અપિ તુ સર્વમપિ મગ્ગમિતિ હેતોસ્તત્ર ગુરુતરપ્રાયશ્ચિત્ત

ફિર ‘વિધિપ્રપા’ નામકે ગ્રન્થમેં શ્રી ચારિત્રકે અતિ-
પ્રાયશ્ચિત્ત કરતે સમય મુલવચ્ચિકાકે વિના યોલનેકા સ્પષ્ટ નિર્દે-
ગયા હૈ ।

તથા-પૂર્વોક્ત રીતિસે પટ્કાયકી વિરાધના કરનેવાલેકો
“પટ્કાયકી વિરાધનાકા ત્યાગ કરના” હસ આજ્ઞાકે મગ્ગ
લગતા હૈ । યહ દોષ લગનેસે અવિધિકા વિધાન, અવિ-
કરનેસે મિથ્યાત્વ, મિથ્યાત્વસે ચારિત્રકી વિરાધના ઓર-
ધનાસે દીર્ઘસસારિત્વકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ । હસીસે આ-
પ્રાયશ્ચિત્ત લગતા હૈ ।

બૃહત્કલ્પમાખ્યમે કહા હૈ—“અવરાહે”

સમસ્ત ચારિત્ર મગ્ગવાન્કી આજ્ઞામેં હી હૈ ।

મગ્ગ હોને પર મૂલગુણ ઉત્તરગુણ આદિ સમી -

વહી ‘વિધિપ્રપા’ નામના ગ્રન્થમા પચા -
પ્રકરણમા મુખવચ્ચિકા વગર યોલવાનો નિષેધ કર્ગ

તથા-પૂર્વોક્ત રીતિથી પટ્કાયની વિરા-
ધિરાધનાનો ત્યાગ કરવો” આ આજ્ઞાનો ભ

વાથી અવિધિનું વિધાન, અવિધિ-વિધાનથ

અને ચારિત્રની વિરાધનાથી દીર્ઘસસારિ

ગુરુતર પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે

બૃહત્કલ્પમાખ્યમા કહ્યુ છે -

સમસ્ત ચારિત્ર મગ્ગવાન્કી

મગ્ગ થવાથી મૂલગુણ ઉત્તરગુણ આદિ

સાદિયતનાયા અનુપપત્તે: ।

અનેન સૂત્રેણ 'ઉચ્છ્વાસાદિકાલે આસ્યકપોપકપરિપિધાન પાણિના વિધેય' મિતિ વોધયતો ભગવતસ્તાત્પર્ય મુખવસ્ત્રિકયા પિધાને કલ્પયન્તઃ પઙ્કિતાભિમાનિન ઇવમનુયોક્તવ્યાઃ--'પાણિ' શબ્દસ્ય મુખવસ્ત્રિકારૂપોઽર્થઃ કિં વાચ્યો લક્ષ્યો વ્યજ્ઞયો વા ? । નાટ્યઃ, અભિધાશક્તિગ્રાહકવ્યાકરણકોશાદિભિરુક્તાર્થાભાત્, 'પચ્ચ-શાસ્ત્રઃ શાયઃ પાણિ'—રિત્યમરકોશવ્યાખ્યાયા પચ્ચ શાસ્ત્રા ઇવાદગુલયોઽસ્યેતિ પચ્ચશાસ્ત્રઃ, શેતેઽસ્મિન્ સર્વમિતિ શયઃ, ('પુસિ' ૩૩૧૨૧) ઘઃ । પળાય-

મુખ ઢેક લેનેપર ખી નાકસે નિકલનેવાલે ઉચ્છ્વાસ આદિકી યતના નહીં હો સકતી ।

। હસ સૂત્રસે 'ઉચ્છ્વાસ લેતે સમય આસ્યક ઓર પોપક (મલદ્વાર)કો હાથસે ઢેક લેના ચાહિળ,' એસા 'ભગવાન્ યતાતે' હૈં, ફિરમી નામધારી પઙ્કિત 'મુખવસ્ત્રિકાસે ઢેકના ચાહિળ' એસા અર્થ નિકાલતે હૈં । ડનસે હમ પૂછતે હૈં કિ તુમ હાથકા અર્થ મુખવસ્ત્રિકા કરતે હો સો વહ અર્થ વાચ્ય હૈં, યા લક્ષ્ય હૈં યા વ્યજ્ઞય હૈં ? । પહલા પક્ષ તો ઠીક નહીં હૈં, ક્યોંકિ અભિધા શક્તિકે ગ્રાહક વ્યાકરણ કોશ આદિકોંમે યહ અર્થ નહીં મિલતા । અમરકોશમેં હાથકે ત્રીન નામ દિયે હૈં—(૧) પચ્ચશાસ્ત્ર (૨) શાય ઓર (૩) પાણિ । વ્યાખ્યામેં યતાયા હૈં કિ શાસ્ત્રા જૈસી પાંચ અંગુલિયાં હોતી હૈં હસલિલે હસે પચ્ચશાસ્ત્ર કહતે હૈં । ડસમે સય વસ્તુએં સોતી (રહી જાતી) હૈં હસલિલે શય કહતે હૈં । ડસસે સય લેનડેન

લેવા છતા પણ નાકથી નીકળનાર ઉચ્છ્વાસ આદિની યતના થઇ શકતી નથી

આ સૂત્રથી ઉચ્છ્વાસ લેતી વખતે આસ્યક અને પોપક (મલદ્વાર) ને હાથથી ઢાકી લેવું જોઇએ એમ ભગવાન્ બતાવે છે, છતા પણ નામધારી પઙ્કિત 'મુખવસ્ત્રિકાથી ઢાકવું જોઇએ' એવો અર્થ કાઢે છે એમને અમે પૂછીએ છીએ કે તમે હાથનો અર્થ મુખવસ્ત્રિકા કરો છે, તો એ અર્થ વાચ્ય છે, યા લક્ષ્ય છે કે વ્યજ્ય છે ? પહેલો પક્ષ તો બરાબર નથી કારણ કે અભિધા શક્તિના આહુક વ્યાકરણ કોશ આદિમા એ અર્થ નથી મળતો અમરકોશમા હાથના ત્રણ નામ આપ્યા છે (૧) પચ્ચશાખ, (૨) શય અને (૩) પાણિ વ્યાખ્યામા બતાવ્યું છે કે શાખા જેવી પાચ આગળીઓ હોય છે તેથી તેને 'પચ્ચશાખ' કહે છે એમા બધી વસ્તુઓ સૂએ (રાખવામા આવે) છે તેથી તેને 'શય'

સૂત્રપાઠો હિ તાપદેય ધિયતે—

“સે ભિચરૂ વા ૨ ઉસ્સાસમાણે વા નીસાસમાણે વા કાસમાણે વા છીયમાણે વા જમાયમાણે વા ઉદ્દોળ વા વાયનિસગ્ગ વા કરેમાણે પુવ્વામેવ આસય વા પોસય વા પાણિના પરિપેટિત્તા તઓ સજયામેવ ઉસસિજ્જ વા જાવ વાયનિસગ્ગં વા કરેજ્ઞા” (સૂત્ર ૧૦૯) ઇતિ ।

છાયા—“સ મિધુર્વાર ઉચ્છ્વસન્ વા, નિઃશ્વસન્ વા, કાસમાનઃ (કાસ કુર્વન્) વા, સ્તુવન્ (સ્તુત કુર્વન્) વા, જૃમ્મમાણો વા, ઉદ્દિરન્ વા, ((અધિષ્ઠાનેન) વાતનિસર્ગં વા કુર્વન્ પૂર્વમેવ આસયક વા પોપક યા પાણિના પરિપિધાય તતઃ સયત એવ ઉચ્છ્વસેદ્ વા યાપદ્ વાતનિસર્ગં વા કુર્યાત્.” ઇતિ સસ્કૃતમ્ ।

અર્થ “આસય” ઇતિ લક્ષણાદૃશ્યા ઘ્રાણસ્યાપિ બોધકમ્, “ઉસ્સાસમાણે વા નીસાસમાણે વા છીયમાણે વા” ઇતિ પદાનિ લક્ષણાયા તાત્પર્યગ્રાહકાણિ । ‘આસય’ ઇત્યસ્ય મુખ્યમાત્રપરત્વે તુ પાણિના તત્પરિવિધાનેઽપિ ઘ્રાણજન્યોચ્છ્વા-

ઉત્તર—એસા પ્રશ્ન કરના અજ્ઞાનતા હૈ । આચારાઙ્ગ સૂત્રકા પાઠ એસા હૈ—

“મિધુ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતે સમય, શ્વાસતે સમય, છીંકતે સમય, જમાતે સમય, ડકારતે સમય તથા અધોવાયુકા ત્યાગ કરતે સમય, પહલે મુખ અથવા મળદ્વારકો હાથસે ઢેકકર ફિર યતનાપૂર્વક શ્વાસ લેવે યાવત્ અધોવાયુકા ત્યાગ કરે” ।

યહૌ ‘આસય’ (મુખ) પદ લક્ષણાકે દ્વારા ઘ્રાણકામી બોધક હૈ । ‘ઉસ્સાસમાણે વા નિસ્સાસમાણે વા છીયમાણે વા’ એ પદ લક્ષણામે તાત્પર્યકે ગ્રાહી-હૈ । ‘આસય’ પદસે કેવલ મુખકા અર્થ લિયા જાય તો હાથસે

ઉત્તર—એવો પ્રશ્ન કરવો અજ્ઞાનતા છે આચારાંગ-સૂત્રનો પાઠ એવો છે—

“મિધુ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતી વખતે, ઉધરસ ખાતી વખતે, છીંકતી વખતે, જમાતું ખાતી વખતે, ઝોડકાર ખાતી વખતે તથા અધોવાયુનો ત્યાગ કરતી વખતે, પહેલા મુખ અથવા મળદ્વારને હાથથી ઢાંકીને પછી યતનાપૂર્વક શ્વાસ લે યાવત અધોવાયુનો ત્યાગ કરે”

અહીં ‘આસય’ (અુખ) શબ્દ લક્ષણાદ્વારા ઘ્રાણનો પણ બોધક છે ‘ઉસ્સાસમાણે વા નિસ્સાસમાણે વા છીયમાણે વા’ એ પદો લક્ષણામા તાત્પર્યના ગ્રાહી છે આસય શબ્દથી કેવળ અુખનો અર્થ લેવામા આવે તો હાથથી અુખ ઢાંકી

સાદિયતનાયા અનુપપત્તે: ।

અનેન સૂત્રેણ 'ઉચ્છ્વાસાદિકાલે આસ્યરુપોપકપરિપિધાન પાણિના વિધેય' મિતિ વોધયતો ભગવતસ્તાત્પર્ય મુખવસ્ત્રિકયા પિધાને કલ્પયન્તઃ પઙ્કિતાભિમાનિન એવમનુયોક્તવ્યાઃ—'પાણિ' શબ્દસ્ય મુખવસ્ત્રિકારૂપોઽર્થઃ કિં વાચ્યો લક્ષ્યો વ્યઙ્ગ્યો વા ? । નાદ્યઃ, અભિધાશક્તિગ્રાહકવ્યાકરણક્રોશાદિભિરુક્તાર્થાભાત્, 'પચ્ચ-શાખઃ શયઃ પાણિ'—રિત્યમરકોશવ્યાખ્યાયા પચ્ચ શાખા ઇવાદગુલયોઽસ્યેતિ પચ્ચશાખઃ, શેતેઽસ્મિન્ સર્વમિતિ શયઃ, ('પુસ્તિ' ૩।૩।૧૨૧।) ઘઃ' । પળાય-

મુખ ઢંક લેનેપર મી નાકસે નિકલનેવાલે ઉચ્છ્વાસ આદિકી યતના નહીં હો સકતી ।

હસ સૂત્રસે 'ઉચ્છ્વાસ લેતે સમય આસ્યક ઓર પોપક (મલદ્વાર)કો હાથસે ઢંક લેના ચાહિય,' એસા ભગવાન્ બતાવે હૈં, ફિરમી નામધારી પડિત 'મુખવસ્ત્રિકાસે ઢંકના ચાહિય' એસા અર્થ નિકાલતે હૈં । ડનસે હમ પૂછતે હૈં કિ તુમ હાથકા અર્થ મુખવસ્ત્રિકા કરતે હો સો વહ અર્થ વાચ્ય હૈ, યા લક્ષ્ય હૈ યા વ્યઙ્ગ્ય હૈ ? । પહલા પક્ષ તો ઠીક નહીં હૈ, ક્યોંકિ અભિધા શક્તિકે ગ્રાહક વ્યાકરણ ક્રોશ આદિકોમે યહ અર્થ નહીં મિલતા । અમરકોશમેં હાથકે ત્રીન નામ દિયે હૈં—(૧) પચ્ચશાખ (૨) શય ઓર (૩) પાણિ । વ્યાખ્યામેં બતાયા હૈ કિ શાખા જૈસી પાંચ અગુલિયાં હોતી હૈં હસલિયે હસે પચ્ચશાખ કહતે હૈં । ડસમેં સબ વસ્તુએં સોતી (રહી જાતી) હૈં હસલિયે શય કહતે હૈં । ડસસે સબ લેનદેન

લેવા છતા પણ નાકથી નીકળનાર ઉચ્છ્વાસ આદિની યતના થઇ શકતી નથી

આ સૂત્રથી ઉચ્છ્વાસ લેતી વખતે આસ્યક અને પોપક (મલદ્વાર) ને હાથથી ઢાકી લેવું જોઇએ એમ ભગવાન્ બતાવે છે, છતા પણ નામધારી પડિત 'મુખવસ્ત્રિકાથી ઢાકવું જોઇએ' એવો અર્થ કાઢે છે એમને અમે પૂછીએ છીએ કે તમે હાથનેા અર્થ મુખવસ્ત્રિકા કરો છે, તો એ અર્થ વાચ્ય છે, યા લક્ષ્ય છે કે વ્યઙ્ય છે ? પહેલો પક્ષ તો બરાબર નથી કારણ કે અભિધા શક્તિના આહક વ્યાકરણ ક્રોશ આદિમા એ અર્થ નથી મળતો અમરકોશમા હાથના ત્રણ નામ આપ્યા છે (૧) પચ્ચશાખ, (૨) શય અને (૩) પાણિ વ્યાખ્યામા બતાવ્યું છે કે શાખા જેવી પાચ આગળીઓ હોય છે તેથી તેને 'પચ્ચશાખ' કહે છે એમા બધી વસ્તુઓ સૂએ (સખવામા આવે) છે તેથી તેને 'શય'

ન્યપનેનેતિ પાણિઃ ‘પણ ન્યવહારે સ્તુતૌ ચ’ इत्यस्मात् ‘अशिपणाग्न्यो-
 ङायलुकौ च’ (उ० ४।१३३) इतीण्, ‘आयप्रत्ययस्य लुक् चे’-ति व्यु-
 त्पादनेन तत्र करवाचमत्वस्यैव लाभाच्च ।

नापि द्वितीयः, मुख्यार्थकरकरणपिधानतात्पर्यस्य निर्वाप्तेन तात्पर्यानुप-
 पत्तिरूपलक्षणाजीजस्याभावात् ।

नापि तृतीयः, मुख्यार्थतात्पर्यमत्वेनैककरणे पायुपिधानस्यापरकरणे
 मुखघ्राणपिधानस्य चोपपत्त्या व्यङ्ग्यार्थमुखवत्त्रिधातात्पर्यमत्वमल्पनाया अन-
 वश्यकत्वात्, अनौचित्याच्च । पायुनिसर्गानन्तर क्षुते जायमाने पायुनिर्गतवायु-
 आदि व्यवहार होते हैं अतः उसे पाणि कहते हैं । “अशिपणाग्न्यो ङा-
 यलुकौ च” (उ० ४।१३३) इस सूत्रसे ‘इण्’ होता है और ‘आय’ प्रत्ययका
 लुक् होता है । ऐसी व्युत्पत्ति करनेसे ‘कर’का वाचक ही होता है ।

दूसरा भी पक्ष (लक्ष्य अर्थ मानना) ठीक नहीं है । लक्ष्य अर्थ वहाँ
 माना जाता है जहाँ मुख्य (शाब्दिक) अर्थ लेनेमें किसी प्रकारकी बाधा
 आती हो । यहाँ पर ‘हाथसे ढँक कर’ ऐसा अर्थ करनेमें कोई बाधा नहीं
 आती, इसलिए लक्षणा नहीं हो सकती, अतः यह लक्ष्य अर्थ भी नहीं है ।

तीसरा (व्यङ्ग्य अर्थ मानना) भी पक्ष बाधित है । जब प्रधान अर्थ
 लेनेसे एक हाथसे मलद्वार ढँकना और दूसरे हाथसे नाक मुखका ढँकना
 युक्त है तो व्यङ्ग्य अर्थ (मुखवत्त्रिकाके तात्पर्यकी कल्पना करना) अन-
 वश्यक और अनुचित है । अधोवायु निकलते ही किसीको छोंक आने

કહે છે તે વડે ગંધા લેણુંદેણું વગેરેના વહેવાર થાય છે તેથી એને ‘પાણિ’ કહે છે
 અશિપણાગ્ન્યો ઙાયાલુકૌ ચ (ઉ० ૪।૧૩૩) એ સૂત્રથી ઇણ્ થાય છે અને
 આય પ્રત્યયનો લુક્ થાય છે એવી વ્યુત્પત્તિ કરવાથી કર નો વાચક જ બને છે

બીજો પક્ષ પણ (લક્ષ્ય અર્થ માનવો) ઘરાબર નથી લક્ષ્ય અર્થ ત્યાં
 માનવામા આવે છે કે બન્યા મુખ્ય (શાબ્દિક) અર્થ લેવામા કોઈ
 બાધા આવે અહીં ‘હાથથી ઢાંકીને’ એવો અર્થ કરવામા કોઈ બાધા આ-
 નથી, તેથી લક્ષણા થઈ શકતી નથી, એટલે એ લક્ષ્ય અર્થ પણ નથી

ત્રીજો પક્ષ (વ્યંગ્ય અર્થ માનવો) પણ બાધિત છે બન્યારે પ્રધાન અર્થ
 લેવાથી એક હાથથી મળદ્વાર ઢાંકવું અને બીજા હાથે નાક-મુખને
 યુક્ત છે તો વ્યંગ્ય અર્થ (મુખવત્ત્રિકાના તાત્પર્યની કલ્પના કરવી) અને
 અને અનુચિત છે અધોવાયુ નીકળતી વખતે જ કોઈને છોક આવવા લાગે

समष्टया मुखवस्त्रिकया मुखघ्राणपिधानस्यानौचित्यमापामरप्रतीतमेव ।

पाणिशब्देऽजहल्लक्षणावृत्तिं स्वीकृत्य 'पाणिस्थितमुखवस्त्रिकये' त्यर्थकल्पनेऽपि नोक्तानौचित्यदोषनिस्तारः । अपिच-आस्यरु-पोषकैतद्गुणपरिपिधाने पाणि-नेत्येकमेव साधनमुक्तं, तत्र पाणिस्थितमुखवस्त्रिकयेत्यर्थाङ्गीकारे दीर्घोच्छ्वासादी-नामधोवायुनिसर्गस्य च यौगपद्ये सति कथमेकयैव पाणिस्थितया मुखवस्त्रिकया युगपदेव घ्राण मुख पायुथाऽऽवरीतुं शक्यत इति "पाणिणा परिपेहिता" इति भगवद्वाक्यस्यानुपपत्तिः । न च 'एकपाणिस्थितया मुखवस्त्रिकयाऽऽस्यरुम्, अपरपा-

लगे तो उसी अधोवायुवासित मुखवस्त्रिकासे 'मुख' और नाक मूदना बिलकुल अनुचित है और इस अनौचित्यको हरेक समझ सकता है ।

यदि 'पाणि' शब्दमें अजहल्लक्षणा वृत्ति मानकर 'पाणि' (हाथ) से पाणिमें स्थित मुखवस्त्रिका अर्थ लगे तो भी अनौचित्य दोष नहीं टट सकता । दूसरी बात यह है कि मुख और मलद्वार ढँकनेका पाणिरूप एक ही साधन बताया है । यदि इसका अर्थ मुखवस्त्रिका किया जावे तो जब एक ही साथ अधोवायु और दीर्घ उच्छ्वास आवेगा तब एक ही मुखवस्त्रिका मलद्वार पर लगाई जावेगी या मुँहपर ? और यदि साथ ही छींक भी आयगी तो वही नाकमें कैसे लगाई जावेगी ? क्योंकि एक मुखवस्त्रिकासे एक साथ ही सब द्वार नहीं ढाँके जा सकते । अतः 'पाणिणा परिपेहिता' यह भगवान्का वचन ठीक नहीं बैठेगा । यदि ऐसा समाधान करना चाहो कि एक हाथकी मुँहपत्तीसे मुँह और दूसरे

ये अधोवायुथी वासित मुखवस्त्रिकाथी मुख અને નાક ઢાકવા એ બિલકુલ અનુચિત છે અને એ અનૌચિત્યને સૌ કોઈ સમજી શકે છે

જો 'પાણિ' શબ્દમાં અજહલ્લક્ષણા વૃત્તિ માનીને, 'પાણિ' (હાથ) થી પાણિમાં સ્થિત મુખવસ્ત્રિકાનો અર્થ લેશે તો પણ અનૌચિત્ય દોષ દૂર થઈ શકતો નથી બીજી વાત એ છે કે મુખ અને મળદ્વાર ઢાંકવાનું પાણિરૂપ એકજ સાધન બતાવ્યું છે જો એનો અર્થ મુખવસ્ત્રિકા કરવામાં આવે તો જ્યારે એકી સાથે અધોવાયુ અને દીર્ઘ ઉચ્છ્વાસ આવશે ત્યારે એક જ મુખવસ્ત્રિકા મળદ્વાર પર લગાડવામાં આવશે કે મુખ પર ? અને જો સાથે જ છીંક પણ આવશે તો તે નાક પર કેવી રીતે લગાડવામાં આવશે ? કારણ કે એક મુખવસ્ત્રિકાથી એકી સાથે બધા દ્વાર ઢાંકી શકાતા નથી તેથી 'પાણિના પરિપેહિતા' એવું ભગવાનનું વચન બરાબર બધ બેસશે નહિ જો એવું સમાધાન કરવા ઈચ્છો કે એક હાથની

ન્યનેનેતિ પાણિઃ ‘પણ વ્યવહારે સ્તુતૌ ચ’ ઇત્યસ્માત્ ‘અશિપણાપ્યોરુ-
હાયલુકૌ ચ’ (ઉ૦ ૪।૧૩૩) ઇતીળ્, ‘આયપ્રત્યયસ્ય લુક્ ચે’-તિ વ્યુ-
ત્પાદનેન તત્ર કરગ્રાચક્તસ્યૈવ લાભાચ ।

નાપિ દ્વિતીયઃ, મુરત્યાર્થકરકરણમ્પિધાનતાત્પર્યસ્ય નિર્ગ્રાધેન તાત્પર્યાનુપ-
પત્તિરૂપલક્ષણાગીજસ્યામાગાત્ ।

નાપિ તૃતીયઃ, મુરત્યાર્થતાત્પર્યમ્ત્વેનૈવમ્કરેણ પાયુપિધાનસ્યાપરકરેણ
મુખગ્રાણપિધાનસ્ય ચોપપત્ત્યા વ્યદ્યર્થમુખવલ્લિકાતાત્પર્યમ્ત્વમ્લપનાયા અના-
વશ્યકત્વાત્, અનોચિત્ત્યાચ । પાયુનિર્ગાનન્તર ખુતે જાયમાને પાયુનિર્ગતવાયુ

આદિ વ્યવહાર હોતે હૈં અતઃ હસે પાણિ કહતે હૈં । “અશિપણાપ્યોરુહા-
યલુકૌ ચ” (ઉ૦ ૪।૧૩૩) હસ સૂત્રસે ‘ઇળ્’ હોતા હૈં ઓર ‘આય’ પ્રત્યયકા
લુક્ હોતા હૈં । એસી વ્યુત્પત્તિ કરનેસે ‘કર’કા વાચક હી હોતા હૈં ।

દૂસરા મી પક્ષ (લક્ષ્ય અર્થ માનના) ઠીક નહીં હૈં । લક્ષ્ય અર્થ વહાં
માના જાતા હૈં જહાં મુખ્ય (શાબ્દિક) અર્થ હેનેમ્ કિસી પ્રકારકી બાધા
આતી હો । યહાં પર ‘હાથસે ઢંક કર’ એસા અર્થ કરનેમ્ કોઈ બાધા નહીં
આતી, હસલિપ લક્ષણા નહીં હો સકતી, અતઃ યહ લક્ષ્ય અર્થ મી નહીં હૈં ।

તીસરા (વ્યદ્ય અર્થ માનના) મી પક્ષ વાધિત હૈં । જય પ્રધાન અર્થ
હેનેસે એક હાથસે મલદ્વાર ઢંકના ઓર દૂસરે હાથસે નાક મુખકા ઢંકના
યુક્ત હૈં તો વ્યદ્ય અર્થ (મુખવલ્લિકાકે તાત્પર્યકી કલ્પના કરના) અના-
વશ્યક ઓર અનુચિત હૈં । અધોવાયુ નિકલતે હી કિસીકો છોંક

કહે છે તે વડે બધો લેખુલેખુ વગેરેનો વહેવાર થાય છે તેથી એને ‘પાણિ’ કહે છે
અશિપણાપ્યોરુહાયલુકૌ ચ (ઉ૦ ૪।૧૩૩) એ સૂત્રથી ઇળ્ થાય છે અને
આય પ્રત્યયનો લુક્ થાય છે એવી વ્યુત્પત્તિ કરવાથી કર નો વાચક જ અને છે

બીજો પક્ષ પણ (લક્ષ્ય અર્થ માનવો) બરાબર નથી લક્ષ્ય અર્થ ।
માનવામા આવે છે કે બધા મુખ્ય (શાબ્દિક) અર્થ લેવામા કોઈ
બાધા આવે અહીં ‘હાથથી ઢાંકીને’ એવો અર્થ કરવામા કોઈ બાધા આ-
નથી, તેથી લક્ષણા થઈ શકતી નથી, એટલે એ લક્ષ્ય અર્થ પણ નથી

ત્રીજો પક્ષ (વ્યદ્ય અર્થ માનવો) પણ બાધિત છે બધારે પ્રધાન
લેવાથી એક હાથથી મળદ્વાર ઢાંકવું અને બીજા હાથે નાક-મુખને
યુક્ત છે, તો વ્યદ્યર્થ (મુખવલ્લિકાના તાત્પર્યની કલ્પના કરવી) અનાવ-
શ્યક અને અનુચિત છે અધોવાયુ નીકળતી વખતે જ કોઈને છીંક આવવા લાગે ।

ન્યનેનેતિ પાણિ: 'પણ વ્યવહારે સ્તુતૌ ચ' ઇત્યસ્માત્ 'અગ્નિપણાગ્ન્યો-
હાયલુકૌ ચ' (ઉં ૪।૧૩૩) ઇતીળ્, 'આયપ્રત્યયસ્ય લુક્ છે' -તિ વ્યુ-
ત્પાદનેન તત્ર કરવાચકત્સ્યૈત્ર લાભાન્ન ।

નાપિ દ્વિતીયઃ, મુર્યાર્થકરકરણરૂપિધાનતાત્પર્યસ્ય નિર્ગોધેન તાત્પર્યાનુપ-
પત્તિરૂપલક્ષણાવીજસ્યામાત્ ।

નાપિ તૃતીયઃ, મુર્યાર્થતાત્પર્યસ્ત્વેનૈત્રકરેણ પાયુપિધાનસ્યાપરકરેણ
મુલ્લગ્નાણપિધાનસ્ય ચોપપત્ત્યા વ્યદ્ધ્યાર્થમુલ્લગ્નિકાતાત્પર્યસ્ત્વમ્લપનાયા અના-
વશ્યકત્વાત્, અનોચિત્યાન્ન । વાયુનિર્ગાનન્તર મૃતે જાયમાને પાયુનિર્ગતવાયુ-

આદિ વ્યવહાર હોતે હૈં અતઃ ઉસે પાણિ કહતે હૈં । “અગ્નિપણાગ્ન્યો રુદા
યલુકૌ ચ” (ઉં ૪।૧૩૩) હસ સૂત્રસે ‘ઇળ્’ હોતા હૈં ઓર ‘આય’ પ્રત્યયકા
લુક્ હોતા હૈં । એસી વ્યુત્પત્તિ કરનેસે ‘કર’કા વાચક હી હોતા હૈં ।

દૂસરા ખી પક્ષ (લક્ષ્ય અર્થ માનના) ઠીક નહીં હૈં । લક્ષ્ય અર્થ વહો
માના જાતા હૈં જહોં મુલ્લગ્ન (શાબ્દિક) અર્થ હેનેમેં કિસી પ્રકારકી બાધા
આતી હો । યહોં પર ‘હાથસે ઢેંક કર’ એસા અર્થ કરનેમેં કોઈ બાધા નહોં
આતી, હસલિયે લક્ષણા નહીં હો સકતી, અતઃ યહ લક્ષ્ય અર્થ ખી નહીં હૈં ।

ત્રીસરા (વ્યદ્ધ્ય અર્થ માનના) ખી પક્ષ બાધિત હૈં । જય પ્રધાન અર્થ
હેનેસે એક હાથસે મલદ્વાર ઢેંકના ઓર દૂસરે હાથસે નાક મુલ્લગ્નકા ઢેંકના
યુક્ત હૈં તો વ્યદ્ધ્ય અર્થ (મુલ્લગ્નિકાકે તાત્પર્યકી કલ્પના કરના) અના-
વશ્યક ઓર અનુચિત હૈં । અધોવાયુ નિકલતે હી કિસીકો છોંક આને

કહે છે તે વડે બધો લેણુલેણુ વગેરેનો વહેવાર થાય છે તેથી એને ‘પાણિ’ કહે છે
અગ્નિપણાગ્ન્યો રુદાયલુકૌ ચ (ઉં ૪।૧૩૩) એ સૂત્રથી ઇળ્ થાય છે અને
આય પ્રત્યયનો લુક્ થાય છે એવી વ્યુત્પત્તિ કરવાથી કર નો વાચક જ બને છે

બીજો પક્ષ પણ (લક્ષ્ય અર્થ માનવો) બરાબર નથી લક્ષ્ય અર્થ ત્યા
માનવામા આવે છે કે જ્યા મુખ્ય (શાબ્દિક) અર્થ લેવામા કોઈ પ્રકારની
બાધા આવે અહીં ‘હાથથી ઢાકીને’ એવો અર્થ કરવામા કોઈ બાધા આવતી
નથી, તેથી લક્ષણા થઈ શકતી નથી, એટલે એ લક્ષ્ય અર્થ પણ નથી

ત્રીજો પક્ષ (વ્યદ્ધ્ય અર્થ માનવો) પણ બાધિત છે જ્યારે પ્રધાન અર્થ
લેવાથી એક હાથથી મળદ્વાર ઢાકવું અને બીજા હાથે નાક-મુખને ઢાકવું
યુક્ત છે તો વ્યદ્ધ્ય અર્થ (મુખવશિકાના તાત્પર્યની કલ્પના કરવી) અનાવશ્યક
અને અનુચિત છે અધોવાયુ નીકળતી વખતે જ કોઈને છોંક આવવા લાગે

સમૃદ્ધયા મુખવલ્લિકયા મુલગ્રાણપિધાનસ્યાનોચિત્યમાપામરપ્રતીતમેવ ।

પાણિશબ્દેઽજહલ્લક્ષણાર્થત્તિ સ્વીકૃત્ય ‘પાણિસ્થિતમુખવલ્લિકાયે’ ત્યર્થકલ્પનેઽપિ નોક્તાનોચિત્યદોષનિસ્તારઃ । અપિચ-આસ્યક-પોષકૈતદુભયપરિપિધાને પાણિ-નેત્યેકમેવ સાધનમુક્ત, તત્ર પાણિસ્થિતમુખવલ્લિકાયેત્યર્થાઙ્ગીકારે દીર્ઘોચ્છ્વાસાદી-નામધોવાયુનિર્ગમસ્ય ચ યોગપત્રે સતિ કથમેકયૈવ પાણિસ્થિતયા મુખવલ્લિકયા યુગપદેવ ગ્રાણ મુલ પાપુથાઽઽવરીતુ શક્યત્વમિતિ “પાણિણા પરિપેહિત્તા” ઇતિ ભગવદ્વાક્યસ્યાનુપપત્તિઃ । ન ચ ‘એકપાણિસ્થિતયા મુખવલ્લિકયાઽઽસ્યકમ્, અપરપા-

લગે તો ડસી અધોવાયુવાસિત મુખવલ્લિકાસે ‘મુલ’ ઓર નાક મૂદના બિલકુલ અનુચિત હૈ ઓર હસ અનોચિત્યકો દરેક સમજ સકતા હૈ ।

યદિ ‘પાણિ’ શબ્દમેં અજહલ્લક્ષણા વૃત્તિ માનકર ‘પાણિ’ (હાથ) સે પાણિમેં સ્થિત મુખવલ્લિકા અર્થ લોગે તો મી અનોચિત્ય દોષ નહીં દિ સકતા । દસરી વાત યહ હૈ કિ મુલ ઓર મલદાર ઢંકનેકા પાણિરૂપ એક હી સાધન બતાયા હૈ । યદિ હમકા અર્થ મુખવલ્લિકા કિયા જાવે તો જબ એક હી સાથ અધોવાયુ ઓર દીર્ઘ ઉચ્છ્વાસ આવેગા તબ એક હી મુખવલ્લિકા મલદાર પર લગાઈ જાવેગી યા મુંદપર ? ઓર યદિ સાથ હી છોક મી આયગી તો વહી નાકમે કેસે લગાઈ જાવેગી ? ક્યોંકિ એક મુખવલ્લિકાસે એક સાથ હી સબ દાર નહીં ઢોકે જા સકતે । અતઃ ‘પાણિણા પરિપેહિત્તા’ યહ ભગવાનકા વચન ઠીક નહીં બેઢેગા । યદિ એસા સમાધાન કરના જાહો કિ એક હાથકી મુંદપત્તીસે મુંદ ઓર દસરે

એ અધોવાયુથી વાસિત મુખવલ્લિકાથી મુખ અને નાક ઢાકવા એ બિલકુલ અનુચિત છે અને એ અનોચિત્યને સૌ કોઈ સમજી શકે છે

ને ‘પાણિ’ શબ્દમા અજહલ્લક્ષણા વૃત્તિ માનીને, ‘પાણિ’ (હાથ) થી પાણિમા સ્થિત મુખવલ્લિકાને અર્થ લેશે તોપણ અનોચિત્ય દોષ દૂર થઈ શકતો નથી બીજી વાત એ છે કે મુખ અને મળદાર ઢાકવાનું પાણિરૂપ એકજ સાધન બતાવ્યું છે ને એનો અર્થ મુખવલ્લિકા કરવામા આવે તો જ્યારે એકી સાથે અધોવાયુ અને દીર્ઘ ઉચ્છ્વાસ આવશે ત્યારે એક જ મુખવલ્લિકા મળદાર પર લગાડવામા આવશે કે મુખ પર ? અને ને સાથે જ છોક પણ આવશે તો તે નાક પર કેવી રીતે લગાડવામા આવશે ? કારણ કે એક મુખવલ્લિકાથી એકી સાથે બધા દ્વાર ઢાકી શકાતા નથી તેથી ‘પાણિણા પરિપેહિત્તા’ એવું ભગવાનનું વચન બરાબર બધ બેસશે નહિ ને એવું સમાધાન કરવા ઇચ્છે કે એક હાથની

ન્યનેનેતિ પાણિઃ ‘પણ-વ્યવહારે સ્તુતૌ ચ’ इत्यस्मात् ‘अशिपणाग्नौ रुद्धायलुकौ च’ (उ० ४।१३३) इतीण्, ‘आयप्रत्ययस्य लुक् चे’-ति व्युत्पादनेन तत्र करवाचकत्वस्यैव लभाच्च ।

नापि द्वितीयः, मुख्यार्थकरकरणव्यपिधानतात्पर्यस्य निर्वाधेन तात्पर्यानुपपत्तिरूपलक्षणाधीनस्याभावात् ।

नापि तृतीयः, मुख्यार्थतात्पर्यकत्वेनैव करणे पायुपिधानस्यापरकरणमुखघ्राणपिधानस्य चोपपत्त्या व्यङ्ग्यार्थमुखवस्त्रिकातात्पर्यकल्पनाया अनावश्यकत्वात्, अनौचित्याच्च । वायुनिसर्गानन्तरं श्रुते जायमाने पायुनिर्गतवायु-

आदि व्यवहार होते हैं अतः उसे पाणि कहते हैं । “अशिपणाग्नौ रुद्धायलुकौ च” (उ० ४।१३३) इस सूत्रसे ‘इण्’ होता है और ‘आय’ प्रत्ययका लुक् होता है । ऐसी व्युत्पत्ति करनेसे ‘कर’का वाचक ही होता है ।

दूसरा भी पक्ष (लक्ष्य अर्थ मानना) ठीक नहीं है । लक्ष्य अर्थ वहाँ माना जाता है जहाँ मुख्य (शाब्दिक) अर्थ लेनेमें किसी प्रकारकी बाधा आती हो । यहाँ पर ‘हाथसे ढँक कर’ ऐसा अर्थ करनेमें कोई बाधा नहीं आती, इसलिए लक्षणा नहीं हो सकती, अतः यह लक्ष्य अर्थ भी नहीं है ।

तीसरा (व्यङ्ग्य अर्थ मानना) भी पक्ष बाधित है । जब प्रधान अर्थ लेनेसे एक हाथसे मलद्वार ढँकना और दूसरे हाथसे नाक मुखका ढँकना युक्त है तो व्यङ्ग्य अर्थ (मुखवस्त्रिकाके तात्पर्यकी कल्पना करना) अनावश्यक और अनुचित है । अधोवायु निकलते ही किसीको छोक आने

કહે છે તે વડે ગંધા લેણુદેણુ વગેરેના વહેવાર થાય છે તેથી એને ‘પાણિ’ કહે છે અશિપણાગ્નૌ રુદ્ધાયલુકૌ ચ (ઉ० ૪। ૧૩૩) એ સૂત્રથી ઇણ્ થાય છે અને આય પ્રત્યયનો લુક્ થાય છે એવી વ્યુત્પત્તિ કરવાથી કર નો વાચક જ બને છે

બીજો પક્ષ પણ (લક્ષ્ય અર્થ માનવો) ઘરાઘર નથી લક્ષ્ય અર્થ ત્યાં માનવામા આવે છે કે જ્યાં મુખ્ય (શાબ્દિક) અર્થ લેવામા કોઈ પ્રકારની બાધા આવે અહીં ‘હાથથી ઢાકીને’ એવો અર્થ કરવામા કોઈ બાધા આવતી નથી, તેથી લક્ષણા થઈ શકતી નથી, એટલે એ લક્ષ્ય અર્થ પણ નથી

ત્રીજો પક્ષ (વ્યંગ્ય અર્થ માનવો) પણ બાધિત છે જ્યારે પ્રધાન અર્થ લેવાથી એક હાથથી મળદ્વાર ઢાકવું અને બીજા હાથે નાક-મુખને ઢાકવું યુક્ત છે તો વ્યંગ્ય અર્થ (મુખવસ્ત્રિકાના તાત્પર્યની કલ્પના કરવી) અનાવશ્યક અને અનુચિત છે અધોવાયુ નીકળતી વખતે જ કોઈને છોક-આવવા

સમુદ્રયા મુલવલ્લિકયા મુલવલ્લિકાપિધાનસ્યાનૌચિત્યમાપામરપ્રતીતમેવ ।

પાણિશબ્દેઽજહલ્લક્ષણાવૃત્તિ સ્વીકૃત્ય 'પાણિસ્થિતમુલવલ્લિકાયે' ત્યર્થકલ્પનેઽપિ નોક્તાનૌચિત્યદોષનિસ્તારઃ । અપિચ-આસ્યક-પોષકૈતદુભયપરિપિધાને પાણિ-નેત્યેકમેવ સાધનમુક્ત, તત્ર પાણિસ્થિતમુલવલ્લિકાયેત્યર્થાદ્વીકારે દીર્ઘોચ્છ્વાસાદી-નામધોવાયુનિર્ગમ્ય ચ યોગપત્યે સતિ ક્યમેકયૈવ પાણિસ્થિતયા મુલવલ્લિકયા યુગપદેવ ગ્રાણ મુલ પાયુશ્ચાઽઽવરીતુ શક્યત્ત્વમિતિ "પાણિણા પરિપેહિત્તા" ઇતિ ભગવદ્વાક્યસ્યાનુપપત્તિઃ । નચ 'એકપાણિસ્થિતયા મુલવલ્લિકયાઽઽસ્યકમ્, અપરપા-

લગે તો ડસી અધોવાયુવાસિત મુલવલ્લિકાસે 'મુલ' ઓર નાક મૂદના બિલકુલ અનુચિત છે ઓર ઇસ અનૌચિત્યકો દરેક સમજ સકતા છે ।

યદિ 'પાણિ' શબ્દમેં અજહલ્લક્ષણા વૃત્તિ માનકર 'પાણિ' (હાથ) સે પાણિમેં સ્થિત મુલવલ્લિકા અર્થ લોગે તો ખી અનૌચિત્ય દોષ નહીં દટ સકના । દસરી યાત યહ છે કિ મુલ ઓર મલઢાર ઢંકનેકા પાણિરૂપ એક હી સાધન ઘતાયા છે । યદિ ઇમકા અર્થ મુલવલ્લિકા કિયા જાવે તો જવ એક હી સાથ અધોવાયુ ઓર દીર્ઘ ઉચ્છ્વાસ આવેગા તવ એક હી મુલવલ્લિકા મલઢાર પર લગાઈ જાવેગી યા મુંદપર ? ઓર યદિ સાથ હી છોંક ખી આયગી તો વહી નાકમેં કૈસે લગાઈ જાવેગી ? ક્યોંકિ એક મુલવલ્લિકાસે એક સાથ હી સવ દાર નહીં ઢોંકે જા સકતે । અતઃ 'પાણિણા પરિપેહિત્તા' યહ ભગવાનકા વચન ઠીક નહીં વૈઢેગા । યદિ એસા સમાધાન કરના જાહો કિ એક હાથકી મુંદપત્તીસે મુંદ ઓર દસરે

એ અધોવાયુથી વાસિત મુખવલ્લિકાથી મુખ અને નાક ઢાકવા એ બિલકુલ અનુચિત છે અને એ અનૌચિત્યને સૌ કોઈ સમજી શકે છે

જો 'પાણિ' શબ્દમા અજહલ્લક્ષણા વૃત્તિ માનીને, 'પાણિ' (હાથ) થી પાણિમા સ્થિત મુખવલ્લિકાનો અર્થ લેશે તોપણ અનૌચિત્ય દોષ દૂર થઈ શકતો નથી બીજી વાત એ છે કે મુખ અને મળદ્વાર ઢાકવાનું પાણિરૂપ એકજ સાધન બતાવ્યું છે જો એનો અર્થ મુખવલ્લિકા કરવામા આવે તો જ્યારે એકી સાથે અધોવાયુ અને દીર્ઘ ઉચ્છ્વાસ આવશે ત્યારે એક જ મુખવલ્લિકા મળદ્વાર પર લગાડવામા આવશે કે મુખ પર ? અને જો સાથે જ છોંક પણ આવશે તો તે નાક પર કેવી રીતે લગાડવામા આવશે ? કારણ કે એક મુખવલ્લિકાથી એકી સાથે બધા દ્વાર ઢાકી શકાતા નથી તેથી 'પાણિણા પરિપેહિત્તા' એવું ભગવાનનું વચન બરાબર બધે બેસશે નહિ જો એવું સમાધાન કરવા ઈચ્છો કે એક હાથની

ન્યનેનેતિ પાણિઃ ‘પણ વ્યવહારે સ્તુતો ચ’ इत्यस्मात् ‘अशिपणाग्र्योरु-
 ङ्ढायलुकौ च’ (उ० ४।१३३) इतीष्, ‘आयप्रत्ययस्य लुक् च’-ति व्यु-
 त्पादनेन तत्र करवाचकत्वस्यैव लाभाच्च ।

नापि द्वितीयः, मुख्यार्थकरकरणपिधानतात्पर्यस्य निर्वाधेन तात्पर्यानुप-
 पत्तिरूपलक्षणाग्नीजस्याभावात् ।

नापि तृतीयः, मुख्यार्थतात्पर्यस्त्वेनैव करेण पायुपिधानस्यापरकरेण
 मुखघ्राणपिधानस्य चोपपत्त्या व्यङ्ग્યार्थमुखवस्त्रिकातात्पर्यस्त्वरूपनाया अना-
 वश्यकत्वात्, अनौचित्याच्च । पायुनिसर्गानन्तर क्षुते जायमाने पायुनिर्गतवायु-

આદિ વ્યવહાર હોતે હે અતઃ ઉસે પાણિ કહતે હે । “અશિપણાગ્ર્યોરુ-
 ઙ્ઘાયલુકૌચ” (ઉ૦ ૪।૧૩૩) હસ સૂત્રસે ‘ઈષ્’ હોતા હે ઓર ‘આય’ પ્રત્યયકા
 લુક્ હોતા હે । એસી વ્યુત્પત્તિ કરનેસે ‘કર’કા વાચક હી હોતા હે ।

દૂસરા મી પક્ષ (લક્ષ્ય અર્થ માનના) ઠીક નહી હે । લક્ષ્ય અર્થ વહો
 માના જાતા હે જહો મુખ્ય (શાબ્દિક) અર્થ લેનેમેં કિસી પ્રકારકી બાધા
 આતી હો । યહો પર ‘હાથસે ઢેંક કર’ એસા અર્થ કરનેમેં કોઈ બાધા નહો
 આતી, હસલિળ લક્ષણા નહી હો સકતી, અતઃ યહ લક્ષ્ય અર્થ મી નહો હે ।

તીસરા (વ્યંગ્ય અર્થ માનના) મી પક્ષ વાધિત હે । જબ પ્રધાન અર્થ
 લેનેસે ંક હાથસે મલદ્વાર ઢેંકના ઓર દૂસરે હાથસે નાક મુખકા ઢેંકના
 યુક્ત હે તો વ્યંગ્ય અર્થ (મુખવસ્ત્રિકાકે તાત્પર્યકી કલ્પના કરના) અના-
 વશ્યક ઓર અનુચિત હે । અધોવાયુ નિકલતે હી કિસીકો છોક આને

કહે છે તે વહે બધા લેણુલેણુ વગેરેના વહેવાર થાય છે તેથી એને ‘પાણિ’ કહે છે
 અશિપણાગ્ર્યોરુઙ્ઘાયલુકૌચ (ઉ૦ ૪।૧૩૩) એ સૂત્રથી ઈષ્ થાય છે અને
 આય પ્રત્યયનો લુક્ થાય છે એવી વ્યુત્પત્તિ કરવાથી કર નો વાચક જ અને છે

ખીજો પક્ષ પણ (લક્ષ્ય અર્થ માનવો) બરાબર નથી લક્ષ્ય અર્થ ત્યા
 માનવામા આવે છે કે બન્યા મુખ્ય (શાબ્દિક) અર્થ લેવામા કોઈ પ્રકારની
 બાધા આવે અહી ‘હાથથી ઢાકીને’ એવો અર્થ કરવામા કોઈ બાધા આવતી
 નથી, તેથી લક્ષણા થઈ શકતી નથી, એટલે એ લક્ષ્ય અર્થ પણ નથી

ત્રીજો પક્ષ (વ્યંગ્ય અર્થ માનવો) પણ બાધિત છે બન્યારે પ્રધાન અર્થ
 લેવાથી એક હાથથી મળદ્વાર ઢાકવું અને બીજા હાથે નાક-મુખને ઢાકવું
 યુક્ત છે તો વ્યંગ્ય અર્થ (મુખવસ્ત્રિકાના તાત્પર્યની કલ્પના કરવી) અનાવશ્યક
 અને અનુચિત છે અધોવાયુ નીકળતી વખતે જ કોઈને

સમૃદ્ધયા મુખવલ્લિકયા મુખઘ્રાણપિધાનસ્યાનૌચિત્યમાપામરમતીતમેવ ।

પાણિશબ્દેઽજહ્લક્ષણાવૃત્તિ સ્વીકૃત્ય ‘પાણિસ્થિતમુખવલ્લિકયે’ ત્યર્થકલ્પનેઽપિ નોક્તાનૌચિત્યદોષનિસ્તારઃ । અપિચ-આસ્યકુ-પોષકૈતદુભયપરિપિધાને પાણિ-નેત્યેકમેવ સાધનમુક્ત, તત્ર પાણિસ્થિતમુખવલ્લિકયેત્યર્થાદ્વીકારે દીર્ઘોચ્છ્વાસાદી-નામધોવાયુનિર્ગમ્ય ચ યોગપત્રે સતિ ક્યમેક્યૈવ પાણિસ્થિતયા મુખવલ્લિકયા યુગપદેવ ઘ્રાણ મુખ પાયુશ્વાઽઽવરીતુ શક્યત્ इति “પાણિણા પરિપેહિત્તા” इति ભગવદ્વાક્યસ્યાનુપપત્તિઃ । ન ચ ‘એકપાણિસ્થિતયા મુખવલ્લિકયાઽઽસ્યકમ્, અપરપા-

લગે તો ડસી અધોવાયુવાસિત મુખવલ્લિકાસે ‘મુખ’ ઓર નાક મૂદના બિલકુલ અનુચિત હૈ ઓર હસ અનૌચિત્યકો ત્રેક સમક્ષ સકતા હૈ ।

યદિ ‘પાણિ’ શબ્દમેં અજહ્લક્ષણા વૃત્તિ માનકર ‘પાણિ’ (હાથ) સે પાણિમેં સ્થિત મુખવલ્લિકા અર્થ લોગે તો મી અનૌચિત્ય દોષ નહીં ત્ત સકતા । દૂસરી વાત યહ હૈ કિ મુખ ઓર મલદાર ઢંકનેકા પાણિરૂપ એક હી સાધન બતાયા હૈ । યદિ હમકા અર્થ મુખવલ્લિકા ક્રિયા જાવે તો જબ એક હી સાથ અધોવાયુ ઓર દીર્ઘ ઉચ્છ્વાસ આવેગા તબ એક હી મુખવલ્લિકા મલદાર પર લગાઈ જાવેગી યા મુંહપર ? ઓર યદિ સાથ હી છીંક મી આયગી તો વહી નાકમેં કેસે લગાઈ જાવેગી ? ક્યૌંકિ એક મુખવલ્લિકાસે એક સાથ હી સવ દાર નહીં ઢાંકે જા સકતે । અતઃ ‘પાણિણા પરિપેહિત્તા’ યહ ભગવાન્કા વચન ઠીક નહીં વૈદેગા । યદિ એસા સમાધાન કરના જાહો કિ એક હાથકી મુંહપત્તીસે મુંહ ઓર દૂસરે

એ અધોવાયુથી વાસિત મુખવલ્લિકાથી મુખ અને નાક ઢાંકવા એ બિલકુલ અનુચિત છે અને એ અનૌચિત્યને સૌ કોઈ સમજી શકે છે

જો ‘પાણિ’ શબ્દમા અજહ્લક્ષણા વૃત્તિ માનીને, ‘પાણિ’ (હાથ) થી પાણિમા સ્થિત મુખવલ્લિકાનેા અર્થ લેશેા તોપણ અનૌચિત્ય દોષ દૂર થઈ શકતો નથી બીજી વાત એ છે કે મુખ અને મળદાર ઢાંકવાનું પાણિરૂપ એકજ સાધન બતાવ્યું છે જો એનો અર્થ મુખવલ્લિકા કરવામા આવે તો બન્યારે એકી સાથે અધોવાયુ અને દીર્ઘ ઉચ્છ્વાસ આવશે ત્યારે એક જ મુખવલ્લિકા મળદાર પર લગાડવામા આવશે કે મુખ પર ? અને જો સાથે જ છીંક પણ આવશે તો તે નાક પર કેવી રીતે લગાડવામા આવશે ? કારણ કે એક મુખવલ્લિકાથી એકી સાથે બધા દાર ઢાંકી શકાતા નથી તેથી ‘પાણિણા પરિપેહિત્તા’ એવું ભગવાનનું વચન બરાબર બધ બેસશે નહિ જો એવું સમાધાન કરવા ઇચ્છો કે એક હાથની

ન્યપનેનેતિ પાણિઃ ‘પણ વ્યવહારે સ્તુતી ચ’ इत्यस्मात् ‘अशिपणाग्यो रुडायलुकौ च’ (उ० ४।१३३) इतीण्, ‘आयप्रत्ययस्य लृक् चे’-ति व्युत्पादनेन तत्र करवाचमत्तस्यैव लाभाच्च ।

નાપિ દ્વિતીયઃ, મુર્યાર્થકરકરણરૂપિધાનતાત્પર્યસ્ય નિર્ગાધેન તાત્પર્યાનુપ પત્તિરૂપલક્ષણાગીજસ્યાભાસાત્ ।

નાપિ તૃતીયઃ, મુર્યાર્થતાત્પર્યમત્ત્વેનૈયમકરેણ પાયુપિધાનસ્યાપરકરેણ મુખપ્રાણપિધાનસ્ય ચોપપત્ત્યા વ્યદ્ગ્યાર્થમુખવલ્લિકાતાત્પર્યમત્ત્વરૂપનાયા અનાવશ્યકત્વાત્, અનોચિત્યાચ । વાયુનિર્ગમનન્તર છુતે જાયમાને પાયુનિર્ગતવાયુ

આદિ વ્યવહાર હોતે હે અતઃ હસે પાણિ કહતે હે । “અશિપણાગ્યો રુડાયલુકૌ ચ” (ઉ૦ ૪।૧૩૩) હસ સૂત્રસે ‘ઈણ્’ હોતા હે ઓર ‘આય’ પ્રત્યયકા લુક્ હોતા હે । એસી વ્યુત્પત્તિ કરનેસે ‘કર’કા વાચક હી હોતા હે ।

દૂસરા ખી પક્ષ (લક્ષ્ય અર્થ માનના) ઠીક નહી હે । લક્ષ્ય અર્થ વહો માના જાતા હે જહો મુખ્ય (શાબ્દિક) અર્થ હેનેમેં કિસી પ્રકારકી બાધા આતી હો । યહો પર ‘હાથસે ઢેક કર’ એસા અર્થ કરનેમેં કોઈ બાધા નહોં આતી, હસલિપ લક્ષણા નહી હો સકતી, અતઃ યહ લક્ષ્ય અર્થ ખી નહોં હે ।

ત્રીસરા (વ્યદ્ગ્ય અર્થ માનના) ખી પક્ષ વાધિત હે । જબ પ્રધાન અર્થ હેનેસે એક હાથસે મલદાર ઢેકના ઓર દૂસરે હાથસે નાક મુખકા ઢેકના યુક્ત હે તો વ્યદ્ગ્ય અર્થ (મુખવલ્લિકાકે તાત્પર્યકી કલ્પના કરના) અનાવશ્યક ઓર અનુચિત હે । અઘોવાયુ નિકલતે હી કિસીકો છોક આને

કહે છે તે વડે બધો લેણુદેણુ વગેરેનો વહેવાર થાય છે તેથી એને ‘પાણિ’ કહે છે અશિપણાગ્યો રુડાયલુકૌ ચ (ઉ૦ ૪।૧૩૩) એ સૂત્રથી ઈણ્ થાય છે અને આય પ્રત્યયનો લુર્ક થાય છે એવી વ્યુત્પત્તિ કરવાથી કર નો વાચક જ બને છે

ખીજો પક્ષ પણ (લક્ષ્ય અર્થ માનવો) બરાબર નથી લક્ષ્ય અર્થ ત્યા માનવામા આવે છે કે ન્યા મુખ્ય (શાબ્દિક) અર્થ લેવામા કોઈ પ્રકારની બાધા આવે અહીં ‘હાથથી ઢાકીને’ એવો અર્થ કરવામા કોઈ બાધા આવતી નથી, તેથી લક્ષણા યથ શકતી નથી, એટલે એ લક્ષ્ય અર્થ પણ નથી

ત્રીજો પક્ષ (વ્યગ્ય અર્થ માનવો) પણ બાધિત છે ન્યાપ્રે પ્રધાન અર્થ લેવાથી એક હાથથી મળદાર ઢાકવું અને ખીજા હાથે નાક-મુખને ઢાકવું યુક્ત છે તો વ્યગ્ય અર્થ (મુખવલ્લિકાના તાત્પર્યની કલ્પના કરવી) અનાવશ્યક અને અનુચિત છે અઘોવાયુ નીકળતી વખતે જ કોઈને છોક આવવા લાગે તો

તાપત્તિઃ, અન્યથા પરિધાનવસ્ત્રાવૃતપોષકાવરણોપદેશસ્ય વૈયથ્યાપત્તિરિત્યુભયથાઽપિ ન દોષનિસ્તારઃ । તસ્માત્-“ આસય વા પોસય વા પાણિણા પરિપેહિતા ” ઇતિ ભગવદ્વાક્યસ્ય ‘મુખવસ્ત્રિકા કરેણૈવ ધારણીયા નતુ દોરકેણે’-ત્યર્થકલ્પન સાહસમાત્રમ્ ।

મમ તુ સૂક્ષ્મવ્યાપિસમ્પાતિમયાયુકાયાદિજીવવિરાધનાપરિહારાર્થં વદ્મુખ-વસ્ત્રિકસ્યોચ્છ્વાસાદિકાલે મુખોદ્ગતવાયુવેગેન મુખતો દોરકાવલમ્બિતતદપગમ-સમ્ભાવનાયાઃ સત્ત્વેન તન્નિવારણાય મુખવસ્ત્રિકાઽઽવૃત્તસ્યાપિ મુખસ્ય પાણિના પરિપિધાનમાવશ્યકમેવ । એવ પરિધાનવસ્ત્રાઽઽવૃત્તસ્યાપિ પોષકસ્ય પરિપિધાન વિધેયમેવ, ઉચ્છ્વાસાદીના યૌગપન્નેઽયૌગપથે વા એકેન કરેણ ગ્રાણમુખપિધાનમ્,

ફિર આવરણ કરનેકા ઉપદેશ વ્યર્થ હો જાયગા । અતએવ “ આસય વા પોસય વા પાણિણા પરિપેહિતા ” ઇસ ભગવદ્વાક્ય કા યહ અર્થ નિકાલના કિ-‘મુખવસ્ત્રિકા હાથ હી મે રાખની યાહિએ ડોરેસે મુખ પર નહીં યાધના યાહિએ,’ એસી કલ્પના કરના સાહસમાત્ર હૈ ।

હમારે મતસે સૂક્ષ્મ, વ્યાપી, સપાતિમ તથા વાયુકાય આદિ જીવોંકી વિરાધનાસે યચનેકે લિએ મુખવસ્ત્રિકા બંધી હુઈ હોને પર મી ઉચ્છ્વાસ આદિકે સમય મુખસે નિકલને વાલે વાયુકે વેગસે મુખવસ્ત્રિકાકે લિસક જાનેકી સમ્ભાવના રહતી હૈ, ઇસલિએ ડસ સમ્ભાવનાકો દૂર કરનેકે વાસ્તે મુખવસ્ત્રિકાસે આવૃત મુખકો ફિર હાથસે આવૃત કરના આવશ્યક હૈ । ઇસી પ્રકાર ચોલપટ્ટ હોને પર મી અધોવાયુકે દિપયમે સમજના યાહિએ । ઉચ્છ્વાસ આદિ યદિ ઁક હી સાય હોવેં તો ઁક હાથસે મુખ

નહિ તો આવૃતને ફરી આવરણ કરવાનો ઉપદેશ વ્યર્થ બની જશે તેથી કરીને ‘આસય વા પોસય વા પાણિણા પરિપેહિતા’ એ ભગવદ્વાક્યનો એવો અર્થ કાઢવો કે ‘મુખવસ્ત્રિકા હાથમા જ રાખવી ભેધએ, ઢોરાથી મુખ પર યાધવી ન ભેધએ’ એવી કલ્પના કરવી એ સાહસમાત્ર છે

અમારે મતે સૂક્ષ્મ, વ્યાપી, સપાતિમ તથા વાયુકાય આદિ જીવોંની વિરાધનાથી બચવાને માટે મુખવસ્ત્રિકા યાધી હોવા છતાં ઉચ્છ્વાસ આદિને સમયે મુખથી નીકળતા વાયુના વેગથી મુખવસ્ત્રિકા ખસી જવાની સંભાવના રહે છે તેથી એ સંભાવનાને દૂર કરવાને માટે મુખવસ્ત્રિકાથી કાઢેલા મુખને પણ હાથથી ઢાંકવાની આવશ્યકતા છે એજ રીતે ચોલપટ્ટ હોવા છતાં પણ અધોવાયુના વિષયમા અમલજ વિશ્લેષણ આદિ ને એકી સાથે જ થાય તો એક હાથથી

ણિસ્થિતયા પાયુવસ્ત્રિકયા પોષક પરિપિધાયે' ત્યર્થાગ્નીમારેણ સમાધાન મુશ્કમિતિ
વાચ્યમ્, સક્રુદુચરિતન્યાયપરિરોધેન તાદૃશાર્થવલ્પનાયાઃ કર્તુમશ્કયત્વાત્ ।

કિંચ તેપામયોગપત્રેડપિ પાયુપિધાયકસ્રવણ્ઢે મુલવસ્ત્રિકાત્વકલ્પન પરમ-
ભ્રાન્તિમૂલમ્, મુલપાગ્નોરૈકયામાયાત્ । અનાવૃતસ્યૈર મુલાટેરાગરણે તાત્પર્યસર્વે
પરિપિધાયેત્પત્ર પરીત્યુપસર્ગપ્રયોગસ્યાડ્ઽનર્થવ્યાપત્તિશ્ચ, અપિપૂર્વકાદપિ લ્યપ્-
પ્રત્યયસિદ્ધેઃ ।

કિંચ- 'આવૃતસ્ય પુનરાગરણ વ્યર્થમેવેતિ હેતોરનાવૃતસ્યૈવાડ્ઽવરણાર્થમયમુપ-
દેશ' इति वदतस्तत्र हस्तवस्त्रिकाधाररूपस्य मते पोषकस्य परिधानवसनानावर्णीय-
हाथके पायुवस्त्रसे मलद्वार ढक लेवेंगे, सो ठीक नहीं है । 'सकृदुचरि-
तन्याय' से ऐसी कल्पना करना शक्य नहीं है ।

અધોવાયુ ઓર છોક આદિ ણક સાથ ન મી હો તો મી અધોવાયુકી
યતના કરનેવાલે વસ્ત્રકો મુગ્ધવસ્ત્રિકા કહના મારી મૂલ હૈ, ક્યોંકિ મુલ
ઓર મલદ્વાર ંક ચીજ નહીં હૈ-દોનોં અલગ અલગ હૈં । યદિ રુલે મુલ
ચોલનેકા તાત્પર્ય હો તો 'પરિપેહિત્તા' પદમેં 'પરિ' ઉપસર્ગ વ્યર્થ હો
જાયગા, ક્યોંકિ 'અપિ' ઉપસર્ગપૂર્વક ધાતુસેં મી લ્યપ્ પ્રત્યય હોતા હૈ ।

'ढँके हुएको फिर ढाँकना वृथा ही है, इसलिए वगैर ढँके हुए
को ढँकनेके लिए यह उपदेश दिया है ।'-यदि हाथमें मुँहपत्ति
रखने वाले ऐसा कहेंगे तो यह सिद्ध हो जायगा कि उनका
मलद्वार सदा अनावृत (उघड़ा हुआ) रहता है । नहीं तो आवृतको

મુહપત્તિથી મુખ અને ળીજ હાથના પાયુવસ્ત્રથી મળદ્વાર ઢાકી લેવાશે, તો તે
ખરાખર નથી, કારણ કે સક્રુદુચરિતન્યાયથી એવી કલ્પના કરવી શક્ય નથી

અધોવાયુ અને છોક આદિ એકી સાથે ન હોય તોપણ અધોવાયુની યતના
કરનારા વસ્ત્રને મુગ્ધવસ્ત્રિકા કહેવી એ મોટી ભૂલ છે, કારણ કે મુખ અને મળદ્વાર
એક ચીજ નથી બેઉ અલગ અલગ છે બે ખુલ્લે મુખે બોલવાનું તાત્પર્ય હોય
તો પરિપેહિત્તા શબ્દમા પરિ ઉપસર્ગ વ્યર્થ થઈ જશે કારણ કે અપિ ઉપસર્ગ
પૂર્વક ધાતુથી પણ લ્યપ્ પ્રત્યય થાય છે

'ढाँकेलाने ફરીથી ઢાંકવું એ વૃથા છે, તેથી ઢાંક્યા વગરનાને ઢાંકવાને
માટે આ ઉપદેશ આપ્યો છે '-બે હાથમા મુહપત્તી રાખનાર એમ કહેશે તો
એમ' સિદ્ધ થશે કે એનું મળદ્વાર સદા અનાવૃત (ઉઘાડુ) રહે છે

તાપત્તિઃ, અન્યથા પરિધાનવસ્ત્રાવૃતપોષકાવરણોપદેશસ્ય વૈયર્થ્યાપત્તિરિત્યુભયથાઽપિ ન દોષનિસ્તારઃ । તસ્માત્-“ આસય વા પોસય વા પાણિણા પરિપેહિત્તા ” ઇતિ ભગવદ્વાક્યસ્ય ‘મુખવસ્ત્રિકા કરેણૈવ ધારણીયા નતુ દોરકેણે’-ત્યર્થકલ્પન સાહસમાત્રમ્ ।

મમ તુ સૂક્ષ્મવ્યાપિસમ્પાતિમયાયુકાયાદિજીવવિરાધનાપરિહારાર્થં વદ્મુખ-વસ્ત્રિકસ્પોચ્છ્વાસાદિકાલે મુખોદ્ગતવાયુવેગેન મુખતો દોરકાવલમ્બિતતદપગમ-સમ્ભાવનાયાઃ સત્ત્વેન તન્નિવારણાય મુખવસ્ત્રિકાઽઽવૃતત્સ્યાપિ મુખસ્ય પાણિના પરિપિધાનમાવશ્યકમેવ । એવ પરિધાનવસ્ત્રાઽઽવૃતત્સ્યાપિ પોષકસ્ય પરિપિધાન વિધેયમેવ, ઉચ્છ્વાસાદીના યોગપન્નેઽયોગપન્ને વા એકેન કરેણ ધ્રાણમુખપિધાનમ્,

ફિર આવરણ કરનેકા ઉપદેશ વ્યર્થ હો જાયગા । અતઃ “ આસય વા પોસય વા પાણિણા પરિપેહિત્તા ” ઇસ ભગવદ્વાક્ય કા યહ અર્થ નિકાલના કિ-‘મુખવસ્ત્રિકા હાથ હી મે રખની ચાહિયે ડોરેસે મુખ પર નહીં ધાધના ચાહિયે,’ એસી કલ્પના કરના સાહસમાત્ર હૈ ।

હમારે મતસે સૂક્ષ્મ, વ્યાપી, સપાતિમ તથા વાયુકાય આદિ જીવોંકી વિરાધનાસે વચનેકે લિયે મુખવસ્ત્રિકા બંધી હુઈ હોને પર મી ઉચ્છ્વાસ આદિકે સમય મુખસે નિકલને વાલે વાયુકે વેગસે મુખવસ્ત્રિકાકે લિસક જાનેકી સમ્ભાવના રહતી હૈ, ઇસલિયે ઉસ સમ્ભાવનાકો દૂર કરનેકે વાસ્તે મુખવસ્ત્રિકાસે આવૃત મુખકો ફિર હાથસે આવૃત કરના આવશ્યક હૈ । ઇસી પ્રકાર ચોલપટ્ટ હોને પર મી અધોવાયુકે વિપયમેં સમઘ્નના ચાહિયે । ઉચ્છ્વાસ આદિ યદિ ંક હી સાય હોવેં તો ંક હાથસે મુખ

નહિ તો આવૃતને કરી આવરણ કરવાનો ઉપદેશ વ્યર્થ બની જશે તેથી કરીને ‘આસય વા પોસય વા પાણિણા પરિપેહિત્તા’ એ ભગવદ્વાક્યનો એવો અર્થ કાઢવો કે ‘મુખવસ્ત્રિકા હાથમા જ રાખવી જોઈએ, દોરાથી મુખ પર બાધવી ન જોઈએ’ એવી કલ્પના કરવી એ સાહસમાત્ર છે

અમારે મતે સૂક્ષ્મ, વ્યાપી, સપાતિમ તથા વાયુકાય આદિ જીવોની વિરાધનાથી બચવાને માટે મુખવસ્ત્રિકા બાંધી હોવા છતાં ઉચ્છ્વાસ આદિને સમયે મુખથી નીકળતા વાયુના વેગથી મુખવસ્ત્રિકા ખસી જવાની સંભાવના રહે છે તેથી એ સંભાવનાને દૂર કરવાને માટે મુખવસ્ત્રિકાથી ઢાકેલા મુખને પણ હાથથી ઢાકવાની આવશ્યકતા છે એજ રીતે ચોલપટ્ટ હોવા છતાં પણ અધોવાયુના વિપયમા સમજણ ઉચ્છ્વાસ આદિ ને એકી સાથેજ થાય તો એક હાથથી

અપરેણ પાણિપિધાન વિધેયમિતિ ભાવઃ ।

પાણિનેત્યત્રૈકવચનમપિ પાણિત્વજાતાઅન્વયમિત્યસ્યેત્યુભયપાણિબોધકરણેઽપ્યનુકૂલમેવ ।

કિંચ પાણિશબ્દસ્ય મુખ્યાર્થવાધાઽમાત્રેન મુખ્યાર્થપ્રાપ્તમૂલિકા લક્ષણાપિ નાસ્તી-
કરણીયા ભવતિ । તથા ચોક્તમૂલમન્યાપિપ્રભૃતિવિવિધજીવહિંસાચારણાય સદૈવ
સદોરકમુખવલ્લિકાધારણ નૈતત્સૂત્રતો વિરુદ્ધયતે, કિન્તુ પરિપિધાયેત્પત્ર પરિશ્વ-
પ્રયોગેણ ભગવાન્ મુખવલ્લિકાપિહિતસ્યૈવ મુખસ્ય પિધાનમાવેદ્યતીત્યત્ત્વ પલ્લવિતેન ।

કેચિત્તુ-‘વિપાકસૂત્રે મૃગાપુત્રાચયને-’તત્ત્વ ણ સા મિયા દેવી તકઢ-
સગઢિય અશુરુઢેમાજીર જેણેર ભૂમિધરે તેણેર ઉવાગચ્છતિ, ઉવાગ-

और नाक ढँक ले और दूसरे हाथसे अधोवायुकी यतना करे ।

“પાણિણા” ઘટપિ એક વચન હૈ તથાપિ પાણિત્વજાતિમેં અન્વય હોનેસે
દોનોં હાથોંકા બોધક હોતા હૈ, ઇસલિખ હમારે મતકે અનુકૂલ હી હૈ ।

यहाँ ‘पाणि’ शब्दके मुख्य अर्थमें बाधा नहीं है अतः लक्षणा भी
मानने योग्य नहीं है, क्योंकि लक्षणा वहीं होती है जहाँ मुख्य अर्थ में
बाधा आती हो । इसलिय उक्त सूक्ष्म व्यापी वगैरह विविध जीवोंकी
विराधनासे बचने के वास्ते सदैव डोरा सहित मुखवल्लीका मुख पर
बाँधना इस सूत्रसे विरुद्ध नहीं है । परन्तु ‘परिपेहिता’ में ‘परि’
उपसर्गके प्रयोगसे प्रगट है कि महावीर प्रभुने मुँहपत्ति से पिहित (ढँके
हुए) मुखको पुनः पिधान करना प्रतिपादित किया है ।

कोई कोई ऐसा कहते हैं कि विपाकसूत्रमे मृगापुत्रके अध्ययनमें

મુખ અને નાક ઢાંકી લેવા અને બીજા હાથથી અધોવાયુની યતના કરવી

પાણિણા બે કે એકવચન છે તેપણુ પાણિત્વ જાતિમા અન્વય થવાથી બેઉ
હાથનોં બોધક થાય છે તેથી અમારે મતે તે શબ્દ અનુકૂળ જ છે

અહીં પાણિ શબ્દના મુખ્ય અર્થમા બાધા નથી તેથી લક્ષણા પણ માનવા
યોગ્ય નથી, કારણ કે લક્ષણા ત્યાં થાય છે કે જ્યાં મુખ્ય અર્થમા બાધા આવતી
હોય તેથી કરીને ઉક્ત સૂક્ષ્મ, વ્યાપી વગેરે વિવિધ જીવોની વિરાધનાથી બચવાને
માટે સદૈવ ડોરા સાથે મુખવલ્લિકા બાધવી એ સૂત્રથી વિરુદ્ધ નથી પરન્તુ
પરિપેહિતા અહીં પરિ. ઉપસર્ગના પ્રયોગથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મહાવીર પ્રભુએ
મુહપત્તિથી પિહિત (ઢાંકેલા) મુખને પુન પિધાન કરવાનું પ્રતિપાદિત કર્યું છે
કેઈ કેઈ એમ કહે છે કે વિપાકસૂત્રમા મૃગાપુત્રના અધ્યયનમા લખ્યું છે-

च्छित्ता चउप्पुडेण वत्थेण मुह ववमाणी भगव गोयम एव वयासि-तुम्हे-
 वि ण भते ! मुहपोत्तियाण मुह वधेह । तएण से भगव गोयमे मियाए
 देवीए एव वुत्ते समाणे मुहपोत्तियाण मुह वधइ ” इत्युक्त, तस्यायमाशयः-
 मृगापुत्र दर्शयितुं प्रवृत्ता मृगादेवी भूमिगृहद्वारोद्धाटनकाले दुर्गन्धाघ्राणवारणाय
 चतुष्पुटेन वस्त्रेण स्वमुखं ऋण्णती भगवन्तं गौतमं जगाद-हे भदन्त ! त्वमपि मुख-
 पोत्तिकया मुखं पधान, ततः स भगवान् गौतमो मृगादेव्यैः मुक्तः सन् मुखपोत्ति-
 कया मुखं धन्नाति (स्म) इति । इदमनेन सुस्पष्टं प्रतीयते-गौतमस्वामिनो मुखो-
 परि मुखवस्त्रिका बद्धा नासीत् किन्तु हस्त एव धृतेति, अत एव मृगादेवी दुर्गन्धा-
 घ्राणप्रतिवन्धाय “तुम्हेवि ण भते! मुहपोत्तियाण मुह वधेह” इति प्रार्थित-
 वतीत्याहुः। तत्र सम्पक्-उष्णमुखवायुतः सम्पातिमसूक्ष्मव्यापिजीवानां रक्षणार्थं
 ऐसा लिखा है-“तए ण सा” इत्यादि।

इसका आशय यह है कि मृगादेवी जब मृगापुत्रको आहार देनेके
 लिए भोंयरेके किवाड़ खोलने लगी तब नाकमे दुर्गन्ध आनेका निवारण
 करनेकेलिए चार पडवाला वस्त्र मुख पर बाधकर भगवान् गौतमस्वामीसे
 कहने लगी-‘हे भदन्त । आप भी मुखवस्त्रिकासे मुख बाध लीजिये’ ।
 मृगादेवीका कथन सुनकर भगवान् गौतम मुखवस्त्रिकासे मुख बाधते हैं
 (बाध लिया) । ‘इससे यह बिलकुल स्पष्ट है कि पहले गौतमस्वामीके
 मुख पर मुखवस्त्रिका नहीं बधी हुई थी, किन्तु हाथमे थी, इसीसे
 मृगादेवीने मुखवस्त्रिका बाधनेकी प्रार्थना की थी । उनका यह
 कहना ठीक नहीं है, क्योंकि मुखकी उष्ण वायुसे संपातिम, सूक्ष्म
 और व्यापी जीवोंकी रक्षा करनेके लिए तथा बाह्य वायुकायकी

‘तए ण सा’ इत्यादि ओना आशय ओ ठे ठे मृगादेवी न्यारे मृगापुत्रने आहार
 देवाने भाटे लोयराणां कमाड ओलवा लागी त्यारे नाकमा दुर्गन्ध आवती निवार
 वाने भाटे चार पडवाणु वस्त्र मुण पर गाधीने लगवा । गौतम स्वामीने कहेवा
 लागी ठे-हे भदन्त ! आप पणु मुखवस्त्रिकाथी मुण गाधी तयो मृगादेवीनु
 कथन सालणीने लगवान् गौतम मुखवस्त्रिकाथी मुण गाधे ठे (गाधी लीधु)
 आवी ओ तदन स्पष्ट थाय ठे ठे पड़ेवा गौतम स्वामीना मुण पर मुखवस्त्रिका
 गाधेदी नहोती, किन्तु हाथमा હતી, तेथी मृगादेवीओ मुखवस्त्रिका गाधवानी
 प्रार्थना करी હતી ओमनु ओ कहेवु पराणर नथी करणु ठे मुणना उष्ण वायुथी
 संपातिम, सूक्ष्म અને व्यापी જીવોની રક્ષા કરવાને भाटे तथा बाह्य वायुकायकी

અપરેણ પાણિપિધાન ત્રિધેયમિતિ ભાવઃ ।

પાણિનેત્યગ્રૈકયચનમપિ પાણિત્વજાતાન્યયત્રિસયેત્યુભયપાણિબોધકત્વે
પ્યનુકૂલમેવ ।

કિંચ પાણિશબ્દસ્ય મુર્યાર્થવાધાઽભાવેન મુર્યાર્થસાધમૂલિકા લક્ષણાપિ નાસ્તી
કરણીયા ભવતિ । તથા ચોક્તમૂક્તમન્યાપિમમૃતિત્રિધિનીરહિસાચારણ્ય સદૈવ
સદોરકમુખવલ્લિકાધારણ નૈતત્સૂત્રતો વિરુદ્ધયતે, મિન્તુ પરિપિધાયેત્યગ્ર પરિશ્વ-
મયોગેણ ભગવાન્ મુખવલ્લિકાપિહિતસ્યૈવ મુખસ્ય પિધાનમાવેદ્યતીત્યગ્ર પદ્યવિતેન ।
કેચિત્તુ-‘વિપાકસૂત્રે મૃગાપુત્રાધ્યયને-’ ‘તગ્ ણ સા મિયા દેવી તકઠ-
સગઢિય અગુરુદેમાગીર જેનેય ભૂમિધરે તેણેવ ઉવાગચ્છતિ, ઉવાગ

और नाक ढँक छे और दूसरे हाथसे अधोवायुकी यतना करे ।

“પાણિણા” ઘટ્ટપિઠક વચન હૈ તથાપિ પાણિત્વજાતિમેં અન્વય હોનેસે
દોનોં હાથોંકા બોધક હોતા હૈ, ઇસલિલ હમારે મતકે અનુકૂલ હી હૈ ।

यहाँ ‘पाणि’ शब्दके मुख्य अर्थमें बाधा नहीं है अतः लक्षणा भी
मानने योग्य नहीं है, क्योंकि लक्षणा वहीं होती है जहाँ मुख्य अर्थ में
बाधा आती हो । इसलिए उक्त सूक्ष्म व्यापी वगैरह विविध जीवोंकी
विराधनासे बचने के वास्ते सदैव डोरा सहित मुखवल्लीका मुख पर
बाँधना इस सूत्रसे विरुद्ध नहीं है । परन्तु ‘परिपेहिता’ में ‘परि’
उपसर्गके प्रयोगसे प्रगट है कि महावीर प्रभुने मुँहपत्ति से पिहित (ढँके
हुए) मुखको पुनः पिधान करना प्रतिपादित किया है ।

कोई कोई ऐसा कहते हैं कि विपाकसूत्रमे मृगापुत्रके अध्ययनमें

મુખ અને નાક ઢાંકી લેવા અને બીજા હાથથી અધોવાયુની યતના કરવી

પાણિણા એ કે એકવચન છે તોપણ પાણિત્વ જાતિમા અન્વય થવાથી એ
હાથનો બોધક થાય છે તેથી અમારે મતે તે શબ્દ અનુકૂળ જ છે

અહીં પાણિ શબ્દના મુખ્ય અર્થમા બાધા નથી તેથી લક્ષણા પણ માનવા
યોગ્ય નથી, કારણ કે લક્ષણા ત્યા થાય છે કે જ્યા મુખ્ય અર્થમા બાધા આવતી
હોય તેથી કરીને ઉક્ત સૂક્ષ્મ, વ્યાપી વગેરે વિવિધ જીવોની વિરાધનાથી બચવાને
માટે સદૈવ ડોરા સાથે મુખવલ્લિકા બાધવી એ સૂત્રથી વિરુદ્ધ નથી પરન્તુ
પરિપેહિતા અહીં પરિ ઉપસર્ગના પ્રયોગથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મહાવીર પ્રભુએ
મુહપત્તિથી પિહિત (ઢાંકેલા) મુખને પુન પિધાન કરવાનું પ્રતિપાદિત કર્યું છે
કોઈ કોઈ એમ કહે છે કે વિપાકસૂત્રમા મૃગાપુત્રના અધ્યયનમા લખ્યું છે-

चिन्ता चउप्पुडेण वत्थेण मुह उधमाणी भगव गोयम एव वयासि-तुब्भे-
वि ण भते ! मुहपोत्तियाए मुह वधेह । तण्ण से भगव गोयमे मियाए
देवीए एव वुत्ते समाणे मुहपोत्तियाए मुह उधड ” इत्युक्त, तस्यायमाशयः-
मृगापुत्र दर्शयितुं प्रवृत्ता मृगादेवी भूमिशृङ्गद्वारोद्घाटनकाले दुर्गन्धाघ्राणवारणाय
चतुष्पुटेन वस्त्रेण स्वमुखं वन्तती भगवन्तं गौतमं जगाद-हे भदन्त ! त्वमपि मुख-
पोतिकया मुखं वधान, ततः स भगवान् गौतमो मृगादेव्यैवमुक्तः सन् मुखपोति-
कया मुखं उध्नाति (स्म) इति । इदमनेन सुस्पष्टं प्रतीयते-गौतमस्वामिनो मुखो-
परि मुखवस्त्रिका बद्धा नासीत् किन्तु इस्त एव धृतेति, अत एव मृगादेवी दुर्गन्धा-
घ्राणप्रतिगन्धाय “तुब्भेवि ण भते! मुहपोत्तियाए मुह वधेह” इति प्रार्थित-
वतीत्याहुः! तन्न सम्यक्-उष्णमुखवायुतः सम्पातिमसूक्ष्मव्यापिजीवानां रक्षणार्थं

ऐसा लिखा है-“तण ण सा” इत्यादि।

इसका आशय यह है कि मृगादेवी जब मृगापुत्रको आहार देनेके
लिए भोंयरेके किवाड़ खोलने लगी तब नारुमे दुर्गन्ध आनेका निवारण
करनेकेलिए चार पडवाला वस्त्र मुख पर बांधकर भगवान् गौतमस्वामीसे
कहने लगी-‘हे भदन्त । आप भी मुखवस्त्रिकासे मुख बांध लीजिये’ ।
मृगादेवीका कथन सुनकर भगवान् गौतम मुखवस्त्रिकासे मुख बांधते हैं
(बांध लिया) । ‘इससे यह बिलकुल स्पष्ट है कि पहले गौतमस्वामीके
मुख पर मुखवस्त्रिका नहीं बंधी हुई थी, किन्तु हायमे थी, इसीसे
मृगादेवीने मुखवस्त्रिका बांधनेकी प्रार्थना की थी । उनका यह
कहना ठीक नहीं है, क्योंकि मुखकी उष्ण वायुसे संपातिम, सूक्ष्म
और व्यापी जीवोंकी रक्षा करनेके लिए तथा बाह्य वायुकायकी

‘तण ण सा’ इत्यादि अनेना आगत्य अंते के मृगादेवी व्यापरे मृगापुत्रने आहार
देवाने भाटे सोयसना कभाड भोलवा लागी त्थारे नाकभा दुर्गन्ध आवती निवार
वाने भाटे आर पडवाणु वस्त्र मुण पर गाधीने लगवा । गौतम स्वामीने कडेवा
लागी ठे-ठे सहन्त । आप पणु मुणवस्त्रिकाथी मुण गाधी त्थो मृगादेवीनु
कथन सासणीने लगवान् गौतम मुणवस्त्रिकाथी मुण गावे ठे (गाधी लीधु)
आधी अंते तद्दं स्पष्ट थाय छे ठे पडेवा गौतम स्वामीना मुण पर मुणवस्त्रिका
गाधेली नडेाती, किन्तु हाथमा छती, तेथी मृगादेवीअं मुणवस्त्रिका गाधवानी
प्रार्थना करी छती अंभनु अंते कडेवु भराणर नथी कारणे के मुणना उष्ण वायुथी
संपातिम, सूक्ष्म अने व्यापी जीवोनी रक्षा करवाने भाटे तथा बाह्य वायुकायकी

અપરેણ પાણુપિધાન ત્રિધેયમિતિ ભારઃ ।

પાણિનેત્યપ્રૈરુચનમપિ પાણિત્વજાતાઅન્વયમિત્યસ્યેત્યુભયપાણિબોધકરણે-
પ્યનુકૂલમેવ ।

કિંચ પાણિશબ્દસ્ય મુખ્યાર્થવાધાઽમાયેન મુર્યાર્થસાધમૂલિકા લક્ષણાપિ નાસ્તી
કરણીયા ભવતિ । તથા ચોક્તમૃદમવ્યાપિપ્રમૃતિત્રિવિધજીવરિંસાનારણાય સદૈવ
સદોરકમુખવલ્લિકાધારણ નૈતત્સૂત્રતો ત્રિરુદ્ધયતે, મિન્તુ પરિપિધાયેત્યપ્ર પરિશબ્દ
પ્રયોગેણ ભગવાન્ મુખવલ્લિકાપિહિતસ્યૈવ મુખસ્ય પિધાનમાવેદ્યતીત્યલ પલ્લવિતેન ।

કેચિત્તુ-‘વિપાકસૂત્રે મૃગાપુત્રાધ્યયને-’‘તાળ સા મિયા દેવી ત કહ
સગલિય અશુરુદ્દેમાગીર જેનેય ભૂમિધરે તેનેય ઉવાગચ્છતિ, ઉવાગ-

ઔર નાક ઢંક છે ઔર દસરે હાથસે અધોવાયુકી યતના કરે ।

“પાણિણ” યદ્યપિ એક વચન છે તથાપિ પાણિત્વજાતિમેં અન્વય હોનેસે
દોનોં હાથોંકા બોધક હોતા હૈ, હસલિણ હમારે મતકે અનુકૂલ હી હૈ ।

યહાં ‘પાણિ’ શબ્દકે મુખ્ય અર્થમેં વાધા નહીં હૈ અતઃ લક્ષણા બી
માનને યોગ્ય નહીં હૈ, ક્યોંકિ લક્ષણા વહીં હોતી હૈ જહાં મુખ્ય અર્થ મેં
વાધા આતી હો । હસલિણ ઉક્ત સૂક્ષ્મ વ્યાપી વગેરહ વિવિધ જીવોંકી
વિરાધનાસે યચને કે વાસ્તે સદૈવ ડોરા સહિત મુખવલ્લિકા મુખ પર
બાંધના હસ સૂત્રસે વિરુદ્ધ નહીં હૈ । પરન્તુ ‘પરિપેહિતા’ મેં ‘પરિ’
ઉપસર્ગકે પ્રયોગસે પ્રગટ હૈ કિ મહાવીર પ્રભુને મુંદપત્તિ સે પિરિત (ઢંકે
હુણ) મુખકો પુનઃ પિધાન કરના પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ।

કોઈ કોઈ એસા કહતે હૈં કિ વિપાકસૂત્રમે મૃગાપુત્રકે અધ્યયનમેં

મુખ અને નાક ઢાંકી દેવા અને બીજા હાથથી અધોવાયુની યતના કરવી

પાણિણા નો કે એકવચન છે તોપણ પાણિત્વ જાતિમા અન્વય થવાથી બેઉ
હાથનો બોધક થાય છે તેથી અમારે મતે તે શબ્દ અનુકૂળ જ છે

અહીં પાણિ શબ્દના મુખ્ય અર્થમા વાધા નથી તેથી લક્ષણા પણ માનવા
યોગ્ય નથી, કારણ કે લક્ષણા ત્યાં થાય છે કે જ્યાં મુખ્ય અર્થમા વાધા આવતી
હોય તેથી કરીને ઉક્ત સૂક્ષ્મ, વ્યાપી વગેરે વિવિધ જીવોની વિરાધનાથી બચવાને
માટે સદૈવ ડોરા સાથે મુખવલ્લિકા બાંધવી એ સૂત્રથી વિરુદ્ધ નથી પરન્તુ
પરિપેહિતા અહીં પરિ. ઉપસર્ગના પ્રયોગથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મહાવીર પ્રભુએ
મુદપત્તિથી પિહિત (ઢાંકેલા) મુખને પુનઃ પિધાન કરવાનું પ્રતિપાદિત કર્યું છે

કોઈ કોઈ એમ કહે છે કે વિપાકસૂત્રમા મૃગાપુત્રના અધ્યયનમા લખ્યું છે-

કિન્તુ દુર્ગન્ધાગ્રાણવારણોદ્દેશેનાપિ તત્પ્રાર્થના નોપપન્નતે, મુલમાત્રવન્ધને કૃતેઽપિ ગ્રાણેન્દ્રિયસ્યાઽનાવરણેન તદુદ્દેશસિદ્ધયસમ્ભવાદિતિ મુલમાત્રે વન્ધનાન્વયતાત્પર્યસ્યાનુપપન્નયા તત્સમીપવર્તિતિ ગ્રાણેઽપિ લક્ષણાવૃત્તયા તાત્પર્યમિતિ ગમ્યતે । લક્ષણાશ્રયણસ્યાઽઽવશ્યકત્વાદેવાઽઽચારાદ્ગમ્યતેઽપિ-“સે મિક્ત્વ વાઁ ડસ્તાસમાણે વા નીસાસમાણે વા કાસમાણે વા છીયમાણે વા જમાયમાણે વા ડહોણ વા વાયનિસગ્ગ વા કરેમાણે પુન્વામેવ આસય વા પોસય વા પાણિણા પરિપેહિત્તા” ઇત્યાદિપાઠઃ સગચ્છતે, તત્રાપ્યાસ્યકશબ્દે લક્ષણાશ્રયણાઽભાવે તુ પાણિનાઽઽસ્યરૂપરિપિધાને સતિ તજ્જન્યોચ્છ્વાસાદિયતનાયા ઉપપન્નાવપિ ગ્રાણજન્યોચ્છ્વાસનિઃશ્વાસસુતયતનાયા અનુપપન્નયા તેપામાગમવિરોધઃ સુસ્પષ્ટ એવ ।

લિણ મુલ વાધનેકી પ્રાર્થના કરના યુક્ત નહીં હૈ, ક્યોંકિ મુલ વાધ લેને પર મી દુર્ગન્ધકા આના નહીં રૂક સકતા, અતઃ યહાં મુલ વાંધનેકા અર્થ અયુક્ત હોનેસે મુલકે સમીપવર્તી નાસિકા વાંધનેકા તાત્પર્ય લક્ષણાસે વિદિત હોતા હૈ । લક્ષણાકા આશ્રય લેના આવશ્યક હોનેસે હી આચારાદ્ગમ્યતે “સે મિક્ત્વ વાઁ” ઇત્યાદિ પાઠ ઠીક બૈઠતા હૈ ।

વહાં પર મી યદિ ‘આસય’ (મુલ) શબ્દમેં લક્ષણાકા આશ્રય ન લિયા જાય તો હાથસે મુલ ઢંક લેને પર મુલવજન્ય ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ આદિકી યતના સમ્ભવ હો સકતી હૈ કિન્તુ ગ્રાણજન્ય ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ છીંકકી યતના નહી હો સકતી । અતઃ ડન લોગોંકે મતમેં આગમસે વિરોધ હોના સ્પષ્ટ હૈ ।

પેસવા દેવાને માટે મુખ બાધવાની પ્રાર્થના કરવી યુક્ત નથી કારણ કે મુખ બાધી દેવા છતાં દુર્ગન્ધ આવવાનું શકી શકાતું નથી એટલે અહીં મુખ બાધવાનો અર્થ અયુક્ત હોવાથી મુખની નિડટ આવેલું નાક બાધવાનું તાત્પર્ય લક્ષણાથી વિદિત થાય છે લક્ષણાનો આશ્રય લેવો આવશ્યક હોવાથી જ આચારાગ સૂત્રનો “સે મિક્ત્વ વાઁ” ઇત્યાદિ પાઠ બરાબર બધ બેસે છે

તેમા પણ બે આસય (મુખ) શબ્દમા લક્ષણાનો આશ્રય લેવામા ન આવે તો હાથથી મુખ ઢાકી લેતા મુખજન્ય ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ આદિની યતના સંભવિત થઈ શકે છે, કિંતુ ગ્રાણજન્ય ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ છીંકની યતના થઈ શકતી નથી એટલે એ લોકોના મતમા આગમથી વિરોધ થાય છે એ સ્પષ્ટ છે

વાદવાપુરુષાર્થ ચ મુલવલ્લિકાગ્ન્યનસ્ય સકરુજૈનાગમતાત્પર્યવિષયતયા
મુલવલ્લિકા વદ્ધા નાસીદિતિ કલ્પન તાગ્નિમિથ્યાત્વમિતિ સક્રુજાગમવિરુદ્ધ
ચ । इदमत्र तत्त्वम्-दुर्गन्धाग्राणमारणाय 'मुख धधेह' इति प्रार्थनाऽनुपपन्ना,
मुखेन गन्धग्रहणानुपपत्तेः, तस्मादत्र 'मुख' शब्दो न मुखमात्रपरः किन्तु यथा
'गङ्गाया घोषः' इत्यत्र गङ्गाशब्दस्य प्रवाहरूपे श्रवयाये (सुश्रवार्थे) घोषान्वय
तात्पर्यानुपपत्त्या तत्समीपवर्तिनि तीरे लक्षणादृत्त्या तात्पर्यमिति मन्यते, तथा
मुखे वद्व्या एव तस्याः पुनस्तत्रैव वन्धनार्थप्रार्थना निष्फलतया नोपपद्यते,

રક્ષા કરનેકે લિખ મુલવલ્લિકા વાંધના સબ જૈન-આગમોમે
તાત્પર્યરૂપસે વિધાન કિયા ગયા હૈ, હસલિખ 'उनके मुख पर
मुखवल्लीका नहीं बधी थी' ऐसा कहना मिथ्यात्वका ही प्रताप है और
सब शास्त्रोंसे विरुद्ध है । तात्पर्य यह है कि दुर्गन्धसे बचनेके लिए मुख
बाधनेकी प्रार्थना उचित नहीं है, क्योंकि मुखसे गन्धका ग्रहण नहीं
होता । अतएव यहाँ मुखसे केवल मुखही अर्थ नहीं है । जैसे "गंगामें
घोष (अहीरोंकी बसती) है । इस वाक्यसे ऐसा मतलब नहीं निकल
सकता कि गंगाकी बीचधारमें अहीरोंकी बसती है, क्योंकि ऐसा होना
अनुपपन्न है । अतएव जब वाक्यके मुख्य (शाब्दिक) अर्थमें बाधा आती
हो तब लक्षणासे दूसरा मतलब लेना पड़ता है कि-गंगाके किनारे अही-
रोंकी बसती है । इसीप्रकार मुखवल्लीकाका जब पहलेसे बधी हुई है तब
पुनः बाधनेकी प्रार्थना व्यर्थ पड़ती है, तथा दुर्गन्ध नाकमें न घुसने देनेके

રક્ષા કરવાને માટે મુખવલ્લિકા બાધવી એવુ બધા જૈન-આગમોમા તાત્પર્યરૂપે
વિધાન કરવામા આવ્યુ છે તેથી એમના મુખ પર મુખવલ્લિકા બાધેલી નહોતી
એમ કહેવુ એ મિથ્યાત્વનો જ પ્રતાપ છે અને બધા શાસ્ત્રોથી વિરુદ્ધ છે તાત્પર્ય
એ છે કે દુર્ગન્ધથી બચવાને માટે મુખ બાધવાની પ્રાર્થના ઉચિત નથી, કારણ કે
મુખથી ગંધનું ગ્રહણ થતુ નથી એટલે અહીં મુખથી કેવળ મુખનો જ અર્થ
થતો નથી જેમ "ગંગામા ઘોષ (આહીરોની વસતી) છે " એ વાક્યથી એવી
મતલબ નથી નીકળી શકતી કે ગંગાની વચ્ચે પાણીના પ્રવાહમા આહીરોની
વસતી છે, કેમકે એમ કહેવુ અનુપપન્ન છે એટલે કે બ્યારે વાક્યના મુખ્ય
(શાબ્દિક) અર્થમા બાધા આવે છે ત્યારે લક્ષણાથી બીજુ મતલબ લેવી પડે છે,
કે ગંગાને કિનારે આહીરોની વસતી છે એ રીતે મુખવલ્લિકા એ પહેલેથી બાધી
રાખેલી છે તો પુનઃ બાધવાની પ્રાર્થના વ્યર્થ બને છે તથા દુર્ગન્ધ ના .

કિન્નુ દુર્ગન્ધાગ્રાણવારણોદ્દેશેનાપિ તત્પ્રાર્થના નોપપન્નતે, મુલમાત્રગન્ધને કૃતેડપિ ગ્રાણેન્દ્રિયસ્યાડનાવરણેન તદુદ્દેગસિદ્ધયસમ્ભવાદિતિ મુલમાત્રે વન્ધનાન્વયતાત્પર્યસ્યાનુપપન્નયા તત્સમીપવર્તિનિ ગ્રાણેડપિ લક્ષણાત્ત્વયા તાત્પર્યમિતિ ગમ્યતે । લક્ષણાશ્રયણસ્યાડવચ્ચકૃત્વાદેવાડચારાદ્વસૂત્રેડપિ-“સે મિલ્લૂ વાં ૨ ઉસસાસ-માણે વા નીસાસમાણે વા કાસમાણે વા છીયમાણે વા જમાયમાણે વા ઉદ્દોણ વા વાયનિસગ્ગ વા કરેમાણે પુન્નામેવ આસય વા પોસય વા પાણિણા પરિપેહિત્તા” ઇત્યાદિપાઠઃ સગન્ઠતે, તત્રાપ્યાસ્યકશબ્દે લક્ષણાશ્ર-યણાડમાવે તુ પાણિનાડસ્યરુપરિપિધાને સતિ તજ્જન્યોચ્છ્વાસાદિયતનાયા ઉપ-પન્નાવપિ ગ્રાણજન્યોચ્છ્વાસનિઃશ્વાસસુતયતનાયા અનુપપન્નયા તેપામાગમવિરોધઃ સુસ્પષ્ટ એવ ।

લિણ મુલ્લ વાધનેકી પ્રાર્થના કરના યુક્ત નહીં હૈ, ક્યોંકિ મુલ્લ વાંધ લેને પર ઢી દુર્ગન્ધકા આના નહીં રુક સકતા, અતઃ યહૌ મુલ્લ વાંધનેકા અર્થ અયુક્ત હોનેસે મુલ્લકે સમીપવર્તી નાસિકા વાંધનેકા તાત્પર્ય લક્ષણાસે વિદિત હોતા હૈ । લક્ષણાકા આશ્રય લેના આવશ્યક હોનેસે હી આચારાદ્વસૂત્રકા “સે મિલ્લૂ વાં” ઇત્યાદિ પાઠ ઠીક થૈઠતા હૈ ।

વહૌ પર ઢી યદિ ‘આસય’ (મુલ્લ) શબ્દમેં લક્ષણાકા આશ્રય ન લિયા જાય તો હાથસે મુલ્લ ઢેંક લેને પર મુલ્લજન્ય ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ આદિકી યતના સમ્ભવ હો સકતી હૈ કિન્નુ ગ્રાણજન્ય ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ છોંકકી યતના નહી હો સકતી । અતઃ ઁન લોગોંકે મતમેં આગમસે વિરોધ હોના સ્પષ્ટ હૈ ।

પેસવા હેવાને માટે મુખ ગાધવાની પ્રાર્થના કરવી યુક્ત નથી કારણ કે મુખ ગાધી હેવા છતાં દુર્ગન્ધ આવવાનું શકી શકાતું નથી એટલે અહીં મુખ ગાધવાનો અર્થ અયુક્ત હોવાથી મુખની નિકટ આવેલું નાક ગાધવાનું તાત્પર્ય લક્ષણાથી વિદિત થાય છે લક્ષણાનો આશ્રય હેવો આવશ્યક હોવાથી જ આચારાગ સૂત્રને “સે મિલ્લૂ વાં” ઇત્યાદિ પાઠ ગરાગર બધ બેસે છે

તેમા પણ જો આસય (મુખ) ગન્ધમા લક્ષણાનો આશ્રય હેવામા ન આવે તો હાથથી મુખ ઢાકી હેતા મુખજન્ય ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ આદિની યતના સભવિત થઈ શકે છે, કિંતુ ગ્રાણજન્ય ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ છોંકની યતના થઈ શકતી નથી એટલે એ હેઠોના મતમા આગમથી વિરોધ થાય છે એ સ્પષ્ટ છે

વાદવાયુકાયરક્ષાર્થે ચ મુખચલિકામન્યનસ્ય સકલજૈનાગમતાત્પર્યવિષયતથા
મુખચલિકા વદ્ધા નાસીદિતિ કલ્પન તારન્મિધ્યાત્મચિન્તિત સકલગમવિરુદ્ધ
ચ । इदमत्र तत्त्वम्-दुर्गन्धाघाणप्रारणाय 'मुर यधेह' इति प्रार्थनाऽनुपपन्ना,
मुखेन गन्धग्रहणानुपपत्तेः, तस्मादत्र 'मुर' शब्दो न मुखमात्रपरः किन्तु यथा
'गङ्गाया घोषः' इत्यत्र गङ्गाशब्दस्य प्रवाहरूपे श्रव्याये (मुरयार्थे) घोषान्वय-
तात्पर्यानुपपत्त्या तत्समीपवर्तिनि तीरे लक्षणादृश्या तात्पर्यमिति मन्यते, तथा
मुखे वदद्याया एव तस्याः पुनस्तत्रैव बन्धनार्थप्रार्थना निष्फलतया नोपपद्यते,

રક્ષા કરનેકે લિખ મુખચલિકા બાંધના સય જૈન-આગમોર્મે
તાત્પર્યરૂપસે વિધાન કિયા ગયા હૈ, ઇસલિખ 'ઉનકે મુખ પર
મુખચલિકા નહીં વધી થી' એસા કહના મિથ્યાત્વકા હી પ્રતાપ હૈ ઓર
સય શાસ્ત્રોસે વિરુદ્ધ હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ દુર્ગન્ધસે બચનેકે લિખ મુખ
બાંધનેકી પ્રાર્થના ઉચિત નહીં હૈ, ક્યોંકિ મુખસે ગન્ધકા ગ્રહણ નહીં
હોતા । અતએવ યહૌ મુખસે કેવલ મુખહી અર્થ નહીં હૈ । જસે "ગંગામે
ઘોષ (અહીરોંકી વસતી) હૈ । ઇસ વાક્યસે એસા મતલબ નહીં નિકલ
સકતા કિ ગંગાકી બીચધારમે અહીરોંકી વસતી હૈ, ક્યોંકિ એસા હોના
અનુપપન્ન હૈ । અતએવ જબ વાક્યકે મુખ્ય (શાબ્દિક) અર્થમે વાધા આતી
હો તબ લક્ષણાસે દુસરા મતલબ લેના પડતા હૈ કિ-ગંગાકે કિનારે અહી-
રોંકી વસતી હૈ । ઇસીપ્રકાર મુખચલિકાકા જબ પહલેસે વધી હુઈ હૈ તબ
પુનઃ બાંધનેકી પ્રાર્થના વ્યર્થ પડતી હૈ, તથા દુર્ગન્ધ નાકમે ન ઘુસને દેનેકે

રક્ષા કરવાને માટે મુખચલિકા બાંધવી એવું બધા જૈન-આગમોમાં તાત્પર્યરૂપે
વિધાન કરવામાં આવ્યું છે તેથી એમના મુખ પર મુખચલિકા બાંધેલી નહોતી
એમ કહેવું એ મિથ્યાત્વનો જ પ્રતાપ છે અને બધા શાસ્ત્રોથી વિરુદ્ધ છે તાત્પર્ય
એ છે કે દુર્ગન્ધથી બચવાને માટે મુખ બાંધવાની પ્રાર્થના ઉચિત નથી, કારણ કે
મુખથી ગંધનું ગ્રહણ થતું નથી એટલે અહીં મુખથી કેવળ મુખનો જ અર્થ
થતો નથી જેમ "ગંગામાં ઘોષ (આહીરોની વસતી) છે" એ વાક્યથી એવી
મતલબ નથી નીકળી શકતી કે ગંગાની વચ્ચે પાણીના પ્રવાહમાં આહીરોની
વસતી છે, કેમકે એમ હોવું અનુપપન્ન છે એટલે કે બ્યારે વાક્યના મુખ્ય
(શાબ્દિક) અર્થમાં બાધા આવે છે ત્યારે લક્ષણથી બીજી મતલબ લેવી પડે છે,
કે ગંગાને કિનારે આહીરોની વસતી છે એ રીતે મુખચલિકા એ પહેલેથી બાંધી
રાખેલી છે તો પુનઃ બાંધવાની પ્રાર્થના વ્યર્થ બને છે તથા દુર્ગન્ધ નાકમાં

કિન્ન દુર્ગન્ધાગ્રાણત્રારણોદેશેનાપિ તત્પાર્થના નોપપદ્યતે, મુલમાત્રવન્ધને કૃતેડપિ ગ્રાણેન્દ્રિયસ્યાડનાવરણેન તદુદ્દેશસિદ્ધયસમ્ભવાદિતિ મુલમાત્રે વન્ધનાન્વયતાત્પર્યસ્યાનુપપત્ત્યા તત્સમીપવર્તિનિ ગ્રાણેડપિ લક્ષણાટ્ટચ્યા તાત્પર્યમિતિ ગમ્યતે । લક્ષણાશ્રયણસ્યાડવચ્યકૃત્વાદેવાડચારાદ્ગસૂત્રેડપિ-“સે મિકલૂ વા૨ ઉસ્સાસમાણે વા નીસાસમાણે વા કાસમાણે વા છીયમાણે વા જમાયમાણે વા ઉઢોણ વા વાયનિસગ્ગ વા કરેમાણે પુન્વામેવ આસય વા પોસય વા પાણિણા પરિપેહિત્તા” ઇત્યાદિપાઠઃ સગન્ઢતે, તત્રાપ્યાસ્યકશબ્દે લક્ષણાશ્રયણાડમાવે તુ પાણિનાડસ્યરૂપરિપિધાને સતિ તજ્જન્યોચ્છ્વાસાદિયતનાયા ઉપપત્તાવપિ ગ્રાણજન્યોચ્છ્વાસનિઃશ્વાસસુતયતનાયા અનુપપત્ત્યા તેપામાગમવિરોધઃ મુસ્પટ્ટ ઇવ ।

લિણ મુલ્વ વાધનેકી પ્રાર્થના કરના યુક્ત નહીં હૈ, ક્યોંકિ મુલ્વ વાધ લેને પર મી દુર્ગન્ધકા આના નહીં રુક સકતા, અતઃ યહાં મુલ્વ વાધનેકા અર્થ અયુક્ત હોનેસે મુલ્વકે સમીપવર્તી નાસિકા વાધનેકા તાત્પર્ય લક્ષણાસે વિદિત હોતા હૈ । લક્ષણાકા આશ્રય લેના આવશ્યક હોનેસે હી આત્મરાદ્ગસૂત્રકા “સે મિકલૂ વા૦” ઇત્યાદિ પાઠ ઠીક બૈઠતા હૈ ।

વહાં પર મી યદિ ‘આસય’ (મુલ્વ) શબ્દમેં લક્ષણાકા આશ્રય ન લિયા જાય તો હાથસે મુલ્વ ઢૂંક લેને પર મુલ્વજન્ય ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ આદિકી યતના સમ્ભવ હો સકતી હૈ કિન્તુ ગ્રાણજન્ય ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ છોકકી યતના નહીં હો સકતી । અતઃ ડન લોગોંકે મતમેં આગમસે વિરોધ હોના સ્પટ્ટ હૈ ।

પેસવા દેવાને માટે મુખ બાધવાની પ્રાર્થના કરવી યુક્ત નથી કારણ કે મુખ બાધી દેવા છતાં દુર્ગન્ધ આવવાનું શકી શકાતું નથી એટલે અહીં મુખ બાધવાનો અર્થ અયુક્ત હોવાથી મુખની નિકટ આવેલું નાક બાધવાનું તાત્પર્ય લક્ષણાથી વિદિત થાય છે લક્ષણાનો આશ્રય લેવો આવશ્યક હોવાથી જ આચારાગ સૂત્રનો “સે મિકલૂ વા૦” ઇત્યાદિ પાઠ બરાબર બધ બેસે છે

તેમા પણ બે આસય (મુખ) શબ્દમા લક્ષણાનો આશ્રય લેવામા ન આવે તો હાથથી મુખ ઢાકી લેતા મુખજન્ય ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ આદિની યતના સંભવિત થઈ શકે છે, કિંતુ ગ્રાણજન્ય ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ છીંકની યતના થઈ શકતી નથી એટલે એ લોડોના મતમા આગમથી વિરોધ થાય છે એ સ્પટ્ટ છે

નન્વેવ મુખવસ્ત્રિકા મયતુ વન્ધનીયા તથાપિ દોરકસ્ય વન્ધને નિવન્ધનતા ડગમતો ન લભ્યતે, તથા ચ તત્પ્રાન્તભાગેનાપિ વન્ધન મુસમ્પાદમ્, અન્મેતેન દોરકપરિગ્રહેણેતિ ચેન્ન, મુખવસ્ત્રિકાવન્ધનસ્ય શાસ્ત્રપ્રતિપાત્રતાયા સિદ્ધાયા તત્રા લ્પમેવ દોરકમપેક્ષ્ય નિરવધપ્રકારેણ તદ્વન્ધનસિદ્ધૌ સત્યા ચારિત્રમાલિન્યાપાદક-પ્રકારાન્તરાશ્રયણસ્યાનોચિત્યાત્, મુખવસ્ત્રિકાપ્રાન્તભાગેન શિરઃપચાદ્ભાગે ન્યૂનતાવશાદ્ગ્રન્થિરિહપ્રાપ્તાવુચિતાધિકૃતન્માનમ્લ્પનાયામુત્સૂત્રપ્રરૂપણાપત્તેશ્ચ ।

કિન્ચ-મુખોપરિ મુખવસ્ત્રિકાયા વન્ધન દોરકેણૈવ સમ્પ્રચિત મગવદમિમેત ચ,

પ્રશ્ન-ઉક્ત પ્રકારસે મુખ પર મુખવસ્ત્રિકા વાંધના તો સિદ્ધ થુઆ કિન્તુ ડોરા લગાકર વાંધના આગમમેં કહીં નહીં પાયા જાતા । ઇસલિય મુખવસ્ત્રિકાકે છોર (પટ્ટા) સે ખી ઉસે વાંધ સકતે હં, ડોરાકી ક્યા આવશ્યકતા હૈ ?

ઉત્તર-અનકા યહ કથન ઠીક નહીં હૈ । ક્યોંકિ જય યહ સિદ્ધ હો ચુકા કિ આગમમે મુખવસ્ત્રિકાકા વાંધના પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈ તો છોડેસે ડોરેસે નિર્દોષતાપૂર્વક વન્ધનકી સિદ્ધિ હોને પર ચારિત્રકો મલિન કરને વાલે દુસરે તરીકે કામમેં લાના અનુચિત હૈ । મુખવસ્ત્રિકાકે છોરસે, સિરકે પીઠે ન્યૂનતાકે વશસે ગાઠ ન લગા સકનેસે મુખ વસ્ત્રિકાકે ઉચિત પ્રમાણસે અધિકકી કલ્પના કરની પડેગી, ઓર એસી કલ્પના કરનેસે ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણાકા દોષ લોગેગા ।

દુસરી વાત યહ હૈ કિ ડોરેસે હી મુખ પર મુખવસ્ત્રિકા વાંધના

પ્રશ્ન-એ પ્રકારે મુખ પર મુખવસ્ત્રિકા વાંધવાનું તો સિદ્ધ થયું, પરંતુ દોરો લગાવીને વાંધવાનું આગમમાં ક્યાય મળી આવતું નથી તેથી કરીને મુખ વસ્ત્રિકાના છેડાથી પણ તેને વાંધી શકાય છે દોરાની શી આવશ્યકતા છે

ઉત્તર-એનું કથન યરાગર નથી, કારણ કે જો એ સિદ્ધ થઈ ચૂકયું કે આગમમાં મુખવસ્ત્રિકા વાંધવાનું પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યું છે તો નાના સરખા દોરાથી નિર્દોષતા-પૂર્વક વાંધનની સિદ્ધિ થતા ચારિત્રને મલિન કરનારો બીજો પ્રકાર કામમાં લેવો એ અનુચિત છે, મુખવસ્ત્રિકાના છેડાથી શિરની પાછળ ન્યૂનતાને કારણે ગાઠ ન વાંધી શકાવાથી મુખવસ્ત્રિકાને ઉચિત પ્રમાણથી વધારે (લાંબી) રાખવાની કલ્પના કરવી પડશે, અને એવી કલ્પના કરવાથી ઉત્સૂત્ર-પ્રરૂપણાનો દોષ લાગશે

બીજી વાત એ છે કે દોરાથી જ મુખ પર મુખવસ્ત્રિકા વાંધવી ઉચિત છે

લોકે હિ વન્યન ગુણેનૈવ પ્રસિદ્ધ તત્રાપિ યથાયોગ્યમેવ સૂત્રદોરકાદયસ્તદર્શમા-
દીયન્તે, યવા પુષ્પપુસ્તકવસનાદિવન્યનાર્થી યથાક્રમ મૃદુમેવ દોરકમુપાદત્તે ।

કિન્ન-સામાચારીગ્રન્થે-“મુલવલ્લિકાં પ્રતિલેખ્ય મુલે વદ્ધ્વા પ્રતિલે-
ખયતિ રજોહરણમ્” ઇત્યુક્ત દેવચન્દ્રસૂરિણાઽપિ । અત્ર મુલવલ્લિકાયા વન્ધ-
નક્રિયાકર્મત્વેન પ્રતિપાદનાત્ તદોચિત્યાચ સા દોરકરૂપમનુરૂપ્ કરણમપેક્ષત એવ ।
તત્પ્રમાન્તભાગેન ગ્રન્થિદાને તુ તત્ર કરણત્વરૂપન દેવચન્દ્રસૂરિવિરુદ્ધમયુક્ત ચ,
કર્મત્વ-કરણત્વયોર્વિરોધાત્ ।

ઉચિત હૈ ઓર યહી ચાત ભગવાનકો મી ઇષ્ટ હૈ । લોકમે કિસી વસ્તુકા
બાંધના ડોરેસે હી પ્રસિદ્ધ હૈ । ડસમેં મી યથાયોગ્ય સૂત્રકા ડોરા આદિ
બાંધનેકે કામ મેં લાયે જાતે હૈં, જૈસે ફૂલ, પુસ્તક યા કપડા બાંધને વાલે
ક્રમશઃ કોમલ ડોરેકો હી કામમેં લાતે હૈ ।

સામાચારી ગ્રન્થ મેં દેવચન્દ્રસૂરિને લિખાહૈ-“મુલવલ્લિકા પ્રતિલેખ્ય
મુલે વદ્ધ્વા પ્રતિલેખયતિ રજોહરણમ્ ।” ઇસ વાક્ય મેં મુલવલ્લિકાકો
બાંધનેરૂપ ક્રિયાકા કર્મ વતાયા હૈ ઓર વહ ઉચિત મી હૈ । ઇસલિયે વહ
(ક્રિયા) મુલવલ્લિકાકે અનુરૂપ ડોરારૂપ કરણમી અપેક્ષા રખતી હૈ ।
તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જન મુલવલ્લિકા કર્મ હૈ તત્ર કરણ મી કોઈ હોના
ચાહિયે ઓર વહ કરણ અર્થાત્ જિસસે બાંધનારૂપ ક્રિયા હોતી હૈ, ડોરા
હી હોના ચાહિયે । ગાઠ લગાનેમેં કરણત્વમી કલ્પના કરના દેવચન્દ્રસૂરિસે
વિરુદ્ધ હૈ ઓર અયુક્ત હૈ, ક્યોંકિ કર્મત્વ ઓર કરણત્વકા વિરોધ હૈ ।

અને એ જ વાત ભગવાનને પણ ઇષ્ટ છે લોકોમા કોઈ વસ્તુને બાંધવાનું કાર્ય
દોરથી જ પ્રસિદ્ધ છે તેમા પણ યથાયોગ્ય સૂત્રરને દોરે વગેરે બાંધવાના
કામમા લેવામા આવે છે, જેમકે ફૂલ, પુસ્તક યા કપડું બાંધનારા કેમશ ડોમળ
દોરાને જ કામમા લે છે

સામાચારી અથવા દેવચન્દ્રસૂરિએ લખ્યું છે “ મુલવલ્લિકા પ્રતિલેખ્ય મુલે
વદ્ધ્વા પ્રતિલેખયતિ રજોહરણમ્ ” એ વાક્યમા મુલવલ્લિકાને બાંધવારૂપ ક્રિયાનું
કર્મ બતાવ્યું છે અને તે ઉચિત પણ છે તેથી કરીને એ (ક્રિયા) મુલવલ્લિકાને
અનુરૂપ દોરારૂપ કરણની અપેક્ષા રાખે છે તાત્પર્ય એ છે કે એ મુલવલ્લિકા
કર્મ છે તો કરણ પણ હોવું જોઈએ એ એ કરણ અર્થાત્ જેવડે બાંધવારૂપ
ક્રિયા થાય છે તે દોરો જ હોવો જોઈએ ગાંઠ બાંધવામા કરણત્વની કલ્પના કરવી એ
દેવચન્દ્રસૂરિથી વિરુદ્ધ છે અને અયુક્ત છે, કારણ કે કર્મત્વ અને કરણત્વનો વિરોધ છે

નન્વેવ મુલવલ્લિકા મયતુ વન્ધનીયા તથાપિ દોરકસ્ય વન્ધને નિવન્ધનતા ડડગમતો ન લભ્યતે, તથા ચ તત્પ્રાન્તભાગેનાપિ વન્ધન મુસમ્પાદમ્, અન્ધમેતેન દોરકપરિગ્રહેણેતિ ચેન્ન, મુલવલ્લિકાવન્ધનસ્ય શાસ્ત્રપ્રતિપાત્રતાયા સિદ્ધાયા તન્ના લ્પમેવ દોરકમપેક્ષ્ય નિરવ્યવસ્થાપનાય તદ્વન્ધનસિદ્ધૌ સત્યા ચારિત્રમાલિન્યાપાદક પ્રકારાન્તરાથયણસ્યાનોચિત્યાત્, મુલવલ્લિકાપ્રાન્તભાગેન શિરઃપચ્છાદ્યાગે ન્યૂન તાવશાદ્ગન્ધિરિહમાત્સાહુચિતાધિસ્તન્માનમ્લપનાયામુત્સુત્રપ્રરૂપણાપત્તેષ્વ ।

કિન્ન-મુલોપરિ મુલવલ્લિકાયા વન્ધન દોરકેનૈવ સમુચિત મગવદમિમેત ચ,

પ્રશ્ન-ઉક્ત પ્રકારસે મુગ્ધ પર મુગ્ધવલ્લિકા વાંધના તો સિદ્ધ હુઆ કિન્તુ ડોરા લગાકર વાંધના આગમમેં કરી નહીં પાયા જાતા । ઇસલિય મુલવલ્લિકાકે છોર (પલ્લા) સે મી ઉસે વાંધ સકતે હેં, ડોરાકી વ્યા આવશ્યકતા હૈ ?

ઉત્તર-ઁનકા યદ્ કથન ઠીક નહીં હૈ । ક્યોંકિ જન યદ્ સિદ્ધ હૈ જુકા કિ આગમમે મુલવલ્લિકાકા વાંધના પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈ તો છોડેસે ડોરેસે નિર્દોષતાપૂર્વક વન્ધનકી સિદ્ધિ હોને પર ચારિત્રકે મલિન કરને વાલે દુસરે તરીકે કામમે લાના અનુચિત હૈ । મુલવલ્લિકાકે છોરસે, સિરકે પીઠે ન્યૂનતાકે વશસે ગાઠ ન લગા સકનેસે મુલ વલ્લિકાકે ઉચિત પ્રમાણસે અધિકકી કલ્પના કરની પડેગી, ઔર એસે કલ્પના કરનેસે ઉત્સુત્રપ્રરૂપણાકા દોષ લગેગા ।

દુસરી ઘાત યદ્ હૈ કિ ડોરેસે હી મુલ પર મુલવલ્લિકા વાંધન

પ્રશ્ન-એ પ્રકારે મુખ પર મુખવલ્લિકા બાધવાનું તો સિદ્ધ થયું, પરંતુ દોરો લગાવીને બાધવાનું આગમમાં ક્યાય મળી આવતું નથી તેથી કરીને મુલ વલ્લિકાના છેડાથી પણ તેને બાધી શકાય છે દોરાની શી આવશ્યકતા છે

ઉત્તર-એનું કથન બરાબર નથી, કારણ કે એ એ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું આગમમાં મુખવલ્લિકા બાધવાનું પ્રતિપાદિત બરાબર આવ્યું છે તો નાના સર દોરાથી નિર્દોષતા-પૂર્વક બાધનની સિદ્ધિ થતા ચારિત્રને મલિન કરનારો બી પ્રકાર કામમાં લેવો એ અનુચિત છે, મુખવલ્લિકાના છેડાથી શિરની પાદ ન્યૂનતાને કારણે ગાંઠ ન બાધી શકવાથી મુખવલ્લિકાને ઉચિત પ્રમાણથી વધ (લાંબી) રાખવાની કલ્પના કરવી પડશે, અને એવી કલ્પના કરવાથી ઉત્સુત્ર પ્રરૂપણાનો દોષ લાગશે

બીજી વાત એ છે કે દોરાથી જ મુખ પર મુખવલ્લિકા બાધવી ઉચિત

લોકે ઠિ વન્ધન ગુણેનૈવ પ્રસિદ્ધ તગાપિ યથાયોગ્યમેવ સૂત્રદોરકાદયસ્તદર્થમા-
દીયન્તે, યથા પુષ્પપુસ્તકગ્રસનાદિગ્ન્યનાર્થી યથાક્રમ મૃદુમેવ દોરકમુપાન્તે ।

કિન્ન-સામાચારીગ્રન્થે-“મુખવલ્લિકા પ્રતિલેખ્ય મુખે વદ્ધ્વા પ્રતિલે-
ખયતિ રજોહરણમ્” ઇત્યુક્ત દેવચન્દ્રસૂરિણાઽપિ । અત્ર મુખવલ્લિકાયા વન્ધ-
નક્રિયાકર્મત્વેન પ્રતિપાદનાત્ તદોચિત્યાચ સા દોરકરૂપમનુરૂપ કરણમપેક્ષત એવ ।
તત્પ્રાન્તભાગેન ગ્રન્થિદાને તુ તત્ર કરણત્વકલ્પન દેવચન્દ્રસૂરિવિરુદ્ધમયુક્ત ચં,
કર્મત્વ-કરણત્વયોર્વિરોધાત્ ।

ઉચિત છે ઓર ચલી ઘાત ભગવાનકો ભી ઇષ્ટ છે । લોકમે કિસી વસ્તુકા
બાંધના ઢોરેસે હી પ્રસિદ્ધ છે । ઉસમેં ભી યથાયોગ્ય સૂત્રકા ઢોરા આદિ
બાંધનેકે કામ મેં લાપે જાતે હેં, જૈસે ફલ, પુસ્તક યા કપડા બાંધને વાલે
ક્રમશઃ કોમલ ઢોરેકો હી કામમેં લાતે હેં ।

સામાચારી ગ્રન્થ મેં દેવચન્દ્રસૂરિને લિખા છે-“મુખવલ્લિકાં પ્રતિલેખ્ય
મુખે વદ્ધ્વા પ્રતિલેખયતિ રજોહરણમ્ ।” ઇસ વાક્ય મેં મુખવલ્લિકાકો
બાંધનેરૂપ ક્રિયાકા કર્મ યતાયા છે ઓર વહ ઉચિત ભી છે । ઇસલિયે વહ
(ક્રિયા) મુખવલ્લિકાકે અનુરૂપ ઢોરારૂપ કરણકી અપેક્ષા રખતી છે ।
તાત્પર્ય યહ છે કિ જત્ર મુખવલ્લિકા કર્મ છે તથ કરણ ભી કોઈ હોના
ચાહિયે ઓર વહ કરણ અર્થાત્ જિસસે બાંધનારૂપ ક્રિયા હોતી છે, ઢોરા
હી હોના ચાહિયે । ગાઠ લગાનેમેં કરણત્વકી કલ્પના કરના દેવચન્દ્રસૂરિસે
વિરુદ્ધ છે ઓર અયુક્ત છે, ક્યોંકિ કર્મત્વ ઓર કરણત્વકા વિરોધ છે ।

અને એ જ વાત ભગવાનને પણ ઇષ્ટ છે લોકોમા કોઈ વસ્તુને બાંધવાનું કાર્ય
દોરશથી જ પ્રસિદ્ધ છે તેમા પણ યથાયોગ્ય સૂત્રરેના દોરે વગેરે બાંધવાના
કામમા લેવામા આવે છે, જેમકે ફૂલ, પુસ્તક યા કપડું બાંધનારા ક્રમશઃ કોમળ
દોરાને જ કામમા લે છે

સામાચારી અથવા દેવચન્દ્રસૂરિએ લખ્યું છે “ મુખવલ્લિકા પ્રતિલેખ્ય મુખે
વદ્ધ્વા પ્રતિલેખયતિ રજોહરણમ્ ” એ વાક્યમા મુખવલ્લિકાને બાંધવારૂપ ક્રિયાનું
કર્મ બતાવ્યું છે અને તે ઉચિત પણ તે તેથી ઢરીને એ (ક્રિયા) મુખવલ્લિકાને
અનુરૂપ દોરારૂપ કરણની અપેક્ષા રાખે છે તાત્પર્ય એ છે કે જે મુખવલ્લિકા
કર્મ છે તે કરણ પણ હોવું જોઈએ અને એ કરણ અર્થાત્ જેવડે બાંધવારૂપ
ક્રિયા થાય છે તે દોરો જ હોવો જોઈએ ગાઠ બાંધવામા કરણત્વની કલ્પના કરવી એ
દેવચન્દ્રસૂરિથી વિરુદ્ધ છે અને અયુક્ત છે, કારણ કે કર્મત્વ અને કરણત્વનો વિરોધ છે

મુખવલ્લિકાગ્રન્થનાર્થે કર્ણયુગલે શસ્ત્રેણ છિદ્રકરણ તુ અતીવાઽજ્ઞાનવિનૃમ્મિતમ્, છિદ્રકરણસ્ય શાસ્ત્રાનુક્તતયા શસ્ત્રપ્રયોગસાધ્યતયા દુષ્કરતયા ચ તદપેક્ષયા નિરવગ્રત્ત્વેન દોરકાશ્રયણસ્યૈર્ચિત્તયાત્ ।

નન્વેવ દોરકાશ્રયણે સદોરમ્મુખવલ્લિકાધારકાણા ભાષણકાલે મુખોત્પતિત-જલરુપૈરાદ્રીભૂતાયા મુખવલ્લિકાયામશુચિસ્થાનતયા સમૂર્ચ્ઙિમજીવા ઉત્પદ્યેત્, હસ્તેન મુખવલ્લિકાધારણે તુ ન તયાવિધજીવોત્પત્તિસમ્ભવઃ, તથા ચ દોરકપરિગ્રહો દુરાગ્રહમાત્રમિતિ ચેન્ન, મુખોત્પન્નજલરુપાના ભગવતા જીવોત્પત્તિસ્થાનતયાઽનુક્ત-

મુખવલ્લિકા બાંધનેકે લિપ્ત-કાનોં મેં છેદ કર લેના તો બહી ભારી અજ્ઞાનતા હૈ । ક્યોંકિ સાધુપનેકે લિપ્ત કિસી અવયવકો છેદના શાસ્ત્રોં મેં નિષિદ્ધ હૈ ઓર શસ્ત્રસાધ્ય હોનેસે દુષ્કર બી હૈ । ડસકી અપેક્ષા નિર્દોષરૂપસે ડોરેકા આશ્રય લેના હી ઉચિત હૈ ।

પ્રશ્ન-ડોરેકા આશ્રય લેનેસે ડોરા સહિત મુખવલ્લિકા મુખ પર ધારણ કરનેવાલોંકી મુખવલ્લિકા ભાષણ કરતે સમય મુખસે નિકલનેવાલે પાની કે કળોંસે ગીલી હો જાયગી ઓર ગીલી હોનેસે અશુચિસ્થાન હો જાનેકે કારણ વહાં સમૂર્ચ્ઙિમ જીવોંકી ઉત્પત્તિ હોગી । હાથમેં મુખવલ્લિકા ધારણ કરનેસે સમૂર્ચ્ઙિમ જીવોંકી ઉત્પત્તિ નહી હો સકતી । હસલિપ્ત ડોરાકા ગ્રહણ કરના દુરાગ્રહમાત્ર હૈ ।

ઉત્તર-એસા કહના ઉચિત નહીં હૈ । ક્યોંકિ મુખસે નિકલને વાલે જલકે કળોંકો ભગવાનને જીવોત્પત્તિકા સ્થાન નહીં બતાયા હૈ । એસા બી

મુખવલ્લિકા બાધવાને માટે કાનમા છિદ્ર પહાવી લેવા એ તો ભારે અજ્ઞાનતા છે, કારણ કે સાધુપણને માટે કેઇ અવયવને છેદવું શાસ્ત્રમા નિષિદ્ધ છે અને શસ્ત્રસાધ્ય હોવાથી દુષ્કર પણ છે એને બદલે નિર્દોષ રૂપે દોરાનો આશ્રય લેવો જ ઉચિત છે

પ્રશ્ન-દોરાનો આશ્રય લેવાથી દોરા-સહિત મુખવલ્લિકા મુખ પર ધારણ કરનારાઓની મુખવલ્લિકા બાધણ કરતી વખતે મુખમાથી નીકળતા પાણીના કણોથી ભીની થઇ જશે અને ભીની થવાથી અશુચિસ્થાન થઇ જવાને કારણે ત્યાં સમૂર્ચ્ઙિમ જીવોની ઉત્પત્તિ થશે હાથમા મુખવલ્લિકા ધારણ કરવાથી સમૂર્ચ્ઙિમ જીવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી તેથી કરીને દોરાનું ગ્રહણ કરવું એ દુરાગ્રહ થાય છે

ઉત્તર-એમ કહેવું ઉચિત નથી, કારણ કે મુખથી નીકળતા જળના કણોને ભગવાને જીવોત્પત્તિનું સ્થાન બતાવ્યું નથી, એમ પણ ન કહી શકાય

त्वात् । न चैतेषां जलकणानां खेलागतयाऽशुचिस्थानतया वा जीवोत्पत्तिस्थानत्व-
प्रतीयत इति वाच्यम्, तत्र खेलाशताप्रतीतेर्भ्रान्तिमूलकत्वात् । वैद्यकशास्त्रे हि
खेलस्य मुखजलकणानां च भेदः सुस्पष्टः, तथाहि खेलशब्दः श्लेष्मण्यर्थे वर्तते,
आमाशयो, हृदय, कण्ठः, शिरः, सन्ध्याश्चैतानि श्लेष्मणः स्थानानि, तथाचोक्त-
भावप्रकाशे-

“आमाशयेऽथ हृदये, कण्ठे शिरसि सन्धिषु ।

स्थानेष्वेषु मनुष्याणां, श्लेष्मा तिष्ठत्यनुक्रमात् ॥” इति,

अस्य स्वरूप धर्माधोक्ताः सुश्रुतसहिताया यथा-

“श्लेष्मा श्वेतो गुरुः स्निग्धः, पिच्छलः शीत एव च ।

मधुरस्त्वविदग्धः स्याद्, विदग्धो रत्नणः स्मृतः ॥” इति,

नहीं कहना चाहिए कि वे जलकण खेलके अश हैं, इसलिए अशुचिस्थान
हैं और अशुचिस्थान होनेसे जीवोत्पत्तिके स्थान हैं । क्योंकि उन जल-
कणोंको खेल (कफ) का अश समझना भ्रान्तिमूलक है । ‘खेल’ शब्दका
अर्थ श्लेष्म है । आमाशय, हृदय, कण्ठ, शिर और सन्धियाँ श्लेष्मके स्थान
हैं । भावप्रकाश में लिखा है-

आमाशयेऽथ हृदये, कण्ठे शिरसि सन्धिषु ।

स्थानेष्वेषु मनुष्याणां, श्लेष्मा तिष्ठत्यनुक्रमात् ॥ १ ॥

अर्थात्-“आमाशय, हृदय, कण्ठ, शिर और सन्धिभाग, इन
स्थानों में मनुष्यों को अनुक्रम से कफ रहता है ।”

सुश्रुतसहितामें श्लेष्मका स्वरूप और गुण इस प्रकार बनाये हैं-

हे ओं जलकण खेल (कफ) ना अशरूप होय छे अने तेथी अशुचिस्थान
छे अने अशुचिस्थान होवाथी जीवोत्पत्तिना स्थान छे ओं जलकणोभा कहेना
अश समझवो ओं भ्रान्तिमूलक छे खेल शब्दना अर्थ श्लेष्म छे आमाशय,
हृदय, कण्ठ, शिर अने सन्धि ओं श्लेष्मनु स्थान छे भावप्रकाशभा लभ्यु छे हे-

आमाशयेऽथ हृदये, कण्ठे शिरसि सन्धिषु ।

स्थानेष्वेषु मनुष्याणां, श्लेष्मा तिष्ठत्यनुक्रमात् ॥

अर्थात्-“आमाशय हृदय कण्ठ शिर अने सन्धिभाग ओं स्थानोभा मनुष्योने
अनुक्रमथी कफ रहे छे ”

सुश्रुतनहिताभा श्लेष्मनु स्वरूप अने गुण आ प्रकाशे बताव्या छे -

१ विदग्ध-पका या जला हुआ ।

મુખવલ્લિકામન્ધનાર્થે કર્ણયુગલે ગત્ત્રેણ છિદ્રકરણ તુ અતીવાઽજ્ઞાનવિનૃમ્મિતમ્, છિદ્રકરણસ્ય શાસ્ત્રાનુક્તતયા ગત્ત્રમયોગસાધ્યતયા દુષ્કરતયા ચ તદપેક્ષયા નિરગત્ત્વેન દોરકાશ્રયણસ્યૈર્ગોચિત્વાત્ ।

નન્વેવ દોરકાશ્રયણે સદોરકમુખવલ્લિકાધારકાણા ભાષણકાલે મુખોત્પતિત જલકળૈરાદ્રીભૂતાયા મુખવલ્લિકાયામશુચિસ્થાનતયા સમૂર્ચ્છિમજીવા ઉત્પદ્યેન્, હસ્તેન મુખવલ્લિકાધારણે તુ ન તથાધિજીવોત્પત્તિસમ્ભવઃ, તથા ચ દોરકપરિગ્રહો દુરાગ્રહમાત્રમિતિ चेन्न, મુખોત્પન્નજલકળાના ભગવતા જીવોત્પત્તિસ્થાનતયાઽનુક્ત

મુખવલ્લિકા ચાંધનેકે लिए—કાનોં મેં छेद कर लेना तो बड़ी भारी अज्ञानता है । क्योंकि साधुपनेके लिए किसी अवयवको छेदना शास्त्रों में निषिद्ध है और शस्त्रसाध्य होनेसे दुष्कर भी है । उसकी अपेक्षा निर्दोषरूपसे डोरेका आश्रय लेना ही उचित है ।

પ્રશ્ન—ડોરેકા આશ્રય લેનેસે ડોરા સહિત મુખવલ્લિકા મુખ પર ધારણ કરનેવાલોંકી મુખવલ્લિકા ભાષણ કરતે સમય મુખસે નિકલનેવાલે પાની કે કળોંસે ગીલી હો જાયગી ઓર ગીલી હોનેસે અશુચિસ્થાન હો જાનેકે કારણ વહાં સમૂર્ચ્છિમ જીવોંકી ઉત્પત્તિ હોગી । હાથમેં મુખવલ્લિકા ધારણ કરનેસે સમૂર્ચ્છિમ જીવોંકી ઉત્પત્તિ નહીં હો સકતી । હસલિએ ડોરાકા ગ્રહણ કરના દુરાગ્રહમાત્ર હૈ ।

ઉત્તર—એસા કરના ઉચિત નહીં હૈ । કયોંકિ મુખસે નિકલને વાલે જલકે કળોંકો ભગવાને જીવોત્પત્તિકા સ્થાન નહીં બતાયા હૈ । એસા બી

મુખવલ્લિકા બાધવાને માટે કાનમા છિદ્ર પકાવી લેવા એ તો ભારે અજ્ઞાનતા છે, કારણ કે સાધુપણને માટે કેહાં અવયવને છેદવું શાસ્ત્રમા નિષિદ્ધ છે અને શસ્ત્રસાધ્ય હોવાથી દુષ્કર પણ છે એને બદલે નિર્દોષ રૂપે દોરાને આશ્રય લેવો જ ઉચિત છે

પ્રશ્ન—દોરાને આશ્રય લેવાથી દોરા-સહિત મુખવલ્લિકા મુખ પર ધારણ કરનારાઓની મુખવલ્લિકા બાધણ કરતી વખતે મુખમાથી નીકળતા પાણીના કણોથી લીની થઇ જશે અને લીની થવાથી અશુચિસ્થાન થઇ જવાને કારણે ત્યાં સમૂર્ચ્છિમ જીવોની ઉત્પત્તિ થશે હાથમા મુખવલ્લિકા ધારણ કરવાથી સમૂર્ચ્છિમ જીવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી તેથી કરીને દોરાનું ગ્રહણ કરવું એ દુરાગ્રહ થાય છે

ઉત્તર—એમ કહેવું ઉચિત નથી, કારણ કે મુખથી નીકળતા જળના કણોને લગવાને જીવોત્પત્તિનું સ્થાન બતાવ્યું નથી, એમ પણ ન કહી શકાય

त्वात् । न चैतेषां जलकणानां खेलगतयाऽशुचिस्थानतया वा जीवोत्पत्तिस्थानत्व
प्रतीयत इति वाच्यम्, तत्र खेलगतताप्रतीतेर्भ्रान्तिमूलकत्वात् । वैद्यकशास्त्रे हि
खेलस्य मुखजलकणानां च भेदः सुस्पष्टः, तथाहि खेलशब्दः श्लेष्मण्यधे वर्तते,
आमाशयो, हृदय, कण्ठ, शिरः, सन्धियथैतानि श्लेष्मणः स्थानानि, तथाचोक्त
भावप्रकाशः—

“आमाशयेऽथ हृदये, कण्ठे शिरसि सन्धिषु ।

स्थानेष्वेषु मनुष्याणां, श्लेष्मा तिष्ठत्यनुक्रमात् ॥” इति,

अस्य स्वरूप धर्माद्योक्ताः सुश्रुतसहिताया यथा—

“श्लेष्मा श्वेतो गुरुः क्षिणः, पिच्छलः शीत एव च ।

मधुरस्त्वविदग्धः स्याद्, विदग्धो लवणः स्मृतः ॥” इति,

नहीं कहना चाहिए कि वे जलकण खेलके अश हैं, इसलिए अशुचिस्थान
हैं और अशुचिस्थान होनेसे जीवोत्पत्तिके स्थान हैं । क्योंकि उन जल-
कणोंको खेल (कफ) का अश समझना भ्रान्तिमूलक है । ‘खेल’ शब्दका
अर्थ श्लेष्म है । आमाशय, हृदय, कण्ठ, शिर और सन्धियाँ श्लेष्मके स्थान
हैं । भावप्रकाश में लिखा है—

आमाशयेऽथ हृदये, कण्ठे शिरसि सन्धिषु ।

स्थानेष्वेषु मनुष्याणां, श्लेष्मा तिष्ठत्यनुक्रमात् ॥ १ ॥

अर्थात्—“आमाशय, हृदय, कण्ठ, शिर और सन्धिभाग, इन
स्थानों में मनुष्यों को अनुक्रम से कफ रहता है ।”

सुश्रुतसहितामें श्लेष्मका स्वरूप और गुण इस प्रकार बताये हैं—

हे मेरे ब्रह्मण्य जेल (कफ) का अश रूप होय छे अने तेथी अशुचि-स्थान
छे अने अशुचि-स्थान होवाथी जीवोत्पत्तिना स्थान छे मेरे ब्रह्मण्योमा कफने
अश समझवो मे भ्रान्तिमूलक छे खेल शब्दने अर्थ श्लेष्म छे आमाशय,
हृदय, कण्ठ, शिर अने सन्धि मे श्लेष्मनु स्थान छे भावप्रकाशमा लख्यु छे हे—

आमाशयेऽथ हृदये, कण्ठे शिरसि सन्धिषु ।

स्थानेष्वेषु मनुष्याणां, श्लेष्मा तिष्ठत्यनुक्रमात् ॥

अर्थात्—“आमाशय हृदय कण्ठ शिर अने सन्धिभाग मे स्थानोमा मनुष्योने
अनुक्रमथी कफ रहे छे ”

सुश्रुतसहितामा श्लेष्मनु स्वरूप अने गुण आ प्रकारे बताव्या छे—

१ विदग्ध-पका या जला हुआ ।

મુખજલસ્ય તુ રસનામૂલ તદગ્રભાગશ્રેતિદ્વયમુત્પત્તિસ્થાનમ્, इदं च चर्वित-
 स्यान्नस्य पिण्डीभवने कण्ठनलिकयाऽधोनयने पाचने च निमित्तम् । अत एव
 योगचिन्तामणौ प्रथमाध्याये-

“ रसाऽष्टदमासमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः ।

इत्थुत्वा कस्य धातोः किं मलम् ? इति प्रदर्शयितुं पुनरभिहितम्-

“ जिह्वानेत्रકપોલાના જલ પિત્ત ચ રક્તમ્, ” इत्यादि ।

શ્લેષ્મા શ્વેતો ગુરુ. સ્નિગ્ધઃ પિચ્છલઃ શીત एव च ।

મધુરસ્ત્રવિદગ્ધઃ સ્યાદ્, વિદગ્ધો લવણઃ સ્મૃતઃ ॥૧

અર્થાત્-શ્લેષ્મ (કફ) સફેદ, ગુરુ, ચિકના, પિચ્છલ ઓર શીત
 હોતા હૈ । નહીં જલા હુઆ યા કઢા કફ મધુર હોતા હૈ ઓર પકા યા
 જલા હુઆ નમકીન હોતા હૈ ।

મુખજલકે કેવલ દો ઉત્પત્તિસ્થાન હૈન-(૧) જિહ્વાકા મૂલ ઓર (૨)
 જિહ્વાકા અગ્રભાગ । યહ મુખજલ ચવાયે હુએ અન્નકો પિણ્ડ બનાને તથા
 કણ્ઠકી નલીકે નીચે લેજાને તથા પચાનેકા કારણ હૈ । હસીસે યોગ-
 ચિન્તામણિ ગ્રન્થકે પ્રથમ અધ્યાયમે “રસાઽષ્ટદમાસમેદોઽસ્થિમજ્જાશુક્રાણિ
 ધાતવઃ.” એસા કહ કર કિસ ધાતુકા કયા મલ હૈ, સો બતાનેકે લિએ
 ફિર કહા હૈ-“જિહ્વાનેત્રકપોલાના, જલ પિત્ત ચ રક્તમ્” । અર્થાત્

શ્લેષ્મા શ્વેતો ગુરુ સ્નિગ્ધ. પિચ્છલ. શીત एव च ।

મધુરસ્ત્રવિદગ્ધઃ સ્યાદ્ વિદગ્ધો લવણ. સ્મૃતઃ ॥

અર્થાત્-“ શ્લેષ્મ (કફ) સફેદ, ગુરુ, ચિકના, પિચ્છલ, અને શીત હોય છે
 નહિ બળેલો યા કઢો કફ મધુર હોય છે અને પાકો યા બળેલો કફ ખારો
 હોય છે ■

મુખજળના માત્ર બે ઉત્પત્તિ સ્થાન હોય છે (૧) જીભાનું મૂળ અને
 (૨) જીભા (જીભા)નો અગ્રભાગ એ મુખજળ આવેલા અન્નનો પિંડ બનાવવાનું
 તથા કઠની નળીની નીચે લઈ જવાનું તથા પચાવવાનું કારણ છે તેથી યોગ
 ચિન્તામણિ ગ્રંથના પ્રથમ અધ્યાયના રસાઽષ્ટદમાસમેદોઽસ્થિમજ્જાશુક્રાણિ ધાતવઃ.
 એમ કહીને કઈ ધાતુનો કયો મળ છે તે બતાવવાને માટે પછી કહ્યું છે કે
 જિહ્વાનેત્રકપોલાના જલ પિત્ત ચ રક્તમ્ । અર્થાત્-જીભ નેત્ર અને ગાલનું જલ

જિહ્વાનેત્રકપોલાના જલ રસધાતોર્મલ, રક્તક પિત્ત રુધિરસ્ય મલમિતિ તદર્થઃ । इत्थं जिह्वाकपोलदेशे जायमानं जलं मुखजलं, तदीयकणिका एव भाषणकाले कदाचिद् बहिरुत्पतन्तीति विशदीभ्यति, श्लेष्मा तु न कस्यचिद् धातोर्मलः, स हि दोषत्रयान्तःपातित्वाच्चत्स्वरूपम्, अत एव योगचिन्तामणौ प्रथमाध्याये धातुमलतः पृथक्कृत्य दोषत्रयोपादानं कृतं, यथा शारीरकप्रकरणे—

“ कलाः सप्ताशयाः सप्त, धातवः सप्त तन्मलाः ।

सप्तोपधातवः सप्त, त्वचः सप्त प्रकीर्त्तिताः ॥ ૧ ॥

त्रयो दोषा नवशत, स्नायूना सन्धयस्तथा ।

दशाधिकं च द्विंशતમસ્થના ચ દ્વિશત મતમ્ ॥ ૨ ॥

સપ્તોચર મર્મશત, શિરાઃ સપ્તશત તથા ।

ચતુર્વિંશતિરારયાતા, ધમન્યો રસત્રાહિકાઃ ॥ ૩ ॥

માસપેશ્યઃ સમારયાતા, તૃણા પશ્ચશત યુધૈઃ ।

સ્ત્રીણા ચ વિંશત્યધિકાઃ, ઋણરાશ્ચૈવ પોહશ ॥ ૪ ॥

નૃદેહે દશ રન્ત્રાણિ, નારીદેહે ત્રયોદશ ।

एतत्समासतः प्रोक्तं, विस्तरेणानुनोच्यते ॥ ૫ ॥ ” इति ।

જીભ, નેત્ર ઓર ગાલકા જલ રસધાતુકા મલ હૈ તયારજક પિત્ત રુધિરકા મલ હૈ । इसप्रकार जीभ और गालोमें उत्पन्न होनेवाला जल मुखका जल कहलाता है और उसीकी कणिका भाषण करते समय कभी-कभी बाहर निकल जाती है, यह बात स्पष्ट है । श्लेष्मा किसी धातुका मल नहीं है, वह तीन दोषोंमेंसे एक दोष है, इसीसे योगचिन्तामणिमें धातु-ओंके मलोंसे पृथक् करके तीन दोष अलग बताये हैं, देखो शारीरक प्रकरण “कलाः सप्ताशयाः” इत्यादि श्लोक ५ ।

રસ ધાતુનો મલ છે તથા રજક પિત્ત રુધિરનો મલ છે એ રીતે જલ અને ગાલમા ઉત્પન્ન થનારું જલ મુખનું જલ ઝડવાય છે અને તેની કણિકાઓ ભાષણ કરતી વખતે ડોઘ-ડોઘ વાર બહાર નીકળી જાય છે તે વાત સ્પષ્ટ છે શ્લેષ્મા ડોઘ ધાતુનો મલ નથી, તે ત્રણ દોષોમાનો એક દોષ છે તેવી યોગચિન્તા મણિમા ધાતુઓના મલોથી જૂદા પાડીને ત્રણ દોષ અલગ બતાવેલા છે જુઓ શારીરક પ્રકરણ “કલા સપ્તાશયાઃ” ઇત્યાદિ શ્લોક ૫

મુલજલસ્ય તુ રસનામૂલ તદગ્રભાગથેતિદ્વયમુત્પત્તિસ્થાનમ્, इदं च वर्तित
 स्यान्नस्य पिण्डीभरणे कण्ठनलिकयाऽधोनयने पाचने च निमित्तम् । अत एव
 योगचिन्तामणौ प्रथमाध्याये-

“ रसाऽष्टदमासमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः ।

इत्युक्त्वा कस्य धातोः किं मलम् ? इति प्रदर्शयितुं पुनरभिहितम्-

“ जिह्वानेत्रकपोलानां जलं पित्तं च रક્तामम्, ” इत्यादि ।

श्लेष्मा श્વેતો ગુરુઃ સ્નિગ્ધઃ પિચ્છલઃ શીત એવ ચ ।

મધુરસ્ત્વવિદગ્ધઃ સ્યાદ્, વિદગ્ધો લવણઃ સ્મૃતઃ ॥૧

અર્થાત્-શ્લેષ્મ (કફ) સફેદ, ગુરુ, ચિકના, પિચ્છલ ઓર શીત
 હોતા હૈ । નહીં જલા હુઆ યા કઢા કફ મધુર હોતા હૈ ઓર પકા યા
 જલા હુઆ નમકીન હોતા હૈ ।

મુલજલકે કેવલ દો ઉત્પત્તિસ્થાન હૈ-(૧) જિહ્વાકા મૂલ ઓર (૨)
 જિહ્વાકા અગ્રભાગ । યહ મુલજલ ચવાયે હુઅ અન્નકો પિણ્ડ બનાને તથા
 કણ્ઠકો નલીકે નીચે લેજાને તથા પચાનેકા કારણ હૈ । હસીસે યોગ
 ચિન્તામણિ ગ્રન્થકે પ્રથમ અધ્યાયમેં “રસાષ્ટદમાસમેદોઽસ્થિમજ્જાશુક્રાણિ
 ધાતવઃ” એસા કહ કર કિમ ધાતુકા કયા મલ હૈ, સો બતાનેકે લિપ્
 ફિર કહા હૈ-“જિહ્વાનેત્રકપોલાના, જલ પિત્ત ચ રક્તકમ્” । અર્થાત્

શ્લેષ્મા શ્વેતો ગુરુઃ સ્નિગ્ધઃ પિચ્છલઃ શીત એવ ચ ।

મધુરસ્ત્વવિદગ્ધઃ સ્યાદ્ વિદગ્ધો લવણઃ સ્મૃતઃ ॥

- અર્થાત્-“ શ્લેષ્મ (કફ) સફેદ, ગુરુ, ચિકના, પિચ્છલ, અને શીત હોય છે
 નહિ બળેલો યા કઢો કફ મધુર હોય છે અને પાકો યા બળેલો કફ ખારો
 હોય-છે ”

મુખજળના માત્ર બે ઉત્પત્તિ સ્થાન હોય છે (૧) જિહ્વાનું મૂળ અને
 (૨) જિહ્વા (જીભ)નો અગ્રભાગ એ મુખજળ આવેલા અન્નનો પિંડ બનાવવાનું
 તથા કઠની નળીની નીચે લઇ જવાનું તથા પચાવવાનું કારણ છે તેથી યોગ
 ચિન્તામણિ ગ્રન્થના પ્રથમ અધ્યાયના “રસાષ્ટદમાસમેદોઽસ્થિમજ્જાશુક્રાણિ ધાતવઃ”
 એમ કહીને કઈ ધાતુનો કયો મળ છે તે બતાવવાને માટે પછી કહ્યું છે કે
 જિહ્વાનેત્રકપોલાનાં જલ પિત્ત ચ રક્તકમ્ । અર્થાત્-જિહ્વા નેત્ર અને ગાલનું જલ

શબ્દાનુપાદાનાત્ । વસ્તુતસ્તુ નિષ્ઠીવનશબ્દસ્ય ભાવલ્યુહન્તતયા પ્રક્ષેપનાત્મકનિ-
રસનક્રિયાવાચિત્વ યુક્તમ્, અતएव—

“રક્તનિષ્ઠીવન દાહો, મોહશ્ચર્દન-વિભ્રમૌ ।

પ્રલાપઃ પિટિકા તૃષ્ણા, રક્તપ્રાપ્તે જ્વરે તૃણામ્ ॥ ” ઇતિ,

રક્તજ્વરલક્ષણ પ્રતિપાદયતા માધવનિદાનકૃતા નિર્ગમનેઽપ્યર્થે નિષ્ઠીવ-
નશબ્દઃ પ્રયુક્તઃ । કવલીકૃતસ્ય દ્રવ્યસ્ય મુખાન્નિરસનેઽપિ નિષ્ઠીવનત્વમુક્ત,
ભાવપ્રકાશે યથા—

“વાતપિત્તકફત્રસ્ય દ્રવ્યસ્ય કવલે મુલે ।

અર્થે નિઃસિપ્ય સચર્વ્ય, નિષ્ઠીવેત્ કવલે વિધિઃ ॥ ” ઇતિ,

તિબ્બઅકબ્બરાલ્ખે વૈદ્યગ્રન્થે પञ्ચમાધ્યાયે પ્રથમપ્રકરણેઽપિ જિહ્વામૂલતો

નિષ્ઠીવનકા વાસ્તવિક અર્થે હૈ ક્ષેપણ કરના, યા ત્યાગના । ઇસીસે ‘માધ
વનિદાન’ કર્તાને રક્તજ્વર કે લક્ષણ બતાવે સમય નિકલનેકે અર્થમે
નિષ્ઠીવન શબ્દકા પ્રયોગ ક્રિયા હૈ—

રક્તનિષ્ઠીવન દાહો, મોહશ્ચર્દનવિભ્રમૌ ।

પ્રલાપઃ પિટિકા તૃષ્ણા, રક્તપ્રાપ્તે જ્વરે તૃણામ્ ॥ ૧ ॥

ભાવપ્રકાશમે કૌર (કવલ)કે બાહર નિકાલનેકો નિષ્ઠીવન કહા હૈ—
“વાતપિત્ત” ઇત્યાદિ,

“તિબ્બ અકબ્બર” નામક યૂનાની વૈદ્યક ગ્રન્થમેં ખી જિહ્વાકે મૂલસે
મુખજલકી ઉત્પત્તિ સ્પષ્ટરૂપસે બતાઈ ગઈ હૈ “જીભકી જડમે એક
માસકા લોથડા હૈ જિસમેસે લુઆબ ઓર મુખકા પાની નિકલતા હૈ ઓર
જીભકો તર રખતા હૈ ઓર જાનેકી ચીજોમે મિલા કરતા હૈ ।” તથા

અર્થ છે—ક્ષેપણ કરવુ યા ત્યાગવુ તેથી ‘માધવનિદાન’ કર્તાએ રક્તજ્વરના
લક્ષણો જતાવતી વખતે નીકલવાના અર્થમા નિષ્ઠીવન શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે

રક્તનિષ્ઠીવન દાહો, મોહશ્ચર્દનવિભ્રમૌ ।

પ્રલાપઃ પિટિકા તૃષ્ણા, રક્તપ્રાપ્તે જ્વરે તૃણામ્ ॥ ૧ ॥

ભાવપ્રકાશમા ડોળીયાનુ બહાર નીકાળવુ એને નિષ્ઠીવન કહેલ છે —
વાતપિત્ત” ઇત્યાદિ

“તિબ્બ અકબ્બર” નામક યૂનાની વૈદ્યક ગ્રન્થમા પણ જીહ્વાના મૂલમાથી
મુખજલની ઉત્પત્તિ સ્પષ્ટરૂપે જતાવી છે “જીભના મૂળમા માસનો લોથો છે
જેમાથી લુઆબ અને મુખનુ પાણી નીકળે છે અને જીભને તર રાખે છે અને

एव च मुखजलस्य खेलतो भेदः स्पष्ट एव । न च खेलशब्दस्य निष्ठीवनार्थक-
तया निष्ठीवनात्मके मुखजले खेलशब्दप्रवृत्त्या तस्यापि जीवोत्पत्तिस्थानत्व
दुर्वारमेवेति वाच्यम्, निष्ठीव्यते=निरस्यते=प्रक्षिप्यते यत्तन्निष्ठीवनमिति 'नि'पू-
र्वकात् 'ष्ठीवु निरसने' इति धातोर्गङ्गुल्कात् कर्मणि ल्युटि निष्पन्नस्य निष्ठीव-
नशब्दस्य योगेन मुखनिर्गतपदार्थमाने प्रयोगो भवति, एव च निष्ठीवनशब्दस्यैव
प्रक्षिप्तखेलार्थकत्वं सिध्यति न तु खेलशब्दस्य निष्ठीवनार्थकत्वम्, तथा च
मुखनिर्गतजलरूपेषु न जीवोत्पत्तिसिद्धिः, जीवोत्पत्तिस्थानपरिगणने निष्ठीवन-

इस प्रकार स्पष्ट है कि मुखका जल श्लेष्मसे भिन्न है ।

प्रश्न—‘खेल’ शब्दका अर्थ ‘थूक’ है, और थूक तथा मुखजल एक ही है । अतः मुखजलमें खेल शब्दकी प्रवृत्ति होनेसे वह जीवोत्पत्तिका स्थान होगा ही ।

उत्तर—ऐसा कहना ठीक नहीं है । क्योंकि ‘निष्ठीवन’ शब्द ‘नि’-
उपसर्गपूर्वक ‘ष्ठीवु निरसने’ धातुसे बना है । अतः मुखसे निकलने
वाला कोई भी पदार्थ निष्ठीवन कहलाता है । इससे यह सिद्ध होता है
कि त्यागा हुआ खेल आदि निष्ठीवन कहला सकता है किन्तु निष्ठीवन
‘खेल’ नहीं कहला सकता । इसलिए मुखसे निकलने वाले जलकणोंमें
जीवोत्पत्तिकी सिद्धि नहीं होती, क्योंकि जीवोत्पत्तिके स्थानोंमें ‘निष्ठी
वन’ शब्द नहीं दिया है । वास्तवमें निष्ठीवन शब्द भावल्युद्भूत होनेसे
प्रक्षेपणरूप निरसन क्रियाका वाची है, ऐसा मानना युक्त है । अर्थात्

એ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે કે મુખનું જલ એ શ્લેષ્મથી ભિન્ન છે

પ્રશ્ન—‘ખેલ’ શબ્દનો અર્થ ‘થૂક’ છે, અને થૂક તથા મુખજલ એક જ છે એટલે મુખજલમાં ખેલ શબ્દની પ્રવૃત્તિ થવાથી તે જીવોત્પત્તિનું સ્થાન થશે જ

ઉત્તર—એમ કહેવું બરાબર નથી નિષ્ઠીવન શબ્દ ‘નિ’-ઉપસર્ગ-પૂર્વક
ષ્ઠીવુ નિરસને ધાતુથી બન્યો છે એટલે મુખથી નીકળતો કોઈ પદાર્થ નિષ્ઠીવન
કહેવાય છે તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે ત્યાંખેલો ખેલ આદિ નિષ્ઠીવન કહી શકાય
છે, પરંતુ નિષ્ઠીવન ‘ખેલ’ નથી કહી શકાતો તેથી મુખથી નીકળતા જલકણોમાં
જીવોત્પત્તિની સિદ્ધિ થતી નથી, કારણ કે જીવોત્પત્તિના સ્થાનોમાં ‘નિષ્ઠીવન’
શબ્દ આપ્યો નથી વસ્તુતઃ નિષ્ઠીવ । શબ્દ ભાવલ્યુદ્ભૂત હોવાથી પ્રક્ષેપણરૂપ
નિરસન ક્રિયાનો વાચક છે એમ માનવું યુક્ત છે અર્થાત્ નિષ્ઠીવનનો વાસ્તવિક

મતલબ એ છે કે-પરનાય નામથી પશ્ચિત થતા પૃથિવીનાય આદિ અશિત થઈ જાય છે, એ રીતે બ્યારે ઉચ્ચાર આદિ પ્રસન્નણ આદિની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે તેમા સમૃદ્ધિમ જીવોને ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ નહે છે કે નહિ ? શિષ્યના એવા પ્રશ્નની સલાવના હોવાથી ખુલાસો કરવાને માટે બૃહદ્ બ્રહ્મ છે કે “સર્વ અશુચિમ્થાનોમા” આ વાક્યનો અર્થ “ઉક્ત અશુચિમ્થાના મ્થાનો સિવાય અન્ય મ્થાને મા” એવો નહોતો ઉપર મુજબ કથન કરવાથી એ સ્વયસિદ્ધ થઈ ગયું કે જો ઉચ્ચાર આદિ સમૃદ્ધિમ જીવોની ઉત્પત્તિના સ્વાન છે તો એ સ્થાનોમા જો જો યા ત્રણ આદિ મળી જાય તો પણ તે જીવોની ઉત્પત્તિના સ્થાનો નહેશે તેથી જીવોને જે લોકો એમ કહે છે કે પુરેકત અર્થ કરવાથી

મુખજલોત્પત્તિઃ સ્પષ્ટ પ્રતિપાદિતા । શરીરવિજ્ઞાને ચ મુખજલસ્ય પાચનશક્તિમત્ત્વ
પ્રકટિતમ્ ।

અશુચિસ્થાનતયા મુખજલસ્ય જીવોત્પત્તિસ્થાનત્વાપાદન તુ સર્વથા નિર્મૂલમેત્વ,
તથાહિ-યાવન્તિ જીવોત્પત્તિસ્થાનાનિ સન્તિ તાનિ પ્રજ્ઞાપનામૃતે નિર્દિષ્ટાનિ, યથા-

“ ઉચ્ચારેસુ વા પામવણેસુ વા ચેલેસુ વા સિંધાણણસુ વા વતેસુ વા
પિત્તેસુ વા પૂપેસુ વા સોણિણસુ વા સુક્કેસુ વા સુક્કપુદ્ગલપરિસાદેસુ વા
વિગયજીવકલેવરેસુ વા થીપુરિસસજોણસુ વા નગરનિદ્દમણેસુ વા સઘ્વેસુ
વેવ અસુદ્દાણેસુ, एत्थ ण समुच्छिडममणुस्सा समुच्चरति ” इति ।

‘શરીર વિજ્ઞાન’ નામક ગ્રંથમાં મુખજલકે વિષયમાં લિખ્યા છે કે ઉસમાં
પચાનેકી શક્તિ હોતી છે ।

‘અશુચિસ્થાન હોનેસે મુખજલ જીવોત્પત્તિકા સ્થાન છે’ ણેસા કરના
ચિલકુલ વેજડ છે । જીવોત્પત્તિકે જિતને સ્થાન છે ઉન સઘકા નિર્દેશ
પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં કિયા છે “ ઉચ્ચારેસુ વા ” ઇત્યાદિ,

અર્થાત્ “ ઉચ્ચાર (વિષ્ટા) મે, પ્રસ્રવણ (મૂત્ર)મે, કફમે, નાકકે મૈલમાં,
કૈમાં, પિત્તમાં, પીવમાં, રૂનમે, શુક્રમે, શુક્રપુદ્ગલપરિશાટ (શુક્ક શુક્ક-
પુદ્ગલોકે ફિર ખીને હોને) મે, પ્રાણીકી લાશમાં, સ્ત્રીપુરુષકે સયોગમે,
નગરકી ગટરમાં, ઇન સઘ અશુચિયોકે સ્થાનોમાં સમુચ્છિડમ મનુષ્ય ઉત્પન્ન
હોતે છે । ”

ખાવાની ચીજોમા મળ્યા કરે છે ” અને “ શરીરવિજ્ઞાન ’ નામના ગ્રંથમાં
મુખજલના વિષયમાં લખ્યું છે કે એમાં પચાવવાની શક્તિ હોય છે

‘ અશુચિસ્થાન હોવાથી મુખજલ જીવોત્પત્તિનું સ્થાન છે ’ એમ કહેવું ચિલકુલ
અમૂલક છે જીવોત્પત્તિના જોડલા સ્થાનો છે એ બધાનો નિર્દેશ પ્રજ્ઞાપના-સૂત્રમાં
કરેલો છે ઉચ્ચારેસુ વા ઇત્યાદિ “ ઉચ્ચાર (વિષ્ટા)માં, પ્રસ્રવણ (પિસાળ)માં,
કફમાં, નાકના લીટમાં, વમન-ઉલટીમાં, પિત્તમાં, પડમાં, લોહીમાં, શુક્ર-વીર્યમાં,
શુક્રપુદ્ગલપરિશાટમાં (શુક્રના સુકાયલા પુદ્ગલ બીના થવામાં), પ્રાણીના
મુકામાં, સ્ત્રીપુરુષના સમાગમમાં, નગરની ખાણો (ગટરો)માં, એ બધા અશુચિના
સ્થાનોમાં સમુચ્છિડમ મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે ”

अयमाशयः—यथा पृथिव्यादीनां परकायशस्त्रेण परिणतत्वे सति सचित्तत्वमपगच्छति तथोच्चारादीनां प्रस्रवणादिसाङ्कर्ये सति समूर्च्छिमजीवोत्पत्तिस्थानत्वापगमः स्यादिति शिष्यशङ्कासमाश्रनाया तन्निरसनार्थमेव पृथक्कृत्येदमुक्तम्—“सर्व्वेसु चैव असुदृढाणेषु ” इति, न त्वग्रानुक्तानामशुचीनां स्थानेषु, इति तदाशयः । एतेनोच्चारादीनां समूर्च्छिमजीवोत्पत्तिस्थानत्वादेव तत्साङ्कर्येऽपि तादृशजीवोत्पत्ति-

मतलब यह कि-परकाय शस्त्रसे परिणत होने पर पृथिवीकाय आदि अचित्त हो जाते हैं, उसी प्रकार जब उच्चार आदि प्रस्रवण आदिके साथ मिल जाते हैं, तब उनमें समूर्च्छिम जीवोंको उत्पन्न करनेकी शक्ति रहती है या नहीं ? शिष्यके ऐसे प्रश्नकी सभावना होने पर खुलासा करनेके लिए अलग कहा है कि “सत्र अशुचिस्थानोमे।” इस वाक्यका “उक्त अशुचियोंके स्थानोंके सिवाय अन्यस्थानोमे” यह अर्थ नहीं है। उपर्युक्त कथन करनेसे यह स्वयं सिद्ध हो गया कि जब उच्चार आदि समूर्च्छिम जीवोंकी उत्पत्तिके स्थान हैं तब उन स्थानोंमेसे यदि दो या तीन आदि मिल जावें तो भी वे जीवोंकी उत्पत्तिके स्थान रहेंगे। अतएव जो लोग

મતલબ એ છે કે-પરકાય નાસ્તથી પરિણત થતા પૃથિવીજાય આદિ અચિત્ત થઈ જાય છે, એ રીતે જ્યારે ઉચ્ચાર આદિ પ્રમ્ત્તરણ આદિની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે તેમા સમૃદ્ધિમં જીવોને ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ જુદે છે કે નહિ ? શિષ્યના એવા પ્રશ્નની સલાવના હોવાથી ખુવાસો કરવાને માટે જુદું જુદું છે કે “સર્વ અશુચિચ્છાનોમા” આ વાક્યનો અર્થ “ઉક્ત અશુચિચ્છાના સ્થાનો મિવાય અન્ય ચ્છાને મા” એવો નહીં ઉપર મુજબ કથન કરવાથી એ સ્વયંસિદ્ધ થઈ જાય કે જો ઉચ્ચાર આદિ સમૃદ્ધિમં જીવોની ઉત્પત્તિના સ્થાન છે તો એ સ્થાનોમા જો જોયા ત્રણ આદિ મળી જાય તો પણ તે જીવોની ઉત્પત્તિના સ્થાનો નહિથી તેથી કરીને જે લોકો એમ કહે છે કે પુનઃકૃત અર્થ કરવાથી

મુલજલોત્પત્તિઃ સ્પષ્ટ પ્રતિપાદિતા । શરીરવિજ્ઞાને ચ મુલજલસ્ય પાચનશક્તિમત્ત્વ
પ્રકટિતમ્ ।

અશુચિસ્થાનતયા મુલજલસ્ય જીવોત્પત્તિસ્થાનત્વાપાદન તુ સર્વથા નિર્મૂલમેવ,
તથાદિ-યાવન્તિ જીવોત્પત્તિસ્થાનાનિ સન્તિ તાનિ પ્રજ્ઞાપનામૃતે નિર્દિષ્ટાનિ, યથા-

“ ઉચ્ચારેસુ વા પામચણેસુ વા ચેલેસુ વા મિંઘાણણસુ વા વતેસુ વા
પિત્તેસુ વા પૂયેસુ વા સોણિણસુ વા સુકેસુ વા સુકપુગલપરિસાદેસુ વા
વિગયજીવકલેચરેસુ વા શ્રીપુરિસસજોણસુ વા નગરનિદ્ધમણેસુ વા સન્ધેસુ
વેવ અસુદ્ધાણેસુ, एत्थ ण समुच्छिडममणुस्सा समुच्चरति ” इति ।

‘શરીર વિજ્ઞાન’ નામક ગ્રન્થમેં મુલજલકે વિષયમેં લિખા હૈ કિ ઉસમેં
પચાનેકી શક્તિ હોતી હૈ ।

‘અશુચિસ્થાન હોનેસે મુલજલ જીવોત્પત્તિકા સ્થાન હૈ’ ંેસા કહના
ચિલકુલ વેજડ હૈ । જીવોત્પત્તિકે જિતને સ્થાન હૈં ઉન સબકા નિર્દેશ
પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમેં કિયા હૈ “ ઉચ્ચારેસુ વા ” इत्यादि,

અર્થાત્ “ ઉચ્ચાર (વિષ્ઠા) મે, પ્રસ્રવણ (મૂત્ર) મે, કફમેં, નાકકે મૈલમેં,
કૈમેં, પિત્તમેં, પીવમેં, રૂનમેં, શુક્રમેં, શુક્રપુદ્ગલપરિશાટ (શુષ્ક શુક્ર
પુદ્ગલોંકે ફિર ખીને હોને) મે, પ્રાણીકી લાશમેં, સ્ત્રીપુરુષકે સયોગમેં,
નગરકી ગદરમેં, ઇન સબ અશુચિયોંકે સ્થાનોમેં સમુચ્છિડમ મનુષ્ય ઉત્પન્ન
હોતે હૈ । ”

ખાવાની ચીજોમા મળ્યા કરે છે ” અને “ શરીરવિજ્ઞાન ’ નામના અથમા
મુખજલના વિષયમા લખ્યુ છે કે એમા પચાવવાની શક્તિ હોય છે

‘ અશુચિસ્થાન હોવાથી મુખજલ જીવોત્પત્તિનુ સ્થાન છે ’ એમ કહેલુ ચિલકુલ
અમૂલક છે જીવોત્પત્તિના જેટલા સ્થાનો છે એ બધાનો નિર્દેશ પ્રજ્ઞાપના-સૂત્રમા
કરેલો છે ઉચ્ચારેસુ વા ઇત્યાદિ “ ઉચ્ચાર (વિષ્ઠા)મા, પ્રસ્રવણ (પિસાળ)મા,
કફમા, નાકના લીટમા, વગન-ઉલટીમા, પિત્તમા, પડમા, લોહીમા, શુક્ર-વીર્યમા,
શુક્રપુદ્ગલપરિશાટમા (શુક્રના સુકાયલા પુદ્ગલ લીના થવામા), પ્રાણીના
મુદામા, સ્ત્રીપુરુષના સમાગમમા, નગરની ખાળો (ગદર)મા, એ બધા અશુચિના
સ્થાનોમા સમુચ્છિડમ મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે ”

તપત્તૌ સત્યા ભગવતા શિષ્યાણા સ્પષ્ટપતિપત્તયે- “લેલેસુ વા વતેસુ વા”
 ઇત્યાદિવત્ “મુરજલકળેસુ વા” ઇતિ વાક્યેન તેઽપિ પૃથક્કૃત્ય નિર્દેષ્ટવ્યાઃ
 સ્યુઃ, ઇતિ મુલવલ્લકળાના ભગવદનુક્તત્વાન્ન તન્ન જીવોત્પત્તિર્ભવતીતિ નિશ્ચીયતે ।
 ઇદમન્ન તત્ત્વમ્—

શિષ્યાણા જીવોત્પત્તિસ્થાનપતીતિ વિના સમ્યક્ સયમપાલન ન સ્યાદિતિ
 દેતોઃ સ્પષ્ટીકૃત્ય સકલાનિ સમૂર્ચ્છિમજીવોત્પત્તિસ્થાનાનિ વોધયિતુ ભગવતા તત્ત-
 ન્નામનિર્દેશપ્રયત્નોઽદ્વીકૃતઃ, સાકલ્યેન સમૂર્ચ્છિમજીવોત્પત્તિસ્થાનપરિગળનતાત્પર્યા-
 ભાવે તુ ભગવાન્-“ સન્વેસુ ચેવ અસુદ્દાળેસુ ” ઇત્યેવ વ્રયાત, ઉચારમસ્રવ-

ઉત્પત્તિ હોતી તો શિષ્યોંકો સ્પષ્ટ વોધ કરાનેકે લિષ્ ભગવાને જેસે
 ‘લેલેસુ વા વતેસુ વા’ ઇત્યાદિ અલગ અલગ નામ ગિનાયે હેં વેસે હી
 “મુરજલકળેસુ વા” ઁસા ઔર ઁક સૂત્રપાઠ રલવ દેતે। અતઃ નિશ્ચિત હે
 કિમુલવસે નિકલને વાલે જલકળોંમેં સમૂર્ચ્છિમ જીવ ઉત્પન્ન નહી હોતે, વ્યોંકિ
 ભગવાનેં ઉસે જીવોત્પત્તિકા સ્થાન નહીં વતાયા હે। તાત્પર્ય યહ હે કિ-

શિષ્ય જલતક યહ ન જાનેલેં કિ જીવોંકે ઉત્પત્તિસ્થાન કૌન કૌન
 હેં ? તય તક સયમકા સમ્યક્ પ્રકાર પરિપાલન નહીં કર સકતે। ઇસીસે
 ભગવાનેં જીવોત્પત્તિકે સ્થાનોંકા રુલાસા જ્ઞાન કરાનેકે લિષ્ અલગ
 અલગ નામ ગિનાયે હેં। યદિ સમૂર્ચ્છિમ જીવોંકી ઉત્પત્તિકે સય સ્થાન
 ગિનાનેકા મતલબ ન હોતા તો સિર્ફ ‘સન્વેસુ ચેવ અસુદ્દાળેસુ’ (અશુચિ

ઉત્પત્તિ થતી હોત તો શિષ્યોને સ્પષ્ટ વોધ કરાવવાને ભગવાને જેમ લેલેસુ વા
 વતેસુ વા ઇત્યાદિ અલગ અલગ નામ ગણાવ્યા હે તેમ મુરજલકળેસુ વા એવો
 એક વધારે સૂત્રપાઠ રાખ્યો હોત તેથી કરીને નિશ્ચિત હે કે મુખથી નીકળનારા
 જલકણોમા સમૂર્ચ્છિમ એવો ઉત્પન્ન થતા નથી, કારણ કે ભગવાને એને એવો-
 ત્પત્તિનું સ્થાન યતાવ્યું નથી

તાત્પર્ય એ હે કે-લ્યા મુધી શિષ્ય જાણી ન લે કે એવોના ઉત્પત્તિ સ્થાન
 કયા કયા હે, ત્યા મુધી તે સયમનું સમ્યક્ પ્રકારે પરિપાલન કરી શકતો નથી
 તેથી ભગવાને એવોત્પત્તિના સ્થાનોનું ખુલાસાથી જ્ઞાન કરાવવાને અલગ અલગ
 નામો ગણાવ્યા હે ને સમૂર્ચ્છિમ એવોની ઉત્પત્તિના બધા સ્થાનો ગણાવવાની
 મતલબ ન હોત તો માત્ર સન્વેસુ ચેવ અસુદ્દાળેસુ (અશુચિના બધા સ્થાનોમા)

સ્થાનત્વ મુતરા સિદ્ધમિતિ " સન્વેસુ ચેવ અસુદ્ધાણેસુ " इति पुनरभिधानमसङ्गतं व्यर्थं च स्यादितिनादिनः परास्ताः, उक्तशङ्कावारणाय तथाऽभिधानस्याऽऽवश्यकत्वात् ।

અયમર્થઃ ભગદ્વાક્યાદેવ સ્ફુટીભવતિ, તથાદિ-સર્વેષા મુલ્ખનિર્ગતપદાર્થાનાં જીવોત્પત્તિસ્થાનત્વે લાઘવાનુરોધેન " મુહનિગ્ગણસુ સન્વેસુ ચેવ દન્વેસુ " इत्येव वक्तव्ये पुनः " खेलेसु वा वतेसु वा पित्तेसु वा " इति तत्तन्नामनिर्देशप्रयत्नो भगवत्कृतो व्यर्थः स्यात्, तस्मान्निर्दिष्टेतरपदार्थे जीवोत्पत्तिर्न भवतीति स्पष्टं प्रतीयते । अथवा अणीयस्य भाषणकालिकेषु मुखोत्पतितजलकणेषु जीवो-

ऐसा कहते हैं कि पूर्वोक्त अर्थ करनेसे 'सन्वैसु चैव असुद्विधाणेषु' कहना व्यर्थ और असंगत हो जायगा, वे परास्त हो गये । क्योंकि शिष्यकी पूर्वोक्त शंकाका निवारण करनेके लिए उस कथनकी आवश्यकता है ।

यह अर्थ भगवान्‌के वचनसे ही निकलता है, क्योंकि यदि मुखसे निकलने वाले सब पदार्थ जीवोत्पत्तिके स्थान होते तो संक्षेप करनेके लिए केवल इतना कह देते कि 'मुहनिगगणसु सन्वैसु चैव दन्वैसु' अर्थात् मुखसे निकलने वाले सब पदार्थोंमें समृद्धिमान जीव उत्पन्न होते हैं । "खेलेसु वा वतेसु वा पित्तेसु वा" इस प्रकार अलग अलग भगवान्‌ न फरमाते । इसलिए सूत्रमें निर्देश किये हुए पदार्थोंके सिवाय अन्य किसी पदार्थमें जीवोंकी उत्पत्ति नहीं होती, यह बात स्पष्ट प्रतीत होती है । अथवा यदि भाषण करते समय निकले हुए थोड़ेसे जलकणोंमें जीवोंकी

सन्वैसु चैव असुद्विधाणेषु कहेषु व्यर्थ अने असंगत थઈ જશે, તેઓ પરાસ્ત થઈ ગયા કારણ કે શિષ્યની પૂર્વોક્ત શંકાનું નિવારણ કરવા માટે એ કથનની આવશ્યકતા છે

આ અર્થે ભગવાનના વચનોમાથી જ નીકળે છે કારણ કે એ મુખથી નીકળનારા બધા પદાર્થો જીવોત્પત્તિના સ્થાનો હોત તો સંક્ષેપ કરવાને કેવળ એટલું જ કહી દેત કે મુહનિગગણસુ સન્વેસુ ચેવ દન્વેસુ અર્થાત્ મુખથી નીકળનારા બધા પદાર્થોમા સમૃદ્ધિમા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે खेलेसु वा वतेसु वा पित्तेसु वा એ પ્રમાણે ભગવાન અલગ અલગ કહેત નહિ તેથી કરીને સૂત્રમા નિર્દેશિલા પદાર્થો સિવાય અન્ય કોઈ પદાર્થમા જીવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી એ વાત સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે અથવા એ ભાષણ કરતી વખતે નીકળતા થોડા જલકણોમા જીવોની

તપત્તૌ સત્યા ભગવતા શિષ્યાણા સ્પષ્ટપ્રતિપત્તયે- “લેલેસુ વા વતેસુ વા”
 ઇત્યાદિવત્ “મુરજલકણેસુ વા” ઇતિ વાક્યેન તેઽપિ પૃથક્કૃત્ય નિર્દેષ્ય્યાઃ
 સ્યુઃ, ઇતિ મુલવલ્લિકાના ભગવદનુક્તવાન્ન તત્ર જીવોત્પત્તિર્ભવતીતિ નિશ્ચીયતે ।
 ઇદમત્ર તત્ત્વમ્—

શિષ્યાણા જીવોત્પત્તિસ્થાનપ્રતીતિં વિના સમ્યક્ સયમપાલન ન સ્યાદિતિ
 હેતોઃ સ્પષ્ટીકૃત્ય સઠ્ઠાનિ સમૂર્ચ્છિમજીવોત્પત્તિસ્થાનાનિ વોધયિતુ ભગવતા તત્ત-
 જ્ઞામનિર્દેશપ્રયત્નોઽદ્વીકૃતઃ, સઠ્ઠલ્યેન સમૂર્ચ્છિમજીવોત્પત્તિસ્થાનપરિગણનતાત્પર્યા-
 માવે તુ ભગવાન્-“સન્વેસુ ચેવ અસુઙ્ઘાણેસુ” ઇત્યેવ વ્રયાત, ઉચારમસ્રવ-

ઉત્પત્તિ હોતી તો શિષ્યોંકો સ્પષ્ટ વોધ કરાનેકે લિષ ભગવાને જૈસે
 ‘લેલેસુ વા વતેસુ વા’ ઇત્યાદિ અલગ અલગ નામ ગિનાયે હૈં વૈસે હી
 “મુરજલકણેસુ વા” ંસા ઔર ંક સૂત્રપાઠ રલ્લ દેતે । અતઃ નિશ્ચિત્ત હૈ
 કિમુલ્લસે નિકલને વાલે જલકણોંમેં સમૂર્ચ્છિમ જીવ ઉત્પન્ન નહીં હોતે, ક્યોંકિ
 ભગવાને ઁસે જીવોત્પત્તિકા સ્થાન નહીં વતાયા હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-

શિષ્ય જવતક યહ ન જાનેલેં કિ જીવોંકે ઉત્પત્તિસ્થાન કોન કોન
 હૈં ? તવ તક સયમકા સમ્યક્ પ્રકાર પરિપાલન નહીં કર સકતે । ઇસીસે
 ભગવાને જીવોત્પત્તિકે સ્થાનોંકા રુલાસા જ્ઞાન કરાનેકે લિષ અલગ
 અલગ નામ ગિનાયે હૈં । યદિ સમૂર્ચ્છિમ જીવોંકી ઉત્પત્તિકે સય સ્થાન
 ગિનાનેકા મતલબ ન હોતા તો સિર્ફ ‘સન્વેસુ ચેવ અસુઙ્ઘાણેસુ’ (અશુચિ

ઉત્પત્તિ થતી હોત તો શિષ્યોને સ્પષ્ટ વોધ કરાવવાને ભગવાને જેમ લેલેસુ વા
 વતેસુ વા ઇત્યાદિ અલગ અલગ નામ ગણાવ્યા હે તેમ મુરજલકણેસુ વા એવો
 એક વધારે સૂત્રપાઠ રાખ્યો હોત તેથી કરીને નિશ્ચિત્ત હે કે મુખથી નીકળનારા
 જલકણોંમા સમૂર્ચ્છિમ એવો ઉત્પન્ન થતા નથી, કારણ કે ભગવાને એને એવો
 ત્પત્તિનું સ્થાન ંતાવ્યુ નથી

તાત્પર્ય એ હે કે-જ્યા મુધી શિષ્ય જાણી ન લે કે એવોના ઉત્પત્તિ સ્થાન
 કયા કયા હે, ત્યા મુધી તે સયમનું સમ્યક્ પ્રકારે પરિપાલન કરી શકતો નથી
 તેથી ભગવાને એવોત્પત્તિના સ્થાનોનું મુલાસાથી જ્ઞાન કરાવવાને અલગ અલગ
 નામે ગણાવ્યા હે જે સમૂર્ચ્છિમ એવોની ઉત્પત્તિના ંધા સ્થાનો ગણાવવાની
 મતલબ ન હોત તો માત્ર સન્વેસુ ચેવ અસુઙ્ઘાણેસુ (અશુચિના ંધા સ્થાનોમા)

ળાદીનામન્યશુચિસ્થાનતયૈઃ તાદૃશજીવોત્પત્તિસ્થાનત્વપતીતિસિદ્ધેઃ, તથા ચ તત્ત-
દશુચિસ્થાનનિર્દેશસ્ય ચૈવર્થ્યાપત્તિઃ । જીવોત્પત્તિસ્થાનપરિગણનતાત્પર્યાગ્નીકારે તુ
ક્રિયત્સ્વશુચિસ્થાનેષુ સમૂર્ચ્છિમજીવા ઉત્પદ્યન્તે ? इति जिज्ञासोपशमो न स्यादिति
તત્તદશુચિસ્થાનનિર્દેશસ્ય નાનર્થક્ય, પ્રત્યુતાડડગ્યકૃતયા સાર્થક્યમેત્ર, અતएव
“ उवर्त्तिदियनिग्गएसु दब्बेसु वा ” (उपस्थेन्द्रियनिर्गतेषु द्रव्येषु) इत्यनु
ક્ત્વા પુનઃ પુનઃ-“ પાસવળેસુ વા સુક્કેસુ વા સુક્કપુગ્ગલપરિસાદેસુ વા
સોળિણસુ વા થીપુરિસસજોણસુ વા ” इति तत्तन्नाम्ना भगवानुपादिशत्,

કે સવ સ્થાનોમે) इतना ही कह देते । क्योंकि उच्चार प्रसवण आदि सभी
अशुचिस्थान होनेके कारण समूर्च्छिम जीवोंकी उत्पत्तिके स्थान हैं, यह
वात प्रतीतिसे सिद्ध है । ऐसी अवस्थामें अलग-अलग नाम गिनाना
अकारय हो जायगा । अगर ऐसा मानें कि जीवोंकी उत्पत्तिके स्थान
गिनानेका मतलब है तो जिज्ञासु शिष्योंका सन्देह तब तक दूर नहीं हो
सकता जब तक उन्हें भाफ न बता दिया जाय कि किन-किन जगहोंमें
समूर्च्छिम जीवोंका जन्म होता है । इसलिए अलग-अलग गिनाना बृथा
नहीं है, किन्तु आवश्यक होनेसे सार्थक है, इसी कारण “ उवर्त्तिदिय
निग्गएसु वा ” (उपस्थेन्द्रियनिर्गतेषु) ऐसा न कहकर बारबार ‘ पास
वणेषु वा सुक्केसु वा सुक्कपुग्गलपरिसादेषु वा सोणिणसु वा थीपुरिस-
सजोएसु वा ” इस प्रकार हरेकका अलग-अलग नाम गिना कर भग-
वान्ने कथन किया है । ऐसा कथन न करते तो यह सशय बना रहता

એટલુ જ કહી દેત વારણ કે ઉચ્ચાર પ્રસવણ આદિ બધા અશુચિસ્થાનો હોવાને
કારણે સમૂર્ચ્છિમ જીવોની ઉત્પત્તિના સ્થાન છે, એ વાત પ્રતીતિથી સિદ્ધ છે
એવી સ્થિતિમા અલગ અલગ નામે ગણાવવા અહેતુકે થઈ બંધ અગર એમ
માનો કે જીવોની ઉત્પત્તિના સ્થાનો ગણાવવાની મતલબ છે તો જિજ્ઞાસુ શિષ્યોનો
સંદેહ ત્યા સુધી દૂર નહિ થઈ શકે કે જ્યા સુધી તેમને સાફ ન બતાવી દેવામા
આવે કે કઈ કઈ જગ્યાઓમા સમૂર્ચ્છિમ જીવોનો જન્મ થાય છે તેથી કરીને
અલગ અલગ ગણાવણુ એ વથા નથી, કિન્તુ આવશ્યક હોવાથી સાર્થક છે એ
કારણે ઉવર્ત્તિદિયનિગ્ગएसु वा (उपस्थेन्द्रियनिर्गतेषु) એમ ન કહેતા વારંવાર
पासवणेषु वा सुक्केसु वा सुक्कपुग्गलपरिसादेषु वा सोणिणसु वा थीपुरिससजोएसु वा
એ રીતે દરેકના અલગ અલગ નામે ગણાવીને ભગવાને કથન કર્યું છે એણ
કથન ન કરત તો એ સશય પડત કે સ્ત્રી-પુરુષના સંભોગ વિના કેવળ શુકશોણિત

અથવા “સ્ત્રીપુરુષસયોગાતિરિક્તેષુ કેવલશુક્રશોણિતાદિષુ સમૃદ્ધિમ-
જીવા ઉત્પદ્યન્તે ન વા ?” ઇતિ સશયાનપગમે સતિ મુનીના સયમપાલન સરુટાપન્ન
સ્યાદિતિ ।

વસ્તુતસ્તુ ભાષણકાલે મુલ્કોત્પતિતાના જલકણાનામશુચિત્વમેવ નિર્મૂલતયા
દુર્વચ્ચમ્, શાસ્ત્રે પ્રજાપનામૂત્રોક્તેષ્વાદિષ્વેવાશુચિશબ્દપ્રયોગદર્શનાત્, મુલ્કોત્પતિત-
જલકણાર્થે તત્પ્રયોગાનુપલબ્ધેષ્વ, તથાહિ વ્યવહારમૂત્રમાપ્યે તૃતીયોદ્દેશકે—

“દબ્ધે ભાવે અસુર્દ્ધે ભાવે આહારવદનાદીર્હિ” ઇત્યાદિગાથા-(૨૮૬)
વ્યાખ્યાનાવસરે—“અશુચિર્દ્વિધા-દ્રવ્યતો ભાવતથ્ચ, તત્ર યોઽશુચિના લિપ્તગાત્રો

કિ સ્ત્રીપુરુષકે સમોગકે સિચાય કેવલ શુક્ર શોણિત આદિમે સમૃદ્ધિમ
જીવ ઉત્પન્ન હોતે હૈ યા નહીં ?” ઇસ પ્રકારકે સન્દેહસે મુનિયોંકો સયમ-
પાલન કરના મુશ્કિલ હો જાતા ।

વાસ્તવમે મુલ્કસે નિકલને વાલે જલકળોંકો અશુચિ કહના હી સ્વોટા
હૈ, ક્યોંકિ શાસ્ત્રમે પ્રજાપનામૂત્રોક્ત ઉચાર આદિ હી ‘અશુચિ’ શબ્દસે કહે
ગયે હૈ, ઓર મુલ્કસે નિકલને વાલે જલકળકે અર્થમે ‘અશુચિ’ શબ્દકા
પ્રયોગ નહીં પાયા જાતા । વ્યવહારસૂત્રકે ભાષ્યમે, તીસરે ઉદ્દેશમે “દબ્ધે
ભાવે અસુર્દ્ધે” ઇત્યાદિ ૨૮૬ વીં ગાયાકા વ્યાખ્યાન કરતે સમય કહા હૈ—
અશુચિ દો પ્રકારકી હૈ (૧) દ્રવ્ય અશુચિ ઓર (૨) ભાવ અશુચિ ।
જિસ વ્યક્તિકા શરીર અશુચિસે લિપ્ત હો અથવા જો વિષ્ટાકા ત્યાગ

આદિમા સમૃદ્ધિમ હવે ઉત્પન્ન થાય છે કે નહિ ? એ પ્રકારના સંદેહથી
મુનિઓને સયમ પાલન કરવાનું મુશ્કેલ થઈ પડત

વાસ્તવમા મુખમાથી નીકળનારા જળકણોને અશુચિ કહેવા એ ખોટું છે,
કારણ કે શાસ્ત્રમા પ્રજાપનામૂત્રોક્ત ઉચ્ચાર આદિન જ અશુચિ શબ્દથી ઓળખ
વામા આવ્યા છે અને મુખમાથી નીકળનારા જળકણના અર્થમા અશુચિ શબ્દનો
પ્રયોગ મળી આવતો નથી વ્યવહાર સૂત્રના ભાષ્યમા, ત્રીજા ઉદ્દેશમા દબ્ધે ભાવે
અસુર્દ્ધે ઇત્યાદિ ૨૮૬ મી ગાથાનું વ્યાખ્યાન કરતી વખત કહ્યું છે—

અશુચિ એ પ્રકારની છે (૧) દ્રવ્ય અશુચિ અને (૨) ભાવ અશુચિ જે
વ્યક્તિનું શરીર અશુચિથી લેપાયલું હોય અથવા જે વિષ્ટાનો ત્યાગ કરીને (જાજરૂ

યો વા પુરીપમૃત્સજ્ય પુતો ન નિર્જેપયતિ સ દ્રવ્યતોઽશુચિઃ ” ઇત્યુક્તમ્ ,
 કિન્ન-“ દન્વે ભાવે અસુઈ દન્વમિ વિદ્વમાદિલિત્તો ડ । ” ઇત્યાદિગાથા-
 (૨૮૭) વ્યાખ્યાનાસરે “ અશુચિર્દિધા દ્રવ્યે ભાવે ચ, તત્ર દ્રવ્યે વિષ્ઠાદિના
 લિત્તઃ, આદિશબ્દાન્મૂત્રશ્લેષ્માદિપરિગ્રહઃ ” ઇત્યમિદિતમ્ । પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રોક્તા
 ઉચારાદય ઇત્યાશયેનૈવ પ્રકૃતે દ્રવ્યભાવભેદેન દિધા વિમાનિતે
 ડપ્યશુચિપદાર્થે મુલ્કનિર્ગતત્રિપુપામનુપાદાન કૃતમ્ । આવશ્યકસૂત્રે વન્દનાલ્પ
 તૃતીયાધ્યયને ઇકાદશાધિકૈકશતતમ-(૧૧૧)-ગાથાવ્યાખ્યાયા હરિભદ્રસૂ-
 રિણાડપ્યશુચિસ્થાનશબ્દસ્ય વિદપ્રધાનસ્થાનાર્થસ્ત્યમુક્તમ્ । ઇવમેવ દર્શનશુદ્ધિ-

કરકે (ટટ્ટી જાકર) મલઢાર નહીં ધોતા ડસ વ્યક્તિકો દ્રવ્યસે
 અશુચિ કહતે હૈ, ઇત્યાદિ ।

તથા ઇસી વ્યવહાર ભાષ્યકે તીસરે ઉદ્દેશોકી ‘ દન્વે ભાવે અસુઈ
 દન્વમિ વિદ્વમાદિલિત્તો ડ ” ઇસ ૨૮૭ વીં ગાથાકી વ્યાખ્યા કરતે સમય
 ટીકાકારને કહા હૈ-વિષ્ઠાઆદિસે લિત્તકો દ્રવ્ય અશુચિ કહતે હૈ । યહાં
 આદિ શબ્દસે મૂત્ર ઓર શ્લેષ્મ આદિકો ગ્રહણ કરના ઑરિષ, ઇસા
 કહા હૈ । પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમેં કહે હુષ ઉચાર આદિ હી અશુચિ પદકા અર્થ
 હૈ, ઇસી આશયસે પ્રકૃતમેં દ્રવ્ય ભાવકા ભેદ કર દેને પર ખી અશુચિ
 પદાર્થોમેં મુલ્કસે નિકલને વાલે જલકળોંકા ગ્રહણ નહીં કિયા હૈ ।

આવશ્યકસૂત્રકે વન્દના નામક તીસરે અધ્યયનમેં હરિભદ્રસૂરિને ૧૧૧ વીં
 ગાથાકી વ્યાખ્યા કરતે સમય અશુચિ શબ્દકા અર્થ વિદપ્રધાન સ્થાન

જઘને) મળઢાર નથી ધોતા ઓ વ્યક્તિને દ્રવ્યથી અશુચિ કહે છે, ઇત્યાદિ

તથા—ઓ વ્યવહારસૂત્ર ભાષ્યની દન્વે ભાવે અસુઈ દન્વમિ વિદ્વમાદિલિત્તો ડ
 ઓ ૨૮૭ થી ગાથાની વ્યાખ્યા કરતી વખતે કહ્યું છે—

વિષ્ઠાઆદિથી લિત્તને દ્રવ્ય અશુચિ કહે છે અહીં ‘ આદિ ’ શબ્દથી મૂત્ર
 અને શ્લેષ્મ આદિનું ગ્રહણ કરવું જોઈએ એમ કહ્યું છે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમા કહેલા
 ઉચાર આદિ જ અશુચિ શબ્દનો અર્થ છે, ઓ આશયથી પ્રકૃતમા દ્રવ્યભાવનો ભેદ
 કરતા છતા પણ અશુચિ પદાર્થોમા મુખથી નીકળતા જળકણોને ગ્રહણ કર્યા નથી

આવશ્યક સૂત્રના વન્દના નામક ત્રીજા અધ્યયનમા હરિભદ્ર સૂરિએ ૧૧૧ થી
 ગાથાની વ્યાખ્યા કરતા અશુચિ શબ્દનો અર્થ વિદપ્રધાન સ્થાન , , , દર્શન

નામકે ગ્રન્થેડપિ પ્રતિપાદિતમ્ । ઉત્તરાચ્યનસૂત્રે ઇકોનવિશેડધ્યયને દ્વાદશગા-
થાવ્યાખ્યાયા ભાવવિજયગણિનાડપિ—“અશુચિભ્યા=શુક્રશોણિતાભ્યા સમન્વમ્=
ઉત્પન્નમ્ અશુચિસમ્ભવમ્ ” ઇત્યુક્તમ્ । તત્રૈવ કમલસયમોપાધ્યાયેનાપિ સર્વાર્થ-
સિદ્ધિટીકાયામ્—“ અશુચિસમ્ભવમ્ = અશુચિરુપશુક્રશોણિતોત્પન્નમ્ ”—ઇતિ
વ્યાખ્યાતમ્ , સૂત્રકૃતાઙ્ગે દ્વિતીયશ્રુતસ્કન્ધે દ્વિતીયાધ્યયને નરકવર્ણને પદ્મપ્રિતમ-
(૬૬) મૂત્રે-‘ અમુર્દ ’ ઇત્યસ્ય ટીકાયામ્—“ અશુચયો વિષ્ટામ્લેદપ્રધાન-
ત્વાત્ ” ઇતિ શીલાઙ્ગાચાર્યેણ કથિતમ્ । ક્લેદ’ પ્રસ્વેદ: (પસીના) ઇતિ હિન્દી-
શબ્દસાગરકોશ: । સ ચ મુલવજગદ્વિન્ન ઇત્યતિરોહિતમેવ સર્વેપામ્ । પ્રસ્વેદેડપિ

ક્રિયા હૈ । દર્શનશુદ્ધિ નામક ગ્રન્થમેં ભી એસા હી પ્રતિપાદન ક્રિયા હૈ ।
ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમેં ઉક્તીસવે અચ્યનકી ચારહવીં ગાથાકી વ્યાખ્યા કરતે
સમય ભાવવિજયગણિને કહા હૈ—“અશુચિભ્યા=શુક્રશોણિતાભ્યા સમન્વમ્=
ઉત્પન્નમ્ અશુચિસમ્ભવમ્ ।” ઇસી સૂત્રકી સર્વાર્થસિદ્ધિ નામક ટીકામેં કમલ-
સયમ ઉપાધ્યાયને એસા વ્યાખ્યાન ક્રિયા હૈ—“ અશુચિસમ્ભવમ્=અશુચિ-
રુપ શુક્રશોણિતોત્પન્નમ્ ।

સૂત્રકૃતાઙ્ગસૂત્રમેં દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધકે દ્વિતીય અચ્યનમેં નરકકે
વર્ણનમેં ૬૬ વેં સૂત્રમેં ‘અમુર્દ’ પદકી ટીકામેં શીલાઙ્ગાચાર્યને કહા હૈ—
“અશુચયો વિષ્ટામ્લેદપ્રધાનત્વાત્ ।” યહાં ક્લેદ પસીનાકો કહા હૈ ।
યહ થાત સત્ત્વકો વિદિત હી હૈ કિ મુલ્લસે નિકલને વાલે જલકળ ઓર
પસીના ઇક નહીં હૈ દોનોં અલગ-અલગ હૈં । પસીનેમેં ભી સમૂર્ચ્છિમ જીવ
ઉત્પન્ન નહીં હોતે, ક્યોંકિ સમૂર્ચ્છિમ જીવોંકે ઉત્પત્તિ-સ્થાનોંકી ગિનતી

શુદ્ધિ નામક ગ્રન્થમા પણ એવુ જ પ્રતિપાદન કર્યું છે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા ૧૯
મા અધ્યયનની બારમી ગાથાની વ્યાખ્યા કરતા ભાવવિજયગણિએ કહ્યું છે કે—
અશુચિભ્યા = શુક્રશોણિતાભ્યા સમન્વમ્ = ઉત્પન્નમ્ અશુચિસમ્ભવમ્ । આ સૂત્રની
સર્વાર્થસિદ્ધિ નામક ટીકામા કમલસયમ ઉપાધ્યાયે એવુ વ્યાખ્યાન કર્યું છે કે—
અશુચિસમ્ભવમ્=અશુચિરુપ-શુક્રશોણિતોત્પન્નમ્ ।

સૂત્રકૃતાઙ્ગ સૂત્રમા દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધના બીજા અધ્યયનમા નરકના વર્ણનમા
૬૬ મા સૂત્રમા અમુર્દ શબ્દની ટીકામા શીલાઙ્ગાચાર્યે કહ્યું છે કે અશુચયો વિષ્ટામ્લે-
દપ્રધાનત્વાત્ । અહીં ક્લેદ પસીનાને કહ્યો છે એ વાત તો બહુ છે કે મુખથી
નીડળતા જળકણ અને પસીના એક નવા-બેડ બૂના-બૂના છે પસીનામા પણ
સમૂર્ચ્છિમ જીવો ઉત્પન્ન થતા નથી, કારણ કે સમૂર્ચ્છિમ જીવોના ઉત્પત્તિ-

न समूर्च्छिमजीयोत्पत्तिः, तत्परिगणने तस्यानुक्तत्वात् । पिण्डनिर्युक्तौ च पूतिकर्मदोषभेदस्य द्रव्यपूतेरुदाहरणे अशुचिगन्धशब्दस्य पुरीषगन्धार्यवत्त्वं निगदितम् । मानवधर्मशास्त्रेऽपि भाषणकालिकमुखोद्गतत्रिमुषा मेध्यत्वमेयोक्तं नत्सृष्टित्वं, यथा मनुस्मृतौ पञ्चमाध्याये—

“ मक्षिका त्रिमुषश्छाया, गौरश्चः सूर्यरश्मयः ।

रजो भूर्वायुरग्निश्च, स्पर्शं मेध्यानि निर्दिशेत् ॥ ५ ॥ ” १३३ ॥ इति ।

किञ्च दोरकाश्रयणमेव हिसानिदानं मत्वा हस्तेन शिरःपश्चाद्भागं ग्रथिता नेन वा मुखवस्त्रिका धारयताऽपि भाषणकालिकमुखोत्पतितजलकणेषु समूर्च्छिमजीवोत्पत्तिस्थानत्वाभासोपपादनाय प्रकृतोपात्तानि प्रमाणान्यस्य शरणीकरणीयानि,

करते समय भगवान्ने पसीना नहीं कहा है । पिण्डनिर्युक्तिमें पूतिकर्म दोषके भेद द्रव्यपूतिके उदाहरणमें ‘अशुचिगन्ध’ शब्दको बिछा गन्ध वाले अर्थमें प्रयोग किया है ।

मानवधर्मशास्त्रमें भाषण करते समय निकलने वाले जलकणोंको अशुचि नहीं कहा है । मनुस्मृति पाँचवाँ अध्याय—

“ मक्षिका त्रिमुषश्छाया, गौरश्चः सूर्यरश्मयः ।

रजो भूर्वायुरग्निश्च, स्पर्शं मेध्यानि निर्दिशेत् ॥ ” १३३ ।

डोरा धारण करनेको ही हिंसाका कारण मान कर हाथसे अथवा सिरके पीछे गाँठ लगा कर मुखवस्त्रिका धारण करने वालोंको भी इन प्रमाणोंकी शरण लेनी चाहिए, जो यह बतानेके लिए यहाँ दिये गये हैं कि भाषण करते समय मुखसे निकलने वाले जलकणोंमें समूर्च्छिम जीव स्थानोनी गणत्री करती वधते लगवाने पसाने छोड़े नहीं पिण्डनिर्युक्तिभा पूतिकर्मदोषना सेव द्रव्यपूतिना उदाहरणभा अशुचि-गन्ध शब्दने बिछा-गन्धवाणा अर्थभा प्रयोग कथों छे

मानवधर्मशास्त्रभा साषण करती वधते नीकजता नजकछोने अशुचि कहा नहीं मनुस्मृतिना पाचभा अध्यायभा छलु छे—

मक्षिका त्रिमुषश्छाया, गौरश्च सूर्यरश्मयः ।

रजो भूर्वायुरग्निश्च, स्पर्शं मेध्यानि निर्दिशेत् ॥ १३३ ॥

डोरा धारण करवाने न हिंसा नुं करणु भांनीने हाथथी अथवा शिरनी पाछण गाँठ वाणीने मुखवस्त्रिका धारण करनाराओओ पणु आ प्रमाणोनुं शरणु लेयु लेओओ, न ओ जताववाने भाटे अही आपवामा आओओ छे डे-साषण करती वधते मुखथी निकजता नलकछोभा समूर्च्छिम एव उत्पन्न नहीं यता, अन्यथा व्याख्या

અન્યથા તેપામપિ ધર્મોપદેશકાલે દ્વિત્રહોરાપર્યન્ત ભાષણે મુખોપરિ મુખવસ્ત્રિકાધારણસ્યાઽઽવશ્યકતયા તત્ર મુખોત્પતિતજલઋણૈરાદ્રતાપત્તિર્વારયિતુમશક્યૈવ, લોકે હિ અનાદ્યતમુખેન પુસ્તક પઠતા પર પ્રતિ દ્રુવતા ચ મુખત્રિમુખઃ પુસ્તકે પરદેહે ચ પતન્ત્યો લક્ષ્યન્તે, પુનઃ સમીતરવર્તિમુખવસ્ત્રિકાયા ન તાઃ પતિપ્યન્તીતિ કલ્પના કિં દુરાગ્રહ નાવેદયેદિત્પલમ્ ।

નન્વેવ સૂક્ષ્મવ્યાપિસમ્પાતિમવાયુકાયાદિજીવિરાધનાપરિહારાર્થમેવ યદિ સદા સદોરમ્મુખવસ્ત્રિકાબંધને સાવધાનતા વિધીયતે તર્હિ ભોજનકાલે તદપસારણાવશ્યકતયા કથ તાદૃશજીવિરાધનાપરિહારઃ ૧, ઇતિ ચેચ્ચિત્તમવધેદિ ।

ઉત્પન્ન નહીં હોતે । અન્યથા ધર્મોપદેશ દેતે સમય વે દો-દો ત્રીન ત્રીન ઘન્ટે ચોલતે હૈં ઉસ સમય મુખવસ્ત્રિકા ધારણ કરના આવશ્યક હોનેકે કારણ મુખસે નિકલને વાલે જલકળોંસે મુખવસ્ત્રિકા ગીલી હો જાયગી ઓર ઇસ આપત્તિ કા નિવારણ કરના શક્ય નહીં હૈ ।

લોકમેં જુલે મુહ પુસ્તક પઢનેવાલોંકે તથા દુસરોંસે વાર્તાલાપ કરને વાલોંકે મુખસે જલકળ નિકલ કર પુસ્તક પર તથા દુસરેકી દેહ પર ગિરતે હુએ દેખે જાતે હૈ । ફિર મુખકે પાસ હી રહનેવાલી મુખવસ્ત્રિકા પર કળ નહીં ગિરેગે, એસી કલ્પના કરના દુરાગ્રહકો હી પ્રગટ કરતા હૈ ।

પ્રશ્ન-સૂક્ષ્મ, વ્યાપી, સપાતિમ તથા વાયુકાય આદિ જીવોંકી વિરાધનાંસે રચનેકે લિએ હી યદિ સદા હોરા સહિત મુખવસ્ત્રિકા બાંધનેમેં સાવધાની રખી જાતી હૈ તો ભોજન કરતે સમય ઉન જીવોંકી વિરાધનાસે કેસે બચ સકતે હૈં ? ક્યોંકિ ઉસ સમય મુખવસ્ત્રિકા સ્થોલ લેના આવશ્યક હૈ ।

વાચતી વખતે બંને ત્રણ-ત્રણ કલાક સુધી બેઠે છે, ત્યારે મુખવસ્ત્રિકા ધારણ કરવી આવશ્યક હોવાથી મુખથી નીકળતા જલકણથી મુખવસ્ત્રિકા ભીની થઈ જશે અને એ આપત્તિ નિવારવાનું શક્ય નથી

લોકોમા ખુલ્લે મુખે પુસ્તક વાચનારના તથા બીજાઓ સાથે વાર્તાલાપ કરનારના મુખમાથી જલકણ નીકળીને પુસ્તક પર તથા બીજાના શરીર પર પડતા બેવામા આવે છે તો પછી મુખની પાસે જ રહેનારી મુખવસ્ત્રિકા પર કણ નહિ પડે, એવી કલ્પના કરવી એ દુરાગ્રહને પ્રકટ કરે છે

પ્રશ્ન-સૂક્ષ્મ, વ્યાપી, સપાતિમ તથા વાયુકાય આદિ જીવોંકી વિરાધનાથી બચવાને માટે જ બે સદા હોરા સાથે મુખવસ્ત્રિકા બાધવામા સાવધાની રાખવામા આવે છે તો ભોજન કરતી વખતે એ જીવોંકી વિરાધનાથી કેવી રીતે બચી શકાય ? કારણ કે એ વખતે મુખવસ્ત્રિકા છોડી નાખવાની જરૂર પડે છે

અત્રે ચતુર્થાધ્યયને- “ જય મુજતો ભાસતો પાવ કમ્મ ન વધડ ”
 इति भगवताऽभिहितम्, ‘प्रागुक्तरीत्या मुखवस्त्रिकाग्रन्धनस्याऽऽवश्यकत्वेऽपि
 तदपसारणमन्तरेण ‘मुजतो’ इति पदमोपाया भोजनक्रियाया अनुपपत्त्या
 भोजनकाले मुनिना मुखवस्त्रिका मोचनीयेति गम्यते, अत एवात्र- ‘जय मुजतो’
 इत्यस्य यथाकृत्तुलब्धान्तमात्ताप्रेषाशन मण्डलदोषवर्जनपूर्वकमभ्यवहरमाणः’ इत्ये
 वाशयो न तु मुखवस्त्रिका वदन्मैत्र भुञ्जान इति, तथा चोक्तयतनापूर्वकभोजनकाले
 मुखवस्त्रिकापसारणमागमानुकूलमेवेति न तस्य पापकर्मग्रन्धनहेतुत्वम्, अनेनैवाऽऽ

૧ ‘પૂર્વોક્તપ્રમાણાનુસારેણ’ इत्यर्थः ।

उत्तर-चित्त लगाकर सुनो। इसी (दशवैकालिक) के चौथे अध्ययनमें
 भगवान् ने कहा है “जय मुजतो भासतो पाव कम्म न वधड।” अर्थात्
 यतनापूर्वक आहार करने और भापण करनेसे पापकर्मका बन्ध नहीं होता है।
 पहले कहे गये प्रमाणोंसे मुखवस्त्रिका बाधना सिद्ध होने पर भी
 उसके निकाले बिना ‘मुजतो’ पदसे बोध्य भोजनक्रिया नहीं हो सकती।
 इससे ऐसा तात्पर्य निकलता है कि भोजन करते समय मुनिको मुख
 वस्त्रिका हटा देनी चाहिये। अतः ‘जय मुजतो’ पदका “कल्पके
 अनुसार प्राप्त हुआ अन्त प्रान्त आदि आहार मण्डलदोषोंका त्याग करके
 भोगता हुआ” ऐसा अर्थ समझना चाहिए। ऐसा नहीं कि मुखवस्त्रिका
 बाँधे-बाँधे आहार करे। अत एव उक्त-यतना पूर्वक भोजनकालमें मुख
 वस्त्रिका त्याग देना आगमके अनुकूल है, अतः उससे पापकर्मका बन्ध

ઉત્તર-ચિત્ત રાખીને સાભળો એના (દશવૈકાલિકના) ૪ થોથા અધ્યયનમાં
 ભગવાને કહ્યું છે કે જય મુજતો ભાસતો પાવ કમ્મ ન વધડ અર્થાત્ યતનાપૂર્વક
 આહાર કરવાથી પાપકર્મનો બંધ થતો નથી પૂર્વોક્ત પ્રમાણેથી મુખવસ્ત્રિકા બાધવી
 એ નિષ્ફળ થયા છતાં પણ એને કાઢી નાખ્યા વિના મુજતો ગણદથી બોધ્ય ભોજન
 ક્રિયા થઈ શકતી નથી તેથી એવું તાત્પર્ય નીકળે છે કે ભોજન કરતી વખતે,
 મુનિએ મુખવસ્ત્રિકા હટાવી દેવી જોઈએ એટલે જય મુજતો પદનો અર્થ ‘કલ્પને
 અનુસારે પ્રાપ્ત થએલો અત પ્રાત આદિ આહાર મહલ-દોષોનો ત્યાગ કરીને
 ભોગવતા’ એ પ્રમાણે સમજવો જોઈએ એમ ન સમજવું જોઈએ કે મુખવસ્ત્રિકા
 બાધી રાખીને આહાર કરે એટલે ઉક્ત-યતનાપૂર્વક ભોજનકાળમાં મુખવસ્ત્રિકાનો
 ત્યાગ કરવો એ આગમને અનુકૂળ છે, તેથી પાપકર્મનો બંધ થતો નથી

शयेन च—“पाव कम्म न वधइ” इत्युक्त भगवता ।

एव च भगवतीर्थङ्करगणधरादिचनपर्यालोचनेन निरवशेषसंशयतिमिराप-
गमपुरस्सर प्रकाशमाने मानसे वायुकायादिविराधनापरिहाराय सदोरकमुखवस्त्रिका-
बन्धन साहाय्यं स्थानमासादयति । रागद्वेषदोषाकलितचेतसा भगवद्वचनामृत-
रसास्वादवञ्चिताना विविधसंशयपराहते चेतसीममर्थं दुर्लक्ष्यमभिलक्ष्य हस्तदुष्प्राप्य-
मर्थमाकलयितु सोपानमिदालम्बन तेभ्यः पुरस्कृत्तुं सप्रमाणमेतत् सम्यगुपपादितम् ।

नहीं होता । इसी आशयसे भगवान्ने ‘पाव कम्म न वन्धइ’ कहा है ।

इस प्रकार भगवान् तीर्थङ्कर गणधरादिकोंके वचनोंकी पर्यालोचना करनेसे सकलसंशयरूप अन्धकारके दूर हो जानेके कारण प्रकाशमान ऐसे हृदयमे वायुकाय आदिकी विराधनाका दोष टालनेके लिए दोरासहित मुखवस्त्रिकाका बान्धना आल्लादपूर्वक स्थानको धारण करता है ।

रागद्वेषरूपी दोषसे दूषित भगवद्वचनामृतके रसास्वादसे वञ्चित पुरुषोंके अनेक दुर्विकल्पोंसे पराहत हुए चित्तमे इस अर्थको दुर्लक्ष्य समझकर उनके लिए हाथसे न प्राप्त होनेवाली वस्तुकी प्राप्तिके लिए सोपान (सीढ़ी) की तरह आलम्बन अगाड़ी रखकर यह सब सप्रमाण प्रतिपादित किया गया है ।

ओ आशयथी भगवाने पाव कम्म न वधइ ऽहु छे

ओ प्रकारे भगवा १ तीर्थंकर गणधरादिना वचनानी पर्यालोचना करवाथी सकल संशयइप अधकार दूर थई जवाने लीधे प्रकाशमान ओवा हृदयभा, वायुकाय आदिनी विराधनाने द्वेष टालवाने भाटे दोरासहित मुखवस्त्रिकानु बाधवु ते आल्लादपूर्वक स्थानने धारणु करे छे

रागद्वेष इपी दोषथी दूषित, भगवद्वचनामृतना रसास्वादथी वञ्चित ओवा पुद्गेना अनेक दुर्विकल्पथी पराहत ओवा चित्तभा आ अर्थने दुर्लक्ष्य समझने तेभने भाटे हाथथी न प्राप्त थनारी वस्तुनी प्राप्तिने भाटे सोपान (सीढ़ी)ना जेवु आलम्बन आगण राणीने आ बाधु सप्रमाण प्रतिपादित करवाभा आबु छे

અત્ર પ્રમાણતયોપન્યસ્તગ્રન્યનામાનિ વિનયયુદ્ધિનૈમલ્યાપ નિર્દિશ્યન્તે—

(૧) શ્રી-ભગવતીસૂત્રમ્ ।	(૧૫) નિગીધસૂત્રમ્ ।
(૨) હિતશિક્ષારાસઃ ।	(૧૬) બૃહત્કલ્પમાપ્યમ્ ।
(શ્રાવકઋપભદાસકૃતઃ)	(૧૭) ધ્યનહારમાપ્યમ્ ।
(૩) હરિવલમચ્છીરાસઃ	(૧૮) આચારાગ્રમૂત્રમ્ ।
(મુનિલબ્ધિવિજયકૃતઃ)	(૧૯) ત્રિપાત્રસૂત્રમ્ ।
(૪) યોગશાસ્ત્રમ્ (હેમચન્દ્રાચાર્ય૦)	(૨૦) સામાચારી ।
(૫) ઓષનિર્ણયુક્તિઃ ।	(દેવચન્દ્રમુરિકૃતા)
(૬) પ્રવચનસારોદ્ધારઃ ।	(૨૧) પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમ્ ।
(૭) પ્રકરણરત્નાકરઃ ।	(૨૨) ભાવમકાશઃ ।
(૧૦) ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકાઃ ૩ ।	(૨૩) સુશ્રુતસહિતા ।
(૧) સર્વાર્થસિદ્ધિટીકા ।	(૨૪) યોગચિન્તામણિઃ ।
(૨) ભાવવિજયકૃતટ્ટિત્તિઃ ।	(૨૫) માધવનિદાનમ્ ।
(૩) પાર્શ્વટીકા ।	(૨૬) તિબ્બઅરુચ્ચર ।
(૧૧) વિશેષાવશ્યકબૃહદ્દૃષ્ટિઃ	(૨૭) શરીરવિજ્ઞાનમ્ ।
(૧૨) અન્તકૃદશાસ્ત્રમ્ ।	(૨૮) માનવધર્મશાસ્ત્રમ્ ।
(૧૩) આવશ્યકસૂત્રટીકા ।	(૨૯) પિન્ડનિર્ણયુક્તિઃ ।
(હારિભદ્રીયા)	(૩૦) સૂત્રકૃતાગ્રમ્ ।
(૧૪) જ્ઞાતાધર્મકથાગ્રમ્ ।	(૩૧) દશવૈકાલિકસૂત્રમ્ ।

॥ इति मुख्यवह्निकाविचारः ॥

યહાં વિનીત શિષ્યની બુદ્ધિકા વિકાશકે લિખ પ્રમાણરૂપસે વિનયે ગ્રન્થોંકી કુછ નામાવલી સસ્કૃત ટીકામે દી ગઈ હૈ, પાઠકગણ વાંચ લેવે ॥

॥ इति मुख्यवह्निकाविचार ॥

અહીં વિનીત શિષ્યની બુદ્ધિકા વિકાસને માટે પ્રમાણરૂપે આપેલા ગ્રન્થોં નામાવલી સસ્કૃતટીકામા આપવામા આવી છે, ત્યાંથી પાઠકોએ જોઈ લેવી

इति मुख्यवह्निकाविचार

तपः

तपः=तपति-ज्ञानावरणीयाद्यष्टविध कर्म दहतीति तपः, तच्च बाह्याभ्यन्तर-
भेदाद्विधा, तत्र बाह्य तपः पञ्चिवम्, तथा चोक्तम्—

“अणसनमूनोयरिया, भिक्षवायरिया य रसपरिच्चाओ ।

कायक्लेशो सलीणया य वज्झो तवो होइ ॥ १ ॥” इति ।

छाया—“अनशनमूनोदरिका, भिक्षाचर्या च रसपरित्यागः ।

कायक्लेशः सलीनता च, बाह्य तपो भवति ॥ १ ॥”

(१) अनशन=चतुर्थभक्तादिपाप्मासिकान्त यावज्जीवन वाऽशेषाहारपरिहारः ।

। तप ।

जिससे ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्म भस्म हो जावें उसे तप कहते हैं । वह दो प्रकारका है—(१) बाह्य और (२) आभ्यन्तर । बाह्य तप छह प्रकारका है—

(१) अनशन, (२) ऊनोदरी, (३) भिक्षाचर्या, (४) रसपरित्याग, (५) कायक्लेश, (६) सलीनता ।

(१) अनशन=इहलोक परलोक सम्यन्धी कामनारहित चतुर्थभक्त, पञ्चभक्त, अष्टमभक्त आदि छहमासी तप पर्यन्त, अथवा यावज्जीवन सपूर्ण आहारका परित्याग करना अनशन तप कहलाता है ।

तप.

येथी ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्म भस्मीभूत થઇ જાય તેને તપ કહે છે તપ એ પ્રકારનો છે (૧) બાહ્ય અને (૨) આભ્યંતર બાહ્ય તપ છ પ્રકારનો છે—(૧) અનશન, (૨) ઊનોદરી, (૩) ભિક્ષાચર્યા, (૪) રસપરિત્યાગ, (૫) કાયકલેશ, (૬) સલીનતા

(૧) અનશન—ઈહલોક પરલોક સબંધી કામના રહિતપણે, ચતુર્થ ભક્ત, પાંચ ભક્ત, અષ્ટમ ભક્ત (સગંગ એક ઉપવાસ, બે ઉપવાસ, ત્રણ ઉપવાસ) આદિ છ માસી તપ સુધી અથવા જીવનપર્યંત સંપૂર્ણ આહારનો પરિત્યાગ કરવો એ અનશન-તપ કહેવાય છે

(૨) ઝનોદરીકા=યાગતાઘ્નાદિનોદર પરિપૂર્યતે તત્ર કલમાત્રમપિ ન્યૂનયિત્વા ઇન્ધ્રજ્વરણમ્ । (૩) ભિક્ષાચર્યા=સ્વાધ્યાયારિરોધિયથાવિધિવિશુદ્ધમિક્ષાકૃતે ચરણમ્ (૪) રસપરિત્યાગ:=દુગ્ધાદિવિકૃતિત્યાગઃ । (૫) કાયક્લેશઃ=શીતોષ્ણાદિ-સહિષ્ણુત્વ કેશલુચ્ચન ચ । (૬) સલીનતા=સ્ત્રીપશુપણ્ડકરહિતવસતી કૃમવદન્નો-પાદ્માઘાકુચ્ચનપૂર્વમાસ્થાનમ્ ।

(૨) ઝનોદરી=જિતને અન્નસે ઉદરકી પૂર્તિ હો જાતી છે ઉસસે એક ગ્રાસ મી કમ આહાર કરનેકો ઝનોદરી તપ કહતે છે । ઇસસે સ્વાધ્યાય, ધ્યાન આદિ ક્રિયાઈ અઙ્ગીતરહ નિમતી છે ।

(૩) ભિક્ષાચર્યા=જિસસે સ્વાધ્યાય, ધ્યાન આદિ ક્રિયાઓમેં વિઘ્ન ન આવે, ઇસપ્રકાર શાસ્ત્રાનુકૂલ વિધિસે વિશુદ્ધ ભિક્ષાકે લિખ પર્યટન કરના ભિક્ષાચર્યા તપ કહલાતા છે ।

(૪) રસપરિત્યાગ=દૂધ, દહી, છૂત, તેલ, મીઠેકા ત્યાગ કરનેકો રસ પરિત્યાગ કહતે છે ।

(૫) કાયક્લેશ=શીત, ઉષ્ણ આદિકાસહન કરના, અથવા કેશલોચ કરનેકો કાયક્લેશ તપ કહતે છે ।

(૬) સલીનતા=સ્ત્રી-પશુ-પણ્ડકરહિત વસતીમેં કહુવેકીતરહ અઙ્ગો પાદ્મ, સકુચિત કરકે સ્થિત હોના સલીનતા તપ કહલાતા છે ।

(૨) ઝનોદરી—ઝેટલા અન્નથી ઉદર ભરાય તેથી એક ડોળિયે ભાગ પશુ એટલે આહાર કરવો તે ઝનોદરી તપ કહેવાય છે તેથી સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, આદિ ક્રિયાઓનો સારી રીતે નિભાવ થાય છે

(૩) ભિક્ષાચર્યા—જેથી સ્વાધ્યાય, ધ્યાન આદિ ક્રિયાઓમાં વિઘ્ન ન આવે, એ પ્રકારે શાસ્ત્રાનુકૂલ વિધિથી વિશુદ્ધ ભિક્ષાને માટે પર્યટન કરવું એ ભિક્ષાચર્યા તપ કહેવાય છે

(૪) રસપરિત્યાગ—દૂધ, દહી, ઘી, તેલ, મીઠાઈનો ત્યાગ કરવો એને રસપરિત્યાગ કહે છે

(૫) કાયક્લેશ—ઠાંડ, તાપ, આદિને સહન કરવા અથવા કેશલોચ કરવો એ કાયક્લેશ તપ કહેવાય છે

(૬) સલીનતા—સ્ત્રી-પશુ-પણ્ડક-હિત વસતીમાં (સ્થાનમાં) કાચખાની પેઠે અંગોપાંગ સંકેતીને રહેવું તે સલીનતા તપ કહેવાય છે

આભ્યન્તરમપિ તપઃ પદ્ધિવિધ, તથા ચોક્તમ્—

“પાયન્નિત્ત ણિણઓ વેયાવ્ચ્ચ તદેવ સજ્જાઓ ।

બ્રાણ ચ વિડસ્સમ્મો एसो અન્નિમતરો તવો ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

છાયા—“પ્રાયશ્ચિત્ત વિનયઃ, વૈયાવૃત્ત્ય તથૈવ સ્વાધ્યાયઃ ।

ધ્યાન ચ વ્યુત્સર્ગઃ, એતદાભ્યન્તર તપઃ ॥ ૧ ॥ ”

તત્ર (૧) પ્રાયશ્ચિત્તમ્=ઉપચિતાડતીચારશોધન, યથાડડ્ભોચનાપ્રતિક્રમણાદિ ।

(૨) વિનયઃ=ગુર્વાગ્રારાધન, યથાડડ્ભ્યુત્થાનાડડસનપ્રદાનાભિવાદનતન્મનોડનુકૂલ-પ્રવૃત્ત્યાદિ । (૩) વૈયાવૃત્ત્ય=સાધુનામશનપાનાગ્રાનયનાદિના સાહાય્યકરણમ્ ।

(૪) સ્વાધ્યાયઃ=શ્રુતધર્મારાધન, સ ચ વાચના-પૃચ્છના-પરિવર્તનાડનુપ્રેક્ષા-ધર્મ-

આભ્યન્તર તપકે ભી છહ્ ભેદ હૈ—(૧) પ્રાયશ્ચિત્ત, (૨) વિનય,

(૩) વૈયાવૃત્ત્ય, (૪) સ્વાધ્યાય, (૫) ધ્યાન, (૬) વ્યુત્સર્ગ ।

(૧) પ્રાયશ્ચિત્ત=લગેદુણ અતિચારોકી વિશુદ્ધિ કરના પ્રાયશ્ચિત્ત તપ હૈ, જૈસે આલોચના, પ્રતિક્રમણ આદિ કરના ।

(૨) વિનય=ગુરુ આદિકી આરાધના કરના વિનય હૈ । ગુરુ આદિકે આને પર ઝાડા હોના, આસન દેના, વન્દના કરના, ડનકે મનકે અનુકૂલ પ્રવૃત્તિ કરના આદિ અનેક પ્રકારકા વિનય હોતા હૈ ।

(૩) વૈયાવૃત્ત્ય=અશન પાન આદિ લાકર મુનિયોંકો સહાયતા પદ્ધતિના વૈયાવૃત્ત્ય (વૈયાવચ્ચ) તપ કહ્લાતા હૈ ।

(૪) સ્વાધ્યાય=શ્રુતજ્ઞાનકી આરાધના કરના સ્વાધ્યાય હૈ । સ્વાધ્યાયકે પાચ્ ભેદ હૈ—(૧) વાચના, (૨) પૃચ્છના, (૩) પરિવર્તના, (૪) અનુપ્રેક્ષા

આભ્ય તર તપના પણુ છ લેદો છે (૧) પ્રાયશ્ચિત્ત, (૨) વિનય, (૩) વૈયાવૃત્ત્ય, (૪) સ્વાધ્યાય, (૫) ધ્યાન, (૬) વ્યુત્સર્ગ

(૧) પ્રાયશ્ચિત્ત—લાગેલા અતિચારોની વિશુદ્ધિ કરવી એ પ્રાયશ્ચિત્ત તપ છે, જેમડે આલોચના, પ્રતિક્રમણ વગેરે કરવા

(૨) વિનય—ગુરુ આદિની આરાધના કરવી એ વિનય છે ગુરુ આદિ આવે ત્યારે ઊભા થવુ, આસન આપવુ, વન્દના કરવી, એમના મનને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવી વગેરે અનેક પ્રકારે વિનય થાય છે

(૩) વૈયાવૃત્ત્ય—અશન પાન આદિ લાવીને મુનિઓને મહાય આપવી આદિ વૈયાવૃત્ત્ય (વૈયાવચ્ચ) તપ કહેવાય છે

(૪) સ્વાધ્યાય—શ્રુતજ્ઞાનની આરાધના કરવી એ સ્વાધ્યાય છે સ્વાધ્યાયના પાચ્ લેદો છે (૧) વાચના, (૨) પૃચ્છના, (૩) પરિવર્તના, (૪) અનુપ્રેક્ષા,

કથામેદાત્ પञ्चविधः । (૫) ધ્યાનમ્=પ્રકમાત્રાત્મન્વનેન પવનાસપૃક્તદીપન્નિલાયા
 इव चित्तस्य स्थिरीकरणम् ।

यद्यपि तच्चतुर्विधम् आर्त-रौद्र-धर्म-शुक्लमेदात्, तथापि धर्म-शुक्ल लक्षण
 द्वयमेवोपादेय पूर्वद्वयस्य कर्मबन्धहेतुत्वात् । (६) व्युत्सर्गः=कायादिसंचालन

और (५) धर्मकथा ।

શિષ્યોંકો આગમ પદાનેકો 'વાચના' કહતે છે । સદ્ગ્રાવસે સશય દૂર
 કરનેકે લિખ, અથવા તરવકા નિશ્ચય કરનેકે લિખ પૂછના 'પૂછના'
 કહલાતા છે । શુદ્ધ ઉચારણ કરકે ચાર-ચાર મનન કરના 'અનુપ્રેક્ષા' છે ।
 ધર્મની ચર્ચા યા ઉપદેશ કરનેકો 'ધર્મકથા' કહતે છે ।

(૫) ધ્યાન=વાયુકે સ્પર્શ નહો હોનેસે જૈસે દીપકકી જ્યોતિ સ્થિર
 હો જાતી છે, વૈસેહી મનકો કિસી ણક વિષયમેં સ્થિર કરલેનેકો ધ્યાન
 કહતે છે । ધ્યાન યદ્યપિ આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ ઓર શુક્લ મેદસે ચાર પ્રકારકા
 છે, તથાપિ યહાં ધર્મ ઓર શુક્લ યે દો શુભ ધ્યાન હી ઉપાદેય છે, યહી
 દોનોં તપમેં અન્તર્ગત છે, પહેલેકે દો અશુભ ધ્યાન કર્મબન્ધનકે કારણ છે ।

(૬) વ્યુત્સર્ગ=કાયા આદિકે વ્યાપારકો, તથા કપાય આદિકો ત્યાગ
 કર ઉપયોગસહિત રહનેકો 'વ્યુત્સર્ગ' કહતે છે ।

અને (૫) ધર્મકથા

શિષ્યોને આગમ ભણાવવા અને પોતે ભણવું એ વાચના કહેવાય છે સદ્ગ્રાવ
 પૂર્વક સશય દૂર કરવા માટે, અથવા તરવનો નિશ્ચય કરવા માટે પૂછના કરવી
 પૂછવું એ પૂછના કહેવાય છે શુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરીને વારવાર આવૃત્ત કરવું
 પરિવર્તના કહેવાય છે ભણેલા અર્થનું વારવાર મનન કરવું એ અનુપ્રેક્ષા છે
 ધર્મની ચર્ચા અથવા ઉપદેશ કરવો એ ધર્મકથા કહેવાય છે

(૫) ધ્યાન—વાયુનો સ્પર્શ નહિ થવાથી જેમ દીવાની જ્યોત સ્થિર
 છે, તેવી રીતે મનને કોઈ એક અલબ્ધનમાં સ્થિર કરી લેવું એ ધ્યાન કહેવાય છે
 ધ્યાન આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ એવા ભેદ કરીને ચાર પ્રકારનો છે, તો પ
 અહીં ધર્મ અને શુક્લ એ બે શુભ ધ્યાન જ ઉપાદેય છે એ બે ધ્યાન તપ
 અર્તર્ગત છે, પહેલા બે અશુભ ધ્યાન કર્મબન્ધના કારણ છે

(૬) વ્યુત્સર્ગ—કાયા આદિના વ્યાપારને તથા કપાય આદિને ત્યાગ
 ઉપયોગ સહિત રહેવું એ વ્યુત્સર્ગ કહેવાય છે

નિવૃત્તિપૂર્વકસોપયોગાવસ્થાનમ્ । એવ વાદ્યાભ્યન્તરભેદેન દ્વાદશવિધ તપઃ સિદ્ધમ્ ।

નનુ અર્હિસા-સયમ-તપઃ-સ્વરૂપસ્ય ધર્મસ્યોત્કૃષ્ટમદ્ગત્ત્વ પ્રતિપાદ્યતે તત્ત્વ તપસોઽનશનાદિલક્ષણદુઃસ્વરૂપત્વેન મોક્ષહેતુત્વ ન પ્રાપ્નોતિ, તદ્દિ અશાતવેદનીય-કર્મોદયાત્મકમ્, ભગવતાઽપિ ક્ષુત્પિપાસાદયઃ પરીપહા વેદનીયકર્મોદયસ્વરૂપત્વે-નાઽભ્યધાયિપત ।

કર્મક્ષયો દિ યત્રપિ મોક્ષાદ્ગત્ત્વેન શ્રૂયતેઽપિ શાસ્ત્રે, કર્મોદયસ્ય તુ ન કચિન્મોક્ષ-હેતુત્વ શાસ્ત્રે લોકે વા પ્રચિતમ્ । એવ સતિ તસ્યોત્કૃષ્ટમદ્ગત્તાત્મકધર્મરૂપત્વકથન-મયુક્તમ્ ।

હસ પ્રકાર યાદ્ય ઔર આભ્યન્તરકે ભેદ મિલકર તપકે સય ચારહ ભેદ હોતે હ ।

પ્રશ્ન—અર્હિસા, સયમ ઔર તપરૂપ ધર્મકો ઉત્કૃષ્ટ મગલ વતલાયા હૈ, લેકિન અનશન આદિ તપ ભોજન આદિકા ત્યાગ કરનેસે હોતે હૈ, હસલિગ વે દુઃખ હૈ ઔર દુઃખ મોક્ષકા કારણ નહીં હો સકતા, ક્યોંકિ દુઃખ અસાતવેદનીય કર્મકે ઉદયસે હોતા હૈ । ભગવાનને ખી યહી પ્રતિ-પાદન કિયા હૈ કિ—“ક્ષુધા પિપાસા આદિ પરિપહ વેદનીય કર્મકે ઉદયસે હોતે હૈ ।” કર્મકા ક્ષય તો મોક્ષકા કારણ હો સકતા હૈ, પરન્તુ યહ કહીં નહીં સુના કિ કર્મકા ઉદય ખી મોક્ષકા કારણ હૈ । યહ વાત ન કિસી શાસ્ત્રમેં હૈ ઔર ન લોકમેંહી પ્રસિદ્ધ હૈ, હસલિગ જબ કિ તપ, કર્મોદય-જન્ય હોનેસે મોક્ષકા કારણ નહીં હો સકતા તો ઉસે ઉત્કૃષ્ટ મગલ ક્યોં

એ પ્રમાણે બ્રાહ્મ અને આશ્વતરના લેહ મળીને તપના એકદર બાર લેહ થાય છે

પ્રશ્ન—અર્હિસા, સયમ અને તપ રૂપ ધર્મને ઉત્કૃષ્ટ મગલ વતલાવેલ છે, પરન્તુ અનશન આદિ તપ લોજનાદિના ત્યાગ કરવાથી થાય છે, તેથી એ હ ખ છે અને હ ખ મોક્ષનું કારણ થઈ શકતું નથી, કારણ કે હ ખ અસાતા વેદનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે ભગવાને પણ એમ જ પ્રતિપાદન કર્યું છે કે—“ભૂખ તરસ આદિ પાનિહ વેદનીય કર્મના ઉદયથી જ થાય છે” કર્મનો ક્ષય તો મોક્ષનું કારણ હોઈ શકે છે પરન્તુ એવું ક્યાય સાબળ્યું નથી કે કર્મનો ઉદય પણ મોક્ષનું કારણ છે એ વાત ડોઈ શાસ્ત્રમા નથી તેમજ લોકમા પ્રસિદ્ધ નથી, તેથી જો તપ કર્મોદયજન્ય હોઈને મોક્ષનું કારણ થઈ શકેતો નથી તો

દુઃસ્વરૂપત્વેન તપસો મોક્ષસાધનસ્વીકારે તુ વ્યાધિનાઽઽતુરસ્ય, રાજદણ્ડેન તસ્કરસ્ય, વશાદિધાતેનાભ્યાદે, દશરિધક્ષેત્રવેદનયા નારમાળા, શ્વાસોચ્છ્વાસ માત્રમમિતકાલેઽપિ સાર્દસપ્તદશમિતજન્મમરણનિમિત્તકાઽનન્તધોરવેદનાયુક્તાના નિગોદજીવાના ચ મોક્ષાપત્તિઃ, તેષામપિ મયદ્મિમતમોક્ષદેતુદુઃસ્વસદ્ભાવોદિતિ ।

કિચ્ચાલમેતેન વિશેષવિચારેણ જન્મજરામરણેષ્ટવિયોગાઽનિષ્ઠસયોગાદ્યનેક-વિધદુઃસ્વયુક્તા. સર્વે એવ સસારિણ इत्यવિશેષેણ સર્વેષા મોક્ષાપત્તિઃ સ્યાત્ ।

एतदुक्तं भवति-तप' समाचरत' श्रुत्विपासादयः समुद्भवन्ति, ततश्च प्रबल

કહા હૈ ? , યદિ દુઃસ્વરૂપ તપનો મોક્ષકા કારણ માનલિયા જાય તો અનેક દોષ આતે હૈ, વે યે હૈ કિ-જો પુન્ય રોગસે અત્યન્ત પીડા પારજા હૈ ઉસે મોક્ષ હોજાના ચાહિયે, રાજદણ્ડસે દુઃસ્વ ભોગનેવાલે ચોર ઢાકુઓનો મોક્ષ હોના ચાહિય, ઘોડોંપર કોઠોંની માર પડતી હૈ, વે દુઃસ્વી હોતે હૈ, અતઃ ઉન્હેંમી મોક્ષ મિલના ચાહિયે । ઇસી પ્રકાર, ક્ષેત્રવેદનાસે દુઃસ્વી નારકી જીવોંનો તથા એક શ્વાસોચ્છ્વાસમે સાદે સતરહ વાર જન્મ-મરણકે અનન્ત કાલ તક દુઃસ્વ પાને વાલે નિગોદિયા જીવોંનો મુક્તિકી પ્રાપ્તિ હોની ચાહિયે । અધિક કહા તક રહેં ? સસારકે સમસ્ત પ્રાણી જન્મ, મરણ, ઇષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટસયોગ આદિ ભાતિ-માતિકે દુઃસ્વોંસે દુઃસ્વી હૈં અતઃ એવ સર્વહીનો મોક્ષ મિલજાના ચાહિયે, ક્યોંકિ દુઃસ્વનો યહા મોક્ષકા કારણ માના હૈ ।

જો અનશન આદિ તપ કરતા હૈ ઉસે ક્ષુધા પિપાસા આદિ પરિવર

તેને ઉત્કૃષ્ટ મગજ ડેમ કહ્યો છે ? જો દુઃખરૂપ તપને મોક્ષનું મારણ માનવામાં આવે તો અનેક દોષો આવે છે, જેમકે-જે પુત્રે રોગથી અત્યંત પીડા પામી રહ્યો હોય તેનો મોક્ષ થઈ જવો ભેદભર્યો, ગજદંડથી દુઃખ લોગવના વાળા ચોર ઢાકુઓનો મોક્ષ થવો ભેદભર્યો, ઘોડા પર ચાળૂડનો માર પડે છે તેથી તે દુઃખી થાય છે તેથી તેને પણ મોક્ષ મળવો ભેદભર્યો એજ પ્રમાણે ક્ષેત્રવેદનાથી દુઃખી એવા નારકી જીવોને તથા એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં સાડી સત્તરવાર જન્મ-મરણના દુઃખો અનવકાળ સુધી પામનારા નિગોદિયા જીવોને પણ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થવી ભેદભર્યો વધારે શું કહીએ ? જગતના બધા પ્રાણીઓ જન્મ મરણ હેતુના વિયોગ, અનિષ્ટનો સયોગ વગેરે તરેહ તરેહના દુઃખથી દુઃખી છે એટલે એ બધાને મોક્ષ મળી જવો ભેદભર્યો, કારણ કે દુઃખને અહીં મોક્ષના કારણ રૂપ માન્યો છે

જે અનશન આદિ તપ કરે છે તેને ભૂખ-તણસ આદિ પરિવર શાય છે

દુઃખમ્, એતચ્ચ ચિત્તવિક્ષેપસ્ય હેતુઃ, સતિ ચ તસ્મિન્ અપ્રશસ્ત ધ્યાન, તસ્માદ્વાવશ્ય કર્મવન્ધઃ, તતથ ચતુર્ગતિરસસારપરિભ્રમણરૂપ મહદમઙ્ગલમિતિ તથકથમપ્યર્હિંસા-સયમવિશિષ્ટસ્યાપિ તપસો મોક્ષહેતુત્વરૂપમુત્કૃષ્ટમઙ્ગલત્વ ન સમ્ભવદુક્તિકમિતિ ।

અત્રોચ્યતે—તપો ન તાવદ્દુઃસાત્મક, દુઃખ હિ નામાઽશ્વતવેદનીયકર્મોદય-વિપાક. પીઠાલક્ષણ આત્મપરિણામઃ, તપશ્ચર્યાગર્ભિતાઽનશનાદિવ્યાપારસ્ય ન પીઠાત્મકાઽઽત્મપરિણામરૂપત્વમ્ ।

કિંચ તપ' પક્ષીકૃત્ય મોક્ષસાધનત્વાભાવસાધ્યે યદુક્ત દુઃખરૂપત્વસાધન હોતે હૈં । પરિપદ્ધત્તે હોનેસે તીવ્ર દુઃખ હોતા હૈં । દુઃખસે ચિત્તકા વિક્ષેપ હોતા હૈં । ચિત્તકે વિક્ષેપસે અશુભ ધ્યાન હોતા હૈં । અશુભ ધ્યાનસે કર્મકા વન્ધ હોતા હૈં । કર્મવન્ધસે ચાર ગતિયોમે ભ્રમણ કરના પડતા હૈં, ઇસપ્રકાર યદ્ વડા અમગલ હૈં । જો પ્રવલ અમગલ હૈં વદ્ અર્હિંસા ઔર સયમસે યુક્ત હોનેપર ંધી ઉત્કૃષ્ટ મગલ નહીં હો સકતા । અમૃતમે વિષ મિલા દેનેસે કયા વિષ અમૃત હો સકતા હૈં । કદાપિ નહીં । ઇસલિપ્ તપકો મોક્ષકા કારણ માનના ઉચિત નહીં હૈં ।

ઉત્તર—તપકો દુઃખ કહના યુક્ત નહીં હૈં વદ્ દુઃખરૂપ નહીં હૈં । કયોંકિ અસાતાવેદનીય કર્મકે ફલકો, જો આત્માકા હી એક વિભાવ પરિણામ હૈં, ઔર પીઠારૂપ હૈં ઉસે દુઃખ કહ્તે હૈં । અનશન આદિ તપ પીઠારૂપ પરિણામ નહીં હૈં, અતઃ ઉ-હૈં દુઃખ નહીં કહા જા સકતા । દૂસરી વાત યદ્ હૈં—શકાકારને કહા હૈં કિતપ મોક્ષકા કારણ નહીં હૈં । કયોંકિ વદ્ દુઃખ હૈં । યદ્ “તપ મોક્ષકા કારણ નહીં” યદ્

પરિપદ્ધત્તી તીવ્ર દુઃખ થાય છે દુઃખથી ચિત્તનો વિક્ષેપ થાય છે ચિત્તના વિક્ષેપથી અશુભ ધ્યાન થાય છે અશુભ ધ્યાનથી કર્મનો બંધ થાય છે કર્મબંધથી ચારે ગતિઓમા પરિભ્રમણ કરવું પડે છે એ રીતે એ મોટું અમગળ છે જે ભ્રમણ અમગળ છે તે અર્હિંસા અને સયમથી યુક્ત થવા છતાં પણ ઉત્કૃષ્ટ મગળ થઈ શકતું નથી અમૃતમા વિષ મેળવવાથી જુ વિષ અમૃત થઈ શકે છે ? કદાપિ નહિ તેથી તપને મોક્ષનું કારણ માનવું એ ઉચિત નથી

ઉત્તર—તપને દુઃખ કહેવું એ યુક્ત નથી તે દુઃખરૂપ નથી કારણ કે એ સાતાવેદનીય કર્મ કે જે આત્માનો જે એક વિભાવ પરિણામ છે અને પીઠારૂપ છે, તેને દુઃખ કહે છે અનશન આદિ તપ પીઠારૂપ પરિણામ નથી, તેથી તેને દુઃખ કહી શકાય નહિ બીજી વાત આ છે શકાકારે કહ્યું કે તપ મોક્ષનું કારણ નથી, કારણ કે તે દુઃખ છે, પરંતુ અહીં “તપ મોક્ષનું કારણ નથી” એ

તદયુક્ત, તસ્ય દુઃસ્વજયરૂપત્વેન સ્વરૂપાસિદ્ધેઃ ।

તત્ર (તપસિ) જાયમાનાઃ ક્ષુત્પિપાસાદયઃ આત્મનઃ પ્રાર્દ્ધમાનવિશુદ્ધપરિણામેન વિજિતાઃ સન્તઃ પીડાલક્ષણ કાર્યે ન જનયન્તિ । एतेन ક્ષુત્પિપાસાદીના કર્મોદયસ્વરૂપત્વેઽપિ સ્વકાર્યકરણાઽસમતયા ચિત્તવિક્ષેપાજનકત્વ સિદ્ધમ્ ।

પ્રતિજ્ઞા છે ઓર “ક્યોંકિ વહ દુઃખ હે” યહ હેતુ હે । હેતુકા સદા એસા હી પ્રયોગ કરના ઘાલિય જો પ્રતિવાદીકો ભી સિદ્ધ હોવે । યદિ “વહ દુઃખ હે” યહ હેતુ સિદ્ધ હોતા તો શકાકારકા સામ્ય સિદ્ધ હો સકતા, પરંતુ વહ સિદ્ધ નહીં હે । ક્યોંકિ પહેલે ઘતલા યુકે હે કિ તપ દુઃખ નહીં હે । અત એવ યહ હેતુ સ્વરૂપસેહી અસિદ્ધ હે । તપ દુઃખરૂપ નહીં, બલ્કિ દુઃખકો વિજય કરના તપ કહલાતા હે ।

અનશન આદિ તપસે રોનેવાલે ક્ષુધા આદિ પરિપર્ આત્માકે બઢતે હુણ વિશુદ્ધ પરિણામસે જીત લિયે જાતે હે । ક્ષુધા દુઃખ અવશ્ય હે પરંતુ ઉસે તપ નહીં કરતે, બલ્કિ ક્ષુધા પર વિજય પાનેકો તપ કરતે હે । ક્ષુધાકો જીતના દુઃખ નહીં પરંતુ સુખ હે અત એવ તપ સુખરૂપ હે । ક્યોંકિ તપશ્ચર્યા કરનેવાલેકો ભૂખકી પરવાહ હી નહીં રહતી । હસલિય શકાકારકા યહ કહના ઠીક નહીં હે કિ તપસે પીડા ઉત્પન્ન હોતી હે । હસ કથનસે યહ વાત અઞ્જીતરહ સિદ્ધ હો ગઈ કિ ક્ષુધા આદિ પરિવહ

પ્રતિજ્ઞા છે અને “કારણ કે તે દુઃખ છે” એ હેતુ છે હેતુનો પ્રયોગ સદા એવો કરવો જોઈએ કે જે પ્રતિવાદીને મતે પણ સિદ્ધ હોય એ “તે દુઃખ છે” એ હેતુ સિદ્ધ હોત તો શકાકારનું સાધ્ય સિદ્ધ કરી શકાત, પરંતુ એ સિદ્ધ નથી, કારણ કે પહેલા બતાવી ચૂક્યા છીએ કે તપ એ દુઃખ નથી એટલે એ હેતુ સ્વરૂપથી જ અસિદ્ધ છે તપ દુઃખરૂપ નથી, બલકે દુઃખ ઉપર વિજય મેળવવો એ તપ કહેવાય છે

અનશન આદિ તપથી થનારા ક્ષુધા આદિ પરિવહ આત્માના વધતા બતા વિશુદ્ધ પરિણામથી છતાં જ અવશ્ય છે ક્ષુધા એ દુઃખ અવશ્ય છે, પરંતુ તેને તપ કહી શકાય નહિ, બલકે ક્ષુધા પર વિજય પ્રાપ્ત કરવો એ તપ કહેવાય છે ક્ષુધાને હતાવી એ દુઃખ નથી પરંતુ સુખ છે એટલે તપ સુખરૂપ છે, કેમકે તપશ્ચર્યા કરનારાઓને ભૂખની પરવા જ નથી હોતી તેથી શકાકારનું એ કહેવું બરાબર નથી કે-“તપથી પીડા ઉત્પન્ન થાય છે” આ કથનથી એ વાત સારી રીતે સિદ્ધ થઈ ગઈ કે ક્ષુધા આદિ પરિવહ વેદનીય કર્મના ઉદયથી થાય છે પરંતુ

અતઃૈવ ભગવતાઽપિ ક્ષુત્પિપાસાદિપરીપહસ્ય તપસશ્ચ પૃથક્ત્વેન પ્રતિપાદન વિહિતમ્ ।

યદ્યનશનાદિક સર્વત્ર દુઃખાત્મકમેવ મન્યેત તદા-સિદ્ધાનામપિ અશનાદ્ય-
ગ્રાહિતયાઽનન્તદુઃખસદ્ભાવપ્રસન્નઃ કેન વાર્યેત । એવ ચ મોક્ષમાર્ગે પ્રવર્તકસ્ય
શાસ્ત્રસ્ય તદુક્તધર્માનુષ્ઠાનસ્ય ચ વૈયથ્યાપત્તિઃ ।

અર્થ ભાવઃ-યથા વ્યાધિતસ્ય વ્યાધિપરિજિઠીર્પયા સ્વયમેવ લઙ્ઘનાદિપ્રવૃત્તિઃ

વેદનીય કર્મકે ઉદયસે હોતે હૈં, પરન્તુ વે પીડા નહીં ઉત્પન્ન કર સકતે ।
ઔર જવ ડનસે પીડા નહીં ઉત્પન્ન હો સકતી તો ચિત્તમેં વિક્ષેપ ઢી નહીં
હો સકતા । ચિત્તમેં વિક્ષેપ ન હોનેસે કર્મકા વન્ધ ઢી નહીં હો સકતા ।
ઉલ્ટા ક્ષુધા આદિકો જીતનેસે કર્મોંકી નિર્જરા હોતી હૈં ઔર આતે હુએ
કર્મોંકા નિરોધ હોનેસે સવર ઢી હોતા હૈં । ડસલિખ ભગવાન્ મહાવીર
સ્વામીને ક્ષુધા આદિ પરિપદ ઔર તપકો અલગ અલગ કહા હૈં ।

એક યાત ઔર ઢી હૈં-સિદ્ધ ભગવાન્ કઢી આહાર નહીં લેતે । યદિ
અનશનકો દુઃખ માનલિયા જાય તો ડન્હે ઢી દુઃખી માનના પડેગા ।
જવ સિદ્ધ ઢી દુઃખી હોંગે તો મોક્ષમાર્ગકી પ્રરૂપણા કરનેવાલે શાસ્ત્ર વ્યર્થ
હોજાવેંગે, ઔર ડન શાસ્ત્રોંકે અનુસાર કી હુઈ ક્રિયાઈ ઢી વ્યર્થ જાયંગી ।
ક્યોંકિ દુઃખી વનનેકે લિખ કોઈ બુદ્ધિમાન તૈયાર નહીં હોગા । મતલબ
યદ હૈં કિ-જૈસે અપના રોગ દૂર કરનેકે લિખ રોગીકી સ્વય હી લઘનમેં

તે પીડા ઉત્પન્ન કગી શકતો નથી અને જો તેથી પીડા ઉત્પન્ન નથી થતી તો
ચિત્તમા વિક્ષેપ પણ થઈ નથી શકતો, ચિત્તમા વિક્ષેપ નહિ થવાથી કર્મને
બંધ પણ નથી થઈ શકતો ઉલ્ટું ક્ષુધા આદિને છૂતવાથી કર્મની નિર્જરા થાય
છે અને આવતા કર્મોના નિરોધ થવાથી સવર પણ થાય છે તેથી ભગવાન્
મહાવીર સ્વામી ક્ષુધા આદિ પરિપદ અને તપને જુદા-જુદા કહેલા છે

એક બીજી વાત એમ છે કે-સિદ્ધ ભગવાન્ કદાપિ આહાર લેતા નથી
જો અનશનને દુઃખ માની લેવામા આવે તો તેમને પણ દુઃખી જ માનવા પડે
જો સિદ્ધ પણ દુઃખી હોય તો મોક્ષમાર્ગની પ્રરૂપણા કરનાર શાસ્ત્ર વ્યર્થ બની
જાય, અને જો શાસ્ત્રોને અનુસરીને કરવામા આવતી ક્રિયાઓ પણ વ્યર્થ થાય,
કારણ કે દુઃખી થવાને કોઈ બુદ્ધિમાન તૈયાર નહિ થાય મતલબ એ છે કે-જેમ
પોતાનો રોગ દૂર કરવાને માટે રોગી પોતાની એળે જ લાઘણ કરવામા પ્રવૃત્ત

મણિ-મૌક્તિક-પ્રવાલ-હેમ હીર-રજતાદીના વ્યયર્થુઃ સ્વયમેવ સિન્ધુતરણગહન-
ભયાનકનગમનદુર્ગમપથભ્રમણમટ્તિઃ પીઠાલ્પાનાસ્મપરિણામ ન જનયતિ, અન્ય
થા હિ પ્રતિકૂલકર્મણિ સમૃત્સાહર્ષકસ્વતઃમટ્તિર્નોપપન્નતે, તથા મુનયોઽપિ વક્ષ્ય
માણભાવનયા તપસિ પીઠાં નાનુભવન્તિ, તથાહિ-

इह ससारे (१) स्वकृतदुष्कृतसन्ततिप्रशास्त्रकेषु नारकाः कियन्तो भिद्यन्ते,

પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ । અથવા હીરે, મોતી, મૃગે, સોને, ચાંદી આદિકી પ્રાપ્તિકે
लिए मनुष्य, दुस्तर समुद्र तरते हैं, अथवा अपनी इच्छासे ही मोती
આદિકી પ્રાપ્તિકે लिए गहरे समुद्रमें गोते लगाते हैं । बड़े बड़े गहन
और भयानक जगलोंमें गर्मी आदि अनेक कष्ट उठाते हैं, दुर्गम मार्गमें
લાભકે लिए घूमते फिरते हैं, फिरभी अपने मनमें उसे दुःख नहीं मानते
न पीड़ाका अनुभव करते हैं, यदि लघन करनेमें और गोते लगाने आदिमें
કષ્ટ માલુમ હોતા તો વિના કિસીકે દયાવકે अपनी इच्छासे ही उत्साह
पूर्वक क्यों प्रवृत्ति करते ? इसी प्रकार मुनिराज भी अपनी आत्माकी
વિશુદ્ધિકે लिए अपने आपही प्रमुदित भावसे अनशन आदि तपस्या
करते हैं । ऐसा करनेमें उन्हें तनिकभी दुःख नहीं होता ।

(१) ससारमें अपने किये हुए कर्मों के कारण कई एक नरकमें जाकर
परमाधर्मीद्वारा भाले आदिसे भेदे जाते हैं । कई एक घानीमें तिल या

થાય છે, અથવા હીરા, મોતી, માણિક, સાનું, ચાંદી આદિની પ્રાપ્તિ માટે મનુષ્ય
दुस्तर समुद्रने तरे છે, અથવા પોતાની ઇચ્છાથી જ મોતી આદિની પ્રાપ્તિ માટે
ઉડા સમુદ્રમાં ડુબકી મારે છે, મોટા મોટા ધીવર અને લયાનક જ ગલોમાં ટાંક
તાપના અનેક કષ્ટો ઉઠાવે છે, દુર્ગમ રસ્તાઓમાં લાલને માટે લટકતો ફરે છે,
તોપણ પોતાના મનમાં તેને કુખ માનતો નથી કે પીડાનો અનુભવ કરતો નથી,
જો લઘન કરવામાં અને ડુબકી મારવા આદિમાં કષ્ટનો અનુભવ થતો હોત તો
કેાઇએ દયાવ્યા કે આશ્ચર્ય કર્યા વિના પોતાની જ ઇચ્છાથી મનુષ્ય ઉત્સાહ પૂર્વક
કેમ પ્રવૃત્તિ કરત ? એજ રીતે મુનિરાજ પણ પોતાના આત્માની વિશુદ્ધિને માટે
પોતાની મેળે જ પ્રમુદિત ભાવથી અનશન આદિ તપશ્ચર્યા કરે છે એમ કરવામાં
તેને જરા પણ કુખ થતુ નથી

(૧) જગતમાં પોતાના કરેલા કર્મોને કારણે કઈ કઈ જીવો નરકમાં જઈને
પરમાધર્મીદ્વારા ભાલા આદિથી છેદાય-બેદાય છે કેટલાક ઘાણીમાં તલ અથવા

કિયન્તસ્તૈલયન્તે તિલસર્પપાદિવન્નિષ્પીડયન્તે, તામ્રાદિભાજનવચ્ચ કિયન્તઃ કુટયન્તે, કિયન્તો દારુવદ્દિદાર્યન્તે, મિયન્તઃ શૂલશ્યાયા સ્વાપ્યન્તે, કિયન્તઃ શિલોપરિ વસ્ત્રવત્તાડયન્તે, અનન્તક્ષુત્પિપાસાદિભિઃ પરિભૂયન્તે, इत्येव विविध-दुःखसन्ततिमनुभवन्ति ।

(૨) અથ તિર્યઞ્ચોડપિ કેચિત્ સમ્લેશ શીતોળ્ળે સહમાનાઃ, કેચિદ્ ગુરુતર માર વહમાનાઃ, કેચિત્તોગ્રાદિના તાઢ્યમાનાઃ, કેચિન્માસાર્થિભિર્વિવિધૈસ્તીક્ષ્ણાગ્ર-શસ્ત્રૈરિન્દ્રિયમાનાઃ, કેચિચ્ચ ગદ્ગુનિપદ્મા. પ્રમલૈઃ ક્ષુત્પિપાસાદિભિઃ પરિભૂયમાના લક્ષ્યન્તે ।

સરસોંકી તરહ પીલે જાતે હૈં । કઈંક તાંવે પીતલ આદિકે વર્તનોંકી તરહ કૂટે જાતે હૈં । કઈંક કાઠકી માંતિ કરવતસે ચીરે જાતે હૈ । કઈંક તીક્ષ્ણ કાટોંકે ઝિઝૈને પર સુલાયે જાતે હૈ । કઈંક શિલાપર કપડોંકી તરહ પઝાડે જાતે હૈં, ઓર અનન્ત મૂર્ખ પ્યાસ આદિ નાના પ્રકારકે અસહ્ય ક્લેશ પાતે હૈં । इस प्रकार माँति-माँतिके दुःखोंका अनु-भव करते हैं ।

(૨) તિર્યઞ્ચ ગતિમે મી કોઈં તિર્યઞ્ચ દુઃખકે સાથ ગર્મી સર્દી સહતે હૈં, કિસી પર મારી ઝોજ લાદા જાતા હૈ, કોઈં-કોઈં કોડોંકી માર રાતે હૈ, કોઈં પૈને (તીલ્લે) શસ્ત્રોંસે છેદે જાતે હૈ, કોઈં-કોઈં રૂટીસે બધે હુપ મૂર્ખ પ્યાસ આદિ નાના પ્રકારકે દુઃખ મોગતે હુપ દેલે જાતે હૈં ।

સગસવની પેઠે પીલાય છે ડેટલાકે તાળા પીતળના વાસણોની જેમ કુટાય-પીટાય છે ડેટલાકે લાકડાની પેઠે કરવતથી વહેગય છે ડેટલાકે તીક્ષ્ણ કાટાના ઝિઝાના પર સુવાડવામા આવે છે ડેટલાકે કપડાની પેઠે શિલાપર પછાડવામા આવે છે, અને અનંત ભૂખ-તરસ આદિ નાના પ્રકારના અસહ્ય ક્લેશ પમાડવામા આવે છે એ પ્રમાણે તરેહ તરેહના દુઃખોનો અનુભવ એ છવે કરે છે

(૨) તિર્યઞ્ચ ગતિમા પણ કોઈ કોઈ તિર્યઞ્ચ દુઃખ સાથે ટાઢ-તાપ સહન કરે છે, ડેટલાક પર ભારે મોજો લાદવામા આવે છે, ડોડ કોઈ ચાખૂકના માર ખાય છે, કોઈ કોઈને કાતીલ શસ્ત્રોથી છેદવામા આવે છે, કોઈ કોઈ ખૂટે બધાએલા ભૂખ-તરસ આદિ નાના પ્રકારના દુઃખો ભોગવતા બેવામા આવે છે

(૩) એ મનુષ્યગતિ પ્રાપ્તા અપિ કેચિદન્યત્વ, કેચિદ્ધિરત્વ, કેચિત્ પશુત્વ, કેચિત્કાસશ્વસાદિરોગ, કેચિદ્ધારિણ ચ સમાપ્ય, હીના દીનાસ્તત્તત્પીડાપરિહાર-ક્ષમા ત્રિવિધદુર્દશમાપદ્માઃ, સ્થાયિરે ફલત્રપુત્રાદિભિરપ્યનાદતાઃ ક્ષુતિપિપાસાદિભિર્બાંધ્યમાના ધ્રિયન્તે ।

(૪) દેસા અપિ પરોત્કર્પનિરીક્ષણેર્પ્યાદ્વેષાદિજનિતાઽન્તસ્તાપસ્ય પ્રતિકર્તુમશ્વ-વ્યતયા પ્રાયો દુઃસ્વભાજ એ દશ્યન્તે ।

(૩) યદિ ભાગ્યોદયસે મનુષ્યગતિ મિલ જાય તો ઉસમેં ભી સૈકઢોં દુઃસ્વ ભોગને પડ્ડતે હૈ । કોઈ મનુષ્ય અન્યા હોજાતા હૈ, કોઈ ચરિરા હો જાતા હૈ, કોઈ લગડા હોજાતા હૈ । કિસીકો શ્વાસ યા શ્વાસીકા રોગ હો જાતા હૈ । કોઈ દરિદ્રતાકે દુઃખોંસે દીન હીન હોકર અનેક પ્રકારકી દુર્દશાકા અનુભવ કરતા હૈ । ઘૃદ્વાવસ્થામેં પત્ની પુત્ર આદિ તિરસ્કાર કરતે હૈ । અન્તમેં ક્ષુધા-પિપાસા આદિકે ભી દુઃસ્વ ઉઠાકર મરણકી શરણમેં જાના પડ્ડતા હૈ ।

(૪) કમ્બી દેવગતિ પાકર દેવતા હોજાય તો વહા ભી તરહ-તરહકે દુઃસ્વ વિધમાન હૈ ।

કિસી દેવાતાકી વિભૂતિ અધિક હોતી હૈ, કિસીકી કમ હોતી હૈ, કમ વિભૂતિવાલા અધિકવિભૂતિવાલે દેવતાકો દેખકર ઈર્ષ્યા-દ્વેષ કરતા હૈ, એસા કરનેસે મનમેં અત્યન્ત સન્તાપ હોતા હૈ । ઉસ સન્તાપકો મિટાને મેં જબ અપનેકો અસમર્થ પાતા હૈ તો દુઃસ્વી હોતા હૈ । ઇસલિયે સસારમેં કહીંભી સુસ્વ નહીં દિસ્વલાઈ પડ્ડતા હૈ ।

(૩) જો ભાગ્યોદયથી મનુષ્યગતિ મળી જાય તો તેમા પણ સેકડો દુઃખો ભોગવવા પડે છે કેઈ માણસ આધળો થઈ જાય છે, કેઈ બહેરો બની જાય છે, કેઈ લગડો થાય છે કેઈને શ્વાસ યા શ્વાસીનો રોગ થાય છે કેઈ દરિદ્રતાના દુઃખથી દીન-હીન થઈને અનેક પ્રકારની દુર્દશાનો અનુભવ કરે છે ઘૃદ્વાવસ્થામા પત્ની પુત્ર આદિ તેનો તિરસ્કાર કરે છે છેવટે ભૂખ-તરસ આદિના દુઃખો પણ વેડીને તેને મરણ શરણ થવું પડે છે

(૪) કદાચ દેવગતિ પામીને દેવતા થઈ જાય તો ત્યાં પણ તરેહ તરેહના દુઃખો વિધમાન હોય છે કેઈ દેવતાની વિભૂતિ અધિક હોય છે, કેઈની ઓછી હોય છે ઓછી વિભૂતિવાળા અધિક વિભૂતિવાળા દેવતાને જોઈને ઈર્ષ્યા-દ્વેષ કરે છે એમ કરવાથી મનમા અત્યંત સન્તાપ થાય છે એ સન્તાપને શમાવવાને જ્યારે તે પોતાને અસમર્થ જુએ છે ત્યારે તે દુઃખી થાય છે તેથી સસારમા કયાય પણ સુખ જોવામા આવતું નથી

इत्येवमपारपारावारतरलतरतरङ्गमङ्गमालायमानजन्मजरामरणाधिव्याधीष्ट-
वियोगाऽनिष्टसयोगादिजनितविविधसन्तापकलापमाकलयन्तः 'कथमेतस्मात्कले-
शकदम्पकादुन्मुक्ता भविष्यामः? इत्युपाय समन्तात् समार्गयन्तो मुनयोऽपि जिने-
न्द्रप्रतिपादित मोक्षमार्गमाख्य, तत्रापि शुक्लध्यानादितकेवलज्ञानसमनन्तरजाय-
मानाऽव्यायाधामन्दानन्दसन्दोहलक्षणमोक्षस्याऽपुनरावृत्तिलक्षण महिमान विनि-
श्चित्य, ईपत्क्षुत्पिपासाऽऽपादितदुःख मनागपि न गणयन्ति, अत एव तदनशना-

जिसतरह अपार सागरमें चञ्चल तरगे उत्पन्न होती हैं उसी तरह
ससारमें जन्म, मरण, बुढ़ापा, मानसिक चिन्तायें, शारीरिक व्याधियाँ,
इष्टवस्तुओंका वियोग, अनिष्टका सयोग आदि अनेक प्रकारके नये-नये
दुःख उत्पन्न होते रहते हैं। इन विविध प्रकारके दुःखोंको भली भाँति
सम्यग्ज्ञानद्वारा जाननेसे यह जिज्ञासा होती है कि इस दुःखसमूहसे
हम कैसे छूटेंगे? इसप्रकार छूटनेका उपाय ढूँढते २ मुनिमहात्मा जिनेन्द्र
भगवान् द्वारा प्रतिपादित मोक्षके मार्ग पर आरुढ़ हो जाते हैं। फिर
क्रमशः शुक्लध्यान द्वारा केवलज्ञान पाकर अव्याबाध अनन्त आत्मिक-
सुख और पुनरागमनरहित मोक्षको प्राप्त करते हैं। ऐसा अपने मनमें
विचार कर तपमें लीन होनेवाले तपस्वी जन क्षुधा-पिपासाके थोड़ेसे
दुःखको तनिक भी नहीं गिनते। उनके सामने अनन्त सुखका स्थान
मोक्षका ध्येय सदा रहता है और उस ध्येयकी प्राप्तिमें क्षुधा आदि

देवी रीते अपार सागरमा चञ्चल तरगे उत्पन्न થાય છે, તેવી રીતે
સ સારમા જન્મ, મરણ, બુઢાપો, માનસિક ચિંતાઓ, શારીરિક વ્યાધિઓ, ઇષ્ટ
વસ્તુઓનો વિયોગ, અનિષ્ટનો સયોગ આદિ અનેક પ્રકારના નવા નવા દુ ખો
ઉત્પન્ન થતા રહે છે એ વિવિધ પ્રકારના દુ ખોને સારી પેઠે સમ્યગ્જ્ઞાનદ્વારા
જાણવાથી એવી જિજ્ઞાસા થાય છે કે આ દુ ખસમૂહથી આપણે કેવી રીતે
છૂટીશું? એ રીતે છૂટવાનો ઉપાય શોધતા મુનિ મહાત્મા જિનેન્દ્ર ભગવાને
પ્રતિપાદિત કરેલા મોક્ષના માર્ગ પર આરુઢ થઈ જાય છે પછી ક્રમશઃ શુક્લ
ધ્યાનદ્વારા કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને અવ્યાબાધ અનંત આત્મિકસુખ અને
પુનરાગમનરહિત મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે પોતાના મનમા એવો વિચાર કરીને
તપમા લીન થનાર તપસ્વીજન ભૂખ-તરસના થોડા દુ ખને લગારે ગણતા નથી
તેમની સામે અનંત સુખના સ્થાન મોક્ષનું ધ્યેય સદા રહે છે અને એ ધ્યેયની
પ્રાપ્તિમા ક્ષુધા આદિ પરિપેક્ષેથી થનાર દુ ખ નહિવત્ અને છે તે પોતાના

દિલક્ષણ તપઃ પરિણામપરમપદસુખજનકતયા મુનીનામાત્મપરિણામવિકૃતિકારણ ન મવિતુમીષ્ટે નાપિ ચ તત્કર્મોદયસ્વરૂપમિતિ પ્રાક્ પ્રતિપાદિતમિતિ તપસઃ સર્વથા મોક્ષાદૃત્વેનોત્કૃષ્ટમદ્ગ્લાત્મકધર્મરૂપત્વ સિદ્ધમ્ ।

અયોત્કૃષ્ટમદ્ગ્લાત્વસંસ્પાદક ધર્મસ્ય મહિમાનમાચેદ્યતિ-‘દેવા ત્રિ’ ઇત્યાદિ ।

ધર્મ=અહિંસાદિત્રયસ્વરૂપે यस્ય પ્રાણિન મન=ચિત્ત સદા=નિરન્તર તિષ્ઠતી તિ શેષઃ, ત=ધર્મચિત્ત પ્રાણિન દેવા અપિ=મગ્નપત્યાદિચતુર્નિકાયા અપિ

પરિપર્ણેસે હોનેવાલા દુઃખ નહીં કે ધરાયર છે । જે ઉન તુચ્છ દુઃખોંકો અપને અન્તકરણમેં સ્મરણ મી નહીં કરતે । તાત્પર્ય યહ છે કિ-અનશન આદિ તપ, પરમપદ મોક્ષકે અનન્ત અગ્નિનાશી સુખકા પ્રબલ કારણ હોનેસે મુનિયોંકી આત્માકે પરિણામોંમે વિકાર ઉત્પન્ન નહીં કર સકતા છે ઓર ન ઔદયિક ભાવમેં હી છે, અર્થાત્ તપ ક્ષાયોપશમિક ભાવોંમે છે । હસ વિષયકા વિસ્તારસે પ્રતિપાદન પહેલે કિયા જા ચુકા છે । અબ યહ બાત અઝી તરહ સિદ્ધ હો ચુકી કિ તપ મોક્ષકા કારણ છે ઓર ઉત્કૃષ્ટ મગલરૂપ ધર્મ છે ।

ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મગલ છે, કિન્તુ ધર્મમેં એસી કૌનસી વિચિત્ર મહિમા છે જિસસે ઉસે ઉત્કૃષ્ટ મગલ કહતે હેં ? હસ પ્રશ્નકા સમાધાન કરનેકે લિપ કહતે હેં—

જિસ પ્રાણીકે મનમેં અહિંસા, સયમ ઓર તપરૂપ ધર્મકા નિરન્તર નિવાસ રહતા છે, ઉસ ધર્માત્મા પ્રાણીકો ભવનવાસી, વ્યન્તર, જ્યોતિષી

અ ત કરણુમા એ તુચ્છ દુ ખોનું સ્મરણ પણ કરતા નથી તાત્પર્ય એ છે કે-અનશન આદિ તપ, પરમપદ મોક્ષના અનન્ત અવિનાશી સુખનું પ્રબલ કારણ હોવાથી મુનિઓના આત્માના પરિણામોમા વિકાર ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી અને એ ઔદયિક ભાવમા પણ નથી અર્થાત્ તપ ક્ષાયોપશમિક-ભાવમા છે આ વિષયનું પ્રતિપાદન પહેલા વિસ્તારથી કરવામા આવ્યું છે હવે એ વાત સારી રીતે સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે તપ મોક્ષનું કારણ છે અને ઉત્કૃષ્ટ મગલરૂપ ધર્મ છે

ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મગલ છે, પરંતુ ધર્મમા એવો કયો વિચિત્ર મહિમા છે જેથી તેને ઉત્કૃષ્ટ મગલ કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરવાને કહે છે —

જે પ્રાણીના મનમા અહિંસા, સયમ અને તપરૂપ ધર્મનો નિરન્તર નિવાસ રહે છે, તે ધર્માત્મા પ્રાણીને ભવનવાસી, વ્યન્તર જ્યોતિષી અને વૈભાનિક એ

નમસ્યન્તિ—નમસ્કુર્યન્તિ સમ્માનયન્તીતિ યાવત્, કિં પુનઃશ્રવણત્ત્યાદયો મનુષ્યા
ઇત્યર્થઃ ।

एतादृशोऽयं समुत्कृष्टो धर्मः स्वसमाराधनमद्वपरिकराणां वृन्दारकवृन्दवन्द-
नीयपदारविन्दता जनयति, यदि पुनस्त्रिविधस्मरणयोगेन तदाराधनपरायणो भवेत्
तदा शिवमचलमरुजमनन्तमक्षयमव्याप्ताधमपुनरावृत्ति सिद्धिगतिनाम प्रेय मोक्षपदमपि
समासादयेद्देव, कैव कथा तदपेक्षया तुच्छतरदेवेन्द्रचक्रवर्त्यादिपद-
प्राप्तिजनितसौख्यस्य सस्यानुगतपलालवदिति ।

और वैमानिक इस प्रकार चारों निकायोंके देवता नमस्कार करते हैं
अर्थात् समान करते हैं । गाथामे आये हुए 'अपि' शब्दसे प्रकट है कि
जब देवताभी धर्मात्मा प्राणीका समान करते हैं तो राजा, महाराज,
सम्राट् और चक्रवर्ती आदिकी बात ही क्या है ? वे भी उसके चरणोंमें
गिरते हैं । इस प्रकार इस उत्कृष्ट धर्मकी आराधना करनेवाले प्राणी
देवोंके द्वारा वन्दनीय हो जाते हैं । यदि कोई तीन करण और तीन
योगसे उस धर्मकी आराधना भली-भाँति करे तो वह अवश्यही ऐसी
सिद्धिगति (मोक्ष)को प्राप्त करेगा जो परम कल्याणरूप है, अचल है,
जिसमें किसी प्रकारका रोगदोष नहीं है, जिसका कभी अन्त नहीं
होता, जिसमे पहुँच कर क्षय नहीं होता, और न किसी प्रकारकी बाधा
रोप रहती है । अहो ! उम मोक्षका क्या कहना है, जिसके आगे नरेन्द्र,
इन्द्र, अहमिन्द्र आदिका सुख इतना तुच्छ है जैसे धान्यके आगे भुसा
तुच्छ होता है ।

આરે નિકાયોના દેવતા નમસ્કાર કરે છે અર્થાત્ તેમનું સમાન કરે છે ગાથામાં
આવેલા 'અપિ' ગુણથી અપેક્ષિત થાય છે કે જ્યારે દેવતા પણ ધર્માત્મા પ્રાણીનું
સમાન કરે છે તો ગણ, મહારાણ, સમ્રાટ અને ચક્રવર્તી આદિની તો વાત જ
ક્યા રહી ? તેઓ પણ તેમના ચરણમાં પડે છે એ રીતે આ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મની
આરાધના કરનારો પ્રાણી દેવો વડે વંદનીય બને છે એ કોઈ ત્રણ કરણ અને
ત્રણ યોગથી એ ધર્મની આરાધના ભલી પેઠે કરે તો તે અવશ્ય એવી સિદ્ધિ
ગતિ (મોક્ષ) ને પ્રાપ્ત કરે કે જે પરમ કલ્યાણરૂપ છે, અચલ છે, તેમાં કોઈ
પ્રકારનો રોગદોષ નથી, જેનો કદાપિ અંત આવતો નથી જેમાં પહોંચવાથી
ક્ષય થતો નથી અને કોઈ પ્રકારની બાધા-પીડા થતી નથી અહા ! એ મોક્ષની
શી વાત કહીએ, જેની આગળ નરેન્દ્ર, ઇન્દ્ર અહમિન્દ્ર આદિનું સુખ એવું તુચ્છ
છે કે જેમ ધાન્ય આગળ ફેતરા તુચ્છ છે

નતુ સર્વધર્માનામર્હિસામૂલકત્વાદર્હિસાયામેત્ર સયમતપસોરપિ ધર્મયોઃ સમાવેશે સતિ કિં પુનસ્તપોઃ પૃથક્નિર્દેશઃ ? इति चेन्न,—

તપો વિના સયમો યથાત્ત્વસ્વરૂપનેર્મલ્ય ન લભતે, સયમમન્તરેણાદર્હિસાઽપિ ન પરિશુદ્ધિમેતિ ઇત્યાશયેનાર્હિસા પ્રતિપાદ્ય તન્નિર્મલીકરણાર્થ સયમસ્ય પ્રતિપાદનમ્, તસ્ય ચ પ્રભૂતશક્તિમ્પાદનાય તપસઃ સમારાધનમાત્રસ્યકમિત્યાશયેન, ત્રયાણા પૃથક્નિર્દેશઃ કૃતઃ ।

કિંચ સયમતપસોર્નિપયેઽપરોઽપિ વિશેષો દૃશ્યતે—સયમાત્સવરઃ, તપસ્તુ મુખ્યતો નિર્જરામુદ્ધાવયતુ સવરમપિ નિપ્પાદયતિ । સયમસ્તપશ્ચૈતે દ્વે-રાજ આત્મ

પ્રશ્ન—સયમ તપ આદિ સવ ધર્મોંકા મૂલ અર્હિસા હૈ, ઇસલિઅ સયમ ઔર તપકા અર્હિસામેં હી સમાવેશ હો જાતા હૈ તો ફિર સયમ ઔર તપકો અલગ અલગ ક્યોં કહ્વા હૈ ? સુનો—

ઉત્તર—અલગ અલગ કહનેકા કારણ યહ હૈ કિ તપકે વિના સયમ કી જૈસી ચાહિઅ વૈસી નિર્મલતા નહીં હોતી ઔર વિના સયમકે અર્હિસાકા ઠીક ૨ પાલન નહીં હો સકતા । ઇસ અભિપ્રાયસે અર્હિસાકા પ્રતિપાદન કરકે હસે નિર્મલ ઘનાનેકે લિઅ તપકા અલગ કથન કિયા ગયા હૈ । ઇસસે તીનોંકા અલગ ૨ કથન ઉચિત હૈ ।

સયમ ઔર તપકે અર્થમે ઔર મી વિશેષતા હૈ ઔર વહ યહ હૈ કિ-સયમસે સવર હોતા હૈ, પરતુ તપસે સયમ ઔર નિર્જરા દોનોં હોતે હૈ ।

અથવા યહ સમજના ચાહિયે કિ સયમ ઔર ‘તપ’ યે દોનોં

પ્રશ્ન—સયમ તપ આદિ સર્વ ધર્મોંનું મૂલ અર્હિસા છે, તેથી સયમ અને તપને સમાવેશ અર્હિસામા જ થઈ જાય છે તો સયમ અને તપને જુદા-જુદા કેમ કહ્યા છે ? સાબળો—

ઉત્તર—જુદા જુદા કહેવાનું કારણ એ છે કે તપ વિના સયમની જોઈએ તેવી નિર્મળતા થતી નથી અને સયમ વિના અર્હિસાનું બરાબર પાલન થઈ શકતું નથી એ કારણથી અર્હિસાનું પ્રતિપાદન કરીને તેને નિર્મળ બનાવવાને માટે તપનું જુદું કથન કરવામા આવ્યું છે એથી ત્રણેનું જુદું-જુદું કથન ઉચિત છે

સયમ અને તપના અર્થમા બીજી પણ વિશેષતા છે અને તે એ કે-સયમથી સવર થાય છે, પણ તપથી સયમ અને નિર્જરા બેઉ થાય છે

અથવા એમ સમજવું જોઈએ કે સયમ અને તપ એ બેઉ રાબના

રક્ષકાવિવાઽહિંસાવ્રતસ્ય સરક્ષકે । યદ્વા એતદ્વ્યસ્થાહિંસાપરિપોષકતયા પૃથક્-
નિર્દેશઃ સગચ્છતે ।

અન્યથ અહિંસા પ્રાણવ્યપરોપણનિવૃત્તિપ્રધાના, સયમસ્તુ શ્રોત્રાદીન્દ્રિયનિગ્રહ-
પ્રધાન ઇતિ મદ્વૈલક્ષણ્યમુપલભ્ય પૃથક્નિર્દેશઃ । તપસો વૈલક્ષણ્ય તુ ન કસ્યચિત્
સશયગોચરઃ સ્વરૂપતઃ એવ પરસ્પર ભેદાત્, તથાહિ—અહિંસા નામ સ્વતઃ પરતો
વા પ્રાણવ્યપરોપણનિવૃત્તિરુપણ, તપસ્તુ ક્ષુત્તિપાસાશીતોષ્ણાદિસહિષ્ણુત્વરૂપમિતિ ।

રાજાકે આત્મરક્ષકોંકી તરફ અહિંસાવ્રતકે રક્ષક છે, જયતક સયમ
ઔર તપ ન હોં તચતક અહિંસાકા સમ્યક્ પાલન નહીં હો સકતા ।

એક સમાધાન ઔરભી છે—અહિંસામેં પ્રાણોંકે વ્યપરોપણકી નિવૃત્તિકી
પ્રધાનતા છે, ઔર સયમમેં શ્રોત્ર આદિ ઇન્દ્રિયોંકે નિગ્રહકી પ્રધાનતા છે ।
હસ પ્રકાર ઇનમેં કિનની હી પ્રકારકી વડી ૨ વિશેષતાઈં દેખકર સૂત્ર-
કારને પૃથક્ કથન કિયા છે । તપકે સ્વરૂપમેં તો ઇતના ભેદ છે કિ કિસીકો
સન્દેહ હો હી નહોં સકતા । અપને યા દૂસરેકે દ્વારા પ્રાણવ્યપરોપણકી
નિવૃત્તિ કરનેકો અહિંસા કહતે છે, ઔર ક્ષુધા પિપાસા શીત ઉષ્ણ આદિકો
સહન કરના તપ કહલાતા છે ।

પ્રશ્ન—ભગવાનને અહિંસા સયમ ઔર તપ ઇન તીનોમે તપકો હી
અન્તમેં કયોં કહા ?

આત્મરક્ષકોની પેઠે અહિંસાવ્રતના રક્ષક બને છે બન્યા સુધી સયમ અને તપ
ન થાય ત્યા સુધી અહિંસાનું સમ્યક્ પાલન થઈ શકતું નથી

એક સમાધાન બીજું પણ છે અહિંસામા પ્રાણના વ્યપરોપણની
નિવૃત્તિની પ્રધાનતા છે અને સયમમા શ્રોત્ર આદિ ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહની પ્રધાનતા છે
એ રીતે એમા અનેક પ્રકારની મોટી મોટી વિશેષતાઓ બોધને સૂત્રકારે
પૃથક્ કથન કર્યું છે તપના સ્વરૂપમા તો એટલો ભેદ છે કે કોઇને સદેહ
થઈ શકે નહિ પોતાની અથવા બીજાની દ્વારા પ્રાણના વ્યપરોપણની નિવૃત્તિ
કરવી તેને અહિંસા કહે છે, અને ભૂખ તરસ તાદ તાપ આદિને સહેવા તે
તપ કહેવાય છે

પ્રશ્ન—ભગવાને અહિંસા, સયમ અને તપ એ ત્રણમા તપને છેલ્લું
કેમ કહ્યું ?

નનુ સર્વધર્માનામર્હિસામૂલકત્વાદર્હિસાયામેવ મયમતપસોરપિ ધર્મયોઃ સમાવેશે સતિ કિં પુનસ્તયોઃ પૃથક્નિર્દેશઃ ? इति चेन्न,—

તપો વિના સયમો યથાવત્સ્વરૂપનૈર્મલ્ય ન લભતે, સયમમન્તરેણાદર્હિસાઽપિ ન પરિશુદ્ધિમેતિ ઇત્યાશયેનાર્હિમા પ્રતિપાત્ય તદ્ધિર્મલીકરણાર્થં સયમસ્ય પ્રતિપાદનમ્, તસ્ય ચ પ્રભૂતશક્તિસમ્પાદનાય તપસઃ સમારાધનમાવશ્યકમિત્યાશયેન, ત્રયાણાં પૃથક્નિર્દેશઃ કૃતઃ ।

કિંચ સયમતપસોર્નિપયેઽપરોઽપિ વિશેષો દૃશ્યતે—સયમાત્સવરઃ, તપસ્તુ મુખ્યતો નિર્જરામુદ્ધાતયત્ સત્ત્વમપિ નિષ્પાદયતિ । સયમસ્તપશ્ચૈતે દ્વે-રાજ્ઞ આત્મ

પ્રશ્ન—સયમ તપ આદિ સય ધર્મોંકા મૂલ અર્હિસા છે, ઇસલિજ સયમ ઓર તપકા અર્હિસામેં હી સમાવેશા હો જાતા હૈ તો ફિર સયમ ઓર તપકો અલગ અલગ ક્યોં કહા હૈ ? સુનો—

ઉત્તર—અલગ અલગ કહનેકા કારણ યહ હૈ કિ તપકે વિના સયમ કી જૈસી જાહિયૈ વૈસી નિર્મલતા નહીં હોતી ઓર વિના સયમકે અર્હિસાકા ઠીક ૨ પાલન નહીં હો સકતા । ઇસ અભિપ્રાયસે અર્હિસાકા પ્રતિપાદન કરકે ઉસે નિર્મલ બનાનેકે લિયૈ તપકા અલગ કથન કિયા ગયા હૈ । ઇસસે તીનોંકા અલગ ૨ કથન ઉચિત હૈ ।

સયમ ઓર તપકે અર્થમેં ઓર બી વિશેષતા હૈ ઓર વહ યહ હૈ કિ-સયમસે સવર હોતા હૈ, પરતુ તપસે સયમ ઓર નિર્જરા દોનોં હોતે હૈ ।

અથવા યહ સમજના જાહિયે કિ સયમ ઓર ‘તપ’ યે દોનોં

પ્રશ્ન—સયમ તપ આદિ સર્વ ધર્મોંનું મૂલ અર્હિસા છે, તેથી સયમ અને તપનો સમાવેશ અર્હિસામા જ થઈ જાય છે તો સયમ અને તપને જુદા-જુદા કેમ કહ્યા છે ? સાબળો—

ઉત્તર—જુદા જુદા કહેવાનું કારણ એ છે કે તપ વિના સયમની જોડએ તેવી નિર્મળતા થતી નથી અને સયમ વિના અર્હિસાનું બરાબર પાલન થઈ શકતું નથી એ કારણથી અર્હિસાનું પ્રતિપાદન કરીને તેને નિર્મળ બનાવવાને માટે તપનું જુદું કથન કરવામા આવ્યું છે એથી ત્રણેનું જુદું-જુદું કથન ઉચિત છે

સયમ અને તપના અર્થમા બીજી પણ વિશેષતા છે અને તે એ કે-સયમથી સવર થાય છે, પણ તપથી સયમ અને નિર્જરા બેઉ થાય છે

અથવા એમ સમજવું જોઈએ કે સયમ અને તપ એ બેઉ રાજાના

રક્ષકાવિવાદહિંસાવ્રતસ્ય સરક્ષકે । યદ્વા એતદ્વ્યસ્યાહિંસાપરિપોષકતયા પૃથક્-
નિર્દેશઃ સગચ્છતે ।

અન્યચ્ચ અહિંસા પ્રાણવ્યપરોપણનિવૃત્તિપ્રધાના, સયમસ્તુ શ્રોત્રાદીન્દ્રિયનિગ્રહ-
પ્રધાન ઇતિ મહદ્વૈલક્ષણ્યમુપલભ્ય પૃથક્નિર્દેશઃ । તપસો વૈલક્ષણ્ય તુ ન કસ્યચિત્
સશયગોચરઃ સ્વરૂપત એવ પરસ્પર ભેદાત્, તથાહિ-અહિંસા નામ સ્વતઃ પરતો
વા પ્રાણવ્યપરોપણનિવૃત્તિકરણ, તપસ્તુ શુત્પિપાસાશીતોષ્ણાદિસહિષ્ણુત્વરૂપમિતિ ।

રાજાકે આત્મરક્ષકોંકી તરહ અહિંસાવ્રતકે રક્ષક હૈ, જયતક સયમ
ઔર તપ ન હૈં તયતક અહિંસાકા સમ્યક્ પાલન નહીં હો સકતા ।

એક સમાધાન ઔરભી હૈ-અહિંસામેં પ્રાણોંકે વ્યપરોપણકી નિવૃત્તિકી
પ્રધાનતા હૈ, ઔર સયમમેં શ્રોત્ર આદિ ઇન્દ્રિયોંકે નિગ્રહકી પ્રધાનતા હૈ ।
હસ પ્રકાર ઇનમેં કિતની હી પ્રકારકી ચઢી ૨ વિશેષતાએં દેખકર મૂંઝ-
કારને પૃથક્ કથન કિયા હૈ । તપકે સ્વરૂપમેં તો ઇતના ભેદ હૈ કિ કિમીકો
સન્દેહ હો હી નહીં સકતા । અપને યા દૂસરેકે ઢારા પ્રાણવ્યપરોપણકી
નિવૃત્તિ કરનેકો અહિંસાકહતેહૈં, ઔર ક્ષુધા પિપાસા શીત ઔષ્ણ આદિકાં
સહન કરના તપ કહલાતા હૈ ।

પ્રશ્ન—ભગવાન્ને અહિંસા સયમ ઔર તપ ઇન ત્રીનોંમેં તપસાં ઇં
અન્તમેં ક્યોં કહા ?

આત્મરક્ષકોની પેઠે અહિંસાવ્રતના રક્ષક બને છે બધા સુધી એક ન થાય ત્યા સુધી અહિંસાનું સમ્યક્ પાલન થઈ શકતું નથી

એક સમાધાન બીજી પણ છે અહિંસામાં પ્રાણોંકે વ્યપરોપણકી નિવૃત્તિની પ્રધાનતા છે અને સયમમાં શ્રોત્ર આદિ ઇન્દ્રિયોંકે નિગ્રહકી પ્રધાનતા છે એ રીતે એમાં અનેક પ્રકારની મોટી મોટી વિશેષતાઓ છે પૃથક્ કથન કર્યું છે તપના સ્વરૂપમાં તો એટલા જે જે વિશેષતાઓ થઈ શકે નહિ પોતાની અથવા બીજાની હાનિ કરવા કે અન્યના અવિરોધ કરવી તેને અહિંસા કહે છે, અને ભૂખ તથા તૃષ્ણા આદિ સહન તપ કહેવાય છે

પ્રશ્ન—ભગવાને અહિંસા, સયમ તથા તપ એ કેમ કહ્યું ?

કોટિમવસશ્ચિતાનિ વર્કશતમાન્યપિ કર્માણિ તપસાઽઽશુતર વિનશ્યન્તીતિ
 દુસ્તરસસારસાગર શીઘ્રમુત્તર્તુમભિલપ્યતામર્હિસાસયમાઽઽરાધનતત્પરાણા મુમુક્ષુણા-
 મુગ્રતપોઽવશ્યમાધ્યયનીયમિત્યાશયેનાન્તે તપસઃ પૃથદ્વિનિર્દેશઃ કૃત ઇતિ ભાવઃ ।
 ઇતિ પ્રથમગાથાર્થઃ ॥ ૧ ॥

નતુ ધર્મઃ શરીરેણ રક્ષ્યતે, શરીરરક્ષણ ચાહારેણ મયતિ, સ ચ પદ્મજીવ-
 નિકાયોપમર્દનરૂપાઽઽરમ્ભેણ નિષ્પાદ્યતે, યત્ર ચારમ્ભો ન તત્ર ધર્મઃ સમવતિ,
 યથોક્ત શ્રીસ્થાનાન્નસૂત્રે—

“ દો ઠાણાહ અપરિયાણિતા આયા ણો કેવલ્લિપ્પદ્ધત્ત ધમ્મ લભેજ્ઞા સવ-
 ણયાપ, તજહા-આરમ્ભે ચેવ પરિગાહે ચેવ ” ઇતિ, અસ્થ દિ-“ દ્વે વસ્તુની અપરિ-
 જ્ઞાય આત્મા ન કેવલિપ્પજ્ઞત્ત ધર્મં શ્રોતુ લભેત્ત, તદ્ યથા-આરમ્ભશ્ચ પરિગ્રહશ્ચ ”

ઉત્તર—કરોડોં મર્વોમેં સચિત કિયે છા અત્યન્ત કઠોર કર્મ, તપકે
 દ્વારા શીઘ્ર હી નષ્ટ હો જાતે હૈં । હસલિલ દુસ્તર સસારરૂપી સાગરકો
 શીઘ્ર પાર કરનેકી અભિલાષા રાખનેવાલે, અર્હિંસા ઓર સયમકી આરા-
 ધનામે તત્પર રહેનેવાલે મોક્ષાભિલાષિયોંકો અવશ્ય હી ઉગ્રતપસ્યા કરની
 યાહિયે, હસ ઉદ્દેશ્યસે ભગવાનને તપકો અન્તમેં અલગ કહા હૈં ॥૧॥

ધર્મકા રક્ષણ શરીરસે હોતા હૈં ઓર શરીરકા નિર્વાહ આહારસે
 હોતા હૈં । આહાર પૃથિવી આદિક પદ્મજીવનિકાયકે આરમ્ભકે વિના નહીં
 વન સકતા, ઓર ‘જહાં આરમ્ભ હૈં વહાં ધર્મ નહીં’ યહ સર્વજ્ઞ ભગવાનને
 કહા હૈં, ક્યોંકિ ઠાણાગ (સ્થાનાન્ન) સૂત્રકે દુસરે ઠાણેસે યહ વાત સ્પષ્ટ હૈં ।

ઉત્તર—કરોડો ભવોમા સચિત કરેલા અત્યત કઠોર કર્મ તપની દ્વારા
 શીઘ્ર નષ્ટ થઈ જાય છે એથી દુસ્તર સસારરૂપી સાગરને શીઘ્ર પાર કરવાની
 અભિલાષા રાખનારા, અર્હિંસા અને સયમની આરાધનામા તત્પર રહેનારા,
 મોક્ષાભિલાષીઓએ અવશ્ય ઉગ્ર તપસ્યા કરવી જોઈએ એ ઉદ્દેશથી ભગવાને
 તપને છેલ્લું જુદું કહ્યું છે ॥ ૧ ॥

ધર્મનું રક્ષણ શરીરથી થાય છે અને શરીરનો નિર્વાહ આહારથી થાય છે
 આહાર પૃથિવી આદિ છ જીવનિકાયના આરભ વિના નથી બની શકતો, અને
 ‘ત્યા આરભ છે ત્યા ધર્મ નથી’ એમ સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યું છે ઠાણાગ
 (સ્થાનાન્ન) સૂત્રના બીજા ઠાણામા એ વાત સ્પષ્ટ છે અર્થાત આરભ અને

અર્થાદારમ્ભ-પરિગ્રહો જ્ઞ-પરિગ્રહ્યા જન્મમરણાદિદુઃસ્વહેતુ વિજ્ઞાય પ્રત્યા-
શ્ચયાનપરિગ્રહ્યા તયોસ્ત્યાગમકૃત્યા જિનોક્ત ધર્મ શ્રોતુમપિ ન શક્નોતિ, પાલયિતુ
શક્નોતીતિ તુ દૂરાપાસ્તમિત્યર્થઃ, તસ્માદુક્તરીત્યા ત્યાગસમ્પન્નસ્યાપિ શ્રમણસ્ય
શરીરસરક્ષણાવશ્યકતા વર્તતે તદર્થ ચાહારો ગ્રહીતવ્યઃ, તત્ર કા દૃત્તિઃ સમાદ-
ર્તવ્યે ? ત્યાહ—‘જહા દુમસ્સ’ ઇત્યાદિ

મૂલમ્—જહા^૧ દુમસ્સ^૩ પુપ્ફેસુ^૪, ભમરો^૨ આવિયઙ્ગ^૬ રસં^૫ ।

જ ય પુપ્ફં^૭ કિલામેઙ્ગ^૮, સો^{૧૦} અ પીળેઙ્ગ^{૧૨} અપ્પયં^{૧૪} ॥૨॥

છાયા—યથા દુમસ્ય પુપ્પેષુ, ભ્રમર આપિગતિ રસમ્ ।

ન ચ પુપ્પ ક્લામયતિ, સ ચ પ્રીણાત્યાત્માનમ્ ॥ ૨ ॥

અર્થાત્ આરમ્ભ ઔર પરિગ્રહ્ ઇન દોનોંકે યથાર્થ સ્વરૂપકો આત્મા
જપરિજાસે સમ્યક્ પ્રકાર જાનકર કિ યે હી દોનોં જન્મ જરા મરણકે
દાતા ચતુર્ગતિરૂપ અનન્ત સસારમે પરિભ્રમણ કરાનેવાલે, છેદન-ભેદન-
આધિ-વ્યાધિ-ક્લેશરૂપ દુઃસ્વોંકે કારણ તથા આત્માકે વિશુદ્ધ સ્વરૂપકે
ઘાતક હૈ, પરતુ જન્મતક પ્રત્યાગ્ચયાનપરિજ્ઞા દ્વારા ત્રીન કરણ ઔર ત્રીન
યોગસે ઇનકો ત્યાગ ન દેવે તય તક જિનેન્દ્ર ભગવાન્ દ્વારા પ્રરૂપિત ધર્મકો
સુનને યોગ્ય બી નહીં હોતા, પાલનેકી તો ઘાત હી કહા હૈ ? તાત્પર્ય યહ
હૈ કિ આરમ્ભ ઔર પરિગ્રહકા ત્યાગ કિયે વિના ધર્મકા પૂર્ણ પાલન નહીં
હો સકતા । ઇસલિયે ધર્મકે આરાધક મુનિયોંકો નિરવધ આહારકી
વિધિ કહતે હૈ—‘જહા દુમસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

પરિગ્રહ એ ઊઠના યથાર્થ સ્વરૂપને આત્મા, જ્ઞપરિગ્રહાર્થી સમ્યક્-પ્રકારે જાણે છે
એ ઊઠે જન્મ જરા મરણના દાતા, ચતુર્ગતિરૂપ અનન્ત સસારમા પરિભ્રમણ
કરાવનારા, છેદન-ભેદન-આધિ-વ્યાધિ-ક્લેશરૂપ દુષ્ટોના કારણ તથા આત્માના
વિશુદ્ધ સ્વરૂપના ઘાતક છે, પરતુ જ્યા સુધી પ્રત્યાગ્ચયાનપરિજ્ઞાદ્વારા ત્રણ કરણ
અને ત્રણ યોગથી તેને ત્યજ ન દેવાય ત્યા સુધી જિનેન્દ્રભગવાને પ્રણેષા
ધર્મને સાબળવા યોગ્ય પણ થવાતુ નથી, પછી પાળવાની તો વાત જ કયા ?
તાત્પર્ય એ છે કે આરભ અને પરિગ્રહને ત્યાગ થયા વિના ધર્મનું પૂર્ણ પાલન
થઈ શકતુ નથી તેથી ધર્મના આરાધક મુનિઓને નિરવધ આહારની વિધિ
કહે છે—“જહા દુમસ્સ” ઇત્યાદિ

સાન્વયાર્થ:—જશ=જૈસે, ભમરો=ભોરા, દુમસ્મ=દૃક્ષકે પુષ્પેસુ=ફૂલોંમે (રહે હુએ) રસ=રસકો આચિયદ્=મર્યાદાનુસાર પીતા હૈ, ય=ઘોર પુષ્પ=ફૂલકો ન કીલામેદ્=પીડિત નહીં કરતા હૈ, અ=તોમી સો=તહ ભોરા અપ્પય=અપનેકો પીણેદ્=સન્તુષ્ટ કર લેતા હૈ । અર્થાત્—જૈસે મારા અનેક વૃક્ષોંકે ફૂલોંસે થોડા થોડા રસ ડચિત માત્રામેં લેતા હૈ, એસા કરનેસે વહ સન્તુષ્ટ મી હોજાતા હૈ ઓર ફૂલોંકોમી કદ નહીં દેતા ॥ ૨ ॥

ટીકા—યથા ભ્રમર:—ભ્રામ્યતિ=અકત્ર નાગતિપ્થત ઇતિ ભ્રમર:—ચતુરિન્દ્રિય જાતિમાન્ શુદ્ધપર્યાયવાચ્ય: પ્રાણિવિશેષ: । દુમસ્ય, જાત્યેકત્વાદેકવચનમ્, 'સર્વો ગચ્છતિ' ઇત્યાદિવત્, તેન દુમાણામિત્યર્થ:, દુમપદેન યોગમર્યાદયા લતાદીનામપિ ગ્રહણ બોદ્ધવ્યમ્, પુષ્પેષુ સ્થિતમિત્યસ્યાધ્યાહાર:, રસ=મરુરન્દમ્ આપિવતિ=આ=મર્યાદા-પૂર્વકમ્ ડચિતાદધિક પરિત્યજ્ય પિવતિ=પાનપિપય કરોતિ, અલ્પ ગૃહ્ણતીતિ ભાવ: । ચકારો હેત્વર્થે, તેન-ચ=અત એવ પુષ્પ ન લામયતિ=ન પીઢ યતિ-લેશતોડપિ ન મ્લાનયતીતિ યાવત્, ચ=ચિશ્ચ સ.=ભ્રમર: આત્માન=સ્વ પ્રીણાતિ=તોપયતીત્યર્થ: ।

પુષ્પાણિ તુ દુમલતાદીનામેવ ભવન્તિ પુનર્દુમપદોપાદાનમ્—યથા ભ્રમર: સર્વે પામેવ દુમલતાદીના પુષ્પેષુ રસમાપિવતિ ન ચોચનીચાદિભેદભાવ રક્ષતિ 'વૃક્ષોડય

જૈસે ભ્રમર, ભ્રમણ કરકે અનેક વૃક્ષ લતા આદિકોંકે પુષ્પોંકા થોડાર રસ મર્યાદાસે લેતા હૈ, અધિક નહીં, યાની એસા કિ કિસીકો મી પીઢા ન દેતે હુએ વહ અપની આત્માકો તૃપ્ત કર લેતા હૈ ।

પ્રશ્ન—વૃક્ષ ઓર લતાઓમે હી ફૂલ હોતે હૈ ફિર દુમ (વૃક્ષ) શબ્દ દેનેકા ક્યા અભિપ્રાય હૈ ? ।

ઉત્તર—જૈસે ભોરા સમી વૃક્ષોં ઓર લતાઓંકે ફૂલોંકા રસ પીતા હૈ, ડચ-નીચ ભેદ-ભાવ નહીં રલ્લતા કિ—હસ વૃક્ષમેં કમ ફૂલ હૈ ઓર

એમ ભ્રમર ભ્રમણ કરીને અનેક વૃક્ષ લતા આદિના પુષ્પોના થોડા થોડા રસ મર્યાદાપૂર્વક લે છે, વધુ લેતો નથી, અને એવી રીતે લે છે કે કોઈ પણ પુષ્પને જરાએ પીડા થાય નહિ, એમ તે પીતાના આત્માને તૃપ્ત કરી લે છે

પ્રશ્ન—વૃક્ષ અને લતાઓ પર જ ફૂલ થાય છે, તો વળી દુમ (વૃક્ષ) શબ્દ કહેવાનો શો હેતુ છે

ઉત્તર—એમ ભ્રમરો બધા વૃક્ષો અને લતાઓના ફૂલોના રસ પીએ છે, ડચ-નીચનો ભેદભાવ રાખતો નથી કે—આ વૃક્ષ પર ઓછા રહે અને

મલપુષ્પફલોઽય ચ વહુપુષ્પફલસમૃદ્ધઃ ' ઇતિ, તથા સાધુરપ્યુચનીચાદિભેદભાવ વિહાય સર્વત્ર સમાનભાવો ગૃહસ્થકુલાના સકાશાદ્ યથોચિતા ભિક્ષામાદદીતેતિ સૂચનાર્થમ્ ।

યદ્વા 'દુમસ્સ' ઇત્યત્ર સમ્બન્ધસામાન્યપણ્થયા દુમસમ્બન્ધિવિતિ, અર્થાદય દૃષ્ટાન્તો દુમસસક્તપુષ્પરસગ્રાહિણો ભ્રમરસ્ય વોદ્ધવ્યો નેતરસ્ય, તતશ્ચ યથા ભ્રમરો દુમસમ્બન્ધેષુ સ્થિત રસમાપિયતિ તથા સાધુરપિ ગૃહસ્થસમ્બન્ધિનમેવ, અર્થાત્ તત્સ્વત્વયુક્તમેવાઽઽહાર ગૃહીયાન્ન તુ સ્વામિવિરહિતમિત્યર્થઃ ।

હસમેં અધિક, હસી પ્રકાર સાધુમી દ્રવ્ય-ભાવસે ઝવ-નીચ ભેદ-ભાવ ન રાખકર સમાનદૃષ્ટિસે ગૃહસ્થિયોંકે કુલોમેં ભિક્ષા-વૃત્તિકે લિપ્તે ભ્રમણ કરતે હૈં । હસ આશયકો પ્રગટ કરનેકે લિપ્તે ગાથામે 'દુમ' શબ્દ દિયા ગયા હૈં ।

અથવા ચોં સમઙ્ગિયે કિ ગાથામે 'દુમ' શબ્દકે સાથ પઠી વિભક્તિકા પ્રયોગ કિયા ગયા હૈં, પઠી વિભક્તિકા અર્થ હૈં 'સમ્બન્ધ' ।

હસલિપ્તે યહ દૃષ્ટાન્ત દુમમેં લગે હુપ્ત પુષ્પકે રસકો ગ્રહણ કરનેવાલે ભૌરેકા હી સમઙ્ગના ચાલિપ્ત, દુસરે ભૌરેકા નહીં । હસસે યહ અર્થ નિકલતા હૈં કિ જૈસે ભ્રમર, દુમ (વૃક્ષ) સમ્બન્ધી પુષ્પરસકો હી ગ્રહણ કરતા હૈં, અન્ય રસકો નહીં, હસીમૌતિ સાધુમી ગૃહસ્થસે સમ્બન્ધ રાખને-વાલે અર્થાત્ જિસપર ગૃહસ્થકા અધિકાર હૈં હસી આહારકો ગ્રહણ કરતે હૈં, જિસ આહારકા કોઈ ગૃહસ્થ સ્વામી નહીં હોતા હસે નહીં ગ્રહણ કરતે ।

આ પર વધારે છે, એ પ્રમાણે સાધુ પણ દ્રવ્ય-ભાવથી ઉચ્ચ નીચનો ભેદભાવ ન રાખીને સમાન દૃષ્ટિથી ગૃહસ્થના કુળોમા ભિક્ષાવૃત્તિને માટે પ્રમથ કરે છે એ આશયને પ્રગટ કરવા માટે ગાથામા દુમ (વૃક્ષ) શબ્દ આપેલો છે

અથવા એમ સમજવું કે ગાથામા દુમ શબ્દની સાથે છઠ્ઠી વિભક્તિનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો છે છઠ્ઠી વિભક્તિનો અર્થ સંગઘ થાય છે એથી આ દૃષ્ટાન્ત દુમમા લાગેલા પુષ્પોના રસને ગ્રહણ કરનારા ભ્રમરાનું જ સમજવું બેધએ, બીજા ભ્રમરાઓનું નહિ એટલે એ અર્થ થાય છે કે જેમ ભ્રમર, દુમ (વૃક્ષ) સંગઘી પુષ્પરસને જ ગ્રહણ કરે છે, બીજા રસને નહિ, તેમ સાધુ પણ ગૃહસ્થથી સંગઘ રાખનારા અર્થાત્ જેની ઉપર ગૃહસ્થનો અધિકાર હોય તે આહારનેજ ગ્રહણ કરે છે જે આહારનો કોઈ ગૃહસ્થ સ્વામી નથી હોતો તેને સાધુ ગ્રહણ કરતો નથી

સાન્વયાર્થઃ—જહા=જૈસે, ભમરો=ભોરા, દુમસ્મ=દૃક્ષકે પુષ્પેસુ=ફૂલોંમેં
(રહે હુએ) રસ=રસકો આચિયહ=મર્યાદાનુસાર પીતા હૈ, ય=ઔર પુષ્પ=ફૂલકો
ળ કીલામેહ=પીડિત નહીં કરતા હૈ, અ=તોમી સો=વહ ભોરા અપ્પય=અપનેકો
પીળેહ=સન્તુષ્ટ કર લેતા હૈ । અર્થાત્-જૈસે ભોરા અનેક દૃક્ષોંકે ફૂલોંસે થોડા
થોડા રસ ડચિત માત્રામેં લેતા હૈ, એસા કરનેસે વહ સન્તુષ્ટ મી હોજાતા હૈ ઔર
ફૂલોંકોમી ફટ નહીં દેતા ॥ ૨ ॥

ટીકા—યથા ભ્રમરઃ—આમ્યતિ=અકત્ર નાતિપ્તત ઇતિ ભ્રમરઃ=ચતુરિન્દ્રિય
જાતિમાન્ શુદ્ધપર્યાયવાચ્યઃ પ્રાણિશિષેષઃ । દુમસ્ય, જાત્યેકત્વાદેકવચનમ્, ‘સર્વો
ગચ્છતિ’ ઇત્યાદિયત્, તેન દુમાણામિત્યર્થઃ, દુમપદેન યોગમર્યાદયા લતાદીના-
મપિ ગ્રહણ યોદ્ધવ્યમ્, પુષ્પેષુ સ્થિતમિત્યસ્યાધ્યાહારઃ, રસ=મરુરન્દમ્ આપિવતિ=
આ=મર્યાદા-પૂર્વકમ્ ડચિતાદધિક પરિત્યજ્ય પિગતિ=પાનપ્રિય કરોતિ, અલ્પ
ગૃહ્ણતીતિ ભાવઃ । ચકારો હેત્વર્થે, તેન-ચ=અત એવ પુષ્પ ન જામયતિ=ન પીડ-
યતિ-લેશતોડપિ ન મ્લાનયતીતિ યાત્, ચ=કિશ્ચ સ.=ભ્રમરઃ આત્માન=સ્વ
પ્રીણાતિ=તોપયતીત્યર્થઃ ।

પુષ્પાણિ તુ દુમલતાદીનામેવ ભવન્તિ પુનર્દુમપદોપાદાનમ્—યથા ભ્રમરઃ સર્વે
પામેવ દુમલતાદીના પુષ્પેષુ રસમાપિગતિ ન ચોચનીવાદિભેદભાવ રક્ષતિ ‘વૃક્ષોડ્ય-

જૈસે ભ્રમર, ભ્રમણ કરકે અનેક વૃક્ષ લતા આદિકોંકે પુષ્પોંકા
થોડાર રસ મર્યાદાસે લેતા હૈ, અધિક નહી, યાની એસા કિ કિસીકો મી
પીડા ન દેતે હુએ વહ અપની આત્માકો તૃપ્ત કર લેતા હૈ ।

પ્રશ્ન—વૃક્ષ ઔર લતાઓમેં હી ફૂલ હોતે હૈ ફિર દુમ (વૃક્ષ) શબ્દ
દેનેકા ક્યા અભિપ્રાય હૈ ? ।

ઉત્તર—જૈસે ભોરા સમી વૃક્ષો ઔર લતાઓંકે ફૂલોંકા રસ પીતા હૈ,
જાચ-નીચ ભેદ-ભાવ નહીં રલ્ખતા કિ-હસ વૃક્ષમેં કમ ફૂલ હૈ ઔર

જેમ ભ્રમર ભ્રમણ કરીને અનેક વૃક્ષ લતા આદિના પુષ્પોનો થોડો થોડો
રસ મર્યાદાપૂર્વક લે છે, વધુ લેતો નથી, અને એવી રીત લે છે કે કોઈ પણ
પુષ્પને જરાએ પીડા થાય નહિ, એમ તે પોતાના આત્માને તૃપ્ત કરી લે છે

પ્રશ્ન—વૃક્ષ અને લતાઓ પર જ ફૂલ થાય છે, તો વળી દુમ (વૃક્ષ) શબ્દ
કહેવાનો શો હેતુ છે

ઉત્તર—જેમ ભ્રમરો બધા વૃક્ષો અને લતાઓના ફૂલોનો રસ પીએ છે,
જાય-નીચનો ભેદભાવ રાખતો નથી કે-આ વૃક્ષ પર એવો ફૂલો છે અને

મલ્પપુષ્પફલોઽય ચ વહુપુષ્પફલસમૃદ્ધઃ' इति, तथा साधुरप्युचनीचादिभेदभाव विहाय सर्वत्र समानभावो गृहस्थकुलाना सकाशाद् यथोचिता भिक्षामाददीतेति सूचनार्थम् ।

यद्वा 'द्रुमस्त' इत्यत्र सम्बन्धसामान्यपष्ठ्या द्रुमसम्बन्धिष्विति, अर्थादय दृष्टान्तो द्रुमससक्तपुष्परसग्राहिणो भ्रमरस्य वोढव्यो नेतरस्य, ततश्च यथा भ्रमरो द्रुमसमृद्धेषु स्थित रसमापिउति तथा साधुरपि गृहस्थसम्बन्धिनामेव, अर्थात् तत्स्वत्वयुक्तमेवाऽऽहार गृहीयान्न तु स्वामिविरहितमित्यर्थः ।

इसमें अधिक, इसी प्रकार साधुभी द्रव्य-भावसे ऊच-नीच भेद-भाव न रखकर समानदृष्टिसे गृहस्थियोंके कुलोमें भिक्षा वृत्तिके लिए भ्रमण करते हैं । इस आशयको प्रगट करनेके लिए गाथामें 'द्रुम' शब्द दिया गया है ।

अथवा यों समझिये कि गाथामें 'द्रुम' शब्दके साथ पट्टी विभक्तिका प्रयोग किया गया है, पट्टी विभक्तिका अर्थ है 'सम्बन्ध' ।

इसलिए यह दृष्टान्त द्रुममें लगे हुए पुष्पके रसको ग्रहण करनेवाले भोंरेका ही समझना चाहिए, दूसरे भोंरेका नहीं । इससे यह अर्थ निकलता है कि जैसे भ्रमर, द्रुम (वृक्ष) सम्बन्धी पुष्परसको ही ग्रहण करता है, अन्य रसको नहीं, इसीभाँति साधुभी गृहस्थसे सम्बन्ध रखने-वाले अर्थात् जिसपर गृहस्थका अधिकार है उसी आहारको ग्रहण करते हैं, जिस आहारका कोई गृहस्थ स्वामी नहीं होता उसे नहीं ग्रहण करते ।

આ પર વધારે છે, એ પ્રમાણે સાધુ પણ દ્રવ્ય-ભાવથી ઉચ નીચનો ભેદભાવ ન રાખીને સમાન દૃષ્ટિથી ગૃહસ્થોના કુળોમાં ભિક્ષાવૃત્તિને માટે ભ્રમણ કરે છે એ આશયને પ્રકટ કરવા માટે ગાથામાં દ્રુમ (વૃક્ષ) શબ્દ આપેલો છે

અથવા એમ સમજવું કે ગાથામાં દ્રુમ શબ્દની સાથે છઠ્ઠી વિભક્તિનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે છઠ્ઠી વિભક્તિનો અર્થ સંબંધ થાય છે એથી આ દૃષ્ટાંત દ્રુમમાં લાગેલા પુષ્પોના રસને ગ્રહણ કરનારા ભ્રમરાનું જ સમજવું બોધ્યું, બીજા ભ્રમરાઓનું નહિ એટલે એ અર્થ થાય છે કે જેમ ભ્રમર, દ્રુમ (વૃક્ષ) સંબંધી પુષ્પરસને જ ગ્રહણ કરે છે, બીજા રસને નહિ, તેમ સાધુ પણ ગૃહસ્થની સંબંધ રાખનારા અર્થાત્ જેની ઉપર ગૃહસ્થનો અધિકાર હોય તે આહારને જ ગ્રહણ કરે છે જે આહારનો કોઈ ગૃહસ્થ સ્વામી નથી હોતો તેને સાધુ ગ્રહણ કરતો નથી

સાન્વયાર્થ:—જહા=જૈસે, ખમરો=મોંરા, દુમસ્મ=દુસ્તકે પુષ્પેસુ=ફૂલોમેં
(રહે હુએ) રસ=રસકો આગિયહ=મર્યાદાનુસાર પીતા હૈ, ય=ઔર પુષ્ક=ફૂલકો
ળ કીલામેહ=પીડિત નહીં કરતા હૈ, અ=તોમી સો=યહ મોંરા અપ્પય=અપનેકો
પીળેહ=સન્તુષ્ટ ફર લેતા હૈ । અર્થાત્—જૈસે મોંરા અનેક દુસ્તકોંકે ફૂલોંસે થોડા
થોડા રસ યચિત માત્રામેં લેતા હૈ, એસા ફરનેસે યહ સન્તુષ્ટ મી હોજાતા હૈ ઔર
ફૂલોંકોમી કદ નહીં દેતા ॥ ૨ ॥

ટીકા—યથા ભ્રમર:—ભ્રામ્યતિ=અકત્ર નાગતિષ્ઠત ઇતિ ભ્રમર:—ચતુરિન્દ્રિય
જાતિમાન્ ભૂત્રપર્યાયવાચ્ય: પ્રાણિશિષેષ: । દુમસ્ય, જાત્યેકત્વાદેકવચનમ્, 'સર્વો
ગચ્છતિ' ઇત્યાદિચત્, તેન દુમાણામિત્યર્થ:, દુમપદેન યોગમર્યાદયા લતાદીના-
મપિ ગ્રહણ ચોદ્ધવ્યમ્, પુષ્પેષુ સ્થિતમિત્યસ્યાધ્યાહાર:, રસ=મમરન્દમ્ આપિવતિ=
આ=મર્યાદા-પૂર્વકમ્ યચિતાદધિક પરિત્યજ્ય પિવતિ=પાનપિપય કરોતિ, અલ્પ
ગૃહ્ણતીતિ ભાવ: । ચકારો હેત્વર્થે, તેન-ચ=અત એવ પુષ્પ ન લામયતિ=ન પીઢ-
યતિ-લેશતોડપિ ન મ્લાનયતીતિ યાવત્, ચ=ચિશ્ચ સઃ=ભ્રમર: આત્માન=સ્વ
પ્રીણાતિ=તોપયતીત્યર્થ: ।

પુષ્પાણિ તુ દુમલતાદીનામેવ ભવન્તિ પુનર્દુમપદોપાદાનમ્—યથા ભ્રમર: સર્વે
પામેવ દુમલતાદીના પુષ્પેષુ રસમાપિયતિ ન ચોદ્ધનીવાદિભેદભાવ રક્ષતિ 'વૃક્ષોડય

જૈસે ભ્રમર, ખમળ કરકે અનેક વૃક્ષ લતા આદિકોંકે પુષ્પોંકા
થોડાર રસ મર્યાદાસે લેતા હૈ, અધિક નહીં, યાની એસા કિ કિસીકો મી
પીઢા ન દેતે હુએ વહ અપની આત્માકો તૃસ કર લેતા હૈ ।

પ્રશ્ન—વૃક્ષ ઔર લતાઓમે હી ફૂલ હોતે હૈં ફિર દુમ (વૃક્ષ) શબ્દ
દેનેકા કયા અભિપ્રાય હૈ ? ।

ઉત્તર—જૈસે મોંરા સમી વૃક્ષોં ઔર લતાઓંકે ફૂલોંકા રસ પીતા હૈ,
ઝલ નીચ ભેદ-ભાવ નહીં રલ્લતા કિ—હસ વૃક્ષમેં કમ ફૂલ હૈ ઔર

જેમ ભ્રમર ખમલ કરીને અનેક વૃક્ષ લતા આદિના પુષ્પોના થોડા થોડા
રસ મર્યાદાપૂર્વક લે છે, વધુ લેતો નથી, અને એવી રીત લે છે કે કોઇ પણ
પુષ્પને જરાએ પીડા થાય નહિ, એમ તે પોતાના આત્માને તૃસ કરી લે છે

પ્રશ્ન—વૃક્ષ અને લતાઓ પર જ ફૂલ થાય છે, તો વળી દુમ (વૃક્ષ) શબ્દ
કહેવાનો શો હેતુ છે

ઉત્તર—જેમ ભ્રમરો યથા વૃક્ષો અને લતાઓના ફૂલોના રસ પીએ છે,
ઉચ-નીચનો ભેદભાવ રાખતો નથી કે—આ વૃક્ષ પર ઓછા ફૂલો છે અને

‘પુષ્પ’ હત્યેકવચનેન ‘યથા ભ્રમર એકમપિ પુષ્પ ન ક્ષામયતિ તથા સાધુ-
રપિ કશ્ચિદેકમપિ દાતાત ન ત્રિપાદયેદિતિ સૂચિતમ્ ।

યથા જલધરો ન કશ્ચિદુદ્દિશ્ય જલ મુચ્ચતિ, યથા ગા શાલિનઃ સ્ત્રીયનામ-
ગોત્રકર્મોદયેન પુષ્પ-ફલાનિ સ્વભાવતઃ એવ સમુત્પાદયન્તિ તથા ગૃહસ્થા અપિ
સ્વધુધાવેદનીયોદયેન યથાસમય દિવસે નિશાયા ગા સ્ન્ધયન્તિ, યથા ચ યત્ર
ભ્રમરા જ ગન્તુ શક્નુવન્તિ તત્રાપિ દુમાઃ પુષ્પ્યન્ત્યેવ તથા સાધુના તપોઽવસ્થાયા
રાત્રી સાધુસંસ્થિતિરદિતેષુ ગ્રામનગરનિગમાદિષુ ચ ગૃહસ્થાઃ પાત્ર સમ્પાદયન્ત્યે-
વેતિ નાસ્તિ ગૃહસ્થસમ્પાદિતપાત્રસ્ય સાધુમિક્ષાદેહતુત્વમ્ ।

ગાથાકે ઉત્તરાર્ધમે ‘પુષ્પ’ હસ એકવચનસે એસા સૂચિત હોતા હૈ
કિ જૈસે ભૈરા એકમી પુષ્પકો પીડા નહીં પહુચાતા હૈ વૈસે હી સાધુ
કિસી એકમી દાતાકો કષ્ટ ન પહુચાવે ।

જૈસે મેઘ, કિસીકો ઉદ્દેશ્ય કરકે પાની નહીં વરસાતા અથવા જૈસે
વૃક્ષ, અપને નામ-ગોત્ર કર્મકે ઉદયસે હી વિના કિસીકો ઉદ્દેશ્ય કરકે
સ્વભાવસે હી ફલ-ફૂલ ઉત્પન્ન કરતે હૈ ડસી પ્રકાર ગૃહસ્થ અપને ધુધા-
વેદનીય કર્મકે ઉદયસે જય આવશ્યકતા હોતી હૈ ભોજન બનાતે હૈ ।
અથવા જૈસે જહાં ભૈરે નહીં જા સકતે વહા પરમી વૃક્ષ ફૂલતે હી હૈ, વૈસે
હી સાધુ જય તપસ્યા કરતે હૈ, યા જહાં સાધુ નહીં હોતે ડસ ગ્રામ નગર
આદિમે મી દિન યા રાત્રિમે ગૃહસ્થ ભોજન બનાતે હી હૈ, હસલિળ
‘ગૃહસ્થ જો ભોજન બનાતે હૈ વહ સાધુઓકે નિમિત્ત હોતા હૈ’ એસા નહીં
સમઝના યાહિયે ।

ગાથાના ઉત્તરાર્ધમા ‘પુષ્પ’ એ એકવચનથી એમ સૂચિત થાય છે કે
જેમ ભમરે એક પછુ પુષ્પને પીડા ઉપજાવતો નથી, તેમજ સાધુએ ડોધપછુ દાતાને
કષ્ટ ન ઉપજાવવો.

જેમ મેઘ, ડોધને ઉદ્દેશ્ય કરીને પાણી વરસાવતો નથી, અથવા જેમ વૃક્ષ,
પેતાના નામ ગોત્ર કર્મના ઉદયથી જ ડોધને ઉદ્દેશ્ય કર્યા વિના સ્વભાવથી જ
ફળ ફૂલ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ ગૃહસ્થ પેતાના ધુધા-વેદનીય કર્મના ઉદયથી
ન્યારે આવશ્યકતા લાગે છે ત્યારે ભોજન બનાવે છે અથવા જેમ ન્યા ભમરા ન
જઈ ગડે તેવે સ્થળે પછુ વૃક્ષ ફૂલે છે, તેમ જ સાધુ ન્યારે તપસ્યા કરે છે
ત્યારે, અને ન્યા સાધુ નથી હોતા તે ગ્રામ નગર આદિમા પછુ દિવસે યા રાત્રિએ
ગૃહસ્થો ભોજન તો બનાવે જ છે, એથી ‘ગૃહસ્થ જે ભોજન બનાવે છે તે
સાધુઓને નિમિત્તે હોય છે’ એમ ન સમજવું જોઈએ.

‘પુષ્પેષુ’ इति प्रसूनकुसुमादिपर्यायान्तर परिहाय पुष्पपदोपादाने विक-
सितार्थोऽभिप्रेतस्ततश्च यथा भ्रमरो विकसितेष्पेय पुष्पेषु स्थित रस गृह्णाति तथा
साधुरपि दातृत्वमात्रमसन्नेभ्यो निर्जुगुप्सेभ्यश्च कुलेभ्य आहार गृह्णीयादिस्पर्धः ।

‘भ्रमरो’ इत्यनेन इतस्ततो भ्रमणेन किञ्चित्किञ्चिदाहारग्रहण सूचितम् ।
मर्यादार्थकेनोपसर्गेणाऽऽदा ‘यायानाहारोऽपेक्षितस्तानानेव ग्रहीतव्यः’ इति
सूचितम् ।

‘પુષ્પ’ શબ્દકે પ્રસૂન કુસુમ આદિ અનેક પર્યાય શબ્દ હોનેપર શ્રી
ગાથામે પ્રસૂન યા કુસુમ આદિ અન્ય શબ્દ ન દેકર ‘પુષ્પ’ શબ્દ હી
દિયા હૈ, હસસે સૂત્રકારકા આશય ગિલેહુણ ફૂલોસે હૈ એસા સ્પષ્ટ હોતા હૈ,
ક્યોંકિ લિલે હુણ ફૂલકા હી નામ પુષ્પ હૈ, હસલિણ ભ્રમર, જૈસે લિલે હુણ
ફૂલોં પર હી ઠહરતા હૈ ઓર ડન્હીંકા રસપાન કરતા હૈ ડસી પ્રકાર
સાધુશ્રી ડન્હી ગૃહસ્થોસે આહાર લેતે હૈ જિનકા સાધુઓંકો આહાર
દેનેકા ભાવ હો, તથા જો કુલ દુગુહિત ન હો ।

ભ્રમરકે શ્રી પદપદ દિરેક આદિ અનેક નામ હૈ, ડનમેંસે ડસરા કોઈ
શબ્દ ન દેકર ‘ભ્રમર’ પદ દિયા હૈ, ‘ભ્રમર’ શબ્દકા અર્થ હૈ ભ્રમણ કરને
વાલા-એક સ્થાનપર ન ઠહરને વાલા, હસ શબ્દકો દેનેકા આશય યહ હૈ
કિ સાધુકો ઇધર-ઉધર ભ્રમણ કરકે થોઢાર આહાર લેના વાહિયે, જિસસે
ગૃહસ્થ ફિર આરંભ ન કરે । મર્યાદા અર્થવાલે ‘આ’ ઉપસર્ગકો દેનેકા તાત્પર્ય
યહ હૈ કિ જિતને આહારકી આવશ્યકતા હો ડતનાહી લેવે, અધિક નહીં ।

પુષ્પ શબ્દના પ્રસૂન કુસુમ આદિ અનેક પર્યાય શબ્દો હોવા છતાં ગાથામાં
પ્રસૂન કે કુસુમ આદિ અન્ય શબ્દ ન આપતા પુષ્પ શબ્દ જ આપ્યો છે એમાં
સૂત્રકારને આશય ખીલેલા ફૂલોને છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે, કારણ કે ખીલેલા
ફૂલનું જ નામ પુષ્પ છે એથી ભ્રમર, જેમ ખીલેલા ફૂલો પર જ એસે છે અને
તેનું રસપાન કરે છે, તેમ સાધુ પણ એવા ગૃહસ્થો પાસેથી આહાર લે છે કે
જેમનો ભાવ સાધુઓને આહાર આપવાનો હોય અને જે કુળ દુગુહિત ન હોય

ભ્રમરના પણ પદપદ દિરેક આદિ અનેક નામો છે, તેમાંથી ખીલે કોઈ
શબ્દ ન આપતા ‘ભ્રમર’ શબ્દ આપ્યો છે ભ્રમર શબ્દનો અર્થ થાય છે
ભ્રમણ કરનાર-એક સ્થાનપર એસી ન રહેનાર, એ શબ્દ આપવાનો આશય એ
છે કે સાધુએ અહીં-તહીં ભ્રમણ કરીને થોડો થોડો આહાર લેવો જોઈએ, જેથી
ગૃહસ્થ ફરી આરંભ ન કરે મર્યાદા અર્થવાળો આ ઉપસર્ગ આપવાનું તાત્પર્ય
એ છે કે જેટલા આહારની આવશ્યકતા હોય એટલો જ લેવો વધારે નહિ

‘પુષ્પ’ इत्येकवचनेन ‘यथा भ्रमर एकमपि पुष्पं न क्लामयति तथा साधुरपि कञ्चिदेकमपि दातारं न विपादयेदिति सूचितम् ।

यथा जलधरो न कञ्चिदुद्दिश्य जलं मुञ्चति, यथा वा शाखिनः स्वीयनाम-
गोत्रकर्मोदयेन पुष्प-फलानि स्वभावत एव समुत्पादयन्ति तथा गृहस्था अपि
स्वशुधावेदनीयोदयेन यथासमयं दिवसे निशाया वा रन्धयन्ति, यथा च यत्र
भ्रमरा न गन्तुं शक्नुवन्ति तत्रापि ह्रमाः पुष्प्यन्त्येव तथा साधूनां तपोऽवस्थाया
रात्रौ साधुसंस्थितिरहितेषु ग्रामनगरनिगमादिषु च गृहस्थाः पाकं सम्पादयन्त्ये-
वेति नास्ति गृहस्थसम्पादितपानस्य साधुभिक्षाहेतुत्वम् ।

गाथाके उत्तरार्द्धमें ‘पुष्प’ इस एकवचनसे ऐसा सूचित होता है कि जैसे भैंरा एकभी पुष्पको पीडा नहीं पहुँचाता है वैसे ही साधु किसी एकभी दाताको कष्ट न पहुँचावे ।

जैसे मेघ, किसीको उद्देश्य करके पानी नहीं बरसाता अथवा जैसे वृक्ष, अपने नाम-गोत्र कर्मके उदयसे ही बिना किसीको उद्देश्य करके स्वभावसे ही फल-फूल उत्पन्न करते हैं उसी प्रकार गृहस्थ अपने शुधा-
वेदनीय कर्मके उदयसे जब आवश्यकता होती है भोजन बनाते हैं ।
अथवा जैसे जहाँ भैंरे नहीं जा सकते वहाँ परभी वृक्ष फूलते ही हैं, वैसे ही साधु जब तपस्या करते हैं, या जहाँ साधु नहीं होते उस ग्राम नगर आदिमें भी दिन या रात्रिमें गृहस्थ भोजन बनाते ही हैं, इसलिए ‘गृहस्थ जो भोजन बनाते हैं वह साधुओंके निमित्त होता है’ ऐसा नहीं समझना चाहिये ।

गाથાના ઉત્તરાર્ધમાં ‘પુષ્પ’ એ એકવચનથી એમ સૂચિત થાય છે કે જેમ ભમરે એક પણ પુષ્પને પીડા ઉપજાવતો નથી, તેમજ સાધુએ કોઈપણ દાતાને કષ્ટ ન ઉપજાવે।

જેમ મેઘ, કોઈને ઉદ્દેશ્ય કરીને પાણી વરસાવતો નથી, અથવા જેમ વૃક્ષ, પોતાના નામ ગોત્ર કર્મના ઉદયથી જ કોઈને ઉદ્દેશ્ય કર્યા વિના સ્વભાવથી જ ફળ ફૂલ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ ગૃહસ્થ પોતાના શુધા-વેદનીય કર્મના ઉદયથી જ્યારે આવશ્યકતા લાગે છે ત્યારે ભોજન બનાવે છે અથવા જેમ જ્યાં ભમરા ન જઈ શકે તેવે સ્થળે પણ વૃક્ષ ફૂલે છે, તેમ જ સાધુ જ્યારે તપસ્યા કરે છે ત્યારે, અને જ્યાં સાધુ નથી હોતા તે ગ્રામ નગર આદિમાં પણ દિવસે યા રાત્રિએ ગૃહસ્થો ભોજન તો બનાવે જ છે, એથી ‘ગૃહસ્થ જે ભોજન બનાવે છે તે સાધુઓને નિમિત્તે હોય છે’ એમ ન સમજવું જોઈએ

નનુ ત્રિપમોઽય ભ્રમરદ્દાન્તઃ, તથાદિ-ભ્રમરો દ્રુમાહ્વામન્તરેણ વુષ્પરસમાદત્ત
 મિશ્નુઃ પુનર્યાચિતૈય, ત્રિશ્ચ તર્થ કઢાચિદેકસ્મિન્નપિ દિને મુદ્દુર્મુદ્દુરેક દ્રુમમુપેતિ
 તર્તિક સાધયોઽપિ તથૈય ગૃહસ્થેભ્યો મિશ્તા ગૃહીયુઃ ? ત્રિશ્ચ ભ્રમરોઽસઙ્ગી, સાધ-
 યસ્તુ સઙ્ગિનો જિનચનનિપુણાશ્ચ, ભ્રમરોઽગ્રતી સાધયસ્તુ પ્રતિનઃ, ભ્રમરો-
 ઽપ્રત્યાખ્યાની સાધયસ્તુ પ્રત્યારયાનિનઃ, ભ્રમરોઽસયત સાધયસ્તુ સયતાઃ, इत्यादि
 ત્રિરુદ્ધધર્મશાલિત્વાદિતિ चेन्न, सर्पत्र द्दष्टान्तस्यैकदेशिरूपत्वात्, अनेकपुष्पतः
 पुष्पाऽह्नान्तिपूर्वरुक्तिश्चित्किञ्चिदुपादानमात्रे द्दष्टान्ततात्पर्यमिति निष्कर्षः, स्फुटी

પ્રશ્ન—ભ્રમરના ઉદાહરણ ત્રિપમ છે, કારણ યદ્ કિં ઉસકા સાધુઓંકે
 સાથ ઠીક મિલ્લાન નહીં હોતા । ચ્યોંકિ, ભ્રમર વૃક્ષની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કિયે
 વિના હી પુષ્પરસ પીતા છે, સાધુ યાચના કરકે હી ભિક્ષા લેતે હૈં, ભ્રમર
 એક દિનમેં એકહી વૃક્ષકે પાસ વારમ્બાર જાતા છે ઓર પુષ્પરસકો પીતા
 હૈ, સાધુ એક દિનમે વારમ્બાર એક ગૃહસ્થકે ઘરસે ભિક્ષા નહીં લે સકતે,
 ભ્રમર અસઙ્ગી હોતા હૈ, સાધુ સઙ્ગી હોતે હૈ, ભ્રમર અપ્રત્યારયાની હોતા હૈ,
 સાધુ પ્રત્યાખ્યાની હોતે હૈ, ભ્રમર અસયત હોતા હૈ, સાધુ સયત હોતે હૈ,
 इत्यादि અનેક ભિન્નતાઈ પાચી જાતી હૈ ।

ઉત્તર—એસી શકા ઠીક નહીં હૈ, ક્યોંકિ દ્દષ્ટાન્ત સબ જગહોંમેં એક-
 દેશીય હી હોતા હૈ, ‘પીડા ન પહુચાતે હુઈ અનેક પુષ્પોંસે યોડા થોડા
 લેના’ હતને અશોમેં યદ્ દ્દષ્ટાન્ત સમજ્ઞના ચાહિયે । હસ વિષયકા સ્પષ્ટી-

પ્રશ્ન—ભ્રમરનુ ઉદાહરણ વિષય છે, કારણ કે તે સાધુઓની સાથે બરાબર
 બંધ બેસતુ નથી ભ્રમર વૃક્ષની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ પુષ્પનો રસ પીએ
 છે સાધુ યાચના કરીને જ ભિક્ષા લે છે ભ્રમર એક દિવસમાં એક જ વૃક્ષની
 પાસે વારંવાર જાય છે અને પુષ્પરસને પીએ છે, સાધુ એક દિવસમાં વારંવાર
 એક ગૃહસ્થના ઘરથી ભિક્ષા નથી લઈ શકતા, ભ્રમર અસઙ્ગી હોય છે, સાધુ
 સઙ્ગી હોય છે, ભ્રમર અપ્રતી હોય છે, સાધુ પ્રતી હોય છે, ભ્રમર અપ્રત્યા-
 ખ્યાની હોય છે, સાધુ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે ભ્રમર અસયત હોય છે, સાધુ
 સયત હોય છે इत्यादि અનેક ભિન્નતાઓ રહેલી છે

ઉત્તર—એ શકા બરાબર નથી, કારણકે દ્દષ્ટાન્ત બધી જગ્યાએ એક
 દેશીય જ હોય છે ‘પીડા ઉપજાવ્યા વિના અનેક પુષ્પોમાંથી થોડો થોડો રસ
 લેવો’ એટલા અશભા જ આ દ્દષ્ટાન્ત સમજવું બોધએ આ વિષયનું સ્પષ્ટી

કરિપ્યતિ ચૈતત્સૂત્રકારઃ સ્વયમ્-‘મહુગારસમા’ ઇતિ પञ्चમગાથયા ॥૨॥

एतदेव विशेषेण स्फोरयितुं दार्ष्टान्तिरुमाह-‘एमेए’ इत्यादि

મૂલમ્-^૧એમે^૪એ^૪ સમ^૩ણા^૨ મુ^૭ક્તા, જે^૬ લો^{૧૦}એ^૮ સતિ^{૧૧} સા^{૧૨}હુણો ।

विहंगमा व पुष्पेसु, दाणभत्तेसणे रया ॥३॥

छाया-एवमेते श्रमणा मुक्ता, ये लोके सन्ति साधवः ।

विहङ्गमा इव पुष्पेषु, दानभक्षेपणे रताः ॥૩॥

સાન્વયાર્થઃ—એમેએ=ડસીપ્રકાર યે લોએ=લોમ્મ જે=જો મુક્તા=દ્રવ્યભાવ-પરિગ્રહરહિત સમણા=તપસ્વી સાહુણો=સાધુ સતિ=દૈ, (વે) પુષ્પેસુ=ફૂલોંમેં વિહંગમા વ=પક્ષિયોં-ભમરોંની તરફ દાણભક્તેસણે=દાતા દ્વારા દિયેજાને વાછે આહારની ગવેપણામેં રયા=લીન રહતે હૈ । અર્થાત્-જેસે પૂર્વોક્ત પ્રકારસે મોંરા પુષ્પરસકા પાન કરતા હૈ ડસી પ્રકાર સાધુ ગૃહસ્થિયોંકો અમુવિધા ન પહુચાતે હુએ અનેક ઘરોંસે થોડા-થોડા આહાર ગ્રહણ કરતે હૈ ॥ ૪ ॥

टीका—एवम्=उक्तप्रकारेण ये लोके=समयक्षेत्रे सन्ति=वर्तन्ते एते=ते सर्वे श्रमणाः । ‘श्रमणाः, गमनाः समनसः, समणाः’ इत्येतेषां प्राकृते ‘समणा’ इति रूप

करण सूत्रकार स्वयं ‘महुगारसमा’ इस पाचवीं गाथामें करेंगे ॥२॥

अब विशेष खुलासा करनेके लिए दार्ष्टान्तिक कहते हैं-

इस प्रकार अढ़ाई द्वीपमें जितने श्रमण, मुक्त, साधु हैं वे सब दाताद्वारा दिये जाते हुए आहारकी एषणामें इस प्रकार प्रयत्न करें जैसे भ्रमर पुष्पोंके रसके अन्वेपणमें लीन होता है ।

श्रमण, शमन, समनस, समण, इन सब शब्दोंका प्राकृत भाषामें

કરણ સૂત્રકાર પોતે જ મહુગારસમા એ પાચમી ગાથામાં કરશે (૨)

હવે વિશેષ ખુલાસો કરવાને દાર્ષ્ટાન્તિક કહે છે -

આ પ્રમાણે અઢી દ્વીપમાં બેટલા શ્રમણ, મુક્ત, સાધુઓ છે તેઓ બધા દાતા દ્વારા આપવામાં આવતા આહારની એવણામાં એવો પ્રયત્ન કરે કે જેમ ભ્રમર પુષ્પોના રસના શોધનમાં લીન થાય છે

શ્રમણ, શમન, સમનસ, સમણ, એ બધા શબ્દોનું પ્રાકૃત ભાષામાં

નનુ વિપમોડય ભ્રમરવૃણ્ણાન્તઃ, તથાદિ-ભ્રમરો દ્રુમાશ્વામન્તરેણ વ પુષ્પરસમાદય મિશ્રુ' પુનર્યાચિત્યૈય, કિઞ્ચ તદર્થે કદાચિદેકસ્મિન્નપિ દિને મુદુર્મુદુરેક દ્રુમમુપેતિ તત્કિં સાધયોડપિ તથૈય ગૃહસ્થેભ્યો મિસા ગૃહીયુઃ ? કિઞ્ચ ભ્રમરોડસઙ્ગી, સાધ-વસ્તુ સઙ્ગિજ્ઞનો જિનચનનિષ્ણાશ્ર, ભ્રમરોડયતી સાધયસ્તુ પ્રતિનઃ, ભ્રમરો ડપત્યાહ્યાની સાધયસ્તુ પ્રત્યાગ્યાનિનઃ, ભ્રમરોડસંયતઃ સાધયસ્તુ સયતાઃ, ઇત્યાદિ-વિરુદ્ધધર્મશાન્તિત્રાદિતિ ચેન્ન, સર્વત્ર દૃષ્ટાન્તસ્યૈકદેશરૂપત્વાત્, અનેકપુષ્પતઃ પુષ્પાડ્ક્રાન્તિપૂર્વકકિઞ્ચિત્કિઞ્ચિદુપાદાનમાત્રે દૃષ્ટાન્તતાત્પર્યમિતિ નિષ્કર્ષઃ, સ્ફુટી

પ્રશ્ન—ભ્રમરના ઉદાહરણ વિષય છે, કારણ થતું કે તેના સાધુઓને સાથ ઠીક મિલન નહીં હોતા । સ્થળે, ભ્રમર વૃક્ષની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કિયે વિના હી પુષ્પરસ પીતા છે, સાધુ યાચના કરકે હી મિલ્લા છેતે છે, ભ્રમર એક દિનમે ંકહી વૃક્ષકે પાસ વારંવાર જાતા છે ંર પુષ્પરસકો પીતા છે, સાધુ એક દિનમે વારંવાર એક ગૃહસ્થકે ઘરસે મિલ્લા નહીં છે સકતે, ભ્રમર અસજ્જી હોતા છે, સાધુ સજ્જી હોતે છે, ભ્રમર અપ્રત્યાહ્યાની હોતા છે, સાધુ પ્રત્યાહ્યાની હોતે છે, ભ્રમર અસયત હોતા છે, સાધુ સયત હોતે છે, ઇત્યાદિ અનેક મિલ્લતાઈ પાચી જાતી છે ।

ઉત્તર—એસી શકા ઠીક નહીં છે, ક્યોંકિ દૃષ્ટાન્ત સવ જગહોંમે એક-દેશીય હી હોતા છે, 'પીઢા ન પહુચાતે હુએ અનેક પુષ્પોંસે થોઢા થોઢા છેના' ઇતને અશોંમે યહ દૃષ્ટાન્ત સમજ્ઞના ચાહિયે । ઇસ વિષયકા સ્પષ્ટી

પ્રશ્ન—ભ્રમરનું ઉદાહરણ વિષય છે, કારણ કે તે સાધુઓની સાથે બરાબર બંધ બેસતું નથી ભ્રમર વૃક્ષની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ પુષ્પને રસ પીએ છે સાધુ યાચના કરીને જ મિલ્લા છે એ ભ્રમર એક દિવસમા એક જ વૃક્ષની પાસે વારંવાર બંધ છે અને પુષ્પરસને પીએ છે, સાધુ એક દિવસમા વારંવાર એક ગૃહસ્થના ઘરથી મિલ્લા નથી લઈ શકતા, ભ્રમર અસજ્જી હોય છે, સાધુ સજ્જી હોય છે, ભ્રમર અમતી હોય છે, સાધુ મતી હોય છે, ભ્રમર અપ્રત્યાહ્યાની હોય છે, સાધુ પ્રત્યાહ્યાની હોય છે ભ્રમર અસયત હોય છે, સાધુ સયત હોય છે ઇત્યાદિ અનેક મિલ્લતાઓ રહેલી છે

ઉત્તર—એ શકા બરાબર નથી, કારણકે દૃષ્ટાન્ત બધી જગ્યાએ એક દેશીય જ હોય છે ' પીઢા ઉપજાવ્યા વિના અનેક પુષ્પોમાથા થોઢા થોઢા રસ લેવા' એટલા અશભા જ આ દૃષ્ટાન્ત સમજવું બેધએ આ વિષયનું સ્પષ્ટી

જીવન્તીતિ વા સમણાઃ । મુક્તાઃ=પરિગ્રહવન્ધનરહિતાઃ ધર્મોપકરણ વિહાય સૂચી-
કુશાગ્રમાત્રેણાપિ પરિગ્રહેણ રિક્તા इति યાવત્, તત્ર પરિગ્રહો વાહ્યાભ્યન્તરભેદાદ્દ્વિ-
વિધઃ, તયોરાશ્ચો ધનધાન્યાદિરૂપો નવવિધઃ । દ્વિતીયસ્તુ—

“ મિચ્છત્ત વેયતિગ, હાસાઈયલ્લક્કગ ચ નાયન્વ ।

કોહાઈણ ચડવ્વક, ચડદસ અભિમતરા ગઠી ॥ ” ઇત્યુક્તરૂપઃ ।

સાધવઃ=સાન્નુવન્તિ=નિપ્પાદયન્તિ સ્વપરશિવસુખ યે તે, પુપ્પેપુ=વ્યાખ્યાત-
પૂર્વેષુ ત્રિહક્કમા ઇવ, વિહાયસા=ગગનેન ગચ્છન્તીતિ તથોક્તા, પ્રકરણાદત્ર ભ્રમરા
इत्यर्थઃ, ત ઇવ, ભ્રમરતુલ્યા इति યાવત્ ।

एव दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकरूपोर्मिथः सादृश्य प्रदर्श्य सम्प्रति यः कश्चिद् भेदस्तमाह-

પરિગ્રહકે વન્ધનસે રહિત અર્થાત્ ધર્મકે ઉપકરણોકે સિવાય સુદૈં યા
કુશકી નોકકે ચરાવર મી પરિગ્રહ ન રગ્વનેવાલોકો મુક્ત કહતે હૈ ।

પરિગ્રહકે દો ભેદ હૈ—(૧) વાહ્ય ઓર (૨) આભ્યન્તર । પહલા વાહ્ય
પરિગ્રહ ધન-ધાન્ય આદિ નૌ પ્રકારકા હૈ । દૂસરા આભ્યન્તર પરિગ્રહ-
(૧) મિથ્યાત્વ, (૨) સ્ત્રીવેદ, (૩) પુરુષવેદ, (૪) નપુસકવેદ, (૫) હાસ્ય, (૬)
(૬) રતિ, (૭) અરતિ, (૮) શોક, (૯) મય, (૧૦) જુગુપ્સા, (૧૧) ક્રોધ,
(૧૨) માન, (૧૩) માયા ઓર (૧૪) લોભકે ભેદસે ચૌદહ પ્રકારકા હૈ ।

સ્વ ઓર પરકે મોક્ષ સમ્યન્ધી સુખકો સાધનેવાલે સાધુ કહલાતે હૈ ।
ऐसे साधु, दिये जानेवाले अशन आदिकी उपणामे प्रवृत्त होवें
-આહાર-પાની કી વિશુદ્ધિમે લીન રહે ।

यहां तक दृष्टान्त और दार्ष्टान्तिककी परस्परमे समानता बतलाई है ।

પરિગ્રહના બધનથી રહિત અર્થાત્ ધર્મના ઉપકરણો સિવાય એક સોય કે
તાણખવા જેટલો પણ પરિગ્રહ ન રાખનારાઓને મુક્ત કહે છે

પરિગ્રહના બે લેહ છે (૧) બાહ્ય અને (૨) આભ્યન્તર પહેલો બાહ્ય પરિ-
ગ્રહ ધન-ધાન્યાદિ નવ પ્રકારનો છે બીજો આભ્યન્તર પરિગ્રહ—(૧) મિથ્યાત્વ,
(૨) સ્ત્રીવેદ, (૩) પુરુષવેદ, (૪) નપુસકવેદ, (૫) હાસ્ય, (૬) રતિ, (૭) અરતિ,
(૮) શોક, (૯) મય, (૧૦) જુગુપ્સા, (૧૧) ક્રોધ, (૧૨) માન, (૧૩) માયા,
અને (૧૪) લોભ, એ લેહોએ કરીને ૧૪ પ્રકારનો છે

સ્વ અને પરના મોક્ષ સમ્યન્ધી સુખને સાધનારા સાધુ કહેવાય છે એવા
સાધુ, આપવામાં આવતા અશન આદિની એવણુમાં પ્રવૃત્ત થાય, આહાર પાણીની
વિશુદ્ધિમાં લીન રહે

અહીં સુધી દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ષ્ટાન્તિકની પરસ્પર સમાનતા બતાવી છે હવે

મરતિ, તત્ર શ્રામ્યન્તિ=તપસ્યન્ત્યાદિનિરાસેન શરીર વલેગયન્તીતિ, મવન્નમ-
 ણદેતુભૂતવિપયેષુ લિપ્તન્તીતિ, યદ્વા અન્તર્માત્રિતળ્પર્થેત્યાત્ શ્રામ્યન્તિ=દમનેન
 શ્રમયન્તીન્દ્રિયનોદ્દિવ્યાણીતિ શ્રમણાઃ, શમયન્તિ=શાન્તિ નયન્તિ રૂપાયનોકપાય-
 રૂપાડનલમિતિ, શામ્યન્તિ=વિશદ્ધટમરાટીપર્યટનોગાનલોઽજ્વલ્જ્વાલામાલા
 જનિતસન્તાપરુદાપતો નિરૂતા મરન્તીતિ વા શમનાઃ । સમાનાનિ=સ્વપરેષુ
 તુલ્યાનિ મનાસિ ચેવામિતિ, કુશલમયૈર્મનોમિઃ સદ્ વર્તન્તે इति વા સમનસાઃ,
 સમ્=સમ્યક્ અણન્તિ=પ્રવચન દ્યુત इति, સમ્યક્ અણ્યન્તે=રૂપાયચતુષ્ટય જિત્વા

‘સમણ’ રૂપ હોતા છે । इनमें ‘श्रमण’ का अर्थ यह है कि जो अनशन
 आदि तप करते हैं-परिषह सहते हैं, ससारमें परिभ्रमण करानेवाले
 इन्द्रियोंके विषयोंसे उदास रहते हैं, अथवा जो पांच इन्द्रियोंका तथा
 मनका दमन करते हैं । ‘शमन’का अर्थ यह होता है कि कषाय-क्रोध
 मान माया और लोभ तथा नोकषाय-हास्य रति अरति शोक भय
 जुगुप्सा स्त्रीवेद पुंस्ववेद और नपुंसकवेद-रूपी अग्निको शान्त कर देते हैं,
 विशाल भवाटवीमें पर्यटन करते हुए भोगरूपी अग्निकी धधकती हुई
 ज्वालाओंसे उत्पन्न हुए सतापके समूहको शुद्ध भावनासे शान्त कर
 देते हैं । ‘समनस्’ शब्दका यह अर्थ है कि जिनका मन स्व और पर में
 समान है, अथवा जिनके मनोयोग सदा शुद्ध रहते हैं । ‘समण’ शब्दका
 अर्थ यह है कि-जो सम्यक् प्रकारसे प्रवचनका प्रतिपादन करते हैं अथवा
 चारों कषायोंको जीत लेते हैं ।

‘સમણ’ રૂપ થાય છે ‘શ્રમણ’નો અર્થ એવો છે કે-જે અનશન આદિ તપ
 કરે છે-પરિષદ સહે છે, સસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનારા ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી
 ઉદાસ રહે છે, અથવા જે પાંચ ઇન્દ્રિયોનું તથા મનનું દમન કરે છે, ‘શમન’
 નો અર્થ એવો થાય છે કે-કષાય-ક્રોધ માન માયા અને લોભ, તથા નોકષાય-
 હાસ્ય રતિ અરતિ શોક ભય જુગુપ્સા સ્ત્રીવેદ પુરુષવેદ અને નપુસકવેદ-
 રૂપી અગ્નિને શાન્ત કરી નાખે છે, વિશાળ ભવાટવીમાં પર્યટન કરતા ભોગરૂપી
 અગ્નિની ધધકતી જ્વાલાઓમાંથી ઉત્પન્ન થતા સતાપના સમૂહને શુદ્ધ ભાવ
 નાથી શાન્ત કરી નાખે છે ‘સમનસ્’ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે-જેનું મન
 સ્વ અને પરમાં સમાન હોય અથવા જેના મનોયોગ હમેશા શુદ્ધ રહે ‘સમણ’
 શબ્દનો અર્થ એવો થાય છે કે-જે સમ્યક્ પ્રકારે પ્રવચનનું પ્રતિપાદન કરે છે
 અથવા ચારે કષાયોને જીતી લે છે

મપિ વ્યવચ્છિન્નયતે । આધાકર્માદિદોષવ્યાવૃત્તયે ‘એસણા’-પદમુપાત્તમ્ ।

એવમુક્તગાથામ્યા દૃષ્ટાન્ત-દાર્શનિકપ્રદર્શનપુરસ્સર સાધુમિઃ કથ મિહા પ્રહીતવ્યેત્યુક્ત, તત્ર મિહા દ્વિવિધા-લૌકિકી લોકોત્તરા ચ । તયોરાદ્યા દીનવૃત્તિ-પૌરુષગ્ની-ભેદાદ્ દ્વિવિધા, તત્ર સ્વોદરમરણાસમર્થાના હીના-અનાથ-પદ્મગુપ્તભૃતી-નામાદ્યા, પશ્ચાત્ત્રવિભાજામિન્દ્રિયપશ્ચન્નિપયાસક્તચિત્તાના પ્રમાદપશ્ચક્રમવૃત્તાના ભોગામિપગૃહ્ણના સન્વર્તિસમુત્પાદકાના નિરુપમાના દ્વિતીયા । લોકોત્તરાપિ

નિરાકરણ કરનેકે લિપે ‘મત્ત’ શબ્દ ઓર આધાકર્મી આદિ દોષવાલે આહારકા વ્યવચ્છેદ કરનેકે લિપે ‘એપણા’ શબ્દ ગાથામેં દિયા ગયા હૈ ।

હન દો ગાથાઓમેં દૃષ્ટાન્ત ઓર દાર્શનિક વતલાકર યહ પ્રગટ કિયા હૈ કિ સાધુઓકો કિસ પ્રકાર મિહા લેની ચાહિયે?, અતઃમિહાકે ભેદ કહતે હૈ—

મિહા દો પ્રકારકી હૈ-લૌકિક મિહા ઓર લોકોત્તર મિહા । લૌકિક મિહાકે મી દો ભેદ હૈ-(૧) દીનવૃત્તિ, (૨) પૌરુષગ્ની । અપના પેટ ભરનેમેં અસમર્થ, દીન, હીન, અનાથ, છૂલોં, લગડોંકી મિહા દીન-વૃત્તિ કહલાતી હૈ । પાંચ આસ્રવોંકા સેવન કરનેવાલે, પાંચોં હિન્દ્રિયોંકે વિપયોંમેં ચિત્તકો સદા આસક્ત રલ્લનેવાલે, પાંચો પ્રકારકે પ્રમાદોંમેં પ્રવૃત્તિ કરનેવાલે, ભોગરૂપી આમિપમે અમિલાપારલ્લનેવાલે, ચાલ-ચલ્લોંકો ઉત્પન્ન કરનેવાલે નિકમ્મે મનુષ્યોંકો દી જાનેવાલી મિહા પૌરુષગ્ની કહલાતી હૈ, કયોંકિ હસસે ડનકા પૌરુષ નષ્ટ હો જાતા હૈ ।

આધાકર્મી આદિ દોષવાળા આહારનો વ્યવચ્છેદ કરવાને માટે એપણા શબ્દ ગાથામા આપવામા આવેલો છે

આ બે ગાથાઓમા દૃષ્ટાન્ત અને દાર્શનિક બતાવીને એમ પ્રકટ કરવામા આવ્યું છે કે સાધુઓએ કેવા પ્રકારની મિહા લેવી બેધએ માટે મિહાના લેહો કહે છે —

મિહા બે પ્રકારની છે લૌકિક મિહા અને લોકોત્તર મિહા લૌકિક મિહાના પશુ બે લેહો છે (૧) દીનવૃત્તિ, (૨) પૌરુષગ્ની પોતાનું પેટ ભરવામા અસમર્થ દીન, હીન, અનાથ, છૂલો, લગડાની મિહા દીનવૃત્તિ કહેવાય છે પાચ આસ્રવોનું સેવન કરનારા, પાચે હિન્દ્રિયોના વિપયોમા ચિત્તને સદા આસક્ત રાખનારા પાચે પ્રકારના પ્રમાદોમા પ્રવૃત્તિ કરનારા, ભોગરૂપી આમિપમા અમિલાપા રાખનારા, જાળ-જાળ્યાને ઉત્પન્ન કરનારા, એવા નકામા મનુષ્યોને આપવામા આવતી મિહા પૌરુષગ્ની કહેવાય છે, કારણ કે તેથી એમનું પૌરુષ નષ્ટ થઈ જાય છે

યદ્વા યથા પિહ્નમાઃ પુષ્પેષુ તથા સાધયઃ કુત્ર રતાઃ ? ઇત્યાહ-‘દાનમત્તૈષણે રતાઃ’ ઇતિ, દીયત ઇતિ, અદાયીતિ યા દાન=ત્રીયમાનમથવા દત્ત, તથ તદ્ગત્તમ્=અન્નાદિક ચ દાનમત્ત તસ્ય પપ્પણમ્=અન્વેષણ તસ્મિન્, અથવા દાન=દત્ત, મત્ત=પામુકમ્, પપ્પણા=અન્વેષણમ્ પતેપા સમાહારદ્વન્દ્વે દાનમત્તૈષણ તસ્મિન્ રતાઃ=આસક્તા ઇત્યર્થઃ ।

બોટિક-શાક્ય તાપસ-ગૈરિકા-ડડગીવા અપિ લોકે શ્રમણપદેનોચ્યન્તે તેષા નિરાસાર્યમુક્ત ‘મુક્તા’ ઇતિ । નિહ્યાદિપ્યપિ વ્યવહારતો મુક્તત્વમસ્યતસ્ત-દ્વયાદૃત્યર્થમાહ-‘સાહુળો’ ઇતિ । મધુકરા અદત્તાડડદાનમૃત્યા કુસુમરસ પિવન્તિ શ્રમણાસ્તુ દાતૃભિરદત્તસ્યાન્નાદેર્જિષ્ટામપિ ન કુર્વતે ગ્રહણસ્ય તુ કથૈવ કેતિ શ્રમરાપેક્ષયા સાધુના વ્યતિરેક દર્શયિતુમાહ-‘દાણ’ ઇતિ । ‘મત્ત’ પદેન સચિત્ત-

અચ ઉનમેં જો અન્તર હૈ ઉસેમી ચતલાતે હૈ । વહ અન્તર યહ હૈ કિ જૈસે શ્રમર પુષ્પોમેં અનુરક્ત હોતા હૈ વૈસે સાધુ ગૃહસ્થઢારા દિયે જાને વાલે અશન પાન આદિકે અન્વેષણમેં પ્રવૃત્ત હોવેં ।

બોટિક, શાક્ય, તાપસ, ગૈરિક ઓર આજીવિક આદિમી, લોકમેં શ્રમણ કહલાતે હૈ, ઉનકા નિરાકરણ કરનેકે લિયે ગાથામેં ‘મુક્તા’ (મુક્તાઃ) કહા હૈ । નિહવ આદિમી વ્યવહારસે મુક્ત કહલાતે હૈ અતઃ ઉનકા નિરાકરણ કરનેકે લિયે ‘સાહુળો’ (સાધવઃ) પદ દિયા હૈ । શ્રમર ચિના દિયે હુણ પુષ્પકે રસકા પાન કરતે હૈ કિન્તુ શ્રમણ ચિના દિયે હુણકો ગ્રહણ કરનેકી ઇચ્છામી નહી કરતે, ગ્રહણ કરનેકી તો બાત હી દૂર હૈ, હસ ભેદકો પ્રગટ કરનેકે લિયે ‘દાન’ શબ્દ, સચિત્ત આશરકા

તેમા જે અતર રહેલુ છે તે બતાવે છે તે અતર એ છે કે-જેમ શ્રમર પુષ્પોમા અનુરક્ત થાય છે તેમ ગૃહસ્થે આપેલા અનશન પાન આદિના શોધનમા પ્રવૃત્ત થાય બોટિક, શાક્ય, તાપસ, ગૈરિક અને આજીવિક આદિ પણ મા શ્રમણ કહેવાય છે, તેનું નિરાકરણ કરવા માટે ગાથામા મુક્તા (મુક્તાઃ) કહ્યું છે નિહનવ આદિ પણ વ્યવહારે કરીને મુક્ત કહેવાય છે, તેથી તેનું કરણ કરવાને સાહુળો (સાધવ) પદ આપેલું છે શ્રમર અણુઆપેલા પુષ્પ-રસનું પાન કરે છે, કિન્તુ શ્રમણ અણુઆપેલા લોજનનું અહણ કરવાની પણ કરતા નથી, પછી અહણ કરવાની વાત જ કયા રહી ? આ લેહને પ્રકટ કરવ માટે દાન શબ્દ, સચિત્ત આહારનું નિરાકરણ કરવાને માટે મત્ત શબ્દ,

દ્વિતીયા-યથા ગૌર્યત્ર લઘુત્વનાદિક પશ્યતિ તત્રાડલ્પ યત્ર ચાધિક તત્ર પૂર્વાપેક્ષ-
યાડધિક કવલ ગૃહ્ણતિ ન તુ ત્વનાદિકમુન્મૂલયતિ તથા મુનિરપિ ગૃહસ્થગૃહે યથાડ-
વસર યથાસામગ્રિ ચ યા મિહા ગૃહ્ણતિ સા । અથવા વિવિધવસનરત્નાલંકારણવિ-
ભૂષિતા સુન્દરી યુવતિર્ગવે ઘાસાદિક સમર્પયતિ તદા તદીયરૂપલાવણ્યાદિકમપ-
શ્યન્તી ગૌર્દીયમાન ઘાસાદિકમુપાદત્તે, તદ્વદ્ મિહુનાડપિ દાતૃવસનમુવેપરૂપલાવ-
ણ્યાદેઃ સાનુરાગાવલોકન વિહાય કેવલમશનપાનાદિશુદ્ધૌ દૃષ્ટિઃ સ્થાપનીયેતિ
ગોચરીમિહાસમાચારઃ (૨) ।

ત્રીતીયા ગડુલેપા-યથા ગદ્દપરિ સમધિકરૂલેપપ્રદાનેન પ્રસૂતલેપતો નીરુજોડપિ

(૨) ગોચરી-જૈસે ગાય જહા કમ ઘાસ દેખતી હૈ વહાં કમ કવલ
ગ્રહણ કરતી હૈ, જહા અધિક દેખતી હૈ વહાં પહેલેસે કુછ અધિક ગ્રહણ
કરતી હૈ, ઘાસકો જહાસે નહીં ઉઠાડતી, ડસીપ્રકાર મિહુ એક સ્થાનસે
હી પૂર્ણ અશન પાન આદિ ન ગ્રહણ કરે કિન્તુ ગૃહસ્થકો ફિર આરમ્મ
ન કરના પડે હસ પ્રકાર વિચાર કર અશનાદિ લે ડસે ગોચરી કહતે હૈ ।
અથવા જૈસે વિવિધ યહુમૂલ્ય વસ્ત્ર આભૂષણોસે આભૂષિત સુન્દરી
યુવતી સ્ત્રી ગાયકો ઘાસ ડાલને આતી હૈ તો ગાય ડસકી સુન્દરતા નહીં
દેખતી વરન્ ઘાસ પર હી દૃષ્ટિ રખતી હૈ, ડસીપ્રકાર મિહુ આહારાદિ
દેતી હુઈ સ્ત્રીકે સૌન્દર્ય, સુવેષ, આભૂષણ આદિકા નિરીક્ષણ ન કરે
કિન્તુ અશનાદિકી શુદ્ધિ પર હી દૃષ્ટિ રખે ડસે ગોચરી કહતે હૈ ।

(૩) ગડુલેપા-જૈસે ફોડેકે ડપર આવશ્યકતાસે અધિક લેપ કરનેસે

(૨) ગોચરી-જેમ ગાય ન્યા ઓછુ ઘાસ જીએ છે ત્યા ઓછો કોળિયો
લે છે, ન્યા વધુ ઘાસ જીએ છે ત્યા પહેલાથી વધુ ઓટો આસ (કોળીયો) લે
છે, ઘાસને મૂળમાથી ઉપાડતી નથી એ રીતે શિશુ એક સ્થાનેથી જ પૂરા અશન
પાન આદિ ગ્રહણ ન કરે, કિન્તુ ટહુસ્થને ફરીથી આરભ સમારભ ન કરવો પડે
એવો વિચાર ડરીને અશનાદિ લે, તેને ગોચરી કહે છે અથવા જેમ વિવિધ બહુ
મૂલ્ય વસ્ત્રાભૂષણોથી સજ્જ થએલી સુન્દર યુવતી સ્ત્રી ગાયને ઘાસ નીરવા આવે
છે, તો ગાય તેની સુન્દરતા જોતી નથી પરન્તુ ઘાસ પર જ દૃષ્ટિ રાખે છે, તે
પ્રમાણે શિશુ આહારાદિ આપતી સ્ત્રીનું સૌન્દર્ય, સુવેષ, આભૂષણ આદિનું નિરી
ક્ષણ ન કરે, કિન્તુ અશનાદિની શુદ્ધિ પર જ દૃષ્ટિ રાખે તેને ગોચરી કહે છે

(૩) ગડુલેપા-જેમ ગુમડા ઉપર જરૂરી કરતા વધારે લેપ કરવાથી લેપ

દ્વિવિધા-અપ્રશસ્તા પ્રશસ્તા ચ, તત્રાઽયસન્ન-પાર્શ્વસ્થાદીનામપ્રશસ્તા મિષ્ણા,
પ્રશસ્તા પુનઃ પચ્ચમહાવ્રતધારિણા પટ્ટકાયરક્ષકાણા સમિતિપચ્ચક્ર-ગુપ્તિત્રયવ્રતા
-મુનીના પ્રતિમાધારિશ્રાવકાણા ચ, યત્ત્વ પચ્ચભૂતાઃ શ્રાવકા અપિ શ્રમણકલ્પા
-પચ્ચ । ઇયમેવ 'સર્વસમ્પત્કરી' -ત્યુન્યતે, અસ્યા અન્યાન્યપિ પદ્ નામાનિ
યથા-(૧) માધુકરી, (૨) ગોચરી, (૩) ગઢુલેપા, (૪) અક્ષાઞ્જના, (૫) ગર્તા
પૂરણી, (૬) દાહોપશમની ચેતિ । તામ્ માધુકરી-સમનન્તરમૃત્તોક્તસ્વરૂપા (૧) ।

લોકોત્તરમિક્ષા મ્હી દો પ્રકારમ્હી હૈ-(૧) અપ્રશસ્ત ઓર (૨) પ્રશસ્ત ।
અવસન્ન ઓર પાર્શ્વસ્થ આદિકી મિક્ષા અપ્રશસ્ત ઓર પચ્ચમહાવ્રતધારી,
પટ્ટકાયરક્ષક, પાચસમિતિ ત્રીનગુપ્તિકા પાલન કરનેવાલે મુનિકી તથા
પ્રતિમા (પડિમા)-ધારી શ્રાવકોંકી મિક્ષા પ્રશસ્ત કહલાતી હૈ ।

પ્રતિમા-(પડિમા)-ધારી શ્રાવકોંકી મિક્ષા પ્રશસ્ત હસ કારણ હૈ કિ
વે શ્રાવક હોતે હુગ્ મ્હી સાધુસરીસી ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયાકા પાલન કરતે હૈ ।
હસ મિક્ષાકો 'સર્વસમ્પત્કરી' મ્હી કહતે હૈ, કયોંકિ હસસે આત્માકી
સમસ્ત સમ્પત્તિ જ્ઞાન દર્શન સુખ આદિકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ । હસ મિક્ષાકે
હહ નામ ઓર મ્હી કહતે હૈ—

(૧) માધુકરી (ભ્રામરી), (૨) ગોચરી, (૩) ગઢુલેપા, (૪) અક્ષાઞ્જના,
(૫) ગર્તાપૂરણી ઓર (૬) દાહોપશમની ।

(૧) માધુકરી (ભ્રામરી) કા સ્વરૂપ હસસે પહેલેકી ગાથામ્હેં કહા
જાઝુકા હૈ ।

લોકોત્તર મિક્ષા મ્હી પ્રકારમ્હી હૈ (૧) અપ્રશસ્ત, (૨) પ્રશસ્ત અવસન્ન અને
પાર્શ્વસ્થ આદિકી મિક્ષા અપ્રશસ્ત અને પચ્ચ મહાવ્રતધારી, પટ્ટકાયરક્ષક,
પાચ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન કરનારા મુનિકી તથા પ્રતિમા-(પડિમા)-ધારી
શ્રાવકોંકી મિક્ષા પ્રશસ્ત કહેવાય હૈ

પ્રતિમા-(પડિમા)-ધારી શ્રાવકોંકી મિક્ષા પ્રશસ્ત મ્હો કારણથી હૈ કે મ્હો
શ્રાવકો હોવા છતાં સાધુના જેવી ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયાનું પાલન કરે હૈ આ મિક્ષાને
'સર્વસમ્પત્કરી' પણ કહે હૈ, કારણ કે તેથી આત્માની સમસ્ત સમ્પત્તિ જ્ઞાન
દર્શન સુખ આદિકી પ્રાપ્તિ થાય હૈ મ્હો મિક્ષાના ધીબ્જ છ નામ પણ કહેલા હૈ
(૧) માધુકરી (ભ્રામરી), (૨) ગોચરી, (૩) ગઢુલેપા, (૪) અક્ષાઞ્જના, (૫)
ગર્તાપૂરણી, અને (૬) દાહોપશમની

(૧) માધુકરી (ભ્રામરી)નું સ્વરૂપ પહેલાની ગાથામા કહ્યું હૈ

દ્વિતીયા-યથા ગૌર્યત્ર લઘુત્વનાદિક પશ્યતિ તત્રાડ્યપ યત્ર ચાધિક તત્ર પૂર્વાપેક્ષ-
યાડધિક કવલ ગૃહ્ણતિ ન તુ ત્વનાદિકમુન્મૂલયતિ તથા મુનિરપિ ગૃહસ્થગૃહે યથાડ-
વસર યથાસામગ્રિ ચ યા મિશ્રા ગૃહ્ણતિ સા । અથવા વિવિધવસનરત્નાલંકારણત્રિ-
ભૂષિતા સુન્દરી યુવતિર્ગવે ઘાસાદિક સમર્પયતિ તદા તદીયરૂપલાવણ્યાદિકમપ-
શ્યન્તી ગૌર્દીયમાન ઘાસાદિકમુપાદત્તે, તદ્વદ્ મિશ્રુણાડપિ દાતૃવસનસુવેપરૂપલાવ-
ણ્યાદેઃ સાનુરાગાવ્યોક્ત વિદ્યાય કેવલમશનપાનાદિશુદ્ધૌ દષ્ટિઃ સ્થાપનીયેતિ
ગોચરીમિશ્રાસમાચારઃ (૨) ।

તૃતીયા ગડુલેપા-યથા ગદ્દપરિ સમધિકુલેપપ્રદાનેન પ્રસૂતલેપતો નીરુજોડપિ

(૨) ગોચરી-જેસે ગાય જહા કમ ઘાસ દેખતી હૈ વહાં કમ કવલ
ગ્રહણ કરતી હૈ, જહા અધિક દેખતી હૈ વહાં પહેલેસે કુછ અધિક ગ્રહણ
કરતી હૈ, ઘાસકો જડસે નહોં ઉઠાડતી, ઉસીપ્રકાર મિશ્રુ એક સ્થાનસે
હી પૂર્ણ અશન પાન આદિ ન ગ્રહણ કરે કિન્તુ ગૃહસ્થકો ફિર આરમ્મ
ન કરના પહે હસ પ્રકાર વિચાર કર અશનાદિ લે ઉસે ગોચરી કહતે હૈ ।
અથવા જેસે વિવિધ વદુમૂલ્ય વસ્ત્ર આભૂષણોસે આભૂષિત સુન્દરી
યુવતી સ્ત્રી ગાયકો ઘાસ ડાલને આતી હૈ તો ગાય ઉસકી સુન્દરતા નહોં
દેખતી વરન્ ઘાસ પર હી દષ્ટિ રખતી હૈ, ઉસીપ્રકાર મિશ્રુ આહારાદિ
દેતી હુઈ સ્ત્રીકે સૌન્દર્ય, સુવેષ, આભૂષણ આદિકા નિરીક્ષણ ન કરે
કિન્તુ અશનાદિકી શુદ્ધિ પર હી દષ્ટિ રખે ઉસે ગોચરી કહતે હૈ ।

(૩) ગડુલેપા-જેસે ફોહેકે ઉપર આવશ્યકતાસે અધિક લેપ કરનેસે

(૨) ગોચરી-જેમ ગાય ન્યા ઓછુ ઘાસ ભુજે છે ત્યા ઓછા કોળિયો
લે છે, ન્યા વધુ ઘાસ ભુજે છે ત્યા પહેલાથી વધુ મોટો ઘાસ (કોળિયો) લે
છે, ઘાસને ભૂળમાથી ઉપાડતી નથી એ રીતે મિશ્રુ એક સ્થાનેથી જ પૂરા અશન
પાન આદિ ગ્રહણ ન કરે, કિન્તુ ગૃહસ્થને ફરીથી આરભ-સમારભ ન કરવો પડે
એવો વિચાર કરીને અશનાદિ લે, તેને ગોચરી કહે છે અથવા જેમ વિવિધ બહુ
મૂલ્ય વસ્ત્રાભૂષણોથી સજ્જ થએલી સુન્દર યુવતી સ્ત્રી ગાયને ઘાસ નીરવા આવે
છે, તો ગાય તેની સુન્દરતા જોતી નથી પરન્તુ ઘાસ પર જ દષ્ટિ રાખે છે, તે
પ્રમાણે મિશ્રુ આહારાદિ આપતી સ્ત્રીનું સૌન્દર્ય, સુવેષ, આભૂષણ આદિનું નિરી-
ક્ષણ ન કરે, કિન્તુ અશનાદિની શુદ્ધિ પર જ દષ્ટિ રાખે તેને ગોચરી કહે છે

(૩) ગડુલેપા-જેમ શુભકા ઉપર જરૂરી કરતા વધારે લેપ કરવાથી લેપ

ગડુસન્નિહિતદેશે વિહન્યતે, તદેકદેશમાત્રે ચલ્કિચ્છિલેપમદાને ગડુમદેશસાધ્યેન લેપાભાગદ્રોગો નોપશમ્યતિ, તદ્વત્સાધુરપિ, નિર્દોષપરિમિતાહારેણ ક્ષુધા નિવર્તયતિ તદ્રૂપા (૩) ।

ચતુર્થે યાસ્યા અક્ષાઞ્જનેતિ નામ-યથા શકટેન દૂરં ગન્તુકામસ્તત્ર ચદિ તૈલદાન ન કુર્વાત્, તદા ચલિતુમેવાક્ષમ તદ્વ પારયતિ શઙ્કારોહિણ માપયિતુ-મમીઠ સ્થાનમ્ તનાધિસ્તરતૈલનિષેપસ્તુ ન કેવલ નિષ્ફલઃ પ્રપ્યુત દાનિં જન-યતીતિ, તદ્વિભિરવધાશનપાનમદાન વિના મોક્ષમાપક્તયમપથે ચલિતુમક્ષમ શરીર

લેપ ઢધર-ઢધર ફૈલ જાતા હૈ ઓર આસ-પામકા નીરોગ પ્રદેશ ખી સ્વરાજ હો જાતા હૈ, ઓર ચદિ ફોડે પર ચિલકુલ હી લેપ ન કિયા જાય તો ખી રોગ શાન્ત નહીં રોતા, વૈસેરી સાધુ ચદિ પ્રમાણસે અધિક આહાર કરે તો પ્રમાદ આદિ દોષ ઉત્પન્ન રોનેસે સ્વાધ્યાય આદિ ક્રિયાઓંકા પૂર્ણ પાલન નહીં કર સકતા, ઓર ચિલકુલ હી થોડા આહાર કરે તો ક્ષુધાવેદનીયકી શાન્તિ ન રોનેસે વૈયાવૃત્ત્ય આદિ સાધુકી ક્રિયાઓં નહીં હો સકતીં, હસલિયે નિર્દોષ ઓર પરિમિત આહાર લેના 'ગડુલેપા' ભિક્ષા કહલાતી હૈ ।

(૪) અક્ષાઞ્જના-જૈસે કોઈ ગાડીઢારા ઇચ્છિત સ્થાન પર જાના ઢાહતા હૈ પરન્તુ ગાડીકો ચિલકુલ તૈલ નહીં દેવે તો વહ ગાડી ચલ નહીં સકતી ઓર ચદિ અધિક તૈલ દે દિયા જાયતો વહ વૃથા હી નહીં વરન્ હાનિકારક ખી હૈ, હસીપ્રકાર મોક્ષપુરી તક પહુચનેકે લિયે શરીર-રૂપ શકટ (ગાડી)

આમ-તેમ ફેલાઈ જાય છે અને આસપાસનો નીરોગ પ્રદેશ પણ ખમખમ થઈ જાય છે અને જો ચૂમડા ઉપર ઝિલકુલ લેપ ન કરવામા આવે તો રોગ શાન્ત થાય નહિ એવી જ રીતે સાધુ જો પ્રમાણથી અધિક આહાર કરે તો પ્રમાદ આદિ દોષ ઉત્પન્ન થવાથી સ્વાધ્યાય આદિ ક્રિયાઓંનુ પૂર્ણ પાલન કરી શકતો નથી, અને ઝિલકુલ થોડો આહાર કરે તો ક્ષુધાવેદનીયની શાન્તિ નહિ થવાથી વૈયાવૃત્ત્ય આદિ સાધુની ક્રિયાઓં થઈ શકતી નથી તેથી નિર્દોષ અને પરિમિત આહાર લેવો એ 'ગડુલેપા' ભિક્ષા કહેવાય છે

(૪) જેમ કોઈ માણસ ગાડામા બેસીને ઇચ્છિત સ્થાન પર જવા ઇચ્છે છે પરન્તુ ગાડાને ઝિલકુલ તેલ ન ઉજે તો એ ગાડુ ચાલી શકતુ નથી અને જો વધારે પડતુ તેલ ઉજે તો તે વૃથા જાય છે એટલુ જ નહિ પણ હાનિકારક પણ નીવડે છે એ રીતે મોક્ષપુરી સુધી પહોચવાને માટે શરીર-શકટ (ગાડા)

મપિ નાલ મુનીન્ મોક્ષ પ્રાપયિતુમ્, અધિક્તરાહારપૂરિત તુ નિદ્રાપ્રમાદાદિદોષ-
જાત જનયન્નૂનમેવ વિનયશ્રુતાદિસમાધિં વિધ્વસયતિ, અતઃ પરિમિત વિશુદ્ધ
ચાશનપાનમુપાદેય મિશ્રુણેતિ સેય મિશ્ણા 'અક્ષાઙ્ગના નામ' (૪) ।

પશ્ચમી ગર્તાપૂરણી, સા યથા—કસ્યાપિ ટ્રેષ્ઠિનો ભવનસમ્પન્નિનિ ગમના-
ગમનમાર્ગે યદિ કેનાપિ કારણેન ગર્ત્તઃ સજાયતે તદા તમવલોક્ય સ તદાનીં
યદેવ સદ્યો લોષ્ટપાપાણસ્વળ્ડાદિકમુપલભતે તદેવાદાય ત ગર્ત પરિપૂરયતિ ન
તૂત્તમેનૈવેષ્ટરુપપ્રશ્નિના ગર્તોઽય પૂરયિતવ્ય ઇતિ વિચારયતિ, તથા સતિ મહાઙ્ગ-
યોત્પત્તિસમ્ભવઃ, એવમેવ મુનિરપિ ક્ષુધાવેદનીયોદયવશાદ્રિક્તમુદરમૈપણિકૈરન્તપ્રા-
ન્તાદિભિરાહારૈર્નિર્મર્ત્તીતિ । (૫)

કો આહારાદિરૂપ તેલ ચિલકુલ ન દિયા જાય તો સયમયાત્રાકા સમ્યક્
નિર્વાહ નહીં હો સકતા ઓર અધિક આહાર દેનેસે રોગાદિ હોજાનેકે
કારણ વિનય શ્રુત આદિ સમાધિ નહીં હો સકતી, ઇસલિયે પરિમિત
આહાર લેના અક્ષાઙ્ગના મિશ્ણા કહલાતી હૈ ॥

(૫) ગર્તાપૂરણી—જૈસે યદિ કિસી રઈસકે ઘર જાને-આનેકે માર્ગમેં
કિસી કારણસે ગડ્ડા હોજાય તો ઉસે દેખતે હી વહ રઈસ શીઘ્રતાસે
મિટી-પથ્થરકે ટુકડે આદિ જો કુઝ પાતા હૈ ઉન્હોકો લેકર લઢ્ઢેકો ભર
દેતા હૈ । પરન્તુ એસા નહીં વિચારતા હૈ કિ અછ્છે ૨ ઈટ-પથ્થરોં સે
હી ઇસે ભરના ચાહિયે । યદિ ન પૂરે તો વહી આપત્તિ આનેકી સભાવના
રહતી હૈ । ઇસીપ્રકાર મુનિ, ક્ષુધાવેદનીયકે વશસે અન્ત-પ્રાન્ત આદિ
નિરવચ આહાર લેકર લાલી ઉદર ભર લેતે હૈ । ઇસલિયે ઇસે
ગર્તાપૂરણી કહતે હૈ ।

ને આહારાદિ રૂપ તેલ ચિલકુલ ન ઉજવામા આવે તો સયમ-યાત્રાને સમ્યક્
નિર્વાહ થઈ શકતો નથી, અને અધિક આહાર આપવામા આવે તો રોગાદિ
થવાથી વિનય શ્રુત આદિ સમાધિ થઈ શકતી નથી તેથી પરિમિત આહાર લેવો
એ 'અક્ષાઙ્ગના' મિશ્ણા કહેવાય છે

(૫) ગર્તાપૂરણી—જેમ કોઈ ગૃહસ્થને ઘેર જવા આવવાના માર્ગ પર કોઈ
કાનુથી ખાડો પડી જાય છે તો તેને દેખતા જ તે ગૃહસ્થ શીઘ્ર માટી, પથ્થરના
ટુકડા, વગેરે જે કંઈ મળે તે લઈને ખાડાને પૂરી નાખે છે પણ એમ નથી
વિચારતો કે સારી ઈંટો પથ્થરથીજ પૂરીએ જો ન પૂરે તો ભારે આપત્તિ આવી
પડવાની સંભાવના રહે છે એ રીતે મુનિ ક્ષુધા-વેદનીયને લીધે અત-પ્રાન્ત આદિ
નિરવચ આહાર લઈને ખાલી ઉદર ભરી લે છે તેને ગર્તાપૂરણી કહે છે

પટ્ટી દાહોપશમની યથા-મયને ડગડનગાળામાલાદન્દગમાને શુદ્ધી યદેવ
સગ્રો જલકર્દમધૂલિલોપ્તપ્રમૃતિકમુપલભતે તદેવ પ્રસિપ્ય પાત્રક પ્રશમયતિ ન તુ
ગદ્ગાદિસલિલ પ્રતીક્ષતે, તથા સયમરક્ષાર્થ નિર્દોષેણ રક્ષાદિનાડપ્યાહારેણ શમયતિ
ક્ષુધા મુમુક્ષુર્ભિષુરિતિ (૬) ॥ ૩ ॥

પ્રશસ્તૈવ મિક્ષા સાધુર્ભિર્ગ્રહીતવ્યા નેતરેતિ નિશમ્ય શિષ્યો ગુરુ પ્રત્યાહ-
, વય ચ, -ઇત્યાદિ ।

^૧મૂલ્મ-^૨વય ચ ^૩વિત્તિ ^૪લબ્ધામો, ^૫ન ચ ^૬કોઙ ^૭ઉવહમ્મડ ।

^૮અહાગડેસુ ^૯રીયતે, ^{૧૦}પુપ્ફેસુ ^{૧૧}ભમરા ^{૧૨}જહા ॥ ૪ ॥

(છાયા) — યય ચ વૃત્તિ લપ્સ્યામહે, ન ચ કોડપિ ઉપહન્યતે ।

યથાકૃતેષુ રીયન્તે, પુપ્પેષુ ભ્રમરા યથા ॥ ૪ ॥

(૬) દાહોપશમની—જિસ સમય ઘરમેં અગ્નિ ધધક જાય ઉસ સમય
ઘરકા સ્વામી જલ્દીરમેં જલ કીચઢ ધૂલ મિટી આદિ જો કુછ મિલજાય
ઉસીકો ઢાલકર આગ બુઝાતા હૈ । ઉસ સમય વહ યહ નહી સોચતા કિ
જબ ગગાસિન્ધુકા નિર્મલ નીર મિલેગા ત ની આગ બુઝાઝગા, ઉસીપ્રકાર
સયમકી રક્ષાકે લિખ મુમુક્ષુ મિક્ષુ તુચ્છ આદિ નિર્દોષ મિક્ષાસે ક્ષુધાકો
શાન્ત કર લેતા હૈ । હસલિખ હસકો દાહોપશમની કહતે હૈ ॥૩॥

‘ પ્રશસ્ત મિક્ષા હી સાધુકો ગ્રહણ કરની ચાહિયે અન્ય નહી’ યહ
સુનકર શિષ્ય ગુરુસે નિવેદન કરતા હૈ—‘વય ચ વિત્તિ’ ઇત્યાદિ ।

(૬) દાહોપશમની—જે સમયે ઘરમા આગિ લાલુડી ઉઠે તે સમયે ઘરનો
ધણી જલ્દી-જલ્દી પાણી, કાદવ, ધૂળ, માટી વગેરે જે કાંઈ મળી જાય તે નાખીને
આગ યુઝાવે છે તે વખતે તે એમ નથી વિચારતો કે જ્યારે ગગા-સિન્ધુ
નિર્મળ નીર મળશે ત્યારે આગને યુઝાવીશ એ રીતે સયમની રક્ષાને માટે
મુમુક્ષુ મિક્ષુ લુપ્ત, તુચ્છ, આદિ નિર્દોષ મિક્ષાથી ક્ષુધાને શાન્ત કરી દે છે
તેથી તેને ‘દાહોપશમની’ કહે છે (૩)

“ પ્રશસ્ત મિક્ષાજ સાધુએ ગ્રહણ કરવી જોઈએ બીજી નહિ,” એમ સાલ
બીને શિષ્ય ગુરુ સમીપે નિવેદન કરે છે—વય ચ વિત્તિ ઇત્યાદિ

गुरु महाराजके प्रति शिष्यकी प्रतिज्ञा—

सान्वयार्थः—(हे गुरुमहाराज !) वय=हम च=ऐसी वृत्ति=वृत्ति-भिक्षा-
वृत्तिको लब्धामो=स्वीकार करेंगे (जिससे) कोऽय=कोईभी न उचहम्मइ=
उपमर्दित न हो, (साधु) अहागडेसु=सदाकी भाति गृहस्थद्वारा अपने लिए
बनाये हुए भोजनमेंही रीयते=सयम यात्राका निर्वाह करते हैं, जहा=जिस
प्रकार भमरो=भोरा पुष्पेसु=फूलोंमें निर्वाह करता है । अर्थात् श्रमण
महाराज गृहस्थद्वारा खुदके लिये बनाये हुए आहारसे ही अपनी यात्राका निर्वाह
कर लेते हैं ॥ ४ ॥

टीका—एतद्वाथायाः पूर्वार्द्धे समुपात्त चकारद्वय क्रमेण यथा-तथा-शब्दार्थ-
वाचक तत्वायमर्थः—वय च=तथा-तेन रूपेण, वृत्ति=जिनोक्तस्वरूपा प्रशस्ता
भिक्षा, लप्स्यामहे=प्राप्स्यामः स्वीकुरिष्याम इति यावत्, यथा न कोऽपि
त्रस स्थावरप्राणिमात्रमित्यर्थः उपहन्यते=उपहतः (उपमर्दितः) भवेत् । एवविध-
वृत्तिग्रहणे सदृष्टान्तहेतुमुपन्यस्यति 'अहा०' इति, अत्र 'यत्' इत्यन्याहार्यम्,
तथा च-यतः यथाकृतेषु=गृहस्थैरात्मार्थमात्मीयार्थं च सम्पादितेष्वाहारादिषु
रीयन्ते=गच्छन्ति सयमयात्रा निर्वहन्तीति यावत् 'साधवः' इति शेषः । अत्र
गतमपि भ्रमरदृष्टान्त विस्पष्टप्रतिपत्तये पुनरुपन्यस्यति 'पुष्पेसु' यथा पुष्पेषु

इस गाथाके पूर्वार्द्धमें दो 'च' आये हैं, एकका अर्थ है 'जैसे' और
दूसरेका अर्थ है 'वैसे', इसलिए इसका अर्थ यह हुआ कि—हे भगवन् !
हम वैसेही प्रशस्त भिक्षा ग्रहण करेंगे जैसे (जिस प्रकार) ब्रस या स्थावर
जीवको किसीभी प्रकारकी बाधा न पहुँचे, क्योंकि गृहस्थोंद्वारा अपने-
लिये या अपने कुटुम्बके लिये बनाये हुए आहारको लेकर ही साधु अपनी
सयमयात्राका निर्वाह कर लेते हैं । इसी बातको अधिक स्पष्ट करनेके

आ गाथाना पूर्वार्धभा मे च आख्या ते ओउनेो अर्थ छे 'जैम' अने भीननेो
अर्थ छे 'वैसे' ओ रीते तेनेो अर्थ ओम थये। के-हे भगवन् ! अये ओम न
(ओम प्रकारे) प्रशस्त भिक्षा ग्रहण करीथु के जैम (जै प्रकारे) ब्रस या स्थावर जीवने
काँछ पणु प्रजांता गाथा न पडाये कारणु ते गृहस्थोको पोताने भाटे या पोताना
कुटुम्बने भाटे जनानेको आहार लधने न साधु पोतानी सयम-यात्रानेो निर्वाह
करी ले छे ओ बातने वधु स्पष्ट करवाने भाटे भ्रमरना दृष्टातने करीथी भवडाये छे

भ्रमराः, ते हि पुष्पेभ्यो रसमाहरन्तोऽपि तानि (पुष्पाणि) लेसतोऽपि न पीडयन्ति । अत्र 'लब्धामो' इत्यस्य 'लप्स्याम' इति व्याख्यानं तु सर्वथा व्याकरणविरुद्धमेव 'लभ' धातोर्नुदात्तेऽपि पठितत्वेन नित्यात्मनेपदित्वात्, न च चक्षिहो द्विस्करणज्ञापितया 'अनुदात्तेचलक्षणमात्मनेपदमनित्यम्' इति परिभाषया परस्मैपदमपि युक्तमेवेति शान्यम्, तस्या अगतिरुगतिस्तयैष्टमयोगत्रिपयत्वात्, वस्तुतस्तु भाष्यानुक्तज्ञापितार्थस्य साधुताया न्यायमस्त्वे प्रमाणाभावादेवमादिकाः परिभाषाश्चिन्त्या एवेति स्पष्ट 'परिभाषेन्दुशेखरे' इत्यतिरोहित वैयाकरणानाम् । अत्र साध्याया 'लब्धामो' इति, 'उवहम्मइ' इति भविष्यद्वर्तमानौ कालावधिवसितौ, तेन कालत्रयग्रहण बोध्यम् ॥ ४ ॥

एव मधुकरदृष्टान्तेन यत्फलितं तत्प्रतिपादयन्नुपसहरति—'महुगारसमा' इत्यादि ।

मूलम्—^२महुगारसमा ^३बुद्धा ^१जे ^०भवन्ति ^४अणिस्सिया ।

^५नाणापिडरया ^६दत्ता ^७तेण ^८बुच्चति ^९साहुणो ॥त्तिवेमि॥५॥

छाया—मधुका (क) रसमा बुद्धा यतो भवन्त्यनिश्चिताः ।

नानापिण्डरता दान्ताः, तेन उच्यन्ते साधवः ॥ ५ ॥

सान्वयार्थः—(क्योकि) जे=जो महुगारसमा=भौरेकीभाति बुद्धा=विषे अणिस्सिया=मोहवन्धनरहित नाणापिडरया=अनेक घरोका निरवघ पि छेकर समयमें लीन दत्ता=इन्द्रियविजयी भवति=होते हैं, तेण=इसीसे साहुणो=साधु बुच्चति=कहलाते हैं । त्तिवेमि=इस प्रकार श्रीसुधर्मा स्वामि

लिए कहे हुए भ्रमर दृष्टान्तको फिर दुहराते हैं कि—जैसे भ्रमर पुष्पोंसे रस ग्रहण करकेभी किसी पुष्पको पीडा नहीं पहुँचाता ॥४॥

मधुकरका उदाहरण देनेसे जो निष्कर्ष निकला उसे सूत्रकार कहते हैं—'महुगारसमा' इत्यादि ।

हे—जो भ्रमर पुष्पोंमाथी रस अलसु करीने पणु डोह पुष्पने पीडा न लावतो नथी (४)

मधुकरना उदाहरणमाथी जे निष्कर्ष नीकले तेने सूत्रकार कहे हैं महुगारसमा, इत्यादि

જમ્બૂસ્વામીસે કહતે હૈ—“હે જમ્બૂ ! ત્રયણ ભગવાન મહાવીરસે મૈને જૈસા સુના હૈ
વૈસા હી તેરે લિખ કહતા હુ ॥ ૫ ॥

॥ ઇતિ પ્રથમાધ્યયનસ્ય સાન્વયાર્થઃ ॥ ૧ ॥

ટીકા—અત્ર ગાથાયા ‘જે’ ઇત્યસ્યાદૌ ‘યતઃ’ ઇતિ, ‘તેણ’ ઇત્યસ્યાન્તે ‘તે’
ઇતિ ચ પદદ્વયમધ્યાહાર્યમ્, તથા ચ—યતઃ યે મધુકા(ક)રસમાઃ=મૃદ્ધવદનિયત-
વૃત્તયઃ; બુદ્ધાઃ=ઇદ કર્તવ્યમિદમકર્તવ્યમિત્યેવ વિવેકવન્તઃ, અનિશ્રિતાઃ=નિશ્રા-
યરહિતાઃ—નિવાસકુલાદિષુ પ્રણયનિગદ્ધવન્ધશૂન્યા ઇત્યર્થઃ, નાનાપિણ્ડરતાઃ=
નાના=અભિગ્રહવિશેષેણ પ્રતિગૃહાડલપાલ્પગ્રહણયુક્તતયા અન્તપ્રાન્તાદિભેદેન ચ
વિવિધપ્રકારા યે પિણ્ડાઃ=આહારાધાસ્તેષુ રતાઃ=સસક્તાઃ, દાન્તાઃ=ઇન્દ્રિય-
નોઇન્દ્રિયવિકારભાવાડ્મુપહતચિત્તાઃ, ભવન્તિ=સમ્પદ્યન્તે, તેન=ઉક્તપ્રકારેણ નિરવ-
ધવૃત્તિસમારાધનેન હેતુના તે યોગત્રયેન્દ્રિયપશ્ચરૂનવવિધવિશુદ્ધબ્રહ્મચર્યાઽર્હિસાઃ
સાધયન્તીતિ સાધવઃ વ્યુચ્યન્તે=રુચ્યન્તે ઇતિ ગાથાર્થઃ, ઇત્યન્યે, વસ્તુ-
તસ્તુ અત્ર ‘યતઃ’ ઇત્યસ્ય, ‘તે’ ઇત્યસ્ય ચાધ્યાહરણ ‘જે’ ઇત્યસ્ય પ્રથમાન્તત્વેન
વ્યાખ્યાન ચ ન યુક્ત, તથા સતિ ‘યે’—‘તે’—શબ્દયોર્વૈયઽર્થાપત્તેઃ,
તસ્માત્ ‘જે’ ઇત્યવ્યયપદ ‘યતઃ’ ઇત્યસ્યાર્થે, અવ્યયાનામનેકાર્થત્વાત્, તતશ્ચા-
યમભિસમ્બન્ધઃ—યતઃ મધુકારસમાઃ બુદ્ધાઃ અનિશ્રિતાઃ નાનાપિણ્ડરતાઃ દાન્તા

જો ખારેકે સમાન અનિયત (કુલકી નેસરાય રહિત) ભિક્ષા લેતે હૈ,
કર્તવ્ય ઔર અકર્તવ્યકે વિવેકી હૈ, નિવાસસ્થાન તથા કુટુંબ પરિવાર
આદિમે સમતાકે બન્ધનસે બન્ધે હુએ નહી હૈ, ખોંતિરકે અભિગ્રહ ધારણ
કરકે અનેક ઘરોંસે લિયે જાને વાલે અન્ત-પ્રાન્ત આદિ આહારમેં અનુરક્ત
રહતે હૈ, ઇન્દ્રિયોં ઔર મનકે વિકારકો દમન કરતે હૈ વે નિર્દોષ ભિક્ષા
લેકર ત્રીન યોગ, પાંચ ઇન્દ્રિયોં, નવ પ્રકારકે વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય ઔર
અર્હિસાકી સાધના કરનેવાલે સાધુ કહલાતે હૈ ।

જે ભ્રમરાની પેઠે અનિયત (કુળની નેસરાય રહિત) ભિક્ષા લે છે, કર્તવ્ય
અને અકર્તવ્યનો વિવેકી છે, નિવાસસ્થાન તથા કુટુંબ પરિવાર આદિમા ભ્રમ
તાના બંધનથી બદ્ધ થયો નથી, તરેહ—તરેહના અભિગ્રહો ધારણ કરીને અનેક
ઘરોથી લીધેલા અત્ર પ્રાત્ર આદિ આહારમા અનુરક્ત રહે છે, ઇન્દ્રિયો અને
મનના વિકારોનુ દમન કરે છે, તે નિર્દોષ ભિક્ષા લઈને ત્રણ યોગ, પાંચ ઇન્દ્રિયો,
નવ પ્રકારનું વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય અને અર્હિસાની સાધના કરનારો સાધુ કહેવાય છે

ભવન્તિ તેન સાધયઃ ઉન્યન્ત ઇતિ, સાધુવિશેષણાના મધુકારસમાદીના વ્યાખ્યા તુ યથાપૂર્વમેવેતિ યયમિતિ વિભાવયન્તુ વિદ્વાસઃ ।

મધુકારસમા અસક્તિનોડપિ ભવન્તિ અતસ્તદ્વચચ્છેદાર્થમાહ ‘બુદ્ધા’ ઇતિ, મધુકારસમા બુદ્ધાશ્ચ પ્રતિમાધારિપ્રમૃતયઃ સયતાડસયતા અપિ ભવન્તિ તદ્વચાદૃત્તયે ‘અણિસ્સિયા’ ઇતિ । મધુકારસામ્ય ચ સાધૂના ન સાર્પદેશિક કિન્તુ ચન્દ્રમુલા-દિવદૈરુદેશિકરૂપેવેત્યતો યદશે મધુકારસાદૃશ્યાભાવસ્તદ્બોધનાર્થમાહ-‘નાણાપિંડરયા દેતા’ ઇતિ, ભ્રમરા હિ મુગન્ધિભ્ય પર કુસુમેભ્યઃ સ્વાદ્યમેય ચ રસમાદત્તે ન ચ

ભૌરેકે સમાન અસજી બી હોતે હં અતઃ બુદ્ધ (કર્તવ્યાકર્તવ્ય વિવેકસે યુક્ત) પદ દિયા હૈ । પ્રતિમા (પડિમા) ધારી શ્રાવક (સયતાસયત) બી ભૌરેકે સમાન ઓર બુદ્ધ હોતે હં ઇસલિય ‘અણિસ્સિયા’ પદ દિયા હૈ,

જૈસા કિ પહેલે કહા જા ચુકા હૈ ભૌરેકા ઉદાહરણ ઇકદેશીય હૈ, કોઈ કહતા હૈ કિ ‘ઇસકા મુખ, ચન્દ્રમાકે સમાન હૈ’ તો મુખમે ચન્દ્રમાકે સબ ગુણ નહી પાવે જાતે, અર્થાત્ કુછ ગુણ સદૃશ હોતે હં કુછ વિસદૃશ હોતે હ, ભૌરેકા ઉદાહરણ બી કુછ અશોમે મિલતા કુછ અશોમે નહી મિલતા હૈ । જિસ અશમે નહી મિલતા હૈ વહ સૂત્રકારને ‘નાણાપિંડ રયા’ ઓર ‘દતા’ વિશેષણોસે પ્રગટ કિયા હૈ । ભ્રમર, કેવલ કુસુમોકે સ્વાદિષ્ટ રસકો હી પીતા હૈ ઇસલિય યહ દાન્ત (ઇન્દ્રિયોકો જીતનેવાલા) નહી હૈ, ઇસ દૃષ્ટાન્તસે દાર્ષ્ટાન્તિકકી વિસદૃશતા હૈ ।

બ્રમરાની પેઠે અસજી પણ હોય છે, તેથી બુદ્ધ (કર્તવ્યાકર્તવ્ય-વિવેકથી યુક્ત) પદ આપેલું છે પ્રતિમા (પડિમા) ધારી શ્રાવક (સયતાસયત) પણ બ્રમરાની સમાન અને બુદ્ધ હોય છે, તેથી અણિસ્સિયા પદ આપ્યું છે

પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે કે બ્રમરાનું ઉદાહરણ એક-દેશીય છે કોઈ કહે છે કે-‘એનું મુખ ચન્દ્રમા જેવું છે’ પણ મુખમાં ચન્દ્રમાના બધા ગુણો હોતા નથી અર્થાત્ ગઈ ગુણ સમાન હોય છે, કાંઈ અસમાન હોય છે બ્રમરાનું ઉદાહરણ પણ કાંઈ અશોમાં મળતું છે, કાંઈ અશોમાં અણુમળતું છે જે અશોમાં અણુમળતું છે તે સૂત્રકારે નાણાપિંડરયા અને દતા વિશેષણોથી પ્રગટ કર્યું છે બ્રમર માત્ર કુસુમોના સ્વાદિષ્ટ રસને જ પીએ છે, તેથી એ દાન્ત (ઇન્દ્રિયોને જીતનાર) નથી આ દૃષ્ટાન્તથી દાર્ષ્ટાન્તિકની અસમાનતા છે

દાન્તા ભવન્તિ । ‘તિવેમિ’ इति=उत्तरूप तच्च यथा तीर्थङ्करस्य भगवतो महावीरस्य सकाशान्मया श्रुत न तु स्वउद्धया कल्पित यतः स्वउद्धया कथने श्रुत-ज्ञानस्याविनयो भवति, किञ्च उद्भस्थाना दृष्टयोऽप्यपूर्णा भवन्ति, तस्माद् यथा भगवत्प्रतिपादितमेव त्वा ब्रवीमि=उपदिशामीत्यर्थः । इदार्थे चेय सद्ग्रहगाथा—

“सुअणाणस्स अविणओ परिहरणिज्जो सुहादिलासीहि ।

छउमत्थाण दिट्ठी, पुण्णा णत्थित्ति सइय इडणा ॥ १ ॥” इति,

इति पञ्चमगाथार्थः ॥ ५ ॥

सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामीसे कहते हैं—हे जम्बू ! ऊपर जो प्रथम अध्य-यनका भाव कहा गया है वह अन्तिम तीर्थङ्कर भगवान् श्रीमहावीरसे जैसा मैंने सुना वैसाही कहा है, अपनी बुद्धिसे कल्पना किया हुआ नहीं कहा है, अपनी बुद्धिसे कल्पना करके कहनेसे श्रुतज्ञानकी आशातना होती है, और छद्मस्थोंका ज्ञान भी अधूरा होता है, इसलिए भगवान् द्वारा प्रति-पादित प्रवचन ही तुझे सुनाया है । कहाभी है—

“सुखके अभिलाषी पुरुषोंको श्रुतज्ञानकी आशातनाका त्याग करना चाहिये । क्योंकि उद्भस्थोंकी दृष्टि पूर्ण नहीं होती । इसी अर्थको ‘त्तिवेमि’ शब्दसे प्रगट किया है” ॥६॥

સુધર્મ-સ્વામી જમ્બૂ-સ્વામીને કહે છે-હે જમ્બૂ ! ઉપર જે પ્રથમ અધ્યયનનો ભાવ કહ્યો છે તે અતિમ તીર્થંકર ભગવાન્ મહાવીર પાસેથી જેવો મેં સાંભળ્યો તેવો જ કહ્યો છે મેં પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પના કરેલો નથી જ્યો પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પના કરી કહેવાથી શ્રુતજ્ઞાનની આશાતના થાય છે અને છદ્મસ્થોનું જ્ઞાન પણ અધૂર હોય છે, તેથી ભગવાન્ દ્વારા પ્રતિપાદિત પ્રવચન જ મેં તને સંભળાવ્યું છે કહ્યું પણ છે કે—

“સુખના અભિલાષી પુરુષોએ શ્રુતજ્ઞાનની આશાતનાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, કારણ કે છદ્મસ્થોની દષ્ટિ પૂર્ણ હોતી નથી આ અર્થને તિવેમિ શબ્દથી પ્રગટ કર્યો છે” (૫)

इति श्री विश्वरिख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धाचार्य-पञ्चदशभाषा-कलित-कलित-
 कलापाऽऽलापक-प्रसिद्ध-गण-पत्र-नैकग्रन्थनिर्मापक-शादिमानमर्दक-
 श्री शाहूछत्रपति-कोल्हापुरराज-भद्र-जैनशास्त्राचार्य-पदभूषित-
 कोल्हापुरराजगुरु-शालग्रामचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-
 पूज्य-श्रीघासीलालप्रतिप्रिचिताया श्रीदशवैकालिकसूत्र-
 स्थाऽऽचारमणिमञ्जुपारयाया व्याख्याया प्रथम
 द्रुमपुष्पकारयमभ्ययन समाप्तम् ॥ १ ॥

— * —

इसप्रकार दशवैकालिक सूत्रके 'द्रुमपुष्पक'
 नामक पहले अध्ययनकी आचारमणिमञ्जुया
 नामक व्याख्याता हिन्दी-भाषानुवाद
 समाप्त हुआ ॥ १ ॥

— * —

धति 'द्रुम-पुष्पक' नामना पहुँचा अध्ययननु
 शुद्धशती-भाषानुवाद समाप्त (१).

— * —

॥ દ્વિતીયાધ્યયનમ્ ॥

ગત પ્રથમમધ્યયનમય દ્વિતીયમારમ્ભયતે, તત્રાયમભિસમ્બન્ધઃ-પૂર્વાધ્યયને 'ધમ્મો મગલ' ઇત્યાદિના ધર્મઃ પ્રશસિતો યઃ કેવલ જિનશાસન ઇવોપલમ્ભયતે, તતશ્ચોક્તરૂપધર્મપરિપાલનાર્થસ્વીકૃતજિનશાસનો નવદીક્ષિતઃ કદાચિદ્વૈર્યાભાવાચ્ચારિત્રચ્યુતો ન ભવેદિત્યાશયેનાસ્મિન્નધ્યયને 'સાધુના ધૈર્ય ધાર્ય' મિતિ વક્તવ્ય, ધૈર્યધારણ ચ કામનિવારણમન્તરેણ ન સમ્ભવતીતિ પ્રથમ તદેવાહ-'કહ નુ' ઇત્યાદિ ।

૧૧ ૬ ૧૨ ૧૦ ૧ ૨ ૩ ૪
મૂલમ-કહ નુ કુજ્ઞા સામણ્ણં, જો કામે ન નિવારણ ।

૭ ૮ ૫ ૬
પણ પણ વિસીઅતો, સકપ્પસ્સ વસગઓ ॥ ૧ ॥

છાયા-કય નુ કુર્યાચ્છ્રામણ્ય, યઃ કામાન્ન નિવારયેત્ ।

પદે પદે વિપીદન્, સરૂપસ્ય વશ ગત' ॥ ૧ ॥

દૂસરા અધ્યયન ।

પહેલે અધ્યયનમેં ધર્મકા સ્વરૂપ ઓર માહાત્મ્ય કહા હૈ વહ કેવલ જૈનશાસનમે હી પાયા જાતા હૈ । ઇસલિએ પહેલે કહે હુણ ધર્મકા પાલન કરનેકે લિએ જિસને જૈનશાસન અર્થાત્ ચારિત્રધર્મ સ્વીકાર કર લિયા હો પરન્તુ નવીન દીક્ષિત હોનેસે કમી ધૈર્ય છૂટ જાનેકે કારણ વહ કદાચિત્ ચારિત્રસે સ્થલિત ન હો જાય, ઇસ અભિપ્રાયસે ઇસ અધ્યયનમેં 'સાધુકો ધૈર્ય ધારણ કરના ચાહિએ' યહ કહા જાયગા । લેકિન ધૈર્ય તવ હી રહ સકતા હૈ જત્ર કિ કામકે વિકારકો જીત લિયા જાય । અતઃ એવ શાસ્ત્રકાર સયસે પહેલે ઇસી વિષયકા પ્રતિપાદન કરતે હૈં- 'કહ નુ-' ઇત્યાદિ ।

અધ્યયન ૨ જી

પહેલા અધ્યયનમા ધર્મનું સ્વરૂપ અને માહાત્મ્ય કહ્યું છે તે કેવળ જૈન શાસનમા મળી આવે છે તેથી, પહેલા કહેલા ધર્મનું પાલન કરવાને માટે, જેણે જૈન શાસન અર્થાત્ ચારિત્ર ધર્મ સ્વીકાર્યો હોય પરન્તુ નવદીક્ષિત હોવાથી કોઈવાર ધૈર્ય છૂટી જવાથી એ કદાચ ચારિત્રથી અપલિત ન થઈ જાય, તેટલા માટે આ અધ્યયનમા " સાધુએ ધૈર્ય ધારણ કરવું જોઈએ " એ કહેવામા આવશે પરન્તુ ધૈર્ય ત્યારે જ રહી શકે છે કે જ્યારે કામવિકારને છતી લેવામા આવે તેથી શાસ્ત્રકાર સૌથી પહેલા એ વિષયનું પ્રતિપાદન કરે છે-કહ નુ- ઇત્યાદિ

सान्वयार्थः—जो=जो कामे=विषयोंको न निवारण=नहीं छोड़ता है, वह सकप्पस्स=इन्द्रियोंके चमगओ=उशम हो कर पण पण=पद-पद पर विसीअतो=खेदित होता हुआ नु=आश्चर्य है कि यह सामण्ण=श्रमणधर्मको कह=कैसे कुज्जा=कर-पाल सकता है। अर्थात्-जो इन्द्रियोंके विषयोंका परित्याग नहीं करता उसकी इन्द्रियाँ सदैव उदती रहती हैं, उसे कभी सन्तोष नहीं होता, सन्तोष न होनेसे निरन्तर मानसिक कष्ट होता है, विषयोंकी इच्छासे उत्पन्न हुआ मानसिक कष्ट होते रहनेसे चारित्र्यधर्मकी आराधना नहीं हो सकती, अतः सर्वप्रथम इन्द्रियोंको उशम करना चाहिये ॥ १ ॥

टीका-यः, काम्यन्ते=अभिलष्यन्ते प्राणिभिरिति कामाः=शब्दादयस्तान् न निवारयेत्=नापनयेत्, अत्र 'सः' इत्यध्याहार्यं यत्तदोर्नित्यसम्बन्धादिति केचित्, वस्तुतस्तु नात्र तच्छब्दाध्याहारावश्यकता, न चाऽन्याहारे साकाङ्क्षत्वदोष इत्याक्षेप्यम्, उत्तरवाम्यगतत्वेन यच्छब्दोपादाने तस्य दोषस्याऽनवकाशात् 'आत्मा जानाति यत्पाप' मित्यादिवत्। सरूपस्य=अप्राप्तविषयप्राप्तिरूपस्याऽप्रशस्तस्याऽध्यवसायस्य, वशम्=अधीनता गतस्तदधीनवर्ती भूत्वेति भावः, पदे पदे=प्रतिस्थान विपीदन् खेदमनुभवन् कथ=केन प्रकारेण 'नु' क्षेपे वितर्के पृच्छाया वा, श्राम्यति=तपस्यतीति श्रमणः=सचित्ता चित्त-मनोज्ञा मनोज्ञद्वयाधिकरणव-साम्यभाव हास्यादिपटुविप्रमुक्ति-पचसमितिसमितित्व-शुप्तित्रयशुप्तिवृत्तब्रह्मचर्यत्व

जीव, जिन इन्द्रियोंके विषयोंकी कामना (अभिलाषा) करता है उनको 'काम' कहते हैं। जो साधु, इन कामोंका त्याग नहीं करते, वे अप्राप्त विषयकी प्राप्तिरूप अशुभ अध्यवसायके अधीन होकर पद पद पर खेदका अनुभव करते हुए क्या कभी श्रमणताको प्राप्त कर सकते हैं? कदापि नहीं।

इष्ट, अनिष्ट, सचित्त, अचित्त आदि समस्त वस्तुओं पर समताभाव रखना, हास्य आदि छह नोकषायका त्याग करना

एव ने इन्द्रियोना विषयोनी कामना (अभिलाषा) करे छे तेने 'काम' कह्ये छे ने साधु, जे कामोना त्याग नथी करता, तेजो अप्राप्त विषयनी प्राप्ति-रूप अशुभ अध्यवसायने अधीन यधने उगवे उगवे जेइने। अनुभव करता है कदापि श्रमणुताने प्राप्त करी शक छे? कदापि नहि

इष्ट, अनिष्ट, सचित्त, अचित्त, आदि गंधी वस्तुजो पर समता-भाव राखवे, हास्य आदि छह नोकषायनो त्याग करने। पांच समिति अने त्रय शुप्ति

योगयसाधकत्व-सदोरकमुखवस्त्रिकोपशोभितमुखत्व-यतनावर्मवरत्व-भोगामिप-
रिक्तत्व-करणसप्तति-चरणसप्ततिपारगत्व-निर्दोषभिक्षणशीलत्व तीर्थङ्कराज्ञाराधकत्व-
स्वात्मज्ञत्व-निष्परिग्रहत्व-यात्रामात्राज्ञत्व-कर्मयदात्मगोपकत्वा-उल्पपिण्डाऽल्पपाना-
गित्वाऽल्पोपधिरुक्त्वा-उल्पकपायत्व-निराश्रयत्व-तीर्णत्वा-उपापत्व निर्ग्रन्थ-प्रवचन-
प्रवीणत्व शल्यकर्तृकत्व-सन्निधिरहितत्वो-रगाद्युपमितत्व-पापश्रुतप्रतिषेधित्व-सुमन-

पाच समिति और तीन गुप्तिका पालन करना, गुप्त-त्रयचारी होना, तीन
योगोंको साधना, श्रुतज्ञानरूपी जलसे अन्तःकरणको शुद्ध रखना,
सम्यक्त्वसे युक्त रहना, समयमरूपी कवच (वरतर) से सदा सन्नद्ध रहना,
डोरासहित मुखवस्त्रिकाको मुखपर बाधे हुए रहना, यतना-धर्मको धारण
करना, भोगरूपी आमिपसे विरक्त रहना, करणसत्तरी और चरणसत्तरीके
पारगामी होना, निर्दोषभिक्षासे ही समययात्राका निर्वाह करना, तीर्थङ्कर
भगवानकी आज्ञाका आराधन करना, आत्मज्ञानी होना, परिग्रहका त्याग
करना, यात्रा-मात्राको जानना, कलुषकी भाँति इन्द्रियोंका गोपन करना,
अल्प ज्ञान अल्प पानका ग्रहण करना, अल्प उपधि रखना, कपायको
त्यागना, आश्रयवरहित होना, ससाररूपी सागरसे पार उतरना, पापरहित
होना, निर्ग्रन्थ प्रवचनमें प्रवीण होना, माया, मिथ्यात्व और निदान रूप
शल्योंको काटना, सन्निधिका न रखना, उरगादिकी उपमासे युक्त होना,
पापकी प्रक्षुब्धता करनेवाले शास्त्रोंका उपदेश नहीं करना, मनको स्वच्छ
रखना और अतिचाररहित चारित्रको पालना, तथा मृग जैसे सिंहसे

पालन करवु, गुप्त प्रवचनी यवु, त्रय योगोंने साधना, श्रुतज्ञानरूपी जलसे
अन्तःकरणसे शुद्ध रखवु, सम्यक्त्वकी युक्त रहेवु, समयमरूपी कवच (वरतर)
की सदा सन्नद्ध रहेवु, डोरासहित मुखवस्त्रिकाने मुख पर बांधीने रहेवु, यतना-धर्मने
धारण करवु, भोगरूपी आमिपकी विरक्त रहेवु, कलुष सित्तरी अने यन्त्रसित्तरीना
पारगामी यवु, निर्दोष भिक्षाकी व समययात्राको निर्वाह करवो, तीर्थङ्कर भगवा-
नकी आज्ञानु आराधन करवु, आत्मज्ञानी यवु, परिग्रहको त्याग करवो, यात्रामात्राको
जानवु, कलुषकी भाँति इन्द्रियोंको गोपन करवु, अल्प ज्ञान अल्प पानने ग्रहण
करवा अल्प उपधि रखवु, कपायको त्यागना, आश्रयवरहित यवु, ससाररूपी सागरकी पार
उतरवु, पापरहित यवु, निर्ग्रन्थ प्रवचनमें प्रवीण यवु, माया, मिथ्यात्व अने निदानरूप
शल्योंको काटना, सन्निधिने न रखवो, उरगादिनी उपमाकी युक्त यवु, पापकी प्रक्षुब्धता
करनेवाले शास्त्रोंको उपदेश न करवो, मनने स्वच्छ रखवु अने अतिचाररहित चारित्रने

-સ્કૃત્ય-નિરતિચારચારિત્રત્વાદિગુણસમ્પન્નઃ, તસ્ય માત્રઃ કર્મ વા શ્રામણ્યં=શ્રમણધર્મ
કુર્યાત્=પ્રતિપાલયેત્, ન હિ સકલ્પાધીનચિત્તવૃત્તિતયા વ્યાસિત્તસ્ય માત્રક્રિયા-
શૂન્ય-દ્રવ્ય-ક્રિયામાત્રપાલનેન શ્રામણ્ય મન્વતીતિ ગાયાર્યઃ ॥ ૧ ॥

અત્રાય સપ્રદઃ—

“ સચિત્તાચિત્તદન્વેષુ મણુષ્ઠે અમણુષ્ઠપ્ ।
રક્ષણ સમભાવ જો, સમણો સો પગુચ્છઈ ॥ ૧ ॥
હાસ રઈ મય સોગો, દુગુછા ય વસાયયા ।
અપ્પહિ વિપ્પમુક્કો જો, સમણો સો પગુચ્છઈ ॥ ૨ ॥
પવસમિહિ સમિઓ, તિગુત્તિગુત્તો ય વમયારી જો ।
પરિસાહેઈ મુજોગ, સો સમણો ગુચ્છઈ નિચ્ચ ॥ ૩ ॥

છાયા—

“ સચિત્તાચિત્તદ્રવ્યેષુ, મનોક્ષે અમનોક્ષકે ।
રક્ષતિ સમભાવ યઃ, શ્રમણઃ સ પ્રોચ્યતે ॥ ૧ ॥
હાસ્ય રતિર્મય શોકો, જુગુપ્સા ચ કપાયતા ।
અતૈર્વિપ્રમુક્તો યઃ, શ્રમણઃ સ પ્રોચ્યતે ॥ ૨ ॥
પશ્વસમિતિમિઃ સમિત, ત્રિગુપ્તિગુપ્તશ્ચ વ્રત્તચારી યઃ ।
પરિસાધયતિ મુયોગ, સ શ્રમણ ઉચ્યતે નિત્યમ્ ॥ ૩ ॥

સર્વથા દૂર ભાગતે હૈં ઉસી-પ્રકાર પાપકર્મ જિસકે પાસ ન ઠહેરે વહ
'શ્રામણ્ય' (સાધુપન) કહલાતા હૈ । એસા શ્રામણ્ય તબ તક પ્રાપ્ત નહીં
હોતા જબ તક વહ કામ-ભોગકા ત્યાગ ન કર દેવેં, જિસકા ચિત્ત
કામકે સકલ્પ-વિકલ્પોસે વ્યાકુલ રહતા હો ઉસકી ક્રિયાઈં ભાવશૂન્ય
દ્રવ્યક્રિયાઈં હૈં, કેવલ દ્રવ્યક્રિયાઓંકા પાલન કરનેસે કોઈં શ્રમણ નહીં
હો સકતા, ઇસ વિષયમે સગ્રહગાથાઈં હૈં ઉનકા અર્થ પહેલે આચુકા હૈ ॥ ૧ ॥

પાણબુ, તથા મૂગ જેમ સિંહથી સદા દૂર ભાગે છે તેમ પાપકર્મ જેની પાસે
ન ઉભા રહે તે 'શ્રામણ્ય' (સાધુતા) કહેવાય છે એવું શ્રામણ્ય ત્યા સુધી
પ્રાપ્ત નથી થતું કે જ્યા સુધી તે કામભોગનો ત્યાગ કરે નહિ, જેનું ચિત્ત કામના
સકલ્પવિકલ્પથી વ્યાકુળ રહેતું હોય છે તેની ક્રિયાઓ ભાવશૂન્ય દ્રવ્ય-ક્રિયાઓ
હોય છે, કેવળ દ્રવ્ય-ક્રિયાઓનું પાલન કરવાથી એમ શ્રમણ થઈ શકતા નથી
આ વિષયમા સગ્રહ ગાથાઓ છે, જેનો અર્થ પહેલા આવી ગયો છે (૧)

सुयनाणसुनीरेण, सुद्धो समत्तरजिओ ।
 सजमवम्मसनद्धो, समणो सो पवुच्चई ॥ ४ ॥
 सदोर मुहपत्तिं जो, वधई सययं मुहे ।
 जयणाधम्मणे जुओ, समणो सो पवुच्चई ॥ ५ ॥
 भोगामिसपरिहीणो, करणे चरणे य वट्टए सुद्ध ।
 अदोसभिवत्खणसीलो, समणो सो वुच्चई निच्च ॥ ६ ॥
 जिणाणाए समारोहो, आयन्नो निप्परिग्गहो ।
 जायामायन्नो य मुणी, समणत्तिं पवुच्चई ॥ ७ ॥
 कुम्भो जहा नियगाइ, सए देहम्मि गोवई ।
 तहा गोवइ अप्पाण, समणत्तिं पवुच्चई ॥ ८ ॥
 अप्पपिण्डे अप्पपाणे, अप्पोवहिकसायओ ।
 निरासवो य तित्तो य, निप्पावो समणो भवे ॥ ९ ॥
 निगायपवयणओ, अनियाणो सल्लकत्तओ ।
 भेसज्जाईण वट्ठण, सत्तिहिं वज्जए मुणी ॥ १० ॥

छाया—

“ श्रुतज्ञानसुनीरेण, शुद्धः सम्यक्त्वरजितः ।
 सयमवर्मसनद्धः, श्रमणः स प्रोच्यते ॥ ४ ॥
 सदोरा मुखवल्ली यो, वध्नाति सततं मुखे ।
 यतनाधर्मेण युतः, श्रमणः स प्रोच्यते ॥ ५ ॥
 भोगामिषपरिहीणः, करणे चरणे च वर्चते शुद्धम् ।
 अदोषभिक्षणशीलः, श्रमणः स उच्यते नित्यम् ॥ ६ ॥
 जिनाज्ञाया समारोहः, आत्मज्ञो निष्परिग्रहः ।
 यात्रामात्राज्ञश्च मुनिः, श्रमण इति प्रोच्यते ॥ ७ ॥
 कूर्मो यथा निजाङ्गानि, स्वके देहे गोपयति ।
 तथा गोपयत्यात्मान, श्रमण इति प्रोच्यते ॥ ८ ॥
 अल्पपिण्डोऽल्पपानः, अल्पोपधिकपायकः ।
 निरास्रवश्च तीर्णश्च, निष्पाप, श्रमणो भवेत् ॥ ९ ॥
 निर्ग्रन्थप्रवचनज्ञ, अनिदानः शल्यकूर्चकः ।
 भैषज्यादीना वस्तूना, सन्धिं वर्जयति मुनिः ॥ १० ॥ ”

उरगाडउमो पाय,-सुपाण पडिसेहओ ।

सुमणो सुहचारित्तो, समणत्ति पणुणई ॥ ११ ॥

मिया जहेय सीढाओ, दूर चरति सज्जहा ।

तहा जओ य पायाइ, समणत्ति पणुणई ॥ १२ ॥ इति ।

छाया—

“ उरगाद्युपमः पापश्रुताना प्रतिपेधकः ।

सुमना भुमचारित्रः, श्रमण इति प्रोन्यते ॥ ११ ॥

मृगा यथैव सिंहाद्, दूर चरन्ति सर्पया ।

तथा यतश्च पापानि, श्रमण इति प्रोन्यते ॥ १२ ॥” इति छाया ।

પૂર્વે શબ્દાદિવિષયપ્રવૃત્તઃ શ્રામણ્ય પાલયિતુ ન શક્નોતીત્યુક્ત, સમ્પત્તિ
'દ્રવ્યક્રિયા કુર્વાણોઽપિ કલુપિતચિત્તત્વાદશ્રમણ એવે'તિ દર્શયિતુમાહ—

यद्वा पूर्वगाथया भङ्गचन्तेरण शब्दादिविषयविनिवृत्त एव श्रामण्यमर्हतीति
सूचितम्, शब्दादिविषयविनिवृत्तिश्च रोगादिना कारणेनापि सम्भवतीत्यतस्तद्वचन
च्छेदार्थं गाथान्तरमाह—‘वत्थगध’-‘मित्यादि ।

ऊपर कह चुके हैं कि शब्दादि इन्द्रियविषयोंमें प्रवृत्त साधु श्रामण्य
(चारित्र) का पालन नहीं कर सकता । अब द्रव्यक्रियाएँ करते हुए भी
यदि साधुके चित्तमें कलुषता हो तो वह वास्तवमें त्यागी नहीं है, यह
कहते हैं—

अथवा पहली गाथामें एक विशेष प्रणालीसे यह प्रतिपादन किया
है कि-शब्दादिविषयोंका त्यागी ही श्रामण्य (साधुपना) पाल सकता
है, किन्तु रोग आदि कारणोंसे भी शब्दादि विषयोंको नहीं भोग सकता
तो क्या उस समय वह भी त्यागी कहला सकता है ? कभी नहीं कहला
सकता, इसी विषयको कहते हैं—‘वत्थ गध’ इत्यादि ।

ઉપર કહેવાઈ ગયું છે કે શબ્દ આદિ ઇન્દ્રિયવિષયોમા પ્રવૃત્ત એવો સાધુ
શ્રામણ્ય (ચારિત્ર)નું પાલન કરી શકતો નથી હવે દ્રવ્યક્રિયાઓ કરતા પણ એ
સાધુના ચિત્તમા કલુષતા હોય તો તે વાસ્તવમા ત્યાગી નથી, એ કહે છે—

અથવા પહેલી ગાથામા એક વિશેષ પ્રણાલીથી એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે કે-
શબ્દાદિ-વિષયોનો ત્યાગી જ શ્રામણ્ય (સાધુતા) પાળી શકે છે, કિંતુ રોગાદિ
કારણોથી પણ શબ્દાદિ વિષયોને નથી ભોગવી શકતો તો શુ તે સમયે એ પણ
ત્યાગી કહેવાઈ શકે છે ? નથી કહેવાતો, એ વિષય હવે કહે ~ ૫- ઇત્યાદિ

मूलम्—वत्थगंधमलकारं, इत्थीओ सयणाणि य ।

अच्छंदा जे न भुंजति, न से चाइत्ति बुच्चई ॥२॥

उया—रत्नगन्धमलङ्कार, स्त्रियः शयनानि च ।

अच्छन्दो यो न भुजते, न स त्यागीत्युच्यते ॥ २ ॥

सान्वयार्थ—जे=जो अच्छंदा=पराधीन होनेसे वत्थगंध=रत्न गन्ध अल-
कार=आभूषण इत्थीओ=स्त्रियों य=और सयणाणि=शय्या-(पलंग महल
विगेरे) को न भुजति=नहीं भोगता है से=वह चाइत्ति="त्यागी" ऐसा
न बुच्चइ=नहीं कहा जाता है । अर्थात् अपनी अच्छासे विपयोंको न भोगनेवाला
त्यागी कहलाता है । जो रोग आदि किसी कारणसे पराधीन होकर विपयोंका
सेवन नहीं कर सकता वह त्यागी नहीं कहलाता ॥ २ ॥ और—

टीका—अत्र 'अच्छंदा' 'जे' 'भुजति' इत्येतेषु पदेषु बहुवचनप्रयोगः
सौत्रत्वात् । तथा चायमर्थ—यः अच्छन्दः=रोगाद्यभिभूततया पराधीनो वस्त्र
च गन्धश्चानयो. समाहारः वस्त्रगन्ध, तत्र वस्त्र=प्रसिद्ध, गन्ध=चन्दनरूपरादि-
सुगन्धिद्रव्यं तत्, अलङ्कार=कुण्डलवलयदिस्तम्, स्थायतः शुक्रशोणिते यामु

१ यत्तु 'बहुवचनोद्देशेऽप्येकवचननिर्देशो विचित्रत्वात्सूत्रगते' इति, यच्च
'अत्र सूत्रगतेर्विचित्रत्वाद्बहुवचनेऽप्येकवचननिर्देशः' इति, यदपि च 'किं
बहुवचनोद्देशेऽप्येकवचननिर्देशः' विचित्रत्वात्सूत्रगतेर्विपर्ययश्च भवत्येवेति कृत्वा-
ऽऽह—'नासौ त्यागीत्युच्यते' इति, तदिदं त्रितयमपि व्याख्यानं सूत्रपूर्वापराऽनु-
सन्धानमूलकत्वादनुरोपादेयमेव, यतो द्वितीय-तृतीयगाथयोस्तात्पर्यपर्यालोचनायामेक-
वचनान्तप्रयोग एव सूत्रकृतोऽभिप्रेत इति सूचीकटाह्न्यायेनापि बहुवचनान्तत्वेवैक-
वचनान्तत्वरूपेण युक्तियुक्तमिति ॥

जो मनुष्य रोग आदिसे आक्रान्त होनेके कारण पराधीन है और
पराधीनता (असमर्थता) के कारण वस्त्र, कस्तूरी, केशर, चन्दन, आदि
गन्ध, कुण्डल, कटक आदि आभूषण, स्त्री, शय्या और 'च' शब्दसे सवारी

न मनुष्यो रोगादिभ्यो आक्रान्त होवाने कारणे पराधीन छे अने पराधीनता
(असमर्थता) ने कारणे वस्त्र, कस्तूरी, केशर, चन्दन आदि गंध, कुण्डल, कटा
आदि आभूषण, स्त्री, शय्या अने च शब्दथी सवारी, आसन आदिनु सेवन

ताः स्त्रियः=रामिन्यस्ताः, श्रम्यते येषु शतानि शयनानि=पल्यङ्ग स्वप्नचतुष्कि-
कादीनि, शतानि, चकारात् यानाऽऽसनादीनि, न^१भृद^२स्ते=न सेवते, सः, त्यागीति=
त्यजति=परिमुञ्चति ससारसम्बन्ध तन्त्रीत्य इति, न उच्यते=न कथ्यते, इति
गाथार्थः ॥ २ ॥

कस्तर्हि त्यागी ? इति चेत्तत्राह—‘जे य कते’ इत्यादि ।

मूलम्—जे^१ य^३ कते^४ पिण^५ भोए^६, लद्धेवि^७ पिट्टिकुव्वड^८ ।

साहीणे^९ चयई^{१०} भोए^{११}, से^{१२} हु^{१३} चाइत्ति^{१४} बुच्चई^{१५} ॥ ३ ॥

छाया—यश्च कान्तान् प्रियान् भोगान्, लब्धानपि पृष्ठीकरोति ।

स्वार्थीनस्त्यजति भोगान्, स एव त्यागी इत्युच्यते ॥ ३ ॥

सान्वयार्थ—जे य=जो लद्धेवि=प्राप्त हुएभी कते=मनोहर पिण=अभीष्ट मन
गमते भोए=भोगोंको पिट्टिकुव्वड=त्याग देता है (और) साहीणे=स्वतन्त्र होते
हुए मोह=विषयोंको चयई=त्यागता है से=इह हृ=निश्चय करके चाइत्ति=
“त्यागी” ऐसा बुच्चई=महलाता है । अर्थात् भोगोंकी प्राप्ति होने-पर भी और

१-अधिकरणे ल्युट् । २-प्रथमान्तमिदम् । ३-द्वितीयान्तमिदम् । ४-‘भुजोऽ
नवने’ इत्यात्मनेपद, सूत्रे तु प्राकृतत्वात्परस्मैपदम् ।

आसन आदिका सेवन नहीं करते हैं वे त्यागी अर्थात् ससारके सम्बन्धोंका त्याग करने वाले नहीं कहला सकते हैं, क्योंकि असार समझकर ममता छोड़ना-रुचि न रखना त्याग कहलाता है । रोग आदिसे ग्रसित ऊपर कहे-हुए विषयोंकी ममता नहीं छोड़ता (रुचि रखता) है इसलिए वह त्यागी नहीं कहला सकता ॥२॥

त्यागी किसे कहते हैं ? इसपर सूत्रकार कहते हैं—‘जे य०’ इत्यादि ।

करता नहीं तेओ त्यागी अर्थात् ससारना सणधाने त्याग करवावाणा नहीं कडेवाछं शकता कारण ठे असार समझने ममता छोडवी—इत्थि न राखवी ओव त्याग कडेवाय छे रोगादिथी ग्रसित भनुथेओ ऊपर कडेवा विषयेओनी ममता छोडता नहीं, तेथी तेओ त्यागी कडेवाता नहीं (२)

त्यागी कौने कडे छे ? ओ विषे सूत्रकार कडे छे—जे य० इत्यादि

ભોગનેની મ્વતન્વતા રહતે હુણ મી જો મોગોંકો નહીં મોગતા વહ સચા ત્યાગી હૈ । ગાથામેં “ચિ” શબ્દ આયા હૈ ઉસસે યહ પ્રગટ હોતા હૈ કિ યદિ કિસીકો અમુક સમયમેં મનોહર ઔર પ્રિય મોગ ન મી ઉપલબ્ધ હો તથાપિ ઉસકી ઇચ્છા કદાપિ મોગનેની ન હો તો મી વહ ત્યાગી હી હૈ ॥ ૩ ॥

ટીકા-‘ચ’ શબ્દઃ પૂર્વગાથોક્તાર્થનિવારકત્વેન ‘તુ’-શબ્દાર્થેઽવધારણાર્થે વા, ‘સ્વલુ’-શબ્દોઽવધારણાર્થે, તથા ચાયમર્થઃ-યસ્તુ લ્ઘ્વાન્=પ્રાપ્તાનપિ કાન્તાન્=કમનીયાન્ (મનોહરાન્) પ્રિયાન્=અભિલપિતાન્, મોગાન્=શબ્દાદીન્ પૃષ્ઠીકરોતિ=પૃષ્ઠશબ્દસ્ય તત્સ્યે લક્ષણયા અપૃષ્ઠસ્થાન્ પૃષ્ઠસ્થાન્ કરોતિ=દૂરતઃ પરિહરતીત્યર્થઃ, તતો વિમુક્તીભવતીતિ યાવત્ । એવ તુ રોગાદ્યવસ્થાયામપિ સમવતીત્યત્ સ્પષ્ટયતિ-સ્વાગીનઃ=રોગાગ્રનભિભૂતચિત્તઃ સન્ મોગાન્=પૂર્વોક્તલક્ષણાન્ શબ્દાદીન્, પુનર્ભોગપ્રદાણ ‘દિર્ઘદ્ સુઘદ્ ભવતી’-તિ ન્યાયાત્સાકલ્યેન મોગત્વાવચ્છિન્નપરિગ્રહાર્થમ્, ત્યજતિ=મુચ્ચતિ, સ સ્વલુ=સ એવ ત્યાગીતિ ઉન્યતે=કથ્યતે, ન તુ પરાગીન ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥ ૩ ॥

ઉક્તવિધસ્યાપિ સાધોઃ સયમમાર્ગે વિહરતઃ કદાચિદ્ વિપયસ્મરણેન પ્રસ્થલિતચિત્તતા માપસાદક્ષીદિતિ તદુપાય દર્શયતિ-“સમાપ્ત” ઇતિ ।

જો મહાપુરુષ પૂર્વપુણ્યકે ઉદયસે પ્રાપ્ત હુણ મનોહર ઔર ઇષ્ટ શબ્દાદિ વિપયોંકો વિવિધ-વૈરાગ્ય-ભાવના ભાકર ત્યાગ દેતે હૈ-ઉનસે વિમુક્ત હો જાતે હૈ ઔર રોગ આદિસે પીડિત ન હોનેકે કારણ સ્વાધીન (સમર્થ) હોતે હુણ મી વિવિધ-વૈરાગ્ય-ભાવના ભાકર સમસ્ત મોગોંકો ત્યાગ દેતે હૈ વેહી ત્યાગી કહલાતે હૈ ॥૩॥

સયમ માર્ગમે વિહાર કરતે હુણ ત્યાગી મુનિકા મન, સ્ત્રી આદિકો દેખનેસે કદાચિત્ વિચલિત (ઢાલાડોલ) હો જાય તો ઉસકો રોકને કે લિપ્ ઉપાય બતલાતે હૈ-‘સમાપ્ત’ ઇત્યાદિ ।

જે મહાપુરુષે પૂર્વપુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થએલા મનોહર અને ઇષ્ટ શબ્દાદિ વિષયોને વિવિધ-વૈરાગ્ય-ભાવના ભાવીને ત્યજ દે છે-તેનાથી વિમુક્ત બની બચ છે, અને રોગાદિથી પીડિત ન હોવાને કારણે સ્વાધીન (સમર્થ) હોવા છતાં પણ વિવિધ-વૈરાગ્ય-ભાવના ભાવીને બધા લોભોને ત્યજ દે છે, તેઓ જ ત્યાગી કહેવાય છે (૩)

સયમ-માર્ગમા વિહાર કરતા ત્યાગી મુનિનું મન, સ્ત્રી આદિને લેવાથી ને વિચલિત (ડાલાડોળ) થઈ જાય તો તેને રોકવાને માટે ઉપાય બતાવે છે-‘સમાપ્ત’ ઇત્યાદિ

मूलम्-समा^१ए पेहा^२ए परि^३व्यतो, सिया^४ मणो^५ निस्सर^६ई वहि^७द्धा ।

न सा^{११} महं^८ नोवि^९ अहवि^{१०} तीसे, उच्चे^{११}व ताओ^{१२} विण^{१३}इज्ज^{१४} राग^{१५} ॥४॥

छाया-समया प्रेक्षया परित्रजतः, स्यान्मनो निःसरति यद्दिः ।

न सा मम नो अपि अहमपि तस्याः, इत्येव तस्या विनयेत रागम् ॥४॥

सान्वयार्थः-समा^१ए=सम पेहा^२ए=मात्रासे परि^३व्यतो=सयममार्गमें विचरते हुए साधुका मणो^५=मन सिया^४=कदाचित्-कभी यहि^७द्धा=सयमगृहसे बाहर निस्सरई=निकल जाय तो "सा=वह स्त्री मम=मेरी न=नहीं है अवि=और अहवि=मैं भी तीसे=उस स्त्रीका नो=नहीं हूँ" इच्चे^{११}व=उस प्रकार ताओ=उस स्त्रीसे राग=रागको विणइज्ज=दूर करे ॥ ४ ॥

टीका—समया=रागद्वेषपरिणतिरिक्तया स्वतुल्यया, प्रेक्षया=प्रेक्षतेऽनयेति करणव्युत्पत्तिरालाद् दृष्ट्या, परित्रजतः=विहरतः प्रोक्तरूपश्रामण्ये स्थितस्येत्यर्थः मनः=हृदय, स्यात्=कदाचित् मोहनीयकर्मप्रकृत्युदयवशाद् भुक्तभोगतया पूर्वकृतरत्यादिस्मरणेन तदन्यथात्वे विषयसेवनवाञ्छया वा, यहि=सयमयोगाद्वाहो विषयादौ नि सरति=निर्गच्छति, अथ किं कर्तव्यं तदाह 'न सा' इति, सा=परिचिन्त्यमाना स्त्री न मम, अपि=च अहमपि तस्याः=परिचिन्त्यमानाया

रागद्वेषरहित-समतापूर्वक विचरते हुए श्रामण्यमें स्थित मुनिका मन स्त्री आदिको देखने पर मोहनीय कर्मके उदयसे कदाचित् पहले भोगे हुए भोगोंका स्मरण होजानेसे, अथवा विषयसेवनकी इच्छा होनेसे सयमरूपी घरसे बाहर निकल जाय तो उस समय साधुको विचारना चाहिए कि-मैं जिसकी अभिलाषा करता हूँ, वह स्त्री न मेरी है और न

रागद्वेष रहित समतापूर्वक विचरता श्रामण्यमा स्थित मुनिनु मन स्त्री आदिने देखाता मोहनीय कर्मना उदयशी कदाचित् पहले भोगेला भोगेला स्मरण थोड़ा जवाशी, अथवा विषय सेवनकी इच्छा थवाशी सयमरूपी घरनी गलत नीकणी जाय तो ते समये साधुजे विचारयु भोधजे के हु जेनी अभिलाषा करे छु ते स्त्री नथी मारी के नथी हु तेना जेवा विचार करीने जे स्त्री प्रत्येना

स्त्रियाः न, इत्येवम्=अनया रीत्या, तस्याः=अभिलष्यमाणायाः स्त्रियास्तत्सम्बन्धिनमित्यर्थः, रागम्=दुरभिलाष, विनयेत्=दूरीकुर्यात् ।

वनिताविषये प्रसूत मनस्तदीयरोगसवन्धिवहुतरदोषानुचिन्तनेन ततो निर्वर्तयन् मुनिः समा प्रेक्षामवलम्ब्य वनितादर्शनात् प्रागिव रागशून्यो भवेदिति भावः । दोषानुचिन्तनं यथा—“रे चित्त ! चारित्रस्य प्राणभृत ब्रह्मचर्यं यावज्जीवनमनुपालयितुं कृतप्रतिज्ञस्य तव स्वकृतप्रतिज्ञापरित्यागोद्यमे कुतो न लज्जासमुद्भवः ? । यदा ससारदावद्दहनपरितप्तस्य तव कोऽपि लोके शरणं नाभूत् तदा यानेव विषयान् परित्यज्य जिनेन्द्रप्रतिपादित चारित्रधर्मं शिरसाऽङ्गीकृत्य त्वया

मैं उसका हूँ । ऐसा विचार करके उस स्त्रीके विषयका राग-भाव दूर करना चाहिए । तात्पर्य यह है कि—स्त्रीके विषयमें मनकी प्रवृत्ति होनेसे चारित्रकी मलिनता आदि बहुतेरे दोष उत्पन्न होते हैं । उन दोषोंका विचार करके मुनि अपने मनको उस तरफसे हटाता हुआ समप्रेक्षाका अवलम्बन करके उसीप्रकार रागरहित होजावे जिस प्रकार स्त्रीको देखनेके पहले था ।

दोषोंका विचार इसप्रकार करे—रे मन ! चारित्रके प्राणोंके समान ब्रह्मचर्यको यावत्जीवन पालन करनेकी तूने प्रतिज्ञा की है, पहले की हुई प्रतिज्ञाका अब परित्याग करते तुझे लज्जा नहीं आती ? जिस समय तू ससाररूपी तीव्र दावाग्निसे सतप्त हुआ और लोकमें कोईभी तुझे न बचा सका उस समय जिनेन्द्र भगवान् द्वारा प्ररूपित चारित्र धर्मको तूने

विषयने। रागभाव हर करवे। ओधये तात्पर्य ओ छे डे—स्त्रीना विषयमा मननी प्रवृत्ति थवाथी चारित्रनी मलिनता आदि अनेक दोष उत्पन्न थाय छे ओ दोषोने। विचार करीने मुनि पोताना मनने ते तत्स्थी पाछु लक्षयता समप्रेक्षातु अवलम्बन करीने ओवे। रागरहित थध जाय डे ओवे ते स्त्रीने देखता पड़ेला हते।

दोषोने। विचार आ प्रमाणे करे—हे मन ! चारित्रना प्राण समान ब्रह्मचर्यने एवमपर्यंत पाणवानी ते प्रतिज्ञा करी छे पड़ेला करेही प्रतिज्ञाने। हवे परित्याग करता तने शरम नथी आवती ? ओ समये तु ससाररूपी तीव्र दावा-नगथी सतप्त थये। अने लोकमा डेध पाछु तने जथावी न शक्यु, ते समये जिनेन्द्र भगवाने पड़ेला चारित्र धर्मने ते स्वीकार कर्ये। अने ओ छेय विषयोथी

નિરસ્તઃ સરુલઃ સન્તાપઃ, કિમિદાનીં પુનર્ગાન્તાપલેહી શ્વેત્ર મયસાનનુસ્મરત્ વિરમ
સ્સ્યાત્માનમ્ ? ।

અરે ! વિમૃતઃ કિં બ્રહ્મચર્યમહિમા ? યત્પ્રભાવેનાડ્ઝ્ઞપીયસૈવ કાલેન લોકપૂ
જિતૈરપિ મુરામુરમનુજેન્દ્રૈઃ પૂજ્યમાનમસિ પુનઃ કિં તદેવ વિસ્મરસિ ? । इदमप्य-
नुचिन्तय—

“ચિરાયુષઃ સુસથાના, દૃઢસહનના નરાઃ ।

તેજસ્વિનો મહાવીર્યા, મવેયુર્ગ્રહ્યચર્યતઃ ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

અપિચ અનગ્રાસપરમાર્થતત્ત્વાસ્પાદનશુભાના સસારામિનન્દિના વિપયામિપો-
પભોગમુલ્લસાસુકાનામવિવેકિનામેવ કામિની વમનીયા મયતુ નામ, પરન્તુ એત-
સ્વીકાર ક્રિયા ઔર જિન હેય ત્રિપયોસે મુગ્ય મોઢકર સકલ જજાલ
છોડ દિયે ડન્હી વિપયોંકો વમનચાટનેવાલે શ્વાનકે સમાન ફિર સ્વીકાર
કરના ચાહતા હૈ ? એ અધમ મન ! અપને સ્વરૂપકા વિચાર કર ।

અરે મન ! દેવ, બ્રહ્મચર્યકી મહિમાસે હી લોકમેં પૂજે જાનેવાલે સુરેન્દ્ર
અસુરેન્દ્ર ઔર નરેન્દ્રોંકે દ્વારા તુ પૂજ્ય સમાનનીય હુઆ હૈ, એસે અમિત-
મહિમાવાલે બ્રહ્મચર્યકો ભી તુ ત્યોં ભૂલ ગયા હૈ ? કહા ભી હૈ—

“બ્રહ્મચર્યસે દીર્ઘ આયુ, સુન્દર આકાર, ઔર દૃઢ સહનન પ્રાપ્ત હોતે હૈં,
બ્રહ્મચર્યસે હી મનુષ્ય, તેજસ્વી ઔર મહાશક્તિશાલી હોતે હૈં” ॥૧॥

હે જીવ ! કિપાકફલ સરીસે વિપયભોગ મુગન્ધ, સુરૂપ, સુશબ્દ,
ઔર સુસ્પર્શ અવિવેકી જીવોંકો બલેહી મનોહર લગે, પર તુતો

વિમુખ થઇને બધી જાળાને છોડી દીધી, તેજ વિપયેનો વમનચાટનારા શ્વાનની
પેઠે ફરીથી તુ સ્વીકાર કરવા ચાહે છે ? હે અધમ મન ! તારા પોતાના સ્વરૂપને
તુ વિચાર કર

અરે મન ! જો, પ્રહ્મચર્યના મહિમાથી જ, લોકમા પુન્નતા સુરેન્દ્ર અસુરેન્દ્ર
અને નરેન્દ્રોની દ્વારા તુ પૂજ્ય સમાનનીય થયો છે, એવા અપારમહિમાવાળા
પ્રહ્મચર્યને પણ તુ ડેમ ભૂલી ગયો છે ? જહુ પણ છે—

“પ્રહ્મચર્યથી દીર્ઘ આયુષ્ય, સુદર આકાર, અને દૃઢ સહનન પ્રાપ્ત થાય છે
પ્રહ્મચર્યથી જ મનુષ્ય તેજસ્વી અને મહાશક્તિશાલી થાય છે ” (૧)

હે જીવ ! કિપાકફળ જેવા વિપયભોગ, સુદર, સુરૂપ, સુશબ્દ અને સુસ્પર્શ
અવિવેકી જીવોને ભલે મનોહર લાગે, પરન્તુ તુ તો સચચીઓમા ડ્રેષ્ઠ બનવા

દીપાનુરાગપરિણામદાર્ણતા િમ્મસ્તસ્તગપિ કિં સયતાગ્રગણનીયતાઽભિલાષો નોપદાસાય જાયેત ? ।

અરે મૃદ ! અસ્યાઃ સ્વલુ િલાસક્રગકલાપવૈદુષ્ય િલોક્ય લુચ્યકપ્રસારિતજાલે કુરદ્ગ ડવ, માર્ગવર્તિનિ ગર્ને તુરદ્ગ ડવ, જ્વલતિ પ્રદીપે પતદ્ગ ઇવ કિમાત્માન નિરયે નિપાતયસિ ? ।

અદો ! અયોમયશ્રુદ્ધલામપ્ય ાસ્યતિ રાગપાશઃ, ણ્તુ સ્વલુ મધુપઃ કઠિનતરકાપ્લકન્તનદક્ષોઽપિ ન ક્ષમો મયતિ સકુચિતકમલપુષ્પાનુરાગનિવદ્ધમાત્માન પરિગ્રાહુમ્ ।

સયમિયોમેં શ્રેષ્ઠ યનના ચાહતા હૈં ફિર ઇનમેં અનુરાગ કરનેસે જો ભયકર ફલ ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઉન્હેં કયોં ભૂલ જાતા હૈં ? ઇસસે તેરી વહ ઉચ્ચ અભિલાષા કયા હાસ્યાસ્પદ નહીં હોગી ? અવગ્ય હોગી ।

અરે મૃદ ! જૈસે વ્યાધ (શિકારી) કે ફૈલાળ દુષ્ણ જાલમેં કુરગ (હરિન) ફસ જાતા હૈં, રાસ્તેકે ગઢુમે તુરગ ગિર જાતા હૈં, જલતે દુષ્ણ દીપકજી જ્વાલામેં પતગ ગિર પડતા હૈં વૈસેહી સ્ત્રીકે હાસ િલાસ ઔર હાસ-ભાવકી ચતુરાઈ દેખકર કયોં અપની આત્માકો નરકમેં ગિરાતા હૈં ?

અહો ! ઇસ રાગકે યન્ધનકે આગે લોહકી વેડીભી તુચ્છ હૈં, દેખો, ભોરા કઠિનસે કઠિન કાષ્ઠકો કાઢ ઢાલનેમેં કુઝલ હોતા હૈં પરન્તુ સૂર્યકે અસ્ત હોજાને પર સકુચિત કમલ પુષ્પકે અનુરાગકે યન્ધનમેં ઘડી

ઈચ્છે છે, તો પડી એમા અનુરાગ કરવાથી જે ભયકર ફળ ઉત્પન્ન થાય છે તેને કેમ ભૂલી જાય છે ? તેવી તારી એ ઉચ્ચ અભિલાષા શુ હાસ્યાસ્પદ નહિ થાય ? અવશ્ય થશે

અરે મૃદ ! જેમ બ્યાવે (શિકારીએ) ફૈલાવેલી જાળમા કુરગ (હરણ) ફસાઈ જાય ં સ્ત્રીમાના ખાડામા તુરગ (ઘોડા) પડી જાય છે, જાળતા દીવાની જવળામા પતંગ હોમાઈ જાય છે, તેમ સ્ત્રીના હાસ્યિલાસ અને હાવભાવની અનુરાઈ જોધને કેમ તારા આત્માને નરકમા પાડે ?

અહો ! આ રાગના જાધનની આગળ લોહાની ઘેડી પણ તુચ્છ છે જુઓ । ભમરો કઠિનમા કઠિન કાષ્ઠને કાપી નાખવામા કુઝળ હોય છે પરન્તુ સૂર્યનો અસ્ત થતાની સાથે જ ણીડાયલા કમળ પુષ્પના અનુરાગના જાધનમા જાધાયલો

इह वाद्यरमणीयतास्पदे, नितान्ताशुचिपदे, चपलायत्प्रतिपन्नचपलरूपलावण्ये, योपिदपयने किमिय नाम शोभन रिगते, यद् गालत्रिधुलेखेच, अमृतावयवनिर्मितेव, चन्द्रमण्डलादुद्भूतेय, इय नीलकमलदलायताक्षी भगवानयनाभ्या जीवलोकमाश्वासयन्तीर कमनीया निरीक्ष्यते ।

૧ સ્ત્રીચેષ્ટાવિશેષો હાસસ્તેન સહિતે=સહારે તે ચ તે નયને ચ=સહાવનયને તાભ્યામિત્યર્થઃ ।

हुई अपनी आत्मा की रक्षा करनेमें समर्थ नहीं होता । इसलिए हे मन ! ऐसे रागमें फँसनेकी इच्छा क्यों कर रहा है ?

ऐ जीव ! ऊपर-ऊपरसे मनोहर मालूम होनेवाले, अत्यन्त अपवित्रताके स्थान, चपला (चिजली) की नाई पल-पलमें चपलरूप-लावण्यवाले, स्त्रीके शरीरमें तुझे क्या अच्छापन दिखाई देता है ? जिससे तू उसे यह समझ रहा है कि-मानो वह छितीयाके चद्रमाकी कला है, अमृतके अवयवोंसे बनी हुई है, चन्द्रमाको फाड़कर निकल पड़ी है, नीलकमलके दल (पत्ता) के समान विशाल नेत्रवाली, तथा लीलायुक्त लोचनोंसे लोकको अवलम्बन देनेवाली मनोहर दीख पड़ती है ।

૧ મૂર્ચ્વે ઇતને વાદ, કમલકે મીતર પડા હુઆ મોંરા, તરુલીફ સહકર સારી રાત વિતાતા હૈ કિન્તુ અનુરાગ (પ્રીતિ) કે કારણ, કમલકે કોમલ (મોઝાયમ) પત્તોંકો મી કાટકર ઉસ તરુલીફકો રફા કરનેકા સાહસ નહીં કર સકતા ॥

પોતાના આત્માની રક્ષા કરવામા સમર્થ નથી બનતો ? તે હે મન ! એવા રાગમા ફસાવાની ઇચ્છા કેમ કરી રહ્યો છે ?

હે જીવ ! ઉપરઉપરથી મનોહર માલુમ પડતા, અત્યંત અપવિત્રતાનું સ્થાન વિજળીની પેઠે પલ-પલમા અપણ રૂપ-લાવણ્યવાળા સ્ત્રીના શરીરમા તને કંઈ સુદરતા દેખાય છે ? કે જેથી તુ તેને માની રહ્યો છે કે- આ બીજના ચદ્રમાની કલા છે અમૃતના અવયવોથી બનેલી છે, ચદ્રમાને ફાડીને નીકળી પડી છે, નીલ કમળના દળ (પાદડીઓ) ની સમાન વિશાળ નેત્રવાળી તથા લીલાયુક્ત લોચનોથી લોકને અવલંબન આપનારી મનોહર દેખાય છે

૧ સૂચ્યે અસ્ત પામ્યા પછી કમળની અંદર ગોધાત ગએલા લમરે તકલીફ સહન કરીને આખી રાત વીતાવે છે, પરન્તુ અનુરાગ (પ્રીતિ) ને કારણે કમળની કોમળ (મુઝાયમ) પાદડીઓને કાપી નાખીને એ તકલીફ દૂર કરવાનું સાહસ નથી કરી શકેતા

અનાલોચ્ય પ્રવર્તમાનઃ સ્વલ્પ પરાભૂયતે, તસ્માદિયદપિ તાવદ્ વિભાવય વિલા-
સિનીવિલસન કુતઃ સ્થાનાદિદમ્બુદ્ભવતિ? કિં ચાસ્ય કારણમ્? કથમિદ
વિષ્ટિ? કિમેતસ્માન્નિઃસરત્ સતત દરીદ્ર્યતે? इति,

વિરમ વિરમાત્રાનુરાગકરણાત્, અસ્ય દિ ગરીરસ્ય મૂત્રાશુપહતમુદ્ભવસ્થાનમ્,
શુક્રગોણિતે એવ કારણમ્, અગિતપીતાદિના ચ સ્થિતિઃ, એતસ્માન્નિઃસરીસર્તિ
ચ મલમૂત્રકાદિક્રમેષ્, કિં ગદુના મૃદુતમમનોરમવસનવિનિર્મિતયા મલમૂત્રાસ્થિ-

હે આત્મન્ ! સ્મરણ રાગ, જો વિના વિચારે કિસી વિષયમેં પ્રવૃત્તિ
કરતા હૈં ઉસકી ગડી દુર્ગતિ હોતી હૈં । તૂ અપના કલ્યાણ ચાહતા હૈં
તો વિલાસિનિયોંકે વિલાસકા અચ્છીતરહ વિચાર કરલે । યહ સોચ
દેખ કિ યહ શરીર કહાંસે ઉત્પન્ન હોતા હૈં ? હસકા કયા કારણ હૈં ?
કૈસે ઠહરતા હૈં ? ઓર હસસે કયા ધિનોંને (ઘૃણાજનક) પદાર્થ
નિકલતે હુણ દિઘાઈ દેતે હૈં ?

ઘસ કર, રહેનેદે, હસ શરીરમેં અનુરાગ મત કર, મલમૂત્રસે ભરે હુણ
સ્થાનસે યહ શરીર ઉત્પન્ન હુઆ હૈં, રજ-વીર્ય હસકે કારણ હૈં, ટ્યાયા
પીયા ભોજન હસકી સ્થિતિકા નિમિત્ત હૈં, ઓર હસકે નૌ દારોંસે
મલ-મૂત્ર આદિ ઘૃણિત પદાર્થ નિકલા કરતે હૈં, અધિક કયા કહેં? કોમલ
ઓર મનોહર કપડેસે ગધી-દુઈ મલ-મૂત્રકી ગઠરીમેં પામર પ્રાણીભી
અનુરાગ નહીં કરતા, ફિર અશુચિ આદિ ભાવનાઓંકા સમીચીન

હે આત્મન્ ! યાદ કર કે, જો વિના વિચારે કોઈ વિષયમા પ્રવૃત્તિ કરે છે
તેની ભારે દુર્ગતિ થાય છે તુ પોતાના કયાણને યાદે છે તો વિલાસિનીઓના
વિલાસનેા સારી પેઠે વિચાર કરી લે એટલુ વિચારી જો કે આ શરીર કયાથી
ઉત્પન્ન થયુ છે? એનું શુ કારણ છે? તે કેવી રીતે ટકે છે? અને એમાથી
કેવા કેવા ગઘાતા (ઘૃણાજનક) પદાર્થો નીકળતા જોવામા આવે છે?

જાસ કર, રહેવા કે, આ શરીરમા અનુરાગ ન કર, મળમૂત્રથી ભરેલા
મ્થાનમાથી આ શરીર ઉત્પન્ન થયુ છે, રજ-વીર્ય એનું કારણ છે, ખાધેલુ-પીધેલુ
લોજન, એની સ્થિતિનું નિમિત્ત છે, અને તેના નવ દારો વાટે મળ-મૂત્ર આદિ
ઘૃણિત પદાર્થો નીકળ્યા કરે છે વધારે શુ ગડીએ? કોમળ અને મનોહર કપડાથી
ખાધેલી મળમૂત્રની ગાસડીમા પામર પ્રાણી પણ અનુરાગ નથી કરતો, તો
પછી અશુચિ આદિ ભાવનાઓનું સમીચીન ચિંતન કરવામા અતુર મુનિઓની તો

કપાદિપોટલિકયા ન પામરોડપિ રજ્યતે, કા કયા પુનર્માનાકૃશ્ણાના મુનીનામ્ ।
 ઉક્તઞ્ચ—“અમ્મઃકુમ્ભશતૈર્પુર્નનુ વહિર્મૃગ્ધાઃ ! શુચિત્વ ક્રિયત્,-

કાલ લમ્ભયથોત્તમ પરિમત્ કસ્તૂરિકાગ્રૈસ્તયા ।

પિષ્ઠાકોષ્ઠરુમેતદદ્વરુમહો ! મધ્યે તુ શૌચ કથ,-

દ્વાર નેપ્યથ મુચયિપ્યથ કથદ્વાર ચ તત્સૌરભમ્” ॥ ૧ ॥

અન્યઞ્ચ—“મિરમ મિરમ સગાન્મૃગ મૃગ પ્રપઞ્ચ,

મિષ્ટજ મિષ્ટજ મોહ મિદ્ધિ મિદ્ધિ સ્તત્ત્વમ્ ।

કલય કલય વૃત્ત પદ્ય પશ્ય સ્વરૂપ,

કુરુ કુરુ પુરુષાર્થ નિર્વૃત્તાનન્દહેતોઃ ॥ ૨ ॥ ઇતિ,”

ચિન્તન કરનેમેં ચતુર મુનિયોંકા કહના હી કયા હૈ ? કે તો उस ओर
 आखभी नही उठाते । कहा भी है—

“शरीरको सैकड़ों घड़ोंसे चाहे जितना नहलाओ धुलाओ, और
 केशर कस्तूरी गुलाब आदिकी सुगन्धसे सुगन्धित करो, परन्तु यह
 शरीर तो मल-मूत्रका भाजन है । हे भव्यो ! इसे कैसे पवित्र बनाओगे ?
 और कैसे इसकी सुगन्धि फैलाओगे” ॥ १ ॥

“हे आत्मन् ! तू स्त्री आदिकी ममतासे विरक्त हो विरक्त हो,
 मोहका त्यागकर त्यागकर, आत्माके स्वरूपको पहचान पहचान, और
 मोक्षसुखके लिए पुरुषार्थ कर पुरुषार्थ कर” ॥ २ ॥

૧ યહા પ્રત્યેક કર્તવ્યકો દુહરાનેસે અત્યન્ત તીવ્ર પ્રેરણા પ્રગટ હોતી હૈ ।

શી વાત ? તેઓ તો તેની તરફ ઉઘી આગે બેતા પણ નથી કહ્યું છે કે—

“શરીરને નેકડે ઘડા પાણીથી ઘાડે તેટલું નહવરાવો, ધુઓ, અને કેશર
 કસ્તૂરી ગુલાબ આદિની સુગંધથી સુગંધિત કરો, પરંતુ આ શરીર તો મળ-મૂત્ર
 ભાજન છે હે ભવ્યો ! તેને કેવી રીતે પવિત્ર બનાવશે ! અને કેવી રીતે તેના
 પરાગ (કેશર)ને ફેલાવશે ?” (૧)

“હે આત્મન્ ! તુ સ્ત્રીઆદિની મમતાથી વિરક્ત થા વિરક્ત થા, મોહને
 ત્યાગ કર ત્યાગ કર, આત્માના સ્વરૂપને જાણુ જાણુ, ચારિત્રને અભ્યાસ કર
 અભ્યાસ કર, પોતાને પિછાણુ પિછાણુ, અને મોક્ષ સુખને માટે પુરુષાર્થ કર
 પુરુષાર્થ કર” (૨)

અપરશ્ચ-“અમેત્યપૂર્ણે કૃમિજાલસદ્કુલે, સ્વભાવદુર્ગન્ધવિનિન્દિતાન્તરે ।

કલેવરે મૂત્રપુરીપભાવિતે, રમન્તિ મૃદા વિરમન્તિ ધીરાઃ ॥૩॥” ઇતિ ।

યત્પિ સસારભીરુભિઃ પરિદેયોઽન્યસદ્ગો દુસ્ત્યજઃ, તથાપિ બ્રહ્મચર્યમહિમાન-
મનુસ્મરતા મુનીના કેવલ સ્ત્રીસદ્ગપરિહારેણ દ્રવ્યાદિસદ્ગઃ સ્વયમેવ નિવર્તતે । યથા
સ્વયમ્ભૂરમણમહાસાગરમુત્તીર્ણસ્ય પુરતઃ ક્ષુદ્રાકૃતિર્ગદ્વાસમાનાઽપિ નદી સુત્વસમુ-
ત્તરણીયા ભવતિ । ઉક્તશ્ચ ભગવતા ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રસ્ય દ્વાવિંશેઽધ્યયને—

“एए य सगे समइकमिता, मुहुत्तरा चैव हवति सेसा ।

जहा महासागरमुत्तरिता, नई भवे अवि गगासमाणा ॥ १ ॥” इति ,

“અશુચિ પદાર્થોસે ભરા હુઆ, જૂ આદિ કીઢોસે વ્યાપ્ત, સ્વાભાવિક
દુર્ગન્ધકે કારણ ખીતર ખી ઘૃણિત ઔર મલ-મૂત્રસે વેષ્ટિત (સ્ત્રિયોંકે)
શરીરમે રમણ વે કરતે હૈં જો મદ્દ હૈં, ઔર બુદ્ધિમાન્ પુરુષ મહાન્ નિકૃષ્ટ
સમજ્ઞ કર ઉસસે અલગ રહતે હૈં ॥ ૩ ॥”

યદ્યપિ વિપયોંકે સગ સસારભીરુ પુરુષોંકે લિખ ત્યાજ્ય હૈં ઔર
ઉનકા ત્યાગ હોના કઠિન હૈં, તથાપિ બ્રહ્મચર્યકી મહિમાકા સ્મરણ કરને-
વાલે મુનિયોંકો એક માત્ર સ્ત્રીસગકે ત્યાગ દેનેસે અન્ય વિપયોંકે સગ
દુસ્ત્યજ હોનેપર ખી સ્વયમેવ નિવૃત્ત હો જાતે હૈં । અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યમે દૃઢ
રહેનેવાલોં પર કોઈ ખી વિપય, અપના પ્રભાવ નહીં ડાલ સકતા । જો
પુરુષ સ્વયમ્ભૂરમણ મહાસમુદ્રકો પાર કર ચુકા હૈં ઉસકે લિખ ગગા જૈસી
છોટીર નદિયા પાર કરના ક્યા ઘડી યાત હૈં ? । ભગવાન્ને ઉત્તરા યચન

“અશુદ્ધ પદાર્થોથી ભરેલા, બુ-આદિ ક્રીડાઓથી વ્યાપ્ત, સ્વાભાવિક
દુર્ગંધિને ઝારણે અદર પણ ઘૃણિત અને મળ-મૂત્રથી વેષ્ટિત (સ્ત્રીઓના) શરી-
રમા તેઓ રમણ કરે છે કે જેઓ મૂઢ છે, અને બુદ્ધિમાન પુરુષ તો તેને અત્યંત
નિકૃષ્ટ સમજીને તેનાથી અલગ રહે છે” (૩)

જો કે વિપયોના સગ સસારભીરુ પુરુષોને માટે ત્યાજ્ય છે અને તેનો
ત્યાગ થવો કઠિન છે, તોપણ બ્રહ્મચર્યના મહિમાનું સ્મરણ કરનારા મુનિઓને
એક માત્ર સ્ત્રીસગનો ત્યાગ કરવાથી, અન્ય વિપયોના સગ દુસ્ત્યજ હોવા છતાં પણ
આપોઆપ નિવૃત્ત થઈ જાય છે અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યમા દૃઢ રહેનારાઓ પર ડોહ
પણ વિપય પોતાનો પ્રભાવ પાડી શકતો નથી જે પુરુષ સ્વયમ્ભૂરમણ મહાસમુદ્રને
પાર કરી ચૂક્યો છે તેને માટે ગગા જેવી નાની નાની નદીઓ પાર કરવામા
શી મોટી વાત છે ? ભગવાને પણ ઉત્તરાધ્યયન-સૂત્રના ૩૨ માં અધ્યયનમા

કફાદિપોટલિકયા ન પામરોડપિ રજ્યતે, કા કથા પુનર્માત્રનાકુમ્ભલાના મુનીનામ્ ।
 ઉક્તઞ્ચ—“અમ્મઃકુમ્ભશૈતૈર્પુનનુ યદ્દિર્મુગ્ધાઃ ! શુચિત્ત કિયત્,-

કાલ લમ્ભયથોત્તમ પરિમલ વસ્તુરિકાપૈસ્તથા ।

પિષ્ઠાકોષ્ટરુમેતદદ્ગ્રમહો ! મખ્યે તુ શૌચ કથ,-

દ્વાર નેપ્યથ મૂચયિપ્યથ કથદ્વાર ચ તત્સૌરમમ્” ॥ ૧ ॥

અન્યચ—“પિરમ પિરમ સગાન્મુઞ્ચ મુઞ્ચ પ્રપઞ્ચ,

પિષ્ઠજ પિષ્ઠજ મોહ પિદ્ધિ પિદ્ધિ સ્વતરમ્ ।

ફલય ફલય વૃત્ત પશ્ય પશ્ય સ્વરૂપ,

કુરુ કુરુ પુરુષાર્થ નિર્મૃતાનન્દદેતોઃ ॥ ૨ ॥ ઇતિ,”

ચિન્તન કરનેમેં ચતુર મુનિયોંકા કહના હી કયા હૈ ? વે તો ઉસ ઓર
 આખમી નહી ઉઠાતે । કહા મી હૈ—

“શરીરકો સૈકઢોં ઘઢોંસે ચાહે જિતના નહલાઓ ધુલાઓ, ઓર
 કેશર કસ્તૂરી ગુલાબ આદિકી સુગન્ધસે સુગન્ધિત કરો, પરન્તુ યહ
 શરીર તો મલ-મૂત્રકા ભાજન હૈ । હે ભવ્યો ! હસે કૈસે પવિત્ર બનાઓગે ?
 ઓર કૈસે હસકી સુગન્ધ ફૈલાઓગે” ॥૧॥

“હે આત્મન્ ! તુ સ્ત્રી આદિકી મમતાસે વિરક્ત હો વિરક્ત હો,
 મોહકા ત્યાગકર ત્યાગકર, આત્માકે સ્વરૂપકો પહ્ચાન પહ્ચાન, ઓર
 મોક્ષસુખકે લિપે પુરુષાર્થ કર પુરુષાર્થ કર” ॥૨॥

૧ યહા પ્રત્યેક કર્તવ્યકો દુહરાનેસે અત્યન્ત તીવ્ર પ્રેરણા પ્રગટ હોતી હૈ ।

શી વાત ? તેઓ તો તની તરફ ઉઘી આખે ભેતા પણ નથી કહ્યું છે કે—

“શરીરને સે કઠો ઘડા પાણીથી વાહે તેટલું ન્હવરાવો, ધુઓ, અને દેશર
 કસ્તૂરી ગુલાબ આદિની સુગંધથી સુગંધિત કરો, પરંતુ આ શરીર તો મળ-મૂત્ર
 ભાજન છે હે ભવ્યો ! તેને કેવી રીતે પવિત્ર બનાવશો ? અને કેવી રીતે તેના
 પરાગ (કેશર)ને ફેલાવશો ?” (૧)

“હે આત્મન્ ! તુ સ્ત્રીઆદિની મમતાથી વિરક્ત થા વિરક્ત થા, મોહનો
 ત્યાગ કર ત્યાગ કર, આત્માના સ્વરૂપને જાણ જાણ, ચારિત્રનો અભ્યાસ કર
 અભ્યાસ કર, પોતાને પિછાણ પિછાણ, અને મોક્ષ સુખને માટે પુરુષાર્થ કર
 પુરુષાર્થ કર” (૨)

દોષા વિવિધશસ્ત્રાસ્ત્રધારિણઃ પ્રવલશત્રુ ઇવ સમુત્પિષ્ઠન્તિ । તત્રાદાવાર્ત્તરૌદ્રધ્યાન
હૃદયે પદમારોપયતિ, તસ્મિન્ન વિદ્યમાને પ્રમાદઃ સાહસ-મજ્ઞાન-મધર્મો-અસિદ્ધિસ્તથા-
ડ્યન્તિ દોષાઃ સમાયાન્તિ । અબ્રહ્મચર્યસ્ય સકલપ્રમાદસ્થાનત્વેન પ્રમાદઃ,
અવિચારિતકાર્યકરણપુદ્ગલસમુત્પાદકત્વેન સાહસ, બોધિગીજવિનાશકત્વેન
અજ્ઞાનમ્, અધોગતિકારકત્વેન અધર્મઃ, અવિધિર્કર્મજનકત્વેન અસિદ્ધિશ્ચ,
એતે દોષાથેતોઘૃદે સયમસ્તનાપહારાય યથેચ્છમાશુ મવિશન્તિ ।

કિન્ન—વિપયરાગઃ, સકલપાપાના નિદાનમ્, કુઠાર ઇવ ચારિત્રતરુ છિન્તિ,
દોષે હસ પ્રકાર આ સ્વહે હોતે હિં માનોં અનેક અસ્ત્ર-શસ્ત્ર લેકર પ્રવલ
શત્રુ આ હટે હોં । પહેલે પહેલ તો આર્તધ્યાન ઔર રૌદ્રધ્યાન હૃદયમે
સ્થાન પા લેતે હિં । इनके स्थान पाते ही प्रमाद, साहस, अज्ञान, अधर्म,
असिद्धि आदि अनेक दोष उपस्थित होते हैं ।

અબ્રહ્મચારીકો પ્રમાદકે સઘ કારણ મૌજૂદ રહતે હૈં હસલિં પ્રમાદ,
વિના ચિચારે કાર્ય કરનેસે સાહસ, બોધિ-રૂપી બીજકા વિનાશક હોનેસે
અજ્ઞાન, અધોગતિમેં લેજાનેકે કારણ અધર્મ, ઔર આઠો કર્મોંકા જનક
હોનેસે અસિદ્ધિ, ઔર હસ પ્રકારકે અનેક દોષ શત્રુકી તરહ ચિત્તરૂપી
ધરમે સયમરૂપી રત્નકો લૂટનેકે લિં ઇચ્છાનુસાર પ્રવેશ કર જાતે હૈં ।

વિપયરાગ સકલ પાપોંકા મૂલ કારણ હૈં, ચારિત્ર-વૃક્ષકો, કાટનેકે
લિં કુઠાર હૈં, જિસ પ્રકાર કજ્જલ, સપેદ વસ્ત્રકો મલિન કર દેતા

પડા થાય છે, જાણે કે અનેક અસ્ત્ર શસ્ત્ર લઈને પ્રણાળ શત્રુઓ આવી પહોંચ્યા
હોય પહેલા તો આર્ત-ધ્યાન અને રૌદ્ર-ધ્યાન હૃદયમાં સ્થાન જમાવી લે છે તેને
સ્થાન મળતા જ પ્રમાદ, સાહસ, અજ્ઞાન, અધર્મ, અસિદ્ધિ આદિ અને દોષો આવી
ઊભા રહે છે

અબ્રહ્મચારીની સમીપે પ્રમાદના બધા કારણો હાજર રહે છે એથી પ્રમાદ,
વગર ચિચારે કાર્ય કરવાથી સાહસ, બોધિરૂપી બીજનું વિનાશક હોવાથી અજ્ઞાન,
અધોગતિમાં લઈ જવાને કારણે અધર્મ, અને આઠે કર્મોનું જનક હોવાથી
અસિદ્ધિ અને એવા જ બીજા અનેક દોષો શત્રુની પેઠે ચિત્તરૂપી ધરમાં સયમ
રૂપી રત્નને લૂંટી લેવાને ઇચ્છાનુસાર પ્રવેશ કરે છે

વિપયરાગ બધા પાપોનું મૂળ કારણ છે, ચારિત્ર વૃક્ષને કાપનારો કોહાડો છે

इय दृष्टिरिषा नागीर सन्दर्शनादेर सयमिना समलक्षण जीवन विनिहन्ति ।

अथवा किमिय प्रगाढान्धकारा रजनी ? यदब्रोलुका इव चत्वारः कषाय विचरन्ति, अज्ञानपिशाचश्चात्र चारित्र्यलक्षणगुणशरीरग्रसनाय जागरूको लक्ष्यते ।

हे चित्त-सहचर ! ज्ञानप्रकाशेन रागान्धकारमपनीय रात्रिकृतोपसर्ग निवारयता भवता मदीयसाहाय्य क्रियताम् ।

अपि चेद भावनीयम्-मुनीना कृते ब्रह्मचर्यपरित्यागो महाजन्यकरः, तथा हि ब्रह्मचर्यपरित्यागेच्छायामपि सत्या बहवो सूत्रके ३२ वें अभ्ययनमें 'एष य सगे' इस गाथासे यही प्रतिपादन किया है ॥

जैसे जिस नागिनकी दृष्टिमें बिप होता है उसके देखनेसे ही जीवनका अन्त होजाता है, इसी प्रकार स्त्रीके भी सानुराग देखनेसे चारित्र्यरूपी जीवन नष्ट हो जाता है ।

अथवा यह कैसी प्रगाढ़अन्धकारमय रजनी है, जिसमें चारों कषायरूपी उल्लुओंका राज्य है, और चारित्र्यरूपी शरीरको निगलनेके लिए अज्ञानरूपी पिशाच सदा ताकता रहता है । हे मित्र मन ! ज्ञानके प्रकाशसे रागरूपी अन्धकारको निवारण कर, स्त्रीरूपी रात्रि द्वारा किये गए उपसर्गको हटानेमें मेरी सहायता कर ।

ब्रह्मચર્યકા પરિત્યાગ કરના મુનિયોંકે લિખ મહાન્ અનર્થ કરનેવાલા છે ।
યહાં તક કિ બ્રહ્મચર્ય પરિત્યાગ કરનેકી ઇચ્છા હોતે હી ચહુતસે

एष य सगे એ गाथाથી એજ પ્રતિપાદન કર્યું છે

જેવી રીતે જે નાગણીની દૃષ્ટિમા વિપ હોય છે તેને જોવાથી જ જીવનનો અંત આવી જાય છે, તેવી રીતે સ્ત્રીને સનુરાગપૂર્વક જોવાથી ચારિત્ર્યનું જીવન નષ્ટ થઈ જાય છે

અથવા એ ડેવી ગાઢ અધકારમય રાત્રિ છે કે જેમા ચારે કષાયોરૂપી ધુવડાનું રાજ્ય છે, અને ચારિત્ર્યરૂપી શરીરને ગળી જવાને માટે અજ્ઞાનરૂપી પિશાચ સદા તાકી રહેલો છે હે મિત્ર મન ! જ્ઞાનના પ્રકાશથી રાગરૂપી અધકારનું નિવારણ કર, અને સ્ત્રીરૂપી રાત્રિથી ઉત્પન્ન થતા ઉપસર્ગોને હટાવવામા અને સહાય કર બ્રહ્મચર્યનો ત્યાગ કરવો એ મુનિઓને માટે મહાન્ અનર્થકારક છે, એટલે મુખી કે બ્રહ્મચર્ય ત્યજવાની ઇચ્છા થતા જ અનેક દોષો એવા રીતે આવીને

દોષા વિવિધગત્તાસ્ત્રધારિણઃ પ્રવલશત્રવ ઇવ સમુત્પિષ્ઠાન્તિ । તત્રાદાવાર્ત્તરૌદ્રધ્યાન
હૃદયે પદમારોપયતિ, તસ્મિન્ન વિત્રમાને પ્રમાદઃ સાહસ-મજ્ઞાન-મધર્મો-અસિદ્ધિસ્તથા-
અન્યેઽપિ દોષાઃ સમાયાન્તિ । અબ્રહ્મચર્યસ્ય સકલપ્રમાદસ્થાનત્વેન પ્રમાદઃ,
અવિચારિતકાર્યકરણબુદ્ધિસમુત્પાદકત્વેન સાહસ, વૌધિવીજવિનાશકત્વેન
અજ્ઞાનમ્, અરોગતિકારકત્વેન અધર્મઃ, અવિધર્મજનનત્વેન અસિદ્ધિશ્ચ,
એતે દોષાશ્વેતોઘૃદે સયમરત્નાપહારાય યયેન્ડમાશુ પ્રવિશન્તિ ।

કિન્ન—વિપયરાગઃ, સકલપાપાના નિદાનમ્, કુઠાર ઇવ ચારિત્રતરુ ણિન્તિ,

દોષ એવ પ્રકાર આ સ્વરૂપે હોતે હેં માનોં અનેક અસ્ત્ર-શસ્ત્ર લેકર પ્રવલ
ગત્રુ આ ડટે હોં । પહેલે પહેલ તો આર્ત્ત-ધ્યાન ઔર રૌદ્રધ્યાન હૃદયમેં
સ્થાન પા લેતે હેં । ઇનકે સ્થાન પાતે હી પ્રમાદ, સાહસ, અજ્ઞાન, અધર્મ,
અસિદ્ધિ આદિ અનેક દોષ ઉપસ્થિત હોતે હેં ।

અબ્રહ્મચારીકો પ્રમાદકે સવ કારણ મૌજૂદ રહેતે હેં ઇસલિયે પ્રમાદ,
વિના વિચારે કાર્ય કરનેસે સાહસ, વૌધિ-રૂપી વીજકા વિનાશક હોનેસે
અજ્ઞાન, અરોગતિમેં લેજાનેકે કારણ અધર્મ, ઔર આઠોં કર્મોંકા જનક
હોનેસે અસિદ્ધિ, ઔર ઇસ પ્રકારકે અનેક દોષ શત્રુકી તરહ ચિત્તરૂપી
ધરમેં સયમરૂપી રત્નકો લૂટનેકે લિયે ઇન્દ્રિયાનુસાર પ્રવેશ કર જાતે હેં ।

વિપયરાગ સકલ પાપોંકા મૂલ કારણ હે, ચારિત્ર-વૃક્ષકો, કાટનેકે
લિયે કુઠાર હે, જિસ પ્રકાર કજ્જલ, સપેદ વસ્ત્રકો મલિન કર દેતા

ખડા થાય છે, જાણે છે અનેક અસ્ત્ર શસ્ત્ર લઈને પ્રબળ શત્રુઓ આવી પહોંચ્યા
હોય પહેલા તો આર્ત્ત-ધ્યાન અને રૌદ્ર-ધ્યાન હૃદયમાં સ્થાન જમાવી લે છે તેને
સ્થાન મળતા જ પ્રમાદ, સાહસ, અજ્ઞાન, અધર્મ, અસિદ્ધિ આદિ અને દોષો આવી
બીલા રહે છે

અબ્રહ્મચારીની સમીપે પ્રમાદના ગંધા કાન્છો હાજર રહે છે એથી પ્રમાદ,
વગર વિચારે કાર્ય કરવાથી સાહસ, વૌધિથી બીજનું વિનાશક હોવાથી અજ્ઞાન,
અરોગતિમાં લઈ જવાને કારણે અધર્મ, અને આઠે કર્મોંનું જનક હોવાથી
અસિદ્ધિ અને એવા જ બીજા અનેક દોષો શત્રુની પેઠે ચિત્તથી ધરમાં સયમ
રૂપી રત્નને લૂટી લેવાને ઇન્દ્રિયાનુસાર પ્રવેશ કરે છે

વિપયરાગ ગંધા પાપોંનું મૂળ કાન્છુ છે, ચારિત્ર વૃક્ષને કાપનારો ડોહાડો છે

ફજ્જલ इम मलिनपति स्वच्छमम्बरमिवात्मानम्, भवति चार्गला मोक्षमार्गद्वारस्य
नरकनिगोदाधनन्तदुःखानाञ्च निधानमिति सर्वाया तमपहाय पराञ्चिन्ति चञ्चत्तपः
सयमाचरणचतुरास्तपस्विनः ।

નનુ વહયો મન્ત્રાસ્તયાવિધાઃ સન્તિ ચે દેયાના દાનયાનામ્પરિ પ્રભાવમાદિ
ર્ભાવયન્તિ, પરન્તુ કિમેતદાશ્ચર્યમ્ ? યત્ સ્ત્રીણા ચરિત્રે તેઽપિ મન્ત્રા દત્તપાયાઃ
કિમપિ કર્તુ ન પ્રમાન્તિ । અયાસા ચરિત્રસ્યૈતાદૃશપ્રમાદશાલિતા, યત્પુરતો
મન્ત્રા અપિ પરાભૂય નિવર્તન્તે, તર્હિ ક ઉપાયસ્તદુદ્ધાત્રિતરાગરજ્જુર્વર્તનાય
સયતાના-?-મિતિ ચેત્,

इन्त ! हृदय-सहचर ! योपित्सपिधसस्थितिपरित्याग एव तदीय चरित्राऽऽ-

है उसी प्रकार आत्माको मलिन करने वाला है, मुक्तिके मार्गकी
अर्गला है, नरक निगोदके दुःखोंका निधान है और विविध व्याधियोंका
उत्पत्तिस्थान है, अत एव तप और सयमके पालनेमें चतुर तपस्वी लोग
इस (विषय राग) को बिलकुल छोड़कर अलग होते हैं ।

જો મન્ત્ર, દેવોં ઓર દાનવોં પર મી અપના પ્રભાવ શીઘ્રહી દિશ્વલાતે હૈ
વે મી સ્ત્રીજનિત રાગ પર પ્રભાવ નહીં ડાલ સકતે । યહ બડે આશ્ચ
ર્યકી ઘાત હૈ । સ્ત્રિયોંકા ચરિત્ર ઇતના પ્રભાવશાલી હોતા હૈ કિ ઉસકે
સામને મન્ત્ર મી પ્રભાવહીન હો જાતે હૈ તબ ઉનકે વિષયમેં ઉત્પન્ન હોને
વાલે રાગ-રજ્જૂકો કાટનેકે લિષ મુનિયોંકો કયા ઉપાય કરના ચાહિયે ?

हे हृदय-सहृद् ! स्त्रियोंके समीप रहनेका त्याग करदेना ही उनके

જેમ કાજળ સફેદ વસ્ત્રને મલિન કરી નાખે છે તેમ આત્માને મલિન કરનારો છે,
મુક્તિના માર્ગની અર્ગલા છે, નરક નિગોદના દુઃખોનું નિધાન છે, અને વિવિધ
વ્યાધિઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે તેથી કરીને તપ અને સયમને પાળવામા અતુર
એવા તપસ્વી લોકો આ (વિષયરાગ)ને બિલકુલ છોડીને તેથી દૂર જતા રહે છે

જે મન્ત્ર, દેવો અને દાનવો પર પણ પોતાનો પ્રભાવ તુરત બતાવી આપે છે,
તે મન્ત્ર પણ સ્ત્રીજનિત રાગ પર પ્રભાવ પાડી શકતો નથી, એ મોટા
આશ્ચર્યની ઘાત છે સ્ત્રિઓનું ચરિત્ર એટલું પ્રભાવશાળી હોય છે કે તેની સામે
મન્ત્ર પણ પ્રભાવહીન બની જાય છે તો તેના વિષયમા ઉત્પન્ન થનારા રાગરજ્જુને
કાપવા માટે મુનિઓએ કયો ઉપાય કરવો જોઈએ ?

હે હૃદય-સહૃદ્ ! સ્ત્રીઓની સમીપ રહેવાનું છોડી દેવું જોઈ

પાદિતરાગમદ્દોપાય ઇતિ ધારણામુપૈદિ । ઉક્તશ્ચ—

“શૃણુ હૃદય ! રહસ્ય યત્પ્રગસ્ત મુનીના,
 ન સલુ ન સ્વલુ યોપિત્સનિધિઃ સવિત્રેયઃ ।
 દરતિ હિ દરિણાક્ષી સિપ્રમક્ષિણુરમૈઃ,
 પિદ્ધિતશમતનુત્ર ચિત્તમપ્યુત્તમાનામ્ ॥ ૧ ॥
 શાસ્ત્રજ્ઞોઽપિ પ્રકટવિનયોઽપ્યાત્મવોયેઽપિ ગાઢઃ,
 સસારેઽસ્મિન્ ભવતિ વિરલો ભાજન સદ્ગતીનામ્ ।
 યેનૈતસ્મિન્ નિરયનગરદ્વારમુદ્ઘાટયન્તી,
 વામાક્ષીણા ભવતિ કુટિલા મૂલતા કુશ્વિકેવ” ॥ ૨ ॥

વસ્તુતસ્તુ ઇદ્દાઽનાદિસસારે સ્વસ્મિન્નપિ શરીરે જીવસ્ય કિં નામ સ્વાતન્ત્ર્યમ્ ?

વિષયમેં હોનેવાલે પ્રેમ-પાશકે કાટનેકા ઉપાય હૈ । કહા મી હૈ—

“તે મન ! મુનિયોકી આત્માકા કલ્યાણ કરનેવાલે રહસ્યકો સુન,
 વહ યહ હૈ ક્રિ-સ્ત્રિયોકા સમ્પર્ક (સસર્ગ) સર્વથા નહી કરના ચાહિયે,
 ક્યોંકિ શમ-રૂપ કવચ પહને હુઅ ઉત્તમ પુરુષોંકે અન્તઃકરણકો મી
 સ્ત્રિયા અપની આલેખરૂપી છુરીકી ધારસે ઊઝ-ભિન્ન કર ડાલતી હૈ” ॥૧॥

“પ્રવચનમે પ્રવીણ, વિનયવાન્ ઓર ગમીર આત્મજ્ઞાનવાન્ હોતે
 હુઅ મી કોઈ વિરલા હી વ્યક્તિ સદ્ગતિકી પ્રાપ્તિ કર પાતા હૈ । ક્યોંકિ
 સસારમેં એક એસી કુજી મૌજૂદ હૈ જો જલ્દી નરકકા દ્વાર ખોલ દેતી હૈ,
 વહ કુજી ક્યા હૈ ? સ્ત્રિયોંકી ટેહી મોંહ” ॥૨॥

સચ હૈ—અનાદિ-કાલીન સસારમેં, જીવોંકો અપને શરીરમેં મી

ઉત્પન્ન થતા પ્રેમપાશને કાપવાનો ઉપાય છે કહ્યું છે કે—હે મન ! મુનિઓના
 આત્માનું કટયાણું કરનારા રહસ્યને શ્રવણ કર તે આ પ્રમાણે છે—

“શ્રીઓનો સ પર્ક (સસર્ગ) સર્વથા ન કરવો જોઈએ, કારણ કે શમરૂપ
 કવચ પહેરેલા ઉત્તમ પુરુષોના અંતઃકરણને પણ શ્રીઓ પોતાની આખોડપી
 છુરીની ધારથી ઊઝ-ભિન્ન કરી નાખે છે”

“પ્રવચનમા પ્રવીણ, વિનયવાન્ અને ગમીર આત્મજ્ઞાનવાન્ હોવા છતાં
 પણ વિરલ વ્યક્તિ જ સદ્ગતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે કારણ કે સસારમા એક
 એવી કુચી મોજુદ છે કે જે જલ્દી નરકનું દ્વાર ખોલી નાખે છે એ કુચી
 કંઈ છે ? શ્રીની વાકી ભરમર

ખડ છે અનાદિકાલીન સસારમા, છવો પાસે પોતાના શરીરની પણ

દૃશ્યતે હિ લોકેऽપકૃષ્ટમનુજપશુપતિસરીષપાદિશરીરોપભોગમવાઠઠતોઽપિ પ્રાણિ-
નસ્તત્તદ્વયોગેન અનાટતદેશાસ્થાનાઽભિમતાઽન્નપાનાઽનવાસિશીતવાતાતપો-
પલટ્વિદશમશકાદિજનિતાઽનેકપિપદુર્નિચારદુઃખોપભોગઃ સોઢ્યો ભવતીતિ,
સ્વાતન્ત્યે તુ ન કોઽપિ તત્તદ્વમ્મત્તીકુર્યાત્ । અન્નસયોગ ઇચ્છાત્રિયોગેઽપિ નાન્તિ
જીવસ્ય સ્વાતન્ત્યમ્, તત્ત્રિયોગમનિચ્છતામપિ સુખસમન્વિતાના મરણદર્શનાત્,
તમિચ્છતા દુઃખદગ્ધાના વિપાદિભક્ષણેઽપ્યૈકાન્તિમ્મરણાદર્શનાત્ ।

સ્વાધીનતા નહીં છે । અપકૃષ્ટ-મનુષ્ય પશુ પક્ષી સાંપ આદિકે હીન શરીરનો જો પ્રાણી પાલતે હી નહીં, ઉર્દે મી વઢ શરીર ધારણ કરના પડતા છે, ઓર ઉસકે સયોગસે અનિષ્ઠ સ્થાનકા નિવાસ, અન્ન-પાનકી અપ્રાપ્તિ, ગર્મી, સર્દી, ઓલોંકી વર્ષા, જ્વા, ઢાસ-મન્ઢર આદિસે હોનેવાલે અનેક પ્રકારકે દુઃખ ભોગને પડતે છે । યદિ ંસે શરીરકો ધારણ કરના અપની ઇચ્છા પર નિર્ભર હોતા તો કોઈ મી પ્રાણી ંસા દુઃખદાયી શરીરકો ધારણ ન કરતા ।

જિસ પ્રકાર શરીર ધારણમેં જીવ સ્વાધીન નહીં છે ંસી પ્રકાર ઉસકે ત્યાગનેમેં મી સ્વાધીન નહીં છે । સસારમેં જો પ્રાણી સુખસમ્પન્ન છે વે વર્તમાન શરીરકા ત્યાગ નહી કરના પાલતે, ફિરમી ઉનકી મૃત્યુ હો જાતી છે । ંર મૃત્યુકી કામના કરનેવાલે દુઃખી જીવ વિષ આદિ ભક્ષણ કર લેતે છે તો મી કમી કમી વચ જાતે છે, અતઃ સિદ્ધ હુઆ કિ અપના શરીરમી અપને અધીન નહી છે ।

સ્વાધીનતા નથી અપકૃષ્ટ-મનુષ્ય પશુ પક્ષી સાંપ આદિના હીન શરીરને જે પ્રાણી પાલતા જ નથી, તેમને પણ એ શરીર ધારણ કરવા પડે છે અને તેના સથે ગથી અનિષ્ઠ સ્થાનનો નિવાસ, અન્નપાનની અપ્રાપ્તિ, તાપ, ઢાઢ, કરાનો વરસાદ, હવા, ડાસ મન્ઢર આદિથી ઉત્પન્ન થતા અનેક પ્રકારના દુઃખો ભોગવવા પડે છે જે એવા શરીરને ધારણ કરવાનું પોતાની ઇચ્છા પર જ નિર્ભર હોતો તો કોઈ પણ પ્રાણી એવા દુઃખદાયી શરીરને ધારણ ન કરત

જેવી રીતે શરીર ધારણ કરવામા જીવ સ્વાધીન નથી, તેવી રીતે તેને ત્યજવામા પણ સ્વાધીન નથી સસારમા જે પ્રાણીઓ સુખસમ્પન્ન છે તેઓ વર્તમાન શરીરને ત્યાગ કરવા ઇચ્છતા નથી, તો પણ એમનું મૃત્યુ થઈ જાય છે અને મૃત્યુની કામના કરનારા દુઃખી જીવો વિષ આદિ ભક્ષણ કરી દે છે તોપણ કોઈ કોઈ વાર ગચ્છી જાય છે એ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે આપણુ શરીર પણ આપણને આધીન નથી

जीवस्य स्वातन्त्र्येण शरीरस्वामित्वे सति अनेकेषां कुसुमसुकुमाराणां सुन्दरा-
वयवानां कृतिपयानामतीतदेवादिशरीराणां विनाशः कथं न वारितः ? तस्माद्
देहदेहादि किमपि वस्तु कस्यापि नास्ति, किन्तु अज्ञानवशाज्जीवाः ‘इदं मम, इयं
ममे’ त्पादिस्वरूपं ममत्वं कुर्वन्तीति निश्चीयते ।

इत्थं च स्वकीयदेहदेहादौ ममत्वरूपमनानमूलं, कर्मबन्धहेतुश्चेति विवेकिनः
स्वदेहेऽपि ममत्वं न कुर्वन्ति, किं पुनरन्यदीयदेहदेहादौ-इत्यनुचिन्तनेन समुत्प-
न्नया “न सा मम, नाहं तस्याः” इत्याकारया विवेकबुद्ध्या मनसि प्रसृतं रागं
प्रशमयेदिति भावः ॥ अत्र गायया ‘परिब्रज्यते’ इत्यत्र सौत्रत्वात्पृथगर्थे
प्रथमा, ‘वहिद्वा’ इति प्राकृतत्वात्, यद्वा वहिर्भावतीति विग्रहे पृषोदरादित्वा-
दकारादिलोपः । इति गाथायै. ॥ ४ ॥

यदि शरीर पर प्राणीका अधिकार होता तो फूलसे कोमल तथा
सुन्दर अवयववाले अतीतकालीन देव आदिके शरीरके वियोगको क्यों
न रोक लेता ? सत्य बात तो यह है कि-देह गेह आदि कोई भी वस्तु
किसीकी नहीं है । जीव अज्ञानके कारण ‘यह मेरा है’ ‘यह मेरी है’
इस प्रकारकी ममता करते हैं, अतः एव शरीरमें ममता करना ही
अज्ञान-मूलक और परिग्रह होने से कर्म-बन्धका कारण है, ऐसा समझ
कर विवेकी जन अपने शरीरमें भी स्नेह नहीं करते तो दूसरेकी देहमें
कैसे स्नेह करेंगे ? ऐसा सोच कर, मनमें उत्पन्न हुए भी रागादिको “न
यह मेरी है” और “न मैं उसका हूँ” इस प्रकारकी भावनासे दूर कर
मुनि, उस निकले हुए मनको फिरसे सयम-घरमें लावे ॥४॥

जो शरीर पर प्राणीका अधिकार होता तो फूलथीय कोमल तथा सुन्दर
अवयववाला अतीतकालीन देवादिना शरीरना वियोगने डेढ रोकी राखत नहि ?
साथी बात जो छे डे देह गेह आदि कोई पणु वस्तु कोईनी नहीं एव अज्ञानने
कारण ‘आ भारो छे’ जो ‘जो भारी छे’ जो प्रकारनी ममता राखे छे ओटवे
शरीर पर ममता राखवी ओज अज्ञानमूलक अने परिग्रहइय होवाने कारणे
कर्मबन्धनु कारण छे ओपु समझने विवेकीजन पोताना शरीर पर पणु स्नेह
राखता नहीं, तो पणु पीतना देह पर डेढ स्नेह करे ? ओम विचारिने मनमा
उत्पन्न थओला रागादिने, “जो भारी नहीं” डे “हुं तेना नहीं” ओवी भावनाथी
दूर करिने, मुनिजो सयमघरथी णहार नीकणेला मनने पाणु सयमघरमा लावे (४)

पूर्वागधया 'रागव्यपनयः कर्तव्यः' इत्युक्त, स च बाष्पक्रियामन्तरेण न सम्भवतीत्यतस्तत्पतिपादनार्थमाह—'आयावयाही' इत्यादि ।

^१मूलम्-^३आयावयाही चय ^२सोगमलं, ^४कामे ^५कमाही ^६कमिय ^७खु दुःख ।

^{११}छिंदाहि ^{१२}दोसं ^{१३}विणएज्ज ^{१४}राग, एवं ^{१५}सुही ^{१६}होहिसि ^{१७}संपराए ॥५॥

छाया-आतापय त्यज सौकुमार्यं, कामान् क्राम क्रान्तमेव दुःखम् ॥

छिन्धि द्वेप व्यपनय रागम्, एव सुखी भविष्यसि सम्पराये ॥ ५ ॥

सान्त्वयार्थः-स्त्रीपरसे मोह हटानेका उपाय कहते हैं—

आयावयाही=शरीरको तपस्यासे सूखा डालो, सोगमलं=सुकुमारता अमीरी-को चय=त्यागो, कामे=विषयकी इच्छाओंको कमाही=काबूम करो रोको, (ऐसा करनेसे) खु=निश्चय करके दुःस्ख=दुःख कमिय=दूर होगा, दोस=द्वेषको छिंदाहि=उड़ो-नष्ट करो, राग=रागको विणएज्ज=हटाओ-दूर करो, एव=इस प्रकार करनेसे (तुम) संपराए=ससारमें सुखी=सुखी होहिसि=होगोगे ॥५॥

टीका-हे शिष्य ! त्वं श्रामण्ययोगाद्वहिर्निर्गतं चित्तं प्रतिरोद्धुम् आतापय=शीतोष्णादिसहनो-त्कुटुकासनान्गवल्म्वना-ऽनश्नादिदुष्करतपोविधानैस्तनु तापय, सौकुमार्यं=शरीरसुकुमारता त्यज=परिहर, यद्वा आतापयेतिपदेन बोधितमेवार्थ

पूर्व गाथामे, उत्पन्न हुए रागका परित्याग करना कहा किन्तु रागका त्याग तप आदि बाह्य क्रियाओंके बिना नहीं हो सकता । इसलिए अब उनकी प्ररूपणा करते हैं- 'आयावयाही' इत्यादि,

हे शिष्य ! तपस्या कर-आतापना ले, सुकुमारताका त्याग कर, इन्द्रियोंके विषयोंमें राग न कर, रागके त्यागसे दुःखोंका नाश होही

पूर्व गाथाभा, उत्पन्न थयेला रागने परित्याग करवानु कष्ट, किन्तु रागने त्याग तप आदि बाह्य क्रियाओं बिना थड नकतो नथी तेखा माटे येनी प्रश्नपु। ७३ छे आयावयाही० इत्यादि

हे शिष्य ! तपस्या कर-आतापना ले, सुकुमारताने त्याग कर, इन्द्रियेना विषयेभा राग न कर, रागना त्यागथी दुःखोने नाश थड न नथ छे तु द्वेषने

વિશદયતિ-સૌકુમાર્ય ત્યજેતિ શરીરસુખસાધને દત્તચિત્તો મા મય, શીતવાતાદિપરિ-
પહસહનયોગ્યતા સમ્પાદયેતિ માવાર્થઃ । કામ્યન્ત્વમ્મિતિ કામાઃ=શબ્દાદિવિપયાસ્તાન્
ક્રામ=અતિક્રામ-સન્ત્યજેત્યર્થઃ । કામાતિક્રમણે સતિ તુ દુઃખ ક્રાન્તમેવ=ગતમેવ
નષ્ટમેવેત્યર્થઃ । કામા એવ દિ દુઃખસમુદાયનિદાનમ્ ।

નનુ 'યથા વુચુક્ષાપિપાસાદીનામશનપાનાદિભિરેવ નિવૃત્તિસ્તદ્વત્કામાનામુ-
પભોગેન ભવિષ્યતિ ?

જાતા હૈ । ત્વ દ્વેષકા લેશ ન રહને દે, ઓર રાગકો છોડ દે, તો ત્વ સસારમેં
સુખી, અથવા પરિપહ ઉપસર્ગોકે યુદ્ધમેં વિજયી હોગા । તાત્પર્ય-હે શિષ્ય !
શ્રામણ્યયોગ (સયમરૂપ ઘર) સે બાહર મન નિકલ જાય તો શીત ઉષ્ણ
આદિ સહ કર ઓર ઉત્કુટુકાસન આદિકા આશ્રય લેકર, તથા અનશન
આદિ તપ કરકે શરીરકો સુખા ઢાલ, શરીરકી કોમલતાકા ત્યાગ કર,
અર્થાત્ અપને શરીરકો શીત-આતપ પ્રભૃતિ પરિપહ સહને યોગ્ય બના લે,
શારીરિક સુખોકી સામગ્રીમેં મન ન લગા । જિનકી કામના કી જાતી હૈ,
ઉન્હેં કામ કહતે હૈ, ઉન કામોં (શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આદિ ઇન્દ્રિય-
વિષયો) કી અપેક્ષા ન રખ । એસા કરનેસે દુઃખોંકા અસ્તિત્વ રહ નહી
સકતા, ઉનકા નાશ હી સમજ, ક્યોંકી કામ હી દુઃખોંકા કારણ હૈ ।

શકા-હે શુરુમહારાજ ! જૈસે મોજન કરનેસે ભૂખ શાન્ત હો જાતી હૈ,
ઓર પાની પીનેસે પ્યાસ વુઝતી હૈ, વૈસેહી વિષયોંકા સેવન કરનેસે

અથ યથુ રહેવા ન દે અને રાગને છોડી દે, તેથી તુ સસારમા સુખી અથવા
પરિશુદ્ધ ઉપસર્ગો સાથેના યુદ્ધમા વિજયી થઈશ તાત્પર્ય એ છે કે-હે શિષ્ય !
શ્રામણ્યયોગ (સયમરૂપી ઘર) થી બહાર મન નીકળી જાય તો ટાઢ-તાપ આદિ
પરિશુદ્ધ અને ઉત્કુટુક આસન આદિને આશ્રય લઈને, તથા અનશન આદિ તપ
કરીને શરીરને સુકાવી નાખ, શરીરની કોમળતાનો ત્યાગ કર, અર્થાત્ પોતાના
શરીરને ટાઢ તાપ આદિ પરિશુદ્ધ રહેવાને યોગ્ય બનાવી લે શારીરિક સુખોની
સામગ્રીમા મન ન લગાડ જેની કામના કરવામા આવે છે તેને કામ કહે છે એ
કામો (રૂપ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આદિ ઇન્દ્રિય-વિષયો)ની અપેક્ષા ન રાખ
એમ કરવાથી દુઃખોનું અસ્તિત્વ રહી શકશે નહિ, એનો નાશ જ સમજ, કેમકે
કામ જ દુઃખનું કારણ છે

શકા-હે શુરુ મહારાજ ! જેમ ભોજન કરવાથી ભૂખ શાન્ત થઈ જાય છે
અને પાણી પીવાથી તરસ છીપે છે, તેમજ વિષયોનું સેવન કરવાથી વિષય

મૈવમ્, હે શિષ્ય ! વિપયવાસનૈવ તાત્મકત્વાઽનર્થમૂલમ્, વિગેષતશ્ચારિત્ર-
મુચ્છેદયન્તી રાગદ્વેષો દૃઢીકુરુતે । યથા પ્રિદેશ ગતસ્ય કસ્યચિત્ પ્રેયસો જીવિત
સ્યાપિ શ્રુતાયા મરણપ્રાર્ત્તાયા જના રુદન્તિ ન તથા તસ્મિન્મૃતેઽપ્યશ્રુતાયા તદ્વીય-
મરણપ્રાર્ત્તો, તસ્માચ્ચેતોરિકૃતિરેવ મુચ્યતઃ સુખદુઃસ્વપ્નદેહુઃ, વિપયવાસનાયા.
સમુચ્છેદમન્તરેણ પુનઃ પુનરણ્વિધાના કર્મણામતુરણ ન શક્યતે પ્રતિરોદ્ધુ, તેષા
વિપયવાસનામૂલકત્વાત્ । ઉક્તશ્ચ—

વિપયસેવનકી ઇચ્છા મ્હી જ્ઞાન્ત હો જાયગી તો ફિર આનાપના આદિ
બાહ્ય તપ ક્યોં કરના ચાહિય ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! જેવી શકા કરના ઉચિત નહીં છે, ક્યોંકિ વિપ-
યોકી વાસના (ઇચ્છા) હી સય અનર્થોકી જડ છે, ઓર ચારિત્રરૂપી
વૃક્ષકી જડકો ડરડાડનેવાલી છે । યદ રાગદ્વેષકો દૃઢ કરતી છે । પરદેશ
ગયા હુઆ કોઈ ઇષ્ટમિત્ર જીવિત હો પરન્તુ ડસકી મૃત્યુકા સમાચાર
મિલે તો સમ્બન્ધી લોગ રોને લગતે હૈં, ઓર યદિ વદ મર જાય કિન્તુ
મરનેકા સમાચાર ન મિલે તો કોઈ મ્હી નહીં રોતા । ડસસે જ્ઞાત હોતા હૈં
કિ ચિત્તકા વિકાર હી સુખ-દુઃસ્વકા મુખ્ય કારણ હૈં ।

હસલિય જય તક મનસે વિપયવાસનાકા સમૂલ ત્યાગ નહીં હોતા
તય તક આઠોં કર્મોકી ઉત્પત્તિ નહીં રુક સકતી, ક્યોંકિ ડનકા મૂલ,
વિપય વાસના છે । કહા મ્હી છે—

સેવનની ઇચ્છા પણ શાન્ત થઈ જાય, તો પછી આનાપના આદિ બાહ્ય તપ
કરવાની શી જરૂર ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! જેવી શકા કરવી ઉચિત નથી, કારણ કે વિપયોની વાસના
(ઇચ્છા) જ બધા અનર્થોનું મૂળ છે અને ચારિત્રરૂપી વૃક્ષના મૂળને ઉખાડનારી છે
તે રાગદ્વેષને દૃઢ કરે છે પરદેશ ગએલો કેઈ ઇષ્ટમિત્ર સુખનો હોય પરન્તુ
તેના મૃત્યુના સમાચાર મળે તો સગા સબન્ધીઓ રોવા લાગે છે, અને જો તે
મરી જાય પણ મરવાના સમાચાર ન મળે તો કોઈ પણ રોતું નથી, એથી
સમજાય છે કે ચિત્તનો વિકારજ સુખદુઃખનું મુખ્ય કારણ છે

જો કારણથી જ્યાસુધો મનમાંથી વિપયવાસનાનો સમૂળો ત્યાગ નથી થતો
ત્યાસુધો આઠે કર્મોની ઉત્પત્તિને રોકી શકાતી નથી, કારણ કે તેનું મૂળ વિપય
વાસના છે કહ્યું છે કે—

“વિચારિતમલ શાસ્ત્ર, ચિરમુદ્ગાહિત મિથઃ ।

સન્ત્યક્તવાસનાન્મૌનાદ્, ઋતે નાસ્ત્યુત્તમ પદમ્ ॥”ઈતિ ।

યથા પવનપથે પતત્રિણે. સ્વચ્છન્દ વિહરન્તિ તથાઽનુપમાઽલૌકિકાઽઽનન્દમય-
મોક્ષમાર્ગસચારિણઃ સયમિનઃ પ્રતિવન્ધરહિત વિહરન્તિ, પરન્તુ જાલવદ્વા વિહદ્મમા
ઉત્પત્તનયત્નવન્તોઽપિ યથા નિર્વન્ધવિહારાય ન પ્રમથન્તિ, તદ્વદ્ વિપયસેવનાઽઽ-
શાલક્ષણવિપયવાસનાકલિત્તેવેતસો મુનયોઽનુપલભ્ય મોક્ષમાર્ગમપ્રતિવન્ધવિચરણ-
વચ્ચિતા ભવન્તીતિ શિષ્ય ! જાનીહિ તાવદ્ વિપયાશા દુસ્તરમહાનદીસમાનામ્ ।
ઉક્તञ्च—

“ભલે હી કોઈ કિતનેહી શાસ્ત્રોંકા મનન કરલે, યા દૂસરોંકો સિલ્હ-
લાદે, પર જન તક વાસનાકા પરિત્યાગ કરકે સમિતિ-શુસિ-આદિરૂપ
સયમકી આરાધના નહી કર લેતા તથતક મોક્ષ પ્રાપ્ત નહીં કર સકતા” ॥૧॥

જૈસે-પક્ષી આકાશમેં સ્વચ્છન્દ વિહાર કરતે હૈં, ડસીપ્રકાર અનુપમ
અલૌકિક આનન્દમય મોક્ષમાર્ગમેં વિહાર કરનેવાલે સયમી ભી અપ્ર-
તિવન્ધવિહારી હોતે હૈં । કિન્તુ જિસ પ્રકાર જાલમેં ફંસે હુદ પક્ષી ઉડનેકા
યત્ન કરતે હૈં પર ઉડ નહીં સકતે, ડસી-પ્રકાર વિપયસેવનકી આશારૂપ
વાસનાસે મુનિ મોક્ષમાર્ગકો ન પાકર અપ્રતિવન્ધ વિહારસે વચિત
રહતે હૈં । હે શિષ્ય ! ડસ વિપય-વાસનાકો ંસી વિશાલ નદી સમજ
કિ જિસકા પાર પાના અત્યન્ત કઠિન હૈ । કહા ભી હૈ—

“ભલે કોઈ ગમે તેવ્લા શાસ્ત્રોંનું મનન કરી હે, અથવા બીજાઓને શીખવે,
પરન્તુ બ્યાસુધી વાસનાને ત્યાગ કરીને સમિતિ-શુસિ આદિરૂપ સયમની આરા-
ધના કરી લેતો નથી ત્યાસુધી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી” (૧)

જેમ પક્ષી આકાશમા સ્વચ્છન્દ વિહાર કરે છે, તેમ અનુપમ અલૌકિક
આનન્દમય મોક્ષમાર્ગમા વિહાર કરનારા સયમી પણ અપ્રતિવન્ધ વિહારી હોય છે.
પરન્તુ જેવી રીતે બીજામા ડસેલા પક્ષીઓ ઉડવાને યત્ન કરે છે પણ ઉડી
શકતા નથી, તેવી રીતે વિષયના સેવનની આશારૂપ વાસનાથી વાસિત અત કરણ-
વાળા મુનિઓ મોક્ષમાર્ગને ન પામતા અપ્રતિવન્ધ વિહારથી વચિત રહે છે
હે શિષ્ય ! આ વિષયવાસનાને જેવી વિશાળ નદી સમજ કે જેનો પાર પામવો
અત્યત કઠિન છે કહ્યું છે કે—

મૈત્રમ્, હે શિષ્ય ! ત્રિપયવાસનૈવ તાત્સક્રાન્તર્યમૂલમ્, વિશેષતઃશારિત્ર-
મુચ્છેદયન્તી રાગદ્વેષી દૃઢીકુરુતે । યથા પ્રિદેશ ગતમ્પ કસ્યચિત્ પ્રેયસો જીવિત
સ્યાપિ શ્રુતાયા મરણપાર્ત્તયા જના રુદન્તિ ન તથા તસ્મિન્મૃતેઽપ્યશ્રુતાયા તરીય-
મરણપ્રવૃત્તી, તસ્માન્નિતોગિઠ્ઠિતિરેવ મુચ્યતઃ* મુચ્ચદુઃસમ્યગ્હેતુઃ, ત્રિપયવાસનાયા
સમુચ્છેદમન્તરેણ પુનઃ પુનરપ્રિધાના કર્મણામકુરણ ન શક્યતે પ્રતિરોઢુ, તેષા
ત્રિપયવાસનામૂલત્વાત્ । ઉક્તઃ—

વિષયસેવનની ઇચ્છા भी જાનત્ત હો જાયગી તો ફિર આનાપના આદિ
બાદ તપ ક્યો કરના ચાહિય ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! જેસી શકા કરના ઉચિત નહીં છે, ક્યોંકિ વિષ-
યોની વાસના (ઇચ્છા) હી સય અનર્થોની જડ્ઠ હૈ, ઔર ચારિત્રરૂપી
વૃક્ષની જડ્ઠનો ઉલાડ્ઠનેવાલી હૈ । યહ રાગદ્વેષનો દૃઢ કરતી હૈ । પરદેશ
ગયા હુઆ કોઈ ઇષ્ટમિત્ર જીવિત હો પરન્તુ વસકી મૃત્યુકા સમાચાર
મિલે તો સમ્યન્ધી લોગ રોને લગતે હૈં, ઔર યદિ વહ મર જાય કિન્તુ
મરનેકા સમાચાર ન મિલે તો કોઈ भी નહીં રોતા । ઇસસે જાત હોતા હૈ
કિ ચિત્તકા વિકાર હી સુખ-દુઃખકા મુરય કારણ હૈ ।

હસલિષ જય-તક મનસે વિષયવાસનાકા સમૂલ ત્યાગ નહીં હોતા
તબ તક આઠોં કર્મોની ઉત્પત્તિ નહીં રુક સકતી, ક્યોંકિ વનકા મૂલ,
વિષય વાસના હૈ । કહા भी હૈ—

સેવનની ઇચ્છા પણ શાન્ત થઈ જાય, તો પછી આનાપના આદિ બાદ તપ
કરવાની શી જરૂર ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! એવી શકા કરવી ઉચિત નથી, કારણ કે વિષયોની વાસના
(ઇચ્છા) જ બધા અનર્થોનું મૂળ છે અને ચારિત્રરૂપી વૃક્ષના મૂળને ઉખાડનારી છે
તે રાગદ્વેષને દૃઢ કરે છે પરદેશ ગએલો કોઈ ઇષ્ટમિત્ર આવે તો હાથ પરતુ
તેના મૃત્યુના સમાચાર મળે તો સગા સબધીઓ રોવા લાગે છે, અને જો તે
મરી જાય પણ મરવાના સમાચાર ન મળે તો કોઈ પણ રોતું નથી, એથી
સમજાય છે કે ચિત્તનો વિકારજ સુખદુઃખનું મુખ્ય કારણ છે

એ કારણથી જ્યાંસુધી મનમાથી વિષયવાસનાનો સમૂળો ત્યાગ નથી થતો
ત્યાંસુધી આઠે કર્મોની ઉત્પત્તિને રોકી શકાતી નથી, કારણ કે તેનું મૂળ વિષય
વાસના છે કહ્યું છે કે—

સેવન, તદેવમાકલ્ય તાવત્-સુલાશયા દીપકોપગમન પતદ્વાનામ્, દારુધિયા ગ્રાહ-ગ્રહણ-પુરસ્સર નદીતરણ મનુપ્યાણામ્ । કિન્ન્ર વુચુક્ષાપિપાસાદિદૃષ્ટાન્તસ્યાન વૈપમ્ય વિગ્તે, નદિ કામા ઉપભોગેન શામ્યન્તિ પ્રત્યુતાભ્યાસવગદતિતરા વૃદ્ધિ-મેવોપગચ્છન્તિ, યદુક્તમન્યત્રાપિ—

“ન જાતુ કામઃ કામાનામુપભોગેન શામ્યતિ ।

હવિપા કૃષ્ણવર્ત્મેવ, ભૂય એવામિવર્તે ॥૧૧॥” ઇતિ,

લોકેડપિ ચ દૃશ્યતે-યથા યથા વદ્ધાવિન્ધનાનિ પ્રક્ષિપ્યન્તે તથા તથાડસૌ

વસ તૃયહી સમઙ્ગ લે-જૈસે સુખ પાનેકી ડચ્છાસે પતગોંકા દીપકમેં ગિરના હૈ, અથવા કોઈં બોલા મનુપ્ય લકડી સમઙ્ગકર ગ્રાહકો પકડ લેવે ઔર ઉસીકા મહારા લેકર નદી પાર કરના ચાહે તો વહ કમી સફલ-મનોરથ નહીં હોગા વરન્ ઉસે પ્રાણ ત્યાગને પહેંગે, હસી પ્રકાર ‘વિપય ભોગનેસે વિપયોંકી વાસના મિટ જાયગી’ ચહ વિચારના ટીક નહીં હૈ ।

ભૂલ-પ્યાસકા દૃષ્ટાન્ત ભી યહા મેલ નહીં સ્વાતા, ત્યોંકિ વિપય-સેવનસે કામ શાન્ત નહીં હોતે, વલ્લિક અધિક-અધિક વદતે હૈ । કહા ભી હૈ— “કામોંકા સેવન કરનેસે કામ કદાપિ શાન્ત નહીં હોતે, જૈસે ઘીકે ઢાલનેસે અગ્નિ શાન્ત નહીં હોતી વરન્ વદતી હી જાતી હૈ ॥૧૧॥”

તથા લોકમે ભી દેશ્વા જાતા હૈ કિ-અગ્નિમેં જ્યોં-જ્યો ડન્ધન ઢાલા જાતા હૈ, ત્યોં ત્યોં વહ અધિક પ્રવલ હોતી જાતી હૈ, વુદ્ધતી નહીં હૈ ।

કે-જેમ સુખ પામવાની ઇચ્છાથી પતંગો દીપકમા હોમાય છે, અથવા કોઈં લોળો માણસ લાડકુ સમજીને ગ્રાહ (મગર)ને પકડી લે અને તેને આધારે નહીં પાર કરવા ઇચ્છે તો કદાપિ તેનો મનોરથ સફળ ન થાય પરન્તુ તેને પ્રાણ ત્યાગવાનો જ વખત આવે, તેમ “વિપય લોગવવાથી વિપયોની વાસના મટી જશે” એમ વિચારવું એ બરાબર નથી

ભૂખ તરસનું દૃષ્ટાંત પણ અહીં બધ બેસતું નથી, કાણુ કે વિપય-મેવનથી કામ શાન્ત થતો નથી, પરન્તુ વધારે ને વધારે વધે છે ડહુ છે કે— “કામેનું સેવન કરવાથી કામ કદાપિ શાન્ત થતો નથી, જેમ ઘી નાખવાથી અગ્નિ શાન્ત થતો નથી, પરન્તુ વધતો જાય છે” (૧) તેમજ જગતમા પણ જોવામા આવે છે કે— અગ્નિમા જેમ-જેમ ઇંધન નાખવામા આવે છે, તેમ-તેમ તે વધારે પ્રગળ

“આશા નામ નદી મનોરથજા તૃણાતરજ્ઞાકુળા,
રાગગ્રાહવતી તિર્કપિદ્ધા ધૈર્યદુમધ્વસિની ।

મોહાઽઽવર્તમુદુસ્તરાઽતિગહના પ્રોત્તુન્નચિન્તાતટી,

તસ્યાઃ પારગતા તિથુદમનસો નન્દન્તિ યોગીશ્વરાઃ ॥ ૧ ॥” ઇતિ

અપર ચાઽઽર્ણય—

“વિપયાશામહાપાશાદ્, યો વિમુક્તઃ મુદુસ્ત્યજાત્ ।

સ એવ કલ્પતે મુક્ત્યૈ નાન્યઃ પટ્ટશાસ્ત્રવેત્તપિ ॥ ૧ ॥” ઇતિ,

હે શિષ્ય ! એવ વિષયભોગસ્પૃહાઽપિ મહત્તેઽનર્થાય કલ્પતે, કિં પુનસ્તદુપ-

“આશા, નદીકે સમાન છે, હસમેં મનોરથરૂપી જલ ભરા हुआ है; તૃણાકી तरगे छलागे मार रही हैं, रागरूपी ग्राह इसमें निवास करते हैं, नाना प्रकारके सोच विचार ही इसमें पक्षी हैं, यह नदी धीरता-रूपी वृक्षको विध्वंस करनेवाली है, चिन्तारूपी इसका तट है, इसका पार करना बहुत कठिन है, जो मुनीश्वर इस नदीको पार कर लेते हैं वे ही सुखी होते हैं ॥ १ ॥”

और सुनो—

“विषयोका आशापाश दुस्त्याज्य है । जो इस पाशसे मुक्त हो जाते हैं वे ही मोक्ष-मार्गके अधिकारी होते हैं, अन्य नहीं, चाहे वह सभी शास्त्रोंके पारगत क्यों न हो ॥ १ ॥”

हे शिष्य ! इसप्रकार विषय भोगनेकी इच्छा भी महान् अनर्थको उत्पन्न करती है, तो विषयोंके सेवनके विषयमे तो कहना ही क्या है ?

“આશા નદીના જેવી છે, તેમા મનોરથરૂપી જળ ભરેલું છે તૃણાના તરંગો ઉછળી રહ્યા છે, રાગરૂપી ગ્રાહ એમા નિવાસ કરે છે, નાના પ્રકારના વિચારો તેમા પક્ષીરૂપ છે, એ ધીરતારૂપી વૃક્ષને ધ્વસ કરવાવાળી છે ચિન્તા એનું તટ છે એ નદીને પાર કરવી અત્યત કઠિન છે, જે મુનીશ્વર એ નદીને પાર કરે છે તે જ સુખી થાય છે,” (૧) અને વળી શ્રવણ કરે—

“विषयेना आशापाश दुस्त्याज्य છે જેઓ એ પાશથી મુક્ત થઈ નાથ છે તેઓ જ મોક્ષમાર્ગના અધિકારી બને છે—બીજા નહિ, પછી ભલે તેઓ બધા શાસ્ત્રોના પારગત કેમ ન હોય ?” (૧)

હું શિષ્ય ! એ રીતે વિષય ભોગવવાની ઇચ્છા જ મહાન્ અનર્થને ઉત્પન્ન કરે છે, તો વિષયોના સેવનની યાગ્યતામા તો કહેવું શું ? બસ, તું સમજી લે

અથ ચ-તાત્કાલિકમેવ વુશુશાશુપશમ પ્રતિ ભોજનાદેરન્યવ્યતિરેકત્ કારણતા વિદ્યતે, અતસ્તાદ્ગવુશુશાશુપશમનકામનયૈવ ભોજનાશુપાદીયતે, અત્ર તુ યાવજ્જીવન વિપયસેવનેન્ઝાપશમઃ સાધુજનાઽભિલાષવિપય ઇતિ તાદૃશપશમમુદ્દિશ્ય પ્રવર્તમાનાના મુનીના વિપયસેવન કદાપિ નોપાદેયમ્, વિપયસેવનસમયે હિ તદીયવાસના રાગમનુર્વદ્યન્તીન્દ્રિયાણિ ચ સગ્ગલ્યન્તી વિવિધાશુભભાવનામુદ્ઘાવયતિ-‘અયમુપભોગો ન જાતુ નશ્યતુ, ઉત્તરોત્તર ચાનુર્વદ્-તામ્, ન ચૈન પ્રતિગ્રન્તુ કેઽપિ વિન્નાઃ’ ઇત્યાદિ । એવ ચ વિપયસેવનેન નેવ તદભિલાષોપશમઃ પ્રત્યુત તદ્વિપરીત પ્રતિક્ષણ વર્દમાન એવ તદભિલાષઃ પાશવદ્-

જય ભોજન કિયા જાતા હૈ તો ક્ષુધાકી તાત્કાલિક શાન્તિ હોજાતી હૈ વિના ભોજન કિયે નહીં હોતી, ઇસલિખ અન્વય-વ્યતિરેકદ્વારા ભોજન તાત્કાલિક ક્ષુધા-નિવૃત્તિકે પ્રતિ કારણ હોતા હૈ । ઇસી કારણસે ક્ષુધા આદિ શાન્ત કરનેકે લિખ ભોજન આદિ કિયા જાતા હૈ । સાધુ જીવન-પર્યંત વિપય-સેવનકી અભિલાષાકી શાન્તિકી ઇચ્છા રાખતે હૈ । ઇમ શાન્તિકે લિખ પ્રવૃત્તિ કરનેવાલે મુનિયોંકો કદાપિ વિપયસેવન નહીં કરના ચાહિખ, ક્યોંકિ વિપયવાસના, વિપયસેવનકે સમય રાગ-ભાવની વૃદ્ધિ કરતી હૈ ઓર ઇન્દ્રિયોંકો સબલ બનાકર નાના પ્રકારકી દુર્માવનાં ઉત્પન્ન કરતી હૈ કિ-‘યદ્ ભોગ કબી નષ્ટ ન હો જાય, ઉત્તરોત્તર વધતા જાય, ઇમકે ભોગનેમ્ કોઈ વિન્ન ન આજાવે’ ઇત્યાદિ । અત્ર એવ વિપય-સેવન કરનેસે વિપયકી અભિલાષા શાન્ત નહીં હોતી, વત્તિક પ્રતિક્ષણ અધિક-અધિક વધતી જાતી હૈ । યદા તક કિ યદ્ વિપયલાલસા પુરુષકો

જ્યારે ભોજન કરવામા આવે છે ત્યારે ક્ષુધાની તાત્કાલિક શાન્તિ થઈ જાય છે, ભોજન વિના શાન્તિ થતી નથી, તેથી અન્વય વ્યતિરેક દ્વારા ભોજન, તાત્કાલિક ક્ષુધાનિવૃત્તિને પ્રતિ કારણ બને છે આ કારણથી ક્ષુધા આદિ શાન્ત કરવાને માટે ભોજન આદિ કરવામા આવે છે સાધુ જીવનપર્યંત વિપય-સેવનની અભિલાષાની શાન્તિની ઇચ્છા રાખે છે આ શાન્તિને માટે પ્રવૃત્તિ કરનારા મુનિઓએ કદાપિ વિપયસેવન કરવું ન બેઠ્યો, કારણ કે વિપયવાસના વિપયસેવનને સમયે રાગ-ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે, અને ઇન્દ્રિયોને સળગાવવાને એવી નાના પ્રકારની દુર્માવનાઓ ઉત્પન્ન કરે છે કે-‘આ ભોગ કદાપિ નષ્ટ ન થાય, ઉત્તરોત્તર વધતો જાય, એને ભોગવવામા કોઈ વિન્ન ન આવે’ ઇત્યાદિ, એટલે વિપયસેવનથી વિપયના અભિલાષા શાન્ત થતી નથી, બલકે પ્રતિક્ષણ અધિક-અધિક વધતી જાય છે, તે એટલે ક્ષુધા કે એ વિપયલાલસા પુરુષને કેવળ નકામો બનાવી દે છે

મારત્વમધિગન્ધતિ । અન્યથા દ્વરોગપ્રશમનામિત્રાપિણા યથા યથા તદીયકણ્ડુ-
યનાઽઽરઃ ક્રિયતે, તથા તથા દ્વરોગો યર્ષમાન યાઽનુભૂયતે ન તુ જાતુ તદુ-
પશમો લક્ષ્યતે કુનાઽપિ, તદ્વદ્ વિપયસેવનતો ન વિપયતૃષ્ણોપશમઃ ।

અપર ચાત્ર યૈષમ્ય, તથાદિ-વિપયસેવનેચ્છોપશમ પ્રતિ વિપયસેવનસ્ય, બુદ્ધસા-
દુપશમ પ્રતિ ભોજનાદેરિય કારણત્વમત્કીકૃત્ય યત્ તદુપાદેયતા સ્વયોપપાત્રતે
તન્ન મનોરમમ્, અન્વયવ્યતિરેકો દિ સર્વસમતો કાર્યકારણમાપનિયામકો, તત્રાઽ-
ન્વયઃ-‘તત્સત્ત્વે તત્સત્ત્વારૂપઃ’ વ્યતિરેકસ્તુ-‘તદભાવે તદમારૂપઃ’ । યથા સર્વ-
વિરતિસત્ત્વે સાધુત્વસત્તા, તદભાવે ચ સાધુસત્તાયા અમાવડ્યત્યન્વય વ્યતિરેકામ્યા
સાધુત્વકારણ સર્વવિરતિચારિત્રમિતિ ગમ્યતે ।

અથ યાદાદકો રુજલાનેસેવાદ રોગમિટતા નહીં કિન્તુ ઘટના શી જાતા હૈ ॥

ઉક્ત દૃષ્ટાન્તમેં ઓર ખી વિપમતા હૈ સો કહતે હૈ-જૈસે બુદ્ધસા
(ભૂલ) આદિકો શાન્ત કરનેમેં ભોજન આદિ કારણ હૈ, હસી પ્રકાર
વિપય-સેવનકી ઇચ્છાકો શાન્ત કરનેમેં વિપયોંકા સેવન કારણ હૈ, એસા
માનકર તુમ વિપય-સેવનકો ઉપાદેય કહતે હો સો ટીક નહીં હૈ । યહ
સથ માનતે હૈં કિ અન્વય-વ્યતિરેકસે કાર્ય કારણભાવકા નિશ્ચય હોતા
હૈ, કારણકે હોને પર હી કાર્યકા હોના અન્વય કહલાતા હૈ, ઓર કારણકે
અભાવમેં કાર્યકા ન હોના વ્યતિરેક કહલાતા હૈ । જૈસે સર્વવિરતિરૂપ
ચારિત્રકે હોને પર હી સાધુતા હોતી હૈ ઓર સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રકે
અભાવમેં સાધુતા નહી રહતી । હસ અન્વયવ્યતિરેકસે જ્ઞાત હોતા હૈ કિ
વિરતિ સાધુત્વકા કારણ હૈ ।

થતો જાય છે, ઓલવાતો નથી અથવા દાદરને ખજવાળવાથી દાદર મટતી નથી
પણ વધતી જાય છે

ઉક્ત દૃષ્ટાન્તમા ખીણ પણ વિપમતા છે તે કહે છે- જેમ ભૂખ આદિને
શાન્ત કરવામા ભોજન આદિ કારણ છે, તેમ વિપય-સેવનની ઇચ્છાને શાન્ત કરવામા
વિપયોનું સેવન કારણ છે, એમ માનીને તમે વિપય-સેવનને ઉપાદેય કહે છે
તે બરાબર નથી સૌ એમ તો માને છે કે-અન્વય વ્યતિરેકથી કાર્ય કારણભાવને
નિશ્ચય થાય છે ત્રણ હોવાથી જ કાર્યનું બનવું અન્વય કહેવાય છે અને કારણના
અભાવમા કાર્યનું ન બનવું એ વ્યતિરેક કહેવાય છે, જેમ સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્ર
હોવાથી જ સાધુતા હોય છે અને સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રના અભાવમા સાધુતા
રહેતી નથી આ અન્વય વ્યતિરેકથી સમબંધ છે કે વિરતિ સાધુત્વનું કારણ છે

ઉક્તમર્થ દષ્ટાન્તેન સ્ફુટીકરોતિ-‘પક્ષ્વદે૦’ ઇત્યાદિ,

મૂલમ્-પક્ષ્વંદે જલિયં જોડ, ધૂમકેતુ દુરાસય ।

નેચ્છંતિ વંતય મોક્તુ, કુલે જાયા અગંધણે ॥૬॥

છાયા-પ્રસ્ફુલ્લન્તિ જ્વલિત જ્યોતિષ, ધૂમકેતુ દુરાસદમ્ ।

નેચ્છન્તિ વાન્ત મોક્તુ, કુલે જાતા અગન્ધને ॥૬॥

સાન્વયાર્થઃ—

અગંધણે=અગન્ધનનામક કુલે=કુલમે જાયા=ઉત્પન્ન હુએ (સર્પ) જલિય=જલતી હુઈ ધૂમકેતુ=પુર્ણ નિફાલતી હુઈ (ઔર) દુરાસય=અસહ્ય-નહીં સહને યોગ્ય (એસી) જોડ=અગ્નિમે પક્ષ્વદે=પ્રવેશ કર જાતે હૈ, (કિન્તુ) વંતય=ઝગલે હુએ વિષકો મોક્તુ=મોગનેકી નેચ્છંતિ=ચ્છા નહી કરતે । અર્થાત્ અગન્ધન સર્પ મો ધ્યાગે હુએકો ફિર ગ્રહણ નહીં કરના ચાહતે ॥૬॥

ટીકા-ગન્ધના-અગન્ધનભેદેન શ્રુજગા દ્વિવિધાસ્તત્ર ગન્ધનાસ્તે યે મન્ત્રપ્રયોગાદિત્રશાષ્ટ્રપ્રદેશે વાન્ત વિષ પુનશ્ચૂપન્તિ, તદ્વિન્ના અગન્ધનાસ્તત્કુલમગન્ધન તસ્મિન્ કુલે જાતા=સમુત્પન્ના. સર્પા ઇતિ શેષઃ, જ્વલિત=પ્રદીપ્ત ધૂમકેતુ=ધૂમ કેતુ=ધ્વજ્ઞ યસ્ય ત ધૂમઃજમિત્યર્થઃ, અત એવ દુરાસદમ્=દુઃસ્થેન આસન્તે=ધાતૂના-મનેકાર્થત્વાત્ સહતે સવેન્તે ઇતિ વાડ્યસ્ત દુષ્પ્રવેશમિતિ યાવત્, જ્યોતિષમ્=અગ્નિમ્ પ્રસ્ફુલ્લન્તિ=પ્રવિશન્તિ, કિન્તિવિતિશેષઃ, વાન્તમ્=ઉદ્ગીર્ણ સન્ત્યક્તમિતિયાવત્

હસી વિષયકો દષ્ટાન્તદ્વારા સ્પષ્ટ કરતે હૈ- ‘પક્ષ્વદે૦’ ઇત્યાદિ ।

સાપ દો પ્રકારકે હોતે હૈ—(૧) ગન્ધન ઔર (૨) અગન્ધન, ગન્ધન સર્પ ઉન્હેં કહતે હૈ જો મન્ત્રાદિકે બલસે વિવશ હોકર કાટેહુએ સ્થાનસે ઝગલે વિષકો ફિર ચૂસ લેતે હૈ । અગન્ધન ઇનસે વિપરીત હોતે હૈ । ડસ અગન્ધન કુલમે ઉત્પન્ન હુએ સાપ અગન્ધન સર્પ કહલાતે હૈ । વેસર્પ

આ વિષયને દષ્ટાન્ત દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે—પક્ષ્વદે૦ ઇત્યાદિ

સાપ બે પ્રકારના થાય છે (૧) ગન્ધન અને (૨) અગન્ધન ગન્ધન સર્પ એ ડહેવાય છે કે જે મન્ત્રાદિના બળથી વિવશ થઈને ડગેલા સ્થાનમા નાખેલુ ઔર તેમાથી પાછુ ચૂસી લે છે અગન્ધન સર્પ તેથી વિપરીત પ્રકારનો હોય છે એ અગન્ધન કુળમા ઉત્પન્ન થએલા સાપ અગન્ધન સર્પ કહેવાય છે એ સર્પ

મિત્ર પુરુષ પુરુષાર્થસાધનાક્ષમ કુરુતે, તસ્માત્ કાર્યકારણભાવનિયામકાઽન્વય-
વ્યતિરેકાભાવેન યાવજ્जीवन વિષયસેવનતૃષ્ણાપ્રશમ પ્રતિવિષયસેવનસ્ય કારણતા-
ઽનુપપત્ત્યા તાદૃશોપશમાઽભિલાષયતા સયતાનામનુપાદેયત્વ સિદ્ધમ્ ।

ઇત્ય પૂર્વાર્દ્ધેન ગાહ્યકામપરિત્યાગમુક્ત્યા પશ્ચાર્દ્ધેનાઽઽભ્યન્તરકામપરિત્યાગ-
માહ-‘ઊંદાહિં’ ઇતિ, શબ્દાદિવિષયેષુ દ્વેષ છિન્ધિ=મુક્ત્ય, તથા રાગ=કામરાગ
વ્યપનય=દૂરીકુરુ, ઇયમ્=ઇય કૃતે સતિ, સમ્પરાયે=જન્મમરણરૂપત્વેન નાશમયે
સસારેઽપીતિ ભાવઃ । યદ્વા પરીપદ્ધોપસર્ગરૂપે સગ્રામે, ત્યમિતિશેષઃ, સુખી=સ્વાત્મિ-
કાનન્દભાગ્ ભવિષ્યસીતિ ગાથાર્થઃ ॥ ૫ ॥

ઇતના નિકમ્મા બના દેતી હૈ કિ વહ પુરુષાર્થ-સાધનમેં સર્વથા અસમર્થ
હો જાતા હૈ, જૈસે ફન્દેમે ખંસા હુઆ પુરુષ કુછબી પુરુષાર્થ નહીં કર
સકતા । ઇસલિયે યહાં કાર્ય-કારણભાવકા નિશ્ચય કરાનેવાલે અન્વય-
વ્યતિરેકકા અભાવ હોનેસે યાવજ્जीवन વિષય લાલસાકી શાન્તિકે પ્રતિ
વિષયસેવન કારણ નહીં હો સકતા । અતઃ યાવજ્जीवन વિષયાભિલાષાકી
શાન્તિ ઝાહનેવાલે મુનિયોંકો યહ ઉપાદેય નહીં હૈ ।

ઇસ પ્રકાર પૂર્વાર્દ્ધમે સૂત્રકાર ગાહ્ય વિષયોકા ત્યાગ બતાકર ઉત્ત
રાર્દ્ધમે અન્તરઙ્ગ-વિષયોંકે ત્યાગકા ઉપદેશ દેતે હૈં કિ-હે શિષ્ય !
શબ્દાદિ-વિષયોંમે દ્વેષ તથા રાગકો દૂર કર । એસા કરનેસે તૃજન્મ મરણ
સ્વરૂપવાલે વિનશ્વર સસારમેં સુખી, અથવા અનુકૂલ પ્રતિકૂલ પરીષદ
ઔર ઉપસર્ગ રૂપ સગ્રામમેં વિજયી હોગા ॥૫॥

અને તે પુરુષાર્થ-સાધનમા સર્વથા અસમર્થ બની જાય છે, કે જેવી રીતે કદામા
(હેડમા) કસેલો પુરુષ ગાંધ પશુ પુરુષાર્થ કરી શકતો નથી તેથી કરીને અહીં
કાર્ય-કારણભાવનો નિશ્ચય કરાવનારા અન્વય-વ્યક્તિરેકનો અભાવ હોવાથી જીવન
પથ ત વિષયલાલસાની શાન્તિની પ્રતિ વિષયસેવન કારણ થઈ શકતું નથી, એટલે
જીવનપર્યંત વિષયાભિલાષાની શાન્તિને ચાહનારા મુનિઓને માટે એ ઉપાદેય નથી

એ પ્રકારે પૂર્વાર્દ્ધમા સૂત્રકાર ગાહ્ય વિષયોના ત્યાગ બતાવીને ઉત્તરાર્દ્ધમા
અતરંગ વિષયોના ત્યાગનો ઉપદેશ આપે છે કે-હે શિષ્ય ! શબ્દાદિ-વિષયોમા
દ્વેષ તથા રાગને દૂર કર એમ કરવાથી જન્મ મરણસ્વરૂપવાળા વિનશ્વર સસારમા
સુખી, અથવા અનુકૂળ પ્રતિદ્ગ પરીપદ તથા ઉપસર્ગના સંગ્રામમા વિજયી થઈશ (૫)

अरिष्टनेमी भगवति प्रव्रजिते तत्कनिष्ठभ्राता रथनेमी राजीमतीं चक्रमे, सा तु कामवासनाविरक्ता रुदाचन मुद्रासितसरसपायस भुत्वा कस्मिंश्चित्कटोरके समुद्रम्य 'भुज्यता'-मित्युक्त्वा रथनेमये दत्तवती, रथनेमिना च 'कथमिदं वान्त क्षत्रियवशात्तसेन मया भोक्ष्यते' इत्युक्त्वा सा प्रोवाच-'तर्हि कथमरिष्टनेमिना त्वद्भ्रात्रा समुज्जिततया वान्ततुल्या मामभिलष्यसि ? न च त्रपसे' इति, ततश्च तद्वचनश्रवणसञ्ज्ञातैरागयोऽसौ प्राप्राणीत् ।

जब चाईसवें तीर्थकर भगवान् अरिष्टनेमिने दीक्षा ग्रहण कर ली तब उनके छोटे भाई रथनेमिने राजीमतीकी इच्छा की, किन्तु सती-शिरोमणि राजीमती, कामकी वासनासे विरक्त हो चुकी थी । उसने एक रोज सुगन्धित तथा स्वादिष्ट खीर खाई और एक कटोरेमें वमन करके वह रथनेमिको देने लगी और बोली-लीजिये खीर खाइए । रथनेमि यह सुनकर आगबबूले (क्रुद्ध) हो गये और बोले-'मैं क्षत्रियोंके वशका भूषण होकर वमन की हुई खीर कैसे खाऊंगा ?' राजीमतीजी कहने लगी-'अहो श्रेष्ठक्षत्रिय ! तुम वमन की हुई खीर नहीं खाते तो, अपने बड़े भाई श्रीअरिष्टनेमिद्वारा वमन की हुई यानी त्यागी हुई मुझको क्यों चाहते हो ? मेरी इच्छा करते तुम्हें लज्जा नहीं आती ?, सती राजीमतीकी हृदयमें चुभनेवाली बात सुनतेही रथनेमिको ससारसे विरक्ति होगई । उन्होंने दीक्षा लेली । कुछ दिनोंके बाद राजीमतीने भी

त्याग लेना चाहीसभा तीर्थकर भगवान् अरिष्टनेमिसे दीक्षा ग्रहण करी, त्याग लेमना नाना बाध रथनेमिसे राजीमतीनी धरती करी, परन्तु सतीशिरोमणि राजीमती कामनी वासनाथी चिन्तित थी बूझी હતી તેણે એક દિવસ સુગંધિત અને સ્વાદિષ્ટ ખીર ખાધી અને એક વાડકામાં તેનું વમન કરીને તે રથનેમિને આપવા લાગી અને બોલી "ત્યો, ખીર ખાઓ !" રથનેમિ એ સાંભળીને ક્રોધા વિષ્ટ થઇ ગયો અને બોલ્યો 'હું ક્ષત્રિયોના વશનું ભૂતણું થઇને વમેલી ખીર કેમ ખાઈશ ?' રાજીમતી ડહેવા લાગી 'અહો શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિય ! તમે વમેલી ખીર નથી ખાતા તો તમારા મોટાભાઈ શ્રીઅરિષ્ટનેમિએ વમેલી એટલે ત્યજેલી એવી મને કેમ ચાહે છે ? મારા માટેની ઈચ્છા કરતા તમને રાશમ નથી આવતી ?' હૃદયને ડખે એવી સતી રાજીમતીની વાત સાંભળતા જ રથનેમિને સસારથી વિરક્તિ આવી ગઈ એમણે દીક્ષા લીધી કેટલાક દિવસ પછી રાજીમતીએ પણ

વિપમિતિશેષઃ મોક્તુ નેચ્છન્તિનામિલપન્તિ । તિર્યચ્ચઃ સર્પો અપિ વહ્નિપ્રવેશા-
પેક્ષયા દુઃસહમનુચિત ચ વાન્તાશનયેવ મન્યન્તે । તસ્માત્ શિષ્ય ! પ્રવચનતત્ત્વામિજ્ઞેન
ત્વયા નિઃસારતયા પરિત્યક્તસ્ય 'વિપયસ્ય પુનઃ સ્વીકરણ ન વિરેયમિતિ ભાવઃ ।
મુર્ચ્ચાદિશાન્તજ્વાલાગ્નિવ્યવચ્છેદાર્થમાહ-'જલિય' ઇતિ, અક્ષારોલ્કાદિવ્યાવૃત્ત્યર્થમ્
અગ્નેર્વહ્નિગ્નમાણત્વગોતનાર્થે ચાહ-'ધૂમકેડ' ઇતિ, । તીવ્રતમત્વવ્રોધનાર્થે 'દુરાસય
ઇતિ । અગ્નિપર્યાયો જ્યોતિઃ-શબ્દઃ પુલ્હિઃ । 'જલિય' મિત્યાદિવિશેષણત્રયેણ
'યન્નામ્નો પ્રવેશે સઘો મસ્મસાદ્ મવતિ તાદૃશેઽપ્યગન્ધનજાઃ સર્પાઃ પ્રવિશન્તિ
કિન્તુ પરિત્યક્તવિપમાપાતુ નૈવ ષાઙ્ગન્તિ, એવ સત્પુરુષા અપિ પરિત્યક્તાન
વિષેયાન્ મરણાન્તેઽપિ ન પુનઃ સેવિતુમિચ્છન્તીતિ વોદ્યતે, ઇતિ ગાથાર્થઃ॥૬॥

અસહ્ય ઔર જલતી અગ્નિમેં પ્રવેશ કર જાતે હૈં, કિન્તુ ત્યાગે હુણ વિષકો
ફિર નહીં ચસતે ।

હે શિષ્ય ! જ્ય તિર્યચ્ચ સર્પ મી ડગલે હુણકો નિગલના નહીં ચાહતે
તથ તૂ તો પ્રવચનમેં પ્રવીણ હૈ અત એવ નિઃસાર સમક્ષ કર ત્યાગે હુણ
વિષયોંકા સેવન તુજે તો ભૂલકર મી નહીં કરના ચાહિણ ।

અગ્નિકે 'જ્વલિત' આદિ ત્રીન વિશેષણ દિયે હૈં, ઉનકા અભિપ્રાય
યહ હૈ કિ-જિસ અગ્નિમેં પ્રવેશ કરતેહી તત્કાલ મસ્મ હો જાવે ઉસ
પ્રકારકી અગ્નિમે મી અગન્ધન કુલકે સર્પ પ્રવેશ કરજાતે હૈ પર ત્યાગે
હુણ વિષકો ગ્રહણ નહીં કરતે । ઇસી પ્રકાર કુલીન પુરુષમી ત્યાગે હુણ
વિષયોંકો પ્રાણસકટમેમી ગ્રહણ નહીં કરતે । અર્થાત્ વે દુષ્કર્મ કરકે
ક્ષણમર મી જીના નહીં ચાહતે ॥૬॥

અસહ્ય અને બળતી આગમાં પ્રવેશ કરે છે પરંતુ એકવાર મૂકેલા એરને પાછું
શૂસી લેતો નથી

હે શિષ્ય ! ત્યારે-તિર્યચ્ચ સર્પ પણ મૂકેલા એરને પાછું ગળી જવા
ઇચ્છતો નથી તો તુ ત્યારે પ્રવચનમાં પ્રવીણ છે, એટલે નિસાર સમજીને ત્યજેલા
વિષયોતુ સેવન તારે તો ભૂલે-ચૂક્યે-પણ ન કરવું જોઇએ

અગ્નિના 'જ્વલિત' આદિ ત્રણ વિશેષણો આપેલા છે, તેનો હેતુ એ છે કે-
જે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરતા જ તત્કાળ મસ્મ થઇ જવાય એ પ્રકારના અગ્નિમાં
પણ અગન્ધન કુળનો સર્પ પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ ત્યજેલા વિષને ગ્રહણ કરતો
નથી એ પ્રમાણે કુલીન પુરુષો પણ ત્યજેલા વિષયોને પ્રાણસકટમાં પણ ગ્રહણ
કરતા નથી અર્થાત્ તેઓ દુષ્કર્મ કરીને ક્ષણમર પણ જીવવા ઇચ્છતા નથી (૬)

રસો રાજીમતી પુનર્યદુક્તવતી તદેવ તિમૃભિર્ગાથાભિઃ સૂત્રકારો વ્રૂતે—‘ધિરત્યુ૦’
 इत्यादि ।

મૂલમ—^૩ધિરત્યુ ^૨તે ^૧જસોકામી, ^૪જો ^૫તં ^૬જીવિયકારણા ।

^૭વતં ^૮इच्छसि ^૯आवेउं, ^{૧૦}सेय ^{૧૧}ते ^{૧૨}मरणं ^{૧૩}भवे ॥૭॥

છાયા—ધિગસ્તુ ત્વા (તે) યશઃકામિન્, યસ્ત્વ જીવિતકારણાત્ ।

વાન્તમિન્-ચ્ચસ્યાપાતુ, શ્રેયસ્તે મરણ ભવેત્ ॥૭॥

રથનેમિકે પ્રતિ રાજીમતી કહતી હૈ—

સાન્વયાર્થઃ—જસોકામી=હે યશકે અભિલાપી તે=તુझे ધિરત્યુ=ધિકાર
 હો, જો=જો ત=તૂ જીવિયકારણા=અસયમજીવન સુખકે લિયે વત=વમન મિયે
 -ત્યાગે હુએકો આવેડ=પીના इच्छसि=ચાહતા હૈ, (ઇસસે તો) તે=તેરા મરણ=
 મરજાના સેય=અચ્છા ભવે=હૈ । અર્થાત્—સયમ ધારણ કરકે ફિર અસયમમેં
 આના અત્યન્ત નિન્દનીય હૈ, ઓર ડસ અસયમકી અપેક્ષા સયમી અવસ્થામેં મૃત્યુ
 હોજાના અચ્છા હૈ ॥૭॥ દેગ્વ—

ટીકા—કામયતે=વાઝતિ તચ્છીલઃ કામી, યશસઃ=સયમસ્ય કીર્તિર્વા કામી
 યશઃકામી, તત્સમ્બુદ્ધો હે યશઃકામિન્ !, યદ્વા અકારચ્છેદાદ્ હે અયશઃકામિન્=

કુઝ કહા ડસે સૂત્રકાર ત્રીન ગાથાઓંસે કહતે હૈં— ‘ધિરત્યુ૦’ હત્યાદિ ।

હે યશકે અભિલાપી ? તુझे ધિક્કાર હૈ, જો અસયમ જીવનકે સુખકે
 લિખ વમન કિયે હુએકો યાના ચાહતા હૈ, હસ પ્રકારકે જીવનસે મર જાના
 હી અચ્છા હૈ ।

હે યશ અર્થાત્ સયમ અથવા કીર્તિકી ઇચ્છા કરનેચાલે ! અથવા
 હૈ અસયમ ઓર અપયશકે કામી ! તુझे ધિક્કાર હૈ, તૂ અત્યન્ત નિન્દાકા

રમણીય રાજીમતીએ જે કાંઈ કહ્યુ તે વાત સૂનકાર ત્રણ ગાથાઓમા કહે છે —
 ધિરત્યુ૦ ઇત્યાદિ

હે યશના અભિલાપી ! તને ધિક્કાર છે, જે અસયમ જીવનના સુખને
 માટે વમેલાને ખાવા ઇચ્છે છે, એ પ્રકારના જીવનથી તો મરણ જ વધારે સારું છે
 યશ અર્થાત્ સયમ અથવા કીર્તિની ઇચ્છા કરનારા !, અથવા હે અસયમ અને
 અપયશના કામી ! તને ધિક્કાર છે, તુ અત્યંત નિંદાને પાત્ર છે અથવા હે કામી !

अथैकदा गृहीतपत्रज्या सा राजीमती साध्वीभिः परिश्रुता रैवतकपर्वतसम-
वसृत भगवतमरिष्टनेमिं प्रन्दितुं प्रजन्ती मध्येमार्गं जलधरदृष्टमलजलमुशालप्रारया-
ऽऽर्द्रगवैकाकिनी फाकतालीयन्यायेन तदेव गिरिचन्द्ररमाससा, यत्रासौ प्र-
जितो रथनेमिरपि ततः पूर्वं गत्वा स्थित आसीत्, तमनम्लोक्यैव 'विविक्तोऽयं
प्रदेशः' इति विचार्याऽऽर्द्रवस्त्राणि प्रसारयामास । तदानीं ता यथाजाता (नग्रा)
विलोक्य भग्नोऽभ्यन्तरद्गोऽनद्गोपद्वतचित्तवृत्तिर्निवृत्तिपथमिच्छुतो रथनेमिः पुनः
रथनेमिवद्भ्रान्तभावः समपश्यत् । तं भूयो जातकाममालोक्य प्रकामकमनीयाकृति-

दीक्षा लेली । राजीमती, बहुतसी साध्वियोंके परिश्रमसे परिश्रुत होकर
रैवतक पर्वतपर पधारे हुए भगवान् अरिष्टनेमिको वन्दना करने गई
तब मार्गमें अचानक ही पानीकी मूसलधार बर्षा होने लगी, सारा
शरीर और वस्त्र, पानीसे भीग गया । संयोगसे राजीमतीने भी उसी
गुफामें प्रवेश किया जिसमें रथनेमि पहलेसे ही ठहरे हुए थे । जिस
स्थानपर रथनेमि बैठे थे उधर दृष्टि न पड़नेके कारण वे दृष्टिगोचर न
हुए । राजीमतीने एकान्त स्थान समझ कर भीगे कपड़े फैला दिये ।
राजीमतीको कपड़ेरहित देखकर रथनेमिका चित्त चलित होगया ।
उनके मन पर काम विकारने आक्रमण कर लिया । वे समय मार्गसे
च्युत होगये । रथकी-नेमि (पहिये) की भ्रांति उनका चित्त घूमने लगा ।
रथनेमिको इस प्रकार कामातुर देखकर रतिसी रमणीय राजीमतीने जो

दीक्षा लीधी राजीमती अनेक साध्वीओंका परिवारथी विंदाधने रैवतक पर्वत
पर पधारेला भगवान् अरिष्टनेमिने वदना करवा गर्भ, त्यारे मार्गमा अस्थानक
भूशणधार वरसाह वरसवा लाओ। तेनु आपु शरीर अने वस्त्रो पाणीधी
बीजार्थ गया संयोगवश राजीमतीओ ओज गुफामा प्रवेश कर्यो ठे ठे गुफामा
रथनेमि पड़ेलेथी आपीने रक्षा छत्ता ठे स्थान पर रथनेमि ओका छत्ता ते स्थान
पर दृष्टि न पडवाने लीधे ते राजीमतीने दृष्टिगोचर न थया तेथी ते ओगन्त
प्रदेश नगणीने पोताना बीजार्थला वराडा ईलावी दीधा त्यारे ते राजीमतीने वस्त्र
रहित नेधने रथनेमिनु चित्त अखित थई गयु ओभना मन पर कामविकारे
आक्रमण कर्तुं ते समयमार्गथी प्रष्ट थई गया रथनी नेमि (पहिये)नी पड़े
तमनु चित्त प्रभवा लायु रथनेमिने ओ प्रभाओ कामातुर नेधने रति ठेवी

दीरु सजम=सयमको चर=पालो । भावार्थ—राजीमती रथनेमिसे कहती है कि हम दोनों उच्च कुलोंमें उत्पन्न हुए हैं, अतः उगले हुए विषको वापिस पीजाने-वाले गन्धन सापोके समान हमको नीच न होना चाहिए ॥ ८ ॥

टीका—‘अह च’ इत्यादि । चद्वय समुच्चयार्थम्, हे रथनेमि ! अह=राजीमती भोगराजस्य=तन्त्रमा प्रसिद्धस्य अस्मीतिशेषः, अह भोगराजस्य पौत्रीति भावः । अह च अन्यरूपणेः=तन्त्रमा प्रसिद्धस्य असि, अन्यरूपिणीपौत्रीऽसीत्यर्थः । ततः किं ? तदाह—कुले=वंशेऽर्थान्निष्कलङ्के गन्धनौ=गन्धनकुलसम्भूतसर्पसदृशौ, ‘आवा’ मिति गम्यन्ते, माभूव=नभवेव, तस्मात् निभृतः=निश्चलो विषयादिभिरक्षोभ्यः सन् सयमम्=अनन्तरसुखसाधनभूत निरवग्रहक्रियाऽनुष्ठान चर=पालय । इति गाथार्थः ८

मूलम्—जइ त काहिसि भावं, जा जा दिच्छसि नारिओ ।

वायाविद्धु व्व हडो, अट्टिअप्पा भविस्ससि ॥ ९ ॥

टीका—यदि त्व करिष्यसि भाव, या या द्रक्ष्यसि नारीः ।

वाताग्निद्व इव हडो,=स्थितात्मा भविष्यसि ॥ ९ ॥

सान्वयार्थः—जइ=यदि त=तुम जा जा=जो-जो नारिओ=स्त्रीको दिच्छ-सि=देखोगे (उन उनपर) भाव=पुरे विचार काहिसि=करोगे तो वायाविद्धुव्व=

“अह च’ इत्यादि । हे रथनेमि ! मैं (राजीमती) भोगराजकी पोती और उग्रसेनकी बेटी हूँ, और तुम अन्धकवृष्णिणके पौत्र तथा समुद्रविजयके पुत्र हो, इसलिए दोनोंही निर्मल कुलोंमें उत्पन्न हुए हैं । हमें गन्धन कुलमें उत्पन्न होने वाले सर्पोंके समान नहीं होना चाहिये । अतः विषय आदिको त्याग करके अनन्त सुखके कारणभूत निरतिचार सयमका पालन करो ॥ ८ ॥

अह च इत्यादि हे रथनेमि ! हु (राजीमती) भोगराजकी पोती अने उग्रसेनकी पुत्री छु, अने तमे अन्धकवृष्णिण पौत्र तथा समुद्रविजयकी पुत्री छु, अने शीते आपछे जेउ निर्मल कुलोंमा उत्पन्न तथा छीअ आपछे गन्धन कुलमा उत्पन्न थेअ सर्पाना जेवा न थयु जेअछे माटे विषय आदिने त्यज्जने अनन्त सुखमा अनन्तभूत निरतिचार सयमनु पालन करे (८)

હે અસયમાપયશોર્ધિન્ ! ત્વા ધિગસ્તુ, નિન્યોઽસિ ત્વમિત્યર્થઃ ‘તે’ इति द्वितीयार्थे
 પછી, યદ્વા ‘તે’ इति पष्ठ्यन्तमेव, તત ‘પૌરુષ’મિત્યસ્ય શેષઃ, ધિગિત્યનેન સમ્પ્રત્યઃ,
 તે=તવ પૌરુષ ધિગિત્યર્થઃ । યદ્વા હે કામિન્ ! તે=તવ યશઃ=‘અહો ધન્યોઽય
 તીવ્રતપઃસયમત્રતપરિપાલકો મહાત્મે’-ત્યેવ લોકપ્રતીતા કીર્તિમ્, અથવા અયશ =
 મા દૃષ્ટૈવ દુષ્ટચેષ્ટનરૂપ પાપ ધિગસ્તિત્યર્થઃ, इति त्रयम्, યસ્વ જીવિતકારણાત્=
 અસયમજીવિતસુસ્વાર્થમિતિ भावः, યાત=ભગવતા પરિત્યક્તત્વાદ્વાન્તસદર્શી મામ્,
 યદ્વા સયમસેવિત્વેન પરિત્યક્તસ્ય વિષયસ્યૈવમમિલાપોદયાદ્વાન્તતુલ્ય વિષયમ્
 આપાતુમ્=ઉપસર્ગવશેન યાતર્થમેદાદુપમોક્તુમ્ इच्छसि=કામયસે, તે=તવ મરણ=
 મૃત્યુઃ શ્રેયઃ=મશસ્ય શ્રેષ્ઠ ભવેત્, ન પુનરિત્યમનાચરણીયાઽઽચરણમિતિ ગાયાર્થઃ । ૭।

^૧મૂલમ્-^૨અહ ચ ^૪ભોગરાયસ્સ, ^૩ત ચ ^૫સિ અંધગવણિહ્નો ।

^૬મા ^૭કુલે ^૮ગંધના ^{૧૦}હોમો, ^{૧૨}સજમ ^{૧૧}નિદુઓ ^{૧૩}ચર ॥ ૮ ॥

છાયા-અહ ચ ભોગરાજસ્ય, ત્વ ચાસિ અન્ધકવૃણ્ણેઃ ।

મા કુલે ગન્ધનૌ ભૂવ, સયમ નિમૃતશ્ચર ॥ ૮ ॥

સાન્વયાર્થઃ-અહચ=મૈ (રાજીમતી) ભોગરાયસ્સ=ભોગકુલકી હૂં, ચ=ઔર
 ત=તુમ અધગવણિહ્નો=અધઋણિકુલકે સિ=હો, કુલે=એસે ઉચ્ચ કુલમેં
 ગંધના=(દોનો) ગન્ધન મા=નહી હોમો=હોવેં । (અતઃ) નિદુઓ=નિશ્ચલ

પાત્ર હૈ । અથવા હે કામી ! જગતમે તુમ્હારી હસ પ્રકારકી જો કીર્તિ ફૈલી
 હુઈ હૈ કિ “યદ્ રથનેમિ મુનિ, અત્યન્ત ઉત્કૃષ્ટ સયમકા પાલન કરને-
 ચાલા મહાત્મા હૈ” હસ કીર્તિકો ધિક્કાર હૈ, ક્યોંકિ તુમ અસયમ રૂપ
 જીવિતકે લિષ, ભગવાન્ અરિષ્ટનેમિકે દ્વારા ત્યાગી હુઈ મુદ્ધકો, અથવા
 સયમ પાલનકે લિષ ત્યાગે હુષ વિષયોંકો ફિર ચાહતે હો, તુમ્હેં મર જાના
 અચ્છા હૈ કિન્તુ અસયમકી વાછા કરના અચ્છા નહીં હૈ ॥૭॥

જગતમા તારી એ પ્રકારની જે કીર્તિ દેવાઈ છે કે ‘આ રથનેમિ મુનિ અત્યત
 ઉત્કૃષ્ટ સયમનું પાલન કરનારા મહાત્મા છે,’ એ કીર્તિને ધિક્કાર છે કેમ કે
 તમે અસયમરૂપ જીવિતને માટે, ભગવાન્ અરિષ્ટનેમિએ ત્યજેલી એવી મને,
 અથવા સયમપાલનને માટે ત્યજેલા વિષયોને પાછા આહો છે તમારે મરી
 જવું જ સારું છે, પરંતુ અસયમની વાછના કરવી સારી નથી (૭)

होर सजम=सयमको चर=पालो । भावार्थ-राजीमती रथनेमिसे कहती है कि हम दोनों उच्च कुलोमें उत्पन्न हुए हैं, अतः उगले हुए विपको वापिस पीजाने-वाले गन्धन सापोंके समान हमको नीच न होना चाहिए ॥ ८ ॥

टीका—‘अह च’ इत्यादि । चद्वय समुच्चयार्थम्, हे रथनेमे ! अह=राजीमती भोगराजस्य=तन्नाम्ना प्रसिद्धस्य अस्मीतिशेषः, अह भोगराजस्य पौत्रीति भावः । त्व च अन्यकटृष्णेः=तन्नाम्ना प्रसिद्धस्य असि, अन्धकटृष्णिपौत्रोऽसीत्यर्थः । ततः किं ? तदाह-कुले=वशेऽर्थान्निष्कलङ्के गन्धनो=गन्धनकुलसम्भूतसर्पसदृशौ, ‘आवा’ मिति गम्यते, माभूव=नभवेव, तस्मात् निभृतः=निश्चलो विषयादिभिरक्षोभ्यः सन् सयमम्=अनश्वरसुखसाधनभूत निरवयक्रियाऽनुष्ठान चर=पालय । इति गाथार्थः ८

मूलम्—जड^१ त काहिसि^२ भावं, जा^३ जा दिच्छसि^४ नारिओ ।

वायाविद्धु^५ व्व^६ हडो, अट्टिअप्पा^७ भविस्ससि^८ ॥ ९ ॥

छाया—यदि त्व करिष्यसि भाव, या या द्रक्ष्यसि नारीः ।

वाताग्निद्व इव हडो, -ऽस्थितात्मा भविष्यसि ॥ ९ ॥

सान्वयार्थ-जड=यदि त=तुम जा जा=जो-जो नारिओ=स्त्रीको दिच्छ-सि=देखोगे (उन उनपर) भाव=पुरे विचार काहिसि=करोगे तो वायाविद्धुव्व=

“अह च’ इत्यादि । हे रथनेमि ! मैं (राजीमती) भोगराजकी पोती और उग्रसेनकी बेटी हूँ, और तुम अन्धकटृष्णिके पौत्र तथा समुद्रविजयके पुत्र हो, इसलिए दोनोंही निर्मल कुलोमें उत्पन्न हुए हैं । हमे गन्धन कुलमें उत्पन्न होने वाले सर्पोंके समान नहीं होना चाहिये । अतः विषय आदिको त्याग करके अनन्त सुखके कारणभूत निरतिचार सयमका पालन करो ॥ ८ ॥

अह च इत्यादि हे रथनेमि ! हु (राजीमती) भोगराजकी पोती अने उग्रसेनकी पुत्री छु, अने तमे अन्धकटृष्णिके पौत्र तथा समुद्रविजयकी पुत्री छे, अने रीते आपणु गेउ निर्मल कुलोमा उत्पन्न तथा छीअ आपणु गन्धन कुलोमा उत्पन्न थयेला सर्पोना जेवा न थयु जेधये माटे विषय आदिने त्यजने अनन्त सुखका अनश्वरभूत निरतिचार सयमनु पालन करे (८)

હવાસે ઉડાયે હુણ હડો=હડનસ્પતિકી ભાંતિ અટ્ટિઅપ્પા=અસ્થિર આત્માવાલે-
ચચલચિત્ત મચિસ્સસિ=હો જાઓગે ॥૯॥

ટીકા-‘જહ ત૦’ इत्यादि । त्व या या नारीः=स्त्रीः द्रक्ष्यसि=अवलोक्यसे
यत्तदोर्नित्यसम्बन्धात् ‘तासु तासु’ यदि भाव=रूपिताध्ययसायतया दुष्टा
दृष्टिं करिष्यसि तदा वाताविद्धः=यातेन=यायुना आविद्धः=मेरितः इडः=निर्मूलो
वनस्पतिविशेष इय, शैवालमिव या अस्थितात्मा=अस्थितः=अस्थिरः आत्मा
यस्य स तथोक्तो भविष्यसि, जन्म-जरा-मरणजन्य-जगदटगीपर्यटनदुःखपरम्परा-
निराकरणकारणेभ्यः समयगुणेभ्यः प्रसखल्याऽपारससारपारावारे विषयवासना-
वातविरुम्पितचेता शान्तिं न गमिष्यसीति भावः, इति गार्थः ॥९॥

एव राजीमत्या प्रतिरोधितो रथनेमिर्धर्मनिष्ठोऽभवदित्याह-‘तीसे सो’
इत्यादि ।

મૂલમ્—^૨તીસે ^૧સો ^૫વયળ ^૬સોઘા, ^૩સજયાઈ ^૪સુભાસિયં ।

^{૧૦}અંકુસેળ ^૬જહા ^{૧૧}નાગો, ^૭ધમ્મે ^૮સપડિવાઈઓ ॥૧૦॥

‘જહ ત’ इत्यादि । यदि तुम जिस जिस स्त्रीको देखोगे उन
सब पर विकारदृष्टि डालोगे तो आधीसे उडाये हुए हड वनस्पति अथवा
सेवालकी तरह अस्थिर हो जाओगे, अर्थात् जन्म-मरणसे होनेवाले
जगत् रूपी अटवीमे भ्रमण करनेके कष्टोको दूर करनेवाले समयगुणोसे
च्युत होनेके कारण ससाररूप अपार समुद्रमे विषयवासनारूपी हवासं
चचलचित्त होकर भटकते फिरोगे ॥९॥

राजीमतीजीके द्वारा प्रतिबोध पाकर रथनेमि समयमे स्थिर होगया ।
इसी विषयको सूत्रकार प्रतिपादन करते है- ‘तीसे’ इत्यादि ।

જહ ત૦ ઇત્યાદિ, જો તમે જે જે સ્ત્રીઓને જોશો તે બધી પર વિકારદૃષ્ટિ
નાખશો તો આધીથી ઉડેલી હડ વનસ્પતિ અથવા શેવાલની પેઠે અસ્થિર થઈ
જશો, અર્થાત્ જન્મ-મરણથી ઉત્પન્ન થતા જગતરૂપી અટવીમા ભ્રમણ કરવાના
કષ્ટોને દૂર કરનારા સયમગુણોથી બ્રહ્મ થવાને લીધે સસારરૂપ અપાર સમુદ્રમા
વિષયવાસનારૂપી હવાથી ચચળ ચિત્તવાળા થઈને ભ્રમણ કરતા ફરશો (૯)

રાજીમતીથી એવો પ્રતિબોધ પામીને રથનેમિ સયમમા સ્થિર થઈ ગયા
એ વિષયનું પ્રતિપાદન સૂત્રકાર કરે છે-તીસે૦ ઇત્યાદિ

છાયા-તસ્યા: સ વચન શ્રુત્વા, સયતાયા: સુમાપિતમ્ ।

અકુશેન યથા નાગો, ધર્મે સમ્પ્રતિપાતિત: ॥ ૧૦ ॥

સાન્વયાર્થ:-સો=વહ (રથનેમિ) તીસે=ઉસ સજયાડ=સયમવતી (રાજી-મતી) કે સુમાસિય=સુમાપિત વચન=વચનકો સોચા=સુનકર ધમ્મે=ધર્મમે સપડિવાડઓ=આગયા-પ્રાપ્ત હોગયા, જહા-જૈસે અકુસેન=અકુશસે નાગો=હાથી માર્ગમે ખા જાતા હૈ ॥ ૧૦ ॥

ટીકા-સ:=રથનેમિ, સયતાયા:=સયમવત્યા: તસ્યા:=રાજીમત્યા:, સુમાપિત-મિતિ વૈરાગ્યસારગર્ભિતત્વાત્ વચન=સદુપદેશ, શ્રુત્વા=સમાકર્ણ્ય 'સ્થિત:' इति શેષ: અન્યથા 'સમ્પ્રતિપાતિત:' इत्यनेन સમાનરુત્તૃકત્વાઽભાવાત્ વત્વાપ્રત્યયોત્પ-ત્તિરસદ્ગતા સ્યાત્, યદ્વા 'સમ્પ્રતિપાતિત' इत्यस्य णिजर्याऽविवक्षया 'सम्प्रति-पन्न:' इत्यर्थ: रुतव्य: । અકુશેન=હસ્તિચાલનાર્થ-લૌહમયવક્રાગ્રાસ્ત્રેણ નાગો યથા=હસ્તીવ, ધર્મે=જિનોક્તપ્રવચનરૂપે, સમ્પ્રતિપાતિત:=સસ્થાપિત: સસ્થિત इति વા, યથાઽકુશેન પ્રશમિતમદો મતદ્ગજોઽનુકૂલ માર્ગમગ્નમ્પતે તથા રાજીમતીવચ-નેન દૂરીકૃતમદનમદો રથનેમિરપિ જિનોક્તધર્મમાર્ગમબલમ્વિત્વાનિતિ ભાવ: ॥૧૦॥

જૈસે અકુશસે હાથી ઠીક માર્ગ પર આજાતા હૈ વૈસે હી રથનેમિ સયમવતી રાજીમતીકે વૈરાગ્ય-પરિપૂર્ણ વચન (સદુપદેશ) સુનકર જિનેન્દ્ર ભગવાનકે પ્રવચન-રૂપ ધર્મ-માર્ગમે સ્થિત હો ગયે, અર્થાત્ જૈસે મહાવતકે અકુશસે મદોન્મત્ત હાથીકા મદ ચકનાચૂર હો જાતા હૈ ઓર વહ સન્માર્ગ પર આજાતા હૈ, ડસી પ્રકાર રાજીમતી-રૂપી મહાવતકે વચન-રૂપી અકુશસે રથનેમિ રૂપી હાથીકા વિષયવાસના રૂપી મદ દૂર હોગયા ઓર વે જિનોક્ત ધર્મમાર્ગમે પ્રવૃત્ત હોગયે ॥૧૦॥

જેમ અકુશથી હાથી ધરાધર માર્ગ પર આવી બાય છે, તેમજ રથનેમિ સયમવતી રાજીમતીના વૈરાગ્યપૂર્ણ વચન (સદુપદેશ) સાંભળીને જિનેન્દ્ર ભગવાનના પ્રવચનરૂપ ધર્મમાર્ગમા સ્થિર બની ગયા અર્થાત્ જેમ મહાવતના અકુશથી મદોન્મત્ત હાથીને મદ ચૂર્ણ થઈ બાય છે, અને તે રાહ પર આવી બાય છે, તેમ રાજીમતીરૂપી મહાવતના વચનરૂપી અકુશથી રથનેમિરૂપી હાથીને વિષયવાસનારૂપી મદ દૂર થઈ ગયો અને તે જિનોક્ત ધર્મમાર્ગમા પ્રવૃત્ત થઈ ગયા (૧૦)

सम्पत्पुपसहरन्नाह-‘एव करति०’ इत्यादि ।

मूलम्-एवं^४ करति^५ संबुद्धा^१, पण्डिया^२ पवियक्खणा^३ ॥

विणियट्ठति^७ भोगेसु^९, जहा^८ से^६ पुरिसुत्तमो^{१०} ॥११॥ त्तिवेमि॥

छाया-एव कुर्वन्ति सम्बुद्धाः, पण्डिताः प्रविचक्षणाः ॥

विनिवर्त्तन्ते भोगेभ्यो, यथा स पुरुषोत्तमः ॥ ११ ॥ इति ब्रवीमि ॥

सान्वयार्थः-संबुद्धा=सत् असत् के विवेकी पण्डिया=विषयदोषोंके ज्ञाता पवि-
यक्खणा=आगमके मर्मज्ञ पुरुष एव=ऐसा ही करति=करते हैं, (वे) भोगेसु=
भोगोंसे विणियट्ठति=निवृत्त होजाते हैं, जहा=जैसे से=वह पुरिसुत्तमो=पुरु-
षोंमें श्रेष्ठ (रथनेमि विषयोंसे निवृत्त हो गया) त्तिवेमि=(पूर्ववत्) । भावार्थ-
जो विवेकी होते हैं वे विषयोंके दोषोंको जानकर उनका परित्याग कर देते हैं,
जैसे रथनेमिने परित्याग कर दिया था ॥ ११ ॥

॥ इति द्वितीयाध्यायनस्य सान्वयार्थः ॥ २ ॥

टीका-सम्पत्पुपसहरन्नाह=बोध प्राप्ताः हेयोपादेयज्ञानसम्पन्ना इत्यर्थः, सम्बु-
द्धत्वमेव विशेषयति-‘पण्डिताः प्रविचक्षणा’ इति विशेषणाभ्याम् । तत्र पण्डिताः=
विषयप्रवृत्तिदोषज्ञा, प्रविचक्षणाः=विचक्षणश्रेष्ठा, आगममर्मवेदिनः प्राप्तचरण-
परिणामा वेत्यर्थः, एव=तथा कुर्वन्ति=समाचरन्ति । किं समाचरन्तीत्याह-
‘विणियट्ठति भोगेसु’ इति, भोगेभ्यः=विषयेभ्यः, विनिवर्त्तन्ते=उपरता भवन्ति,
यथा स=रथनेमि, पुरुषोत्तम=पुरुषेषु श्रेष्ठः ।

उपसहार-‘एव करति०’ इत्यादि ।

हेय और उपादेय वस्तुओंको सम्यक् प्रकार समझनेवाले संबुद्ध,
विषयोंमें प्रवृत्तिके दोषोंके ज्ञाता, आगमके रहस्यको जाननेवाले अथवा
चारित्रके फलको प्राप्त करनेवाले प्रविचक्षण मुनिजन ऐसे ही करते हैं,

उपसहार-एव करति० इत्यादि

हेय अने उपादेय वस्तुओंके सम्यक् प्रकार समझना संबुद्ध, विषयोंमें
प्रवृत्तिना दोषोंका ज्ञाता, आगमना रहस्यके ज्ञानवाला अथवा चारित्रका ज्ञान
प्राप्त करनेवाला प्रविचक्षण मुनिजन ऐसे ही करते हैं, अर्थात् योगेश्वरी निवृत्त

નનુ કયમસૌ પુરુષોત્તમો યો ગૃહીતસયમો શ્રાવજાયામચીકમત? ઉચ્યતે—
વિચિત્રા સ્વલ્લ કર્મણા ગતિઃ, ગૃહીતસયમસ્યાપિ રથનેમેશ્વેતસિ વિપયવાસના
મોહનીયકર્મોદયવશાદુદ્ગુન્ધા, પરન્તુ વૈરાગ્યચારિધારાવરેણ રાજીમતીવચનેન
યદા વિપયવલ્લયદાવાનલજનિતતાપઋલિતો મ્લાનતામાપન્નો રથનેમિવેતસ્તરઃ
સેચિતસ્તદૈવ પુનરસૌ સયમાપ્તરસાસ્વાદનપરો વિપવદ્વિપયવિત્રિધદોષાવલ્લનેન
અર્થાત્ ભોગોસે નિવૃત્ત હોતે હૈં જૈસે કિ—પુરુષોમે ઉત્તમ રથનેમિને
ભોગોંકો નિવૃત્તિ કી ।

પ્રશ્ન—જિન્હોને સયમ લેકર ભી વિપયવાસનામે લીન હોકર પરમ
અનુચિત જો કિ ગૃહસ્થભી નહીં કરતા ણેસી સાક્ષાત્ અપને-ભાઈકી
ભાર્યાપર કુદૃષ્ટિ કરકે ભોગોંકી પ્રાર્થના કી, વિપયભોગોંકી ઇચ્છામાત્ર
ભી કરના ચારિત્રકો મલિન કરનેવાલા ઔર આત્માકો દુર્ગતિદાતા હૈ
તો ફિર ભગવાનને વિપયાનુરાગી રથનેમિકો પુરુષોમેં ઉત્તમ કૈસે કહા?

ઉત્તર—કર્મોંકી ગતિ વિચિત્ર હોતી હૈ, મોહકર્મકે ઉદયસે યદ્યપિ
વિપયભોગકી અભિલાષા હૈઈ તો ભી વિપયરૂપી દાવાનલસે ઉત્પન્ન
સતાપસે સતપ્ત હો મુરઝાયા હુઆ રથનેમિકા ચિત્ત-રૂપી વૃક્ષ વૈરાગ્ય-
રસકી ઘરસા કરનેવાલે રાજીમતીજીકે વચનરૂપી મેઘસે સીંચે જાને પર
શીઘ્રહી સયમરૂપ અમૃતરસકે આસ્વાદનમેં તત્પર હોગયા । ‘વિપય પરમ
કદુરૂ ફલ દેનેવાલે ઔર આત્માકો ચતુર્ગતિમે પરિભ્રમણ કરાનેવાલે હૈં’

થાય છે, કે જેવી રીતે પુરુષોમા ઉત્તમ રથનેમિએ ભોગોની નિવૃત્તિ કરી

પ્રશ્ન—જેમણે સયમ લીને પણ વિપયવાસનામા લીન રથને પરમ અનુ-
ચિત—કેઈ ગૃહસ્થ પણ ન કરે એવી, સાક્ષાત્ પોતાના ભાઈની ભાર્યા પર કુદૃષ્ટિ
કરીને ભોગની પ્રાર્થના કરી, વિપયભોગોની ઇચ્છા માત્ર પણ ચારિત્રને મલિન
કરનારી અને આત્માને દુર્ગતિ દેનારી છે, તો પછી ભગવાને તેવા વિપયાનુરાગી
રથનેમિને પુરુષોમા ઉત્તમ કેવી રીતે કહ્યો ?

ઉત્તર—કર્મોંની ગતિ વિચિત્ર હોય છે મોહકર્મના ઉદયથી જો કે વિપયભોગની
અભિલાષા ઉત્પન્ન થઈ, તોપણ વિપયરૂપી દાવાનળથી ઉત્પન્ન થએલા સતાપથી
સતપ્ત થીને ભેજાન બનેલા રથનેમિનું ચિત્તરૂપી વૃક્ષ, વૈરાગ્ય રસની વૃદ્ધિ કર
નારા રાજમતીના વચનરૂપી મેઘથી સિંચિત થતા પછી, તુરંતજ સયમરૂપી
અમૃતરસનું આસ્વાદન કરવામા તત્પર બની ગયું ‘વિપયો અત્યંત કડવા કળ
દેનારા અને આત્માને ચતુર્ગતિમા પરિભ્રમણ કરાવનારા છે’ એ પ્રકારની પરમ

શાન્તિમુપગતઃ પરમદુઃશરતપઃસેવનપરાયણો જ્ઞાતિતિ વધૂતેતિ વિષયસાન્નિધ્યેડપિ
ચિત્તનિગ્રહકારિત્વેન જ્ઞાતિતિ વિષયોપરતત્ત્વેન ચ પુરુષોત્તમત્વ તસ્ય નિર્વાધમેવે-
ત્યલ પલ્લવિતેન ।

ન આધુનિકરથનેમેરુદાહરણોપલભ્યાદિદ દશવૈકાલિકસૂત્રમનિત્ય સ્યાદિતિ
વાચ્યમ્, પર્યાયાર્થિકનયમપેક્ષ્યાડનિત્યત્વેડપિ દ્રવ્યાર્થિકનયમપેક્ષ્યા નિત્યત્વાત્ ।

હસ પ્રકારકી પરમ વૈરાગ્યભાવના દ્વારા, એકાન્ત સ્થાનમેં વિષયકા
સાન્નિધ્ય રહનેપર મી હન્દ્રિય નિગ્રહ કરકે વિષયોંકો વિષતુલ્ય સમજ્ઞ કર
તત્કાલ ત્યાગ દિયા ઓર ઉગ્ર તપ-સયમકો પાલન કિયા, હસલિયે
મગવાનને ઉન્હે પુરુષોમેં ઉત્તમ કહા હૈ ॥

પ્રશ્ન—હે ગુરો ! પ્રવચન અનાદિ ઓર નિત્ય હૈ, ક્યોંકિ આચારાગ
આદિ ઘત્તીસોં શાસ્ત્ર અનાદિકાલસે ચલે આતે હૈ, ઓર યહ દશવૈકા-
લિક સૂત્ર મી ઉન્હો ઘત્તીસોમેં હૈ તો આધુનિક રથનેમિ ઓર રાજીમતીકા
ઉદાહરણ આનેસે તો યહ સાદિ ઓર અનિત્ય સિદ્ધ હોતા હૈ ।

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! પર્યાયાર્થિક નયકી અપેક્ષાસે પ્રત્યેક પદાર્થ
અનિત્ય હૈ, હસી નયકી અપેક્ષા દશવૈકાલિક મી અનિત્ય હૈ, કિન્તુ
દ્રવ્યાર્થિક નયકી અપેક્ષાસે વહ નિત્ય હૈ । અર્થાત્ દશવૈકાલિકમે
પ્રરૂપિત મુનિકા આચાર સર્વજ્ઞોક્ત હૈ । સર્વ સર્વજ્ઞોંકા કથન એકહીસા
હોતા હૈ । જિસ આચારકા પ્રરૂપણ ચરમ તીર્થકર શ્રીમહાવીરસ્વામીને

વૈરાગ્યભાવના દ્વારા એકાન્ત સ્થાનમા વિષયનું સાન્નિધ્ય હોવા છતાં પણ ઈન્દ્રિય
નિગ્રહ કરીને વિષયોને વિષતુલ્ય સમજીને તત્કાળ ત્યજી દીધા અને ઉગ્ર તપ
સયમનું પાલન કર્યું, તેથી ભગવાને તેમને પુરુષોમા ઉત્તમ કહ્યા છે

પ્રશ્ન—હે ગુરો ! પ્રવચન અનાદિ અને નિત્ય છે કારણ કે આચારાગ
આદિ ધત્તીસે શાસ્ત્ર અનાદિકાળથી ચાલ્યા આવે છે અને આ દશવૈકાલિક સૂત્ર
પણ એ ધત્તીસમાનું જ છે, તો આધુનિક રથનેમિ અને રાજીમતીનું ઉદાહરણ
આવવાથી તો એ સૂત્ર સાદિ અને અનિત્ય સિદ્ધ થાય છે

ઉત્તર—હે ! શિષ્ય પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાથી પ્રત્યેક પદાર્થ અનિત્ય છે
એ નયની અપેક્ષાએ દશવૈકાલિક પણ અનિત્ય છે પરન્તુ દ્રવ્યાર્થિક નયની
અપેક્ષાથી તે નિત્ય છે અર્થાત્ દશવૈકાલિકમા પ્રપેક્ષા મુનિનો આચાર સર્વજ્ઞોક્ત છે
બધા સર્વજ્ઞોનું કથન એકસરણું જ હોય છે જે આચારનું પ્રપણ ચરમ
તીર્થકર શ્રી મહાવીર સ્વામીએ કર્યું તેની જ પ્રપણ અનાદિ કાળથી બધા

‘ઇતિ વ્રવીમિ’ ઇતિ પૂર્વવત્ ॥ ઇતિ ગાયાર્થઃ ॥ ૧૧ ॥

ઇતિ શ્રી-વિશ્વચિહ્વ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પદ્મદશભાષા-કલિત-લલિત-
કળાપાઽઽલાપક-પ્રવિશુદ્ધ-ગત્ય-પદ્ય-નૈઋગ્ન્યનિર્માપક-વાદિમાનમર્દક-
શ્રીશાહુઝરપતિ-કોલ્હાપુરરાજપ્રદત્ત-જૈનશાસ્ત્રાચાર્ય-પદ-ભૂષિત-
કોલ્હાપુરરાજગુરુ-ચાલત્રહ્યચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-
પૂજ્ય-શ્રીઘાસીલાલપ્રતિવિરચિતાયા શ્રીદશવૈકાલિકમૂત્ર-
સ્યાઽઽચારમણિમઝ્જૂપાખ્યાયા વ્યાખ્યાયા દ્વિતીય
શ્રામણ્યપૂર્વકાખ્યમધ્યયન સમાપ્તમ્ ॥ ૨ ॥

કિયા હૈં ડસીકી પ્રરૂપના અનાદિકાલસે સબ સર્વજ્ઞ કરતે આપે હૈં અત એવ
દ્રવ્યાર્થિક નયકી અપેક્ષાસે યહ દશવૈકાલિક અનાદિ ઔર નિત્ય હૈં ॥૧૧॥

ઇતિ હિન્દીભાષાનુવાદમેં શ્રામણ્યપૂર્વકાખ્ય
દ્વિતીય અધ્યયન સમાપ્ત હુઆ ॥૨॥

સર્વજ્ઞો કરતા આખ્યા છે એટલે દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી આ દશવૈકાલિક
અનાદિ અને નિત્ય છે (૧૧)

ઇતિ ‘શ્રામણ્યપૂર્વક’ નામના બીજા અધ્યયનનું
ગુજરાતી-ભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૨)

કોડ્પ્યાત્મીય ઇતિ, રાગાદયશ્ચ જીવમૃગવાગુરાયમાણત્વાન્મહાશયમ્ ઇત્યહો ! શત્રુ-
હસ્તગતોઽહ સ્વકીયાઽભ્યુદયનિઃશ્રેયસસાધનાક્ષમઃ સજાતોઽસ્મિ, ધિદ્ મામ્ ।
ઉક્તશ્ચ—

“ઇદં હિ મધુરગીત નૃત્યમેતદ્રસોઽય,

સ્ફુરતિ પરિમલોઽય સ્પર્શં ઇપોઽદ્વનનાન્મ્ ।

ઇતિ હતપરમાર્થ-રિન્દ્રિયૈર્ભ્રામ્યમાણઃ,

સ્વદિત્કરણધૂર્તૈ. પશ્ચમિર્વશ્ચિતોઽસ્મિ ॥૧॥” ઇતિ,

एवविधविविधभावनाभिः सर्वथा रागादितो मुक्ताः विप्रमुक्तास्तेषाम्,

કર ચુકી હૈ, વાસ્તવમેં સસારમેં કોઈં બી મેરા નહીં હૈ । યહ રાગાદિ દોષ, જીવરૂપી હરિણકે લિષ વ્યાધકે સમાન હોનેકે કારણ મહાન્ શત્રુ હૈ ।
खेद है कि मैं उन वैरियोंके वशमे पडकर अपने परम अभ्युदय-स्वरूप
मोक्षके साधनमें भी असमर्थ होगया हूँ मुझे धिक्कार है । कहा भी है—

“કૈસા કર્ણમધુર ગીત હૈ, કૈસા નેત્રોંકો લુભાનેવાલા નૃત્ય હૈ,
कैसा जिह्वाका प्रिय स्वाद है, कैसा नासिकाको आकर्षित करनेवाला
સુગન્ધ હૈ ઓર સ્ત્રી આદિકા સ્પર્શ કૈસા સુખકારી હૈ । હસ પ્રકાર અનુ-
भव कराकर परमार्थका सत्यानाश करनेवाली अपना स्वार्थ साधनेमें
ધૂર્ત ઇન દગાવાજ પાચોં ઇન્દ્રિયોંને હાય ! મેરી આત્મિક-સમ્પત્તિસે મુક્ત
वचित कर दिया—मुझको लूट लिया ॥१॥”

इस प्रकारकी भावनाओं द्वारा राग आदि शत्रुओसे सर्वथा मुक्त

ઓનેા અનુભવ કરી ચૂકયો છે વાસ્તવમા સસારમા કોઈપણ ભાડ નથી, આ
રાગાદિ દોષ જીવરૂપી હરણને માટે વ્યાધ (પારધી)ની સમાન હોવાને કારણે
મહાન્ શત્રુ છે, ખેદની વાત છે કે હું એ વેરીઓને વશ પડીને પોતાના પરમ
અભ્યુદય સ્વરૂપ મોક્ષના સાધનમા પણ અસમર્થ બની ગયો છું, અને ધિક્કાર છે
કહ્યું છે કે—

“કેલુ કર્ણમધુર ગીત છે, કેલુ નેત્રોને લોભાવનાર નૃત્ય છે, કેલો જિહ્વાને
પ્રિય સ્વાદ છે, કેલો નાકને આકર્ષિત કરનાર સુગંધ છે, અને સ્ત્રી આદિનેા સ્પર્શ
ડેલો સુખકારી છે, એ પ્રમાણે અનુભવ કરાવીને પરમાર્થનું સત્યાનાશ વાળનારી
પોતાનેા સ્વાર્થ સાધવામા ધૂર્ત એ દગાળાજ પાચે ઇન્દ્રિયોંએ, હાય ! અને મારી
આત્મિક-સમ્પત્તિ વચિત કરી નાખ્યો—અને લુટી લીધો ” (૧)

એ પ્રકારની ભાવનાઓ દ્વારા રાગાદિ શત્રુઓથી સર્વથા મુક્ત થનારા,

ત્રાયિણામ્=ત્રાણ=સ્વસ્ય પરસ્યોભયસ્ય ચ રક્ષણ ત્રાયઃ, સોઽસ્ત્યેપામિતિ ત્રાયિણ,,^૧ પ્રત્યેકપુદ્ગાઃ સ્વસ્ય, તીર્થઢ્કરાઃ પરસ્ય, સ્થવિરા ઉભયસ્યેતીમે સર્વે ત્રાયિણ ઉચ્યન્તે । નિર્ગ્રન્થાના=વાહ્યાઽઽભ્યન્તરપરિગ્રહરૂપાદ્ ગ્રન્થાન્નિર્ગતાઃ નિર્ગ્રન્થાસ્તેપામ્ । મહર્ષીણામ્=મહાન્તશ્ચ ઋપય इति મહર્ષયસ્તેપામ્, યદ્વા ‘મહર્ષીણામ્’ इति च्छाया, મહઃ=જન્મજરામરણદુઃસ્વરહિતત્વેનૈકાન્તોત્સવરૂપો મોક્ષસ્તમ્ ઋપન્તિ=ગત્યર્થધાતૂના પ્રાપ્ત્યર્થત્વાત્ પ્રાપ્નુવન્તીત્યેવશીલા મહર્ષિણસ્તીર્થઢ્કરગણધરાદયસ્તેપામ્, એતત્=દ્વાપચ્ચાશતા મેદૈર્વસ્યમાણમ્, અનાચીર્ણમ્=અનાસેવિતમ્, અસ્તીતિ જ્ઞેયઃ । અત્ર મહર્ષિણામિત્યન્તેષુ કર્તુઃ શેષત્વવિપયા પછી । યતઃ સયમે સુસ્થિતાત્માનોઽત એવ વિપ્રમુક્તાઃ, યતો વિપ્રમુક્તા અતસ્ત્રાયિણઃ, યતસ્ત્રાયિણોઽતો નિર્ગ્રન્થાઃ, યતો નિર્ગ્રન્થા અતો મહર્ષયઃ, इति યથોત્તર પૂર્વ-પૂર્વસ્ય હેતુત્વેન ભવતિ વિશેષણસગતિરિતિ બોદ્યમ્ ।

૧ અત્ર ‘અત્ત ઇનિઠના’-વિતિ મત્વર્થીય ઇનિ, તાન્ગ્રીલ્યણિનિસ્તુ ન, તસ્ય સુગન્તપૂર્વપદકત્વ એવ મટ્ટેરિતિ વચમ્ ॥

હોનેવાલે, સસારબ્રમણસે ભયભીત ભગ્ય જીવોંકી તથા આત્માકી રક્ષા કરનેવાલે, વાહ્ય ઓર આભ્યન્તર પરિગ્રહરૂપી ગ્રન્થિસે રહિત, મહાન્ ઋષિ-તીર્થકર આદિ યા જન્મ-જરા-મરણકે દુઃખોંસે રહિત હોનેકે કારણ એકાન્ત આનન્દસ્વરૂપ મોક્ષકો પ્રાપ્ત કરનેવાલે મુનિયોંકે, આગે કહેજાને વાલે યાવન અનાચાર (અનાચીર્ણ) હૈં । અર્થાત્ એ યાવન અનાચાર મુનિયોંકે સેવને યોગ્ય નહીં હૈ । યહાં પછી વિભક્તિવાલે અનેક વિશેષણ દિયે ગયેં હૈ, ડન સચમેં પહેલેર કે વિશેષણ કારણ હૈં ઓર આગે આગે કે કાર્ય હૈ । જૈસે-સયમમેં મલી મૌતિ સ્થિત હોનેકે કારણ વિપ્રમુક્ત હૈં,

સસાર બ્રમણથી ભયભીત ભગ્ય જીવોની તથા આત્માની રક્ષા કરનારા, વાહ્ય અને આણ્ય તર પરિગ્રહરૂપી ગ્રન્થિથી રહિત, મહાન્ ઋષિ તીર્થકર આદિ, યા જન્મ જરા મરણના દુઃખોથી રહિત હોવાને કારણે એકાન્ત આનન્દસ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરનારા મુનિઓને માટે, આગળ કહેવામાં આવનારા યાવન અનાચાર (અનાચીર્ણ) ડે અર્થાત્ એ યાવન અનાચાર મુનિઓને સેવવા યોગ્ય નથી અહીં છઠ્ઠી વિભક્તિવાળા અનેક વિશેષણો આવવામાં આવ્યા છે, એ બધામાં પહેલા-પહેલાના વિશેષણ કારણ છે અને પછી પછીના કાર્ય છે જેમકે-સયમમાં સારી રીતે સ્થિત હોવાને કારણે વિપ્રમુક્ત છે, વિપ્રમુક્ત હોવાથી શ્વ પરના ત્રાતા

નન્વેતાવતા ‘યન્યમહાપુરુષૈરનાચીર્ણં તત્તદનાચરણીય, યન્યત્વાચીર્ણં તત્તદા-
ચરણીયમેવેત્યાયાત તતશ્ચ તીર્થઙ્કરાર્થં સુરસમ્પાદિતૈરણિધિમહાપ્રાતિહાર્યસ્તીર્થઙ્કરા
યુક્તા’ इति वयमप्यस्मदर्थं सम्पादितैः कथं न युक्ता भवेमेति चेद् ? भ्रान्तोऽसि,
ते हि वीतरागत्वात् कल्पातीताः, वयं तु कल्पस्थिता इति, कल्पातीतानां तेषां
जिनेश्वराणामष्टमहाપ્રાતિહાર્યાણિ તીર્થઙ્કરગોત્રનામપ્રકૃત્યુદયમહિમ્ના પ્રતિભાસિ-
તાનિ ભવન્તિ, ન તુ તાનિ સુરૈઃ સપાદ્યન્તે, અતઃ એવ ઔપપાતિકમૂત્રે—

“ આગાસગણ ચક્રેણ આગાસગણ છત્તેણ આગાસિયાર્હિં ચામરાર્હિં ”

इत्यस्य व्याख्यायाम्—

વિપ્રમુક્ત હોનેસે સ્વ-પર કે ગ્રાતા (રક્ષક) હૈં, ગ્રાતા હોનેસે નિર્ગ્રન્થ હૈં,
નિર્ગ્રન્થ હોનેસે મહર્ષિ હૈં ।

શઙ્કા—હસ ગાથાસે યહ તાત્પર્ય નિકલા કિ મહાપુરુષોને જિસ જિસ
કા આચરણ નહીં કિયા વહ વહ અનાચરણીય હૈ, ઉન્હોને જિસ જિસકા
આચરણ કિયા વે સય આચરણ કરને યોગ્ય હૈ, યદિ એસા હી હૈ તો
તીર્થઙ્કર ભગવાન્ દેવનિર્મિત આઠ મહાપ્રાતિહાર્યોસે યુક્ત હોતે હૈ
હસલિએ હમ ભી હમારે લિએ બનાયે હુએ પદાર્થોસે યુક્ત ક્યોં ન હોવેં ? ।

સમાધાન—હે વત્સ ! એસા નહીં હૈ, ક્યોં કિ વે વીતરાગ હોનેસે
કલ્પાનીત હૈ, ઓર હમ કલ્પસ્થિત હૈં, હસલિએ ડન કલ્પાતીત જિનેશ્વરોં
કે તીર્થઙ્કરગોત્ર નામ-પ્રકૃતિકે ઉદયકી મહિમાસે અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્ય
કેવલ ભાસિત હોતે હૈ કિન્તુ દેવતાઓસે સમર્પિત નહી કિયે જાતે,
અતઃ એવ ઔપપાતિક સૂત્રકે “આગાસગણ ચક્રેણ” इत्यादि पदोंकी

(रक्षक) छे, ग्राता डेवाने कारखे निर्ग्रन्थ छे, निर्ग्रन्थ डेवाने ढीधे महर्षि छे

શઙ્કા—આ ગાથામાથી એ તાત્પર્ય નીકળ્યુ કે—મહાપુરુષોએ જેનું જેનું
આચરણ નથી કર્યું છે તે અનાચરણીય છે, અને તેમણે જેનું જેનું આચરણ
કર્યું તે બધું આચરણ કરવા યોગ્ય છે એ એમ છે તો તીર્થઙ્કર ભગવાન્ દેવ
નિર્મિત આઠ મહાપ્રાતિહાર્યોથી યુક્ત હોય છે, તેમ આપણે પણ આપણા માટે
બનાવેલા પદાર્થોથી યુક્ત કેમ ન થયું ?

સમાધાન—હે વત્સ ! એમ નથી, કારણ કે તે વીતરાગ હોવાથી કલ્પાતીત છે,
અને આપણે કલ્પસ્થિત છીએ એ કલ્પાતીત જિનેશ્વરના તીર્થઙ્કર-ગોત્ર-નામ
પ્રકૃતિના ઉદયના મહિમાથી આઠ મહાપ્રાતિહાર્ય કેવળ ભાસિત થાય છે, પરંતુ
દેવતાઓ તરફથી સમર્પિત થતા નથી, એટલે ઔપપાતિક સૂત્રના આગાસગણ

“આગાસગણ ચક્રેણ”-તિ આકાશચર્ચિના ચક્રેણ=ર્મચક્રેણ, ‘આગાસગ-
ણ છત્તેણ’-તિ છત્રત્રયેણ ‘આગાસિયાર્હિ’-તિ, આકાશમ્=અમ્વરમ્ આગાસ્યા=
પ્રાપ્તામ્યામ્ આરુપિતામ્યા વા=આકૃષ્ટામ્યામુત્પાદિતામ્યામિત્યર્થઃ, ‘ચામરાર્હિ’-
તિ ચામરામ્યા પ્રકીર્ણકામ્યા પ્રાકૃતત્વાચ્છ લિઙ્ગવ્યત્યયઃ, ‘લક્ષિતઃ’ इति सर्वत्र
गम्यम् ” इत्युक्तम् ।

અત્ર ‘લક્ષિતઃ’ इत्युक्त्याऽन्यकृत इति स्पष्ट निराक्रियते, यथा-अर्द्धमागध-
भापया प्रवृत्ताऽपि तीर्थङ्कराण् समवसरणगतानां देवानां मनुष्याणां तिरश्चा च
स्व-स्व-भापानुरूपा प्रतिभाति किन्तु न सा तादृशी, तस्मादस्मादृशा तदसदृशा
तदुक्तरूप एव स्यात्तव्य, न तु तयाऽनुकरणीयमिति दिक् इति गाथार्थः ॥ १ ॥

अनाचीर्णान्याह-‘उद्देसिय०’ इत्यादि,

व्याख्यामें कहा है-“आकाशस्थित चक्र, छत्र और चामरोंसे भगवान्
लक्षित होते हैं” । यहाँ पर ‘लक्षित’ ऐसा कहनेसे साफ़ यह दिख-
लाया गया है कि-औरोंको छत्र चामरादिसे युक्त भगवान् लक्षित होते हैं
किन्तु वे चक्र-छत्रादि अन्य-(देव)-कृत नहीं हैं । जैसे अर्द्धमागधी-
भापारूप भी तीर्थङ्कर की बाणी, समवसरणमें आये हुए देव मनुष्य
तिर्यचोंकी अपनी अपनी भापाके स्वरूपमें ही प्रतीत होती है किन्तु
वस्तुतः वह वैसी नहीं है, अत एव उन कल्पातीतोंकी तुलनामें नहीं
पहुंचे हुए हम छद्मस्थोको तो उनके कहे हुए कल्पमें ही रहना चाहिए,
न कि उनका अनुकरण करना चाहिए ॥१॥

अथ (५२)-अनाचीर्णोंको दिखलाते हैं-‘उद्देसिय०’ इत्यादि ।

चક્રેણ ઇત્યાદિ પહેના વ્યાખ્યાનમાં કહ્યું છે કે- “ આકાશસ્થિત ચક્ર, છત્ર અને
આમરેથી ભગવાન્ લક્ષિત થાય છે ” અહીં ‘લક્ષિત’ કહેવાથી એમ સાફ સાફ
બતાવ્યું છે કે-ખીજઓને છત્ર આમરાદિ યુક્ત ભગવાન્ લક્ષિત થાય છે, પરંતુ
તે ચક્ર-છત્રાદિ અન્ય (દેવ) કૃત નથી હોતા એમ અર્ધમાગધીભાષારૂપ પણ
તીર્થંકરની વાણી સમવસરણમાં આવેલા દેવ-મનુષ્ય-તિર્યચોને પોતપોતાની
ભાષાના સ્વરૂપમાં જ પ્રતીત થાય છે, કિન્તુ વસ્તુતઃ તે તેવી નથી હોતી એટલે
એ કલ્પાતીતોની તુલનામાં નહિ પહોંચેલા આપણે છત્રમ્થોએ તો એમણે કહેલા
કલ્પમાં જ રહેવું જોઈએ, નહિ કે તેમનું અનુકરણ કરવું જોઈએ (૧)

હવે (૫૨)-અનાચીર્ણો દર્શાવે છે-ઉદ્દેસિય૦ ઇત્યાદિ

मूलम्-उद्देशिय^१ कीयगड^२, नियागम^३भिहडाणि य^४।

राइभत्ते^५ सिणाणे य^६, गधमल्ले^७ य^८ वीयणे^९ ॥२॥

छाया—औद्देशिक क्रीतकृत, नियागमभ्याहृतानि च ।

रात्रिभक्त स्नान च, गन्ध-माल्ये च बीजनम् ॥ २ ॥

सान्वयार्थः—(१) उद्देशिय=औद्देशिक-किसी एक साधुके लिए बनाया हुआ आहार (२) कीयगड=साधुके लिए खरीदा हुआ आहार (३) नियाग=निमंत्रणसे ग्रहण किया हुआ आहार (४) अभिहडाणि=सामने लाकर दिया हुआ आहार (५) राइभत्ते=रात्रिभोजन (६) सिणाणे=स्नान य=और (७) गध=चन्दनादिलेप (८) मल्ले=पुष्पादिमाला (९) वीयणे=पक्वा ॥ २ ॥

टीका—औद्देशिकम्=उद्देशनमुद्देशस्तत्र भव तत्प्रयोजनमस्येति वा औद्देशिक-साध्यादिकमुद्दिश्य निष्पादितमित्यर्थः (१),

क्रीतकृत=क्रीतेन=कृयणेन कृत=सम्पादित साधुकृते मूल्येन गृहीतमिति यावत् (२),

(१) औद्देशिक, (२) क्रीतकृत, (३) नियाग, (४) अभ्याहृत, (५) रात्रिभोजन, (६) स्नान, (७) गन्ध, (८) माल्य, (९) पक्वा अलाना ।

(१) साधु आदिके लिए जो आहार बनाया जाता है उसे औद्देशिक कहते हैं ।

(२) साधुके लिए मूल्य देकर जो आहारादि खरीद किया गया हो उसे क्रीतकृत कहते हैं ।

(१) औद्देशिक, (२) क्रीतकृत, (३) नियाग, (४) अभ्याहृत, (५) रात्रिभोजन, (६) स्नान, (७) गन्ध, (८) माल्य, (९) पक्वा अलाना ।

(१) साधु आदिने भाटे के आहार बनाववाभा आये होय तेने औद्देशिक कह्ये छे

(२) साधुने भाटे भूय भयानि के आहारादि खरीद करवाभा आवेल होय तेने क्रीतकृत कह्ये छे

नियाग-नि=निरतिशयो यागो निमन्त्रणादिरूपः सस्कारो यस्मिंस्तत्-आम-
न्त्रितपिण्डस्य कदाचिदपि ग्रहणम्, अनामन्त्रितस्य नित्यग्रहणमिति भावः (३),

अभ्याहृतानि=स्व-पर-ग्राम-गृहादिभेदभिन्नानि साधुनिमित्त सम्मुखमानीय
दत्तानि, बहुवचन सर्वेषामेवाऽभ्याहृतानामनाचीर्णत्वस्यापनार्थम् (४),

रात्रिभक्त=रात्रिभोजन रात्र्यादिगृहीत भक्त वा (५), स्नान=प्रसिद्धम् (६),

गन्धमाल्ये-गन्धः=चन्दन-केतकादिसौरभम् (७)-

माल्य=पुष्पादिमाला, तयोरितरेतरयोग इति गन्ध-माल्ये (८),

(३) गृहस्थका निमन्त्रण पाकर कभी भी आहार लेना अथवा प्रतिदिन
एक ही घरसे आहार लेना नियागपिण्ड है ।

(४) अपने गाँवसे पर गाँवसे अथवा घरसे साधुके सामने लाया
हुआ आहार अभ्याहृत पिण्ड है ।

अभ्याहृतके लिए गावामे बहुवचन आया है उसका यह अभिप्राय है
कि जितनेभी अभ्याहृत (सामने लाने दिये) हैं वे सभी अनाचार हैं ।

(५) रात्रिमे आहार लेना, दिनमे लेकर रात्रिमें खाना आदि रात्रि-
भक्त है (६) देशतः सर्वतः स्नान करनेको स्नान-अनाचार कहते हैं ।

(७-८) चन्दन केतक अतर आदिकी सुगन्ध तथा फूलमाला आदिका
सेवन करना गन्ध-माल्य-अनाचार है ।

(३) गृहस्थनु निमन्त्रण भोजनीने केधवार पणु आहार लेवे अथवा प्रति
दिन केकन घरथी आहार लेवे ओ नियागपिण्ड कडेवाय छे

(४) पोताना गाभथी, परगाभथी अथवा घरथी साधुनी सामे लाववामा
आवेले आहार अभ्याहृत-पिण्ड कडेवाय छे

अभ्याहृतने माटे गाथाभा गहुवचन आणु छे तेनो ओ हेतु छे के-
नेटला अभ्याहृत (सामे लावेला) होय ते गंधा अनाचार छे

(५) रात्रि आहार लेवे, दिनमा लधने रात्रि आवे, धृत्यादि रात्रि लकत
कडेवाय छे (६) देशथी (थोडे लागे) सर्वथी (आगे शरीरे) स्नान करवु ओ
स्नान अनाचार कडेवाय छे

(७-८) चन्दन, केवडा, अतर आदिनी सुगंध तथा फूल माला आदिनु
सेवन करवु ओ गंध मात्य अनाचार कडेवाय छे

તથા વીજન=ગ્રીષ્માદિકૃતૌ તાલવૃન્તાદિના વાતાદિસચ્ચાલનમ્ (૯),
અત્રાઽઽરમ્ભાદયો દોષા જાયન્તે इति स्वयमगन्तव्यम् । ઔદેશિક્રીતકૃ-
તયોઃ સ્વરૂપ સપ્રપચ્ચ પચ્ચમાખ્યયને વક્ષ્યતે ॥ ૨ ॥

મૂલમ્—સનિહી^{૧૦} ગિહિમત્તે^{૧૧} ચ, રાયપિંડે^{૧૨} કિમિચ્છણ^{૧૩} ।

સવાહણા^{૧૪} દત્તપહોયણા^{૧૫} ચ, સપુચ્છણા^{૧૬} દેહપલોયણા^{૧૭} ચ ॥૩॥

(છાયા)—સનિધિ-શૃંગમત્ર ચ, રાજપિંડઃ કિમિચ્છકઃ ।

સવાહન દન્તપધાયન ચ, સપ્રચ્છન દેહપલોકન ચ ॥૩॥

સાન્વયાર્થઃ—(૧૦) સનિહી=રાત્રિમે આહાર આદિકા સચય (૧૧) ગિહિ-
મત્તે=ગૃહસ્થકે પાત્રમે ભોજન કરના ચ=ઔર (૧૨) રાયપિંડે=રાજાકે લિપ્
વનાયા હુઆ આહાર (૧૩) કિમિચ્છણ=દાનશાલા યા અન્નક્ષેત્ર આદિકા આહાર
(૧૪) સવાહણા=શરીરકી માલિશ કરના (૧૫) દત્તપહોયણા=દાત માજના
ચ=ઔર (૧૬) સપુચ્છણા=ગૃહસ્થસે કુશલપ્રશ્ન પૂછના ચ=ઔર (૧૭) દેહપ-
લોયણા=દર્પણ યા જલમે મુખ આદિ દેખના ॥૩॥

ટીકા—સનિધીયતે=સમ્યક્તયા નિતરા સ્થાપ્યતે નરકાદિજ્વાત્માઽનેનેતિ
સનિધિ.=સમવાદત્ર ઘૃતાદિસચ્ચયકરણમ્ (૧૦),

(૯) ગ્રીષ્માદિ કાલમે પશ્ચા ચલાના યદ્ વ્યજન-અનાચાર હૈ ।

इनसे आरम्भ आदि दोष होते हैं सो स्वयं समझना चाहिये ।
ઔદેશિક ઔર ક્રીતકૃતકા વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન પાંચવે અધ્યયનમે
કિયા જાયગા ॥૨॥

(૧૦) સનિધિ જિસ અનાચારકા સેવન કરનેસે આત્મા નરકાદિ
કુગતિયોમે ગિરતી હૈ અર્થાત્ ઘૃત ઔષધ આદિકા રાત્રિમે વાસી
રખના સનિધિ અનાચાર હૈ ।

(૯) ગ્રીષ્માદિ કાળમા પચો ચલાવવો એ વ્યજન-અનાચાર છે

એથી આરભ આદિ દોષ લાગે છે તે પોતેજ સમજવુ જોઈએ ઔદેશિક
અને ક્રીતકૃતનું વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન પાંચમા અધ્યયનમા કરવામા આવશે (૨)

(૧૦) સનિધિ-જે અનાચારનું સેવન કરવામાં આત્મા નરકાદિ દુર્ગતિમા
પડે છે, અર્થાત્ ધી ઓસડ આદિ રાત્રે વાસી રાખવા તે સનિધિ-અનાચાર છે

ગૃહ્યમત્ર=ગૃહિણા=ગૃહસ્થાનામ્ અમત્ર=પાત્ર પ્રસગાદત્ર તસ્મિન્નભ્યવહરણાદિ (૧૧),
 રાજપિણ્ડઃ=રાજાર્થં નિષ્પન્નાઽઽહારઃ (૧૨),
 કિમિચ્છક=‘કઃ કિમિચ્છત્યાહારાદિક’-મિત્યેવ પૃચ્છ્યતે યસ્મિન્ કર્મણિ
 વત્, અન્નસત્ર-(સદાવ્રત)-શાલાદિત આહારાદિગ્રહણમિત્યર્થ (૧૩),
 સવાહનમ્=અસ્થ્યાદિમુલ્લવિશેષજનક તૈલાદિના શરીરસમર્દનમ્ (૧૪),
 દન્તપ્રધાવન=દન્તમાર્જનમ્ (૧૫),
 સપ્રચ્છન=ગૃહસ્થ પ્રતિ કુશલાદિરૂપસાવચપ્રશ્નકરણમ્ (૧૬),
 દેહપ્રલોકન=જલદર્પણાદિપુ મુલાદિનિરીક્ષણમ્ (૧૭),
 ચકારાઃ સમુચ્ચયાર્થાઃ । સન્નિયાદિપુ પરિગ્રહાદયો દોષાઃ પ્રતીતાઃ ॥૩॥

(૧૧) ગૃહ્યમત્ર-ગૃહસ્થકે પાત્રમે આહાર આદિ કરના ગૃહ્યમત્ર હૈ ।
 (૧૨) રાજપિણ્ડ-રાજાકે લિપ્તવનાયાટ્ટુઆ આહાર લેના રાજપિંડ હૈ ।
 (૧૩) કિમિચ્છક-જિસમે યહ પૃછા જાતા હૈ કિ કૌન કયા
 ચાહતા હૈ ? અર્થાત્ દાનશાલા (સદાવ્રત) આદિસે આહાર લેના
 કિમિચ્છક હૈ ।

(૧૪) સવાહન-અસ્થિ, માસ, ત્વચા, રોમકો આનન્દદાયક ચાર
 પ્રકારકા મર્દન કરના સવાહન હૈ । (૧૫) દન્ત-પ્રધાવન-દાત ધોના ।
 (૧૬) સપ્રચ્છન-ગૃહસ્થસે કુશલ આદિ રૂપ સાવચ પ્રશ્ન પૂછના ।
 (૧૭) દેહપ્રલોકન-જલમે અથવા દર્પણ આદિમે અપના મુલ્લ આદિ
 દેખના । સન્નિધિ આદિમે પરિગ્રહાદિ દોષ પ્રસિદ્ધ હૈ ॥૩॥

(૧૧) ગૃહ્યમત્ર-ગૃહસ્થના પાત્રમા આહાર આદિ કરવો તે ગૃહ્યમત્ર
 કહેવાય છે
 (૧૨) રાજપિંડ-રાજાને માટે બનાવેલો આહાર લેવો તે રાજપિંડ છે
 (૧૩) કિમિચ્છક-જેમા એ પૂછવામા આવે છે કે કોને શું જોઈએ છે ?
 અર્થાત્ દાનશાલા (સદાવ્રત) આદિ પાસેથી આહાર લેવો તે કિમિચ્છક કહેવાય છે
 (૧૪) સવાહન-અસ્થિ, માસ, ત્વચા, રોમને આનન્દદાયક ચાર પ્રકારનું
 મર્દન કરવું એ સવાહન છે (૧૫) દન્તપ્રધાવન-દાત ધોવા
 (૧૬) સપ્રચ્છન-ગૃહસ્થને કુશલ આદિ રૂપ સાવચ પ્રશ્નો પૂછવા
 (૧૭) દેહપ્રલોકન-જલમા અથવા દર્પણ આદિમા પોતાનું મુખ આદિ
 જોવા, સન્નિધિ આદિમા પરિગ્રહાદિ દોષ પ્રસિદ્ધ છે (૩)

મૂલમ્-અઢાવણ ય નાલીએ, છત્તસ્સ ય ધારણઢાણ ।

તેગિચ્છ પાહણા પાણ, સમારંભં ચ જોડણો ॥૪॥

છાયા—અઢાપદ નાલિકયા, છત્રસ્ય ધારણાર્થાય (ધારણાઢટ્ટયા) ।

વૈકલ્પિકસ્યમુપાનદૌ પાદયોઃ, સમારંભશ્ચ ડ્યોતિપઃ ॥૪॥

સાન્વયાર્થઃ—(૧૮) નાલીએ=જૂણે ઉપકરણ-સાધનસે અઢાવણ=ચૌપડ શતરંજ આદિ ચેલના, (૧૯) અઢાણ=મુઢીસે છત્તસ્સ=ઝતેકા ધારણ=ધારણ કરના (૨૦) તેગિચ્છ=રોગકી ચિમ્તિસા કરના (૨૧) પાણ પાહણા=પૈરોમે જૂતે ચપલ મૌજે આદિ પહિનના ચ=ઑર (૨૨) જોડણો=અપ્રિકા સમારંભ=આરંભ કરના ॥૪॥

ટીકા—ચ=તથા, નાલિકા=યથાઢભિમતપતનાર્થ યથા પાશાઃ પાત્યન્તે સા= પાશપાતનદ્રવ્યમ્ તથા, ઉપલક્ષણમેતત્-શૂતોપકરણમાત્રસ્ય, અઢાપદમ્-અઢી અઢી પદાનિ=સ્થાનાનિ (ગૃહાણિ) સર્વભાગેષુ યસ્મિન્સ્વત્તથા વસ્ત્રાઢધારસ્થાનમ્, ઇત્થં ચ લક્ષણયા શૂતસામાન્યમ્ (૧૮),

ચ=ચિત્ર છત્રસ્ય=આતપત્રસ્ય ધારણાર્થાય ગ્રહણમિતિ શેષઃ ॥ યઢા-‘ધારણા અઢાણ’ ઇતિચ્છેદ, ‘અઢા’ ઇત્યસ્ય ‘મુઢિ’-રિત્યર્થઃ, ‘ચઢિં અઢાહિં લોચ કરેઈ’

૧ ‘ચત્તમિરઢામિલ્લોચ કરોતિ’ ઇતિચ્છાયા ॥

(૧૮) અઢાપદ-‘નાલીએ’ અર્થાત્ પાસા ફેંકકર ચૌપડ, શતરંજ આદિ ચેલના, અથવા અન્ય પ્રકારસે જુઆ ચેલના ।

(૧૯) છત્રધારણ કરના । ગાયામે ‘ધારણઢાણ’ એસા પદ હૈ ઉસે અલગ અલગ કરનેસે ‘ધારણા અઢાણ’ હોતા હૈ । યહાં આઢા શબ્દકા અર્થ ‘મુઢી’ હૈ । જમ્બૂદ્વીપગ્રંથસિમે કહા હૈ કિ- ‘ચઢિં અઢાહિં લોચ કરેઈ’

(૧૭) અઢાપદ-નાલીએ અર્થાત્ પાસા ફેંકકર ચૌપડ, શતરંજ, આદિ ચેલવા, અથવા અન્ય પ્રકારે જુગાર ચેલવા ।

(૧૮) છત્ર ધારણ કરજુ ગાયામા ધારણઢાણ એજુ પદ છે, એને છટા પાડ વાથી ધારણા+અઢાણ થાય છે અઢી અઢી શબ્દનો અર્થ ‘મુઢી’ છે જમ્બૂ દ્વીપગ્રંથસિમા કહ્યું છે કે-ચઢિં અઢાહિં લોચ કરેઈ અર્થાત્-અપ્રકરે ભગવાને,

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્ત્યાદૌ તથાદર્શનાત્, તત્થ ‘અદ્વાઈ’=અપ્ર્યા=મુષ્ટ્યા છત્રસ્ય ધારણા=ગ્રહણમિત્યર્થઃ । ન ચ ડ્વાદિધારણ મુષ્ટ્યાદિનૈવ સમવતીતિ ‘અદ્વાઈ’ इत्यस्य ‘मुखेन पठती’-इत्यादिषु मुखद्विवद्वैयर्थ्यमिति शङ्कनीयम्, ‘चक्षुर्भ्यां पश्यति, कर्णाभ्यां शृणोति, जिह्वाया लेढि’ इत्यादि-लोकोक्तिषु चक्षुरादीनामिव यथास्थितवस्तुप्रतिपादनमात्रतात्पर्येणाऽपानस्त्यात्, अत्रैव गाथायामुत्तरार्द्धे ‘पाहणा

अर्थात्-ऋपभदेव भगवान्ने चार मुट्टी लोच किया । अतः ‘धारणद्वाए’का अर्थ ‘मुट्टीसे छत्रको ग्रहण करना’ हुआ ।

પ્રશ્ન-છત્ર તો મુટ્ટીસે હી પકડા જાતા હૈ ફિર ‘અદ્વાઈ’કી કયા આવશ્યકતા હૈ ? જૈસે “મુખસે બોલતા હૈ” ઇસ વાક્યમેં ‘મુખસે’ ઇતના અશ વ્યર્થ હૈ, કયોંકિ સિવાય મુખકે ઓર કિસી અગસે નહીં બોલા જાતા, ઇસી પ્રકાર યહા ‘મુટ્ટીસે’ કહના બી વૃથા હૈ ?

ઉત્તર-યહ પ્રશ્ન ઠીક નહીં, કયોંકિ લોકમેં “આંખોંસે દેખતા હૈ, કાનોંસે સુનતા હૈ, જિહ્વાસે ચ્ચ્ચતા હૈ” इत्यादि वाक्योंमें ‘आँखोंसे’ ‘कानोंसे’, ‘जिह्वासे’ इन पदोंके बोलनेका अभिप्राय यथास्थित वस्तुका प्रतिपादन करना है, इस गाथाके उत्तरार्द्धमे ‘पाहणा पाए’ पद आया है इसका अर्थ है कि-पैरोंमें उपानह (जूता), उपानह यद्यपि पैरोंमे ही पहने जाते हैं हाथ या सिरमे नही पहने जाते फिरभी ‘पाए’ कहनेसे

આર મુટ્ટી લોચ કયોં એટલે ધારણદ્વાઈ નો અર્થ ‘મુટ્ટીથી છત્રને ગ્રહણ કરવું’ એવો થયો.

પ્રશ્ન-છત્ર તો મુટ્ટીથી જ પકડવામા આવે છે, પછી અદ્વાઈ ની શી જરૂર રહે છે ? જેમકે “મુખથી બોલે છે” એ વાક્યમા ‘મુખથી’ એટલો અશ વ્યર્થ છે, કારણ કે મુખ વિના બીજા કોઈ અંગથી બોલી શકાતુ નથી તે જ રીતે ત્યા ‘મુટ્ટીથી’ એમ કહેવું એ પણ વૃથા છે

ઉત્તર-એ પ્રશ્ન બરાબર નથી, કારણ કે લોકમા ‘આખોથી જોવે છે,’ ‘કાનથી સાંભળે છે,’ ‘જિહ્વાથી ચાખે છે,’ इत्यादि वाक्योंमा ‘आखोથી,’ ‘कानથી,’ ‘जिह्वाથી’ એ શબ્દો આપવાનો હેતુ યથાસ્થિત વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરવાનો છે આ ગાથાના ઉત્તરાર્ધમા પાહणा पाए पद आयु છે તેનો અર્થ છે- ‘પગમા ઉપાનહ (જૂતા), જે કે જૂતા પગમા જ પહેરવામા આવે છે, હાથે કે માથે નહિ, તો પણ પાણી હોવાથી પુનઃક્રિત થતી નથી, કારણ કે એ શબ્દથી

પાણ' इत्यत्र 'पाण' इतिरिति, उपलक्षणमेतच्चिरसि त्रयाकरणमात्रस्य (१९),
 'चैकित्स्य=चिकित्सा=व्याधिप्रतीकारः, कफपित्ताद्वैगुण्य, ग्रहाद्वैगुण्य च
 व्याधेर्निदानं तत्प्रशमनं तदुपायोपदेशादिनेत्यर्थः (२०),

पादयोः=चरणयोः, उपानह=चर्मपादुके, उपलक्षणमिदं वाण्टपादुकादीना-
 मपि (२१),

च=किञ्च ज्योतिषः=वहे: समारम्भः=आरम्भकरणम् (२२),

दोपास्त्वत्राऽलीकत्वादयः स्वबुद्ध्याऽगन्तव्याः, चकाराऽद्यापि समुच्चयार्थाः ॥

૧- 'ગુણવચનગ્રાહણાદિભ્યઃ કર્મણિ ચ (૫।૧।૧૨૪) इत्यत्रत्यब्राह्मणादेरा-
 कृतिगणत्वात्स्वार्थे व्यञ् तत् आदिबुद्धिरालोपश्च, यत्तु 'चिकित्साया भावश्चैकि-
 त्स्य' मिति टीकान्तरकृतस्तद् व्याकरणाऽनवबोधमूलकमेव, भावप्रत्ययान्ताङ्गाव-
 प्रत्ययस्याऽनुत्पत्तेः, 'चिकित्सायाः कर्म' त्यर्थरूपनमपि केषाचिन्मामादिकमेव
 चिकित्साया रोगापनयनक्रियारूपायाः स्यत एव कर्मभूतत्वेन कर्मपर्यायत्वात्,
 व्यञ्विधायकमुत्रे हि 'कर्म=क्रिये'-ति वैयाकरणा ॥

પુનરુક્તિ નહીં હૈ, કયોકિ હસ પદસે યથાવસિયત વસ્તુકા પ્રતિપાદનમાત્ર
 કિયા ગયાહૈ, હસલિષ 'સુઠીસે છત્ર ધરના ઁસા કહના અયુક્ત નહીં હૈ।

(૨૦) ચૈકિત્સ્ય-ચિકિત્સા કરના, અર્થાત્ વૈદ્યક કરના, યા ગ્રહ
 આદિકો મત્ર વગૈરહસે શાત કરના, યા હસ વિષયકા ઉપદેશ દેના।

(૨૧) ઉપાનહ (જૂના) યા મૌજા આદિ પહનના।

(૨૨) અગ્નિકા આરમ્ભ કરના,

હનસે ખી અસત્ય આદિ દોષ સમઝના ચાહિળ, અર્થાત્ જૂઆ ઁલનેસે
 અસત્ય, ક્લેશ, આર્તધ્યાન, પરિગ્રહ આદિ, છત્ર ધારણ કરનેસે સુકુમારતા

યથાવાસિયત વસ્તુનુ પ્રતિપાદન માત્ર કરવામા આવ્યુ છે તેથી 'સુઠીથી છત્ર
 ધરવુ' એમ કહેવુ એ અયુક્ત નથી

(૨૦) ચૈકિત્સ્ય-ચિકિત્સા કરવી અર્થાત્ વૈદુ ડરવુ, અથવા ગ્રહાદિ ને મત્ર
 વગેરેથી શાન્ત કરવા અથવા એ વિષયનો ઉપદેશ આપવો

(૨૧) ઉપાનહ (જોડા) અથવા મોજા આદિ પહેરવા

(૨૨) અગ્નિનો આરભ કરવો એથી પણ અસત્ય આદિ દોષ સમજવા
 જોઇએ

અર્થાત્-જુગાર ઁલવાથી અસત્ય, કલેશ, આર્તધ્યાન, પરિગ્રહ આદિ, છત્ર
 ધારણ કરવાથી સુકુમારતા, પરિપહને સહન કરવામા અસામર્થ્ય આદિ અનેક

મૂલમ્—^{૨૩}સિજ્ઞાયરપિંડં ^{૨૪}ચ, ^{૨૫}આસદી પલિયંકણ ।

^{૨૬}ગિહતરનિસિજ્ઞા ય, ^{૨૭}ગાયસ્સુવટ્ટણાણિ ય ॥૫॥

છાયા—શય્યાતરપિંડશ્ચ, આસન્દી પર્ય(લ્ય)ઢ્ઢકઃ ।

ગૃહાન્તરનિપત્ત્યા ચ, ગાત્રસ્યોદ્વર્તનાનિ ચ ॥૫॥

સાન્વયાર્થઃ—ચ=ઔર (૨૩) સિજ્ઞાયરપિંડ=શય્યાતરકા આઠાર, (૨૪) આસદી=કુર્સી યા ત્વાટ (૨૫) પલિયંકણ=પલગ પાલત્વી ડોલા આદિ, (૨૬) ગિહતરનિસિજ્ઞા=ગૃહસ્થકે ઘરમેં વૈઠના, ય=ઔર (૨૭) ગાયસ્સ=શરીરકા ઉવ્વટ્ટણાણિ=ઉવટન કરના ॥૫॥

ટીકા—શય્યતેઽસ્યામિતિ શય્યા=વસતિ., શય્યાઽર્થાત્તદાનેન તરતિ સસાર-સાગરમિતિ શય્યાતરઃ, યદ્વા શય્યા=પ્રોક્તરીત્યા વાસસ્થાનમ્, 'આતરઃ=સસાર-

૧-‘આતરસ્તરપણ્ય સ્યા’-દિત્યમરઃ, ‘ઉતરાઈ’ इति लोकप्रसिद्धम् ।

પરિપક્કે સહનેમેં અસામર્થ્ય આદિ અનેક દોષ, ચિકિત્સા કરનેસે આરમ્ભ અસત્ય આદિ દોષ, ઉપાનહ પહનનેસે ક્ષીન્દ્રિય આદિ જીર્વાંકા ઉપમર્દન આદિ, તથા અગ્નિકાયકા આરમ્ભ કરનેસે છદ્ કાયકા ઉપમર્દન આદિ દોષ હોતે હૈં ॥ ૪ ॥ ૪ ॥ ૪ ॥

(૨૩) શય્યાતરકા પિંડ લેના ।

જિસમેં શયન કિયા જાતા હૈં ઉસે શય્યા યા વસતિ કહતે હૈં । ઉસ શય્યાકે દાનસે સસાર-સમુદ્રકો તૈરનેવાલા શય્યાતર કહલાતા હૈં । અથ્વા શય્યા હૈં સસારરૂપી સાગરસે પાર હોનેકા આતર (શુલ્ક)

દોષ, ચિકિત્સા કરવાથી આરભ, અસત્ય આદિ દોષ, જોડા પહેરવાથી ક્ષીન્દ્રિય આદિ જીર્વાંકા ઉપમર્દન આદિ, તથા અગ્નિકાયકો આરભ કરવાથી છ કાયનું ઉપમર્દન આદિ દોષ લાગે છે (૪)

(૨૩) શય્યાતરનો પિંડ લેવો

જેમા શયન કરવામા આવે છે તેને શય્યા યા વસતિ કહે છે એ શય્યાના દાનથી સસાર-સમુદ્રને તરનાર શય્યાતર કહેવાય છે અથવા શય્યા છે સસાર રૂપી સાગરથી પાર થવાનું આતર (શુલ્ક) જેનું, તેને શય્યાતર કહે છે, જેમ

પારામારોત્તરણશુલ્ક યસ્ય સ શય્યાતરઃ । અત્ર પક્ષે યથા કશ્ચિન્નદી-પાર જિગ-
મિપુર્નાવિકાય નદીતરણશુલ્ક દત્ત્વા તત્પાર ગચ્છતિ તથા સમારસમુદ્રપાર જિગ-
મિપુર્ગૃહસ્થસ્તન્નાવિકસ્વરૂપાય મહાપુરુષાય મુનયે શય્યા (વસતિસ્થાન)-રૂપ-
માતર (તરણશુલ્ક) દત્ત્વા તત્પાર વ્રજતીતિ ભાગ્યર્થોઽનુસન્નેયઃ । પક્ષદ્વયેઽપિ સાધુ-
વાસાર્થમાજ્ઞાદાયક ઇતિ ફલિતમ્, તસ્ય પિણ્ડઃ=આહારોપન્ન્યાદિઃ શય્યાતરપિણ્ડ ઇતિ ।
શય્યાતરવિચારઃ ।

યદ્યપિ નિવાસાર્થ સાધવે સ્વાનુમતિપ્રકાશનો વસતિસ્વામી શય્યાતરશબ્દ-
સ્યાર્થઃ, તથાપિ તસ્ય તદૈવ શય્યાતરસ્ત્વ ભવતિ યદા તત્ર વસતી સાધુર્માર્ણ્ડોપકર-
ણાનિ સ્થાપયેત્, પ્રતિક્રમણમાચરેત્, રાત્રી શયીત ચ । અત્રાય વિવેકઃ—

જિસકા ઉસે શય્યાતર કહતે હૈં । જૈસે કોઈ નદી પાર કરનેકી ઇચ્છાવાલા
બટોહી (માર્ગ) નાવિકકો નદી પાર ઉતારનેકા મૂલ્ય દેકર પાર ઉતરતા હૈ
ઉસીપ્રકાર સસારરૂપી સમુદ્રકે પાર ઉતરનેકી ઇચ્છાવાલા ગૃહસ્થ
નાવિકકે સમાન સાધુ મહાપુરુષોંકો શય્યા (વસતિ-સ્થાન)રૂપી ઉતરાઈ
(પાર ઉતરનેકા મૂલ્ય) દેકર સસારસાગરસે પાર ઉતરતા હૈ, યહ અભિ-
પ્રાય સમજ્ઞના ચાહિયે । દોનોં પક્ષોંકા અર્થ ઇક હી હૈં કિ શય્યાતર ઉસે
કહતે હૈં, જો સાધુકો ઠહરનેકે લિયે મકાનકી આજ્ઞા દેતા હૈ । ઉસકે
આહાર ઔષધ આદિ પિણ્ડકો શય્યાતર-પિણ્ડ કહતે હૈ ।

શય્યાતર—વિચાર

સાધુકો ઠહરનેકે લિયે અપની અનુમતિ પ્રગટ કરનેવાલા ઉપાશ્રયકા
સ્વામી શય્યાતર કહલાતા હૈ, તથાપિ વહ ઇન અવસ્થાઓંમે શય્યાતર હોતા હૈ—

કેઇ નદી પાર ડરવાની ઇચ્છા-વાળો જિતાડે નાવિકને નદી જિતરવાનું ભાડું
આપીને પાર જિતરે છે, તેમ સસાર-રૂપી સમુદ્રને પાર જિતરવાની ઇચ્છા-વાળો
ગૃહસ્થ, નાવિક-સમાન સાધુ-મહાપુરુષોને શય્યા-(વસતિ-સ્થાન) રૂપી ભાડું
(પાર જિતરવા માટેનું મૂલ્ય) આપીને સસાર-સાગરથી પાર જિતરે છે, એવો
અર્થ સમજવો જોઇએ જોઉં પક્ષોનો અર્થ એક જ છે કે શય્યાતર એને કહે છે કે
જે સાધુને રહેવાને માટે મકાનની આજ્ઞા આપે છે, એના આહાર ઔષધ આદિ
પિંડને શય્યાતર-પિંડ કહે છે

શય્યાતર—વિચાર

સાધુને રહેવાને માટે પોતાની અનુમતિ આપનાર ઉપાશ્રયનો સ્વામી
શય્યાતર કહેવાય છે, તથાપિ તે આ અવસ્થાઓંમા શય્યાતર થાય છે —

ખાણ્ડોપકરણસ્થાપન-પ્રતિક્રમણાચરણ-શયનાના ત્રયાણા પ્રત્યેક શગ્યાતરત્વે હેતુત્વમ્, તેન પ્રતિક્રમણાચરણ-શયનામ્યા પ્રાગપિ ખાણ્ડોપકરણસ્થાપનાનન્તર વસતિસ્વામિનઃ શગ્યાતરત્વમ્, પૂર્વગૃહીતવસર્તો મ્યાનસકીર્ણતાયા સત્યા ક્રિયાન્ મુનિરન્ય-સાધુસક્રાશે સ્વકીયખાણ્ડોપકરણાનિ નિગાય અન્યસ્મિન્ સમીપતરવર્તિન્યુપાશ્રયે તત્સ્વામિનિદેશમાદાય પ્રતિક્રમણ કુર્વોત તદા તત્ર ખાણ્ડોપકરણસ્થાપનાભાવેઽપિ તત્તીયસ્વામિનઃ શગ્યાતરત્વમ્ । અન્યત્ર પ્રતિક્રમણ કૃત્વા સ્થાનસકીર્ણતાય સત્યા

(૧) સાધુ વસતિમેં ખાણ્ડોપકરણ રખ દેવે ।

(૨) પ્રતિક્રમણ કરે, ઓર (૩) રાત્રિમે શયન કરે ।

(૧) ઇન ત્રીનોમેસે પ્રત્યેકક્રિયા શગ્યાતર હોને મે કારણ હૈ । હસલિય પ્રતિક્રમણ ઓર શયન કરનેસે પહેલે મી ખાણ્ડોપકરણ રખ દેનેપર વસતિકા સ્વામી શગ્યાતર હો જાતા હૈ ।

(૨) પહેલે જિસ વસતિકો ગ્રહણ કર લિયા હો ડસમે સ્થાનકી સકીર્ણતા હોનેપર કુઝ સાધુ અપને ખાણ્ડોપકરણ અન્ય સાધુઓંકે સમીપ રખકર, પાસકે દૂસરે ઉપાશ્રયમે ડસકે સ્વામીકી આજ્ઞા લેકર પ્રતિક્રમણ કરે તો વહા ખાણ્ડોપકરણ ન રખને પર મી જહા પ્રતિક્રમણ ક્રિયા હો ડસ વસતિકા સ્વામી શગ્યાતર કહલાતા હૈ, ઇસ વસતિકા નહી ।

(૩) દૂસરે સ્થાનમેં પ્રતિક્રમણ કરકે, સ્થાનકી સકીર્ણતા હોને પર જહા

(૧) સાધુ વસતિમા ભાડોપકરણ (પાત્ર વગેરે) રાખે (૨) પ્રતિક્રમણ કરે અને (૩) રાત્રે શયન કરે

(૧) આ ત્રણેમાની પ્રત્યેક ક્રિયા શગ્યાતર થવામા કારણ છે, તેથી પ્રતિક્રમણ અને શયન પૂર્વે પણ ભાડોપકરણ રાખી દે તો વસતિનો સ્વામી શગ્યાતર થઈ નાય છે

(૨) પહેલા જે વસતિનું ગ્રહણ કરી લીધું હોય, તેમા સ્થાનની સકીર્ણતા (સક્રાશ) હોવાથી ડોઠ સાધુ પોતાના ભાડોપકરણ ખીન્ન સાધુઓની સમીપે રાખીને, પાસેના ખીન્ન ઉપાશ્રયમા તેના સ્વામીની આજ્ઞા લઈને પ્રતિક્રમણ કરે તો ત્યા ભાડોપકરણ ન રાખવા છતા પણ બન્યા પ્રતિક્રમણ થઈ હોય તે વસતિનો સ્વામી શગ્યાતર કહેવાય છે, આ વસતિનો નહિ

(૩) ખીન્ન સ્થાનમા પ્રતિક્રમણ કરીને સ્થાનની સક્રાશને કારણે બન્યા

શયનમાત્ર યત્રાચરિત તત્સ્વામિનોડપિ શય્યાતરત્વમ્ । પરન્ત્યય ટિશેપો વોદ્યવ્ય:-

અન્યસાધુસવિત્રે સ્વકીયભાણ્ડોપકરણાનિ સસ્થાપ્યાડન્યત્ર શયનપ્રતિક્રમણાચરણે મૂલોપાશ્રયસ્વામિનો ન શય્યાતરત્વમ્, ભાણ્ડાદિસ્થાપને સાધુસાનિ-યસ્યૈવ નિમિત્તતા ન તુ 'તત્સ્વામિનઃ', સાધોરભાવે ભાણ્ડાદિસ્થાપનસ્ય શાસ્ત્રાવિદિતત્વાત્ । શય્યાતરત્વનિવૃત્તિકરણાય તુ પુનઃ પુનઃ શય્યાતરપરિવર્તન નાચરણીયમ્ । પુનઃ પુનઃ શય્યાતરપરિવર્તન ઠિ સાધોર્મિશાલોભ પ્રકાશયતિ, તત્ર વહત્રો દોષા અપિ ચાપતન્તિ, તથાદિ-શય્યાતરપરિવર્તને પૂર્વશય્યાતરો યિમાવ્યયતિ-અન્ન મમ ગૃહે

૧-વસતિસ્વામિનઃ ।

સિર્ફ શયન કિયા હો ઉસ સ્થાનકે સ્વામીકો ભી શય્યાતર કહતે હૈ અર્થાત્ ઉસ અવસ્થામે દોનોં શય્યાતર હૈ ।

વિશેષ યહ હૈ કિ-દસરે સાધુઓંકે પાસ ભાણ્ડોપકરણ રાખકર અન્ય હી કિસી સ્થાનપર પ્રતિક્રમણ ઓર શયન કરેતો જહા ભાણ્ડોપકરણ રાખેલે હૈ, ઉસ સ્થાનકા સ્વામી શય્યાતર નહી કહલાતા । ક્યોંકિ ભાણ્ડોપકરણ સાધુકે નેસરાય (અધીનતા) મેં હી રાખે જાતે હૈ, ગૃહસ્થકે નેસરાયમેં રાખના શાસ્ત્રવિરુદ્ધ હૈ ।

શય્યાતરત્વકી નિવૃત્તિ કરનેકે લિયે ચારવાર શય્યાતરકા પરિવર્તન નહી કરના ચાહિયે । એસાકરનેસે યહ પ્રગટ હોતા હૈ કિ સાધુ ભિક્ષાકા લોભી હૈ, હસમે વહુતસે દોષ ભી ઉત્પન્ન હોતે હૈ ।

જૈસે-શય્યાતરકા પરિવર્તન કરનેસે પહલા શય્યાતર હસ પ્રકાર

માત્ર શયન કર્યું હોય તે સ્થાનના સ્વામીને પણ શય્યાતર કહે છે અર્થાત્ એ સ્થિતિમા બેઠે શય્યાતર છે

વિશેષ વાત એ છે કે-બીજા સાધુઓ પાસે ભાણ્ડોપકરણ રાખીને બીજા જ કોઈ સ્થાન પર પ્રતિક્રમણ અને શયન કરે તો જ્યાં ભાણ્ડોપકરણ રાખેલા હોય, તે સ્થાનના સ્વામી શય્યાતર નથી કહેવાતો, તેમકે ભાણ્ડોપકરણ સાધુની નેસરાય (અધીનતા) મા જ ગણવામા આવે છે, ગૃહસ્થની નેસરાયમા રાખવા એ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે

શય્યાતરત્વની નિવૃત્તિ કરવાને માટે વારવાર શય્યાતરનો પરિત્યાગ કરવો ન જોઈએ એમ કરવાથી એવું પ્રકટ થાય છે કે સાધુ ભિક્ષાનો લોભી છે, એમાથી અનેક દોષો પણ ઉત્પન્ન થાય છે

જેમ-શય્યાતરનું પરિવર્તન કરવાથી પહેલો શય્યાતર આ પ્રમાણે વિચારે છે-

त्यक्तमदीयोपाश्रयः साधुरसौ निश्चितमागमिष्यतीति तदर्थं सुरसमन्नादिक साध-
नीयमिति कृत्वा निष्पादितस्यान्नपानादेराधाकर्मिकत्वापत्तिः । यदि तु स्वार्थं
साधुनिमित्तं च निष्पादितं तदा मिश्रजातदोषापत्तिर्दुर्निवारैव । पूर्वं शय्यातरेण
त्यक्तोपाश्रयाय साधवे कस्यचिद् वस्तुनः स्थापने स्थापनादोषः कथं साधुना
वारणीयः । अन्ये दोषाः स्वयमूहनीयाः । तस्माद् श्रुति शय्यातरपरिवर्त्तनं न
साधुना विधेयम् ।

वसतियाचनाविधिः ।

अथोपाश्रयस्वामिनस्तदनुपस्थितौ तत्सरक्षकाद्वा वसतियाचनाविधिरभिधीयते-

सोचता है-आज मेरे उपाश्रयकी आज्ञा सतोंने छोड़ दी है, अतः मेरे
यहाँ अवश्य आवेंगे, इसलिए उनके वास्ते स्वादिष्ट अन्न आदिक बनाना
चाहिए, ऐसा विचार कर बनाया हुआ अन्नादिक आधाकर्मिक होगा ।
यदि पहला शय्यातर अपने और साधुके लिए इकट्ठाबनावेगा तो मिश्र-
जात दोष लगेगा । साधुके आनेकी सम्भावनासे वह किसी वस्तुको
स्थापना करेगा तो स्थापना (ठवणा) दोष होगा ।-इत्यादि अनेक दोष
स्वयं समझ लेने चाहिये । इसलिए साधुको बारम्बार शय्यातर बदलना
नहीं कल्पता है ।

उपाश्रय-याचनाकी विधि ।

वसति-स्वामीसे अथवा उसकी गैर-भौजूदगीमें उसके सरक्षकसे
वसति-याचनाकी विधि कहते हैं—

आज्ज भारा उपाश्रयणी आज्ञा सतोअे छोडी दीधी छे, ओटले भारे त्या नइर
आवशे, तेथी ओभने भाटे स्वादिष्ट अन्नादि बनानेवा ओअेअे विचार
करीने जनानेलु अन्नादि आधाकर्मी जनशे, जे पडेले शय्यातर पोताना भाटे
अने साधुने भाटे ओउठु जनाने तो मिश्रजात दोष लागशे साधु आववानी
संभावनाथी ते ओअे वस्तुने स्थापन करशे तो स्थापना-(ठवणा)-दोष लागशे
-इत्यादि अनेउ दोषो पोतानी भेजे समझ लेवा ओ कारणथी साधुने बार बार
शय्यातर बदलवा कल्पता नथी

(उपाश्रय-याचनानी विधि)

वसतिना स्वामी पासं अथवा तेनी गेरहानदीमा ओना सरक्षकनी पासं
वसति-याचना करवानी विधि कहे छे—

मुनिर्देत्-हे आयुष्मन् ! अस्या यमती स्यादुमिच्छामि, यावति समये स्थातुमादेशो भवदीयो भवेत् तत्रानेय कालो यापनीयः, तत्रापि यावान् वसति-भूमिभागो ममावस्थानाय भवते रोचेत तावानेय ममापेक्षणीय इति ।

ततो गृहस्थः प्रतिव्रयात्-भगवन् ! मुनीश्वर ! क्रियतः कालानवस्थास्यते ? तदा ऋतुषडशेषकाले सात साधुः “एकमासाधिककाले कल्पे यावदवसर स्यास्यामि” इति, यर्पाकाले तु “चतुरो मासानय यापयिष्यामी”-ति वदेत् ।

सागारिकेण साधुकल्पकालमुपलक्ष्य-“एतावत् कालानव्राह्म न स्यास्यामि ग्रामान्तर गमिष्यामी”-ति कथने तु साधुरेव कथयेत्-“अत्र भवदुपस्थितिसमया-

मुनि—हे आयुष्मन् ! हम इस वसतिमें ठहरना चाहते हैं । तुम जितने समय तक ठहरनेकी आज्ञा दोगे, उतने समयसे अधिक नहीं ठहरेंगे । उसमें भी तुम भूमि का जितना भाग हमें ठहरनेके लिए देना चाहो, उतनाही हमारे लिए पर्याप्त है ।

गृहस्थ पूछे कि-हे मुनिराज ! आप कितने समय तक ठहरना चाहते हैं ?

तब मुनि-ऋतुषड् शेषकाल हो तो ‘एक मासके कल्पमें जब तक अवसर होगा तब तक रहेंगे’ ऐसा, यदि चातुर्मास हो तो ‘चार मास ठहरनेका हमारा कल्प है’ ऐसा कहे । यदि साधुका कल्प-काल सुनकर गृहस्थ कहे कि-मैं तो थोड़ेही दिन यहाँ रहूँगा फिर ग्रामान्तर जाऊँगा, तो साधुको कहना चाहिए कि-“जब तकतुम यहाँ रहोगे तब तक ही

मुनि-हे आयुष्मन् ! अमे आ वसति (भक्षान-स्थान) मा रडेवा धृच्छीओ छीओ तमे ढेटवा समय सुधी रडेवानी आज्ञा आपशे, तेटवा समयधी वधादे समय रडीशु नहि तेमा पणु तमे भूमिने ढेटवा लाग अमने रडेवाने भाटे आपरा धृच्छे तेटवा न अमार भाटे पर्याप्त (पूरतो) छे

गृहस्थ-हे मुनिराज ! आप डेटवा समय सुधी रडेवा धृच्छे छे ?

त्यारे मुनि-ऋतुषड् शेषकाल होय तो-“एक मासना कल्पमा न्या सुधी अवसर छे तेमा सुधी रडीशु” ओम कहे, अथवा जे चातुर्मास होय तो-“चार मास रडेवाने अमारो कल्प छे” ओम कहे जे साधुने कल्पकाल सावणीने गृहस्थ कहे के ‘हु तो थोडा न द्विस अर्द्धी रडीशु’ तो साधुओ कहेवु जेधुओ के न्या सुधी तमे अर्द्धी रडेवो त्या सुधी न अमे रडीशु, तमे नथे

वधिरेव कालो मया क्षपणीयः, तदनन्तरमिमा वसतिं परिहास्यामीति । पुनः सागारिकेण—‘क्रियन्तः साधवो भवन्तः?’ इति पृष्ठः साधुरभिदधीत—समुद्रतरङ्गवत् साधुनामियत्तावधारण क कुर्यात्, यतः क्रियन्तो गच्छन्ति, क्रियन्तश्चागच्छन्ति, ये चागमिष्यन्ति तेऽप्यत्रावस्थान करिष्यन्ति । इत्थ सागारिकाज्ञामादाय तदीयनामगोत्रे विज्ञायोपाश्रये साधुस्तिष्ठेत् । गोचरिं गन्तुमुद्यतो भिक्षुः शय्यातरनामगोत्रे अविज्ञाय भिक्षार्थं न पर्यटेत् ।

कल्प्याकल्प्यविधिः ।

शय्यातरगृहे साधोरकल्प्यानि कल्प्यन्ते, यथा—

‘हम ठहरेंगे, तुम्हारे जाने पर इस वसतिको छोड़ देंगे ।’

यदि गृहस्थ पूछे कि—‘आप कितने साधु हैं?’ तो साधु उत्तर देवें कि—‘समुद्रके तरङ्गोंकी तरह साधुओंकी मर्यादा नहीं है । क्योंकि कितने ही साधु आते हैं और कितनेही चले जाते हैं, जो आवेंगे वे भी यही ठहरेंगे ।

इस प्रकार गृहस्थकी आज्ञा लेकर, उसका नाम और गोत्र जानकर साधुको ठहरना चाहिए । जयतक साधुको शय्यातरका नाम और गोत्र न मालूम हो जावे तब तक भिक्षाके लिए न जावे ।

कल्प्याकल्प्य—विधि ।

निम्नलिखित वस्तुएँ शय्यातरके घरकी कल्पनीय नहीं हैं—

‘त्यारे आ स्थानने अगे छोडी दधशु ’

जो गृहस्थ पूछे ठे ‘आप डेटला साधुओ छे ?’ तो साधु उत्तर आपे डे— ‘समुद्रना तर गेली पेठे साधुओनी मर्यादा नथी, ठेभडे डेटलाय साधुओ आवे छे अने डेटलाय आया जय छे, जेओ आवशे तेओ पणु अर्हो न रहेछे ।’

जे प्रभाछे गृहस्थनी आज्ञा लधने, जेनु नाम अने गोत्र नालीने साधुओ रहेवु जेधजे नया सुधी शय्यातरनु नाम अने गोत्र साधुना जणुवामा न आवे त्या सुधी बिधाने माटे जय नहि

कट्याकट्य—विधि

नीचे लजेली वस्तुओ शय्यातरना घरनी साधुने कट्ये नहि—

(१) अशनम्, (२) पानम्, (३) खाद्यम्, (४) स्वाद्यम्, (५) वस्त्रम्, (६) पात्रम्, (७) कम्बल, (८) रजोहरणम्, (९) दोरकम्, (१०) सूची, (११) कर्त्तरी, (१२) छुरिका, (१३) नखहरणी, (१४) कर्णशोधनी (कानसुचरनी), (१५) दन्तशोधनी (दातसुचरनी), (१६) कण्ठकोद्धारणी (काटाकाढ़नी-चीपिया) (१७) कण्ठकः कण्ठकोद्धारणीपात्रञ्च (कण्ठककुस्थलिका), (१८) औषधम्, (१९) भेषज्यम्, (२०) शतपाकसहस्रपाकादितैलम्, (२१) पात्र-रञ्जनद्रव्यम् (रोगान् सपेदा आदि), (२२) पात्रादी रत्नकरणाद्युपयोगी शस्त्र-विशेषः (सियार, रेती, इत्यादि), (२३) करगलम्, (२४) छेखनी, (२५) मसी, (२६) मसीपात्रम्, (२७) हिङ्गुलम्, (२८) खटिका, (२९) खडी, इत्यादीनि ।

अथ शय्यातरगृहे साधोरुपादेयानि (कल्प्यानि) निर्दिश्यन्ते-

(१) अशन, (२) पान, (३) खाद्य, (४) स्वाद्य, (५) वस्त्र, (६) पात्र, (७) कम्बल, (८) रजोहरण, (९) डोरा, (१०) सुई, (११) कैची, (१२) चाकू, (१३) नखहरणी (नहरनी), (१४) कर्णशोधनी (कानकुचरनी), (१५) दन्तशोधनी (दातकुचरनी), (१६) चीपिया, (१७) काटे और काटोंकी कोथली, (१८) औषध, (१९) भेषज, (२०) शतपाक-सहस्रपाक आदि तेल (२१) पात्र रगनेके लिए रोगान्, सुपेता आदि, (२२) पात्रमें छेद आदि करनेके काममें आनेवाले सियार, रेती आदि ओजार, (२३) कागज, (२४) छेखनी, (२५) स्याही, (२६) हिङ्गल, (२७) खड़ी इत्यादि ।

निम्नलिखित वस्तुएँ शय्यातरके घरसे साधुको कल्पनीय हैं-

(१) अशन, (२) पान, (३) आद्य, (४) स्वाद्य, (५) वस्त्र, (६) पात्र, (७) कागजी (८) रजोहरण, (९) डोरा, (१०) सोय, (११) कातर, (१२) चप्पु, (१३) नभ उतार वानी नेरणी, (१४) कान-जोतरणी, (१५) दात-जोतरणी, (१६) चीपीयो, (१७) काटे अथवा काटानी कोथली, (१८) जोसड, (१९) भेषज, (२०) शतपाक-सहस्रपाक आदि तेल, (२१) पात्र रगवा भाटेना रोगान् सक्षेता वजरे, (२२) पात्रमें छेद आदि करवाना काममा आववाना सारडी, रेती वजरे जोतर, (२३) कागज, (२४) छेखनी, (२५) स्याही, (२६) हिङ्गलो, (२७) खडी, इत्यादि

नीचे लजेली वस्तुओं शय्यातरना घरनी साधुने कल्पे-

(૧) તુળમ્, (૨) લોટમ્, (૩) શિલાપટ્ટકઃ (પેપળી), (૪) શિલાપુત્રકઃ, (૫) મસ્મ, (૬) પાપાણ્ગ્વઙ્ડમ્, (૭) ફટ્કા, (૮) વૃલિઃ, (૯) પીઠમ્, (૧૦) ફલકમ્ (આસન-વિશેષઃ), (૧૧) શય્યા (શરીરપ્રમાણ), (૧૨) સસ્તારકમ્ (માર્દ્રદ્યદ્વયદ્વસ્ત-પ્રમાણ આસનવિશેષઃ), (૧૩) ગોમયમ્, (૧૪) સોપધિકશિષ્ય., (૧૫) સ્વાધ્યા-યાદ્યર્થ પ્રાતિહારિક (પઢિહારી) પુસ્તકમ્, इत्यादीनि । इदमप्यनुसन्त्रेयम्—
यस्योपाश्रयस्य स्वामिने निवासशुल्कं दत्त्वा गृहस्थो निवासार्थं साधुं निमन्त्रयेत्
स उपाश्रयः साधोरकल्प्य इति । उपाश्रयस्थानेरुस्वामिनि सति रुचिदेक एव
शय्यातरत्वेन स्थापनीयः, न तु सर्वेऽपि ।

एतादृशशय्यातरस्य पिण्डे चत्वारो भग्ना भवन्ति, यथा—

(૧) એકત્ર રન્ધનમ્, એકત્ર ભોજનમ્,

તિનકા, (૨) પત્થર, (૩) શિલા, (૪) લોઢી, (૫) રાખ, (૬) પત્થરકા-
દુકડા, (૭) ફટ, (૮) ધૂલ, (૯) ઝેટા બાજૉટ, (૧૦) ફલક (આસન),
(૧૧) શય્યા (શરીરપ્રમાણ), (૧૨) સસ્તારક (ઢાઢ હાથકા આસન),
(૧૩) ગોધર, (૧૪) ઉપધિ-સહિત શિષ્ય, (૧૫) સ્વાધ્યાય આદિકે લિપ
• પઢિહારી (વાપસ દી જાનેવાલી) પુસ્તક આદિ ।

यह भी स्मरण रखना चाहिए कि-जिस उपाश्रयको भाडेपर साधुके
लिए खरीदा हो वह उपाश्रय साधुको कल्पनीय नहीं है ।

उपाश्रयके अनेक स्वामी हो तो उनमेंसे एक शय्यातर होता है ।
ऐसे शय्यातरके पिण्डमें चार भग होते हैं । वे इस प्रकार—

(૧) उसी घरमें बनाना उसी घरमें जीमना ।

(૧) તણખણ, (૨) પત્થર, (૩) શિલા, (૪) લોઢી, (૫) રાખ, (૬) પત્થરનો ટુકડો,
(૭) ઇટ, (૮) ધૂળ, (૯) નાનો ઘાઙ્ઙ, (૧૦) ફલક (આસન), (૧૧) શય્યા (શરીર
પ્રમાણની), (૧૨) સસ્તારક (ઘડી હાથનું આસન), (૧૩) છાણ, (૧૪) ઉપધિ
સહિત શિષ્ય, (૧૫) સ્વાધ્યાય આદિને માટે પઢિહારી (પાછી આપી દેવાય તેવી)
પુસ્તક આદિ

એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે જે ઉપાશ્રય સાધુને માટે ભાડે રાખ્યો
હોય તે ઉપાશ્રય સાધુને કંટપે નહિ

ઉપાશ્રયના અનેક સ્વામીઓ હોય તો તેમાંથી એક શય્યાતર થાય છે
એવા શય્યાતરના પિંડમાં ચાર ભાગ હોય છે, તે આ પ્રમાણે—(૧) એજ ઘરમાં

(૨) એકત્ર રન્ધનમ્ , અન્યત્ર મેહાદી ભોજનમ્ ।

(૩) પૃથક્-પૃથક્ રન્ધનમ્ , એકત્ર ભોજનમ્ ।

(૪) પૃથક્ પૃથક્ રન્ધનમ્ , પૃથક્-પૃથક્ ભોજનમ્ ।

તત્ર દ્વિતીયચતુર્થમદ્વૌ સાધોઃ કલ્પ્યૌ । દ્વિતીયમદ્વૌ એકત્ર રન્ધનેઽપિ પશ્ચાત્ શય્યાતરેતરાશસ્ય પૃથકારે શય્યાતરમાત્રાશ ત્રિદાયાઽન્યેષા પિષ્ઠ ઉપાદેયઃ, તત્ર તદાનીં શય્યાતરસ્વત્વાપગમાત્ । ચતુર્થમલ્પે તુ પિષ્ઠે શય્યાતરાશલેશસસર્ગશઙ્કાપિ નાસ્તિ । શય્યાતરસ્વત્વાપગમ એવોપાદેયતાહેતુરિતિ નિષ્કર્ષઃ ।

एव मोषितभर्तृकामु अनेकामु सपत्नीष्वैकैः काचित् शय्यातरा कर्तव्या ।

(૨) उसी घरमें बनाना दूसरे-दूसरे घरमें जीमना ।

(૩) दूसरे-दूसरे घरमें बनाना उसी घरमें जीमना ।

(૪) दूसरे-दूसरे घरमे बनाना और दूसरे-दूसरे घरमें जीमना ।

इन चार भगोंमेंसे दूसरा और चौथा भग साधुको कल्पनीय है । दूसरे भगमें एकत्र रन्धन होने पर भी शय्यातरसे भिन्न मनुष्यके अशके अलग होजाने पर शय्यातरका भाग छोडकर अन्यका पिण्ड कल्पनीय है, क्योंकि वहाँ शय्यातरका स्वामित्व नहीं रहता ।

चौथे भगमें तो शय्यातरके स्वत्वके ससर्गकी तनिक भी आशका नहीं है । तात्पर्य यह है कि जहा शय्यातरका स्वत्व (हक) नहीं रहता वही वस्तु साधुको ग्राह्य होती है ।

इसी प्रकार यदि एक शय्यातरकी अनेक पत्नियाँ हों और वह

લોજન બનાવવુ અને એજ ઘરમા જમવુ (૨) એ ઘરમા લોજન બનાવવુ અને બીજા ઘરમા જમવુ (૩) બીજા-બીજા ઘરમા બનાવવુ અને એ ઘરમા જમવુ (૪) બીજા-બીજા ઘરમા બનાવવુ અને બીજા-બીજા ઘરમા જમવુ

આ ચાર ભાગોમાથી બીજા અને ચોથા ભાગો સાધુને કલ્પે છે બીજા ભાગમા એકત્ર રસોઈ થતી હોય તો પણ શય્યાતરથી ભિન્ન મનુષ્યોનો ભાગ ભૂંદો થઈ જતા શય્યાતરનો ભાગ છોડીને અન્યનો પિંડ કલ્પે છે, કારણ કે ત્યાં શય્યાતરનું સ્વામિત્વ રહેતું નથી

ચોથા ભાગમા તો શય્યાતરના સ્વત્વના સસર્ગની જરા પણ આશંકા નથી તાત્પર્ય એ છે કે જેમા શય્યાતરનું સ્વત્વ રહેતું નથી, તે વસ્તુ સાધુને માટે ગ્રાહ્ય બને છે

એજ રીતે જો એક શય્યાતરની અनेક પત્નીઓ હોય અને એ (શય્યાતર)

चत्वारो भग्ना अत्रापि पूर्ववदेव ।

अप्यपितभर्तृकामु तु यथा निष्पादितमन्नादिक नियत शय्यातरो भुङ्क्ते
सैव शय्यातरा, यन्नियत भुङ्क्ते तदा सर्वा अपि शय्यातरा मन्तव्याः, पूर्वोक्त-
तृतीयभग्नेऽय विशेषो बोद्धव्यः—यदा पृथक् पृथक् रन्ध्रन कृतम्, एकत्र कृत्वा
भुक्त च तदाऽवशिष्टमन्नादिक विभज्य यदि स्व-स्वगृह नयेत् तादृश शय्यातरस्वत्व-
विरहितमन्नादिक साधोः कल्प्यमेवेति । एकत्रीकृतमविभक्त चेन्न कल्प्यमिति
तदाशयः ।

(शय्यातर) परदेश चला गया हो तो उनमें किसी एकको ही शय्यातर
बनाना चाहिए । पहलेकी नाई यहा भी चार भग समझना चाहिए ।
उनका पति परदेश न गया हो तो वह जिस पत्नीके यहां नियमित रूपसे
जीमता हो वही शय्यातर होती है ।

यदि नियमित रूपसे न जीमता हो-कभी कहीं कभी कहीं जीमता
हो तो सभीको शय्यातर मानना चाहिए ।

पहलेके चार भगोंमेंसे तीसरे भगमे इतना विशेष समझना चाहिए-
यदि अलग अलग भोजन बनाया गया हो और एकत्र करके जीमा हो
तो बचे हुए अन्न आदिको बाँट लेने पर साधु शय्यातरसे अन्यका आहार
आदि ले सकते हैं, क्योंकि उसमेसे शय्यातरका हिस्सा अलग निकल
चुका है । हा इकट्ठा कर लिया हो और बाटा न हो तो साधुको कल्प-

परदेश आये गये होय तो ते पत्नीआमाथी दोध ओकने न शय्यातर बना
वही ओधओ पड़ेलानी पेठे ओमा पणु आर लागी समजवा ओओ ओने। पति
परदेश न गये होय तो ते न पत्नीने त्या नियमित रीते न नमतो होय ते
शय्यातर भने छे ओ नियमित रीते न नमतो होय अने कोधवार ओकने त्या
अने कोधवार पीछेने त्या नमतो होय तो गधी पत्नीओने शय्यातर
मानवी ओधओ

पड़ेलाना आर लागीमाना त्रीज लागीमा ओटलु विशेष समजवुं हे—ओ
जुहु जुहु सोजन जनायु होय अने ओकत्र करीने नमतता होय तो वधेला
अन्नादिने वडेयी दीधा पछी साधु शय्यातरथी गृहाने। आहार आदि लधु शके
छे, कारणु हे ओमाथी शय्यातरने। लाग गृहो डाढवामा आवी यूथो होय छे
छा, ओकहुं करेलु होय अने वडेयु न होय तो साधुने कव्ये नहि कोध शय्या

कोऽपि शय्यातरो देशान्तर प्रस्थितः स्वगृहादूर्ध्वगत्वा कुत्रचित् तिष्ठेत्, तत्र यदि गृहादन्यस्थानाद्वाऽशनपानादिकं तदर्थमानीतम्, अथवा बहिःप्रदेश एव निष्पादित चेत् तदा तदशनादिकं साधोरकल्प्यम्, रात्रिसार्धं बहिर्गतस्य साधोस्तु पुनः कल्प्यमेव ।

यदि शय्यातरोऽन्यदीयगृहेऽन्यदीयमन्नादिकं परिवेषयेत्, तत्रापि शय्यातरेण दीयमानमन्यदीयमप्यशन-पानादिकं साधोरकल्प्यम् ।

साधोर्भिक्षादाने शय्यातरस्य सहगमनरूपनिमित्तत्वे सति तत्र भिक्षाग्रहणमकल्प्यम् । ग्रामादूर्ध्वरिपि शय्यातरीयगोशालादिसत्त्वे तदीयदुग्गादिकं साधोरकल्प्यम् ।

नीय नहीं है। कोई शय्यातर परदेश जा रहा हो, और घरसे निकलकर कहीं बाहर ठहर गया हो, तो भी उसका अन्न-पान ग्राह्य नहीं है, भलेही वह अन्न पान घरसे उसके लिए लाया गया हो या अन्य स्थानसे लाया गया हो अथवा वहीं पर तैयार किया गया हो। यदि रात्रिमें निवास करनेके लिए साधु बाहर चला गया हो तो कल्पनीय है।

शय्यातर, दूसरे गृहस्थके यहां उसी दूसरे गृहस्थका अन्नादि परोस रहा हो तो भी उसके हाथसे दिया हुआ आहार कल्पनीय नहीं है। यदि किसी भिक्षाकी प्राप्तिमें शय्यातर निमित्त हो अर्थात् दलाली करे तो वह भिक्षा भी साधुको ग्राह्य नहीं है।

गावसे बाहर शय्यातरकी गोशाला आदि हो तो वहांका दूध आदि भी साधुको ग्राह्य नहीं है।

तर परदेश जहाँ रह्यो होय अने घरभाथी नीकणीने क्याक भंडार रह्यो होय तो पणु अनेनु अन्न-पान ग्राह्य नानतु नथी, पछी लखे ओ अन्न-पान घेरथी अने भाटे लाववाभा आण्यु होय अथवा अन्य स्थानथी लाववाभा आण्यु होय, या त्याज तैयार जनाववाभा आण्यु होय ओ रात्रे निवास करवाने भाटे साधु भंडार आल्या गया होय तो कट्पे छे

शय्यातर, भीन्न गृहस्थने त्या ओ भीन्न गृहस्थना अन्नादि पीरसे तोपणु अनेना हाथथी अथातो आहार कट्पे नहिं ओ कोर्ध भिक्षानी प्राप्तिभा शय्यातर निमित्त होय अर्थात् दलाली करे तो ओ भिक्षा पणु साधुने ग्राह्य थती नथी

गावनी भंडार शय्यातरनी गोशाला आदि होय तो त्यानु दूध वगेरे पणु साधुने ग्राह्य नने नहिं

શય્યાતરગૃહે ભોક્તા મૃત્યાદિરપિ શય્યાતર* । શય્યાતરસ્ય સ્વસા દુહિતા ચ તસ્મિન્ દિવસે પુનરાગમનમનિશ્ચિત્ય ભર્તૃકુલાદાગચ્છેત્, તદા સાઽપિ શય્યાતરા । યદિ તસ્મિન્નહનિ ભર્તૃકુલ પુનર્ગન્તુકામા શય્યાતરગૃહમાગતા ચેત્ સા શય્યાતરગૃહે એવ શય્યાતરત્વમુપયાતિ અન્યગૃહે તુ ન તસ્યાઃ શય્યાતરત્વમિતિ વોચ્યમ્ ।

ઉપાશ્રયસ્વામિનિ દેશાન્તરસ્યે સતિ ઉપાશ્રયસરક્ષકાદાજ્ઞામાદાય યત્ર સાધુ-સ્તિષ્ઠેત્ તત્રોપાશ્રયસ્વામિનિ સમાગતે સાધુના શય્યાતરત્વ સ્વામિન્યેવ કલ્પ-નીયમ્, ન સરક્ષકે ।

શય્યાતરપ્રદત્તમન્યેન સ્વીકૃતમપ્યશનાદિક શય્યાતરગૃહે સાગોરકલ્પ્યમ્, વ્યવહારશુદ્ધ્યાદિદોષાત્ ।

શય્યાતરકે ઘર જીમનેવાલે નોકર-ચાકર મી શય્યાતર હેં । શય્યા-તરકી બહિન યા બેટી ઉસ દિન વાપસ લૌટનેકા નિશ્ચય ન કરકે અપની સસુરાલસે આઈ હો તો વહ મી શય્યાતર હૈ, યદિ વાપસ લોટનેકા વિચાર કરકે આઈ હો તો વહ શય્યાતરકે ઘરમેં હી શય્યાતર હૈ, દુસ-રેકે ઘરમેં નહીં, અર્થાત્ દુસરેકે ઘરમેં દુસરેકા આહારાદિ યદિ વહ પરોસે તો સાધુ લે સકતે હૈ ।

જવ ઉપાશ્રયકા સ્વામી પરદેશમે રહતા હો ઓર ઉપાશ્રયકે રખવાલે સે આજ્ઞા લેકર સાધુ ઉસમે ઠહરે તો જવ ઉપાશ્રયકા સ્વામી આજાવે તવ વહી શય્યાતર હોતા હૈ, રખવાલા નહો ।

શય્યાતરને અશન આદિક દુસરે કો દે દિયા ઓર દુસરેને ચાહે ઉસે સ્વીકાર મી કર લિયા હો તો મી શય્યાતરકે ઘર પર સાધુ કો વહ લેના નહો

શય્યાતરના ઘેર જમનારા નોકર-ચાકર પણ શય્યાતર છે, શય્યાતરની ગહેન યા પુત્રી એ દિવસ પાછા જવાનો નિશ્ચય કર્યા વિના પોતાને સાસરેથી આવી હોય તો તે પણ શય્યાતર છે જો પાછા જવાનો વિચાર કરીને આવી હોય તો શય્યાતરના ઘરમા જ તે શય્યાતર છે, બીજાના ઘરમા નહિ, અર્થાત્ બીજાના ઘરમા બીજાનો આહારાદિ જો તે પીરસે તો સાધુ લઈ શકે છે

જો ઉપાશ્રયનો સ્વામી પરદેશમા ગ્હેતો હોય અને ઉપાશ્રયના રખેવાળની આજ્ઞા લઈને સાધુ તેમા રહે તો જ્યાં ઉપાશ્રયનો સ્વામી આવી જાય ત્યાં તે શય્યાતર બને છે, રખેવાળ નહિ

શય્યાતરે અશનાદિ બીજાને આપી લીધુ હોય અને બીજાએ ભલે એને સ્વીકારી પણ લીધુ હોય, તો પણ શય્યાતરને ઘેર સાધુએ તે લેવુ જોઈએ નહિ,

તથા શય્યાતરેણ દત્તમન્યેનાસ્વીકૃતમન્નાદિક શય્યાતરગૃહાદ્ બહિરપિ સાધોરકલ્પ્યમ્, તત્ર શય્યાતરસ્સ્વત્વાપગમાભાવાત્ ।

શય્યાતરગૃહાદ્ બહિરન્યેન સ્વીકૃત ચેત્ તદા સાધોઃ કલ્પ્યમેવ, તત્ર શય્યાતરસ્સ્વત્વાપગમાદિતિ ધોમ્યમ્ ।

શય્યાતરગૃહાદ્વિસ્તેન (શય્યાતરેણ) દત્તમન્યેનાઽસ્વીકૃત ચેત્ તત્રાઽસ્વીકૃતાશનપાનાદેઃ સ્વીકારાર્થે 'ગૃહતામિદ' -મિત્યાદિપરરૂપા પ્રવર્તનાઽપિ સાધોરકલ્પ્યા । શય્યાતરપિષ્ઠગ્રહણાદિદોષશક્કાસમન્નાત્ ।

ચાહિય, ક્યોકિ સ્વીકાર કર લેનેસે શય્યાતરકા સ્વામિત્વ તો નહીં રહા પર યદા વ્યવહારસે અશુદ્ધિ હૈ ।

યદિ શય્યાતરદ્વારા દિયે હુણ અન્નાદિકો અન્ય ગૃહસ્થ ન સ્વીકાર કરે તો શય્યાતરકે ઘરમે યા ઘરસે બાહર કહીં મી સાધુકો નહીં ગ્રહણ કરના ચાહિય, ક્યોકિ ઉસ આહારાદિમેં શય્યાતરકા સ્વત્વ રહતા હૈ । શય્યાતરકે ઘરસે બાહર દૂસરેને સ્વીકાર કર લિયા હો તો સાધુકો કલ્પનીય હૈ, ક્યોકિ ઉસપર શય્યાતરકા સ્વત્વ નહીં રહા ।

શય્યાતરકે ઘરસે બાહર શય્યાતરને કિસી દૂસરેકો દિયા હો ઔર દૂસરેને સ્વીકાર ન કિયા હો તો ઉસ-અશનાદિકે સ્વીકાર કરાનેકે લિય 'તુમ લે લો' इत्यादिरૂપસે ગૃહસ્થકો પ્રેરણા કરના મી સાધુકા કલ્પ નહીં હૈ, ક્યોકિ ઉસમેં શય્યાતરકા પિષ્ઠ લેને આદિ અનેક દોષોંકી શકા હોતી હૈ ।

કારણ કે સ્વીકારી લેવાથી શય્યાતરનું સ્વામિત્વ તો રહ્યું નહિ, પણ તેમા વ્યવહારથી અશુદ્ધિ રહેલી છે

જો શય્યાતરે આપેલું અન્નાદિ અન્ય ગૃહસ્થ ન સ્વીકારે તો શય્યાતરના ઘરમા યા ઘરખંડાર કયાય પણ તે સાધુએ ગ્રહણ કરવું જોઈએ નહિ, કારણ કે તે આહારાદિમા શય્યાતરનું સ્વત્વ રહેલું હોય છે શય્યાતરના ઘરથી ખંડાર ખીલ્યાં સ્વીકારી લીધું હોય તો તે સાધુને કપે, કેમકે તે ઉપર શય્યાતરનું સ્વત્વ રહેતું નથી

શય્યાતરના ઘરની ખંડાર શય્યાતરે કેઈ ખીલ્યાં આપેલું હોય અને ખીલ્યાં સ્વીકાર્યું ન હોય તો તે અશનાદિનો સ્વીકાર કરાવવાને માટે 'તમે લઈ લો' इत्यादिઉપે ગૃહસ્થને પ્રેરણા કરવી એ પણ સાધુને કટકે નહિ, કારણ કે તેમા શય્યાતરના પિંડ લેવો વગેરે અનેક દોષોની શકા રહે છે

અન્યથા ૩ ગા. ૫ શય્યાતરપિણ્ડગ્રહણે દોષાઃ

અથ શય્યાતરપિણ્ડગ્રહણે દોષાઃ પ્રદર્શ્યન્તે—

- (૧) વસતિર્દુર્લભ્યમ્, વસતિસ્વામિનો ગૃહેઽશનપાનાદિગ્રહણનિયમે-સ્વક્રીયા-
ન્નાદિવ્યયમાલોચ્ય સ્વોપાશ્રયનિવાસાર્થમાજ્ઞા સાધવે ન કોઽપિ દત્તાત્, इत्याशयः।
(૨) પ્રવચનલાઘવમ્, (૩) સ્વાવાસસ્થાન એવ મિક્ષાભાગસમાવનયા પરિભ્રમણા-
લસ્યે સજાતે કદાચિત્ શય્યાતરગૃહે આહારાગ્રલાભેઽકાલમિક્ષાચર્યાપ્રસન્નઃ,
વેલાતિક્રમે સતિ આર્ત્તરોદ્ધયાનપ્રસન્નઃ, સ્વાધ્યાયાન્તરાયઃ, આત્મહ્રાન્તિશ્ચ,

શય્યાતરકા પિણ્ડ ગ્રહણ કરનેમેં દોષ વતલાતે હે—

(૧) શય્યાતરકા પિણ્ડ ગ્રહણ કિયા જાય તો વસતિ મિલના દુર્લભ
(મુશ્કિલ) હો જાયગા। ગૃહસ્થ યદ્ વિચારેમેકિ કન્હેં સ્થાન દેનેસે અન્ન-
પાન આદિ ભી દેના પડેગા। એસા સોચકર ગૃહસ્થ અપને સ્થાનમેં રહનેકે-
લિપે સાધુઓંકો સ્થાન નહીં દેગા।

(૨) પ્રવચનકા લાઘવ હોગા।

(૩) અપને નિવાસસ્થાન પર હી મિક્ષા મિલ જાનેકી સમાવનાસે
સાધુ ભ્રમણ કરનેમે આલસ્ય કરેંગે, ઓર જન શય્યાતરકે ઘર પર આહાર
નહીં મિલેગા તો અકાલ-(અસમય)-મે મોચરી કરનેકા પ્રસન્ન હોગા,
ઓર અસમયમે મિક્ષા ન મિલનેસે આર્ત્ત-રોદ્ધ યાન હોંગે, સ્વાધ્યાય
આદિમેં અન્તરાય પડેગા, ઓર આત્માકો શ્વેદ હોગા।

શય્યાતરનો પિંડ ગ્રહણ કરવામા રહેલા દોષો બતાવે છે —

(૧) શય્યાતરનો પિંડ ગ્રહણ કરવામા આવે તો વસતિ (રહેવાનું સ્થાન)
મળણુ દુર્લભ (મુશ્કેલ) બની જાય ગૃહસ્થ એમ વિચારશે કે એમને સ્થાન
આપવાથી અન્ન-પાન આદિ પણ દેવા પડશે એમ વિચારીને ગૃહસ્થ પોતાના
સ્થાનમા રહેવાને માટે સાધુઓને સ્થાન આપશે નહિ

(૨) પ્રવચનનું લાઘવ થશે

(૩) પોતાના નિવાસસ્થાન પર જ મિક્ષા મળી જવાની સલાવનાથી સાધુ
ભ્રમણ કરવામા આગલ કરશે, અને જો શય્યાતરના ઘેરથી આહાર નહિ મળે તો
અકાલે (અસમયે) મોચરી કરવાનો પ્રસન્ન આવશે, અને અકાલ મિક્ષા ન
મળવાથી આર્ત્ત-રોદ્ધ ધ્યાન થશે, સ્વાધ્યાયાદિમા અન્તરાય પડશે અને આત્માને
શ્વેદ થશે

(૪) તીર્થકુરાજ્ઞામદ્વોડપીત્યાદયો દોષાઃ પ્રસજન્તે, (૨૩),

इति शय्यातरविचारः ।

આસન્દી=વેત્રાસન, સદ્વિકા ચ (૨૪),

पर्यङ्कः=मञ्चविशेषः, स एव पर्यङ्ककः; स्वार्थे कः । चकाराच्छिविका दीला-
-ताम्रयानादिग्रहणम् (२५),

गृहान्तरनिपद्या=गृह=गृहिनिकेतन तस्याऽन्तरम्=अभ्यन्तर मभ्यमिति
यावत्, तस्मिन् निपद्या=निपदनम् उपवेशनमित्यर्थः, यत्रपि व्याकरणादौ निपी-
दन्त्यस्या'मिति विद्य 'निपद्या=आपणः' इत्युक्तं तथाप्यत्र शास्त्रसङ्केतितत्वा
द्भावव्यवन्तोऽयं निपद्याशब्दः (२६),

गात्रस्य=शरीरस्य उद्धर्त्तानि=मलापनयनद्रव्येण समालેપનાનિ 'उपटन'
इतिलोरुપસિદ્ધાનિ, ચકારાદન્યેપામપિ શરીરસમ્બન્ધિના સસ્કારાણા ગ્રહણ
બોદ્ધવ્યમ્ (૨૭),

एषु चारित्रघातादयो दोषाः सुस्पष्टा एव ॥ ५ ॥ ५ ॥

(૪) હસકે સિવાય તીર્થકર ભગવાનને શય્યાતર-પિણ્ડકો અકલ્પ-
નીય થતાયા હૈ, હસલિયે ડનકી આજ્ઞાકા ભગ હોગા, ઇત્યાદિ અનેક
દોષ આતે હૈ ॥ इति शय्यातर-विचार समाप्त ।

(૨૪) આસન્દી-વેતકી ઘની હુઈ છિદ્રવાલી કુર્સીપર બેઠના ।

(૨૫) પર્યંકુ-એક પ્રકારકા પલગ, પાલખી, ડોલા, તામ્રજામ આદિકા
ગ્રહણ કરના ।

(૨૬) ગૃહાન્તરનિપદ્યા-ગૃહસ્થકે ઘરમેં બેઠના ।

(૨૭) ગાત્રોદ્ધર્તન-શરીર પર ઉવટન આદિ કરના ॥૫॥

(૪) એ ઉપરાત તીર્થકર ભગવાને શય્યાતર પિંડને અકલ્પનીય બતાવ્યો છે,
તે માટે એમની આજ્ઞાનો ભગ થશે, ઇત્યાદિ અનેક દોષો ઉત્પન્ન થાય છે

इति शय्यातर-विचार समाप्त

(૨૪) આસન્દી-નેતરની બનાવેલી છિદ્રવાળી ખુરશી પર બેસવું

(૨૫) પર્યંક-એક પ્રકારનો પલગ, પાલખી, હિંડોળો, ચાનો

(૨૬) ગૃહાન્તરનિપદ્યા-ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસવું

(૨૭) ગાત્રોદ્ધર્તન-શરીર પર સુગંધી પદાર્થો ચોળવા (૫)

^{२८}मूलम्-^{२६}गिहिणो वेयावडिय, जाडयाजीववत्तिया ।

^{३०}तत्तानिब्बुडभोइत्त, ^{३१}आउरस्सरणाणि य ॥६॥

छाया-गृहिणो वैयावृत्य, जात्याजीववत्तिता (आजीववर्तिता)
तप्तानिर्वृतभोजित्व, -मातुरस्मरणानि च ॥ ६ ॥

सान्वयार्थः-(२८) गिहिणो=गृहस्थकी वेयावडिय=वैयावच्च करना, (२९) जाडया=जातिसे-अपनी ऊची जाति उतारकर आजीववत्तिया=जीविका निर्वाह करना, (३०) तत्तानिब्बुडभोइत्त=अग्निमें सिर्फ तपाया हुआ किन्तु शस्त्रसे अपरिणत-मिश्र भोजन करना, य=और (३१) आउरस्सरणाणि=बीमार होनेपर पूर्वशुक्त वस्तुका स्मरण करना ॥ ६ ॥

टीका-गृहिणः=गृहस्थस्य, वैयावृत्य=गृहस्थायात्राऽऽनयनप्रदानादि-लक्षण-शुश्रूपाकरणम् (२८),

जात्या='अहमेतादृशजातिविशिष्ट' इत्याद्याद्योपणेन, उपलक्षणमिदं कुलादीनामपि, आजीववत्तिता-आजीवे=जीविकाया वृत्ति.=स्वित्तिर्यस्य तद्भाव', यद्वा 'आजीववर्तिता' इति-छाया, आजीवे=जीविकाया वर्तितुं शीलं यस्यासौ आजीववर्त्ती तस्य भाव इति तदर्थ (२९),

तप्तानिर्वृतभोजित्व=तप्त=गृहिनोष्णीकृतं च तत् अनिर्वृत=शस्त्रापरिणतं तप्तानिर्वृतम् अर्द्धपकमिति भावस्तद्भोक्तुं शीलमस्य तत्त्वम्, मिश्रान्नादिसेवनमित्यर्थ (३०)

आतुरस्मरणम्=आतुरा='रोगादिग्रस्तास्तेषां स्मरणं=तत्कर्तृकपूर्वोपशुक्तं

(२८) गृहस्थकी वेयावृत्य (सेवा-शुश्रूषा) करना ।

(२९) अपनी जाति या कुल आदि बताकर भिक्षा लेना ।

(३०) आधा पका आधा कच्चा अर्थात् मिश्र अन्न-पानी आदि लेना ।

(३१) रोग आदिकी अवस्थामें पहले सेवन किये हुए विषयोका

(२८) गृहस्थकी वेयावृत्य (सेवा-शुश्रूषा) करना ।

(२९) जाति या कुल आदि बताकर भिक्षा लेना ।

(३०) आधा पका-आधा कच्चा अर्थात् मिश्र अन्न-पानी आदि लेना ।

(३१) रोग आदिनी अवस्थामें पहले सेवेला विषयोंनु स्मरण कर्तुं अर्थात्

वस्तुस्मरणमिति फलितम्, यद्वा आतुरशब्दोऽत्र भावप्रधाननिर्देशस्तथाचाऽऽतुरत्वे स्मरणमिति समासः, रोगाद्यस्तथाया पूर्वाऽनुभूतस्तुस्मरणमित्यर्थ (३१)।

चकार इहापि समुच्चयार्थकः। अत्रासयमादयो दोषा जायन्ते ॥ ६ ॥

^{३२}मूलम्-^{३३}मूलए ^{३४}सिंगवेरे य, ^{३५}उच्छुखडे ^{३६}अनिव्वुडे ।

^{३७}कदे ^{३८}मूले य सच्चित्ते, ^{३९}फले ^{४०}वीए य ^{४१}आमए ॥७॥

छायाः-मूलक शृङ्गेर च, इक्षुखण्डमनिर्गृतम् ।

कन्दो मूल च सचित्त, फल बीज चामम् ॥ ७ ॥

सान्वयार्थ-य=और (३२) मूलए=मूला (३३) सिंगवेरे=अदरख (३४) उच्छुखडे=गन्ना (सेलडी) अनिव्वुडे=शखसे अपरिणत (३५) कदे=कन्द य=और (३६) मूडे=शिफा (तथा) सच्चित्ते=सचित्त (३७) फले=फल य=और आमए=सचित्त (३८) वीए=बीज । भावार्थ-इनके सेवनसे अनन्तकाय आदि वनस्पतिकायकी विराधना होती है ॥ ७ ॥

टीका-मूलम्=मसिद्धम् (३२), शृङ्गेर=शृङ्गवद्धेर=शरीर यस्य तत् आर्द्रक-मित्यर्थ (३३), च=तथा इक्षुखण्डम्=इक्षुशकलम्, एतन्नयम् अनिर्वृत=सखापरिणतम् (३४) कन्द=शूरणादिः (३५), मूल=शिफा (३६), च=पुनः, सचित्त=सजीवम्,

स्मरण करना अर्थात् बीमारीमें हाय! हाय! करना ॥६॥

(३२) सचित्त मूलाका सेवन करना ।

(३३) सचित्त अदरख (आदा) का सेवन करना ।

(३४) सचित्त इक्षुखण्डका सेवन करना ।

(३५) सचित्त शूरण आदि कन्दोका सेवन करना ।

(३६) सचित्त मूलका सेवन करना ।

[गोमोदीमा 'हाय ! हाय !' करवी (६)]

(३२) सचित्त मूलानु सेवन करवु

(३३) सचित्त आडनु सेवन करवु

(३४) सचित्त शेरडीना पत्तीका-कडका-नु सेवन करवु

(३५) सचित्त शूरण आदि क डोनु सेवन करवु

(३६) सचित्त मूलनु सेवन करवु

फल=कुकुटी-त्रपुपादिकम् (३७), च=तथा बीज=तिलादि, आमकम्=सचित्तम् (३८),
अत्रानन्तरायादिविराधनादिदोषा जायन्ते ॥ ७ ॥

मूलम्-^{३६}सोवच्चले^{४०} सिधवे^{४१} लोणे, रुमालोणे य आमए ।

^{४२}सामुद्दे^{४३} पसुखारे^{४४} य, कालालोणे य आमए ॥ ८ ॥

छायाः-सौवर्चल सैन्धवो लवणो, रुमालवणश्चामकः ।

सामुद्रः पाशुसारश्च, काललवणश्चामकः ॥ ८ ॥

सान्प्रयार्थः-आमए=सचित्त (३९) सोवच्चले=सौवर्चल-सचरनमक (४०)
सिधवे लोणे=सैन्धव-सींगनमक (४१) रुमालोणे=रुमानदीसे निरुक्ता हुआ
नमक (४२) सामुद्दे=समुद्री नमक य=और (४३) पसुखारे=ऊपर नमक य=
और आमए=सचित्त (४४) कालालोणे=काला नमक । भावार्थ-उल्लिखित
नमकोंका सेवन करनेसे पृथ्वीकाय आदिकी विराधना होती है ॥ ८ ॥

टीका-सुवर्चले=देशविशेषे भवः सौवर्चलः=रुचकलवण. (३९),

सिन्धुननुपलसितदेशीयपर्वते भव. सैन्धवः, लवणः=लुनाति=त्रिनक्षि दूरयति
कफादिकमिति लवण*, उद सौवर्चलादेर्विशेषणपदम् (४०),

च=तथा, रुमालवण =रुमा=विशिष्टलवणाकरभूता काचिन्नदी तस्या लवणः,
आमक =सचित्त*, अस्य पूर्वार्द्धे सर्वत्र सम्ग्रह (४१),

(३७) सचित्त ककडी खीरा आदि फलोंका सेवन करना ।

(३८) सचित्त बीजका=तिल आदिका सेवन करना ॥ ७ ॥

(३९) सचित्त रुचक (सौवर्चल सोचर) नमकका सेवन करना ।

(४०) सचित्त सैन्धव (सेधा) नमकका सेवन करना ।

(४१) सचित्त रुमा (नदीविशेषके) नमकका सेवन करना ।

(३७) सचित्त ककडी खीरा आदि फलोंका सेवन करना

(३८) सचित्त बीज तल आदिनु सेवन करना (७)

(३९) सचित्त रुचक लवण (सौवर्चल-सचर)नु सेवन करना

(४०) सचित्त सैन्धवलवणनु सेवन करना

(४१) सचित्त रुमा (नदीविशेषभाषी नीकणेवा) नीकणु सेवन करना

सामुद्रः=समुद्रोत्थलणः (४२),

पाशुक्षारः=ऊपरलणः (४३),

च=तथा काललणः=कृष्णलणः 'प्रिललण' इतिप्रसिद्धः (४४),

आमकः=सचित्तः, 'आमक' इत्यस्योत्तरार्द्धे सर्वात्र सम्बन्धः । अत्र पृथ्वी
कायविराधनादयो दोषा भवन्ति ॥ ८ ॥

^{४५}मूलम्-^{४६}धुवणेत्ति ^{४७}वमणे य, ^{४८}वत्थीकम्म-विरेयणे ।

^{४९}अजणे ^{५०}दत्तवण्णे य, ^{५१}गायढ्मगविभूसणे ^{५२}॥९॥

छायाः-धूपनमिति वमन च, वस्तिर्कर्म विरेचनम् ।

अज्जन दन्तवर्णश्च, गात्राभ्यङ्ग-विभूषणे ॥ ९ ॥

सान्त्वयार्थः-(४५) धुवणेत्ति=रोग मिटाने आदिके लिए किसी स्थानमें
धूप देना, (४६) वमणे=प्रयत्नपूर्वक वमन करना, (४७) वत्थीकम्म=बस्तीकर्म
करना, य=और (४८) विरेयणे=विरेच-जुलाव लेना, (४९) अजणे=अजन-
सुरमा आदि आजना, (५०) दत्तवण्णे=दातुन मसी आदिसे दाँत साफ करना,
(५१-५२) गायढ्मगविभूसणे=शरीरको तैल आदिसे मालिश करना (५१)
तथा वस्त्र आदिसे भूषित करना (५२) ॥ ९ ॥

टीका—धूपन=रोगाद्युपशान्तिनिमित्त स्थानकादिषु धूपदानम्, सौगन्ध्यो-
त्पत्तिनिमित्तमशुकादीना धूपादिना वासनञ्च (४५),

(४२) सचित्त समुद्री नमकका सेवन करना ।

(४३) सचित्त ऊपर नमकका सेवन करना ।

(४४) सचित्त काले नमकका सेवन करना ॥ ८ ॥

(४५) रोग आदिकी शान्ति अथवा सुगंधिके लिए स्थानक या वस्त्र
आदिमें धूप देना ।

(४२) सचित्त समुद्रना लवणु सेवन करवु

(४३) सचित्त विपर लवणु (आम) नु सेवन करवु

(४४) सचित्त काला भीक्षु सेवन करवु (८)

(४५) रोगादिनी शान्ति अथवा सुगंधिने भाटे स्थानक या वस्त्रादिने धूप करवो

वमन=वमिजनरुभेपजादिप्रयोगेण वान्तिरुणम् (४६),

वस्तिरुम=वसतः=तिष्ठतः, मूत्रपुरीषावत्रेति, वस्ते=आच्छादयति मूत्राऽऽ-
शयपुटमिति वा वस्तिः=नाभेरधोभागः, तस्याः कर्म=तच्छोधनव्यापारो वस्ति-
कर्म=मलादिशोधनार्थमपानादिमार्गे वर्त्तिरुदिप्रवेशनम्, अपानमार्गेण जलकर्षण
चेत्यर्थः (४७),

विरेचनम्-कोष्ठशुद्धयर्थं स्वर्णमुख्यादिविरेचनसेवनम् (४८)

अञ्जन=शोभावगीकरणार्थं नयनयोः कज्जल-सौवीरादिदानम् (४९),

दन्तवर्णः-वर्णन-वर्णः, दन्तानां वर्णः=उज्ज्वलीकरणं दन्तवर्णः=अङ्गुली दन्त-

शाण(मसी)काष्ठादिभिर्दन्तवर्पणम् (५०) ।

गात्राभ्यङ्ग-विभूषणे=अभ्यङ्गश्च विभूषणं चेत्यनयोरितरेतरयोगद्वन्द्व इत्यभ्यङ्ग-
विभूषणे, गात्रस्य अभ्यङ्ग-विभूषणे गात्राभ्यङ्गविभूषणे, 'द्वन्द्वान्ते द्वन्द्वौ वा
श्रूयमाणं पदं प्रत्येकमभिसम्बध्यते' इतिन्यायाद् गात्रशब्दस्य प्रत्येकं सम्ब-
न्धस्तत्र गात्राभ्यङ्ग=गात्रस्य=शरीरस्य अभ्यङ्गः=शतपाक-सहस्रपाकादितैला
दिनाऽभ्यञ्जनं मर्दनमिति यावत् (५१),

गात्रविभूषणं=वस्त्रालङ्कारादिना शरीरपरिष्करणम् (५२),

१ चौरादिकाद्वर्णयतेर्भावे घञ् ।

(४६) दवाई लेकर वमन करना ।

(४७) मल आदिके शोधनके लिए वस्तिरुम करना ।

(४८) कोठेकी शुद्धिके लिए सनाय आदिका जुलाब लेना ।

(४९) नेत्रोंमें कज्जल आदि लगाना ।

(५०) मिस्सी आदि लगाकर दात रगना ।

(५१) शतपाक, सहस्रपाक आदि तेलसे शरीरकी मालिश करना ।

(५२) शरीरका वस्त्र आभूषणोंसे मण्डन करना ।

(४६) दवा लधने वमन करवु

(४७) मलादिना शोधन माटे वस्तिरुम करवु

(४८) उद नी शुद्धिने माटे सानाशुष्की आदिना जुलाब लेवे

(४९) आंघोभा काजण (नेत्र) आंजवु

(५०) भरभी वगेरे लगाडीने दात रगवा

(५१) शतपाक, सहस्रपाक आदि तेलथी शरीरने मर्दन करवु

(५२) शरीरनु म डन करवु (शोभाववु)

धूपनादिनाऽग्निर्कायप्रभृतिरिराधनादिदोषा जायन्ते ९ ॥

सम्प्रत्युपसहरन्नाह—‘सन्वमेय’-इत्यादि ।

मूलम्—स^८व^७मे^६य^५म^४णा^३इ^२न्न^१, नि^१ग्ग^२था^३ण^४ म^५हे^६सि^७ण^८ ।

स^३ज^४म^५मि^६ अ^७ जु^८त्ता^९ण^{१०}, ल^१हु^२भू^३य^४वि^५हा^६रि^७णं^८ ॥१०॥

छायाः—सर्वमेतदनाचीर्णं, निर्ग्रन्थाना महर्षीणाम् ।

सयमे च युक्ताना लघुभूतविहारिणाम् ॥ १० ॥

सान्वयार्थः—निग्गथाण=परिग्रहरहित महेशिण=महर्षियोके सजममि=सयममे जुत्ताण=लोहोष् य=और लहुभूयविहारिण=वायुके समान अपतिवन्धविहार करनेवालोके एय=ये—पूर्वोक्त वाचन सन्व=सर अणाइन्न=अनाचीर्ण है। भावार्थ—निर्ग्रन्थ महर्षियोने पूर्वोक्त इन वाचन विपर्योका आचरण नहीं किया, अतः ये अनाचीर्ण कहलाते हैं। साधुओंको इनका आचरण नहीं करना चाहिये ॥ १० ॥

टीका—ग्रन्थान्निर्गता निर्ग्रन्था=रुनरु-रजतादिद्रव्यग्रन्थि-मिश्रयात्वादिभाव-ग्रन्थिरहितास्तेषाम्, महर्षीणाम् महान्तश्च ते रूपय महर्षयस्तेषाम्, यद्वा ‘महैषिणा’ मिति च छाया, महो=निजहित तम् एषयन्ति=गवेषयन्तीति महैषिणस्तेषाम्। सयमे=सकलसावयवव्यापारोपरमलक्षणे युक्ताना=व्यापृताना दत्तचित्तानामित्यर्थः,

इन धूप आदिसे अग्निकाय आदि जीवोकी विराधना आदि दोष होते हैं ॥९॥

अथ उपसहार करते हैं—‘सन्वमेय’ इत्यादि ।

बाह्याभ्यन्तर परिग्रहकी ग्रन्थिसे रहित, अपने हितका अन्वेषण करनेवाले महर्षि तीन करण तीन योगसे सावय व्यापारके त्यागरूप

ये धूप आदिथी अग्निकाय आदि लोकोनी विराधना आदि दोष लागे छे (९), हुवे उपसहार करे छे—सन्वमेय० इत्यादि

बाह्याभ्यन्तर परिग्रहनी ग्रन्थिथी रहित, पाताना हितनु अन्वेषण करनेवाले महर्षिओंको त्रय करण त्रय योगथी सावय व्यापारने त्यागवा रूप सकल सयमथी

ચ=પુનઃ લઘુભૂતવિહારિણામ્=લઘુભૂતો=વાયુસ્તદ્વદપ્રતિવદ્દ વિહરન્તિ તચ્છીલા-
સ્તેપા વાયુવદપ્રતિગ્ધવિહારિણામિત્યર્થઃ । एतत्=પૂર્વોક્ત સર્વે દ્વિપશ્ચાશત્પકારકમ્
અનાચીર્ણમ્=અનાસેવિતમ્ 'અસ્તી' -તિ શેષઃ ॥ ૧૦ ॥ ૧૦ ॥

અનાચીર્ણત્યાગિનો મુનયઃ કોદૃશા ભવન્તિ ?-इत्याह-

મૂલમ્-^૧પંચાસવપરિજ્ઞાયા, ^૨તિગુત્તા ^૩છસુ ^૪સજયા ।

^૫પચનિગ્ગહણા ^૬ધીરા, ^૭નિગ્ગથા ^૮ઉજ્જુદસિણો ॥૧૧॥

છાયા:-પશ્ચાભૂવપરિજ્ઞાતા,-સ્ત્રિગુણાઃ પદ્મસુ સયતાઃ ।

પશ્ચનિગ્ગહણા ધીરા, નિગ્ગન્યા ઋજુદર્શિનઃ ॥ ૧૧ ॥

સાન્વયાર્થ.-પચાસવપરિજ્ઞાયા=પાચ આસ્રવોકેત્યાગી, તિગુત્તા=મનોગુપ્તિ ૧
વચનગુપ્તિ ૨ કાયગુપ્તિ ૩ સે યુક્ત, છસુ=ઊહ કાયમે સજયા=સયમવાન્, પચનિ-
ગ્ગહણા=પાચ ઇન્દ્રિયોકે નિગ્ગ્રહ કરનેવાલે ધીરા=પરીપદ ઉપસર્ગ સહનેમે ધીર
નિગ્ગથા=મુનિ ઉજ્જુદસિણો=મોક્ષમાર્ગકે આરાધકુ હોતે હૈ । આવર્થ-જો
અનાચીર્ણોકા ત્યાગ કરતે હૈં વે ગાયોક્તવિશેષણોસે વિશિષ્ટ હોતે હૈં ॥ ૧૧ ॥

ટીકા-પશ્ચાસ્રવપરિજ્ઞાતાઃ=આસ્રવતિ=આશ્રયતિ મિથ્યાત્વાદિનાલિકામ્યઃ
કર્મસલિલમાત્મતટાગે યૈસ્તે આસ્રવા દિસાદયઃ, પશ્ચ ચ ત આસ્રવાથેતિ પશ્ચાસ્રવા

સકલ સયમસે યુક્ત ઓર વાયુકી તરહ અપ્રતિગ્ધ વિહાર કરનેવાલે
મુનિરાજોંકે યે પૂર્વોક્ત વાવન અનાચીર્ણ હૈં ॥૧૦॥

અનાચીર્ણોકા ત્યાગ કરનેવાલે મુનિ કૈસે હોતે હૈં ? સો કહતે હૈં-
'પચાસ્રવ' ઇત્યાદિ ।

જિનકે દ્વારા આત્મારૂપી તાલાવમે મિથ્યાત્વાદિરૂપ નાલાઓંસે
કર્મરૂપી જલ આતા હૈં ઉન્હેં આસ્રવ કહતે હૈં । વે આસ્રવ મિથ્યાત્વ

યુક્ત અને વાયુની પેઠે અપ્રતિગ્ધ વિહાર કરનારા મુનિરાજોના એ પૂર્વોક્ત વાવન
અનાચીર્ણ છે

અનાચીર્ણોના ત્યાગ કરનારા મુનિઓ કેવા હોય છે ? તે કહે છે —

પચાસ્રવં ઇત્યાદિ

જેની દ્વારા આત્મા રૂપી તળાવમા મિથ્યાત્વાદિ-રૂપ નાળાઓથી કર્મ-રૂપી
જળ આવે છે તેને આસ્રવ કહે છે એ આસ્રવો મિથ્યાત્વ અવિરતિ આદિ લેહે

धूपनादिनाऽग्निकायप्रभृतिविराधनादिदोषा जायन्ते ९ ॥

सम्पत्पुपसहरत्नाह—‘सन्वमेय’-इत्यादि ।

मूलम्—स^८व^७मे^६य^५म^४णा^३इ^२न्न^१, नि^१ग्ग^२था^३ण^४ म^५हे^६सि^७ण^८ ।

स^३ज^४म^५मि^६ अ^७ जु^८त्ता^९ण^{१०}, ल^१हु^२भू^३य^४वि^५हा^६रि^७ण^८ ॥१०॥

छायाः—सर्वमेतदनाचीर्णं, निर्ग्रन्थानां महर्षीणाम् ।

सयमे च युक्तानां लघुभूतविहारिणाम् ॥ १० ॥

सान्वयार्थः—निर्ग्रन्थाण=परिग्रहरहितं महर्षिण=महर्षियोंके सजममि=सयममें जुत्ताण=लगेहुए य=और लहुभूयविहारिण=वायुके समान अप्रतिबन्धविहार करनेवालोंके एय=ये—पूर्वोक्त वाचन सन्व=सर अणाइन्न=अनाचीर्ण हैं । भावार्थ—निर्ग्रन्थ महर्षियोंने पूर्वोक्त इन वाचन विषयोंका आचरण नहीं किया, अतः ये अनाचीर्ण कहलाते हैं । साधुओंको इनका आचरण नहीं करना चाहिये ॥ १० ॥

टीका—ग्रन्थान्निर्गता निर्ग्रन्थाः=रुनरु-रजतादिद्रव्यग्रन्थि-मिव्यात्वादिभाव-ग्रन्थिरहितास्तेषाम्, महर्षीणाम् महान्तश्च ते रूपयः महर्षयस्तेषाम्, यद्वा ‘महर्षिणा’ मिति च छाया, महो=निजहितं तम् एषयन्ति=आवेपयन्तीति महर्षिणस्तेषाम् । सयमे=सरलसावयव्यापारोपरमलक्षणे युक्तानां=व्यापृतानां दत्तचित्तानामित्यर्थः,

इन धूप आदिसे अग्निकाय आदि जीवोंकी विराधना आदि दोष होते हैं ॥९॥

अब उपसहार करते हैं—‘सन्वमेय’ इत्यादि ।

बाह्याभ्यन्तर परिग्रहकी ग्रन्थिसे रहित, अपने हितका अन्वेषण करनेवाले महर्षि तीन करण तीन योगसे सावध व्यापारके त्यागरूप

ये धूप आदिथी अग्निकाय आदि जीवोंकी विराधना आदि दोष लागे छे (८),

हुवे उपसहार करे छे —सन्वमेय० इत्यादि

बाह्याभ्यन्तर परिग्रहकी अग्निकाय आदि रक्षित, पोताना हितनु अन्वेषण करनेवाले महर्षिओंके त्रय करण त्रय योगकी सावध व्यापारने त्यजवा रूप सकण सयमथी

छाया-आतापयन्ति ग्रीष्मेषु, हेमन्तेष्वप्रावृताः ।

वर्षासु प्रतिसलीनाः, सयताः सुसमा(हिताः)धिकाः ॥ १२ ॥

सान्वयार्थ-सुसमाहिता=प्रशस्त समाधिवाले सजया=सयमी मुनि गि-
म्हेसु=ग्रीष्मऋतुमें आयावयति=आतापना लेते हैं, हेमतेसु=हेमन्तऋतुमें अवा-
उडा=अल्पवस्त्र या बस्त्ररहित रहते हैं, वासासु=वर्षाऋतुमें पडिसलीणा=कलु-
एकी भाति इन्द्रियोका गोपन करते हैं, अर्थात् जिस ऋतुमें जिस प्रकारकी तपस्यासे
अधिक कायक्लेश होता हो उस ऋतुमें वही तपस्या करते हैं ॥ १२ ॥

टीका-सुसमाधिका.=समाधीयतेऽस्मिन् मनो विवेकिभिरिति समाधिः-प्रश-
स्तभावाऽवस्थानम्, सु=शोभन, समाधिर्येषां ते तथोक्ता.=विनय-श्रुतादिसमाधि-
सम्पन्नाः । यद्वा 'सुसमाहिता' इति च्छाया, 'निरवयव्यापारविज्ञानदत्तावधानाः'
इति तदर्थः । सयता=प्रवचनमननयतनावन्तः, मुनयः ग्रीष्मेषु=धर्मर्तुषु आतापय-
न्ति=ऊर्वाभिमुखावस्थानादिना परितापयन्ति स्वतनुमिति शेषः, आतापना
विदधतीति यावत् । घ्नन्ति=नाशयन्ति शैत्याधिष्ठेन चित्तसमाधिमिति हेमन्ताः'
हिमोऽन्तोऽवयवोऽस्त्येषामिति वा पृषोदरादित्वाद् हेमन्तास्तेषु हिमर्तुषु अप्रावृताः=

१ ('हन्तेर्मुद् हि च' उणादिम्. ३। १२९) इति अच् हन्तेर्हिरादेशो मुडा-
गमो गुणश्च ।

जिस अवस्थामें आत्मज्ञानी जन प्रशस्त-भावोंसे रमण करते हैं
उसे समाधि कहते हैं । अनाचीर्णोंका त्याग करनेवाले साधु उस विनय
श्रुत आदि चार प्रकारकी समाधिको प्राप्त करते हैं, अथवा निरवयव
व्यापार करनेमें सदा सावधान रहते हैं । तथा प्रवचनके मनन करनेमें
यत्नवान् रहते हैं । ग्रीष्म ऋतुमें सूर्यके समुख मुख करके भुजाएँ
फैलाकर आतापना लेते हैं । शीत ऋतुमें थोड़े कपड़े रखते, या कपड़ोको

जो अवस्थामें आत्मज्ञानी जन प्रशस्त-भावोंसे रमण करे छे तेने
समाधि कहे छे अनाचीर्णोंना त्याग करना साधुओंके विनय श्रुत आदि चार
प्रकारकी समाधिने प्राप्त करे छे अथवा निरवयव व्यापार करना सदा सावधान
रहे छे तथा प्रवचननु मनन करवाभा यत्नवान् रहे छे आश्रम ऋतुमें
सूर्यकी समुख मुख राशीने लुब्धकेने पडाणी करीने आतापना ले छे शीत
ऋतुमें थोड़ा कपड़ा राशीने या कपड़ा हल्का करीने ठंडीनी आतापना ले छे,

પરિ=સર્વતોભાવેન જ્ઞાતાઃ=જ્ઞપરિજ્ઞાતોઽનર્થમૂલમનુમારિતાઃ પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાતો
 હેયત્વેન પરિત્યક્તા યૈસ્તે તથોક્તાઃ,^૧ ત્રિગુણા^૨=તિષ્ઠિર્મિર્મનોઽપાપગુણિર્મિર્ગુણા,^૩
 પટ્સુ=પૃથિવ્યાદિકાયપટ્કેપુ સયતાઃ=સમ્યગ્ યતનામન્ત^૪-પદ્મજીવનિઝાયાપ
 મર્દનવિરતા इत्यर्थः, પશ્ચનિગ્રહણાઃ=પશ્ચ=પસગાત્ પશ્ચેન્દ્રિયાણિ નિષ્ક્રન્તિ=વશ-
 યન્તીતિ તથોક્તાઃ, ધીરાઃ=પરીપદોપસર્ગાદિપુ ધૃતિમન્ત^૫, નિર્ગ્રન્થાઃ=મુનયઃ,
 ક્રજુદર્શિનઃ=ક્રજુ=અવક્રમ્ અકુટિલસ્વભાવ યથા સ્યાત્તથા દ્રષ્ટુ શીલ યેપા તે
 તથોક્તાઃ સરલહૃદયા इत्यर्थः, યદ્વા અર્જતે=ઉપાર્જયતિ=સમ્પાદયત્યવિચલમુલ્લખમિતિ
 ક્રજુઃ=સમ્યગ્સ્વરત્નત્રયલક્ષણો મોક્ષમાર્ગસ્ત પશ્યન્તિ તન્ત્રીલા इति ક્રજુદર્શિનઃ,
 મોક્ષમાર્ગસાધકા इत्यर्थ ॥ ૧૧ ॥ ૧૧ ॥

મૂલમ્-આયાવયતિ ગિમ્હેસુ, હેમતૈસુ અવાઉડાં^૬ ।

વાસાસુ પડિસલીણા, સજયા સુસમાહિયા ॥૧૨॥

૧ ‘પશ્ચાન્નવપરિજ્ઞાતાઃ’ અત્ર આહિતાગ્ન્યાદિત્યાગ્નિષ્ઠાન્તસ્ય પરિનિપાતઃ ।

૨ ‘પશ્ચનિગ્રહણાઃ’ અત્ર નન્દ્યાદિત્વાત્કર્ત્તરિ લ્યુઃ ॥

અવિરતિ આદિકે ભેદસે પાંચ પ્રકારકે છે । उन आस्रवोको ज परिज्ञासे अनर्थोक्ता कारण जानकर प्रत्याख्यान-परिज्ञासे त्यागते है । अर्थात् अनाचीर्णोंका त्याग करनेवाले पाँच आस्रवोंसे विरत हो जाते हैं, मन वचन कायरूप तीन गुणियोंसे युक्त होते हैं, पृथिवी आदि षट्कायकी यत्तनामे सावधान रहते हैं, अर्थात् षड्जीवन्तिकायकी विरोधनासे रहित होते हैं, पांच इन्द्रियोंका दमन करते हैं, परीपद और उपसर्ग सहनेमे दृढ़ ऐसे मुनि, सरल हृदय होते हैं, अथवा अविनाशी सुखको प्राप्त करनेवाले या मोक्षमार्गके साधक होते हैं ॥११॥

કરીને પાંચ પ્રકારના છે એ આસ્રવોને જ્ઞપરિજ્ઞાથી અનર્થોના કારણરૂપ બાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યજે છે, અર્થાત્ અનાચીર્ણોના ત્યાગ કરનારાઓ પાંચ આસ્રવોથી વિરત થઈ જાય છે, મન વચન કાયા-રૂપ ત્રણ ગુણિયોથી યુક્ત થાય છે, પૃથિવી આદિ છ કાયની યતનામાં સાવધાન રહે છે, અર્થાત્ છ જીવ નિકાયની વિરાધનાથી રહિત થાય છે, પાંચ ઈન્દ્રિયોનું દમન કરે છે, પરીપદ અને ઉપસર્ગ સહિવામાં દૃઢ એવા મુનિઓ સરલહૃદય બને છે, અથવા અવિનાશી સુખને પ્રાપ્ત કરનારા યા મોક્ષમાર્ગના સાધક બને છે (૧૧)

ઉપશમ પ્રાપિતા: પરીપહરિપત્રો યૈસ્તે તથોક્તા:,^૧ ધૃતમોહા: = મુહ્યતિ = સદસદ્વિવેક-
રહિતો ભવત્યાત્માડનેનેતિ મોહોડ્ઞાન વૃત: = સમુજ્જિતો મોહો યૈસ્તે તથોક્તા:,
જિતેન્દ્રિયા: = જિતાનિ = રાગદ્વેષવશાત્સ્વવિષયપ્રવૃત્ત્યુપરોધપૂર્વક વશીકૃતાનિ ઇન્દ્રિ-
યાણિ = ચક્ષુરાદીનિ યૈસ્તે એવંવિધા મહર્ષય: = મુનય: સર્વદુ:ખપ્રહીણાર્થ = 'પ્રહીણ'^૨
મિતિ સૌત્રત્વાદ્ ભાવકાન્ત ગૃહ્યતે, તથા ચ-સર્વાણિ ચ તાનિ દુ:ખાનિ ચ સર્વ-
દુ:ખાનિ સર્વદુ:ખાના પ્રહીણ = પરિત્યાગ. સર્વદુ:ખપ્રહીણ, સર્વદુ:ખપ્રહીણાય इद
સર્વદુ:ખપ્રહીણાર્થમ્ 'અર્થેન નિત્યસમાસો વિગેય્યલિદ્વિતા ચેતિ વક્તવ્ય' - મિતિ
સમાસ: । યદ્વા 'પ્રહીણાર્થ' - મિતિ તદર્થ:, સર્વદુ:ખપ્રહીણાર્થ = શારીરિક-માનસિક-
નિશ્ચિલદુ:ખવિનાશાર્થ પ્રકામન્તિ = સમુચ્ચુજ્જતે સ્વીયા શક્તિ સ્ફોરયન્તીત્યર્થ: ॥૧૩॥

સમ્પ્રત્યન્યયનમુપસહરન્નાહ-^૧ 'દુષ્કરાડ' ^૨ 'ઇત્યાદિ-^૪

મૂલમ્-^૧દુષ્કરાડ ^૨ કરિત્તાણં, ^૪દુસ્સહાડ ^૫ સહેતુ ^૩ ચ ।

કેડૈત્થ ^૬દેવલો^{૧૦}એસુ, કેડ ^૭સિજ્ઞતિ ^{૧૧}નીરયા ^૮ ॥૧૪॥

ઝાયા'-દુષ્કરાણિ કૃત્વા, દુસ્સહાનિ સોદ્ધા ચ ।

કેચિદ્ન દેવલોકેષુ, કેચિત્ સિધ્યન્તિ નીરજસ્કા: ॥ ૧૪ ॥

સાન્વયાર્થ-દુષ્કરાડ=દુષ્કર આતાપના આદિ કરિત્તાણ=કરકે ચ=ઔર
દુસ્સહાડ=માયર પુરુષોકે અસહ્ય (પરીપહ આદિ) સહેતુ=સહ કરકે કેઈ=

૧-'નિષ્ઠાન્તસ્ય ન પૂર્વનિપાત', 'લક્ષણહેત્વો ક્રિયાયા.' ઇતિ મૂત્રનિર્દેશેન
પૂર્વનિપાતપ્રકરણસ્યાડનિત્યત્વાત્ ।

સત્-અસત્કે બોધસે વચિત કરનેવાલે મોહકો નષ્ટ કર દેતે હૈં । ઇન્દ્રિયોંકી
અપને અપને વિષયમે જો પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ, ઉસ પ્રવૃત્તિકો રોક કર
ઇન્દ્રિયોંકો વશમે કરકે જિતેન્દ્રિય હોતે હૈ, એસે મહર્ષિ શારીરિક ઔર
માનસિક સમસ્ત પ્રકારકે સમસ્ત દુ:ખોંકા વિનાશ કરનેકે લિખ પરાક્રમ
ખોડતે હૈ ॥૧૩॥

સત્ અસત્ના બોધથી વચિત કરનારા મોહને નષ્ટ કરી નાખે છે ઇન્દ્રિયોની પોત
પોતાના વિષયોમા બે પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે પ્રવૃત્તિને રોકીને ઇન્દ્રિયોને વશ રાખીને
જિતેન્દ્રિય બને છે, એવા મહર્ષિઓ શારીરિક અને માનસિક બધા પ્રકારના બધા
દુ:ખોને વિનાશ કરવાને માટે પરાક્રમ ડરે છે (૧૩)

‘અનુદરા કન્યે’-ત્યજે નઓડ્ધપાર્થકૃત્વેન અલપપ્રારણાઃ, યદ્વા પ્રાવરણરહિતાઃ, વર્ષાસુ=પ્રાટ્ઠકાલેષુ, પ્રતિસલીનાઃ=હૃમયદિન્દ્રિયગોપનતત્પરા ભવન્તીત્યર્થઃ । ગ્રીષ્માદિષુ વહુવચનપ્રયોગઃ પ્રતિવત્સરમેયરૂરણસમૂચનાય ॥ ૧૨ ॥ ૧૨ ॥

^૧મૂલમ્-પરીસહરિડદતા, ^૨ધૂયમોહા ^૩જિહ્વદિયા ।

^૪સન્વદુક્ખપ્પહીણદ્વા, ^૫પક્કમતિ ^૬મહેસિંણો ॥૧૩॥

છાયા-પરીપહરિપુદાન્તા, ધૂતમોહા જિતેન્દ્રિયા ।

સર્વદુઃખપહીણાર્થે, પ્રકામન્તિ મહર્ષિણઃ ॥૧૩॥

સાન્વયાર્થ-‘પરીસહરિડદતા=પરીપહરૂપી શત્રુઓનો જીતને વાળે ધૂયમોહા=મોહમમતાકે ત્યાગી જિહ્વદિયા=ઇન્દ્રિયોંકે દમન કરનેવાળે મહેસિંણો=મહર્ષિ-શુનિરાજ સન્વદુક્ખપ્પહીણદ્વા=સમસ્ત દુઃખોંકે નાશકે લિખે પક્કમતિ=શક્તિ પોહતે હૈ-ઉદ્યોગ કરતે હૈ ॥ ૧૩ ॥

ટીકા-‘પરીસહ૦’ ઇત્યાદિ ।

પરીપહરિપુદાન્તા.=પરીપહાઃ=શુધા-પિપાસાદય એવ રિપવઃ=શત્રવઃ પરાભવ-કારિત્વાત્ પરીપહરિપવઃ, દાતાઃ=અન્તર્ભાવિતપ્ત્યર્થતયા દમિતા=નિગૃહીતા

દૂર કર શીતકી આતાપના લેતે હૈ, વર્ષાઋતુમે કહુવેકીતરહ ઇન્દ્રિયોંકા ગોપન કરનેમે તત્પર હોતે હૈ ।

ગ્રીષ્મ, હેમન્ત, ઓર વર્ષા-શબ્દ ગાથામે વહુવચનાન્ત હૈ, હસસે યહ આશય નિકલતા હૈ કિ પ્રત્યેક વર્ષકી ઋતુઓમે એસા કરતે હૈ ॥૧૨॥

‘પરીસહ૦’ ઇત્યાદિ ।

શુધા પિપાસા પ્રમૃતિ પરીપહરૂપી શત્રુઓંકો પરાજિત કરતે હૈ ।

વર્ષાઋતુમા કાચખાની પેઠે ઇન્દ્રિયોંનું ગોપન કરવામા તત્પર રહે છે

ગ્રીષ્મ, હેમન્ત અને વર્ષા શબ્દ ગાથામા બહુ-વચનાન્ત છે, તેથી એવો આશય નીકળે છે કે પ્રત્યેક વર્ષની ઋતુઓમા એમ કરે છે (૧૨)

પરીસહ૦ ઇત્યાદિ ભૂખ, તન્ન, ઇત્યાદિ પરીપહરૂપી શત્રુઓંને પરાજિત કરે છે

छाया-सपयित्वा पूर्वकर्माणि, सयमेन तपसा च ।

सिद्धिमार्गमनुप्राप्ता, त्रायिण. परिनिर्वृताः ॥१५॥ इति ब्रवीमि ।

सान्त्वयार्थ-‘सिद्धिमग्गमणुप्पत्ता=मोक्षमार्गमें प्राप्त हुए ताडणो=पट्कायके रक्षक (मुनि) सजमेण=सयमके द्वारा य=और तवेण=तपके द्वारा पुण्वक-
म्माड=पहले पड़े हुए कर्मोंको खवित्ता=खपा करके परिनिव्वुडे=मुक्त होते हैं।
त्ति वेमि=पूर्ववत् ॥ १५ ॥

इति तृतीयाध्ययनस्य सान्त्वयार्थः ।

टीका-सिद्धि=अविचलसुखनिष्पत्तिस्तस्या मार्ग=उपायो ज्ञानादिः सिद्धि-
मार्गस्तम् अनुप्राप्ता=अनुगता, त्रायिण.=पङ्जीवनिकायत्राणपरायणान्तःकरणा.
सयमेन=सावयव्यापारविरतिलक्षणेन सप्तदशविधेन, च=तथा तपसा=ऊनोदरता-
दिरूपेण द्वादशविधेन तपश्चरणेन पूर्वकर्माणि=प्राग्भवोपाजितज्ञानावरणीयाद्यष्ट-

जो मुनि कर्म बाकी रहेनेसे देवलोकमें जाते हैं, वे भी देवलोक-
सम्बन्धी आयुष्यको भोग कर, वहासे चव कर आर्य क्षेत्रमें मनुष्यजाति,
और सुकुलमें जन्म लेकर उसी भवमें सिद्धि प्राप्त करते हैं । इसी
विषयको सूत्रकार आगेकी गाथामें कहते हैं-“खवित्ता०” इत्यादि ।

वे मुनि, मोक्षमार्गमें प्राप्त होकर सर्वसावयव्यापारके त्यागरूप
सत्रह प्रकारके सयमसे, तथा अनशन ऊनोदर आदि चारह प्रकारके
तपसे, पहले भवोंमें बाधे हुए ज्ञानवरण आदि आठ प्रकारके समस्त

वे मुनि कर्म बाकी रहेवाने वीधे देवलोकमा गत्ये, तेभ्यो पणु देव-
लोकसगन्धी आयुष्यने लोगवीने, त्याथी यवीने आर्यक्षेत्रमा मनुष्यजति अने
सुकुलमा जन्म लधने अत्र लवमा सिद्धि प्राप्त करे छे आ विषयने सूत्रकार
आगजनी गाथामा कहे छे-खवित्ता० इत्यादि

ते मुनि, मोक्ष-मार्गमा प्रवेश करीने सर्वसावयव-व्यापारना त्यागउप-
सत्तर प्रकारना सयमथी, तथा अनशन ऊनोदरी आदि चार प्रकारना तपथी
पडेवाना भवोमा बाधेवा ज्ञानावरण आदि आठ प्रकारना गन्धा कर्मेनि नाश

કોઈ-કોઈ દેવલોપસુ=સર્ગોંમે (ઉત્પન્ન હોતે 'દ'), કેઈ=કોઈ-કોઈ નીરજા=કર્મ
રજસે રહિત-મુક્ત હોકર અત્ય=ઘસી મયમેં મિજ્જતિ=સિદ્ધ હોજાતે 'દ'-મોક્ષ
ચલે જાતે 'દ' ॥ ૧૪ ॥

ટીકા-દુઃસ્થેન કર્તુ યોગ્યાનિ દુષ્કરાણિ=આચરિતમશક્ત્યાનિ ઋષ્ટાયા-
ન્યાતાપનાદીનિ કૃત્વા=ગિધાય, ચ=તથા દુઃસહાનિ=કાતરચિત્તે સોદુમશક્ત્યાનિ
પરીપદોપસર્ગોંદીનિ સોદ્ધા=સસદ્ય કેચિત્=મુનયઃ અગ્નિષ્ટકર્માણઃ દેવલોકેષુ=
સૌધર્માદિસુરલોકેષુ 'યાન્તી'-તિ શેષ., કેચિત્=કૃતિપયે નીરજસ્કા=કર્મરજો-
ત્રિનિર્મુક્તાઃ અત્ર=અત્રૈવ ભવે સિ'યન્તિ=સિદ્ધા ભવન્તિ, શિવપદમાસાદ્યન્તીત્યર્થ ।
અત્ર ટીકાન્તરેષુ-‘અત્રે’-ત્યસ્ય ‘દેવલોકેષુ’ ઇત્યનેન સહાન્વયકરણ સર્વથા પ્રમાદ-
વિજૃમ્ભિતમ્ ॥ ૧૪ ॥ ૧૪ ॥ ૧૪ ॥

કર્માવશેષેણ ચે મુનયો દેવલોક ગચ્છન્તિ તે તત્ર દેવાયુષ્કમુપશ્ચજ્યતતશ્ચ્યુતા
આર્યક્ષેત્રે મનુષ્યજાતૌ સુકુલે ચ સમુત્પન્ન તદ્ભવમોક્ષગામિનો ભવન્તીતિ
દર્શયિતુમાહ-‘સ્વવિત્તા’ ઇત્યાદિ-

મૂલમ્-સ્વવિત્તા પુલ્કમ્માહ, સજમેણ તવેણ ચ ।

સિદ્ધિમગ્ગમણુપ્પત્તા, તાયિણો પરિનિવ્વુડે ॥૧૫॥ તિ વેમિ॥

ઉપસહાર કરતે હુણ કહતે હૈ-‘દુકરાઈ૦’ ઇત્યાદિ ।

પૂર્વોક્ત ગુણોંસે વિશિષ્ટ મુનિ દુષ્કર આતાપના આદિ ક્રિયાઓંકા
આચરણ કરકે, તથા કાયર પુરુષ જિન્હેં સહન નહીં કર સકતે એસે
પરીષદ્દા ઓર ઉપસર્ગોંકો સદ્દ કર અવશિષ્ટ-કર્મવાલે કોઈ મુનિ સૌધર્મ
આદિ દેવલોકમે જાતે હૈ । જો કર્મરજસે સર્વથા મુક્ત હોજાતે હૈ વે
ઐસી મનુષ્ય-ભવમેં સિદ્ધિપદકો પ્રાપ્ત કરતે હૈ । દૂસરે ટીકાકારોને ‘અત્ર’
શબ્દકો દેવલોકકે સાથ જોડા હૈ વહ ઠીક નહીં હૈ, ‘અત્ર’ શબ્દકા
અર્થ-યહાં-“ઐસી ભવમેં” એસા હૈ ॥૧૪॥

હવે ઉપસહાર કરતા કહે છે-‘દુકરાઈ૦’ ઇત્યાદિ

પૂર્વોક્ત ગુણોંથી વિશિષ્ટ મુનિ દુષ્કર આતાપના આદિ ક્રિયાઓંનું આચરણ
કરીને તથા કાયર પુરુષ જે સહન કરી શકતા નથી એવા પરીપદો અને ઉપસર્ગોં
સહીને અવશિષ્ટ કર્મવાળા ડોઈ મુનિ સૌધર્મ આદિ દેવલોકમા જાય છે જેઓ
કર્મરજથી મર્વથા મુક્ત થઈ જાય છે તેઓ આ મનુષ્યભવમા સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત
કરે છે બીજા ટીકાકારોએ અત્ર શબ્દને દેવલોક સાથે જોડયો છે તે બરાબર નથી
અત્ર શબ્દનો અર્થ અહીં ‘આ ભવમા’ એવો છે (૧૪)

॥ અથ ચતુર્થાધ્યયનમ્ ॥

ગત તૃતીયાધ્યયન સમ્પ્રતિ ચતુર્થમારંભ્યતે-પૂર્વાધ્યયને ‘અનાચીર્ણાનિ વિદ્યાયાઽઽચારે ધૃતિઃ સધાર્યાં સયમિને’-ત્યુક્તમ્, આચારશ્ચ પદ્ધિવિધીવાના યથાવસ્થિતસ્વરૂપમવગુધ્ય તત્સરક્ષણપુરસ્સર ભવત્યતોઽત્ર પદ્ધિજીવનિકાયાનામાઽ-ધ્યયને તત્સ્વરૂપ તત્સરક્ષણોપાય ચ પ્રતિપાદયિષ્યન્ પ્રવચનસ્યાઽપ્તોપદિષ્ટત્વ પ્રદર્શયતિ-‘સુય મે’ इत्यादि,

મૂલમ્-સુય મે આડસ ! તેણં ભગવયા એવમકલાય-इह खलु छजीवणियानामज्झयण, समणेण भगवया महावीरेण कासवेणं पवेइया सुअकलाया सुपन्नत्ता, सेय मे अहिज्जिउ अज्झयण धम्म-पन्नत्ती ॥१॥

चौथा अध्ययन ।

अथ चौथा अध्ययन कहते हैं—

તીસરે અધ્યયનમે યહ પ્રતિપાદન કિયા હૈ કિ મહાપુરુષોં કો અના-ચીર્ણોં કા ત્યાગ કરકે, આચાર-(સયમ)-મે દૃઢતા રખનીં ચાહિયે । આચારમેં દૃઢતા તથ હી હોતી હૈ જય પટ્કાય કે જીવોંકા વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાનકર ઉનકી રક્ષા કી જાય, ઇસલિયે ઇસ ‘પદ્ધિજીવનિકાય’ નામક અધ્યયનમેં પદ્ધિજીવનિકાયકા સ્વરૂપ ઓર ઉસકી રક્ષાકા ઉપાય બતાતે હુઅ ‘યહ પ્રવચન આપ્ત-(ભગવાન્)-દ્વારા ઉપદિષ્ટ હૈ’ ઇસ વાતકો કહતે હૈ- ‘સુય મે૦’ इत्यादि ।

અધ્યયન ૪ થુ

હવે ચોથુ અધ્યયન કહે છે —

ત્રીજા અધ્યયનમા એમ પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું છે કે-મહાપુરુષોએ અના-ચીર્ણોના ત્યાગ કરીને આચાર (સયમ)મા દૃઢતા રાખવી જોઈએ આચારમા દૃઢતા ત્યારે જ આવે છે કે જ્યારે પટ્કાયના છવોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણીને તેમની રક્ષા કરવામા આવે, તેટલા માટે આ ‘પદ્ધિજીવનિકાય’ નામના અધ્ય-યનમા છ-કાયનું સ્વરૂપ અને તેની રક્ષાના ઉપાયો બતાવતા ‘આ પ્રવચન આપ્ત (ભગવાન્) દ્વારા ઉપદિષ્ટ છે’ એ વાતને કહે છે-સુય મે૦ इत्यादि

વિધર્માણિ ક્ષપયિત્વા=ક્ષય નીત્વા પરિનિર્વૃતાઃ=પરિ સર્વતોભાવેન નિર્વૃતા =
કર્મજનિત-સન્તાપરાદિત્વેન શીતલીભૂતાઃ ‘મયન્તી’-તિ શેષઃ, સિધ્યન્તીત્યર્થઃ ।
इति ब्रवीमीति पूर्वम् ॥ १५ ॥

इति श्री-विश्वखिल्यात-जगद्गुरु-मसिद्धराचरु-पञ्चदशभाषा-कलित-ललित-
कलापाऽऽलापक-प्रशिद्ध-गन्ध-पत्र-नैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-
श्रीशाहूउपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-जैनशास्त्राचार्य-पद-भूषित-
कोल्हापुरराजगुरु-पालप्रह्लाचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-
पूज्य-श्रीघासीलालप्रतिनिरचिताया श्रीदशरूपैकालिकामृत-
स्याऽऽचारमणिमञ्जूपाख्याया व्याख्याया तृतीय
‘क्षुल्लकाचारकथा’ऽऽख्यम’अथन समाप्तम् ॥ ३ ॥

કર્મોંકો નાશ કરકે સર્વથા મુક્ત હો જાતે હૈં-કર્મજન્ય સતાપસે રહિત
હોકર પરમશીતલીભૂત હોતે હૈ અર્થાત્ સિદ્ધ હો જાતે હૈ ।

શ્રીસુધર્મા સ્વામી જમ્બૂસ્વામીસે કહતે હૈ-હે જમ્બૂ ! તીસરે અધ્ય-
યનકા જૈસા ભાવ ભગવાને ફરમાયા હૈ, વૈસા હી તુમસે કહતા હૈ ॥૧૫॥

इति “क्षुल्लकाचारकथा”-नामक तीसरे
अध्ययनका हिन्दीभाषानुवाद समाप्त ॥३॥

કરીને સર્વથા મુક્ત થઈ બાક છે-કર્મજન્ય સતાપથી રહિત થઈને પરમશીતલી
ભૂત થાય છે, અર્થાત્ સિદ્ધ થઈ બાક છે

સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે-હે જમ્બૂ ! ત્રીજા અધ્યયનને
બેવો ભાવ ભગવાને ફરમાવ્યો છે તેવો હું તને કહું છું (૧૫)

इति ‘क्षुल्लकाचारकथा’ नामक त्रीन अध्ययननु
गुणशती-भाषानुवाद समाप्त (३)

ગુરુમારાય શિક્ષા લબ્ધવતઃ શિષ્યસ્ય શાસ્ત્રાભ્યયન સફલીભવતીતિ ઘોષિતમ્ ।

અથવા ‘આવસતેણ’ इत्यस्य ‘आवसता’ इति सस्कृतम्, तस्यापि ‘मये’-
त्यनेनैव सम्पन्नः, आद्र प्राग्वन्मर्यादार्थकस्तथाच-आ=शिष्योचितमर्यादया वसता=
भगवदन्तिके निवास कुर्वता मयेत्यर्थः । अनेन शिष्यस्य गुरुकुलनिवासः सूचितः ।

भगवता=भग.=ज्ञान सकलपदार्थविषयकम् (१), माहात्म्यम्=अनुपम-
महनीयमहिमसम्पन्नत्वम् (२), यश=विविधानुकूलप्रतिकूलपरीपहोपसर्गसहनसमुद्-
भूता जगद्रक्षणप्रज्ञासमुत्था वा कीर्त्ति, (३), वैराग्यम्=क्राधादिरूपायनिग्रहल-
क्षणम् (४) मुक्तिः=सकलकर्मक्षयलक्षणो मोक्षः (५), रूपम्=सुरासुरनरहृदयहारि
सौन्दर्यम् (६) वीर्यम्=अन्तरायान्तर्जन्यमनन्तसामर्थ्यम् (७), श्रीः=प्रातिरूकर्म

‘गुरुकी सेवा करके सीखनेसे ही शास्त्रका अभ्ययन सफल होता है’
यह सूचित होता है (२), ‘आवसता’ ऐसी भी छाया होती है, अर्थात्
शिष्यके योग्य मर्यादा पूर्वक भगवानके समीप रहनेवाले मैंने (सुना),
इस पदसे गुरुकुलमें निवास करना सूचित किया है ।

यहा ‘भग’ शब्दके दश अर्थ हैं—(१) समस्त पदार्थोंको विषय करने-
वाला ज्ञान, (२) अनुपम-महिमा, (३) विविध प्रकारके अनुकूल और
प्रतिकूल परीपहोंको सहन करनेसे उत्पन्न होनेवाली या ससारकी रक्षा
करनेवाले अलौकिक ज्ञानसे उत्पन्न होनेवाली कीर्त्ति, (४) क्रोध आदि
कषायोंका सर्वथा निग्रहरूप वैराग्य, (५) समस्त कर्मोंका क्षयस्वरूप मोक्ष,
(६) सुर-असुर और नरोंके अन्तःकरणको हर लेनेवाला सौन्दर्य,

सेवा કરીને શીખવાથી જ શાસ્ત્રનું અધ્યયન સફળ થાય છે’ એ સૂચિત થાય છે (૨),
આવસતા એવી પણ છાયા વાય છે અર્થાત્ શિષ્યને યોગ્ય મર્યાદા પૂર્વક ભગવાનની
સમીપે રહેનારા એવા મે (માહજ્ઞ), એ પદથી ગુરુકુલમાં નિવાસ કરવાનું
સૂચન કરેલું છે

અહીં ‘ભગ’ શબ્દના દસ અર્થ છે (૧) બધા પદાર્થોને વિષય કરવા
વાળું જ્ઞાન, (૨) અનુપમ-મહિમા (૩) વિવિધ પ્રકારના અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ
પરીપહોને સહન કરવાથી ઉત્પન્ન થનારી અથવા જગતની રક્ષા કરનારા અહો
કિંદ જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થનારી કીર્તિ, (૪) ક્રોધ આદિ કષાયોના સર્વથા નિગ્રહ
રૂપ વૈરાગ્ય, (૫) બધા કર્મોના ક્ષયસ્વરૂપ મોક્ષ, (૬) સુર-અસુર અને નરોના
અંત કરવાને હરનાર સૌંદર્ય, (૭) અંતરાય કર્મોના નાશથી ઉત્પન્ન થનાર

छाया—श्रुत मया आयुष्मन् ! तेन भगवता परमारयातम्—उह खलु पङ्जीव-
निकायानामभ्ययन, श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदिता स्वारयाता
सुप्रज्ञता, त्रेयो मेऽध्येतुमाभ्ययन धर्मप्रज्ञप्तिः ॥१॥

सान्वयार्थः—आउम=हे आयुष्मन् शिष्य ! तेण=उस भगवया=भगवान्ने
एव=ऐसा अस्वाया=कहा है, मे=मने सुय=मुना है, इह=यहा इस प्रवचनमें
खलु=निश्चय करके उज्जीवणियानामज्झयण=पङ्जीवनिकाय नामका अध्य-
यन है, (वह) समणेण=श्रमण भगवया=भगवान् कामवेण=काश्यपगोत्रीय महा-
वीरेण=महावीरने पवेइया=प्रवेदित की है, सुअस्वाया=सम्यक् प्रकारसे कही है,
सुपन्नत्ता=सम्यक्तया बताई है। धम्मपन्नत्ती=धर्मप्रज्ञप्ति (नामक यह) अज्झ-
यण=अभ्ययन मे=मुझे अहिज्जिउ=पढ़नेको सेय=कल्याणकारी है। अर्थात्
भगवान् महावीर द्वारा प्ररूपित इस अभ्ययनका अध्ययन करना मुझे कल्याण-
कारी है ॥१॥

टीका—एति=गच्छतीत्यायुः=सयमलक्षण नीरुज दीर्घ वा जीवितमस्यास्ती-
त्यायुष्मान् तत्सम्बुद्धौ हे आयुष्मन् ! गुणवच्छिष्यामन्त्रणमेतत् । अनेन धर्माचरणे
माधान्येनायुषोऽपेक्षा विप्रते इति सूचितम् । तेन=लोकत्रयप्रसिद्धेन,

यद्वा 'आउसतेण' इत्येकपदस्य 'आजुपमाणेन' इति संस्कृत तस्य मयेत्य-
नेन सम्बन्धः, तथा च आदिति मर्यादायाम्, आ=शास्त्रश्रवणमर्यादया जुपमा-
णेन=गुरुन् सेवमानेन मयेत्यर्थः । विधिमन्तरेण हि श्रवणे शास्त्ररहस्य श्रोतु-
रधोमुखकुम्भस्येव न किञ्चिदप्यन्तः प्रविशति । 'आजुपमाणेने'-ति विशेषणेन

हे आयुष्मन् ! अर्थात् सयमरूपी-जीवनवाले ! नीरोग-जीवनवाले !
या दीर्घजीवी !, इस सम्बोधनसे धर्मके आचरणमे आयुष्यकी प्रधानता
सूचित की है (१), अथवा 'आउसतेण' यह एक पद है, इसकी छाया
'आजुपमाणेन' होती है, अर्थात् गुरुकी सेवा करनेवाले मैंने, इस पदसे

हे आयुष्मन् ! अर्थात् सयम-इंधी-जुवन-वाणा ! नीरोगी-जुवन-वाणा !
या दीर्घजुवी !, आ सम्बोधनकी धर्माना आचरणमा आयुष्यनी प्रधानता
सूचित करी छे (१), अथवा आउसतेण ओ ओऽ पद छे, ओनी छाया आजुपमाणेन
ओ प्रमाणे थाय छे, अर्थात् शुद्धी सेवा करनारा ओवा मे, आ पदधी 'शुद्धी

‘सा च पङ्जीवनिकाया’ इत्यध्याह्रियते उत्तरवाक्याऽऽकाङ्क्षोत्थानाय, श्रम-
णेन=श्राम्यति=तपस्यतीति श्रमणस्तेन सार्द्धद्वादशवर्षाणि घोरतपश्चरणाच्छ्रमण
इति प्रसिद्धिं लब्धवता, भगवता, काश्यपेन=काश्यपगोत्रोत्पन्नेन महावीरेण=
वीरयति=पराक्रमते मोक्षानुष्ठाने इति वीरः^१, यद्वा वि=विशेषेण ईरयति=गमयति
प्रापयति मोक्षं प्रति भव्यजनानिति, वि=विशेषेण ईर्त्ते=गच्छति क्षपिताखिलकर्म
मोक्षमिति, वि=विशेषेण ईरयति=कम्पयति कषायादिपरिपन्थिन इति, वि=विशे-
षेण ईरयति=प्रक्षिपति घनघातिर्कर्मपटलमयकरनिकरमिवेति, वि=विशेषेण ईरय-
ति=प्रेरयति प्रवर्त्तयति सयमाग्रनुष्ठाने प्राणिन इति वा वीरः,^२ महाश्वासी वीरश्च
महावीरस्तेन श्रीवर्द्धमानस्वामिनेत्यर्थः । प्रवेदिता=प्ररूपेण सकलप्राणिगणस्य
स्वस्वभावापरिणमनरूपेण यथावस्थितार्थद्वारेण च वेदिता=केवलाऽऽलोकेन

१ ‘वीर विक्रान्ती’ अस्मात्पचाग्रच् ।

२ ‘ईर गतौ कम्पने च’ इत्यादादिकात् ‘ईर क्षेपे’ इति चौरादिकाच्च धातोः
पचाग्रच् ।

साढे चारह वर्ष तरु घोर तपश्चरण करनेके कारण श्रमण नामसे
प्रसिद्ध काश्यप गोत्रमें उत्पन्न होनेवाले भगवान् महावीरने, वीर शब्दके
छह अर्थ हैं, अर्थात्-(१) मोक्षके अनुष्ठानमें पराक्रम करनेवाले, अथवा
(२) भव्य जीवोंको मोक्षकी प्राप्ति करानेवाले, या (३) समस्त कर्मोंको
दूर करके मोक्षको प्राप्त होनेवाले, (४) कषाय आदि शत्रुओंको सर्वथा
हरानेवाले, (५) चार घन-घातिया कर्मोंको कचरेकी तरह दूर करनेवाले
(६) प्राणियोंको विशेष-रूपसे सयमके अनुष्ठानमें प्रवृत्ति करानेवाले
श्रीवर्द्धमान स्वामीने, प्रत्येक प्राणीकी अपनी २ भाषामें परिणत होने-
वाले इस प्रवचनको केवल ज्ञानसे जानकर प्रतिपादन किया है, पूर्वापर-

साढा गार वर्ष सुधी घोर तपश्चर्या करवाने वाले श्रमण नामथी प्रसिद्ध,
काश्यप गोत्रमा उत्पन्न थयेला भगवान् महावीर (वीर शब्दना छ अर्थ छे),
अर्था (१) मोक्षना अनुष्ठानमा पराक्रम करनारा, अथवा (२) भव्य जीवोने
मोक्षनी प्राप्ति करानारा, या (३) सर्व कर्मोने दूर करीने मोक्षने प्राप्त थयेला,
(४) कषाय आदि शत्रुओने सर्वथा हरावनारा, (५) चार घनघाती कर्मोने कच-
रानी पेठे दूर करी देनारा, (६) प्राणीओने विशेष-रूपथी सयमना अनुष्ठानमा
प्रवृत्ति करानारा ओवा श्री वर्द्धमान स्वामीओ, प्रत्येक प्राणीनी पोत-पोतानी
भाषामा परिशुत थावावाछु आ प्रवचन केवज ज्ञानथी ज्ञानीने प्रतिपादन क्युं छे,

પટલપિષ્ઠનજનિતાનન્તચતુષ્ઠયલક્ષ્મીઃ (૮), ધર્મઃ=અપર્ગદારરૂપાટોદ્ઘાટનસાધનમ્, શ્રુતાદિરૂપો યથાગ્યાતચારિત્રરૂપો યા (૯), ऐश्वर्यं=ત્રૈલોક્યાધિપત્ય (૧૦) ચાઽસ્યાસ્તીતિ ભગવાન્ તેન તથોક્તેન, ધર્મ=‘ધર્મ્મો મગલમુક્ષિદ્ધિ’-મિત્યાગ્રામ્ય ‘તાયિણો પરિનિવ્વુદે’ ઇત્યન્ત યાન્ પૂર્વોપદિષ્ટરૂપેણ, આગ્યાતમ્-પરસ્પરાસક્ષીર્ણતયા કથિતમ્, મે=મયા શ્રુતમ્=શ્રવણગોચરીકૃતમ્ । સ્પલ્લશદો વામ્યાલક્ષ્મી । इह=અસ્મિન્ પ્રવચને, પદ્મજીવનિકાયાનામાધ્યયનમ્=પદ્મ ચ તે પૃથિવ્યે જોવાયુવનસ્પતિપ્રસલક્ષણા જીવાથેતિ પદ્મજીવાસ્તેષા નિકાયઃ=સમૂહઃ પ્રતિપાદ્યત્વેનાઽસ્તિ યસ્યામાગમપદ્ધતૌ સા ‘પદ્મજીવનિકાયા’ તન્નામ યસ્ય તત્ત્વ તદ્ધ્યયન ચેતિ ‘પદ્મજીવનિકાયાનામાધ્યયનમ્’ ‘અસ્તી’-તિશેષ ।

૧ સૂત્રે ‘હ્રજીવણિયા’ ઇતિ પદ ‘સ્વરાગસ્ય’ (૪ । ૪ । ૬૨) ઇતિ નિકાયા-ઘટકયુક્તારસ્ય લોપે, ‘ઋગચજતદપય-ગ્રા પ્રાયો હુર્’ ઇતિ કકારલોપે ક્રતે ‘નિ+આ+આ+’ ઇતિ સ્થિતે ‘સર્વર્ગે દીર્ઘઃ’ (૧ । ૨ । ૭) ઇતિ દ્વયોરાકારયો સ્થાને દીર્ઘકાદેશે ‘અર્ણો યશ્રુતિ’ ઇતિ યમારશ્રુત્યા ગત્વેન ચ સિદ્ધમ્ । -

-(૭) અન્તરાય કર્મકે નાશસે ઉત્પન્ન હોનેવાલા અનન્ત ચલ, (૮) ઘાતિયા કર્મરૂપી પટલકે હટ જાનેસે પ્રાદુર્ભૂત હોનેવાલી અનન્ત-ચતુષ્ઠય લક્ષ્મી, (૯) મોક્ષકે દ્વારકો ખોલનેકા સાધન શ્રુત-ચારિત્ર-ચયાગ્યાતચારિત્ર રૂપ ધર્મ, (૧૦) ત્રીન લોકકા આધિપત્ય રૂપ ऐश्वर्य ।

યે સર્વ ભગવાન્નકે અર્થ જિનમે પામે જાતે હે ઉન્હે ભગવાન્ કહતે હે । હે આયુષ્મન્ ! ‘ધર્મ્મો મગલમુક્ષિદ્ધિ’ સે લેકર ‘તાયિણો પરિનિવ્વુદે’ તક સર્વ ભગવાને હી કહા હે ઓર મૈને સુના હે । હસ અધ્યયનકા નામ ‘પદ્મજીવનિકાયા’ હે । વહ હસલિલે કિ હસમે પૃથિવી આદિ પદ્મજીવ નિકાયોંકા વર્ણન હે ।

અનત ગણ (૮) ઘાતી-કર્મ-રૂપી પડગ હડી જવાથી ઉત્પન્ન થનારી અનત ચતુષ્ઠય લક્ષ્મી, (૯) મોક્ષના દ્વારને ખોલવાના સાધન શ્રુત-ચારિત્ર-યથાગ્યાત-ચારિત્ર-રૂપ ધર્મ, (૧૦) ત્રણ લોકના આધિપત્ય-રૂપ ऐश्वर્ય

આ ગદ્યા ભગ શબ્દના અર્થો જેનામા મળી આવે છે તેને ભગવાન્ કહે છે હે આયુષ્મન્ ! ધર્મ્મો મગલમુક્ષિદ્ધિ થી લઈને તાયિણો પરિનિવ્વુદે સુધી ગદ્યુય ભગવાને જ કહ્યું છે અને મે સામગ્યુ છે આ અધ્યયનનું નામ ‘પદ્મજીવનિકાયા’ છે તે એટલા માટે કે એમા પૃથિવી આદિ છ જીવનિકાયનું વર્ણન છે

પવેદ્યા=પ્રવેદિત કી હૈ, સુઅક્ષાયા=સમ્યક્પ્રકાર કહી હૈ, સુપન્નત્તા=સમ્યક્તયા તારાઈ હૈ । વહ ધમ્મપન્નત્તી અજ્ઞયણં=ધર્મપ્રજ્ઞાપ્તિ અપરનામક અધ્યયન અહિજ્ઞિત=પઢના મે=મુજ્ઞે સેય=શ્રેય હૈ ॥૨॥

ટીકા—સા=પૂર્વોક્તા પદ્મજીવનિકાયા સ્વરૂપ કતરા=કિંમૂતા યા અધ્યયનં નામ=અધ્યયનત્વેન પ્રસિદ્ધેત્યર્થઃ, યા ચ કાશ્યપેનેત્યાદિ વ્યાખ્યાતપૂર્વમ્ । ‘કયરા’ इत्यनेन मोक्षाभिलाषिणा शिष्येण सकलक्रियाकलापे स्वाभिमानपरित्यागपूर्वक गुरुः प्रष्टव्य इति सूचितम् ॥૨॥

સમ્પતિ સુધર્મસ્વામિન ઉત્તરયન્તિ—‘इमा खलु०’ इत्यादि ।

મૂલમ્—इमा खलु सा छजीवणिया नामज्झयणं समणेणं भगवया महावीरेण कासवेण पवेइया सुअक्खाया सुपन्नत्ता, सेय मे अहिज्जित अज्झयण धम्मपन्नत्ती ॥૩॥

ઝાયા=इय खलु सा पद्मजीवनिकाया नामाध्ययन श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदिता स्वाख्याता सुपन्नता, श्रेयो मेऽयेतुमध्ययन धर्मप्राप्ति. ॥૩॥

સાન્વયાર્થ—સા=वह छजीवणिया=पद्मजीवनिकाया खलु=निश्चय करके इमा=यह है जो अज्झयण नाम=अध्ययन नाम से प्रसिद्ध है, और जो कासवेण=कश्यपगोत्रीय समणेण=श्रमण भगवया=भगवान् महावीरेण=महावीरने

હે ભગવન્ ! પહેલે ચતાઈ ટુઈ પદ્મજીવનિકાયાકા સ્વરૂપ કયા હૈ ? જો ઇસ અધ્યયનરૂપસે કહી ગઈ હૈ અર્થાત્ જિસકા ઇસ મમસ્ત અધ્યયનમેં વર્ણન કિયા ગયા હૈ, ઓર ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને યાવત્ પ્રરૂપિત કિયા હૈ ? ઓર ધર્મપ્રજ્ઞાપ્તિ અપરનામસે પ્રસિદ્ધ ઇસ અધ્યયનકા પઢના મેરેલિયે કલ્યાણકર હૈ ? ઇસ પ્રશ્નસે યહ આશય નિકલતા હૈ કિ—મુમુક્ષુ શિષ્યકો અહકાર ત્યાગકર સમસ્ત ક્રિયાઈ ગુરુસે પૂઝની ચાહિય ॥૨॥

શ્રી સુધર્મા સ્વામી ઉત્તર દેતે હૈ—‘इमा खलु०’ इत्यादि ।

હે ભગવાન્ ! પહેલા બતાવેલી પદ્મજીવનિકાયાનું સ્વરૂપ કેવું છે તે બતાવવા અધ્યયનરૂપથી બહેવામાં આવી છે ? અર્થાત્ જેનું આ આખા અધ્યયનમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, અને ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ જેનું પ્રરૂપણ કર્યું છે ? અને ધર્મપ્રજ્ઞાપ્તિ એમ બીજા નામથી જે પ્રસિદ્ધ છે તે અધ્યયનનું અધ્યયન કરવું મારે માટે કટલાણકારક છે ? આ પ્રશ્નથી એવો આશય નીકળે છે કે—મુમુક્ષુ શિષ્યે અહકારનો ત્યાગ કરીને બધી ક્રિયાઓ ગુરુને પૂજીને બેઠાએ (૨)

શ્રી સુધર્મા સ્વામી ઉત્તર આપે છે કે—इमा खलु० ઇત્યાદિ

વિલોચ્ય પ્રતિપાદિતા, સ્વારૂપાતા=સુષ્ટુ-પૂર્વાપરાચિતોધિયુક્તયુક્તિમિરૂપપદ્મતયા-
 ડ્ડરૂપાતા=ઉક્તા, સુપ્રજ્ઞાતા=સુષ્ટુ-સદેયમનુજામુરસમાયા દિવ્યધ્વનિના પ્રજ્ઞાતા=
 પ્રરૂપિતા, યદ્વા ધાતૂનામનેકાર્યત્વાદુપસર્ગસમમિવ્યાદારબલાભેદ જ્ઞાપિરાસેવનાર્થઃ,
 તથા ચ-યેનૈવ રૂપેણાડ્ડરૂપાતા તેનૈવ રૂપેણ પ્ર=નરૂપેણ જ્ઞાતા=પ્રાસેરિતા, અનુ-
 માત્રતોડપિ દિસા પરિહરતા મગયતા યથાકથિતમાચરિતેત્યર્થઃ । તદેતદઅધ્યયન
 પદ્મજીવનિકાયાલ્ય ધર્મપ્રજ્ઞાસિઃ=ધર્મપ્રરૂપરૂપ, યદ્વા ધર્મપ્રજ્ઞાસિઃ=એતદપરસંબંધક
 મે=મમ અચેતુષ્=અધ્યસિતુ શ્રેયઃ=પ્રશ્નસ્ય નિઃશ્રેયસકરમિત્યર્થઃ ॥ ૧ ॥

એતન્નિશમ્ય જમ્બૂસ્વામી પરિપૂર્યતિ-‘કયરા૦’ ઇત્યાદિ ।

સૂલ્પ-કયરા સ્વલુ સા છજીવણિયા નામજ્ઞયણ સમણેણ
 ભગવયા મહાવીરેણં કાસવેણ પવેડયા સુઅમ્ભવાયા સુપન્નત્તા, સેયં
 મે અહિજ્ઞિત અજ્ઞયણ ધમ્મપન્નત્તો ? ॥૨॥

છાયા—રૂતરા સ્વલુ સા પદ્મજીવનિકાયા નામાધ્યયન શ્રમણેન ભગવતા
 મહાવીરેણ કાશ્યપેન મવેદિતા સ્વારૂપાતા સુપ્રજ્ઞાતા, શ્રેયો મેડધ્યેતુષ્ અધ્યયન
 ધર્મપ્રજ્ઞાસિઃ ? ॥૨॥

સાન્વયાર્થઃ—સા સ્વલુ=વહ છજીવણિયા=પદ્મજીવનિકાયા કયરા=કૌનસી
 હૈ ? જો અજ્ઞયણ નામ=અધ્યયન નામ સે પ્રસિદ્ધ હૈ, જો કાસવેણ=
 કાશ્યપગોત્રીય સમણેણ=શ્રમણ ભગવયા=ભગવાન્ મહાવીરેણ=મહાવીરને
 વિરોધ-રહિત ઔર યુક્તિયો સહિત કહા હૈ, દેવ મનુષ્ય ઔર અસુરોંકી
 સભા-સમવસરણ-મે દિવ્ય ધ્વનિસે પ્રરૂપિત કિયા હૈ । અથવા ભગવાનને
 જૈસા કહા હૈ વૈસા હી ઉન્હોંને આચરણ કિયા હૈ ।

હસલિણ ગદ્ પદ્મજીવનિકાયા નામક, ધર્મની પ્રરૂપણા કરનેવાલા
 અધ્યયન મેરે અધ્યયન કરનેકે લિણ શ્રેય હૈ-કલ્યાણકારી હૈ ॥૧॥

ગદ્ સુનકર જમ્બૂસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-‘કયરા સ્વલુ૦’ ઇત્યાદિ ।

પૂર્વાપર વિરોધ રહિત અને યુક્તિઓ સહિત કહ્યું છે, દેવ મનુષ્ય અને
 અસુરોંની સભા-સમવસરણમાં દિવ્ય ધ્વનિથી પ્રરૂપિત કર્યું છે અથવા ભગવાને
 જેવું કહ્યું છે એવું તેમણે આચરણ કર્યું છે

તેથી કરીને આ પદ્મજીવનિકાયા નામક ધર્મની પ્રરૂપણા કરનાર અધ્યયન
 મારે અધ્યયન કરવાને શ્રેય છે કલ્યાણકારી છે (૧)

આ સામળીને જ જમ્બૂસ્વામી પ્રશ્ન કરે કે-કયરા સ્વલુ૦ ઇત્યાદિ

तेजश्चित्तवदाख्यातम् , अनेकजीव, पृथक्सत्त्वमन्यत्र शस्त्रपरिणतात् । वायुश्चित्त-
वानाख्यातोऽनेकजीवः पृथक्सत्त्वोऽन्यत्र शस्त्रपरिणतात् , वनस्पतिश्चित्तवाना-
ख्यातोऽनेकजीवः पृथक्सत्त्वोऽन्यत्र शस्त्रपरिणतात् ॥४॥

सान्वयार्थः—तजहा—वह इस प्रकार है— (१) पुढविकाइया=पृथ्वीकायिक,
(२) आउकाइया=अपकायिक, (३) तेउकाइया=तेजस्कायिक, (४) वाउकाइया=
वायुकायिक, (५) वणस्सडकाइया=वनस्पतिकायिक, (६) तसकाइया=तसकायिक ॥

अत्र आचार्य महाराज एक-एककी सचित्तता बतलाते हैं —

(१) पृथ्वीकाय.

सान्वयार्थः—(भगवानने) पुढवी=पृथ्वीको चित्तमत=सचित्त अक्खाया=
कही है, वह अणेगजीवा=अनेकजीववाली है—अनेकजीवोका पिण्डभूत है, पुढोसत्ता=
उसमें अनेकजीव भिन्न-भिन्न रहे हुए हैं, अन्नत्थ=सिवाय सत्यपरिणएण=शस्त्र-
परिणतके, अर्थात् जहा शस्त्र नहीं लगा है वहाका पृथ्वीकाय सब सचित्त है । इसी
प्रकार छहों कायोंमें समझ लेना चाहिये ॥१॥

(२) अपकाय.

सान्वयार्थः—आऊ=जल चित्तमत=सचित्त अक्खाया=कहा है, वह अणेग-
जीवा=अनेक जीवोका आश्रयभूत है, पुढोसत्ता=वे अनेक जीव भिन्न रहे
हुए हैं, अन्नत्थ=सिवाय सत्यपरिणएण=शस्त्रपरिणतके ॥२॥

(३) तेजस्काय

तेऊ=तेजस्काय चित्तमत=सचित्त अक्खाया=कहा गया है, वह
अणेगजीवा=अनेक जीवोका आश्रयभूत है, पुढोसत्ता=वे अनेक जीव भिन्न-
भिन्न रहे हुए हैं, अन्नत्थ=सिवाय सत्यपरिणएण=शस्त्रपरिणतके ॥३॥

(४) वायुकाय

वाऊ=वायु चित्तमत=सचित्त अक्खाया=कहा गया है, वह अणेगजीवा=
अनेक जीवोका आश्रय है, पुढोसत्ता=भिन्न-भिन्न जीवोवाला है, अन्नत्थ=सिवाय
सत्यपरिणएण=शस्त्रपरिणतके ॥४॥

(५) वनस्पतिकाय

वणस्मई=वनस्पति चित्तमत=सचित्त अक्खाया=कही गई है, वह अणे-

પવેદ્યા=પવેદિત ફી હૈ, સુઅમ્મયાયા=મમ્મરૂપકાર ફહી હૈ, સુપન્નતા= સમ્પરૂતયા ચતાઈ હૈ । યદ્ધ ધમ્મપન્નત્તી અજ્ઞપચ્ચણ=યમ્મપન્નત્તિ અપરનામક અધ્યયન અહિજ્ઞિત=પઢના મે=મુઢે સેચ=ત્રેચસ્કારી હૈ ॥૩॥

ટીકા—‘ ઇમા ’ ઇત્યનેન ‘ વિનીતવિનેયાય કરુણાસાગરારુદ્ધદયેન ગુણા શાસ્ત્રોપદેશઃ કર્તવ્ય ’ ઇતિ સૂચિતમ્ । અન્યત્પ્રામ્નત્ ॥૩॥

તામેવ પઢ્જીવનિકાયા સૂત્રકારઃ પ્રદર્શયતિ=‘ તજહા ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-તજહા-પુઢવિકાઢ્યા, આઢકાઢ્યા, તેઢકાઢ્યા, વાઢકા- ઢ્યા, વણસ્સઢકાઢ્યા, તસકાઢ્યા । પુઢવી ચિત્તમતમક્ખાયા અણેગજીવા પુઢોસત્તા અન્નત્થ સત્થપરિણણં । આઢ ચિત્તમતમ- ક્ખાયા અણેગજીવા પુઢોસત્તા અન્નત્થ સત્થપરિણણ । તેઢ ચિત્તમ- તમક્ખાયા અણેગજીવા પુઢોસત્તા અન્નત્થ સત્થપરિણણ । વાઢ ચિત્તમંતમક્ખાયા અણેગજીવા પુઢોસત્તા અન્નત્થ સત્થપરિણણં । વણસ્સઢ ચિત્તમતમક્ખાયા અણેગજીવા પુઢોસત્તા અન્નત્થ સત્થપરિણણ ॥૪॥

છાયા-તત્રથા-પૃથિવીકાયિકા* (૧), અપ્પકાયિકા. (૨), તેજસ્કાયિકા (૩), વાયુકાયિકા* (૪), વનસ્પતિકાયિકાઃ (૫), ત્રસકાયિકા. (૬) । પૃથિવી ચિત્તવત્થાખ્યાતા, અનેકજીવા, પૃથક્સત્ત્વા, અન્યત્ર શસ્ત્રપરિણતાયા । આપ- ચિત્તવત્થ આખ્યાતા., અનેકજીવા*, પૃથક્સત્ત્વા., અન્યત્ર શસ્ત્રપરિણતામ્પ ।

હસ પાઠકા વ્યાખ્યાન પહલે કિયા જા જુકા હૈ । ‘ ઇમા ’ પદસે યદ્ધ સૂચિત હોતા હૈ કિ કરુણાસાગર ગુરુ મહારાજ વિનીત શિષ્યકો શાસ્ત્રકા ઉપદેશ અવશ્ય દેવે ॥૩॥

ઢસ પઢ્જીવનિકાયકો સૂત્રકાર દિશ્વાતે હૈ-‘ તજહા ’ ઇત્યાદિ ।

આ પાઠનુ વ્યાખ્યાન પહેલા કરવામા અમ્મુ છે ઇમા શબ્દથી એમ સૂચિત થાય છે કે કઢ્ણાસાગર ગુરુ મહારાજ વિનીત શિષ્યને શાસ્ત્રનો ઉપદેશ જરૂર આપે (૩)

એ પઢ્જીવનિકાયને સૂત્રકાર દિશ્વિ છે-તજહા- ઇત્યાદિ

પૃથિવીકાયઃ ।

પૃથિવી, ચિત્ત=ચેતનાઽસ્ત્યસ્યા ઇતિ ચિત્તવતી=સાત્મિકા આખ્યાતા=કેવલજ્ઞાનાઽઽલોકાવલોકિતાપિન્ન્યોકાલોકલક્ષણેન ભગવતા કથિતા ।

નનુ પૃથિવ્યાઃ કથ સચેતનત્વમિતિ ચેદાર્કર્ણય-(૧) પૃથિવી સચેતના સ્થાનિત-સ્થિતિભૂમ્યાદિષુ તત્સજાતીયાવયવાન્તરદ્વારા પરિપૂર્તિર્દર્શનાત્ મનુષ્યાદિશરીરવત્, તથા-મનુષ્યશરીરસ્થ પ્રણાદિક સ્વય મ્નિયતે, એવમેવ સ્થાનિત સ્થિતિભૂમ્યાદિક સ્વસમાનજાતીયાવયવૈર્મિયમાણ પ્રાન્સમાનરૂપતા મજતે તસ્માદ્ ગમ્યતે પૃથિવ્યાઃ સચેતનત્વમ્ ।

પૃથિવીકાય ।

કેવલ-જ્ઞાનરૂપી આલોકસે સમસ્ત લોક ઓર અલોકકો પ્રત્યક્ષ જાનનેવાલે ભગવાનને પૃથિવીકો સચેતન કહા હૈ ।

પ્રશ્ન—પૃથિવી સચેતન કૈસે હૈ ?

ઉત્તર—(૧) પૃથિવી સચેતન હૈ, ક્યોં કિ ઉસમેં છોદી હુઈ જ્ઞાન આદિકી ભૂમિ સજાતીય અવયવોસે સ્વયમેવ ભર જાતી હૈ, જો સજાતીય અવયવોંસે સ્વય ભર જાતા હૈ વહ સચેતન હોતા હૈ, જૈસે મનુષ્યકા શરીર । અર્થાત્ મનુષ્યકે શરીરમે ઘાવ હો જાતા હૈ વહ ઉસી તરફકે અવયવોંસે સ્વય ભર જાતા હૈ, ઉસી પ્રકાર છોદી હુઈ જ્ઞાન આદિકી ભૂમિ ઉસી પ્રકારકે અવયવોસે ભર જાતી હૈ ઓર પહેલેકે સમાન હો જાતી હૈ ઇસલિએ પૃથિવી સચેતન હૈ ।

‘પૃથિવીકાય’

ઢેવળ-જ્ઞાન-રૂપી પ્રકાશથી બધા લોક અને અલોકને પ્રત્યક્ષ જાણવા-વાળા ભગવાને પૃથિવીને સચેતન કહી છે

પ્રશ્ન-પૃથિવી સચેતન કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર-(૧) પૃથિવી સચેતન છે, કારણ કે તેમા જોડેલી ખાણ આદિની ભૂમિ સજાતીય અવયવોથી પોતાની મેળે ભરાઈ જાય છે એ સજાતીય અવયવોથી સ્વયમેવ ભરાઈ જાય છે તે સચેતન હોય છે, જેમકે મનુષ્યનું શરીર અર્થાત્ મનુષ્યના શરીરમા ઘા પડે છે તે એવી તરેહના અવયવોથી પોતાની મેળે ભરાઈ જાય છે, એ જ રીતે જોડેલી ખાણ આદિની ભૂમિ એ પ્રકારના અવયવોથી ભરાઈ જાય છે અને પહેલાની જેવી બની જાય છે, તેથી પૃથિવી સચેતન છે

ગજીવા=અનેક જીવોંકા આધાર છે, પુદોસત્તા=મિશ્ર-મિશ્ર જીવવાલી છે, અન્નતથ=સિયાય સત્થપરિણામ્ણં=શસ્ત્રપરિણતકે ॥

ભાવાર્થ:-પાવો સ્થાપરકાય સચિત્ત છે, તે અનેક જીવરૂપ છે, એ જીવોંકા અસ્તિત્વ પૃથક્-પૃથક્ છે, । એ કાર્યોંકે જો જો શસ્ત્ર છે એને યદિ એ પરિણત હો જાય તો અચિત્ત હો જાતે છે ॥૫॥

ટીકા-તથા=તદેવ પ્રદર્શ્યતે-પૃથિવી=મઠિનસ્વભાગ સૈવ કાયઃ=શરીર યેપા તે પૃથિવીકાયાસ્ત એ પૃથિવીકાયિકાઃ (‘પિનયાદિત્વાત્સ્વાર્થે ઠક્, તસ્યેવા-દેશઃ’ એવમગ્રેડપીય પ્રક્રિયા જ્ઞેયા) । આપ =દ્રવલક્ષણાસ્તા એ કાયો યેપા તેડપ્ કાયાસ્ત એવાપ્કાયિકાઃ । તેજઃ=ઉષ્ણલક્ષણ તદેવ કાયો યેપા તે તેજસ્કાયિકાઃ । વાયુઃ=ચલનસ્વભાવઃ સ એવ કાયો યેપા તે વાયુકાયિકાઃ । વનસ્પતિકાયિકાઃ=વનસ્પતિઃ=લતાતરુગુલ્માદિલક્ષણઃ કાયો યેપા તે તથોક્તાઃ । વ્રસ્યતિ શીતાતપા-દિજનિતપીડયા ઉદ્વિજતે ઇતિ વ્રસઃ, વ્રસનસ્વભાવઃ કાયો યેપા તથોક્તાઃ ।

અથ પ્રત્યેક સચિત્તતા દર્શયન્નાહ—

કઠિનતા-સ્વભાવવાલી પૃથ્વી હી જિનકા શરીર છે એને પૃથ્વીકાયિક કહતે છે । દ્રવત્વ-સ્વભાવવાલા જલ હી જિનકા શરીર છે એને અપ્કાયિક કહતે છે । ઉષ્ણતા-સ્વભાવવાલા તેજ હી જિનકા શરીર છે એને તેજસ્કાયિક કહતે છે । ચલન-સ્વભાવવાલા વાયુ હી જિનકા શરીર છે એને વાયુકાયિક કહતે છે । લતા વૃક્ષ ગુલ્મ આદિ વનસ્પતિ હી જિનકા શરીર છે એને વનસ્પતિકાયિક કહતે છે । જિને શીત-આતપ (ગરમી) આદિ-દ્વારા ઉત્પન્ન હુઈ પીડાસે વ્રાસ હોતા છે એસા ચલને-ફિરનેવાલા કાય જિનકા હોતા છે એને વ્રસકાયિક કહતે છે ।

અબ એક-એકકી સચિત્તતા દિશ્વલાતે છે—

૧-કઠિનતા-સ્વભાવવાળી પૃથ્વી જ એનું શરીર છે તેને પૃથ્વીકાયિક કહે છે
૨-દ્રવત્વ-સ્વભાવવાળું જળ જ એનું શરીર છે તેને અપ્કાયિક કહે છે ૩-ઉષ્ણતા-સ્વભાવવાળું તેજ જ એનું શરીર છે તેને તેજસ્કાયિક કહે છે ૪-ચલન-સ્વભાવવાળો વાયુ જ એનું શરીર છે તેને વાયુકાયિક કહે છે ૫-લતા, વૃક્ષ ગુલ્મ (શુદ્ધ) આદિ વનસ્પતિ જ એનું શરીર છે તેને વનસ્પતિકાયિક કહે છે ૬-એને ઠંડી ગરમી આદિ દ્વારા ઉત્પન્ન થએલી પીડાથી વ્રાસ થાય છે એવી હરવા ફરવાવાળી કાય એની હોય છે તેને વ્રસકાયિક કહે છે

હવે એકેકની સચિત્તતા દેખાડે છે

(૪) વિદ્રુમાગ્રાત્મિકા પૃથિવી સચિત્તા, હેદાદૌ તત્સજાતીયધાતુત્પત્તિ-
દર્શનાત્ અર્શોઽદ્ધુરવત્, તત્રયા=અર્શસોઽદ્ધુરે ઊન્નેઽપિ પુનસ્તત્સમાન એવાદ્ધુરઃ
પ્રાદુર્ભવતિ, એવ વિદ્રુમશિલાગ્રાત્મિકાયાઃ પૃથિવ્યાઃ સ્વન્યાદી હેદેઽપિ તત્સજા-
તીયધાતુભિસ્તદ્વિક્તભાગઃ પરિપૂર્યતે, તસ્માત્સિદ્ધ પૃથિવ્યાઃ સચિત્તત્વમ્ ।

અનેકજીવા=અનેકે=મહત્તો જીવાઃ=એકેન્દ્રિયા યસ્યા સા તથોક્તા । પૃથક્-
સત્ત્વા=પૃથક્-પૃથક્ભૂતાઃ=અદ્વુલાસસ્વેયભાગમાત્રાવગાહનામાશ્રિત્યાઽનેકે વિભિન્ન-
રૂપેણ સ્થિતાઃ સત્ત્વાઃ=સ્પર્શનેન્દ્રિયવન્તો જીવા યસ્યા સા તથોક્તા 'આર્યાતા'
ઇતિ પૂર્વોક્તેનાન્વયઃ, ભગવતા પ્રરૂપિતેતિ તદર્થઃ ।

નનુ તર્હુક્તેસ્વરૂપાયા જીવપિષ્ઠભૂતાયા પૃથિવ્યા ગમનાગમનાદિક્રિયા કુર્વતા

(૪) વિદ્રુમ આદિરૂપ પૃથિવી સચિત્ત હૈ, ક્યોકિ ઉસે કાટ દેને પર મી
સજાતીય ધાતુકી ઉત્પત્તિ દેહી જાતી હૈ, જૈસે શરીરમે મસા । અર્થાત્ જૈસે
મસાકો ડપરસે કાટ ઢાલને પર મી ફિર ઉસીકે સમાન અવયવ ડગ
આતે હૈ, વૈસેહી-વિદ્રુમ ઓર શિલા આદિકો સ્થાનમે કાટ દેને પર મી
સજાતીય સ્કન્ધોસે કટા હુઆ ભાગ ફિર ભર જાતા હૈ, અતઃ પૃથિવીકી
સચેતનતા સિદ્ધ હૈ ।

વહ પૃથિવી અનેક જીવવાલી હૈ ઓર વે સ્પર્શનેન્દ્રિયવાલે પૃથિવી-
કાયકે જીવ અગુલકે અસપ્ત્યાતર્વે-ભાગ-પ્રમાણ અવગાહનાકો આશ્રય
કરકે ભિન્ન-ભિન્ન સ્વરૂપસે સ્થિત હૈ, એસા ભગવાનને કહા હૈ ।

શિષ્ય ગુરુસે પૂઝતા હૈ-હે ગુરુ મહારાજ ! જનકિ પૃથિવી જીવોંકા

(૪) વિદ્રુમ આદિ રૂપ પૃથિવી સચિત્ત છે, કારણ કે તેને કાપી નાખવા
છતા પણ સજાતીય ધાતુની ઉત્પત્તિ જોવામા આવે છે, જેમકે શરીરમા મસા, અર્થાત્
જેમકે મસાને ઉપરથી કાપી નાખ્યા છતા પણ તેના સમાન અવયવો જોગી
આવે છે, તેમ જ વિદ્રુમ અને શિલા આદિને ખાણમા કાપી નાખ્યા છતા
સજાતીય સ્કન્ધોથી ગપેલો ભાગ પાછો ભરાઈ બચ છે તેથી પૃથિવીની સચેત
નતા સિદ્ધ થાય છે

એ પૃથિવી અનેક-જીવ-વાળી છે, અને એ સ્પર્શનેન્દ્રિય-વાળા પૃથિવી
કાયના જીવો આગળના અસપ્ત્યાતર્વા ભાગ પ્રમાણની અવગાહનાનો આશ્રય કરીને
ભિન્ન-ભિન્ન સ્વરૂપે સ્થિત છે, એવું ભગવાને કહ્યું છે

શિષ્ય શુદ્ધને પૂછે છે-હે શુદ્ધ મહારાજ ! જો પૃથિવી, જીવોના પિંડ-રૂપ છે

(૨) યદ્વા-પૃથિવી સજીયા દૈનિકઘર્ષણોપચયસદર્શનાત્ ચરણતલત્વત્, તથા-ચરણતલ ઘૃપ્યતે પુપ્યતિ ચ તદ્વત્ પૃથિવ્યાપિ પ્રત્યહ ઘૃપ્યતે ઉપચીયતે ચ તસ્માત્તસ્યાઃ સજીયત્વમ્ । અથવા—

(૩) વિદ્રુમપાપાણાદિરૂપા પૃથિવી સચેતના કાઠિન્યે સત્યપિ વૃદ્ધ્યાદિદર્શનાત્ શરીરસ્થિતાઽસ્થ્યાદિસ્ત્, તથા—શરીરસ્થિતમસ્થ્યાદિક્ કમટપૃષ્ઠકઠિન સદાપિ ચિત્તવદનુભૂયમાનમુપચય ચ ગચ્છત્ સદૃશ્યતે । એવં વિદ્રુમશિલાગ્રાસ્મિકાયાઃ પૃથિવ્યાઃ કાઠિન્યે સત્યપિ વૃદ્ધ્યાદિક્ પ્રત્યક્ષ દૃશ્યતે તસ્માત્તસ્યાઃ સચેતનત્વમ્ । અથ ચ—

(૨) પૃથિવી સચેતન છે, ક્યોંકિ ઉસમેં પ્રતિદિન ઘર્ષણ ઓર ઉપચય દેખા જાતા હૈ જૈસે પૈરકા તલુવા । અર્થાત્ જૈસે તલુવા ઘિસકર ફિર ભર જાતા હૈ વૈસે હી પૃથિવી ભી ઘિસ કર ભર જાતી હૈ ફસલિયે વહ સજીવ હૈ । અથવા—

(૩) વિદ્રુમ (મૃગા) પાપાણ આદિ-રૂપ પૃથિવી સચેતન હૈ, ક્યોંકિ કઠિન હોને પર ભી ઉસમેં વૃદ્ધિ દેખી જાતી હૈ જૈસે શરીરકી હડ્ડી આદિ । અર્થાત્ જૈસે શરીરકી હડ્ડી આદિ કહુણકી પીઠકી ખાંતિ કઠોર હોને પર ભી સચેતન હૈ ઓર વઢતી હૈ ઉસી પ્રકાર વિદ્રુમ, શિલા આદિ રૂપ પૃથિવીમે કઠિનતા હોનેપર ભી વૃદ્ધિ આદિ ગુણ પ્રત્યક્ષસે હૈં ફસસે સિદ્ધ હૈ કિ પૃથિવી સચેતન હૈ । અથવા—

(૨) પૃથિવી સચેતન છે, કારણ કે તેમા પ્રતિદિન ઘર્ષણ અને ઉપચય જોવામા આવે છે, જેમકે પગનું તળીઉ અર્થાત્ જેમ પગનું તળીઉ ઘસાઈને પાછું ભરાઈ જાય છે, તેમ પૃથિવી પણ ઘસાઈને ભરાઈ જાય છે, તેથી પૃથિવી સજીવ છે અથવા—

(૩) વિદ્રુમ (પ્રવાળ) પથ્થર આદિ-રૂપ પૃથિવી સચેતન છે, કારણ કે કઠિન હોવા છતાં તેમા વૃદ્ધિ જોવામા આવે છે, જેમકે શરીરના હાડકા વગેરે, અર્થાત્ જેમ શરીરના હાડકા વગેરે કાચબાની પીઠની જેમ કઠોર હોવા છતાં સચેતન છે અને વધે છે, તેવી રીતે વિદ્રુમ, શિલા આદિ-રૂપ પૃથિવીમા કઠિનતા હોવા છતાં તેમા વૃદ્ધિ આદિ ગુણ પ્રત્યક્ષ છે એથી સિદ્ધ થાય છે કે પૃથિવી સચેતન છે અથવા—

કૃષ્ણમૃત્તિકા શસ્ત્રમિત્યાદિ, પરકાયશસ્ત્ર-જલાગ્નિગોમયચરણસમર્દનાદિ । ઉભય-કાયશસ્ત્ર-જલાદિમિશ્રમૃત્તિકા । એવ ચ શસ્ત્રપરિણતાયાઃ પૃથિવ્યા અચિત્તતયા ન તત્રોચાર-પ્રસ્રવણાદિક્રિયાસમ્પાદને કાઽપિ ક્ષતિર્મુનીના સયમપાલન ઇતિ સિદ્ધમ્ ।

અપ્કાયઃ ।

આપઃ=મૌમાઽઽન્તરિક્ષોભયલક્ષણાઃ, ચિત્તવત્પઃ=સચેતનાઃ, આરુપ્યાતાઃ=ભગવતાઽભિદિતાઃ, તથાદિ-ભૂમિગતા આપઃ સચેતનાઃ સ્વાત્મમિસજાતીયસ્વભાવ-

પીલી મિટ્ટીકા શસ્ત્ર કાલી મિટ્ટી છે । જલ, અગ્નિ, ગોવર તથા પૈરોંસે રોંદના આદિ પરકાય શસ્ત્ર હૈ । જલ આદિસે મિલી હુઈ મિટ્ટી ઉભય-કાય શસ્ત્ર હૈ ।

ઇસ પ્રકાર શસ્ત્રપરિણત પૃથિવી અચિત્ત હૈ, અતઃ ડસ પર આહાર-વિહાર આદિ ક્રિયાઈ કરનેસે મુનિયોંકે અર્હિસાત્રત પાલનેમે કુઝ મી ક્ષતિ નહી હોતી ।

(અપ્કાય)

પાર્થિવ ઓર આકાશીય ડોનોં પ્રકારકે જલોંકો મી ભગવાને સચિત્ત કહા હૈ ।

(૧) ભૂમિમેં રહા હુઆ જલ સચેતન હૈ, ક્યોંકિ છોદી હુઈ ભૂમિમે સજાતીય સ્વભાવવાલા જલ ઉત્પન્ન હોતા હૈ, જૈસે મેઢક । ભૂમિકો છોદનેસે જૈસે મેંઢક નિકલતા હૈ ઓર વહ સચેતન હોતા હૈ ડસી પ્રકાર પાની

પૃથિવીનું સ્વકાય-શસ્ત્ર છે, જેમ પીણી માટીનું શસ્ત્ર કાળી માટી છે જળ, અગ્નિ, છાણ તથા પગ વડે ખુદ્ધુ વગેરે પરકાય-શસ્ત્ર છે જળ આદિથી મળેલી માટી એ ઉભયકાય શસ્ત્ર છે

એ રીતે શસ્ત્રપરિણુત પૃથિવી અચિત્ત છે, તેથી એની ઉપર આહાર વિહાર આદિ ક્રિયાઓ કરવાથી મુનિઓના અર્હિસા વ્રતના પાલનમા કાઈ પણ ક્ષતિ આવતી નથી

અપ્કાય

પાર્થિવ અને આકાશીય બેઉ પ્રકારના જળને પણ ભગવાને સચિત્ત કહ્યું છે

(૧) ભૂમિમા રહેલું જળ સચેતન છે, કારણકે ખોદેલી જમીનમા સજાતીય સ્વભાવવાળું જળ ઉત્પન્ન થાય છે, જેમકે દેડકા ભૂમિને ખોદવાથી જેમ દેડકા નીકળે છે અને તે સચેતન હોય છે, તેમ પાણી પણ નીકળે છે તેથી તે પણ

સયમિનામર્હિસાવ્રતસ્ય સંરક્ષણ કથ મરતિ ? પ્રત્યુતાડવચ્ચકરણીયોચારપ્રસવનાદિ-
ક્રિયયા હિંસૈય મરત્યતોડર્હિસાવ્રતપાલન યન્યાસુતપાલનવન્મમ્મમ્મમિત્યત
આહ-‘અન્યત્રે’તિ, શસ્ત્રપરિણતાયા અન્યત્ર=શસ્ત્રપરિણતા પૃથિવી વર્ગયિત્વાડ્યા
પૃથિવી સજીવેત્યર્થ, શસ્યતે=હિંસ્યતે પ્રાણિગણોડનેનેતિ શસ્ત્ર, તદ્ દિવિધ-દ્રવ્ય-
માયમેદાત્ । તત્ર દ્રવ્યશસ્ત્ર-સ્વપરોમયકાયઋક્ષણમ્, માત્રશસ્ત્ર પૃથિવી પ્રતિ દુષ્ટ
ગિહિતમનોવાધાયાત્મકમ્, મૃમેયાન્યેપા તત્તત્કાયાનામપિ માવશશ્ચ વોદવ્યમ્ ।
સ્વકાયશસ્ત્ર પૃથિવ્યા. સ્વેતરર્ણગન્ધાદિમતી પૃથિવ્યેય, યથા પીતમૃત્તિકાયા:

પિપ્પરૂપ છે તો उस પર અર્હિસાવ્રતની રક્ષા કેસે होगी ? उच्चार-प्रसवण
आदि क्रियाएँ अनिवार्य हैं, और इन क्रियाओंके करनेसे हिंसा अनि-
वार्य है, इसलिए अर्हिसाव्रतका पालन ऐसा ही असंभव है जैसा वन्याके
पुत्रका पालन करना ।

उत्तर-हे शिष्य ! शस्त्रपरिणत पृथिवीके सिवाय अन्य समस्त
पृथिवी संचित्त है । जिससे प्राणियोंकी हिंसा होती है उसे शस्त्र
कहते हैं ।

શસ્ત્ર દો પ્રકારકા છે-(૧) દ્રવ્ય શસ્ત્ર ઓર (૨) ભાવ-શસ્ત્ર । ઉનમેસે
સ્વ-કાય, પર-કાય ઓર ઉભય-કાયકો દ્રવ્ય-શસ્ત્ર કહતે છે । પૃથિવીકે
વિષયમે મન-વચન-કાયકી દુષ્ટપરિણતિ કરના ભાવ-શસ્ત્ર છે ।
હસી પ્રકાર અન્ય સઘ કાયકે જીવોકે ભાવ-શસ્ત્ર સમજ લેને યાહિય ।
અપનેસે ભિન્ન વર્ણગન્ધવાલી પૃથિવી હી પૃથિવીકા સ્વકાય-શસ્ત્ર છે, જૈસે

તો તેની ઉપર ગમનાગમન આદિ ક્રિયાઓ કરનારા સઘમીઓના અર્હિસાવ્રતની
રક્ષા કેમ થશે ? ઉચ્ચાર, પ્રસવણ આદિ ક્રિયાઓ અનિવાર્ય છે, અને એ ક્રિયાઓ
કરવાથી હિંસા અનિવાર્ય છે, તેથી અર્હિસા-વ્રતનું પાલન એવું અસંભવિત છે કે
એવું વધ્યાના પુત્રનું પાલન કરવું અસંભવિત છે

उत्तर-हे शिष्य ! शस्त्रपरिणत पृथिवी सिवायनी બધી પૃથિવી સચિત્ત છે
જે વડે પ્રાણીઓની હિંસા થાય છે, તેને શસ્ત્ર કહે છે

શસ્ત્ર બે પ્રકારના છે (૧) દ્રવ્ય-શસ્ત્ર (૨) ભાવ-શસ્ત્ર એમા સ્વકાય,
પરકાય અને ઉભયકાયને દ્રવ્ય-શસ્ત્ર કહે છે, પૃથિવીના વિષયમા મન વચન
કાયથી દુષ્ટપરિણતિ કરવી એ ભાવશસ્ત્ર છે એજ રીતે બીજી બધી કાયના
જીવોના ભાવશસ્ત્ર સમજ લેવા પોતાથી ભિન્ન વર્ણ-ગન્ધ-વાણી પૃથિવીજ

નન્વેવમપા जीवपिण्डभूततयाऽङ्घ्रिर्विना सयमिना सयमयात्रा असभवन्निर्वाहा
स्यादित्यत आह-शस्त्रेत्यादि, शस्त्रपरिणताभ्योऽन्यत्र=शस्त्रपरिणता अपो विहायान्या
आपः सचित्ता इत्यर्थः। शस्त्र-द्रव्यभावभेदाद्द्विविध, द्रव्यशस्त्र-स्वकायपर-कायो-
भयकायस्वरूप, भावशस्त्रम्-अपः प्रति मनोवाक्यायाना दुष्पणिहितत्वम् । तत्र
स्वकायशस्त्र-तडागानुदरस्य कृपानुदरम् । एवविधशस्त्रपरिणत जल व्यवहारतोऽ-
शुद्धत्वाद्भगवदनादिष्टत्वाच्च सर्वथैवाग्राह्यम् । परकायशस्त्र-द्राक्षा-शाक-तण्डुल-पिष्ट-
दाली-चणकादि । अपा शस्त्रपरिणतत्वं च वर्णादिना पूर्वावस्थानैलक्षण्यरूपम् ।

हे गुरो ! जलके बिना समयियोंका निर्वाह नहीं हो सकता और
वह जीवोंका पिण्ड है, इसलिए उसको पीने आदिके काममें लानेसे
सयमकी रक्षा नहीं हो सकती। ऐसी आशङ्का होनेपर गुरु कहते हैं-
हे शिष्य ! शस्त्रपरिणत जलके सिवाय अन्य जल सजीव है। यहाँ
परभी शस्त्र, द्रव्य और भावके भेदसे दो प्रकारका है। उसका कथन
पहले किया जाचुका है। यह विशेष समझना चाहिए कि तालाब
आदिके जलका कृप आदिका जल स्वकायशस्त्र है। इस प्रकारका शस्त्र-
परिणत जल व्यवहारसे अशुद्ध होनेके कारण ग्राह्य नहीं है। तथा ऐसे
जलके लेनेमें भगवानकी आज्ञा भी नहीं है।

दाग, शाक, चावल, आटा आदि परकायशस्त्र हैं। जलमें पहले जैसा
वर्ण गन्ध आदि था उसका बदल जाना शस्त्रपरिणत होना कहलाना है।

હે ગુરુ ! જળ વિના સયમીઓનો નિર્વાહ યશ શકતો નથી અને એ
જીવોનો પિંડ છે તેથી તેને પીવા આદિના કામમાં લેવાથી સયમની રક્ષા નહિ
થઈ શકે એની આશંકા થતા શરૂ કહે છે હે શિષ્ય ! શસ્ત્ર-પરિણત જળ
સિવાયનું અન્ય જળ સજીવ છે એમાં પણ શસ્ત્ર, દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદ ઠીકને
એ પ્રકારના છે એનું કથન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે વિશેષ એટલું સમજવું કે
તાલાવ આદિના જળનું કૃપાદિનું જળ એ સ્વકાય શસ્ત્ર છે એ પ્રકારનું શસ્ત્ર-
પરિણત જળ વ્યવહારથી અશુદ્ધ હોવાને કારણે ગ્રાહ્ય નથી તથા એવું જળ
લેવાની ભગવાનની આજ્ઞા પણ નથી

દ્રાક્ષ, શાક, ચોખા, આટો ઇત્યાદિ પરકાય શસ્ત્ર છે જળમાં પડેલા જેવા
વર્ણ ગંધ આદિ હતા તેનું બદલાઈ જવું એ શસ્ત્રપરિણત થવું કહેવાય છે

સમ્ભવાત્ મળ્હરુવત્ । આન્નરિક્ષ્ણોઽપ્યાપઃ સચેતનાઃ મેગ્રાદિક્રિતૌ સ્વાભાવિક-
સમ્ભૂયસપતનશીલ્ત્વાન્મીનન્ । યદ્વા-આપઃ સચેતનાઃ, ગ્રીષ્મહેમન્તયોઃ સ્વાભા-
વિકૃષ્ટૈત્યોષ્ણયગ્નપ્પાદુપલમ્માન્મનુષ્યશરીરન્, તથા-ધૂમિગૃહ્મિતનરમ્ય સ્ત્રીર
ગ્રીષ્મે શીતલ હેમન્તે ચોષ્ણ ભવતિ, મુસાચ ગ્નપમુદ્રન્ત્રતિ, ણમેવ ગમીરતર
તઢાગરૂપાદિસ્થસલ્લિ હેમન્તે સગાપ્પોદ્રમામુષ્ણતા, ગ્રીષ્મે ચ શીતલતા ધતે ।
અનેરુજીવાઃ પૃથ્વૃસ્ત્ત્વાઃ, આરુયાતા ક્ત્યનેનાન્નયઃ, વ્યાગ્ન્યા ચૈષા પદાના
મગ્વદ્ગોખ્યા ।

નિકલતા હૈ, અતઃપચ વહ્ ભી સચેતન હૈ । આકાશકા ભી જલ સચેતન હૈ,
ક્યૌંકિ મેઘાદિ-વિકાર હોને પર સ્વયં હી ગિરને લગતા હૈ-જૈસે મછલી ।
અથવા-

(૨) જલ સજીવ હૈ, ક્યૌંકિ ઉસમેં ગ્રીષ્મ ઓર હેમન્ત ઋતુમેં
સ્વાભાવિક શીતતા ઉષ્ણતા ઓર ખાફ આદિ દેખે જાતે હૈં, જિસમેં
ગ્રીષ્માદિ ઋતુઓમેં શીતતા આદિ પાવે જાતે હૈં વહ સજીવ હોતા હૈ,
જૈસે મનુષ્યકા શરીર । જૈસે મોચરેમે સ્થિત મનુષ્યકા શરીર ગ્રીષ્મ ઋતુમેં
શીત ઓર હેમન્ત ઋતુમે ઉષ્ણ હોતા હૈ, તથા હેમન્ત ઋતુમેં મુંહસે
ખાફ નિકલતી હૈ, વૈસેહી સ્ત્રૂવ મહરે તાલાવ યા કુળકા જલભી હેમન્તમેં
ખાફવાલા ઓર ઉષ્ણ હોતા હૈ તથા ગ્રીષ્મમેં શીતલ હોતા હૈ ।

અનેકજીવ ઓર પૃથ્વૃસ્ત્ત્વ આદિ પદોકા વ્યાખ્યાન પહ્લે કહે
હુણ પૃથિવીકાયકે આલાપકકે સમાન સમજના ચાહિયે ।

સચેતન છે આકાશનું જળ પણ સચેતન છે, કારણ કે મેઘાદિ-વિકાર થવાથી અવ્ય
પડવા લાગે છે, જેમકે માછલી અથવા—

(૨) જળ સજીવ છે, કારણ કે તેમા ગ્રીષ્મ અને હેમન્ત ઋતુમા અભાવિક
શીતતા ઉષ્ણતા અને ખાફ આદિ ભેવામા આવે છે જેમા ગ્રીષ્માદિ ઋતુઓમા
શીતળતા આદિ જણાઈ આવે છે તે સજીવ હોય છે, જેમકે માણસનું શરીર જેમ
હોયરામા રહેલા માણસનું શરીર ગ્રીષ્મ-ઋતુમા શીતલ અને હેમન્ત-ઋતુમા ગરમ
હોય છે તથા હેમન્ત-ઋતુમા મ્હોમાથી ખાફ (વરાળ) નીકળે છે, એજ રીતે
ખૂણ હિંડા તળાવ યા કુવાનું જળ પણ હેમન્ત ઋતુમા ખાફવાળું અને ઉષ્ણ હોય
છે તથા ગ્રીષ્મમા શીતળ હોય છે

અનેક જીવ તથા પૃથ્વૃસ્ત્ત્વ આદિ શબ્દોનું વ્યાખ્યાન પહેલા કહેલા પૃથિવી
કાયના આલાપકની જેમ સમજવું

અદ્ધારાદીના પ્રકાશનશક્તિર્યાવદાત્મસયોગભાવિની દેહસ્યત્વાત્, સ્વપ્રોત-
શરીરપરિણામવત્ ।

અદ્ધારાદીના તાપોઽપિ આત્મસયોગસદ્ભાવદેતુરુ, શરીરસ્થત્વાત્ જ્વરતાપવત્,
ન દેનેસે હાનિ (મન્દતા) હોતી હૈ, જૈસે મનુષ્યકા શરીર । અર્થાત્ મનુ-
ષ્યકા શરીર આહાર દેનેસે વઢતા ઓર ન દેનેસે ઘટતા હૈ, અતઃ વહ
સચેતન હૈ । ઇસી પ્રકાર તેજસ્કાય ભી ર્ધન દેનેસે વઢતી ઓર ન દેનેસે
ઘટતી હૈ, અતઃ વહ ભી સચેતન હૈ ।

અગાર આદિકી પ્રકાશન શક્તિ જીવકે સયોગસે હી ઉત્પન્ન
હોતી હૈ, ક્યોંકિ વહ દેહસ્થ હૈ, જો જો દેહસ્થ પ્રકાશ હોતા હૈ વહ વહ
આત્માકે સયોગકે હી નિમિત્તસે હોતા હૈ, જૈસે જુગનૂકે શરીરકા પ્રકાશ ।
જુગનૂકે શરીરમેં પ્રકાશ તય તક હી રહ્તા હૈ જય તક ઉસકે સાથ
આત્માકા સયોગ રહ્તા હૈ ।

ઈસી પ્રકાર અગાર આદિકા પ્રકાશ ભી તય તક હી રહ્તા હૈ
જન્મતકે ઉસમેં આત્મા રહ્તી હૈ ।

અગાર આદિકા તાપ ભી આત્માકે સયોગકે હી કારણ હૈ ક્યોંકિ વહ
શરીરસ્થ હૈ, જિતને શરીરસ્થ તાપ હોતે હૈ વે સવ આત્માકે નિમિત્તસે હી

તેની વૃદ્ધિ અને ન આપવાથી હાનિ (મદતા) થાય છે, જેમકે મનુષ્યનું શરીર
અર્થાત્-મનુષ્યનું શરીર આહાર આપવાથી વધે છે અને ન આપવાથી ઘટે છે,
તેથી તે સચેતન છે, એજ રીતે તેજસ્કાય પણ ધન આપવાથી વધે છે અને
ન આપવાથી ઘટે છે, તેથી તે સચેતન છે,

અગાર આદિકી પ્રકાશન-શક્તિ જીવના સયોગથી જ ઉત્પન્ન થાય છે
કારણ કે એ દેહસ્થ છે, જે દેહસ્થ પ્રકાશ હોય છે તે તે આત્માના સયોગના જ
નિમિત્તથી હોય છે, જેમકે આગીયાના શરીરનો પ્રકાશ આગીયાના શરીરમા પ્રકાશ
ત્યાસુધી જ રહે છે કે ત્યાસુધી તેની સાથે આત્માનો સયોગ રહે છે, એ રીતે
અગાર આદિકો પ્રકાશ પણ ત્યાસુધી જ રહે છે કે ત્યાસુધી તેમા ચેતન રહે છે

અગાર આદિકો તાપ પણ આત્માના સયોગના જ કારણે છે, કેમકે
તે શરીરસ્થ છે જેવા શરીરસ્થ તાપ હોય છે તે બધા આત્માના નિમિત્તથી જ

તત્ર-વર્ણતો ધૂસરત્યાદિરૂપમ્, ગન્ધતત્તત્તદ્વસ્તુગમ્યનિયમમ્, રસતત્તિત્ત-વદુ
 કપાયત્યાદિરૂપમ્, સ્પર્શતઃ સ્નિગ્ધરુક્ષત્યાદિરૂપમ્ । इत्यमुक्तप्रकारद्राक्षादियान्नजल
 प्राप्तुकृत्यान्मुनिग्राह्यम् । उपलक्षणमेतदग्निशस्त्रपरिणतस्योदकस्यापि । भस्ममिश्र
 जलमग्राह्य, तत्र मिश्रशङ्कायाः सङ्गायात्, शास्त्रे कचिदप्यप्रतिपादिततयाच्च । उभय-
 कायशस्त्र-मृत्तिका मिश्रजलम् । भावशस्त्रमुक्तस्वरूपमेवेति ।

તેજસ્કાયઃ ।

તેજઃચિત્તમ્=સચેતનમ્ આરુપ્યાતમ્=ઉક્તમ્, તથાહિ-

તેજઃચતનામ્ ઇન્ધનાગ્રાહારોપાદાનહાનાભ્યા તદ્વૃદ્ધિમાન્યોપલમ્ભાત્,
 મનુષ્યાદિશરીરવત્ ।

જૈસે-ધૂસર વર્ણ હો જાના, જો વસ્તુ ઉસમેં ઢાલી ગઈ હો ઉસકી
 ગન્ધ અને લગના, તીરસા, કહુવા, કપાયલા આદિ રસ હો જાના,
 સ્નિગ્ધ યા રુક્ષ આદિ સ્પર્શ હો જાના । इस प्रकार यह दाख, शाक,
 चावल, आटा, दाल, वेसन आदिका धोवन प्राप्तुक होनेसे मुनिके लिए
 ग्राह्य है । यह तो उपलक्षण है, इससे यह भी समझना चाहिये कि-
 अग्निशस्त्रपरिणत अर्थात् उष्ण जल भी मुनिको ग्राह्य है । राखका पानी
 ग्राह्य नहीं है, क्योंकि उसमें मिश्रकी शङ्का रहती है । मृत्तिका आदिसे
 मिला हुआ जल उभयकाय शस्त्र है । भावशस्त्र पहले कह चुके हैं ।

(તેજસ્કાય)

તેજસ્કાયકો શ્રી ભગવાનને સચેતન કહા હૈ, યહી કહેતે હૈ—

તેજસ્કાય મજીવ હૈ, क्योंकि इन्धन आदि आहार देनेसे उसकी वृद्धि और

જેમકે-ધુધળા વર્ણનું થઈ જવું, જે વસ્તુ તેમા નાખવામા આવી હોય તેની
 ગંધ આવવા લાગવી, તીખો કડવો કસાયલો આદિ રસ થઈ જવો, સ્નિગ્ધ યા
 રુક્ષ આદિ સ્પર્શ થઈ જવો એ પ્રકારે એ દ્રાક્ષ, શાક, ચોખા, આટો, દાળ,
 વેસણ આદિનું ધોવણુ પ્રાપ્તુક હોવાથી મુનિને માટે ગ્રાહ્ય છે એ ઉપલક્ષણ છે,
 એથી એમ પણ સમજવું જોઈએ કે— અગ્નિશસ્ત્ર-પરિણત અર્થાત્ ઉષ્ણ જળ પણ
 મુનિને ગ્રાહ્ય છે રાખનું પાણી ગ્રાહ્ય નથી, કારણ કે એમા મિશ્રની શંકા રહે છે
 માટી આદિથી મળેલું જળ ઉભયકાય શસ્ત્ર છે (૨) ભાવશસ્ત્ર પહેલે કહી દીધું છે

(તેજસ્કાય)

તેજસ્કાયને પણ ભગવાને સચેતન કહી છે, એ હવે કહે છે —

તેજસ્કાય સજીવ છે, કારણ કે લાકડા (ઈંધણ) આદિ આહાર આપવાથી

અદ્વારાદીના પ્રકાશનશક્તિર્યાવદાત્મસયોગમાવિની દેહસ્થત્વાત્, સ્વગ્રોત-
શરીરપરિણામવત્ ।

અદ્વારાદીના તાપોઽપિ આત્મસયોગસદ્ભાવહેતુકઃ, શરીરસ્થત્વાત્ જ્વરતાપવત્, ન દેનેસે હાનિ (મન્દતા) હોતી હૈ, જૈસે મનુષ્યકા શરીર । અર્થાત્ મનુ-
ષ્યકા શરીર આહાર દેનેસે વઢતા ઔર ન દેનેસે વઢતા હૈ, અતઃ વહ
સચેતન હૈ । ઇસી પ્રકાર તેજસ્કાય મી ર્ઘન દેનેસે વઢતી ઔર ન દેનેસે
વઢતી હૈ, અતઃ વહ મી સચેતન હૈ ।

અગાર આદિકી પ્રકાશન શક્તિ જીવકે સયોગસે હી ઉત્પન્ન
હોતી હૈ, ક્યોંકિ વહ દેહસ્થ હૈ, જો જો દેહસ્થ પ્રકાશ હોતા હૈ વહ વહ
આત્મોકે સયોગકે હી નિમિત્તસે હોતા હૈ, જૈસે જુગનૂકે શરીરકા પ્રકાશ ।
જુગનૂકે શરીરમેં પ્રકાશ તવ તક હી રહતા હૈ જય તક ઉસકે સાથ
આત્માકા સયોગ રહતા હૈ ।

ઈસી પ્રકાર અગાર આદિકા પ્રકાશ મી તવ તક હી રહતા હૈ
જ્યેતકે ઉસમે આત્મા રહતી હૈ ।

અંગાર આદિકા તાપ મી આત્માકે સયોગકે હી કારણ હૈ ક્યોંકિ વહ
શરીરસ્થ હૈ, જિતને શરીરસ્થ તાપ હોતે હૈ વે સવ આત્માકે નિમિત્તસે હી
તેની વૃદ્ધિ અને ન આપવાથી હાનિ (મન્દતા) થાય છે, જેમડે મનુષ્યનું શરીર
અર્થાત્-મનુષ્યનું શરીર આહાર આપવાથી વધે છે અને ન આપવાથી ઘટે છે,
તેથી તે સચેતન છે, એજ રીતે તેજસ્કાય પણ ઇંધન આપવાથી વધે છે અને
ન આપવાથી ઘટે છે, તેથી તે સચેતન છે,

અગાર આદિની પ્રકાશન-શક્તિ જીવના સયોગથી જ ઉત્પન્ન થાય છે
કારણ કે એ દેહસ્થ છે, જે જે દેહસ્થ પ્રકાશ હોય છે તે તે આત્માના સયોગના જ
નિમિત્તથી હોય છે, જેમડે આગીયાના શરીરનો પ્રકાશ આગીયાના શરીરમા પ્રકાશ
ત્યાગુધી જ રહે છે કે જ્યાસુધી તેની માથે આત્માનો સયોગ રહે છે, એ રીતે
અગાર આદિનો પ્રકાશ પણ ત્યાગુધી જ રહે છે કે જ્યાસુધી તેમા ચેતન રહે છે

અગાર આદિનો તાપ પણ આત્માના સયોગના જ કારણે છે, કેમકે
તે શરીરસ્થ છે જેટલા શરીરસ્થ તાપ હોય છે તે યથા આત્માના નિમિત્તથી જ

તત-વર્ણતો ધૂસરત્યાદિરૂપમ્, ગન્ધતસ્પર્શસ્તુસમ્યગ્નિયત્યમ્, રસાન્તિસ્ત-કદુ
કપાયત્વાદિરૂપમ્, સ્પર્શતઃ સ્નિગ્ધરુક્ષત્યાદિરૂપમ્ । इत्यमुक्तप्रकारद्राक्षादियान्नजल
प्राप्तुकृत्यान्मुनिप्राणम् । उपलक्षणमेतदग्निशस्त्रपरिणतस्योदकस्यापि । भस्ममिश्र
जलमग्राह्य, तत्र मिश्रशङ्कायाः सद्भावात्, शास्त्रे कचिदप्यप्रतिपादितमाह । उभय
कायशस्त्रमृत्तिकाभिश्चजनम् । भावशस्त्रमुक्तस्वरूपमेवेति ।

તેજસ્કાયઃ ।

તેજશ્ચિત્તવત્=સચેતનમ્ આરુપાતમ્=ઉક્તમ્, તથાહિ-

તેજશ્ચતનાયત્ इन्धनायाहारोपादानहानाभ्या तद्गद्विमान्योपलब्धत्वात्,
मनुष्यादिशरीरयत् ।

જૈસે-ધૂસર વર્ણ હો જાના, જો વસ્તુ उसमें ढाली गई हो उसकी
गन्ध आने लगना, तीखा, कटुवा, कपायला आदि रस हो जाना,
स्निग्ध या रुक्ष आदि स्पर्श हो जाना । इस प्रकार यह दाख, शाक,
चावल, आटा, दाल, वेसन आदिका धोवन प्राप्तुक्त होनेसे मुनिके लिए
ग्राह्य है । यह तो उपलक्षण है, इससे यह भी समझना चाहिये कि-
अग्निशस्त्रपरिणत अर्थात् उष्ण जल भी मुनिको ग्राह्य है । राखका पानी
ग्राह्य नहीं है, क्योंकि उसमें मिश्रकी शङ्का रहती है । मृत्तिका आदिसे
मिला हुआ जल उभयकाय शस्त्र है । भावशस्त्र पहले कह चुके हैं ।

(તેજસ્કાય)

તેજસ્કાયકો મી ભગવાનને સચેતન કહા છે, યહી કહતે છે—

તેજસ્કાય સજીવ છે, ક્યોંકિં ઇન્ધન આદિ આહાર દેનેસે उसकी वृद्धि और

એમકે-ધુધળા વર્ણનું થઈ જવું, જે વસ્તુ તેમા નાખવામા આવી હોય તેની
गंध આવना लागनी, तीखा कटवा कसायला आदि रस થઈ જવો, સ્નિગ્ધ યા
रुक्ष आदि स्पर्श થઈ જવો એ પ્રકારે એ દ્રાક્ષ, શાક, ચોખા, આટો, દાળ,
वेसण आदिनु धोवण प्राप्तुक्त હોવાથી મુનિને માટે ગ્રાહ્ય છે એ ઉપલક્ષણ છે,
એથી એમ પણ સમજવું જોઈએ કે- અગ્નિશસ્ત્ર-પરિણત અર્થાત ઉષ્ણ જળ પણ
मुनेने ग्राह्य છે રાખનું પાણી ગ્રાહ્ય નથી, કારણ કે એમા મિશ્રના શંકા રહે છે
माटी आदिथी भणेलु जण उभयकाय शस्त्र છે (૨) ભાવશસ્ત્ર પહેલે કહી દીધું છે

(તેજસ્કાય)

તેજસ્કાયને પણ ભગવાને સચેતન કહી છે, એ હવે કહે છે —

તેજસ્કાય સજીવ છે, કારણ કે લાકડા (ઈંધણ) આદિ આહાર આપવાથી

શસ્ત્રપરિણતાચિત્તાગિકાયમાહ-ઉષ્ણમન્ન-કૃગરોદનાદિ, ઉષ્ણપાનક શાકો-
દનાદીનામવસ્ત્રાવળાદિ (ઓસામણ इति भाषा), તમેષ્ટકા સિક્તાદિ ચ, एतेष्वग्नि-
सयोगनिष्पाद्यत्वादचित्ताग्रिकायशब्दो व्यपदिश्यते, કુધાદ્યુપશમનાર્થ ગ્રાહ્યોઽસૌ ।

વાયુકાયઃ ।

વાયુચિત્તવાનારયાતઃ । કથમસ્ય સચેતનત્વમિતિ ચેત્તત્પ્રમાણાદ્ ગૃહાણ,
તથાહિ-વાયુચેતનાવાન્ અનન્યપ્રેરિતાઽનિયતતિર્યગ્ગમનત્વાત્, હરિણગવયાદિવત્,
સ ચ 'અનેકજીવઃ, પૃથક્સત્ત્વઃ આરયાતઃ, શસ્ત્રપરિણતાદન્યત્ર' इत्यादિકाना
प्राग्बद्धाख्या बोद्धव्या ।

લિચ્છી, માત આદિ ઉષ્ણ અન્ન, શાકકા ઓસામણ ઓર ચાવલોંકા
મળદ આદિ ઉષ્ણ પાન, તપી હુઈ ઈંટ, ચાલૂ આદિ શસ્ત્ર-પરિણત અચિત્ત
અગ્નિકાય કહલાતે હૈ । ये सब अग्निके सयोगसे निष्पन्न होते हैं
इसलिए इनमें अचित्त अग्रिकाय शब्दकी प्रवृत्ति होती है ।

(વાયુકાય)

વાયુકાયકોં ભી ભગવાનને સચિત્ત કહા હૈ । વાયુ કૈસે સચિત્ત
હૈ સો કહતે હૈ । વાયુ સચેતન હૈ, क्योंकि दूसरेकी प्रेरणाके बिना
अनियत रूपसे तिर्यक्गमन करनेवाला है, जैसे हिरन या रोझ (गवय) ।

અનેકજીવ ઓર પૃથક્સત્ત્વ આદિકી વ્યાખ્યા પહેલેકે સમાન
સમઘ્નની ચાહિયે ।

ખિચ્છી, માત આદિ ઊનું અન્ન, ચાકનું ઓસામણ અને ચો મનુ ઓસા-
મણ, આદિ ઊનું પાન, તપેલી ઈંટ, ગરમ રેતી આદિ શસ્ત્રપરિણત અચિત્ત
અગ્નિકાય ડહેવાય છે એ વધા અગ્નિના સયોગથી નિષ્પન્ન થાય છે, તેથી
એમા અચિત્ત અગ્નિકાય શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય છે (૩)

(વાયુકાય)

વાયુકાયને પણ ભગવાને સચિત્ત કહી છે વાયુ ડેવી ગીને સચિત્ત છે તે ડહે છે -
વાયુ સચેતન છે, कारण ठे भीतनी प्रेरणा बिना अनियतइपे तिर्यक् गमन
करनासे છે, જેવું કે હરણ અથવા રોઝ (નીલગાય)

અનેક જીવ અને પૃથક્સત્ત્વ આદિની વ્યાખ્યા પહેલાની પેઠે સમજવી

ન હિ ક્વચિદપિ પ્રિરહિતાત્માનો જ્વરતાપોષ્ણગાત્રાઃ સશ્રૂયન્તે ન ચોપલભ્યન્તે, एव
 मेव निस्तेजस्काद्गारादितोऽणुमात्रोऽपि तापो न जन्यते, तस्माद् यावदात्मसयोगः
 भाव्येवाद्गारादीना तापजनकरूपतः सिद्ध तेजसः सचेतनत्वम् । ‘अनेकजीव,
 पृथक्सत्त्वम्’ इति प्राग्वत्, ‘आख्यात’-मित्यनेनायः, ‘शस्त्रपरिणतादन्यत्र’
 इति च पूर्ववत् । शस्त्रस्वरूपमाह, तत्र स्वकायशस्त्र-करीषाग्नेस्तृणाग्निः, एवविधशस्त्र-
 परिणतोऽप्यग्निः सर्वैषाग्राह्यो व्यवहारतोऽशुद्धत्वात् । परकायशस्त्र-जलमृत्तिका-
 दि । उभयकायशस्त्रमुष्णोदकादि । भावशस्त्रमग्निनाय प्रति मनसो दुष्प्रणिधानम् ।

होते हैं, जैसे ज्वरके ताप। आत्मारहित शरीर (शब्द-मुर्दा) में कभी
 ज्वरका ताप नहीं सुना जाता न उपलब्ध होता है । इसीप्रकार निस्तेजस
 अंगारमें अणुमात्र भी ताप नहीं होता, अतएव सिद्ध है कि अंगार
 आदिमें तापजनन शक्ति जब-तक आत्मा रहती है तब तक होती है,
 इसलिए तेजस्काय सचेतन है । ‘अनेकजीव और पृथक्सत्त्व’ आदि
 पदोंकी व्याख्या पहलेकी भाँति है ।

यह भी समझ लेना चाहिये कि वही तेजस्काय सचित्त है जो
 शस्त्र-परिणत न हो । तेजस्कायके शस्त्र ये हैं—जैसे छाणाकी अग्नि
 शस्त्र तृणकी अग्नि है । इस प्रकारकी शस्त्रपरिणत अग्नि प्रत्यक्ष नहीं है,
 क्योंकि वह व्यवहारसे अशुद्ध है । तथाइसके ग्रहण करनेमें भगवानकी
 आज्ञा भी नहीं है । जल मृत्तिका आदि पर-काय शस्त्र है । उष्णजल
 उभयकाय शस्त्र है ।

હોય છે, જેમકે જ્વરનો તાપ આત્મારહિત શરીર (મુર્દુ)માં કદિ જ્વરનો
 તાપ નથી સાબળવામાં આવતો કે નથી ભેવામાં આવતો, એ રીતે નિસ્તેજસ
 અંગારામાં અણુમાત્ર પણ તાપ હોતો નથી તેથી સિદ્ધ થાય છે કે અંગારા
 આદિમાં બ્યાસુધી આત્મા હોય છે ત્યાસુધી જ તાપ-જનન-શક્તિ રહે છે તેથી
 તેજસ્કાય સચેતન છે ‘અનેક-જીવ અને પૃથક્-સત્ત્વ’ આદિ શબ્દોની વ્યાખ્યા
 પહેલાની જેમ છે

એ પણ સમજ લેવું જોઈએ કે જોજ તેજસ્કાય સચિત્ત છે કે જે શસ્ત્ર
 પરિણત ન હોય તેજસ્કાયના શસ્ત્ર આ છે—જેમ છાણાના અગ્નિનું શસ્ત્ર
 તરણનો અગ્નિ છે એ પ્રકારનો શસ્ત્રપરિણત અગ્નિ પ્રાપ્ત નથી, કારણ કે તે
 વ્યવહારથી અશુદ્ધ છે વળી તેને અહલ કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા પણ નથી
 બળ, માટી વગેરે પરકાય-શસ્ત્ર છે હિંતુ પ્રાણી ઉભયકાય-શસ્ત્ર છે

પૂરિતોઽપિ મિશ્રત્વાદગ્રાહ્ય એવ સચિત્તત્ત્વ । (૪)

વનસ્પતિકાયઃ ।

વનસ્પતિચિત્તવાન આસ્વાતઃ, વ્યારયા તુ પૂર્વત્ । ચૈતન્યવસ્ત્વસિદ્ધિશ્ચેત્યમ્—
વનસ્પતિઃ સચેતનઃ, વાલ્યાવસ્થાસન્દર્શનાત્, છેદન-ભેદનાદિભિર્મ્લાનતાદિ-
દર્શનાચ મનુષ્યશરીરત્ । શેષ પૂર્વત્ । શસ્ત્ર દ્રવ્યભાવભેદાદિવિધ, તત્ત્વ દ્રવ્યશસ્ત્ર-
સ્વપરોભયકાયાત્મકમ્ । સ્વકાયશસ્ત્ર-યદ્યાદિ । પરકાયશસ્ત્ર પાપાણાઽસિર્કર્તૃયાદિ,

અચિત્ત વાયુ સાધુઓનો ગ્રાહ્ય છે, કિન્તુ દૂસરે પ્રકારના મિશ્ર વાયુ
સચિત્ત વાયુની તરફ અગ્રાહ્ય છે । (૪)

(વનસ્પતિકાય.)

વનસ્પતિકાયનો મી ભગવાનને સચિત્ત કહ્યો છે । વનસ્પતિ સચિત્ત
છે, ક્યોંકિ ઉસમેં વાલ્યાવસ્થા આદિ, તથા છેદન ભેદન કરનેસે મ્લાનતા
આદિ સચેતનકે ગુણ દેખે જાતે છે, જૈસે મનુષ્યકા શરીર । અર્થાત્
વાલ્ય-તરુણ આદિ અવસ્થાએં ઓર છેદન-ભેદન આદિ કરનેસે મ્લાનતા
હોનેકે કારણ જૈસે મનુષ્ય-શરીર સચેતન છે વૈસેહી વનસ્પતિકાય મી
સચેતન છે । ‘અનેકજીવ’ આદિ પદોંકા વ્યાખ્યાન પહેલેકી મ્હોંતિ
જાનના ચાહિય ।

વનસ્પતિ-કાયકે શસ્ત્ર ટો પ્રકારકે હેં—(૧) દ્રવ્યશસ્ત્ર ઓર
(૨) ભાવશસ્ત્ર । દ્રવ્ય-શસ્ત્ર સ્વકાય, પરકાય ઓર ઉભયકાય છે, લકડી
આદિ સ્વકાય શસ્ત્ર છે । લોહ પત્થર આદિ પરકાય શસ્ત્ર છે, પરશુ

કિન્તુ ખીજા પ્રકારનો મિશ્રવાયુ સચિત્તવાયુની પેઠે અગ્રાહ્ય છે (૪)

(વનસ્પતિકાય)

વનસ્પતિકાયને પણ ભગવાને સચિત્ત કહ્યો છે

વનસ્પતિ સચિત્ત છે, કારણ કે તેમાં બાલ્યાવસ્થા આદિ તથા છેદન ભેદન
દ્રવ્યાથી મ્લાનતા આદિ સચેતનના ગુણ ભોવામાં આવે છે, જેમકે મનુષ્યનું શરીર,
અર્થાત્ બાલ્ય-તરુણ આદિ અવસ્થાઓ અને છેદન ભેદન આદિ દ્રવ્યાથી મ્લાનતા
થવાને કારણે જેમ મનુષ્યનું શરીર સચેતન છે તેમ વનસ્પતિકાય પણ સચેતન છે
અનેક-શબ્દ ’આદિ’ શબ્દોનું વ્યાખ્યાન પહેલાની પેઠે બાલ્ય

વનસ્પતિકાયના શસ્ત્ર બે પ્રકારના છે (૧) દ્રવ્યશસ્ત્ર અને (૨) ભાવશસ્ત્ર
દ્રવ્યશસ્ત્ર સ્વકાય, પરકાય અને ઉભયકાય છે લાકડી આદિ સ્વકાયશસ્ત્ર છે લોહ

શસ્ત્ર ધાતુ દ્રવ્ય-ભાવ-ભેદાદિવિધ, તત્ત્વ દ્રવ્યશસ્ત્ર 'સ્વ' પર તદુભય-કાય-ભેદ-
ત્રિવિધમ્ । સ્વકાયશસ્ત્ર-પૌરસ્ત્યાન્નિયોઃ પાશ્ર્વાત્યાદિત્રાયુઃ । પરકાયશસ્ત્રમનલાદિ ।
ઉભયકાયશસ્ત્રમનલાદિસત્ત્વો યાયુરેવ । માત્રશસ્ત્ર તુ યાયુઃ પ્રતિ મનસો દુષ્પત્તિઃ ।

વાયુઃ સચિત્તાચિત્તમિશ્રમેદાત્રિધા, તત્ર સચિત્તો ઘનવાતાદિઃ, અચિત્તો દ્વિતિ
પ્રથમતિપુ પૂરિતઃ, સોડ્યપ્યન્તર્મુદ્દર્શન યાયુદેક યામમચેતનઃ, તદન્તુ પૂર્ણદ્વિતીયયામ
યાવન્મિશ્રઃ, તત્પશ્યાત્સચિત્ત એવ, રોગાન્નિયસ્યાયા યાયોરાયસ્યત્ત્વે દૃશ્યાદિ

૧ ભગવતીશ્વરસ્ય દ્વિતીયશતકે પ્રથમોદ્દેશે યાગ્યધિમારે—

“સે મતે ! કિં પુદ્ગે ઉદાઈ અપુદ્ગે ઉદાઈ ? ગોઁ ! પુદ્ગે ઉદાઈ નો અપુદ્ગે ઉદાઈ”

છાયા—‘સ (વાયુ.) ભગવન્ ! કિં સ્પૃષ્ઠઃ અપદ્રવતિ (મિશ્રિત) અસ્પૃષ્ઠઃ અપદ્રવતિ ?
ગૌતમ ! સ્પૃષ્ઠઃ અપદ્રવતિ નો અસ્પૃષ્ઠઃ અપદ્રવતિ ’ । અસ્ય ટીકા—‘સ્પૃષ્ઠઃ સ્વકાય-
શસ્ત્રેણ પરકાયશસ્ત્રેણ વા અપદ્રવતિ=મિશ્રિત’ ।

વાયુકાયકા શસ્ત્ર દ્રવ્ય-ભાવ-ભેદસે દો પ્રકારકા હૈ, દ્રવ્યશસ્ત્ર-સ્વ
પર-ઉભયકાયકે ભેદસે ત્રીન પ્રકારકા હૈ । વહા સ્વકાય-શસ્ત્ર પૂર્વ આદિ
દિશાકે વાયુકા પશ્ચિમ આદિ દિશાકા વાયુ, પરકાય-શસ્ત્ર અગ્નિ આદિ
હૈ, ઉભયકાય શસ્ત્ર અગ્નિ આદિસે તપા હુઆ વાયુ હી હૈ । વાયુ ત્રીન
પ્રકારકા હૈ—

(૧) સચિત્ત, (૨) અચિત્ત, (૩) મિશ્ર । ઘનવાત આદિ સચિત્ત હૈ,
દ્વિતિ યા રવરકી થેલી આદિમે મરી હુઈ હવા અચિત્ત હોતી હૈ, કિન્તુ
અન્તર્મુદ્દર્શનકે બાદ એક પ્રહર તક અચિત્ત રહતી હૈ, ઉસકે બાદ દુસરે
પ્રહર તક મિશ્ર અવસ્થામે રહતી હૈ બાદમે સચિત્ત હોજાતી હૈ । રોગ
આદિ અવસ્થામે વાયુકી આવશ્યકતા હોને પર દ્વિતિ આદિમે મરા હુઆ

વાયુકાયનો શસ્ત્ર દ્રવ્ય ભાવભેદે સે પ્રકારનો છે દ્રવ્યશસ્ત્ર સ્વ પર ઉભયકાયનો
ભેદ કરી ત્રણ પ્રકારનો છે, ત્યા સ્વકાયશસ્ત્ર-પૂર્વઆદિ દિશાના વાયુનો પશ્ચિમ-
આદિ દિશાનો વાયુ, પરકાયશસ્ત્ર અગ્નિ આદિ છે, ઉભયકાયશસ્ત્ર અગ્નિઆદિથી
તપેલો વાયુ જ છે ભવશસ્ત્ર પહેલાની જેમ સમજી લેવું વાયુ ત્રણ પ્રકારનો છે—

(૧) સચિત્ત, (૨) અચિત્ત, (૩) મિશ્ર ઘન વાત આદિ વાયુ સચિત્ત છે,
મસક યા રખણની થેલી આદિમા ભરેલી હવા અચિત્ત છે, પરન્તુ અતર્મુદ્દર્શનની
પછી એક પ્રહર સુધી અચિત્ત રહે છે, ત્યારપછી બીજા પ્રહર સુધી મિશ્ર અવસ્થામા
રહે છે, અને ત્યારબાદ સચિત્ત બની જાય છે રોગાદિ અવસ્થામા વાયુની
આવશ્યકતા પડતા મસક આદિની અદર ભરેલો અચિત્ત વાયુ સાધુઓને ગ્રાહ્ય છે,

મૂલવીજાઃ=મૂલમેવ રીજ યેષા તે કમલકન્દમ્ભૃતયઃ । પર્વવીજાઃ=પર્વણિ-ગ્રન્થો
પર્વે વા રીજ યેષા તે તથા ડક્ષુપ્રમુખા । સ્કન્ધવીજાઃ=સ્કન્ધઃ-સ્થુલ સ એવ વીજ
યેષા તે તથા શઙ્કરીપ્રમૃતયઃ । રીજરુદ્ધાઃ=રીજાદ્ રોઢન્તિ=પ્રાદુર્ભવન્તીતિ તે
તથા શાન્તિગોપ્તમાદય* । સમ્મર્ચિઠ્ઠમા =સમ્મર્ચન્તિ=વીજ વિનાપિ દગ્ધભૂમાવપિ
સમુદ્ભવન્તીતિ તે તથોક્તાઃ પૃથિવીજલસયોગમાત્રજનિતામ્તળવિશેષા इत्यर्थः ।
આર્પત્વાત્સિદ્ધિઃ । તથા તૃણલતાઃ=તૃણાનિ લતાથેત્યર્થઃ । વનસ્પતિકાયાિકાઃ=
અવશિષ્ટાઃ સમસ્તવનસ્પતય इत्यर्थः । યદ્વા 'તૃણલતાવનસ્પતિકાયાિકાઃ' इत्येक

મૂલવીજ-મૂલહી જિનકા વીજ હો વદ, કમલકા કદ આદિ મૂલ-
વીજ હૈ ।

પર્વવીજ-પોર (ગાંઠ)મે યા પર્વહી જિનકા વીજ હૈ એસે, ગન્ના (સાઠા),
આદિ પર્વવીજ કહલાતે હૈ ।

સ્કન્ધવીજ-સ્કન્ધ (ધુલ)હી જિનકા વીજ હૈ ઉસ શઙ્કરી આદિકો
સ્કન્ધવીજ કહતે હૈ ।

વીજરુદ્ધ-ચાંવલ મેદુ આદિ વીજસે ડગનેવાલી વનસ્પતિકો વીજરુદ્ધ
કહતે હૈ ।

સમ્મર્ચિઠ્ઠમ-વિના વીજકે જલીહુઈ ભૂમિમેં મી જો પૃથ્વી ઔર
જલકે સયોગસે ડગ જાવે એસી ઘામ આદિકો સમ્મર્ચિઠ્ઠમ કહતે હૈ ।

તૃણલતા-તિનકા (ઘાસ) ઔર લતાઈં સય વનસ્પતિકાયાિકા હૈ ।

અથવા " તૃણલતાવનસ્પતિકાયાિકાઃ " યદ્ એકહી પદ હૈ । વન

મૂલખીજ-મૂળખ જેનું ખીજ છે તે કમળનો કંઠ આદિ મૂલખીજ છે

પર્વખીજ-ગાંઠ યા પ્રવર્તમા જેનું ખીજ છે એવી શેરડી આદિ પર્વખીજ
કહેવાય છે

સ્કંધખીજ-સ્કંધ-ધડખ જેનું ખીજ છે એવા શલ્કી આદિ ને સ્કંધખીજ કહે છે

ખીજરુદ્ધ-એળા ઘઉં આદિ ખીજથી ઉગનારી વનસ્પતિને ખીજરુદ્ધ કહે છે

સમર્ચિઠ્ઠમ-ખીજ વિના ધારી ગએલી ભૂમિમા પણ જે પૃથ્વી અને જળના
સંયોગથી ઉગે એના ઘાસ આદિને સમર્ચિઠ્ઠમ કહે છે

તૃણલતા-તરણા (ઘાસ) અને લત એ પ્રમા વનસ્પતિકાયાિકા છે

અથવા તૃણલતાવનસ્પતિકાયાિકા એ એક જ પદ છે દર્શ (દાખલો)

ઉભયકાયશસ્ત્ર-પરશુદાત્રાદિ । માયશસ્ત્ર તુ ન પ્રતિ મનોમાન્વિન્યમ્ ॥ ૪ ॥

સમ્પતિ વનસ્પતિમેવ સવિશેષ વર્ણયતિ-‘તજહા’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-તજહા-અગ્રવીયા મૂલવીયા પોરવીયા, સ્વંધવીયા વીય-
રુહા સમુચ્છિમા તળલયા વળસ્સડકાડયા સવીયા ચિત્તમતમક્ષાયા
અળેગજીવા પુઢોસત્તા અન્નત્થ સત્થપરિણણં ॥૫॥

છાયા-તથા-અગ્રવીજા મૂલવીજાઃ પર્વવીજાઃ સ્વંધવીજાઃ વીજરુહાઃ
સમ્પૂર્ણમાસ્તૃણલતા વનસ્પતિકાયિકાઃ સવીજાશ્ચિત્તવન્ત આગ્યાતા અનેકજીવાઃ
પૃથક્સત્ત્વા અન્યત્ર શસ્ત્રપરિણતેભ્યઃ ॥૫॥

યહા વનસ્પતિકાયિકા વિશેષ વર્ણન કરતે હૈ—

સાન્યયાર્થઃ—તજહા=વઢ હસ પ્રકારસે હૈ-અગ્રવીયા=જિનકા વીજ અગ્ર
ભાગમેં હોતા હૈ, મૂલવીયા=જિનકા વીજ મૂલભાગમેં હોતા હૈ, પોરવીયા=જિનકા
વીજ પોર (સન્ધિ) મેં હોતા હૈ, સ્વંધવીયા=જિનકા વીજ સ્વંધ (ઢાળે) મેં
હોતા હૈ, વીયરુહા=વીજસે ઉગનેવાળે, સમુચ્છિમા=પિના વીજકે ઉત્પન્ન
હોનેવાળે, તળલયા=તૃણ ઓર લતાઈ, યે સમી વળસ્સડકાડયા=વનસ્પતિ-
કાયિકા હૈ, સવીયા=વૃક્ષોંત અપને-અપને નામપ્રકૃતિકે ઉદયસે ઉત્પન્ન હુઈ
વીજસંહિત સમ વનસ્પતિકાય ચિત્તમત=સચિત્ત અવસ્થાયા=કહે ગયે હૈ,
અન્નત્થ=સિવાય સત્થપરિણણ=શસ્ત્રપરિણતકે, યે વનસ્પતિકાય અળેગજીવા=
અનેક જીવવાળે ઓર પુઢોસત્તા=ભિન્ન ભિન્ન સત્તાવાળે હૈ ॥૫॥

ટીકા-તથાહિ-અગ્રવીજાઃ=અગ્રે=અગ્રભાગે વીજ યેપા તે તથા કોરટકાદયઃ ।

(ફરસા) દાત્ર આદિ ઉભયકાય શસ્ત્ર હૈ । ભાવશસ્ત્ર ઉસકે પ્રતિ મનકે
પરિણામ દુષ્ટ કરના ॥ ૪ ॥

અબ વનસ્પતિકાયિકા વિશેષ વર્ણન કરતે હૈ-‘તજહા’ ઇત્યાદિ ।

અગ્રવીજ-જિનકે વીજ અગ્ર-ભાગમેં હોતે હૈ એસે કોરટક આદિ
અગ્રવીજ કહલાતે હૈ ।

પત્થર આદિ પરકાયશસ્ત્ર છે કોઢાડો, દાતરડુ આદિ ઉભયકાય શસ્ત્ર છે ભાવશસ્ત્ર
એની પ્રતિ મનના પરિણામ દુષ્ટ કરવા તે

હવે વનસ્પતિકાયિકા વિશેષ વર્ણન કરે છે-તજહા ઇત્યાદિ

અગ્રવીજ-એના વીજ અગ્રભાગમા હોય છે એવા કોરટક (હમરી શુલ)
આદિ અગ્રવીજ કહેવાય છે

जेसिं केसिचि पाणाणं अभिक्कंतं पडिक्कत सकुच्चियं पसारिय रुयं
भंतं तसिय पलाडय, आगइगइविन्नाया । जे य कीडपयगा । जा य
कुथुपिपीलिया । सवे वेइंदिया, सवे तेइदिया, सवे चउरिंदिया, सवे
पचिंदिया, सवे तिरिक्खजोणिया, सवे नेरइया, सवे मणुया, सवे
देवा, सवे पाणा परमाहम्मिया । एसो खलु छटो जीवनिक्काओ
तसकाउ-त्ति पवुच्चड ॥ ६ ॥

छाया-अथ ये पुनरिमेऽनेके बहवस्त्वसाः प्राणिनस्तथा-अण्डजाः पोतजा
जरायुजा रसजाः सस्वेदजाः सम्मूर्च्छिमा उद्भिजा औपपातिकाः, येषां केषा-
ञ्चित्प्राणिनामभिक्रान्त प्रतिक्रान्त सकुचित प्रसारित रूत भ्रान्त तस्त पलायितम्,
आगतिगतिविज्ञातारः । ये च कीटपतङ्गाः । याश्च कुन्थुपिपीलिकाः । सर्वे द्वीन्द्रियाः,
सर्वे त्रीन्द्रियाः, सर्वे चतुरिन्द्रियाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियाः, सर्वे तिर्यग्योनिकाः, सर्वे
नैरयिकाः, सर्वे मनुजाः, सर्वे देवाः, सर्वे प्राणाः परमधर्माणः । एष खलु षष्ठो
जीवनिक्कायस्त्वसकाय इति प्रोच्यते ॥ ६ ॥

(६) त्रसकायवर्णन.

सान्वयार्थः—से=अथ पुण=और जे=जो हमे=ये (आगे रुहे जानेवाले)
अणेगे=अनेक प्रकारके बह्वे=बहुतसे तसा=त्रस पाणा=प्राणी हैं, तजहा=वे
इस प्रकार है—(१) अडया=अण्डेसे उत्पन्न होनेवाले, (२) पोयया=बिना जेर
(जरायु-आवल-जड)के अर्थात् बिना ही कुछ मूलभागके वस्त्रसे पूछे हुएके समान
उत्पन्न होनेवाले, (३) जराउया=जेरसे लिपटे हुए उत्पन्न होनेवाले, (४) रसया=
रसमें उत्पन्न होनेवाले, (५) ससेइमा=पसीनेसे उत्पन्न होनेवाले, (६) समु-
च्छिमा=सम्मूर्च्छिम, (७) उब्भिया=पृथ्वीको भेदकर उत्पन्न होनेवाले (शलभ
आदि), (८) उपवाडया=उपपात जन्मवाले-देव और नारकी, जेसिं-केसिचि=
इनमेंसे जिन किन्हीं पाणाण=प्राणियोंका अभिक्कत=अभिमुख गमन होता है,
पडिक्कत=प्रतिकूल गमन होता है, सकुच्चिय=शरीरमें सकोच-सिकुडन होता है,
पसारिय=शरीरमें फैलाव होता है, रुय=शब्दका प्रयोग होता है, भन=इयर-उयर
भ्रमण होता है, तसिय=उद्वेग होता है, पलाडय=डरसे भागना देखा जाता है,
(वे त्रस) आगइगइविन्नाया=आगमन और गमनको जाननेवाले, य=और जे=जो

પદમ્, તત્ર તૃણાનિ=દર્ભોદીનિ, લતાઃ=અમ્પકાઽશોકવાસન્ત્યાદયઃ, વનસ્પતિ-
કાયિકાઃ=વનસ્પતિકાયભેદાઃ-અગ્રવીજાદયઃ સર્વેઽપિ વનસ્પતિકાયિકા एव,
પુનર્વનસ્પતિકાયિકગ્રહણ સ્વગતસૂક્ષ્માદિસખ્યભેદરયાપનાર્થમ્ । સ્વવીજા=પૂર્વ-
વિદિતસ્યસ્વનામગોત્રમકૃત્યુદયાત્મકકારણાન્તઃ, અર્થાત્ પૂર્વોક્તા અગ્રવીજાદયઃ
સર્વેઽપિ ચિત્તન્તઃ, इत्यादीनां व्याख्या पूर्णम् ।

इति पञ्चस्यावरकायनिरूपणम् ॥५॥

સામ્પત ક્રમપ્રાપ્ત ત્રસકાયસ્વરૂપમાહ-‘સે જે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્મ-સે જે પુણ હમે અળેગે વ્રહ્મે તસા પાળા, તજહા-અંહયા
પોયયા જરાયુયા રસયા સસેહમા સંમુચ્છિમા ઉઘ્ભિયા ઉવવાહ્યા ।

(દ્વ આદિ) તૃણ, ચમ્પક, અશોક ઓર વાસન્તી આદિ લતાઈ ઓર
વનસ્પતિકાયકે ભેદ અગ્રવીજ આદિ સઘ વનસ્પતિકાયિક હૈ । સૂત્રમે
દૂસરી વાર ‘વનસ્પતિકાયિક’ પદકા ગ્રહણ કસલિયે કિયા હૈ કિ-ઉપર
બતાયે હુયે ભેદોકે સિવાય સૂક્ષ્મ વાદર આદિ ઓર મી સમસ્ત ભેદોકા
ગ્રહણ હોજાવે । યે સઘ પહેલે દિસલાયે હુયે અપને અપને નામ-ગોત્રરૂપ
પ્રકૃતિકે ઉદયરૂપ કારણવાલે હૈ । અર્થાત્ પૂર્વોક્ત વીજ આદિ સઘ સચિસ
હૈ ઓર પૃથક્-પૃથક્ સ્પર્શરૂપ એક ઇન્દ્રિયવાલે હૈ ॥૫॥

यह पाच स्थावरकायका निरूपण समाप्त हुआ ।

अब क्रमप्राप्त त्रसकायका स्वरूप कहते हैं-‘से जे’ इत्यादि ।

તૃણ, ચમ્પક, અશોક, અને વાસન્તી આદિ લતાઓ અને વનસ્પતિકાયના ભેદ
અગ્રવીજ આદિ બધા વનસ્પતિકાયિક છે સૂત્રમા બીજી વાર ‘વનસ્પતિકાયિક’
શબ્દનું અહણ્ય એટલા માટે કરવામા આવ્યું છે કે-ઉપર બતાવેલા ભેદો ઉપરાંત
સૂક્ષ્મ બીજર આદિ બીજા પણ બધા ભેદોનું અહણ્ય થઈ જવા પામે એ બધા
પહેલા બતાવેલા પોત પોતાના નામ ગોત્ર રૂપ પ્રકૃતિના ઉદય રૂપ કારણવાળા છે
અર્થાત્ પૂર્વોક્ત બીજ આદિ બધા સચિત્ત છે અને પૃથક્-પૃથક્ સ્પર્શરૂપ એક
ઇન્દ્રિયવાળા છે (૫)

धति पञ्च-स्थायर-कायानु निरूपण समाप्त

હવે ક્રમપ્રાપ્ત ત્રસકાયનું સ્વરૂપ કહે છે - સે જે ઇત્યાદિ

एव परिस्पन्दादिसामर्थ्योपेता पोतजाः । यद्वा पोतो वस्त्रम्-(इति शब्दरूपद्रुमः), तेन तत्समार्जिता लक्ष्यन्ते, तथा च-पोता इव=वस्त्रसमार्जिता इव गर्भवेष्टनचर्माऽनावृतत्वात्, जायन्ते=उत्पद्यन्ते इति, पोतात्=गर्भवेष्टनचर्मरहितगर्भात् जायन्त इति वा पोतजाः^१ कुञ्जर-शल्लरु-शश-नकुल-मूपिक-चर्मचटिका-वल्गुलिकादयः । जरायुजाः=जरामेति=गच्छतीति जरायुः=गर्भवेष्टनचर्म तस्माज्जायन्त इति ते=नर-महिष-गवादयः । रसजा=रसे=मद्यलक्षणे 'रसजो मद्यकीटः' इति हैमात्, जायन्त इति, रसे=विकृतमधुरादौ जायन्त इति वा रजसाः । सस्वेदजाः=सस्वेदात्=रमाज्जायन्त इति ते यूका-लिङ्गा-मत्कुणप्रमुखाः । सम्मूर्च्छिमाः=सम्मूर्च्छन् सम्मूर्च्छ=गर्भाधानमन्तरेणैव स्वयं समुत्पत्तिः, ('मूर्च्छा मोह-समुच्छ्राययोः' अस्माद्धावे घञ्, व्युत्पत्तिप्रदर्शनमेतत्, शब्दोऽयं मनोविकले

१ 'अन्येष्वपि दृश्यते'-इति ड

निकलते ही गमन-आगमन आदि क्रियाएँ करनेकी सामर्थ्यसे युक्त पूर्ण अवयववाले, या वस्त्रसे पोछे हुएके समान साफ उत्पन्न होनेवाले हाथी, शल्लकी, खरगोश, नौला, चूहा आदि पोतज कहलाते हैं (२), जरायु (आँवल जड़) सहित उत्पन्न होनेवाले मनुष्य महिषादि जरायुज कहलाते हैं (३), मदिरा आदि रसोंमें उत्पन्न होनेवाले तथा स्वादसे चलित अर्थात् सड़े हुए मधुरादि रसोंमें उत्पन्न होनेवाले रसज कहलाते हैं (४), पसीनेसे पैदा होनेवाले जू, लीख, खटमल आदि सस्वेदज कहलाते हैं (५) गर्भाधानके बिना शरीरनाम-कर्मके उदयसे शरीरके अवयवोंका संग्रह हो जानेसे स्वयं ही उत्पन्न होनेवाले जीव सम्मूर्च्छिम कहलाते हैं (६),

नीकणता न गमनागमन आदि क्रियाओं करवाना सामर्थ्यथी युक्त पूर्ण अवयव वाणा, या वस्त्र द्वारा छूठेवाणी पेंडे साइ उत्पन्न थनारा डाथी, शेणो, ससला, नोणिजा, उदर आदि पोतज कडेवाय ठे (२) नरायु (नाण वगेरे भण बाण) सहित उत्पन्न थनारा मनुष्य, महिषादि (भेश वगेरे) नरायुज कडेवाय ठे (३) मदिरा आदि रसोमा उत्पन्न थनारा तथा स्वादथी चलित अर्थात् सडेला मधुरादि रसोमा उत्पन्न थनारा रसज कडेवाय ठे (४) प्रन्वे दथी पैदा थनारा जू, लीख, भाकणु, आदि सस्वेदज कडेवाय ठे (५) गर्भा धान बिना शरीरनाम-कर्मना उदयथी शरीरना अवयवोनो संग्रह थन नवाथी स्वय उत्पन्न थनारा लुवे सम्मूर्च्छिम कडेवाय ठे (६) पृथ्वीने सेतीने उत्पन्न

કીડપયગા=કીટ-કીડેઔર પયગા પતગિયે^૧ હ, ય=પ્રોર જા=નો કુયુપિવીલિયા=
 કુયવા ઔર ચોંટિયો^૨ હ, વે સન્વે વેઢદિયા=સપ દ્વીન્દ્રિય સન્વે તેઢદિયા=મવ
 શ્રીન્દ્રિય સન્વે પચરિંદિયા=સપ ચાર ઇન્દ્રિયાલા સન્વે પચિંદિયા=સવ
 પચેન્દ્રિય સન્વે તિરિંસપજોણિયા=સપ તિર્યગગતિયાલા સન્વે નેરઢયા=સવ
 નારકી સન્વે મણુયા=મવ મણુપ્ય સન્વે દેવા=સપ દેવ સન્વે=પૂર્વોક્ત સવ
 પાળા=પાળીમાત્ર પરમાદમ્મિયા=સુસકે અમિલાપી^૩ હ. ઇમો=યહ સ્વલુ=નિશ્ચય
 કરકે છટો=ઝઠા જીવનિકાઓ=જીવનિકાય તમકાઉત્તિ="વ્રસકાય"
 એસા પચુચહ=રુદા જાતા હે ॥૬॥

ટીકા—‘સે’=અથ=સ્થાપરપશ્ચકનિરૂપણાનન્તર પુનઃ ઇમે=વશ્યમાણમંદા;
 અનેકે=દ્વીન્દ્રિયાદિભેદેનાડનેરુપકારાઃ તદય=એકેરુસ્યા જાતી પ્રચુરા મિશ્નયો
 નયો વા વ્રસાઃ=વસનામક્રમોદયાત્, તસ્યન્તિ=આતપાત્રમિપીડિતા ઉદ્વિજન્તે
 પ્રચ્છાયશીતલ સ્થલ પ્રયાન્તિ વેતિ તથોક્તાઃ,^૧ પ્રાણન્તિ=જીવન્ત્યેમિરિતિ,
 પ્રાણ્યન્તે=જીવ્યન્તે પ્રાણિન એમિરિતિ ચ (પ્રોપછટ્ટા-દનિતે., અણ્યતેર્વા કરણે
 ઘબ) પ્રાણા=ઉચ્છ્વાસાદયસ્તે સન્ત્યેપામિતિ પ્રાણાઃ^૨ પ્રાણિન इत्यर्थ, તથ્યા-
 અળ્હે=પશ્પાદિપ્રાદુર્ભાવરુકોપે જાયન્તે=ઉત્પન્નન્તે इत्यण्डजाः=પક્ષિ સર્પાદય ।
 પોતા એવ જાતા પોતજાઃ ન જરાચ્ચાદિના વેષ્ટિતાઃ પૂર્ણાવયવયોનિર્નિર્ગતમાત્રા

૧ ‘વ્રસે. પચાત્રચ’ ૨ ‘અર્શઆદિત્વાદચ્’

જો યે આતપપ્રસિદ્ધ દ્વીન્દ્રિય આદિકે ભેદસે અનેક, એક એક
 જાતિમે વદ્રુતસે અથવા મિશ્ન-મિશ્ન યોનિવાલે આતપ (ગર્મી) આદિસે
 પીડિત હોનેપર વ્રાસ (ઉદ્વેગ) પાનેવાલે, અથવા છાયાદાર શીતલ ઔર
 નિર્ભય સ્થલમે વલે જાનેવાલે, વ્યક્ત ચેતનાવાન્, ઉચ્છ્વાસ આદિ પ્રાણ
 વાલે વ્રસ કહલાતે હૈ, ઉનકે ભેદ ઇસ પ્રકાર હૈ—

પક્ષી સર્પ આદિ અણ્ડજ હૈ (૧), જરાયુસે વેષ્ટિત ન હોકર યોનિસે

જે એ આળાલ-પ્રસિદ્ધ દ્વીન્દ્રિયાદિના લેદે કરીને અનેક, એક એક જાતિમા
 ઘણા અથવા ભિન્ન-ભિન્ન યોનિવાળા, ગરમી આદિથી પીડિત થતા વ્રાસ
 (ઉદ્વેગ) પામનારા, અથવા છાયાવાળા શીતળ અને નિર્ભય સ્થળમા ચાલ્યા
 જનારા, વ્યક્ત ચેતનાવાન્ ઉચ્છ્વાસ આદિ પ્રાણવાળા વ્રસ કહેવાય છે, તેના લેદ
 આ પ્રકારે છે —

પક્ષી સર્પ આદિ અણ્ડજ છે (૧) જરાયુથી વેષ્ટિત ન હોઇને યોનિમાથી

સયોર્વિદ્વાતારઃ=વેદિતારઃ=ઓષસજ્ઞયા પ્રવૃત્તિમન્તઃ સ્વસ્વાભિક્રાન્તપ્રતિક્રાન્તાદિ-
વિષયકાઽવરોધસમ્પન્ના ભવન્તીત્યર્થઃ ।

इन्द्रियादिविभागप्रदर्शनेन तानेव परिचाययति 'ये चे' त्यादि, ये च कीट-
ज्जाः=कीटाः=कृमयो गण्डोलरूपभृतयः, तज्जातीया अन्ये द्वीन्द्रियाश्च, पतङ्गाः=
पतङ्गाश्चतुरिन्द्रियास्तज्जातीया भ्रमरादयश्च । याश्च कुन्धु-पिपीलिका, कुन्धवश्च
पिपीलिकाश्चेत्यनयोरितरेतरयोगे 'परवल्लिङ्ग द्वन्द्व तत्पुरुषयो' -रिति परवल्लिङ्गता ।
कुन्धजः=चलन्त एव परिज्ञेया न स्थिताः सङ्गमत्वात् लघुकायजीवाः, पिपीलिकाः=
कीटकास्तज्जातीयास्त्रीन्द्रियाश्च, द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियक्रममुल्लिङ्ग्य द्विचतुस्त्रीन्द्रियेति
व्युत्प्रेषणोपादानमार्पत्वात्प्रवृत्तगतेर्वैचित्र्याच्च । तत सर्वे द्वीन्द्रिया, सर्वे त्रीन्द्रियाः,
सर्वे चतुरिन्द्रियाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियाः, सर्वे तिर्यग्योनिकाः, सर्वे नैरयिकाः, सर्वे

પ્રવૃત્ત કરનેવાલે હોતે છે । અનુકૂલતા ઓર પ્રતિકૂલતાકો સામાન્યતયા
ઓષસજ્ઞાસે જાનતે છે ।

इन्द्रियोंका विभाग करके फिर उनका कथन करते हैं-

કૃમિ, લટ, ગણડોલ આદિ ઉનકી જાતિવાલે દ્વીન્દ્રિય છે । શલભ ઓર
ઉનકી જાતિકે ભ્રમર આદિ ચાર ઇન્દ્રિયવાલે હોતે હે । કુન્ધુ ઓર પિપી-
લિકા (ચિડટી) તયા ઉનકી જાતિકે અન્ય જીવ ત્રીન્દ્રિયવાલે હોતે છે ।
યજ્ઞ ત્રીન્દ્રિય બતાનેકે વાદ પહેલે ચાર ઇન્દ્રિય ફિર ત્રીન્દ્રિયવાલે જીવ
બતાવે છે, યજ્ઞ કથન આર્પ હોનેસે કિયા ગયા છે, ઇસલિએ સત્ર દ્વીન્દ્રિય,
સત્ર ત્રીન્દ્રિય, સત્ર ચતુરિન્દ્રિય, સત્ર પંચેન્દ્રિય, સત્ર તિર્યગ્ચ, સત્ર નારકી, સત્ર

અનુકૂલતાને સામાન્ય રીતે ઓષ-સજ્ઞાએ ડગી બાણે છે

ધ્વજિયોના વિભાગ કરીને હવે એનું કથન કરવામા આવે છે -

કૃમિ (કરમિયા), લટ, અળસીયા વગેરે એ ત્રી જાતિવાળા દ્વીન્દ્રિય છે ત્રીઠ અને
ત્રી જાતિવાળા ભ્રમર આદિ ચાર ધ્વજિયવાળા છે કુન્ધુ અને કીડી તથા તેની
જાતિવાળા બીજા જીવો ત્રણ ધ્વજિયવાળા હોય છે આર્પ દ્વીન્દ્રિય ગતાવ્યા પછી
પહેલા ચાર ધ્વજિયવાળા અને પછી ત્રણ ધ્વજિયવાળા ગતાવ્યા છે, એ ધ્યન આર્પ
હોવાથી કરેલું છે એ રીતે બધા દ્વીન્દ્રિય, બધા ત્રીન્દ્રિય, બધા ચતુરિન્દ્રિય,
બધા પંચેન્દ્રિય, બધા તિર્યગ્ચ, બધા નારકી, બધા મનુષ્ય, બધા દેવ, એ પ્રકારે

રૂઢિ, ૧) યદ્વા સમન્તતો દેહમ્ય સ્મૃર્જનમ્=અયમયમયોગમ્તેન નિર્મિતા' સમ્પૂર્ણમા= માતાપિતૃસયોગ રિનૈઃ સય મમુત્પદ્માઃ=પિપીન્ચા મક્ષિકા મસ્કોટકાદય, (આર્પત્વાત્સિદ્ધિઃ) । ઉદ્વિજાઃ=ઉદ્વિગ્ન=પૃથિવી મિત્વા જાયન્ત ઇતિ તે વ્રજાદયઃ । ઔપપાતિકાઃ=ઉપપતનમુપપાતઃ (પતપાતોર્ભાવે ઘટ્ટ) દેવનારકાણા પ્રતિ- જ્ઞગર્ભસમ્પૂર્જનરૂપજન્મમમાસદ્વયચિત્તશ્ચ ઉદ્ભવમ્તેન નિર્મિતાઃ ઔપપાતિકાઃ=દેવ- નારકા, દેવા દિ પુષ્પશ્યાયા નારકાશ્ચ કુમ્ભ્યાદિપુ મ્વય સમુત્પદ્યન્તે । તાનેવ ત્રિશિનષ્ટિ-‘યેપા’-મિત્વાદિના, યેપા કેપાચિત્પૂર્વોક્તાના પ્રાણાના=આસોચ્છ્વા- સાદિપ્રાણરતામ્, અમિક્રાન્તમ્=અમિમુર્યેન અમિમુર્ય તા પ્રજાપકસ્ય ક્રમજ- ગમનમમિક્રાન્ત ‘મયતી’ તિ ષેષઃ । મતિક્રાન્ત=મતિ=પ્રાતિફલ્પેન પ્રતિકૂળ તા પ્રજાપકસ્ય ક્રમણમ્, યદ્વા મતિક્રાન્ત=પરાટ્ટ્ય ગમનમ્, સકુચિત=સકોચઃ ગાત્ર- વકુચ્ચનમ્, પ્રસારિત=રુચરણાદિપ્રસારણ, રુચ=શબ્દરુચનમ્, પ્રાન્તમ્=ઉત્તરો- ભ્રમણમ્, વ્રસ્ત=ગાસ,=ઉદ્વેગ, પલાયિત=પલાયન મયાદિના સ્થાનાન્તરગમન ‘મયતી’-ત્યમ્યાહુતેન પ્રત્યેક સમ્મન્ય' । સર્વ પ્રૈતેડમિક્રાન્તાદય. શબ્દા' મા- ન્તાઃ । તે ત્રસાઃ, આગતિગતિચિજ્ઞાતાર=આગતિ,=આગમનમ્, ગતિ=ગમન

પૃથ્વીકો ભેદકર ઉત્પન્ન होनेવાલે શલમ (ટિડ્ડી) આદિ ઉદ્વિજ્ઞા હૈં (૭), ગર્ભ ઔર સમ્પૂર્જન જન્મોસે મિત્ર દેવ ઔર નારકોકે જન્મકો ઉપપાત કહતે હૈં, ઉસસે ઉત્પન્ન होनेવાલે દેવ ઔર નારકી ઔપપાતિક કહ- લાતે હૈં (૮), દેવ શ્યા પર ઔર નારકી કુમ્ભીમે સ્વય ઉત્પન્ન હોતે હૈં ।

યે સવ પૂર્વોક્ત જીવોકે પ્રજાપકકી અપેક્ષા સામને આના, લૌટકે પીછે જાના, હસી પ્રકાર અગકો સિકોડના, હાથ પૈર ફેલાના, ચોલના, ભ્રમણ કરના, ઉદ્વિગ્ન હોના, મય આદિ કારણોસે આગના આદિ ક્રિયાઈ હોતી હૈ । વે ગમન આગમન આદિકે જાનનેવાલે અર્થાત્ ઓઘસજાસે

થનારા શલમ (ટીડ) આદિ ઉર્લખજ કહેવાય છે (૭) ગર્ભ અને સમ્પૂર્જન જન્મોથી મિત્ર દેવ અને નારકોના જન્મને ઉપપાત કહે છે, તેથી ઉત્પન્ન થનારા દેવ અને નારકી ઔપપાતિક કહેવાય છે (૮) દેવ શ્યા પર અને નારકી કુમ્ભીમા સ્વય ઉત્પન્ન થાય છે

એ યધા પૂર્વોક્ત જીવોનું પ્રજાપકની અપેક્ષાએ સામે આવવું, ફરીને પાછા જવું, એ જ રીતે અગ સ કોથવા, હાથ-પગ ફેલાવવા, બોલવું, ભ્રમવું, ઉદ્વિગ્ન થવું, કયાદિ કારણે ભાગી જવું, વગેરે ક્રિયાઓ હોય છે તેઓ ગમનાગમન આદિને બાળનારા અર્થાત્ ઓઘ-સજાથી પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય છે અનુકૂળતા

योके दण्ड=दण्ड-हिंसा आदि-को स्वय=स्वय नैव=न समारम्भिज्जा=आरम्भ करे,
नैव=न अन्नेहिं=दूसरोसे दण्ड=दण्डको समारम्भविज्जा=आरम्भ करावे, दण्ड=
दण्डका समारम्भतेवि=आरम्भ करते हुआको भी अन्ने=दूसरोको न=नहीं
समणुजाणेज्जा=भलाजाने, जावज्जीवाए=यावज्जीवन-जीवनपर्यन्त तिविह=कृत-
भारित-अनुमोदनारूप तीन-करण-पूर्वक (इस प्रकार) तिविहेण=तीन प्रकारके
मणेण=मनसे चायाण=वचनसे काएण=कायासे न करेमि=नही करूंगा, न
कारवेमि=नही कराऊंगा, अन्ने=दूसरे करतपि=करनेवालेकोभी न समणुजा-
णामि=भला नही समझूंगा। भते !=हे भदन्त ' तस्स=पूर्वोक्त उस दण्डसे पडि-
कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे जुगुप्सा करता हूँ, गरिहामि=
गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ (और) अप्पाण=दण्डसेवन करनेवाले आत्माका
चोसिरामि=त्याग करता हूँ ॥६॥

टीका —इत्येषा पूर्वोक्तस्वरूपाणा पण्णा जीवनिक्कायाना=प्रस्थावरलक्षण-
जीवसमुदायानाम्, दण्डयते=सारहीनः क्रियते आत्माऽनेनेति दण्ड=प्राणव्य-
परोपणादिस्तम्, स्वयम्=आत्मना नैव=न रुदापि समारम्भेत=विदग्धीत, नैव-अन्यै.=
स्वव्यतिरिक्तैः कैरपि जनैस्तद्वारेति भावः, दण्डम्=उक्तलक्षणव्यापार सामारम्भयेत्=
कारयेत्, दण्ड समारम्भमाणान्=कुर्वाणान् अपि अन्यान् न समनुजानीयात्=
अनुमन्येत। क्रियत्समयपर्यन्त ? मित्याह—' जावज्जीवाए ' इति, अत्र यावच्छब्द
परिमाणार्थको मर्यादार्थकोऽवधारणार्थकश्चाव्ययः, जीवन जीवा ('जीव प्राणधारणे'
अस्मात् 'गुरोव हल.')(३।३।१०३) इतिपाणिनिवचनेन स्त्रियामकारप्रत्यये स्त्रीत्वा-
द्वाप् 'ईहा, ऊहे'-त्यादिवत्,) तथा जीवया जीवामित्यर्थः ('ततोऽन्यत्रापि
दृश्यते ') इति वचनमलाद् यावच्छब्दयोगे द्वितीयायाः प्राप्त्यापि सौत्रवाच्यतीया,
तेन यावन्मम जीवन तावदिति, जीवन मर्यादीकृत्यर्थान्न केवल मरणकाल

जिससे आत्मा ज्ञान दर्शन चारित्र्यसे रहित होजाय उस हिंसा आदि
व्यापारको दण्ड कहते हैं। मुनि पूर्वोक्त छह कार्योंके दण्डका यावज्जीव
न स्वयं समारम्भ करे न दूसरोसे करावे और न समारम्भ करनेवाले

येथी आत्मा ज्ञान दर्शन चारित्र्यही रहित थर्म व्यय, ये हिंसा आदि
व्यापारने दण्ड कहे छे मुनि पूर्वोक्त छ कार्याना दण्डो यावज्जीवन पोते न
समारम्भ करे, न भीज्जो पाने करवे अने समारम्भ कर्नाश भीज्जोअनी न

મનુષ્યાઃ, સર્વે દેતાઃ, સર્વે પ્રાણાઃ=પૂર્વોક્તાઃ મનુષ્યાણિનઃ પરમધર્માનઃ=પરમ
સુખમેવ ધર્મો યેષા તે સુલામિલાપુકા इत्यर्थः ‘પરમા’ इत्यत्र दीर्घ आर्षत्वात् ।
एषः=अनन्तरोदीरितस्वरूपोऽण्डजादिलक्षणः खलु=निश्चयेन पण्डित=स्थावरपञ्चका-
पेक्षया पण्डितमापन्नः जीरनिकायः=प्राणिसमूहः ‘प्रसकाय’-इति प्रोच्यते=
कथ्यते प्रसकायनाम्ना रयात् इत्यर्थः ॥६॥

સર્વે પ્રાણિનઃ સુલામિલાપિણો ભવન્તિ, સુલ્લં ચ તેપામનારમ્ભેનૈવ સમ્પદ્યતેઽત
ઈદાનીમનારમ્ભોપદેશઃ-‘इच्छेसि’ इत्यादि ।

મૂલમ્-इच्छेसि छण्ह जीवनिकायाण नेव सय दड समारभिजा,
नेवन्नेहिं दड समारभाविजा, दड समारभतेवि अन्ने न समणुजा-
णिजा, जावजीवाए तिविह तिविहेण मणेण वायाए काएण न
करेमि न कारवेमि करतपि अन्न न समणुजाणामि । तस्स भते ।
पडिक्कमामि, निदामि, गरिहामि, अप्पाण वोसिरामि ॥ ७ ॥

છાયા—इत्येषा पण्णा जीरनिकायाना नैव स्वय दण्ड समारभेत, नैवान्यै
र्दण्ड सामारम्भयेत्, दण्ड समारभमाणानप्यन्यान् न समनुजानीयात्, यावज्जीव्या
त्रिविध त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्य न
समनुजानामि । तस्य भदन्त ! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मान व्युत्सृजामि । ७

પદકાયકા આરમ્ભ ન કરનેકા ઉપદેશ દેતે હૈ—

सान्वयार्थ —इच्छेसि=इन पूर्वोक्त छण्ह=उह जीवनिकायाण=जीवनिका

મનુષ્ય, સર્વ દેવ, ઇસ પ્રકાર પૂર્વોક્ત સર્વ પ્રાણી સુલ્લકી અભિલાષાવાલે હૈ ।
इस छठे जीवनिकायको भगवानने प्रसकाय कहा है ॥ ६ ॥

સમસ્ત પ્રાણી સુલ્લકે અભિલાષી હૈ, કિન્તુ સુલ્લકી પ્રાપ્તિ તબ હી હો
સકતી હૈ જબ આરમ્ભકા પરિત્યાગ કર દિયા જાય, ઇસલિલ આરમ્ભકે
ત્યાગકા ઉપદેશ દેતે હૈ-‘इच्छेसि’ इत्यादि ।

પૂર્વોક્ત બધા પ્રાણી સુખની અભિલાષાવાળા છે એ છઠા જીવનિકાયને ભગવાને
પ્રસ-કાય કહેલ છે (૬)

બધા પ્રાણી સુખના અભિલાષી છે, પરન્તુ સુખની પ્રાપ્તિ ત્યારે થાય છે કે
ત્યારે આરભને પરિત્યાગ કરવામા આવે, તેથી આરભના ત્યાગને ઉપદેશ આપે છે-
इच्छेसि इत्यादि

ત્રિવિધેન કાયેને 'ત્યન્વયે મનોવાકાયાના પ્રત્યેક ત્રૈવિધ્ય પ્રાપ્નોતિ તત્ત્વાનિષ્ઠ, નહ્યત્ર મનઆદીનિ પ્રત્યેક ત્રૈવિધ્યમર્દન્તિ કિં તર્હિ? તદ્વ્યાપારા એવેતિ ચેન્ન,

તદભાવે હિ 'મનસા વાચા કાયેન' ઇત્યેતાવન્માત્રોક્તૌ 'ન કરોમિ ન કારયામિ, કુર્વન્તમપ્યન્ય ન સમનુજાનામી' -ત્યનેન સદ્ 'યથાસખ્યમનુદેશઃ સમાનામ્' (૧ । ૩ । ૧૦) ઇતિ વચનાનુરોપેન 'શત્રુ મિત્ર વિપત્તિં ચ જય રક્ષય ભક્ષયે' -ત્યાદિવત્, 'પત્નોઽયવાયાવઃ' (૬ । ૧ । ૭૮) ઇત્યાદિવદ્વા ક્રમિકાન્વયે 'મનસા ન કરોમિ, વાચા ન કારયામિ, કાયેન કુર્વન્તમપ્યન્ય ન સમનુજા-

અર્થ હોગા કિ 'ત્રીન પ્રકારકે મનસે, ત્રીન પ્રકારકે વચનસે ઓર ત્રીન પ્રકારકે કાયસે' આરમ્ભ ન કરે. અર્થાત્ મન વચન કાયકે ત્રીન ત્રીન ભેદ હોંગે. એસા અર્થ શાસ્ત્રવિસ્તૃત્ત હૈ-શાસ્ત્રોર્મે ભગવાને મન આદિકે ત્રીન ત્રીન ભેદ નહીં વતાયે હૈ, કિન્તુ મન આદિકે વ્યાપારોકો ત્રીન પ્રકારકા વતાયા હૈ.

ઉત્તર-યહ શકા ટીક નહીં હૈ. યદિ 'ત્રિવિધેન' ન કહકર કેવલ 'મનસા વાચા કાયેન' કહ દેતે તો અર્થ ટીક ન વૈઠતા, ક્યોંકિ જૈસે કોઈ કહે કિ "હેય ઓર ઉપાદેયકો ત્યાગો ઓર ગ્રહણ કરો." તો હસ વાક્યમેં ક્રમસે 'હેય' કે સાથ 'ત્યાગો'કા સમ્બન્ધ હોજાતા હૈ ઓર 'ઉપાદેય'કે સાથ 'ગ્રહણ કરો'કા. હસી પ્રકાર 'ચોલપટ્ટા ચાદર પહનો, ઓઢો' કહનેસે યહ અર્થ હોતા હૈ કિ "ચોલપટ્ટા પહનો-ઓર ચાદર ઓઢો." હસીપ્રકાર 'ત્રિવિધેન' (ત્રીન પ્રકારસે) પદ ન રલ્લતે

મનથી, ત્રણ પ્રકારના વચનથી, અને ત્રણ પ્રકારની કાયાથી' આગળ ન કરે અર્થાત્ મન વચન કાયાના પણ ત્રણ ભેદ બનશે એવો અર્થ શાસ્ત્રવિસ્તૃત્ત છે શાસ્ત્રમા ભગવાને મન આદિના ત્રણ ભેદ બતાવ્યા નથી, પરન્તુ મન આદિના વ્યાપારોને તે ત્રણ પ્રકારના બતાવ્યા છે

ઉત્તર-એ ાકા બરાબર નથી એ ત્રિવિધેન ન કહીને ટેવળ મનસા વાચા કાયેન ંધુ હોત તો અર્થ બરાબર બધ બેસત નહિ કારણ કે જેમ કોઈ કહે કે "હેય અને ઉપદેયને ત્યાગો અને ગ્રહણ કરો" તો એ વાક્યમા કંમાનુસાર 'હેય'ની સાથે 'ત્યાગ'નો સબધ થા જાય છે અને 'ઉપાદેય'ની સાથે 'ગ્રહણ કરો'નો એજ રીતે 'ચોલપટ્ટો આદર પહેરો ઓઢો' કહેવાથી એ અર્થ થાય છે કે 'ચોલપટ્ટો પહેરો અને આદર ઓઢો' એ રીતે ત્રિવિધેન (ત્રણ પ્રકારે)

પ્રત્યક્ષત્વ તતઃ પ્રાગ્બીતિ, જીવન એ ન તદુત્તર પરલોકેડપીત્યર્થઃ । દમ્ભ
કિંચિદ્ ? મિત્પાદ-ત્રિવિધ=તિસ્રો વિધાઃ-પ્રકારા यस્ય સ તમ્=કૃત-કારિતાડનુમત-
રૂપમ્, તત્ત કૃત=મ્યતન્ત્રેણાડડત્મના સમ્પાદિતમ્, કારિતમ્=અન્ય (વ્યત્યન્તર-
દ્વારા નિષ્પાદિતમ્, અનુમત=સાચવ્યાપારમારમમાણમ્ય 'ત્વ સાધુ કરોષિ,
એવમેવ કુર્વન્નાસ્વ' ઇત્યાદિના પ્રોત્સાહિતમ્, ત્રિવિધેન=પ્રકારત્રયવિચ્છિન્ને
કરણભૂતેન, કેને ? ત્યાહ- 'મનસા વાચા કાયેને'તિ ।

નનુ ત્રિવિધેનેત્યનેન યત્પ્રકારત્રય શૃણ્વતે તત્ 'મનસે' ત્યાદિના પ્રતિપદમેવો-
ક્તમ્, એ સતિ ત્રિવિધેનેત્યુપાદાન પૌનરક્ત્યદોષગ્રસ્ત મત્તિ । યદ્વા 'ત્રિવિધેને'તિ
વિશેષણ 'મનસે'-ત્યાદેરેય સમગતિ, તતથ 'ત્રિવિધેન મનસા, ત્રિવિધયા વાચા,
દૂસરોંકી અનુમોદના કરે । દળ્લ ટીન પ્રકારકા હૈ-(૧) કૃત, (૨) કારિત,
(૩) અનુમોદિત ।

કૃત-અપની ડચ્છાસે સ્વય કરના ।

કારિત-દૂસરે વ્યક્તિસે કરાના ।

અનુમોદિત-જો સાવધ વ્યાપાર કર રહા હો ડસે અચ્છા સમજના ।

યહ સવ સાવધ વ્યાપાર ટીન કરણ ટીન યોગસે ન કરે । વે ટીન
યોગ વે હૈ-(૧) મન, (૨) વચન, (૩) કાય ।

પ્રશ્ન-સૂત્રમેં 'ત્રિવિધેન' (ટીન પ્રકારસે) કહા હી હૈ ફિર 'મનસા'
(મનસે) 'વાચા' (વચનસે) 'કાયેન' (કાયસે) કહનેસે પુનરુક્તિ (કહે
હુએ કો પુનઃ કહના) હોતી હૈ । યા 'ટીન પ્રકારસે' યહ વિશેષણ 'મન,
વચન, કાય' કા હી હો સકતા હૈ । યદિ એસા માન લિયા જાય તો ડસકા

અનુમોદના કરે ઢડ ત્રણ પ્રકારનો છે (૧) કૃત, (૨) કારિત, (૩) અનુમોદિત

કૃત-પોતાની ઇચ્છાથી પોતે કરવું

કારિત-બીજી વ્યક્તિ પાસે કરાવવું

અનુમોદિત-જે સાવધ વ્યાપાર કરી રહ્યો હોય, તેને સાડ જાણવું

જે બધા સાવધ વ્યાપાર ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી ન કરે તે ત્રણ યોગ,
આ છે-(૧) મન, (૨) વચન, (૩) કાયા

પ્રશ્ન-સૂત્રમા ત્રિવિધેન (ત્રણ પ્રકારે) કહેલું જ છે, પછી મનસા (મનથી),
વાચા (વચનથી), કાયેન (કાયાથી) કહેવાથી પુનરુક્તિ (કહેલાને ફરી કહેવું)
થાય છે આ 'ત્રણ પ્રકારે' જો વિશેષણ 'મન, વચન, કાયા' નું જ હોઈ શકે છે
જો એમ માનવામા આવે તો એનો અર્થ એવો થશે કે 'ત્રણ પ્રકારના

દૃષ્ટાદિત્યર્થઃ, અત્રાપાદાનસ્ય શેપત્વવિવક્ષયા પૃષ્ઠી । મતે 'મદન્ત' મન્દતે=કલ્યાણ સુખ વા પ્રાપયતીતિ મદન્તઃ, ('અન્તર્માવિત્તવ્યર્થાદ્ 'મદિ કલ્યાણે સુખે ચે' ત્યસ્માદ્ધાતો 'મન્દેર્નેલોપથ્રે 'ત્યૌનાદિકૃષ્ટત્રેણ ક્ષચ્ વાતુનકારલોપયોઃ 'જ્ઞોઽન્ત' ઇતિ ડ્રસ્યાન્તાદેશ ।) યદ્વા મય=સસારમન્તયતિ=દૂરીકરોતીતિ, ('કર્મણ્ય (૩ । ૨ । ૧) ઇત્યણ્ શકન્વાદેરાકૃતિગણત્વાત્પરરૂપે પૃષોદરાદિ-ત્વાદ્વસ્ય દઃ ।) અયત્વા મયસ્ય=સમારસ્યાઽન્તો=ઽવસાન યેનેતિ વ્યધિકરણપદો બહુગ્રીહિ પરરૂપાદેશો પ્રાગ્વત્ । મયસ્ય=જન્મ-જરા-મરણ-નિમિત્તકસ્યાઽન્તો=નાશો યેનેતિ મયાન્તઃ, સ એવ મદન્ત ઇતિ વા, પૃષોદરાદિત્વાદેકસ્યાકારસ્ય લોપો યસ્ય ચ દઃ । અપિવા મય દદતીતિ મયદાઃ=મોગાસ્તાનન્તયતીતિ કર્મણ્ય-ણિતિ સૂત્રવિહિતાઽણન્ત-મયદાન્ત-શબ્દસ્ય પૃષોદરાદિત્વાદ્ મદન્ત ઇતિ ।

યદ્વા દાન્ત મય યેન સ મયદાન્તઃ 'નિષ્ઠાન્તસ્ય પરનિપાત આહિતાગ્ન્યાદિ-પાઠાત્' સ એવ મદન્તઃ 'યલોપ-ઙ્સ્વૌ પૃષોદરાદિપાઠકૃતૌ ।

અથચ માન્તિ=દીપ્યન્તે (સપ્તલસન્તીત્યર્થાત્) સ્વસ્વચિત્તયેષ્વિતિ માન્તિ=ઇન્દ્રિયાણિ, તાનિ દાન્તાનિ યેન સ મદાન્તઃ, સ એવ મદન્તઃ (નિષ્ઠાન્તપરનિ-પાતઃ પ્રાગ્વત્, પૃષોદરાદિત્વાદાકારસ્ય હ્રસ્વ.) । યદ્વા માતિ=સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-

વ્યાકરણમેં 'મતે' શબ્દ અનેક પ્રકારસે સિદ્ધ હોતા હૈ, હસલિષ ઉસકે અર્થ બહુતસે હૈં । જૈસે (૧) કલ્યાણ ઓર સુખકો દેનેવાલે, (૨) સસારકા અન્ત કરનેવાલે, (૩) જિનકી સેવા ભક્તિ કરનેસે સસારકા અન્ત હો જાતા હૈ, (૪) જન્મ-જરા-મરણકે ભયકા નાશ કરનેવાલે, (૫) મોગોંકો ત્યાગ દેનેવાલે, (૬) મયકો દમન કરનેવાલે નિર્ભય, (૭) ઇન્દ્રિયોંકા દમન કરનેવાલે, (૮) સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન

વ્યાકરણમા મતે શબ્દ અનેક પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે, તેથી એના અર્થ ઘણા છે જેવા કે (૧) કલ્યાણ અને સુખને આપનાર, (૨) સસારનો અંત કરનાર, (૩) જેની સેવાભક્તિ કરવાથી સસારનો અંત આવી વાય છે, (૪) જન્મ-જરા-મરણના ભયનો નાશ કરનાર, (૫) ભોગોનો ત્યાગ કરનાર, (૬) ભયનું દમન કરનાર-નિર્ભય (૭) ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનાર, (૮) સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન

નામી'—ત્યનમીદોઽર્થ આપથેત તદ્દારણાય ત્રિવિધેનેત્યુક્તમ્, તેન મનસા ન કરોમિ, ન કારયમિ, કુર્વન્તમપ્યન્ય ન સમનુજાનામિ; વાચા ન કરોમિ ન કારયમિ કુર્વન્તમપ્યન્ય ન સમનુજાનામિ; એ વાચેન ન કરોમિ ન કારયમિ કુર્વન્તમપ્યન્ય ન સમનુજાનામીત્યર્થો મયતિ, યદ્વા પૂર્વ સામાન્યતસ્ત્રિવિધેનેત્યુક્ત્વા કેન ત્રિવિધેને?તિ જિજ્ઞાસાયા તત્પ્રકારાન્ દર્શયિતુ વિશેષેણાઽઽટ- 'મનસે'—ત્યાદીતિ નાસ્તિ પૌનરુત્તયદોષાઽઽપાત । કેચિત્ 'મનસા વા વાચા વા કાયેન વેતિ ચિરુપસપ્રદર્શ્ય 'ત્રિવિધેને'—ત્યુક્તમિત્યુચિરે । 'ન કારયમી' ત્યત્રા- 'જ્ઞયેને'તિ- શેષઃ પૂરણીયઃ । ન સમનુજાનામિ=નાનુમન્યે । તસ્યેતિ-તસ્માત્=પૂર્વોક્તરૂપા

તો એસા અનિષ્ટ અર્થ હોજાતા કિ-મનસે ન કરે, વચનસે ન કરાવે ઓર કાયસે અનુમોદના ન કરે । હસ અનિષ્ટ અર્થકા પરિહાર કરનેકે લિખ 'ત્રિવિધેન' પદ રગ્નસે યહ અર્થ હુઆ કિ-(૧) મનસે ન કરું, (૨) ન કરાઝું, (૩) ન કરતે હુળ કો ભલા જાનું । (૪) વચનસે ન કરું, (૫) ન કરાઝું, (૬) ન કરતે હુળકો ભલા જાનું । (૭) કાયસે ન કરું, (૮) ન કરાઝું, (૯) ન કરનેવાલેકો ભલા જાનું ।

અથવા પહેલે સામાન્ય રૂપસે કહા હૈ કિ ત્રીન પ્રકારસે ન કરું, પરન્તુ ત્રીન પ્રકાર કૌન-કૌનસે હૈ ? એસી જિજ્ઞાસા હોને પર વિશેષ થતા દિયા કિ "મનસા વાચા કાયેન" યે ત્રીન પ્રકાર હૈ, હસલિખ પુનરુક્તિ આદિ કોઈ દોષ નહી હૈ ।

અથવા મન વચન ઓર કાયકે નિમિત્તસે હોનેવાલે ત્રીન ભેદોંકા સગ્રહ કરનેકે લિખ 'ત્રિવિધેન' પદ રહ્યા હૈ ।

શબ્દ ન રાખ્યો હોત તો એવો અનિષ્ટ અર્થ થઈ જાત કે મનથી ન કરો, વચનથી ન કરાવો અને કાયાથી ન અનુમોદના કરો. અનિષ્ટ અર્થનો પરિહાર કરવાને માટે ત્રિવિધેન શબ્દ આપ્યો છે, એમ ત્રિવિધેન શબ્દ આપવાથી એવો અર્થ થયો કે-(૧) મનથી ન કરે, (૨) ન કરાવું, (૩) ન કરનારને ભલો બાલું, (૪) વચનથી ન કરે, (૫) ન કરાવું, (૬) ન કરનારને ભલો બાલું, (૭) કાયાથી ન કરે, (૮) ન કરાવું, (૯) ન કરનારને ભલો બાલું.

અથવા પહેલા સામાન્યરૂપે કહ્યું છે કે 'ત્રણ પ્રકારે ન કરે' પરન્તુ ત્રણ પ્રકાર કયા કયા છે ? એવી જિજ્ઞાસા થતા વિશેષ બતાવી આપ્યું છે કે મનસા વાચા કાયેન' એ ત્રણ પ્રકાર છે એથી કરીને પુનરુક્તિ આદિ કોઈ દોષ થતો નથી. અથવા મન વચન અને કાયાના નિમિત્તે થનારા ત્રણ ભેદોનો સગ્રહ કરવાને માટે ત્રિવિધેન શબ્દ રાખ્યો છે.

ચતુર્થી 'નેષ્યતે, 'નિન્દામિ, ગર્હે' इत्यनयोस्तस्येत्यनेन प्रागुक्तेन सम्बन्धस्तेन—
अतीतदण्डसम्बन्धिनीं स्वसाक्षिकीं गुरुसाक्षिकीं च निन्दा करोमीति निर्गलितोऽर्थः,
तस्येत्यत्र सम्बन्ध-सामान्ये पष्ठ्याः प्रागुक्तत्वात् । यद्वा 'आत्मान' -मित्यस्यैव
मध्यमणिन्यायाद् देहलीदीपन्यायाद्वा व्युत्सजामीत्यनेन 'निन्दामि, गर्हे' इत्याभ्या
च सम्बन्धस्तेन भूतकालिरुदण्डविधायिनमप्रशस्तमात्मानं जुगुप्से व्युत्सजामि=
विविधाऽनित्यादिभावनया विशिष्य वा परित्यजामीत्यर्थः ॥७॥

૧ “ઋદ્ધદ્વેષ્યાઽમૃયાર્થાના ય પ્રતિ કોપઃ” (૧।૪।૬૪) इत्यत्र शब्देन्दुशेखरे
'न-ह्यकुपितः क्रुध्यती'—ति भाष्येण प्ररूढकोप एव क्रोध इति कुपेस्तदर्थत्वाभावेन
न तत्रोग इदम् 'कुप्यति रुस्मैचि'—दित्याश्रया वेवेति ।

इसका अर्थ यह होता है कि—हे भगवन् ! अतीत कालमें दण्ड
(सावद्य व्यापार) करनेवाले आत्मा (आत्मपरिणति) को अनित्य
आदि भावना भाकर त्यागता हूँ, निन्दा करता हूँ, गर्हा करता हूँ।
जैसे घरकी देहलीपर दीपक रखनेसे भीतर भी प्रकाश होता है और
बाहर भी प्रकाश होता है इसको 'देहली-दीपक' न्याय कहते हैं। कहा भी
है—“परै एक पद बीचमें, दुहु दिस लागै सोय । सो है 'दीपक देहरी',
जानत है सब कोय ॥१॥” बीचमें मणि जड देनेसे दोनो ओर मणिका
प्रकाश होता है, यह 'म-यमणि' न्याय कहलाता है, इसी प्रकार 'अप्पाण'
का दोनोके साथ सम्बन्ध होता है। अर्थात् सावद्य व्यापारवाली आत्माको
त्यागता हूँ और उसकी निन्दा करता हूँ, तथा गर्हा करता हूँ ॥७॥

એનો અર્થ એ થાય છે કે— હે ભગવન્ ! અતીત કાળમાં દડ (સાવધ
વ્યાપાર) કરનારા આત્મા (આત્મપરિણતિ) ને અનિત્ય આદિ ભાવના ભાવીને
ત્યાગ છું, નિંદા છું, ગર્હું છું, જેમ ઘરની ડહેલી (બારણું) પર દીવો રાખવાથી
અંદર પણ પ્રકાશ થાય છે અને બહાર પણ પ્રકાશ થાય છે તેને ' દેહલી-દીપક
ન્યાય ' કહે છે કહ્યું છે કે— “ પરૈ એક પદ બીચમે, દુહુ દિસ લાગે સોય,
સો હૈ ' દીપક-દેહરી, ' જાનત હૈ મળ કોય (૧) ” વચમાં મણિ જડી દેવાથી
બેઉ બાજુ મણિનો પ્રકાશ વાય છે તેને ' મધ્ય-મણિ ન્યાય ' કહે છે, એ રીતે
અપ્પાણ નો બેઉની સાથે સંબંધ થાય છે અર્થાત્ સાવધ-વ્યાપારવાળા આત્માને
ત્યાગ છું અને તેની નિંદા કરું છું, તથા ગર્હા કરું છું (૭)

ચારિત્રદીપ્યતે ઇતિ માન્તઃ ('મા દીપ્તી' અસ્માદીનાદિકોડન્તપ્રત્યયઃ) સ
 એવ મદન્તઃ, ('સિદ્ધિઃ પૃષોદરાદિત્યાદેય') ।

(એવ યયામતિ વ્યુત્પત્ત્યન્તરેષ્વપિ નિરુક્તોક્તગ્રાન્થાગ્રયનાદિપ્રતિપાદિતરીત્યા
 સાધનપ્રક્રિયા યોદ્ધવ્યા ।) તત્સમ્બોધને હે મદન્ત ! = હે મગવન્ ! અનેન સમ્બોધન
 નિર્દેશેન વ્રતપ્રત્યાખ્યાનાદિકાં સર્વોડપિ ક્રિયાગ્રાપો ગુરુસાક્ષી એવ ત્રિશતવ્ય
 ઇતિ ચોધિતમ્ । મતિક્રામામિ = પ્રતિનિર્ગતે ભૂતદણ્ડાત્પૃથગ્મગ્રામીત્યર્થઃ । યન્તુ
 દીકાન્તરેષુ 'પરિવ્રજામી' - ત્યસ્ય 'પ્રતિક્રામામી' તિ ગ્રાયોપલભ્યતે સા પ્રમાદ
 વિજૃમ્ભિતૈવ, ('ક્રમઃ પરસ્મેપદેષુ' (૭૩૧૭૬) ઇતિ પાણિનિવચનવલ્લેન ક્રમે
 રૂપધાદીર્ઘસ્ય દુર્વારત્વાત્) નિન્દામિ = જુગુપ્સે । ગર્હે = પ્રજુગુપ્સે इत्येवार्थः ।

નન્તુ તર્હિ નિન્દા-ગર્હયોઃ 'કુત્સા નિન્દા ચ ગર્હણે' - તિ કોશરીત્યા પર્યાયત્વેન
 પૌનરુક્ત્ય વજ્રલેપાયિતમેવેતિ ચેન્ન, યતઃ સ્વસાક્ષી નિન્દા, ગુરુસાક્ષી ચ
 ગર્હેતિ પરસ્પર ભવતિ ભેદઃ । યદ્વા 'નિન્દા = સાધારણી કુત્સા, ગર્હા = સૈવાતિ
 ભૂયસી' - તિ પરસ્પરમર્થભેદાન્નાસ્તિ પર્યાયતા, યથા પ્રટ્ટ એવ કોપઃ ક્રોધો ન
 સાધારણ ઇતિ કોપ-ક્રોધયોઃ પર્યાયત્વાભાવેન ક્રુધ્યર્થત્વાભાવાત્ કુપ્ધાતુયોગે

और सम्बन्ध-चारित्र्यसे दीपनेवाले । इन सबको 'भते' कहते हैं । इसी
 प्रकार और अर्थ भी समझने चाहिए । 'मदन्त !' इस सम्बोधनसे यह
 प्रगट होता है कि समस्त क्रियाएँ गुरु महाराजकी साक्षीसे ही करनी चाहिए।
 हे भगवन् ! मैं दण्डसे निवृत्त होता हूँ, निन्दा करता हूँ, और
 गर्हा करता हूँ । कोशोंमें निन्दा और गर्हा शब्दका एक ही अर्थ है
 इसलिए पुनरुक्ति होती है, ऐसा नहीं समझना चाहिए, क्योंकि निन्दा
 आत्मसाक्षीसे होती है और गर्हा गुरुसाक्षीसे होती है । अथवा निन्दा
 साधारण कुत्साको कहते हैं और गर्हा अत्यन्त निन्दाको कहते हैं ।

અને સમ્યક્-ચારિત્રથી દીપિમાન, એ બધાને મતે કહે છે એજ રીતે બીજા અર્થો
 પણ સમજ લેવા 'મદન્ત' એ સમ્બોધનથી એમ પ્રકટ થાય છે કે બધી ક્રિયાઓ
 ગુરૂ મહારાજની સાક્ષીએ જ કરવી જોઇએ

હે ભગવન ! હું દડથી નિવૃત્ત થઉં છું, નિન્દા કરું છું અને ગર્હા કરું છું
 શબ્દકોશોમા 'નિન્દા' અને 'ગર્હા' ગણના એકજ અર્થ છે, તેથી પુનરુક્તિ
 થાય છે, એમ ન સમજવું કારણ કે નિન્દા આત્મસાક્ષીએ થાય છે અને ગર્હા
 ગુરૂ સાક્ષીએ થાય છે અથવા નિન્દા સાધાણ કુત્સાને કહે છે અને ગર્હા અત્યંત
 નિન્દાને કહે છે

પરિમાણવિશેષે તાદાત્મ્યસમ્બન્ધેન (અભેદસમ્બન્ધેન) અન્વયે સતિ દ્રોણાભિન્ન પરિમાણમિતિ વોધઃ, તત્તથ પ્રત્યયાર્થપરિમાણસ્ય પરિચ્છેદ્ય-પરિચ્છેદકભાવેન વ્રીહિપદાર્થેન્વયે દ્રોણાભિન્ન યત્પરિમાણ તત્પરિચ્છિન્નો (તત્પરિમિતો) વ્રીહિરિતિ વોધઃ, અત્ર પ્રત્યયાર્થસ્ય વ્રીહાન્વયપ્રદર્શન પ્રકૃતાનુપયોગ્યપિ પ્રસદ્ગતઃ કૃતમ્ । યદ્વા-યથા ‘ઉપા-ગ્યાયો મુનિ’-રિત્યુપા-ગ્યાયશબ્દાર્થે ઉપાધ્યાયપદધારિણિ મુનિવિશેષે મુનિશબ્દાર્થસ્ય મુનિસામાન્યસ્ય તાદાત્મ્યસમ્બન્ધેન (અભેદસમ્બન્ધેન) અન્વયઃ, તથા ચ-ઉપાધ્યાયાભિન્નો મુનિરિતિ વોધઃ, તત્ર વિશેષત્વેન વિવક્ષિત-પદાર્થે ઉપા-ગ્યાયપદધારિણિ મુનિવિશેષે મુનિશબ્દાર્થસ્ય મુનિત્વસ્ય સત્ત્વાદુભયોઃ

ઠારા અન્વય હોતા હૈ । ડસ અન્વયસે “ચાર આઠકરૂપ પરિમાણ” (એક પ્રકારકા તૌલ) એસા વોધ હોતા હૈ । ડસ પ્રત્યયાર્થ પરિમાણ-સામાન્યકો પરિચ્છેદ્ય-પરિચ્છેદક-ભાવ સમ્બન્ધસે વ્રીહિ પદાર્થમે અન્વય હોનેસે ‘ડસ પરિમાણસે પરિમિત (માપા હુઆ) વ્રીહિ” એસા વોધ હોતા હૈ । યહા વ્રીહિમેં અન્વય પ્રસગવશ દિલ્લાયા ગયા હૈ । અથવા—

“ઉપા-ગ્યાયો મુનિઃ” યહાં ઉપાધ્યાય શબ્દકા અર્થ હૈ ઉપાધ્યાય-પદધારી મુનિવિશેષ (૧), તથા મુનિ શબ્દકા અર્થ મુનિસામાન્ય (૨), અતઃ જો ઉપા-ગ્યાય હૈ વહી મુનિ હૈ, અર્થાત્ મુનિસે અન્ય ઉપા-ગ્યાય નહીં હૈ ।સલિલે ઉપા-ગ્યાય શબ્દાર્થકો મુનિ શબ્દાર્થકે સાથ અભેદ સમ્બન્ધસે અન્વય હોતા હૈ તો ‘ઉપા-ગ્યાયસે અભિન્ન મુનિ’ એમા વોધ હોતા હૈ । યહા વિશેષ યાને ઉપા-ગ્યાયપદધારી (વ્યક્તિ) મેં મુનિકે

અન્વયથી “ચાર આઠક રૂપ પરિમાણ” (એક પ્રકારનો તોલ) એવો બોધ વાય છે એ પ્રત્યયાર્થ-પરિમાણ-સામાન્યનો પરિચ્છેદ્ય-પરિચ્છેદક-ભાવ સળધથી વ્રીહિ પદાર્થમા અન્વય થવાથી “એ પરિમાણથી પરિમિત (માપેલા) વ્રીહિ” એવો બોધ વાય છે અહીં વ્રીહિમા અન્વય પ્રસગવશ બતાવવામા આવ્યો છે અથવા—

ઉપા-ગ્યાયો મુનિઃ એમા ઉપાધ્યાય શબ્દનો અર્થ છે-ઉપાધ્યાય પદધારી મુનિ-વિશેષ (૧), તથા મુનિ શબ્દનો અર્થ છે મુનિ-સામાન્ય (૨), એટલે જે ઉપાધ્યાય છે તેજ મુનિ છે, અર્થાત્ મુનિથી જૂદો ઉપાધ્યાય નથી એથી કરીને ઉપાધ્યાય ગણદર્થનો મુનિ શબ્દાર્થની સાથે અભેદ સળધથી અન્વય થાય છે, અને તેથી ‘ઉપાધ્યાયથી અભિન્ન મુનિ’ એવો બોધ થાય છે એમા વિશેષ કરીને ઉપાધ્યાય-પદધારી (વ્યક્તિ)મા મુનિના સામાન્ય ધર્મરૂપ મુનિત્વનું

દણ્ડપરિત્યાગો ઠિચિષ્ઠિઃ સામાન્યવિશેષભેદાન્, સામાન્યતો દણ્ડપરિત્યાગોઽર્હિસાસામાન્યમ્, વિશેષતો દણ્ડપરિત્યાગઃ પચ મહાવ્રતાનિ ।

નનુ પચાસુ મહાવ્રતેષુ સત્યાદિવ્રતાનામર્હિસાતો ભેદઃ સુસ્પષ્ટ પ્રતીયતેતિ કથમર્હિસયા પચાના મહાવ્રતાના સામાન્ય-વિશેષમાય ઉપપન્નેત ? સામાન્યવિશેષ માયો હિ વિશેષત્વેન વિસિતપદાર્થમ્ય સામાન્યપ્રમાક્રાન્તત્વાદેય સપન્નેતે, અતઃ એવં 'વ્યાપ્યવ્યાપકભાવપત્તયોઃ સામાન્યવિશેષમાયઃ' ઇત્યુદ્દોષઃ, યયા 'દ્રોણો વ્રીહિ' રિત્યત્ર પ્રથમાવિભક્ત્યર્થસ્ય પરિમાણસામાન્યસ્ય દ્રોણશબ્દાર્થે ચતુરાદકાત્મક

દણ્ડપરિત્યાગ દો પ્રકારકા હૈ—(૧) સામાન્ય-દણ્ડપરિત્યાગ ઓર (૧) વિશેષ દણ્ડપરિત્યાગ । અર્હિસા-સામાન્યકો સામાન્ય-દણ્ડપરિત્યાગ કહતે હૈ ઓર પચ મહાવ્રતોંકો વિશેષ દણ્ડપરિત્યાગ કહતે હૈ ।

પ્રશ્ન—પાંચ મહાવ્રતોંમેં સત્ય આદિ મહાવ્રતોંકા અર્હિસાસે સ્પષ્ટ ભેદ પ્રતીત હોતા હૈ, ફિર અર્હિસાકે સાથ સત્ય આદિ મહાવ્રતોંકા સામાન્ય-વિશેષભાવ કૈસે હો સકતા હૈ ? સામાન્ય-વિશેષભાવ વહી હોતા હૈ જિસકો વિશેષ બનાવેં ઉસમેં સામાન્ય ધર્મ ભી પાયા જાય । હસીલિયે યહ કહા ગયા હૈ કિ 'વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવ જિનમેં હોતા હૈ' ઉન્હોંમેં સામાન્ય વિશેષભાવ પાયા જાતા હૈ' જૈસે "દ્રોણો વ્રીહિઃ" ઇસ વાક્યમેં પ્રથમા વિભક્તિકા અર્થ પરિમાણ-સામાન્ય હૈ । ઇસ પરિમાણ-સામાન્યકા દ્રોણ શબ્દકે અર્થ ચાર આદકરૂપ પરિમાણ-વિશેષમે અભેદ સમ્બન્ધકે

દણ્ડપરિત્યાગ બે પ્રકારનો છે (૧) સામાન્ય-દણ્ડપરિત્યાગ અને (૨) વિશેષ-દણ્ડપરિત્યાગ । અર્હિસાસામાન્યને સામાન્ય દણ્ડ-પરિત્યાગ કહે છે, અને પચ મહાવ્રતોને વિશેષ-દણ્ડપરિત્યાગ કહે છે

પ્રશ્ન—પાંચ મહાવ્રતોમા સત્ય આદિ મહાવ્રતોનો અર્હિસાથી અપદ્ ભેદ પ્રતીત થાય છે, તો પછી અર્હિસાની સાથે સત્ય આદિ મહાવ્રતોનો સામાન્ય વિશેષ-ભાવ કેવી રીતે હોઈ શકે છે ? સામાન્ય-વિશેષ-ભાવ તેમા હોઈ શકે છે કે જેને વિશેષ બતાવે તેમા સામાન્ય ધર્મ પણ મળી આવે તેથી કરીને જેમ કહેવામા આવ્યું છે કે 'જેમા વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવ હોય છે તેમા જ સામાન્ય-વિશેષ-ભાવ મળી આવે છે' જેમકે દ્રોણો વ્રીહિ એ વાક્યમા પ્રથમા વિભક્તિનો અર્થ પરિમાણ-સામાન્ય છે એ પરિમાણ-સામાન્યનો, દ્રોણ શબ્દના અર્થ ચાર આદક રૂપ પરિમાણ-વિશેષમા અભેદ સમ્બન્ધની દ્વારા અન્યથ થાય છે ।

દિતો વિશેષત્વ પ્રતીયતે, યથા ચ નીલઘટો ઘટ ઇત્યાદૌ નીલગુણવિશિષ્ટત્વેન નીલઘટે ઘટસામાન્યાપેક્ષયા વિશેષત્વ વિચિત્રતે, વિશેષત્વ ચાત્ર વ્યાપ્યત્વમેવ, તથા પ્રકૃતે પશ્ચમદ્વાત્રતલક્ષણેઽર્હિસાવિશેષે કથ વિશેષત્વમિતિ ચેચ્છુ-
પ્રાણાતિપાતવિરમણત્વાદિના વ્યાપ્યધર્મેણ પશ્ચમ મદ્વાત્રતેષુ વિશેષત્વ સુવચ-
મેવેતિ ।

નનુ તર્હિ અર્હિસાસામાન્યસ્ય કિં લક્ષણ યત્ પશ્ચમ મદ્વાત્રતેષુ વ્યાપક ભવે ?
દિતિ ચેદ્ ઉચ્યતે-પદ્મજીવનિકાયેષુ દ્વંડ્વસમારમ્ભવર્જનત્વમેવાઽર્હિસા-સામાન્યસ્ય

આઢકરૂપ પરિમાણમેં ચાર આઢકત્વ આદિ ધર્મસે વિશેષતા પ્રતીત
હોતી હૈ । અથવા “જો નીલા ઘડા હૈ વહ ઘડા હી હૈ” ઇત્યાદિ વાક્યોં
મેં અન્ય ઘડોંકી અપેક્ષા નીલે ઘડેમે નીલેપનસે વિશેષતા પાઈ જાતી હૈ
ઔર વહ વિશેષતા વ્યાપ્યતારૂપ હૈ, વૈસે પચ મદ્વાત્રતરૂપ અર્હિસા-
વિશેષમેં વિશેષતા કિસ ધર્મકે કારણ હૈ ? ।

ઉત્તર-પ્રાણાતિપાતવિરમણત્વ આદિ વ્યાપ્યધર્મોંસે પાચ મદ્વાત્રતોંમેં
વિશેષતા પાઈ હી જાતી હૈ । અર્થાત્ જહોં પ્રાણાતિપાતવિરમણત્વ આદિ
વ્યાપ્ય ધર્મ પાવે જાતે હૈં વહોં અર્હિસા સામાન્યકા અસ્તિત્વ રહતા હી હૈ ।

પ્રશ્ન-અર્હિસાસામાન્યકાલક્ષણ કયા હૈ ? જિસસે વહ પાચ મદ્વાત્રતોંમેં
વ્યાપક હોજાવે ? ।

ઉત્તર-પદ્મજીવનિકાયોંમેં દ્વંડ્વકા પરિત્યાગ કરના અર્હિસા-સામાન્યકા
પરિભાષુમા આર આઢકત્વ આદિ ધર્મથી વિશેષતા પ્રતીત થાય છે, અથવા ‘જે
નીલા ઘડો છે તે ઘડાજ છે’ ઇત્યાદિ વાક્યોમા અન્ય ઘડાની અપેક્ષાએ નીલા
ઘડામા નીલાપણથી વિશેષતા મળી આવે છે અને તે વિશેષતા વ્યાપ્યતારૂપ છે
તેમ પચમદ્વાત્રતરૂપ અર્હિસા-વિશેષમા વિશેષતા કયા ધર્મને કાણે છે ?

ઉત્તર-પ્રાણાતિપાતવિરમણત્વ આદિ વ્યાપ્ય-ધર્મોંથી પાચ મદ્વાત્રતોંમા
વિશેષતા મળી આવે છે અર્થાત્ જ્યા પ્રાણાતિપાતવિરમણત્વ આદિ વ્યાપ્ય ધર્મ
મળી આવે છે ત્યા અર્હિસા-સામાન્યનું અસ્તિત્વ રહેલું જ હોય છે

પ્રશ્ન-અર્હિસા-સામાન્યનું લક્ષણ કયું છે કે જેથી તે પાચ મદ્વાત્રતોંમા
વ્યાપક થઈ શકે ?

ઉત્તર-પદ્મજીવનિકાયમા દડનો પરિત્યાગ કરવો એ અર્હિસા-સામાન્યનું

પદાર્થયોઃ સામાન્ય વિશેષભાવોઽભેદાન્વયથ મતિ, તથા પ્રકૃતેઽન્વયો ન સમવતિ, સત્યાદિમહાવ્રતનામર્હિસાતઃ સુસ્પષ્ટભેદમતીતિવલાદભેદાન્વયમ્થ વાધાદિતિ વેદ-

પજ્ઞાનામપિ મહાવ્રતના વસ્તુતોઽર્હિસાત્મસ્ત્વાત્ સામાન્ય-વિશેષભાવઃ સુબોધ એવ । અર્હિસાસામાન્યસ્વરૂપાવદાત્કરણાય શિષ્યાણાં સુસ્પષ્ટપ્રતિપત્તયે ચ દષ્ટ પરિત્યાગસ્ય દ્વૈવિધ્ય કૃતમ્, પૈર્ગાઽર્હિસા પઞ્ચથા વિભાજિતા ।

નતુ યયા 'દ્રોણો ગ્રીહિ'રિત્યાદૌ દ્રોણાદિશબ્દાર્થચતુરાદકાત્મકપરિમાણે ચતુરાદકૃત્યાદિધર્મેણ પરિમાણત્યાદિસામાન્યર્માક્રાન્તાત્ પ્રત્યયાર્થપરિમાણ-સામાન્યધર્મ મુનિત્વકા અસ્તિત્વ પાયા જાતા છે, અતઃ એવ દોનોં પદાર્થોકા સામાન્ય-વિશેષભાવમેં અભેદાન્વય હોતા હૈં ।

અર્થાત્ જૈસે દુન દો હદાહરણોસે અભેદમેં સામાન્ય-વિશેષભાવ પાયા જાતા હૈ, વૈસા અર્હિસાકે સાથ સત્યાદિ વ્રતોંકા અભેદ નહીં હૈ, અતઃ એવ સામાન્ય-વિશેષભાવ નહીં હો સકતા, ક્યોંકિ ઉનકા સ્પષ્ટ ભેદ, પ્રતીત હોતા હૈ ।

ઉત્તર-પાંચોં મહાવ્રત વાસ્તવમેં અર્હિસાસ્વરૂપ હૈં, હસલિયે અર્હિસાસે ભિન્ન નહીં હૈં । અર્હિસાકે સ્વરૂપકો સ્પષ્ટ કરનેકે લિએ ઓર શિષ્યોંકો સ્પષ્ટ ઘોષ કરાનેકે લિએ દણ્ડપરિત્યાગકે દો ભેદ કર દિયે હૈં, અર્થાત્ એક હી અર્હિસાકો પાંચ મહાવ્રતોંમે વિભક્ત કર દિયા હૈ ।

પ્રશ્ન-જૈસે "દ્રોણો ગ્રીહિઃ" ઇત્યાદિ વાક્યોંમે પરિમાણત્વ આદિ સામાન્યધર્મસે યુક્ત પ્રત્યયાર્થ પરિમાણ-સામાન્યસે દ્રોણ શબ્દાર્થ ચાર

અસ્તિત્વ મળી આવે છે, તેથી કરીને એક શબ્દોના અર્થોંને સામાન્ય-વિશેષ ભાવમા અભેદાન્વય થાય છે

અર્થાત્-એમ એ એક ઉદાહરણથી અભેદમા સામાન્ય-વિશેષ ભાવ મળી આવે છે, તેમ અર્હિસાની સાથે સત્યાદિ વ્રતોંનો અભેદ નથી, તેથી સામાન્ય-વિશેષ-ભાવ થઈ શકતો નથી, કારણ કે એનો અપ્પટ ભેદ પ્રતીત થાય છે

ઉત્તર-પાંચે મહાવ્રત વસ્તુતાએ અર્હિસાસ્વરૂપ છે, તેથી કરી અર્હિસાથી ભિન્ન નથી અર્હિસાના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરવાને માટે અને શિષ્યોંને સ્પષ્ટ ઘોષ કરાવવાને માટે દૃઢ પરિત્યાગના એ ભેદ કરવામા આવ્યા છે, અર્થાત્ એક જ અર્હિસાન પાંચ મહાવ્રતોંમા વિભક્ત કરી ના મવામા આવી છે

પ્રશ્ન-એમ દ્રોણો ગ્રીહિ ઇત્યાદિ વાક્યોંમા પરિમાણત્વ આદિ સામાન્ય ધર્મથી યુક્ત પ્રત્યયાર્થ પરિમાણ-સામાન્યથી દ્રોણ શબ્દાર્થ ચાર આદકરૂપ

લક્ષણમ્, તથા પદ્મસુ મહાવ્રતેષુ મત્યેક મત્રીતિ લક્ષણસમન્વયો યોગ્યઃ, તથા ચ મહાવ્રતાન્યત્ર વ્યાખ્યાનિ સામાન્યાં દળ્ડપરિત્યાગો વ્યાપરમ્તમ્ય પદ્મમહાવ્રતરૂપાશેપરિશેપનિષ્ટન્યાદતો વ્યાપરુપસામાન્યદળ્ડપરિત્યાગ વ્યાખ્યાય વિશેષ દળ્ડપરિત્યાગલક્ષણમહાવ્રતાન્યભિપત્તે, તેષુ પ્રાણાતિપાતવિરમણાત્મિકાયા અર્હિ સાયાઃ પ્રધાનત્વમ્, ઇતરેષા સસ્યક્ષેત્રતિષ્ઠતિ (યાદૃ) વ્રતવરિપાત્રનાર્થતયા વદન્નત્વાત્, તથાચોક્તમ્—

“અર્હિસૈકા મતા મુગ્યા, સ્વર્ગમોક્ષમસાધની ।

અસ્યાઃ સરક્ષણાર્થે ચ, વ્યાખ્ય સત્યાદિપાલનમ્ ॥ ૧ ॥”

અન્યથા—

લક્ષણ હૈ । યદ્ લક્ષણ પાંચોંહી મહાવ્રતોંમેં પાયા જાતા હૈ, અત મહાવ્રત વ્યાખ્ય હૈં ઓર સામાન્ય-દળ્ડપરિત્યાગ વ્યાપક હૈ ।

વ્યાપરુપ સામાન્ય-દળ્ડપરિત્યાગકા પૂર્વ સૂત્રમેં વ્યાખ્યાન ક્રિયા હૈ । અવ વિશેષ-દળ્ડપરિત્યાગરૂપ પાંચ મહાવ્રતોંકા વ્યાખ્યાન આરમ્બ કરતે હૈ, ડનમે પ્રાણાતિપાતવિરમણરૂપ અર્હિસા પ્રધાન હૈ, જૈસે ધાન્યકી રક્ષાકે લિષ્ણે સેતકે ચારો ઓર યાદૃ હોતી હૈ, ડસી પ્રકાર અન્ય મહાવ્રત અર્હિસાકે રક્ષક હોનેસે અગ હૈ ।

કહાં મી હૈ—

“સ્વર્ગ ઓર મોક્ષકો સિદ્ધ કરનેવાલી એક અર્હિસા હી મુખ્ય હૈ ઇસીકી રક્ષાકે લિષ્ણે સત્યાદિ મહાવ્રતોંકા પાલન કરના ઉચિત હૈ ॥ ૧ ॥”

ઓર મી કહાં હૈ—

લક્ષણુ છે, એ લક્ષણ પાંચે મહાવ્રતોમા મળી આવે છે, તેથી મહાવ્રત વ્યાખ્ય છે, અને સામાન્ય-દળ્ડપરિત્યાગ વ્યાપક છે

વ્યાપકરૂપ-સામાન્ય-દળ્ડપરિત્યાગનું વ્યાખ્યાન પૂર્વ-સૂત્રમા કહેલું છે હવે વિશેષ-દળ્ડપરિત્યાગરૂપ પાંચ મહાવ્રતોનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરવામા આવે છે, તમા પ્રાણાતિપાતવિરમણરૂપ અર્હિસા પ્રધાન છે જેમ ધાન્યની રક્ષાને માટે ખેતરની ચારે બાજુએ વાડ હોય છે, તેમ અન્ય મહાવ્રતો અર્હિસાના રક્ષક હોવાને લીધે અગરૂપ છે કહ્યું છે કે—

“સ્વર્ગ અને મોક્ષને સિદ્ધ કરવાવાળી એક અર્હિસા જ મુખ્ય છે તેની રક્ષાને માટે સત્યાદિ મહાવ્રતોનું પાલન કરવું ઉચિત છે ” (૧)

વળી કહ્યું છે કે—

(૧) પ્રાણાતિપાત-વિરમણવ્રતમ્ ।

ટીકા-મદન્ત ! =હે ભગવન્ ! પ્રથમે=આથે મહાવ્રતે=મહત્-વિશાલ વ્રત=શાસ્ત્રી-યમર્યાદાનુસરણમ્, મહત્ત્વ તદ્ વ્રત ચ મહાવ્રતમ્, મહત્ત્વ ચાસ્ય શ્રાવકાણુવ્રતાપેક્ષયા, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવત્ સર્વવ્યાપકત્વેન, મહદ્વિસ્તીર્થકરગણધરાદિભિરાચરિ-તત્ત્વેન, મહાપુરુષાર્ચ્યમાણત્વેન ચાસ્તિ, તસ્મિન્, પ્રાણાતિપાતાત્=પ્રાણાઃ=સ્પર્શ-નેન્દ્રિયાદય. સન્ત્યેપામિતિ પ્રાણા=એકેન્દ્રિયાદયો જીવાઃ (‘અર્શ આદિત્વાદચ્’) તેપામતિપાતો=વિયોજન દિસનમિત્યર્થ., તસ્માદ્ વિરમણ=નિવર્તનમ્ ‘અસ્તી’તિ શેષઃ, અતોઽહ મદન્ત ! =હે ભગવન્ ! સર્વ=સ્થૂલસૂક્ષ્માદિવાયદ્વેદવિશિષ્ટ કૃત-કારિતાઽનુમોદિતસ્વરૂપ વા પ્રાણાતિપાત પ્રત્યારયમિ=પ્રતિ=પ્રાતિકૂલ્યેન આહ્વામિ=રુચયમિ સર્વથા પરિત્યજામીતિ ભાવ., તદેવ વિશેષયતિ-‘ ૧સે૦ ’ ઇતિ, સે=અથ=અનન્તરમ્ અગ્રારમ્ય સૂક્ષ્મ=સૂક્ષ્મનામકર્મપ્રકૃત્યુદયસપન્નમ્ । યત્-

૧ દેશીશબ્દોઽયમ્ ।

(૧) પ્રાણાતિપાતવિરમણ ।

યે શ્રાવકકે વ્રતોકી અપેક્ષા વિશાલ હોનેસે મહાવ્રત કહલાતે હૈં (૧), અથવા સર્વ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવકી અપેક્ષા પ્રાણાતિપાત આદિકા સર્વથા ત્યાગ હોતા હૈં ઇસ કારણ મહાવ્રત કહલાતે હૈં (૨), યા તીર્થકર ગણધર આદિ મહાપુરુષોને ઇનકો અગીકાર કિયા હૈં ઓર વર્તમાનમેં બી મહાપુરુષ ઇનકો અગીકાર કરતે હૈં ઇસસે યે મહાવ્રત કહલાતે હૈં (૩) ।

હે ભગવન્ ! પ્રથમ મહાવ્રતમે પ્રાણાતિપાતસે વિરમણ હોતા હૈં ઇસલિપ્ હે ભગવન્ ! મૈ કૃત-કારિત-અનુમોદનાસે સૂક્ષ્મ-સ્થૂલ સર્વ પ્રકારકે પ્રાણા-તિપાતકા પરિત્યાગ કરતા હૈં । અર્થાત્ સૂક્ષ્મ નામકર્મની પ્રકૃતિસે ઉત્પન્ન

(૧) પ્રાણાતિ પાતવિરમણ

એ શ્રાવકના વ્રતોની અપેક્ષાએ વિશાળ હોવાને લીધે મહાવ્રત કહેવાય છે (૧) અથવા સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની અપેક્ષાએ પ્રાણાતિપાત આદિને સર્વથા ત્યાગ થાય છે એ કારણે તે મહાવ્રત કહેવાય છે (૨) અથવા તીર્થકર ગણધર આદિ મહાપુરુષો એને અગીકારે છે તેથી એ મહાવ્રત કહેવાય છે (૩)

હૈ ભગવ ! પ્રથમ મહાવ્રતમા પ્રાણાતિપાતથી વિરમણ હોય છે, તેથી, હૈ ભગવન્ ! હું કૃત-કારિત-અનુમોદનાથી સૂક્ષ્મ-સ્થૂલ સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિ-પાતને પરિત્યાગ કરું છું અર્થાત્ સૂક્ષ્મ-નામકર્મની પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન સૂક્ષ્મ

वोसिरामि । पढमे भंते ! महवण उवट्ठिओमि सव्वाओ पाणाइवा
याओ वेरमणं ॥ ८ ॥

छाया-प्रथमे भदन्त ! महाव्रते प्राणातिपाताद्विरमण, सर्वे भदन्त ! प्राणा
तिपात मत्प्राप्त्यामि, अथ सुक्ष्म वा वायु वा अस वा स्थावर वा नैव स्वय प्राणा
नतिपातयामि, नैरायैः प्राणानतिपातयामि, प्राणानतिपातयतोऽप्यन्यात्र समनु
जानामि यावज्जीवया त्रिषि त्रिषेन मनसा यावा कायेन न करोमि न
कारयामि कुर्वन्तमप्यन्य न समनुजानामि, तस्माद् भदन्त ! प्रतिक्रामामि निन्दामि
गर्हे आत्मान व्युत्सृजामि, प्रथमे भदन्त ! महाव्रते उपस्थितोऽस्मि सर्वस्माद्
प्राणातिपाताद्विरमणम् ॥

शिष्य पद्मायकी विराधना का त्याग करके अर पाँच महाव्रत और
छठे रात्रि भोजनविरमणव्रतको ग्रहण करता है-

(१) प्राणातिपातविरमण.

सान्ध्यायार्थ'-भते ! हे भदन्त ! हे भगवन् ! पढमे=प्रथम महववण=महाव्रतमें
पाणाइवायाओ=प्राणातिपातसे वेरमण=विरमण होता है, (अतः मै) भते ! हे
भगवन् ! सव्व=सर्व प्रकारके पाणाइवाय=प्राणातिपात (हिंसा) का पक्ष
कखामि=त्याग करता हूँ । से=अथ-अनसे लेकर (मै) सुहम=सुक्ष्म वा=अथवा
वायर=वायु वा=अथवा तस=अस वा=अथवा स्थावर पाणे=प्राणियोंका
सय=स्वय-खुद नेव=नहीं अइवाइज्जा=अतिपात इनन-करूँगा, नेव=न
अन्नेहि=दूसरेसे पाणे=प्राणियोंको अइवायाविज्जा=इनन कराऊँगा, (और)
पाणे=प्राणियोंको अइवायतेवि=इनन करते हुए भी अन्ने=दूसरेको न=नहीं
समणुजाणेज्जा=भला जानूँगा, जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविह=
कृतकारितअनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेण=तीन प्रकारके
मणेण=मनसे वायाए=वचनसे काएण=कायसे न करेमि=न करूँगा, न
कारवेमि=न कराऊँगा, करतपि=करते हुए भी अन्न=दूसरेको न समणु-
जाणामि=भला नहीं समझूँगा । भते ! हे भगवन् ! तस्स=उस दण्डसे
पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ,
गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाण=दण्ड सेवन करनेवाले
आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ । भते=हे भगवन् ! पढमे=प्रथम महववण=
महाव्रतमें मै उवट्ठिओमि=उपस्थित हुआ हूँ, इसलिये मुझे सव्वाओ=सर्व
प्रकारके पाणाइवायाओ=प्राणातिपातका वेरमण=त्याग है ॥ ८ ॥ (१)

સમ્પતિ શિષ્યઃ સ્વસ્ય-મહાવ્રતિત્વ રૂપાપયન્નુપસહરતિ-હે ભગવન્ ! પ્રથમે મહાવ્રતે ઉપસ્થિતોઽસ્મિ-અભ્યુદયતોઽસ્મિ કૃતોગ્રમોઽસ્મીત્યર્થઃ । અતોઽગ્રમઘૃતિ મમ સર્વસ્માત્ પ્રાણાતિપાતાદ્ વિરમણ સકલપ્રાણાતિપાતાલમ્બનસાવગ્રવ્યાપારપ્રત્યા-રૂપાનમ્ 'અસ્તી'-તિ શ્લેષઃ ॥ ૮ ॥ (૧)

સલિલેન તરુગુલ્મલતાદીનામિવ પ્રાણાતિપાતવિરમણસ્ય પગ્નિપુષ્ટિર્મૃપાવાદ-પરિત્યાગેન ભવતીત્યતસ્તદનન્તર મૃપાવાદપરિત્યાગલક્ષણ દ્વિતીય મહાવ્રતમાહ- 'અહાવરે દોષે' इत्यादि ।

મૂલમ્-અહાવરે દોષે ભંતે । મહવણ મુસાવાયાઓ વેરમણ, સઘ્ ભતે । મુસાવાય પચ્ચક્ખામિ, સે કોહા વા લોહા વા મયા વા હાસા વા નેવ સય મુસ વઙ્ગા, નેવન્નેહિ મુસ વાયાવિજ્ઞા, મુસં વયતેવિ અન્ને ન સમણુજાણિજ્ઞા । જાવજીવાણ્-તિવિહ તિવિહેણં મણેણ વાયાણ કાણ ન કરેમિ ન કારવેમિ કરતપિ અન્ન ન સમણુજાણામિ । તસ્સ ભતે । પઢિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણ વોસિરામિ । દોષે ભતે । મહવણ ઉવઢિઓમિ સઘ્વાઓ મુસાવાયાઓ વેરમણ ॥૯॥

છાયા-અથાપરે દ્વિતીયે ભદન્ત ! મહાવ્રતે મૃપાવાદાદિરમણ, સર્વ ભદન્ત ! મૃપાવાદ પ્રત્યાખ્યામિ, અથ ક્રોધાદ્વા લોભાદ્વા મયાદ્વા હાસાદ્વા નેવ

હે ભગવન્ ! મૈં પ્રથમ મહાવ્રતકો પાલનેકે લિષ્ટ ઉચ્ચત હુઆ હૂં, હસ-લિષ્ટ આજસે મુજે સમસ્ત પ્રકારકે પ્રાણાતિપાતકા પ્રત્યાખ્યાન હૈ (૧) ॥૮॥

જૈસે વૃક્ષ-લતા આદિ પાનીસે પુષ્ટ હોતે હૂં વૈસેહી મૃપાવાદકા ત્યાગ કરનેસે પ્રાણાતિપાતવિરમણ મહાવ્રતકી પુષ્ટિ હોતી હૈ, અત પ્રાણાતિ-પાતવિરમણકે વાદ દુસરે મૃપાવાદવિરમણ મહાવ્રતકા વ્યાખ્યાન કરતે હૈ- 'અહાવરે દોષે' इत्यादि ।

હે ભગવન્ ! હું પ્રથમ મહાવ્રતને પાળવા માટે ઉચ્ચત થયો છું, તેથી આજથી મારે બધા પ્રકારના પ્રાણાતિપાતના પ્રત્યાખ્યાન છે (૧) (૮)

જેમ વૃક્ષ-લતા આદિ પાણીથી પુષ્ટ થાય છે તેમ મૃપાવાદને ત્યાગ કરવાથી પ્રાણાતિપાતવિરમણ મહાવ્રતની પુષ્ટિ થાય છે એટલે પ્રાણાતિપાતવિરમણની પછી બીજા મૃપાવાદવિરમણ મહાવ્રતનું વ્યાખ્યાન કરે છે-અહાવરે દોષે ૦ ઇત્યાદિ

પ્યસ્ય કાયિકી હિંસા ન ભવતિ તથાપિ તદ્ગ્રહણં 'ન કેવલ કાયિકયેવ હિંસા કિન્તુ
 ગાદ્મનસયોર્દુષ્પણિધાનેનાપિ હિંસા સમસ્યેપેતિ જ્ઞાપનાર્થમ્ । યદ્વા સૂક્ષ્મ=કુચુ,
 કાયિક કુન્ધ્યાદિમ્, વાદર=સ્થૂલકાયિક ગોગજાદિકમ્, અનયોરપિ ત્રસ-સ્થાવર-
 ભેદાદૈવિધ્ય, તદાહ-ત્રસ સ્થાવર ચ, તત્ર સૂક્ષ્મત્રસ=કુન્ધ્યાદિમ્, સૂક્ષ્મસ્થાવર=
 પનકાદિવનસ્પતિમ્, ગાદરત્રસમ્=અન-ગન-ગચ્યાદિકમ્, વાદરસ્થાવર=ભૂમ્યાદિકમ્,
 રૂતીમાન્ પ્રાણાન્=જીમાન્ નૈરંસ્વયમ્=આત્મના અતિપાતયામિ=હન્મિ, નૈવાન્યૈઃ પ્રાણ-
 નતિપાતયામિ=પાતયામિ, પ્રાણાનતિપાતયતોડન્યાન્ ન સમનુજાનામિ, ડત્યાદિ પ્રામ્નત્ ।

સૂક્ષ્મ અથવા સૂક્ષ્મ કાયવાલે કુચુવા આદિ ઓર વાદર (સ્થૂલ) કાયવાલે,
 ગો-વસ્તી આદિ જીવોંકે પ્રાણોંકા કમી અતિપાત નહીં કરુંગા । યથાપિ
 સૂક્ષ્મ નામકર્મકી પ્રકૃતિવાલે સૂક્ષ્મ પ્રાણિયોંકી કાયિક હિંસા નહીં હોતી
 પરન્તુ વચન ઓર મનસે હો સકતી હૈ, જૈસે-‘યહ મર જાય તો અછ્છા હૈ’
 એસા કહના વચનસે હિંસા હૈ, ઓર ઘાતકી ભાવના કરના મનસે
 હિંસા હૈ, હસલિએ સૂક્ષ્મકા મી યહોં ગ્રહણ કિયા હૈ । સૂક્ષ્મ ઓર વાદરકે
 મી દો દો ભેદ હૈ-(૧) ત્રસ ઓર (૨) સ્થાવર । સૂક્ષ્મ-ત્રસ કુચુવા
 આદિ હૈ, સૂક્ષ્મ-સ્થાવર પનક આદિ વનસ્પતિ (નીલળ ફૂલળ) હૈ ।
 વાદર-ત્રસ મેઢા ઘોઢા રોઢ્ઢા આદિ । ઓર વાદર-સ્થાવર ભૂમિ આદિ હૈ ।
 હન સય પ્રાણિયોંકો કમી પ્રાણોસે વિયુક્ત નહીં કરુંગા, ન દૂસરેસે
 કરાજુંગા, ન કરનેવાલેકો બલા જાનુંગા ।

અથવા સૂક્ષ્મ કાયવાળા કથવા આદિ અને બાદરે (સ્થૂલ) કાયવાળા ગાય હાથી
 આદિ જીવોના પ્રાણોના કદાપિ અતિપાત નહિ કરે જે કે સૂક્ષ્મ-નામકર્મની
 પ્રકૃતિવાળા સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓની કાયિક હિંસા થતી નથી, તેપણુ વચન અને
 મનથી થઇ શકે છે, જેમકે-‘એ મરી જાય તો સાડું’ એમ કહેવું ત વચનથી
 હિંસા છે, અને ઘાતની ભાવના કરવી એ મનથી હિંસા છે, તેથી કરીને સૂક્ષ્મને
 પણ અહીં ગ્રહણ કરેલ છે સૂક્ષ્મ અને બાદરના પણ બે-બે ભેદ છે (૧) ત્રસ,
 અને (૨) સ્થાવર, સૂક્ષ્મ ત્રસ કથવા આદિ છે સૂક્ષ્મ સ્થાવર લીલન-ફૂલન આદિ
 વનસ્પતિ છે બાદર ત્રસ-મેઢા ઘોઢા રોઢ્ઢા વગેરે છે અને બાદર સ્થાવર-ભૂમિ
 આદિ છે એ સર્વ પ્રાણીઓને કદાપિ પ્રાણથી વિયુક્ત કરીશ નહિ, બીજા વડે
 કરાવીશ નહિ અને કરનારને ભલે બાણીશ નહિ

મિત્યનેન સમ્પન્ધો વક્ષ્યતે । મૃપાવાદો હિ સદ્ભાવપ્રતિષેધા-અમૃતોદ્ભાવના-અર્થાન્તરા-
ભિધાન-ગર્હેતિભેદૈશ્વર્યવિધિઃ, તત્ર સદ્ભાવપ્રતિષેધઃ=જીવાજીવાદિપદાર્થસત્તાનિરા-
કરણમ્, યથા-‘નાસ્ત્યાત્મા, પરલોકઃ, પુણ્યપાપાદિક્ષુ ચેતિ (૧) । અમૃતોદ્ભાવનમ્=
જીવાજીવાદિતત્ત્વનામતદ્વૃપત્ત્વેન પ્રતિપાદનમ્, યથા-“આત્માઅયમદ્રુષ્ટમાત્રો,
નિષ્ક્રિયઃ, સર્વગતો વેત્યાદિ (૨) । અર્થાન્તરાભિધાનમ્=પ્રસિદ્ધપદાર્થસ્ય પદાર્થાન્ત-
રત્ત્વેન કથનમ્, યથા-ગોર્ગર્દભત્ત્વેન, ગર્દભસ્ય ગોત્ત્વેનાભિધાનમ્ (૩) । ગર્હા=
ગર્હિત=હીનતાપ્રદર્શનમ્, યદ્વા હિંસાપારુણ્યાદિયુક્ત સત્યમપિ વચઃ, યથા-‘અય
હન્તવ્યઃ’ ઇત્યાદિ, ‘એહિ અન્ધ !, આયાહિ ઝધિર !, આગચ્છ પક્ષો !’ ઇત્યાદિ ચ (૪) ।

ચિરમણ હોતા હૈ । મૃપાવાદ ચાર પ્રકારકા હૈ-(૧) સદ્ભાવપ્રતિષેધ,
(૨) અમૃતોદ્ભાવન, (૩) અર્થાન્તરાભિધાન, (૪) ગર્હા । જીવ અજીવ આદિ
પદાર્થોકે અસ્તિત્વકા નિરાકરણ કરના સદ્ભાવપ્રતિષેધ મૃપાવાદ હૈ,
જૈસે-‘આત્મા નહીં, પરલોક નહીં, પુણ્ય નહી, પાપ નહી’ ઇત્યાદિ (૧) ।
જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોકા અયથાર્થ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરના અમૃતો-
દ્ભાવન મૃપાવાદ હૈ, જૈસે-‘આત્મા અગૂઠેકે વરાવર હૈ, નિષ્ક્રિય હૈ યા
સર્વગત હૈ’ (૨) । એક પદાર્થકો દૂસરા પદાર્થ કહ દેના અર્થાન્તરાભિધાન
મૃપાવાદ હૈ, જૈસે-‘ગાયકો ગદ્યા વતના, યા ગધેકો ગાય કહના’ (૩) ।
દૂસરેકી હીનતા પ્રગટ કરના, અથવા હિંસા ઓર કઠોરતાયુક્ત સત્ય
વચન કહના ગર્હારૂપ અસત્ય હૈ, જૈસે-‘ઘટ માર છાલને યોગ્ય હૈ, ઓ
અધે ! ઇધર આ, ઓ બહિરે ! યા લગડે ! યહો આ’ ઇત્યાદિ (૪) ।

હોય છે મૃપાવાદ ચાર પ્રકારનો છે (૧) સદ્ભાવપ્રતિષેધ, (૨) અમૃતોદ્ભાવન
(૩) અર્થાન્તરાભિધાન, (૪) ગર્હા એવ અણવ આદિ પદાર્થોના અસ્તિત્વનું
નિરાકરણ કરવું એ સદ્ભાવપ્રતિષેધ મૃપાવાદ છે, જેમકે-‘આત્મા નથી, પરલોક
નથી, પુણ્ય નથી, પાપ નથી’ ઇત્યાદિ (૧) એવ અણવ આદિ તત્ત્વોનું અય-
થાર્થ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરવું એ અમૃતોદ્ભાવન મૃપાવાદ છે, જેમકે- ‘આત્મા
અગૂઠા જેવડો છે, નિષ્ક્રિય છે યા સર્વગત છે’ (૨) એક પદાર્થને બીજો પદાર્થ
કહી દેવો એ અર્થાન્તરાભિધાન મૃપાવાદ છે, જેમકે- ‘ગાયને ગધેડા કહેવો યા
ગધેડાને ગાય કહેવી’ (૩) બીજાની હીનતા પ્રગટ કરવી, અથવા હિંસા તથા
કઠોરતા-યુક્ત સત્યવચન કહેવો એ ગર્હારૂપ અસત્ય છે, જેમકે- ‘એ મારી નાખવા
યોગ્ય છે, એ આધળા ! અહીં આવ, એ બહાર ! એ લગડા ! અહીં આવ’
ઇત્યાદિ (૪)

स्वयं मृषा प्रदामि नैवान्यैर्मृषा वादयामि, मृषा ब्रूतोऽप्यम्यान् न समनुजानामि ।
याज्ञीरुषा, त्रिष्टि, त्रिविरेन मनसा वाचा क्रायेन न करोमि, न कारयामि इह
न्तमप्यन्य न समनुजानामि । तस्माद् भदन्त ! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मनं
व्युत्सजामि । द्वितीये भदन्त ! महाप्रते उपस्थितोऽस्मि (अतः) सर्वस्मात् मृषावा
दाद्विरमणम् ॥ ९ ॥

(२) मृषावादविरमण.

सान्त्वयार्थः—भते!—हे भगवन् ! अहावरे=इसके बाँट दोबे=दूसरे महव्वए=
महाव्रतमें; मुसावायाओ=मृषावादसे वेरमण=विरमण होता है (अतः मैं)
भते!—हे भगवन् ! सब=सब प्रकारके मुसावायें=मृषावादका पबकलामि=
त्याग करता हूँ । से=अथ-अर से लेकर मैं कोरावा=क्रोधसे लोहावा=लोभसे
भयावा=भयसे, हासावा=हास्यसे, सय=सुद, मुसावाय=असत्य, नेव=नहीं
वडजा=गोलगा, नेव=न अत्रेहि=दूसरोसे मुम्=असत्य वायाविजा=बोलाऊँ,
मुस=असत्य वयतेवि=गोलते हुएभी अत्रे=दूसरोको न समणुजाणिजा=मला
नहीं जानूँगा । जावजीवाण=जीवनपर्यन्त (इसको) तिर्विर=कृत-कारित-अनुमोद
नारूप तीन करणसे (तथा) तिर्विहेण=तीन प्रकारके मणेण=मनसे वायाए=
वचनसे काएण=कायसे, न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा,
करतपि=करते हुएभी अत्र=दूसरोको न समणुजाणामि=मला नहीं सखँगा ।
भते!—हे भगवन् ! तस्स=उस दण्डसे पडिकमामि=पृथक् होता हूँ, निन्दामि=
आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरु साक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाण=
दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको बोलिरामि=त्यागता हूँ, भते!—हे भगवन् !
दोबे=दूसरे महव्वए=महाव्रतमें उबडिओमि=उपस्थित हुआ हूँ, इसलिये मुझे
सव्वाओ=सब प्रकारके मुसावायाओ=असत्यसे वेरमण=त्याग है ॥९॥ (२)

(२) मृषावादविरमणव्रतम् ।

टीका—अयं=प्रथममहाव्रतानन्तर हे भदन्त!—हे भगवन् ! अपरे=समनन्तरो
दीर्घमहाव्रतापेक्षया मित्रे द्वितीये महाव्रते मृषावादात्=मिथ्याभाषणात् 'विरमणः'

(२) मृषावादविरमण ।

हे भगवन् ! प्रथम महाव्रतके अनन्तर दूसरे महाव्रतमें मृषावादसे

(२) मृषावादविरमण

हे भगवन् ! प्रथम महाव्रतकी मृषा, मीमांसा महाव्रतमा मृषावादशी विरमण

આત્મનઃ ક્રોધમોહનીયપ્રકૃત્યુદયેન સ્વપરચિત્તવિકૃતિજનકો નિરનુકમ્પક્રૌર્યવૈભા-
વિકપરિણામવિશેષસ્તસ્માત્ । લોભાત્=લોભઃ-લોભપ્રકૃત્યુદયવશાદ્રવ્યાઘમિલાપ-
લક્ષણો જીવસ્ય વૈભાવિકપરિણામસ્તસ્માત્ । મયાત્=મય-મયમોહનીયપ્રકૃત્યુદયે-
નોદ્દેગાઽઽવેદકો વિકારવિશેષસ્તસ્માત્ । હાસાત્=હાસઃ-હાસ્યમોહનીયપ્રકૃત્યુ-
દયેન વાગાદિવિકૃત્યા કપોલયુગલોહાસન-લોચનસકોચન-દશનપ્રકાશન-સહકૃત-
સગન્ધમાય-વદનવ્યાદાનાદિલક્ષણથેતોવિકાશસ્તસ્માત્ । નૈવ સ્વય મૃપા=મિથ્યા
વદામિ, નૈવાન્યૈર્મૃપા વાદયામિ, મૃપા વદતોઽપ્યન્યાન્ન સમનુજાનામીત્યાદિ
પૂર્વવત્ ॥ ૧ ॥ (૨)

કરનેવાલા અનુકમ્પારહિત ક્રૂરતારૂપ વૈભાવિક પરિણામ ક્રોધ હૈ !

લોભ પ્રકૃતિકે ઉદયસે દ્રવ્ય આદિકી અમિલાપારૂપ જીવકે વૈભાવિક
ભાવકો લોભ કહતે હૈ,

મય મોહનીયકે ઉદયસે ઉદ્દેગકો ઉત્પન્ન કરનેવાલા વિકાર મય
કહલાતા હૈ ।

હાસ્ય-મોહનીયકે ઉદયસે વચનોંકી વિકૃતિકે સાથ ગાલ ફુલાકર
ઑંખેં કુછર મુંદકર દાત નિકાલકર 'હી-હી' શબ્દ કરકે મુખકો
પ્રફુલ્લિત કરના હાસ્ય કહલાતા હૈ ।

इन सब कारणोंसे मृपावाद होता है । मैं इन कारणोंके वश होकर
न स्वय मृपा बोलूंगा, न दूसरोंसे बोलाऊंगा, न किसी मृपा बोलते
हुएको भला जानूंगा (२) ॥९॥

વાળો અનુકંપારહિત ક્રૂરતારૂપ જીવનો વૈભાવિક-પરિણામ એ ક્રોધ છે

લોભ-પ્રકૃતિના ઉદયે કરીને દ્રવ્ય આદિની અમિલાપારૂપ જીવના વૈભાવિક
ભાવને લોભ કહે છે

મય-મોહનીયના ઉદયથી ઉદ્દેગને ઉત્પન્ન કરવાવાળો વિકાર મય કહેવાય છે
હાસ્ય-મોહનીયના ઉદયથી વચનોની વિકૃતિની સાથે ગાલ કુલાવીને આળો
કાંઈક મીંચીને દાત કાઢીને 'હી-હી' શબ્દ કરીને મુખને પ્રફુલ્લિત કરવું એ હાસ્ય
કહેવાય છે

એ સર્વ કારણોથી મૃપાવાદ ઉત્પન્ન થાય છે હું એ કારણોને વશ થઈને
નહિ સ્વય મૃપા (જૂઠું) બોલું, નહિ બીજા પાસે બોલાવું, કે નહિ મૃપા
બોલનારને ભલો જાણુ (૨) (૯)

इमेऽपि (चत्वारो भेदाः) प्रत्येक चतुर्धा-द्रव्य क्षेत्र काळ भाव भेदात् । तत्र द्रव्य विषयकमद्भावप्रतिषेधः-धर्माधर्मादिवद्द्रव्याणामन्यथा प्ररूपणम् । क्षेत्रविषयक-सद्भावप्रतिषेधः-लोकालोकगोरन्यथा निरूपणम् । काळविषयकमद्भावप्रतिषेधः-क्षण-मुहूर्त्त-दिवसादिस्वरूपाणामन्यथा निरूपणम् । भावविषयकमद्भावप्रतिषेधः-रागद्वेषादीनामन्यथा प्रतिपादनम् । एवमेवाऽभूतोद्भावनादित्रयेऽपि द्रव्यादिवचतुर्भङ्गी योजनीया । तस्माद्विरमणमिति । हे भगवन् ! सर्वं=ममस्त मृषायाद् प्रत्याख्या मीति पूर्वपक्षोद्भवम् ।

તદેવ વિશદયતિ-‘સે’-इति, अथ=अनन्तरम्-अगारभ्य-क्रोधात्=क्रोधः

इन चार प्रकारके मृषावादोंके भी द्रव्य क्षेत्र काल भावके भेदसे चार चार भेद होते हैं । धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय आदि पदद्रव्योंके स्वरूपकी अन्यथा प्ररूपणा करना द्रव्य-सद्भावप्रतिषेध है । लोक और अलोकका अयथार्थ निरूपण करना क्षेत्र-सद्भावप्रतिषेध है । क्षण मुहूर्त्त दिन आदिके स्वरूपका मिथ्या कथन करना काल-सद्भावप्रतिषेध है । राग द्वेष आदि भावोंका विपरीत स्वरूप बताना भाव-सद्भावप्रतिषेध है । इसी प्रकार अन्य तीन भेदोंकी चतुर्भङ्गी समझ लेनी चाहिए, जैसे-द्रव्य अभूतोद्भावन, क्षेत्र अभूतोद्भावन, इत्यादि ।

हे भगवन् ! मैं सब प्रकारके मृषावादका प्रत्याख्यान करता हूँ ।

मृषावाद किस किस कारणसे होता है ? सो कहते हैं—

जीवके क्रोध-मोहनीय प्रकृतिके उदयसे स्व-परके चित्तमे विकार

એ ચાર પ્રકારના મૃષાવાદોના પણ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવના ભેદે કરીને ચાર ચાર ભેદ થાય છે ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આદિ છ દ્રવ્યોના સ્વરૂપની અન્યથા પ્રરૂપણા કરવી એ દ્રવ્ય-સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે લોક અને અલોકનું અયથાર્થ નિરૂપણ કરવું એ ક્ષેત્ર-સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે, ક્ષણ મુહૂર્ત્ત દિન આદિના સ્વરૂપનું મિથ્યા કથન કરવું એ કાલ-સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે રાગ દ્વેષ આદિ ભાવોનું વિપરીત સ્વરૂપ બતાવવું એ ભાવ-સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે એ પ્રકારે અન્ય ત્રણ ભેદોની ચતુર્ભંગી સમજ લેવી, જેમકે-દ્રવ્ય-અભૂતોદ્ભાવન, ક્ષેત્ર-અભૂતોદ્ભાવન, ઇત્યાદિ

હે ભગવન્ ! હું સર્વ પ્રકારના મૃષાવાદના પ્રત્યાખ્યાન કરું છું

મૃષાવાદ કયા કયા કારણથી થાય છે ? તે હવે કહે છે—

જીવના ક્રોધ-મોહનીય પ્રકૃતિના ઉદયથી સ્વ-પરના ચિત્તમાં વિકાર કરવા

मै) भते ! = हे भगवन् ! सव्व = सब प्रकारके अदिन्नादाण = अदत्तादान (चोरी) का पच्चक्खामि = प्रत्याख्यान करता हूँ से = अथ-अप से लेकर मैं-गामे वा = ग्राममें नयरे वा = नगरमें रणणे वा = अरण्यमें अप्प वा = अल्प-थोड़ा बहुत वा = बहुत-धणा अणु वा = सूक्ष्म-छोटा थूल वा = स्थूल-मोटा चित्तमत वा = सचेतन अचित्तमत वा = अचेतन (आदि किसीभी) अदिन्न = विना दिये हुए पदार्थको सय = स्वयं नेव = नहीं गिण्हिज्जा = ग्रहण करूंगा, नेवन्नेहिं = न दूसरेसे अदिन्न = विना दिया हुआ गिण्हविज्जा = ग्रहण कराऊँगा, अदिन्न = विना दिये हुए पदार्थको गिण्हतेवि = ग्रहण करते हुए भी अन्ने = दूसरेको न समणुजाणामि = भला नहीं जानूँगा, जाच-ज्जीवाए = जीवनपर्यन्त (इसको) तिचिह = कृत-कारित-अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिचिहेण = तीन प्रकारसे मणेण = मनसे वायाए = वचनसे काएण = कायसे न करेमि = न करूँगा, न कारवेमि = न कराऊँगा, करतपि = करते हुए भी अन्न = दूसरेको न समणुजाणामि = भला नहीं समझूँगा । भते ! = हे भगवन् ! तस्स = उस दण्डसे पडिक्कमामि = पृथक् होता हूँ, निंदामि = आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि = गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाण = दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको चोसिरामि = त्यागता हूँ । भते ! = हे भगवन् ! तच्चे = तीसरे = महब्बए = महाव्रतमें उवड्ढिओमि = उपस्थि हुआ हूँ, इसलिये मुझे सव्वाओ = सब अदिन्नादाणाओ = अदत्तादानसे बेरमण = विरमण-त्याग है ॥१०॥ (३)

(३) अदत्तादानविरमणतम्

टीका—हे भगवन् ! अथ = मृषावादविरमणानन्तरम् अपरे = तृतीये महाव्रते अदत्तादानात् = न दत्तमदत्त = देवगुरुभूपगाथापतिसाधर्मिकैरनुज्ञात तस्याऽऽदान = ग्रहणमदत्तादान तस्माद्विरमणम्, सर्वं भगवन् ! अदत्तादानं प्रत्याख्यामि, एतच्च

(३) अदत्तादानविरमण ।

मृषावादविरमणके बाद तीसरे महाव्रतमे देव गुरु राजा गाथापति और साधर्मिकके द्वारान दिये हुए पदार्थके ग्रहणका त्याग किया जाता है, इसलिए हे भगवन् ! मैं सर्व अदत्तादानका परित्याग करता हूँ । वह इस प्रकार—

(३) अदत्तादानविरमण.

मृषावादविरमणुनी पछी त्रीन्वा महाव्रतमा देव गुरु, राजा, गाथापति अने साधर्मिके न आपेला ओवा पदार्थनुं ग्रहण करवाने त्याग करवाना आवे छे, तेथी छे भगवन् ! हु सर्व अदत्तादानने परित्याग कर छु ते आ प्रकारे—

સત્યપરિપાલન ચાડ્દત્તાદાન-(બૌદ્ધ)-પરિત્યાગપૂર્વકં કર્તુ મુક્તકમિતિ જન-
ન્તરમદત્તાદાનવિરમણસંચરકં તૃતીય મહાવ્રતમાહ--‘અહાવરે તચ્ચે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-અહાવરે તચ્ચે ભત્તે ! મહાવ્રત અદિન્નાદાણાઓ વેરમણ,
સઘં ભત્તે ! અદિન્નાદાણં પચ્ચમ્હામિ, સે ગામે વા નગરે વા રક્ષે વા
અપ્પં વા વહું વા અણુ વા થૂલં વા ચિત્તમંતં વા અચિત્તમંતં વા નેવ
સયં અદિન્ન ગિણિહજ્ઞા, નેવચ્ચેહિં અદિન્ન ગિણહાવિજ્ઞા, અદિન્નં
ગિણંતેતિવિ અન્ને ન સમણુજાણિજ્ઞા, જાવજ્જીવાણ તિવિહ તિવિહેણ
મણેણ વાયાણ કાણં ન કરેમિ, ન કારવેમિ, કરતપિ અન્ન ન સમ-
ણુજાણામિ । તસ્સ ભત્તે ! પહિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં
વોસિરામિ । તચ્ચે ભત્તે ! મહાવ્રત ઉવઠ્ઠિઓમિ સઘાઓ અદિન્નાદા-
ણાઓ વેરમણં ॥૧૦॥

છાયા-અથાપરે તૃતીયે મદન્ત ! મહાવ્રતેડદત્તાદાનાદિરમણ, સર્વં મદન્ત !
અદત્તાદાન પ્રત્યાખ્યામિ, અથ ગ્રામે વા નગરે વા અરણ્યે વા અલ્પ વા બહુ વા
અણુ વા સ્થૂલ વા ચિત્તવદ્ધા અચિત્તવદ્ધા નૈવ સ્વયમદત્ત શુક્લામિ નૈવાન્યૈરદત્ત
ગ્રાહ્યામિ, અદત્ત શુદ્ધતોડપ્યન્યાન્ન સમનુજાનામિ, યાવજ્જીવયા ત્રિવિધ ત્રિવિધેન
મનસા વાચા કાપેન ન કરોમિ, ન કાર્યામિ કુર્વન્તમપ્યન્ય ન સમનુજાનામિ ।
તસ્માત્ મદન્ત ! પ્રતિક્રામામિ નિન્દામિ ગર્હે આત્માન વ્યુત્સૃજામિ । તૃતીયે
મદન્ત ! મહાવ્રતે ઉપસ્થિતોડસ્મિ સર્વસ્માદદત્તાદાનાદિરમણન્ ॥૧૦॥

(૩) અદત્તાદાનવિરમણ

સાન્વયાર્ય — ભત્તે ! = હે મહાવ્રત ! અહાવરે = ઇસકે ઘાદ તચ્ચે = તીસરે મહ-
વ્રત = મહાવ્રતમેં અદિન્નાદાણાઓ = અદત્તાદાનસે વેરમણ = વિરમણ હોતા હૈ (અત

સત્ય મહાવ્રતકા પાલન અદત્તાદાનકા ત્યાગ કરનેસેંહી હો સકતા હૈ,
ઇસ કારણ સત્ય મહાવ્રતકે પશ્ચાત્ અદત્તાદાનવિરમણ નામક તીસરે
મહાવ્રતકા કથન કરતે હૈ--‘અહાવરે તચ્ચે’ ઇત્યાદિ ।

સત્ય મહાવ્રતનું પાલન અદત્તાદાનનો ત્યાગ કરવાથી જ થઈ શકે છે, તે
‘કારણથી સત્ય મહાવ્રતની પછી અદત્તાદાન-વિરમણ નામના ત્રીજા મહાવ્રતનું કથન
કરે છે-અહાવરે તચ્ચે’ ઇત્યાદિ

ઇત્યુક્તલક્ષણ તસ્મિન્ । અરણ્યે=અર્ચયે-ગમ્યયેતે એકાન્તવિવિક્તદેશપ્રિયૈર્ચાનાર્થિભિઃ, કાષ્ઠાગ્રાહર્તુ કાષ્ઠદ્વારકૈર્વૈત્યરણ્ય તસ્મિન્, ઉપલક્ષણાત્ખેટકાદૌ । એતેષામધ્યે કસ્મિંશ્ચિદપિ સ્થલે અલ્પ=મૂલ્યતો ન્યૂન દન્તાદિપરિશોધનાર્થે તૃણાદિકમ્, વહુ=અધિકમૂલ્યક સુવર્ણાદિકમ્, અણુ=પ્રમાણતો લઘુ માણિક્યાદિકમ્, સ્થૂલમ્=પ્રમાણતો વિશાલમેરણ્ડકાષ્ઠાદિકમ્, ચિત્તવત્=સચેતનમ્, અચિત્તવત્=અચેતન વા, એતત્સર્વમ્ એતદન્યતમ વા અદત્ત=તત્સ્વામિના ગ્રહણાયાઽનુમત્ત નૈવ સ્વય ગૃહ્ણામિ, નૈવાન્યૈરદત્ત ગ્રાહ્યામિ, અદત્ત ગૃહ્ણતોઽપ્યન્યાન્ન સમતુજાનામીત્યાદિક સર્વં વ્યાख्याતપૂર્વમ્ ।

નતુ સામાન્યેનાઽદત્તાદાનસ્ય સ્તેયત્વે પ્રતિજ્ઞણમનન્યદેયકર્માણ્યાદદાનસ્ય

એકાન્ત ઔર પવિત્ર સ્થાનકે અમિલાપી ધ્યાનાર્થી યોગી અથવા લકડી લાનેકે લિપ લકડહારે જહોં જાતે હેં વહ અરણ્ય કહલાતા હૈ ।

इन ग्राम, नगर, अरण्य और उपलक्षणसे खेटक (खेडा) आदि किसी स्थानमें कम मूल्यवाला-दौन खुजानेका तिनका आदि, अधिक कीमतवाला-सुवर्ण आदि, प्रमाणकी अपेक्षा अणु-माणिक्य आदि, प्रमाणकी अपेक्षा बड़ा-एरण्डकाष्ठ आदि, सचेतन अथवा अचेतन कोई पदार्थ या सब पदार्थ बिना स्वामीकी अनुमतिके न स्वयं ग्रहण करूंगा, न दूसरोंसे ग्रहण कराऊंगा और न ग्रहण करनेवालेको भला जानूंगा ।

પ્રશ્ન-હે ગુરુ મહારાજ ! વિના દી હુઈ સવ વસ્તુઓંકો ગ્રહણ કરના યદિ અદત્તાદાન હૈ તો મુનિયોંકો બી અદત્તાદાનકા પ્રસગ આવેગા,

એકાન્ત અને પવિત્ર સ્થાનના અમિલાપી ધ્યાનાર્થી યોગી અથવા લાકડાં દેવાને માટે કઠિયારા બધા બંધ છે તે અરણ્ય (જંગલ) કહેવાય છે

એ ગામ નગર અરણ્ય અને ઉપલક્ષણે કડીને ખેટક (ગામડું) આદિ ટોઈ સ્થાનમાં જોછા મૂલ્યવાળું દાંત ખોતરવાનું તણખડું વગેરે, વધારે મૂલ્યવાળું સોનું વગેરે, પ્રમાણની અપેક્ષાએ નાનું માણિક્યાદિ, પ્રમાણની અપેક્ષાએ મોટું એરડાનું લાકડું આદિ, સચેતન અથવા અચેતન કેઈ પદાર્થ યા સર્વ પદાર્થ, તેના સ્વામીની અનુમતિ વિના, નહિ સ્વયં હું ગ્રહણ કરું, નહિ બીજા પાને ગ્રહણ કરાવું અને નહિ ગ્રહણ કરનારને ભલો બાણુ

પ્રશ્ન-હે શુર મહારાજ ! આપવામાં આવ્યા વિનાની બધી વસ્તુઓને ગ્રહણ કરવી એ જો અદત્તાદાન છે તો મુનિઓને પણ અદત્તાદાનનો પ્રસગ

વ્યાખ્યાતપૂર્વમ્ । તદેવ વિશદયતિ-‘સે’-इति, अयं=अनन्तरम्-अधारम्य-ग्रामे=ग्रस्यन्ते=अग्रन्ते=ग्रिनाग्रन्ते बुद्धिगिद्याविवेकादयो गुणा यत्र स इति, ग्रम्यो गोमहिषादीना करैरिति या ग्रामः (सिद्धिः पृषोदरादिस्वात्) कृषिपशुरधूमलो, दृष्टादिभूष्यसतिः, कण्ठरमयट्टतिपरिप्रेष्टितट्टसमूहसम्पन्नो वा तस्मिन् । नगरे=न गन्तव्यं इति नगाः=दृष्टाः पर्यताग्र, त इव समुन्नताः प्रासादादयो यस्मिन्-झगरम्, (‘नग पांसु-पाण्डभ्यञ्जे’-ति धात्विकेन नगञ्च्दाट्.) नकरमिति च्छायापक्षे तु न विन्यते गोमहिषादीनामष्टादशविधः करः=राजप्राज्ञभागः (जकात) यत्र तत् । यद्वा—

“पुण्यपापक्रियाभिः, -दयादानप्रवर्तकैः ।

कलाकलापकुशलैः, सर्ववर्णैः समाकुलम् ॥

भाषाभिरिति धामिध, युक्त ‘नगर’-मुच्यते ॥”

જાહો રહેનેસે બુદ્ધિ, વિદ્યા, વિવેક આદિ ગુણ નષ્ટ હો જાતે હેં ઉસે ગ્રામ કહતે હેં । અથવા જાહો ગાય મેંસ આદિકા કર (ટેક્સ) લિયા જાતા હો, અથવા પૃથ્વીકે અધિક ભાગમેં કૃષિ હોતી હો, બાજાર યા દુકાને ન હો, કાંદોંકી વાડસે ઘિરે હુણ ઘર હોં ઉસ વસ્તીકો ગ્રામ (ગાંવ) કહતે હેં ।

જાહો વૃક્ષ તથા પર્વતકી તરહ અત્યન્ત ઉન્નત મહલ-રહેલિયોં હોં, અથવા ગો મહિષ આદિ પર કર (જકાત) ન લગતા હો, અથવા જિસ વસ્તીમે પુણ્ય પાપ ક્રિયાઓંકે જ્ઞાતા, દયા-દાનકે પ્રવર્તક, કલાઓંમે કુશલ ચારોં વર્ણ હોં, ઓર જાહો નાના દેશકી ભાષા બોલનેવાલે મનુષ્ય રહતે હોં ઉસે નગર કહતે હેં ।

જ્યા રહેવાથી બુદ્ધિ, વિદ્યા, વિવેકાદિ શુભો નષ્ટ થઈ જાય છે તેને ગ્રામ કહે છે અથવા જ્યા ગાય બેશ આદિનો કર (ટેક્સ) લેવામાં આવે છે, અથવા પૃથ્વીના વધારે ભાગમાં ખેતી થાય છે, જંગલ અથવા દુકાનો હોય નહિ, કાટાની વાડથી ઘેરેલા ઘર હોય એ વસ્તીને ગ્રામ (ગામ) કહે છે

જ્યા વૃક્ષ કે પર્વત જેવી અત્યંત ઉચી મહેલ-રહેલીઓ હોય, અથવા ગાય-બેશ આદિ પર કર (જકાત) ન લાગતો હોય, અથવા જે વસ્તીમાં પુણ્ય-પાપ ક્રિયાઓના જ્ઞાતા, દયા-દાનના પ્રવર્તક, કલાઓમાં કુશળ ચારે વર્ણો હોય, અને જ્યા જૂદા જૂદા દેશોની ભાષાઓ બોલનારા મનુષ્યો રહેતા હોય, તેને નગર કહે છે

ધર્મપુર્ણાયતશ્ચાડપ્રમત્તવાત્તીર્થકરાણાધર્માર્જનોપદેશાન્ન સ્તેયપ્રસન્નઃ, અત
 एवाऽल्प-बहु-स्थूलाऽणुग्रहण सूत्रे कृतमिति ॥ १०-॥ (३)

મૈથુનવિરમણમન્તરેણ અર્હિસાંદિમહાવ્રતોનાં સંરક્ષણ ને મંવિતું શક્તોતિ, યતો
 મૈથુનપરાયણઃ પ્રાણી ત્રસ-સ્થાવર જીવાન હિનસ્તિ, મિથ્યા વદતિ, અદત્ત્વાડ-
 દત્તેડત્તસ્તેપા નિરપાયપરિપાલનાય 'મૈથુનવિરમણ' નામધર્મે ચતુર્થ મહાવ્રતમાહ-
 'અહાવરે ચડત્યે' इत्यादि ।

जिससे, कर्म, बंध जाते हैं । रहा, धर्मोपार्जन, सो, तीर्थकर, भगवानने
 धर्मोपार्जन करनेका आदेश तथा उपदेश दिया है इसलिए अदत्तादानका
 प्रसंग नहीं आता ।

સૂત્રમે અલ્પ, બહુ, સ્થૂલ, ઓર અણુ, इन शब्दोंका ग्रहण भी इसी
 आशयसे किया गया है, अत एव, कर्मोंके बन्धन तथा समिति-गुप्ति
 द्वारा धर्मोपार्जनमें अदत्तादान, नहीं लगता है ॥ १० ॥ (३)

મૈથુનવિરમણકે વિના અર્હિસા આદિ મહાવ્રતોંકી રક્ષા નહીં
 हो सकती, क्योंकि मैथुन सेवन करनेवाला त्रस स्थावर जीवोंकी हिंसा
 करता है, असत्य बोलता है, और अदत्तका आदान करता है । अत एव
 अर्हिसादि महाव्रतोंका निरतिचार पालन करनेके लिए 'मैथुन-विरमण
 नामक चतुर्थ महाव्रतका प्रतिपादन किया जाता है - 'अहावरे चडत्ये'
 इत्यादि ।

ધર્મોપાર્જન, તે તીર્થકર ભગવાને ધર્મોપાર્જન કરવાનો આદેશ તથા ઉપદેશ આપ્યો
 છે તેથી તેમાં અદત્તાદાનનો પ્રસંગ ન આવતો નથી

સૂત્રમાં અલ્પ, બહુ, સ્થૂલ, અને અણુ, એ શબ્દોનું ગ્રહણ પણ એ જ
 આશયથી કરેલા 'આણુ' છે એટલે 'કર્મોના બંધન તથા સંમિતિ-ગુપ્તિ દ્વારા
 ધર્મોપાર્જન, એમાં અદત્તાદાન લાગતું નથી (૩) (૧૦)

મૈથુનવિરમણ વિના અર્હિસા આદિ મહાવ્રતોની રક્ષા થઈ શકતી નથી,
 કારણ કે-મૈથુન સેવન કરવાવાળો ત્રસ-સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે, અસત્ય
 બોલે છે અને અદત્તનું આદાન કરે છે તેથી કરીને અર્હિસાદિ મહાવ્રતોનું નિરતિચાર
 પાલન કરવાને માટે 'મૈથુનવિરમણ' નામનું ચોથું મહાવ્રતનું પ્રતિપાદન
 કરવામા આવે છે-અહાવરે ચડત્યે इत्यादि ।

સમિતિગુણમિદિર્ઘમ રા મમુપાર્જયાઃ માધોરદ્તાદાનાપતિપ્રસક્તિરિતિ વેષ,

લોકપ્રસિદ્ધહસ્તાદિકરણપટનાઽઽદાનાદિન્યગ્રહારમ્ય કર્માદિપ્રમાણાત્,
તથાદિ લોકે યદ્વાપાત્રાદિકમન્યસ્મૈ હસ્તેન દીયતેઽન્યસ્માદ્વાઽઽદીયતે, ઇત્યેવ દા
નાઽઽદાનાદિન્યગ્રહારો દૃશ્યતે તસ્ય ન કર્મગ્રિપયકત્વ સમપતિ, તેષાં મૂક્ષમત્વાત્,
નહિ મૂક્ષ કર્માદિક હસ્તાદિકરણરૂઘ્રહણપ્રિતરણયોગ્યતા મનતે ઇતિ ।

ક્યોંકિ મુનિ વિના દિયે દૃષ્ટ કર્મોંકો પ્રતિક્ષણ ગ્રહણ કરતે હૈં ઓર
સમિતિ-ગુણિકા પાલન કરકે ધર્મકા મી ઉપાર્જન કરતે હૈં ।

ઉત્તર-હે શિષ્ય ! જેમા નહીં હૈં । તથોંસે લેને-દેનેકા જૈસા વ્યવહાર
લોકમૈં પ્રસિદ્ધ હૈં વૈંસા કર્મોંમૈં નહીં હો સકતા, અર્થાત્ લોકમૈં જેસા
વ્યવહાર હોતા હૈં કિ-‘વસ્ત્ર પાત્ર દુસરોંકો હાથસે દિયા જાતા હૈં, દુસરેસે
લિયા જાતા હૈં ।’ હસ પ્રકારકા વ્યવહાર કર્મોંકે વિષયમૈં નહીં હોતા
ક્યોંકિ કર્મ અત્યન્ત સૂક્ષ્મ હૈં, વે ઇન્દ્રિયકે વિષય મી નહીં હોતે તો
ઉનકા લેન-દેન કૈસે હો સકતા હૈં ? । દુસરી બાત યહ હૈં કિ પ્રમાદકે
યોગસે અદત્ત પદાર્થકા આદાન (ગ્રહણ) કરના અદત્તાદાન કહલાતા હૈં,
મુનિરાજકો તદ્વિષયક પ્રમાદ નહીં હૈં હસલિણ ઉન્હેં અદત્તાદાનકા
દોષ નહીં લગતા । મુનિરાજ તો કમી નહીં ચાહતે કિ હમ કર્મોંકો
ગ્રહણ કરે, કિતુ સમારી આત્મા ઓર કર્મોંકા સ્વભાવ હીં એસા હૈં કિ

આવશે, કારણ કે મુનિ વિના અપાયલા કર્મેની પ્રતિક્ષણ અહણ કરે છે અને સમિતિ
શુભિનું પાલન કરીને ધર્મનું પણ ઉપાજન કરે છે

ઉત્તર-હે શિષ્ય ! એમ નથી હાથેથી લેવા દેવાનો જેવો વહેવાર લોકમા
પ્રસિદ્ધ છે તેવો વહેવાર કર્મોમા નથી હોઈ શકતો, અર્થાત્ લોકોમા એવો વહે
વાર થાય છે કે-‘વસ્ત્ર પાત્ર બીજાઓને હાથથી આપવામા આવે છે, બીજા
પાસેથી લેવામા આવે છે’ એ પ્રકારનો વહેવાર કર્મોની બાબતમા થતો નથી,
કેમકે-કર્મ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, તે ઇન્દ્રિયનો વિષય જ નથી હોતો તો એની
લેણ-દેણ કેવી રીતે થઈ શકે ? બીજી વાત એ છે કે-પ્રમાદના યોગથી અદત્ત
પદાર્થનું આદાન (અહણ) કરવું એ અદત્તાદાન વહેવાર છે મુનિરાજને તદ્વિષ
યક પ્રમાદ હોતો નથી તેવી તેમને અદત્તાદાનનો દોષ લાગતો નથી મુનિરાજ
તો કદાપિ એમ નથી ધન્યતા કે હું કર્મોનું અહણ કરું, કિન્તુ સસારી આત્મા
અને કર્મેનો અપાય જ એવો છે કે જેથી કર્મ બધાઈ નાય છે બાકી રહ્યું

दण्डे सेवन करनेवाले आत्माको चोसिरामि=त्यागता हूँ । भते !=हे भगवन् !
चउत्थे=चौथे महाव्रतमें उवट्टिओमि=उपस्थित होता हूँ, इसलिये
मुझे सन्वाओ=सब प्रकारके मेहुणाओ=मैथुनसे विरमण=त्याग है ॥११॥ (४)

(४) मैथुनविरमणप्रतम्.

टीका —हे भगवन् ! अथ अपरे चतुर्थे महाव्रते मैथुनात्=मैथुनेन=स्त्रीपुसाभ्या
निवृत्त कर्म मैथुन प्रत्याख्यामीति प्राग्बत्, तदेव विशदयति-‘से’ इति ।
अथ=अनन्तरम्-अगारभ्य दैव=देवानामिदं मानुष=स्त्री पुससम्बन्धीत्यर्थः,
तैर्यग्योन=तिर्यग्योनीनामिदं तैर्यग्योन=पश्वादिसम्बन्धीत्यर्थः, मैथुन नैव स्वय
सेवे, इत्यादि सर्व पूर्ववत् । द्रव्यादिचतुर्भङ्ग्यपि प्राग्बद्द्योजनीया ॥११॥ (४)

(४)-मैथुनविरमण

हे भगवन् ! चौथे महाव्रतमें समस्त प्रकारके मैथुनसे विरमण किया
जाता है, इसलिए हे भगवन् ! मैं सब तरहके मैथुनका प्रत्याख्यान
करता हूँ । अप्सराओं सम्बन्धी दैवी, स्त्री-पुरुष सम्बन्धी मानुषिक,
पशु आदि सम्बन्धी तैर्यग्योनिक मैथुनको मैं न स्वयं सेवन करूँगा, न
दूसरोंसे सेवन कराऊँगा, न सेवन करते हुएको भला जानूँगा । द्रव्य
क्षेत्र काल भावकी चौभगी यहाँपर भी लगानी चाहिए, अर्थात् द्रव्यसे-
स्त्री आदिके साथ, क्षेत्रसे-किसी क्षेत्रमें, कालसे-किसी कालमें और
भावसे-किसीभी भावसे, तीन करण तीन योगसे मैथुन सेवन नहीं
करूँगा ॥११॥ (४)

(४) मैथुनविरमण

हे भगवन् ! योथा महाव्रतमा सर्व प्रकारना मैथुननु विरमणु करवाभा
आवे छे, तेथी हे भगवन् ! हे सर्व प्रकारना मैथुनना प्रत्याख्यान कर छु
अप्सराओ सगंधी दैवी, स्त्री-पुरुष-सगंधी मानुषिक, पशु-आदि-सगंधी
तैर्यग्योनिक मैथुन नहि छु स्वयं मेव, नहि भीलओ पासे सेवन करावु अने
नहि सेवन करवावने सबो बालु द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावनी चौभगी ओभा पणु
लगावडी, अर्थात् द्रव्यथी स्त्रीआदिनी साथे, क्षेत्रथी डोर्ध पणु क्षेत्रमा, कालथी डोर्ध
कालमा अने भावथी डोर्ध पणु भावे करीने तणु करणु तणु योगथी मैथुन सेवीश
नहि (४) (११)

मूलम्-अहावरे चउत्थे भते ! महवण मेहुणाओ वेरमणं, सब भते ! मेहुण पच्चस्सामि, से दिव्वं वा माणुस वा तिरिस्खजोणिय वा नेव सयं मेहुण सेविज्जा, नेवन्नेहिं मेहुण सेवाविज्जा, मेहुणं सेवतेवि अन्ने न समणुजाणिज्जा, जावज्जीवाए तिविह-तिविहेण मणेणं वायाए काएण न करेमि, न कारवेमि, करतंपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भते ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाण वोसिरामि। चउत्थे भते ! महवण उवट्ठिओमि सवाओ मेहुणाओ वेरमण ॥१॥ (४)

छाया—अथापरे चतुर्थे भदन्त ! महाव्रते मैथुनाद्विरमण, सर्वे भदन्त ! मैथुन प्रत्याख्यामि, अथ दैव या मानुष या तैर्यग्योन या नैव स्वय मैथुन सेवे, नैवान्यैर्मैथुन सेवयामि, मैथुन सेवमानानप्यन्यान्न समनुजानामि, यावज्जीवया त्रिविध त्रिविधेन मनसा याचा कायेन न करोमि, न कारयामि, कुर्वन्तमप्यन्य न समनुजानामि। तस्माद् भदन्त ! प्रतिक्रामामि निन्दामि गह्व आत्मान व्युत्स्रजामि। चतुर्थे भदन्त ! महाव्रते उपस्थितोऽस्मि सर्वस्मान्मैथुनाद्विरमणम् ॥१॥

(४) मैथुनविरमण

सान्वयार्थः—भते ! = हे भगवन् ! अहावरे = इसके बाद चउत्थे = चौथे, महवण = महाव्रतमें, मेहुणाओ = मैथुनसे वेरमण = विरमण होता है, (अतः, मैं) भते ! = हे भगवन् ! सब्ब = सब प्रकारके मेहुण = मैथुनका पचक्खामि = प्रत्याख्यान करता हूँ, से = अब से छेऊर मै दिव्व वा = देवसम्बन्धी माणुस = मानुषसम्बन्धी तिरिक्खजोणिय वा = तैर्यग्यसम्बन्धी मेहुण = मैथुनको सय = स्वय नेव = न सेविज्जा = सेवन करूँगा, नेवन्नेहिं = न दूसरोंसे मेहुण = मैथुन सेवाविज्जा = सेवन कराऊँगा, मेहुण = मैथुन सेवतेवि = सेवन करते हुएभी अन्ने = दूसरोंको न समणुजाणिज्जा = भला नहीं समझूँगा, जावज्जीवाए = जीवनपर्यन्त (इसको) तिविह = कृत कारित अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेण = तीन प्रकारके मणेण = मनसे वायाए = वचनसे काएण = कायसे न करेमि = न करूँगा न कारवेमि = न कराऊँगा करतपि = करते हुएभी अन्न = दूसरोंको न समणुजाणामि = भला नहीं समझूँगा। भते ! = हे भगवन् ! तस्स = उस दण्डसे पडिक्कमामि = पृथक् होता हूँ, निंदामि = आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि = गुरु साक्षीसे गद्दी करत

ધૂલવા=સ્થૂલ મોટા ચિત્તમતવા=સચેતન અચિત્તમતવા=અચેતન પરિગ્રહ=પરિગ્રહકો સય=સ્વયનેવ=નહી પરિગિણિજ્ઞા=ગ્રહણ કરુંગા, નેવત્તેહિ=ન દૂસરોસે પરિગ્રહ=પરિગ્રહકો પરિગિણાવિજ્ઞા=ગ્રહણ કરાઝુંગા, પરિગ્રહ=પરિગ્રહકો પરિગિણતેવિ=ગ્રહણ કરનેવાલેમી અન્ને=દૂસરોકો ન સમણુજાણિજ્ઞા=મલા નહીં જાનૂંગા। જાવજીવાણ=જીવનપર્યન્ત (ડસકો) તિવિહ=કૃત કારિત અનુ-મોદનારૂપ તીન કરણસે (તથા) તિવિહેણ=તીન પ્રકારકે મણેણ=મનસે વાયાણ=વચનસે કાણ=કાયસે ન કરેમિ=ન કરુંગા, ન કારવેમિ=ન કરાઝુંગા, કરતપિ=કરતે હુએમી અન્ન=દૂસરેકો ન સમણુજાણામિ=મલા નહીં સમઝૂંગા। ભતે=!હે મગવન્! તસ્સ=તસ ઢણડસે પઢિક્કમામિ=પૃથક્કુ હોતાઢ, નિંદામિ=આત્મસાક્ષીસે નિંદા કરતા હૂં, ગરિહામિ=ગુરુસાક્ષીસે ગર્હા કરતા હૂં, અપ્પાણ=ઢણડ સેવન કરનેવાલે આત્માકો ચોસિરામિ=ત્યાગતા હૂં। ભતે=!હે મગવન્! પ્રચમે=પાંચવે મહવ્વણ=મહાવ્રતમે ઉવઢિઓમિ=ઉપસ્થિત હોતા હૂં, ડસલિયે મુક્કે સવ્વાઓ=સવ પરિગ્રહાઓ=પરિગ્રહસે વેરમણ=વિરમણ-ત્યાગ હૈ ॥૧૨॥ (૫)

(૫) પરિગ્રહવિરમણવ્રતમ્ ।

ટીકા —હે મગવન્! અથાપરે પચ્ચમે મહાવ્રતે પરિગ્રહાત્=પરિ-સર્વતોભાવેન ગૃ-હ્યતે=જન્મજરામરણાદિજનિતદુઃસ્વૈર્વેઢ્યતે આત્માડનેનેતિ, યઢ્ઢા પરિગૃહ્યતે=સમૂચ્છં સ્વીક્રિયંતે ઇતિ પરિગ્રહઃ ‘મુચ્છા પરિગ્રહો વુત્તો’ ઇતિ વચનાત્, ધર્મોપકરણમિન્ન

(૫)-પરિગ્રહવિરમણ

હે મગવન્! ચતુર્થ મહાવ્રતકે પચ્ચાત્ પાંચવે મહાવ્રતમે પરિગ્રહકા પૂર્ણ પ્રત્યારવાન ક્રિયા જાતા હૈ। જિસસે આત્મા જન્મ-જરા મરણ-આદિ-જનિત નાના દુ સ્વૈસે ગૃહીત હોતા હૈ, અથવા જો મુચ્છા પૂર્વક સ્વીકાર ક્રિયા જાતા હૈ વહ પરિગ્રહ કહલાતા હૈ, ક્યોંકિ મગવાનને મુચ્છાકો હી પરિગ્રહ ચતલાયા હૈ। અતઃત્ર ત્રીન કરણ ત્રીન યોગસે ગ્રામ નગર આદિમેં

(૫) પરિગ્રહવિરમણ

હે મગવન્! ચતુર્થ મહાવ્રતની પછી પાચમા મહાવ્રતમા પરિગ્રહના પૂર્ણ પ્રત્યાખ્યાન કરવામા આવે છે જેથી આત્મા જન્મ-જરા મરણાદિજનિત નાના પ્રકારના દુ સ્વૈ અન્ત થાય છે અથવા જે મૂર્છાપૂર્વક સ્વીકારવામા આવે છે તે પરિગ્રહ ઢહેવાય છે, કારણ કે મગવાને મૂર્છાનેજ પરિગ્રહરૂપ બતાવી છે તેથી કરીને ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે ગ્રામ નગર આદિમા ન સ્વય પરિગ્રહ ધારણ

मैथुनविरमण च परिग्रहविरमणमन्तरेण न भक्ति सुप्रकमिति मैथुनविरमण-
नन्तर परिग्रहविरमणनामक पञ्चम महाव्रतमाह—‘अहावरे पचमे’ इत्यादि।

मूलम्—अहावरे पंचमे भते ! महव्रण परिग्गहाओ वेरमण, सब
भते ! परिग्गह पच्चस्वामि, से अप्प वा बहु वा अणुं वा थूल वा
चित्तमंत वा अचित्तमत वा नेव सय परिग्गह परिगिण्हिज्जा, नेव
झेहिं परिग्गह परिगिणहाविज्जा, परिग्गह परिगिण्हतेवि अन्ने न
समणुजाणिज्जा, जावज्जीवाए तिविह तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं
न करेमि, न कारवेमि, करतंपि अन्नं न समणुजाणामि । तस्स भते !
पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि । पचमे भते !
महव्रण उवट्ठिओमि सद्वाओ परिग्गहाओ वेरमण ॥१२॥ (५)

छाया—अथापरे पञ्चमे भदन्त ! महाव्रते परिग्रहाद्विरमण, सर्वं भदन्त !
परिग्रह प्रत्याख्यामि, अथ अल्प या बहु वा अणु वा स्थूल वा चित्तवन्त
वा अचित्तवन्त वा नैव स्वय परिग्रह परिगृह्णामि, नैवान्यैः परिग्रहं परिग्राहयामि,
परिग्रह परिगृह्यतोऽप्यन्यान्न समनुजानामि, यावज्जीवया त्रिविध त्रिविधेन मनसा
वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्य न समनुजानामि । तस्मात्
भदन्त ! प्रतिक्रामामि निन्दामि गृहे आत्मान व्युत्सृजामि । पञ्चमे भदन्त !
महाव्रते उपस्थितोऽस्मि सर्वस्मात्परिग्रहाद्विरमणम् ॥१२॥ (५)

(५) परिग्रहविरमण

सान्त्वयार्थः—भते ! = हे भगवन् ! अहावरे = इसके बाद पचमे = पाचवें मह-
व्रण = महाव्रतमें परिग्गहाओ = परिग्रहसे वेरमण = विरमण होता है, (अतः मैं)

ते ! = हे भगवन् ! सब्ब = सब प्रकारके परिग्गह = परिग्रहको पच्चस्वामि =
त्यागता हूँ, से = अब से लेकर मैं अप्पवा = अल्प बहुवा = बहुत अणुवा = अणु छोटा

मैथुनविरमण, परिग्रहके त्यागो विना नहीं हो सकता, इसलिए
मैथुनविरमणके अनन्तर परिग्रहविरमणनामक पाचवा महाव्रत कहते हैं—
‘अहावरे पचमे’ इत्यादि ।

मैथुनविरमण, परिग्रहना त्याग विना था संकट नहीं, तेथी मैथुनविरमणनी
पछी परिग्रहविरमण नामनु पायथु महाव्रत कडे छे—अहावरे पचमे इत्यादि

मणेण वायाए काएण न करेमि न कारवेमि करतंपि अन्न न सम-
णुजाणामि। तस्स भते ! पडिक्कमामि निदामि गरिहामि अप्पाण
वोसिरामि। छट्ठे भते ! वए उवट्ठिओमि सवाओ राइभोयणाओ
वेरमण ॥ १३ ॥ (६)

छाया—अथापरे पण्ठे भदन्त ! व्रते रात्रिभोजनाद्विरमण, सर्वे भदन्त !
रात्रिभोजन प्रत्याख्यामि, अथ अशन वा पान वा स्वाद्य वा स्वाग्न वा
नैव स्वय रात्रौ भुञ्जे, नैवान्यान् रात्रौ भोजयामि, रात्रौ भुञ्जानानप्यन्यान्न सम-
नुजानामि, यावज्जीवया त्रिविध त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न
कारयामि कुर्वन्तमप्यन्य न समनुजानामि। तस्माद् भदन्त ! प्रतिक्रियामि निन्दामि
गर्हे आत्मान व्युत्सृजामि। पण्ठे भदन्त ! व्रते उपस्थितोऽस्मि सर्वस्माद्रात्रिभोज-
नाद्विरमणम् ॥ १३ ॥ (६)

(६) रात्रिभोजनविरमण

सान्वयार्थ.—भते ! = हे भगवन् ! अहावरे = इसके अनन्तर छठे = ठठे वए =
व्रतमें राइभोयणाओ = रात्रिभोजनसे विरमण = विरमण होता है, (अतः मै)
भते ! = हे भगवन् ! सव्व = सब प्रकारके राइभोयण = रात्रिभोजनको पबक्खामि =
त्यागता हूँ, से = अत्र से लेकर मै = असण वा = लडू पूरी घी सजू आदि अशन,
प्राण वा = दूध शर्बत आदि पान-पीने योग्य, खाइम वा = गख खजूर आदि स्वाद्य,
साइम वा = जौंग इलायची आदि स्वाद्य, नेव = न सय = स्वय राइ = रात्रिमें भुजिज्जा
खाऊँगा, नेवन्नेहि = न दूसरोको राइ = रात्रिमें भुजाविज्जा = खिलाऊँगा, राइ भुज-
तेवि अन्ने = रात्रिमें भोजन करनेवाले दूसरोकोभी न समणुजाणिज्जा = भला नहीं
जानूँगा, जावज्जीवाए = जीवनपर्यन्त (इसको) तिचिट् = कृत कारित अनुमोदना-
रूप तीन करणसे (तथा) तिचिहेण = तीन प्रकारके मणेण = मनसे वायाए =
वचनसे काएण = कायसे न करेमि = न करूँगा न कारवेमि = न कराऊँगा,
करतपि = करते हुएभी अन्न = दूसरेको न समणुजाणामि = भला नहीं समझूँगा।
भते ! = हे भगवन् ! तस्स = उस ढण्डसे पडिक्कमामि = पृथक् होता हूँ, निदामि =
आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि = गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाण =
ढण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि = त्यागता हूँ, भते ! = हे भगवन् !
छट्ठे = ठठे वए = व्रतमें उवट्ठिओमि = उपस्थित होता हूँ, एसलिये सुझे सव्वाओ =
सब प्रकारके राइभोयणाओ = रात्रिभोजनसे विरमण = विरमण त्याग है ॥ १३ ॥ (६)

સર્ગમિત્યર્થસ્તસ્માદિરમણમ્ । હે મગરા ! સર્ગ પરિગ્રહ મત્યાસ્યામિ, અથ ગ્રામ
વા નગરે ચેત્યાદિ પ્રાગ્વહોદ્ભવ્યમ્ ॥૧૨॥ (૫)

દ્વાવિંશતિતીર્થકરણાસને ઋજુમાત્રપુરુષાપેક્ષયાઽસ્યોત્તરગુણત્વેઽપિ આપા
ન્તિમતીર્થકરણાધૂનામૃજુજડ-ચક્રજડત્વાદનર્થપતિરોપાર્થ સ્ફુટપ્રતિબોધાર્થ ચ
મહાવ્રતાનન્તર મૂલગુણત્વેનોપાદાનુ પથ રાત્રિભોજનવિરમણવ્રતમાહ-‘અહાવરે
છટે’ इत्यादि ।

મૂલમ્-અહાવરે છટે ભંતે । વણ રાઢમોયણાઓ વેરમણ, સઘ
ભંતે । રાઢમોયણં પચ્ચસ્થામિ, સે અસણં વા પાણં વા સ્વાહમ વા
સાહમ વા નેવ સયં રાઢ મુજિજ્ઞા, નેવન્નેહિં રાઢ મુજાવિજ્ઞા, રાઢ
મુંજતેવિ અન્ને ન સમણુજાણિજ્ઞા, જાવજીવાણ તિવિહ તિવિહેણં

ન સ્વય પરિગ્રહ ધારણ કરુંગા, ન દૂસરેસે ધારણ કરાઝુંગા, ન ધારણ
કરતે હુણ્કો મલા જાનુંગા ॥૧૨॥ (૬)

અજિતનાથ ભગવાન્સે લેકર પાર્શ્વનાથ જિનેન્દ્ર પર્યન્ત બાઈસ
તીર્થકરોંકે શિષ્ય ઋજુ (સરલ સ્વભાવકે) ઓર પ્રાજ્ઞ (સમજાનેસે
સમજાનેવાલે) હોતે હૈં । ડન શિષ્યોંકી અપેક્ષાસે રાત્રિભોજન ઉત્તરગુણ
હૈં । કિન્તુ ઋષભદેવકે શિષ્ય ઋજુ-જડ તથા વર્દ્ધમાન-સ્વામીકે શિષ્ય
ઘક્ર ઓર જડ હોતે હૈં, અત ણવ અનર્થકો રોકનેકે લિણ ઓર સ્પષ્ટ બોધ
કરાનેકે લિણ પચ મહાવ્રતોકે વાદ મૂલ-ગુણોંમિં ગિનાનેકે લિણ છટે
રાત્રિભોજનવિરમણ વ્રતકો કહતે હૈં-‘અહાવરે છટે’ इत्यादि ।

હુ કરીશ, ન ણીજાઓ દ્વારા ધારણ કરાવીશ, ન ધારણ કરનારને મક્કો
બાંધીરા (૫) (૧૨)

અજિતનાથ ભગવાન્થી લઈને પાર્શ્વનાથ જિનેન્દ્ર સુધીના બાવીસ તીર્થ-
કરોના શિષ્યો ઋજુ (સરલ સ્વભાવવાળા) અને પ્રાજ્ઞ (સમજાવવાથી સમજ
નારા) હતા, તે શિષ્યોની અપેક્ષાએ રાત્રિભોજન ઉત્તરગુણ છે, પરંતુ ઋષભ
દેવના શિષ્યો ઋજુજડ તથા વર્ધમાનસ્વામીના શિષ્યો ઘક્ર અને જડ હતા તેથી
અનર્થને રોકવાને માટે અને સ્પષ્ટ બોધ કરાવવાને માટે પચ મહાવ્રતોની પછી
મૂલ ગુણોમા ગણાવવાને માટે છઠ્ઠું રાત્રિભોજનવિરમણ વ્રત કહે છે-અહાવરે
છટે इत्यादि

ઘનમપ્રાણાતિપાતાયોક્તમ્ । અપિચ-રાત્રિભોજનવ્યવસ્થાપને, રાત્રી શુક્રવાડ-
ત્મનઃ સાધુત્વરૂથને ચ મૃપાવાદઃ । રાત્રાવશ્યવહરણે હન્યમાનપ્રાણિનિદેશમન્તરેણ
તત્પ્રાણાપહરણાદ્રજન્યધિકરણક્રમોજનનિપેધલક્ષણજિનાજ્ઞામદ્વાચ્ચ સ્તેયમ્ । રાત્રિ-
ભોજનશીલસ્યાવશ્યમેવ મિક્ષાર્થે રાત્રાવિતસ્તતઃ પરિભ્રમતઃ સ્ત્ર્યાદિસસર્ગાદવ્રહ્મ-
દોષપ્રસન્નઃ । રાત્રિભોજને સગ્રહોઽનિવાર્યસ્તેન ચ મૂર્છાઽપચ્યમ્ભાવિની, સૈવ પરિગ્રહઃ
'મુચ્છા પરિગ્રહો વુત્તો' इति भगवता स्वयमेवाऽभिधानादतो निशाशनमशेष-
दोषराशिभूतम्, न तत्त्यागाद्वते व्रतपरिपोषस्तस्मात्सर्वं भगवन् ! रात्रि-

करनेसे ही हिंसाका परिहार हो सकता है । रात्रिभोजनका कर्त्तव्यरूपसे
निरूपण करना और रात्रिभोजन करके अपनेको साधु कहना मृपावाद है ।

રાત્રિભોજનસે વિરાધિત होनेવાલે પ્રાણિયોંકી આજ્ઞાકે વિના હી
उनके प्राणोंका अपहरण करनेसे, तथा रात्रिभोजन न करनेकी जिन
भगवानकी आज्ञाका लोप करनेसे अदत्तादानका दोष लगता है । रात्रिमें
भोजन करनेवाला भिक्षाके लिए रात्रिमें भ्रमण भी करेगा, भ्रमण करते
समय स्त्री आदिका ससर्ग होनेसे अव्रह्मचर्यका भी दोष लगेगा ।

રાત્રિભોજન કરનેસે અન્ન આદિ સામાનકા મી સગ્રહ કરના પડેગા
इससे सनिधि-दोष लगेगा । सग्रह करनेसे मूर्च्छा भी होगी, मूर्च्छाको
भगवानने स्वयं परिग्रह कहा है, इसलिए रात्रिभोजन सब दोषोंका
कोष है, उसका त्याग किये बिना व्रतोंका पालन नहीं हो सकता । इस

થઈ શકે છે રાત્રિભોજનનું કતવ્યરૂપે નિરૂપણ કરવું અને રાત્રિભોજન કરીને પોતાને
સાધુ કહેવડાવવો એ મૃપાવાદ છે

રાત્રિભોજનથી વિરાધિત થનારા પ્રાણીઓની આજ્ઞા વિના જ એમના પ્રાણનું
અપહરણ કરવાથી થતા રાત્રિભોજન ન કરવાની જિનભગવાનની આજ્ઞાનો લોપ
કરવાથી અદત્તાદાનનો દોષ લાગે છે રાત્રે ભોજન કરનારાઓ ભક્ષાને માટે રાત્રે
બ્રમણ પણ કરશે બ્રમણ કરતી વખતે સ્ત્રીઆદિનો સ સર્ગ થવાથી અવ્રહ્મચર્યનો
પણ દોષ લાગશે

રાત્રિભોજન કરવાથી અન્ન આદિ સામાનનો પણ મ ગ્રહ કરવો પડશે, તેથી
સનિધિ-દોષ લાગશે સગ્રહ કરવાથી મૂર્છા પણ ઉત્પન્ન થશે મૂર્છાને ભગવાને
પોને પરિગ્રહરૂપ કહી છે, તેથી રાત્રિભોજન સર્વ દોષોનો દોષ છે

એનો ત્યાગ કર્યા વિના વ્રતોનું પાલન થઈ શકતું નથી તેથી હે ભગવન્ ! હું

(૬) રાત્રિભોજનવિરમણવ્રતમ્ ।

ટીકા—હે ભગવન્ ! અથાપરે પાઠે વ્રતે રાત્રિભોજનાત્=રાત્રી=નિશ્ચિ ભોજન રાત્રિભોજન તસ્માદ્ વિરમણમ્ । રાત્રિભોજનેન હિ સકલમહાવ્રતેષુ દોષો જન્યતે, તથાહિ-રાત્રી દિનરુરકિરણમાયાદ્દાનાશિષમૂલ્મતનુષારિન્તુજાતસમુત્પાતાવપાત-સચ્ચારવાહુલ્યાત્ હિંસાઽવશ્યમ્માયિની, દીક્ષાપ્રદણસમયે પ્રતિજ્ઞા કૃતા યદ્યપ્યશ્રુતિ ન કસ્યાપિ પ્રાણિનઃ પ્રાણાન્ પીઢયિષ્યામીતિ, રાત્રિભોજનેન તુ પ્રાણિવશ્ચસ્યાઽ નિવાર્યત્વાત્કૃતપ્રતિજ્ઞામદ્ગ્રો મયિતુમર્હતીતિ મૃષાવાદઃ, યદ્વા તીર્થકરૈર્લોકાલોકાઽવ-લોકિકેવલલોકેકૈર્-તત્સમયમિરાધકમાલોક્યાઽઽદિત્યાલોકે આલોકિતામપાના-

૧ કેવલાલોકસ્ય કરણસ્ય કર્તૃત્વયિત્રસ્યા ણિનિઃ । एतत्=રાત્રિભોજનમ્ ।

(૬) રાત્રિભોજનવિરમણ ।

હે ભગવન્ ! પાંચ મહાવ્રતોંકે પશ્ચાત્ છઠ્ઠે વ્રતમે રાત્રિભોજનસે વિરમણ કિયા જાતા હૈ । રાત્રિભોજનસે સમસ્ત મહાવ્રતોંમે દોષ લગતા હૈ । રાત્રિકે સમય સૂર્યકી કિરણોંકે અભાવસે સૂક્ષ્મ-શરીરવાલે ભૌતિ-ભૌતિકે જન્તુ ઇધર-ઉધર ઉઢતે હૈ, નવીન ઉત્પન્ન હોતે હૈ, નીચે ઉપર આતે-જાતે હૈ, હિંસા અવશ્ય હી હોતી હૈ । દીક્ષા લેતે સમય એસી પ્રતિજ્ઞા કી થી કિ-‘આજસે કિસી પ્રાણીકે પ્રાણોંકો પીઢા નહીં પહું ચાઝંગા’ જવ રાત્રિભોજન કિયા તો હિંસા અવશ્ય હુઈ, હિંસાલે મૃષા-વાદકા ભી દોષ લગા । અથવા લોક ઔર અલોકકો અવલોકન કરનેવાલે અલૌકિક કેવલ-આલોકસે અવલોકન કરકે કેવલી ભગવાનને કહા હૈ કિ-સૂર્યકે આલોકમે અવલોકન કિયા હુઆ અશન આદિક સેવન

(૬) રાત્રિભોજનવિરમણ

હે ભગવન્ ! પાંચ મહાવ્રતોંની પછી છઠ્ઠા વ્રતમા રાત્રિભોજનથી વિરમણ કરવામા આવે છે રાત્રિભોજનથી સર્વ મહાવ્રતોંમા દોષ લાગે છે રાત્રિને સમયે સૂર્યના કિરણોંના અભાવથી સૂક્ષ્મ-શરીરવાળા ભાત-ભાતના જન્તુઓ અહી તહી ઉઠે છે, નવીન ઉત્પન્ન થાય છે, નીચે ઉપર આવ જા કરે છે, તેથી હિંસા જરૂર થાય છે દીક્ષા લેતી વખતે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે ‘આજથી કોઈ પ્રાણીના પ્રાણોંને પીડા નહિ ઉપબધુ જો રાત્રિભોજન કર્યું તો હિંસા અવશ્ય થઈ, તેથી મૃષાવાદનો દોષ લાગ્યો અથવા લોક અને અલોકનું અવલોકન કરનારા અલૌકિક કેવળ જ્ઞાનથી અવલોકન કરીને કેવળી ભગવાને કહ્યું છે કે સૂર્યના પ્રકાશમા અવલોકન કરેલું અશન આદિ સેવવાથી જ હિંસાનો પરિહાર

(१) रात्रौ गृहीत्वा रात्रौ भुङ्क्ते, (२) रात्रौ गृहीत्वा दिवा भुङ्क्ते, (३) दिवा गृहीत्वा रात्रौ भुङ्क्ते, (४) दिवा गृहीत्वा (रात्रिव्यवधानेन) दिवा भुङ्क्ते। उक्तञ्च भगवता निशीथसूत्रस्यैकादशोद्देशे —

“जे भिक्षू दिया असण वा पाण वा खाइम वा साइम वा पडिगाहिता दिया भुजइ भुजत वा साइज्जइ ॥सू. ७३॥ जे भिक्षू दिया असण वा ४ पडिगाहिता रत्ति भुजइ भुजत वा साइज्जइ ॥सू. ७४॥ जे भिक्षू रत्ति असण वा ४ पडिगाहिता दिया भुजइ भुजत वा साइज्जइ ॥सू. ७५॥ जे भिक्षू रत्ति असण वा ४ पडिगाहिता

(१) रात्रिमें ग्रहण करके रात्रिमें ही भोजन करना ।

(२) रात्रिमें ग्रहण करके दिनमें भोजन करना ।

(३) दिनमें ग्रहण करके रात्रिमें भोजन करना ।

(४) दिनमें ग्रहण करके (रात्रिभर रखकर दूसरे) दिनमें भोजन करना ।

भगवान्ने निशीथ सूत्रके ग्यारहवें उद्देशमें कहा है—

“जो भिक्षु दिनमें अशन पान ग्वाद्य स्वाद्य ग्रहण करके (दूसरे) दिन भोगे, दूसरेको भोगवावे और अन्य भोगनेवालेको भला जाने ॥७३॥

जो साधु दिनमें अशनादिक लेकर रात्रिमें स्वयं भोगे दूसरेको भोगवावे और अन्य भोगनेवालेको भला जाने ॥सू. ७४॥

जो साधु रात्रिमें अशनादिक लेकर दिनमें भोगे भोगवावे या भोगनेवाले अन्यको भला जाने ॥सू. ७५॥

(१) रात्रे अहण करीने रात्रे न् भोजन करवु

(२) रात्रे अहण करीने दिवसे भोजन करवु

(३) दिवसे अहण करीने रात्रे भोजन करवु

(४) दिवसे अहण करीने (रातभर राणीने भीने) दिवसे भोजन करवु
भगवाने निशीथ—सूत्रना अगीआरमा उद्देशमा कथु छे—

“जे भिक्षु दिवसमा अशन—पान—ग्वाद्य—स्वाद्य अहण करीने (भीने) दिवसे भोगवे, भीनने भोगवावे, अन्य भोगवनारने भला न्छे (सू. ७३)

जे साधु दिवसे अशनादि लधने रात्रे पोते भोगवे, भीनने भोगवावे अने अन्य भोगवनारने भला न्छे (सू. ७४)

जे साधु रात्रे अशनादि लधने दिवसे भोगे, भोगवावे या भोगवनारने भला न्छे (सू. ७५)

મોજન પ્રત્યાગ્યામિ, તદેવ રિશદયતિ 'મે' ઇતિ, અય=અનન્તરમ્-અપારમ્ય અગ્રનમ્= અશ્યતે=મુજ્યતે મુખોપગમનાર્થે યત્ તન્=મોદન મુપ સત્કુ-મુદ્મોદન-વૃતપૂર-લપન શ્રીમમૃતિકમ્, પાન=પીયતે યતત્પાન=દુગ્ધાદિક, તિન્તત્તદ્ગુઢાદિયાવનોત્ક ચ । સ્વાગ=સ્વાદિતુ યોગ્ય સ્વાગમ્=અનિત્તદ્રાક્ષામર્જરાદિ । સ્વાગ=મ્યાદિતુ યોગ્ય સ્વાગ= લયદ્ધચૂર્ણપૂર્ણીકાદિ । રાત્રિમોજનમપિ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવમેદાચતુર્દા, તત્ર દ્રવ્યતોઽ શનપાનાદિકમ્, ક્ષેત્રતોઽર્દ્ધતૃતીયદ્વીપસમુદ્રગણિત, તદ્વદિઃ પ્રસિદ્ધદિનરાત્ર્યભાવાત્, કાલતો રાત્રૌ, ભાવતો નિગાશનામિલાપ । રાત્રિમોજનસ્ય સ્વરૂપતથાનુર્ભંગી યથા-

લિપ્તે હે ભગવન્ ! મં સમસ્ત-રાત્રિમોજનકા પ્રત્યાગ્યાન કરતા હું । અર્થાત્ ભાત, દાલ, મત્તૂ, મગકેલડૂ, ઘેવર, લપ્સી આદિ અગ્રન, દૂધ, તિલ ઓર ચાવલકા યોચન આદિ પાન, પ્રાસુર દાણ, સ્વજૂર આદિ સ્વાગ, લોંગકા ચૂર્ણ, સુપારી આદિ સ્વાગ, ઇન ચાર પ્રકારકે આહારોમેંસે કિસી એક પ્રકારકા મી આહાર રાત્રિમેં નહોં કરૂંગા ।

રાત્રિમોજન મી દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવસે ચાર પ્રકારકા હૈ । અગ્રન પાન આદિ દ્રવ્યસે રાત્રિમોજન હૈ । અઢાઈ દ્વીપમે રાત્રિમોજન કરના ક્ષેત્ર-રાત્રિમોજન હૈ, ક્યોંકિ અઢાઈ દ્વીપકે બાહર દિન રાત્રિકા વ્યવહાર નહી હૈ । રાત્રિમે મોજન કરના કાલકી અપેક્ષા રાત્રિમોજન હૈ । રાત્રિમેં મોજન કરનેકી ઇચ્છા કરના ભાવ-રાત્રિમોજન હૈ ।

રાત્રિમોજનકી ચતુર્ભંગી ડસ પ્રકાર હૈ—

સર્વ-રાત્રિભોજનના પ્રત્યાખ્યાન કરે છુ અર્થાત્-ભાત, દાળ, મગજ, મગના લાડુ, ઘેબર, લાપસી આદિ અગ્રન, દૂધ, તલ અને ચોખાનું ઘેવણુ આદિ પાન, પ્રાસુક દ્રાક્ષ, ખજૂર આદિ ખાદ્ય, લવગનું ચૂર્ણ, સોપારી આદિ સ્વાદ્ય, એ ચારે પ્રકારના આહારમાથી કેઇ પણ એક પ્રકારનો આહાર રાત્રે હું કરીશ નહિ

રાત્રિભોજન પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી ચાર પ્રકારનું છે અગ્રન-પાન આદિ દ્રવ્યથી રાત્રિભોજન છે અઢી-દ્વીપમા રાત્રિભોજન કરવું એ ક્ષેત્ર-રાત્રિભોજન છે, કેમકે-અઢી દ્વીપની બહાર દિવસ-રાત્રિનો વ્યવહાર નથી રાત્રે ભોજન કરવું એ કાળની અપેક્ષાએ રાત્રિભોજન છે અને ભોજન કરવાની ઇચ્છા કરવી એ ભાવ રાત્રિભોજન છે

રાત્રિભોજનની ચતુર્ભંગી આ પ્રમાણે છે —

ટીકા-ઇત્યેતાનિ=સમનન્તરોદીરિતલક્ષણાનિ રાત્રિભોજનવિરમણપટ્ટાનિ=રાત્રી ભોજન રાત્રિભોજન, રાત્રિભોજનાદિરમણ રાત્રિભોજનવિરમણ, પળ્ળા પૂરણ પટ્ટ=પદસંખ્યાપૂરક, રાત્રિભોજનવિરમણ પટ્ટ યેષુ તાનિ પશ્ચ મહાવ્રતાનિ આત્મહિતાર્થાય=આત્મને હિતમ્=ઇષ્ટમિતિ આત્મહિતમ્, આત્મનો હિત=મદ્ગલ-મસ્માદિતિ વાઽઽત્મહિતો મોક્ષઃ, સ એવાર્થઃ=પ્રયોજનમ્ આત્મહિતાર્થસ્તસ્મૈ તથોક્તાય ઉપસમ્પન્ન=સામસ્ત્યેન સ્વીકૃત્ય વિહરામિ=સયમપિપયે વિચરામિ ॥૧૪॥

યતનાપુરસ્સરમેવ વ્રતગ્રહણ સફલ ભવતીત્યતસ્તદ્યતનાસ્વરૂપ પ્રદર્શયતે-
“સે ભિક્ષૂ વા” ઇત્યાદિ ।

મૂલ્મ-સે ભિક્ષૂ વા ભિક્ષુણી વા સજયવિરયપઢિહયપન્નકલાય-
પાવકમ્મે દિયા વા રાઓ વા એગઓ વા પરિસાગઓ વા સુત્તે વા
જાગરમાણે વા સે પુઢવિં વા ભિન્તિ વા સિલં વા લેલુ વા સસરક્ખ વા
કાય સસરક્ખ વા વત્થ હત્થેણ વા પાણ વા કટ્ટેણ વા કિલિંચેણ વા
અગુલિયાણ વા સિલાગાણ વા સિલાગહત્થેણ વા ન આલિહિજ્ઞા ન
વિલિહિજ્ઞા ન ઘટ્ટિજ્ઞા ન ભિંદિજ્ઞા, અન્ન ન આલિહાવિજ્ઞા, ન
વિલિહાવિજ્ઞા, ન ઘટ્ટાવિજ્ઞા, ન ભિદાવિજ્ઞા, અન્ન આલિહત વા,
વિલિહત વા, ઘટ્ટત વા ભિદત વા ન સમણુજાણિજ્ઞા, જાવજ્ઞીવાણ
તિવિહ તિવિહેણ મણેણ વાયાણ કાણેણ ન કરેમિ ન કારવેમિ

હે ભગવન્ ! મੈ પાંચ મહાવ્રતોંકો ઓર છઠે રાત્રિભોજનવિરમણ
વ્રતકો આત્માકે હિત-મોક્ષ-કે લિણ સ્વીકાર કરકે સયમમાર્ગમેં
વિચરતા હૂં ॥૪॥

વ્રતોંકો યતનાપૂર્વક સ્વીકાર કિયા જાય તમી વે સફલ હોતે હૂં,
હસલિણ યતનાકા કથન કરતે હૂં-‘સે ભિક્ષૂ’ ઇત્યાદિ ।

હે ભગવન્ ! હું પાંચ મહાવ્રતોને અને છઠા રાત્રિભોજનવિરમણ વ્રતને
આત્માને હિત-સ્વરૂપ મોક્ષને માટે સ્વીકાર કરીને સયમ-માર્ગમા વિચરું છું (૧૪)
વ્રતોના યતનાપૂર્વક સ્વીકાર કરવામા આવે ત્યારે તે સંકળ થાય છે, તેથી
યતનાનું કથન કરે છે-જે ભિક્ષુ ઇત્યાદિ

रतिं भुजइ भुजत या साइजइ X X X X आवजइ चाउम्मासियं परिहारद्वान्
॥सू. ७६॥” इति ।

तच्च सर्वमशनादिक रात्रौ नैव स्वयं भुजे, इत्यादि सर्वं व्याख्यातपूर्वम् ॥१३॥

सम्प्रति गृहीतमहाव्रतः शिष्य उपसहारत्नाह-‘इच्छेयाइ’ इत्यादि ।

मूलम्-इच्छेयाइ पच्च महव्याइं राइभोयणवेरमणछट्ठाइ अत्तहि-
यट्थाए उवसपज्जित्ताण विहरामि ॥१४॥

छापा—इत्येतानि पञ्च महाव्रतानि रात्रिभोजनविरमणपष्ठानि आत्महिता
र्थायोपसम्पद्य विहरामि ॥१४॥

उपसहार.

सान्वयार्थ—इच्छेयाइ=ये पहले रुहे हुए राइभोयणवेरमणछट्ठाइ=छठे
रात्रिभोजनविरमण व्रतके साथ पच्च महव्याइ=पाच महाव्रतको अत्तहिय
ट्थाए=आत्मरूपाणके लिये उवसपज्जित्ताण=स्वीकार करके विहरामि=
समयमें विचरता हूँ ॥१४॥

जो साधु रात्रिमें अशनादिक लेकरके रात्रिमें भोगे दूसरेको
भोगवावे और अन्य भोगनेवालेको भला जाने ॥सू. ७६॥ उसे
चातुर्मासिक प्रायश्चित्त लगता है ।

इन सब अशन आदि चार प्रकारके आहारको रात्रिमें नहीं
भोगूंगा, इत्यादिका व्याख्यान पहले कर चुके हैं ॥१३॥ (६)

अब महाव्रतको स्वीकार करनेवाला शिष्य उपसहार करता हुआ
कहता है—‘इच्छेयाइ’ इत्यादि ।

ये साधु रात्रि अशनादि वर्धने रात्रि भोगवे, णीजने भोगवावे अने अन्य
भोगवनारने भवो भवो (सू ७६) तेने चातुर्मासिक प्रायश्चित्त लागे छे ”

ये सर्व अशनादि चार प्रकारना आहारने रात्रि नहि भोगवु, इत्यादिना
व्याख्यान पड़ेला वरवाभा आवेछु ठे (१३) (६)

हुवे महाव्रतोना स्वीकार करवावाणे शिष्य उपसहार करतो छतो कहे छे-
इच्छेयाइ इत्यादि

ટીકા-ઇત્યેતાનિ=સમનન્તરોદીસ્તિલક્ષણાનિ રાત્રિભોજનવિરમણપટ્ટાનિ=રાત્રી ભોજન રાત્રિભોજન, રાત્રિભોજનાદિરમણ રાત્રિભોજનવિરમણ, પળ્ળા પૂરણ પટ્ટ=પદ્સરયાપપૂરક, રાત્રિભોજનવિરમણ પટ્ટ યેષુ તાનિ પશ્ચ મહાવ્રતાનિ આત્મહિતાર્યાય=આત્મને હિતમ્=ઇષ્ટમિતિ આત્મહિતમ્, આત્મનો હિત=મદ્ગલ-મસ્માદિતિ વાઽઽત્મહિતો મોક્ષઃ, સ એવાર્થઃ=પયોજનમ્ આત્મહિતાર્થસ્તસ્મૈ તથોક્તાય ઉપસમ્પન્ન=સામસ્ત્યેન સ્વીકૃત્ય વિહરામિ=સયમવિપયે વિચરામિ ॥૧૪॥

યતનાપુરસ્સરમેવ વ્રતગ્રહણ સફલ ભવતીત્યતસ્તદ્યતનાસ્વરૂપ પ્રદર્શયતે-
“સે ભિક્ષૂ વા” ઇત્યાદિ ।

મૂલ્મ-સે ભિક્ષૂ વા ભિક્ષુણી વા સજયવિરયપઢિહ્યપચ્ચક્ષાય-પાવકસ્મે દિયા વા રાઓ વા એગઓ વા પરિસાગઓ વા સુત્તે વા જાગરમાળે વા સે પુઢવિ વા ભિત્તિ વા સિલં વા લેલું વા સસરક્ખ વા કાય સસરક્ખ વા વત્થં હત્થેણ વા પાણ વા કટ્ટેણ વા કિલિંચેણ વા અગુલિયાણ વા સિલાગાણ વા સિલાગહત્થેણ વા ન આલિહિજ્ઞા ન વિલિહિજ્ઞા ન ઘટ્ટિજ્ઞા ન ભિંદિજ્ઞા, અન્ન ન આલિહાવિજ્ઞા, ન વિલિહાવિજ્ઞા, ન ઘટ્ટાવિજ્ઞા, ન ભિદાવિજ્ઞા, અન્ન આલિહત વા, વિલિહત વા, ઘટ્ટત વા ભિદત વા ન સમણુજાણિજ્ઞા, જાવજીવાણ તિવિહ તિવિહેણ મળેણ વાયાણ કાણ ન કરેમિ ન કારવેમિ

હે ભગવન્ । મੈ પાચ મહાવ્રતોંકો ઓર છટે રાત્રિભોજનવિરમણ વ્રતકો આત્માકે હિત-મોક્ષ-કે લિણ સ્વીકાર કરકે સયમમાર્ગમેં વિચરતા હૂં ॥૪॥

વ્રતોંકો યતનાપૂર્વક સ્વીકાર કિયા જાય તમીં વે સફલ હોતે હૂં, હસલિણ યતનાકા કથન કરતે હૂં-‘સે ભિક્ષૂં’ ઇત્યાદિ ।

હે ભગવન્ ! હું પાચ મહાવ્રતોને અને છડા રાત્રિભોજનવિરમણ વ્રતને આત્માને હિત-મ્પરૂપ મોક્ષને માટે સ્વીકાર કરીને સયમ-માર્ગમા વિચર છું (૧૪)

વ્રતોને યતનાપૂર્વક સ્વીકાર કરવામા આવે ત્યારે તે સફળ થાય છે, તેથી યતનાનું કથન કરે છે-જે ભિક્ષૂં ઇત્યાદિ

करतपि अन्न न समणुजाणामि ! तस्स भते ! पडिऊमामि निंदामि
गरिहामि अप्पाण चोसिरामि ॥१॥१५॥

छाया—समिभुर्गो मिभुसी या मयत-गित्त प्रतिहत-प्रत्याग्यातपापकर्मा दिवा
वा रात्रो वा एकको या परिपहतो या सुप्तो या जाग्रदा, या पृथिवी वा भित्ति
वा शिला या लेष्टु या सरजस्कं या काय सरजस्क या उध हस्तेन वा पात्रेन वा
काष्ठेन या किलिञ्चेन या अद्रुत्या या शठकया या शठकाहस्तेन वा
नाऽऽलिखेत् न लिखेत् न घट्टयेत् न भिन्नात्, अथ नाऽऽ
लेखयेन्न लिखयेन्न घट्टयेन्न भेदयेद्, अन्यमालिगन्त या त्रिलिगन्त वा घट्ट
यन्त वा भिन्दन्त या न समनुजानीयात्, यावज्जीया त्रिप्रि त्रिविरेन मनसा
वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्य न समनुजानामि । तस्माद्
भदन्त ! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मान व्युत्सजामि ॥१॥१५॥

(१) पृथ्वीकाययतना

सान्वयार्थः—सजयविरयपडिहयपच्चरयायपावकम्मे=वर्तमानकालीन

सावग्र व्यापारोंसे रहित, भूत-भविष्यत्कालीन साग्र व्यापारोंसे रहित, वर्तमान
कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके तथा पहले किये हुए
अतिचारोंकी निन्दा करके साग्र व्यापारके त्यागी, से=वह पूर्वोक्त भिक्षु
वा=साधु भिक्षुणी वा=अथवा साध्वी दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा
रात्रिमें एगओ वा=अकेला परिस्तागओ वा=अथवा सघमें स्थित सुसे
वा=सोया हुआ जागरमाणे वा=अथवा जागता हुआ रहे, वहा से=वह
पुढविं वा=पृथ्वीको भित्ति वा=भीत-दीवार-को सिल वा=शिलाको लेष्टु
वा=ढेलेको ससरक्ख=सचित्तरजसहित काय वा=शरीरको ससरक्ख=सचित्
रजसहित वत्थ वा=वस्त्रको हत्थेण वा=हाथसे पाएण वा=पैरसे कट्टेण
वा=काष्ठसे किलिञ्चेण वा=वास आदिनी खपच्चसे अणुलियाए वा=अणुलीसे
सिलागाए वा=उडसे सिलागहत्थेण वा=ग्रहृतसी छडोसे न आलिहिज्जा=
जराभी सघर्पण न करे, न विलिहिज्जा=गारम्भार सघर्पण न करे, न घट्टिज्जा=
न घट्टन करे-न चलावे, न भिदिज्जा=न भेदे, अन्न=दूसरेसे न आलिहावि
ज्जा=जराभी सघर्पण न करावे, न विलिहाविज्जा=न गारम्भार सघर्पण करावे, न
घट्टाविज्जा=न घट्टन करावे, न भिदाविज्जा=न भेदन करावे, आलिहत वा=
सघर्पण करनेवाले विलिहत वा=बार बार सघर्पण करनेवाले घट्टन वा=घट्टन
करनेवाले भिदत वा=भेदन करनेवाले अन्न= दूसरेको न समणुजाणिज्जा=
भला न समझे । इसलिय मैं जावज्जीवाण=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविह=कृत-

કારિત અનુમોદનારૂપ ત્રીન કરણસે (તથા) તિચિહેણ=ત્રીન પ્રકારકે મળેણ=મનસે વાચાણ=વચનસે કાળ્ણ=કાયસે ન કરેમિ=ન કરુંગા, ન કારવેમિ=ન કરાઝુંગા, કરતપિ=કરતે હુણે મી અન્ન=દૂસરેકો ન સમણુજાણામિ=મલા નહીં સમજૂંગા। મતે! =હે ભગવન્! તસ્સ=ઉસ ઢળ્હસે પઢિક્કમામિ=પૃથક્ હોતા હૂં, નિંદામિ=આત્મસાક્ષીસે નિન્દા કરતા હૂં, ગરિહામિ=ગુરુસાક્ષીસે ગર્હા કરતા હૂં, અપ્પાણ=ઢળ્હ સેચન કરનેવાલે આત્માકો ચોસિરામિ=ત્યાગતા હૂં ॥૧॥૧૫॥

ટીકા—સે=સઃ=મિશ્રાવૃત્તિકૃત્વેન પ્રસિદ્ધઃ, મિશ્રુઃ=મિશ્રિતુ=યાચિતુ શીલ ધર્મો વા યસ્ય સ મિશ્રુઃ। (‘મિશ્ર યાચ્ચાયામલાભે લાભે ચે’-ત્યસ્માદ્વાતોઃ ‘આકેસ્તચ્છીલ તદ્વર્મ-તત્સાધુકારિણુ’ इत्यधिकारे ‘सनाशसमिक्ष उः’ (३।२।१६२) इत्युप्रत्यये भिक्षुपद सि-यति)। अत्र ‘उ’ प्रत्ययेन ताच्छील्यश्रोतनाद् भिक्षणशीलत्व भिक्षुत्वमिति पर्यवस्यति।

નનુ કાપાયામ્બરધારિણામપિ મિશ્રોપજીવિત્વેન તત્રોક્તમિશ્રુલક્ષણમતિવ્યાપ્ત-મિતિ ચેન્ન—

મિશ્રાવૃત્તિસે પ્રસિદ્ધ મિશ્રુ કહલાતે હૂં, અર્થાત્ યાચના કરકે આહારાદિ લેનેવાલેકો મિશ્રુ કહતે હૂં।

સસ્કૃત વ્યાકરણકે અનુસાર ‘મિશ્રુ’ પદમે ‘ઉ’ પ્રત્યય લગા હુઆ હૈ। ઉસસે યહ પ્રગટ હોતા હૈ કિ-મિશ્રુ ઉસે કહના ચાહિય જો કિસી વસ્તુકો વિના મિશ્રુકે ન લેં, અર્થાત્ મિશ્રુણશીલ મિશ્રુ કહલાતે હૂં।

પ્રશ્ન-ગેરુઆ યા અન્ય કિસી પ્રકારકે રગસે રગે હુણે કપડે પહનને-વાલે સન્યાસી આદિ મી મિશ્રુ માગ કર અપને જીવનકા નિર્વાહ કરતે હૂં, ઇસલિયે યહ મિશ્રુકા લક્ષણ ઉનમે મી ચલા જાતા હૈ, વે મી મિશ્રુ કહલાવેંગે ?।

મિશ્રાવૃત્તિથી પ્રસિદ્ધ હોય તે ભિક્ષુ કહેવાય છે અર્થાત્ યાચના કરીને આહારાદિ લેનારાને ભિક્ષુ કહે છે,

સન્કૃત વ્યાકરણને અનુસરીને મિશ્રુ શબ્દમા ઉ પ્રત્યય લાગેલો છે તેથી એમ પ્રશ્ન થાય છે કે ભિક્ષુ એને કહેવો બોધ્યો કે જે કોઈ વસ્તુને ભિક્ષા વિના લે નહિ, અર્થાત્ ભિક્ષુશીલ હોય તે ભિક્ષુ કહેવાય છે

પ્રશ્ન-ગેરૂથી યા અન્ય કોઈ પ્રકારના રગથી રંગેલા કપડા પહેરનારા સન્યાસી આદિ પણ ભિક્ષા માગીને પોતાના જીવનનો નિર્વાહ કરે છે તેથી એ ભિક્ષુનું લક્ષણ એને પણ લાગુ પડે છે, તેઓ પણ ભિક્ષુ કહેવાશે ?

करतपि अन्न न समणुजाणामि । तस्स भते । पडिक्कमामि निंदामि
गरिहामि अप्पाण बोसिगामि ॥१॥१५॥

छाया—मभिभुया भिभुसी या मयत मित मनिहत—मत्याग्यातपापकर्मा निवा
वा रात्री वा पकतो या परिपटतो या सुप्पो या जाग्रद्वा, स पृथिवी वा भित्ति
या शिला या लेट्टु या सरजस्सु या काय सरजस्सु या पथ हस्तेन वा पादन वा
फाण्डेन वा किलिञ्चेन वा अङ्गुल्या या शराकया या शराकाहस्तेन वा
नाऽऽलिखेत् न लिखेत् न घट्टेत् न भिन्नात्, अय नाऽऽ
लेखयेन्न लिखयेन्न घट्टयेन्न भेदयेद्, अन्यमालिगन्त या त्रिलिङ्गत्त वा घट्ट
यन्त या भिन्दन्त या न समनुजानीयात्, यावज्जीव्या त्रिपित्र त्रिविधेन मनसा
वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्य न समनुजानामि । तस्माद्
भदन्त ! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मान व्युत्सजामि ॥१॥१५॥

(१) पृथ्वीकाययतना

सान्वयार्थः—सजयविरयपडिह्यपच्चस्वायपावकम्मे=वर्तमानकालीन

सावय व्यापारोंसे रहित, भूत-भविष्यत्कालीन सावय व्यापारोंसे रहित, वर्तमान
कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके तथा पहले किये हुए
अतिचारोंकी निन्दा करके सावय व्यापारके त्यागी, से=वह पूर्वोक्त भिम्बु
वा=साधु भिम्बुणी वा=अथवा साध्वी दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा
रात्रिमें एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा सत्रमें स्थित सुत्त
वा=सेया हुआ जागरमाणे वा=अथवा जागता हुआ रहे, वहा से=वह
पुढविं वा=पृथ्वीको भित्ति वा=भीत-दीवार-को सिल वा=शिलाको लेख
वा=ढेलेको ससरक्ख=सचित्तरजसहित काय वा=शरीरको ससरक्ख=सचित
रजसहित वत्थ वा=वस्त्रको हत्थेण वा=हाथसे पाएण वा=पैरसे कट्टेण
घा=काष्ठसे किलिञ्चेण वा=वास आदिरी खपच्चसे अगुलियाए वा=अगुलीसे
मिलागाए वा=उडसे सिलागहत्थेण वा=भट्टसी छडोसे न आलिहिज्जा=
जराभी सघर्षण न करे, न विलिहिज्जा=वारम्भार सघर्षण न करे, न घट्टिज्जा=
न घट्टन करे-न चलावे, न भिदिज्जा=न भेदे, अन्न=दूसरेसे न आलिहावि
ज्जा=जराभी सघर्षण न करावे, न विलिहाविज्जा=न वारम्भार सघर्षण करावे, न
घट्टाविज्जा=न घट्टन करावे, न भिदाविज्जा=न भेदन करावे, आलिहत वा=
सघर्षण करनेवाले विलिहत वा=वार वार सघर्षण करनेवाले घट्टत वा=घट्टन
करनेवाले भिदत वा=भेदन करनेवाले अन्न=दूसरेको न समणुजाणिज्जा=
भला न समझे । इसलिये मैं जावज्जीवाण=जीवनपर्यन्त (इसको) निविह=कृत-

તથાહિ શબ્દસ્ય દ્વે નિમિત્તે વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત પ્રવૃત્તિનિમિત્ત ચેતિ, તત્ર વ્યુત્પત્તિભ્યા-
ર્યમતીતૌ પ્રકારીભૂતો ધર્મો વ્યુત્પત્તિનિમિત્તમ્, યથા પદ્મજશબ્દસ્ય પદ્મજનિકર્તૃત્વમ્ ।
સદ્ધેત્તગ્રહે પ્રકારીભૂતો ધર્મઃ પ્રવૃત્તિનિમિત્તમ્, યથા પદ્મત્વજાતિઃ ।

ન ચ શબ્દાના વ્યુત્પત્તિનિમિત્તમેવ પ્રવૃત્તિનિમિત્તમિતિ વાચ્યમ્, પાચકાદિ-
શબ્દે તથાત્વેઽપિ પદ્મજાદિશબ્દે તદ્વચમિચારાત્ । તથાહિ-પદ્મજપદ ‘પદ્માજ્ઞાયતે’

શબ્દોંકી પ્રવૃત્તિ દો પ્રકારસે હોતી હૈ । જૈસે કમલકા વાચક એક
પદ્મજ શબ્દ હૈ દુસરા પદ્મ શબ્દ હૈ । પદ્મજ શબ્દકા અર્થ હૈ કીચડસે
ઉત્પન્ન હોનેવાલા, કમલ કીચડસે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઇસલિએ પદ્મજત્વ
વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત હૈ । અર્થાત્ પદ્મજ શબ્દકી વ્યુત્પત્તિ કરનેસે જો અર્થ
નિકલતા હૈ વહી અર્થ ઉસકે વાચ્યમેં (અર્થમેં) ઠીક-ઠીક ઘટ જાતા હૈ,
इसे व्युत्पत्तिनिमित्त कहते हैं ।

દુસરા પ્રવૃત્તિનિમિત્ત હૈ । શબ્દકે સકેતસે બોધ્ય અર્થમે વિશેષણભૂત
ધર્મકો પ્રવૃત્તિનિમિત્ત કહતે હૈ, જૈસે પદ્મત્વ યા કમલત્વ (કમલપન) જાતિ ।

યદિ કોઈ કહે કિ- ‘જો વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત હૈ વહી પ્રવૃત્તિનિમિત્ત હૈ
તો ઠીક નહીં હૈ, ક્યોંકિ યદ્યપિ ‘પાચક’ આદિ શબ્દોંમે જો વ્યુત્પત્તિ-
નિમિત્ત હૈ વહી પ્રવૃત્તિનિમિત્ત હૈ તથાપિ પદ્મજ આદિ શબ્દોંમે યહ કથન
નહીં ઘટતા, ક્યોંકિ “પદ્મ (કીચડ)સે ઉત્પન્ન હોનેવાલા પદ્મજ હૈ”

શબ્દોંની પ્રવૃત્તિ બે પ્રકારે થાય છે જેમકે-ક્રમજનો વાચક એક પદ્મજ
શબ્દ છે, બીજો પદ્મ શબ્દ છે પદ્મજ શબ્દનો અર્થ કીચડમા ઉત્પન્ન થએલું
એવો થાય છે ક્રમજ કીચડમા ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી પદ્મજત્વ વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત છે
અર્થાત્ પદ્મજ-શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરવાથી જે અર્થ નીકળે છે તે જ અર્થ તેના
વાચ્યમા (અર્થમા) બરાબર બધ બેસે છે, તેથી તેને વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત કહે છે

બીજો પ્રવૃત્તિનિમિત્ત છે શબ્દના સકેતથી બોધ્ય અર્થમા વિશેષણભૂત
ધર્મને પ્રવૃત્તિનિમિત્ત કહે છે જેમકે-પદ્મત્વ યા કમલત્વ (ક્રમજપણું) જાતિ

બે કોઈ કહે કે-‘જે વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત છે તેજ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત છે, તો તે
બરાબર નથી કારણ કે બે કે ‘પાચક’ આદિ શબ્દોંમા જે વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત છે
તેજ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત છે, તથાપિ પદ્મજ આદિ શબ્દોંમા એ કથન બધ બેસતું
નથી, કારણ કે ‘પદ્મ (કીચડ)માથી ઉત્પન્ન થવાવાળું પદ્મજ છે, —એ વ્યુત્પત્તિથી

મિશ્રાવૃત્તિરુપે સતિ મિદેતરવૃત્તિરહિતતા ઠિ મિશ્રુત્વમ્, તથા ચ સ્વામિ નિદેશમન્તરેણાપિ જગ્ગાશયાદિનોડપિ સ્વહમ્તેનાપિ જગ્ગાદિગ્રહણમ્ય તદીયગીતિકા ન્તર્ગતત્વેન, તથા યન્નાચિદ્ મિશ્રાયા અજામે પતન પાપનાદિક્રિયાયા, કન્ડમૂલફલા દિના ચ જીવનનિર્વાહાત્તેષામુક્તગ્મણમિચુત્તમામાનાન્ ।

ન ચ 'મિશ્રયો યદા મિશ્રમાણામ્તદા તત્રાસ્તુ મિશ્રુત્વ પરન્ત્યમિશ્રમાણત્વાવગ્મ્યાણં કથ તેષુ મિશ્રુશબ્દઃ પ્રયત્તેત તદાનીં મિશ્રણન્યાપારામાના?' દિતિ વાચ્યમ્, ઉપગ્યામપ્પરસ્થાયા મિશ્રુશબ્દસ્ય પ્રવૃત્તિનિમિત્તસદ્રાવેન મિશ્રુશબ્દપ્રવૃત્તિસમવાન્ ।

ઉત્તર-જો મિશ્રામે હી અપના નિર્વાહ કરતે હં ઓર સિવાય મિશ્રાકે અન્ય વૃત્તિકો કદાપિ સ્વીકાર નહોં કરતે વે હી મિશ્રુ કહલાતે હે, સન્યાસી આદિ સ્વામીકી આજ્ઞાકે વિના મી જલાશય આદિસે મી જલ આદિ અપને હાથોસે લે લેતે હે । જય મિશ્રા નહોં મિલતી તય પથન પાચનાદિ કરતે કરાતે હે, તથા કન્ડ-મૂલ-ફલ-આદિસે નિર્વાહ કર લેતે હે, હસલિણ વે મિશ્રુ નહી કહલા સકતે ।

પ્રશ્ન-અચ્છા, જો મિશ્રાસે હી અપના નિર્વાહ કરે ઉસે મિશ્રુ કહતે હે તો સાધુ જય મિશ્રાકી ગવેષણા કરેગે તય હી મિશ્રુ કહલાવેગે, જિસ સમય સ્વાધ્યાય આદિ અન્ય ક્રિયા કરતે હોંગે ઉસ સમય મિશ્રુ કૈસે કહલાવેગે ?

ઉત્તર-મિશ્રાકી ગવેષણા કરતે સમય મી સાધુકો મિશ્રુ કહ સકતે હે ઓર ન કરતે સમય મી કહ સકતે હે । દોનો અવસ્થાઓમે મિશ્રુ શબ્દકી પ્રવૃત્તિકા કારણ મૌજૂદ હે ।

ઉત્તર-એઓ ભિક્ષાથી જ પોતાનો નિર્વાહ કરે છે અને ભિક્ષા સિવાય અન્યવૃત્તિને કદાપિ સ્વીકારતા નથી તેઓ જ ભિક્ષુ કહેવાય છે સન્યાસી આદિ સ્વામીની આજ્ઞા વિના પણ જગ્ગાશય આદિથી પણ જળ આદિ પોતાના હાથે લઇ લે છે, જ્યારે ભિક્ષા નથી મળતી ત્યારે રાધવા-રધાવવાની ક્રિયા કરે છે, તથા કંઈ મૂળ ફળ આદિથી નિર્વાહ કરી લે છે, તેથી તેઓ ભિક્ષુ કહેવાર્થ શકતા નથી

પ્રશ્ન-હીક, એઓ ભિક્ષાથી જ પોતાનો નિર્વાહ કરે તેમને ભિક્ષુ કહે છે તો સાધુ જ્યારે ભિક્ષાની ગવેષણા કરેગે ત્યારે જ ભિક્ષુ કહેવાશે, જે સમયે સ્વાધ્યાય આદિ અન્ય ક્રિયા કરતા હશે તે સમયે ભિક્ષુ ઢેવી રીતે કહેવાશે ।

ઉત્તર-ભિક્ષાની ગવેષણા કરતી વખતે સાધુને ભિક્ષુ કહી શકાય છે અને ન કરતી વખતે પણ કહી શકાય છે એક અવસ્થામા ભિક્ષુ શબ્દની પ્રવૃત્તિનું કારણ મૌજૂદ છે

ત્રિકાડસસાચિરહેણ સમિતિગુપ્ત્યાદિધારિત્વરૂપપ્રવૃત્તિનિમિત્તમાદાય મિશ્રુત્વ-સમિત્યાદિપાલકત્વયોર્મિશ્રુલક્ષણૈકાર્થસમવાયેન કથચ્ચિત્તાદાન્મ્યલક્ષણેન મિશ્રમાણેડ-મિશ્રમાણે વા મિશ્રૌ મિશ્રુશબ્દપ્રવૃત્તેઃ, વર્તમાનપર્યાયમાત્રગ્રહણલક્ષણઋજુસૂત્રનયા-મિપ્રાયાચ મિશ્રુત્વસિદ્ધિઃ ।

નનુ પૂર્વોક્તલક્ષણ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત કાપાયામ્પરધારિપ્રમૃતિવ્યપિ વિચિત્રે, તેડપિ માર્ગ પદ્યન્ત એવ ગચ્છન્તિ, તેન ચ તેપા સમિત્યાદિપાલકત્વ, મૌનાદિસમવલમ્બ-નેન ગુપ્તિપાલકત્વ ચાસ્તિ, તત્તથ સમિતિ ગુપ્તિપાલકત્વરૂપપ્રવૃત્તિનિમિત્તસ્ય તેવ્યપિ સત્ત્વેન કુતો ન તેપા મિશ્રુશબ્દવ્યવહાર્યત્વમિતિ ચેત્ ?

યત ડહલોકાગ્રાસસાચિરહિતતયા સમિત્યાદિપાલકત્વમેવ મિશ્રુશબ્દપ્રવૃત્તિ-નિમિત્તસે મિશ્રુ શબ્દકી પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ, ક્યૌંકિ મિશ્રુત્વઔર સમિતિ-ગુપ્તિપાલકત્વ દોનોં ધર્મ મિશ્રુમે કથચ્ચિત્ તાદાત્મ્યસમ્બન્ધરૂપ ઇકાર્થ-સમવાયસે રહતે હૈં । ડસલિઇ મિક્ષા ન કરતે સમય મી ‘સમિતિગુપ્તિ-પાલકત્વ’ -રૂપ પ્રવૃત્તિ-નિમિત્તસે મિશ્રુ શબ્દકી પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ ।

શઙ્કા-સમિતિ-ગુપ્તિપાલકતા તો ગેરઆ આદિ વસ્ત્ર પહનનેવાલોમે મી પાઈ જાતી હૈ । વે મી માર્ગ દેશ્વકર હીચલતે હૈં ડસલિઇ વે સમિતિકા પાલન કરતે હૈં । ઔર કમી-કમી મૌન રશ્વતે હૈં ડસલિઇ ગુપ્તિકા મી પાલન કરતે હૈં । જય ડનમેં સમિતિ-ગુપ્તિપાલકતા પાઈ જાતી હૈ તો ડન્હેં મી મિશ્રુ ક્યૌં નહી કહના ચાહિં ?

સમાધાન-ડહલોક ઔર પરલોક સમ્બન્ધી આકાક્ષા યા સ્વાર્થરહિત શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય છે, ડનશ્ચ ડે મિશ્રુત્વ ંને સમિતિગુપ્તિ પાલકત્વ બેઉ ધર્મો મિશ્રુમા ડોઇપશ્ચ ગીતે તાદાત્મ્ય સબધર્મ ંકાર્થ-સમવાયથી રહે છે તેથી મિક્ષા ન કરતી વખતે પશ્ચ ‘સમિતિગુપ્તિ પાલકત્વ’ ડપ પ્રવૃત્તિનિમિત્તથી મિક્ષુ શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય છે

શઙ્કા-સમિતિગુપ્તિ પાલકતા તો ગેરઆ આદિ વસ્ત્ર પહેરનારાઓમા પશ્ચ બેવામા આવે છે તેઓ પશ્ચ માર્ગ બેધને જ આવે છે, તેથી તેઓ સમિતિનું પાલન કરે છે, ંને ડોઇ ડોઇવાર મૌન રહે છે તેથી ગુપ્તિનું પશ્ચ પાલન કરે છે, બે તેઓમા સમિતિગુપ્તિ પાલકતા બેવામા આવે છે, તો તેમને પશ્ચ મિશ્રુ ડેમ ન ડહેવા બેધએ ?

સમાધાન-ઇંહલોક ંને પરલોક સબધી આકાક્ષા અથવા સ્વાર્થરહિત થધને

इति व्युत्पत्त्या पङ्कजनिकर्तृत्वावच्छिन्ने शक्ततया पञ्चरूपार्थबोधकं सदापि ज्ञेया
लादिव्यतिमसङ्गारणाय पञ्चत्व(जाति)रूप प्रवृत्तिनिमित्तमादायैव पञ्चं बोधवति
न त्वितरया ।

एवमत्रापि भिक्षुशब्दस्य भिक्षण व्युत्पत्तिनिमित्तम्, भिक्षत इत्येवशीलो भिक्षु
रिति व्युत्पत्तः । तथा चाऽभिक्षमाणत्वावस्थाया भिक्षुत्वावस्थावपि ऐक्यकार

इस व्युत्पत्तिसे પકજ શબ્દ કમલતા થોય તો કરાતા છે પરંતુ સાથે
સાથ શેવાલ તથા ઇસ પ્રકારસે પેદા હોનેવાલે ગટલકે ફૂલ આદિકા
અર્થ મી ડસસે નિકલતા હૈ, ક્યોંકિ જે મી કીચડસે પેદા હોતે હૈ । યદિ
વ્યુત્પત્તિનિમિત્તકો હી શબ્દકી પ્રવૃત્તિમેં કારણ માના જાય તો શેવાલ
આદિમેં મી પકજ શબ્દકા પ્રયોગ હો જાયગા, ઇસ આપત્તિકા નિવારણ
કરનેકે લિખ વ્યુત્પત્તિનિમિત્તકે સિવાય પ્રવૃત્તિનિમિત્ત કમલત્વ ધર્મકી
મી આપશ્યકતા હૈ, ઇસસે શેવાલ આદિકા નિરાકરણ હો જાતા હૈ,
દોનોં નિમિત્તોંસે ટીક-ટીક અર્થકા પ્રતિપાદન હો જાતા હૈ કિજો કીચડસે
ઉત્પન્ન હો ઔર જિસમેં કમલત્વરૂપ સામાન્ય (જાતિ) પાયા જાય ડસે
પકજ કહતે હૈ ।

इसी प्रकार यहाँ 'भिक्षु' शब्दका व्युत्पत्तिनिमित्तभिक्षण (याचना)
धर्म है, जिस समय साधु भिक्षण नहीं करते उस समय व्युत्पत्तिनिमित्तसे
भिक्षु नहीं कहला सकते, फिर भी 'समितिगुप्तिपालकत्व' -रूप प्रवृत्ति

પકજ શબ્દ કમળનો બોધ તો કરાવે છે, પરંતુ સાથે શેવાળ તથા એ પ્રકાર
પેદા થનારા ધીતેલા શીંગોડા આદિનો અર્થ પણ તેમાંથી નીકળે છે, કારણ કે
તે પણ કીચડમાંથી પેદા થાય છે એ વ્યુત્પત્તિનિમિત્તને જ શબ્દની પ્રવૃત્તિમાં
કારણરૂપ માનવામાં આવે તો શેવાળ આદિમાં પણ પકજ શબ્દનો પ્રયોગ થઈ
જશે એ આપત્તિનું નિવારણ કરવાને માટે વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત ઉપરાંત પ્રવૃત્તિનિમિત્ત
'કમળત્વ ધર્મ'ની પણ આવશ્યકતા છે તેથી શેવાળ આદિનું નિરાકરણ થઈ જાય છે
એઉ નિમિત્તોથી બરાબર અર્થનું પ્રતિપાદન થઈ જાય છે કે જે કીચડમાંથી ઉત્પન્ન
થાય અને જેમાં કમલત્વરૂપ સામાન્ય (જાતિ) મળી આવે તેને પકજ કહે છે

એ રીતે અહીં 'ભિક્ષુ' શબ્દનો વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત ભિક્ષણ (યાચના)
ધર્મ છે જે સમયે સાધુ ભિક્ષણ કરતો નથી, તે સમયે વ્યુત્પત્તિનિમિત્તથી ભિક્ષુ
નથી કહેવાતો, તો પણ 'સમિતિગુપ્તિ-પાલકત્વ' રૂપ પ્રવૃત્તિનિમિત્તથી ભિક્ષુ

તેપામુદ્ગમોત્પાદનાદિદોષદુષ્ટાન્નમોજિત્વ-સચિત્તોયકન્દમૂલાત્રાસેવિત્વ-પચન-પાચ-
નાદિક્રિયેચ્છાનિવૃત્ત્યભાવાદિદોષદૂષિતત્વાત્, અતો યે સમિતિશુસિધારકા મિત્રા-
માત્રોપજીવિનોઽચિત્તામેષનીયામુદ્ગમોત્પાદનાદિદોષરાહિત્યેન વિશુદ્ધા પ્રમાણોપેના
ચ મિત્રા ગૃહ્ણન્તિ, પ્રાણાત્યયસમયેઽપિ પચનપાચનાદિનવકોટિવિશુદ્ધિં નૈવ લ્ખન્ડ-
યન્તિ ત એવ મિશ્રુપદવ્યવહારયોગ્યતા લભન્તે, ઇતિ વિદેલિમમ્ ।

યદ્વા ક્ષોભતે ક્ષુભ્યતિ વા=અન્તર્ભાવિતણ્યર્થતયા ક્ષોભ્યતિ=સચાલ્યતિ
ચતુર્ગતિકસસારે સરુલપ્રાણિન ઇતિ ક્ષુપ્=અષ્ટવિધ કર્મ (અન્તર્ભાવિતણ્યર્થાદ્
મૌવાદિકાદ્ દૈવાદિકાદ્વા 'ક્ષુભ સચ્ચલને' અસ્માદ્વાતોઃ 'સમ્પદાદિત્વાત ક્ષિપ્')
તદ્ જ્ઞાનદર્શનાદિના મિનત્તિ=ક્ષપયતીતિ મિશ્રુઃ (પુપોરાદિત્વાત્સિદ્ધિ) ॥

વાલે સન્યાસી આદિ વાસ્તવમેં મિશ્રુ નહીં કહલા સકતે, કયોકિ વે
ઉદ્ગમ-ઉત્પાદના આદિ દોષોંસે દૂષિત અન્ન આદિ અગીકાર કરતે
સચિત્ત જલ લેતે હેં, સચિત્ત કન્દ મૂલ આદિકા સેવન કરતે હેં, પચન-
પાચનાદિ ક્રિયાઈ કરતે હેં ઓર ઇચ્છાકા દમન નહીં કરતે હેં । આ
વાસ્તવમેં વે હી મિશ્રુ કહલાને યોગ્ય હેં જો સમિતિ-શુસિકે ધારક તથા
મિશ્રુમાત્રસે ઉપજીવી હેં, અચિત્ત ઉપજીય ઉદ્ગમ આદિ દોષરાહિત
વિશુદ્ધ પ્રમાણોપેત મિશ્રુ લેતે હેં ઓર પ્રાણ જાનેકા અવસર આ જાને
પર મી પચન-પાચન આદિ નવ કોટિકી વિશુદ્ધતાકો લ્ખન્ડિત નહીં કરતે ।

અથવા સસારકે સમસ્ત શરીરધારિયોકો ક્ષોભિત કરનેવાલે જ્ઞાના-
વરણીય આદિ આઠ કર્મોંકો ભેદનેવાલે મિશ્રુ કહલાતે હેં ।

આદિ વસ્તુત મિશ્રુ કહેવાઈ શકતા નથી, કારણ કે તેઓ ઉદ્ગમ ઉત્પદ । ૫ ।
દોષોથી દૂષિત અન્ન આદિ અગીકારે છે, સચિત્ત જળ લે છે, અચિત્ત કન્દ-મૂલ
આદિનું સેવન કરે છે, પચન-પાચનાદિ ક્રિયાઓ કરે છે અને ઇચ્છાનું દમન કરત
નથી એથી કરીને વસ્તુત તેઓ જ મિશ્રુ કહેવાવા યોગ્ય છે કે નેઓ સમિતિ
શુસિના ધારક તથા મિશ્રુમાત્રથી ઉપજીવી છે, અચિત્ત, એષણીય, ઉદ્ગમાદિ-દોષથી
રહિત, વિશુદ્ધ, પ્રમાણોપેત મિશ્રુ લે છે, અને પ્રાણ જવાને અવસર આવે તો
પણ પચન-પાચનાદિ નવ કોટિની વિશુદ્ધતાને ખરિત કરતા નથી

અથવા સમારના સર્વ શરીરધારીઓને ક્ષેપિત કરનારા જ્ઞાનાવરણીય આદિ
આઠ કર્મેંને લેદનારા મિશ્રુ કહેવાય છે

रेकान्तस्थानस्थितोऽद्वितीयः, भावतो रागद्वेपरहितो वा, परिपद्रतः=परि= समन्ततः सीदन्ति=गच्छन्ति गत्वा सद्गता भवन्ति जना अस्यामिति परिपत्=सभा, ता गतः परिपद्रतः=साध्यादिसङ्घस्थित इत्यर्थः, सुप्तः=स्वा यायादिजनितश्रमाप- नोदार्थं रजनीमध्यमयामयुगलमात्र निद्रितः, जाग्रतः=इन्द्रियादिकरणरूपिपयज्ञान- योग्यावस्था प्राप्त-निद्राविमुक्तो भवेत् । एवविधो भिषुर्वक्ष्यमाणरीत्या दुष्कृत्य न करोतीति प्रदर्श्यते-‘से’इति, सः-भिषुःपृथिवीं=खनिसमुद्भूतमृत्तिकारूपाम्, भित्ति= सरितीरमृत्तिकाम्, शिला=विशालपापाणलक्षणाम्, लेष्टु=पिण्डात्मकमृत्खण्डम्, सरजरु=सचित्तरजोऽवगुण्ठितम्, काय=शरीरम्, वल्ल=चोलपट्टप्रमुख च, पात्रा- दीनामप्युलक्षणमेतत्, एतेषु अन्यतम किमपि वस्तु हस्तेन=करेण, पादेन=चरणेन, काष्ठेन=खदिरादिदारुखण्डेन, किलिञ्चेन=त्रशादिरुञ्चिकया, अद्रुत्या=करचरणा- वयवविशेषेण, शलारुया=लोहादिरचितया, शलाकाहस्तेन=पुञ्जीकृतशलाकाभिर्वा नाऽऽलिखेत्=सकृत् अल्प वा न सघर्षयेत्, न त्रिलिखेत्=बहुशोऽविरत विशेषतो वा

स्थित और भावसे रागद्वेपरहित होनेसे एकाकी, अथवा साधुओंके सघमे स्थित, स्वाध्याय आदिसे उत्पन्न श्रमको दूर करनेके लिए रात्रिके बीचके दो प्रहरोंमें सोते हुए, तथा जागते हुए भिक्षु, आगे कहे हुए सावध व्यापार नहीं करते हैं ।

खानसे निकली हुई मृत्तिकारूप पृथ्वीपर, नदीके किनारेकी मिट्टी पर, पत्थरकी शिलापर, मिट्टीके ढेलेपर, सचित्त धूलीसे धूसर काय, चोलपट्ट आदि वल्ल तथा पात्र पर, अर्थात् इनमेंसे किसीभी पदार्थपर हाथसे, पैरसे, काष्ठसे, यास आदिकी सटक (छड़ी-खापटी)से, अगुलीसे, लोहे आदिकी चनी हुई छडसे, अथवा बहुतसी छडों (सलाइयों)से, न स्वयं एकवार लकीर खींचे, न बार-बार लकीर खींचे अर्थात् इनको

रहित होवाने कारणे जोकाही अथवा साधुजोना सघमा स्थित, स्वाध्याय आदिथी उत्पन्न थत श्रमने दूर करवाने भाटे रात्रिनी वस्थेना जे पडोरभा सूता तथा जगता बिषु, आगज कडेला सावध व्यापारने कन्ता नथी

आधुमाथी नीकणेली भाटीरूप पृथ्वी पर, नदीना किनारानी भाटी पर, पत्थरनी शिला पर, भाटीना ढेक्ष पर, सचित्त धूणथी धूसर काय, चोलपट्टे आदि वल्ल तथा पात्र पर अर्थात् जेमाना डोर्ल पल्ल पदार्थ पर छायथी, पगथी, कण्ठथी, वास आदिनी जपाठथी, आगणीथी, लोहा आदिनी सणीथी अथवा अनेक सणीआथी न पोते जेकवार देखा दोरे, न बारवार देखा दोरे, अर्थात्

મિશ્રુકી=સાધ્વી । ‘સમય’-રૂપાદીનિ મિશ્રુવિશેષણાનિ મિશ્રુકયા અપિ
બોધ્યાનિ ઉમયોઃ સમાનાસારીત્યાન્ ।

(૧) પૃથિવીકાયયતના ।

સયત-ચિરત-પ્રતિહત-પ્રત્યાગ્યાત પાપકર્મા=સયત-વર્તમાનકાલિકર્મસા
ધ્યાનુષ્ઠાનનિવૃત્તઃ, ચિરતઃ-અતીતકાલિકાપાપાન્નુગુપ્સાપૂર્વક, ભવિષ્યતિ ચ
સવરપૂર્વકમુપરતો નિવૃત્ત इत्यर्थ, અતઃ પર પ્રતિહત=વર્તમાનકાલે સ્થિત્ય
નુભાગગ્રાસેન નાશિત, પ્રત્યાગ્યાત=પૂર્વકૃતાતિચારનિવૃત્તયા ભવિષ્યત્યકરણેન
નિરાકૃત પાપકર્મ=પાપાનુષ્ઠાન યેન તા પ્રતિહતપ્રત્યાગ્યાતપાપકર્મા, સયત
શ્વાસો વિરતશ્ચ (વિશેષણયોરપિ પરમ્પરવિશેષ્યવિશેષણભાવવિવક્ષયા સમાસો
ગતપ્રત્યાગતાદિચ્છ) સયતચિરતશ્વાસો પ્રતિહતપ્રત્યાગ્યાતપાપકર્મા ચેતિ તથોક્તઃ,
દિવા=દિવસે, રાત્રી=રજન્યામ્, એકઃ=એકાન્ત-દ્રવ્યતો ધ્યાનાદિદેહો

મિશ્રુકી સાધ્વીકો કહે છે । સજય આદિ વિશેષણ સાધ્વીકે સાથ
બી સમક્ષના ચાહિષ ક્યોંકિ સાધુ ઓર સાધ્વીકા આચાર પ્રાયઃ
સમાન હૈ ।

(૧) પૃથિવીકાયયતના ।

વર્તમાન કાલકે સવ પ્રકારકે સાવધ વ્યાપારસે નિવૃત્ત હોનેકે કારણ
સયત, અતીતકાલીન પાપોસે જુગુપ્સા પૂર્વક ઓર ભવિષ્યત્કાલીન પાપોસે
સવર-પૂર્વક નિવૃત્ત હોનેસે ચિરત, સયત ઓર ચિરત હોનેકે કારણ
વર્તમાન કાલમે સ્થિતિબંધ ઓર અનુભાગબંધકો હાસ કરકે પાપકર્મકો
નષ્ટ કરનેવાલે, દિનમે, રાત્રિમે, દ્રવ્યસે ધ્યાન આદિકે લિષ્ટ એકાન્તમે

મિશ્રુકી સાધ્વીને કહે છે સજય આદિ વિશેષણ સાધ્વીની સાથે પણ
સમજવાનું છે, કારણ કે સાધુ અને સાધ્વીનો આચાર પ્રાયઃ સમાન છે

(૧) પૃથિવીકાયયતના

વર્તમાનકાળના સર્વ પ્રકારના સાવધ-વ્યાપારથી નિવૃત્ત હોવાને કારણે
સયત, અતીતકાલીન પાપોથી જુગુપ્સાપૂર્વક અને ભવિષ્યત્કાલીન પાપોથી સવર
પૂર્વક નિવૃત્ત હોવાથી ચિરત, સયત અને ચિરત હોવાને કારણે વર્તમાન કાળમાં
સ્થિતિબંધ અને અનુભાગબંધનો છાસ કરીને પાપકર્મને નષ્ટ કરનારા, દિવસમાં
અને રાત્રિ, દ્રવ્યથી ધ્યાન આદિને માટે એકાન્તમાં ગિયત અને સાવધી રાગ-દ્રેષ

मणैणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करतंपि अन्नं न सम-
णुजाणामि । तस्स भते । पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं
वोसिरामि ॥२॥१६॥

छाया—स भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा सयत-विरत-प्रतिहत-प्रत्याख्यातपापकर्मा
दिवा वा रात्रौ वा एकको वा परिपङ्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा स उदक वा
अवश्याय वा हिम वा मिहिका वा करक वा हरतनु वा शुद्धोदक वा उदकार्द्र वा
काय, उदकार्द्र वा वस्त्र, सस्निग्ध वा काय, सस्निग्ध वा वस्त्र नाऽऽमृशेन्न सस्पृशेन्नाऽऽ-
पीडयेन्न प्रपीडयेन्नास्फोटयेन्न प्रस्फोटयेन्नातापयेन्न प्रतापयेत्, अन्येन नाऽऽमर्शयेन्न
सस्पृशयेन्नाऽऽपीडयेन्न प्रपीडयेन्नाऽऽस्फोटयेन्न प्रस्फोटयेन्नाऽऽतापयेन्न प्रतापयेत्,
अन्यमामृशन्त वा, सस्पृशन्त वा, आपीडयन्त वा, प्रपीडयन्त वा, आस्फोटयन्त वा,
प्रस्फोटयन्त वा, आतापयन्त वा, प्रतापयन्त वा न समनुजानीयात् । यावज्जीव्या
त्रिविध त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि, न कारयामि, कुर्वन्तमप्यन्य न
समनुजानामि । तस्माद् भदन्त ! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मान
व्युत्सृजामि ॥२॥१६॥

(२) अपकाययतना.

सान्वयार्थः—सजयविरयपडिह्यपच्चक्खायपावकम्मे=वर्तमानकालीन
सावय व्यापारोसे रहित, भूत-भविष्यत्कालीन सावय व्यापारोसे रहित, वर्तमान
कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके तथा पहले किये हुए अतिचारोंकी
निन्दा करके सावय व्यापारके त्यागी से=वह पूर्वोक्त भिक्षु वा=साधु
भिक्षुणी वा=अथवा साध्वी दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा रात्रिमें एगओ
वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा सधमें स्थित सुत्ते वा=सोया हुआ जागरमाणे
वा=अथवा जागता हुआ रहे, वहा से=वह-उदग वा=जलको हिम वा=हिमको
महिय वा=कुहरे-धूअर-को करग वा=ओलेको हरतणुग वा=घास पर बूद-बूद
पड़ा हुआ जलविशेषको सुद्धोदग वा=आकाशसे गिरे हुए निमल जलको (और)
उदउल्ल वा=जलसे भीने हुए-गीले काय=शरीरको उदउल्ल वा वत्थ=जलसे भीगे
हुए वस्त्रको ससिणिद्ध वा काय=कुठ-कुठ गीले शरीरको ससिणिद्ध वा वत्थ=
कुठ कुठ गीले वस्त्रको न आमुसिज्जा=जराभी स्पर्श न करे, न सफुसिज्जा=
अधिक स्पर्श न करे, न आवीलज्जा=पीडित न करे, न पवीलिज्जा=अधिक
पीडित न करे, न अक्खोडिज्जा=स्फोटन न करे, न पक्खोडिज्जा=प्रस्फोटन
न करे, न आयाविज्जा=तपावे नहीं, न पयाविज्जा=अधिक तपावे नहीं, अण्=

न घटयेत् न चालयेत्, न भिन्नात् न विदारयेत् न विदीर्णतां नयेत्, तथाऽन्येन
(मूत्रे द्यार्यत्वाद्धितीया) मयतिरिक्तननेन नाऽऽलेखयेत्, न विलेखयेत्, न
घटयेत् न मेदयेत्, आम्निगन्त या मित्रिवन्तं या घटयन्त या भिदन्त या अन्य-
व्यक्तयन्तर न समनुजानीयात् नानुमन्येत, इत्येव भगवदुपदिष्टाचारपद्धतिसर-
क्षणपरायणान्तःकरणोऽह याग्यजीत्या त्रिष्वि त्रिभिधेनेत्यादि पूर्ववत् ॥१॥ १५॥

सम्पत्ति क्रममाप्तमपकाययतनामाह-‘से भिक्खू वा०’ इत्यादि ।

मूलम्-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सजय-विरय-पडिहय पक्व-
फलायपावकम्मे दिया वाराओ चाएगओ वा परिसागओ वा सुत्ते
वा जागरमाणे वा से उदग वा ओसं वा हिम वा महियं वा करग वा
हरतणुगं वा सुद्धोदगं वा उदउल्ल वा कायं उदउल्ल वा वत्थ ससिणिद्ध
वा कायं ससिणिद्ध वा वत्थ न आमुसिज्जा न सफुसिज्जा न
आविलिज्जा न पविलिज्जा न अम्खोडिज्जा, न पक्खोडिज्जा,
न आयाविज्जा, न पयाविज्जा, अन्न आमुसत वा, संफुसत वा
आवीलतं वा पवीलत वा, अक्खोडत वा, पम्खोडत वा, आयावत
वा, पयावतं वा न समणुजाणिज्जा । जावज्जोवाए तिविह तिविहेण

न धिसे तथा न हिलावे, न विदारे, न दूसरेसे ये सत्र क्रियाएँ करावे
और न ये सब क्रियाएँ करते हुए अन्यको भला जाने ।

हे शुक महाराज ! इस प्रकार सर्वज्ञ भगवान् द्वारा उपदेश किए हुए
आचारकी रक्षा करनेमें मनको तत्पर रखनेवाला मैं तीन कारण तीन
योगसे यह सब कार्य नहीं करूँगा ॥ २ ॥ १५ ॥

अब अपकायकी यतनाका प्रतिपादन करते हैं-‘से भिक्खू०’ इत्यादि ।

ओने न धसे तथा न हिलावे, न विदारे, न पीज्जओ पास ओ णवी क्रियाओ
करावे अने न ओ णधी क्रियाओ करनास अन्यने लवे आणे

हे शुक महाराज ! ओ प्रकारे सर्वज्ञ भगवाने उपदेशेला आचारकी रक्षा
करवाभा मनने तत्पर रा गनाशे ओवे हु त्रपु उरषु त्रषु योगथी ओ णधा कार्य
करीश नहि (१) (१५)

हुवे अपकायकी यतनानु प्रतिपादन करे छे-से भिक्खू इत्यादि

शुद्धोदरम्=आकाशात्पतित स्वभावनिर्मल सलिलम् । तथा उदकाद्रि=जलकिन्न
 काय वस्त्र च । स्निग्धम्=स्निग्धमिति भावक्तान्तम्, स्नेहः=स्निग्धत्वमिति तद-
 र्थस्तेन सह वर्तमान तत्=मिन्दुरहितमीपदाद्रि काय वस्त्र च, स्वय न आमृशेत्=आ=
 ईपत् 'आढीपदर्थेऽभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे' इति कोशात्, मृशेत्=स्पृशेत्, न
 स्पर्शयुक्त कुर्यादित्यर्थः । न स्पृशेत्=न स=प्रकर्षेण स्पृशेत् । नापीडयेत्, न प्रपीडे-
 येत् । नाऽऽस्फोटयेत्, न प्रस्फोटयेत् । नाऽऽत्तापयेत्, न प्रत्तापयेत् । शेष सुगमम् ।
 एषु ('आमृशेत् सस्पृशेत्' इत्यादिषु) सर्वत्र धात्वर्थाऽविशेषेऽप्युपसर्ग(आ. स. प्र.)-
 कृतवाच्यवैलक्षण्यात् पौनस्त्यदोषावसर इति बोध्यम् ॥२॥१६॥

सम्प्रति तेजस्कायतनामाह-'से भिक्खू चा' इत्यादि ।

मूलम्-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सजय-विरय-पडिहय-पच्च-
 क्खाय-पावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा
 सुत्ते वा जागरमाणे वा, से अगणि वा इगाल वा मुम्मुर वा अच्चि वा
 जाल वा अलाय वा सुद्धागणि वा उक्क वा न उजेजा न घट्टेजा
 न भिंदेजा न उज्जालेजा न पज्जालेजा न निवावेजा, अन्न

आदिके अकुरोंपर जमनेवाले जलबिन्दु), वर्षाका निर्मल जल, इन सबको,
 तथा जलसे बहुत गीला या थोडा गीला शरीर या वस्त्र, इन सबको
 स्वय एक बार स्पर्श न करे, बार-बार स्पर्श न करे, वस्त्रको एकबार न
 निचोडे, बार-बार न निचोडे, न एकबार झटके, न बार-बार झटके, न
 एकबार धूपमें सुखावे, न बार-बार सुखावे, न ये सब क्रियाएँ दूसरेसे
 करावे, न करते हुएको भला जाने, शेष सुगम है ॥२॥१६॥

अग्निकायकी यतना कहते हैं-'से भिक्खू वा०' इत्यादि ।

જળ એ સવને, તથા જળથી બહુ લીધુ અથવા થોડું લીધુ શરીર યા વસ્ત્ર,
 એ સવને સ્વય એકવાર સ્પર્શ નહિ કરે, વારવાર સ્પર્શ નહિ કરે, વસ્ત્રને
 એકવાર નહિ નીચેણુ, વારવાર નહિ નીચેણુ, એકવાર નહિ ઝાટકુ, વારવાર
 નહિ ઝાટકુ, એકવાર તડગમા નહિ સુકાણુ, વારવાર નહિ સુકાણુ, નહિ એ બધી
 ક્રિયાઓ બીજા પાસે કરાણુ, અને કરનારને નહિ ભલો બાણુ શેષ ભાગ
 સહેલો છે (૨) (૧૬)

अग्निकायनी यतना कहे छे-से भिक्खू वा० इत्यादि

दूसरेसे, न आमुसायिज्जा=नगामी स्पर्श न करावे, न सफुमायिज्जा=अधिक स्पर्श न करावे, न आरीलायिज्जा=पीडित न करावे, न पवीलायिज्जा=अधिक पीडित न करावे, न अम्गोढायिज्जा=म्फोटन न करावे, न पक्खोढायिज्जा=मम्फोटन न करावे, न आयायिज्जा=तपयावे नहीं, न पयायिज्जा=अधिक तपयावे नहीं, आमुमन वा=नगामी स्पर्श करनेवाले सफुसन वा=अधिक स्पर्श करनेवाले आरीलंत वा=पीडित करनेवाले पवीलंत वा=अधिक पीडित करनेवाले अम्गोढन वा=म्फोटन करनेवाले पक्खोढंत वा=मम्फोटन करनेवाले आयायत वा=तपानेवाले पयायत वा=अधिक तपानेवाले अन्न=दूसरेको न समणुजाणिज्जा=भला न समझे। जावज्जीवाण=जीवनपर्यन्त (इसको) निविह=हुत काति अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिचिहेण=तीन प्रकारके मणेण=मनसे वायाण=वचनसे काण्ण=कायसे न करेमि=न करूंगा, न कारवेमि=न कराऊंगा, करतपि=करते हुएभी अन्न=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूंगा भते ! =हे भगवन् ! तस्स=उस दण्डसे पडिकमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गरु साक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाण=दण्ड-सेवन करनेवाले आत्माको बोसिरामि=त्यागता हूँ ॥२॥१६॥

(२) अप्काययतना ।

टीका—स भिक्षुर्वेत्यादि पूर्ववत् । उदक=प्रसङ्गात्कूपादिजलम् भूगर्भोज्ज्वलस्रोतोजलमित्यर्थः, अवश्याय=मेघमन्तरेण रात्रौ-पतित सूक्ष्मतुषाररूपमपकायम् हिम=शीतर्त्तौ शीताधिक्येन घनीभूतमपकायम्-‘वर्फ’ इति लोके प्रसिद्धम् । मिट्टिका=हेमन्त-शिशिरयोः कदाचित् सान्द्रतया ध्रुमवत्प्रतिभासमानस्वरूपा कुञ्जटिका ‘धूअर’ इति लोकरूपसिद्धाम् । करक=किरति=क्षरति पानीयमिति करक=वर्षाफलम् । हरतनुम्=भूमिमुद्भिद्य तृणाङ्कुराद्युपरि बिन्दुरूपेण स्थितमपकायविशेषम्

(२) अप्काययतना ।

भिक्षु और भिक्षुकी आदि पदोंका-अर्थ पहलेकी भाँति समझन चाहिए । कुण्का पानी अर्थात् भूमिमें सोता (झरना)से निकलनेवाला जल, ओस, पाला, कुहरा (धूअर), ओला (गडा), हरतनु (भूमिको भेद कर गे

(२) अप्काययतना

भिक्षु अने भिक्षुकी आदि शब्दोंने अर्थ पड़ेवाली पेटे समझवे कूपातुं पाए अर्थात् भूमिमाना स्रोत (अरुण) थी नीकणतु जल, ओस, ठार, आकण, कस, हरत (भूमिने लेहीने घटि आदिना अ कुशे उपर जलमाना जलनि-हुआ), वरसाहुतु निर्भी

न घट्टेज्जा=चलावे, नहीं, न भिदेज्जा=भेदे नहीं, न उज्जालेज्जा=थोडाभी जलावे नहीं, न पज्जालेज्जा=प्रज्वलित करे नहीं, न निव्वावेज्जा=बुझावे नहीं, अन्न=दूसरेसे न उजावेज्जा=बढावे नहीं, न घटावेज्जा=चलवावे नहीं, न भिदावेज्जा=भिदावे नहीं, न उज्जालावेज्जा=न जलवावे, न पज्जालावेज्जा=न प्रज्वलित करावे, न निव्वावेज्जा=न बुझावे, उज्जत वा=बढानेवाले घट्टत वा=चलानेवाले भिदत वा=भेदनेवाले उज्जालत वा=जलानेवाले पज्जालत वा=प्रज्वलित करनेवाले निव्वावत वा=बुझानेवाले अन्न=दूसरेको न समणुजाणिज्जा=भला न समझे । जावज्जीवाए=जीवन-पर्यन्त (इसको) तिविह=कृत-कारित-अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेण=तीन प्रकारके मणेण=मनसे वायाए=वचनसे काएण=कायसे न करेमि=न करूंगा, न कारवेमि=न कराऊंगा, करतपि=करते हुएभी अन्न=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूंगा । भते !=हे भगवन् ! तस्स=उस दण्डसे पडिकमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरु साक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाण=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको बोसिरामि=त्यागता हूँ ॥३॥१७॥

टीका-अग्नि=वह्निम्, अङ्गार=निर्धूमज्वाला ज्वलदिन्धनम्, मुग्धुर=प्रविरलस्फुल्लिङ्ग-समिश्रभस्मरूप तुपानल वा, 'मुग्धुरस्तु तुपानल.' इति वैजयन्तीकोशात्, अजालिण्डिकाग्निं वा, अर्चिं=मूलाग्निविच्छिन्ना ज्वालाम्, ज्वाला=दहमानवृणादिस-म्यद्वाऽऽमूलोद्-र्वप्रसारितेजोराशिम्, अलात=ज्वलदग्रभाग काष्ठम्, शुद्धाग्निम्=अयःपिण्डानुसवद् विवृदादिरूप वा, उल्का=मूलवद्देर्विच्छिन्नर समन्तात्प्रसर्पद-ग्निरूपात्मिकाम्, (चिनगारी, तडगिया, इति भाषा) स्वयं न उत्तिञ्चेत्=न तने-

(३) तेजस्काययतना ।

अग्नि, अगारा, भूमल (गर्म राख) बकरीकी लेंडीकी आग, मूलसे टूटी हुई ज्वाला, मूलसे अविच्छिन्न ज्वाला, लुआठा (जलती हुई लकड़ी), गर्म लोहेके गोलेकी या विजलीकी अग्नि, अथवा चिनगारी

(३) तेजस्काययतना

अग्नि, अगारा, गरम राख, बकरीकी लेंडीकी आग, भूजली टूटेली ज्वाला, भूजली अविच्छिन्न ज्वाला, जलती लकड़ी, गरम लोखरना गोणानो अथवा विजलीनो अग्नि, अथवा चिखगारी आदिमा पोते धधन (जलतय) नहि

न उंजावेज्जा न घट्टावेज्जा न भिंदावेज्जा, न उज्जालावेज्जा न पज्जालावेज्जा न निद्धावेज्जा, अन्नं उंजंतं वा घट्टत वा भिंदंतं वा उज्जालत वा पज्जालंतं वा निद्धावत वा न समणुजाणिज्जा। जावज्जीयाए तिविह तिविहेण मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करतपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाण वोसिरामि ॥३॥१७॥

छाया—स मिश्रुरा मिश्रुकी या सयत्तरितप्रतिहतप्रत्याग्यातपापमर्मा दिवा वा रात्रौ या एरुको या परिपद्गतो या सुप्तो या जाग्रद्वा, सः अग्निं वा अन्नं वा मुष्मुर वा अर्चिरां ज्याला या अन्नात् वा शृद्धाग्निं वा उल्का वा नोत्सिञ्चेत् न घट्टयेत् न मिश्रान्नोज्ज्वालयेन्न प्रज्वालयेन्न निर्वापयेद्, अन्येन नोत्सेवयेन्न घट्टयेन्न भेदयेन्नोज्ज्वालयेन्न प्रज्वालयेन्न निर्वापयेद्, अन्यमुत्सिञ्चन्त वा घट्टयत वा भिन्दन्त या उज्ज्वालयन्त या प्रज्वालयन्त वा निर्वापयन्त वा न समनुजानी यात्। यावज्जीवया त्रिषिध त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्माद् भदन्त! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मान व्युत्सृजामि ॥३॥१७॥

(३) तेजस्काययतना.

सान्दयार्थः—सजयविरयपडिहयपच्चस्वायपावकम्मे=वर्तमानकालीन सावय व्यापारोसे रहित, भूत-भविष्यत्कालीन सावय व्यापारोसे रहित, वर्तमान कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके तथा पहले किये हुए अतिचारोंकी निन्दा करके सावय व्यापारके त्यागी, से=वह पूर्वोक्त भिक्षु वा=साधु भिक्षुणी वा=अथवा साध्वी, दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा रात्रिमें, एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा सयम स्थित, सुत्ते वा=सोया हुआ जागरमाणे वा=अथवा जागता हुआ रहे, वहा से=वह अगणिं वा=अग्निकां इगाल वा=अगारेको मुष्मुर वा=मुष्मुर-भूभूदर (तुपाग्नि) को अच्चि वा=ज्योति मूलाग्निसे विच्छिन्न ज्वालाको, जाल वा=मूलाग्निसे अविच्छिन्न जलती हुई ज्वालाको, अलाय वा=निसका अग्रभाग जल रहा हो ऐसे काठको, सुद्धागणिं वा=शुद्ध अग्नि लोहपिण्डमें सबद्ध अग्नि अथवा धिजलीरूप अग्निको, उक्क वा=चिनगारियोको न उजेज्जा=इधन डालकर बढ़ावे नहीं,

ननेन वा तालवृन्तेन वा पत्रेण वा पत्रभङ्गेन वा शाखया वा शाखाभङ्गेन वा पिङ्गुनेन वा पिङ्गुनहस्तेन वा चैलेन वा चैलकणेन वा हस्तेन वा मुखेन वा, आत्मनो वा काय बाह्य वाऽपि पुद्गल न फूत्कुर्यात्, न जीजयेत्, अन्येन न फूत्कारयेन्न जीजयेद्, अन्य फूत्कुर्वन्त वा जीजयन्त वा न समनुजानीयात्। यावज्जीयया त्रिविध त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्य न समनु जानामि। तस्य भदन्त ! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मान व्युत्क्षजामि ॥४॥१८॥

(४) वायुकाययतना.

सान्न्वयार्थः—सजयचिरयपटिह्यपचरग्रायपावकस्मे=वर्तमानकालीन सावय व्यापारोंसे रहित, भूत-भविष्यत्कालीन सावय व्यापारोंसे रहित, वर्तमान कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके तथा पहले क्रिये हुए अति-चारोंकी निन्दा करके सावय व्यापारके त्यागी से=यह पूर्वोक्त भिन्नवृत्त या=साधु भिन्नखुणी वा=अथवा साध्वी दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा रात्रिमें एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा सगमें स्थित मुत्ते वा=सोया हुआ जागरमाणे वा=अथवा जागता हुआ रहे, यहाँ से=यह निगण वा=चामरसे, विट्टणेणवा=पखेसे, तालिअटेण वा=ताडके पखेसे, पत्तेण वा=पत्तेसे, पत्तभगेण वा=रहुतसे पत्तोंसे, साहाण वा=शाखा टाली-से, साहा मगेण वा=शाखाके खण्डसे, पिङ्गणेण वा=मोरपीन्त्रीसे, पिङ्गणहत्थेण वा=मोरपीन्त्रियोंके समूहसे, चेलेण वा=रुपडेसे, चैलकणेण वा=कपटेके जेर-पटे से, हत्थेण वा=हाथसे, मुखेण वा=मुखसे, अप्पणो वा=अपने काय-दारीरको, वा=अथवा बाहिर वि पुग्गल=गहरी पुद्गलोंकी भी न फूमेजा=फूकन मारे, न जीजजा=चैवर आदिसे हवा न करे, अन्न=दूसरेसे न फूमायेजा=फूकन माराये, न बीआवेज्जा=हवा न करावे, फूमनं वा=फूकनेवाले बीअत वा=हवा करनेवाले अन्न=दूसरेको न समणुजाणिज्जा=मया न समझे। जावज्जीयाण=जीवपर्यन्त (उसको) त्रिविह=कृत करित अनुमोदनास्पतीन करणमे (तथा) त्रिविहेण=तीन प्रकारके मणेण=मनसे वायाण=वचनसे कागण=कायमे न करेमि=न करेंगा, न कारवेमि=न कराऊंगा, कर्तंपि=करते हुए भी अन्न=दूसरेको न समणुजाणामि=मया नहीं समझेंगा। भते!=हे भगवन्! तस्म=उस वृण्डम पश्चिक्कामि=प्रयत्न होता है, निन्दामि=आत्ममात्मीसे निन्दा करता हूँ, गर्हे करता हूँ, अप्पाण=दण्ड मयन करनेवाले आत्माका त्यागता हूँ ॥४॥१८॥

न्यनादिक प्रसिपेत्, न घटयेत्=न सञ्चालयेत्, न मिन्यात्=गृहेष्टकवाडादिना
न स्फोटयेत्, न उज्ज्यालयेत्=तालमृन्तादिना मज्जन्त्य या न मापयेत् न वर्धयेदि-
त्यर्थः, न मज्ज्यालयेत्=मत्तत यद्गुणो या न मज्जन्ति कुर्यात्, न निर्वोपयेत्=न
विश्यापयेत् न निर्वोण नयेदित्यर्थः, अन्येन न उन्सेयेदित्यादि सर्वगुणम् । ३११७।

वायुकाययतनामाह—‘से भिक्खू वा०’ इत्यादि ।

मूलम्—से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सजय-विरय-पडिहय-पञ्चक्खाय-
पावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते
जागरमाणेवा, से सिएण वा विहुणेण वा तालिअंटेण वा पत्तेण वा
पत्तभगेण वा साहाए वा साहाभगेण वा पिहुणेण वा पिहुणहत्थेण
वा चेलेण वा चेलकन्नेण वा हत्थेण वा मुहेण वा अप्पणो वा काय
वाहिर वावि पुगलं न फुमेज्जा न वीऐज्जा, अन्न न फुमावेज्जा
न वीआवेज्जा, अन्न फुमत वा वीअत वा न समणुजाणिज्जा ।
जावज्जीवाए तिविह तिविहेण मणेण वायाए काएण न करेमि,
न कारवेमि, करतपि अन्न न समणुजाणामि । तस्स भते । पडिक्कमामि
निदामि गरिहामि अप्पाण वोसिरामि ॥ ४ ॥ १८ ॥

छाया—स भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा सयतविरतप्रतिहतप्रत्यारण्यातपापकर्मा दिवा
वा रात्रौ वा एकको वा परिपद्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा, स सितेन वा विधू-

आदिमे स्वयं इन्धन न डाले, न सचालन करे (न सघटा करे), न दंड
ईट आदिसे उसे भेदे, न परवा आदिसे एकवार प्रज्वलित करे,
न बार-बार प्रज्वलित करे, न बुझावे । न ये सब क्रियाएँ दूसरेसे करावे,
न करते हुएकी अनुमोदना करे, इत्यादि सब पूर्ववत् ॥ ३ ॥ १७ ॥

वायुकायकी यतना कहते हैं—‘से भिक्खू वा०’ इत्यादि ।

नाभे, नहि सञ्चालन करे (नहि सघटन करे), नहि दंड के छट आदिथी तेने
लेहे, नहि पष्ठा वगेरेथी तेने ओकवार प्रज्वलित करे, नहि बारबार प्रज्वलित
करे, नहि बुझावे, नहि ओ गंधी क्रियाओ पीण्य पासे करावे, करनारनी नहि
अनुमोदना करे इत्यादि पूर्ववत् (३) (१७)

वायुकायकी यतना कहे छे—से भिक्खू वा० इत्यादि

मूल्म्-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सजय-विरय-पडिहय-पच्चक्खाय-
पावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा
जागरमाणे वा, से वीएसु वा वीयपडट्टेसु वा रूढेसु वा रूढपडट्टेसु
वा जाएसु वा जायपडट्टेसु वा हरिएसु वा हरियपडट्टेसु वा छिन्नेसु
वा छिन्नपडट्टेसु वा सचित्तेसु वा सचित्तकोलपडिनिस्सिएसु वा न
गच्छेज्जा न चिट्ठेज्जा न निसीडज्जा न तुयट्ठिज्जा, अन्न न गच्छाविज्जा
न चिट्ठाविज्जा न निसीयाविज्जा न तुयट्ठाविज्जा, अन्न गच्छत वा
चिट्ठतं वा निसीयत वा तुयट्ठतं वा न समणुजाणिज्जा । जावज्जीवाए
तिविह तिविहेण मणेण वायाए काएण न करेमि न कारवेमि
करतपि अन्न न समणुजाणामि । तस्स भत्ते । पडिक्कमामि निंदामि
गरिहामि अप्पाण वोसिरामि ॥ ५ ॥ १९ ॥

छाया—सभिक्खुवां भिक्खुकी वा सयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा दिवा वा
रात्रौ वा एकको वा परिपङ्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा, स गीजेषु वा गीजप्रतिष्ठि-
तेषु वा रूढेषु वा रूढप्रतिष्ठितेषु वा जातेषु वा जातप्रतिष्ठितेषु वा हरितेषु वा
हरितप्रतिष्ठितेषु वा छिन्नेषु वा छिन्नप्रतिष्ठितेषु वा सचित्तेषु वा सचित्तकोल-
प्रतिनिष्ठितेषु वा न गच्छेन्नतिष्ठेन्न निपीदेन्न त्वगर्त्तयेत्, अन्य न गमयेन्न स्था-
पयेन्न निपादयेन्न त्वगर्त्तयेत्, अन्य गच्छन्त वा तिष्ठन्त वा निपीदन्त वा त्वग्व-
र्त्तयन्त वा न समनुजानीयात् । यावज्जीवया त्रिविध त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन
न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमन्यन्य न समनुजानामि । तस्य भदन्त ! प्रतिक्रामामि
निन्दामि गर्हे आत्मान व्युत्सृजामि ॥ ५ ॥ १९ ॥

(५) वनस्पतिकाययतना.

सान्वयार्थ —सजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे=वर्त्तमानकालीन
सावय व्यापारोसे रहित, मृत भविष्यत्कालीन सावय व्यापारोसे रहित, वर्त्तमान
कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके, तथा पहले किये हुए
अतिचारोकी निन्दा करके सावय व्यापारके त्यागी से=वह पूर्वोक्त भिक्खू
वा=साधु भिक्खुणी वा=अथवा सात्री दिया वा=दिनमें, राओ वा=अथवा

(४) वायुकाययतना ।

टीका—सितेन=चामरेण श्वेततण्डुलस्येनोपचारात्, विपूननेन=वीजनकेन, तालघृन्तेन=ताले=करतले=घृन्त=वन्धनमप्येति, तालस्येन घृन्तमस्येति, ताव्यते=फरादिनाऽऽन्यत इति तालम्, उभयोरेकस्यम्भरणात्, तादृश घृन्तं यम्येति वा तालघृन्त=तालपत्रादिरचित व्यजन तेन, उपलक्षणमिदं निगुह्यजनादीनामपि, पत्रेण=कमलिनीदलादिना, पत्रमन्त्रेन=दलशकलेन, शाखया=वृक्षशृङ्गया, शाखामन्त्रेन=तदेकदेशेन, पिहूनेन=रहिर्गणेन (मयूरपिच्छेन) पिहूनहस्तेन=पुञ्जीकृतमयूरपिच्छेन, चैलेन=वह्नेन, चैलरुणेन=अञ्जलेन (वस्त्रमान्तेन) हस्तेन=करेण, मुखेन=वदनेन, आत्मनः=स्वस्य काय=शरीरं यावमपि पुद्गलम्=उष्णदुग्धादिकं वा स्वयं न फूत्कुर्यात्=न मुखेन धमेत्, न वीजयेत्=चामरादिना वातं न सञ्चालयेत्, अन्येन वा न फूत्कारयेत्, इत्याद्यन्यत्सुगोघम् ॥४॥१८॥

वनस्पतिकाययतनामाह—‘से भिक्खू वा०’ इत्यादि ।

(४) वायुकाययतना ।

चाँवरसे, पखेसे, ताड़के घने हुए पखेसे अथवा अन्य बिजली आदिके किसी प्रकारके पखेसे, कमल आदिके पत्तेसे, पत्तेके टुकड़ेसे, वृक्षकी शाखासे, शाखाके खण्डसे, मयूरके पिच्छसे, मयूरके बहुतसे पिच्छोंसे, वस्त्रसे, वस्त्रके पहे (छोर)से, हाथसे, मुखसे, अपने शरीरको तथा अन्य गरम दूध आदि पुद्गलोंको न स्वयं फूँके, न चाँवर आदिसे बीजे वायुका संचालन करे, न दूसरेसे फूँकावे, न बीजावे, न फूँकते हुए तथा बीजते हुए अन्यको भला जाने, इत्यादि सुगम ही है ॥ ४ ॥ १८ ॥

वनस्पतिकायकी यतना कहते हैं—से भिक्खू वा०’ इत्यादि ।

(४) वायुकाययतना.

आमरथी, पण्णथी, ताड़ना जनावेला ‘पण्णथी, अथवा’ अन्य बिजली आदिना केह प्रकारना पण्णथी, कमल आदिना पादशथी, पादशाना टुकडाथी, वृक्षनी शाखाथी, शाखाना खण्डथी, मयूरना पिच्छथी, मयूरना अनेक पीछाथी, वस्त्रथी, वस्त्रना छेडाथी, हाथथी, मुखथी, पोताना शरीरने, तथा भील गरम दूध आदि पुद्गलोंने नहिं स्वयं कूँके, नहिं आमर आदिथी बीजे-वायुनु संचालन करे नहिं भील पासे कूँकावे, के कूँकनार तथा बीजनार अन्यने लक्ष्णे लक्ष्णे धत्यादि सरल है (४) (१८)

वनस्पतिकायकी यतना कहे छे—से भिक्खू वा० धत्यादि

मूलम्-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सजय-विरय-पडिहय-पच्चक्खाय-
पावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा
जागरमाणे वा, से वीएसु वा वीयपइट्ठेसु वा रूढेसु वा रूढपइट्ठेसु
वा जाएसु वा जायपइट्ठेसु वा हरिएसु वा हरियपइट्ठेसु वा छिन्नेसु
वा छिन्नपइट्ठेसु वा सचित्तेसु वा सचित्तकोलपडिनिस्सिएसु वा न
गच्छेज्जा न चिट्ठेज्जा न निसीइज्जा न तुयट्ठिज्जा, अन्न न गच्छाविज्जा
न चिट्ठाविज्जा न निसीयाविज्जा न तुयट्ठाविज्जा, अन्न गच्छत वा
चिट्ठतं वा निसीयत वा तुयट्ठतं वा न समणुजाणिज्जा । जावजीवाए
तिविह तिविहेणं मणेण वायाए काएण न करेमि न कारवेमि
करतपि अन्न न समणुजाणामि । तस्स भते ! पडिक्कमामि निदामि
गरिहामि अप्पाण वोसिरामि ॥ ५ ॥ १९ ॥

छाया—सभिक्षुर्या भिक्षुकी वा सयतचिरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापरुमां दिवा वा
रानो वा एरुको वा परिपद्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा, स जीजेषु वा जीजप्रतिष्ठि-
तेषु वा रूढेषु वा रूढप्रतिष्ठितेषु वा जातेषु वा जातप्रतिष्ठितेषु वा हरितेषु वा
हरितप्रतिष्ठितेषु वा छिन्नेषु वा छिन्नप्रतिष्ठितेषु वा सचित्तेषु वा सचित्तकोल-
प्रतिनिश्चितेषु वा न गच्छेन्नतिष्ठेन्न निपीदेन्न त्वग्वर्त्तयेत्, अन्य न गमयेन्न स्था-
पयेन्न निपादयेन्न त्वग्वर्त्तयेत्, अन्य गच्छन्त वा तिष्ठन्त वा निपीदन्त वा त्वग्व-
र्त्तयन्त वा न समनुजानीयात् । यावज्जीवया त्रिविध त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन
न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमन्यन्य न समनुजानामि । तस्य भदन्त ! प्रतिक्रामामि
निन्दामि गर्हे आत्मान व्युत्स्रजामि ॥ ५ ॥ १९ ॥

(५) वनस्पतिकाययतना

सान्वयार्थ —सजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे=वर्त्तमानकालीन
सावय व्यापारोसे रहित, भूत भविष्यत्कालीन सावय व्यापारोसे रहित, वर्त्तमान
कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके, तथा पहले किये हुए
अतिचारोंकी निन्दा करके सावय व्यापारके त्यागी से=वह पूर्वोक्त भिक्खू
वा=साधु भिक्खुणी वा=अथवा सात्री दिया वा=दिनमें, राओ वा=अथवा

रात्रिमें, एगओ चा=अकेरा परिमागओ चा=अथरा सयमें स्थित सुत्ते चा=सोया हुआ जागरमाणे चा=अथरा जागता हुआ रहे, वहाँ से=वही धीणसु चा=शालि आदि बीजोंपर, धीयपइहेसु चा=बीजोंपर रखे हुए शयन आसन आदि पर, रुढेसु चा=अदुरित उनस्पति पर, रुढपइहेसु चा=अदुरित वनस्पति पर रखे हुए शयन आसन आदि पर, जाणसु चा=पत्ते आनेकी अवस्थावाली उनस्पति पर, जायपइहेसु चा=पत्ते आनेकी अवस्थावाली वनस्पति पर रखे हुए शयन आसन आदि पर, हरिणसु चा=हरित पर, हरिय-पइहेसु चा=हरित पर रखे हुए शयन आसन आदि पर, छिन्नेसु चा=कटे हुए हरित पर छिन्नपइहेसु चा=कटे हुए हरित पर रखे हुए आसन आदि पर, सचिस्तेसु चा=फिर अन्य सचित्त अण्डा आदि सहित वनस्पति पर, सचिस्-कोलपडिनिस्सिणसु चा=पुने हुए-सडे काठ पर न गच्छेज्जा=गमन न करे, न चिद्धेज्जा=न खड़ा होवे न निसीइज्जा=न बैठे, न तुअट्टिज्जा=न सोवे, अन्न=दूसरेको न गच्छावेज्जा=न चलावे न चिट्ठावेज्जा=न खड़ा करे न निसीयावेज्जा=न बैठे, न तुअट्ठाविज्जा=न सुलावे, गच्छत वा=चलते हुए चिद्धत वा=खड़े होते हुए निसीयत वा=बैठते हुए तुयट्ठत वा=सोते हुए अन्न=दूसरेको न समणुजाणेज्जा=भला न जाने । जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविह=कृत कारित अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेण=तीन प्रकारके मणेण=मनसे वायाए=वचनसे काएण=कायासे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करतपि=करते हुएभी अन्न=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा । भत्ते !=हे भगवन् ! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाण=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको बोसिरामि=त्यागता हूँ ॥५॥१९॥

(५) वनस्पतिकाययतना

टीका—बीजेषु=शाल्यादिषु, बीजमतिष्ठितेषु=बीजोपरिस्थितेषु शयनाऽऽस-नादिषु, एवमग्रेऽपि प्रतिष्ठितपदव्याख्या मर्या, रुढेषु=अदुरितेषु, जातेषु=परो

(५) वनस्पतिकाययतना ।

शालि आदि बीजों पर, बीजों पर रखे हुए शय्या आसन आदि पर, अकुरों

(५) वनस्पति काययतना

जागर आदि धीले पर, धीले पर बैठेला शय्या

દુષ્પાનન્તરકાલિકામ્યા સમ્પ્રાપ્તેષુ પત્રિતેષ્વિત્યર્થઃ, ઠરિતેષુ=કીરમયૂરપક્ષસચ્ચા-
યતા ગતેષુ, ઊલ્લેપુ=કુઠારાદિના સજિય પૃથક્કૃતેષુ ઓટ્ટેષુ, સચિત્તેષુ=અન્યેષ્વપિ
સજીવાણ્ઠાદિષુ, સચિત્તકોલપ્રતિનિશ્રિતેષુ=સચિત્તૈઃ=સચેતનૈઃ, કોલૈઃ=ઘુળૈઃ પ્રતિ-
નિશ્રિતેષુ=આશ્રિતેષુ જીવદ્ઘુળયુક્તકાષ્ઠાદિવિત્યર્થઃ, ન ગન્હેત્, ન તિષ્ઠેત્,
ન નિપીદેત્=નોપપિશેત્, ન ત્વગ્વર્ત્તયેત્=વર્ત્તન યત્તઃ=પરિવર્ત્તનમ્ (ભાવે ઘન)
ત્વચઃ=ત્વગિન્દ્રિયસ્ય શરીરસ્યેત્યર્થાત્ યત્તઃ ત્વગ્વર્ત્તઃ=ગામપાર્શ્વતઃ પરાટ્ટચ દક્ષિ-
ણપાર્શ્વન, દક્ષિણપાર્શ્વત* પરાટ્ટચ ગામપાર્શ્વન વા સ્વપનમ્, ત્વગ્વર્ત્ત કરોતિ ત્વગ્વ-
ર્ત્તયતિ, (ત્વગ્વર્ત્તશબ્દાત્ 'તત્કરોતિ તદાચષ્ટે' ઇતિ ણિચિ ટિલોપે ધાતુત્વાલ્લઙાદયઃ)
તસ્ય વિધૌ ત્વગ્વર્ત્તયેત્=સુપ્યાદિત્યર્થઃ ॥૬॥૧૯॥

અવ વ્રસકાયતનામાહ-‘સે મિસ્ત્રુ વા૦’ ઇત્યાદિ ।

પર અકુરોપર રમ્ભે હુણ શયન આદિ પર, અકુર અવસ્થાકે પશ્ચાત્ પત્રિત
અવસ્થાકો પ્રાપ્ત વનસ્પતિપર, અથવા ઉસપર રમ્ભે હુણ શયન આદિપર,
કદી હુઈ વનસ્પતિપર, હરી વનસ્પતિપર, તથા ઇનકે સિવાય સજીવ અઢા
આદિપર, ઘુને (સુલે) હુણ કાષ્ઠ આદિપર ન સ્વય ગમન કરે, ન રમ્ભા
હોવે, ન વૈઠે, તથા ચાંચાં પસવાઢા વદલરૂર દાહિને પસવાઢેસે ઔર ન
દાહિના પસવાઢા વદલકર વાચે પસવાઢેસે સોવે અર્થાત્ પસવાઢા ન
વદલે, યે સવ ક્રિયાઈ દૂસરેસે મી ન કરાવે, ન કરતે હુણકો મલા જાને ।
હસલિયે તીન કરણ તીન યોગસે ઇનકા ત્યાગ કરતા હૈં, ઇત્યાદિ
વ્યાખ્યાન પૂર્વવત્ ॥૬॥૧૯॥

અવ વ્રસકાયત્તી યતના કહતે હૈં-‘સે મિસ્ત્રુ વા૦’ ઇત્યાદિ ।

અકુરે પર, અકુરે ઉપર મૂકેલા શયનાદિ પર, અકુર અવસ્થા પછી પત્રિત
અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલી વનસ્પતિ પર, અથવા તે પર મૂકેલા શયનાદિ પર, કાપેલી
વનસ્પતિ પર, લીલી વનસ્પતિ પર તથા એ ઉપરાત સજીવ ઇંડા આદિ પર, સળેલા
કાષ્ઠ આદિ પર નહિ હું સ્વય ગમન કરૂં, નહિ ઉભો રહું, નહિ બેસું, તથા કાષ્ઠ
પડણુ બઢલીને જમણે પડણે અને જમણુ પડણુ બઢલીને કાણે પડણે નહિ
સૂઉં અર્થાત્ પડણા નહિ બઢણુ, એ બધી ક્રિયાઓ બીજા પાને નહિ કરાવું,
નહિ કરનારને બોલો બાણુ એ રીતે ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી એનો ત્યાગ કરૂં છું
ઈત્યાદિ વ્યાખ્યાન પૂર્વવત્ (૫) (૧૯)

હવે વ્રસકાયત્તી યતના કહે છે-સે મિસ્ત્રુ વા૦ ઇત્યાદિ

मूलम्—से भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजय-विरय-पडिहय-पञ्च-
क्खाय-पावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा
सुत्ते वा जागरमाणे वा से कीड वा पयग वा कुथु वा पिवीलियं वा
हत्थसि वा पायसि वा वाहुसि वा ऊरुसि वा उदरसि वा सीससि
वा वत्थसि वा पडिग्गहसि वा कवलसि वा पायपुच्छणंसि वा रय-
हरणंसि वा गोच्छगसि वा उडगसि वा दंडगसि वा पीढगसि वा
फलगसि वा सेज्जसि वा सथारगसि वा अन्नयरंसि वा तहप्पगारे
उवगरणजाए तओ सजयामेव पडिलेहिय पडिलेहिय पमज्जिय
पमज्जिय ऐगतमवणेज्जा नोण सघायमावज्जेज्जा ॥६॥२०॥

छाया—स भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा सयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा दिवा
वा रात्रौ वा एकरो वा परिपद्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा स, कीट वा पतङ्ग
वा कुन्धु वा पिपीलिका वा हस्ते वा पादे वा बाहौ वा ऊरौ वा उदरे वा शीर्षे
वा वक्षे वा पात्रे वा कम्बले वा पादप्रोच्छन्नके वा रजोहरणे वा गोच्छे वा उन्दके
वा दण्डके वा पीठके वा फलके वा शय्याया वा सस्तारके वा अन्यतरस्मिन् वा
तथाप्रकारे उपकरणजाते तत सयत एव प्रत्युपेक्ष्य२ प्रवृज्य२ एकान्तेऽपनयेन्नैन
सघातमापादयेत् ॥६॥२०॥

(६) त्रसकाययतना.

सान्त्वयार्थः—सजयविरयपडिहयपञ्चक्खायपावकम्मे=वर्तमानकालीन
सावय व्यापारोंसे रहित, भूत-भविष्यत्कालीन सावय व्यापारोंसे रहित, वर्तमान
कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके तथा पहले किये हुए अतिचारोंकी
निन्दा करके सावय व्यापारके त्यागी से=वह पूर्वोक्त भिक्खू वा=साधु भिक्खुणी
वा=अथवा साध्वी दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा रात्रिमें एगओ वा=
अकेला परिसागओ वा=अथवा सघमें स्थित सुत्ते वा=सोया हुआ अथवा जाग-
रमाणे वा=जागता हुआ रहे, वहा से=वह कीड वा=रीडेको पयग वा= पतंगको
कुथुवा=कुथुवाको पिवीलिय वा=कीड़ी-चिऊटीको हत्थसि वा=हाथ पर पायसि
वा=पैरपर वाहुसि वा=शुजापर ऊरुसि वा=जात्रपर उदरसि वा=पेटपर सीससि
वा=सिरपर वत्थसि वा=बदनपर पडिग्गहसि वा=पात्रपर वा=

कम्बल पर पायपुच्छणसि वा=पैर पोंछनेके उपकरणविशेषपर रघहरणसि वा=रजोहरण पर गोच्छगसि वा=पूजनी पर उडगसि वा=स्थण्डिलपात्र पर दडगसि वा=दड पर पीढगसि वा=चौकी पर फलगसि वा=पाटे पर सेज्जसि वा=शरीरपरिमित शयन करनेके उपकरण पर सधारगसि वा=सस्तारक-सादे तीन हाथ परिमित विजौने पर (अथवा) अन्नघरसि वा=फिर दूसरे तह्पगारे=इसी प्रकारके उवगरणजाण=उपकरणों पर (लोहे हुए पूर्वोक्त कीड़े आदिको) तओ=उस स्यान-हाथ पैर आदिसे सजया-मेव=यतनाके साथही पडिलेहियर=बार-बार प्रतिलेखन करके पमज्जियर=बार-बार पूजकर एगत=एकान्त-निरुपद्रव स्थान-में अवणेज्जा=छे जाकर रखदे, (किन्तु उनको) नोण सघायमावज्जेज्जा=एकठा न करे ॥२०॥

(६) त्रसकाययतना ।

टीका-हस्ते, पादे, बाहौ, ऊरौ=जानूपरिभागे, उदरे, शीर्षे, वस्त्रे=मुख-वस्त्रिकाचोलपट्टादौ, प्रतिग्रहे=प्रतिगृह्णाति=आधत्ते स्वस्मिन् भक्तपानादिकमिति प्रतिग्रहः=पात्र तस्मिन्, कम्बले, पादप्रोच्छने=प्रोच्छयते=प्रमृज्यतेऽनेनेति प्रोच्छन=प्रमार्जनसाधनम्, पादयोः प्रोच्छन=पादप्रोच्छन तस्मिन्=पादप्रोच्छन-साधने पल्लखण्डे, रजोहरणे, गोच्छे सचित्तरजः सष्टाचरणप्रमार्जनिकायाम् 'पूजनी' इति भाषाप्रसिद्धायाम्, उण्डके=स्थण्डिलपात्रे, दण्डे=वृद्धत्वादिना प्रस्थानविप्लवगतिभिर्प्रतिभिरवलम्बनाय धार्यमाणे, नान्यथा, "थेराण थेरभूमि-पत्ताण कप्पइ दडण वा" इत्यादिना स्थविर-स्थविरभूमिप्राप्तातिरिक्तमुनीना

(७) त्रसकाययतना ।

हाथ, पैर, भुजा, जाँघ, उदर, मस्तक, मुखवस्त्रिका, चोलपट्ट आदि घस्त्र, पात्र, कम्बल, पाद-प्रोच्छन=पैर पोंछने का वस्त्रखण्ड, रजोहरण, गोछा=पूजनी (पैरोंमें लगी हुई रजको पोंछनेका उपकरण), स्थण्डिलपात्र, वृद्धावस्था आदिके कारण गमन करनेमें असमर्थ मुनिके (चलनेमें) सहायक दण्ड, क्योंकि भगवानने "स्थविर और स्थविरभूमिको प्राप्त मुनियोंको ही दण्ड धारण करना

(८) त्रसकाययतना

हाथ, भुजा, भुजा, भुजा उदर, मस्तक, मुखवस्त्रिका, चोलपट्ट आदि वस्त्र पात्र, कामणी, पगवृच्छण, रजोहरण, पूजणी, स्थण्डिलपात्र, वृद्धावस्थाआदिने कारणे आलवाभा असमर्थ मुनिने सहायक जेवो दड, कारण के कारणने "स्थविर अने स्थविर भूमिने प्राप्त मुनिकोने आरे ॥ २० ॥ धारण करनीय है" जेवो दड है

દળ્ડાગ્રાહ્યત્વસ્ય મગવતા સ્પષ્ટ પ્રતિપાદિતત્વાત્, પીઠકે=કાષ્ઠનિર્મિતચતુરસ્રાત્રા-
સનવિશેષે “ચૌકી, ચૌરંગ” इति- भाषाप्रसिद्धे, फलके=शयनोपयोगिकाष्ठवि-
चितपट्टादिरूपे, शय्याया=शयनोपकरणरूपाया यस्य ता, अस्या अपि धर्मोप-
करणत्वात्, सस्तारके=सस्तार्यते=विस्तार्यते शयनार्थिमिरिति सस्तारः (स+
स्तृञः कर्मणि घञ्) स एव सस्तारकः=(स्वार्थिकः कः) अर्द्धतृतीयद्वस्त-
प्रमाणस्तस्मिन्, दर्भादिनिर्मितास्तरणे इत्यर्थः । अन्यतरस्मिन् वा तथाप्रकारे=
तत्सदृशे सयमोपयोगिनि उपकरणजाते=उपक्रियन्ते=उपयुज्यन्ते सयमादिदाढ्यकृते
यानि तान्युपकरणानि-साधूना सयमसाधनाद्विभूतोपकाररुक्त्वप्राप्तादीनि तेषा
जात=समूहस्तस्मिन् उपकरणमात्रे इत्यर्थः, समापतित कीटादिकत्रसजीवम्,
ततः=तस्मात् हस्तादे स्थानात् सयत एव=सम्यग् यतमान एव ‘सजयामेव’ इति
मूलपाठे आपत्वादीर्घो मकारश्च, प्रतिलेख्यर=प्रत्यवेक्ष्यर सम्यगवलोक्येत्यर्थः,
प्रमृज्यर=पौनःपुन्येन प्रमार्जनिकादिद्वारा निस्सार्य एकान्ते=निरुपद्रवस्थाने अप-
नयेत्=नीत्वा स्थापयेत् किन्तु सघातम्=एकत्र पुञ्जीकरणेन पीडाजनकपरस्परशरीर-
सघर्षकारणदृढसयोग सामान्येन सम्मेलन वा नो=नैव आपादयेत्=संप्रापयेत् ‘ण’-
मिति वाक्यालङ्कारे । ‘सघातो दृढसयोगः’ इति वाचस्पत्यम् । यत्तु केचित्-

कल्पनीय है” ऐसा कहा है, अन्यको दण्ड धारण करना मना है ।
अत एव उनके द्वारा गृहीत दण्ड पर तथा चौकी पाटा (पट्ट) शय्या
अर्थात् उपाश्रय, क्योंकि यह भी एक धर्मोपकरण है, सस्तारक अर्थात्
दर्भ आदिका बिछौना, तथा सयममें उपयोगी इस प्रकारका अन्य कोई
उपकरण, इन सबमें कीट आदि त्रस जन्तु हों तो उन्हें सयमी स्वयं
सम्यक् प्रकार प्रतिलेखन करके बार-बार पूजनी आदिसे पूजकर बाधा-
रहित एकान्त स्थानमें यतनासे रक्खें, किन्तु उन्हें इकट्ठा करके न रक्खें,
क्योंकि ऐसा करनेसे उनको पीडा होनेकी सम्भावना है । कितनेक

અન્યને દડ ધારણની મનાઈ છે, એટલે એમણે ધારણ કરેલા દડ પર, તથા ચોકી,
પાટ, શય્યા અર્થાત્ ઉપાશ્રય, કારણ કે એ પણ એક ધર્મોપકરણ છે સસ્તારક
અર્થાત્ દર્ભ આદિનું બિછાનું, તથા સયમમાં ઉપયોગી એ પ્રકારના અન્ય કોઈ
ઉપકરણો, એ સર્વમાં કીડી-કીડા આદિ ત્રસ જતુ હોય તો તેને સયમી સ્વયં
સમ્યક્ પ્રકારે પ્રતિલેખન કરીને વારંવાર પૂજણી આદિથી પૂજીને બાધારહિત
એકાન્ત સ્થાનમાં યતનાથી મૂકે, પરંતુ એને એકઠા કરીને ન રાખે, કારણ કે
એમ કરવાથી તેમને પીડા થવાની સંભાવના રહે છે કેટલાકે કહે છે કે રક્ષાને

एकान्तप्रदेशे रक्षार्थं त्रसजीवानां स्थापने साधूनामसंयतिवैयावृत्त्यदोषेण महाव्रत-
भङ्गो भवतीत्याहुस्तदेतद्भगवदानाविरुद्धम्, अनेनापि सूत्रेण धर्मोपकरणस्थाना
त्रसजीवानां निरुपद्रवप्रदेशे रक्षार्थं यतनया म्यापनविधानात् ॥६॥ ॥२०॥

इत्येव पट्टकाययतनामभिप्रायसम्पत्तिरुपरिपालनपरिणामदारुणत्ववर्ण्यते-
'अजय चरमाणो' इत्यादि ।

મૂલમ્-અજય ચરમાણો ય, પાણમૂયાઈ હિસઈ ।

વધઈ પાવયં કમ્મ, ત સે હોઈ કહુય ફલં ॥૧॥

ઝાયા-અયત ચરશ્ચ, પ્રાણભૂતાનિ હિનસ્તિ ।

વધ્નાતિ પાપકુ કર્મ, તત્તસ્ય ભવતિ કુદુરુ ફલમ્ ॥૧॥

યતના ન પાલન કરને કા ચુરા ફલ રહતે હૈ-

સાન્વયાર્થ:-અજય=અયતનાપૂર્વક ચરમાણો=ગમન કરતા હુઆ સાધુ
પાણમૂયાઈ=ત્રસ સ્થાવર જીવોની હિંસઈ=હિંસા કરતા હૈ ય=ઔર પાવય
કમ્મ=પાપકર્મનો વધઈ=વાધતા હૈ, ત=ઉસ કારણ સે=ઉસ પાપ કર્મકા
ફલ=ફલ કહુય=દુઃસ્વદાયી હોઈ=હોતા હૈ ॥૧॥

કહતે હૈં કિ-રક્ષાકે લિણ ત્રસ જીવકો ઇકાન્ત સ્થાનમૈં રખનેમૈં સાધુકો
અસંયતિકી વૈયાવચ્ચ કરનેરૂપ દોષ લગતા હૈં ઔર ઉસસે મહાવ્રતકા
ભંગ હોતા હૈં । યહ ઉનકા કહના ભગવાનકી આજ્ઞાસે ચિરુદ્ધ હૈં,
ક્યોંકિ હિસ સૂત્રસે ભગવાનને સ્પષ્ટ વિધાન કિયા હૈં કિ ધર્મોપકરણમૈં
સ્થિત ત્રસ જીવોકો રક્ષાકે લિણ નિરુપદ્રવ સ્થાનમૈં યતનાસે રખના
ચાહિયે ॥ ૬ ॥ ૨૦ ॥

इस प्रकार पट्टकायकी यतना कहकर “उसकी रक्षा नहीं करनेसे
‘अजय चरमाणो होता है’” इस वानका उपदेश देते हैं-‘अजय चरमाणो’
इत्यादि ।

માટે ત્રસ જીવને એકાન્ત સ્થાનમાં રાખવામાં સાધુને અસંયતિની વૈયાવચ્ચ કરવા
રૂપ દોષ લાગે છે અને તેથી મહાવ્રતનો ભંગ થાય છે એમનું એવું કથન
ભગવાનની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ છે, કારણ કે આ સૂત્રથી ભગવાને સ્પષ્ટ વિધાન કર્યું
છે કે ધર્મોપકરણમાં સ્થિત ત્રસ જીવોની રક્ષાને માટે નિરુપદ્રવ સ્થાનમાં યતનાથી
તેમને મૂડવા જોઈએ (૬) (૨૦)

એ ગીતે પટ્ટકાયની યતના કહીને ‘એમની રક્ષા નહિ કરવાથી ભયકર
પરિણામ આવે છે, એ વાતનો ઉપદેશ આપે છે-અજય ચરમાણો ઇત્યાદિ

ટીકા-અયત=યતનારહિત યથાસ્થાત્તથા ચરન્=ગન્ઠન્ 'સયતઃ' ડતિ શેપઃ,
 પ્રાણભૂતાનિ=પ્રાણન્તીતિ પ્રાણાઃ=ઉચ્ચાસાદિમન્તો દ્વીન્દ્રિયપ્રવૃત્તયો જીવાઃ,
 ભૂતાનિ=ભયનશીલા એકેન્દ્રિયાઃ પૃથિવ્યાદયઃ, પ્રાણાથ ભૂતાનિ ચેતિ પ્રાણભૂતાનિ
 (દ્વન્દ્વત્વાત્પરવલ્લિહતા) તાનિ=ત્રસસ્થાપરાણીત્યર્થઃ, હિનસ્તિ=હન્તિ, ચ=તથા
 પાપકુ=પ=પદ્ધિલમર્થાન્મલિન ભાવમાપયતિ=પાપયતીતિ, પ=ક્ષેમમ્ આ=સમન્તાત્
 પિયતિ=નાશયતીતિ, પાન-પાસ્તમર્થાત્પ્રાણિનામાત્માનન્દરસપાનમ્ આપ્રોતિ=
 પ્રાપ્નોતિ=પૃહ્લાતીતિ, નરકાદિકુગતિષુ જીવાન્ પાતયતીતિ, કર્મરજોભિરાત્માન
 પાશયતિ='મલિનયતીતિ યા પાપ તદેવ પાપક=(કુત્સાયા કન) જ્ઞાનાવરણીયાદિ,
 કર્મ=તત્સમ્યન્ધ્યતિમુક્ષમપુદ્ગલસચ્ચય યદ્ભાતિ=ઉપાર્જયતિ, તત્ત=તેન હેતુના, તસ્ય=
 પાપકર્મણઃ, ફલ=પરિણતિઃ કદુરુ=દુઃસ્વદમ્, યદ્વા 'કદુરુફલ'-મિતિ ચઙાયા,

૧ પાશયતિ=પાશુર્ધૂલિઃ, 'પાશુર્ના ન દ્વયો રજઃ' ડત્યમર', સોડસ્યાસ્તીતિ
 પાશુમાન્, પાશુમન્ત કરોતિ પાશયતિ 'તત્કરોતિ તદાચષ્ટે' ડતિ ણિચીઘ
 વદ્ભાવાત્ 'વિન્મતોર્લુગ્' ડતિ મતુપો લુક્' તતટિલોપઃ ।

યતનારહિત ગમન કરનેવાલા સયત (સાધુ) દ્વીન્દ્રિય આદિ પ્રાણોંકી
 તથા એકેન્દ્રિય પૃથિવીકાય આદિ ભૂતોંકી અર્થાત્ ત્રસ ઓર સ્થાવર
 જીવોંકી હિંસા કરતા હૈ, ઓર જ્ઞાનાવરણીયાદિ પાપકર્મકા ઉપાર્જન
 કરતા હૈ । પાપ (૧) મલિનતાકો પ્રાપ્ત કરાતા હૈ, (૨) નરક આદિ અધો-
 ગતિમેં પહુંચાતા હૈ, (૩) આત્માકે હિતકા નાશ કરતા હૈ, (૪) પ્રાણિયોંકે
 આત્મિક આનન્દ રસકો સુખા ઢાલતા હૈ, (૫) આત્માકો કર્મરૂપી રજસે
 મલિન કર દેતા હૈ, ડસલિણ ઉસે પાપ કહ્તે હૈ । અર્થાત્ અચતનાપૂર્વક
 પ્રવૃત્તિ કરનેસે જીવોંકી હિંસા હોતી હૈ, ઓર જ્ઞાનાવરણીય આદિ અશુભ
 કર્મોંકા બન્ધ મી હોતા હૈ, ઓર ઉસ પાપકર્મકા પરિણામ દુઃસ્વદાધી

યતનારહિતપથે ગમન કરનાર સયત (સાધુ) દ્વીન્દ્રિય આદિ પ્રાણોંની
 તથા એકેન્દ્રિય પૃથિવીકાય આદિ ભૂતોંની અર્થાત્ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોંની હિંસા
 કરે છે અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ પાપકર્મનુ ઉપાર્જન કરે છે પાપ-(૧) મલિનતાને
 પ્રાપ્ત કરાવે છે, (૨) નરક આદિ અધોગતિમા પહોંચાડે છે, (૩) આત્માના
 હિતને નાશ કરે છે, (૪) પ્રાણીઓના આત્મિક આનન્દ રસને સુકાવી નાખે છે
 (૫) આત્માને કર્મરૂપી રજથી મલિન કરી નાખે છે, તેથી તેને પાપ કહે છે
 અર્થાત્ અચતનાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવોંની હિંસા થાય છે, અને જ્ઞાનાવરણીય
 આદિ અશુભ કર્મોંનો બન્ધ પણ ઉત્પન્ન થાય છે એ પાપકર્મનુ પરિણામ દુઃખ

તત્=પાપકર્મ તસ્ય=અયતનયા ગચ્છતઃ કદુરુફલ=કદુરુમ્ અનિષ્ટ ફલ=પરિણામો
યસ્ય તત્ અશુભફલપ્રદમિત્યર્થઃ, ભવતિ=જાયતે । અત્ર પક્ષે 'કદુરુ'-મિત્યત્રાનુ-
સ્વાર આર્પત્વાત્ ॥૧॥

^૧મૂલમ્-^૨અજય ^૪ચિદ્રમાણો ^૩ય ^૪પાણભૂયાઈ ^૫હિંસઈ ।

^૮વંધઈ ^૬પાવય ^૭કમ્મં, ^૮તં ^{૧૦}સે ^{૧૩}હોઈ ^{૧૨}કહુય ^{૧૧}ફલં ॥ ૨ ॥

છાયા—અયત તિષ્ઠથ, પ્રાણભૂતાનિ દિનસ્તિ ।

વદ્રાતિ પાપક કર્મ, તત્તસ્ય ભવતિ કદુરુ ફલમ્ ॥૨॥

સાન્વયાર્થઃ—અજય=અયતનાપૂર્વક ચિદ્રમાણો=લગાડા હોતા હુઆ સાધુ
પાણભૂયાઈ=ત્રસ સ્થાવર જીવોંકી હિંસઈ=હિંસા કરતા હૈ ય=ઔર પાવયં
કમ્મ=પાપ કર્મકો વંધઈ=બાધતા હૈ, ત=ઉસ કારણ સે=ઉસ પાપકર્મ કા
ફલ=ફલ કહુય=દુઃખદાયી હોઈ=હોતા હૈ ॥૨॥

ટીકા—'અજય ચિદ્રમાણો' इत्यादि । अयत=यतनारहित तिष्ठन्=करचर-
णादिप्रसारणेनाऽनवहित दण्डवदूर्ध्वावस्थानं कुर्वन् । शेषं प्राग्वद्व्याख्येयम् ॥२॥

^૧મૂલમ્-^૨અજય ^૪આસમાણો ^૩ય, ^૪પાણભૂયાઈ ^૫હિંસઈ ।

^૮વંધઈ ^૬પાવયં ^૭કમ્મં, ^૮તં ^{૧૦}સે ^{૧૩}હોઈ ^{૧૨}કહુય ^{૧૧}ફલં ॥ ૩ ॥

છાયા—અયતમાસીનથ, પ્રાણભૂતાનિ દિનસ્તિ ।

વદ્રાતિ પાપક કર્મ, તત્તસ્ય ભવતિ કદુરુ ફલમ્ ॥૩॥

સાન્વયાર્થ —અજય=અયતના-પૂર્વક આસમાણો=બેઠતા હુઆ સાધુ પાણ-
ભૂયાઈ=ત્રસ સ્થાવર જીવોંકી હિંસઈ=હિંસા કરતા હૈ, ય=ઔર પાવય
કમ્મ=પાપકર્મકો વંધઈ=બાધતા હૈ, ત=ઉસ કારણ સે=ઉસ પાપકર્મ કા
ફલ=ફલ કહુય=દુઃખદાયી હોઈ=હોતા હૈ ॥૩॥

હોતા હૈ, તથા ઉસકા કહુઆ ફલ ભોગના પડતા હૈ ॥૧॥

'અજય ચિદ્રમાણો' इत्यादि । अयतनापूर्वकं खडा होनेसे पापकर्म
बधता है और उसका कहुआ फल होता है ॥ २ ॥

ઘાથી આવે છે, તથા એના કડવા ફળ ભોગવવા પડે છે (૧)

અજય ચિદ્રમાણો इत्यादि अयतनापूर्वकं खडा रहेवावाથી पापकर्म બધાય
છે અને તેના કડવા ફળ આવે છે (૨)

ટીકા—‘અજય આસમાણો’ ઇત્યાદિ । અયતમામીનઃ=પ્રમાર્જન વિનાઽનુપ
યુક્તોઽનગદિત ઉપવિશક્તિત્વર્થઃ । શેષ પૂર્વવત્ ॥૩॥

મૂલમ્—અજય^૧ સયમાણો^૨ ય^૫ પાણભૂયાઙ્^૩ હિંસઙ્^૪ ।

વધર્ઙ્^૮ પાવય^૯ કમ્મ^૭, ત^૬ સે^{૧૦} હોઙ્^{૧૧} કડુય^{૧૨} ફલ^{૧૩} ॥૪॥

છાયા—અયત સ્વપથ, પ્રાણભૂતાનિ દિનસ્તિ ।

વદ્ધાતિ પાપક^૧ કર્મ, તત્તસ્ય ભવતિ કડુક ફલમ્ ॥૪॥

સાન્વયાર્થઃ—અજય=અયતના-પૂર્વક સયમાણો=સોતા હુઆ સાધુ પાણ-
ભૂયાઙ્=ત્રસ-સ્થાવર જીવોંકી હિંસઙ્=હિંસા કરતા હૈ, ય=ઔર પાવય કમ્મ=
પાપકર્મો વધર્ઙ્=વધતા હૈ, ત=ઉસ કારણ ઉસ પાપકર્મ કા ફલ=ફલ
કડુય=દુઃસ્વાદાવી હોઙ્=હોતા હૈ ॥૪॥

ટીકા—‘અજય સયમાણો’ ઇત્યાદિ । અયત સ્વપન્ન=શય્યાપ્રમાર્જનાદિક
વિના પ્રકામશય્યાદિના દિવસે વા શયાનઃ । શેષ પૂર્વવત્ ॥૪॥

મૂલમ્—અજય^૧ મુજમાણો^૨ ય^૫, પાણભૂયાઙ્^૩ હિંસઙ્^૪ ।

વધર્ઙ્^૮ પાવય^૯ કમ્મ^૭, ત^૬ સે^{૧૦} હોઙ્^{૧૧} કડુય^{૧૨} ફલ^{૧૩} ॥૫॥

છાયા—અયત મુજ્જાનથ, પ્રાણભૂતાનિ દિનસ્તિ ।

વદ્ધાતિ પાપક^૧ કર્મ, તત્તસ્ય ભવતિ કડુક ફલમ્ ॥૫॥

સાન્વયાર્થઃ—અજય=અયતના-પૂર્વક મુજમાણો=સ્વાતા હુઆ સાધુ પાણ-
ભૂયાઙ્=ત્રસ સ્થાવર જીવોંકી હિંસઙ્=હિંસા કરતા હૈ, ય=ઔર પાવય કમ્મ=પાપ-

‘અજય આસમાણો’ ઇત્યાદિ । મૃમિ આદિકી વિના પ્રમાર્જના
કિયે હી અયતનાપૂર્વક વૈઠનેસે પાપકર્મ વધતા હૈ ઔર ઉસકા કડુઆ
ફલ હોતા હૈ ॥૩॥

‘અજય સયમાણો’ ઇત્યાદિ । અયતનાસે અર્થાત્ શય્યાકી પ્રમાર્જના
ન કરકે શયન કરનેસે પાપકર્મ વધતા હૈ ઔર ઉસકા કડુઆ ફલ
હોતા હૈ ॥૪॥

અજય આસમાણો ઇત્યાદિ ભૂમિ આદિની પ્રમાર્જના કર્યા વિના અયતના
પૂર્વક બેસવાથી પાપકર્મ બધાય છે, અને તેના કડવા ફળ મળે છે (૩)

અજય સયમાણો ઇત્યાદિ અયતનાથી અર્થાત્ શય્યાની પ્રમાર્જના કર્યા
વિના શયન કરવાથી પાપકર્મ બધાય છે અને એના કડવા ફળ મળે છે (૪)

કર્મકો વધઈ=ગ્રાધતા હૈ, ત=ઉસ કારણ સે=ઉસ પાપકર્મકા ફલ=ફલ કહુય=દુઃસ્વદાપી હોઈ=હોતા હૈ ॥૫॥

ટીકા—‘અજય મુજમાણો’ ઇત્યાદિ । અયત મુજ્ઞાન=ગયામ્લપલબ્ધાન્ત-પ્રાન્તાગ્રાહાર સયોજનાદિમળ્લદોપાપરિહારેણ ચપડ-ચપડ-શબ્દપૂર્વકમભ્યવહરન્ । અન્યત્ સુવોધમ્ ॥૫॥

મૂલમ્-અજય^૧ માસમાણો^૨ ય, પાણમૂયાડ^૪ હિસડ^૩ ।

વધઈ^૮ પાવય^૯ કમ્મ, ત^૭ સે^૬ હોઈ^{૧૦} કહુઅં^{૧૩} ફલં^{૧૨} ॥ ૬ ॥

છાયા—અયત માપમાણથ, પ્રાણભૂતાનિ હિન્સિત ।

વધ્નાતિ પાપક કર્મ, તત્તસ્ય ભવતિ કહુક ફલમ્ ॥૬॥

સાન્વયાર્થ.—અજય=અયતના-પૂર્વક માસમાણો=ગોલતા હુઆ સાધુ પાણ-મૂયાડ=તસ સ્થાવર જીવોકી હિંસડ=હિંસા કરતા હૈ, ય=ઔર પાવય કમ્મ=પાપકર્મકો વધઈ=ગ્રાધતા હૈ, ત=ઉસ કારણ સે=ઉસ પાપકર્મકે ફલ=ફલ કહુય=દુઃસ્વદાપી હોઈ=હોતા હૈ ॥૬॥

ટીકા—‘અજય માસમાણો’ ઇત્યાદિ । અયત માપમાણ =અયતનયા બ્રુવન્ ।

‘અજય મુજમાણો’ ઇત્યાદિ । સાધુકે કલ્પકે અનુસાર પ્રાપ્ત હુએ આહારકા સયોજના આદિ મળ્લલ દોપોકા પરિત્યાગ ન કરકે ‘ચપડ-ચપડ’ આદિ શબ્દ કરતે હુએ મોજન કરનેસે પાપકર્મ વધતા હૈ ઔર ઉસકા ફલ કહુઆ હોતા હૈ ॥૫॥

‘અજય માસમાણો’ ઇત્યાદિ । અયતનાપૂર્વક માપણ કરનેસે હિંસા હોતી હૈ ઔર પાપકર્મકા ગ્રહ હોતા હૈ । ઉસ પાપકર્મકા ફલ કહુઆ હોતા હૈ ।

અજય મુજમાણો ઇત્યાદિ સાધુના કલ્પને અનુસાર પ્રાપ્ત થએલા આહારના સયોજના આદિ મળ્લલ દોપોને પરિત્યાગ કર્યા વિના ‘ચપડ-ચપડ’ અવાજ કરતા લોબ્ધ કરવાથી પાપકર્મ બધાય છે અને તેના કડવા ફળ આવે છે (૫)

અજય માસમાણો ઇત્યાદિ અયતનાપૂર્વક માપણ કરવાથી હિંસા થાય છે અને પાપકર્મ બધાય છે એ પાપકર્મના ફળ કડવા આવે છે

ટીકા—‘અજય આસમાણો’ ઇત્યાદિ । અયતમાસીનઃ=પ્રમાર્જન વિનાજ્વપ્યુપયુક્તોઽનવદિત ઉપવિશ્ચિત્યર્થઃ । શેષ પૂર્વવત્ ॥૩॥

મૂલમ્—અજયં^૧ સયમાણો^૨ ય^૫ પાણભૂયાઙં^૩ હિંસઈ^૪ ।

વધઈ^૬ પાવય કમ્મ, ત સે^૭ હોઈ^૮ કહુય^{૧૦} ફલં^{૧૨} ॥ ૪ ॥

છાયા—અયત સ્વપથ્ર, પ્રાણભૂતાનિ હિનસ્તિ ।

વધ્નાતિ પાપક કર્મ, તત્તસ્ય ભવતિ રુદુક ફલમ્ ॥૪॥

સાન્વયાર્થઃ—અજય=અયતના-પૂર્વક સયમાણો=સોતા હુઆ સાધુ પાણભૂયાઈ=ત્રસ-સ્થાવર જીવોંકી હિંસઈ=હિંસા કરતા હૈ, ય=ઔર પાવય કમ્મ=પાપકર્મકો વધઈ=વધતા હૈ, ત=ઉસ કારણ ઉસ પાપકર્મ કા ફલ=ફલ કહુય=દુઃખદાયી હોઈ=હોતા હૈ ॥૪॥

ટીકા—‘અજય સયમાણો’ ઇત્યાદિ । અયત સ્વપન્=શય્યાપ્રમાર્જનાદિક વિના પ્રકામશય્યાદિના દિવસે વા શયનઃ । શેષ પૂર્વવત્ ॥૪॥

મૂલમ્—અજય^૧ ભુજમાણો^૨ ય^૫ પાણભૂયાઙં^૩ હિંસઈ^૪ ।

વધઈ^૬ પાવય કમ્મ, ત સે^૭ હોઈ^૮ કહુય^{૧૦} ફલં^{૧૨} ॥ ૫ ॥

છાયા—અયત શુજ્ઞાનથ્ર, પ્રાણભૂતાનિ હિનસ્તિ ।

વધ્નાતિ પાપક કર્મ, તત્તસ્ય ભવતિ રુદુક ફલમ્ ॥૫॥

સાન્વયાર્થઃ—અજય=અયતના-પૂર્વક ભુજમાણો=સ્વાતા હુઆ સાધુ પાણભૂયાઈ=ત્રસ-સ્થાવર જીવોંકી હિંસઈ=હિંસા કરતા હૈ, ય=ઔર પાવય કમ્મ=પાપ

‘અજય આસમાણો’ ઇત્યાદિ । ભૂમિ આદિકી વિના પ્રમાર્જના કિયે હી અયતનાપૂર્વક વૈઠનેસે પાપકર્મ વધતા હૈ ઔર ઉસકા કહુઆ ફલ હોતા હૈ ॥ ૩ ॥

‘અજય સયમાણો’ ઇત્યાદિ । અયતનાસે અર્થાત્ શય્યાકી પ્રમાર્જના ન કરકે શયન કરનેસે પાપકર્મ વધતા હૈ ઔર ઉસકા કહુઆ ફલ હોતા હૈ ॥ ૪ ॥

અજય આસમાણો ઇત્યાદિ ભૂમિ આદિની પ્રમાર્જના કર્યા વિના અયતના પૂર્વક બેસવાથી પાપકર્મ બધાય છે, અને તેના કડવા ફળ મળે છે (૩)

અજય સયમાણો ઇત્યાદિ અયતનાથી અર્થાત્ શય્યાની પ્રમાર્જના કર્યા વિના શયન કરવાથી પાપકર્મ બધાય છે અને એના કડવા ફળ મળે છે (૪)

शिष्यः पृच्छति-‘कह चरे’ इत्यादि ।

टीका—हे भगवन् ! यत्रेय तर्हि सयतः कथ=केन प्रकारेण चरेत्=विहरेत् ?, कथ=केन प्रकारेण तिष्ठेत्=स्थितो भवेत् ?, कथ=केन रूपेण आसीत्=उपविशेत् ?, कथ शयीत्=स्वप्यात् ?, कथ वा भुज्जानः=अभ्यवहरमाणः, भापमाणश्च पापकर्म=व्याख्यातपूर्वं न वध्नाति ? ॥७॥

गुरुत्तरयति-‘जय चरे’ इत्यादि ।

मूलम्-जय^१ चरे^२ जयं^३ चिद्रे^४, जयमासे^५ जयं^६ सए^७ ।

जयं^८ भुजंतो^९ भासतो^{१०}, पावकम्म^{११} न वंधई^{१२} ॥८॥

छाया—यत चरेद् यत तिष्ठेद्, यतमासीत् यत शयीत् ।

यत भुज्जानो भापमाणः, पापकर्म न वध्नाति ॥८॥

सान्त्वयार्थः—गुरु महाराज उत्तर देते हैं—जय=यतनापूर्वक चरे=गमन करे जय=यतनापूर्वक चिद्रे=खड़ा होवे जय=यतनापूर्वक आसे=बैठे जय=यतना-पूर्वक सए=सोवे (और) जय=यतनापूर्वक भुजंतो=खाता हुआ तथा भासतो=बोलता हुआ पाव कम्म=पापकर्म न वंधई=नहीं बाधता है ॥८॥

टीका—यतम्=ईर्यासमितिसमन्वित यथा तथा चरेत्=विहरेत्, यत तिष्ठेत्=

शिष्य पूछता है—‘कह चरे०’ इत्यादि ।

हे भगवन् ! यदि ऐसा है तो मुनि कैसे चले ? कैसे खड़ा रहे ? कैसे बैठे ? कैसे शयन करे ? कैसे आहार करे ? और कैसे बोले ? जिससे पापकर्म न बधने पावे ॥७॥

गुरु महाराज उत्तर देते हैं—‘जय चरे०’ इत्यादि ।

हे शिष्य ! सयत ईर्यासमितियुक्त होकर चले, यतनासे खड़ा रहे,

शिष्य पूछे छे—कह चरे० इत्यादि

हे भगवन् ! जे जेम ठे तो मुनि केवी रीते आवे ? केवी रीते उलो रहे ? केवी रीते भेसे ? केवी रीते सूखे ? केवी रीते आहार करे ? अने केवी रीते बोले ? के जेथी पाप कर्म न धावा न पावे ? (७)

शुभ महाराज उत्तर आपे छे—‘जय चरे०’ इत्यादि

हे शिष्य ! सयत ईर्यासमितियुक्त रहने आवे, यतनाथी उलो रहे,

નનુ યતનાપૂર્વકભાષણાર્થમેવ મુનિર્મુલ્લવસ્ત્રિકા બધ્નાતીતિ ત પ્રતિ પુનર્ય
ત્રિધિર્વ્યર્થ એવેતિ ચેન્ન, યયાધિનિયદ્ધમુલ્લવસ્ત્રિકાસ્યાપિ મુનેરનૃતકર્કશાદિસાવ્ય
ભાષણેઽનાટ્યમુલ્લેન ભાષણયદયતના ભયતીતિ સર્વથા ભાષાસમિતિસમારાધનાઽ-
વધાનમાધાતુમસ્યોપદેશસ્ય સાર્થક્યાત્ । શેષ પૂર્વત્તદ્યારુણેયમ્ ॥૬॥

મૂલમ્-કહ^૧ ચરે^૨ કહ^૩ ચિટ્ટે^૪, કહ^૫માસે^૬ કહ^૭ સણ^૮ ।

કહ^૯ મુજતો^{૧૦} માસતો^{૧૧}, પાવકમ્મ^{૧૨} ન વધઈ^{૧૩} ॥ ૭ ॥

છાયા—કય ચરેત્ કય તિષ્ઠેત્, કયમાસીત કય શયીત ।

કય મુજ્ઞાનો ભાષમાણઃ, પાપકર્મ ન વધ્નાતિ ॥૭॥

સાન્વયાર્થ-શિષ્ય પૂછતા હૈ—(અગર એસા હૈ તો હૈ ગુરુ મહારાજ !)
કહ=કૈસે ચરે=ગમન કરે?, કહ=કૈસે ચિટ્ટે=લટકા હો?, કહ=કૈસે આસે=
બેઠે?, કહ=કૈસે સણ=સોવે?, કહ=કિસ પ્રકાર મુજતો=આહાર કરતા
હુઆ (તથા) માસતો=ગોલતા હુઆ પાવકમ્મ=પાપકર્મ ન વધઈ=
નહીં વાધતા હૈ ॥૭॥

પ્રશ્ન-હે ગુરુમહારાજ ! અયતનાકો દૂર કરનેકે લિયે હી મુલ્લવસ્ત્રિકા
મુલ્લ પર બાંધી જાતી હૈ, ફિર ઉનકે પ્રતિ 'અજય માસમાણો ય' એસા
ઉપદેશ દેના કૈસે સગત હૈ ? ।

ઉત્તર-હે શિષ્ય ! સુનો, મુલ્લ પર મુલ્લવસ્ત્રિકા સદા બાંધી રહને પર
મી અસલ્લ કર્કશ કઠોર આદિ બોલનેસે તથા સાવધ ઉપદેશ દેનેસે
ઉસી પ્રકાર અયતના હોતી હૈ જિસ પ્રકાર લુલે મુલ્લ બોલનેસે હોતી હૈ ।
સાધુકો ભાષાસવધી સર્વ પ્રકારકી અયતનાકા ત્યાગ કરના બાહિયે
હસલિયે યહ અયતનાકે ત્યાગકા ઉપદેશ દિયા ગયા હૈ ॥૬॥

પ્રશ્ન-હે ગુરુ મહારાજ ! અયતનાને દૂર કરવાને માટેજ મુલ્લવસ્ત્રિકા મુખ
પર બાંધવામા આવે છે, પણી તેમની પ્રત્યે 'અજય માસમાણો ય' એવો ઉપદેશ
આપવો કેવી રીતે સગત છે ?

ઉત્તર-હે શિષ્ય ! મુખ પર મુલ્લવસ્ત્રિકા સદા બાંધી રહેવા છતાં પણ અસલ્લ
કર્કશ કઠોર આદિ બોલવાથી તથા સાવધ ઉપદેશ આપવાથી એવા પ્રકારની
અયતના થાય છે તે જેવા પ્રકારની અયતના ઉગાડે મોઢાએ બોલવાથી થાય છે
સાધુએ ભાષાસવધી સર્વ પ્રકારની અયતનાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, તેથી આ
અયતનાના ત્યાગનો ઉપદેશ આપવામા આવ્યો છે (૬)

जाया—सर्वभूतात्मभूतस्य, सम्यग् भूतानि पश्यतः ।

पिहितान्त्रवस्य दान्तस्य, पापकर्म न जयते ॥९॥

सान्वयार्थः—मन्त्रभूयस्त्वभूयस्स=सग्राणि योको अपने समान समझनेवाले सम्म=सम्यक् प्रकार आगमानुसार भूयाड=जीवोको पासओ=देवने-समझने-वाले पिहिआसवस्स=आस्रवको रोकनेवाले दन्तस्स=जितेन्द्रिय सागुके पाव-कम्म=पापकर्म न चधई=नहीं जयता है ॥९॥

टीका—सर्वभूतात्मभूतस्य=सर्वाणि च तानि भूतानि सर्वभूतानि=एकेन्द्रिया-दारभ्य पञ्चेन्द्रियपर्यन्त सर्वे जीवास्तेषु आत्मभूतः=आत्मसदृश, जीव आत्मान रक्षितुं यथा प्रयतते तथा यथाविशिसकलजीवरक्षासावगान इत्यर्थः, तस्य, भूतानि सम्यक्=प्रचनप्रतिपादितस्वरूपेण पश्यतः=प्रेक्षमाणस्य निखिलप्राणिगणस्वरूप याथातथ्येन पर्यालोचयत इत्यर्थः । पिहितान्त्रवस्य=पिहिताः=आन्त्रादिता आस्र-वा =रुमागमहेतयो येन स पिहितान्त्रवः=प्रतिरुद्धर्मद्वारस्तस्य, दान्तस्य=दमयति-वशं नयति इन्द्रियाऽश्वानिति दान्तः=जितेन्द्रियस्तस्य पापकर्म न जयते=नस्य पापलेपो न जायत इत्यर्थः ॥९॥

ननु क्रियैव पापकर्माजरोधश्चेत्तर्हि तदर्थमेव यतनीयं कृतं ज्ञानेनेति चेद-शौच्यते—

नहि ज्ञानमन्तरेण क्रिया रुदाचिदपि फलाय क्लृपते प्रत्युतोन्मत्तक्रियावदनर्था-

समस्त प्राणियोंमें आत्मतुल्य बुद्धि रखनेवाले, तथा आगमके अनुसार जीवोंका स्वरूप समझनेवालेको, कर्मोंके आगमनके कारण (आस्रव)का निरोध करनेवालेको पापकर्मका बंध नहीं होता है ॥९॥

प्रश्न—हे गुरुमहाराज ! यदि केवल क्रियासे पापकर्मोंका निरोध हो जाता है तो क्रिया ही करनी चाहिए, ज्ञानकी क्या आवश्यकता है ?

उत्तर—हे शिष्य ! ज्ञानके बिना क्रियाका कुछ फल नहीं होता,

जथा प्राणीजोना आत्मतुल्य बुद्धि राखनारा, अने आगमने अनुसार लोपोनु स्वरूप समझनाराने, कर्मोंना आगमनना कारणे (आस्रवो) ने निरोध करनारामेने पापकर्मनु बंधन थतु नहीं (६)

प्रश्न—हे गुरु महाराज ! जे केवल क्रियाथी पापकर्मोंना निरोध यज नय छे तो क्रिया न करी जेधर्ये, ज्ञानकी नी आवश्यकता छे ?

उत्तर—हे शिष्य ! ज्ञान बिना क्रियानु कुछ फल छेतु नहीं ज्ञानरहित

કરચરણાદિકમવિશિષ્ટન સમગ્રહિતો વૃણ્ડાવસ્થિતિં વિદયાત્, યતમાસીત=
યતનયા-હસ્તપાદાગ્રાકુચ્ચનપસારણાદિકમકુર્ચન્ સોપયોગમુપવિશેત્-દૃઢાસનાદિના
સ્થિરઃ સત્તાવશ્યકકાર્યમન્તરેણ નેતસ્તતો ધ્રામ્યેદિત્યર્થઃ, યત શયીત=પ્રકામ-
શયનીયાદિપરિહારેણ સ્વપ્નાત્, યત શુઝાનઃ=યથારૂપપ્રાપ્તાહાર સયોજ-
નાદિમણ્ડલદોષપર્જનપુરસ્સર 'ચપટ્-ચપટ્' ઇતિશબ્દમકુર્વાણોઽભ્યવહરમાણઃ, યત
ભાષમાણઃ=નિરવદ્મુલ્લસિક્તઃ સન્ હિતમિતમદ્વાદિનિરવગ્રભાષયાઽવસરે સમાલ-
પન્ પાપકર્મ ન વધ્નાતિ=ન વધીયાત્ ॥૮॥

કિન્ન-‘સન્વભૂય૦’ ઇત્યાદિ ।

^૧મૂલમ્-^૨સન્વભૂયપ્પભૂયસ્સ, ^૩સમ્મં ^૪ભૂયાઙ્ ^૫પાસઓ ।

^૬પિહિઆસવસ્સ ^૭દંતસ્સ, ^૮પાવકમ્મ ^૯ન વધઈ ॥૯॥

અર્થાત્ હાથપૈર ન હિલાતા હુઆ સાવધાન હોકર દૃઢકી તરફ યજ્ઞ રહે,
યતનાસે વૈઠે અર્થાત્ ધૃઢા હાથ પૈર ન હિલાવે, ઉપયોગ-સહિત દૃઢાસન
આદિસે વૈઠે, વિના કાર્યકે ઇધર ઓધર ન હિલે, યતનાસે શયન કરે
અર્થાત્ પ્રકામ શય્યાકા પરિહાર કરતા હુઆ સોવે, યતનાસે આહાર કરે
અર્થાત્ જૈસા નિરવચ આહાર મિલ જાય ઉસીમેં સન્તુષ્ટ રહે ઓર ‘ચપટ-
ચપટ’ આદિ શબ્દ ન કરતે હુએ ભોજન કરે, ન ભોજનમે રાગ-દ્વેષ કરે।
યતનાસે ભાષણ કરે અર્થાત્ હિત મિત મધુર ઓર નિરવચ ભાષા બોલે, છુલે
મુઠ્ ન બોલે, તથા કર્કશ કઠોર શબ્દોંકા ઉચ્ચારણ ન કરે ઓર નિષ્પ્રયોજન
ન બોલે । એસા કરનેસે પાપકર્મ નહી વધતા હૈ ॥૮॥

ઓર-‘સન્વભૂય૦’ ઇત્યાદિ ।

અર્થાત્ હાથ-પગ ન હલાવે ને દડની જેમ ઉભો રહે યતનાથી જેસે અર્થાત્ ધૃઢા
હાથ-પગ ન હલાવે, ઉપયોગ સહિત દૃઢાસન આદિથી જેસે, કાર્ય વિના આમ-તેમ
હલે નહિ, યતનાથી શયન કરે, યતનાથી આહાર કરે, અર્થાત્ જે નિરવચ આહાર
મળી જાય તેમા જ સન્તુષ્ટ રહે અને ‘ચપટ-ચપટ’ અવાજ કયાં વિના ભોજન કરે,
ભોજનમા રાગ-દ્વેષ ન કરે યતનાથી ભાષણ કરે અર્થાત્ હિત મિત મધુર અને
નિરવચ ભાષા બોલે, છુલે મોટે બોલે નહિ અને કરવાથી પાપકર્મ ન ધાતુ
નથી (૮)

અને-સન્વભૂય૦ ઇત્યાદિ

એવમ્=અનેન પ્રકારેણ ક્રિયાયા જ્ઞાનપૂર્વકત્વાડયોધરૂપેણ સર્વસયતઃ=સર્વચિરિતઃ
સાધુચિત્યર્થઃ, તિષ્ઠતિ=વર્તતે, ક્યમિદમુચ્યતે? इत्याशङ्कायामाह-अज्ञानी=
તત્ત્વાતત્ત્વચિત્તેકરૂપજ્ઞાનવિરહિતઃ કિં કરિષ્યતિ=કિં વિગસ્યતિ, કિં વા=કથ
યા છેવ-પાપક, છેવથ પાપક ચાનયોઃ સમાહારે છેવપાપક, તત્ત્વ છેવ=કલ્યાણમ્
ઉપાદેયમિત્યર્થઃ, પાપકમ્=અકલ્યાણ હેયમિત્યર્થઃ. જ્ઞાસ્યતિ=વેત્સ્યતિ જન્મનાડ-
ન્યવન્ન કિન્નિદપીત્યર્થઃ, ખતો જ્ઞાનાર્થમેવ પ્રથમ ચતનીયમ્ “હયા અજ્ઞાણિણ
ક્રિયા” ઇત્યુક્તે ॥૧૦॥

જ્ઞાનમહત્ત્વ પ્રદર્શ્ય સમ્પ્રતિ તત્પ્રાપ્ત્યુપાયમાહ-“સોચા જાણડ” ઇત્યાદિ ।

^૧મૂલમ્-^૩સોચા ^૨જાણડ ^૪કલ્યાણ, ^૬સોચા ^૫જાણડ ^૫પાવગ ।

^૭ઉભયપિ ^૮જાણડ ^૯સોચા, ^{૧૦}જ ^{૧૧}સેય ^{૧૨}ત ^{૧૩}સમાયરે ॥૧૧॥

ઝાયા—શ્રુત્વા જાનાતિ કલ્યાણ, શ્રુત્વા જાનાતિ પાપકમ્ ।

ઉભયમપિ જાનાતિ શ્રુત્વા, યન્દેયસ્તત્ત્મમાચરેત્ ॥૧૧॥

સમસ્ત ક્રિયાઓંકા ગ્રહણ હોતા હૈ । અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક કી હુઈ હી
ક્રિયા સફલ હોતી હૈ, ટસલિણ મુનિ જ્ઞાનપૂર્વક હી ક્રિયાઈ કરતે હૈ, ચ્યોંકિ
તત્ત્વ ઔર અતત્ત્વકે ઝિવેકસે રહિત અજ્ઞાની કયા કર સકતા હૈ? અર્થાત્
કુઝ નહીં કર સકતા, ઔર જન્માન્ધકે સમાન ડસે હેય-ઉપાદેયકા
જ્ઞાન હી કૈસે હોસકતા હૈ? અર્થાત્ નહીં હોસકતા, અત પહલે જ્ઞાનકે
લિણ પ્રયત્ન કરના ચાહિણ । કહા ખી હૈ-“જ્ઞાનકે વિના ક્રિયા
નિરર્થક હૈ ” ॥૧૦॥

જ્ઞાનકા મહત્ત્વ ચતાકર અવ ડસકી પ્રાપ્તિકા ઉપાય કહતે હૈ-
“સોચા જાણડ” ઇત્યાદિ ।

થાય ડે અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક ડરેલી ક્રિયા જ સફળ થાય છે તેથી મુનિ
જ્ઞાનપૂર્વક જ ક્રિયાઓ કરે છે કારણ કે-તત્ત્વ અને અતત્ત્વના વિવેકથી રહિત
અજ્ઞાની શુ કરી ગકે? અર્થાત્ ડશુ નથી ડગી ગડતો, અને જન્માન્ધની પેઠે અને
હેય-ઉપાદેયનું જ્ઞાન કેવી રીતે વર્ધ ગકે? અર્થાત્ નથા ચડ ગકતુ, તેથી પહેલા જ્ઞાનને
માટે પ્રયત્ન ડન્વો જોડો કશુ છે કે-“જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા નિરર્થક છે ” (૧૦)

જ્ઞાનનું મહત્ત્વ જતાવીને હવે એની પ્રાપ્તિનો ઉપાય ડહે છે-સોચા જાણડ
ઇત્યાદિ

નુવન્ધની સ્યાદિતિ જ્ઞાનરિહિતકેગ્લક્રિયાપટ્તિર્લોકાના મા સ્મ ભૂદતો જ્ઞાનસ્ય ક્રિયાપેક્ષયા પ્રાથમ્ય દર્શયતિ-‘પદમ નાણ’ इत्यादि ।

મૂલમ્-^૧પદમ ^૨નાણ ^૩તઓ ^૪દયા, ^૫एव ^७चिद्वद् ^६सर्वसंजए ।

^૮अज्ञानी ^९किं ^{१०}काही, ^{११}किं ^{१२}वा ^{१४}नाही ^{१३}छेय-पावग ॥ १० ॥

છાયા—પ્રથમ જ્ઞાન તતો દયા, એ તિષ્ઠતિ સર્વસયતઃ ।

अज्ञानी किं करिष्यति, किं वा ज्ञास्यति छेरु-पापकम् ॥ १० ॥

સાન્વયાર્થઃ—પદમ=પહેલે નાણ=જ્ઞાન હૈ તઓ=ઉસકે પશ્ચાત્ દયા=દયા અર્થાત્ ચારિત્ર હૈ એવ=इसी प्रकार सन्वसजए=सर्वसयत साधु चिद्वद्=आचरण करते है, अज्ञानी=सम्यग्ज्ञानसे रहित पुरुष किं काही=क्या कर सकता है—कैसे समय पाल सकता है अर्थात् नहीं पाल सकता ? (और) किं वा=कैसे छेयपावग=उपादेय और हेयको नाही=जान सकता है?, अर्थात् नहीं जान सकता ॥ १० ॥

ટીકા—પ્રથમમ્=આદૌ જ્ઞાન=જ્ઞાયન્તે=અધ્યન્તે જીવાજીવાદયઃ પદાર્થા યેન યસ્માદ્ યસ્મિન્ વા તજ્ઞાન=સ્વપરસ્વરૂપપરિચ્છેદલક્ષણમ્, અપેક્ષ્ય ભવતીત્યાશયઃ, ક્રિયામાત્રસ્ય જ્ઞાનપૂર્વકત્વે હિ સ્વામીષ્ઠસિદ્ધિકત્વાત્, તતઃ=તદનન્તર દયા=કેશા-કુલપ્રાણિસકલમોચનેચ્છાલક્ષણાઽનુકમ્પા, દયાશબ્દેન ચાત્ર ક્રિયામાત્રમુપલક્ષ્યતે,

જ્ઞાનરહિત ક્રિયા ઉન્મત્ત (પાગલ) પુરુષકી ક્રિયાકે સમાન અનર્થકો ઉત્પન્ન કરતી હૈ । ‘કોઈ જીવ જ્ઞાનરહિત ક્રિયા ન કરે’ હસ અભિપ્રાયસે ‘પહેલે જ્ઞાન ફિર ક્રિયા હોની ચાહિએ’,—હસ વાતકો શાસ્ત્રકાર કહતે હૈ—‘પદમ નાણ૦’ इत्यादि ।

જિસસે સ્વ-પરકા બોધ હોતા હૈ ઉસે જ્ઞાન કહતે હૈ । વહ જ્ઞાન પ્રથમ હૈ, ક્યોંકિ જીવ આદિ નવ પદાર્થકા જ્ઞાન હોને પર હી સયમ અર્થાત્ ષડ્જીવનિકાયકી દયાકા પાલન હો સકતા હૈ । યહાં દયા શબ્દસે

ક્રિયા ઉન્મત્ત (ગાડા) પુરુષની ક્રિયાની પેઠે અનર્થને ઉત્પન્ન કરે છે ‘કોઈ એવ જ્ઞાનરહિત ક્રિયા ન કરે’ એવા હેતુથી ‘પ્રથમ જ્ઞાન પછી ક્રિયા હોવી જોઈએ’ આ વાતને સૂત્રકાર કહે છે—પદમ નાણ૦ इत्यादि

જે વડે સ્વપરનો બોધ થાય છે તેને જ્ઞાન કહે છે એ જ્ઞાન પ્રથમ છે કેમકે એવ આદિ નવ પદાર્થનું જ્ઞાન થયા પછી જ સયમ અર્થાત્ ષડ્જીવનિકાયની દયાનું પાલન થઇ શકે છે અહીં દયા શબ્દથી અર્થાત્

મૂલ્-જો^૧ જીવે^૨ વિ^૩ ન^૪ યાણે^૫ડ અજીવે^૬ વિ^૭ ન^૮ યાણે^૯ડ ।

જીવાજીવે^{૧૦} અયાણતો^{૧૧}, કહં^{૧૨} સો^{૧૩} નાહી^{૧૪}ડ સજમ ॥૧૨॥

છાયા—યો જીવાનપિ ન જાનાતિ, અજીવાનપિ ન જાનાતિ ।

જીવાઽજીવાનજાનન્ કથ, સ જ્ઞાસ્યતિ સયમમ્ ॥૧૨॥

સાન્વયાર્ય—જો=જો જોવેવિ=જીવોનોમી ન યાણેડ=નહી જાનતા હૈ (ઔર) અજીવેવિ=અજીવોનોમી ન યાણેડ=નહી જાનતા હૈ, જીવાજીવે=જીવો ઔર, અજીવોનો અયાણનો=નહી જાનતા હુઆ સો=વહ સજમ=સયમનો કહ=કૈસે નાહીડ=જાનેગા ? અર્થાત્ નહી જાન સકતા ॥૧૨॥

ટીકા—‘જો જીવેવિ’ इत्यादि । यः जीवान्=एकेन्द्रियादीन्, जीवलक्षणं तु मत्कृतात्तत्त्वप्रदीपाद्विशेषतोऽगन्तव्यम्, न जानाति=न वेत्ति, तथा अजीवान्=जीवविपरीतलक्षणान् सयमपरिपन्थिन काश्चनरजतादीन् धर्मास्तिकायादीन् वा न जानाति, इत्थ जीवाजीवान्=जीवान् अजीवांश्चोभयानपि अजानन् सन् स सयम=प्राणातिपातविरमणादिलक्षण सप्तदशविप्र कथ=केन प्रकारेण ज्ञास्यति=वेत्स्यति, सयमस्य जीवाजीवोभयविषयकज्ञानजन्यत्वात् ॥१२॥

નનુ કસ્તર્હિ સયમ ચિજ્ઞાતુમર્હતી ? ત્યાહ-‘ જો જીવે વિ૦’ इत्यादि ।

‘જો જીવે વિ૦’ इत्यादि । जो पुरुष एकेन्द्रिय आदि जीवोंके स्वरूपको नहीं जानता और न जीवसे भिन्न पुद्गल आदि अजीवोंको जानता है । इस प्रकार दोनोंको ही नहीं जानता हुआ वह अज्ञानी प्राणातिपात आदिसे विरमणरूप सप्तह प्रकारके सयमको कैसे जानेगा ? अर्थात् नहीं जान सकेगा, क्योंकि सयम तब ही हो सकता है जब जीव और अजीवका ज्ञान हो जाय ॥१२॥

સયમકા જાતા કૌન હો સકતા હૈ ? સો કહ્તે હૈ-‘જો જીવે વિ૦’ इत्यादि ।

જો જીવે વિ૦ ઇત્યાદિ એ પુરુષ એકેન્દ્રિય આદિ જીવોના સ્વરૂપને જાણતો નથી અને જીવથી ભિન્ન પુદ્ગલ આદિ અજીવોને જાણતો નથી, એ રીતે એને જાણતો નથી તે અજ્ઞાની પ્રાણાતિપાત આદિથી વિરમણરૂપ મત્તર પ્રકારના સયમને કેવી રીતે જાણશે ? અર્થાત્ નહિ જાણી શકે, વરણ કે સયમ ત્યારે જ થઈ શકે છે કે જ્યારે જીવ અને અજીવનું જ્ઞાન થાય છે (૧૨)

સયમનો જ્ઞાતા કેણુ થઈ શકે છે ? તે હવે કહે છે-જો જીવે વિ૦ ઇત્યાદિ

અવ જાનને કા ઉપાય પતાવે છે—

સાન્નયાયઃ—સોચા=ગુરુમુખસે સુનરુર કહ્યાણ=કલ્યાણ-દયારૂપ સયમકો જાણઈ=જાનતા છે, (તથા) સોચા=સુનરુર હી પાવગ=પાપ-હિંસારૂપ અસયમકો જાણઈ=જાનતા છે, (ઔર) ઉભયપિ=દોનોંકો ભી સોચા=સુનરુર હી જાણઈ=જાનતા છે । (અતઃ) જ=જો સેય=આત્માકે હિતકારી હો તે=ઉસકા સમાપરે=આચરણ કરે ॥૧૧॥

ટીકા—શ્રુત્વા=ગુરુમુખાદારૂપ્ય શ્રુતજ્ઞાનરિપયીકૃત્યેત્યર્થઃ, કલ્યાણમ્=કલ્યો મોક્ષઃ કર્મનુદ્ધસરુલોપાધિવ્યાધિગધારિપુરત્વાત્, તમ્ આ=સમન્તાદ્ગતિ-પ્રાપ્ત તીતિ, કલ્યેન=આરોગ્યેણ આરોગ્યકરણેનેત્યર્થઃ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રલક્ષણમોક્ષમાર્ગો-પદેશદ્વારેતિ ભાવઃ, આનયતિ=જીવયતિ સાસારિકવિશાલવિપયકાનનસલગ્રેષ્ઠ ત્રિયોગાનિષ્ઠસયોગદાવાનજ્વાલામાલાલીલાન્ પ્રાણિન ઇતિ કલ્યાણ=દયાભિ ધાનસયમસ્વરૂપ, નિપાતનાણ્ણત્વમ્, તદુપાદેયભૂત જાનાતિ, શ્રુત્વા ચ પાપક= નરકાદિકુગતિપાતિન હેયભૂતમસયમ જાનાતિ, ઉભયમપિ=ઉપાદેયાનુપાદેયભૂત સયમાસયમલક્ષણ દ્વયમપિ શ્રુત્વૈવ જાનાતિ । નિષ્કર્પમાહ—અત્ર યત્ શ્રેયઃ=હિત તત્ સમાચરેત્=વિદિધ્યાત્ ॥૧૧॥

કર્મોંસે ઉત્પન્ન હોનેવાલી સમસ્ત આધિ-વ્યાધિ ઔર બાધાસે રહિત મોક્ષકી પ્રાપ્તિ કરાનેવાલેકો, અથવા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રૂપી આરોગ્યસે, હિતવચન અથવા ઉપદેશસે સસારકે વિષયરૂપી વિશાલ વનમે ધધકતી હુઈ, ઇષ્ટવિયોગ-અનિષ્ટસયોગરૂપ દાવાશિકી જ્વાલાઓંમેં જલતે હુઈ જીવોંકો શાન્તિ દેનેવાલેકો કલ્યાણ કહતે હૈં । હસ કલ્યાણ (સયમ) કા જ્ઞાન ગુરુમુખસે સુનરુર હી હોતા હૈં । પાપ અર્થાત્ નરક આદિ કુગ-તિયોંમેં ગિરાનેવાલે અસયમકા જ્ઞાન ભી સુનનેસે હી હોતા હૈં, તથા હન દોનોંકા ભી જ્ઞાન સુનનેસે હી હોતા હૈં । ઇસલિયે હનમેસે જો શ્રેષ્ઠ (હિતકર) હો ઉસમેં પ્રવૃત્તિ કરની ચાહિયે ॥૧૧॥

કર્મોંધી ઉત્પન્ન થનારી બધી આધિ-વ્યાધિ અને બાધાથી રહિત મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવનારને અથવા જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપી આરોગ્યથી, હિતવચન અથવા ઉપદેશથી સસારના વિષયરૂપી વિશાળ વનમાં ભણુકતા ઇષ્ટવિયોગ-અનિષ્ટસયોગરૂપી દાવાશિકી જ્વાલાઓમાં બળતા છવેને શાન્તિ દેનારને કલ્યાણ કહે છે આ કલ્યાણ (સયમ)નું જ્ઞાન શ્રેષ્ઠરૂપથી શ્રવણ કરવાથી જ થાય છે પાપ અર્થાત્ નરક આદિ કુગતિઓમાં પાડનારા અસયમનું જ્ઞાન પણ સાલગવાથી જ થાય છે, તથા એ બેઉનું જ્ઞાન પણ સાલગવાથી જ થાય છે, તેથી એમાં જે શ્રેષ્ઠ (હિતકર) હોય એમાં પ્રવૃત્તિ કરવી બેધએ (૧૧)

“ દયા ભૂતેષુ વૈરાગ્ય, વિધિવદ્ધરૂપજનમ્ ।

વિશુદ્ધા શીલત્વચિથ્ર, પુણ્ય પુણ્યાનુબન્ધ્યદઃ ॥૧॥” ઇતિ.

(સ્થાનાઢ્ઠે૧સ્થા. ટીકા)

હરિભદ્રસૂરિરપ્યાહ—

“ ગેઢાદ્ ગેઢાન્તર કથિચ્છોભનાદધિક નરઃ ।

યાતિ યદ્વત્ સ્થપમેળ, તદ્દેવ ભવાદ્ધવમ્ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

ઁતઢ્ઠ મોક્ષાર્થિનામપ્યાદરણીયમેવ, પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યસ્યાડપતનશીલમોક્ષ-
સમ્પજનરૂત્વાત્, તથા ઢોક્તમ્—

“ શુભાનુબન્ધ્યતઃ પુણ્ય, કર્ત્તવ્ય સર્વથા નરૈઃ ।

યત્પ્રભાઢાદપાતિન્યો, જાયન્તે સર્વસમ્પદઃ ॥૧॥” ઇતિ ।

પ્રાણિયો પર દયા રત્વના, વૈરાગ્ય-ભાવ હોના, આગમકે અનુસાર
શુરૂઓકી ભક્તિ કરના, શુદ્ધ શીલકા પાલન કરના, યહ પુણ્યાનુબન્ધિ
પુણ્ય હૈ । (સ્થાનાઢ્ઠ૦૧સ્થા. ટીકા)

હરિભદ્રસૂરિને ઢી કહા હૈ—

“ જૈસે કોઈ મનુષ્ય ઁક અઢ્ઠે ગૃહસે દસરે વહુત હી અઢ્ઠે ગૃહમે
જાતા હૈ વૈસેહી પુણ્યકે પ્રભાવસે જીવ અત્યન્ત શુભ ગતિકો પ્રાપ્ત
હોતા હૈ ॥૧॥ ”

યહ પુણ્ય મોક્ષાર્થી પુરુષોકે લિઁ ઢી ઉપાદેય હૈ, ક્યોંકિ ઢસે
અવિનશ્વર-શાશ્વત-મોક્ષરૂપી સમ્પત્તિકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ । કહા ઢી હૈ—

“મનુષ્યોકો પુણ્યાનુબન્ધિ પુણ્ય અવશ્ય કરના ઢાહિઁ, જિસકે પ્રભાવસે
કઢી નષ્ટ ન હોનેઢાલી સન પ્રકારકી સમ્પદાઁ પ્રાપ્ત હોતી હૈ ॥૧॥”

પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખવી, વૈરાગ્યભાવ થયો, આગમને અનુસાર
શુરૂઓની ભક્તિ કરવી, શુદ્ધ શીલ પાળવુ, ઁ પુણ્યાનુબન્ધિ પુણ્ય ઁ
(સ્થાનાઢ્ઠ૦૧સ્થા. ટીકા)

હરિભદ્રસૂરિએ પણ કહુ ઁ ઢે—

“ જેમ ઢોઢ મનુષ્ય ઁક સારા ગૃહમાથી બીબા બહુ જ સારા ગૃહમા
નય ઁ તેમ પુણ્યના પ્રભાવથી જીવ અત્યન્ત શુભ ગતિને પામે ઁ ”

ઁ પુણ્ય મોક્ષાર્થી પુરૂષોને માટે પણ ઉપાદેય ઁ, કારણ કે તેથી અવિન-
શ્વર-શાશ્વત-મોક્ષરૂપી સપત્તિની ઉત્પત્તિ થાય ઁ કહુ ઁ ઢે—

“ મનુષ્યોએ પુણ્યાનુબન્ધિ પુણ્ય અવશ્ય કરવુ જેઢએ જેના પ્રભાવથી
કઢાપિ નષ્ટ ન થાય તેવી સર્વ પ્રકારની સપદાઓ પ્રાપ્ત થાય ઁ ”

વોધિરીજજિનધર્માદિપ્રાપ્તિર્નાયતે, કિંતુજ્ઞા તીર્થકરગોત્રમપિ પુણ્યેનૈવ વધ્યતે, યો દિ પુણ્ય સર્વથા હેય મન્યમાનસ્તત્યજતિ અસી સમુપેક્ષિતતરિરિત્વાપ્રાપ્તપરતીતો મધ્યેસમુદ્ર મજ્જન્નવસીદતિ ।

નતુ પુણ્યપાપક્ષયાનન્તરમેવ મોક્ષપ્રાપ્તિઃ શાસ્ત્રે શ્રૂયતે ઇતિ પાપવત્પુણ્યમપ્યનુપાદેય મોક્ષાર્થિનામિતિ ચેન્ન,

દ્વિત્રિય દિ પુણ્ય પુણ્યાનુબન્ધિ પાપાનુબન્ધિ ચ, તત્ર પુણ્યાનુબન્ધિ પુણ્યસ્ય લક્ષણમુક્તમ્-

પ્રાપ્તિ-હોતી છે । અધિક ક્યા કરા જાય ? તીર્થકર ગોત્ર મી પુણ્યસે હી વધતા છે ।

જો પુણ્યકો સર્વથા હેય માનતા હુઆ ઉસકા ત્યાગ કરતા છે વહ સસાર-સાગરમે ગોતે લગાતા છે । જૈસે મધ્ય સમુદ્રમે નૌકાકા ત્યાગ કર દેનેવાલા પુરુષ સમુદ્રમે ડૂબતા હુઆ દુઃખ પાતા છે ।

શક્ષા-પુણ્ય ઓર પાપ દોનોંકા ક્ષય હોનેકે બાદ મોક્ષકી પ્રાપ્તિ હોતી છે, એસા શાસ્ત્રોમેં સુના જાતા છે, ઇસલિએ પાપકી તરહ પુણ્ય મી મોક્ષાર્થિયોંકે લિએ ઉપાદેય નહી છે ।

સમાધાન-એસા કહના ઠીક નહોં છે; ક્યોંકિ પુણ્ય દો પ્રકારકા છે- (૧) પુણ્યાનુબન્ધિ પુણ્ય, (૨) પાપાનુબન્ધિ પુણ્ય । પુણ્યાનુબન્ધિ પુણ્યકા લક્ષણ યહ છે-

વધારે શુ કહેલુ ? તીર્થકર-ગોત્ર પણ પુણ્યથી જ બધાય છે

જે પુણ્યને સર્વથા હેય માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે, તે સસાર-સાગરમા ગોચા ખાય છે, જેમકે મધ્ય-સમુદ્રમા નૌકાનો ત્યાગ કરી નાખનાર પુરુષ સમુદ્રમા ડુબતા હુ ખ પામે છે

શકા-પુણ્ય અને પાપ એ બેઉનો ક્ષય થયા પછી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું શાસ્ત્રોમા સાબળવામા આવે છે તેથી પાપની પેઠે પુણ્ય પણ મોક્ષાર્થીઓને માટે ઉપાદેય નથી

સમાધાન-એમ કહેલુ તે ખરાબર નથી, કારણ કે પુણ્ય બે પ્રકારના છે

(૧) પુણ્યાનુબન્ધિ પુણ્ય, (૨) પાપાનુબન્ધિ પુણ્ય । પુણ્યાનુબન્ધિ પુણ્યનુ લક્ષણ એવું છે કે-

“શરીરમાહુ^૧ નાવત્તિ, જીવો ઉચ્છદ નાવિઓ ।

સસારો અણ્ણવો બુત્તો, જ તરતિ મહેસિણો ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

તત્રૈવ દશમાધ્યયને મનુષ્યજન્મનો દૌર્લભ્ય ચોક્તમ્—

“દુલ્લહે સ્વલુ માણુસે ભવે, ચિરકાલેણવિ સન્વપાણિણ” ઇતિ ।

સ્થાનાન્નમૂત્રેડપિ તૃતીયસ્થાનકે ચ—

“અત્રો ઠાળાઈ દેવેવીહેજ્ઞા ત જહા—(૧) માણુસ ભવ, (૨) આરિયે સ્થેત્તે જન્મ, (૩) સુકુલપચાયાતિ” ઇતિ ।

૧ “શરીરમાહુઃ નૌઃ ઇતિ, જીવ ઉચ્ચતે નાવિકઃ ।

સસાર અર્ણવઃ ઉક્તઃ, ય તરન્તિ મહર્પય” ॥૧॥”

૨ દુર્લભઃ સ્વલુ માનુષ્યો ભવઃ, ચિરકાલેનાપિ સર્વપ્રાણિનામ્ ।

૩ ત્રીણિ સ્થાનાનિ દેવા અપીહેરન્, તથા—(૧) માનુષ્ય ભવમ્, (૨) આર્યે ક્ષેત્રે જન્મ, (૩) સુકુલપત્યાયાતિમ્ ।

“(મનુષ્યકા) શરીર, નૌકાકે સમાન હૈ, જીવ, નાવિક (લેવટિયા) કે સદશ હૈ ઓર સસાર, સમુદ્ર સરીલા હૈ, ઇસે મહર્પિ પાર કરતે હૈ”

હસી ઉત્તરાધ્યયનકે દસવેં અધ્યયનમે મનુષ્ય-જન્મકી દુર્લભતા બતાઈ હૈ—

“ચિરકાલ તક સવ પ્રાણિયોકે લિયે મનુષ્ય-ભવ અત્યન્ત દુર્લભ હૈ”

સ્થાનાન્નસૂત્રમે તીસરે સ્થાનકમે કહા હૈ—

“ઇન તીન ચોલોકી દેવ ભી અભિલાપા રચતે હૈ—(૧) મનુષ્ય-ભવ, (૨) આર્યક્ષેત્રમે જન્મ, (૩) સુકુલકી પ્રાપ્તિ” ।

‘ (મનુષ્યનું) શરીર, નૌકા સમાન છે, જીવ, નાવિક (ખલાસી) સમાન છે અને સસાર, સમુદ્ર સરખો છે, તેને મહર્પિ પાર કરે છે ”

જેજ ઉત્તરાધ્યયનના દસમા અધ્યયનમા મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતા બતાવી છે—

“ચિરકાળ ત્રુધી સર્વ—પ્રાણીઓને માટે મનુષ્યભવ અત્યંત દુર્લભ છે ”

સ્થાનાન્ન—સૂત્રમા ત્રીજા સ્થાનકમા કહ્યું છે કે—

“આ ત્રણ ભોવોની અભિલાપા દેવ પણ રાખે છે (૧) મનુષ્યભવ, (૨) આર્યક્ષેત્રમા જન્મ, (૩) સુકુળની પ્રાપ્તિ ”

કિન્ચ—મનુષ્યજન્મનોઽપિ મોક્ષપ્રાપ્તિકારણત્વેન શાસ્ત્રે પ્રતિપાદનાત્પુણ્ય મોક્ષાર્થિનામુપાદેયમેવેત્યસીયતે, પુણ્યમન્તરેણ મનુષ્યજન્મનો દુર્લભત્વાત્, તથા ચોક્તમુત્તરાધ્યયનસૂત્રે તૃતીયાધ્યયને—

“ચત્તારિ^૧ પરમગાણિ, દુલ્હાણિ ચ જતુણો ।

માણસત્ત ચુરૈ સદ્ધા, સજમમ્મિ ચ વીરિયં ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

સસારાર્ણયોત્તરણાય નરશરીરસ્ય નૌકારૂપત્વેન પ્રતિપાદનાન્મોક્ષકારણત્વ ગમ્યતે, તથા ચોત્તરાધ્યયનસૂત્રે ત્રયોર્વિશાધ્યયને—

૧ “ચત્ત્વારિ પરમાદ્વાનિ, દુર્લભાનિ ચ જન્તોઃ ।

માનુપત્ત્વ શુચિઃ શ્રદ્ધા, સયમે ચ રીર્યમ્ ॥૧૥”

દૂસરી વાત યહ હૈ કિ-શાસ્ત્રોંમેં મનુષ્યભવકી પ્રાપ્તિ પુણ્યકે ઉદયસે કહી ગઈ હૈ, ઔર મનુષ્ય-ભવ મોક્ષ-પ્રાપ્તિકા કારણ માના ગયા હૈ, ઇસસે ખી યહી સિદ્ધ હોતા હૈ કિ પુણ્ય મુમુક્ષુઓંકે લિયે ઉપાદેય હૈ, ક્યોંકિ પુણ્યકે વિના મનુષ્ય-પર્યાય મિલના દુર્લભ હૈ । ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રકે તીસરે અધ્યયનમે કહા હૈ—

“ચાર પરમાગ જીવકે લિયે દુર્લભ હૈ—(૧) મનુષ્ય ભવ, (૨) શુચિતા, (૩) સત્ય ધર્મમે શ્રદ્ધા, (૪) સયમમેં પરાક્રમ ॥”

મનુષ્ય-શરીર સસારરૂપી સમુદ્રકો પાર કરનેકે લિયે નૌકાકે સમાન હૈ, ઇસલિયે જ્ઞાત હોતા હૈ કિ મનુષ્ય-શરીર મોક્ષકા કારણ હૈ । ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રકે તેઈસવેં અધ્યયનમે કહા હૈ—

ખીલ વાત એ છે કે-શાસ્ત્રમા મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ પુણ્યના ઉદયથી કહી છે અને મનુષ્યભવ મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ માન્યુ છે, તેથી પણ એમ સિદ્ધ થાય છે કે પુણ્ય મુમુક્ષુઓને માટે ઉપાદેય છે, કારણ કે પુણ્ય વિના મનુષ્ય પર્યાય મળવો દુર્લભ છે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનમા કહ્યું છે કે—

“ચાર પરમાગ જીવને માટે દુર્લભ છે—(૧) મનુષ્યભવ, (૨) શુચિતા, (૩) સત્યધર્મમા શ્રદ્ધા, (૪) સયમમા પરાક્રમ”

મનુષ્ય શરીર સસારરૂપી સમુદ્રને પાર કરવાને માટે નૌકા-સમાન છે, તેથી સમજાય છે કે મનુષ્ય-શરીર મોક્ષનું કારણ છે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના તેવી સમા અધ્યયનમા કહ્યું છે કે—

एव तरणितो विप्रयुक्तः पान्थः स्वावलम्बनो भूत्वा सुखेन सन्वर स्वकीय धाम
समवाप्नोति, तथा भव्यजीवः ससारतः परस्मिन् पारे विद्यमान मोक्ष गन्तुकामो-
ऽपरपारे मनुष्यशरीरे तिष्ठन् विभावयति-“कथमह दुःखबहुल चतुर्गतिकमसार
तरिष्यामि?” इति, तदानीं मुनिजनोपदेशश्रवणतो जैनागमाद्वा दयादानादिपुण्य-
महिमानमवगत्य तत्र यदि विवेकी पुण्यमाश्रयते तदा समुखेन ससारसागरमुत्तरति ।

અથવા યથાઽદ્વારકામસ્તાવત્ કાષ્ઠાદિષુ વહ્નિં પ્રજ્વાલયતિ, અન્યેન વા
પ્રજ્વાલિત વહ્નિમુપાદત્તે, તતઃ કાષ્ઠગતાનલ જલેન નિર્વાપયતિ, વહ્નિનાશે ચ
સતિ અદ્વારોત્પત્તિર્ભવતિ, એવ વહ્ન્યુપાદાન વિનાઽદ્વારો લઘુમશક્ત્યઃ યથાઽદ્વાર
પરલે પાર પહુંચા દેતી હૈ, આગે ગતિ કરનેમેં અસમર્થ હોનેસે પથિક
હસકા ત્યાગ કરકે સ્વાવલમ્બી બન કર અપને ઘર પહુંચ જાતા હૈ ।

इसी प्रकार भव्य जीव ससारसे परले पार पर अर्थात् मोक्षको
जाना चाहता है । वह मनुष्यशरीररूपी इस पार पर ठहरा हुआ विचार
करता है कि-‘मैं दुःखोंसे भरे हुए चतुर्गतिक ससार-सागरको कैसे
पार कर सकूंगा?’ तब मुनिजनोंके उपदेशसे, अथवा शास्त्रोंसे दया
दान आदि पुण्यकी महिमा जान कर पुण्यका आश्रय लेवे तो सुख-
पूर्वक ससार-सागरके पार पहुँच सकता है ।

અથવા જૈસે કોયલે ચાહનેવાલે પુરુષ કાષ્ઠ આદિમેં અગ્નિ જલાતા હૈ,
અથવા દૂસરેકે દ્વારા જલાઈ હુઈ અગ્નિકો ગ્રહણ કરતા હૈ, ફિર હસ
અગ્નિકો વુજ્ઞા દેતા હૈ । અગ્નિ વુજ્ઞ જાને પર કોયલા ઉત્પન્ન હોતા હૈ । હસ
પ્રકાર અગ્નિકા આશ્રય લિષ્ટ વિના કોયલા કદાપિ નહી પ્રાપ્ત હો સકતા ।

નોંકા આગળ ગતિ કરવામા અસમર્થ હોવાથી પથિક એને ત્યાગ કરીને સ્વાવલમ્બી
બનીને પોતાને ઘેર પહોચી બાથ છે

એ પ્રકારે ભવ્ય જીવ સસારને પેલેપાર અર્થાત મોક્ષે જવા ઇચ્છતો હોય છે
તે મનુષ્ય-શરીરરૂપી આ કિનારા પર ઉભો રહીને વિચાર કરે છે કે ‘હું હું બોલી
ભરેલા ચતુર્ગતિક સસાર-સાગરને કેવી રીતે પાર કરી શકીશ ?’ ત્યારે મુનિજનોના
ઉપદેશથી, અથવા શાસ્ત્રોદ્વારા દયા દાન આદિ પુણ્યનો મહિમા બાણીને પુણ્યનો
આશ્રય લે તો સુખપૂર્વક સસારસાગરને પેલેપાર પહોચી શકે છે

અથવા જેને કોયલા બેઠતા હોય છે તે પુરુષ લોકજને અગ્નિ લગાડે છે
અથવા બીજાઓએ સળગાવેલા અગ્નિને ગ્રહણ કરે છે, અને પછી એ અગ્નિને હોલવી
નાખે છે અગ્નિ હોલવાઈ જતા કોયલા ઉત્પન્ન થાય છે, એ રીતે અગ્નિનો આશ્રય લીધા

ચત્ત્રૂયતે શાસ્ત્રે તત્ પારમાસાધ તરણિપરિત્યજનમિત્વ મુક્તિપ્રાપ્તિમમયાપેક્ષમ્ । યથા સમુદ્રસ્ય પરસ્મિન્ પારે ગિયમાન ગૃહ ગન્તુકામઃ પથિકોઽપરતીરે ત્રિમાત્રયતિ-
‘કથમહ તરિપ્યામી’તિ, તદાનીં નાત્વ યિલોમ્ય “નૌરિય પરપારપ્રાપિકૈવ ન તુ મદીયગૃહપ્રાપિકા, અલમસ્યા આશ્રયણેન” ઇત્યાલોચ્ય યદિ નાત્વ નાત્વલમ્બતે તદાઽસૌ ગૃહ ગન્તુ ન શક્નોતિ । યદિ કશ્ચિન્નાવિ સસિયતઃ સમુદ્રમધ્યે પૂર્વોક્તમાત્રના કુર્વાણો નાત્વ પરિત્યજેત્ તદાઽપિ નાસૌ ગૃહમૃપૈતિ પ્રત્યુત સમુદ્રસ્ય તરલતરકલ્પોલ-
વર્તયુક્તાઽગાધખલે પતિતો નિમજ્જતિ મ્રિયતેઽપિ ચ । યસ્તુ પુનઃિવેકી પથિકો નાત્વમાશ્રયતિ તયાઽસૌ પર પાર પ્રાપ્ય તત્ પર ચલિતુમક્ષમા તરણિ પરિત્યજતિ,

ક્ષય होनेसे मोक्षकी प्राप्ति होती है” सो इस प्रकार समझना चाहिए कि-
जैसे समुद्रको पार करके फिर नौकाका त्याग किया जाता है । जैसे समुद्रके दूसरे किनारे पर घने हुए घरमें जानेकी इच्छा करनेवाला पथिक सोचता है कि-‘मैं समुद्रको कैसे पार कर सकूंगा?’ उसी समय नौकाको देख कर वह पथिक यदि यह विचार करने लगे कि ‘इससे तो मैं परले पार तक ही पहुँच सकूंगा घर तक नहीं पहुँचूँगा’ ऐसे विचारसे नौकाका अवलम्बन न करे तो कभी घर नहीं पहुँच सकता । यदि नौकामें बैठा हुआ कोई पथिक बीच समुद्रमें उक्त विचार करके नौकाका त्याग करदे तो भी घर नहीं पहुँच सकता, बल्कि समुद्रकी चंचल तरंगों और भँवरोंसे युक्त अथाह जलमें गिर पड़ेगा और मृत्युको भी प्राप्त हो जायगा किन्तु जो विवेकी पथिक नौकाका सहारा लेता है उसे नौका

પ્રાપ્તિ થાય છે” તે એ પ્રકારે સમજવું કે-એમ સમુદ્રને પાર કરીને પછી નૌકાનો ત્યાગ કરવામા આવે છે એમ સમુદ્રના બીજા કિનારા પર બનેલા ઘરમા જવાની ઇચ્છા કરનારો પથિક વિચારે છે કે “હું સમુદ્રને કેવી રીતે ઊતરી શકીશ ?” એ વખતે નૌકાને ભેઠને એ પથિક બે એમ વિચાર કરવા લાગે કે “આથી તો હું પેલા કિનારા સુધી જ પહોંચી શકીશ, ઘર સુધી નહિ પહોંચી શકું,” એવા વિચારથી નૌકાનું અવલંબન ન કરે તો તે કદાચિ ઘર પહોંચી શકશે નહિ બે નૌકામા બેઠેલા કોઇ પથિક સમુદ્રની વચ્ચે એવો વિચાર કરીને નૌકાનો ત્યાગ કરી દે તો પણ ઘર પહોંચતો નથી બલકે સમુદ્રના ચચળ તરંગો અને ભમ્મરીઓથી યુક્ત અથાગ જગમા પડી જશે અને મરણ પણ પામશે પરન્તુ બે વિવેકી પથિક નૌકાનો આશ્રય લે છે તેને નૌકા પેલે પાર પહોંચાડી દે છે

તોપણીટીકાતોડવગન્તવ્યઃ । વન્ધમ્=અધ્યતે=પરતન્ત્રીક્રિયતેડનેનાડડત્તમેતિ વન્ધઃ= અમીક્ષિતસ્થાનપ્રાપ્તિગતિપ્રતિરોધલક્ષણ, જીવકર્મણોરયોગોલ્કવહ્નયોરિવ તાદા-ત્મ્યાપન્નત્વ વા, સ ચ દ્રવ્યતો નિગડાદિઃ, ભાવતો રાગદ્વેષાદિઃ, યથા દ્રવ્યઅન્ધ-વદ્ધો જનોડમિમતસ્થાનલાભાભાવેન કારાગારાદાવેવ વિવિધવેદનાદારુણા દશામા-સાદયન્ વિપીદતિ, તથાડયમાત્મા જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્માઘ્નનિગડસન્દાનિતોડનન્તા-ડસ્યયસુખસમ્પદુલ્હસિતાડવ્યાપાઘાડમિમતશિવસ્થાનપ્રાપ્તિં વિના જન્મજરામરણાદિ-જન્યાનન્યસામાન્યસપ્તસમર્પિં સ્પષ્ટમનુભવન્નિઠૈવ સસારગદ્ધરે વિપીદતિ, તમ્ ।

આત્મા જિમસે વદ્ધ-પરતન્ત્ર હો જાતી હૈ, વહ અર્થાત્-અમીષ્ટ સ્થાનકી પ્રાપ્તિ કરાનેવાલી ગતિકો રોકનેવાલા વન્ધ કહલાતા હૈ । અથવા જૈસે લોહેકા ગોલા ઓર અગ્નિ એકમેકસે હો જાતે હૈ, ડસી પ્રકાર જીવ ઓર કર્મોમ્ એકતાકા જ્ઞાન કરાનેવાલા વન્ધ હોતા હૈ । વેડી આદિ દ્રવ્યઅન્ધ હૈ ઓર રાગદ્વેષ આદિ ભાવઅન્ધ હૈ । જૈસે દ્રવ્યઅન્ધ-નિગડ આદિ-સે ઘથા હુઆ મનુષ્ય અમિમત સ્થાન પર ન પહુંચ સકનેકે કારણ કારાગાર આદિમે હી વિવિધ વેદનાઓંકે દ્વારા દારુણ દશા પ્રાપ્ત કરતા હુઆ દુઃખ પાતા હૈ, વૈસે હી જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મ-સ્વરૂપ ભાવ-અન્ધરૂપી વેડીકે કારણ અનન્ત અવિનાશી સુખરૂપી સમ્પત્તિસે શોભિત, અવ્યાપાઘ ઓર અમીષ્ટ મોક્ષ-સ્થાનકી પ્રાપ્તિકે વિના જન્મ જરા મરણ આદિસે હોનેવાલે અપરિમિત દુઃખ ભોગતા હુઆ હસી સસારરૂપી ગડ્ડેમે પડા હુઆ કષ્ટ ઉઠાતા હૈ ।

આત્મા જેથી બદ્ધ-પરતન્ત્ર થઇ જાય છે તે અર્થાત્ અલીષ્ટ સ્થાનની પ્રાપ્તિ ક્ષણનારી ગતિને રોડનાર બધ કહેવાય છે અથવા જેમ લોહાનેા ગોળો અને અગ્નિ એક મેક બની જાય છે, તેમ જીવ અને કર્મોમા એડતાનું જ્ઞાન ડરાવનાર બધ હોય છે બેડી આદિ દ્રવ્ય-બધ છે અને રાગ દ્વેષ આદિ ભાવ બધ છે જેમ દ્રવ્ય બધ હેડ ડે બેડી આદિથી બધાયલો મનુષ્ય ધાવેલે સ્થાને ન પહોચી શકવાને કારણે કારાગાર આદિમા જ વિવિધ વેદનાઓ દ્વારા દારુણ દશા પ્રાપ્ત કરતા હુ બ પામે છે તેમ જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મ-સ્વરૂપ ભાવ બધ રૂપી બેડીને કારણે, અનન્ત અવિનાશી સુખરૂપી સપ્તિથી શોભિત, અવ્યાપાઘ અને અલીષ્ટ મોક્ષ-સ્થાનની પ્રાપ્તિ વિના જન્મ જરા મરણ આદિથી થતા અપરિમિત દુ ખ ભોગવતા જીવ આ સસારરૂપી ખાડામા પડીને કષ્ટ ભોગવે છે

પ્રતિ રક્ષિત્વસ્ય કારણતા, ધ્વસ્ય ચ પ્રતિયોગિસાપેક્ષત્વે પ્રતિયોગી ત્રિકુપા
દેયો ભવતિ, તદ્વત્ મોક્ષ પ્રતિ પુણ્યધ્વસ્ય કારણતાયા તત્પ્રતિયોગિતયા પુણ્ય
મપ્યુપાદેયમેવ । પુણ્યમર્જયિત્વા શુભપરિણામરૂપ પુણ્ય ધ્યાનાદિશુદ્ધપરિણામેન
ક્ષપયિત્વા મોક્ષો લબ્ધુ શક્યતે । ઇત્ય ચાઽગમમામાખ્યેન પુણ્યમ્ય ભવ્યકર્ત્તવ્યતા
સુસ્પષ્ટ સિંધતિ, ભવ્યકર્ત્તવ્યતયાઽગમે પ્રતિપાદિતત્વાત્, શુદ્ધભાવકારણત્વાચ્ચેતિ ।

પાપમ્=પાતયતિ=શુભપરિણામાદ્ધ્વસયત્યાત્માનમિતિ, યદ્વા પાતિ=રક્ત્યાત્મ
નોઽશુભપરિણામમિતિ પાપ=પુણ્યપરિપન્થિ તત્, ચિસ્તરસ્તુ શ્રમણસૂત્રીય-મતકૃતમુનિ

અર્થાત્ જૈસે કોયલેકી પ્રાપ્તિકે લિખ અગ્નિકા ધ્વસ કારણ હોતા હૈ ઓર
ધ્વસ પ્રતિયોગિસાપેક્ષ હોતા હૈ ઇસલિખ અગ્નિકે ધ્વસકા પ્રતિયોગી
અગ્નિ ભી ઉપાદેય હોતી હૈ । ઇસી પ્રકાર મોક્ષકા કારણ પુણ્યકા ધ્વસ હૈ,
અતઃ ધ્વસકા પ્રતિયોગી પુણ્ય ભી મોક્ષકે લિખ ઉપાદેય હૈ । ઉસકા
ઉપાદાન કિયે વિના મોક્ષકી પ્રાપ્તિ નહીં હો સકતી, ક્યોંકિ પહેલે શુભ
પરિણામ રૂપ પુણ્યકા ઉપાર્જન કરકે ફિર ધ્યાન આદિ શુદ્ધ પરિણામોંસે
ઉનકા ક્ષય કરકે મોક્ષ પ્રાપ્ત કિયા જા સકના હૈ ।

ઇસ પ્રકાર આગમમેં કર્ત્તવ્યરૂપસે પ્રતિપાદન કરનેસે તથા શુદ્ધ
ભાવકા કારણ હોનેસે ઘટ્ ભલી ભાંતિ સિદ્ધ હો ગયા કિ પુણ્ય અવશ્ય
કર્ત્તવ્ય હૈ

જો શુભ પરિણામોંસે આત્માકો દૂર રખતા હૈ-શુભ પરિણામ નહી
હોને દેતા ઉસે પાપ કહતે હૈ । વહ પુણ્યકા વિરોધી હૈ ।

વિના હોયલા જ્ઞાપિ પ્રાપ્ત થતા નથી અર્થાત્ જેમ હોયલાની પ્રાપ્તિ માટે અગ્નિનો
ધ્વસ કારણ બને છે અને ધ્વસ પ્રતિયોગિ-સાપેક્ષ હોય છે, માટે અગ્નિના ધ્વસનો
પ્રતિયોગી અગ્નિ પણ ઉપાદેય બને છે એજ રીતે મોક્ષનું કારણ પુણ્યને । ધ્વસ છે
એટલે ધ્વસનું પ્રતિયોગી પુણ્ય પણ મોક્ષને માટે ઉપાદેય છે એનું ઉપાદાન કર્યા
વિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી કારણ કે પહેલા શુભ-પરિણામરૂપ પુણ્યનું
ઉપાર્જન કરીને પછી ધ્યાન આદિ શુદ્ધ પરિણામોથી એનો ક્ષય કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત
કરી શકાય છે

એ રીતે આગમમા કર્ત્તવ્યરૂપે પ્રતિપાદન કર્યું હોવાથી તથા શુદ્ધ ભાવનું
કારણ હોવાથી એ સારી રીતે સિદ્ધ થઈ ગયું કે પુણ્ય અવશ્ય કર્ત્તવ્ય છે

આત્માને શુભ પરિણામોથી દૂર રાખે છે-શુભ પરિણામ થવા હેતુ નથી તેને
પાપ કહે છે તે પુણ્યનું વિરોધી છે

કિન્ચ-યથા મૂર્ત્તામૂર્ત્યોઃ ઘટાકાશયોઃ સયોગરૂપઃ સમ્બન્ધઃ, કરક્રિયયોર્મૂર્ત્તામૂર્ત્યોઃ સમવાયસમ્બન્ધઃ પરૈરદ્વીક્રિયતે તથાઽઽત્મકર્મણોરમૂર્ત્ત-મૂર્ત્યો સમ્બન્ધે ન કાચિદનુપપત્તિર્નામ । અપિ ચ યથા શરીરમિદમાત્મસમ્બદ્ધ પ્રત્યક્ષમુપલબ્યતે તથા પ્રેત્ય ભવાન્તરગમનનિમિત્ત કાર્મણલક્ષણ શરીરાન્તરમપ્યાત્મસમ્બદ્ધમિતિ સ્વી-કર્તવ્યમ્ ।

નન્વર્ણાપરપર્યાયાઽદૃષ્ટહેતુકમિદમેવ શરીર ત્વાસ્તિ ન કાર્મણશરીરમિતિ ચેત્, અદૃષ્ટમમૂર્ત્ત મૂર્ત્ત વા ? અમૂર્ત્તત્વે કય સ્થૂલમૂર્ત્તશરીરેણ તત્સમ્બન્ધઃ ? ભવન્મતે

અથવા જૈસે આકાશ અમૂર્ત્ત હૈ ઓર ઘટ મૂર્ત્ત હૈ તથાપિ ડન દોનોંકા સયોગ-સમ્બન્ધ હોતા હૈ, ઓર જૈસે મૂર્ત્ત હાથ તથા હાથસે હોનેવાલી અમૂર્ત્ત ક્રિયાકા દૂસરોને સમવાય-સમ્બન્ધ સ્વીકાર ક્રિયા હૈ, ડસી પ્રકાર અમૂર્ત્ત આત્મા ઓર મૂર્ત્ત કર્મકા વન્ધ મી યુક્તિ-યુક્ત હી હૈ ।

અથવા જૈસે આત્માસે સબદ્ધ યદ્ શરીર પ્રત્યક્ષસે સિદ્ધ હૈ ડસી પ્રકાર પરલોકમેં ગમન કરાનેવાલા કાર્મણ શરીર મી આત્માસે સંબદ્ધ હૈ, એસા સ્વીકાર કરના ચાહિં ।

યદિ એસા કહો કિ-‘અપૂર્વ’ યા ‘અદૃષ્ટ’કે કારણ યહી શરીર પરલોકકે લિખ ગતિ કરાતા હૈ તો હમ પૂછેંગે કિ વદ્ અદૃષ્ટ અમૂર્ત્ત હૈ યા મૂર્ત્ત ?, અમૂર્ત્ત હૈ તો સ્થૂલ મૂર્ત્ત શરીરકે સાથ અદૃષ્ટકા સયોગ કૈસે

અથવા જેમ આકાશ અમૂર્ત છે અને ઘટ મૂર્ત છે, તથાપિ એ બેઉને સયોગ-સંબંધ થાય છે, અને જેમ મૂર્ત હાથ તથા હાથથી થનારી અમૂર્ત ક્રિયાને બીજાએ સમવાય-સંબંધ સ્વીકાર્યો છે, એ પ્રકારે અમૂર્ત આત્મા અને મૂર્ત કર્મને બંધ પણ યુક્તિયુક્ત જ છે

અથવા જેમ આત્માથી સંબદ્ધ આ શરીર પ્રત્યક્ષથી સિદ્ધ છે, તેમ પરલોકમાં ગમન કરાવનાર કાર્મણ શરીર પણ આત્માથી સંબદ્ધ છે એનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ

તો એમ કહો કે ‘અપૂર્વ’ યા ‘અદૃષ્ટ’ને કા-લે આ શરીર પરલોકને માટે ગતિ કરાવે છે, તો અમે પૂછીશું કે એ અદૃષ્ટ અમૂર્ત છે કે મૂર્ત ?, અમૂર્ત છે તો સ્થૂલ મૂર્ત શરીરની સાથે અદૃષ્ટનો સયોગ કેવી રીતે થયો ?, તમારે મતે

નન્યાત્મનોડમૂર્તિત્વાત્કર્મણા ચ મૂર્તિત્વાન્ તયોઃ પરસ્પર સમ્યન્ચ. સમવતિ,
અમૂર્તિત્વેડપિ સમ્યન્ધસ્વીકારે આકાશધર્માધર્માસ્તિકાયકાલૈઃ સદાપિ સમ્યન્ધ-
પસદ્ગ્ન ઇતિ ચેત્ત,

આત્મનઃ કર્મણા સદ્ સમ્યન્ધાભાગાડપાદને હેતુત્વેનોપન્યસ્તમમૂર્તિત્વ કિં
સર્વથારૂપેણ કિં વા કથચ્છિદ્રૂપેણ સ્વીક્રિયતે? નાગઃ, હેત્વસિદ્ધેઃ, સર્વથેયાડમૂર્તિભૂ
તસ્ય સિદ્ધાત્મનઃ કર્મસમ્યન્ધાભાગો મયાડપીપ્યત એવ । આત્મત્વાચ્છિદ્રસ્ય
સર્વથેયાડમૂર્તિત્વ તુ દુર્ગ્ધ, સસારિજીવાના કથચ્છિન્મૂર્તિત્વસદ્ગ્નયાત્ । કથચ્છિત્
સ્વીક્રિયેત્ ચેત્તદા યદપેક્ષયા મૂર્તિત્વ તદપેક્ષયા સમ્યન્ધોડસન્દિગ્ધ એવ । મુક્તાત્મ
નચ મૂર્તિત્વાભાવાન્ન સમ્યન્ધાભ્યુપગમઃ ।

પ્રશ્ન—આત્મા અમૂર્તિ (અરૂપી) હૈ ઓર કર્મ મૂર્તિ (રૂપી) હૈ । ઇસ
કારણસે ઇન દોનોંકા પરસ્પર બન્ધ કેસે હો સકતા હૈ? , યદિ મૂર્તિકા
બન્ધ અમૂર્તિકે સાથ હો સકતા હૈ તો આકાશાસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય,
અધર્માસ્તિકાય ઓર કાલકે સાથ ઓ કર્મોંકા બન્ધ હો જાયગા, ક્યોંકિ
વે ઓ અમૂર્તિ હૈ ।

ઉત્તર—તુમ કહતે હો કિ આત્મા અમૂર્તિ હૈ, સો યહ બતાઓ કિ આત્મા
સર્વથા અમૂર્તિ હૈ યા કથચ્છિત્ અમૂર્તિ હૈ? , યદિ કહોગે કિ આત્મા
સર્વથા અમૂર્તિ હૈ તો હેતુ અસિદ્ધ હો જાયગા, ક્યોંકિ આગમમે આત્માકો
સર્વથા અમૂર્તિ નહી માના ગયા હૈ ।

અગર ‘કથચ્છિત્ અમૂર્તિ’ કહોગે તો કથચ્છિત્ મૂર્તિ ઓગી, ઓર જિસ
(સસારાવસ્થાકી) અપેક્ષાસે આત્મા મૂર્તિ હૈ ડસી અપેક્ષાસે કર્મોંકા બન્ધ
હોતા હૈ । મુક્તાત્મા મૂર્તિ નહી હૈ ઇસલિએ વહોં બધ ઓ નહી હોતા ।

પ્રશ્ન—આત્મા અમૂર્તિ (અરૂપી) છે અને કર્મ મૂર્તિ (રૂપી) છે એ કારણે
એ બેઉને પરસ્પર બધ કેવી રીતે થઈ શકે? નો મૂર્તિને બધ અમૂર્તિની
સાથે થઈ શકે તો આકાશાસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને કાલની સાથે
પણ કર્મોંનો બધ થઈ જશે, કારણ કે તે પણ અમૂર્તિ છે

ઉત્તર—તમે કહેા છે કે આત્મા અમૂર્તિ છે, તો બતાવો કે આત્મા સર્વથા
અમૂર્તિ છે કે કથચ્છિત્ અમૂર્તિ છે? નો કહેશે કે આત્મા સર્વથા અમૂર્તિ છે તો
હેતુ અસિદ્ધ થઈ જશે, કારણ કે આગમમા આત્માને સર્વથા અમૂર્તિ માન્યો નથી

અગર ‘કથચ્છિત્ અમૂર્તિ’ કહેશે તો કથચ્છિત્ મૂર્તિ પણ થશે, અને જે
(સસારાવસ્થાની) અપેક્ષાએ આત્મા મૂર્તિ છે તે અપેક્ષાએ કર્મોંનો બધ થાય છે
મુક્તાત્મા મૂર્તિ નથી તેથી તેને બધ પણ થતો નથી

મારોહુ પ્રભવેદિતિ ચેન્ન, જીવકર્મણોઃ સ્વર્ણોપલયોરિવ સયોગસ્યાઽનાદિ-
કાલિકૃત્વાત્ ।

નચ 'જીવકર્મણોઃ સમ્બન્ધસ્યાઽનાદિત્વે મોક્ષો નૈવ સમ્ભવતિ અનાદેરન્તામાત્રા-
દાકાશાત્મનોરિવે'તિ વાચ્યમ્, અનાગ્રનન્તત્વયોરવિનામાત્રાઽમાત્રાત્, અનાદેરપિ
ઘટાદિપ્રાગભાવસ્ય સાન્તત્વોપલમ્બાત્, અનાદેરપિ ઘીનાહુરાદિસન્તાનસ્ય દાહા-
દિકારણવશાત્સાન્તતાદર્શનાન્ન, ઇત્યલમતિવિસ્તરેણ । વન્ધસ્વરૂપમુચ્યતે—

ઉત્તર—જેસે સ્થાનમેં રહે હુણ સુવર્ણ તથા પાપાળકા સમ્બન્ધ અનાદિ-
કાલીન હૈ, વૈસેહી જીવ ઓર કર્મકા મી સમ્બન્ધ અનાદિકાલીન હૈ ।

કોઈ-કોઈ એસા કહતે હૈં કિ જિસકી આદિ નહીં હોતી ઉસકા
અન્ત મી નહીં હોતા હૈ, જેસે જીવ ઓર આકાશકા સમ્બન્ધ કમી નષ્ટ
નહીં હોતા, ઇસ નિયમકે અનુસાર યદિ જીવ-કર્મકા સમ્બન્ધ અનાદિ-
કાલીન હૈ તો કમી ઉસકા મી અન્ત ન હોગા, ફિર કિસીકો મોક્ષ
મિલ હી નહીં સકેગા ।

ઉનકા યદ્ય કથન દૂષિત હૈ, ક્યોંકિ ઘટ આદિકા પ્રાગ્ અભાવ યદ્યપિ
અનાદિકાલીન હૈ ફિર મી ઘટ ઉત્પન્ન હોતે હી ઉસકા અન્ત હોજાતા હૈ ।

ઘીજ તથા વૃક્ષકી પરમ્પરા મી અનાદિકાલીન હૈ તથાપિ યદિ ઘીજ
જલ જાય તો ઉસ પરમ્પરાકા અભાવ હો જાતા હૈ, ઇસલિય આત્મકર્મ-
સયોગ અનાદિ હોનેપર મી સાન્ત હો સકતા હૈ । વન્ધકા સ્વરૂપ કહતે હૈ—

ઉત્તર—એમ ખાણુમા રહેલા સુવર્ણ તથા પાપાણુનો સબધ અનાદિ કાળનો છે
તેમ જીવ અને કર્મનો પણ સબધ અનાદિકાળનો છે

કોઈ-કોઈ એમ કહે છે કે જેની આદિ નથી તેનો અત પણ હોતો નથી,
જેમકે જીવ અને આકાશનો સબધ કદાપિ નષ્ટ થતો નથી એ નિયમાનુસાર જો
જીવ-કર્મનો સબધ અનાદિકાળનો છે તો કદાપિ તેનો અત થશે નહિ, પછી
કોઈને મોક્ષ મળી શકશે નહિ

એનું એ કથન દૂષિત છે, કારણ કે ઘટ આદિનો પ્રાગ્ અભાવ જો કે અનાદિ-
કાળનો છે, તોપણ ઘટ ઉત્પન્ન થતા જ તેનો અત થઈ જાય છે ઘીજ તથા
વૃક્ષની પરમ્પરા પણ અનાદિકાળની છે તથાપિ જો ઘીજ બળી જાય તો એ
પરમ્પરાનો અભાવ થઈ જાય છે તેથી આત્મકર્મ-સયોગ અનાદિ હોવા છતાં પણ
સાન્ત થઈ શકે છે બધનો સ્વરૂપ કહે છે—

તદસમ્મતાત્ । સમ્ભવે ચાઽઽત્મકર્મસયોગેન કિમપરાદમ્ ? , અથ મૂર્તસ્ત્વમત્રીક્રિયતે તદાઽન્ધસર્પવિલપવેશન્યાયેન મૂર્ત્તમૂર્ત્તયોઃ સમ્વન્ધઃ સ્વીકૃત એવ ॥

નનુ કર્મસયોગાદાત્મનો મૂર્ત્તય સપચતે, તસ્મિંશ્ચ સતિ બન્ધસમ્વન્ધો યુજ્યતે, કમવન્ધાત્પૂર્વે તુ આત્મનો મૂર્ત્તવાભાવાત્ કથમિવ બન્ધઃ સમાવનાસરણિ-

હુઆ ? ક્યોંકિ તુમ્હારે મતસે ણેસા હોના અસમ્ભવ હૈ । વિના અદૃષ્ટકે સમ્વન્ધકે સ્થૂલ શરીરમેં ચેષ્ટા નહીં હો સકની । સમ્ભવ માનો તો આત્મા ઔર કર્મકે સયોગને કયા અપરાધ કિયા હૈ ? । અર્થાત્ જબ અમૂર્ત્ત અદૃષ્ટ ઔર મૂર્ત્ત શરીરકા સમ્વન્ધ હો સકતા હૈ તો આત્મા ઔર કર્મકા મી સયોગ હો સકતા હૈ ।

અગર અદૃષ્ટ (ભાગ્ય) કો મૂર્ત્ત માનો તો અમૂર્ત્ત આત્માકે સાથ ઉસકા સમ્વન્ધ સ્વીકાર કરનેસે યહ માન હી લિયા કિ અમૂર્ત્ત ઔર મૂર્ત્તકા સમ્વન્ધ હોતા હૈ । જૈસે અન્ધા સર્પ ઇધર ઉધર મટકકર ફિર બિલમેં પ્રવેશ કરતા હૈ વૈસેહી તુમને કલ્પનાસે ઇધર ઉધર દૌડકર અન્તમેં અમૂર્ત્તકા મૂર્ત્તકે સાથ સવન્ધ સ્વીકાર કરહી લિયા ।

પ્રશ્ન-કર્મકા સયોગ હોનેપર આત્મા મૂર્ત્ત હોતી હૈ ઔર મૂર્ત્ત હોજાને પર બન્ધ હો સકતા હૈ કિન્તુ કર્મબન્ધ હોનેસે પહેલે તો આત્મા મૂર્ત્ત નહી થી-અમૂર્ત્ત થી, ફિર બન્ધકી સમાવના કૈસે હો સકતી હૈ ? । -

એમ થયુ અસંભવિત છે અદૃષ્ટના સળધ વિના સ્થૂલ શરીરમા ચેષ્ટા થઈ શકતી નથી સંભવ માનો તો આત્મા અને કર્મના સયોગે શે અપરાધ ક્યોં છે ? અર્થાત્ જો અમૂર્ત્ત અદૃષ્ટ અને મૂર્ત્ત શરીરનો સળધ થઈ શકે છે તો આત્મા અને કર્મના પલ્લુ સયોગ થઈ શકે છે

અગર અદૃષ્ટ (ભાગ્ય)ને મૂર્ત્ત માનો તો અમૂર્ત્ત આત્માની સાથે એનો સળધ સ્વીકારવાથી એમ માની લીધુ કે અમૂર્ત્ત અને મૂર્ત્તનો સળધ થાય છે, જેમ આધળો સપ્ અહીં-તહીં લાટકીને પછી દરમા પ્રવેશ કરે છે, તેમ તમે કલ્પનાથી અહીં-તહીં દોડીને ડેવટે અમૂર્ત્તનો મૂર્ત્તની સાથે સળધ સ્વીકાર કરી લીધો

પ્રશ્ન-કર્મનો સયોગ થયા પછી આત્મા મૂર્ત્ત થાય છે અને મૂર્ત્ત થયા પછી ંધ થઈ શકે છે, પરન્તુ કર્મબન્ધ થયા પહેલા તો આત્મા મૂર્ત્ત ન હોતો, અમૂર્ત્ત હતો, પછી બધની સંભાવના કેવી રીતે હોઈ શકે છે ?

દાનાદિપ્રતિપાતકત્વમ્ (૮), તદ્વૃષો વન્ધઃ પ્રકૃતિવન્ધ ૧ ।

સ્થિતિઃ=જપન્યાદિભેદેન કર્મણામાત્મના સદાવસ્થાન, તલ્લક્ષણો વન્ધઃ સ્થિતિવન્ધઃ ૨ ।

અનુભાગો=રસઃ=કર્મણા ફલદાવૃત્તશક્તિતારતમ્ય, તત્સ્વરૂપો વન્ધોઽનુભાગ-વન્ધઃ ૩ ।

પ્રદેશઃ=કર્મફલસંશ્ચયસ્વરૂપઃ=અનન્તાનન્તકર્મપ્રદેશાનામિયત્તારૂપેણ જીવ-પ્રદેશેષુ સમ્યગ્વસ્તુલક્ષણો વન્ધઃ પ્રદેશવન્ધઃ ૪ । ઉક્તચ્ચ—

“સ્વભાવઃ પ્રકૃતિ પ્રોક્તઃ, સ્થિતિઃ કાલાવધારણમ્ ।

અનુભાગો રસો જ્ઞેયઃ, પ્રદેશો દલસંશ્ચયઃ ॥૧૧॥” ઇતિ ।

ભોગ ઉપભોગ ઔર વીર્યમેં વિષ્ણુ ઢાલના અન્તરાય કર્મકા સ્વભાવ હૈ ૮ । ઇસીકો પ્રકૃતિવન્ધ કહતે હૈ ।

(૨) સ્થિતિવન્ધ—યદે હુઈ કર્મ આત્માકે સાથ જઇન્ય કિતને કાલ તક રહેંગે ઔર ઉત્કૃષ્ટ કિતને કાલ તક રહેંગે, ઇસ કાલકી મર્યાદાકો સ્થિતિવન્ધ કહતે હૈ ।

(૩) અનુભાગવન્ધ—ફલ દેનેવાલી કર્મોંકી શક્તિકે તારતમ્યકો અનુભાગવન્ધ કહતે હૈ ।

(૪) પ્રદેશવન્ધ—કિતને કર્મ આત્માકે સાથ વન્ધકો પ્રાપ્ત હુઈ હૈ, ઇસ પ્રકાર કર્મપ્રદેશોંકી પરિગણનાકો પ્રદેશવન્ધ કહતે હૈ । કહા મી હૈ—

“સ્વભાવકો પ્રકૃતિવન્ધ, કાલકી મર્યાદાકો સ્થિતિવન્ધ, રસકો અનુભાગવન્ધ ઔર કર્મપુદ્ગલોંકે સમૂહકો પ્રદેશવન્ધ કહતે હૈ ॥૧૧॥”

એ ગોત્રકર્મનો સ્વભાવ છે ૭ તથા દાન લાભ લોગ ઉપલોગ અને વીર્યમા વિધ્ન નાખવું એ અતરાય-કર્મનો સ્વભાવ છે ૮ એને પ્રકૃતિ-બધ કહે છે

(૨) સ્થિતિ બધ—બધાયલા કર્મ આત્માની સાથે બધન્ય કેટલા કાળસુધી રહેશે અને ઉત્કૃષ્ટ કેટલા કાળસુધી રહેશે એ કાળની મર્યાદાને સ્થિતિબધ કહે છે

(૩) અનુભાગ બધ—જ્યાં આપનારી કર્મોની શક્તિના તારતમ્યને અનુભાગ બધ-કહે છે

(૪) પ્રદેશ બધ—કેટલા કર્મો આત્માની સાથે બધને પ્રાપ્ત થયા છે, એ પ્રકારે કર્મપ્રદેશોની પરિગણનાને પ્રદેશ બધ કહે છે વધુ છે કે—

“સ્વભાવને પ્રકૃતિબધ, કાળની મર્યાદાને સ્થિતિબધ, રસને અનુભાગ બધ અને કર્મ-પુદ્ગલોના સમૂહને પ્રદેશબધ કહે છે” (૧)

- બન્ધધતુરિધઃ~પ્રકૃતિ મિત્ય-નુભાગ પ્રદેશમેદાત્, તત-પ્રકૃતિ=સ્વભાવઃ
આત્મગૃહીતકર્મપુદ્ગલાના તત્ત્વચક્તિરુપતયા પરિણમનલક્ષણ', યથા=નિમ્બસ્ય
તિક્તત્વમ્, ગુડસ્ય મધુરત્વમિત્યાદિ, તથા જ્ઞાનાવરણીયસ્ય જીવાદિપદાર્થાનન્વ
વોધકત્વમ્ (૧), દર્શનાવરણીયસ્ય જીવાદીનામનાલોચકત્વમ્ (૨), વેદનીયસ્યા-
અવ્યાયાધગુણગ્રાધકત્વમ્ (૩), મોહનીયસ્ય તત્ત્વારુચિત્વમત્રતિત્વ ચ (૪), આયુષો
મર્યાધાયકત્વમ્ મોક્ષસ્ય સાધનન્તસ્થિત્યાચ્છાદકત્વમિત્યર્થ' (૫), નામ્નોઽમૂર્ત
ત્વગુણનિરોધકત્વમ્ (૬), ગોત્રસ્યાગુરુલઘુગુણઘાતકત્વમ્ (૭), અન્તરાયસ્ય ચ

બન્ધ ચાર પ્રકારકા હૈ-(૧) પ્રકૃતિબન્ધ, (૨) સ્થિતિબન્ધ, (૩) અનુ-
ભાગબન્ધ ઓર (૪) પ્રદેશબન્ધ ।

(૧) પ્રકૃતિબન્ધ-પ્રકૃતિ સ્વભાવકો કરતે હૈ । અર્થાત્ આત્માકે ઢારા
ગ્રહણ કિયે હુપ કર્મોમેં અમુક અમુક પ્રકારકી શક્તિકા આજાના । જૈસે
નીમકા સ્વભાવ કડુકતા, ગુડકા સ્વભાવ માધુર્ય, હત્યાદિ । હસી પ્રકાર
જ્ઞાનાવરણ કર્મકા સ્વભાવ હૈ-આત્માકે જ્ઞાનકો આચ્છાદિત કરના ૧ ।
દર્શનાવરણકા સ્વભાવ હૈ-દર્શનકો રોકના ૨ । અવ્યાયાધ ગુણકો પ્રગટ
ન હોને દેના વેદનીય કર્મકા ૩ । જીવાદિ તત્ત્વોમે રુચિ ન હોને દેના
તથા ચારિત્રકો રોકના મોહનીય કર્મકા ૪ । કિસી શરીરમેં રોક રલ્લના
આયુકર્મકા ૫ । અમૂર્તત્વ ગુણકો પ્રગટ ન હોને દેના નામકર્મકા ૬ ।
અગુરુ-લઘુત્વ ગુણકા નાશ કર દેના ગોત્રકર્મકા ૭ । તથા દાન લાભ

- બધ ચાર પ્રકારનો છે (૧) પ્રકૃતિ-બધ, (૨) સ્થિતિ-બધ, (૩) અનુભાગ
બધ અને (૪) પ્રદેશ-બધ

(૧) પ્રકૃતિ બધ-પ્રકૃતિ સ્વભાવને કહે છે, અર્થાત્ આત્મા વડે પ્રકૃતિ કરા
મલા કર્મોમા અમુક-અમુક પ્રકારની શક્તિ આવી જવી તે જેમ લીબડાને
સ્વભાવ કટુતા (કડવાશ) છે, જોળનો સ્વભાવ મધુરતા (મીઠાશ) છે, ઇત્યાદિ
જે રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સ્વભાવ આત્માના જ્ઞાનને આચ્છાદિત કરવાનો
(ઢાકવાનો) છે ૧ દર્શનાવરણનો સ્વભાવ દર્શનને રોકવાનો છે ૨ અવ્યાયાધ ગુણને
પ્રકટ ન થવા દેવા જે વેદનીય-કર્મનો સ્વભાવ છે ૩ જીવાદિ તત્ત્વોમા રુચિ ન
થવા દેવી તથા ચારિત્રને રોકવું જે મોહનીય-કર્મનો સ્વભાવ છે ૪ કોઈ શરીરમા
આત્માને રોકી રાખવો જે આયુ-કર્મનો સ્વભાવ છે ૫ અમૂર્તત્વ ગુણને પ્રકટ
થવા ન દેવો જે નામકર્મનો સ્વભાવ છે ૬ અગુરુ-લઘુત્વ ગુણનો નાશ કરવો

પમા, કસ્યચિચાન્તર્મુહર્ત્તપરિચ્છિન્ના, એવ વિભિન્નકર્મણા નિયતકાલાવસ્થાન સ્થિતિ-
વન્ધઃ (૨) ।

યથા કસ્યચિન્મોદકસ્યાનુભાગો(રસો)ઽતિમધુરઃ સ્વલ્પમધુરો વા, કસ્યચિ-
દતિરુદુઃ સ્વલ્પરુદુકો વા, કસ્યચિચ નાતિમધુરો નાપ્યતિકદુકો ભવતિ, દ્વિગુણી-
કરણાદિના ચ સ એવ મન્દ-મન્દતરસ્વાદિવ્યપદેશ ચ લભતે, તથા કર્મણામપિ
'શુભાશુભાદિરૂપેણ તીવ્ર-તીવ્રતર તીવ્રતમ-મન્દ-મન્દતર મન્દતમત્વાદિભેદભિન્નો
વન્ધોઽનુભાગવન્ધો રસવન્ધવ્યપદેશયઃ (૩) ।

૧ શુભકર્મણામનુભાગો (રસો) દ્રાક્ષેશુક્તીરમાક્તીરુદતિમધુરો ભવતિ, યદનુભ-
કિસીકી સન્તર કોઢાકોડી સાગરોપમકી હોતી હૈ, કિસી કર્મકી અન્ત-
ર્મુહર્ત્ત માત્રકી હોતી હૈ, ઇસ પ્રકાર વિભિન્ન કર્મોંકા અમુક સમય તક
આત્માકે સાથ સ્થિત રહના સ્થિતિવન્ધ કહલાતા હૈ ।

(૩) જૈસે કિસી મોદકકા સ્વાદ (રસ) વહુત મીઠા હોતા હૈ, કિસી
મોદકકા કમ મીઠા હોતા હૈ, કિસીકા સ્વાદ વહુત કડુઆ હોતા હૈ,
કિસીકા કમ કડુઆ હોતા હૈ, કિસીકા સ્વાદ ન અધિક મીઠા હોતા હૈ,
ન અધિક કડુઆ હોતા હૈ, ઉસે હી દ્વિગુણ આદિ કારદેનેસે વહી મન્દ
મન્દતર આદિ કહલારને લગતા હૈ । વૈસે હી કર્મોંકા રસ શુભ' અશુભ
રૂપસે તીવ્ર, તીવ્રતર, તીવ્રતમ, મન્દ, મન્દતર ઓર મન્દતમ આદિ ભેદોંસે
વિવિધ પ્રકારકા હોતા હૈ । ઉસે હી અનુભાગવન્ધ યા રસવન્ધ કહતે હૈ ।

૧ શુભકર્મોંકા અનુભાગ (રસ) દાસ, સાઠા (ગન્ના), દૂધ યા મધુકે સમાન
હોય છે, કોઈ કર્મની સ્થિતિ માત્ર અતમુહુર્તની હોય છે એ પ્રકારે વિભિન્ન
કર્મોંનું અમુક સમય સુધી આત્માની સાથે સ્થિત રહેવું એ સ્થિતિવન્ધ કહેવાય છે,
(૩) જેમ કોઈ મોદકને સ્વાદ (રસ) બહુ મીઠો હોય છે કોઈ મોદકને
એછો મીઠો હોય છે, કોઈ મોદકને સ્વાદ બહુ કડવો હોય છે, કોઈને એછો
કડવો હોય છે, કોઈને સ્વાદ ન વધુ મીઠો કે વધુ કડવો હોય છે, તેને દ્વિગુણ
(જેવડા) કરવાથી તે મદ મદતર આદિ કહેવાવા લાગે છે, એજ રીતે કર્મોંની
રસ શુભ' અશુભ રૂપથી તીવ્ર, તીવ્રતર, તીવ્રતમ, મદ, મદતર, મદતમ આદિ
ભેદોંએ કરીને વિવિધ પ્રકારનો થાય છે એને જ અનુભાગવન્ધ યા રસવન્ધ
કહે છે

૧ શુભ કર્મોંની અનુભાગ (રસ) દ્રાક્ષ શેરડી દૂધ યા મધના જેવા અતિમધુર હોય છે

एतेषा स्वरूप च सुखानुभवाय मोक्षदृष्टान्तेन प्रदर्श्यते—

यथा कस्यचिदौषधमोदकस्य प्रकृतिर्यातहारिका, कस्यचित्पित्तहारिका, कस्य चित्कफहारिणी, कस्यचिद् बुद्धिनाशिनी, तथा कस्यचित्कर्मणः प्रकृतिर्ज्ञानावरण कारिणी, कस्यचिदर्शनावरणविधायिनीत्येवमादिभिर्भिन्नशक्तिमता कर्मणा बन्धः प्रकृतिबन्धः (१) ।

यथा कस्यचिन्मोदकस्य स्थितिः सप्तादोरात्रव्यापिनी, कस्यचित्पसव्यापिनी, कस्यचनैकादिकमास यावत् स्थितिस्तथा कस्यचित्कर्मणश्चिगत्कोटीकोटीसागरोपमा स्थितिः, कस्यचिद्विंशतिकोटीकोटीसागरोपमा, कस्यचन सप्ततिकोटीकोटीसागरो

सरलतासे સમજાનેકે લિખ મોદકકા દૃષ્ટાન્ત દેકર ચારો બન્ધોકા સ્વરૂપ દિશ્વલાતે છે—

(૧) જૈસે કિસી ઔષધ-મોદકકી પ્રકૃતિ વાતકો હરનેવાલી होती है, किसीकी पित्तको हरनेवाली होती है, किसीकी कफको हरनेवाली होती है और किसी मोदककी प्रकृति बुद्धिको नष्ट करनेवाली होती है। इसी प्रकार किसी कर्मकी प्रकृति ज्ञानका आवरण करनेवाली होती है और किसीकी दर्शनका आवरण करनेवाली होती है। इस प्रकार भिन्न भिन्न शक्तिवाले कर्मोंका बन्ध होना प्रकृतिबन्ध है ।

(૨) જૈસે કિસી મોદકકી સ્થિતિ એક સપ્તાહકી होती है, किसी मोदककी स्थिति एक पक्ष (पखवाड़े)की होती है, किसी मोदककी स्थिति एक मासकी होती है, वैसे ही किसी कर्मकी स्थिति तीस कोडाकोडी सागरोपमकी होती है, किसीको बीस कोडाकोडी सागरोपमकी होती है,

સરળતાથી સમજવાને માટે મોદકનું દૃષ્ટાન્ત આપીને ચાર બન્ધોનું સ્વરૂપ બતાવે છે—

(૧) જેમ કેઇ ઔષધ-મોદકની પ્રકૃતિ વાયુને હરવાવાળી છે કેઇની શક્તિ પિત્તને હરવાવાળી છે, કેઇની કફને હરવાવાળી છે, અને કેઇ મોદકની પ્રકૃતિ બુદ્ધિને નષ્ટ કરવાવાળી હોય છે એ રીતે કેઇ કર્મની પ્રકૃતિ જ્ઞાનનું આવરણ કરનારી હોય છે, કેઇની દર્શનનું આવરણ કરનારી હોય છે, એ રીતે ભિન્ન ભિન્ન શક્તિવાળા કર્મોના બન્ધ થયે એ પ્રકૃતિબન્ધ કહેવાય છે

(૨) જેમ કેઇ મોદકની સ્થિતિ એક સપ્તાહની હોય છે, કેઇ મોદકની સ્થિતિ એક પક્ષ (પખવાડિયું)ની હોય છે, કેઇ મોદકની સ્થિતિ એક માસની હોય છે, તેમજ કેઇ કર્મની સ્થિતિ ત્રીસ ઠોડઠોડી સાગરોપમની હોય છે, કેઇની બીસ ઠોડઠોડી સાગરોપમની હોય છે, કેઇની સત્તર ઠોડઠોડી સાગરોપમની

યથા કસ્યચિન્મોદકસ્ય પ્રદેશઃ=રુણિકાદિદલસન્નયઃ પરિમાણેન દ્વિકર્પમિતઃ,
કસ્યચિત્કર્પનયમિતઃ, એવ કસ્મિંશ્ચિત્ કર્મદલે પરિમાણતોઽધિકસખ્યકાઃ, કસ્મિ-
ન્થિન્ન્યૂનસખ્યકાઃ, इत्येव न्यूनाधिकस्वरूपेण કર્મવર્ગણાભિરાત્મનોઽભિસમ્બન્ધઃ
પ્રદેશવન્ધઃ (૪) ।

મોક્ષમ્=મોક્ષણ મોક્ષઃ, સ ચ દ્રવ્યભાવભેદાદ્વિવિધઃ, તત્ર દ્રવ્યતો નિગઢાદિતઃ,
ભાવતો જ્ઞાનાવરણીયાત્રણવિધકર્મપાશતઃ પૃથગ્ભવનમાત્મનઃ, પ્રકૃતે ચ ભાવમોક્ષસ્ય
આત્મનઃ પુનરપ્રાદુર્ભાવ્યશેષકર્મક્ષયાદનન્તજ્ઞાનશાશ્વતાવસ્થિતિ-કૃતકૃત્યત્વાઽવ્યા-
વાધસુખસ્વરૂપસ્ય ગ્રહણમ્ ।

(૪) જૈસે કિસી મોદકમે આટે આદિકે પ્રદેશ, પરિમાણમેં દો તોલા
હોતા હૈ, કિસીકા ત્રીન તોલા હોતા હૈ । હસી પ્રકાર કિસી કર્મદલમેં
અધિક સખ્યાવાલે પ્રદેશ હૈ, કિસી કર્મદલમે કમ સખ્યાવાલે પ્રદેશ
હોતે હૈ, અતઃ ન્યૂનાધિક રૂપસે કર્મવર્ગણાઓકે સાથ આત્માકા સમ્બન્ધ
હોના પ્રદેશવન્ધ હૈ ।

છૂટનેકો મોક્ષ કહતે હૈં, મોક્ષ મી દો પ્રકારકા હૈ-(૧) દ્રવ્યમોક્ષ
ઔર (૨) ભાવમોક્ષ । વેડી આદિસે છૂટના દ્રવ્યમોક્ષ હૈ ઔર જ્ઞાનાવરણ
આદિ આઠ કર્મરૂપી પાશસે આત્માકા મુક્ત હો જાના ભાવમોક્ષ હૈ ।

યહા સમસ્ત કર્મોકે આત્યન્તિક અભાવસે ઉત્પન્ન હોનેવાલે અનન્ત
જ્ઞાન, શાશ્વત સ્થિતિ, કૃત-કૃત્યતા, અવ્યાપાધ સુખસ્વરૂપ ભાવ-મોક્ષકા
ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ ।

(૪) જેમ કેઇ મોદકમા આટા આદિનો પ્રદેશ પરિમાણમા બે તોલા
હોય છે, કેઇમા ત્રણ તોલા હોય છે, એજ રીતે કેઇ કર્મદળમા અધિક સખ્યા-
વાળા પ્રદેશો છે, કેઇ કર્મદળમા ઓછી સખ્યાવાળા પ્રદેશો હોય છે, એમ
ન્યૂનાધિક ઉપે કર્મવર્ગણાઓની સાથે આત્માનો સબંધ થવો એ પ્રદેશવન્ધ છે ।

છૂટવાને મોક્ષ કહે છે મોક્ષના પણ બે પ્રકાર છે (૧) દ્રવ્ય-મોક્ષ અને
(૨) ભાવમોક્ષ, બેડી વગેરેથી છૂટવું એ દ્રવ્યમોક્ષ છે અને જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ
કર્મરૂપી પાશથી આત્માનું મુક્ત થઈ જવું તે ભાવમોક્ષ છે

અહીં સર્વ કર્મોના આત્યન્તિક અભાવથી ઉત્પન્ન થનારા અનન્ત જ્ઞાન,
શાશ્વત-સ્થિતિ, કૃતકૃત્યતા, અવ્યાપાધ-સુખ-સ્વરૂપ ભાવમોક્ષને અહણ કરવામા
આવેલ છે

વેન જીવઃ સાન્દ્રાનન્દસન્દ્રોદ્દત્તિલ્લાન્તઃકરણો જાયતે । અશુભમર્મણાં રસસ્તુ નિમ્બ
કિરાતતિક્તાદિચ્છદતિતરા તિક્તો મન્વતિ, યદ્વિમુખેન જીવોઽનિર્વચનીય વ્યાકુલીમાવ
મજતે, ત્રીત્રતીથતરત્યાદિયોધનાર્થ ચ દ્દાન્તઃ પ્રદર્શયતે-ઇશુનિમ્બયોરન્યતરસ્ય
ચતુ શેટરુપરિમિતો રસઃ ‘સ્વાભાવિકરસ’ ઇત્યુચ્યતે, યદ્વિતાપદ્મારોત્કાલિતો યદા
શેટરુચતુષ્ટયસ્થાને શેટરુત્રિતયમાત્રોઽવશિષ્યેત તદાઽસૌ ‘ત્રીત્ર’ ઇત્યુચ્યતે, પુનરુ
ત્કાલનેન શેટરુદ્વિતયમાત્રોઽવશિષ્યેત તદા ‘ત્રીત્રતર’ ઇત્યમિધીયતે, પુનરપ્યુત્કા-
લનેન શેટરુત્રૈકમાત્રેઽવશિષ્ટે ‘ત્રીત્રતમ’ ઇતિ કથ્યતે ।

ઇશુ-નિમ્બયોરેવ શેટરુત્રૈકમાત્રો રસઃ ‘સ્વાભાવિકરસઃ’ ઇત્યુચ્યતે, એકશેટરુ-
જલમેલનેન ‘મન્દરસ’ ઇતિ, દ્વિશેટરુજલસંયોજનેન ‘મન્દતરો રસ’ ઇતિ, શેટરુ
ત્રિતયપરિમિતજલસમ્પન્નેન ‘મન્દતમો રસ’ ઇતિ વ્યપદેશ લભતે ।

અતિમધુર હોતા હૈ, ઇસકે ઉપભોગસે આત્મામેં અત્યન્ત આનન્દ ઉત્પન્ન હોતા હૈ ।
અશુભ કર્મોંકા ફલ નીમ ચિરાયતા આદિકે સમાન અત્યન્ત તિક્ત હોતા હૈ, ઇસકા
અનુભવ કરનેસે જીવ અતિશય વ્યાકુલતા પ્રાપ્ત કરતા હૈ । ત્રીન ત્રીત્રતર આદિ
સમજાનેકે લિયે ઉદાહરણ દેતે હૈ—ઇશુ યા નીમમેંસે કિસીકા ચાર સેર રસ
‘સ્વાભાવિક રસ’ કહલાતા હૈ, યદિ અગ્રિમેં ઉકાલને પર ત્રીન સેર રહ જાય
તો વહ ત્રીત્ર કહલાતા હૈ, ફિર ઉકાલને પર દો સેર રહ જાય તો ત્રીત્રતર
કહલાતા હૈ, યદિ ફિર ઉકાલને પર સિર્ફ એક સેર બાકી રહ જાય તો
વહ ત્રીત્રતમ કહલાતા હૈ ।

ઇશુ ઓર નિમ્બકા એક સેર રસ સ્વાભાવિક રસ, ઉસમેં એક સેર જલ મિલા
દિયા જાય તો મન્દ, દો સેર મિલાનેસે મન્દતર, ત્રીન સેર મિલાનેસે મન્દતમ રસ
કહલાતા હૈ ।

એના ઉપસોગથી આત્મામા અત્યત આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે અશુભ કર્મોંનું ફળ લાંબો કરિયાવ
આદિની જે અત્યત તિક્ત હોય છે એના અનુભવ કરવાથી જીવ અતિશય વ્યાકુલતા પ્રાપ્ત કરે છે
ત્રીત્ર ત્રીત્રતર આદિ સમજાવવાને ઉદાહરણ આપે છે—શેરડી યા લાંબડામાંથી કાઢેનો કાઈનો ચાર શેર રસ
સ્વાભાવિક રસ કહેવાય છે જો તેને અગ્નિ પર ઉકાળવાથી ત્રણ શેર રહે તો તે ત્રીત્ર કહેવાય છે
ફરી ઉકાળવાથી બે શેર રહે તો તે ત્રીત્રતર કહેવાય છે અને તેને ફરીથી ઉકાળતા માત્ર શેર બાકી
રહે તો તે ત્રીત્રતમ કહેવાય છે

શેરડી અને લાંબડાના એક શેર સ્વાભાવિક રસમા જો એક શેર પાણી મેળવવામા
આવે તો મન્દ, બે શેર પાણી મેળવતા મન્દતર અને ત્રણ શેર પાણી મેળવવાથી મન્દતમ રસ કહેવાય છે

તસ્માદાત્મનઃ સકલકર્મમલવિરહિતા સદ્ભાવસ્વરૂપા કાચિદવસ્થાઽવશ્યમ્ભાવિની ।

ન ચ 'દીપસ્યાઽધ્રસ્ય વા નિરન્વયવિનાશદર્શનાદાત્મનઃ સ (નિરન્વયવિનાશઃ) કથ ને'તિ શઙ્કનીયમ્, તયોરપિ નિરન્વયવિનાશાનભ્યુપગમાત્, યથા રૂપૂરસ્ય 'પિપરમેષ્ટ' ઇતિ ક્ષ્યાતપદાર્થસ્ય વા વ્રાતેન દ્રિયમાણસ્ય પરિણમનસૌક્ષ્મ્યાદિ-ન્દ્રિયગોચરત્વાપાયેઽપિ ન સર્વથાઽભાવઃ કિન્ત્વવસ્થાન્તરેણ પરિણતિમાત્રમ્, તથૈવ પ્રદીપપર્યાયાઽપન્નાઃ પુદ્ગલાસ્તમસ્ત્વેન પરિણમન્તિ, એવમ્ભ્રસ્યાપિ ત્રિશીર્યમાણમ્ય પુદ્ગલપુદ્ગલઃ પરિણામસૂક્ષ્મત્વેન દૃષ્ટિપથમપ્રાપ્તોઽપિ ન પુદ્ગલત્વેનાઽસદ્ભૂતઃ । એવમેવા-

નહીં હોતા । જન સત્ પદાર્થકા અભાવ નહીં હો સકતા તો આત્માકી મી સમસ્ત કર્મોસે રહિત વિદ્યમાન અવસ્થા અવશ્ય હોની ચાહિયે ।

બૌદ્ધ-જય દીપકકી જ્વાલાકા તથા મેઘકા નિરન્વય નાશ દેખા જાતા હૈ તો આત્માકા નિરન્વય (સર્વથા) નાશ ક્યોં નહી હો સકતા ? ।

જૈન-યહ રૂઢના મલ્ય નહીં હૈ કિ દીપકકી જ્વાલા ઓર મેઘ કા નિરન્વય નાશ હોજાતા હૈ । વહ સૂક્ષ્મરૂપસે પરિણમન હોનેસે યદ્યપિ ઇન્દ્રિયગોચર નહીં હોતા તથાપિ ડસકા સર્વથા અભાવ નહીં હોજાતા, વહ દૂસરી સૂક્ષ્મ અવસ્થા કો પ્રાપ્ત હોજાતા હૈ । હસી તરહ પ્રદીપ અવસ્થા ઘાલે પુદ્ગલ અન્ધકારરૂપમે પરિણત હોજાતે હૈ । મેઘ જય ઊલ્લ-મિલ્લ હો જાતા હૈ તો સૂક્ષ્મરૂપમે પરિણત હોજાને સે ઇન્દ્રિયોંઘારા ગૃહીત નહીં હો સકતા તથાપિ પુદ્ગલ કે રૂપમે વિદ્યમાન રહતા હી હે । ંસે હી સમસ્ત

થતો નથી જો સત્ પદાર્થનો અભાવ થઈ શકતો નથી તો આત્માની પણ સર્વ કર્મોથી રહિત વિદ્યમાન અવસ્થા અવશ્ય હોવી જોઈએ

બૌદ્ધ—જો દીપકની જ્વાળાનો તથા મેઘનો નિરન્વય નાશ જોવામાં આવે છે, તો આત્માનો નિરન્વય (સર્વથા) નાશ કેમ ન થઈ શકે ?

જૈન—એમ કહેવું સત્ય નથી કે દીપકની જ્વાળા અને મેઘનો નિરન્વય નાશ થઈ જાય છે સૂક્ષ્મરૂપથી પરિણમન થવાથી જો કે તે ઇન્દ્રિયગોચર થતા નથી, તથાપિ એનો સર્વથા અભાવ થઈ જતો નથી તે ખીણ સૂક્ષ્મ અવસ્થાને પામે છે એ રીતે પ્રદીપ અવસ્થાવાળા પુદ્ગલ અન્ધકારરૂપમાં પરિણત થઈ જાય છે મેઘ જ્યારે ઊલ્લ-લિલ્લ થઈ જાય છે ત્યારે તે સૂક્ષ્મરૂપમાં પરિણત થઈ જવાથી ઇન્દ્રિયોંદ્વારા ગ્રહીત થઈ શકતો નથી, તેપણ પુદ્ગલના રૂપમાં વિદ્યમાન

અત્ર ચૌદા-“દીપનિર્ણયદાત્મનો નિર્ણય મોક્ષઃ” યથોક્તમ્—

“દીપો યથા નિર્ગતિમભ્યુપેતો, નૈરાયર્નિ ગચ્છતિ નાન્તરિસમ્ ।

દિશ ન કાચ્છિદ્વિદિશ ન કાચ્છિત્, સ્નેહસયાત્કેવલમેતિ શાન્તિમ્ ॥૧॥

જીયસ્તથા નિર્ગતિમભ્યુપેતો, નૈરાયર્નિ ગચ્છતિ નાન્તરિસમ્ ।

દિશ ન કાચ્છિદ્વિદિશ ન કાચ્છિત્, હેશસયાત્કેવલમેતિ શાન્તિમ્ ॥૨॥”

इत्याहुस्तच्छाश्वतायस्थितिपदेन निराकृतम्, सतोऽत्यन्तविनाशमात्रात्,

“બૌદ્ધમતાવલમ્બી માનતે છે કે—“જैसे દીપક ઘુમ્મ જાતા છે उसी प्रकार आत्माका अभाव हो जाना मोक्ष है” । कहाभी है—

“જैसे દીપકની જ્વાલા જગ નષ્ટ થો જાતી છે, તથા ન ભૂમિકી ઓર જાતી છે ન આકાશની ઓર જાતી છે, ન કિસી દિશામે જાતી છે, ન વિદિશામે જાતી છે, ફિન્તુ સ્નેહ (તેલ) કા અભાવ થો જાનેસે શાન્ત થો જાતી છે ॥ ૧ ॥

इसी प्रकार मुक्त जीव न भूमिकी ओर जाता है, न आकाशकी ओर जाता है, न किसी दिशामें जाता है, न किसी विदिशामें जाता है, हा, दु खोका क्षय होजानेसे शान्त होजाता है, अर्थात् मुक्त अवस्थामें जीवका अभाव होजाता है ॥ २॥”

ऐसा माननेवाले बौद्धोंका खण्डन मोक्षके लक्षणमें आये हुए ‘शाश्वत अवस्थिति’ पदसे किया गया है, क्योंकि सत् पदार्थका कभी अभाव

બૌદ્ધમતાવલમ્બીઓ માને છે કે—“જેમ દીપક ઘુમ્મ જાય છે તેમ આત્માનો અભાવ થઈ જવો એ મોક્ષ છે” કહ્યું છે કે—

“જેમ દીપકની જ્વાળા જ્યારે નષ્ટ થઈ જાય છે, ત્યારે નથી તે ભૂમિની તરફ જતી, નથી આકાશની તરફ જતી, નથી કોઈ દિશામાં જતી, નથી વિદિશામાં જતી, પરંતુ સ્નેહ (તેલ) નો અભાવ થવાથી શાન્ત થઈ જાય છે (૧)

એ રીતે મુક્ત જીવ નથી ભૂમિનું તરફ જતો, નથી આકાશની તરફ જતો, નથી કોઈ દિશામાં જતો, નથી કોઈ વિદિશામાં જતો, હા, દુ ખોનો ક્ષય થઈ જવાથી શાન્ત થઈ જાય છે, અર્થાત્ મુક્ત અવસ્થામાં જીવનો અભાવ થઈ જાય છે ” (૧)

એમ માનનારા બૌદ્ધોનું ખડન મોક્ષના લક્ષણમાં આવેલા ‘શાશ્વત અવસ્થિતિ’ શબ્દ વડે કરવામાં આવ્યું છે, કારણ કે સત્ પદાર્થનો કદાપિ અભાવ

मोक्षः?। भिन्नाश्चेत्तर्हि वह्निसैत्ययोरिव तयोर्गुणगुणिभावोऽनुपपन्नः समवायस्या-
ऽसिद्धत्वात्, अत एव न बुद्ध्यादीनामात्मगुणत्वम् । अन्तु वा अयौक्तिकोऽपि
गुणगुणिभावस्तथापि ज्ञानसुखाद्यभावादात्मान को जडीरुर्गुमुग्रच्छेदिच्छेदपि ?
ईदृशाद्भवदभिमतान्मोक्षात्ससारावस्थैव सम्यक्तराऽस्माकमस्तु, यस्मिन् सत्यपि
क्लेशे कादाचित्क स्वल्पमपि सुख लभ्यत एव ।

लोकेऽपि भवदभिमतमोक्षमाहात्म्यमुपहस्यते, यथा—

नाश होजायगा तो मोक्ष किस का होगा ? । अगर कहो कि ये गुण
आत्मासे भिन्न हैं तो उनका आत्मा के साथ गुण-गुणीका सम्बन्ध कैसे
हूआ ? , भिन्न होनेके कारण जैसे अग्नि और शीतलता में गुण-गुणि
सम्बन्ध नहीं होता वैसे ही आत्मा और बुद्धि आदि का भी सम्बन्ध
नहीं हो सकता । यदि समवाय सम्बन्ध से गुण गुणिभाव मान लोगे
तो बुद्धि आदि गुणों का नाश नहीं हो सकता, क्योंकि समवाय सम्बन्ध
को तुमने नित्य माना है, अतः बुद्धि आदि आत्मा के गुण ही सिद्ध
नहीं होते । यद्यपि यह सम्बन्ध युक्ति से तो सिद्ध नहीं होता फिर भी
मान लोगे तो जबकि मोक्षमें ज्ञान और सुख आदिका अभाव हो जाता
है तो कौन बुद्धिमान् अपनी आत्मा को इन गुणों से रहित जड के
समान बनाने का प्रयत्न करेगा ? तुम्हारे इस मोक्षसे तो ससार ही भला
जिसमें दु खोंके साथ-साथ कभी-कभी थोडा बहुत सुख भी मिल जाता
है । लोकमें भी तुम्हारे माने हुए मोक्ष की हँसी उड़ाई जानी है, सुनो—

पछी मोक्ष केनो थशे ? अगर ने कछो डे ओ गुण आत्माथी भिन्न छे तो
आत्मानी साथे केनो गुण गुणीनो सणध केवी रीते थथे ? भिन्न होवाने
कारण नेम अग्नि अने शीतलतामा गुण गुणी सणध नथी होतो, तेरी रीते
आत्मा अने बुद्धि आदिनो पणु सणध नथी होछ शजतो ने समवाय सण
धथी गुण गुणीभाव भानी देखो तो बुद्धि आदि गुणोनो नाश नथी थछ शकतो,
कारण डे समवाय सणधने तमे नित्य मान्यो डे ओथी बुद्ध आदि आत्माना
गुण न सिद्ध थता नथी ने डे ओ सणध युक्तथो तो सिद्ध नथी थतो,
तोपणु भानी देखो तो ने मोक्षमा ज्ञान अने सुण आदिनो अभाव थछ नथ छे
तो डयो बुद्धिमान पोताना आत्माने ओ गुणथी रहित नडनी समान बना
ववानो प्रयत्न करथे ? तमारा ओवा मोक्ष करता तो ससार न नाशे डे नेमा
हु पोानी साथे साथे कछे कछेवार थोडु घणु सुण पणु भणी नथ छे बोडोमा
पणु तमारा मानेवा मोक्षनी हसी उडाववामा आवे छे भाषणो—

ડડ્ડમાડપિ કૃત્સ્નર્મકળાપચિમ્મુત્તઃ શુદ્ધઃ સિદ્ધો યુદ્ધોડનન્તગુણસમૃદ્ધો મોક્ષાવસ્થા
યામપિ વિચિત્ર એવેતિ ।

અત્ર 'અનન્તજ્ઞાને' -તિવિશેષણેન નૈયાયિકવૈશેષિકાભિમત મત નિરસ્તમ્ ।
તથાચ—

“બુદ્ધિ-સુખ-દુઃસ્વેચ્છા દ્રેષ-પ્રયત્ન ધર્મા-અધર્મ-સસ્કારસ્વરૂપાણા નવાનામા-
ત્મવિશેષણગુણાનામત્યન્તરિન્દેદો મોક્ષઃ” ઇતિ । અત્રોચ્યતે—બુદ્ધયાદયો ગુણા
આત્મનો ભિન્ના અભિન્ના યા? અભિન્નાથેતદ્વિનાશો આત્મનોડપિ વિનાશોડવશ્ય-
મ્ભાવી તત્સ્વરૂપત્વાત્, ઔણ્યવિનાશો યદ્ધિવિનાશાત્, તથા ચ તદાનીં કસ્ય

કર્મોસે રહિત, શુદ્ધ, સિદ્ધ, યુદ્ધ ઓર અનન્ત ગુણોં સે સમૃદ્ધ આત્મા
મોક્ષ-અવસ્થામેં ભી વિચમાન રહતી હે ।

‘અનન્તજ્ઞાન’ વિશેષણ સે નૈયાયિક-વૈશેષિક મત કા નિરાકરણ
કિયા ગયા હે ।

ઁનકી માન્યતા હે કિ—“બુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, દ્રેષ, પ્રયત્ન,
ધર્મ, અધર્મ ઓર સસ્કાર, ઇન આત્મા કે નૌ વિશેષ ગુણોંકા અત્યન્ત
વિનાશ હો જાના મોક્ષ હે ।”

યહૌ પૂછના યહ હે કિ—બુદ્ધિ આદિ ગુણ આત્મા સે ભિન્ન હૈં યા
અભિન્ન? યદિ અભિન્ન હૈં તો ગુણોંકા નાશ હોનેપર આત્માકા ભી નાશ
હો જાયગા, ક્યોંકિ આત્મા ઓર ગુણ ભિન્ન નહીં હૈં—એક હી હે, જૈસે
ઉષ્ણતાકા નાશ હોનેપર અગ્નિકા નાશ હોજાતા હે । જબ આત્મા કા

તો રહે જ છે એવી જ રીતે સર્વ કર્મોંથી રહિત, શુદ્ધ, સિદ્ધ, યુદ્ધ અને અનન્ત
શુભોંથી સમૃદ્ધ આત્મા મોક્ષ અવસ્થામા પણ વિદ્યમાન રહે છે

‘અનન્ત જ્ઞાન’ વિશેષણથી નૈયાયિક-વૈશેષિક મતનું નિરાકરણ કરવામા
આનુ છે

તેની માન્યતા એવી છે કે “બુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, દ્રેષ, પ્રયત્ન,
ધર્મ, અધર્મ અને સસ્કાર, એ આત્માના નવ વિશેષ શુભોંને અત્યન્ત વિનાશ
થઈ જવો એ મોક્ષ છે”

અહીં પૂછવાનું એ છે કે—બુદ્ધિ આદિ શુભ આત્માથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન?
જો અભિન્ન છે તો શુભોંને નાશ થયા બાદ આત્માનો પણ નાશ થઈ જશે,
કારણ કે આત્મા અને શુભ ભિન્ન નથી—એક જ છે, જેમકે ઉષ્ણતાનો નાશ
થવાથી અગ્નિનો પણ નાશ થઈ જાય છે, જો આત્માનો નાશ થઈ જશે તો

‘આત્મનઃ’ इतिपदेन प्रत्यादिष्टम् । किञ्च-तन्मते प्रकृति-पुरुषयोः सयोगोऽपि न घटते कुतो मोक्षचर्चा ?, तथाहि-नित्या प्रकृतिः प्रवृत्तिस्वभावा तदितरस्व-भावा वा ? तयोराद्यः सावयः पक्षः, तत्र तत्प्रवृत्तेरुपरत्यभावेन मोक्षासम्भवात्, उपरत्यभ्युपगमे च प्रकृतेरनित्यत्वप्रसङ्गः । द्वितीयोऽपि पक्षो न क्षोदक्षम प्रवृत्तेरे-वाऽसम्भवतः कथमिव भवसम्भवः ?, भवाभावे कस्य मोक्षः ? एव तन्मते मोक्ष-स्यैवायौक्तिकत्वात्कथं तल्लक्षणस्य समीचीनत्वं सिध्येत् ? ।

हो जाता है, इसी अवस्था को मोक्ष कहते हैं ।”

ऐसी साख्यमतानुयायिओंकी मान्यता है । ‘आत्मनः’ पदसे उसका निराकरण किया गया है । साख्यमतमें प्रकृति और पुरुषका सयोग ही सिद्ध नहीं होता तब मोक्ष की चर्चा ही क्या करना ? सो ही आगे दिख-लाते हैं कि-प्रकृति का स्वभाव प्रवृत्ति करनेका है या नहीं ?, पहला पक्ष दूषित है, क्योंकि प्रकृतिका स्वभाव यदि सर्वदा प्रवृत्ति करने का है तो उस प्रवृत्तिकी निवृत्ति नहीं होसकती और इसी कारणसे कभी मोक्ष भी नहीं होगा । दूसरा पक्ष भी विचार करनेसे बाधित होजाता है । जब प्रकृति प्रवृत्ति ही नहीं करेगी तो ससार कैसे होगा ?, और जब ससार (कर्मसहित अवस्था) ही नहीं तो मोक्ष किससे होगा ?, अर्थात् किसी प्रकार मोक्ष ही नहीं बनता । जब मोक्ष नहीं बनता तो उसके लक्षण की निर्दोषता भी सिद्ध नहीं होसकती ।

થઈ જાય છે, એ અવસ્થાને મોક્ષ કહે છે ”

એવી સાખ્યમતાનુયાયીઓની માન્યતા છે આત્મન. શબ્દથી એનું નિરાકરણ કરવામા આવ્યું છે સાખ્યમતમા પ્રકૃતિ અને પુરુષનો સયોગ જ સિદ્ધ નથી થતો. તો મોક્ષની ચર્ચા જ શું કરવી ? તેજ આગળ બતાવવામા આવે છે કે-પ્રકૃતિનો સ્વભાવ પ્રવૃત્તિ કરવાનો છે કે નહિ ? પહેલા પક્ષ દૂષિત છે, કારણ કે પ્રકૃતિનો સ્વભાવ જો સર્વદા પ્રવૃત્તિ કરવાનો છે તો એ પ્રવૃત્તિની નિવૃત્તિ થઈ શકતી નથી, અને તે કારણે કદાપિ મોક્ષ પણ થશે નહિ. બીજો પક્ષ પણ વિચાર કરવાથી બાધિત થઈ જાય છે જો પ્રકૃતિ પ્રવૃત્તિ જ નહિ કરે તો સસાર કેવી રીતે થશે ? અને જો સસાર (કર્મસહિત અવસ્થા) જ નથી તો મોક્ષ શાનાથી થશે ? અર્થાત્ કેઈ પ્રકારે મોક્ષ જ નથી બનતું, જો મોક્ષ નથી બનતું તો તેના લક્ષણની નિર્દોષતા પણ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ.

“અર દુન્દાવને રમ્યે, શૃગાલસ્ય ઘજામ્પ્યહમ્ ।

ન તુ વૈશેષિકીં મુક્તિં, માર્થયામિ જગ્ગ્ચન ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

યતુ “અનન્તસુખરૂપો મોક્ષઃ” ઇતિ તદપ્યસમીચીનમ્, તથાહિ-તદનન્ત-
સુખ મુક્તાત્મનો જ્ઞાનગોચર ભવતિ ન યા?, આત્રે પક્ષે જ્ઞાનાડનન્ત્યપસદ્ઃ, તદ-
ન્તરેણાડનન્તસુખસવેદનાડસમ્મયાત્ । દ્વિતીયે ચ સુખસ્વભાવતામદ્રપસદ્ઃ, સા-
તસવેદનસ્યૈય સુખત્યાત્, અત ઇયાડનન્તજ્ઞાનરિરહિતસુખસ્વભાવત્વ મોક્ષસ્ય ન સિંચતિ ।
“પ્રકૃતાવુપરતાયા” પુરુષસ્ય સ્વસ્વરૂપેણાડસ્યાન મોક્ષ” ઇતિ હિ સાધ્યાઃ, તદ્

૧ ઉપરતાયા=નિરૂતાયામ્ ।

“મેં મનોહર દુન્દાવન મેં શૃગાલ હો જાના પસદ કરતા હું, કિન્તુ
વૈશેષિકકા મોક્ષ નહીં યાહતા ॥૧॥”

જો કહતે હૈં કિ-“મોક્ષ અનન્તસુખસ્વરૂપ હૈ” અર્થાત્ મોક્ષ મેં
સુખ હી અવશિષ્ટ રહ જાના હૈં ઓર કુછ નહીં રહતા । ડનકા યહ માનના
સમીચીન નહીં હૈં । યહ અનન્ત સુખ મુક્તાત્મા કે જ્ઞાનકા વિષય હૈં યા
નહીં? પહલા પક્ષ સ્વીકાર કરો તો અનન્ત સુખકો જાનનેકે લિય
અનન્ત જ્ઞાન ધી યાહિયે । અનન્ત જ્ઞાનકે વિના અનન્ત સુખકા યોધ
નહીં હોસકતા । દૂસરા પક્ષ અગીકાર કરો તો સુખસ્વભાવતા સિદ્ધ
નહીં હોસકતી, ક્યોકિ, સાતારૂપ સવેદનકો હી સુખ કહતે હૈં । જબ
સવેદન હી નહીં તો સુખ હો હી નહીં સકતા હૈં, ઇસલિયે “અનન્ત
જ્ઞાનસે રહિત સુખસ્વભાવવાલા મોક્ષ” નહીં માનના યાહિયે ।

“પ્રકૃતિ જય ઉપરત હોજાતી હૈં તય પુરુષ અપને સ્વરૂપમે સ્થિત

“હું મનોહર દુન્દાવનમા શૃગાળ (શિયાળ) યદ જવાનુ પસદ કરે છું,
પરતુ વૈશેષિકનો મોક્ષ નથી પસદ કરતો.” (૧)

જેઓ કહે છે કે “મોક્ષ અનન્ત સુખસ્વરૂપ છે” અર્થાત્ મોક્ષમા સુખ જ
અવશિષ્ટ રહી જાય છે બીજી કશું નથી રહેતું, તેઓનું એ માનવું પણ
સમીચીન નથી એ અનન્ત સુખ મુક્તાત્માના જ્ઞાનનો વિષય છે કે નહિ?
પહેલો પક્ષ સ્વીકારે તો અનન્ત સુખને બાલુવાને માટે અનન્ત જ્ઞાન પણ બેધએ
અનન્ત જ્ઞાન વિના અનન્ત સુખનો યોધ યદ શકતો નથી બીજો પક્ષ સ્વીકારે
તો સુખ સ્વભાવતા સિદ્ધ યદ શકતી નથી કારણ કે સાતારૂપ સવેદનને જ
સુખ કહે છે એ સવેદન જ હોતું નથી તો સુખ યદ જ શકતું નથી તેથી “અનન્ત
જ્ઞાનથી રહિત સુખ-સ્વભાવવાળો મોક્ષ” નહિ માનવો બેધએ

“પ્રકૃતિ જ્યારે ઉપરત યદ જાય છે ત્યારે પુરુષ પોતાના સ્વરૂપમા સ્થિત

‘આત્મનઃ’ ઇતિપદેન પ્રત્યાદિષ્ટમ્ । કિંચ-તન્મતે પ્રકૃતિ-પુરુષયોઃ સયોગોઽપિ ન ઘટતે કુતો મોક્ષચર્ચા?, તથાદિ-નિત્યા પ્રકૃતિઃ પ્રવૃત્તિસ્વભાવા તદિતરસ્વ-ભાવા વા? તયોરાગ્રઃ સાવગ્રઃ પક્ષઃ, તત્ર તત્પ્રવૃત્તેરુપરત્યભાવેન મોક્ષાસમ્ભવાત્, ઉપરત્યભ્યુપગમે ચ પ્રકૃતેરનિત્યત્વપ્રસદ્ધઃ । દ્વિતીયોઽપિ પક્ષો ન ક્ષોદક્ષમ પ્રવૃત્તેરે-વાઽસમ્ભવતઃ કથમિવ ભવસમ્ભવઃ?, મવાભાવે કસ્ય મોક્ષઃ? એવ તન્મતે મોક્ષ-સ્વૈચાર્યોક્તિરુત્વાત્કથ તદ્લક્ષણસ્ય સમીચીનત્વ સિધ્ધેત્ ? ।

હો જાતા હૈ, ઇસી અવસ્થા કો મોક્ષ કહતે હૈ ।”

એસી સારથ્યમતાનુયાયિઓંની માન્યતા હૈ । ‘આત્મનઃ’ પદસે ઉસ્કા નિરાકરણ ક્રિયા ગયા હૈ । સાંખ્યમતમે પ્રકૃતિ ઓર પુરુષકા સયોગ હી સિદ્ધ નહીં હોતા તથ મોક્ષ કી ચર્ચા હી કયા કરના? સો હી આગે દિગ્વ-લાતે હૈં કિ-પ્રકૃતિ કા સ્વભાવ પ્રવૃત્તિ કરનેકા હૈં યા નહીં?, પહ્લા પક્ષ દૂષિત હૈં, ક્યોકિ પ્રકૃતિકા સ્વભાવ યદિ સર્વદા પ્રવૃત્તિ કરને કા હૈં તો ઉસ પ્રવૃત્તિકી નિવૃત્તિ નહીં હોસકતી ઓર ઇસી કારણસે કબી મોક્ષ ભી નહીં હોગા । દૂસરા પક્ષ ભી વિચાર કરનેસે વાધિત હોજાતા હૈં । જય પ્રકૃતિ પ્રવૃત્તિ હી નહીં કરેગી તો સસાર કૈસે હોગા?, ઓર જય સસાર (કર્મસહિત અવસ્થા) હી નહીં તો મોક્ષ કિસસે હોગા?, અર્થાત્ કિસી પ્રકાર મોક્ષ હી નહીં બનતા । જય મોક્ષ નહીં બનતા તો ઉસ્કે લક્ષણ કી નિર્દોષતા ભી સિદ્ધ નહીં હોસકતી ।

થઈ બય છે, એ અવસ્થાને મોક્ષ કહે છે ”

એવી સાખ્યમતાનુયાયીઓની માન્યતા છે આત્મનઃ શબ્દથી એનું નિરાકરણ કરવામા આવ્યું છે સાખ્યમતમા પ્રકૃતિ અને પુરુષનો સયોગ જ સિદ્ધ નથી થતો તો મોક્ષની ચર્ચા જ શુ કરવી? તેજ આગળ ગતાવવામા આવે છે કે-પ્રકૃતિનો સ્વભાવ પ્રવૃત્તિ કરવાનો છે કે નહિ? પહેલો પક્ષ દૂષિત છે, કારણ કે પ્રકૃતિનો સ્વભાવ જો સર્વદા પ્રવૃત્તિ કરવાનો છે તો એ પ્રવૃત્તિની નિવૃત્તિ થઈ શકતી નથી, અને તે કારણે કદાપિ મોક્ષ પણ થશે નહિ બીજો પક્ષ પણ વિચાર કરવાથી વાધિત થઈ બય છે જો પ્રકૃતિ પ્રવૃત્તિ જ નહિ કરે તો સસાર કેવી રીતે થશે? અને જો સસાર (કર્મસહિત અવસ્થા) જ નથી તો મોક્ષ શાનાવી થશે? અર્થાત્ કેંઈ પ્રકારે મોક્ષ જ નથી બનતું, જો મોક્ષ નથી બનતું તો તેના લક્ષણની નિર્દોષતા પણ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ

યદ્યાઽઽગ્રીયકાઃ (સમ્પ્રદાયવિશેષાઃ) મુક્તેઃ સકાશાદામ્નનઃ પુનરાગમન મામનન્તિ, તથાદિ—

“જ્ઞાનિનો ધર્મતીર્થસ્ય, કર્તારઃ પરમ પદમ્ ।

ગત્યાઽઽગચ્છન્તિ ભૂયોઽપિ, મય તીર્થનિર્મારતઃ ॥૧૥” ઇતિ,

તત્ ‘પુનરપ્રાદુર્ભાવતયે’—તિ પદેનાઽપાકૃતમ્, યતો મોક્ષઃ કર્મનાજે સતિ સમ્પદ્યતે, કર્મ ચ કર્મણૈવ જન્યતે, તતથ મુક્તારસ્યાયા કર્માભાવાત્કુત પુનઃ કર્મોત્પત્તિઃ?, તદભાવે ચ કુતસ્તરા સસારાગમનમ્? સસારસ્ય કર્મહેતુકત્વાત્, ન કારણમન્તરેણ કાર્યોત્પત્તિરિતિ સર્વસમતત્વાદેતિ ।

આજીવક સમ્પ્રદાય ચાલે એસા કહતે હૈં કિ—“આત્મા મોક્ષ સે વાપસ લૌટ આતી હૈં । કહામી હૈં—

“ધર્મતીર્થ કી સ્થાપના કરને ચાલે જ્ઞાની પરમ પદકો પ્રાપ્ત હોકર જય તીર્થકા અનાદર હોને લગતા હૈં તય મોક્ષસે ફિર સસારમે આ જાતે હૈં ॥૧૥”

इनका यह मत ‘पुनरप्रादुर्भावतया’ इस विशेषण से खण्डित हो गया है । क्योंकि कर्मोंके नाश होने पर ही मोक्ष होता है, और कर्म कर्मोंसे ही उत्पन्न होते हैं । मोक्षमे कर्मोंका अभाव होजानेसे कर्मोंकी उत्पत्ति नहीं होती, इसलिए ससारमे आगमन संभव नहीं है । कारणके बिना कार्यकी उत्पत्ति नहीं होसकती, ऐसा सब सिद्धान्तवाले स्वीकार करते हैं ।

આજીવક સમ્પ્રદાયવાળા એમ કહે છે કે—“આત્મા મોક્ષથી પાછો ફરી આવે છે કહ્યું છે કે—

“ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરનારા જ્ઞાનીઓ પરમ પદને પ્રાપ્ત થઇને ત્યારે તીર્થનેા અનાદર થવા લાગે છે ત્યારે મોક્ષમાથી પાછા સસારમા આવી જાય છે ” (૧)

એનો એ મત ‘પુનરપ્રાદુર્ભાવતયા’ એ વિશેષણથી ખડિત થઇ ગયો છે કારણ કે કર્મોનો નાશ થવાથી જ મોક્ષ થાય છે અને કર્મ કર્મોથી જ ઉત્પન્ન થાય છે મોક્ષમા કર્મોનો અભાવ થઇ જવાથી કર્મોની ઉત્પત્તિ થતી નથી, તેથી સસારમા ફરી આવવાનો સંભવ નથી કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી, એવું સર્વ સિદ્ધાન્તવાળાઓ સ્વીકારે છે

“આત્મનઃ સતતમૂર્ધ્વગતિર્મુક્તિ”-રિતિ મળ્ડલીમતાનુયાયિનઃ, તત્ત્વ પ્રમત્ત-પ્રલપનપ્રાયમ્, લોકાકાશાનન્તર ધર્માસ્તિકાયસ્યાસ્તિત્વાભાવાત્ । ધર્માસ્તિકાયસ્ય જીવપુદ્ગલાના ગતિનિમિત્તત્વ પ્રમાણસિદ્ધ, તથાદિ-ગમનોન્મુલ્લાના જીવપુદ્ગલાના ગતિર્વાહ્યનિમિત્તસાપેક્ષા ગતિત્વાત્, વાહ્યનિમિત્તમત્ર ધર્માસ્તિકાયોડન્યસ્યાસન્નભવાત્, લોકાકાશાડનન્તર તદભાવાન્ન તસ્માદૂર્ધ્વ ગતિસમવઃ । અત એવાઽર્ગાનાર્દમાર્હત-મતાભિમતમુક્તિસ્વરૂપમેવેતિ ।

નનુ નરામરતિર્યઙ્નારકપર્યાયસ્વરૂપ એવ સસારસ્તેભ્યઃ પૃથગ્ભાવેન ન કસ્ય-

મળ્ડલીમત કે માનનેવાલે કહતે હૈં કિ-“આત્મા સદા ઉપર ચલી જાતી હૈ કહીં ઠહરતી નહીં હૈ” યહ કથન ઉન્મત્ત પુરુષકે પ્રલાપકે સદૃશ હૈ, ક્યોંકિ લોકાકાશકે યાદ ધર્માસ્તિકાયકા સદ્ભાવ નહીં હૈ । યહ યાત પ્રમાણ સે સિદ્ધ હૈ કિ ધર્માસ્તિકાયકે વિના જીવ ઓર પુદ્ગલોંકી ગતિ વિના વાહ્ય કારણ કે નહીં હોસકતી, ક્યોંકિ-‘વહ ગતિ હૈ, જો જો ગતિ હોતી હૈ વહ વાહ્ય નિમિત્તકી અપેક્ષા રખતી હૈ’ । ગતિ મેં વાહ્ય નિમિત્ત ધર્માસ્તિકાય હી હોસકના, ક્યોંકિ અન્ય કિસીમે એસી શક્તિ નહીં હૈ । યહ ધર્માસ્તિકાય લોકાકાશસે આગે નહીં હૈ, ઇમલિએ લોકાકાશસે આગે આત્મા ગમન ભી નહીં કર સકતી’ । અત એવ સિદ્ધ હુઆ કિ ‘આર્હતમત (જિનમત) મેં માના હુઆ મોક્ષકા લક્ષણ હી સર્વથા નિર્દોષ હૈ’ ।

પ્રશ્ન-મનુષ્ય, દેવ, તિર્યચ્છ ઓર નારકી-પર્યાયસ્વરૂપ હી સસાર હૈ

મ ડલીમતાના માનનારાઓ કહે છે કે “આત્મા સદા ઉપર ચાલ્યો જાય છે, કયાય થોભતો-રહેતો નથી” આ કથન ઉન્મત્ત પુરુષના પ્રલાપ જેવું છે, કારણ કે લોકાકાશની પછી ધર્માસ્તિકાયનો સદ્ભાવ જ નથી એ વાત પ્રમાણથી સિદ્ધ થએલી છે કે ધર્માસ્તિકાય વિના છવ અને પુદ્ગલોની ગતિ બાહ્ય કારણ વિના થઈ શકતી નથી, કારણ કે ‘એ ગતિ છે, જે જે ગતિ હોય છે તે તે બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષા રાખે છે’ ગતિમાં બાહ્ય નિમિત્ત ધર્માસ્તિકાય જ હોઈ શકે છે કારણ કે અન્ય કોઈમાં એવી શક્તિ નથી એ ધર્માસ્તિકાય લોકાકાશથી આગળ નથી, તેથી લોકાકાશથી આગળ આત્મા ગમન કરી શકતો નથી એટલે સિદ્ધ થયું કે “આર્હતમત (જૈનમત)માં માનેલું મોક્ષનું લક્ષણ જ સર્વથા નિર્દોષ છે”

પ્રશ્ન-મનુષ્ય, દેવ, તિર્યચ્છ અને નારકી-પર્યાયસ્વરૂપ જ સસાર છે એ

નાપિ શ્રદ્ધાનક્રિયામાત્રેણ જ્ઞાનાઽભાવાન્ (૬) । એવમેવ મોક્ષોઽપ્યન્યતમા
ભાવે ન સમપત્યપિ તુ સમુદિતરત્નત્રયાદેવેતિ । ત મોક્ષ ચ જાનીયાત્=ત્રિધાદિ
ત્યર્થઃ ॥૧૫॥

ઔર પાપાણકો ઇથક્ નહોં કર સકતે, ક્યોંકિ વહાં ક્રિયા નહોં હૈ । (૫)
જ્ઞાન ઔર ક્રિયામાત્રસે મી ઇથક્ નહોં કર સકતે, ક્યોંકિ શ્રદ્ધાન નહોં હૈ ।
(૬) શ્રદ્ધાન ઔર ક્રિયામાત્રસે મી ઇથક્ નહોં કર સકતે, ક્યોંકિ જ્ઞાનકા
અભાવ હૈ । હસી પ્રકાર મોક્ષ મી સમુદિત તીનોંસે પ્રાપ્ત હોતા હૈ, કિસી
એકકે અભાવમેં નહોં હોસકના ।

જિસ પ્રકાર વન મેં આગ લગને પર, વહાં રહે હુણ અન્ધા નેત્રોંકે
અભાવસે, પઙ્કુ ચરણોં કે અભાવસે ઔર અશ્રદ્ધાલુ અગ્નિકી દાહકતા શક્તિ
કે પ્રતિ શ્રદ્ધા કે અભાવસે ડસ વન સે નહોં નિકલ સકતે હૈં ડસી પ્રકાર
સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી નેત્રોંસે રહિત હોનેકે કારણ અન્ધ જીવ, સમ્યક્ચારિત્ર સે
રહિત હોનેકે કારણ પઙ્કુ જીવ ઔર સમ્યગ્દર્શન કે અભાવ સે અશ્રદ્ધાલુ
જીવ મી જન્મ-જરા-મરણ રૂપી મીપણ હુ ઘોંકી પ્રચણ્ડ અગ્નિ સે જલતે
હુણ હસસસાર રૂપી વન સે નહોં નિકલ સકતે હૈં । જૈસે-અન્ધ, પઙ્કુ, ઔર
અશ્રદ્ધાલુ વનાગ્નિ મેં જલ મરતે હૈ ડસી પ્રકાર યે મી સસારાગ્નિમેં જલ
મરતે હૈ । પરન્તુ જિનકે નેત્ર ઔર ડોનોં ચરણ અક્ષત હૈ, ઔર અગ્નિકી
દાહકતા-શક્તિ કે પ્રતિ મી શ્રદ્ધા હૈ વે જિસ પ્રકાર દાવાગ્નિ-પ્રજ્વલિત
વનકો પાર કર જાતે હૈં ડસી પ્રકાર જો જીવ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર

કરી શકાતા નથી કારણ કે ત્યા ક્રિયા નથી (૫) જ્ઞાન અને ક્રિયા માત્રથી પણ
અલગ કરી શકાતા નથી, કારણ કે શ્રદ્ધાન નથી (૬) શ્રદ્ધાન અને ક્રિયાથી પણ
અલગ કરી શકાતા નથી કારણ કે જ્ઞાનનો અભાવ છે એ રીતે મોક્ષ પણ સમુદિત
ત્રણેથી પ્રાપ્ત થાય છે, કોઈ એકનો અભાવ હોય તો મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી

જેમ વનમા આગ લાગવાથી, ત્યા રહેલો આધળો નેત્રો ન હોવાથી, લગડો
પળો ન હોવાથી, અને અશ્રદ્ધાળુ અગ્નિની દાહકતા-શક્તિ પ્રત્યે શ્રદ્ધા ન હોવાથી
તે વનમાથી નીકળી શકતો નથી તેમ સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી નેત્રો ન હોવાથી આધળો જીવ,
સમ્યક્ચારિત્ર ન હોવાથી લગડો જીવ, અને સમ્યગ્દર્શન ન હોવાથી અશ્રદ્ધાળુ જીવ
પણ જન્મ-જરા-મરણરૂપી લીપણ હુ ધોના પ્રચંડ અગ્નિથી પ્રજ્વલિત આ સસારરૂપી
વનમાથી નીકળી શકતો નથી જેમ આધળો, લગડો અને અશ્રદ્ધાળુ વનગિનમા બળી
મરે છે તેમ આ જીવો પણ સસારાગ્નિમા બળી મરે છે પરન્તુ જેના નેત્રો અને બેઉ ચરણો
સાખૂત છે, અને અગ્નિની દાહકતા શક્તિ પ્રત્યે પણ શ્રદ્ધા છે તે જેમ દાવાગ્નિ પ્રજ્વલિત
વનને પાર કરી જાય છે તેજ પ્રકારે જે જીવો સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યગ્દર્શનથી

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯
મૂલ્મ-જયા પુણ્ણં ચ પાવ ચ, વધ મોક્ષ ચ જાણઙ્ ।

૧૦ ૧૭ ૧૬ ૧૨ ૧૭ ૧૩ ૧૪ ૧૫
તયા નિવ્વિદણ્ ભોણ્, જે દિવ્વે જે ય માણુસે ॥૧૬॥

છાયા—યદા પુણ્ય ચ પાપ ચ, વન્ધ મોક્ષ ચ જાનાતિ ।

તદા નિર્વિન્તે ભોગાન્, યે દિવ્યા યે ચ માનુષા. ॥૧૬॥

સાન્વયાર્થઃ—જયા=જન પુણ્ણ ચ પાવ ચ=પુણ્ય ઓર પાપનો, ચ=તથા વધ મુક્તિ=વધ ઓર મોક્ષનો જાણઙ્=જાનતા હૈ, તયા=નય જે દિવ્વે=જો દેવ સમ્બન્ધી ય=ઓર જે માણુસે=જો મનુષ્યસમ્બન્ધી (ભોગ હૈ, ઉન) મોણ્=ભોગોનો નિવ્વિદણ્=તત્ત્વસે વિચારતા હૈ, અર્થાત્ નિસ્સાર સમગ્રને લગતા હૈ ॥૧૬॥

ટીકા—‘જયા પુણ્ણ’-મિત્યાદિ । યદા પૂર્વપ્રતિપાદિતલક્ષણલક્ષિત પુણ્યાદિક જાનાતિ તદા યે દિવ્યાઃ=દિવિ=સ્વર્ગે ભવાઃ દેવસમ્બન્ધિનઃ, ચ=તથા યે માનુષા =મનુષ્ય-સમ્બન્ધિનઃ (ભોગાઃ સન્તિ તાન્ સર્વાનપિ) ભોગાન્=શુદ્ધ્યન્તે=નિર્વિશ્યન્તે=તત્ત-દિન્દ્રિયનોન્દ્રિયાનુકૂલતયોપયુજ્યન્તે इति ભોગા.=શબ્દાદિવિષયાસ્તાન્ નિર્વિન્તે=તત્ત્વતો વિચારયતિ—‘ભોગિભોગોપમાઃ સ્વલિંગમે ભોગા અશુચયોઽશુચિસમ્ભવાઃ શટન પતન વિપ્તસનસ્પમાત્રા અશાશ્વતાશ્ચ, કો નામ વિવેકી એવિગ્રાનિમાન્ ભોગા-

ઔર સમ્યગ્દર્શન સે યુક્ત હૈં વે મી જન્મ-જરા-મરણરૂપ મીષણ દુઃખોંકે પ્રચણ્ડ-અગ્નિ સે જલતે દુણ્ હસ સસારરૂપી વનનો પાર કર જાતે હૈં ।

હસસે સિદ્ધ હૈં કિ રત્નત્રયમેસે કિસી ઇકની મી કમી હોનેસે સિદ્ધિ નહીં પ્રાપ્ત હોમકતી । ઉમ પ્રકારકે-મોક્ષનો જાને ॥૧૬॥

‘જયા પુણ્ણ’ ઇત્યાદિ । જન પૂર્વોક્તસ્વરૂપવાલે પુણ્ય, પાપ, વન્ધ ઔર મોક્ષનો જાનતા હૈં તય દેવોં તયા મનુષ્યોંકે સમ્બન્ધી ભોગોંકા વાસ્તવિક વિચાર કરતા હૈં । ઇન્દ્રિય ઔર મનની અનુકૂલતારૂપસે જિનકા ઉપયોગ કિયા જાતા હૈં ઉન્હે મોગ કહતે હૈં । ભોગોંકે વિષયમે સાધુ એસા વિચાર કરતે હૈં કિ—“યે મોગ મુજગકે સમાન મયકર હૈં,

યુક્ત છે તે છવે પશુ જન્મ જરા મરણરૂપ છીતણુ હુ જે ના પ્ર ૧૩ અગ્નિથી પ્રજ્વલિત આ સસારરૂપી વનને પાર કરી બાધ છે

એવી સિદ્ધ થાય છે કે એ રત્નત્રયમાયી ડોઈએક પણ જો એણુ હોય તો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, એ પ્રકારના મોહને બાળે (૧૫)

જયા પુણ્ણ ૦ ઇત્યાદિ બ્યારે પૂર્વોક્ત-સ્વરૂપવાળા પુણ્ય પાપ વધ અને મોક્ષને બાળે છે ત્યારે દેવો તથા મનુષ્યો મળધી ભોગોના વાસ્તવિક વિચાર કરે છે ઇન્દ્રિય અને મનની અનુકૂળતારૂપે જેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે એને ભોગ કહે છે ભોગોના વિષયમાં સાધુ એવો વિચાર કરે છે કે “એ ભોગો મુજગ (સર્પ)ના જેવા લાયકર છે, અશુચિ છે, અશુચિ પદાર્થોથી ઉત્પન્ન થાય છે

નુપભોક્તુર્મામલપેદપિ? यस्य या विवेकिनो यान्ताशनेच्छा, अतिपूतिगन्त्रिपूयरुधिर
प्रवाहेऽपगाहनाऽऽकाह्ना, शार्दूलसदननिगासाभिगण', कन्कलायमाने सीसक
कटाहादौ पतनस्पृहा, समन्ततो दन्दवमानमयनान्तरालपरिभ्रमणसाहसम्, अजगर
विषधरमुपधानीकृत्यशयनेच्छा या जायेत?। "स्वणमिसासुखत्वा बहुकालदुःखा"
इत्यादि पर्यालोचयन् निर्वेद प्राप्नोतीत्यर्थः ॥१६॥

મૂલમ્-જયા નિર્વિદપ્ ભોષ, જે દિવે જે ય માણસે ।

तया चयइ सजोगं, सर्व्भितर-वाहिरिय ॥ १७ ॥

छाया-यदा निर्विन्ते भोगान्, ये दिव्या ये च मानुषाः ।

तदा त्यजति सयोग, साभ्यन्तर-वायम् ॥१७॥

સાન્વયાર્થ'-જયા=જગ જે દિવ્યે=જો દેવસવધી ઓર જે ય માણસે=મનુષ્ય

અશુચિ છે, અશુચિ પદાર્થોસે ઉત્પન્ન હોતે છે, સડ જાતે છે, ગલ જાતે છે,
નષ્ટ હોજાતે છે, નિત્ય નહી રહેતે । કૌન વિવેકી એસે ભોગોંકો ભોગનેકી
અભિલાષા કરેગા ?, કિસ વિવેકશીલ વ્યક્તિકો વમન ભક્ષણ કરનેકી
ઇચ્છા હોગી ?, અહા ! કૌન યાહેગા કિ- 'મેં અત્યન્ત દુર્ગન્ધવાલે પીપ
ઓર રુધિરકે પ્રવાહમે અવગાહન (સ્નાન) કરૂં ?, કયા કોઈ સિંહકી માદ
(ગુફા)મેં નિવાસ કરનેકી ઇચ્છા કરતા હૈ ?, ઉકલતે હુણ શીશેકી
કઢાહીમેં કૌન બુદ્ધિમાન કૂદનેકી કામના કરતા હૈ ? કોઈ નહી કરતા હૈ ।
અથવા ચારોં ઓરસે ધધકતે હુણ ઘરમેં ઘુસનેકા કૌન સાહસ કર
સકતા હૈ ?, ઓર અજગર સર્પકો ઉપધાન (ઉસીસા-સિરહાના) બનાકર
કૌન શયન કરના યાહેગા ? । યે વિષય-ભોગ ક્ષણમાત્ર સુખ દેનેવાલે હૈ
ઓર બહુત કાલ તક દુઃખ દેનેવાલે હૈ ॥" એસા વિચાર કર મુનિ જન
નિર્વેદ (વૈરાગ્ય)કો પ્રાપ્ત કરતે હૈ ॥ ૧૬ ॥

સડી બાય છે ગળી બાય છે, નષ્ટ થઈ બાય છે, નિત્ય રહેતા નથી કયો
વિવેકી મનુષ્ય એવા ભોગો ભોગવવાની અભિલાષા કરશે ?, કઈ વિવેકશીલ
વ્યક્તિને વમન કરેલાનું ભક્ષણ કરવાની ઇચ્છા થશે ?, અહા ! કેણે ઇચ્છશે કે-
હું અત્યંત દુર્ગંધવાળા પડ અને રુધિરના પ્રવાહમાં અવગાહન (સ્નાન) કરીશ ?
થું કેઈ સિંહની ગુફામાં નિવાસ કરવાની ઇચ્છા કરે છે ? હિંકળતા સીસાની
કઢાઈમાં કયો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય ફેરી પડવાની કામના કરે ?, કેઈ કરે નહિ
અથવા યાદે બાબુએથી અગ્નિથી ધગી ગયેલા ઘરમાં પેસવાનું સાહસ કેણું કરી
શે ? અને અજગર સર્પને ઉપધાન (એસીકુ) બનાવીને સૂવાની કેણું ઇચ્છા
કરશે ? એ વિષય-ભોગ ક્ષણમાત્ર સુખ દેવાવાળા છે અને ઘણા કાળ સુધી દુઃખ
દેવાવાળા છે" એવો વિચાર કરીને મુનિજન નિર્વેદ (વૈરાગ્ય)ને પ્રાપ્ત કરે છે (૧૬)

સમ્બન્ધી ભોગ=ભોગોનો નિર્વિવદણ=તત્ત્વસે વિચારતા હૈ, તયા=તવ સર્વિભતર-
વાહિરિય=આભ્યન્તર ઓર વાહ્ય સજોગ=સયોગનો ચયઈ=ત્યાગ દેતા હૈ ॥૧૭॥

ટીકા—‘જયા નિર્વિવદણ’ ઇત્યાદિ । યદા દિવ્ય-માનુષ-ભોગોપભોગેષુ નિર્વેદો
જાયતે તદા સાઽઽભ્યન્તરવાહ્યમ્=વહિર્ભવો વાહ્ય =સુવર્ણમણિમાણિક્યાદિ, અભ્ય-
ન્તરે=અન્ત કારણે ભવ આભ્યન્તરઃ=ક્રોધાદિઃ, આભ્યન્તરેણ સદ્વિત સાઽઽભ્યન્તરઃ
સ ચાસૌ વાહ્યથેતિ સાભ્યન્તરવાહ્યસ્તમ્, સયોગ=સયુજ્યતે=સમ્બન્ધયતેઽનેનાઽઽત્મે-
તિ સયોગઃ=મમત્વકૃતસમ્બન્ધસ્તમ્ ત્યજતિ=પરિહરતિ ॥૧૭॥

મૂલમ્-જયા^૧ ચયઈ^૪ સંજોગ^૩, સર્વિભતર-વાહિરિયં^૨ ।

તયા^૫ મુઢે^૬ ભવિત્તાણ^૭, પઞ્ચઈ^૮ અણગારિયં^૯ ॥ ૧૮ ॥

છાયા—યદા ત્યજતિ સયોગ, સાભ્યન્તર વાહ્યમ્ ।

તદા મુણ્ડો મૂન્વા, પ્રવ્રજત્યનગારિતામ્ ॥૧૮॥

સાન્વયાર્થ—જયા=જવ સર્વિભતરવાહિરિય=આભ્યન્તર ઓર વાહ્ય સજોગ=
સયોગનો ચયઈ=ત્યાગ દેતા હૈ, તયા=તવ મુઢે=દ્રવ્યભાવસે મુણ્ડિત ભવિત્તા=
હોકર અણગારિય=સાધુપનેનો પઞ્ચઈ=પાપ્ત હોતા હૈ ॥૧૮॥

ટીકા—‘જયા ચયઈ’ ઇત્યાદિ । યદા વાહ્યાઽઽભ્યન્તરસયોગવિરહિતો ભવતિ
તદા મુણ્ડ =મુણ્ડન મુણ્ડ (‘મુણ્ડિ મ્વણ્ડને’ ઇત્યસ્માદ્ભાવે ઘઙ) સ ચ દ્વેષા-દ્રવ્યતો

‘જયા નિર્વિવદણ’ ઇત્યાદિ । જય દેવસમ્બન્ધી ઓર મનુષ્ય સમ્બન્ધી
ભોગોનો જાન લેતા હૈ, તવ સુવર્ણ-મણિ-માણિક્ય આદિ વાહ્ય પરિગ્રહકા
તથા ક્રોધાદિ આન્તરિક પરિગ્રહકા અર્થાત્ વાહ્યાભ્યન્તર પરિગ્રહકા ત્યાગ
કર દેતા હૈ ॥૧૭॥

‘જયા ચયઈ’ ઇત્યાદિ । જય વાહ્યાભ્યન્તર પરિગ્રહકા પરિત્યાગ
કરતા હૈ તવ મુણ્ડિત હો જાતા હૈ । મુણ્ડન દો પ્રકારકા હોતા હૈ—

જયા નિર્વિવદણં ઇત્યાદિ જ્યારે દેવસજળધી અને મનુષ્યસજળધી ભોગોને
બાણી દે છે, ત્યારે મુનિ મુવણ્—મણિ-માણિક્યાદિ બાહ્ય પરિગ્રહને તથા ક્રોધાદિ
આતરિક પરિગ્રહને અર્થાત્ બાહ્યાણ્યતર પરિગ્રહને ત્યજ દે છે (૧૭)

જયા ચયઈં ઇત્યાદિ જ્યારે બાહ્યાણ્યતર પરિગ્રહને મુનિ પરિત્યાગ કરે
છે ત્યારે મુણ્ડિત થઇ બાક છે મુણ્ડન બે પ્રકારના હોય છે—(૧) દ્રવ્ય મુણ્ડન

ભાવતશ્ચ, તત્ર દ્રવ્યતો મસ્તકકેશાપનયનમ્, ભાવતો રાગદ્વેષાપનયનમ્, મુણ્ડન-
ધર્મયોગાદર્મ્યપિ મુણ્ડઃ=મુણ્ડિત इत्यर्थः, भूया अनगारिताम्=अनगारिणो भवतोऽ-
नगारिता=साधुत्व सर्वविरतिलक्षण सामायिकादिकमित्यर्थ, ताम् प्रव्रजति=
प्राप्नोति-प्रव्रजितो भवतीत्यर्थः ॥१८॥

મૂલમ્-જયા મુઢે^૧ ભવિત્તાણ^૨, પવ્વઙ્ગ^૩ અણગારિય^૪ ।

તયા સંવરમુત્ક્રુઢ^૫, ધમ્મં^૬ ફાસે^૭ અણુત્તરં^૮ ॥ ૧૯ ॥

છાયા—યદા મુણ્ડો ભૂત્યા, પ્રવ્રજત્યનગારિતામ્ ।

તદા સવરમુત્ક્રુઢ, ધર્મ સ્પૃશત્યનુત્તરમ્ ॥૧૯॥

સાન્વયાર્યઃ—જયા=જન મુઢે=દ્રવ્યભાવસે મુણ્ડિત ભવિત્તા=હોકર અણ
ગારિય=સાધુપનેકો પવ્વઙ્ગ=પ્રાપ્ત હોતા હૈ, તયા=તવ ઉત્ક્રિઢ=અત્યન્ત પ્રશસ્ત
અણુત્તર=સર્વશ્રેષ્ઠ સવર=સવર ધમ્મ=ધર્મકો ફાસે=સ્પર્શ કરતા હૈ-પ્રાપ્ત હોતા હૈ॥

ટીકા—‘જયા મુઢે’ इत्यादि । यदा मुण्डो भूत्वाऽनगारिता प्रव्रजति=प्राप्नोति,
तदा उत्कृष्टम्=अतिप्रशस्तम्, अनुत्तर=निरतिचारतया सर्वश्रेष्ठम् । यद्वा स्थिर=
निश्चलम् । अथवा जिनागमसिद्धत्वात्‘प्रतिजल्पविवर्जितम्, यद्वा ‘अनुत्तर’ मित्ये
तत् क्रियाविशेषणम्, अनुत्तरम्=उत्कार्यक यथा स्यात्तथा स्पृशतीति सम्बन्धः ।

૧ અનુત્તરમ્=શ્રેષ્ઠ, પ્રતિજલ્પવિવર્જિત, સ્થિરમિતિ શબ્દકલ્પદ્રુમઃ ।

(૧) દ્રવ્યમુણ્ડન, (૨) ભાવમુણ્ડન । મસ્તકકે કેશોંકાલુચ્ચન કરના
દ્રવ્યમુણ્ડન કહલાતા હૈ । રાગ દ્વેષ આદિકો દૂર કરના ભાવમુણ્ડન હૈ ।
‘દોનો પ્રકારોંસે મુણ્ડિત હોકર સર્વવિરતિરૂપ સામાયિક આદિ ચારિત્રકો
પ્રાપ્ત હોતા હૈ ॥૧૮॥

‘જયા મુઢે’ इत्यादि । जब मुण्डित होकर सर्वविरतिको प्राप्त
होता है तब अत्यन्त प्रशस्त निरतिचार होनेके कारण सर्वश्रेष्ठ निश्चल
-आचरणीय सवर धर्मको स्पर्श करता है । आते हुए कर्म जिस आत्म-

અને (૨) ભાવ મુણ્ડન મસ્તકના કેશનું લુચ્ચન કરવું એ દ્રવ્યમુણ્ડન કહેવાય છે
રાગ દ્વેષ આદિને દૂર કરવા એ ભાવ મુણ્ડન છે એક પ્રકારે મુણ્ડિત થાને ‘સર્વ
વિરતિરૂપ સામાયિક આદિ ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય છે (૧૮)

જયા મુઢે ઇત્યાદિ બ્યારે મુણ્ડિત થાને સર્વ વિરતિને પ્રાપ્ત થાય છે
અત્યંત પ્રશન્ત નિરતિચાર થવાને કારણે સર્વશ્રેષ્ઠ નિશ્ચલ આચરણીય સવર

સવર=સવિયતે=નિરુદ્ધયતે આસ્ત્રવત્કર્મ યેન સઃ, યદ્વા સવરણ સવર!=સ્થગનમ્ ।
 સ દ્રવ્ય ભાવભેદાભ્યા દ્વિવિધઃ । તત્ર દ્રવ્યતસ્તથાવિધદ્રવ્યેણ (મસ્ટણમૃત્તિકાદિના)
 સલિલોપરિ તરત્તરણ્યાદેરનારતપ્રવિશન્નીરાણા વિવરાણા પિગાનમ્, ભાવતઃ-સમિ-
 તિ ગુપ્તિપ્રવૃત્તિભિરાત્મતરણ્યા ક્ષરત્કર્મસલિલાના સ્થગનમ્ । અત્ર ચ ભાવસપ્તચારિ-
 ત્રલક્ષણો ગૃહ્યતે, ત તલ્લક્ષણ ધર્મ સ્પૃશતિ=પ્રાપ્નોતિ, અન્તઃકરણત આત્મના સમ્વ-
 ન્ધયતીત્યર્થઃ ॥૧૯॥

મૂલમ્-જયા^૧ સવર^૪મુક્કિટ્ઠ^૨ ધમ્મ^૫ ફાસે^૬ અણુત્તરં^૩ ।

તયા ધુણડ કમ્મરય, અવોહિકલુસકડ ॥૨૦॥

છાયા—યદા સવરમુત્કુષ્ટ, ધર્મ સ્પૃશત્યનુત્તરમ્ ।

તદા ધુનાતિ કર્મરજો ડ્યોધિકલુપકૃતમ્ ॥૨૦॥

સાન્વયાર્થ-જયા=જવ ઉક્કિટ્ઠ=અત્યન્ત પ્રશસ્ત અણુત્તર=સર્વશ્રેષ્ઠ સવર=
 સવરધમ્મ=ધર્મકો ફાસે=સ્પર્શ કરતા હૈ, તયા=તવ અવોહિકલુસકડ=આત્માકે
 મિથ્યાત્વ પરિણામ દ્વારા ઉપાર્જિત ક્રિયે હુણ કમ્મરય=કર્મરૂપી રજકો ધુણડ=
 હટા દેતા હૈ ॥૨૦॥

પરિણામસે રુક જાતે હૈં ઉસે સવર કહતે હૈં । સવર, દ્રવ્ય-ભાવકે ભેદસે
 દો પ્રકારકા હૈં । જલ પર ચલતી હુઈ નૌકાકે ભેદોસે ઉસમેં પ્રવેશ કરને-
 ચાલે જલકો ચિકની મિટ્ટી વસ્ત્ર આદિસે ચન્દ કર દેના દ્રવ્ય-સવર હૈં ।
 આત્મારૂપી નૌકામે આસ્ત્રવરૂપી ઝિદ્દો દ્વારા આનેચાલે કર્મરૂપી જલકો
 રોક દેના ભાવ-સવર હૈં । યદ્વા ભાવ-સવર અર્થાત ચારિત્રકા અધિકાર હૈં ।
 અર્થાત્ સર્વવિરત મુનિ ભાવ સવર રૂપી ધર્મકો પ્રાપ્ત કરતે હૈં । અથવા
 અનુત્તર રૂપસે સ્પર્શ કરતે હૈં, ક્યોંકિ ‘અનુત્તર’ યદ્ ક્રિયાવિશેષણ ભી
 હો સકતા હૈં ॥૧૯॥

ધર્મને સ્પર્શ કરે છે આવતા કર્મ જે આત્મપરિણામથી રોકાઈ જાય છે તેને
 સવર કહે છે સવર દ્રવ્ય-ભાવના ભેદે કરીને જે પ્રકારનો છે જળપર ચાલતી
 નૌકાના છિદ્રવાટે નૌકામા પ્રવેશ કરનારા જળને ચીકણી માટી, વસ્ત્ર આદિથી બંધ કરી
 દેવું તે દ્રવ્યસવર છે આત્મારૂપી નૌકામા આસ્ત્રવરૂપી છિદ્રોદ્વારા આવનારા કર્મરૂપી
 જળને રોકી દેવું એ ભાવ-સવર છે અહીં ભાવસવર એટલે ચારિત્રનો અધિકાર છે
 અર્થાત્ સર્વવિરત મુનિ ભાવસવરરૂપી ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા અનુત્તર-રૂપે
 સ્પર્શ કરે છે, કાણુકે ‘અનુત્તર’ એ ક્રિયાવિશેષણ પણ હોઈ શકે છે (૧૯)

ભાવતથ, તત્ર દ્રવ્યતો મસ્તકકેશાપનયનમ્, ભાવતો રાગદ્રેષાપનયનમ્, મુણ્ડન-
ધર્મયોગાદર્મ્યપિ મુણ્ડઃ=મુણ્ડિત ઇત્યર્થઃ, શૂત્રા અનગારિતામ્=અનગારિણો માત્રોઽ-
નગારિતા=સાધુત્વ સર્વવિરતિલક્ષણ સામાયિકાદિકમિત્યર્થઃ, તામ્ પ્રવ્રજતિ=
પ્રાપ્નોતિ-પ્રવ્રજિતો ભવતીત્યર્થઃ ॥૧૮॥

^૧મૂલમ્-^૨જયા ^૩મુઢે ^૪ભવિત્તાણં, ^૫પવ્વઇણ ^૬અણગારિયં ।

^૧તયા ^૨સવરમુક્કિદ્ધ, ^૩ધમ્મં ^૪ફાસે ^૫અણુત્તરં ॥ ૧૯ ॥

છાયા—યદા મુણ્ડો શૂત્રા, પ્રવ્રજત્યનગારિતામ્ ।

તદા સવરમુત્ક્રુષ્ટ, ધર્મ સ્પૃશત્યનુત્તરમ્ ॥૧૯॥

સાન્વયાર્થઃ—જયા=જય મુઢે=દ્રવ્યમાયસે મુણ્ડિત ભવિત્તા=હોકર અણ
ગારિય=સાધુપનેનો પવ્વઇણ=પ્રાપ્ત હોતા હૈ, તયા=તવ ઉક્કિદ્ધ=અત્યન્ત પ્રશસ્ત
અણુત્તર=સર્વશ્રેષ્ઠ સવર=સવર ધમ્મ=ધર્મનો ફાસે=સ્પર્શ કરતા હૈ-પ્રાપ્ત હોતા હૈ॥

ટીકા—‘જયા મુઢે’ ઇત્યાદિ । યદા મુણ્ડો શૂત્રાઽનગારિતા પ્રવ્રજતિ=પ્રાપ્નોતિ,
તદા ઉત્ક્રુષ્ટમ્=અતિપ્રશસ્તમ્, અનુત્તર=નિરતિચારતયા સર્વશ્રેષ્ઠમ્ । યદ્વા સ્થિર=
નિશ્ચલમ્ । અથવા જિનાગમસિદ્ધત્વાત્‘પ્રતિજલ્પવિવર્જિતમ્, યદ્વા ‘અનુત્તર’ મિત્યે
તત્ ક્રિયાવિશેષણમ્, અનુત્તરમ્=ઉત્કાર્થક યથા સ્યાત્તથા સ્પૃશતીતિ સમ્બન્ધઃ ।

૧ અનુત્તરમ્=શ્રેષ્ઠ, પ્રતિજલ્પવિવર્જિત, સ્થિરમિતિ શબ્દકલ્પદ્રુમ ।

(૧) દ્રવ્યમુણ્ડન, (૨) ભાવમુણ્ડન । મસ્તકકે કેશોંકાલુચ્છન કરના
દ્રવ્યમુણ્ડન કહલાતા હૈ । રાગ દ્રેષ આદિકો દૂર કરના ભાવમુણ્ડન હૈ ।
દોનોં પ્રકારોંસે મુણ્ડિત હોકર સર્વવિરતિરૂપ સામાયિક આદિ ચારિત્રકો
પ્રાપ્ત હોતા હૈ ॥૧૮॥

‘જયા મુઢે’ ઇત્યાદિ । જય મુણ્ડિત હોકર સર્વવિરતિકો પ્રાપ્ત
હોતા હૈ તવ અત્યન્ત પ્રશસ્ત નિરતિચાર હોનેકે કારણ સર્વશ્રેષ્ઠ નિશ્ચલ
આચરણીય સવર ધર્મનો સ્પર્શ કરતા હૈ । આતે હુણ કર્મ જિસ આત્મ

અને (૨) ભાવ મુણ્ડન મસ્તકના કેશનુ લુચ્છન કરવુ એ દ્રવ્યમુણ્ડન કહેવાય છે
રાગ દ્રેષ આદિને દૂર કરવા એ ભાવ મુણ્ડન છે જેઉ પ્રકારે મુણ્ડિત થાને સર્વ
વિરતિરૂપ સામાયિક આદિ ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય છે (૧૮)

જયા મુઢે ઇત્યાદિ જ્યારે મુણ્ડિત થાને સર્વ વિરતિને પ્રાપ્ત થાય છે
અત્યન્ત પ્રશસ્ત નિરતિચાર થવાને કારણે સર્વશ્રેષ્ઠ નિશ્ચલ આચરણીય સવર

ઉક્તઞ્ચ—

“જીવસ્યાશુદ્ધરાગાદિભાવાના કર્મ કારણમ્ ।

કર્મણસ્તસ્ય રાગાદિભાવઃ પ્રત્યુપકારિચ્છત્ ॥૧૧॥” ઇતિ ।

સસારી સ્વલ્પાત્માઽનાદિકાલતઃ કર્મ વન્નાતિ, તદુદયાદાત્મનિ રાગદ્વેષાનુત્પત્તિઃ, તદનુ યથા વદ્ધિસતપ્તાયઃપિષ્ઠઃ સમન્તાત્ સ્વસમુષ્ણર્જલમાકર્ષતિ તથાઽઽત્મૈરુક્ષેત્રા-વગાદિકર્મપુદ્ગલાનાદત્તે, તૈથ રાગાદિક ભાવકર્મોત્પાદ્યતે, તચ્ચ પુનરપિ દ્રવ્યકર્મો-

ભાવ છે, અતઃ દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મકા કારણ મી છે ઓર કાર્ય મી છે ।
કહામી છે—

“જીવકે રાગ આદિ અશુદ્ધ ભાવોંકા કારણ દ્રવ્યકર્મ છે ઓર રાગાદિ અશુદ્ધ ભાવ દ્રવ્યકર્મકે કારણ હિં । જૈસે કોઈ પુરુષ કિસીકા ઉપકાર કર દેતા છે તો વહ ઉપકૃત પુરુષ ઉસ ઉપકારીકા પીઝા ઉપકાર કરતા છે ॥૧૧॥”

સસારી જીવ અનાદિકાલસે કર્મોંકા બન્ધ કર રહા છે । ડન વધે હુણ કર્મોંકે ઉદય હોનેપર આત્મામેં રાગ-દ્વેષ આદિકી ઉત્પત્તિ હોતી છે । રાગાદિકે ઉદય હોનેપર જૈસે તપા દુઆ લોહેકા ગોલા આસ પાસકે જલકો આકર્ષિત કરલેતા છે વૈસે હી આત્મા ંકુક્ષેત્રાવગાહી અર્થાત્ જિસ આકાશકે પ્રદેશમે આત્મા સ્થિત છે ડસી આકાશ પ્રદેશમે સ્થિત કર્મકે પુદ્ગલોકો ગ્રહણ કરતી છે, ડન રાગાદિ-ભાવોંસે ફિર દ્રવ્યકર્મ

કર્મમા કાર્ય કારણભાવ રહેલો છે તેથી દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મનુ કારણ છે અને કાર્યપણ છે, તેમજ ભાવકર્મ દ્રવ્યકર્મનુ કારણ છે અને કાર્યપણ છે ેલુ છે કે—

“જીવના રાગાદિ અશુદ્ધ ભાવોંનુ કારણ દ્રવ્યકર્મ છે, અને રાગાદિ અશુદ્ધ ભાવ દ્રવ્યકર્મનુ કારણ છે, જેમ કોઈ પુરુષ કોઈનો ઉપકાર કરે છે તો એ ઉપકૃત પુરુષ એનો પાછો ઉપકાર કરે છે (૧)”

સસારી જીવ અનાદિ કાળથી કર્મોંના બધ કરી રહ્યો છે એ બધાયલા કર્મોંનો ઉદય થતા આત્મામા રાગદ્વેષ આદિની ઉત્પત્તિ થાય છે રાગાદિને ઉદય થતા જેમ તપાવેલો લોખડનો ગોળો આસપાસના જળને આકર્ષિત કરી લે છે તેમ આત્મા એક ક્ષેત્રાવગાહી અર્થાત્ જે આકાશના પ્રદેશમા આત્મા સ્થિત છે એ આકાશપ્રદેશમા રહેલા કર્મના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, એ રાગાદિ-ભાવોંથી ફરી દ્રવ્યકર્મ બાધે છે એ રીતે દ્રવ્યકર્મ અને ભાવકર્મ એક

ટીકા-‘જયા સવર૦’ ઇત્યાદિ । યદા ઉત્કૃષ્ટમ્ અનુત્તર સવર ધર્મ સ્પૃશતિ તદા અવોધિકલુપકૃતમ્=બોધન ધોધિઃ=આત્મનઃ સમ્પત્તરપરિણામ, તદ્વિપરીતોઽવોધિઃ=મિથ્યાત્વાધ્યયસાયઃ સ ઇત્યુપ=પાપં તેન કૃત=નનિતમ્ અવોધિકલુપકૃતમ્, તત્, ‘કલુપ’-મિત્યત્રાનુસ્વાર આર્યઃ । કર્મરજઃ=ક્રિયતે=મિથ્યાત્વાદિ પરિણામેઃ સમ્પાદ્યતે યત્તત્ કર્મ, તદ્વિધા-દ્રવ્ય-ભાવમેદાત્, તત્ર દ્રવ્યતઃ-રૂપિકાસ ભૃતરુજ્જલયત્ સકલ્લોકસમૃતા આત્મના સહ ષદ્દા ચધ્યમાના વન્યાર્હાશ્ચ તથા વિષપુદ્ગલપરમાણયઃ । ભાવતસ્તુ-આત્મનો રાગદ્વેષાદિપરિણામઃ, અનયોશ્ચ બીજ વૃક્ષયોરનાદિકાલિકાર્યકારણભાવયત્ પારસ્પરિકાર્યકારણભાવઃ, તથા ચ-દ્રવ્ય કર્મ ભાવકર્મણઃ કારણ કાર્યં ચ । ભાવકર્મ ચ દ્રવ્ય-કર્મણઃ (કારણ કાર્યં ચ) ।

‘જયા સવર૦’ ઇત્યાદિ । જય સાધુ ઉત્કૃષ્ટ અનુત્તર સવરધર્મકો સ્પર્શ કરતે હૈં તત્ર આત્માકે મિથ્યાત્વપરિણામરૂપી પાપસે ઉત્પન્ન હુઈ કર્મરૂપી રજકો ધો ડાલતે હૈં ।

કર્મરજ દો પ્રકારકા હૈ (૧) દ્રવ્યકર્મરજ, ઓર (૨) ભાવકર્મરજ । કુપ્પીમેં ભરે હુઈ કજ્જલકી તરફ સમસ્ત લોકાકાશમેં વ્યાપ્ત તથા આત્માકે સાથ બધે હુઈ યા બધનેવાલે ઓર બધતે હુઈ વિશેષ પ્રકારકે (કાર્મણ જાતિકે) પુદ્ગલપરમાણુઓંકો દ્રવ્યકર્મ કહતે હૈં । આત્માકે રાગ-દ્વેષ આદિ વિભાવ-પરિણામોંકો ભાવકર્મ કહતે હૈં । વૃક્ષસે બીજ ઉત્પન્ન હોતા હૈં ઓર બીજસે વૃક્ષ ઉત્પન્ન હોતા હૈં । દોનો મેં કાર્ય-કારણભાવ અનાદિકાલીન હૈં । હસી પ્રકાર દ્રવ્યકર્મ ઓર ભાવકર્મમેં કાર્ય કારણ

જયા સવર૦ ઇત્યાદિ બ્યારે સાધુ ઉત્કૃષ્ટ અનુત્તર સવરધર્મને સ્પર્શ કરે છે ત્યારે આત્માના મિથ્યાત્વ-પરિણામરૂપી પાપથી ઉત્પન્ન થએલો કર્મરૂપ રજને ધોઈ નાખે છે

કર્મરજ બે પ્રકારની છે—(૧) દ્રવ્યકર્મરજ, અને (૨) ભાવકર્મરજ કુપ્પીમાં ભરેલા કાજળની પેઠે સમસ્ત લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત તથા આત્માની સાથે બધાયલા તથા બધનારા અને બધાતા વિશેષ પ્રકારના (કાર્મણ બલિતા) પુદ્ગલપરમાણુઓને દ્રવ્યકર્મ કહે છે આત્માના રાગ-દ્વેષ આદિ વિભાવ-પરિણામોને ભાવકર્મ કહે છે વૃક્ષથી બીજ ઉત્પન્ન થાય છે અને બીજથી વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે તેઉ કાર્ય-કારણભાવ અનાદિકાળનો છે એ પ્રકારે દ્રવ્યકર્મ અને ભાવ

र्थिक-पर्यायार्थिक-दिनानानयैरर्थव्यञ्जनयोगसक्रान्तिसहितानुचिन्तनं पृथक्त्ववितर्क-
सविचारम् ।

तत्रार्थसक्रान्तिस्तावत्-ध्येयस्यैकपर्यायपरित्यागेन पर्यायान्तरे, व्यञ्जने, योगे
वा सक्रमः । व्यञ्जनं चात्र चतुर्दशपूर्वात्मश्रुतसम्पन्निशब्दाः, तत्रत्य क्रिञ्चिदेक
व्यञ्जनमुपादाय-यानमारभ्य व्यञ्जनान्तरेऽर्थे योगे वा सक्रमण व्यञ्जनसक्रान्तिः ।
योगसक्रान्तिश्च पुनः काययोगतो मनोयोगे, मनोयोगतो रागयोगे, इत्येवमेकस्माद्
योगादन्यतरस्मिन् योगे सक्रमणम् । त्रिविधमेतत्सक्रमणं च ध्यातुरनिच्छायामपि
तादृश-(असक्रान्त)-ध्यानसपादनसामर्थ्याभावाज्जायते ।

उत्पाद आदि पर्यायोंका द्व्यर्थिक या पर्यायार्थिक आदि विविध नयोंसे,
अर्थ, व्यञ्जन और योगकी सक्रान्ति सहित चिन्तन करना पृथक्त्ववितर्क
शुद्ध ध्यान है । ध्येय वस्तुकी एक पर्यायको छोड़कर दूसरी पर्यायका
ध्यान करना या व्यञ्जन अथवा योगमें सक्रान्त होजाना अर्थसक्रान्ति है ।
यहाँ चौदह पूर्वरूप श्रुतके शब्दोंको व्यञ्जन कहा है । उन शब्दोंमेंसे किसी
एक शब्दका ध्यान आरम्भ करके फिर किसी दूसरे व्यञ्जनका ध्यान
करने लगना, अथवा अर्थ या योगमें सक्रान्त होजाना व्यञ्जनसक्रान्ति है ।
काययोगसे मनोयोगमें, मनोयोगसे वचनयोगमें, इस प्रकार एक योगसे
दूसरे योगमें सक्रान्त होजाना योगसक्रान्ति है । यह तीनों तरहका
सक्रमण ध्याताकी इच्छा न होनेपर भी उतनी अधिक सामर्थ्य न होनेके
कारण होता है ।

आदि नाना प्रकारना पर्यायोंनु द्व्यर्थिक या पर्यायार्थिक आदि विविध नयोंथी,
अर्थ व्यञ्जन अने योगनी सक्रान्तिसहित चिन्तन करवुं ओ पृथक्त्ववितर्क शुद्ध
ध्यान छे, ध्येयवस्तुना ओक पर्यायने छोडीने भीन पर्यायनु ध्यान करवुं या
व्यञ्जन अथवा योगमा सक्रान्त थई जवुं ओ अर्थसक्रान्ति छे अर्द्धौ चौद
पूर्वैष श्रुतना शण्डोने व्यञ्जन कहेल छे, ओ शण्डोमाथी ठोड्ठोके शण्डनु ध्यान
आरंभीने पठी कै। भीन व्यञ्जननु ध्यान लगाववुं अथवा अर्थ या योगमा
सक्रान्त थई जवुं ओ व्यञ्जनसक्रान्ति छे काययोगथी मनोयोगमा, मनोयोगथी
वचनयोगमा, ओ प्रकारे ओक योगथी भीन योगमा सक्रान्त थई जवुं ओ योग
सक्रान्ति छे ओ त्रैलु जतनु सक्रमण ध्यातानी इच्छा न होवा छता पणु
ओटलु अधिक सामर्थ्य न होवाने कारणे थाय छे

ત્પાદયતિ, તદેવ રજ इ रजो जीवस्य मास्मिन्नेनुन्वान् घातिर्कर्मचतुष्टयमित्यर्थः,
તદ્ ધુનાતિ=વ્યપનયતિ=દૂરીકરોતીત્યર્થઃ ।

કર્મરજોધુનન ચ યદપિ ધર્મધ્યાનેનાપિ જાયતે તથાપિ આત્મ્યન્તિક્તદ્ધિધૂન
શુદ્ધધ્યાનેનૈવ ભવતિ, યથા મલાપગમેન શુચિતાધર્મામિસમ્બન્ધાત્ પટઃ શુદ્ધ
ચ્યતે તથા રાગદ્વેષમલાપનયનાન્દુચિધર્મસમ્બન્ધાદ્ ધ્યાનમપિ શુદ્ધમિત્યુચ્યતે,
તદ્ચતુર્વિધમ્-(૧) પૃથક્ત્વવિતર્કસવિચારમ્, (૨) એકત્વવિતર્કસવિચારમ્, (૩) સૂક્ષ્મ
ક્રિયાઽનિવર્તિ, (૪) સમુચ્છિન્નક્રિયાઽપ્રતિપાતિ, ઇતિ ।

તત્ર પૂર્વગતશ્રુતજ્ઞાનાનુસારેણ ધ્યેયવિશેષગતોત્પાદાદિનાનાપર્યાયાણા દ્રવ્યા
બધતે હૈં । હસ પ્રકાર દ્રવ્યકર્મ ઓર ભાવકર્મ ઁક દ્મરેકે ઉત્પાદક હૈં ।
હન્હોં કર્મોંકો રજ કહતે હૈં, ક્યોંકિ યે આત્મામેં મલિનતા ઉત્પન્ન
કર દેતે હૈં । સવરધર્મકો ગ્રહણ કરનેસે યદ્ ચાર-ઘાતિકર્મરૂપી રજ દૂર
હોજાતી હૈ ।

કર્મરજકા દૂર હોના યદપિ ધર્મ-ધ્યાનસે હોતા હૈ તથાપિ આત્મ
ન્તિક રૂપસે તો શુદ્ધ-ધ્યાનસે હી હોતા હૈ । જૈસે મૈલકો દૂર કરનેસે
શુચિતાધર્મ આજાતા હૈ, ઇસલિણ વસ્ત્રકો શુદ્ધ (સફેદ) વસ્ત્ર કરતે હૈ,
હસી પ્રકાર રાગ-દ્વેષરૂપી મૈલકે દ્દ જાનેપર શુચિતાધર્મકે સમ્બન્ધસે
ધ્યાન મી શુદ્ધધ્યાન કહલાતા હૈ ।

શુદ્ધધ્યાન ચાર પ્રકારકા હૈ-(૧) પૃથક્ત્વવિતર્ક સવિચાર, (૨) એક
ત્વવિતર્ક-અવિચાર, (૩) સૂક્ષ્મક્રિય-અનિવર્તિ, (૪) સમુચ્છિન્નક્રિય
અપ્રતિપાતિ ।

(૧) પૃથક્ત્વવિતર્ક પૂર્વગત શ્રુતજ્ઞાનકે અનુસાર કિસી ધ્યેય પદાર્થકી

ખીજના ઉત્પાદક છે એજ કચોને રજ કહે છે, કારણ કે તે આત્મામા મલિ
નતા ઉત્પન્ન કરે છે સવરધર્મને ગ્રહણ કરવાથી એ ચાર ઘાતિકર્મરૂપી રજ
દૂર થઈ જાય છે

જે કે કર્મરજ ધર્મધ્યાનથી દૂર થાય છે તોપણ આત્મ્યન્તિક રૂપથી તો
શુદ્ધ ધ્યાનથીજ થાય છે જેમ એવ દૂર કરવાથી શુચિતા-ધર્મ આવી જાય છે
તેથી વસ્ત્રને શુદ્ધ (સફેદ) વસ્ત્ર કહે છે, તેમ રાગદ્વેષરૂપી મૈલ હટી જતા
શુચિતાધર્મના સંગથી ધ્યાન પણ શુદ્ધધ્યાન કહેવાય છે

શુદ્ધ ધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે (૧) પૃથક્ત્વવિતર્ક-સવિચાર, (૨) એકત્વ
વિતર્ક-અવિચાર, (૩) સૂક્ષ્મક્રિય અનિવર્તિ, (૪) સમુચ્છિન્નક્રિય અપ્રતિપાતિ

(૧) પૃથક્ત્વવિતર્ક-પૂર્વગત શ્રુતજ્ઞાનને અનુસાર કોઈ ધ્યેય પદાર્થના ઉત્પાદ

र्थिक-पर्यायार्थिकादिनानान्यैरर्थव्यञ्जनयोगसक्रान्तिसहितानुचिन्तनं पृथक्त्ववितर्क-
सविचारम् ।

तत्रार्थसक्रान्तिस्तावत्-ध्येयस्यैकपर्यायपरित्यागेन पर्यायान्तरे, व्यञ्जने, योगे
वा सक्रमः । व्यञ्जनं चात्र चतुर्दशपूर्वात्मरुथुतसम्प्रतिशब्दाः, तत्रत्यं किञ्चिदेक
व्यञ्जनमुपादाय ध्यानमारभ्य व्यञ्जनान्तरेऽर्थे योगे वा सक्रमण व्यञ्जनसक्रान्तिः ।
योगसक्रान्तिश्च पुनः काययोगतो मनोयोगे, मनोयोगतो वाग्योगे, इत्येवमेकस्माद्
योगादन्यतरस्मिन् योगे सक्रमणम् । त्रिविधमेतत्सक्रमणं च ध्यातुरनिच्छायामपि
तादृश-(असक्रान्त) ध्यानसपादनसामर्थ्याभावाज्जायते ।

उत्पाद आदि पर्यायोक्ता द्व्यर्थिक या पर्यायार्थिक आदि विविध नयोसे,
अर्थ, व्यञ्जन और योगकी सक्रान्ति सहित चिन्तन करना पृथक्त्ववितर्क
शुद्ध ध्यान है । ध्येय वस्तुकी एक पर्यायको छोड़कर दूसरी पर्यायका
ध्यान करना या व्यञ्जन अथवा योगमें सक्रान्त होजाना अर्थसक्रान्ति है ।
यहाँ चौदह पूर्वरूप श्रुतके शब्दोंको व्यञ्जन कहा है । उन शब्दोंमेंसे किसी
एक शब्दका ध्यान आरम्भ करके फिर किसी दूसरे व्यञ्जनका ध्यान
करने लगना, अथवा अर्थ या योगमें सक्रान्त होजाना व्यञ्जनसक्रान्ति है ।
काययोगसे मनोयोगमें, मनोयोगसे वचनयोगमें, इस प्रकार एक योगसे
दूसरे योगमें सक्रान्त होजाना योगसक्रान्ति है । यह तीनों तरहका
सक्रमण ध्याताकी इच्छा न होनेपर भी उतनी अधिक सामर्थ्य न होनेके
कारण होता है ।

आदि नाना प्रकारना पर्यायानु द्व्यर्थिक या पर्यायार्थिक आदि विविध नयोथी,
अर्थ व्यञ्जन अने योगनी सक्रान्तिसहित चिन्तन करवुं ओ पृथक्त्ववितर्क शुद्ध
ध्यान छे, ध्येयवस्तुना ओक पर्यायने छोडीने भीन पर्यायनु ध्यान करवुं या
व्यञ्जन अथवा योगमा सक्रान्त थर्ष जवुं ओ अर्थसक्रान्ति छे अर्द्धी ओद
पूर्वद्वय श्रुतना शण्डोने व्यञ्जन कहेल छे, ओ शण्डोमाथी दोहओक शण्डनु ध्यान
आरंभीने पछी कौध भीन व्यञ्जननु ध्यान लगाववुं अथवा अर्थ या योगमा
सक्रान्त थर्ष जवुं ओ व्यञ्जनसक्रान्ति छे काययोगथी मनोयोगमा, मनोयोगथी
वचनयोगमा, ओ प्रकारे ओक योगथी भीन योगमा सक्रान्त थर्ष जवुं ओ योग
सक्रान्ति छे ओ त्रये न्यतनु सक्रमण ध्यातानी इच्छा न होवा छता पथु
ओटवु अधिक सामर्थ्य न होवाने कारणे थाय छे

ત્પાદયતિ, તદેવ રજ इ रजो जीवस्य मान्त्रिन्यहेतुत्वात् घातिकर्मचतुष्टयमित्यर्थः,
तद् धुनाति=यपनयति=दूरीकरोतीत्यर्थः ।

કર્મરજોધુનન ચ યગ્નપિ ધર્મધ્યાનેનાપિ જાયતે તથાપિ આત્મનિતકતદ્વિધુનન
શુદ્ધધ્યાનેનૈવ ભવતિ, યથા મલાપગમેન શુચિતાધર્મામિસમ્બન્ધાત્ પટઃ શુદ્ધ
ચ્યતે તથા રાગદ્વેષમલાપનયનાન્નુચિધર્મસમ્બન્ધાદ્ ધ્યાનમપિ શુદ્ધમિત્યુચ્યતે,
તત્તત્તુર્વિધમ્-(૧) પૃથક્ત્વવિતર્કસવિચારમ્, (૨) એકત્વવિતર્કાવિચારમ્, (૩) સૂક્ષ્મ
ક્રિયાઽનિવર્તિ, (૪) સમુચ્છિન્નક્રિયાઽપ્રતિપાતિ, ઇતિ ।

તત્ત પૂર્વગતશ્રુતજ્ઞાનાનુસારેણ ધ્યેયવિશેષગતોત્પાદાદિનાનાપર્યાયાણા દ્રવ્યા

બધતે હૈં । इस प्रकार द्रव्यकर्म और भावकर्म एक दूसरेके उत्पादक हैं ।
इन्हों कर्मोंको रज कहते हैं, क्योंकि ये आत्मामें मलिनता उत्पन्न
कर देते हैं । सवरधर्मको ग्रहण करनेसे यह चार-घातिकर्मरूपी रज दूर
होजाती है ।

કર્મરજકા દૂર હોના યદ્યપિ ધર્મ-ધ્યાનસે હોતા હૈં તથાપિ આત્મ
ન્ટિક રૂપસે તો શુદ્ધ-ધ્યાનસે હી હોતા હૈં । જૈસે મૈલકો દૂર કરનેસે
શુચિતાધર્મ આજાતા હૈ, ઇસલિય વસ્ત્રકો શુદ્ધ (સફેદ) વસ્ત્ર કહતે હૈં,
इसी प्रकार राग-द्वेषरूपी मैलके दूर जानेपर शुचिताधर्मके सम्बन्धसे
ध्यान भी शुद्धध्यान कहलाता है ।

શુદ્ધધ્યાન ચાર પ્રકારકા હૈ-(૧) પૃથક્ત્વવિતર્ક સવિચાર, (૨) એક
ત્વવિતર્ક-અવિચાર, (૩) સૂક્ષ્મક્રિય-અનિવર્તિ, (૪) સમુચ્છિન્નક્રિય
અપ્રતિપાતિ ।

(૧) પૃથક્ત્વવિતર્ક પૂર્વગત શ્રુતજ્ઞાનકે અનુસાર કિસી ધ્યેય પદાર્થકી

બીજાના ઉત્પાદક છે એજ ક્રમેનિ રજ કહે છે, કારણ કે તે આત્મામા મલિ
નતા ઉત્પન્ન કરે છે સવરધર્મને ગ્રહણ કરવાથી એ ચાર ઘાતિકર્મરૂપી રજ
દૂર થઈ જાય છે

જે કે કર્મરજ ધર્મધ્યાનથી દૂર થાય છે તેપણ આત્મનિતક રૂપથી તો
શુદ્ધ ધ્યાનથીજ થાય છે જેમ મેલ દૂર કરવાથી શુચિતા-ધર્મ આવી જાય છે
તેથી વસ્ત્રને શુદ્ધ (સફેદ) વસ્ત્ર કહે છે, તેમ રાગદ્વેષરૂપી મેલ હટી જતા
શુચિતાધર્મના સંબંધથી ધ્યાન પણ શુદ્ધધ્યાન કહેવાય છે

શુદ્ધ ધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે (૧) પૃથક્ત્વવિતર્ક-સવિચાર, (૨) એકત્વ
વિતર્ક-અવિચાર, (૩) સૂક્ષ્મક્રિય અનિવર્તિ, (૪) સમુચ્છિન્નક્રિય અપ્રતિપાતિ

(૧) પૃથક્ત્વવિતર્ક-પૂર્વગત શ્રુતજ્ઞાનને અનુસાર ઠીક ધ્યેય પદાર્થના ઉત્પાદ

નન્નર્થવ્યજ્ઞનયોગાન્તરેષુ સક્રાન્તસ્ય મનસઃ સ્થૈર્યાસમ્ભવાદ્ ધ્યાનત્વમનુપપન્નમિતિ ચેન્ન, એકમેવ ધ્યેય લક્ષ્યીકૃત્ય પ્રવૃત્તસ્ય ધ્યાનસ્યાર્થાદૌ સક્રમણેઽપિ ધ્યેયૈકમાત્રોદ્દેશ્યકતયા મનઃસ્થિરીકરણરૂપાયા ધ્યાનક્રિયાયાસ્તત્રાપિ સદ્ભાવાત્ ।

इदं च ध्यानं भक्तिश्चतुष्पाठकानां योगत्रयवता वा मुनिपुङ्गवानां भवति । अनेन ध्यानेन क्षपकश्रेण्यां समारूढो मुनिरष्टमगुणस्थानादारभ्य क्रमशो दशमगुणस्थान-चरमसमये बलवदपि मोहनीयकर्म क्षपयित्वा द्वितीयध्यानमाश्रित्य द्वादश गुण-स्थानमधिरोहति ।

ઉપશમશ્રેણ્યા સમારૂઢસ્તુ તદાનીં મોહનીયકર્મ શમયિત્વા એકાદશમુપશાન્ત-મોહગુણસ્થાનમારોહતિ । इदं च प्रथमं ध्यानमष्टमगुणस्थानादारभ्य क्षपकश्रेण्य-

प्रश्न—हे गुरुमहाराज ! इस ध्यानमें अर्थ, व्यञ्जन और योगोंमें मन सक्रान्त होता रहता है, इस कारण स्थिरता नहीं रह सकती, फिर इसे ध्यान कैसे कह सकते हैं ? ।

उत्तर—हे शिष्य ! परिवर्त्तन तो होता रहता है, परन्तु ध्येय एक ही रहता है । ધ્યેયકી એકતાકે કારણ યહ ધ્યાન કહલાતા હૈ ।

यह ध्यान पूर्वधारी तीन योगवाले श्रेष्ठ मुनियोंको ही होता है । इस ध्यान से दशवें गुणस्थानके अन्त समयमें क्षपकश्रेणीमें आरूढ मुनि बलवान् मोहनीय कर्मका क्षय करके बाहरवें गुणस्थानमें पहुँच जाते हैं, और यदि उपशमश्रेणिमें आरूढ हों तो ग्यारहवें उपशान्तमोह गुणस्थानमें जाते हैं । यह प्रथम ध्यान उपशमश्रेणीकी अपेक्षासे आठवें

प्रश्न—हे गुरुमहाराज ! આ ધ્યાનમાં અર્થ વ્યજન અને યોગમાં મન સક્રાન્ત થયા કરે છે તે કારણથી સ્થિરતા રહી શકતી નથી, તો પછી તેને ધ્યાન કેમ કહી શકાય ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! પરિવર્તન તો થયા કરે છે, પરન્તુ ધ્યેય એકજ રહે છે ધ્યેયની એકતાને કારણે એ ધ્યાન કહેવાય છે

એ ધ્યાન પૂર્વધારી ત્રણ યોગવાળા શ્રેષ્ઠ મુનિઓને જ થાય છે આ ધ્યાનથી દસમા ગુણસ્થાનના અંત સમયે ક્ષપકશ્રેણીમાં આરૂઢ મુનિ બળવાન્ મોહનીય-કર્મનો ક્ષય કરીને બીજામાં ગુણસ્થાનમાં પહોંચી જાય છે, અને બે ઉપશમ-શ્રેણીમાં આરૂઢ હોય તો અગ્યાગમાં ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનમાં જાય છે એ પ્રથમ ધ્યાન, ઉપશમ-શ્રેણીની અપેક્ષાએ કરીને આઠમા ગુણસ્થાનથી લઇને

इदमत्र तात्पर्यम्—

अत्र पूर्वगताः शब्दास्तदर्थं वा ध्येया भवन्ति, परन्तु ध्यातुं तादृश सामर्थ्यं न भवति येन स कश्चिदेक शब्दं वाऽर्थं वा ध्यायेत्, अत एव कश्चिदेकमर्थं तत्पर्यायं वा परित्यज्येतरमर्थमितरपर्यायं वा ध्यायति । इदमेव च परिवर्तन सक्रमणशब्देनोच्यते । उक्तञ्च—

“अर्थादर्थान्तरे शब्दान्शब्दान्तरे च सक्रमः ।

योगाद् योगान्तरे यत्र, सविचार तदुच्यते ॥

द्रव्याद् द्रव्यान्तरं याति, गुणाद् याति गुणान्तरम् ।

पर्यायादन्यपर्याय, सपृथक्त्व भवत्यतः ॥” इति,

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ—इस ध्यानमें पूर्वगत शब्द या उसके अर्थका ध्यान किया जाता है, किन्तु इतनी सामर्थ्य नहीं होती कि एक ही शब्द या एक ही अर्थका ध्यान करते रहें, अत एव एक पदार्थ या उसकी पर्यायको छोड़ कर दूसरी पर्यायका ध्यान करते हैं । इसी प्रकारके परिवर्तन या बदलनेको सक्रमण कहते हैं । कहा भी है—

“एक अर्थसे दूसरे अर्थमें, एक शब्दसे दूसरे शब्दमें, तथा एक योगसे दूसरे योगमें सक्रमण होता है, अतः उसे सविचार (सक्रान्ति) कहते हैं ॥१॥

અર્થ વ્યવ્જન ઔર યોગકી સક્રાન્તિ રૂપ હોતે હુએ નિજ શુદ્ધ આત્મ-દ્રવ્યકો, એક ગુણસે દૂસરે ગુણકો, એક પર્યાયસે દૂસરી પર્યાયકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ, અતઃ ઉસે સપૃથક્ત્વ કહતે હૈ ॥૨॥ ”

તાત્પર્ય એ છે કે—આ ધ્યાનમાં પૂર્વગત શબ્દ યા તેના અર્થનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે, કિંતુ એટલું સામર્થ્ય હોતું નથી કે એકજ શબ્દ યા એકજ અર્થનું ધ્યાન કરતો રહે તેથી કરીને એક પદાર્થ યા એના પર્યાયને છોડીને બીજા પર્યાયનું ધ્યાન કરે છે આ પ્રકારના પરિવર્તનને યા બદલાવાને સક્રમણ કહે છે કહ્યું છે કે—

“એક અર્થથી બીજા અર્થમાં, એક શબ્દથી બીજા શબ્દમાં તથા એક યોગથી બીજા યોગમાં સક્રમણ થાય છે, તેથી તેને અવિચાર (સક્રાન્તિ) કહે છે (૧)

અર્થ વ્યવ્જન અને યોગની સક્રાન્તિરૂપ થતા નિજ શુદ્ધ આત્મ-દ્રવ્યને, એક ગુણથી બીજા ગુણને, એક પર્યાયથી બીજા પર્યાયને પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તેને સપૃથક્ત્વ કહે છે ” (૨)

નન્વર્થવ્યજ્ઞનયોગાન્તરેષુ સક્રાન્તસ્ય મનસઃ સ્થૈર્યાસમ્ભવાદ્ ધ્યાનત્વમનુપપન્નમિતિ चेन्न, एकमेव ध्येय लक्ष्यीकृत्य प्रवृत्तस्य ध्यानस्यार्थादौ सक्रमणेऽपि ध्येयैकमात्रोद्देश्यकृतया मनःस्थिरीकरणरूपाया ध्यानक्रियायास्तत्रापि सद्भावात् ।

इदं च ध्यानं भक्तिकश्रुतपाठकानां योगत्रयवत्ता वा मुनिपुङ्गवानां भवति । अनेन ध्यानेन क्षपकश्रेण्या समारूढो मुनिरष्टमगुणस्थानादारभ्य क्रमशो दशमगुणस्थानचरमसमये बलवदपि मोहनीयकर्म क्षपयित्वा द्वितीयध्यानमाश्रित्य द्वादश गुणस्थानमधिरोहति ।

उपशमश्रेण्या समारूढस्तु तदानीं मोहनीयकर्म क्षमयित्वा एकादशमुपशान्त-
મોહગુણસ્થાનમારોહતિ । इदं च प्रथमं ध्यानमष्टमगुणस्थानादारभ्य क्षपकश्रेण्य-

प्रश्न—हे गुरुमहाराज ! इस ध्यानमें अर्थ, व्यञ्जन और योगोंमें मन सक्रान्त होता रहता है, इस कारण स्थिरता नहीं रह सकती, फिर इसे ध्यान कैसे कह सकते हैं ? ।

उत्तर—हे शिष्य ! परिवर्त्तन तो होता रहता है, परन्तु ध्येय एक ही रहता है । ध्येयकी एकતાके कारण यह ध्यान कहलाता है ।

यह ध्यान पूर्वधारी तीन योगवाले श्रेष्ठ मुनियोंको ही होता है । इस ध्यान से दશવેં ગુણસ્થાનકે અન્ત સમયમેં ક્ષપકશ્રેણીમે આરૂઢ મુનિ બલવાન્ મોહનીય કર્મકા ક્ષય કરકે બાહરવેં ગુણસ્થાનમેં પહુંચ જાતે હૈ, ઓર યદિ ઉપશમશ્રેણીમે આરૂઢ હૈં તો ગ્યારહવેં ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનમેં જાતે હૈં । यह प्रथमं ध्यान उपशमश्रेणीकी अपेक्षासे आठवें

प्रश्न—हे गुरुमहाराज ! आ ध्यानमा अर्थ व्यञ्जन अने योगमा मन सक्रान्त थाया करे छे ते कारण्थी स्थिरता रही सकती नथी, तो पछी तेने ध्यान કેम कही शक्य ?

उत्तर—हे शिष्य ! परिवर्त्तन तो थाया करे छे, परन्तु ध्येय ओकर रहै छे ध्येयनी ओकताने कारण् ओ ध्यान कहैवाय छे

ओ ध्यान पूर्वधारी त्रयु योगवाणा श्रेष्ठ मुनियोने ज थाय छे आ ध्यानथी इसमा शुषुस्थानना अत समये क्षपकश्रेणीमा आरૂढ મુનિ ગણવાન્ મોહનીય-કર્મને ક્ષય કરીને બારમા શુષુસ્થાનમા પહોચી જાય છે, અને જો ઉપશમ-શ્રેણીમા આરૂઢ હોય તો અગ્યારમા ઉપશાન્તમોહ : શુષુસ્થાનમા જાય છે એ પ્રથમ ધ્યાન, ઉપશમ-શ્રેણીની અપેક્ષાએ કરીને આઠમા શુષુસ્થાનથી લઇને

પેક્ષયા દશમગુણસ્થાનં યાત્વ, ઉપનમથ્રેણ્યપેક્ષયા તુ ષ્કાદશગુણસ્થાન યાત્વન્ન
તીતિ વિષેઃ ।

(૨) તતથૈસ્ત્યપિતર્કાઽવિચારમારમતે, યથા સિદ્ધગારુડિકાદિમન્ત્રઃ સક્લ-
શરીરસ્યાપિ ત્રિપમ ત્રિપ મન્ત્રસામર્થ્યેન સર્વાયમેભ્યઃ સમાકૃપ્ય દશસ્થાને સમા-
નીય સસ્તમ્મપતિ, તથા પૂર્વગતશ્રુતાનુસારતોઽર્થ વ્યજ્ઞન યોગસક્રાન્તિરાદિત્યેના
શેષવિપયેભ્યઃ સદૃત્યૈકસ્મિન્નેવ પર્યાયે યોગસ્ય નિર્ગતસ્થાને દીપશિલાવસ્તિયી-
કરણમ્-૯કત્વવિતર્કાઽવિચારમ્ ।

ગુણસ્થાનસે લેરુર ગ્યારહવેં ગુણસ્થાન તક હોતા હૈ । ક્ષપકથ્રેણીકી
અપેક્ષાસે તો અષ્ટમસે લેરુર દશમ ગુણસ્થાન તક હોતા હૈ, ગ્યારહવોં
ગુણસ્થાન ઉપશાન્તમોહ હોનેસે ક્ષપકથ્રેણીમેં આરુઢ મુનિ ઉસકા સ્પર્શ
ન કરતે હુણ દૂસરે ધ્યાનકા આરમ્મ કરકે ચારહવેં ગુણસ્થાનમેં જાતે હૈ ।

(૨) ૯કત્વવિતર્ક-અવિચાર-જૈસે મન્ત્ર જાનનેવાલા પુરુષ સમસ્ત
શરીરમેં વ્યાપ્ત વિષકો મન્ત્રકી શક્તિદ્વારા અન્ય-અન્ય અવયવોંસે સ્વીચ
કર દશસ્થાન (જહા વિપૈલા જન્તુને કાઢા હૈ ઉસ જગહ) પર સ્તભિત
કર દેતા હૈ, વૈસેં હી પૂર્વગત શ્રુતકે અનુસાર અર્થ, વ્યજ્ઞન ઓર યોગોંકે
પરિવર્તનસે રહિત હોકર સમસ્ત વિષયોંસે વિમુક્ત હોકર એક હી પર્યાયકે
ધ્યાનમેં વાયુરહિત સ્થાનમે રહે હુણ દીપકકી શિલા કે સમાન સ્થિર
હોજાના ‘૯કત્વવિતર્ક’ ધ્યાન કહલાતા હૈ ।

અગ્યારમા ગુણસ્થાન સુધી થાય છે ક્ષપક-થ્રેણીની અપેક્ષાએ કરીને તો આઠ-
માથી લઈને દસમા ગુણસ્થાન સુધી થાય છે, અગ્યારમુ ગુણસ્થાન ઉપશાન્તમોહ
હોવાથી ક્ષપક થ્રેણીમા આરુઢ મુનિ એનો સ્પર્શ ન કરતા બીજા ધ્યાનનો
આરંભ કરીને બારમા ગુણસ્થાનમા જાય છે

(૨) એકત્વવિતર્ક-અવિચાર-જેમ મન્ત્ર જાણવાવાળો પુરુષ આખા શરીરમા
વ્યાપેલા વિષને મન્ત્રની શક્તિદ્વારા અન્ય અન્ય અવયવોમાથી એથી લઈને
દશસ્થાન (બ્યા જેરી જતુ કરડયો હોય તે સ્થાન) પર સ્તભિત કરી દે છે,
તેમ પૂર્વગત શ્રુતને અનુસાર અર્થ વ્યજ્ઞન અને યોગના પરિવર્તનથી રહિત
થઈને બધા વિષયોથી વિમુક્ત થઈ એકજ પર્યાયના ધ્યાનમા, વાયુરહિત સ્થાનમા
રાખેલા દીપકની શિખાની પેઠે સ્થિર થઈ જવું એ ‘એકત્વવિતર્ક’ કહેવાય છે

અયમાશયઃ—પ્રથમ ધ્યાન સપૃથક્ત્વ ભવતિ, इदं तु पृथक्त्वरहितम् । अत्रैकमर्थं विहायाऽर्थान्तरे, तथैक शब्द विहाय शब्दान्तरे, तथा योगाद् योगान्तरे सक्रमण न भवति तस्मादिदमेकत्ववितर्कभिधान ध्यानमिति । इदं च ध्यान मनोवाक्काय-योगान्यतमप्रतामेव महामુनीना जायते, अत्र योगाना सक्रमणाभावात् ।

तथा चोक्तम्—“निजात्मद्रव्यमेक वा, पर्यायमथवा गुणम् ।

निश्चल चिन्त्यते यत्र, तदेकत्वं विदुर्बुधाः ॥१॥

यद्व्यञ्जनार्थयोगेषु, परावर्त्तविर्वर्जितम् ।

ચિન્તન તદવિચાર, સ્મૃત સદ્ધ્યાનકોવિદૈઃ ॥૨॥” इति ॥

તાત્પર્ય યદ્દ હૈં કિ પહલા ધ્યાન પૃથક્ત્વ (અનેકપ્રકારતા) સહિત હોતા હૈં કિન્તુ દસરે ભેદમેં પૃથક્ત્વ નહીં રહતા । ઇસમેં એક અર્થસે દસરે અર્થમેં સક્રમણ નહીં હોતા, ઇસલિલ ઇસે એકત્વવિતર્ક-ધ્યાન કહતે હૈં ।

યદ્દ ધ્યાન મન વચન કાય યોગોમેંસે કિસી એક યોગવાલે મુનિરાજકો હી હોતા હૈં, અર્થાત્ ઇસ ધ્યાનકે સમય એક હી યોગમેં સ્થિર રહતે હૈં, ક્ષયોંકિ ઇસમેં યોગોંકા સક્રમણ નહીં હોતા । કહાં ખી હૈં—

“જિસ ધ્યાનમેં કેવલ નિજ આત્મા કા અથવા ડસકી એક પર્યાયકા યા એક ગુણકા ધ્યાન ક્રિયા જાતા હૈં ડસે ‘એકત્વ’ કહતે હૈં ॥૧॥ જો વ્યજ્જન અર્થ ઓર યોગોંકે પરિવર્તનસે રહિત ચિન્તન કિયા જાના હૈં ડસે ‘અવિચાર’ કહતે હૈં ॥૨॥”

તાત્પર્ય એ છે કે પહેલું ધ્યાન પૃથક્ત્વ (અનેક-પ્રકારતા) સહિત હોય છે કિન્તુ બીજા ભેદમાં પૃથક્ત્વ રહેતું નથી એમાં એક અર્થમાંથી બીજા અર્થમાં, એક શબ્દમાંથી બીજા શબ્દમાં અને એક યોગમાંથી બીજા યોગમાં સંક્રમણ થતું નથી, તેથી એને એકત્વવિતર્ક ધ્યાન કહે છે

એ ધ્યાન મન વચન કાયાના યોગોમાંના હોઈ એક યોગવાળા મુનિરાજ નેજ થાય છે, અર્થાત્ એ ધ્યાનને સમયે એકજ યોગમાં સ્થિર રહે છે, કારણ કે એમાં યોગોનું સંક્રમણ થતું નથી કહ્યું છે કે—

“જે ધ્યાનમાં કેવળ નિજ આત્માનું અથવા એના એક પર્યાયનું યા એક ગુણનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે, તેને ‘એકત્વ’ કહે છે (૧) વ્યજ્જન અર્થ અને યોગોના પરિવર્તનથી રહિત ચિન્તન કરવામાં આવે છે તેને ‘અવિચાર’ કહે છે (૨)”

પેક્ષયા દશમગુણસ્થાનં યાત્, ઉપશમથેન્યપેક્ષયા તુ ષ્કાદન્નગુણમ્થાન યાત્ત્વ-
તીતિ વિવેકઃ ।

(૨) તત્તૈસ્ત્વચિત્કાંડચિત્તમારભતે, યથા સિદ્ધગારુડિકાદિમન્ત્રઃ સક્ક-
શરીરસ્યાપિ ત્રિપદ વિપ મન્ત્રસામર્થ્યેન સર્વાયથેભ્યઃ સમાકૃત્ય દંશસ્થાને સમા-
નીય સસ્તમ્મયતિ, તથા પૂર્વગતશ્રુતાનુસારતોડર્થ-વ્યજ્ઞન યોગસત્ક્રાન્તિરાહિત્યેના
શેષત્રિપદેભ્યઃ સદ્વૈકલ્યસ્મિન્નેય પર્યાયે યોગસ્ય નિર્ગતસ્થાને દીપગિત્વાત્સ્થિતી
કરણમ્-એકત્વચિત્કાંડચિત્તમારમ્ ।

ગુણસ્થાનસે ઠેકર ગ્યારહવે ગુણસ્થાન તક હોતા હૈ । ક્ષપકશ્રેણીકી
અપેક્ષાસે તો અષ્ટમસે ઠેકર દશમ ગુણસ્થાન તક હોતા હૈ, ગ્યારહવા
ગુણસ્થાન ઉપશાન્તમોહ હોનેસે ક્ષપકશ્રેણીમેં આરુઢ મુનિ ઉસકા સ્પર્શ
ન કરતે હુણ દૂસરે ધ્યાનકા આરમ્મ કરકે ચારહવે ગુણસ્થાનમેં જાતે હૈ ।

(૨) એકત્વચિત્ક-અવિચાર-જૈસે મન્ત્ર જાનનેવાલા પુરુષ સમસ્ત
શરીરમેં વ્યાપ્ત વિપકો મન્ત્રકી શક્તિદ્વારા અન્ય-અન્ય અવયવોસે સ્વીચ
કર દશસ્થાન (જહા વિપૈલા જન્તુને કાઢા હૈ ઉસ જગહ) પર સ્તભિત
કર દેતા હૈ, વૈસે હી પૂર્વગત શ્રુતકે અનુસાર અર્થ, વ્યજ્ઞન ઓર યોગોંકે
પરિવર્તનસે રહિત હોકર સમસ્ત વિપર્યોસે વિમુક્ત હોકર એક હી પર્યાયકે
ધ્યાનમે વાયુરહિત સ્થાનમે રહે હુણ દીપકકી શિશ્વા કે સમાન સ્થિર
હોજાના 'એકત્વચિત્ક' ધ્યાન કહલાતા હૈ ।

અગ્યારમા ગુણસ્થાન સુધી થાય છે ક્ષપક-શ્રેણીની અપેક્ષાએ કરીને તો આઠ-
માથી લઇને દસમા ગુણસ્થાન સુધી થાય છે, અગ્યારમુ ગુણસ્થાન ઉપશાન્તમોહ
હોવાથી ક્ષપક શ્રેણીમા આરુઢ મુનિ એનો સ્પર્શ ન કરતા બીજા ધ્યાનનો
આરભ કરીને બારમા ગુણસ્થાનમા જાય છે

(૨) એકત્વચિત્ક-અવિચાર-જેમ મન્ત્ર બાણુવાવાળો પુરુષ આખા શરીરમા
વ્યાપેલા વિષને મન્ત્રની શક્તિદ્વારા અન્ય અન્ય અવયવોમાથી ખેંચી લઇને
દશસ્થાન (જ્યાં જેરી જતુ ડરડયો હોય તે સ્થાન) પર સ્તભિત કરી દે છે,
તેમ પૂર્વગત શ્રુતને અનુસાર અર્થ વ્યજ્ઞન અને યોગના પરિવર્તનથી રહિત
થઇને બધા વિષયોથી વિમુક્ત થઈ એકજ પર્યાયના ધ્યાનમા, વાયુરહિત સ્થાનમા
રાખેલા દીપકની શિખાની પેઠે સ્થિર થઈ જવું એ 'એકત્વચિત્ક' કહેવાય છે

ટીકા—યદાઽવોધિકલુપકૃત કર્મરજો ધુનાતિ તદા સર્વત્રગ=સર્વત્ર ગચ્છતિ=વ્યાપ્નોતીતિ સર્વત્રગ=સકલલોકાલોકવ્યાપિ તત્, જ્ઞાન=જ્ઞાયન્તે=પરિચ્છિન્નન્તે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયાદયોઽનેનેતિ જ્ઞાન=કેવલજ્ઞાનમિત્યર્થસ્તત્, દર્શન=દૃશ્યન્તે=સાક્ષાત્ક્રિયન્તે દ્રવ્યાદયો યેનેતિ દર્શનમ્=કેવલદર્શનમિત્યર્થસ્તત્ । “સામાન્યાર્યાવવોધો દર્શન, વિશેષાર્યાવવોધો જ્ઞાન”-મિત્યુભયોર્મેદ; તથાહિ—

“જ સામળગગદ્દણ દસગમેય ત્રિસેસિય નાળ” ઇતિ, ચ: સમુચ્ચયે, અભિ-ગચ્છતિ=કર્મજનિતસકલાઽઽવરણાભાવાદતિશયેન સમ્પ્રાપ્નોતિ સયોગિકેવલિગુણ-સ્થાનમારોહતીત્યર્થ: ॥૨૧॥

કેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શનયો: ફલમાદ્-‘જયા સન્વત્સગ’ ઇત્યાદિ ।

જય સાધુ મિથ્યાત્વરૂપી પાપસે ઉત્પન્ન હુઈ કર્મરજકો નષ્ટ કર દેતે હૈં તત્ સમસ્ત લોકાકાશ ઓર અલોકાકાશમેં વ્યાપી દ્રવ્ય પર્યાયોકો જાનેવાલા કેવલજ્ઞાન તથા કેવલદર્શન પ્રાપ્ત હોતા હૈં । પદાર્થોકા સામાન્ય જ્ઞાન હોના દર્શન હૈં ઓર વિશેષ જ્ઞાન હોના જ્ઞાન હૈં, યહી દોનોમેં ભેદ હૈં, કહામી હૈં—

“સામાન્યકા ગ્રહણ હોના દર્શન હૈં ઓર વિશેષ કા ગ્રહણ હોના જ્ઞાન હૈં ।”

કર્મોસે ઉત્પન્ન હુઈ સમસ્ત આવરણોંકે અભાવસે इन દોનોં (જ્ઞાનદર્શન)કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં ॥ ૨૧ ॥

કેવલજ્ઞાન ઓર કેવલદર્શન કા ફલ કહતે હૈં-‘જયા સન્વત્સગ’ ઇત્યાદિ ।

ન્યાદે સાધુ મિથ્યાત્વરૂપી પાપથી ઉત્પન્ન થએલી કર્મરજને નષ્ટ કરી નાખે છે, ત્યારે સમસ્ત લોકાકાશ અને અલોકાકાશમા વ્યાપેલા દ્રવ્ય પર્યાયોને જાણવાવાળું દેવજ્ઞાન તથા દેવજ્ઞદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે પદાર્થોનું સામાન્ય જ્ઞાન થયું એ દર્શન છે અને વિશેષ જ્ઞાન થયું એ જ્ઞાન છે એ બેઉમા ભેદ ॥ કહ્યું છે કે—

“સામાન્યનું ગ્રહણ થયું એ દર્શન છે અને વિશેષનું ગ્રહણ થયું એ જ્ઞાન છે ”

કર્મોથી ઉત્પન્ન થએલા સર્વ આવરણોના અભાવથી એ બેઉ (જ્ઞાન દર્શન)ને પ્રાપ્ત કરે છે (૨૧)

કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનનું ક્ષણ કહે છે-જયા સન્વત્સગ ઇત્યાદિ

इदं ध्यान क्षीणमोहनीयगुणस्थाने एव भवति, एतदध्यानवरमसमये सप्तक-
श्रेण्यारूढो मुनिर्ज्ञानावरणीय दर्शनावरणीयमन्तरायाम्यं च, त्रीणि कर्माणि गुण-
पदं क्षपयति, अम्य ध्यानम्य फलं च केवलज्ञानकेवलदर्शनाऽनन्तवीर्यमाप्तिरेव,
प्रकृतध्यानद्वयमन्तरेण केवलज्ञानं लब्धुमशक्यम् । एतच्चौमय ध्यान छद्मस्थानो
जायते, तृतीयचतुर्थे तु केवलिनामेव भवत इति बोद्धव्यम् ॥२०॥

घातिकर्मक्षयजनितफलं प्रदर्शयितुमुक्रमते-‘जया धुणइ’ इत्यादि ।

મૂલમ્-જયા ધુણइ कम्मरयं, अवोहिकलुसंकडं ।

तया सव्वत्तगं नाण, दसण चाभिगच्छइ ॥ २१ ॥

छाया—यदा धुनाति कर्मरजोऽवधिकलपकृतम् ।

तदा सर्वत्रगं ज्ञान, दर्शनं चाभिगच्छति ॥ २१ ॥

સાન્વયાર્થ:-જયા=જન્મ અયોહિકલુસકડ=આત્માકે મિથ્યાત્વપરિણામ
દ્વારા ઉપાર્જિત કિયે હુએ કમ્મરય=કર્મરૂપી રજકો ધુણइ=હટા દેતા હૈ, તયા=
તવ સવ્વત્તગ=સવ જગત જાનેવાલે-સવ પદાર્થોંકો જાનનેવાલે નાણ=જ્ઞાનકો
ચ=ઝીર દસણ=દર્શનકો અભિગચ્છइ=પાત્ર કરતા હૈ ॥ ૨૧ ॥

यह ध्यान क्षीणमोहनीय गुणस्थानमें ही होता है । इस ध्यानके
अन्तमें ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय और अन्तराय नामक तीन घाति
कर्मोंका एक साथ ही क्षय हो जाता है । इस ध्यानका फल केवलज्ञान,
केवलदर्शन और अनन्तवीर्यकी प्राप्ति है । इन दोनों ध्यानोके बिना
केवलज्ञान नहीं प्राप्त होसकता । ये दोनों ध्यान छद्मस्थोको होते हैं,
तथा तीसरा और चौथा ध्यान केवलियों को होता है ॥ २० ॥

घातिकर्मोंके क्षय होनेसे उत्पन्न होनेवाला फल बतलाते हैं-‘जया
धुणइ’ इत्यादि ।

એ ધ્યાન ક્ષીણમોહનીય ગુણસ્થાનમાં જ થાય છે એ ધ્યાનના અંતમાં
જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અન્તરાય નામના ત્રણ ઘાતિ-કર્મોના એકી
સાથે જ ક્ષય થઈ જાય છે એ ધ્યાનનું ફલ કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન અને અનંત
વીર્યની પ્રાપ્તિ છે એ એક ધ્યાન વિના કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી એ
એક ધ્યાન છદ્મ-સ્થાને થાય છે, તથા ત્રીજું અને ચોથું ધ્યાન કેવળીઓને
થાય છે (૨૦)

ઘાતિકર્મોના ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થનારું ફળ બતાવે છે-જયા ધુણइ ઇત્યાદિ.

મસ્માભિરલોક્યતે તાવાનેવ લોકઃ ? નહિ, અનન્તજ્ઞાનસમ્પન્નેન સર્વજ્ઞેન યો લોક્યતે સ લોક ઇતિ ।

નન્વેતેનાડ્લોકસ્યાપિ લોકત્વપ્રસદ્ગતસ્તસ્યાપિ સર્વજ્ઞેનાવલોકિતત્વાત્, તથા-
ચાડ્લોકોડપિ કિં લોકઃ ? ન, યતો લોક્યતે ધર્માસ્તિકાયાગ્રાધારભૂત આકાશ-
વિશેષો યઃ સ લોક ઇત્યવધાર્યમ્ । સ ચ કટિતટોભયપાર્શ્વતોનિહિતહસ્તદ્વયો
વિસ્ફારિતપાદયુગ્મોડવસ્થિતઃ પુરુષ ઇવ નૃત્યઙ્ગૈરવોપાસકાકૃતિકો વા ઉર્ધ્વોડધ-
સ્તિર્યગ્ભેદભિન્નથતુર્દશરજ્જુપરિમિતોડસંખ્યાતપ્રદેશાત્મક આકાશવિશેષસ્તમ્ । તદ્વિ-
પરીતોડલોકઃ ।

ઉત્તર-ઉતના હી નહીં હૈ । અનન્તજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવાન્ દ્વારા જિતના દેવા જાતા હૈ ઉતના લોક હૈ ।

પ્રશ્ન-કેવલી ભગવાન્ અલોકકો ભી દેખતે હૈં તો ઉનકે દેખનેસે અલોક ભી લોક હો જાયગા ?

ઉત્તર-નહીં હોગા । ભગવાન્ને ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યોં કા આધાર-
ભૂત જો આકાશ દેવા હૈ ઉસે લોક કહતે હૈ, એસા સમજ્ઞના ચાહ્યે ।

વહ લોક કમરપર દોનોં હાથ રગ્વકર, પૈર પૈલાકર રવડે હુળ પુરુષ
કે આકારકા, અથવા નાચતે હુળ ભૈરવોપાસક (ભોપા) કી આકૃતિકા હૈ ।
હસકે ત્રીન ભેદ હૈં-(૧) ઉર્ધ્વલોક, (૨) મધ્યલોક, (૩) અધોલોક ।
યહ ચૌદહ રાજૂ જિતના ઝુવા ઓર અસંખ્યાત-પ્રદેશમય હૈ । અલો-
કાકાશ હસસે વિપરીત હૈ ।

ઉત્તર-એટલો જ નહિ અનન્તજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવાન્દ્વારા એટલો બેવાય છે એટલો લોક છે

પ્રશ્ન-કેવળી ભગવાન્ તો અલોકને પણ બુઝે છે તો એમના બેવાથી અલોક પણ લોક થઈ જશે ?

ઉત્તર-નહિ થાય ભગવાને ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યોંનું આધારભૂત જે આકાશ બેયુ છે એને લોક કહે છે, એમ સમજુ બેધએ

એ લોક કમર પર બેઉ હાથ રાખીને, પગ ફેલાવીને બેલેલા પુરુષના આકારનો, અથવા નાચતા ભૈરવોપાસક (ભુવા)ની આકૃતિનો છે તેના ત્રણ ભેદ છે (૧) ઉર્ધ્વલોક, (૨) મધ્યલોક, (૩) અધોલોક એ ચૌદ રાજૂ જેવડા ઉચે અને અસંખ્યાત પ્રદેશમય છે અલોકાકાશ એથી વિપરીત છે

મૂલમ્-જયા સવત્તગ નાણં, દસણ ચાભિગચ્છડ ।

તયા લોગમલોગ ચ, જિણો જાણડ કેવલી ॥૨૨॥

અર્થ-યદા સર્વગ્ગ જ્ઞાન, દર્શનં ચાભિગચ્છતિ ।

તયા લોકમલોક ચ, જિનો જાનાતિ કેવલી ॥૨૨॥

સાચ્યાર્થ:-જયા=જય સવત્તગ=મય જગદ્ જાનેચાલે-સવ પદાર્થોનો જાનનેચાલે નાણ=જ્ઞાનનો ચ=ઔર દસણ=દર્શનનો અભિગચ્છડ=પ્રાપ્ત કરતા હૈ, તયા=તય જિણો=ચીતરાગ કેવલી=કેવલજ્ઞાની હોતે-હુપ લોગમલોગ ચ=લોક ઔર અલોકનો જાણડ=જાનતે હૈ ॥૨૨॥

ટીકા—યદા કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શન ચ પ્રાપ્નોતિ તદા જિનઃ=ચાતિર્મચ્ચિજેતા, કેવલી=કેવલજ્ઞાની સન્ લોક=લોકવત્ત્વ ઇતિ લોકસ્ત જાનાતિ=કરતલામલકવ જ્ઞાનવિપરીકરોતિ ।

આહ-નનુ કોડય લોકપદાર્થઃ? યદિ કેનચિદેકો ગ્રામોડવલોકિતસ્તર્હિ કિં તાવાનેવ લોકઃ? ન, અપરેણ તતોડપ્યધિગ્રામદર્શનાત્ । તર્હિ યાવદ્ ગ્રામાદિક-

જય સર્વવ્યાપી જ્ઞાન તથા દર્શનનો પ્રાપ્ત કરતે હૈ તય કેવલી હોકર લોક ઔર અલોકનો જાનતે હૈ ।

જો દેખા જાતા હૈ ઉસે લોક કહતે હૈ ।

પ્રશ્ન-યદિ કિસીને એક ગ્રામ દેખા હો તો લોક કયા ઉતના હી હોગા ?

ઉત્તર-ઉતના હી નહી હોગા, ક્યોંકિ દુસરે ઉસસે અધિક ગ્રામ દેખતે હૈ ?

પ્રશ્ન-તો હમલોગ જિતને ગ્રામોનો દેખતે હૈ ઉતના હી લોક હૈ ?

જ્યારે સર્વવ્યાપી જ્ઞાન તથા દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે કેવળી થઇને લોક અને અલોકને જાણે છે

જે જોઇ શકાય તેને લોક કહે ॥

પ્રશ્ન—જો કોઇએ એક ગ્રામ જોયું હોય તો લોક શું એટલો જ હોય ?

ઉત્તર—એટલો જ નહિ હોય, ગરબ્બ કે ધીબબો એથી વધારે ગ્રામો

જુએ છે

પ્રશ્ન—તો આપણે જેટલા ગ્રામોને જોઇએ છીએ એટલો જ લોક છે ?

મસ્માભિરલોક્યતે તાવાનેય લોકઃ ? નહિ, અનન્તવાનસમ્પન્નેન સર્વજ્ઞેન યો લોક્યતે સ લોક ઇતિ ।

નવેતેનાડલોકસ્યાપિ લોકત્વપ્રસદ્ધસ્તસ્યાપિ સર્વજ્ઞેનાલોકિતત્વાત્, તથા-
ચાડલોકોડપિ કિં લોકઃ ? ન, યતો લોક્યતે ધર્માસ્તિકાયાગ્રાધારભૂત આકાશ-
વિશેષો યઃ સ લોક ઇત્યવધાર્યમ્ । સ ચ કૃટિતટોભયપાર્શ્વતોનિહિતહસ્તદ્વયો
વિસ્ફારિતપાદયુગલોડ્વસ્થિતઃ પુરુષ ઇવ નૃત્યદ્વૈરવોપાસકાકૃતિકો વા ઉર્ધ્વાડધ-
સ્તિર્યગ્ભેદમિન્નથતુર્દશરજ્જુપરિમિતોડસહ્યાતપ્રદેશાત્મક આકાશવિશેષસ્તમ્ । તદ્વિ-
પરીતોડલોકઃ ।

ઉત્તર-ઉતના હી નહીં હૈ । અનન્તજાની સર્વજ્ઞ ભગવાન્ દ્વારા જિતના
દેલા જાતા હૈ ઉતના લોક હૈ ।

પ્રશ્ન-કેવલી ભગવાન્ અલોકકો ભી દેખતે હૈં તો ઉનકે દેખનેસે
અલોક ભી લોક હો જાયગા ?

ઉત્તર-નહીં હોગા । ભગવાન્ને ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યોં કા આધાર-
ભૂત જો આકાશ દેલા હૈ ઉસે લોક કહતે હૈ, એસા સમજના ચાહિયે ।

વહ લોક કમરપર દોનોં હાથ રલ્લકર, પૈર પૈલાકર લલ્લે હુળ પુરુષ
કે આકારકા, અથવા નાચતે હુળ ભૈરવોપામક (ભોપા) કી આકૃતિકા હૈ ।
હૈસકે ત્રીન ભેદ હૈ-(૧) ઉર્ધ્વલોક, (૨) મધ્યલોક, (૩) અધોલોક ।
યહ ચૌદહ રાજૂ જિતના ઉચા ઓર અસહ્યાત-પ્રદેશમય હૈ । અલો-
કાકાશ હસસે વિપરીત હૈ ।

ઉત્તર-એટલો જ નહિ અનન્તજાની સર્વજ્ઞ ભગવાન્દ્વારા એટલો ભેવાય છે
એટલો લોક છે

પ્રશ્ન-કેવળી ભગવાન્ તો અલોકને પણ જુએ છે તો એમના ભેવાથી
અલોક પણ લોક થઈ જશે ?

ઉત્તર-નહિ થાય ભગવાને ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યોંનું આધારભૂત જે
આકાશ જોયું છે એને લોક કહે છે, એમ સમજવું ભેધએ

એ લોક કમર પર ભેઠ હાથ રાખીને, યગ ફેલાવીને જિલેલા પુરૂષના
આકારનો, અથવા નાચતા ભૈરવોપાસક (ભુવા)ની આકૃતિનો છે તેના ત્રણ ભેદ છે
(૧) ઉર્ધ્વલોક, (૨) મધ્યલોક, (૩) અધોલોક એ ચૌદ રાજૂ જેવડા ઉચા અને
અસહ્યાત પ્રદેશમય છે અલોકાકાશ એથી વિપરીત છે

મૂલમ્-જયા^૧ સવત્તગં^૨ નાણં^૩, દંસણં^૪ ચાભિગચ્છડ^૫ ।

તયા^૧ લોગમલોગં^૬ ચ^{૧૦}, જિણો^{૧૧} જાણઢ^{૧૨} કેવલી^૮ ॥૨૨॥

ગ્રાયા-યદા^૧ સર્વગ્ગ જ્ઞાન, દર્શનં^૬ ચાભિગચ્છતિ^{૧૦} ।

તયા^૧ લોગમલોક ચ^૬, જિનો^{૧૧} જાનાતિ^{૧૨} કેવરી ॥૨૨॥

સામ્યાર્થ:-જયા=જય સવત્તગ=મય જગદ્ જાનેચાલે-સવ પદાર્થોનો જાનનેચાલે નાણ=જ્ઞાનનો ચ=ઔર દસણ=દર્શનનો અભિગચ્છડ=પ્રાપ્ત કરતા હૈ, તયા=તય જિણો=ત્રીતરાગ કેવલી=કેવલજ્ઞાની હોતે-દુષ્ લોગમલોગ ચ=લોક ઔર અલોકનો જાણઢ=જાનતે હૈ ॥૨૨॥

ટીકા—યદા કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શન ચ પ્રાપ્નોતિ તદા જિનઃ=પ્રાતિકર્મવિજેતા, કેવલી=કેવલજ્ઞાની સન્ લોક=લોક્યત્વ ઇતિ લોકસ્ત જાનાતિ=કરતલામલકવ જ્ઞાનવિપયીકરોતિ ।

આહ-નન્નુ કોડ્ય લોરુપદાર્થઃ? યદિ કેનચિદેકો ગ્રામોઽવલોકિતસ્તર્હિં કિં તાવાનેવ લોકઃ? ન, અપરેણ તત્તોઽપ્યધિગ્રામદર્શનાત્ । તર્હિં યાવદ્ ગ્રામાદિક

જય સર્વવ્યાપી જ્ઞાન તથા દર્શનનો પ્રાપ્ત કરતે હૈ તય કેવલી હોકર લોક ઔર અલોકનો જાનતે હૈ ।

જો દેખા જાતા હૈ ઉસે લોક કહતે હૈ ।

પ્રશ્ન-યદિ કિસીને એક ગ્રામ દેખા હો તો લોક કયા ઉતના હી હોગા ?

ઉત્તર-ઉતના હી નહીં હોગા, ક્યોંકિ દુસરે ઉસસે અધિક ગ્રામ દેખતે હૈ ?

પ્રશ્ન-તો હમલોગ જિતને ગ્રામોંકો દેખતે હૈ ઉતના હી લોક હૈ ?

ન્યારે સર્વવ્યાપી જ્ઞાન તથા દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે કેવળી થઇને લોક અને અલોકને જાણે છે

જે જોઇ શકાય તેને લોક કહે છે

પ્રશ્ન—જે કોઇએ એક ગ્રામ જોયુ હોય તો લોક શું એટલો જ હોય ?

ઉત્તર—એટલો જ નહિ હોય, કારણ કે બીજાઓ એથી વધારે ગ્રામો

જોયે છે

પ્રશ્ન—તો આપણે જેટલા ગ્રામોને જોઇએ છીએ એટલો જ લોક છે ?

લોકઃ સપ્રતિપક્ષઃ, વ્યુત્પત્તિમચ્છુદ્ધપદાભિપ્રેયત્વાત્, યો ઠિ વ્યુત્પત્તિ-
મચ્છુદ્ધપદાભિપ્રેયઃ સ સપ્રતિપક્ષ એવ ભવતિ, યથા ઘટઃ । યથ્ લોકપ્રતિપક્ષઃ
સ એવ સદ્ભૂતોઽલોકઃ, અસ્તિત્વવત એવ પ્રતિપક્ષિત્વસમ્ભવાત્ ।

નન્તુ ‘ન લોકોઽલોકઃ’ ઇતિ વ્યુત્પત્ત્યા ઘટાદિષ્વન્યતમ એવાલોકઃ સિન્ધ્યતિ
કિં પદાર્થાન્તરરૂપનયા ? ઇતિ ચેદુચ્યતે-‘ન લોકઃ’ ઇત્યત્ર નવ પર્યુદાસાર્થક-

લોક અપને પ્રતિપક્ષ (વિરોધી-અલોક) કો અપેક્ષા રાખતા હૈ, ક્યોંકિ
વહ વ્યુત્પત્તિવાલે સમાસરહિત પદકા વાચ્ય (અર્થ) હૈ । જો જો વ્યુત્પ-
ત્તિવાલે સમાસરહિત પદકા વાચ્ય હોતા હૈ વહ પ્રતિપક્ષસહિત હી
હોતા હૈ, જૈસે ઘટ । ઘટ વ્યુત્પત્તિવાલા હૈ ઓર સમાસરહિત હૈ, અર્થાત્
દો પદ મિલ કર નહીં ઘના હુઆ હૈ, અત એવ ઘટકે પ્રતિપક્ષ-અઘટ-પટ,
સુકુટ, શકટ, કટ આદિ બી અવશ્ય હોતે હીં । લોકકા જો પ્રતિપક્ષ હૈ
વહ અસ્તિત્વવાન્ અલોક હૈ, ક્યોંકિ અસ્તિત્વવાન્ પદાર્થ હી કિસીકા
પ્રતિપક્ષ હો સકતા હૈ । ગધેકા સોંગ આદિ નાસ્તિત્વવાન્ પદાર્થ કિસીકે
પ્રતિપક્ષ નહીં હોતે ॥

પ્રશ્ન-‘ જો લોક નહીં વહ અલોક હૈ ’ એસા માનનેસે લોકસે ભિન્ન
જિતને ઘટ પટ આદિ પદાર્થ હૈ વે સય અલોક હોંગે, ક્યોંકિ વે લોક
નહીં હૈ-લોકસે ભિન્ન હીં । ફિર ઘટ આદિ પદાર્થોસે ભિન્ન એક અલગ
અલોક ક્યોં માનતે હો ?

લોક પેતાના પ્રતિપક્ષ (વિરોધી અલોક) ની અપેક્ષા રાખે છે, કારણ
કે એ વ્યુત્પત્તિવાળા સમાસરહિત શબ્દનો વાચ્ય (અર્થ) છે જે ને
વ્યુત્પત્તિવાળા સમાસરહિત શબ્દનો વાચ્ય હોય છે તે પ્રતિપક્ષસહિત જ હોય
છે જેમ ઘટ, ઘટ વ્યુત્પત્તિવાળો છે અને સમાસરહિત છે, અર્થાત્ બે
શબ્દો મળવાથી બનેલો નથી, તેથી ઘટનો પ્રતિપક્ષ-અઘટ-પટ, સુકુટ, શકટ,
કટ આદિ પણ અવશ્ય હોય છે લોકનો જે પ્રતિપક્ષ છે તે અસ્તિત્વવાન્ અલોક છે,
કારણ કે અસ્તિત્વવાન્ પદાર્થ જ કોઈનો પ્રતિપક્ષ થઈ શકે છે ગધેડાનું
સોંગનું વગેરે નાસ્તિત્વવાન્ પદાર્થ કોઈનો પ્રતિપક્ષ થતો નથી

પ્રશ્ન-‘ જે લોક નથી તે અલોક છે ’ એમ માનવાથી લોકથી ભિન્ન જેટલા
ઘટ પટ આદિ પદાર્થો છે તે બધા અલોક થશે, કારણ કે તે લોક નથી-લોકથી
ભિન્ન છે પછી ઘટ આદિ પદાર્થોથી ભિન્ન એક જૂદો અલોક કેમ માનો છે ?

અસ્તુ લોકો જીવપુદ્ગલાનીનામનાધારતયાડયસ્યાનાસમ્ભવાત્, અલોકસ્તુ કયમ્, તસ્યાડમૂર્તત્વેનેન્દ્રિયાગોચરતયાડન્તિત્વસાધનપમાણામાચાત્, ઇન્દ્રિયાગોચરે ચાવે મન'પટ્ટત્તે: કદાડપ્યસમ્ભવાદિતિ ન શઙ્કનીયમ્, ઇન્દ્રિયનોઇન્દ્રિયવિગયત્વામાત્રમાત્ર-દર્શનેન તદસ્તિત્વનિરાસરણસ્યાડશશ્ચત્વાત્, અન્યથા હિ પ્રપિતામહાદીનામપિ તત્ત્વ એવામાવઃ પાપ્નુયાત્ । યતઃ 'આસન્ પ્રપિતામહાદયોડસ્માદાદિગરીરમ્યાડન્યથાડનુ પપુસત્વાત્' ઇત્યનુમાનેન તેપામસ્તિત્વ સાધ્યતે શ્વેદલોકસ્યાપ્યનુમાનેન મિદિરન-વધૈવ, તથાદિ-

પ્રશ્ન-જીવ ઓર પુદ્ગલ આદિ વિના આધારકે નહીં ઠહર સકતે, અતઃ લોકાકાશ માનના તો ઠીક હૈ, પરન્તુ અલોકાકાશકે અસ્તિત્વમેં કયા પ્રમાણ હૈ?, કારણ યહ કિ ઇન્દ્રિયોંકા યહ વિષય નહીં હૈ, કયોંકિ અમૂર્ત્ત હૈ । જિસ વિષયમેં ઇન્દ્રિયોંકી પ્રવૃત્તિ નહીં હોતી ઉસમેં મન ઓ પ્રવૃત્ત નહીં હો સકતા । અતઃ ઈવ ન ઇન્દ્રિયોંસે અલોકાકાશકો જાન સકતે હૈ ઓર ન મનસે ।

ઉત્તર-યહ પ્રશ્ન ઠીક નહીં હૈ, કયોંકિ ઇન્દ્રિય ઓર મનકા વિષય ન હોનેસે ઉસકે અસ્તિત્વકા સ્વખંડન નહીં હો સકતા, અન્યથા દાદે પરદાદે આદિ પૂર્વજોંકા ઓ અસ્તિત્વ સિદ્ધ નહીં હોગા, કયોંકિ વે ઓ ઇન્દ્રિય ઓર મનકે વિષય નહીં હોતે । યદિ કોઈ હિસ અનુમાનસે પૂર્વજોંકા અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરે કિ-પિતામહ (દાદા) આદિ પૂર્વજોંકા કિસી સમયમેં અસ્તિત્વ થા, કયોંકિ ઉનકે વિના હમારા શરીર નહીં બન સકતા તો અનુમાનસે હી અલોકકી ઓ સિદ્ધિ માન લેની ચાહિયે । અનુમાન યહ હૈ-

પ્રશ્ન-ઇવ અને પુદ્ગલ આદિ આધાર વિના રહી શકતા નથી, તેથી લોકાકાશ માનવું એ તો બરાબર છે, પરન્તુ અલોકાકાશના અસ્તિત્વનું શું પ્રમાણ છે?, કારણ એ છે કે ઇન્દ્રિયોના એ વિષય નથી કેમકે અમૂર્ત છે એ વિષયમાં ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેમા મન પણ પ્રવૃત્ત થઈ શકતું નથી એથી કરીને ઇન્દ્રિયોથી અલોકાકાશને જાણી શકાતું નથી તેમજ મનથી પણ જાણી શકાતું નથી

ઉત્તર-એ પ્રશ્ન બરાબર નથી કેમકે ઇન્દ્રિય અને મનના વિષય ન હોવાથી તેના અસ્તિત્વનું ખંડન થઈ શકતું નથી એમ તો દાદા પડદાદા આદિ પૂર્વજોનું પણ અસ્તિત્વ સિદ્ધ નહિ થાય, કેમકે તે પણ ઇન્દ્રિય અને મનના વિષય નથી હોતા એ કોઈ અનુમાનથી પૂર્વજોનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરે કે મહં (દાદા) આદિ પૂર્વજોનું કોઈ સમયે અસ્તિત્વ હતું, કારણ કે એના વિના આપણું શરીર બની શકે નહિ, તો અનુમાનથી જ અલોકની પણ સિદ્ધિ માની લેવી જોઈએ, અનુમાન એ છે કે-

लोकः सप्रतिपक्षः, व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदाभिप्रेयत्वात्, यो हि व्युत्पत्ति-
मच्छुद्धपदाभिप्रेयः स सप्रतिपक्ष एव भवति, यथा घटः । यश्च लोकप्रतिपक्षः
स एव सद्भूतोऽलोकः, अस्तित्ववत् एव प्रतिपक्षित्वसम्भवात् ।

ननु 'न लोकोऽलोकः' इति व्युत्पत्त्या घटादिष्वन्यतम एवालोकः सि-यति
किं पदार्थान्तररूपनया ? इति चेदुच्यते-'न लोकः' इत्यत्र नव पर्युदासार्थरू-

लोक अपने प्रतिपक्ष (विरोधी-अलोक) की अपेक्षा रखता है, क्योंकि
वह व्युत्पत्तिवाले समासरहित पदका वाच्य (अर्थ) है । जो जो व्युत्प-
त्तिवाले समासरहित पदका वाच्य होता है वह प्रतिपक्षसहित ही
होता है, जैसे घट । घट व्युत्पत्तिवाला है और समासरहित है, अर्थात्
दो पद मिल कर नहीं बना हुआ है, अत एव घटके प्रतिपक्ष-अघट-पट,
मुकुट, शकट, कट आदि भी अवश्य होते हैं । लोकका जो प्रतिपक्ष है
वह अस्तित्ववान् अलोक है, क्योंकि अस्तित्ववान् पदार्थ ही किसीका
प्रतिपक्ष हो सकता है । गधेका सींग आदि नास्तित्ववान् पदार्थ किसीके
प्रतिपक्ष नहीं होते ॥

प्रश्न—'जो लोक नहीं वह अलोक है' ऐसा माननेसे लोकसे भिन्न
जितने घट पट आदि पदार्थ हैं वे सब अलोक होंगे, क्योंकि वे लोक
नहीं हैं-लोकसे भिन्न हैं । फिर घट आदि पदार्थोंसे भिन्न एक अलग
अलोक क्यों मानते हो ?

लोक पोताना प्रतिपक्ष (विरोधी अलोक) नी अपेक्षा राखे ठे, कारण
के जे व्युत्पत्तिवाणा समासरहित शब्दना वाच्य (अर्थ) छे जे जे
व्युत्पत्तिवाणा समासरहित शब्दना वाच्य होय छे ते प्रतिपक्षसहित न होय
छे जेम घट, घट व्युत्पत्तिवाणे छे अने समासरहित छे, अर्थात् जे
शब्दो भणवाथी जनेलो नथी, तेथी घटने प्रतिपक्ष-अघट-पट, मुकुट, शकट,
कट आदि पण अवश्य होय छे लोकने जे प्रतिपक्ष छे ते अस्तित्ववान् अलोक छे,
कारण के अस्तित्ववान् पदार्थ न कोठने प्रतिपक्ष थठ शके छे गधेठानु
सींगहु वगेरे नास्तित्ववान् पदार्थ कोठने प्रतिपक्ष थतो नथी

प्रश्न—'जे लोक नथी ते अलोक छे' जेम मानवाथी लोकथी भिन्न नेटला
घट पट आदि पदार्थो छे ते गधा अलोक थथे, कारण के ते लोक नथी-लोकथी
भिन्न छे पठी घट आदि पदार्थो भिन्न अेक नूहो अलोक केम माने छे ?

અસ્તુ લોકો જીવપુદ્ગલાદીનામનાપારતયાડસ્થાનાસમ્મત્યા, અલોકસ્તુ કયમ્?, તસ્યાડમૂર્તત્વેનેન્દ્રિયાગોચરતયાડગ્તિત્વમાધ્યક્ષમાણામાચાત્, ઇન્દ્રિયાગોચરે ચાર્થે મનઃપટ્ટે' કદાડપ્યસમ્મત્યાદિતિ ન શઙ્કનીયમ્, ઇન્દ્રિયનોન્દ્રિયવિષયત્વામાત્રમાત્ર-દર્શનેન તદસ્તિત્વનિરાકરણસ્યાડશયત્યાત્, અન્યથા હિ પ્રપિતામહાદીનામપિ તત્ત્વ-પ્રવામાત્ર' માપ્નુયાત્ । યતઃ 'આસન્ પ્રપિતામહાદયોડસ્માદાદિશરીરસ્યાડન્યથાડનુ-પપન્નત્વાત્' ઇત્યનુમાનેન તેપામસ્તિત્વ સાધ્યતે ચેદલોકસ્યાપ્યનુમાનેન સિદ્ધિરન-વધૈવ, તથાહિ—

પ્રશ્ન—જીવ ઓર પુદ્ગલ આદિ વિના આધારકે નહીં ઠહર સકતે, અગ્નિ-લોકાકાશ માનના તો ઠીક હૈ, પરન્તુ અલોકાકાશકે અસ્તિત્વમેં કયા પ્રમાણ હૈ?, કારણ યહ કિ ઇન્દ્રિયોંકા યહ વિષય નહીં હૈ, કયોંકિ અમૂર્ત હૈ । જિસ વિષયમેં ઇન્દ્રિયોંકી પ્રવૃત્તિ નહીં હોતી ઉસમેં મન ખી પ્રવૃત્ત નહીં હો સકતા । અતઃ યહ ન ઇન્દ્રિયોંસે અલોકાકાશકો જાન સકતે હૈ ઓર ન મનસે ।

ઉત્તર—યહ પ્રશ્ન ઠીક નહીં હૈ, કયોંકિ ઇન્દ્રિય ઓર મનકા વિષય ન હોનેસે ઉસકે અસ્તિત્વકા લખણ નહીં હો સકતા, અન્યથાદાદે પરદાદે આદિ પૂર્વજોંકા ખી અસ્તિત્વ સિદ્ધ નહીં હોગા, કયોંકિ વે ખી ઇન્દ્રિય ઓર મનકે વિષય નહીં હોતે । યદિ કોઈ હસ અનુમાનસે પૂર્વજોંકા અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરે કિ—પિતામહ (દાદા) આદિ પૂર્વજોંકા કિસી સમયમેં અસ્તિત્વ થા, કયોંકિ ઉનકે વિના હમારા શરીર નહીં બન સકતા તો અનુમાનસે હી અલોકકી ખી સિદ્ધિ માન લેની ચાહિૈ । અનુમાન યહ હૈ—

પ્રશ્ન—જીવ અને પુદ્ગલ આદિ આધાર વિના રહી શકતા નથી, તેથી લોકાકાશ માનવું એ તો ખરાબર છે, પરન્તુ અલોકાકાશના અસ્તિત્વનું શું પ્રમાણ છે?, કારણ એ છે કે ઇન્દ્રિયોના એ વિષય નથી કેમકે અમૂર્ત છે જે વિષયમાં ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેમાં મન પણ પ્રવૃત્ત થઈ શકતું નથી એથી કરીને ઇન્દ્રિયોથી અલોકાકાશને જાણી શકાતું નથી તેમજ મનથી પણ જાણી શકાતું નથી

ઉત્તર—એ પ્રશ્ન ખરાબર નથી કેમકે ઇન્દ્રિય અને મનનો વિષય ન હોવાથી તેના અસ્તિત્વનું ખડન થઈ શકતું નથી એમ તો દાદા પડદાદા આદિ પૂર્વજોનું પણ અસ્તિત્વ સિદ્ધ નહિ થાય, કેમકે તે પણ ઇન્દ્રિય અને મનના વિષય નથી હોતા એ ગ્રંથ અનુમાનથી પૂર્વજોનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરે કે પિતા મહા (દાદા) આદિ પૂર્વજો ગ્રંથ સમયે અસ્તિત્વ હતું, કારણ કે એના વિના આપણું શરીર બની શકે નહિ, તો અનુમાનથી જ અલોકની પણ સિદ્ધિ માની લેવી જોઈએ, અનુમાન એ છે કે—

લોકઃ સપ્રતિપક્ષઃ, વ્યુત્પત્તિમચ્છુદ્ધપદામિત્રેયત્વાત્, યો દિ વ્યુત્પત્તિ-
મચ્છુદ્ધપદામિત્રેયઃ સ સપ્રતિપક્ષ એવ ભવતિ, યથા ઘટઃ । યથ્ લોકપ્રતિપક્ષઃ
સ એવ સદ્ભૂતોઽલોકઃ, અસ્તિત્વવત એવ પ્રતિપક્ષિત્વસમ્ભવાત્ ।

નનુ ‘ન લોકોઽલોકઃ’ ઇતિ વ્યુત્પત્ત્યા ઘટાદિષ્વન્યતમ એવાલોકઃ સિંયતિ
કિં પદાર્થાન્તરરૂપનયા ? ઇતિ ચેદુચ્યતે-‘ન લોકઃ’ ઇત્યત્ર નવ પર્યુદાસાર્થક-

લોક અપને પ્રતિપક્ષ (વિરોધી-અલોક)કી અપેક્ષા રાખતા હૈ, ક્યોંકિ
વહ વ્યુત્પત્તિવાલે સમાસરહિત પદકા વાચ્ય (અર્થ) હૈ । જો જો વ્યુત્પ-
ત્તિવાલે સમાસરહિત પદકા વાચ્ય હોતા હૈ વહ પ્રતિપક્ષસહિત હી
હોતા હૈ, જૈસે ઘટ । ઘટ વ્યુત્પત્તિવાલા હૈ ઓર સમાસરહિત હૈ, અર્થાત્
દો પદ મિલ કર નહીં ચના હુઆ હૈ, અત એવ ઘટકે પ્રતિપક્ષ-અઘટ-પટ,
સુકુટ, શકટ, કટ આદિ ભી અવશ્ય હોતે હીં । લોકકા જો પ્રતિપક્ષ હૈ
વહ અસ્તિત્વવાન્ અલોક હૈ, ક્યોંકિ અસ્તિત્વવાન્ પદાર્થ હી કિસીકા
પ્રતિપક્ષ હો સકતા હૈ । ગધેકા સીંગ આદિ નાસ્તિત્વવાન્ પદાર્થ કિસીકે
પ્રતિપક્ષ નહીં હોતે ॥

પ્રશ્ન-‘ જો લોક નહીં વહ અલોક હૈ ’ એસા માનનેસે લોકસે ભિન્ન
જિતને ઘટ પટ આદિ પદાર્થ હીં વે સવ અલોક હોંગે, ક્યોંકિ વે લોક
નહીં હૈ-લોકસે ભિન્ન હીં । ફિર ઘટ આદિ પદાર્થોસે ભિન્ન એક અલગ
અલોક ક્યોં માનતે હો ?

લોક પોતાના પ્રતિપક્ષ (વિરોધી અલોક) ની અપેક્ષા રાખે છે, કારણ
કે એ વ્યુત્પત્તિવાળા સમાસરહિત શબ્દનો વાચ્ય (અર્થ) છે જે જે
વ્યુત્પત્તિવાળા સમાસરહિત શબ્દનો વાચ્ય હોય છે તે પ્રતિપક્ષસહિત જ હોય
છે જેમ ઘટ, ઘટ વ્યુત્પત્તિવાળો છે અને સમાસરહિત છે, અર્થાત્ એ
શબ્દો મળવાથી બનેલો નથી, તેથી ઘટનો પ્રતિપક્ષ-અઘટ-પટ, સુકુટ, શકટ,
કટ આદિ પણ અવશ્ય હોય છે લોકનો જે પ્રતિપક્ષ છે તે અસ્તિત્વવાન્ અલોક છે,
કારણ કે અસ્તિત્વવાન્ પદાર્થ જ કોઇનો પ્રતિપક્ષ થઇ શકે છે ગધેકાનું
સીંગડું વગેરે નાસ્તિત્વવાન્ પદાર્થ કોઇનો પ્રતિપક્ષ થતો નથી

પ્રશ્ન-‘ જે લોક નથી તે અલોક છે ’ એમ માનવાથી લોકથી ભિન્ન જેટલા
ઘટ પટ આદિ પદાર્થો છે તે બધા અલોક થશે, કારણ કે તે લોક નથી-લોકથી
ભિન્ન છે પછી ઘટ આદિ પદાર્થોથી ભિન્ન એક જૂદો અલોક કેમ માનો છે ?

ત્વાત્, 'પર્યુદાસઃ સદશગ્રાહી'તિ નિયમાન્નિપેધ્યસદ્ગેનેય માવ્યમ્, નિષેધયાત્
જીવાઽજીવાઽઽદિદ્રવ્યાધારભૂત આકાશવિશેષાત્મકો લોકઃ, અતોઽલોકોઽપ્યા
કાશવિશેષરૂપ एव भवितु योग्यः, यया 'अधनोऽयम्' इत्युक्ते धनरहितो मनुष्य
एव गृह्यते न तु घटपटादिः, तथेदाऽप्यलोकો लोकानुरूप एव बोद्धव्य इति ॥२२॥

ઉત્તર—જો લોક નહીં વહ અલોક છે । યહાં નમ્રસમાસ છે ।
નમ્રર્થ દો પ્રકારકા હોતા છે । एक नम्रर्थ ऐसा होता है कि वह
जिसका निषेध किया जाता है उस निषेध्यके समानका ही ग्रहण
करनेवाला होता है उसे पर्युदास कहते हैं । कहा भी है कि—
“पर्युदास सदशका बोधक होता है ।” अत एव लोकका निषेध
रूप अलोक भी लोहकी समान होना चाहिए । निषेध्य यहा जीव
अजीव आदि द्रव्योंका आधारभूत आकाशविशेष है, अतः अलोक भी
आकाशविशेष (जीव अजीव आदि द्रव्योंके आधारसे भिन्न) होना
चाहिए । जैसे किसीने कहाकि यह ‘अधन’ है । इस वाक्यमें ‘अधन’
शब्दसे यह नहीं समझा जाता है कि यह घड़ा है या कपड़ा है, किन्तु
धनरहित मनुष्य अर्थ ही समझा जाता है । इसी प्रकार यहाँ ‘अलोक’
शब्दसे घड़ा नहीं समझना चाहिए किन्तु आकाशविशेष ही समझना
चाहिए । केवली भगवान् इन लोक और अलोक दोनोंको जानते हैं ॥२२॥

ઉત્તર—જે લોક નથી તે અલોક છે એમા નમ્ર સમાસ છે નમ્રર્થ એ
પ્રકારના હોય છે એક નમ્રર્થ એવો હોય છે કે તે જેનો નિષેધ કરવામા આવે છે એ
નિષેધની સમાનતા જ ગ્રહણ કરનાર હોય છે, તેને પર્યુદાસ કહે છે, કહ્યું છે કે—
“પર્યુદાસ સદશનો બોધક હોય છે” તેથી કરીને લોકના નિષેધરૂપ અલોક પણ
લોકની જ સમાન હોવો જોઈએ અહીં નિષેધ્ય જીવ-અજીવ આદિ દ્રવ્યોના આધારભૂત
આકાશ વિશેષ છે, તેથી અલોક પણ આકાશ વિશેષ (જીવ અજીવ આદિ દ્રવ્યોના
આધારથી ભિન્ન) હોવો જોઈએ, જેમકે ડોઈએ કહ્યું કે એ ‘અધન’ છે,
એ વાક્યમા ‘અધન’ શબ્દથી એમ નથી સમજાતું કે એ ઘડો છે યા કપડું છે,
કિન્તુ ‘ધનરહિત મનુષ્ય’ એવો અર્થ જ સમજાય છે એ રીતે અહીં
‘અલોક’ શબ્દથી ઘડો યા કપડું ન સમજાતું જોઈએ, કિન્તુ આકાશવિશેષ જ
સમજવો જોઈએ કેવળી ભગવાન એ લોક અને અલોક બેઉને જાણે છે (૨૨)

मूलम्-जया^१ लोगमलोगं^४ च, जिणो^५ जाणइ^६ केवली^७ ।

तया^८ जोगे^९ निरुंभित्ता^{१०}, सेलेसिं^{११} पडिवज्जइ^{१२} ॥ २३ ॥

छाया—यदा लोकमलोक च, जिनो जानाति केवली ।

तदा योगानिरुध्य, शैलेशी प्रतिपद्यते ॥२३॥

सान्प्रयार्थः—जया=जब जिणो=जीतराग केवली=केवलज्ञानी होये हुए लोगमलोग च=लोक और अलोकको जाणइ=जानते हैं, तया=तब जोगे=मन-वचन-कायके योगोंका निरुभित्ता=निरोध करके सेलेसिं=शैलेशीकरणको पडि-वज्जइ=प्राप्त करते हैं ॥२३॥

टीका—‘जया लोग’-मित्यादि । यदा जिनः केवली लोकालोक जानाति तदा योगान्=मनोवाक्यायलक्षणान् निरुध्य, तथाहि—श्रुक्तिपदेऽन्तर्मुहूर्त्तभाविनि आयुष्यन्तर्मुहूर्त्तमानाशेषे सति यत्रघातिकर्मचतुष्टय स्वभावतः समस्थितिक स्यात्तदा निष्कलङ्कः परमकल्याणाऽऽस्पदीभूतः केवली सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्याख्य ध्यानमारभते । उत्कृष्ट आयुषः पन्मासावशेषे समुत्पन्नकेवलस्य भगवतस्तु तदा-

“जया लोग०” इत्यादि । जब घातिकर्मोंको जीतनेवाले केवली भगवान् लोक और अलोकको जान लेते हैं तब योगोंका निरोध करके शैलेशी अवस्थाको प्राप्त करते हैं ।

(३) अन्तर्मुहूर्त्त मात्र आयु शेष रहने पर यदि बाकी रहे हुए चारों अघातिया कर्मोंकी स्थिति स्वभावसे ही बराबर हो तो निष्कलङ्क परम कल्याणके आश्रयभूत केवली प्रभु सूक्ष्मक्रिय नामक शुद्ध ध्यानके तीसरे पायेका ध्यान प्रारम्भ करते हैं, किन्तु जिन्हें उत्कृष्ट आयुकर्म छह मास अवशेष रहने पर केवलज्ञान उत्पन्न होता है उन्हें नियमसे केवलिसमुद्धात

जया लोग० इत्यादि न्याये धाती कर्मेनि छतवावाणा केवली भगवान् लोक अने अलोकने लखी दे छे त्यादे योगोने निरोध करीने शैलेशी अवस्थाने प्राप्त करे छे

(३) अन्तर्मुहूर्त्त मात्र आयु शेष रहता ने बाकी रहैला त्यादे अघाती कर्मेनी स्थिति स्वभावशी अनान्यर होय तो निष्कलङ्क परम कल्याणना आश्रयभूत केवली प्रभु सूक्ष्मक्रिय नामना शुद्ध ध्यानना त्रीन पायानु ध्यान प्रारंभे छे किन्तु जेभने उत्कृष्ट आयुकर्म छ मास अवशेष रहैला केवलज्ञान उत्पन्न थाय छे, तेभने नियमशी केवली समुद्धात करवे पडे छे, कारण के जेभनु आयुकर्म

ગુણોડ્ભવત્વાદ્ વેદનીયનામગોત્રકર્મણા ચ સ્થિતિવાશુલ્યાચ નિયતમમુદ્રાતત્વાદ્,
તત્કૃત્વા વેદનીયાદિષુ ચતુર્ણુ સમસ્થિતિકેષુ સમ્પુ ત્ત્તરમ્ભઃ ।

યદા જઘન્યયોગમતઃ સન્નિપર્યાપ્તસ્ય મનોદ્રવ્યાણિ સમયેર નિરુન્ધ્રન અસર્યા-
તસમયૈઃ સમ્પૂર્ણ મનોયોગ, તત્પશ્યાત્પર્યાપ્તદ્વીદ્રિયસ્ય ત્રાયોગપર્યાયતોડસર્યાત
ગુણન્યૂનત્રાયોગપર્યાયાન્ પ્રતિસમય નિરુન્ધ્રન અસર્યાતસમયૈઃ સમ્પૂર્ણત્રાયોગ,
તત્તથ પ્રથમસમયસમુત્પન્નનિગોદજીવસ્ય જઘન્યકાયયોગપર્યાયતોડસર્યાતગુણહીન
કાયયોગ પ્રતિસમય નિરુન્ધ્રન્ અસર્યાતસમયૈર્વાદરકાયયોગ ચ સર્વથા નિરુણદિ

કરના પડતા હૈ, ક્યોંકિ उनका आयुर्कर्म अल्प होता है और उनके
वेदनीय नाम गोत्र कर्मोंकी स्थिति अधिक होती है, इसलिए वे पहले
समुद्धातके द्वारा चारों कर्मोंकी स्थिति बराबर करके फिर तीसरे पायेका
ध्यान आरम्भ करते हैं ।

जब जघन्य योगवाले सज्जी पर्याप्तकके मनोद्रव्य और मनोद्रव्य
के व्यापारोंसे असर्यात गुणहीन मनोद्रव्योंका प्रतिसमयमें निरोध करते
हुए असर्यात समयोंमें सम्पूर्ण मनोयोगका निरोध कर देते हैं । तब
मनोयोगका निरोध करके पर्याप्त द्वीन्द्रियके वचनयोगकी पर्यायोंसे
असर्यात गुणहीन वचनयोगकी पर्यायोंका प्रतिसमय निरोध करते हुए
समस्त वचनयोगका निरोध करते हैं । वचन योगका सम्पूर्ण निरोध
करके प्रथम समयमें उत्पन्न निगोदिया जीवके जघन्य काययोग की
पर्यायो से अमर्यातगुणहीन काययोगका प्रतिसमय निरोध करते हुए
असर्यात समयोंमें वादर काययोगका भी सर्वथा निरोध कर देते हैं ।

અત્પ હોય છે અને એમના વેદનીય નામ ગોત્ર કર્મોની સ્થિતિ વધારે હોય છે
તેથી કરીને તે પહેલાં સમુદ્ધાતની દ્વારા આરે કર્મોની સ્થિતિ બરાબર કરીને
પછી ત્રીજા પાયાનું ધ્યાન આરંભે છે

જ્યારે જઘન્ય યોગવાળા સજ્જી પર્યાપ્તકના મનોદ્રવ્ય અને મનોદ્રવ્યના
વ્યાપારથી અસર્યાતશુણ્હીન મનોદ્રવ્યોને પ્રતિ સમયે નિરોધ કરતા અસર્યાત
સમયોમા સપૂર્ણ મનોયોગને નિરોધ કરીને પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયના વચનયોગના
પર્યાયોથી અસર્યાતશુણ્હીન વચનયોગના પર્યાયોને પ્રતિસમય નિરોધ કરતા
સમસ્ત વચનયોગને નિરોધ કરે છે વચનયોગને સપૂર્ણ નિરોધ કરીને પ્રથમ
સમયમા ઉત્પન્ન નિગોદિયા જીવના જઘન્ય કાયયોગના પર્યાયોથી અસર્યાતશુણ્હીન
કાયયોગને પ્રતિસમય નિરોધ કરતા અસર્યાત સમયોમા વાદર કાયયોગને

तदेदं सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्ति-ध्यानमुपक्रमते । तत्र श्वासोच्छ्वासस्वरूपं सूक्ष्ममपि काय-
योगं निरूपय=अयोगित्वं प्राप्येत्यर्थः, शैलेशीम्=शैलाः=पर्वतास्तेषामीशः शैलेशः =
सुमेरुस्तद्वत् स्थैर्यं यस्यामवस्थायां सा, यद्वा शीलं=यथाख्यातचारित्र्यं तस्येशः=
स्वामी शैलेशस्तस्येयमवस्था शैलेशी ता प्रतिपद्यते मध्यममालेन 'अ-इ-उ-ऋ-लृ'
इत्येवरूपपञ्चलघ्वक्षरोच्चारणसमकालस्थितिकं समुच्छिन्नक्रियाऽप्रतिपातिध्यानमनु-
भवतीत्यर्थः,

अर्थात् समस्त मनोयोग और वचनयोगका तथा वादर काययोगका
निरोध होने पर सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्ति नामक तीसरे ध्यानको आरम्भ
करते हैं । तीसरे ध्यानके समय श्वासोच्छ्वासस्वरूप काययोगकी सूक्ष्म-
क्रिया ही रहनी है । इस ध्यानसे उस सूक्ष्मक्रियाका भी निरोध करके
अयोगी हो जाते हैं । अयोगी होकर अर्थात् तेरहवें गुणस्थान से चौद-
हवें गुणस्थानमें पहुँचकर शैलेशी अवस्थाको प्राप्त होते हैं । जिसमें
शैलों (पर्वतों) के ईश (स्वामी) सुमेरु पर्वतके समान स्थिरता रहती है
उसे शैलेशी अवस्था कहते हैं । अथवा-शील (यथाख्यातचारित्र्य) के
ईश(स्वामी) को शैलेश कहते हैं, उनकी अवस्थाको शैलेशी कहते हैं ।
इस शैलेशी अवस्थाको प्राप्त होकर न धीमे न जल्दी अर्थात् मध्यम
काल से 'अ-इ-उ-ऋ-लृ' इन पाँच ह्रस्व अक्षरोंके उच्चारणमें जितना
समय लगता है उतने समय तक चौदहवें अयोगिकेवली गुणस्थानमें
रह कर समुच्छिन्नक्रियाऽप्रतिपाति ध्यान घाते हैं ॥

पञ्च सर्वथा निरोध करी नाये छे अर्थात् समस्त मनोयोग अने वचनयोगने।
तथा वादर-काययोगने निरोध तथा सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्ति नामका त्रीन ध्यानने।
आरम्भ करे छे त्रीन ध्यानने समय श्वासोच्छ्वासरूप काययोगनी सूक्ष्म क्रिया न
रहे छे, ओ ध्यानथी ते सूक्ष्म क्रियाने। पञ्च निरोध करीने अयोगी थल जाय छे
अयोगी थलने अर्थात् तेरहे गुणस्थानेथी ओहमा गुणस्थानमा पहुँचीने
शैलेशी अवस्थाने प्राप्त थाय छे जेमा शैलेश (पर्वत)ना ईश (स्वामी) सुमेरु
पर्वतनी पड़े स्थिरता रहे छे तेने जेवरी अवस्था उहे छे, अथवा शील (यथा
ख्यातचारित्र्य)ना ईश (स्वामी)ने शैलेश कहे छे, ओनी अवस्थाने शैलेशी
कहे छे ओ शैलेशी अवस्थाने प्राप्त थलने, नहि धीमे के नहि जल्दी अर्थात्
मध्यम कालथा अ-इ-उ-ऋ-लृ ओ पाँच ह्रस्व अक्षराना उच्चारणमा जेतवे।
समय लागे ओहला समय सुधी ओहमे अयोगिकेवली गुणस्थानमा रहने समु-
च्छिन्नक्रियाऽप्रतिपाति ध्यान घावे छे

નનુ સૂક્ષ્મક્રિયાઽનિર્વર્તિત્યસ્ય શુદ્ધધ્યાનસ્ય કથં ધ્યાનપદપ્રતિપાત્તા?,
ધ્યાનં હિ નામ મનઃસ્થૈર્યમ્, કેવલિનમ્ તદાનીં મનસોઽસત્તાદિતિ ચ્ચેન્ન,
સ્થૈર્યાપ્તિસ્થાપન્નત્વમેવ ધ્યાનત્વમ્, તત્ત્વં યથા સ્થિરીભાવમાપન્નસ્ય ઇદ્વસ્થીય
મનસસ્તથૈવ કેવલિકાયયોગસ્યાપિ સુસ્થિરતયા સુત્ત્વમ્ ।

નન્વેત્રમપિ સમુચ્છિન્નક્રિયાઽપ્રતિપાત્તિરિત્યસ્ય શુદ્ધધ્યાનસ્ય કથં ધ્યાનત્વમ્?
તત્ર કાયયોગસ્યાપ્યભાગાત્, ઇતિ ચેદુચ્યતે-યથા કુમ્ભકારચક્રં તદ્ભ્રામકદણ્ડા
દિસમ્બન્ધાભાવેઽપિ પ્રાણાલીનવેગતો ભ્રમતિ તથા મનોવાકાયયોગનિરોધેઽપ્યયો
ગિનઃ પ્રાણકૃતધ્યાનધારાવેગતો ધ્યાનં સમ્પન્નતે ।

પ્રશ્ન-હે ગુરુમહારાજ ! મનની સ્થિરતાનો ધ્યાન કહતે હો છો । કેવલી
ભગવાન કે ઉસ સમય મન નહીં રહતા, અતઃ સૂક્ષ્મક્રિયાઽનિર્વર્તિત શુદ્ધ
ધ્યાનનો ધ્યાન કૈસે કહા જા સકતા હો ? ।

ઉત્તર-સ્થિરતાનો હો ધ્યાન કહતે હો । વહ સ્થિરતા જૈસે છદ્વસ્થકે
મનોયોગની હોતી હો વૈસે હો કેવલીકે કાયયોગની સ્થિરતા હોતી હો
હસલિણ ઉસે ધ્યાન કહતે હો ।

પ્રશ્ન-તો સમુચ્છિન્નક્રિયાઽપ્રતિપાતિ-શુદ્ધ-ધ્યાનનો ધ્યાન કૈસે
કહ સકતે હો ? ક્યોંકો વહા કાયયોગનો અભાવ હો ? ।

ઉત્તર-જૈસે કુમ્ભારનો ચાક, ઘુમાનેવાલે દણ્ડ આદિકે સયોગ ન
હોનેપર મો પૂર્વકાળકે વેગસે ઘૂમતા રહતા હો વૈસે હો મન વચન કાય
નો નિરોધ હોજાને પરમો પૂર્વ ધ્યાનની ધારા કે વેગસે અયોગી કેવલીકે
ધ્યાન હોતા હો ।

પ્રશ્ન-હે શુદ્ધ મહારાજ ! મનની સ્થિરતાને ધ્યાન કહે છે કેવળી ભગ
વાનને એ સમયે મન રહેતુ નથી એટલે સૂક્ષ્મક્રિયાઽનિર્વર્તિત શુદ્ધ ધ્યાનને ધ્યાન
કેવી રીતે કહી શકાય ?

ઉત્તર-સ્થિરતાને જ ધ્યાન કહે છે એ સ્થિરતા જેવી છદ્વસ્થના મનો
યોગની હોય છે તેવીજ કેવળીના કાયયોગની સ્થિરતા હોય છે, તેથી તેને
ધ્યાન કહે છે

પ્રશ્ન-તો સમુચ્છિન્નક્રિયા અપ્રતિપાતિ-શુદ્ધ-ધ્યાનને ધ્યાન કેવી રીતે
કહી શકાય ? કારણ કે ત્યા કાયયોગનો પણ અભાવ છે

ઉત્તર-જેમ કુભારનો ચાક, તેને ઘુમાવનારા દડા આદિનો સયોગ ન
થવા છતાં પણ પૂર્વકાળના વેગથી ઘુમ્યા કરે છે, તેમજ મન વચન કાયનો નિરોધ
થઈ ગયા પછી પણ પૂર્વ ધ્યાનની ધારાના વેગથી અયોગી કેવળીને ધ્યાન હોય છે

કિન્ન-તત્ર દ્રવ્યયોગાભાવેડપિ ભાવયોગસ્ય સત્ત્વાદ્ ધ્યાનમુપપન્નતે, જીવોપ-
યોગરૂપસ્ય ભાવમનસસ્તત્રાપિ સદ્ભાવાત્ । અથ ચ-યથા પુત્રમિત્તોડપિ પુત્રકાર્યકરણેન
પુત્ર ઉચ્યતે તથા ભવોપગ્રાહિકર્મનિર્જરણરૂપસ્ય વ્યાનકાર્યસ્ય કરણેન ધ્યાનત્વોપા-
ચારાદ્ ધ્યાનશબ્દાભિપ્રેયત્વ સિદ્ધમ્ ।

અથ ચ-યથૈકસ્ય નાનાર્થકશબ્દસ્ય પદ્ધતોડર્યાં ભવન્તિ, તથા વાતૂનામનેકા-
ર્યત્વાદ્ ધ્યૈધાતુનિષ્પાદિતસ્ય ધ્યાનશબ્દસ્યાપિ સમુચ્છિન્નક્રિયાશ્ચ શુદ્ધધ્યાનમ-
ર્પ્યઃ । અપર ચ-ઉક્તશુદ્ધધ્યાનસ્ય ધ્યાનત્વેન જિનાગમપ્રતિપાત્યતથા ધ્યાનત્વં
નિર્ગમિત્યલ્પ્ ॥૨૩॥

મૂલ્-જયા^૧ જોગે^૨ નિરુમિત્તા^૩, સેલેસિ^૪ પડિવજ્જડ^૫ ।

તથા^૬ કમ્મ^૭ સ્વચિત્તાણ^૮, સિદ્ધિં^૯ ગચ્છડ^{૧૦} નીરઓ^{૧૧} ॥૨૪॥

અથવા-દ્રવ્યયોગકા અભાવ હોને પર ખી ભાવયોગકે સદ્ભાવસે
ધ્યાન હોતા હૈ, ક્યોંકિ જીવકા ઉપયોગરૂપ ભાવ-મન ઉસ
અવસ્થામેં ખી રહ્તા હૈ । અથવા જૈસે પુત્ર ન હોકર ખી યદિ કોઈ પુત્રકા
કાર્ય કરતા હૈ તો વહ પુત્ર કહલાતા હૈ, વૈસે હી ભવોપગ્રાહી કર્મોંકી
નિર્જરારૂપ વ્યાનકા કાર્ય કરનેસે ઉપચારસે વહ ધ્યાન કહલાતા હૈ ।
અથવા જૈસે નાનાર્થક શબ્દકે વહુતસે અર્થ હોતે હૈ વૈસે હી ધાતુઓકે
ખી અનેક અર્થ હોતે હૈ, હસલિલ યહોં ‘ધ્યૈ’ ધાતુસે યને હુણ ધ્યાન
શબ્દકા અર્થ સમુચ્છિન્નક્રિયાડપ્રતિપાતિ-શુદ્ધ-ધ્યાન અર્થાત અયોગી
શુણસ્થાનવાલોંકી ક્રિયા ખી સમજા લેના ચાહિણ । અથવા જિનાગમમેં
હસકો ધ્યાન કહા હૈ અત હસમે ધ્યાનત્વ નિર્ગમિત્વ હૈ ॥ ૨૩ ॥

અથવા દ્રવ્યયોગને અભાવ થયા છતાં પણ ભાવયોગના સદ્ભાવથી ધ્યાન
હોય છે કારણ કે જીવના ઉપયોગરૂપ ભાવમન એ અવસ્થામાં પણ રહે છે અથવા
જેમ પુત્ર ન હોવા છતાં જો કોઈ પુત્રનું કાર્ય કરે છે તો તે પુત્ર કહેવાય છે,
તેમજ ભવોપગ્રાહી કર્મોંની નિર્જરારૂપ ધ્યાનનું કાર્ય કરવાથી ઉપચારે કરીને તે
ધ્યાન કહેવાય છે અથવા જેમ વિવિધાર્થક શબ્દના ઘણા અર્થો થાય છે તેમ
ધાતુઓના પણ અનેક અર્થો થાય છે, અહીં ધ્યૈ ધાતુથી યનેલા ધ્યાન
શબ્દનો અર્થ સમુચ્છિન્નક્રિયાડપ્રતિપાતિ-શુદ્ધ-ધ્યાન અર્થાત અયોગી શુણસ્થાન
વાળાઓની ક્રિયા પણ સમજા લેની અથવા જિનાગમમાં એને વ્યાન કહ્યું છે
તેથી એમાં ધ્યાનત્વ નિર્ગમિત્વ છે (૨૩)

નનુ સૂક્ષ્મક્રિયાઽનિર્વર્તિત્વસ્ય શુદ્ધધ્યાનસ્ય કથમધ્યાનપદમતિપાદ્યતા?, ધ્યાનમિતિ નામ મનઃસ્થૈર્યમ્, કેવલિનશ્ચ તદાનીં મનસોઽસન્નિદિતિ શ્વેન્ન, સ્થૈર્યાપ્તિપદ્મત્વમેવ ધ્યાનત્વમ્, તત્ત્વયથા મ્યિરીભાવમાપન્નસ્ય ઉદ્ભવસ્થિત્ય-મનસસ્તથૈવ કેવલિકાયયોગસ્યાપિ સુસ્થિરતયા સ્વયમ્ ।

નન્વેવમપિ સમુચ્છિન્નક્રિયાઽમતિપાત્યાગ્યસ્ય શુદ્ધધ્યાનસ્ય કથમધ્યાનત્વમ્? તત્ત્વકાયયોગસ્યાપ્યભાવાત્, ઇતિ ચેદુચ્યતે-યથા કુમ્ભકારચક્રત્તદ્ભ્રામકદણ્ડાદિસમ્પન્નધાભાવેઽપિ પ્રાણાલીનવેગતો ભ્રમતિ તથા મનોવાકાયયોગનિરોધેઽપ્યયોગિનઃ પ્રાવૃત્તધ્યાનધારાવેગતો ધ્યાનસમ્પદ્યતે ।

પ્રશ્ન-હે ગુરુમહારાજ ! મનની સ્થિરતાનો ધ્યાન કહતે છે । કેવલી ભગવાન કે ઉસ સમય મન નહીં રહતા, અતઃ સૂક્ષ્મક્રિયાઽનિર્વર્તિ શુદ્ધ ધ્યાનનો ધ્યાન કૈસે કહા જા સકતા છે ? ।

ઉત્તર-સ્થિરતાનો હી ધ્યાન કહતે છે । વહ સ્થિરતા જૈસે છદ્મસ્થકે મનોયોગની હોતી છે વૈસે હી કેવલીકે કાયયોગની સ્થિરતા હોતી છે । હસલિલે ઉસે ધ્યાન કહતે છે ।

પ્રશ્ન-તો સમુચ્છિન્નક્રિયાઽમતિપાતિ-શુદ્ધ-ધ્યાનનો ધ્યાન કૈસે કહ સકતે છે ? ક્યોંકી વહા કાયયોગનો અભાવ છે ? ।

ઉત્તર-જૈસે કુમ્ભારનો ચાક, ઘુમાનેવાલે દણ્ડ આદિકે સયોગ ન હોનેપર મી પૂર્વકાલકે વેગસે ઘૂમતા રહતા છે વૈસે હી મન વચ્ચન કાયનો નિરોધ હોજાને પરમી પૂર્વ ધ્યાનની ધારા કે વેગસે અયોગી કેવલીકે ધ્યાન હોતા છે ।

પ્રશ્ન-હે શુદ્ધ મહારાજ ! મનની સ્થિરતાને ધ્યાન કહે છે કેવળી ભગવાનને એ સમયે મન રહેતુ નથી એટલે સૂક્ષ્મક્રિયાઽનિર્વર્તિ શુદ્ધ ધ્યાનને ધ્યાન કેવી રીતે કહી શકાય ?

ઉત્તર-સ્થિરતાને જ ધ્યાન કહે છે એ સ્થિરતા જેવી છદ્મસ્થના મનોયોગની હોય છે તેવીજ કેવળીના કાયયોગની સ્થિરતા હોય છે, તેથી તેને ધ્યાન કહે છે

પ્રશ્ન-તો સમુચ્છિન્નક્રિયાઽમતિપાતિ-શુદ્ધ-ધ્યાનને ધ્યાન કેવી રીતે કહી શકાય ? કારણ કે ત્યા કાયયોગનો પણ અભાવ છે

ઉત્તર-જેમ કુમ્ભારનો ચાક, તેને ઘુમાવનારા દડા આદિનો સયોગ ન થવા છતાં પણ પૂર્વકાળના વેગથી ઘુમ્યા કરે છે, તેમજ મન વચ્ચન કાયનો નિરોધ થઈ ગયા પછી પણ પૂર્વ ધ્યાનની ધારાના વેગથી અયોગી કેવળીને ધ્યાન હોય ॥

ટીકા-‘જયા કમ્મ’ इत्यादि । यदा सर्वकर्मक्षय कृत्वा नीरजा सिद्धि गच्छति तदा लोकमस्तकस्थः=सर्वलोकोपरिस्थितः, शाश्वतः=दग्धकर्मवीजत्वात्पुनः ससारससरणरहितो नित्यः, सिद्धः=कृतकृत्यो भवतीति ।

નનુ સિદ્ધાના સર્વકર્મક્ષયાત્ વ્રસનામર્મ્મણોડપ્પવિગ્રમાનત્વેન કથ ગતિ-સમ્ભવઃ ? इति चेदुच्यते—

यथा धनुर्मुक्तस्य बाणस्य तद्विरहेऽपि पूर्वप्रयोगसामर्थ्याद्वतिर्भवति तथा ससारावस्थायामपवर्गप्राप्तये कृतानेकविधप्रणिधानप्रलान्मुक्तात्मनोऽपीति ।

નનુ ભવતુ ગતિ. કિન્તુ સા તિર્યગપ્રસ્તાદ્વા ન મૂલ્લ્વોર્જમેવ ભવતીતિ કથ-

‘જયા કમ્મ’ इत्यादि । जब सद्य कर्मोंका क्षय करके निष्कर्म होकर मोक्षगमन करते हैं तब लोकके अग्रभाग पर स्थित, सद्य कर्मोंसे रहित होनेके कारण कभी ससारमें न आनेसे शाश्वत, सिद्ध होजाते हैं ।

પ્રશ્ન-હે ગુરુમહારાજ ! સિદ્ધોંકે સમસ્ત કર્મોંકા નાશ હોજાતા હૈ અત એવ વ્રસ નામ કર્મ મી નહોં રહતા, ફિર સિદ્ધ ભગવાન્ લોકકે અગ્ર-ભાગ તક કિસ પ્રકાર ગમન કર સકતે હૈ ।

ઉત્તર-હે શિષ્ય જૈસે ધનુપસે છૂટા હુઆ બાણ ધનુપકા સમ્બન્ધ ન હોને પર મી ગતિ કરતા હૈ, ક્યોંકિ ઉસમેં પહેલેકે વ્યાપારકા સામર્થ્ય રહતા હૈ । વૈસે હી સસાર અવસ્થામેં મોક્ષ પ્રાપ્ત કરનેકે લિએ કિયે હુએ અનેક પ્રકારકે અનુષ્ઠાનકે વેગસે મુક્તાત્મા મી ગમન કરતે હૈ ।

પ્રશ્ન-હે ગુરુમહારાજ ! ગતિ તો હોતી હૈ પર ઝર્ધ્વ ગતિ હી ક્યોં

જયા કમ્મ इत्यादि ज्यारे सर्व कर्मोंने क्षय करीने निष्कर्म थडने मोक्ष गमन करे छे, त्यारे लोकना अग्रभाग पर स्थित, सर्व कर्मोंथी रहित होवाने कारखे कदापि ससारमा न आववाथी शाश्वत सिद्ध थड जाय छे

પ્રશ્ન—હે ગુરૂ મહારાજ ! સિદ્ધોના બધા કર્મોના નાશ થઈ જાય છે, એટલે વ્રસનામ-કર્મ પણ રહેતુ નથી, તો પછી સિદ્ધ ભગવાન્ લોકના અગ્રભાગ સુધી કેવે પ્રકારે ગમન કરી શકે છે ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! જેવી રીતે ધનુષ્યથી છૂટેલુ બાણ ધનુષ્યનો સબંધ ન હોવા છતાં ગતિ કરે છે, કારણ કે તેમા પહેલાના વ્યાપારતુ સામર્થ્ય રહેલુ છે, તેવી રીતે સસાર અવસ્થામા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાને માટે કરેલા અનેક પ્રકારના અનુષ્ઠાનોના વેગથી મુક્તાત્મા પણ ગમન કરે છે

પ્રશ્ન—હે ગુરૂ મહારાજ ! ગતિ તો હોય છે પણ ઊર્ધ્વ ગતિ જ કેમ

છાયા—યદા યોગાનિરુધ્ય, શૈલેશી પ્રતિપત્યતે ।

તદા કર્મ ક્ષપયિત્વા, સિદ્ધિ ગચ્છતિ નીરજાઃ ॥૨૪॥

સાન્વયાર્થઃ—જયા=જવ જોગે=યોગોંકા નિરુમિત્તા=નિરોધ કરકે સેલેસિ=શૈલેશીકરણકો પદ્ધિજ્ઞહ=પ્રાપ્ત કરતે હૈ, તયા=તવ કમ્મ=કર્મમાત્રકો સ્વચિત્તા=સ્વપા કરકે નીરઓ=કર્મરજરહિત-સવ કર્મોંસે મુક્ત-હોકર સિદ્ધિ=મોક્ષકો ગચ્છહ=જાતે હૈ ॥૨૪॥

ટીકા—‘જયા જોગે’ ઇત્યાદિ । યદા યોગનિરોધ કૃત્યા શૈલેશી પ્રાપ્નોતિ તદા કર્મ=વેદનીયાઽઽયુર્નામગોત્રાલ્યમઘાતિકર્મચતુષ્ટયલક્ષણ ક્ષપયિત્વા=ક્ષય નીત્વા સર્વથા વિનાશયેત્યર્થઃ ‘જ’-મિતિ ત્રાન્સ્યાલક્ષારે, નીરજાઃ=નિર્ગત રજ =સર્વલકર્મ મલ યસ્માદિતિ, રજસ =ઉત્કલક્ષણાન્નિષ્ક્રાન્તો યા નીરજા=સર્વકર્મોંપાધિરહિતઃ સાધિતાત્મા પ્રમુઃ સિદ્ધિ=સિંચન્તિ=નિષ્ઠિતાર્થા ભવન્તિ યસ્યા સા સિદ્ધિ=શુદ્ધિ-લક્ષણા તા ગચ્છતિ=પ્રાપ્નોતિ, ગત્યર્થઘાતુના પ્રાપ્ત્યર્થત્વાત્ ॥૨૪॥

મૂલ્મ્-જયા^૧ કમ્મ^૨ સ્વચિત્તાણ^૩, સિદ્ધિ^૪ ગચ્છહ^૫ નીરઓ^૬ ।

તયા^૭ લોગમત્થયત્થો^૮, સિદ્ધો^૯ હવહ્^{૧૦} સાસઓ^{૧૧} ॥૨૫॥

છાયા—યદા કર્મ ક્ષપયિત્વા, સિદ્ધિ ગચ્છતિ નીરજાઃ ।

તદા લોકમસ્તરુસ્યઃ, સિદ્ધો ભવન્તિ શાશ્વતઃ ॥૨૫॥

સાન્વયાર્થ —જયા=જવ કમ્મ=કર્મમાત્રકો સ્વચિત્તા=સ્વપા કરકે નીરઓ=કર્મરજરહિત હોકર સિદ્ધિ=મોક્ષકો ગચ્છહ=જાતે હૈ, તયા=તવ લોગમત્થયત્થો=લોકકે અગ્રભાગ પર સ્થિત સાસઓ=શાશ્વત-નિત્ય સિદ્ધો=સિદ્ધ હવહ્=હોજાતે હૈ ॥૨૫॥

‘જયા જોગે’ ઇત્યાદિ । જવ યોગોંકા નિરોધ કરકે શૈલેશી અવસ્થાકો પ્રાપ્ત હોતે હૈ તવ વેદનીય, આયુ, નામ ઓર ગોત્ર, હન ચાર અઘાતિ કર્મોંકા ક્ષય કરકે સર્વ કર્મોંસે મુક્ત હોકર ભગવાન્ મોક્ષકો પ્રાપ્ત હોતે હૈ ॥ ૨૪ ॥

જયા જોગે ઇત્યાદિ ન્યારે યોગોંકા નિરોધ કરીને શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર એ ચાર અઘાતી કર્મોંના ક્ષય કરીને સર્વ કર્મોંથી મુક્ત થઈને ભગવાન્ મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે (૨૪)

જલોપરિપ્રતિષ્ઠાના ભવતિ તથાઽષ્ટવિધકર્મલેપસમારમરાક્રાન્ત આત્મા જગજ્જલયૌ
નિમજ્જતિ, તદ્વિરહિતશ્ચોર્ધ્વગતિધર્મત્વાદ્ધર્મમેવ ગચ્છતિ ।

તથા ચોક્ત મગવતા—

“ જહ મિતલેવાલ્પિ, ગરુય તુવ અહો વયઇ એવ ।

આસવરુયકમ્મગુરુ, જીવા વચ્ચતિ અહરગઇ ॥૧॥

ત ચેવ તન્વિમુદ્ધ, જલોવરિ ઠાઇ જાયલહુભાવ ।

જહ તહ કમ્મવિમુક્કા, લોયગપડ્ઢિયા હોતિ ॥૨॥” ઇતિ ।

૧ છાયા—“ યથા મૃલેપાઽલિપ્ત, ગુરુક તુમ્ભવમયો વ્રજત્યેવમ્ ।

આશ્રવકૃતકર્મગુરવો, જીવા વ્રજન્તિ અધરગતિમ્ ॥૧॥

તદેવ (તુમ્ભ) તદ્વિમુક્ત (મૃલેપવિમુક્ત), જલોપરિ તિષ્ઠતિ જાતલઘુભાવમ્ ।

યથા તથા કર્મ્મવિમુક્તા (સિદ્ધા.) લોકાગ્રપ્રતિષ્ઠિતા ભવન્તિ ॥૨॥”

આજાતી છે । હસીપ્રકાર આઠ કર્મરૂપી લેપકે ખારસે ખારી આત્મા
સસારરૂપી સમુદ્રમેં ઢૂંચી રહતી છે । જય કર્મરૂપી લેપસે રહિત હોજાતી છે
તથા ઊર્ધ્વગમનકા સ્વભાવ હોનેસે ઊર્ધ્વગમન કરતી છે । અગવાને
કહામી છે—

“ જૈસે મિટ્ટીકે લેપસે લિપ્ત તુમ્હી ખારી હોનેસે નીચેકી ઓર
જાતી છે વૈસેહી આસ્રવસે ઉત્પન્ન કર્મોસે આત્મા અધોગતિકો પ્રાપ્ત
હોતી છે ॥૧॥ જૈસે તુમ્હી લેપસે મુક્ત હોનેપર લઘુ હોકર જલકે ઊપર
આજાતી છે ઉસી પ્રકાર કર્મસે મુક્ત હોકર આત્મા લોકકે અગ્રભાગ પર
વિરાજમાન હો જાતી છે ॥૨॥”

એ તુળડી નીચેથી ઉઠીને જળની ઉપર આવી જાય છે એજ પ્રકારે આઠ કર્મ
રૂપી લેપના ભારથી ભારે એવો આત્મા સસારરૂપી સમુદ્રમાં ડુબી રહે છે જ્યારે
કર્મરૂપી લેપથી રહિત થઈ જાય છે ત્યારે ઊર્ધ્વગમનનો સ્વભાવ હોવાથી ઊર્ધ્વ
ગમન કરે છે અગવાને કહ્યું પણ છે કે—

‘ જેમ માટીના લેપથી લિપ્ત તુળડી ભારે હોવાથી નીચેની ધાણુએ જાય છે,
તેમજ આસ્રવથી ઉત્પન્ન થએલા કર્મોથી આત્મા અધોગતિને પ્રાપ્ત થાય છે (૧)
જેમ તુળડી લેપથી મુક્ત થતા લઘુ થઈને જળની ઉપર આવી જાય છે, તેમ કર્મથી
મુક્ત થઈને આત્મા લોકના અગ્રભાગ પર વિરાજમાન થઈ જાય છે (૨)”

મવસીયતે ? इति चेन्नयताम्-तेषां गुरुत्वगुणाभावाच्चाप्रस्तात्, कायादियोगपर
प्रेरणयोरभावाच्च न तिर्यग्गतिर्भवति,

यथा-नीरन्ग्रामतिशृङ्कामनुपहतां चाऽन्नाद् कुशादितृणैः परितः सवेष्ट्य तद्
परि स्निग्धमृत्तिकया सान्द्रं त्रिलिप्पाऽऽतपे सशोपयेत्, इत्थमष्टवारानुक्रमक्रियया
यथाक्रमं तृणवेष्टनं मृष्टेपन-सशोपणादीनि विधायाऽगाधसलिले प्रक्षिप्त्वा साऽन्नाद्
रष्टकत्वोदत्तमृष्टेपननितगौरवेणोर्ध्वसलिलतलमतिक्रम्य तदधस्ताद् भूतलसन्ना
भवति, तदनु मन्दमन्दमनुक्रमतस्तेष्वष्टवारविनिहितमृष्टेपेषु सार्द्रतामुपगम्य विशी
र्णेषु सत्सु मृत्तिकालेपजन्यभारराहित्येन लघुतामुपगता साऽल्लगुरधोभूतलमतिक्रम्य

होती है ? नीचेकी ओर अथवा तिरछी गति क्यों नहीं होती ?

उत्तर-हे शिष्य ! नीचेकी ओर उसीकी गति होती है जिसमें
गुरुत्व गुण (भारीपन) पाया जाता है । सिद्धोंमें गुरुत्व गुण नहीं है
अत एव उनकी गति नीचेकी ओर नहीं होती । काय आदि योग और
दूसरेकी प्रेरणा न होनेसे तिरछी गति भी नहीं होती ।

जैसे-छिद्ररहित बिलकुल सूखी हुई, बिना दटी फूटी तुम्बीको चारों
ओर तृणपुञ्जसे बाध करके घૂपमें सुखा ले, आठ बार ऐसा करके अगाध
जलमें तुम्बीको डाल दे तो आठवारके लेपके भारीपनसे जलके तलमें
पहुँचकर वह पृथ्वीसे लग जाती है । उसके पश्चात् गीलेपनसे जब
धीरे-धीरे वह मिट्टीका लेप छूटने लगता तो क्रमशः मिट्टीके भारसे रहित
होकर लघुता (हलकापन) पाकर वह तुम्बी नीचेसे उठकर जलके ऊपर

થાય છે ? નીચેની બાજુએ અથવા તિર્છી ગતિ કેમ નથી થતી ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! નીચેની બાજુએ તેની ગતિ થાય છે કે જેમાં ગુરુત્વ
શુષ્ક (ભારેપણ) હોય છે સિદ્ધોમાં ગુરુત્વ શુષ્ક નથી, તેથી તેમની ગતિ નીચેની
બાજુએ નથી થતી કાય આદિ યોગ અને બીજાની પ્રેરણા ન હોવાથી તિર્છી
ગતિ પણ થતી નથી

જેમ છિદ્રરહિત, બિલકુલ સુકાયેલી, તૃણા કૂટ્યા બિનાની તુળડીને ચારે
બાજુએ ધાસ-તરણાથી બાંધીને તેની ઉપર ચીકણી માટીનો સારી પેઠે લેપ કરીને
તડકામાં સૂઝવી નાખે, અઠ વાર એમ કરીને અગાધ જળમાં એ તુળડીને નાખી
દે તો આઠ વારના લેપના ભારે પણાથી જળને તળીયે પહોચીને તે પૃથ્વીને
અડીને રહે છે પછી જ્યારે લીલાપણાથી ધીરે ધીરે એ માટીનો લેપ છૂટવા
લાગે છે ત્યારે ક્રમશઃ માટીના ભારથી રહિત થઈને લઘુતા (હલકાપણ) પામીને

ઉક્તસ્વરૂપા' સિદ્ધાચ્ચરમગરીરતસ્તૃતીયમાગન્યૂના ઉત્કૃષ્ટો દ્વાત્રિશદ્ગુલ-
સમધિકત્રયત્રિશદુત્તરશતત્રયધનુઃપરિમિતાઃ, જઘન્યતોષ્ટાદ્ગુલાધિકરત્રિપ્રમાણાઃ ।

યચ્ચ મરુદેવીદેહપમાણસ્ય સપાદપશ્ચશતધનુષ્ઠાત્તૃતીયભાગે પાતિતે તસ્યાઃ
સાદ્દ્વાત્રિશતધનુઃપરિમિતાઽવગાહના ભવતિ તેનાત્ર ન વિરોધઃ, ગજાધિરૂઢત્વેન
વૃદ્ધત્વેન વા શરીરસફૂચસમ્મવાત્ ।

યત્તુ જઘન્યતઃ સપ્તહસ્તોન્નિઽતાના સિદ્ધિઃ શાસ્ત્રેષુ શ્રૂયતે તત્તીર્થકરાપેક્ષયા,
સિદ્ધોકે ચરમ શરીરસે ત્રિભાગ કમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રીનસૌ તેતીસ (૩૩૩)
ધનુષ્ઠા અને યત્તીસ (૩૨) અગુલકી, તથા જઘન્ય એકરત્નિ અને આઠ
અગુલકી અવગાહના હોતી છે ।

મરુદેવીકે શરીરકી અવગાહના સવા પાંચસૌ (૫૨૫) ધનુષ્ઠાકી થી,
ઉસમેંસે ત્રીસરા હિસ્સા કમ કરનેસે સાદે ત્રીનસૌ (૩૫૦) ધનુષ્ઠાકી
અવગાહના હોતી છે, કિન્તુ યહૌ પર ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રીનસૌ તેતીસ
ધનુષ્ઠા અને યત્તીસ અગુલકી બતાઈ ગઈ છે, ઇસસે યહા વિરોધ નહીં સમ-
ક્ષના વાહિય, ક્યૌંકિ મરુદેવી હાથી પર આરૂઢ થી, ઇસલિય યા વૃદ્ધા-
વસ્થાકે કારણ શરીરકા સિકુડના (સકુચિત હોના) સમ્ભવ છે ।

યહ જો આગમમેં સુના જાતા છે કિ જઘન્ય સાત હાથ ઉચે શરીર-
વાલોંકો મોક્ષ પ્રાપ્ત હોતા છે સો યહ નિયમ તીર્થકરોંકી અપેક્ષાસે
સમક્ષના વાહિય । તીર્થકરોંકે સિવાય અન્ય ભવ્ય જીવ દો હાથ ઉંચે

સિદ્ધોના ચરમ શરીરથી ત્રિભાગ એાછી, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણસો તેત્રીસ (૩૩૩)
ધનુષ્ઠા અને યત્રીસ (૩૨) આગળની તથા જઘન્ય એક રત્નિ અને આઠ આગળની
અવગાહના હોય છે

મરુદેવીના શરીરની અવગાહના સવા પાચસૌ (૫૨૫) ધનુષ્ઠાની હતી,
તેમાથી ત્રીજો ભાગ એાછો કરવાથી સાડા ત્રણસો (૩૫૦) ધનુષ્ઠાની અવગાહના
હોય છે કિન્તુ અહીં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણસોને તેત્રીસ ધનુષ્ઠા અને યત્રીસ
આગળની ગતાવી છે, તેથી વિરોધ સમજવો નહિ, કારણ કે મરુદેવી હાથી પર
આરૂઢ હતી તેને લીધે યા વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે શરીરનું સકુચિત થયું એ સભવિત છે
આગમમા જે સભાય છે તે-જઘન્ય સાત હાથ ઉચા શરીરવાળાએને જ
મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તે નિયમ તીર્થકરોની અપેક્ષાએ સમજવો જોઇએ તીર્થકરો
સિવાયના બીજા ભવ્ય જીવો જે હાથ ઉચા શરીરવાળા હોવા છતાં પણ મુક્ત

અથવા-યથા ચાતાદિરૂપમાધકરિદાદૂર્ગતિસ્વભાવાયાઃ મદીપકલિકાયા',
 ધીજગ્ન્યપિન્દેદાદ્વીજગોશગતૈરણ્ડધીજસ્ય ચોર્ધ્વગતિઃ સમાયતે તથાઽઽત્મનોઽપિ
 તાદૃશગતિસ્વભાવસ્ય વિરોધિર્મયગ્ન્યપિન્દેદાદૂર્ગતિરેવેતિ ।

યથૈરણ્ડધીજમૂર્ધ્વ ગત્યા પુનઃપતતિ તથા તુ ન મૃક્તામ્નનઃ પાતસમ્ભવઃ, અઃ
 પતનહેતુભૂતગુસ્ત્વગુણાભાગાદિતિ પ્રાણુક્તમેવ ।

નનુ શરીરાભાગાત્તેષામાત્મપ્રદેશાઃ પારદદ્રવ્યય્ કથં ન વિકીર્ણાં મવન્તીતિ
 ચેન્ન, તદ્વિસર્પરુનામર્માભાગાત્પ્રદેશત્ત્વગુણસદ્ભાગાચ ।

અથવા-જૈસે હવા આદિ કિસી પાધક્રકે ન હોનેસે દીપકકી લો
 ઉપરકો જાતી હૈ, ધીજકોપકે ઘન્ધકે ટટનેપર ઇરણ્ડકા ધીજ ઉપરકો
 જાતા હૈ, ઉસી પ્રકાર આત્માકે ઊર્ધ્વગમનકે વિરોધી કર્મબન્ધકા સર્વથા
 અભાવ હોજાનેસે આત્મા ઊર્ધ્વગતિ કરતી હૈ ।

જૈસે ઇરણ્ડકા ધીજ પહેલે ઉપરકો જાકર ફિર નીચે ગિર પડતા હૈ
 વૈસે આત્મા નહીં ગિર સકતી, ક્યોંકિ નીચે ગિરાનેકા કારણ ગુસ્ત્વગુણ
 આત્મામેં નહીં હૈ, યહ પહેલે હી કહ ચુકે હૈં ।

પ્રશ્ન-હે ગુરુમહારાજ । શરીરકા અભાવ હોનેસે સિદ્ધોંકે આત્માકે
 પ્રદેશ પારકે સમાન ફૈલ ક્યોં નહીં જાતે ?

ઉત્તર-હે શિષ્ય । આત્મપ્રદેશોંકો ફૈલાનેવાલે નામકર્મકા અભાવ
 હોનેસે તથા પ્રદેશવત્ત્વ ગુણકે સદ્ભાવસે સિદ્ધોંકે આત્મપ્રદેશ નહીં
 ફૈલતે હૈં ।

અથવા, જેમ હવા આદિ કોઈ પાધક ન હોવાથી દીપકની જ્યોત ઉપર જ
 જાય છે, ધીજકોપનો પાધ તૂટવાથી એરડાનું ધીજ ઉપર જ જાય છે,
 તેમ આત્માના ઊર્ધ્વગમનના વિરોધી કર્મબંધનો સર્વથા અભાવ થઈ જવાથી
 આત્મા ઊર્ધ્વગતિ જ કરે છે

જેમ એરડાનું ધીજ પહેલા ઉપર જઈને પછી નીચે પડી જાય છે, તેમ
 આત્મા પડી શકતો નથી કારણ કે નીચે પાડવાનું કારણ ગુસ્ત્વ ગુણ આત્મામાં
 નથી એ પહેલા કહેવામાં આવેલું જ છે

પ્રશ્ન-હે ગુરુ મહારાજ ! શરીરનો અભાવ હોવાથી સિદ્ધોના આત્માના
 પ્રદેશો પારાની પેઠે ફેલાઈ કેમ જતા નથી ?

ઉત્તર-હે શિષ્ય ! આત્મપ્રદેશોને ફેલાવનારા નામકર્મનો અભાવ હોવાથી
 તથા પ્રદેશવત્ત્વ ગુણનો સદ્ભાવ હોવાથી સિદ્ધોના આત્મપ્રદેશ ફેલાતા નથી

छाया—सुखास्वादकस्य श्रमणस्य, शाताकुलकस्य निकामशायिनः ।

उत्क्षालनाप्रधौतस्य, दुर्लभा सुगतिस्तादृशकस्य ॥२६॥

सुगति की दुर्लभता बतलाते हैं—

सान्त्वयार्थः—सुहसायगस्स=सुखकी आसक्ति रखनेवाले सायाउलगस्स=सुखके लिए व्याकुल रहनेवाले निगामसाइस्स=मर्यादासे अधिक सोनेवाले उच्छोलणापहोयस्स=शरीरकी विभूषा करनेवाले तारिसगस्स=ऐसे समणस्स=साधुको सुगई=सुगति दुल्लहा=दुर्लभ है ॥२६॥

टीका—सुखास्वादकस्य=सुखस्य=प्राप्तमनोरमशब्दाद्युपभोगस्य आस्वादकः=आसक्त्या ग्राहकस्तस्य, शाताकुलकस्य=शातार्थम्=सुखार्थम् आकुलकः=व्यग्रः उद्विग्नो वा तस्य, निकामशायिनः=निकामम्=अतिशयित मध्यवर्तियामद्वयादधिक रात्रौ, निष्कारण दिवसे वा शेते=स्वपिति तच्छीलो निकामशायी=सुगार्थमन नादिसमयमलङ्घ्य शयानस्तस्य, उत्क्षालनाप्रधौतस्य=उत्क्षालनया=पक्षालनया प्र=प्रकर्षार्थं=विभूषार्थं धौतानि=उज्ज्वलीकृतानि नयन-वदन-नख-मर-चरण-वस्त्रादीनि येन स तस्य शरीरादिविभूषाकारिण इत्यर्थः । तादृशकस्य=तीर्थकरा-ऽऽज्ञाऽनाराधकस्य, श्रमणस्य=श्रमणध्रुवस्य वेशमात्रेण साधोः सुगतिः=सिद्धि-लक्षणा गतिः दुर्लभा=दुष्प्रापा 'भवती'-ति शेषः ।

प्राप्त हुए मनोज्ञ शब्दादि उपभोगोंको आसक्तिपूर्वक ग्रहण करनेवाले, सुखप्राप्तिके लिए व्याकुल रहनेवाले, दो माय प्रहरोंसे अधिक रात्रिमें, या कारणविशेष बिना दिनमें अर्थात् सूत्रार्थके मनन करनेके समयका उल्लंघन होने तक सोनेवाले, तथा विभूषाके लिए आँख, मुख, नख, हाथ पैर, वस्त्र आदिको धोनेवाले अर्थात् शरीरको विभूषित करनेवाले, अतः तीर्थकरकी आज्ञाके विराधक, ऐसे श्रमणको सिद्धिगतिकी प्राप्ति दुर्लभ है ।

प्राप्त थयेला मनोज्ञ शब्दादि उपभोगोंने आसक्तिपूर्वक ग्रहण करनारा, सुखप्राप्तिने भाटे व्याकुल रहनेला, दो मध्य पडेसोथी वधु रात्रिभा या क्षण-विशेष बिना दिवसभा अर्थात् सूत्रार्थनु मनन करवाना समयनु उल्लंघन थाय त्या सुधी सूनारा तथा विभूषा (शोभा) ने भाटे आप्ण, सुप्प, नप्प हाथ पाग वस्त्र आदिने धोनार अर्थात् शरीरने विभूषित करनारा ओटवे के तीर्थ करनी आज्ञाना विराधक, जेवा श्रमणने सिद्धिगतिनी प्राप्ति दुर्लभा छे

અન્યે તુ દ્વિહસ્તોચ્છિદ્રતા અપિ મિચન્તિ, તદપેક્ષયા દિ પ્રોત્તસ્વરૂપા જઘન્યાઽવગા
હનાઽવસેયા ।

પરમુક્તસ્વરૂપો જન્મ-જરા-મરણા-ઽઽધિ-વ્યાધિયાધાષટ્કલીકલકૂલીભાવગર્ભ
નિવાસત્રાસસન્તતિવિનિષ્ક્રાન્તઃ શાશ્વતઃ સિદ્ધો ભવતીત્યર્થઃ । ‘શાશ્વત’ પદેન ચાત્ર
“સમ્પ્રાપ્તસિદ્ધિપદો આત્મા ન પુનઃ સસારિત્વમયાપ્રોતિ દેતોરભાવાત્, ન ચ કારણ
મન્ત્રેણ કાર્યોત્પત્તિર્જાયતે” इति बोधितम् ॥૨૮॥

ઉક્ત સુગતિરૂપ ધર્મફલ, સમ્પતિ તત્ત્વ કસ્ય દુર્લભ ભવતી?—તિર્ઢ્યયતિ—‘સુહ
સાયગસ્સ’^૦’ इत्यादि ।

^૧ મૂલમ્-^૨ સુહસાયગસ્સ ^૩ સમણસ્સ, ^૪ સાયાડલગસ્સ ^૫ નિગામસાઙ્ગસ્સ ।

^૬ ઉચ્છેલણાપહોયસ્સ, ^૭ દુલ્લહા ^૮ સુગર્ઙ ^૯ તારિસંગસ્સ ॥૨૯॥

શરીરવાલે હોનેપર भी मुक्त होजाते हैं । उनकी अपेक्षासे ही सिद्धोंकी
जघन्य अवगाहना एक रति और आठ अगुलकी करी गई है ।

ऐसे सिद्ध जन्म-जरा-मरण, आधि, व्याधि, बाधा, कलकूलीभाव
(ससारपरिभ्रमण), गर्भवासके दुःखोंसे रहित शाश्वत सिद्ध होजाते हैं।
यहाँ ‘शाश्वत’ पदसे यह बोधित किया है कि सिद्धिपदको प्राप्त आत्मा
फिर ससारी अवस्थाको प्राप्त नहीं होती है, क्योंकि ससारमें आनेके
कारणभूत कर्मोंका अभाव है। कारणके बिना कार्यकी उत्पत्ति
नहीं होती ॥२५॥

यहाँ तक धर्मका सुगतिरूप फल कहा, यह फल किसे दुर्लभ होता है
सो दिखाते हैं—‘सुहसायगस्स’ इत्यादि ।

થઈ નાથ છે એમની અપેક્ષાએ જ સિદ્ધોની જઘન્ય અવગાહના એક રતિ અને આઠ
આગળની કહેવામા આવી છે

એવા સિદ્ધો જન્મ-જરા-મરણ, આધિ-વ્યાધિ, બાધા, કલકૂલીભાવ (સસાર-
પરિભ્રમણ), ગર્ભવાસના દુઃખોથી રહિત શાશ્વત સિદ્ધ થઈ નાથ છે અહીં
‘શાશ્વત’ શબ્દથી એમ બોધિત કરવામા આવ્યું છે કે સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત થએલો
આત્મા ફરી સસરી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતો નથી, કારણ કે સસારમા આવવાના
કારણભૂત કર્મોના અભાવ છે કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી (૨૫)

અહીં સુધી ધર્મનું સુગતિરૂપ ફળ કહ્યું, એ ફળ કોને દુર્લભ થાય છે તે
દર્શાવે છે—સુહસાયગસ્સ ઈત્યાદિ

શીઘ્રમ્ અમરભવનમ્=ન મ્રિયન્તે ઇત્યમરા'=સિદ્ધા આયુષોઽભાવાત્, તેષા ભવનમ્= આલયઃ સત્તા ચા તત્ સિદ્ધક્ષેત્ર સિદ્ધસ્વરૂપ વેત્યર્થઃ । યદ્વા ન મ્રિયતે યત્ તદ્- મરમ્=અવિનાશિ તચ્ચ તદ્ ભવન સ્થાન તત્ સિદ્ધપદમિત્યર્થઃ । અથવા ન મ્રિયન્તે અકાલમૃત્યુના ઇત્યમરાઃ=દેવાસ્તેષા ભવન તત્ સ્વર્ગલોકમિત્યર્થઃ । વહુવચન ચોભ- યાર્થઘોતનાર્થમ્, ગચ્છન્તિ=યાન્તિ ॥૨૮॥

ઉપસહારમાહ—‘ઇચ્છેય’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-^૭ઇચ્છેય ^૮છજીવણિય, ^૧સમ્મદિદ્ધી ^૨સયા ^૩જણ ।

^૪દુલ્લહ ^૫લહિત્તુ ^૬સામન્નં, ^{૧૦}કમ્મુણા ^{૧૧}ન વિરાહિજ્ઞાસિ-^{૧૨}ત્તિવેમિ ॥૨૯॥

ઝાયા—રત્યેત પડ્જીવનિકાય, સમ્યગ્દષ્ટિઃ સદા યતઃ ।

દુર્લભ લગ્ન ચા શ્રામણ્ય, કર્મણા ન વિરાધયેત્ ॥૨૯॥ ઇતિ બ્રવીમિ ।

ઉપસહાર કરતે હૈં—

સાન્વયાર્થ—સમ્મદિદ્ધી=સમ્યક્ત્વી મનુષ્ય સયા=સદૈવ જણ=યતનાવાન્ હોકર દુલ્લહ=દુર્લભ એસે સામન્નં=સાધુપનેશો લહિત્તુ=પ્રાપ્ત કરકે ઇચ્છેય=ઇસ પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાલે ઇજીવણિય=પડ્જીવનિકાય—ઊહ પ્રકારકે જીવસમૂહ—કી કમ્મુણા=મન વચન કાયકે વ્યાપારસે ન વિરાહિજ્ઞાસિ=વિરાધના ન કરે, ત્તિવેમિ=શ્રીમુખર્મા સ્વામી જમ્મુસ્વામીસે કહતે હૈં કિ મૈને ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીસે જૈસા મુના હૈ વૈસા હી તુમસે કહતા હૈ ॥૨૯॥

- ॥ ઇતિ ચતુર્થાધ્યયનસ્ય શબ્દાર્થ ॥૪॥

સમાન ફિર મયમકો ગ્રહણ કરકે શીઘ્રહી અમરભવન—(સિદ્ધિસ્થાન અથવા સ્વર્ગલોક) કો પ્રાપ્ત હોતે હૈં ।

‘અમરભવન’ કે દો અર્થ હોતે હૈં—(૧) જહા મૃત્યુ નહીં હોતી એસા સ્થાન મોક્ષ હૈ, કયોંકિ વહા આયુકર્મકા સર્વથા અભાવ હૈ, ઓર (૨) અમરભવન સ્વર્ગલોકકો ભી કહતે હૈં, કયોંકિ સ્વર્ગલોકમે અકાલ મૃત્યુ નહીં હોતી ॥૨૮॥

ઉપસહાર કરતે હૈં—‘ઇચ્છેય’ ઇત્યાદિ ।

આર્દ્રકુમાર, પુઠ્ઠીઠ આદિની પેઠે ફરી સયમને ગ્રહણ કરીને શીઘ્ર અમરભવન (સિદ્ધસ્થાન અથવા સ્વર્ગલોક) ને પ્રાપ્ત થાય છે

‘અમરભવન’ના બે અર્થ થાય છે (૧) જ્યાં મૃત્યુ હોતું નથી એવું સ્થાન મોક્ષ છે, કારણ કે ત્યાં આયુકર્મનો સર્વથા અભાવ હોય છે અને (૨) અમર ભવન સ્વર્ગલોકને પણ કહે છે, કારણ કે સ્વર્ગલોકમાં અકાલમૃત્યુ થતું નથી (૨૮) ઉપસહાર કરે છે—ઇચ્છેય૦ ઇત્યાદિ

ચારિત્રસ્ય મહત્ત્વાદ-‘પચ્છાવિ તે’ इत्यादि ।

મૂલમ્-^{૧૧}પચ્છા^{૧૦}વિ તે^{૧૨} પયાયા, ^{૧૩}સ્વિપ્પં^{૧૪} ગચ્છતિ^{૧૫} અમરભવનાદ ।

જેસિં^૧ પિઓ^૨ તવો^૩ સંજમો^૪ ય^૫ સ્વતી^૬ ય^૭ વંમ્બચેર^૮ ચ^૯ ॥૨૮॥

છાયા—પયાદપિ તે પ્રયાતા, સિમિ ગચ્છન્ત્યમરભવનાતિ ।

યેપા પ્રિય તપઃ સયમન્ન, શાન્તિય્વ વ્રત્તચર્યં ચ ॥૨૮॥

ચારિત્ર કા મહત્ત્વ વતલાતે હ—

સાન્વયાર્થઃ—જેસિં=જિનકો તવો=તપસ્યા સજમો=મયમ ય=ઔર સ્વતી=ક્ષમા ય=તથા વમ્બચેર=વ્રત્તચર્ય પિઓ=પ્રિય હૈ, તે=તે પચ્છાવિ=પશ્ચાત્મી અર્થાત્ એકવાર ચારિત્ર સ્વિષ્ડિત હો જાનેપર તપસ, અથવા વૃદ્ધાવસ્થામેં ભી પયાયા=આયે હુણ અર્થાત્ ચઢતે પરિણામોસે સયમ સ્વીકાર ક્રિયેહુણ સ્વિપ્પ=શીઘ્ર અમરભવ નાદ=સર્ગ અથવા અપર્ગ—મોક્ષ કોમી ગચ્છન્તિ=પ્રાપ્ત હો જાતે હૈ ॥૨૮॥

ટીકા—યેપા (શ્રમણાના) તપઃ=અનશનાદિ દ્વાદશવિધમ્, સયમઃ=સાવ્ય વ્યાપારવિરતિલક્ષણઃ સમ્પદશવિધઃ, શાન્તિઃ=અમરોત્પાદકાઽઽક્ષેપવચનાદિસહન સ્વરૂપા, વ્રત્તચર્યં=વિપયસેવનપરિહારલક્ષણમ્, ચકારાઃ સમુચ્ચયાર્થાઃ, પ્રિયમ્=અમીઘ સ્વચિરમિત્યર્થ, તે (શ્રમણા) પશ્ચાદપિ=ચારિત્રસ્વિષ્ડિતનાનન્તરમપિ વૃદ્ધત્વેઽપિ વા પ્રયાતા.=મહદ્ભાવેન ગૃહીતસયમાઃ સન્ત આર્દ્રકુમાર-પુણ્ડરીકાદિવત્, સિમિ=

ચારિત્રકા મહત્ત્વ દિશાતે હૈ—‘પચ્છાવિ તે—’ इत्यादि ।

જિન શ્રમણોંકો અનશન આદિ ચારત્ર પ્રકારકા તપ, સાવ્ય વ્યાપારકા ત્યાગરૂપ સત્રત્ર પ્રકારકા સયમ, ક્રોધજનક આક્ષેપપૂર્ણ વચનોંકા સહન કરનારૂપ શાન્તિ, સર્વથા મૈથુનકા પરિત્યાગ, યે પ્રિય હોતે હૈ, યે કદાચિત્ મોહકર્મકે ઉદયસે સ્વિષ્ડિત-ચારિત્ર હોકર ભી, અથવા વૃદ્ધ હોનેપર ભી ચઢતે પરિણામોસે આર્દ્રકુમાર, પુણ્ડરીક આદિકે

ચારિત્રનું મહત્ત્વ જતાવે છે— પચ્છાવિ તે० इत्यादि

જે શ્રમણોના અનશન આદિ ચાર પ્રકારનો તપ, સાવ્ય વ્યાપારનો ત્યાગરૂપ સત્રત્ર પ્રકારનો સયમ, ક્રોધજનક આક્ષેપપૂર્ણ વચનોને સહન કરવારૂપ શાન્તિ, સર્વથા મૈથુનનો પરિત્યાગ, જે પ્રિય હોય છે, તેઓ કદાચિત મોહકર્મના ઉદયથી ખસિતચાન્તિ થઈને પણ અથવા વૃદ્ધ હોવા છતાં પણ અસ્થિ પરિણામથી

શીઘ્રમ્ અમરભવનમ્=ન મ્રિયન્તે इत्यमरा=સિદ્ધા આયુષોઽભાવાત્, તેષા ભવનમ્= આલયઃ સત્તા વા તત્ સિદ્ધક્ષેત્ર સિદ્ધસ્વરૂપ વેત્યર્થઃ । યદ્વા ન મ્રિયતે યત્ તદ્- મરમ્=અવિનાશિ તત્ત્વ તદ્ ભવન સ્થાન તત્ સિદ્ધપદમિત્યર્થઃ । અથવા ન મ્રિયન્તે અકાલમૃત્યુના इत्यमरा:=દેવાસ્તેષા ભવન તત્ સ્વર્ગલોકમિત્યર્થઃ । વહુવચન ચોભ- યાર્થઘોતનાર્થમ્, ગચ્છન્તિ=યાન્તિ ॥૨૮॥

ઉપસહારમાહ-‘इच्चैय’ इत्यादि ।

મૂલમ્-इच्चैयं છજીવણિય, સમ્મદિટ્ઠી સયા જણ ।

दुल्लह लहित्तु सामन्नं, कम्मुणा न विराहिज्जासि-त्तिवेमि ॥२९॥

છાયા—इत्येत पङ्जीवनिकाय, सम्यग्दृष्टिः सदा यतः ।

दुर्लभ लब्धा श्रामण्य, कर्मणा न विराधयेत् ॥२९॥ इति ब्रवीमि ।

ઉપસહાર કરતે હૈં—

સાન્વયાર્થઃ-સમ્મદિટ્ઠી=સમ્યક્ત્વી મનુષ્ય સયા=સદૈવ જણ=યતનાવાન્ હોકર દુલ્લહ=દુર્લભ એસે સામન્ન=સાધુપનેકો લહિત્તુ=પ્રાપ્ત કરકે इच्चैय=इस पूर्वोक्त स्वरूपवाले छज्जीवणिय=पङ्जीवनिकाय-उह प्रकारके जीवसमूह-की कम्मुणा=मन वचन कायके व्यापारसे न विराहिज्जासि=विराधना न करे, त्तिवेमि=श्रीसुधर्मा स्वामी जम्भूस्वामीसे कहते हैं कि मैने भगवान् महावीर स्वामीसे जैसा सुना है वैसा ही तुमसे कहता हूँ ॥२९॥

- ॥ इति चतुर्थाध्ययनस्य शब्दार्थ ॥४॥

સમાન ફિર મયમકો ગ્રહણ કરકે શીઘ્રહી અમરભવન-(સિદ્ધિસ્થાન અથવા સ્વર્ગલોક) કો પ્રાપ્ત હોતે હૈં ।

‘અમરભવન’ કે દો અર્થ હોતે હૈં-(૧) જહા મૃત્યુ નહીં હોતી એસા સ્થાન મોક્ષ હૈ, કયોંકિ વહા આયુકર્મકા સર્વથા અભાવ હૈ, ઓર (૨) અમરભવન સ્વર્ગલોકકો ભી કહતે હૈં, કયોંકિ સ્વર્ગલોકમે અકાલ મૃત્યુ નહીં હોતી ॥૨૮॥

ઉપસહાર કરતે હૈં-‘इच्चैय’ इत्यादि ।

આદ્ર્ધુમાર, પુહગીઠ આદિની પેઠે ફરી સયમને ગ્રહણ કરીને શીઘ્ર અમરભવન (સિદ્ધસ્થાન અથવા સ્વર્ગલોક) ને પ્રાપ્ત થાય છે

‘અમરભવન’ના બે અર્થ થાય છે (૧) જ્યાં મૃત્યુ હોતું નથી એવું સ્થાન મોક્ષ છે, કારણ કે ત્યાં આયુકર્મના સર્વથા અભાવ હોય છે અને (૨) અમર ભવન સ્વર્ગલોકને પણ કહે છે, કારણ કે સ્વર્ગલોકમાં અકાલમૃત્યુ થતું નથી (૨૮)

ઉપસહાર કરે છે-इच्चैय० इत्यादि

ટીકા-સમ્યગ્દષ્ટિઃ=સમ્યક્-યથાડરમ્પિતસ્તેનાડરિપર્યસ્તા દષ્ટિઃ=તત્ત્વરુચિર
મિપ્રાયો યા યસ્ય સ તથોક્તઃ, સમ્યગ્દર્શનયાનિત્યર્થઃ, સદ્ગા=નિત્ય યતઃ=યતના
વાન્ દુર્લભ=દુષ્પાપ, શ્રામણ્ય=શ્રમણમાર્ગ લભ્યા=મમ્પ્રાપ્ય इत्येतम्=ઉક્તગુણમ્,
પદ્મજીવનિકાયા કર્મણા=મનોરાપાયગ્વ્યાપારેણ ન વિરાધયેત્=દેશતઃ સર્વતો વા
ન પ્રમર્દયેત્ ન પીઠયેદિત્યર્થઃ । ‘ઇતિ બ્રહ્મી’-તિ પ્રાગ્મત્ ॥૨૯॥

ઇતિ શ્રી-શિશ્વરિણ્યાત-જગદ્બલ્લભ-મસિદ્ધરાચરુ-પશ્ચદશમાપા-કલિત-લલિત-
કલાપાડડલાપક-મશિશુદ્ર-ગચ-પદ્ય નૈમ્ગન્યનિર્માપર-ગાદિમાનમર્દક-
શાહુઝનપતિ-કોલ્હાપુરરાજ મદત્ત-જૈનશાસ્ત્રાચાર્ય-પદ-ભૂપિત-
કોલ્હાપુરરાજગુરુ-ગાલગ્લચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-
પૂજ્ય-શ્રીધાસીલાલગ્રતિચિત્તાયા શ્રીદશવૈકાલિકમૂર્તિ-
સ્યાડડચારમણિમઞ્જૂપાણ્યાયા ઘ્યાણ્યાયા ચતુર્થ
‘પદ્મજીવનિકાયા’-ડડલ્યમધ્યયન સમાપ્તમ્ ॥ ૪ ॥

તત્ત્વોંકે યથાર્થ સ્વરૂપકા શ્રદ્ધાન કરનેવાલા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ દુર્લભ
શ્રમણતાકો પ્રાપ્ત કરકે સદૈવ પહેલે કહે દુષ્ટ સ્વરૂપવાલે પદ્મજીવનિકાયાકી
મન વચન કાયાસે એકદેશ યા સર્વદેશસે કબી ખી વિરાધના ન કરે-
પીડા ન પહુંચાવે ॥ શ્રીસુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીસે કહતે હૈ-હે જમ્બૂ !
અન્તિમ તીર્થકર ભગવાન્ મહાવીરસે જૈસા મૈને સુના હૈ વૈસા હી તુજે
કહા હૈ-હત્યાદિ પહેલે કે સમાન સમજ્ઞ લેના ॥૨૯॥

ઇતિ “પદ્મજીવનિકાયા”-નામક ચૌથા
અધ્યયનકા હિન્દીભાષાનુવાદ સમાપ્ત ॥૪॥

તત્ત્વોના યથાર્થ સ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન કરવાવાળો સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ દુર્લભ શ્રમણ
તાને પ્રાપ્ત કરીને સદૈવ પહેલા કહેલા સ્વરૂપવાળા પદ્મજીવનિકાયાની મન વચન
કાયાથી એકદેશ યા સર્વદેશ કરીને કદાપિ વિરાધના ન કરે પીડા ન ઉપમાવે
શ્રીસુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે-હે જમ્બૂ ! અન્તિમ તીર્થકર ભગવાન્
મહાવીર પાસેથી જેવું મેં સાંભળ્યું છે તેવું જ તને કહ્યું છે-હત્યાદિ પહેલાની પેઠે
સમજી લેવું (૨૯)

ઇતિ “પદ્મજીવનિકાયા” નામક ચૌથા અધ્યયનનું
ગુજરાતીભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૪)

અથ પચ્ચમાધ્યયનમ્ ।

ગત ચતુર્થાધ્યયનમ્, તત્ર ચ પદ્ધત્તીવનિકાયરક્ષણલક્ષણો ભિક્ષોરાચારઃ પ્રતિપાદિતઃ, સ હિ શરીરસ્થિત્યધીનપાલનકઃ, શરીર ચાક્ષત્રક્ષણમન્તરેણ શન્દમિવ દ્વિજાલ વિના ગાધ્યપન્નમિવ જઠરાનલ્તાપવ્યાધિનાધોપશ્મનોપધીભૂતમાહારમન્તરેણ વર્ષિતમક્ષમમતોઽસ્મિન્ પચ્ચમાધ્યયને ‘સયમિના કટા, કસ્માત્, કેન વિધિના, કીદગાહારો ગ્રહીતવ્યઃ’ ઇતિ સવિસ્તર પ્રતિપાદયિતુમુપક્રમતે—

યદ્વા—ચતુર્થાધ્યયને મૂળગુણાઃ સન્દર્શિતાઃ, ઇહ તુ મૂળગુણપોષકોત્તરગુણા-

પાંચવાં અધ્યયન ।

ચૌથે અધ્યયનમેં પદ્ધત્તીવનિકાયકી રક્ષા-રૂપ ભિક્ષુકા આચાર પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈ । ઇસ આચારકા પાલન શરીરકી સ્થિતિ પર નિર્ભર હૈ । જૈસે વિના ઓગન (વાગણ) કે ગાડી નહીં ચલ સક્તી, વિના કોયલેકે રેલગાડી નહીં ચલ સક્તી, ઉમી પ્રકાર જઠરાગ્નિકે સતાપ રૂપ વ્યાધિકી વાધાકો શાન્ત કરનેકે લિયે ઔપચિકે સમાન આહારકો ગ્રહણ કિયે વિના શરીરકી સ્થિતિ નહીં રહ સક્તી । ઇસલિયે પાંચવેં અધ્યયનમેં વિસ્તારસે યહ પ્રતિપાદન કરતે હૈં કિ ‘સયમીકો કન, કિસસે, કિસ વિધિસે, ઔર કિસ પ્રકારકા આહાર ગ્રહણ કરના ચાહિયે ?’ ।

અથવા—ચૌથે અધ્યયનમેં મૂળ ગુણોંકા વર્ણન કિયા ગયા હૈ, ઇસ અધ્યયનમેં મૂળગુણોંકો પુષ્ટ કરનેવાલે ઉત્તર ગુણોંમેંસે પિષ્કેપણાકા

પાચમુ અધ્યયન

ચોથા અધ્યયનમા પદ્ધત્તીવનિકાયની રક્ષારૂપ ભિક્ષુનો આચાર પ્રતિપાદિત કરવામા આવ્યો છે આ આચારનું પાલન શરીરની સ્થિતિ પર નિર્ભર છે જેમ ઉજ્જુ વિના ગાડુ ચાલી શકતુ નથી અને કોયલા વિના રેલગડી ચાલી શકતી નથી તેમ જઠરાગ્નિના સતાપ રૂપ વ્યાધીની વાધાને શાન્ત કર્યા વિના શરીરની સ્થિતિ રહી શકતી નથી તે માટે પાચમા અધ્યયનમા વિસ્તારથી એ પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું છે કે ‘સયમીએ ક્યારે, કોની પાએથી, કેવી વિધિથી અને કેવા પ્રકારનો આહાર ગ્રહણ કરવો જોઈએ ?’

અથવા—ચોથા અધ્યયનમા મૂળ ગુણોંનું વર્ણન કરવામા આવ્યું છે, આ અધ્યયનમા મૂળ ગુણોંને પુષ્ટ કરનારા ઉત્તર ગુણોંમાથી પિષ્કેવણાનું કથન કરવામા આવે છે

નર્તગતા પિષ્ટૈવળાઽભિધીયતે । પિષ્ટૈવળા ન પિષ્ટમ્ય-સમયમાપયા પ્રસિદ્ધસ્યાન્ન
પાનસ્યૈવળારૂપા, તત્ર પિષ્ટન પિષ્ટ-‘‘વ્યવ્રગમ્નિતયદ્વપદાર્થસમુદાયઃ, સદ્વિવિય-
દ્રવ્યપિષ્ટો ભાવપિષ્ટઃ, તત્ર ક્ષુધાપિષ્ટાતકન્થેનાશનાદિરૂપો દ્રવ્યપિષ્ટઃ, કર્મવિષ્ટાત-
કત્વેન જ્ઞાનાદિલક્ષણઃ પ્રશસ્તભાવપિષ્ટઃ, અપ્રશસ્તભાવપિષ્ટસ્વસયમાદિરૂપઃ
પ્રકૃતાનુપયોગિત્યાદુપેક્ષિતઃ । દ્રવ્યપિષ્ટો हि प्रशस्तभावपिण्डपरिपोषकस्त विना तस्या
सम्पाद्यत्वात्, तथाहि-ज्ञानाद्यात्मप्रशस्तभावपिण्डस्याराधना शरीरस्थित्यधीना,
शरीरपरिस्थितिआहार विना न यथायत्साधनायालम्, आहारादिनश्च द्रव्यपिण्ड
एवेति सिद्ध द्रव्यपिण्डस्य प्रशस्तभावपिण्डपरिपोषकत्वम् । तस्य च सावयनिरवयव

કથન કરતે હું । ‘પિષ્ટ’ શાસ્ત્રીય ભાષામાં અન્ન-પાન નામસે પ્રસિદ્ધ છે,
તેની એવળા કરના ‘પિષ્ટૈવળા’ છે । એક સ્થાન પર ઘણા પદાર્થોના
સમુદાય હોના પિષ્ટ કહલાતા હોય । પિષ્ટ દો પ્રકારનો છે-(૧) દ્રવ્યપિષ્ટ
ઔર (૨) ભાવપિષ્ટ અશન આદિનો દ્રવ્યપિષ્ટ કહે છે, ક્યોંકિ તેસે
ક્ષુધાનો નાશ હોતા છે । જ્ઞાનાદિ પ્રશસ્ત-ભાવપિષ્ટ છે, ક્યોંકિ તે
કર્મોનો નાશ કરનેવાળો છે, અપ્રશસ્ત-ભાવપિષ્ટ અસયમાદિરૂપ છે,
તેનો યહાં અધિકાર નથી છે ।

દ્રવ્યપિષ્ટ, પ્રશસ્ત-ભાવપિષ્ટનો પોષક છે, ક્યોંકિ તેને વિના
પ્રશસ્ત-ભાવપિષ્ટની પ્રાપ્તિ નહીં હોસકતી, અર્થાત્ જ્ઞાનાદિરૂપ
પ્રશસ્ત-ભાવપિષ્ટની આરાધના શરીરની સ્થિતિને અધીન છે,
ઔર શરીરની સ્થિતિ આહારને વિના નહીં હોસકતી । આહાર આદિ
દ્રવ્યપિષ્ટ હી છે । તેસે યહાં સિદ્ધ હુઆ કિ દ્રવ્યપિષ્ટ પ્રશસ્ત ભાવ

‘પિંડ’ શબ્દ શાસ્ત્રીય-ભાષામાં અન્નપાનના નામે ઓળખાય છે, તેની એવળા
કરવી એ પિંડૈવળા કહેવાય છે એક સ્થાન પર ઘણા પદાર્થોના સમુદાય હોવો
એ ‘પિંડ’ કહેવાય છે પિંડ એ પ્રકારનો હોય છે, (૧) દ્રવ્ય-પિંડ અને
(૨) ભાવપિંડ અશન આદિને દ્રવ્યપિંડ કહે છે કારણ કે તેથી ક્ષુધાનો નાશ થાય છે
જ્ઞાનાદિ એ પ્રશસ્ત-ભાવપિંડ છે, કારણ કે તે કર્મોનો નાશ કરવાવાળો છે
અપ્રશસ્ત-ભાવપિંડ અસયમાદિરૂપ છે, એનો અહીં અધિકાર નથી

દ્રવ્યપિંડ એ પ્રશસ્ત-ભાવપિંડનો પોષક છે કારણ કે તેના વિના પ્રશસ્ત-
ભાવપિંડની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી અર્થાત્ જ્ઞાનાદિરૂપ પ્રશસ્ત-ભાવપિંડની
આરાધના શરીરની સ્થિતિને અધીન છે, અને શરીરની સ્થિતિ આહાર વિના
હોઈ શકતી નથી આહારાદિ દ્રવ્યપિંડજ છે તેથી એ સિદ્ધ થયું કે દ્રવ્યપિંડ

મેદાભ્યાઢ્વેવિન્દ્યેડપિ સયમિમિર્નિરવચપિણ્ડ એવ ગ્રાહ્ય ઇતિ તદેષણાધિકારઃ-‘સપત્તે’
ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-સંપત્તે^૨ મિસ્ત્રકાલમ્મિ^૧, અસંમંતો^૩ અમુચ્છિઓ^૪ ।

इमेण^૫ कमजोगेण^६, भक्तपाण^७ गवेसए^८ ॥ १ ॥

छाया—सम्प्राप्ते भिक्षाकालेऽसम्भ्रान्तोऽमूर्च्छितः ।

अनेन क्रमयोगेन, भक्तपान गवेसयेत् ॥ १ ॥

॥ अथ पञ्चमाध्ययनम् ॥

સાન્વયાર્થઃ-મુનિકો આહારપાની છેનેની વિધિ કહતે હૈં—મિસ્ત્રકાલમ્મિ=
ગોચરીકા સમય સપત્તે=હોનેપર અસંમતો=ઉદ્વેગરહિત (ઔર) અમુચ્છિઓ=
આસક્તિરહિત હોકર ઇમેણ કમજોગેણ=ઇસ આગે વતાર્જાનેવાલી વિધિસે
ભક્તપાણ=ભાત-પાનીકી ગવેસએ=ગવેષણા કરે ॥

ટીકા—મિષ્ઠાકાલે=ગોચરીસમયે, સમ્પ્રાપ્તે=સ્વાધ્યાયાદ્યનન્તર દ્રવ્યક્ષેત્ર-
કાલભાવાનુકૂલતયા સમાયાતે ‘મુનિ’-રિતિ શેષઃ, અસમ્ભ્રાન્ત’=યત્કિન્ચિન્નિ-
મિત્તજનિતચિત્તવ્યાપ્તેષ્વજન્યત્વરારહિત -અનાસિપ્તચિત્ત ઇત્યર્થઃ, ઈર્યોપયોગવાનિતિ
ભાવઃ, ‘કદા કુત્ર વાઽશનાદિપ્રાપ્તિર્ભવિષ્યતી’ ત્યાદિચિન્તાઽઽક્ષિતચાશ્ચલ્યરહિત ઇતિ
પિણ્ડકા પોષક હૈં । દ્રવ્યપિણ્ડ, સાવચ્છ બી હોતા હૈં ઔર નિરવચ્છ બી
હોતા હૈં । સયમીકો નિરવચ્છ પિણ્ડ હી ગ્રહણ કરના ચાહિએ, ઇસલિએ
દ્રવ્યપિણ્ડકી ણપણાકા અધિકાર આરમ્મ કિયા જાતા હૈં ‘સપત્તે’ ઇત્યાદિ ।

દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવકે અનુસાર સ્વાધ્યાય આદિ ક્રિયાઓંકે પશ્ચાત્
જન ગોચરીકા સમય હો તવ મુનિ કિસી કારણવશ ઉત્પન્ન હુએ ચિત્ત-
વિક્ષેપજન્ય આનંતરહિત હોકર, અર્થાત્ ઈર્યા (ગમન) મેં ઉપયોગ
રલ્લકર, અથવા ‘કન ઔર કહાં અશન આદિકી પ્રાપ્તિ હોગી ?’ ઇસ

પ્રશન્ત ભાવપિંડને પોષક છે દ્રવ્યપિંડ સાવચ્છ પણ હોય છે અને નિરવચ્છ પણ
હોય છે સયમીએ તો નિરવચ્છપિંડ જ ગ્રહણ કરવો જોઈએ એટલા માટે દ્રવ્ય
પિંડની એવણાને અધિકાર પ્રારભવામા આવે છે-સપત્તે મિસ્ત્રકાલમ્મિ ઇત્યાદિ

દ્રવ્ય-શેષ-કાળ-ભાવને અનુસાર સ્વાધ્યાયાદિ ક્રિયાઓની પછી જ્યારે
ગોચરીને સમય થાય ત્યારે મુનિ કોઈ કારણવશ ઉત્પન્ન થએલા ચિત્તવિક્ષેપથી
જ-એલી આનંતરથી રહિત થઈને અર્થાત્ ઈર્યા (ગમન)મા ઉપયોગ રાખીને,
અથવા ક્યારે અને કયા અશન આદિની પ્રાપ્તિ થશે ? એ પ્રકારની ચિંતાજન્ય

નર્તગતા પિષ્ટૈવળાઽભિપ્રીયતે । પિષ્ટૈવળા ચ પિષ્ટસ્ય મમયમાયયા પ્રમિદસ્યાન્ન-
પાનમ્યૈવળારૂપા, તત્ર પિષ્ટનં પિષ્ટ=વક્રપ્રસમૃન્નિતવ્રુપદાર્થમમુગ્ધયઃ, સદ્વિવિધઃ-
દ્રવ્યપિષ્ટો ભાવપિષ્ટય, તત્ર ભુધાપિષાતરુનેનાશનાદિરૂપો દ્રવ્યપિષ્ટ, કર્મવિધાત-
કત્વેન જ્ઞાનાદિલક્ષણઃ પ્રશસ્તભાવપિષ્ટ, અપ્રશસ્તભાવપિષ્ટસ્તસયમાદિરૂપ-
મઠ્ઠતાનુપયોગિત્વાદુપેક્ષિતઃ । દ્રવ્યપિષ્ટો દિ પ્રશસ્તભાવપિષ્ટપરિપોષકસ્ત વિના તમ્યા
સમ્પાદ્યતાત્, તથાદિ-જ્ઞાનાધ્યાત્મકપ્રશસ્તભાવપિષ્ટસ્યારાધના શરીરમ્થિત્યધીના,
શરીરપરિસ્થિતિશાહાર વિના ન યથાત્સાધનાયાલમ્, આહારાદિયશ્ચ દ્રવ્યપિષ્ટ
એવેતિ સિદ્ધ દ્રવ્યપિષ્ટસ્ય પ્રશસ્તભાવપિષ્ટપરિપોષકત્વમ્ । તસ્ય ચ સાત્ત્વનિરવય

કથન કરતે હૈં । ‘પિષ્ટ’ શાસ્ત્રીય ભાષામેં અન્ન પાન નામસે પ્રસિદ્ધ હૈં,
ઉસકી વળા કરના ‘પિષ્ટૈવળા’ હૈં । વક્ર સ્થાનપર થહુત પદાર્થોકા
સમુદાય હોના પિષ્ટ કહલાતા હૈં । પિષ્ટ દો પ્રકારકા હૈં-(૧) દ્રવ્યપિષ્ટ
ઔર (૨) ભાવપિષ્ટ અજન આદિકો દ્રવ્યપિષ્ટ કહતે હૈં, ક્યોંકિ ઉસસે
શુધાકા નાશ હોતા હૈં । જ્ઞાનાદિ પ્રશસ્ત-ભાવપિષ્ટ હૈં, ક્યોંકિ વ્ર
કર્મોકા નાશ કરનેવાલા હૈં, અપ્રશસ્ત-ભાવપિષ્ટ અસયમાદિરૂપ હૈં,
ઉસકા યર્હાં અધિકાર નહોં હૈં ।

દ્રવ્યપિષ્ટ, પ્રશસ્ત-ભાવપિષ્ટકા પોષક હૈં, ક્યોંકિ ઉસકે વિના
પ્રશસ્ત-ભાવપિષ્ટકી પ્રાપ્તિ નહીં હોસકતી, અર્થાત્ જ્ઞાનાદિરૂપ
પ્રશસ્ત-ભાવપિષ્ટકી આરાધના શરીરકી સ્થિતિકે અધીન હૈં,
ઔર શરીરકી સ્થિતિ આહારકે વિના નહોં હોસકતી । આહાર આદિ
દ્રવ્યપિષ્ટ હીં હૈં । હસસે યહ સિદ્ધ હુઆ કિ દ્રવ્યપિષ્ટ પ્રશસ્ત ભાવ

‘પિંડ’ શબ્દ શાસ્ત્રીય-ભાષામા અન્નપાનના નામે ઓળખાય છે, તેની એવળા
કરવી એ પિંડેવળા કહેવાય છે એક સ્થાન પર ઘણા પદાર્થોના સમુદાય હોવો
એ ‘પિંડ’ કહેવાય છે પિંડ એ પ્રકારનો હોય છે, (૧) દ્રવ્ય-પિંડ અને
(૨) ભાવપિંડ અજન આદિને દ્રવ્યપિંડ કહે છે કારણ કે તેથી શુધાનો નાશ થાય છે
જ્ઞાનાદિ એ પ્રશસ્ત-ભાવપિંડ છે, કારણ કે તે કર્મોના નાશ કરવાવાળું છે
અપ્રશસ્ત-ભાવપિંડ અસયમાદિરૂપ છે, એનો અહીં અધિકાર નથી

દ્રવ્યપિંડ એ પ્રશસ્ત-ભાવપિંડનો પોષક છે કારણ કે તેના વિના પ્રશસ્ત-
ભાવપિંડની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી અર્થાત્ જ્ઞાનાદિ-રૂપ પ્રશસ્ત-ભાવપિંડની
આરાધના શરી ની સ્થિતિને અધીન છે, અને શરીરની સ્થિતિ આહાર વિના
હોઈ શકતી નથી આહારાદિ દ્રવ્યપિંડજ છે તેથી એ સિદ્ધ થયું કે દ્રવ્યપિંડ

ભેદાભ્યાઢ્વૈવિચ્ચેડપિ સયમિભિર્નિરવચ્ચપિણ્ડ એવ ગ્રાહ્ય ઇતિ તદેપનાધિકાર:-‘સપત્તે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-સંપત્તે મિત્તલ્કાલમ્મિ, અસંભંતો અમુચ્છિઓ ।

इमेण कमजोगेण, भक्तपाणं गवेसए ॥ १ ॥

छाया—सम्प्राप्ते भिक्षाकालेऽसम्भ्रान्तोऽमुच्छितः ।

अनेन क्रमयोगेन, भक्तपाण गवेपयेत् ॥१॥

॥ अथ पञ्चमाध्ययनम् ॥

સાન્વયાર્થ:-મુનિનો આહારપાની લેનેની વિધિ કહતે હૈં—મિત્તલ્કાલમ્મિ=ગોચરીકા સમય સપત્તે=હોનેપર અસંભતો=ઉદ્વેગરહિત (ઔર) અમુચ્છિઓ=આસક્તિરહિત હોકર ઇમેણ કમજોગેણ=ઇસ આગે વતાર્ક જાનેવાલી વિધિસે મક્તપાણ=માત-પાનીની ગવેસએ=ગવેપના કરે ॥

ટીકા—મિત્તલ્કાલે=ગોચરીસમયે, સમ્પ્રાપ્તે=સ્વાધ્યાયાદ્યનન્તર દ્રવ્યક્ષેત્ર-કાલભાવાનુકૂલતયા સમાયાતે ‘મુનિ’-રિતિ શેષઃ, અસમ્ભ્રાન્તઃ=ચત્કિચ્ચિન્નિ-મિત્તજનિતચિત્તવ્યાક્ષેપજન્યત્વરારહિત-અનાશિષ્ઠચિત્ત ઇત્યર્થઃ, ઈર્યોપયોગવાનિતિ ભાવઃ, ‘કદા કુત્ર વાડશનાદિપ્રાપ્તિર્ભવિષ્યતી’ ત્યાદિચિન્તાડડહિતચાશ્ચલ્યરહિત ઇતિ પિણ્ડકા પોષક હૈ । દ્રવ્યપિણ્ડ, સાવચ્ચ ઢી હોતા હૈ ઔર નિરવચ્ચ ઢી હોતા હૈ । સયમીનો નિરવચ્ચ પિણ્ડ હી ગ્રહણ કરના ચાહિએ, ઇસલિએ દ્રવ્યપિણ્ડકી એપનાકા અધિકાર આરમ્મ કિયા જાતા હૈ ‘સપત્તે’ ઇત્યાદિ ।

દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવકે અનુસાર સ્વાયાય આદિ ક્રિયાઓંકે પશ્ચાત્ જત્ર ગોચરીકા સમય હો તવ મુનિ કિસી કારણવશ ઉત્પન્ન હુએ ચિત્ત-વિક્ષેપજન્ય આનિતરહિત હોકર, અર્થાત્ ઈર્યા (ગમન) મેં ઉપયોગ રલ્લકર, અથવા ‘કવ ઔર કહાં અશન આદિકી પ્રાપ્તિ હોગી ?’ ઇસ

પ્રશન્ત લાવપિંડનો પોષક છે દ્રવ્યપિંડ સાવધ પણ હોય છે અને નિરવધ પણ હોય છે સયમીએ તો નિરવધપિંડ જ અહણ કરવો જોઇએ એટલા માટે દ્રવ્ય પિંડની એવણાનો અધિકાર પ્રારભવામા આવે છે-સપત્તે મિત્તલ્કાલમ્મિ ઇત્યાદિ

દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને અનુસાર સ્વાધ્યાયાદિ ક્રિયાઓની પછી જ્યારે ગોચરીનો સમય થાય ત્યારે મુનિ કેઇ કારણવશ ઉત્પન્ન થએલા ચિત્તવિક્ષેપથી જ-મેલી પ્રાનિતથી રહિત થઇને અર્થાત્ ઈર્યા (ગમન)મા ઉપયોગ રાખીને, અથવા ક્યારે અને કયા અશન અદિની પ્રાપ્તિ થશે ? એ પ્રકારની ચિંતાજન્ય

यावत्, अमुच्छितः=भाहारार्दी मनोरमशब्दादिषिष्येषु वा नासक्तः सन् अनेन=वक्ष्यमाणेनैतदध्ययनव्यापणितस्वरूपेण क्रमयोगेन=प्रकारेण भक्तपान=भक्त च पान चेत्यनयोः समाहारे भक्तपानम्, भक्तम्,=भोदनादिभ्यम्, पान=द्राक्षादिजल मुनियोग्य गवेपयेत्=अन्वेपयेत् (अन्विच्छेत्) । 'सपत्ते' इत्यनेन मुनिना यथासमय कार्यं सम्पादनीय' मित्याश्रितम् । 'असभतो' इत्यतो मनःस्थैर्यं विधेयमित्युप दिष्टम् । 'अमुच्छितो' इत्यनेन विषयशून्यमपाकृतम् ॥१॥

गवेपणाविधिमाह—'से गामे वा' इत्यादि ।

मूलम्—से गामे वा नगरे वा, गोयरगगओ मुणी ।

चरे मदमणुविगो, अद्विस्वित्तेण चैयसा ॥ २ ॥

छाया—स ग्रामे वा नगरे वा, गोचराग्रगतो मुनिः ।

चरेन्मन्दमनुद्विगोऽव्यासितेन चेतसा ॥२॥

सान्वयार्थः—से=वह मुणी=साधु गामे=गाँव वा=अथवा नगरे=नगरमें वा=निश्चयसे गोयरगगओ=निर्दोष भिक्षाके लिए गया हुआ अणुविगो=उद्देग

प्रकारकी चिन्ताजन्य चंचलतासे रहित होकर आहार तथा मनोज्ञ शब्दादि विषयोंमें आसक्त न होता हुआ, जैसा इस अध्ययनमें वर्णन किया गया है उस विधिसे, मुनिके योग्य ओदन आदि भक्त तथा दाख आदिका धोवनरूप पानकी गवेपणा करे ।

गाथामे 'सपत्ते' पदसे यह सूचित किया है कि मुनिको समय पर ही कार्य करना चाहिए । 'असभतो' पदसे यह प्रगट किया है कि साधुको मनकी स्थिरता रखनी चाहिए । 'अमुच्छितो' पदसे विषयोंमें आसक्तिका निराकरण किया गया है ॥१॥

अचंचलताथी रहित यद्यने आहार तथा मनोज्ञ-शब्दादि विषयोंमें आसक्त न यता, आ अध्ययनमा वर्ण्यया प्रमाणे ॥ विधिथी, मुनिने योग्य ओदन आदि खात तथा द्राक्ष आदिना धोवणरूप पाननी गवेपणा करे

गाथामा सपत्ते शब्दथी ओम सूचित करवामा आण्यु छे के मुनिओ समय पर न कार्य करवु ओहओ असभतो शब्दथी ओम प्रकट करुं छे के साधुओ मननी स्थिरता राखणी ओहओ अमुच्छितो शब्दथी विषयोंमा आसक्तितनु निरा करवु करवामा आण्यु छे (१)

રદિત હોતા હુઆ અવ્વન્તિસ્તેણ=શાન્ત-સ્થિર ચેયસા=ચિત્તસે મદ=૩ર્યા-સમિતિ સોધતા હુઆ ચરે=જાવે ॥૨॥

ટીકા—સે=અથ=પિણ્ડગવેપણાસમયે, યદ્વા ‘સે’ ઇતિ તત્ત્વચ્છન્દસ્ય પ્રથમે-વચનરૂપ તેન સઃ=પ્રક્રાન્તઃ મુનિ=મુણતિ=પ્રતિજાનીતે સર્વસાવગ્યાપારોપ-રતિમિતિ, મન્યતે=જાનાતિ જિનાત્તયાડનેકાન્તાત્મકજીવાડજીવાદિપદાર્થસાર્થ-મિતિ યા મુનિ=અનગારઃ, સ ચ દ્વિવિયઃ-દ્રવ્યતો ભાવતથ, તન દ્રવ્યતઃ—મુનિ-કર્તવ્યક્રિયાસ્થાપવિક્રમો લિદ્ધમાત્રોપજીવી, ભાવતસ્તુ—મોહનીયકર્મક્ષય-ક્ષયો-પશમસમુદ્ભૂતજ્ઞાનાદિરત્નત્રયપ્રકટીભૂતાત્મસ્વરૂપઃ, પ્રકૃતે ચ ભાવમુનિ પ્રસન્નમ્પ્યઃ।

૧ આદે ‘મુણ પ્રતિજ્ઞાને’ અસ્માદીણાદિકુ ઇન્, પૃપોદરાદિત્વાળસ્ય ન. । દ્વિતીયે-‘મન નાને’ ઇતિ ધાતો. ‘મનેરુચે’-ત્યોણાદિકુમુત્રેણ ઇન્પત્યયઃ સ ચ ક્રિત્ અઠાસ્યોઠારાદેશથ્વ । યદ્વા ‘મુળી’ ઇતિ પ્રાકૃતસમ. સસ્કૃત ઇવ, શબ્દસિદ્ધિ-રપ્યુક્તેવ, તદા ડાયાયા ‘મુણિ.’ ઇત્યપિ સમાવેશમર્હતિ ।

અચ ગવેપણાકી વિધિ ચતાતે હૈ—‘સે ગામે વા૦’ ઇત્યાદિ ।

‘મુનિ’ શબ્દકે અનેક અર્થ હૈ—(૧) જો સમસ્ત સાવધ વ્યાપારકે ત્યાગકી પ્રતિજ્ઞા કરતે હૈન્હે મુનિ કહતે હૈ । (૨) જિનેન્દ્ર ભગવાન્કી આજ્ઞાકે અનુસાર જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોંકો અનેકાન્તસ્વરૂપ જાનને વાહે મુનિ કહલાતે હૈ । મુનિ દો પ્રકારકે હોતે હૈ—(૧) દ્રવ્યમુનિ ઓર (૨) ભાવમુનિ । મુનિયોંકે આચારકા પાલન ન કરનેવાલા મુનિવેપધારી દ્રવ્યમુનિ કહલાતા હૈ । મોહનીય કર્મકે ક્ષય ઓર ક્ષયોપશમસે ઉત્પન્ન હુઇ સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યગ્દર્શન સમ્યક્ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયકે ઢારા જિનકી આત્માકા સ્વરૂપ પ્રકટ હોગયા હૈન્હે ભાવમુનિ કહતે હૈ । યદ્વા ભાવ-મુનિકા અધિકાર સમજના ચાહિય ।

હવે ગવેષણાની વિધિ બતાવે છે—સે ગામે વા૦ ઇત્યાદિ

મુનિ શબ્દના અનેક અર્થો છે (૧) જે સર્વ સાવધ વ્યાપારના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરે તેને મુનિ કહે છે (૨) જિનેન્દ્ર ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસાર જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોને અનેકાન્તસ્વરૂપ બાણુવાવાળા મુનિ કહેવાય છે મુનિ બે પ્રકારના હોય છે (૧) દ્રવ્યમુનિ અને (૨) ભાવમુનિ મુનિઓના આચારાનું પાલન ન કરનારા મુનિવેપધારી દ્રવ્યમુનિ કહેવાય છે, મોહનીય કર્મના ક્ષય અને ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થએલા સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયની દ્વારા જના આમાનું સ્વરૂપ પ્રકટ થઈ ગયું છે તેને ભાવમુનિ કહે છે આદી ભાવમુનિનો અધિકાર સમજવો જોઈએ,

ગ્રામે ગા=અપરા નગરે, દ્વિતીય-‘ગા’-શબ્દાત્ સ્વેટર્કર્વટાદૌ, ગોચરાગ્રગતઃ= ગોચરિ ચરણ=યથાયોગ્ય સ્વરૂપસ્વરૂપગ્રહણ ગોચરઃ, અગ્રઃ=આગમ્યાદિદોષરહિત ત્વા શ્રેષ્ઠઃ, તા વાસી ગોચરથેતિ ગોચરાગ્ર, આર્પણાદિગેષણપૂર્વનિપાતામાત્ર, અગ્રગોચર इत्यर्थः, તત્ર ગતઃ=ર્તમાનઃ ગોચરાગ્રગતઃ અન્યાક્ષિત્તેન=સ્થિરેણ મિસાગતસકલદોષોપયોગયત્તેત્યર્થઃ, ચેતસા=ચિત્તેન અનુદ્વિપ્રઃ=અત્રાભાદિપરીપદ જનિતક્ષોભરહિતઃ, મન્દ=અનૈર્યથાસ્યાત્તથા ઈર્યાપથ શોધયન્નિત્યર્થઃ, ચરેત્=ગન્હેત્ ।

‘ગોચરગગઓ’ इत्यनेन नभोदिति शुद्धाहारो ग्रहीतव्य इति सूचितम् ।
‘अव्वक्खित्तेण चैयसा’ इत्यनेन चित्तस्थैर्येणैव मिसादिशुद्धिर्भवतीति ध्वनितम् ।
‘अणुव्विग्गो’ इत्यतः परीपदसहनसामर्थ्यं बोधितम् ॥ २ ॥

ગોચરીગમનપ્રકારાનાદ-‘પુરઓ’ इत्यादि ।

વહ માત્રામુનિ પિણ્ડ-ગવેષણાકા સમય હોને પર ગ્રામ, નગર લેહા, કર્વડ આદિમેં યથાયોગ્ય થોડા થોડા નિર્દોષ આહાર ગ્રહણ કરતા હુઆ મિક્ષાકે સમસ્ત દોષોંકા ઉપયોગ રાખનેવાલે અર્થાત્ અવ્યાક્ષિત્ત ચિત્તસે અલાભ આદિ પરીપદ જનિત ક્ષોભસે રહિત હોકર ઈર્યાપથ શોધતે હુપ મન્દગતિસે ચલે ।

‘ગોચરગગઓ’ પદસે યહ સૂચિત હુઆ હૈ કિ સાધુકો નવકોટિ વિશુદ્ધ આહાર લેના ચાહિય । ‘અવ્વક્ખિત્તેણ ચેયસા’ ઇસસે યહ ઘોતિત હોતા હૈ કિ ચિત્તકી સ્થિરતાસે હી મિક્ષાકી શુદ્ધિ નિમ્ન સકતી હૈ । ‘અણુવ્વિગ્ગો’ પદસે પરીપદ સહનેકા સામર્થ્ય પ્રગટ કિયા હૈ ॥૨॥

ગોચરીકે લિયે ગમનવિધિ બતાતે હૈ-‘પુરઓ’ इत्यादि ।

એ ભાવ મુનિ પિણ્ડાવેષણાને સમય થતા ગ્રામ, નગર, ગામડું, કર્વડ આદિમા યથાયોગ્ય થોડા થોડા નિર્દોષ આહાર ગ્રહણ કરતા, મિક્ષાના યથા દોષોને ઉપયોગ રાખવાવાળો અર્થાત્ અવ્યાક્ષિત્ત-ચિત્તથી અલાભ આદિ પરી પદથી ઉત્પન્ન થતા ક્ષોભથી રહિત થઈને ઈર્યાપથ શોધતા મદ ગતિએ ચાલે

ગોચરગગઓ શબ્દથી એમ સૂચિત થયુ છે કે સાધુએ નવકોટિએ વિશુદ્ધ આહાર લેવો બોધએ અવ્વક્ખિત્તેણ ચેયસા એથી એમ પ્રકટ થાય છે કે ચિત્તની સ્થિરતાથી જ મિક્ષાની શુદ્ધિ નથી થકે છે, અણુવ્વિગ્ગો શબ્દથી પરીપદ સહ વાનું સામર્થ્ય પ્રકટ કર્યું છે (૨)

ગોચરીને માટે ગમનવિધિ બતાવે છે-પુરઓ इत्यादि

^३मूलम्-^१पुरओ ^४जुगमायाए, ^२पेहमाणो ^{१०}महि चरे ।

^६वज्जतो ^५वीयहरियाइ, ^६पाणे ^८य ^७दगमद्विय ॥ ३ ॥

छाया—पुरतो युगमात्रया, प्रेक्षमाणो मही चरेत् ।

वर्जयन् वीजहरितानि, प्राणांश्च दकमृत्तिकां ॥३॥

गोचरी में चलने की विधि कहते हैं—

सान्वयार्थः—पुरओ=सामने जुगमायाए=धूसर प्रमाण दृष्टिसे महि=पृथिवीको पेहमाणो=देखता हुआ वीयहरियाइ=बीज, हरी, पाणे=द्वीन्द्रियादिक प्राणी य=और दगमद्विय=सचित्त जल तथा सचित्त मिट्टीको वज्जतो=वर्जता हुआ चरे=चले ॥३॥

टीका—युगमात्रया=जूसरप्रमाणया तत्प्रमाणप्रसृतयेत्यर्थः 'दृष्टये'ति शेषः । वस्तुतस्तु 'कचिद्वितीयादे,' इति नियमादत्र द्वितीयार्थे पठ्यते, तेन 'जुगमायाए' इत्यस्य 'युगमात्रा'-मिति च्छाया, तथाच-युगमात्रा=प्रोक्तार्था स्वशरीरप्रमितामिति भावः, महीं=भूमिं मार्गभूमिमिति भावः, पुरतः=स्वाग्रतः प्रेक्षमाणः=सम्यगवलोकयन् बीजहरितानि=प्रसिद्धानि, प्राणान्=द्वीन्द्रियादिप्राणिनः, दकमृत्तिका=सचित्त जल मृत्तिका च वर्जयन्=परिहरन् चरेत्=गच्छेत् ॥३॥

^३मूलम्-^४ओवाय ^५विसम ^६खाणु, ^७विजल ^८परिवज्जए ।

^६सक्रमेण ^{१०}न ^२गच्छिज्जा, ^१विज्जमाणो ^१परक्कमे ॥ ४ ॥

छाया—अवपात विषम स्थाणु, विजल परिवर्जयेत् ।

सक्रमेण न गच्छेत्, विजमाने पराक्रमे ॥४॥

सान्वयार्थ -परक्कमे=दूसरे मार्गके विज्जमाणे=होनेपर (साधु) ओवाय=जिस मार्गमें गिर पड़नेकी शका हो विसम=खड़े आदिके कारण चिकट हो खाणु=काटे हुए धान्यके डठलोसे युक्त (और) विजल=कीचड़वाला हो उस

अपने शरीर प्रमाण रास्ता सामने मली भौंति अवलोकन करता हुआ, बीज, वनस्पतिकाय, द्वीन्द्रिय आदि प्राणी सचित्तजल और सचित्त मृत्तिकाको चचाता हुआ गमन करे ॥३॥

प्रेतानां शरीर प्रमाण रास्ता सामने साजी रीते अवलोकन करता, भीतर, वनस्पतिकाय, द्वीन्द्रियादि प्राणी, सचित्त जल आने सचित्त माटीने धरायी देता गमन करे (३)

ગ્રામે ગા=અથવા નગરે, દ્વિતીય 'ગા'-ગન્દાત્ સ્વેટર્કર્ત્રઢાદૌ, ગોચરાગ્રગતઃ= ગોરિય ચરણ=યથાયોગ્ય સ્વરૂપસ્વરૂપગ્રહણ ગોચરઃ, અગ્રઃ=આશાકર્માદિદોષરહિત તથા શ્રેષ્ઠઃ, તા વાસી ગોચરથેતિ ગોચરાગ્ર, આર્પસ્વાદ્વિશેષણપૂર્વનિપાતાભાવઃ, અગ્રગોચર इत्यर्थः, તત્ર ગતઃ=ગત્તમાનઃ ગોચરાગ્રગતઃ અગ્ર્યાક્ષિત્તેન=સ્થિરેણ મિત્તાગતસકરુદોષોપયોગગતેત્યર્થઃ, ચેતમા=ચિત્તેન અનુદ્વિગ્રઃ=અન્નાભાદિપરીપહ જનિતક્ષોભરહિતઃ, મન્દ=શૈર્ષ્યધાસ્યાત્તથા ઈર્યાપથ શોધયન્નિત્યર્થઃ, ચરેત્=ગચ્છેત્ ।
 'ગોચરગગઓ' इत्यनेन नवकोटिशुद्धाहारो ग्रहीतव्य इति सूचितम् ।
 'अव्वक्खित्तेण चेतसा' इत्यनेन चित्तस्थैर्येणैव भिक्षादिशुद्धिर्भवतीति ध्वनितम् ।
 'अणुव्विग्गो' इत्यतः परीषदसहनसामर्थ्यं बोधितम् ॥ २ ॥

ગોચરીગમનપ્રકારાનાહ-'પુરઓ' इत्यादि ।

વહ આગમુનિ પિઠ્ઠ-ગવેષણાક્રા સમય હોને પર ગ્રામ, નગર સ્થા, કર્વટ આદિમેં યથાયોગ્ય થોડા થોડા નિર્દોષ આહાર ગ્રહણ કરતા હુઆ ભિક્ષાકે સમસ્ત દોષોંકા ઉપયોગ રાખનેવાલે અર્થાત્ અવ્યાક્ષિત્ત ચિત્તસે અલાભ આદિ પરીપહ જનિત ક્ષોભસે રહિત હોકર ઈર્યાપથ શોધતે હુપ મન્દગતિસે ચલે ।

'ગોચરગગઓ' પદસે યહ સૂચિત હુઆ હૈં કિ સાધુકો નવકોટિ-વિશુદ્ધ આહાર લેનાં ચાહિય । 'અવ્વક્ષિત્તેણ ચેયસા' ઇસસે યહ ઘોતિત હોતા હૈં કિ ચિત્તકી સ્થિરતાસે હી ભિક્ષાકી શુદ્ધિ નિભ સકતી હૈં । 'અણુવ્વિગ્ગો' પદસે પરીપહ સહનેકા સામર્થ્ય પ્રગટ કિયા હૈં ॥૨॥
 ગોચરીકે લિય ગમનવિધિ યતાતે હૈં-'પુરઓ' इत्यादि ।

એ ભાવ મુનિ પિઠગવેષણાને સમય થતા ગ્રામ, નગર, ગામડું, કર્વટ આદિમા યથાયોગ્ય થોડા થોડા નિર્દોષ આહાર ગ્રહણ કરતા, ભિક્ષાના યથા દોષોંકા ઉપયોગ રાખવાવાળો અર્થાત્ અવ્યાક્ષિત્ત-ચિત્તથી અલાભ આદિ પરી પહથી ઉત્પન્ન થતા ક્ષોભથી રહિત થઇને ઈર્યાપથ શોધતા મદ ગતિએ ચાલે

ગોચરગગઓ શબ્દથી એમ સૂચિત થયુ છે કે સાધુએ નવકોટિએ વિશુદ્ધ આહાર લેવો એમએ અવ્વક્ષિત્તેણ ચેયસા એથી એમ પ્રકટ થાય છે કે ચિત્તની સ્થિરતાથી જ ભિક્ષાની શુદ્ધિ નથી શકે છે, અણુવ્વિગ્ગો શબ્દથી પરીપહ સહ વાનું સામર્થ્ય પ્રકટ કર્યું છે (૨)

ગોચરીને માટે ગમનવિધિ યતાવે છે-પુરઓ इत्यादि

તત્ર ગચ્છતો હાનિમાહ-‘પવડતે’ ઇત્યાદિ ।

^૨ મૂલમ્-^૩ પવડતે ^૬ વ ^૧ સે ^૪ તત્થ, ^૫ પક્ષ્વલતે ^૭ વ સજણ ।

^{૧૨} હિસેજ્ઞ ^{૧૧} પાણમૃયાઈ, ^૮ તસે ^{૧૦} અદુવ ^૯ થાવરે ॥ ૫ ॥

છાયા—પ્રપતશ્ચ સ તત્ર, પ્રસ્વલ્લશ્ચ સયતઃ ।

હિંસ્યાત્પાણમૃતાનિ, ત્રસાન્ અથવા સ્થાવરાન્ ॥ ૫ ॥

પૂર્વોક્ત માર્ગસે જાને મેં દોષ યતાતે હૈ—

સાન્વયાર્થઃ—સે=તસ માર્ગસે જાનેવાલા વહ સજણ=સાધુ વ=યદિ તત્થ=વહા પવડતે=ગિર જાય વ=અથવા પક્ષ્વલતે=રપટ પડે તો તસે=ત્રસ-દ્વીન્દ્રિયાદિ અદુવ=અથવા થાવરે=સ્થાવર-પૃથિવ્યાદિ પાણમૃયાઈ=પ્રાણી મૃતોંકી હિંસેજ્ઞા=હિંસા કરે। અર્થાત્ એસે માર્ગમેં જાનેસે સાધુકો આત્મ ઓર સયમ દોનોંકી વિરાધનાકા સમ્ભવ હૈ ॥ ૫ ॥

ટીકા—તત્ર=તસ્મિન્ અવપાતાદો પ્રપતન્ પ્રસ્વલ્લશ્ચ સ સયતઃ=સાધુઃ ત્રસાન્=દ્વીન્દ્રિયાદિલક્ષણાન્, સ્થાવરાન્=પૃથિવ્યાગ્રેકેન્દ્રિયાન્, અથવા પાણમૃતાનિ=ત્રસસ્થાવરોભયવિધાન્ પ્રાણિનો હિંસ્યાત્=મર્દયેત્ પીડયેદિતિ યાવત્ । પતનાદિના ચાડ્ડત્મવિરાધનાપિ નિયત ભાવીતિ ભાવઃ ॥ ૫ ॥

માર્ગ ન હો તો યહ નિપેધ નહીં હૈ—અર્થાત્ અન્ય માર્ગકે અભાવમેં એસે માર્ગસે મી જા સકતે હૈ ॥ ૪ ॥

એસે માર્ગમેં ચલનેસે હોનેવાલી હાનિ યતાતે હૈ—‘પવડતે’ ઇત્યાદિ ।

યદિ અવપાત આદિ પૂર્વોક્ત માર્ગોમેં ગમન કરનેસે ગિર પડે યા રપટ જાવે તો દ્વીન્દ્રિય આદિ ત્રસ યા પૃથિવીકાયિક આદિ સ્થાવર જીવોંકી અથવા દોનોં પ્રકારકે જીવોંકી હિંસા હોતી હૈ તથા ગિરને આદિસે આત્મવિરાધના મી અવશ્ય હોતી હૈ ॥ ૫ ॥

તો એનો નિપેધ નથી—અર્થાત્ અન્ય માર્ગને અભાવે એવા માર્ગથી પણ જઈ શકાય છે (૪)

એવા માર્ગમા આલવાથી થનારી હાનિ યતાવે છે—પવડતે ૦ ઇત્યાદિ

ને અવપાત આદિ પૂર્વોક્ત માર્ગોમા ગમન કરવાથી પડી નય યા લપસી નય તો દ્વીન્દ્રિયાદિ ત્રસ યા પૃથ્વીકાયિક આદિ સ્થાવર જીવોંની અથવા બેઉ પ્રકારના જીવોંની હિંસા થાય છે, તથા પડવાથી આત્મવિરાધના પણ અવશ્ય થાય છે (૫)

માર્ગનો પરિવ્રજાન=ગોઠે, તથા મરુમેળ=રીઝ આદિકે કારણ ત્રિમ માર્ગને
ઈંટ કાઠ આદિ લાપનેકે નિષ્ણ રહે હોં ઉત્તમે મી ન ગચ્છેજ્જા=તહીં જાવે ॥૪॥

ટીકા—‘ઓવાયં’ ઇત્યાદિ । ‘પરમં’ ઇતિ આક્રમણમાક્રમઃ=અવલમ્બન
પરધાસાયાક્રમથ પરાક્રમઃ પરસ્યાડક્રમો યા પરાક્રમસ્તસ્મિન્, યદા ‘પરક્રમે’
ઈતિજ્ઞાયા, તતથ પરધાસો ક્રમથ પરક્રમસ્તસ્મિન્ ‘સર્વયા ગત્યન્તરે’ ઇત્યર્થસ્તથા
ચ-પરાક્રમે અપરા પરક્રમે ઉપાયે વિજમાને=વર્તમાને સતિ અવપાતઃ ¹=સ્વલન
સ્થાન સત્યપ્પાલોકે યેન સચ્ચરણે સ્વલનમયસમ્માન્ય તમ્, વિષમ²=દુર્ગમત્વા
દ્વિકટ માર્ગે સ્થાણુ=નૂનસમ્યાદિસ્થુલ તદ્દહુલ ક્ષેત્રાદિમાર્ગમિત્યર્થ, વિજલ=વિગત
જલ યસ્માત્તત્ તથોક્ત પદ્ધિલસ્યલ પરિવર્જયેત્=પરિત્યજેત્, સક્રમેળ=સક્રમ્યતે=
સમુદ્દહ્યતે જલરુદ્ધમાદિગુલવિષમસ્થાન યેન સ સક્રમ=ઙ્ગુકા-કાષ્ઠ-પાપાણાદિ-
નિર્મિતમાર્ગવિશેષસ્તેન ન ગચ્છેત્=ન સચ્ચરેત્ । ‘વિજમાણે પરક્રમે’ ઇત્યનેનોષા
યાન્તરાભાવે નાય પ્રતિષેધ ઇત્યપગાદઃ સ્વચિત્ ॥૪॥

¹ ગત્તમયતયા સમાવિતસ્વલનમ્ ।

² ઉન્નતાઙ્ગનતત્વાદુર્ગમમ્ ।

‘ઓવાયં’ ઇત્યાદિ । પર અવલમ્બકો યહૌ પર પરક્રમ અથવા
પરાક્રમસે કહા ગયા હૈ અત એવ અર્થ યહૌ હૈ કિ દુસરે માર્ગકે રહતે
હુણ, જિસમે ચલનેસે મિર પડનેકી સમાવના હો, દુર્ગમ હોનેકે કારણ
વિકટ હો, જિસમે કાટે હુણ હવાર આદિકે ડઠલ હોં, ઓર જો કીચટ
વાલા હો, જલ-કીચટ આદિકી અધિકતા હોનેસે લાઘનેકે લિપે ઈંટ,
કાઠ, પત્થર આદિ રહે હુણ હોં, ઉસ વિષમ માર્ગસે ગમન ન કરે ।

‘વિજમાણે પરક્રમે’ ઇસ પદસે યહ સૂચિત કિયા હૈ કિ દુસરા

ઓવાયં ઇત્યાદિ પર અવલમ્બને અહીં પરક્રમ અથવા પરાક્રમથી કહેવામાં
આવેલ છે, એથી એવો અર્થ થાય છે કે બીજો માર્ગ હોવા છતાં, જેમાં ચાલ
વાથી પડી જવાની સંભાવના હોય, દુર્ગમ હોવાને લીધે વિકટ હોય, જેમાં કાપેથી
બુવાર આદિના કૂડા હોય, અને જે કીચડવાળો હોય, પાણી કીચડ વગેરે વધુ
હોવાના કારણે ઓળંગવા માટે ઈંટ, લાકડું કે પથ્થર આદિ રાખેલા હોય, એવા
વિષમ માર્ગથી ગમન ન કરે

વિજમાણે પરક્રમે એ શબ્દોથી એમ સૂચ્યું છે કે બીજો માર્ગ ન હોય

તત્ર ગચ્છતો હાનિમાહ-‘પવહતે’ ઇત્યાદિ ।

^૨ મૂલમ્-^૩ પવહતે ^૬ વ ^૧ સે ^૪ તત્થ, ^૫ પક્વલતે ^૭ વ ^૮ સજણ ।

^{૧૨} હિસેજ્ઞ ^{૧૧} પાણમ્બુયાઈ, ^૮ તસે ^{૧૦} અદુવ ^૯ થાવરે ॥ ૫ ॥

છાયા—પ્રપતથ સ તત્ર, પ્રસ્વલ્લંથ સયતઃ ।

હિંસ્યાત્પ્રાણભૂતાનિ, ત્રસાન્ અથવા સ્થાવરાન્ ॥ ૫ ॥

પૂર્વોક્ત માર્ગસે જાને મેં દોષ વતાતે હૈ—

સાન્વયાર્થઃ—સે=ઉસ માર્ગસે જાનેવાલા વહ સજણ=સાધુ વ=યદિ તત્થ=વહા પવહતે=ગિર જાય વ=અથવા પક્વલતે=રપટ પડે તો તસે=ત્રસ દ્વીન્દ્રિયાદિ અદુવ=અથવા થાવરે=સ્થાવર-પૃથિવ્યાદિ પાણમ્બુયાઈ=પ્રાણી ભૂતોંકી હિંસેજ્ઞા=હિંસા કરે । અર્થાત્ એસે માર્ગમેં જાનેસે સાધુકો આત્મ ઔર સયમ દોનોંકી વિરાધનાકા સમ્ભવ હૈ ॥ ૫ ॥

ટીકા—તત્ર=તસ્મિન્ અવપાતાદૌ પ્રપતન્ પ્રસ્વલ્લંથ સ સયતઃ=સાધુઃ ત્રસાન્=દ્વીન્દ્રિયાદિલક્ષણાન્, સ્થાવરાન્=પૃથિવ્યાગ્રેકેન્દ્રિયાન્, અથવા પ્રાણભૂતાનિ=ત્રસસ્થાવરોભયવિધાન્ પ્રાણિનો હિંસ્યાત્=મર્દયેત્ પીડયેદિતિ યાવત્ । પતનાદિના ચાડ્ડત્ત્મવિરાધનાપિ નિયત માવીતિ ભાવ’ ॥ ૫ ॥

માર્ગ ન હો તો યહ નિષેધ નહીં હૈ—અર્થાત્ અન્ય માર્ગકે અભાવમેં એસે માર્ગસે ખી જા સકતે હૈ ॥ ૪ ॥

એસે માર્ગમેં ચલનેસે હોનેવાલી હાનિ વતાતે હૈ—‘પવહતે’ ઇત્યાદિ ।

યદિ અવપાત આદિ પૂર્વોક્ત માર્ગોમેં ગમન કરનેસે ગિર પડે યા રપટ જાવે તો દ્વીન્દ્રિય આદિ ત્રસ યા પૃથ્વીકાયિક આદિ સ્થાવર જીવોંકી અથવા દોનોં પ્રકારકે જીવોંકી હિંસા હોતી હૈ તથા ગિરને આદિસે આત્મવિરાધના ખી અવશ્ય હોતી હૈ ॥ ૫ ॥

તો એનો નિષેધ નથી—અર્થાત્ અન્ય માર્ગને અભાવે એવા માર્ગથી પણ બંધ શકાય છે (૪)

એવા માર્ગમા આલવાથી થનારી હાનિ બતાવે છે—પવહતે ૦ ઇત્યાદિ

જો અવપાત આદિ પૂર્વોક્ત માર્ગોમા ગમન કરવાથી પડી બંધ યા લપસી બંધ તો દ્વીન્દ્રિયાદિ ત્રસ યા પૃથ્વીકાયિક આદિ સ્થાવર જીવોંની અથવા બેઉ પ્રકારના જીવોંની હિંસા થાય છે, તથા પડવાથી આત્મવિરાધના પણ અવશ્ય થાય છે (૫)

અપ્કાયાદિયતનામાદ-‘ન ચરેજ્ઞ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્મ-ન ચરેજ્ઞ વાસે વાસતે, મિહિયાણ પડંતિણ ।

મહાવાણ વ વાયતે, તિરિચ્છસંપાઢમેસુ વા ॥ ૮ ॥

છાયા-ન ચરેદ્ ગર્ષે ગર્ષતિ, મિહિકાયાં પતન્ત્યામ્ ।

મહાવાતે વા ગતિ, તિર્યક્સંપાતેષુ વા ॥ ૮ ॥

અપ્કાય આદિકી યતના વહતે હૈ—

સાન્નયાર્થ:-વાસે વાસતે=ગર્ષા ગરસતે હુણ મિહિયાણ પડંતિણ=ધૂઅર કુહરા ગિરતે હુણ વ=તથા મહાવાણ વાયતે=મહાવાયુ-ઑંધી-કે ચલતે હુણ વા=આંધી તિરિચ્છસંપાઢમેસુ=તીડ-પતગાદિકાંકે ઉડતે હુણ (સાધુ) ન ચરેજ્ઞ=ગોવરી ન જાવે ॥ ૮ ॥

ટીકા—વર્ષે વર્ષતિ=વૃષ્ટી સત્યામ્, મિહિકાયા=ધૂમિકાયા પતન્ત્યા સત્યા મહાવાતે=પવનપરને ગતિ=ગતિ સતિ, તિર્યક્સંપાતેષુ=તિર્યક્પતનશીલેષુ શલભાદિષુ સત્ત્વ ન ચરેત્ । ‘વાસે વાસતે’ ઇત્યનેન શીકરપાતસમયેડપિ ગમન નિપેધઃ તસ્યાપિ વૃષ્ટાવ્રન્તર્ભાગાત્ અપ્કાયવિરાધનાસાધનત્વાદ્ ॥ ૮ ॥

ઉક્તા પ્રથમમહાવ્રતવિરાધનાઽધુના ચતુર્થમહાવ્રતવિરાધનાયા ઇતરમહાવ્રતવિરાધના

અપ્કાયાદિકી યતના વહતે હૈ-‘ન ચરેજ્ઞ વાસે૦’ ઇત્યાદિ ।

જવ વર્ષા વરસ રહી હો, કુહરા (ધૂઅર) પડ રહા હો, ઑંધી ચલ રહી હો, ટિઢી આદિ ઉડ રહે હો, તવ સાધુ ગમન ન કરે । ‘વાસે વાસતે’ હસ પદસે યહ મી ગ્રહણ કર લેના વાહિણ કિ જવ કુહારે પડ રહે હો તવ મી ગમન ન કરે, કયોંકિ વહ મી વર્ષાદીમેં અન્તર્ગત હૈ ઓર વસ સમય જાનેસે અપ્કાયકી વિરાધના હોતી હૈ ॥ ૮ ॥

પ્રથમ મહાવ્રતકી વિરાધના વગ્નાનેકે વાદ અથ અન્ય મહાવ્રતોંકી વિરાધના

અપ્કાયાદિની યતના કહે છે-ન ચરેજ્ઞ વાસે૦ ઇત્યાદિ જ્યારે વરસાદ વરસી રહ્યો હોય, ધુમસ (ઝાકળ) પડી રહ્યો હોય આંધી ચાલી રહી હોય, ટીડ ઉડી રહ્યા હોય, ત્યારે સાધુ ગમન ન કરે વાસે વાસતે એ વાળથી એમ પણ શ્રદ્ધ કરી લેવું જોઈએ કે જ્યારે વરસાદની ફરફર પડી રહી હોય ત્યારે પણ ગમન ન કરે, કારણ કે તે પણ વરસાદમાં જ આવી જાય છે, અને તે સમયે જવાથી અપ્કાયની વિરાધના વાય છે (૮)

પ્રથમ મહાવ્રતની વિરાધના બતાવ્યા પછી હવે બીજા

વિરાધનાના

हेतुभूततया तामाह-‘न चरेज्ज वेस०’ इत्यादि ।

मूलम्-न चरेज्ज वेससामन्ते, वंभचेरवसाणुए ।

वंभयारिस्स दत्तस्स, हुज्जा तत्थ विसुत्तिया ॥ ९ ॥

छाया-न चरेद् वेशसामन्ते, ब्रह्मचर्यवशानुगः ।

ब्रह्मचारिणो दान्तस्य, भवेत्तत्र विस्रोतसिका ॥९॥

ब्रह्मचर्य ही सत्र व्रतो का कारण है, अतः चतुर्थीत की यतना कहते हैं-

सान्प्रयार्थः-वंभचेरवसाणुए=ब्रह्मचर्यकी रक्षा चाहनेवाला साधु वेस-सामन्ते=वेश्याके पाडे-मुहल्ले में न चरेज्ज=गोचरी नहीं जावे, (क्योंकि) तत्थ=वद्वा (गोचरी जानेसे) दत्तस्स=इन्द्रिय और मनको काबूमें रखनेवाले वंभयारिस्स=ब्रह्मचारी साधुके भी विसुत्तिया=मानसिक विकार हुज्जा=पैदा हो जाता है, साधारण मनुष्यकी तो बातही क्या ? अर्थात् उसके मानसिक विकार जरूर उत्पन्न हो जाता है ॥९॥ क्योंकि-

टीका-ब्रह्मचर्यवशानुगः=ब्रह्मचर्य=कामवासनापरित्यागलक्षणव्रत, वश=स्वायत्तताम् अनुगमयति=मापयतीति स तथोक्तः ब्रह्मचारीत्यर्थः । यद्वा ‘ब्रह्मचर्यावसानके’ इति, ‘ब्रह्मचर्यवशाऽऽनये’ इति वा सस्कृत, तस्य ‘वेशसामन्ते’ इत्यनेन विशेषणतया सम्बन्धस्तथा च-ब्रह्मचर्यस्यावसानम्=अन्तो यस्मात्स तस्मिन्-ब्रह्मचर्यविनाशके इति प्रथमस्यार्थः । ब्रह्मचर्य वशमानयति=दर्शनादिना स्वाधीन करोतीति ब्रह्मचर्यवशानयस्तस्मिन् ब्रह्मचर्यभ्रशके इति द्वितीयस्यार्थः । वेशसामन्ते=वेशः=वेश्यागृहम् ‘वेशो वेश्यागृहे गृहे’ इति कोशात्, तस्य सामन्ते=समीपे वेश्यापाटके वा न चरेत्=न गच्छेत् । का हानि ? रित्याह-‘ब्रह्मे’-ति, तत्र=वेशसामन्ते गमनेनेति प्रसङ्गलभ्यम्, दान्तस्य=जितेन्द्रियस्यापि

के कारण होनेसे चतुर्थ महाव्रतकी विराधनाका कथन करते हैं-‘न चरेज्ज वेस०’ इत्यादि ।

ब्रह्मचारी साधु गोचरीके लिए, ब्रह्मचर्यका नाश करनेवाले वेश्या-घरके समीपमें या वेश्याके पाडे (मुहल्ले) में न जावे । वहाँ जानेसे क्या हानि है ? सो बताते हैं-वेश्याके पाडेमें गमन करनेसे जितेन्द्रिय ब्रह्म-

कारण डोवाने लीधे अतुर्थ महाव्रतकी विराधनानु उक्त करे हैं न चरेज्ज वेस० इत्यादि ब्रह्मचारी साधु गोचरीने भाटे, ब्रह्मचर्यने नाश करवावाणा वेश्यागृहनी समीपे या वेश्यागृहेना भेटाटलाभा न जाय त्या जवाभा शी हु-कत छे ? ते छवे गतावे छे-वेश्याना भेटाटलाभा गमन करवाथी जितेन्द्रिय ब्रह्मचारी

અપ્કાયાદિયતનામાદ-‘ન ચરેજ્જ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્ય-ન^{૧૦} ચરેજ્જ^{૧૧} વાસે^૧ વાસતે^૧, મિહિયાણ^૩ પડંતિણ^૪ ।

મહાવાણ વ વાયંતે, તિરિચ્છસપાહમેસુ વા ॥ ૮ ॥

છાયા—ન ચરેદ્ વર્ષે વર્ષતિ, મિહિયાણ પતન્ત્યામ્ ।

મહાગાતે વા ગતિ, તિર્યક્સપાતેષુ વા ॥ ૮ ॥

અપ્કાય આદિકી યતના કહતે છે—

સાન્વયાર્થ.—વાસે વાસતે=વર્ષા વસતે હુણ મિહિયાણ પડંતિણ=ધૂંઅર કુહરા ગિરતે હુણ વ=તયા મહાગાણ વાયતે=મહાગાયુ-ઑંગી કે ચરતે હુણ વા=ઔર તિરિચ્છસપાહમેસુ=તીહ-પતગાદિકોંકે ઉડતે હુણ (સાધુ) ન ચરેજ્જ=ગોચરી ન જાવે ॥ ૮ ॥

ટીકા—વર્ષે વર્ષતિ=વૃષ્ટી સત્યામ્, મિહિયાણ=ધૂમિકાયા પતન્ત્યા સત્યા મહાગાતે=મચળપરને ગતિ=ગહતિ સતિ, તિર્યક્સપાતેષુ=તિર્યક્પતનશીલેષુ શલભાદિષુ સત્ત્વ ન ચરેત્ । ‘વાસે વાસતે’ ઇત્યનેન શીકરપાતસમયેડપિ ગમન નિપેધઃ તસ્યાપિ વૃષ્ટાન્તર્ભાવાત્ અપ્કાયરિરાગનાસાધનત્વાચ્ચ ॥ ૮ ॥

ઉક્તા પ્રથમમહાવ્રતવિરાધનાઽધુના ચતુર્થમહાવ્રતવિરાધનાયા ઇતરમહાવ્રતવિરાધના

અપ્કાયાદિકી યતના કહતે છે—‘ન ચરેજ્જ વાસે૦’ ઇત્યાદિ ।

જ્ય વર્ષા વરસ રહી હો, કુહરા (ધૂંઅર) પડ રહા હો, ઑંધી ચલ રહી હો, ટિહી આદિ ઉડ રહે હો, તય સાધુ ગમન ન કરે । ‘વાસે વાસતે’ હસ પદસે વહ્ મી ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે કિ જ્ય ફુહારે પડ રહે હો તય મી ગમન ન કરે, ક્યોંકિ વહ્ મી વર્ષાદીમે અન્તર્ગત હૈ ઑર ઉસ સમય જાનેસે અપ્કાયકી વિરાધના હોતી હૈ ॥ ૮ ॥

- પ્રથમ મહાવ્રતકી વિરાધના વતાનેકે બાદ અન્ય મહાવ્રતોંકી વિરાધના

અપ્કાયાદિની યતના કહે છે—ન ચરેજ્જ વાસે૦ ઇત્યાદિ બ્યારે વરસાદ વરસી રહ્યો હોય, ધુમસ (ઝાકળ) પડી રહ્યો હોય આધી ચાલી રહી હોય, ટીડ ઉડી રહ્યા હોય, ત્યારે સાધુ ગમન ન કરે વાસે વાસતે એ યાજ્ઞથી એમ પણ ગ્રહણ કરી લેવું જોઈએ કે બ્યારે વરસાદની ફરફર પડી રહી હોય ત્યારે પણ ગમન ન કરે, કારણ કે તે પણ વરસાદમા જ આવી જાય છે, અને તે સમયે જવાથી અપ્કાયની વિરાધના થાય છે (૮)

પ્રથમ મહાવ્રતની વિરાધના બતાવ્યા પછી હવે બીજા મહાવ્રત વિરાધનાના

છાયા—અનાયતને ચરતઃ સસર્ગેનાઽમીક્ષમ્ ।

મહેદાતાના પીડા, શ્રામણ્યે ચ સંશયઃ ॥૧૦॥

વેશ્યા કે પાડે મેં એકવાર જાને કા દોષ કહ કર અવ અનેક વાર જાનેકા દોષ કહતે હૈ—

સાન્વયાર્થઃ—અણાયયણે=વેશ્યાકે પાડેમેં અથવા ઇસ પ્રકારકે દૂસરે અયોગ્ય સ્થાનોમેં ચરતસ્સ=ગોચરી જાનેવાલે સાધુકે અમિક્ષમ્=વારવાર સસર્ગીએ=સસર્ગ હોનેકે કારણ વચાણ=મહાવ્રતોંકો પીલા=પીડા દુઝ્જ=હોતી હૈ અર્થાત્ વે દૂષિત હો જાતે હૈ । (ઇતના હી નહીં કિન્તુ ઉસ સાધુકે) સામન્નમ્મિ ય=ચારિત્ર-સાધુપને-મેં મી સસઓ=સન્દેહ હો જાતા હૈ ॥૧૦॥

ટીકા—અનાયતને=અયોગ્યસ્થાને વેશ્યાગૃહસમીપાર્દો અમીક્ષમ્=વારવાર ચરતઃ=પર્યટતઃ સા યોઃ સસર્ગેણ=પ્રેક્ષણાદિસર્પર્કેણ (મૂલે પ્રાકૃતત્વાત્સ્ત્રીત્વમ્) વ્રતા-ના=બ્રહ્મચર્યાદીના પીડા=વિરાગના, ચકારોઽપ્યર્થે, નૈતાવત્યેવ હાનિઃ કિન્ત્વન્યા-ઽપીત્યાહ-શ્રામણ્યે=ચારિત્રેઽપિ સગયઃ=પાલનીયતાસન્દેહો મહેત્, તથાહિ—

“દુશ્વરબ્રહ્મચર્યાદેર્મવિવિપ્યતિ ફલ ન વા ? ।

ચૈન્ન જાને કિયત્ કીદર્, કદા વા તદ્ભવિવિપ્યતિ ॥૧॥

તથાઽપ્રાપ્તસુખપ્રાપ્તિ, મુદિશ્ય વિહિતો મયા ।

ઉપસ્થિતસુખત્યાગ ઉચિતઃ કિં ન વોચિતઃ ॥૨॥” ઇત્યાદિ ।

વેશ્યા-ચરકે સમીપ યા જેસેહી અન્ય અયોગ્યસ્થાનોમેં વારવાર ગમન કરનેવાલે સાધુકે વેશ્યાકો દેલ્ખને આદિ સસર્ગસે બ્રહ્મચર્ય આદિ વ્રતોમેં પીડા હોજાતી હૈ, અર્થાત્ વ્રત દૂષિત હોજાતે હૈ । યહી એક હાનિ નહીં હૈ કિન્તુ ઉસકે શ્રામણ્ય (ચારિત્ર)મેં મી સદેહ હોજાતા હૈ કિ—

“ઇસદુશ્વર બ્રહ્મચર્યકા ફલ મિલેગા યા નહીં ?, યદિ મિલેગા મી તો ન જાને કિતના મિલેગા, કૈસા મિલેગા, ઓર કય મિલેગા ? ॥૧॥

મેંને અપ્રાપ્ત સુખકી પ્રાપ્તિકે લિગ પ્રાપ્ત સુખકા ત્યાગ કર દિયા હૈ સો યહ—ઉચિત કિયા હૈ યા અનુચિત ? ॥૨॥” ઇત્યાદિ ।

વેશ્યાગૃહની સમીપે યા એવાજ અન્ય અયોગ્ય સ્થાનોમા વારવાર જવાવડે વેશ્યાને જોના આદિ સસર્ગથી સાધુના બ્રહ્મચર્ય આદિ વ્રતોમા પીડા થઈ જાય છે, અર્થાત્ વ્રત દૂષિત થઈ જાય છે આ એક જ હાનિ નથી પરંતુ એના શ્રામણ્ય (ચારિત્ર)મા પણ સદેહ ઉત્પન્ન થાય છે કે—“આ દુશ્વર બ્રહ્મચર્યનું ફળ મળશે કે નહિ ?, જો મળશે તો પણ શી ખગર કેટલું મળશે, કેમ મળશે અને ક્યારે મળશે ? (૧) મેં અપ્રાપ્ત સુખની પ્રાપ્તિને માટે પ્રાપ્ત સુખનો ત્યાગ કરી નાખ્યો છે તો એ ઉચિત કયું છે કે અનુચિત ? (૨)” ઇત્યાદિ,

ઘટ્નચારિણઃ=સાધોર્વિસોતસિકા=તદ્વપલાગ્યાપ્ત્યોક્તચિન્તનાદિ^૧કચરેણ ચેતો
 નલિકાસમાગન્તઙ્ઞાવનાસન્નિરૂપગાદિ^૨નિરોધે શ્રદ્ધાભૂમિસમુત્પન્ન^૩બ્રહ્મચર્યમૂલકા^૪
 હિંસાસત્યાસ્તેયા^૫અપરિગ્રહરૂપા^૬ડ્ડ્યાગ્ન્યસર્વદિંત-જ્ઞાન-ક્રિયાસ્કન્ધસમૃદ્ધ-મમિતિ^૭
 પ્યાદિશાખાપ્રશાખાચિત્તા-ડ્ડ્યાદશસદ્મન્ત્રશીલાદ્રુપપ્રધ્યાન-ગુપ્તમા-ડ્ડ્યવર્ગ-ફલસમ્પ
 ત્સમૃદ્ધસયમદ્રુમશોપિણી ચિત્તવિકૃતિર્મવેદિતિ યત્રાર્યઃ ॥૯॥

સમૃદ્ધમનદોષ પ્રતિપાપેદાનીમસમૃદ્ધમનદોષાન્ પ્રદર્શયતિ-‘અણાયયણે’^૧ઈત્યાદિ^૨।

મૂલમ્-અણાયયણે ચરતસ્સ, સસંગીય અભિમ્મણ ॥

હુજ્જ વયાણ પીલા, સામન્નમ્મિ ય સસઓ ॥૧૦॥

૧ ‘કૂઢા-કરુટ’ ‘કચરા’ ઇતિ ભાષા ।

ચારી સાધુકે भी मनमें विकार उत्पन्न होसकना है । अर्थात् वेश्याके
 रूप-लावण्यका अवलोकन करने ओर विचार करनेरूप कचरेसे चित्त-
 रूपी नलद्वारा आत्मामें आता हुआ विशुद्धभावનારૂપ જલકા પ્રવાહ
 રુક જાતા છે । ભાવના-જલકા પ્રવાહ રુક જાનેસે વહ સયમરૂપી તરુ
 સૂચ જાતા છે, જો તરુ શ્રદ્ધારૂપી ભૂમિમાં ઉત્પન્ન હોતા છે, બ્રહ્મચર્ય^૩જિસકી
 જડે હૈં, અહિંસા સત્ય-અસ્તેય-અપરિગ્રહ^૪રૂપી ક્યારી છે, જો જ્ઞાન^૫ઔર
 ક્રિયારૂપી સ્કન્ધસે દૃઢ છે, સમિતિ-ગુપ્તિ આદિ શાખા-પ્રશાખા^૬જિસકી
 ફેલી હુઈ હૈં, અઠાર^૭હજાર શીલાદ્રુ^૮જિસકે પત્તે હૈં, ધ્યાન^૯હી જિસકે
 પુષ્પ છે, ઔર મુક્તિ સમ્પત્તિ^{૧૦}હી જિસ વૃક્ષકે ફલ છે ॥૯॥

एकवार गमन करनेके दोष बताकर बारबार गमन करनेके दोष
 कहते हैं-‘अणाययणे०’ इत्यादि ।

સાધુના મનમાં પણ વિકાર ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અર્થાત્ વેશ્યાના રૂપ-લાવણ્ય^૧
 અવલોકન, વિચાર, ઇત્યાદિરૂપ કચરાથી ચિત્તરૂપી નળદ્વારા આત્મામાં આવતા
 વિશુદ્ધ ભાવનાજળનો પ્રવાહ રોકાઈ જવાથી એ સયમરૂપી તરુ સુકાઈ જાય છે,
 તે જે તરુ શ્રદ્ધારૂપી ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, બ્રહ્મચર્ય જેના મૂળ છે, અહિંસા
 સત્ય અસ્તેય અપરિગ્રહરૂપી ક્યારી છે, જે જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપી થડ વડે દૃઢ છે,
 સમિતિ ગુપ્તિ આદિ શાખા પ્રશાખા જેની ફેલાઈ રહી છે, અઠાર હજાર શીલાદ્રુ જેના
 પાદકા છે, ધ્યાન જે જેના પુષ્પ છે અને મુક્તિસમ્પત્તિ જે તે તરુના ફળ છે (૯)
 એકવાર ગમન કરવાના દોષ બતાવીને વારવાર ગમન કરવાના દોષ
 બતાવે છે-અણાયયણે० ઇત્યાદિ

लक्षण विज्ञाय=अवबुध्य एकान्तम्=एकः=अद्वितीयः अन्तो=निश्चयो व्रत-
रक्षणविषयको मोक्षप्राप्तिविषयको वा एकान्तस्तम् आश्रितः=आस्थितो मुनिः
वेशसामन्त=वेश्यापाटङ्गमन उर्जयेत्=परित्यजेत् ।

‘वियाणित्ता’ इत्यनेन सम्यगवबोधमन्तरेण दोषपरित्यागो याथातथ्येन न
सम्भवतीति, ‘एगतमस्सिए’ इत्यनेन च मुनिना सतत मोक्षैकलक्ष्येण भवितव्यमिति
सूचितम् ॥११॥

मार्गयतनामेव विशिष्याऽऽह-‘साण’ इत्यादि ।

मूलम्-साण सूडय गाविं, दित्तं गोण हय गय ।

सडिब्भ कलह जुद्ध, दूरओ परिवज्जए ॥ १२ ॥

छाया-श्वान सूता गा, ह्य गोण हय गजम् ।

सडिब्भ कलह युद्ध, दूरतः परिवर्जयेत् ॥१२॥

साधु जहाँ भिक्षा के लिये न जावे उन स्थानों को विशेष रूपसे कहते हैं-
सान्वयार्थ-साण=जहा काटनेवाला कुत्ता हो सूडय=थोड़े कालकी व्याई
हुई गाविं=गाय हो दित्त=मदमस्त गोण=गोधा साण्ड अथवा बैल (और) हय=
घोडा (अथवा) गय=हायी हो (तथा) सडिब्भ=जहा बच्चे खेल रहे हों कलह=
परस्पर वाग्मुद्ध-गाली-गलोच-हो रहा हो जुद्ध=शस्त्र आदिसे युद्ध होता हो (ऐसे
स्थानको साधु) दूरओ=दूरसे ही परिवज्जण=वर्ज, अर्थात् ऐसी जगह साधु
जानकर व्रतोंकी रक्षा और मोक्षकी प्राप्ति के निश्चयमे स्थित मुनि वेश्याके
पाडे (चकले)मे भिक्षा आदिके लिए न जावे ।

‘वियाणित्ता’ पदसे यह सूचित किया है कि भलीभाँति जाने बिना
दोषका अच्छी तरह परित्याग नहीं हो सकता । ‘एगतमस्सिए’ पदसे यह
प्रगट किया है कि मुनिको सदा मोक्षप्राप्तिका लक्ष्य रखना चाहिये ॥११॥

मार्गकी यतनाको विशेषरूपसे बताते हैं- ‘साण’ इत्यादि ।

બાણીને વ્રતોની રક્ષા અને મોક્ષની પ્રાપ્તિના નિશ્ચયમાં સ્થિત મુનિએ, વેશ્યાના
મોહાલામાં ભિક્ષા આદિને માટે જવું નહિ

વિયાણિત્તા શબ્દથી એમ સૂચિત કર્યું છે કે-સારી રીતે બાણ્યા વિના
દોષોના સારી પેઠે પરિત્યાગ થઇ શકેલા નથી એગતમસ્સિય શબ્દથી એમ
પ્રકટ કર્યું છે કે મુનિએ સદા મોક્ષપ્રાપ્તિનું લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ (૧૧)

માર્ગની યતનાને વિશેષકરે બતાવે છે સાણં ઇત્યાદિ

યદ્વા-‘ચકારાદ્ર’ યાદ્વા ત્રિવિમ્ભિતા-મેત્રો-ન્માદ દીર્ઘકાલિકરોગ કેવલિ-
પ્રજ્ઞસપ્તમભ્રગાદયો દોષાઃ સમુચ્ચન્તે ॥૧૦॥

ઉપસદરતિ-‘તમ્હા ઇય’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્પ-તમ્હા ^૧ઇય ^૨વિયાણિત્તા, ^૪દોસ ^૫દુગ્ગડ્વદૂળ ।

^{૧૦}વજ્જણ ^૬વેસસામત, ^૮મુળી ^૯ઇગતમસ્સિણ ^૭ ॥૧૧॥

છાયા-તસ્માદેત વિજ્ઞાય, દોષ દુર્ગતિવર્દનમ્ ।

વર્જયેદ્દેશસામન્ત, ઘુનિરેકાન્તમાશ્રિત ॥૧૧॥

સાન્વયાર્થ:-તમ્હા=ઇસલિય દુગ્ગડ્વદૂળ=દુર્ગતિકો વદાનેવાલે ઇય=ઇસ
દોસ=દોષકો વિયાણિત્તા=જ્ઞાનકર ઇગતમસ્સિણ=મોક્ષાભિલાષી મુળી=ઘુનિ
વેસસામતે=વેશ્યાકે પાડે-મોહણે-કો વજ્જણ=વર્જે અર્થાત્ મિત્તાદિકે લિય વહા
નહી જાવે । ભાવાર્થ-ઇસ પ્રકારકે સસર્ગસે સાધુકા મન ઉદ્વિગ્ન હો જાનેસે
મનમેં અનેક કુતર્કણાઈ હોને લગ જાતી હૈં, તવ ઉસકા મન જ્ઞાન ધ્યાન-આદિ
શુભ કાર્યોમેં નહીં લગકર આર્ત-રોદ્ર ધ્યાન કરને લગતા હૈ । ઇસલિય સાધુ એસે
સસર્ગકો હી ટાલે ॥૧૧॥

ટીકા-તસ્માદેતો. ઇત=પૂર્વોક્ત દુર્ગતિવર્દન=દુર્ગતિપ્રાપક દોષ=વ્રતવિરાધનાદિ

અથવા ગાથામેં આયે હુઈ ‘ચ’ શબ્દસે વિષયસેવનકી આકાક્ષા,
સયમસે ઘટ્ટા, ભેદ, ઉન્માદ, દીર્ઘકાલિક રોગ ઓર કેવલીપ્રરુપિત
ધર્મસે અપ્રત્યા આદિ અનેક દોષ સમજ લેના ચાહિયે । અર્થાત્ એસે
અયોગ્ય સ્થાનોમે ગમન કરનેસે ઇત્યાદિ દોષ હોતે હૈ ॥૧૦॥

ઉપસહાર કરતે હૈ-‘તમ્હા ઇય’ ઇત્યાદિ ।

ઇસલિય ઇસ દુર્ગતિકો વદાનેવાલે, વ્રતોંકી વિરાધનારૂપ-દોષકો

અથવા ગાથામા આવેલા ચ શબ્દથી વિષય-સેવનની આકાક્ષા, સયમથી
ધૂણા, ભેદ, ઉન્માદ, દીર્ઘકાલિક રોગ અને કેવળી પ્રરુપિત ધર્મમાંથી અપ્રત્યા
આદિ અનેક દોષો સમજ લેવા અર્થાત્ એવા અયોગ્ય સ્થાનોમા ગમન કરવાથી
એ પ્રકારના દોષ થાય છે (૧૦)

ઉપસહાર કરે છે-તમ્હા ઇય ઇત્યાદિ

એટલા મટે, એ દુર્ગતિને વધારવાવાળા, વ્રતોની વિરાધનારૂપ દોષને

લક્ષણ વિજ્ઞાય=અવગુહ્ય એકાન્તમ્=એકઃ=અદ્વિતીયઃ અન્તો=નિશ્ચયો પ્રત-
રક્ષણવિપયકો મોક્ષપ્રાપ્તિવિપયકો વા એકાન્તસ્તમ્ આશ્રિતઃ=આસ્થિતો મુનિઃ
વેશસામન્ત=વેશ્યાપાટકગમન વર્જયેત્=પરિત્યજેત્ ।

‘વિયાણિત્તા’ ઇત્યનેન સમ્યગપ્રપોધમન્તરેણ દોષપરિત્યાગો યાયાતધ્યેન ન
સમવ્રતીતિ, ‘એગતમસ્સિણ’ ઇત્યનેન ચ મુનિના સતત મોક્ષૈકલક્ષ્યેણ ભવિતવ્યમિતિ
સૂચિતમ્ ॥૧૧॥

માર્ગયતનામેવ વિશિષ્ટ્યાડ્ઙહ-‘સાણ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્મ-સાણં સૂઙ્ય ગાર્વિં, દિત્તં ગોણ હ્ય ગય ।

સડિબ્મ કલહ જુહ્, દૂરઓ પરિવજ્જણ ॥ ૧૨ ॥

છાયા-શ્વાન મૃતા ગા, દ્વગ્ ગોણ હ્ય ગજમ્ ।

સડિબ્મ કલહ યુહ, દૂરતઃ પરિવર્જયેત્ ॥૧૨॥

સાધુ જહાં મિશ્તા કે લિયે ન જાવે ડન સ્થાનો કો વિશેષ રૂપસે રૂઠતે હૈં-
સાન્વયાર્ય,-સાણ=જહા કાટનેવાળા કુત્તા હો સૂઙ્ય=થોડે કાલકી વ્યાઈ
હુઈ ગાર્વિં=ગાય હો દિત્ત=મદમસ્ત ગોણ=ગોડા સાણડ અથવા વૈલ (ઔર) હ્ય=
ઘોડા (અથવા) ગય=હાથી હો (તથા) સડિબ્મ=જહા વચે ખેલ રહે હૈં કલહ=
પરસ્પર વાગ્યુદ્-ગાલી-ગલોચ-હો રહા હો જુહ્=શસ્ત્ર આદિસે યુદ્ધ હોતા હો (એસે
સ્થાનકો સાધુ) દૂરઓ=દૂરસે હી પરિવજ્જણ=વર્જે, અર્થાત્ એસી જગહ સાધુ
જાનકર વ્રતોકી રક્ષા ઔર મોક્ષકી પ્રાપ્તિકે નિશ્ચયમે સ્થિતમુનિ વેશ્યાકે
પાડે (ચકલે)મૈં નિશ્ચા આદિકે લિણ ન જાવે ।

‘વિયાણિત્તા’ પદસે યહ સૂચિત કિયા હૈં કિ ખલીખાતિ જાને વિના
દોષકા અચ્છી તરહ પરિત્યાગ નહી હો સકતા । ‘એગતમસ્સિણ’ પદસે યહ
પ્રગટ કિયા હૈં કિ મુનિકો સદા મોક્ષપ્રાપ્તિકા લક્ષ્ય રચના ચાહિયે ॥૧૧॥

માર્ગકી યતનાકો વિશેષરૂપસે ચતાતે હૈં- ‘સાણ’ ઇત્યાદિ ।

બાણીને વ્રતોની રક્ષા અને મોક્ષની પ્રાપ્તિના નિશ્ચયમા સ્થિત મુનિએ, વેશ્યાના
મહોલ્લામા ભિક્ષા આદિને ખાટે જગુ નહિ

વિયાણિત્તા શબ્દથી એમ સૂચિત કર્યું છે કે-સારી રીતે બાણ્યા વિના
દોષોનો સાગી પેઠે પરિત્યાગ થઇ શકે નથી એગતમસ્સિણ શબ્દથી એમ
પ્રકટ કર્યું છે કે મુનિએ સદા મોક્ષપ્રાપ્તિનું લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ (૧૧)

માર્ગની યતનાને વિશેષરૂપે ચતાવે છે સાણ ૦ ઇત્યાદિ

કદાપિ ગોચરી નહીં જાવે । માર્ગાર્થ-પેસે સ્થાનમેં ગોચરી જાનેસે કુત્તે આદિકે
કાઠલાને આદિકે કારણ તથા પાત્રે ફૂટજાને આઠાર ગિરજાને આદિ અનેક
પ્રકારસે સયમ ઓર આત્મા દોનોકી વિરાધના હોતી હૈ ॥૧૨॥

ટીકા-શ્વાન કુચકુર, 'દક્ષ' -મિત્રીદાડપ્રકૃત્ય સમ્બધ્યતે, તથાચ-દક્ષમ્=ઉદ્ગત
દશનસ્વભાગમ્ ઉન્માદિન ચેત્યર્થઃ, નમમૃતશુન્યા અપ્યુપલક્ષણમેતત્ । મૃતા=નવ-
પ્રસૂતા ગા=સૌરમેયી, નમમૃતમહિષ્યા અપ્યુપલક્ષણાદ્ ગ્રહણમ્, દક્ષ=ચંડસ્વભાવ
ગોળ=વૃષભ, હ્ય=પોટક, ગજ=ઠસ્ટિન ચ, સહિષ્મ=શિશુક્રીડનસ્થાન, કન્હ=
વાગ્યુદ્ધ, યુદ્ધમ્=દણ્ડાદણ્ડિ-શસ્ત્રાશસ્ત્રિ-પ્રમૃતિષ્કમ્ દૂરતઃ પરિવર્જયેત્, આત્મસયમો
ભયવિરાધનાહેતુતાત્ ॥૧૨॥

ગમનપ્રકારમાહ-‘અણુન્નપ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-અણુન્નપ નાવળપ અપ્પહિદ્ધે અણાઉલે ।

ઈદિયાઈ જહાભાગ દમડત્તા મુળી ચરે ॥૧૩॥

છાયા-અનુન્નતો નાવનતોડપ્રહટ્ટોડનાકુલઃ ।

ઈન્દ્રિયાણિ યથાભાગ, દમયિત્વા મુનિશ્વરેત્ ॥૧૩॥

જહાં ઉન્મત્તા (પાગલ-હઢક્યા) યા કાઠનેવાલા કુત્તા, નવી બિયાઈ
હુઈ (પ્રસૂતા) કુતિયા, નવપ્રસૂતા ગાય યા નવપ્રસૂતા મૈસ આદિ, મદો
ન્મત્ત બૈલ, ઘોડા હાથી હોં ઉસ સ્થાનકો, તથા ચર્ચોકે સ્થેલનેકે, કલહ
(મુંહકી લડાઈ) કે ઓર યુદ્ધ (શસ્ત્રની લડાઈ) કે સ્થાનકો સાધુ દૂરસે
ત્યાગે । અર્થાત્ જહાં યે મવ હો વહા ન જાવે-દૂર હી રહે, ક્યોંકિં ઇસસે
આત્મવિરાધના સયમવિરાધના ઓર ઉભયવિરાધના હોતી હૈ ॥૧૨॥

ચલનેકા પ્રકાર કહતે હૈ-‘અણુન્નપ’ ઇત્યાદિ ।

ન્યા ઉન્મત્તા (ગાડો-હડકાચો) અથવા કરડનારો કૂતરો, નવી વીયાયલી (પ્રસૂતા)
કૂતરી નવપ્રસૂતા ગાય યા નવપ્રસૂતા લેશ આદિ, મદો-મત્તા ગળદ ઘોડો હાથી
ઈત્યાદિ હોય તે સ્થાનને, તથા ગાળડોચે રમવાના, કલહ (મહોની લડાઈ)ના
અને યુદ્ધ (શસ્ત્રની લડાઈ)ના સ્થાનને સાધુ દૂરથી જ ત્યાગે, અર્થાત્ ન્યા એ
ગધા હોય ત્યા ન જાય-દૂર જ રહે, કારણ કે તેથી આત્મવિરાધના, સયમવિરાધના
અને ઉભયવિરાધના થાય છે (૧૨)

આલવાનો પ્રકાર કહે છે-અણુન્નપ ઇત્યાદિ

गोचरीमें घूमते हुए साधु को किस प्रकार की चेष्टा रखनी चाहिये सो बताते हैं—
 सान्वयार्थः—मुणी—गोचरीमें घूमता हुआ साधु अणुन्नप=द्रव्यसे ऊंचा नहीं देखनेवाला, भावसे जात्यादिगर्वरहित नाचणप=द्रव्यसे शरीरको अत्यन्त नहीं नमानेवाला, भावसे दीनतारहित अप्पहिहे=मिलनेवाले आहार आदिके विचारसे रहित अणाउले=इष्ट अनिष्ट आहार आदिकी प्राप्ति होना न होना आदि व्याकुलतासे रहित (साधु) इदियाइ=श्रोत्र आदि इन्द्रियोका जहाभाग=यथाक्रम अर्थात् जिस समय जिस इन्द्रियका विषय उपस्थित हो उस समय उस इन्द्रियका दमइत्ता=दमन-निग्रह-करके चरे=विचरे ॥१३॥

टीका—अनुन्नतः—अनुच्छिन्नतः, स च द्रव्यत ऊर्ध्वानवलोकयिता, भावतो जात्यादिगर्वरहितः, नासनतः=नातिग्रहः, स द्रव्यतो नातीवनताङ्ग, भावतो दैन्य-रहितः। अप्रहृष्टः=अप्रमुदितः उपलप्स्यमानाहारवस्त्रपात्रादिभावनाजन्यप्रमोदरहित इत्यर्थः। अनाकुलः=असुखः इष्टाऽलाभाऽनभीष्टालाभभावनाजनितमनःक्षोभवर्जित इत्यर्थः, मुनिः इन्द्रियाणि=श्रोत्रादीनि यथाभाग=मज्यते-सेव्यते इति भागः=विषयः, भागमनतिक्रम्य यथाभाग=यथाविषय यस्येन्द्रियस्य यो विषयः सम्प्राप्त स्तमनुसृत्येत्यर्थः, दमयित्वा=निग्रह मनोज्ञाऽमनोज्ञशब्दादिविषयेषु रागापरागपरित्याग कृत्वेत्यर्थः, चरेत्।

मार्गमें चलते समय साधु अनुन्नत अर्थात् द्रव्यसे ऊपरकी ओर न देखता हुआ, और भावसे जाति कुल आदिके अभिमानसे रहित, नाव-न्नत अर्थात् द्रव्यसे अत्यन्त न झुका हुआ, तथा भावसे दीनतारहित, अप्रहृष्ट अर्थात् मिलनेवाले आहार आदिके विचारसे प्रमोदरहित, अनाकुल अर्थात् इष्टकी अप्राप्ति तथा अनिष्टकी प्राप्ति के विचारसे उत्पन्न होनेवाली व्याकुलतासे रहित मुनि जहाँ जिस इन्द्रियका विषय उपस्थित हो वहाँ उस इन्द्रियका दमन करके अर्थात् मनोज्ञविषयमें राग और अम-नोज्ञ विषयमें द्वेषका परित्याग करता हुआ भिक्षा आदिके लिए विचरे।

मार्गमा यावती वपते साधु अनुन्नत अर्थात् द्रव्यतो उपरनी पानुन्ये न जेतो अने आवधी जतिकुगना अलिमानथो रहित, नासनत अर्थात् द्रव्यतो अत्यन्त न नम्या विना तथा आवधी दीनता रहित अप्रहृष्ट अर्थात् भगवाना आक्षरादिना विचारथी प्रमोदरहित, अनाकुल अर्थात् इष्टनी अप्राप्ति तथा अनिष्टनी प्राप्तिना विचारथी उत्पन्न थनारी व्याकुलताथी रहित न्या ने इन्द्रियने विषय उपस्थित होय त्या ते इन्द्रियनु दमन करीने अर्थात् मनोज्ञविषयमा राग अने अमनोज्ञ विषयमा द्वेषने परित्याग करता, भिक्षा आदिने भाटे विचरे

‘અણુન્નપ્’ ‘નારણપ્’ इत्येताभ्यामीर्यायतनाऽहङ्काररजनैर्न्यराहित्यानि सूचितानि । ‘अप्पहिद्वे’ इत्यनेन माभ्यस्थ्य धोधितम् । ‘अणाउले’ इतिपदेन सागो रसलोलुपत्वं निराकृतम् । ‘जहाभाग’ इत्यनेन च यत्र यस्येन्द्रियस्य विषय माप्तिस्तत्र तस्यैव दमन वास्तविकमिन्द्रियदमन, न तु दर्शनविषये कर्णविधानमित्यादि बोध्यम् ॥१३॥

મૂલમ્-^૧દવદવસ્સ ન ^૩ગચ્છેજ્ઞા, ^૪ભાસમાણો ^૫ય ^૬ગોયરે ।

^૭હસતો ^૮નાભિગચ્છેજ્ઞા, ^{૧૦}કુલ ^{૧૧}ઉચ્ચાવય સયા ॥૧૪॥

છાયા—દ્રુતદ્રુતસ્ય ન ગચ્છેત્, માપમાણશ્ચ ગોચરે ।

હસન્ નાભિગચ્છેત્, કુલમુચાવચ સદા ॥૧૪॥

સાન્વયાર્થઃ—ગોયરે=મિશ્તાચરીમે(સાધુ) દવદવસ્સ=અતિ શીઘ્રતાસે દઢવડર દૌઢતા હુઆ ય=તયા ભાસમાણો=ચોલતા હુઆ ન ગચ્છેજ્ઞા=નહી ચહે (ઔર) હસતો=હસતા હુઆ મી નાભિગચ્છેજ્ઞા=નહી જાવે, (તયા) ઉચ્ચાવય=ઉચ્ચ-દ્રવ્યસે સપ્તભૂમિક મહલોંચાલે, ભાવસે-ધન-ધાન્યાદિસે સમૃદ્ધ, નીચ-દ્રવ્યસે ઘાસફૂસકી શોંપડીવાલે, ભાવસે ધન-ધાન્યાદિરહિત કુલ=કુલમેં સયા=હમેશા જાવે। (૨શ્રુ ૧અ ૨૩.) આચારાદ્ગમ્યમેવતાયે હુપ સર કુલોંમેં મિશ્તાકે લિપ જાવે

‘અણુન્નપ્’ ઔર ‘નાવણપ્’ इन दो पदोंसे ईर्याकी यतना, अहङ्कारका परिहार और दीनताका त्याग सूचित किया है । ‘अप्पहिद्वे’ पदसे मध्यस्थता प्रगट की है । ‘अणाउले’ पदसे साधुकी रसलोलुपताका निराकरण किया है । ‘जहाभाग’ पदसे यह प्रदर्शित किया है कि जहाँ जिस इन्द्रियका विषय उपस्थित हो वहाँ उसका दमन करना ही वास्तवमे इन्द्रियदमन कहलाता है, किन्तु चक्षुइन्द्रियका विषय उपस्थित होनेपर यदि कान मूँद लिए जायँ तो इन्द्रिय दमन नहीं कहला सकता, इत्यादि॥१३॥

અણુન્નપ્ અને નારણપ્ એ બે શબ્દોથી ઈર્યાની યતના અહ કારનો પરિહાર અને દીનતાનો ત્યાગ સૂચિત કર્યો છે અપ્પહિદ્વે શબ્દથી મધ્યસ્થતા પ્રગટ કરી છે અણાઉલે શબ્દથી સાધુની રસલોલુપતાનું નિરાકરણ કર્યું છે જહાભાગ શબ્દથી એમ પ્રદર્શિત કર્યું છે કે જ્યાં બે ઈન્દ્રિયનો વિષય ઉપસ્થિત હોય ત્યાં તેનું દમન કરવું એજ વસ્તુતઃ ઈન્દ્રિયદમન કહેવાય છે, કિંતુ ચક્ષુ ઈન્દ્રિયનો વિષય ઉપસ્થિત થતાં જો કાન સંકોચવામા આવે તો તે ઈન્દ્રિયદમન કહેવાતું નથી ઇત્યાદિ (૧૩)

अर्थात् जिस समय जिस देशमें जो कुल दुगुछित न हो उन सब कुलोंमें गोचरी जावे, साधुको चाहिए कि ईर्यासमिति सोधता हुआ रागद्वेषरहित होकर भिक्षाके लिए विचरे ॥१४॥

टीका—गोचरे=भिक्षाया भिक्षार्थमित्यर्थः, द्रुतद्रुतस्य=शीघ्र-शीघ्रम् 'द्वदवे' त्यस्याव्ययत्वेऽप्यार्पत्वात्सविभक्तिरुत्त्वम्, यद्वा क्रियाविशेषणत्वेन द्वितीयान्त-त्वाच्चित्येऽप्यार्पत्वात्पठ्यन्तत्वम्, न गच्छेत्=न यायात् । भाषमाणः=सलपन् च=तथा इसन्=हास्य कुर्वन् नाभिगच्छेत् । उच्चावचम्=उदक् च अवाक् च इत्यु-च्चावचम्-('मयूरव्यसक्रादयश्च ' (२।१।७२) इति निपातनात्समासः सिद्धिश्च) उच्चनीचात्मरुमनेरुविधमित्यर्थः । 'उच्चावच नैरुभेद'-मित्यमरः । कुल=गृहम् । तत्र द्रव्यत उच्चगृह-सप्तभूमिमासादादिम्, शरदशशङ्क वनसार-हार-नीहार कुन्दा-वदातसुधोज्ज्वलहर्म्यादिक मोक्षद्रुतोरणादिक च । भावत उच्चगृह-धनधान्यादि-

१ धातूपात्तभावना प्रति फलाशस्य कर्माभूततया फलसामानाधिकरण्ये द्वितीया ।
२ 'कुल जनपदे गोत्रे, सजातीयगणेऽपि च । भवने च तनौ स्त्रीव'-मिति मेदिनी ॥

'द्वदवस्स०' इत्यादि । साधु गोचरीके लिए जल्दी (दृढ) न चले । यातचीत करता हुआ, तथा हँसता हुआ भी गमन न करे । उच्चनीच अर्थात् धनवान् और निर्धन आदिके कुलोंमें सदा भिक्षाके लिए जावे ।

उच्च कुल दो प्रकारका है—(१) द्रव्यसे उच्च और (२) भावसे उच्च । (१) सतमजिला आदि, शरदक्रतुके चन्द्रमा, कपूर, हार, बर्फ, या कुन्द पुष्पके समान स्वच्छ, कलई (चूना) पोतनेसे जगमगाता हुआ, और जिसका फाटक खून ऊँचा हो ऐसे महल आदि द्रव्य-उच्च कहलाते हैं ।

(२) धन-धान्यरूपी सम्पत्तिसे समृद्ध कुल भावसे उच्च कहलाता है । नीचा कुल भी दो प्रकारका है—

द्वदवस्स० इत्यादि साधु गोचरीने भाटे उतावणो उतावणो न आवे वात थीत क्तो के हसतो हसतो पणु न आवे उच्च नीच अर्थात् धनवान् निर्धन आदिना कुलोभा सदा भिक्षाने भाटे जाय

उच्चकुल के प्रकारना छे (१) द्रव्यथी उच्च अने (२) भावथी उच्च (१) सात मज्जला होय, शरदक्रतुने यद्रमा कपूर, (गोतीनी) हार, गरद या कुदपुष्पनी पडे च्चच्छ (श्वेत) होय, चूने धोणवाथी जगमगातो होय अने जेनु शरद पूण उच्च होय जेवो महेल आदि द्रव्य-उच्च कहेवाय छे (२) धन-धान्यरूपी सम्पत्तिथी समृद्ध कुल भावथी उच्च कहेवाय छे नीचकुल पणु के प्रकारना होय छे—

સમ્પદા સમૃદ્ધમ્ । દ્રવ્યતો નીચગૃહ-ધનધાન્યાદિરહિત દરિદ્રગૃહમ્, સદા=સર્વદા
અભિગન્તૃત્વ=ગરેત્ ।

અથવા ઉચ્ચાવચશબ્દેન ઉગ્રકુલાદીનિ શુદ્ધન્તે, તથાદિ—

‘ઉગ્રકુલાણિ યા ભોગકુલાણિ યા રાદ્યકુલાણિ યા રસતિયકુલાણિ વા
ઇક્ષ્વાગકુલાણિ વા હરિસકુલાણિ યા પસિયકુલાણિ યા રેસિયકુલાણિ વા
ગઢાગકુલાણિ યા કોટ્વાગકુલાણિ યા ગામસ્વરકુલાણિ યા તુકાસકુલાણિ વા
અન્નયરેસુ વા તદ્દાપગારેસુ કુલેસુ અદુગુહિપ્સુ અગરહિપ્સુ અસળ વા ૪ પાસ્ય
જાવ પડિગાદિજ્ઞા (સૂ. ૧૧- આચારાગ્ર ૨ શ્રુ. ૧ અ. ૨ ૭) ।

અત્ર ‘અદુગુહિપ્સુ’ ‘અગરહિપ્સુ’ ઇતિ પદાભ્યા યસ્મિન્ સમયે યત્કુલ
મજુગુપ્સિતમગર્હિત ભરેત્તદા તસ્મિન્નેવ કુલે ગન્તવ્યમિતિ વોધ્યતે ।

અત્ર ‘દવદવસ્સે’-ત્યાદિના પટકાયરક્ષણવિચક્ષણતા સમાલ્યાતા ।

(૧) દ્રવ્યસે નીચા, ઓર (૨) ભાવસે નીચા ।

(૧) વાસ, લઝડી, ઘાસ, ફસસે ઘનેટ્ટુપ શોપડેકો દ્રવ્યસે નીચા
કહતે હૈં । (૨) ધન-ધાન્ય આદિ સપત્તિસે રહિત નિર્ધનકે કુલકો ભાવસે
નીચા કહતે હૈં । इन सब प्रकारके घरोंमें साधु भिक्षाके लिए जावे ।

અથવા ‘ઉચ્ચાવચ’ શબ્દસે ઉગ્રકુલાદિ સમજ લેના ચાહિયે । બે
બારહ પ્રકારકે કુલ આચારાગ સૂત્રમે (૨શ્રુ. ૦૧અ. ૦૨૭૦સૂ. ૧૧મે) ભગવાનને
કહે હૈં । આચારાગ સૂત્રમે આયે હુપ ‘અદુગુહિપ્’ ઓર ‘અગરહિપ્’
પદસે યહ સૂચિત કિયા હૈ કિ જિસ દેશ ઓર જિસ સમયમે જો
કુલ અનિન્દિત ઓર અગર્હિત હો ઉસમેં મુનિ, ભિક્ષાકે લિયે જાવે ।

યહા ‘દવદવસ્સ’ ઇત્યાદિ પદસે પટકાયકી રક્ષામે સાવધાની
પ્રગટ કી હૈ ।

(૧) દ્રવ્યથી નીચુ અને (૨) ભાવથી નીચુ (૧) વાસ, લાકડા, ઘાસ-પાદડથી
ગનેલા શુપડાને દ્રવ્યથી નીચુ કહે છે (૨) ધન ધાન્યાદિ સપત્તિથી રહિત નિર્ધનના
કુળને ભાવથી નીચુ કહે છે એ સર્વ પ્રકારના ઘરોમા સાધુ ભિક્ષાને માટે જાય

અથવા ઉચ્ચાવચ શબ્દથી ઉગ્રકુલાદિ સમજ લેવા જોઈએ એ બાર પ્રકારના કુળો
આચારાગ સૂત્રમા (૨શ્રુ. ૦૧અ. ૨૭ સૂ. ૧૧મા) ભગવાને કહ્યા છે આચારાગ સૂત્રમા આવેલા
અદુગુહિપ્ અને અગરહિપ્ શબ્દોથી એમ સૂચિત કર્યું છે કે જે દેશ અને જે
સમયમા જે કુલ અનિન્દિત અને અગર્હિત હોય તેમા મુનિ ભિક્ષાને માટે જાય

અહીં દવદવસ્ય ઇત્યાદિ શબ્દોથી પટકાયની રક્ષામા સાવધાની પ્રકટ કરી છે

‘भासमाणो’ पदेनैकस्मिन् समये कार्यद्वय सोपयोग निष्पत्तु न सम्भवीति, ‘हसतो’ इत्यनेन गाम्भीर्यम्, ‘उच्चावच०’ इत्यादिना प्रतिपन्नराहित्य समतासाहित्य च द्योतितम् ॥१४॥

^२ मूलम्-^३आलोअं ^४थिग्गलं ^५दारं, ^६सर्धिं ^७दग्भवणाणि यं ।

^१चरंतो न ^२विणिज्झाए, ^३सकट्ठाण ^४विवज्जए ॥१५॥

जया—आलोक थिग्गल द्वार, सर्धिं दग्भवणानि च ।

चरन् न विनिर्ध्यायेत्, शङ्कास्थान विवर्जयेत् ॥१५॥

सान्त्वयार्थः—चरतो=भिक्षाके लिए घूमता हुआ साधु आलोय=जाली-झरो-खेकी तरफ थिग्गल=ईंट आदिसे भरे हुए भीतके छिद्रीकी तरफ दार=दरवाजेकी तरफ सर्धिं=भीतकी सावकी तरफ अथवा चोरोद्वारा किये हुए भीतके छेदकी तरफ य=तथा दग्भवणाणि=पछेन्डा आदिकी तरफ न विणिज्झाए=टक टकी लगाकर नहीं देखे, (क्योंकि ये सब) सकट्ठाण=शङ्काके स्थान हैं, (इसलिए इन्हें) विवज्जए=विशेषरूपसे त्यागे । भावार्थ=ऐसे स्थानोंको देखनेसे गृहस्थको साधुके प्रति चौर लम्पट आदिका सन्देह उत्पन्न हो जाता है, तथा एपणाकी यथोचित श्रद्धा भी नहीं होती ॥१५॥

टीका—‘आलोअ०’ इत्यादि । चरन्=भिक्षितु गच्छन् मुनिः आलोक=वाता-यनजालिकाप्रभृति, थिग्गल=देशीयभाषया प्रसिद्ध भिख्यामिष्टकादिरचितम्,

‘भासमाणो’ पदसे यह प्रगट किया है कि एक ही साथ दो कार्य उपयोगपूर्वक नहीं हो सकते । ‘हसतो’ पदसे गम्भीरता द्योतित की है और ‘उच्चावच०’ इत्यादि पदसे प्रतिपन्न (निसराय)-रहितता और समतासे सहितता प्रगट की है ॥१४॥

‘आलोय०’ इत्यादि । भिक्षा लेनेके निमित्त गमन करता हुआ मुनि झरोखा, जाली, भीत, दरवाजा, सेंध (चोरों द्वारा दीवार में किया

भासमाणो शब्दशी ज्येष्ठ प्रकट कर्तुं छे डे ज्येष्ठियादे जे कार्ये उपयोगपूर्वक थं शकता नथी हसतो शब्दशी गम्भीरता प्रकट करी छे अने उच्चावच इत्यादि शब्दोशी प्रतिपन्न (निसराय) रहितता अने समताशी सहितता प्रकट करी छे (१४)

आलोय इत्यादि भिक्षाने भाटे गमन करते मुनि झरोखा, जाली, भीत, दरवाजा, सेंध पाडेहु पाक (मातरीयाथी पाडेहु पाडेइ) अने छेदकभवन अर्थात्

દ્વાર=વિસ્મ, સન્ધિ=તસ્કરાદિસ્વાતમિત્તિમાગ દક્ષભવનાનિ=જલસ્થાનાનિ, 'એ' તિ સમુદાયે, ન=નૈય ટિનિર્ભ્યાયેત્=સમિશેષ ટિત્તોકયેત્ । યત એતાનિ (આછો-ફાદીનિ) શક્તાસ્થાનાનિ=સાધોરાચારિપ્રયયસન્દેહોત્પાદયસ્થાનાનિ, સૂત્રે જાતાવેકચનમ્, અતસ્તાનિ ટિવર્જયેત્=ટિશેષેણ પરિત્યજેત્ ॥૧૫॥

મૂલમ્-રત્નો ગિહર્વર્ણં ચ, રહસ્તારમ્નિશ્ચયાણ ચ ।

સકિલેસકર ઠાળ, દૂરઓ પરિવર્જણ ॥ ૧૬ ॥

છાયા—રાજો ગૃહપતીના ચ, રહસ્યમારક્ષકાણા ચ ।

સક્લેશકર સ્થાન, દૂરતઃ પરિવર્જયેત્ ॥૧૬॥

સાન્વયાર્થઃ—રત્નો=ચક્રવર્તી આદિ રાજા મહારાજાઓંકે ચ=તથા ગિહર્વર્ણ=શેઠ આદિ સદ્ગૃહસ્થોંકે ચ=ઔર આરક્ષિત્વયાણ=નગરકે રક્ષક-કોતવાલ આદિકે રહસ્ત=સલાહ કરનેકે એકાન્ત સ્થાનકો (સાધુ) દૂરઓ=દૂરઠીસે પરિવર્જણ=ત્યાગે; (ક્યોંકિ એસે) ઠાળ=સ્થાન સકિલેસકર=અસમાધિકો પૈદા કરનેવાલે હોતે હૈં । ભાવાર્થ=રાજા આદિકોંકે એકાન્ત સ્થાનકી તર્ફ દેખનેસે અથવા વઢા જાનેસે ઊંકો સાધુકે પ્રતિ ક્રોધ અથ્રદ્ધા હોના આદિ અનેક દોષોંકી સમાવના હૈ ॥૧૬॥

ટીકાઃ—'રત્નો' ઇત્યાદિ । રાજઃ=ચક્રવર્ત્યચક્રિમધૃતેઃ, ગૃહપતીના=ગૃહસ્થામિના શ્રેષ્ઠ્યાદીનામ્ આરક્ષકાણા=નગરરક્ષિણા ચ રહસ્ય=રહસિ=એકાન્તે ભવત્ક્રિયા (એદ-સન્ધિ) ઔર ઉદકભવન અર્થાત્ પરેંડા આદિ કી તરફ દૃષ્ટિ ન ઢાલે, ક્યોંકિ યે શકાસ્થાન હૈં, ઇંનકી ઔર દેખનેસે લોગોંકો સાધુકે ચારિત્રમ્ સન્દેહ ઉત્પન્ન હોતા હૈ, અતઃપચ ઇંન શકાસ્થાનોકા વિશેષ રૂપસે પરિત્યાગ કરના ચારિત્ર ॥૧૬॥

'રત્નો' ઇત્યાદિ । જિસ એકાન્ત ભવનમ્ ચક્રવર્તી, અર્ધચક્રી, માળ્ડલિક આદિ રાજા, શ્રેષ્ઠી (શેઠ) આદિ ગૃહસ્થ ઔર નગરકી રક્ષા પાણીઆરાની તરફ દૃષ્ટિ ન નાખે, કારણ કે એ બધા શકાસ્થાનો છે તેની તરફ જોવાથી લોકોને સાધુના ચરિત્રમા સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી એ શકાસ્થાનોના વિશેષરૂપે પરિત્યાગ કરવો (૧૫)

રત્નો ઇત્યાદિ, જે એકાન્ત ભવનમા ચક્રવર્તી, અર્ધચક્રી, માળ્ડલિક આદિ રાજા, શ્રેષ્ઠી (શેઠ) આદિ ગૃહસ્થ અને નગરની રક્ષા કરનારા (કોટવાળ) વગેરે સલાહ

रहस्य=मन्त्रगृहम्, सक्लेशकरम्=असमाधिजनक स्थान हेतुगर्भमिद विशेषण तथा च सक्लेशकरत्वादित्यर्थः, दूरतः परिवर्जयेत्=सर्वथा सत्यजेत् ॥१६॥

^१ मूलम्-^२ पडिकुट्टं ^३ कुलं ^४ न ^५ पविसे, ^६ मामग ^७ परिव्रज्ये ।

^८ अचियत्तं ^९ कुलं ^{१०} न ^{११} पविसे, ^{१२} चियत्तं ^{१३} पविसे ^{१४} कुल ॥१७॥

छाया—प्रतिकुष्ट कुल न प्रविशेत्, मामग परिवर्जयेत् ।

अचियत्त कुल न प्रविशेत्, चियत्त प्रविशेत्कुलम् ॥१७॥

सान्वयार्थः—पडिकुट्ट=शास्त्रनिषिद्ध कुल=कुल घर-में न पविसे=प्रवेश नहीं करे, मामग=कृपणके घरको परिव्रज्ये=घरजे-नहीं जावे, अचियत्तं=प्रतीति-रहित अथवा प्रीतिरहित कुल=कुल घर-में न पविसे=प्रवेश न करे, (किन्तु) चियत्त=प्रतीति और प्रीतिवाले कुल=घरमें पविसे=प्रवेश करे ॥१७॥

टीका—‘पडिकुट्ट’ इत्यादि । प्रतिकुष्ट=निषिद्ध, कुल=गृह न प्रविशेत्, मामग=‘मा मदीय गृह श्रमणा’ प्रविशन्तु’-इति प्रतिषेधकारिणो गृह तथा-सामयिकरूपारूप्यादर्शनात्, परिवर्जयेत् । अचियत्त=देशीयशब्दोऽयम् अतीतिमन्, यत्र साधुप्रवेशेन गृहिणामप्रीतिर्भवेत् तत्, अप्रतीतिमद्वा अविश्वस्तमित्यर्थः, यत्र गमनेन परेषा साधुविषयेऽप्यविश्वासो भवेत्, तादृश कुल न प्रविशेत्,

करनेवाले (कोटवाल) आदि सलाह करते हों उस भवन को दूरहीसे त्यागे, क्योंकि ऐसे स्थान असमाधिको उत्पन्न करनेवाले होते हैं ॥१६॥

‘पडिकुट्ट’ इत्यादि । शास्त्रोंमें निषेध किये हुए घर में साधु प्रवेश न करे । जिसने अपने घरमें आनेका निषेध कर दिया हो कि ‘श्रमण निर्ग्रन्थ हमारे घर पर न आवें’ उन घरोंका भी साधु त्याग करे । साधु के प्रवेश करनेसे जिस घरवालेको अप्रीति उत्पन्न हो, या जिस कुलमें विश्वास न हो ऐसे कुलमें भी प्रवेश न करे, क्योंकि इससे

(मन्त्रणा) करता होय, जो भवनने मुनि दूरथी न त्यागे, कारण के अन्धे स्थाने असमाधिने उत्पन्न करवावाणा होय छे (१६)

पडिकुट्ट इत्यादि शास्त्रोंमें निषेध करेला गृहमें साधु प्रवेश न करे नेल्ले पोताना घरमें आववाने निषेध कर्त्तों होय के ‘श्रमण निर्ग्रन्थे अमारा घरमें आववु नडि’ अन्धे घराने पणु साधु त्याग करे साधुअे प्रवेश करवाथी न घरवाणान अप्रीति उत्पन्न थाय, या न कुलमें विश्वास न होय अन्धे कुलमें पणु साधु प्रवेश न करे, कारण के अन्धे साधुपरथी धीनअेअे पणु विश्वास

गृहस्थानां सख्येशमभवात् । नन्वेव तर्हि कुत्र प्रविशेत्तदाह—चियत्त=प्रीतिमत्
प्रतीतिमद्वा कुल प्रविशेत् ॥१७॥

मूलम्—साणीपाचारपिहियं, अप्पणा नवपंगुरे ।

कवाड नोपणुल्लिज्जा, उग्गहं सि अजाइया ॥१८॥

छाया—शाणी-प्राचारपिहितम् आत्मना नाऽपट्ठयात् ।

कपाट नो प्रणुदेत्, अग्रह तस्याऽयाचित्वा ॥१८॥

सान्वयार्थः—सि (से)=उस गृहस्वामी की उग्गह=आज्ञा अजाइया=लिये बिना साणीपाचारपिट्ठिय=सन आदिके बने हुए परदेसे ढके हुए घरको अप्पणा=साधु खुद नाचपगुरे=नहीं खोले, (तथा) कवाडं=फ़िवाडको भी नोप-णुल्लिज्जा=नहीं उघाडे, तात्पर्य यह है कि गृहस्वामीको पूछकर ही उघाडना चाहिए ॥१८॥

टीका—‘साणीपाचार०’ इत्यादि । तस्य=गृहस्वामिनः अवग्रह=निर्देशम्, अयाचित्वा=अगृहीत्वा आज्ञामन्तरेणेत्यर्थः, शाणीप्राचारपिहित=शाणी=शणवत्कल-निर्मितजवनिका, प्राचारः=ऊर्णादिरचितकम्बलादिस्ताभ्यां पिहितम्=आवृतम्, यद्वा शाणीप्राचारेण=शणरचितपरदया^१ स्थगित ‘द्वार’-मितिशेषः, आत्मना=स्वयम् न अपट्ठयात्=नापसारयेत् । तथा कपाटम्=अररम् ‘फ़िवाडे’-ति भाषाप्रसिद्ध नो प्रणुदेद्=न प्रेरयेत् नोद्घाटयेदित्यर्थः, तदुद्घाटनस्य स्नानभोजनादिसमासक्तानां

१ परदा-परान्=परपुरुषान् दर्शनादानेन द्यति=खण्डयतीति परदा ।

दूसरोंका साधुपरसे भी विश्वास हट जाता है । साधु उस घरमें प्रवेश करे जिसमें प्रवेश करनेसे गृहस्थको प्रीति और विश्वास हो ॥१७॥

‘साणीपाचार’ इत्यादि । गृहस्वामीकी आज्ञा लिये बिना दृष्ट या कम्बल आदि किसी वस्तुसे ढँके हुए या सनके परदासे बंद द्वारको तथा फ़िवाडको स्वयं न खोले, क्योंकि ऐसा करना स्नानादि

छठी नय छे साधु को घरमा प्रवेश करे के जेमा प्रवेश करवाथी गृहस्थने प्रीति अने विश्वास छपने (१७)

साणीपाचार० इत्यादि गृहस्वामीनी आज्ञा लीधा बिना दार या काण्णी आदि केछ वस्तुथी ढँकेछ या सणुना पड्ढाथी नय करेछ ओषु द्वार तथा कमाड, साधु पोते न ओवे, कारणु के ओम करणु ओ नानाहि करती श्री आदिने

સ્વ્યાદીનામપ્રતીતિકારણત્વાત, તાદૃશ્યવહારાનોચિત્યાચ્ચ, તસ્માદાવશ્યકતાયા તત્સ્વામિન પૃથ્વૈવોદ્ઘાટયેદિતિ માવઃ ॥૧૮॥

મૂલમ્—ગોચરગ્ગપચિદ્વો ય, વચ્ચ-મુત્ત ન ધારણ ।

ઓગાસં ફાસુઅં નચ્ચા, અણુન્નવિઅ વોસિરે ॥૧૯॥

છાયા-ગોચરાગ્રપ્રવણિચ્ચ, વર્ચો-મૂત્ર ન ધારયેત્ ।

અવકાશ પ્રાપ્તક જ્ઞાત્વા, અનુજ્ઞાપ્ય વ્યુત્સર્જેત્ ॥૧૯॥

સાન્વયાર્યઃ-ગોચરગ્ગપચિદ્વો=ગોચરીમેં ગયા હુઆ મુનિવચ્ચ-મુત્ત=મલ ઓર મૂત્રકો ન ધારણ=નહીં રોકે અર્થાત્ મલ-મૂત્ર-કી વાગા ઉપસ્થિત હોનેપર ઉનકે વેગકા અવરોધ ન કરે, (ફિન્તુ) ફાસુઅ=પ્રાથુરુ-જીવરહિત ઓગાસ=સ્થળિલ-ભૂમિકો નચ્ચા=જાનકર અણુન્નવિઅ=ગૃહસ્યકી આજ્ઞા લેકર વોસિરે=મલ મૂત્રકા ત્યાગ કરે ॥૧૯॥

ટીકા—‘ગોચરગ્ગ૦’ ઇત્યાદિ । પૂર્વ નિવૃત્તવાગોડપિ ગોચરાગ્રપ્રવણિચ્ચો મુનિઃ પુનસ્તદ્ઘાયામુપસ્થિતાયા વર્ચો-મૂત્ર=મલ પ્રસાદ ચ ન ધારયેત્=નાવરુદ્ધ્યાત્ । યત ઉક્તમ્—

“જથો મુત્તનિરોદ્ધે ચક્ષુવગાઓ ભવતિ, વચ્ચનિરોદ્ધે જીવિઓવગાઓ

કરતી હુઈ સ્ત્રી આદિકો અપ્રતીતિકા કારણ હૈ, તથા લોકવ્યવહારસે મી અનુચિત હૈ, અતઃ આવશ્યકતા હોને પર ઉસકે સ્વામીકો પૂઝ કરકે હી કિવાડ પરદા આદિ ઓલના ચાહિય ॥૧૮॥

‘ગોચરગ્ગ૦’ ઇત્યાદિ । ગોચરી જાનેકે પહેલે લઘુનીત ઓર વહીનીતકી શકાકો નિવૃત્ત કરલેને પર મી યદિ ગોચરીકે લિણ ચલે જાને પર પુનઃ લઘુશકા આદિકી શકા હોજાયતો મલ-મૂત્ર કો રોકે નહીં, કયોંકિ કહા હૈ—

“મૂત્રકે નિરોધ કરને સે નેત્રોંકો હાનિ હોતી હૈ ઓર મલકા

અપ્રતીતિનુ કાન્ધુ બને છે, તથા લોકવ્યવહારથી પણ અનુચિત છે તેથી જરૂર પડતા તેના નવામીને પૂછી લઈને જ કમાડ પડેલો આદિ ખોલવા નેધએ (૧૮)

ગોચરગ્ગ૦ ઇત્યાદિ ગોચરીએ જવા પહેલા લઘુનીતિ અને વહીનીતિની શરૂને નિવૃત્ત કરવા છતાં પણ જો ગોચરી માટે નીકળી ગયા પછી ફરી લઘુ શકા આદિની શરૂ થઈ જાય તો મળ મૂત્રને રોકવા નહિ, કાન્ધુ કે કધુ છે કે—

‘મૂત્રનો નિરોધ કરવાથી નેત્રને હાનિ થાય છે અને મળનો નિરોધ કરવાથી

गृहस्थाना सखलेशमभवात् । नन्वेव तर्हि कुत्र प्रविशेत्तटाह-चियत्त=प्रीतिमत्
प्रतीतिमद्वा कुल प्रविशेत् ॥१७॥

मूलम्-साणीपावारपिहियं, अप्पणा नवपंगुरे ।

कवाडं नोपणुल्लिज्जा, उग्गहं सि अजाडया ॥१८॥

छाया-शाणी प्रावारपिहितम् आत्मना नाऽपट्टणयात् ।

कपाट नो मणुदेत्, अवग्रह तस्याऽयाचित्वा ॥१८॥

सान्वयार्थः-सि (से)=उस गृहस्वामी की उग्गह=आज्ञा अजाडया=लिये बिना साणीपावारपिहिय=सन आदिके बने हुए परदेसे ढके हुए घरको अप्पणा=साधु खुद नावपंगुरे=नहीं खोले, (तथा) कवाड=किवाडको भी नोपणुल्लिज्जा=नहीं उघाडे, तात्पर्य यह है कि गृहस्वामीको पूछकर ही उघाडना चाहिए ॥१८॥

टीका-‘साणीपावार०’ इत्यादि । तस्य=गृहस्वामिनः अवग्रह=निदेशम्, अयाचित्वा=अगृहीत्वा आज्ञामन्तरेणेत्यर्थः, शाणीप्रावारपिहित=शाणी=शणवल्ल-निर्मितजवनिका, प्रावारः=ऊर्णादिरचितकम्बलादिस्ताभ्या पिहितम्=आवृतम्, यद्वा शाणीप्रावारेण=शणरचितपरदया^१ स्थगित ‘द्वार’-मिति शेषः, आत्मना=स्वयम् न अपवृणुयात्=नापसारयेत् । तथा कपाटम्=अरम् ‘किवाडे’ ति भाषाप्रसिद्ध नो मणुदेद्=न प्रेरयेत् नोद्घाटयेदित्यर्थः, तदुद्घाटनस्य स्नानभोजनादिसमाप्तकाना

१ परदा-परान्=परपुरुषान् दर्शनादानेन घृति=खण्डयतीति परदा ।

दूसरोंका साधुपरसे भी विश्वास हट जाता है । साधु उस घरमें प्रवेश करे जिसमें प्रवेश करनेसे गृहस्थको प्रीति और विश्वास हो ॥१७॥

‘साणीपावार’ इत्यादि । गृहस्वामीकी आज्ञा लिये बिना दृष्टर या कम्बल आदि किसी वस्तुसे ढँके हुए या सनके परदासे बंद द्वारको तथा किवाडको स्वयं न खोले, क्योंकि ऐसा करना स्नानादि

छड़ी जाय छे साधु के घरमा प्रवेश करे के जेमा प्रवेश करवाधी गृहस्थने प्रीति अने विश्वास उपजे (१७)

साणीपावार० धत्यादि गृहस्वामीनी आज्ञा दीधा बिना टाट या छाणणी आदि डोढ वस्तुथी ढाकेछु या सधुना पडेहावा जध करेछु ओधु द्वार तथा कभाड, साधु पोते न ओवे, कारण के जेभ करवुं जे स्नानादि करती श्री आहिने

नेत्याह-यत्र=यस्मिन् कोष्ठकादौ, अचक्षुर्विषयः=अत्र 'अ' 'चक्षुर्विषयः' इति पृथक् पदद्वय, तत्र 'अ' इति निपातो नवर्थकः 'अभावे नह्य-ऽनो-नाऽपी'-त्यमरात्, तथाच-चक्षुर्विषयः=चक्षुरिन्द्रियजन्यव्यापारप्रसरः अ=न भवेदिति शेषः, ततः किमित्याह=प्राणाः=दीन्द्रियादयः दुष्पतिलेखकाः=दुर्निरीक्ष्या'भगन्ती'-ति शेषः, तत्र भिक्षा गृह्यतः साधोरीयै-पणयोः शुद्धिर्न जायते ॥२०॥

^१ मूलम्-^३ जत्थ ^४ पुष्पाङ्गं ^५ वीयाङ्गं, ^२ विष्पइन्नाङ्गं कुट्टए ।

^६ अहुणोवलित्तं ^७ उल्ल, ^८ दट्ठूण ^९ परिवज्जए ॥ २१ ॥

छाया—यत्र पुष्पाणि बीजानि, विप्रकीर्णानि कोष्ठके ।

अधुनोपलिप्तमार्द्रं, दृष्ट्वा परिवर्जयेत् ॥२१॥

सान्वयार्थः—जत्थ=जिस कुट्टए=कोठेमें पुष्पाङ्ग=फूल (और) वीयाङ्ग=बीज विष्पइन्नाङ्ग=विखरे हुए हो उस कोठेको, तथा अहुणोवलित्त=दुरन्तके लिये हुए उल्ल=गीले कोठेको दट्ठूण=देखकर परिवज्जए=वरजे ॥२१॥

टीका—'जत्थ' इत्यादि । यत्र कोष्ठके गृहे वा सचित्तानि पुष्पाणि बीजानि वा विप्रकीर्णानि=इतस्ततः प्रसृतानि भवेयुः, यद्वा तत्काललिप्तमत एवार्द्रं कोष्ठकादि तत् साधुः परिवर्जयेत्=तत्र न गच्छेदित्यर्थः ॥२१॥

ग्रहण न करे । तात्पर्य यह है कि जिस कोठेमें अन्धकारके कारण नेत्रोंकी प्रवृत्ति न होती हो, और इसीलिए इन्द्रिय प्राणी सरलतासे दिखाई न देते हों उसमें भिक्षा लेनेसे ईर्ष्या और एषणा की शुद्धि नहीं होती ॥२०॥

'जत्थ पुष्पाङ्गं इत्यादि । जिस कोठे आदिमें सचित्त पुष्प सचित्त बीज विखरे हुए हों, तथा तत्काल लिपनेसे जो गीला हो उस कोठे या अन्य-गृह आदिमें प्रवेश न करे ॥२१॥

छे डे ने ओरडाभा अधिकारने करण्णे नेत्रो काम न करी सकता होय अने तेथी उरीने दीन्द्रियादि प्राणी सहेलाधत्थी न जेउ गडताता होय तेमा भिक्षा लेवाथी साधुनी धर्मा तथा अेषणाणी शुद्धि जणवाती नथी (२०)

जत्थ पुष्पाङ्गं इत्यादि ने ओरडा आदिमा सचित्त पुष्प सचित्त बीज वेशयला होय तथा तत्काल लिपवामा आण्यो होवाथी वीडो होय ते ओरडाभा या गृहादिमा प्रवेश न करवो (२१)

અસોદ્ધા ય આપચિરાદ્ધા ઇત્યાદિ ।

નન્વેવ તર્હિં કિં કુર્યાત્ ? ઇત્યાદિ-પ્રામુક્ય=નિર્ગન્તુક નિરવગમિત્યર્થઃ, અવ-
કાશ=સ્થળિલ જ્ઞાત્વા, અનુશાપ્ય=ગૃહસ્થ સમૂચ્ય તદાજ્ઞામાદાયેત્યર્થઃ, વ્યુત્પજેત્=
પરિત્યજેત્ ॥૧૯॥

મૂલમ્-^૧ળીયદુવાર^૨ તમસં^૩ કુટ્ટગં^૪ પરિવજ્જણ^૫ ।

અચમ્બુવિસઓ^૬ જત્થ^૭, પાણા^૮ દુપ્પહિલેહગા^૯ ॥૨૦॥

છાયા-નીચદ્વાર તામસ, કોષ્ઠક પરિવર્જયેત્ ।

અચક્ષુર્વિપયો યત્ર, પ્રાણાઃ દુષ્પતિલેખકાઃ ॥૨૦॥

સાન્વયાર્થઃ-ળીયદુવાર=નીચે દ્વારપાલે તમસ=પ્રકાશરહિત કુટ્ટગં=કોઠેકો
પરિવજ્જણ=વરજે અર્થાત્ વહા આહાર-પાની નહીં લેવે, કયોકિં જત્થ=જહા
અચમ્બુવિસઓ=આંત્રિકા પ્રસાર નહીં હોતા (વહા) પાણા=દ્વીન્દ્રિય આદિ
પ્રાણિયોકા દુષ્પહિલેહગા=પતિલેખન નહીં હો સક્રતા ॥૨૦॥

ટીકા-‘ળીયદુવાર૦’ ઇત્યાદિ । નીચદ્વાર=નીચ=નિમ્ન દ્વાર=પ્રવેશ-નિર્ગમ-
માર્ગો यस્ય સ ત તથોક્તમ્, તાદૃશપ્રદેશે પ્રવેશ-નિર્ગમાભ્યામાત્મસયમવિરાધનાયાઃ
સમ્ભવાત્, તામસમ્=તમોયુક્તમપ્રકાશમિત્યર્થઃ, કોષ્ઠક=ગૃહાભ્યન્તરમપવરકાદિક
પરિવર્જયેત્ ન તત્રાઽઽહારાદિક ગૃહીયાદિત્યર્થઃ । કિં સામાન્યેનાય નિષેધ ?

નિરોધ કરને સે જીવન કો હાનિ પહુચતી હૈ, તયા ચુરી તરહ આત્મ-
વિરાધના હોતી હૈ ।”

તો કયા કરે સો વતાતે હૈ-જીવરહિત (નિરવચ) સ્થાન દેલકર
ગૃહસ્થકી આજ્ઞા લેકર ઉસ સ્થાનમે મલ મૂત્રકા સ્થાગ કરે ॥૧૯॥

‘ ળીયદુવાર૦ ’ ઇત્યાદિ । નીચે દ્વારવાલે કોઠેમે ભિક્ષાકે લિષ
નહીં જાના ચાહિયે, કયોંકિ ઉસમે જાને આનેસે આત્મા ઔર સયમકી
વિરાધનાકા સમ્ભવ હૈ । તથા અન્ધકારયુક્ત કોઠેમે ભી આહાર આદિ

જીવનને હાનિ પહોંચે છે, અને ખરાબ રીતે આત્મ વિરાધના થાય છે,

તો શુ કરવુ, તે હવે બતાવે છે-જીવરહિત (નિરવચ) સ્થાન જોધને
ગૃહસ્થની આજ્ઞા લોધને એ સ્થાનમા મળ મૂત્રનો ત્યાગ કરે (૧૯)

ળીયદુવાર ઈત્યાદિ નીચા દ્વારવાળા ઓરડામા ભિક્ષાને માટે ન જવું,
કારણ કે તેમા જ્યાં આવવાથી આત્મા અને સયમની વિરાધનાનો સંભવ છે
તથા અધકારયુક્ત ઓરડામા પણ આહાર આદિ અહણુ ન કરવા, તાત્પર્ય એ

પ્રલોકેત=પર્યેત્, અન્યથા રાગાદિસમ્ભવાત્ । અતિદૂર=દાતુરાગમનપદેશાત્પર
નાવલોકેત, સાધૌ તસ્કરતાદિશઙ્કાસમ્ભવાત્ । ઉત્ફુલ્લ=સ્મેર યથા સ્યાત્તથા નેત્રે
વિસ્ફાર્યેત્યર્થઃ ન વિનિર્ગ્યાયેત્=ન પર્યેત્ । કદાચિદ્વિશ્વાયા અભામે અજલ્પન્=
દૈન્યોપાલમ્ભવચનાનિ અબ્રુવન્ નિવર્તેત્=પ્રત્યાવર્તેત્ ।

‘અસસત્ત’ इति पदेन दृष्ट्यनुरागोऽपाकृतः । ‘नाइदूरा०’ इत्यादिना साधौ
चौरत्वाग्राशङ्का निराकृता । ‘उत्फुल्ल०’ इत्यादिना, वराकेणानेन साधुना नाव-
लोकितो नाप्यनुभूत एतादृशो विभवोऽतोऽय दीनः’ इत्याग्राशङ्का व्युदस्ता ॥२३॥

मूलम्-अडभूमिं न गच्छिज्जा, गोयरग्गओ मुणी ।

कुलस्स भूमि जाणित्ता, मिय भूमिं परक्कमे ॥२४॥

अवलोकन न करे । दाता जिस स्थानसे आता हो उस स्थानसे ज्यादा
दूर न देखे, क्योंकि दूर तक देखनेसे किसीको ऐसी शका हो जाय
कि ‘यह चोर है’ इत्यादि । किसी पदार्थकी ओर आखें फाड़-फाड़
कर न देखे । यदि भिक्षाकी प्राप्ति न हो तो दीन वचन न बोले-न
बड़बड़ावे, किन्तु मौनसहित पीछा फिर जावे ।

‘अससत्त’ पदसे नेत्रविषयक अनुराग का त्याग प्रगट किया है ।
‘नाइदूरा०’ इत्यादि पदसे यह सूचित किया है कि साधुको ऐसा
आचरण करना चाहिए जिससे किसीको चोर आदि होनेका सन्देह न हो ।
‘उत्फुल्ल०’ इत्यादि पदसे इस सन्देह को दूर किया है कि कोई यह
न समझे कि-‘अरे! इस बेचारे साधुने ऐसी विभूति न कभी देखी है
और न कभी भोगी है इसलिए यह बड़ा दीन है ॥२३॥

દાતા જે સ્થાનમાંથી આવતો હોય એ સ્થાનથી વધારે દૂર ન જોવું, કારણ કે
દૂર સુધી જોવાથી ડોહને એવી શંકા આવી જાય કે ‘આ ચોર છે’ ઇત્યાદિ
જો ભિક્ષાની પ્રાપ્તિ ન થાય તો દીન વચન ન બોલવા, કે ન બડબડવું, પરંતુ
મૌનસહિત પાછા ફરવું

અસસત્તં શબ્દથી નેત્રવિષયક અનુગમનો ત્યાગ પ્રગટ કર્યો છે નાઈદૂરાં
ઇત્યાદિથી એમ સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે કે સાધુએ એવું આચરણ કરવું
જેણે કે જેથી ડોહને ચોર આદિ હોવાનો સંદેહ ન પડે ઉત્ફુલ્લં ઇત્યાદિ
શબ્દથી એ સંદેહ દૂર કર્યો છે કે ડોહ એમ ન સમજે કે ‘અરે! આ ભિચારા
સાધુએ એવી વિભૂતિ નથી ડોહવાર જોઈ અને નથી ડોહવાર ભોગવી તેથી એ
બહુ જ દીન છે (૨૩)

१ ३ ४ ५ ६ १०
मूलम्-एलग दारग साणं, वच्छगं चावि कोट्टए ।

७ ११ १२ ६ ९
उल्लघिया न पविसे, विउहिताण व सजए ॥ २२ ॥

छाया—एडरु दारक भान, वत्सरु गज्जपि कोट्टके ।

उल्लघय न प्रविशेत्, व्यूह या सयतः ॥२२॥

सान्वयार्थः—एलग=भेड दारक=गालक साण=कुत्ते वच्छग=बछड़े अपिवा=

इस प्रकार दूसरे अर्थात् बकरा-बकरी पाडा-पाडी आदिको उल्लघिया=बाध करके, चा=अथवा विउहिताण=हाथ आदिसे हटाकर सजए=साधु कोट्टए=कोठे-घर-में न पविसे=प्रवेश नहीं करे ॥२२॥

टीका—‘एलग’ इत्यादि । सयतः=मिश्रः, एडरु=गड्ढक, दारकम्=अमकम्=भान=कुक्कुर, वत्सरु=गोशिशु या, अपिशन्दादजामहिष्यादिशिशुग्रहणम्, उल्लघय=अतिक्रम्य व्यूह=अपोह इस्तादिनाऽपसार्येत्यर्थः, कोट्टके न प्रविशेत् ॥२२॥

१ ३ ४ ५ १०
मूलम्-अससत्त पलोडजा, नाइदूरावलोयए ।

६ ७ ८ १०
उप्फुल्ल न विणिज्झाए, नियट्ठिज्ज अयपिरो ॥ २३ ॥

छाया—अससत्त प्रलोकेत, नातिदूरमवलोकेत ।

उत्फुल्ल न विनिर्ध्यायेत् निर्वर्त्तताऽजरूपन् ॥२३॥

सान्वयार्थः—अससत्त=आसक्तिरहित होकर पलोडजा=देखे अर्थात् रागादि पूर्वक किसीको न देखे, नाइदूरावलोयए=अत्यन्त दूर दृष्टि डालकर लम्बी दृष्टिसे न देखे तथा उप्फुल्ल=आँखें फाड-फाडकर अथवा घुसकराता हुआ टकटकी लगाकर नविणिज्झाए=नहीं देखे, (भिक्षाकी प्राप्ति न हो तो) अयपिरो=कुछभी नहीं बोलता हुआ अर्थात् बड़बड़ाहट नहीं करता हुआ वहासे नियट्ठिज्ज=त्रापस लौट जावे ॥२३॥

टीका—‘अससत्त०’ इत्यादि । अससत्तम्=आसक्तिरहित यथास्यात्तथा

‘एलग०’ इत्यादि । भेड तथा बकरा, गालक, कुत्ता, बछड़ा तथा पाडा-पाडी आदिका उल्लघन करके, अथवा उनको हाथ आदिसे हटाकर साधु कोठे आदिमें प्रवेश न करे ॥२२॥

‘अससत्त०’ इत्यादि । आसत्त होकर रागादिपूर्वक किसीका

एलग० इत्यादि घेदु तथा अकड़, गाणक, इतड़, वाछडा तथा पाडा पाडी आदिने ओणगीने अथवा तेने हाथ आदिथी डहावीने साधु ओरउभा प्रवेश न करे (२२)
अससत्त० इत्यादि आसत्त भूने रागादिपूर्वक कोइहु अवलोकन न करे

भूमिको पूजकर खड़ा रहे और सिणाणस्स=स्नानघरकी तर्फ य=तथा वचस्स=दृष्टी-पेशाव घरकी तर्फ सलोक=दृष्टि परिवर्जजण=न डाले ॥२५॥

टीका—‘तत्त्वेव०’ इत्यादि । विचक्षणः=निपुणः तत्रैव=स्वाधिष्ठानस्थान एव भूमिभाग प्रतिलिखेत्=सपश्येत्, स्नानस्य=स्नानगृहस्य वर्चसः=वर्चोगृहस्य च मलपरित्यागगृहस्येत्यर्थः, सलोक=प्रेक्षण परिवर्जयेत् । ‘विचक्षणो’ इत्यनेनाऽ-गीतार्थस्य स्वतन्त्रतया गोचरीगमन निषिद्धम् । ‘सिणाणस्स’ इत्यादिना च नम्रस्यादिदर्शनाद्रागादिसम्भव इति सूचितम् ॥२५॥

मूलम्—द१गमद्वि२यआयाणे, वी३याणि ह४रियाणि य ।

परि५वर्ज६तो चि७ट्टिज्जा, स८विदि९यसमाहि१०ए ॥२६॥

उ॒या—द॒कृ॒ष्टि॒काऽऽ॒दान, वी॒जानि ह॒रितानि च ॥

परि॒वर्ज॑यस्तिष्ठेत्, सर्वेन्द्रि॒यसमा॑हितः ॥२६॥

सान्त्वयार्थ.—(और वहाभी) दगमद्वियआयाणे=सचित्त जल और मिट्टीयुक्त मार्गको वीयाणि=शालि आदि बीजोको य=और हरियाणि=हरित कायको परिवर्जतो=वरजता हुआ अर्थात् उससे हटकर सविदियसमाहिण=सव इन्द्रियोको गोपता हुआ चिट्टिज्जा=खड़ा रहे ॥२६॥

‘तत्त्वेव०’ इत्यादि । विचक्षण भिक्षु जिस मर्यादित भूमिपर खड़ा है वहाँके भूमिभागका प्रतिलेखन करे, स्नानघर तथा उच्चार आदिके स्थानकी ओर दृष्टि न डाले । ‘विचक्षणो’ पदसे अगीतार्थ साधुको स्वतन्त्र गोचरी करनेका निषेध किया गया है । ‘सिणाणस्स’ इत्यादि पदोंसे—‘नम्रस्त्री आदि दीखजानेके कारण रागादि भाव उत्पन्न होना सम्भव है’ यह सूचित किया गया है ॥२५॥

तत्त्वेव० इत्यादि विचक्षण भिक्षु ने मर्यादित भूमि पर बिक्को डाले तयाना भूमिभागनु प्रतिलेखन करे, स्नान-घर तथा उच्चार आदिना स्थान (गृहस्थ)नी तरफ दृष्टि न डेरे विचक्षणो गृहस्थी अगीतार्थ साधुने स्वतन्त्र गोचरी करवाने निषेध करवाभा आये। छे सिणाणस्स इत्यादि पदोर्थी ‘नम्र स्त्री आदि देखाछे जवाने कारणे रागादि भाव उत्पन्न भवाने सम्भव छे’—अेभ सूचित करवाभा आये छे (२५)

छाया—अतिभूमि न गच्छेत्, गोचराग्रगतो मुनिः ।

कुलस्य भूमिं ज्ञात्वा, मिता भूमिं पराक्रामेत् ॥२४॥

सान्त्वयार्थः—गोचराग्रगतो=गोचरीमें गया हुआ मुनी=साधु अइभूमि=गृहस्थकी मर्यादित भूमिसे अगाड़ी उसकी आज्ञाके बिना न गच्छिज्जा=नहीं जावे, (किन्तु) कुलस्स=गृहस्थके घरकी भूमि=मर्यादित भूमिको जाणिस्ता=जानकर मिय भूमि=जिस घरमें जहातक जानेकी मर्यादा हो वहातक ही परक्रमे=जावे ॥२४॥

टीका—‘अइभूमि०’ इत्यादि । गोचराग्रगतो मुनिः अतिभूमि=परमवेशाय गृहस्थाननुमता भूमिमतिक्रम्य=उल्लङ्घ्य न गच्छेत् । तर्हि किं कुर्यात् ? इत्याह—कुलस्य भूमिं=मर्यादा स्थित्यपधि ज्ञात्वा मिता=परिच्छिन्ना स्वावस्थानयोग्या भूमि=स्थान पराक्रामेत्=गत्वा तिष्ठेत्, विपरीताचरणे हि गृहस्थरोषादिसम्भवः ॥२४॥

मूलम्^२—तत्त्वे^४व पडिलेहिज्जा, भूमिभा^३ग विच^१खणो ।

सिणाणस्स^५ य वच्चस्स^७, सल्लो^६क परिवज्ज^८ए ॥२५॥

छाया—तत्रैव प्रतिलिखेत्, भूमिभाग विचक्षणः ।

स्नानस्य च वर्चस, सलोक परिवर्जयेत् ॥२५॥

सान्त्वयार्थः—तत्त्वेव=जिस मर्यादित भूमिपर खडा है उसी भूमिभागे=भूमि-भागको विचखणो=विचक्षण साधु पडिलेहिज्जा=प्रतिलेखन करे, अर्थात् बहाकी

‘अइभूमि०’ इत्यादि । जिस घरमें भूमिकी जितनी मर्यादा हो उसे उल्लङ्घन करके मुनि गृहस्थकी आज्ञा बिना आगे नहीं जावे, किन्तु उस कुलकी मर्यादाको जानकर गमन करने योग्य परिमित स्थान तक ही जाकर खडा हो जाय-अर्थात् किसीकी मर्यादाका उल्लङ्घन न करे। इसके विपरीत आचरण करनेसे गृहस्थको क्रोध आने आदिकी सभावना रहती है ॥२४॥

अइभूमि० इत्यादि के घरमा भूमिनी जेठली मर्यादा छाय अने उल्लङ्घने मुनि गृहस्थनी आज्ञा बिना आगम न जाय, परन्तु जे कुलनी मर्यादाने जाणने गमन करवा योग्य परिमित स्थान सुधी न जेधने जेबो रहे, अर्थात्-कोईनी मर्यादानु उल्लङ्घन न करे, जेथी विपरीत आचरण करवाथी गृहस्थने क्रोध आदि उत्पन्न थवानी सभावना रहे ठे (२४)

गृहिण्यादिः पानभोजन=पान-पेय तिलतण्डुलादिघोचनजलम् भोजन=भोज्यमन्ना-
दिकम् आहरेत्=उपनयेत्-दद्यादित्यर्थः । तत्राय विशेषः=उपनयेतु पानभोजनादिषु
अकल्पिक=कल्पितमयोग्यमनेपणीयमित्यर्थः, न गृह्णीयात्=नाददीत्, कल्पिक=
कल्प्य निरवय प्रतिगृह्णीयात् ॥२७॥

मूलम्-आहरती सिया तत्थ, परिसाडिज्ज भोयण ।

दितियं पडियाडक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ २८ ॥

छाया-आहरन्ती स्यात्तत्र, भोजन परिशाटयेत् ।

ददती प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥२८॥

सान्वयार्थः-और-आहरती=आहार-पानी देती हुई बह-दात्री सिया=कदा-
चित् अगर तत्थ=वहा भोयण=भोजन-पान परिसाडिज्ज=नीचे गिरावे तो
दितियं=देती-हुई उस बाईसे (साधु) पडियाडक्खे=कहे कि तारिसं=इस
प्रकारका आहार-पानी मे=मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥२८॥

टीका-‘आहरती०’ इत्यादि । आहरन्ती=भिक्षामानीय ददती गृहिणी
स्यात्=कदाचित् तत्र स्थाने भोजनम्=आहार परिशाटयेत्=इतस्ततो विकिरेत्
जानुममाणोच्चमदेशात् रुणादिमात्रमपि, तदधःप्रदेशाच्च निरन्तर पातयेदिति वृद्धाः,
तदा ददतीं प्रति भिक्षुः आचक्षीत=ब्रवीत्, तादृशम्=उक्तप्रकाररुमन्नादिक मे=
मम न कल्पते=न-युज्यते न ग्राह्यमिति भावः ।

आदि तिल तण्डुल आदिका घोचन, तथा अन्नादिक देवे तो उनमेसे
अकल्पनीय (अनेपणीय) पदार्थोंका ग्रहण न करे, कल्पनीयका ग्रहण
करे ॥ २७ ॥

‘आहरती’ इत्यादि । अशनादि देते समय दाताके हाथसे
घुटनेसे ऊपरके प्रदेशसे यदि एक भी कण गिर जाय, अथवा घुटनेसे
नीचेके प्रदेशसे निरन्तर गिर रहा हो तो भिक्षु दातासे कहे कि ऐसा
अन्नादिक मेरे लिए ग्राह्य नहीं है ।

तल तडुल (योभा) आदिनु घोवण तथा अन्नादिक आपे तो ओभाथी अकल्प
नीय (अनेपणीय) पदार्थोने अहणु न करे, कल्पनीयने ग्रहणु करे (२७)

आहरती० इत्यादि अशनादि देती वधते दाताना हाथभाथी घुटलनी
ऊपरना प्रदेशथी जे ओक पणु कणु पडी जाय, अथवा घुटलथी नीचेना प्रदेशथी
निरन्तर पडी रहु होय तो भिक्षु दाताने कहु के ओवा अशनादि भारे ग्राह्य नहीं

टीका—‘दगमद्विय०’ इत्यादि । ‘दकमृत्तिकाऽऽदान=दक च मृत्तिका चेति दकमृत्तिके, आदीयते=आनीयतेऽनेनेत्यादान=मार्गः, दकमृत्तिकयोरादान दकमृत्तिकाऽऽदान=जलमृत्तिकाऽऽनयनमार्गस्तत् । गीजानि=सचित्तानि शाल्यादीनि, हरितानि=वनस्पतिमात्राणि, चकारादन्यान्यप्यकल्प्यवस्तुजातानि परिवर्जयन्=परित्यजन् सर्वेन्द्रियसमाहितः=तत्तदिन्द्रियविषयव्यासङ्गरहितस्तिष्ठेत्=अवस्थितिं कुर्यात् ॥२६॥

मूलम्—तत्^१त्थ^३ से चि^२ट्टमाणस्स, आ^४हरे पाणभो^५यणं ।

अक^६प्पियं न गे^७ण्हिज्जा, पडि^८गाहिज्ज क^९प्पिय ॥२७॥

छाया—तत्र तस्मै तिष्ठते, आहरेत्पान-भोजनम् ।

अकल्पिक न गृहीयात्, प्रतिगृहीयात्कल्पिकम् ॥२७॥

सान्त्वयार्थः—तत्थ=वहा चिट्टमाणस्स=खड़े हुए तस्स=उस साधुके लिए (गृहस्थ) पाणभोयण=आहार-पानी आहरे=लाकर देवे तो (साधु उसमें) अकप्पिय=अकल्पनीय आहार आदि न गेण्हिज्ज=नहीं लेवे, (किन्तु) कप्पिय=कल्पनीय होवे तो पडिगाहिज्ज=लेवे ॥२७॥

टीका—‘तत्थ से०’ इत्यादि । तत्र=गृहस्थगृहे तिष्ठते तस्मै^१ भिक्षवे

१ दकशब्दो जलपर्यायवचनः—‘प्रोक्तं प्राज्ञैर्भुवनमत जीवनीय दक च ।’ इति हलायुधकोशात् ।

२ सूत्रे प्राकृतत्वाच्चतुर्थ्याः षष्ठी ।

‘दगमद्विय०’ इत्यादि । सचित्त जल और मृत्तिका लानेके मार्गका, और शालि आदि सचित्त बीज, वनस्पतिकाय तथा अन्य अकल्प्य पदार्थोंका वर्जन करता हुआ—उनसे दूर दृष्ट कर सब इन्द्रियोंका सयम करता हुआ खड़ा होवे ॥२६॥

‘तत्थ से’ इत्यादि । गृहस्थके घरमें खड़े हुए साधुको गृहिणी (स्त्री)

दगमद्विय० धृत्यादि सचित्त जल अने माटीनु अने शालि (डागर) आदि सचित्त बीज, वनस्पतिकाय तथा अन्य अकल्प्य पदार्थोंनु वर्जन करता तेनाधी हर छोडीने सर्व धर्तियोंना सयम करता जैसे रहे (२६)

तत्थ से धृत्यादि गृहस्थना घरभा जैसेला साधुने गृहिणी (स्त्री) आदि

^२मूलम्-^३साहट्टु ^४निम्बवित्ताण, ^५सचित्तं घट्टियाणिय ।

^६तहेव ^७समणट्ठाए, ^८उदगं ^९संपणुल्लिया ॥ ३० ॥

^{१०}ओगाहइत्ता ^{११}चलइत्ता, ^{१२}आहरे ^{१३}पाणभोयणं ।

^{१४}दितियं ^{१५}पडियाइक्खे, ^{१६}न मे ^{१७}कप्पइ ^{१८}तारिसं ॥३१॥

छाया—सहृत्प निक्षिप्य, सचित्त घट्टयित्वा ।

तथैव श्रमणार्थम्, उदक संपणुद्य ॥३०॥

अवगाह्य चालयित्वाऽऽहरेत्पानभोजनम् ।

ददती प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥३१॥

सान्त्वयार्थः—समणट्ठाए=साधुके लिए साहट्टु=सहरण करके अर्थात् एक घरतनसे दूसरे घरतनमें डालकरके, निम्बवित्ताण=सचित्त वस्तु पर आहारादिको रखकर अथवा आहारादिके ऊपर सचित्त वस्तुको रखकर, सचित्त=सचित्त वस्तुका घट्टियाणिय=सघट्टा स्पर्श-करके, तहेव=उसीप्रकार उदग=सचित्त अप्कायको संपणुल्लिया=इधर-उधर रखकर, ओगाहइत्ता=वर्षासे आँगनमें भरे हुए पानीमें अवगाहन-प्रवेश-करके, चलइत्ता=रुके हुए जलको नालीद्वारा या हाथसे बाहर निकालकर यदि पाणभोयण=आहार-पानी आहरे=देवे तो दितिय=देती हुई उस बाईसे (साधु) पडियाइक्खे=रुहे कि तारिस=इस प्रकारका आहारपानी मे=मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥३०-३१॥

टीका—‘साहट्टु’ इत्यादि, ‘ओगाहइत्ता’ इत्यादि च । यदि श्रमणार्थं=मिष्ठुनिमित्त सहृत्प=भाजनाद्भाजनान्तरे सहरण कृत्वा ,

अवस्थामे आहार लेनेसे मुझे भी इस हिसाका भागी बनना पडेगा’ ऐसा विचार करके मुनि उससे आहार न ले ॥२९॥

‘साहट्टु’ इत्यादि, और ‘ओगाहइत्ता’ इत्यादि । यदि श्रमणके लिए एक वर्त्तनसे दूसरे वर्त्तनमें सहरण करके (निकालकर), निक्षेपण

भारे पणु अे हि साना भागी जनपु पडशे " अेवो । वयार करीने मुनि तेन छाथथी आहार दे नहि

साहट्टु० इत्यादि, अने ओगाहइत्ता० इत्यादि जे श्रमणने भाटे अेके वासणुभाथी पीण वासणुभा सहरण करीने (कालीने), निक्षेपण करीने (अेकने

પાકાદિગૃહકાર્યાણા પ્રાયઃ સ્વયધીનત્વેન તત્રોપસ્થિતિપ્રાધાન્યાત્તદ્ગ્રહણમ્ ॥૨૮॥

^૫મૂલમ્-^૧સંમદમા^૨ણી ^૩પા^૪ણાણિ, ^૫વી^૬યાણિ ^૭હરિ^૮યાણિ ય ।

^૯અસ^{૧૦}જમકરિ^{૧૧}ં ન^{૧૨}ચ્ચા, તારિસં^{૧૩} પરિવ^{૧૪}ર્જણ ॥ ૨૯ ॥

છાયા—સમર્દયન્તી પ્રાણાન્, વીજાણિ હરિતાનિ ચ ।

અસયમકરિં જ્ઞાત્વા તાદૃશીં પરિવર્જયેત્ ॥૨૯॥

સાન્વયાર્થઃ—તથા—પાણાણિ=વેદિન્દ્રિયાદિક પ્રાણિયોક્તો વીયાણિ=શાલિ
આદિ વીજોક્તો ય=ઔર હરિયાણિ=હરી વનસ્પતિકાયકો સમદમાણી=પૈરોસે
કુચલતી હુઈ (આહાર-પાણી દેવે તો) ઉસે અસજમકરિં=સાધુકે લિયે
અયતના કરનેવાલી નચા=જાનકર (સાધુ) તારિસ=સદોષ આહાર દેને વાલી
ઉસે પરિવર્જણ=વરજે અર્થાત્ ઉસકે હાથસે આહાર-પાણી નહીં લેવે ॥૨૯॥

ટીકા—‘સમદમાણી૦’ इत्यादि । प्राणान् वीजानि हरितानि च समर्दयन्ती=
पादसघटनादिना पीडयन्ती अशनादिक दद्यादिति शेषः, तदा असयमकरीं=साधु-
निमित्तमयतनाकारिणीम् ज्ञात्वा तादृशीम्=उक्तस्वरूपा सदोषमाहारादिक ददती
ता परिवर्जयेत्=प्रत्यादिशेत्, तदस्ततो नाम्नादिक गृह्णीयादित्यर्थ । इय भिक्षादा-
नार्थमागच्छन्ती प्राणादीनि मर्दयतीति तद्विरागना मय्यप्यापयेतेति भावयन् भिक्षा
न गृह्णीयादिति भावः ॥२९॥

રસોઈકા કામ પ્રાયઃ સ્ત્રિયોંકે અધીન રહતા હૈ ઔર રસોઈમેં મુખ્ય-
તયા સ્ત્રી મૌજૂદ રહતી હૈ, અત એવ ગાથામે સ્ત્રીકા ગ્રહણ કિયા હૈ ॥૨૮॥

‘સમદમાણી૦’ इत्यादि । प्राण बीज वनस्पति आदि सचिस्तको
कुचलती-रौंदती हुई अन्नादि देवे तो साधुके लिए अयतना करनेवाली
समझकर उसे त्याग देवे, अर्थात् उसके हाथसे अन्नादि ग्रहण न करे ।
तात्पर्य यह है कि—‘ यह भिक्षा देनेके लिए जो अयतना कर रही है ऐसी

રસોઈનુ કામ પ્રાય સ્ત્રીઓને અધીન રહે છે અને રસોઈમા મુખ્યત્વે
સ્ત્રી હાજર રહે છે, તેથી ગાથામા સ્ત્રીને ગ્રહણ કરવામા આવી છે (૨૮)

સમદમાણી૦ इत्यादि प्राण बीज वनस्पति आदि सचिस्तने क्यउती-
दोणती (स्त्री) अन्नादि आये तो साधुने भाटे अयतना करनारी समझने तेने
त्यछ दे अर्थात् जेना हाथथी अन्नादि ग्राहण न करे तात्पर्य जे છે કે—‘ આ
ભિક્ષા આપવાને જે અયતના કરી રહી છે, જોની અવસ્થામા આહાર લેવાથી

निक्षिप्य=एकस्योपर्यन्यस्य निक्षेपण कृत्वा । निक्षेपण च त्रिधा-सचित्तमचित्त मिश्र चेति, एतानाश्रित्य तिस्रश्चतुर्भङ्ग्यो भवन्ति । तत्र-

[१] सचित्ता-ऽचित्तयोश्चतुर्भङ्गी यथा-

(१) सचित्ते सचित्तस्य, (२) सचित्तेऽचित्तस्य, (३) अचित्ते सचित्तस्य, (४) अचित्तेऽचित्तस्य निक्षेपणम् । १ ।

[२] सचित्तमिश्रयोश्चतुर्भङ्गी यथा-

(१) सचित्त सचित्तस्य, (२) सचित्ते मिश्रस्य, (३) मिश्रे सचित्तस्य, (४) मिश्रे मिश्रस्य निक्षेपणम् । २ ।

[३] अचित्त मिश्रयोश्चतुर्भङ्गी यथा-

(१) अचित्तेऽचित्तस्य, (२) अचित्ते मिश्रस्य, (३) मिश्रेऽचित्तस्य, (४) मिश्रे

निक्षेपण दोष तीन प्रकारका है-(१) सचित्त, (२) अचित्त, और (३) मिश्र । इन तीनोंको आश्रित करके तीन चौभगियाँ होती हैं ।

[१] सचित्त-अचित्तकी चौभगी-

(१) सचित्तपर सचित्तका, (२) सचित्तपर अचित्तका, (३) अचित्त पर सचित्तका, (४) अचित्तपर अचित्तका । १ ।

[२] सचित्त मिश्रकी चौभगी-

(१) सचित्त पर सचित्तका, (२) सचित्त पर मिश्रका, (३) मिश्रपर सचित्तका, (४) मिश्रपर मिश्रका निक्षेप करना । २ ।

[३] अचित्त-मिश्रकी चौभगी-

(१) अचित्त पर अचित्तका, (२) अचित्त पर मिश्रका । (३) मिश्रपर

निक्षेपण दोष त्रय प्रकारका है (१) सचित्त, (२) अचित्त, (३) मिश्र ये त्रयने आश्रित करवाती त्रय चौभगीयां थाय है

[१] सचित्त अचित्तकी चौभगी

(१) सचित्त पर सचित्तनु, (२) सचित्तपर अचित्तनु, (३) अचित्त पर सचित्तनु (४) अचित्तपर अचित्तनु । १ ।

[२] सचित्त मिश्रकी चौभगी-

(१) सचित्त पर सचित्तनु, (२) सचित्त पर मिश्रनु, (३) मिश्र पर सचित्तनु, (४) मिश्र पर मिश्रनु, निक्षेपण करवु । २ ।

[३] अचित्त मिश्रकी चौभगी-

(१) अचित्त पर अचित्तनु, (२) अचित्त पर मिश्रनु, (३) मिश्र पर

(૪) ઘઠાર્દે બહુશુષ્કસ્ય સહરણમ્ ।

[૪] 'ઘાર્દે આર્દસ્યે'—તિ ચતુર્થભાગસ્ય ચતુર્મઢી યયા—

(૧) અલપાર્દેડલપાર્દસ્ય, (૨) અલપાર્દે-ઘઠાર્દસ્ય, (૩) ઘઠાર્દેડલપાર્દસ્ય,

(૪) ઘઠાર્દે ઘઠાર્દસ્ય સહરણમ્ ।

આમ્ પૂર્વોક્તમઢીષુ પત્યેકચતુર્મઢયાઃ 'અલપશુષ્કેડલપશુષ્કસ્ય' 'બહુશુષ્કેડલપશુષ્કસ્યે'—સ્યાદિરૂપૌ પ્રથમ તૃતીયમઢી કલ્પ્યૌ શેષાવસ્થુભ્યૌ, તથાગ્રહણે પાત્રોત્થાપનાદિના દાતુઃ કષ્ટ પાત્રસ્ફુટન તદ્વતવસ્તુનિકરુણાડપ્રીત્યાદિસમ્ભવાત્ ।

(૩) બહુત ગીલેમેં થોડે સૂઝેકા, (૪) બહુત ગીલેમેં બહુત સૂઝેકા ।

[૪] 'ગીલેમેં ગીલેકા' ઇસ ચૌથે ભગકી ચૌભગી—

(૧) થોડે ગીલેમેં થોડે ગીલેકા (૨) થોડે ગીલેમેં બહુત ગીલેકા ।

(૩) બહુત ગીલેમેં થોડે ગીલેકા, (૪) બહુત ગીલેમેં બહુત ગીલેકા ।

ઇન ચારોં ચૌભગિયોંમેંસે 'થોડે સૂઝેમેં થોડા સૂઝા મિલાના' ઔર 'બહુત સૂઝેમેં થોડા સૂઝા મિલાના' યે પહેલે ઔર તીસરે ભગ ગ્રાહ્ય હૈં । દૂસરે ઔર ચૌથે ભગ ગ્રાહ્ય નહીં હૈં । ઇસ પ્રકારકે ગ્રહણ કરનેસે વર્તન ઉઠાનેકે કારણ દાતાકો કષ્ટ, વર્તનકા ફૂટજાના, ઔર વસ્તુકા વિચરજાના, ઔર અપ્રીતિ હોના આદિ દૂષણ હોતે હૈં । જૈસે કિસી દાતાને બહુત ગીલેકા યા બહુત સૂઝેકા સહરણ કરનેકે લિયે ઘડા ભારી વર્તન ઉઠાયા તો ડસે કષ્ટ હોગા ।

(૩) બહુ લીલાભા થોડા સૂકાનુ, (૪) બહુ લીલાભા બહુ સૂકાનુ

[૪] લીલાભા લીલાનુ 'એ ચેથા ભાગાની ચૌભગી—

(૧) થોડા લીલાભા થોડા લીલાનુ, (૨) થોડા લીલાભા બહુ લીલાનુ, (૩) બહુ લીલાભા થોડા લીલાનુ, (૪) બહુ લીલાભા બહુ લીલાનુ

આ આર ચૌભગીઓમાથી 'થોડા સૂકાભા થોડુ સૂકુ મેળવવુ' અને 'બહુ સૂકાભા થોડુ સૂકુ મેળવવુ' એ પહેલા અને ત્રીજા ભાગા આદ્ય છે ધીજા અને ચેથા ભાગા આદ્ય નથી એ પ્રમાણે અભ્યુ કરવાથી વાસણ ઉપાડવાને કારણે દાતાને કષ્ટ, વાસણ ફૂટી જવુ અને વસ્તુ વેરાધ-ઢોળાધ જવી, અને અપ્રીતિ થવી આદિ દૂષણ થાય છે, જેમકે કોઈ દાતાએ બહુ લીલાનુ યા બહુ સૂકાનુ સહરણ કરવાને માટે બહુ ભારે વાસણ ઉપાડ્યુ હોય તેને કષ્ટ થાય

निक्षिप्य=एकस्योपर्यन्यस्य निक्षेपण कृत्वा । निक्षेपण च त्रिधा-सचित्तमचित्त मिश्र चेति, एतानाश्रित्य तिस्रश्चतुर्भङ्गयो भवन्ति । तत्र-

[१] सचित्ता-ऽचित्तयोश्चतुर्भङ्गी यथा-

(१) सचित्ते सचित्तस्य, (२) सचित्तेऽचित्तस्य, (३) अचित्ते सचित्तस्य, (४) अचित्तेऽचित्तस्य निक्षेपणम् । १ ।

[२] सचित्तमिश्रयोश्चतुर्भङ्गी यथा-

(१) सचित्त सचित्तस्य, (२) सचित्ते मिश्रस्य, (३) मिश्रे सचित्तस्य, (४) मिश्रे मिश्रस्य निक्षेपणम् । २ ।

[३] अचित्त मिश्रयोश्चतुर्भङ्गी यथा-

(१) अचित्तेऽचित्तस्य, (२) अचित्ते मिश्रस्य, (३) मिश्रेऽचित्तस्य, (४) मिश्रे

निक्षेपण दोष तीन प्रकारका हैं-(१) सचित्त, (२) अचित्त, और (३) मिश्र । इन तीनोंको आश्रित करके तीन चौभगियाँ होती हैं ।

[१] सचित्त-अचित्तकी चौभगी-

(१) सचित्तपर सचित्तका, (२) सचित्तपर अचित्तका, (३) अचित्त पर सचित्तका, (४) अचित्तपर अचित्तका । १ ।

[२] सचित्त-मिश्रकी चौभगी-

(१) सचित्त पर सचित्तका, (२) सचित्त पर मिश्रका, (३) मिश्रपर सचित्तका, (४) मिश्रपर मिश्रका निक्षेप करना । २ ।

[३] अचित्त-मिश्रकी चौभगी-

(१) अचित्त पर अचित्तका, (२) अचित्त पर मिश्रका । (३) मिश्रपर

निक्षेपण दोष त्रय प्रकारको छे (१) सचित्त, (२) अचित्त, (३) मिश्र के त्रयने आश्रित करवाथी त्रय थोलागीयो थाय छे

[१] सचित्त अचित्तनी थोलागी

(१) सचित्त पर सचित्तनु, (२) सचित्तपर अचित्तनु, (३) अचित्त पर सचित्तनु (४) अचित्तपर अचित्तनु । १ ।

[२] सचित्त मिश्रनी थोलागी-

(१) सचित्त पर सचित्तनु, (२) सचित्त पर मिश्रनु, (३) मिश्र पर सचित्तनु, (४) मिश्र पर मिश्रनु, निक्षेपण करवु । २ ।

[३] अचित्त मिश्रनी थोलागी-

(१) अचित्त पर अचित्तनु, (२) अचित्त पर मिश्रनु, (३) मिश्र पर

મિશ્રસ્ય નિક્ષેપણમિતિ । ૩ ।

પુનરપિ પૃથિવ્યાદિકાયપટ્કોપરિ પૃથિવ્યાદીના નિક્ષેપણેન પ્રથમચતુર્ભગ્ની-
સ્થિતપ્રથમભગ્નસ્ય 'સચિત્તે સચિત્તસ્યે'ત્યેકરૂપસ્ય પટ્ત્રિશદ્ધેદા ભવન્તિ, તત્રયા-

(૧) પૃથિવ્યા પૃથિવ્યાઃ, (૨) અપામ્, (૩) તેજસઃ, (૪) ગાયોઃ, (૫) વન-
સ્પતેઃ, (૬) વ્રસસ્ય નિક્ષેપણમિતિ પટ્ (૬) ।

एवमपकायादावपि प्रत्येककायस्य निक्षेपणेन पट्त्रिंशद् भेदा जायन्ते ।
एव शेषभग्नत्रयस्यापि प्रत्येक पट्त्रिंशद् भेदा भवन्ति । सरुलनया प्रथमचतुर्भग्नया-

અચિત્તકા, (૪) મિશ્રપર મિશ્રકા નિક્ષેપ કરના । ૩ ।

फिर भी पृथिवी आदि पट्काय पर पृथिवीकायका निक्षेपण करनेसे
प्रथम चतुर्भगीके 'सचित्त पर सचित्तका' इस प्रथम भगके छत्तीस
भग होते हैं । वे इस प्रकार हैं—

(૧) પૃથિવી પર પૃથિવીકા, (૨) અપ્કા, (૩) તેજકા, (૪) વાયુકા,
(૫) વનસ્પતિકા ઓર (૬) વ્રસકા નિક્ષેપણ કરના ।

इसी प्रकार अप्काय आदि पर पृथिवीकाय आदि छह कार्योंका
निक्षेपण करनेसे छत्तीस भग होते हैं, अर्थात् छह काय पर छह कायका
निक्षेपण होता है अतः छहसे छहका गुणन करनेसे प्रथम भगके छत्तीस
भेदोंकी सख्या निकलती है । ऐसे 'सचित्त पर सचित्तका' 'सचित्त
पर मिश्रका' मिश्र पर सचित्तका, और 'मिश्र पर मिश्रका' इन सब
(४) भगोंकी छत्तीस छत्तीस सख्या जोड़ देनेसे (३६ + ३६ + ३६ + ३६) —

અચિત્તનું, (૪) મિશ્ર પર મિશ્રનું નિક્ષેપણ કરવું । ૩ ।

વળી પણ પૃથિવી આદિ પટ્કાય પર પૃથિવીકાયનું નિક્ષેપણ કરવાથી પ્રથમ
અઠસગીના 'સચિત્ત પર સચિત્તનું' એ પ્રથમ ભાગના છત્રીસ ભાગ થાય છે
તે આ પ્રમાણે છે—

(૧) પૃથિવી પર પૃથિવીનું, (૨) અપ્ (જળ)નું (૩) તેજનું (૪) વાયુનું,
(૫) વનસ્પતિનું, (૬) વ્રસનું નિક્ષેપણ કરવું

એ રીતે અપ્કાય આદિ પર પૃથિવીકાય આદિ ૬ કાર્યોનું નિક્ષેપણ કરવાથી
છત્રીસ ભાગ થાય છે, અર્થાત્ છ કાય પર છકાયનું નિક્ષેપણ થાય છે એટલે
છને છએ ગુણવાથી પ્રથમ ભાગ છત્રીસ લેહોની સખ્યા નીકળે છે એમ
'સચિત્ત પર સચિત્તનું' 'સચિત્ત પર મિશ્રનું' 'મિશ્ર પર સચિત્તનું' અને
'મિશ્ર પર મિશ્રનું' એ બધા (૪) ભાગની છત્રીસ છત્રીસ સખ્યા ભેડી દેવાથી

શ્વતુશ્વત્વારિંશદુત્તરમેકશત મદ્ધા ભવન્તિ । ઉક્તમકારેણ શેપચતુર્ભંજીદ્વિકસ્યાપિ મદ્ધસમ્પાદને સકલનયા સર્વે ભેદા દ્વાત્રિંશદધિકાનિચતુઃશતાનિ(૪૩૨)સમ્પવન્તે ।

इमे एकायस्योपर्येकस्यैव कायस्य निक्षेपणभेदाः प्रदर्शिताः, किन्तु 'एक-काये कायद्वयस्य, कायद्वये चैकस्ये'-त्यादिनिक्षेपणेन चाऽन्येषामपि समवः, यथा-
'पृथिव्या पृथिव्यएकाययो'-रित्यादि, पृथिव्यप्काययोर्वनस्पते'-रित्यादि च स्वयमवसेयमिति विस्तरभयाद्विरम्यते ।

पूर्वोक्तપુ મદ્ધસમુદયેપુ 'અચિત્તેઽચિત્તનિક્ષેપણ'-લક્ષણમદ્ધસ્ય કલ્પ્યત્વમ્, શેપા

एकसौ चँवालीस (१४४) भग हो जाते हैं । दूसरी दो चौभगियोके भी इतने ही भग होते हैं, उनको जोडनेसे चारसौ बत्तीस (४३२) भग होते हैं ।

ये चारसौ बत्तीस (४३२) भग एक काय पर एक कायका निक्षेपण करनेसे होते हैं, किन्तु एक काय पर दो कायका, जैसे—

પૃથિવીકાય પર પૃથિવીકાયકા ઔર અપ્કાયકા નિક્ષેપણ કરનેસે, તયા દો કાયો પર એક કાયકા, જૈસે પૂર્વોક્ત દો કાયો પર વનસ્પતિ આદિ કિસી એક કાયકા નિક્ષેપણ કરનેસે ઔર મી વહુતેરે મગ હોતે હૈ । સયોગસે વનનેવાલે ઇન ઉત્તર મગોંકો સ્વય સમજ્ઞ લેના ચાહિળ, વિસ્તાર મયસે યહોં નહીં વતાતે ।

पूर्वोक्त भगोंमेसे अचित्त पर अचित्तका निक्षेपण करनेरूप एक भग कल्पनीय है, अवशेष साक्षात् या पारम्परिक निक्षेपणरूप सब

(૩૬+૩૬+૩૬+૩૬) એડસો ચુવાળીસ (૧૪૪) ભાગા થાય છે ખીજી બે ચોભગી એના પણ એટલાજ લેહ થાય છે, એને જોડવાથી ચારમેને બત્રીસ (૪૩૨) ભાગા થાય છે

એ ૪૩૨ ભાગા એક કાય પર એક કાયનું નિક્ષેપણ કરવાથી થાય છે, પરંતુ એક કાય પર બે કાયનું, જેમકે—

પૃથિવી કાય પર પૃથિવી કાયનું અને અપ્કાયનું નિક્ષેપણ કરવાથી, તથા બે કાયો પર એક કાયનું જેમ પૂર્વોક્ત બે કાયો પર વનસ્પતિ આદિ કોઈ એક કાયનું નિક્ષેપણ કરવાથી ખીજા પણ ઘણા ભાગા થાય છે એ સયોગથી થતા ઉત્તમ ભાગા પોતાની મેળે સમજી લેવા, ખહુ વિસ્તાર થવાને કારણે અહીં આપ્યા નથી

પૂર્વોક્ત ભાગામાંથી અચિત્ત પર અચિત્તનું નિક્ષેપણ કરવારૂપ એક ભાગો

આનન્તર્યસરૂપાઃ પારમ્પર્યસરૂપા વા નિચિલા અકલ્પ્યા एवेति बोद्धव्यम् ।

સચિત્ત=સચિત્તપૃથિવ્યાદિક ઘટ્ટયિતયા=સસ્પૃશ્ય સચાલ્ય વા, સસ્પર્શન સચિ-
ત્તાઽચિત્ત મિશ્રમેદાત્ત્રિવિધ, તદપિ પૃથિવ્યાદિકાયપટ્ટકેન મિશ્રમાનમષ્ટાદશવિધ,
પુનર્દાતૃ-દેય-મેદાભ્યા દ્વિવિધતયા સકલનયા પટ્ટત્રિશદ્ મેદા જાયન્તે, एतेषामपि
પુનઃ-આનન્તર્ય-પારમ્પર્યમેદાદ્ દ્વાસપ્તતિર્મેદા મયન્તિ । एव कायद्वयकायत्रिरादि-
સસ્પર્શનેનોત્તરોત્તરભૂરિમેદાઃ સ્વયમ્બૂહનીયાઃ પ્રેક્ષાવદ્ભિરિતિ ।

નનુ પારમ્પરિકસઘટ્ટનેન દીયમાનાઽઽહારાદિવર્જને પૃથ્વીસઘટ્ટનમનિવાર્યમિતિ

ભગ અકલ્પ્ય હૈં ।

સસ્પર્શન ત્રીન પ્રકારકા હૈં-(૧) સચિત્ત સસ્પર્શન, (૨) અચિત્ત
સસ્પર્શન, ઓર (૩) મિશ્ર સસ્પર્શન । इन तीनोंके पृथिवी आदि षट्कायके
મેદસે અઠારહ મેદ હોતે હૈં । दाता और देय (वस्तु) के मेदसे छत्तीस
મેદ હોતે હૈં । ઓર અનન્તર તથા પરમ્પરાકે મેદસે ચહત્તર (૭૨) મેદ
હોજાતે હૈં । इनके सिवाय दो कायका या तीन कायका स्पर्श करनेसे
ઓર મી મેદ હોજાતે હૈં, वे भेद बुद्धिमानोंको स्वयं विचार लेने चाहिए।

પ્રશ્ન-હે ગુરુમહારાજ ! યદિ પારમ્પરિક સઘટ્ટનસે દિયે કુણ આહાર
આદિકા મી ત્યાગ કિયા જાયગા તો સાધુ કમી આહાર નહીં લે સકેંગે
ક્યોંકિ પૃથ્વીકા સઘટ્ટન અનિવાર્ય હૈં-આહાર આદિ પૃથિવીપર રહતે હૈં
ઓર સચિત્ત જલ મી પૃથ્વી પર રહતા હૈં, अतः सचित्त जलका पृथिवीका

ઠપનીય છે, બાકીના સાક્ષાત્ યા પાર પરિઘ નિક્ષેપણરૂપ ગદ્યા ભાગા અઠપનીય છે

સસ્પર્શન ત્રણ પ્રકારના છે-(૧) સચિત્ત સસ્પર્શન, (૨) અચિત્ત સસ્પર્શન, અને (૩) મિશ્ર સસ્પર્શન એ ત્રણેના પૃથિવી આદિ ષટ્કાયના લેહે કરીને અઠાર લેહ થાય છે દાતા અને દેય (વસ્તુ)ના લેહે કરીને છત્તીસ લેહ થાય છે અને પછી તેવી જ પરપરાના લેહે કરીને બોતેર (૭૨) લેહ થાય છે તે ઉપરાંત બે કાયનો યા ત્રણ કાયનો સ્પર્શ કરવાથી બીજા પણ લેહ થાય છે તે લેહો બુદ્ધિમાનેએ સ્વયં વિચારી લેવા

પ્રશ્ન-હે ગુરુ મહારાજ ! બે પારમ્પરિક સઘટ્ટનથી આપેલા આહારાદિને પણ ત્યાગ કરવામા આવશે તો સાધુ કદાપિ આહાર લઈ શકશે નહિ, કારણ કે પૃથિવીનું સઘટ્ટન અનિવાર્ય છે-આહારાદિ પૃથિવી પર રહે છે અને સચિત્ત જળ પણ પૃથિવી પર જ રહે છે એટલે સચિત્ત જળનું પૃથિવી સાથે સઘટ્ટન છે

તત્સઘટ્ટનેઽપિ વર્જનપ્રસક્તૌ મિલૂના સર્વદાઽઽહારપ્રતિપેઘપ્રસન્ન ઇતિ ચેન્ન, પૃથિવ્યા અચલતયા તત્સચ્ચલનાયમાવેન તત્સઘટ્ટને જીયવાધાયા અસમ્ભવાત્, તત્સઘટ્ટિ-તાઽઽહારાઽઽદાન મિલૂનામપ્રતિપેઘ્યમિતિ ભાવઃ । ઉક્તપારમ્પરિકસંગ્રહિતાઽઽહારાઽઽદાનવિપયે પ્રતિપેઘશ્ચલાઽઽધારવિપયઃ, તત્ર પ્રાણિપીડાસમ્ભવાત્ વ્યવહારદો-પાશ્ચેતિ ભાવઃ ।

एतेषु मध्ये गाथोक्त सचित्तम्, अन्तर्गर्भितत्वान्मित्र च सस्पृश्य सञ्चाल्य वा तथैव=पुनरपि उदरम्=अप्काय 'सचित्त'-मित्यनुवर्तते सम्प्रणुय=समेय इतस्ततः कृत्वेत्यर्थः ॥३०॥ तथा—

अवगाह=वर्षाकाले 'गृहाद्गणप्रतिरुद्धजलान्त' प्रविश्य, चालयित्वा=प्रणालि-कादिना निस्सार्य च पानभोजनमाहरेत् तदा ददतीमित्यादि पूर्ववत् ॥३१॥

પુરઃકર્મદોષમાહ—'પુરેકર્મ્મેણ' ઇત્યાદિ ।

૧ 'ગૃહાદ્ગણે'તિ તુ સમ્યક્, તવર્ગપશ્ચમાન્તસ્યાગ્નશબ્દસ્યૈવાકરગ્રન્થેષુ નિર્ણીતત્ત્વાદિતિ શ્રીરુચિપત્યુપાયાયાઃ ।

सघटा है और पृथिवीका आहारादिके साथ सघटा है, इसलिए आहारादिका तथा सचित्त जलका पारम्परिक सघटा होता ही है ।

उत्तर—हे शिष्य ! पृथिवी अचल है, उसका मचलन नहीं होता, अत एव ऐसे सघटेसे जीवोंको बाधा नहीं होती, इसलिए पृथिवीसे सघटित आहारका ग्रहण करना साधुओंके लिए निषिद्ध नहीं है । पहले पारम्परिक सघटित आहारका जो त्याग बताया गया है उसे चल-आधार विषयक ही समझना चाहिये, क्योंकि उस सघटनसे प्राणियोंको पीडा होती है तथा व्यवहारदोष भी लगता है ॥ ३० ॥ ३१ ॥

અન પુર કર્મદોષ કહતે હૈં—'પુરેકર્મ્મેણ૦' ઇત્યાદિ

અને પૃથિવીનું આહારાદિ સાથે સઘટન ડે, તેથી કરીને આહારાદિનું તથા સચિત્ત જળનું પારમ્પરિક સઘટન થતું જ હોય છે

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! પૃથિવી અચલ છે, તેનું સચલન થતું નથી, તેથી એવા સઘટનથી જીવોને બાધા થતી નથી એથી કરીને પૃથિવીથી સઘટિત આહારનું ગ્રહણ કરવું એ સાધુઓને માટે નિષિદ્ધ નથી પૂર્વે પારમ્પરિક સઘટિત આહારનો જે ત્યાગ બતાવવામાં આવ્યો ડે, તેને ચલ-આધાર વિષયક જ સમજવો જોઈએ, કારણ ડે એ સઘટનથી પ્રાણીઓને પીડા થાય છે તથા વ્યવહારદોષ પણ લાગે ડે (૩૦-૩૧)

હવે પુર કર્મદોષ કહે છે—પુરેકર્મ્મેણ૦ ઇત્યાદિ

આનન્તર્યસ્વરૂપાઃ પારમ્પર્યસ્વરૂપા વા નિશ્ચિલા અરૂપ્યા એવેતિ વોદ્યમ્ ।

સચિત્ત=સચિત્તપૃથિવ્યાદિક ઘટ્ટયિત્વા=સસ્પૃશ્ય સચાત્મ્ય વા, સસ્પર્શન સચિ-
ત્તાઽચિત્ત-મિશ્રભેદાત્ત્રિવિધ, તદપિ પૃથિવ્યાદિકાયપદ્ધતેન મિશ્રમાનમણ્દશવિધ,
પુનર્દાતૃ-દેય-ભેદાભ્યા દ્વિવિધતયા સંકલ્પનયા પદ્મત્રિશદ્ ભેદા જાયન્તે, એતેષામપિ
પુનઃ-આનન્તર્ય-પારમ્પર્યભેદાદ્ દ્વાસમ્પત્તિભેદા મયન્તિ । એવ કાયદ્વયકાયનિકાદિ-
સસ્પર્શનેનોત્તરોત્તરભૂરિભેદાઃ સ્વયમ્બ્રૂહનીયાઃ મેષાવદ્ધિરિતિ ।

નનુ પારમ્પરિકસઘટ્ટનેન દીયમાનાઽઽહારાદિવર્જને પૃથ્વીસઘટ્ટનમનિવાર્યમિતિ
ભગ અકલ્પ્ય હૈં ।

સસ્પર્શન ત્રીન પ્રકારકા હૈં-(૧) સચિત્ત સસ્પર્શન, (૨) અચિત્ત
સસ્પર્શન, ઓર (૩) મિશ્ર સસ્પર્શન । ઇન ત્રીનોંકે પૃથિવી આદિ ષટકાયકે
ભેદસે અઠારહ ભેદ હોતે હૈં । દાતા ઓર દેય (વસ્તુ) કે ભેદસે છત્તીસ
ભેદ હોતે હૈં । ઓર અનન્તર તથા પરમ્પરાકે ભેદસે ચહસર (૭૨) ભેદ
હોજાતે હૈં । ઇનકે સિવાય દો કાયકા યા ત્રીન કાયકા સ્પર્શ કરનેસે
ઓર મી ભેદ હોજાતે હૈં, વે ભેદ બુદ્ધિમાનોંકો સ્વય વિચાર લેને ચાહિય ।

પ્રશ્ન-હે શુરુમહારાજ ! યદિ પારમ્પરિક સઘટ્ટનસે દિયે હુએ આહાર
આદિકા મી ત્યાગ કિયા જાયગા તો સાધુ કમી આહાર નહીં લે સર્કેંગે
ક્યોંકિ પૃથ્વીકા સઘટ્ટન અનિવાર્ય હૈં-આહાર આદિ પૃથિવીપર રહતે હૈં
ઓર સચિત્ત જલ મી પૃથ્વી પર રહતા હૈં, અતઃ સચિત્ત જલકા પૃથિવીકા

ઠટપનીય છે, યાકીના સાક્ષાત્ યા પાર પરિવ નિષ્કેપણ્ણ્ય યથા ભાગા અઠટપનીય છે

સસ્પર્શન ત્રણ પ્રકારના છે-(૧) સચિત્ત સસ્પર્શન, (૨) અચિત્ત સસ્પર્-
શન, અને (૩) મિશ્ર સસ્પર્શન એ ત્રણેના પૃથિવી આદિ ષટકાયના ભેદ
કરીને અઠાર ભેદ થાય છે દાતા અને દેય (વસ્તુ)ના ભેદ કરીને છત્તીસ ભેદ
થાય છે અને પછી તેવી જ પરમ્પરાના ભેદ કરીને બોતેર (૭૨) ભેદ થાય છે
તે ઉપરાત એ કાયનો યા ત્રણ કાયનો સ્પર્શ કરવાથી બીજા પણ ભેદ થાય છે
તે ભેદો બુદ્ધિમાનોંકે સ્વય વિચારી લેવા

પ્રશ્ન-હે શુરુ મહારાજ ! જો પારમ્પરિક સઘટ્ટનથી આવેલા આહારાદિનો
પણ ત્યાગ કરવામા આવશે તો સાધુ કદાપિ આહાર લઈ શકશે નહિ, કારણ કે
પૃથિવીનું સઘટ્ટન અનિવાર્ય છે-આહારાદિ પૃથિવી પર રહે છે અને સચિત્ત
જળ પણ પૃથિવી પર જ રહે છે એટલે સચિત્ત જળનું પૃથિવી સાથે સઘટ્ટન છે

તત્સઘટ્ટનેડપિ ઘર્જનપ્રસક્તૌ મિશ્રૂણા સર્વદાડઽહારમતિપેધમસઙ્ગ ઇતિ ચેન્ન, પૃથિવ્યા અચલતયા તત્સશ્ચલનાગ્રભાવેન તત્સઘટ્ટને જીવવાધાયા નસમ્ભવાત્, તત્સઘટ્ટિ-તાડઽહારાડઽદાન મિશ્રૂણામપ્રતિપેઽયમિતિ ભાવઃ । ઉક્તપારમ્પરિકસપ્રઠિતાડઽહારાડઽદાનવિપયે પ્રતિપેધશ્ચલાડઽધારવિપયઃ, તત્ર પ્રાણિપીડાસમભવાત્ વ્યવહારદો-પાચેતિ ભાવઃ ।

એતેષુ મધ્યે ગાથોક્ત સચિત્તમ્, અન્તર્ગર્મિતત્વાન્મિત્ર ચ સસ્પૃશ્ય સશ્ચાલ્ય વા તથૈવ=પુનરપિ ઉદરમ્=અપ્કાય 'સચિત્ત'-મિત્યનુવર્તતે સમ્પ્રણુય=સપ્રેય ઇતસ્તતઃ કૃત્વેત્યર્થઃ ॥૩૦॥ તથા—

અવગાઢ=વર્ષાકાલે 'ગૃહાઙ્ગનપતિરુદ્ધજલાન્તઃ પ્રવિશ્ય, ચાલયિત્વા=પ્રણાલિ-કાદિના નિસ્સાર્ય ચ પાનભોજનમાહરેત્ તદા દદતીમિત્યાદિ પૂર્વવત્ ॥૩૧॥

પુરઃકર્મદોષમાહ—'પુરેકમ્મેણ' ઇત્યાદિ ।

૧ 'ગૃહાઙ્ગને'તિ તુ સમ્યક્, તત્તર્ગપશ્ચમાન્તમ્યાઙ્ગનશબ્દસ્યૈવાકારગ્રન્થેષુ નિર્ણીતત્વાદિતિ શ્રીરુચિપત્યુપાધ્યાયા. ।

સઘટ્ટા હૈ ઔર પૃથિવીકા આહારાદિકે સાથ સઘટ્ટા હૈ, ઇસલિખ આહારાદિકા તથા સચિત્ત જલકા પારમ્પરિક સઘટ્ટા હોતા હી હૈ ।

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! પૃથિવી અચલ હૈ, ઉસકા સચલન નહી હોતા, અત એવ એસે સઘટ્ટેસે જીવોંકો બાધા નહી હોતી, ઇસલિખ પૃથિવીસે સઘટ્ટિત આહારકા ગ્રહણ કરના સાધુઓંકે લિખ નિષિદ્ધ નહી હૈ । પહલે પારમ્પરિક સઘટ્ટિત આહારકા જો ત્યાગ બતાયા ગયા હૈ ઉસે ચલ-આધાર વિષયક હી સમજના ચાહિયે, ક્યોંકિ ઉસ સઘટ્ટનસે પ્રાણિયોંકો પીડા હોતી હૈ તથા વ્યવહારદોષ બી લગતા હૈ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥

અબ પુરઃકર્મદોષ કહતે હૈ—'પુરેકમ્મેણ૦' ઇત્યાદિ

અને પૃથિવીનુ આહારાદિ સાથે સઘટ્ટન છે, તેથી કરીને આહારાદિનુ તથા સચિત્ત જળનુ પારમ્પરિક સઘટ્ટન થતુ જ હોય છે

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! પૃથિવી અચલ છે, તેનુ સચલન થતુ નથી, તેથી એવા સઘટ્ટનથી છોવોને બાધા થતી નથી એથી કરીને પૃથિવીથી સઘટ્ટિત આહારનુ શ્રદ્ધુ ડરણુ એ માધુઓને માટે નિષિદ્ધ નથી પૂર્વે પારમ્પરિક સઘટ્ટિત આહારનો જે ત્યાગ બતાવવામા આવ્યો છે, તેને ચલ-આધાર વિષયક જ સમજવો બોધ્યો, કારણ કે એ સઘટ્ટનથી પ્રાણીઓને પીડા થાય છે તથા વ્યવહારદોષ પણ લાગે છે (૩૦-૩૧)

હવે પુરઃકર્મદોષ કહે છે—પુરેકમ્મેણ૦ ઇત્યાદિ

આનન્તર્યસ્વરૂપાઃ પારમ્પર્યસ્વરૂપા વા નિલિલા અકલ્પ્યા એવેતિ બોદ્યવ્યમ્ ।

સચિત્ત=સચિત્તપૃથિવ્યાદિક ઘટ્ટયિત્વા=સસ્પૃશ્ય સચાલ્ય વા, સસ્પર્શન સચિ-
ત્તાઽચિત્ત-મિશ્રભેદાત્ત્રિવિધ, તદપિ પૃથિવ્યાદિકાયપટ્ટકેન મિશ્રમાનમષ્ટાદશવિધ,
પુનર્દાતૃ દેય-ભેદાભ્યા દ્વિવિધતયા સકલનયા પટ્ટત્રિશદ્ ભેદા જાયન્તે, एतेषामपि
પુનઃ-આનન્તર્ય પારમ્પર્યભેદાદ્ દ્વાસપ્તતિર્ભેદા ભવન્તિ । एव कायद्वयकायत्रिकादि-
સસ્પર્શનેનોત્તરોચ્ચરભૂરિભેદાઃ સ્વયમ્બૂહનીયાઃ પ્રેક્ષાવદ્ભિરિતિ ।

નનુ પારમ્પરિકસઘટ્ટનેન દીયમાનાઽઽહારાદિવર્જને પૃથ્વીસઘટ્ટનમનિવાર્યમિતિ

ભગ અકલ્પ્ય હૈં ।

સસ્પર્શન ત્રીન પ્રકારકા હૈં-(૧) સચિત્ત સસ્પર્શન, (૨) અચિત્ત
સસ્પર્શન, ઓર (૩) મિશ્ર સસ્પર્શન । इन तीनोंके पृथिवी आदि षट्कायके
ભેદસે અઠારહ ભેદ હોતે હૈં । दाता और देय (वस्तु) के भेदसे छत्तीस
ભેદ હોતે હૈં । और अनन्तर तथा परम्पराके भेदसे बहत्तर (७२) भेद
હોજાતે હૈં । इनके सिवाय दो कायका या तीन कायका स्पर्श करनेसे
ઓર મી ભેદ હોજાતે હૈં, वे भेद बुद्धिमानोंको स्वयं विचार लेने चाहिए।

પ્રશ્ન-હે ગુરુમહારાજ ! યદિ પારમ્પરિક સઘટ્ટનસે દિયે હુએ આહાર
આદિકા મી ત્યાગ કિયા જાયગા તો સાધુ કમી આહાર નહી લે સકેંગે
ક્યોકિ પૃથ્વીકા સઘટ્ટન અનિવાર્ય હૈં-આહાર આદિ પૃથિવીપર રહતે હૈં
ઓર સચિત્ત જલ મી પૃથ્વી પર રહતા હૈં, अतः सचित्त जलका पृथिवीका

ઠટપનીય છે, બાકીના સાક્ષાત્ યા પાર પરિઠ નિષ્કેપણરૂપ બધા ભાગા અઠઠપનીય છે

સસ્પર્શન ત્રણ પ્રકારના છે-(૧) સચિત્ત સસ્પર્શન, (૨) અચિત્ત સસ્પર્-
શન, અને (૩) મિશ્ર સસ્પર્શન એ ત્રણેના પૃથિવી આદિ ષટ્કાયના લેહે
કરીને અઠાર લેહ થાય છે દાતા અને દેય (વસ્તુ)ના લેહે કરીને છત્રીસ લેહ
થાય છે અને પછી તેવી જ પરપરાના લેહે કરીને બોતેર (૭૨) લેહ થાય છે
તે ઉપરાંત બે કાયનો યા ત્રણ કાયનો સ્પર્શ કરવાથી બીજા પણ લેહ થાય છે
તે લેહે બુદ્ધિમાનોએ સ્વયં વિચારી લેવા

પ્રશ્ન-હે ગુરુ મહારાજ ! બે પારમ્પરિક સઘટ્ટનથી આપેલા આહારાદિનો
પણ ત્યાગ કરવામા આવશે તો સાધુ કદાપિ આહાર લઈ શકશે નહિ, કારણ કે
પૃથિવીનું સઘટ્ટન અનિવાર્ય છે-આહારાદિ પૃથિવી પર રહે છે અને સચિત્ત
જળ પણ પૃથિવી પર જ રહે છે એટલે સચિત્ત જળનું પૃથિવી સાથે સઘટ્ટન છે

તત્સઘટ્ટનેઽપિ વર્જનપ્રસક્તૌ ભિક્ષુણા સર્વદાઽઽહારપ્રતિષેધપ્રસન્ન इति चेन्न, पृथिव्या
अचलतया तत्सञ्चलनायभावेन तत्सઘट્ટને जीववाधाया असम्भवात्, तत्सઘट्टि-
ताઽઽહाराઽઽदान भिक्षूणामप्रतिषेयमिति भावः । उक्तपारम्परिकसઘट्टिताઽઽहा-
राઽઽदानविषये प्रतिषेधश्चलाઽઽधारविषयः, तत्र प्राणिपीडासम्भवात् व्यवहारदो-
षाच्चेति भावः ।

एतेषु मध्ये गद्योक्त सचित्तम्, अन्तर्गर्भितत्वान्मिश्र च सस्पृश्य सञ्चाल्य वा
तथैव=પુનરપિ ઉદ્કરુમ્=અજ્ઞાય 'સચિત્ત'-મિત્યનુવર્તતે સમ્પ્રણય=સમેયં इतस्ततः
कृत्वेत्यर्थः ॥૩૦॥ तथा—

अवगाह्य=वर्पाकालે 'गृहाङ्गणप्रतिरुद्धजलान्तः प्रविश्य, चालयित्वा=प्रणालि-
कादिना निस्सार्य च पानभोजनमाहरेत् तदा ददतीमित्यादि पूर्ववत् ॥૩१॥

પુરઃકર્મદોષમાહ—'પુરેકમ્મેણ' इत्यादि ।

૧ 'ગૃહાઙ્ગણે'તિ તુ સમ્યક્, તવર્ગપશ્ચમાન્તસ્યાઙ્ગણગન્દમ્યૈવાકુરગ્રન્થેષુ
निर्णीतत्वादिति श्रीरुचिपत्न्युपाध्याया ।

સઘટ્ટા હૈ और पृथिवीका आहारादिके साथ सघट्टा है, इसलिए आहा-
रादिका तथा सचित्त जलका पारम्परिक सघट्टा होता ही है ।

उत्तर-हे शिष्य ! पृथिवी अचल है, उसका सचलन नहीं होता,
अत एव ऐसे सघट्टेसे जीवोंको बाधा नहीं होनी, इसलिए पृथिवीसे
सघट्टित आहारका ग्रहण करना साधुओके लिए निषिद्ध नहीं है । पहले
पारम्परिक सघट्टित आहारका जो त्याग बताया गया है उसे चल-आधार
विषयक ही समझना चाहिये, क्योंकि उस सघट्टनसे प्राणियोंको पीडा
होती है तथा व्यवहारदोष भी लगता है ॥ ३० ॥ ३१ ॥

अब पुरःकर्मदोष कहते हैं—'पुरेकम્मेण०' इत्यादि

અને પૃથિવીનુ આહારાદિ સાથે સઘટ્ટન છે, તેથી કરીને આહારાદિનુ તથા
સચિત્ત જળનુ પારમ્પરિક સઘટ્ટન થતુ જ હોય છે

ઉત્તર-હે શિષ્ય ! પૃથિવી અચલ છે, તેનુ સચલન થતુ નથી, તેથી એવા
સઘટ્ટનથી જીવોને બાધા થતી નથી એથી કરીને પૃથિવીથી સઘટ્ટિત આહારનુ
ગ્રહણ કરવુ એ સાધુઓને માટે નિષિદ્ધ નથી પૂર્વે પારમ્પરિક સઘટ્ટિત આહાર
રનો જે ત્યાગ બતાવવામા આવ્યો છે, તેને ચલ-આધાર વિષયક જ સમજવો
જોઈએ, કારણ કે એ સઘટ્ટનથી પ્રાણીઓને પીડા થાય છે તથા વ્યવહારદોષ
પણ લાગે છે (૩૦-૩૧)

હવે પુર કર્મદોષ કહે છે—પુરેકમ્મેણ૦ इत्यादि

मूलम्-पुरेकस्मेण^१ हत्थेण^२, दन्वीए^३ भायणेण^४ वा^५ ।

दितिय^६ पडिआडक्खे^७, न मे^८ कप्पड^९ तारिस^{१०} ॥३२॥

छाया—पुरःकर्मणा हस्तेन, दर्व्यां भाजनेन वा ।

ददतीं प्रत्याचक्षीत, तादृश मे न कल्पते ॥३२॥

पुरःकर्म दोष कहते हैं—

सान्वयार्थ—पुरेकस्मेण=साधुके आनेके पहले या सामने साधुके लिए सचित्त जलसे किया हुआ हस्तादिधावन पुरःकर्म कहलाता है, उस पुरःकर्म वाले हत्थेण=हाथसे दन्वीए=उस प्रकारकी कड़ठी अथवा चमचासे वा=अथवा भायणेण=दूसरे वर्तनसे (आहारादि) दितिय=देती हुईको पडियाडक्खे=कहेकि तारिस=इस प्रकारका आहार मे=मुखे न कप्पड=नहीं कल्पता है ॥३२॥

टीका—पुरःकर्मणा=पुरः=पूर्वम् अग्रतो वा कर्म=क्रिया पुरःकर्म, तेन पुरः कर्मणा, लक्षणया पुरःकर्मयुक्तेनेत्यर्थः, अस्य च हस्तादिभिस्त्रिभिः सम्बन्ध, हस्तेन=करेण, दर्व्यां=खजाकया, भाजनेन=अमत्रेण वा ददतीं प्रत्याचक्षीतेत्यादि पूर्ववत् ।

नन्वेव गृहस्थानां पचन-पाचनादिक्रियामन्तरेणाऽऽहाराग्रसंभव इति साधु गमनात्प्राक् पचनादिक्रियाऽवश्य कर्त्तव्या, तथा सति पुरःकर्मदोषदूषितत्वेन

साधुके आनेसे पहले या सामने की जानेवाली क्रिया को पुर कर्म कहते हैं। पुरःकर्मयुक्त हाथसे, कड़छी (चमचा) से, अथवा वर्तनसे देनेवालीके प्रति साधु कहे कि ऐसा आहार मुखे नहीं कल्पता है ।

प्रश्न—हे गुरुमहाराज ! गृहस्थ जबतक पचन-पाचन आदि क्रिया न करे तब तक आहार बन नहीं सकता है, अत एव मुनिके आगमनके पहले पचन-पाचन आदि क्रिया अवश्य करनी पड़ती है । ऐसा करनेसे वह आहार पुर कर्मसे दूषित होगा तो भिक्षु कभी भिक्षा ग्रहण नहीं

साधु आपतानीं पहले या साधुनी सामे करवाभा आपती क्रियाने पुर कर्म कहे छे, पुर कर्मयुक्त कड़छीथी के वासधुयी देनारीनी प्रत्ये साधु कहे के ओये आहार भने कल्पता नवी

प्रश्न—हे गुरु महाराज ! गृहस्थ न्यासुधी पचन पाचन आदि क्रिया करतो नथी, त्यासुधी आहार णनी शकतो नथी, ओटले मुनिना आगमन पहले पचन पाचनादि क्रिया जरूर करवी पडे छे ओभ करवायी ओ आहार पुर कर्मथी दूषित थाय तो भिक्षु कदापि भिक्षा ग्रहण करी शकें नहि साधुनी सामे करवाभा

સાધુનામાહારગ્રહણાપસક્તિઃ, સાધુસમક્ષ ક્રિયામાણાના ક્રિયાણા પુરઃકર્મત્વે ગૃહસ્થ-કૃતાઽભ્યુત્થાનાદિક્રિયાણામપિ પુરઃકર્મત્વાપતૌ તદ્ગૃહસ્થપદત્તભિક્ષાયા અપિ પુરઃ-કર્મદોષયુક્તત્વેન ગ્રહણાભાવપસદ્ગઃ ? इति चेत्, अत्रोच्यते—

વ્યુત્પત્ત્યાઽભ્યુત્થાનગમનપચનપાચનાદીનામપિ પુરઃકર્મત્વસમભવેઽપિ સમય-પરિમાપાવલાત્ કેવલ ભિક્ષાદાનતઃ પ્રાક્ સાધુમુદિશ્ય સચિત્તોદકેન હસ્તભાજના-દિપ્રક્ષાલનસ્યૈવ પુરઃકર્મત્વેન સિદ્ધાન્તિતત્ત્વમ્, ન તુ પચન-પાચનાભ્યુત્થાનાદેરપીતિ ।

અત્ર દાતૃ-દ્રવ્ય ગૃહાણ્યાશ્રિત્યાઘૌ મદ્ધા ભવન્તિ યથા—

કર સકતે, સાધુકે સામને કી જાનેવાલી ક્રિયાકો મી પુરઃકર્મ માના જાય તો ગૃહસ્થકી અભ્યુત્થાન-વદન-આદિ ક્રિયાઈ મી પુરઃકર્મ કહલાયેંગી, હસલિય ઉસકે દ્વારા દિયા હુઆ પુરઃકર્મસે દૂષિત આહાર સાધુ કૈસે ગ્રહણ કરેંગે ?

ઉત્તર-હે શિષ્ય ! વ્યુત્પત્તિસે પચન-પાચન આદિ ક્રિયાઈ મહે હી પુરઃકર્મ કહલાવે, કિન્તુ સમય (શાસ્ત્ર) -કી પરિમાપાસે ભિક્ષાદાનસે પહેલે સાધુકો ઉદેશ્ય કરકે સચિત્ત જલસે હાથ યા વર્તન આદિકા પ્રક્ષાલન કરના હી પુરઃકર્મ કહલાતા હૈ, પચન-પાચન આદિ ક્રિયાઓકો અથવા યહે હોને આદિકો પુરઃકર્મ નહીં કહતે ।

હસ પુરઃકર્મકે, દાતા, દ્રવ્ય ઔર ગૃહકી વિવક્ષાસે આઠ ભગ હોતે હૈ, બે યહાં યતાતે હૈ—

આવનારી ક્રિયાને પશુ જો પુરઃકર્મ માનવામા આવે તો ગૃહસ્થની અભ્યુત્થાન વદન આદિ ક્રિયાઓ પશુ પુરઃકર્મ કહેવાશે, તો પછી તેને હાથે આપવામા આવેલો પુરઃકર્મથી દૂષિત આહાર સાધુ ઢેવી રીતે ગ્રહણ કરશે ?

ઉત્તર-હે શિષ્ય ! વ્યુત્પત્તિથી પચન પાચન આદિ ક્રિયાઓ ભલે પુરઃકર્મ કહેવાય, પરન્તુ સમય (શાસ્ત્ર) ની પરિભાષા પ્રમાણે ભિક્ષાદાનની પહેલા સાધુને ઉદેશ્ય કરીને સચિત્ત જલથી હાથ યા વાસણુ આદિ ધોવા એ જ પુરઃકર્મ કહેવાય તે પચન પાચન આદિ ક્રિયાઓ અથવા ભિક્ષા યથા આદિની ક્રિયા એ પુરઃકર્મ કહેવાતા નથી

આ પુરઃકર્મના, દાતા, દ્રવ્ય અને ગૃહની વિવક્ષાએ કરીને આઠ ભાગા થાય છે, તે અહીં યતાવે છે—

મૂલમ્-પુરેકમ્મેણ હત્થેણ, દઘ્વીણ ભાયણેણ વા ।

દિંતિય પડિઆડકલ્હે, ન મે કપ્પહ તારિસ ॥૩૨॥

છાયા—પુરઃકર્મણા હસ્તેન, દર્વ્યા ભાજનેન વા ।

દદતી પ્રત્યાચક્ષીત, તાદશ મે ન કલ્પતે ॥૩૨॥

પુરઃકર્મ દોષ કહતે છે—

સાન્વયાર્થઃ—પુરેકમ્મેણ=સાધુકે આનેકે પહેલે યા સામને સાધુકે લિપ સચિત્ત જલસે ક્રિયા હુઆ હસ્તાદિધામન પુરઃકર્મ કહલાતા છે, ડસ પુરઃકર્મ-વાલે હત્થેણ=હાથસે દઘ્વીણ=ડસ પ્રકારકી કડછી અથવા ચમચાસે વા=અથવા ભાયણેણ=દૂસરે વર્તનસે (આહારાદિ) દિંતિય=દેતી હુઈકો પડિયાડકલ્હે=કહેકિ તારિસ=ડસ પ્રકારકા આહાર મે=મુઝે ન કપ્પહ=નહી કલ્પતા છે ॥૩૨॥

ટીકા—પુરઃકર્મણા=પુરઃ=પૂર્વમ્ અગ્રતો યા કર્મ=ક્રિયા પુરઃકર્મ, તેન પુરઃ-કર્મણા, લક્ષણયા પુરઃકર્મયુક્તેનેત્યર્થઃ, અસ્ય ચ હસ્તાદિભિલ્લિભિઃ સમ્બન્ધ, હસ્તેન=કરેણ, દર્વ્યા=સ્વજાક્રયા, ભાજનેન=અમત્રેણ વા દદતી પ્રત્યાચક્ષીતેત્યાદિ પૂર્વવત્ ।

નન્વેવ ગૃહસ્થાના પચન-પાચનાદિક્રિયામન્તરેણાઽઽહારાગ્રસમવ ઇતિ સા વા ગમનાત્પ્રમાક્ પચનાદિક્રિયાઽવશ્ય કર્તવ્યા, તથા સતિ પુરઃકર્મદોષદૂષિતત્ત્વેન

સાધુકે આનેસે પહેલે યા સામને કી જાનેવાલી ક્રિયા કો પુર કર્મ કહતે છે । પુરઃકર્મયુક્ત હાથસે, કુડછી (ચમચા) સે, અથવા વર્તનસે દેનેવાલીકે પ્રતિ સાધુ કહે કિ ંસા આહાર મુઝે નહીં કલ્પતા છે ।

પ્રશ્ન—હે ગુરુમહારાજ ! ગૃહસ્થ જવતક પચન-પાચન આદિ ક્રિયા ન કરે તવ તક આહાર બન નહીં સકતા છે, અત એવ મુનિકે આગમનકે પહેલે પચન-પાચન આદિ ક્રિયા અવશ્ય કરની પડતી છે । ંસા કરનેસે વહ આહાર પુર કર્મસે દૂષિત હોગા તો ભિક્ષુ કમી ભિક્ષા ગ્રહણ નહીં

સાધુ આવતાની પહેલા યા સાધુની સામે કરવામા આવતી ક્રિયાને પુર કર્મ કહે છે, પુર કર્મયુક્ત કડછીથી કે વાસણથી દેનારીની પ્રત્યે સાધુ કહે કે ંવેલો આહાર મને કલ્પતો નથી

પ્રશ્ન—હે ગુરુ મહારાજ ! ગૃહસ્થ ન્યાસુધી પચન પાચન આદિ ક્રિયા કરતો નથી, ત્યાસુધી આહાર ંની શકતો નથી, એટલે મુનિના આગમન પહેલા પચન પાચનાદિ ક્રિયા જરૂર કરવી પડે છે ંવેલ કરવાથી ંવે આહાર પુર કર્મથી દૂષિત થાય તો ભિક્ષુ કદાપિ ભિક્ષા ગ્રહણ કરી શકે નહિ સાધુની સામે કરવામા

સાધૂનામાહારગ્રહણાપસક્તિઃ, સાધુસમક્ષ ક્રિયમાણાના ક્રિયાણા પુરઃકર્મત્વે ગૃહસ્થ-
કૃતાઽભ્યુત્થાનાદિક્રિયાણામપિ પુરઃકર્મત્વાપતૌ તદ્ગૃહસ્થપદત્તમિક્ષાયા અપિ પુરઃ-
કર્મદોષયુક્તત્વેન ગ્રહણાભાવપસદ્ગઃ ? इति चेत्, अत्रोच्यते—

વ્યુત્પત્ત્યાઽભ્યુત્થાનગમનપચનપાચનાદીનામપિ પુરઃકર્મત્વસમભવેઽપિ સમય-
પરિભાષાબલાત્ કેવલ મિક્ષાદાનતઃ પ્રાક્ સાધુમુદિશ્ય સચિત્તોદકેન હસ્તમાનના-
દિમક્ષાલનસ્યૈવ પુરઃકર્મત્વેન સિદ્ધાન્તિતત્ત્વમ્, ન તુ પચન-પાચનાભ્યુત્થાનાદેરપીતિ ।

અત્ર દાતૃ-દ્રવ્ય-ગૃહાણ્યાશ્રિત્યાદૌ મદ્ભા મવન્તિ યથા—

કર સકતે, સાધુકે સામને કી જાનેવાલી ક્રિયાકો મી પુરઃકર્મ માના જાય
તો ગૃહસ્થકી અભ્યુત્થાન-વન્દન-આદિ ક્રિયાઈ મી પુરઃકર્મ કહલાયેંગી,
હસલિય ઉસકે દ્વારા દિયા હુઆ પુરઃકર્મસે દૂપિત આહાર સાધુ કૈસે
ગ્રહણ કરેંગે ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! વ્યુત્પત્તિસે પચન પાચન આદિ ક્રિયાઈ મહે હી
પુરઃકર્મ કહલાવે, કિન્તુ સમય (શાસ્ત્ર)-કી પરિભાષાસે મિક્ષાદાનસે
પહેલે સાધુકો ઉદ્દેશ્ય કરકે સચિત્ત જલસે હાથ યા વર્તન આદિકા
પ્રક્ષાલન કરના હી પુરઃકર્મ કહલાતા હૈ, પચન-પાચન આદિ ક્રિયાઓંકો
અથવા ખડે હોને આદિકો પુરઃકર્મ નહી કહતે ।

इस पुर.कर्मके, दाता, द्रव्य और गृहकी विवक्षासे आठ भग होते हैं,
वे यहाँ घटाते हैं—

આવનારી ક્રિયાને પણ જો પુરઃકર્મ માનવામા આવે તો ગૃહસ્થની અભ્યુત્થાન
વદન આદિ ક્રિયાઓ પણ પુરઃકર્મ કહેવાયે, તો પછી તેને હાથે આપવામા
આવેલો પુરઃકર્મથી દૂપિત આહાર સાધુ ડેવી રીતે ગ્રહણ કરયે ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! વ્યુત્પત્તિથી પચન પાચન આદિ ક્રિયાઓ મહે પુરઃકર્મ
કહેવાય, પરન્તુ સમય (શાસ્ત્ર) ની પરિભાષા પ્રમાણે મિક્ષાદાનની પહેલા
સાધુને ઉદ્દેશ્ય કરીને સચિત્ત જલથી હાથ યા વાસણ આદિ ધોવા એ જ પુરઃકર્મ
કહેવાય છે પચન પાચન આદિ ક્રિયાઓ અથવા ઊભા થવા આદિની ક્રિયા એ
પુરઃકર્મ કહેવાતા નથી

આ પુરઃકર્મના, દાતા, દ્રવ્ય અને ગૃહની વિવક્ષાએ કરીને આઠ ભાગા
થાય છે, તે અહીં ઘટાવે છે—

મૂલમ્-પુરેકર્મ્મેણ^૧ હત્યેણ^૨, દઘી^૩ ભાયણેણ^૪ વા^૫ ।

દિતિયં^૬ પડિઆઙ્કલે^૭, ન મે^{૧૦} કપ્પડ^૮ તારિસ^{૧૧} ॥૩૨॥

છાયા—પુરઃકર્મ્મણા હસ્તેન, દર્ગ્યા^૯ ભાજનેન વા ।

દદતીં પ્રત્યાચક્ષીત, તાદૃશ મે ન કલ્પતે ॥૩૨॥

પુરઃકર્મ દોષ કહતે હૈ—

સાન્વયાર્થઃ—પુરેકર્મ્મેણ=સાધુકે આનેકે પહેલે યા સામને સાધુકે લિખ સચિત્ત જલસે ક્રિયા હુઆ હસ્તાદિધાવન પુરઃકર્મ કહલાતા હૈ, ઇસ પુરઃકર્મ વાલે હત્યેણ=હાથસે દઘી^૩=ઇસ પ્રકારની કઢઝી અથવા ચમચાસે વા=અથવા ભાયણેણ=દૂસરે વર્તનસે (આહારાદિ) દિતિય=દેતી હુડી પડિયાઙ્કલે=કહેકિ તારિસ=ઇસ પ્રકારકા આહાર મે=મુઝે ન કપ્પડ=નહી કલ્પતા હૈ ॥૩૨॥

ટીકા—પુરઃકર્મ્મણા=પુરઃ=પૂર્વમ્ અગ્રતો વા કર્મ=ક્રિયા પુરઃકર્મ, તેન પુરઃ કર્મ્મણા, લક્ષણયા પુરઃકર્મયુક્તેત્યર્થઃ, અસ્પ ચ હસ્તાદિભિસ્ત્રિભિઃ સમ્વન્ય, હસ્તેન=કરેણ, દર્ગ્યા=લજ્જાક્રયા, ભાજનેન=અમત્રેણ વા દદતીં પ્રત્યાચક્ષીતેત્યાદિ પૂર્વવત્ ।

નન્વેવ ગૃહસ્થાના પચન-પાચનાદિક્રિયામન્તરેણાઽઽહારાગ્રસમ્ભવ ઇતિ સાન્વા ગમનાત્માક્ પચનાદિક્રિયાઽવશ્ય કર્તવ્યા, તથા સતિ પુરઃકર્મદોષદૂષિતત્વેન

સાધુકે આનેસે પહેલે યા સામને કી જાનેવાલી ક્રિયા કો પુર કર્મ કહતે હૈ । પુરઃકર્મયુક્ત હાથસે, કુઢઝી (ચમચા) સે, અથવા વર્તનસે દેનેવાલીકે પ્રતિ સાધુ કહે કિ એસા આહાર મુઝે નહીં કલ્પતા હૈ ।

પ્રશ્ન—હે ગુરુમહારાજ ! ગૃહસ્થ જ્યતક પચન-પાચન આદિ ક્રિયા ન કરે તથ તક આહાર બન નહીં સકતા હૈ, અત એવ મુનિકે આગમનકે પહેલે પચન-પાચન આદિ ક્રિયા અવશ્ય કરની પડતી હૈ । એસા કરનેસે વહ આહાર પુર કર્મસે દૂષિત હોગા તો ભિક્ષુ કમી ભિક્ષા ગ્રહણ નહીં

સાધુ આવતાની પહેલા યા સાધુની સામે કરવામા આવતી ક્રિયાને પુર કર્મ કહે છે, પુર કર્મયુક્ત કઠઝીથી કે વાસણથી દેનારીની પ્રત્યે સાધુ કહે કે એવો આહાર મને કલ્પતો નથી

પ્રશ્ન—હે શુદ્ધ મહારાજ ! ગૃહસ્થ જ્યાસુધી પચન પાચન આદિ ક્રિયા કરતો નથી, ત્યાસુધી આહાર બની શકતો નથી, એટલે મુનિના આગમન પહેલા પચન પાચનાદિ ક્રિયા જરૂર કરવી પડે છે એમ કરવાથી એ આહાર પુર કર્મથી દૂષિત થાય તો ભિક્ષુ કદાપિ ભિક્ષા ગ્રહણ કરી શકે નહિ સાધુની સામે કરવામા

સાવૃણુદિવ્ય કરદર્વ્યાદિમ્ણાલને પુરઃકર્મનિમિત્તકો દોષો ભવત્યેવેતિ ન તદ્દિને તત્રાશનાદિક ગ્રાહ્યમ્ ।

નનુ કસ્મિંશ્ચિદ્વચને યેન પુરઃકર્મ્માચરિત તદિતરસ્ય કરતો ભિક્ષોપાદાને કથ દોષઃ ? इति चेदुच्यते—

यथा येन विपाक्तमन्न सम्पाद्यते तदितरस्य हस्तादप्युपादीयमान तदेवान्न महतेऽनर्थाय कल्पते, तथा पुरःकर्मदूषितमपि । अत्राय विशेषः—यत्र गृहे पुरःकर्म समाचरित तत्र तस्मिन् दिवसे सर्वं द्रव्यमकल्प्यमेव ॥ ३२ ॥

यह सदा स्मरण रखना चाहिये कि यदि साधुके निमित्त हाथ या कुडछी आदिको धोया हो तो पुरःकर्म दोष लगता ही है, इसलिये उस घरमे साधु, भिक्षा नही लेवे ।

प्रश्न—हे गुरुमहाराज ! किसी मकानमें एकने पुर.कर्म किया तो उससे आहार आदि न लेकर, दूसरे वर्त्तन या दूसरे व्यक्तिके हाथसे लिया जाय तो क्यों दोष लगता है ?

उत्तर—हे शिष्य ! जैसे—किसीने विष-मिश्रित आहार बनाया हो तो बनाने वालेसे न लेकर दूसरेके हाथसे लिया जाय तो भी वह आहार महान् अनर्थकारी होता है, उसी प्रकार, पुरःकर्म दूषित आहार आदि भी अनर्थकारक होता है ।

इतनी फिर विशेषता समझनी चाहिये कि, जिस घरमें पुर.कर्म किया गया हो उस घरमें उस दिन सब द्रव्य अकल्प्य होते हैं ॥ ३२ ॥

એ વાત સદા યાદ રાખવી કે એ સાધુને નિમિત્તે હાથ યા કડછી આદિને ધોવા હોય તો પુર કર્મ દોષ લાગે છે જ, તેથી એ દિવસે એ ઘરમા સાધુ ભિક્ષા લે નહિ

પ્રશ્ન—હે ગુરુ મહારાજ ! કોઈ મકાનમા એકે પુર કર્મ કર્યું હોય તો ત્યાં તેનાથી આહારાદિ ન લેતા, બીજા વાસણથી યા બીજી વ્યક્તિના હાથથી લેવામા આવે તો કેમ દોષ લાગે ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! જેવી રીતે કોઈએ વિષમિશ્રિત આહાર બનાવ્યો હોય તો બનાવનારના હાથથી ન લેતા બીજાના હાથથી લેવામા આવે તોપણ એ આહાર મહાન્ અનર્થકારી થાય છે, તેમ પુર કર્મદૂષિત આહારાદિ પણ અનર્થકારક થાય છે

એટલી વિશેષતા સમજવી જોઈએ કે, જે ઘરમા પુર ક્રમ કરવામા આવ્યું હોય તે ઘરમા એ દિવસે બધા દ્રવ્યો અકલ્પનીય બને છે (૩૨)

- (૧) સ દાતા (પુરઃકર્મ કર્તા), અન્યદ્ દ્રવ્યમ્, અન્યદ્ગૃહમ્ ।
- (૨) સ દાતા, અન્યદ્દ્રવ્યમ્ તદ્ગૃહમ્ (યત્ર પુરઃકર્મ કૃતમ્) ।
- (૩) સ દાતા, તદ્દ્રવ્યમ્ (યદ્દ્રવ્યમ્પ્રદિશ્ય પુરઃકર્મ કૃતમ્), અન્યદ્ગૃહમ્ ।
- (૪) સ દાતા, તદ્દ્રવ્ય, તદ્ગૃહમ્ ।
- (૫) અન્યો દાતા, તદ્દ્રવ્ય, તદ્ગૃહમ્ ।
- (૬) અન્યો દાતા, તદ્દ્રવ્યમ્, અન્યદ્ગૃહમ્ ।
- (૭) અન્યો દાતા, અન્યદ્દ્રવ્ય, તદ્ગૃહમ્ ।
- (૮) અન્યો દાતા, અન્યદ્દ્રવ્યમ્, અન્યદ્ગૃહમ્ ।

एष्वष्टसु भक्षेणु प्रथमाष्टमौ भक्षौ साधूना कल्प्यौ, तदितरे भक्षा अकल्प्या ।

- ૧— વહી (પુરઃકર્મ કરનેવાલા) દાતા, અન્ય દ્રવ્ય, અન્ય ગૃહ ।
- ૨— વહી દાતા, અન્ય દ્રવ્ય, વહી ગૃહ ।
- ૩— વહી દાતા, વહી દ્રવ્ય, અન્ય ગૃહ ।
- ૪— વહી દાતા, વહી દ્રવ્ય, વહી ગૃહ ।
- ૫— અન્ય દાતા, વહી દ્રવ્ય, વહી ગૃહ ।
- ૬— અન્ય દાતા, વહી દ્રવ્ય, અન્ય ગૃહ ।
- ૭— અન્ય દાતા, અન્ય દ્રવ્ય, વહી ગૃહ ।
- ૮— અન્ય દાતા, અન્ય દ્રવ્ય, અન્ય ગૃહ ।

इन आठ भगोमेंसे पहला भग और आठवाँ भग साधुके लिये कल्प्य है और अन्य सब अकल्प्य हैं ।

૧	એજ (પુરઃકર્મ કરનાર) દાતા,	અન્ય દ્રવ્ય,	અન્ય ગૃહ
૨	એજ દાતા,	અન્ય દ્રવ્ય,	એજ ગૃહ
૩	એજ દાતા,	એજ દ્રવ્ય,	અન્ય ગૃહ
૪	એજ દાતા,	એજ દ્રવ્ય,	એજ ગૃહ
૫	અન્ય દાતા,	એજ દ્રવ્ય,	એજ ગૃહ
૬	અન્ય દાતા,	એજ દ્રવ્ય,	અન્ય ગૃહ
૭	અન્ય દાતા,	અન્ય દ્રવ્ય,	એજ ગૃહ
૮	અન્ય દાતા,	અન્ય દ્રવ્ય,	અન્ય ગૃહ

આ આઠ ભાગામાંથી પહેલો ભાગો અને આઠમો ભાગો સાધુને માટે કલ્પનીય છે અને બીજા બધા અકલ્પનીય છે

विन्दुनिपातरहित इति यावत्, स्रजस्कः=सचित्रजोऽवगुण्ठितः, हस्तादिवर्द्धव्यः, तथा मृत्तिका=साधारणसचित्रमृत्तिका, ऊपः=क्षारमृत्तिका, हरिताल=स्वनामप्रसिद्धपीतवर्णधातुविशेषः, द्विगुलक=स्वनामख्यातपार्थिवरागद्रव्यविशेषः, मनःशिला=स्वनामख्यातरक्तवर्णधातुविशेषः 'मेनसील' इतिप्रसिद्धः अञ्जन=सौवीराञ्जनम्, लवण=सचित्रसामुद्रिकलवणम्, गैरिक-वर्णिक-सेटिका-सौराष्ट्रिका-पिष्ट-कुक्कुसा इति, मूले आर्पत्वाल्लुप्तविभक्तिक पदम्, तत्र गैरिकः=स्वनामप्रसिद्धो धातुः, वर्णिका=पीतवर्णमृत्तिका, सेटिका=श्वेतमृत्तिका 'खडी' इतिभाषाप्रसिद्धा, सौराष्ट्रिका=गोपीचन्दन पिष्ट=गोध्रमादिचूर्णम्, कुक्कुस=तत्कालकण्डितधान्यतुपः, च=पुनः उत्कृष्ट=कूप्माण्डा-लान् पुप-तरम्बुजादीनां शस्त्रकृत श्लेष्मणखण्डम्, एतैर्मृत्तिकादिभिरसमृष्टः=साधवे भिक्षा ददामीतिकृत्वा ससर्गसम्मार्जनेन तदलिप्तः, समृष्टः=तत्ससर्गसम्मार्जनेनापि तल्लिप्त एव कृतः=विहितो हस्तादिवर्द्धव्यः । पुरः-कर्मयुक्तेन हस्तादिनेव उदकाद्रादिहस्तादिना, तथा मृत्तिकादिसमृष्टहस्तादिक केनापि विधिना साधुनिमित्तमसमृष्टीकृत्य सम्मार्ज्यं, एव मृत्तिकादिसमृष्टहस्तादिना च ददती प्रत्याचक्षीत-तादृश मे न कल्पत इति ॥३३॥३४॥

(हाथकी रेखा गीली हो), सचित्र रजसे सहित तथा साधारण सचित्र मिट्टी, खारी मिट्टी, हरताल, द्विगुल, मेनसील, अजन, सचित्र नमक, गेरू, पीली मिट्टी, खडिया मिट्टी, गोपीचन्दन, ताजा पीसा हुआ गेहू आदिका आटा, तत्काल खाडा हुआ वान्यका तुप (बुस्सा), कुम्भडा (कहू), तुम्बा (ककडी), तथा तरबूजके छोटे-रे खड, इन सबसे हाथ लिप्त हो अथवा किसी प्रकारसे साधुके लिये उसे (सचित्रसे लिप्त हाथको) अलिप्त किया हो और उस हाथसे भिक्षा देवे तो साधु कहें कि 'ऐसा आहार हमें नहीं कल्पता है' ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

रेखाओं कीली होय,) सचित्र रजसी सहित, तथा साधारण सचित्र माटी, खारी माटी, हरताल, द्विगुल, मेनसील, अजन, सचित्र भीड़, गेरू, पीली माटी, पीली माटी, गोपीचन्दन, ताजा टण्डुल घडे आदिना आटे, ताजा आटेला धान्यना तुप (बूछ), खडखड, दूधी तथा तडपूयना कडडा, ओ गधाथी हाथ लिप्त होय, अथवा जोर प्रकारे साधुने माटे तेने (सचित्रथी भण्डायला हाथने) अलिप्त कया होय अने ओ हाथथी भिक्षा आपे तो साधु कडे डे 'ओवे आहार मेने नकल्पता नथी' (३३-३४)

मूलम्-एव उदउल्ले ससिणिद्धे ससरक्खे मट्टिया ऊसे ।

हरियाले हिंगुलए, मणोसिला अजणे लोणे ॥३३॥

गेरुय-वन्निय-सेडिय, सोरट्टिय-पिट्ट-कुक्कुस कए य ।

उक्किट्ट-मससट्टे, ससट्टे चेव वोद्धवे ॥ ३४ ॥

छाया—एवम् उदकार्द्रः सस्निग्धः, सरजस्को मृत्तिका ऊपः ।

हरिताल दिङ्गुलक, मनःशिलाऽञ्जन लवणम् ॥३३॥

गैरिक-वर्णिक-सेटिका, सौराष्ट्रिका-पिट्ट-कुङ्कुसाः कृतश्च ।

उत्कृष्टमसमृष्टः, समृष्ट एव बोद्धव्यः ॥३४॥

सान्वयार्थः—एवम्=इसी प्रकार उदउल्ले=उपकृते हुए जलसहित ससणिद्धे=गीली रेखाओंसे सहित या ससरक्खे=सचित्त रजसे गुण्ठित-सहित हाथ आदि हो, (तथा) मट्टिया=सचित्त मिट्टी ऊसे=साजीखार हरियाले=हरताल हिंगुलए=हिंगलू मणोसिला=मैनसिल अजणे=सौवीराञ्जन लोणे=सचित्त नमक ॥ गेरुय=गेरु वन्निय=पीली मिट्टी सेडिय=चेत मिट्टी-खड़ी सोरट्टिय=सोरठी मिट्टी गोपी चन्दन पिट्ट=तत्कालका पीसा हुआ आटा (तथा) कुक्कुस=तत्कालके खाड़े हुए धान्यके तुप-भूसे-से भरे हुए य=और उक्किट्ट=चाकूसे बनाये हुए कोले, तूने, ककड़ी आदिके कोमल कोमल टुकड़े, इन पूर्वोक्त किसी वस्तुसे भी अससट्टे=खरड़े-लिपे-हुए हाथ आदिको साधुके लिए किसी प्रकारसे अल्प बनाया हो, धोकर या पूछकर साफ किया हो, ऐसे हाथको ससट्टे=चेव कए लिप्तही बोद्धवे=जान लेवे, अर्थात् इस प्रकारके असमृष्ट हाथ आदिसे अथवा इनसे समृष्ट हाथ आदि से साधु आहार-यानी नहीं लेवे, यह प्रकरणगत सम्बन्ध है ॥३३-३४॥

टीका—‘एवम् उदउल्ले०’ इत्यादि । एवम्=इत्थमेव पुर कर्मवदित्यर्थः । उदकार्द्र =गलत्सचित्तजलबिन्दुक, सस्निग्ध =ईपदार्र =आर्द्राभूतहस्तरखादि -

‘एव उदउल्ले’ इत्यादि, ‘गेरुय’ इत्यादि च ।

इसी प्रकार, गिरते हुए सचित्त जलकी बूदोसे युक्त, थोडा, गीला

एव उदउल्ले इत्यादि गेरुय इत्यादि

ये प्रमाणे, यउता सचित्त जलना जिहुआयी युक्त, थोडा बीला (हाथनी

સચિત્તજલેન તત્કરાદિક્ષાલનસમ્ભવઃ, તથા પ્રક્ષાલનાદિક મિશ્રુનિમિત્તક્રમિતિ
પશ્ચાત્કર્મદોષો વિજ્ઞેયઃ, યથેવપિ યેનાપિ હસ્તાદિના સ્વયં શુદ્ધીતાન્યસ્મૈ વા પરિવેપયે-
ત્તદા ન પશ્ચાત્કર્મદોષઃ, તત્ર પશ્ચાદ્ગામિનિ. પ્રક્ષાલનાદેર્મિશ્રુનિમિત્તત્વાભાવાત્, યત્ર
દર્શ્યાદૌ પશ્ચાત્કર્મદોષસમ્ભાવનાયા અભાવસ્તત્ર નાય પ્રતિપેઽ ઇત્યાશયઃ ॥૩૫॥

મૂલમ્-સસદ્ગ્રેણ ય હૃત્યેણ, દૃઢીએ ભાયણેણ વા ।

દિજમાણ પડિચ્છિજ્ઞા, જ તત્યેસણિયં ભવે ॥૩૬॥

ઝાયા—સદ્ગ્રેણ ચ હસ્તેન, દર્શ્યાં માજનેન વા ।

વીયમાન પ્રતીન્હેત્, યત્રેવપણીય ભવેત્ ॥૩૬॥

સાન્વયાર્થ—સસદ્ગ્રેણ=વ્યજ્ઞનાદિસે લિપ્ત હૃત્યેણ=હાય ય=યા દન્વીએ=
કટઝી વા=અથવા ભાયણેણ=વસ્ત્રતનસે દિજમાણ=દિયાજાનેવાલા આહારાદિ હો
તત્ય=વહા ઉસ આહારાદિમ જ=જો એસણિય=ઉદ્ગમ-ઉત્પાદના-આદિ દોષ-
રહિત ભવે=હો, ઉસે પડિચ્છિજ્ઞા=હેવે ॥૩૬॥

ટીકા—‘સસદ્ગ્રેણ’ ઇત્યાદિ । ટીકા સ્પષ્ટા ॥૩૬॥

ઔર वह प्रक्षालन साधुके निमित्तसे होगा, इसलिये वहाँ पश्चात्कर्मदोष
लगता है । यदि ऐसे (लिप्त क्रिये हुए) ही हाथसे स्वयं भोजन करे
या दूसरेको परोसे तो पश्चात्कर्मदोष नहीं लगता, क्योंकि नादमें होने-
वाले उस प्रक्षालन आदि कर्मका निमित्त, साधु नहीं रहता है—अर्थात्
जिस कुडगी आदिमें पश्चात्कर्म होनेकी सम्भावना न हो वहाँ यह निषेध
नहीं है—यानी वह लेना कल्पता है ॥ ३५ ॥

‘समद्रेण’ इत्यादि । समद्रे हाथ, कुडगी और वस्त्रतनसे दिये जाने-
वाले आहारमेंसे जो एवपणीय अर्थात् उद्गम-उत्पादना-आदिदोषरहित
हो वह साधु ग्रहण करें ॥ ३६ ॥

પ્રક્ષાલન સાધુના નિમિત્તે થાય, તેથી તેમા પશ્ચાત્કર્મદોષ લાગે છે નો એવા
(લિપ્ત ક્રિયા-ખગ્ગાયલા)જ હાથથી પોને ભોજન કરે યા બીજાને ખીરમે તો
પશ્ચાત્કર્મદોષ લાગતો નથી, કાનજુ કે તનારનાદ થનાર પ્રક્ષાલન-આદિ કર્મનું
નિમિત્ત સાધુ રહેતો નથી અર્થાત્ ને કટઝી આદિમા પશ્ચાત્કર્મ થવાની સભાવના
નહિ હોય, ત્યાં એ નિષેધ ાથી એટલે કે એ આહાર લેવો સાધુને કપે છે (૩૫)

સસદ્ગ્રેણ ઇત્યાદિ અસદ્ગ્રે હાય, કટઝી અને વાસણથી આપવામા આવતા
આહાર માધી ને એવપણીય અર્થાત્ ઉદ્ગમ ઉત્પાદના આદિ દોષથી રહિત હોય તે
સાધુ ગ્રહણ કરે (૩૬)

૪ ૫ ૧ ૭ ૮
મૂલમ્—અસસટ્ટેણ હત્થેણ, દવ્વીણ માયણેણ વા ।

૬ ૧૦ ૧૧ ૨ ૧ ૩
દિજ્જમાણં ન ઇચ્છિજ્જા, પચ્છાકમ્મ જહિં ભવે ॥૩૫॥

છાયા—અસસટ્ટેણ હસ્તેન, દર્વ્યા ભાજનેન વા ।

દીયમાન નેચ્છેત્, પશ્ચાત્કર્મ યત્ર ભવેત્ ॥૩૫॥

સાન્વયાર્થઃ—જહિં=જહા પચ્છાકમ્મ=પશ્ચાત્કર્મ સાધુકો આહાર આદિ દેનેકે વાદ સચિત્ત જલસે હાથ આદિકા ધોના ભવે=હોનેવાલા હો ઉસ પ્રકારકે અસસટ્ટેણ=વ્યજ્જન શાક ફઢી આદિ-સે અલિપ્ત યાને સાફ 'એસે' હત્થેણ=હાથ દવ્વીણ=કુડછી વા=અથવા માયણેણ=વર્તનસે દિજ્જમાણ=દિયે જાનેવાળે આહાર આદિકી સાધુ ન ઇચ્છિજ્જા=ઇચ્છા ન કરે, અર્થાત્ ઉસ આહારાદિકો સાધુ ન લેવે ॥૩૫॥

ટીકા—પશ્ચાત્કર્મ-દોષમાહ—'અસસટ્ટેણ૦' इत्यादि । यत्र=हस्तादीं पश्चात्=दानानन्तर कर्म भवेत्=सम्भवेत् तादृशेन अससृष्टेन=व्यञ्जनादिनाऽलिप्तेन हस्तेन दर्व्या भोजनेन वा 'अससृष्टेने'-त्येतत्प्रत्येक सम्बध्यते, दीयमानमाहारादिकं नेच्छेत्=नाभिलषेत् मनसाऽपीत्यर्थात् । यत्र स्वार्थं व्यञ्जनादिना हस्तादिकं नोपलिप्तं किन्तु भिक्षुमुद्दिश्य भक्तादिदानार्थं हस्तानुपलेपो जायते, तत्र दानानन्तर

अथ पश्चात्कर्मदोषं वताते है—'अससट्टेण' इत्यादि । भिक्षा देनेके अनन्तर गृहस्थको साधुके निमित्तसे सचिन्त जल आदिके द्वारा हाथ आदि प्रक्षालन करनेकी सभावना हो तो साधु, ऐसे व्यञ्जन आदिसे अलिप्त हाथ, कुडछी अथवा वर्तनसे दिये जानेवाले आहारकी अभिलाषा न करे ।

गृहस्थके हाथ अपनेलिये व्यञ्जन आदिसे लिप्त न हों तो उन हाथोंसे साधुको भिक्षा देवे, तदनन्तर सचिन्त जलसे हाथका धोना सम्भव है

૭૯ પશ્ચાત્કર્મદોષ બતાવે છે—અસસટ્ટેણ ઇત્યાદિ

ભિક્ષા આપ્યા પછી સાધુને નિમિત્તે સચિન્ત જળ આદિ દ્વારા હાથ આદિ ધોઈ નાખવાની ગૃહસ્થને માટે સભાવના હોય, તો સાધુ એવા વ્યજન આદિથી અલિપ્ત હાથ, કુડછી અથવા વાસણથી આપવામા આવનારા આહારની અભિલાષા ન કરે

ગૃહસ્થના હાથ પોતાને માટે વ્યજનાદિથી લિપ્ત ન હોય તો એ હાથથી સાધુને ભિક્ષા આપે, પછી સચિન્ત જળથી હાથ ધોવાનો સભવ છે અને એ

^१ मूलम्-^४दुणह तु ^३भुजमाणाण, ^५दोवि ^१तत्थ ^६निमतए ।

^{११}दिज्जमाण ^{१२}पडिच्छिज्जा, ^८ज ^७तत्थेसणिय ^९भवे ^{१०}॥३८॥

छाया—द्वयोस्तु भुज्जानयो, द्वावपि तत्र निमन्त्रयेताम् ।

दीयमान प्रतीच्छे, यत्तत्रैपणीय भवेत् ॥३८॥

सान्त्वयार्थः—अगर-भुजमाणाण=भोजन या खाद्य पदार्थोंके रक्षण करते हुए दुणह=दोमेंसे तु=यदि तत्थ=वहा दोवि=दोनों ही निमतए=निमन्त्रण करे-आहारादि वामे तो तत्थ=उस आहारादिमेंसे ज=जो एसणिय=एपणीय-निर्दोष हो वह दिज्जमाण=दिया जानेवाला आहारादि पडिच्छिज्जा=लेवे ॥३८॥

टीका—यद्युभावपि निमन्त्रयेता तदा तत्र यदेपणीय तद् गृह्णीयादित्यर्थः ॥३८॥

^१मूलम्-^२गुविणीए ^३उवणत्थ, ^४विविह ^५पाणभोयण ।

^५भुजमाण ^६विवज्जिज्जा, ^७भुत्तसेस ^८पडिच्छए ॥३९॥

छाया—गुविण्यै उपन्यस्त, विविह पान भोजनम् ।

भुज्यमान विवर्जयेद्, भुक्तशेष प्रतीच्छेत् ॥३९॥

सान्त्वयार्थः—गुविणीए=गर्भवतीके लिए उवणत्थ=रनाकर रखा हुआ विविह=नाना प्रकारका पाणभोयण=खान पान (यदि वह) भुजमाण=खा रही हो तो (उस आहारादिको साथ) विवज्जिज्जा=वरजे न लेवे, (किन्तु) भुत्तसेस=गर्भवतीके भोजन करलेनेके बाद जो शेष रहा हो तो उसे पडिच्छए=लेवे ॥३९॥

टीका—‘गुविणीए०’ इत्यादि । गुविण्यै=गर्भवत्यै, उपन्यस्त=गर्भपोषणार्थ=तदीयसूच्यनुकूलतया सम्पादित स्थापित वा विविह=नैरुपकार पान-भोजन=

यदि वे दोनों आहार देनेको उद्यत हों और वह आहार एपणीय हो तो ग्रहण कर लेवे ॥३८॥

‘गुविणीए०’ इत्यादि । गर्भवती स्त्रीकी इच्छा के अनुसार अर्थात् उसके लिये बनाये हुए तथा गर्भको पुष्ट करनेवाले अनेक प्रकारके पान

जो आहार आपवाना या गेठि उद्यत होय अने जो आहार ओपणीय होय तो साथ ते ग्रहण करे (उ८)

गुविणीए० इत्यादि गर्भवती स्त्रीनी इच्छाने अनुसारने अर्थात् अने भाटे बनावेला तथा गर्भने पुष्ट करना अनेक प्रकारना पान अने को०न

મૂલમ્-^૨દુ^૪ણ^૩હ તુ^૫ ભુંજ^૧માણાણં, ^૬એગો તત્થ નિમંત^૧ણ ।

દિજ્જમાણ ન^૮ ઇચ્છિ^૯જ્જા, દદ^{૧૧} સે પડિલે^{૧૦}હણ^{૧૨} ॥૩૭॥

છાયા—દ્વયોસ્તુ શુજ્ઞાનયોઃ, એકસ્તત્ર નિમન્ત્રયેત્ ।

દીયમાન નેચ્છેત્, છન્દ તસ્ય પ્રતિલેખયેત્ ॥૩૭॥

સાન્વયાર્થઃ—તત્થ=વહા શુજમાણાણ=મોજન કરતે હુણદુણ્=દોનોમેંસે તુ=યદિ એગો=એક આદમી નિમતણ=નિમન્ત્રિત કરે—આહારાદિ દેનાં વાહે તો દિજ્જમાણ=રૂઢ દિયાજાનેવાલા આહારાદિ (સાધુ) ન ઇચ્છિજ્જા=ન વાહે-ન છેવે, (કિન્તુ) સે=ઉસ નહી નિમન્ત્રણ કરનેવાળેકે ડદ=અભિપ્રાયકો પડિલેહણ=દેવે ॥૩૭॥

ટીકા—‘દુણ્હ તુ’ ઇત્યાદિ । તત્ર=તયોઃ=એકવસ્તુસ્વામિત્વેન પ્રસિદ્ધયોઃ, દ્વયો= શુજ્ઞાનયોઃ=(અત્ર સપ્તમ્યથે પછી શુજધાતુશ્ચ પાલનાભ્યવહારોભયાર્થક-સ્તતશ્ચ) પાલયતોઃ, ભોક્તુમુચ્યતયોશ્ચ મધ્યે (પાલનાર્થકત્વેતુ પરસ્મૈપદ સ્વયમૂહનીયમ્) (યદિ) એકઃ=અન્યતર, નિમન્ત્રયેત્=દાતુમુચ્યતેત, તદા દીયમાનમ્ (આહારાદિ) ભિક્ષુ નેચ્છેત્, કિન્તુ તસ્ય=દાનોચતેતરસ્ય છન્દ=અભિપ્રાય શ્રૂ નેત્રવિકારાદિ-રૂપચિહ્નૈઃ પ્રતિલેખયેત્=પ્રેક્ષેત-‘દાનમસ્યેષ્ટ ન વે’-તિ નિશ્ચિનુયાદિત્યર્થઃ ॥૩૭॥

તતઃ કિં કુર્યાદિત્યાહ—‘દુણ્હ તુ’ ઇત્યાદિ ।

‘દુણ્હ તુ’ ઇત્યાદિ । યદિ એક વસ્તુકે દો સ્વામી હોં તથા દો ગૃહસ્થ ભોજન કરનેકે લિયે ઉચત હુણ હોં, ઓર ઉન દોનોમેસે એક વ્યક્તિ આહાર દેનેકે લિયે ઉચત હો તો એસે આહારકી ઇચ્છા ભિક્ષુ ન કરે, કિન્તુ દૂસરેકે ભોંહ નેત્ર આદિ વિકારસે અભિપ્રાયકા અનુભવ કરે કિ વહરાને (દેને)મેં હસકી સમ્મતિ હૈ યા નહીં ? ॥ ૩૭ ॥

હસકે પશ્ચાત્ કયા કરે ? સો કહતે હૈ—‘દુણ્હ તુ’ ઇત્યાદિ ।

દુણ્હ તુ ઇત્યાદિ એ એક વસ્તુના એ સ્વામી હોય તથા એ ગૃહસ્થો ભોજન કરતા હોય અને એ બેમાથી એક આહાર આપવા માટે ઉચત હોય તો એવા આહારની ઇચ્છા ભિક્ષુ ન કરે પરંતુ ધીજ્ઞાના ભ્રમરો, નેત્ર, આદિના વિકારથી અભિપ્રાયનો અનુભવ કરે કે વહોરાવવામા એની સમતિ છે કે નહિ ? (૩૭)

એ પછી શુ કરે ? તે કહે છે—દુણ્હ તુ ઇત્યાદિ

त तु=तो वह भक्तपाण=आहार-पानी सजयाण=साधुओंके लिए अकल्पित=अकल्पनीय भवे=होता है, (अतः) दितिय=देनेवालीसे (साधु) पण्डित्याहस्वे=रुहे कि तारिस=इस प्रकारका आहारादि मे=पुत्रे न कल्प्य=नहीं रूपता है ॥४०॥४१॥

टीका-‘सिया य०’ ‘त भवे’ इत्यादि । च=पुनः उत्थिता=दण्डवत्समवस्थिता, कालमासिनी=कालमासशब्देनात्र प्रसवकालमासो गृह्यते, स च सप्तमासादारभ्य सार्द्धसप्तरायाधिक नवमास यावत्, तद्वती-प्राप्तप्रसवयोग्यसमयेत्यर्थः, गुर्विणी=गर्भवती, स्यात्=रुदाचित्, श्रमणार्थं=साधुनिमित्त-साग्वे दातुमित्यर्थः, निपीदेत्=उपविशेत्, वा=अथवा, निपण्णा=उपविष्टा पुनरुत्तिष्ठेत्, तदा तत्=तया दीयमान भक्त-पान तु सयताना=सयमवताम् अकल्पिक(त)म्=अग्राह्यम्, अतो ददतीं प्रत्याक्षीतेत्यादि पूर्ववत् ।

‘सर्वं वाक्य सावधारण भवती’-तिन्यायेन उच्यता यदि दातुमुपविशेदेव,

‘सिया य०’ इत्यादि ‘त भवे०’ इत्यादि च । प्रसव-काल-मासवाली अर्थात् सातवें महीनेसे आरम्भ करके साढ़े सात रात सहित नववें महीने तक, अर्थात् सातवें महीनेके बाद प्रसव होनेतकके समयवाली स्त्री, यदि खड़ी हुई हो और साधुको भिक्षा देनेके लिये बैठे, अथवा बैठी हुई हो किन्तु भिक्षा देनेके लिये उठे तो उसके द्वारा दिया जानेवाला आहार, सयमियोंके लिये कल्प्य नहीं है, अतः देनेवाली (स्त्री) से कहे कि ‘ऐसा आहार हमें कल्पता नहीं है ॥’

सच वाक्य, ‘सावधारण अर्थात् निश्चय करानेवाले होते हैं’ इस न्यायके बलसे यहाँ पर यह तात्पर्य निकलता है कि यदि देनेवाली बैठी हो और खड़ी होकरके ही आहार देवे, या खड़ी हो किन्तु बैठ करके ही

सिया य० इत्यादि त भवे० इत्यादि प्रसवकाल मासवाणी अर्थात् सातमा महीनाधी आरम्भने भाडा सात रात सहित नवमा महीना सुधी, अष्टवे डे सतमा महीना पठी प्रसव थाय त्यासुधीना समयवाणी स्त्री ने जशी डोय अने साधुने भिक्षा आपवाने भाटे गेसे, अथवा जेठी डोय परन्तु भिक्षा आप वाने भाटे उठे तो तेहो आपेले आहार सयमीओने भाटे कल्पनीय नथी, देनारी श्रीने कहेतु डे ‘अवे आडा० अने कल्पतो नथी’

पधा वाक्यो ‘सावधारण अर्थात् निश्चय करानेवाला डोय छे’ अ न्याया नुसार अही अ तात्पर्य नीकणे छे डे ने आपनारी जेठी डोय अने जशी यधने न आहार आपे या जशी डोय परन्तु जमीने न आहार आपे तो अ

पान=पेय-प्रपाणकादिक, भोजन=भोज्य भोदकादिक (तथा) भुज्यमानम्= उपभुज्यमान च प्रिर्जयेत्=न गृहीयात् यतस्तद् गोपकल्पिताऽऽहारादिग्रहणे यथा रुच्याहाराद्यभारात्तदिग्रभद्रस्ततश्च गर्भपीडा-तत्पातादिसम्भवः । ननु तर्हि किं सर्वथा प्रिर्जयेदित्याह-‘शुक्ते’ति-शुक्तशेष=शुक्तादग्रहिष्ठ मतीच्छेत्= उपाददीत ॥३९॥

^५ मूलम्-^१ सिया य ^६ समणद्वाए, ^४ गुर्विणी ^३ कालमासिणी ।

^२ उट्टिया ^८ वा ^७ निसीएज्जा, ^६ निसन्ना ^{१२} वा ^{१०} पुण्ड्रए ^{११} ॥४०॥

^{१३} तं ^{१८} भवे ^{१४} भत्तपाण ^{१५} तु, ^{१६} सजयाण ^{१७} अकप्पिय ।

^{१८} दितिय ^{२०} पडिआडक्खे, ^{२३} न मे ^{२२} कप्पइ ^{२४} तारिसं ^{२१} ॥४१॥

छाया—त्याच्च श्रमणार्थ, गुर्विणी मालमासिनी ।

उत्थिता वा निपीदेत्, निपण्णा वा पुनरुत्तिष्ठेत् ॥४०॥

तद्भवेद्भक्त-पान तु, सयतानामकल्पितम् ।

ददती प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥४१॥

सान्वयार्थः—य=और कालमासिणी=नजदीक प्रसवकालवाली गुर्विणी= गर्भवती स्त्री सिया=यदि कदाचित् उट्टिया वा=पहलेसे खड़ी हो (किन्तु) समणद्वाए=साधुके लिए अर्थात् साधुको आहारादि देनेके लिए निसीएज्जा=बैठे वा=अथवा निसन्ना=पहलेसे बैठी हुई (साधुके लिए) पुण=फिर उट्टए=ऊठे,

और भोजन (भोदक आदि) का और वह जिसका उपभोग कर रही हो उस आहारका (साधु) त्याग करे—ग्रहण न करे । क्योंकि उसके लिये बनाये हुए भोजनको ग्रहण करनेसे उसकी इच्छाका भंग होकर गर्भको पीडा पहुँचेगी, और गर्भपात तक होनेका सम्भव हो जायगा । तो क्या वैसा आहार लेवे ही नहीं ? सो कहते हैं—गर्भवती के भोजन कर लेने बाद जो आहार अवशेष रहे उसे ग्रहण करनेमें दोष नहीं है ॥३९॥

(भोदक आदि)ने। अने ते जेने। उपभोग करी रही छैय ते आहारने। साधु त्याग करे—अच्छु न करे, कारण ते अने भाटे जनाववाभा आवेला। भोजनने अच्छु करवाथी तेने इत्थिने अनुसार भोजन नछि भजे, तेथी अनी छत्थाने भग अगे अने गर्भने पीडा पहुँचाये अने गर्भपात पणु थछ जवाने। सम्भव रहेशे तो शु अगे। आहार लेवेज नछि ? ते भाटे वडे छे ते—गर्भवती भोजन करी रहे त्थारपछी जे आहार अवशेष छे तेने अच्छु करवाभा होय नथी (३८)

छाया—स्तन्य पाययन्ती (च), दारक वा कुमारिकाम् ।

त निक्षिप्य रुदन्त-माहरेत्पान-भोजनम् ॥४२॥

तद्भवेद्भक्त-पान तु, सयतानामकल्पक(त)म् ।

ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥४३॥

सान्वयार्थः—दारक=लडके कुमारिय=लडकी वा=अथवा नपुसक किसीभी बच्चेको धणग=स्तन्य-दूध पिज्जमाणी=पिलाती हुई त=उस बच्चेको रोयत=रोते हुएको निम्नलिखित्तु=भूमि आदि पर रखकर (यदि) पाण-भोयण=आहार-पानी आहरे=देवे, त तु=तो वह भक्तपाण=आहार-पानी सजयाण=साधु-ओके लिए अकल्पिय=अकल्पनीय भवे=होता है, (अतः) दितिय=देनेवालीसे पडियाइक्खे=कहे कि तारिस्=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे न कल्पइ= नहीं कल्पता है ॥४२-४३॥

टीका—‘धणग’ इत्यादि । दारक=शिशुम्, कुमारिका=वालिकाम्, ‘वा’ शब्दात्सगृहीत नपुसकञ्च, स्तन्य=दुग्ध पाययन्ती, त=पिबन्त शिशुप्रभृतिरु रुदन्त=क्रन्दन्त निक्षिप्य=भूम्यादौ निधाय पान-भोजनमाहरेत् तदा तद्भक्त-पान तु सय-तानामकल्पक(त) भवेत्, अतो ददतीं प्रत्याचक्षीत—तादृश मे न कल्पत इति ।

अत्रायमभिसन्धिः—यदि दारकादिः केवल स्तन्यपानोपजीवी स्तन्यपानान्न-भोजनोभयोपजीवी वा भवेत् त पाययन्ती स्तन्यपान सन्त्याज्य पानभोजनदद्यात्,

‘धणग’ इत्यादि, ‘त भवे’ इत्यादि ।

स्त्री यदि, लडके, लडकी या नपुसकको दूध पिलाती हो और उस पीनेवाले रोते हुए बालक आदिको, जमीन पर रख कर, पान-भोजन देवे तो साधु कहे कि ‘ऐसा आहार, मुझे नहीं कल्पता है,’ यहाँ तात्पर्य यह है कि, यदि बालक दूधमुहाँ हो अथवा दूध भी पीता हो और अन्न भी खाता हो, उस बालकको स्तनपान छोड़ा कर आहार पानी देवे,

धणग० इत्यादि, त भवे० इत्यादि

जे स्त्री पुत्र पुत्री के नपुसकने दूध पाती होय अने ओ पीनारा देता जाणक आदिने जमीन पर भूझीने लोअनपान आपे तो साधु उहे के ‘ओवे आहार भने कल्पतो नथी’ अही तात्पर्य ओ छे के जे जाणक दूधमुअ (दूध पर न) होय अथवा दूध पीतु होय तथा अन्न पणु भातु होय, तो ओवा जाणकने स्तनपान छोडावीने आहार पाएी आपे, अथवा केछ जाणक स्तनपान

ઉપવિષ્ટા ચોત્તિષ્ઠેદેય તદા દીયમાનમાહારાદિકમકલ્પક(ત) મ્યાદિતિ । તત્તાન્પ-
ર્યાડયધારણેનેદમાયાતિ-ઉત્થિતા તાદૃગી ગર્ભવતી યનુત્થિતૈય, ઉપવિષ્ટા ચોપવિષ્ટૈય
દદ્યાત્તદા સાધુના નાડકલ્પક(ત) મિન્તુ ગ્રાગમેવેતિ સ્થવિરકલ્પકાપેક્ષમિદમ્ ।
જિનકલ્પમિસ્તુ પ્રથમદિસાદેય તયા દીયમાન ન ગૃહ્યતે ડતિ ટદ્ધાઃ ॥

‘કાલમાસિની’ પદેન, પઠ્ઠમાસાનન્તર ગર્ભસ્ય ગુરુત્વેનોત્યાનાદિક્રિયાયા
તત્સચ્ચલનાદિના તસ્યા ગર્ભસ્ય ચ પીડાડયમ્માયિનીતિ સમ્પ્રચિતમ્ ॥૪૦॥૪૧॥

મૂલમ્-થળગ પિજ્જમાણી (ય), દારગં વા કુમારિયં ।

ત નિમ્લિખવિત્તુ રોયતં, આહરે પાણ-ભોયણ ॥૪૨॥

ત ભવે ભક્ત-પાણ તુ, સજયાણ અકપ્પિય ।

દિત્તિય પડિયાઙ્કલે, ન મે કપ્પઙ્ક તારિસ ॥૪૩॥

આહાર દેવે તો વસસે દિયા જાનેવાલા આહાર અકલ્પ્ય હોતા હૈ । ઇસકા
તાત્પર્ય યહ હુઆ કિ એસી ગર્ભવતી સ્ત્રી યદિ બેઠી હો ઓર બેઠી બેઠી હી
આહાર દેવે યા સ્વહી હો ઓર સ્વહી સ્વહી હી આહાર દેવે તો સાધુઓકે
લિયે અકલ્પ્ય નહી હૈ, કિન્તુ કલ્પનીય હી હૈ । યહ વાત, સ્થવિર-કલ્પકી
અપેક્ષાસે સમજ્ઞની ચાહિયે । વૃદ્ધોંકા મત હૈ કિ જિનકલ્પી મહારાજ,
ગર્ભકે પ્રથમ દિનસે હી ગર્ભવતી સ્ત્રીકે હાથસે દિયા જાનેવાલા આહાર
સર્વથા નહી લેતે હૈ ।

‘કાલમાસિની’ પદસે યહ સૂચિત કિયા હૈ કિ-ઝડે મરીનેકે બાદ
ગર્ભ ભારી હો જાતા હૈ, ઇસ કારણહિલને ડોલનેસે ગર્ભવતીકો તથા ડસકે
ગર્ભકો પીડા અવશ્ય હોતી હૈ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥

રીતે આપવામા આવતો આહાર અકલ્પ્ય ગને છે એનુ તાત્પર્ય એ થયુ કે
એવી ગર્ભવતી સ્ત્રી જો બેઠી હોય તો બેઠી બેઠી જ આહાર આપે યા બેઠી હોય
તો બેઠી બેઠી આહાર આપે તો સાધુને માટે તે અકલ્પ્ય નથી, પરંતુ કલ્પનીય છે
આ વાત સ્થવિર કલ્પની અપેક્ષાએ સમજવી જોઈએ વૃદ્ધોના મત એવો છે
કે જિનકલ્પી મહારાજ ગર્ભના પ્રથમ દિવસથી જ ગર્ભવતી સ્ત્રીના હાથથી આપવામા
આવતો આહાર સર્વથા લેતા નથી

કાલમાસિની એ શબ્દથી સૂચિત કરવામા આવ્યુ છે કે છઠા મહીના પછી
ગર્ભ ભારે થઈ જાય છે તેથી હીલ ચાલ કરવાથી ગર્ભવતી તથા એના ગર્ભને
અવશ્ય પીડા થાય છે (૪૦-૪૧)

जया—स्तन्य पाययन्ती (च), दारक वा कुमारिकाम् ।

त निक्षिप्य रुदन्त-माहरेत्पान-भोजनम् ॥४२॥

तद्भवेद्भक्त-पान तु, सयतानामकल्पित(त)म् ।

ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥४३॥

सान्प्रपार्थः—दारक=लडके कुमारिक=लडकी वा=अथवा नपुसक किसीभी वच्चेको थणग=स्तन्य दूध पिज्जमाणी=पिलाती हुई त=उस वच्चेको रोयत=रोते हुएको निक्खिवित्तु=भूमि आदि पर रखकर (यदि) पाण-भोयण=आहार-पानी आहरे=देवे, त तु=तो वह भत्तपाण=आहार-पानी सजयाण=साधु-ओके लिए अकप्पिय=अकल्पनीय भवे=होता है, (अतः) दिंतिय=देनेवालीसे पडियाइक्खे=कहे कि तारिस=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे न कप्पड= नहीं कल्पता है ॥४२-४३॥

टीका—‘यणग’ इत्यादि । दारक=शिशुम्, कुमारिका=बालिकाम्, ‘वा’ शब्दात्सगृहीत नपुसकञ्च, स्तन्य=दुग्ध पाययन्ती, त=पिपन्त शिशुमभृतिरु रुदन्त=क्रन्दन्त निक्षिप्य=भूम्यादौ निधाय पान-भोजनमाहरेत् तदा तद्भक्त-पान तु सय-तानामकल्पित(त) भवेत्, अतो ददतीं प्रत्याचक्षीत—तादृश मे न कल्पत इति ।

अत्रायमभिसन्धिः—यदि दारकादिः केवल स्तन्यपानोपजीवी स्तन्यपानान्न-भोजनोभयोपजीवी वा भवेत् त पाययन्ती स्तन्यपान सन्त्याज्य पानभोजनद्वयात्,

‘यणग’ इत्यादि, ‘त भवे’ इत्यादि ।

स्त्री यदि, लडके, लडकी या नपुसकको दूध पिलाती हो और उस पीनेवाले रोते हुए बालक आदिको, जमीन पर रख कर, पान-भोजन देवे तो साधु कहे कि ‘ऐसा आहार, मुझे नहीं कल्पता है,’ यहाँ तात्पर्य यह है कि, यदि बालक दूधमुहों हो अथवा दूध भी पीता हो और अन्न भी खाता हो, उस बालकको स्तनपान छोड़ा कर आहार पानी देवे,

थणग० इत्यादि, त भवे० इत्यादि

ने स्त्री पुत्र पुत्री के नपुसकने दूध पाती होय अने ओ पीनाग शता गाणक आदिने जमीन पर भूझीने लोअनपान आपे तो साधु कहे के ‘ओवे आहार भने कल्पतो नथी’ अही तात्पर्य ओ छे के ने गाणक दूधमुअ (दूध पर न) होय अथवा दूध पीतु होय तथा अन्न पणु आतु होय, तो ओवा गाणकने स्तनपान छोडापीने आहार पाणी आपे, अथवा केअ गाणक स्तनपान

ઉપવિષ્ઠા યોત્તિષ્ઠેદય તદા દીયમાનમાહારાદિકમરુલ્પિ(ત) મ્યાદિતિ । તત્તાત્પ
 ર્યાડયધારણેનેદમાયાતિ-ઉત્થિતા તાદૃશી ગર્ભવતી યશુત્થિતૈય, ઉપવિષ્ઠા યોપવિષ્ઠૈવ
 દયાત્તદા સાધુના નાડકલ્પિ(ત) મિન્તુ ગ્રાણમેવેતિ સ્થવિરકલ્પિકાપેક્ષમિદમ્ ।
 જિનકલ્પિમિસ્તુ પ્રથમદિવસાદૈય તથા દીયમાન ન ગૃણતે ઈતિ દૃઢાઃ ॥

‘કાલમાસિની’ પદેન, પૃષ્ઠમાસાનન્તર ગર્ભસ્ય ગુરુત્વેનોત્થાનાદિક્રિયાયા
 તત્સન્નલનાદિના તસ્યા ગર્ભસ્ય ચ પીઢાડયશ્યમાસિનીતિ સમૃચિતમ્ ॥૪૦॥૪૧॥

મૂલ્મ-થળગ પિજ્જમાણી (ય), દારગ વા કુમારિયં ।

ત નિમિલ્લવિલ્લુ રોયતં, આહરે પાણ-ભોયણ ॥૪૨॥

ત ભવે ભત્ત-પાણ તુ, સજયાણ અકપ્પિય ।

દિતિય પડિયાઙ્કલ્લે, ન મે કપ્પડ તારિસ ॥૪૩॥

આહાર દેવે તો ઉસસે દિયા જાનેવાલા આહાર અકલ્પ્ય હોતા હૈ । इसका तात्पर्य यह हुआ कि ऐसी गर्भवती स्त्री यदि बैठी हो और बैठी बैठी ही आहार देवे या खड़ी हो और खड़ी खड़ी ही आहार देवे तो साधुओंके लिये अकल्प्य नहीं है, किन्तु कल्पनीय ही है । यह बात, स्थविर-कल्पकी अपेक्षासे समझनी चाहिये । बृद्धोंका मत है कि जिनकल्पी महाराज, गर्भके प्रथम दिनसे ही गर्भवती स्त्रीके हाथसे दिया जानेवाला आहार सर्वथा नहीं लेते हैं ।

‘કાલમાસિની’ પદસે યહ સૂચિત કિયા હૈ કિ-છટે મહીનેકે બાદ ગર્ભ ભારી હો જાતા હૈ, હિસ કારણ હિલને ઢોલનેસે ગર્ભવતીકો તથા ઉસકે ગર્ભકો પીઢા અવશ્ય હોતી હૈ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥

રીતે આપવામાં આવતો આહાર અકલ્પ્ય બને છે એનું તાત્પર્ય એ થયું કે એવી ગર્ભવતી સ્ત્રી જો બેઠી હોય તો બેઠી બેઠી જ આહાર આપે તથા બેઠી બેઠી તો બેઠી બેઠી આહાર આપે તો સાધુને માટે તે અકલ્પ્ય નથી, પરંતુ કલ્પનીય છે આ વાત સ્થવિરક પની અપેક્ષાએ સમજવી જોઈએ બૃદ્ધોના મત એવો છે કે જિનકલ્પી મહારાજ ગર્ભના પ્રથમ દિવસથી જ ગર્ભવતી સ્ત્રીના હાથથી આપવામાં આવતો આહાર સર્વથા લેતા નથી

કાલમાસિની એ શબ્દથી સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે કે છઠા મહીના પછી ગર્ભ ભારે થઇ બાંધ છે તેથી હીલ ચાલ કરવાથી ગર્ભવતી તથા એના ગર્ભને અવશ્ય પીડા થાય છે (૪૦-૪૧)

टीका—‘ज भवे०’ इत्यादि । यद्भक्त-पान न कल्प्याकल्प्ये=कल्प्य च अकल्प्यश्चेति समाहारद्वन्द्वे कल्प्याकल्प्य तस्मिन्, भावप्रदानश्चाय निर्देशस्ततश्च कल्प्यत्वेऽकल्प्यत्वे चेत्यर्थः, कल्प्यत्वमुद्रमादिदोषरहितत्वमकल्प्यत्व च तत्सहितत्वम्, तत्र शङ्कित=शङ्का(सशय)युक्तत्वम् ‘इदं भक्तपान कल्प्यमकल्प्य वे’-त्येवविधसशय-विषयीभूतमित्यर्थः, भवेत् तत् ददतीं प्रत्याचक्षीत-तादृश मे न कल्पत इति ॥४४॥

१ ११ २ ३ ४
मूलम्-दग्वारेण पिहिय, नीसाए पीढएण वा ।

५ ६ ७ ८ १० ८
लोढेण वा विलेवेण, सिलेसेण वि केणइ ॥४५॥

१२ १३ १५ १६ १४ १८ १७
त च उच्चिदिआ दिज्जा, समणट्टाए व दावए ।

१८ २० २३ २२ २४ २१
दितिय पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिस ॥४६॥

उाया—दरुवारेण पिहित, निश्रया पीठकेन वा ।

लोष्टेन वा विलेपेन, श्लेषेण वा केनापि ॥४५॥

तच्चोद्ध्रिय दद्यात्, श्रमणार्थं वा दापयेत् ।

ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥४६॥

सान्वयार्थः—दग्वारेण=जलके भरे हुए घड़ेसे नीसाए=पटीके पुडियेसे या पीसनेकी शिलासे वा=अथवा पीढएण=पीढेसे लोढेण=लोढेसे वा=अथवा विलेवेण=मिट्टी आदिके लेपसे वि=अथवा केणइ=दूसरे किसी प्रकारके सिले-सेण=मोम लाख आदि चिकने पदार्थसे पिहिय=आच्छादित या मुद्रित किया-हुआ अशनादिरा वरतन हो, त च=उसे यदि समणट्टाए=साधुके लिए उच्चि-दिआ=उघाड़ (खोल) कर दिज्जा=पुत्र देवे वा=अथवा दावए=दूसरेसे दिलावे तो दितिय=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिस=ऐसा आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नही कल्पता है ॥४५-४६॥

‘ज भवे’ इत्यादि । ‘यह भक्त पान कल्प्य है या अकल्प्य’ इस प्रकार जिसमे सन्देह हो वह भक्त-पान देनेवालीसे साधु कहे कि ऐसा आहार मुझे ग्राह्य नहीं है ॥ ४४ ॥

ज भवे० इत्यादि ‘आ बोज्जन पान कल्प्य छे के अकल्प्य ?’ ओ प्रकारने ओभा स देछे उपन याय ते बोज्जन पान आपनारीने साधु कहे के ओयो आहार भने ग्राह्य नहीं (४४)

અથવા ય શિશુઃ સ્તન્યમપિગદ્ધૈ સમીપે યા તિષ્ઠેત પરિસ્પર્શ્ય દાતુ પૃથગ્ભૂતાયા તસ્યા યદિ સ રુગાત્ તદાપિ તથા દીયમાનમાહારાદિક સયતાનામકલ્પિત(ત)મ્, શિશ્વાગ્રાહારાન્તરાય-કર્કશઠસ્ત-ભૂમિ-મશ્નકાદિસ્પર્શજનિતપીડા-માસાગ્નિ માર્જાર-કુકુરાદિજન્તુક્રતોપઘાતાદિસમ્ભવાત્, દશ્યતે ઠિ કવચ નિર્જનાદી સ્થાને શૃંગા-લાદયો માલાનપદ્ધત્ય પલાયન્ત ઇતિ ॥૪૨॥૪૩॥

મૂલમ્-જ^૧ ભવે^૧ ભક્તપાણ^૨ તુ, કમ્પાકમ્પમિ^૩ સંકિય^૪ ।

દિતિય^૭ પડિયાડક્ષે, ન મે^૮ કમ્પઈ^{૧૧} તારિસ^{૧૦} ॥૪૪॥

ઝાયા—ચક્ષુર્લક્ષ્ય-પાનન્તુ, કલ્પ્યાકલ્પ્યે શક્તિમ્ ।

દદતી પ્રત્યાવસીત, ન મે રૂપતે તદશમ્ ॥૪૪॥

સાન્વયાર્થ-જ=જો ભક્તપાણ તુ=અસનાદિ કમ્પાકમ્પમિ=કલ્પ્ય અકલ્પ્યકે વિપયમે સંકિય=શક્તિ શક્ત્યાસ્પદ ભવે=હો તો દિતિય=દેનેવાલીસે પડિયા-ઈક્ષે=રહે ફિ તારિસ=ઈસ પ્રકારકા આહારાદિ મે=મુણે ન કમ્પઈ=નહીં રૂપતા હૈ ॥૪૪॥

યા કોઈ બાલક, સ્તન પાન ન કરતા હોવાથી ગોદમાં યા સમીપમાં બેઠા હો, ઉસે ઝોડકર સ્ત્રી આહાર દેનેકે લિયે જાવે ઓર બાલક રોને લગે તો મો ઉસકે દ્વારા દિયા જાનેવાલા આહાર, સયમિયોકો ગ્રાહ્ય નહીં હૈ, ક્યોંકિ હસસે ઉસકે બાલકકે આહારમાં અન્તરાય પડતી હૈ, માતૃ-વિરહજન્ય દુઃખ હોતા હૈ, કઠોર રાત્ર, ભૂમિ, શ્વાદિ કે સ્પર્શસે પીડા હોતી હૈ ઓર માસમોજી બિલાવ કુસે આદિ જાનવરોકે દ્વારા ઉપઘાત હોનેકા સમ્ભવ રહતા હૈ । કર્હીં (પહાડી પ્રદેશોમે) શૃંગાલ (ગીંદડ), બાલકોંકો ઉઠા કર લે માગતે હૈ એસા દેખા જાતા હૈ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥

ન કરતુ હોય પણ જોખામા યા સમીપમા બેઠુ હોય, તેને છોડીને સ્ત્રી આહાર આપવાને માટે જાય અને જાળક રેવા લાગે તોપણ તેણે આપેલો આહાર સમીપમાં માટે ગ્રાહ્ય નથી, કારણ કે તેથી તેના જાળકના આહારમા અન્તરાય પડે છે, માતૃવિરહજન્ય દુઃખ થાય છે, કઠોર રાત્ર, ભૂમિ, શ્વાદિ આદિના સ્પર્શથી પીડા થાય છે અને માસભોજી બિલાવ દ્વારા આદિ જાનવરો દ્વારા ઉપઘાત થવાને પણ સંભવ રહે છે કયાંક કયાંક (પહાડી પ્રદેશોમા) શિયાળ જાળકોને ઉઠાવી જાય છે, એવું જોવામા આવે છે (૪૨-૪૩)

छाया—अशन पानक वापि स्वाद्य तथा ।

यज्जानीयात् शृणुयाद्वा, दानार्थं प्रकृतमिदम् ॥४७॥

तद्भवेद्भक्त-पान तु, सयतानामकल्पक(त)म् ।

ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥४८॥

सान्वयार्थः—ज=जो असण=ओदन आदि अशन पाणग=दाख आदिका धोवन वाचि=अथवा खाडम=केला आदि स्वाद्य तथा=और साइम=एलची लूग आदि स्वाद्य डम=यह 'दाणद्वा' पथिकोको देनेके लिए पगड=उपकल्पित-निकाला हुआ है जो अपने या अपने कुटुम्बके लिए काममें नहीं लाया जावे ऐसा जाणेज्ज=जान लेवे वा=अथवा सुणिज्जा=किसीसे सुन लेवे तो त=वह भत्तपाण तु=आहार-पानी सजयाण=साधुओंके लिए अकप्पिय=अन्नपनीय भवे=होता है, (अतः) दित्तिय=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=रुहे कि तारिस=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पड=नहीं कल्पता है ॥४७-४८॥

टीका—'असण०' इत्यादि, 'त भवे०' इत्यादि च । यत् अशन=भोज्य-भोदन-पूरिकादिक, पानक=द्राक्षादिजलम्, अपिवा=अथवा स्वाद्य=रुदलीफला-दिक, स्वाद्यम्=एला-लवङ्ग-कर्पूर-पूगीफलादिकम्, 'दानार्थं=देशान्तरादागतेन वणिगादिना साधुवादार्थं स्वकीयप्रशसानिमित्त दातुम्, इदं प्रकृतं=नियतरूपेणोप-कल्पितम्' इति जानीयात्=आमन्त्रणादिना अवगच्छेत्, शृणुयाद्वा=कुतश्चि-

'असण०' इत्यादि, तथा 'त भवे०' इत्यादि ।

ओदन आदि अशन, दाखका जल आदि पान, केला आदि स्वाद्य, लोंग, कपूर, इलायची, सुपारी आदि स्वाद्य, 'यह देशा तरसे आये हुए वणिक् आदिने अपनी प्रशसाके निमित्त देनेके लिये रखवा है।' ऐसा जो समझे या किसीसे सुने तो वह अशनादि, सयमियोंको कल्पनीय नहीं है,

असण इत्यादि, तथा त भवे० इत्यादि

ओदन आदि अशन, द्राक्षणा धोवणुं जण आदि पान, देणा आदि स्वाद्य, लवीग, कपूर, इलायची, सुपारी आदि स्वाद्य, "आ देशान्तस्थी आवेला वणिक् आदिने पोतानी प्रशसाने दीधे आपवने भाटे राखेले छे" ओवु जे समजवामा छे ओइ पासेथी साखणवामा आवे तो ओ अशनादि सयमीओने

टीका-‘दग्गारेण०’ ‘त च’ इत्यादि । दकेति दग्ग=जल (प्रोक्त प्राज्ञैर्भुवनममृत जीवनीय दग्ग च’ इति द्वापुषः,) गारयति=गर्हिर्निःसरणतो निरुणद्गीति दग्ग वारः=जलसमृत्त रुलसादिभाजन तेन, निश्रया=ग्रस्त्रेन पेपणचक्रेण शिगपट्रेन (पेपणार्थपापाणेन) वा, पीठकेन=काष्ठनिर्मिताऽऽसनेन, लोप्तेन=शिलादि खण्डेन, विलेपेन=मृत्तिकादिलेपेन, केनापि श्लेपेण=सिन्धु लाक्षादिना वा पिहि- तम्=आच्छादित मुद्रित या यदन्नादिभाजनमिति प्रसङ्गलभ्य भवेत्, तच्च श्रमणार्थं मुद्दिघ=उद्घाटय (स्वयं) दद्यादापयेद्वा तदा गुरुतरग्रस्तूत्यापनक्तेशदिसादि- सम्भावनाया ददतीं प्रत्याचक्षीतेत्यादि पूर्वम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

मूलप्र-असण पाणगं वा वि, खाइम साइम तहा ।

ज जाणेजा सुणेजा वा, दाणटा पगडं इम ॥४७॥

त भवे भत्त-पाण तु, सजयाण अकप्पिय ।

दितिय पडियाइक्खे, न मे कप्पड तारिस ॥४८॥

‘दक्कारेण०’ इत्यादि, ‘त च’ इत्यादि ।

जलसे भरेहुए घर्त्तनसे, चक्की के पुडसे, मसाला आदि पीसनेकी शिलासे, पीढ़े (बाजोट) से, लोढ़े (मसाला आदि पीसनेके बजनदार पत्थर) से ढके हुए, तथा मिट्टी आदिके लेपसे, अथवा अन्य किसीसे छादे या लाख आदिसे मुद्रित किया हुआ अन्न-पान, साधुके लिये उघाड़कर स्वयं देवे या दूसरेसे दिलावे तो क्लेश और हिंसाकी सम्भावनाके कारण देनेवालीको कहे कि ऐसा आहार हमें ग्राह्य नहीं है। तात्पर्य यह है कि, भारी वस्तुके उठानेमें स्व-पर-विराधना आदि अनेक दोषोंकी सम्भावना होनेसे यह निषेध किया गया है ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

दक्कारेण० इत्यादि, त च इत्यादि

जलसे भरेहुए घर्त्तनसे, चक्की के पुडसे, मसाले वाटवाना और शिलाथी णाणेठथी, मसाले वाटवाना वजनदार पत्थरथी, ढाकेलु तथा भाटी आदिना लेपथी अथवा अन्य केश पदार्थथी छाडेलु के लाप आदिथी गध उरेलु वासलु साधुने भाटे उघाडीने अन्न-पान पोते आपे या पीन पासे अपावे तो क्लेश अने हिंसानी संभावनाथी आपनारीने साधु कडे डे जेवे आहार भने ग्राह्य नथी तात्पर्य ओ छे डे भारे वस्तु उघाडनामा स्वपर-विराधना आदि संभावना होवाथी ओ निषेध करवाभा आये छे (४५-४६)

માણત્વાદત્ર દીનેભ્યો વિતરણાર્થમિદ પ્રકૃતમ્=ઉપકલ્પિતમ્-સ્વ-સ્વપોષ્યવર્ગોભ્યો-
પભોગ્યમિત્રતયા સ્થાપિતમિતિ યાવત્' इति जानीयात् शृणुयाद्वा तद्भक्तपान-
मित्यादि पूर्ववत् । पूर्वगाथाया 'दाणद्वा' इत्यत्र दान-शब्देन स्वप्रशसार्थं दान
गृह्यते, प्रकृते 'पुण्णद्वा' इत्यत्र पुण्य शब्देन स्वप्रशसाव्यतिरिक्तफलाभिसन्धानेन
दान गृह्यते, इति दानपुण्ययोर्भेदः । 'महाव्रतधारिभ्य एव यदीयते तत्रैव पुण्यं न
तु तदितरेभ्य' प्रदाने, तथा सति हि प्रत्युत पापकलापः समुत्पद्यते' इति
केचिदाहुः, ('तेरहपथी' शब्देन प्रसिद्धाः साधव आहुः,) तद् भ्रान्तिविलसितम्,

देનેકે લિયે હૈ-અર્થાત્ પુણ્યાર્થ ચનાયા ગયા હૈ' ऐसा जाने या सुने तो
वह सयमीके लिये ग्राह्य नहीं है, अत एव ऐसा आहार देनेवालीसे कहे
कि-'यह भक्त-पान लेना मुझे नहीं कल्पता है' । पहली गथामें आये
हुए 'दाणद्वा' पदके 'दान' शब्दसे 'अपनी प्रशसाके लिये दिया
जानेवाला दान' अर्थ ग्रहण किया है, किन्तु इस गाथामें 'पुण्णद्वा'के
'पुण्य' शब्दसे अपनी प्रशसाके सिवाय अन्य किसी प्रयोजनसे दिया
जानेवाला दान' अर्थ होता है-दान और पुण्यमें यही अन्तर है ।

‘કોઈ કોઈ કહતે હૈ કિ-“મહાવ્રતધારી સુનિયોકો જો દાન દિયા
જાતા હૈ ડસીમેં પુણ્ય હૈ-દસરોકો દેનેમેં નહી, દસરોકો દેનેસે ડલટા પાપ
લગતા હૈ” । ઉનકા યહ કહના ભ્રાન્તિ-મૂલક હૈ, ક્યોકિ, ‘મગવાન્ને

૧ તેરહપથી સપ્રદાય કે સાધુ ।

માટે છે, અર્થાત્ પુણ્યાર્થ ખનાવવામા આવ્યા છે ” એવુ બલવામા થા સાલ
ખવામા આવે તો એ સયમીને માટે ગ્રાહ્ય નથી તેથી કરીને એવો આહાર
આપનારીને સાધુ ઠહે ડે-એ લોજન પાન લેવા મને કલ્પતા નથી પહેલી
ગાથામા આવેલા દાણદ્વા પદના દાન શબ્દથી ‘પોતાની પ્રશસાને માટે
આપવામા આવતુ દાન’ એવો અર્થ ગ્રહણ કર્યો છે, પણ આ ગાથામા પુણ્ણદ્વા
માના પુણ્ય શબ્દથી ‘પોતાની પ્રશસા સિવાયના અન્ય કોઈ પ્રયોજનથી
આપવામા આવતુ દાન’ એવો અર્થ થાય છે દાન અને પુણ્યમા એ અતર છે

‘જોડાઈ કહે છે ડે- ‘મહાવ્રતધારી સુનિયોને જે દાન આપવામા આવે છે
તેમા પુણ્ય છે ખીન્નજોને દેવામા પુણ્ય નથી, ખીન્નજોને દેવામા ઊલટુ પાપ
લાગે છે ” એમનું એવુ કહેવુ બ્રાતિમૂલક ડે, કારણ ડે લગવાને પુણ્ણદ્વા પગડ

दारुणयेद्वा तद्भक्तपानं तु सयतानामकल्पिकं भवेत्, अतस्तददतीं प्रत्याचक्षीत-तादृशं
मे न कल्पत इति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

^२ मूलम्-^३ असण ^४ पाणग ^५ वावि, ^६ खाडम ^७ साडमं तहा ।

^१ ज ^{२२} जाणेज्ज ^{१३} सुणेज्जा ^{१४} वा, ^६ पुण्णट्ठा ^{११} पगडं ^{१०} इम ॥४९॥

^{१५} त ^{२०} भवे ^{१९} भक्त-पाण ^{१७} तु ^{१८} सजयाण ^{१६} अकप्पिय ।

^{२१} दितिय ^{२२} पडियाइक्खे, ^{२५} न ^{२४} मे ^{२६} कप्पइ ^{२३} तारिस ॥५०॥

छाया—अशन पानक वापि, खाद्य स्वाद्य तथा ।

यज्जानीयाच्छृणुयाद्वा, पुण्यार्थं प्रकृतमिदम् ॥४९॥

तद्भवेद्भक्तपानं तु, सयतानामकल्पित(त)म् ।

ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥५०॥

सान्वयार्थः—ज असण पाणग वावि खाडम तहा साडम=जो अशन पान
खादिम स्वादिम इम पुण्णट्ठा पगड=‘यह करुणाबुद्धिसे दीन हीन-जनोंके
लिए पुण्यार्थ निकाल रहा है’ इस प्रकार जाणेज्ज=ज्ञान लेवे वा=अथवा सुणिज्जा=
किसी दूसरेसे सुन लेवे तो त=वह भक्तपाण तु=आहार-पानी सजयाण=
साधुओंके लिए अकप्पिय=अमल्पनीय भवे=होता है, (अतः) दितिय=देती
हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिस=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे
(लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥४९॥-५०॥

टीका—‘असण०’ इत्यादि, ‘त भवे०’ इत्यादि च । यदशनादिक
‘पुण्यार्थ=पुण्याय=सुकृतायेद दयाधिया, वनीय(प)क-भ्रमणार्थोपकल्पितस्याग्रे वक्ष्य-
इसलिये ऐसा भक्त पान आदि देनेवाली से कहे कि यह मुझे नहीं
कल्पता है ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

‘असण०’ इत्यादि, तथा ‘त भवे०’ इत्यादि ।

जो ‘अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य दया बुद्धिसे दीन हीन जनोको

भाटे कटपनीय नथा तेथी जेवा लोब्धन पान आदि आपनारीने साधु कडे दे
जे भने कटपत्ता नथी (४७-४८)

असण० इत्यादि, तथा त भवे० इत्यादि

“आ अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य, दया बुद्धिसे दीन हीन जनोने आपवाने

માણત્વાદત્ર દીનેભ્યો વિતરણાર્યમિદ પ્રકૃતમ્=ઉપકલ્પિતમ્-સ્વ-સ્વપોષ્યવર્ગોભ્યો-
પમોગ્યમિદ્વતયા સ્થાપિતમિતિ યાવત્' इति जानीयात् शृणुयाद्वा तद्वक्तृपान-
मित्यादि पूर्ववत् । पूर्वगाथाया 'दाणद्वा' इत्यत्र दान शब्देन स्वप्रशसार्थं दान
गृह्यते, प्रकृते 'पुण्यद्वा' इत्यत्र पुण्य शब्देन स्वप्रशसान्यतिरिक्तफलाभिसन्धानेन
दान गृह्यते, इति दानपुण्ययोर्भेदः । 'महाव्रतधारिभ्य एव यदीयते तत्रैव पुण्य न
तु तदितरेभ्यः प्रदाने, तथा सति हि प्रत्युत पापकलापः समुत्पद्यते' इति
केचिदाहुः, ('तेरहपथी' शब्देन प्रसिद्धा साधु आहुः,) तद् भ्रान्तिविलसितम्,

देनेके लिये है-अर्थात् पुण्यार्थ बनाया गया है' ऐसा जाने या सुने तो
वह सयमीके लिये ब्राह्म नहीं है, अत एव ऐसा आहार देनेवालीसे कहे
कि-'यह भक्त-पान लेना मुझे नहीं कल्पता है' । पहली गधामे आये
हुए 'दाणद्वा' पदके 'दान' शब्दसे 'अपनी प्रशसाके लिये दिया
जानेवाला दान' अर्थ ग्रहण किया है, किन्तु इस गाथामें 'पुण्यद्वा'के
'पुण्य' शब्दसे अपनी प्रशसाके सिवाय अन्य किसी प्रयोजनसे दिया
जानेवाला दान' अर्थ होता है-दान और पुण्यमें यही अन्तर है ।

'कोई कोई कहते हैं कि-"महाव्रतधारी मुनियोको जो दान दिया
जाता है उसीमें पुण्य है-दूसरोको देनेमें नहीं, दूसरोको देनेसे उलटा पाप
लगता है" । उनका यह कहना भ्रान्ति-मूलक है, क्योंकि, भगवान्ने

૧ તેરહપથી સપ્રદાય કે સાધુ ।

માટે છે, અર્થાત્ પુણ્યાર્થ બનાવવામા આવ્યા છે " એવુ બાણુવામા યા સાબ
બવામા આવે તો એ સયમીને માટે બ્રાહ્મ નથી તેથી કરીને એવો આહાર
આપનારીને સાધુ કહે છે-એ બોજન પાન લેવા અને કલ્પતા નથી પહેલી
ગાથામા આવેલા દાણદ્વા પદના દાન શબ્દથી 'પોતાની પ્રશસાને માટે
આપવામા આવતુ દાન' એવો અર્થ ગ્રહણ કર્યો છે, પણ આ ગાથામા પુણ્યદ્વા
માના પુણ્ય શબ્દથી 'પોતાની પ્રશમા સિવાયના અન્ય કોઈ પ્રયોજનથી
આપવામા આવતુ દાન' એવો અર્થ થાય છે દાન અને પુણ્યમા એ અતર છે

૧૩૬૭૪ કહે છે કે-"મહાવ્રતધારી મુનિઓને જે દાન આપવામા આવે છે
તેમા પુણ્ય છે બીજાઓને દેવામા પુણ્ય નથી, બીજાઓને દેવામા ઉલટુ પાપ
લાગે છે " એમનુ એવુ કહેવુ પ્રાતિભૂલક છે, ધરણ કે ભગવાને પુણ્યદ્વા પગડ

ભગવતા હિ 'પુણ્ણદ્વા પગઢ' ઇત્યનેન 'પુણ્યાર્થમુપકલ્પિત દ્રવ્ય સાધુનામકલ્પ' મિતિ બોધિત, તત્ર મહાવ્રતધારકેતરેભ્યઃ પ્રદાતુમુપકલ્પિતસ્ય દ્રવ્યસ્ય તન્મતે પુણ્યાર્થત્વાભાવેન 'પુણ્ણદ્વા પગઢ' ઇતિ ગમ્ય નિર્વિપયતામપયેત ।

નનુ પુણ્યાર્થોપકલ્પિતદ્રવ્યસ્યામલ્પ્યત્વસીકારે સાધોઃ શિષ્ટકુલે મિશ્રાગ્રહણ મેગામલ્પ્ય સ્યાત્, પુણ્યાર્થમેવ તેષા પારમ્પર્યત્તેન તુ ક્ષુદ્રજન્તુરસ્ત્રોદરપૂર્તિમાત્રાર્થ મિતિ ચેન્ન, તથાદિ-ચત્રપિ શિષ્ટકુલે સમ્પાદિતમન્ન પુણ્યાર્થમકૃત તથાપિ યદન્યેભ્યો

'પુણ્ણદ્વા પગઢ' ઇસ કથનસે પુણ્યકેલિયે નિકાલે હુણ દ્રવ્યકો સાધુઓંકે વાસ્તે અકલ્પનીય થતાયા હૈં । યદિ મહાવ્રતિયોંકો ઝોઢકર અન્ય કિસીકો દેનેમેં પુણ્ય ન હો તો ભગવાનના કિયા હુઆ ચહ નિષેધ કિસ પર લાગુ પડેગા ? તાત્પર્ય ચહ હૈ કિ પુણ્યકે લિયે નિકાલે હુણ દ્રવ્યકો, મુનિયોંકે લિયે અકલ્પ્ય થતાનેસે ચહ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ દૂસરોંકો દાન દેનેસે મી પુણ્યકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ।

શકા-ચદિ પુણ્યાર્થ નિકાલા હુઆ દ્રવ્ય, સાધુઓંકો ગ્રાહ્ય નહીં હૈ તો શિષ્ટકુલમે સાધુ, કમી મિશ્રા ગ્રહણ કર હી નહીં સકતે, ક્યોંકિ શિષ્ટ જન, પુણ્યકે લિયે હી રસોઈકા આરમ્મ કરતે હૈં, સાધારણ (ક્ષુદ્ર) પ્રાણિયોંકી તરહ અપને હી ઉદરકી પૂર્તિકે લિયે નહી ।

સમાધાન-ચત્રપિ શિષ્ટકુલમે તૈયાર કિયા હુઆ આહાર પુણ્યકે લિયે હી સપાદિત હોતા હૈ તથાપિ જો આહાર દૂસરોંકો હી દેનેકેલિયે બનાયા

એ કથન વડે પુણ્યને માટે કાઢેલા દ્રવ્યને સાધુઓને માટે અકલ્પનીય બતાવ્યું છે જે મહાવ્રતીઓ સિવાયના બીજાઓને આપવામા પુણ્ય ન હોય તો ભગવાને કહેલા એ નિષેધ કેને લાગુ પડશે ? તાત્પર્ય એ છે કે પુણ્યને માટે કાઢેલા દ્રવ્યને મુનિઓને માટે અકલ્પ્ય બતાવ્યું હોવાથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે બીજા ઓને દાન આપવાથી પણ પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે

શકા-જો પુણ્યાર્થ કાઢેલું દ્રવ્ય સાધુઓને માટે ગ્રાહ્ય ન હોય તો શિષ્ટ કુળમા સાધુ કદાચિ મિશ્રા ગ્રહણ કરી શકશે જ નહિ, કારણ કે શિષ્ટજન પુણ્યને માટે જ રમોઈનો અરહા કરે તે સાધારણ (ક્ષુદ્ર) પ્રાણીઓની પેઠે માત્ર પોતાનું જ ઉદર ભરવાને માટે નહિ

સમાધાન-જો કે શિષ્ટ કુળમા તૈયાર કરવામા આવેલો આહાર પુણ્યને માટે જ સપાદિત હોય છે, તેપણુ જે આહાર બીજાઓને આપવાને માટે બનાવવામા આવે છે, પોતાના ઉપબોગને માટે નહિ, તે પુણ્ણદ્વા પગઢ (પુણ્યાર્થ નિષ્પાદિત

दातुमेव निष्पादित न तु स्योपभोगार्थं तदेवान्न 'पुण्यार्थप्रकृत'-शब्देनात्र गृह्यते, एतदेव देयमित्युच्यते । ईदृशस्यैव ग्रहणे प्रतिषेधः, आरम्भान्तरायादिदोषप्रसङ्गात् । यत्तु स्वस्य स्वपोष्यस्य चोपभोगार्थमुदारमुद्धया सम्पादित, तच्चानियत-दानार्थत्वाददेयमित्युच्यते । अस्य ग्रहणे सागोर्नारम्भादिदोषप्रसङ्गः, साध्वर्थपा-कप्रवृत्तेरभावात् । किञ्च-शास्त्रे, शिष्टकुले भिक्षाग्रहणस्य विधानान्न तथाविधाऽऽ-हारग्रहणे दोष इत्यल पठ्यतेन ॥ ४९ ॥ ५० ॥

२ ३ ४ ५ ६ ७
मूलम्-असण पाणग वावि, खाडम साडम तहा ।

१ १२ १३ १४ ६ ११ १०
जं जाणेज्ज सुणेज्जा वा, वणिमट्ठा पगड इमं ॥५१॥

जाता है अपने उपभोगके लिये नहीं, वही 'पुण्यार्थ प्रकृत' (पुण्यार्थ निष्पादित) और वही 'देय' कहलाता है । इस प्रकारके आहारको ही ग्रहण करनेका निषेध किया गया है । क्योंकि, उसे लेलेनेसे आरम्भ और अन्तराय आदि दोषोंका प्रसंग होता है ।

जो आहार, अपने और अपने आश्रित जनोके उपभोगके लिये उदार बुद्धिसे निष्पन्न किया जाता है, वह अनियत दानके लिये होनेसे 'अदेय' कहलाता है । इस अदेय आहारको ग्रहण करनेसे साधुको आरम्भ-आदि दोष नहीं लगते हैं, क्योंकि वह साधुके निमित्त नहीं बनाया जाता है, तथा शास्त्रमें, शिष्टकुलमें भिक्षा ग्रहण करनेका विधान है, इसलिये भी शिष्टकुलमें आहार ग्रहण करनेमें दोष नहीं आसकता, इतना ही समाधान काफी है ॥ ४९ ॥ ५० ॥

અને એજ 'દેય' કહેવાય છે એ પ્રકારના આહારને પણ અહીં કરવાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, કારણ કે એ લેવાથી આત્મ અને અતરાય આદિ દોષોનો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થાય છે

જે આહાર પોતાને માટે અને પોતાના આશ્રિત જનોના ઉપભોગને માટે ઉદાર-બુદ્ધિથી નિષ્પન્ન કરવામાં આવે છે તે અનિયત દાનને માટે હોવાથી 'અદેય' કહેવાય છે એ અદેય આહાર અહીં કરવાથી સાધુને આરભ આદિ દોષો લાગતા નથી, કારણ કે એ સાધુને માટે બનાવવામાં આવેલા હોતો નથી તથા શાસ્ત્રમાં શિષ્ટકુલમાં ભિક્ષા અહીં કરવાનું વિધાન છે, તેથી પણ શિષ્ટ કુળમાં આહાર અહીં કરવામાં દોષ લાગી શકતો નથી એટલું જ સમાધાન પૂરતું છે (૪૯-૫૦)

૧૫ ૨૦ ૧૧ ૧૭ ૧૮ ૧૬
ત મહે ભત્ત-પાણં તુ, સજયાણ અકપ્પિય ।

૨૧ ૨૨ ૨૫ ૨૮ ૨૯ ૩૧
દિતિય પડિયાઙ્ગલ્લે, ન મે કપ્પઙ્ગ તારિસ ॥ ૫૨ ॥

છાયા—અશન પાનક યાપિ, સ્વાથ સ્વાથ તથા ।

યજ્ઞાનીયાન્નઘ્રુણ્યાદ્યા, વ્ત્રીય (પ)-કાર્થ મક્રુતમિદમ્ ॥ ૫૧ ॥

તદ્ભવેદ્ધક્ત-પાન તુ, સપતાનામસ્લિપ્પમ્ ।

દદર્તી પ્રત્યાચક્ષીત, ન મે ક્લપ્તે તાદશમ્ ॥ ૫૨ ॥

સાન્વયાર્થ:-જ અસણ પાણમ વાવિ ગાઙ્ગમ તદ્દા માઙ્ગમ=જો અશન પાન
સ્વાદિમ સ્વાદિમ હમ વણિમદ્દા પગટ=યહ મિત્તારી ઓર દરિદ્રોકે લિષ્ ઉપકલ્પિત
હૈ એસા જાણેજ્ઞ=જાન લેવે વા=અથવા સુણિજ્ઞા=ફિસી દસરેસે સુન લેવેતો ત=
વહ ભત્તપાણ તુ=આહાર-પાની સજયાણ=સાધુઓકે લિષ અકપ્પિય=અકલ્પનીય
ભવે=હોતા હૈ, (અતઃ) દિતિય=દેવી હુઈસે સાધુ પડિયાઙ્ગલ્લે=રૂહે કિતારિસ=
હસ પ્રકારકા આહારાદિ મે=મુશ્તે (લેના) ન કપ્પઙ્ગ=નહીં કલ્પતા હૈ ॥ ૫૧-૫૨ ॥

ટીકા-‘અસણ૦’ ઇત્યાદિ ‘ત મહે૦’ ઇત્યાદિ ચ । યદ્ અશનાદિક વ્ત્રીય-
(પ)કાર્થમ્=વ્ત્રીય(પ)ક =યાચકમાત્ર, યદ્વા સિદ્ધાન્તમાત્રોપજીવી, અથવા
વ્ત્રી=સ્વકીયદુરવસ્થાપ્રદર્શનપુર સર મિયાડ્ડલાપાદિના લભ્યદ્રવ્ય, તા યાતિ=
પ્રાપ્નોતીતિ વ્ત્રીય, સ એવ વ્ત્રીયક, ‘વ્ત્રીપકે’તિપાઠપક્ષે તુ તા પૂર્વોક્તા વ્ત્રી
પિવતિ=આસ્વાદયતીતિ, પાતિ=રક્ષતિ વા વ્ત્રીપઃ, સ એવ વ્ત્રીપક, અથવા વન્નુતે=
પ્રાયો દાતુ’ સમ્માનનીયેષ્વાત્મનો ભક્તિ પ્રસ્ટુયન્ યાચત ઇતિ વા, (‘વન્નુ યાચને’
અસ્માદ્વાતોરીણાદિક ઈપન્ પ્રત્યય ।) યદિવા વ=સાન્વયન-બુદ્ધિસાજનિતતાપો-

‘અસણ૦’ ઇત્યાદિ, તથા ‘ત મહે૦’ ઇત્યાદિ ।

યાચકમાત્રકો અથવા સિદ્ધ (તૈયાર) ભિક્ષા લેકર જીવન-નિર્વાહ
કરનેવાલેકો વ્ત્રીયક કહેતે હૈ, ‘વ્ત્રીપક’ પાઠપક્ષમે-દાતાકે માનનીય
શુરુ આદિમે ભક્તિ પ્રકટ કરકે લીજાનેવાલી ભિક્ષાકો વ્ત્રી કહેતે હૈ, ઓર
એસી ભિક્ષા લેનેવાલા ‘વ્ત્રીપક’ કહેલાતા હૈ, અથવા જો, શૂંચકા તાપ

અસણ૦ ઇત્યાદિ તથા ત મહે૦ ઇત્યાદિ

યાચક માત્રને અથવા સિદ્ધ (તૈયાર) ભિક્ષા લેધને જીવન નિર્વાહકર
નાશને ‘વ્ત્રીયક’ કહે છે વ્ત્રીપક પાઠના પક્ષમા-દાતાના માનનીય શુરુઆદિમા
ભક્તિ પ્રકટ કરીને લેવામા આવતી ભિક્ષાને વ્ત્રી કહે છે, અને એવી ભિક્ષા
લેનાર વ્ત્રીપક કહેવાય છે અથવા જે શૂંચને તાપ મિટાવીને સાત્વના આપે

પશમનલક્ષણ નયતિ=પ્રાપયતીતિ વનીઃ, યદ્વાવન્યતે=યાચ્યતે=મિશ્રયત ઇતિ વની=મિશ્રણીયદ્રવ્યમ્, ('વનુ યાચને' અસ્માદૌણાદિક્ક ઇન્ કૃદિકારાદિતિ ઢીપ્) તા પાતિ=ઉપકલ્પ્ય રક્ષતીતિ વનીપઃ=ગૃહસ્થસ્ત કાયતિ=પ્રાર્થયતે મિયોક્ત્યાદિનેતિ વનીપકસ્તદર્થમિદ પ્રકૃતમિત્યાદિ પૂર્વવત્ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥

^૨મૂલ્મ-^૩અસણ ^૪પાણગં ^૫વાવિ, ^૬ખાડમં ^૭સાડમ તહા ।

^૧જ ^૨જાણેજ્જ ^૩સુણેજ્જા ^૪વા, ^૫સમણદ્વા ^૬પગડં ^૭ડમં ॥ ૫૩ ॥

^૧ત ^૨ભવે ^૩ભત્ત-પાણ ^૪તુ, ^૫સજયાણ ^૬અકપ્પિયં ।

^૧દિતિય ^૨પહિયાઙ્ગલ્લે, ^૩ન મે ^૪કપ્પહ ^૫તાદિસ ॥ ૫૪ ॥

ઝાયા—અશન પાનક વાપિ, ચાત્ર સ્વાત્ર તથા ।

યજ્ઞાનીયાન્કુણ્યાદ્વા, શ્રમણાર્ય પ્રકૃતમિદમ્ ॥ ૫૩ ॥

તદ્ભવેઙ્ગ-પાન તુ, સયતાનામકલ્પકમ્ ।

દદર્તી પ્રત્યાચક્ષીત, ન મે કલ્પતે તાદૃશમ્ ॥ ૫૪ ॥

સાન્વયાર્યઃ—જ અસણ પાણગ વાવિ ખાડમ તહા સાડમ=જો અશન પાન ચાવિમ સ્વાવિમ હમ સમણદ્વા પગડ=યહ નિર્ગ્રન્થ શાક્ય તાપસ ગૈરિક્ક ઓર આજીવક, ઇન પાંચ પ્રકારકે શ્રમણોકે લિખ ઉપકલ્પિત હૈ, એસા જાણેજ્જ=જ્ઞાન છેવે વા=અથવા સુણિજ્જા=કિસી દૂસરેસે મુન છેવે તો ત=વહ ભત્તપાણ તુ=આહાર-પાન સજયાણ=સાધુઓકે લિખ અકપ્પિય=અમલ્પનીય ભવે=હોતા હૈ, (અત) દિતિય=દેતી હુડ્ડેસે સાધુ પહિયાઙ્ગલ્લે=કહે કિ તારિસ=ઇસ પ્રકારકા આહારાદિ મે=મુઝે (હેના) ન કપ્પહ=નહીં કલ્પતા હૈ ॥ ૫૩-૫૪ ॥

મિટાકર સાન્વવના પ્રદાન કરે ઉસે વની (મિદ્ધા દેનેકે લિખે રચ્ચા હુઆ અન્નાદિ) કહતે હૈ, ઉસકો સુરક્ષિત રચ્ચનેવાલા ગૃહસ્થ 'વનીપ' કહલાના હૈ, ઓર ઉસ વનીપ (ગૃહસ્થ)સે પ્રાર્થના કરકે મિદ્ધા પ્રાપ્ત કરને વાલેકો 'વનીપક' કહતે હૈ । ઉસ વનીપકકે લિખે ચનાયા હુઆ દેવે તો દેનેવાલીસે કહે કિ એસા આહાર મુઝે કલ્પના નહીં હૈ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥

તેને વની (મિદ્ધા આપવાને રાખેલા અન્નાદિ) કહે ડે એને સુરક્ષિત રાખના ગૃહસ્થ વનીપ કહેવાય છે, અને એ વનીપ (ગૃહસ્થ)ને પ્રાર્થના કરીને મિદ્ધા પ્રાપ્ત કરનારને વનીપક કહે છે એ વનીપકને માટે યનાવેલા આહાર આપે તો આપનારીને સાધુ કહે ડે એવો આહાર અને કલ્પતો નથી (૫૧-૫૨)

टीका—‘असणं०’ इत्यादि, तथा ‘त भवे०’ इत्यादि । श्रमणार्थं=श्रमणाः
लोकप्रसिद्धयनुरोधतो निर्ग्रन्थ शास्य तापस-गैरिका-ऽऽजीवकमेतेन पञ्चधा,
तत्र निर्ग्रन्थाः=पञ्चमहाव्रतधारिणः, शास्याः=सौगताः, तापसाः=जटाधारिणः,
गैरिका=रक्तवर्णधातुविशेषरञ्जितस्रधारिणः, परित्राजका इत्यर्थः, आजी
वकाः=गोशालरुमतानुयायिनस्तदर्थमिदं प्रकृतमित्यादि प्राग्वत् ॥५३॥५४॥

मूलम्—उद्देशिय कीयगड, पूडकम्म च आहडं ।

अज्झोयरय पामिच्च, मीसजाय विवज्जए ॥५५॥

छाया—औद्देशिक क्रीतकृत, पुतिर्म चाम्याद्वतम् ।

अभ्यस्यपूरक प्रामित्य, मिश्रजात विवर्जयेत् ॥५५॥

सान्वयार्थः—उद्देशिय=औद्देशिक-किसी एकको उद्देश करके बनाये हुए
अशनादिको कीयगड=खरीदे हुएको पूडकम्म=आहारमादिदोषसे दूषित
ऐसे आहारसे मिले हुएको आहडं=सामने लाये हुएको पामिच्च=उधार लाये
हुएको च=और मीसजाए=अपने तथा साधुओंके लिए मिश्रित (भेला) करके
बनाये हुए अशनादिको (साधु) विवज्जए=वरजे, अर्थात् ऐसा आहार हो तो नहीं
छेवे ॥ ५५ ॥

‘असण०’ इत्यादि तथा ‘त भवे०’ इत्यादि ।

लोकमें पाँच प्रकारके श्रमण होते हैं—(१) निर्ग्रन्थ (पञ्च महाव्रतधारी),
(२) सौगत (बुद्धके अनुयायी), (३) तापस (जटाधारी), गैरिक
(गेरुआ वस्त्र पहिनेवाले), (४) आजीवक (गोशालके मतानुयायी) ।
इनके लिये जो आहार बनाया गया हो वह, सयमियोंके लिये कल्प्य
नहीं है, अत एव ऐसा आहार देनेवालीसे साधु कहे कि मुझे नहीं
कल्पता है ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

असण० इत्यादि तथा त भवे० इत्यादि

लोकभाषा प्रकरणा श्रमणो ह्येव ते (१) निर्ग्रन्थ (पञ्चमहाव्रतधारी),
(२) सौगत (बुद्धना अनुयायी), (३) तापस (जटाधारी) (४) गैरिक
(गेरुआ वस्त्रो पहिनेवाला), (५) आजीवक (गोशालना मतानुयायी) जेभने
भाटे वे आहार बनाववाभा आयेवा होय ते सयमीज्जेने भाटे कल्प्य नथी,
तेथी जेवो आहार आपनारीने साधु कहे वे ते भने कल्पतो नथी (५३-५४)

ટીકા-‘ઉદેસિય૦’ ઇત્યાદિ । ૧-ઔદેશિકમ્=ઉન્નનમુદેશસ્તેન કૃત મૌદેશિકમ્ । તદ્વિવિધ-સામાન્યૌદેશિક વિશેષૌદેશિક ચ, તન્નાય-પ્રતિદિન સ્વાર્થ સમ્પાદ્યતે તાવત્સમ્પાદનપટ્ટતૌ સત્યા ‘ભિક્ષાદાન ગૃહસ્થાઽઽચાર’ ઇતિ બુદ્ધ્યા ‘યઃ કથિતસાધુરાગન્હેત્તસ્મૈ દેય’-મિતિ સામાન્યત ઉદિશ્ય સમધિઃ નિષ્પાદિતમ્ । દ્વિતીય-ક્રમત્ત્યેક સાધુ વ્યક્તિ-વિશેષરૂપેણોદિશ્ય સમ્પાદિતમ્ । ૨-ક્રીતકૃત=ક્રયણ ગૃહસ્થકર્તૃક, તેન સમ્પાદિત ક્રીતકૃત ક્રીતમિત્યર્થઃ, તન્નિવિય-દ્રવ્યક્રીત, ભાવક્રીત, મિશ્રક્રીતઞ્ચ, તત્ર દ્રવ્યક્રીત=સ્વપરતદુભયભેદેન ત્રિધા-સ્વદ્રવ્યક્રીત, પરદ્રવ્યક્રીતમ્, ઉભયદ્રવ્યક્રીતઞ્ચ । તદપિ સચિત્તાઽ-ચિત્ત-મિશ્રભેદાત્પત્યેક

‘ઉદેસિય૦’ ઇત્યાદિ । [૧] કિમીકો ઉદેશ કરકે યનાયા હુઆ આહાર, ઔદેશિક કહલાતા હૈ । વહ દો પ્રકારકા હૈ-૧-સામાન્ય-ઔદેશિક ઔર ૨-વિશેષ ઔદેશિક । જિતના આહાર, પ્રતિદિન ગૃહસ્થ યનાતા હૈ ઉતના આહાર યનાતે સમય ઁસા વિચાર કરના કિ ‘ભિક્ષા દેના ગૃહસ્થકા કર્તવ્ય હૈ, ઇસલિયે જો કોઈ સાધુ આવેગા ઉસે દે દેંગે’ ઁસા વિચાર કર યનાયા હુઆ આહાર ‘સામાન્ય-ઔદેશિક’ ઔર કિસી ઁક સાધુકે નિમિત્ત યનાયા હુઆ આહાર, ‘વિશેષ-ઔદેશિક’ કહલાતા હૈ ।

[૨] સ્વરીદ કિયા હુઆ આહાર ક્રીતકૃત કહલાતા હૈ । વહ ત્રીન પ્રકારકા હૈ- (૧)-દ્રવ્ય ક્રીત (૨)-ભાવક્રીત (૩)-મિશ્રક્રીત । દ્રવ્યક્રીત ત્રીન પ્રકારકા હૈ- (૧)-અપને દ્રવ્યસે સ્વરીદા હુઆ, (૨)-પરાયે દ્રવ્યસે સ્વરીદા હુઆ, (૩)-દોનોં દ્રવ્યોસે સ્વરીદા હુઆ । યે ત્રીનોં ભેદ ત્રીન પ્રકારકે હૈ । સ્વદ્રવ્ય

ઉદેસિય૦ ઇત્યાદિ (૧) ડોધને ઉદેશીને ળાવેલો આહાર ઔદેશિક કહેવાય છે તે જે પ્રકારનો હોય છે (૧) સામાન્ય ઔદેશિક અને (૨) વિશેષ ઔદેશિક બેટલો આહાર પ્રતિદિન ગૃહસ્થ ળનાવે છે એટલો આહાર ળનાવતી વખતે એવો વિચાર કરવો કે ‘ભિક્ષા આપવી એ ગૃહસ્થનું કર્તવ્ય છે, તેથી નો ડોધ સાધુ આવશે તો તેને આપીશ’ એવો વિચાર કરીને ળનાવેલો આહાર સામાન્ય ઔદેશિક, અને ડોધ એક સાધુને નિમિત્તે ળનાવેલો આહાર વિશેષ-ઔદેશિક કહેવાય છે

(૨) ખરીદ કરેલો આહાર ક્રીતકૃત કહેવાય છે તે ત્રણ પ્રકારનો છે- (૧) દ્રવ્યક્રીત (૨) ભાવક્રીત, (૩) મિશ્રક્રીત દ્રવ્યક્રીત ત્રણ પ્રકારનો છે-(૧) પોતાના દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૨) પરાયા દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૩) બેઉ દ્રવ્યોથી ખરીદેલો

ત્રિવિધ-સચિત્તસ્વદ્રવ્યક્રીતમ્, અચિત્તસ્વદ્રવ્યક્રીત, મિશ્રસ્વદ્રવ્યક્રીત, સચિત્તપરદ્રવ્યક્રીતમ્, અચિત્તપરદ્રવ્યક્રીત, મિશ્રપરદ્રવ્યક્રીત, સચિત્તોભયદ્રવ્યક્રીતમ્, અચિત્તોભયદ્રવ્યક્રીત, મિશ્રોભયદ્રવ્યક્રીતએતિ । ઇત્ય દ્રવ્ય ક્રીત નયથા ભવતિ ।

ભાવ-ક્રીત દ્વિવિધ-સ્વભાવક્રીત પરભાવક્રીતઃ, તત્ર સ્વભાવક્રીત-સાધુ સમુપાગતે તદર્થે ગૃહસ્થેન સ્વવિદ્યા-મન્ત્રાદિ દત્ત્વા ક્રીતમ્ । પરભાવક્રીત-વિદ્યા

૧-વિદ્યા-સસાધના રોહિણીમણ્ડપ્યાદિરૂપા, મન્ત્રઃ-અસાધનો વશીકરણાદિ ।

ક્રીતકે ભેદ-(૧) અપને સચિત્ત દ્રવ્યસે खरीदा हुआ, (૨)-અપને અચિત્ત દ્રવ્યસે खरीदा हुआ, (૩)-અપને સચિત્ત ઓર અચિત્ત, દોનોં પ્રકારકે દ્રવ્યસે खरीदा हुआ ।

પરદ્રવ્યક્રીતકે ભેદ-(૧)-દૂસરેકે સચિત્ત દ્રવ્યસે खरीदा हुआ, (૨)-દૂસરેકે અચિત્ત દ્રવ્યસે खरीदा हुआ, (૩) દૂસરેકે દોનોં પ્રકારકે દ્રવ્યસે खरीदा हुआ ।

ઉભયક્રીતકે ભેદ-(૧)-દોનોંકે સચિત્ત દ્રવ્યસે खरीदा हुआ (૨) દોનોંકે અચિત્ત દ્રવ્યસે खरीदा हुआ (૩) દોનોંકે સચિત્ત ઓર અચિત્ત દ્રવ્યસે खरीदा हुआ । યે સબ દ્રવ્યક્રીત હૈં ।

ભાવ ક્રીત, દો-પ્રકારકા હૈ-(૧)-સ્વ-ભાવક્રીત, (૨)-પર-ભાવક્રીત । સાધુકે આને પર, સાધુકે લિયે, અપની વિદ્યા યા અપના મન્ત્ર દે કર, ગૃહસ્થદ્વારા खरीदा हुआ આદાર સ્વ ભાવક્રીત હૈ, દૂસરેને વિદ્યા મત્ર

એ ત્રણે ભેદ ત્રણ ત્રણ પ્રકારના છે સ્વદ્રવ્યક્રીતના ભેદ-(૧) પોતાના સચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૨) પોતાના અચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૩) પોતાના સચિત્ત અને અચિત્ત બેઉ પ્રકારના દ્રવ્યથી ખરીદેલો

પરદ્રવ્યક્રીતના ભેદ-(૧) બીજાના સચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૨) બીજાના અચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૩) બીજાના બેઉ પ્રકારના દ્રવ્યથી ખરીદેલો

ઉભયક્રીતના ભેદ-(૧) બેઉના સચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૨) બેઉના અચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૩) બેઉના સચિત્ત અને અચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો એ બધે દ્રવ્યક્રીત છે

ભાવક્રીત એ પ્રકારનો છે (૧) સ્વ ભાવક્રીત, (૨) પર ભાવક્રીત, સાધુ આવે ત્યારે સાધુને માટે પોતાની વિદ્યા યા પોતાનો મત્ર આપીને ગૃહસ્થદ્વારા ખરી દેલો આદાર એ સ્વ ભાવક્રીત છે બીજાએ વિદ્યા મત્ર આપીને સાધુને માટે

मन्त्रादि दत्त्वा साधुकृते परेण क्रीतमुपलभ्यान्येन गृहस्येन दीयमान तदनेकविधं स्वयमूहम् ।

मिश्र-(द्रव्य-भावरूप)-क्रीतस्य च नव भङ्गाः, यथा—

- १—स्वकीयेन द्रव्येण स्वकीयेन भावेन ।
- २—स्वकीयेन द्रव्येण परकीयेण भावेन ।
- ३—परकीयेण द्रव्येण स्वकीयेन भावेन ।
- ४—परकीयेण द्रव्येण परकीयेण भावेन ।
- ५—स्वकीय-द्रव्य भावाभ्यां परकीयेण द्रव्येण ।
- ६—स्वकीय-द्रव्य भावाभ्यां परकीयेण भावेन ।

देकर, साधुके लिये आहार आदि खरीदा हो और साधुके आने पर उस आहारको दूसरा लेलेवे तो उसे परभाव-क्रीत कहते हैं, वह अनेक प्रकारका है सो स्वयं समझ लेना चाहिये ।

मिश्र (द्रव्य-भावरूप) क्रीतके नौ भग होते हैं—

- १-अपने द्रव्यसे अपने भावसे ।
- २-अपने द्रव्यसे परके भावसे ।
- ३-परके द्रव्यसे अपने भावसे ।
- ४-परके द्रव्यसे परके भावसे ।
- ५-अपने द्रव्य-भावसे परके द्रव्यसे ।
- ६-अपने द्रव्य-भावसे परके भावसे ।

आहारालि भरीहेला डोय अने साधु आवे त्याहे ओ आहारने पीने वध ले तो ते परभावक्रीत कहवाय छे ते अनेउ प्रकारने डोय छे ते पोतानी भेजे समझ लेवु

मिश्र (द्रव्य भावरूप) क्रीतना नव लाग्ना थाय छे

- १ पोताना द्रव्यथी पोताना भावथी
- २ पोताना द्रव्यथी परना भावथी
- ३ परना द्रव्यथी पोताना भावथी
- ४ परना द्रव्यथी परना भावथी
- ५ पोताना द्रव्य भावथी परना द्रव्यथी
- ६ पोताना द्रव्य भावथी परना भावथी

ત્રિવિધ-સચિત્તસ્વદ્રવ્યક્રીત, અચિત્તસ્વદ્રવ્યક્રીત, મિશ્રસ્વદ્રવ્યક્રીત, સચિત્તપર
દ્રવ્યક્રીત, અચિત્તપરદ્રવ્યક્રીત, મિશ્રપરદ્રવ્યક્રીત, સચિત્તોભયદ્રવ્યક્રીત,
અચિત્તોભયદ્રવ્યક્રીત, મિશ્રોભયદ્રવ્યક્રીતશ્ચેતિ । ઇત્ય દ્રવ્ય ક્રીત નવથા ભવતિ ।

ભાવ ક્રીત દ્વિવિધ-સ્વભાવક્રીત પરભાવક્રીત, તત્ર સ્વભાવક્રીત-સાધુ
સમુપાગતે તદર્થ ગૃહસ્થેન સ્વવિગ્ના-મન્ત્રાદિ દત્ત્વા ક્રીતમ્ । પરભાવક્રીત-વિગ્ના

૧-વિગ્ના-સસાધના રોહિણીપદ્મપ્ત્યાદિરૂપા, મન્ત્રઃ-અસાધનો વશીકરણાદિ ।

ક્રીતકે ભેદ-(૧) અપને સચિત્ત દ્રવ્યસે खरीदा हुआ, (૨)-અપને અચિત્ત
દ્રવ્યસે खरीदा हुआ, (૩)-અપને સચિત્ત ઓર અચિત્ત, દોનોં પ્રકારકે
દ્રવ્યસે खरीदा हुआ ।

પરદ્રવ્યક્રીતકે ભેદ-(૧)-દૂસરેકે સચિત્ત દ્રવ્યસે खरीदा हुआ,
(૨)-દૂસરેકે અચિત્ત દ્રવ્યસે खरीदा हुआ, (૩) દૂસરેકે દોનોં પ્રકારકે
દ્રવ્યસે खरीदा हुआ ।

ઉભયક્રીતકે ભેદ-(૧)-દોનોંકે સચિત્ત દ્રવ્યસે खरीदा हुआ
(૨) દોનોંકે અચિત્ત દ્રવ્યસે खरीदा हुआ (૩) દોનોંકે સચિત્ત ઓર
અચિત્ત દ્રવ્યસે खरीदा हुआ । યે સઘ દ્રવ્યક્રીત હૈં ।

ભાવ ક્રીત, દો-પ્રકારકા હૈ-(૧)-સ્વ-ભાવક્રીત, (૨)-પર-ભાવક્રીત ।
સાધુકે આને પર, સાધુકે લિયે, અપની વિદ્યા યા અપના મન્ત્ર દે કર,
ગૃહસ્થદ્વારા खरीदा हुआ આદાર સ્વ ભાવક્રીત હૈ, દૂસરેને વિદ્યા મન્ત્ર

એ ત્રણે ભેદ ત્રણ પ્રકારના છે સ્વદ્રવ્યક્રીતના ભેદ-(૧) પોતાના સચિત્ત
દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૨) પોતાના અચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૩) પોતાના સચિત્ત
અને અચિત્ત બેઉ પ્રકારના દ્રવ્યથી ખરીદેલો

પરદ્રવ્યક્રીતના ભેદ-(૧) બીજાના સચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૨) બીજાના
અચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૩) બીજાના બેઉ પ્રકારના દ્રવ્યથી ખરીદેલો

ઉભયક્રીતના ભેદ-(૧) બેઉના સચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૨) બેઉના અચિત્ત
દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૩) બેઉના સચિત્ત અને અચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો એ બધે
દ્રવ્યક્રીત છે

ભાવક્રીત બે પ્રકારનો છે (૧) સ્વ ભાવક્રીત, (૨) પર ભાવક્રીત, સાધુ આવે
ત્યારે સાધુને માટે પોતાની વિદ્યા યા પોતાનો મન્ત્ર આપીને ગૃહસ્થદ્વારા ખરી
દેલો આદાર એ સ્વ ભાવક્રીત છે બીજાએ વિદ્યા મન્ત્ર આપીને સાધુને માટે

યાનપિ સુરાસર્ગઃ, યદ્વા પાયસાદિપવિત્રમોક્તવ્યપદાર્થે સ્વતાદિક્ષરદ્રક્ત-પૂયાદિ-
ત્રિન્દુમાત્રસ્યાપિ મિશ્રણમ્ ।

ભાવતઃ—વિશુદ્ધ આહારાદિઆધાકર્મીદિદોષદૂષિતાન્નાદેઃ સિદ્ધમાત્રેણાપિ
મેલનમ્, તદ્ગુણેન ચ સાધુના ચારિત્રમાલિન્ય ભવતીતિ ભાવપૂતિરભિધીયતે ।

દોષોડ્યમાધાકર્મીદિદોષદૂષિતાન્નાદિસછદ્ધસ્તમાજનાદિનિમિત્તેનાપિ સમ્ભ-
વતિ ।

૪-આહત=સાધુનિમિત્ત ગૃહાદિતોડમિશ્રુત્વમાનીતમ્ । ૫-‘અજ્ઞોયરય’ ઇતિ લૂપ-
વિમક્તિક પદમ્, ‘અધ્યવપ્રરક’ મિતિ તત્ત્વાયા, સ્વાર્થ પાકક્રિયાયા સમારંગયા

સ્થાને યોગ્ય સ્ત્રીર આદિમેં રક્ત પીપ આદિ અપવિત્ર પદાર્થકા મિલ જાના ।
(૨) વિશુદ્ધ આહાર આદિમેં આધાકર્મી આદિ દોષોંસે દૂષિત અન્નકા
એક મી સીધ (કળ) મિલ જાના, ભાવ-પૂતિકર્મ હૈ । એસા આહાર લેનેસે
મુનિયોંકે ચારિત્રમેં મલિનતા આજાતી હૈ, હસ કારણ હસે ભાવપૂતિ
કરતે હૈ ।

આધાકર્મી દોષસે દૂષિત અન્ન આદિસે મરે છુપ હાથ યા ચર્તનકે
નિમિત્તસે મી યહ દોષ લગ જાતા હૈ ।

[૪]-આહત-સાધુક લિયે સાધુકે સામને લાયા હુઆ આહાર આદિ
અભ્યાહત કહલાતા હૈ, એસા આહાર લેના અભ્યાહત-દોષ-દૂષિત
આહાર હૈ ।

[૫] અધ્યવપ્રરક-અપને લિયે મોજન બનાના પ્રારમ્ભ કિયા હો ઉસ
સમય, ‘ગાંમમે સાધુ પધારે હૈ’ યહ સુનકર ઓર અધિક મિલા કર

લોહી પડે આદિ અપવિત્ર પદાર્થનું પડી જવુ (૨) વિશુદ્ધ આહારાદિમા આધા-
કર્મી આદિ દોષોથી દૂષિત અન્નનો એક પણ કણ મળી જવો એ ભાવપૂતિ
કર્મ છે એવો આહાર લેવાથી મુનિઓના ચારિત્રમા મલિનતા આવી જાય છે
તેથી તેને ભાવપૂતિ કહે છે

આધાકર્મી દોષથી દૂષિત અન્નાદિથી ભરેલા હાથ યા વાસણના નિમિત્તથી
પણ એ દોષ લાગી જાય છે

(૪) આહત-સાધુને માટે સાધુની સાથે લાવેલો આહાર આદિ અભ્યાહત
કહેવાય છે એવો આહાર અભ્યાહત દોષ દૂષિત આહાર છે

(૫) અધ્યવપ્રરક-પોતાને માટે ભોજન બનાવવાનો પ્રારંભ કર્યો હોય, તે
સમયે ‘ગામમા સાધુ પધાર્યા છે’ એમ સાંભળીને ખીજી વધારે મેળવીને બના

૭—પરકીય-દ્રવ્ય-માત્રાભ્યાં સ્વકીયેન દ્રવ્યેણ ।

૮—પરકીય-દ્રવ્ય-માત્રાભ્યાં સ્વકીયેન માત્રેન ।

૯—સ્વકીય-દ્રવ્ય-માત્રાભ્યાં પરકીય-દ્રવ્ય-માત્રાભ્યાં ક્રીતમ્, ઇતિ ।

एष च दोष उद्गमदोषान्तर्गतत्वेन गृहस्थोत्थितः, उक्तञ्च—

“सोलस उगम-दोसे, गिह्णिणो उ समुद्रिण् विपाणाहि ।

उप्पायणा य दोसे, साहूओ समुद्रिण् जाण ॥ १ ॥ इति’

૩-પૂતિકર્મ=પૂતેઃ=અપવિત્રસ્ય કર્મ=મિલનરૂપ પૂતિકર્મ લક્ષણયા તેન યુક્ત પૂતિકર્મ । પૂતિકરણ દ્રવ્યમાત્રમેદાદ્વિમકારકમ્, તત્ર-
દ્રવ્યતો યથા-શુચિદ્રવ્યેઽપવિત્ર-સમ્મેલન, યથા પેય-પયઃપરિપૂરિતપાત્રેઽલ્પી

૭-પરકે દ્રવ્ય-ભાવસે   અપને દ્રવ્યસે ।

૮-પરકે દ્રવ્ય-ભાવસે   અપને ભાવસે ।

૯-અપને દ્રવ્ય-ભાવસે   ઔર પરકે દ્રવ્ય-ભાવસે સ્વરીદા હુઆ ।

यह क्रीतकृत दोष, उद्गमदोषोंके अन्तर्गत है, इसलिये गृहस्थके द्वारा लगता है । कहा भी है—

“ सोलह उद्गम दोष, गृहस्थके द्वारा लगते हैं और उत्पादना दोष, साधु द्वारा लगते हैं । ”

[૩] પૂતિકર્મ—પવિત્ર વસ્તુમે અપવિત્ર વસ્તુકે મિલ જાનેકો પૂતિકર્મ કહતે હૈં, યહ દો પ્રકારકા હૈ—(૧)—દ્રવ્ય પૂતિકર્મ ઔર (૨) ભાવ પૂતિકર્મ ।
(૧)—પવિત્ર દ્રવ્યમેં અપવિત્ર દ્રવ્ય મિલાના દ્રવ્ય પૂતિકર્મ હૈ, જૈસે પીને યોગ્ય દૂધસે ભરે હુए वर्त्तनमें थोड़ीसी भी मदिराका मिलजाना, अथवा

૭ પરના દ્રવ્ય ભાવથી પોતાના દ્રવ્યથી

૮ પરના દ્રવ્ય ભાવથી પોતાના ભાવથી

૯ પોતાના દ્રવ્ય ભાવથી અને પરના દ્રવ્ય ભાવથી ખરીદેલો

એ ક્રીતકૃત દોષ ઉદ્ગમ દોષની અદર રહેલો છે, તેથી કરીને ગૃહસ્થની દ્વારા લાગે છે કહ્યું છે કે—“ સોળ ઉદ્ગમદોષ ગૃહસ્થદ્વારા લાગે છે અને ઉત્પાદનાદોષ સાધુદ્વારા લાગે છે ”

(૩) પૂતિકર્મ—પવિત્ર વસ્તુમા અપવિત્ર વસ્તુ મળી જાય તેને પૂતિકર્મ કહે છે એ પ્રકારનું છે (૧) દ્રવ્ય પૂતિકર્મ અને (૨) ભાવ પૂતિકર્મ (૧) પવિત્ર દ્રવ્યમા અપવિત્ર દ્રવ્ય મેળવવું એ દ્રવ્ય-પૂતિકર્મ છે, જેમકે પીવા યોગ્ય દૂધથી ભરેલા વાસણમા થોડીક મદિરાનું મળી જવું, અથવા પીવા યોગ્ય ખીર આદિમા

યાનપિ મુરાસર્ગઃ, યદ્વા પાયસાદિપવિત્રમોક્તવ્યપદાર્થે ક્ષતાદિક્ષરદ્રક્ત-પૂયાદિ-
ત્રિન્દુમાત્રસ્યાપિ મિશ્રણમ્ ।

ભાવતઃ—વિશુદ્ધ આહારાદ્યાવાધાકર્માદિદોષદૂષિતાન્નાદેઃ સિન્ધમાત્રેણાપિ
મેલનમ્, તદશનેન ચ સાધૂના ચારિત્રમાલિન્ય ભવતીતિ ભાવપૂતિરભિધીયતે ।
દોષોઽયમાધાકર્માદિદોષદૂષિતાન્નાદિસપ્તઘ્રસ્તમાજનાદિનિમિત્તેનાપિ સમ્ભ-
વતિ ।

૪-આહત=સાધુનિમિત્ત ગૃહાદિતોઽમિષ્ટુસ્વમાનીતમ્ । ૫-‘અજ્ઞોયરય’ ઇતિ લૂપ્ત-
વિભક્તિક પદમ્, ‘અધ્યવપૂરક’ મિતિ તત્ત્વજ્ઞાયા, સ્વાર્થ પાકક્રિયાયા સમારબ્ધાયા

સ્થાને યોગ્ય સ્ત્રીર આદિમેં રક્ત પીપ આદિ અપવિત્ર પદાર્થકા મિલ જાના ।
(૨) વિશુદ્ધ આહાર આદિમેં આધાકર્મી આદિ દોષોંસે દૂષિત અન્નકા
એક મી સીથ (કળ) મિલ જાના, ભાવ-પૂતિકર્મ હૈ । એસા આહાર લેનેસે
મુનિયોંકે ચારિત્રમે મલિનતા આજાતી હૈ, હસ કારણ હસે ભાવપૂતિ
કહતે હૈ ।

આધાકર્મી દોષસે દૂષિત અન્ન આદિસે ભરે હુણ હાથ યા વર્તનકે
નિમિત્તસે મી યહ દોષ લગ જાતા હૈ ।

[૪]-આહત-સાધુકે લિયે સાધુકે સામને લાયા હુઆ આહાર આદિ
અભ્યાહત કહલાતા હૈ, એસા આહાર લેના અભ્યાહત-દોષ-દૂષિત
આહાર હૈ ।

[૫] અધ્યવપૂરક-અપને લિયે ભોજન ઘનાના પ્રારમ્ભ ક્રિયા હો ડસ
સમય, ‘ગાંવમે સાધુ પધારે હૈ’ યહ સુનકર ઓર અધિક મિલા કર

લોહી પડ્ આદિ અપવિત્ર પદાર્થનું પડી જવુ (૨) વિશુદ્ધ આહારાદિમા આધા-
કર્મી આદિ દોષોથી દૂષિત અન્નને એક પથુ કણ મળી જવો એ ભાવપૂતિ
કર્મ છે એવો આહાર લેવાથી મુનિઓના ચારિત્રમા મલિનતા આવી જાય છે
તેથી તેને ભાવપૂતિ કહે છે

આધાકર્મી દોષથી દૂષિત અન્નાદિથી ભરેલા હાથ યા વાસણના નિમિત્તથી
પથુ એ દોષ લાગી જાય છે

(૪) આહત-સાધુને માટે સાધુની સામે લાવેલો આહાર આદિ અભ્યાહત
કહેવાય છે એવો આહાર અભ્યાહત દોષ દૂષિત આહાર છે,

(૫) અધ્યવપૂરક-પોતાને માટે લોજન બનાવવાનો પ્રારમ્ભ કર્યો હોય, તે
સમયે ‘ગામમા સાધુ પધાર્યા છે’ એમ સામળીને ધીબ્ધુ વધારે મેળવીને બના

ગ્રામે સાધુસમાગમન નિગમ્ય તદર્થમધિરનિષ્કેપણેન સમ્પાદિતમિતિ તદર્થઃ । ૩
મત્ર હૃદયમ્-યથેયમન્યલિદ્ગનિમિત્તમધિક પૂરિત, તત્ર તદાનાનન્તરમવશિષ્ટમભાદિક
સાધુભિર્ગ્રાહ્ય, તદાન્તરાયતો'ગાનવતારાદિતિ । ૬ પ્રામિત્ય=સાધુનિમિત્તમુદારરૂપે
કુતવિદાનીય દીયમાનમ્ । ૭ મિશ્રજાત=મિશ્રેણ મિશ્રમાવેન 'પૂર્વત યત્ દાતુ મિસા
ચરોમયાનુસન્ધાનેનેત્યર્થઃ જાત=નિષ્પન્નમ્ । તદ્વિવિધ સામાન્યમિશ્રજાત વિશેષમિ
શ્રજાત ચેતિ, તત્ર-સામાન્યમિશ્રજાત=સામાન્યરૂપેણ સ્વપોષ્યવર્ગાર્થ ગૃહસ્થાગૃહસ્થ
સાધુ-પાલ્લવિમ્ભૃતિમિષ્ઠાચરાર્થચૈકન રન્ધિતમ્, વિશેષમિશ્રજાત યદાતનિમિત્ત

૧ પૂર્વત=પ્રાર્થ મટ્ટેઃ પ્રાગેય ।

ચનાયા હુઆ આહાર અન્યવપૂરક કહલાતા હૈ, તાત્પર્ય યહ કિ યતિ
અન્યલિદ્ગિયોકે નિમિત્ત અધિક આહાર મિલા કર બનાયા હો તો ઉન્ને
દે દેનેકે પાદ વચા હુઆ આહાર, સાધુઓકો ગ્રાહ્ય હૈ, ક્યોંકિ વહો
અન્તરાય દોષ નહોં લગતા ।

[૬] પ્રામિત્ય સાધુકે નિમિત્ત કર્હોંસે ઉધાર લેકર દિયા જાનેવાલા
આહાર, પ્રામિત્ય કહલાતા હૈ ।

[૭] મિશ્રજાત-પદ્ધતિસે હી દાતા ઓર ભિક્ષુ દોનોંકે લિયે બનાયા
હુઆ આહાર, મિશ્રજાત હૈ ।

મિશ્રજાતકે દો ભેદ હૈં-(૧) સામાન્ય મિશ્રજાત ઓર (૨) વિશેષ
મિશ્રજાત । (૧) સાધારણ તૌર પર અપને પોષ્યવર્ગકે લિયે તથા ગૃહસ્થ,
અગૃહસ્થ, સાધુ, પાલ્લવી આદિકે લિયે મિલાકર રાધા હુઆ આહાર
'સામાન્ય મિશ્રજાત' કહલાતા હૈ । (૨)-જો આહાર આદિ અપને લિયે

વેલો આહાર અન્યવપૂરક કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે જો અન્યલિંગીઓ
(અન્યધર્મીઓ)ને નિમિત્તે વધારે આહાર મેળવીને ખનાવેલો હોય તો તેને
આપી દીધા પછી વધેલો આહાર સાધુઓને માટે ગ્રાહ્ય બને છે, કારણ કે તેઓ
અતરાય દોષ લાગતો નથી

(૬) પ્રામિત્ય-સાધુને નિમિત્તે કહીથી ઉધાર લાવીને આપવામાં આવેલો
આહાર પ્રામિત્ય કહેવાય છે

(૭) મિશ્રજાત-પદ્ધતિ દાતા અને ભિક્ષુ બેઉને માટે ખનાવેલો આહાર
મિશ્રજાત છે મિશ્રજાતના બે ભેદ છે (૧) સામાન્ય મિશ્રજાત (૨) વિશેષ મિશ્ર
જાત (૧) સાધારણ રીતે પોતાના પોષ્યવર્ગને માટે તથા ગૃહસ્થ, અગૃહસ્થ, સાધુ
પાલ્લવી આદિને માટે એકઠો કરીને રાધેલો આહાર 'સામાન્ય મિશ્ર' કહેવાય છે

કેવલ^૧ સાધુનિમિત્તજ્ઞ સહૈવ નિષ્પન્નમન્નાદિકમ્, તદ્ વિવર્જયેત્=પરિત્યજેત્ ન ગૃહી-
યાદિત્યર્થઃ, સાધુરિતિ શેષઃ । ઔદેશિકા-અધ્યવપૂરક-મિશ્રજાતેષુ પરસ્પરમેષ વિશેષઃ-
ઔદેશિક-પાકપ્રવૃત્ત્યનન્તર સાન્નાગમનાત્પ્રાગેકમેવ સાધુ સામાન્યરૂપેણ વિશે-
પરૂપેણ વોદિશ્ય સમ્પાદિતે સમ્ભવતિ । અયવપૂરક=સાધુસમાગમશ્રવણસમનન્તર-
મધિકનિક્ષેપેણ જાયતે । મિશ્રજાત-પાકપ્રવૃત્તિસમય એવ ગૃહસ્થ-મિશ્રાચરયોઃ
કૃતે સમિશ્રિતેઽન્નાદૌ સમુત્પન્નતે ॥ ૫૫ ॥

^૭મૂલમ્-^૫ઉગમ સે ^૬અ ^૮પુચ્છિજ્ઞા, ^૧કસ્સટ્ટા ^૨કેણ ^૩વા ^૪કઢ ? ।

^૯સુચ્ચા ^{૧૧}નિસ્સકિય ^{૧૨}સુદ્ધ, ^{૧૩}પઠિગાહિજ્ઞ ^{૧૦}સંજઓ ॥૫૬॥

છાયા—ઉદ્ગમ તસ્ય ચ પૃચ્છેત્કસ્યાર્થ કેન વા કૃતમ્ ? ।
શ્રત્વા નિઃશક્લિત શુદ્ધ, પ્રતિગૃહીયાત્સયતઃ ॥૫૬॥

૧ ઇતરમિશ્રાચરવ્યતિરેકેણ ।

और साधुके लिये मिलाकर बनाया जाय उसे 'विशेषमिश्रजात' कहते हैं।
ऊपर कहे हुए सब प्रकारके आहारका अनगारको परिहार करना चाहिये ।

औद्देशिक, अध्यवपूरक और मिश्रजात दोषोमें यह भेद है—भोजन
बनानेमें प्रवृत्त होनेके पश्चात् और साधुके आनेसे पहले, किसी भी एक
साधुके लिये अथवा अमुक एक साधुके लिये बनाये हुए आहारमें
औद्देशिक दोष होता है । आहार बनाते समय, साधुका आगमन
सुन कर अधनमे अविक ऊर (डाल) कर बनानेसे अयवपूरक दोष
होता है । भोजन बनाते समय, गृहस्थ और भिक्षु, दोनोके लिये भोजन
बनानेसे मिश्रजात दोष लगता है ॥५५॥

(૨) જે આહાર આદિ પોતાને માટે અને સાધુને માટે એકઠો કરીને બનાવવામા
આવે તેને વિશેષ મિશ્રજાત કહે છે ઉપર કહેલા બધા પ્રકારના આહારનો
અણુગારે પરિહાર કરવો જોઈએ

औद्देशिक, अध्यवपूरक અને मिश्रजात दोषोभा आ लोह છે—ભોજન
બનાવવામા પ્રવૃત્ત થયા પછી અને સાધુ આવ્યા પહેલા, ડોષ પણ એક સાધુને
માટે અથવા અમુક એક સાધુને માટે બનાવેલા આહારમા ઔદેશિક દોષ
લાગે છે આહાર બનાવતી વખતે સાધુનું આગમન સાક્ષીને આધણુમા વધારે ચોરી
દેવાથી અધ્યવપૂરક દોષ લાગે છે ભોજન બનાવતી વખતે ગૃહસ્થ અને ભિક્ષુ
બેઉને માટે ભોજન બનાવવાથી મિશ્રજાત દોષ લાગે છે (૫૫)

ગ્રામે સાધુસમાગમન નિશ્ચય તદર્થમધિરનિક્ષેપણેન સમ્પાદિતમિતિ તદર્થઃ । ઇ
મત્ર હૃદયમ્-યત્રેયમન્યલિંગનિમિત્તમધિક્ પૂરિત, તત્ર તદ્વાનનન્તરમત્રશ્રિષ્ટમભાદિક
સાધુમિગ્રાગ, તત્રાન્તરાયદોષાનયતારાદિતિ । ૬-પ્રામિત્ય=સાધુનિમિત્તમુદારરૂપે
કૃતચિદાનીયદીયમાનમ્ । ૭ મિશ્રજાત=મિશ્રેણ મિશ્રમાત્રેણ 'પૂર્વત એવ દાત મિશ્રા
ચરોમપાત્રસન્ધાનેત્યર્થઃ જાત=નિષ્પન્નમ્ । તદ્વિધિ સામાન્યમિશ્રજાત વિશેષમિ
શ્રજાત ચેતિ, તત્ર-સામાન્યમિશ્રજાત=સામાન્યરૂપેણ સ્વપોષ્યવર્ગાર્થ ગૃહસ્થાગૃહસ્થ
સાધુ-પાત્રાણ્ડિમધૃતિમિત્તાચારાર્થઞ્ચકત્ર રન્ધિતમ્, વિશેષમિશ્રજાત યદાતનિમિત્ત

૧ પૂર્વત.=પ્રાર્થ મટ્તેઃ પ્રાગેય ।

બનાયા હુઆ આહાર અચવપૂરક કહલાતા હૈ, તાત્પર્ય યહ કિ યદિ
અન્યલિંગિયોંકે નિમિત્ત અધિક આહાર મિલા કર બનાયા હો તો ઉન્
દે દેનેકે યાદ યચા હુઆ આહાર, સાધુઓંકો ગ્રાહ્ય હૈ, ક્યોંકિ વહોં
અન્તરાય-દોષ નહોં લગતા ।

[૬] પ્રામિત્ય સાધુકે નિમિત્ત કહોંસે ઉધાર લેકર દિયા જાનેવાલા
આહાર, પ્રામિત્ય કહલાતા હૈ ।

[૭] મિશ્રજાત-પહેલેસે હી દાતા ઓર ભિક્ષુ દોનોંકે લિયે બનાયા
હુઆ આહાર, મિશ્રજાત હૈ ।

મિશ્રજાતકે દો ભેદ હોં-(૧) સામાન્ય મિશ્રજાત ઓર (૨) વિશેષ
મિશ્રજાત । (૧) સાધારણ તોર પર અપને પોષ્યવર્ગકે લિયે તથા ગૃહસ્થ,
અગૃહસ્થ, સાધુ, પાત્રાણ્ડી આદિકે લિયે મિલાકર રાધા હુઆ આહાર
'સામાન્ય મિશ્રજાત' કહલાતા હૈ । (૨)-જો આહાર આદિ અપને લિયે

વેલો આહાર અચવપૂરક કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે જો અન્યલિંગીઓ
(અન્યધર્મીઓ)ને નિમિત્તે વધારે આહાર મેળવીને ખનાવેલો હોય તો તેને
આપી દીધા પછી વધેલો આહાર સાધુઓને માટે ગ્રાહ્ય બને છે, કારણ કે તેઓ
અન્તરાય દોષ લાગતો નથી

(૬) પ્રામિત્ય-સાધુને નિમિત્તે કર્ણથી ઉધાર લાવીને આપવામાં આવેલો
આહાર પ્રામિત્ય કહેવાય છે

(૭) મિશ્રજાત-પહેલા જ દાતા અને ભિક્ષુ બેઉને માટે બનાવેલો આહાર
મિશ્રજાત છે મિશ્રજાતના બે ભેદ છે (૧) સામાન્ય મિશ્રજાત (૨) વિશેષ મિશ્ર
જાત (૧) સાધારણ રીતે પાતાના પોષ્યવર્ગને માટે તથા ગૃહસ્થ, અગૃહસ્થ, સાધુ
પાત્રાણ્ડી આદિને માટે એકઠો કરીને રાધેલો આહાર 'સામાન્ય' કહેવાય છે

सान्त्वयार्थः—असण पाणग वावि खाडम तहा साडम=अशन पान खादिम
तथा स्वादिम (यदि) पुष्फेसु=सचित्त फूलोसे धीएसु=शालि आदि बीजोसे वा=
अथवा हरिएसु=हरित कायसे उम्मीस=मिश्रित होज्ज=हो तो त=वह भक्त-
पाण तु=अशनादि सजयाण=साधुओंके लिए अकप्पिय=अकल्पनीय भवे=है,
(अतः) दितिय=देती हुईसे साधु पडियाडक्खे=कहे कि तारिस=इस प्रकारका
आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥५७॥-५८॥

टीका—‘असण०’ इत्यादि, ‘त भवे०’ इत्यादि च । यदशनादिक सचित्त-
पुष्प-बीज-हरितकायैरुन्मिश्र=सयुक्त भवेत्तदकल्प्यमिति वाक्यार्थः । सूत्रे ‘पुष्फेसु’
इत्यादौ तृतीयार्थे सप्तमी ॥५७॥५८॥

^१ मूलम्—^२ असणं ^४ पाणग ^३ वावि, ^५ खाडम [॥] साडम ^६ तहा ।

^८ उदगम्मि ^{१२} होज्ज ^{११} निक्खित्तं, ^६ उत्तिगपणगेसु ^{१०} वा ॥५९॥

^{१३} त भवे ^{१८} भत्तपाण तु, ^{१४} सजयाण ^{१९} अकप्पिय ।

^{१६} दितिय ^{२०} पडियाडक्खे, ^{२३} न मे ^{२२} कप्पइ ^{२४} तारिस ^{२५} ॥६०॥

छाया—अशन पानक वापि, खाद्य स्वाद्य तथा ।

उदके भवेन्नित्समुत्तिङ्गपनकेषु वा ॥५९॥

तद्भवेद्भक्त-पान तु, सयतानामकल्पिक(त)म् ।

ददती मत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥६०॥

सान्त्वयार्थः—असण पाणग वावि खाडम तहा साडम=जो अशनादि
चार प्रकारका आहार (यदि) उदगम्मि=सचित्त जलके ऊपर वा=अथवा
उत्तिगपणगेसु=झीड़ियोंके दरके ऊपर या लीलन-फूलन पर निम्नित्त=रखा

‘असण०’ इत्यादि, तथा ‘त भवे’ इत्यादि । जो अशन पान आदि,
सचित्त पुष्प, सचित्त धीज और हरितकायसे युक्त हो वह, सयमीके
लिये कल्पनीय नहीं है, अतः ऐसा आहार देनेवालीसे साधु कहे कि—
ऐसा आहार मुझे नहीं कल्पता है ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

असण० इत्यादि, तथा त भवे० इत्यादि के अशनपान आदि, मिश्रित
पुष्प, सचित्त धीज अने हरितकाय (वनस्पति) थी युक्त होय ते सयमीने
भाटे कल्पनीय नहीं, जोरके जोवा आहार आपनारीने साधु कहे के—जोवा आहार
अने कल्पते नहीं (५७-५८)

સાન્યયાર્થ:-સે=ઉગ આહારાન્ત્રી ઉગમ=ઉત્પત્તિ પુચ્છિજ્જા=પૂછે
 ફિ-(યદ અશનાદિ) કસ્મદ્વા=કિસકે લિપ્ યા=ઔર કેળ=કિમને કહ=બનાયા
 હૈ?, ફિર સુચા=પૃથક્ષયકે મુખસે અશનાદિકી ઉત્પત્તિ સુનકર (યદિ વદ)
 નિસ્સક્રિય=ઔદેશિક આદિ શક્કારદિત ય=ઔર સુદ્ધ=નિર્દોષ હો તો
 સજળ=સાધુ પદિગાત્તિજ્જ=ગ્રહણ કર છેવે ॥૫૬॥

ટીકા—‘ઉગમ’ इत्यादि । कस्यार्थे=किंनिमित्तम्, केन वा कर्त्रा कृत=निष्पादितम्, अन्नादौ ‘विशुद्धमविशुद्ध चे’ति सशये तन्निराकरणाय तस्य सशयितस्यान्नादेः उद्गमम्=उद्गमनमुद्गमस्तम् उत्पत्तिमित्यर्थ, पृच्छेत्=प्रतिवचनेन ज्ञातुमिच्छेत्, श्रुत्या ‘प्रतिवचन’-मितिशेषः, सयतः=शङ्किताऽऽहारग्रहणभीरुः साधु, निःशङ्कित=दोषशङ्कार्जितम् अत एव शुद्ध=निरवयव प्रतियुक्तीयात्-निरवयवत्वेन निश्चये सतीति भावः ॥ ५६ ॥

^૧મૂલ્ય-^૨અસળં ^૪પાળણં ^૩વાવિ, ^૫લાડમં ^૭સાડમ તહા ।

^૮પુપ્ફેસુ ^{૧૩}હોજ ^{૧૨}ઉમ્મીસ, ^૬વીણસુ ^{૧૦}હરિણસુ ^{૧૧}વા ॥૫૭॥

^{૧૪}ત ^{૧૬}ભવે ^{૧૫}ભત્ત-પાળ તુ, ^{૧૯}સંજયાણ ^{૧૮}અકપ્પિય ।

^{૨૦}દિતિય ^{૨૧}પડિયાહ્વે, ^{૨૪}ન મે ^{૨૩}કપ્પહ ^{૨૫}તારિસ ॥૫૮॥

છાયા—અશન પાનક વાડપિ, લાઘ સ્વાય તથા ।

પુષ્પૈર્ભવેદુન્મિથ્ર, વીજૈર્હસ્તિર્વા ॥૫૭॥

તદ્ભવેદુક્ત-પાન તુ, સયતાનામકલ્પક(ત)મ્ ।

દદતી પ્રત્યાચક્ષીત, ન મે કલ્પતે તાદૃશમ્ ॥૫૮॥

‘ઉગમ’ इत्यादि । ‘आहार अशुद्ध है या विशुद्ध है’ इस प्रकारका सन्देह होने पर साधु, ऐसा पूछ लेवे कि यह आहार, किसके लिये बनाया गया है और किसने बनाया है?, इसका उत्तर सुन कर निरवयवताका निश्चय करके निःशङ्कित अत एव निरवयव आहार हो तो साधु, ग्रहण करे ॥५६॥

ઉગમ ૦ इत्यादि ‘आहार अशुद्ध छि डे विशुद्ध छे’ ओ प्रका ने। सदेह पडता साधु ओपु पूछी ले डे आहार कोने आटे बनावेला छे अने ओछे बनायेला छे?, ओना उत्तर साधुजाने निरवयवताने निश्चय करीने निशङ्कित, ओटले निरवयव आहार होय तो साधु ग्रहण करे (५६)

खादिम स्वादिम तेजस्मि=तेजस्काय पर निस्त्रित्त=रखा हुआ हुआ=हो च= अथवा त=उस तेजस्कायको सघट्टिया=सघट्टा (छू) करके दए=देवे तो त=वह भक्तपाण तु=अशनादि सजयाण=साधुओके लिए अकप्पिय=अकल्पनीय भवे=है, (अतः) दितिय=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिस=उस प्रकारका आहारादि मे=मुझे न कप्पइ=नही कल्पता है ॥६१॥६२॥

टीका—‘असण०’ इत्यादि, ‘त भवे०’ इत्यादि च । यदशनादिक तेजसि= तेजस्कायोपरि निक्षिप्त=निहित भवेत्, यच्च तत्=तेजः-अग्निकायमित्यर्थः, सघट्टय= सस्पृश्य दद्यात्, तत्=उभयविध भक्तपाण तु सयतानामकल्पित(त) भवेत्, अतस्त- ददतीं प्रत्याचक्षीत-तादृश मे न कल्पत इति ॥६१॥६२॥

मूलम्—एव^१ उस्सिक्कया^२ ओसिक्किया^३, उज्जालिया^४ पज्जालिया^५ ।

निवाविया^६ उस्सिचिया^७, निस्सिचिया^८ ओवत्तिया^९ ओयारियादए^{१०} ॥६३॥

त भवे^{११} भक्त-पाण तु^{१२}, सजयाण^{१३} अकप्पियं^{१४} ।

दितिय^{१५} पडियाइक्खे^{१६}, न मे^{१७} कप्पइ^{१८} तारिस^{१९} ॥ ६४ ॥

छाया—एवम् उत्क्षिप्य अवक्षिप्य, उज्ज्वालय प्रज्वालय ।

निर्वाप्य उत्सिच्य, निषिच्य अपवर्त्य अवतार्य दद्यात् ॥६३॥

तद्भवेद्भक्तपाण तु, सयतानामल्पित(त) म् ।

ददती प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥६४॥

अग्निकायके साक्षात् सघट्टेका निषेध करके अर परम्परा-सघट्टेका निषेध करते हैं—

सान्वयार्थः=एव=जिस प्रकार अग्निकायको स्पर्श करके दिया जानेवाला अशनादि नहीं लेते, उसी प्रकार उस्सिक्किया=चूल्हे आदिमें इन्धनको अन्दर

‘असण०’ इत्यादि, तथा ‘त भवे०’ इत्यादि । जो अशन पान आदि, तेजस्काय पर रखवा हो अथवा अग्निकायका सघट्टा करके देवे तो वह, साधुके लिये ग्राह्य नहीं है । अतः देनेवालीसे कहे कि—‘ऐसा आहार, मुझे नहीं कल्पता है ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

असण० इत्यादि, तथा त भवे० इत्यादि के अशन पान आदि तेजस्काय पर राजेला छेप अथवा अग्निकायनु सघट्टन करीने आपे तो ते साधुने भाटे आह्व नहीं जेले ते आपनारीने साधु कहे उ ‘जेवो आहार मने कपतो नथी’ (६१-६२)

हुआ होज्ज=हो तो त=यह भत्तपाण तु=अगनादि सजयाण=साधुओंके लिए
अकप्पिय=अकल्पनीय भवे=है, (अतः) दितिय=देती हुईसे साधु पडियाडक्खे=
कहे कि तारिस=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं
कल्पता है ॥५९॥६०॥

टीका—‘असण०’ इत्यादि, ‘त भवे०’ इत्यादि च । यदशनादिकमुदके=
सचित्तजलोपरि, उत्तिहपनकादिषु=उत्तिहः=भूमौ रत्तुल्लग्निरधिधायिनो गर्दभमु
खाऽऽकृतयः क्षुद्रकीटप्रशेषाः, कीटिकानगरादयो या, पनः=अकुरितोऽनकुरितो
वा पञ्चवर्णानन्तराग्रयनस्पर्शप्रशेषः, तत्र निक्षिप्त=स्थापित भवेत्, तद्भक्त पान
सयतानामकल्पक(त)-मित्यादि पूर्ववत् ॥५९॥६०॥

मूलम्—असण पाणग वावि, खाइम साइम तथा ।

तेउम्मि हुज्ज निम्बित्त, त च सघट्टिया दए ॥६१॥

त भवे भत्तपाण तु, सजयाण अकप्पियं ।

दितिय पडियाडक्खे, न मे कप्पइ तारिस ॥ ६२ ॥

छाया—अशन पानरु वापि, खाद्य स्वाद्य तथा ।

तेजसि भवेन्निक्षिप्त, तच्च सघट्टय दद्यात् ॥६१॥

तद्भवेद्भक्तपान तु, सयतानामकल्पक(त)म् ।

ददती प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥६२॥

सान्वयार्थ—असण पाणग वावि खाइम तथा साइम=जो अशन पान

‘असण०’ इत्यादि, तथा ‘त भवे०’ इत्यादि । जो अशन, पान,
खाद्य, स्वाद्य सचित्त जल पर रखा हुआ हो तथा किडीनगर (चिउं-
टियोंके समूह) या लीलन फूलन पर रक्खा हो वह, सयमियोंके लिये
कल्प्य नहीं है, अतः ऐसा आहार देनेवालीसे कहे कि ‘ऐसा आहार
मुझे कल्पता नहीं है’ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

असण० इत्यादि, तथा त भवे० इत्यादि से अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य
सचित्त जल पर राखेवा होय, तथा कीडीनगर (कीडीआने समूह) या
लीलन-फूलन पर राखेवा होय, ते सयमीआने भटे कल्पनीय नहीं कहेवे
आहार आपनादीने साधु कहे से—‘आवे आहार भने कल्पतो नहीं’ (५६-६०)

निधाय, अवतार्य=अन्नादिसहित भाजनमेवोच्चार्य वा दद्यात्, तद्भक्त-पान तु सयता-
नामरूपक(त) भवेदतस्तद्दत्तो मत्याचसीत्-‘तादृश मे न रूपते’ इति ६३॥६४॥

^{११ २ ५ ४ ३ ८ ७ ६ ९}
मूलम्-हुज्ज कट्ट सिल वावि, इट्टाल वावि एगया ।

^{१० ६ १२ १३ १५ १४}
ठवियं संकमट्टाए, त च होज चलाचल ॥६५॥

^{१६ १६ १८ २० २६ २४ २५}
न तेण भिक्खू गच्छेज्जा, दिट्ठो तत्थ असंजमो ।

^{२२ २३ २१ १६}
गभीरं झुसिर चैव, सन्विदिय-समाहिए ॥ ६६ ॥

छाया—भवेत्काष्ठ शिला वाऽपि, इट्टाल वाऽयेरुदा ।

स्थापित सकमार्थ, तच्च भवेच्चलाचलम् ॥ ६५ ॥

न तेन भिक्षुर्गच्छेद्वृष्टस्तत्रासयमः ॥

गम्भीरं झुपिर चैव, सर्वेन्द्रिय-समाहितः ॥ ६६ ॥

सान्वयार्थ—एगया=किसी समय अर्थात् वर्षा आदिके समय सकमट्टाए=जाने-आनेके लिए कट्ट=काठ वावि=या सिल=शिला वावि=अथवा इट्टाल=ईटका डुरुडा ठविय=रखा हुआ हुज्ज=हो च=और त=वह (यदि) चलाचल=अस्थिर-डग मगाता हुज्ज=हो तो तेण=उस मार्गसे तथा जो गभीर=ऊँडा-गहरा और झुसिर=पोला स्थान हो उससे सन्विदियसमाहिए=समस्त इन्द्रियोंको वशमें रखनेवाला भिक्खू=साधु न गच्छेज्जा=नहीं जावे, (क्योंकि) तत्थ=वहा पर केवली भगवानने असंजमो=असयम दिट्ठो=देखा है ॥६५॥६६॥

टीका—‘हुज्ज कट्ट’ इत्यादि, ‘न तेण’ इत्यादि च । एकदा=एकस्मिन् काले वर्षादी यत् काष्ठ=सञ्चरणोपयोगि दारु, अपिवा शिला=मस्तरखण्डम् अपिवा

वर्तनको नीचे उतार कर यदि आहार देवे तो वह आहार अनगारके लिये ग्रहण करने योग्य नहीं है । अतः देनेवालीसे कहे कि—‘ऐसा आहार मुझे नहीं कल्पता है’ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

‘हुज्ज कट्ट’ इत्यादि, तथा ‘न तेण’ इत्यादि ।

नदी आदिमें बरसात आदिके समय, जाने-आनेके लिये जो काठ,

बनारिने जो आहार आये तो ते आहार अनगार ने भाटे अङ्गुल करवा योग्य नवी अथवा ते आपनारीने साधु कहे ठे—‘अथवा आहार अने कल्पता नवी’ (६३-६४)

हुज्ज कट्ट० इत्यादि तथा न तेण० इत्यादि

नदी आदिमा बरसादने वषट्ते आववा जवा भाटे जे लाउछा, पत्थर, छट

सरका कर ओमिफिया=अधिक इन्धनको चूल्हेके अन्दरमे बाहर निकालकर
 उज्जालिया=गुद्दी हुई अग्निको फूँक आदिसे उद्दीपित-सलगा-कर पज्जालिया=
 जलती हुई अग्निको अधिक मदीप्त कर निज्याविया=अग्निको पानी आदिसे
 घुसाकर उस्सिचिया=अग्निपर पकते हुए अन्नादिको कुछ बाहर निकाल कर
 निस्सिचिया=उमरते हुए दुग्धादिमें जल छिड़कर ओवसिया=अग्निपर रहे
 हुए अन्नादिको दूसरे वरतनमें निकालकर ओयारिया=अग्निपर रहे हुए अन्ना
 दिके वरतनको नीचे उतारकर अर्थात् अग्निकायका परम्परासे सघटा करके
 दण=अशनादि देवे तो त=इह मत्तापाणं तु=अशनादि सजयाण=साधुओंके
 लिए अरुप्पिय=अरुपनीय भवे=है, (अतः) दितिय=देती हुईसे साधु पडि
 याइन्वे=रुहे कि तारिस=उस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=
 नहीं कल्पता है ॥६३॥६४॥

टीका-‘एव०’ इत्यादि, ‘त भवे०’ इत्यादि च । एवम्=उक्तप्रकारेण तेज
 स्कायविषय इवेति भावः, उत्क्षिप्य=‘यावत्काल साधवेऽन्नादिक ददामि तावत्काल
 मग्निमां प्रशाम्यतु’ इति बुद्ध्या बुद्ध्यादाग्निन्धनमुत्सार्य, अवक्षिप्य=दाहभया
 दिधन निःसार्य, उज्ज्वालय अनुज्ज्वलित फूत्कारादिनोद्दीप्य, मज्ज्वालय=उद्दीप्त
 प्ररूपेण सवर्धय, निर्वाप्य=प्रशान्तीकृत्य, उत्सिच्य=अग्न्युपरिस्थितमन्नादिक किञ्चि
 द्बहिष्कृत्य, निपिच्य=उद्धरद्दुग्धादिक जलेन प्रशाम्य, अपचर्य=भाजनान्तरे

‘एव उत्सिक्किया०’ इत्यादि, तथा ‘त भवे’ इत्यादि ।

‘जब तक आहार देती है तब तक, अग्नि न बुझ जाय’ ऐसा विचार
 कर चूल्हेमे इधन सुलगाकर, अन्न आदि जलनेके भयसे इधन बाहर
 निकाल कर, फूँक आदिसे चूल्हा जला कर, जलती अग्निको तेज कर या
 बुझा कर, अग्नि पर पकते हुए आहारको कुछ एक ओर कर, तथा पानी
 डाल कर उबाल (उफान) को शान्त कर, अथवा अन्न आदि सहित

एव उत्सिक्किया० इत्यादि, तथा त भवे० इत्यादि

‘न्या सुधी आहार आपत्ती डोछि, त्या सुधी अग्नि डोलवाछि न नाथ,’
 એવો વિચાર કરીને ચૂલામાં ઈધણા સળગાવીને, અન્નાદિ બળી જવાના ભયથી
 ઈધણા બહાર કાઢીને, ફૂક આદિથી ચૂલો સળગાવીને, બળતા અગ્નિને તેજ
 કરીને યા યુગાવીને, અગ્નિ પર પાકતા આહારને ડોછ એક બાજુએ કરીને
 તથા પાણી નાખીને ઊભરાને શાંત કરીને, અથવા અન્નાદિ સહિત ત્રાસણુને નીચે

निधाय, अवतार्य=अन्नादिसहित भाजनमेवोचार्य वा दद्यात्, तद्भक्त-पान तु सयता-
नामकलिपक(त) भवेदतस्तद्दती प्रत्याचक्षीत-‘तादृश मे न कल्पते’ इति ६३॥६४॥

११ २ ५ ४ ३ ८ १३ ६ ९
मूलम्-हुज्ज कट्ट सिल वावि, इट्टालं वावि एगया ।

१० ८ १२ १३ १५ १४
ठवियं संकमट्टाए, त च होज्ज चलाचल ॥६५॥

१६ १९ १८ २० २६ २४ २५
न तेण भिक्खू गच्छेज्जा, दिट्ठो तत्थ असंजमो ।

२२ २३ २१ २६
गभीरं झुसिर चैव, सव्विदिय-समाहिण ॥ ६६ ॥

छाया—भवेत्काष्ठ शिला वाऽपि, इट्टाल वाऽप्येकदा ।

स्थापित सकमार्थ, तच्च भवेच्चलाचलम् ॥ ६५ ॥

न तेन भिक्षुर्गच्छेदृष्टस्तत्रासयमः ॥

गम्भीरं भूपरि चैव, सर्वेन्द्रिय-समाहितः ॥ ६६ ॥

सान्त्वयार्थ-‘एगया=किसी समय अर्थात् वर्षा आदिके समय सकमट्टाए=
जाने-आनेके लिए कट्ट=काठ वावि=या सिल=शिला वावि=अथवा इट्टाल=
ईटका डुकडा ठविय=रखा हुआ हुज्ज=हो च=और त=वह (यदि) चलाचल=
अस्थिर-डग मगाता हुज्ज=हो तो तेण=उस मार्गसे तथा जो गभीर=ऊँडा-गहरा
और झुसिर=पोला स्थान हो उससे सव्विदियसमाहिण=समस्त इन्द्रियोको
वशमें रखनेवाला भिक्खू=साधु न गच्छेज्जा=नहीं जावे, (क्योंकि) तत्थ=वहा
पर केवली भगवानने असंजमो=असयम दिट्ठो=देखा है ॥६५॥६६॥

टीका—‘हुज्ज कट्ट०’ इत्यादि, ‘न तेण०’ इत्यादि च । एकदा=एकस्मिन् काष्ठे
वर्षादौ यत् काष्ठ=सञ्चरणोपयोगि दारु, अपिवा शिला=प्रस्तरखण्डम् अपिवा

वर्त्तनको नीचे उतार कर यदि आहार देवे तो वह आहार अनगारके
लिये ग्रहण करने योग्य नहीं है । अतः देनेवालीसे कहे कि-‘ऐसा
आहार मुझे नहीं कल्पता है’ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

‘हुज्ज कट्ट०’ इत्यादि, तथा ‘न तेण०’ इत्यादि ।

नदी आदिमे बरसात आदिके समय, जाने-आनेके लिये जो काठ,

जितारीने जो आहार आये तो ते आहार अनगार ने भाटे अङ्गुष्ठ करवा योग्य नहीं
ओटवे ते आपनारीने साधु कहे ठे-‘जैवे आहार भने कल्पता नहीं’ (६३-६४)

हुज्ज कट्ट० इत्यादि तथा न तेण० इत्यादि

नदी आदिमा बरसातने पणते आववा जवा भाटे जे लाकडा, पत्थर, छट

ઈટાલમ્=ઈટાલકાશકરૂઠ, સક્રમાર્થ=ગમનાગમનાર્થ સ્થાપિતમ્=આરોપિત મથેત્, તથા
 કાષ્ઠાદિક ચલિ ચલાચલમ્=અસ્થિર કમ્પમાન મથેત્ તદા તેન કાષ્ઠાદિના સંચલિ
 યસમાહિતઃ=ચલીઋતસકલેન્દ્રિયો મિતુઃ=સાધુઃ ન ગચ્છેત્ । 'ત્રેવ'-શબ્દઃ સમુચ્ચયે
 અપિચેત્યર્થઃ, ગમ્મીર-નિમ્નત્વેન પ્રકાશશૂન્ય, શુષિર=ગહરત્તમાવકાશ 'પ્રદેશ'
 મિતિ શેષઃ, ન ગચ્છેદિતિ પૂર્વેણ સમ્બન્ધઃ । અગમને હેતુમાદ-તત્રેતિ, તત્ર=તસ્મિન્
 અસયમઃ=સ્વપરિરાધનાદિરૂપો દટ્ટઃ=અગ્લોચિતઃ કેવલિમિરિતિ શેષઃ ।
 ચલાચલવિશેષણકાષ્ઠાદિપદેન પ્રસ્તુત્વન પતનાદિનાઽઽત્મવિરાધના, એકેન્દ્રિય
 દ્વીન્દ્રિયાદિપ્રાણિગણોપમર્દનેન પર-વિરાધનાસમ્ભાવના ચ સૂચિતા । ગમ્મી
 રાદિપ્રદેશગમનેનાપિ પ્રોક્તદોષસમધિકારિત્સાદિજન્તુજનિતોપઘાતાદિપ્રચુરદોષ
 સમ્ભવ, સૂચિતઃ ।

‘સર્વિદિયસમાદિષ્’ ઇતિપદેન સાધોરિન્દ્રિયવિપયાઽઽસક્તિનિરાકરણ

પથર યા ઈટ આદિ રોપ દિયા હો ઓર ચદિ વહ હિલતા હો તો સમાધિ
 માન્ સયમી, ઉસ માર્ગસે ગમન ન કરે । ઓર જો પ્રદેશ, નીચા હોનેસે
 અન્ધકારમય હો યા સ્વદ્દેવાલા હો ઉસસે મી સાધુકો ગમન નહીં કરના
 હાહિયે, ક્યોંકિ એસે માર્ગમેં ગમન કરનેસે સ્વ-પર-વિરાધના-રૂપ અસયમ
 કેવલી ભગવાન્ને દેલા હૈ ।

હિલતે હુપ કાઠ આદિપર ચલનેસે રપટને યા ગિર પડનેસે આત્મવિરાધ-
 નાકી ઓર એકેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય આદિ પ્રાણિયોંકે ઉપમર્દનસે પર-વિરાધનાકી
 સમ્ભાવના સૂચિત કી હૈ । ગહરે (નીચે) પ્રદેશમેં ગમન કરનેસે ઉક્ત
 દોષોંકે સિવાય હિંસક જન્તુઓંસે ઉત્પન્ન હોનેવાલા ઉપઘાત આદિ બહુતસે
 દોષોંકા હોના સૂચિત કિયા હૈ । ‘સર્વિદિયસમાદિષ્’ પદસે ચહ

વગેરે શેષેલા હોય અને જો તે હલતા હોય તો સમાધિવાન સયમી એ માર્ગે
 ગમન ન કરે અને જો પ્રદેશ નીચે હોવાથી અધકારમય હોય યા આડવાળો
 હોય તે માર્ગે પણ સાધુએ ગમન કરવું ન જોઈએ, કારણ કે એવા માર્ગે
 ગમન કરવાથી સ્વ પર વિરાધનારૂપ અસયમ કેવળી ભગવાને જોયો છે

હલતા લાકડા આદિ પર ચાલવાથી લપસી જવાથી યા પડી જવાથી આત્મ
 વિરાધનાની અને એકેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય પ્રાણીઓના ઉપમર્દનથી પર વિરાધનાની
 સભાવના સૂચિત કરી છે નીચાણવાળા પ્રદેશમા ગમન કરવાથી ઉક્તદોષો
 ઉપરાત હિંસક જતુઓથી ઉત્પન્ન થનારો ઉપઘાત આદિ ઘણા હોયો હોવાનું
 સૂચિત કર્યું છે સર્વિદિયસમાદિષ્ પદથી એમ કહેવામા આવ્યું છે કે સાધુઓએ

परायणता प्रतिपादिता । 'भिक्षु' पदेन च यमनियमपूर्वकमेव भिक्षाग्राहित्वमिति बोधितम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

^४ मूलम्-^५ निस्सेणिं ^६ फलगं ^{१०} पीढं, ^{१२} उस्सवित्ताणमारुहे ।

^७ मचं ^८ कीलं ^६ च ^{११} पासायं, ^२ समणट्ठाए ^३ व ^९ दावए ॥ ६७ ॥

^{१३} दुरुहमाणी ^{१४} पवडेज्जा, ^{१५} हत्थं ^{१६} पायं ^{१७} च ^{१८} लूसए ।

^{१६} पुढवीजीवेवि ^{२०} हिसेज्जा, ^{२१} जे ^{२२} च ^{१३} तन्निसिया ^{२४} जगे ॥ ६८ ॥

^{२६} एयारिसे ^{२७} महादोसे, ^{२८} जाणिऊण ^{३०} महेसिणो ।

^{२५} तम्हा ^{३१} मालोहड ^{३२} भिक्खं, ^{३३} न ^{३४} पडिगिण्हति ^{२६} सजया ॥ ६९ ॥

उया—नित्रेणिं फलक पीठम्, उत्सृज्य आरोहेत् ।

मञ्च कीलञ्च प्रासाद, भ्रमणार्थमेव दायिका ॥६७॥

दुरा (दू) रोहन्ती प्रपतेत्, हस्तौ पादौ च लूययेत् ।

पृथ्वीजीवानपि हिंस्या, घ्नानि च तन्निःश्रितानि जगन्ति ॥६८॥

एतादृशान्महादोषान्, ज्ञात्वा महर्षयः ।

तस्मान्मालापहता भिक्षा, न गृह्णन्ति सयताः ॥६९॥

सान्त्वयार्थ—दावए=दान देनेवाली स्त्री यदि सम्मणट्ठा एव=साधुके लिए ही निस्सेणिं=नसैनी-निसरणी-सीढी फलग=पाटे पीढ=पीढे मच=खाट च=और कील=कीलेको उस्सवित्ताण=ऊबा-खडा करके पासाय=प्रासाद-मजिल पर आरुहे=चढ़े तो दुरुहमाणी=इस प्रकार कष्टसे चढ़ती हुई वह पवडेज्जा=शायद गिर जायगी च=और अपना हत्थ=हाथ पाय=पैर लूसए=तोड़ बैठेगी तथा पुढ-वीजीवे अवि=पृथिवीकायके जीवोको नी च=और जे=जो तन्निसिया=उस पृथ्वीकी नैसरायमें रहे हुए जगे=द्वीन्द्रियादि जीव हैं उन्हें भी हिंसेज्जा=मारेगी ॥६७॥६८॥

प्रकट किया गया है कि साधुओंको इन्द्रिय चपलताका त्याग करना चाहिये । 'भिक्षु' पदसे बोधित किया गया है कि साधुओंको यम-नियमोंका पालन करते हुए ही भिक्षा ग्रहण करना चाहिये ॥६६॥६६॥

इन्द्रिय चपलतानो त्याग करवो भिक्षु शब्दार्थी ओम प्रकट करवाया आधु छे उ साधुओंको यम नियमोंनु पालन करता न भिक्षा ग्रहण करवी भिक्षु (६५-६६)

શ્વાલમ્=શ્વાલકાશમ્, સવમાર્ગ=ગમનાગમનાર્થ મ્યાપિતમ્=આરોપિત મહેત્, તથા
 કાષ્ઠાદિક યદિ ચલાચલમ્=અસ્થિર ધમ્પમાન મહેત્ તદા તેન કાષ્ઠાદિના સંનિ
 યસમાદિતઃ=ચીઠ્ઠતસકલેન્દ્રિયો મિયુઃ=સાધુઃ ન ગચ્છેત્ । 'ત્રેવ'શબ્દઃ સમુચ્ચયે
 અપિચેત્યર્થઃ, ગમ્મીર-નિમ્નત્વેન પ્રજાશશૂન્યં, ધુપિર=ગહરવત્માવશાસ 'પ્રદેશ'
 મિતિ શેષઃ, ન ગચ્છેદિતિ પૂર્વેણ સમ્પન્નઃ । અગમને હેતુમાહ-તત્રેતિ, તત્ર=તસ્મિન્
 અસયમઃ=સ્વપરવિરાધનાદિરૂપો દષ્ટઃ=અલોકિત' કેવલિમિરિતિ શેષઃ ।
 ચલાચલવિશેષણકાષ્ઠાદિપદેન મસ્તલ્લન પતનાદિનાઽઽત્મવિરાધના, એકેન્દ્રિય
 દ્વીન્દ્રિયાદિપ્રાણિગણોપમર્દનેન પર-વિરાધનાસમ્મારના ચ સૂચિતા । ગમ્મી
 રાદિમદેશગમનેનાપિ પ્રોક્તદોષસમધિકર્હિસાદિજન્તુજનિતોપચાતાદિમચુરદોષ-
 સમ્ભવઃ સૂચિતઃ ।

‘સર્વિવિદિયસમાદિષ્’ ઇતિપદેન સાધોરિન્દ્રિયવિષયાઽઽસક્તિનિરાકરણ

પથર યા રૂટ આદિ રોપ દિયા હો ઓર યદિ વહ હિલતા હો તો સમાધિ
 માન્ સયમી, ઉસ માર્ગસે ગમન ન કરે । ઓર જો પ્રદેશ, નીચા હોનેસે
 અન્ધકારમય હો યા રહેવાલા હો ઉસસે ભી સાધુકો ગમન નહીં કરના
 ચાહિયે, ક્યોંકિ એસે માર્ગમેં ગમન કરનેસે સ્વ-પર-વિરાધના-રૂપ અસયમ
 કેવલી ભગવાન્ને દેખા હે ।

હિલતે હુએ કાઠ આદિપર ચલનેસે રપટને યા ગિર પડનેસે આત્મવિરાધ
 નાકી ઓર એકેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય આદિ પ્રાણિયોંકે ઉપમર્દનસે પર વિરાધનાકી
 સમ્ભાવના સૂચિત કી હૈ । ગહરે (નીચે) પ્રદેશમેં ગમન કરનેસે ઉક્ત
 દોષોંકે સિવાય હિંસક જન્તુઓંસે ઉત્પન્ન હોનેવાલા ઉપચાત આદિ ઘટુતસે
 દોષોંકા હોના સૂચિત કિયા હૈ । ‘સર્વિવિદિયસમાદિષ્’ પદસે યહ

વગેરે શેષેલા હોય અને જો તે હલતા હોય તો સમાધિવાન સયમી એ માર્ગે
 ગમન ન કરે અને જો પ્રદેશ નીચો હોવાથી અધકારમય હોય યા ખાડાવાળો
 હોય તે માર્ગે પણ સાધુએ ગમન કરવું ન જોઈએ, કારણ કે એવા માર્ગે
 ગમન કરવાથી સ્વ પર વિરાધનારૂપ અસયમ કેવળી ભગવાને જોયો છે

હલતા લોકો આદિ પર ચાલવાથી લપસી જવાથી યા પડી જવાથી આત્મ
 વિરાધનાની અને એકેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય પ્રાણીઓના ઉપમર્દનથી પર વિરાધનાની
 સભાવના સૂચિત કરી છે નીચાણવાળા પ્રદેશમા ગમન કરવાથી ઉત્તરદોષો
 ઉપરાત હિંસક જન્તુઓથી ઉત્પન્ન થનારો ઉપચાત આદિ ઘણા દોષો હોવાનું
 સૂચિત કર્યું છે સર્વિવિદિયસમાદિષ્ પદથી એમ કહેવામા આવ્યું છે કે સાધુઓએ

થિતાનિ જગન્તિ=પ્રાણિનસ્તાનિ હિંસ્યાદિતિ પૂર્વેણ સમ્બન્ધઃ તસ્માત્=યતો નિશ્રે-
ણ્યાદિના સમારોહણે પતનાદિદ્વારા દાતુઃ સ્વ-પરોમયચિરાગ્ના સમ્ભવતિ અતઃ
કારણાત્ એતાદૃશાન્=ઉત્કલક્ષણાન્ મહાદોષાન્=દાતૃમૃતીના મૃત્યોરપિ સમ્ભવેન
દારુણકર્મવિપાકહેતુત્વાત્પ્રકૃષ્ટદૂષણાનિ જ્ઞાત્વા સયતાઃ=સમ્પ્રસાવત્રયોગસમુપરતાઃ
મહર્ષયઃ=ધોરપરીપદોપસર્ગસદિષ્ણુત્વાન્મહામુનયઃ, માલાપહતા=માલો^૧ ભૂમિકા-
વાચી દેશીયશબ્દઃ, તતઃ અપહતામ્=આનીતા મિશ્તા ન પ્રતિગૃહ્ણન્તિ=ન સ્વીકૃવન્તિ ।

માલાપહતા મિશ્તા ભૂમિકાયા ડર્વાધસ્તિર્યગ્ભેદેન ત્રિવિધા-ડર્વમાલાપહતા,
અધોમાલાપહતા, તિર્યગ્માલાપહતા ચેતિ । તત્તો ડર્વમાલાપહતા પૂર્વે વ્યાખ્યાતા ।
અધોમાલાપહતા=યસ્યા ભૂમિકાયા નિશ્રેણ્યાદિનાડવરુદ્ધ આનીતા । તિર્યગ્માલા-

૧ માલઃ 'મજિલ' ઇતિ ભાષામસિદ્ધઃ ।

તથા જો પ્રાણી, પૃથ્વીપર સચ્ચાર કર રહે હોં ડનકી ઢી હિંસા હોજાય,
હસલિયે ંસી અવસ્થામેં સ્વ, પર ંર ંમયકી ચિરાધનાકા હોના
સમ્ભવ હૈ, યહાં તકકિ દાતાકી મૃત્યુ ઢી હો જા સકની હૈ, અતઃ ડન
મહાદોષોંકો અત્યન્ત દુઃખદાયી જાન કર, સયમી મહામુનિ, નસૈની (સીફી)
આદિ દ્વારા માલા (મજિલ) સે ડતારા હુઆ આહાર આદિ સ્વીકાર
નહી કરતે ॥

માલાકે ભેદસે માલાપહત મિશ્તા, ત્રીન પ્રકારકી હૈ-(૧) ડર્વ-માલા
પહત (૨)-અધો-માલાપહત ંર (૩)-તિર્યગ્માલાપહત । ડનમે, ડર્વ-
માલાપહત મિશ્તાકા વિવેચન, પહેલે કહ આયે હૈ । ડપરકે મજિલસે
નીચેકી ંર નસૈની (નિસરણી) લગાકર, લાઈ હુઈ મિશ્તા, અધોમાલા-

વિરાધના વાય, તથા જો પ્રાણી પૃથ્વી પર સચ્ચાર કરી રહ્યા હોય તેમની પણ
હિંસા થઈ જાય, તેથી એવી અવસ્થામાં સ્વ, પર અને ઉભયની વિરાધના થવી
સંભવિત છે, એટલે સુધી કે દાતાનું મૃત્યુ પણ થઈ જઈ શકે છે, તેથી કરીને
એ મહાદોષોને અત્યંત દુઃખદાયી બાણીને સયમી મહામુનિ નીસરણી આદિદ્વારા
માળથી ડતારેલો આહાર આદિ સ્વીકારે નહિ

માળ મજલાના લેદે કરીને માલાપહત મિશ્તા ત્રણ પ્રકારની છે (૧) ડર્વ
માલાપહત, (૨) અધોમાલાપહત અને (૩) તિર્યગ્માલાપહત એમાં ડર્વ
માલાપહત મિશ્તાનું વિવેચન પહેલા કરવામાં આવ્યું છે ડપરના મજલાથી
નીચેની જાગુએ નીસરણી લગાવીને લાવેલી મિશ્તા અધોમાલાપહત કહેવાય છે

તમ્હા=ઇસીન્નિ ણ્યારિસે=એસે પૂર્વોક્ત પ્રકારકે મહાદોસે=દાતાની મુખ
તરુ હોનેની સમાવનાકે કારણ મહાદોષોનો જાણિઝળ=જાનકર સજયા=
સરુલ સામ્ય વ્યાપારસે વિસ્તરુપ મહેમિણો=મહર્ષિ લોગ માલોહટ=માલાપહત
(માલસે લાઈ હુઈ) મિમ્મર=મિસાકો ન પડિગિળ્લતિ=નહીં છેતે છે ॥૬૯॥

ટીકા—માલાપહતમિસાદોષમાહ—‘નિસ્સેણિ’ ઇત્યાદિ । ‘દાવળ’
ઇત્યત્ર પ્રાકૃતત્યાહિદ્વ્યપત્યયસ્તથા ચ દાયિકા=દાત્રી, શ્રમણાર્થમેવ=સાધુનિમિત્ત
મેવ સાધવે મિસાદાનાર્થમેવેત્યર્થઃ, નિથ્રેણિ=યશાદિનિર્મિત સોપાન, ફલક=સ્ય
નોપયોગિ દારુમયાઽઽસન, પીઠ=કાષ્ઠનિર્મિતોપવેશનોપયોગિ લઘ્વાસન ‘પીઠા’
ઇતિ પ્રસિદ્ધ, મન્ન=લઘ્વા યશદલાદિરચિતોઘાસન યા, ફીલ=મદ્ધુ, ચકારાન્ન
સલાદિકમ્ ઉત્સૃજ્ય=ઝર્જીરુત્ય, પ્રાસાદમ્=ઉચ્ચગૃહ તત્રાનેકભૂમિકાસમ્ભવેના
ઽઽરોહણાદિક યુજ્યત ઇતિ તદ્ભૂમિકાયા લક્ષણા, તથા ચ-ઉચ્ચગૃહભૂમિકામિત્યર્થઃ,
આરોહેત્=ઉપલક્ષણયા ગચ્છેદિત્યર્થઃ । તેન વિસ્રુ વક્ષ્યમાણાસુ માલાપહતાસુ
મિસાસુ સમન્વયઃ । નિથ્રેણ્યાદિના સદુઃસ્વામારોહણ ભવતીત્યત આહ-દુરા (દૂ)
રોહન્તી=સદુઃસ્વામૂર્ધ્વપ્રદેશમાસાદયન્તી સતી પ્રપતેત્, ઇસ્તૌ પાદૌ ચ લ્પયેત્=
ઝોટયેત્, પૃથ્વીજીયાનપિ હિંસ્યાત્=પીડયેત્, યાનિ ચ તન્નિશ્રિતાનિ=પૃથિવ્યા

માલાપહત મિસાકે દોષ ઘટાતે હૈ-‘નિસ્સેણિ’ ઇત્યાદિ, ‘દુરુહમાણી’
ઇત્યાદિ, તથા ‘ઐયારિસે’ ઇત્યાદિ ।

દાતા, યદિ સાધુકે લિયે નસૈની, સીઢી (નિસરણી), પાટા, પીઠા
(બાજોટ), માચા, ચૂટી અથવા મૂસલ આદિકો ઝૂંચા કરકે ઝૂંચે
મકાનકી દુસરી મજિલ પર ચઢ કર, આહાર લાવે તો વહ આહાર આદિ,
માલાપહત કહલાતા હૈ । નસૈની (સીઢી) આદિ પર ચઢનેસે યદિ ગિર
પડે તો હાથ પૈર ટૂટ જાય, પૃથ્વીકાય આદિ જીવોંકી વિરાધના હોજાય

હવે માલાપહત મિસાકા દોષો ઘટાવે છે-નિસ્સેણિ ઇત્યાદિ, દુરુહમાણી.
ઇત્યાદિ, તથા ઐયારિસે ઇત્યાદિ

જો દાતા સાધુને માટે સીઢી (નીસરણી), પાટ, બાજોટ, માચો, ચૂટી
અથવા મૂશળ (સાગેલુ) આદિને ઉપર કરીને ઉપર મકાનના બીજા મળલા
પર ચઢીને આહાર લાવે તો તે આહાર માલાપહત કહેવાય છે સીઢી આદિ પર
ચડવાથી જો પડી જાય તો હાથ-પગ તૂટી જાય, પૃથ્વીકાય આદિ જીવોંની

થિતાનિ જગન્તિ=પ્રાણિનસ્તાનિ હિંસ્યાદિતિ પૂર્વેણ સમ્મન્યઃ તસ્માદ્=યતો નિશ્ચે-
પ્યાદિના સમારોહણે પતનાદિદ્વારા દાતુઃ સ્વ-પરોભયવિરાગના સમ્ભવતિ અતઃ
કારણાત્ એતાદૃશાન્=ઉક્તલક્ષણાન્ મહાદોષાન્=દાતૃપ્રમત્તીના મૃત્યોરપિ સમ્ભવેન
દાર્ણકર્મવિપાકહેતુત્વાત્પ્રકૃષ્ટદૂષણાનિ જ્ઞાત્વા સયતાઃ=સકલસાવચયોગસમુપરતાઃ
મહર્ષયઃ=ગોરપરીપદોપસર્ગસદિષ્ણુત્વાન્મહામુનયઃ, માલાપહતા=માલો^૧ ભૂમિકા-
વાવી દેશીયશબ્દઃ, તતઃ અપહતામ્=આનીતા મિશ્ના ન પ્રતિગૃહ્ણન્તિ=ન સ્વીકૃવન્તિ ।

માલાપહતા મિશ્ના ભૂમિકાયા ઝઘર્વાધસ્તિર્યગ્ભેદેન ત્રિવિધા-ઝઘર્વામાલાપહતા,
અયોમાલાપહતા, તિર્યગ્માલાપહતા ચેતિ । તત્ત્રો ઝઘર્વામાલાપહતા પૂર્વે વ્યાખ્યાતા ।
અયોમાલાપહતા=યસ્યા ભૂમિકાયા નિશ્ચેપ્યાદિનાડવરૂદ્ધ આનીતા । તિર્યગ્માલા-

૧ માલઃ 'મજિલ' ઇતિ માપાપ્રસિદ્ધઃ ।

તથા જો પ્રાણી, પૃથ્વીપર સચ્ચાર કર રહે હોં ડનકી ખી હિંસા હોજાય,
હસલિયે ટેસી અવસ્થામે સ્વ, પર ઓર ડભયકી ચિરાવનાકા હોના
સમ્ભવ હૈ, યહાં તકકિ દાતાકી મૃત્યુ ખી હો જા સકની હૈ, અતઃ ડન
મહાદોષોંકો અત્યન્ત દુઃખદાયી જાન કર, સયમી મહામુનિ, નસૈની (સીદ્ધી)
આદિ દ્વારા માલા (મજિલ) સે ડતારા હુઆ આહાર આદિ સ્વીકાર
નહીં કરતે ॥

માલાકે ભેદસે માલાપહત મિશ્ના, ત્રીન પ્રકારકી હૈ-(૧) ઝઘર્વા-માલા
પહત (૨)-અધો-માલાપહત ઓર (૩)-તિર્યગ્માલાપહત । ડનમે, ઝઘર્વા-
માલાપહત મિશ્નાકા વિવેચન, પહેલે કહ આયે હૈ । ડપરકે મજિલસે
નીચેકી ઓર નસૈની (નિસરણી) લગાકર, લાઈ હુઈ મિશ્ના, અયોમાલા-

વિરાધના થાય, તથા જે પ્રાણી પૃથ્વી પર સચ્ચાર કરી રહ્યા હોય તેમની પણ
હિંસા થઈ જાય, તેથી એવી અવસ્થામાં સ્વ, પર અને ઉભયની વિરાધના થવી
સંભવિત છે, એટલે સુધી કે દાતાનું મૃત્યુ પણ થઈ જઈ શકે છે, તેથી કરીને
જે મહાદોષોને અત્યંત દુઃખદાયી બાળીને સયમી મહામુનિ નીસરણી આદિદ્વારા
માળથી ડતારેલો આહાર આદિ સ્વીકારે નહિ

માળ મજલા ના લેદે કરીને માલાપહત મિશ્ના ત્રણ પ્રકારની છે (૧) ઝઘર્વા-
માલાપહત, (૨) અધોમાલાપહત અને (૩) તિર્યગ્માલાપહત એમા ઝઘર્વા-
માલાપહત મિશ્નાનું વિવેચન પહેલા કરવામાં આવ્યું છે ઉપરના મજલાથી
નીચેની જાગ્યો નીસરણી લગાવીને લાવેલી મિશ્ના અધોમાલાપહત કહેવાય છે

તમ્હા=સીલિય ઇયારિસે=એસે પૂર્વોક્ત પ્રકારકે મહાદોસે=દાતાકી ક્ત્યુ
તક હોનેની સમાપનાકે કારણ મહાદોષોનો જાણિऊण=જાનકર સજયા=
સકલ સામ્ય વ્યાપારસે રિત્ત દુપ મહેસિજો=મહર્ષિ ભોગ માલોહદ=માલાપદ
(માલસે લાઈ દુર્દ) મિસ્સર=મિસ્રાકો ન પદિગિજ્ઞતિ=નહીં છેતે હે ॥૬૯॥

ટીકા—માલાપદ્મતમિસ્રાદોષમાહ—‘નિસ્સેર્ણિ’ ક્ત્યાદિ । ‘દાવળ
ક્ત્યુત્ર પ્રાકૃતત્વાલ્લિપ્તપત્યયસ્તયા ચ દાયિકા=દાત્રી, શ્રમણાર્થમેત્ર=સાધુનિમિત્ત
મેત્ર-સાધવે મિસ્રાદાનાર્થમેવેત્પર્યઃ, નિથ્રેર્ણિ=ચશાદિનિમિત્ત સોપાન, ફલક=શય
નોપયોગિ દારુમયાSSસન, પીઠ=કાષ્ઠનિર્મિતોપવેશનોપયોગિ લઘ્વાસન ‘પીઠા
કિતિ પ્રસિદ્ધ, મશ્ચ=લઘ્વા ચશદલાદિરચિતોચાસન યા, કીલ=શકુ, ચકારાન્ધ
સલાદિકમ્ ઉત્સૃજ્ય=ઝૂઝીંકૃત્ય, પ્રાસાદમ્=ઉચ્ચગૃહ તત્રાનેકભૂમિકાસમ્મવેના
SSરોહણાદિક યુજ્યત કિતિ તદ્ભૂમિકાયા લક્ષણા, તથા ચ-ઉચ્ચગૃહભૂમિકામિત્યર્થઃ,
આરોહેત્=ઉપલક્ષણયા ગચ્છેદિત્યર્થઃ । તેન તિષ્ઠુ વક્ષ્યમાણાસુ માલાપદ્મતાસુ
મિસ્રાસુ સમન્વયઃ । નિથ્રેણ્યાદિના સદુઃસ્વમારોહણ મત્રતીત્યત આહ-દુરા (દુ)
રોહન્તી=સદુઃસ્વમૂર્ચમદેશમાસાદયન્તી સતી પ્રપતેત્, હસ્તો પાદો ચ લૂપયેત્=
ઝોટયેત્, પૃથ્વીજીવાનપિ હિંસ્યાત્=પીડયેત્, યાનિ ચ તન્નિઃશ્રિતાનિ=પૃથિવ્યા

માલાપદ્મત મિસ્રાકે દોષ બતાવે છે—‘નિસ્સેર્ણિ’ ક્ત્યાદિ, ‘દુરુહમાણી’
ક્ત્યાદિ, તથા ‘ઇયારિસે’ ક્ત્યાદિ ।

દાતા, યદિ સાધુકે લિયે નસૈની, સીઢી (નિસરણી), પાટા, પીઠા
(બાજોટ), માચા, લૂટી અથવા મૂસલ આદિકો ઝૂંચા કરકે ઝૂંચે
મકાનકી દુસરી મજિલ પર ચઢ કર, આહાર લાવે તો વહ આહાર આદિ,
માલાપદ્મત કહલાતા હૈ । નસૈની (સીઢી) આદિ પર ચઢનેસે યદિ ગિર
પડે તો હાથ પૈર ટટ જાય, પૃથ્વીકાય-આદિ જીવોંકી ચિરાધના હોજાય

હવે માલાપદ્મત મિસ્રાના દોષો બતાવે છે—નિસ્સેર્ણિ ક્ત્યાદિ, દુરુહમાણી
ક્ત્યાદિ, તથા ઇયારિસે ક્ત્યાદિ

જો દાતા સાધુને માટે સીઢી (નિસરણી), પાટ, બાજોટ, માચો, પૂટી
અથવા મૂશળ (સાગેલુ) આદિને ઉચ્ચ કરીને ઉચ્ચ મકાનના ધીંગા મળલા
પર ચઢીને આહાર લાવે તો તે આહાર માલાપદ્મત કહેવાય છે સીઢી આદિ પર
ચઢવાથી જો પડી જાય તો હાથ-પગ તૂટી જાય, પૃથ્વીકાય આદિ જીવોંની

टीका—‘कद’ इत्यादि । कन्द, मूलम्, इमे प्राग्व्याख्याते, वा=अथवा
मलम्ब=तालादिफलम् आमम्=अपक्व-सचित्तमित्यर्थः । च=युनः छिन्न=कृत्तित-
मपि सन्निर=पत्रशाक-यासूकादिक, तुम्बकम्=शलाघुविशेष, शृङ्गेरम्=आर्द्रक
चकारादन्यदपि प्रत्येकसाधारणवनस्पतिमानम् आमकम्=अपक्व सचित्त परि-
वर्जयेत्=त्यजेत्-न गृह्णीयादित्यर्थः ॥७०॥

मूलम्-तहेव सत्तुचुन्नाइ कोल-चुन्नाइ आवणे ।

सक्कुलि फाणिय पूअ, अन्न वावि तहाविह ॥७१॥

विक्रायमाण पसढं, रएण परिफासिय ।

दितिय पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥७२॥

छाया—तथैव सक्तु-चूर्णानि, कोल-चूर्णानि आपणे ।

शक्कुली फाणित, पूपमन्यद्वापि तथाविधम् ॥७१॥

विक्रीयमाण प्रसह्य, रजसा परिस्पष्टम् ।

ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥७२॥

सान्वयार्थ—‘तहेव=जिसप्रकार सचित्त कन्दादि अग्राह्य है उसीप्रकार सत्तु-
चुन्नाइ=भुने हुए जौ या चनेका आटा—सत्तू कोलचुन्नाइ=येरोका चूरा सक्कुलि=
तिलपापडी फाणिय=गीला गुड पूय=मालपूवा (तथा) तहाविह=उसीप्रकारके
अन्न वावि=औरभी पदार्थ जो आवणे=दुकानपर विक्रायमाण=बेचनेके लिए
रखे हुए है वे (यदि) पसढं=खससे आच्छादित होनेपर भी रएण=सचित्त सूक्ष्म
रजसे परिफासिय=व्याप्त हो तो दितिय=ढेनेगालीसे पडियाइक्खे=रुहे कि

‘कद’ इत्यादि । सचित्त कन्द, मूल, ताड़फल आदि तथा कटा
हुआ भी सचित्त पत्तोका शाक बजुआ आदि, और सचित्त तुम्बा तथा
अदरख भी मायु ग्रहण न करे । ‘च’ शब्दसे यह भी समझना चाहिये
कि इनके सिवाय कोई भी सचित्त-प्रत्येक या साधारण वनस्पति,
साधुको नहीं कल्पती है ॥ ७० ॥

कद० इत्यादि सचित्त कद, मूल, ताड़फल आदि तथा कपेला छोपा छता
सचित्त पादशतु गाक-गधुआनी लाछ आदि अने सचित्त इंधी आदि तथा
आहु पणु साधु शङ्ख न करे च शब्दशी अंग पणु समझु के ते उपरात
कैध पणु सचित्त-प्रत्येक या साधारण वनस्पति साधुने कल्पती नहीं (७०)

પદ્મતા તુ યસ્યાં ભૂમિસ્યાં ગમિકા તિઠેતમ્યામેય, નયાદી જન્મપ્રવાહાવરોધિસેતુ
 ચન્દ્રિયેણ્યાદિકં તિર્યગ્ સસથાપ્ય તદ્વારા અગશ્ચિષ્ટાપરમામે ગમનાગમનેનાઽઽનીતા।
 દુષ્પાપશિસ્યાદિસ્થસ્યાતિગમ્ધીરકૃમૂલાદિમ્યસ્ય પાપ્માટેર્ગ્રહણે ચરણોન્નમનાદિનાઽ-
 નેકમિધયદૃષ્ટમ્મરાદેયમિથાપિ મિતા તદન્તર્જ્ઞેયેતિ ॥૬૭॥૬૮॥૬૯॥

^૧મૂલ્મ-^૨કંદં ^૩મૂલ ^૪પલ્લવ વા, ^૫આમ ^૬છિન્નં ^૭ચ ^૮સન્નિર ।

^૯તુવાંગ ^{૧૦}સિંગવેર ^{૧૧}ચ, ^{૧૨}આમગં ^{૧૩}પરિવજ્જણ ॥ ૭૦ ॥

છાયા—ચન્દ મૂલ મલમ્બ યા, આમ છિન્ન ચ સન્નિરમ્ ।

તુમ્મગ શ્રદ્ધવેરજ્ઞ, આમક પરિવર્જયેત્ ॥૭૦॥

સાન્વયાર્થઃ—આમ=સચિત્ત કદ=ધૂરણ આદિ કન્દ મૂલ=વિદારિકાદિ મૂલ
 પલ્લવ=તાલ આદિકે ફલ વા=તથા છિન્ન ચ=કાટી હુઈ મી સન્નિર=વપુષ્
 આદિકી ભાજીકો (તથા) આમગ=સચિત્ત તુવાંગ=તૂને ચ=ઔર સિંગવેર=
 અદરલ-આદે-કો સાધુ પરિવજ્જણ=વરજે ॥૭૦॥

પદ્મતા કહલાતી હૈ । જિસ મજિલમેં દેનેવાલી મૌજુદ હો ડસીકી ચરાબરી
 પર, દસરી ઓર જાનેકે લિયે પુલકી તરહ નસૈની (નિસરણી) વા
 લકડી આદિકો તિરછા રલ્લ કર ચડે તો વહાંસે લાઈ હુઈ મિક્ષા, તિર્યગ્
 માલાપદ્મતા કહલાતી હૈ । વહી કઠિનાઈસે પહુંચને યોગ્ય છીંકે યા આલેમેં
 તથા ગહરી કોઠરીમે રક્ત્વી હુઈ મિક્ષા ગ્રહણ કરનેસે પૈર ડઠાતે આદિ
 અનેક કષ્ટ હોતે હૈં હસલિયે, એસી મિક્ષા મી હસી માલાપદ્મતા મિક્ષામેં
 અન્તર્ગત સમજ્ઞની વાહિયે । યહ સબ પ્રકારકી મિક્ષા સાધુકો
 અકલ્પ્ય હૈ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥

જે મજલામા મિક્ષા આપનારી હાજર હોય, તેની ઘરાબર ખીલ જાણુએ
 જવાને માટે પૂવની પેઠે નીસરણી યા લાકડુ પાટિયુ તીછું રાખીને ચડે તો
 ત્યાથી લાવેલી મિક્ષા તિર્યગ્માલાપદ્મતા કહેવાય છે જહુ સુફકેલીથી પહોંચી
 શકાય એવા સીકા, યા છાજલીમા તથા ઉડી કોટડીમા રાખેલા અશનાદિ ગ્રહણ
 કરવાથી યગ ઉપાડવા આદિના અનેક કષ્ટો પડે છે, તેથી એવી મિક્ષા પણ આ
 (માલાપદ્મતા) મિક્ષામાજ સમાયલી સમજી લેવી એ સર્વ પ્રકારની મિક્ષા સાધુને
 માટે અકલ્પ્ય છે (૬૭-૬૮-૬૯)

टीका—‘कद’ इत्यादि । कन्द, मूलम्, इमे प्राग्व्याख्याते, वा=अथवा
प्रलम्ब=तालादिकलम् आमम्=अपक्व-सचित्तमित्यर्थः । च=चुनः छिन्न=कत्तित-
मपि सन्निर=पत्रशाक-त्रासृकादिक, तुम्बकम्=अलासूत्रिशेष, शृङ्गरेरम्=आर्द्रक
चकारादन्यदपि प्रत्येकसाधारणवनस्पतिमात्रम् आमकम्=अपक्व सचित्त परि-
वर्जयेत्=त्यजेत्-न गृहीयादित्यर्थः ॥७०॥

^१मूलम्-^२तहेव ^३सत्तुचुन्नाइं ^४कोल-^५चुन्नाइं ^६आवणे ।

^७सक्कुलि ^८फाणिय ^९पूअ, ^{१०}अन्न ^{११}वावि ^{१२}तहाविह ॥७१॥

^{१३}विक्रीयमाण ^{१४}पसढ, ^{१५}रण ^{१६}परिफासियं ।

^{१७}दितिय ^{१८}पडियाडक्खे, ^{१९}न मे ^{२०}कप्पइ ^{२१}तारिस ॥७२॥

छाया—तथैव सत्तु-चूर्णानि, कोल-चूर्णानि आपणे ।

शक्कुली फाणित, पूपमन्यद्वापि तथावियम् ॥७१॥

विक्रीयमाण प्रसह्य, रजसा परिस्पृष्टम् ।

ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥७२॥

सान्वयार्थः—तहेव=जिसप्रकार सचित्त कन्दादि अग्राह्य हैं उसीप्रकार सत्तु-
चुन्नाइ=भुने हुए जौ या चनेका आटा-सत्तु कोलचुन्नाइ=रेरोका चूरा सक्कुलि=
तिकपापडी फाणिय=गीला गुड पूय=मालपूवा (तथा) तहाविह=उसीप्रकारके
अन्न वावि=औरभी पदार्थ जो आवणे=दुकानपर विक्रीयमाण=बेचनेके लिए
रखे हुए हैं वे (यदि) पसढ=वस्त्रसे आच्छादित होनेपर भी रण=सचित्त मृक्षम
रजसे परिफासिय=व्याप्त हो तो दितिय=देनेवालीसे पडियाडक्खे=रुहे कि

‘कद’ इत्यादि । सचित्त कन्द, मूल, ताड-फल आदि तथा कटा
हुआ भी सचित्त पत्तोका शाक बथुआ आदि, और सचित्त तुम्बा तथा
अदरख भी साधु ग्रहण न करे । ‘च’ शब्दसे यह भी समझना चाहिये
कि इनके सिवाय कोई भी सचित्त-प्रत्येक या साधारण वनस्पति,
साधुको नहीं कल्पती है ॥ ७० ॥

कद० इत्यादि सचित्त कद, भूज, ताडकण आदि तथा आपेला डोवा छता
सचित्त पादशानु शाक-जथुआनी लाए आदि अने सचित्त दूधी आदि तथा
आहु पक्ष साधु ग्रहण न करे च शब्दशी अथवा पापु समग्रपु ठे ते उपगत
कैय पक्ष सचित्त-प्रत्येक या साधारण वनस्पति साधुने कल्पती नहीं (७०)

तारिस=इस प्रकारका आदारादि मे=मुझे (लेना) न कण्पड=नहीं कल्पता है ॥७२॥

टीका—‘तहेव’ इत्यादि, ‘विकायमाण’ इत्यादि च । तयेव=यथा
 पूर्वोक्त सचित्तकन्दादिकप्रमाण तेनेव प्रकारेण सक्तु-चूर्णानि=सक्तव एव चूर्णानि
 तानि सक्तनित्यर्थः, भृष्टयरादिचूर्णान्येव सक्तव उच्यन्ते, कोल-चूर्णानि=बदरी-
 फलचूर्णानि, शफुली=तिलपर्वटिका, फाणित=द्रुतगुड, पूषम्=अपूषम्, तथात्रिष=
 तादृशम् अन्यदपिवा दम्पादिकम्, आपणे=कय विक्रयस्थाने, विक्रीयमाण=
 विक्रयार्थं स्यात्पमान, रजसा=सचित्तरेणुना, प्रसव=गटात् वस्त्रादिनाऽऽच्छादनेऽपि
 यथाकथञ्चित्प्रकारेणेति भावः, परिस्पृष्ट=व्याप्त-वायुसमृत्त्यतरजःसस्पृष्टम् ददती
 प्रत्यावक्षीत-‘तादृश मे न कल्पत’ इति ॥७१॥७२॥

मूलम्—बहु^१अद्वि^२य पुगल^३, अणिमिस^४ वा बहुकटयं^५ ।

अच्छि^६य तिदु^७य विह^८, उच्छु^९खड^{१०} व सिवलि^{११} ॥७३॥

अप्पे^{१२} सिया^{१३} भोयणजाए^{१४}, बहु^{१५} उज्झणधम्मि^{१६}ए ।

दितिय^{१७} पडियाइक्खे^{१८}, न मे^{१९} कण्पड^{२०} तारिस^{२१} ॥७४॥

‘तहेव’ इत्यादि, तथा ‘विकायमाण’ इत्यादि ।

जैसे, सचित्त कन्द, मूल आदि त्याज्य हैं वैसेही सक्तु, बेरोंका
 चूर्ण, तिलपापडी, पिघला हुआ गुड, पूआ तथा ऐसी दही आदि अन्यान्य
 वस्तुएँ, बेचनेके लिये दुकानमें रखी हों, और सचित्त रजसे व्याप्त हों,
 अर्थात् वस्त्रसे ढँक रखने पर भी पवनके द्वारा पहुँची हुई सूक्ष्म सचित्त
 रजसे युक्त हों तो वह आहार कल्पनीय नहीं है । इसलिये साधु,
 देनेवालीसे कहे कि ‘ऐसा आहार, मुझे नहीं कल्पता है ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

तहेव इत्यादि तथा विकायमाण इत्यादि

जैसा सचित्त कंद मूल आदि त्याज्य छे, तेमज सक्तु, जेकरनु चूर्ण
 तिलपापडी, नरम जेण, तथा जेवा प्रकारणी जीण छही आदि नरम वस्तुओ
 देखवाने माटे दुकानमा राखी होय अने सचित्त रजसी व्याप्त होय अर्थात्
 वस्त्रही ढाकी राख्या छता पवनद्वारा पडोयेली सूक्ष्म सचित्त रजसी युक्त होय
 तो ते आहार कल्पनीय नहीं तेथी साधु ते आपनारीने कहे छे जेवा आहार
 अने कल्पतो नथी (७१ ७२)

છાયા—વૃદ્ધિક પુદ્ગલમ્, અનિમિષ વા વહુઠ્ઠકમ્ ।

અક્ષીવ તિન્દુક તિલ્લમ્, ઇશુસ્વડ વા શાલ્મલિમ્ ॥૭૩॥

અલ્પ સ્યાદ્ઝોજનજાત, વહૂઝ્ઞનધર્મિકમ્ ।

દદતી પ્રત્યાચક્ષીત, ન મે કલ્પતે તાદ્રશમ્ ॥૭૪॥

સાન્વયાર્થઃ—વહુઅદ્વિય=વહુવીજા અર્થાત્ સીતાફલ અણિમિસ=અનનાસ
 વહુકટય=પનસ-ઠટહલ અચ્છિય=શોભાઝ્ઞનકી ફલી, જો 'મુનગા' નામસે
 પ્રસિદ્ધ છે, તિન્દુય=તેન્દુ તિલ્લ=તેલ સિન્નર્લિ=સેમલ ઇન નામકે પુગ્ગલ=ફલોફો
 વ=ઔર ડચ્છુસ્વડ=ગન્ને-શેરડી-કે ટુકડોફો, તથા જિસ પદાર્થમે ભોયળજાએ=
 યાનેયોગ્ય અશ અપ્પે સિયા=યોડા હો ઔર ડચ્છળધર્મિએ=હાલદેનેયોગ્ય
 અશ વહુ=વહુત હો એસે ફલ આદિ દિતિય=દેનેવાલીસે માયુ પડિયાઢક્ષે=
 કહે કિ તારિસ=ઈસ પ્રકારકા આહારાદિ મે=મુશ્ને (લેના) ન કલ્પઢ=નહી
 કલ્પતા હૈ ॥૭૩॥૭૪॥

ટીકા—'વહુઅદ્વિય' ઇત્યાદિ, 'અપ્પે સિયા' ઇત્યાદિ વા વહસ્થિરુમ્=વહૂનિ,
 અસ્થીનિ=વીજાનિ-અસ્થિ=વીજમિતિ રાયમુકુટઃ, વૈદ્યકથેતિ શબ્દકલ્પદ્રુમઃ,
 યસ્મિન્, યદ્વા વહૂનિ અસ્થિકાનિ 'અસ્થિરુ=વીજે મેદોઝધાતૌ ચેતિ રાજ-
 નિષ્ણદુ' ઇતિ વૈત્તરુશબ્દસિન્ધુઃ, યસ્મિન્સ્તત્, વહુવીજક-યોગરૂઢમેતત્,
 સીતાફલાદિકમિત્યર્થ —

‘વહુઅદ્વિય’ ઇત્યાદિ તથા ‘અપ્પે સિયા’ ઇત્યાદિ । ‘અસ્થિ’
 શબ્દકા અર્થ, વીજ હોતા હૈ, રાયમુકુટ તથા વૈદ્યકોપોમે ‘અસ્થિ’ શબ્દકા
 વીજ હી અર્થ હૈ, એસા ‘શબ્દકલ્પદ્રુમ’ અભિધાનમે ભી લિખા હૈ । અત
 એવ વહસ્થિરુ શબ્દકા અર્થ હૈ વહુત વીજોવાલા । યહ શબ્દ યોગરૂઢ હૈ,
 અત એવ સીતાફલ અર્થ હોતા હૈ । નિષ્ણદુમે ભી સીતાફલ (સરીફા)કે
 હતને નામ ગિનાયે હૈ—

વહુઅદ્વિયં ઇત્યાદિ, તથા અપ્પે સિયાં ઇત્યાદિ ‘અસ્થિ’ શબ્દનો અર્થ
 બીજ (બીયો) થાય છે રાયમુકુટ તથા વૈદ્યકોપોના અસ્થિ શબ્દનો બીજ
 એવો જ અર્થ છે, એમ શબ્દકલ્પદ્રુમ’ માં પણ લખ્યું છે એટલે વહસ્થિરુ
 શબ્દનો અર્થ થાય છે ગહુ બીજો વાળુ, એ ગણ્દ યોગરૂઢ છે, એટલે સીતાફળ
 અર્થ થાય છે નિષ્ણદુમાં પણ સીતાફળના આટલા નામ ગણાવ્યા છે—

“સીતાફલ ગઢમાત્ર, વૈદેહીવલ્લભ તથા ।

કૃષ્ણબીજં વાગ્રિમાગ્ન્યમાતૃપ્ય બહુવીજકમ્ ॥૧૧॥” ઇતિ નિવૃત્તકોષ ।

પદા ‘બહુઅદિય’ ઇત્યસ્ય ‘બહુષ્ટિ’ મિતિચ્છાયા, ‘ફલવીજે પુમાનષ્ટિ’ ઇતિ કોપાત્, અર્થસ્તુકપ્ત । પુનઃપ્રત્યક્ષમ્=અગત્યગતમકપૂરણપરિપાકાનન્તરાયઃપતનામકમ્ લાપમકત્યાપુદ્ગમ્: ફલમામાન્ય તમ્, અગ્રેડપ્યસ્ય સમ્બન્ધઃ, સીતાફલાગ્નિમાકં ફલમિતિ ગાયઃ । અનિમિષમ્=અનલામમ્ અન્તર્વેદિઃસમ્પટક વજ્રાદિદેવપ્રસિદ્ધમ્ । બહુકણ્ટક=ચ્છેદનકણ્ટક-પનસ ‘કટહર’ ઇત્યનેન પ્રસિદ્ધમ્, અસ્ય ત્વગ્માદે, સર્વા રચયારન્ત્રદેન કણ્ટકલ્યાપ્યા યદુકણ્ટકમ્ સિધ્યતિ, અનિમિષપદાર્થસ્ય સ્વન્તર્વેદિઃ સમ્પટસ્ત્વેડપિરિલ્લપ્ત્યાદિસ્માદ્દેદ । અસીર=શોમાઝનમ્ ફલપ્રકરણાત્તત્કલિકમ્, ત્વચઃ સ્થાલ્ય કાર્કશ્યાધિવચ્ચદોષેભ્યો ગીજાના બાહુલ્યાન્નાત્પદિત્ત્યાજ્યમાગ્નિ ‘મુનિગા’ ઇતિ દેશરિશેષપ્રસિદ્ધામ્ । તિન્દુરમ્=અણ્ડાકૃતિક ફલવિશેષમ્ અલ્પા કારસ્વાપ્યસ્ય ફલસ્ય વીજાના સ્થાલ્યગાહુલ્યાદિદ ત્યાજ્યાશનહુલ ‘તેન્દુ’ ઇતિ

“સીતાફલ, ગઢમાત્ર, વૈદેહીવલ્લભ, કૃષ્ણબીજ, અગ્નિમ, આતૃપ્ય ઔર બહુવીજક ॥૧૧॥”

इनमें ‘बहुबीजक’ शब्द भी सीताफलके लिये आया है, और यह ऊपर बताया ही जा चुका है कि ‘अस्थि’ शब्दका अर्थ बीज होता है । इसलिये बहुबीजक और बहस्थिक एक ही है, अतः बहस्थिकका अर्थ सीताफल ही है । अथवा ‘अद्विय’ की छाया, ‘अष्टिक’ होती है, कोपमें लिखा है कि फलके बीजको ‘अष्टि’ कहते हैं । इससे भी पूर्वोक्त अर्थ ही सिद्ध होता है, इसलिये, सीता फलको तथा बग आदि अन्य अन्य देशोंमें प्रसिद्ध अनन्नास (अनास) फल विशेष, कटहर, मुनिगा (सोहिजन) की फली, तेन्दू, बेल, गन्नेका खण्ड

“સીતાફળ, ગઢમાત્ર, વૈદેહીવલ્લભ, કૃષ્ણબીજ અગ્નિમ, આતૃપ્ય અને બહુવીજક”

એમાં ‘બહુવીજક’ શબ્દ પણ સીતાફળને માટે આવ્યો છે, અને ઉપર બતાવવામાં આવ્યું જ છે કે ‘અસ્થિ’ શબ્દનો અર્થ ‘બીજ’ થાય છે એટલે બહુવીજક અને બહુસ્થિક એક જ છે, અર્થાત્ બહુસ્થિકનો અર્થ સીતાફળ જ છે અથવા અદ્વિય ની છાયા અષ્ટિક થાય છે, એમાં લખ્યું છે કે ફળના બીજને ‘અષ્ટિ’ કહે છે તેથી પણ પૂર્વોક્ત અર્થ જ સિદ્ધ થાય છે એ રીતે સીતાફળ, તથા બગ આદિ અન્ય-અન્ય દેશોમાં પ્રસિદ્ધ અન્નાસ, કટહર, મુનિગાની (એક પ્રકારની) ફળી, તેન્દુ, બિલ્વફળ, (બીલા) શેરડીની કાતળી એમના આદિ ફળ, એમાં આવે

પ્રસિદ્ધમ્ । વિલ્વમ્, ઇશુખણ્ડ, શાન્મલિં ચ, एतानि પ્રસિદ્ધાર્થકાનિ । તથા યત્ર
ભોજનજાત=મોઝ્યાશઃ અલ્પ=સ્વલ્પમ્, ઉજ્જનધર્મિક=ત્યાજ્યાશઃ વહુ=અધિક
સ્યાત્=મહેત્ તત્ફલાદિકમન્યદપિ દદર્શી પ્રત્યાવક્ષીત-તાદૃશ મેન કલ્પતે इति ।
સામાન્યલક્ષણેન ત્યાજ્યફલાદિજ્ઞાન શિષ્યાણા દુષ્કર સ્યાદિતિ પ્રથમ વિશેષરૂપેણ
કતિચિત્ફલાનિ પ્રદર્શ્ય ત્યાજ્યસામાન્યલક્ષણ નિરૂપિત તેન ન પૂર્વગાથાયાસ્તા-
ત્પર્યાનુપપત્તિરિતિ દિક્ ॥૭૩॥૭૪॥

મૂલ્મ-તહેવુઞ્ચાવય પાળ, અદુવા વાર-ધોયળ ।

સસેદ્મ ચાડલોદગ, અહુળાધોય વિવજ્જણ ॥૭૫॥

एव सेमल आदि फल, जिनमें खाद्य अंश कम हो तथा त्याज्य अंश अधिक हो उन सब फल आदिको देनेवालीसे कहे कि ऐसा आहार, सुझे नहीं कल्पता है ।

अनन्नासमें भीतर भी काँटे होते हैं और बाहर भी, और कटहरके छिलकेमें सर्वत्र काँटे ही काँटे होते हैं । दोनों बहुतकण्टक हैं, किन्तु अनन्नासमें काँटे कम और तीखे होते हैं, अतः वह कटहरसे भिन्न है । अन्य भेद लोकप्रसिद्ध ही हैं ।

सामान्य लक्षण करनेसे त्यागने योग्य फलोंका ज्ञान शिष्योंको कठिनतासे होता, अतः पहले कुछ विशेष फलोंके नाम गिना कर, उस प्रकारके सभी फलोंका त्याग बताया है । इसलिये, पहली गाथासे इसका सम्बन्ध ठीक बैठता है ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

અશ ઓછા હોય તથા ત્યાજ્ય અશ વધારે હોય એ બધા ફળ આદિ આપનારીને સાધુ કહે કે એવો આહાર મને કલ્પતો નથી

અનન્નાસમા અદર કાટા હોય છે અને બહાર પણ હોય છે, અને કટહરના છોતરામા સર્વત્ર કાટા જ હોય છે બેઉ બહુકટક છે, પરન્તુ અનન્નાસમા કાટા ઓછા અને તીખા હોય છે, તેથી તે કટહરથી જુદુ ફળ છે અન્ય ભેદ લોક પ્રસિદ્ધ છે

સામાન્ય લક્ષણ બતાવવાથી ત્યાગવા યોગ્ય ફળોનું જ્ઞાન શિષ્યોને મુશ્કેલીથી થાય છે, એટલે પહેલા કટલાક વિશેષ ફળોના નામ ગણાવીને એ પ્રજ્ઞાના બધા ફળોનો ત્યાગ બતાવ્યો છે તેથી પહેલી ગાથાથી આનો સબંધ ઠીક બંધ બેસે છે (૨)

“સીતાફલં ગઢમાષ, વૈદેહીવૃક્ષમ તથા ।

કૃષ્ણવીજ વાગ્રિમાત્મમાતૃપ્ય યદ્વૃષીજમ્ ॥૧॥” ઇતિ નિગ્રહુકોષઃ ।

યદા ‘ગદ્ગદિય’ ઇત્યસ્ય ‘બહઠિય’ મિતિન્ત્રાયા, ‘ફલવીજે પુમાનઠિઃ’ ઇતિ કોષાત્, અર્થસ્તુત્કપર । પુદ્ગલમ્=રમટદવાત્મકપૂરણપરિપાકાનન્તરાયઃ પતનાત્મક-
લાઘવમ્વત્તાત્પુદ્ગલઃ ફલસામાન્ય તમ્, અગ્રેઽપ્યસ્ય સમ્બન્ધઃ, સીતાફલાદિનામર્ક
ફલમિતિ મારઃ । અનિમિષમ્=અનલાસમ્ અન્તર્વહિઃસરુષ્ટક વજ્રાદિદેશપ્રસિદ્ધમ્ ।
યદુકળક=અષ્ટદિકા-પનસ ‘કટહર’ ઇત્યનેન પ્રસિદ્ધમ્, અસ્ય ત્વગમાથે, સર્વો
વયરાચ્છેદેન કળકલ્યાપ્યા યદુકળકત્વ સિન્ચ્યતિ, અનિમિષપદાર્થસ્ય સ્વન્તર્વહિ
સરુષ્ટસ્ત્વેઽપિ ચિરલક્ષ્યાદસ્માદ્દેદ । અસીર=શોમાઝનમ્ ફલપ્રકરણાત્તત્કલિકામ્,
ત્વચઃ સ્થૌલ્ય કાર્કશ્યાધિવચનોપેખ્યો વીજાના વાહુલ્યાચ્છાત્યધિસ્ત્યાજ્યમાના
‘મુનિગા’ ઇતિ દેશવિશેષપ્રસિદ્ધામ્ । તિન્દુરમ્=અણ્ડાકૃતિક ફલવિશેષમ્ અથવા
કારસ્યાપ્યસ્ય ફલસ્ય વીજાના સ્થૌલ્યવાહુલ્યાદિદ ત્યાજ્યાશયહુલ ‘તેન્દુ’ ઇતિ

“સીતાફલ, ગઢમાષ, વૈદેહીવૃક્ષ, કૃષ્ણવીજ, અગ્રિમ, આતૃપ્ય
ઔર યદ્વૃષીજક ॥૧॥”

इनमें ‘यद्वृषीजक’ शब्द भी सीताफलके लिये आया है,
और यह ऊपर बताया ही जा चुका है कि ‘अस्थि’ शब्दका
अर्थ बीज होता है । इसलिये यद्वृषीजक और बहस्थिक एक ही
है, अतः बहस्थिकका अर्थ सीताफल ही है । अथवा ‘अद्विय’की
छाया, ‘अष्टिक’ होती है, कोषमें लिखा है कि फलके बीजको ‘अष्टि’
कहते हैं । इससे भी पूर्वोक्त अर्थ ही सिद्ध होता है, इसलिये, सीता
फलको तथा बग आदि अन्य अन्य देशोमें प्रसिद्ध अनलास (अनास) फल
विशेष, कटहर, मुनिगा (सोहिंजन) की फली, तेन्दू, बेल, गन्नेका खण्ड

“સીતાફળ, ગઢમાષ, વૈદેહીવૃક્ષ, કૃષ્ણવીજ, અગ્રિમ, આતૃપ્ય અને યદ્વૃષીજક’
એમાં ‘યદ્વૃષીજક’ શબ્દ પણ સીતાફળને માટે આવ્યો છે, અને ઉપર
ખતાવવામાં આવ્યું જ છે કે ‘અસ્થિ’ શબ્દનો અર્થ ‘વીજ’ થાય છે એટલે યદ્વૃષીજક
અને બહસ્થિક એક જ છે, અર્થાત્ બહસ્થિકનો અર્થ સીતાફળ જ છે અથવા
અદ્વિય ની છાયા અષ્ટિક થાય છે, કોષમાં લખ્યું છે કે ફળના વીજને ‘અષ્ટિ’
કહે છે તેથી પણ પૂર્વોક્ત અર્થ જ સિદ્ધ થાય છે એ રીતે સીતાફળ, તથા
બગ આદિ અન્ય-અન્ય દેશોમાં પ્રસિદ્ધ અનલાસ, કટહર, મુનિગાની (એક પ્રકારની)
ફળી, તેન્દુ, ખિલ્વફળ, (ખીલા) ચેરડીની કાતળી એમલ આદિ ફળ, એમાં અથ

मूहूर्तान्तर्धौ चैदित्यर्थस्तदा विवर्जयेत्—न गृह्णीयात् । उपलक्षणमेतत्, उक्तञ्चाऽऽचाराङ्गे श्रीभगवता—

“से^१ भिक्षुं वारं जाव अणुपविट्ठे समाणे से ज पुण पाणगजाय जाणेज्जा, त जहा—उस्सेइम वा ससेइम वा चाउलोदग वा अन्नयर वा तहप्पगार पाणगजात् अहुणाधोय अणविल अवोक्त अपरिणत अविद्धत्थ अफासुय जाव णो पडिगाहेज्जा । अह पुण एव जाणेज्जा चिराधोय अविल वोक्त परिणत विद्धत्थ फासुय जाव पडिगाहेज्जा । से भिक्षुं वारं जाव अणुपविट्ठे समाणे से ज पुण पाणगजात्

उाया-१-“अथ भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा यावत्-अनुप्रविष्टः सन् स यत्पुनः पानक-जात जानीयात्, तद्यथा—उत्स्वेदिम वा सस्वेदिम वा तण्डुलोदक वा अन्यतरद् वा तथाप्रकार पानकजातम् अधुना गतम् अनम्लम् अव्युत्क्रान्तम् अपरिणतम् अविध्वस्तम् अप्रासुरु यावत् नो प्रतिगृह्णीयात् । अथ पुनरेव जानीयात्—चिरयौतम् अम्ल व्युत्क्रान्त परिणत विध्वस्त प्रासुरु यावत् प्रतिगृह्णीयात् । अथ भिक्षुर्वा २ यावत्-अनुप्रविष्टः सन् स यत्पुनः पानकजात जानीयात्, तद्यथा—तिलोदक वा इनको ग्रहण न करे । ये तो उपलक्षण मात्र हैं, आचाराग सूत्रमे भगवानने कहा है—

“साधु अथवा साध्वी पानीके लिए गृहस्थके घरमे प्रवेश करके—आटेके बरतनका धोवन, जाक आदिका चाफा हुआ पानी, चावलोंका धोवन तथा इस प्रकारका और भी कोई पानी तुरतका धोया हुआ हो, स्वादसे चलित न हुआ हो अर्थात् जिसका धोवन हो उस वस्तुका स्वाद न आता हो, जिसका वर्ण रस गन्ध स्पर्श न बदला हो—सर्वथा अचित न हुआ हो, शत्रु परिणत न हो तो ग्रहण न करे । यदि तुरतका धोया हुआ न हो—बहुत देरका धोया हुआ हो, स्वादसे चलित हो गया हो

अर्थात् अतर्मुहूर्तानी अहर अहरनी धोयेवा होय तो तेने अङ्गुल करवा नहिं ओ तो उपलक्षणमात्र छे आचाराग सूत्रमा भगवाने कहु छे डे—

“साधु अथवा साध्वी पाणीने भाटे गृहस्थना घरमा प्रवेश करीने, आटाना वासणुनु धोवण खाक आदि जेमा गाईला होय ते पाणी, जेमानु धोवणु, तथा जे प्रकारनु भीखु पणु जाध पाणी तुरतनु धोयेछु होय, स्वादथी अलित थयु न होय, अर्थात् जेनु धोवणु होय ते वस्तुना स्वाद न आवतो होय, जेना पणु रस गंध स्पर्श न गढलाया होय सर्वथा अचित न थयु होय, शत्रुपरिषुत न होय, तो ते अङ्गुल न करे जे तुरतनु धोयेछु न होय गहु पणतनु धोयेछु होय, स्वादथी अलित थयु होय, अने शत्रुपरिषुत होय तो

छाया—तथैवोच्चारण पान, मगस्य वारकधावनम् ।

सस्वेदिम तण्डुलोदकम्, अधुनाधौत विवर्जयेत् ॥७५॥

अथ पान ग्रहण करने की विधि बताते हैं—

सान्वयार्थः—तदेव=जैसे अशन उसीप्रकार पान=पान उच्चावय=उब सुन्दर वर्णादिसे युक्त, जैसे दाग आदिका धोवन, अवच=सुन्दर वर्णादिसे रहित जैसे मेथी केर आदिका धोवन वारधोयण=गुह के घड़ेका धोवन ससेडम=माजीका तथा आटेकी थालीका धोवन अदुवा=अथवा चाउलोदक=चावलोंका धोवन (ये सब यदि) अदुणाधोय=तुरन्तका धोया हुआ हो तो उसे (साधु) विवर्जण=वर्ज-न छेवे ॥७५॥

टीका—अशनग्रहणविधेरनन्तर पानग्रहणविधिमाह—‘तदेवुच्चावय’ इत्यादि । तथैव=यथाऽशन तेनैव प्रकारेण, पान=पेय, रमणि न्युद, उच्चावचमिति-उदक च अवच च उच्चावचम्-अनेकप्रकारम्, उत्कृष्टानुत्कृष्टमित्यर्थः, तत्र उत्कृष्ट=हविर वर्णगन्धरसस्पर्शयुक्त द्राक्षादिधावनजल प्रपाणकादिक च, अनुत्कृष्ट=हविर वर्णादिहीन मेथिका करीर-शमीफलिका-तिलादिधावनजलम् । वारकधावन=गुह घट-घृतघटादि धावनजल, सस्वेदिम=मथितशाकादिजल पिष्टस्थालीप्रक्षालनजलञ्च तण्डुलोदक=तण्डुलधावनजलम् । एतत्सर्वम् अधुनाधौतम्=तत्काल धौतम् अन्त

अशन ग्रहण करनेकी विधि बताकर अब पान ग्रहण करनेकी विधि दिखाते हैं—‘तदेवुच्चावय’ इत्यादि ।

उच्च (उत्कृष्ट) मनोज्ञ वर्ण गन्ध रस स्पर्शवाला दाख आदिका धोवन तथा शर्बत आदि पान, अवच (अनुत्कृष्ट) अमनोज्ञ वर्ण गन्ध रस स्पर्शवाला मेथी केर साँगरी तथा तिल छाउ आदिका धोवन आदि पान, गुह या घीके घड़ेका धोवन, औटाये (उबाले) हुए हरा शाक आदि का पानी, आटेकी थाली आदिका धोवन, चावलका धोवन । ये सब यदि तत्कालके धोये हुए हों अर्थात् अन्तर्मुहूर्तके अभ्यन्तरके धोये हों तो

अशन अलुषु करवानी विधि बतावनी छेवे पान अलुषु करवानी विधि बतावे छे—तदेवुच्चावय इत्यादि

उच्य (उत्कृष्ट) मनोज्ञ वर्ण गन्ध रस स्पर्शवाला द्राक्ष आदिनु धोवण तथा शरणात आदि पान, अवच (अनुत्कृष्ट) अमनोज्ञ वर्ण गन्ध रस स्पर्शवाला मेथी, केरा, पीनडानी इला (सागरिओ) तथा तल छाग आदिनु धोवण आदि पान, गोण या धीना घडानु धोवण, उकाणेला लीवा शाक आदिनु पाणी आटानी थाली आदिनु धोवण, चापानु धोवण, ओ अधा ने ताण धोवण छेवे

૧“તિલતડુલ-ઉસળોદય, ચળોદય-તુસોદય-અવિદ્વત્થ ।

અળ તથાવિદ્ વા, અપરિણદ જેવ ગેળિજ્ઞા ॥૪૭૩॥” ઇતિ ।

ઇતિ ગાયાર્થઃ ॥૭૬॥

તદિં કીદશ પાન ગૃહીયાત ? इत्यत आह—‘ज जाणेज्ज’ इत्यादि, ‘अजीव’ इत्यादि च ।

મૂલમ્-જ^૭ જાણેજ્જ^૬ ચિરાધોય^૮, મર્ફણ^૧ દસણેણ^૩ વા ।

પડિપુચ્છિઝ્ઞણ^૪ સુચ્ચા^૫ વા, જ^૬ ચ^{૧૦ ૧૧} નિસ્સકિય^{૧૨} ભવે^{૧૩} ॥૭૬॥

અજીવ^{૧૪} પરિણયં^{૧૫} નચ્ચા^{૧૬}, પડિગાહિજ્ઞ^{૧૮} સંજણ^{૧૭} ।

અહ^{૧૯} સકિય^{૨૦} ભવિજ્ઞા^{૨૧}, આસાઇત્તાણ^{૨૨} રોયણ^{૨૩} ॥૭૭॥

छाया—यज्जानीयाच्चिराद्धीत, मत्या दर्शनेन वा ।

પ્રતિપૃચ્છ્ય શ્રુત્વા વા, યન્ન નિશ્શક્તિત ભવેત્ ॥૭૬॥

અજીવ પરિણત જ્ઞાત્વા, પ્રતિગૃહીયાત્સયતઃ ।

અથ શક્તિત ભવેત્, આસ્વાદ્ય રોચયેત્ ॥૭૭॥

સાન્વયાર્થ—મર્ફણ=વુદ્ધિસે વા=અથવા દસણેણ=દેવનેસે પડિપુચ્છિઝ્ઞણ=

छाया-१ तिलतण्डुलोष्णोदकं चणकोदकं तुपोदकम् अविध्वस्तम् ।

અન્યત્ તથાવિધ વા, અપરિણત નૈવ ગૃહીયાત્ ॥૪૭૩॥

“तिलोदक, तन्दुलोदक, उष्णोदक, चनेका पानी, तुपका पानी, तथा इस प्रकारका और भी जल यदि अविध्वस्त (सचित्त) हो और शस्त्रपरिणत न हो तो ग्रहण नहीं करना चाहिए अर्थात् शस्त्रपरिणत हो तो लेना कल्पता है ॥१॥” (मूलाचार गा (४७३) ॥७५ ॥

કૈસા ધોવન ગ્રહણ કરના યાદિ ? સો વતાતે હૈ—‘જ જાણેજ્જ ’ ઇત્યાદિ, ‘અજીવ ’ ઇત્યાદિ ।

‘ तिलोदक, तन्दुलोदक, उष्णोदक, येषामु पाणी, तुपनु पाणी तथा ये प्रकारनु पीणु पणु नो अविध्वस्त (सचित्त) होय अने शस्त्रपरिणत न होय तो ग्रहण करवु न लेधये अर्थात् शस्त्रपरिणत होय तो लेवु कये छे (मूलाचार गा ४७३) (७५)

કેવુ ધોવણુ ગ્રહણ કરવુ નેધયે ? તે બતાવે છે —જં જાણેજ્જં ઇત્યાદિ, તથા અજીવ ઇત્યાદિ

જાળેજ્ઞા તજદા-તિલોદગં યા તુપોદગ યા ત્રયોદગ યા આયમ યા સોવીર યા
 મુદ્રિયદ યા અન્યમર યા તદ્વપગારં પાળગજાયં પુત્રામેય આલોગજ્ઞા-આસોતિ
 વા ૭ । સે મિયમ્ યા ૨ જાર સમાળે મે જ પુળ જાળેજ્ઞા તજદા-અવપાળગ
 યા અયાદગપાળગ યા કચ્છિપાળગ યા માતુલ્લિંગપાળગ યા મુદ્રિયાપાળગ યા
 દાલિમપાળગ યા સ્વજૂરપાળગ યા નારિયલપાળગ યા ફરીરપાળગ યા કોલપાળગ
 યા આમલગપાળગ યા ચિંચાપાળગ યા અન્યમરં યા તદ્વપગાર પાળગજાય”ઇત્યાદિ ।

ઉક્ત દિગમ્બરાચાર્યેણ વૃદ્ધકેરસ્વામિનાઽપિ મૂલાચારે—

તુપોદક યા ત્રયોદક યા આયમ યા સોવીર યા મુદ્રિયકૃત યા અન્યતરત્ વા તથા
 પ્રકાર પાનરુજાત પૂર્વમેય આલોચયેત્-આયુષ્મન્ ! ઇતિ યા ૭ । અથ મિપુર્વા
 યાવત્ અનુમણિ સન્ સ યત્પુનર્જાનીયાત્, તથા-આમ્રપાનક યા આમ્રાતરુપાનક
 યા કપિત્થપાનક યા માતુલુકપાનક યા મૃદ્વીકાપાનક યા દાલિમપાનક વા સ્વજૂર
 પાનક યા નારિયલપાનક વા ફરીરપાનક યા કોલપાનક વા આમલપાનક વા
 ચિંચાપાનક યા, અન્યતરદ્વા તથાપ્રકાર પાનરુજાતમ્” ઇત્યાદિ ।

और शस्त्रपरिणत हो तो ग्रहण करे । तिलोदक, तुषोदक, यवोदक,
 ओसामण, सोवीर (अगलण), उष्णोदक तथा इस प्रकारका और भी
 पानी गृहस्थका दिया हुआ कल्पता है । साधु यदि आमका धोवन,
 अयादगका धोवन, कविठ (कैथ)का धोवन, विजौरेका धोवन, द्राक्षका
 धोवन, अनारका धोवन, खजूरका धोवन, नारियलका पानी (धोवन),
 केरका धोवन, बेरका धोवन, आँवलेका धोवन, इमलीका धोवन,
 अथवा इस प्रकारका और भी धोवन जाने और यदि वह अत्यम्ल न हो,
 तुरतका धोया हुआ न हो, स्वादचलित हो और शस्त्रपरिणत हो तो
 कल्पता है ।”

દિગમ્બરાચાર્ય વૃદ્ધકેર-સ્વામીને મૂલાચારમાં કહા છે—

અહણ કરે તિલોદક, તુષોદક, યવોદક, ઓસામણ, સોવીર ઉષ્ણોદક તથા એ
 પ્રકારનું બીજું પણ પાણી ગૃહસ્થે આપેલું હોય તે કંપે છે ને સાધુ કેરીનું
 ધોવણ અગાડગ (આમોળિયાનું) ધોવણ, ડોળનું ધોવણ, બીજેરાનું ધોવણ,
 દ્રાક્ષનું ધોવણ અનારનું ધોવણ, ખજૂરનું ધોવણ, નારિયેળનું પાણી (ધોવણ),
 કેરાનું ધોવણ, બેરાનું ધોવણ, આમળાનું ધોવણ, આમલીનું ધોવણ, અથવા એ
 પ્રકારનું બીજું પણ ધોવણ બાણે અને ને તે બહુ અમ્લ (ખાટું) ન હોય
 તુરતનું ધોએલું ન હોય, સ્વાદચલિત હોય અને શસ્ત્રપરિણત હોય તો કંપે છે”
 દિગમ્બરાચાર્ય વૃદ્ધકેર-સ્વામીએ પણ મૂલાચારમાં કહ્યું છે—

૧“તિલતડુલ-ડસળોદય,-ચળોદય-તુસોદય-અવિદ્વત્થ ।

અળ તદાવિદ્ વા, અપરિણદ ણેવ ગેઢિજ્ઞા ॥૪૭૩॥” ઇતિ ।

ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૫॥

તદ્દિ કીદશ પાન ગૃહ્ણીયાત્ ? ઇત્યત આદ-‘જ જાણેજ્ઞ’ ઇત્યાદિ, ‘અજીવં’ ઇત્યાદિ ચ ।

મૂલ્-જ^૭ જાણેજ્ઞ^૬ ચિરાધોય^૮, મર્ઙ્ણ^૧ દંસણેણ^૨ વા ।

પડિપુચ્છિઝ્ઞ^૪ સુચ્છા^૫ વા, જ^૬ ચ^{૧૦ ૧૧} નિસ્સકિય^{૧૨} ભવે^{૧૩} ॥૭૬॥

અજીવ^{૧૪} પરિણય^{૧૫} નચ્છા^{૧૬}, પડિગાહિજ્ઞ^{૧૮} સંજણ^{૧૭} ।

અહ^{૧૯} સકિયં^{૨૦} ભવિજ્ઞા^{૨૧}, આસાઙ્ગાણ^{૨૨} રોચણ^{૨૩} ॥૭૭॥

છાયા—યજ્ઞાનીયાદિરાદ્ધૌત, મત્યા દર્શનેન વા ।

પ્રતિપૃચ્છ્ય શ્રુત્વા વા, યચ્ચ નિશ્ચક્ષિત ભવેત્ ॥૭૬॥

અજીવ પરિણત જ્ઞાત્વા, પ્રતિગૃહ્ણીયાત્સપતઃ ।

અથ શક્ષિત ભવેત્, આસ્ત્રાથ રોચયેત્ ॥૭૭॥

સાન્વયાર્થઃ—મર્ઙ્ણ=બુદ્ધિસે વા=અથવા દસણેણ=દેવનેસે પડિપુચ્છિઝ્ઞ=

છાયા-૧ તિલતડુલોળ્ળોદક ચળકોદક તુપોદમ્ અવિધ્વસ્તમ્ ।

અન્યત્ તથાવિધ વા, અપરિણત નેવ ગૃહ્ણીયાત્ ॥૪૭૩॥

“તિલોદક, તન્દુલોદક, ડળ્ળોદક, ચનેકા પાની, તુપકા પાની, તથા ઇસ પ્રકારકા ઔર મી જલ યદિ અવિધ્વસ્ત (સચિત્ત) હો ઔર શસ્ત્રપરિણત ન હો તો ગ્રહણ નહી કરના ચાહિય અર્થાત્ શસ્ત્રપરિણત હો તો લેના કલ્પતા હૈ ॥૧॥” (મૂલાચાર ગા (૪૭૩) ॥૭૫ ॥

કૈસા ધોવન ગ્રહણ કરના ચાહિય ? સો બતાતે હૈ-‘જ જાણેજ્ઞ’ ઇત્યાદિ, ‘અજીવ’ ઇત્યાદિ ।

‘તિલોદક, તન્દુલોદક, ડળ્ળોદક, ચણાનુ પાણી, તુપનુ પાણી, તથા ઇ પ્રકારનુ બીજુ પણ બળ નો અવિધ્વસ્ત (સચિત્ત) હોય અને શસ્ત્રપરિણત ન હોય તો અહણ કરવુ ન બોધ્યો અર્થાત્ શસ્ત્રપરિણત હોય તો લેવુ કલ્પે છે (મૂલાચાર ગા ૪૭૩) (૭૫)

લેવુ ધોવણુ અહણ કરવુ બોધ્યો ? તે બતાવે છે —જં જાણેજ્ઞં ઇત્યાદિ, તથા અજીવ ઇત્યાદિ

पूछकर या=भयना सुना=सुन करके दृष्ट सुनकर ज=जिग धोवनको चिराधोय= निरधोय रहूत देरका धोया हुआ जाणेज्ज=जाने, न=तथा ज=नो निरसकिय= 'इससे तथा शान्त होगी या नहीं?' इस प्रकारकी शङ्कारहित भवे=हो तो उस अजीव=जीवरहित-भरित-और परिणय=समपरिणत नभा=जानकर सज्ज= साधु पदिसमाहिज्ज=लेने; अह=भय-अगर यह सकिय='इससे तथा बूझेगी या नहीं?' इस प्रकारकी शङ्कामे युक्त भरिज्जा=हो तो उसे आसाइसाण=वस करके रोयण=निर्णय करे ॥७६॥७७॥

टीका—मत्या=बुद्ध्या दर्शनेन=दृष्ट्या या धौतजले तदीयगणादिपरिज्ञानाय तत्राऽऽगमानुगामिन्या मनीषया दृष्टिनिपातेन चेति भावः, प्रतिपृच्छय=सम्पक् पृष्ट्वा श्रुत्या या तत्प्रतिवचन भ्रममन्तरेणाऽपि कस्यचिन्मुखाद्वा निशम्य यच्चिरा द्धौत जानीयात्, यच्च निशङ्कितम्=अनुपयोगित्वशङ्कारहित भवेत् तद् अजीव=आसुर परिणत=स्वपरशब्दादिनाऽऽस्थान्तर प्राप्त ज्ञात्वा सयत=साधु प्रतिपृष्टीयात्। ये तु 'घटिकाद्वयान्तर धावनजल सचित्त भवतीति मुहूर्त्तात्पर तत्तौयमनुपा देय' मित्याहु, तत्र समीचीनम्, व्यञ्जनाशुपलिप्तकरदवीधावनार्थ पात्रप्रदेशे पूर्व

आगमानुसार बुद्धि अथवा दृष्टिसे धोवनका वर्ण आदि जान कर पूछ कर अथवा किसीसे सुन कर धोवन बहुत देरका धोया हुआ हो तो ग्रहण करे। तथा 'उपयोगी है या अनुपयोगी?' इस प्रकारकी शकाका निर्णय करके प्रासुक तथा अवस्थान्तरको प्राप्त होगया जानकर साधु ग्रहण करे।

जो लोग यह कहते हैं कि—' धोवन जल दो घडीके बाद सचित्त होनेसे अग्राह्य है ' यह उनका कहना ठीक नहीं, क्योंकि, यदि दो घडीके बाद धोवन जल सचित्त हो जाय तो शाक आदिसे लिप्त हाथ

आगमानुसार बुद्धि अथवा दृष्टिसे धोवणने पछाँदि नाली पूछीने अथवा जेष्ठ पासेथी सामणीने धोवण गहुँ पणतथी धोवणु होय तो ते अहणु करे तेमण 'उपयोगी छे के अनुपयोगी?' जे प्रकारनी शकानो निर्णय करीने प्रासुक तथा अवस्थातरने प्राप्त थणुने नालीने साधु ते अहणु करे

ने दोजे कहे ने के—' धोवणु पाछी ने घडी पछी सचित्त होवथी अग्राह्य छे ' ते तेमणु कहेवानु गराणर नथी करणु ने ने ने घडी पछी धोवणुत नण सचित्त थणु नथ तो शाक आदिथी पण्डायला हाथ या कठछी आदि

સ્થાપિતજલસ્ય મુહૂર્તાનન્તર તન્મતે સચિત્તાયા તદાનીં તદુદકક્ષાલિત્કરદર્વ્યા-
 દિના નિરવધાશનગ્રહણમપિ તેષા દોષાવહ મવેત્, તત્સંમતસચિત્તજલસંસૃષ્ટકરદર્વો-
 સંસર્ગવત્વાત્ । મુહૂર્તાત્પરમેવ ધાનજલસ્ય સચિત્ત્વાદ્વીકારે ‘અહુણાધોય વિવ-
 જ્જણ’ ઇતિ પ્રકૃતમૂત્રસ્ય ‘જ જાણેજ્જ ચિરાધોય’ ઇતિ પ્રકૃતમૂત્રસ્ય ચ વિરોધા-
 પત્તિઃ, ત્યાદિ-અધુનાર્ધોતસ્ય મુહૂર્તાન્તર્ગતતયા તત્ર તન્મતે સચિત્તાયા અભાવે
 તદ્વર્જનોપદેશાસદ્ભૂતિઃ, ચિરાદ્ધોતસ્ય ચ મુહૂર્તાનન્તર તન્મતે સચિત્તતયા તદુપાદા-
 નોપદેશસ્ય વાસદ્ભૂતિઃ સ્યાત્, તસ્માત્ પિપાસાપનોદનશક્તિશાલિનશ્ચિરાદ્ધોતસ્ય ગ્રહણ
 શાસ્ત્રસંમતમિત્યવગ્રેયમ્ ।

યા કુડઝી આદિ ધોનેકે લિણ ગૃહસ્થ (રસોયા) રસોઈકે સમય અપને
 પાસ એક પાનીકા વરતન રખતા હૈ, ઉસ જલસે હાથ ઓર કુડઝી બો
 ધો કર દાલ આદિ પરોસતા હૈ, ંેસી દશામે ઉક્ત મતસે દેર તક રક્ષે
 રહનેકે કારણ યદિ વહ હાથ યા કુડઝી આદિકા ધોવન સચિત્ત હો
 જાતા હૈ તો ઉસ ધોવનમે ધોયી હુઈ કુડઝી યા હાથસે દિયા જાનેવાલા
 નિરવધ અન્નાદિ ભી ઉનકો અગ્રાહ્ય હો જાયગા । ‘તહેવુચાવય’ હસ
 ગાથાકે અન્તિમ ચરણમેં ‘અહુણાધોય વિવજ્જણ’ યહ કહ કર ભગવાનને
 યહ સ્પષ્ટ કર દિયા હૈ કિ તુરતકા ધોયા હુઆ જલ અગ્રાહ્ય હૈ, ઓર
 હસીકો ‘દ્વિર્વદ્ધ સુવદ્ધ મવતિ’ હસ ન્યાયસે ‘જ જાણેજ્જ ચિરાધોય’
 હસ ગાથાસે સુસ્પષ્ટ કર દિયા હૈ કિ દેરકા ધોયા હુઆ ધોવન ગ્રહણ
 કરના વાહિણ । અતઃ દો ઘડીકે વાદ ધોવનમેં જીવોંકી ઉત્પત્તિ માનના
 જૈનાગમસે વિરદ્ધ હૈ ઓર ઉત્સૂત્ર-પ્રરૂપણાકા ભાગી ઘનના હૈ ।

ધોવાને માટે ગૃહસ્થ (રસોઈયો) રસોઈને સમયે પોતાની પામે પાણીનું એક
 વાસણ રાખે છે, એ જળથી હાથ અને કંઠથી ધોઈ-ધોઈને દાણ આદિ પીરસે છે,
 એવી દશામા ઉક્ત મત પ્રમાણે ડેટલાક સમય સુધી રહેલું હોવાને કારણે
 એ એ હાથ યા કંઠથી આદિનું ધોવણ સચિત્ત થઈ જાય તો એ ધોવણમા
 ધોએલી કંઠી યા હાથથી આપવામા આવતું નિરવધ અન્નાદિ પણ એમને અગ્રાહ્ય
 બની જાય તહેવુચાવય એ ગાથાના અતિમ ચરણમા અહુણાધોય વિવજ્જણ
 એમ કહીને ભગવાને એ સ્પષ્ટ કરી આપ્યું છે કે તુરતનું ધોએલું જળ અગ્રાહ્ય
 છે, અને એને દ્વિર્વદ્ધ સુવદ્ધ મવતિ એ ન્યાયે કરીને જ જાણેજ્જ ચિરાધોય એ
 ગાથાથી સુસ્પષ્ટ કરી આપ્યું છે કે ડેટલાક સમય પહેલાનું ધોએલું ધોવણ
 ગ્રહણ કરવું એમને એટલે જ ઘડી પછી ધોવણમા જીવોંની ઉત્પત્તિ માનવી
 એ જૈનાગમથી વિરદ્ધ છે અને ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણાના ભાગી બનવું છે

अथ शङ्कित=‘पिपासाऽपनोदक न या?’ इति संशयविषयो भवेत्तदा आस्वाद्य= उक्तसंशयापनोदयार्थं किञ्चित्पीत्वा रोचयेत्=निर्णयेत् ॥

“अजीव”-मित्यनेन जीवराहित्य ‘परिणत’-मित्यनेन न सर्वथाऽचित्तत्त्व सूचितम् ॥७६॥७७॥

आस्वादनविधिं प्रदर्शयन् निर्णयप्रकारमाह-‘थोव०’ इत्यादि ।

मूलम्-थोव^१मासायण^१ट्टाए^४, हत्थगम्मि^५ दलाहि^५ मे^१ ।

मा^{११} मे^{११} अच्चविल^१ पूय^७, नाल^{१०} तिण्ह^८ विणित्तए^८ ॥७८॥

छाया—स्तोकमास्वादनार्थं, हस्तके देहि मे ।

मा मे अत्यम्ल पूति, नाल तृष्णा विनेतुम् ॥७८॥

सान्त्वयार्थः—(निर्णय करनेके लिए साधु दातासे कहे बि-हे आयुष्मन् !)
आसायणट्टाए=चखनेके लिए थोच=थोड़ासा थोवा मे=मेरे हत्थगम्मि=हाथमें दलाहि=दो, (हाथमें लेकर चखने पर यदि निश्चय हो जाय कि वह थोवन) अच्चविल=अत्यन्त खट्टा पूय=दुर्गन्धित और तिण्ह=प्यास विणित्तए=बुझानेके लिए नाल=समर्थ नहीं है इसलिये यह मे=मेरे लिए उपयोगी मा=नहीं है ॥७८॥

तथा ‘इससे प्यास मिट जायगी या नहीं?’ ऐसा सन्देह उत्पन्न हो जाय तो उस सन्देहको दूर करनेके लिए थोड़ासा पानी चख कर निर्णय करे ।

‘अजीव’ पदसे जीवराहित्य और ‘परिणय’ पदसे मिश्रकी शकाका अभाव सूचित किया है ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

आस्वादन (चखने) की विधि बताते हुए निर्णय करनेका प्रकार बताते हैं—‘थोव०’ इत्यादि ।

तेमज्ज ‘अथी तरस मट्ठे के नहि?’ अथो सदेह उत्पन्न थाय तो अथ सदेह दूर करवाने थोडु पाणी आभीने निष्पत्ति करवो अजीव शब्दथी अवराहित्य अने परिणय शब्दथी मिश्रणी शकानो अभाव सूचित कथो छे (७६-७७)
आस्वादन (आखवा)ना विधि बतावता निष्पत्ति करवानो प्रकार बतावे छे-थोव० इत्यादि

ટીકા—આસ્વાદનાર્થમ્=ઉપયોગિત્વાડુપયોગિત્વજ્ઞાનાર્થ સ્તોક સ્વલ્પ તિલ-
તણુલાદિજલ મે=મમ હસ્તે 'દેહિ' इति दात्रीमुद्दिश्य वदेदिति भावः । तद्वत्
धौतजलमास्वाद्य निश्चिनुयात्-इदम् अत्यम्ल पूति=अनिष्टगन्धयुक्त तृष्णा=पिपासा
विनेतुम्=अपारुर्तु नाल=न समर्थम्, इति मे=मम मा=नहि उपयोगीति शेषः ॥ ७८ ॥

નિશ્ચયાનન્તર કર્તવ્યમાહ—'ત ચ' इत्यादि ।

મૂલમ્-તં^૧ ચ^૨ અચ્ચવિલ^૩ પૂય^૪, નાલ^૫ તિણ્હ^૬ વિણિત્તણ્^૭ ।

દિતિય^૮ પડિયાઢક્ષે^૯, ન^{૧૧} મે^{૧૨} કપ્પડ^{૧૩} તારિસં^{૧૦} ॥ ૭૯ ॥

છાયા—તચાડત્યમ્લ પૂતિ, નાલ તૃષ્ણા વિનેતુમ્ ।

દદતી પ્રત્યાચક્ષીત, ન મે કલ્પતે તાદૃશમ્ ॥ ૭૯ ॥

તન વહ સાધુ કયા કરે?, સો પતાતે હૈ—

સાન્વયાર્થ'—અચ્ચવિલ=અત્યન્ત સ્વદે પૂય=દુર્ગન્ધિયુક્ત ઔર તિણ્હ
વિણિત્તણ્ નાલ=પ્યાસ મિટાનેકે લિષ અસમર્થ ત ચ=ઉસ ધોવનકો દિતિય=
દેનેવાલીસે સાધુ પડિયાઢક્ષે=રહે કિ તારિસ=ઇસ પ્રકારકા ધોવન મે=મુઝે
ન કપ્પડ=નહી કલ્પતા હૈ ॥ ૭૯ ॥

ટીકા—તચ ધૌતજલમત્યમ્લ પૂતિ તૃષ્ણા વિનેતુ નાલમિતિ દદતી પ્રત્યાચ-
ક્ષીત-તાદૃશ મે ન કલ્પતે इति ॥ ૭૯ ॥

‘ધોવન ઉપયોગી હૈ યા નહી?’ ઇસ શકાકા નિવારણ કરનેકે લિષ
દેનેવાલી વાઈસે સાધુ કહે કિ—‘મેરે હાથમે થોડાસા પાની દો ।’ ઉસ
દિયે હુષ ધોવનકા આસ્વાદન કરકે નિશ્ચય કરે કિ—‘યહ વહુત સ્વદા હૈ,
દુર્ગન્ધવાલા હૈ, પ્યાસ શાન્ત કરનેકે લિષ સમર્થ નહી હૈ અતઃ મેરે લિષ
ઉપયોગી નહી હૈ ॥ ૭૮ ॥’

એસા નિશ્ચય કરકે કયા કરના ચાહિષ? સો કહતે હૈ—ત ચ' इत्यादि ।

ઉસ વહુત સ્વદે, દુર્ગન્ધિત ઔર પ્યાસ વુઝાનેમે અસમર્થ ધોવનકો
દેનેવાલી વાઈસે કહે કિ એસા ધોવન મુઝે નહી કલ્પતા હૈ ॥ ૭૯ ॥

‘ધોવણુ ઉપયોગી છે કે નહિ?’ એ શકાનું નિવારણ કરવાને માટે ધોવણુ
આપનારી બાઈને સાધુ કહે કે “મારા હાથમા થોડું પાણી આપો” એ આપેલા
ધોવણુનું આસ્વાદન કરીને નિશ્ચય કરે કે ‘આ બહુ બાદુ છે, દુર્ગન્ધ વાળું છે,
તરસ શાંત કરવા માટે સમર્થ નથી, તેથી મારે માટે ઉપયોગી નથી’ (૭૮)

એવો નિશ્ચય કરીને શું કરવું જોડ? તે હવે કહે છે—ત ચં ઇત્યાદિ

એવા બહુ બાદા, દુર્ગન્ધિત અને તરસ છીપાવવામા અસમર્થ ધોવણુને
આપનારી બાઈને સાધુ કહે કે એવું ધોવણુ મને વસ્તુ નથી (૭૯)

मूलम्-त^१ च^२ होज्ज^३ अकामेण^४, विमणेण^५ पडिच्छियं^६ ।

त^७ अप्पणा^८ न^९ पिये^{१०}, नो^{११} वि^{१२} अन्नस्स^{१३} दावण^{१४} ॥८०॥

छाया—तत्र भवेद् अकामेन, विमनसा प्रतिगृहीतम् ।

तद् आत्मना न पियेत्, नो अपि अन्यस्मै दापयेत् ॥८०॥

सान्वयार्थ—त=उस प्रकारका धोवन यदि अकामेण=विना इच्छासे दाताके अनुरोधसे च=तथा विमणेण=मनके दूसरी तरफ होनेके कारण पडिच्छिय=लेलिया गया हो तो त=उस धोवनको न=न तो अप्पणा=अपने खुद पिये=पिये और नो=न अन्नस्स अचि=दूसरोंकोभी दावण=देवे ॥८०॥

टीका—‘त च’ इत्यादि । तत्र धौतजल यदि अकामेन=स्वानिच्छया, दात्र्यबु रोधेनेति भावः, विमनसा=अन्यमनस्कतया, ‘हेतो उतीया’ प्रतिगृहीत तद् आत्मना स्वयं न पियेत् नो अपि अन्यस्मै दापयेत् ॥८०॥

तर्हि किं कुर्यात् ? इत्याह—‘एगतं’ इत्यादि ।

मूलम्—एगतमवक्कमित्ता^१, अचित्त^२ पडिलेहिया^३ ।

जय^४ परिट्ठविज्जा^५, परिट्ठप्प^६ पडिक्कमे^७ ॥ ८१ ॥

छाया—एकान्तमवक्कम्याऽचित्तं प्रत्युपेक्ष्य ।

यत् परिष्ठापयेत्, परिष्ठाप्य प्रतिक्रामेत् ॥ ८१ ॥

उस धोवनका क्या करे ? सो बताते हैं—

सान्वयार्थ—एगत=एकान्त स्थानम अवक्कमित्ता=जाकरके अचित्त=एकेन्द्रियादिमाणीरहित अचित्त स्थानको पडिलेहिया=पूजकर उस धोवनको जय=

‘त च’ इत्यादि । यदि ऐसा पानी अनिच्छापूर्वक दाताके अनुरोधसे अथवा विना ध्यानसे ग्रहण कर लिया हो तो स्वयं उसे न पिये और न दूसरेको पिलावे ॥ ८० ॥

फिर क्या करे सो कहते हैं—‘एगतं’ इत्यादि ।

त च इत्यादि जे जेवु पाणी अनिच्छापूर्वक दाताना अनुरोधशी अथवा जे-ध्यानशी श्रद्धा करी लीधु होय तो पीते ते न पीजे अने न पीजने पीवअवे (८०)

पछी शु करे ते छडे छे—एगतं इत्यादि

यतनासे परिद्विज्जा=परिठवे-हाले, परिद्वप्य=परिठवके आकर पडिकमे=इरियावहिया पडिकमे-करे ॥८१॥

टीका—एकान्त विविक्तप्रदेशम्, अवक्रम्य=गत्वा तत्र अचित्तम्=एकेन्द्रियादिप्राणिवर्जित प्रत्युपेक्ष्य=निरीक्ष्य यत=सयत्न यथास्यात्तथा परिष्ठापयेत्, सवित्रि “वोसिरे” इति त्रिरुच्चार्य व्युत्सृजेत् । परिष्ठाप्य=परिष्ठापनानन्तर ग्रामाद्वहिरवहिर्वाऽऽसन्नभूमिमागत्य प्रतिक्रामेत्=ऐर्यापथिकीं कुर्यात् ॥८१॥

अशनपानग्रहणविधेरनन्तर भोजनविधिमाह-‘सिया’ इत्यादि, ‘अणुन्नवित्तु’ इत्यादि च ।

^१मूलम्-^२सिया य ^३गोयरग्गओ, ^४इच्छिज्जा ^५परिभुत्तुउ ।

^७कुट्टग ^८भित्तिमूल वा, ^९पडिलेहिन्ताण ^{१०}फासुयं ॥८२॥

^{११}अणुन्नवित्तु ^{१२}मेहावी, ^{१३}पडिच्छन्नम्मि ^{१४}सवुडे ।

^{१५}हत्थग ^{१६}सपमज्जित्ता, ^{१७}तत्थ ^{१८}भुजिज्ज ^{१९}सजए ॥८३॥

जया-स्याच्च गोचराग्रगतः इच्छेत् परिभोक्तुम्

शोष्ठक भित्तिमूल वा, प्रत्युपेक्ष्य प्रासुक्तम् ॥८२॥

अनुज्ञाप्य मेधावी, प्रतिच्छन्ने सवृत्ते ।

हस्तक सप्रमृज्य तत्र भुञ्जीत सयत् ॥८३॥

एकान्त स्थानमे जाकर एकेन्द्रिय आदि प्राणियोंसे रहित स्थान देखकर यतनापूर्वक “वोसिरे” ऐसा तीन बार उच्चारण करके परिठवे। परिठवनेके पश्चात् गाँवमे या गाँवके बाहर ठहरनेके स्थान पर आकर इरियावहियाका प्रतिक्रमण करे ॥ ८१ ॥

अशन-पान ग्रहण करनेकी विधि बतानेके बाद आहार करनेकी विधि बताते हैं-‘सिया य’ इत्यादि, ‘अणुन्नवित्तु’ इत्यादि ।

अंशान् स्थानमा गच्छन्ने अकेन्द्रिय आदि प्राणीभ्योऽपि रहित स्थानं गच्छन्ने यतनापूर्वकं ‘वोसिरे’ अथ त्रयवार उच्चारणं करीते परिठवे परिठव्या पछी गाभमा या गाभनी गच्छन्ने रहिवाना स्थानं परं आसीने धरियावहियानु प्रतिक्रमणं करे (८१)

अशन-पान अहण करवानी विधि बताव्या आह आहार करवानी विधि बतावे छे-सिया य इत्यादि तथा अणुन्नवित्तु इत्यादि

सान्त्वयार्थः-गोचरगगओ=गोचरीमें गया हुआ मेहावी=सामाचारीका
 जानकार संजण=साधु मिया य=रुदाचित् अगर बाल्यावस्थाके अथवा ग्लान-
 पनेके कारण वहाँ परिमुचुउ=आहार करना इच्छिज्जा=चाहे तो वहाँ फासुय=
 मासुरु-एकेन्द्रियादिमाणी रहित कुट्टग=कोठेको वा=अथवा भित्तिमूल=मीतके
 समीपके स्थानको पढिलेहिताण=पूजकर तथा दृष्टिसे देखकर अणुअवित्तु=
 गृहस्थकी आज्ञा मागकर तत्थ=वहाँ पढिच्छम्मि=ऊपरसे छाये हुए और
 सवुडे=चारों तर्फसे घिरे हुए स्थानमें हत्थग=हार्थोंको अथवा अपने शरीरको
 सपमज्जित्ता=पूजकरके (साधु) मुजिज्ज=आहार करे ॥८२॥८३॥

टीका—स्पाद्य=रुदाचित् गोचराग्रगतः=भिसामनुप्रविष्टो मुनिः, बाल्य-ग्लान-
 नत्थ-पिपासादिकारणयगात्परिभोक्तुमिच्छेत् तदा मासुकम्=एकेन्द्रियादिमाणि
 विवर्जित कोष्ठरुम्=अन्तर्गृहादिक या=अथवा भित्तिमूल=कुट्टयसमीपवर्तिप्रदेश पत्थु
 पेक्ष्य=दृष्ट्या मिलोक्य अनुज्ञाप्य=तत्स्वामिनोऽनुज्ञामादाय तत्र प्रतिच्छन्ने=ऊपर
 तस्तृणादिभिराच्छादिते, सवृत्ते=समन्तत आवृत्ते किन्तु प्रकाशयुक्ते प्रदेशे, यथा
 'सवृत्तः' इति प्रथमान्त सयतस्य विशेषण तेन, मेधावी=साधुसामाचारीकुशलः
 सयतः=साधु. सवृत्तः=मनोवाकायगुप्तः सन् हस्तम्=हस्तौ सप्रमृज्य=सशोध्य,
 अथवा 'हस्तकम्' इति तृतीयार्थे प्रथमा, तथा च-हस्तकेन=हस्त कायति=वातुना

यदि भिक्षाके लिए गये हुए भिक्षुको बालकपन, ग्लानता अथवा
 प्यास आदि किसी कारणसे आहार करनेकी इच्छा हो जाय तो वहाँ
 प्रासुक कोठा अथवा भीतके पास कोने आदिकी प्रतिछेखना करके
 मकानके स्वामीकी आज्ञा लेकर ऊपरको तृण आदिसे छाये हुए चारों
 ओरसे बन्द किन्तु प्रकाशयुक्त स्थानमें स्थित होकर मन वचन कायकी
 सम्यक् प्रकार प्रवृत्ति करता हुआ साधुसामाचारीका ज्ञाता मुनि हार्थोंको

ने भिक्षाने माटे गयेला भिक्षुने आज्ञापछा, ग्लानता अथवा तारस आदि
 कोठे कारणसे आहार करवानी इच्छा यथ जय तो त्या प्रासुक कोठे अथवा
 भीतनी पास के छेखना करीने मकानना स्वामीनी आज्ञा
 लधने उपर पास आदिथी छामेला चारे आज्ञुथी बंध परन्तु प्रकाशयुक्त
 स्थानमा न्हीने मन वचन कायानी सम्यक् प्रकार प्रवृत्ति करता साधुसमाचारीने
 ज्ञाता मुनि छायेने प्रभावित करीने (साक्ष करीने) या हस्तक (हस्तगत रमेडरुप)भी

मनेकार्थत्वात्प्राप्नोतीति हस्तकम्, ('आतोऽनुपसर्गे कः' इति कप्रत्ययः,) रजोहरण तेन, तस्य धारणे हस्तस्य सर्वथा निमित्तत्वात्, प्रायः कक्षप्रदेशे धारणेऽपि हस्ताश्रय विना तदीयधारणासम्भवाच्च । सप्रमृज्य=तत्स्थान काय च सशोध्य भुञ्जीत=अभ्यवहरेत् ।

यत्तु "हस्तकं मुखवस्त्रिकारूपमादाय तेन काय सप्रमृज्य" इति व्याख्यात तदयुक्त, 'हस्तक' पदार्थस्य 'सप्रमृज्य' पदार्थेऽन्वयसम्भवे 'आदाये'-ति पदान्तराक्षेप-पूर्वरूपन्यपदार्थेऽन्वयरूपपनाया अनाचित्यात् । किञ्च कोप-व्याकरणादिषु हि हस्तक-शब्दो मुखवस्त्रिकारूपेऽर्थे न दृश्यते । शास्त्रेऽपि-"मुहपत्तिं पडिलेहिता" इत्यादि दृश्यते न तु 'हत्यग' पडिलेहिता' इत्यादि ।

यच्च "विधिना तेन मुखवस्त्रिकारूपेण हस्तकेन काय प्रमृज्य तत्र भुञ्जीत"

प्रमार्जित (साफ) करके या हस्तक अर्थात् हस्तगत रजोहरणसे काय और स्थानकी प्रमार्जना करके आहार करे ।

किसी-किसीने 'हस्तक सप्रमृज्य' का ऐसा अर्थ किया है कि 'मुखवस्त्रिका लेकर उससे शरीर-प्रमार्जना करे' ऐसा अर्थ करना ठीक नहीं है, क्योंकि मुखवस्त्रिकाके साथ प्रमार्जन करनेका सम्बन्ध मिलते न देख उन्हें एक 'आदाय' शब्द (लेकर) अपनी ओरसे मिला दिया है । इस प्रकार सम्बन्ध मिलाना उचित नहीं है । इसके सिवाय कोषोंमें कहीं 'हस्तक' शब्दका अर्थ मुखवस्त्रिका नहीं किया है और न व्याकरणमें ही ऐसा देखाजाता है । आगमोंमें 'मुहपत्तिं पडिलेहिता' इत्यादि पद देखे जाते हैं, किन्तु 'हत्यग पडिलेहिता' कहीं नहीं देखा जाता ।

तथा "मुखवस्त्रिकारूप हस्तकसे कायकी प्रमार्जना करके आहार करे"

काया अने स्थानकी प्रमार्जना करीने आधार करे

वेध केाधये हस्तक सप्रमृज्य ने। येवे अर्थ क्ये छे के- 'मुखवस्त्रिका लधने तेथी शरीरकी प्रमार्जना करे,' यखु येवे अर्थ कन्वे ये भराणर नथी, कारण उ मुखवस्त्रिकाकी साथे प्रमार्जन करवाने। सगध भणतो नहि जेवाथी तेमछे ओक आदाय शब्द (लधने) पोतानी तरइथी मिलापी दीधे छे आ प्रमाणे सगध भिवापी हेवे ओ उचित नथी वणी केपोभा कयाय 'हस्तक' शब्दने अर्थ मुखवस्त्रिका क्ये नथी अने व्याकरणभा पण येवे अर्थ जेवाभा आवतो नथी, आशयेभा मुहपत्तिं पडिलेहिता इत्यादि पद जेवाभा आवे छे, किन्तु हत्यग पडिलेहिता कयाय जेवाभा आवतु नथी

तथा 'मुखवस्त्रिकाइय हस्तकथी कायकी प्रमार्जना करीने आधार करे'

इति व्याख्यात तदप्युक्ततरम् । इमं मुखवस्त्रिकाधारणे मुखवस्त्रिकाधारणोद्देश्यभू-
तायाः सूक्ष्मव्यापिसम्पातिमवायुकायादिजीर्णानिर्गतैरसिद्धा मुखवस्त्रिका
मुख एव धारणीयेत्याशयस्य जागरूक्यान्, अत एव भगवताऽपि सूक्ष्मव्यापि
सम्पातिमवायुकायादिजीर्णाऽयतनानिर्गतये मुग्धोपरि धारणीयसदोरकाष्टपुटमुख
प्रमाणवस्त्रखण्डरूपेऽर्थे मुखवस्त्रिकाशब्दः प्रयुक्तो, न तु हस्तवस्त्रिकाशब्द इति न्य-
मपि हस्तवस्त्रिकादेन मुखवस्त्रिकारूपोऽर्थो न लभ्यते । एव च तेन कायप्रमार्जन-
कथन सर्वथाऽऽगमविरुद्धमेवेति बोध्यम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

ऐसी व्याख्या करना भी अत्यन्त अयुक्त है, क्योंकि मुखवस्त्रिका
धारण करनेका प्रयोजन सूक्ष्म, व्यापी, सम्पातिम तथा वायुकाय आदि
जीवोंकी हिंसाका परिहार करना है । मुखवस्त्रिकाको हाथमें रखनेसे
उक्त प्रयोजन सिद्ध नहीं होता । इससे यह सिद्ध होता है कि मुख
वस्त्रिका मुखपर ही धारण करनी चाहिए । इसलिए मुखके निमित्तसे
होनेवाली, सूक्ष्म, व्यापी, सम्पातिम और वायुकाय आदि जीवोंकी
विराधनाकी निवृत्तिके लिए मुख पर धारण करने योग्य उस मुख
परिमाण सदोरक और आठ पुडवाले वस्त्रखण्डको भगवानने 'मुख
वस्त्रिका' शब्दसे कहा है, 'हस्तवस्त्रिका' शब्दका प्रयोग कहीं नहीं
किया, अत एव 'हस्त' शब्दसे मुखवस्त्रिकाका अर्थ किसीभी प्रकार
नहीं निकल सकता । इस प्रकार 'उससे कायकी प्रमार्जना करना'
यह अर्थ आगमसे सर्वथा विरुद्ध है ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

એવી વ્યાખ્યા કરવી એ પણ અત્યંત અયુક્ત છે, કારણ કે મુખવસ્ત્રિકા ધારણ
કરવાનું પ્રયોજન સૂક્ષ્મ વ્યાપી, સંપાતિમ તથા વાયુકાય આદિ જીવોની હિંસાનો
પરિહાર કરવો એ છે મુખવસ્ત્રિકાને હાથમાં રાખવા ઉપર પ્રયોજન । સિદ્ધ થતું
નથી એથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે મુખવસ્ત્રિકા મુખ પર જ ધારણ કરવી જોઈએ
તેથી મુખના નિમિત્તે થનારી સૂક્ષ્મ, વ્યાપી, સંપાતિમ અને વાયુકાય આદિ
જીવોની વિરાધનાના નિવૃત્તિને માટે મુખ પર ધારણ કરવા યોગ્ય એ મુખ
પરિમાણ દેરા સાથેના અને આઠ પડવાળા વસ્ત્રખંડને ભગવાને 'મુખવસ્ત્રિકા'
કહી છે, 'હસ્તવસ્ત્રિકા' શબ્દનો પ્રયોગ કોઈ નથી એટલે 'હસ્ત' શબ્દથી
મુખવસ્ત્રિકાનો અર્થ કોઈ પણ પ્રકારે નીકળી શકતો નથી એ રીતે 'મુખવસ્ત્રિકા
કથી કાયાની પ્રમાર્જના કરવી' એ અર્થ આગમથી સર્વથા વિરુદ્ધ છે (૮૨-૮૩)

^१ मू^३लम्-त^२त्थ से भुंजमाणस्स, अ^४द्वि^५य कटओ सिया ।

तण-कट्ट-सक^६र वावि, अन्नं वावि तहाविहं ॥८४॥

^{१३} तं उ^{१४}क्खि^{१५}वित्तु न नि^{१६}क्खि^{१७}वे, आसएण न छड्डए ।

^{२१} ह^{२०}त्थेण त गहेऊण, ए^{२२}गतमव^{२३}क्कमे ॥ ८५ ॥

छाया—तत्र तस्य भुञ्जानस्य, अष्टि^{२४}रु कण्टकः स्यात् ।

तण-काष्ठ-शर्कर वाऽपि, अन्यद्वापि तथाविधम् ॥८४॥

तद् उत्क्षिप्य न निक्षिपेत्, आस्येन नोज्जेत् ।

हस्तेन तद् गृहीत्वा, एरान्तमपक्रामेत् ॥८५॥

सान्त्वयार्थः—तत्थ=वहा कोठे आदिमें भुजमाणस्स=आहार करते हुए से=उस साधुके (आहारमें) अद्वि^{२४}य=बीज कटओ=काटा तण=तिनका कट्ट=काठ वावि=और सकर=छोटा करर वा=तथा अन्न वावि=औरभी तहाविह=उस प्रकारका पदार्थ सिया=आगया हो तो त=उसे उक्खि^{२५}वित्तु=निकालकर न निक्खि^{२६}वे=इधर-उधर नहीं डाले, तथा आसएण=मुखसे भी न छड्डए=न फेंके-न धूके (किन्तु) त=उसे हत्थेण=हाथसे गहेऊण=लेकर एगत=एकान्त स्थानमें अवक्कमे=जावे ॥८४॥८५॥

टीका—‘तत्थ से’ इत्यादि, ‘त उक्खि^{२५}वित्तु’ इत्यादि च । तत्र कोष्ठकादिस्थाने भुञ्जानस्य तस्य भिक्षोर्भोजने अष्टि^{२४}रु=बीज, कण्टरु=तीक्ष्णाग्रो द्रुम-गुल्म लता-घटविशेषः, अपिवा तण-काष्ठ-शर्कर=तण च काष्ठ च शर्करा चैतेषा समाहारः । तत्र तण=कुशादिक, काष्ठ=खदिरादिसमुद्भव दारु, शर्करा=सुदपापाणखण्डम् । अन्यदपि वा तथावि^{२५}रु=तज्जातीय स्यात्=भवेत् तद्=अष्टिकादिकम् उत्क्षिप्य न निक्षिपेत्=उत्क्षेपण कृत्वा यत्र तत्र न क्षिपेत्, आस्येन=मुखेनापि नोज्जेत्=धूत्कृत्य

‘तत्थ से’ इत्यादि, ‘त उक्खि^{२५}वित्तु’ इत्यादि । उस कोठे आदिमें आहार करनेवाले भिक्षुके भोजनमें बीज, काँटा, तिनका, लकड़ी, किरकिरी-करर या और कोई उस प्रकारकी वस्तु हो तो उसे निकाल कर जहाँ तहाँ न डाले तथा मुखसे भी न धूके किन्तु उसको हाथमें

तत्थ से० इत्यादि, तथा त उक्खि^{२५}वित्तु० इत्यादि जे ठाठामा आहार करनारा बिक्षुना खोजनमा बीज, काटा, तण्णाला लाड्डु, दाकरी दाकरा या जेवा प्रजारनी गीछ डोई वस्तु होय तो ते दादी नाणी न्या त्या नाये नहि, तथा

इति व्याख्यात तदप्ययुक्ततरम् । इमं मुखवस्त्रिकाधारणे मुखवस्त्रिकाधारणोद्देश्यभू-
तायाः सूक्ष्मव्यापिमम्पातिमवायुकायादिजीवाहिसानिर्गतेरसिद्धया मुखवस्त्रिका
मुख एव धारणीयेत्याशयस्य जागरूकत्वान्, अत एव भगवताऽपि सूक्ष्मव्यापि
सम्पातिमवायुकायादिजीवाऽयतनानिर्गते मुखोपरि धारणीयसदोरकाष्टपुटमुख
प्रमाणवस्त्रखण्डरूपेऽर्थे मुखवस्त्रिमागच्छः प्रयुक्तो, न तु हस्तवस्त्रिमागच्छ इति यथ
मपि हस्तवस्त्रदेन मुखवस्त्रिकारूपोऽर्थो न लभ्यते । एव च तेन कायप्रमार्जन
कथन सर्वथाऽऽगमविरुद्धमेवेति बोध्यम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

તેસી વ્યાખ્યા કરના મી અત્યન્ત અયુક્ત છે, ક્યોંકિ મુખવસ્ત્રિકા
ધારણ કરનેકા પ્રયોજન સૂક્ષ્મ, વ્યાપી, સમ્પાતિમ તથા વાયુકાય આદિ
જીવોંકી હિંસાકા પરિહાર કરના છે । મુખવસ્ત્રિકાકો હાથમેં રખનેસે
ઉક્ત પ્રયોજન સિદ્ધ નહીં હોતા । ઇમસે યહ સિદ્ધ હોતા છે કિ મુખ
વસ્ત્રિકા મુખપર હી ધારણ કરની ચાહિળ । ઇસલિલ મુખકે નિમિત્તસે
હોનેવાલી, સૂક્ષ્મ, વ્યાપી, સમ્પાતિમ ઓર વાયુકાય આદિ જીવોંકી
વિરાધનામી નિવૃત્તિકે લિળ મુખ પર ધારણ કરને યોગ્ય ડસ મુખ
પરિમાણ સદોરક ઓર આઠ પુઢવાલે વસ્ત્રખણડકો ભગવાનને ‘મુખ
વસ્ત્રિકા’ શબ્દસે કહા છે, ‘હસ્તવસ્ત્રિકા’ શબ્દકા પ્રયોગ કહીં નહીં
કિયા, અત એવ ‘હસ્તક’ શબ્દસે મુખવસ્ત્રિકાકા અર્થ કિસીમી પ્રકાર
નહી નિકલ સકતા । ઇસ પ્રકાર ‘ડસસે કાયકી પ્રમાર્જના કરના’
યહ અર્થ આગમસે સર્વથા વિરુદ્ધ છે ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥

એવી વ્યાખ્યા કરવી એ પણ અત્યંત અયુક્ત છે, કારણ કે મુખવસ્ત્રિકા ધારણ
કરવાનું પ્રયોજન સૂક્ષ્મ વ્યાપી, સમ્પાતિમ તથા વાયુકાય આદિ જીવોની હિંસાને
પરિહાર કરવો એ છે મુખવસ્ત્રિકાને હાથમાં રાખવા ઉપર પ્રયોજન સિદ્ધ થવું
નથી એથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે મુખવસ્ત્રિકા મુખ પર જ ધારણ કરવી જોઈએ
તેથી મુખના નિમિત્તે થનારી સૂક્ષ્મ, વ્યાપી, સમ્પાતિમ અને વાયુકાય આદિ
જીવોની વિરાધનાની નિવૃત્તિને માટે મુખ પર ધારણ કરવા યોગ્ય એ મુખ
પરિમાણ દેરા સાથેન અને આઠ પડવાળા વસ્ત્રખંડને ભગવાને ‘મુખવસ્ત્રિકા’
કહ્યા છે, ‘હસ્તવસ્ત્રિકા’ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો નથી એટલે ‘હસ્તક’ શબ્દથી
મુખવસ્ત્રિકાનો અર્થ કોઈ પણ પ્રકારે નીકળી શકતો નથી એ રીતે ‘મુખવસ્ત્રિ-
ક થી કાયાની પ્રમાર્જના કરવી’ એ અર્થ આગમથી સર્વથા વિરુદ્ધ છે (૮૨-૮૩)

विनयेन प्रविश्य, सकाशे गुरोर्मुनिः ।

ऐर्यापथिकीमादाय, आगतश्च प्रतिक्रामेत् ॥८८॥

सान्वयार्थः—सिया य=अगर भिक्षु=साधु सिञ्ज=वसति उपाश्रयमें ही आगम्य=आकर भुत्तु=आहार करना इच्छिञ्ज=चाहे तो सपिण्डवाय=भिक्षाके सहित आगम्य=आकर विणएण=‘मत्थएण वदामि निस्सीहि’ इस प्रकार बोलनेरूप विनयसे पविस्सित्ता=उपाश्रयमें प्रवेश करके से=वहा उडुय=भोजनके स्थानको पडिलेहिया=अ=ठी तरह देखकर गुरुणो=रत्नाधिकके सगासे=समीप आगओ य=आया हुआ मुणी=मुनि इरियावहिय=इरियावहियाका पाठ आयाय=लेकर पढ़कर पडिक्कमे=कायोत्सर्ग करे । तात्पर्य यह है कि प्रबल पिपासा आदि खास कारण के बिना तो उपाश्रयमें आकर ही साधुको आहार करना चाहिये किन्तु गृहस्थके घरमें नहीं करे ॥८७॥८८॥

टीका—‘सिया य’ इत्यादि, ‘विणएण’ इत्यादि च । भिक्षुः=साधुः शय्या=वसति स्यात्=एव आगम्य भोक्तुमिच्छेत् । ‘अत्र स्यादित्यव्ययमवधारणार्थं तेन ‘प्रबलपिपासादिकारणाभावे वसतिं विहायाऽन्यत्र न भोक्तव्य’मिति तात्पर्यं गम्यते । तदा सपिण्डपात=पिण्डपातो-भिक्षालाभस्तेन सहाऽऽगम्य विनयेन=“मत्थएण वदामि निस्सीहि” इतिपठनलक्षणेन प्रविश्य उपाश्रयमिति शेषः, से=सः, यद्वा शेषशब्दो मगधदेशप्रसिद्धः ‘तत्र’-शब्दार्थं वर्तते तेन से=तत्र उन्दुरु=स्थान प्रत्यु-

‘सिया य’ इत्यादि, ‘विणएण’ इत्यादि । साधु उपाश्रयमें आकर ही आहार करनेकी इच्छा करे । यहाँ ‘स्यात्’ अव्यय निश्चय-बोधक है इससे यह तात्पर्य प्रगट होता है कि पिपासा आदि किसी प्रबल कारणके बिना उपाश्रयके सिवाय अन्यत्र आहार नहीं करना चाहिए । अत एव भिक्षा लाकर “मत्थएण वदामि निस्सीहि” यह पाठ उच्चारण करके उपाश्रयमें प्रवेश करे फिर भोजन करनेके स्थानकी

सिया य० इत्यादि, तथा विणएण इत्यादि साधु उपाश्रयमा आवीने न आहार करवानी इच्छा करे, यहाँ स्यात् अव्यय निश्चयबोधक है, तथा ये तात्पर्य प्रकट थाय है के तरस आदि के प्रणय कारण बिना उपाश्रय सिवाय अन्यत्र आहार न करवे जेधये जेटले भिक्षा लावीने मत्थएण वदामि निस्सीहि ये पाठ उच्चारणीने उपाश्रयमा प्रवेश करे पछी लेजन करवाना स्थाननी सम्बन्ध

न सिपेत् । तर्हि किं कुर्यात् ? इत्याह—तद् हस्तेन गृहीत्वा एकान्तमपक्रामेत्—
गन्तेत् ॥८४॥८५॥

मूलम्—एगंतमवक्कमित्ता, अचित्त पडिलेहिया ।

जय परिट्टविज्जा, परिट्टप्प पडिक्कमे ॥ ८६ ॥

छाया—एकान्तमपक्राम्याऽचित्ता मत्स्युपेक्ष्य ।

यत् परिष्ठापयेत्, परिष्ठाप्य प्रतिक्रामेत् ॥८६॥

एकान्त में जाकर क्या करे ? सो बताते हैं—

सान्प्रयार्थ—एगत=एकान्त स्थानमें अवक्कमित्ता=जाकरके अचित्त=एके
न्द्रियादिमाणीरहित अचित्त स्थानको पडिलेहिया=पूजकर उस धोवनको जय-
यतनासे परिट्टविज्जा=परिठवे डाले, परिट्टप्प=परिठवके आकर पडिक्कमे=ईरि
यावहिया पडिक्कमे=करे ॥८६॥

टीका—‘एगत०’ इत्यादि । विज्ञानपदेश गत्या अचित्ता भूमिं चक्षुषा निरीक्ष्य
बीजादिक सयत्न व्युत्पन्नेत्, तदनु स्थानमागत्य प्रतिक्रामेत्=ऐर्यापथिकीं कुर्या
दिति भावः ।

मूलम्—सिया य भिक्खू इच्छिज्जा, सिज्जमागम्म भुत्तुड ।

सपिडपायमागम्म उडुअ से पडिलेहिया ॥ ८७ ॥

विणएण पविसित्ता, सगासे गुरुणो मुणी ।

इरियावहियमायाय, आगओ य पडिक्कमे ॥ ८८ ॥

छाया—स्याच्च भिक्षुरिच्छेत्, शय्यामागम्य भोक्तुम् ।

सपिण्डपातमागम्य, उन्दुक से (तत्र) मत्स्युपेक्ष्य ॥८७॥

लेकर एकान्त स्थानमें जावे ॥ ८४ ॥ ८५ ॥

‘एगत०’ इत्यादि । एकान्तमें जाकर अचित्त भूमि देख कर वहां
यतनाके साथ उस बीज कांटे आदिको डाले । फिर अपने स्थान पर
आकर ईरियावहियाका प्रतिक्रमण करे ॥ ८६ ॥

मुण्ठी पण्डू थूके नहीं, परंतु तेने हाथमा लधने ओकान्त स्थानमा जाय (८४-८५)
एगत० इत्यादि ओकान्तमा लधने अचित्त भूमि लेधने त्या यतनापूर्वक
ओ भीज कांटा आदिने नाणे पणी पोताना स्थान पर आधीने इरियावहियाय
प्रतिक्रमण करे (८६)

टीका—सयतः=कायोत्सर्गस्थो मुनिः, गमनागमने=गतागते चैव भक्ते पाने च सजात निश्शेष=समग्रम् अतिचार=मुनिमर्यादालङ्घनलक्षणम् यथाक्रमम् आभोग्य=सोपयोग विचिन्त्य ऋजुपन्नः=सरलबुद्धिः अनुद्विग्नः=प्रशान्तः, अव्याक्षिप्तेन=अव्याकुलेन चेतसा=मनसा गुरुसकाशे=शुद्ध प्रमादादिवशेनाऽशुद्ध वा यद् यस्माद् यत्र वा यथा गृहीत भवेत् तदपि गुरुसमीपे कथयेदित्यर्थः ।

‘उज्जुप्पन्नो’ इत्यनेनाऽकुटिलमतिरेव सम्यगालोचयतीति सूचितम् । ‘अणुव्विगो’ अनेन क्षुधादिपरिपहजेतृत्वमावेदितम् । ‘अव्वक्खित्तेण चैयसा’ इत्यनेन ‘एकाग्रचित्तेनैवाऽतिचारस्य सम्यक् स्मरणं भवती’-ति स्पष्टीकृतम् ॥८९॥९०॥

कायोत्सर्गमें स्थित होकर गमनाऽऽगमनमें, तथा-आहार पानीके लेनेमें जो अतिचार लगे हों उन सबका क्रमशः चिन्तन करके सरलबुद्धि शान्त चित्तवाला सयमी व्याकुलतारहित चित्तसे गुरुके समीप आलोचना करे । प्रमाद आदिके वशसे जहा जैसा शुद्ध या अशुद्ध आहार आदि लिया गया हो वह भी गुरुसे निवेदन करे ।

‘उज्जुप्पन्नो’ पदसे यह सूचित किया है कि कुटिलतारहित बुद्धि-वाला ही यथार्थ आलोचना कर सकता है । ‘अणुव्विगो’ पदसे क्षुधा आदि परीपहोंका जीतना प्रगट किया है । ‘अव्वक्खित्तेण चैयसा’ पदसे यह सूचित किया है कि एकाग्र-चित्तसे ही अतिचारोंका अच्छी तरह स्मरण हो सकता है ॥ ८९ ॥ ९० ॥

कायोत्सर्गमा स्थिर यथने गमनागमनमा, तथा आहारपाणी लेवामा ने अतिचार लाग्या होय ते सर्वानु क्रमश चित्तन करीने सरलबुद्धि शान्त-चित्तवाणो सयमी व्याकुलता-रहित चित्तथी शुद्धी समीपे आवोचयना करे प्रमाद आदिने वश यथने न्या नेवो शुद्ध या अशुद्ध आहार आदि लेवामा आवेल होय ते पणु शुद्धे निवेदन करे

उज्जुप्पन्नो शब्दथी ओम सूचित करवामा आण्यु उ के कुटिलतारहित बुद्धिवालो न यथार्थ आवोचयना करी शके छे, अणुव्विगो शब्दथी क्षुधा आदि परीपहोने छतवानु प्रकट करवामा आण्यु छे अव्वक्खित्तेण चैयसा शब्दथी ओम सूचित कर्तुं छे के ओकाग्र-चित्तथी न अतिचारानु सारी रीते भरवण थध शके छे (८९-९०)

पेक्ष्य=सम्यक् निरीक्ष्य गुरोः=रत्नाधिरम्य सफाशे आगतश्च मुनिः पेयापयिकीम्
 “इच्छामि पडिक्मिउ” इत्यादिलक्षणम् आदाय=पठित्वा प्रतिकामेत्=कायोत्सर्गं
 कुर्यात् ॥८७॥८८॥

तत्र (कायोत्सर्गे) किं कुर्यात्? इत्याह—‘आभोइत्ताण’ इत्यादि, ‘उज्जुप्पन्नो’
 इत्यादि च ।

मूलम्—आभोइत्ताण नीसेस, अइयार जहक्कम् ।

गमणागमणे चैव, भक्ते पाणे य सजए ॥ ८९ ॥

उज्जुप्पन्नो अणुव्विग्गो, अब्बस्सित्तेण चैयसा ।

आलोए गुरुसगासे, ज जहा-गहिय भवे ॥ ९० ॥

छाया—आभोग्य निश्शेषम्, अतिचार यथाक्रमम् ।

गमनागमने चैव, भक्ते पाने च सयतः ॥८९॥

ऋजुपन्नः अनुद्विग्नः, अव्याप्तिनेन चेतसा ।

आलोचयेद् गुरुसंकाशे, यद् यथा शृणीत भवेत् ॥९०॥

सान्प्रयार्थः—सजए=कायोत्सर्गमें रहा हुआ मुनि गमणागमणे=जानेआनेमें
 चैव=और भक्ते=आहार य=तथा पाणे=पानीके ग्रहण करनेमें (लगे हुए)
 नीसेस=सन प्रकारके अइयार=अतिचारोंको, तथा ज=जो अशनादि जहा=
 जिस प्रकार गहिय भवे=ग्रहण किया हुआ हो उसे भी, जहक्कम्=यथाक्रम
 अनुक्रमसे आभोइत्ताण=उपयोगसहित चिन्तन करके, उज्जुप्पन्नो=सरल बुद्धि-
 वाला अणुव्विग्गो=उद्वेगरहित वह मुनि अब्बस्सित्तेण=विक्षेपरहित-एकाग्र
 चैयसा=चित्तसे गुरुसगासे=गुरुके समीप आलोए=आलोचने ॥८९॥९०॥

सम्यक् प्रकार प्रतिलेखना करके दीक्षामे बडे मुनिके समीप आकर
 “इच्छामि पडिक्मिउ” इत्यादि ईरियावहियाका पाठ बोल करके
 कायोत्सर्ग करे ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

कायोत्सर्गमें क्या करना चाहिए सो कहते हैं—‘आभोइत्ताण’
 इत्यादि, ‘उज्जुप्पन्नो’ इत्यादि ।

प्रकाशे प्रतिलेखना करीने दीक्षाभा भोटा मुनिनी समीपे आगिने इच्छामि पडिक्मिउ
 धत्यादि धरियावहियाको पाठ बोलीने कायोत्सर्ग करे (८७-८८)

कायोत्सर्गभा शु कखु नोधये ते कडे छे—आभोइत्ताण० धत्यादि तथा
 उज्जुप्पन्नो० धत्यादि

છાયા—અહો ! જિનૈઃ અસાવગ્ના, વૃત્તિઃ સાધુભ્યો દેશિતા ।

મોક્ષસાધનદેતોઃ, સાધુદેહસ્ય ધારણાય ॥૯૨॥

સાન્વયાર્થઃ—અહો=આશ્ચર્ય છે કિ-મોક્ષમાત્રણદેહસ્સ=મોક્ષ પ્રાપ્તિકે નિમિત્તભૂત સાદુદેહસ્સ=સાધુશરીરકે ધારણા=નિર્વાહ-સ્થિતિમાત્ર-કે લિખ સાદુણ=મુનિયોક્તો જિણેદિ-તીર્થઢ્ઢર ભગવાનને અસાવજ્ઞા=નિર્દોષ વિત્તી= મિશ્તાવૃત્તિ-(આચાર) દેસિયા=વર્તાઈ છે ॥૯૨॥

ટીકા—અહો=આશ્ચર્ય મોક્ષસાધનદેતો=અપવર્ગસિદ્ધિનિમિત્તભૂતસ્ય સાધુ- શરીરસ્ય ધારણાય=સ્થિતિમાત્રય સાધુભ્યઃ=મુનીનુદિશ્ય જિનૈઃ=તીર્થઢ્ઢરે, અસા- વગ્ના=ત્રોપરદિતા વૃત્તિઃ=મિશ્તાલક્ષણા દેશિતા=ઉપદિષ્ટા ॥૯૨॥

મૂલમ્-^૧નમુકારેણ^૩ પારિત્તા^૫, કરિત્તા^૫ જિણસંથવ^૪ ।

સજ્ઞાય પટ્ટવિત્તાણ, વીસમેજ્જ^૬ યવણ મુણી^૮ ॥૯૩॥

છાયા—નમસ્કારેણ પારયિત્વા, કૃત્વા જિનસસ્તવમ્ ।

સ્વાધ્યાય પઠિત્વા, વિશ્રામ્યેત્ ક્ષણ મુનિઃ ॥૯૩॥

સાન્વયાર્થઃ—કાયોત્સર્ગ મેં પ્રયોક્ત પ્રકાર સે ચિન્તન કરનેકે વાદ મુણી=સાધુ નમુકારેણ=નમસ્કાર મન્ત્રસે પારિત્તા=કાયોત્સર્ગકો પાર-સમાપ્ત કરકે જિણ- સંથવ=“લોગસ્સ ઉજ્જોયગરે” ઇત્યાદિ સપૂર્ણ જિણસંથવ (જિન ભગવાનકી સ્તુતિ) કરિત્તા=કરકે તથા સજ્ઞાય=મજ્ઞાય-મ્મસે રૂમ મૂલગાત્રકી પાચ ગાથાઓકા સ્વાધ્યાય પટ્ટવિત્તા=પઢકર યવણ=ક્ષણમર ‘જિતનેમેં દૂસરે મુનિરાજ મી શામિલ હો જાતે છે’ ઇસ અભિપ્રાયસે કુઢ દેર વીસમેજ્જ=વિશ્રામ કરે ॥૯૩॥

ટીકા—‘નમુકારેણ’ ઇત્યાદિ । મુનિ સયતઃ નમસ્કારેણ=‘નમો અરિહતાણ’ ઇત્યુચ્ચારણલક્ષણેન કાયોત્સર્ગમિતિ શોષઃ, પારયિત્વા=સમાપ્ય જિનસસ્તવ “લોગસ્સ

અહો ! યહ શરીર મોક્ષકી સિદ્ધિકા કારણ છે અતઃ ઇસકી સ્થિતિકે લિખ તીર્થઢ્ઢર ભગવાનને સાધુઓકો નિર્દોષ મિશ્તા લેનેકા ઉપદેશ દિયા છે ॥ ૯૨ ॥

‘નમુકારેણ’ ઇત્યાદિ । મુનિ ‘નમો અરિહતાણ’ પદકા ઉચ્ચારણ કરકે કાયોત્સર્ગકો સમાપ્ત કરે । ફિર ‘લોગસ્સ ઉજ્જોયગરે’ ઇત્યાદિ

અહો ! આ શરીર મેક્ષની સિદ્ધિનું કારણ છે, એટલે એની સ્થિતિને માટે તીર્થ ઢર ભગવાને સાધુઓને નિર્દોષ મિશ્તા લેવાનો જ ઉપદેશ આપ્યો છે (૯૨)

નમુકારેણ ઇત્યાદિ મુનિ નમો અરિહતાણ પદનુ ઉચ્ચારણ કરીને કાયો- ત્સર્ગને સમાપ્ત કરે, પછી લોગસ્સ ઉજ્જોયગરે ઇત્યાદિ જિનસસ્તવ પૂર્ણ કરીને

૮ ૧ ૭ ૬ ૧ ૩ ૪ ૧ ૫
મૂલ્મ-ન સમ્મમાલોઙ્ગ્ય હુજ્જા, પુર્વિ પચ્છા વ જ કડં ।

૧૧ ૧૨ ૧૧ ૧૩ ૧૪ ૧૪
પુળો પડિક્કમે તસ્સ વોસટ્થો ચિંતણ ડમં ॥ ૯૧ ॥

છાયા—ન સમ્યગાગ્રોચિત મહેત્ત, પૂર્વે પશ્ચાદ્વા યત્કૃતમ્ ।

પુનઃ પ્રતિક્રામેત્તસ્ય, વ્યુત્થપ્પશિન્તયેદિદમ્ ॥ ૯૧ ॥

સાન્વયાર્થઃ—જ=જો અતિચાર પુર્વિ=પહેલે વ=તથા પચ્છા=પીછે કડ=ક્રિયા છે વહ સમ્મ=સમ્યક્ પ્રકારસે-અન્ની તરફ યાને-‘પહેલે લગે હુણ પાપકો પહેલે આલોચે ઓર પીછે લગે હુણ પાપકો પીછે આલોચે’ इस प्रकार आलोच्य=आलोचित न कुज्जा=नही क्रिया हो तो तस्स=उस अतिचारको पुणो=फिरसे पडिक्कमे=आलोचे, (और) वोसट्ठो=कायोत्सर्गमें रहा हुआ साधु डम=इस-‘आगे कहा जानेवाला’ प्रकार चिंतण=चिन्तन करे ॥ ९१ ॥

ટીકા—‘ન સમ્મ૦’ इत्यादि । यत्=यस्माद्धेतोः पूर्वं पश्चाद्वा कृतमतिचार सम्यक्=प्राकृत प्रागलोचितव्य पश्चात्कृत च पश्चादालोचितव्यमिति क्रमेण आलोचित=प्रकाशित न भवेच्चेदतः तस्य=अतिचारस्य (सम्बन्धसामान्ये पृष्ठी) पुनः प्रतिक्रामेत् । व्युत्थप्ल=कायोत्सर्गस्थः इद=वक्ष्यमाण चिन्तयेत् ॥ ९१ ॥

તદેવાડ્ઙ્ગ-‘અહો’ इत्यादि ।

૧ ૭ ૫ ૬
મૂલ્મ-અહો જિણેહિ અસાવજ્ઞા, વિત્તી સાહૂણ દેસિયા ।

૨ ૩ ૪
મોક્ખસાહજ્ઞહેડસ્સ, સાહુદેહસ્સ ધારણા ॥ ૯૨ ॥

‘ન સમ્મ૦’ इत्यादि । आगे पीछे किये हुए अतिचारोंकी सम्यक् प्रकार अर्थात् पहले किये हुए अतिचारोंकी पहले और पश्चात् किये हुएकी पश्चात्-आलोचना न की गई हो तो अतिचारोंका पुन प्रतिक्रमण करना चाहिए और कायोत्सर्गमें स्थित होकर ऐसा (अगली गाथामें कहे जानेवाला) विचार करे ॥ ९१ ॥

उसी विचारको कहते हैं-‘अहो’ इत्यादि ।

ન સમ્મ૦ ઇત્યાદિ આગળ પાછળ કરેલા અતિચારોની સમ્યક્ પ્રકારે અર્થાત્ પહેલા કરેલા અતિચારોની પહેલા અને પાછળ કરેલા અતિચારોની પાછળ આલોચના ન કરવામા આવી હોય તો અતિચારોનો પુન પ્રતિક્રમણ કરવુ નોઇએ, અને કાયોત્સર્ગમા નિયત થાને એવો (આગલી ગાથામા કહેવામા આવનારો) વિચાર કરે (૯૧)

એ વિચાર હવે કહે છે-અહો૦ ઇત્યાદિ

एव विचिन्त्य स पूर्वं स्वभागमन्नादिकं ग्राहयितु सर्वेषु मुनिषु रत्नाधिकं प्रार्थयेत् । यद्वि गृहीयात्तर्हि सम्यक्, नाह्नीकुर्याच्चेदेव निवेदयेत्-“आर्यपादाः । कस्मैचिन्मुनये भवद्भिः स्वयमेव वितीर्यता”-मिति । अथ रत्नाधिको यथेच्छं दद्यात् । यदि चाऽदत्त्वा रत्नाधिकः ‘त्वमेव यथेच्छं प्रयच्छे’-ति ब्रूयात् तदा तेन शिष्येण किं कर्त्तव्यम् ? इत्याह-‘साहवो’ इत्यादि ।

मूलम्-साहवो तो चियत्तेण, निमतिज्ज जहक्कम् ।

जह तत्थ केड इच्छिज्जा, तेहि सद्धिं तु भुजए ॥ ९५ ॥

छाया—साधुन् ततः चियत्तेण, निमन्त्रयेद् यथाक्रमम् ।

यदि तत्र केऽपि इच्छेयुः, तैः सार्द्धं भुञ्जीत ॥ ९५ ॥

कर्मोंकी निर्जराका अभिलाषी साधु विश्राम करते समय इस मुक्ति रूप हितके करनेवाले अर्थका चिन्तन करे—यदि कोई मुनिराज मुझ पर अनुग्रह करके मेरे भागके अन्न आदिको ग्रहण करे तो मैं इस दुस्तर भवसागरसे तिर जाऊँ ॥ ९४ ॥

ऐसा विचार करके प्रथम सब मुनियोंमें जो रत्नाधिक (दीक्षामें पड़े) हों उनसे अपना भाग ग्रहण करनेकी प्रार्थना करे । यदि ग्रहण करे तो अच्छा ही है । न ग्रहण करे तो ऐसा निवेदन करे—‘हे भदन्त ! आप ही किसी मुनिको यह आहार वितीर्ण कीजिए’ फिर रत्नाधिक इच्छानुसार देदेवें । यदि वे न देकर यह आज्ञा देवें कि—‘तुम्हीं इच्छा-नुसार देदो’ तो शिष्यको क्या करना चाहिए ? सो बताते हैं—‘साहवो’ इत्यादि ।

वर्मोंनी निर्जराका अभिलाषी साधु विश्राम करती वणते आवा मुक्तिरूप हितना करवावाणा अर्थनु चिंतन करे—जे कोछ मुनिराज मारा पर अनुग्रह करीने मारा भागना अन्न आदिने ग्रहण करे तो हु आ दुस्तर भवसागरथी तरी नठि (६४)

ऐसे विचार करीने पड़ेला जधा मुनियोगा जे रत्नाधिक (दीक्षामा पडा) होय तेमने पोताने भाग ग्रहण करवाणी प्रार्थना करे जे ते ग्रहण करे तो साड, न ग्रहण करे तो ऐवु निवेदन करे जे—‘हे भदन्त ! आप न कोछ मुनिने आ आहार पड़ेथी आपो’ पछी रत्नाधिक इच्छानुसार आपे जे ते न आपता ऐवी आज्ञा करे जे ‘तमे इच्छानुसार आपी हो’ तो शिष्ये शु करु जेछे ? ते जतावे छे—साहवो० इत्यादि

उज्जोयगरे” इत्यादिलक्षण सम्पूर्ण कृत्वा=विधाय ग्याग्याय=“धम्मो मगलमुक्किट्ठो”
इत्यादिगाथापञ्चादङ्गुल मूलशास्त्रं पठित्वा क्षण=क्षणमात्र ‘मण्डलेऽन्यमुनयोऽपि
समागत्य समिल्लिता भवन्तु’ इत्याशयेन विश्राम्येत्=विश्रान्तिं कुर्यात् ॥९३॥

विश्राम्यन् मुनिः किं कुर्यात् ? इत्याह—

मूलम्-वीसमतो इमं चित्ते, हियमट्ठ लाभमट्ठिओ ।

जइ मे अणुग्गह कुज्जा, साट्ठ हुज्जामि तारिओ ॥९४॥

छाया—विश्राम्यन् (मुनिः) इदं चिन्तयेत्, हितमर्थं लाभार्थिकः ।

यदि मम अनुग्रह कुर्यात्, साधुर्भवामि तारितः ॥९४॥

विश्रामके समय मुनि क्या करे ? सो बताते हैं—

सान्वयार्थः—वीसमतो=विश्राम करता हुआ लाभमट्ठिओ=कर्मनिर्जराका
अभिलाषी साधु इम=इस इसी गाथाके उत्तरार्द्धमें कहेजानेवाले प्रकार हिय=
मोक्षप्राप्तिरूप हितके करनेवाले अट्ठ=भावी प्रयोजनको चित्ते=चिन्तन करे, जैसे
जइ=यदि-अगर साट्ठ=कोईभी मुनिराज मे=मेरे ऊपर अणुग्गह कुज्जा=अनुग्रह
करें अर्थात् मेरे भागके आहारमेंसे कुछ आहार छेले तो मैं तारिओ हुज्जा=
इस सत्सार-समुद्रको तैर जाऊ पार कर जाऊ ॥९४॥

टीका—विश्राम्यन्=विश्रान्तिं कुर्याणो लाभार्थिकः=कर्मनिर्जराभिलाषी इदं=
गाथोत्तरार्द्धे वक्ष्यमाण हित=मुत्तयवाप्तिरूपम् अर्थ=भाविप्रयोजन चिन्तयेत्=विचार
येत्, यदि कोऽपि साधु=मुनि, मम=मदुपरि अनुग्रह=मया मदर्थं बोधनीतस्याभा
देर्ग्रहणलक्षण कुर्यात् तर्हि अहं तारित=दुस्तरभवसागरतः समुत्तारितो भवा-
मीत्यर्थः ॥९४॥

जिन सस्तव पूर्ण करके ‘धम्मो मगलमुक्किट्ठ’ इत्यादि कमसे कम पांच
गाथाओंकी मूल शास्त्रकी सज्झाय करके थोड़ी देर विश्राम करे कि
जिससे अन्य मुनि भी आकर शामिल हो जावे ॥ ९३ ॥

विश्राम करता हुआ मुनि क्या करे सो कहते हैं—‘वीसमतो’
इत्यादि ।

धम्मो मगलमुक्किट्ठ इत्यादि कोछाभा कोछी पाय गाथाओनी मूलशास्त्रनी सज्झाय
करी कोछीवार विश्राम करे क कोछी अन्य मुनि पणु आपीने शामिल थछ अन्य (६३)
विश्राम करता मुनि शु करे ते कछे छे-वीसमतो० इत्यादि

छाया—अथ कोऽपि न इच्छेत्, ततो भुञ्जीत एककः ।

आलोके भाजने साधुः, यतम् अपरिशातयन् ॥९६॥

सान्वयार्थः—अह=अथ-यदि कोई=कोई न इच्छिञ्जा=आहार लेना नहीं चाहे तो तओ=फिर साह=वह साधु एगओ=अकेला-द्रव्यसे स्वय एक ही, भावसे राग-द्वेष-सग-रहित आलोए=प्रकाशयुक्त-चौंटे मुहवाले भायणे=पात्रमें जय=यतनापूर्वक अर्थात् माडलेके दोपोको टालकर अपरिसाडिय=सीध-कणका बिन्दु मात्र भी आहार नहीं गिराता हुआ भुजिज्ज=आहार करे ॥९६॥

टीका—‘अह’ इत्यादि। यदि कोऽपि ग्रहीतु न इच्छेत् तदनन्तर साधु एककः=द्रव्येण स्वयमेव, भावेन रागद्वेषरहितः आलोके प्रकाशमाने भाजने मशकादि-क्षुद्रजन्तवो यथा दृष्टिपथमागच्छेयुस्तदर्थमिति भावः । यत=सयतन मण्डलदोष-भावानुसन्धानपूर्वकम् अपरिशातयन् सिक्थादिक्रमविकिरन् भुञ्जीत ॥९६॥

मूलम्—^१तित्तग ^३च ^४कडुय ^५च ^६कसायं, ^७अविल ^८च ^९महुर ^{११}लवणं ^{१०}वा ।

^{१२}एय ^{१४}लद्धमन्नद्वपउत्तं, ^{१३}महुघय ^{१५}व ^{१६}भुजिज्ज ^{१७}सजए ॥९७॥

छाया—तित्तक च कडुक च कपायम्, अम्ल च मधुर लवण वा ।

एतल्लब्धमन्यार्थप्रयुक्त, मधु-घृतमिव भुञ्जीत सयतः ॥९७॥

सान्वयार्थः—वह आहार यदि-तित्तग=तीखा कडुय=रुड़वा च=और कसाय=रूपायला च=और अविल=खट्टा च=और महुर=मीठा वा=अथवा

‘अह’ इत्यादि । यदि कोई भी मुनि आहार ग्रहण करने की इच्छा प्रकाशित न करे अर्थात् न लें तो अकेला रागद्वेषरहित वह साधु, ऐसे पात्रमे भोजन करे जिसमे प्रकाश पड रहा हो । प्रकाश-युक्त पात्रमें आहार करनेका विधान इसलिय किया है कि मच्छर आदि सूक्ष्म जन्तु दीख सके । मण्डल दोपोंका विचार करता हुआ सीध मात्र भी अन्नादि न बिखेरता हुआ आहार करे ॥ ९६ ॥

अहं इत्यादि ने केरि पणु मुनि आहार अल्लु करवानी धर्या प्रकाशित न करे अर्थात् न ले तो अकेला-रागद्वेषरहित ते जेवा पात्रमा लेजन करे के जेमा प्रकाश पडतो होय प्रमथयुक्त पात्रमा आहार करवानु विधान अटला भाटे क्युं छे के मच्छर आदि सूक्ष्म जंतु देखी सकाय मडल दोषाने विचार करता अके कणु नेटलु पणु अन्न न वेरावा देता आहार करे (६६)

पूर्वोक्त प्रकार से चिन्तन करके अपने हिस्से का अन्ननादिको लेनेके लिये सप्त मुनियोंमें से रत्नाधिक-दीक्षाम बड़े मुनिसे पहले प्रार्थना करे, यदि वे लें तो अच्छा ही है, अगर वे न लें तो उनसे कहे—‘हे भगवन् ! आपही अपने हाथ से किसी दूसरे सन्त को दीजिये’। ऐसा कहने पर यदि वे अपने हाथ से किसीको दें तो ठीक ही है, यदि खुद न देकर उसीसे कह दें कि ‘तुमही तुम्हारी इच्छाके अनुसार जो लेवे उसको दे दो’ तब उसे क्या करना चाहिये, सो बताते हैं—

सान्वयार्थः—तो=इस प्रकार गुरु महाराजकी आज्ञा प्राप्त होने पर वह साधु साहचो=सप्त सन्तोंको चियत्तेण=त्याग बुद्धिसे अर्थात् उदार चित्तसे जहकम=रत्नाधिकके क्रमानुसार निमनिज्ज=निमन्त्रण करे-आहार धामे, जह=यदि-अगर तत्थ=उनमेंसे केइ=कोई साधु इच्छिज्जा=आहार लेना चाहें तो (उन्हें देकर) तेहिं सद्धि तु=उनके साथ बैठकर भुजए=खुद भी आहार करे ॥९५॥

टीका—तो=ततः गुरोरादेशाऽनन्तरम् असौ साधून् चियत्तेण=देशीयशब्दोऽयम् परमप्रीत्या उदारचेतसेत्यर्थः, यथाक्रमं=रत्नाधिकक्रममनुसृत्य निमन्त्रयेत्=स्वभागग्रहणाय प्रार्थयेत्-‘इदं गृहीत्वाऽनुगृह्यता’-मिति वदेदित्यर्थः। यदि तत्र=मुनीनां मये केऽपि मुनय इच्छेयुः=ग्रहीतुमभिलषेयुस्तदा तेभ्योऽपि वितीर्य तैः सार्द्धं स्वयमपि भुञ्जीत=‘चपड चपडे’ति शब्दमकुर्वन्नभ्यवहरेत् ॥९५॥

मूलम्—अह^१ कोइ^२ न इच्छिज्जा^३, तओ^४ भुजिज्ज एगओ^५ ।

आलोए^६ भायणे^७ साहू^८, जयं^९ अपरिस्साडियं^{१०} ॥ ९६ ॥

गुरुकी आज्ञा मिलनेके अनन्तर प्रसन्न चित्तसे उदारताके साथ दीक्षामे बड़े-छोटेके क्रमसे साधुओंको अपना भाग ग्रहण करनेकी प्रार्थना करे, अर्थात् ‘ग्रह आहार ग्रहण करनेका अनुग्रह कीजिए’ ऐसा कहे। उन मुनियोंमेंसे कोई ग्रहण करनेकी इच्छा करें तो उन्हें वितीर्ण करके उनके साथ आप भी चपड चपड शब्द न करता हुआ आहार करे ॥ ९५ ॥

गुह्नी आज्ञा भज्या पछी प्रसन्न चित्तथी उदारतानी साथे दीक्षामा भेटा नानाना कमे उरीने साधुओने पोताने। भाग अहणु करवानी प्रार्थना करे अर्थात् ‘आ आहार अहणु करवाने अनुग्रह करे’ अथ कहे ओ मुनियोभाथी डोई अहणु करवानी धन्य करे तो तेभने पछेथी आधीने तेभनी साथे पोते पछे अपड अपड अवाज् कया विना आहार करे (६५)

यद्वा अर्द्धस्विन्नमापः 'उडदवाकुला' इति भाषाप्रसिद्ध । एतत् पूर्वोक्त सर्वम् उत्पन्न=शास्त्रमर्यादयोपलब्ध, प्रासुक=निर्जीर, मुधालब्ध=मन्त्रतन्त्रादिप्रकारमन्तरेण प्राप्त, तद् यदि अल्प=स्वल्प सरसमन्नादिक, या=अथवा बहु प्रचुरम् असार-मशनादिकम्, उपलक्ष्येति शेषः, नातिहीलयेत्=न निन्देत् । अल्पीयसि सरसवस्तुनि लब्धे-"कथमेतावतैरुदरपूर्तिर्भवेत्" इति, एवमसारवस्तुनि प्रचुरस्तरे लब्धे सति "किमनेन प्रचुरस्तरेणापि निष्प्रयोजनेने"-त्येवरूपा निन्दा न कुर्यादिति हृदयम् । किन्तु मुधाजीवी=मुधा-व्यर्थ-निष्प्रयोजन शरीरेन्द्रियपुष्टिप्रयोजनविकल जीवितु शीलमस्येति सः, सयमयात्रानिर्वाहार्थमेव भिक्षाग्रहणशील इति भावः । यद्वा मुधाजीवी=निर्दोषभिक्षाजीवी-जात्याद्यनाग्रिप्रकरणपूर्वकभिक्षाग्राहक इत्यर्थः, दोष-वर्जितं=संयोजनादिमण्डलदोषा यथा न भवेयुस्तथा भुञ्जीत । 'उत्पन्न' इत्यनेन

भोजन । ये सद्य यदि शास्त्रोक्त विधिसे प्राप्त हुए हों, प्रासुक हों, मन्त्र-तन्त्र आदिका प्रयोग किये बिना मिले हों, थोड़े हों या बहुत हों अर्थात् सरस अन्नादि थोड़ा हो और नीरस आहार बहुत हो तो मुधाजीवी-अर्थात् सयमयात्राके निर्वाहके लिए जीवन धारण करनेवाला, अथवा निर्दोष अर्थात् जाति-आदिको न प्रगट करके भिक्षा लेनेवाला साधु उस आहारकी अवहेलना न करे । तात्पर्य यह है कि-सरस आहार कम मिले तो ऐसा न कहे कि-'इतने थोड़े आहारसे उदरपूर्ति कैसे होगी ।' नीरस आहार अधिक मिले तो ऐसा न कहे कि-'इस बहुतेरे व्यर्थ आहारसे क्या लाभ ?' इस प्रकार आहारकी निन्दा न करे, किन्तु आहारके संयोजना आदि मण्डल दोषोंको ढाल कर भोगे ।

अथवा कण्ठी या अडदना आकणानुं भोजन, ओ सर्वं नो शास्त्रोक्त विधिथी प्राप्त यथा होय, प्रासुक होय, मन्त्र तन्त्र आदिने प्रयोग कर्था बिना मण्या होय, थोड़ा होय या वधारे होय, अर्थात् सरस अन्नादि थोड़ा होय अने नीरस आहार वधारे होय, तो मुधालब्ध-अर्थात् सयमयात्राका निर्वाहने माटे जीवन धारण करनासे अथवा निर्दोष अर्थात् जाति आदिने प्रगट कर्था बिना भिक्षा लेनासे साधु ओ आहारनी अवहेलना करे नहि, तात्पर्य ओ छे डे-सरस आहार ओछे भोगे तो ओम न कहे डे 'आटला थोड़ा आहारथी उदरपूर्ति केनी रीते थये ?' नीरस आहार वधारे भोगे तो ओम न कहे डे 'आ धण्डा गंधा व्यर्थ आहा रथी शे लाभ ?' ओ प्रमाणे आहारनी निन्दा न करे, परन्तु आहारना संयोजना आदि मण्डल दोषोने टाणीने भोगवे

छाया—अरस विरस ग्रासपि, सूचित वा असूचितम् ।

आर्द्रं वा यदि वा शुष्क, मन्थु-कुलमाप-भोजनम् ॥९८॥

उत्पन्न नातिहीलयेत्, अल्प वा बहु प्रासृकम् ।

मुहालध मुधाजीवी, भुञ्जीत दोषवर्जितम् ॥९९॥

सान्वयार्थः—अरस=नमक आदि रसरहित वावि=तथा विरस=अधिक दिनोंकी बनी हुई विरस=वासी-मुखी-रोटी आदि या पुराने चाँवल आदिका भोजन सूक्ष्म=हींग आदिका घघार (छोक) दिया हुआ वा=अथवा असूक्ष्म= नहीं घघार दिया हुआ शाक आदि उल्ल=गीला करवा, राइता आदि वा=तथा सूक्ष्म=सूखा-भुने हुए चने भूगडे-आदि जड़वा=अथवा मथुकुम्मासभोजन=वेरके चूरेका भोजन या कुलथीका भोजन अथवा उड़दका बाकुला (यह पूर्वोक्त सब प्रकारका अशनादि) उप्पण्ण=जो गोचरीके समय शास्त्रमर्यादासे मिल गया वह अप्प=थोड़ा हो वा=या बहु=बहुत हो उसकी नाइहीलज्जा=अवहेलना न करे, किन्तु फासुय=प्रासृक-अचित्त और मुहालद्ध=निष्काम-बिना किसी प्रत्युपकारके प्राप्त हुए-उस अशनादिको मुहाजीवी=निष्काय-सिर्फ समय यात्राका निर्वाहसे जीनेवाला अर्थात् निरपेक्ष भिक्षा लेनेवाला साधु दोसवज्जिय=भोजनके संयोजनादि दोषोको टालकर भुजिज्जा=भोगवे ॥९८॥९९॥

टीका—‘अरस’ इत्यादि, ‘उप्पण्ण’ इत्यादि च । अरस=लवणादिरसरहितम्, अप्राप्तरस बालचणकादिनिष्पादित वा, अपिवा विरस=चिरकालनिष्पादितत्वेन विगतसरस, पुराणोदनादिक वा, सूचित=हिङ्गवादिसंस्कृत वा=अथवा असूचित=तद्वर्जितम्, आर्द्र=करम्भादिक, शुष्क=भर्जितचणकादिकम् । मन्थुकुलमापभोजन=मन्थुश्च कुलमापश्चाऽनयो. समाहारे मन्थुकुलमाप, तद्, भुज्यते यत्तद्भोजन, मन्थुकुलमाप च तद्भोजन चेति विग्रहः, तत्र मन्थु.=वदरचूर्णादिकम्, कुलमापः=कुलस्थः,

‘अरस’ इत्यादि, ‘उप्पण्ण’ इत्यादि च । नमकरहित तथा बालचणक आदि अरस या बहुत पुराना ओदन आदि विरस, हींग आदि द्वारा छोका हुआ या न छोका हुआ, गीला करवा आदि, सूखे भुने हुए चने आदि, वेरका चूर्ण आदि, अथवा कुलथी या उड़दके बाकुलाका

अरस इत्यादि, तथा उप्पण्णं इत्यादि भीक्षु रहित तथा बालचणकादि अरस या बहुत भुने ओदन-आदि विरस, हींग आदि वधादेले या न वधादेले, हींसे करवा आदि, सूख-भुनेला चणका आदि, ओदनु चूर्ण आदि

રસ-નિરપેક્ષ-લેનેવાળે મી દુઃસ્થિતિ=દુર્લભ છે, ક્યોંકિ મુદ્ધાદાઈ=નિષ્કામ દેને-
વાળે ઓર મુદ્ધાજીવી=નિષ્કામ-નિરપેક્ષ લેનેવાળે દોવિ=યે પ્રવોક્ત દોનો હી
સુગ્ગઢ=મોક્ષગતિનો ગચ્છતિ=પ્રાપ્ત હોતે છે. શ્રી મુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીસે
કહતે છે કિ હે જમ્બૂ! તિ=ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને જૈસા ફરમાયા હૈ વૈસા
હી તુજે વેમિ=મેં કહતા હુ ॥૧૦૦॥

॥૩૬૬૬ શ્રીદશવૈકાલિક સૂત્રકે પાંચવે અધ્યયનકે પહેલે ઉદ્દેશકા સાન્વયાર્થ સપૂર્ણ॥

ટીકા—‘દુઃસ્થિતિઓ’ ઇત્યાદિ । મુધાગતારઃ=પ્રત્યુપકારાનભિલાષિણો
દાયકા. દુર્લભાઃ=દુષ્પ્રાપ્તાદૃશના વિરલત્વાત્, મુધાજીવિનોઽપિ=દાતાકાર્યાન-
પેક્ષનિરપેક્ષભિક્ષાગ્રાહિણોઽપિ દુર્લભાઃ, મુધાદાતારઃ મુધાજીવિનશ્ચ દ્વાવપિ=દાતા
ભિક્ષુશ્ચ ઉભાવપ્યુક્તવિગ્રો મુગતિ=સિદ્ધગતિ ગચ્છતઃ=પ્રાપ્નુત. । ‘મુધાદાતારઃ’
‘મુધાજીવિનઃ’ ઇત્યત્ર વદ્વચન વ્યક્તિવિગ્રહયા । ‘દ્વાવપિ’ ઇત્યત્ર દ્વિવચન તુ
મુધાદાતૈવ-મુધાજીવિનોભય ઈર્મગતદ્વિત્વસરયાવિવક્ષયેતિ મોધ્યમ્ ॥ ઇતિ બ્રવીમીતિ
માગ્વત્ ॥૧૦૦॥

। ઇતિ શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્રસ્યાઽઽચારમણિમઠજ્ઞપારયાયા વ્યારયાયા
પશ્ચમાધ્યયનસ્ય પ્રથમાદેશકઃ સમાપ્ત ॥ ૫-૧ ।

‘દુઃસ્થિતિઓ’ ઇત્યાદિ । પ્રત્યુપકાર (પદલા) કી આગા ન રખનેવાલે
દાતા દુર્લભ છે, ઓર દાતાકા કાર્ય ન કરકે ભિક્ષા ગ્રહણ કરનેવાલે
સાધુ મી વિરલે હોતે છે. પ્રત્યુપકારકી ચાહ ન રખનેવાલે દાતા ઓર
કિસીકા કાર્ય વિના કિયે ભિક્ષા ગ્રહણ કરનેવાલા આત્માર્થી સાધુ, ઇન
દોનોંકો મોક્ષગતિકી પ્રાપ્તિ હોતી છે ।

શ્રીમુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીસે કહતે છે—હે જમ્બૂ! ચરમ જિનેશ્વર
ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને જૈસા ઉપદેશ દિયા હૈ વૈસા મેંને કહા છે ॥૧૦૦॥

ઇતિ દશવૈકાલિક સૂત્રકે પાંચવે અધ્યયનકે પહેલે
ઉદ્દેશકા હિન્દી-માપાનુવાદ સમાપ્ત ॥૫-૧ ॥

દુઃસ્થિતિઓ ઇત્યાદિ નિષ્કામ પ્રત્યુપકાર (પદલા) ની આગા ન રખનાર દાતા
દુર્લભ છે અને નિષ્કામ-દાતાનું કાર્ય ન કરતા ભિક્ષા ગ્રહણ કરનાર-સાધુ પણ વિરલ
જ હોય છે પ્રત્યુપકારની ધરના ન રખનાર દાતા અને કોઈનું કાર્ય કર્યા વિના
ભિક્ષા ગ્રહણ કરનાર આત્માર્થી સાધુ, એ બેઉને મોક્ષ ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે

શ્રી મુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે—હે જમ્બૂ! ચરમ જિનેશ્વર
ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ જેવો ઉપદેશ આપ્યો છે તેવો જ મેં કહ્યો છે (૧૦૦)

ઇતિ દશવૈકાલિકસૂત્રના પાંચમા અધ્યયનનો પહેલા ઉદ્દેશનો શુદ્ધાતી-
ભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૫-૧)

શાસ્ત્રમર્યાદયૈય ગીતાર્થેનાનાદિ ગ્રામિતિ સૂચિતમ્ । ‘ફાસુય’ અનેન સચિત્તમચિત્ત
 વેતિ પરીક્ષ્ય ગ્રહીતવ્યમિતિ દર્શિતમ્ । ‘મુહાલદ્’ इतिपदेन दातृरूपकार विधाय
 भिक्षाग्रहणे आधारकर्मादयो उक्तो दोषाः समापतन्तीति तथा नोपादेयमिति
 प्रकटितम् । ‘दोसवज्जिय’ इतिपदेन निर्दोषभिक्षामाप्तायपि मण्डलदोषवत्त्वेन
 सदोपत्त दुर्निवारमिति मण्डलदोषरहित भोक्तव्यमिति प्रादुष्कृतम् ॥९८॥९९॥

મૂલમ્-^૧દુલ્લહાઓ ^૨મુહાદાઈ, ^૩મુહાજીવી ^૪વિ ^૫દુલ્લહા ।

^૬મુહાદાઈ ^૭મુહાજીવી, ^૮દોવિ ^૯ગચ્છંતિ ^{૧૦}સુગ્ગઈ ॥૧૦૦॥

॥ તિવેમિ ॥

છાયા—^૧દુર્લભા ^૨મુધાદાતારઃ, ^૩મુધાજીવિનોડપિ ^૪દુર્લભાઃ ।

^૫મુધાદાતારઃ ^૬મુધાજીવિનઃ, ^૭દ્વાવપિ ^૮ગચ્છતઃ ^૯સુગતિમ્ ॥૧૦૦॥

इति ब्रवीमि ॥

સાન્વયાર્થઃ—^૧મુહાદાઈ=નિષ્કામ-પ્રત્યુપકારકી આશા ન રચ્ચકર-દેનેવાલે
^૨દુલ્લહાઓ=દુર્લભ હૈં ઓર ^૩મુહાજીવીવિ=નિષ્કામ-દાતાકે કાર્યકી અપેશા ન

‘उप्पन्न’ पदसे यह सूचित किया है कि गीतार्थ साधुको शास्त्रकी
 मर्यादाके अनुसार ही आहार ग्रहण करना चाहिए । ‘फासुय’ पदसे
 सचिच्छ-अचिच्छकी परीक्षा करके ग्रहण करना द्योतित किया है ।
 ‘मुहालद’ पदसे यह दर्शाया है कि दाताका उपकार करके भिक्षा
 ग्रहण करनेसे आधाकर्म आदि बहुतसे दोष आते हैं, अतः ऐसी भिक्षा
 नहीं लेनी चाहिए । ‘दोसवज्जिय’ पदसे यह प्रगट किया है कि निर्दोष
 भिक्षा उपलब्ध होजाने पर भी मण्डल दोष लगनेसे वह भिक्षा अवश्य
 दूषित होजाती है, इसलिए उनका परिहार करके ही आहार करना
 चाहिए ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

उप्पन्न शब्दથી એમ સૂચિત કરવામા આન્યુ છે કે ગીતાર્થ સાધુએ
 શાસ્ત્રની મર્યાદાને અનુસાર જ આહાર ગ્રહણ કરવો એમને ફાસુય શબ્દથી
 સચિત્ત અચિત્તની પરીક્ષા કરીને ગ્રહણ કરવાનું કહેવામા આન્યુ છે મુહાલદ
 શબ્દથી એમ દર્શાવવામા આન્યુ છે કે દાતાને ઉપકાર કરીને ભિક્ષા ગ્રહણ
 કરવાથી આધાકર્મ આદિ ઘણા દોષો લાગે છે, તેથી એવી ભિક્ષા ન લેવી એમને
 દોસવજ્જિય શબ્દથી એમ બતાવવામા આન્યુ છે કે નિર્દોષ ભિક્ષા ઉપલબ્ધ
 થતા પણ મંડલ દોષ લાગવાથી એ ભિક્ષા અવશ્ય દૂષિત થા જાય છે, તેથી
 એનો પરિહાર કરીને જ આહાર કરવો એમને (૯૮-૯૯)

निष्पादित शीतमुष्ण वाऽन्धम्, अम्लतक्रपाचितम्लचणकचूर्णनिष्पादित शीतमुष्ण वा
शारुविशेषादिक, पर्युषिततक्रादिरूप पान च, तेषाममनोज्ञगन्धवत्त्वादिति भावः।
सुगन्ध=सुरभिगन्धयुक्त वा घृतपूरपायसादि तस्यैलालवङ्गकेसरकर्पूरादिमनोज्ञगन्ध-
वत्त्वादिति भावः। सर्प=मनोज्ञामनोज्ञरूपं सकल भुञ्जीत न तु मुञ्चेत्=परित्य-
जेत्-नावशेषयेदिति भावः ॥ १ ॥

^१मूल्म-^२सेज्जा ^५निसीहियाए, ^४समावन्नो ^३य गोयरे ।

^९अयावयद्वा ^७भुच्चाणं, ^८जइ ^६तेण ^{१०}न ^{११}सथरे ॥ २ ॥

^{१२}तओ ^{१३}कारणमुप्पण्णे, ^{१४}भत्तपाण ^{२०}गवेसए ।

^{१८}विहिणा ^{१५}पुव्वउत्तेण ^{१६}इमेणं ^{१७}उत्तरेण ^{१८}य ॥ ३ ॥

छाया—शय्याया नैषेधिका, समापन्नश्च गोचरे ।

अयावयर्थं भुक्त्वा, यदि तेन न सस्तरित् ॥ २ ॥

ततः कारणे उत्पन्ने, भक्त-पान गवेपयेत् ।

विधिना पूर्वोक्तेन, अनेन उत्तरेण च ॥ ३ ॥

सान्वयार्थः—सेज्जा=वसति-उपाश्रय-में निसीहियाए=आहार करनेके स्थान
पर य=अथवा गोयरे=भिक्षाचरीमें समावन्नो=प्राप्त हुआ भुनि अयावयद्वा=
जखरीसे कम अर्थात् थोड़ा भुच्चाण=खाकर-खालेनेपर जइ=यदि-अगर तेण=
उस अन्ननादिसे न सथरे=न सरे अर्थात् समयमात्राका निर्वाहके लिए पर्याप्त
-पूरा न हो तओ=तो कारण=भुजा वेदनीयकी शान्ति न होनेरूप कारण के
उप्पण्णे=उत्पन्न होनेपर साधु पुव्वउत्तेण=पूर्वोक्त-“सपत्ते भिक्खकालम्मि”

खट्टी छालकी बनी-हुई ठढी या गर्म कढी आदि शाक, पर्युषित (वासी)
खट्टी छाल आदि पान, ये अमनोज्ञ गन्धवाले होते हैं। और घेवर पायस
आदि, एलची लवंग केसर आदिके मिश्रित होनेसे मनोज्ञ गन्धवाले
होते हैं, इन सबको समभावसे भोगवे ॥१॥

यथा आदिनी जननेली ठडी या गरम शेटली आदि अन्न, भाटी छाशनी
जनेली ठडी या गरम कढी आदि शाक, पर्युषित भाटी छाश आदि पान, ये
अथ अमनोज्ञ गन्धवाला होता है अन्न वेजर, पायस (दूधपाक) आदि,
जोवची, लवींग केसर आदिथी मिश्रित होकर मनोज्ञ गन्धवाला होता है, ये
अधाने समभावे भोगवे (१)

॥ अथ पञ्चामाध्ययनस्य द्वितीय उद्देशः ॥

प्रथमोद्देशकथितपिण्डैषणाया अवशिष्टविधिमाह—‘पडिग्गह’ इत्यादि ।

मूलम्-पडिग्गह संलिहित्ताणं, लेवमायाइ सजए ।

दुग्ंध वा सुग्ंध वा, सव भुंजे न छडुए ॥ १ ॥

छाया—प्रतिग्रह सल्लिह, लेपमर्यादया सयतः ।

दुर्गन्ध वा सुगन्ध वा, सर्वं भुञ्जीत न मृश्चेत् ॥ १ ॥

सान्त्वयार्थः—पडिग्गह=पात्रको लेवमायाए=लेपकी मर्यादासे अर्थात् जब तक छाछ आदिका लेप लगा रहे तब तक सल्लिहित्ताण=अगुलीसे पोंछकर सजए=साधु दुग्ंध वा=अनिष्ट गन्धवाला हो चाहे सुगंध वा=सुरभि गन्धवाला पदार्थ हो उस सब=सबको भुजे=भोगवे; किन्तु न छडुए=कुठभी न छोड़े जूठन न डाले ॥१॥

टीका—प्रतिग्रह=पात्र लेपमर्यादया=लेप मर्यादीकृत्य यथा लेपसम्बन्धः पात्रे नावतिष्ठेत तथा सल्लिह पात्रस्थ तक्रादिलेपमद्गुल्यादिना निश्शेष प्रोठ्ठय सयतः=मुनि, दुर्गन्धम्=अनिष्टगन्धयुक्त पुरातनगोधूमवर्जरिकावल्लवणकादि

। पांचवौं अध्ययनका दूसरा उद्देश ।

प्रथम उद्देशमे कही हुई विधिके अतिरिक्त-अवशिष्ट पिण्डैषणाकी विधि इस दूसरे उद्देशमे कहते हैं—‘पडिग्गह’ इत्यादि ।

आहार करनेके पात्रमे जो लेप लगा रह जाय उसे अगुली-आदि द्वारा पोंछकर मुनि अमनोज्ञ गन्ध या मनोज्ञ गन्धवाले समस्त अन्न पानको भोगे, उसे छोड़े नहीं, अर्थात् सीधे मात्र भी जूठा न डाले । पुराने गेहूँ, बाजरे, बाल, चने आदिकी बनी हुई ठंडी या गर्म रोटी आदि अन्न,

अध्ययन पाठ्यभु-उद्देश भीजे

प्रथम उद्देशमा कडेली विधि उपरात अवशिष्ट पिण्डैषणाकी विधि आ भीजे उद्देशमा कडे छे—पडिग्गह इत्यादि

आहार करवाभा पात्रमा जे लेप लागेवो रही नय, तेने आगणी आदि वडे लूछीने मुनि अमनोज्ञ गंध या मनोज्ञ गंधवाला अथवा अन्न पानने भोगवे, तेने छोडे नहि, अर्थात् जरा पच्य आडी न राखे न्यूना घडे, पान्नी, बाल,

તમેવ વિષિષ્ટપદર્શયન્ કાલયતનામાહ-‘કાલેણ’ इत्यादि ।

મૂલ્મ-કાલેણ^૨ ણિક્ષ્વમે^૩ મિસ્ત્રૂ^૧, કાલેણ^૪ ય પઢિક્કમે^૫ ।

અકાલ^૭ ચ વિવજિત્તા^૮, કાલે^૯ કાલ^{૧૦} સમાયરે^{૧૧} ॥ ૪ ॥

છાયા-કાલેન નિષ્ક્રામેદ્ મિષ્ટુઃ, કાલેન ચ પ્રતિક્રામેત્ ।

અકાલ ચ વિવર્જ્ય, કાલે કાલ સમાચરેત્ ॥ ૪ ॥

અન મિષ્ણા છેને કી વિધિ વતાતે હૈ—

સાન્વયાથ:-મિસ્ત્રૂ=મુધાજીવી મુનિ કાલેણ=ગોચરીકે સમયસે-જિસ દેશમેં જો સમય મોજનકા હો ઉસ સમયકે હોનેસે ણિક્ષ્વમે=મિષ્ણાકે લિખ્ જાવે, ચ=ઑર કાલેણ=સમયસે હી-વાપમ આનેકા ઉચિત સમય હો જાનેસે પઢિક્કમે=ગાપસ લૌટ આવે, ચ=ઑર અકાલ=મિષ્ણાકે અનુચિત સમયકો વિવેજિત્તા=ઠોઢકર કાલે=ઉચિત સમયમેં કાલ=મિષ્ણાદિક સમાચરે=આચરે-ગોચરીકે લિખ્ છૂમે ॥ ૪ ॥

ટીકા-મિષ્ટુઃ=મુધાજીવી મુનિઃ કાલેન=મિષ્ણોચિતસમયેન યસ્મિન્ દેશે યો ગૃહસ્થાના મોજનસમય સ એવ મિષ્ણુના મિષ્ણાકાલસ્તેનેત્યર્થઃ નિષ્ક્રામેત્=નિર્ગ-ચ્છેત્, મિષ્ણાયૈ इति शेष’, કાલેનૈવ=મત્યાગમનોચિતસમયેનૈવ, યથા સ્વાધ્યાય-પ્રતિગ્ન્યો ન મન્વેત્ તથા મિષ્ણા ગતસ્ય સાધોઃ પરાવર્તનસમયો નિર્દિષ્ટસ્તેનૈવેતિ માવઃ । (કરણે સહાર્થે વા તૃતીયા) । ‘ચમારોડન ‘એવ’-કારાર્થક.’ પ્રતિ-ક્રામેત્=મત્યાગચ્છેત્ । અકાલ=મિષ્ણાનુચિતસમય વિવર્જ્ય=પરિત્યજ્ય કાલે=મિષ્ણો-ચિતવેલાયા કાલ=લક્ષણયા તત્કાલોચિતકૃત્ય મિષ્ણાદિક સમાચરેત્=મિષ્ણાર્થ

ઉસી વિધિકો દિશ્વાતે હુગ કાલકી ચતના કહતે હૈ-‘કાલેણ’ इत्यादि ।

જિમ દેશમે ગૃહસ્થોકે મોજનકા જો સમય હો વહી સમય મિષ્ટુકો મિષ્ણાકે લિખ્ ઉચિત હૈ, અત એવ મિષ્ણાકે લિખ્ ઉસી સમય જાના ચાહિખ્ ઑર મોચરીકે લિખ્ ગયે હુગ સાધુકો જેસે ઉચિત સમય પર લૌટ આના ચાહિખ્, જિમસે સ્વાધ્યાય આદિ ક્રિયાઓમે અન્તગાય ન પહે ।

એ વિધિને ગતાવતા કાળની ચત ॥ કહે છે -કાલેણ ૦ ઇત્યાદિ

જે દેશમા ગૃહસ્થોના ભોજનનો જે સમય હોય તે સમય ભિક્ષાને માટે ઉચિત છે, તેથી ભિક્ષાને માટે તે સમયે જવું ભોળું અને ગોચરીને માટે ગયેલા સાધુએ એવા ઉચિત સમયે પાછા ફરવું ભોળું કે જેથી સ્વાધ્યાય આદિ ક્રિયાઓમા અતરાય ન પડે તથા જે સમય ભિક્ષાને

इत्यादिरूप विधिसे य=तथा इमेण=इस उत्तरेण=आगे कहे जानेवाली-“कालेण णिक्खमे भिक्खू” इत्यादिरूप विधिसे भक्तपाण=आहार-पानी गवेसण=गवेषे अर्थात् भिक्षा लेनेके लिए जावे ॥२॥३॥

टीका—‘सेज्जा’ इत्यादि, ‘तओ’ इत्यादि च। शय्याया=वसती, नैवेधिक्या= निपदनस्थाने स्वाध्यायभूमिकायामित्यर्थः, गोचरे=भिक्षाचर्याया च=वा समा पन्न =सम्प्राप्तो मुनिः, उपलब्धमन्नादिकम् अयायदर्थम्=अपरिसमाप्तम् अल्प= क्षुधोपशमनानर्हमित्यर्थः सयमनिर्वाहार्थं यायताऽन्नादिकेन भाव्य तावन्नेति यावत्, श्रुत्वा यदि तेन भोजनेन न सस्तरेत्=सयमयात्रा निर्गोह न शक्नुयात् ॥२॥

तत =तदनन्तर कारणे=प्रयोजने आर्पत्यात्सप्तम्यर्थे प्रथमा, उत्पन्ने सति= क्षुधावेदनोपशमनाभावे पूर्वोक्तेन=“ सपत्ते भिक्खुकालम्मि ” इत्यादिरूपेण अनेन उत्तरेण=“ कालेण णिक्खमे भिक्खू० ” इत्यादिवक्ष्यमाणलक्षणेन विधिना=प्रकारेण भक्तपाण गवेपयेत्=अन्वेपयेत् पुनर्मिक्षार्थं गच्छेदिति सूत्रार्थ ॥३॥

‘सेज्जा’ इत्यादि, ‘तओ’ इत्यादि । उपाश्रयमें बैठनेके स्थानमें अर्थात् स्वाध्याय भूमिमें तथा गोचरीमें गए हुए मुनिको अल्प, अर्थात् क्षुधाकी शान्ति न हो सकने योग्य अन्न आदिमिला हो और उससे सयमयात्राका निर्वाह न हो सके, अर्थात् लाया हुआ आहार पर्याप्त न हो तो ऐसा कारण उत्पन्न होने पर, अर्थात् क्षुधावेदनीयके शान्त न होने पर “सपत्ते भिक्खुकालम्मि” इत्यादि पूर्वोक्त विधिसे, तथा “कालेण णिक्खमे भिक्खू” इस गाथासे प्रारम्भ करके आगे बताई जानेवाली विधिसे भक्त पाणकी गवेपणा करे, अर्थात् भिक्षाके लिए फिर गमन करे ॥ २ ॥ ३ ॥

सेज्जा० इत्यादि, तथा तओ० इत्यादि उपाश्रयभा गेसवाना स्थानभा अर्थात् स्वाध्यायभूमिभा तथा गोचरीभा गच्छेत्वा मुनिने अल्प अर्थात् क्षुधानी शान्ति न थई शके अर्थात् लावेला आहार पूरता न होय, तो जेवु कारण उत्पन्न थता अर्थात् क्षुधावेदनीय शान्त न थवाने वीधे सपत्ते भिक्खुकालम्मि इत्यादि पूर्वोक्त विधिथी, तथा कालेण णिक्खमे भिक्खू जे गाथाथी प्रारंभ करीने आगण बताववाभा आपनारी विधिथी भक्त पाणनी गवेपणा करे अर्थात् भिक्षा ले भाटे करीथी गमन करे (२-३)

પડિલેહિસી=નહીં देखते, अतः अप्पाण=आत्माको किलामेसि=किलामना-
खेद-पहुचाते हो च=और सनिवेश=ग्रामकी गरिहसि=निन्दा करते हो ।
तात्पर्य यह हुआ कि गोचरीका समय हुए बिना घूमनेसे साधु भगवानकी
आज्ञाका विराधक होता है, और दीनता प्रगट करनेके कारण उसके चारित्रमें
मलिनता होती है; अतः जिस देशमें जो भिक्षाका समय हो उसी समयमें साधुको
भिक्षाके लिए जाना चाहिये ॥५॥

टीका—हे भिक्षो ! त्वम् अकाले=असमये चरसि=भिक्षार्थं गच्छसि किन्तु
काल=भिक्षोचितसमय न प्रत्युपेक्षसे=नाद्रियसे, तेन च हेतुनाऽऽत्मानं क्लमयसि=
पीडयसि भिक्षालाभाभावेन भ्रमणाधिक्येन चेति भाव । सनिवेश=ग्राम च पुनः
गईसे=निन्दसि । भगवदाज्ञाविराधकत्वेन दैन्यप्रकाशनेन च चारित्रमालिन्य
जायते, ततोऽनुचितकाले भिक्षार्थं न गन्तव्यमिति ॥ ५ ॥

मूलम्-सङ् काले चरे भिक्षू, कुञ्जा पुरिसकारिय ।

अलाभु-त्ति न सोइज्जा, तवु-त्ति अहियासए ॥ ६ ॥

छाया—सति काले चरेद् भिक्षुः, कुर्यात्पुरुषकारम् ।
अलाभ इति न शोचेत्, तप इति अधिपदेत् ॥ ६ ॥

सान्वयार्थः—भिक्षू=साधुको काले=भिक्षाका समय सह=होनेपर चरे=
गोचरीके लिए घूमना चाहिए और पुरिसकारिय=उत्साह पूर्वक घूमनेरूप

हे भिक्षु ! आप असमयमें भिक्षाके लिए जाते हैं, समयका खयाल
नहीं रखते । इसी कारण अधिक भ्रमण करनेसे या भिक्षाके न मिलनेसे
तुम अपनी आत्माको पीडित करते हो, और ग्राम नगरकी निन्दा
करते हो । अकालमें भिक्षाके लिये गमनरूप भगवानकी आज्ञाकी
विराधना करनेसे तथा दीनता प्रगट करनेसे चारित्रमें मलिनता आती है
इसलिए अनुचित समयमें भिक्षाके लिए नहीं जाना चाहिए ॥५॥

હે ભિક્ષુ ! આપ અસમયમાં ભિક્ષાને માટે જાઓ છો, સમયનો ખ્યાલ
રાખના નથી એ કારણે વધારે દુઃખાથી ત્યાં ભિક્ષા ન મળવાથી તમે તમારા
આત્માને પીડિત કરો છો અને ગ્રામ નગરની નિંદા કરો છો અકાળે ભિક્ષાને
માટે જવાથી ભગવાનની આજ્ઞાની વિરાધના કરવાથી તથા દીનતા પ્રગટ કરવાથી
ચારિત્રમાં મલિનતા આવે છે, તેથી અનુચિત સમયે ભિક્ષાને માટે જવું ન
જોઈએ (૫)

क्रामेदित्यर्थः । बहुशः कालशब्दोपादान 'मृनीना यथाकालमेव सकल कृत्यं प्रियेय'-मिति धनयति ॥ ४ ॥

अकालचारित्वेनाऽत्र भिक्षो भिक्षुः केनचित्साधुना "भोः ! भिक्षा त्वया लब्धा न या" इति पृष्टो उदति-"कुतोऽत्र मितम्पचाना हीनदीनाना ग्रामे भिक्षालाभः?" तदाऽसौ अकालचारिण कथयति-"अकाले" इत्यादि ।

मूलम्-अकाले चरिंसी भिक्खू, काल न पडिलेहिसि ।

अप्पाणं च किलामेसि, संनिवेश च गरिहसि ॥ ५ ॥

छाया—अकाले चरसि भिक्षो !, काल न प्रत्युपेक्षसे ।

आत्मान च लमयसि, संनिवेश च गर्हसे ॥ ५ ॥

अकालचारी होने के कारण भिक्षा नहीं मिलने पर असन्तुष्ट हुए साधुको कालचारी साधु पूछता है—हे साधु ! आपको भिक्षा मिली कि नहीं?, तब वह कहता है—इस कजूसों के गाम में भिक्षा कहाँ पड़ी है। इस पर वह कालचारी साधु उससे कहता है—

सान्वयार्थः—भिक्खू=हे भिक्षु ! आप अकाले=असमयमें भिक्षाका समय न होनेपर ही चरिंसी=गोचरी फिरते हो, च=और काल=गोचरीका समय न

तथा जो समय भिक्षाके लिए उचित न हो उसका परिहार करके द्रव्य क्षेत्र काल भावसे उचित समय पर ही भिक्षाके लिए जाना चाहिए । गाथामें बहुत बार काल शब्दका प्रयोग करनेसे यह आशय प्रगट होता है कि—साधुओंको प्रत्येक क्रिया उचित समय पर ही करनी चाहिए ॥ ४ ॥

कोई साधु असमयमें भिक्षाके लिए जानेवाले दूसरे साधुसे पूछा गया कि—'हे भिक्षु ! तुम्हें भिक्षाका लाभ हुआ या नहीं?' तब उसने कहा—'इन कगाल कजूसोंके गाँवमें भिक्षा कहाँ प्राप्त होसकनी है?' तब वह अकालमे गोचरी करनेवालेके प्रति कहता है—'अकाले०' इत्यादि ।

भाटे उचित न होय तेना परिहार करीने द्रव्य क्षेत्र काण भावथी उचित समये न भिक्षाने भाटे ननु नेधये गाथाया धर्मीवार काल शब्दने प्रयोग करवाथी ये आशय प्रकट थय छे ठे—साधुओंके नित्य किया उचित समये न करनी नेधये (४)

कैध साधु असमयमा भिक्षाने भाटे नगारा भीन साधुने पूछथु के—'हे भिक्षु ! तमने भिक्षाने लाभ थये के नहि?' त्यारे तेबे कधु 'आ कगाल कजूसोना गाममा भिक्षा कथाथी प्राप्त थर्थ थके?' त्यारे ये अकाले गोचरी करनाश साधु प्रत्ये कडे छे—अकाले० इत्यादि

ક્ષેત્રયતનામાહ-‘તહેવું’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્મ-તહેવુંચાવયા પાણા, ભત્તદ્વાણ સમાગયા ।

ત ઉજ્જુયં ન ગચ્છિજ્ઞા, જયમેવ પરક્ષમે ॥ ૭ ॥

છાયા—તથૈવોચાવચાઃ પ્રાણાઃ, ભક્તાર્થ સમાગતાઃ ।

તેપામ્ઋજુક ન ગચ્છેત્, યતમેવ પરાક્રમેત્ ॥ ૭ ॥

સાન્વયાર્થઃ—તહેવ=ઉસીપ્રકાર ઉચાવચા=ઉચ જાતિકે હસાદિક અવચ-નીચ જાતિકે કૌણ આદિ પાણા=પ્રાણી (યદિ) ભત્તદ્વાણ=ચુગા-પાણીકે લિણ સમા ગયા=આયે હો-ફરકે હુણ હો તો ત ઉજ્જુય=ઉન પ્રાણિયોકે સામને ન ગચ્છિજ્ઞા= નહી જાવે, (ફિન્તુ) જયમેવ=યતનાપૂર્વક હી આસપાસસે અથવા અન્ય માર્ગસે અર્થાત્ જિસ તરહ ઉન પ્રાણિયોંકો કિસી પ્રકારકા ત્રાસ ન પહુચે ઉસીતરહ પરક્ષમે=જાવે ॥૭॥

ટીકા—તથૈવ=તદ્વત્ ઉચાવચાઃ=તત્ર ઉદશ્ચઃ=ઉચજાતીયા હસાદયઃ, અવાશ્ચઃ= નીચજાતીયાઃ કાકપ્રમૃતય, યદ્વા ઉચાવચાઃ=અનેકવિધાઃ, “ઉચાવચ નૈકભેદ”- મિત્યમરાત્, પ્રાણા =પ્રાણિનઃ ભક્તાર્થમ્=અન્ન-પાનાર્થ માર્ગાદૌ સમાગતાઃ=સમા- યાતા ભવન્તિ ચેત્ ‘ત’-તેપામ્, આર્પત્વાત્ પઠ્ઠીઋજુત્વે પ્રથમૈરુવચનમ્, ઋજુક= સમુલ્લ ન ગચ્છેત્, તેપામન્નપાનાન્તરાયાદિપ્રચુરદોષાપાતાત્ । તર્હિ કિં કુર્યાત્ ? યતમેવ=સયતનમેવ=યથા તેપા સત્રાસો ન ભવેત્તથા પરાક્રમેત્=વરેત્ અન્યમાર્ગેણ

અવ ક્ષેત્રકી યતના હૈં-‘તહેવું’ ઇત્યાદિ ।

હસ-આદિ ઉચ-જાતીય ઔર કાક-આદિ નીચ-જાતીય પ્રાણી યદિ ભોજન પાનકે લિણ રાસ્તેમે આયે હૈં તો ઉનકે સામને ન જાવે । સામને જાનેસે ઉનકે ચુગે-પાણીમે વિન્ન પડ જાનેકે કારણ ભક્ત પાનકી અન્તરાય આદિ અનેક દોષ લગતે હૈ, અતઃ યતના-પૂર્વક, અર્થાત્ જિસસે વે ભયમીત ન હૈં ઉસ પ્રકાર દૂસરે માર્ગસે યા ઇક કિનારેસે ગમન કરે ।

હવે ક્ષેત્રની યતના કહે છે-તહેવું ઇત્યાદિ

હસ-માદિ ઉચ-જાતીય અને કાગડા-આદિ નીચ જાતીય પ્રાણી જે ભોજન-પાનને માટે રસ્તામા આવેલા હોય તો તેની સામે ન જવું સામે જવાથી તેમને પાણી પીવા અથવા વગેરેમા વિન્ન પડવાથી ભક્ત પાનની અતરાય આદિ અનેક દોષો લાગે છે એટલે યતનાપૂર્વક અર્થાત્ જે રીતે તેઓ લયલીત ન થાય એ રીતે બીજે માર્ગે યા એક બાબુએથી ગમન કરવું તાત્પર્ય એ છે કે

पुरुषार्थ भी कुञ्जा=रुना चाहिये, और भिक्षा न मिलनेपर वह अलाभु=आज मुझे भिक्षा नहीं मिली त्ति=इस प्रकार न सोइञ्जा=सोच न करे, किन्तु तबु=आज मेरे अनशन उजोदरी आदि तप हुआ है त्ति=इस प्रकार सोचकर अहियासप=क्षुधा परीपहको सहन करे-सन्तुष्ट रहे। तात्पर्य यह है कि-साधु ओको सिर्फ भिक्षाके ही लिए गोचरीमें घुमना नहीं है किन्तु वीर्याचारके लिए भी भगवान् ने गोचरीमें घुमना कहा है ॥६॥

टीका—‘सइ’ इत्यादि। भिक्षुः काले=भिक्षोचितसमये प्राप्ते सति, यद्वा ‘सइकाले’ इत्यस्य ‘स्मृतिकाले’ इतिच्छाया तत्र स्मर्यन्ते साधवो दातृभिर्दानार्थं यस्मिन् समये तस्मिन्नित्यर्थः, चरेत्=भिक्षार्थं गच्छेत्। पुरुषकार=पराक्रमम् उत्साहपूर्वकभिक्षार्थभ्रमणलक्षणं कुर्यात्=प्रिदयात्। रुदाचिदलाभे सति अगम=अथ भिक्षालाभो न सजात इति न शोचेत्=न परितपेत्, किन्तु तपः=अथ मेऽनशनावमौदरिकादिरूप तपः सम्पन्नमिति कृत्वा अधिपहेतु=सन्तुष्येत्। भिक्षाया अलाभेऽपि वीर्याचारो मया सम्यगाराधितः, यतो न केवलमन्नाद्यर्थमेव भिक्षा चरण भिक्षणा, किन्तु वीर्याचारार्थमपि भगवता समादिष्टमिति भावार्थः ॥ ६ ॥

‘सइकाले’ इत्यादि। भिक्षु उचित समय प्राप्त होनेपर ही भिक्षाके लिए जावे। उत्साहपूर्वक भिक्षार्थ भ्रमणरूप पुरुषार्थ करे। कभी भिक्षाका लाभ न हो तो ऐसा सोच न करे कि-‘आज मुझे भिक्षा नहीं मिली,’ किन्तु ऐसा विचार करके सन्तुष्ट रहे कि-आज भिक्षा न मिली तो सहज ही मेरे अनशन आदि तप होगया, अर्थात् भिक्षाका लाभ न होनेपर भी मैंने भली भाँति वीर्याचारका आराधन किया है। साधु केवल अन्नादिककी प्राप्तिके लिए भिक्षाचरी नहीं करते किन्तु वीर्याचारकी आराधनाके लिए भी भिक्षाचरीमें जाना भगवान् ने बताया है ॥६॥

सइ काले० इत्यादि। भिक्षु उचित समय यत्ता न भिक्षाने भाटे नथ उत्साहपूर्वक भिक्षार्थ भ्रमणरूप पुरुषार्थ करे केवलवार भिक्षाने लाभ न थाय तो ओवे विचार न करे के ‘आज भने भिक्षा न भणी’ परतु ओवे विचार करीने सन्तुष्ट रहे के-‘आज भिक्षा न भणी तो सहेजे भारथी अनशन आदि तप थई गथु अर्थात् भिक्षाने लाभ न थाथी पथु मे लक्ष्मीपेठे वीर्याचारतु आराधन कथुं छे’ साधु केवल अन्नादिनी प्राप्तिने भाटे न भिक्षा चरी करता नथी, किन्तु वीर्याचारनी आराधनाने भाटे पथु भिक्षाचरीमा नथु भगवाने बताव्यु छे (६)

ક્ષેત્રયતનામાહ-‘તહેવું’^{૧ ૨ ૩ ૪ ૫} ઇત્યાદિ ।

મૂલ્મ-તહેવું^{૧ ૩ ૪ ૫}ચાવયા પાણા, ભક્તદ્વા^૬એ સમાગયા ।

ત^{૧ ૩ ૪ ૫} ઉજ્જુયં ન ગચ્છિજ્ઞા, જયમેવ પરક્ષમે ॥ ૭ ॥

છાયા-તથૈવોચાવચાઃ પ્રાણાઃ, ભક્તાર્થ સમાગતાઃ ।

તેપામ્નઃક્રજુરુ ન ગચ્છેત્, યતમેવ પરાક્રમેત્ ॥ ૭ ॥

સાન્વયાર્થઃ-તહેવ=ઉસીપ્રકાર ઉચાવચા=ઉચ જાતિકે હસાદિક અવચ-નીચ જાતિકે કૌણ આદિ પાણા=પ્રાણી (યદિ) ભક્તદ્વાએ=ચુગા-પાનીકે લિપ સમાગયા=આયે હો-ફરુદે હુણ હો તોત ઉજ્જુય=ઉન પ્રાણિયોકે સામને ન ગચ્છિજ્ઞા=નહીં જાવે, (ફિન્તુ) જયમેવ=યતનાપૂર્વક હી આસપાસસે અથવા અન્ય માર્ગસે અર્થાત્ જિસ તરહ ઉન પ્રાણિયોંકો કિસી પ્રકારકા ત્રાસ ન પહુચે ઉસીતરહ પરક્ષમે=જાવે ॥૭॥

ટીકા-તથૈવ=તદ્વત્ ઉચાવચાઃ=તત્ર ઉદઃ=ઉચજાતીયા હસાદયઃ, અવાશ્ચઃ=નીચજાતીયા’ કારુપ્રમૃતય, યદ્વા ઉચાવચાઃ=અનેકવિધા, “ઉચાવચ નૈકમેદ”-મિત્યમરાત્, પ્રાણા =પ્રાણિન’ ભક્તાર્થમ્=અન્ન-પાનાર્થ માર્ગાદો સમાગતાઃ=સમાયાતા ભવન્તિ ચેત્ ‘ત’-તેપામ્, આર્પત્વાત્ પષ્ટીયહુત્વે પ્રથમૈરુવચનમ્, ક્રજુરુ=સમુલ્લ ન ગચ્છેત્, તેપામન્નપાનાન્તરાયાદિમચુરદોષાપાતાત્ । તર્હિ કિં કુર્યાત્ ? યતમેવ=સયતનમેવ=યથા તેપા સત્રાસો ન ભવેતથા પરાક્રમેત્=ચરેત્ અન્યમાર્ગેણ

અય ક્ષેત્રકી યતના હૈ-‘તહેવું’ ઇત્યાદિ ।

હસ-આદિ ઉચ-જાતીય ઓર કાક-આદિ નીચ-જાતીય પ્રાણી યદિ ખોજન પાનકે લિપ રાસ્તેમેં આયે હો તો ઉનકે સામને ન જાવેં । સામને જાનેસે ઉનકે ચુગે પાનીમેં વિન્ન પડ જાનેકે કારણ ભક્ત-પાનકી અન્તરાય આદિ અનેક દોષ લગતે હૈ, અત યતના-પૂર્વક, અર્થાત્ જિસસે વે ભયભીત ન હોં ઉસ પ્રકાર દુસરે માર્ગસે યા ઇક કિનરેસે ગમન કરેં ।

હવે ક્ષેત્રની યતના કહે છે -તહેવું ઇત્યાદિ

હસ-આદિ ઉચ-જાતીય અને કાક-આદિ નીચ જાતીય પ્રાણી જે ભોજન-પાનને માટે રસ્તામાં આવેલા હોય તો તેની સામે ન જવું સામે જવાથી તેમને પાણી પીવા અણુવા વગેરેમાં વિદ્ય પડવાથી ભક્ત પાનનો અતરાય આદિ અનેક દોષો લાગે છે એટલે યતનાપૂર્વક અર્થાત્ જે રીતે તેઓ ભયભીત ન થાય એ રીતે ખીજે માર્ગે યા એક બાબુએથી ગમન કરવું તાત્પર્ય એ છે કે

पुरुषार्थ भी कुञ्जा=करना चाहिये, और भिक्षा न मिलनेपर वह अलाभ=आज मुझे भिक्षा नहीं मिली त्ति=इस प्रकार न सोहज्जा=सोच न करे, किन्तु तनु=आज मेरे अनशन ऊनोदरी आदि तप हुआ है त्ति=इस प्रकार सोचकर अत्यासण=क्षुधा परीपहसो सहन करे-सन्तुष्ट रहे। तात्पर्य यह है कि-साधु ओको सिर्फ भिक्षाके ही लिए गोचरीमें घुमना नहीं है किन्तु वीर्याचारके लिए भी भगवान् ने गोचरीमें घुमना कहा है ॥६॥

टीका—‘सङ्ग’ इत्यादि। भिक्षुः काले=भिक्षोचितसमये प्राप्ते सति, यद्वा ‘सङ्काले’ इत्यस्य ‘स्मृतिकाले’ इतिञ्जाया तत्र-स्मर्यन्ते साधवो दातृभिर्दानार्थं यस्मिन् समये तस्मिन्नित्यर्थः, चरेत्=भिक्षार्थं गच्छेत्। पुरुषकार=पराक्रमम् उत्साहपूर्वकभिक्षार्थभ्रमणलक्षणं कुर्यात्=प्रियात्। रुदाचिदलाभे सति अलाभ=अत्र भिक्षालाभो न सजात इति न शोचेत्=न परितपेत्, किन्तु तप=अत्र मेऽनशनावमौदरिकादिरूप तपः सम्पन्नमिति कृत्वा अधिपदेत्=सन्तुष्येत्। भिक्षाया अलाभेऽपि वीर्याचारो मया सम्यगाराधितः, यतो न केवलमन्त्रार्थमेव भिक्षा चरण भिक्षुणा, किन्तु वीर्याचारार्थमपि भगवता समादिष्टमिति भावार्थः ॥ ६ ॥

‘सङ्काले’ इत्यादि। भिक्षु उचित समय प्राप्त होनेपर ही भिक्षाके लिए जावे। उत्साहपूर्वक भिक्षार्थ भ्रमणरूप पुरुषार्थ करे। कभी भिक्षाका लाभ न हो तो ऐसा सोच न करे कि-‘आज मुझे भिक्षा नहीं मिली,’ किन्तु ऐसा विचार करके सन्तुष्ट रहे कि-आज भिक्षा न मिली तो सहज ही मेरे अनशन आदि तप होगया, अर्थात् भिक्षाका लाभ न होनेपर भी मैंने भली भौति वीर्याचारका आराधन किया है। साधु केवल अन्नादिककी प्राप्तिके लिए भिक्षाचरी नहीं करते किन्तु वीर्याचारकी आराधनाके लिए भी भिक्षाचरीमे जाना भगवान् ने बताया है ॥६॥

सङ्काले० इत्यादि भिक्षु उचित समय यत्ना न भिक्षाने भाटे नय उत्साहपूर्वक भिक्षार्थ भ्रमणरूप पुरुषार्थ करे डोहवार भिक्षाने लाभ न थाय तो ओयो विचार न करे के ‘आज भिक्षा न मणी’ परतु ओयो विचार करीने सन्तुष्ट रहे के-‘आज भिक्षा न मणी तो सङ्काले माराधी अनशन आदि तप थड गयु अर्थात् भिक्षाने लाभ न थायथी पणु मे लक्ष्मीपडे वीर्याचारनु आराधन कर्तु छे’ साधु केवण अन्नादिनी प्राप्तिने भाटे न भिक्षा चरी करता नथी, किन्तु वीर्याचारनी आराधनाने भाटे पणु भिक्षाचरीमा नयु भगवाने ज्ञातयु छे (६)

छाया—वनीपकस्य वा तस्य, दायकस्योभयोर्वा ।

अप्रीतिक स्याद् भवेत्, लघुत्व प्रवचनस्य वा ॥ १२ ॥

पूर्वोक्त विधिके अपालन में दोष बताते हैं—

सान्वयार्थः—(ऐसा न करनेसे) सिया=कदाचित्-शायद तस्स=उस वणी-

मगस्स=श्रमणादि वनीपक पर्यन्तको वा=अथवा दायगस्स=दाताको वा=या उभयस्स=दोनो-दाता और याचक को अप्पत्तिय=अप्रीति द्वेष या मनमें खेद हो जाती है, वा=और पवयणस्स=जिनशासनकी लट्ठत्त=लघुता हुज्जा=होती है ॥ १२ ॥

टीका—स्यात् कदाचित् वनीपकस्य=याचकविशेषस्य वा=अथवा तस्य=श्रमणादेः, दायकस्य=दातुर्वा, उभयोः=दातृ-याचकयोर्वा अप्रीतिक=द्वेषः, मनः=खेदो वा भवेत्, प्रवचनस्य=जिनशासनस्य लघुत्व=लघुता वा भवेदिति सम्मन्यः ॥ १२ ॥

कदा गन्तव्य ?—मित्याह—‘पडिसेहिण्’ इत्यादि ।

मूलम्—^१पडिसेहिण् ^२व ^३दिन्ने ^४वा, ^५तओ ^६तम्मि ^७नियत्तिण् ।

उवसकमिज्ज भत्तट्ठा, पाणट्ठाण् व संजण् ॥ १३ ॥

छाया—प्रतिपेक्षिते वा दत्ते वा, ततस्तस्मिन् निवृत्ते ।

उपसक्रामेत् भक्तार्थं, पानार्थं वा संयतः ॥ १३ ॥

कव जाना चाहिये, सो बताते हैं—

सान्वयार्थः—पडिसेहिण्=दाताके निषेध कर देने पर व=अथवा दिन्ने=

अन्नादिके दिये जाने पर वा=या दाताके मौन साधने पर तओ=उस स्थानसे

समव है, उन्हें उलङ्घन करके जानेसे या उनके सामने खड़े रहनेसे उस वनीपक या दाताको अथवा दोनोंको द्वेष तथा खेद उत्पन्न होजाय । तथा प्रवचनकी लघुता होती है । अतः उन्हें उलङ्घन करके जाना साधुका कल्प नहीं है ॥ १२ ॥

कव जाना चाहिण् ? सो कहते हैं—‘पडिसेहिण्’ इत्यादि ।

संभवित छे तेमने ओणगीने जवाथी या ओमनी सामे जिला रडेवाथी ओ वनीपक या दाताने अथवा जेठने द्वेष तथा जेठ उत्पन्न थज् नय तथा प्रवचनकी लघुता थाय छे, ओट्ठे ओमने ओणगीने जवु ओ साधुने क-प नथी (१२)

क्याहे जवु ओधओ ? ते कडे छे—पडिसेहिण्० इत्यादि

સાન્યયાર્થ:-સજળ=સાધુ ભક્તાદ્યા=અન્નકે લીધે ઓર પાણદ્યા પવ=પાનીકે
 લીધે હી ઉવસક્રમત=ગૃહસ્થકે ઘર પર આતે હુએ સમળ=નિર્ગ્રન્થ મુનિકો વાવિ=
 અથવા માત્રણ=બ્રાહ્મણકો કિવિણ=કૃપણ વા=અથવા વળીમગ=રત્રી
 મિલારીકો (દેલકર) ત=ઉન શ્રમણાદિકો અઠક્કમિત્તુ=લાઘકર ન પવિસે=
 ગૃહસ્થકે ઘરમેં ન જાવે, નવિ=ઔર ન ચક્ષુગોચરે=ઉનકે દૃષ્ટિગોચર દૃષ્ટિમાર્ગમેં
 ચિદ્વે=ઠહરે, (કિન્તુ) ઇગત=ઇકાન્ત સ્થાનમેં-જહાં ઉનકી દૃષ્ટિ ન પડતી હો એસી
 જગહ અવક્કમિત્તા=જાકર સજળ=ઇન્દ્રિયોંકા સયમ કરતા હુઆ-તુપ-ત્વાપ
 તત્થ=વહા ચિદ્વે=લડા રહે ॥૧૦॥૧૧॥

ટીકા—‘સમળ’ ઇત્યાદિ, ‘તમહં’ ઇત્યાદિ ચ। સયતઃ, ગૃહસ્થદ્વારે
 ભક્તાર્થમેવ પાનાર્થમેવ, એવશ્વન્દસ્યોભયત્ર સમ્બન્ધઃ। ઉપસક્રામન્ત=સમીપમાયાન્ત
 યાન્ત વા શ્રમણાદિક દૃષ્ટેતિ શેષઃ। તત્ર વનીપકઃ=યાચકવિશેષઃ, અન્યત્ સુગ
 મમ્। ત=શ્રમણાદિકમ્ અતિક્રમ્ય=ઉલ્લઙ્ઘ્ય તસ્યાગ્રતો ભૂત્વેત્યર્થઃ। ગૃહસ્થગૃહ ન
 પ્રવિશેત્, ઇત્યાદિપિ ન, તેષાં ચક્ષુર્ગોચરેડપિ=દૃષ્ટિપથેડપિ ન તિષ્ઠેત કિન્તુ સ સયત
 ઇકાન્ત=યત્ર તેષાં દૃષ્ટિર્ન પતેત્ ત પ્રદેશમ્ અવક્રમ્ય=ગત્વા તત્ર તિષ્ઠેત્ ॥૧૦॥૧૧॥

પૂર્વોક્તવિધેરપાલને દોષમાહ—‘વળીમગસસ’ ઇત્યાદિ।

મૂલમ્-વળીમગસસ વા તસસ, દાયગસસુભયસસ વા।

અપ્પત્તિય સિયા હુજ્જા, લહુત્ત પવયણસસ વા ॥૧૨॥

‘સમળ’ ઇત્યાદિ, ‘તમહં’ ઇત્યાદિ। શ્રમણ, બ્રાહ્મણ, કૃપણ
 ઓર વનીપકકો ગૃહસ્થકે દર્શાવે પર ભોજન યા પાનીકે લીધે આયા
 દેલકર સાધુ ઉસે ઉલ્લઙ્ઘન કરકે ગૃહસ્થકે ઘરમેં પ્રવેશ ન કરે, ઇતના હી
 નહી, જહાં ઉનકી દૃષ્ટિ પડતી હો એસે સ્થાન પર ઓ સ્થાને ન હો, કિન્તુ
 ઇકાન્ત પ્રદેશમેં જાકર સ્થિત હોવે, જહાં ઉનકી દૃષ્ટિ ન પહુંચે ॥૧૦॥૧૧॥
 એસા ન કરનેમેં દોષ કહતે હે—‘વળીમગસસ’ ઇત્યાદિ।

સમળં ઇત્યાદિ તથા તમહં ઇત્યાદિ શ્રમણ પ્રાહ્મણ, કૃપણ અને વની
 પકને ગૃહસ્થના ઘરવાળા પર ભોજન યા પાણીને માટે આવેલા બોધને સાધુ
 એમને બોલાવીને ગૃહસ્થના ઘરમા પ્રવેશ ન કરે, એટલું જ નહિ બધા એમની
 દૃષ્ટિ પડતી હોય એવા સ્થાન પર પણ ભોગ ન રહે, કિન્તુ એકાન્ત પ્રદેશમા
 જઈને ભોગ રહે કે બધા એમની દૃષ્ટિ પડાયે નહિ (૧૦-૧૧)

એમ ન કરવામા દેય કહે છે—‘વળીમગસસ’ ઇત્યાદિ

टीका—‘उत्पल’ इत्यादि ‘त भवे’ इत्यादि च। उत्पल=श्यामल-धवल-लोहित-भेदेन त्रिविध कमलम्, अपिवा पद्म=सूर्यविकासि कमल, कुमुद=चन्द्र-विकासि कमल वा=अथवा मगदन्तिका=मालतीपुष्पम्, अन्यद्वा पुष्पसचित्त=पुष्पेषु सचित्त पुष्पसचित्त सचित्तपुष्पमात्रमित्यर्थः, तच्च सलुब्धय=सल्लिघ यदि दात्री भक्त-पान दद्यात्, तर्हि तद् भक्तपान तु सयतानामग्राह्यं भवेदिति ददतीं प्रत्याचक्षीत—तादृश=दोषयुक्त मे=मम न कल्पत इति ॥ १४ ॥ १५ ॥

मूलम्—उत्पलं पद्मं वाचि कुमुयं वा मगदतिय ।

अन्न वा पुष्पसचित्तं, त च समद्विया दए ॥ १६ ॥

त भवे भक्तपाणं तु, सजयाण अकप्पिय ।

दितिय पडियाडक्खे, न मे कप्पइ तारिस ॥ १७ ॥

उाया—उत्पल पद्म वाऽपि कुमुद वा मगदन्तिकाम् ।

अन्यद्वा पुष्पसचित्त तच्च समर्थ दद्यात् ॥ १६ ॥

तद् भवेद् भक्तपान, तु सयतानामकल्पिकम् ।

ददती प्रत्याचक्षीत न मे कल्पते तादृशम् ॥ १७ ॥

सान्वयार्थः—उत्पल=नील कमल पद्म=रक्त कमल वाचि=अथवा कुमुय=चन्द्रविकासी कमल वा=या मगदतिय=मालती-मोगरेके फूलको वा=अथवा अन्न=दूसरे भी इसी प्रकारके जो पुष्पसचित्त=सचित्त पुष्प हैं तच्च=उनको भी (अगर) समद्विया=पैरो आदिसे कुचलकर दए=देवे तो त=वह भक्तपाण तु=

‘उत्पल’ इत्यादि, ‘त भवे’ इत्यादि। दाता नीला सफेद और लाल कमल, सूर्यविकासी कमल, चन्द्रविकासी कमल, मालतीका फूल तथा अन्य सचित्त पुष्प तोड़ कर आहारपानी देवे तो वह सयमियोंके लिए ग्राह्य नहीं है इसलिए देनेवालीसे कहे कि ऐसा दोषयुक्त आहार सुझे नहीं कल्पता है ॥ १४ ॥ १५ ॥

उत्पल० धर्त्यादि तथा त भवे० धर्त्यादि जो दाता, नील सफेद या लाल कमल, सूर्यविकासी कमल, चन्द्रविकासी कमल, मालतीका फूल तथा अन्य सचित्त पुष्प ताड़ने पछी आहार पाएँगे तो ते सयमीयोंने माटे ग्राह्य नहीं थे तो आपनारीने साधु कहे के ओवे दोषयुक्त आहार भने कल्पते नथी (१४-१५)

तस्मिन्=उन श्रमणादिकोंके नियतिष्ठण=चले जाने पर सजण=माधु भस्त्राट्टा=
आहार व=अथवा पाणट्टाए=पानीके लिए उवसकमिज्ज=जावे ॥१३॥

टीका—प्रतिपेधिते=दाता प्रतिपेध प्राप्त वा=अथवा दत्ते अन्नादिके, वाञ्छ-
द्वाहातुस्तृष्णीभावायलम्बनाद् विलम्बादिनिमित्तप्रशाद्धा ततः=तत्स्थानात्
तस्मिन्=वनीपकादौ निरुत्ते प्रतिनिवृत्ते सति सयतः भक्त्यर्थं पानार्थं वा उपस-
क्रामेत्=भिक्षा ग्रहीतुं गच्छेत् ॥ १३ ॥

१ ४ ३ २ ५ १ ७
मूलम्-उत्पलं पउम वावि, कुमुय वा मगदतियं ।

८ ६ १० ११ १२ १३ १४
अन्न वा पुप्फसच्चित्तं, तच्च सल्लुच्चिया दए ॥ १४ ॥

१५ २० २१ १७ १८ १६
त भवे भत्तपाण तु, संजयाण अकप्पिय ।

२१ २२ २५ २४ २६ २३
दितिय पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ १५ ॥

छाया—उत्पल पत्र वाऽपि, कुमुद वा मगदन्तिकाम् ।

अन्यद्वा पुष्पसच्चित्तं, तच्च सल्लुब्धय दद्यात् ॥ १४ ॥

तद् भवेद् भक्तपानं तु सयतानामकल्पिकम् ।

ददतीं प्रत्यावक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥ १५ ॥

सान्वयार्थ—उत्पल=नील कमल पउम=रक्त कमल वावि=अथवा कुमुय=
चन्द्रविमाली कमल वा=या मगदनिय=मालती-मोगरेके फूलको वा=अथवा
अन्न=दूसरे भी इसी प्रकारके जो पुष्पसच्चित्तं=सच्चित्त पुष्प हो तच्च=उनको भी
(अगर) सल्लुच्चिया=लोच करके दए=देवे तो त=इह भत्तपाण तु=आहार-
पानी संजयाण=सयमियोंकी अकप्पिय=अकल्पनीय भवे=होता है, अत
दितिय=दनेवालीसे पडियाइक्खे=कहे कि तारिस=इस प्रकारका आहार मे=
सुझे न कप्पइ=नही कल्पता है ॥१४॥१५॥

दाताके वनीपक आदिको दान देनेकी मनाकर देने पर, अथवा अन्न
आदिके दे देने पर या मौन साध लेने पर, अथवा विलम्ब होने आदिके
कारणसे जब वह वनीपक आदि उस घरसे लौट जाय तब सयमीको
भक्त पानके लिए उस घरमे जाना चाहिए ॥ १३ ॥

दात के वनीपक आदिने दान देवानी मनार्थ कर्था पछी अथवा अन्न
आदि आपी श्रुतथा पछी या मौन साधी लीधा पछी अथवा विलम्ब होये
इत्यादिने कारणे से वनीपक आदि के घरमा पाछा करे त्यारे सयमीके
भक्त पानने भाटे के घरमा खुब लेखके (१३)

टीका—‘उष्पल’ इत्यादि ‘त भवे’ इत्यादि च । उत्पल=श्यामल-धवल-
लोहित भेदेन त्रिविध कमलम्, अपिवा पत्रं=सूर्यविकासि कमल, कुमुद=चन्द्र-
विकासि कमल वा=अथवा मगदन्तिका=मालतीपुष्पम्, अन्यद्वा पुष्पसचित्त=
पुष्पेषु सचित्त पुष्पसचित्त सचित्तपुष्पमात्रमित्यर्थः, तच्च सलुब्ध=सल्लिप्य यदि
दात्री भक्त-पान दद्यात्, तर्हि तद् भक्तपान तु सयतानामग्राह्यं भवेदिति ददतीं
प्रत्याचक्षीत-तादृश=दोषयुक्त मे=मम न कल्पत इति ॥ १४ ॥ १५ ॥

मूलम्-उष्पलं पउमं वावि कुमुय वा मगदतिय ।

अन्न वा पुष्पसचित्त, त च समदिया दए ॥ १६ ॥

तं भवे भक्तपाणं तु, संजयाण अकप्पिय ।

दितिय पडियाडक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ १७ ॥

जया—उत्पल पत्र वाऽपि कुमुद वा मगदन्तिकाम् ।

अन्यद्वा पुष्पसचित्त तच्च समर्थ दद्यात् ॥ १६ ॥

तद् भवेद् भक्तपान, तु सयतानामकल्पिकम् ।

ददतीं प्रत्याचक्षीत न मे कल्पते तादृशम् ॥ १७ ॥

सान्वयार्थः—उष्पल=नील कमल पउम=रक्त कमल वावि=अथवा कुमुय=
चन्द्रविकासी कमल वा=या मगदतिय=मालती-मोगरेके फूलको वा=अथवा
अन्न=दूसरे भी इसी प्रकारके जो पुष्पसचित्त=सचित्त पुष्प हैं तच्च=उनको भी
(अगर) समदिया=पैरो आदिसे कुचलकर दए=देवे तो त=वह भक्तपाण तु=

‘उष्पल’ इत्यादि, ‘त भवे’ इत्यादि । दाता नीला सफेद और
लाल कमल, सूर्यविकासी कमल, चन्द्रविकासी कमल, मालतीका फूल
तथा अन्य सचित्त पुष्प तोड़ कर आहारपानी देवे तो वह सयमियोंके
लिए ग्राह्य नहीं है इसलिए देनेवालीसे कहे कि ऐसा दोषयुक्त आहार
मुझे नहीं कल्पता है ॥ १४ ॥ १५ ॥

उष्पल० इत्यादि तथा त भवे० इत्यादि जे दाता, नीलु सङ्केद या लाल
कमल, सूर्यविकासी कमल, चन्द्रविकासी कमल, मालतीनु फूल तथा अन्य सचित्त
पुष्प तोडीने पछी आहार पाणी आपे तो ते सयमीओने भाटे आह्य नहीं
तेथी ते आपनारीने साधु कहे के ओयो दोषयुक्त आहार भने कल्पतो
नथी (१४-१५)

આહાર-પાની સજગ્યાણ=સયમિયોક્તો અકપ્પિય=અકલ્પ્ય ભવે=હોતા હૈ, (અતઃ) દિતિય=દેનેવાલીસે પઢિયાઠમ્સે=કહે કિ તારિસ=હસ પ્રકારકા આહાર મે=મુઝે ન કપ્પહ=નહી કલ્પતા હૈ ॥૧૬॥૧૭॥

ટીકા—‘ઉપ્પલ’ ઇત્યાદિ, ‘ત ભવે’ ઇત્યાદિ ચ । ઉત્પલાદિક સમર્પ=કરચણાદિના તત્સંમર્દન કૃત્વા, અશનાદિ દત્તાત્ તદ્ મક્ત-પાન તુ સયતાનામ-ગ્રાહ્યમિત્યાદિ પૂર્વવદ્ વ્યાખ્યેયમ્ । અત્ર ‘સમર્પ’ શબ્દેન સમર્દન યથા કથચ્ચિત્સ્પર્શમાત્રમપિ ગ્રહ્યતે, ઉત્પલાદિગતમુક્ષ્મજીવાના તાપ્તાઽપિ પીઠોત્પત્તેરવશ્યમ્ભાવાત્ । ‘સમહમાણી પાણાણિ વીયાણિ હરિયાણિ ચ’ ઇત્યસ્યૈવ પ્રથમોદ્દેશકે સપસ્તવનસ્પતીના ગ્રહણેઽપિ પુનરગ્રોત્પલાદીના ગ્રહણ ન પુનરુક્તિદોષજનક, પૂર્વત્ર સામાન્યરૂપેનાઽત્ર ચ વિશેષરૂપેણોપાદાનાદિતિ ગોઘ્યમ્ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥

‘ઉપ્પલ’ ઇત્યાદિ, ‘ત ભવે’ ઇત્યાદિ । પૂર્વોક્ત ઉત્પલાદિકોમ્મૈસે કિસી સચિત્ત ફૂલકો મર્દન કરકે અથવા સઘટા માત્ર ભી કરકે આહાર દેવે તો દેનેવાલીસે સાધુ કહે કિ એસા આહાર લેના મુઝે નહીં કલ્પતા હૈ ॥ યહા ‘મર્દન’ શબ્દસે સ્પર્શમાત્રકા ભી ગ્રહણ હોતા હૈ, કયોંકિ કમલ આદિકે જીવોંકો સ્પર્શ કરનેસે ભી અવશ્ય પીઠા હોતી હૈ । પ્રથમ ઉદ્દેશમે “સમહમાણી પાણાણિ વીયાણિ હરિયાણિ ચ” હસ પદસે હી સબ વનસ્પતિકાયકા ગ્રહણ કર લિયા થા, યહાં ફિર ઉત્પલ આદિકા ગ્રહણ કિયા હૈ યહ પુનરુક્તિ દોષ નહી સમજના ચાહિય, કયોંકિ પહેલે સામાન્યરૂપસે નિષેધ કિયા થા ઓર યહા વિશેષરૂપસે નિષેધ કિયા હૈ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥

ઉપ્પલ ઇત્યાદિ, તથા ત ભવે ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત કમળ આદિમાથી કોઈ સચિત્ત ફૂલનું મર્દન કરીને અથવા માત્ર સઘટન પણ કરીને આહાર આપે તો આપનારીને સાધુ કહે કે એવો આહાર લેવો અને કલ્પતા નથી અહી ‘મર્દન’ શબ્દથી સ્પર્શ—માત્રનું પણ ગ્રહણ થાય છે, કારણ કે કમળ આદિના છવોને સ્પર્શ કરવાથી પણ અવશ્ય પીઠા થાય છે પ્રથમ ઉદ્દેશમાં સમહમાણી પાણાણિ વીયાણિ હરિયાણિ ચ એ પદથી જ બધી વનસ્પતિકાયનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું હતું, અહીં દ્વિતીય કમળ આદિનું ગ્રહણ કર્યું છે, એ પુનરુક્તિ દોષ સમજવો નહિ, કારણ કે પહેલા સામાન્યરૂપે નિષેધ કર્યો હતો, અને અહીં વિશેષરૂપે નિષેધ કર્યો છે, (૧૬-૧૭)

^१मूलम्-^२सालुयं वा ^३विरालियं, ^४कुमुयं ^५उत्पलनालिय ।

^६मुणालियं ^७सासवनालियं, ^८उच्छुखडं ^९अनिर्वुडं ॥ १८ ॥

^{१०}तरुणगं वा ^{११}पवालं, ^{१२}रुक्खस्स ^{१३}तणगस्स वा ।

^{१४}अन्नस्स वा^{१५}वि ^{१६}हरियस्स, ^{१७}आमगं ^{१८}परिवज्जए ॥ १९ ॥

छाया—शालूक वा विरालिका, कुमुदम् उत्पलनालिकाम् ।

मुणालिका सर्पपनालिकाम्, इक्षुखण्डम् अनिर्वृतम् ॥ १८ ॥

तरुणक वा प्रवाल, वृक्षस्य, तृणरूपस्य वा ।

अन्यस्य चाऽपि हरितस्य, आमक परिवर्जयेत् ॥ १९ ॥

सान्वयार्थः—सालुय=कुमुदादिका मूल विरालिय=पलासका कन्द-साधारण वनस्पतिविशेष कुमुय=चन्द्रविकासी श्वेत कमल उत्पलनालिय=कमलनाल मुणालिय=कमलतन्तु सासवनालिय=सरसोकी भाजी या कान्दल वा=अथवा उच्छुखड=गन्धके दुरुड्डे, (ये सव यदि) अनिर्वुड=शस्त्रपरिणत-अचित्त-न हो तो, (तथा) रुक्खस्स=इमली आदि वृक्षके वा=अथवा तरुणगस्स=मधुर तृणादि-कोके वा=और अन्नस्सवि=दूसरे प्रकारके भी हरियस्स=हरित कायके तरु-णग=कोपल पत्ते आदि वा=अथवा पवाल=रुबी कोपल-नहीं खिछे हुए पत्ते-आदि आमग=सचित्त हों तो उन्हें परिवज्जए=वरजे-नही लेवे ॥१८॥१९॥

टीका—‘सालुय’ इत्यादि ‘तरुणग’ इत्यादि च । शालूक=कुमुदादिमूल, विरालिका=पलाशकन्द साधारणवनस्पतिजातिविशेष, कुमुद=चन्द्रविकासिश्वेत-कमलम्, उत्पलनालिका=कमलनाल, मुणालिका=विस ‘मे’ इति भाषाप्रसिद्धा, सर्पपनालिका=सर्पपत्रशाक, सर्पपकन्दलीं वा, इक्षुखण्डम्=इक्षुशकल वा, एत-त्सर्वम् अनिर्वृतम्=शस्त्राऽपरिणतम् । तथा वृक्षस्य=अम्लिकादेः वा=अथवा

‘सालुय’ इत्यादि, ‘तरुणग’ इत्यादि । कमलका मूल, पलाश (ढाक) का मूल अर्थात् साधारण वनस्पतिकी जातिविशेष, तथा सफेद कमल, कमलकी नाल, सरसोकी पत्तिका शाक, गन्धका खण्ड, ये सब

सालुय० इत्यादि, तरुणग० इत्यादि कमलानु भूज, पलाशानु भूय, अर्थात् साधारण वनस्पतिगी जाती विशेष, तथा सफेद कमल, कमलानी नाणा, सरसवना पादशानु शाक, शेरडीनी कातणी, ओ जथा ओ शस्त्राणी परचित्त न होय तो ओने

तृणकस्य=मधुरतृणादेः, अन्यस्य हरितस्यापि या हरितकायमात्रस्य तरुणम्=तरुण-
दशाऽऽपन्न पत्रादिक, प्रयाल=मुकुमार पत्रादिक या, आमर=सचित्त परिवर्जयेत्
॥ १८ ॥ १९ ॥

१ ५ ० १ ४ ३
मूलम्-तरुणियं वा छिवाडिं, आमिय भजिय सङ् ।

७ ८ ११ १० १२ ६
दितिय पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिस ॥ २० ॥

छाया—तरुणिना या छिवाडीम्, आमिका भजिता सकृद् ।

ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥ २० ॥

सान्प्रयार्थः—तरुणिय=रुची जिसके बीज पके नहीं हो ऐसी वा=अथवा
सङ्=एक बार भजिय=भुजी हुई आमिय=सचित्त छिवाडिं=फलीको दितिय=
देनेवालीसे (साधु) पडियाइक्खे=कहे कि तारिस=इस प्रकारका आहार मे=
मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥ २० ॥

टीका—‘तरुणिय’ इत्यादि। तरुणिकाम्=अपरिपक्वबीजाम् अपरित्यक्तत्वक्-
संश्लेषावस्थापन्नमित्यर्थः, छिवाडिं=‘देशीयोऽयं शब्दः’ मुद्र चबल तुवरिका-
दिफलिका सकृद्भजिताम्=एकवार भृष्टा वा=अथवा आमिका=सचित्ता ददतीं
प्रत्याचक्षीत तादृश मे न कल्पत इति ॥ २० ॥

यदि शस्त्रसे परिणत न हों तो इनका, तथा—इमली आदि वृक्षके, मधुर
तृण आदिके तथा अन्य हरेक वनस्पतिके पत्ते कौपल आदि जो सचित्त
हों तो उनका त्याग करना चाहिए ॥ १८ ॥ १९ ॥

‘तरुणिय’ इत्यादि। जिसके बीज न पके हो ऐसी मूँग, चबला,
तुअर (अरहर) आदिकी फली एक बार भूँजी हुई हो तथा सचित्त हो तो
देनेवाली चाईसे साधु कहे कि यह लेना मुझे नहीं कल्पता है ॥ २० ॥

तथा आणली आदिना वृक्षना मधुर तृण आदिना, तथा पीलु जम्बी वनस्पतिना
भादरा, कुपुण, आदि जो सचित्त होय तो जेना त्याग करवो जेधजे (१८) (१९)

तरुणिय इत्यादि जेना पीलु पाक्या न होय जेवा भग, जेणा, तुवेर
आदिनी सीग जेकवार भूजेदी होय तथा सचित्त होय तो ते आपनारी भाधने
साधु कहे के जे लेवी भने कल्पती नथी

^१मूलम्-^३तहा ^२कोलमणुस्सिन्न, ^५वेलुयं ^१कासवनालिय ।

^७तिलपप्पडग ^८नीम, ^४आमगं ^{१०}परिवज्जए ॥ २१ ॥

छाया—तथा कोलमनुस्सिन्न, वेषुक काश्यपनालिकाम् ।

तिलपर्पटक नीपम्, आमक परिवर्जयेत् ॥ २१ ॥

सान्न्वयार्थः—तहा=उसी प्रकार अणुस्सिन्न=विना उगले हुए कोल=वेर तथा वेलुय=केर या वासकी कोपल कासवनालिय=श्रीपर्णीका फल तिल-पप्पडग=तिलपापड़ी नीम=कदम्बका फल (ये सब यदि) आमग=सचित्त हों तो उन्हें परिवज्जए=वर्ज ॥ २१ ॥

टीका—‘तहा’ इत्यादि । तथा=तद्वत् अनुस्सिन्न=सलिलानलसयोगेनाऽनु-त्कालितम् - अकथितमित्यर्थः, कोल=वदरीफलम्, आमकम्=अशत्रोपहतम्, अस्य वेषुकादौ सर्वत्र सम्बन्धः, वेषुक=वशकरीर वशाङ्कुरमित्यर्थः, काश्यप-नालिका=श्रीपर्णीफलम्, अत्र - ‘आमग’-मित्यस्य लिङ्गविपरिणामेनान्वयः । तिलपर्पटक प्रसिद्धमेव, नीप=कदम्बफल परिवर्जयेत् ॥ २१ ॥

^१मूलम्-^२तहेव ^३चाउल ^४पिट्ठ, ^५वियड वा ^६तत्तनिवुड ।

^१तिल-^७पिट्ठ ^८पूड-^९पिन्नागं, ^{१०}आमगं ^{११}परिवज्जए ॥ २२ ॥

छाया—तथैव ताण्डुल पिष्ट, विकट वा तप्तनिर्वृतम् ।

तिलपिष्ट पूतिपिण्याकम्, आमक परिवर्जयेत् ॥ २२ ॥

सान्न्वयार्थः—तहेव=उसी प्रकार चाउल पिष्ट=चाँबलोका आटा तथा और भी किसी तरहका आटा वा=अथवा तत्तनिवुड=पहले गर्म किया हुआ किन्तु

१ ‘नोम’ इत्यत्र ‘नीपाऽऽपीडेमो वा’ (पा. ८।१।२३४) इति प्राकृतमृतेण पस्य मः ॥

‘तहा कोल०’ इत्यादि । इसी प्रकार जल और अग्निमें नहीं उबाले हुए वेर, सचित्त वाँसके अकुर तथा काश्यपनालिका (गभारीफल) तिलपापड़ी और कदम्बके फल ये सब यदि सचित्त हों तो इनका त्याग करे—ग्रहण न करे ॥ २१ ॥

तहा कोल० इत्यादि ये प्रमाणे जल अने अग्निमा नहि उकाणेत। वेर, सचित वासना अकुर तथा काश्यपनालिका (गभारी फल), तिलपापड़ी अने कदम्बना फल ये सचित छाय तो येना त्याग करेवा—ग्रहण करेवा नहि (२१)

ફિર ઠંડા હોયા હુઆ ચિયડ=પાની તિલપિટ્ટ=તિલકુટ્ટા પૂઠપિન્નાગ=સરસોંની
 ચલ (ચે) આમગ=સચિત્ત હોં તો પરિવજ્જન=વરજે ॥૨૨॥

ટીકા—‘તહેવ’ इत्यादि । तथैव=तेनैव प्रकारेण ताण्डुल=तण्डुलसम्बन्धि
 पिष्ट=चूर्णम्, उपलक्षणमेतद्गोधूमादेरपि, या=अथवा तप्तनिर्वृत=पूर्व तप्त पश्चान्नि
 र्त=शीतल यत्तत्तथोक्तम्, उष्णोदक यदा शैत्यापन्न ततः कालादारभ्य ग्रीष्मे
 यामपञ्चकाद्ध्वं शीतकाले यामचतुष्टयात्पर, वर्षाकाले च महरत्रयानन्तर सचित्त
 जायते । अत्रेय सद्ग्रहगाथा—

“जस्मि^१ समयस्मि उष्णो,—दग च सीय भवे तओ पच्छा ।

पच चउ त्तिय-जामा, गिम्हे हेमत पाऊसे ॥ १ ॥” इति ॥

त्रિफट=સમયપરિભાષયા સલિલં, તિલપિટ્ટ=તિલકુટ્ટ મસિદ્ધ, પૂતિપિન્નાગ=
 સર્પપન્ડરુમ્ આમગં=સચિત્ત પરિવર્જયેત્ ॥ ૨૨ ॥

૧ છાયા-“યસ્મિન્ સમયે ઉષ્ણોદક ચ શીત ભવેત્તત’ પશ્ચાત્ ।

પચ્ચતુસ્ત્રિયમામાઃ, ગ્રીષ્મે હેમન્ત-માતૃપો ॥ ૧ ॥

‘તહેવ’ इत्यादि । इसी प्रकार तत्कालका पीसा हुआ चावल गेहूँ
 आदिका आटा तथा पहले अचित्त होने पर भी कालकी मर्यादा व्यतीत
 होने पर पुनः सचित्त हुआ जल, तुरतका बना हुआ तिलकुट, तत्कालकी
 सरसों आदिकी खली, इन सचित्त वस्तुओंको ग्रहण न करे । गर्म
 पानीके अचित्त रहनेकी मर्यादा-ठंडा होजाने पर ग्रीष्म ऋतुमें पाच
 पहर, शीतकालमें चार पहर और वर्षाकालमें तीन पहरकी होती है,
 उसके बाद वह (जल) सचित्त होजाता है । इस विषयमें एक समग्र
 गाथा है जो संस्कृत-टीकामें लिखी गई है ॥ २२ ॥

તહેવં ઇત્યાદિ એ જ પ્રમાણે તત્કાળનો દળેલો ચોખા ઘઉં આદિનો
 આટો, તથા પહેલા અચિત્ત હોવા છતાં પણ કાળની મર્યાદા વ્યતીત થતાં પુનઃ
 સચિત્ત થએલું જળ, તુરતનો બનાવેલો તલકુટ, તુરતની સરસવ આદિની ખોળ
 એ સચિત્ત વસ્તુઓને પણ થઇલું ન કરે ગરમ પાણી અચિત્ત રહેવાની મર્યાદા
 ઠંડુ થઇ ગયા પછી ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પાચ પહોર, શીયાળામાં ચાર પહોર અને
 વર્ષાઋતુમાં ત્રણ પહોરની હોય છે, ત્યારબાદ એ જળ સચિત્ત બની બાય છે
 એ વિષયમાં એક સમગ્રગાથા છે તે સંસ્કૃત ટીકામાં લખી છે (૨૨)

^૧મૂલ્મ-^૨કવિટ્ ^૫માડલિંગ ^૩ચ, ^૪મૂલગ ^૬મૂલગત્તિયં ।

^૧આમં ^૭અસત્થપરિણય, ^૮મળસાવિ ^૯ન ^{૧૦}પત્થણ ॥ ૨૩ ॥

ઢાયા—કપિત્થ માતુલિંગ ચ, મૂલક મૂલકર્ત્તિકામ્ ।

આમમ્ અશસ્ત્રપરિણતં, મનસાઽપિ ન પ્રાર્થયેત્ ॥ ૨૩ ॥

સાન્વયાર્થઃ—કવિટ્=કૈવ-કવિઠ માડલિંગ=વિજૌરા મૂલગં=મૂલા ચ=ઔર મૂલગત્તિયં=મૂલેકે કન્દકા દુરુઢા આમ=અચ્છા અસત્થપરિણય=સ્વકાય પર-કાય આદિ શસ્ત્રસે પરિણત ન હુઆ હો તો ઉસે મળસાવિ=મનસે મી ન પત્થણ= ન ચાહે ॥૨૩॥

ટીકા—‘કવિટ્’ ઇત્યાદિ । કપિત્થ ‘કૈવ કવિઠ’ ઇતિ ભાપાયા, માતુ-લિંગ=વીજપૂરક ‘વિજૌરા નીચૂ’ ઇતિ ભાપાયા, મૂલગ=સપત્ર, મૂલકર્ત્તિકા=મૂલક-કન્દસ્વળ્ડમ્, આમમ્=અપકમ્, અશસ્ત્રપરિણતમ્=અલબ્ધસ્વપરકાયાદિશસ્ત્રયોગ મનસાઽપિ ન પ્રાર્થયેત્—અતદ્વિપયિણીમિચ્છામપિ ન કુર્યાદિત્યર્થઃ । ‘આમમ્’ ઇત્યસ્ય ‘અશસ્ત્રપરિણતમ્’ ઇત્યસ્ય ચ લિંગવિપરિણામેન ‘મૂલકર્ત્તિકા’-મિત્યત્ર સમ્બન્ધઃ । મૂલકસ્યાઽનન્તકાયત્વાત્ શસ્ત્રપરિણતિર્દુષ્કરેતિ વૌધયિતુમેકાર્થકસ્યા-ઽઽમાદિશબ્દદ્વયસ્યોપાદાનમ્ ॥ ૨૩ ॥

^૧મૂલ્મ-^૨તહેવ ^૩ફલમથૂણિ, ^૪વીયમથૂણિ ^૫જાણિય ।

^૬વિહેલગ ^૭પિયાલ ચ, ^૮આમગ ^૯પરિવજ્જણ ॥ ૨૪ ॥

છાયા—તથૈવ ફલમન્યૂન્ વીજમન્યૂન્ જ્ઞાત્વા ।

વિભીતક પિયાલ ચ, આમક પરિવર્જયેત્ ॥ ૨૪ ॥

‘કવિટ્’ ઇત્યાદિ । કૈવ (કવિઠ) વિજૌરા નીચૂ, મૂલા ઔર મૂલેકે સ્વળ્ડ યદિ અચિત્ત-શસ્ત્રપરિણત ન હૌ તો ઇન્હેં ગ્રહણ કરનેકી ઇચ્છા મી નહીં કરની ચાહિયે । મૂલા અનન્તકાય હૈ, અતઃ ઉસકા શસ્ત્રપરિણત હોના કઠિન હૈ ઇસીસે યદા એક અર્થવાલે ‘આમક’ ઔર ‘અશસ્ત્ર-પરિણત’ યે દો શબ્દ દિયે હૈ ॥ ૨૩ ॥

કવિટ્— ઇત્યાદિ કોહુ, બીજેરા-લીધુ, મૂળા અને મૂળાના કકડા ને અચિત્ત-શસ્ત્રપરિણત ન હોય તો તે ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા પણ ન કરવી નેઇએ મૂળા અનન્તકાય છે એટલે એ શસ્ત્રપરિણત થવો કઠિન છે, તેથી અહીં એક અર્થવાળા ‘આમક’ અને ‘અશસ્ત્ર પરિણત’ એવા બે શબ્દો આપેલા છે (૨૩)

सान्प्रयार्थः-तदेव=इसी प्रकार फलमधूनि=बेर आदि फलोंका चूर्ण-चूरा
वीजमधूनि=शालि आदि बीजोंका चूर्ण-चूरा बिहेलग=बहेडा च=और
पियाल=रायण अथवा दाख (इन्हें) आमग=सचित्त जाणिय=जानकर=जाने
तो परिचज्जए=रजे-न ले ॥ २४ ॥

टीका—‘तदेव फल०’ इत्यादि । तथैव=तद्वत् फलमधूनि=बदरादिचूर्णान्,
बीजमधूनि=फलबीजचूर्णान्, विभीतक ‘बहेडा’ इति प्रसिद्ध, च=पुनः
पियाल=राजादनफल ‘रायण’ इति भाषाप्रसिद्धम् । यद्वा ‘पियाला’-मिति
उच्यते, पियाला=द्राक्षाम्, आमग=सचित्त ज्ञात्वा परिजयेत्, सचित्त चेन्न गृही
यादित्यर्थः । यद्वा ‘जाणिय’ इत्यस्य ‘याँश्चे’-ति = उच्यते, याँश्च बीजमधूनि-
त्यन्वयः ॥ २४ ॥

मूलम्-समुयाण चरे भिक्षू, कुल उच्चावय सया ।

नीय कुलमइक्कम्म, ऊसढ नाभिधारए ॥ २५ ॥

छाया—समुदान चरेद् भिक्षु, कुलमुच्चावच सदा ।

नीच कुलमतिक्रम्य, उच्छिद्यत नाभिगारयेत् ॥ २५ ॥

सान्प्रयार्थ—भिक्षू=साधुको सया=हमेशा उच्चावच=ऊच-नीच अर्थात्
धनवान् और गरीब कुल=कुल-घर-में समुयाण=भृद्ध भिक्षाका अनुसन्धान पूर्वक
चरे=घूमना चाहिए, (किन्तु) नीय=गरीब कुल=कुल घर को अइक्कम्म=ओढकर
ऊसढ=धनवान्के घरपर नाभिधारए=नहीं जाना चाहिए ॥ २५ ॥

टीका—‘समुयाण’ इत्यादि । भिक्षुः सदा=नित्यम् उच्चावचम्=उदक्=
उच्च ग्रन्थान्यादिसमृद्धम्, अवाक्=अवचं=तद्विकल कुल प्रति समुदान=गृहस्थ

‘तदेव फल०’ इत्यादि । इसीप्रकार बेर आदिका चूरा, फलके
बीजोंका चूरा, तथा बहेडा, रायण अथवा दाख, ये सचित्त हों तो ग्रहण
न करे ॥ २४ ॥

‘समुयाण’ इत्यादि । भिक्षु सदा धन-धान्य आदिसे समृद्ध कुलोंमें
तथा धन-धान्यहीन कुलोंमें समुदानी भिक्षाके लिए गमन करें । एकही

तदेव फल० इत्यादि ओ प्रकारे गौर आदिनु खूब, इज्जता पीज्जनु खूब
तथा गळेडा, रायण अथवा द्राक्ष ओ सचित्त होय तो अळेणु करवा नहि (२४)

समुयाण० इत्यादि भिक्षु सदा धन-धान्य आदिसे समृद्ध कुलोंमें तथा
धन-धान्यहीन कुलोंमें समुदानी भिक्षाके भाटे गमन करे ओक न घेरथी

સમુદાયસમ્પન્નિય મૈક્ષ્ય, ન ત્વેકસ્મિન્નેવ ગૃહે તત્રાઽઽધાર્કર્મદિદોષસમ્ભવાદિતિ
ભાવઃ, ચરેત્=ગચ્છેત્ । નીચ=વિભવવિધુર કુલમ્ અતિક્રમ્ય=ઉલ્લુચ પરિત્યજ્યેતિ
યાવત્, ઉચ્ચિત્=સમૃદ્ધ કુલ નામિધારયેત્=ન ગચ્છેત્ પ્રચુરસરસમ્ભક્તપાનાદિ-
લિપ્સયા નિર્ધન વિઠાય વિભવસપન્ન સદન નામિગચ્છેત્, કિન્તુ ઉભયત્રાપિ યાયા-
દિતિ ભાવઃ । ‘સમુયાળ’ ઇતિ-પદેનાઽનેકગૃહતઃ સ્વરૂપ-સ્વરૂપ ગ્રહણાદ્ મિત્તાયા
નિર્દોષતા સૂચિતા । ‘ઉચ્ચાવય’ ઇતિ-પદેન સમભાવો વ્યક્તીકૃતઃ । ‘નીય કુલ’
ઇત્યુત્તરાર્દ્ધેન રસલોલુપતાપરિત્યાગ આવિષ્કૃત ઇતિ ॥ ૨૫ ॥

મૂલ્મ-અદીણો વિત્તિમેસિજ્ઞા, ન વિસીણ્જ પઢિણ્ ।

અમુચ્છિઓ ભોયળમ્મિ, માયન્ને ઇસળારણ્ ॥ ૨૬ ॥

છાયા—અદીનઃ વૃત્તિમેપયેત્, ન વિપીદેત્ પઢિતઃ ।

અમુચ્છિઓ ભોજને, માત્રાજ્ઞ ઇપળારતઃ ॥ ૨૬ ॥

સાન્વયાર્થઃ—પઢિણ્=બુદ્ધિમાન્ સાધુ ભોયળમ્મિ=ભોજનમે અમુચ્છિઓ=
ગૃહિ-લોલુપતા-રહિત માયન્ને=આહાર-પાનીકી માત્રાકો જાનનેવાલા ઇસળારણ્=
આહારકી શુદ્ધિમે તત્પર અદીણો=દીનતા નહી દિલ્લાતા હુઆ વિત્તિ=મિત્તા-
ગોવરી કી ઇસિજ્ઞા=ગવેપણા કરે, (કિન્તુ મિત્તા ન મિલને પર)ન વિસીણ્જ=
લેવ ન કરે ॥ ૨૬ ॥

ઘરસે મિત્તા ન લે, ક્યોંકિ આધાર્કર્મ આદિ દોષ લાગવાને સભાવના હૈ ।
નિર્ધન કુલકો ઝોડકર સરસ ભક્ત પાનકી લાલસાસે સમ્પત્તિશાલી
કુલમેં મિત્તાકે લિણ નહી જાના ચાહિણ ।

‘સમુયાળ’ પદસે યહ સૂચિત કિયા હૈ કિ અનેક કુલોંસે થોડી-
થોડી મિત્તા લેનેસે હી મિત્તાકી નિર્દોષતા હોતી હૈ । ‘ઉચ્ચાવય’ પદસે
સમભાવ સૂચિત કિયા હૈ । ‘નીય કુલ’ ઇત્યાદિ ઉત્તરાર્દ્ધસે રસલોલુ-
પતાકા ત્યાગ વ્યક્ત કિયા હૈ ॥ ૨૫ ॥

મિત્તા ન લે, કારણ કે આધાર્કર્મ આદિ દોષ લાગવાને સભવ છે નિર્ધન કુળને
છેડીને સરસ લગત પાનની લાલસાથી સપત્તિશાળી કુળમા મિત્તાને માટે જુલુ
ન લેધએ

સમુયાળ પદથી એમ સૂચિત કરવામા આવ્યુ છે કે અનેક કુળોમાથી
થોડી થોડી મિત્તા લેવાથી જ મિત્તાની નિર્દોષતા જળવાય છે ઉચ્ચાવય શબ્દથી
સમભાવ સૂચિત ક્યોં છે નીય કુલ ઇત્યાદિ ઉત્તરાર્ધથી રસ-લોલુપતાને ત્યાગ
વ્યક્ત ક્યોં છે (૨૫)

ટીકા-‘અદીળો’ इत्यादि । पण्डितः=सकलभिक्षादोषज्ञः साधुः भोजने=आहारे अमूर्च्छित=अमृन्नुः मात्राज्ञः=मात्रा=भक्त्यानेन स्वकीयोदरपूर्तिप्रमाणभुक्षिमित्तस्यैकल्यप्रशमनैकसाधनप्रमाण वा जानातीति मात्राज्ञः, प्रमाणाधिकभोजनेन प्रमादादिदोषोद्भवस्य सम्भवेन साधुनामाहारप्रमाणमवश्य विज्ञेयमिति । एषणारत=उद्वमादिदूषणव्यतिरिच्यमानगवेषणपरायणः, अदीन=दैन्यरहितः सन् वृत्ति=भिक्षालक्षणां एषयेत्=अन्वेषयेत्, अन्धमे सति न विपीदेत्=न खिद्येत् । ‘अदीणो’ इति-पदेन स्यैदैन्याऽऽश्रित्यकरणेनाऽऽत्मनोऽधःपतनशासनलघुता च प्रसज्यते, इति व्यज्यते । ‘न विसीएज्ज’ अनेन भिक्षाया अन्धमेऽपि स्वात्मप्रसन्नता न परित्यजेदिति शोतितम् । ‘पडिण’ इत्यनेन सर्वथापरिशुद्ध

‘અદીળો’ इत्यादि । भिक्षाके समस्त दोषोंका ज्ञाता मुनि आहारमें मूर्च्छा न रखे और आहारके परिमाणका ख्याल रखे । जितने आहारसे क्षुधावेदनीय उपशान्त होजाय वही आहारका परिमाण है, उससे अधिक आहार करनेसे प्रमाद आदि दोष उत्पन्न होते हैं, इसलिए साधुओंको आहारका परिमाण अवश्य करना चाहिए । साधु उद्वम आदि दोषोंको न लगाते हुए दीनताका त्याग करके भिक्षाकी गवेषणा करें, और भिक्षाका लाभ न हो तो खेद न करें ।

‘અદીળો’ पदसे यह प्रगट होता है कि दीनता दिखानेसे आत्माका अधःपतन और जिनशासनकी लघुता होती है । ‘न विसीएज्ज’ पदसे यह सूचित किया है कि आहार-लाभ न हो तो भी आत्मिक प्रसन्नताका परित्याग न करना चाहिए । ‘पडिण’ पदसे सर्वथाशुद्ध भिक्षा ग्रहण

અદીળો० ઇત્યાદિ ભિક્ષાના બધા દોષોનો જ્ઞાતા મુનિ આહારમાં મૂર્ચ્છા ન રાખે અને આહારના પરિમાણનો ખ્યાલ રાખે જેટલા આહારથી ક્ષુધા વેદનીય ઉપશાન્ત થઈ જાય તે જ આહારનું પરિમાણ છે એથી વધારે આહાર કરવાથી પ્રમાદ આદિ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી સાધુઓએ આહારનું પરિમાણ અવશ્ય કરવું જોઈએ સાધુ ઉદ્વગમ આદિ દોષો ન લાગવા હેતુ દીનતાનો ત્યાગ કરીને ભિક્ષાની ગવેષણા કરે, અને ભિક્ષાનો લાભ ન થાય તો તેથી ખેદ ન કરે

અદીળો શબ્દથી એમ નકટ થાય છે કે દીનતા બતાવવાથી આત્માનું અધ પતન અને જિનશાસનની લઘુતા થાય છે ન વીસીએજ્જ શબ્દથી એમ સૂચિત થયું છે કે આહારલાભ ન થાય તો પણ આત્મિક પ્રસન્નતાનો પરિત્યાગ ન કરવો જોઈએ પડિણ શબ્દથી સર્વથા શુદ્ધ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા

મિહાગ્રહણયોગ્યતાઽઽવેદિતા । ‘અમુચ્છિઓ’ ઇતિપદેનાઽઽહારાદિલોહપતા
નિરાકૃતા । ‘માયન્ને’ ઇત્યનેન નિર્દોપસરસમક્તપાનાદો પ્રાચુર્યેણ દીયમાનેઽપિ
પ્રમાણાધિકૃ ન ગ્રાહ્યમિતિ સ્પષ્ટીકૃતમ્ । ‘અસનારણ’ ઇતિ-પદેનાઽઽયાકર્માદિ-
સકલમિહાદોપાનુસન્ધાનેનૈવ વિશુદ્ધમિહાગ્રહણ ભવિતુમર્હતીત્યાવિષ્કૃતમ્ ॥૨૬॥

મૂલ્મ-વહુ પરધરે અત્થિ વિવિહ સ્વાહમ સાહમ ।

ન તત્થ પહિઓ કુપ્પે, ઇચ્છા ઢેજ્જ પરો ન વા ॥ ૨૭ ॥

છાયા—વહુ પરગૃહે યસ્તિ વિવિધ સાય સ્વાચ્ચમ્ ।

ન તત્ર પણ્ડિત* કુપ્પેત્, ઇચ્છા દયાત્ પરો ન વા ॥૨૭॥

સાન્વયાર્થ —પરધરે=ગૃહસ્થકે ધરમે વિવિહ=નાના પ્રકારના સ્વાહમ=દાગ્ધ
પિસ્તા વાદામ આદિ સાય સાહમ=અલવી લગ આદિ સ્વાચ્ચ વહુ=ગૃહસ્થ અત્થિ=
હૈ, (કિન્તુ) ઇચ્છા=ઇચ્છા મરજી હૈ કિ પરો=ગૃહસ્થ ઢેજ્જ-દેવે વા=અથવા ન=ન
દેવે । નહીં દેને પર તત્થ=ત્થ ગૃહસ્થ પર પહિઓ=ગૃહસ્થ સાધુ ન કુપ્પે=
કુપિત ન હોવે ॥૨૭॥

ટીકા—‘વહુ’ ઇત્યાદિ । પરગૃહે=ગૃહસ્થભવને વિવિધ=નૈમ્પ્રકાર સાય=દ્રાક્ષા-
પિસ્તગાદામાદિક, સ્વાચ્ચમ્=અલલવદ્વાદિકમ્ વહુ=પ્રભૂતમસ્તિ, કિન્તુ ઇચ્છા ચેત્

કરનેકી યોગ્યતા વ્યક્ત હોની હૈ । ‘અમુચ્છિઓ’ પદસે આહાર આદિકી
લોહપતાકા ત્યાગ ધ્વનિત હોતા હૈ । ‘માયન્ને’ પદસે યહ સૂચિત
કિયા હૈ કિ નિર્દોપ ઓર સરસ આહાર અધિક પ્રાપ્ત હો રહા હોતો મી
પ્રમાણસે અધિક નહીં ગ્રહણ કરના સ્વાહિણ । ‘અસનારણ’ પદસે યહ
ધ્વનિત કિયા હૈ કિ આધાકર્મ આદિ મિહાકે સમસ્ત દોષોંકા અનુસન્ધાન
કરનેસે હી વિશુદ્ધ મિહાકા ગ્રહણ હોના સમ્ભવ હૈ ॥ ૨૬ ॥

‘વહુ’ ઇત્યાદિ । ગૃહસ્થકે ધરમે મૌતિ-મૌતિકે સાય ઓર મૌતિ-
મૌતિકે સ્વાચ્ચ વિશ્યમાન રહતે હૈ, ડસકી ઇચ્છા હો તો દેવે, ન હો તો

વ્યક્ત સાય છે અમુચ્છિઓ શબ્દથી આહાર આદિની લોહપતાનો ત્યાગ ધ્વનિત
સાય છે માયન્ને શબ્દથી ઝેમ સૂચિત કરવામા આવ્યુ છે કે નિર્દોષ અને સરસ
આહાર વધારે પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો હોય તો પણ પ્રમાણથી વધારે ગ્રહણ ન કરવો જોઈએ
અસનારણ શબ્દથી ઝેમ સૂચિત કરવામા આવ્યુ છે કે આધાકર્મ આદિ શિક્ષાના
ગદા દોષોનુ અનુસંધાન કરવાથી જ વિશુદ્ધ શિક્ષાનુ ગ્રહણ સંભવિત છે (૨૬)

વહુ ઇત્યાદિ ગૃહસ્થના ધરમા તરેહ તરેહના સાધ અને ભાત ભાતના
સ્વાચ્ચ વિશ્યમાન હોય છે, તેની ઇચ્છા હોય તો આપે અને ન હોય તો ન આપે

પરઃ=ગૃહસ્થઃ દદ્યાત્ ન યા દદ્યાત્, તત્ર=દાતરિ, યદ્વા તત્ર=ગ્વાપે સ્વાપે તુ ઝની
 યમાને સતિ ન કુપ્યેત્=ન કુપ્યેત્-‘ક્રોદશોઽયમવિવેકી ? મચુરેઽપિ બહુવિ-
 શ્વાદિકે વિજમાને સાધવે ન દદાતીતિ ક્રોધાવેશદૂષિતાન્તઃકરણો ન ભવેત્ ।
 અત્ર ‘પઢિય’ ઇતિ પદેન સદસદ્વિવેકશાલિત્ય, તેન ચ મનોવિજયિત્વમાત્રેદિતમ્ ॥૨૭॥
 ઇતદેવ પ્રપઠ્ચતે-‘સયણા૦’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-સયણાસણવત્થ વા, ભક્ત પાણ વ સજણ ।

અદિતસ્સ ન કુપ્પેજ્જા, પચ્ચક્ખેવિ ય દીસડ ॥ ૨૮ ॥

છાયા—શયનાસનવત્થ વા, ભક્ત પાન યા સયતઃ ।

અદદતો ન કુપ્યેત્, પ્રત્યક્ષેઽપિ ચ દૃશ્યમાને ॥૨૮॥

પૂર્વોક્ત વિષય કો હી વિશદ કરતે હુણ રૂઢતે હૈ—

સાન્વયાર્થઃ—સયણાસણવત્થ—શયન વસતિ, આસન-પાટલાદિક, વસ્ત્ર-ચાદર
 આદિ વા=અથવા ભક્ત=આહાર વ=તથા પાણ=પાની આદિ કિસી મી વસ્તુકે
 પચ્ચક્ખેવિ ય=પ્રત્યક્ષ-સામને પડી દીસડ=દીઠવેને પર મી અદિતસ્સ=નહીં દેતે
 હુણ ગૃહસ્થ પર સજણ=સાધુ ન કુપ્પેજ્જા=કોપ ન કરે, (ક્યોકિ)—“ઈચ્છા દેજ્ઞ
 પરો ન વા” દેવે ન દેવે ગૃહસ્થકી મરજી હૈ, એસા પૂર્વ ગાથાસે સબધ હૈ ॥૨૮॥

ટીકા—સયતઃ શયનાસનવત્થ=શયન ચ આસન ચ વસ્ત્ર ચેત્યેવા સમાહારઃ,
 તત્ર શયતેઽસ્મિન્નિતિ શયન વસતિઃ, આસ્યતે=ઉપવિશ્યતેઽસ્મિન્નિતિ આસન=
 પીઠફલકાદિક, વસ્યતે=આચ્છાદ્યતે શરીરમનેનેતિ વસ્ત્ર=શાટકાદિક, ભક્ત=

ન દેવે । યદિ ન દે તો સાધુકો એસા ક્રોધ ન કરના યાહિયે કિ—‘યહ
 કૈસા અવિવેકી હૈ કિ ઇતના બહુત શ્વાચ સ્વાચ મૌજૂદ હોને પર મી
 સાધુકો નહીં દેતા ।’ યહાં ‘પઢિય’ પદસે સત્ ઓર અસત્કા વિવેક
 પ્રગટ કિયા હૈ ઓર ડસસે મનકો જીતના સૂચિત કિયા હૈ ॥ ૨૭ ॥

ઈસીકા વિસ્તાર પૂર્વક કથન કરતે હૈ—‘સયણા૦’ ઇત્યાદિ ।

યદિ કોઈ ગૃહસ્થ શય્યા, આસન, વસ્ત્ર, ભક્ત યા પાન સામને

જો ન આપે તો સાધુએ એવો ક્રોધ ન કરવો જોઈએ કે, ‘આ ડેવો અવિવેકી
 છે કે ‘આટલા ગધા ખાધ સ્વાચ હાજર હોવા છતાં પણ સાધુને આપતો નથી’
 અહીં પઢિય શબ્દથી સત્ અને અસતનો વિવેક પ્રગટ કર્યો છે, અને તેથી
 મનને છતવાનું સૂચિત કર્યું છે (૨૭)

એનું વિસ્તારપૂર્વક કથન કરે છે—સયણા૦ ઇત્યાદિ

જે કોઈ ગૃહસ્થ શય્યા, આસન, વસ્ત્ર, ભક્ત યા પાન સામે દેખાતા

મોજ્ય, પાન=પેયમ્ અદદતઃ=અપ્રયન્નતઃ, (અત્ર સમ્બન્ધસામાન્યે પઠ્ઠી,) પ્રત્યક્ષેડપિ દ્રશ્યમાને શયનાદો ન કુપ્યેત્=ક્રોધાવેશેન ચિત્તવિકૃતિં ન કુર્યાદિતિ સૂત્રાર્થઃ॥૨૮॥

મૂલમ્-^૧ઈતિ^૪થય^૩ પુરિસ^૨ વાવિ^૫, હર^૬ વા મહલ્લગ^૭ ।

વદમાણ ન જાણ્જા, નો અ ણ ફરુસ વણ ॥ ૨૯ ॥

છાયા—સ્ત્રિય પુરુષ વાડપિ, હર વા મહાન્તમ્ ।

વન્દમાન ન યાચેત, નો ચ ત પરુષ વદેત્ ॥ ૨૯ ॥

સાન્વચાર્યઃ-ઈતિથય=સ્ત્રી વાવિ=અથવા પુરિસ=પુરુષ હર=ઢોટા-બાલક વા=યા મહલ્લગ=મહા-જુવાન યા વૃદ્ધા હો વદમાણ=વન્દના કરતે હુણ્કો ન જાણ્જા=ન જાણે-તેમની પાસે મિત્તાકે લિખિત યાચના ન કરે, (ઔર દૂસરે સમય યાચના કરને પર યન્નિ કિસી કારણ વગર મિત્તા ન દે તો) ણ=તેમ ગૃહસ્થકે પ્રતિ સાધુ ફરુસ=મટોર વચન નો ય=નહી વણ=ગોળે ॥૨૯॥

ટીકા—‘ઈતિથય’ ઇત્યાદિ । સ્ત્રિયમ્ અપિવા પુરુષ હર=બાલક, ‘દેશીયોડય શબ્દ’ જન્મતઃ પશ્ચદશવર્ષ યાવન્, વા=અથવા મહાન્ત=તરુણ સ્થવિર વા વન્દમાન=વન્દના કરુન્ત ન યાચેત=ન-મિત્તેત । વન્દનપ્રવૃત્તસ્ય ગૃહસ્થસ્ય યાચનાયા ચિત્ત-વિક્ષેપાદિના વન્દનાન્તરાય’, ચિત્તપ્રેરસ્યપ્રસન્નથ - ‘કીદશોડય કુક્ષિમ્ભરિઃ સાધુ-ર્યદ્વન્દનસમયેડપિ ન ધૈર્યં દધાતિ, મિત્તાયામેવ દત્તચિત્તો રક્ષવ’-દિત્યાદિ ।

દિલ્લાઈ દેનેપર મી સાધુકો ન દે તો મી સાધુ ક્રોધ ન કરે ॥ ૨૮ ॥

‘ઈતિથય’ ઇત્યાદિ । સ્ત્રી, બાલક, યુવક (જુવાન) યા વૃદ્ધ, વન્દના કર રહ્યા હો તો તેમની પાસે મિત્તાકી યાચના નહીં કરની ચાહિયે । કોઈ વન્દના કર રહ્યા હો ઔર તેમની પાસે યાચના કરે તો વન્દનામેં અન્તરાય પડતી હૈ, ઔર ગૃહસ્થકે મનમેં એસા ચિન્તાર આતા હૈ કિ-‘દેલ્લો યહ સાધુ કેસા પેટૂ (પેટ-મરા) હૈ કિ વન્દના કરતે સમય મી ધીરજ નહીં

હોવા છતાં પણ સાધુને ન આપે તો પણ સાધુ ક્રોધ ન કરે (૨૮)

ઈતિથય૦ ઇત્યાદિ સ્ત્રી, બાલક, જુવાન યા વૃદ્ધ વદના કરી રહ્યા હોય તો તે વખતે તેમની પાસે મિત્તાકી યાચના કરવી ન જોઈએ કેમકે વદના કરી રહ્યા હોય અને તેમની પાસે યાચના કરવામાં આવે તો વદનામાં અતરાય પડે છે, અને ગૃહસ્થના મનમાં એવો ચિન્તાર આવે છે કે ‘જુઓ, આ સાધુ કેવો પેટ ભરે છે કે વદના કરતી વખતે પણ ધીરજ ધરતો નથી, રકની પેટે

અન્યદા યાચિતેऽપિ ભક્તપાનાથભાગદદદાને ॥ ચ ગૃહસ્થ પરપ=નિતુરવાક્ય ન વદેત્ મુનિરિતિ શેષ' । યથા વ્યર્થં ત્યદ્વન્દનચેષ્ટા, નાલ સાધુતોષાય, કેવલ-
મિથુરુકુસુમવદ્ધાદરમણીયતામાત્રમારુલ્યસી' ત્યાદિ ॥૨૯॥

મૂળ-જે^૧ ન વદે^૨ ન સે^૩ કુપ્પે^૪, વદિઓ^૫ ન સમુક્ષે^૬ ।

૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩
એવમન્નેસમાણસ્સ, સામન્નમણુચિદ્દઈ ॥ ૩૦ ॥

છાયા—યો ન વન્દતે ન તસ્ય કુપ્યેત્, વન્દિતો ન સમુત્કર્ષયેત્ ।

એવમન્વેપમાણસ્ય, શ્રામણ્યમનુતિષ્ઠતિ ॥ ૩૦ ॥

સાન્વયાર્થ:-જે=જો ગૃહસ્થ ન વદે=સાધુકો વન્દના ન કરે તો સે=ઉસ પર ન કુપ્પે=ક્રોધ ન કરે (ઔર) વદિઓ=વન્દના ક્રિયા હુઆ ન સમુક્ષે=ગર્વિત ન હોવે-ધમડ ન કરે। એવ=ઇસ પ્રકાર અન્નેસમાણસ્સ=જિનશાસનકી આરાધના કરનેવાલેકે સામન્ન=સાધુપના ચારિત્ર અણુચિદ્દઈ=આરાધિત સ્થિર-હોતા હૈ, અર્થાત્ માન અપમાનમેં સમાન રહનેવાલે મુનિકો હી સમ્યક્ પ્રકારસે ચારિત્રકી આરાધના હોતી હૈ ॥૩૦॥

ટીકા-‘જે’ इत्यादि । यो गृहस्थः साधु न वन्दते से=तस्य अवन्दमानस्य न कुप्येत्=रीदृगय विवेकविकल, यन्मासुपस्थित साधुमवमन्यते’ इति कृत्वा

ધરતા, રક્ષકી તરફ કેવલ ભિક્ષાકી ચિન્તા કર રહ્યા હૈ । અન્ય સમય યાચના કરને પર ખી યદિ ગૃહસ્થ ભિક્ષા ન દે તો કઠોર વચન ન બોલે કિ-‘યસ રહને દે, તેરી વન્દના વૃથા હૈ, ઇસસે સાધુઓંકો મન્તોષ નહીં હો સકતા, તૂ દેસૂ (પલાશ-કેસૂડા) કે ફૂલકી નાઈં દિસ્વાવટી રમણીયતા (નમ્રતા) ધારણ કરતા હૈ’ इत्यादि ॥ २९ ॥

‘જે’ इत्यादि । कोई साधुको वन्दनान करेतो उसे उसपर कुपित न होना चाहिए कि-‘यह कैसा अविवेकी है कि सामने उपस्थित साधुका

કેવળ ભિક્ષાની ચિન્તા કરી રહ્યો છે ’ ખીજા સમયે યાચના કરતા પણ જો ગૃહસ્થ ભિક્ષા ન આપે તો સાધુ કઠોર વચન ન બોલે કે ‘બસ, રહેવા દો, તારી વદના વૃથા છે, તેથી સાધુઓને સતોષ નથી થઈ શકતો, તુ કેસૂડાના ફૂલની પેઠે દેખાડવાની રમણીયતા (નમ્રતા) ધારણ કરનારો છે, ’ इत्यादि (૨૯)

જે० इत्यादि कोई साधुने वदना न करे तो साधुसे तेना पर कुपित न थवु लोभसे કે ‘आ केवा अविवेकी है के सामे जिलेला साधुनो अनादर करे छे ?’

कोपावेशेन मनो विकृत न विद्मयात् । वन्दित=सार्वभौमादिनाऽपि नमस्कृतश्च
न समुत्कर्षयेत् आत्मानमिति शेषः, 'अहमेतादृशो माननीयो जगति, यदेवविधा
नरेन्द्रादयोऽपि मम चरणौ प्रणमन्ती' स्यात्प्रभिमान न कुर्यादित्यर्थः । एवम्=
उक्तप्रकारेण अन्वेष्टमाणस्य=जिनशासनमनुतिष्ठत् सा'योः श्रामण्य=साधुत्व
चारित्र्यमिति यावत् अनुतिष्ठति=स्थिरीभवति, मानापमानसमानमानसस्यैव
साधोर्निरतिचारचारित्र्य सम्पद्यत इति भावः ॥ ३० ॥

स्वपक्षे चौर्य निषेधयति-'सिया' इत्यादि ।

मूलम्-सिया एगइओ लछुं, लोभेण विणिगूहइ ।

मामेयं दाइय सत, दइण सयमायए ॥ ३१ ॥

छाया—स्यात् एरुक्' लञ्वा, लोभेन विनिगूहते ।

ममेद दर्शित सद, दइया सयमाददीत ॥ ३१ ॥

अथ स्वपक्ष-साधुपक्ष में चोरी का निषेध बताते हैं—

सान्त्वयार्थः-सिया=रुदाचित् अगर एगइओ=जपन्यप्रकृतिवाला अकेला
गोचरी गया हुआ साधु लछुं=सरस अशनादि पाकर लोभेण=खानेके लोभसे
(उसे) विणिगूहइ=छिपा छेवै-नीरस वस्तुको ऊपर रखकर सरस वस्तुको उसके
नीचे दसा रखे, क्योंकि मम=मेरी दाइय सत=दिखलाई हुई एय=इस वस्तुको
दइण=सरस देखकर सय=स्वय आचार्य आदि खुद आयए=छेलेंगे अर्थात् मुझे
नहीं देंगे या थोड़ी देंगे ॥३१॥

अनादर करता है, तथा चक्रवर्ती आदि राजा महाराजा भी वन्दना
करे तो आत्मप्रशस्ता (धमड) न करे कि-'मैं ससारमें ऐसा माननीय
हूँ कि ऐसे राजा महाराजा भी मेरे चरणोंमें गिरते हैं । इस प्रकार
जिन शासनमें स्थित साधुका चारित्र्य स्थिर (दृढ) रहता है, अर्थात्
सत्कार और तिरस्कार होने पर अन्तःकरणमें विकार न करनेवाले अन-
गारका आचार निरतिचार पलता है ॥ ३० ॥

स्वपक्षमें चौर्यका निषेध करते हैं-'सिया' इत्यादि ।

तथा अकपती आदि राजा महाराजा पण वदना करे तो आत्मप्रशस्ता
(धमड) न करे के लु वगतमा ओवा माननीय छु डे ओवा राजा महाराजा
पण भाग्य अरतोमा पडे छे 'ओ शीते जिनशासनमा स्थित ओवा सधुनु
आरित्र्य स्थि' (६६) -छे ३, अर्थात् सत्कार अने तिरस्कार यथा पण अत करणमा
विकार न उन्तारा अनगारना आचार निरतिचार पछे पले छे (३०)

स्वपक्षमा चौर्यना निषेध करे छे-सिया इत्यादि

टीका—स्यात्=इदञ्चित् एकरुः=कश्चिज्जघन्यमकृतिः साधुः लब्ध्वा=माप्य आहारादिकमिति शेषः लोभेन=उत्कृष्टरसस्तुलिप्सया विनिगृहते=सवृणुते नीरसस्तुजातमुपरि कृत्योत्कृष्टरसद्वस्तु समपहृते । अपह्वे हेतुमाह-ममेदमुत्कृष्ट वस्तु 'दाड्य'=^१दर्शित सत् दृष्ट्वा आचार्यादिः स्वयमेवाऽऽददीत=^२गृहीयात्, न मद्य दास्यति अल्प या दास्यतीति भावः ॥ ३१ ॥

अपह्ववरुणस्य दोषमाह—^३'अत्तद्वा'^४ इत्यादि ।

मूलम्—अत्तद्वागुरुओ लुब्धो, बहु पाव पकुर्वई ।

दुत्तोसओ य से होइ, निवाण च न गच्छई ॥ ३२ ॥

छाया—आत्मार्थगुरुको लुब्ध., बहुपाप प्रकुरुते ।

दुस्तोपमश्च न भवति, निर्वाण च न गच्छति ॥ ३२ ॥

पूर्वोक्त आचरण करने वाले साधु की क्या दशा होती है? सो बताते हैं—

सान्प्रयार्थ—अत्तद्वागुरुओ=अपने स्वार्थ साधनमें लगा हुआ लुब्धो=

जिह्वाका लोलुपी से=वह साधु बहुत-बहुत पाव=पाप पकुर्वई=करता है, य=और (इस भवमें) दुत्तोसओ=असन्तोपी होइ=बना रहता है, च=तथा निवाण=मोक्षको न गच्छई=नहीं पाता है, अर्थात् अनन्तससारी होकर चतुर्गतिमें भटकता है ॥ ३२ ॥

टीका—आत्मार्थगुरुकः=आत्मनः अर्थ =प्रयोजनमित्यात्मार्थ स एव गुरु=प्रधान यस्य स तथोक्त. स्वार्थसाधनसमर्थ इत्यर्थः, यद्वा आत्मार्थमेव गुरु=प्रधान वस्तु यस्य स तथोक्त. अन्याऽलक्षितोत्कृष्टरसवस्तुजाताऽऽस्वादकः अत एव लुब्ध =मनोरमरसाभिलाषी सन् बहु=प्रचुर पापम्=आत्ममालिन्यजनक दुष्कर्म

जो क्षुद्रप्रकृतिवाला साधु उत्कृष्ट सरस आहार प्राप्त करके इस विचारसे उसे छिपा लेता है कि—मैं इसे दिखा दूंगा तो आचार्य आदि इसे ले लेंगे—मुख्य न देंगे अथवा थोड़ासा देंगे ॥ ३१ ॥

'अत्तद्वा' इत्यादि । वह दूसरोंसे छिपाकर सरस आहार करनेवाला स्वार्थ साधनमें समर्थ साधु मनोज्ञ रसका अभिलाषी होकर अत्यन्त ही

जो क्षुद्र प्रकृतिवाला साधु उत्कृष्ट सरस आहार प्राप्त करीने अथवा विचारशील होने छुपाव डे-हुं अने गतावीश तो आचार्य आदि को लक्ष्य देखे, मने नहि आपे अथवा थोड़ा न आपसे' (३१)

अत्तद्वा० इत्यादि को धीनशी छुपावीने सरस आहार करनासे स्वार्थ साधनमा समर्थ साधु मनोज्ञ रसको अभिलाषी थधने अत्यंत पापकर्म

કરોતિ=વિધતે, સ ચાડ્સ્મિન્ જન્મનિ દુસ્તોપક્રુ. =અન્તપ્રાન્તાગ્રાહારેણ દુ.સમ્પા-
દનીયતોષ:-અસન્તોષી ભવતિ, નિર્વાણ=મોક્ષ ચ ન ગચ્છતિ=નોપૈતિ ।

‘અત્તદ્વાગુરુઓ’ ઇત્યનેન પુદ્ગલાનન્દિત્વ, ‘લુદ્ધો’ અનેન માયાપરત્વ
તસ્કરવૃત્તિત્વ ચ પ્રકટિતમ્, ‘દુત્તોસઓ’ ઇત્યનેન ચેષ્ઠિતવસ્ત્વપ્રાપ્તૌ સન્તોષા-
ભાવઃ સ્થિતઃ ॥ ૩૨ ॥

ગુરુસમક્ષાપહારક્રમુક્ત્વા ગુરુપરોક્ષતોડપહારક્રમાહ-‘સિયા’ ઇત્યાદિ ।

૧ ૨ ૩ ૪
મૂલ્મ-સિયા ૧ગહઓ લુદ્ધુ, વિવિહ પાણ-ભોયણ ।

૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧
ભદ્ગં ભદ્ગં ભોદ્ધા વિવન્નં વિરસમાહરે ॥૩૩॥

છાયા—સ્યાત્ ૧ક્રુ. લબ્ધ્વા, વિવિધ પાન-ભોજનમ્ ।

ભદ્રક્ર ભદ્રક્ર મુક્ત્વા, વિવર્ણં વિરસમાહરેત્ ॥ ૩૩ ॥

સાન્વયાર્થ - ૧ગહઓ=અકેલા પૂર્વોક્ત સ્વભાવવાલા રસલોલુપી સાધુ ગોચરી
ગયા હુઆ સિયા=રુદાચિત્-કોઈ વસ્તુ એસા મી કરે કિ વિવિહ=નાના પ્રકારકે
પાણભોયણ=આહાર-પાનીકો લુદ્ધુ=પાકર (ઉસમેસે) ભદ્ગં-ભદ્ગં=અચ્છે-અચ્છે
સરસ આહારકો મુદ્ધા=વહી રહીં એકાન્ત સ્થાનમે સ્વાકર વિવિન્ન=વિકૃત વર્ણ-

પાપકર્મકા ઉપાર્જન કરતા હૈ । વહ હસ જન્મમે સાધારણ, નીરસ આહારસે
કમી સન્તુષ્ટ નહીં હોતા, ન મોક્ષ પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ ।

‘અત્તદ્વાગુરુઓ’ હસ પદસે પુદ્ગલાનન્દીપન, ‘લુદ્ધો’ પદસે
માયાચારમે પરાયણતા તથા તસ્કરવૃત્તિ (ચોરી) ઓર ‘દુત્તોસઓ’
પદસે અમીષ્ટ વસ્તુ ન મિલને પર અસન્તોષ સ્થિતિ કિયા હૈ ॥ ૩૨ ॥

ગુરુસમક્ષકા અપહાર કહકર અથ ગુરુકે પરોક્ષકા અપહાર કહતે હૈ-
‘સિયા’ ઇત્યાદિ ।

ઉપાજ્ઞન ડરે છે ત આ જન્મમા સાધારણ નીરસ આહારથી કદાપિ સતુષ્ટ
ન થતા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી

અત્તદ્વાગુરુઓ એ પદથી પુદ્ગલાનન્દીપણ, લુદ્ધો પદથી માયાચારમા
પરાયણતા તથા તસ્કરવૃત્તિ (ચોરી) અને દુત્તોસઓ પદથી અમીષ્ટ વસ્તુ
ન મળવાથી ઉપજતો અસન્તોષ સ્થિતિ કર્યો છે (૩૨)

શુરૂ સ ક્ષેત્રો અપહાર કહીને હવે શુરૂની પરોક્ષનો અપહાર કહે છે-
સિયાં ઇત્યાદિ

वाले बाल चने आदिका घना हुआ तृण आदि जिसमें बहुत हों ऐसे (तथा) विरस=लवणादि रस सहित अशनादिको आहरे=उपाश्रयमें लावे ॥३३॥

टीका—स्यात्=कदाचित् एककः=कश्चित् रसलोलुपी विविध पान भोजन लब्ध्वा भिक्षाचर्यायामेव यत्र कुत्रचिदलसितप्रदेशे भद्रक भद्रकम्=उत्कृष्टमुत्कृष्ट बहुविधानादिषु प्रशस्त प्रशस्तमेव घृतपूराऽपूपादिकं भुक्त्वा विवर्ण=विकृतवर्ण बल्लचणकादिनिष्पन्न तृणादिवहुल विरस=लवणादिरसवर्जितमन्नादिकम् आहरेत्=आनयेत् वसताविति शेषः ॥३३॥

एव करणे किं प्रयोजनम् ? इत्याह—‘जाणतु’ इत्यादि ।

मूलम्—जाणतु ता इमे समणा, आययट्ठी अय मुणी

सतुट्ठो सेवई पत्त, लूहवित्ती सुतोसओ ॥३४॥

छाया—जानन्तु तावत् इमे श्रमणाः आत्मारथी अय मुनि ।

सन्तुष्टः सेवते प्रान्त, रूक्षवृत्तिः सुतोपकः ॥ ३४ ॥

वह ऐसा क्यों करता है ? इसमें कारण कहते हैं—

सान्वयार्थ,—ता=प्रथम इमे=ये-उपाश्रयमें रहे हुए दूसरे समणा=साधु (मुझे इस प्रकार) जाणतु=जानें कि अय=यह मुणी=साधु आययट्ठी=मोक्षार्थी आत्मारथी है, सतुट्ठो=जैसा मिला उसीमें सन्तोष करनेवाला लूहवित्ती=सरस स्निग्धादि आहारकी अभिलाषारहित सुतोसओ=थोड़े आहारसे भी सतोषी है और पत्त=बासी कुसी तथा निस्तार अन्नादिका सेवई=सेवन करता है ॥३४॥

कदाचित् कोई रसलोलुपी साधु विविध प्रकारका पान भोजन पाकर अच्छा-अच्छा भोजन भिक्षाचरीमें ही किसी एकान्त स्थानमें खावे, और बाल चणक आदि अन्त-प्रान्त तथा बिना नमक मसालेका ठंडा आहार उपाश्रयमें ले आवे ॥ ३३ ॥

ऐसा करनेका प्रयोजन कहते हैं—‘जाणतु’ इत्यादि ।

कदाचित् कोई रसलोलुपी साधु विविध प्रकारका पान भोजन भोजनमें साउ=साउ भोजन भिक्षाचरीमें व दार्ढ्य अक्षत स्थानमा भाषि ले अने बाल चणका आदि अन्त-प्रान्त तथा भिक्षाभर्या बिना नमक निरस ठंडा आहार उपाश्रयमें ले आवे (३३)

अथ करवानु प्रयोजन कहे छे—जाणतु० इत्यादि

ટીકા—તાવત્=નિશ્ચયેન ઇમે=માનસપ્રત્યક્ષવિષયા: ઉપાશ્રયસ્થા: શ્રમણા:=
સાધવ:- 'અયમુનિ: આત્માર્થી=આત્મહિતાર્થી સન્તુષ્ટ:=યથાલ્પસન્તોષી રુક્ષવૃત્તિ:=
સરસાઝનમિકાદ્વી સુતોષકુ=જલ્પેનાપિ પરિતોષશીલ: પ્રાન્ત=પર્યુષિત નિસ્સાર
વાઙ્માદિક સેવતે' ઇતિ મા જાનન્તુ ॥ ૩૪ ॥

કિમર્થે સ્વદોષગોપનમાચરતી ?-ત્યાઢ-'પ્રયણદ્વા' ઇત્યાદિ ।

મૂલપ-પૂયણદ્વા જસોકામી, માણસમ્માણકામણ ।

વહુ પસવર્ડ પાવ, માયાસહ ચ કુવ્વડ ॥ ૩૫ ॥

છાયા—પૂજનાર્થ: યશ્કામી, માનસમ્માનકામુક: ।

ગદુ પ્રમુતે પાપ, માયાશલ્ય ચ કુલ્લે ॥૩૫॥

ઉપર્યુક્ત સાધુ કે દોષ ગતાતે હૈ—

સાન્વયાર્થ-'પ્રયણદ્વા=વસ્ત્ર-પાત્રાદિસે સત્કાર ધાહનેવાલા જસોકામી=
અપને મહત્ત્વ ઓર પ્રસિદ્ધિકા ઇચ્છુક માણસમ્માણકામણ=માન-સમ્માનકા
અભિલાષી સાધુ વદુ=ગદુત પાવ=પાપ મોહનીયાદિ કો પસવર્ડ=પૈદા કરતા હૈ,
ચ=ઔર માયાસહ=રુપટરુપ ભાવશલ્યકો કુવ્વડ=ઉત્પન્ન કરતા હૈ । તાત્પર્ય
યહ હૈ કિ હૃદયમેં સુખે દુષ્ટ ગાળકે અગ્રભાગરુપ દ્રવ્ય શલ્યકી તરહ હૃદયમેં રહા
હુઆ યહ માયારુપ ભાવ-શલ્ય મનુષ્યકો, અનન્ત દુસ્સહ દુ સ્વોકા કારણભૂત વતુ-
ર્ગતિક સમારમેં ઘુમાતા હુઆ અવિચલશાન્તિમય સુખસે વશ્ચિત કર દેતા હૈ ॥૩૫॥

યે ઉપાશ્રયમેં સ્થિત સાધુ મુજે એસા સમજે કિ-' યહ સાધુ
આત્માર્થી હૈ, જૈસા મિલા ઉસીમે સન્તોષી હૈ, સરસ આહારકી આકાંક્ષા
નહીં કરતા, થોડે હી આહારસે મન્તુષ્ટ હો જાતા હૈ ઓર સારરહિત ટઢા
અન્ત-પ્રાન્ત આહારકા સેવન કરતા હૈ' ॥૩૪॥

અપના દોષ ઝિપાતા ક્યો હૈ? સો કહતે હૈ-'પ્રયણદ્વા' ઇત્યાદિ ।

આ ઉપાશ્રયમા રહેલા સાધુ મને એવો માને કે-'આ સાધુ આત્માર્થી છે,
જેવો આહાર મળેો તેમા સતોષ માનનારો છે, સરસ આહારની આકાંક્ષા
કરતો નથી થોડા જ આહારથી સતુષ્ટ થઈ બંધ છે, અને સાગ્ગહિત કંડા
અત પ્રાત આહારનું સેવન કરે છે,' (૩૪)

પોતાના દોષ કેમ છુપાવે છે? તે કહે છે-પ્રયણદ્વાં ઇત્યાદિ

ટીકા—પૂજનાર્થઃ=પૂજન=વસ્ત્ર પાત્રા ડગ્ન પાનાદિના સત્કારઃ સ્વર્ગાર્થઃ=પ્રયોજન યસ્ય સ્વ તથોક્તઃ પ્રશસ્તવસ્તુપ્રભોગાર્થીત્યર્થઃ, અતઃ એવં યશઃકામી=યશઃ=સ્વમહત્ત્વમસિદ્ધિસ્તત્કામયતે=ડગ્ન ઇતીતિ 'અહો! અયમેવ સઃ' ઇત્યેવ પ્રશંસાવચના મિલાપીત્યર્થઃ, માનસમ્માનકામુકઃ=માનશ્ચ સમ્માનશ્ચેતિ માનસમ્માનો તથોઃ કામુક ઇતિ વિગ્રહઃ, તત્ર માન=અભ્યુત્થાનાદિલક્ષણ આદરઃ, સમ્માનઃ=ગુણોત્કીર્તિનેન ગૌરવપ્રકટનમ્, આદરગૌરવામિલાપુક ઇત્યર્થઃ । એવં કુર્વન્ સાધુઃ કિં સમ્પાદયતી? ત્યાહ વહુ=પ્રભૂત પાપ=દુષ્કૃત પ્રમૂતે=જનયતિ, ચ=પુનઃ માયા શલ્ય=માયા=શાઠ્યેન મનોવાકાયમટ્તિઃ, સૈવ શલ્ય=શલ્યતે=ગાઢ્યતે પીઢ્યતે આત્માડનેનેતિ વિગ્રહઃ, માયાલક્ષણં ભાવશલ્ય કુરુતે=ઉત્પાદયતિ, હૃદયનિવાત ત્રુટિતગાનાગ્રરૂપદ્રવ્યશલ્યવદિદ માયારૂપ ભાવશલ્ય હૃદયસ્થિત સત્ નિરન્તરાડનન્ત દુસ્સહદુઃસ્વકારણીભવત્ ચતુર્ગતિકસસારે ભ્રામયત્ અવિચલશાન્તિમુખાદ્ દૂર તરીકરોતિ તાદૃશ સાધુમિતિ ભાવઃ ॥૩૫॥

અચ્છે-અચ્છે વસ્ત્ર પાત્ર અન્ન પાન આદિસે અપના સત્કાર ચાહનેવાલા, પ્રશસ્ત વસ્તુઓંકે ભોગકા લોલુપી, 'અહો! યહ વહી હૈ' એસે યશકા અમિલાપી, માન (આનેપર સ્વદ્વા હોજાના) તથા સમ્માન (ગુણગાન દ્વારા ગૌરવ પ્રગટ કરના) કી ઇચ્છાવાલા સાધુ વહુત પાપોંકો તથા કપટરૂપ માયાશલ્યકો ઉત્પન્ન કરતા હૈ । છાતીમેં ચુભકર વહી ટૂટ જાનેવાલે દ્રવ્ય-શલ્ય (નીરકી નોક) કી તરહ્ હૃદયમેં સ્થિત માયારૂપ ભાવ-શલ્ય નિરન્તર અસીમ વ્યથાકા કારણ હોતા હૈ, તથા ચતુર્ગતિ સસારમેં હથર-ઉથર ખટકાતા હુઆ અવિચલ શાન્તિમય સુખસે ઉસ સાધુકો વશ્ચિત (અલગ) કર દેતા હૈ ॥૩૫॥

સારા—સારા વસ્ત્ર પાત્ર અન્ન પાન આદિથી પોતાનો સત્કાર ચાહેનાર, પ્રશસ્ત વસ્તુઓનાભોગને લોલુપી—'અહો! એ આ જ છે' એવા યશને અમિલાપી, માન (આવતા જ ઉભા થઈ જવું) તથા સમ્માન (ગુણગાનદ્વારા ગૌરવ પ્રકટ કરવું) ની ઇચ્છાવાળો સાધુ ઘણા પાપોને તથા કપટરૂપ માયા શલ્યને ઉત્પન્ન કરે છે છાતીમાં પેસીને ત્યા જ તૂટી જનારા દ્રવ્ય શલ્ય (તીરની અણી) ની પેઠે હૃદયમાં રહેલું માયારૂપ ભાવ શલ્ય નિરન્તર અસીમ વ્યથાનું કારણ બને છે, તથા ચતુર્ગતિ સસારમાં અહીં-તહીં ભટકાતા અવિચલ શાન્તિમય મુખથી એ સાધુને વચિત (રહિત) કરી નાખે છે (૩૫)

मद्यपानप्रतिषेधमाह-‘सुर वा’ इत्यादि ।

५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
मूलम्-सुर वा, मेरुगं वावि, अन्न वा मज्जगं रस ।

१३ १४ १५ १ ३ ४ २
ससम्भू न पिवे भिक्खू, जस सारक्खमप्पणो ॥ ३६ ॥

उाया—सुरा वा मेरु वाऽपि, अन्यद् वा मायुक् रसम् ।

ससाक्षि न पिबेद् भिक्षुः, यशः सरक्षन् आत्मनः ॥३६॥

अत्र मद्यपान का दोष वृत्ताते हैं—

सान्न्वयार्थः—भिक्खू=साधु अप्पणो=अपने जन्म=सयमको सारक्ख=

वचाता हुआ सुर=गौड़ी, मा वी और पैष्टी, इन तीनों प्रकारकी मदिराको वा=‘वा’ शब्दसे अथवा गारहो प्रकारकी मदिराको वावि=तथा मेरुग=सरकेको अन्न वा=और भी दूसरे प्रकारके मज्जजग=मदजनक भग गाजा अफीम चरस आदि मादक रस=रस द्रव्य को ससम्भू=केवली भगवान् की साक्षीसे अर्थात् उनका ज्ञान सर्वव्यापक होनेसे एकान्तमें भी न पिवे=नही पिये ॥ मदिराके वारह भेद इस प्रकार हैं—(१) महुआ, (२) फणस, (३) द्राख, (४) खजूर, (५) ताड (ताडी), (६) गन्ना=गेरडी, (७) धानकी फूल, (८) मक्खियोंकी शहद, (९) मूँठ (कठोती), (१०) मयू (अन्य प्रकारकी शहद), (११) नारियल, और (१२) पिष्ट (आटा), मदिरा इन वारह वस्तुओंसे बनती है ॥३६॥

टीका—भिक्खु आत्मनः=स्वस्य यशः=मयम सरक्षन् सुरा=मदिरा, सा च त्रिविधा गौड़ी, मा वी, पैष्टी चे’ति । तत्र गौड़ी=गुडनिपादिता, मा वी=मधु- (महुडा) सपादिता, पैष्टी=त्रीणादिपिष्टनिर्गतेति । यद्वा ‘पिट्ठेण सुरा होइ’ इति

मद्यपानका निषेध कहते हैं—‘सुर वा’ इत्यादि ।

जो साधु अपने सयमकी रक्षा करना चाहते हैं उन्हें मदिरा या सिरका एकान्तमें भी कदापि न पीना चाहिए । मदिरा तीन प्रकारकी है (१) गौड़ी (२) मा-वी और (३) पैष्टी । गुडसे बनाई हुई गौड़ी, महुआसे बनाई हुई मा-वी तथा धान्य आदिके पिष्ट (आटे) से बनाई हुई पैष्टी कहलाती है । ‘पिट्ठेण सुरा होइ’ इस वचनसे यही जान पड़ता है कि—

मद्यपानने निषेध कहे ठे—सुर वा० इत्यादि

ये साधु पीताना मयम ही न्हा करवा छूँछे छे, तेखे मदिरा या सरके ओगतमा पणु उदापि पीवे न लेखे मदिरा त्रण प्रकारनी छे (१) गौड़ी, (२) माध्वी, (३) पैष्टी गेणमाथी जनावेखी गौड़ी, महुआमाथी जनावेखी माध्वी तथा धान्य आदिना पिष्ट (आटा) माथी जनावेखी पैष्टी कहेवाय ठे

વચનાદ્ ગ્રીવાદિપિષ્ટિર્નિર્વૃત્તૈઃ સુરેત્યુચ્યતે । ચન્દ્રહાસાભિઃ મગ્નમિતિ ત્રા । મેરક-
સરકાનામધેય મધમ્ । અન્યઢા માગ્રક=મદજનક રસમ્ । માદસ્ત્વેન દ્વાદશવિધ
મગ્રસ્ય તદિતરસ્ય ત્રિજયાદેશ સર્ગસ્ય સપ્રદઃ, તદૃક્તમિતરત્ર મદહેતુદ્રવદ્રવ્ય મગ્ર
મિત્યભિધીયતે' इति । દ્વાદશવિધમગ્રાનિ યથા—

“ માધ્વીક પાનસ દ્રાક્ષ, સ્વાર્જૂર તાલમૈક્ષવમ્ ।

મૈરેય માક્ષિક ટાકુ, માધૂક નારિકેલજમ્ ॥૧॥

મુખ્યમન્નવિકારોત્થ, મધ્યાનિ દ્વાદશૈત્ર ચ । ” इति ।

एतत्सर्वं सुरादिक ससाक्षि न पिबेत्, साक्षिभिः केवल्यादिभिः सहेति ससाक्षि

ધાન્ય આદિકે આટેસે મદિરા બનતી હૈ । અથવા પૈટ્ટી મદિરા ‘ચન્દ્રહાસ’
નામકી મદિરા સમજાની ધાહિળ । इनके सिवाय भग गाँजे आदि
और कोई भी नशैली वस्तुका साधुको सेवन नहीं करना चाहिए
जैसा कि कहा है—‘मदके कारण-स्वरूप पिघले हुए पदार्थको मद्य कहते हैं’।
मद्य बारह प्रकारके समझने चाहिए वे ये हैं—

“(१) महुआका, (२) पनसका, (३) दाखका, (४) खजूरका, (५)
ताडका (ताडी), (६) साठेका, (७) मैरैय-धौ-धावडीके फूलका, (८)
माक्षिक (मन्त्रिखणोंकी शहद) का, (९) टक (कवीठ कैथ) का, (१०)
मधुका, (११) नारियलका और (१२) पिष्ट (आटे) का बना हुआ
मद्य । ये मद्यके मुख्य भेद बारह हैं । ”

इन सबको केवली भगवानकी साक्षीसे न पिये । केवल भगवानकी

પિષ્ટેણ સુરા હોઈ એ વચનથી એમ માલુમ પડે છે કે—ધાન્ય આદિના આટાથી
મદિરા બને છે અથવા પૈટ્ટી મદિરા ‘ચન્દ્રહાસ’ નામની મદિરા સમજવી જોઈએ
તે ઉપરાંત ભાગ, ગાળે, ખીલ ખીલ કોઈ / પણ કેટલી વસ્તુનું સેવન સાધુ
ન કરે, જેમકે કહ્યું છે કે—

‘મદના કારણ સ્વરૂપ પીગળેલા પદાર્થને મધ કહે છે’ મધ બાર પ્રકારના
સમજવા, તે નીચે સુજળ—

“(૧) મહુડાનો, (૨) કણસનો, (૩) દ્રાક્ષનો (૪) ખજૂરનો (૫) તાડનો
(તાડી), (૬) શેરડીનો, (૭) મૈરેય ધાવડીના ફૂલનો, (૮) માક્ષિક-મધનો (૯) ટક
(ટાઠા)નો, (૧૦) મધુનો, (૧૧) નારિયેળનો, અને (૧૨) પિષ્ટ (આટા) નો
બનેલો મધ એમ મદના સુખ્ય લેહ બાર છે

એ બધાને કેવળી ભગવાનની સાક્ષીએ પીએ નહિ કેવળી ભગવાનની સાક્ષી

केवल्यादीना साक्षित्वं कदापि कचिदपि प्रतिरोद्धमशक्यं, तेषा सर्वज्ञत्वात्सर्वदर्शि-
त्वाच्च, तेन एकान्तेऽपि न पिबेदित्यर्थः ॥३६॥

^७ मूष्म-^२पियं ^१एगओ ^३तेणो, ^४न ^५मे ^६कोई ^७वियाणइ ।

^८तस्स ^९पस्सह ^{१०}दोसाइ, ^{११}नियडि ^{१२}च ^{१३}सुणेह ^{१४}मे ॥ ३७ ॥

छाया—पिरति एरु. स्तेनः, न मे कोऽपि विजानाति ।

तस्य पश्यत दोषान्, निरुक्तिं च शृणुत मे ॥३७॥

सान्त्वयार्थं—तेणो=जो भगवानकी आज्ञाके बिना ग्रहण करनेवाला होनेके कारण चोर साधु एगओ=अकेला, एकात्ममें रहा हुआ अर्थात् अपने सहचर धर्मको भी छोड़ा हुआ, 'मे=मेरे-इस मदिरापान-को या मुझे कोई=कोईभी न वियाणइ=नही जानता है' (ऐसा समझ कर) पियण=मदिरा पीता है, तस्स=उस साधुके दोसाइ=समयमें मलिनता पैदा करनेवाले दोषोंको पस्सह=देखो, च=और नियडि=एक कपटको छिपानेके लिए किये जानेवाले दूसरे कपटको मे=मेरेसे सुणेह=सुनो ॥३७॥

टीका—'पियण' इत्यादि । यं स्तेन. तीर्थङ्करानादिष्वेनाऽदत्ताऽऽदापि त्वाचौरः, एरु. = एकान्तस्थितः आत्मसहचर धर्ममपि विहाय वर्त्तमानः सन् 'न मे=न मा, न मम सुरादिपान वा कोऽपि विजानाति' इति मत्वा पिबति=गल-गिलाध.सयोगानुरूपव्यापारविषय करोति सुरादिकमिति शेषः, तस्य=द्रव्यलि-

साक्षी कभी कही नहीं रुक सकती, क्योंकि वे सर्वदर्शी हैं, अतः तात्पर्य यह हुआ कि एकान्तमें भी मद्य न पिये ॥ ३६ ॥

'पियण' इत्यादि । हे शिष्य ! भगवान् तीर्थङ्करकी आज्ञाके बिना ग्रहण करनेवाला, अत एव चोर, आत्माके सहचर धर्मको भी त्याग कर एकान्तमें स्थित होकर ऐसा समझता है कि—'मुझे या मेरे मदिरा-पानको कोई नहीं जानता' ऐसा जानकर मदिरा पान करता है, उस द्रव्यलिङ्गी

कदापि क्याय शंकाती नहीं, कारण उ ते सर्वदर्शी छे, ओटले तात्पर्य छे छे छे ओकातमा पणु मद्य पीये नहि (उ६)

पियणं इत्यादि छे शिष्य ! भगवान् तीर्थङ्करकी आज्ञा बिना ग्रहण करनेवाले चोर, आत्माना सहचर धर्मने पणु त्यागीने ओकातमा स्थित यधने ओम समझे छे छे—'भारा आ मदिरापानने केछे बल्लु नथी' ओम समझने के मदिरापान करे छे ते द्रव्यलिङ्गी साधुना समयने हूषित करनेवाली यथाया

દ્વિનઃ સાધોઃ દોપાન્=સયમમાલિન્યકારિચેષ્ટાનિશેપાન પશ્યત=જ્ઞાનવિપયીકૃત,
 ચ=પુનઃ નિરૂતિઃ=પૂર્વકૃતકપટાપરણાય કપટાન્તરકરણત્તજ્ઞા માયા, પ્રથમકપટ
 સુરાપાન, દ્વિતીયમનૃતભાષણેન તત્સમોપનમિતિ ભાવઃ, યે=મમ નિરૂપયતઃ સકાશાત્
 શૃણુત=શ્રવણગોચરીકૃત । ગુરુઃ શિષ્યાનામન્ય કથયતીતિ ભાવઃ ॥૩૭॥

પૂર્વપ્રતિજ્ઞાતદોપાનુપદર્શયતિ--‘વઢૂઈ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્મ-વઢૂઈ^{૧૩} સુડિયા^૪ તસ્સ^૧, માયા^૬ મોસં^૧ ચ^૫ ભિક્ષુણો^૨ ।

અયસો^૬ ય^૮ અનિવાણ^{૧૦}, સયયં^૩ ચ^{૧૧} અસાહુયા^{૧૨} ॥ ૩૮ ॥

છાયા—વર્દતે શૌણ્ડિકા તસ્ય, માયા મૃષા ચ ભિક્ષોઃ ।

અયશ્ચ અનિર્વાણ, સતત ચ અસાધુતા ॥૩૮॥

સાન્વયાર્થઃ—તસ્સ=ઉસ મદિરા પીનેગાલે ભિક્ષુણો=સાધુકી સુડિયા=
 મદ્યપાન સવન્ધી આસક્તિ માયા=રૂપટ ચ=ઔર મોસ=શૂઠ અયસો=અપકીર્તિ
 ય=તથા અનિવાણ=અભૂતિ, યે સવ દોષ સયય=નિરન્તર વઢૂઈ=વઢતે રહતે
 ચ=ઔર (આખિર ઉસકે) અસાહુયા=અસાધુતા હો જાતી હૈ, અર્થાત્ વહ
 અસાધુપનકો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ, યાની ચારિત્રસે ભ્રષ્ટ હો જાતા હૈ ॥૩૮॥

ટીકા—તસ્ય=સુરાપાયિનઃ ભિક્ષોઃ=સાધોઃ સતત=નિરન્તર શૌણ્ડિકા=મદ્ય-
 પાનવિપયાસક્તિ, ચ=પુનઃ, માયા=નિરૂતિઃ, મૃષા=અસત્યભાષણમ્, યદ્વા ‘માયા

સાધુકે સયમકો દૂષિત કરનેવાલી ચેષ્ટાઓં (દોષોં) કો તો દેલો !
 એક તો મદિરાપાનકા માયાચાર, ફિર ઉસે છુપાનેકે લિખ દસરે અનેક
 માયાચાર ઔર મૃષાવાદ આદિકા સેવન કિયા જાતા હૈ સો મુશ્કસે
 સુનો, અર્થાત્ ગુરુમહારાજ શિષ્યકો આમન્ત્રિત કરકે કથન કરતે હૈ ॥૩૭॥

પૂર્વપ્રતિજ્ઞાત દોષ કહતે હૈ—‘વઢૂઈ’ ઇત્યાદિ ।

મદિરાપાન કરનેવાલા સાધુ સદા મદિરા પીનેમેં હી મગ્ન રહતા હૈ ।
 વહ માયાચાર કરતા હૈ, મૃષા બોલતા હૈ, અથવા કપટ-સહિત શૂઠ

(દોષો)ને તો જુઓ ! એક તો મદિરાપાનનો માયાચાર, વળી તેને છુપાવવા
 માટે બીજા અનેક માયાચાર અને મૃષાવાદ આદિનું સવન કરવામાં આવે છે તે મારી
 પાસેથી સાબળો—અર્થાત્ શુદ્ધ મહારાજ શિષ્યને આમન્ત્રિત કરીને કથન કરે છે (૩૭)

પૂર્વપ્રતિજ્ઞાત દોષો કહે છે—વઢૂઈ ઇત્યાદિ

મદિરાપાન કરનાર સાધુ સદા મદિરા પીવામાં જ મગ્ન રહે છે તે માયા
 ચાર કરે છે, મૃષા બોલે છે, અથવા કપટસહિત જુદું બોલે છે દુરાચારી હોવાને

મોમ' इत्येक पद तेन मायया सह मृषा मायामृषा=परप्रतारणपूर्वकमसत्यभाषण-
मित्यर्थः, च=पुनः, अयशः=असद्गुणत्वेनाऽपकीर्तिः, अनिर्वाणम्=अनुपशान्तिर-
वप्तिः उत्तरोत्तरस्पृहावर्द्धनात्, च=तथा असाधुता=असत्यतत्त्व साधूचिताचार-
राहित्येन साधुपदाऽनर्हत्वमित्यर्थः, वर्द्धते=वृद्धिं गच्छति ।

‘सुडिया’ इत्यनेन मग્ધપાચિનો મગ્ધાસક્તિરપરિહાર્યા ભવતીતિ સૂચિતમ્ ।
મગ્ધાસક્તૌ સત્યા માયા મૃષા ચ કદાપિ ત ન વિજઠાતિ, માયામૃષાવૃદ્ધૌ સ્વપરપક્ષે
નિન્દાઽવશ્યમ્ભાવિની, નિન્દાયામપિ સત્યા મગ્ધપાનાસક્તસ્યાઽનિર્ગતિઃ સાઢચર્યે
ન મુચ્ચતિ, તથા મતિ સર્વથા સાધુપદાનધિકારિત્વમ્પ્રજાયતેઽતઃ સર્વાનર્થમૂલ
મગ્ધપાનમિતિ ચો યમ્ ॥૩૮॥

ચોલતા છે । દુરાચારી હોનેકે કારણ ઝમ્મકી અપકીર્તિ ફેલ જાતી છે ।
ઝમ્મકી લોલુપતા અધિકાધિક વધતી ચલી જાતી છે-ઝમે કમી તૃપ્તિ
નહીં હોતી । તથા મુનિકે યોગ્ય આચરણસે હીન હોનેકે કારણ વહ સાધુ
કહલાને યોગ્ય નહીં રહતા, અતઃ ઝમ્મકી અસાધુતા વધતી છે ।

‘સુડિયા’ પદસે યહ સૂચિત કિયા છે કિ શરાબીકી શરાબ પીનેકી
આદત છૂટની કઠિન હોતી છે । મદિરામે આસક્તિ હોને પર માયા મૃષા
મદિરાપાચીકા કાના પીઝ નહીં છોડતી, અર્થાત્ વહ માયા-મૃષા દોષોમે
તત્પર રહતા છે । માયા ઓર મૃષાકી વૃદ્ધિ હોનેપર સ્વપક્ષ પરપક્ષમે
નિશ્ચય હી નિન્દા હોતી છે ઓર નિન્દા હોનેપર મી મદિરા પાનમે મસ્ત
હોકર મદિરા-પાન નહીં ત્યાગતા । ણેસી અવસ્થામે વહ સાધુ કહલાને
યોગ્ય બિલકુલ હી નહીં રહતા ॥ ૩૮ ॥

કારણે તે ॥ અપકીર્તિ ફેલાઈ જાય છે, એની લોલુપતા અધિકાધિક વધતી જાય છે,
તેથી કદાપિ તૃપ્તિ થતી નથી મુનિને યોગ્ય આચરણથી હીન હોવાને કારણે
એ સાધુ કહેવાવાને યોગ્ય નથી રહેતો, એટલે એની અસાધુતા વધે છે

‘સુડિયા’ શબ્દથી એમ સૂચિત કર્યું છે કે શરાબીની શરાબ પીવાની
આદત છૂટવી કઠિન હોય છે મદિરામા આસક્તિ થતા માયા મૃષા મદિરાપાન
કરનારનો પીછો છોડતી નથી, અર્થાત્ એ માયા મૃષા દોષોમા તત્પર રહે છે માયા
અને મૃષાની વૃદ્ધિ થતા સ્વ પક્ષ પર પક્ષમા જરૂર નિંદા થાય છે, અને નિંદા થતા
છતા પણ મદિરાપાનમા મસ્ત થઈને તે મદિરાપાન ત્યાગતો નથી એવી અવસ્થામા
તે જરાએ સાધુ કહેવાવાને યોગ્ય રહેતો નથી (૩૮)

ઉક્તમેગાર્થે પ્રકારાન્તરેણ દ્રઢયતિ-‘નિચ્ચુલ્લિગ્ગો’ इत्यादि ।

મૂલ્મ-નિચ્ચુલ્લિગ્ગો જહા તેણો, અત્તકમ્મેહિં દુમ્મઈ ।

તારિસો મરણતેડપિ, નારાહેડ સવર ॥ ૩૯ ॥

છાયા—નિત્યોદ્વિગ્ગઃ યથા સ્તેનઃ, આત્મકર્મભિર્દુર્મતિઃ ।

તાદૃશઃ મરણાન્તેડપિ, ન આરાધયતિ સવરમ્ ॥ ૩૯ ॥

સાન્વયાર્થઃ—જહા=જિસ પ્રકાર તેણો=ચોર અત્તકમ્મેહિં=અપને કિયે હુણ દુશ્ચરિત્રોસે નિચ્ચુલ્લિગ્ગો=હમેશા વ્યાકુલ બના રહતા હૈ, ઉસી તરહ તારિસો=મદિરા પીનેગાલા યહ દુમ્મઈ=દુર્બુદ્ધિ સાધુ મી નિત્ય ઉદ્વિગ્ગ બના રહતા હૈ, ફિર યહ મરણતેવિ=મરણ સમય તક મી સવર=સવરધર્મ-ચારિત્રકો નારાહેડ=નહીં આરાધ સક્રતા હૈ, અર્થાત્ વહ સાધુ જિન્દગીમર ચારિત્રસે વચ્ચિત રહતા હૈ ॥૩૯॥

ટીકા—યથા સ્તેનઃ=તસ્કરઃ આત્મકર્મભિઃ=સ્વકીયદુશ્ચરિતૈઃ નિત્યોદ્વિગ્ગઃ=સદા વ્યાકુલઃ ચિત્તોપશાન્તિરહિતો ભવતિ, તાદૃશઃ=સ્તેનસદૃશ, યથા ચોરઃ—‘મદીયમિદ દુશ્ચરિત કોડપિ મા વિદ્યાત્, અન્યથા રાજયદ્દીતસ્ય મમ પ્રાણાદ્યપ-હારો ભવે’-દિતિ ચિન્તયા કદાચિદપિ ચેતસિ નોપશાન્તિ ગચ્છતિ, તથા મદ્યસેવી સાધુરપિ સ્વકીયે દુશ્ચરિતે પ્રકટિતે સતિ પૂજાપ્રતિષ્ઠાદિપ્રતિષ્ઠાતશક્ત્યા સ્વકૃત-

इसी विषयको दूसरी तरहसे कहते हैं-‘निचुल्लिगो’ इत्यादि ।

જૈસે ચોર અપને કુકર્મોકે કારણ સદા વ્યાકુલ બના રહતા હૈ અર્થાત્ ઉસે સદા યહીં ભય બના રહતા હૈ કિ મેરે કુકર્મકો કોઈ જાન ન લે, નહીં તો રાજા મુક્કે પકડ લેગા ઓર પ્રાણોસે હાથ ધોના પડેગા । ઇસ પ્રકારકી ચિન્તાસે ચોરકે ચિત્તમે સદા ધુક ધુકી (ચલ બલી) મચી રહતી હૈ । ઉસી પ્રકાર મદિરા પાન કરનેવાલે મુનિકે મનમેં હમેશા અસમાધિરહતી હૈ કિ—કહી મેરા મદિરા પાનકા દુરાચાર પ્રગટ ન હો જાય, નહીં તો માન સન્માન સબ મિટ જાયગા । ઇસ પ્રકારકી આશકાસે વહ

એ વિષયને બીજી રીતે કહે છે-નિચ્ચુલ્લિગ્ગો ઇત્યાદિ

જેમ ચોર પોતાના કુકર્મને કારણે સદા વ્યાકુલ રહ્યા કરે છે, અર્થાત્ તેને સદા એવો ભય રહે છે કે મારા કુકર્મને કોઈ બાણી ન લે નહિ તો રાજા મને પકડી લેશે અને પ્રાણ શુભાવવા પડશે એ પ્રકારની ચિંતાથી ચોરના ચિત્તમા સદા ખળભળાટ મચ્યા કરે છે એજ રીતે મદિરાપાન કરનાર મુનિના મનમા હમેશા અસમાધિ રહે છે કે—કયાક માટે મદિરાપાનનો દુરાચાર પ્રકટ ન થઈ જાય, નહિ તો માન સન્માન બધું નાશ પામશે એ પ્રકારની આશંકાથી તે

દુષ્કૃતસગોપનાય નવનવમાયામૃપાકલ્પિતવચનરચનાદિનાનાપ્રકારકોપાયમનુસ-
દધાનો ન જાતુ સયમસમાધિમધિગચ્છતીતિ ભાવઃ । દુર્મતિઃ=વિપર્યસ્તબુદ્ધિઃ
સાધુઃ, મરણાન્તેઽપિ મરણાવધિસમયેઽપિ સવર=સર્વસાવચ્ચવિરતિલક્ષણ ચારિત્ર
વદાપિ નારાધયતિ=ન નિષ્પાદયતિ, ચારિત્રસાધકશુદ્ધપરિણામાભાવાત્ ।

‘નિચ્ચુન્નિવર્ગો’ इत्यनेन पापात्मना नित्यशङ्कितत्वं सूचितम् । ‘दुष्मई’-
पदेन व्यसनिना मतिमालिन्यमवश्यम्भावीत्याविष्कृतम् ॥ ३९ ॥

^૨મૂલમ્-^૬આયરિણ્ ^૧નારાહેઙ્ ^૫સમણે ^૪આવિ ^૩તારિસો ।

^૬ગિહ્તથા ^૮વિ ^{૧૨}ળં ^{૧૩}ગરિહતિ, ^૭જેણ ^{૧૧}જાણતિ ^{૧૦}તારિસ ॥ ૪૦ ॥

છાયા—આચાર્યાન્ નારાધયતિ, શ્રમણાંશ્ચાપિ તાદૃશઃ ।

ગૃહસ્થા અપિ ત ગર્હન્તે, યેન જ્ઞાનન્તિ તાદૃશમ્ ॥૪૦॥

સાન્વયાર્થઃ—તારિસો=ઉસ પૂર્વોક્ત-પ્રકારકા દુરાચારી સાધુ આયરિણ્=
રત્નાધિકોકો અવિ ય=તથા સમણે=સાધુઓકો મી નારાહેઙ્=વિનય વૈયાવચ્ચ
આદિસે નહીં આરાધ સક્રતા હૈ, જેણ=જિસ કારણસે ગિહ્તથા વિ=ગૃહસ્થ મી ણ=

અપને કિયે હુણ દુરાચારકો ટિપાનેકે લિણ માયાચાર ઔર અસત્ય
આદિકે નયે નયે ઉપાય સોચા કરતા હૈ । ઉસકી સયમ સમ્બન્ધી સમાધિ
કિસી પ્રકાર મી નહીં રહતી । એસા દુર્બુદ્ધિ સાધુ મૃત્યુકી અવધિકે
સમય મી સર્વસાવચ્ચયોગકે ત્યાગરૂપ સવર કી આરાધના નહીં
કરતા, ક્યોંકિ ઉસકે વૈસે વિશુદ્ધ ભાવ નહી હોતે ।

‘નિચ્ચુન્નિવર્ગો’ इससे ऐसा सूचित किया है कि पापी सदा सशक
रहता है । ‘दुष्मई’ पदसे यह प्रगट किया है कि कुच्यसनीकी मतिमें
मलिनता अवश्य आजाती है ॥ ३९ ॥

પોતાના દુરાચારને છુપાવવાને માયાચાર અને અસત્ય આદિના નવા નવા
ઉપાયો વિચાર્યા કરે છે એની સયમ સબન્ધી સમાધિ કોઈ પ્રકારે રહેતી નથી
એવો દુર્બુદ્ધિ સાધુ મૃત્યુની અવધિના સમયે પણ સર્વસાવચ્ચયોગના ત્યાગરૂપ
સવરની આરાધના કરતો નથી, કારણ કે તેના એવા વિશુદ્ધ ભાવ થતા નથી

નિચ્ચુન્નિવર્ગો शब्दથી એમ સૂચિત કરવામા આબ્યુ છે કે પાપી સદા
સશક રહે છે દુష్મઈ શબ્દથી એમ પ્રકટ કર્યું છે કે કુચ્યસનીની મતિમા મલિ
નતા અવશ્ય આવે છે (૩૬)

उसे तारिस=उस प्रकारका अर्थात् मय पीनेयाग जाणति=जानलेते हैं (अतः वे उसकी) गरिहनि=निन्दा करते हैं ॥४०॥

टीका—‘आयरिण’ इत्यादि । तादृश=पुरोदीरितदुराचारशीलः साधुः आचार्यान् अपिच श्रमणान्=रत्नाधिकान साधुन नाराधयति कलुषितान्तः-करणत्यादिति भाव, येन हेतुना गृहस्था अपि तादृश=तथाविध दुराचारिण जानन्ति तेन हेतुना ण=त साधु गर्हन्ते=निन्दन्ति, स समस्तजननिन्दनीयो भवतीति सूत्रार्थः ॥ ४० ॥

अकृत्यसेविदोपात्रुपसहरन्नाह-‘एव तु’ इत्यादि ।

मूलम्-एव तु अगुणप्पेही, गुणाण च विवज्जए ।

तारिसो मरणतेवि, नाराहेइ सवर ॥ ४१ ॥

छाया—एव तु अगुणप्रेक्षी, गुणाना च विवर्जकः ।

तादृशः मरणान्तेऽपि, नाराधयति सवरम् ॥४१॥

सान्त्वयार्थ-‘एव तु’=इस प्रकार अगुणप्पेही=प्रमादादि दोषोको ग्रहण करने-वाला च=और गुणाण=ज्ञानादि गुणोका विवज्जए=त्यागी तारिसो=उस प्रकारका साधु मरणतेवि=मरणकालमें भी सवर=सवर चारित्र की नाराहेइ=आराधना नहीं कर सकता ॥४१॥

टीका—एवम्=उक्तरीत्या तु अगुणप्रेक्षी=दोषदर्शी प्रमादादिदोषनिरत

‘आयरिण’ इत्यादि । ऐसा दुराचारी साधु आचार्य तथा रत्नाधिक श्रमणकी भी आराधना नहीं करता, क्योंकि उसका अन्तःकरण कलुषित होजाता है, जिससे कि गृहस्थ भी उस साधुको पहचान लेते हैं और उसकी निन्दा करते हैं । तात्पर्य यह है कि ऐसा साधु सबका निन्दनीय बन जाता है ॥ ४० ॥

‘एव तु’ इत्यादि । प्रमाद आदि दोषोमे लीन, सम्यग्ज्ञान-दर्शन-

आयरिणं ઇત્યાદિ એવો દુરાચારી સાધુ આચાર્ય તથા રત્નાધિક શ્રમણની પણ આરાધના કરતો નથી, કારણ કે એનું અંતઃકરણ કલુષિત થઈ બાધ છે, જેથી ગૃહસ્થ પણ એ સાધુને પિછાણી લે છે અને એની નિંદા કરે છે તાત્પર્ય એ છે કે એવો સાધુ સોને નિંદનીય બની બાધ છે (૪૦)

एव तु० इत्यादि प्रमाद आदि दोषोभा लीन, सम्यग्ज्ञान दर्शन-आरित्र

इत्यर्थः, गुणानां च=ज्ञानदर्शनचारित्र्यलक्षणानां सान्त्वादीनां वा विवर्जनः=परित्याजकः गुणाऽनाराग इत्यर्थः, तादृशो मरणान्तेऽपि सत्वरं नाराधयतीति व्याख्यातपूर्वं सुगमं चेति ॥ ४१ ॥

पूर्वोक्तदोषपरित्यागिनो गुणानाह-‘तव’ इत्यादि ।

मूलम्-तवं कुब्जं मेहावी, पणीयं वज्रं रसं ।

મજ્જપ્પમાયચિરઓ, તપસ્વી અહુત્કર્પો ॥ ૪૨ ॥

ગયા—તપઃ કૃત્તે મેહાવી, પ્રણીત વર્જયતિ રસમ્ ।

મત્રપ્રમાદચિરતઃ, તપસ્વી અત્યુત્કર્ષઃ ॥૪૨॥

સાન્વયાર્થ-‘મજ્જપ્પમાયચિરઓ=જો મત્ર ઓર પ્રમાદસે રહિત તવસ્વી=તપસ્વી સાધુ મેહાવી=આગમોક્ત મર્યાદામેં ચલનેવાલા અહુત્કર્પો=યમડ નહીં કરતા હુઆ તવ=તપસ્યા કુબ્જ=કરતા હૈ, (ઓર) પણીય=સ્નિગ્ધ રસ=રસવાળે પદાર્થ થી દૂધ ઘેર આદિકો વજ્ર=ત્યાગતા હૈ ॥૪૨॥

ટીકા—યઃ તપસ્વી=સાધુ’ મત્રપ્રમાદચિરતઃ=માદયતિ=વિવેકવિકલીકૃતો-ત્યાત્માનમિતિ મત્ર=માદરૂઢ્ય, તદેવ પ્રમાદજનકત્વાત્પમાદ ઇતિ મત્રપ્રમાદસ્ત-સ્માદિરતસ્તદ્વર્જક इत्यर्थः, મેહાવી=આગમોક્તવિધ્યનુસ્મરણશીલઃ સયમમર્યાદા-વસ્થિત इत्यर्थः, અત્યુત્કર્ષઃ=ઉત્કર્ષ=‘અહ તપસ્વી’-ત્યાગભિમાનસ્તમતિક્રમ્ય=ઉલ્લઘ્ન્ય=પરિત્યજ્યવર્તત ઇતિ અત્યુત્કર્ષઃ, તપઃપ્રધાનગુણાભિમાનશૂન્યઃ સત્ તપ=

ચારિત્ર તથા ક્ષાન્તિ આદિ ગુણોંકા ત્યાગ કરનેવાલા જેસા સાધુ મૃત્યુ-સમય મી સવરની આરાધના નહીં કરતા ॥ ૪૧ ॥

पूर्वोक्त दोषोंके त्यागीके गुण कहते हैं-‘तव’ इत्यादि ।

જો તપસ્વી સાધુ આત્માકો વિવેક-વિકલ ધનાનેવાળે શરાયસે ચિરત રહેતે હૈ, પ્રવચન-પ્રતિપાદિત સયમ મર્યાદામેં સ્થિત હૈ, ‘સવસે ઘડા તપસ્વી મેં હી હું’ જેસા તપકા દર્પ (અભિમાન) નહીં કરતે હુણ ચતુર્થ

તથા ક્ષાન્તિ આદિ શુભોનો ત્યાગ કરનાર એવો સાધુ મૃત્યુ સમયે પણ સવરની આરાધના કરતો નથી (૪૧)

पूर्वोक्ता दोषानां त्यागीनां गुणं कहे छे-तव० इत्यादि

જે તપસ્વી સાધુ આત્માને વિવેકવિજ્ઞ બનાવનાર શરાયથી વિશ્ત રહે છે, તે પ્રવચન પ્રતિપાદિત સયમમર્યાદામાં સ્થિત રહે છે, ‘સૌથી મોટો તપસ્વી હું છું’ એવો તપનો દર્પ (અભિમાન) ન કરતા ચતુર્થભક્ત આદિ તપ કર છે,

चतुर्थभक्तादिक करोति पुनरपि प्रणीत=गलत्स्नेहविन्दुक गृहस्नेह या भोज्य, स्ने-
हावगाढ कृशरादि, गृहस्नेह घृतपूरादिक, रस=घृतदुग्धादिक रजयति=परि-
त्यजति ॥४२॥

मूलम्-तस्स^१ पस्सह^२ कल्लाणं^३, अणेगसाहुपूडय^४ ।

विउल^५ अत्थसजुत्त^६, कित्तइस्स सुणेह^७ मे^८ ॥ ४३ ॥

छाया—तस्य पश्यत कल्याणम्, अनेकसाधुपूजितम् ।

विपुलार्थसयुक्त, कीर्त्तयिष्यामि शृणुत मे ॥४३॥

सान्वयार्थः—तस्स=उस साधुके अणेगसाहुपूडय=अनेक मुनियोंके वन्दनीय
विउल=मुक्तिपदका साधक होनेसे महान् अत्थसजुत्त=मोक्षरूप अर्थ प्रयोजनसे
युक्त ऐसे कल्लाण=कल्याण समय को पस्सह=देखो, (और मैं उसके गुणोंका)
कित्तइस्स=वर्णन करूंगा, (तुम) मे=मुझसे सुणेह=सुनो ॥४३॥

टीका—‘तस्स’ इत्यादि । तस्य=उक्तगुणवत् साधो अनेकसाधुपूजित=
मुनिवृन्दवन्दित विपुल=महत् मुक्तिपदसाधकत्वात्, अर्थसयुक्तम्=अर्थ=मुमुक्षुणा
प्रयोजन मोक्षलक्षण तेन सयुक्त=सवलित तत्फलदातृत्वात्, कल्याण=नितान्तसु-
खावहत्वात्सयम पश्यत=अवलोकयत भोशिष्या ! इति शेषः । कीर्त्तयिष्यामि=
तद्गुणान् वर्णयिष्यामि मे=मम सकाशात् शृणुत=आकर्णयत ॥४३॥

भक्त आदि तप करते हैं, तथा घेवर आदि प्रणीत भोजनको और
घी दूध आदि पुष्टिकर रसोंको त्याग देते हैं ॥ ४२ ॥

‘तस्स’ इत्यादि । हे शिष्य ! उस उक्तगुणविशिष्ट साधुके
अनेक-मुनि-समूहसे प्रशंसित, मुक्तिपदका साधक होनेसे महान्,
मोक्षरूपी अर्थसे युक्त, अनन्त सुखदाता कल्याण अर्थात् समयको
देखो । मैं उसके गुणोंका वर्णन करूंगा, तुम मुझसे सुनो ॥ ४३ ॥

तथा घेवर आदि प्रणीत भोजनने अने घीदूध आदि पुष्टिकरक रसोने
त्यागे ॥ (४२)

तस्स० इत्यादि हे शिष्य ! उक्तगुणविशिष्ट जेवा साधुना अनेक-मुनि-
समूहथी प्रशंसित, मुक्तिपदको साधक थावाथी महान्, मोक्षरूपी अर्थथी युक्त,
अनंतसुखदाता कल्याण अर्थात् समयने ज्यो हे जेना सुखेनु वर्णन करीश,
ते तमे साबणे ॥ (४३)

कहेता दुगच्छा मोहनी २, मिथ्यात्व मोहनी १, कषाय १६
 अनतानुषधीक्रोध, मान, माया, लोभ, ४ एम अप्रत्यारयानी
 ४ पछी प्रत्याख्यानी ४ सज्वलन ४, जानावरणी ५, दर्श-
 नावरणी ४, अतराय ५, ए राव सडताळीस ४७ प्रकृति
 द्रुमधि छे ए मत्ये नव नामकर्मनी ९ ओगगीस मोहनीनी
 १९ पाच ज्ञानावरणी ५, दर्शनावरणी च्यार ४, पाच अतराय
 ५, एव ४७ मुडताळीस द्रुमधी जाणवी द्वार १ ॥ २ ॥

तणुवगांगिईसंघयण, जाई गई खगई पुंवि जिणसास ।
 उज्जोयां यव परघां, तसवीसौं गोयं वेयणिय ॥३॥

अर्थ—हवे अद्रुमधि ७३ कहे छे, तिहा तण कहेता
 शरीर १, औदारिक १, वैक्रिय २, आहारक ३ तैजस, कर्मण
 द्रुमधिमे गण्या छे माटे इहा न कह्या उपाग ३, अने
 सस्थान ६ संघयण ६, जाति ५, गति ४, खगति, कहेता
 विहायोगति २, आनुपूर्वी ४, जिननाम १, उश्वास १, उद्योत-
 नाम १, आतप १, पराघात १, बस दशक थावरनी दस
 एव वीस गोत्र २, वेदनीयकर्म २, हास्य रतिनो जोडो १,
 अरति शोकनो जोडो एव जुगल ॥ ३ ॥

हासाइजुयलदुर्गं, वेयं आउं तेवुत्तरीअधुववधी^{५३} । दारं^५ ।
 भगा अणाइ साइ, अणत सतुत्तरा चउरो ॥ ४ ॥

अर्थ—हास्यादि जुगल बे, वेद ३, आउस्वा ४ च्यार
 ए ७३ अद्रुमधि ते कोइवार बधाय कोइवार न बधाय, ए
 मध्ये ७ प्रकृति मोहनीनी, २ वेदनीयनी, २ गोत्रनी, ४ आ-

યુનાં, ૫૮ નામકર્મની છે એવ ૭૩ છે અને ધ્રુવવધિ ૪૭
અધ્રુવવધી ૭૩ મિઠ્યા ૧૨૦ એકસોવીસ પ્રકૃતિ થઈ, હવે
ચર ૪ ભગી અણાઈ કહેતા અનાદિ ૧, સાઈ સાદિ ૨ તથા
અનત તથા સાત જોડીયે, તિવાર અનાદિઅનત ૧, પ્રથમભગ
અનાદિ સાન્ત એ દ્વિતીયભગ, સાદિ અનત એ ત્રીજો ભગ
સાદિસાન્ત એ ચોથો ભગ, એ ચોનગી જાણવી ॥ ૪ ॥

પદમવિયાધુવઉદઈસુ, ધ્રુવવધિસુ તઈય વજ્રભગ તિગ ।
મિચ્છમિ તિન્નિભગા, દુહાવિ અધુવા તુરિય ભગા ॥૫॥

અર્થ—તિહા ધ્રુવઉડ્યી પ્રકૃતિમધ્યે પ્રથમ ૧, તથા ૨,
ત્રીજો એ વે ભાગા છે—અનાદિ સાન્ત ભવ્યમે ૨, એ વે ભગા
છે તથા ધ્રુવવધિ પ્રકૃતિનેવિષે ત્રીજો વર્જીને ત્રીન ભગ છે
તિહા અભવ્ય આશ્રયિ અનાદિ અનત છે જે કારણે અનાદિ-
કાલ ગ્રામે છે, અને તે સદાકાલ ગ્રામે તિણે અનતવધ છે,
ભવ્યજીને અનાદિ સાન્ત છે, એ યોગ્યતાનો સૂત્ર છે સાદિ
અનત એ ભગ કર્મ સ્વરૂપે સમવે નહીં અને સાદિસાન્ત
ભગ જીવ ઉપશમ શ્રેણિએ ચઢી ઇગ્યારમે ગુણઠાણે સર્વ પ્રકૃ-
તિનો અવધ થયો, તે વઢી પાછો પડીને સર્વ બધ કરે તે
સાદિ, અને તે જીવ વઢી કર્મ ક્ષય કરીને સિદ્ધ થાય તિવારે
સાન્ત થાય, એ ત્રીન ભગ છે, મિથ્યાત્વને ધ્રુવોદયે ત્રીન
એહિજ ભગ છે, તથા અધ્રુવવધ તથા અધ્રુવોદયનેવિષે એક
ચોથો ભાગો સાદિસાન્ત એ છે ॥ ૫ ॥

નિમિર્ણં યિરં અથિરં અગુરુયં, સુહં અસુહં તેઽ કમ્મ
ચઉવન્નાં ।

નાણં તરાયં દસણં, મિચ્છં ધ્રુવઉદય સગવીસાં ॥૬॥

कहेता दुगच्छा मोहनी २, मिव्यात्व मोहनी १, कषाय १६
 अनतानुगधीकोव, मान, माया, लोभ, ४ एम अप्रत्यारयानी
 ४ पठी प्रत्यारयानी ४ सज्वलन ४, जानापरणी ५, दर्श-
 नापरणी ४, अतराय ५, ए सर्व सटताळीस ४७ प्रकृति
 द्रुवप्रधि छे ए मध्ये नव नामकर्मनी ९ ओगणीस मोहनीनी
 १९ पाच ज्ञानापरणी ५, दर्शनापरणी च्यार ४, पाच अतराय
 ५, एव ४७ सुटताळीस द्रुवप्रधि जाणवी द्वार १ ॥ २ ॥

तणुवगांगिईसंघयण, जाई गई खगई पुंवि जिणसासं ।
 उज्जोयां यवं परधां, तसवीसां गोयं वेयणिय ॥३॥

अर्थ—हवे अधुवप्रधि ७३ कहे छे, तिहा तणु कहेता
 शरीर १, औदारिक १, वैक्रिय २, आहारक ३ तैजस, कर्मण
 द्रुवप्रधिमे गण्या छे माटे इहा न कह्या उपाग ३, अने
 सस्थान ६ संघयण ६, जाति ५, गति ४, खगति कहेता
 विहायोगति २, आनुपूर्वी ४, जिननाम १, उश्वास १, उद्योत-
 नाम १, आतप १, पराघात १, त्रस दशक थावरनी दस
 एव वीस गोत्र २, वेदनीयकर्म २, हास्य रतिनो जोडो १,
 अरति शोकनो जोडो एव जुगल ॥ ३ ॥

हासाइजुयलदुर्गं, वेयं आउं तेवुत्तरीअधुववधी^{५३} । दारं^१ ।

भगा अणाइ साइ, अणत सतुत्तरा चउरो ॥ ४ ॥

अर्थ—हास्यादि जुगल वे, वेद ३, आउखा ४ च्यार
 ए ७३ अधुवप्रधि ते कोइवार बघाय कोइवार न बघाय, ए
 मध्ये ७ प्रकृति मोहनीनी, २ वेदनीयनी, २ गोत्रनी, ४ आ-

युनी, ५८ नामकर्मनी छे एव ७३ छे अने ध्रुववधि ४७
अध्रुववधि ७३ मिळ्या १२० एकसोवीस प्रकृति थइ, हवे
चउ ४ भगी अणाइ कहैता अनादि १, साइ सादि २ तथा
अनत तथा सात जोडीये, तिवार अनादिअनत १, प्रथमभग
अनादि सान्त ए द्वितीयभग, सादि अनत ए तीजो भग
सादिसान्त ए चोयो भग, ए चोभगी जाणवी ॥ ४ ॥

पढमवियाध्रुवउदइसु, ध्रुववधिसु तइय वज्जभग तिगं ।
मिच्छमि तिन्निभगा, दुहावि अधुवा तुरिय भगा ॥ ५ ॥

अर्थ—तिहा ध्रुवउदयी प्रकृतिमध्ये प्रथम १, तथा २,
वीजो ए वे भागा छे—अनादि सान्त भव्यमे २, ए वे भगा
छे तथा ध्रुववधि प्रकृतिनेविषे तीजो वर्जोने तीन भग छे
तिहा अभव्य आश्रयि अनादि अनत छे जे कारणे अनादि-
काल बाधे छे, अने ते सदाकाल बाधे तिणे अनतबध छे,
भव्यजी ने अनादे सान्त छे, ए योग्यतानो सून छे सादि
अनत ए भग कर्म स्वरूपे सभवे नही अने सादिसान्त
भग जीव उपशम श्रेणिए चढी इग्यारमे गुणठाणे सर्व प्रकृ-
तिनो अवध थयो, ते वळी पाछो पडैने सर्व बध करे ते
सादि, अने ते जीव वळी कर्म क्षय करीने सिद्ध थाय तिवारे
सान्त थाय, ए तीन भग छे, मिथ्यात्वने ध्रुवोदये तीन
एहिज भग छे, तथा अध्रुववधि तथा अध्रुवोदयनेविषे एक
चोयो भागो सादिसान्त ए छे ॥ ५ ॥

निमिर्णं थिरं अथिरं अगुरुयं, सुहं असुहं तेअ कम्म
चउवन्नां ।

नाणं तरायं दसर्णं, मिच्छं ध्रुवउदय सगवीसां ॥ ६ ॥

અર્થ—નિર્માણ નામ ૧, સ્થિરનામ ૧, અગુહ્યત્વ નામ ૧, શુભ નામ ૧, અશુભનામ ૧, તૈજસશરીર ૧, કાર્મણશરીર ૧, વર્ણનામ ૧, ગગ્ગનામ ૧, રસનામ ૧, સ્પર્શનામ ૧, એવ ૧૨, ગાર નામ કર્મની પ્રકૃતિ પાંચ જ્ઞાનાવસ્થા ૫, પાંચ અતરાય ૫, ચાર દર્શનાવસ્થા ૪, એક મિથ્યાત્વ મોહની ૧, ૫ સત્તાવીસ ૨૭, પ્રકૃતિ દુઃખદયી જાણતી તે મળે વર્ણ ગવ રસ, સ્પર્શ, ૪, ની ૫ રીત છે, જે પાંચ વર્ણ મળે કો-ઇક વર્ણ નિયમા મુખ્યતાએ ઉદય હોયે, તિણે દુઃખદયી એમ ગદ્યાદિકનો જાણતો એ સત્તાવીસ મળે જ્ઞાનાવસ્થા પાંચ, અતરાય પાંચ, દર્શનાવસ્થા ૪, મોહની ૧, નામ કર્મની ૧૨, એવ ૨૭ છે ॥ ૬ ॥

થિરં સુખિં અરં વિણુ અધુવ—વર્ધાં મિચ્છ વિણુમોહ
ધુવવર્ધાં ।

નિદો'વધાય મીસ, સમ્મ પણ નવઈ' અધુવુદયા ॥ ૭ ॥

અર્થ—હવે અધુવોદયી કહે છે—જે અધુવવધિ પ્રકૃતિ ૭૩, તે મળે થિર ૧, અથિર ૨, શુભ ૩, અશુભ ૪, એ ૪, વ્યારવિના ૬૯ છેવી, અને મોહનીની ૧૯ ધુવવધિ કહી છે, તેમાથી મિથ્યાત્વ મોહની વરજીને શેષ ૧૮, રહે તે પિણ અધુવોદયમે ગણી છે શરીર ૩, ઉપાગ ૩, સસ્થાન ૬, સઘયણ ૬, જાતિ ૪, ગતિ ૪, વિદ્યાયોગતિ ૨, આરુપ્પવી ૪, જિનનામ ૧, શ્વાસોચ્છવાસ ૧, ઉદ્યોત ૧, આતપ ૧, પરાધાત ૧, થિર ૧, શુભવિન્યાસાદિ ૮, અથિર અશુભવિના થાવરાદિ ૮, ગોત્ર ૨, વેદનીય ૨, દાસ્ય ૧, રતિ ૧, અરતિ ૧, શોક ૧, વેદ ૧, આર ૪, એ ૬૯, સોલ્લ કસાય મય ૧,

दुग्धा १, निद्रा ५, उपधात १, मिश्र १, सम्यक्त्वमोहनी
१, ए ९५ अद्रुवउदयी सर्व गतिना जीवने सर्वकाले उदय न
हुवे ते माटे अद्रुवकहीजे ए मत्वे दर्शनावरणी, ५, वेदनीय २,
मोहनीय २७, आयु ४, नामकर्मनी ५५, गोत्र २, ए ९५,
अद्रुवोदयि जाणवी ॥ ७ ॥

तसवन्नवीसँ-सगतेयकम्मं ध्रुववधिसेसँ वेयतिगँ ।
आगिइतिगँ वेयणिँय, दुजुयलँ सगउरलँ सासचउ ८॥

अर्थ—हवे ध्रुवसत्ता-त्रसवीस कहेता त्रस १०, थावर
१०, वर्ण २०—५, वर्ण २, गव ५, रस ८, स्पर्श, एव २०,
तैजसकर्मण ७ तैजसशरीर, तैजसबधन २, तैजससघातन ३,
कर्मणशरीर ४, कर्मणबधन, ५, कर्मणसघातन ६, तैजसका-
र्मणबधन ७, शेष ध्रुववधि ४१, ज्ञानावरणी ५, दर्शनावरणी
नव ९, मोहनीय १९, अगुरुलघु १, निर्माण १, उपधात १,
अतराय ५, एव ४१, वेद ३, आकृतित्रिक ३, तेहनी प्रकृति
१७ सस्थान ६, सघयण ६, जाति ५, एव १७, वेदनीय २,
हास्य १, रति १, अरति १, शोक १, ए च्यार औदारिक
सात—औदारिक शरीर १, औदारिकउपाग २, औदारिकबधन ३,
औदारिक तैजसबधन ४, औदारिक तैजसकर्मणबधन ५,
औदारिक सघातन ६, औदारिककर्मणबधन ए ७, एव सात
श्वासोच्छ्वासयी च्यार ४,—श्वासोश्वास १, उद्योत १, आतप
१, परावात १, ए च्यार ॥ ८ ॥

खगई तिरिदुगँ नीयँ, ध्रुवसत्ताँ सम्मसीसमणुयदुग ।
विउविकारजिणाऊ, हारसगुच्चा अध्रुवसत्ता ॥ ९ ॥

અર્થ—નિર્માણ નામ ૧, સ્થિરનામ ૧, અગુલ્લુ નામ ૧, શુભ નામ ૧, અશુભનામ ૧, તૈજસશરીર ૧, કાર્મણશરીર ૧, વર્ણનામ ૧, ગધનામ ૧, રસનામ ૧, સ્પર્શનામ ૧, એ ૧૨, ચાર નામ કર્મની પ્રકૃતિ પાચ જ્ઞાનાવરણી ૫, પાચ અતરાય ૫, ચ્યાર દર્શનાવરણી ૪, એક મિથ્યાત્વ મોહનો ૧, એ સત્તાવીસ ૨૭, પ્રકૃતિ ધ્રુવોદયી જાણની તે મધ્યે વર્ણ ગત રસ, સ્પર્શ, ૪, ની ગુ રીત છે, જે પાચ વર્ણ મધ્યે કો-ઇક વર્ણ નિયમા મુલ્યતાએ ઉદય હોય, તિણે ધ્રુવોદયી એમ ગદ્યાદિકનો જાણવો એ સત્તાવીસ મધ્યે જ્ઞાનાવરણી પાચ, અતરાય પાચ, દર્શનાવરણી ૪, મોહની ૧, નામ કર્મની ૧૨, એ ૨૭ છે ॥ ૬ ॥

થિરં સુભિં અરં વિણુ અધુવ—વર્ધાં મિચ્છ વિણુમોહ
ધુવવર્ધાં ।

નિદો'વધાયં મીસં, સમ્મ પળ નવઈં અધુવુદયા ॥ ૭ ॥

અર્થ—હવે અધ્રુવોદયી કહે છે—જે અધુવવધિ પ્રકૃતિ ૭૩, તે મધ્યે થિર ૧, અથિર ૨, શુભ ૩, અશુભ ૪, એ ૪, ચ્યારવિના ૬૯ ભેવી, અને મોહનીની ૧૯ ધ્રુવવધિ કહી છે, તેમાયી મિથ્યાત્વ મોહની વરજીને શેષ ૧૮, રહે તે વિણ અધ્રુવોદયમે ગણી છે શરીર ૩, ઉપાગ ૩, સસ્થાન ૬, સઘયણ ૬, જાતિ ૪, ગતિ ૪, વિહાયોગતિ ૨, આલુપૂર્વી ૪, જિનનામ ૧, શ્વાસોચ્છવાય ૧, ઉદ્યોત ૧, આતપ ૧, પરાઘાત ૧, થિર ૧, શુભવિના ત્રસાદિ ૮, અથિર અશુભવિના યાવરાદિ ૮, ગોત્ર ૨, વેદનીય ૨, હાસ્ય ૧, રતિ ૧, અરતિ ૧, શોક ૧, વેદ ૧, આત ૪, એ ૬૯, સોઠ કસાય મય ૧,

दुग्धा १, निद्रा ५, उपवात १, मिश्र १, सम्यक्त्वमोहनी
१, ए ९५ अद्रुवउदर्या सर्व गतिना जीवने सर्वकाले उदय न
हुवे ते माटे अद्रुवकहीजे ए मव्ये दर्शनावरणी, ५, वेदनीय २,
मोहनीय २७, आयु ४, नामकर्मनी ५५, गोत्र २, ए ९५,
अद्रुवोदयि जाणवी ॥ ७ ॥

तसवन्नवीसं—सगतेयकम्मं ध्रुववधिसेसं वेयतिगं ।
आगिइतिगं वेयणिंय, दुजुयलं सगउरलं सासचउ ८॥

अर्थ—हवे ध्रुवसत्ता—वसवीस कहेता नस १०, थावर
१०, वर्ण २०—५, वर्ण २, गव ५, रस ८, स्पर्श, एव २०,
तैजसकर्मण ७ तैजसशरीर, तैजसवधन २, तैजससघातन ३,
कर्मणशरीर ४, कर्मणवधन, ५, कर्मणसघातन ६, तैजसका-
र्मणवधन ७, शेष ध्रुववधि ४१, ज्ञानावरणी ५, दर्शनावरणी
नव ९, मोहनीय १९, अगुरुलघु १, निर्माण १, उपघात १,
अतराय ५, एव ४१, वेद ३, आकृतित्रिक ३, तेहनी प्रकृति
१७ सस्थान ६, सवयण ६, जाति ५, एव १७, वेदनीय २,
हास्य १, रति १, अरति १, शोक १, ए च्यार औदारिक
सात—औदारिक शरीर १, औदारिकउपाग २, औदारिकवधन ३,
औदारिक तैजसवधन ४, औदारिक तैजसकर्मणवधन ५,
औदारिक सघातन ६, औदारिककर्मणवधन ए ७, एव सात
श्वासोच्छ्वासयी च्यार ४,—श्वासोश्वास १, उद्योत १, आतप
१, परावात १, ए च्यार ॥ ८ ॥

खगई तिरिदुगं नीय, ध्रुवसत्तां सम्मसीसमणुयदुग ।
विउविकारजिणाऊ, हारसगुच्चा अध्रुवसत्ता ॥ ९ ॥

अर्थ—स्वगतिदुग्-शुभविहायोगति १, अशुभविहायोगति २, तिरिदुग् कहेता निर्यचगति १, निर्यचातुर्णी २, नीच-गोत्र १, पुरुषोत्तम पुत्रसत्ता जाणवी ज्ञानारणी ५, दर्श-नावरणी ९, वेदनी २, मोहनीय २६, नामकर्मनी ८२, गोत्र १, अतराय ५, एव १३० पुत्रसत्ता जाणवी पुत्र जे च्यार ४ गतिना जावमा सदा छती पामीये ते पुत्र करीने हवे अत्रासत्ता २८ ना नाम कहे छे सप्तमोहनी १, मिश्र मोहनी २, मनुष्यगति १, मनुष्यातुर्णी २ वैक्रिय शरीर १, वैक्रिय उपाग २, वैक्रिय बधन ३, वैक्रियतैजसबधन ४, वैक्रियकर्मणबधन ५, वैक्रियतैजसकर्मणबधन ६, वैक्रिय सचातन ७, नरकगति १, नरकातुर्णी २, देवगति १, देवा-तुर्णी २, एव ११, जिननाम १२, आयु ४, आहारक ७, आहारक शरीर १, आहारक उपाग २, आहारक सचातन ३, आहारक बधन ४, आहारकतैजसबधन ५, आहारककर्म-णबधन ६, आहारकतैजसकर्मणबधन एव ७ मिळ्या २८ अष्टावीस अत्रवसत्ता ए मध्ये २ मोहनी, २१ नामकर्मनी, ४ आउखो, १ गोत्र, एव २८ अत्रवसत्तानी प्रकृती जाणवी ॥ ९ ॥

पढमतिगुणेषुमिच्छ, नियमाअजयाइ अटूठगे भज्ज ।
सासाणे खलु सम्म, रात सिच्छाइ दसगे वा ॥१०॥

अर्थ—हवे सत्तामें जागा कहे छे—पढमतिगुणेषु—पहेला तीन गुणठाणा मध्य मिथ्यात्व मोहनीनी सत्ता नियमा छे, एतले मिथ्यात्व गुणठाणे मिथ्यात्वनो उदय नियमा छे, तेहनी सत्तापिण नियमा छे, सास्वादन गुणठाणे २८ नी सत्ता नि-

યમા છે ને મિશ્ર ગુણસ્થાને ૨૮, ૨૭ ને ૨૪ એ ત્રણ સત્તામા મિથ્યાત્વ અવશ્ય હોય માટે, તથા અયત કહેતા ચોથા ગુણઠાળાથી ૧૧ મા ગુણઠાળા લગે આઠ ગુણઠાળે ભજના જાણવી તિહા ઉપશમ સમકીતીને તથા ક્ષયોપશમકીતીને મિથ્યાત્વની સત્તા છે અને ક્ષાયિક સમકીતીને સત્તક ક્ષય ગયો છે તેહને એ મિથ્યાત્વની સત્તા નથી સાસ્વાદન ગુણઠાળે સમકીત મોહની નિયમા સત્તાયે હોય હવે મિથ્યાત્વથી માઢી ઉપશાન્તમોહ પર્યંત દસ ગુણઠાળે સમકીત મોહની સત્તાની ભજના જાણવી તિહા અનાદિ મિથ્યાત્વ તથા સમકીત મોહની ઉઢેલી હવે તે જીવને મિથ્યાત્વ ગુણઠાળે વર્તે સમકીત મોહનીની સત્તા નથી, અને જે ત્રિપુજીકરણ કરીને મિથ્યાત્વે આવ્યા છે તેહને છે સમ્યક્ત્વમોહ ઉઢેલીને જે મિશ્ર ગુણઠાળે આવ્યા છે, ત્યા તેહને સમકીત મોહનીની સત્તા નથી ઉઢેલયા વિના જે મિશ્ર ગુણઠાળે આવ્યા છે, તેહને સત્તા છે અને ચોથા ગુણઠાળાથી ડગ્યારમા પર્યંત, તથા ઉપશમીને સમકીત મોહનીની સત્તા છે ક્ષાયિકસમકીતીને ત્રણે મોહનીની સત્તા નથી તે માટે ભજના જાણવી ॥ ૧૦ ॥

સાન્નળમીસેસુ ધ્રુવ, મીસ મિચ્છાઙ નવસુ ભયગાણ ।
આઙ્ઢુગે અળ નિયમા, મ્હયા મીસાઙ નવગમિ ॥૧૧॥

અર્થ—સાસ્વાદન ગુણઠાળે, મિશ્ર ગુણઠાળે ધ્રુવ નીશ્ચયથી મિશ્રમોહનીયની સત્તા છે, જે કારણે વૃતત્રિપુજી-જીવ એ ગુણઠાળે આવે, અને મિથ્યાત્વ ૧, અવિરતિ સમકીતથી ઉપલા ૮ ઉપશાન્તમોહ સુધી એવ ૯ નવ ગુણઠાળે ભજના જાણવી હવે ન હોવે તિહા અનાદિ મિથ્યાત્વી છવીસ સત્તાવત છે,

તેહને મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે ઊતા મિશ્રમોહનીની સત્તા નથી, અને જે નિપુજીકરણ કરીને પડ્યા જે મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે આયા છે તેહને મિથ્યાત્વની સત્તા હુએ એ ભજના, એ અવિરતિ સમકીર્તી માર્ગી ઉપશાન્તમોહ પર્યંત ૮ ગુણઠાણે ઉપશમ સમકીર્તીને મિશ્રનો સત્તા હોય ક્ષાયિક સમકીર્તીને સત્તક ક્ષય થયો છે, તે માટે મિશ્રમોહનીની સત્તા નથી તે માટે ભજના જાણવી આઈદુગે-મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન એ વે ગુણઠાણે અનતાનુબધીની સત્તા નિયમા હોવે અને મિશ્રાદિક નવ ગુણઠાણે ભજના જાણવી તિહા મોહનાં કર્મની ૨૪ સત્તાગાલો ક્ષયોપશમસમકીર્તી જીવ ચોથાથી પઢીને મિશ્રે આવ્યો, તેહને મિશ્ર ગુણઠાણે અનતાનુબધીની સત્તા નથી, અને જે ૨૮ અઢાવીસ સત્તાવત ક્ષયોપશમસમકીર્તી ચોથાથી પઢી મિશ્રે આવ્યો, તે અથવા ૨૮ સત્તાવત મિથ્યાત્વી મિથ્યાત્વ મુક્તિ મિશ્રે આવ્યો, તેહને અનતાનુબધીની સત્તા છે, તથા અવિરતિથી ઉપશાન્તમોહ સુધી ક્ષાયિક-સમકીર્તીને નથી, તથા ઉપશમીને છે એ ભજના જાણવી ॥૧૧॥

આહારગસત્તગવા, સ્વગુણેવિતિગુણે વિણા તિત્થ ।
નોભયસતેમિચ્છો, અતમુહુત્તં ભવે તિત્થે ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—આહારકસત્તકની સત્તા સર્વ ગુણઠાણે ૧૪ ગુણઠાણેવિષે વા કહેતા ભજના હોય અથવા ન હોય જે જીવ ૭ તથા ૮ ગુણઠાણે આહારક બાધીને તે પડ્યો અથવા ચઢ્યો, તેહને તો આહારકની સત્તા હોય, અને જે જીવ આહારક બાધ્ય પડે અથવા ચઢે તેહને ન હોય અથવા આહારક કરી ઉઘેલી કાઢ્યો તેહને

पण आहारक ७ नी सत्ता नयी तथा तित्थे-तीर्थकर, नामनी सत्ता वीजे सास्वादने वीजे मिश्र गुणठाणे सर्वथा नयी मिथ्यात्व तथा अविरति समक्रीती प्रमुख अयोगी पर्यंत १२ वार गुणठाणे भजना जाणवी जिणे जीव ४, तथा ५, तथा ६, तथा ७ मेने ८ में गुणठाणे जिननाम बाधी ए १२ गुणठाणे आध्या होवे, तेहने जिननामनी सत्ता पामीजे जिणे बाध्यो न होय अथवा बाधीने उवेळी आध्या होय, तेहने जिननामनी सत्ता न होये तथा जिननाम, आहारकनी युगपत् सत्ता जेहने होय, ते उभय सनावत मिथ्यात्व गुणठाणे न आवे तथा जेहने तीर्थकर नाम विपाकी सत्ता होय, ते जो मिथ्यात्व गुणठाणे (नरकायुना) निकाचित उदय माटे आवे, ते पिण अतर्मुहूर्तकाल मिथ्यात्वपणे रहे, पिण वयतो काल रहे नहीं इम जाणवो ॥ १२ ॥

केवलजुयलावरणां, पणनिद्रां वारसाइमकसार्यां ।

मिच्छंति सर्वघाई, चउनाणंति दसणावरणां ॥१३॥

अर्थ—हवे घातीमव्ये २०, सर्व घाती कहे छे—केवल-जुगल केहेता २, केवलज्ञान १, तथा केवलदर्शन २, तेहना आवरण—केवलज्ञानावरणी १, तथा केवलदर्शनावरणी २, पाच निद्रा ५, आदि बुरला १२, कषाय अनतानुग्रही ४, अप्रत्याख्यानी ४, प्रत्याख्यानी ४, ए १२, मिथ्यात्व १, ए २०, वीस सर्वघाती जाणवी, तथा देशघाती २५, पचीस प्रकृति छे ते कहे छे, चार ४, ज्ञानावरणी ४, त्रण्य दर्शनावरणी ॥१३॥

सजलण नोकसाया, विग्घइअ देसघाइय अघाई ।

पत्तेय तणुट्टाऊ, तसवोसा गोअदुग वण्णा ॥ १४ ॥

अर्थ—सजलणा ४, नोक्काय ९, अतराय ५, एम प्रोक्त मेळवता २५, पचीस ए देशपाती छे तथा अपाती ७५, छे तिहा पराघात १, उश्वास १, आतप १, उद्योत १, निर्माण १, अगुरुलघु १, तीर्थकर १, उपघात १, तणु आटनी प्रकृति ३५, शरीर ५, उपाग ३, सस्थान ६, सघ-यण ६, जाति ५, गति ४, खगति २, आनुपूर्वी ४, आउखा ४, नस १०, यावर दस १०, गोअदुग—वे गोत्र २, वेदनी वे २, वर्ण १, गघ, २, रस ३, स्पर्श ४, ए' ७५, अघाती प्रकृति जाणवी, जे गुणनो घात न करे ते अघाती कहेवी ॥ १४ ॥
सुरनरतिगुच्चेसाय, तसदसं तणुवगं वइरं चउरस ।

परघासगं तिरिआउ, वन्नचउं पणिदि सुभखगई ॥ १५ ॥

अर्थ—हवे पुन्यप्रकृतिना ४२, मेद कहे छे—सुरत्रिक—देवगति १, देवायु २, देवानुपूर्वी ३, तथा मनुष्यगति १, मनुष्यानुपूर्वी २, मनुष्यायु ३, नरत्रिक मळी ६, उच्चैर्गोन ७, सातावेदनी ८, त्रसदशक, १८, शरीर पाच २३, उपाग त्रण २६, वन्नरुषभनाराच २७, समचोरस सस्थान २८, पराघात सप्तक पराघात २९, उश्वास ३०, आतप ३१, उद्योत ३२, अगुरुलघु ३३, निर्माण ३४, तीर्थकरनामकर्म ३५, तीर्थच-आयु ३६, शुभवर्ण ३७, गघ ३८, रस ३९, स्पर्श ४०, पचेन्द्री जाति ४१, शुभविहायोगति ४२, ए ४२, वेताळीस पुण्यप्रकृति जाणवी जेहना विपाक भोगवता मीठा लागे ते पुन्यप्रकृति ॥ १५ ॥

वायालपुन्नपगई, अपढम सठाण खगई सघयणा ।
तिरिदुग असाय नीओ-वघाय इग विगल निरयतिग १६

अर्थ—४२, पुण्यप्रकृति यइ हवे ८२, पाप प्रकृति कहे छे, अपढम-पेहेलु सस्थान, पेहेली खगति-विहायोगति, सवयण ए ३ वर्जने बीजी सई पाप प्रकृति छे न्यग्रोध स-स्थान १, सादि, २, वामन, ३, कुन्ज, ४, हुट ५, ए पाच सस्थान, तथा अशुभविहायागति ६, तथा रुपभनाराच सवयण ७, नाराच ८, अर्धनाराच ९, कीलिका १०, छेवटो ११, तिरिदुग-तिर्यचगति १२, तिर्यचानुपूर्वी १३, असातावेदनी १४, नीचगोन १५, उपवात १६, एकेन्द्रीनी जाति १७, विगलतिग द्वान्द्रिय १८, त्रीन्द्रिय १९, चौरैन्द्रीनी जाति २०, नरकत्रिक ते नरकगति २१, नरकानुपूर्वी २२, नरकायु २३, ॥ १६ ॥

थावर दम वन्नचउक, घाइपणयालसहिअ वासीई ।
पावपयडित्ति दोसुवि वन्नाइगहा सुहा असुहा ॥१७॥

अर्थ—थावरनो दशक ३३, अशुभवर्ण ३४, रस ३५, गध ३६, रपर्श ३७, तथा घातीनी ४५, ते ज्ञानावरणी ५, मोहनी २६, अतराय ५, एव ४५, सहीत करीये, एटले ८२, प्रकृति पापनी जाणवी इहा पापना ८२, मेद, तथा पुण्यना ४२ मेद, ते मेळता १२५, उइ ते वर्जने तो १२०, छे १ ते नो उत्तर-जे शुभवर्णादे ४, मुख्यम गवेण्या, अशुभवर्णादि पापमे गवेण्या, ते माट दुवारे (बेवार) गणता १२४, याय छे इमज ॥ १७ ॥

नामधुववधि^१ नवग, दंसर्ण पणनाणं विग्घं परघाय।
भय कुच्छ मिच्छ सास, जिणगुणतीसा अपरिअत्ता १८

अर्थ—हवे अपरावर्त्तमान प्रकृति कहे छे—नामनी पुव-
वधी ९, वर्णादि ४, निर्माण १, अगुरुलघु १, उपवात १,
तैजस १, कर्मण १, ए ९, तथा दर्शनावरणी ४, पणनाण-
ज्ञानावरणी पाच, विग्घ-अतराय पाच, परावात १, भय, दुगठा,
मिथ्यात्व, उश्वास, जिननाम ए इगुणतीस २९, ए अपरावर्त्त-
मान जाणवी अपरावर्त्तमान एट्ठे जे प्रकृति कोनो नव तथा
उदय रोक्खा विना पोताना हेतु सद्भावे बघाय, तथा उदय
आवे, ते अपरावर्त्तमान कहीये ॥१८॥

तणुअट्ठ वेअ दुजुअल, कसैय उज्जोअ गोअंदुगनिद्वां।
तसंवीसा उं परित्ता, खित्तविवागाणुपुद्दीओ ॥१९॥

अर्थ—परावर्त्तमान प्रकृति ९१, कहे छे, जे तणुअट्ठ-
शरीर ३, उपाग ३, सस्थान ६, सघषण ६, जाति ५, गति
४, खगति २, आनुपूर्वी ४, एव ३३, तथा वेद त्रण ३६,
दुजुयल-हास्य रति, तथा शोक अरति ४०, कषाय सोळ
५६, उद्योत ५७, आतप ५८, गोत्र वे ६०, वेदनीय वे
६२, निद्रा पाच ६७, त्रस थावरना दसकानी मळी वीस
८७, चार आउखा ९१, ए एकाणु परावर्त्तमान प्रकृति जाणवी
जे ए बघ तथा उदयमा एकने रोक्खीने बघाय अथवा उदये
आवे ते परावर्त्तमान कहीजे हवे क्षेत्रविपाकी-क्षेत्र कहेता
आकाश तिहा जेहनो विपाक जे ते क्षेत्रविपाकी च्यार ४,
आनुपूर्वी छे, जे एक भवथी बीजे भव जता वाटे विपाके

उदय पाभीये छीये, जो प्रदेशोदय न मानीयेतो एहनी स्थिति
किहा भोगवाये ते माटे ॥ १९ ॥

घणघाई दु गोअ जिणा, तसिअरतिग सुभंग दुभंग
चउ सांस ।

जाइ तिगं जियविवागा^{७८}, आउ चउरो भववि-
वागा ॥ २० ॥

अर्थ—हवे जीवविपाकीनी ७८, प्रकृति कहे छे तिहा
जे कर्मण वर्गणापणे जे बाध्यो कर्म, ते मुख्यपणे जीवनेज
विपाक देखाडे, ते जीवविपाकी कहीये तिहा घनघाती ४७,
जे ज्ञानावरणी पाच, दर्शनावरणी नव, मोहनी अट्ठावीस, अत-
राय पाच, ए ४७, दुगोय बे गोत्र, बे वेदनीय ४, जिननाम १,
त्रसत्रिक नस १, बादर २, पर्याप्त ३, इअर—थावरत्रिक थावर
१, सूक्ष्म २, अपर्याप्त ३, सुभगचउ—सुभग १, सुस्वर २,
आदेय, जश ४, दुभगचउ—दुभंग १, दुस्वर २, अनादेय
३, अजश ४, श्वासोश्वास १, जातित्रिक कहेता—जाति
५, गति ४, खगति २, ए ११ इग्यार ए सर्व मिळी ७८
प्रकृति जीवविपाकी जाणवी तथा आउखा च्यार ४ भववि-
पाकी जाणवा आउखा पोताना भवमेज उदये आवे, पण
वीजे भवे सक्रमण तथा देशपणे पिण उदय न आवे, ते
माटे भवविपाकी कहा ॥ २० ॥

नामधुवोदय^१ चउतणु, वधाय साहारणियर जोयतिग ।
पुगलविवागि वधो, पयइठिइ रस पएसत्ति ॥ २१ ॥

અર્થ—નામકર્મની ઘુષોદયી ૧૨, વર્ણાદિ ૪, તૈજસ ૧, કાર્મણ ૧, નિર્માણ ૧, અગુસ્લુ ૧, ધિર ૧, અધિર ૧, અશુભ ૧, એ ૧૨ ચતુષ્તણુ-શરીર ૩, ઉપાગ ૩, સસ્થાન ૬, સચગણ ૬, એ ૧૮ તથા ઉપગત ૧, સાધારણ ૧, પ્રત્યેક ૧, ઉદ્યોતત્રિવિ-ઉદ્યોત ૧, આતપ ૨, પરાવાત ૩ એ ૩૬ ઊનીસ પ્રકૃતિ પુદ્ગલવિપાકી જાણતી પુદ્ગલવિપાકી કહેતા જે વચકાલે કાર્મણ વર્ગનાથને ગ્રાહ્યા, તે ઉદયકાલે શરીરપ્રત્યે વિપાક દેખાડે, તે પુદ્ગલવિપાકી કહીજે. આ કોઈ પૂછ્યે જે કાર્મણની તો વર્ગના નવિ લેવાયે, તે પિણ સોલગુણી ટ્રે, તો ઉન્નામનીપરે જીવવિપાકીમે કા ગણતા નથી? તેહને ઉત્તર જે.—કાર્મણવર્ગના તો આહારપર્યાસિને બલે લેવાયે, તે માટે પુદ્ગલ વિપાકી છે શ્વાસોશ્વાસ, સુસ્વર, તે તો ઉશ્વાસપર્યાસિ તથા ભાષાપર્યાસિને ઉદયબલે લે છે તે માટે જીવવિપાકી ગણી છે હવે ઋતુના મેદ ૪ ચાર કહે છે પ્રકૃતિત્રય ૧, સ્થિતિત્રય ૨, રસત્રય ૩, પ્રદેશત્રય ૪ તિહા પેહેલા પ્રકૃતિત્રયના મેદ કહે છે ॥ ૨૧ ॥

મૂલપયડીળ અહ સત્ત, છેગ વધેસુ તિન્નિભૂગારા ।

અપ્પત્તરા તિઅ ચરો, અવટ્ઠિઠઆ ન હુ અવત્તવો ॥૨૨॥

અર્થ—મૂલ કર્મ આઠ છે, તિહા મૂલ આઠ પ્રકૃતિ એક સમે એક જીવ વાધે જે નવા ભવનો આડખો વાધતો હુવે તે આઠ વાધે, જે જીવ આડખો ન વાધતો હુવે તે સાત વાધે, તથા દસમે ગુણઠાણે વર્તતા મુનિને આડખો, મોહની, ન વાધે તિવારે છ ૬ વધાયે, તથા ડગ્યારમે, વારમે, તેરમે ગુણઠાણે એક સાતાવેદનીય વાધે, તે માટે એકવિધ વધ છે

એતલે મૂઠ પ્રથના યાનક ૪ ચ્યાર છે ડહા ત્રીન ૩ મ્ય-
સ્કાર જાણવા, ડગ્યારમે ગુણઠાણે એક વચક હતો, તે ડગ્યાર-
માયી પઢી દશમે આવી ૬ ઠ વાઘે, તિવારે ? મ્યસ્કાર,
વળી નવમે ગુણઠાણે આવે તિવારે ૭ સાત વાઘે, તે વીજો
મ્યસ્કાર, તથા તે જીવ જીવારે આઠ વાઘે તિવારે ત્રીજો મ્ય-
સ્કાર જાણવો, અલ્પતર ત્રીન છે, તે જે આઠનો વચક તે સાત
વાઘે તિવારે એક અલ્પતર, સાનયી ઠ વાઘે તે વીજો અલ્પ-
તર, અને ૭ થી એક વાઘે તિવારે ત્રીજો અલ્પતર, એ ત્રીન અલ્પતર
જાણવા તથા આઠનો ?, અવસ્થિત સાતનો વીજો અવસ્થિત,
ઠનો ત્રીજો અવસ્થિત, એકનો ચોથો અવસ્થિત, એ ૪ ચ્યાર
અવસ્થિત જાણવા મૂઠ પ્રથે અવક્તવ્ય વચ નયી, જે મૂઠયી
અગ્રધક થઈને પાઠો વચક થતો નયી ॥ ૨૨ ॥

એગાદહિગે મૂઓ, એગાઈઝુણગમ્મિ અપ્પતરો ।

તમ્મત્તોઽવટ્ઠિયઓ, પઢમે સમયે અવક્તવો ॥ ૨૩ ॥

અર્થ—એકાદિક અલ્પપ્રથયી જે અધિનો પ્રથ વાઘે તે મ્યસ્કાર
વચ કહીયે જિમ એક વચ કરતો તિણ વળી એક અધિકો પ્રાચ્યો, તિણે
પહેલે સમયે મ્યસ્કાર કહીયે, અને જે પૂર્વ વચયી એક તથા ઘણા પિણ
ઝુણા વાઘે તે અલ્પતર જિમ જાઠનો પ્રથ કરતો તે સાત વાઘે
એ અલ્પતર જાણવો, અને જે યાનક વાવતો હતો તેહિજ
વીજે સમે વાઘે, તે અવસ્થિત કહીયે, તે માત્ર તે તે પ્રમાણેજ
વાઘે તે અવસ્થિત વચ જાણવો, અને અગ્ર યજ પ્રથમ સમયે
જે વાઘે તેહને અવક્તવ્ય કહીયે, જિમ દસમે, ડગ્યારમે, મો-
હની કર્મનો અગ્રધક હતો, તે પઢતા નવમે ગુણઠાણે આવે

અર્થ—નામકર્મની પ્રવૃદ્ધી ૧૨, વર્ણાદિ ૪, તૈજસ ૧, કાર્મણ ૧, નિર્માણ ૧, અગુરુલઘુ ૧, ધિર ૧, અધિર ૧, અશુભ ૧, એ ૧૨ ચતુતણુ-શરીર ૩, ઉપાગ ૩, સસ્થાન ૬, સવયણ ૬, એ ૧૮ તથા ઉપગાન ૧, સાવારણ ૧, પ્રત્યેક ૧, ઉદ્યોતત્રિક-ઉદ્યોત ૧, આતપ ૨, પરાગાત ૩ એ ૩૬ ઝનીસ પ્રકૃતિ પુદ્ગલવિપાકી જાણવી પુદ્ગલવિપાકી કહેતા જે વધકાલે કાર્મણ વર્ગણાપ્ને વાઘ્યા, તે ઉદયકાલે શરીરપ્રત્યે વિપાક દેખાડે, તે પુદ્ગલવિપાકી કહીજે હજા કોઈ પૂઝસ્યે જે કાર્મણની તો વર્ગણા નવિ લેવાયે, તે પિણ સોલગુણી ડે, તો ઉશ્વામનીપરે જીવવિપાકીમે કા ગણતા નથી? તેહને ઉત્તર જે.-કાર્મણવર્ગણા તો આહારપર્યાસિને વલે લેવાયે, તે માટે પુદ્ગલ વિપાકી ડે શ્વાસોશ્વાસ, સુસ્વર, તે તો ઉશ્વાસપર્યાસિ તથા ભાષાપર્યાસિને ઉદયવલે લે છે તે માટે જીવવિપાકી ગણી છે હવે ઋવના ભેદ ૪ ચ્યાર કહે છે પ્રકૃતિત્રય ૧, સ્થિતિત્રય, ૨, રસત્રય ૩, પ્રદેશત્રય ૪ તિહા પેહેલા પ્રકૃતિત્રયના ભેદ કહે છે ॥ ૨૧ ॥

મૂલપયડીળ અડ સત્ત, હેગ વધેસુ તિન્નિભૂગારા ।

અપ્પત્તરા તિઅ ચરો, અવટ્ઠિઠઆ ન હુ અવત્તવો ॥૨૨॥

અર્થ—મૂલ કર્મ આઠ છે, તિહા મૂલ આઠ પ્રકૃતિ એક સમે એક જીવ વાધે જે નવા ભવનો આડખો વાધતો હુવે તે આઠ વાધે, જે જીવ આડખો ન વાધતો હુવે તે સાત વાધે, તથા દસમે ગુણઠાણે વર્તતા મુનિને આડખો, મોહની, ન વાધે તિવારે ડ ૬ વધાયે, તથા હગ્યારમે, વારમે, તેરમે ગુણઠાણે એક સાતાવેદનીય વાધે, તે માટે એકવિધ વધ છે

છટ્ટો ૫ નો, સાતમો ૪ નો, આઠમો ૩ નો, નવમો ૨ નો, દસમો ૧ નો, એ દસ વધસ્થાનક જાણવા, इहा नव मयस्कार बंध छे तिहा एकरी बंधे ते पेहेलो मयस्कार, वेधी तीन बंधे ते वीजो मयस्कार, तीनरी च्यार ४ बंधे ते त्रीजो मयस्कार, च्याररी पाच बंधे ते चोथो मयस्कार, पाचरी नवनो पाचमो, नवरी तेरनो छट्टो, तेररी सत्तरनो सातमो, सत्तररी एकवीसनो आठमो, एकवीसरी २२ नो नवमो मयस्कार जाणवो, अल्पतरमा बावीसरी २१ एकवीसनो बंध करे नहीं, जे माटे मिथ्यात्वरी सास्वादन गुणठाणे जीव न आवे, ते माटे बावीसरी सत्तरनो पेहेलो अल्पतर, सत्तररी १३ नो वीजो, तेररी ९ नो त्रीजो, नवरी पाचनो, पाचरी ४ नो, ४ री ३ नो, ३ री वेनो, वेरी एकनो, ए ८ अल्पतर जाणवा तेह दस स्थानक ते दस अवस्थित जाणवा ते जे मुनि इग्यारमें चढी मोहनीकर्मनो अवधक ययो, ते पडतो नवमे आवी पेहेले समये १ लोभ बंधे, ते माटे एकनो अवक्तव्य बंधे ते पेहेलो अवक्तव्य, एह कोथी अधिको गथी अल्प नथी अने अवध थइ प्रथम बाव्यो ते माटे १ नो अवक्तव्य कह्ये, तथा जे जीव इग्यारमें काल करे ते चोथे गुणठाणे आवी १७ सत्तर बंधे ए वीजो अवक्तव्य, इहा मयस्कार, तथा अल्पतर, तथा अवक्तव्य बंधनो एक समय काल छे शेष सर्व अवस्थितनो काल छे ॥ २४ ॥

ति^{२३} पण^{२५} छ^{२६} अट्ठ^{२७} नव^{२८}हिया, वीसा तीस^{३०} तीस^{३१} इग नामे छ^{३२}स्संग अट्ठ^{३३} ति^{३४} बधा, सेत्तेसु य ठाण भिक्खि ॥ २५ ॥

पयडिबधो समत्तो ॥

एक बाधे एहने अवक्तव्यव कहीये, कोययी अधिको नयी
तिणे मूयस्कार नहीं, कोययी ऊणो नयी, तिणे अल्पतर नयी,
तेनो ते पण नयी ते माटे अवस्थितपण नयी ए अवक्तव्य
कहीये ॥ २३ ॥

नव छ चउ दसे दु दु, तिदु मोहे दु इगवीस सत्तरस।
तेरसनव पण चउ तिदु, इक्को नव अट्ठ दस दुन्नि ॥२४

अर्थ—हवे दर्शनावरणी कर्मना बधस्थानक ३ तीन छे
पेहेलो नवनो स्थानक छे, ए मिथ्यात्व, सास्वादन गुणठाणे
छे पछे सास्वादने अते थीणद्धी तीन काढीजे तिवारे, मि-
श्रथी माडी आठमा गुणठाणा सीम छनो बध स्थानक छे,
तथा आठमाना बीजा भागथी माडी दसमा गुणठाणाना सीम
च्यार ४ नो बध इम थानक च्यार ४ नो छे, दर्शनावरणी
कर्मने मूयस्कार बे छे जे दसमे गुणठाणे च्यार ४ बाधतो
हुतो ते आठमे आव्ये ६ छ बाधे ते एक मूयस्कार, छथी
सास्वादने आवी नव बाधे ते बीजो मूयस्कार, ए बे मूय-
स्कार जाणवा अथवा नव बाधी छ बाधे ए पेहेलो अल्पतर,
तथा ६ बाधी, ४ बाधे ते बीजो अल्पतर, तथा ९, तथा
६, तथा ४ ए तीन अवस्थित, तथा कोइ जीव इग्यारमे
गुणठाणेथी पढी १० मे आवे ते अवधक थइ च्यार ४ बाधे
ते पेहेलो अवक्तव्य, अथवा इग्यारमे मरण पामीने चोथे आवी
६ बाधे ए बीजो अवक्तव्य जाणवो

हवे मोहनीय कर्मना बधस्थानक १० छे ते प्रथम २२ नो
बीजो २१ नो, बीजो १७ नो, चोथो १३ नो, पाचमो ९ नो,

વીસયરકોડિકોડી, નામે ગોણ્ય સત્તરી મોહે ।
તીસયરચડસુડદહી, નિરય સુરાડમિ તિત્તીસા ॥૨૬॥

અર્થ—હવે મૂળ કર્મ આઠ ત્હેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તે કહે છે—વીસયર—વીસકોડાકોડી સાગર નામકર્મ તથા ગોત્ર-કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તે જાણવા, મોહનીકર્મની ૭૦ સીત્તેર કોડાકોડી સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, ચડસુ—જ્ઞાનાવર્ણી, ૧ દર્શનાવર્ણી ૨, વેદનીય ૩, અતરાય ૪, એ ચાર ૪ કર્મની ૩૦ કોડાકોડી સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી નરકના આયુ તથા દેવતાના આસ્વાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, તેથીસ સાગરોપમની જાણવી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉત્તર પ્રકૃતિની વિષાંદ્યાયી ગણજ્યો હવે મૂળ કર્મની જવન્ય સ્થિતિ કહે છે, મુત્તુ—અકષાયવેદનીયની સ્થિતિ, વર્જિને શેષ સકષાયીજીવ, વેદનીયકર્મની સ્થિતિ જવન્ય અતમૂહૂર્તની વાધ છે અથવા ૧૨ મૂહૂર્તની વાધ છે એ દસમે ગુણઠાણે ગાવે હા દસમા ગુણઠાણાના આદિ અધ્યવસાયે ॥૨૬

મુત્તુંઅકસાયઠિહ, વારમુહુત્તા જહન્ન વેઅણિણ ।
અટ્ઠટ્ઠનામગોણ—સુ સેસણસુ મુહુત્તતો ॥ ૨૭ ॥

અર્થ—અકષાયી તે ૧૧ મુ, ૧૨ મુ, ૧૩ મુ, એ ૩ ગુણ-ઠાણામા કાષાયિક સ્થિતિ જે છે તેને મુક્તિને ઇટ્ઠે ૧૦ દસમે ગુણઠાણે જે જીવ છે તે જીવને વેદનીયની સ્થિતિ ૧૨ વાર મુહૂર્ત જવન્યથી હોય, દસમા ગુણઠાણાના પેહેલે અધ્યવસાયે મુહૂર્ત મોટો લેવો, અત્યઅધ્યવસાય મુહૂર્ત ન્હાનો લેવો, તથા ક્ષપકથી ઉપશમશ્રેણિમા વિમળો થવ જાણવો, નામકર્મ, ગોત્રકર્મની જવન્ય સ્થિતિ આઠ મુહૂર્તની છે શેષ જે જ્ઞાનાવર્ણી તથા દર્શના-

અર્થ—હવે નામકર્મના સ્થાનક ૮ જાટ છે, તિહા પેહેલો ત્રેવીસનો, વીજો ૨૫ નો, ત્રીજો ૨૬ ઊવીસનો, ચોથો અઠાવીસ ૨૮ નો, પાચમો ૨૯ નો, છઠ્ઠો ૩૦ નો, સાતમો એકત્રીસનો ૩૧ નો, આઠમો એક ૧ નો, એ મૂયસ્કાર ૬ ઠ જાણવા, તેવીસથી પચવીસનો પેહેલો મૂયસ્કાર, પચવીસથી ૨૬ નો વીજો, ૨૬ થી ૨૮ નો ત્રીજો, ૨૮ થી ૨૯ નો ચોથો, ૨૯ થી ૩૦ નો પાચમો, ૩૦ થી ૩૧ નો છઠ્ઠો, મૂયસ્કાર છે અલ્પતર ૭ છે તે ૩૧ થી ૧ નો પેહેલો અલ્પતર, ૩૧ થી ૩૦ નો વીજો અલ્પતર, હા કોઝક જીવ ૩૦ થી ૧ નો બધ કરે, પિણ તે એકના અલ્પતર મવ્યેજ ગણ્યો તિણે જુદો ગણવો નથી, તથા ૩૦ થી ૨૯ નો ત્રીજો, ૨૯ થી ૨૮ નો ચોથો, ૨૮ થી ૨૬ નો પાચમો, ૨૬ થી ૨૫ નો છઠ્ઠો, ૨૫ થી ૨૩ નો સાતમો અલ્પતર જાણવો, બધસ્થાનક તેહજ ૮ અવસ્થિત જાણવા હા અવક્તવ્ય ૩ ત્રીજો છે—તે જે મુનિ ઇગ્યારમે ગુણઠાણે નામકર્મનો અબધક છે, તે ઇગ્યારમાથી પઢ્યા ૧૦ મે આવી ૧ બાધે, એ પેહેલો અવક્તવ્ય, તથા જે ઇગ્યારમે કાલ કરે તે ચોથે આવે તે દેવપ્રાયોગ્ય ૨૮ બાધે એ વીજો, અથવા કોઝક જીવ ૨૯ જિનનામ સહિત બાધે એ ત્રીજો અપક્તવ્ય, ૩૧ થી ૧ નો પહેલો, ૩૧ થી ૩૦ નો વીજો, ૩૦ થી ૨૯ નો ત્રીજો, એ નામકર્મના ૩ અવક્તવ્ય જાણવા શેષ જે જ્ઞાનાવરણી આયુ, વેદનીય, ગોત્રકર્મ અતરાય, એ પાચ કર્મનો એકેક બધસ્થાનક, વેદનીય વિના ૪ ચ્યાર કર્મને અવસ્થિત તથા અવક્તવ્ય એ બે બધ છે, વેદની કર્મને એક અવસ્થિત બધ છે, વેદનીયનો અબધક થઈ બધ કરે નહી, તે ગાટે અવક્તવ્ય નથી એ પ્રકૃતિબધ અધિકાર કહ્યો, હિતિ પ્રકૃતિબધ સમાપ્ત દ્વા ૧૭ ॥૨૫॥

વીસયરકોડિકોડી, નામે ગોણ્ય સત્તરી મોહે ।
તીસયરચડસુડદહી, નિરય સુરાડમિ તિત્તીસા ॥૨૬॥

અર્થ—હવે મૂળ કર્મ આઠ તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તે કહે છે—વીસયર—વીસકોટાકોડી સાગર નામકર્મ તથા ગોત્ર-કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તે જાણવી, મોહનીકર્મની ૭૦ સીત્તર કોડાકોડી સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, ચડસુ—જ્ઞાનાવર્ણી, ૧ દર્શનાવર્ણી ૨, વેદનીય ૩, અતરાય ૪, એ ચાર ૪ કર્મની ૩૦ કોડાકોડી સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી નરકના આશુ તથા દેવતાના આઝ્વાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, તેનીસ સાગરોપમની જાણવી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉત્તર પ્રકૃતિની વિણ ઇહાથી ગણજ્યો હવે મૂળ કર્મની જવન્યસ્થિતિ કહે છે, મુત્તુ—અકષાયવેદનીયની સ્થિતિ, વર્જિને શેષ સકષાયીજીવ, વેદનીયકર્મની સ્થિતિ જવન્ય અતમૂર્ત્તની બાધ છે અથવા ૧૨ મૂર્ત્તની બાધ છે એ દસમે ગુણઠાણે બાધે ઇહા દસમા ગુણઠાણાના આદિ અધ્યવસાયે ॥૨૬

મુત્તુઅકસાયઠિઙ્, વારમુહુત્તા જહન્ન વેઅણિણ ।
અટ્ઠટ્ઠનામગોણ—સુ સેસણસુ મુહુત્તતો ॥ ૨૭ ॥

અર્થ—અકષાયી તે ૧૧ મુ, ૧૨ મુ, ૧૩ મુ, એ ૩ ગુણ-ઠાણામા કાપાયિક સ્થિતિ જે છે તેને મુક્તિને એટલે ૧૦ દસમે ગુણઠાણે જે જીવ છે તે જીવને વેદનીયની સ્થિતિ ૧૨ વાર મુર્ત્ત જવન્યથી હોય, દસમા ગુણઠાણાના પેહેલે અધ્યવસાયે મુર્ત્ત મોટો લેવો, અત્યઅધ્યવસાય મુર્ત્ત ન્હાનો લેવો, તથા ક્ષપકથી ઉપશમત્રેણિમા વિમળો થવ જાણવો, નામકર્મ, ગોત્રકર્મની જવન્ય સ્થિતિ આઠ મુર્ત્તની છે. શેષ જે જ્ઞાનાવર્ણી તથા દર્શના-

અર્થ—દ્વે નામકર્મના સ્થાનક ૮ આટ છે, તિહા પેહેલો
 ત્રેવીસનો, વીજો ૨૫ નો, ત્રીજો ૨૬ ઊર્વીસનો, ચોથો અઠ્ઠા-
 વીસ ૨૮ નો, પાચમો ૨૯ નો, ઊઠો ૩૦ નો, સાતમો એક-
 ત્રીસનો ૩૧ નો, આઠમો એક ૧ નો, એ મૂયસ્કાર ૬ ઊ
 જાણવા, તેવીસથી પચવીસનો પેહેલો મૂયસ્કાર, પચવીસથી ૨૬
 નો વીજો, ૨૬ થી ૨૮ નો ત્રીજો, ૨૮ થી ૨૯ નો ચોથો,
 ૨૯ થી ૩૦ નો પાચમો, ૩૦ થી ૩૧ નો ઊઠો, મૂયસ્કાર છે
 અલ્પતર ૭ છે તે ૩૧ થી ૧ નો પેહેલો અલ્પતર, ૩૧ થી
 ૩૦ નો વીજો અલ્પતર, ઇહા કોઝક જીવ ૩૦ થી ૧ નો
 બધ કરે, પિણ તે એકના અલ્પતર મવ્યેજ ગળ્યો તિણે જુદો
 ગળવો નથી, તથા ૩૦ થી ૨૯ નો ત્રીજો, ૨૯ થી ૨૮ નો
 ચોથો, ૨૮ થી ૨૬ નો પાચમો, ૨૬ થી ૨૫ નો છઠો, ૨૫
 થી ૨૩ નો સાતમો અલ્પતર જાણવો, બધસ્થાનક તેહજ ૮
 અવસ્થિત જાણવા ઇહા અવક્તવ્ય ૩ ત્રીન છે—તે જે મુનિ
 ઇગ્યારમે ગુણઠાણે નામકર્મનો અવવક છે, તે ઇગ્યારમાથી પઢ્યા
 ૧૦ મે આવી ૧ બાધે, એ પેહેલો અવક્તવ્ય, તથા જે ઇગ્યારમે કાલ
 કરે તે ચોથે આવે તે દેવપ્રાયોગ્ય ૨૮ ગાધે એ વીજો, અથવા
 કોઝક જીવ ૨૯ જિનનામ સહિત ગાધે એ ત્રીજો અવક્તવ્ય,
 ૩૧ થી ૧ નો પહેલો, ૩૧ થી ૩૦ નો વીજો, ૩૦ થી ૨૯
 નો ત્રીજો, એ નામકર્મના ૩ અવક્તવ્ય જાણવા શેષ જે જ્ઞાના-
 વરણી આયુ, વેદનીય, ગોત્રકર્મ અતરાય, એ પાચ કર્મનો એકેક
 બધસ્થાનક, વેદનીય વિના ૪ ચ્યાર કર્મને અવસ્થિત તથા અવ-
 ક્તવ્ય એ બે બધ છે, વેદનો કર્મને એક અવસ્થિત બધ છે,
 વેદનીયનો અવવક થઈ બધ કરે નહી, તે ગાટે અવક્તવ્ય નથી એ
 પ્રકૃતિમધ અધિકાર કહ્યો, ઇતિ પ્રકૃતિબધ સમાપ્ત દ્વા૦ ૧૭ ॥૨૫॥

सागरनी स्थिति जाणवी, मिड-मृदुस्पर्शसित-उजळो वर्ण, मधुर-मीठो रस, ए उ प्रकृतिनी दस कोडाकोडी सागरोपमनी उत्कृष्टी स्थिति जाणवी, तथा हवे एरु वर्णे एरु रसे अडी कोडाकोडी ववारवी एटले ङालिङ्ग-मीळोवर्ण, अविल-खाटो रस तेहनी साटानार १२॥ कोडाकोडी सागरनी स्थिति जाणवी, रातो वर्ण, कसायलो रस, तेनी पनर कोडाकोडी स्थिति, नीलोवर्ण, कडुवो रस तेहनी १७॥ साडासत्तर कोडाकोडी सागर स्थिति, काळोवर्ण, तीखोरस तेनी वीस कोडाकोडी सागरोपमनी स्थिति जाणवी ॥ २९ ॥

दससुहविहगइ उच्चे, सुरदुगथिरछक्कपुरिसरइहासे।
मिच्छे सत्तरि मणुदुग, इत्थीसाएसु पण्णरस ॥३०॥

अर्थ—शुभ विहायोगति १, उच्चगोत्र १, सुरदुग-देव-गति, देवतानुपूर्वी २, थिरछक्क-थिर १, शुभ २, सुभग ३, सुस्वर ४, आदेय ५, यश ६, ए छ थिरछक्क पुरुषवेद १, रति १, हास्य १, ए १३, तेर प्रकृतिनी दस कोडाकोडी सागर उत्कृष्टी स्थिति छे मिथ्यात्व मोहनीनी सित्तेर ७०, कोडाकोडी सागरनी उत्कृष्टी स्थिति छे, मनुष्यगति, मनुष्यानु पूर्वी, स्त्रीवेद, सातावेदनी ए ४ नी पनर १५ सागर कोडा-कोडी स्थिति छे ॥ ३० ॥

भयकुच्छ अरइ सोए, विउव्वि तिरि उरल निरयदुग
नीए ।

तेयपण अथिर छक्के, तस चउ थावरइगपणिदि ३१

अर्थ—भयमोहनी १, कुच्छ-दुगळा १, अरति १,

वरणी, आउखो तथा मोहनी, तथा अतरायनी जवन्य स्थिति
१ एक अतर्मुहूर्तनी जाणवी ॥ २७ ॥

विग्घाँ वरणँ असाए, तीस अट्ठार मुहुम विगलतिगे ।
पढमागिई सघयणे, दसदुसुचरिमेसु दुगबुही ॥ २८ ॥

अर्थ—हवे उत्तर प्रकृतिनी उत्कृष्ट स्थिति जणावे छे अतराय
पाच ५, ज्ञानावरणी पाच, दर्शनावरणी नत्र एव आवरण १४
असातावेदनीय १ ए वीस प्रकृतिनी तीस कोडाकोडी सागर
उत्कृष्ट स्थिति जाणवी तथा सूक्ष्मत्रिक, विकलत्रिक, ए उ
प्रकृतिनी अठार कोडाकोडी, प्रथम सघयण वज्रक्रपभनाराच,
प्रथम सस्थान समचउरसनी उत्कृष्ट स्थिति दस कोडाकोडी
सागर, पछी उपरले एक सघयणे एक सस्थाने दुग केहेता वे
कोडाकोडी सागरनी स्थिति वधाखी, एट्ठे ऋषभनाराच सघ-
यणे तथा न्यग्रोध सस्थाने बार कोडाकोडी सागरनी स्थिति,
तथा नाराच सघयणे, सादि सस्थाने चउद १४ कोडाकोडी
सागरनी स्थिति, अर्द्ध नाराचसघयणे, वामनसस्थाने १६ सोळ
कोडाकोडी सागरोपमनी स्थिति, किलीकासघयणे, कुब्ज सस्थाने
अठार १८ कोडाकोडी सागरनी स्थिति, छेवहु सघयण, हुडक
सस्थाननी स्थिति वीस कोडाकोडीनी जाणवी ए गाथा मध्ये
३८ प्रकृतिनी स्थिति कही ॥ २८ ॥

चालीसकसाएसु, मिउ लहु निद्धुण्ह सुरहि सिय
महुरे ।

दस दोसहु समहिया, ते हालिदविलाईण ॥ २९ ॥

अर्थ—सोळ १६ कषायनी स्थिति ४० चाळीस कोडाकोडी

आहारक दुग्दी स्थिति उत्कृष्टी जाणवी तथा अमाया प्रदे-
शोदयनी भिन्नमुह-अतर्मुहूर्तनी जाणवी जवन्य स्थिति
सख्यात गुण ऊणी ते जे अत कोडाकोडी स्थिति छे
तेहने सख्यातगुणी ऊणी करीये, जेटली थाय तेटली ऊणी
जवन्य स्थिति जाणवी एटले असख्याता अध्यवसायनो फेर
पडे छे नर-मनुष्यनु आयु तथा तिर्यचायुनी उत्कृष्टी स्थिति
तीन ३ पत्योपमनी जाणवी ॥ ३३ ॥

इगविगलपुवकोडि, पलियाऽसखस आउचउ अमणा ।
निरुवकमाण छ मासा, अवाह सेसाण भवतसो ३४

अर्थ—हवे जे जीवो आवता भवनो आयु जेटलो बाघे ते
कहे छे एकेन्द्रि तथा विकलेन्द्रिय आवता भवनु, आयु उत्कृष्ट
बाघे तो पूर्वकोडि १ एकनो बाघे एयी अधिक न बाघे.
तथा अमणा असजि पचेन्द्रितिर्यच पर्याप्ता च्यार ४ गतिनो
आउखो बाघे तो उत्कृष्टो पत्योपमने असख्यातमे भाग प्रमाण
बाघे, निरुपक्रम आउखावाळा देवता तथा नारकी तथा युग-
लिया एटला छ मास शेष यकी नवा भवनो आउखो बाघे.
शेष जे सोपक्रमी तथा निरुपक्रमी मनुष्य तिर्यचनु आयुष्य ते,
भवने बीजे भागे शेषे बाघे पिण पेहेला वे भाग मध्ये न
बाघे, जो बीजे भागे न ववाय तो नवमा भागे, अथवा
२७ मे भागे इम विभाग करता शेष अतर्मुहूर्ते पिण बाघे.
वर्णादिक बीसनी जुदी स्थिति कही तिणे एकसोछबीस प्रकृ-
तिनी उत्कृष्टी स्थितिकही हवे जवन्य स्थितिकहे छे ॥ ३४ ॥
लहु ठिइवधो सजलण, लोहपणविग्घनाण दसेसु ।
भिन्नमुहत्त ते अट्ठ, जसुचे वारस य साए ॥ ३५ ॥

शोकमोहनी १, नेक्रिय शरीर, वैक्रिय उपाग, ए वे, तिर्यचगति
तिर्यचानुपूर्वी, ए वे, औदारिक शरीर, औदारिक उपाग ए वे,
नरकगति, नरकानुपूर्वी ए वे, नीचैर्गोन १ तैजस पाच-तैजस
१, कर्मण २, अगुरुलघु ३, निर्माण ४, उपवात ५, ए
पाच अधिरुक्क ते अधिर १, अशुभ २, दुर्भग ३, दुस्वर
४, अनादेय ५, अजस ६, ए छ नस ४, नस, वादर, प-
र्याप्त, प्रत्येक ए च्यार ४, यावर १, एकेन्द्री १, पचेन्द्री
१ ॥ ३१ ॥

नपुकुखगइसासचउ, गुरु कक्खड रुखसीय दुग्गधे ।
वीस कोडाकोडी, एवइआवाहवाससया ॥ ३२ ॥

अर्थ—नपुसकवेद १, अशुभविहायोगति १, श्वासोश्वास
चतुष्क-४, उश्वास १, उद्योत १, आतप १, परावात १,
गुरु-भारेफरस १, कर्कश फरस १, रुक्ष-लखो फरस १, शीत-
टाढो फरस १, दुर्गव १, ए ४२ बेताळीस प्रकृतिनी उत्कृष्टी
स्थिति वीस २० कोडाकोडी सागरनी जाणवी एवइया एटला
वरस सय-सो वर्ष अबाधा जाणवी एटले जे कर्मनी जेटली
कोडाकोडी स्थिति तेटला सो वरसनी अबाधा बाध्या पछी
तेटला सो वरस सीम (सुधी) उदय न आवे ते अबाधा
कहीये ॥ ३२ ॥

गुरु कोडि कोडिअतो, तित्थाहाराणभिन्नमुहुवाहा ।
लहुठिइसखगुणूणा, नरतिरियाणाउपल्लतिग ॥ ३३ ॥

अर्थ—गुरु केहेता उत्कृष्टी अतो केहेता माही एटले
काइक उणी एक कोडाकोडी सागर तीर्थकर नामनी तथा

आहारक दुगनी स्थिति उत्कृष्टी जाणवी तथा अमावा प्रदे-
शोदयनी भिन्नमुष्ट-अतर्मुहूर्तनी जाणवी जघन्य स्थिति
सरस्यात गुण ऊणी ते जे अत कोटाकोडी स्थिति छे
वेहने सरस्यातगुणी ऊणी करीये, जेटली थाय तेटली ऊणी
जघन्य स्थिति जाणवी एटले असख्याता अध्यवसायनो फेर
पटे छे नर-मनुष्यनु आयु तथा तिर्यचायुनी उत्कृष्टी स्थिति
तीन ३ पत्योपमनी जाणवी ॥ ३३ ॥

इगविगलपुवकोडि, पलियाऽसखस आउचउ अमणा ।
निरुवकमाण छ मासा, अवाह सेसाण भवतसो ३४

अर्थ—हवे जे जीवो आवता भवनो आयु जेटलो बाधे ते
कहेछे एकेन्द्रि तथा विकलेन्द्रिय आवता भवनु, आयु उत्कृष्ट
बाधे तो पूर्वकोडि ? एकनो बाधे एयी अधिक न बाधे.
तथा अमणा असजि पचेन्द्रितिर्यच पर्याप्ता च्यार ४ गतिनो
आउखो बाधे तो उत्कृष्टो पत्योपमने असख्यातमें भाग प्रमाण
बाधे, निरुपक्रम आउखावाळा देवता तथा नारकी तथा युग-
लिया एटला ७ मास शेष यकी नवा भवनो आउखो बाधे.
शेष जे सोपक्रमी तथा निरुपक्रमी मनुष्य तिर्यचनु आयुष्य ते,
भवने त्रीजे भागे शेषे बाधे पिण पेहेला वे भाग मध्ये न
बाधे, जो त्रीजे भागे न बघाय तो नवमा भागे, अथवा
२७ मे भागे इम निभाग करता शेष अतर्मुहूर्ते पिण बाधे.
वर्णादिक वीसनी जुदी स्थिति कही तिणे एकसोठवीस प्रकृ-
तिनी उत्कृष्टी स्थितिकही हवे जघन्य स्थितिकहे छे. ॥३४॥
लहु ठिइवधो सजलण, लोहपणविग्घनाण दसेसु ।
भिन्नमुहुत्त ते अट्ठ, जसुचे वारस य साए ॥३५॥

અર્થ—જે સજ્વલન લોભ ૧, તથા પાચ અતરાય ૫, તથા પાચ જ્ઞાનાવરણી તથા દસેસુ ચ્યાર ૪, દર્શનાવરણી ૧૫ પનર, પ્રકૃતિની જવન્ય સ્થિતિ અતર્મુહૂર્તની જાણવી તથા જસનામકર્મ, ઉચ્ચેર્ગોત્ર ૧ ની આઠ મુહૂર્તની જવન્ય સ્થિતિ જાણવી સાતાવેદનીયની જવન્ય સ્થિતિ ત્રાર મુહૂર્તની તે દસમે ગુણઠાણે ત્રાવે, ઇગ્યારમે, વારમે, તેરમે ગુણઠાણે સાતા વધાય તે વે સમયની વધાય ॥ ૩૫ ॥

દો ઇગ માસો પવત્તો, સજ્વલણતિગેપુમટ્ઠવરિસાણિ ।
સેસાણુક્કોસાઓ, મિચ્છત્તઠિઈંણ જ લલ્લ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ—સજ્વલનના ક્રોધની જવન્ય સ્થિતિ માસ વેની છે સજ્વલનનામાનની ૧, એક માસની છે, સજ્વલન માયાની પક્ષ ૧, તે પદર દિવસની છે, તિહા જે પ્રકૃતિ નવમે ગુણઠાણે વેહેલી રખે તેહની સ્થિતિ જવન્યપણે કહી હવે જે મોઢી રખે તેહની જવન્ય સ્થિતિ થોડી જાણવી પુરુષવેદ રખે તિહા સર્વ પ્રકૃતિની સ્થિતિ ઇટલીજ વધાય છે, પુરુષવેદની સ્થિતિ જવન્ય છે, હવે શેષ જે એકસોએક પ્રકૃતિ વર્ણાદિક વીસની ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિયી ભાગ આપતા જ્યા જે આવે તે ત્યા પ્રકૃતિની જવન્ય સ્થિતિ જાણવી તિહા નિદ્રા પાચની જવન્ય સ્થિતિ સાગર ૧ એકના જે સાત ભાગ એહવા ત્રીન ભાગની જાણવી અસાતાવેદનીય પિણ સાત ઇયા ત્રીન ભાગની જાણવી, ત્રાર કષાયના જવન્યે સાતઇયા ૪ ચ્યાર ભાગની જાણવી હાસ્ય ૧, રતિની સાતઇયા વે ભાગ ભય, દુગલા, અરતિ, શોક એ ચ્યાર ૪ પ્રકૃતિની જવન્ય સ્થિતિ વે ભાગ, નપુસકવેદની સ્થિતિ સાતઇયા વે ભાગ,

स्त्रावेदनी स्थिति सातइयो दोढ भाग, नामकर्ममध्ये देवगति
 देवानुपूर्वीनी एक हजार भाग नरकगति, नरकानुपूर्वीनी सात-
 इया वे हजार भाग, मनुष्यगति, मनुष्यानुपूर्वीनी दोढ भाग
 एकेन्द्री जाति, पचेन्द्री जातिनी जवन्य स्थिति सातइया वे
 भाग, विकलनिकनी सातइया पोंणा वे भाग झाझेरा, औदा-
 रिक शरीर, औदारिक उपागनी वे भाग, वैक्रिय शरीर वैक्रिय
 उपागनी वे हजार भाग, तैजसकर्मणना वे भाग, प्रथम सघ-
 यण प्रथम सस्थाननी सातइयो १, एक भाग, बीजो सघयण
 बीजा सस्थाननी स्थिति ३५ सीया ७ ६ भाग, बीजो सघ-
 यण बीजो सस्थान ३५, सीया ७, भाग चोथे सघयणे चोथे
 सस्थाने पात्रीसीया (३५ या) ८, भाग पाचमो सघयण
 पाचमो सस्थानना पात्रीसीया नव ९ भाग, छट्टो सघयण,
 छट्टो सस्थानना पात्रीसीया दस भाग, एटले सातइया वे भाग
 श्वेतवर्ण मधुररसनी १, भाग पीतवर्ण खाटारसनी सवा भाग
 रातावर्ण कसायला रसनी दोढ भाग नीलोवर्ण, कडुयो रस
 पोणावे भाग, काळोवर्ण, तीखारसनी वे भाग सातइया,
 सुरभिगध, मृदुस्पर्श, लघुस्पर्श, स्निग्धस्पर्श, उणष्पर्श, नो
 सातइयो १, भाग शुभविहायोगतिनो जवन्य सातइयो १,
 एक भाग अशुभविहायोगति, पराघात, उश्वास, आतप, उद्योत,
 अगुरुलघु, निर्माण, उपघात, रस, अथिरठक, थावरनाम ए सर्वना
 सातइया वे भाग, आहारक शरीर, आहारक उपागनी, जिन
 नामनी एक कोडाकोडी सागर केटलाएक सागरोपमना सेंकडा
 ओठा, सूक्ष्मात्रिकनी सातइया पोंणा वे भाग झाझेरा, थिर
 ५ नो सातइयो १, भाग जवन्य स्थिति जाणवी ॥३६॥

અયમુક્કોસો ગિદિસુ, પલિયાઽસસ્રસ હીળલહુવધો ।
કમસો પળવીસાણ, પન્ના સય સહસ્સ સગુણિઓ ॥૩૭॥

અર્થ—એક ભાગ ઊ ભાગ ત્રીનભાગ પ્રમુસ સ્થિતિ કહી તે એકેન્દ્રીને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી, ત્રાદર પર્યાપ્તો ઉત્કૃષ્ટી ગાધે, એ જે એકેન્દ્રીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી, તે માદેર્યા પત્યોપમનો અસર્યાતમો ભાગ હીળ કહેતા ઓઠો કરીયે, તિવારે એકેન્દ્રીયની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી કમસો અનુક્રમે પળવીસાણ એકેન્દ્રીયી વેન્દ્રી પચવીસ ગુણી સ્થિતિ ગાધે, તેન્દ્રી પચાસગુણી સ્થિતિ ગાધે, ચોરેન્દ્રી ૧૦૦ સોગુણી ગાધે, અને અસજિ પવેન્દ્રી હજારગુણી સ્થિતિ ગાધે ॥ ૩૭ ॥

વિગલિ અસન્નિસુજિટ્ઠો, કણિટ્ઠઓ પહ્લસસ્રભાગૂળો
સુર નિરયાડ સમાદસ, સહસ્સ સેસાડ હુહુ ભવ ॥૩૮॥

અર્થ—વિકલેન્દ્રી (વેન્દ્રી, તેન્દ્રી, ચૌરેન્દ્રી) ને, અસજિને એ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટી જાણવી કણિટ્ઠઓ—જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યનો સર્યાતમો ભાગ ઊળી, કસી તે પલ્યનો સર્યાતમો ભાગ ઊળો કીજે તિવારે વેન્દ્રીયાદિકની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી સુર દેવતાનો આઝસો, નરય—નાસ્કીના આઝસાની જઘન્ય સ્થિતિ હજાર ૧૦ દસ હજાર વસની જાણવી શેષ જે મનુષ્ય તિર્યચના આઝસાની જઘન્ય સ્થિતિ ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમાણ, ક્ષુલ્લક ભવ ૨૫૬ આવલીની છે તે જઘન્ય જાણવી ॥૩૮॥

સઘાળવિ લહુવધે, મિન્નમુહુ અવાહ આઝિટ્ઠેવિ ।
કેહુ સુરાડસમજિળ, મતમુહુ વિતિ આહાર ॥૩૯॥

અર્થ—સર્વ પ્રકૃતિના જવન્ય સ્થિતિત્રયે જવન્ય અગ્રાધા અતર્મુદ્ધર્તનો જાણવી એટલે સર્વજવન્ય સ્થિતિની જવન્ય અગ્રાધા અતર્મુદ્ધર્તની તે ઉપર સ્થિતિ કડક એક વડે એક સમય અગ્રાધા વડે એમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમા ઉત્કૃષ્ટ અગ્રાધા જાણવી, અને આઠવા ચ્યારની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જવન્ય અગ્રાધા દ્વયે, હા ચૌભગી છે, આઠવો ઉત્કૃષ્ટ અગ્રાધા ઉત્કૃષ્ટ ૧, આઠવે ઉત્કૃષ્ટ અગ્રાધા જવન્ય ૨, આઠવો જવન્ય અગ્રાધા ઉત્કૃષ્ટ ૩, આઠવો જવન્ય અગ્રાધા જવન્ય ૪ જાણવી વળી વાચનાન્તર કહે છે કોઈક આચાર્ય જિન નામનો જવન્ય સ્થિતિત્રય દેવતાના આયુ પ્રમાણ જાણવો, એટલે આઠમા ગુણઠાણાના છઠ્ઠા ભાગના ચરમ સમયે જીનનામકર્મનો જવન્ય સ્થિતિત્રય ૧૦ હજાર વર્ષ પ્રમાણનો હોય છે આહારક ડુગની વિપાકની જવન્ય સ્થિતિત્રય અતર્મુદ્ધર્તની છે, જે આઠમા ગુણઠાણાના છઠ્ઠા ભાગના ચરમ સમયે—આહારકનો જવન્ય સ્થિતિત્રય અતર્મુદ્ધર્ત હોય છે ॥ ૩૯ ॥

સત્તરસમહિયાકિર, ઇગાણપાણુંમિહુતિહુભવા ।

સગતીસ સયતિહુત્તર, પાણૂ પુણ ઇગ મુહુત્તમિ ॥૪૦॥

અર્થ—દ્વયે ક્ષુલ્લકભવનો માન કહે છે એક આણપાણ શ્વાસોશ્વાસ મળ્યે સત્તર ભવ પુરા અઢારમા ભવના ૧૩૯૫ ભાગ અધિક એટલે સત્તર ભવ જ્ઞાણીરા એક શ્વાસોશ્વાસ માટે થાય. એ ક્ષુલ્લક ભવ જાણવો, ક્ષુલ્લક એટલે સર્વથી ન્હાનો ભવ એ ભાગ ઉશ્વાસના ૩૭૭૩ ભાગ કરીયે તેહવા ૧૩૯૫ ભાગ લેવા, સડગીસમે તિહુત્તર ૩૭૭૩ પાણૂ, પુણ કહેતા શ્વાસોશ્વાસ ગયે એક મુદ્ધર્ત થાય, ॥ ૪૦ ॥

પણસદ્ધિ સહસપણસય, છત્તીસાઙ્ગમુહુત્ત લુહ્ભવા ।
આવલિયાણ દોસય, છપ્પન્ના એગ લુહ્ભવે ॥ ૪૧ ॥

અર્થ—એક મુહૂર્ત તે બે ઘડો પ્રમાણમે પેંસટહજાર પા-
ચસે છત્તીસ ભવ થાયે, સદ્ધમનિગોદીયાયી માઢી સમુઠ્ઠિમ
મનુષ્ય પર્યંત એ પ્રમાણ જાણગો, તયા હુલ્લક ભવ મવ્યે
આવલી, ૨૫૬ જાયે એટલે મુહૂર્તમે એક કોઢિ સડસડ લાખ
સિત્તોત્તર હજાર દોયસેને સોઠ આવલી જાણવી ॥ ૪૧ ॥

અવિરયસમ્મોતિત્થં, આહારદુગામરાડ અપમત્તો ।
મિચ્છદિદ્ધિ વધઈ, જિટ્ઠં ઠિઈ સેસ પયડીણ ॥ ૪૨ ॥

અર્થ—હવે ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિમથના સ્વામી કહેછે તીર્થંકર
નામની ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ અવિરતિ સમકીતીવધક, સમકિતથી માઢી
અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ પર્યંત છે, તે સર્વ જીવયી અધિક
કષાયી અવિરતિ સમકીતી છે, તે અધિક કષાયી તેયી સ્થિતિ
તે ઉત્કૃષ્ટી બાધે આહારકદુગ—૨ આહારક શરીર તથા ઉપાગ
એ બે અમર—દેવતાનો આઝરો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અપ્રમત્ત ગુણ-
ઠાણે બાધે, તિહા આહારક અપ્રમત્ત અતિ સક્કેશના અધ્યવ-
સાયે વધક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બધે દેવાયુ અપ્રમત્ત વિશુદ્ધાધ્યવસાયે
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે, શેષપ્રકૃતિ વર્ણાદિક વીસ મિત્તગવેચેતો,
૧૩૨, તથા વર્ણાદિ ૪, ગવેચીયેતો ૧૧૬, ની ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ
સજ્જીપચેન્દ્રી પર્યાપ્તો મિથ્યાદિદ્ધિ બાધે ॥ ૪૨ ॥

વિગલસુહુમાડતિગં, તિરિમણયા સુરવિડધિ નિરયદુગ
એગિદિથાવરાયવ, આઈસાણા સુરુક્કોસ ॥ ૪૩ ॥

अर्थ—द्वे मिथ्यात्वे च्यार ४ गतिना छे ते ते मध्ये ले बाधे ते छिखीये छे विगल ३ सूक्ष्म ३ तिर्यचायु १, मनुष्यायु १, नरकायु १, ए ३ आउखा देवगति १ देवानुपूर्वी, १ ए देवद्विक, वैक्रिय शरीर, वैक्रिय उपाग, एवे वैक्रियदुग, नरनगति, नरकानुपूर्वी, ए नरकाद्विक, ए १५ प्रकृतिनी उत्कृष्टी स्थिति सजिपचेन्द्रीपर्याप्तमिथ्यात्वी तिर्यच मनुष्य बाधे एना भवक एज छे तथा एकेन्द्रीजाति, यावरनाम, आतपनाम, ए तीन प्रकृति आइसाणा—भवनपति, व्यतर, ज्योतिपी, सुधर्म, इशान देवलोक पर्यंतना देव उत्कृष्टी स्थिति बाधे, आकरे तीव्र अशुद्धता ए परिणम्यो ए जीव एकेन्द्रीपणो उपार्जे बीजीहीणी गतिमा एने जवु नयी ते माटे ॥ ४३ ॥

तिरिउरलदुगुजोअ, छिवठ सुरनिरय सेसचउगडया।
आहारजिणमपुवो, अनियट्टि सजलण पुरिसलहु।४४।

अर्थ—तिर्यचदुग, औदारिकदुग, उद्योतनाम, छेवठो-सवयण, ए ६ प्रकृतिनी उत्कृष्टी स्थिति मिथ्यात्वी देवता अथवा मिथ्यात्वी नारकी बाधे, शेष १०८ एकसो आठ, प्रकृतिनी उत्कृष्टी स्थिति च्यार गतिना मिथ्यात्वी बाधे, सजि-पर्याप्ता बाधे

अथ जवन्य स्थितिना स्वामी कहे छे आहारक तथा जिननामनी जवन्य स्थिति अप्रवर्करण गुणठाणे बाधे, ए प्रकृतिना भवक मध्ये अति निर्मल परिणाम अहिज छे अनिवृत्ति गुणठाणे सजलना कषाय च्यार, पुरुषवेद, ए पाच प्रकृतिनी जवन्य स्थिति बाधे ॥ ४४ ॥

સાંય જંસુચાવરંણા, વિંઘ સુહમો વિડવિ છ અસન્નિ।
સન્નીવિ આંડ વાયર, પજેગિંદી ડ સેસાણ ॥૪૫॥

અર્થ—સાતાવેદનીય ૧, જસનામ ૨, ઉચૈર્ગોંડ ૧, જાના-
વરણી પાચ ૫, દર્શનાપરણી ૪, અતરાય પાચ ૫, એ ૧૭
પ્રકૃતિની જવન્ય સ્થિતિ સૂક્ષ્મસપરાય દસમે ગુણટાણે વાધે
દેવદ્વિક ૨, નરકદ્વિક ૨, વૈક્રિયાદ્વિક ૨, એ ૬ ડ પ્રકૃતિની
જવન્ય સ્થિતિ અસંજિપચેન્દ્રી પર્યાપ્તો વાધે, જે કારણે એહનો
પ્રથમવચ એહિજ છે, આડલા ૪, ની જવન્ય સ્થિતિનો વચક
સંજીપણ છે અસંજીપિણ છે એહનો વચ પરિણામની તીવ્રમ-
દતાયે છે, શેષ ૧૦૧, અથવા ૮૫, પ્રકૃતિયોની જવન્ય સ્થિતિના
વચક વાદરપર્યાપ્તો એકેન્દ્રી જાણવા સ્થિતિવધમે સૂક્ષ્મસપરાયી
સાધુથી વીજે બોલે સ્થિતિવચક એકેન્દ્રી પર્યાપ્તો છે ॥૪૫॥

ડકોસજહપ્પનીયર, ભગાસાઈ અણાઈ ધુવઅધુવા।
ચડહા સગ અજહન્નો, સેસતિગે આડ ચડસુડુહા।૪૬॥

અર્થ—હવે સ્થિતિવધના ભાગા કહે છે—તિહા ઉત્કૃષ્ટ
૧, જવન્ય ૧, ઇતર અનુત્કૃષ્ટ અજવન્ય ૧, એ ૪, ચ્યાર
ભાગા છે તિહા જે પ્રકૃતિની જે ઉત્કૃષ્ટિ સ્થિતિ છે તે વાધે
તે ઉત્કૃષ્ટવધ કહેવાય, ઉત્કૃષ્ટવધ એક જીવને લાગટ
રહે તો અતર્હૂર્ત રહે તે માટે એ સાદિ અધુવ છે, તથા
જે પ્રકૃતિની જવન્ય સ્થિતિ જે વાધે તે જવન્ય વચક
કહીયે તે એકએક સમયમાજ વાધે, એહને પિણ સાદિ
અધુવ મેદજ લાગે, તથા ઉત્કૃષ્ટી નહી તે અનુત્કૃષ્ટ, તે ઇહા

ઉત્કૃષ્ટોઽય સાદિ અદ્રુવ જે હુવે પર એ અર્થે રૂઢા ઊંધો નયી
 (ટામા ઊંધો નયી એમ છે) રૂઢા તો જવન્ય વધકયી
 વીજો વધ તે સર્વ અજવન્યમેં ગવેર્યો છે, અને પ્રથમ અર્થ
 કરીયે તો પિણ અનાદિ સૂક્ષ્મનિગોદીયા જીવને સદા અજવ-
 ન્ય યવ છે જે જવન્ય યવ તો વાદર એકેન્દ્રીને છે, અથવા
 ગુણાધિકને છે તે માટે એ ભાગે ૪, મેદ ભાસે છે, સાતકર્મ
 (આઝલા વિના) અજવન્ય સ્થિતિ વાધેતો સાદિ એક ૧,
 અનાદિ ૨, દ્રુવ ૩, અદ્રુવ ૪, એ ચારમેદે વાધે જે ઠ
 કર્મનો જવન્ય યવ ૧૦, મે ગુણઠાણે, મોહની કર્મનો જવન્ય
 વધ નમ્મે ગુણઠાણે અત્ય અવ્યવસાય ક્ષપકશ્રેણિને, અને ઉપ-
 શમશ્રેણિ તે ક્ષપકયી વમળી સ્થિતિવાધે, તે માટે અજવન્ય
 વધક છે, તેહને રૂઢારમે આવ્યે અઝવ થયો, તે અદ્રુવ, પાઠો
 પઢી વઢી વાધે તે સાદિ, એ ગુણઠાણે આવ્યો નયી તેહને
 અનાદિ, અભવ્યને દ્રુવ ભવ્યને અદ્રુવ એ રીતે જાણ્યો ૧, સર્વ
 જીવને અજવન્ય વધ તે એ ગુણઠાણે ચઢ્યા પઢ્યાને સાદી, ચઢસ્યે
 તેહને અદ્રુવ, તથા અભવ્યને અનાદિ દ્રુવ છે, તેથી એજ સાત-
 કર્મ ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ, જવન્ય એ ત્રીન ભાગે સાદિ અદ્રુવ વધ
 છે, એ ૨, ના વધનો કાલ અલ્પ છે, તથા આઝલો કર્મ ઉત્કૃષ્ટ
 જવન્ય, અજવન્ય, એ ૪, ચારે ભાગે સ્થિતિ વાધે તો સાદિ
 અદ્રુવકાલજ વાધે, જે કારણે ભવમેં આયુ એકવાર તથા અત-
 મુહૂર્ત સીમ વધાય તે માટે વે મેદજ છે, શેષ ત્રીન ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ
 જવન્ય ૧, અનુત્કૃષ્ટ ભાગે વાધે તો સાદિ અદ્રુવકાલસીમ વાધે,
 જે કારણે જવન્યવનો એક સમય કાલ છે, ઉત્કૃષ્ટવનો ૧,
 સમયકાલ છે, અનુત્કૃષ્ટ તે ઉત્કૃષ્ટ પછી યાય તે માટે સાદિ
 અદ્રુવ છે, ઉત્કૃષ્ટથી એક સમયે જળવાધે તે અનુત્કૃષ્ટ વધ,

कहीये ए पिण उत्कृष्ट प्रवक्त यया पठी चावे ते माटे सादि
अवुव लामे, तथा जघन्यप्रवक्त यइने एक समय अधिक अधिक
बधाय ते अजघन्य गणीये तो ॥ ४६ ॥

चउभेओ अजहन्तो, सजलणावरणनवगविग्धाण ।
सेस तिगिसाइ अधुवो, तहचउहा सेसपयडीण ॥४७॥

अर्थ—अजघन्यप्रव च्यार भेदे पामीये, सजलण च्यार
४, ज्ञानावरणी पाच, दर्शनावरणी ४, ए नम, अतराय पाच,
ए १८ प्रकृतिनी अजघन्य स्थिति च्यार ४, भेदे छे, जे ए
१८ प्रकृतिनो जघन्यप्रव नवमे, दसमे, गुणठाणे छे तेहयी
बीजा जीव सरे अजघन्यप्रवक्त छे, तेहमा जे ए गुणठाणे
चढी पढ्या छे तेहने सादि अवुव छे, अभव्यने अनादि
ध्रुव छे एहिज अठार प्रकृतिना, शेष तिग-शेष ३ भागा
सादि १, अवुव २, भेदे छे, भावना पूर्ववत् शेष १०२ प्रकृ-
तिनी, उत्कृष्ट, अनुत्कृष्ट, जघन्य, अजघन्य, ए च्यार ४ प्रकारनी
स्थिति सादि अवुव भागे बधाय, तिहा ७३ प्रकृति तो
अवुव बधिज छे ते माटे किवारे बधाये किवारे न बधाये ते
माटे सादि अवुव छे, २९ ध्रुवबधिमाहेली छे ते सदा बधाय,
पिण ए २९ नो जघन्यप्रवक्त पिण एकेन्द्रीय छे, ते एके-
न्द्रीयपणामे जघन्यबध करे ते माटे जघन्य कर्मा पठी अज
घन्यबध ते पिण सादि अवुव छे, ते माटे ए २९ प्रकृतिने
सादि अवुव छे ॥ ४७ ॥

साणाई अपुवते, अयरतो कोडि कोडिओ नहिणो,
बधो न हु हीणो नय, मिच्छे भवियर सन्निमि ॥४८॥

अर्थ—हवे गुणठाणे स्थिति कहे छे. सास्वादन गुणठा-
णायां माटी अपूर्वकरण पर्यंत अघर-सागरोपम अतो-कोडा-
कोडी एक काइक ऊणी स्थिति बाधे, एटले ए ७ गुणठाणे
१ कोडाकोडी देशे उणी स्थिति बाधे, मिण नहिगो-अधिकी
न बाधे, समकीतीयां देश विरति नवपल्य ओछी बाधे, तेथी
सर्वविरति केटला सागर ओछी बाधे, तेथी अपूर्वकरण स-
ख्याता सागरना सेंकडा ओछी बाधे, तथा मिथ्यात्व गुणठाणे
अत कोडाकोडीयां ओछी न बाधे, अनादि मिथ्यात्वी जघन्य
अत कोडाकोडी, उत्कृष्ट ७० कोडाकोडी बाधे ए मिथ्यात्वी
भव्य तथा अभव्य सर्जी आश्रयि कह्यो छे ॥ ४८ ॥

जइ लहुवधो वायर, पज्जअसखगुण सुहुम पज्जहिगो।
एसिं अपज्जाण लहू, सुहुमेअर अपज्जपज्जगुरु ॥ ४९ ॥

अर्थ—हवे ३६ बोलना स्थितिनो अल्पबहुत्व कहे छे
सर्वथी यती लहु-जघन्य स्थिति बधके सूक्ष्मसपराय चरमस-
मयी सर्वथी थोडी १ बाधे १ अतर्मुहूर्त बाधे छे तेहथी
बादर पर्याप्तो जघन्य स्थितिबधक असख्यातगुणी बाधे, ए
सागरना भागनो बधक छे ते असख्यातो काल छे ते माटे
तेहथी सूक्ष्म एकेन्द्री पर्याप्तो जघन्यबधक काइक अधिकी
बाधे, एहने थोडो काल वधे छे, एहज बे अपर्याप्ता लहु-
जघन्यबधकना बे बोल कहेवा तेहथी बादर पर्याप्तो जघन्यबधक
स्थिति अधिकी बाधे ४, तेहथी सूक्ष्मजघन्यपर्याप्तो जघन्यबधक अ-
धिकी बाधे ५, तेहथी सूक्ष्म अपर्याप्तो उत्कृष्टबधक अधिकी
बाधे ६, तेहथी बादर अपर्याप्तो उत्कृष्ट स्थितिबधक अधिकी
बाधे ७, तेहथी सूक्ष्म अपर्याप्तो उत्कृष्टबधक अधिकी बाधे ८,

तेहथी वादर पर्याप्तो उत्कृष्टवक् स्थिति अधिकी बावे एके-
न्द्रीपणामे एज उत्कृष्टवक् छे ९ ॥ ४९ ॥

लहु विअ पज्ज अपज्जे, अपज्जेयर विअ गुरु हिगो एव।
तिचउ असन्नि सु नवर, सखगुणो विअ अमणपत्ते ५०

अर्थ—लहु—जवन्यवधक वेन्द्री पर्याप्तो सख्यातगुणी बाधे
१० तेहथी वेन्द्री अपर्याप्तो जवन्यवधक अधिकी बाधे, ११
तेहथी वेन्द्री अपर्याप्तो उत्कृष्टवक् अधिकी बाधे, १२ तेहथी
वेन्द्री पर्याप्तो उत्कृष्टवक् अधिकी बाधे १३ इहा एकेन्द्रीयी
वेन्द्रीने २५ गुणो बध, ते माटे पेहेले बोले सख्यातगुणो कह्या
पछी ते पल्यना असख्यातमे भागे वृद्धि छे, ते माटे अधिकी
बाधे एव—ए रीते च्यार ४ बोल कहेवा तिहा १४ मे बोले
तेन्द्री पर्याप्तो जवन्यवधक स्थिति अधिकी बाधे, तेहथी १५
मे बोले तेन्द्री अपर्याप्तो जवन्यवधक स्थिति अधिकी बाधे,
तेहथी तेन्द्री अपर्याप्तो उत्कृष्टवधक अधिकी बाधे १६ तेहथी
तेन्द्री अपर्याप्तो उत्कृष्टवधक ते अधिकी बाधे १७ तेहथी
चौरेन्द्री पर्याप्तो जवन्यवधक अधिकी बाधे १८ तेहथी
चौरेन्द्री अपर्याप्तो जवन्यवधक अधिकी बाधे, १९ तेहथी
चौरेन्द्री अपर्याप्तो उत्कृष्टवधक अधिकी बाधे २० तेहथी चो-
रेन्द्री पर्याप्तो उत्कृष्टवधक अधिकी बाधे, २१ तेहथी असज्जि
पचेन्द्री पर्याप्तो जवन्य बे० सख्यात गुणवधक छे ते २२
ए हजारगुणी बाधे ते चौरेन्द्रीयी नवगुणी साधिक दइ छे
ते माटे तेहथी असज्जि पचेन्द्री अपर्याप्तो जवन्यवधक अधिकी
बाधे २३ तेहथी असज्जि पचेन्द्री अपर्याप्तो उत्कृष्टवधक अ-
धिकी बाधे २४ तेहथी असज्जि पचेन्द्री पर्याप्तो उत्कृष्टी

बधक अधिकी बाधे २५ नवर-विशेष एटलो फेर छे जे वेन्द्री
तथा असजि पर्याप्तो तेनो पाठ ते सख्यातगुणो कहेवो ॥५०॥
तोजइ जिट्ठो वंधो, सखगुणो देसविरयहस्सिअरो ।
सम्मचउ सन्निचउरो, ठिइवधाऽणुकम सखगुणा ५१

अर्थ—तेह्यी प्रमत्त गुणठाणे वर्त्तमान ते मुनिपणामे
उत्कृष्ट बधक छे सख्यात गुणी स्थितिबाधे २६ ॥ केटलाएक
सागर उणी एक कोडाकोडीना बधक छे, तेह्यी देशविरति
जघन्यबधकनी सख्यातगुणी स्थिति वृद्धि तो योडी छे ते पर
स्थितिस्थानक कषायनी चोकडीना बध्या, माटे असख्यातगुणा
बधे छे ते माटे असख्यातगुणपणे लीघी छे २७ । तेह्यी
देशविरति उत्कृष्ट बधक असख्यात गुणीबाधे २८ । तेह्यी
समकीतीना न्यार जेल कहेवा, तिहा समकिति पर्याप्तो जघन्य
बधक सख्यातगुणी बाधे २९ । तेह्यी समकिती अपर्याप्त
जघन्यबधकने सख्यातगुणी बाधाय ३० । तेह्यी समकिती अप-
र्याप्तो उत्कृष्ट बधक सख्यातगुणी बाधे ३१ । तेह्यी समकिती
अपर्याप्तो उत्कृष्टबधक सख्यातगुणी ३२ । तेह्यी समकिती पर्याप्तो
उत्कृष्टबधक अधिकी बाधे, तेह्यी सज्जी पर्याप्तो जघन्यबधक
सख्यातगुणी बाधे ३३ । तेह्यी सज्जी अपर्याप्तो जघन्यबधक
सख्यातगुणी बाधे ३४ । तेह्यी सज्जी अपर्याप्तो उत्कृष्टबधक
सख्यातगुणी बाधे ३५ । तेह्यी सज्जी पर्याप्तो उत्कृष्टबधक
सख्यातगुणी बाधे ३६ । एम स्थितिबध सख्यातगुणा छे ॥५१॥

सव्वाणवि जिट्ठठिई, असुहा ज साइ सकिलेसेण ।
इअरा विसोहिओ पुण, मुत्तु नरअमर तिरिआउ ५२

अर्थ—सर्व प्रकृतिनी जिह्व-उत्कृष्टी स्थिति ते अशुभ जाणवी, जे साहे-ते अति सक्केश परिणामे एटले जिननामनो बध चोया गुणटाणायी माटी जाटना गुणटाणा लगे छे, पिण चोये स्थिति उत्कृष्टी बावे तेमें शुद्ध परिणाम छे ते माटे जवन्य बावे ए सर्व प्रकृतिनी २-२१-जवन्य स्थितिने विशुद्ध परिणामे बावे, एक तीन प्रकृति नर-मनुष्यायु, देवायु, तिर्य-चायु, ए तीन प्रकृति मूकीने, एटले ए तीन प्रकृतिनी जवन्य स्थिति सक्केश परिणामे बावे, उत्कृष्टी स्थिति विशुद्ध परिणामे बावे ॥ ५२ ॥

सुहृमनिगोआइखणप्प-जोगवायर य विगलअमणमणा
अपजलहु पढमदुगुरू, पजहस्तिअरो असखगुणो।५३॥

अर्थ—हवे २८ बोलना योगबलनो अल्पबहुत्व कहे छे सुहृमनिगोदादि प्रथम क्षणे प्रथम समये उपनो अपर्याप्त पणायीज आव्यो तेहनो सर्वथी योगबल अल्प जाणवो ? तेहथी बादर एकेन्द्री अपर्याप्तो प्रथम समय उपनो अपर्याप्तो अपर्याप्तपणायीज आव्यो, तेहनो सर्वथी योगबल अल्प जाणवो ? तेहथी बादर एकेन्द्री अपर्याप्तो प्रथम समय उत्पन्न ज-घन्ययोगीनो योगबल असख्यातगुणो, २, तेहथी वेन्द्री अ-पर्याप्ता जघन्ययोगीनो योगबल असख्यातगुणो, ३ तेथी तेन्द्री० ४ तेथी चोरेन्द्री० ५ तेहथी अखण-असजि अप-र्याप्तानो जवन्य योगबल असख्यातगुणो, ६ तेहथी मणा-सजि अपर्याप्तानो जवन्य योगबल असख्यातगुणो ७, तेहथी पढम-पेहेला बे बोल गुरू-उत्कृष्टबधक एटले सुहृम अपर्याप्तानो उत्कृष्ट योगबल असख्यातगुणो, ८ तेहथी बादर अपर्याप्तानो

उत्कृष्ट योगबल असख्यातगुणो ९ सूक्ष्म पर्याप्त जवन्य योगीनो योगबल असख्यातगुणो १० तेहथी बादर पर्याप्त जवन्य योगीनो योगबल असख्यातगुणो, ११ तेहथी सूक्ष्म पर्याप्त उत्कृष्ट योगीनो योगबल असख्यातगुणो १२ तेहथी बादर पर्याप्त उत्कृष्ट योगीनो योगबल असख्यातगुणो १३ ॥५३॥

असमत्तमुक्कोसो, पज्जजहन्नियर एव ठिइठाणा ।
अपज्जेयर सखगुणा, परमऽपजवीए असंखगुणा ॥५४॥

अर्थ—असमत्त—अपर्याप्त ५, नो उत्कृष्ट योगीनो योगबल असख्यातगुणो ते पछी त्रस ५, पर्याप्ता जवन्य योगीनो योगबल असख्यातगुणो, तेथी त्रसना ५, पर्याप्ता उत्कृष्टयोगीनो असख्यातगुणो योग छे ते कहे छे—चौदमे बोले अपर्याप्त वेन्द्रि उत्कृष्टयोगीनो योगबल असख्यातगुणो १५, तेहथी अपर्याप्त चौरेन्द्रिनो उत्कृष्टयोग असख्यातगुणो, १६, तेहथी अपर्याप्त असज्जिपचेन्द्रिनो उत्कृष्ट योगबल असख्यातगुणो १७ तेहथी अपर्याप्त सज्जिपचेन्द्रिनो उत्कृष्टयोग असख्यातगुणो १८, तेहथी पर्याप्त वेइन्द्रिनो जवन्ययोग असख्यातगुणो १९, तेहथी पर्याप्त तेइन्द्रिनो जवन्ययोग असख्यातगुणो २०, तेहथी पर्याप्ता चौरेन्द्रिनो जवन्ययोग असख्यातगुणो २१, तेहथी पर्याप्ता असज्जिपचेन्द्रिनो जवन्ययोग असख्यातगुणो २२, तेहथी पर्याप्ता सज्जिपचेन्द्रिनो जवन्य योग असख्यातगुणो, २३ तेहथी पर्याप्त वेन्द्रिनो उत्कृष्टयोग असख्यातगुणो, २४ तेहथी तेन्द्रिपर्याप्तो तेनो उत्कृष्ट योग असख्यातगुणो, २५ तेथी चौरेन्द्रि पर्याप्तानो उत्कृष्ट योग असख्यातगुणो, २६ तेहथी असज्जिपचेन्द्रि पर्याप्तानो उत्कृष्ट योग असख्यातगुणो, २७ तेथी सज्जिपचेन्द्रि

પર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસહ્યાતગુણો ૨૮ એ રીતે સ્થિતિ સ્થાનકનો અલ્પમદુત્ત ૨૮ ગોળનો જાણવો, વીર્યની વૃદ્ધિ સ્થિતિની તીવ્રમદતાના મેદ પડે તે હા ળેજ્યો અપર્યાપ્તાર્થી હઅર-પર્યાપ્તાના રિવતિસ્થાનક અસહ્યાતગુણ છે, હા જીવ મેદ એક સ્થિતિ જવન્ય મિધ્યાત્વની એકસાગર પલ્યને અસહ્યાતમે માર્ગે ઝળી ગાધે, પિણ કોઢક તીવ્ર ગાધે, કોઢક જીવ મદ તથા મદતર રીતે એક સ્થિતિસ્થાનકમે તે સ્થિતિ ગાધવાના અવ્યવસાય સ્થાનક અસહ્યાત વાયે એહવા એક જીવમેદ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તાને ગાધવાના અવ્યવસાય સ્થાનક અસહ્યાત છે તેહર્થા સૂક્ષ્મપર્યાપ્તાના વધાધ્યવસાય સહ્યાતગુણા છે, તેથી ગાદર અપર્યાપ્તાના સહ્યાતગુણા છે, તેથી વેહ્ન્દ્રિ અપર્યાપ્તાના વધાધ્યવસાય અસહ્યાતગુણા છે, તેથી વેન્દ્રિપર્યાપ્તાના વધાવ્યવસાય સહ્યાતગુણા છે હમ ૧૪ જીવમેદે કહેતા પળ એટલો મેદ જે વેહ્ન્દ્રિ અપર્યાપ્તાના અસહ્યાતગુણાજ નસપણાનો વીર્ય તેહને વાધ્યો તે માટે તથા હા સ્થિતિ અપેક્ષાએ પહેલા (૧) ॥૫૪॥

પહ્લુ ળળ મસહ્લુગુણવિરિય, અપજ્જપહ્લુઠિહ્મસહ્લુલોગ-
સમા ।

અજ્ઞવસાયા અહિયા, સત્તસુ આડસુ અસહ્લુગુણા ૫૫॥

અર્થ—હવે જીવને ક્ષયોપશમી વીર્ય જે ઉપજવાને પ્રથમ સમયે છે તે અસહ્યાતો છે તે પહ્લી પહ્લુળળ-પ્રતિસમયે એટલે સમય સમયમે અસહ્યાતગુણો વીર્ય વધે પળ અપર્યાપ્તાવસ્થાસીમ હમ વીર્યવૃદ્ધિ જાણવી એટલે પેહેલા સમયથી વીજે સમયે અસહ્યાતગુણો વીર્ય વધે, ત્રીજે સમયે અસહ્યાતગુણો

वीर्यं वधे, अने वळी पड्ठिइ-प्रतिस्थितिए (स्थिते) अध्य-
वसाय असंख्याता छे, ते अलोकमध्ये लोक जेहवा असंख्याता
खड कल्पीये तेहना प्रदेश जेटला एकस्थितिस्थानक स्थिति-
वधना अध्यवसाय छे, ते ए सर्व जीवभेदे जाणज्यो कषायना
तरतमयोगे अध्यवसायना भेद जाणवा, ए अध्यवसाय अनंत-
जीवमा पण पामीये अने कोइक वेळा असंख्याता अध्यवसाय
जीव रहित पिण पामीये हवे सातकर्मनी जघन्य स्थिति बाधे
तेहना अध्यवसाय असंख्याता छे, अने एक समयाधिक बाधे
तेहना पुठली स्थितिना अध्यवसाययी काइक अधिक जाणवा
इम तृतीय समयाधिकना अध्यवसाय अधिका इम वधारते २
उत्कृष्ट स्थितिस्थानकसीम अधिकाधिक कहेवा, आउखाक-
र्मना जघन्य स्थितिस्थानकयी समयाधिकनो जे स्थितिस्थानक
तेहना अध्यवसाय असंख्यातगुणा कहेवा, सर्व वर्त्ततो आउखो
बाधे पिण आउखानी स्थिति थोडी तिणे स्थितिस्थानक
थोडा अने कषायस्थानकने वहेचता असंख्यातगुणा आवे, इम
सात कर्मने पण स्थितिस्थानके करी कषायस्थानकनो अल्प
बहुत्व कहेवो, हवे जे प्रकृति जेटला काल अवव रहे ते प्र-
कृतिनो अवधकाल कहे छे तिहा ४७ प्रकृति तो दुववधि छे
ते निरतर वधाये छे, तेथी वीजानी भावना करीये छे ॥५५॥

तिरिनिरय ति जोयाण, नरभव जुअ स चउ पल्ल तेसठ ।
थावर चउ इग विगलाय-वेसु पणसीइ सयमथरा ५६

अर्थ—तिहा तिर्यव ३, नरक ३, उद्योतनामकर्म ए
७ सात प्रकृतिनो उत्कृष्ट मनुष्यभवयुक्त पल्योपम च्यार अने
एकसो तेसठ सागरोपम पर्यंत बाधे नहीं, तिहा भावना—कोइ

युगलपणे तीन पल्योपम रही सौवर्म देवल्लोके एक पल्यने
 आउखे उपनो, तिहा समकित रहीत, ते माटे ए प्रकृति ७
 न बाधी तिहायी मनुष्यपणे समकित सहित विरतिपणे रही
 अच्युतनो २२, सागरनो आउखो बाधी देवल्लोक गयो, ति-
 हायी मनुष्य, वळी गारमे देवल्लोक, तिहायी मनुष्य, वळी ३१
 सागरने आउखे नवमे त्रैवेयके, तिहायी मनुष्य, ३३ सागरने
 आउखे अनुत्तर विमाने, इम एकसोनेसठ १६३ सागर पल्य ४
 च्यार केटलाएक मनुष्यभव अधिककालसीम ए ७ सात प्रकृति
 न गांधे तथा यावर ४, एकेन्द्रि जाति १ विगल ३ आतप-
 नाम ए नव प्रकृति एकसो पच्यासी १८५ सागर पल्य ४
 केटलाएक मनुष्यभव अधिककालसीम न गांधे तिहा भावना-
 जे छट्टी नरकें नारकीपणे २२, सागरने आउखे समकितीपणे
 रही त्यांथी चवी मनुष्य थयो ते युगलीयो पल्य ३ ने आ-
 उखे, तिहायी पल्य १ ने आउखे देवता, तिहायी मनुष्य,
 तिहायी अच्युत, एम एकातरे ३ वार मनुष्य ३ वार अच्युते
 जइ मनुष्य थइ ३१ सागरने आउखे नवमात्रैवेयके जाय
 तिहायी मनुष्य थइ ३३ सागरने आउखे विजयादिविमाने,
 तिहायी मनुष्य थइ ३३ सागरने आउखे विजयादिविमाने जाय
 इम सर्व भवें १८५ एकसो पच्यासी सागर, पल्य ४ नरभव
 अधिककाल सीम ए नव प्रकृति जाणवी ॥ ५६ ॥

अपढमसघयणांगिइ, खगई अणं मिच्छ दुभर्गथीण
 तिग ।

नियनपु इत्थि दुतीस, पर्णिदिसु अबघं ठिइ परमा ५७

अर्थ—पेहेला सघयण विना पाच सघयण, पेहेला सस्थान

विना पाच सस्यान, अशुभविहायोगति १, अनतानुमधी ४, मित्यात्वमोहिनी १, दुर्भग ३, र्थाणद्वी ३, नीचगोन १, नपुस-
कवेद १, स्त्रीवेद १, ए पचीस प्रकृति १३२ सागर, पल्य ४
नरभव अधिककालसीम न बाधे तिहा कोइक युगलिओ पल्य
३ आयुवाळो ते देवता पल्य १ ने आउखे उपजे, ते मनुष्य
थइ तीनवार बारमे देवलोकें २२ सागरने आउखे जाय, ए
६६ सागर थाय, वळी मनुष्यभव करी विजयादिविमाने जाय
इम सर्व भवे एकसोत्रास सागर पल्य ४ मनुष्यभव प्रमाण
अधिककाल थाय ए सर्व पचेन्द्रीपणे रहे ते जीवने ए प्रकृति
५१ नी अत्र स्थिति परमा-उत्कृष्टी कही जघन्ये सर्वनो
अत्रकाल एक समय १ नो छे, शेष प्रकृतिनो उत्कृष्ट काल
गवेख्यो नयी ते नीयमित नयी ते माटे इम धारवो ॥५७॥

विजयाइसुगेविज्जे, तमाइ दहिसय दुतीस तेसट्ठ ।
पणसीइ सयय वधो, पल्लतिगं सुरविउवि दुगे ॥५८॥

अर्थ—विजयाइसु-वे भवे विजयादिविमाननी, आदि
शब्दयी तीन भव अच्युतना भेळा करीये तो १३२ सागर
कालमान थाय, ते बारमाना ३ भव कर्या पछी १ भव न-
वमा ग्रैवेयकनो थाय तो एकसोत्रेसठ सागरनो मान थाय,
अथवा तमाइ-तमा ६ छट्टी नरकथो आदि भव माढी अ-
च्युतना ३ भव, ग्रैवेयकनो १ भव विजयादिकना वे भव, इम
गवेखायतो १८५ एकसोपच्यासी सागरमान काल थाय ए रीते
सर्व भावज्यो हवे ७३ अष्टवक्त्रधीनो सतत-निरतर वधका-
लनो मान कहे छे-तिहा सुर-देवदुग, वैक्रियदुग, ए ४ प्र-
कृतिनो पल्य ३ तीन सीम निरतर वंजाये, जे ३ पल्यने

आउखे युगलिया तेहने वीजी गति जापो नर्या ते माटे नि-
रतर ए ४ प्रकृति बाधे ॥ ५८ ॥

समयादसखकाल, तिरिदुगनीएसुआउअतमुहू ।
उरलि असखपरदा, सायद्विठइ पूर्वकोइणा ॥ ५९ ॥

अर्थ—समया—जघन्ये १ समय उत्कृष्ट असख्यातोकाल,
तिरिदुग २, नीचगोन, ए ३ तीन प्रकृति निरतर बधाय, जे
कारणे सातमी नरकनो नारकी ३३ सागर सीम ए प्रकृति
निरतर बाधे, जे मिथ्यात्वी होय तेहने वीजी गति, ऊच-
गोननो बध नर्या, आउखो जघन्ये तथा उत्कृष्ट अतर्मुहूर्त
सीम निरतर बाधे, जघन्य मुहूर्तयी उत्कृष्ट मुहूर्त मोटो जाणवो,
औदारिक शरीर, असख्याता पुद्गलपरावर्त सुधी निरतर बाधे,
सूक्ष्म, बादर, निगोद, प्रत्येक, एकेन्द्रि मळीने, गवेखी जोज्यो
जासीम (ज्या सुधी) वेदनीयनो बध तासीम अतर्मुहूर्तयी अ-
धिककाल ए वे माहेली प्रकृति बधाय नर्हा परावर्तन छे ते
माटे, सातावेदनी देशेऊणी पूर्वकोडि सीम निरतर बाधे ए
सयोगी केवळी गुणठाणानी अपेक्षाए छे ॥ ५९ ॥

जलहिसय पणसीय, परधुस्सासे पणिदितसचउगे ।
बत्तीस सुहविहगइ, पुम सुभगतिगुच्च चउरसे ॥ ६० ॥

अर्थ—पूर्व रीते १८५ एकसोपच्यासी सागर, पल्य ४
नरभव अधिक कालमान सीम, पराघात, उश्वासनाम, पचेन्द्रि
जाति, त्रसच्यार ४, (त्रस, बादर, पर्याप्त, प्रत्येक) पुम ए ७
प्रकृति निरतर बधाये तथा आगळ कहेशे ते प्रकृति एकसो-
बत्तीस कालमान निरतर बाधे १३२ सागरोपम पूर्वोक्त रीते

निरतर बाधे शुभविहायोगति १, पुरुषवेद १, सुभगत्रिक ३,
उचगोत्र १, समचौरस १ ॥ ६० ॥

असुहखगइ जाइ आगिइ, सघयणाहारनिरयुजोयदुगं।
थिरसुभजसथावरदस, नबुइत्थीदुजुअलमसाय ॥६१॥

अर्थ—अशुभविहायोगति १, एकेन्द्रि, विकलनिक, ए जाति
४ अशुभ सस्यान पाच, अशुभ सवयण पाच, आहारकद्विक,
नरकद्विक, २ उद्योत, आतप, २, स्थिरनाम १, शुभनाम १,
जसनाम १, यावरदसक १०, नपुसकवेद १, स्त्रीवेद १, दुजुयल-
हास्य, रति, २ अरति, शोक, २ ए ४ असातावेदनीय १ ॥६१॥

समयादतमुहुत्त, मणदुगजिणवइरउरलुवगेसु,
तेत्तीसयरा परमी, अतमुह लहु वि आउ जिणे ॥६२॥

अर्थ—ए सुडताळ स (टवामा ४१ लखी छे) प्रकृति
जघन्य एक समय बाधे, उत्कृष्ट अतर्मुहूर्तमान काल बाधे,
मनुष्य दुग-मनुष्य गति, मनुष्यानुपूर्वी २, जिननाम १, वज्र-
अश्वभनाराच सवयण १, औदारिक उपाग १, ए पाच प्रकृति
तेत्रीस सागरोपम सीम निरतर बाधे, समकिती सर्वार्थसिद्ध विमाने
रह्यो निरतर बाधे ते अपेक्षाए उत्कृष्ट काल जाणवो, जघन्य
बवकाल, जाउखा ४, जिननाम १, ए पाच प्रकृति, जघन्य पण
एक अतर्मुहूर्त कालमान जाणवो शेष प्रकृति ६८ नो जघन्य
बवकाल एक समय जाणवो ॥ ६२ ॥

ए स्थितिबव अधिकार पूरो थयो हवे रसमध अधिकार
कहे छे इति सततबव द्वा० १८

तिवो असुहसुहाण, सकेसविसोहिओविबज्जयओ ।
मंदरसो गिरिमहिरय, जलरेहा सरिसकसाएहि॥६३॥

अर्थ—तिवो—तित्र उत्कृष्टो अशुभनो तीव्ररस सक्केश
परिणामे पावे, शुभनो तीव्ररस विशुद्ध परिणामे पावे,
पिपर्ययपणे मंदरस पावे, जिहा अशुभनो तीव्ररस पावे
तिहा शुभनो मंदरस पावे, जिहा शुभनो तीव्र पावे तिहा
अशुभनो मंदरस पावे, इहा दृष्टात जे अनतानुवाधि कषाय
गिरिरेखा समान तेथी चोठाणीयो रस, तथा अप्रत्याख्यान
कषाय महीरेखा समान एथी त्रिठाणीयो रस, प्रत्याख्यानी
रजरखा समान एथी बेठाणीयो रस, सज्वलनो जलरेखा समान
तेथी एकठाणीयो रस जाणवो ए दृशन्ते जाणवो ॥ ६३ ॥

चउठाणाई असुहो, सुहन्नहा विग्घ देसघाइ आवरणा ।
पुम सजलणिग दुति-चउट्ठाणरसासेस दुगमाई ६४

अर्थ—चउट्ठाणी—चोठाणीयादि (प्रमुख) रस अशुभनो
तेथी अन्यथा बीजी रीते शुभ, फुटले जिहा अशुभनो चोठा-
णीयो तिहा शुभनो बेठाणीयो, जिहा अशुभनो त्रिठाणीयो
तिहा शुभनो बेठाणीयो, जिहा अशुभनो बेठाणीयो तिहा
शुभनो त्रिठाणीयो, जिहा अशुभनो एकठाणीयो तिहा शुभनो
चोठाणीयो एग भाववु

तिहा विग्घ—पाच अतराय, तथा देशघाती आवरण ज्ञा-
नावरणी ४, दर्शनावरणी ३, ए सात, पुरुषवेद १, सजलणा-
कषाय ४ ए १७ प्रकृति तेनो एकठाणीयो रस पावे, तथा
बेठाणीयो पावे, तथा त्रिठाणीयो पावे, चोठाणीयो पावे,

शेष-माफ़ी रही जे १०३ प्रकृति, तेहनो दुगमाइ-वे ठाणीयो,
मिठाणीयो, चोठाणीयो, ए ३ जातिनो रस बाधे ॥ ६४ ॥

निबुइच्छुरसो सहजो, दु तिचउ भाग कढिइक भा-
गतो ।

इगठाणाई असुहो, असुहाण सुहो सुहाणं तु ॥ ६५ ॥

अर्थ—अशुभ प्रकृतिनो रस लीजडाना रससमान जाणवो
तथा शुभ प्रकृतिनो रस इधु सेलडीना रससमान जाणवो, तिहा
सहज मूलगो रस ते इकठाणीयो जाणवो, ते मध्ये वे भाग
कढीय-उकाळ्यो एटले अर्द्ध उकाळ्यो, अर्द्ध रह्यो ते बेठा-
णीयो रस जाणवो तथा तिठाणीयो रस ते तीन भाग
कढी उकाळ्यो ने १ भाग रह्यो ते तिठाणीयो रस, अने
चउभाग-जे मध्ये च्यार ४ भाग उकाळ्यो अने एक भाग
रह्यो ते चोठाणीयो रस जाणवो, ए अशुभ कर्मनो जेम
रस बाधे तेम अशुभ थाय, शुभ कर्मनो रस शुभ थाय, ए
सर्व अशुभ कषाये अशुभ रस बाधे, शुभ कषाये शुभ रस
बाधे ॥ ६५ ॥

तिवमिग थावरायव, सुरमिच्छा विगल सुहुम निरय-
तिग ।

तिरिमणुआउ तिरि नरा, तिरि दुग छेवट्ठ सुरनि-
रया ॥ ६६ ॥

अर्थ—हवे उत्कृष्ट रसबध स्वामी कहे छे-तीव्र उत्कृष्टो
रस एकेन्द्री जाति १, थावर नाम १, आतप नाम, ए तीन

तिवो असुहसुहाण, सकेसविसोहिओविवज्जयओ ।
मदरसो गिरिमहिरय, जलरेहा सरिसकसाएहि॥६३॥

अर्थ—तिवो—तित्र उत्कृष्टो अशुभनो तीव्ररस सक्केश
परिणामे बाधे, शुभनो तीव्ररस विशुद्ध परिणामे बाधे,
निपर्ययपणे मदरस बाधे, जिहा अशुभनो तीव्ररस बाधे
तिहा शुभनो मदरस बाधे, जिहा शुभनो तीव्र बाधे तिहा
अशुभनो मदरस बाधे, इहा दृष्टात जे अनतानुबधि कषाय
गिरिरेखा समान तेथी चोठाणीयो रस, तथा अप्रत्याख्यान
कषाय महीरेखा समान एथी त्रिठाणीयो रस, प्रत्याख्यानी
रजरखा समान एथी बेठाणीयो रस, सज्वलनो जलरेखा समान
तेथी एकठाणीयो रस जाणवो ए दृष्टान्ते जाणवो ॥ ६३ ॥

चउठाणाई असुहो, सुहन्नहा विग्घ देसघाड् आवरणा ।
पुम सजलणिग दुति-चउट्ठाणरसासेस दुगमाई ६४

अर्थ—चउट्ठाणी—चोठाणीयादि (प्रमुख) रस अशुभनो
तेथी अन्यथा बीजी रीते शुभ, एट्ठे जिहा अशुभनो चोठा-
णीयो तिहा शुभनो बेठाणीयो, जिहा अशुभनो त्रिठाणीयो
तिहा शुभनो बेठाणीयो, जिहा अशुभनो बेठाणीयो तिहा
शुभनो त्रिठाणीयो, जिहा अशुभनो एकठाणीयो तिहा शुभनो
चोठाणीयो एग भाववु

तिहा विग्घ—पाच अतराय, तथा देशघाती आवरण ज्ञा-
नावरणी ४, दर्शनावरणी ३, ए सात, पुरुषवेद १, सजलणा-
कषाय ४ ए १७ प्रकृति तेनो एकठाणीयो रस बाधे, तथा
बेठाणीयो बाधे, तथा त्रिठाणीयो बाधे, चोठाणीयो बाधे,

શેષ-પાત્રી રહી જે ૧૦૩ પ્રકૃતિ, તેહનો દુગમાઈ-વે ઠાળીયો,
તિઠાળીયો, ચોઠાળીયો, એ ૩ જાતિનો રસ વાધે ॥ ૬૪ ॥

નિંચુડ્છરસો સહજો, દુ તિચડ ભાગ કઢિફ્ફ ભા-
ગતો ।

ઇગઠાળાઈ અસુહો, અસુહાળ સુહો સુહાળં તુ ॥૬૫॥

અર્થ—અશુભ પ્રકૃતિનો રસ લીંપડાના રસસમાન જાણવો
તથા શુભ પ્રકૃતિનો રસ ઇંછુ સેલડાના રસસમાન જાણવો, તિહા
સહજ મૂલગો રસ તે ઇકઠાળીયો જાણવો, તે મધ્યે વે ભાગ
કઢીય-ઉકાઢ્યો એટલે અર્ધ ઉકાઢ્યો, અર્ધ રહ્યો તે વેઠા-
ળીયો રસ જાણવો તથા તિઠાળીયો રસ તે ત્રીન ભાગ
કઢી ઉકાઢ્યો ને ૧ ભાગ રહ્યો તે તિઠાળીયો રસ, અને
ચડભાગ—જે મધ્યે ચ્યાર ૪ ભાગ ઉકાઢ્યો અને એક ભાગ
રહ્યો તે ચોઠાળીયો રસ જાણવો, એ અશુભ કર્મનો જેમ
રસ વધે તેમ અશુભ થાય, શુભ કર્મનો રસ શુભ થાય, એ
સર્વ અશુભ કષાયે અશુભ રસ વાધે, શુભ કષાયે શુભ રસ
વાધે ॥ ૬૫ ॥

તિવમિગ થાવરાયવ, સુરમિચ્છા વિગલ સુહુમ નિરય-
તિગ ।

તિરિમણુઆડ તિરિ નરા, તિરિ દુગ છેવટ્ઠ સુરનિ-
રયા ॥ ૬૬ ॥

અર્થ—હવે ઉત્કૃષ્ટ રસવધ સ્વામી કહે છે—ત્રીવ ઉત્કૃષ્ટો
રસ એકેન્દ્રી જાતિ ૧, થાવર નામ ૧, આતપ નામ, એ ત્રીન

પ્રકૃતિનો સુરમિચ્છા-મિથ્યાત્વી દેવતા ઉત્કૃષ્ટ રસ ગ્રાહે, તથા વિગલ ૩, સૂક્ષ્મ ૩, સૂક્ષ્મ, અપર્ણા, સાપ્રાણ ૫ ૩, નરક-ગતિ ૧, નરકાનુષ્ઠા ૨, નરકાયુ ૩, ૫ નરકનિક તથા તિરિઆયુ ૧, મનુષ્યાયુ ૧, ૫ ૧૧ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટો રસ તિર્યચ તથા મનુષ્ય મિથ્યાત્વી ગ્રાહે, તથા તિર્યચ દુગ-તિર્યચ ગતિ ૧, તિર્યચાનુષ્ઠા ૫ ૩ અને છેવટો સવયણ ૫ ૩ પ્ર-કૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ રસ દેવતા, નારકી મિથ્યાત્વી ગ્રાહે ॥ ૬૬ ॥

વિડવિ સુરાહારગ દુગ, સુખગડ વન્ન ચડ તેય જિણ સાય
સમચડપરધા તસદસ, પણિદિ સાસુચ્ચ ચવગા ડ ॥ ૬૭

અર્થ—વૈક્રિય દુગ-વૈક્રિય શરીર ૧, વૈક્રિય ઉપાગ ૨, દેવદ્રિક ૨, આહારકદ્રિક ૨, શુભ વિહાયોગતિ ૧, વર્ણાદિ ૪, તૈજસ શરીર ૧, કાર્મણ ૧, અગુરુલઘુ ૧, નિર્માણ ૧, જિનનામ ૧, સાતાવેદનીય ૧, સમચૌરસ સસ્થાન ૧, પરાધાત ૧, વ્રસનો દશકો ૧૦, પચેન્દ્રી જાતિ ૧, શ્વાસોશ્વાસ ૧, ઉચ્ચગોત્ર ૧, ૫ બનીસ ૩૨ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ રસ ચવગાડ-ક્ષપકશ્રેણિમા ગ્રાહે તિહા સાતા વેદનીય ૧, ઉચ્ચગોત્ર ૧, યજ્ઞનામ ૧, ૫ ૩ ત્રીન પ્રકૃતિનો સૂક્ષ્મસપરાય ગુણઠાણે ઉત્કૃષ્ટ રસ ગ્રાહે, શેષ ૨૯ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ રસ અપૂર્વકરણ ગુણઠાણે ગ્રાહે ॥ ૬૭

તમતમગા ડજોય, સમ્મસુરા મણુય ડરલદુગ વઙ્ગર।
અપમત્તો અમરાડ, ચડગડ્ડમિચ્છા ડ સેસાણ ॥ ૬૮ ॥

અર્થ ઉત્પોતનામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસ તમતમગા-તમતમા નરકના નારકી ગ્રાહે, મનુષ્યદુગ ૨, ઔદારિકદુગ ૨, વજ્ર ક્રમ્મભનારાચસવયણ ૧, ૫ પાંચ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ રસ સમ-

किती सुरा-देवता उत्कृष्ट रस बाधे, तथा अमराउ-देवतानो
आउखो उत्कृष्टरसे अप्रमत्त गुणठाणे बाधे, शेष ६४ प्रकृतिनो
उत्कृष्ट रस च्यार ४ गतिना मिथ्यात्वी तीव्रकषायी बाधे ए
उत्कृष्ट रसना स्वामी कळ्या ॥ ६८ ॥

थीणतिग अण मिच्छ, मदरस संजमुम्मुहो मिच्छो ।
वियतियकसाय अविरय, देसपमत्तो अरइ सोए ॥६९॥

अर्थ—हवे जघन्य रसना स्वामी कहे छे—थिणद्धी तीन
निद्रानिद्रा १, प्रचलाप्रचला २, थिणद्धी ३, ए तीन, अन-
तालुमधी ४, मिथ्यात्वमोहनो १, ए आठ प्रकृति मदरसे
सयमने सन्मुख मिथ्यात्वी बाधे, एह प्रकृतिना बंधकमे वि-
शुद्ध परिणामी एहिज जीव छे, वियकषाय-बीजो कषाय
अविरय-अविरति समकीती बाधे, बीजो कषाय जघन्य रसे
देशविरति बाधे, अरति, शोक, ए बे प्रकृति प्रमत्त गुणठाणे
मुनि जघन्यरसे बाधे ॥ ६९ ॥

अपमाइ हारगदुग, दुनिइ असुवन्न हास रइ कुच्छा ।
भयमुवघायमपुवो, अनियट्टी पुरिससजलणे ॥७०॥

अर्थ—अप्रमत्त गुणठाणाना आदि समये आहारकदुग ज-
घन्यरसे बाधे, बे निद्रा, निद्रा १, तथा प्रचला २, अशुभव-
र्णादि ४, हास्य, रति, दुगळा, भय, उपघात, ए इग्यार ११
प्रकृतिनो अपूर्वकरण गुणठाणे जघन्यरस बाधे, पुरुषवेद, सज-
लणा ४, ए पाच प्रकृति अनिवृत्तिगादर गुणठाणे जघन्यरसे
बाधे ॥ ७० ॥

विघावरणे सुहुमो, मणुतिरिआ सुहुम विगलतिगआऊ
वेउवि छक्रममरा, निरया उज्जोय उरलदुग ॥ ७१ ॥

अर्थ—विग्ध-अतराय पाच, आपरण-जानापरणी पाच,
दर्शनावरणी ४, ए ९, एम उर्धी मळी १४, चेद प्रकृतिनो
सुहुमो-सुक्ष्मसपराय गुणठाणे जवन्य रस बाधे, तथा सुक्ष्मनिक
३, विकलनिक ३, आउखा ४, वैक्रियळरू-देवद्विक २, नर-
कद्विक २, वैक्रियद्विक २, ए ६, उ मळी सर्व १६, प्रकृति
मणुतिरिय-मनुष्य ने तिर्यच जवन्यरसे बाधे, उद्योतनाम, औ-
दारिक २, अमरा-देवता निरया-नारकी जवन्य रसे बाधे ॥ ७१

तिरिदुग निय तमतमा, जिण मविरय निरयविणिग
थावरय ।

आसुहु मायव सम्मो, वसाय थिर सुह जसा सियरा ७२

अर्थ—तिर्यचद्विक २, नीचगोत्र १, ए ३ प्रकृतिनो जवन्य
रस तमतमानारक ७ मीना नारकी बाधे जिननामकर्मनो जवन्य
रस अविरति समकिती बाधे, एकेन्द्री जाति थावरनामकर्म, नरक-
गतिविना तीन गतिना जीव जवन्य रसे बाधे, आतपनामकर्म
आसुहुमा-सौधर्म देवलोक पर्यतना देवता, जवन्य रसे बाधे,
सौधर्म कहेवायी इशान पिण ग्रहवो, सम्मोवसाय-सातावेदनी
१, थिरनाम १, शुभनाम १, जश १, ए ४, प्रकृति समकिती
पटतो जवन्यरसे बाधे सिर-एहयी इतर असाता, अथिर,
अशुभ, अजश, ए ४, प्रकृति समकिती चढतो होय त्यारे
जवन्यरसे बाधे ॥ ७२ ॥

तस वन्न तेअ चउ मणु, खगइ दुग पणिदि सास परधुच्चं।
सवयणा गिइ नपु थी, सुभगिअर ति मिच्छचउ
गइआ ॥७३॥

अर्थ—अस, वादर, प्रत्येक, ए ४, तथा वर्णादि ४, तैजस, कर्मण, अगुरुलघु, निर्माण, ४ मणुअदुग-मनुष्यद्विक २, खगईदुग-शुभ, तथा अशुभविहायोगति, पचेन्द्राणीजाति, श्वासोश्वास, पराघात, उच्चैर्गात्र, सवयण ६, सस्थान ६, नपु-सकपेद १, स्त्रीवेद १, सुभगात्रिक ३, इअर-दुर्भगात्रिक ३, एव ४० चालीस प्रकृति मिच्छ-मिथ्यात्वी च्यार गतिना जघन्य रसे बाधे इहा भावना कहीये छीये-शुभ प्रकृति जिहा प्रथ-मयी जेवाय तिहा उत्कृष्टरसे बाधे, अने अशुभप्रकृति प्रथम बवाये तिहा उत्कृष्टरसे बाधे अने जिहा खपे तिहा जघ-न्यरसे बाधे, ए रीते विचारवो. ॥ ७३ ॥

चउ तेय वन्न वेअणि, अनामणुक्कोस सेस धुववधी ।
घाईण अजहन्नो, गोए दुविहो इमो चउहा ॥७४॥

अर्थ—हवे उत्कृष्ट रसवधना भागा कहे छे-चउतेय तैजस च्यार ४ तैजस, कर्मण, अगुरुलघु, निर्माण, ए ४, तथा वर्णादि ४, च्यार ४, वेदनीय शब्दे साता वेदनीय, नाम कहेता जसनाम अणुक्कोस-अनुत्कृष्ट बाधेतो चउहा-च्यारभेदे-सादि १, अनादि २, द्रुव ३, अद्रुव ४, ए च्यार भेदे बाधे तिहा ए प्रकृतिनो उत्कृष्टरस क्षपकश्चेणि ए चढतो जीव बाधे, तथा वीजा जीव सर्वअनुत्कृष्टरस बाधे, ते अभ-व्यने अनादि द्रुव छे भव्यने घोलना परिणामे सादि छे,

विग्धावरणे सुहुमो, मणुतिरिआ सुहुम विगलतिगआऊ
वेउवि छक्रममरा, निरया उज्जोय उरलदुग ॥ ७१ ॥

अर्थ—विग्ध—अतराय पाच, आपरण—ज्ञानावणी पाच,
दर्शनावरणी ४, ए ९, एम रघी मळी १४, चांद प्रकृतिनो
सुहुमो—सूक्ष्मसपराय गुणठाणे जवन्य रस बाधे, तथा सूक्ष्मनिक
३, विकलनिक ३, आउखा ४, नेक्रियळक—देवद्विक २, नर-
कद्विक २, वैक्रियद्विक २, ए ६, उ मली सर्व १६, प्रकृति
मणुतिरिय—मनुष्य ने तिर्यच जवन्यरसे बाधे, उद्योतनाम, औ-
दारिक २, अमरा—देवता निरया—नारकी जवन्य रसे बाधे ॥ ७१

तिरिदुग निय तमतमा, जिण मविरय निरयविणिग
थावरय ।

आसुहु मायव सम्मो, वसाय थिर सुह जसा सियरा ७२

अर्थ—तिर्यचद्विक २, नीचगोत्र १, ए ३ प्रकृतिनो जवन्य
रस तमतमानारक ७ मीना नारकी बाधे जिननामकर्मनो जवन्य
रस अविरति समकिती बाधे, एकेन्द्री जाति थावरनामकर्म, नरक-
गतिविना तीन गतिना जीव जवन्य रसे बाधे, आतपनामकर्म
आसुहुना—सौधर्म देवलोक पर्यतना देवता, जवन्य रसे बाधे,
सौधर्म कहेवाथी इशान पिण ग्रहवो, सम्मोवसाय—सातावेदनी
१, थिरनाम १, शुभनाम १, जश १, ए ४, प्रकृति समकिती
पटतो जवन्यरसे बाधे सि—रा—एहथी इतर असाता, अथिर,
अशुभ, अजश, ए ४, प्रकृति समकिती चढतो होय त्यारे
जवन्यरसे बाधे ॥ ७२ ॥

તસ વન્ન તેઅ ચડ મણુ, સ્વગદ્ દુગ પર્ણિદિ સાસ પરધુચ્ચં।
સઘયણા ગિદ્ નપુ થી, સુભગિઅર તિ મિચ્છચડ
ગદ્ આ ॥૭૩॥

અર્થ—તસ, ગદર, પ્રત્યેક, એ ૪, તથા વર્ણાદિ ૪, તૈજસ, કાર્મણ, અગુરુલલુ, નિર્માણ, ૪ મણુઅદુગ—મનુષ્યદ્વિક ૨, ગ્વગદ્દુગ—શુભ, તથા અશુભવિદ્યાયોગતિ, પચેન્દ્રીનીજાતિ, શ્વાસોશ્વાસ, પરાધાત, ઉચ્ચેર્ગોત્ર, સવયણ ૬, સસ્થાન ૬, નપુ-સમુવેદ ૧, સ્ત્રીવેદ ૧, સુભગાત્રિક ૩, ડઅર—દુર્ભગાત્રિક ૩, એવ ૪૦ ચાર્લીસ પ્રકૃતિ મિચ્છ—મિથ્યાત્વી ચ્યાર ગાતિના જવન્ય રસે ગાધે ઇહા ભાવના કહીયે છીયે—શુભ પ્રકૃતિ જિહા પ્રથ-મયા ધવાય તિહા ઉત્કૃષ્ટરસે વાધે, અને અશુભપ્રકૃતિ પ્રથમ વધાયે તિહા ઉત્કૃષ્ટરસે વાધે અને જિહા સ્વપે તિહા જવ-ન્યરસે વાધે, એ રીતે વિચારવો. ॥ ૭૩ ॥

ચડ તેય વન્ન વેઅણિ, અનામણુક્કોસ સેસ ધુવવધી ।
ઘાઈંણ અજહન્નો, ગોણ દુવિહો ઇમો ચડહા ॥૭૪॥

અર્થ—હવે ઉત્કૃષ્ટ રસગદના માગા કહે છે—ચડતેય તૈજસ ચ્યાર ૪ તૈજસ, કાર્મણ, અગુરુલલુ, નિર્માણ, એ ૪, તથા વર્ણાદિ ૪, ચ્યાર ૪, વેદનીય શબ્દે સાતા વેદનીય, નામ કહેતા જસનામ અણુક્કોસ—અનુત્કૃષ્ટ વાધેતો ચડહા—ચ્યારભેદે—સાદિ ૧, અનાદિ ૨, ધ્રુવ ૩, અધ્રુવ ૪, એ ચ્યાર ભેદે વાધે તિહા એ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટરસ ક્ષપકશ્રેણિ એ ચઢતો જીવ વાધે, તથા વીજા જીવ સર્વ અનુત્કૃષ્ટરસ વાધે, તે અમ-વ્યને અનાદિ ધ્રુવ છે મવ્યને ઘોલના પરિણામે સાદિ છે,

અને અગ્ર યશે તે માટે અદ્રુવ છે, ને ઘાતી ટુમઘી જે ૧૯ ઓગળીસ અને મોહની પાચ, જાનાપરળી પાચ, દર્શના-વરળી ૯, અતરાય પાચ એ ૩૦ નો, અજવન્યરસ ૪, ચ્યારેમેદે ગ્વાય, હા પળ જવન્યયી વીજો તે સર્વ અજવન્ય, તે એ ૩૮ પ્રકૃતિનો જવન્ય વ્ય જિપારે પ્રકૃતિનો ગ્ર ટલે તેહ્યા પ્રથમ સમયે છે, તેતો એક સમયે ગ્ર છે, તેહ્યા પેહેલા અજવન્યરસ વ્ય છે, તે અમવ્યને અનાદિ ટુવ છે, મવ્યને ઘોલના પરિણામે સાદિ છે, અને અગ્ર યયે અદ્રુવ છે, તથા ગોત્રકર્મમવ્યે ઉચ્ચગોત્રનો અનુત્કુષ્ટરસ સાદિ, અનાદિ, ટુવ, અદ્રુવ, પૂર્વનીપેરે જાણવો, નીચગોત્ર અજવન્યરસે સાદિ, અનાદિ, ટુવ, અદ્રુવ, હ ચ્યાર ૪ મેદે છે, ઘાતીનીપેરે માપના કરવી તથા હા પયઢીને આશયે અર્થ લિખીયે ઢીયે—જે વેદનીય નામકર્મ એ મૂલકર્મની અપેક્ષાયે અનુત્કુષ્ટ રસ ચ્યાર ૪, પ્રકારે કહેવો પળ—ઉત્તર પ્રકૃતિમા વર્ણાદિ ૪, તેજસ ચ્યાર ૪, એ આઠનો અનુત્કુષ્ટરસ સાદિ, અનાદિ, ટુવ, અદ્રુવ, કહેવો, ટુવ-વધી છે તે માટે પળ જશનામ સાતાવેદનીયના કોઈભાગે ચ્યાર ૪, પ્રકાર ન કહેવા અદ્રુવ વધી છે તે માટે વે સાદિ, અદ્રુવપળોજ પામીયે, હમ ગોત્રકર્મનો પિળ મૂલકર્મની અપેક્ષાયે ચ્યાર ૪, મેદ કહેવા પિળ ઉચ્ચગોત્ર, નીચગોત્ર, એ વે અદ્રુવ વધી છે તે માટે સાદિ અદ્રુવ વે મેદે પામીયે હમ જાણવો, ઇટલે સાત મૂલકર્મમા ચ્યાર મેદ કહ્યા હમ જાણ્યો ॥૭૪॥

સેસમ્મિ દુહા (અનુભાગ વધો સમત્તો) હગ દુગ,

ળુગાહજાઅમવળત ગુણિઆળૂ ।

સધા ઉરલોચિઅવગ્ગળાડ, તહ અગહળતરિયા ॥૭૫

અર્થ—સેસમ્મિ-તૈજસાદિ ૧૦, પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ, જવ-
ન્ય, એ ત્રીન રે, ભાગે સસ ગાધે, તે દુહા સાદિ, અદ્રુવ, એ વે
મેદે ગાધે, જે એહનો વવકાલ અલ્પ છે તે માટે, તથા ઘાતી
રે નો ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ, જવન્યરસ, સાદિ, અદ્રુવ વે મેદે
વધાયે તથા ઉચ્ચગોત્રનો, ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ, જવન્ય, અજવન્ય-
રસ સાદિ અદ્રુવ વે પ્રકારે વધાય છે, તથા નીચગોત્રનો ઉત્કૃષ્ટ
અનુત્કૃષ્ટ, જવન્ય એ ત્રીન ભાગે સસ ગાધે તે સાદિ અદ્રુવ ગાધે
તથા શેષ પ્રકૃતિ ૭૨ નો જવન્ય, અજવન્ય, ઉત્કૃષ્ટ, અનુ-
ત્કૃષ્ટ એ ચારે ૪, પ્રકારનોરસ તે સાદિ, અદ્રુવમેદે ગાધે,
ફહા પયડીને આશયે શેષપ્રકૃતિ ૭૪ ગ્રહે છે, ગોત્રની પ્રકૃતિ
પિણ અદ્રુવ વધી છે તે માટે તથા ઉપચાત ૧, દ્રુવવધી છે,
પર એ પ્રકૃતિવધે દ્રુવવધી છે તે માટે એ અનુભાગ રસવધનો
અધિકાર કહ્યો

હવે પ્રદેશવધ અધિકાર કહે છે—તિહા પ્રથમ વર્ગણાનુ
સ્વરૂપ કહે છે—૧૪—એકપરમાણુ દુગ—વે પરમાણુઆનો સ્કથ, ઇમ
વ્યપ્તુક, ઇમ સરુયાતાણુક, અસરુયાતાણુક, અનતાપરમાણુ મિલે
તે અમવ્યયી અનતગુણા મિલે જે સ્વધ નીપજે તિવારે ડરલોચિઅ-
ઔદારિકને ઉચિત કહેતા ગ્રહેવા યોગ્ય વર્ગણા જવન્ય થાય,
તદ્-તિમહીજ અતરિત—એવી પાઠ્ઠી તે સર્વ અગ્રહણ જાણવી
એ ઔદારિક વર્ગણા બાદર વીસગુણી છે ॥ ૭૫ ॥

એમેવ વિડવા હાર, તેય ભાસા ગુપાણ મળ કમ્મે ।
સુહુમા કમાવગાહો, ડળૂણગુલ અસસ્વસો ॥ ૭૬ ॥

અર્થ—એમેવ—ઇમહી વિડવ્વ—વૈક્રિય વર્ગણા, વીજી ૨,
અને ત્રીજી આહારક વર્ગણા ૩, તૈજસ વર્ગણા ૪, ભાષાવર્ગણા

અને અગ્ર યશે તે માટે અદ્રુવ છે, ને ઘાતી દ્રુવઘી જે ૧૧ ઓગળીસ અને મોહની પાચ, જ્ઞાનાપરળી પાચ, દર્શનાવરળી ૯, અતરાય પાચ એ ૩૦ નો, અજવન્યરસ ૪, ચ્યારમેદે ત્રયાય, હ્રા પળ જવન્યયી વીજો તે સર્વ અજવન્ય, તે એ ૩૮ પ્રકૃતિનો જગન્ય વધ જિગારે પ્રકૃતિનો ત્રણ ટલે તેહયા પ્રથમ સમયે છે, તેતો એક સમયે ગ્રધ છે, તેહયા પેહેલા અજવન્યરસ વધ છે, તે અમવ્યને અનાદિ દ્રુવ છે, મ્યને ઘોલના પરિણામે સાદિ છે, અને અગ્ર યયે અદ્રુવ છે, તથા ગોત્રકર્મમલ્યે ઉચ્ચગોત્રનો અનુત્કૃષ્ટરસ સાદિ, અનાદિ, દ્રુવ, અદ્રુવ, પૂર્વનીપેરે જાળવો, નીચગોત્ર અજવન્યરસે સાદિ, અનાદિ, દ્રુવ, અદ્રુવ, એ ચ્યાર ૪ મેદે છે, ઘાતીનીપેરે માવના કરવી તથા હ્રા પયહીને આશયે અર્થ લિખીયે ઢીયે—જે વેદનીય નામકર્મ એ મૂલકર્મની અપેક્ષાયે અનુત્કૃષ્ટ રસ ચ્યાર ૪, પ્રકારે કહેવો પળ—ઉત્તર પ્રકૃતિમા વર્ણાદિ ૪, તેજસ ચ્યાર ૪, એ આઠનો અનુત્કૃષ્ટરસ સાદિ, અનાદિ, દ્રુવ, અદ્રુવ, કહેવો, દ્રુવ-ઘધી છે તે માટે પળ જશનામ સાતાવેદનીયના કોઈમાગે ચ્યાર ૪, પ્રકાર ન કહેવા અદ્રુવ ઘધી છે તે માટે બે સાદિ, અદ્રુવપળોજ પામીયે, હ્રા ગોત્રકર્મનો પિળ મૂલકર્મની અપેક્ષાયે ચ્યાર ૪, મેદ કહેવા પિળ ઉચ્ચગોત્ર, નીચગોત્ર, એ બે અદ્રુવ ઘધી છે તે માટે સાદિ અદ્રુવ બે મેદે પામીયે હ્રા જાળવો, એટલે સાત મૂલકર્મમા ચ્યાર મેદ કહ્યા હ્રા જાળવ્યો ॥૭૪॥

સેસમ્મિ દુહા (અનુભાગવધોસમત્તો) હ્રા દુગ,
 ણુગાહજાઅમવળત ગુણિઆણૂ ।

સ્વધા ઉરલોચિઅવગ્ગણાઉ, તહ અગહળતરિયા ॥૭૫

ए ४ छे शेष ४ नयी तैजसवर्गणा किहाएक सुक्ष्म कही छे ॥ ७६ ॥

उक्किहियासिद्धा-णतसो अतरेसु अग्गहणा ।
सवत्थ जहन्नुचिया, नियणतसाहिआ जिट्ठा ॥७७॥

अर्थ—जे वर्गणा मोटी थाये ते पिण सिद्धने अनतमे भागे जेटला परमाणुआ थाये एउ वर्गणाना, एम अनती-वर्गणा जे एक समयमा अनत प्रमाण दलिक थाय एह अनता दलिक एक समय मध्ये जीव ग्रहण करे, ग्रहणने आतरे विचाले ते अग्रहण जाणवी, कर्मण उत्कृष्ट थाय पिण अधिका ते अग्रहण जाणवा सर्व जघन्य वर्गणायी निय-पोताने अनतमे अशे अधिक ते उत्कृष्ट वर्गणा जाणवी ॥ ७७ ॥

अतिम चउफासदुग्ध, पचवन्नरस कम्मखधदल ।
सवजियणंतगुणरस, अणुजुत्त मणतयपएसं ॥७८॥

अर्थ—हवे कर्मपणे जे परमाणुआ लेवराये तेहनो स्वरूप कहे छे—अतिम छेहेला जे चार स्पर्श—उद्धो, उन्हो, लखो, चीरणो, तिमहीज वे गध तथा पाच वर्ण तथा पाच रस सयुक्त सोल गुणी खव तेहनो समूह ते कर्मपणे लेवा योग्य दल जाणवो ते दलना जे परमाणुआ तेमाहे जे रस कषाय प्रत्ययी ते स्वे जीवयी अनतगुणो रस एक एक परमाणुमा हुवे ते अणुयुक्त-परमाणुआयुक्त अनत प्रदेशी कहेता अनता परमाणुआनो खघ ते कर्मपणे लेवाने योग्य जाणवो. ॥ ७८ ॥

૫, શ્વાસોશ્વાસવર્ગના ૬, મનોવર્ગના ૭, કાર્મગ્રન્થવર્ગના ૮, એ આટલો વર્ગના કમા-અનુક્રમે-મૂદમ છે-મૂદલે ઔદારિકચી વૈક્રિય સૂક્ષ્મ, માષાચી ઉગ્રાસ સૂક્ષ્મ, ઉશ્વાસચી મન સૂદમ, મનચી કાર્મગ્રન્થ સૂક્ષ્મ જાણવી, અગ્રાહના મૂદ વર્ગનાની અગ્રહને અસ-રયાતમે ભાગે છે, મૂદચી વીંજી વર્ગનાની તેહચી ઊર્ણ અગ્રાહના છે, મૂદ એક પરમાણુ ગ્રાહતા જે ઔદારિક જઘન્ય ગ્રહણયોગ્ય વર્ગના તેહને અનતમે ભાગે જેટલા પરમાણુઆ તેટલા પરમાણુઆ વધે, તિવારે ઔદારિક ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણયોગ્ય વર્ગના થાય, તે વર્ગનામધ્યે એક પરમાણુ વધે તે વર્ગના ઔદારિકને મોટા પડે, વૈક્રિયાદિકને ન્હાના પડે તે માટે અગ્રહણયોગ્ય જાણવી, મૂદ ઔદારિક ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણયોગ્ય વર્ગનાચી અનતગુણા પરમાણુ વધે મૂદો જે સ્વધ તે વૈક્રિયની જઘન્ય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગના જાણવી તે વૈક્રિય જઘન્ય ગ્રહણયોગ્ય વર્ગના એક એક પરમાણુ વધતા (વધારતા) જિવારે વૈક્રિય જઘન્ય વર્ગનાચી અનતમા ભાગ જેટલા પરમાણુઆ વધે તે વૈક્રિયને ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણયોગ્ય વર્ગના થાયે તેહચી ઉપરાત તે અગ્રહણ-યોગ્ય જાણવી તે વૈક્રિય ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણ વર્ગનાચી અનતગુણ પરમાણુઆ વધે, તિવારે આહારકની જઘન્ય ગ્રહણયોગ્ય વર્ગના થાયે આહારક જઘન્ય ગ્રહણયોગ્ય વર્ગનાચી અનતમે ભાગે વધે. તિવારે આહારકની ઉત્કૃષ્ટ ગ્રહણયોગ્ય વર્ગના થાયે, તે જિવારે અનતગુણી વધતા સીમ અગ્રાહ પછી તૈજસની ગ્રહણ યોગ્ય થાયે, એ રીતે તે કાર્મગ્રન્થવર્ગના કેહેવી એ મધ્યે ઔદારિક ૧, વૈક્રિય ૨, આહારક ૩, તૈજસ ૪, એ ચારે વર્ગના બાદર વીસગુણી છે, અને માષા, ઉશ્વાસ, મન, કાર્મગ્રન્થ, ૪ એ ચાર વર્ગના સૂક્ષ્મ, સોલગુણી છે, સ્પર્શ-રૂક્ષ, સ્નિગ્ધ, શીત, ઉષ્ણ,

नाम गोत्रनी स्थिति घणी ते माटे घणा दल आवे, इहा कोई पूठस्ये जे आउखाथी नामनी स्थिति सख्यातगुणी छे तो ते सख्यातगुणो भाग का न कह्यो ? इहा उत्तर जे ए दलिक भोगवता काल वधतो लागे, आउखाना दलिक भोगवता काल थोडो लागे ते माटे, तथा सक्रम्या दल ७ मव्ये घणा छे, घणी स्थिति सीम पहुँचे पर दलिक अविका लेवे पर सख्यातगुणा न लेवे एम सर्वन भाज्यो ए अर्थ ॥ ८० ॥

निअजाइलछदलिआ-णतसो होइ सबघाईण ।

वज्जतीण विभज्जइ, सेस सेसाण पइसमयं ॥ ८१ ॥

अर्थ—हवे उत्तरप्रकृतिनो वहेचवो कहे छे तिहा निय-पोतानी जे जाति ज्ञानावरणी आदिक तेहने भाग प्रमाण लीधा जे दल तेहनो अनतमो भाग ते सर्ववातीने आवे, शेष रहे ते याकती प्रकृतिने आवे, तिहा जे ज्ञानावरणीने भागे आव्या जे दल तेहनो अनतमो भाग अति रसवत ते केवलज्ञानावरणीपणे परिणमे, शेष रह्या जे दल ते च्यार ४ भागे मतिज्ञानावरणी प्रमुखने आवे, तथा दर्शनावरणीने ६ भागे आवे, शेष रह्यो ते चक्षुदर्शनावरणी प्रमुखने ३ भागे आवे मोहनीने जे भाग आव्यो तेहना वे भाग याय, ते-मायी एक भागनो तेने मळे तथा मोहनीनु अर्ध दल स्थिया-त्वने मळे छे, ए प्रमाणे तेमाहे जे स्थानके जेटला बधाता हुवे तेटले भागे आवे, शेष रही जे ते जेटली देशवाती ब-वाती हुवे तेटला भाग पडे, अतरायने सर्ववाती नयी, तिणे एहना ५ भाग पडे नामकर्मनो भाग जे काले २३ यी ३१

एगपएसागाढ, निअसवपएसओ गहेइ जिओ ।
थोवो आउ तदसो, नामेगोए समोअहिओ ॥७९॥

અર્થ—એક પ્રદેશ અવગાઓ જે કર્મદલ તેને આત્મા સર્વ પ્રદેશને બંધે કરીને ગ્રહણ કરે, એટલે એક પ્રદેશે છે તો અસંખ્યાતે છેવરાય, અને એક પ્રદેશનો કર્મ છે તો વીર્ય ચલનાનો કપન સર્વ પ્રદેશનો યાય, તે માટે સર્વ પ્રદેશે ગ્રહે હમ કહ્યો છે તે જે આકાશપ્રદેશે કર્મદલ તે પ્રદેશે જે આત્મપ્રદેશ હુવે (હોયે) તે આત્મપ્રદેશે ગ્રહે, મિત્ર પ્રદેશી દલ ન ગ્રહે, હવે તે જીવ એક સમયે આઠ કર્મ ગ્રાહે, તે કર્મદલિકનો વેહેચણ કહે છે જે સર્વથી થોડા દલ આડખાને ભાગે આવે, તેથી નામ કર્મ તથા ગોત્રકર્મને અધિકા દલ આવે ષિળ બેને માહો-માહે સમાન આવે ॥ ૭૯ ॥

विग्धावरणे मोहे, सवोवरिवेअणीइ जेणप्पे ।
तस्स फुडत्त नहवइ, ठिई विसेसेण सेसाण ॥८०॥

અર્થ—નામ ગોત્રથી વિગ્ધ-અતરાય તથા જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણીને અધિક આવે, એ ત્રીનને પરસ્પર સમાન આવે, એહથી મોહનીકર્મને દલ અધિક આવે સર્વ સાત કર્મથી ઉપરિ કહેતા અધિકા દલ વેદનીય કર્મને આવે, જે કારણે તસ્સ-તે વેદનીય કર્મનો ફુડ-પ્રગટ ઉદયપણો થોડે પુદ્ગલે થાય નહીં, જે વીજા કર્મથી વેદનીનો વિપાક-વ્યક્ત છે, શેષ જે સાત કર્મ તેહને જે દલનો ભાગ આવ્યો તે સ્થિતિને વિશેષે એટલે આડખાની સ્થિતિ થોડી તિણે સર્વથી થોડા દલ આવે. તેથી

गीकेवळी तेरमागुणठाणा रुप श्रेणि १०, इग्यारभी अयोगीके-
वळीये चौदमा गुणठाणारुप श्रेणि ११ ए इग्यारे श्रेणि जा-
णवी ॥ ८२ ॥

गुणसेढी दलरयणा, गुसमयमुदया दसखगुणणाए।
एअगुणा पुण कमसो, असखगुण निजरा जीवा ॥ ८३ ॥

अर्थ—गुणसेढी—गुणश्रेणि ते दलरचना कहीये, दलनो
वहेचवो एटले दलसन्वपणे हतो ते चल करी जुदा जावा
योग्य करवा ते दलरचना कहीजे, तथा श्रेणिमच्ये जे दल
उदय आवे ते ग्रथम समयथी वीजे समये असख्यातगुणा दल
उदय करे अने श्रेणि वर्तते जीवने ज्ञानादिकने असख्यात
गुणा ववारे निरावरण थाये वळी श्रेणि चढ्यो जीव प्रतिसमये
असख्यातगुण निर्जरा करे, इम श्रेणि पेहेलीथी वीजीए अस-
ख्यातगुणी निर्जरा थाय, इम सर्वश्रेणिमा जाणज्यो हवे गुण-
ठाणानो अतर कहे छे—१४ चौद गुणठाणामे बारमो, तेरमो,
चौदमो गुणठाणो जीव एकवार पामे, वीजीवार कोइ जीवने
स्पर्शवो न पडे, तिणे तेहने अतर न कहेवाये, अने ११
गुणठाणा एक जीव अनेकवार पामे ते माटे ते इग्यार
गुणठाणानो अतर कहुछ ॥ ८३ ॥

पलियासखसमुहू, सासणइअरगुणअतरहस्स।
गुरुमिच्छि वे छसट्ठी, इयरगुणे पुग्गलद्धतो ॥ ८४ ॥

अर्थ—पलियासखस—पल्योपमनो असख्यातमो भाग
-सासाणि—सास्वादन गुणठाणानो अतर हस्स—जघन्य आतरो
छे जे कारणे सास्वादनथी मिथ्यात्वे आवेला जीवने सम्यक्-

सुधीना नवस्थानमा जेठली प्रकृतिनु नवस्थान वर्ते तेदला भाग पडे, तेमा नवन सवातनने शरीर नामकर्ममायी भाग मले, तथा वर्णादि मूल प्रकृतिना भागमा आवेला दलिक ते पोतानी उत्तर प्रकृतिमाज वहेंचाय कारणके एक समये सर्व वर्णग्रादि नवाय छे तथा गत्यादि पांड प्रकृतिओना भागमा आवेलु दलिक ते सर्व एकेक प्रकृतिनुज होय, कारणके एक समयमा गत्यादि एकज प्रकृति नवाय छे तथा गोत्र वेदनीयने आयुष्य ए नण मूलकर्मनो भाग नवाती एकेक प्रकृतिनेज मले ए सर्व वहेंचण जे समये बाघे तेज समये करे छे एउले नव-समयेज वहेंचे छे ते सर्व कार्य एक समये नाय छे

सम्म देस (दर) सबविरई, उअणविसजोअ दंस खवगेअ ।

मोह सम सत खवगे, खीण सजोगीअर गुणसेढी ८२

अर्थ—हवे ११ श्रेणि कहे छे—तिहा प्रथम सम्म-सम-कितनी श्रेणि १, बीजी देशविरतिनी श्रेणि २, बीजी सबविरइ-सर्व विरतिनी श्रेणि ३, चौथी अण-अनतानुबधी सत्तामाथी काढवा खपाववानी ते श्रेणि ४, पाचमी दस-दर्शनमोहनी ३ खपाववा रूप श्रेणि ५, तथा छठ्ठी ते मोहनीनी २१ प्रकृति शमाववा रूप आठमागुणठाणाथी दसमाना अतलगें मोहशमरूप श्रेणि ६, सातमी सर्व मोह उपशमी खो एहवी ११ गुण-ठाणा रूप श्रेणि ७, आठमी नवग-मोहनीनी २१ प्रकृति खपाववारूप आठमाथी दशमापर्यंत श्रेणि ८, नवमी सर्वमोह खप्यो ते रूप क्षीणमोह गुणठाणारूप श्रेणि ९, दशमी सयो-

समये एक केश-वालाय अवहारो-(काढता) योजननो कुवो खाली यये उद्धार (पल्योपम) थाय, तथा सो वरसे एक वालाय काढीये तो कुवो खाली यये अद्धार पल्योपम थाय, तथा एक समये योजन प्रमाण कुवानो एक आकाश प्रदेश काढीये कुवो खाली यये क्षेत्र पल्योपम थाय तिहा द्वीप समुद्रनो गिणवो ते उद्धार पल्योपमे करवो पचवीस कोटा-कोडी पल्योपमना जेटला समय थाय तेटला द्वीप समुद्र छे आउखो ते अद्धार पल्योपमे गिणवो, नस जीवनो मान ते क्षेत्रपल्योपमे गिणवो, जिम पल्योपमना ३ तीन मेद तिम सागरोपमना तीन मेद जाणवा ॥ ८५ ॥

हवे पुद्गल परावर्त्तनो स्वरूप कहे छे

दवे खित्ते काले, भावे चउह दुह वायरो सुहुमो ।
होइ अणतुस्सप्पिणि, परिमाणो पुग्गलपरट्ठो ॥८६॥

अर्थ—ते पुद्गल परावर्त्तनना मेद आठ छे तिहा द्रव्य पुद्गल परावर्त्तन १, क्षेत्र पुद्गल परावर्त्तन २, काल पुद्गल परावर्त्तन ३, भाव पुद्गल परावर्त्तन ४, ए च्यार ४ मेद ते एकेकना वे मेद छे—द्रव्य पुद्गल परावर्त्तन बादर १, द्रव्य पुद्गल परावर्त्तन सूक्ष्म २ ए वे, इम क्षेत्र पुद्गल परावर्त्तन बादर १, क्षेत्र पुद्गल परावर्त्तन सूक्ष्म २, काल पुद्गल परावर्त्तन बादर १, काल पुद्गल परावर्त्तन सूक्ष्म २, भाव पुद्गल परावर्त्तन बादर १, भाव पुद्गल परावर्त्तन सूक्ष्म २, ए आठे मेद जाणवा, बादर पुद्गल परावर्त्तन ते न्हानो छे, सूक्ष्म पुद्गल परावर्त्तन ते मोटो छे अनन्त उत्सर्पिणी, अवसर्पिणी प्रमाणे पुद्गल परावर्त्तननु मान थाये ८६॥

त्व ने मिश्रपुज अवश्य सत्तामा होय, ते उन्ने पुजने मिथ्या-
त्वे प्रथम समयथी उवेल्पा माडे ते यावत् पल्योपमना अस-
रयातमे भागे उवेळी रहे, ने ज्यासुधी ए वे पुज सत्तामा
होय त्या सुधी पुन उपशम पामे नहि, ने सास्वादने पण
न आवी शके, ते माटे जवन्य अतर पण पल्योपमनो अस-
ख्यातमो भाग पडे, तथा इयरगुण-बीजा जे गुणठाणा-
मिथ्यात्व १, मिश्रादिक उपशान्तमोह पर्यंत नय १० गुणठाणे
जवन्य अतर अतर्मुहूर्तनो पडे, जे कारणे ए गुणठाणे चढतो
तथा पडतो पिण आवे ते माटे तथा गुरु-उत्कृष्टो अतर
मिथ्यात्व गुणठाणानो वे असट्टी-१३२ एकसोवनीस सागरो-
पमनो उत्कृष्टो अतर पडे, जे कारणे आसठ सागर क्षयोपशम
समकितपणे रहे, पळी अतर्मुहूर्त मिश्रपणे रहीं वळी आसठ
सागरोपम क्षयोपशम समकितपणे रहे तिवारे मनुष्यभव साधिक
१३२ सागर काल पर्यंत मिथ्यात्व स्पर्श्यों नही, ते मिथ्यात्वनो
अतर इयर-सास्वादनादिक दश गुणठाणानो उत्कृष्ट अतर अर्द्ध
पुद्गल परावर्तकाल देश ऊणो जे एटलो काल समकीतथी
पळ्यो मिथ्यात्वमे रहीं पळी पाळो समकित पामी मोक्षे जाय
ते माटे अतर कळो ॥ ८४ ॥

**उद्धार अद्ध खित्त, पलिय तिहा समयवाससयसमए।
केस वहारोदीवो, दहि आउतसाइ परिमाण ॥ ८५ ॥**

अर्थ—हवे पुद्गल परावर्तननो मान कहेवा माटे पल्यो-
पमनो स्वरूप कहे छे पल्योपमना ३ त्रण भेद छे उद्धार-
पल्योपम १, अद्धापल्योपम २, क्षेत्रपल्योपम ३ ए पल्योप-
मना ३ तीन भेद छे, तिहा उद्धार पल्योपमनो मान समये

अनुक्रमे बधो लोक मरणे स्पर्शे ते आवा पाठा प्रदेशे जे मरण
थाये ते न गणीये, इम सपर्ण लोक स्पर्शे त्यारे क्षेत्रयी सूक्ष्म
पुद्गल परावर्तथाय तथा एहनो जवन्य अनर २५६, आवळीनो
उत्कृष्ट अतर अनतकालनो तथा उत्सर्पिणी अपसर्पिणीने
प्रथम समये जन्म पाम्यो, तेहिज वळी किहाक मरण पाम्यो,
इम जे क्षेत्रे जे प्रदेशमे मरण पाम्यो, इम अनुक्रम विना जे
हरकोइ स्थानकनो प्रदेश स्पर्शो, तिम उत्सर्पिणी अवसर्पिणीना
समय मरणे स्पर्शे तिवारे कालयी नादर पुद्गल परावर्त थाये
तेहिज कोइ उत्सर्पिणी अपसर्पिणीना प्रथम समये भरे पछी
जघन्ये वीस कोडाकोडी सागर जाय तिवारे वळी वीजा काल-
चक्रनो वीजो समय आवे तिवारे मरण पामे अथवा अनतकाले
अनतमा कालचक्रने वीजे समये मरण, वळी जघन्ये वीस
कोडाकोडी सागर पछी अथवा अनतकाल पछी वीजे समये
मरण, इम अनुक्रमे मरण करता उत्सर्पिणी अवसर्पिणीना
समयो मरणे करी स्पर्शे अनुक्रमे, तिवारे कालयी सूक्ष्म पुद्गल
परावर्तन थाये, इम रसबधना स्थानक जे मरणे करी जेम
तेम स्पर्शे ते भावयी बादर पुद्गलपरावर्त थाये, तेहिज रस-
बधना स्थानक अनुक्रमे, मरणे स्पर्शे त्यारे भावयी सूक्ष्म पुद्गल
परावर्तन थाये ते भाव पुद्गल परावर्त कोइ जीवने थयो नयी
इम आठ भेद जाणवा ॥ ८८ ॥

अप्परपयडिवधी, उक्कडजोगी अ सन्निपजत्तो ।

कुणइ पएसुक्कोस, जहन्नयं तस्स वच्चासे ॥ ८९ ॥

अर्थ—जे जीव अप्पर—अल्पतर थोडी प्रकृति बाधे,
उक्कडयोगी—योगे उत्कृष्ट योगी हुवे अ कहेता च शब्दे सञ्ज्ञि

उरलाइ सत्तगेण, एग जिओ मुअड फुसिय सवअणु ।
जित्तिअ कालि स थूलो । दवे सुहुमो सगऽन्नयरा ॥८७॥

अर्थ—द्वे द्रव्य पुद्गल परावर्तननो मान कहे छे उरलाइ—
ओदारिकादिक सात वर्गणा, आहारक विना, ते एक विना ते
एक जीव सर्व पुद्गल ए ७ सात वर्गणाए फुसीय-स्पर्शनिं
सुइय-मूल्या जे सर्व परमाणु पिण अनुक्रमे नहीं जिवारें जे,
फरसे ते तिवारे गणीये तेहनो जे काल लागे ते द्रव्ये बादर
पुद्गल परावर्तन थाये तथा सर्व परमाणु सगन्नयरा-सात वर्ग-
णापणे अन्यतर एक एक वर्गणापणे फरसे ते विचें बीजी व-
र्गणापणे फरसे ते स्पर्शना गणवी नहीं, इम अनुक्रमे एक
एक वर्गणापणे सर्व पुद्गल फरसी मुके तिवारे द्रव्यथी सूक्ष्म
पुद्गल परावर्तन थाये ॥ ८७ ॥

लोगपएसोसप्पिणि, समयाअणुभागवधट्ठाणा य ।
जह तह कममरणेण, पुट्ठाखित्ताइथूलियरा ॥८८॥

अर्थ—लोकप्रदेश सर्व स्पर्श क्षेत्रपुद्गलपरावर्त, उत्सर्पिणी
अवसर्पिणीना समय स्पर्श ते काल पुद्गल परावर्त, अनुभाग
बधना स्थानक स्पर्श भावपुद्गलपरावर्त, ते जहतह-जेम
तेम स्पर्श तो ए ३ तीने थूल-बादर पुद्गलपरावर्त, अने
अनुक्रमे स्पर्श तो सूक्ष्म थाये ते देखाडे छे जे लोकना प्रदेशमा
लोकना अतप्रदेशे मरण पामे, इम जेम तेम आगल पाछल
कैरीने बधो लोक मरणे करी स्पर्श तिवारें क्षेत्रथी, थूल-बादर
पुद्गलपरावर्तन थाये, तेहज जे लोकने अत्यप्रदेशे मरण करी
वळी ते प्रदेशथी लगते प्रदेशे मरण करे ते मव गणवो, इम

અર્થ—સજલણા ૪, પુરુષવેદ ૧, એ પાંચ પ્રકૃતિ અનિ-
વૃત્તિ ગુણઠાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશે વાધે, શુભવિહાયોગતિ ૧, મનુ-
ષ્યાયુ ૧, સુરનિક ૨, સુભગનિક ૨, વૈક્રિયદુગ ૨, સમચૌરસ
સસ્થાન ૧, અસાતાવેદનીય ૧, વજ્રઋષભનારાચ સઘયણ ૧, એ
૧૩ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશત્રય મિથ્યાત્વી વાધે અથવા સમ-
કિતી વાધે ॥ ૯૧ ॥

નિદ્રા પયલા દુજુઅલ, ભયકુચ્છાતિત્ય સમગો સુજર્ઈ.
આહારદુગ સેસા, ઉક્કોસ પપ્પસગા મિચ્છો ॥ ૯૨ ॥

અર્થ—નિદ્રા ૧, પ્રચલા ૧, દુજુઅલ—હાસ્ય ૧, રતિ
૨, અરતિ ૧, શોક ૨, ભય ૧, દુગઠા ૧, તીર્થંકર નામ
૧, એ નવ પ્રકૃતિ સમકિતી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશત્રયે વાધે, સુજર્ઈ—
જે અપૂર્વકરણી અથવા અપ્રમત્ત, આહારક દુગનો ઉત્કૃષ્ટ પ્ર-
દેશત્રય વાધે, શેષ ૬૬ છાસઠ પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સજ્ઞિ
મિથ્યાત્વી વાધે ॥ ૯૨ ॥

સુમુળી દુન્નિ અસન્ની, નરયતિગ સુરાઉ સુરવિઉધિ દુગં.
સન્મો જિણે જહન્ન, સુહુમનિગો આઙ્ગણિ સેસા ॥ ૯૩ ॥

અર્થ—હવે જઘન્ય પ્રદેશત્રય વાધે તે કહે છે સુમુળી—
મલો મુનિ અપ્રમાદી, દુન્ની—આહારક દુગનો જઘન્યત્રય વાધે,
અસન્ની વાધે, નરકનિક ૨, દેવનિક ૨, વૈક્રિયદુગ (દ્વામા
સુરાઉનો અર્થ નથી લખ્યો માટે દેવનિકને ઠેકાણે દેવાયુ પછી
દેવદિક અને વૈક્રિયદિક, એમ વેસે છે, તત્ત્વ બહુશ્રત જાણે)
એ ૬ પ્રકૃતિનો જઘન્ય પ્રદેશત્રય અસન્ની પર્યાપ્તો વાધે, જિન
નામનો જઘન્ય પ્રદેશત્રય સમકિતી વાધે, શેષા-શેષ ૧૦૯

પર્યાપ્તો કુળર્ક-કરે, પ્રદેશવ ઉત્કૃષ્ટણે વાધે, ઇટ્થે યોદ્ધી
 પ્રકૃતિ વાધે તેહને ભાગ થોડા ઉત્કૃષ્ટ યોગપ્રપ્ત પ્રદેશ લેવે,
 ઘણા તે માટે, ઉત્કૃષ્ટયોગ વાળા જે જીવ તે અને અતિશયે
 અલ્પ પ્રકૃતિ વધ કરે, જહન્ય-તેહયાં પ્રિપર્યાસે જવન્ય પ્રદેશ
 વાધે, જે પ્રકૃતિ ઘણી વાધતો હુવે, યોગ મદ હુવે, અસંશિ
 પર્યાપ્તો હુવે તે પ્રદેશવ જવન્ય વાધે ઇમ ભાગ્યો ॥૮૯॥
 મિચ્છ અજય ચડ આઠ, વિ તિ ગુણવિણુ મોહિ સત્ત
 મિચ્છાઈ ।

છળહ સતરસ સુહુમો, અજયા દેસા વિ તિ કસાણ ॥૯૦॥

અર્થ—હવે પ્રદેશવ ઉત્કૃષ્ટના સ્વામી કહે છે—મિથ્યાત્વ
 ગુણઠાણે અજયચડ—ચોથા ગુણઠાણાંથી માઢી ૪ ચ્યાર ગુણ-
 ઠાણા ઇટ્થે મિથ્યાત્વ ?, અવિરતિ ?, દેશવિરતિ ?, પ્રમત્ત
 ?, અપ્રમત્ત ?, એ પાચ ગુણઠાણે આઠવા કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ
 પ્રદેશ વાધે, વીજા વીજા ગુણઠાણાવિના મિથ્યાત્વ ?, અવિરતિ
 ?, દેશવિરતિ ?, પ્રમત્ત ?, અપ્રમત્ત ?, અર્પૂર્વ ?, અનિવૃત્તિ
 ?, એ ૭ સાત ગુણઠાણે મોહનીકર્મના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ વાધે
 મૂળ કર્મ છનો, તથા ઉત્તર પ્રકૃતિ જ્ઞાનાવરણી પાચ, દર્શના-
 વરણી ૪ ચ્યાર, અતરાય પાચ, સાતાવેદની ?, ઉચ્ચગોત્ર ?,
 યશનામ ?, એ ૧૭ સત્તર પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશવધ સૂક્ષ્મ
 સપરાય ગુણઠાણે વાધે, તથા 'અવિરતિ' ગુણઠાણે વીજી 'ચોક-
 ઢીનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ વાધે, દેશવિરતિવીજી ચોકડીનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ
 વાધે ॥ ૯૦ ॥

પણઅનિઅટ્ટી સુખગઈ, નરાડ સુર સુભગતિગ વિડવિદુગ
 સમચડરસ મસાય, વઢર મિચ્છો વ સમ્મો વા ॥૯૧॥

અર્થ—સજલણા ૪, પુરુષવેદ ૧, એ પાંચ પ્રકૃતિ અનિ-
વૃત્તિ ગુણઠાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશે વાધે, શુભવિહાયોગતિ ૧, મનુ-
ષ્યાયુ ૧, સુરનિક ૨, સુભગનિક ૨, વૈક્રિયદુગ ૨, સમચૌરસ
સસ્થાન ૧, અસાતાવેદનીય ૧, વજ્રક્રમભનારાચ સઘયણ ૧, એ
૧૨ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશનવ મિથ્યાત્વી વાધે અથવા સમ-
કિતી વાધે ॥ ૯૧ ॥

નિદ્રા પચલા દુજુઅલ, ભયકુચ્છાતિત્ય સમગો સુજર્ડ.
આહારદુગ સેસા, ઉક્કોસ પપ્પસગા મિચ્છો ॥ ૯૨ ॥

અર્થ—નિદ્રા ૧, પચલા ૧, દુજુઅલ-દાસ્ય ૧, રતિ
૨, અરતિ ૧, શોક ૨, ભય ૧, દુગઠા ૧, તીર્થંકર નામ
૧, એ નવ પ્રકૃતિ સમકિતી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશવધે વાધે, સુજર્ડ-
જે અપૂર્વકરણી અથવા અપ્રમત્ત, આહારક દુગનો ઉત્કૃષ્ટ પ્ર-
દેશનવ વાધે, શેષ ૬૬ છાસઠ પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સજી
મિથ્યાત્વી વાધે ॥ ૯૨ ॥

સુમુળી દુન્નિ અસજ્ઞી, નરયતિગ સુરાડ સુરવિડવિ દુગં.
સમ્મો જિણે જહન, સુદુમનિગો આઝ્ઞણિ સેસા ॥ ૯૩ ॥

અર્થ—હવે જઘન્ય પ્રદેશનવ વાધે તે કહે છે સુમુળી-
મલો મુનિ અપ્રમાદી, દુન્નિ-આહારક દુગનો જઘન્યનવ વાધે,
અસજ્ઞી વાધે, નરકનિક ૨, દેવનિક ૨, વૈક્રિયદુગ (દવામા
સુરાડનો અર્થ નથી લખ્યો માટે દેવનિકને ઠેકાણે દેવાયુ પછી
દેવદિક અને વૈક્રિયદિક, એમ વેસે છે, તત્ત્વ બહુશ્રુત જાણે
એ ૬ પ્રકૃતિનો જઘન્ય પ્રદેશનવ અસજ્ઞી પર્યાપ્ત વાધે, જિણ
નામનો જઘન્ય પ્રદેશનવ સમકિતી વાધે, શેષ-શેષ ૬૦૯

પર્યાપ્તો કુળર્ક-કરે, પ્રદેશનવ ઉત્કૃષ્ટણે વાધે, ઇટલે યોદ્ધા
 પ્રકૃતિ વાધે તેહને ભાગ થોડા ઉત્કૃષ્ટ યોગપ્રલપ્ત પ્રદેશ લેવે,
 ઘણા તે માટે, ઉત્કૃષ્ટયોગ વાલા જે જીવ તે અને અતિશયે
 અલ્પ પ્રકૃતિ નવ કરે, જાત્ર્ય-તેહયાં વિપર્યાસે જવન્ય પ્રદેશ
 વાધે, જે પ્રકૃતિ ઘણી ગાવતો હુવે, યોગ મદ હુવે, અસાંસિ
 પર્યાપ્તો હુવે તે પ્રદેશનવ જવન્ય વાધે હમ ભાવનો ॥૮૯॥
 મિચ્છ અજય ચડ આઝ, વિતિ ગુણવિણુ મોહિ સત્ત
 મિચ્છાઈ ।

છપ્પહ સતરસ સુહુમો, અજયા દેસા વિતિ કસાઈ ॥૯૦॥

અર્થ—હવે પ્રદેશનવ ઉત્કૃષ્ટના સ્વામી કહે છે—મિથ્યાત્વ
 ગુણઠાણે અજયચડ—ચોથા ગુણઠાણાયાં માઢી ૪ ચ્યાર ગુણ-
 ઠાણા ઇટલે મિથ્યાત્વ ૧, અવિરતિ ૧, દેશવિરતિ ૧, પ્રમત્ત
 ૧, અપ્રમત્ત ૧, એ પાચ ગુણઠાણે આઝવા કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ
 પ્રદેશ વાધે, વીજા ત્રીજા ગુણઠાણાવિના મિથ્યાત્વ ૧, અવિરતિ
 ૧, દેશવિરતિ ૧, પ્રમત્ત ૧, અપ્રમત્ત ૧, અપૂર્વ ૧, અત્રિવૃત્તિ
 ૧, એ ૭ સાત ગુણઠાણે મોહનીકર્મના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ વાધે
 મૂળ કર્મ છનો, તથા ઉત્તર પ્રકૃતિ જ્ઞાનાવરણી પાચ, દર્શના-
 વરણી ૪ ચ્યાર, અતરાય પાચ, સાતાવેદની ૧, ઉચ્ચગોત્ર ૧,
 યજ્ઞનામ ૧, એ ૧૭ સત્તર પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશનવ સૂક્ષ્મ
 સપરાય ગુણઠાણે વાધે, તથા અવિરતિ ગુણઠાણે વીજી ચોક-
 ઢીનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ વાધે, દેશવિરતિ ત્રીજી ચોકઢીનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ
 વાધે ॥ ૯૦ ॥

પણ અનિઅટ્ટી સુખગઈ, નરાઝ સુર સુભગતિગ વિડવિદુગ
 સમચંડરસ મસાય, વઙ્ગર મિચ્છો વ સમ્મો વા ॥૯૧॥

सेढिअसखिजसे, जोगट्ठाणाणिपयडिठिइमेआ ।
ठिइबंधज्झवसाया, णुभागठाणा असखगुणा ॥९५॥

अर्थ—घनीकृत लोकनी सातराजनी एकप्रदेशी श्रेणि तेहने असख्यातमे भागे जेटला आकाश प्रदेश तेटला योग स्थानक छे, तेयी प्रकृतिना स्थानक तीव्र मदता रूप असख्यात गुणा छे, तेयी स्थितिभेद स्थितिना स्थानक असख्यातगुणा छे, तेयी स्थितिबधना अव्यवसाय जीवभेदे तीव्र मदतारूप ते असख्यातगुणा छे, जे एकेके स्थितिस्थानके स्थितिबधना अव्यवसाय असख्यात छे, ते माटे ४ तेयी रसबधना स्थानक असख्यातगुणा छे, जे ठाणवृद्धिरूप रसबधना स्थानक अभिकायनी सुइ छ दिशा फरतीना आकाशप्रदेश प्रमाण छे ॥ ९५ ॥

तत्तो कम्मपएसा, अनतगुणियातओरसच्छेआ(या) ।
जोगापयडिपएस, छिइअणुभाग कसायाओ ॥ ९६ ॥

अर्थ—ते माटे तेहयी कर्मवर्गणाना एकसमयगृहीत परमाणुआ अनतगुणा छे, ६ तेहयी कर्मब्रपणे जे परमाणुआ बधाणा तेमा जे एक परमाणु तेमाहे कषायप्रत्ययी रसना छेद ते अनतगुणा छे, जे कारणे सर्व जीवधी अनतगुणो रस हुवे (होष) तेहिज कर्मपणे बधाय ७, ते माटे, तथा प्रकृतिबध, १ ते योगयी बधाय, स्थितिबध तथा रसबध ते कषाययी बाधे, मिथ्यात्व, अविरत ते दृढीकरणनो हेतु छे ॥ ९६ ॥

चउदसरज्जूलोगो, बुद्धिकओ होइ सत्तरज्जु घणो ।
तदीहेग पएसा, सेढी पयरो अ तवग्गो ॥ ९७ ॥

अर्थ—हवे श्रेणिनो स्वरूप कहे छे—चौदराज प्रमाण लोक छे, बुझिये करीये तिसार सातराज प्रमाण घन थाय तेहनी दीर्घ लायी एरुप्रदेशनी श्रेणिने सेठी कहीये, ते सेठीनो वर्ग एट्ठे तद्गुणो—गुणाकार करीये ते प्रतर थाय, तेहने वर्ग करे घन थाय ॥ ९७ ॥

अणदस नपुंसि त्थी, वेअ छक्क च पुरिसवेअ च ।
दो दो एगतरिए, सरिसे सरिस उवसमेइ ॥९८॥

अर्थ—हवे उपशम श्रेणि कहे छे—इहा उपशम श्रेणें उपशम समकिती लीयो छे, ते कहे छे—प्रथमयी चोथायी माडी सातमा गुणठाणा सीम अनतानुबधी ४ उपशमावे, पछे दर्शन मोहनी ३ तीन उपशमावे, पछी आठमे गुणठाणे आवी स्थिति घातादिक पाच ५ करण करीने नवमे गुणठाणे आवी नपुसकवेद उपशमावे, १ पछी र्खिवेद उपशमावे १, पछी हास्पछक ६ उपशमावे, पछी पुरुषवेद उपशमावे, पछे वे वे-कषाय उपशमावे, पछे एक उपशमावे (?) आतरे अप्रत्याख्यानी प्रत्याख्यानी क्रोध २, उपशमावे, पछे सजलणो क्रोध, १ उपशमावे पछे अप्रत्याख्यानी प्रत्याख्यानी मान उपशमाव्या पछी सजलणमान उपशमावे पछी अप्रत्याख्यानी, प्रत्याख्यानी माया उपशमावे, पछी सजलणनी माया उपशमावे, पछी प्रत्याख्यानी अप्रत्याख्यानी लोभ उपशमावी, सजलना लोभनी किट्टी करे, तेहनो अनतमो भाग सजलना लोभनो ते दसमे गुणठाणे उपशमावे ए रीते सरखु सरखु उपशमावे पछी उपशातमोही थाय. हवे क्षपकश्रेणिनो क्रम कहे छे ॥ ९८ ॥

अणमिच्छ मीससम्मं, तिआउ इग विगल थोण
तिगुजोअ ।

तिरि निरय थावर दुग, साहारायव अड नपु त्थी ॥९९॥

अर्थ—जे कोइ जीव लाघे स्वकृत्स्व रसे ससारोद्विग्न आ-
त्मा लवी थको चोथे तथा पाचमे, छठे, सातमे गुणठाणे क्षयो-
पशम, अनतानुबधी ४ खपावे, पछी मिथ्यात्वमोहिनी खपावे,
पछी मिश्रमोहिनी खपावे, पछी समकितमोहिनी खपावे, पछी
देवता १, नारकी १, तिर्यच १, ना आउखा खपावे, खपावीने
नवमे गुणठाणे चढे पछी नवमाने बीजे भागे इग—एकेन्द्री-
जाति, विगल ३, थोणद्धी ३, उथोत १, तिर्यचद्विक २, नरक-
द्विक २, थावर, सूक्ष्मद्विक २, साधारण १, आतप १, ए
१० सोळ प्रकृति नवमाने बीजे भागे खपे, अड—आठ कषाय
खपावे, बीजे भागे, तेथी पछी चोथे भागे नपुसकवेद खपावे,
पाचमे भागे र्खवेद खपावे ॥ ९९ ॥

छग पु सजलणा दो, निदाविग्धावरण खए नाणी ।
देविदसूरि लिहिअ, सयगमिणं आय सरणट्ठा ॥१००॥

इति शतकनामा पचमकर्मग्रन्थः समाप्तः ॥ ५ ॥

अर्थ—पछे छठे भागे हास्य ६ छ खपावे, पछी पुरुष-
वेद खपावे, पछी आठमे भागे सज्वलन क्रोध खपावे, नवमे
भागे सज्वलन मान खपावे, नवमा गुणठाणाने अते सज्वल-
ननी माया खपावी दसमे सूक्ष्मसपरायगुणठाणे आवी सज्वल-
ननो लोभ खपावी बारमे गुणठाणे आवे तिहा वे निदा

खपावे, पछी चारमाने अते अतराय पाच, ५, ज्ञानावरणी, ५, दर्शनावरणी च्या, ४, ए १४ चौदने खपे जात्मा नाणी-केवलज्ञानी पाये-लोकालोक प्रत्यक्ष देखे, ए देवेन्द्रसूरि आचार्य महाराजे लिख्यो शनक नामे कर्मग्रन्थ पिण आय-पोताने सरणद्धा-सभारवाने अर्थे इतिपचमकर्मग्रन्थट्यार्य समाप्त १००

अथ ट्याकार प्रशस्तिकार कायम्

श्रीमत् पाठक राजसारकृतिना शिष्या जिनाज्ञापरा ।

श्रीमत् पाठक ज्ञानधर्मप्रवरा श्रीदीपचन्द्राद्वया ।

अहंन् मार्गसुपाठका गुणलया तद्राम्यसेवानुग ।

सच्चार्य गणिदेवचन्द्रमतिमान् सदर्शयन् शोभते ॥१॥ इति ॥५॥

संवत् १८६८ श्रावण शुक्लाष्टम्या (श्रावण सुदि ८) रवि-वासरे लिपिकृते सकल पंडित सिरोमणि भट्टारक तपागच्छा-धिराज पुरंदरप्रभु भट्टारक श्रीश्रीश्री १०८ श्रीश्रीश्रीश्रीश्रीश्री श्रीतिरत्नसूरीश्वरान् चिरजीवी तत्शिष्य ५० बुद्धिरत्नेन लिपिकृते तत् शिष्य मुनि कान्तिरत्न पठनार्थ पठित श्रीसूर्यपुरवरे श्री शान्तिनाथचरणप्रसादात् श्रीकल्याणमस्तु (ए जे उपरथी प्रेसकॉपी थइ ते प्रति लिख्यानी शाल विगेरे तेमायी लीघेल छे)

इतिश्रीपचम शतकाख्य कर्मग्रन्थस्यट्यार्यः समाप्तः ॥

श्रीमद् देवचद्रजी कृत विचार रत्नसार.

प्रणम्य श्रीमहावीर, शंकर परमेस्वर ।

विचाररत्नसारस्य, क्रियते बालवोक्त ॥ १ ॥

श्री जीनवाणीमहिमा वर्णन.

श्रीवीतरागनी वाणी भववेलकृपाणी, ससारसमुद्र तारिणी,
महामोहान्धकार दिनकरानुकारिणी, क्रोधदावानलोपशमिनी,
मुक्तिमार्गप्रकाशिनी, कलमलप्रलयिनी, मिथ्यात्वछेदिनी, त्रिमु-
वनपालिनी, पापविशोधिनी, मन्मथस्तमिनी, अमृतरस आस्वादिनी,
हृदय आल्हादिनी, आगमोद्गारिणी, चतुर्विध सघमनोहारिणी,
भव्यजनकणामृतश्राविणी, सकल कुमतिनिवारिणी, सर्वसशय
निवारिणी, योजनप्रमाण विस्तारिणी, एहवी श्रीवीतरागनी वाणी
महा प्रभाविक अतिशयवत जाणवी

ते वाणी भव्य प्राणीओए अवश्य सदगुरु पासे साभळवी,
केमके १ जीव, २ अजीव, ३ पुण्य, ४ पाप, ५ आस्रव,
६ सवर, ७ निर्जरा, ८ बव, ९ मोक्ष, १० वर्म, ११ अ-
वर्म, १२ हेय, १३ जेय, १४ उपादेय, १५ निश्चय, १६
व्यवहार, १७ उत्सर्ग, १८ अपवाद, १९ आस्रव, २० परि-
स्रव, २१ अतिचार, २२ अनाचार, २३ अतिक्रम, २४ व्य-
तिक्रम, इत्यादि साभळ्या विना शास्त्रना भेद न जणाय.

૩ પ્ર૦—જીવને પુણ્ય, પાપ, અને વૈર કેવી રીતે વધાય છે, અને તે કેવા ફલરૂપે પરિણમે છે ?

૩૦—જીવને દયાવડે પુણ્ય ઉપજે છે, અને હિંસાવડે પાપ નિપજે છે, છકાયના જીવને હ્રણવાના પરિણામ થાય, ત્યાં પાપ નિપજે, તે છકાયના જીવને ત્રિકરણ યોગે હ્રણતા, વૈર અને પાપ વે નિપજે, ત્યાં પાપના ઉદયે અશાંતા, આકુલતા, ઉદ્વેગતા, અસ્થિરતા ઉપજે, તથા વૈરના યોગે તે જીવ આવી યથાયોગે પીડે

૪ પ્ર૦—ધર્મ, પુણ્ય, અને પાપ કર્મ શાયી ઉપજે ?

૩૦—ત્રણ પ્રકારે—? દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમયી ધર્મ ઉપજે, ૨ ચારિત્રમોહનીયના ઉદયયી પુણ્ય પાપ ઉપજે, તેમાં અવિરતિનો ઉદય મદ થાય તથા ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે વિરતિનો ઉદય થાય, તે વારે ષટ્કાયના જીવ ઉપર દયા પરિણામ ઉપજે, તેથી પુણ્ય ઉપજે, ૩ અવિરતિના તીવ્ર ઉદયે પાપ નિપજે

હવે જે પુણ્ય પાપ છે, તે ચારિત્રમોહનીયના ઉદયના મદપણાણ તીવ્રપણાણ હોય. અને ધર્મ, દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ કે ક્ષયયી હોય; તથા પુણ્ય પાપના ફલ ભોગવાવે, તે વેદનીય કર્મ તેના ઉદય વેદાવે (ફલ દેખાડે), તથા પુણ્ય પાપનો બંધ પડે તે મોહનીય કર્મની મુક્તિવળે; પુણ્ય પાપ પરિણમે તે અતરાય કર્મને ક્ષયોપશમે

જ્યાં રાજા ન્યાયી અને સૌમ્યદષ્ટિ હોય, અને આચાર્ય નિસ્પૃહી હોય, ત્યાં જૈન ધર્મ વિશેષ પ્રકારે પ્રવર્તે છે

૫ પ્ર૦—દેશના કોને કહિયે ?

૩૦—જ્યા મિથ્યાત્વની પુષ્ટિ ન થાય, માર્ગ વિરુદ્ધ ન પ્રકાશે, આત્મસ્વરૂપ ઉપાદેયરૂપે પ્રરૂપે, તથા શુભ ક્રિયાને અત્યાદરપણે પ્રરૂપે, શુભ ક્રિયાના ફલની વાછા ન કરામે, પાપની આમેયના ટાળે, નિરસ્કાર રસ્તાવેં ઇત્યાદિ આગમોક્તરીતે શુદ્ધ પ્રરૂપણા તે દેશના કહીયે

૬ પ્ર૦—પુણ્ય ક્રિયા અત્યાદરપણે સેવતી, પણ તેના ફલની વાછા ન કરતી તેનું રહસ્ય શું ?

૩૦—જો પુણ્યક્રિયા શુભ વ્યાપારે શુભયોગે ન આદરે તો માર્ગ વિરુદ્ધ થાય, પરપરાણું પણ વીતરાગ માર્ગે ન જોડાય, અને જો પુણ્યના ફલની વાછા કરે તો નિદાન (નિયાળા) રૂપ મિથ્યાત્વ પરિણમે, જો સહજસ્વરૂપે શુભ ક્રિયા કરે તો કર્મનો કાટ નિવારી શીઘ્ર મુક્તિપદ પામે, એ રહસ્ય છે

૭ પ્ર૦—હેય, જ્ઞેય, ઉપાદેય એટલે શું ?

૩૦—સમભાવે હેય, યથાર્થે જ્ઞેય, સ્વરૂપે ઉપાદેય, સારાશ કે આત્મા સ્વભાવમા રહેતા સર્વ અનાત્મિક પરમાવનો હેય એટલે ત્યાગ થાય છે, યથાર્થ જ્ઞાન થયે જ્ઞેય એટલે જાણવા યોગ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે, અને જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણોને અનુયાયી ચેતના થયે સ્વરૂપ ગ્રહણરૂપ ઉપાદેય થાય છે, એટલે આત્માનું પોતાનું સ્વરૂપ આત્માએ ગ્રહણ કરવું તે ઉપાદેયનો ભાવાર્થ છે

૮ પ્ર૦—કાઉસસગાનું વિશેષ સ્વરૂપ કહો ?

૩૦-કાઠસ્સગ્ગ દ્રવ્ય અને ભાવ વે પ્રકારે કહ્યો છે ઉવ-
વાહ સૂનમા દ્રવ્ય કાઠસ્સગ્ગ ચાર પ્રકારના છે —
શરીર કાઠસ્સગ્ગ, ૨ ઉપધિ કાઠસ્સગ્ગ, ૩ ભત્તપાણ
કાઠસ્સગ્ગ, અને ક્રોધાદિ ચાર કપાયના ત્યાગ રૂપ
કાઠસ્સગ્ગ (કપાયકાયોત્સર્ગ)

ભાવ કાઠસ્સગ્ગ ત્રણ પ્રકારે છે - ૧ કપાય કાઠ-
સ્સગ્ગ, ૨ સસાર કાઠસ્સગ્ગ, ૩ કર્મ કાઠસ્સગ્ગ, તે
મધ્યે કપાય કાઠસ્સગ્ગ ક્રોધાદિ ચાર પ્રકારના છે,
સસાર કાઠસ્સગ્ગને (દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ્છ, અને નરક
પુ ગતિની ઇચ્છા રહિતપણા રૂપ) ચાર પ્રકારનો
જાણવો, કર્મ કાઠસ્સગ્ગ આઠ પ્રકારનો; તે જ્ઞાના-
વરણીયાદિ આઠ કર્મના ભેદે આઠ પ્રકારનો જાણવો

૧ પ્ર૦-વિધિ અને અવિધિ કરેલી ક્રિયા યથાક્રમે કેવા
ફલ રૂપે પરિણમે ?

૩૦-શુભ ક્રિયા જે વિધિની છે તે સ્વભાવરૂપે પરિણમે,
ત્યા નિર્જરા નિપજે, તથા શુભ ક્રિયા જે અવિધિની
છે તે વધરૂપે પરિણમે, તે લૌકિક યશ સૌભાગ્યાદિ
ફલરૂપ પરિણમે, તથા પુણ્યરૂપ પરિણમે તે વધરૂપ
થાય, અને તેથી સસાર ભ્રમણ વિશેષ નિપજે

૧૦ પ્ર૦-જીવને છેદ ઉપન્યો કેમ ટલે ?

૩૦-જીવને છેદ નિવારવાને અર્થે પૂર્વકૃત કર્મ સભારીએ
જેવા જીવે પૂર્વે કર્મ વાઘ્યા છે, તેવા ઉદયે આવે
છે, તે મધ્યે કેટલાણક કર્મ પ્રદેશથી વેદીને છેરવે
છે, કેટલાણક નિવિડ કર્મ વાઘ્યા તે વિપાકે (રસો-

દયે) વેદીને રેરે, પળ દટ્ટિમાનુ જાની તો, તે કર્મોને સમભાવે ભોગવતા વચ્ચે ઉદયને નિષ્ફળ કરે છે, આલોડ, નિંદી, પશ્ચાત્તાપ કરે, તેવારે અલ્પનવ વાય, વડુ નિર્જરા કરે, તે માટે નવ નિવારવાને અર્થે ઉદય નિષ્ફળ કરે, છૂટે કર્મનો વિપાક સમભાવે ભોગવે, અને શુદ્ધોપયોગે સ્વરૂપ વિચારે ત્યારે નવ અલ્પ કરે

૧૧ પ્ર૦-વર્મ કયા કેટલા પ્રકારની ?

૩૦-ચાર પ્રકારની - ૧ આક્ષેપિણી, ૨ વિક્ષેપિણી, ૩ નિર્વેદિની ૪ સર્વેદિની, ત્યા સત્ય માર્ગને વિષે જીવને જોડાવે તે આક્ષેપિણી, અને મિથ્યાત્વ માર્ગથી નિવર્તાવે તે વિક્ષેપિણી, તથા નિર્વેદિની તે વૈરાગ્ય ઉપજાવે છૂટે સસાર જે વિષયકષાયની મલીનપરિણતિ તે થકી જીવને ઉદ્વિગ્ન રાખાવે, અને સર્વેદિની તે મોક્ષાભિલાષ ઉત્પન્ન કરાવે

૧૨ પ્ર૦-ભાવથકી નવ નિધાન કયા ?

૩૦-કેવલીઆશ્રિને નવ ક્ષાયિક લબ્ધિ ઉપજે તે નવ નિધાન જાણવા, અને મુનિઆશ્રિ પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયના વિકારથકી, તથા ક્રોધાદિક ચાર કષાય થકી જે નિવર્ત્યા તે મહાભાગને ભાવ થકી અશ્ચુટ નવ નિધાન પ્રગટ્યા જાણવા

૧૩ પ્ર૦-પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિકાર મટે ત્યારે કયા ગુણ નિર્મલ થાય ?

૩૦-ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો વિકાર મટે ત્યારે હૃદયને વિષે નિર્મલ

જ્ઞાનચક્ષુ પ્રગટ્વારુપ ગુણ નિપજે, શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિકાર મટતા જિન વચન શ્રવણ પ્રીતિસહિત પ્રતીતિ પૂર્વક યાય, જીવ્હા દ્વિદ્રિય વિકાર મટતા આત્મિક અનુભવ રસસ્વાદ પ્રગટે, ઘ્રાણેન્દ્રિય વિકાર મટતા આત્મિક ગુણ સુવાસના પ્રગટે, સ્પર્શદ્રિય વિકાર ગયે આત્મપ્રદેશે સ્વભાવ ષરિણતિ સ્પર્શન ગુણ પ્રગટે

૧૪ પ્ર૦-ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ગયે કયા ગુણ પ્રગટે ?

૩૦-ક્રોધ ગયે સમતા ગુણ પ્રગટે, માન ગયે માર્દવ ગુણ પ્રગટે, માયા ગયે આર્જવ ગુણ પ્રગટે, લોભ ગયે સતોષ ગુણ નીપજે

૧૫ પ્ર૦-ચાર પ્રકારે મિથ્યાત્વ છે તે કેવી રીતે ?

૩૦-૧ પ્રદેશ મિથ્યાત્વ, ૨ પરિણામ મિથ્યાત્વ, ૩ પ્રરૂપણા મિથ્યાત્વ, ૪ પ્રવર્તન મિથ્યાત્વ, તે મધ્યે જીવ વ્યવહાર સમક્ષિત પામે ત્યારે પ્રરૂપણા તથા પ્રવર્તન મિથ્યાત્વ ટલે, અને અધિભેદ યદ્દે ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, સમક્ષિત પામે ત્યારે પરિણામમિથ્યાત્વ ટલે, અને ક્ષાયિક સમક્ષિત પામે ત્યારે પ્રદેશ મિથ્યાત્વ ટલે

૧૬ પ્ર૦-દેશના કેટલા પ્રકારની છે ?

૩૦-૧ વર્મ દેશના, ૨ ગતિ દેશના, ૩ બધ દેશના, ૪ મોક્ષ દેશના, તે મધ્યે વર્મ ઇટલે જીવની શુદ્ધાત્મપરિણતિ તેની સન્મુખ જીવ જેથી થાય, તત્ત્વામિલાષ જેથી પ્રગટે, ઇવો ઉપદેશ તે ધર્મ દેશના, જે થકી જીવને વિષય કષાયની મલીન પરિ-

ળતિ રહે, ચતુર્ગતિ ગમણ વિસ્તાર પામે એવી સાવધ
દેશના તે ગતિ દેશના, જે ઉપદેશથી જીવને
નાના પ્રકારના કર્મોનો રૂબ પડે એવી પ્રવૃત્તિ કર-
વાનું મન થાય તે રૂબ દેશના, જે સામલગ્યાથી જીવ
વૈરાગ્ય પરમરસ પામી, ચર્યાર્થ ગોચર હઈ પોતાનું
શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જે સમ્પૂર્ણ કર્મથી રહિત મોક્ષરૂપ
છે, તે નિપજાવવાની તૈયારી રુચિ પ્રગટે તે મોક્ષ
દેશના કહિયું

૧૭ પ્ર૦—અનર્થ દટના ચાર પ્રકાર કયા ?

૩૦—૧ અપધ્યાન એટલે આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન, ૨ પ્રમા-
દાચરણ, ૩ હિંસકશસ્ત્રપ્રદાન, અનર્થ દટ એટલે જીવ
હિંસાના સાવનો શસ્ત્રાદિ પૂરા પાડવા તે, ૪ પાપનો
ઉપદેશ દેવો

૧૮ પ્ર૦—આઠ પ્રકારના વચન પરિસહ કયા ?

૩૦—૧, હીલ્છા પરિસહ તે મુનિની પૂર્વ ગૃહસ્થાશ્રમ
અવસ્થા હીન જાત્યાદિ દૂષણો કાઢી કઠોર મર્મ
વચને સાધુને હીલ્છે નિંદે તે, ૨ રિંસણા પરિસહ
તે સાધુના પૂર્વ કૃત કર્મ (જનિત) અવગુણ ઉઘાડા
પાડી નિંદે, ૩ નિંદણ પરિસહ તે સાધુપુરુષનો
નિરાદર કરે ડુગલાદિ દર્શાવે, ૪ ગર્હણા પરિસહ
તે સાધુઓના સમક્ષ છતાં અછતાં અવગુણો બોલે,
૫ તાડણા પરિસહ તે સાધુને મારે, કુટે, ૬ તર્જના
પરિસહ તે સાધુ પ્રત્યે અતિશય આક્રોશ કરી અત્યંત
કઠોર વચન કહે, મર્યાદા દર્શાવે, ૭ પરામવ

परिसह ते साधुना वस्त्र पानादिक सजम उपकरणो
हरे, भागे, तोडे, फोडे ८ एषणा परिसह ते सा-
धुने भातपाणी प्रमुखनो अतराय पाडवानो भय
देखाडी नास उपजावे, ए आठ वचन परिसह, साधु
पुरुषे सम्यक् प्रकारे सहन करावा, पण धर्मयी च-
लायमान थवु नहि

१९ प्र०-१ सिद्धझड, २ बुद्धझड, ३ मुच्चझड, ४ परिनिव्वाड
एटले शु ?

उ०-१ सिद्धझड एटले परिणामनी निर्मळतावडे कर्मनु
ओछु करवु, आत्मप्रदेशथनी कर्मांश पुद्गलो घटा-
ट्वा ते २ बुद्धझड एटले वस्तु स्वरूपनु तदनतर
ज्ञान थवु ते ३ मुच्चझड एटले कर्मपुद्गलोनु
आत्मप्रदेशयी क्षय थवु, कर्म सत्तानो नाश थवो,
फरी तेवो वध कदी न पडे तेवा परिणाम ते ४
परिनिव्वाड एटले आत्मा ठरणपणाने पाम्यो, निज-
स्वरूप आलवि समाधिष्ठ थयो ते

२० प्र०-बुद्धे, मुत्ते, पडिनिव्वुडे, अडगडे शब्दोनो भावार्थ
कहो ?

उ०-१ बुद्धे एटले आत्मा सपूर्ण ज्ञानस्वरूपी थयो ते
२ मुत्ते एटले सर्व कर्मयी मुक्काणो माटे मुत्ते ३
पडिनिव्वुडे एटले सर्व कर्म शिथिलमूत एटले जर-
जरित थया ते ४ अडगडे एटले अतकृते कहेता
ससारनो अत कर्यो भवे स्थिति सदतर नाश करी ते

૨૧ પ્ર૦—ચાર પ્રકારે વર્મ કેવી રીતે છે ? તે તેના ફળ પરિણામ સહિત યથાર્થ સમજાવો

૩૦—૧ આચાર ધર્મ તે રુઢા આચારનુ સેવન કરવુ જેવી અનાચારનો ત્યાગ થાય ૨ દયા ધર્મ તે સર્વ પ્રાણી-માનને આત્મનુ જાણી સર્વ પ્રત્યે સમાન મૈત્રીભાવ દર્શાવી, યથાશક્તિ ઉપકારાદિ કરી, તેમનુ નિરતર મહુ ચિંતવણુ, પણ અતરમા કદાપિકાલે અપરાધી ઉપર પણ બુદ્ધ ચિંતવવાના દ્વેષિપરિણામ ન રાખે, તેમ વેપરવાડ પ્રવૃત્તિ પણ ન દાખવે ૩ ક્રિયા વર્મ તે સામાયિક, પોસહ, પ્રતિક્રમણ, પૂજાદિ શુભ કરણી વિધિનુ આદર સહિત કરે, જેવી કર્મનો કાટ ઉતરે, મવસતતિ ઘટે, પરપરાયે મુક્તિ માર્ગે જોડાય અને ૪ વસ્તુધર્મ તે જે થકી વસ્તુ છુટલે આત્મ સ્વરૂપાનુગત પૂર્ણ બોધ ઉપજે, સ્વરૂપાચરણ સ્વરૂપ-રમણ થાય અને શુભાશુભ સમસ્ત કર્મ નિર્જરે તેવો સર્વોત્તમ વર્મ, એમ એ વર્મના ચાર પ્રકાર વસ્તુગતે પરમાત્માનુ પ્રકાશના છે, અને તેના કારણરૂપ ચાર વ્યવહાર વર્મ તે દાન, શિયલ, તપ અને ભાવ ધર્મો છે, આ ચાર ધર્મવડે અનાચાર દૂર થાય, લૌકિક-યશ પ્રતિષ્ઠા પામે, અન્ય તીર્થિઓ પણ જૈનધર્મની પ્રશંસા કરે, જૈનાચાર અનુમોદે, માટે આચાર પ્રથમો વર્મ રૂઢી વચનાત, દયાવર્મવડે હિંસક કર્મ પ્રવૃત્તિ ટલે, શુભ પુણ્ય પુણ કરી પરપરાયે જીવ મુક્તિને યોગ્ય થાય, એ રીતે ફળ પરિણામ પૂર્વક વર્મના

ચાર પ્રકારને યથાશક્તિ સવિનય સેવમ કરી કોઈ પરસ્પર દુહયાય નહિ, એમ જે ઉત્તમ પ્રાણી યથાર્થ સ્યાદ્વાદ રીતે જાણીને પાઠે તે સુલભપ્રોધી યદ્ વહેલો સિદ્ધિ વરે, એવીજ રીતે જે પ્રાણી ક્રિયાવિધિ આદરે, ધ્યાનપૂર્વક ઉપયોગ શુદ્ધ રાખે, તે પ્રાણીના સર્વ મનોવાછિત પૂર્ણ યત્ના સાથે શીઘ્ર પરમાત્મસ્વરૂપને પામે

૨૨ પ્ર૦-ત્રણ પ્રકારના કર્મનું સ્વરૂપ સમજાવો ?

૩૦-દ્રવ્ય કર્મ તે જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મોની પુદ્ગલ-દલિક વર્ગણા, ૨ નોકર્મ તે ઔદારિકાદિ પાંચ શરીર ૩ ભાવકર્મ તે આત્માની અનાદિ કાલની પ્રદેશે લાગેલી રાગદ્વેષની અશુદ્ધ પરિણતિ, તે મધ્યે દ્રવ્યકર્મ તથા નોકર્મ પુદ્ગલાશ્રિત છે, ભાવકર્મ આત્માશ્રિત છે, પહેલા બે કર્મ વિનાશી છે કેમજે અનાદિ અનત અભવ્યાશ્રિ અને ભવ્યાશ્રિ અનાદિ તથા સાદિ સાત ભાગે આત્મપ્રવૃત્તિરૂપ હોવાથી છે, તથા હર્ષોહાસ તે ભાવકર્મ આશ્રિત છે અહિ દૃષ્ટાતથમી આ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ યશે તેથી કહીએ છીએ —કે જેમ એક ચોખ્વા નામના ધાન્યની કોઠી છે, તેમા ધાન્ય જે છે તે દ્રવ્ય કર્મ, અને કોઠી તે નોકર્મ, અને ચોખ્વાને લાગેલો જે મિણો તે સમાન ભાવકર્મ વીકાસરૂપ આત્માની અશુદ્ધ પરિણતિ જાણવી

૨૩ પ્ર૦-અરિહતાદિ નવ પદનો ભાવાર્થ તથા તે પ્રત્યેકનું

तन्मय ध्यान करता यका गु? गु? गुण निपजे ते
मित्र मित्र कहो ?

३०-अरिहतादि पंचपरमेश्वरमहाराजनु स्मरण करता उद-
यकर्मनु निवारण थाय, अरिहतादिनु द्रव्ययी शरण
करे तो द्रव्ययी उदय जायना सर्व पाप निष्कळ
थाय, विपाक वेदना पण अल्प थाय, इत्यादि घणो
गुण निपजे, सर्व द्रव्यपापनो नाश थाय, एम
आत्मा आत्मानु स्मरण करे, ध्यानगत वज्रपिंजरवत्
पोताने स्वरूपे परिणमे, त्यारे सर्व कर्मनो नाश
करे, एम आत्मस्मरण तथा निमित्तस्मरणनु स्वरूप
जाणवु, हवे अरिहतने सभारता, समरता, परिणमता
आत्माने जे गुण निपजे ते कहिए छीए, १, अरि
एटले रागद्वेषरूप भावशनु तेनो नाश थाय, अने
वीतराग स्वरूप प्राप्त थाय, २ तेम सिद्धपदनु तन्मय
ध्यान वरता आत्मा निष्पन्न अरुपि परमात्मभावने
पामे, ३ तेम आचार्यपदनु ध्यान वरता शुद्ध पचा
चार प्रवर्तन शुलभ उदय आवे, भवातरे आचार्य
गणधरादिपद पामे, ४ उपाध्यायपदनु ध्यान वरता
शास्त्रार्थ सूत्रार्थ सुलभ थाय, अध्यापक शक्ति भवा-
तरे प्रगटे, साधुपदनु ध्यान धरता मुक्तिमार्गनी
सावना सुगम थाय, सुलभबोधिपणु प्रगटे, वळी
चारित्र सुकर थाय, गजसुकुमालनी पेठे शीघ्र मुक्ति-
पद पामे, ६, दर्शनपद आराधता सम्यक्त्व निर्मळ
करे, वस्तु प्रतीति दृढ थाय, परमात्मस्वरूपनो

અવગાઢ પુદ્ગ પરિચય નિપજે, ૭ જ્ઞાનપદ આરાધતા
 વૌદ્યશુદ્ધિ યાય, તત્ત્વભાસન પ્રકાશ વિસ્તરે, ૮ ચારિ-
 ત્રપદ આરાધતા નિરતિચારપણે પચ મહાત્રતર્ની શુદ્ધ
 પ્રતિપાલના પૂર્વક સામાયકાદિ પાચ ભાવચારિત્ર પરિ-
 ણતિ થાય, સ્વરૂપ રમણતા સુલભ થાય, ૯ તપપદ
 આરાધતા ઇચ્છા નિરોધ યાય, સમસ્ત પૌદ્ગલિક
 પીપાસા ટલે, તૃષ્ણા દાહ ઉપશમે, અને મમત્ત્વભાવ
 મઠ ગળી જાય ઇતિ ભાવ

૨૪ પ્ર૦—કર્મનો ઉદય તથા વ્ય જીવને કેવી રીતે યાય છે ?
 તે સ્પષ્ટ સમજાવો

૩૦—બાધ્યા કર્મ ઉદય આવે છે, જેવે રસે બાધ્યા હોય, તેવેજ
 રસે તથાવિધ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાઢ ભાવ પામીને,
 પ્રદેશે તથા વિપાકે ભોગવે, તે ભોગવતા જેવા નવા
 બધાય પણ સમભાવે વેદેતો નિર્જરા થાય, અને વિષમ
 ભાવે ઇટલે રાગદ્વેષાદિ મલીનભાવે વેદે તો નવા
 બધાય તથા વિષમભાવે ભોગવીને પછી પશ્ચાત્તાપ
 કરે તો કર્મબંધનો રસવાત કરી ચીકાસ મટાડે,
 તે ઉદયકાળે સુગમતાયી સ્વરી જાય, અને જો કર્મ
 વિષમભાવે ભોગવે, દુષ્ટ્યાન કરે તો, ઉદયકાળે
 અત્યંત દોહિલા ભોગવીને સ્વપાવે, વળી વેદતા થકા
 નવા કર્મનો ગાઢ વ્ય કરે

૨૫ પ્ર૦—વૌદ્ય અને સમાધિનું સ્વરૂપ સમજાવો

૩૦—સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, રત્નત્રયી સુગમ પ્રાપ્તિ
 તે વૌદ્ય, અને અહિં તેમ ભવાન્તરને વિષે નિર્વેદન-

પણે તેની સુલભતા તે સમાધિ, છૂટે ચિત્તની સ્થિરતા
વિશ્રાંતિભાવ જાણવો

૨૬ પ્ર૦—ત્રૈરાગ્ય અને સવેગમા શો ફેર ?

૩૦—સત્તાર છૂટે ત્રિપય કપાયાદિ મહા મર્લીનતાના કાર-
ણરૂપ શરીર, સ્વજન પરિવાર, ભોગ વૈભવાદિયર્કી
નિસ્તક બુદ્ધિ છૂટે રાગનો ત્યાગ તેને ત્રૈરાગ્ય કહીએ
અને એકાંત મોક્ષનીજ અમિલાષા, શાસ્વત સ્વાભા-
વિક ચિદાનંદચનમય પરમાત્મપ્રાપ્તિનીજ ઇચ્છા તેને
સવેગ કહીએ, અને એના સમેગે કરીને સહિત હોય
તેજ સ્વરાસવેગી જાણવા

૨૭ પ્ર૦—દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એ ચાર કયા સાધનના
વચ્ચે પ્રાપ્ત થાય ?

૩૦—દાન, ધનચ્છયી । શીલ, મનચ્છયી । તપ, તનચ્છ-
યે । અને ભાવ, સુજ્ઞાન વચ્ચે

૨૮ પ્ર૦—કઈ વસ્તુની પ્રાપ્તિ સ્વરા ભાગ્યોદયવચ્ચે થાય ?

૩૦—૧ સદ્ગુરુની દેશના, ૨ સુદેવની સેવના, ૩ અને
સુધર્મની આરાધના

૨૯ પ્ર૦—તિર્યક્ પરિચય અને ઊર્ધ્વ પરિચય કોને કહીએ ?

૩૦—વર્માસ્તિકાયાદિ પાંચ દ્રવ્યો જે સપ્રદેશી છે, તેની
તિર્યક્ પરિચય સજ્ઞા છે, અને અપ્રદેશી એક કા-
લદ્રવ્યને ઊર્ધ્વ પરિચય સજ્ઞા છે

૩૦ પ્ર૦—ધર્મનું સ્વરૂપ ચતુર્વિધ કહ્યું છે તે કેવી રીતે ?

૩૦—૧ વસ્તુનો મૂલ સ્વભાવ તે વર્મ, ૨ ક્ષમાદિ દશવિધ

યતિ વર્મ, ૩ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીધર્મ,
૪ છકાય જીવની રક્ષારૂપ વર્મ

૩૧ પ્ર૦—મુનિને ચતુર્વિંશ સયમ છે તે શી રીતે ?

૩૦—૧ પ્રાણ સયમ, તે ષટ્કાયજીવવધની અવિરતિ ટળી માટે, ૨ ઇન્દ્રિય સયમ તે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય વિકારોને ટાળે માટે, ૩ કષાય સયમ તે ત્રણ કષાયની ચોકડીના ઉદય મટ્યા માટે, ૪ મન સયમ તે દ્રવ્ય તથા ભાવ મનના વિકલ્પ સર્વા માટે

૩૨ પ્ર૦—દ્રવ્ય મન અને ભાવમનનો અર્થ સમજાવો

૩૦—દ્રવ્ય મન તે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયરૂપ, મનોવર્ગણા દલિકને અવલગન મનન શક્તિ, મનોયોગદ્વારાં ચિંતન પરિણામ, નિર્વિકારી નિર્વિકલ્પી શક્તિ વિશેષ તે કેવળીને પણ હોય ભાવમન તે વ્યક્તાવ્યક્ત સકલ્પ વિકલ્પરૂપ વિકારી મોહજનિત, શુભાશુભ પરિણામરૂપ છે

૩૩ પ્ર૦—સ્વભાવે તથા વિભાવે આત્માનું પરિણમન યાચ ત્યા શુ શુ ફલ નિપજે ?

૩૦—આત્મા સ્વભાવે પરિણમે તિહા સમ્યક્ત્વ ગુણ નિપર્જે, તેના ફલ જ્ઞાન અને આનંદ એ બે ઉપજે, અને જ્યારે આત્મા દેહગેહાદિ પરભાવે પરિણમે તિહા મિથ્યાત્વ નિપર્જે, તેના ફલ વિષય કષાયરૂપ મલીન પરિણતિ, ચતુર્ગતિ પ્રમણરૂપ સસાર સતતિ છે સુખ દુઃખરૂપ છે, એમ જાણી ઉત્તમ જીવોએ વિભાવદ-
શાનો ત્યાગ કરી જેમ બને તેમ સત્સંગે રહી સ્વ-

આત્મન, સ્વભાવ પરિણમન, શુદ્ધોપયોગે કરના પ્ર-
યત્ન કરવો

૩૪ પ્ર૦—જીવના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયના ઘાતક કોણ છે ?

૩૦—૧ અજ્ઞાનપણ તે આત્મદ્રવ્ય ઘાતક છે, ૨ મિ-
થ્યાત્વ તે આત્મગુણ ઘાતક છે, ૩ અવિરતિ તે
આત્મિક સુખ પર્યાય ઘાતક છે, ૪ તથા અજ્ઞાન
અને મિથ્યાત્વ તે આત્માનુ જીવપણુ દાવે છે, આ-
ત્મસ્વભાવ પરિણામિ રુધે છે, અને અવિરતિ દોષ,
આત્મિક સુખ રુધે છે

૩૫ પ્ર૦—જીવ દ્રવ્યનિર્જરા અને ભાવનિર્જરા કેવી રીતે કરે ?

૩૦—જીવ શુદ્ધ જ્ઞાનોપયોગે ભાવનિર્જરા કરે છે, અને
વૈરાગ્યભાવ ઉદાસીનતાએ દ્રવ્યનિર્જરા કરે છે

૩૬ પ્ર૦—પૌદ્ગલિક ઇચ્છા તથા મૂર્છાભાવે કરી જીવ શુ પુષ્ટ
કરે ?

૩૦—ઇચ્છાએ અજ્ઞાનપણ, અને મૂર્છાએ મિથ્યાત્વ પુષ્ટ કરે

૩૭ પ્ર૦—ગુણ પર્યાયના ઘાતક કોણ ? તેનું સ્વરૂપ કહો

૩૦—આત્માના ગુણપર્યાયના ઘાતક—૧ જ્ઞાનાવરણીય, ૨
દર્શનાવરણીય, ૩ મોહનીય, ૪ અતરાય એ ચાર
ઘનવાતી કર્મ છે અને શેષ વેદનીય આદિ મૂલ્લ તો
અઘાતી છે, પણ મોહમિશ્રિત થયે તે પણ ઘાતકપણે
પરિણમે છે, તે મધ્યે અતિપ્રબલ મોહ કર્મ છે, તેની
અઠાવીસ પ્રકૃતિયો છે તે મોહ, રાગ અને દ્વેષ એ
ત્રણ ભાગે વહેતીએ ત્યાં મોહશબ્દે મિથ્યાત્વ મોહ-
નીય જાણવી, રાગ, દ્વેષ શબ્દે ચારિત્ર મોહનીય જાણવી,

પ્રથમની મિથ્યાત્વમોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ છે, તે નિર્મલ સમ્યક્ત્વ ગુણની ઘાતક છે, અને વીર્જી ચારિત્રમોહનોય કર્મની પચીસ પ્રકૃતિયો છે, તે મધ્યે ક્રોધ માન એ વે ચાર ચોકડીની લેતા આઠ થાય, અને નવ નોકષાયમાયી અરતિ, શોક, ભય અને દુઃખ એ ચાર ગણતા સર્વે મઠી એ વાર પ્રકૃતિ દ્વેષના ઘરની વા અથવા રાગદ્વેષ જનિત છે, અને શેષ માયા લોભાદિ આઠ કષાય અને હાસ્ય, રતિ, અને ત્રણ વેદ એ પાંચ મઠીને તેર પ્રકૃતિઓ રાગના ઘરની છે

૩૮ પ્ર૦-શરીરગતિ, પરિણામગતિ, શ્રદ્ધાગતિ, જે રીતે પરિણમે છે તે રીતે કહો ?

૩૦-૧ શરીરનીગતિ ઔદયિકભાવે વેદનીય મધ્યે છે, ૨ પરિણામગતિ, વિષય કષાયની પ્રવૃત્તિ મધ્યે ઇષ્ટાનિષ્ટરૂપે છે, શ્રદ્ધાની ગતિ, તત્ત્વ અતત્ત્વ વિવેચન કર્ણરૂપે છે

૩૯ પ્ર૦-જીવના દ્રવ્ય, ગુણ, અને પર્યાય શાથી સમરે પડે સુધરે ?

૩૦-દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્ર ગુણે કરી અનુક્રમે સમરે

૪૦ પ્ર૦-તે શી રીતે છે, તે વિસ્તારથી સ્પષ્ટ સમજાવો ?

૩૦-આત્મા દ્રવ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશી છે, તેનો જિન વચન પ્રતીતે તથા અનુમાને કરી અનુભવ કરે તે દર્શન, તથા પરોક્ષ અને પ્રત્યક્ષે જે પ્રતીતાત્મક ધર્મ માસન થયો, જે આત્મદ્રવ્ય દર્શન દ્વારા

આત્મન, સ્વભાવ પરિણમન, શુદ્ધોપયોગે કરના પ્ર-
યત્ન રૂપો

૩૪ પ્ર૦-જીવના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયના ઘાતક કોણ છે ?

૩૦-૧ અજ્ઞાનપણ તે આત્મદ્રવ્ય ઘાતક છે, ૨ મિ-
થ્યાત્વ તે આત્મગુણ ઘાતક છે, ૩ અવિરતિ તે
આત્મિક સુખ પર્યાય ઘાતક છે, ૪ તથા અજ્ઞાન
અને મિથ્યાત્વ તે આત્માનુ જીવપણુ દાવે છે, આ-
ત્મસ્વભાવ પરિણામિ રૂપે છે, અને અવિરતિ દોષ,
આત્મિક સુખ રૂપે છે

૩૫ પ્ર૦-જીવ દ્રવ્યનિર્જરા અને ભાવનિર્જરા કેવી રીતે કરે ?

૩૦-જીવ શુદ્ધ જ્ઞાનોપયોગે ભાવનિર્જરા કરે છે, અને
વૈરાગ્યભાવ ઉદાસીનતાએ દ્રવ્યનિર્જરા કરે છે

૩૬ પ્ર૦-પૌદ્ગલિક ઇચ્છા તથા મૂર્છાભાવે કરી જીવ શુ પુષ્ટ
કરે ?

૩૦-ઇચ્છાએ અજ્ઞાનપણ, અને મૂર્છાએ મિથ્યાત્વ પુષ્ટ કરે

૩૭ પ્ર૦-ગુણ પર્યાયના ઘાતક કોણ ? તેનું સ્વરૂપ કહો

૩૦-આત્માના ગુણપર્યાયના ઘાતક-૧ જ્ઞાનાવરણીય, ૨
દર્શનાવરણીય, ૩ મોહનીય, ૪ અતરાય એ ચાર
ઘનવાતી કર્મ છે અને શેષ વેદનીય આદિ મૂળ તો
અઘાતી છે, પણ મોહમિશ્રિત થયે તે પણ ઘાતકપણે
પરિણમે છે, તે મધ્યે અતિપ્રબળ મોહ કર્મ છે, તેની
અઠાવીસ પ્રકૃતિયો છે તે મોહ, રાગ અને દ્વેષ એ
ત્રણ ભાગે વહેતી છે ત્યાં મોહશબ્દે મિથ્યાત્વ મોહ-
નીય જાણવી, રાગ, દ્વેષ શબ્દે ચારિત્ર મોહનીય જાણવી,

૪૧ પ્ર૦—યોગપ્રત્યયિક સત્તાગત, મિથ્યાત્વપ્રત્યયિક અને અવિ-
રતિપ્રત્યયિક વ્યવહૃતકર્મો શી રીતે ટકે ?

૩૦—અશુભ યોગે વાઘેલા કર્મ તપ સજમાદિ શુભ ક્રિયા
વ્યાપારવટે, સત્તાગત કર્મો શુદ્ધોપયોગે, સ્વદ્રવ્ય પર્યાય
પરિણામ વહે, સ્વભાવાચરણ શુદ્ધ વ્યાનાલગ્નવહે
નિર્જરે, સમ્યક્દર્શનવહે મિથ્યાત્વ પ્રત્યય્યા ટકે, અને
અવિરતિ પ્રત્યય્યા, વિરતિ પરિણામે ટકે, તે વિષે
કહ્યું છે જે —

કુદ્દા

આગમે અધ્યાત્મતત્ત્વ, કહ્યા ધણા પ્રવચ,
દ્રવ્યગુણયોગે પરિણમે, તો સૌન્દર્ય અને સુગંધ

૪૨ પ્ર૦—ક્રપાય, પ્રમાદ, ઇન્દ્રિયવિષયરાગ, અને યોગ પ્રત્યય્યા
વાઘેલા કર્મ ટાલવાના ઉપાય કયા ?

૩૦—ક્રપાય પ્રત્યય્યા, ઉપશમાદિ સમતાભાવે ટકે, પ્રમાદે
વાઘેલા અપ્રમાદ દશાવહે ટકે, વિષય રાગ પ્રત્યય્યા
તપસ્યાવહે ટકે, અને યોગ પ્રત્યય્યા અયોગી દશાણ
શૈલેશીકર્ણે પ્રવર્તતા ટકે

૪૪ પ્ર૦—નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય જીવને શુ ગુણકારી છે ?

૩૦—સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ શ્રી જિણપ્રણીત સ્યાદ્વાદના જાણ,
જૈનશૈલિના ઉપયોગી બોલવાન મન્યપ્રાણીઓને નિ-
શ્ચયનય દૃઢતા, આસ્તિકના કરણહેતુ છે, અને
વ્યવહારનય તે જીવના પર્યાય શુભાશુભ કર્મરૂપે જે
મર્યા છે, તેને સમન્વિત્ત્વ હેતુરૂપ છે, વ્યવહારનય
કેહે ઉદ્યમ છે, અને નિશ્ચયનય કેહે ચિત્તની સ્થિ-

ભાસ્યો દિટો તે જ્ઞાન, તે સમ્યક્દર્શન ગુણે કરી આત્મદ્રવ્ય સમરે, સમ્યક્દર્શન ગુણ હેતુ તે દ્રવ્ય દર્શન, તથા તે પ્રતીતાત્મક વર્મરૂપ અનત ગુણનુ જાણવણુ થયુ તે ગુણ હેતુ સમ્યક્જ્ઞાન જાણનુ, તથા દ્રવ્ય અને ગુણરૂપે જે ઉપયોગના પલટણપણા રૂપ પરિણમન થાય તેને પર્યાય કહિયે, તે પર્યાયનો હેતુ સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર ગુણ હેતુ છે, અર્થાત્ જીવના પર્યાય ચારિત્ર ગુણે કરી સમરે, અને જ્ઞાન ગુણે જીવના ગુણ સમરે, તથા દર્શનગુણે આત્મ દ્રવ્ય સમરે, સુધરે એ ભાવ જાણવો

૪૧ પ્ર૦-જન્મ, જરા, અને મરણનુ દુઃખ કેમ ટળે ?

૩૦-શુદ્ધ રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ, તે આવી રીતે કે જીવે પૂર્વે સમ્યક્ત્વ પામ્યા પહેલા અનત પુદ્ગલ પરાવર્તન કાઠ સુધી જન્મ કર્યા તે હવે સમ્યક્દર્શન પામ્યો, માટે ઉત્કૃષ્ટ કદાચ જન્મ કરે તોપણ અર્થ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાઠ ઉપરાત જન્મ ન કરે, માટે દર્શન-ગુણે જન્મની પીડા ટળે, તથા જરા જે શુભાશુભ કર્મ ઉદયાગતે આવે છે તે સુખદુઃખરૂપ વેદાવે, વેદનીય વિપાક, સમ્યક્જ્ઞાન ગુણે ટળે, અને સ્વરૂપાચરણ ઇટલે શુદ્ધ વ્રતાચરણ રૂપે ચારિત્ર ગુણે મરણ પર્યાય, ગત્યતર જન્મ ટળે ઇટલે ચારિત્રગુણે મરણ વેદના ટળે સારાશ જે સમ્યક્દર્શને જન્મની, જ્ઞાન ગુણે જરાવસ્થાની, અને ચારિત્ર ગુણે મરણની વેદના ટળે છે, એ ભાવ જાણવો

૪૧ પ્ર૦—યોગપ્રત્યયિક સત્તાગત, મિથ્યાત્વપ્રત્યયિક અને અવિરતિપ્રત્યયિક ત્રવદૃતકર્મો શી રીતે ટકે ?

૩૦—અશુભ યોગે વાઘેલા કર્મ તપ સજમાદિ શુભ ક્રિયા વ્યાપારવટે, સત્તાગત કર્મો શુદ્ધોપયોગે, સ્વદ્રવ્ય પર્યાય પરિણામ વડે, સ્વભાવાચરણ શુદ્ધ વ્યાનાલગ્નવડે નિર્જરે, સમ્યક્દર્શનવડે મિથ્યાત્વ પ્રત્યય્યા ટકે, અને અવિરતિ પ્રત્યય્યા, વિરતિ પરિણામે ટકે, તે વિષે કહ્યું છે જે —

દુઃરા

આગમે અધ્યાત્મતત્ત્વા, કહ્યા ઘણા પ્રવ, દ્રવ્યગુણયોગે પરિણમે, તો સોટ અને સુગધ

૪૨ પ્ર૦—કષાય, પ્રમાદ, ઇન્દ્રિયવિષયરાગ, અને યોગ પ્રત્યય્યા વાઘેલા કર્મ ટાલવાના ઉપાય કયા ?

૩૦—કષાય પ્રત્યય્યા, ઉપશમાદિ સમતાભાવે ટકે, પ્રમાદ વાઘેલા અપ્રમાદ દશાવડે ટકે, વિષય રાગ પ્રત્યય્યા તપસ્યાવડે ટકે, અને યોગ પ્રત્યય્યા અયોગી દશાણુ શૈલેશીકરણે પ્રવર્તતા ટકે

૪૪ પ્ર૦—નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય જીવને શુ ગુણકારી છે ?

૩૦—સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ શ્રી જિણપ્રણીત સ્યાદ્વાદના જાણ, જૈનશૈલિના ઉપયોગી બોધવાન મહ્યપ્રાણીઓને નિશ્ચયનય દૃઢતા, આસ્તિકના કરણહેતુ છે, અને વ્યવહારનય તે જીવના પર્યાય શુભાશુભ કર્મરૂપે જે મર્યા છે, તેને સમત્તાના હેતુરૂપ છે, વ્યવહારનય કેડે ઉદમ છે, અને નિશ્ચયનય કેડે ચિત્તની સ્થિ-

રતા, દૃઢતા છે, એમ પૂ. તે નયો આત્મદ્રવ્યને સમા-
સ્વામા સમકાલે ગૌણતા મુરચનાળ. ગુણકારી છે,
માટે એમાર્થી એકરૂપણ નયને ઉત્થાપે કે એકાતે
નિપેધે તો જીવ એકાતનાદી મિધ્યાત્વી જાણનો,
એમ શ્રી જિનેશ્વર ભગવતની વાળી છે, તે યથાર્થ
સદ્દર્શી

૪૫ પ્ર૦--નિશ્ચય અને વ્યવહારનુ સમ્યક્ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવો ?

૩૦--શ્રી જિનવાળી પ્રતીતે ગ્રહિને ધ્વ દ્રવ્યના યથાર્થ-
પણે ગુણપર્યાય વારે, અનુભવ પ્રત્યક્ષે સ્વરૂપને વેદે,
તથા ગુણપર્યાયનુ વિલેખન કરે, તથા પુદ્ગલાદિક
કર્મ પર્યાયમા તદાકાર ન પરિણમે, પાંચ ઇન્દ્રિયના
ભોગ વિષયો ઇષ્ટાનિષ્ટરૂપ ન વેદે, પોતાના સ્વરૂપને
ભેદ સ્તનત્રયીરૂપે આરાધે, તેને વ્યવહાર સમ્યક્ત્વી
કહિયે, તથા પોતાના ગુણ ગુણી પર્યાય અમેક્ષરૂપે
સ્તનત્રયરૂપે, નિર્વિકલ્પ સમાધિ પરિણમે તેહને નિ-
શ્ચયસમ્યક્ત્વી કહીએ, ત્યા વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ તે
નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનુ કારણ છે, અને નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ
તે કેવલજ્ઞાનનુ કારણ છે

૪૬ પ્ર૦--પૂર્જોક્ત ઉભય સમ્યક્ત્વીને વ્યવહાર પ્રવૃત્તિએ શુ
લાભ યાય ?

૩૦--નવતત્ત્વ, પદ્મદ્રવ્યાદિકનુ આસ્તિકભાવે દૃઢ શ્રદ્ધાન,
દેવ ગુરુ વર્મનુ યથાર્થ શ્રદ્ધાન, તત્ત્વ બુદ્ધિના વિશેષ
પ્રકાશે કરી તત્ત્વાતત્ત્વનુ નયભગરૂપે, અનેકાત
માર્ગ વિશેષ રીતે અવલબન યતા આગલ પરપરાએ

વસ્તુ વ્યવહારસમ્યક્ત્વ જે પૂર્વે કહ્યું છે, તે રૂપને મેઢવી આપે

૪૭ પ્ર૦-વર્મ, કર્મ, પુણ્ય અને પાપ કેવી રીતે થાય છે, અને તેના મિત્ર મિત્ર ફલ શા શા છે ? તે વરાવર કહો

૩૦-જીવ શુદ્ધોપયોગે વર્તતા ઇટલે પોતાના દ્રવ્યગુણ પર્યાયથી તન્મયપણે પરિણમે ત્યા તે વર્મ કરે, અને રાગદ્વેષમય અશુદ્ધોપયોગે વર્તતા કર્મ બાધે, એમ શુદ્ધોપયોગે વર્મ અને અશુદ્ધોપયોગે કર્મ નિપજે છે, તથા શુદ્ધોપયોગે શુભયોગે પુણ્ય પાડે, અર્થાત્ મન વચન કાયાના યોગ પ્રશસ્તભાવે તથાવિધ ગુણાનુરાગે પૂજા, સામાયક, પ્રતિક્રમણ, પોસહ, સિદ્ધાંત શ્રવણ, અભ્યાસ, મનન, દાનાદિ શુભ યોગે પ્રવર્તતા જીવ પુણ્યાનુવધી પુણ્યનો રસ ઢાલે તેમજ વર્ણી અશુભ મન વચન કાયાના યોગે વિષયાદિ પ્રવૃત્તિ, અપ્રશસ્તભાવે, તદાકાર અસિદ્ધિપે પરિણમતા જીવ નિવિડ પાપનવ વર, દેવે તેના ફલ કહિયે છીએ-પુણ્યથી શુભ ગતિ, શુભ સામગ્રી, શાતા, અનુકુલતાદિ શુભ સયોગ જીવ પામે, તથા શુદ્ધોપયોગી વર્મવડે કર્મની નિર્જરા કરી મુક્તિપદ પામે, તથા અશુદ્ધોપયોગે વર્તતા પાપ બાધે, તેથી જીવ સસારમા ઘણો કાલ રહે, ઘણા ભવ કરે, અશુભોપયોગે કટીન પાપનવ કરીને જીવ જ્યા ત્યા ઘણી અશાતા પામે, સારાશ જે પાપે અશાતા, પુણ્યે શાતા, કર્મે સસાર અને વેમ મોક્ષ થાય છે

૪૮ પ્ર૦—અલ્પ પાપત્વ અને અલ્પ કર્મત્વ શી રીતે થાય ?
તે તેની ચૌભગી સદિત કહો

૩૦—પાંચ ઇન્દ્રિય અને ત્રણ યોગના અશુભ વ્યાપારમા તદાકારણે ન પરિણમે, સંતેદ પ્રગટે તો અલ્પ પાપત્વ થાય, તે જાલોયણે નિંદાગર્હા કરતા ઝૂટે, તથા શુદ્ધોપયોગે જે કર્મ ત્રણ નીપજે તે ભોગને છુટે, પાપ પ્રગટિ કરતા તીવ્ર મર્જન પરિણામે તન્મય થતા તીવ્રસે ઘણા નિવિડ કર્મ ગાથે, અને ઘણી અશુભ યોગની હલચલે પાપ પુદ્ગલ ઘણા મેલ્લે, પણ તદાકારણે તીવ્ર કષાય અતુલ્ય ન હોય તો શિથિલ થવ કરે, એમ કોઈ જીવને પાપ ઘણુ અને કર્મત્વ અલ્પ, કોઈને કર્મત્વ વધુ અને પાપ અલ્પ, કોઈને પાપ ઘણુ અને કર્મત્વ પણ ઘણો, અને કોઈને પાપત્વ કર્મત્વ એકે નહિ, એમ કર્મત્વ અને પાપત્વ આશ્રિ ચૌભગી જાણવી

૪૯ પ્ર૦—વર્મ, કર્મ અને ભર્મ શાથી નીપજે ?

૩૦—શુદ્ધોપયોગે ધર્મ અને ક્રિયાએ કર્મ અને મિથ્યાત્વે ભર્મ નીપજે

૫૦ પ્ર૦—પાપ, પુણ્ય અને વર્મ એ એક વસ્તુ છે કે જુદી ?

૩૦—વર્મ, પુણ્ય અને પાપ એ ત્રણે વસ્તુમિત્ર, ગતિમિત્ર, ઉપયોગે મિત્ર અને ફલપણે મિત્ર મિત્ર છે, ધર્મ ક્ષમાદિ દશવિધ યતિ વર્મરૂપ છે, શુદ્ધોપયોગ પરિણતિ એ સવરૂપ છે, અને તેનું ફલ મોક્ષ છે, પુણ્ય નવ પ્રકારે બધાય છે શુભ પરિણામે કરી, તે

વેતાલીશ મેદે અનુકુલપણે શાતાફલરૂપે ભોગ-
વાય છે, પુણ્ય પૌદ્ગલિક જટ વસ્તુ સોનાની વેડી
રૂપ વિનાશી સસાર હેતુરૂપ હોવાથી મુનિને નિશ્ચ-
યનય ત્યાજ્ય છે, પાપ અશુભ પરિણામે અઢાર પ્ર-
કારે ઝવાય છે, વીયાસી પ્રકારે પ્રતિકુલપણે અ-
શાતા ફલરૂપે દુઃખદાયિપણે લોદાની વેડી સમાન
ભોગવાય છે, તે તો સર્વથા પ્રકારે હેય છે એમ
વર્મ સ્વભાવ જનિત આત્મિક છે, અને પુણ્ય પાપ
કર્મ જનિત પૌદ્ગલિક છે, વર્મ ઉપાદેય છે સર્વથા
પ્રકારે, શુભ કર્મ વ્યવહારે, અપવાદે ઉપાદેય છે,
નિશ્ચય સ્વરૂપે હેય છે, અને અશુભ કર્મ તો સ-
ર્વથા પ્રકારે અને નવે હેય એટલે ત્યાગવા યોગ્ય છે.

૫૧ પ્ર૦—વર્મ જીવને શાયી નિપજે ?

૩૦—જ્યા મુવી જાદમા પરિણામ સકલ્પ વિકલ્પમા વર્તે
છે, ત્યા મુવી શુભાશુભ કર્મવચ્ચ નિપજે, અને જ્યારે
નિર્વિકલ્પ દશામા પરિણામે, પ્રવર્તે ત્યારે શુદ્ધ વર્મ
પ્રગટે, એમ વિકલ્પે કર્મ લાભ અને નિર્વિકલ્પે ધર્મ-
લાભ જાણવો

૫૨ પ્ર૦—સ્વાભાવિક રત્નત્રયી ગુણનું લક્ષણ સ્વરૂપ કહો ?

૩૦—ત્રોધપ્રકાશ અને વિલક્ષણ વિચક્ષણતાએ જ્ઞાનનું
સ્વાભાવિક લક્ષણ જાણવું, હૃદ આસ્તિકતા, પ્રતી-
તાત્મક શ્રદ્ધાનગુણ તે સ્વાભાવિક દર્શન લક્ષણ
જાણવું, તથા ચિત્તની સ્થિરતા, અનુકુલતા, સ્વરૂપ
રમણતા તે સ્વાભાવિક ચારિત્ર લક્ષણ જાણવું, એમ

૪૮ પ્ર૦—અત્પ પાપત્વ અને અત્પ કર્મત્વ શી રીતે થાય ?
તે તેની ચૌભગી સહિત કહો

૩૦—પાંચ ઇન્દ્રિય અને ત્રણ યોગના અશુભ વ્યાપારમા તદાકારપણે ન પરિણમે, સસેદ પ્રવર્તે તો અત્પ પાપત્વ થાય, તે જાલોયણે નિંદાગર્હા કરતા છૂટે, તથા શુદ્ધોપયોગે જે કર્મ ત્વ નીપજે તે ભોગને છૂટે, પાપ પ્રવૃત્તિ કરતા તીવ્ર મર્લાન પરિણામે તન્મય થતા તીવ્રસે ઘણા નિવિડ કર્મ ગ્રાહે, અને ઘણી અશુભ યોગની હલચલે પાપ પુદ્ગલ ઘણા મેલે, પણ તદાકારપણે તીવ્ર કષાય અતુત્ત્વ ન હોય તો શિથિલ બધ કરે, એમ કોઈ જીવને પાપ ઘણ અને કર્મત્ત્વ અલ્પ, કોઈને કર્મત્ત્વ વધુ અને પાપ અલ્પ, કોઈને પાપ ઘણ અને કર્મત્ત્વ પણ ઘણો, અને કોઈને પાપત્ત્વ કર્મત્ત્વ એકે નહિ, એમ કર્મત્ત્વ અને પાપત્ત્વ આશ્રિ ચૌભગી જાણવી

૪૯ પ્ર૦—વર્મ, કર્મ અને ભર્મ શાથી નીપજે ?

૩૦—શુદ્ધોપયોગે ધર્મ અને ક્રિયાએ કર્મ અને મિથ્યાત્વે ભર્મ નિપજે

૫૦ પ્ર૦—પાપ, પુણ્ય અને વર્મ એ એક વસ્તુ છે કે જુદી ?

૩૦—વર્મ, પુણ્ય અને પાપ એ ત્રણે વસ્તુમિત્ર, ગતિમિત્ર, ઉપયોગે મિત્ર અને ફલપણે મિત્ર મિત્ર છે, ધર્મ ક્ષમાદિ દશવિધ યતિ ધર્મરૂપ છે; શુદ્ધોપયોગ પરિણતિ એ સ્વરૂપ છે, અને તેનું ફલ મોક્ષ છે, પુણ્ય ત્રણ પ્રકારે બંધાય છે શુભ પરિણામે કરી, તે

મૂઠ વે મેદ છે —? જ્ઞાનચેતના, ૨ અજ્ઞાન-
ચેતના, તે મલ્લે અજ્ઞાનચેતના વે પ્રકારે છે તે
? કર્મચેતના, ૨ કર્મફલ ચેતના, તેમા કર્મચેતના
તે રાગદ્વેષાદિને વિષે જીવનુ પરિણમન જાણવુ, અને
શુભાશુભ કર્મફલનુ વેદવુ તે કર્મફલ ચેતના જા-
ણવી, જ્ઞાનચેતનાનો કોડ મેદ છે નહિ, તે આ-
ત્માના શુદ્ધોપયોગરૂપ શુદ્ધ પરિણતિ સ્પર્શન જ્ઞાનરૂપ
છે, તે સમ્યગદૃષ્ટિ આત્માને હોય છે, અને અજ્ઞાન-
ચેતના અશુદ્ધોપયોગના ઘરની વિભાવિકપરિણતિરૂપ
મોહિતમિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને હોય છે, જ્ઞાનચેતના જીવને
પ્રગટે ત્યારે તે કર્મચેતના તથા કર્મફલ ચેતનારૂપ
અજ્ઞાનચેતના ટલે

૫૫ પ્ર૦—ત્રણે કાલે જીવ જે પાપકર્મનો બધ કરે છે તેના
નિવારણ હેતુ કયા ?

૩૦—ગયા કાલના પાપકર્મ તે પ્રતિક્રમણે મટે, અને વર્ત-
માનકાલના પાપકર્મ તે આલોચણે મટે, અને અના-
ગતકાલના પાપકર્મ પચ્ચક્ષ્ણાણે ટલે

૫૬ પ્ર૦—ચાર પ્રકારે વ્યવહાર છે તે કયા ?

૩૦—? અનુપચરિત સદ્મૂતવ્યવહાર તે અનત જ્ઞાન,
અનત દર્શન, અનત સુખ, અનત વીર્ય આદે દડને
આત્માની અનત ગુણાત્મક શુદ્ધતારૂપ જાણવો, ૨
ઉપચરિત સદ્મૂત વ્યવહાર તે ક્ષયોપશમિકજ્ઞાન-
દર્શન, ચારિત્રાદિરૂપ જાણવો, ૩ અનુપચરિત અ-
સદ્મૂત વ્યવહાર તે જીવના અનાદિ કર્મસંબધ ઇ-

ए सामान्यपणे रत्नत्रयीनु वस्तुगते लक्षण जाणवु,
विशेष प्रकारे तो, वस्तु अनन वर्मात्मक सामान्य
अने विशेष स्वभावात समकाळे छे, तेमा जे विशेष-
पात्मक वर्म एटळे वस्तुने जाति क्रियादि अनेक
विशेषणोयुक्त यथार्थ जाणवी ते ज्ञानगुण, अने
वस्तुगते सामान्याप्रमोद ते दर्शन गुण, तथा स्वपर
वहेचण भेदज्ञानरूप जे विवेक, सदाचरण, अपि तु,
स्वरूपाचरण ज ज्ञानना फलरूप विरति परिणति
गुण छे ते चारित्र लक्षण जाणवु

५३ प्र०—वर्म साभळवो, जाणवो, अने आदरवो ते केवी रीते ?

उ०—वीतरागनी वाणी स्याद्वादरूपे छे तेने आत्मस्वरूप
प्ररूपणानी मुख्यताए, जे वर्मनो सद्गुरु महाराज
उपदेश करे छे, ते वर्मने अत्यादर सहित साभळवो,
स्वसमय एटळे स्वशास्त्रानुसार अने परसमय एटळे
परशास्त्रावबोध एम स्वपरज्ञान परीक्षापूर्वक जेम शुद्ध-
शुद्ध वर्मनो प्रकाश भासन याय, तेम ते शुद्ध
रत्नत्रयी आराधनरूप धर्मने विवेक बुद्धिए जाणवो,
तथा जेने पोताना द्रव्यगुण पर्याय पोतानाज शु-
द्धात्म द्रव्य गुण पर्यायपरिणतिरूपे परिणम्या छे,
तेनो प्ररूपेलो धर्म आदरवो इतिभाव

५४ प्र०—चेतना एटळे शु ?

उ०—ज्ञान दर्शन स्वभावरूप आत्मलक्षण एटळे सुखदु खनु
जे भान થવુ, ચેતનુ એટલે સુખે દુ સ્થે જે ચેતે તેને
ચેતના કહિયે તે જીવનુ લક્ષણ છે હવે તે ચેતનાના

५९ प्र०-त्रिविध मोक्षभेद समजावो ?

उ०-१ भावमोक्ष सम्यग्दृष्टिने होय, २ द्रव्य मोक्ष साधुने होय, ३ गुणमोक्ष ते तेरमा चौदमा गुणस्थानि केवली भगवतने होय

६० प्र०-त्रिविध चेतना केवी रीते कोने होय ? ते कहो

उ०-१ कर्मचेतना असजीवने, २ कर्मफल चेतना एकेन्द्रियादिकने, ३ ज्ञान चेतना सम्यग्दृष्टिनेज होय

६१ प्र०-त्रिविध ससारी जीवतु स्वरूप समजावो ?

उ०-१ भवामिनदी जीव ते जेने ससारने विषे देह, गेह, स्त्री, पुत्र, वनादि परिग्रह उपर तन्मय राग आनद वर्तवारूप ससारामिमुखपणु मस्तपणे होय, विषय कषायादिमलीनपरिणतिमा अक्यता वर्ते, अने धर्म-ध्यानादि साधनमा भेदभाव रहे एवु भवामिनदी-पणु मिथ्यादृष्टि मोहमूढ जीवने होय छे, तेना नाम-लोभ, कृपण, दयामणो, कपटी, मत्सरी एट्छे अदेखो, विकण एट्छे सदा भयवान, अज्ञानि जेना सचळा आरभ कामो निष्फल थाय छे एवो ते कठोर जाणवो, २ पुद्गलानदि जीव ते सम्यग्दृष्टिने कहिये, केम जे तेने शुभाशुभ कर्मोदयो पुद्गलनेविषे रति वेदावे एट्छे उपरयी सारा लागे, पण अतर्मा सुखरूप वेदवापणु न होय, खेद थाय, केम जे ससारमा तेने काइपण खरेखरा आनदरूप नथी, एम एणे जिनवचनानुसार अतरंग प्रतीतिपूर्वक जाण्यु छे माटे तेने ससार प्रवृत्ति करता अनादि भववा-

ટલે જાનાવરણીયાદિ અષ્ટ કર્મપુટ્રલોનુ આત્મપ્રદેશે
અવસ્થાન છે તે જાણવો, ૪ ઉપચરિત અસદ્મૂત
વ્યવહાર તે લૌકિક માન્યનારૂપ દેશાચાર રુઢિરૂપ,
જ્ઞાતિ, પચ વિગેરેના કલ્પિત કાયદા, નિયમરૂપ,
તથા અનાદિકાઢ્યી જીવને લાગેલી પરવસ્તુનેવિષે
મારાપણાની બુદ્ધિરૂપ સ્ત્રી, પુત્ર, વત્રુ, માતા, પિતા,
સ્વજનપરિવાર, મિત્ર, શત્રુ, ઘર, હાટ, વહ્લાદિ સર્વ
પરિગ્રહ મમતાની મિથ્યા કલ્પનારૂપ ઉપચરિત અસ-
દ્મૂતવ્યવહાર જાણવો

૫૭ પ્ર૦-ત્રિવિધ કર્મનુ સ્વરૂપ સમજાવો ?

૩૦-૧ દ્રવ્યકર્મ તે જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મપુટ્રલો
જે આત્મપ્રદેશે લાગેલા છે તે, ૨ ભાવકર્મ તે
રાગદ્વેષાદિ આત્માની અશુદ્ધવિભાવિક પરિણતિ, ૩
નોકર્મ તે ઔદારિકાદિ પાચ શરીરરૂપ જાણવા

૫૮ પ્ર૦-ચતુર્વિધ દયાનુ સ્વરૂપ કહો ?

૩૦-૧ દ્રવ્યદયા તે મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાની જીવને હોય તે
પરપૌત્રલિકભાવરૂપ પરહસ્તે વેચાણી, રાગદ્વેષે દુઢાઈ
તે નથી જાણતો ઇવી જે અનુપયોગરૂપ નામ માત્ર
દયાસ્વરૂપ, તે દ્રવ્યદયા ઇક રીતે પરદયામા, પળ
અતરભવે છે, ૨ પરદયા તે સ્વટકાય જીવરક્ષારૂપ
વિરતિવત જીવને હોય તે સમ્યક્દૃષ્ટિ અને મિથ્યા-
દૃષ્ટિ બનેને સભવે છે, ૩ ભાવદયા તે શુદ્ધાત્મોપયોગ-
રૂપ સમ્યક્દૃષ્ટિને જ હોય, કેમ જે પોતાનો આત્મા
દયારૂપજ છે ઇમ જાણીને તે પ્રવર્તે છે, ૪ સ્વદયા
તે સમ્યક્દૃષ્ટિ મુનિ, ક્ષુપકશ્રેણિ આરુઢને હોય છે.

૩૦-ઘણો કાલ રહે તે રોગ કહિયુ, અને તત્કાલ મા-
ળવાત કરે તે આનક

૬૪ પ્ર૦-ઘઠ, વીર્ય, અને પરાક્રમમા શુ ફેર ?

૩૦-શારીરિક શક્તિ તે ઘઠ, અને આત્મિક શક્તિ તે
વીર્ય અને શુભાશુભ કર્મોદયાનુસાર પરાક્રમ જાણવુ

૬૫ પ્ર૦-સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીને મોહાદિકર્મઘ્ન સ્થિ-
તિમા શો ફેર છે ?

૩૦-સમ્યક્ત્વ તે જીવની સત્તારુપ સ્વદ્રવ્ય તત્ત્વમત્ત છે,
તે ય્યારે પોતાનો સમય પામીને પડે તોપણ તેને
મિથ્યાત્વ પર્યાય, દ્રવ્યગુણરુપે ન પરિણમે તેથી તેને
મોહાદિકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બવાતી નથી, માટે
તેને મિથ્યાત્વ પર્યાય પરિણમતા તીવ્રકષાયોદયે
પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તને એક કોટાકોડ સાગરોપમ માઠેરો
સ્થિતિઘ્ન ધાય છે, એમ સમજાણ છે, પછીતો
જાનવત બહુશ્રુત કહે તે સત્ય, અને અનાદિ ગાઢ
મિથ્યાદૃષ્ટિને તો તિવ્રકષાયોદયે ઉત્કૃષ્ટ સિત્તેર કોડા-
કોઢી સાગરોપમનો મોહનીયઘ્ન પડે છે

૬૬ પ્ર૦-હવે પુદ્ગલ તે કર્મ છે, અને જીવ તે પણ કર્મ છે,
તે શી રીતે ?

૩૦-પુદ્ગલ પરમાણુ વિભાગરુપે પરિણમે ત્યારે દ્વચણુકાદિ
સ્કલકર્મ નિપજે, અને જીવપણ પોતાનો સ્વભાવ
મ્હેલીને વિભાવરુપે પરિણમે ત્યારે તે પણ કર્મરુપ
થઈ પુદ્ગલ કર્મવર્ગણને ગ્રહે, તેથી જીવ પણ પરમાર્થે

સના આવી જગારૂપ પુદ્ગલનદ હોય પણ મગ્ધામિ-
નદિપણુ દ્રવ્યુ છે માટે સમ્યગ્દષ્ટિ જાંખને પુદ્ગલા-
નદિ કહિયે, ૩ આત્માનદિ જાંખ તે જેને કેવળ
આત્મિક આનન્દ, શુદ્ધ રત્નત્રય વર્મે, તન્મયપણે, સ્વરૂપ
લીનતાણુ, સમસ્ત વ્યાકુલ્યતા રહિત, સદ્ગતિસ્વભાવ વિલા-
સિપણારૂપ મુનિ મહાત્માઓને-યોગીશ્વરોને હોય છે

૬૨ પ્ર૦-સદ્ગતિ અને દુર્ગતિ તે શાચી યાય છે ? તે વિસ્તા-
રચી સ્પષ્ટ સમજાવો

૩૦-શુભોપયોગે સદ્ગતિ, અને અશુભોપયોગે દુર્ગતિ,
અશુભોપયોગે સસાર લાભ અને શુદ્ધોપયોગે દુઃખ
સ્વભાવ પરિણતિણુ તન્મયપણે પરિમણતા મુક્તિ થાય,
કારણ કે શુભ પ્રકૃતિને ઉદયે જીવના યોગ શુભ
વર્તે, તેચી વર્મ હેતુ શુભ ક્રિયા સાધના કરે, તેચી
પુણ્ય વાધે અને તેચી સદ્ગતિ યાય છે, તથા અ-
શુભોપયોગે અશુભ કર્મનો ઉદય થતા યોગ અશુભ
વર્તે, તેચી અશુભ ક્રિયા વિષયાદિ સેવે તેચી પાપ
વધાય છે, અને તેચી દુર્ગતિ યાય છે, તે માટે પુણ્ય
પાપ શુભાશુભયોગને આયત છે, અને વર્માવર્મ તે
શુદ્ધાશુદ્ધ ઉપયોગને આયત છે, અર્થાત્ રાગ, દ્વેષ,
મોહજનિત અશુદ્ધોપયોગે અધર્મ છે, તેજ મિથ્યાત્વ
છે, અને અશુદ્ધોપયોગ તે રત્નત્રયરૂપ શુદ્ધાત્મ
પરિણતિ, વીતરાગભાવ તેજ વર્મ છે, અને તેજ
સમ્યક્ત્વ છે

૬૩ પ્ર૦-રોગાતક તે શુ ? અથવા રોગ અને આતક દુઃખે શુ ?

ગુણ, ૪ અવોગતિ, સક્લેશરૂપ અશાતાદિ દુઃખ
આપે તે પાપનો ગુણ, ૫ શુભાશુભ કર્મનું આવડું તે
આસ્રવનો ગુણ, ૬ શુદ્ધોપયોગે શુભાશુભ કર્મ આ-
શ્રવનો નિરોધ તે સવરનો ગુણ, ૭ નર્વા કર્મ પૂર્વ
કર્મની સાથે મઝીને ધ્યાય તે વવનો ગુણ, ૮ શુ-
ભાશુભકર્મ, આત્મપ્રદેશયી સાટન થાય, દેશથકી તે
નિર્જરે તે નિર્જરાનો ગુણ, ૯ આત્મપ્રદેશયી સર્વાંગે
કર્મ પુટલોનો ક્ષય તે મોક્ષનો ગુણ જાણવો

૬૯ પ્ર૦—કેવા શ્રાવકને સ્વસમય પરસમયના જાણ કહિયે ?

૩૦—જીવાજીવાદિક નવતત્ત્વને યથાર્થ જાણે દૃઢે
જીવ નિર્જરા, સપ્ત અને મોક્ષને ઉપાદેયરૂપે જાણી
આદરે, અને અર્જીવ પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, અને
વધને હેયરૂપે જાણી તેનો ત્યાગ કરે તથા નવ
તત્ત્વને ચાર પ્રમાણે, સાતે નયે, ચાર નિક્ષેપ, દ્રવ્ય-
ભાવ મેદે, સ્યાદ્વાદશૈલિણ પદ્ દ્રવ્યાદિ તેના ગુણ
પર્યાયના યથાર્થ સ્વરૂપ માસન પૂર્વક જેણે મળે
પ્રકારે જાણ્યા છે તેને જાની શ્રાવક કહિયે

૭૦ પ્ર૦—કર્તાઈ કર્મ અને ક્રિયાઈ વધ તે શી રીતે ?

૩૦—જેવો કર્તા હોય તેવું કર્મ નિપજે, તથા જ્યાં જેવા
હેતુ ત્યાં તેવી ક્રિયા થાય, અને તે શુભાશુભ ક્રિયાઈ
શુભાશુભ કર્મ વધ નીપજે, કહ્યું છે કે—

દુરો

કર્તા પરિણામી દ્રવ્ય, કર્મરૂપ પરિણામ,
ક્રિયા પરજાયકી ફરે, વસ્તુ એક ત્રય નામ

કર્મરૂપ જડ અર્જીવજ કહેનાય, તે જ્યારે સમ્યક્ત્વ
પામે ત્યારે પોતાપણ ઓઢ્યે, પર્યા પોતાને ન્યારો
લખે અને તેથી તે પરપરાયે અકર્મરૂપ યાય છે, માટે
તેને પુદ્ગલકર્મ પુદ્ગલ પ્રત્યક્ષ્યા ઉદયઆત્રિ રહ્યા પણ
આત્મપ્રત્યક્ષ્યા ગયા એ માત્ર જાણવો

૬૭ પ્ર૦—ચાર પ્રકારે નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહો ?

૩૦—? નામથી એટલે જીવ અર્જીવ પુણ્ય પાપાદિ નવ
તત્ત્વના નામ સૂચી ગાયાનુસાર જાણે, ૨ ગુણથી
એટલે જીવાર્જીવાદિ નવ તત્ત્વના ગુણ ભેદાદિક
અર્થથી જાણે, લક્ષણ, સ્વરૂપ લક્ષણથી એટલે જીવનું
લક્ષણ ચેતના, અર્જીવનું લક્ષણ અચેતનપણુ ઇત્યાદિ
લક્ષણ સ્વરૂપે નવ તત્ત્વ ઓઢ્યે, ૪ પરિણામથી
એટલે જીવ જીવરૂપે પરિણમે, અર્જીવ અર્જીવરૂપે
પરિણમે ઇત્યાદિ નવે તત્ત્વ આપ આપરૂપે પરિણમે
તે પરિણામથી ચોથો ભેદ જાણવો

૬૮ પ્ર૦—નવે તત્ત્વોનું ઢુક લક્ષણ સ્વરૂપ કહો

૩૦—? જીવ અસંખ્યાત પ્રદેશી, અનંત ગુણમય તે શુદ્ધ
ચેતનાગુણ તે જીવનું લક્ષણ જાણવું, ૨ વર્ણાદિ
પાંચ અર્જીવના ગુણ તે જેમ ધર્માસ્તિકાયનો ગુણ
ચલણ સહાયકતા, આકાશાસ્તિકાયનો ગુણ અવ-
ગાહન દાન સમર્થતા, કાળનો ગુણ સમયવર્તના
લક્ષણ અને પુદ્ગલાસ્તિકાયનો સડણ, પડણ, નાશ,
મિલ્ણ, વિચરણાદિ વર્ણ ગંધ રસાદિરૂપ જાણવો,
૩ તથા ઉર્વગતિ, ઇન્દ્રિયસુખ, જ્ઞાતા આપે તે પુણ્યનો

માટે શ્રી જૈન દર્શન, ઉપયોગે તથા અન્નિયમાને છે જૈન દર્શન શ્રદ્ધાન શુદ્ધોપયોગે છે, અને શુદ્ધોપયોગ આત્મભાવે છે, અન્નિયમાને છે, અને વાંજા યોગે ક્રિયા ઈર્મ છે, ઇમ સ્યાદ્વાદ શૈલી પૂર્ણતારૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ સર્વોત્તમ રીતે મહા કલ્યાણદાયક શ્રી જિન-શાસન જયન્તુ વર્તે છે, તેને હે ચેતન । । । તુ અત્યંત આદરપૂર્વક સ્વિકાર ।

૭૧ પ્ર૦—સવરતત્ત્વનુ સ્વરૂપ દ્રવ્યયી અને ભાગ્યી કહો ?

૩૦—યોગ પ્રત્યયિક કર્મને મુનિ તપ સજમાદિકે કરી નિર્જરાવે છે, અને વાંજા આપતા કર્મનો રોધ કરે છે, તથા અશુદ્ધોપયોગ પ્રત્યયિક કર્મને રત્નત્રયીરૂપ આત્મિકધર્મને વિષે પ્રણમાવી શુદ્ધોપયોગે કરી આત્મસત્તાને શુદ્ધ કરી કર્મ મળ્યી મુક્ત થાય છે ઇમ યોગસવર આરાધક મુનિ, ઉદય આવતા કર્મને નિષ્ફળ કરે, રોકે તે દ્રવ્યસવર, અને ઉપયોગ સવરે કરી મુનિ આત્મસત્તા શોધે ઇટલે પ્રદેશયી કર્મ ક્ષય કરે તે ભાવસવર, અર્થાત્ યોગ સવર તે દ્રવ્ય અને ઉપયોગ સવર તે ભાવ

૭૨ પ્ર૦—છદ્મસ્ય સમ્યક્દૃષ્ટિ, પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ કેમ દેખે ?

૩૦—પરોક્ષ પ્રત્યક્ષ અનુભવગોચર અનુમાન પ્રમાણ પ્રતીતે પ્રત્યક્ષ વસ્તુ સ્વરૂપ દેખે ઇટલે માને, તે આવી રીતે—પોતાના પરિણામ જે શુભાશુભ કર્મ જનિત છે તે રાગદ્વેષદ્વારે, સમ્યક્ બુદ્ધિમાર્ગે તે પરિણામને પોતે યથાર્થ લેખે, તે પ્રત્યક્ષ દેખવું કહિયે તે પરિણામ આત્મદ્રવ્યયી શાયી ઉઠે છે ? તો કે

૩૦-આત્મદ્રવ્યમા દ્રવ્યની શક્તિ તે સમ્યગ્દર્શન, ગુણનો પ્રકાશ તે સમ્યગ્જ્ઞાન, અને ધર્માયતુ ટરણપણ અર્થાત્ સ્થિરતા તે સમ્યક્ચારિત્ર જાણવું, એમજ દર્શન ગુણે દ્રવ્ય શક્તિ પ્રગટે, જ્ઞાનગુણે ગુણો પ્રકાશે અને ચારિત્રગુણે સ્થિરતા ગુણ એટલે સ્વરૂપ સ્મરણતા પ્રગટે, વધે

૭૬ પ્ર૦-ઉપયોગ એટલે શું ? તે કેટલા છે, વગેરે ફલ મેદ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કહો

૩૦-ચેતનાનુ શુદ્ધાશુદ્ધ પરિણમન, તેને ઉપયોગ કહિયે તે બે પ્રકારે છે, એક શુદ્ધ અને વીજો અશુદ્ધ, શુદ્ધોપયોગે સિદ્ધિગતિ એટલે મોક્ષ થાય, અને અશુદ્ધોપયોગમા બે મેદ છે, એક શુભ અને વીજો અશુભ, ત્યાં દાન પૂજાદિ પરિણામ તે શુભોપયોગ કહિયે, તેણે કરી પુણ્યવધ થાય, અને તેથી સદ્ગતિ પામે, અને હિસાદિ પાપપરિણામ તે અશુભોપયોગ કહિયે, તેથી પાપવધ થાય, અને તેથી જીવ દુર્ગતિ પામે (પ્ર ૬૮)

૭૭ પ્ર૦-પૂર્વોક્ત શુદ્ધાશુદ્ધોપયોગ સમ્યક્દૃષ્ટિ તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ આશ્રિ કેવી રીતે હોય ? તે સમજાવો

૩૦-શુદ્ધોપયોગ સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી હોય છે, માટે તે સમ્યક્દૃષ્ટિને જાણવો, તે ચોથા ગુણઠાણાથી વારમા સુધી શુભોપયોગ મિશ્રિત હોય છે, પછી તેરમે પૂર્ણ પદ થાય છે, અશુદ્ધોપયોગ સર્વે સસારી મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને હોય છે, તે મન્યે મિથ્યાદૃષ્ટિને

દૃષ્ટિને સપરપૂર્ણ દ્રવ્યભાવનિર્જરા હોય, કેમજે તેને જ્ઞાનશક્તિ અને વૈરાગ્યનું મળ છે તેથી, ત્યા જ્ઞાનશક્તિ તે શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ, અને વૈરાગ્યમળ તે અશુદ્ધોપયોગનું નિગ્રાહન, હવે જ્ઞાનોપયોગે ભાવ નિર્જરા શી રીતે થાય ? તે દેખાડે છે — રાગ, દ્વેષ મોહાદિ મલીનપરિણતિને ઘટાટવી તે ભાવ નિર્જરા અને કર્મવર્ગણાનું ઘટાટવું યાવ ત્યા દ્રવ્ય નિર્જરા જાણવી, એટલે જે ઉદય આવે તે નિર્જરે, તેવા પાઠા ન ગાય, વગર જાતપ અને નિર્જરા વળી, એવી રીતે જ્ઞાનશક્તિયે વૈરાગ્યમળે સમ્યગ્દૃષ્ટિ, દ્રવ્ય ભાવ નિર્જરા કરે છે, મિથ્યાદૃષ્ટિને કર્મ નિર્જરા અલ્પ અને ફરી નવ ઘણો યાવ છે માર્ગાનુસારી સન્મુખભાવી પણ કર્મ નિર્જરા અવસરે અલ્પ વધ કરે, તોપણ વસ્તુગતે સત્તા એટલે કર્મ શક્તિની નિર્જરા તો સમ્યગ્દૃષ્ટિને જ યાવ છે (પ્રશ્ન પા ૬૪)

૭૪ પ્ર૦—આત્મપ્રદેશે ગુણ પર્યાયની ઘટના શી રીતે છે ?

૩૦—આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, એકેક પ્રદેશે અનંતા જ્ઞાનાદિ ગુણો, અનંત શક્તિ છે, વળી એકેક પ્રદેશે ઉપયોગ પલટણરૂપ જ્ઞાનાદિ ગુણોના અનંત પર્યાયો છે, આવી શુદ્ધાત્મપ્રદેશે ઘટના જાણવી, અને અશુદ્ધ આત્મપ્રદેશે પૂર્વોક્ત ગુણ પર્યાયો એકેક પ્રદેશે રહેલી અનંત કર્મ વર્ગણાયુક્ત છે, તેથી અશુદ્ધ સંસારીપણે વેતે છે (પા પ્ર ૬૫)

૭૫ પ્ર૦—દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રની પ્રાપ્તિ, આત્માના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયથી સિદ્ધ કરો

છે કે ચઢી ગયો છે, તે જાણવા માટે તે ટોપમાથી
 એક ચોखો તપાસી જોતા સર્વની ચાત્રી થાય છે,
 તેમ લક્ષણેલક્ષિત સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ જાણવું

૭૯ (પા પ્ર ૭૦) પ્ર૦—સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ
 મહાત્માઓ સમ્યગ્દર્શનબદ્ધે આત્માનો અનુભવ કેવી
 રીતે કરે ?

૩૦—જેમ વસ્તુ વિચારતા, ધ્યાન ધરતા મન વિશ્રામ પામે
 છે, રસ સ્વાદ સુખ ઉપજે છે, પરિણામ ઠરે છે, તે
 અનુભવ પ્રત્યક્ષ જાણવું, જેમ સાકરના એક ગાગ-
 ટાને ચાચી જોતા હજાર મળ સાકરનો અનુભવ
 થાય છે, તેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ અસે આત્માને વઢી
 કેવળી સદૃશ પ્રત્યક્ષ અનુભવે તેથીજ કહ્યું છે જે —

અસે હોય રહ્યા અવિનાશી પુદ્ગલ તમાસીરે,
 ચિદાનંદ ઘન સુજશ વિલાસી, કેમ હોય જગનો આસીરે
 એ ગુણ વીરતણો ન વિસારુ, સમારુ દિન રાતરે,
 પશુ ટાળી સ્વરૂપ કરે જે, સમકિતને અવદાતરે ?

૮૦ (પા પ્ર ૭૦) પ્ર૦—મુનિને સમ્યગ્દર્શનના બદ્ધે આત્મા સ્વરૂપ
 પ્રત્યક્ષ અનુભવગોચર કેવી રીતે હોય ?

૩૦—જ્યાં દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય પુત્રીમૃત અભેદ રત્નત્રયરૂપે
 મુનિ પ્રણમે, ત્યાં સ્વરૂપ નિજપદ કદ પ્રત્યક્ષ દેખે,
 સ્વરૂપ રમણ સુરસાસ્વાદન અનુભવે

૮૧ પ્ર૦—દર્શન અને જ્ઞાનમાં મૂળ શું ફેર છે ? તથા છદ્મ-
 સ્થ સમ્યગ્દર્શની અને કેવલદર્શની એ બેના દેખાવામાં
 શો ફેર ?

શુભ ક્રિયા હોય પણ શુભોપયોગ નહિ, કેમજે શુભોપયોગ તો શુદ્ધના ઘરનો છે, તે તો સમ્યગ્દષ્ટિને અણદ્વંદ્વકરૂપે નિર્વંદ્વક્રમાયે હોય છે, અને મિથ્યાત્વાને શુભોપયોગ શુભ ક્રિયારૂપ, શુભાચારરૂપ હોય પણ નિયાનારૂપ ઇટ્લે પૈત્રલિક ગુસ્સા ઝાઝારૂપ હોય, તે માટે અશુભ જાણવો (પ્રત્યન્તરમા પ્ર ૬૯)

૭૮ પ્ર૦—સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ અનુમાને તથા તત્ત્વજ્ઞે સિદ્ધ કરો

૩૦—શ્રી વીતરાગ દેવના વચનની દૃઢ પ્રતીતિ ઇટ્લે શ્રી જિને મારયુ તેજ સત્ય તે કદાપિ કાઢે અન્યથા ન હોય, મહે મારી બુદ્ધિમા નથી આવતુ તોપણ વીતરાગ દેવને મિથ્યા કથન કરવાનું કદ્ પણ પ્રયોજન દિસતુ નથી, જેવું પોતે કેવલજ્ઞાને દીઠું છે, તેવુંજ યોગ્ય પ્રાણિયોને કેવલ હિત બુદ્ધિયુ પરમ-કરૂણામાયે પ્રકાશ્યું છે, માટે સુઝની અળી જેટલા પ્રદેશમા અનંતા જીવો પણ તેજ વચન પ્રતીતિરૂપ આગમ અને અનુમાન પ્રમાણે સમ્યક્ત્વી માને છે તેવીજ રીતે આત્મા પણ સાક્ષાત્ દીઠો માને છે, વળી જીવ ચેતના લક્ષણવત્ છે, ચેતના તે સુખ દુઃખનું માન, અને સુખ દુઃખનો અનુભવ વેદનીય કર્મ દ્વારે પ્રત્યક્ષ છે, તેથી તે લક્ષણે સુખ દુઃખનો જાણનાર આત્મા છે, એમ પ્રતીતિ કરે છે એમ અશ પ્રત્યક્ષે સર્વ પ્રત્યક્ષ યયો, જેમ એક મોટા ટોપમા એક સ્વાઢી માત રધાયેલ તૈયાર થયો છે, તે કાચો

છે કે ચઢી ગયો છે, તે જાણવા માટે તે ટોપમાથી
 એક ચોखો તપાસી જોતા સર્વની ચાત્રી યાય છે,
 તેમ લક્ષણેલક્ષિત સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ જાણવું

૭૯ (પા પ્ર ૭૦) પ્ર૦—સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ
 મહાત્માઓ સમ્યગ્દર્શનવડે આત્માનો અનુભવ કેવી
 રીતે કરે ?

૩૦—જેમ વસ્તુ વિચારતા, ધ્યાન ધરતા મન વિશ્રામ પામે
 છે, રસ સ્વાદ સુખ ઉપજે છે, પરિણામ ઠરે છે, તે
 અનુભવ પ્રત્યક્ષ જાણવું, જેમ સાકરના એક ગાગ-
 ટાને ચાચી જોતા હજાર મળ સાકરનો અનુભવ
 યાય છે, તેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ અસે આત્માને વઢી
 કેવળી સદૃશ પ્રત્યક્ષ અનુભવે તેથીજ કહ્યું છે જે—

અસે હોય રહા અવિનાશી પુદ્ગલ તમાસીરે,
 ચિદાનંદ ઘન સુજશ વિલાસી, કેમ હોય જગનો આસીરે
 એ ગુણ વીરતણો ન વિસારુ, સમારુ દિન રાતરે,
 પશુ ટાલી સ્વરૂપ કરે જે, સમકિતને અવદાતરે ?

૮૦ (પા પ્ર ૭૦) પ્ર૦—મુનિને સમ્યગ્દર્શનના વડે આત્મા સ્વરૂપ
 પ્રત્યક્ષ અનુભવગોચર કેવી રીતે હોય ?

૩૦—જ્યા દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય એકીમૂલ અભેદ રત્નત્રયરૂપે
 મુનિ પ્રણમે, ત્યા સ્વરૂપ નિજપદ કદ પ્રત્યક્ષ દેખે,
 સ્વરૂપ રમણ સુખાસ્વાદન અનુભવે

૮૧ પ્ર૦—દર્શન અને જ્ઞાનમા મૂલ શું ફેર છે ? તથા છદ્મ-
 સ્થ સમ્યગ્દર્શની અને કેવલદર્શની એ વેના દેખાવામા
 શો ફેર ?

શુભ ક્રિયા હોય પણ શુભોપયોગ નહિ, કેમજે શુભોપયોગ તો શુદ્ધના ઘરનો છે, તે તો સમ્યગ્દર્શિને અણદ્વંદ્વરૂપે નિર્મલક્રમાયે હોય છે, અને મિથ્યાત્વને શુભોપયોગ શુભ ક્રિયારૂપ, શુભાચારરૂપ હોય પણ નિયાણારૂપ પૃથ્લે પૌંદ્રલિકા સુરપ ઝાઝારૂપ હોય, તે માટે અશુભ જાણવો (પ્રત્યન્તરમા પ્ર ૬૯)

૭૮ પ્ર૦-સમ્યગ્દર્શનતુ સ્વરૂપ અનુમાને તથા લક્ષણે સિદ્ધ કરો

૩૦-શ્રી વીતરાગ દેવના વચનની દૃઢ પ્રતીતિ પૃથ્લે શ્રી જિને માર્યુ તેજ સત્ય તે કદાપિ કાલે અન્યથા ન હોય, મહે મારી બુદ્ધિમા નથી આવતુ તોપણ વીતરાગ દેવને મિથ્યા કથન કરવાતુ કહ્ પણ પ્રયોજન દિસતુ નથી, જેવુ પોતે કેવલજ્ઞાને દીઠુ છે, તેવુજ યોગ્ય પ્રાણિયોને કેવલ હિત બુદ્ધિપુ પરમ-કરુણાભાવે પ્રકાશ્યુ છે, માટે સુઝની અળી જેટલા પ્રદેશમા અનતા જીવો પણ તેજ વચન પ્રતીતિરૂપ આગમ અને અનુમાન પ્રમાણે સમ્યક્ત્વી માને છે, તેવીજ રીતે આત્મા પણ સાક્ષાત્ દીઠો માને છે, વઠ્ઠી જીવ ચેતના લક્ષણવત છે, ચેતના તે સુખ દુઃખતુ માન, અને સુખ દુઃખનો અનુભવ વેદનીય કર્મ દ્વારે પ્રત્યક્ષ છે, તેથી તે લક્ષણે સુખ દુઃખનો જાણનાર આત્મા છે, એમ પ્રતીતિ કરે છે એમ અશ પ્રત્યક્ષે સર્વ પ્રત્યક્ષ યયો, જેમ એક મોટા ટોપમા એક ઝાઝી માત રવાયેલ તૈયાર થયો છે, તે કાચો

તથા કાયયોગે ષટ્કાયની દયારૂપે જયણાપૂર્વક પ્રવર્તન છે જયચરેજયચિદ્ધે, इत्यादि

૮૩ પ્ર૦-મુનિ, રત્નચયના શુદ્ધારાવનયી જન્મ જરા અને મરણના ભય શી રીતે ટળે ?

૩૦-સમ્યગ્દર્શનયી ઘણા જન્મ મટે, સમ્યગ્જ્ઞાનયી જરા દુઃખ જે વેદના તે મટે, તથા સમ્યગ્ચારિત્ર ગુણે મરણ ભય ટળે, ઇમ યણ ગુણે જન્મ જરા મરણના ભય મટે

૮૪ (૭૧) પ્ર૦-આગમપ્રમાણ, અનુમાનપ્રમાણ, ઉપમાપ્રમાણ, અને પ્રત્યક્ષપ્રમાણે, આત્માની સિદ્ધિ દાખવો, અને તે પ્રત્યેક પ્રમાણ માનતા જે ફળ યાય તે કહો

૩૦-૧ આગમપ્રમાણે, ષટ્કાય, ષટ્કાયસ્વરૂપે જે વીતરાગે ભાલ્યા છે તે વચનોને તહત્તિ કરી માનવા, ૨ પળ સદેહ કે દુક્તાયુક્તપણ ન કરવું, તે માનતા આત્માને પ્રતીતિરૂપ સમ્યગ્દર્શન વર્મની પુષ્ટિ થાય, ૨ અનુમાનપ્રમાણે લક્ષ્ય લક્ષણે નિર્ધાર થાય, જેમ મુખ દુઃખ વેદતા આત્માનું ચેતના લક્ષણ જણાય છે, તથા જેમ વૃદ્ધ દિઠે અગ્નિ હોયની પ્રતીતિ થાય છે, અહિ આત્માને વસ્તુગતે અનુભવીને વસ્તુના ગુણનો અંશે પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય, ૩ ઉપમા કહેવી તે, જેમ “ આજને કાઢે સમ્યક્ત્વ પામ્યો તે જાણે કેવલજ્ઞાન પામ્યો ” એમ, એ માનતા આત્માને વિનયગુણની પુષ્ટિ થાય, ૪ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણે જેવાં પરમાત્માએ કહ્યા છે, તેવાજ અને પુણ્ય પાપના

૩૦-ઊઘસ્યને પ્રથમ દેસનુ ઇટલે દર્શન ઉપયોગ અને પઠી જાણુ ઇટલે જ્ઞાનોપયોગ હોય, ઊઝમવ્યાજ દસણપુઘનાણ ॥ દર્શન તે સામાન્યપ્રમોઝ, અને જ્ઞાન તે વિશેષાપ્રમોઘ જાણમો, દર્શન તે સામાન્યાપ્રમોઘ છે આત્કારરૂપ પ્રતિભાસ વાય થોટો કાલ રહિ પછે જ્ઞાન માહે મલે જ્ઞાન વિશેષાપ્રમોઘ છે ઘણો કાલ રહે તે માટે આત્મદર્શન જેણે કર્યું ' તેણે મુઘો ભગમય કૂપર " ઇમ શ્રીયશોપિજયજીઁ પળ કશુ છે તથા " પ્રવચન ઝજન જો સદ્ગુરુ કરે તો દેખે પરમનિજ્ઞાન જિનેશર ઇવુ શ્રી લાભાનદર્જીઁ પળ કશુ છે ઊઘસ્ય સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મસ્વરૂપને દેખે, પળ સાક્ષાત્ કરામત્કમત્ ઇટલે હાયની હથેલીમા રહેલા પાળીમાજે હથેલીની રેલાઓ સ્પષ્ટ દેલાય તેમ સાક્ષાત્ ઝસલાયાત પ્રદેશી, અરૂપી આત્માને કેવલદર્શની જ દેખે, પળ ઊઘસ્ય તો પ્રતીતે, અનુમાને અનુભવે, સ્વરૂપે દેખે ઇટલે જિનવચનપ્રતીતે આત્મદ્રવ્ય સ્વરૂપ દિઠુ, અનુમાને ચેતનાલક્ષણગુણે પ્રત્યક્ષ દિઠો, અનુભવે તે પરિણમનપર્યાયરૂપે અને સ્વરૂપે તે અભેદ-રત્નાઝયાત્મકનિજપદકદ દિઠો ઇ રીતે આત્મસ્વરૂપનુ દર્શન ઊઘસ્ય સમ્યગ્દષ્ટિને સભવે છે

૮૨ પ્ર૦-મુનિને ત્રણયોગ રત્નત્રયરૂપે કેવી રીતે પરિણમે છે ?

૩૦-મનયોગે દર્શન શ્રદ્ધાનરૂપે છે, જે વસ્તુના નિર્વારયી ચલે નહિ, વચનયોગે જ્ઞાન મળવુ, યથાર્થ ઉપદેશ કરે છે, સત્ય પ્રરૂપણી જ્ઞાનરૂપ પરિણમન હોય,

तथा काययोगे षट्कायनी दयारूपे जयणापूर्वक
प्रवर्तन छे जयचरेजयचिह्ने, इत्यादि

८३ प्र०—मुनि, रत्नययना शुद्धाराधनयी जन्म जरा अने मर-
णना भय शी रीते टळे ?

उ०—सम्यग्दर्शनयी घणा जन्म मटे, सम्यग्ज्ञानयी जरा
दु ख जे वेदना ते मटे, तथा सम्यग्चारित्र गुणे
मरण भय टळे, एम ण गुणे जन्म जरा मरणना
भय मटे

८४ (७१) प्र०—आगमप्रमाण, अनुमानप्रमाण, उपमाप्रमाण, अने
प्रत्यक्षप्रमाणे, आत्माणी सिद्धि दाखवो, अने ते
प्रत्येक प्रमाण मानता जे फळ याय ते कहो

उ०—१ आगमप्रमाणे, षड्द्रव्य, षट्कायस्वरूपे जे वीत-
रागे भाख्या छे ते वचनोने तहति करी मानवां,
पण सदेह के दुक्तायुक्तपणु न करवु, ते मानतां
आत्माने प्रतीतिरूप सम्यग्दर्शन वर्मनी पुष्टि थाय,
२ अनुमानप्रमाणे लक्ष्य लक्षणे निर्धार थाय, जेम
मुख दु ख वेदता आत्मानु चेतना लक्षण जणाय
छे, तथा जेम वृद्ध दिठे अग्नि होयानी प्रतीति
थाय छे, अहि आत्माने वस्तुगते अनुभवीने वस्तु-
ना गुणनो अशे प्रत्यक्ष अनुभव थाय, ३ उपमा
कहेवी ते, जेम “ आजने काळे सम्यक्त्व पाम्यो
ते जाणे केवलज्ञान पाम्यो ” एम, ए मानता
आत्माने विनयगुणनी पुष्टि याय, ४ प्रत्यक्ष प्रमाणे
जेवा परमात्माए कह्या छे, तेराज अने पुण्य पापना

प्रत्यक्ष फळ देगीण् छीण्, इत्यादि जाणतु, ए मा-
नता आत्माने भयैराग्यता गुणनी पुष्टि वाय, विषय
कषाययकी निवर्ते एणी रीते चार प्रमाणे आत्माने
गुण नीपजे

८५ प्र०-त्रिविध कर्मरोग कयो ?

उ०-१ द्रव्यकर्म ते आठ कर्मनी वर्गणा, २ भावकर्म ते
अशुद्धोपयोग एट्ठे आत्माना रागद्वेषादि अशुद्ध
परिणति, ३ नोकर्म ते औदारिकादि पाच शरीर,
द्रव्यकर्मनी समीपे कारण कार्यभावे रह्या माटे तेने
नोकर्म कहिये, ते नण कर्मरोगना वैद्य श्री परमा-
त्मा तथा गणधरादि महात्माओ छे, तेओ पण
त्रिविध औषधरूप नण प्रकारनी देशना आपे छे-
१ यथार्थवाद, २ विधिवाद, ३ चरितानुवाद, तेनो
अर्थ — १ यथार्थवाद देशनामध्ये जीवाजीवादिक
स्वरूप वार्या, परिणम्या तेथी वस्तु तत्त्वनो प्रकाश
थाय, तेणे करी, भावकर्म रोग मटे, रागद्वेषादि
विपर्यासपणु टळे, अज्ञाननो उच्छेद थाय, २ वि-
धिवाद देशना मध्ये देशविरतिपणु, सर्वविरतिपणु
इत्यादि क्रियानो आदर, शुभोपयोगे आचरतो, प्रा-
णीनो द्रव्यकर्म रोग नाबुद थाय, अनादि कर्मकाट
उतरे, आत्मप्रदेश निर्मळता निपजे, तेथी जीवने
घणी शांति प्रवर्ते, ३ तथा चरितानुवाद देशना
मध्ये शरीर सबधी काम भोग विषयकषायादि म-
ळिनताडु निवर्तन थाय, जेम जंबुस्वामी, सुदर्शन

શેઠ, મેતાર્યેજી આદિ મહાત્માઓના ચારિત્ર સામઝે થકે પરમ વૈરાગ્ય જ્ઞાત રસ પ્રગટે, તેથી નોકર્મનો રોગ ટલે

૮૬ પ્ર૦-દર્શનાદિ અનત ચતુષ્ક પ્રાપ્તિના કારણ તથા સ્થાન કહો

૩૦-૧ વર્મ રૂચિયા સામલવો, તથા જ્ઞાનામ્યાસમા ઉદયમ રૂચિ હોય તેટલાથી સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટે, ૨ તત્ત્વાતત્ત્વગવેષક બુદ્ધિ હોય તેથી સમ્યગ્ જ્ઞાનગુણ પ્રગટે, ૩ પાચ ઇન્દ્રિય વિષય વિકાર, ક્રોધાદિ કપાય, પાચ પ્રમાદ ઇત્યાદિની જે ત્યાગ બુદ્ધિ હોય તેથી ચારિત્રગુણ નિપજે, ૪ વસ્તુગતે, સ્વરૂપાનુભવ લગ્નતા, તદ્દ્યોનતા હોય તેથી વીર્યગુણ પ્રગટે, હવે તે ચારેના સ્થાન કહે છે -દર્શનગુણનું સ્થાન ચક્ષુ, જ્ઞાનગુણનું સ્થાન હૃદય, ચારિત્રગુણનું સ્થાન ચરણ, અને ઉત્સાહ ઇચ્છાદિરૂપ વીર્યગુણનું સ્થાન વાહુ છે

૮૭ પ્ર૦-અર્હિસાનું સ્વરૂપ તથા તેના વિવિધમેદો દૃષ્ટાત સહિત સમજાવો ૩૦ મૂલ જ્ઞાતી હસ્તલિખિત પ્રતિમા હિંસાના મેદો સત્રધી પ્રશ્ન છે સ્વરૂપ હિંસા, અનુવચ હિંસા, દ્રવ્ય હિંસા, ભાવ હિંસા, વાહ્ય હિંસા, પરિણામ હિંસા, યોગ હિંસા, ઇત્યાદિહિંસાના ઘણા મેદ છે સાધુજી નર્દી ઉતરે છે પણ મોક્ષવર્તિ (મુખ્યતાએ) હિંસાના પરિણામ નથી તેથી તે સ્વરૂપ હિંસા જાણવી તથા સમ્યગ્દૃષ્ટિને દેવ પૂજા, ગુરુવદના, સાધુને આહારદાન ઇત્યાદિ કાર્યે હિંસા અલ્પપ્રવરૂપ છે તે માટે તે સ્વરૂપ હિંસા કહેવી,

रागद्वेष परिणामे जे मदबुद्धियी उक्ताय जीवने हणे ते तत्तमअध्यवसाये महाकर्मवध करे तेना अशुभ विपाक उदये आवे ते अनुग्रह हिंसा जाणगी अनुपयोगे द्रव्यहिंसा अने तीव्र परिणामे भाव हिंसा वाय स्वरूप हिंसामाहे बाह्य हिंसा तथा योग हिंसा भळे छे तथा एऊ जीवने हिंसा अल्प पण उदयकाले दुःख विशेष पामशे ते शेणे ? दुष्ट अध्य-
वसायना अभावे उदय आख्या कर्म निष्फल करे छे द्रव्य ग्रहारीनी पेठे इत्यादि चौभगीजो अहिंसा अष्टक ग्रन्थमन्त्रे विस्तारे छे यथा एकस्यात्पाहिंसा ददाति काले तथा फलमनल्प अन्यस्यमहाहिंसा स्वल्पफला-
भवतिपरिपाके इत्यादि ॥

उ०-१ स्वरूप अहिंसा, ते जीववध न करवो, तेनु बीज नाम बाह्य अहिंसा के योग अहिंसा पण छे, २ हेतु अहिंसा ते जयणाए प्रवर्तन, उक्ताय जीवनी रक्षा प्रवृत्ति, ३ अनुवध अहिंसा ते रागद्वेषादि म-
लिन अध्यवसाय, तीव्र विषय कषायना परिणामे हिंसानो त्याग जेयी फळ विपाकरूपे आकरो कर्म-
वध न पडे ते, ४ द्रव्यअहिंसा एउले अनुपयोग हिंसानो त्याग, ५ परिणाम अहिंसा के भाव अ-
हिंसा ते उपयोग पूर्वक परिणामीने इरादायी जे हिंसा करवी तेनो त्याग इत्यादि अनेक भेद जाणवा, हवे क्रिया फळ भेदरूप चौभगी देखाडे छे-१ हिंसा अल्प, फळ विपाक अल्प, २ हिंसा अल्प, फळ विपाक तीव्र, ३ हिंसा तीव्र, फळ विपाक अल्प,

૪ હિંસા તીવ્ર, અને ફળ વિપાક તીવ્ર, એ મેદ
જીવના અધ્યવસાય મેદ વિપેશે, વિપાક ફળનો પણ
મેદ જાણવો, અહિં જમાલી, દ્રઢપ્રહારી, ચિલાતી પુત્ર
કુર્ગઢજોં ઇત્યાદિ દૃશ્યતો યથાસભવે ભાવના

૮૮ પ્ર૦-ઈચ્છાદિક ત્રણ યોગનું સ્વરૂપ સમજાવો

૩૦-૧ ઇચ્છાયોગ તે શુભ કરણી વ્રતાદિ આદરવાની
ઉત્સાહ ઇચ્છા, દશ પ્રકારે યતિધર્મ આદરવાની ઇચ્છા
૨ શાસ્ત્રયોગ તે હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય મધ્યેથી
ઉપાદેય તે અર્ગીકાર કરવું તે પ્રમાણે શાસ્ત્રાનુસાર
વિધિપૂર્વક વ્રતાદિ પાળવું તે, ૩ સામર્થ્યયોગ તે
કોઈ આત્મા, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની પ્રગટ શક્તિયે
અનંત કાલ ભોગવવા યોગ્ય જે કર્મ તેને યોદ્ધા
કાલમા ભોગવી ક્ષય કરે, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રન્થે
ત્રણ યોગની વ્યાખ્યા કરી છે શ્રી ગજસુકુમાલજીની
પેઠે, કહ્યું છે જે —

દુહા

ક્રિયાયોગ અભ્યાસ હે, ફળ હે જ્ઞાન અનંત,	
દોનુંજી જ્ઞાતી થજે, ઇકમતિ મતિઅનંત	૧
ઈચ્છા શાસ્ત્ર સમર્થતા, ત્રિવિધ યોગ હે સાર,	
ઈચ્છા નિજ શક્તિ કરી, વિકલ યોગ વ્યવહાર	૨
શાસ્ત્રયોગ ગુણઠાણકો, પૂરણ વિધિ આચાર,	
પદ અર્તાત અનુભવ કહ્યો, યોગ તૃતીય વિચાર	૩
રહે યથાવલ યોગમે, ગ્રહી સકલ નય સાર,	
ભાવજૈનતા સો લહે, ચહે ન મિથ્યાચાર	૪

૮૯ પ્ર૦—દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, શાર્યા યગડ્યા છે ?

૩૦—દ્રવ્ય, જ્ઞાનાપરણાદિ કર્મના આપરણે, તથા ગુણ, રાગદ્વેષ વિભાવપરિણતિષ્ઠ, અને પર્યાય, મનોયોગ કાપનાણ વિકારભાવને પામ્યા છે

૯૦ પ્ર૦— મતિ તથા શ્રુતજ્ઞાનાં અને અજ્ઞાનાં જે જિનવાણી સામ્રાજ્યે તેને શી રીતે પરિણમે ?

૩૦—મતિ અજ્ઞાનાંને પ્રિયલ્પરૂપે તથા ટામ્મડોલ્પણે પરિણમે, તથા મતિજ્ઞાનાંને નિવિકલ્પરૂપે તથા નિર્વારતારૂપે પરિણમે, શ્રુત જ્ઞાનાંને વૈરાગ્યરૂપે તથા આસ્તિકરૂપે પરિણમે, શ્રુત અજ્ઞાનાંને વિષયરૂપ તથા નાસ્તિકરૂપે પરિણમે, ઇટલે (માટે) સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો જિનવાણી સામ્રાજ્યવાના અધિકારી જાણવા

૯૧ પ્ર૦—જીવ કર્મ સાથે કેવી રીતે મળેલ છે ? તે દૃષ્ટાંત સહિત સમજાવો

૩૦—દ્રવ્યાર્થિકનયે જીવ, તુલીમૃત્તિકા ન્યાયે કર્મ સગાથે મળેલ છે, ઇટલે જેમ તુલ્લી ઉપર માટીનો ઘર લાગ્યો હોય પણ તુલ્લીની અંદર કંઈ બગાડ ન હોય તેમ આત્માને કર્મનો સંબંધ જાણવો, તથા પર્યાયાર્થિકનયે આત્મા, કર્મ સગાથે સ્ત્રીસ્ત્રીરૂપે, એકરૂપે લોલિમૂત થયો થકો ચતુર્ગતિ પ્રમણ કરે છે

૯૨ પ્ર૦—સોલ્લ સજ્ઞા તે કહ્ અને તેમાથી કયા જીવને કેટલી હોય તે કહો ?

૩૦—૧ આહાર, ૨ ભય, ૩ મૈથુન, ૪ પરિગ્રહ, ૫ ક્રોધ, ૬ માન, ૭ માયા, ૮ લોભ, ૯ ઓધ, ૧૦ લોક,

૧૧ સુખ, ૧૨ દુઃખ, ૧૩ મોહ, ૧૪ વિતિગિચ્છા,
૧૫ શોક, ૧૬ વર્મ, એ સોઠ સજ્જાઓમાથી પેહેલી
દસ સજ્જા એકેન્દ્રિયને, તથા ઓઘ સિવાય વાકીની
પદર વેન્દ્રિયાદિકને હોય અને પચેન્દ્રિયને સોઠે
સજ્જા હોય

૧૨ પ્ર०—ક્રોધાદિ દોષોની મુખ્યતા જાંવમેદ વિશેષતાએ કહો

૩૦—ચારગતિમા, ક્રોધ, નરકમા, માન મનુષ્યમા, માયા
તિર્યચમા અને લોભ દેવગતિમા મુખ્ય હોય છે, હવે
મનુષ્ય જાતિમા ક્રોધ રજપુતને, માન ક્ષત્રિયાદિ
કુલ્લવાનને, માયા ગણિકા તથા વણિકને, લોભ
બ્રાહ્મણને, રાગ સ્નેહી મિત્રાદિને, खेद તથા દ્વેષ તે
કાયર ક્લેશી, અદેસ્વા, તથા દીનદુઃખીઆ સોગીને
હોય, શોક જુગારીને, ચિન્તા ચોરની માતાને, ભય
તે કાયરને તથા કૃપણાદિને વિશેષ હોય

૧૪ પ્ર०—ધર્મ અને કર્મ વિષે યથાયોગ્ય સુલાસો કરો

૩૦—ધર્મ તે આત્મભાવે શુદ્ધોપયોગે હોય, અને કર્મ તે
અશુદ્ધોપયોગે કરણી ક્રિયાએ તથા શુભાશુભભાવે
ભવિતવ્યતાએ યાય, કર્મ તે ક્રિયાએ અને ધર્મ તે
અક્રિયારૂપે હોય જેવી શુદ્ધોપયોગની તીવ્રતા તેવી
ધર્મની વૃદ્ધિ જાણવી

૧૫ પ્ર०—જિનના ચાર નિક્ષેપાના સ્થાન શરીરમા ક્યા છે ?

૩૦—નામ જિનનું સ્થાન જીભમા છે, સ્થાપના જિનનું ચક્ષુમા,
દ્રવ્યજિનનું મનોયોગમા, કેમ જે શ્રદ્ધા મનમત્યે છે
તેથી, અને ભાવજિનનું સ્થાનક હૃદયમા છે

૮૯ પ્ર૦—દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, શાર્યા ગગડ્યા છે ?

૩૦—દ્રવ્ય, જ્ઞાનાપરણોદિ કર્મના આપરણે, તથા ગુણ, રાગદ્વેષ વિભાવપરિણતિણ, અને પર્યાય, મનોયોગ કપનાણ વિકારઆપરણે પામ્યા છે

૯૦ પ્ર૦— મતિ તથા શ્રુતજ્ઞાનાં અને અજ્ઞાનાં જે જિનવાણી સામઢે તેને શી રીતે પરિણમે ?

૩૦—મતિ અજ્ઞાનાંને પ્રિક્તપરૂપે તથા ડામ્મડોલ્લપણે પરિણમે, તથા મતિજ્ઞાનાંને નિવિક્તપરૂપે તથા નિર્ધારતારૂપે પરિણમે, શ્રુત જ્ઞાનાંને વરાગ્યરૂપે તથા આસ્તિકપણે પરિણમે, શ્રુત અજ્ઞાનાંને વિષયરૂપ તથા નાસ્તિકરૂપે પરિણમે, ઇટ્ઢે (માટે) સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો જિનવાણી સામઢવાના અધિકારી જાણવા

૯૧ પ્ર૦—જીવ કર્મ સાથે કેવી રીતે મઢેલ છે ? તે દૃષ્ટાત સહિત સમજાવો

૩૦—દ્રવ્યાર્થિકનયે જીવ, તુઢીમૃત્તિકા ન્યાયે કર્મ સગાથે મઢેલ છે, ઇટ્ઢે જેમ તુઢડી ઉપર માટીનો થર લાગ્યો હોય પણ તુઢડીની અદર કઈ બગાડ ન હોય તેમ આત્માને કર્મનો સઢઢ જાણવો, તથા પર્યાયાર્થિકનયે આત્મા, કર્મ સગાથે સ્ત્રીરત્નીરપરે, ઇકરૂપે લોલિમૂત યયો યકો ચતુર્ગતિ ઢ્રમણ કરે છે

૯૨ પ્ર૦—સોલ સજ્ઞા તે કહ્ અને તેમાથી કયા જીવને કેટલી હોય તે કહો ?

૩૦—૧ આહાર, ૨ મય, ૩ મૈથુન, ૪ પરિગ્રહ, ૫ ક્રોધ, ૬ માન, ૭ માયા, ૮ લોમ, ૯ ઓઢ, ૧૦ લોક,

૧૧ સુખ, ૧૨ દુઃખ, ૧૩ મોહ, ૧૪ વિતિગિચ્છા,
૧૫ શોક, ૧૬ વર્મ, એ સોઠ સજ્ઞાઓમાથી પેહેલી
દસ સજ્ઞા એકેન્દ્રિયને, તથા ઓઘ સિવાય વાકીની
પદર વેન્દ્રિયાદિકને હોય અને પચેન્દ્રિયને સોઠે
સજ્ઞા હોય

૧૨ પ્ર૦—ક્રોધાદિ દોષોની મુખ્યતા જાંવભેદ વિશેષતાએ કહો

૩૦—ચારગતિમા, ક્રોધ, નરકમા, માન મનુષ્યમા, માયા
તિર્યંચમા અને લોભ દેવગતિમા મુખ્ય હોય છે, હવે
મનુષ્ય જાતિમા ક્રોધ રજપુતને, માન ક્ષત્રિયાદિ
કુલવાનને, માયા ગણિકા તથા વણિકને, લોભ
બ્રાહ્મણને, રાગ સ્નેહી મિત્રાદિને, લેદ તથા દ્વેષ તે
કાયર ક્લેશી, અદેશ્વા, તથા દીનદુઃખીઆ સોગીને
હોય, શોક જુગારીને, ચિન્તા ચોરની માતાને, મય
તે કાયરને તથા કૃપણાદિને વિશેષ હોય

૧૪ પ્ર૦—વર્મ અને કર્મ વિષે યથાયોગ્ય છુલાસો કરો

૩૦—ધર્મ તે આત્મભાવે શુદ્ધોપયોગે હોય, અને કર્મ તે
અશુદ્ધોપયોગે કરણી ક્રિયાએ તથા શુભાશુભભાવે
ભવિતવ્યતાએ યાય, કર્મ તે ક્રિયાએ અને ધર્મ તે
અક્રિયારૂપે હોય જેવી શુદ્ધોપયોગનાં તીવ્રતા તેવી
ધર્મની વૃદ્ધિ જાણવી

૧૫ પ્ર૦—જિનના ચાર નિક્ષેપાના સ્થાન શરીરમા કયા છે ?

૩૦—નામ જિનનું સ્થાન જીભમા છે, સ્થાપના જિનનું ચક્ષુમા,
દ્રવ્યજિનનું મનોયોગમા, કેમ જે શ્રદ્ધા મનમધ્યે છે
તેથી, અને ભાવજિનનું સ્થાનક હૃદયમા છે

૧૬ પ્ર૦—દ્રવ્યેન્દ્રિય તથા ભાવેન્દ્રિયનો ભેદ સમજાવો તથા તે શાથી ભરેલ છે ? તે કહો

૩૦—દ્રવ્યેન્દ્રિય તે જાકાર વિશય જાણતી તે મઠ્ઠ, મૂત્ર, રુધિર, માસાદિ અશુભ પુદ્ગલ્યાં ભરી છે, ભાવેન્દ્રિય તે इन्द्रियद्वारा ઉપલબ્ધ વિકારી જ્ઞાન તે રાગદ્વેષાદિ વિકારોથી ભર્યું છે

૧૭ પ્ર૦—આહારાદિ ચાર સજ્ઞાનુ સ્વરૂપ સવિસ્તર કહો

૩૦—૧ આહારસજ્ઞાથી જીવ અનાદિકાલનો પુદ્ગલ શ્વાન-પાનાદિ વાસનાથી નિરતર ભરેલો અતૃપ્ત વર્તે છે, ૨ ભયસજ્ઞાણ ચારે ગતિમા સદા કપતો રહે છે, ૩ મૈથુનસજ્ઞાણ इन्द्रिय નિષયમિલાષિપણે ભ્રમતો ફરે છે, ૪ પરિગ્રહસજ્ઞાણ ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિની નિરતર મમતાણ મેઢવુ મેઢવુ કરી રહ્યો છે, તેણે કરીનેજ સદા કષાયતાપે તપેલો, સસારમા ઢોકઢાની પેઠે સીજાય છે, છતાં સુખ માની રહ્યો છે, ૫ ચાર સજ્ઞામધ્યેથી પહેલી આહારસજ્ઞા તે વેદનીય કર્મ-જનિત છે, શેષ ત્રણ મોહનીયજનિત છે, વઢી આ-હારસજ્ઞાણ શરીરપરત્વે હિંસાદિ અનેક પાપકર્મ હેતુ પ્રવર્તે છે, હિંસાથી કર્મો ઘણા થાય છે, ઇથી પાપગ્રધ વધે છે, અને તેથીજ અશાતા વેદનીય પ્રવઢ પામે છે, તથા ભયસજ્ઞાણ કલ્પના કર્મયોગે વ્યક્તાવ્યક્તકર્મ બવાય છે, તથા મૈથુનસજ્ઞાણ વિષ-યના અને પરિગ્રહસજ્ઞાણ કષાય વૃદ્ધિના ઘણા તીવ્ર કર્મ બવાય છે, ઇમ ચારને જોરે જીવ અધોગતિણ

જાય છે, સસાર પરિબ્રમણ ઘણો થાય છે, વર્ઙી
 યીજી રીતે વિચારીએ તો આહારસજ્ઞાણ શરીરપુષ્ટિ
 તેણે કરી હિંસક પ્રવત્તિ, તેણે કરી દુઃખ પ્રાપ્તિ,
 તેથી આર્તધ્યાનની વૃદ્ધિ તેથી દુર્ગતિમા અનતોકાલ
 જીવ ભમે છે, માટે ઉત્તમ જીવોને આહાર અને
 નિદ્રા અલ્પજ હોય છે, એમજ ભયસજ્ઞાણ કલ્પના-
 જાલ વધે છે, તેથી રાગદ્વેષાદિ મહિનપરિણતિ વધે
 છે, તેથી અશ્કર્મનો નિવિડનવ યાય છે, ચતુર્ગતિ-
 બ્રમણ વારંવાર યાય છે, તેમજ મૈથુનસજ્ઞાણ વિષય
 સેવે, તેથી પોતાના રત્નત્રયી ગુણને આવરે, તેથી
 જીવ સસારમા સર્વન હીણઅકલ, મૂઢ, દરિદ્રી યયો
 થકો ઘણી અજ્ઞાતા સર્વન પામે, એવી રીતે
 પરિગ્રહ સજ્ઞાણ કષાયબંધ ઘણો યાય, તેથી સસાર
 દીર્ઘ યાય, એમ આ સસારના મૂળ હેતુરૂપ જીવને
 આ મહા બાંધકકારી અનાદિકાલની લાગેલી ભવ-
 વાસના ટાકણોરૂપ ચાર સજ્ઞાઓ છે, તેને જેમ વને
 તેમ ઉત્તમ જીવે જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય શક્તિયે, પરમાત્મા-
 ના શરણે જઈને વશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ
 ચારમાથી પહેલી એ આહાર અને ભય સજ્ઞા સાચુને
 છઠ્ઠા સાતમા ગુણઠાણાથી નિવર્તે છે મૈથુનસજ્ઞા નવમે
 ગુણઠાણે નિવર્તે છે, અને પરિગ્રહ, લોભ, મમતાદિ
 દસમે ગુણઠાણે નિવર્તે છે, માટે ગુણઠાણાની વિશુદ્ધ
 પરિણતિ પામવા માટે એ ચાર સજ્ઞાની મદતા થવી
 જોઈએ, તેની તીવ્રતાએ જીવ નિગોદ સુધી જાય છે,
 અને મદતાએ ઉર્ધ્વગતિએ ચઢે છે, કેમ જે જીવને

મૂલ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ મુખ્ય ગુણ છે, તેમા દર્શન તો સામાન્ય અપ્રતોષરૂપ હોવાથી તે વિશેષ અપ્રતોષરૂપ જ્ઞાનગુણમા સમાય છે, તેથી જ્ઞાન અને ચારિત્ર તે સ્થા, તેમા તે નિમિત્ત કારણ, અને ચારિત્ર તે ઉપાદાન કારણરૂપ છે, તે ઉપાદાન કારણ સેવનરૂપે ચાર રાજાની મદતાણુ જીવ ઉઘો ચઢે છે

૧૮ પ્ર૦—સિદ્ધના જીવને અનતા ગુણ છે, તે સમપણે છે કે વિષમપણે છે ?

૩૦—નિરાવરણઆશ્રયી સમગુણે છે, પણ આપ આપના ગુણના પર્યાય વર્માશ્રયીવિષમપણે છે

૧૯ પ્ર૦—પ્રાણેકરી જે જીવે તેને જીવ કહિણુ તો સિદ્ધને જીવ કેમ કહેવામા આવે છે ?

૩૦—સિદ્ધને દ્રવ્યપ્રાણ નથી, પણ ભાવપ્રાણ ચાર છે, તેના નામ—૧ અનતજ્ઞાન, ૨ અનતદર્શન, ૩ અનતમુક્તિ, અને ૪ અનત વીર્ય, એ ચાર ભાવપ્રાણે સિદ્ધ જીવે છે, તેથી સિદ્ધને જીવ કહીણુ, એ ભાવપ્રાણ આવરણે દ્રવ્યપ્રાણ સાપડે છે, તે કર્મજનિત છે કેમ જે સ્વાભાવિક અનતદર્શનરૂપ ભાવપ્રાણને આવરણે ઇન્દ્રિયપ્રાણ થયા, તેમજ સ્વજ્ઞાનરૂપ ભાવપ્રાણને આવરણે શ્વાસોશ્વાસ પ્રાણ ઉપજ્યો, સ્વાભાવિકમુક્તિરૂપ ભાવપ્રાણને આવરણે આયુપ્રાણ ઉપજ્યો, સ્વાભાવિક અનતબલ વીર્યપ્રાણને આવરણે મનોબલ, વચનબલ, કાયબલ, એ વિભાવિક પ્રાણ ઉપજ્યા એ અધિકાર, અધ્યાત્મસાર ગ્રન્થ મધ્યે કહ્યો છે

१०० प्र०-लेश्या कया कर्मयोगे छे ?

उ०-लेश्या, योग प्रत्ययिक नामकर्मजनित छे, अने शुभा-
शुभ परिणामरूप लेश्या भावकर्मजनित छे

१०१ प्र०-वीस विहरमान तीर्थकरो सगरी जवन्य, मध्यम,
अने उत्कृष्ट, समकाळे जन्म दीक्षा, जानादि हकी-
कत सविस्तर समजाओ

उ०-महाविदेहक्षेत्रमा श्री विहरमान तीर्थकरो केवळीपणे
विचरे छे, वळी कोड जालकपणे, कोइ राज्यावस्थाए,
कोइ गर्भमा होय, त्यारे जवन्यकाळे अढीद्वीपमा
१६० विजयमा १६८० होय, हवे हाल वीस प्रभु
छे, ते जेवारे जन्मयमी एक लाख पूर्व आयुना
याय त्यारे बीजा प्रभु जन्मे, वळी गर्भमा पण
होय, एम गर्भना तीर्थकर प्रभु न गणाय, तेथी
चोरासी लाख पूर्वायुमा तीर्थकरना जीवो बाल्या-
वस्थामा, युवास्थामा, राज्यावस्थामा तथा श्रमणा-
वस्थामा तथा केवळी अवस्थामा सर्वे मळी ८३
तीर्थकरो होय, ते सख्याने बीसगुणा करीए त्यारे
१६६० थाय, ते मध्ये बीस विचरता मेळीए त्यारे
१६८० याय, अने ज्यारे उत्कृष्टपणे अढी द्वीपमा
१७० प्रभु केवळिपणे विचरे छे, त्यारे एकएकना
अवतारमाहे ८३ तीर्थकर उपजे, तेने १६० गुणा
करिए त्यारे १३२८० थाय तेमा १७० वर्तता
मेळीए त्यारे १३४५० थाय एटलु अचलगच्छ
नायके कबु छे, जिम साभळ्यु तिम लख्यु छे
पछे तो जेम केवलज्ञानीए प्रकाश्यु तेम सत्य,

મૂલ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ મુખ્ય ગુણ છે, તેમા દર્શન તો સામાન્ય અગ્રોવરૂપ હોવાથી તે વિશેષ અગ્રોવરૂપ જ્ઞાનગુણમા સમાય છે, તેથી જ્ઞાન અને ચારિત્ર તે છતાં, તેમા તે નિમિત્ત કારણ, અને ચારિત્ર તે ઉપાદાન કારણરૂપ છે, તે ઉપાદાન કારણ સેવનરૂપે ચાર સજ્જાની મદતાણુ જીવ ઉવો ચઢે છે

૧૮ પ્ર૦-સિદ્ધના જીવને અનન્તા ગુણ છે, તે સમપણે છે કે વિષમપણે છે ?

૩૦-નિરાવરણઆશ્રયી સમગુણે છે, પણ આપ આપના ગુણના પર્યાય ધર્માશ્રયીવિષમપણે છે

૧૯ પ્ર૦-પ્રાણેકરી જે જીવે તેને જીવ કહીએ તો સિદ્ધને જીવ કેમ કહેવામા આવે છે ?

૩૦-સિદ્ધને દ્રવ્યપ્રાણ નથી, પણ ભાવપ્રાણ ચાર છે, તેના નામ - ૧ અનન્તજ્ઞાન, ૨ અનન્તદર્શન, ૩ અનન્તસુખ, અને ૪ અનન્ત વીર્ય, એ ચાર ભાવપ્રાણે સિદ્ધ જીવે છે, તેથી સિદ્ધને જીવ કહીએ, એ ભાવપ્રાણ આવરણે દ્રવ્યપ્રાણ સાપડે છે, તે કર્મજનિત છે કેમ જે સ્વાભાવિક અનન્તદર્શનરૂપ ભાવપ્રાણને આવરણે ઇન્દ્રિયપ્રાણ થયા, તેમજ સ્વજ્ઞાનરૂપ ભાવપ્રાણને આવરણે શ્વાસોશ્વાસ પ્રાણ ઉપજ્યો, સ્વાભાવિકસુખરૂપ ભાવપ્રાણને આવરણે આયુષપ્રાણ ઉપજ્યો, સ્વાભાવિક અનન્તબલ વીર્યપ્રાણને આવરણે મનોબલ, વચનબલ, કાયબલ, એ વિભાવિક પ્રાણ ઉપજ્યા એ અધિકાર, અધ્યાત્મસાર ગ્રન્થ મળ્યે કહ્યો છે

आटमायत्री नयी बळी, एम सित्तेरादि थाय,	
परपरा पूर्वे जेम कही, लेवी एम सदाय	११
दशवीशना एकुण समे, जिनवर जन्म कहात,	
भरतैखते दिन हुए, पाच विदेहे रात	१२
आगमे एणिपरे भाखियु, च्यवन जन्म अवरात,	
भरतैखत रजनि होय, दिवस विदेह विख्यात	१३
वीश सिंहासन सहु, दोय मेरु पच लाव,	
दो दो पूर्व पश्चिमे, एक दक्षिण उत्तर साध	१४
चार जन्म एक विदेह मृत्ये, पाचे मळीने वीश,	
भरतैखते दश हुए, एक समये जन्म लहीश	१५
वीश वीश जन्मे विदेहे सही, साठसो विजय पुराय,	
लाख चोराशी पूर्वायु तस, वनुष्य पाचशें काय	१६
चढते दोय पटते ऋणे, आरे वर्म कहाय,	
भरतैखत ते सही, विदेहे वर्म सहाय	१७
परावर्तन काळ भरहेखय, लेखो इहायी लेय,	
चोथो नित्य विदेहमा, आणढरुचि भणेय	१८
जिनवर ए नित्य समरता, लहिये सपद कोट,	
पडित पुण्यरुचि गुरु, शिष्य कहे करजोड	१९

१०२ प्र०—चक्रवर्तिना १४ रत्न कया अने ते कया उपजे ?

उ०—१ चक्र, २ असि, ३ ऋण, अने ४ दंड ए चार रत्नो आयुधशालामा उपजे, ५ मणि रत्न, ६ कागणी रत्न, ७ चर्म रत्न, ए ऋण निवानमा निपजे ८ पुरोहित ९ सेनापति, १० गाढापति, ११ वारिक, ए चार रत्नो पोताने नगरे उपजे १२ स्त्री

गाथा-सत्तरिसयमुद्धोस, जहय वीस विहरमाण जिणा,
 समयसित्ते दस गा, जम्मपड वीसदसग गा ॥ ए प्रवचन
 सारोच्चार ग्रन्थनी गाया जाणनी तथा दोहराया गाथानो
 भाव जाणवो

विहरमाण जिन चैत्यवटन

प्रिवरो ए गाथातणो, कपि लेज्यो सभाल,
 सित्तरिसो जिनर हुवे, कहे के अड काल १
 चंडते काळ उत्सापिणी, वार जष्टम जिन,
 एकसो सित्तर जिनर हुवे, एणीपरे सुणो सज्जन २
 पाच विदेहे मेळवी, साटसो विजय उप्पन,
 भरतैरवत दस मीळे, सित्तेरसो होय जिन ३
 पटते काळे अजसापिणी, सोलम जिन लगे हुत,
 भरतैरवते जिन हुवे, साटसो विदेह लहत ४
 केवळी कइ बाळ परण्या, वयणे एहज सोय,
 आठमा जिनयी सोलम लगे, विरह विदेह न होय ५
 सोलमा जिन साथे सह, मुक्ते जाय जिन भाण,
 विरहसमे सह क्षेत्रमा, अक्षर एह पिठाण ६
 सत्तरमा जिन होय भरह, पच औरवत मळी दश,
 समयक्षेत्र दश कह्या, लेहवा एह अवश्य ७
 सत्तर अठारह जिन वचे, जन्मे वीश विदेह,
 वीस एकवीसमा वचे, समय केवळ देह ८
 भरतैरवत दश मळे, मध्यम साप्रत वीश,
 चोवीशमा जिन शिव गये, विदेह विचरे वीश ९
 अनागत चोवीशी सातमा, आठमा वच्चे निर्वाण,
 विरह पडे सह क्षेत्रमा, अष्टमे न होय जिनभाण १०

उ०—जघन्ययी साडागार लाख अने उत्कृष्टयी साडीगार
क्रोड सोनैया वरसावे

अद्वितीय कोडी, उक्रोसा तत्य होई वसुवारा ।

अद्वितीय लक्खा, जहन्निया होई वसुवारा ॥ १ ॥

१०५ प्र०—चउद मोटी विद्याना नाम कहो ?

उ०—१ नभोगामिनी, एटले आकाशमा गमन करवानी
विद्या, २ परशरीर प्रवेशिनी, ३ रूप परावर्तिनी, ४
स्तम्भिनी, ५ मोहिनी ६ सुवर्ण सिद्धि, एटले सोनु
प्रनाववानी विद्या, ७ रजत सिद्धि, एटले रुप बना-
ववानी विद्या, ८ रससिद्धि, एटले रसरूपिकादि रस
करवानी विद्या, ९ ब्रध मोक्षिणी, एटले गमे तेवा
बधनमायी मुक्त करवानी विद्या, १० शत्रु पराभ-
विनी, ११ वश्य करणी, १२ मृतादि दमिनी, एटले
सर्व अग्निना उपद्रवने समाप्तनारी विद्या, १३ सर्व
सप्तकरी, १४ शिवपद प्रापिणी

१०६ प्र०—आचार्य महाराज आत्मस्वरूप पच प्रस्थानने ध्यावे
एटले शु ?

उ०—ध्याननी पाच अवस्था साववामा साववान आचार्य
भगवत, पचपद आराधे छे, तेना नाम ? अभय,
ते जरिहतनु ध्यान, २ अकरण, ते सिद्धनु ध्यान,
३ अहमिंद्र, ते आचार्यनु ध्यान, ४ तुल्य एटले
उपाध्यायनु ध्यान, ५ कल्प एटले साधुनु ध्यान,
ते समान अवस्थाए पच प्रस्थानमय आचार्यजी छे

રત્ન તે રાજકુળે ઉપજે, ગજરત્ન અને અશ્વરત્ન પ
ને પૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર ઉપજે

૧૦૩ પ્ર૦—નવ નિગ્ધાન તે કયા અને તે કયા પ્રગટે ?

૩૦—ગગાનર્દીને તટે નવનિધાનની નવ પેટી પ્રગટે છે, તે પ્રત્યેક પેટી ૧૨ યોજન લાર્થી, નવ યોજન પહોઢી, અર્ધ યોજન ઉર્ચી, તે યોજન આત્માગુલ પ્રમાણ જાણવા, અને નવનિધિ મનુસને આકારે છે, પૈડુર્યમણિરત્નમય કમાડ છે, તેના તથા તેમાની પસ્તુના નામ કહે છે — ૧ નૈસર્ગિક, તેમા નગર નિવેસ ગ્રામાદિ ઉત્પાદક વિધિ છે, ૨ પાઢુક, તેમા વાન્ય વીજાદિકની સર્વ સપત્તિ છે, ૩ પિંગલ, તેમા નર નારી હય ગયના વિવિધ આભરણો છે ૪ મહાપદ્મ, તેમા ચડે જાતિના રત્નો છે, ૫ મહિ, તેમા વિવિધ પ્રકારની સુગધિ પુષ્પાદિ વિગેરે વસ્તુઓ છે, ૬ કાલ, તેમા વિકાલ જ્ઞાનના પુસ્તકો છે, ૭ મહાકાલ, તેમા સોનુ, રુપુ, ઇવેરાત, લોહ વિગેરે સર્વ દ્રવ્ય અઘટ છે, ૮ માળક નામે તેમા રાજનીતિ, યુદ્ધનીતિ અને સર્વ હયીયાર યુદ્ધની નીતિ છે; ૯ સુખનિધિ, તેમા ચતુર્વિધ નાટકાદિ સગીત શાસ્ત્રાદિના ગ્રંથો છે, તે પ્રત્યેક નિધાને ઇક હજાર વ્યતર, દેવો અધિષ્ઠાયક છે, તેનુ આયુ ઇક પલ્યો-પમનુ છે

૧૦૪ પ્ર૦—પ્રમુ જ્યા પારણ કરે ત્યા વનવૃષ્ટિ દેવતાઓ કેડલી કરેછે ?

પામે, અને અવિરતિ ઉદયે ચારિત્ર ગુણસ્થાન ન
પામે, પણ જ્યારે જીવને તથાવિવ પરિણમન ઉપયોગ
एकाग्रता થાય, ત્યારે તે સુખરૂપ જ્ઞાનચારિત્રમય
સર્પૂર્ણ વર્મને પામે

૧૧૦ પ્ર૦-દ્વાદશાંગીના કેટલા પદો છે ?

૩૦-“ કોટીશત દ્વાદશશ્ચૈ વ કોટ્યો લક્ષાણ્યશીતિ
અધિકાનિચૈવ પચ્ચશદ્વૈ ચ સહસ્ર સરખ્યામેતત્કૃત
પચ્ચપદનનામિ ” ॥ ૧ ॥ એટલા પદ છે,

“ એકાવન્ન કોડીઓ, લક્ષ્યા અઢે વ સહસ્સ ચુલ-
સિહી । સયઢક સાઢા, એકવીસ પયગથા ॥ ૧ ॥’
એટલા એક પદના શ્લોકની સરખ્યા જાણવી

૧૧૧ પ્ર૦-ચૌદ પૂર્વના નામ તથા તે પ્રત્યેકના પદની સરખ્યા કહો ?

૩૦-૧ ઉત્પાદ પૂર્વ, પદસરખ્યા ૧૧ ક્રોડ, ૨ અગ્રાયણીય
પૂર્વ, તેમા ૧૬ લાખ પદ છે, ૩ વીર્યપ્રવાદ પૂર્વ
તેમા ૭૦ લાખ પદ છે, ૪ અસ્તિ નાસ્તિ પ્રવાદ
પૂર્વ, તેમા ૬૦ લાખ પદ છે, ૫ જ્ઞાન પ્રવાદ પૂર્વ,
તેમા ૩૬ ક્રોડ પદ છે, ૬ સત્ય પ્રવાદ પૂર્વ, તેમા
એક ક્રોડ અને ૬૦ લાખ પદ છે, ૭ આત્મ પ્રવાદ
પૂર્વ, તેમા ૩૬ ક્રોડ પદ છે, ૮ કર્મપ્રવાદ પૂર્વ, તેમા
એક ક્રોડ આઠ લાખ પદ છે, ૯ પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાદ
પૂર્વ તેમા ૮૪ લાખ પદ છે, ૧૦ વિદ્યા પ્રવાદ પૂર્વ
તેમા ૧૧૦૦૧૫૦૦૦ પદ છે, ૧૧ કરુણા પ્રવાદ
પૂર્વ, તેમા ૬૨ ક્રોડ પદ છે, ૧૨ ગ્રાણવાદ પૂર્વ, તેમા
એક ક્રોડ ૫૬ લાખ પદ છે, ૧૩ ક્રિયાવિશાલ

૧૦૭ પ્ર૦-જીવને મિશ્રગુણાણ ચઢતા કે પડતા કોને કેવી રીતે આવે તે કહો

૩૦-અનાદિ મિથ્યાત્વી હોય તેને ચડતા ન આવે કેમજે તે પ્રથમ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે, ગ્રથિભેદ કરી ચોવે આવે, માટે અનાદિ મિથ્યાત્વી પહેલેથી ચોવે આવે, માટે તેને ત્રાંજુ મિશ્ર ચઢતા ન આવે, અને સાદિ મિથ્યાત્વી જીવ સમ્યક્ત્વ પામીને પડયો હોય તે પાછો ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામે, તેને ત્રાંજુ ચઢતા પડતા આવે

૧૦૮ પ્ર૦-સમોહિયા, અસમોહિયા, મરણ તે કોને કહીયું ?

૩૦-સમોહિયા મરણ તે જીવ આર્હિયા નીકળે ત્યારે સમ-કાળે સર્વ પ્રદેશે નીકળી પરભવે જાય, જેમ સીધો દટો પેંકતા દડાના પ્રદેશ એક વચ્ચે દડા સાથેજ જાય છે તેમ જાણવું, અને અસમોહિયામરણ તે જીવના પ્રદેશ શ્રેણિવદ્ આગળથી જાય, એટલે અહિ તથા પરભવે આત્મ પ્રદેશની મરણાવસરે શ્રેણિ મડાય તે જેમ પતંગની દોરી હાથને અને પતંગને લાગેલી છે તેમી પેઠે જીવ પ્રદેશ નીકળે તે

૧૦૯ પ્ર૦-જીવનો શુદ્ધોપયોગ ગુણ જે સમ્યક્ત્વ, તથા ઠરણ ગુણ તે ચારિત્ર તેને આવરવાને કોણ બઢવત્તર છે ?

૩૦-આત્મોપયોગ ગુણ, આત્મવસ્તુ જીવન ગુણ જે સમ્યક્ત્વ છે, તેને આવરવાને મિથ્યાત્વ સમર્થ છે, અને એનું પરિણમનસુખ એટલે સ્થિરતા ગુણ આવરવાને અવિરતિ સમર્થ છે, માટે મિથ્યાત્વોદયે સમક્ષિત ન

તે તેમજ ક્ષાયિકસમકિર્તીને તથા ક્ષયોપશમસમ-
કિર્તીને વીજુ ત્રીજુ ન હોય પણ ઉપશમસમકિર્તી
પડતા વીજે ત્રીજે આવે તેને જિનનામનો વવ નથી,
વીજે ત્રીજે સત્તાણ ૧૪૭ પ્રકૃતિ હોય, ઉપશમ સમ-
કિર્તિ આરખા ભવમા પાચ વચ્ચત આવે છે, તેમા
ચારવાર શ્રેણિગત અને પાચમીવાર પડતા આઠમે ગુણ-
ઠાળે અટકી ક્ષપકશ્રેણિ માઢીને કેવલજ્ઞાન પામે

૧૧૩ પ્ર૦-ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનુ સ્વરૂપ
તેના ભેદ સહિત ટુકમા કહો

૩૦-ક્રોધાદિ ચાર અનતાનુવધી ચારિત્રમોહની પ્રકૃતિ અને
મિથ્યાત્વમોહનીની ત્રણ પ્રકૃતિ, એ સાતને ઉપસમાવે
ત્યારે ઉપશમસમકિર્તિ અને સાતેનો ક્ષય કરે ત્યારે
ક્ષાયિક અને સાત પ્રકૃતિના ઉદયનો ક્ષય કરે અને
ઉદયમા ન આવેલા ઉપશમાવે તેને ક્ષયોપશમ સમ્ય-
ક્ત્વ કહે છે હવે તે વિષે જે કાંઈ વિશેષ જાણવા
યોગ્ય છે તે કહે છે —

દુહો

ચાર રૂપે ત્રણ ઉપશમે, પચ ક્ષય ઉપશમ દોય,
ષદ ઉપશમ એક એમ, ક્ષયોપશમ ત્રિક હોય

અથવા

ક્ષયોપશમ વચ્ચે ત્રિવિધ, વેદક ચાર પ્રકાર,
ક્ષાયિક ઉપશમ યુગલ યુત, નવધા સમકિર્તિ ધાર

દુહાનો રુલાસો:—

સાત પ્રકૃતિ મળ્યે ચાર ચારિત્રમોહનીની છે, ત્રણ પ્રકૃતિ

પરં તેના નવ ક્રોડ પર છે, ૧૪ લોક મિંદુસાર તેમા
સાડાતેર ક્રોડ પર છે, ત્યાં એક પન્મા ૫૧૮૮૮૪૦
અક્ષર છે

૧૧૨ પ્ર૦-વીજે ગુણઠાણેજિનનામકર્મસત્તાપ્ત જાંત્ર કેમ ન
આવે ?

૩૦-ક્ષયોપશમ સમકિર્તી, જિનનામ વાધી પટતા પહેલે
આવેછે, તેને સત્તા ૧૪૮ પ્રકૃતિ હોય છે, કર્મ-
શયની અપ્ચૂર્ણિમદ્વે ક્રુદ્ધ છે સતેઅડયાલસય જાડ-
વસમપિજિણુ વિયતદ્વય-અસ્યાર્ય સત્તા એ કર્મની
પ્રકૃતિ ૧૪૮ મિથ્યાત્વ ગુણઠાણામાડી યાવત ૧૧
અગિયારમા સુધી હોય, પણ વીજે ત્રીજે ગુણઠાણે
જિન નામકર્મ વિના ૧૪૭ પ્રકૃતિ સત્તા ૧૪૮ હોય તે
કેમ ? તેનો અભિપ્રાય કહે છે ચોથે ગુણઠાણે
ક્ષયોપશમ સમકિત છે તે જિન નામકર્મ વાધે તે
વાધીને પાછો પડે સમકિતથી પડતો તે મિથ્યાત્વે
આવે પણ વીજે ત્રીજે ગુણઠાણે નાવે તેમાટે મિ-
થ્યાત્વ ગુણઠાણે ૧૪૮ પ્રકૃતિ હોય અને સાસાદન
ગુણઠાણુ તે ઉપશમ ભાવ આશ્રયી છે, અને ઉપશમ
સમકિત છતાં જિન નામકર્મ ન વાધે ચોથે ગુણ-
ઠાણે જ્યાં સુધી ઉપશમ સમકિત હોય ત્યાં સુધી
જિન નામકર્મ ન વાધે સ્તોતકાલ માટે, ક્ષયોપશમ
તથા ક્ષાયિકસમકિત છે - જિનનામ વાધે તે
પાછો વમે તે ક્ષયોપશમ સમકિતથી પડતો જિન
નામકર્મવાળો પ્રથમ ગુણસ્થાનકે આવે પણ વીજે
ત્રીજે નાવે, તિહા ૧૪૮ પ્રકૃતિ સત્તા ૧૪૮ હોય તેથી

जिनवचन मध्ये शक्राकखादि काङ्क विप्रमत्तारूप
चित्त मलिनता करावे ते तथा अनतो छे अनुवध
कर्मविपाकरस जेनो तेने अनतानुवधि कषाय कहिये

११४ प्र०—सापेक्ष अने निरपेक्ष ते केवी रीते ?

उ०—सापेक्ष एटले अपेक्षा सहित एटले कार्य पडे तयारे
कदाच प्रसंगने लडने ताटना तर्जनादि करवु पडे
तोपण ते अतरयी के बहारयी निर्दयपणे, अविचारी
रीते न करे, जीवने कोइ व्यथा न उपजे तेनी
सभाळ राखीने काम जेटलो आक्रोशादि होय ते करे,
अने तेयी विपरीतपणे, निर्दय रीते निष्कारण गमे
तेम माडु बोले तथा करे ते निरपेक्षव्यवहार जा-
णवो, वळी वर्मने विषे सापेक्ष एटले वस्तु स्वरूपनी
अपेक्षा राखीने उत्सर्गने तथा निश्चयने पामवा माटे
जे अपवाद के व्यवहारखु सेवन करवु ते, अने ते
यफी रहित एकात व्यवहारप्रवृत्ति, अविवेके आचरे
ते निरपेक्ष जूटो व्यवहार जाणवो, अने ज्या व्यव-
हार जूटो छे, त्या वर्म तो होयज कयायी । । ।
कह्यु छे जे —

वचन निरपेक्ष व्यवहार जूटो कह्यो,
वचन सापेक्ष व्यवहार साचो,
वचन निरपेक्ष व्यवहार ससार फळ,
सामळी आदरी काङ्क राचो

११५ प्र०—समदृष्टिनु स्वरूप उपादान अने निमित्तयी कहो

उ०—सम्यक्दृष्टिने उपादानपणे समद्वेष्टनी हलचलधाराखु

મિથ્યાત્વમોહનીની છે તે મત્તે ડ પહેલી તે ગવળ જેહવી છે, ઁક સમ્યક્તમોહની તે મુનરી સરીસી છે તેહનો વિગરો ઁ સાત પ્રકૃતિ જિહા ઉપશમે તિહા ઉપશમ સમકીત કહિઁ ઁ સાતે પ્રકૃતિ સત્તામાહિંચી ક્ષય કરે તિહા ક્ષાયિક સમકીત ઁ સાતમાહિંચી કાઙક રવે કાઙ ઉપશમે તિહા ક્ષયોપશમ સમકિત કહિઁ જ્યા ઁ સાતમાની ચાર રવે, વે ઉપશમે, અને ઁક વેદે તે પહેલો મેદ, તથા ઁ સાતમાની પાચ રવે, ઁક ઉપશમે અને ઁક વેદે તે વીજો મેદ, ઁમ વે પ્રકારે ક્ષયોપશમ વેદક છે, તથા હવે ત્રણ પ્રકારે ક્ષયોપશમ સમકિત છે, તે કહે છે તે આવી રીતે-૧ ચાર રવે ત્રણ ઉપશમે, ૨ પાચ રવે વે ઉપશમે, ૩ છ રવે ઁક ઉપશમે, ઁમ ઁ ત્રિવિધ ક્ષયોપશમસમકિત અને પૂર્વોક્ત દ્વિવિધ વેદક ભાવનો મલી ક્ષયોપશમ પચવિધ સ્વરૂપ કહુ, હવે ક્ષાયિકવેદકનો ઁક મેદ તે કિમ ? ડ રવપાવે, ઁક વેદે તે ક્ષાયિકવેદક કહિયે તથા ડ ઉપશમાવે અને ઁક વેદે તે ઉપશમવેદક કહિયે, તથા સાતને ક્ષયે ક્ષાયિક અને સાતને ઉપશમે, ઉપશમિક ઁમ સમ્યક્ત્વ નવ પ્રકારે કહુ

૧૧૪ પ્ર૦-મોહનીયકર્મણુ લક્ષણસ્વરૂપ કહો

ડ૦-૧ જે વિગ્રમપણે આત્મસ્વરૂપને વિપરીત જાણે, જેમ છીપને રૂપુ કહે તે મિથ્યાત્વ મોહની, ૨ મિશ્ર-મોહની તે કાઙક ડામાડોલપણે, સદેહયુક્ત, અનિ-ધારપણે જાણે, પળ આત્મજ્ઞાન પ્રતે પામવા ન દે, ૩ સમ્યક્ત્વ મોહની તે સમ્યક્ વસ્તુ ઉપર મોહ ઉપજાવે, દેવગુરુઆદિપર મારાપણારૂપ મમતા કરાવે,

મોહનુ દરિદ્રપણુ જાય, ચરણ ટરણ ગુણ પ્રગટે તયા
કર્મનુ દેવુ ઇટલે કરજ ટલે તે જાત્રી રીતે કે-
દર્શનગુણે જન્મ કરવા રૂપ મયપરણા મટે, જા-
નગુણે જરાની વેદના મટે, ચારિત્રગુણે મગ્ન મય
મટે, તેથી અમરપદ પામી સિદ્ધિવરે, ઇમ દર્શનગુણે
જ્ઞાન ચારિત્ર વેડ અનુક્રમે પ્રગટે અને ઇ સ્તન-
ચના લામે જન્મજરામરણાદિ મય ટલ, જેમ કોઈ
નિર્વનને લક્ષ્મી ઘળી મલે, ત્યારે તેનુ દનુ અને
દરિદ્રપણુ અને ટલે છે, સ્તનચ પ્રાપ્તિથી આત્મપર્મ-
રૂપ બન પ્રગટે, રાગદ્વેષ મોહરૂપ દરિદ્રપણુ જાય,
અને જન્મ જરા મરણરૂપ કરનના મય ટલે

૧૧૮ પ્ર૦-મોહરાજાનો મૂલ મન કયો ? અને તેથી જીવ ટ
પ્રકારે ઘણા કર્મો ગાવે છે તે કેવી રીતે ?

૩૦-રાગદ્વેષ તે જીવના પરિણામમા રત છે, તેથી કામે
ગાવે, તે ઉદય આવે ત્યારે આત્મ અને શેદ્ર ન્યાન
ધાય, તેથી વિષય કાગાય સેમે, તેથી તેને ઘણા કર્મ
ગાવય, તેથી મય પરણ જીવને ટલે નહિ, ઇ મો-
હનો મૂલમનગીજ જાણતો

૧૧૯ પ્ર૦-સમ્યગ્દર્શિનો શબ્દાર્થ તથા લક્ષણ કહો.

૩૦-સમ્યક્ કહેતા યથાર્થ, દર્શિ કહેતા શ્રદ્ધાન, સમ્યક્
જ્ઞાન તે યથાર્થ જાણતુ, સમ્યક્ ચારિત્ર તે યથાર્થ
આચરતુ, તથા ઉદયકાળે સમ્યક્ પ્રકારે મદન કરે
અને સ્વરૂપે જોતુ ઇ લક્ષણ. સમ્યગ્દર્શિ શ્ર-
સાધુના જાણવા

समपणु थयु, परिणति मव्यस्य यइ तथा निमित्त-
पणे पुण्य पापना उदय काळे हर्ष के खेद न करे,
मव्यस्य साक्षिरूप रहे

११६ प्र०-जिननी चार निक्षेपे भक्ति शी रीते करवी ?

उ०-पवित्रतार्थी एकाग्रचित्तेआशातना टाळी, जिननु
नाम जर्पाए ते नाम निक्षेपे जिनभक्ति, २ स्थापना
निक्षेपे जिनप्रतिमार्जीनी अष्ट प्रकारी, सत्तर भेदी
आदि पूजा भक्ति विधियाँ करता भावपूजा तन्मय
यइ परिणमे ते, ३ तथा द्रव्यनिक्षेपे जिनभक्ति ते,
जिनना जीव तेना गुणे भावे जिनना जीव जाणी
तेमनी भावथकी वदनादि करखु ते, ४ तथा भाव
निक्षेपे जिनभक्ति ते, पिगटे बेठा समोसरणे अनेक
भव्यजीवोने प्रतिबोध आपता एवा जेम हाल श्री
सीमधरादि स्वामी छे तेमने वदना नमस्कार गुण
स्तुति इत्यादि करवी ते

११७ प्र०-जीवने कर्म सगधी करज तथा कर्म जनित भाव-
दरिद्रपणु केम टळे ?

उ०-जीव अनादि काळनो राग द्वेष मोहे परिणमे छे,
तेने देवु तथा दरिद्रपणु बेउ वषे छे, ते टाळवानो
उपाय ए छे जे समकित गुणनी प्राप्ति थए, शुद्ध
रत्नत्रय वर्म प्रगटवाथी टळे, ते आवी रीते के
दर्शनगुण यए द्वेषभाव टळे समभाव प्रगटे, तेथी
ज्ञान गुण प्रगटे माटे, तेथी पुद्गलादि परवस्तु उपर मोह
टळे, वैराग्य प्रगटे, तेथी चारित्रगुण प्रगटे, तेथी

परमार्थी, शुभमति, एकांत निस्पृही, निर्भमत्वी, निरसिमानी, सपूर्ण रीते सरळ, प्रौढपणे गर्भीर, परम-समान, दृष्टिमत, दयाळू, कृपाळू, पोताना आश्रितोने विषे पूर्ण विश्वासी, सर्वमिथ्याग्रम रहित यया थका सदानदपणे प्रवर्तमान होय पण हा । इति खेदे आ विषम काळना प्रभावे उपर कह्या तेवा सुशिष्यो तथा सुगुरुओ मळवा दुर्लभ छे, अने ज्या होय त्या तेओ निश्चय कल्पवृक्ष समान जाणवा

१२१ प्र०-शाता, अशाता, सुख, दुःख विषे निमित्त तथा उपादान कारण समजावो

उ०-शाताऽशातासुखदुःखयोश्चाय विशेष शाताऽशाताऽनुक्रमेण उदयप्राप्ताना वेदनीयकर्मपुद्गलाना अनुभवरूप तथा सुखदुःखेन परोदीर्यमाणवेदनीय अनुभवरूप शातादि पूर्वोक्त चारे अनुक्रमे उदयप्राप्त शातादि वेदनीय कर्मना पुद्गलो नो शाता, अशाता, सुख, दुःखरूप अनुभव छे, तथा सुख दुःखने उदयमा लावनारा उदीर्यणारूप जे मूळ हेतु ते वेदनीयकर्म अनुभवरूप शातादि उपादान कारण छे, अने शाता अशाता उदय आव्या जे कर्मपुद्गलो तेनु वेदनु, भोगवबु ते अशुद्ध उपादानरूप छे, अने सुख, दुःख तेहना फळ छे, ते फळ पाक्या एटले उदय आव्या ते वेदनीयकर्मनु भोगवबु ते भोगवटो निमित्तरूप थयो, अर्थात् सुख दुःखने भोगवता थका जो हर्ष शोक करे, मदोन्मत्तता के झर्णा

૧૨૦ પ્ર૦—ગુણગ્રાહી, ગુણગવેષી, સહજકારી (સહાયકારી) તે શુ ?

૩૦—૧ ગુણગ્રાહી પૃથ્લે જે જાત સદ્ગુરુ પાસે સૂત્ર સિદ્ધાન્ત સામર્થ્યને ઘણી પ્રશસા કરે, કીર્તિ કરે, ગર્વાદિકના કોઈ કર્મ આદયિક અવગુણ દેહીને તેને દ્વેષ ન ઉપજે, કેમકે જો સ્વેદ કે અરુચિ થાય તો ભક્તિ વિનયાદિ રુચિકર મન ભગ્ન થઈ જાણ, તેથી આગળ ગુણ યતો અટકે, અને હોય તે પણ કદાચ વર્મા નાણે, ૨ ગુણગવેષી પૃથ્લે ગુર્વાદિમાહે કોઈપણ ઉપકારાદિ ગુણ હોય તે સ-ભારીને આત્મોશાદિકને ઊંધે સ્વેદાય નહિ, કદાચ માઠુ લાગે પણ પાછુ તેમથી હિત બુદ્ધિ, પ્રીતિ, વિશ્વાસ, કૃપાદિ અનેક નિસ્પૃહિપણે કરેલા ઉપ-કારને સભારી મન નિર્મલ થાય, અવગુણ, દૃષ્ટિમા ન આવે, તેથી વિનયાદિ ભક્તિ ચૂકે નહિ, ૩ સ-હાયકારી તે ગુર્વાદિકને અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર, ઔષ-ધાદિથી ઘણી સહાય કરે, પોતે માઠથી, સ્વસ્થ, ગાઠે ન હોય તો કોઈ યોગ્ય જીવ પાસેથી લાવીને ગુરુની સહાય કરે, તથા સેવા, ભક્તિ, વૈયાવચ્ચ, પોતે જાતે ત્રિકરણ શુદ્ધિ કરી મહા શાન્તા ઉપજાવે, પ્રસન્નતા કરાવે, જેને પરિણામે પોતાને અનંત પાપની નિર્જરા અને જ્ઞાનાદિકની પરમ શુદ્ધિ તથા વૃદ્ધિ થાય, જેમ શિષ્યોમા ગુર્વાદિ ઉપર અતરંગ પ્રેમ, ભક્તિ, રુચિ, વિશેષ રસિકતા સહિત દીપ્તિમાન દિન પ્રતિદિન અધિકને અધિક થતા જાય તેમ ઉત્તમ

તે અમ્યુપગામિની વેદના અને એક ઉદીરણાઈ કરી
ઉદય લાવીને વેદ કર્મના પુદ્ગલ સમભાવે વેદી રૂપાવે
તે ઉપક્રામિકી વેદના જાણવી એ ભાવ,

૧૨૩ પ્ર૦—દેશના શુદ્ધ સ્યાદ્વાદે જેનવર્મની છે એમ ક્યારે
કહેવાય ?

૩૦—જિનવચનાનુસાર દેશના ચતુર્વિધ છે — ૧ કારણ
કાર્યરૂપ, ૨ નિમિત્ત ઉપાદાન સહિત, ૩ દ્રવ્ય ભાવ
યુક્ત, ૪ નિશ્ચય વ્યવહારનયયુક્ત

૧૨૪ પ્ર૦—ચાવીસ પરિષદ્દમા શીત કેટલા અને ઉષ્ણ કેટલા ?
શીત અને ઉષ્ણ તે શુ ? અનુકુલ અને પ્રતિકુલ
કેટલા, અષ્ટ કર્મના વિભાગે કયા કર્મના કયા કયા
પરિષદ્દો છે ?

૩૦—સ્ત્રી અને સત્કાર એ વે શીત એટલે મનને શાતા-
કારી માટે અનુકુલપરિષદ્દો છે, બાકીના ઉષ્ણ
એટલે મનને સતાપકારી માટે પ્રતિકુલ છે, એમ
આચારાગે તૃતીયાધ્યયનેદુરેટીકામધ્યે કહ્યું છે તથા
ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમા કહ્યું છે હવે જ્ઞાનાવરણીયના
ક્ષયોપશમે પ્રજ્ઞા અને જ્ઞાનાવરણના ઉદયે અજ્ઞાન એ
વે છે, વેદનીયના ઉદયે — ૧ ક્ષુધા, ૨ પિપાસા, ૩
શીત, ૪ ઉષ્ણ, ૫ ડસ, ૬ ચર્ચા, ૭ મલ, ૮ સજ્જા,
૯ વધ, ૧૦ રોગ, ૧૧ તૃણ સ્પર્શ, મોહનીયના
ઉદયે — ૧ અચેલક, ૨ સ્ત્રી, ૩ અરાતિ, ૪ આ-
ક્રોશ, ૫ યાચના, ૬ નિસિદ્ધિયા, ૭ સત્કાર અને
૮ સમ્યક્ત્વ પરિષદ્દ તે મિથ્યાત્વમોહના ઉદયે

કરે તો ફરી તેનાજ શાતા અશાતારૂપ વેદનીકર્મ
 ગાવે, તે ના ઉપાદાન કારણ જાણતુ, અને પૂર્વોક્ત
 હર્ષ શોકાદિ પ્રવૃત્તિ તે નિમિત્ત યથુ જાણતુ, એમ
 કારણ કાર્યે નિમિત્તચી ઉપાદાન અને ઉપાદાનચી
 નિમિત્ત એમ જેના વૃક્ષ તેના ફલ તથા જેમ વીજ-
 માચી વૃક્ષ અને રક્ષમાચી વીજ નીપજે છે તેમ
 કર્મચી શાતા અશાતાદિ જીવ પામે છે, અને ફરી
 અજ્ઞાનપણે સમભાવે ન રહેવાચી એવાજ ગાધી સ-
 સાર પરપરામા ભમે છે, શાતા અશાતા આત્માશ્રિત
 જીવવિપાકી પ્રકૃતિ છે, અને સુખ દુઃખ પુદ્ગલાશ્રિત
 હોવાચી પુદ્ગલવિપાકી પ્રકૃતિ છે

૧૨૨ પ્ર૦—વેદના કેટલા પ્રકારની, કહ્યું, તેનું સ્વરૂપ દૃષ્ટાતથી
 સમજાવો

૩૦—૧ વેયણાદુવિહા, અભ્યોપગમિયા ઉવક્કમિયા, સ્વય-
 મભ્યુપગમ્યતે વેદ્યતે યથા સાધવ કેશલુચ્ચનાતાપના-
 દિમિ વેદયન્તીતિ અભ્યુપગમિકી વેદના, ઉપક્રામિકી
 તુ સ્વયમુદીર્ણસ્યોદીરણાકરણેન ચ ઉદય ઉપનીતસ્ય
 વેદ્યસ્ય અનુભવ इत्यर्थ, જે વેદનીયકર્મ કાલ પરિ-
 પાકે સ્વયમેવ સહજ ઉદય આવે તે સમભાવે વેદીને
 સ્વપાવે તે ઉપક્રામિકી, અને ૨ જેમ સાધુમહારાજા
 કેશલોચ આતાપનાદિ પરિષદ વેદનાને પોતે ઉદીર-
 ણાણ ઉદીરી સમભાવે વેદી કર્મની નિર્જરા કરે છે
 તે વેદનાને અભ્યુપગામિકી કહિયે તથા પાઠાન્તરે
 જૂની પ્રતિમા નીચે પ્રમાણે છે—એક વેદનીકર્મકાલે
 પાકીસ્વભાવે ઉદય આપે તે સમભાવે વેદીને સ્વપાવે

અક્ષોસેઅર્ડર્ડત્યા, નિસિહિઆચેવ જાયણાચેવ,
સક્રારપુરસસક્રારો, ઈક્રારસવેયણિજ્ઞમ્મિ ॥ ૨ ॥

પચેવઅણપુર્વી, ચરિયાસિજ્ઞાતહેવજલ્લેય ।

વહરોગતણ્ણાસા, સેસેસુનત્થિવિયારો ॥૩॥ ઇતિ ભાવ

૧૨૮ પ્ર૦-ઉપસર્ગ અને પરિપહમા શો ફેર છે ?

૩૦-ઉપસર્ગ તે આત્મકર્મજનિત છે, ઉપસર્મીપે સ્પષ્ટ
ઉપસર્ગ તે માટે, તથા પરિપહ તે પરજનિત છે પરના
નિમિત્તથી કહ્યા તે સહેવુ ' પરિસમન્તાત્સહ્યતે ઇતિ
પરિપહ ' ઇતિ ઉપસર્ગ પરિપહનો અર્થ વિચારવો
ઇતિ ભાવ

૧૨૯ પ્ર૦-ચાર પ્રમાણે કરી વીર પરમાત્મા મળ્યા ઝ્યારે ગણાય ?
તે સિદ્ધ કરો

૩૦-જૂની પ્રતિમા નીચે પ્રમાણે પાઠ છે "તદ્યથા અથ
પ્રમાણ ચ્યાર અતુયોગમૂત્રે કહ્યા છે, અતુમાન પ્રમાણ
૧, ઉપમાન પ્રમાણ ૨, આગમ પ્રમાણ ૩, પ્રત્યક્ષ
પ્રમાણ ૪, તે મધ્યે આજ શ્રી વીર સ્વામી પ્રત્યક્ષ
પ્રમાણે કિમ મળે ? તે યાપના નિક્ષેપાથી મળે તે
કિમ ? સમભાવ શાત મુદ્રાપર્યેકાસનનો ઉત્પાદે અને
રાગદ્વેષનો વિનાશ એહવી અસલની નકલ (થાપના)
જિનપ્રતિમા તે દેહીને આવથી શ્રીવીરસ્વામી પ્રત્યક્ષ
પ્રમાણે મિલે જિન પ્રતિમા તે જિન સરિહી તે
જિનપ્રતિમાની ભક્તિ જિનભાવે કીધાના ફલ
શ્રાવકને મહાનિસિધ્ધિસૂત્રે કહ્યું છે ' અયકપુસદો,
ઇતિ વચનાત્, તિહવારે જિન પ્રતિમાની ભક્તિ કીધી

હોય, તથા જલામ તે અનરાયના ઉદયે હોય તે
સર્વે મુનિમહારાજા શુદ્ધાત્મોપયોગસ્વરૂપ વિચારી મહા
વૈરાગ્યભાવને માનતાવક્તા સમ્યક્પ્રકારે સદે પણ
અસ્થિરતા કે છેદાદિ કાર્કશ ન કરે, ત્યા પરિપહ
પુટલે સમસ્ત પ્રકારે સમભાવે સહવુ, જે કર્મોદયે
આવે તે, અને ઉપસર્ગ તે સ્વકૃત યા પરકૃત પીડા
જે પ્રગટે તે સમભાવે સહેવી, અથવા મતાતરે ઉપ
પુટલે સમીપે અને સર્ગ પુટલે આવીને ઉપજે જે તે
ઉપસર્ગ સ્વાશ્રિત છે અને પરાશ્રિત પરિપહ છે

૧૨૫ પ્ર૦—વધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા એ ચારમા કેટલી
આત્મિક અને કેટલી પૌદ્ગલિક છે ?

ઉ૦—ઉદય અને સત્તા પૌદ્ગલિક, વધ અને ઉદીરણા આ-
ત્માશ્રિત છે

૧૨૬ પ્ર૦—અષ્ટ પુદ્ગલ વર્ગણાનુ અલ્પ બહુત્વ કહો

ઉ૦—આઠ વર્ગણામાહે ઔદારિકના થોડા, તેથી અનત-
ગુણા વૈક્રિય, તેથી ઘણા આહારક, તેથી ઘણા તૈ-
જસ, તેથી ઘણા ભાષાના, તેથી ઘણા શ્વાસોચ્છ્વા-
સના, તેથી ઘણા મનના અને તેથી ઘણા કાર્મણની
વર્ગણાના પુદ્ગલો જાણવા

૧૨૭ પ્ર૦—બાવીશ પરિપહ પૈકી કયા કયા પરિપહો કયા કયા
કર્મથી ઉપજે છે ?

ઉ૦—જ્ઞાનાવરણીથી ૨, મોહનીના ૮, વેદનીના ૧૧, અત-
રાયનો ૧, એ કર્મથી ઉપજે અગ્ર ગાથા
દસણમોહેદસણ પરિસહોપનાણનાણ પઢમમિ ।
ચરિમેઅલામ પરિસહસત્તેવ ચરિત્તમોહમિ ॥ ૧ ॥

પરિઘહ ઉપસર્ગ સહન કરવામા નિર્ભય, સાહસિક, કેસરિ સિંહસમાન પરાક્રમી, વીરપરમાત્મા ઉપમા પ્રમાણે પળ સિદ્ધ થયા જાણવા, ૪ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણે જિનપ્રતિમા જિન સરખી હોવાથી વીરપરમાત્મા-સ્થાપના નિષ્કેપે સિદ્ધ થયા, કારણ જે સમભાગ, શાત મુદ્રા, વિશુદ્ધ પર્યંકાસન રૂપાદિનો ઉત્પાદ, રાગદ્વેષનો વ્યય, અને મૂલસ્વરૂપે દ્રુવ, સચ્ચિદાનંદ ઘનમય એવી અસલની નકલ શ્રી જિન પ્રતિમાજી છે તે દેખી માવથી શ્રી વીરપરમાત્મા પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ થયા જાણવા, સ્થાપનાજીની ભક્તિ તે સાક્ષાત્ની બરાબરજ છે, કારણે કાર્ય ઉપચારે સત્ય છે

૧૨૦ પ્ર૦-જીવ અષ્ટકર્મવર્ગનાદલિક કેવી રીતે વહેતી આઠે કર્મને આપે છે ?

૭૦-સમય સમય જીવ કર્મવર્ગના ગ્રહે છે, તે આઠે કર્મને વહેતી આપે છે તે આવી રીતે-સર્વથી થોડા આયુકર્મને, તેથી વિશેષાધિક નામ અને ગોળને, તે વેડમા માહોમાહે સરખા, તેથી ? જ્ઞાનાવરણીય, ૨ દર્શનાવરણીય, ૩ તથા અતરાય એ ત્રણને વિશેષાધિક પળ માહોમાહે સરખા દલ આપે, તેથી મોહનીયને સરુપાતગુણાધિક, તેથી વેદનીયને અધિક, એમ વેદનીયકર્મને સર્વથી અધિક દલ મળે છે, કેમ જે વેદનીય વિપાક જીવને થોડા દલે પ્રગટપણે જણાય નહિ તેથી રૂપિ ભગવતીસુત્રે કહ્યું છે

૧૨૧ પ્ર૦-જીવ વિગ્રહગતિ કરે તો તેનો ઉત્કૃષ્ટ કાલ કેટલો ?

તે જિનની કીર્તી હમ ' કારણે કાર્યોપચારાત્ ' હમ
જિનની સ્થાપનાથી જાજ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણે શ્રી વીર
મત્યા કહીણ ' અત્ર સદેહોનાસ્તિ ' इति भाव ॥
તથા ઝાપેલી પ્રતિમા નીચે પ્રમાણે પાઠ છે

અવિરોધ, અસ્ખલિત, અવિસવાદિ, નિ સ્વાર્થ,
एकात, दयामय, सपूर्ण सत्य, मधुर, प्रिय, गर्मीर,
अमर्म प्रकाशक, सर्वज्ञ अने सर्वदर्शिपणाना लक्ष-
णोए पूर्ण, तथा मुद्राकारे शात सुधारसमय रागद्वे-
षादि चिन्ह रहित इत्यादि अनेकशास्त्रवचन
गोचर वीरपरमात्मा आगमपणे सिद्ध करीए २
अनुमान प्रमाणे जेम बूझ दिठे अग्निनो निश्चय
थाय तेम पूर्वापर महात्माओना ऐतिहासिक सन्ध
तेना विधविध उत्कृष्ट सदाचार प्रवर्त्तक पुरुषोना
प्रमाणोए ज्यारे ऐसी नेवु वातो अनुभवथी सत्य
सिद्ध थाय तो तेनी शेष दस वातो पण सत्यज
मानी लेवाय छे, अने होय छे पण तेमज एवीज
रीते श्री वीर परमात्माना अनेक वचनो अत्यारे
वीजा अन्य दर्शनिना वचनो करता सत्य, अविरोधी,
अने प्रमाणभूत थाय छे, तो कोइक सूक्ष्म, अगम,
अगोचर वात छद्मस्थ मदबुद्धिना ग्राह्यमा न आवी
शके, तोपण बीजी घणी वात मळे छे तेने अनु-
गते ते पण सत्यज होवी जोइए, एम वीरप्रभुना
वचनो पण युक्ति तथा न्याय सिद्ध सत्य होवाथी
वीरपरमात्मोस, अनुमानपणे पण सिद्ध थया, ३
उपमा प्रमाणे सुरसिंहासिहाण्ड एउठे तप तेजे तथा

કરે તો અધિક ગુણઠાળી કહેવાય, નહિતો ભાવની
શુદ્ધાશુદ્ધ તારતમ્યતા કહેવાય

૧૩૪ પ્ર૦-સમ્યક્ત્વ મોહનીયને કોણ વેદે, અને ઋયા સુધી વેદે,
અને તેનું સ્વરૂપ શું ?

૭૦-ક્ષયોપશમ સમકિર્તીને સમકિત મોહનીનો ઉદય હોય
અને ઉપશમિક અને ક્ષાયિકને તે ન હોય, તેમજ
વેદકને એક સમયનોજ અતિમૂક્ષ્મ કાઠ હોવાથી
ગણત્રીમા લીધું નથી, સમ્યક્ત્વ મોહિની તે ક્ષયો-
પશર્મીને હોય તથા ઉપશર્મીને સત્તાણુ હોય, તેથી
પ્રદેશે અને રસે અનુક્રમે, તે સકાકરવાદિ સહજ
વિપ્રમતા વેદે, કોઈક જિનપ્રણીત સૂક્ષ્મ અર્થભાવ મત્ત્યે
મુજ્ઞાય તે સમ્યક્ત્વમોહનીયનું સ્વરૂપ જાણવું

૧૩૫ પ્ર૦-ઉત્સર્ગ અને અપવાદનું શું સ્વરૂપ છે ?

૭૦-ઉત્સર્ગ તે વ્યવહારમાર્ગ અપવાદ તે નિશ્ચયમાર્ગ યથા
સાનુને પૃથ્વીકાયાદિ ષટ્કાયની વિરાધના નિષેધી
છે કશ્ચિત્ કારણે નદી ઉતરવી પડે તથા આહા-
રાદિકને અર્થે ગુરુદેવ વદનાને અર્થે ચાલતા વિરા-
વના થાય તે ઉત્સર્ગ તે માટે અપવાવાદે પદ્મચરવાણ
મહાવ્રતના હોઈ અને કાઈક અળ કારણ પડે
ઉત્સર્ગમાર્ગ હોય, તથા વાચાનાન્તરે કોઈક ગ્રન્થે
ઉત્સર્ગ તે ઉત્કૃષ્ઠો નિશ્ચયમાર્ગ કહ્યો છે. અને
અપવાદ તે કોમલમાર્ગ માટે વ્યવહારમાર્ગ કહ્યો
છે, તેહનો સ્વરૂપ આગે લખ્યો છે ય માવ, ઉત્સર્ગ
માર્ગની ચર્ચા ઘણી છે, પણ રહા તો અલ્પબુદ્ધિ
જેહવું જાણ્યું તેહવું લખ્યું છે રિતિ ભાવ

૩૦-વસનાઢી ગ્રહાર પૂર્વેદ્રિયથાપરકાયર્જીવ વિદિશીષ
ઉપજનારને પાચ સમય લાગે છે

૧૩૨ પ્ર૦-અમિસધિર્વીર્ય અને અનમિસધિર્વીર્ય તે શુ ?

૩૦-અમિસધિ વીર્ય તે ઉપયોગ પૂર્વક આત્મવીર્ય, અને
અનુપયોગ આત્મવીર્ય તે અનમિસધિર્વીર્ય

૧૩૩ પ્ર૦-સમકિતી શ્રાવકને ગૃહસ્થપણે છઠ્ઠુ ગુણઠાણ સ્પર્શે
કે નહીં ?

૩૦-સમ્યગ્દષ્ટિષુ દેશવિરતિ ગૃહસ્થાવાસ ઊતા કોઢ જા-
ણસ્યે જે તે ચોથા પાચમા ગુણઠાણાવાલાને નિર્મલ
અધ્યવસાણુ વ્યાનદશાણુ શુભયોગે શુભ ધર્મવ્યાને
છઠ્ઠા સાતમા ગુણઠાણાના પરિણામ આવે પછે તે
કાલાન્તરે અતર્મુહૂર્તમાત્ર રહીને પછે મટી જાય
પોતાના ગુણઠાણા માફક પરિણામ રહે એવું કહે તે
અસત્ય સ્વમતિ કલ્પના પણ કોઢ ગ્રન્થોક્ત નહીં
તત્રોત્તર ચોથા પાચમાથી માવચારિત્ર ગુણ આવે
ચઢતે ૧૩ મા ૧૪ સુધી ચઢીને મરુદેવ્યાદિનાંપરે
પુણ્યાઢ્યરાજાનીપરે સિદ્ધિવરે પાછો તે ગુણઠાણા ફરસીને
પઢે નહિ ગૃહસ્થવાસી ગમે તેવો ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક હોય,
તોપણ તેને ગુણઠાણુ પાચમુજ હોય છે, પણ છઠ્ઠુ
સાતમુ ન કહેવાય, કેમજે ગુણઠાણાની પ્રાપ્તિ કષાયના
ક્ષયોપશમને આધીન છે, અને અધ્યવસાયની નિર્મ-
લતા તે નિજ પરિણતિને આધીન છે, તે પરિણતિ
પોતાના અધ્યવસાયની નિર્મલતાણુ કષાયનો ક્ષયો-
પશમ કરીને અધિક ઉચા ગુણઠાણાની પરિણતિરૂપ

કરે તો અધિક ગુણટાળી કહેવાય, નહિતો ભાવની
શુદ્ધાશુદ્ધ તારતમ્યતા કહેવાય

૧૩૪ પ્ર૦-સમ્યક્ત્વ મોહનીયને કોણ વેદે, અને ય્યા સુધી વેદે,
અને તેનું સ્વરૂપ શુ ?

૩૦-ક્ષયોપશમ સમકિર્તીને સમકિત મોહનીનો ઉદય હોય
અને ઉપશમિક અને ક્ષાયિકને તે ન હોય, તેમજ
વેદકને એક સમયનોજ અતિમૂક્ત કાળ હોવાથી
ગણત્રીમા લીધું નથી, સમ્યક્ત્વ મોહિની તે ક્ષયો-
પશર્મીને હોય તથા ઉપશર્મીને સત્તાએ હોય, તેથી
પ્રદેશે અને રસે અનુક્રમે, તે સકાકસ્વાદિ સહજ
વિપ્રમતા વેદે, કોઈક જિનપ્રણીત મૂલ્ય અર્થભાવ મધ્યે
મુજ્ઞાય તે સમ્યક્ત્વમોહનીયનું સ્વરૂપ જાણવું

૧૩૫ પ્ર૦-ઉત્સર્ગ અને અપવાદનું શુ સ્વરૂપ છે ?

૩૦-ઉત્સર્ગ તે વ્યવહારમાર્ગ અપવાદ તે નિશ્ચયમાર્ગ યથા
સાનુને પ્રવૃત્તિ, કાયાદિ પદ્ધતિની વિરાધના નિષેધી
છે કશાંચિત્ કારણે નદી ઉતરતી પડે તથા આહા-
રાદિકને અર્થ ગુરુદેવ વદનાને અર્થ ચાલતા વિરા-
ધના થાય તે ઉત્સર્ગ તે માટે અપવાદાદે પદ્ધતિલાણ
મહાવ્રતના હોઈ અને કાંઈક અણ કારણ પડે
ઉત્સર્ગમાર્ગ હોય, તથા વાચાનાન્તરે કોઈક ગ્રન્થે
ઉત્સર્ગ તે ઉત્કૃષ્ટો નિશ્ચયમાર્ગ કહ્યો છે, અને
અપવાદ તે કોમલમાર્ગ માટે વ્યવહારમાર્ગ કહ્યો
છે, તેહનો સ્વરૂપ આગે લખ્યો છે એ માવ. ઉત્સર્ગ
માર્ગની ધર્ષા ઘણી છે, પણ હજા તો અલ્પબુદ્ધિએ
જેહવું જાણ્યું તેહવું લખ્યું છે. इति भाव.

૧૨૬ પ્ર૦—દીવા પ્રમુખ જ્યોતિમય પદાર્થોના પ્રકાશ પડે છે, તે દીવામત્ત્વે રહેલા અગ્નિકાય જીવના પર્યાય છે ?

૩૦—દીવા મત્ત્વે જે અગ્નિના જીવ છે, તે માદેજ પરિ-
ગર્ભી રહ્યા છે, પણ દાહકરૂપ પર્યાય છે તે બાહેર
નીકળે નહિ, તથા દીવાના પ્રકાશરૂપ પુદ્ગલ જે બાહેર
દીસે છે, તેતો વિસ્ત્રસા પુદ્ગલની પર્યાય ઠાયા છે તથા
દીવાની બાહેર જે પ્રકાશરૂપ પુદ્ગલ દીસે છે તે, તથા
પ્રકાશરૂપ પુદ્ગલના નિમિત્તે, અપર વિસ્ત્રસા પુદ્ગલ
શ્રેણિવદ્ધ જમાવ થાય છે તે અચિત્ત દીસે છે પણ તે
અગ્નિકાય જીવના પર્યાય નહિ, તેના (અગ્નિના) ગુણ
પર્યાય તો દાહક રૂપે છે, તે જ્યાં વ્યાપે ત્યાં બાઝી ભસ્મ
કરે, માટે બાહિર પડતો પ્રકાશ વિસ્ત્રસા પુદ્ગલ પર્યાય
(અચિત્ત) જાણવા, જેમ આરસીમા મુખ જોતા આપણા
શરીર સમાન સર્વ પ્રતિબિંબિત પુદ્ગલ દીસે છે, તે કાઢ
આપણા શરીરના પર્યાય, આરસીમા જતા નથી, પણ
તે આરસીનું નિમિત્ત પામીને ત્યાં શરીર મુખાદિ
જેવા વિસ્ત્રસા પુદ્ગલ, તત્કાલ શ્રેણિવદ્ધ તદ્દરૂપ પરિ-
ગમિને જમાવ થાય છે, પણ તે જીવના પર્યાય ન
જાણવા, એવીજ રીતે શરીરની છાયા વિગેરે વિસ્ત્રસા
પુદ્ગલજમાવ જાણવો, તેમ દીવા પ્રમુખના પ્રકાશ-
દિમા પણ જાણવું *

* શ્રીમદ્ દેવચન્દ્રજીએ દીવાના પ્રકાશને વિસ્ત્રસા પુદ્ગલ માની
અચિત્ત કહ્યો છે આ બાબતમા બે મત છે કેટલાક મુનિયો શ્રીમદ્
દેવચન્દ્રજીની પેઠે દીપકના પ્રકાશને વિસ્ત્રસા પુદ્ગલ માની અચિત્ત ગણે છે

३७ प्र०—वक्ता तथा श्रोताना चौद चौद गुण क्या क्या छे ते कहो

उ०—वक्ताना चौद गुणो —१ आगमोक्त सोळबोलना जाण, २ शास्त्रार्थ विस्तारवत, ३ वाणीमा मीठाश, ४ प्रास्ताविक अवसर ओळखे, ५ सत्य बोले, ६ साभळनारना सदेह छेदे, ७ बहु शास्त्रवेत्ता गीतार्थ उपयोगी होय, ८ अर्थ विस्तारी सवरी जाणे, ९ व्याकरण रहित कठिनभाषा के अपशब्द न बोले, १० वाणीए सभाने रीझावे, ११ वाणी साभळीने श्रोता रसस्वाद पामे, १२ प्रश्नार्थवत, १३ अहकार रहित, १४ सतोपादिधर्मवत श्रोताना चौद गुणो —
१ भक्तिवत, २ प्रियभाषी, ३ निरमिमानी, ४ साभ-

अने रात्रे उपाश्रयमा दीपकना प्रकाशमा पुस्तको वाचे छे शरीरपर प्रकाश पडे छे ते अद्वाह्नविद्यसा पुद्गलरूप छे एम माने छे अनन्त परमाणुओनो स्फुर बने छे तेनी अवश्य जाया होय छे. अग्निकायना पुद्गलोनी, मणिनी जायानी पठे जाया पठे छे दीवानी चारे तरफ प्रकाश मय विद्यसा पुद्गलो छे, तेज अग्निना जाया—प्रतिबिंब पुद्गलो छे माटे जाया प्रतिबिंब पुद्गलो छे ते विस्त्रमारूप होई अचित्त छे अन्य सचित्त मनुष्य वगैरे उकायना प्रतिबिंब जाया पुद्गलोनी पेठे—ए प्रमाणे आगमोक्तयुक्तियो अनेक जणावे छे श्रीमद् देवचन्द्रजी बहुश्रुत गीतार्थ द्रव्यानुयोगी हता तेमना गुरुआना परपरापण ए मान्यतावाळी होवी जोईए तपागच्छमा पण कटलाक मुनियोनी तेवी मान्यता तथा प्रवृत्ति सभळाय छे बीजा पक्षवालाजो दीवाना पुद्गलोनी उजेही माने छे तेओ ग्रथना पाठनी साक्षी आपे छे (तत्त्व केवल्लिगम्यम्) शो नु सू

माण, ३ काल्थी अनादिअनत, ४ भाव्थी अरूपी (अवर्णादि),
५ गुण चलणसहायक

२ अवर्मास्तिकाय - १ द्रव्यथी एक, २ क्षेत्रथी लोकप्र-
माण, ३ काल्थी अनादिअनत, ४ भाव्थी अरूपी (अवर्णादि),
५ गुण स्थिरतासहायक

३ आकाशास्तिकाय - १ द्रव्यथी एक, २ क्षेत्रथी लो-
कालोकप्रमाण, ३ काल्थी अनादिअनत, ४ भाव्थी अरूपी
(अवर्णादि), ५ गुण अक्काशदानसमर्थ

४ काल - १ द्रव्यथी अनेक एटले अनताअनत, २
क्षेत्रथी मनुष्य लोक मध्ये, ३ काल्थी अनादिअनत, ४
भाव्थी अरूपी (अवर्णादि), ५ गुण नवा, पुराणा, वर्तना
लक्षण

५ पुद्गलास्तिकाय - १ द्रव्यथी अनेक एटले अनता, २
क्षेत्रथी लोक मध्ये, ३ काल्थी अनादिअनत, ४ भाव्थी
रूपी एटले वर्णादियुक्त, ५ गुण पुरण, गलण, मिलण, विख-
रण, सडण, पडण, विध्वसन, वर्मलक्षण

६ जीवास्तिकाय - १ द्रव्यथी अनेक एटले अनत, २
क्षेत्रथी लोक मध्ये, ३ काल्थी अनादिअनत, ४ भाव्थी
अरूपी (अवर्णादि), ५ गुण चेतनाउपयोगवत

एवी रीते षट्द्रव्यना द्रव्यादि अपेक्षाए, त्रीश भेद
दर्शाव्या प्रकारातरे, प्रकारातरे निश्चयव्यवहारनये द्रव्य क्षेत्र
काल भावे कयचित् सप्रदेशी, कयचित् अप्रदेशी, एम भज-
नाए विध विध अपेक्षाए अनेक भेद स्वरूप विस्तारित ग्रथा-
तस्थी गुरुगम्य जाणी लेवु जूनी प्रत्यन्तरे नीचे मुजब छे

પુનરપિ દ્રવ્યયી ક્ષેત્રયી કાલયી ભાવયી સ્યુ ? તે કહે છે
 ? દ્રવ્યયી અપ્રદેશી, વીજુ ક્ષેત્રયી અપ્રદેશી ૨, ત્રીજે કાલયી
 અપ્રદેશી ૩, ચોથે ભાવયી અપ્રદેશી ૪, હવે ક્ષેત્રયી તે નિયમા
 અપ્રદેશી તે દ્રવ્યયી સ્યાત્ સપ્રદેશી અપ્રદેશી ૪ હવે કાલયી
 સ્યાત્ સપ્રદેશી અપ્રદેશી કાલયી પળ ભજના, ક્ષેત્રયી સ્યાત્
 સપ્રદેશી સ્યાત્ અપ્રદેશી, હવે ભાવયી સ્યાત્ સપ્રદેશી સ્યાત્
 અપ્રદેશી ણી રીતે લેજો એ ભાવ, હવે જે દ્રવ્યયી સપ્રદેશી
 તે ક્ષેત્રયી સપ્રદેશી છે, જે કાલયી સપ્રદેશી છે તે ભાવયી
 સપ્રદેશી છે ૪ હવે સપ્રદેશી તે ક્ષેત્રયી સ્યાત્ સપ્રદેશી, અપ્ર-
 દેશી તે દ્રવ્યયી સપ્રદેશી નિયમા તે દ્રવ્યયી સ્યાત્ સપ્રદેશી
 સ્યાત્ અપ્રદેશી તે દ્રવ્યયી સપ્રદેશી હોડને અપ્રદેશી પળ છે
 હવે અપ્રદેશી કાલયી સ્યાત્ સપ્રદેશી, સપ્રદેશી સ્યાત્ અપ્ર-
 દેશી, કાલયી સ્યાત્ સપ્રદેશી સ્યાત્ અપ્રદેશી, તે ક્ષેત્રયી
 સ્યાત્ સપ્રદેશી સ્યાત્ અપ્રદેશી, હવે ભાવયી સ્યાત્ સપ્રદેશી
 સ્યાત્ અપ્રદેશી ભાવયી ભજના ભાવયી સ્યાત્ સપ્રદેશી
 સ્યાત્ અપ્રદેશી ને કાલયી પળ સ્યાત્ સપ્રદેશી સ્યાત્ અપ્ર-
 દેશી ઇતિ ભાવ

૧૪૨ પ્ર૦—ષટ્દ્રવ્યના ગુણપર્યાયનુ શુદ્ધાશુદ્ધ સ્વરૂપ યથાર્થ
 વિસ્તારે સમજાવો

૩૦—ષટ્દ્રવ્યમધ્યે પ્રથમ જીવદ્રવ્ય લડે, એ જીવ બે
 પ્રકારે છે, એક શુદ્ધ અને વીજો અશુદ્ધ, દ્રવ્યકર્મ,
 ભાવકર્મ અને નોકર્મોદિ સર્વ કર્મકલકે રહિત શુદ્ધ
 ત્રિષ્પન્ન, સ્વરૂપી સિદ્ધાલયે અનાદિ તથા સાદિ
 અનંત ભાગે, લોકાયે વિરાજતા સિદ્ધપરમાત્માઓના

જીવદ્રવ્ય શુદ્ધ જાણવા, તથા કર્માપણે સહિત મ-
 લિન આત્મપ્રદેશી, રાગદ્વેષાદિ ભાવ મલિન પરિણ-
 તિવત્ત ચતુર્ગતિ પ્રમણ લક્ષણરૂપ અશુદ્ધ જીવદ્રવ્ય
 જાણવા, હવે તેના ગુણ અને પર્યાય વિષે લક્ષીપ-
 છીપ — જીવના ગુણ પણ બે પ્રકારે છે. ૧ શુદ્ધ,
 ૨ અશુદ્ધ, ત્યા શુદ્ધગુણ તે કેવલજ્ઞાનાદિ અ-
 નંતગુણલક્ષ્મીરૂપ પરમશુદ્ધક્ષાયિક ભાવના ગુણ
 તે તથા મતિજ્ઞાનાદિ દશ ભેદ શુદ્ધાશુદ્ધ ક્ષાયો-
 પશમિક ભાવના ગુણ તે અશુદ્ધ જાણવા હવે
 જીવના પર્યાય પણ બે ભેદે છે, એક વ્યજનપર્યાય
 અને વીજા અર્થ પર્યાય, વળી વ્યજન પર્યાય પણ
 બે ભેદે છે, એક શુદ્ધ અને વીજા અશુદ્ધ, ત્યા
 શુદ્ધ વ્યજન પર્યાય તે ચરમ શરીર પ્રમાણ કિંચિત્
 ઊંચી અવગાહનાવત, સિદ્ધાવસ્થાવત તે શુદ્ધ વ્યજન
 પર્યાયવત જીવ જાણવા, તથા નરનારકાદિ ચતુ-
 ર્ગતિરૂપ અશુદ્ધ વ્યજનપર્યાય જાણવા, અર્થ પર્યાય
 પણ બે ભેદે છે — એક શુદ્ધ અને વીજા અશુદ્ધ
 ત્યા આપણી ગુણશ્રેણિ મધ્યે ષડ્ગુણહાનિવૃદ્ધિરૂપ-
 અશુરુલ્લુપપર્યાય તે શુદ્ધઅર્થપર્યાય, અને મતિ-
 જ્ઞાનાદિ અવલોકન અવસ્થિતિ એક અક્ષરને અન-
 તમે ભાગે પર્યાયરૂપ જે જ્ઞાનાદિ ચેતન ઉપયોગ
 સ્થિતિ તે અશુદ્ધ પર્યાય જાણવો, તથા ઉત્પાદ
 વ્યયવ્રવરૂપ જીવના શુદ્ધાશુદ્ધ દ્રવ્યગુણપર્યાય
 જાણવા, જેમ મતિજ્ઞાન ઉપયોગનો વ્યય, શ્રુતજ્ઞાનો-
 પયોગનો ઉત્પાદ અને જ્ઞાનગુણ ધ્રુવ તે શુદ્ધ ભેદ,

તથા મનુષ્યગતિનો વ્યય, દેવગતિનો ઉત્પાદ અને
 જીવદ્રવ્ય તો શાશ્વત મુવરુપે છે, તે અશુદ્ધમેદ
 જાણવો હવે પુદ્ગલદ્રવ્યના ગુણપર્યાય વિચારીએ,
 ત્યાં તે પુદ્ગલદ્રવ્ય પણ બે મેદે છે, એક શુદ્ધ
 અને બીજો અશુદ્ધ, આકાશપ્રદેશે રહેલ શુદ્ધ
 અવિભાગી અચ્છેદ અમેદરૂપ પરમાણુઓ તે શુદ્ધ
 પુદ્ગલદ્રવ્ય, અને દ્વયણુક ત્ર્યણુકાદિ પરમાણુઓના
 મનેલા જે સ્કવો તે અશુદ્ધ પુદ્ગલદ્રવ્ય, હવે પૌદ્ગ-
 લિક ગુણ પણ બે મેદે છે, એક શુદ્ધ અને બીજો
 અશુદ્ધ, ત્યાં શુદ્ધ તે નિર્વિભાગી વીસગુણયુક્ત
 પુદ્ગલદ્રવ્યગુણ જાણવા વીસગુણાદિ સહિત અનંત
 ગુણમિશ્રિત દ્વયણુકાદિ સ્કવરૂપ મુખ્ય ગમન
 રૂપાન્તર ગુણની ગૌણતા અને સત્તાગુણની મુખ્યતા
 તેને અશુદ્ધપુદ્ગલ ગુણ કહીએ, વહી પુદ્ગલપર્યાય
 પણ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ એમ બે મેદે છે, તે પણ
 વ્યજન અને અર્થના મેદે દ્વિવિધ છે, ત્યાં શુદ્ધ
 આકાશપ્રદેશે અવિભાગી ષડગુણહાનિવૃદ્ધિરૂપ શુદ્ધ
 પરમાણુ પર્યાય તે અને અશુદ્ધવ્યજનપર્યાય તે
 સ્થૂલ સૂક્ષ્મ પરિણામરૂપ દ્વયણુકાદિ સ્કવ પર્યાય
 તે, વહી શુદ્ધઅર્થપર્યાય તે પોતાની ગુણશ્રેણિ મધ્યે
 ષડગુણહાનિવૃદ્ધિરૂપ પરિણમન પર્યાય તે, તથા
 અશુદ્ધઅર્થપર્યાય તે દ્વયણુકાદિ સ્કવરૂપ ગુણ-
 વિગતિ, તીવ્ર મન્દ તારતમ્યમેદ પરિણમન પર્યાય
 તે, જેમ પૂર્વ સ્કવનો વ્યય, વર્તમાનનો ઉત્પાદ

અને પુદ્ગલ દ્રવ્ય તો શાશ્વત છે, પૃથ્લે જેમ સો-
 નાનો કતોરો ભાગીને સોનાના માનુષ્ય કરાવ્યા ત્યા
 કતોરાનો વ્યય, માનુષ્યનો ઉત્પાદ અને સોનું તે
 ધ્રુવ હવે ધર્માસ્તિકાયના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય વિચારે
 છે ધર્માસ્તિકાય શુદ્ધદ્રવ્ય લોકપ્રમાણ, અસંખ્યાત
 પ્રદેશી, અખટ, એક આકૃતિરૂપ અરુપિ શુદ્ધવ્યજન
 પર્યાયરૂપ ધર્માસ્તિકાયદ્રવ્ય જાણવું, તથા પો-
 તાની ગુણત્રેણિ મળ્યે ષટ્ગુણહાનિવૃદ્ધિરૂપ પરિણ-
 મન કરે ત્યા શુદ્ધ અર્થપર્યાય ધર્માસ્તિકાયના
 કહિયે, ગુણ તે જીવ પુદ્ગલને ગતિસહાયકરૂપ,
 તથા ઉત્પાદવ્યયધ્રુવપણે ષટ્ગુણહાનિવૃદ્ધિરૂપ પર્યાય
 જાણવા—જેમ ચલણગતિનો ઉત્પાદ, સ્થિતિનો
 વ્યય અને દ્રવ્યસત્તા ધ્રુવ શાશ્વત જાણવી, પૂર્વીજ
 રીતે અધર્માદિ વીજા ત્રણ દ્રવ્યોનું પણ કિંચિત્
 સ્વરૂપ લખીએ છીએ—અધર્મનો ગુણ જે પુદ્ગલને
 સ્થિતિસહાયક, અસંખ્યાતપ્રદેશી, લોકપ્રમાણ,
 અખટ, ષટ્ગુણહાનિવૃદ્ધિરૂપ પરિણામ, તે શુદ્ધ પ-
 ર્યાય, ત્યા અખટઆકૃતિરૂપ શુદ્ધ વ્યજનપર્યાય
 જાણવો અને જ્યા ષટ્ગુણહાનિવૃદ્ધિ કરે ત્યા શુદ્ધ
 અર્થપર્યાય જાણવો, જેમ સ્થિતિનો ઉત્પાદ, ગતિનો
 વ્યય, અને દ્રવ્યસત્તા ધ્રુવ જાણવી, કાઠ દ્રવ્યનો
 ગુણ વર્તના લક્ષણ, પચદ્રવ્યનો વર્તના પર્યાય સર્વ
 દ્રવ્યનો પર્યાય, અસંખ્યાત લોકપ્રમાણ શુદ્ધ પર્યાય
 કહીએ વર્તમાન સમયનો વ્યય, અનાગત સમયનો

ઉત્પાદ, દ્રવ્ય સત્તા ધ્રુવ, ઉપચારે એક કાલદ્રવ્ય આકૃતિ તે શુદ્ધ વ્યજનપર્યાય, હવે આકાશદ્રવ્યનો ગુણ અવકાશદાનલક્ષણ, લોકાલોકપ્રમાણ, અનતપ્રદેશી, ઘટાકાશનો ઉત્પાદ, પૂર્વઘટાકાશનો વ્યય અને દ્રવ્ય સત્તા ધ્રુવ જાણવી તથા લોકાલોક પ્રમાણ અલ્પટઆકૃતિરૂપ શુદ્ધવ્યજનપર્યાય કર્હીયે, એમ પદદ્રવ્યનુ પર્યાયાદિ કિંચિત્ સ્વરૂપ કહિને તેમા જે કાઙ વિશેષ જાણવા યોગ્ય છે તે કહે છે —

ગાથા—પરિણામી જીવમુક્તા, સપણસા પુગલિત્તકિરિયાય
 ણિચ્ચકારણકત્તા, સચ્ચગય ડ્યર અપ્પવેસે (૧)

૧ જીવ અને પુદ્ગલ પરિણામી, શેષ ચાર અપરિણામી, ૨ જીવદ્રવ્ય તે જીવ ચેતનરૂપ અને શેષ પાંચ અજીવ અચેતન જડરૂપ છે, ૩ પુદ્ગલ રૂપી મૂર્તિમત છે, શેષ પાંચ અરૂપી છે, ૪ કાલ, અપ્રદેશી છે, શેષ પાંચ સપ્રદેશી છે, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ ત્રણ એક અને શેષ ત્રણ અનેક, ૬ આકાશ ક્ષેત્ર છે, અને શેષ પાંચ ક્ષેત્રી છે, ૭ જીવ અને પુદ્ગલ બે સક્રિય છે, શેષ ચાર અક્રિય છે, ૮ જીવ અને પુદ્ગલ બે વ્યવહારથી અનિત્ય શેષ ચાર નિત્ય છે, ૯ જીવ અકારણરૂપ અને શેષ પાંચ કારણરૂપ છે, ૧૦ જીવ કર્તા અને શેષ પાંચ અકર્તા છે, ૧૧ આકાશ સર્વગત છે, અને શેષ પાંચ અસર્વગત છે.

અને પુદ્ગલ દ્રવ્ય તો શાશ્વત છે, પૃથ્લે જેમ સો-
 નાનો વડોરો ભાર્ગીને સોનાના માણસ કરાવ્યા ત્યા
 રૂદોરાનો વ્યય, માણસનો ઉત્પાદ અને સોનું તે
 મુમ હવે ધર્માસ્તિકાયના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય વિચારે
 છે ધર્માસ્તિકાય શુદ્ધદ્રવ્ય લોકપ્રમાણ, અસંખ્યાત
 પ્રદેશી, અલ્પ, પદ્મ આકૃતિરૂપ અરૂપિ શુદ્ધવ્યજન
 પર્યાયરૂપ ધર્માસ્તિકાયદ્રવ્ય જાણવું, તથા પો-
 તાની ગુણત્રેણિ મત્તે પદ્મગુણહાનિવૃદ્ધિરૂપ પરિણ-
 મન કરે ત્યા શુદ્ધ અર્થપર્યાય ધર્માસ્તિકાયના
 કહિયે, ગુણ તે જીવ પુદ્ગલને ગતિસહાયકરૂપ,
 તથા ઉત્પાદવ્યયધ્રુવપણે પદ્મગુણહાનિવૃદ્ધિરૂપ પર્યાય
 જાણવા—જેમ ચલણગતિનો ઉત્પાદ, સ્થિતિનો
 વ્યય અને દ્રવ્યસત્તા ધ્રુવ શાશ્વત જાણવી, પૃથ્વીજ
 રીતે અધર્માદિ વીજા નળ દ્રવ્યોનું પણ કિંચિત્
 સ્વરૂપ લખીએ છીએ—અધર્મનો ગુણ જે પુદ્ગલને
 સ્થિતિસહાયક, અસંખ્યાતપ્રદેશી, લોકપ્રમાણ,
 અલ્પ, પદ્મગુણહાનિવૃદ્ધિરૂપ પરિણામ, તે શુદ્ધ પ-
 ર્યાય, ત્યા અલ્પઆકૃતિરૂપ શુદ્ધ વ્યજનપર્યાય
 જાણવો અને જ્યા પદ્મગુણહાનિવૃદ્ધિ કરે ત્યા શુદ્ધ
 અર્થપર્યાય જાણવો, જેમ સ્થિતિનો ઉત્પાદ, ગતિનો
 વ્યય, અને દ્રવ્યસત્તા ધ્રુવ જાણવી, કાલ દ્રવ્યનો
 ગુણ વર્તના લક્ષણ, પચદ્રવ્યનો વર્તના પર્યાય સર્વ
 દ્રવ્યનો પર્યાય, અસંખ્યાત લોકપ્રમાણ શુદ્ધ પર્યાય
 કહીએ વર્તમાન સમયનો વ્યય, અનાગત સમયનો

कथन स्वरूप, ३ गणितानुयोग ते द्वीप, समुद्र,
क्षेत्रादिनु, क्षेत्रफळादिमापनु गणित कथन स्वरूप,
४ चरणकरणानुयोग ते क्रियानुष्ठान चारिनादि व्रत
पञ्चखाण नियमादि विधि कथनस्वरूप

१४७ प्र०—जीव दुर्लभबोधिपणु केटला कारणे पामे ?

उ०—उद्दिष्टाणेहिंदुल्लभनोद्दिष्टाणकम्मपकरति अरिहताणअव-
न्नवयमाणे ॥१॥ अरिहतपन्नत्तस्सवम्मस्सअवन्नवयमाणे
॥२॥ आयरियाण अवन्नवयमाणे ॥३॥ उवज्झायाण
अवन्नवयमाणे ॥४॥ चाउवन्नत्तस्सवस्स अवन्नवयमाणे
॥५॥ समदीठीदेवाण अवन्नवयमाणे ॥ ६ ॥

१ श्रीअरिहत, २ तथा तेमनो भाखेलो जे धर्म
तथा तेमनी प्रतिमाजी तथा तेमना वचनरूप जे
सिद्धात इत्यादिक अरिहत सगर्भी अवर्णवाद निंदा,
द्वेषादि करवारूप अविनयादि कारण थकी, ३ जिन
आज्ञाकारी, जिनशासनस्थभरूप श्रीआचार्यभग-
वतनो अवर्णवाद करवा थकी, ४ श्रीसूत्रसिद्धा-
तना पारगामी आचार्यपदने योग्य, अनेक शिष्योने
सारणापारणादि हित शिक्षा, सूत्रसिद्धातार्थ अभ्या-
सना दाता श्रीउपाध्यायजी भगवतनो अवर्णवाद
करवा थकी, ५ ज्ञाने करीने एकात मोक्षमार्गनाज
साधक श्रीसाधु मुनिमहाराजानो अवर्णवाद करवा
थकी, ६ जिन आज्ञाकारी सुशील श्रीअरिहतादिकने
पञ्चखाण एवो श्रीचतुर्विधसघ तेनो अवर्ण-
थकी, जीव दुर्लभबोधिपणु पामे, अर्थात्

૧૪૩ પ્ર૦—વેદના સમગ્રી ચૌભગી કહો

૩૦—૧ અત્પવેદના અત્પનિર્જરા તે દેવનાઓને, ૨ મહા-
વેદના અત્પનિર્જરા તે નારકાને, ૩ મહાવેદના મહા-
નિર્જરા તે અપ્રમત્ત સાપુને, ગજસુકુમાલનીપરે, ૪
અત્પવેદના મહાનિર્જરા તે શૈલેશીકારકમહાત્મા
ચૌદમા ગુણટાળી પરમાત્મસ્વરૂપ સન્મુક્તી જાણવા

૧૪૪ પ્ર૦—સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વની ચૌભગી મિત્ર મિત્ર જી-
વાશ્રિત કહો

૩૦—અનાદિઅનતમિથ્યાત્વ અભવ્યને, ૨ અનાદિસાત
મિથ્યાત્વ ભવ્યને, ૩ સાદિસાતમિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત
સમ્યક્ત્વવમનારને, ૪ સાદિ અનત ભાગો શૂન્ય છે

૧૪૫ પ્ર૦—વ્રતઅગીકાર તથા પાલનમા સિંહપણા તથા શિયા-
લપણાની ચૌભગી દ્રષ્ટાત સહિત કહો

૩૦—૧ સિંહપરે વ્રત ગ્રહે અને સિંહની પરે પાલે તે
જબુસ્વામી સ્થૂલભદ્રાદિની પરે, ૨ સિંહપરે ગ્રહે અને
શિયાલનીપરે પાલે, તે મરિચાદિવત્, ૩ શિયાલ-
પરે ગ્રહે અને સિંહની પરે પાલે, તે મેતાર્યમુનિ-
આદિવત્, ૪ શિયાલપરે ગ્રહે અને શિયાલપરે પાલે
તે અગારમર્દકાચાર્ય, કુલવાલુકાદિવત્ જાણવા

અર્થપય.

યોગ તે કયા
વ્યય, અને

ગુણ વર્તના લક્ષણે, ષદ્દ્રવ્ય વિષયક ગુણપર્યાય સ્વરૂપ
દ્રવ્યનો પર્યાય, અસ્તિય વિવેચનમુખ્યાધિકાર, ૨ ધર્મ-
કહીય વર્તમાન સમય સતી મહાત્માઓના ચરિત્રોનું

કથન સ્વરૂપ, ૩ ગણિતાનુયોગ તે દ્વીપ, સમુદ્ર,
ક્ષેત્રાદિનુ, ક્ષેત્રફળાદિમાપનુ ગણિત કથન સ્વરૂપ,
૪ ચરણકરણાનુયોગ તે ક્રિયાનુશાન ચારિત્રાદિ વ્રત
પદ્ધતિના નિયમાદિ વિધિ કથનસ્વરૂપ

૧૪૭ પ્ર૦-જીવ દુર્લભબોધિપણ કેટલા કારણે પામે ?

૩૦-અરિહતાનેહિંદુલભનોહિમાણકમ્મપકરતિ અરિહતાણઅવ-
ન્નવયમાણે ॥૧॥ અરિહતપત્તત્તસ્સધમ્મસ્સઅવન્નવયમાણે
॥૨॥ આયરિયાણ અવન્નવયમાણે ॥૩॥ ઉવજ્ઞાયાણ
અવન્નવયમાણે ॥૪॥ ચાઉવન્નત્તસ્સધસ્સ અવન્નવયમાણે
॥૫॥ સમદ્દીઠીદેવાણ અવન્નવયમાણે ॥ ૬ ॥

૧ શ્રીઅરિહત, ૨ તથા તેમનો ભાગ્યેલો જે ધર્મ
તથા તેમની પ્રતિમાજી તથા તેમના વચનરૂપ જે
સિદ્ધાંત રૂપાદિક અરિહત સર્વધી અવર્ણવાદ નિદા,
દ્વેષાદિ કરવારૂપ અવિનયાદિ કારણ થતી, ૩ જિન
આજ્ઞાકારી, જિનશાસનસ્થાનરૂપ શ્રીઆચાર્યભગ-
વતનો અવર્ણવાદ કરવા થતી, ૪ શ્રીસૂત્રસિદ્ધા-
ંતના પારગામી આચાર્યપદને યોગ્ય, અનેક શિષ્યોને
સારણાવારણાદિ હિત શિક્ષા, સૂત્રસિદ્ધાંતાર્થ અભ્યા-
સના દાતા શ્રીઉપાધ્યાયજી ભગવતનો અવર્ણવાદ
કરવા થતી, ૫ જ્ઞાને કરીને એકાંત મોક્ષમાર્ગનાજ
સાધક શ્રીસાવુ મુનિમહારાજાનો અવર્ણવાદ કરવા
થતી, ૬ જિન આજ્ઞાકારી સુશીલ શ્રીઅરિહતાદિકને
પણ પૂજનિક એવો શ્રીચતુર્વિધસઘ તેનો અવર્ણ-
વાદ કરવા થતી, જીવ દુર્લભબોધિપણ પામે, અર્થાત્

અનતકાલ સસારપરિપ્રમણ કરતા થકા પળ ધર્મ સામગ્રીની જોગવાઈ પામવી મહાદુર્લભ થઈ પડે, તો પછી ધર્મ પ્રાપ્તિની દુર્લભતાની ખાતર તો કહેવુંજ શુ ?

૧૪૮ પ્ર૦—આઠ પ્રકારના આત્મા તે કયા ?

૩૦—૧ દ્રવ્યાત્મા એટલે અસંખ્યાતપ્રદેશી શુદ્ધજીવ-દ્રવ્ય સ્વગુણપર્યાયસહિત સત્તાણુ છે તે શુદ્ધ દ્રવ્યાત્મા, અને તેના જ્ઞાનદર્શનાદિ ઉપયોગે રહિત તે અશુદ્ધદ્રવ્યાત્મા કહીયે, ૨ કષાયાત્મા, સોઠ કષાય તથા નવ નોકષાય પ્રવર્તમાન જીવ તે કષાયાત્મા, ૩ મનવચનાદિ યોગપ્રવર્તમાન આત્મા તે યોગાત્મા, ૪ જ્ઞાન અજ્ઞાનાદિ ઉપયોગી આત્મા તે ઉપયોગાત્મા, ૫ જ્ઞાનાત્મા એટલે જીવાશ્રિત સચ્ચિદાનંદધન જ્ઞાનસ્વરૂપે પ્રવર્તમાન આત્મા તે, ૬ દર્શનાત્મા તે સમ્યગ્દૃષ્ટિજીવ તે, ૭ ચારિત્રાત્મા તે સત્તાગત સ્વરૂપરમણરૂપસ્થિતગુણે પ્રવર્તમાન જે જીવ તે, ૮ વીર્યાત્મા, મન વચન કાયાદિના બઠા પરાક્રમ-રૂપ અશુદ્ધ વીર્યાત્મા કહીયે, પણ આત્મસત્તાગત રહેલ અનંતશક્તિની સ્ફુરતિયે શુદ્ધાત્મોપયોગે પ્રવૃત્તિ કરી અનાદિ અનંતકાલના કર્મ મળને નિકદન કર-ણરૂપશક્તિની વ્યક્તિ તે શુદ્ધવીર્યાત્મા કહીયે

૧૪૯ પ્ર૦—પૂર્વોક્ત અષ્ટવિધ આત્માઓમાંથી કહી ગતિમાં કેટલા હોય તે કહો

૩૦—નારકી તથા દેવતાઓ મધ્યે સાત આત્મા હોય, પણ ચારિત્રાત્મા ન હોય, તથા એકેન્દ્રિય મધ્યે છ આત્મા

સમયે પણ જ્ઞાનાત્મા અને ચારિત્રાત્મા નહિ, તથા તિર્યચપચેદ્રિય અને મનુષ્યગતિમય્યે આઠે આત્મા હોય, તથા પચમગતિમય્યે એટલે શ્રીસિદ્ધપરમાત્માને અનતગુણભાજનરૂપ શુદ્ધ જીવદ્રવ્ય તે શ્રીસિદ્ધ ભગવતનુ છે, તેને વિષે ચતુર્વિધઆત્મા છે, તે જ્ઞાનાત્મા, દર્શનાત્મા, ઉપયોગાત્મા તથા શુદ્ધ દ્રવ્યાત્મા

૧૫૦ પ્ર૦—અષ્ટવિધ ત્રસર્જીવો છે તે કયા ? તે દૃષ્ટાંત સહિત કહો
 ૩૦—૧ અડજા તે પક્ષીઆદિ, ૨ પોતજા તે ગજાદિ, જરાદિ તે ગવાદિ, ૪ રસજા તે કીટકાદિ, ૫ સ્વેદજા તે યૂકાદિ, ૬ સમુર્લ્લિખ્ય તે પતંગાદિક, ૭ ઉદ્ભિજ તે ગિંગોટાદિ, ૮ ઉત્પાદિકા તે દેવ નરકાદિ

૧૫૧ પ્ર૦—જીવના દસ પ્રકારના પરિણામ તે કયા ?
 ૩૦—૧ ગતિ, ૨ હૃદય, ૩ કષાય, ૪ લેશ્યા, ૫ યોગ, ૬ ઉપયોગ, ૭ જ્ઞાન, ૮ અજ્ઞાન, ૯ દર્શન, ૧૦ ચારિત્ર ઇતિ પત્રવળા સૂત્રના ૧૨ મા પદ મધ્યે છે ।

૧૫૨ પ્ર૦—જીવપરિણમન કેટલા પ્રકારે છે ?
 ૩૦—“ બ્રવણ ૧ ગર્હ ૨ સઠાણા ૩ મેય ૪ વત્ત ૫ ગધ ૬ રસ ૭ ફાસ ૮ અગુરુલઘુ ૧૦ પરિણામા યુ દસદ્વિતિઅજીવા ॥ ૧ ॥

૧ બ્રવણ, ૨ ગતિ, ૩ સસ્થાન એટલે આકૃતિ, ૪ જાતિ, ૫ વર્ણ, ૬ ગધ, ૭ રસ, ૮ સ્પર્શ, ૯ અગુરુ લઘુ, ૧૦ શબ્દ, એ દસ રીતે પરિણમે છે

૧૫૩ પ્ર૦—અતર્મદર્ત્ત કોને કહીએ ?

અનતકાલ સસારપરિભ્રમણ કરતા થકા પળ વર્મ
સામગ્રીની જોગપાડ પામવી મહાદુર્લભ વડ પડે, તો
પછી ધર્મ પ્રાપ્તિની દુર્લભતાની યાતરુ તો કહેવુજ શુ ?

૧૪૮ પ્ર૦—આઠ પ્રકારના આત્મા તે કયા ?

૩૦—૧ દ્રવ્યાત્મા પૃથ્લે અસરયાતપ્રદેશી શુદ્ધજીવ-
દ્રવ્ય સ્વગુણપર્યાયસહિત સત્તાણ છે તે શુદ્ધ દ્રવ્યા-
ત્મા, અને તેના જ્ઞાનદર્શનાદિ ઉપયોગે રહિત તે
અશુદ્ધદ્રવ્યાત્મા કહીયે, ૨ કપાયાત્મા, સોઠ કપાય
તથા નવ નોકપાય પ્રવર્તમાન જીવ તે કપાયાત્મા,
૩ મનવચનાદિ યોગપ્રવર્તમાન આત્મા તે યોગાત્મા,
૪ જ્ઞાન અજ્ઞાનાદિ ઉપયોગી આત્મા તે ઉપયોગાત્મા,
૫ જ્ઞાનાત્મા પૃથ્લે જીવાશ્રિત સચ્ચિદાનંદધન
જ્ઞાનસ્વરૂપે પ્રવર્તમાન આત્મા તે, ૬ દર્શનાત્મા
તે સમ્યગ્દૃષ્ટિજીવ તે, ૭ ચારિત્રાત્મા તે સત્તાગત
સ્વરૂપરમણરૂપસ્થિતગુણે પ્રવર્તમાન જે જીવ તે,
૮ વીર્યાત્મા, મન વચન કાયાદિના બઠ પરાક્રમ-
રૂપ અશુદ્ધ વીર્યાત્મા કહીયે, પળ આત્મસત્તાગત
રહેલ અનતશક્તિની સ્ફુરતિયે શુદ્ધાત્મોપયોગે પ્રવૃત્તિ
કરી અનાદિ અનતકાલના કર્મ મઠ્ઠને નિકદન કર-
ણરૂપશક્તિની વ્યક્તિ તે શુદ્ધવીર્યાત્મા કહીયે

૧૪૯ પ્ર૦—પૂર્વોક્ત અષ્ટવિધ આત્માઓમાથી કહ ગતિમા કેટલા
હોય તે કહો

૩૦—નાસ્ત્રી તથા દેવતાઓ મધ્યે સાત આત્મા હોય, પળ
ચારિત્રાત્મા ન હોય, તથા એકેદિય મધ્યે છ આત્મા

અચાનક સર્પ સામરી આવે, અને તેથી પોતે પૂર્વે
કોણ હતો તથા ત્યાં પુવીરીતે વગેરે સમસ્ત
નિજપણાનું ભાન થઈ આવે તેને જાતિસ્મરણ કહે
છે, તે બે પ્રકારે છે, એક શુદ્ધક્ષયોપશમાનુસાર
તે પૂર્વભવના સમ્યગ્દષ્ટિ ગાઢ ધર્માભ્યાસી મહાત્મા-
ઓને યાપ તે, જેમ શ્રીવજ્રસ્વામી પ્રમુખને, અને
બીજું અશુદ્ધક્ષયોપશમાનુસાર તે પૂર્વભવના મોહાદિ
વિષય કષાયાદિ ચેષાદિ સ્મરણ રાગદ્વેષજનિત નિર-
ર્થક જાણવું, જાતિસ્મરણમા જઘન્યયી એક બે ત્રણ
ભવ દેખે, મધ્યમ ચાર પાંચ છ આદિ અને ઉત્કૃષ્ટ
નવ ભવ સુધી દેખે (ઇતિ પત્રવળાદિ વચનાત્) *

૧૫૫ પ્ર૦-પુણ્ય અને વર્મમા શું ફેર ?

૩૦-પુણ્ય તે શુભકર્મપુદ્ગલ પ્રકૃતિ છે, તે જીવના શુભ
પરિણામે પડે છે સુપાત્રને અન્નપાનાદિ ભક્તિ નમ-
સ્કારાદિ કરવે કરીને નવ પ્રકારે બધાય છે, તેના
નામ અન્નપુણ્ય ૧ પાણપુણ્ય ૨ લેહણપુણ્ય ૩
સયણપુણ્ય ૪ વત્થપુણ્ય ૫ મનપુણ્ય ૬ વયણપુણ્ય ૭
કાયપુણ્ય ૮ નમોદ્ધારપુણ્ય ૯ એ નવ મેદ પુણ્યના
કહ્યા અને બેતાલીસ પ્રકારે શાતાદિરૂપે મોગવાય છે,

* જૂની પ્રતિમા ચડદ રત્નનો પ્રશ્ન છે તેના ઉત્તરમા

માથા—“ ચક્કાસિદ્ધત્તદદા, આયુહસાલાહ્લુતિવત્તારિ ।

ચમ્મગણિજાગણીનિહિ, સિરિગેહેચક્કીણોહુતિ ॥ ૧ ॥

સેનાવડ્ડિગાહાવડ્ડિ, પુરોહિયવડ્ડિનીયધનગરે ।

પીરયણરાયકુલે, વેઅડ્ડતટેગયતુરયા ॥ ૨ ॥

૩૦-“ જીવેણઋદ્ધિવિફાસિય, અત્યુદ્ધતપિજેણસમત્ત । નિય-
માઅવદ્ધપુગ્ગલ, પરિયટ્ટોચેતસસારો ” ॥ ૧ ॥ પુદ્-
લાનાપરાવર્તે પુદ્ગલપરાવર્તે, અપકૃષ્ટ કિંચિદ્ધ્યૂતોઽ-
ર્દ્ધપુદ્ગલ પરાવર્તે અર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્તે અથ અન્તર્મુદ્ધર્ત્તુ
પ્રમાણ. અન્તર્મુદ્ધર્ત્તે અષ્ટસમપોર્દ્ધવદિદ્વય પાત્રદિત્યર્થ
તદ્વસમ્યક્ત્વોપશમિક અત્યેયપુદ્ગલપરાવર્તનાધિકાર
ન દ્રવ્યાદિ પુદ્ગલપરાવર્તેત્યુપદેશકમ્ ।

एक चपटी वगाडीए अथवा आख भीचीने उगा-
डीए तेटला वखतमा असख्यातासमय पाय तेवा
नव समययी माडीने एक मुहूर्त जे एक सामायि-
कनो काल वेचडी प्रमाण छे, तेमा एक समय
ओछो, तेटला कालने अतर्मुहूर्त कहिए, अर्थात्
जघन्ययी नवसमय, उत्कृष्ट वे घडीमा एक समय
ओछो, अने ए बेनी वचमा जेटला समयनी सख्या
ते सर्वे मध्यमअतर्मुहूर्त जाणवा, एवी रीते अत-
र्मुहूर्तना असख्याता भेद थाय छे

૧૫૪ પ્ર૦-જાતિસ્મરણ તે શુ ? તેના કેટલા ભેદ અને તેમા
કેટલા ભવનુ જ્ઞાન થાય ?

૩૦-અવગાથા “ પુલ્લભવાસોપિહર્ડ્ધ, એકદોતિત્તિજાવનઘગવા
ઉવરિતસ્સઅવિસઓ, સભાવઓજાર્ડ્ધસમરણસ્સ ॥ ૧ ॥

कोइपण वस्तु शब्दरूपादि जे पूर्वे भवातरमा गाढ
परिचितअभ्यास सहवासरूप थएल होय एवा घर,
हाट, वाडी, वस्त्र, मूषणादि आकृति मात्र देखता,
शब्द मात्र सामळता थका, पूर्वभवसबधि जे

અર્થ—સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાનવાસિ દેવતાઓ નિશ્ચયથી
 એક ભવમા સિદ્ધિ પામે છે અને વિજયાદિ વિમાન
 વાસિ દેઓની સ્થિતિ સરહ્યાતાભવની હોય છે

૧૬૦ પ્ર૦—શ્રાવક જવન્ય પદે કેટલા લામે ?

૩૦—ક્ષેત્રપલ્યોપમને અસરહ્યાતમે ભાગે ઇતિ આવશ્યક-
 નિર્ણુક્તો જન્મદ્વાપમન્યે ‘ ક્ષીટિકાગદ્ધ્ય અયવા નરા-
 ગ્રહવ તતોત્તર યદાસમૃદ્ધિમાણા વિરહ તદાક્ષીટિકા-
 સ્તોકાનરાગ્રહવ

૧૬૧ પ્ર૦—ચાર સામાયિક તે કયા, અને તે પ્રત્યેકમા કયુ સમ-
 કિત તયા ગુણઠાણુ હોય તે કહો

૩૦—૧ શ્રુતસામાયિકમા દીપકસમકિત અને પહેલુ
 ગુણઠાણુ હોય, તે અભવ્યને પળ હોય, કારણ જે
 જિનવચનાનુસાર પ્રરૂપણા કરે તેથી પરને માર્ગ
 દીપાવે, વર્મ પમાડે પળ પોતાને અધારુ હોય, અ-
 પિતુ શ્રદ્ધા, પાપ, ત્રાસાદિ ન હોય તેથી, ૨ દર્શન
 સામાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ ચોયાગુણઠાણીને હોય, ૩
 દેશવિરતિસામાયિક પાચમે ગુણઠાણે શ્રાવકને હોય,
 ૪ સર્વવિરતિસામાયિક તે ઢઢેસાતમેગુણઠાણે વર્તતા
 મુનિમહારાજને હોય, ૫ સર્વ ગુણઠાણાની પરિણતિરૂપ
 કષાયના ક્ષયોપશમને લીધે હોય છે

૧૬૨ પ્ર૦—છકાય જીવોની મહાવિરાવનારૂપ પાચ સ્થાન કયા
 કહ્યા છે ?

૩૦—૧ ઘટ્ટી સ્થાન, ૨ ચૂલા સ્થાન તે રસોડુ, ૩ પાણી-
 આરુ, ૪ વાસિંદુ, ૫ ઉચ્ચ મૂસઝાદિ ચાડણ

જ્યારે ધર્મતો શુદ્ધાત્મપરિણતિરૂપ ચિત્તની નિર્મલતા,
વિષયકપાપાદિરહિત શુદ્ધજ્ઞાનાનર્થીઆત્મારામરૂપ છે

૧૫૬ પ્ર૦--ત્રાસપયોગમા રૂપી કેટલા અને અરૂપી કેટલા,
અને તે શા માટે ?

૩૦--કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન ઇ વે આત્મગુણરૂપ
હોવાયી અરૂપી છે, અને શેષ દસ આત્મપદ્મલાભિત
મિશ્રિત હોવાયી રૂપી છે.

૧૫૭ પ્ર૦--પાંચ સમક્તિમા, રૂપી કેટલા અને અરૂપી કેટલા ?
તે કારણ સહિત કહો

૩૦--પાંચ મત્તે એક ક્ષાયિક તે શુદ્ધાત્મગુણ પ્રાપ્તિ મળી
અરૂપી છે, અને શેષચાર પુદ્ગલ ઉપદ્રવી અલ્પકા-
લિક કિંચિત્ પરાધીનતા મળી રૂપી છે

૧૫૮ પ્ર૦--છઆવશ્યકમધ્યે કેટલા રૂપી અને કેટલા અરૂપી ?
તથા તેમા સવરમા કેટલા અને નિર્જરમા કેટલા ?

૩૦--સામાયિકાદિ પાંચઆત્મગુણ મળી અરૂપી છે, અને
એક પ્રતિક્રમણ આવશ્યક પાપનિંદા, ગર્હારૂપ આત્મ
સન્મુખી પળ મદતા મળી રૂપી છે, તથા સામાયિક
ઘડવીસત્થો તથા વાદળા તે ત્રણ સવરતત્ત્વમા છે,
અને શેષ ત્રણ નિર્જરાતત્ત્વમા છે

૧૫૯ પ્ર૦--સવાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવતાઓ અને વિજયવિમાનના
દેવતાઓ કેટલા મવમા સિદ્ધિ પામે

૩૦--“ સવ્વહ્માઓનિયમાણમિભવમિસિદ્ધિર્ઐવસ્સ । વિ-
જયાદિવિમાણેઠ્ઠિય, સસિદ્ધિમવાઓનાયવ્વા ॥ ? ॥

લક્ષણે લક્ષિત, સ્વસપદાણુ પૂર્ણ, પરસગે પરિણમ્યો
યકો સસાર ઉભો કર્યો, સ્વજ્ઞાનાદિગુણે પરિણમ્યો
યકો સિદ્ધતા કરે, એવા આત્મદ્રવ્યર્યા ઓઠ્ઠાવાળા
અનતનયે, અનતનિદેષે યાચ એ રીતે જે આત્મપ્ર-
તીતિ કરે તેને જૈનમાર્ગી જૈનમાર્ગમા ગણે છે, એવો
આત્મા અનેકાતપણે જૈનમાર્ગી છે, એની જે પ્રતીતિ
તે સમ્યગ્દર્શન, એનું જે જ્ઞાન તે સમ્યગ્જ્ઞાન, એમા
જે રમણ તે સમ્યચારિત્ર કહીએ

૧૬૪ પ્ર૦-દ્રવ્યાસ્તિકનયના છ સામાન્ય સ્વભાવ કહો

૩૦-૧ અસ્તિત્વ, ૨ વસ્તુત્વ, ૩ દ્રવ્યત્વ, ૪ પ્રમેયત્વ,
૫ પ્રદેશત્વ, ૬ અગુરુલઘુત્વ

૧૬૫ પ્ર૦-વસ્તુના અગ્યાર વિશેષ સ્વભાવ કહો

૩૦-૧ નિત્ય, ૨ અનિત્ય, ૩ એક, ૪ અનેક, ૫ સત્ય,
૬ અસત્ય, ૭ વક્તવ્ય, ૮ અવક્તવ્ય, ૯ મેદ, ૧૦
અમેદ, ૧૧ પરમ સ્વભાવ

૧૬૬ પ્ર૦-પ્રકારાતરે વીજા નવ આત્મવસ્તુસ્વભાવ કહો

૩૦-૧ સ્વપ્રદેશ, ૨ અપ્રદેશ, ૩ ચેતન, ૪ અચેતન,
૫ મૂર્તિમત, ૬ અમૂર્તિમત, ૭ કર્તૃત્વ, ૮ ભોક્તૃત્વ,
૯ પરિણામિક

૧૬૭ પ્ર૦-ષટ્દ્રવ્યમધ્યે પ્રત્યેકના ચાર ચાર ગુણ છે તે કહો

૩૦-૧ ધર્માસ્તિકાયના-અરૂપી, અચેતન, અક્રિય અને
ગતિસહાયક
૨ અધર્માસ્તિકાયના-અરૂપી, અચેતન, અક્રિય, અને
સ્થિરસહાયક

પીસણ સ્થાન, ૫ પાચ ઝમાય હિંસાના સ્થાન, ત્યા
ઉત્તમર્જીપો નિ શૂક્રપણે ન પતેતા અતિષતનાણ પતે
છે, તેથી આકરો કર્મનય પડતો નથી

૧૬૩ પ્ર૦-આત્મસ્વરૂપ સૂચક કેટલાણક અન્વય અને વ્યતિ-
રેકભાવે વિશેષણો કહો

૩૦-અસહ્યાતપ્રદેશી, અનતજ્ઞાનમયી, અનતદર્શનમયી,
અનતચારિત્રમયી, અનતદાનમયી, અનતવીર્યમયિ,
અનતલાભમયી, અનનભોગમયી, અનનઉપભોગમયી,
અરૂપી, અસ્વડ, અગુરુલયુમયી, અશ્વય, અજર, અમર,
અશરીરી, અત્યેન્દ્રી, અળાહારી, અભેશી, અનુપાધિક,
અરાગી, અદ્રેષિ, અક્રોધી, અમાની, અમાયી, અલોમી
મિથ્યાત્વરહિત, અવિરતિરહિત, કપાયરહિત, યોગરહિત,
અયોગી, સિદ્ધસ્વરૂપી, સસારરહિત, સ્વાત્મસત્તાવત, પરસત્તા
રહિત, પરભાવ અકર્તા, સ્વભાવ કર્તા, પરભાવ અમોક્તા,
સ્વભાવ મોક્તા, ક્ષાયિક વેત્તા, સ્વક્ષેત્રાવગાહિ, પરક્ષેત્ર
અનાવગાહિ, લોકપ્રમાણ અવગાહનવત, ધર્માસ્તિકાયથી
મિત્ર, અધર્માસ્તિકાયથી મિત્ર, આકાશાસ્તિકાયથી
મિત્ર, પુદ્ગલથી મિત્ર, પરકાલથી મિત્ર, સ્વદ્રવ્યવત,
સ્વક્ષેત્રવત, સ્વકાલવત, સ્વભાવવત, અવસ્થાનપણે
સ્વગુણથી અમિત્ર, કાર્યમેદે મિત્ર, અવસ્થિતસત્તા-
વત, પરિણમનસત્તાવત, દ્રવ્યાસ્તિકપણે નિત્ય,
પર્યાયાસ્તિકપણે નિત્યાનિત્ય, દ્રવ્યયણે એક, ગુણ
પર્યાયપણે અનેક, અનતદ્રવ્યાસ્તિકધર્મવત, અનત
પર્યાયાસ્તિકધર્મવત ઇત્યાદિ સ્વસપદ્ધામયી, ચેતન

લક્ષણે લક્ષિત, સ્વસપદાણે પૂર્ણ, પરસંગે પરિણમ્યો
યકો સસાર ઉભો કર્યો, સ્વજ્ઞાનાદિગુણે પરિણમ્યો
યકો સિદ્ધતા કરે, એવા આત્મદ્રવ્યચી ઓઢાણ
અનતનયે, અનતનિદેષે યાય એ રીતે જે આત્મપ્ર-
તીતિ કરે તેને જૈનમાર્ગી જૈનમાર્ગમા ગણે છે, એવો
આત્મા અનેકાતપણે જૈનમાર્ગી છે, એની જે પ્રતીતિ
તે સમ્યગ્દર્શન, એવું જે જ્ઞાન તે સમ્યગ્જ્ઞાન, એમા
જે રમણ તે સમ્યગ્ચારિત્ર કહીએ

૧૬૪ પ્ર૦-દ્રવ્યાસ્તિકનયના ઇ સામાન્ય સ્વભાવ કહો

ઉ૦-૧ અસ્તિત્વ, ૨ વસ્તુત્વ, ૩ દ્રવ્યત્વ, ૪ પ્રમેયત્વ,
૫ પ્રદેશત્વ, ૬ અગુરુલયુત્વ.

૧૬૫ પ્ર૦-વસ્તુના અગ્યાર વિશેષ સ્વભાવ કહો

ઉ૦-૧ નિત્ય, ૨ અનિત્ય, ૩ એક, ૪ અનેક, ૫ સત્ય,
૬ અસત્ય, ૭ વક્તવ્ય, ૮ અવક્તવ્ય, ૯ મેદ, ૧૦
અમેદ, ૧૧ પરમ સ્વભાવ

૧૬૬ પ્ર૦-પ્રકારાતરે વીજા નવ આત્મવસ્તુસ્વભાવ કહો

ઉ૦-૧ સ્વપ્રદેશ, ૨ અપ્રદેશ, ૩ ચેતન, ૪ અચેતન,
૫ પ્રતિપત્ત, ૬ અપ્રતિપત્ત, ૭ કર્તૃત્વ, ૮ શોકૃત્વ,
૯ પરિણામિક

૧૬૭ પ્ર૦-ષટ્દ્રવ્યમયે પ્રત્યેકના ચાર ચાર ગુણ છે તે કહો

ઉ૦-૧ ધર્માસ્તિકાયના-અરૂપી, અચેતન, અક્રિય અને
ગતિસહાયક

૨ અધર્માસ્તિકાયના-અરૂપી, અચેતન, અક્રિય, અને
સ્થિરસહાયક.

२ आकाशिकायना-अरूपा, अचेतन, अक्रिय, अने
अप्रकाशदानयन

४ पुद्गलास्तिकायना-रूपा, अचेतन, सक्रिय, अने
प्राणगलण

५ कालना-अरूपा, अचेतन, अक्रिय, अने वर्तना

६ जाग्रना-अरूपा, चेतन, सक्रिय, चेतनालक्षणवत

१६८ प्र०-पर्यायास्तिकूनयना उ भेद कहो, तथा तेनु किंचित्
विशेषकथन गुणपर्यायस्वरूप कहो

उ०-१ पर्यायत्व, २ भन्यत्व, ३ सिद्धत्व, ४ अभव्यत्व,
५ कारणत्व, ६ कार्यत्व

वर्गी प्रकारातरे गुणपर्याय स्वरूप कहे छे —

द्रव्यव्यजनपर्याय असख्यप्रदेशत्व, गुणपर्याय
गुणातरभेद क्षात्यादिभेद, गुणव्यजनपर्याय, एक
गुणना अनतपर्याय, स्वभाव पर्याय, ते षट्गुणहानि
वृद्धिरूप, अने विभावपर्याय ते नर नरकादिपर्या-
यास्तिक सामान्य पारिणामिक, अखड, अलख,
असहायी, सक्रियना अनतगुणपर्याय समुदायनो
बादर द्रव्यभेद कहीए

१६९ प्र०-द्रव्य अभेदी ते शु ?

उ०-द्रव्यना बे भाग न थाय माटे

१७० प्र०-भेद द्रव्य ते केम ?

उ०-गुण गुणना करनार जुजुवा भणी भेदस्वरूपी कहीए
जेम के-ज्ञान गुण, दर्शन गुण, चारित्र गुण, सुख

गुण, दान गुण, लाभ गुण, भोग गुण, वीर्य गुण,
इत्यादि अनन्तगुणभेदे भेदस्वरूपी कहीए

१७१ प्र०-सम्यक्त्वना पर्यायनामो कहो

उ०-आस्ता, श्रद्धा, प्रतीति, निर्धार, रूचि, अमिलाष,
बहुमान, अर्थिपणु, तच्चइहा, गुण अद्भुतता, गुण
गुणी आश्चर्यता, तद्विरहाकारकता, वस्तु प्रेम, तत्त्वार्थ
सद्वहणा, इत्यादि

१७२ प्र०-सम्यग्ज्ञानना पर्यायनामो कहो

उ०-अवलोकन, भासन, परिच्छेदन, विवेचन, अमूर्ति-
चेतनत्वं, सर्ववेत्ता, अप्रतिपातित्व निरावरणत्व, ज्ञाय-
कता, स्वरूपओलखाण, स्वरूपानुभव इत्यादि

१७३ प्र०-सम्यक्चारित्रना पर्याय नामो कहो

उ०-स्थिरता, तत्त्वरमण, निश्चयत्वानुमति, परमक्षमा, प-
रममार्दव, परमआर्जव, परमनिर्लोभता, अकामता,
अनासगता, सुख, स्वरूपविलास, ठरणता, सतोष,
समता, स्वरूपस्वादता, स्वरूपानन्द, सहजता, स्वा-
धीनता, इत्यादि

१७४ प्र०-सम्यक्त्वनी दशरूचि कहो

उ०-१ निसर्ग रूचि, २ उपदेश रूचि, ३ ज्ञान रूचि,
४ सूत्र रूचि, ५ बीज रूचि, ६ अमिगम रूचि,
७ विस्तार रूचि, ८ क्रिया रूचि, ९ सक्षेप रूचि,
१० वर्म रूचि

१७५ प्र०-सम्यक्त्वना पाच लक्षण कहो

૩૦-૧ સમ ઇટલે ઉપશમ કહેતા પારમાર્થિક અકપાયિ-
 પણ ઇટલે અપરાધિશત્રુ પળ ચિત્તમા અતરગ
 પરિણામે ઝડી માડુ ચિત્તને નહિ, ૨ સમેગ તે
 ઇકાત શુદ્ધપરમાત્મસ્વરૂપસુખનીજ અમિલાયા,
 ૩ નિર્વેદ તે સસાર યકી ઉદાસીનતા તીવ્રઉદ્વિ-
 ગ્નતા, ૪ અનુક્રુપા, તે પ્રાણીમાનને આત્મવત્
 લેણી કોડુ ઉપર પળ મારાતારાપણાનો મિત્રભાવ
 ન ગળે, છુલા વ્યવહારે વર્તે, અતરગયા સદા ન્યારો
 લખે ઊતા સર્વઉપર આપ સમાન દયા ભાવ દષ્ટિ,
 ૫ આસ્તિકતા તે શુદ્ધ જિનવચન ઉપર ઇકાત
 દટ ચિત્ત પ્રતિબધરૂપ શ્રદ્ધા, ગાઢ સત્ય માન્યતા

૧૭૬ પ્ર૦-આત્મા વધક છે, અવધક છે, ભોક્તા છે, અભોક્તા
 છે, કર્તા છે, અકર્તા છે તે શુ ?

૩૦-નિશ્ચયનયે અવધક, વ્યવહારનયે વધક, ઇમજ
 ભોક્તા કર્તાદિ વ્યવહારે આત્મા જાણવો, અને
 નિશ્ચયે ઇટલે મૂલસ્વરૂપે અપરિણામિકપણે ઇટલે
 સ્વરૂપપરિણામે અભોક્તા, અકર્તા, સ્વરૂપભોક્તા
 સ્વરૂપ કર્તાજ કહિયે

૧૭૭ પ્ર૦-અણઆત્માનુ મૂલસ્વરૂપ કહો

૩૦-૧ બહિરાત્મા તે દેહાદિકને આત્મબુદ્ધિએ અહભાવે
 ઇકાતે બાહ્યદષ્ટિએ પોતારૂપ સમજે, જેવુ દેખે તે-
 વુજ માને, પળ અતરગદષ્ટિએ કઈ વિચારે નહિ કે
 સમજે નહિ તે ઇકાતમિથ્યાદષ્ટિ પહેલેગુણઠાળે
 જાણવા, ૨ અતરાત્મા તે આત્મા અને દેહાદિક

पौद्गलिक भावने मित्रमित्र लखे स्वरूप गवेखे पर्या उदासीनता चितवे इत्यादिभेदजानी चोयेथी वारमा गुणठाणा सुधी जाणता, ३ परमात्मा ते अतिनिर्मळ, शुद्धस्वरूपानुभवी, निष्कल्फी निरावरणी सच्चिदानंदवनस्वरूपमय, अतरात्माने ध्येय व्यानरूप जाणता जूनि प्रतिमा नण आत्मानु स्वरूप नीचे प्रमाणे छे

हवे आत्मानो स्वरूप लखे छे आत्मा नण प्रकारे ते आत्मानो स्वरूप सम्यग्दृष्टिए एखो जेम स्थिरता याय ते लखे छे ते नण प्रकार ते कया ? एक बहिरात्मा १, एक अतरात्मा २, एक परमात्मा ३ हवे बहिरात्मा कहे छे शरीर, कुडन, माल, वन, घर, परिवार, नगर, देश, रागद्वेष, मिथ्यात्व, मे मायो, ४ जीवाङ्घो, मे सुखी कयों, में दु खी कयो, ५ सेविमोहप्रमुख ए सर्ग निजस्वभाव जाणे तेहने बहिरात्मा कहिए तेहने बहिर्दृष्टि होइ ते प्रथम मिथ्यात्वगुणठाणे होवे ? अय अतरात्मानो स्वरूप कहे छे प्रथम कर्मजाव्यानो कारण जाणे ते लखे छे मिथ्यात्व ५ अविरति १२ कषाय २५ योग १५ ए सत्तापन हेतु एजीव कर्मबाधे ते बलना भोगवे ते भोगवता मोहनीकर्मना जोरे दु ख पामे तिहारे इम जाणे जे मारो स्वभाव नहि किसी वस्तु जाइ तथा मरण आवे तिहारे इम जाणिजे माहरा प्रदेअयी काइ जातो नथी, हु सर्व वस्तुथी

મિત્ર છુ કિયારે કુલમ પામે તિયારે જાણે જે એ વસ્તુથી સમગ્ર સ્વચ્છો છે વેદનાદિક દષ્ટિ આર્થે સમ-ભાવે રાસે પરમગ શુદ્ધાદિક આત્માથી મિત્ર જાણવો ઝડવાનીસપકરી પરમાત્માની વાગા કરે ધ્યાન સજ્જાય વિશેષ કરે ભાવના રીણચીણ ભાવે સવર આદરે નિજ સ્વભાવે જે જ્ઞાન તેહને વિશેષે ઇમ મન રહે તે અતરાત્મા ધ્યાન કરવા પરમાત્માને જોગ્ય ચોયા ગુણઠાણાર્થી વારમા ગુણઠાણા સુધિ અતરાત્મા જાણવો, એહવો જે અતરાત્મા ઓલ્લે તિયારે પરમાત્મા પામે, પરમાત્માનો સ્વરૂપ લખિએ છીએ સાક્ષાત્ પોતાનો સ્વરૂપ દેખે કર્મની ઉપાધિ રહિત તે પરમાત્મા તેરમે તથા ચૌદમે ગુણઠાણે હોય તથા સિદ્ધ જાણવા એ પરમાત્મા ધ્યાન યોગ્ય, અતરાત્મા ધ્યાવવા યોગ્ય તા ધ્યેય તે પરમાત્મા ધ્યાન તે એકાગ્રતા એમ ત્રણઆત્માના સ્વરૂપ જાણવા ઇતિ ભાવ

૧૭૮ પ્ર૦-સદ્ગુણા, ફરસણા અને પ્રરૂપણા, સત્ત્વથી અષ્ટભગી દશાત સહિત કહો

૩૦-સદ્ગુણા, ફરસણા અને પ્રરૂપણા, એટલે જાણે આદરે અને પાલે, તે ભાગે શ્રી ગૌતમાદિ મહાત્મા જાણવા, ૨ સદ્ગુણા, ફરસણા, પણ પ્રરૂપણાએ અસમર્થ તે જે સામાન્ય સાધુ ઉપદેશ દેવાને અસમર્થ છે, પણ પોતે પાલે છે તેને જાણવો, ૩ સદ્ગુણા પણ ફરસણા, પ્રરૂપણા નહિ, તે અનુત્તર વિમાનવામી દેવને, જાણે ન આદરે પણ પાલે તે ભાગે જાણવું, ૪ સદ્ગુણા

तथा प्ररुपणा पण फरसणा नहि ते सवेगपाक्षि-
कने जाणे, आदरे पण पाळवा असमर्थ ते भागे
जाणवु ५ फरसणा पण सदहणा ने प्ररुपणा नहि,
ते वाळ तपस्वी प्रमुखने=न जाणे पण आदरे अने
पाळे ते भागे जाणवु, ६ प्ररुपणा होय पण सद-
हणा अने फरसणा नहि, ते आदरे पण न जाणे
अने न पाळे ए भागो असजयति सन्यासी आदिने,
७ फरसणा तथा प्ररुपणा होय पण सदहणा नहि,
ते न जाणे पण आदरे पाळे ते भागो पासत्था-
दिकने तथा अभयदीपकसमकिर्तीने पण होय,
८ असदहणा, अग्ररुपणा ते अनादिमिथ्यात्विने,
न जाणे न आदरे न पाळे ए भागो जाणवो, ते
निगोदिया प्रमुख एकेंद्रियादिकने होय

१७९ प्र०-श्रीतीर्थंकर प्रभुना दानाधिकार सचधी उ अतिशयो
वर्णवो

उ०-प्रतिदिन एकक्रोड अने आठलाख सोनैया
आपे, ते सोनैयो आठरति के मतातरे अँसीरति-
नो पण कह्यो छे, उ धडी दहाडो चढता आपवा
माडे ते पोणावेपहोर सुधी जमवानी वेळा पर्यंत
मनवाछित दान सोने भाग्यप्रमाणे प्रभु आपे,
सोनैयामा प्रभुनु तथा प्रभुना मातपिताना नाम
होय, ते एक दिवसना दानना सोनैया नवहजार
मण थाय, चालीस मणनु एक गाड भरता कुल
२२५ गाडा भराय, ते गाडा तथा मण वगेरे सर्व

મિત્ર છુ કિયારે કુલામ પામે તિયારે જાણે જે એ વસ્તુથી સમય ટચ્યો છે વેદનાદિક દષ્ટિ આંત્ર સમ-ભાવે રાખે પરમપુરુષાદિક આત્માથી મિત્ર જાણ્યો છડ્યાનીચપકરી પરમાત્માની વાઝા કરે ધ્યાન સજ્જાય નિશેષ કરે ભાવના સીણલીણ ભાવે સવર આદરે નિજ સ્વભાવે જે જ્ઞાન તેહને નિશેષે ઇમ મન રહે તે અતરાત્મા ધ્યાન કરયા પરમાત્માને જોગ્ય ચોથા ગુણઠાણાથી ચારમા ગુણઠાણા સુધિ અતરાત્મા જાણવો, એહવો જે અતરાત્મા ઓલ્લેખે તિયારે પરમાત્મા પામે, પરમાત્માનો સ્વરૂપ લલિયે છીએ સાક્ષાત્ પોતાનો સ્વરૂપ દેખે કર્મની ઉપાધિ રહિત તે પરમાત્મા તેરમે તથા ચૌદમે ગુણઠાણે હોય તયા સિદ્ધ જાણવા એ પરમાત્મા ધ્યાન યોગ્ય, અતરાત્મા ધ્યાન-વા યોગ્ય તા ધ્યેય તે પરમાત્મા ધ્યાન તે એકાગ્રતા એમ ત્રણઆત્માના સ્વરૂપ જાણવા ઇતિ ભાવ

૧૭૮ પ્ર૦-સદ્દહના, ફરસણા અને પ્રરૂપણા, સવધી અષ્ટભગી દશાત સહિત કહો

૩૦-સદ્દહના, ફરસણા અને પ્રરૂપણા, એટલે જાણે આદરે અને પાલે, તે ભાગે શ્રી ગૌતમાદિ મહાત્મા જાણવા, ૨ સદ્દહના, ફરસણા, પળ પ્રરૂપણાએ અસમર્થ તે જે સામાન્ય સાધુ ઉપદેશ દેવાને અસમર્થ છે, પળ પોતે પાલે છે તેને જાણવો, ૩ સદ્દહના પળ ફરસણા, પ્રરૂપણા નહિ, તે અનુત્તર વિમાનવામી દેવને, જાણે ન આદરે પળ પાલે તે ભાગે જાણવું, ૪ સદ્દહના

‘अप्पाणभावेमाणेविहरई’ इम आत्मध्यान करे छे ते सर्व कर्म खपावाने अर्थे ते किहा कर्म खपावे, खपाववाना तो त्रण कर्म छे, उदयकर्म अने ववकर्म ने सत्ताकर्म, उदीरणाकर्म तो उदयना पेठा मव्ये गवेरवीए, तथा कर्म ते मव्ये उदय सेणे खपावे छे, तथा सत्ताकर्म सेणे शोधे छे, इति ववकर्म किम मटे ?

उ०-शुभयोगे पाच महाव्रत सवरूपक्रियाए नवा वध पडे ते कर्मनिवारे ते माटे वधकर्म निवारे ते व्रतादिक शुभक्रियाए तथा पाच प्रकारना सज्झाय ध्याने उदयकर्म खपावे छे, ते निष्फल करे छे, तथा शुद्धोपयोगे आत्मध्याने सत्ताए जे कर्म छे ते सोधे खपावे इम मुनि आत्मगुणे निर्मल करी सिद्धि वरे ए भाव

१८१ प्र०-ज्ञानीने आस्रव ते सवरूपे केवी रीते परिणमे छे

उ०-ज्ञानीने शुद्धोपयोगे आत्मपरिणामे आस्रवना कारण ते सवरूपे थाय छे आचाराग सूत्रना चोथा अध्ययने द्वितीयोद्देशके समकितना अध्ययन मव्ये “आस्रवा ते परिस्रवा” सूची गाथा छे

१८२ प्र०-हवे श्रीजीवामिगमसूत्र मध्ये निर्लेपपदे श्रीगौतमे पुछ्यु के स्वामिन् ? पाच स्थावरना जीव हमणा वर्तमानमा जेटला छे ते निर्लेप थाशे गत्यन्तरे जाशे ?

उ०-एक वनस्पतिकायविना पाचकायना जीव निर्लेप थाशे पृथ्वीअप्पतेउवाउन्नसकायना जीव सर्वस्था-

માપ જે જે સમયમા પ્રભુ વપા હોય તે તે સમય તથા તે તે દેશના જાણવા, સત્તારી દાનના સોનેયા સર્વેં દ્વોના આદેશે વૈધ્મણ દેવતા આઠસમયમા મિપજાર્વી પ્રભુના ગૃહભટારમા ભરે, હવે તે દાનના ઠ અતિશય કહે છે-૧ તીર્થકરના હાથને વિષે સૌધર્મેન્દ્ર એવી સ્થિતિ કરે કે જેથી પ્રભુ દાન દેતા થાકે નહિ, જોકે પ્રભુતો અનત શક્તિના ધણી છે, તોપણ આ ઉત્સવ અવસરે એ પ્રયમદ્વનો અધિકાર લ્હાવો લેવારૂપ છે, તે અનાદિની એવી મર્યાદા જાણવી, ઇશાનેન્દ્ર સુવર્ણમય રત્નજડિત છઢી, દડ લડ્ડ ઉભો રહે અને ચોસઠદ્વ સિવાય બીજા સામાનિક પ્રમુખ દેવોને દાન લેતા નિવારે, અને યાચકના ભાગ્યાનુસાર ઇશાનેન્દ્ર તેના મુખે બોલાવે અને ૨ ચમરેન્દ્ર તથા બક્ષીન્દ્ર પ્રભુની મુઠીમા વધારે હોય તો પાઢી નાખે, અને ઓછુ હોય તો પૂરુ કરી આપે, સામાની પ્રાપ્તિને અનુસારે મઠે, ૩ મુવનપતિદેવતા ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યને તેહી, આવે, ૪ અને વાળવ્યતર દેવો તેમને પાછા, મૂકી આવે, ૫ જ્યોતિષી, દેવો, વિદ્યાધરોને પ્રભુના દાનની રાજર આપે, ૬ તથા પ્રભુના પિતા વળ મોટી દાનશાલા કરાવે, એકમા ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યને અન્નપાનાદિ સ્વાદ્ય વસ્તુ આપે, બીજીએ વસ્ત્ર આપે, અને ત્રીજીએ આભરણ આપે

૧૮૦ પ્ર०-હવે સાધુ સજ્ઞાય કરે છે. શુભયોગે વ્રતાદિકની શુભક્રિયા કરે છે તથા શુદ્ધોપયોગે, શુદ્ધ સ્વભાવે

चरखळो, ५ पटलाइ ते गोचरीए जाता पात्रा उपर
कपडु राखे ते, ६ रयत्ताण ते पात्रवीटवानु लगडु,
७ गुठओ ते कनलमयखड पात्राउपर वाटेछे ते,
ए सात पात्राना उपगरणो जाणवा, तथा ८, ९,
१० वे सुतराउ कपडा, अने एक उननु मळी ग्रण
कपडा राखे, ११ ओघो, १२ मुहपत्ति, ए वार
जिन कल्पिने होय, तथा १३ मातरीउ, १४ चो-
लपटो एव चउदस्थविरकल्पने जाणवा

१८६ प्र०—श्री युगप्रधानआचार्यना विहार शोभा लक्षण कहो.

उ०—काव्य येषाहिवस्त्रे न पतति यूका,
न राष्ट्रभङ्गो न च देशचिन्ता ।

गदा प्रणश्यतिपद्मेदकेन,

युगप्रधाना (मुनिवृन्दपूज्या.) ॥ १ ॥

उत्तम शारीरिकसौंदर्यबळयुक्त, आचार्यना छत्रीस
गुणे सहित, तथा ज्या विचरे त्या अढीयोजन प्रमाण
मरकीप्रमुखनो उदद्रव न थाय, उत्कृष्टपणे दशविध
यतिधर्म पाळता पळावता, निजकाळने विषे सर्वथी
श्रेष्ठपुरुष एकावतारी महात्मा युग प्रधान आचार्य-
भगवत जाणवा

१८७ प्र०—नीचे जणावेला शब्दोनो अर्थ कहो

भावना, अव्यात्म, मुनि, मैत्री, कारुण्य, मध्यस्थ,
अने प्रमोद भावनाओ

उ०—जूनि प्रतिमा नीचे प्रमाणे लखेल छे

दुर्गतोप्रपतज्जन्तूधारयतीतिधर्म,

सयमादिदशविधसर्वज्ञोक्तोभवति ॥ १ ॥

नान्तरे निर्लेप याशे, पण वनस्पतिकायनिगोदगो-
लकना जीव निर्लेप “ नतियतत्यअतियअणता जीवा
जेहिंनपत्तोतसाई परिणामो । उअयन्तियचयतियपुणोवि-
तत्येवतत्येव ॥ १ ॥ एणे न्याये वनस्पतिकायना
जीव निर्लेप न याय ए भाव

१८३ प्र०—वादरअप्पकाय उपरदेउलोकमा क्या, सुघी छे ? तथा
तेउकाय केटले सुघी छे ?

उ०—वादरअप्पकाय चारमादेवलोक सुघी अने वादरतेउकाय
तीर्ठा मनुष्यलोकखरूपअर्द्धद्वीपमाहे, उची मेरुपर्वतनी
बुलिका सुघी

१८४ प्र०—सातमी तथा छट्टी नरकमा, कुमिमा उपजवानु थाय
छे के आलियामा थाय छे

उ०—सातमी तथा छट्टी नरके आलीया छे जेम नदीनी
भेखडे वील होय छे एटले सूला छे ते उपर शरीर
विंधाय तिवारे पडे एम साभळ्यु छे ए भाव.

१८५ प्र०—साधुना १४ उपगरणो ते क्या क्या

उ०—पत्तपत्ताबधो, पायठवणचपायकेसरिया ।

पडलाईरयत्ताण, गोच्छओपायनिज्जोगो ॥ १ ॥

तिन्नेवयपत्च्छागा, रयहरणचेवहोइमुहुपत्ती ।

एसोडुवालसविहो, उवहीजिणकप्पियाणतु ॥ २ ॥

एएचेवडुवालस, मत्तगअइरेगचोलपट्टोड ।

एसोचउदसरुवो, उवहिपुणत्थेरकप्पमि ॥ ३ ॥

पत्त कहैता पात्रु, २ पत्ताबध ते झोळी, ३
पायठवण ते काबळीनो कडको, ४ पायकेसरिया ते

चखळो, ५ पटलाइ ते गोचरीए जाता पाना उपर
कपड राखे ते, ६ रयत्ताण ते पात्रवाटवानु लूगड,
७ गुठओ ते कपलमयखड पानाउपर वाटिछे ते,
ए सात पानाना उपगारणो जाणवा, तथा ८, ९,
१० वे सुतराउ कपडा, अने एक उननु मळी ग्रण
कपडा राखे, ११ ओवो, १२ मुहपत्ति, ए वार
जिन कल्पिने होय, तथा १३ मातरीउ, १४ चो-
लपटो एव चउदस्थविरकल्पने जाणवा

१८६ प्र०—श्री युगप्रधानआचार्यना विहार शोभा लक्षण कहो.

उ०—काव्य येषाद्विखे न पतति यूका,
न राष्ट्रभङ्गो न च देशचिन्ता ।

गदा प्रणश्यतिपदोदकेन,

युगप्रधाना (मुनिवृन्दपूज्या) ॥ १ ॥

उत्तम शारीरिकसौंदर्यमळयुक्त, आचार्यना छत्रीस
गुणे सहित, तथा ज्या विचरे त्या अढीयोजनप्रमाण
मरकीप्रमुखनो उदद्रव न थाय, उत्कृष्टपणे दशविध
यतिधर्म पाळता पळावता, निजकाळने विषे सर्वयी
श्रेष्ठपुरुष एकावतारी महात्मा युग प्रधान आचार्य-
भगवत जाणवा

१८७ प्र०—नीचे जणावेला शब्दोनो अर्थ कहो

भावना, अध्यात्म, मुनि, मैत्री, कारुण्य, मध्यस्थ,
अने प्रमोद भावनाओ

उ०—जुनि प्रतिमा नीचे प्रमाणे लखेल छे

दुर्गतोप्रपतज्जन्नुधारयतीतिधर्म ,

सयमादिदशविधसर्वज्ञोक्तोभवति ॥ १ ॥

नान्तरे निर्लेप थाशे, पण वनस्पतिकायनिगोदगो-
लरुता जीव निर्लेप ॥ नत्वितत्यअत्वियअणता जीवा
जेहिंनपत्तोतसाई परिणामो । उययन्तियचयतियपुणोवि-
तत्येवतत्येय ॥ १ ॥ एणे न्याये वनस्पतिकायना
जीव निर्लेप न याय ए भाव

१८३ प्र०—बादरअप्पकाय उपरदेवलोकमा क्या सुधी छे ? तथा
तेउकाय केउले सुधी छे ?

उ०—बादरअप्पकाय नारमादेवलोक सुधी अने बादरतेउकाय
तीर्ठा मनुष्यलोकरूपअर्धाद्वापमाहे, उची मेरुपर्वतनी
चुलिका सुधी

१८४ प्र०—सातमी तथा छट्टी नरकमा, कुमिमा उपजवानु थाय
छे के आलियामा थाय छे

उ०—सातमी तथा छट्टी नरके आलीया छे जेम नदीनी
मेखडे वील होय छे एउले सूला छे ते उपर शरीर
विधाय तिवारे पडे एम साभळ्यु छे ए भाव.

१८५ प्र०—साधुना १४ उपगरणो ते क्या क्या.

उ०—पत्तपत्ताबधो, पायठवणचपायकेसरिया ।

पडलाईरयत्ताण, गोच्छओपायनिज्जोगो ॥ १ ॥

तिन्नेवयपत्च्छागा, रयहरणचेवहोइमुहपत्ती ।

एसोडुवालसविहो, उवहीजिणकप्पियाणतु ॥ २ ॥

एएचेवडुवालस, मत्तगअइरेगचोलपट्टोउ ।

एसोचउदसरुवो, उवहिपुणत्थेरकप्पमि ॥ ३ ॥

पत्त कहैता पावु, २ पत्ताबध ते झोळी, ३
पायठवण ते काबळीनो कडको, ४ पायकेसरिया ते

ઇજ્ઞાન દેવલોકે, અને નવર્યાં સોઠ સુધીના પ્રભુના પિતા ગ્રીજા સનત્કુમારદેવલોકે, અને સત્તર્યાં ચોવીસ સુધીના પિતા ચોથા મહેદ્રદેવલોકે પ્રાપ્ત થયા છે પ્રથમના આઠજિનની માતાઓ મોક્ષે, નવર્યાં સોઠસુધીના જિનની માતાઓ ગ્રીજા સનત્કુમાર દેવલોકે, અને શેષ સત્તર્યાં ચોવીસ સુધીના આઠ જિનની માતાઓ ચોથા મહેદ્રદેવલોકને પ્રાપ્ત થયેલ છે

૧૮૯ પ્ર૦-શ્રીજિનવાણીશ્રવણ, ચારવાર્તીકર્મના ક્ષયોપશમે કેવી રીતે થાય ?

૩૦-૧ અતરાયકર્મ તથા દર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમે જિનવાણી સામભલાની રુચિ થાય, ૨ દર્શનાવરણીય તથા જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમે વાણી કાને સામભલે તથા સમજે, અને ૩ મિથ્યાત્વમોહનીયના ક્ષયોપશમે જિનવચન આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાનરૂપ, યથાર્થસંહણામા આવે

૧૯૦ પ્ર૦-શ્રી જિનવાણીનું ધ્યાનરૂપ એકાગ્રપ્રણમન મહાફલ લાયક કયારે થાય ?

૩૦-ધર્માન્તરાયના ક્ષયોપશમે સયમફલપામીને એકાગ્રતા-રૂપધ્યાનમાદિ સિદ્ધિ વરે, તથા ચારકર્મ ક્ષાયિક ભાવે થયે થકે કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનાદિ અનતલક્ષ્મી પ્રગટ કરી મહાનદપદ પામે

૧૯૧ પ્ર૦-ચારપ્રકારની બુદ્ધિનું સ્વરૂપ હકમા દૃશ્ય સહિત સમજાવો

૩૦-૧ ઔત્પાતિકી બુદ્ધિ તે મતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મના ક્ષયો-

हवे-आत्मानभाययतीतिभायना, आत्मानअधिकृत्यकरोतीति
अव्यात्म, मन्यतेजगत तच्च, स मुनि प्रकीर्तित
सम्यक्त्वमेवतन्मौन, सम्यक्त्वतत्त्वमेव ॥ १ ॥

इतियोगविन्दुग्रन्थे हरिभद्रसरिणा अव्यात्मभावनाच-
बुर्धाकथिता यथा ॥

परहितचिंतामैत्री, परदुःखविनाशिनीतयाकरुणा ।
परसुखतुष्टिर्मुदिता, परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥ १ ॥ ए भाव,
हवे छद्मस्थजीवानाध्यानकथित, अतमुद्धतमित्त, चिंता-
वत्याणमेगत्तुमि, च्छठउमत्याणज्ज्ञाण, योगनिरोहो-
जिणाणतु इतिध्यानम् ।

आत्माप्रत्ये भावबु अने आत्मचित्तवन करबु ते
भावना, आत्माने अधिकारीपणे कार्य करनार ते
अध्यात्मपचास्तिकायरूपजगत्तत्त्वने जे यथार्थ माने
तेने मुनि कहीए, परहित चिंता ते मैत्री भावना,
परदुःख विनाशनी इच्छा ते कारुण्य भावना,
परसुखदिठे सतोष तथा प्रमोद आणे ते प्रमोद
भावना, पर दोषनी उपेक्षा ते मध्यस्थ भावना

१८८ प्र०-वर्तमानचोवीसजिर्नना मातपितानी गति कहो-

उ०-उसभपियानागेसु, सेसाणसत्तहुतिर्दसाणे ।

अट्टय सणकुमारे, माहिदे अट्ट बोधव्वा ॥ १ ॥

अट्टण जणणीओ, तित्थयराण द्दुति सिद्धिओ ।

अट्टय सणकुमारे, माहिदेअट्टबोधव्वा ॥ २ ॥

प्रथमतीर्थकरना पिता श्री नाभिराजा ते नागकुमार
मध्ये, बीजायी आठमा सुधीना प्रमुना पिताओ बीजा

एहने आत्मिकएकाग्ररूप परिणमे तिवारे ए सुखरूप
सुखमय सपूर्णवर्म पामे ए भाव ।

१९९ प्र०—भावकर्म, द्रव्यकर्म, अने नोकर्म ते शु ?

उ०—अनादिअशुद्धोपयोगरूप विभावताइ रागद्वेषमोहरूप
आत्मा परिणमे ते भावकर्म, ते आकर्षणेकर्मरूप
वर्गणा न्याय ते द्रव्यकर्म, ते वर्गणा जेपारे पाच
शरीररूपे परिणमे ते नोकर्म कहिए एम वण प्रकारे
कर्षती वस्तुव्यत्ता जाणवी

१९६ प्र०—अविरतिसमकिती, देशविरति तथा प्रमत्त अप्रमत्तादि
मुनि सम्यग्त्व वर्मी मिथ्यात्वे जाए तो तेओ प्र-
त्येककर्मनी स्थिति उत्कृष्ट केटली बाधे ?

उ०—अविरतिसमकिती, वर्मीने मिथ्यात्वे उत्कृष्ट स्थिति
आयुवर्जिने शेष सातकर्मनी एकपल्योपमने अस-
ख्यातमेभागे अतर्मुहर्त्तन्यूनएककोडाकोडीसागरोपम-
माहे बाधे, तथा देशविरति उत्कृष्ट नव
पल्योपमन्यूनएककोडाकोडीसागरोपम उत्कृष्ट बध
करे, पण तेथी अधिक न करे ज्ञान प्रतिमा नीचे
प्रमाणे छे सम्यग्दृष्टिजीव मिथ्यात्वने उदये सम-
कितवर्मीने पाओ मिथ्यात्वगुणठाणे जाय तोपण
आयुवर्जित सातकर्मनी स्थिति पल्योपमने असख्या-
तमेभागे ऊणा एककोडाकोडीसागरनो बध करे,
उत्कृष्टो बध एटलो करे, देशविरति नवपल्योपम
ऊणा एककोडाकोडीसागरनो बध उत्कृष्टो करे
तथा मुनिपण पामीने पडे पाओ मिथ्यात्वे जाय,

પશમે કયાય પળ ન દિવુ હોય ન સામઝ્યુ હોય
છતા સહજ સ્વભાવે પોતાની બુદ્ધિને જોરે સમ-
યસૂચકકાર્ય કરી શકે, તે અમયકુમાર તથા રોહાની
પરે, ૨ વૈનયિકી તે ગુર્પાદિકનો વિનય બહુમાન
કરતા મતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મનો ક્ષયોપશમ થઈને બુદ્ધિ
ઉપજે તે નાગાર્જુનાદિકની પરે, ૩ કાર્મણિકી તે
વિજ્ઞાન, કલ્પા, વ્યાપારાદિનો અમ્યાસ કરતા કરતા
જે બુદ્ધિ પ્રગટે તે, ૪ પારિણામિકી તે વૃદ્ધ અનુ-
ભવી પુરુષોની સગતે રહેવાયી તથા વયના પરિપાકે
જે બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય તે

૧૧૨ પ્ર૦-જાતિસ્મરણજ્ઞાન અને વિભગજ્ઞાન તે શામા સમાય છે ?

ઉ૦-જાતિસ્મરણજ્ઞાનનો મતિજ્ઞાનમા સમાવેશ થાય છે,
અને વિભગજ્ઞાનનો અવધિદર્શનમા સમાવેશ થાય છે

૧૧૩ પ્ર૦-રાશિગતસૂર્ય પ્રશ્ન

ઉ૦-મેષરાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે કન્યારાશિના સૂર્યની તથા
ચન્દ્રની ચાલ ઉત્તરમળી થાય, તથા તૂલારાશિ થકી
માઝી મીનરાશિ સુધિના ચન્દ્રની ચાલ દક્ષિણદિશા
તરફ થાય છે

૧૧૪ પ્ર૦-મિથ્યાત્વઅવિરતિના હેતુનો પ્રશ્ન,

ઉ૦-જેહવો આત્માનો શુદ્ધોપયોગ વસ્તુ આવરવાને જેમ
મિથ્યાત્વબલવત્તર છે, તેમ આત્માના પરિણમન સુખ
નિવારવાને અવિરતિ બલવત્તર છે, અવિરતિનો ઉદય
ટલવાથી આત્માનું વિરતિપરિણમન થાય છે ને તેથી
સુખમય આત્મા સ્વસ્વરૂપે પરિણમે છે

एहने आत्मिकएकाग्ररूप परिणमे तिवारे ए सुखरूप
सुखमय सपूर्णधर्म पामे ए भाव ।

१९५ प्र०—भायकर्म, द्रव्यकर्म, अने नोकर्म ते शु ?

उ०—अनादिअशुद्धोपयोगरूप विभावताइ रागद्वेषमोहरूप
आत्मा परिणमे ते भायकर्म, ते आकर्षणेकर्मरूप
वर्गणा उघाय ते द्रव्यकर्म, ते वर्गणा जेवारे पाच
शरीररूपे परिणमे ते नोकर्म कहिए एम वण प्रकारे
कर्मनी वस्तव्यता जाणवी

१९६ प्र०—अविरतिसमकिती, देशविरति तथा प्रमत्त अप्रमत्तादि
मुनि सम्यक्त्व वसी मिथ्यात्वे जाए तो तेओ प्र-
त्येककर्मनी स्थिति उत्कृष्ट केटली बाधे ?

उ०—अविरतिसमकिती, वमीने मिथ्यात्वे उत्कृष्ट स्थिति
आयुवर्जिने शेष सातकर्मनी एकपल्योपमने अस-
ख्यातमेभागे अतर्मुहर्त्तन्यूनएककोडाकोडीसागरोपम-
माहे बाधे, तथा देशविरति उत्कृष्ट नव
पल्योपमन्यूनएककोडाकोडीसागरोपम उत्कृष्ट बध
करे, पण नेयी अधिक न करे जनि प्रतिमा नीचे
प्रमाणे छे सम्यक्दृष्टिजीव मिथ्यात्वने उदये सम-
कितवमीने पाछो मिथ्यात्वशुण्ठाणे जाय तोपण
आयुवर्जित सातकर्मनी स्थिति पल्योपमने असख्या-
तमेभागे ऊणा एककोडाकोडीसागरनो बव करे,
उत्कृष्टो बव एटलो करे, देशविरति नवपल्योपम
ऊणा एककोडाकोडीसागरनो बव उत्कृष्टो करे
तथा मुनिपण्ण पामीने पडे पाछो मिथ्यात्वे जाय,

तोपण आयुर्जित सातकर्मनो स्थितिः नवसागरे
ऊणा एककोडाकोडीसागरोपमनो उत्कृष्टं च करे
तथा उपशमश्रेणिया पढीने मिथ्यात्वे जाय तेपण
आयुर्जित सातकर्मनी उत्कृष्टि स्थिति गावे तो नव
हजारसागरोपममे ऊणी एककोडाकोडीसागरनो उत्कृष्टो
च करे इति भुवनभानुचरिघे कथु छे

१९७ प्र०—जीव मार्गाभिमुखयइ समकिन ज्यारे पामे ?

उ०—भवितयताने योगे अकामनिर्जराए कर्मखपावता वे
पुद्गलपरावर्तकाल ससार रहे, त्यारे जीव आस्तिकपणे
जिनमार्गसन्मुखी थाय, पछी त्यायी ससारपरिभ्रमण
करतो जीव उचो आवे त्यारे ते मार्गपतित दोढ-
पुद्गलपरावर्तससार रहे त्यारे जिनोक्त मार्गे रुचिवत
थाय, वळी कर्मयोगे त्यायी पढी ससारभ्रमण करतो
ज्यारे एकपुद्गलपरावर्तकालससार रहे, त्यारे जीव
मार्गानुसारीपण पामे, त्या मित्रादिकदृष्टि प्रगटे,
न्यायसपन्नविभवादि पात्रीशगुणयुक्त थाय, त्या जि-
नोक्त मार्गे चाळी मिथ्यात्व मद करतो करतो नदी
गोळपाषाण न्याये घचना घोळ परिणामे (एटले जेम
नदी काठेथी छुटो पड्यो एक पत्थर, ते जेम पाणीनी
छोळमा अथडातो कुटातो पोतानी मेळे गोळ थइ जाए
एम) ज्यारे जीव अर्धपुद्गलपरावर्तकाल माहे आवे
त्यारे आर्यदेश, सज्ञीपचेन्द्रियमनुष्य उत्तम जैनकुल
सपन्न थइ सद्गुरु उपदेशे के सहजस्वभावे कोइ
निमित्तपामीने यथाप्रवृत्तिकरण लही उज्वल आत्म-

વીર્યોલ્લાસ યત્ની અપૂર્વકરણે રાગદ્વેષની ગ્રથિ મેદી
મિલ્યાત્વમોહનીયની સાતપ્રકૃતિને ઉપશમાવતો અતર-
કરણમા થઈ અનિર્વૃત્તિકરણે આવી સમ્યગ્દષ્ટિ યાય,
ત્યારે જીવને માર્ગપ્રાપ્ત કરીએ, વસ્તુ સત્તા વર્મ અશે
પ્રગટ કર્યો ત્યા તેની કેવી દષ્ટિ વતે તો કહ્યું છે કે -

કાવ્ય

અશે હોય હા અવિનાશી, પુદ્ગલ જાલ તમાશી,
ચિદાનંદધન સ્વરૂપ વિલાસી, કેમ હોય જગનો આસી,
એ ગુણ વીરતણો ન વીસારું સમારું દિન રાતરે,
પશુ ટાલી સુરૂપ કરે જે, સમકિતને અપદાતરે ?

૧૯૮ પ્ર૦-સાધુને જે પ્રણયોગ છે તે રત્નત્રયગુણે પ્રણમ્યા છે
તે કેવી રીતે ?

ઉ૦-મનોયોગ તે સમ્યગ્દર્શનગુણે દૃઢાસક્તિકરૂપે પરિણમે
છે, તથા વચનયોગ તે જિનગાળીમાહે જ્ઞાનગુણે પ્ર-
ણમ્યો છે, તથા કાયયોગ તે ચારિત્રગુણે “જયચરે
જયચિદે જયમાસે જયસયે” ઇત્યાદિકરૂપ પ્રગટ્યો
છે તેથી યાવજ્જીવસુધિ સાવધયોગથી નિવર્ત્તીને મુનિ
સયમયોગે પરિણમે છે ઇતિભાવ

૧૯૯ પ્ર૦-સસારમા જીવ ભવ્યઅભવ્યાદિ ત્રણપ્રકારના છે તે
કયા ? તેનું સ્વરૂપ દૃષ્ટાંતસહિત સ્પષ્ટ સમજાવો

ઉ૦-૧ ભવ્ય, ૨ અભવ્ય, ૩ ભવ્યાભવ્ય અથવા જાતિભવ્ય,
તથા ભવ્ય ત્રણપ્રકારે છે -નિકટભવી, મધ્યમભવી,
અને દુર્ભવી, નિકટભવી સોહાગણ સ્ત્રી સમાન, તે
જેમ સોહાગણી સ્ત્રી પતિસમાગમે ઠ માસમા ગર્ભ

प्राप्त यह पुनप्राप्ति फल लहे, तेम निरुद्धभवी
 सद्गुरु उपदेश योगपामी शुद्ध श्रद्धा लही, शुद्ध
 चारित्र पाळी तत्काळ सिद्धि वरे, बीजा मध्यमभवि
 ते कोइ स्त्रीने पति समागमे वे चार वर्षे गर्भ रही
 पुनप्राप्ति याय तेम मध्यमभवी थोडा सरुयाता
 भवमा सिद्धि वरे, अने बीजा दुर्भवि ते जेम कोइ
 स्त्रीने घणे कष्टे घणे काले पतियोगे गर्भ रही पुत्र
 प्राप्ति याय तेम धर्मपिरावक, पडवाइ उदुलकर्मो
 भारेकर्मोपणाने लीघे घणे काले, घणे कष्टे, घणे उप-
 देशे कर्मखपावी सिद्धि वरे

२ अमव्यस्वरूप वाझणी स्त्री समान जाणवु, एटले
 जेम वध्यादोषवत स्त्रीने पतिनो समागम छता पुत्र
 प्राप्ति थायज नहि, तेम अमव्यने मुक्तिगमन यो-
 ग्यतास्वभाव न होवाथी गमे तेटली धर्म सामग्रीनी
 जोगवाइ मळे, तोपण शुद्ध श्रद्धारूप खरेखरु ससार
 यकी उद्विग्नपण, स्वपरओळखाणपण भेद ज्ञान न
 थाय पण पौद्गलिकआशीभावे चारित्रादिक पाळे,
 नवमा ग्रैवेयक सुधी जाय छे, पण तेनु सचळ फोक
 निष्फळ जाय छे, केम जे तेना ज्ञानक्रियादि मो-
 क्षने अर्थे यथार्थ न होयतेथी

३ तथा भव्याभव्य जीवने सत्ताए भव्य समान
 योग्यता वरावे छे, तोपण कोइ भवितव्यताज ज्ञा-
 नीए एवी दिठेली के तेनो स्वभाव व्यवहाराशिमा
 आववारूप न थाय अन गाथा—

“ सामग्री अभावाओ ववहारराशीअप्पवेसाओ ।

भव्वावित्तेअणता, जे सिद्धिसुहनपावति ॥ १ ॥ ”

अर्थात् ते अन्यग्रहाराशियोज जीव रह्यो यको अनताअनतकाळ वाळविधवा स्त्रीनी परे सूक्ष्म-निगोदादिमा जन्ममरण करतो रहे, जेम वाळविधवा स्त्रीने सुकुलीनताने लीघे कदी पण भरथारनो योग न याय तेयी पुन प्राप्ति न सभवे एम जाणवु

२०० प्र०-अध्यात्मसारग्रन्थमा त्रणप्रकारना जीव कह्या छे ते कया ?

उ०-भवामिनदी ते मिथ्यादृष्टि ? बीजो पुद्गलानदी, ते चोथा पाचमा गुणटाणावाळा सम्यग्दृष्टि, २ आत्मानदी ते मुनि, ३ इतिभाव

२०१ प्र०-वैराग्यना त्रणप्रकारनु डक स्वरूप कहो

उ०-हु खगर्भित वैराग्य, त्या जीव ससारमा नानाविध दु ख क्लेश पामतो विषयकषाययी विरक्तबुद्धि-वाळो थइ वर्मसन्मुखी याय पण सम्यग्ज्ञान न होवायी पाछु पौद्गलिकसुख मळता वैराग्य नष्ट थवानो सभव छे, तेने दु खगर्भितवैराग्य कहीए, पण ते जो वर्म साधन करता थका सद्गुरु उपदेशयोगे भेदज्ञान पामे तो पछी तेनो वैराग्य सत्य स्थायी ज्ञानगर्भित कहेवाय, एटळे ज्ञानगर्भित वैरागी परमार्थ ससारनो एकांत त्यागी होय, लूखी वृत्तिए ससारमा रहे अने पूर्णमोक्षामिलापी होय, ज्यारे मोहगर्भितवैरागी कोइ स्त्री, पुत्र, धनादि

वस्तुना जभावे मोहमयप्रियकरूपाययुक्तमलिन परि-
णतिप्रत ययो यको मोहितदु खना भारने लीधे
ससार्या उद्विग्न रहे, पण ते साचो दु खगर्भित वैराग्य
भागे पण न गणाय

२०२ प्र०—चतुर्विध ससारीप्राणीनु स्वरूप दृष्टातया समजावो
उ०—१ सघनरानि समान, एट्ठे घन कहेता जे मेघनी
घमचोर घटाए आच्छादित यएली अमासनी रात्रिमा
काइपण सूझ न पडे तेम जीवने गाढमिथ्यात्वना
उदये तीव्रमोहनी प्रगल्ताए कइपण हिताहित
सत्यासत्य के कृत्याकृत्यनी सूझ न पडे तेवा प्रथम
गुणठाणी भवामिनदी मिथ्यात्वदृष्टि जीव जाणवा,
२ अघनरानि समान ते जेम मेघना वादळा रहित
रात्रिमा घटपटादिक सूझे, तेम जीव काइक मि-
थ्यात्वनी मदताए मोहादिकना किचित्क्षयोपशमे
वर्ममार्गसन्मुखी मार्गानुसारीजीव अघनरात्रि समान
जाणवा, ३ सघनदिन समान ते जेम वादळाए
आच्छादितसूर्यवाळा दिवसमा निर्मळ रात्रि करता
विशेष स्पष्ट घटपटादि पदार्थो सूझे छे, तेम
मिथ्यात्वनय क्षयोपसमादि गुणेकरी सम्यग्दृष्टि
चोथा गुणठाणाथी बारमा गुणठाणा सुधीना परमा-
त्माना मार्गप्राप्त ज्ञानिमहात्माओ जाणवा, ४ अने
अघनदिन समान एट्ठे मेघरहित निर्मळसूर्यवत
दिवसनी परे पूर्णज्ञान प्रकाशवत केवळज्ञानी भगवतो
जाणवा.

२०३ प्र०—ससारीजीवने आठ दृष्टि कहि छे तेना नाम कहो

૩૦-૧ મિત્રા, ૨ તારા, ૩ વલા, ૪ દીપ્રા, ૫ સ્વિરા, ૬ કાતા, ૭ પ્રમા, ૮ પરા, ૯ આઠ દષ્ટિ કહિ તેનો વિસ્તાર યોગદષ્ટિસમુચ્ચયથી જાણવો

૨૦૪ પ્ર૦-સર્વેપદાર્થમાનમા ચારકારણ છે તે દૃષ્ટાતથી કહો

૩૦-૧ ઉપાદાનકારણ તે જેમ ઘટમા મૃત્તિકા, ૨ નિમિત્તકારણ તે જેમ ઘટની ઉત્પત્તિમા ચક્ર, દટ, ચીવરાદિ છે તેમ જાણવું, ૩ અસાધારણકારણ તે જેમ ઘટ નિપત્ત કરવામા કુમાર હેતુભૂત છે તેમ જાણવું, ૪ અપેક્ષા કારણ તે વસ્તુ જેમ છે તેમની તેમ રહે પણ તેના આલપને, સહાયતાએ આશ્રયે આપણુ કાર્ય કરીએ, જેમ ઘટ નીપન્યો તેમનો તેમ રહે પણ તેટની સાહાયે જલભરણપાનરૂપ કામ નીપજે, તથા જેમ સૂર્ય દીપે છે, તેની સાહાયે આપણા કામ કરીએ છીએ તેમ જાણવું, વળી વીજા પણ નળ કારણ કહ્યા છે -સમવાયિકારણ તે સહચારી સંબંધ કારણ જેમ ઘટનું ઉપાદાન મૃત્તિકા છે તેમ, ૨ અસમવાયિકારણ તે અસહચારી મિત્રનિમિત્ત, જેમ ઘટની ઉત્પત્તિમા કુમાર છે તેમ, ૩ નિમિત્તકારણ તે ચક્રદટચીવરાદિરૂપ જાણવું

૨૦૫ પ્ર૦-સર્વેવસ્તુ, દ્રવ્યાધિકનય અને પર્યાયાર્થિકનય વહે પ્રરૂપાય છે તે માહેથી સાતનય તે કયા ?

૩૦-૧ નેગમ, ૨ સગ્રહ, ૩ વ્યગ્રહાર, ૪ ઋણુમ્મન, ૫ શબ્દ, ૬ સમસિરુટ, ૭ એવમૂત એ સાત નય તે-દના ઉપનય એ વિસ્તારનયચક્રથી જાણવો, તથા

રૂપાય ઉપને પૂર્વમોડિનુ પાત્યુચારિન હય કર તે
 ઉપર ગાથા આચારગની દીપિકા મલ્યે છે યત
 “ સામણમણચરનસા, કસાયજસસડક્રડાદુતિ, મન્નામિ-
 ર્હિપુષ્કવ, નિષ્ફલતસસામણમ્ ॥ ૧ ॥ જઅજિયચરિત,
 દેસણવિપૂવ્વકોડીણ તપિરૂસાયમિત્તોહારેઈનરોમુહ-
 ત્તેણ ॥ ૨ ॥ ”

૨૦૬ પ્ર૦-આવિલ ઇટલે શુ ?

૩૦-આવશ્યકની ટીકા મલ્યે કયુ છે કે આય કહેતા
 ઓસામણ કાઢ્યુ હોય તે મલ્યેયી જેમ અન્ન કાઢીણ
 તે રીતે કાઢીને આહાર કર્યો, અને જે આમ્લ જે
 સ્વાદોરસ પદવિગય ઇ બે વર્જિને તે આવિલ કહિણ

૨૦૭ પ્ર૦-નિયાણાનો પ્રશ્ન

૩૦-નિયાણાનવ પ્રકારે દશાશ્રુતસ્કથ મલ્યે કહ્યા છે,
 તથા જે નિયાણ સમકિતનુ છે, અને થીજુ અવ્રતનુ
 છે ઇ બે મલ્યે જે સમકિતનો ઘાત કરી નિયાણ
 બાધે તે સમકિત પામવો ડુર્લભ કરે, તથા અવિર-
 તનુ ભોગપ્રતિયુનિયાણ બાધે તે ભોગ પૂરા થયે
 વ્રત ઉદયે આવે જેમ દ્રૌપદીના જીવે ભોગપ્રતિયુ
 નિયાણ બાધ્યુ તે પાંચ મર્ત્તારી યજ્ઞ ભોગ પુરા થયા
 પછી વ્રત ઉદયે આવ્યુ તે માટે અવિરતિઆસરીનિયાણ
 કહીયે પણ તે સમકિતનો નિર્ણય ઇત્યર્થ

૨૦૮ પ્ર૦-ચાર પ્રકારના સામાયિક

૩૦-૧ શ્રુતસામાયિક, ૨

સામાયિક, ૪, ૫

લાભ તે મધ્યમિથ્યાત્વિને હોય અમધ્યને પણ દ્રવ્યથી
શ્રુતનો લાભ યાય, તથા સમક્તિસામાયિક તે સ-
મ્યગ્દષ્ટિને હોય પાચમે ગુણટાણે દેશવિરતિસામા-
યિકનો લાભ હોય, સર્વવિરતિસામાયિક તે ઊઘા
ગુણટાણાથી મુનિને હોય

૨૦૯ પ્ર૦—વ્યવહાર અને નિશ્ચય સમક્તિત્રિયુક સ્વરૂપ કહો

૩૦—જિનવાણી પ્રતીતેગ્રહીને પ્રત્યક્ષસ્વરૂપને વેદે, ગુણ
પર્યાયનો વિલગ્ન કરે, મેદરૂપ રત્નત્રયને આરાધે, તેને
વ્યવહારસમક્તિ કહીએ, તથા જેને જિનવાણી ગુણ
પર્યાયઅમેદરૂપરત્નત્રયે દ્રવ્ય દ્રવ્યરૂપે નિર્વિકલ્પ
સમાધિપણે પરિણમે તેને નિશ્ચયસમક્તિ કહીએ,
તે આગલ જતા વ્યવહારે પ્રવર્તતા વસ્તુધર્મરૂપ
શુદ્ધાત્મનિશ્ચયપરિણતિરૂપ સમક્તિને મેલ્લે

૨૧૦ પ્ર૦—કયા જ્ઞાનથી અને કઈક્રિયાથી મોક્ષ યાય ?

૩૦—ક્રિયા વેપ્રકારની છે—? યોગક્રિયા તે શુભાશુભ
વધરૂપ છે, અને ઉપયોગક્રિયા તે પોતાને સ્વરૂપે
પરિણમે, ત્યાં કર્મ નિર્જરા યાય, યોગક્રિયા જાતે
આસ્રવરૂપ હોઈ કર્મવધ નિપજાવે, અને ઉપયોગ
ક્રિયા તે સ્વરૂપ પ્રકટાવે, એટલે યોગક્રિયા કર્મ
ગ્રહણ ત્યાગરૂપ મુલટ પુલટ છે, પરંતુ સર્વથા મોક્ષાર્થે
નથી, કેમ જે સર્વથા મોક્ષરૂપ ઝર્મ તે શુદ્ધોપયોગે
છે, માટે ઉપયોગશૂન્યક્રિયા આસ્રવરૂપ મોક્ષની
એટલે આત્મસ્વરૂપની કત્તરણી એટલે આચ્છાદન કર-
નારી છે (નાશ કરનારી છે)

રૂપાય ઉપને પૂર્વકોડિનુ પાત્યુચારિય ક્ષય કરે તે
 ઉપર ગાયા આચારગની દીપિકા મલ્લે છે યત
 “ સામળમણુચરતસા, કરાચજસસઝકઢાદુતિ, મનામિ-
 ર્દલ્લુપુષ્પ, નિષ્ફલતસસામળમ્ ॥ ૧ ॥ જઅજિયચરિત,
 દેસૂળણુવિપૂજ્વકોડીણુ તપિકસાયમિત્તોહારેઈનરોમુહ-
 ત્તેણ ॥ ૨ ॥ ”

૨૦૬ પ્ર૦—આવિલ એટલે શું ?

૩૦—આવડ્યકની ટીકા મલ્લે કહ્યું છે કે જાય કહેતા
 ઓસામળ કાઢ્યુ હોય તે મલ્લેયી જેમ અન્ન કાઢીણુ
 તે રીતે કાઢીને આહાર કરવો, અને જે આમ્લ જે
 ટાટોરસ પદવિગય એ બે વર્જિને તે આવિલ કહિણુ

૨૦૭ પ્ર૦—નિયાણાનો પ્રશ્ન

૩૦—નિયાણાનવ પ્રકારે દશાશ્રુતસ્કથ મલ્લે કહ્યા છે,
 તથા જે નિયાણુ સમકિતનુ છે, અને વીજી અવ્રતનુ
 છે એ બે મલ્લે જે સમકિતનો ઘાત કરી નિયાણુ
 બાધે તે સમકિત પામવો ડુર્લભ કરે, તથા અવિર-
 તનુ ભોગપ્રતિયુનિયાણુ બાધે તે ભોગ પૂરા થયે
 વ્રત ઉદયે આવે જેમ દ્રૌપદીના જીવે ભોગપ્રતિયુ
 નિયાણુ બાધ્યુ તે પાંચ ભર્તારી થઈ ભોગ પૂરા થયા
 પછી વ્રત ઉદયે આવ્યુ તે માટે અવિરતિઆસરીનિયાણુ
 કહીયે પણ તે સમકિતનો નથી इत्यर्थ

૨૦૮ પ્ર૦—ચાર પ્રકારના સામાયિક કયા ?

૩૦—૧ શ્રુતસામાયિક, ૨ સમુક્તિસામાયિક, ૩ દેશવિરતિ-
 સામાયિક, ૪ સર્વવિરતિસામાયિક તે મલ્લે શ્રુતસામાયિકનો

२१३ प्र०—स्थावर पर्याप्तानी निश्चाए अपर्याप्त जीव केटला होय?

उ०—पृथ्वी, पाणी, आग्नि, वायु, वनस्पति प्रत्येक एटले स्थानके एकेका पर्याप्तानी निश्चाए असख्याता अपर्याप्त होइ पण सूक्ष्म निगोदीया पर्याप्तानी निश्चाये अनता अपर्याप्ता न होइ, ते अनता अपर्याप्ताना शरीर ज़दा तेहनो पण आयु बसैठपन आवलिनु होय पण अपर्याप्तो मरे इम नहोय सवैं क्षुल्लक भविया छे ते माटे तथा पर्याप्तानु आयु एटल्ल पण तेटला माहे पर्याप्ति पुरीने मरे एहबु वार्यु छे इति तत्त्वम्

२१४ प्र०—व्यवहाराशियोजीव निगोदमा जाय तो त्या उत्कृष्ट केटलो काळ रहे ?

उ०—ते क्षेत्रयकी अढीपुद्गलपरावर्तनकालप्रमाण पछी सूक्ष्मवासरनिगोदमा आवी वळी जाय तो उत्कृष्ट अढीपुद्गलपरावर्तन, वळी त्यायी नीकळी एकेन्द्रियादि चक्रमा ग्रमण करी पाठो जायतो वळी उत्कृष्ट एटलो काळ रहे एम आव जा करता सर्व काळ तिर्यच-गति आश्रिने गणीए तो उत्कृष्ट असख्याता पुद्गल-परावर्तन काळ रहे, ते केटला ? स्तोके एक आव-ळीना असख्यातमे भागे जेटला समय थाय तेटला असख्याता प्रमाण पुद्गल परावर्तन जाणवा एम पत्रवणा मध्ये तथा कायस्थितिस्तोत्रनी टीका मध्ये कथु छे.

૨૧૧ પ્ર૦—નવઅનતાળ જે જે પદાર્થો છે તે કહો

૩૦—પ્રથમના ઘણાનતે કોઈ પદાર્થ ન હોવાથી શૂન્ય છે, અને ચોથેઅનતે અભયર્જીવરાશિ છે, પાચમે અનતે મધ્યમ માગે સમ્યક્ત્વ પડવાઈ છે, વર્ઠી તેહજ પાચમે અનતે શુદ્ધ સિદ્ધના જીવો છે, પળ તે પૂર્વોક્ત પડવાઈજોયી અનતગુણા જાણવા, પઠી ડઢો અનતો શૂન્ય, સાતમુ શૂન્ય પઠી આઠમે અનતે સર્વે નિગોદીયાર્જીવો, તથા તેયી અનતા અનતગુણા પુદ્ગલપરમાણ, તેયી કાલ, તેયી સર્વ આકાશ પ્રદેશ, તેયી કેવલજ્ઞાન તથા કેવલદર્શનના પર્યાય, એ સર્વે એક એકયી અનતગુણા પળ આઠમે અનતે છે, નવમેઅનતે કોઈ વસ્તુ વિશેષ નયી, માટે શૂન્ય જાણવો

૨૧૨ પ્ર૦—સર્વ સમકિતમા પહેલુ કયુ સમકિત ઉત્પન્ન થાય છે ?

૩૦—સિદ્ધાન્ત આગમમાહિ પ્રથમ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ક પામે, ઉપશમનો તત નહિ તે શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણની કીધેલી સમકિત પચવીસી મલ્લે કહુ છે, જે પહિલો ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામે ઉપશમનો તત નહિ તથા કર્મગ્રન્થમલ્લે પહિલો ઉપશમ સમકિત પામે ત્યારપછી ક્ષયોપસમકિત પામે ઉપશમનો તત નહિ એહવો આચાર્યનો મત છે અથ ત્યારપછી કાલસિત્તરી ગ્રન્થમલ્લે કાલિકાચાર્યે ત્રણ જુદા કહ્યા છે તથા કલ્કી યાસ્યે એ અધિકાર પળ કાલસિત્તરી મલ્લે છે

२१३ प्र०—स्थावर पर्याप्तानी निश्चाए अपर्याप्त जीव केटला होय?

उ०—पृथ्वी, पाणी, अग्नि, वायु, वनस्पति प्रत्येक एटले स्थानके एकेका पर्याप्तानी निश्चाए असख्याता अपर्याप्त होइ पण सूक्ष्म निगोदीया पर्याप्तानी निश्चाये अनता अपर्याप्ता न होइ, ते अनता अपर्याप्ताना शरीर ज़दा तेहनो पण आयु बसैठपन आवलितु होय पण अपर्याप्तो मरे इम नहोय सर्वे क्षुल्लक भविया छे ते माटे तथा पर्याप्तानु आयु एटलु पण तेटला माहे पर्याप्ति पुरीने मरे एहवु वार्यु छे इति तत्त्वम्

२१४ प्र०—व्यवहाराशियोजीव निगोदमा जाय तो त्या उत्कृष्ट केटलो काळ रहे ?

उ०—ते क्षेत्रयकी अर्धीपुद्गलपरावर्तनकालप्रमाण पछी सूक्ष्मनादरनिगोदमा आवी वळी जाय तो उत्कृष्ट अर्धीपुद्गलपरावर्तन, वळी त्यायी नीकळी एकेन्द्रियादि चक्रमा भ्रमण करी पाओ जायतो वळी उत्कृष्ट एटलो काळ रहे एम आव जा करता सर्व काळ तिर्यच-गति आश्रिने गणीए तो उत्कृष्ट असख्याता पुद्गल-परावर्तन काळ रहे, ते केटला ? स्तोके एक आय-ळीना असख्यातमे भागे जेटला समय थाय तेटला असख्याता प्रमाण पुद्गल परावर्तन जाणवा एम पत्रवणा मध्ये तथा कायस्थितिस्तोत्रनी टीका मध्ये कथ छे.

૨૧૫ પ્ર૦—દર્શનની ક્ષપક શ્રેણિ કયા ગુણટાળાચી માટે અને
ચારિત્રની ક્ષપક શ્રેણિ કયા ગુણટાળાચી માટે ?

૩૦—દર્શનની ક્ષપક શ્રેણિ તે ચોયા ગુણટાળાચી માટે,
ચારિત્રની ક્ષપક શ્રેણિ આટમાચી માટે

૨૧૬ પ્ર૦—જ્ઞાનાપરણીય કર્મનો જગન્ય અને ઉત્કૃષ્ટત્વ કેટલો ?

૩૦—કર્મનોત્તમ જગન્યચી એક સમયનો, જગન્ય સ્થિતિ
તે અતર્મુહતાઈ ભોગમે, ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાપરણીય કર્મની
વીસ કોડાકોડી રૂપ એ રીતે છે

૨૧૭ પ્ર૦—સર્વ જીવોની મૂલ મૂમિકા કહ ?

૩૦—ભવ્ય, અભવ્ય, સર્વ જીવ સૂક્ષ્મ નિગોદથી નીકળ્યા
છે મૂલ મૂમિકા તે જાણવી

૨૧૮ પ્ર૦—જગન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ યોગનો કાલ કેટલો છે ?

૩૦—મનોયોગનો જગન્યકાલ એક સમયનો, ઉત્કૃષ્ટો અત-
ર્મુહર્તનો કાલ એમ વચનયોગનો પણ કાલ એ રીતે
છે એમ ધાર્યું છે

૨૧૯ પ્ર૦—વસ્તુને વિષે ષડ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિનું સ્વરૂપ ટુકામા
કહો

૩૦—ગુણ પર્યાય સહિત જે વસ્તુ તેને દ્રવ્ય કહીએ, તે
ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રવરૂપ ત્રણ અવસ્થાએ સહિત
છે, પરિણામી છે, તે પરિણમન ઉત્પાદ વ્યયરૂપ
પર્યાયરૂપે પરિણમન, જગન્ય, મધ્યમ, અને ઉત્કૃષ્ટ
સ્વરૂપે છે, તેને લઈને વસ્તુમા ષડ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ-
રૂપ અગુરુરૂપ પર્યાય જે દરેક વસ્તુ માત્રમા નિ-
સ્તર વર્તે છે, તે નિપજે છે, તે આવી રીતે --

સહ્યાતગુણ વૃદ્ધિ, ૨ અસહ્યાતગુણ વૃદ્ધિ, ૩ અનત
ગુણ વૃદ્ધિ, ૪ અનત ભાગ હાનિ, ૫ અસહ્યાત
ભાગ હાનિ, ૬ સહ્યાત ભાગ હાનિ, એમ દ્રવ્યથી
દ્રવ્ય પરિણમન ષડ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ રૂપ અગુરુલઘુ
પર્યાય સિદ્ધમા પળ છે

૨૨૦ પ્ર૦—આઠ કર્મની વર્ગણા અને કાર્મણ શરીરમા શો ફેર છે ?

૩૦—કાર્મણ શરીર તે નામકર્મની પ્રકૃતિ તે નામકર્મની
વર્ગણારૂપે કાર્મણ શરીર જાણીએ, વાકી વીજા સાત
કર્મની વર્ગણા તે એહને વિષે છે ઇમ આધારાધેય
ભાવે છે જેમ કળની ગાઠડી પિળ વસ્ત્રસિન્નતિમ
કર્મોની વર્ગણા જુદી તે કિમ જાણીઈ ? જિમ કે-
વલી ભગવતને જ્ઞાનાવરણીયાદિ ચાર કર્મની વર્ગણા
મૂલથી ગડ પળ તોહિ કાર્મણ શરીર છે ત્યારે તે
અનુમાને અન્ય કર્મની વર્ગણાસિન્ન, કાર્મણ શરીર
તે સિન્ન, ઇમ કાર્મણ શરીરનો સ્વરૂપ જાણવો, પછી
તો જેમ તીર્થંકર દેવે કહ્યું તે સત્ય સદ્વ્યો છે
ઈતિ ભાવ ।

૨૨૧ પ્ર૦—ચતુર્વિધ વધ હેતુ પૂર્વક કહો

૩૦—યોગ અને કષાય પ્રતૈયા વધ ચાર પ્રકારે છે, ત્યા
એકલા યોગની હલચલે પ્રકૃતિવધ અને પ્રદેશવધ
થાય છે, અને કષાયે કરી સ્થિતિવધ અને રસવધ
નિપજે છે

૨૨૨ પ્ર૦—કેવલી ભગવતને યોગ પ્રતૈયો શાતાવધ છે, તે શી
રીતે ?

૩૦-કેવળી ભગવતને કાઢી શુભ સમ્પત્તિરૂપ વ્યવહાર નથી, તેમને એક શુદ્ધ લેશ્યાનો ઉદય છે, તે યોગદ્વારે પરિણમે છે, અને યોગનું પરિણમન તે જૌદયિક ભાવે જડ પરિણમે, કેમ જે પુદ્ગલને પુદ્ગલનો વિશ્રામ છે, તેથી તે લેશ્યાનું યોગ પ્રત્યક્ષ એક સાતા પ્રકૃતિનો એક સમયનો નથી છે, તે યોગે સમયે સક્રમે, અને યોગે સમયે સ્વેચ્છે અર્થાત્ ઉત્તમ પુદ્ગલ ગ્રહે, યોગે સમયે તેને વેદે અને યોગે સમયે સ્વેચ્છે એટલે સ્વપાવે

૨૨૩ પ્ર૦-સમ્યગ્દૃષ્ટિને અને મિથ્યાદૃષ્ટિને શુભાચાર અને શુભ ઉપયોગ કેવી રીતે હોય છે ?

૩૦-મિથ્યાદૃષ્ટિજીવને શુભાચાર હોય પણ શુભોપયોગ ન હોય, અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને શુદ્ધોપયોગ હોય તેહને શુભોપયોગ આચરણરૂપે હોય પણ આદર ન હોય અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને શુભાચારરૂપ હોય પણ અશુદ્ધોપયોગના ધરનો અશુભોપયોગ હોય પણ અશુભોપયોગ ઉપચારે કહિણુ ઇતિ ભાવ, હવે ચોથે ગુણઠાણે સમ્યગ્દર્શન પામે અનંતાનુબધિયા રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાત્વમોહનોક્ષય તથા ક્ષયોપશમ ધ્યાય

૨૨૪ પ્ર૦-ભામડલ કરવાની શી જરૂર છે ?

૩૦-આણદ શ્રાવકની સધિ સ્વતંત્રગચ્છે મુનિશ્રીસારની કીધી ગાથા ઋણસેને એકાસીમી છે તે મધ્યે અદ્વૈતપ્રતિહાર્ય અધિકારે દેવતા ભામડલ કિમ કરે છે ? તત્ત્વ ગાથા-તેજ અરિહત અતિઘણો એ, સ્વમી ન શકે નરનારી । તે તેજ લઈ સુખ કરે એ, પુઠે ભામડલસાર ॥ ૧ ॥ પરમઉદારિક શરીરના તેજ

विशेष छे ते तेजना पुद्गल सहरीने प्रभुने पुठे
भामडल करे इति भाव ।

२२५ प्र०—आनन्द श्रावकने पाचसे हलखडे मनि खेडवानु
मान केवी रीते हतु ?

उ०—तत्र गाथा—क्षेत्र खेड्यु हल पाचस्ये, मृङ्गने अवि-
रति एतिरे । घरघरनी पण मोक्खी, एऊ सानी
वरती जे तिरे ॥ १ ॥ तेनी वर्तानो अर्य लखीण
छीए दशमि हस्तेरकोवश पिंगत्यामणे एकोनिस्तन
पञ्चशते निवर्तने एकदल इटशी हलमूमिका पञ्चशत-
मूमिघरवरीनी जावी एतद मूमिका घर रहेवानी छे
टाकी पाचसे हलमूमिका हल खेडवानी छे उवाडी
इतिभाव ।

२२६ प्र०—कर्मचतुर्थकनपनी विधि केवी रीते छे ?

उ०—पूर्व प्रश्न १, चतुर्थ ८०, प्रान्ते अष्टम इति तपो-
दिन ६६, पारणक दिन ६२, उभयदिन मलीने
दिन १२८ इति कर्मचतुर्थतपयतोवसुदेव हिंदौ-
सापउमाअज्जिया, तेनीज्जाएसयासोओ । कम्मचउत्थ
उउवणा, दुगितिरित्ताणी सट्टिचउत्थाणिति ॥ १ ॥
ते पदमाआर्याएते ऋणे आर्यादनेसमीपेकर्म चउत्थतप
कीवो, इति शान्तिनाथ भवाधिकारे, इदुपेणविदुपेण
भवाधिकारे गुणीकाने भवे ए तप कीवो इतिभाव ।

२२७ प्र०—वर्मचक्रवाल तपनी विधि केवी रीते छे ?

उ०—अष्टम १, एकातर चतुर्थ ३७, प्राते अष्टम इति
वर्म चक्रवाल तपनी विधि जाणवी, अथ विधि प्रथम

૩૦-કેવળી ભગવતને કાઢી શુભ સર્પરૂપ વ્યવહાર નથી, તેમને એક શુદ્ધ લેડયાનો ઉદય છે, તે યોગદ્વારે પરિણમે છે, અને યોગનુ પરિણમન તે ઔદયિક ભાવે જડ પરિણમે, કેમ જે પુદ્ગલને પુદ્ગલનો વિશ્રામ છે, તેથી તે લેડયાણુ યોગ પ્રત્યક્ષ એક સાતા પ્રકૃતિનો એક સમયનો ગ્રંથ છે, તે વીજે સમયે સક્રમે, અને ગ્રાંજે સમયે સ્થિતિ અર્થાત્ ઉત્તમ પુદ્ગલ ગ્રહે, વીજે સમયે તેને વેદે અને ગ્રાંજે સમયે સ્થિતિ એટલે સ્થિતિ

૨૨૩ પ્ર૦-સમ્યગ્દષ્ટિને અને મિથ્યાદષ્ટિને શુભાચાર અને શુભ ઉપયોગ કેવી રીતે હોય છે ?

૩૦-મિથ્યાદષ્ટિજીવને શુભાચાર હોય પણ શુભોપયોગ ન હોય, અને સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને શુદ્ધોપયોગ હોય તેહને શુભોપયોગ આચરણરૂપે હોય પણ આદર ન હોય અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવને શુભાચારરૂપ હોય પણ અશુદ્ધોપયોગના ધરનો અશુભોપયોગ હોય પણ અશુભોપયોગ ઉપચારે કહિણુ ઇતિ ભાવ, હવે ચોથે ગુણઠાણે સમ્યગ્દર્શન પામે અનતાનુબધિયા રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાત્વમોહનોક્ષય તથા ક્ષયોપશમ થાય

૨૨૪ પ્ર૦-ભામડલ કરવાની શી જરૂર છે ?

૩૦-આણદ શ્રાવકની સધિ સ્વતંત્રગચ્છે મુનિશ્રીસારની કીધી ગાથા ત્રણસેને એકાસીમી છે તે મત્તે અષ્ટ-પ્રતિહાર્ય અધિકારે દેવતા ભામડલ કિમ કરે છે ? તત્ર ગાથા-તેજ અરિહત અતિઘણો ઇ, સ્વમી ન શકે નરનારી । તે તેજ લડી સુખ કરે ઇ, પુટે ભામડલસાર ॥ ૧ ॥ પરમઉદારિક શરીરના તેજ

દહના નાશવડે ફેર ટલે, વળી મુનિને ઝટ્ટા ગુણઠા-
ળાચી આગલ ત્રિષયરાગ ઉદયમાચી ટલે વિષય,
કષાય, ઉત્સૂતપ્રરૂપણા દોષો દૂર થાય, અને રાગ-
દ્રેષ અને મોહ સત્તામાચી ટલતા આત્મા પરમાત્મા
વીતરાગ સ્વરૂપી કેવલજ્ઞાની કેવલદર્શી આદિ અન-
તગુણી અનતસુખમય મને છે

૨૩૧ પ્ર૦-ઉદ્વેગતા, અસ્થિરતા, અસાતા, આકુલતા એ ચાર
જીવને શાચી ઉપજે છે ?

૩૦-૧ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વના ઉદયે ઉદ્વેગતા, ૨ વેદની
કર્મના ઉદયે અસાતા, ૩ અવિરતિ તથા ચારિત્ર
મોહના ઉદયે આકુલતા અને ૩ વીર્યાતરાયના ઉ-
દયે અસ્થિરતા જીવને ઉપજે છે

૨૩૨ પ્ર૦-૧ અપાત્રદાન, ૨ કુપાત્રદાન, ૩ પાત્રદાન, ૪ સુ-
પાત્રદાન તે કોને કહીએ ?

૩૦-૧ અપાત્રદાન તે શ્વનાદિ પશુ તથા ચંદિવાનાદિને
આપવું તે, તેનું ફલ આ લોકનેવિષેજ યશ પ્ર-
તિષ્ઠારૂપ હેશમાત્ર ફલ છે ૨ કુપાત્રદાન તે વેરાગી
સન્યાસી, કાપડી, તાપસાદિકને આપવું તે, તેનું ફલ
પરમવે રાજ્યાદિક પ્રાપ્તિ કરી પાપાનુવધિપુણ્ય બાધી
કુગતિ દલ મેઝવી સસાર ભ્રમણ બવારે, ૩ પાત્રદાન
તે સમ્યગદૃષ્ટિ દેશવિરતિ સાધર્મી પ્રમુખને ભક્તિ બ-
હુમાનથી પોષવા તે, તેથી પુણ્યાનુવધી પુણ્ય ઉપાર્જન
કરી ભવભ્રમણ ઘટાડે, ૪ સુપાત્રદાન તે મહામુનિ
ગણવર તીર્થંકરાદિ યોગી મહાત્મારૂપ પાત્રને બહુ

પૃષ્ઠ તત્ત્વ એકાન્તરોપગ્રાસ ૬ ઇતિ પ્રકાર દ્વયેન
વર્મચક્રવાલ તપનીવિધિ તત્ત્વ પ્રથમ પ્રકારે દિન
સર્ગાગ્ર ૮૨ દ્વિતીય પ્રકારે દિન સર્ગાગ્ર ૧૨૩

૨૨૮ પ્ર૦—તીર્થંકરની માતા ચંદ્ર સ્વપ્નને મુખમા પેસતા દેશે ?

૩૦—શાન્તિનાથ ચરિત્રાધિકારે તીર્થંકરની માતા ૧૪ સ્વપ્ન
મુખમાહે પેસતા દેશે યત્ત્વ ચતુર્દશ મહાસ્વપ્નાન્
મુખ સુપ્તા તદાચસા મુખે પ્રવિશતોપદયન્તી તત્ત્વસ્યા-
કારધારિણ , ઇતિશ્રી ઉત્તરાવ્યયનેભાગ વિજયની ટીકા
મધ્યે તથા શાન્તિનાથ ચરિત્રાધિકારે કથુ છે આવશ્ય
ચૂર્ણો પશ્ચાશકવૃત્તૌ યોગશાસ્ત્રવૃત્તૌ નવપદપ્રકરણ
વૃત્તૌ, શ્રાદ્ધદિનકૃતૌ શ્રાદ્ધવિધિ પ્રમુખે છે ।

૨૨૯ પ્ર૦—શ્રાવકનો દિગ્વ્રત સંઘર્ષી પ્રશ્ન ?

૩૦—પ્રથમ સામાયિક પશ્ચાત્ત્વ ઇર્યાવથિકી શ્રાવકને દિગ્-
વ્રત હોય પણ સાધુને નહીં મેરુરુચક જવા માટે
ઇત્યર્થ ।

૨૩૦ પ્ર૦—ચોથે ગુણઠાણે સમ્યક્ત્વ ગુણ પ્રગટે અને સ્વાર, વૈર,
અને ક્ષેરરૂપ અવગુણ ટકે તે શી રીતે ?

૩૦—સર્વ ગુણમા અગ્રેસરી ગુણ સત્ય સ્થાયી ગુણ, પરપ-
રાણ, પરમાત્મ સ્વરૂપને પમાડનાર, જ્ઞાન વ્રતાદિ અ-
નેક ગુણને સ્થેવી લાવનાર, અને તે ગુણના પ્રતિ-
પક્ષી અનેક દોષને ટાલનાર, જીવને પરમ હિતકારી
સદા સર્વદા એક સમ્યક્ દર્શનરૂપ સમક્તિ ગુણ છે,
તે ગુણ પ્રગટે યકે સ્વાર ટકે, સમ્યક્ જ્ઞાનગુણે
વૈરભાવ ટકે, અને મિથ્યાત્વ મોહ અને ચારિત્રમો-

પ્રમાણ અતર છેટેથી આવેલા પુદ્ગલોનો અષ્ટ પ્રકારે સ્પર્શ છે તેના વિકારો ૧૬ છે, ૨ સ્નેહિયની આકૃતિ સરપલો તથા કમળના પત્ર સરીખી છે, નવ યોજન અતરે રહેલા પુદ્ગલોનો સ્વાદ વાયુથી સ્વેદાદ્ર આવે થકે થાય, તેના છ રસરૂપ છ વિષયના ૭૨ વિકારો છે, ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિયની આકૃતિ તલના ફૂલ સરખી છે, તેનો વિષય ક્ષેત્રફલ નવ યોજનનો તેના વિષય ૨ અને વિકાર ૧૨ છે, ૪ ચક્ષુદ્રિય, તેની આકૃતિ મસુરની ઢાઢ સમાન, એક લાખ યોજન વિષય ક્ષેત્રફલ, તેના વિષય પાંચ અને તેના વિકાર ૬૦, કાનનો ચાર યોજન આત્માગુલ પ્રમાણે ચાર ગાડનો યોજન જાણવો તથા સૂર્યનો ત્રિંચ તો આત્માગુલ પ્રમાણે ઘણા લાખ યોજન થાય તે માટે ચક્ષુનો ઇટલો વિષય નથી તો સૂર્યનો ત્રિંચ કિં, દેશાય છે તનોત્તર સૂર્યનો વિમાન દેવકા એક યોજનના એકસઠિયા અડતાલીસ ભાગનો છે તેના આપણા ગાડ ૧૩૦૦ ને આશરે મોટો વિમાન છે. તે સપૂર્ણ આંખે દેશાતો નથી પણ તેના વિમાનના તલીયાના તેજનો આભાસમાન ફાલક કાતિ દિસે છે પણ સપૂર્ણ વિમાન આંખે ન દેશાય તે માટે આત્માગુલ પ્રમાણેનો લાખ યોજન વિષય કહેવો શ્રોણેન્દ્રિયની આકૃતિ અગર્યાંઆ વૃક્ષના ફૂલ સમાન, તેનો ૧૨ યોજન વિષય ક્ષેત્ર, તેના વિષય ૩ અને વિકાર ૧૨ એમ એકદર પાંચ દ્રિય વિષય ૨૩ અને વિકાર ૨૫૨ તે વિકારો રહિત માન

માનવી અન્ન પાનાદિનું દાન દેતા યકા જીવ મહા
પુણ્યાનુભવી પુણ્ય ઉપાર્જીને દેવ મનુષ્યાદિ ઉત્તમ ભવ
કરતા યકા શીઘ્ર સિદ્ધિ વરે

૨૩૩ પ્ર૦—ઝકાયના ગોત્રના નામ કયા ?

૩૦—૧ રુદિધાત્રકાય, ૨ ધર્મીધાત્રકાય, ૩ સિપિધાત્ર-
કાય, ૪ સમુદ્ધાત્રકાય, અસસિધાત્રકાય, જગમ
ધાત્રકાય, ઇન્દ્રિયધાત્રકાયનું પૃથ્વીકાય ગોત્ર, પી-
તવર્ણ પુરુષીનામ જીવ, ઇન્દ્ર દેવતા, ધર્મી ધાત્રનો
અપકાયગોત્ર, શ્વેતવર્ણ મહા દેવતા અપકાય જીવ,
સિપીધાત્રકાયનો તે જસગોત્ર રક્તવર્ણ શિલ્પ દેવતા
તેઝકાય જીવ, સમુદ્ધાત્રકાયનો ગોત્ર, વાયુકાય,
હરિતવર્ણ સમુદ્રદેવતા વાયુકાય જીવ, આવશાઙ્કધાત્ર-
કાયના વનસ્પતિગોત્ર, નાનાવર્ણ પાતાલદેવતા, વનસ્પતિ
જીવ, સાત નરકના ગોત્રની પેઠે એ પ્રણ જાણવા

૨૩૪ પ્ર૦—દશ પ્રકારના સત્ય તે કયા ?

૩૦—૧ જનપદ સત્ય, ૨ સમય સત્ય, ૩ સ્થાપના સત્ય,
૪ નામ સત્ય, ૫ રૂપ સત્ય ૬ પ્રત્યેય સત્ય, ૭
વ્યવહાર સત્ય, ૮ ભાવ સત્ય, ૯ ધોગ સત્ય, ૧૦
ઉપમા સત્ય ગાથા—

જપાવયણ સમયવણા, નામેરૂપેપહુચ્છ સચ્ચે ચ ।

વવહારભાવ યોગે, દસમે ઉવમસચ્ચે ચ ॥

૨૩૫ પ્ર૦—પાંચ ઇન્દ્રિયોની આકૃતિ તેમનો વિષય ક્ષેત્ર, તથા
વિષય વિકાર, કેટલા અને કયા કયા છે તે કહો

૩૦—૧ સ્પર્શેન્દ્રિયનો આકાર અને પ્રકાર છે, નવ યોજન

गद्य, स्पर्शादि ग्रहण शक्ति उपजे तेनी उपयोग
उपलब्धि ते भावेन्द्रिय कहेनाय छे, अने आकृति
ते द्रव्य इन्द्रिय जाणवी एम पत्रवणामा कस्य छे-
मनुष्य यको सिजे तेने आठ इन्द्रिय जाणवी
नारकी यकी मनुष्य थइ सिजे तेने १६, सोळ
इन्द्रिय जाणवी तिर्यचयकी तथा पृथिवीयकी मनुष्य
थइ सिजे तेने १७, सत्तर इन्द्रिय तथा देवतायकी
पृथिवी मनुष्य थइ सिजे तेने १७ सत्तर इन्द्रिय
जाणवी तथा पृथिवी, पाणी जनस्पति माहेयी मनुष्य
थइ सिजे तो ९ नव इन्द्रिय तथा इम सर्व विचार
पत्रवणा मव्ये कह्यो छे पण एनो अर्थ आम्नाय
गीतार्थगुरयी जाणवो

२३७ प्र०-आत्मबोधरूप सम्यक्त्व प्राप्तिमा पाच लब्धिनी आ-
वश्यकता छे, ते पाच लब्धिनु स्वरूप कहो

उ०-१ काळ लब्धि, ते आयुवर्जित शेष सात कर्मनी
उत्कृष्ट स्थितिने घटाडी एककोडाकोडी सागर प्रमाण
करे, एवा यथाप्रवृत्तिकरणपूर्वक चर्मावर्ते जीव आच्यो
त्यारे काळलब्धि पाकी कहीए, पहेली लब्धि पाम्या
पछी छेली एकठी एकसमे प्रगटे २ इन्द्रिय लब्धि ते
संज्ञि पचेन्द्रियपणु, ३ उपदेश लब्धि ते सद्गुर्वादि-
कना योगे उपदेश पामी बूझे, ४ उपशम लब्धि ते
निर्मळ परिणामनी वाराए चढतो विषय कषायनी
उपशान्ति भावमा अपूर्वकरणे करी ग्रथिभेद करे,
५ प्रयोग लब्धि, पछी अत करण पूर्वक अनिवृत्ति-
करणना परिणामे रह्यो यको स्वपर भेदज्ञानरूप

ઇન્દ્રિયોના આઠાર યુક્ત પોતાના આત્મગર્મતુ એકાતે પ્રતિપાલન કરતા થકા, દશવિત્ર સયમ વર્મનો ઉત્તમ રીતે નિર્વાહ કરતા, ઇન્દ્રા જે મહા મુનિ મહારાજો, તેમને મારો ત્રિકરણશુદ્ધિયે નમસ્કાર છે ત્રણ પ્રકારના શબ્દ શુભ, અશુભ મેદે ૩ મેદ થયા રાગ અને દ્વેષ એ ચાર મેદ ચતુરિન્દ્રિયત્રી પાચવર્ણ તેને શુભ અશુભ વે મેદે ગુણતા દશ તેને સચિત્ત અચિત્ત એ ત્રણે ગુણતા ૩૦, રાગદ્વેષે ગુણતા સાઠ થાય સુરમિદુરમિગવને સચિત્તાદિ ત્રણ મેદે ગુણતા ૬ થાય તેને રાગદ્વેષે ગુણતા ચાર મેદ થાય દશને શુભ અશુભે ગુણતા ત્રાર થાય તેને સચિત્તાદિ ત્રણ મેદે ગુણતા ૩૬ થાય તેને રાગદ્વેષે ગુણતા ૭૨ થાય આઠ પ્રકારના સ્પર્શ તેને સચિત્તાદિ ત્રણ મેદે ગુણતા ૨૪ થાય, તેને શુભાશુભે ગુણતા ૪૮ થાય તેને રાગદ્વેષે ગુણતા ૯૬ થાય સર્વ સંખ્યાએ ૨૫૨ થાય ગાથા—

ગારસહિતો સોતસ્સ, સેસાણ નવાહિજોયણેહિતો ।

ગિણ્હતોપત્તગથ્થ, ઇતો પરતોનગિણ્હતિ ॥

૨૩૬ પ્ર૦—પાંચ ઇન્દ્રિયોનું દ્રવ્ય તથા ભાવથી સ્વરૂપ કહો

૩૦—૧ દ્રવ્યેન્દ્રિય, બે પ્રકારે છે સૂક્ષ્મ અને બાદર, બાદર તે બાહર દિસે છે, આકૃતિરૂપ છે તે, સૂક્ષ્મ તે વિષય ગ્રહણવ્યાપારે આભ્યંતર પ્રવૃત્તિરૂપ, જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વે કહ્યું છે તેટલો વિષય ક્ષેત્ર જાણવું, ૨ ભાવેન્દ્રિયપણ તે જીવને દર્શનાવરણીકર્મના ક્ષયોપશમે શબ્દ, રૂપ, રસ,

जाणे ते अग्रवि ४, कोइक तुरतग्रहे ते क्षिप्र ५, कोइक शेषग्रहे ते वीर कहीये ६, कोइक धूम्रमादिक लिंगे करी अग्न्यादिक जाणे ते सलिंग ७ तथा जे लिंग विना जाणे ते अलिंग ८, एक सदेहालो जाणे ते सदिग्ध कहीए ९, सदेह रहित जाणे ते असदिग्ध १०, कोइकवेला कहु ते बीजीवेलाए अणकहे ते जाणे ते द्रुव कहीए ११, कोइक वारवार जणावे जाणे ते अद्रुव १२, एम अवग्रहादिक २८ भेद ते चार गुणा करता ३३६ भेद याय एटला श्रुतनिश्चितना भेद तथा अश्रुतनिश्चितना ४ भेद ते १ ओत्पातिकीबुद्धि, २ वेनयिकीबुद्धि, ३ कर्माया ते कर्मणिकीबुद्धि, ४ परिणामिया ते पारिणामिकीबुद्धि, एव ते अश्रुतनिश्चित सेव मली मतिज्ञानना ३४० भेद कर्मग्रहणी टीका मने कह्या छे

२४० प्र०—ज्योतिष देवतामा कया जीवो न उपजे ?

उ०—पन्नवणा सूत्रना ठहा वक्कतिपद मध्ये कहु छे के ज्योतिषि देवतामाहे समूर्द्धिममनुष्यअसक्षियो तथा तिर्यच असक्षियो समूर्द्धिम असख्यात आयुष्यवाळा युगलिया पक्षी तथा अतरद्वीप युगलिया मनुष्य एटला माहेथी आव्यो ज्योतिषि देवतापणे न उपजे

२४१ प्र०—एक योजननु प्रमाण परमाणुथी माडीने शी रीते याय छे ? ते कहो

સમ્યક્ત્વ પામે, ત્યારે વીતરાગ વર્મની રુચિપૂર્વક પ્રતીતાત્મક વર્મરૂપ શુદ્ધ તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાને આત્મ-સ્વરૂપનું દર્શનજ્ઞાન, સ્વરૂપાચરણરૂપે જીવને વાપ

૨૩૮ પ્ર૦—આત્માગુલ ઉચ્છેદાગુલ પ્રમાણાગુલના માન કયા કેવા છે ?

૩૦—આવશ્યક નિર્ગુત્તિમા તેનું માન નીચે પ્રમાણે કયું છે

ગાથા——ઉસ્સેહગુલમેગ, હનડ પમાણાગુલ સહસગુણ ।

તચેવ હુગણીયરખલુ, વીર સાયગુલ ભણિય ॥૧॥

આયગુલનવથ્યુ, સરીર મુસ્મેહગુલેણ તહા ।

નગ પુઢવી વિમાણાડ, મિણસુયમાણગુલેણતુ ॥૨॥

૨૩૯ પ્ર૦—મતિજ્ઞાનના કેટલા ભેદ છે ?

૩૦—મતિજ્ઞાનના શ્રુતનિશ્ચિત અને અશ્રુતનિશ્ચિત તે મલ્લે શ્રુતનિશ્ચિતના ૪ ભેદ અવગ્રહ, ૧ ર્ઘ્ઘા, ૨ અપાય, ૩ ધારણા ૪ અવગ્રહના વે ભેદ ? વ્યજનાવગ્રહ, ૨ અર્થાવગ્રહ વ્યજનાવગ્રહના ૪ ભેદ ? સ્પશેદ્રિય, ૨ રસેદ્રિય, ૩ ઘ્રાણેદ્રિય, ૪ શ્રોણેદ્રિય, અર્થાવગ્રહના ૬ ભેદ પાચ ર્દ્રિય છઠ્ઠુ મન઼મ છ ચોક ચોવીસ અને ૪ વ્યજનાવગ્રહના ર્મ ર્ઘ્ઘા અપાય ધારણા કરતા ઼વ ૨૮ ઼મ ઼ેકેકના ૧૨ ભેદ થાય ? બહુ, ૨ અ-બહુ, ૩ બહુવિધ, અબહુવિધાદિક બાર ભેદ તિહાં અનેક જીવ વાર્જિત્તના શબ્દ સામઠે છે તે મલ્લે ક્ષયોપશમિક વિચિત્તતા ઼ કરી કોરક જીવ ઘણા શબ્દગ્રહે તે બહુ ૧, કોરક જીવ યોડાગ્રહે તે અબહુ ૨, કોરક શબ્દના વ્યાપાર માહે ર્ત્યાદિક ઘણા વિશેષ જાણે તે બહુબિવ ૩, કોરક યોડા વિશેષ

काढता जेटला समयमा ते पल्य खाली थाय तेटला कालने एकवाडरउद्वारपल्योपम कहिए, ते सख्यातो कहिए केमके वाळाग्रखडसख्याता थाय माटे पछी ते वाळाग्रखटना एक एकना असख्याताखड कल्पिए, अने ते कल्पनाखड समय समय काढता जेटला काळमा खाली थाय तेटला समयने एक सूक्ष्मउद्वारपल्योपम कहिए, एवा पचीस कोडाकोडी-उद्वारपल्योपम एकअडीउद्वारसागरोपम प्रमाणे तिर्छालोके द्वीप अने समुद्र असख्य छे, २ पछी पूर्वोक्त वाळाग्रखड एक एकने सो सो वरसे काढता ज्यार खाली थाय तेटला समयने एक गान्तरअद्वारपल्योपम कहिए, अने ते वाळाग्रखटना, असख्याताखड कल्पिने प्रत्येक खड सो सो वरसे काढता जेटला समयमा पल्य खाली थाय तेटला वखतने एक सूक्ष्मअद्वारपल्योपम कहिए, तेवा दशकोडाकोडीपल्योपमे एक सागरोपम, तेवा दसकोडाकोडीसागरोपमे एक अवसपिणी ने उत्सपिणी काळ, ते बे मळीने वीसकोडाकोडीसागरोपम प्रमाण एक कालचक्र, एवा अनताकाळचक्रे एक पुद्गलपरावर्त्तनकाल प्रमाण आ जीव ससार मध्ये निगोदादिकयी माडीने जन्म मरण करतो करतो अकाम निर्जराए कुटातो पीटातो, कोइ महापुण्यना उदये शुभपरिणामे करी नदी गोळपाषाणना धचनाघोळ न्याये करी आ अत्यतदुर्लभ एवो उत्तम कुळ सयोगवाळो उत्तम निरोगी देहसहित मनुष्यभव पाम्यो छे, उता

૩૦-અનતા સૂક્ષ્મ પરમાણુ. એક સ્પર્શહાર પરમાણુ, આઠ પ્રસરણુ. એક ઉત્તરણુ, આઠ ઉત્તરણુ. એક રચણુ, આઠ રચણુ. ઉત્તર કુરુ યુગલીયાના તુરત જન્મેલા બાલકનો એક બાલક, એના આઠ બાલકો એક મહા દિમખત ક્ષેત્ર યુગલીક બાલક બાલક, એના આઠ બાલકો, એક મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મનુષ્ય બાલક, એના આઠ બાલકો એક ભરતક્ષેત્ર મનુષ્ય બાલક, એના આઠ બાલકો એક લીંચ, આઠ લીંચે એક જી, આઠ જી. એક જી, આઠ જી. એક આગલ, ૨૪ આગલનો એક હાથ, ચાર હાથનો એક વનુષ, અને બે હજાર ધનુષે એક કોશ, એવા ચાર કોશનો એક યોજન જાણો

૨૪૨ પ્ર૦-ષટ્ત્રિવિધ પલ્યોપમનું સ્વરૂપ કહો

૩૦-ઉદ્ધાર, અદ્વા, ક્ષેત્ર પલ્યોપમ, સૂક્ષ્મ અને બાદર મેદ કરીને ઠ પ્રકારે છે તે આવી રીતે-૧ પૂર્વોક્ત યોજન ચાર પ્રમાણે લાગે પહોળો, અને ઉડો કુવો કલ્પિત તેને પલ્ય કહિયુ, તેની છે ઉપમા તે જેને તેને પલ્યોપમ કહિયુ તે પલ્યને દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના યુગલિક તુર્ત જન્મેલા બાલકના બાલક એકના આઠ આઠ સ્વડ સાતવાર કરીયુ, તે બાલક સ્વડે કરી ટાસી ટાસીને ભરવો, એવો કે તે ઉપરથી ચક્રવર્તિની સેના ચાલી જાય, તથા ગંગા નદીનો પ્રવાહ પૂર જોરથી તે ઉપરથી વહન કરે, તોપણ એક પણ બાલક તેમાંથી સ્વડ નહિ, એવો ટાસીને ભરીયુ, પછી તે બાલકને સમય સમય એક એક

वादमा एकेन्द्रिय के त्रसादि जीव सख्यानुमान कराय छे
ए असख्यातउत्सर्पिणी प्रमाणे इम त्रण सूक्ष्म-
पल्यो शास्त्रने विसे उपयोगा होइ तिन वादर कइया
ते सूक्ष्मनो सुखावगोचरार्थ इहा प्राय घणो अद्वा-
पल्योपमनो प्रयोजन छे, इम कोटाकोडी सागरोपमें
एककालचक्र तेणे अने ते कालचक्रे पुद्गलपरावर्त्त
होइ ते आठ प्रकारना छे ते त्रयार्थ जो जो अस्य
गाथा-उद्धार अद्विखित्त, पलियतिहा समय वा समय
समए किसवहारोदीवोदही, आउसस्साइ परिमाण
॥ १ ॥ ॥ पाचमें कर्म ग्रन्थे उक्त

२४३ प्र०-आत्मसमअवस्थानउपयोगरूप ध्यानदशा केवी रीते
पमाय ?

उ०-मोहवशे जीव परभावअनुयायि प्रवृत्ति करे छे मिथ्या
सुखनी तृष्णाए मूल्यो यको ससार भ्रमण करे छे,
ज्यारे मोहस्थिति घटे त्रयारे परप्रवृत्ति छुटे, अने
ज्यारे परप्रवृत्ति टळे त्रयारे विषयधर्मी विरक्त
बुद्धि पाय, अने तेणे करी मनोरोध थाय, केमजे
कारण विना कार्य बनतु नथी, मनने भमवानु कोइ
कारण के ठाम न होवाथी ते सकल्प विकल्प श्याना
करे ? जेम तृण विनानी मृमिमा एटले उखर
मृमिमा पडेलो आग्नि केने बाळे, अर्थात् पोतानी
मेळे उपशमी जाय छे, तेम विषय बाठा टळवाथी
मन पोतानी मेळेज स्वाय अने मन रुधायाथी
मननी चचळता मटे, तेवारे मन एकाग्र थइने आ-

અનાદિકાલના અજ્ઞાન, મોહ, મિવ્યાત્વ, પ્રમાદાદિ
રુપભગ્નાસનાના જોર ઝાઝી ઉત્તમ યોગવાદવાળા
મનુષ્યભગ્નુ લેશમાત્ર પણ મનુમાન નથી આવતુ,
હા । इति खेदे केयी अफसोसनी पात छे, माटे
हे चेतन । आ परमात्माना पचने करीने हवे चेत।
अने जे कुळमा उत्तम कुळना प्रभावे करीने हिं-
सानो आचारज नयी तेजा अहिंसक कुळनी प्राप्ति
उता श्रीजिनेश्वरभगवतनो धर्म पाळवामा प्रमा-
दने ग्रेट, अने तारु खरु फर्नय आ मनुष्य भव-
मा शु? छे, तेनो विचार करी विषयकपायनी प्र-
गतिनो जेम मने तेम सकोच कर, अने तत्त्वमार्गने
आदर, सुदेन, सुगुरु, अने सुधर्मने ओळख, अने
ते ओळखाण पूर्वक शुद्धक्रियानु सेवन कर, अने
सरळता, कोमळता, विनयादि गुण वारण करता
शीख जेयी परपराये तारा आत्मानु चिरकाळ क-
ल्याण थशे, तथास्तु शुभभवतु, शाति शाति
शाति । पूर्वोक्त सूक्ष्मअद्वा काळे करी आयुष्य-
मान, कर्मस्थिति, कायस्थिति, तथा अन्य काळ-
मानादिनु प्रमाण थाय छे, ३ पूर्वोक्त वाळाग्रखड
स्पर्श्या जे आकाश प्रदेश तेने प्रत्येकने समय समय
काढता जेवारे पल्यवाळाग्रथी खाली थाय तेટला
काळने बादरक्षेत्रपल्योपम कहिए, अने वाळाग्रने
स्पर्श्या सर्व आकाश प्रदेश पल्यना समय समय
खाली करता जेवारे पल्य निर्लेप थाय एटला का-
ळने सूक्ष्मक्षेत्रपल्योपम कहिए, तेणे करी दृष्टि-

૨૪૪ પ્ર૦-ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગ પરમાર્થે એકજ આત્માર્થિ-
પણારૂપ મોક્ષ સાધક દશાજ છે, તે શી રીતે ?

૩૦-ઉત્સર્ગમાર્ગ ઘણો કઠીણ, ઘોરતપસ્યા શુદ્ધનિ-
ચર્યાદિ પાઠે, જિનકલ્પિપણે પ્રવૃત્તે તે જાણવો, અને
અપવાદમાર્ગ તે પૂર્વોક્ત ઉત્સર્ગની અપેક્ષાએ એટલે
જ્યારે તે ઉત્સર્ગદશામા ન ટકી શકાય, ત્યારે તેમા
પાઠા સ્થિર થવાને માટે, જે કાઢક કોમલ
માર્ગનું અવલમ્બન સાધનાદિ કરવું એટલે મુનિ પચ-
મહામત શુદ્ધ પાઠે, યગ્નવિહાર તપસ્યાદિ કરી શ-
રીર ગાળે, જેથી વિષય કપાયાદિ મોહવાસના ગાળે,
ક્ષિપ્ત, ગચ્છ, શાસ્ત્રાદિની વારણા કરે, તે પ્રત્યે પર-
સ્પર સ્વાધ્યાય કરે કરાવે, ભવ્યપ્રાણીઓને ધર્મો-
પદેશ આપી સ્વપર મહાનિર્મલતા કરે કરાવે, પોતે
ઉત્તમ માર્ગે ચાલે વીજાને ચલાવે, અને ચાલતા હોય
તેને અનુમોદનરૂપ ઉપદેશ એટલે સહાયતાદિ દે
સ્થિર કરે, इत्यादि અપવાદમાર્ગનું સેવન કરી,
મુનિ પાઠા ઉત્સર્ગમાર્ગમા ઊંચ રહે છે, એમ પરમાર્થે
ઉત્સર્ગ અને અપવાદમાર્ગો આત્માર્થોજ છે, ઉભય
માર્ગ શાસ્ત્રાનુસાર છે, પણ જે નિષ્કારણ દૂષિત
માર્ગનું સેવન કરે, અને કહે જે અમે ઉત્સર્ગને માટે
અપવાદ સેવીએ છીએ, તે ચારિત્રવાત્તીની મિથ્યા વાત
છે, કેમજે મુનિને કોઈ અતિચારરૂપ દૂષણ પ્રાસ-
ગિક લાગીજવારૂપ સંભવ છે, પણ મન યત્ની અ-
તિચાર સેવનકરવારૂપ પ્રમાદાદિ કદાપિ કાલે ન

त्माने विपे प्रवर्त्त, यत जोरपेइ मोहखल, सोविसय
 विरत्तो मणो निरुमिता। समग्रद्विदोसाभावे, सो अप्पाण
 हवई झाया ॥ १ ॥ इति उक्त प्रवचनसारे, आत्म-
 भावनानी गाथा—ण लखाए छीए एगोहहोमिपरे
 सिं, ण मे परे णतिय मज्झमिहकिंवि। इय आय भावणाए,
 रागदोसाविलय जति ॥ १ ॥ नाणस्सनिमुद्धिए, अ-
 प्पा एगतउ ण ससुद्धो। जम्मानाणअप्पा, अप्पाणच अ-
 णवा ॥ २ ॥ आयासामाइए, आयासामाइयस्सअठोत्ती ।
 तेणेव इमसुत्त, भासई आयपरिणाम ॥ ३ ॥ ए सूत्रे
 पण चारिउनें आत्मपरिणामरूपज कहीए छीए पण
 ग्राह्यक्रियारूप नथी कहु तत्र काव्य—येषानचेतो
 ललनासुलभ, मग्न न साहित्यसुधासमुद्रे । ज्ञास्यति
 ते किंममहाप्रयासा—नन्वो यथा वारवधूविलासान्
 ॥ इत्यर्थ ॥ त्यारे शुद्धात्मोपयोगअवस्थानरूप
 निर्मल ध्यानदशानी परम शीतल शीत सुगंधिनी
 अनुभवलेहेरीओनु आत्मा आस्वादन करे, ते सुख
 आपणे पौद्गलिक सुखना भीखारीओ शु जाणीए,
 कहु छे जे —

सघल परवश ते दुख लक्षण, निजवश ते सुख लहिए,
 ए दृष्टे आत्मगुण प्रगटे, कहो सुख ते कोण कहीएरे
 भविका वीरवचन चित्त धरीए १

नागर सुख पामर नवी जाणे, वल्लभ सुख न कुमारी,
 अनुभव विण तेम ध्यानतण सुख, कोण जाणे नरनारीरे भ २
 विषय भोग क्षय शीत वाहिता, शिव मारग ध्रुव नाम,
 कहे असग क्रिया इहा योगी, विमल सुजस परिणामरे भ ३

પ્રક્રમિ તથા નિરુપક્રમિભેદે જવન્યથી અતર્મુહૂર્ત
 અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ સુધીનું અધ્યવસાયની
 તારતમ્યતાએ મિત્ર મિત્ર જીવને નાનાવિધ વધાય છે,
 ત્યાં દેવતા નારકીને આ ભવ આયુ ઝમાસ યા-
 કતા વાકી રહેતા પરભવાયુ વધાય, તથા યુગલિક
 મનુષ્યો તથા તિર્યંચ તેમજ તીર્થંકરાદિ ત્રિષ્ટિ શ-
 લાકાપુરુષ અને ચરમશરીરી દુટલાનું આયુ નિરુ-
 પક્રમિ વધાય, શેષને સોપક્રમી આયુવધ હોય, ત્યાં
 ઉપક્રમ દુટલે ઉપવાનાદિ કારણ વિશેષે આયુ તૂટે,
 એવો મદ મદતરાદિ પરિણામવિશેષે જીવે આયુવધ
 કર્યો હોય, તેવો ઉપક્રમ પળ આયુના વધની સાથેજ
 વધાય છે, ઈથી જેમ તેલે કરીને વાટ સહિત સપૂર્ણ
 રીતે દીવાનું કોઢીડ ભરેલું હોય, તે દીવાને કોઢ-
 પળ પવનાદિ ઉપવાન ન લાગે તો તો તે ઠેઠ સુધી
 સારી રીતે વહે છે, નહિ તો પવનના એક સખત સ-
 પાટાગ ઉતે તેલે અને વાટે ઠરી પળ જાણ, એમ
 સોપક્રમ આયુના વધ પળ એવાજ ઢીલા જાણવા, તે
 વ્યવહારે વિષ, શસ્ત્ર, અકસ્માતાદિ સાત કારણે તૂટે
 છે, પળ નિશ્ચયે તો જીવે તેવીજ રીતનું તેટલાજ
 સમયકાલનું વાધેલું જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ દીઠેલું ભોગવે
 છે, એક સમયમાત્ર પળ આયુ પાછું કરવાને કોઈ
 પળ સમર્થ નથી, દેવ નારકીઆદિ શિવાયના સોપ-
 ક્રમી આયુવત પ્રાણીઓ ઘણું કરીને પોતાના ભવ
 આયુના અતમા અતર્મુહૂર્ત યાકતા પરભવ આયુ વાધે
 છે, તે વાધતા જીવને અતર્મુહૂર્ત લાગે છે, તે વધ

હોય સ્થવિરરૂપમા પળ આ કાલમા સાપેક્ષ અ-
પરાદર્શી મુરપતાવુ ધારિત છે

૨૪૫ પ્ર૦—પાચ નોધમ્મીયા પ્રાણી કયા છે તે કયા ?

૩૦—મદ્દોદેવાયદ્ધો, વિસયાસત્તો અજ્ઞિયાપુત્તો । ગુરુ દેવા-
યણદુદ્ધો, નોધમ્મા પચપત્તતા ॥ ૧ ॥ અસ્યાર્થ —
૧ પ્રથ જ્ઞાત કુલ્લયા વટેલા જીવ, ૨ દેવાદિક ધર્મ-
સ્વાતાના નિ શૂક મને દુરામ દાનતે પગાર સ્વાનારા
પૂજારાદિક તથા દેવ ગુર્વાદિક દ્રવ્યના સ્વાનારા,
૩ વિષયાશક્ત લોભુર્પા લપટ્ટી, ૪ વ્યભિચારવડે
સાધ્વીને પેટે અવતરેલ પુત્ર, ૫ દેવ, ગુરુ, ધર્માદિ-
રૂનો નિંદક, ઘાતક ઉત્થાપક એ પાચ અધર્મી એટલે
નોધમ્મિયા જાણવા, તે વીતરાગ ભાવિત ધર્મયા
પરાદ્દમુખ રહે

૨૪૬ પ્ર૦—સમૂર્ચ્છિમમનુષ્ય મરી કેટલા દડકમા જાય છે ?

૩૦—દશદડકમા જાય છે ૫ પાચ થાવરમા ૩
વિકલેન્દ્રિયમા ૧ પચેન્દ્રિયમનુષ્યમા ૧૦ પચેન્દ્રિય
તિર્યચમા જાય પળ યુગલિયો ન થાય તથા એ
દશદડકમા તેડકાય વાયુકાય એ બે દડક વર્જિને
વીજા આઠ દડકના આવ્યા સમૂર્ચ્છિમમનુષ્ય થાય

૨૪૭ પ્ર૦—જીવને પરભવઆયુ શી રીતે વધાય છે, અને તે
કેટલા પ્રકારનું છે ?

૩૦—જીવને આયુર્કર્મ પરભવસન્નધિનુ આ ભવ ભોગવતા
થકા એરુજવાર નિકાચિતપણે ત્રણ આકર્ષે કરી સો-

३, आरमिकी ४, मायाप्रत्ययिकी ५, ए पाच क्रियापती जीवोव अल्पग्रहुत्व कहो

उ०—मिथ्यात्वप्रत्ययिकीक्रियावाळा सर्वथी योटा, १ ते थकी अपच्चस्वखाणीक्रियावतजीव असख्यातगुणा अधिक केमजे तेमा अविरति भळ्या, २ ते थकी परिग्रहिकीक्रियावतजीवो असख्यातगुणाधिक जे भणी तेमा देशविरति भळ्या माटे, ३ ते थकी आरमिकीक्रियावत असख्यातगुणाधिक जे भणी सर्वविरति उठ्ठा गुणठाणाना मुनि तेमा भळे तेथी, ४ मायाप्रत्ययिकीक्रियावत तेथी सख्यातगुणाधिक जे भणी तेमा नवमा गुणठाणावति मुनि ग्रह्या तेथी ए भाव पत्रवणासूनमन्ये छे इति ।

२५० प्र०—देवगतिने विषे उ लेश्या आसरी अल्पग्रहुत्व कहो

उ०—१ शुक्लेश्यावतदेवताओ सर्वथी योटा, २ ते थकी पद्मलेश्यावत असख्यातगुणाधिक, ३ तेथी कृष्णलेश्यावत असख्यातगुणाधिक, ४ ते थकी नीललेश्यावत असख्यातगुणाधिक, ५ ते थकी कापोतलेश्यावत असख्यातगुणाधिक, ६ ते थकी तेजो-लेश्यावत ज्योतिपीदेवो असख्यातगुणाधिक जाणवा

२५१ प्र०—सोपक्रमिआयुषवतजीव आयु पुरु भोगवता थका पण अकाळे चेवजीवियाओववरोविया—॥ मरण पाम्यो एम कहे छे तेनु शु समजवु ?

उ०—जेम राजाए कोइएक चोरने पकडीने शळीये के फासीए दीवो, त्या ते जीवे सर्व आयु कर्मना दळ

दरमियाने पण आकर्ष (डचका) कर छे, जेम
गाय पाणी पांती वीसामे वीसामे पाये, तेम जीव
पण आयुर्कर्णना पुद्गलने लेइ आकर्षि राधे, त्या
मति तेवी गति अथवा गति तेवी मति अनुसारना
परिणाम विशेषे नव पडे

२४८ प्र०-आकुट्टी, दर्प, प्रमाद अने कल्प ए चार शब्दार्थ कहो

उ०-आकुट्टीकया अनाभोगतयाउपेत्यसायनकरणोत्साहो-
त्मिका १, दर्पोधापनप्लवनादिक वलगनादिक ।
हास्यजनको वा नाट्यादिकदर्परूपोवा २, प्रमादो
रानौ दिवाप्रतिलेखनाप्रमार्जनाद्यनुपयुक्तता ३, कल्प-
कारणे दर्शनादिचतुर्विंशतिरूपेसति गीतार्थस्यकृत-
योगी उपयुक्तस्य अयतनतया आधाकर्माद्यादानरूपा
४, इति । अस्यार्थ ।

आकुट्टी एटले अनाभोगे उपयोग रहित सहसात्कारे
उद्धतपणे सावद्यकार्य प्रवृत्ति, २ दर्प एटले अह-
कारे वा इर्ष्याए चडसाचटसीए नाटक कौतकादि
जोवा जता वाटमा अश्ववृषभादिने, खूब दोडाववा
वगेरे अयत्नाए निर्दय सावद्य कर्माचरण, ३ प्रमाद
एटले राने वा दिवसे प्रमार्जन प्रतिलेखनादि सावद्य
क्रिया अयत्नाए जेम तेम बेदरकारीथी करवी ते
४ कल्प एटले गीतार्थ बहुश्रुतादिना वचन निरपे-
क्षपणे निष्कारण आधाकर्मादि द्रवित आहार ग्रहण
करवो वगेरे मार्गथी भ्रष्ट आचार प्रवृत्ति ते

२४९ प्र०-मिथ्यात्वप्रत्ययिकी १, अप्रत्यारूप्यानिकी २, परिग्रहिनी

३, आरमिकी ४, मायाप्रत्ययिकी ५, ए पाच क्रियापत्ती
जावोन अत्पनहुत्व कहो

उ०—मिथ्यात्वप्रत्ययिकीक्रियापत्ती सर्वथी थोटा, १ ते
थकी अपचस्वखाणीक्रियापत्तीजोव असख्यातगुणा
अधिक केमजे तेमा अविरति भळ्या, २ ते थकी
परिग्रहिकीक्रियापत्तीजो असख्यातगुणाधिक जे
भणी तेमा देशविरति भळ्या माटे, ३ ते थकी
आरमिकीक्रियापत्ती असख्यातगुणाधिक जे भणी
सर्वविरति उद्धा गुणटाणाना मुनि तेमा भळे तेथी,
४ मायाप्रत्ययिकीक्रियापत्ती तेथी सरख्यातगुणाधिक
जे भणी तेमा नयमा गुणटाणावति मुनि उध्या तेथी
ए भाव पन्नगणामृगमन्ये छे इति ।

२५० प्र०—देवगतिने विषे उ लेइया आसरी अत्पनहुत्व कहो

उ०—१ शुक्ललेश्यापत्तीदेवताजो सर्वथी थोटा, २ ते
थकी पद्मलेश्यावत असख्यातगुणाधिक, ३ तेथी
कृष्णलेश्यावत असख्यातगुणाधिक, ४ ते थकी
नीललेश्यावत असख्यातगुणाधिक, ५ ते थकी का-
पोतलेश्यावत असख्यातगुणाधिक, ६ ते थकी तेजो-
लेश्यावत ज्योतिर्पीदेवो असख्यातगुणाधिक जाणवा

२५१ प्र०—सोपक्रमिआयुष्यतजीव आयु पुरु भोगवता थका पण
अकाळे चवजीवियाजोववरोत्रिया—॥ मरण पाम्यो एम
कहे छे तेनु शु समजवु ?

उ०—जेम राजाए कोइएक चोरने पकडीने शळीये के
फासीए दीवो, त्या ते जीवे सर्व आयु कर्मना दळ

હતા તે આત્મપ્રદેશોદયે ભોગરી, આયુર્કર્મ ગાવ્યુ
 હતુ તેટલુ પૂરુ ભોગરી લીડુ, તથા કાઠ આસરી
 અકાઠે મુઓ પટ્ટે જે આયુ મુસે સમાવે જીવ
 વિપાકોદયે ભોગર્વીને મરત, તે થોડા કાઠમા તે
 આયુના દઢને પ્રદેશોદયે વેદીને સપાવીને મુઓ
 તેથી તેને અકાઠમરણ કહે છે અર્થાત્ જેટલુ
 આયુષ ગાવ્યુ હતુ તેટલુ પ્રદેશોદયે ભોગર્વીને પૂરુ
 કીધુ તેથી સપૂર્ણ આયુષે મુઓ તેમ કહેવાય અને
 ઘણા કાઠે વિપાકોદયે ભોગવવાનુ આયુ કર્મ થોડા
 કાઠમા ભોગર્વીને સપાવ્યુ માટે અકાઠ મરણ કહિયે

૨૫૨ પ્ર૦-કોને સવત્રી વહાર કાઢવો તથા કોને દીક્ષા ન
 આપવી જોડિય ?

૩૦-અથ પ્રાસ્તાવિક ગાથા-

જો મળઈનતિથિધમ્મો, ન સામાઢ્ય ન ચેવ વયાઈ ।
 સો સમણસઘવજ્ઞો, કાયવ્વો સમણસઘેણ ॥ ૧ ॥
 અઘારસપુરિસેસુ, વીસઢિત્થીસુ દસનપુસેસુ ।
 જિણપઢીકુતિતિથિયાઓ, પવ્વાવેડ ન કપ્પતિ ॥ ૨ ॥
 બાલેવુઢ્ઢેનપુસયેય, કિવેજઢેયબાહિય ।
 તેણેરાયાવગારિય, ઉમત્તે ય અદસણે ॥ ૩ ॥
 દાસેડુઢેઅમૂઢેય, અણતેજુગણુ ણય ।
 અવબઘણુ યમિણુ, સેહેનિપ્પોઢીયાઢ્ય ॥ ૪ ॥
 ણટલાને દીક્ષાદેવી ન કલ્પે,

૨૫૩ પ્ર૦-સોઠ સજ્ઞાઓ કહ ?

३०-गाथा—

आहारभयपरिग्गह, मेहुणतह कोहमाणमायाए ।
लोहोहलोगसण्णा, दससत्ताहुतिसन्वेसि ॥ १ ॥
सुहहहमोहसत्ता, वितिगिच्छाचउद समुणेयन्वा ।
सोगे तहधम्मसत्ता, सोत्तस ए हुति मणएसु ॥ २ ॥

२५४ प्र०-दश सत्ता क्या क्या जावोमा छे

३०-गाथा—

रुखाणजलाहारो, सकोयणीयाभएण सकुयइ ।
नीयततुएण वेइइ, वलीरुखेण परिग्गहेय ॥ ३ ॥
इत्थीपरिरमेण, कुरुक्कतरुणोफल्ती मेहुणे ।
तहकोकनदस्सकदो, हुकारोमुयइ कोहेण ॥ ४ ॥
माणेण झरईरुदती, छायाई वली फलाईमायाए ।
लोहेवीलपलासा, खिवतिमूले धणाणुवरि ॥ ५ ॥
रयणीए सकोओ, कमलाण होईलोगसत्ताह ।
ओहे चईत्तु मग्ग, चढति रुखेसु वल्लीओ ॥ ६ ॥
इति १० सत्ताना उदाहरण ।

२५५ प्र०-अठार भावदशा तथा अठार द्रव्यदशाहु स्वरूप कहो

३०-तत्र गाथा—

तिरियामणुआकाया, तह अग्गवीयाय चउरो ।
देवाय नेरइया-अठारसभावरासीओ ॥ १ ॥
वेरेन्द्रिय, तेरेन्द्रिय, चोरेन्द्रिय, पचेन्द्रिय, ए चार
तथा समूर्च्छिममनुष्य कर्ममृमिजा अकर्ममृमिजा
१३०

અતરદ્વીપના, હવે અગ્રગ્રીજ, મૂલગ્રીજ, પર્વગ્રીજ, સ્ક-
વગ્રીજ, એ ચાર વનસ્પતિના મેદ પૃથ્વીકાય, અપ્-
ક્કાય, તેડકાય, વાડકાય, એ ચાર તથા દેવતા
અને નારત્રી એ અઢાર ૧૮ ભાગદિશા આચારાગ
સૂત્રમત્યે શસ્ત્રપરિજ્ઞાઅન્યયનમાહે ભાગદિશા વચ્ચાણી
છે તથા અઢાર દ્રવ્યદિશા ચારદિશિ, ચારવિદિશિ,
આઠદિશિ, વિદિશિના આતરા ઝુર્વદિશા, અયોદિશા
એ ૧૮ દ્રવ્યદિશા જાણવી

૨૫૬ પ્ર૦—નીલીગલીએ રંગેલા પત્તમા કેટલા વચ્ચતમા જીવ
પહે છે ?

૩૦—નીલીગલીએ રંગેલા વચ્ચથી મનુષ્યસર્ગે તત્કાલ
કુયુપ્રમુખ તસર્જીવ ઘણા ઉપજે છે એમ સ્તનસચય
ગ્રન્થમા કહ્યું છે

૨૫૭ પ્ર૦—લઘ્વિપર્યાપ્તાનુ તથા કરણપર્યાપ્તાનુ કેવુ સ્વરૂપ છે ?

૩૦—પર્યાપ્તિદ્વિધા લઘ્વિ કરણશ્ચ તત્ર યે સ્વયોગપર્યાપ્તિ
સર્વાઅપિ સમર્થા પ્રિયન્તે ન અર્વાન્ તે લઘ્વિપર્યાપ્તા
યે પુન કરણાનિ શરીરેન્દ્રિયાદીનિ નિવર્તન્ત તે
કરણપર્યાપ્તા इति, નનુચાસ્યશરીરપર્યાપ્તૌ ચ શરીરભવિ-
ષ્યતિ કિ પ્રાગ્ અભિહિતેન શરીરનામ્ના ? નૈતદસ્તિ
સાધ્યમેદાત્ તથા જયસોમકૃત બાલાવબોધમા એમ
લખ્યું છે

૨૫૮ પ્ર૦—ઠ પર્યાપ્તિનુ સ્વરૂપ કહો

૩૦—જે કર્મના ઉદયથી આરમી પર્યાપ્તિ પૂરી કર્યા વિના
ન મરે તે પર્યાપ્તિનામકર્મ, તેણે એકેન્દ્રિયને ચાર

વિગટેન્દ્રિય તથા અસજ્જીપચેન્દ્રિયને ભાવા હોય
સજ્જીપચેન્દ્રિયને મન હોય ઉત્પત્તિ પ્રથમ સમયથી
આરમ્ભી પર્યાપ્તિ પૂરી કર્યા વિના ન મરે પૂરી કરીને
મરે તે લઘ્વિપર્યાપ્તો જાણવો શરીર ઇન્દ્રિય
પર્યાપ્તિ પૂરી ન થાય ત્યાં મુર્ચ્ચા તેને અકરણપર્યાપ્તો
કહેવો જયવા જે જે પર્યાપ્તિ પૂર્ણ નયો યદ્ તેની
અપેક્ષાએ અકરણપર્યાપ્તો જાણવો જે જે પર્યાપ્તિ
પૂરી કરી તે અપેક્ષાએ કરણપર્યાપ્તો જાણવો જે
કર્મના ઉદયે આરમેલી પર્યાપ્તિ પૂરી કર્યા વિના મરે
તે લઘ્વિઅપર્યાપ્ત નામકર્મ પુદ્ગલના ઉપચયથી યયો
પુદ્ગલ પરિણમન હેતુ શક્તિ વિશેષ તે પર્યાપ્તિ વિષય
મેદે છે

૨૫૯ પ્ર૦-પર્યાપ્તિ ને પ્રાણમા શો ફેર છે ?

ઉ૦-પર્યાપ્તિ તે ઉપજતીવેલાં હોય અને પ્રાણ તે જાત્રજાત્ર
લગે હોય

૨૬૦ પ્ર૦-સમ્યગ્દૃષ્ટિની કેવી દશા હોય ?

ઉ૦-ગાથા-

બ્રહ્મોઅવિરુદ્ધેત, જાણનો રાગદોષપ્રવચ ।

વિરુદ્ધસુહ ઇચ્છતો, વિરુદ્ધ કાઉ ચ અસમત્યો ॥ ૧ ॥

એસ અસજયસમ્મો, નિદતોપાવકમ્મકરણચ ।

અહિગયજાવાજીવો, અચલિયદિદ્દીપ્પલિયમોહો ॥ ૨ ॥

સમ્મદસણસહિઓ, ગિણ્હતોવિરુદ્ધમપસાસિણ ।

એગવડ્યચરમો, અણ્ણમડ્ડમિત્તત્તિદેસાજર્ડ ॥ ૩ ॥

અનરદ્વૌપના, હવે ઝયત્રીજ, મૂત્રત્રીજ, પર્વત્રીજ, સ્ક-
વત્રીજ, એ ચાર પુનસ્પતિના મેદ પૃથ્વીકાય, અપ-
કાય, તેડકાય, ગાડકાય, એ ચાર તથા દેવતા
અને નારત્રી એ અઢાર ૧૮ ભાગદિશા આચારાગ
સૂત્રમધ્યે શસ્ત્રપરિજ્ઞાઅન્યયનમાહે ભાગદિશા વાણી
છે તથા અઢાર દ્રવ્યદિશા ચારદિશિ, ચારવિદિશિ,
આઠદિશિ, વિદિશિના આતરા કુર્વદિશા, અથોદિશા
એ ૧૮ દ્રવ્યદિશા જાણતી

૨૫૬ પ્ર૦—નીલીંગલીએ રંગલા પત્રમા કેટલા વસ્તુમા જીવ
પડે છે ?

૩૦—નીલીંગલીએ રંગલા વસ્તુથી મનુષ્યસસેગ તત્કાલ
કુબુપ્રમુખ ત્રસજીવ ઘણા ઉપજે છે એમ રત્નસચય
ગ્રન્થમા કહ્યું છે

૨૫૭ પ્ર૦—લઘ્વિપર્યાપ્તાનુ તથા કરણપર્યાપ્તાનુ કેવું સ્વરૂપ છે ?

૩૦—પર્યાપ્તિદ્વિધા લઘ્વિ કરણશ્ચ તત્ર યે સ્વયોગપર્યાપ્તિ
સર્વાઅપિ સમર્થા પ્રિયન્તે ન અર્વાન્ તે લઘ્વિપર્યાપ્તા
યે પુન કરણાનિ શરીરેન્દ્રિયાદીનિ નિવર્તન્ત તે
કરણપર્યાપ્તા इति, નનુચાસ્યશરીરપર્યાપ્તૌ ચ શરીરભવિ-
ષ્યતિ કિ પ્રાગ્ અમિહિતેન શરીરનામ્ના ? નૈતદસ્તિ
સાધ્યમેદાત્ તથા જયસોમકૃત્ત બાલાવબોધમા એમ
લખ્યું છે

૨૫૮ પ્ર૦—ઊ પર્યાપ્તિનું સ્વરૂપ કહો

૩૦—જે કર્મના ઉદયથી આરમ્ભી પર્યાપ્તિ પ્રતી કર્યા વિના
ન મરે તે પર્યાપ્તિનામકર્મ, તેણે એકેન્દ્રિયને ચાર

સતો જીવ સિદ્ધિ ગતિએ જાય, પણ વચમા વિષમ
શ્રેણિના આકાશપ્રદેશ ન ફરસે માટે તે અપેક્ષાએ
સિદ્ધિની અફુસમાળગતિ કહિએ, તથા સમશ્રેણિએ
આકાશપ્રદેશ ફરસતો ફરસતો જાય, તે અપેક્ષાએ
ક્ષેત્રઆશ્રિફુસમાળગતિ કહીએ, અને એક સમયથી
ઘીંજા સમયના અતરને ન ફરસે તે માટે આશ્રિ
અફુસમાળ ગતિ કહે છે

૨૬૫ પ્ર૦-ગુણપ્રકારના પુદ્ગલો દૃશ્યતથી સમજાવો

૩૦-વિશ્રસા તે સ્વભાવે કોઈ નિમિત્ત પામી તદાકાર
થાય, જેમ દ્વ્યવતુષ્પાદિ અગ્નિ, ૨ પ્રયોગસા તે
જીવ વ્યાપારે, ઉદ્યમે કરીને જે નિપજે, જેમ ભવન,
ઘટપટાદિ, ૩ મિશ્રસા તે કાઢક સહજ સ્વભાવે અને
વાઢક પ્રયોગે જેમ તે માણસે જુનો પટો વાઢ્યો
અથવા જુની પાઘડી વાઢી રૂપાદિમા પુદ્ગલોનું
જીર્ણગુણ યદુ તે સ્વભાવે કહીએ, અને વ્યવનકર્મ તે
મનુષ્યના પ્રયોગવડે થાય છે, એમ સ્વભાવ અને
પ્રયોગે મળી અનેલ વસ્તુને મિશ્રસા પુદ્ગલ કહે છે

૨૬૬ પ્ર૦-શ્રીતીર્થકરના જન્માદિકકલ્યાણક વરવતે સાતે નરકે
કેટલું અજવાલું થાય તે કહો

૩૦-પહેલી નરકે સૂર્યસમાન ઉદ્યોત, ૨ ઘીંજીએ વાદળે
ઢાકેલા સૂર્યસમાન, ૩ ઝીંજીએ પૂનમના ચંદ્રસમાન,
૪ ચોથીએ વાદળે ઢાકેલા ચંદ્રમાસમાન, ૫ પાંચ-
મીએ ગ્રહોના ઉદ્યોત સમાન, ૬ ઊઠીએ નક્ષત્રના
ઉદ્યોત સમાન, ૭ સાતમીએ તારાના ઉદ્યોત સમાન

ए गाथानो गुरुगमयी अर्थ चारज्यो सम्यग्दृष्टिने
उदयस्थिति प्रतियोत्रव होय पण आत्मप्रतियोत्रव
न होय

२६१ प्र०—छद्मस्थ कोने कहे छे ?

उ०—छाद्यते केवलज्ञानदर्शने आत्मन अनेनेतिछद्म-
ज्ञानावरण दर्शनावरण मोहनीयान्तरायकर्मोदयेसति
तस्य केवलज्ञानदर्शनस्यानुत्पादात् तदपगमानन्तर
चोत्पादात् ज्ञानावरणादिछद्मनि तिष्ठतीतिछद्मस्थ ॥
केवलज्ञान विना बाकीना चार ज्ञान प्रगटता पण
छद्मस्थ गणाय छे

२६२ प्र०—मुनिने अप्रमत्तदशाए समय समय अनतगुणविशुद्धि
कही छे ते शी रीते ?

उ०—आत्मोपयोग एकाग्रध्यान भणी मुनिने आत्मप्रदेशे
रहेल अनतीकर्मवर्गणानी निर्जरा थता आत्मान्ती
अनती विशुद्धि समय समय थाय छे

२६३ प्र०—आहारकआहारक मिश्र जीव किम करे ?

उ०—जेवारे पूर्वधरे सदेह पुछवा निमित्ते आहारकशरीर
मोकल्यु होय तिहा ज्ञानवत नही तिवारे तिहायी
वली बीजु आहारक करे ते करती वेलाए पूर्वआ-
हारक सवाते मिश्र होय ते भाटे इति भावार्थ ।

२६४ प्र०—सिद्धने अफुसमाण के फुसमाण गति शी रीते
समजवी ?

उ०—एक समयमा समश्रेणिना सर्वआकाशप्रदेश, फर-

રત્ની છાયા ઊતા ઝાયટો ધૂમાડા વગેરેના પુદ્ગલો નજરે દેખાય છે, પણ હાથમા ગ્રહવાય નહિ, માટે વાદરસૂક્ષ્મ, ૪ સૂક્ષ્મવાદર તે ગધ, રસ, સ્પર્શ શબ્દાદિકના પુદ્ગલો આંખે દેખાતા નથી, પરંતુ સ્પર્શાદિકે લક્ષણે જણાય છે, માટે તેને સૂક્ષ્મવાદર કહિયુ, ૫ સૂક્ષ્મ તે અષ્ટકર્મવર્ગાના પુદ્ગલો ચાર સ્પર્શવાળા છે તે નજરે દેખાતા નથી માટે, ૬ સૂક્ષ્મસૂક્ષ્મ તે છુટો શુદ્ધપરમાણુપુદ્ગલ તે વે સ્પર્શવાળા અત્યંતસૂક્ષ્મ છે માટે એ રીતે ૩ પ્રકારના પુદ્ગલ સસારમન્યે વ્યાપી રહ્યા છે, જેમ ૩ કાયના જીવ વ્યાપી રહ્યા છે તેમ જાણવા

૨૬૮ પ્ર૦-જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મનો બધ, ઉદય, ઉદીરણા, સત્તા કેટલા ગુણઠાણા સુધી હોય

૩૦-જ્ઞાનાવરણીયનો બધ ગુણઠાણા ૧૦ માસુધી, દર્શનાવરણીયનો બધ ૧૦ મા સુધી, વેદનીયનો બધ ગુણઠાણા ૧૨ મા સુધી, મોહનીયનો બધ ગુણઠાણા નવમા સુધી, આયુકર્મનો બધ ગુણઠાણા સાતમા સુધી, નામકર્મનો બધ ગુણઠાણા ૧૦ સુધી, ગોત્રકર્મનો બધ ગુણઠાણા દશમા સુધી, અતરાયકર્મનો બધ ગુણઠાણા દશમા સુધી, હવે જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો ઉદય ગુણઠાણા ૧૨ મા સુધી, દર્શનાવરણીયકર્મનો ઉદય ગુણઠાણા ૧૨ મા સુધી, વેદનીયકર્મનો ઉદય ગુણઠાણા ૧૪ મા સુધી, મોહનીયકર્મનો ઉદય ગુણઠાણા ૧૦ મા સુધી, આયુકર્મનો ઉદય ગુણઠાણા ૧૪ મા સુધી,

अथ प्रास्ताविक गाथा—

कालेसुपत्तदाण, समत्तविसुद्धिगोहिलाभ च ।
 अते समाहिमरण, अभञ्जजीवा न पाप्मति ॥ १ ॥
 अखडियचउत्थो, वयगहणाउ जोय गीयत्थो ।
 तस्स सगासे दसण, वयगहणसोहिगहण च ॥ २ ॥
 कत्थय जीवो जलीओ, कत्थय कम्माइ हुति जलीआइ ।
 जीवस्सय कम्मस्सय ॥ ३ ॥
 कालसद्धानोनियइ, पुच्चकयपुरस्कार ए गता ।
 मिच्छ तत चेवओ, समासओ होतिसमत्त ॥ ४ ॥
 नव हि जीववहकरण, करायण अणुमोदिय जोगेहि ।
 कालतिण्हिगुणीए, पाणीअहुदुस्सतेयाल ॥ ५ ॥ अस्यार्थ

साधुने पहिलाप्रतना नवकोटी पञ्चस्त्राण छे पण
 तेहना भागा २४३ थाय इम २७ करवाना २७
 कराववाना २७ अनुमोदवाने विषे निषेधे इम ८१
 थाय ते काले अणुगुणेगुणी त्रिगुणाकरता २४३
 भेदे साधुने पञ्चस्त्राण होय जावजीवलगे इत्यर्थ ।

२६७ प्र०—छ प्रकारना पुद्गलनु स्वरूप कहो

उ०—१ बादर ते खडी माटी पाषण प्रमुख जाणवा,
 केमजे ते पदार्थोने छेद्या थका तेना खडो एकमेक
 न रहे, पण मित्रमित्र नजरे देखाय छे, माटे बादर
 बादर ते पहेलो भेद, २ बादर ते घी, दूध, पाणी,
 तेल, मध, गोळ, खाड इत्यादिकना पुद्गलने बादर
 कहिये, केमजे तेमने छेद्या थका मित्र ॥ थाय
 एकमेक मळेलाज रहे छे ३ बादरसूक्ष्म ते शरी-

માહેલી એકનિગોદ લડે તે નિગોદમા અનતા
 જીવ છે, તે માહેલો એકજીવ લડે તેમા અસ-
 ર્યાતા પ્રદેશ છે, તે એકજીવને પ્રદેશે પ્રદેશે
 અનતીકર્મવર્ગણા છે, તે માહેલી એક કર્મવર્ગણા
 લીંજીએ તે માહી અનતાપુદ્ગલપરમાણુઆ છે, તે
 માહેલો એક પરમાણુ લીંજીએ, તે માહી અનતા
 પર્યાય સમકાલે પરિણમે, એવી જાંવ અને પૌદ્ગલિક
 શક્તિની અત્યંતસૂક્ષ્મતા જાણવી, એવું શ્રીવીતરાગ
 વચન તદ્દત્તિ કરી માર્નીએ હવે નિગોદીઆ જાંવના
 ભવની સંખ્યા કાલ માન વિચારે છે —અસર્યાત
 સમયની એક આપલી યાય, ૨૫૬ આવલિનો એક
 નિગોદીઆ જાંવનો ક્ષુટ્ક ભવ યાય, એક શ્વાસો-
 ચ્છવાસમાહે ચુવાલીસસેને સાઢીચ્છેતાલીસ આવલી
 યાય તેવા ભવ નિગોદીઓ જાંવ એક શ્વાસોચ્છવાસમા
 ૧૭ ભવ ફાફેરા કરે, એટલે તે જાંવ સત્તરવાર મરે
 અને અઢારમી વાર ઉપજે, કેમજે એક શ્વાસોચ્છવાસમા
 ૧૭ ભવ અને ૯૪॥ આવલી જેટલો કાલ યાય
 છે તે પ્રમાણે ગણતા વે ઘડીમા ૩૭૭૩ શ્વાસો-
 ચ્છવાસ થાય છે, તેટલામા નિગોદીઆ ભવ ૬૫૫૩૬
 થાય, એ લેખે એક દિવસમા શ્વાસોચ્છવાસ ૧૧૩૧૯૦
 અને તેમા ભવ એટલા શ્વાસોચ્છવાસ નિરોગી યુવાન
 પુરુષના યાય, તેવા એક દિવસમા ૧૯૬૬૦૮૦
 ભવ નિગોદીઓ જાંવ કરે, તે હિસાવે એક માસના
 શ્વાસોચ્છવાસ ૩૩૯૫૭૦૦ ગણતા નિગોદીઆ ભવ
 ૫ ક્રોટ ૮૯ લાખ ૮૨ હજાર અને ૮૦૦ થાય,

વાનુ સમુદ્ધવાત આઠ સમયનો કરે પણ વીજા નહિ,
પછી એમ પોતાના જાતમપ્રદેશે ચૌદરાજલોકમા
રહેલ પ્રાણીમાત્રના જાતમપ્રદેશ સાથે મેઢવી પ્રદે-
શોદયે કર્મ ભોગર્તીને દટ, કપાટ, મથાનાદિ અનુ-
ક્રમે સવરીને અયોગી યયા યજ્ઞા સિદ્ધિ વરે इत्यादि
સ્વરૂપ વિસ્તારે, યયાન્તર્યા (લોકપ્રકાશગ્રન્થે કથુ
છે) ગુરુગમયી જાણનુ

૨૭૦ પ્ર૦-નિગોદનુ સ્વરૂપ કહો તયા જીવ અને પુદ્ગલની
શક્તિની સૂક્ષ્મતા જિનપચનાનુસાર દર્શાવો

૩૦-અસહ્યાતપ્રદેશી લોક તે પ્રમાણે ગોલા પણ અસ-
હ્યાતા છે, ગોલો તે શુ ? અસહ્યાતિ નિગોદે એક
ગોલો इति તે ઉપર ગાયા-

લોણઅસહજોયણ, માણેપડંચ જોયણગુલા સમ્મલા ।

પદ્ધત અસહઅસા, પડઅમસહયા ગોલા ॥ ૧ ॥

ગાલો અસહ નિગોઓ, સોઅણઅસહપડંપણ ।

કમ્માણવગ્ગણાણતા ॥ ૨ ॥

પડવગ્ગણાઅણતા, અણુઅ પડઅણત પજ્જાયા ।

એવ લોગસહુવ, ભાવિજ્જ તહત્તિજિણવુત્ત ॥૩॥ અસ્યાર્થ -

ચૌદરાજલોક અસહ્યાતી કોડાકોડી જોજનનો છે,
તે મધ્યે એક જોજન લડ્ડે, તેના અગુલ અસહ્યાતા
થાય, તે મધ્યેથી એક અગુલ લીજીએ, તેના અસ-
હ્યાતમા ભાગપ્રમાણ, એકભાગ લડ્ડે, તે માહે
અસહ્યાતા ગોલા છે, તે માહેલો એકગોલો લડ્ડે
તે એકગોલામાહિ અસહ્યાતિ નિગોદ છે, તે

માહિ આવ્યા છે અનતાકદાદિક માહે છે તથા જેટલા જીવ સૂક્ષ્મનિગોદગોલકમાહેથી નિકલ્યા છે તે વ્યવહારરાશિમાહે આવ્યા તે કાલાદિક લઘ્વિ પામી સિદ્ધિવરે તેટલા અવ્યવહારનિગોદમાહેથી નીકળી ઊંચા વ્યવહારરાશિમાહે આવે પણ વ્યવહારરાશિ તો ઓછા ન યાય, કદાપિ મુક્તિ જાવાનો વિરહકાલ હોય તેટલા કાલ સુધી સૂક્ષ્મ અવ્યવહારરાશિ નિગોદનો જીવ કોઈ વ્યવહારરાશિમા ન આવે એહતુ ઉપમિતિભવપ્રપચયથમાહે કહ્યું છે

૨૭૧ પ્ર૦—ચાદ્રસાધારણવનસ્પતિકાયમાયી જીવ મરીને સૂક્ષ્મ ગોલકનિગોદમા જાય તો ત્યાં કેટલો કાલ ઉત્કૃષ્ટ રહે

૩૦—અઢીપુદ્ગલપરાવર્તન, મતાતરે અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી સુધી પણ કહ્યું છે, ત્યાંથી નીકળી ચાદ્ર નિગોદ કદમૂલ માહિ ઉત્કૃષ્ટ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધી રહે, એકનિગોદનો ગોલો અસંખ્યાતાઆકાશપ્રદેશ અવગાહી રહ્યો છે, તથા અવ્યવહારરાશિયા નિગોદીઆ જીવ જે ગોલકમા છે તે ભવસ્થિતિપાકતા ઊંચા આવે તે એકસમયે ઉત્કૃષ્ટ કેટલા નીકળે ? તોફે જેટલા અઢીદ્વીપ માહીયી સકલ્કર્મ સ્વપાવી એકસમયે જેટલા જીવ સિદ્ધિ વરે, તેટલા સૂક્ષ્મનિગોદમાયી નીકળી વ્યવહારરાશિમા આવે, તે જવન્ય એકસમયમા એક, બે, ત્રણથી ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮, અને તેટલાજ સૂક્ષ્મ

અને એક વરસમા ૪ કોડ, ૭ લાખ, ૪૮ હજાર, અને ૮૦૦ ગણતા તેને વિષે નિગોદીઓ જીવ ૭૦ કોડી ૭૭ લાખ ૮૮ હજાર અને ૮૦૦ વાર જન્મમરણરૂપ ભવ કરે, એમ ભવ પૂર્વે આ જીવે અસંખ્યાતેકાળે અસંખ્યાતા અધિક ભવ ફીધા, એમ અનતાકાળે અનતા ભવ ફીધા, અનતા અતીતકાળમા અનતાઅનત ભવ કર્યા, તે શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનું વચન સદ્દહિને, હે ચેતન ! તુ મનમા કાઢક પાપનો ત્રાસ આણ અને આ તારા પોતાના જીવની દયા ચિંતવીને તેને આવા ભયકર જન્મમરણના ફેરામાયી મુક્ત કરવાનો શ્રીજિન પ્રણીત માર્ગ છે, તેને અપ્રમત્તપણે યથાર્થ આદર ઇતિભાવ જૂની પ્રતિમા નીચે પ્રમાણે પાઠ છે તથા એક ગોલામાહે અસંખ્યાતિ નિગોદ છે નિગોદશરીર એકશરીરે અનતા જીવ છે, એટલે અનંતે જીવે મલીને એક શરીર બાંધ્યું છે, આપ આપણા તેજસકાર્મણ જૂદા છે ઔદારિક એક છે સાથે આહારનિહાર સાથે મરણ ૨૫૬ આવલીનો આયુ ભોગવી પર્યાપ્તિ પૂરી કરીને મરે તેહની નિશ્રાણ વીજા કોઈ અપર્યાપ્ત હોય નહીં તે અનંત કેટલા છે ? જેટલા કદમૂલ મલ્યે અનતા છે તે કદમૂલ ચૌદરાજ પ્રમાણે ઢગ કરીએ તેમાહે પણ સૂક્ષ્મનિગોદના એકશરીરના અનતા નિકળ્યા તેમાહે ન સમાય એહના અનતાઅનંત ભવ ઘણા છે. તિહાના નિકળ્યા તેમાહેજ સમાય, તથા કદમૂલના તે ત્રાદરનિગોદિયા છે વ્યવહારાશિ-

सिद्धपरमात्माओ विराजे छे, तेमने मारो प्रिकरण
शुद्धि नमस्कार हो

२७३ प्र०-अष्टमहासिद्धिना नाम अर्यसाहित कहो

उ०-प्रथमलघिमा ते शरीरनु हलपापणु थाय जलपुष्प
उपरि तथा कटकउपर मुनि चाले पण किलामना न
पामे १, वीजी वसिमासिद्धि तेहथी सिंह, सर्प,
देवमनुजादिक वश्य थाय २, त्रीजी सत्यसिद्धि
परमेश्वर्यपणु पामे चक्रवर्त्ति इद्रादिक यकी अधिकी
ऋद्विविक्तुं ३, चोयी काम्यसिद्धि तेथी अत्यंत
जलसपदाहोय, पृथ्वीपर्वतादिक उपाडे अचिन्तित परा-
क्रमी होय ४, पाचमी महिमासिद्धि तेथी मोड
लाखजोजनु शरीर करे ५, छट्ठी अणिमासिद्धि तेथी
नाहनु कुयुआ जेवडु रूप करीने भीतमायी तथा
पर्वतमायी निकळे अने पोते विघ्न न पामे ६, सा-
तमी यत्रकामात्रसायित्वसिद्धि तेथी जिहा उपयोग
दे तिहा जाणे निर्मल श्रुतज्ञान अवधिज्ञानने योगे
७, आठमी प्राप्तिरसिद्धि तेथी सकल मोटीवस्तु
प्रत्यक्षपणे देखे रूपिवस्तु देखे अवधिज्ञानदर्शन
त्रण योगे ८, ए अष्टमहासिद्धि मुनिराजने होय
तेहना शब्दार्थ जाणवा

२७४ प्र०-क्षणमात्र सुख अने बहुकाल दुख ते शी रीते ?

उ०-आ जीव आ ससारना अनुकुळ इन्द्रिय प्रियना
भोगादिकने पिपे लुब्ध थयो यको मयुत्रिदुआना
दृष्टाते क्षणमात्र सुख अने बहुकाल दुख भोगव्या

તો અનતા સુધી એકસમયે નિકળે પણ અધ્યવ-
 હારિયા તે એકસમયે ઉત્કૃષ્ટે ૧૦૮ નિકળે તેમાહે
 ભવ્ય અભવ્ય વે હોય તે સૂક્ષ્મનિગોદના અનતા
 નિકળ્યા ત્રાદરમાહિ સમાય વીજામા નહીં, તથા એક
 સૂક્ષ્મનિગોદમાહે અનતાજીવ કેટલા છે તે ત્રણ
 કાલના સમય અનતા છે તેહથી અનતાજીવ એક
 નિગોદમાહે છે, તેનેકરી જેવારેજેવારે પુછીએ તેવારે
 જિનેશ્વર કહે છે જે “ એકસનિગોઅસ્સ અણત તમો
 ભાગો ય સિદ્ધિગઓ ” એટલે સૂક્ષ્મનિગોદથી ત્રાદર-
 નિગોદમાહે નિરતર આવે છે તે તે આવે તો એક-
 સમયે ૧૦૮ સુધી ઉત્કૃષ્ટે આવે તથાચોક્ત-
 સિજ્ઞાતિ ય તિયાચલુ, ઇહય વવહારસાસિમજ્ઞાઓ ।
 ઇતિઅણાઈવણસ્સઈમજ્ઞાઓ, તિત્તિયાચેવ ॥ ૧ ॥
 ઇતિશ્રીભુવનભાનુકેવલી ચરિત્રમાયે ઉક્ત એમ નિગોદનો
 વિચાર લખ્યો છે

૨૭૨ પ્ર૦-સિદ્ધશિલાનું કિંચિત્ સ્વરૂપ વર્ણનો

૩૦-જેમ સાબુનો ગોળો ઉપર જાડપણે સમો અને નીચે
 ટેકારારૂપે વિસ્તરતો તેમ અથવા ઊઘી ઊઘાડી રાખેલ
 અર્ધચત્રઆકારે, શ્વેત, સુવર્ણમય, સ્ફટિકરત્નમય
 સરસી નિર્મલ મધ્યે આઠજોજન જાડી પરિધિ-
 વિસ્તારમા ૪૫ લાખ જોજન પ્રમાણે અઢીઢીપરૂપ
 મનુષ્યક્ષેત્રની ઉપરે ઢાકણ સમાન, છેડે જાતા
 માણીની પાંચ સમાન પાતળી, લોકના અગ્રભાગે
 રહેલી અતિનિર્મલ સિદ્ધશિલા શોભી રહી છે, જેની
 ઉપર ૬ ગાઉએ એટલે એક ગાઉને છઠે ભાગે અનતા

सिद्धपरमात्माओ विराजे छे, तेमने मारो प्रिकरण
शुद्धि नमस्कार हो

२७३ प्र०-अष्टमहासिद्धिना नाम अर्थसाहित कहो

उ०-प्रथमलविमा ते शरीरनु हलवापण थाय जलपुष्प
उपरि तथा कटकउपर मुनि चाले पण किलामना न
पामे १, बीजी वसिमासिद्धि तेहथी सिंह, सर्प,
देवमनुजादिक वश्य याय २, नीजा सत्यसिद्धि
परमेश्वर्यपण पामे चक्रवर्त्ति इन्द्रादिक यकी अधिकी
ऋद्धिविकुर्णे ३, चोयी काम्यसिद्धि तेथी अत्यंत
बलसंपदाहोय, पृथ्वीपर्वतादिक उपाडे अचिन्तित परा-
क्रमी होय ४, पाचमी महिमासिद्धि तेथी मोड
लाखजोजनु शरीर करे ५, छठी अणिमासिद्धि तेथी
नाहनु कुशुआ जेवड रूप करीने भीतमायी तथा
पर्वतमायी निकले अने पोते विघ्न न पामे ६, सा-
तमी यनकामावसायित्वसिद्धि तेथी जिहा उपयोग
दे तिहा जाणे निर्मल श्रुतज्ञान अवधिजानने योगे
७, आठमी प्राप्तिसिद्धि तेथी सकल मोडीवस्तु
प्रत्यक्षपणे देखे रूपिवस्तु देखे अवधिज्ञानदर्शन
त्रण योगे ८, ए अष्टमहासिद्धि मुनिराजने होय
तेहना शब्दार्थ जाणवा

२७४ प्र०-क्षणमात्र सुख अने बहुकाळ दुख ते शी रीते ?

उ०-आ जीव आ ससारना अनुकुळ इन्द्रिय विषयना
भोगादिकने विषे लुब्ध थयो यको मनुविदुआना
दृष्टाते क्षणमात्र सुख अने बहुकाळ दुख भोगव्या

કરે છે, એ મધના ઇક્ટીપાની તૃણામા પોતાની આસપાસ અનનગણ વ્યાપી રહેલુ દુઃખ હિસાબમા ગણતો નથી, તેમ સ્ત્રીસેવનમા જાણે સાક્ષાત્ અમૃતસાર મહાસ્વાદિષ્ટભોજન પ્રાપ્ત ન થયુ હોય, તેવો લોભી થયો થકો મુડ સુકરની પેઠે નિજ સ્વરૂપને તન્ન પ્રિસારીને અથવા ઉપેક્ષાને સ્વરજ સ્વણવાના સ્વાદના પરે અથવા મધુલિપ્ત સ્વદ્ગધારાને ચાટવાની પરે પ્રથમ સેવન કરતા સુખ વેદે, અને પાટલથી તત્કાલ એકક્ષણવારમા શરીર વીર્ય ક્ષય થતા ઘામરા જેવો થડપડી નિર્માલ્ય નપુ-સકરૂપ અનુભવે છે, અને ત્યારેજ તે પોતાની મુડસુકરપણાની નિર્લજ્જ બાલચેષ્ટાને અતરદ્વષ્ટિ ધિ-કારે છે, તેમ આ સસારને વિષે ચક્રવર્તિ આદિના વિષયના ઉત્કૃષ્ટ પૌદ્ગલિક સુખ નર્કાદિકને વિષે તેના વિપાકકાલ આગલ તુચ્છ અલ્પકાલિક ક્ષણિક છે, છતા હા । ઇતિ સ્ત્રેદે આ ભવની અ-નાદિ કાલની વિષય વાસના જાણતાને પણ બાલ-રૂપ કરનાર એવી મહામોહમય પ્રબલતાથી ચેત-નને સાવધાન રહેવાનુ છે, જુઓ શરમા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તિનુ આયુષ્ય માત્ર ૭૦૦ વરસનુ હતુ તે ભોગવીને નરકે ગયો, તિહા ૩૩ સાગરનુ આયુ ભોગવે છે તેટલો કાલ વિષયસુખ ભોગવ્યા તે ઉપર કેટલુ દુઃખ તેહની વિગત વર્ષ ૧૦૦ દિવસ ૩૬૦૦૦ થાય તેવારે ૭૦૦ વર્ષના દિવસ ૨૫૨૦૦૦ થાય

[illegible]

प्रभाति

विषयवासना त्यागो चेतन, साचे मारग लागोरे,
तप जप क्रिया दानादिक सहु, गीणाति एक न आवेरे,
इन्द्रिय सुखमे झळ्यु ए मन, वक्र तुरग ज्यु धावेरे इत्यादि

एउम जाणी आ ससारना मूळ जे विषय कषाय मोहादि छे तेनो जय करवाने माटे परमात्माना वचनमा ज्ञानपूर्वक विरक्तबुद्धि राखी इन्द्रियोनो जय करवो, जेथी विषय त्यागे पचमहान्नतादि प्रव्रज्या उदय आवे, कषायनी मदताए गुण-

ઠાણાની શ્રેણિ ચઢે અને સ્વરૂપાચરણ ચારિત્રરૂપ શુદ્ધાત્મો-
પયોગ તીવ્ર વર્તે

૨૭૫ પ્ર૦—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સમ્યગ્દૃષ્ટિના આચાર તથા ઉપયોગને
સરસાગો

૩૦—મિથ્યાદૃષ્ટિર્જીવને શુભાચાર હોય પણ શુભોપયોગ
ન હોય, અને સમ્યગ્દૃષ્ટિર્જીવને શુદ્ધોપયોગ હોય
તેને શુભોપયોગ આચરણરૂપે હોય પણ આદરણ ન
હોય, અને મિથ્યાદૃષ્ટિર્જીવને શુભઆચારરૂપ હોય,
પણ તે અશુદ્ધોપયોગના ઘરનો અશુભોપયોગ હોય
છતાં તેને શુભોપયોગ ઉપચારે કહિયે

૨૭૬ પ્ર૦—યુગપ્રધાનના ગુણો કહો

૩૦—યુગપ્રધાનના ગુણો ૧૪ છે ત્ર ગાથા—

પહિરુવોતેયસિસ, યુગપ્પહાણાગમોમહુરવક્કો ।

ગંભીરોર્ધામતો, ઉવણ્ણપરોયઆયરિઓ ॥ ૧ ॥

અપરિસ્સવિસામો, સગહસિલો અસિગ્ગહમર્દય ।

અવિકલ્લયણોઅચ્ચલો, પસંતહિયઓગુરુહોર્ડ ॥ ૨ ॥

एव चतुर्दशगुणा भवन्ति ।

૨૭૭ પ્ર૦—કયા ઠેકાણે ત્રણયોયો કરવી

૩૦—મદ્રજાહુસ્વામીકૃત ઓઘનિર્યુક્તિમા ૭૨ મી ગાથામા

ત્રણયોયો કરવી કહી છે. યથા—

અવસ્સગતુકાજો, જિણોપડ્ઢગુરુવણ્ણેણ ।

તિન્નિચુર્ડાહિલેહા, કાલ્લસવિહિદ્ધમોતત્થ ॥ ૧ ॥

૨૭૮ પ્ર૦—તેપેદાન અને અનશનનું શુ ફલ છે ?

उ०-तवसयमेण मुस्खो, दाणेणहुतिउत्तमाभोगा ।
देवचणेणरज्ज, अणसणमरणेणईदत्त ॥ १ ॥

२७९ प्र०-अभव्यजीवो शु नया पामता

उ०-इदत्त चक्रीत्त, पचोत्तरविमाणवासित्त ।
लोगतादेवत्त, अभव्यजीया नपावति ॥ १ ॥

२८० प्र०-कया अभव्यजीवो यया

उ०-सगमकालयमुरि, कविलाअगारपालयादोवि ।
एएसत्तअभव्वा, उदाडनिवमारओचेव ॥ १ ॥

२८१ प्र०-तुच्छतु स्वरूप कहो

उ० तुच्छभत्तपाण, तुच्छानिंदाय तुत्तमारभो ।
तुच्छा जहा कसाया, ताह तुत्तुच्छससारे ॥ १ ॥

२८२ प्र०-कया जीव अहीयी मरीने महाविदेहमा नवमे वर्ष
केवली धाय छे ?

उ०-इहभरहेकेइजीया, मिच्छादिट्ठीभदयाभव्वा ।
तेमरीउणनवमे, वरसे होहतिकेवलीणो ॥ १ ॥

२८३ प्र०-चमरेन्द्रनो केवो परिवार छे ?

उ०-चमरेन्द्रने पाचअग्रमहिपी छे आट्टआट्टसहस्र दे-
वीनो परिवार एम ४० सहस्र देवीओयी भोग
भोगवतो विचरे छे

२८४ प्र०-षट्दर्शनना नाम कहो

उ०-१ बौद्ध, २ नैयायिक, ३ साख्य, ४ जैन, ५ वै-
शेषिक, तथा ६ चार्वाकदर्शन ए छ दर्शनना नाम,

ઠાણાની ત્રેણિયુ ચઢે અને સ્વરૂપાચરણ ચારિત્રરૂપ શુદ્ધાત્મો-
પયોગ તીવ્ર વર્તે

૨૭૫ પ્ર૦—મિધ્યાદૃષ્ટિ અને સમ્યગ્દૃષ્ટિના આચાર તથા ઉપયોગને
સરસ્વાતો

૩૦—મિધ્યાદૃષ્ટિજીવને શુભાચાર હોય પણ શુભોપયોગ
ન હોય, અને સમ્યગ્દૃષ્ટિજીવને શુદ્ધોપયોગ હોય
તેને શુભોપયોગ આચરણરૂપે હોય પણ આદરણ ન
હોય, અને મિધ્યાદૃષ્ટિજીવને શુભઆચારરૂપ હોય,
પણ તે અશુદ્ધોપયોગના ઘરનો અશુભોપયોગ હોય
છતાં તેને શુભોપયોગ ઉપચારે કહિયે

૨૭૬ પ્ર૦—યુગપ્રધાનના ગુણો કહો

૩૦—યુગપ્રધાનના ગુણો ૧૪ છે તત્ર ગાથા—

પઢિરુવોતેયસિસ, યુગપ્પહાણાંગમોમહુરવક્રો ।

ગંભીરોર્ધામતો, ઉવણ્ણપરોયઆયંરિઓ ॥ ૧ ॥

અપરિસ્સવિસામો, સગહસિલો અમિગ્ગહમઈય ।

અવિકલ્લયણોઅચવલો, પસંતહિયઓગુરુહોઈ ॥ ૨ ॥

एव चतुर्दशगुणा भवन्ति ।

૨૭૭ પ્ર૦—કયા ઠેકાણે ત્રણયોયો કરવી

૩૦—ભદ્રજાહુસ્વામીકૃત ઓઘનિર્યુક્તિમા ૭૨ મી ગાથામા

ત્રણયોયો ક વી કડી છે. યથા—

અવસ્સગતુક્કાઓ, જિણોપડ્ડયુરુવણ્ણેણ ।

તિત્તિયુઈપ્પહિલેહા, કાન્સસવિહિઈમોતત્થ ॥ ૧ ॥

૨૭૮ પ્ર૦—તંપદાન અને અનશનત્રુ શુ ફલ છે ?

उ०-तवसयमेण मुम्खो, दाणेणहुतिउत्तमाभोगा ।
देवचणेणरज्ज, अणसणमरणेणईदत्त ॥ १ ॥

२७९ प्र०-अभव्यजीवो शु नयी पामता

उ०-इदत्त चक्कीत्त, पचोत्तरविमाणवासित्त ।
लोगतादेवत्त, अभव्यजीया नपावति ॥ १ ॥

२८० प्र०-कया अभव्यजीयो यया

उ०-सगमकालयमुरि, कविलाअगारपालयादोवि ।
एएसत्तअभव्या, उदाइनिवमारओचेव ॥ १ ॥

२८१ प्र०-तुच्छनु स्वरूप कहो

उ० तुच्छभत्तपाण, तुच्छानिदाय तुच्छमारभो ।
तुच्छा जहा कसाया, ताह तुत्तुच्छससारे ॥ १ ॥

२८२ प्र०-कया जीव अहीयी मरीने महाविदेहमा नवमे वर्ष
केवरी दाय छे ?

उ०-इहभरहेकेइजीया, मिच्छादिद्धीभदयाभव्या ।
तेमरीउणनवमे, वरसे होहतिकेवलीणो ॥ १ ॥

२८३ प्र०-चमरेन्द्रनो केवो परिवार छे ?

उ०-चमरेन्द्रने पाचअग्रमहिपी छे आठ्ठआठ्ठसहस्र दे-
वीनो परिवार एम ४० सहस्र देवीओयी भोग
भोगवतो विचरे छे

२८४ प्र०-षट्दर्शनना नाम कहो

उ०-१ बौद्ध, २ नैयायिक, ३ साख्य, ४ जैन, ५ वै-
शेषिक, तथा ६ चार्वाकदर्शन ए छ दर्शनना नाम,

ઠાણાની શ્રેણિઃ ચઢે અને સ્વરૂપાચરણ ચારિત્રરૂપ શુદ્ધાત્મો-
પયોગ તીવ્ર વર્તે

૨૭૫ પ્ર૦—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સમ્યગ્દૃષ્ટિના આચાર તથા ઉપયોગને
સરલાઓ

૩૦—મિથ્યાદૃષ્ટિજાતને શુભાચાર હોય પણ શુભોપયોગ
ન હોય, અને સમ્યગ્દૃષ્ટિજાતને શુદ્ધોપયોગ હોય
તેને શુભોપયોગ આચરણરૂપે હોય પણ આદરણ ન
હોય, અને મિથ્યાદૃષ્ટિજાતને શુભઆચારરૂપ હોય,
પણ તે અશુદ્ધોપયોગના ઘરનો અશુભોપયોગ હોય
છતાં તેને શુભોપયોગ ઉપચારે કહિયે

૨૭૬ પ્ર૦—યુગપ્રધાનના ગુણો કહો

૩૦—યુગપ્રધાનના ગુણો ૧૪ છે તર ગાથા—

પઢિસ્વોતેયસ્મિ, જુગપ્પહાણાગમોમહુસ્વક્રો ।

ગંભીરોઘમિતો, ઉવણ્સપરોયઆયંરિઓ ॥ ૧ ॥

અપરિસ્સવિસામો, સગહસિલો અમિગ્ગહમર્દય ।

અવિકલ્પનોઅચવલો, પસંતહિયઓગુરુહોઈ ॥ ૨ ॥

एव चतुर्दशगुणा भवन्ति ।

૨૭૭ પ્ર૦—કયા ઠેકાણે ત્રણયોયો કાવી

૩૦—મદ્રબાહુસ્વામીકૃત ઓઘનિર્ગુત્તિમા ૭૨ મી ગાથામા

ત્રણયોયો કાવી કહી છે. યથા—

અવસ્સગતુક્કાઓ, જિળોવડ્ડગુરુવણ્સેણ ।

તિત્તિથુઈઝિલેહા, કાન્સસવિહિડ્ડમોતલ્લ ॥ ૧ ॥

૨૭૮ પ્ર૦—તેપદાન અને અનશનનું શું ફલ છે ?

તે સ્ત્રીઓને સમાગમે પચિસ પચિસ છોકરા રૂપ નાનાવિધ રોગોની ઉત્પત્તિ છે, પૂર્વોક્ત પ્રત્યેક રોગને ૨૫ ગુણા કરતા ૧૦૦ રોગ યાય, તે મધ્યે આઠ વીજા રોગ મેઢીણ તેવારે વૈદકશાસ્ત્રમા વર્ણવેલ ૧૦૮ રોગની સંખ્યા થાય છે તેની ચિકિત્સા નિપુણ નાઢીપરીક્ષાના અનુભવી વૈદ્ય યથાર્થ કરી શકે, પણ તે સર્વદ્રવ્યરોગ, અને તેના મટાડનાર પણ દ્રવ્યવૈદ્ય જાણવા, પણ જે થકી તે દ્રવ્યરોગો ઉત્પન્ન યાય છે તે ભાવરોગ જીવની વિષયકષાયરૂપ અનાદિકાલની મલિન વિકારી પરિણતિ છે, તેના વૈદ્ય તો સનત્કુમાર સરસ્વા પરિણતિવત મહાત્માઓ ગણધર તીર્થકરાદિ જાણવા, જે સર્વઔષધના જાણ, તથા સર્વરોગના મટાડનારા છે, માટે હે ચેતન ! તુ મિથ્યા શારીરાદિકની મમતાને ઓઢીને તેઓને શરણે જા, તેમના વચનને આદરથી સ્વીકાર અને તેમને માર્ગે ચાલતો અનાદિ અનતઅધ્યાવાધ મુશ્વને અચલપણે અનુભવીશ

૨૧૨ પ્ર૦—એકસૌધમેંદ્રના આઠસવામા કેટલી ઇદ્રાણીઓ ચવે ?

૩૦—કોઢાકોઢી દુવિસ, પચાસીલખ્વાહુતિકોઢીઓ ।

ઇગુત્તરીસહસાકોઢી, ચત્તારિસયાયતહકોઢી ॥ ૧ ॥

અઢ્ઢાવીસકોઢી, સત્તાવન્નહવતિલખ્વાહ ।

સહસાચઠ્ઠસસયા, ષ્ઠાસીઇદેગજમિત્થિ ॥ ૨ ॥

ઇયસખ્વાદેવીઓ, ચવતિઇગઇદજમ્મમિ ॥ ૩ ॥

ઇદ્ર વિષયમુશ્વ ભોગવતા એકલાખ અઠાવીસ

ળોઠી), ૩ ગુજાનો ઇક વાલ, સોઢપાલનો ઇક ગદીઆળો, દશગદીઆળે ઇક પલ, દોઢસોપલે ઇકમળ, દશમળની ઇકપડી, દશ ઘડીનો ઇક ભાર જાળવો

૨૮૧ પ્ર૦-અઢારભારવનસ્પતિ કહેવાય છે ત્યા ભારવ પ્રમાણ કેટલુ, તથા તે વનસ્પતિ અઢારભાર કડ્ડ કડ્ડ છે તે કહો

૩૦-૩ ક્રોટ, ૮૧ લાખ ૧૨ હજાર નવસેં સીતોતેર મળે ઇકવનસ્પતિભાર થાય છે, તથા પ્રત્યેક જાતની વનસ્પતિનુ ઇક ઇક પાન લડને ઇકઢો ઢગલો કરીણ, ઇ પ્રમાણમા ચારભાર વનસ્પતિ કેવલ ફુલમય છે, તથા આઠભાર વનસ્પતિ ફલ ફુલપાનમય છે તથા ઢભાર વનસ્પતિ વેલની છે, ઇમ ઇકઢર ૧૮ ભાર વનસ્પતિ જાળવી

૨૯૦ પ્ર૦-મુનિરાજ કયા ચોવિસપરિગ્રહના ત્યાગી હોય

૩૦-ક્ષેત્રવાસ્તુધનધાન્યદ્વિપદચતુષ્પદયાનશજ્ઞાસયન માળ્ડ કુપ્યચેતિ ત્રિદર્શ, મિથ્યાત્વવેદહાસ્યાદિષટ્કષાય ચતુષ્ટયરાગદ્વેષાવામ્યતરા ચતુર્દશ ॥

૨૯૧ પ્ર૦-મહારોગ કેટલા તથા તેનો સતાનપરિવાર કેટલો કહ્યો છે ?

૩૦-ચાર મોટા રોગ કહ્યા છે — ૧ જ્વર, ૨ મગદર, ૩ કોઢ, ૪ ઘાતુક્ષય તેની ચાર સ્ત્રીઓના નામ — તાવની સ્ત્રી તરસ, મગદરની સ્ત્રી હેડકી, કોઢની સ્ત્રી મૂચ, ઘાતુક્ષયની સ્ત્રી નિદ્રા તથા તે પ્રત્યેક રોગના

ઉદય ન આવે, આટમાના ધર્મીને સર્વવિરતિ ઉદય
ન આવે, નવમાના ધર્મીને મુક્તિ ન યાય

૨૯૫ પ્ર૦-પુરુષવેદ, સ્ત્રીવેદ, નપુસકવેદ, પચેન્દ્રિયપણ, અને
ત્રસપણ, કાયસ્થિતિણ લાગલ્ગાટ તેને તેજ પર્યાયે
રહે તો ઉત્કૃષ્ટ કેટલો કાલ રહે ?

ઉ૦ ૧ પુરુષવેદ, ઉત્કૃષ્ટ ૬૦૦ સાગરોપમ જ્ઞાણેરા,
૨, સ્ત્રીવેદ, ૧૧૦ પત્યોપમ ૬ ક્રોડપૂર્વ સુધી,
૩, નપુસકવેદ, અનતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી સુધી,
૪, પચેન્દ્રિયપણ, ૧૦૦૦ સાગરોપમ જ્ઞાણેરા,
૫, ત્રસપણ, ૨૦૦૦ સાગરોપમ જ્ઞાણેરા,

પ્ર૦ ૨૯૬-પાંચજ્ઞાન ત્રણઅજ્ઞાન કાલચક્રી જઘન્ય તથા ઉ-
ત્કૃષ્ટે કેટલો કાલ રહે

ઉ૦-મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનોકાલ જઘન્યથી એકસમય
ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપજ્ઞાણેરો, અવધિજ્ઞાન એકસમય તે
કેમ ? વિભગજ્ઞાન સમક્ષિત પડવજે તેવારે વિભગ
ફીટી અવધિજ્ઞાન થાય ત્યારે એકસમય રહિ
વલી પડે, વિભગજ્ઞાનનો વિભગજ્ઞાનેજ આવે એમ
અવધિજ્ઞાન જઘન્યથી એકસમય હોય, મન પર્યજ્ઞાન-
જઘન્યથી એકસમય ઉત્કૃષ્ટે દેશેડના પૂર્વકોડી એક
સમય તે કિમ ? જેવારે અપ્રમત્તગુણઠાણે વર્તતા
મન પર્યવજ્ઞાન ઉપજીને જાય, તિહા એકસમય જાણવો,
કેવલજ્ઞાનના ધર્મીને સાદિઅનતોકાલ જાણવો હવે
મતિઅજ્ઞાનને શ્રુતઅજ્ઞાનના ભાગા કાલઆસરી ત્રણ-
જાણવા, એકઅનાદિ ને અનતણ અભવ્યને ? અનાદિ

हजाररूप विकुं, तेनी आठअग्रमहिपीओ प्रत्येक
 १६ हजाररूप विकुं, त्यारे ते हिसाने इद्रउ
 आयुष्य जे वेसागरोपमनु छे तेमा २२ कोडा-
 कोडी ८५ लाख ७१ हजार चारसो अठावी-
 स कोडी ५७ लाख १४ हजार बसो छीयासी
 उपर आठ गुणा पटली देवागनाओ एकइद्रना
 आयुष्यमाहि घये

२९३ प्र०-पाच स्थावर, विगलेन्द्रि, तथा पचेन्द्रिय कया कया होय

उ०-एगेन्द्रियपचेंदीया, उइडेअहेयतिरियलोएय ।

विगलेन्द्रियजीवापुण, तिरियलोएसु मुणेयव्व ॥ १ ॥

पुढवीआउवणस्स, बारसकप्पेसु सत्तपुढवीसु ।

पुढवीज्जा सिद्धसिळा, तेउनरखित्तिरियलोए ॥ २ ॥

सुरलोए वावीमज्झे, मच्छअनत्थीजलयराजीवा ।

गेविज्झेन्नज्जावि, वाविअभावेजलनत्थी ॥ ३ ॥

२९४ प्र०-नवनियाणानु स्वरूप तथा ते नियाणाना करनारने
 केवा हीनफलनी प्राप्ति थाय छे ते कहो

उ०-१ राजादिक थवानी इच्छा, २ अमात्य थवानी

इच्छा, ३ स्त्री थवानी इच्छा, ४ देवभोगनी इच्छा,

५ देवीभोगनी इच्छा, ६ भोग न पामवानु निवाण,

७ श्रावक थवानी इच्छा, ८ दरिद्र थवानी इच्छा,

९ कर्मरहित थवानी इच्छारूपनिवाण, प्रथमना

ठ नियाणाना धणी दुर्लभबोची थाय, प्राय धर्म

सइहे नहि, सातमानियाणाना धणीने देशविरति

आत्मा अतद्वापरद्वाचेव ५ सापराधने निरापराधे करी
वसा २॥ अपराधे हणे पण निरापराधे नहीं २॥
सापेक्षने दया निरपेक्षे वसो १। रहे तथा अन गाथा,
तसाथावराय जीवा, सकप्पारमओभवे दुविहा ।
सावराहनिरावराहा, सावक्खा चेव निरक्खा ॥ १ ॥
जीव वे प्रकारे सूक्ष्म ने बादर जे मध्ये सूक्ष्मना १०
भेद तथा १० बादरना, सूक्ष्मना १० ते पाच स्था-
वर पर्याप्ता ने अपर्याप्ता, एव १० नी दया श्रावकने
न होय, एव १० बादर ते किहा ? वेइद्रि ?
तेन्द्रि २ चौरेंद्रि ३ पचेन्द्रि ४ ए पर्याप्ता ने अपर्याप्ता
एव भेद ८ पचेन्द्रिसंज्ञीनो ९ ने असंज्ञीनो १०
एव भेद बादरना यया, ते मध्ये श्रावकने सकल्पी
न माखु आरमे जयणा एव ५ भेद रद्धा, ते मध्ये
अपराधे हणे निरपराधे नहीं एट्ठे २॥ वसा रद्धा,
ते मध्ये सापेक्ष अने निरपेक्ष निर्दयपणे न हणे एव
१। वसानी दया श्रावकने असंजीवनी रही इति
प्राणापातनी जीवदया १ । वसानी इति । मृषावाद-
अणुव्रत २ समस्तमृषावादनियम साधुने २० वसा
सूक्ष्म ने बादर करता वसा १० उपयोगे अनुपयोगे
“ अतद्वापरद्वा ” आत्मपर एव ५ स्वजन परजन
करता एव २॥ वर्म अपर अधर्म परमार्थे १। तत्र
गाथा—

सुदुमयायरमलीय, अप्पाणपरमेयग भवे दुविह ।

सयण परग च तहा, वम्मत्थ केवलपरमत्थ ॥ १ ॥

गुण ८, आचार्यना ३६, "पचिदियसारणो" इत्यादि
 गाथा त्रेयी जाणज्यो, उपाध्यायना २५ इग्यार अग
 भणे भणाने एम १२ उपाग भणे भणाने तथा चरण-
 सित्तरि करणसित्तरि आराने एम २५ हवे साउना
 २७ गुण ते छत्रत पाले उकायररपत्राले १२ पचेन्द्रियनो
 नियह १७ लेभनियहसचर १८ कोवनियहसमागुण
 एव १९ भावविशुद्ध २० पडिलेहणाविशुद्ध २१
 सग्रहयोगयुक्त २२ मनचनकायनु कुशलपणु २५
 शितादिक पीडानो सहवो २६ मरणात उपसर्गनो
 सहवो २७ ए सर्व मली १०८ गुण पचपरमेष्ठिना
 तेहनी नोकारवाली कहिए इत्यर्थ इति ।

प्र० ३०१-साधु सोएवसा पचमहाव्रत पाले अने श्रावक सवाछ
 वसाए पचअणुव्रत पाले ते केवी रीते

उ०-पहेलु प्राणातिपात श्रावकने अणुव्रत तिहा दया
 श्रावकने वसा १। नी होय पाचस्थावर ते सूक्ष्म ने
 बादर एव १० ते पर्याप्ताने अपर्याप्ता एव २० एम एणि
 रिते साधु सोवसाए पचमहाव्रतपाले, श्रावकने पाचअणु-
 व्रतमलीने सवाच्छवसा इत्यर्थ, तथा वली पाच
 अणुव्रत श्रावकने होय तेहनो विवरो लखीए छीए,
 स्थूलबुद्ध्यादिक वसजीव निराप्राय उपेतकरणी न
 हणे ए प्राणानेयात अणुव्रतनी दया वसा १। नी
 होय ते पूर्वे लख्यु हे तेहथी जो जो, तथा बीजा
 अणुव्रत मन्ये आपणे काजे स्वसाधुने समस्तजीव रक्षा
 वसा २० सूक्ष्मे ने बादर वसा १० काढ्याने परने

यल साधु पाळे तिहा वसा १। नु होय श्रावकने
इति । अथ परिग्रहअणुव्रत पाचमु साधु ते समस्त
विरमण २० अभ्यन्तरने बाह्य करता १० " अ-
तद्धा य परद्धा " ए वे भेदे ५ स्त्रीपिहरआत्मनिष्ठानु
२ ॥ स्त्री आत्मदत्त एव वसा १ । तत्र गाथा—

अब्धतरवाहिर परिगहो परसकीयगाचेवईत्थी ।
पियअप्पोईत्थी नियदत्तनीउय ॥ १ ॥

धनधान्य १ खेतवत्थु २ रुपुसोनु ३ कुवइते वासण
४ द्विपद चतुष्पद एव ५ ते बाह्यने अभ्यतरे १०
ते इच्छामुच्छार्छरूपे २० ते मध्ये श्रावकने वसा १ ।
परिग्रहपळे इति पूर्ण । अथ गाथा—

तसाथावरायजीवा, सकप्पारभओ भवे डुविहा ।
सावराहानिरावराहा, सावक्खा चेव निरवक्खा ॥१॥

इति प्राणातिपातविरमण ।

सुहुमवायरमलीय, अप्पाणपरभेयग भवे डुविह ।
सयण परगचतहा, वमत्थ केवलपरमत्थ ॥१॥इति।२॥

सुहुमथुलमदिन्नदाण, निवरायदड कारिय ।

रायगहकारियपुण, डुविहकहियगुरुजणेहि ॥ १ ॥

नविराह० १ इति ३, मणवयकायमेहुण० १ इति
४ । अब्ध० १, ५ । स्वजनकाजे धर्मकाजे सुकी पर-
काजे बोलवानियम ए मृषावादअणुव्रत समस्तमृषा
नियम २० सूक्ष्मने बादरभेदे १० आत्मकाजे पर-
काजे ५ स्वजनपरकाजे २॥ वर्मपरकाजे १। एव
द्वितीय, हवे तृतीयअणुव्रत राजनिग्रहकारिउ परायु

पाच मोटफाजूटा ते सूक्ष्म ने जादर एव १० ते
 उपयोगे ने अनुपयोगे एव २० वसानु मृषावाद साधु
 न गोले पण श्रावकने १। वसानु मृषावाद श्रावकणी
 पले इति भाव । अथ अदत्तादानअणुव्रत ३ समस्त
 अदत्तविरमणसाधुने २० वसा सूक्ष्म जादर मेद धइने
 वसा १० सराजनिग्रह ने निराजनिग्रहर्था ५ आत्म-
 निमित्त परनिमित्तर्था २॥ याच्यु तथा अणयाच्यु १।
 वसा तत्र गाथा—

सुदुभयुलमदिन्नदाण, निवरायदडकारिय ।
 रायनिगहकारियपुण, दुविहकहिय गुरुजणेहिं ॥ १ ॥
 नविराहनिगहकर, अप्पाणमेयग दुविह ।
 दिन्नमदिन्नच पर, भासियव निउणबुद्धिहिं ॥ २ ॥

अदत्त पाच स्थूलजीव अदत्त १ जिन २ गुरु ३
 स्वामी ४ सागारिअदत्त ५ ते सूक्ष्म ने बादर एव
 १० उपयोगे तथा अनुपयोगे एव २० वीसगुणी
 ए इति । हवे मैथुनअणुव्रततुर्य ४ साधुने समस्त
 मैथुनविरमण २० मनवचनकाया ३ एव १०
 स्वदारा परस्त्री करता एव पाच वेश्या तथा परस्त्री
 २॥ कुमारी तथा अपरस्त्री १ । तत्र गाथा—

मणवयकायमेहुण, मविनिययअविर्इ ।
 ईत्थीओवेसापरत्थीओ, कुमारीपरईत्थीनियमो य ॥१॥
 स्वदारा १ परस्त्री २ वेश्या ३ दासी ४ कुमारी ५
 एव ते मनवचन तथा कायाए करी एव १० ते
 सुपने तथा जागृतपणे एव वीस २० वसानो शी-

સ્ત્રીઆત્મા એવ સ્ત્રીઆત્માદત્તઆત્મા ૧। અમ્યન્તર પરિગ્રહ ક્રોધમાનાદિકનો નહીં પહે અને બાહ્ય પરિગ્રહ ૧૦ પ્રકારનો તે તે પલસે એવ ૧૦ બાહ્ય પરિગ્રહમાહિ બે ભેદ તે ક્રિયા ? એક આત્મપરિગ્રહ અને પરપરિગ્રહ તે મન્યે આત્મપરિગ્રહનો નહા પહે, પરપરિગ્રહનો પલસે એવ ૫ વલી પરિગ્રહમા બે ભેદ તે ક્રિયા ? આત્મનિયોગ અને સ્ત્રીપિહરઆત્મનિયોગ અને સ્ત્રીપિહરઆત્મનિયોગ તે શુ કહીએ ? જે વાળોતરાદિકનો જે ગર્વ તે આત્મનિયોગ પલસે અને સ્ત્રીના પિહરનો જે પરિગ્રહ તે આત્મનિયોગનો નહી પહે એવ ૨॥ સ્ત્રીના પિહરનો પરિગ્રહ તેહના બે ભેદ તે ક્રિયા ? એક સ્ત્રીદત્ત અને અસ્ત્રીદત્ત એવ ૧। સવાવસો થયો ઇતિ પચાણવ્રતાનિ એમ શ્રાવકને ૫ અણવ્રતે ૧। સવાવસાનો હોય તે વિવરણ કહ્યુ ઇતિ સપૂર્ણ ।

૩૦૨ પ્ર૦-સસારમા સાર શુ ?

૩૦-સસાર પોતેતો નિ સાર છે, એટલે સસાર જે વિષય કષાયની પરિણતિ તેમા આત્માને કાઢપણ સારમૂત નથી, અને અધર્મ માર્ગમા સમ્યગ્દર્શનરૂપ ધર્મ સાર છે, તેમા પણ સમ્યગ્જ્ઞાન સાર છે, વલી તેમા પણ સમ્યક્ચારિત્ર સારમૂત છે, તેમા નિર્વાણપદ જે મોક્ષ તે સારમૂત છે

૩૦૩ પ્ર૦- ચૌદપૂર્વી આહારકશરીર કેટલીવાર કરે ?

अणदिधु लेया नियम समस्तअदत्तादानपञ्चरत्नाण
 २० सूक्ष्मत्रादरभेदे १० सराजनिग्रह निराजनिग्रह
 ५ आत्मकाजनिग्रह परकाजनिग्रह २॥ पियारी दिर्घी
 पियारीअणदीर्घी १। एउ राजनिग्रह पडे तेहनो
 पञ्चरत्नाण ते सराजनिग्रहमाहि वे भेद एक आत्म-
 राजनिग्रह परराजनिग्रह कहिए, हवे ते आत्मराज-
 निग्रह ते मोकळो, परराजनिग्रहनु पञ्चरत्नाण, हवे
 परराजनिग्रहना वे भेद ते किया ? एक पियारी
 दीर्घी, पीयारीअणदीर्घी परकीयवस्तु आणी आपे
 ते कोइनी दृष्टि वची न लीये एउले सवावसो रीजा
 वतनो जाणवो, अथ चतुर्थ स्वदारासतोष परदारा
 विवर्जनारूप ए माहे सर्व फलामणी छे, समस्त
 मैथुनविरमण मनवचनकाया १० स्वदारा परस्त्री ५
 वेइया अपरस्त्रीमाहे वे भेद ते किया ? वेइयाने
 अपरस्त्री ते मध्ये वेइयानो नही पळे, अपरस्त्रीनो
 पलसे एव २॥ अपरस्त्रीमाहि वे भेद छे ते किया ?
 कुमारी अने परणी अपरस्त्री ते कुमारी नही पळे
 परणीस्त्रीनो पलसे कुमारीइया माटे मोकळी ? जे
 विवाह मल्यो छे परण्या नथी ने ते उपरे स्त्रीनो
 अमिलाप घरे ते माटे एउले सवावसो रख्यो " आणद
 श्रावकस्य सपादो विशेषाधिक " अथ पाचमे
 आपणोपरिग्रह स्त्रीयाद्रिकनो करी आपणे कायें
 आण्यो होय ए परिग्रहअणव्रत तिहा समस्तपरि-
 ग्रहविरमण २० अम्यन्तर ने बाह्य परिग्रह विश्वा
 १० परआत्म एव ५ स्त्रीमिहर आत्मा एव २॥

उ०—यथा एटले जेवा कर्म उदय आवे तेवा प्रवृत्ति एटले वेदीने खेखे, करण एटले शुभ परिणामे करी, अर्थात् यथाप्रवृत्तिकरणमा जीव अकाम निर्जराए तथा कषायनी मदताए पूर्वना औदयिककर्मने खपावे, पण नवा रागद्वेषप्रत्ययिक बव न करे एम यथाप्रवृत्तिकरणमा जीव अकाम निर्जराए तथा कषायनी मदताए पूर्वना औदयिककर्मने खपावे, पण नवा रागद्वेष प्रत्ययिक बव न करे एम यथाप्रवृत्तिकरणे तो अभवीजीव पण असख्यातीवार गठीदेश सुधी आवे, पण ते गठीने भेदवाना अपूर्वकरणरूपी परिणाम न थाय तेयीं पाछो पडे, इहा गठी ते अनादिरागद्वेषनी निविडगाठ, जेम कोइ वृक्षना काष्ठप्रमुखनी निविडगाठ भेदी न जाय, तेम आत्मानो पुटल उपर तन्मय एकीभावरूप ममता ते ग्रयि जाणवी ते अपूर्वकरणपरिणामविशेषे भेद प्रारमे तेहने अते भेदाने अनिवृत्तिकरण पामे ए सर्व क्रियाअतर्मुहूर्तनी तयारपछी सिध्यात्वनो जाणवो उपशम समकितनु थवु ते अतरकरण एकसमयनो इति ४ करणनो भावार्थ ।

३०९ प्र०—सम्यक्त्वनी प्राप्तिए शु पामे शु समरे

उ०—समकित पामे थके जीवनो शुद्धोपयोग समयो, ते उपयोग समरे, जीव समयो, जीव समरे योग समयो, योग समरे परिणाम समयो, परिणाम समरे अध्यवसाय समयो, वळी बीजी रीते कहीए तो

૩૦-ગાયા—

ધતારિયનારાગો, ચંદ્રસપુર્વા ફરેડ આહાર ।

સસારમિતસતો, ણક્રમને દુનિનારાઓ ॥ ૧ ॥

૩૦૪ પ્ર૦—આહારફરારાતુ જવન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આતરુ કેટલું ?
સમયોજદનમતર, ઉક્કોસેણજાગઠમાસા ॥

૩૦-આહારસારીરાણ, ઉક્કોસેણ તુ નવસહસા ॥ ૨ ॥

૩૦૫ પ્ર૦—પાચ પ્રકારના સમકિત જિનેશ્વરે કયા પ્રરુપ્યા છે ?

૩૦-સ્વર્ડુ સ્વઓવસર્મીય, વેયગમુવસર્મીય ચ સાસાણા ।

પચવિહ સમત્ત, પરુવિયજિણવરદોહિ ॥ ૧ ॥

૩૦૬ પ્ર૦—ક્ષેન અને કાલમાયી સૂક્ષ્મ કોણ છે

૩૦-સુદુમોયહોડકાલો, તતોસુદુમતરહવડ્ઝિત્તે ।

અગુસેઠીમિત્તે, ઉસપ્પિણીઓઅસલ્લિજ્ઞા ॥ ૧ ॥

૩૦૭ પ્ર૦—અભવ્ય, દુર્ભવ્ય, અને નિકટભવ્ય, એ ત્રણને ગ્રથિ-
મેદયી પાછા પાડવામા મુખ્ય હેતુ કોણ છે ?

૩૦-અનાદિમિથ્યાત્વની વાસનાએ પતિતપણુ તે અભવ્યને
હોય તથા વિષય લાલસાએ પતિતપણુ દુર્ભવ્યને હોય,
કર્મવર્ગણામાયી કોડકકર્મોદયે પતિતપણુ નિકટ
ભવીને યથાપ્રવૃત્તિકરણગ્રથિદેશ થઈ કોડ કર્મના
ઉદયે પતિત થાય, પણ વિષયવાસનાએ કે લાલ-
સાએ નહિ, આમા અભવ્યને મદતા યથાપ્રવૃત્તિકરણે
કરી તીવ્રભાવ એટલે ઉત્સાહને પામે, નિકટભવીની
મદતા ક્ષયોપશમભાવને પામે

૩૦૮ પ્ર૦—યથાપ્રવૃત્તિકરણનો શબ્દાર્થ કહો

रसातिरेकयोजनसहस्रमानत्वादौदारिक, वैक्रियद्विधा
भवधारणीय उत्तरवैक्रिय च यदेकमत्वा अनेकभवति
अनेकमत्वा एकचभवति शेषशरीरापेक्षया बृहत्प्रमाण
वैक्रिय ॥ उक्तच ॥

कज्जमि समुप्पन्ने, सयकेवल्लिणाविसुद्धलद्धिए ।

जएत्यआहारिज्जइ, भणियआहारक ततु ॥१॥ अथतैजस
सध्वस्ससिद्धरसाइ, आहारपाकजणगच ।

तेयगलद्धिनिमित्त, तेयग होइ नायध्व ॥ १ ॥

भुक्ताहारपरिणमनकारण ३। अत्यतशुभवैक्रियत्वात्
इत्याहारक ४। कर्मणाजातकर्मण कर्मपरिणामच आ-
त्मप्रदेशसहक्षीरनीरवत्, कर्मणो विकार कर्मण डातिवा,
यदुक्त यत ॥

कम्मविगारोकम्मण, मट्टविहचित्त कम्मनिप्पन्न ।

सध्वेस्सि सरीराण, कारणभूतमुणेयध्व ॥ १ ॥

३१४ प्र०—मिथ्यात्व अने चारित्रमोहनो तात्त्विक अर्थ कहो

उ०—शुद्धआत्मादि नवतत्त्वने विषे जे विपरीतबुद्धि तेज
मिथ्यात्व, निर्विकारी आत्मज्ञानयन्त्री विपरीत प्रवर्तन,
अर्थात् वीतरागचारित्रने विषे मुझवण, विकळता ते
चारित्र मोह

३१५ प्र०—रागद्वेष ते कर्मजनित छे के जीवजनित छे

उ०—एकदेशे शुद्धनिश्चयनये ते कर्मजनित छे, अने अ-
शुद्धनिश्चयनये जीवजनित छे, पण वास्तविक रीते
शुद्ध परम अर्थ ग्रहता वस्तुगते, रागद्वेष ए नथी
पुद्गलनो स्वभाव, के नथी जीवनो स्वभाव मूळरूपे,
पण ते बनेना सयोगिकभावयन्त्री एक नवीन वर्ण-

જીવત્વ સમરે શુદ્ધોપયોગ સમરે, અને તેથી શુદ્ધ
શ્રદ્ધાનુસાર સમક્ષિત પામે, તેથી યોગ સમરે, તેથી
નતપદ્મસ્નાનાદિ રુઢી રીતે ઉદય આવે તેથી પરિ-
ણામ સારા થાય, તેથી અમમત્તતા જીવને આવે,
અને તેથી જીવના અધ્યવસાય સમરે, અને શુદ્ધ-
ધ્યાન પ્રગટે, અને તેને યોગે શ્વપકશ્રેણિજારોહી
કર્મશય કરી કેવલજ્ઞાન પામી મુક્તિપદ વરે, એમ
પરિપાટિ સુધારા અને ગાડાની ઉલટ પુલટ જાણવી

૩૧૦ પ્ર૦-પર્યાપ્તિ અને પ્રાણમા શુ ફેર ?

ઉ૦-ભવોત્પત્તિકાલે જતર્મુદૂર્તમા જીવ જે કરે તે પર્યાપ્તિ,
પછી જીવેત્યાસુધી સહચારી રહે તે પ્રાણ કહિયે,
અર્થાત્ ભવભવ પ્રત્યે ઉપગ્રહણ થાય તે પર્યાપ્તિ અને
સહચારી ભવોપગ્રાહી સચવ તે પ્રાણ જાણવા

૩૧૧ પ્ર૦-પરમાણુ અને પ્રદેશમા શુ વિશેષ ?

ઉ૦-સ્વાભાવિક તે પરમાણુ, અને વિભાવિક તે પ્રદેશ, જે
પરમાણુ સ્કધને વલગ્યો છે, ત્યાસુધી પ્રદેશ કહેવાય,
છુટો પડે તેને પરમાણુ કહિયે.

૩૧૨ પ્ર૦-શ્રીઆદીશ્વર ભગવાન્ સિદ્ધાચલજી પૂર્વનવાણુ વાર
આવ્યા તેની અક સંખ્યા લખો ?

ઉ૦-૬૯ કોડાકોડી ૮૫ લાખ ને ૪૪ હજાર કોડવાર
આવ્યા, એને પૂર્વનવાણુવાર કહિયે

૩૧૩ પ્ર૦-પાંચ શરીરનો શબ્દાર્થ કહો

ઉ૦-પન્નવણાની ટીકા મધ્યે કહ્યું છે, યત ઉદાર પ્રધાન
શરીરમૌદાશ્વિક તીર્થકરગણધરમધિકૃત્ય તથા ઉદા-

रसातिरेकयोजनसहस्रमानत्वादौदारिक, वैक्रियद्विधा
भवधारणीय उत्तरवैक्रिय च यदेकमत्वा अनेकभवति
अनेकमत्वा एकचभवति शेषशरीरापेक्षया बृहत्प्रमाण
वैक्रिय ॥ उक्तच ॥

कज्जमि समुप्पन्ने, सयकेवल्लिणाविसुद्धलद्धिए ।

जएत्थआहारिज्जइ, भणियआहारक ततु ॥१॥ अथतैजस
सच्चस्ससिद्धरसाइ, आहारपाकजणगच ।

तेयगलद्धिनिमित्त, तेयग होइ नायव्व ॥ १ ॥

भुक्ताहारपरिणमनकारण ३। अत्यतशुभवैक्रियत्वात्
इत्याहारक ४। कर्मणाजातकर्मण कर्मपरिणामच आ-
त्मप्रदेशसहक्षीरनीरवत्, कर्मणो विकार कर्मण इतिवा,
यदुक्तं यत् ॥

कम्मविगारोकम्मण, मट्टविट्ठित्त कम्मनिप्पन्न ।

सच्चैस्सिं सरीराण, कारणमत्तमुणेयव्व ॥ १ ॥

३१४ प्र०—मिथ्यात्व अने चारिनमोहनो तात्त्विक अर्थ कहो

उ०—शुद्धआत्मादि नवतत्त्वने विषे जे विपरीतबुद्धि तेज
मिथ्यात्व, निर्विकारी आत्मज्ञानयुक्ती विपरीत प्रवर्तन,
अर्थात् वीतरागचारित्रने विषे मुझवण, विकळता ते
चारिन मोह

३१५ प्र०—रागद्वेष ते कर्मजनित छे के जीवजनित छे

उ०—एकदेशे शुद्धनिश्चयनये ते कर्मजनित छे, अने अ-
शुद्धनिश्चयनये जीवजनित छे, पण वास्तविक रीते
शुद्ध परम अर्थ ग्रहता वस्तुगते, रागद्वेष ए नयी
पुद्गलनो स्वभाव, के नयी जीवनो स्वभाव मूलरूपे,
पण ते बनेना सयोगिकभावयुक्ती एक नवीन वर्ण-

શકર ઉપત્તિ છે, તેયાજ જે જાંત્ર રાગદ્વેષી છે તેઓ
વર્ણશકરરૂપ દેસાંત્ર સસારમા કરે છે, અને તેઓને
ચાલ્લીલાવનભવનાટ્યને પિપે મમ્મ જોડે રહ્યા છે

૩૧૬ પ્ર૦-શ્રી યુગપ્રધાન આચાર્યજી મહાત્માના 'ચાર મુખ્ય અ-
તિશય કયા ?

૩૦-૧ જેમના વસ્ત્રમા જૂન પડે, ૨ જ્યાં 'વિ'ચરે તેદેશનો
ભગ ન યાય, ૩ તથા તે દેશમા ચિંતા ન ઉપજે,
૪ તેમના પગ યોડેને પીંણ તેના સર્વ રોગ નાશ પામે

૩૧૭ પ્ર૦-ઉત્સેધાગુલ, આત્માગુલ, અને પ્રમાણાગુલ નો અર્થ
કહો, તથા તેણે કરી કહ્ કહ્ વસ્તુઓ મપાય છે
તે પણ કહો

૩૦-૧ ઉત્સેધાગુલ પુટલે સ્વદેશે, સ્વક્ષેત્રે, સ્વકાલે પોતાનું
જેવડું શરીર હોય તેના પ્રમાણનો એકજાગુલ
જાણવો તેણે કરી શરીરાદિક મપાય છે ૨ આ-
ત્માગુલ તે ઉત્સેધાગુલથી બમણો જાણવો, અને તેણે
કરી ઘર, હાટ વગેરે મપાય છે, ૩ આત્માગુલથી
હજારગુણો પ્રમાણાગુલ જાણવો, તેણે કરી પૃથ્વી,
પર્વત, વિમાનાદિ મપાય છે

૩૧૮ પ્ર૦-ભાવના, અધ્યાત્મ મૌનપણ, 'મુનિ' અને 'સમ્યક્ત્વ'
તેનો ટુક તાત્ત્વિકશબ્દાર્થ કહો

૩૦-૧ આત્માને જ્ઞાનાદિકેકરી 'ભાવી' તે ભાવના, ૨
આત્માને 'અધિકારી' કરીને 'જે' કરી' તે અધ્યાત્મ
૩ સત્ય યથાર્થ જિનવચનાનુસાર બોલવું, તે સ્વરૂ
મૌન પુટલે મુનિપણ જાણવું તથા '૪ જગત્તત્ત્વને

पचास्तिकायने यथार्थ माने तेने मुनि कहीए, अने
जे मुनिपण छे तेज खरु सम्यक्त्व कहिये

३१९ प्र०-दीक्षाने अयोग्य केवा प्राणीओ कइया छे

उ०-१८ प्रकारना पुरुष, २० प्रकारनी स्त्रीओ, तथा

१० प्रकारना नपुसक जातिना प्राणीओने दीक्षा

आपवाने जिनराजे वर्जन कर्युं छे, तेमा प्रथम १८

प्रकारना पुरुष कया ते कहे छे-१ बाळ, २ वृद्ध,

३ क्लीब ते नपुसक, ४ जड ते मूर्ख, ५ रोगिष्ठ,

६ चोर, ७ राजानो अपराधी, ८ उन्मत्त, ९ अध,

१० दास एटले कोइनो गोलो प्रमुख, ११ दुष्ट

कषायवत एटले अत्यतक्रोधी मानी वगैरे, १२

मूढ ते मोहमयी, १३ करजदार, १४ हीनजाति-

वत, १५ विद्यादिक कोइपण गूढस्वार्थरागवत,

१६ मिथुक मागीखानार निर्लज्ज प्रमुख, १७ चो-

रीने के भस्मावीने के अन्य कोइपण अयोग्य

प्रकारे मेळखेला शिष्यने, १८ हीनसच्चवत ते

वीकण प्रमुख, ए रीते ए अदारदोषवत पुरुष

तथा १९ गर्भवती स्त्री तथा २० स्तनपान करनार

बाळकवत स्त्री ते धावप्रमुखस्त्री एम ए बे युक्त

वीशदोषवत स्त्री जातिना प्राणीओ दीक्षाने अयोग्य

कइया छे, वळी एज रीते दशप्रकारना नपुसक

पण ग्रथातरथी जाणी लेवा

३२० प्र०-कोइ जे अल्पससारी छे ते कया लक्षणयी जाणीये

उ०-अल्पआहार, अल्पनिद्रा, अल्पआरम, तथा अल्प-

कषाय होय ते नियमा अल्पससारी जाणीये

૩૨૧ પ્ર૦-સામ, દામ, મેદ અને દડ પૃચારનીતિનો ટૂંક શબ્દાર્થ કહો

૩૦-૧ સામ તે પ્રેમચાલુ મનુષ્ય, ૨ દામ તે દડ આપીને ફાવડો મટાડવો સનોવવો તે, ૩ મેદ તે શત્રુવર્ગમાં કોઈ ડઠમેદારી લાગે રુશવતાદિકે પુરુષોને ફોડી શત્રુની અંદરને અંદર ફાટફુટ પડાવવી તે, અથવા પુરુષક્ષત્રી સામે વીજાપક્ષત્રી તરફેણ કરીને મેદ પડાવવો તે, ૪ દડ પૂર્વોક્ત વળથી ન માને તો છેવટે યુદ્ધાદિ કરી શિક્ષા આપવી તે

૩૨૨-આજકાલ કોઈને પણ સમ્યક્ત્વગુણ પ્રગટ્યો છે, તેની કોઈ પણ શીઘ્ર જણાય એવી કોઈ પરીક્ષા રીતિ છે તેની સ્વામી શી રીતે કરી શકાય ?

૩૦-વીતરાગપરમાત્મા શ્રીઅરિહત જિનેશ્વરદેવનું નામ સામઘટતા જે જીવને રોમાંચ સ્વપ્ના યાપ, તીવ્ર શોકાવસ્થામાં પણ જેમનું ગુણ સ્વરૂપ સામઘટતા, મુદ્રા નીહાઘટતા તમામ શોક દુઃખ પીડાદિ મૂલી જઈને અતરંગ અને બહાર અત્યંત હર્ષોલ્લાસ પ્રગટે, એ પરમાત્મા ઉપર પરિણતિનું શીઘ્ર પરિણામ એવું સ્વાસ લક્ષણ ચિહ્ન છે

इति श्रीविचाररत्नसारग्रन्थसिद्धान्तना प्रश्न ।

प श्री देवचन्द्रजीकृत प्रश्न समाप्तम् ॥

श्रेय मयात् सवत् १८७५ ना वर्षे माहसुदि २ दिने बुधवारे लि प श्रीरूपचन्द्रजीगणि तच्छिष्य रत्नचन्द्रेण श्रीमत्स्वरतरंगच्छे भट्टारकक्षेमशाखाया श्रीअहमदाबादे घाचीनीपोल मध्ये श्रीसम्भवनाथप्रसादात् लिपीचक्रेअधिकहीननामिथ्यादुष्कृतम् ॥ ग्रन्थाक २५२७ ॥

श्रीदेवचंद्रजीकृत छुटक प्रश्नोत्तर ग्रन्थ

॥ अथ छुटक प्रश्नोत्तर लिख्यते ॥ श्री खरतरगच्छे प
प्र महाराज श्रीदेवचंद्रजीने श्रावके प्रश्न कर्षा तेना उत्तर दिधा
ते प्रश्नोत्तर अमोए देवचंद्रजी महाराजनी चोपडीमाहे दीठा ते
लख्या छे राघनपुरना सघे प्रश्न पूज्यु जे श्रावक सून वाचे
अथवा न वाचे ? तेहनो उत्तर=आगम रीते जे छे ते लिखीए
छीए, जे सूत्र नदीसूनमव्ये जेटलाना नाम छे तथा ठाणगे पण
सूत्र ४ ना नाम छे ए सूत्रमव्ये श्री ४५ योगनी विधि श्री
अनुयोगद्वारचूर्णिमव्ये छे तेहथी प्रीठज्यो तथा अनुयोगद्वारसून
मव्ये सून भणवानी विधिना बोल छे ते चूर्णिमव्ये ए अधिकार
छे तथा योगवही सून भणवा ए परमार्ग छे श्रीउत्तराव्ययन
सूत्रे कह्यो छे ॥ गाथा ॥

सबगुरुकुलेनिचे, जोगवहउवहाणव ।

पीयकरे पीयवाई, चेसिरक लदुमरिहइ ॥ १ ॥

इहा योगवत उपधानवत ते शीखवा योग्य छे तथा
श्रीठाणागे " तिहिंठाणेहिंसपन्नेअणगारे अणाइय अणवदग्गदी-
हमद्व चाउरतससारकतारविइवएज्झा त अणिदाणयाए, दिठिसपन्न-
याए, जोगवाहियाए " इहा जोग वहेवाना अक्षर छे केइक
दुर्मतिजीव इहा योगशब्दे मनवचनकायाना योग कहे तेहने
कहीए जे मनवचनकाया विना सजी जीव कोण छे ? तो
योगवाही ए पद किम उपजे ? तथा शुभयोगपणे ते शुभपद

તો સૂત્રમત્ત્વે દીરાતો નર્થી તથા ટાણાગચૂપમે દશમેટાણામે
કયુ છે “દસહિ ટાણેહિ જીયા આગમેસિમદતાપુક્રમ પર્ગેતિ ત
અનિદાણયાપ, દિઠીસપનયાપ, યોગપાઠીયયાપ, સર્તીસ્તમણયાપ,
જીડિદિયાપ, અમાડલયાપ, અપાસત્યયાપ, સુસામનયાપ, પવયણ-
વડલ્લયાપ, પવયણઉજ્જાવણયાપ તથા ઉત્તરાધ્યયને પળ કયુ છે

નીયાવત્તીઅચવલે, અમાડ અકુતૂહલે ।

વિળીય વિળાદત્તે, જોગવં ઉવહાણવ ॥ ૧ ॥

હત્યાદિ, વચન અનેક છે ચર્તાસયોગસગ્રહમત્ત્વે પિણ-
સૂત્ર મળવાનો મતોરય કહ્યો નર્થી તથા સર્વ સૂત્રે શ્રાવક
લઢઢા કહ્યા છે, પળ આચારાગાદિકસૂત્રના, પારગામી કિહાડ
કહ્યા નર્થી તથા ઉત્તરાધ્યયને ૧૩ મા અધ્યયનમાદે ગાથા
છે જે ॥

મહત્થરૂવા વયણપ્પમૂઆ, ગાહાણુગીયાનરસઘમજે ।
જ મિરુકુળો સીલગુણોવનેયા, ઇહજ્જયત્તેસમ્પણોમિજાઓ

પ ગાથામે કહ્યો, પુહવી ગુણવત, ગાથા તે મિહુ મળે તે
માટે હુ પિળ શ્રમણ થયો ઇહા પળ સૂત્ર મળવાના અધિકારી
મુનિ દીસે છે, તથા સુગઢામે ૧૪ મા અધ્યયને કહ્યો છે

ગથવિહાય ઇહસિલ્લમાણા, ઉઠાયસુવમ્મચેરે વસિજ્ઞા ।
ઉવયકારાવિણુયસિરકે, જે છેપવિ પમાયનકુજ્ઞા ॥૧॥

પ ગાથાહ પળ ગ્રથ છે તે મુનિ યોગ્ય છે, ઇમ છે, દમ
અનેક સૂત્રે પાઠ છે, તથા સમ્પ્રવાયાગ સૂત્રે” સેણઅગદ્યાપપદમે

अगेदोसुअरवधापणवीस अज्झायणापचासी उदेसणकाला, पचासी-
समुदेसणकाला," इम सर्व आगमनाउदेशासनाकालग्रहण क्ख्या
छे ते पिण कालग्रहण ते जोगवह्णे थाय ते माटे योग वह्णा
'विना सूत्र भण्णा नथी क्ख्या इम नदी तथा भगवतीसूत्र
'मध्ये पाठ छे 'तथा व्यवहारसूत्रे सर्व आगमनना भणवानो
पर्याय क्ख्यो छे दीक्षार्थी वीस 'वरस पर्याय, सर्व आगम भणे
तथा 'निशीथ सूत्रमाहे क्ख्यो छे " जेमिरकु अणत्थियवागारत्थिय
वा वाण्डय तसाइज्जइ तस्सचाउम्मासीयपरिहारठाण " इहा जे
गृहस्थने वाचनादे अथवा ग्रहस्थने वाचता अनुमोदन करे तेहने
च्यार मासनो पाल्योचारिज जाय इत्यादि प्रगटाक्षर 'छे ते
माटे गृहस्थने सूत्र भणवो वाचवो नही तथा प्रश्नव्याकरण सूत्रे
क्ख्यो छे " त सब भगव तित्थगरसुभासिअ दसविह चउदसंपुवेह
'पाहुँडत्थपवेदिअ महारिसीणंसमेष्पदिन देविदनरिदिणभासीअत्थ "
इहा पण सावुने सूत्र दीवो, अर्ये देविंदनरिंदने दीवो तथा
कोइ कहेसे जे सुबुद्धीमनीये च्यार महाव्रतरूपधर्म क्ख्यो ते
माटे अम्हे कहु छु तेतो सुबुद्धीमनीये वातरूप उपदेस क्ख्यो,
पण अंगादिक वाच्या नथी जातासूने सुबुद्धीमनीने अधि-
कारे दीक्षा लीवा पछे आचारागादि भण्णा, जो गृहस्थपणे
आचारादि भण्णा हीत तो दीक्षा लीवा पछे स्याने भणे 'ते
'विचारज्यो 'तथा वली कोइक कहेस्ये जे श्रावक सुअपरिग-
'हिआ, क्ख्या छे तेतो फक्त शब्दे आवश्यकादिक तथा अर्थ-
'नोधरणतेपिणश्रुत छे ते माटे 'सुअपरिगहिआ क्ख्या छे
'शुभज्ञानी समंकिती देशविरतीने कहा छे, आचारागादि सूत्र
'नी ना छे 'तथा ठाणगे तो " अवायणिज्जापन्नत्ता तज्जहा अवि-
'णीए, विगयपडिबद्धे अंबुसिआ पाहुँडे, विगयवडिबद्धेनो अर्थ

તો સૂનમત્તે દીસતો નથી તથા ટાળાગમુપ્રમે દશમેટાળામે
કહ્યું છે. "દસહિં ટાળેહિં જીના આગમેસિમદત્તાપ્કમ્મ પર્ગેતિ ત
અનિદાણયાપ્, દિઠીસપનયાપ્, યોગપાહીયયાપ્, સત્તીસ્વમળયાપ્,
જીહ્વિયાપ્, અમાહ્લયાપ્, અપાસત્તયાપ્, સુસામનયાપ્, પવ્વણ-
વઠલ્લયાપ્, પવ્વણઉજ્જાવણયાપ્ તથા ઉત્તરાવ્યયને પળ કહ્યું છે

નીયાવત્તીઅચવલે, અમાહ્ અકુત્તૂહલે ।

વિળીય વિળપ્પદતે, જોગવં ઉવહાણવ ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિ, વચ્ચન અનેક છે નત્તાંસયોગસગ્રહમત્તે પિણ-
સૂન મળવાનો મત્તોરથ કહ્યો નથી તથા સર્વ સૂત્રે શ્રાવક
લલ્લકા કહ્યા છે, પણ આચારસાદિકસૂનના પારગામી કિહ્વાહ
કહ્યા નથી તથા ઉત્તરાવ્યયને ૧૩ મા અધ્યયનમાહે ગાથા
છે જે ॥

મહત્થરૂવા વયણપ્પભૂઆ, ગાહાણુગીયાનસ્સઘમજ્જે ।
જ મિરુકુળો સીલગુણોવ્વેયા, ઇહજ્જયત્તેસમ્પણોમિજ્જાઓ

એ ગાથામે, કહ્યો, એહવી ગુણવત્, ગાથા તે મિશ્ત્ર મળે તે
માટે હું પિણ શ્રમણ થયો ઇહા પણ સૂત્ર મળવાના અધિકારી
મુનિ-દીસે છે, તથા સુગઢામે ૧૪ મા અધ્યયને કહ્યો છે

ગથ વિહાય ઇહસિલ્લમાણા, ઉઠ્ઠાયસુવમ્મચેરે વસિજ્જા ।
ઉવયકાસવિણુયસિરકે, જે છેએવિ પમાયત્તકુજ્જા ॥૧॥

એ ગાથાએ પણ ગ્રંથ છે તે મુનિ યોગ્ય છે, ઇમ છે, ઇમ
અનેક સૂત્રે પાઠ છે, તથા સમ્પ્રવાયગ સૂત્રે સેણઅગદ્ધાયાપ્પદમે

अगेदोसुअरववापणवीस अज्झयणापचासी उदेसणकाला, पचासी-
समुदेसणकाला," इम सर्व आगमनाउद्देशासनाकालग्रहण कइया
छे ते पिण कालग्रहण ते जोगवह्ये थाय ते माटे योग वह्या
'विना सूत्र भण्णा नयी कइया इम नदी तथा भगवतीसूत्र
मध्ये पाठ छे 'तथा व्यवहारसूत्रे सर्व आगमनना भणवानो
पर्याय कइयो छे दीक्षार्थी वीस वरस पर्याय, सर्व आगम भणे
तथा 'निशीथ सूत्रमाहे कइयो छे " जेमिरकु अणत्थियवागारत्थिय
वा वॉण्डय तसाइज्जइ तस्सचाउम्मासीयपरिहारठाण " इहा जे
गृहस्थने वाचनोदे अथवा ग्रहस्थने वाचता अनुमोदन करे तेहने
च्यार मासनो पाल्योचारिन जाय इत्यादि प्रगटाक्षर छे ते
माटे गृहस्थने सूत्र भणवो वाचवो नहीं तथा प्रश्नव्याकरण सूत्रे
कइयो छे " त सब भगव तित्थगरसुभासिअ दसविह चउदसंपुवेह
'पाहुडत्थपेवेदिअ महारिसीणसमैप्पदिन देविदनरिदिणभासीअत्थ "
इहा पण साउने सूत्र दीगो, अर्ये देविद्रनरिद्रने दीधो तथा
कोइ कहेसे जे सुबुद्धीमत्रीये च्यार महाव्रतरूपधर्म कइयो ते
माटे अम्हे कहु छु तेतो सुबुद्धीमत्रीये वातरूप उपदेस कइयो,
पण अंगादिक वाच्या नयी ज्ञातासूने सुबुद्धीमत्रीने अधि-
कारे दीक्षा लीधा पछे आचारागादि भण्णा, जो गृहस्थपणे
आचारोदि भण्णा हीत तो दीक्षा लीधा पछे स्याने भणे ? हे
विचारज्यो तथा वली कोइक कहेस्ये जे श्रावक सुअपरिग-
हिआ, कइया छे तेतो फक्त शब्दे आवश्यकदिक तथा अर्थ-
नोधारणतेपिण श्रुत छे ते माटे 'सुअपरिगहिआ कइया छे
शुभज्ञानी समर्किती देशविरतीने कहा छे, आचारागादि सूत्र
'नी ना छे तथा ठाणमे तो " अवायणिज्जापन्नत्ता तजहा अवि-
णीए, विगयपडिबद्धे अंशुसिआ पाहुडे, विगयवडिबद्धेनो अर्थ

તો સૂત્રમત્તે દીસતો નથી તથા ટાળાગમ્યપ્રમે દશમેટાળામે
કયુ છે "દસાહિં ટાળેહિં જીયા આગમેસિમદતાપ્કમ્મ પર્ગેતિ ત
અનિદાણયાણ, દિઠીસપત્રયાણ, યોગગાર્હીયયાણ, સ્વર્તીસ્વમળયાણ,
જીહ્વદિયાણ, અમાહ્લયાણ, અપાસત્યયાણ, મુસામત્રયાણ, પવયણ-
વઠલ્લયાણ, પવયણઝજ્ઞાવળયાણ તથા ઉત્તરાધ્યયને પળ કયુ છે

નીયાવત્તીઅચવલે, અમાહ અકુતૂહલે ।

વિળીય વિળાદતે, જોગવં ઉવહાળવ ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિ, વચન અનેક છે યત્તાસયોગસગ્રહમત્તે પિષ્-
સૂત્ર મળવાનો મત્તોરથ કહ્યો નથી તથા સર્વ સૂત્રે શ્રાવક
લક્ષણ કહ્યા છે, પણ આચારાગાદિકસૂત્રના, પારાગામી કિહાઈ
કહ્યા નથી તથા ઉત્તરાધ્યયને ૧૩ મા અધ્યયનમાહે ગાથા
છે જે ॥

મહત્થરૂવા વયળપ્પમૂઆ, ગાહાણુગીયાનરસઘમજ્જે ।
જ મિસ્સુણો સીલુણોવ્વેયા, ઇહજ્જયત્તેસમણોમિજાઓ

ए गाथामे कह्यो, एहवी गुणवत्, गाथा ते मिश्रु भण्णे ते
माटे हु पिण श्रमण थयो इहा पण सूत्र भणवाना अधिकारी
मुनि दीसे છે, તથા મુગઢામે ૧૪ મા અધ્યયને કહ્યો છે

गथविहाय इहसिखमाणं, उठायसुबभचेरे वसिज्जा ।
उवयकाराविण्यसिरके, जे छेएवि पमायनकुज्जा ॥१॥

ए गाथाइ पण ग्रंथ છે તે મુનિ યોગ્ય છે, ઇમ છે, ઇમ
અનેક સૂત્રે પાઠ છે, તથા સમ્મત્તાયાગ સૂત્રે" સેણઅગઢાયાપ્પદમે

साधुने पिण उपदेश देवानी प्रगाहरीति नयी, तो गृहस्थलिङ्गे उपदेश करे ते किम पाल्वे ? घणु स्यु लखीइ ? आगमगर्भमुखे मिला अनेकअर्थ कहेवाये इम प्रीठज्यो

तथा कडकमती कहे छे जे पोरसीप्रमुखपञ्चखाणे जो पहोरयी वधतो काल याय तो दोष छे तेहनो उत्तर जे पञ्चखाणनी शुद्धि ६ कही तिहा तीरीयसमदायकाल ए पाठ आवश्यकनिर्धुक्ति-प्रवचनसारोद्वार पञ्चखाणभाष्यने विपे छे वली भगवती टीका-मन्वेखदाधिकारे तीरद्विप्रणैपि भवद्दो स्तोककालावस्थानात् ए पाठ छे

तथा केइकगच्छना चउसठ अठम तपने अधिकारे आगल पाठल वे एकासणा करे तेवारे चउत्थादिक तप याय ते माटे अनेक कुयुक्ति करे छे तेहनो उत्तर श्रीभगवती टीकामन्वे खदाधिकारे चउत्थचउत्थेण विचतुर्थभक्तयावद्भक्त्यज्यते यत्रच-तुर्यमियचोपवासस्यसजाएव पञ्चादिकमुपवासद्वयादेरिति

तथा केइक सडासा पूजवो मानता नयी तिहा श्रीभगव-तीसुन टीकामध्ये एवनिसीइयवति निषितव्य उपवेष्टव्य सदसकभू-मिप्रमार्जनादिन्यायेनेत्यर्थ

तथा श्रीलक्ष्मणरत्ना सचे मह० अप्सस्वदशेठ जादवजी सा मदन मह० रायचद भ० डोसा मह० मीम मह० माहवीजे प्रमुखे नवानगरयी पृठाव्या तेहनो आगमशाखें उत्तर लीखीइ छे, प्रश्न पुछ्यु जे देवता शय्यामे उपजे ते देवतानो मूलगो शरीर शय्यामे रहे के न रहे ? तेहनो उत्तर जे देवता शय्यामे उपन्या पछी रहे नहीं देवता देवलोक मध्ये जे कार्य करे ते मूलगे रूपे करे छे तिहा श्रीरायपश्रेणिसूने कहु छे ” तयाणसेसुरीयाभेदेवे तेसिं सरिसावव-

ટાળમે ટીકામે ઉપાનતપ વિના વિગયપ્રતિવદ્ધ તે અવાચ
નીક છે તે માટે યોગ ઉપાનતપને સૂત્ર મળ્યા કહ્યા છે
તથા કોઈક કહેયે જે યતિલિંગે યોગમદ્યા વિના સૂત્ર વાંચે
છે તે કિમ પાચે છે ? તેહનો ઉત્તર જે યોગવદ્યા વિના
જે સૂત્ર પાચે તેહને અરિહત આળાની વિરાધના છે જો પોતાને
દ્રો કરે તેને કોણ કહે ? પણ જો પોતાને તથા શ્રોતાને
લાભના અર્થ હોય તે તો આજ્ઞા પ્રમાણે રૂંતે શ્રીઅનુયોગદ્વાર
ટીકાણે અવિધિમરી સૂત્ર વાંચે તે પોતે જાનાવરણીયકર્મ ચીકળો
કરે છે, અને જે સામલે છે તે દર્શનાવરણીય કર્મ ચીકળો કરે
છે તથા સાઠિસો પ્રકરણે કહ્યો

ઉસ્સુત્તભાસગાળ, વોહીનાસોઅળતસસારો ।

પાળચણ્વિ ધોરા, ઉસ્સુત્ત ત ન ભાસતિ ॥ ૧ ॥

ઇમજાળી ઉત્મૂન ન બોલવો તથા જીતવ્યવહારેસર્વનેયોગ-
વહીનેજ સિદ્ધાત મળવા પુહની હુડી તથા હીરમન્ન તથા વિધિ-
પ્રપાપ્રમુખ અનેકગ્રથે અધિકાર છે ઇહા કોઈકધન્નોઅળગાર
વેરસ્વામીપ્રમુખનો દ્રષ્ટાત દેડને કુચુક્તિ કરે તે પોતાના આ-
ત્માને અહિત કરે છે વન્નોઅળગારપ્રમુખઆગમ વ્યવહારે છે
તેહને જીતનો નિર્ધાર નહી, પણ હવળા તો જીતનો વ્યવહાર
છે તે માટે યોગવહી સિદ્ધાત વાંચે તેપિળ નયપ્રમાણસપ્તમગી
નિક્ષેપાતથાદ્રવ્યમાવતથા નિમિત્તઉપાદાન ઉત્સર્ગ અપવાદનાજાળ
હવે તે પ્રશ્નવ્યાકરણમે બોલ કહ્યા તેહનો જાળ હવે ઇ સિ-
દ્ધાતનો ઉપદેશ કરે ઇ માર્ગ છે મુખ્યપણે અર્થના કથક
આચાર્ય, સૂત્રના દાયક ઉપાધ્યાય ગુણવત્તને આજ્ઞા છે ત્રીજા

પ્રગટ છે તેપણ તુમ્હે જોજ્યો તથા વિચરતા તીર્થકરને ફૂલે પૂજે એહમે શકા આણે તેહની બુદ્ધિનો દોષ છે, ઉવવાડમધ્યે અપ્પેગરયાપૂયણવત્તીયા એ વચન છે તે એ પદની ટીકા પૂજનપુષ્પ-માલાદિના એ અર્થ કહ્યો છે, અભયદેવસૂરિકૃત ટીકામધ્યે પાઠ દીસે છે

તીર્થકરસચિત્તને અડકે નહીં ઇમ કહે તેપણ સમજતા નથી કેવલીના પગથી તીતરના પાંચા કુકડાના બચા પારેવાના બચા મરે તોપણ સપરાયફીકિરિયા ન લાગે એ પાઠ ભગવતીસૂત્ર-મધ્યે પ્રગટ છે તે જોજો તો ભક્તો ફૂલ ચઢાવે તેમવ્યે સ્યો દોષ છે ?

તથા બુદ્ધે પાણી પીતા અરધો પાણી કલસીયામે રહે એ મધ્યે સમૂર્ઠિમ ઉપજવાનો તત દીસતો નથી પત્રવળા ટીકાને આસચૈદમ જણાય છે પિણ એ ચાલકરવો નહીંજો

તથા રાતે તો અપકાયજીવની તમસકાયથી વૃષ્ટિ થાય છે તે અગાસે થાણુ એતો નિરવાર દીસે છે અને તે વૃષ્ટિ મેં બીજા જીવ તો જાણ્યા નથી અને કિહાઈક ગ્રથે અન્યજાતિ મધ્યે ઉપજતા પણ કહ્યા છે યોગશાસ્ત્ર ટીકામે એ ચરચા લિખી છે, તે માટે ઉપજતા પિણ જણાય છે, શીતસ્પર્શને યોગે રસીયા ઉપજવાની હા દીસેતો છે પિણ ઘણેકાલ ગયે યોનિપલટે ઉપજે પરભાવે રવિકિરણ ઉવડે તે હળાય છે એ જાણવો પિણ આગમરીતે તમસકાયિયા ઠરે છે

તથા આહારકશરીર કરે પ્રદેશગ્રંથિભાગે જે દિશે કેવ-લીને નિર્ધાર તે દિશે નીકળે છે, દસમાદ્વારનો કાઈ પ્રયોજન નથી કિહાઈ પાઠ પણ નથી અને મુખ્યપણે હૃદય પ્રમુખ આગલા

ગાણદેવાણ અતીયેપ્પમટસોચા નિસમ્મહટ્થુટેજાપ સખિઆઽ અ-
મ્મુટેઙ્ગ અમ્મુઠિયતા ઉપપાપસમાપ્પ પુરિદ્ધિમિલ્હેણ દારેણ નિ-
મ્મલ્હેઙ્ગ જેણેપદારે તેણેપપાગચ્છાનિ હરયઅણુપ્પદાદિર્ગામ્મમાણે
પુરિલ્લિમિલ્હેણ તોરેણ અણુપ્પવિસતિ" इत्यादि पाठे नर्वावक्रिय
कर्पा विना सर्वं पाठ छे ते माटे शय्यामध्ये कोइ देवनानो
शरीर न रहे तो शय्या खाली रहे छे, ए पाठ जीवामिगम
मव्ये विजयदेवाधिकारे छे तथा भगवतामूत्रे चमरोत्पातअधिकारे
सौधम्मंद्रे वज्र मुख्या पळी श्रीवीरनिआसातना जाणी तेवारे
वज्रने लेवा माटे उत्तरवैक्रिय अणकरे पडतो मुख्यो इहा पण
उत्तरवैक्रियनो पाठ नयी तेमाटे देवलोकमध्ये मूलगोरूपेज प्रवर्त
पण उत्पात शय्यामध्ये मूलगोरूप रहे ए पाठ कीहाइ नयी

तथा वीजे प्रश्नेसगमाने देवलोकयी मूलमेशरीरे काढियो छे
जेसगमानी देवागनाए इद्र आगल विनती करी जे अम्हने
सी आज्ञा छे तेवारे इद्रे कहु जे तुम्हे मेरु जावो अने वली
पात्रा इहा सुखे आवज्यो पिण सगमाने देवलोकमध्ये आण-
स्योमा इणेकरी जाणीये छे जे ते मूलगो' शरीर तिहा रह्यो
हवे तो देवागनाने स्थाने जावो पडे तेमाटे मूलगा शरीरे
काढ्यो छे ए कल्पकिरणावलिमध्ये अधिकारछे

तथा केवलीसमुद्घात जे केवलीने छ मासनो शेष आउखो
हवे ए अवसरे केवलज्ञान उपजे ते नियमा समुद्घात नियमा
करे तेहयी अधिक आउखा वाला केवलीने समुद्घातनी भजना
छे करे अथवा न करे ए अधिकारपत्रवणा टीका तथा गुण-
स्थानक्रमारोह टीका मध्ये छे ॥ ३ ॥

तथा पुष्प परोवानो पाठ पचासकमध्ये तथा हीरप्रश्न मध्ये

तथा साधुजीने चोथे कर्मग्रथ मध्ये भगवती २५ मे शतके
लेइया ठ दीसे छे ते माटे तेजससमुद्घाते परने बालवाने तेजो
लेइया मूके ते काले कृष्णलेइया पण हवे बीजी पिण हवे
जा सीम शासनकामे करे ता सीम प्रशस्त लेइया हवे पछी
परिणाम पलटे अप्रशस्तपणे परिणमे तो अप्रशस्त लेइया पिण
हवे इम बारवोजी ए प्रश्ननी शाखतो पुस्तकथी जोइ लेजो

नवानगरना श्रावक भणसाली डोसाए प्रश्न प्रछ्या
तेना उत्तर लख्या छे —समवसरणमध्ये फूलनी वृष्टि थाय
छे ते उपर साधुजी किम चाले छे तेहनो उत्तर तदुलवेयाली
पयन्नानी टीका मध्ये लिख्या छे ते कोइक आचार्य कहे छे
जेविचे मारग रहे छे जिम वाडी मध्ये जेम क्यारी करे छे
तिम मारग रहे छे पिण ए उत्तर पचागीने लेखे ठहरतो
नथी ते वली एहज टीका मध्ये कह्यो छे जे फूलतो सर्वत्र
व्यापीने वृष्टि करी छे ते उपर साधु चाले छे तिहा ते टीका
मध्ये पूछ्यु छे जे फूलने किलामना उपजे के न उपजे ?
तिहा इम उत्तर छे, जे कोइक समवसरणे देवना विकुर्व्या फल
करे से तो अचित्त छे अने समवायागने पाठे सचित्त फूल छे
पण देवताने सामर्थ्य वेदना थाती नथी तथा कदापि थाय तो
पण साधुजीने प्राणातिपातकी क्रिया न लागे तथा जिन-
भक्ते हिंसानो बध न थाय इम जाणवो, गुरु साहमा सूर
सुण्याना फल उत्तराध्ययनमध्ये कह्यो छे ते श्रीअरिहत
विचरता ते गुरुतत्त्वमध्ये छे उपदेशक माटे तथा वली पूछ्यो
जे समवसरण उपाडे तेवारे फूलनो किम थाय छे ? तेहनो
उत्तर जे फल सचित्त छे तेतो कमलाय एउठे देवता विखेरी

પ્રદેશી નિકલે છે એ અધિકાર છે એ અધિકાર ચરિતાનુસાર મળ્યે છે અને કર્મગ્રથના આશયી પિણ એ જગાય છે

તથા મહીયપુદ્ગલ એ પાટનો અર્થ નદીટાંકામે નયી તે નદીટાંકા તો અમ્હ પાસે નયી પણ અનુયોગદ્વાર આવશ્યક વૃત્તિમળ્યે એ પાટના અર્થ કદ્યા છે તેહયી જાણ્યા છે નદી ટાંકા મળ્યે વીજો કોડ અર્થ ઊંરયો નયી સુગમ માટે સુલીએ એ રીતે વારજ્યો

તથા અષ્ટપદના ચૈત્યનો તથા ત્રિંશ ભરાન્યાનો અધિકાર આવશ્યકનિર્ણયુક્તિમળ્યે તથા ત્રાવીસહજારીમળ્યે છે તથા ભગવતી ટાંકામળ્યે વિરપરચીયો સિગોયમા એ આલાવામે અધિકાર છે

તથા ચક્રવર્તિને કોડકને મિથ્યાત્વગુણટાણો છે અને ભરતાદિક જીરોને ચોથો છે વલી પરિણામ વધે તો મુનિપણો સાતમો તથા ઊઠો ગુણટાણો થાય પણ પાંચમો ફરસે નહીં એ અધિકાર પદવીના લાભના અધિકાર પત્રવણાટાંકાપ્રમુખે તે વલી અવસરે સમારવુજી

પલાલ્યાધાનમળ્યે અનંતાર્જીવ ઉપજે તે એ પ્રત્યેક છે તેમ મળ્યે સાધારણ કિમ ઉપજે તથા” સર્વોર્કિસલયરલુ ડગવમાણોઅ-
ણત ડ મળીઓ” ઇહા પહિલા અનંતકાય છે તે મળ્યે પછી પ્રત્યેક ઉપજે એમ પિણ છે તેહનો ઉત્તર જે મનુષ્યનીના શરીરે યોનિ મળ્યે અસર્યાતાસમૃદ્ધિમનીયોનિચલૂ છે પિણ અવસરે ગર્ભજ જીવ પણ ઉપજે છે તે માટે અન્યની, યોનિપણો થાય છે સુગડાગસૂત્રે પૃથવીપ્રમુખ સ્થાવરમળ્યે અપ્રમુખસ્થાવર તથા સમૃદ્ધિમની યોનિ કહી છેજી

ઇહા સહ્યાનો નિયમ કહ્યો છે પણ ભવ્ય અભવ્ય નિયમ નથી તે માટે પચાગીની રીતે ઇમ જણાય છે પછી તો શ્રી કેવલીના જાણ્યામે હુવે તે પ્રમાણ છેજી તથા સમવસરણ મલ્લે ફૂલની વૃષ્ટિ થાય છે તે સચિત્તફૂલની છે શ્રી યશોવિજય ઉપાધ્યાયજી પ્રતિમાશતકમલ્લે પણ એ ઘણો ચર્ચ્યો છેજી ઇમ સદ્દેવો જે કારણે પ્રશસ્તમાર્ગ જે કરે તે મલ્લે આ સ્તવ નથી એ સૂત્રની પરિપાટી છેજી કોઈક પ્રગટાશ્વરમાર્ગ તો ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રે મુગી પુત્રાધ્યયને કહ્યો છે

અપસત્યેહિદારેહિ, સવઓપિહીયાસવો ।

અજ્જપ્પજ્ઞાણજોગેહિ, પસત્યદમસાસણો ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિક અનેકઆચારાદિસૂત્રે ઘણા પાઠ છે તે જોઈ લેજો તથા પ જ્ઞાનકુસલનો પ્રશ્ન જે સૂત્રે દ્રવ્ય ઠ કહ્યા છે તથા વિશેષાવશ્યક મધ્યે પાચજ દ્રવ્ય કહ્યા છે તેહનો સ્વરૂપ લિખીયે છે જે વસ્તુગતે વિચારતા હાલનો વસ્તુપણો પિંડરૂપ દ્રવ્યપણો નથી તે માટે અસ્તિકાયપણો નથી અસ્તિકાયપણો બહુપ્રદેશ મિલે વહુપરમાણુ મિલે થાયે તે કાલને નથી કો-ઈક કાલના રેણુ અસર્યાતા માને છે લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ માને છે પિણ એ વાત પ્રમાણ નથી જે રેણુઆમાન્યા અ-સ્તિકાયપણો થાય કદાપિ રેણુઆને મિત્રદ્રવ્ય માનીયે તો કા-લદ્રવ્ય અસર્યાતા યાયે અને સૂત્રે કાલદ્રવ્ય અનતો માન્યો છે તે માટે રેણુઆનો માનવો તો સમવે નહીં તથા સૂત્ર પરપાટીયે શ્રીજીવામિગમસૂત્રે પણ ઇમ દિસે છે " જે કિમ-યમતેકાલોત્તિબુદ્ધ ગોયમા જીવાચેવ અજીવાચેવ" પૂરલે જીવ

નાલે છે, અને પ્રભુ વિહાર પડી પણ વિરોધ નાલે છે તથા
 ફલ સમોસારણમાદે સચિત્તનો મુગ્ધતા છે. એમ જાણજોડી તથા
 તીજે પ્રભુ પૂજ્યો જે પ્રભુની માનાઈ સરોવર દીટો તે કિંદા
 છે તે કલ્પના ટીકામલ્લે તથા જલ્દાપ્તપ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ તો
 ચુલ્હેમગત ઉપર પદ્મદ્રવ્યે જણાય છેજી. જેમ કમલપ્રમાણ
 એ રીતનો સર્વ ગુણયો છેજી. તથા પાંચમે પ્રભુ જે વ્યવહાર
 રાસી મલ્લે જેટલા જાંવ મોક્ષ જાય તેટલા અવ્યવહારીનિગો-
 દમાયી નીકલે એ પાઠ છે તેહના ઉત્તર માટે લિખાયે છે જે
 અવ્યવહારીનિગોદમલ્લે પિણ ભવ્ય તથા અભવ્ય વે જીવ છે
 વ્યવહારરાશિમલ્લે પિણ ભવ્ય અભવ્ય વે જાતિના જીવ છે
 તે મલ્લે ભુવનભાગુકેવલી ચરિત્રે ભગવાનનીટીકા તથા ઉપમિ-
 તિભવ પ્રપચામલ્લે અનાદિનિગોદયી અભવ્ય નીકલી વ્યવહાર-
 રાશિમલ્લે આવે છે એ પ્રગટ અક્ષર છે તે માટે હા
 પૂઝસ્યે જે ભવ્યજીવ તો વ્યવહારરાશિમાયી અવસરે મોક્ષ
 જાય છે તિણે વધે નહીં પિણ અભવ્ય જે વ્યવહારીયા થયા
 તે તો વ્યવહાર રાશિમલ્લે ઊતા પામીયે તેહનો ઉત્તર જે ઘણો
 કાલ તો મોક્ષ સમાજ છે એને કોઈક વેલા ૧૦ જીવ મોક્ષ
 જાય તેવારે આધાનમલ્લે રાશિનિગોદયી ૧૦ જીવ નીકલે ૯ ભવ્ય
 ૧ અભવ્ય નીકલે છે કેઈક કહસ્યે જે એ રીતે
 કરતા વ્યવહાર રાશિ વધતી જણાય છે તેહનો ઉત્તર જે મૂલ
 તો એમ વધે નહીં કદાપિ કોઈ કલા ઉપજે તો પિણ અલ્પ
 માટે ગિણ્યા નથી તથા ॥

સિજ્જતિજિત્તીયાકિર, ગુણયોગેણવિવહારરાસીઓ ।

ઘટ્ટતિતિત્તિયાકિર, અણાઈનિગોસરાસીઓ ॥ ૧ ॥

ઇમ પાઠ છે પળ મૂલદ્રવ્યાનુયોગમત્રે નજર દેતા તથા
 જીવામિગમ અનુયોગદ્વારમૂત્ર તથા પત્રવળા ભગવતીના અત્પ
 વહુત્વ વિચારતા કાલદ્રવ્ય જૂદો નથી પચાસ્તિકાયની વર્તના છે,
 તિહા કોડ પૂઝસ્યે જે જેવારે પચાસ્તિકાયનીવર્તનાને કાલ મા-
 નીયે તેવારે કાલને એકલો અરૂપાપણોટહરે નહિ જે પુદ્ગલાસ્તિ-
 કાયની વર્તના રૂપી જોડીયે, તેહનો ઉત્તર જે પુદ્ગલની વર્તના
 મુરુપણે રૂપી સભવે પિળ વર્તના તે પિંડ નહીં વર્ણાદિક
 તથા અગુરુલઘુનો પલટણ ઉત્પાદવ્યયરૂપ છે તે વ્યક્તઅવસ્થા
 યાયે નહીં તેમાટે અરૂપીજ વહુ યતિયે ગિણ્યો તથા કોડક પૂઝસ્યે
 જે કાલ જેવારે જીવની વર્તના ગવેપીયે તેવારે કાલને ચેતનપણો
 આવસ્યે તેને કહે છે જે જેવારે પર્યાસ્તિકનયની મેદ વ્યાખ્યા
 કરે તેવારે ચારિત્રાદિક ગુણમત્રે જ્ઞાનગુણની નાસ્તિ કહીંડ જે
 સર્વગુણસ્વરૂપે અસ્તિ છે પરરૂપે નાસ્તિ છે તો વર્તનાપર્યા-
 યને ચેતનપણો કિમ કહેવાયે ? તેમાટે કાલદ્રવ્યને પિળ અચે-
 તનજ કહ્યો, ઇમ કાલને ઉપચારે નિક્ષેપા દ્રવ્યાદિક ચ્યાર ગુણ
 પર્યાય સર્વ કહેવા, પિળ મૂલવ્યાખ્યાયે કાલ તે પચાસ્તિકાયની
 વર્તના છે સૂત્ર તથા નિર્ઘુક્તિ તથા ભાષ્યકાર સર્વ ગીતાર્થ
 તથા ગણધર સર્વની એહિજ વ્યાખ્યા છેજી, તથા પુછે જે દ્રવ્ય
 ડ છે કે પાચ છે ? તે જીવામિગમસૂત્રે તો દ્રવ્ય પાચ કહ્યા
 છે અને ભગવતીપ્રમુખમધ્યે દ્રવ્ય ૬ કહ્યા છે, પિળ સૂત્રના
 વચન વિરોધી હુવેજ નહીં તેહનો પરમાર્થ ધારવો પળ જિહા
 ઉત્તરાવ્યયન ભગવતી તથા ટીકાપ્રમુખ સર્વત્ર જિહા ૬ દ્રવ્ય
 એહવો પાઠ તિહા નિયમાપચાસ્તિકાયની વર્તના તેહને ઉપચારે
 મિત્ર વ્યાખ્યાયે મિત્ર દ્રવ્ય કહ્યો તે સર્વત્ર ઉપચાર જાણજ્યો
 તથા કોડક કહેસ્યે જે એહની સાચ કિહા છે તેહને કહીયે

અર્જુનની વર્તનાલક્ષણ કાઢક પર્વાય વર્તના તે કાલ જાણવો
 એ સૂત્ર વચન છે તથા ઉત્તરાધ્યયો ૨૯ અગ્રયને" અનનાપિય
 દવાણિકાલો પુગલજનયો" એ પાઠ છે એ પાઠે કાલદ્રવ્ય અ-
 નતા કયા તે જીવઅર્જુનદ્રવ્ય અનનાની જુરી જુરી વર્તના
 તેહને કાલદ્રવ્ય માનીને અનતદ્રવ્ય કહ્યા છે તે માટે કાલ-
 દ્રવ્ય ઊઠો વસ્તુગતે જુરો નથી અને પર્યાય તે વસ્તુનો આરોપ
 કરીયે તો એહને દ્રવ્યપણે કહીયે જિમ વદ્દ્રવ્ય તે ઘટ છે
 તે પુદ્ગલનો નવ છે તે વિભાગ પર્યાય છે તે પિણ ઉપચારે
 દ્રવ્ય કહીંદ છે તિમ એ પિણ જાણવો તથા કોઈ પૂઠે જે
 કાલ એ ઊતો છે કે અઊતો છે ? ઉત્તર-જે કાલવર્તનારૂપ પર્યાય
 પચાસ્તિકાયમત્તે છતો છે, પણ પચાસ્તિકાયથી મિત્ર નથી
 તે માટે હમ કહેવો અને જે ભગવતીસૂત્રે ઊઠો કાલદ્રવ્ય
 છે તે અર્ધદ્વીપપ્રમાણ જ્યોતિશ્ચક્રને વારે જે વ્યવહારકાલ તેહને
 કાલપણે માનીને એ વચન કહ્યો છે તે માટે વ્યવહારનયે છ
 કહીંજે, નિશ્ચયનયે તો પચાસ્તિકાય છે તથા તત્ત્વાર્થટીકા
 મધ્યે કહ્યું છે જે દ્રવ્યાસ્તિકાયનયન ગવેષીયે તો પર્યાયાસ્તિકાયને
 દ્રવ્ય માનીયે તેવારે કાલદ્રવ્ય કહીયે, તેમાટે એ શ્રદ્ધા રાખવી
 તથા સિદ્ધાંતના આલાવા તથા દ્રવ્યાનુયોગનીપરિણતિ સર્વ હમ
 ઠરે છે તથા ધર્મસગ્રહણીમધ્યે બે મત કહ્યા છે તત્ત્વાર્થકારે
 પિણ" સોઽનતસમય" એ સૂત્રસદ્દેહવો તે કાલ છ દ્રવ્ય અનતસમય
 રૂપ છે હમ કહ્યો તથા શ્રી હેમાચાર્યે પિણ કાલના રેણુક કહ્યા
 તે પાઠ જો જો ॥

લોકાગ્રપ્રદેશસ્યાભિન્ના કાલાણવસ્તુયેભાવાનાં ।

પરિવર્ત્તાપિમુખ્ય. કાલસંવચ્યતે ॥ ૧ ॥ (?)

ઋતુસ્વભાવાદિ ચોલ્યા એ સર્વ વ્યવહારનય તથા આદિત્યાદિગતિ
 પરિણિતિરૂપ વાતકાલ લેડને ચોલ્યા છે, તે પરમાર્થે નથી તે
 શ્રીભગવતીમૂલે પ્રશ્ન છે જે કેટલીક વનસ્પતિ ઉષ્ણકાળે ફળે
 તે સ્વામિ કીમ છે ? તેવારે શ્રીર્વાતરાગ કહે છે એ જીવને ઉષ્ણ
 ફરસી પુદ્ગલનો આહાર ઘણો લેવરાય છે તેમાટે ઉનાળે ફળે
 છે તિહા જીવનો ઉદ્દીતકર્મકારણ છે, પિણ એકાત કાલની
 મુરુચ્ચતા નથી વળી કાલ અપરિણામી અકર્તાદ્રવ્ય છે તે
 સ્યાને પરમદ્રવ્યે પરિણમે સ્યાને પરકાર્ય કરે, તેમાટે વૃક્ષાદિકનો
 જીવ પુદ્ગલદ્રવ્ય છે તેમાટે તે ફલજીવ પુદ્ગલ મધ્યે એહની
 વર્તના માન્યાજ સર્વ સમો પડે, પિણ મિત્રદ્રવ્ય માન્યા કોઈ
 સમો પડે નહીં, વળી કોઈક પૂઝસ્યે જે વર્માસ્તિકાયપણ અપ-
 રિણામી અક્રિય અકર્તાદ્રવ્ય છે તે કિમ ચલણસહાયી થાય
 છે ? તેહનો ઉત્તર જે ગતિ પરિણામી જીવદ્રવ્ય તથા પુદ્ગલ દ્રવ્યને
 સહાયી થાય છે પિણ તે વર્માસ્તિકાયરૂપ છે અને કાલ તે
 અસ્તિકાય નથી તથા ભાવપ્રકરણે “કાલોઽતિકલન કાલ એવ
 દ્વિધા વર્તના લક્ષણ ? સમયાવલિકાદિલક્ષણશ્ચ અતસ્ત-
 ત્ત્વર્ત્તેભવતિ ભાવાસ્તેનતેન રૂપેણ તાન્ પ્રતિયોજકત્વ વર્તના સા
 લક્ષણલિંગઽસ્યેતિવર્તના લક્ષણ અય સમસ્તદ્રવ્યક્ષેત્રભાવવ્યા-
 પીતિ ” ? એહનો અર્થ જેવર્તે થાયે તે રૂપે પ્રતિયોગી સહકા-
 રીપણે તે વર્તના કહીયે, તે વર્તમાનજ છે લક્ષણ જેહનો તે
 વર્તનાલક્ષણ કાલ કહીયે દ્રવ્ય વર્માદિક ક્ષેત્ર સર્વના પ્રદેશ-
 ભાવ સર્વ દ્રવ્યના ગુણપર્યાય તે મધ્યે વ્યાપકપણે છે એટલે
 પચાસ્તિકાયની વર્તના તેહજ નિશ્ચયકાલ કહ્યો, એ મધ્યે જૂદા
 કાલદ્રવ્યની ના યડ વીજો સમયાવલિકાલક્ષણ તે વ્યવહાર-
 કાલ જાણજ્યો તે સમય વર્તમાન એક ઝટો મિત્રદ્રવ્ય માનીયે

જે જીનામિગમ તથા મહાભાષ્યથી પ્રતી સાર સોની માગો
 ત્રો ? વ્હી પૂછયે જે પૂટે ટેકાગે ૬ ટ્રચ રૂપ છે તો
 પાચ કિમ મનાય ? તેહને રૂપીયે જે જીનામિગમ તથા ભાષ્ય-
 કારે તે ૫ અક્ષર સર્વ જાણ્યા હતા તેહથી અજાણ્યા નહી
 અવયોગદ્વારે અનાદિસિદ્ધ રૂપા તે પળ ૫ ઉપયોગેજ કટ્ટા
 છે, તથા ગ્રાચ્યવાચકભાવે કાલનો નિયમ જૂદો રૂપો છે તેમાટે
 દ્રવ્ય જૂદો વાચ્યમા સમ્યગ્નો ઘટે છે, તેહને ઉત્તર સરતત્ત્વ-
 વાચક નામ જૂદો રૂપો છે, તેહનો ગ્રાચ્યજ્ઞાન ચારિત્રાદિક
 પળ છે તેમાટે સરપદાર્ય કયો પળ સર તે જીવની પરિણતિ
 છે પળ પિંડપણે જીવથી સર જૂદો નહી તથા વ્હી કહેસ્યે
 જે સવરને દ્રવ્ય રૂપો નથી પળ દ્રવ્યથી પ્રાણાતિપાતાદિક
 કહ્યા તથા પ્રાણાતિપાતાદિવિરમણ પળ દ્રવ્યભાવ આગમ
 મલ્યે કહ્યા, તેમાટે ૫ સર્વથી કાઈ દ્રવ્ય જૂદો થાય નહી તથા
 કોઈક પૂછસ્યે જે ૫ ૫ સમાન છટો દ્રવ્ય કહ્યો, તિહા ઉત્તર જે
 પચમહાવ્રત મેલો છટો રાત્રીભોજનવ્રત કહ્યો, પિળ અપેક્ષા ૫
 કહ્યો, તેમાટે રાત્રીભોજન કાઈ મૂલગુણ મહાવ્રતરૂપ ન થાયે
 સર્વ ગુણ, સર્વ પર્યાય, સર્વ પરિણામ, સર્વવાચ્યવાચકભાવ, સયુક્ત
 છે તેમાટે મિત્રાપિઠી દ્રવ્યપણો ન પામે અને પર્યાયને દ્રવ્ય
 કહીયે એહવે નયે પિળ જૈન બોલે, ૫ દીક્ષા લેવા માટે કા-
 લને છટો દ્રવ્ય કહ્યો તે રીતે કહીયે, યાવત્માત્ર અમિલાપ્યભાવ
 હોવે તે વાચ્યવાચકભાવસયુક્તજ હોવે, તેમાટે દ્રવ્યપણો ન
 પામે, જિમ ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયનો દેશપણો તથા પુદ્ગ-
 લાસ્તિકાયનો દેશપણો કદાપિ સ્વધથી જૂદો નથી, અને અજી-
 વના મેદ કરતા જૂદો કહ્યો, તેમાટે તે રીતે એપળ માનજ્યો
 પ્રવચનસારોદ્વારમલ્યે તથા પચકારણમલ્યે જે વસતાદિકના

ઋતુસ્વભાવાદિ ગોળ્યા એ સર્વ વ્યવહારનય તથા આદિત્યાદિગતિ પરિણિત્તિરૂપ ગ્રાહકાલ લેહને ગોળ્યા છે, તે પરમાર્થે નથી તે શ્રીભગવતીસૂત્રે પ્રશ્ન છે જે કેટલીક વનસ્પતિ ઉદ્ધનકાલે ફળે તે સ્વામિ ક્ષીમ છે ? તેવારે શ્રીવીતરાગ કહે છે એ જીવને ઉદ્ધન ફરસી પુદ્ગલનો આહાર ઘણો લેવરાય છે તેમાટે ઉનાલે ફળે છે તિહા જીવનો ઉદ્ધતકર્મકારણ છે, પિણ એકાત કાલની મુખ્યતા નથી વળી કાલ અપરિણામી અકર્તાદ્રવ્ય છે તે સ્થાને પરમદ્યે પરિણમે સ્થાને પરકાર્ય કરે, તેમાટે વૃક્ષાદિકનો જીવ પુદ્ગલદ્રવ્ય છે તેમાટે તે ફળજીવ પુદ્ગલ મધ્યે એટની વર્તના માન્યાજ સર્વ સમો પડે, પિણ મિત્રદ્રવ્ય માન્યા કોઈ સમો પડે નહીં, વળી કોઈક પૃથ્થુસ્યે જે વર્માસ્તિકાયપણ અપરિણામી અક્રિય અકર્તાદ્રવ્ય છે તે કિમ ચલણસહાયી થાય છે ? તેહનો ઉત્તર જે ગતિ પરિણામી જીવદ્રવ્ય તથા પુદ્ગલ દ્રવ્યને સહાયી યાય છે પિણ તે વર્માસ્તિકાયરૂપ છે અને કાલ તે અસ્તિકાય નથી તથા માત્રપ્રકરણે “કાલોઽતિકલન કાલ એવ દ્વિધા વર્તના લક્ષણ ? સમયાવલિકાદિલક્ષણશ્ચ અતસ્ત-ત્રવર્તતેભવતિ ભાવાસ્તેનતેન રૂપેણ તાન્ પ્રતિયોજકત્વ વર્તના સા લક્ષણલિગઽસ્યેતિવર્તના લક્ષણ અય સમસ્તદ્રવ્યક્ષેત્રભાવવ્યા-પીતિ ” ? એહનો અર્થ જેવર્તે થાયે તે રૂપે પ્રતિયોગી સહકા-રીપણે તે વર્તના કહીયે, તે વર્તમાનજ છે લક્ષણ જેહનો તે વર્તનાલક્ષણ કાલ કહીયે દ્રવ્ય વર્માદિક ક્ષેત્ર સર્વના પ્રદેશ-ભાવ સર્વ દ્રવ્યના ગુણપર્યાય તે મધ્યે વ્યાપકપણે છે એટલે પચાસ્તિકાયની વર્તના તેહજ નિશ્ચયકાલ કહ્યો, એ મધ્યે જૂદા કાલદ્રવ્યની ના યદ્ વીજો સમયાવલિકાલક્ષણ તે વ્યવહાર-કાલ જાણજ્યો તે સમય વર્તમાન એક ઊતો મિત્રદ્રવ્ય માનીયે

त्याख्यायते, न चालोकगहणे सति रूपबुद्धिर्भवति चित्ररूपवत् सालोकस्य रूपस्य ग्रहणात्, आलोके तु सति स्याद् रूपबुद्धिः ॥ पुनराशङ्कते-प्रत्यक्षानुमानाभ्यामननुभूते समुदाये कथं स्मृतिरूपवत् इति, न, अनेकान्तात्, विकल्पितेऽपि तस्यै स्मृतिर्दृष्टा बन्धुमत्याख्यायिकादौ । अस्ति च घटादिसङ्केतप्रभवः समुदाये विकल्पो वनादिविकल्पवत्, अन्यथा वनसेनास्मरणमपि न स्यात्, एव च न रूपादिव्यतिरिक्तं द्रव्यं समस्तीति व्यवस्थितम् ॥ पुनरप्याह-अस्त्येवान्यद् द्रव्यम्, बुद्धिभेदात्, अन्यैव हि रूपाधीरन्या च घटबुद्धिः । अथ च बुद्धिभेदोऽन्यत्वे सति भवति, नान्यथा, तस्माद् रूपादिद्रव्ययोरन्यत्वं बुद्धिभेदाद् गवादि-वदिति, अयुक्तमेतदपि, यदि तापदुभयोरन्यत्वं साम्प्रते, द्रव्याभावादेकदेशश्रयासिद्धः, नहि सतोऽसतश्चैकमेव विशेषणं न्याय्यम् । अथ रूपादिभ्यो द्रव्यस्यान्यत्वं साम्प्रते, तदसमञ्जसम्, नहि द्रव्यं नाम किञ्चिदस्ति स्वरूपेण यस्यान्यत्वं साम्प्रते, सिद्धे धमिणि धर्मविप्रतिपत्तौ साधनसद्भावात्, अनैकान्तिकश्च पानकादिभिर्बुद्धिभेदादिति, विनाऽ-
 द्रव्यस्यान्यत्वम् प्यर्थान्तरभूतद्रव्यरूपनया मनीषाभेदस्य सद्भावात्, रूपाद्यवयवानां सन्निवेशविशेषाद् बुद्धिभेदः, यथा गुडोदकाभ्यां पानकं नार्थान्तरमथ च बुद्धिभेदः, एव विपङ्क्त्यादिष्वपि द्रष्टव्यम् । तस्मान्नोत्पादव्यव्यतिरिक्तः कश्चिदस्ति ध्रौव्याशौ यमाश्रित्य प्रज्ञाप्येत द्रव्यमेकमभेदगत्ययहेतुरिति । स्वात्मव्यतिरिक्तावयव्यारम्भकारतन्त्रव इति चेत्, अयुक्ततरमिदं तुलानतिविशेषाभावात्, यस्य ह्यवयवगुणा गुणान्तराण्यारभन्तेऽवयविनि “द्रव्याणि द्रव्यान्तरमारभन्ते गुणाश्च गुणान्तरम्” इति वचनात् तस्य दशपलपरिमाणभाजस्तन्त्रव पटे गौरवान्तरमारभेरन्, अतस्तुलानतिविशेषाग्रहणाभ्या-
 न्योऽवयव्यवयवैभ्य इति धर्माविशेषनिराकरणात् पक्षापवादो वाक्यार्थः, पटश्च तन्तुषु समवयवन् प्रति तन्तुं वर्तत कात्स्न्येन देशेन वा ? न तावदेकत्र तन्तौ कृत्स्नः समवेतः, सन्निकृष्टेऽपि तन्ता-
 वग्रहणात्, स्तम्भादिसन्निकर्षे मेवाद्यग्रहणवत्, यथा यस्मिन् समवेतः स तत्सन्निकर्षे गृह्यते, यथा रूपादिः, अवयविवहुत्वप्रसङ्गश्च, अथ तन्तौ पटस्य प्रदेशो वर्तते, न तहि कचिदेकः पटो वर्तत इति प्राप्तम्, न च तन्तुव्यतिरेकेणान्यः पटस्य देशोऽस्ति येन देशेनासौ तन्तौ वर्तत, तन्तुरेव च तस्य देश इष्यते वैशेषिकैः, न च तस्यैव तस्मिन् वृत्तिर्युज्यते, सावयवश्चावयवी स्यादिति । एवमवस्थितैकद्रव्याभावात् सर्वमुत्पादविनाशशक्तितममर्थक्रियासमर्थं वस्तु, उत्पाद-
 विनाशशून्याश्च शशविपाणादयो न वस्तुव्यपदेशभाज इति प्रतीतम् । न च परमार्थतः कारणप्रकृतिरस्ति द्रव्यसत्ता यत्रावगम्यते भव्यत्वात्, कारणं कार्यमिति कल्पनामात्रमेतत्, प्रती-
 त्यप्रत्ययमात्रवृत्तित्वाद् दीर्घत्वह्रस्वतावत्, तन्तुपटयोर्मृद्वटयोर्वा न किञ्चित् स्वसिद्धं रूपं मस्ति, तन्तुषु मृदि वा य कारणप्रत्ययः स पटकुम्भाद्यशेषार्थान्तरापेक्षया न स्वसिद्धः, तस्मात् तन्तुपटयोरेतन्तुपटप्रत्ययः स इतरेतराश्रयत्वादसदर्थविषयः, तथा मृद्वटयोरत-
 त्कारणकार्ययोरभाव एव चैरूपस्यासिद्धत्वाद् व्योमोत्पलादिवदिति । अत्रोच्यते-प्रागुत्प-
 तद्विरेवास्माभिरभ्यधायि स्थित्युत्पत्तिविनाशस्वभावः सकलमेव सद्, एतौ च द्रव्यपर्यायौ

परस्परनिरापेक्षौ न सतो लक्षणम् , द्रव्यास्तिरुस्य ध्रौव्यमात्रवृत्तित्वात् , पर्यायस्योत्पत्तिव्यय-
मात्रवृत्तित्वात् परस्परापेक्षौ तु वस्तुस्वतन्त्रम् , न च द्रव्यांशः पर्यायाशो
द्रव्यपर्यायचाद वा परमार्थतः कश्चिदस्ति परिकल्पितत्वात् ॥ यथाऽऽह—

“नान्वयो भेदरूपत्वा—न्न भेदोऽन्वयरूपतः ।

मृदेदद्वयससर्ग—वृत्तिर्जात्यन्तर घटः ॥ ”

अत एकान्तवादपरिकल्पिताद् वस्तुनोऽनेकान्तवादिनः समत वस्तु जात्यन्तरमेवा-
विभक्तरूपद्वयससर्गात्मकत्वात् नरसिंहादिवत्, यथा—

“न नरः सिंहरूपत्वा—न्न सिंहो नररूपतः ।

शब्दविज्ञानकार्योणा, भेदाज्जात्यन्तर हि तत् ॥ ”

तदेव घटाद्यपि कल्पिताद् द्रव्यार्थरूपात् पर्यायार्थरूपाच्च जात्यन्तरमित्येवंविधप्रक्रियाभ्यु-
पगमेन च सर्वभेदजनयमतानुसारि दूषणमुपन्यस्यमानमसम्बद्धमेवापनीपद्यते, यतश्चैवमतो भेदा-
भेदस्वभावेऽपि वस्तुनि कदाचिदभेदप्रत्ययः स्ववासनावेशात् केवलमन्वयिनमशुभपगृहमानः
प्रवर्तते, कदाचिद् भेदमात्रवादिनो भेदावलम्बनः प्रत्ययः प्रादुरस्ति, स्याद्वादिनस्तु जिज्ञासित-
विवक्षितार्थाय तज्ज्ञानाभिधानस्य द्रव्यपर्याययोः प्रधानोपसर्जनभावापेक्षया समस्तवस्तुविषय-
व्यवहारप्रवृत्तिर्वस्तुत्वमनेकार्कारमेव ॥ यथाऽऽह—

“सर्वमात्रासमूहस्य, विश्वस्यानेकधर्मणः ।

सर्वथा सर्वदाभावात्, कश्चित् किञ्चिद् विवक्ष्यते ॥ ”

इति । भवतु नाम विवक्षावशाद् नचनव्यवहारः, चक्षुरादिज्ञान पुनः प्रवर्तमान न सहते काला-
न्तरम्, प्रथमसम्पात् एव स्वविषयग्रहणात्, तद् यदि भेदाभेदस्वभाव वस्तु किमिति प्रथमत
एव तदुल्लेखमिन्द्रियज्ञान नोत्पद्यते, अतो मनोविज्ञानविकल्पमात्र द्रव्यपर्यायाविति ? । अत्रो-
च्यते—चक्षुरादिविज्ञानान्यवग्रहादिक्रमेणोत्पद्यन्ते, अर्थाग्रहणैकसामान्यिकः प्राक्, ततो मुहूर्ता-
भ्यन्तरवर्तीहाज्ञान, ततोऽप्यायज्ञानमनन्तर प्रमाणमिन्द्रियमेव व्यापारयतो निश्चिताकारमुपजा-
यते, तद्भावे भावात् तदभावे चाभावात्, निश्चयश्चक्षुरादिविषयोऽप्यस्ति मनोविषयश्चाष्टार्थि-
शतिविधत्वान्मतेर्गहादिभेदेन वा बहुतरविकल्पत्वाद् अस्त्येवेद निश्चिताकारमिन्द्रियस्य ग्रहण
द्रव्यपर्यायाविति, मानसमपि यदि भवति, भवतु नाम को दोषः ? सर्वथा
मनोविज्ञानमेवेद तच्चाभूत विकल्पमात्रमित्येतदमत, अतो यदवाचि—ननु
रूपादिव्यतिरेकेण मृद्द्रव्यमित्येकवस्त्वालम्बनश्चाक्षुषः प्रत्ययः प्रत्याख्यातुमशक्य इति तत्त्व-
मतितृम्भितसमुत्थापितविकल्पमात्रम्, स्याद्वादिप्रक्रियानवगोधात्, यतो न रूपादिभ्योऽत्यन्त-

व्यतिरिक्तं किञ्चिद् द्रव्यमस्ति, कथञ्चिद् भेदे वा परस्याभ्युपेतमात्रा स्यात्कारलाञ्छनार्थज्ञान-
वचसो वा वादिनः सिद्धसाध्यतासमासकन्दनात् सर्वमपमीचीनम् । न चान्यतममादौ केवल-
मृद्द्रव्यग्रहणमस्त्यभिहितन्यायात्, अपि च—

“ द्रव्यं पर्यायवियुक्तं (त ?), पर्याया द्रव्यमर्जिताः ।

क कदा केन किरूपा, दृष्टा मानेन केन वा ? ॥”

नहि विशेषनिरपेक्षो ध्रौव्यांशः सामान्यलक्षणः कश्चिद् विद्यते यो गृह्येत केवलः, न च सामा-
न्यनिरपेक्षः कश्चिद् विशेषो नाम विद्यते य इन्द्रियाणां गोचरतामापद्यते ॥ अथैवमाशङ्केयाः—
न ब्रूमो नास्ति सामान्याशः, स हि विद्यमानोऽपि ग्रहणकाले ग्रहीतुमशक्य इति विशेषमात्र-
ग्रहणमेवेति, एव तर्हि सामान्याशः स्वशरीरविग्रहाद् विभावत्वाद् व्योमोत्पलादिवत् कुतो विशेष-
ग्रहणम् ? । सामान्योपलम्भानुभवनिरोधश्च सामान्यशून्यविशेषमात्रग्रहणवादिनः । नापीन्द्रिय-
विषयसङ्करः, चक्षुरादिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमविशेषात् तादृश एवासौ क्षयोपशमो येन सम-
स्तान्येवेन्द्रियाण्येकसामान्यग्रहणे व्याप्रियन्ते, न पुनर्विशिष्टान्यान्यार्थग्रहणे, तथादृश्यमान-
त्वात् । न चास्ति काचिद् युक्तिर्यद् विरक्षित वस्तु सर्वथा वस्त्वन्तरेणासदृश

सामान्यसिद्धि

स्वरूपेऽवस्थास्यते, सर्वप्रकारमतुल्यत्वाद् वन्ध्यासुतादिवत्, अतो भवान्त-

रेण तुल्यताऽवश्यमभ्युपेया विरक्षितस्य वस्तुनः सत्त्वमिच्छता । तच्च सामान्य ध्रौव्यलक्षणम् । न
चैतद् बुद्धिपरिकल्पनामात्रे सामान्ये घटते, परिकल्पस्य वस्त्वसस्पर्शात् तादवस्थ्य दोषाणाम्,
परिकल्पश्चाभूतोऽपि तत्त्वतो वस्तुष्वेव तादृशी धियमुत्पादयति, नागस्तुषु वाजिविषाणादिष्विति ।
किमत्र कारणमुपादाय वस्तुविकल्पः प्रवर्तत इति चेत्, तदसत्, तस्य वस्तुनो वस्तुत्वेनानिर्धा-
रितत्वाच्चोपादानकारणता, न च सर्वथा वस्तुनः तुल्यत्वैव, यदि स्यात् ततो वैरूप्यशून्यत्वाद् वि-
रक्षित वस्तु वस्त्वन्तरादन्यदित्येव प्रत्ययो न स्यात्, केनचिदप्याकारेण भेदाभावात्, अतो भे-
दमभिलषता प्रेक्षापूर्वकारिणा वैरूप्यमपि केनचिदाकारेणाभ्युपेयम्, एव चेत् सामान्यविशेषस्व-
भावसर्वदा सर्वमेव वस्तिनति प्रतिपत्तव्यम् । न च सामान्यविशेषयोः स्वलक्षणभेदेऽप्यत्यन्त-
भेदः, शून्यरूपत्वात् वस्तुनश्च वस्तुतयाऽपि वस्त्वन्तरातुल्यत्वेऽन्यतरस्यावस्तुत्वप्रसङ्गात् तदवि-
नाभावाच्च द्वितीयस्याप्यभाव इति सर्वशून्य स्यात्, इत्यत एवेति चेत्, तदयुक्तम्, प्रमाणप्रमेय-
प्रतिपाद्यप्रतिपादकसद्भावात् । सायुत एष व्यवहार इति चेत्, तदप्यसत्, सद्युतिः प्रमाणमप्र-
माणं वा स्यात् ? यदि प्रमाणं ततो ग्राहकप्रमाणाभावात् परमार्थसत्त्वं प्रत्यक्षादिवत्, अथा-

सामान्यविशेष
रूपता

प्रमाणं सद्युति ततो देवानांप्रियस्य व्यर्थं प्रयासः, प्रमाणप्रतीतिनिव-
न्धत्वात् प्रेक्षापूर्वकारिव्यवहाराणाम् । अथ सकलशून्यताप्रसङ्गभीत्या सा-
मान्यविशेषयोस्तुल्यत्वमेव वस्तुतयाभ्युपेयते तत् सामान्यविषयस्वभाव

सर्वमिति व्यपेतशङ्क प्रतिपद्यस्व, परस्पर वा स्वभावाविरहाभावात् सामान्यविशेषयोः सङ्कीर्णतायां

सत्यामपि धर्मभेदप्रसिद्धेः समस्तव्यवहारसम्प्रमिद्धिः, कारकशक्तवत् । कारकशक्तयो ह्येकद्रव्यातिरिक्तत्वात् सङ्कीर्णा अपि कार्यभेदाद् भेदमनुपतन्त्य एवोपलभ्यन्ते विशिष्टव्यवहारहेतवः तद्वदत्रापि द्रष्टव्यम् । न च सामान्यविशेषव्यतिरिक्तः कश्चिदनयोः सामान्यविशेषयोराधारभूतो द्रव्याशोऽपरः ममस्ति परपरिरूपितः, तुल्यातुल्याशव्यतिरेकेणानुपलभ्यमानत्वाद् द्रव्याशस्य, यदि तादसापन्यसाद् व्यावृत्ततयाऽगम्यते ततो विशेष एव, अथानुवृत्तिद्वारेण परिच्छिद्यते सामान्याशः स्यात्, न चान्यथा प्रत्ययप्रवृत्तिर्या द्रव्यमालम्बेत, अतो वस्तुस्वरूपनेकाकारम्, आकाराधानुवृत्तिप्रत्ययापसेयाः केचिदपरे तु व्यावृत्त्याकारबुद्ध्याऽध्यवसातव्या इति ॥ न चाप्यसतो भवितव्यमाधारेण, परिरूपय तावत् तस्यैव त्वत्परिरूपितद्रव्याशस्य क आधारः ? को वा व्योमादेरित्यलं प्रसङ्गेन । व्यवस्थितमिदमुभयस्वभावं सकलम् । तस्मान्न केवलस्य कचिदस्ति मृदद्रव्यस्य ग्रहणम्, उपपद्यते चायमभेदप्रत्ययः, न च भ्रान्तः, सामान्याशालम्बनत्वाद्, अतः सर्वं साधु स्याद्वादप्रक्रियायाम् । एतेन रूपादिसमुदायविषय स्मार्तमभेदज्ञानमिति प्रत्युक्तम्, उभयस्वभावात्वाद् वस्तु सत् सामान्याशालम्बनभेदज्ञानम्, न पुनः सामान्यशून्यरूपादिभेदसमुदायमात्रालम्बनम्, समुदायस्य तत्त्वान्यत्वाभ्यामनिर्वचनीयत्वेनानिर्धार्यमाणस्वभावस्यापारमार्थिकत्वात् । यदप्युक्तं—“तेत्वेव हि तन्त्वादेषु तथामन्निविष्टेषु पट इत्यादिबुद्धिः प्रवर्तते, यथा भक्तसिक्तयोदकेषु तथासन्निविष्टेषु काञ्जिकबुद्धिः” इति, कथं पुनः सन्निविष्टेऽपि निरूप्यम् ॥ ननु च पटाद्याकारेणेति किमत्र निरूप्यते ? क पुनरसावन्यत्र पटः प्रसिद्धो यस्याकारेण तन्त्वः सन्निविशन्ते, यथा पार्थीकारोऽभिमन्युरिति, कथाय सन्निवेशः ? यदि सस्थानमेव वृत्तव्यस-चतुरस्रा-यत परिमण्डलभेदमिष्यते युग्मा-युग्म-प्रतर घनविरूपकम्, एवं सति प्राणस्माभिः प्रत्यपादि प्रपञ्चतः सङ्घातभेदेभ्य उत्पद्यन्ते स्फुन्धास्तद्भावलक्षणपरिणामवशात्, स च तादृशः परमार्थतोऽस्त्येव समुदायः, अथान्यः कोऽपि समुदायः, स निरूपणीयः, काञ्जिकाद्यपि परिणामान्तरापत्त्यैव सिद्धमार्हतानाम्, न भक्तसिक्त्यादिमात्रतया । यच्चोक्तम्—‘रूपाद्यग्रहे घटादिबुद्धेरभावात्’ इति, एतदपि जैनान् प्रति न किञ्चित्, उभयस्वभावात्वाद् वस्तुनो निभागाभावात्, रूपादिस्वरूपोद्धेखेनैव सामान्याशः प्रतीयते, बहिरूपस्पर्शपरिणतायोगोलकवत्, तथा वननिपट्त्वाद्ययोऽपि सन्निवेशप्रतिषेधा. पुद्गलानां सामान्यप्रतिषेधस्वभावाः समासादितक्रमपरिणतय. तत्त्वतोऽभ्युपेयन्ते, नोपपदायप्रज्ञप्तिमात्रम्, यदि च सस्थानमर्थान्तर रूपादिभ्यस्तदपि परमार्थसत् ततो रूपादिवदन्यानपेक्षमेव गृह्येत, अथ रूपस्पर्शमात्रम्, एव तर्हि तदनेक रूपस्पर्शवत् प्रमत्तम्, एव चानिष्टप्राप्तेरसमञ्जसता, यदि रूपमन्निवेशप्रतिषेधो वृत्तस्पर्शनेन न गृह्येत। निषयत्वाद् रूपवत्, न वा स्पर्शप्रतिषेधेन गृह्येतोक्तन्यायात्, भेदे च द्वे वृत्ते गृह्येयातामन्यत्वाद् रूपस्पर्शवत्, एव तन्त्यादिषु तयास्थितवित्यादि विधायमाणं विशी

१ 'प्रसिद्धे' इति क-पठ । २ 'मालम्बतो वस्तु' इति क-पठ । ३ 'कचिदपरे' इति क-पठ ।
४ 'नोपादेय' इति क-पठ ।

व्यतिरिक्तं किञ्चिद् द्रव्यमस्ति, कथञ्चिद् भेदे वा परस्याभ्युपेतमाधा स्यात्कारलाञ्छनार्थज्ञान-
वचसो वा वादिनः सिद्धसाध्यतासमासकृन्दनात् सर्वमगमीचीनम् । न चान्यतममादौ केवल-
मृद्द्रव्यग्रहणमस्त्यभिहितन्यायात्, अपि च—

“द्रव्यं पर्यायवियुक्तं (त ?), पर्याया द्रव्यवर्जिताः ।

क कदा केन किंरूपा, दृष्टा मानेन केन वा ? ॥”

नहि विशेषनिरपेक्षो ध्रौव्यांशः सामान्यलक्षणः कश्चिद् विद्यते यो गृह्येत केवलः, न च सामा-
न्यनिरपेक्षः कश्चिद् विशेषो नाम विद्यते य इन्द्रियाणां गोचरतामापद्यते ॥ अथैतमाशङ्क्याः—
न ब्रूमो नास्ति सामान्याशः, स हि विद्यमानोऽपि ग्रहणकाले ग्रहीतुमशक्य इति विशेषमात्र-
ग्रहणमेवेति, एव तर्हि सामान्याशः स्वशरीरविरहाद् विभावत्वाद् व्योमोत्पलादिवत् कुतो विशेष-
ग्रहणम् ? । सामान्योपलम्भानुभवरिरोधश्च सामान्यशून्यविशेषमात्रग्रहणवादिनः । नापीन्द्रिय-
विषयसङ्करः, चक्षुरादिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमविशेषात् तादृश एवासौ क्षयोपशमो येन सम-
स्तान्येवेन्द्रियाण्येकसामान्यग्रहणे व्याप्रियन्ते, न पुनर्विशिष्टान्यान्यार्थग्रहणे, तथादृश्यमान-

स्यात् । न चास्ति काचिद् युक्तिर्यद् विवक्षितं वस्तु सर्वथा वस्त्वन्तरेणासदृशं
सामान्यसिद्धि

स्वरूपेऽऽस्थास्यते, सर्वप्रकारमतुल्यत्वाद् वन्ध्यासुतादिवत्, अतो भवान्त-
रेण तुल्यताऽवश्यमभ्युपेया विवक्षितस्य वस्तुनः सत्त्वमिच्छता । तच्च सामान्य ध्रौव्यलक्षणम् । न
चैतद् बुद्धिपरिकल्पनामात्रे सामान्ये घटते, परिकल्पस्य वस्त्वसस्पर्शात् तादवस्थ्य दोषाणाम्,
परिकल्पथाभूतोऽपि तत्त्वतो वस्तुष्वेव तादृशी धियमुत्पादयति, नाप्रस्तुषु वाजिविषाणादिष्विति ।
किमत्र कारणमुपादाय वस्तुविरूपः प्रवर्तत इति चेत्, तदसत्, तस्य वस्तुनो वस्तुत्वेनानिर्धा-
रितत्वान्नोपादानकारणता, न च सर्वथा वस्तुनः तुल्यत्वैव, यदि स्यात् ततो वैरूप्यशून्यत्वाद् वि-
वक्षित वस्तु वस्त्वन्तरादन्यदित्येव प्रत्ययो न स्यात्, केनचिदप्याकारेण भेदाभावात्, अतो भे-
दमभिलपता प्रेक्षापूर्वकारिणा वैरूप्यमपि केनचिदाकारेणाभ्युपेयम्, एव चेत् सामान्यविशेषस्व-
भाव सर्वदा सर्वमेव वस्तिवति प्रतिपत्तव्यम् । न च सामान्यविशेषयोः स्वलक्षणभेदेऽप्यत्यन्त-
भेदः, शून्यरूपत्वात् वस्तुनश्च वस्तुतयाऽपि वस्त्वन्तरातुल्यत्वेऽन्यतरस्यावस्तुत्वप्रसङ्गात् तदवि-
नाभावाच्च द्वितीयस्याप्यभाव इति सर्वं शून्यं स्यात्, इष्यत एवेति चेत्, तदयुक्तम्, प्रमाणप्रमेय-
प्रतिपाद्यप्रतिपादकसद्भावात् । साऽत एव व्यवहार इति चेत्, तदप्यसत्, सृष्टिः प्रमाणमप्र-
माण वा स्यात् ? यदि प्रमाणं ततो माधकप्रमाणाभावात् परमार्थसत्त्व प्रत्यक्षादिवत्, अथा

सामान्यविशेष
रूपता

प्रमाणं सृष्टिः ततो देवानाप्रियस्य व्यर्थं प्रयासः, प्रमाणप्रतीतिनिव-
न्धत्वात् प्रेक्षापूर्वकारिव्यवहाराणाम् । अथ सकलशून्यताप्रसङ्गभीत्या सा-
मान्यविशेषयोस्तुल्यत्वमेव वस्तुतयाऽभ्युपेयते तत् सामान्यविषयस्वमार्थं

सर्वमिति व्यपेतशङ्क प्रतिपद्यस्व, परस्पर वा स्वभावविरहाभावात् सामान्यविशेषयोः सङ्कीर्णतायां

ज्यमानत्वात्, पटपरिणामकाले च द्रव्यात्मना तन्तुसद्भावात् पर्यायात्मना चाभावात्, सर्वेषाम-
वयवावयविसमुदायसमुदायिगुणगुणिनामन्यत्वानन्यत्वमुभयनयापेक्षमेवाभिरूपयिष्येति धिनोति,
तस्मादनेकान्तवादिनः सूक्ष्मरादरप्रतिघाताप्रतिघातभेदमङ्घातकार्यकारणैकत्वान्यत्वादिवि-
श्वप्रकारपरिणाममभ्युपयतो न किञ्चिदपघमादौ कते ॥ एतेन द्रव्यपर्यायनयद्रव्यव्यावर्णनेन
किमेकोऽयमी स्वारम्भकावयवेषु प्रत्ययप्र वर्तते जाहोस्विद् एरुदशेनेत्येपोऽपि विकल्पः
सिद्धसाध्यतादिनहुदोपत्वादपास्तो वेदितव्यः, तस्मान्न व्यतिरिक्तोऽयव्यस्ति निभाल्यमा-
नः, समस्ति च द्रव्याशः स्थितिलक्षणोऽन्ययी, तदपेक्षावुत्पादविनाशौ स्तः, अतः स्थित्यु-
त्पादविनाशस्वभावमेव सर्वमर्थक्रियासमर्थं, न स्थितिनिरपेक्षावुत्पादविनाशविति । यदप्युक्तम्-
कल्पनामात्र कारण कार्यमिति प्रतीत्य प्रत्ययमात्रत्वात्, तदप्युक्तम्, करोतीति कारण
कार्यान्तरनिवर्तनसमर्थम्, क्रियायाः कारणान्तरापेक्षात्, कल्पना च बहिरङ्गार्थशून्य विज्ञान-
मात्रं शब्दमात्र वा, न च तस्य घटादिकार्यान्तरनिष्पादने शक्तिरस्ति, न च विज्ञानमात्रमेव
प्राद्यप्राहकलक्षणमर्थशून्यमस्तीति प्रतिपत्तुं शक्यम्, प्रमाणाभावात्, न च भ्रान्तिमात्रं कार्य-
कारणव्यवस्था, भ्रान्तिरीजाभावात्, नापि शून्यता, प्रतिपेक्षप्रतिपेक्ष्यादिसद्भावात् । व्यवहारतः
सत्त्वमर्थानां न परमार्थत इति चेत् प्रतिपेक्षोऽपि तर्हि व्यवहारमात्रत्वादसन्नित्यप्रतिहतस-
द्भावात् कथं न भावा भवेयुः ? न च रासभगृहमसत् स्वतः परिकल्पितेन रूपेण मृत्तनना-
दिकार्यार्थमाचेष्टमानमिष्टं दृष्टं वा ॥

दीर्घता च यदि स्वतोऽसती हस्वजुद्धेः कारण भवत्येवं सति व्योमारविन्दकार्णिकाऽपि
हेतुरसत्त्वात् स्याद् हस्वतावुद्धेः, यदि चासत्प्रतीत्याऽसदेवोत्पद्येत तथा सति शशविषाण प्रतीत्य
सरविषाणमपि स्यात्, अथास्त्येव वस्तुनो दीर्घता, न तर्हि प्रतीत्यप्रत्य-
यमात्र सर्वम्, सतीमेव दीर्घतामाश्रित्य हस्वताधियोऽभ्युपगमात् दीर्घ-
हस्वबुद्धयोऽप्यौगपद्यादयुक्ता प्रतीत्यसमुत्पत्तिः, न चासतः कारण-
भावः, यदि च सर्वं प्रतीत्यैव सिद्ध्यति नाप्रतीत्य, ततः प्रतीत्यसिद्धिरपि प्रतीत्यसिद्धिप्र-
माणाभ्युपेया, तथा चाभ्युपगमविरोधः, तस्मादस्ति ध्रौव्यांशलक्षणात् द्रव्यसत्ता, नापे-
क्ष्यसिद्धा, कारणमिति या व्यणदिश्यते, कारणसिद्धौ च कार्यसिद्धिरपि तदविनाभावात्,
अन्यथा कारणतैव न स्यादसम्भाविततद्गुत्वात्, पर्यायास्तत्त्वादादयः केचिदपेक्ष्यसिद्धाः
प्रयोगजाः पटादयः, केचिदनपेक्ष्यसिद्धा स्वाभाविकाः परमाणुनीलताभ्रेन्द्रचापविद्युदादयः,
एव च स्वरूपसिद्धेः कारणकार्यप्रत्ययासदर्थविषयौ न भवत इति सिद्धम् ॥

भाष्याक्षरानुसरणमधुना समातन्यते-उत्पादश्च व्यवश्च उत्पादव्ययौ, समस्यैकत्वेन
निर्दिष्टौ, ध्रुवतीति नुव-शाश्वत तद्भावो ध्रौव्य-स्थिरता, उत्पादव्य-
यध्रौव्याणि, युक्त योगः-समुदायः सत् अस्तीति सद, निधमानमि-
त्यर्थः । एतदुक्तं भवति-उत्पादादयो नैकका सत्, किं तर्हि ? युक्तं

उत्पादादि-
पदानामर्थ

यते, तस्मादस्ति द्रव्य तद्भावाव्ययलक्षणं स्थित्यात्मकमन्वयिरूपत्वात् स्वभेदानां प्राक् तदान्व-
यिन्योश्च(?) मृदन्वयाविच्छेदादेकम्, न पुना रूपादिममुदायमात्रम्, अतः सर्वैकान्तध्वसविधा-
यिनि स्याद्वादे दूग्मपास्तमसद्विकल्पचतुष्टयम्, किं तत्, एवं समूहिनः परिणामिनो वा तत्का-
र्यमुत नैव तत्कार्यमथ कार्यमेवास्ति न कारणं कारणमेव वा विद्यते न कार्यमिति, एष च

कार्यकारणा
नैकान्तत्वम्

सामूहिकः समस्तोऽपि रत्नावलीपटस्तम्भकुम्भसेनावनयूयादिरर्थः स्वस-
मये पारिणामिक एव, भिन्नाभिन्नदेशानां परिणामिनां परिणामाभ्यु-
पगमात्, तथापि भेदेनोपन्यासो लोकव्यवहारानुवृत्त्या, पूर्वधर्मोपम-

देनोत्तरधर्मोत्पादः परिणामो लोके क्षीरदध्यादिवत् समूहिषु पारिणामिषु चानैकान्तव्या-
प्तिप्रपञ्चप्रदर्शनार्थः । तथाहि—आलोकविशिष्टरूपग्रहणमपि नात्यन्तभेदप्रतिपत्तये, विशेषण-
विशेष्यभावाच्चैकान्तभेदविषयो न कश्चित् प्रसिद्धः, दण्डादावपि सामान्यविशेषभावे सति
विशेषणविशेष्यभावात् । यच्चोक्तमवधारण रूपादिग्रहे सत्येव भावात्, तदप्युभयस्वभावव-
स्त्वभ्युपगमे न कञ्चनापक्षा(?) लमावहति । यदप्यारेकां प्रमाणानुभवमन्तरेण स्मृति-
रनुपपन्नेति पश्चात् परिजिहीर्षिताऽभ्यधायि विकल्पितेऽपि ह्यर्थे स्मृतिर्दृष्टेति, तदप्यसत्,
अर्थाभिधानप्रत्ययाना वस्तुत्वाभ्युपगमादत्यन्ताभावस्य च निरुपाख्यस्य प्रतिषिद्धत्वात्,
सर्वप्रकारममतः सव्यवहारायोग्यत्वात्, बभ्रुवुरनादौ ससारे बन्धुमत्यादयः प्राणिविशेषा-
स्तदभिधानानि तदालम्बनाथ प्रत्ययाः, ततश्च प्रमाणानुभवपूर्विकैव स्मृतिः सर्वत्र नान्यथा,
समुदायस्य च प्रतिपादितवस्तुत्वान्न निर्मूलविकल्पत्वम्, बुद्धिभेदाच्चान्यत्वमेकान्तत एवेति
पूर्वमेव प्रत्यस्तम् । नहि बुद्धिभिदा सर्वप्रकाराऽस्ति जेनेन्द्राणां, द्रव्यास्तिकनयाभिप्रायेण ग्रहणात्,
सद्द्रव्यतया भेदाभावात्, पर्यायतः सङ्ख्यापरिमाणाकारभेदसद्भावात् भिन्नाभिन्नस्वभावैव
शेमुपी, सा च भेदाभेदस्वभाव एव वस्तुनि व्यापारमासादयन्ती स्वात्मप्रतिष्ठां प्रतिलभत इति
न किञ्चिदनिष्टम् । यच्चोक्तम्—“तुलानतिविशेषाग्रहणादनन्योऽवयव्यवयवेभ्यः” इति, तदिष्टमेव,
अन्यत्वस्य सर्वथा निषिध्यमानत्वात्, यतो विनाऽप्यवयविना सयोगमात्रे तदर्थान्तरभूतसङ्घा-
तपरिणामाद् दशपलपरिमाणत्वमस्त्येवेति, अतो नावयविकृत पलदशकस्य दशपलपरिमाणत्वं,
विनाऽपि तेनोपलभ्यमानत्वादेकादशपलेनैव, इतश्चावयवव्यतिरेकेणामन्नवयवी, अनभिभूतगु-

अवयविनो-
ऽनन्यत्वम्

णत्वे सत्यत्रयवरूपादिव्यतिरेकेणानुपलभ्यमानरूपादिगुणत्वात्, तुरग-
वारणाद्यवयवव्यतिरेकेण सेनावत् । यदि च स्याद् रूपादयोऽपि च गुणा
गृह्येरन्नवयविन पृथक्त्वेन, घटत्रदरादिऽदिति व्यतिरेकः, विशेषणो-

पादानाद् विद्यमानेष्वभिभवादनुपलभ्यमानगुणत्व तारकादिषु दृष्टमित्यनैकान्तिकत्वव्यावृत्तिः,
द्रव्यात्मना च तन्तुपरिणतो पटपरिणामोऽस्त्येव, मुचिरादपि तत्र भावात्, पर्यायात्मना चाभा-
वाद्, अतीतानागतपरिणामानामसत्त्वादव्यवहार्यत्वाद् वर्तमानपर्याय एव परमार्थतोऽस्त्युपयु-

व्यमानत्वात्, पटपरिणामकाले च द्रव्यात्मना तन्तुसद्भावात् पर्यायात्मना चाभावात्, सर्वेषाम-
वयवान्यविसमुदायसमुदायिगुणगुणिनामन्यत्वानन्यत्वमुभयनयापेक्षमेवाभिरूपधियो धिनोति,
तस्मादनेकान्तवादिनः सूक्ष्मनादरप्रतिघाताप्रतिघातभेदसङ्घातकार्यकारणैकत्वान्यत्वादिवि-
श्वप्रकारपरिणाममभ्युपयतो न किञ्चिदग्रहमादौकते ॥ एतेन द्रव्यपर्यायनयद्वयव्यावर्णेन
किमेकोऽवयवी स्वारम्भकान्यवेषु प्रत्यवयव वर्तते जाहोस्विद् एरुदेशेनेत्येवोऽपि विकल्पः
सिद्धसाध्यतादिगृहोपत्त्यादपास्तो वेदितव्यः, तस्मान्न व्यतिरिक्तोऽन्यव्यस्ति निभाल्यमा-
नः, समस्ति च द्रव्याशः स्थितिलक्षणेऽन्वयी, तदपेक्षानुत्पादविनाशौ स्तः, अतः स्थित्यु-
त्पादविनाशस्वभावमेव सर्वमर्थक्रियासमर्थम्, न स्थितिरपेक्षानुत्पादविनाशविति । यदप्युक्तम्-
कल्पनामात्र कारण कार्यमिति प्रतीत्य प्रत्ययमात्रत्वात्, तदप्युक्तम्, करोतीति कारणं
कार्यान्तरनिवर्तनसमर्थम्, क्रियायाः कारणान्तरापेक्षात्, कल्पना च बहिरङ्गार्थशून्यं विज्ञान-
मात्र शब्दमात्र वा, न च तस्य घटादिकार्यान्तरनिष्पादने शक्तिरस्ति, न च विज्ञानमात्रमेव
ग्राह्यग्राहकलक्षणमर्थशून्यमस्तीति प्रतिपत्तुं शक्यम्, प्रमाणाभावात्, न च भ्रान्तिमात्र कार्य-
कारणव्यवस्था, भ्रान्तिरीजाभावात्, नापि शून्यता, प्रतिषेधप्रतिषेध्यादिसद्भावात् । व्यवहारतः
सत्त्वमर्थानां न परमार्थत इति चेत् प्रतिषेधोऽपि तर्हि व्यवहारमात्रत्वादसन्नित्यप्रतिहतस-
द्भावात् कथं न भाना भवेयुः ? न च रासभङ्गमसत् स्वतः परिकल्पितेन रूपेण मृत्खनना-
दिकार्यार्थमाचष्टमानमिष्टं दृष्टं वा ॥

दीर्घता च यदि स्वतोऽसती इह्स्वतुद्वेः कारण भवत्येवं सति व्योमारविन्दकार्णिकाऽपि
हेतुरसत्त्वात् स्याद् इह्स्वतातुद्वेः, यदि चासत्यतीत्याऽसदेवोत्पद्येत तथा सति शशविपाणं प्रतीत्य
दीर्घेन्द्रस्वत्व-
सिद्धिः खरविपाणमपि स्यात्, अथास्त्येव वस्तुनो दीर्घता, न तर्हि प्रतीत्यप्रत्य-
यमात्र सर्वम्, सतीमेव दीर्घतामाश्रित्य न्हस्वताधियोऽभ्युपगमात् दीर्घ-
न्हस्वतुद्वयोश्चायौगपद्यादयुक्ता प्रतीत्यसमुत्पत्तिः, न चासतः कारण-
भावः, यदि च सर्वं प्रतीत्यैव सिद्ध्यति नाप्रतीत्य, ततः प्रतीत्यसिद्धिरपि प्रतीत्यसिद्धिप्र-
भानाऽभ्युपेया, तथा चाभ्युपगमविरोधः, तस्मादस्ति ध्रौव्यांशलक्षणात् द्रव्यसत्ता, नापे-
क्ष्यसिद्धा, कारणमिति वा व्यण्दिश्यते, कारणसिद्धौ च कार्यसिद्धिरपि तदविनाभावात्,
अन्यथा कारणतैर् न स्यादसम्भाविततद्गुत्वात्, पर्यायास्तूत्पादादयः केचिदपेक्ष्यसिद्धाः
प्रयोगजाः पटादयः, केचिदनपेक्ष्यसिद्धाः स्वाभाविकाः परमाणुनीलताग्रेन्द्रचापविद्युदादयः,
एव च स्वरूपसिद्धेः कारणकार्यप्रत्ययावसदर्थविषयौ न भवत इति सिद्धम् ॥

भाष्याक्षरासुरणमधुना समातन्यते-उत्पादश्च व्ययश्च उत्पादव्ययौ, समस्यैकत्वेन
निर्दिष्टौ, ध्रुवतीति ध्रुव-शाश्वत तद्भावो ध्रौव्य-स्थिरता, उत्पादव्य-
उत्पादादि-
पदानामर्थ यध्रौव्याणि, युक्त योग-समुदायः सत् अस्तीति सत्, विद्यमानमि-
त्यर्थः । एतदुक्तं भवति-उत्पादादयो नैककाः सत्, किं तर्हि ? युक्तं

यते, तस्मादस्ति द्रव्य तद्भावाव्ययलक्षणं स्थित्यात्मकमन्वयिरूपत्वात् स्वभेदानां प्राक् तदान्व-
यिन्योश्च(?) मृदन्वयाविच्छेदादेकम्, न पुनरूपादिममुदायमात्रम्, अतः सर्वैकान्तध्वसविधा-
यिनि स्याद्वादे दूग्मपास्तमसद्विकल्पचतुष्टयम्, किं तत्, एवं समूहिनः परिणामिनो वा तत्का-
र्यमुत नैव तत्कार्यमथ कार्यमेवास्ति न कारणं कारणमेव वा निघते न कार्यमिति, एष च

कार्यकारणा
नेकान्तत्वम्

सामूहिकः समस्तोऽपि रत्नावलीपटस्तम्भकुम्भसेनावनयूयादिरर्थः स्वस-
मये पारिणामिक एव, भिन्नाभिन्नदेशानां परिणामिनां परिणामाभ्यु-

पगमात्, तथापि भेदेनोपन्यासो लोकव्यवहारानुवृत्त्या, पूर्वधर्मोपम-

द्वेनोत्तरधर्मोत्पादः परिणामो लोके क्षीरदध्यादिवत् समूहिषु पारिणामिषु चानैकान्तव्या-

प्तिप्रपञ्चप्रदर्शनार्थः । तथाहि—जालोकविशिष्टरूपग्रहणमपि नात्यन्तभेदप्रतिपत्तये, विशेषण-

विशेष्यभावश्चैकान्तभेदविषयो न कश्चित् प्रसिद्धः, दण्डयादावपि सामान्यविशेषभावे सति

विशेषणविशेष्यभावात् । यच्चोक्तमवधारण रूपादिग्रहे सत्येव भावात्, तदप्युभयस्वभावव-

स्त्वभ्युपगमे न कश्चनपक्षाः (?) लमावहति । यदप्यारेका प्रमाणानुभवमन्तरेण स्मृति-

रनुपपन्नेति पश्चात् परिजिहीर्षताऽभ्यधायि विकल्पितेऽपि द्वयं स्मृतिर्दृष्टेति, तदप्यसत्,

अर्थाभिधानप्रत्ययानां वस्तुत्याभ्युपगमादत्यन्ताभास्य च निरुपाख्यस्य प्रतिषिद्धत्वात्,

सर्वप्रकारममतः सव्यवहारायोग्यत्वात्, बभूवुरनादौ ससारे बन्धुमत्यादयः प्राणिविशेषा-

स्तदभिधानानि तदालम्बनान्ध्र प्रत्ययाः, ततश्च प्रमाणानुभवापूर्विकैव स्मृतिः सर्वत्र नान्यथा,

समुदायस्य च प्रतिपादितवस्तुत्वान्न निर्मूलविकल्पत्वम्, बुद्धिभेदाच्चान्यत्वमेकान्तत एवेति

पूर्वमेव प्रत्यस्तम् । नहि बुद्धिभिदा सर्वप्रकाराऽस्ति जेनेन्द्राणा, द्रव्यास्तिकनयाभिप्रायेण ग्रहणात्,

सद्व्यव्यतया भेदाभावात्, पर्यायतः सङ्ख्यापरिमाणाकारभेदसङ्गात् भिन्नाभिन्नस्वभावैव

शेमुषी, सा च भेदाभेदस्वभाव एव वस्तुनि व्यापारमासादयन्ती स्वात्मप्रतिष्ठां प्रतिलभत इति

न किञ्चिदनिष्टम् । यच्चोक्तम्—“तुलानतिविशेषाग्रहणादनन्योऽयव्यवयवेभ्यः” इति, तदिष्टमेव,

अन्यत्वस्य सर्वथा निषिध्यमानत्वात्, यतो विनाऽप्यवयविना सयोगमात्रे तदर्थान्तरभूतसङ्घा-

तपरिणामाद् दशपलपरिमाणत्वमस्त्येवेति, अतो नावयविकृत पलदशकस्य दशपलपरिमाणत्व,

विनाऽपि तेनोपलभ्यमानत्वादेकादशपलेनेव, इतश्चावयवव्यतिरेकेणामन्नयवी, अनभिभूतगु-

अवयविनां
ऽनन्यत्वम्

णत्वे सत्यवयवरूपादिव्यतिरेकेणानुपलभ्यमानरूपादिगुणत्वात्, तुरग-

वारणाद्यवयवव्यतिरेकेण सेनावत् । यदि च स्याद् रूपादयोऽपि च गुणा

गृह्येरन्नयविन पृथक्त्वेन, घटत्रदरादिप्रति व्यतिरेकः, विशेषणो-

पादानाद् विद्यमानेवभिभवादनुपलभ्यमानगुणत्व तारकादिषु दृष्टमित्यनैकान्तिकत्वव्यावृत्तिः,

द्रव्यात्मना च तन्तुपरिणतौ पटपरिणामोऽस्त्येव, सुचिरादपि तत्र भावात्, पर्यायात्मना चाभा-

वाद्, अतीतानागतपरिणामानामसत्त्वादव्यवहार्यत्वाद् वर्तमानपर्याय एव परमार्थतोऽस्त्युप-

ध्रुवं तत् सत् । अतोऽन्यदसदिति ॥ यदुत्पद्यते इत्यादि । यदिति सामान्यमात्राभिधा-
यिना सर्वनाम्ना धर्मास्तिकायादिपञ्चरूपसिग्रहः परस्परपेक्षाः समुदिता एवोत्पादादयः सङ्घ-
क्षयन्ति, तत्र द्रव्यनयाभिप्रायेणाकारान्तराविर्भावमात्रमुत्पाद औपचारिकः, परमार्थतो न
किञ्चिदुत्पद्यते सततमयास्थितद्रव्याशमात्रत्वात्, तथा व्ययः-तिरोभाउलक्षणः, पूर्वावस्थाया-
स्तिरोधान विनाशः, यतो द्रव्यमेव तथा तथा विवर्तमानमुत्पादविनाशव्यवस्थया व्यप-
दिश्यते, प्रज्ञायते च पूर्वक्षणोच्छेदेन क्षणान्तरात्मलाभ उत्पादपर्यायस्य, तस्यैव क्षणस्य
निरन्ययोच्छेदिता विनाशः, द्रव्यास्तिस्य ध्रौव्यमनयी सामान्याशः, पर्यायस्योपचारात्,
सन्तानमात्र ध्रौव्यशब्दाभिधेयमेकः सन्तानस्तद्वलेन च प्रत्यभिज्ञादिप्रसिद्धिः, तदेतत् त्रितय-
मपि प्रतिपादयत्युभयनयसङ्गत्या वस्तुसद्भापप्रतिपत्त्ये, न त्रौव्यमुत्पादव्ययशून्य केनचित् प्र-
माणेन गोचरीकृतं शक्यते, नाप्युत्पादव्ययौ सामान्याशवियुताविति, यदुत्पद्यते यद् व्येति
यच्च ध्रुवं तत् सद् निधत्ते तदस्तीति, सामर्थ्यादिदमापन्नम्-अतोऽन्यदसदिति, अत इत्युत्पादादि-
समुदितस्वभावाद् यदन्यत् तदसत्, तच्च किं? समुदायादपक्रुष्ट एक उत्पादो वा विनाशो वा
ध्रौव्य वा उत्पादविनाशो वा उत्पादध्रौव्ये वा, विनाशध्रौव्ये वा, उतरनिरपेक्षस्य तादृशांश-
स्याभावादसद्विषयत्वमसम्बन्धहारप्रतिप्रवृत्ता चेति नानुपाख्योऽसच्छब्दवाच्यः, शब्दव्यव-
हारायोग्यत्वात् ॥ ननु च द्रव्यपर्यायनयौ स्वतन्त्रत्वात् द्वावपि निजिगीषू स्वविषयोपमर्दं
परस्परं न सहेते, ततश्च पुनरपि सीमान्तितमेव वस्तु न वस्तुतायामवतिष्ठेतेति । उच्यते-
पर्यायनयस्य तावदुत्पादव्ययलक्षणस्य स्वातन्त्र्य नास्ति द्रव्यास्तिकेनाङ्कुशितत्वात् ।
ननुत्पादो नाम कश्चिद् धर्मो-स्त्यभूतभवनात्मकः, स चोत्पादो द्विधा कल्प्येत-प्रायोगिको
वैज्ञानिकश्च, प्रायोगिकः पुरुषकारनिर्वर्त्यः, सोऽपि द्विधा-अनभिसन्धि-
उत्पादादेर्भेदा कृतोऽभिसन्धिकृतश्च, तत्राद्यः कायवाक्स्वान्तभेदेन पञ्चदशप्रकारः, ते
च कायादयः समुदायात्मकाः, समुदायश्चासन् सार्थरथचक्रादिवत्,
स्वाङ्गसमुदायमात्रत्वाच्च सार्थो नाम कश्चित् परमार्थतोऽस्ति, रथो वा पुरुषकृवरादिव्य-
तिरिक्तः, स चाभावत्वात् सार्थरथादिः कथमुत्पद्येत ? एव कायादयोऽपि पुद्गलसमुदाय-
रूपाः, समूहश्च समूहिमात्रमतस्तत्रापि न कस्यचिदुत्पादः, कायादेः परमार्थतोऽसत्त्वात्,
अभिसन्धिपूर्वकस्तुत्पादः कायादियोगात् समग्रवोस्यादिकरुणापेक्षात् स्तम्भकुम्भादीनां प्रेक्षा-
पूर्वकारिपुरुषक्रियानन्यत्वात् प्रयोगजः, सोऽप्येवमेव समुदायविषयः समुदायश्चासत्त्वादेव
नोत्पद्यत इत्युत्पादाभाव एव, अन्यथाशनिरपेक्षत्वाच्च प्रायोगिक उत्पादः सम्भवतीत्यर्थः ।
वैज्ञानिकोऽपि नास्त्युत्पादः, विज्ञप्तेति स्वभाववचनसङ्गाशब्दः, स्वाभाविको वैज्ञानिकः, तत्र
धर्माधर्मव्योमात्मपुद्गलद्रव्याणामिमा वृत्तयो यथाक्रम स्थितिगत्यगाहोपयोगस्पर्शशब्दादिल-
क्षणाः स्वसद्भावाः, नहि तेषां धर्मादीनां गत्यादयो धर्माः पर्याया वा भवन्ति, यदि भवेयुस्त-

योगः—परस्परापेक्षः समुदाय एवोत्पादादीनां, न सदित्यस्य ध्वनेर्विषयः, यथा वृक्षा बन्धं समुदिता एव नैरुक्ताः, एतमुत्पादव्ययध्रौव्याणि योगः सदिति, अथवा समाध्यर्थस्य युजेयुक्त-समाहित त्रिस्वभाव सत् उत्पादव्ययध्रौव्याण्येव त्रयः स्वभावाः सम्यगादिताः—परस्पराप्रतिपक्षाः सदिति । अन्ये तूत्पादव्ययध्रौव्यैर्युक्तमिति गृह्यते, किं पुनस्तदुत्पादादिभि-
र्युक्तमिति निरूपणीयम्, उत्पादादित्रयव्यतिरेकेण द्रव्याभावात् विभक्तः किं तद् युज्यमानमु-
त्पादादिभिः । अपरे समाधानमाक्षेपस्याभिदधते ॥ युक्तं विशेष्यते उत्पादव्ययध्रौव्यैः समु-
दितैर्यो योगस्तद् युक्तं सत्, नान्याभ्यामुत्पादव्ययध्रौव्यामित्यादिको योगः सदिति, योगश्च
सामान्येनोत्पादादीनामनादिविशेषपविवक्षया सादिः, औव्य चेति पृथक् प्राधान्यव्यापनाय
सामान्यस्य भाष्यकृतोदचारि, यतः सत्यन्याशे तदाश्रयावुत्पादविनाशौ सङ्गच्छेते,
अन्यथा तस्योत्पादः ? कस्य चानुत्पन्नस्य तेनाकारेण व्ययः ? ॥ अपरे तु ध्रौव्यं चेत्यसम-
स्ततामन्यथा वर्णयन्ति—

त्रैलक्षण्ये सतः सादिः, कथं सन्न त्रिलक्षणम् ।
ध्रौव्यं तल्लक्षणत्वेन, द्रव्यार्थेन त्रिषूदितम् ॥ १ ॥
अत एव पृथक् पृथक्, ध्रौव्यं चेति प्रदर्शितम् ।
सत् त्रिरूपं त्रयं त्वेतत्, सम्भवेन विकल्पते ॥ २ ॥
आद्ययोनिर्यमादन्त्य-मन्त्ये तु भजनाऽऽद्ययोः ।
स्वतः परनिमित्तौ तु, स्यातामप्युपचारतः ॥ ३ ॥
अस्ति नोत्पद्यते चैक-मेकमुत्पद्यतेऽस्ति च ।
नास्ति चोत्पद्यते चैक, नास्ति नोत्पद्यते परम् ॥ ४ ॥
आकाशपरमाणु च, प्रदीपान्त्यशिखादि च ।
आकाशकुसुमं चेति, चतुष्टयमुदाहृतम् ॥ ५ ॥

सङ्क्षेपतः कारिकापञ्च तस्यायमर्थः—पुद्गलजीवेपूत्पादव्यययोरन्यादृशत्वाद् ध्रौव्यस्य
पञ्चत्वेऽप्यविशेषाद् पृथक् पृथक् विवरणम्, अन्यथा धर्माधर्माकाशेष्वधिगमोपायविषयत्वेनोत्पा-
दप्रच्युती, अन्यथा च जीवपुद्गलेष्विति द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षात्, अन्यथा प्रयोगजावुत्पाद-
व्ययौ, अन्यथा च धर्मास्तिकायादिषु द्रव्यस्वभावापेक्षमप्रयोगजौ ज्ञानविषयत्वोत्पादप्रच्युति
मात्रलक्षणौ, नहि तेषु पौरुषेयो निमित्तसा वा प्रयोगः क्रमत इति, अतः परप्रत्ययावुत्पादविनाशौ
त्रयाणाम्, जीवपुद्गलानां तु प्रयोगविसृष्टाभ्यामुत्पादव्ययौ सम्भवतः, ध्रौव्यं तु सर्वेष्वविशि-
ष्टम्, एतत् सतो लक्षणं कचिदुपचारतः कचित् परमार्थतः इति, तदेतत् पौर्वापर्येणालोच्य कृ-
तप्रतीरागमज्ञैरेव व्याख्यास्यते निर्विरोधः, यय तत्रानिपुणाः किञ्चिदेवस्थूलकुशलतयाऽमिदध्म-
हे—चशब्दः समुचितौ वर्तते, तेनोत्पादादयः प्रत्येकं सतो लक्षणं, किं तर्हि ? समुदिता एव
वस्तुतत्त्वं भवन्तीति, एनमेवार्थमुत्तरेण भाष्येण प्रदर्शयति—यदुत्पद्यते यद् व्येति यच्च

ध्रुवं तत् सत् । अतोऽन्यदसदिति ॥ यदुत्पद्यते इत्यादि । यदिति सामान्यमात्राभिधा-
यिना सर्वनाम्ना धर्मास्तिकात्रादिष्वङ्गपरिग्रहः । परस्परपेक्षाः समुदिता एवोत्पादादयः सङ्घ-
क्षयन्ति, तत्र द्रव्यनयाभिप्रायेणाकारान्तराविर्भावमात्रमुत्पाद औपचारिकः, परमार्थतो न
किञ्चिदुत्पद्यते सततमवस्थितद्रव्याशमात्रत्वात्, तथा व्ययः—तिरोभावलक्षणः, पूर्वावस्थाया-
स्तिरोधान विनाशः, यतो द्रव्यमेव तथा तथा विवर्तमानमुत्पादविनाशव्यवस्थया व्यप-
दिष्यते, प्रज्ञायते च पूर्वक्षणेच्छेदेन क्षणान्तरात्मलाभ उत्पादपर्यायस्य, तस्यैव क्षणस्य
निरन्वयोच्छेदिता विनाशः, द्रव्यास्तिस्य त्रैव्यमन्ययी सामान्याशः, पर्यायस्योपचारात्,
सन्तानमात्र त्रैव्यशब्दाभिधेयैरुक्तः सन्तानस्तद्वलेन च प्रत्यभिज्ञादिप्रसिद्धिः, तदेतत् त्रितय-
मपि प्रतिपादयत्युभयनयसङ्गत्या वस्तुसद्भावाप्रतिपत्तये, न त्रैव्यमुत्पादव्ययशून्य केनचित् प्र-
माणेन गोचरीकृतं शक्यते, नाप्युत्पादव्ययं सामान्याशविद्युतामिति, यदुत्पद्यते यद् व्येति
यच्च ध्रुव तत् सद् मिद्यते तदस्तीति, मामर्थ्यादिदमापन्नम्—अतोऽन्यदसदिति, अत इत्युत्पादादि-
समुदितस्वभावादयदन्त्यत् तदसत्, तच्च किं ? समुदायादपुरुष एक उत्पादो वा विनाशो वा
ध्रौव्य वा उत्पादविनाशो वा उत्पादध्रौव्ये वा, विनाशध्रौव्ये वा, इतरनिरपेक्षस्य तादृशश-
स्याभावादसद्विषयत्वमसद्व्यवहारप्रतिग्रन्थिता चेति नानुपायोऽसच्छब्दवाच्यः, शब्दव्यव-
हारायोग्यत्वात् ॥ ननु च द्रव्यपर्यायनयोः स्वतन्त्रत्वात् द्वावपि निजिगीषू स्वविषयोपमर्दं
परस्परं न सहेते, ततश्च पुनरपि सीमन्तितमेव वस्तु न वस्तुतायामवतिष्ठेतेति । उच्यते—
पर्यायनयस्य तादृशोत्पादव्ययलक्षणस्य स्वातन्त्र्य नास्ति द्रव्यास्तिकेनाङ्कुशितत्वात् ।
ननुत्पादो नाम कश्चिद् धर्मो—स्त्यभूतभवनात्मकः, स चोत्पादो द्विधा कल्प्येत—प्रायोगिको
वैज्ञानिकश्च, प्रायोगिकः पुरुषकारनिर्वर्त्यः, सोऽपि द्विधा—अभिसन्धि-
उत्पादादेर्भेदा कृतोऽभिसन्धिकृतश्च, तत्राद्यः कायवाक्स्वान्तभेदेन पञ्चदशप्रकारः, ते
च कायादयः समुदायात्मकाः, समुदायश्चासन् सार्थरथचक्रादिवत्,
स्वाङ्गसमुदायमात्रत्वान्न सार्थो नाम कश्चित् परमार्थतोऽस्ति, रथो वा पुरुषकृवरादिव्य-
तिरिक्तः, स चाभावत्वात् सार्थरथादिः कयमुत्पद्यते ? एव कायादयोऽपि पुद्गलसमुदाय-
रूपाः, समूहश्च समूहिमात्रमतस्तत्रापि न कस्यचिदुत्पादः, कायादेः परमार्थतोऽसत्त्वात्,
अभिसन्धिपूर्वकस्तुत्पादः कायादियोगात् समग्रवोस्यादिकरुणापेक्षात् स्वम्भकुम्भादीना प्रेक्षा-
पूर्वकारिपुरुषक्रियाजन्यत्वात् प्रयोगजः, सोऽप्येवमेव समुदायविषयः समुदायश्चासत्त्वादेव
नोत्पद्यत इत्युत्पादाभाव एव, अन्यथाशनिरपेक्षत्वान्न प्रायोगिक उत्पादः सम्भवतीत्यर्थः ।
वैज्ञानिकोऽपि नास्त्युत्पादः, विज्ञप्तेति स्वभाववचनसङ्गाशब्दः, स्वाभाविको वैज्ञानिकः, तत्र
धर्माधर्मव्योमात्मपुद्गलद्रव्याणामिमा वृत्तयो यथाक्रम स्थितिगत्यनगाहोपयोगस्पृशशब्दादिल-
क्षणाः स्वसद्भावाः, नहि तेषां धर्मादीना मत्यादयो धर्माः पर्याया वा भवन्ति, यदि भवेदुस्त-

योगः—परस्परापेक्षः समुदाय एवोत्पादादीनां, न सदित्यस्य ध्वनेर्विषयः, यथा वृक्षा क्वं समुदिता एव नैककाः, एवमुत्पादव्ययध्रौव्याणि योगः सदिति, अथवा समाध्यर्थस्य युजेर्युक्त—समाहित त्रिस्त्रिभाव सत् उत्पादव्ययध्रौव्याण्येव त्रयः स्वभावाः सम्प्रगाहिताः—परस्परप्रतिगद्वाः सदिति । अन्ये तूत्पादव्ययध्रौव्यैर्युक्तमिति गृह्यते, किं पुनस्तदुत्पादादिभि-
र्युक्तमिति निरूपणीयम्, उत्पादादित्रयव्यतिरेकेण द्रव्याभावाच्च विप्रः किं तद् युज्यमानमु-
त्पादादिभिः । अपरे समाधानमाक्षेपस्याभिदधते ॥ युक्त त्रिशेष्यते उत्पादव्ययध्रौव्यैः समु-
दितैर्यो योगस्तद् युक्तं सत्, नान्याभ्यामुत्पादव्ययध्रौव्यामित्यादिको योगः सदिति, योगश्च
सामान्येनोत्पादादीनामनादिर्विशेषविवक्षया सादिः, ध्रौव्य चेति पृथक् प्राधान्यव्यापनाय
सामान्यस्य भाष्यकृतोदचारि, यतः सत्यन्त्रयाशे तदाश्रयावुत्पादविनाशौ सङ्गच्छेते,
अन्यथा हस्योत्पादः ? कस्य चानुत्पन्नस्य तेनाकारेण व्ययः ? ॥ अपरे तु ध्रौव्यं चेत्यसम-
स्ततामन्यथा वर्णयन्ति—

त्रैलक्षणे सतः सादिः, कयं सन्न त्रिलक्षणम् ।

ध्रौव्यं तल्लक्षणत्वेन, द्रव्यार्थेन त्रिषूदितम् ॥ १ ॥

अत एव पृथग् वृत्तौ, ध्रौव्यं चेति प्रदर्शितम् ।

सत् त्रिरूपं त्रयं त्वेतत्, सम्भवेन विकल्पते ॥ २ ॥

आद्यधोर्नियमादन्त्य-मन्त्ये तु भजनाऽऽद्ययोः ।

स्वतः परनिमित्तौ तु, स्यातामप्युपचारतः ॥ ३ ॥

अस्ति नोत्पद्यते चैक-मेकमुत्पद्यतेऽस्ति च ।

नास्ति चोत्पद्यते चैक, नास्ति नोत्पद्यते परम् ॥ ४ ॥

आकाशपरमाणू च, प्रदीपान्त्यशिखादि च ।

आकाशकुसुमं चेति, चतुष्टयमुदाहृतम् ॥ ५ ॥

सङ्क्षेपतः कारिकापञ्च हस्त्यायमर्थः—पुद्गलजीवेतूत्पादव्यययोरन्यादृशत्वाद् ध्रौव्यस्य
पञ्चत्वेऽप्यविशेषाद् वृत्तौ पृथग् विवरणम्, अन्यथा धर्माधर्माकाशेषधिमोपायविषयत्वेनोत्पा-
दप्रच्युती, अन्यथा च जीवपुद्गलेऽस्ति द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षात्, अन्यथा प्रयोगजावुत्पाद-
व्ययौ, अन्यथा च धर्मास्तिकायादिषु द्रव्यस्वभावापेक्षमप्रयोगजौ ज्ञानत्रिपयत्वोत्पादप्रच्युति
मात्रलक्षणौ, नहि तेषु पौष्पेयो त्रिस्तसा वा प्रयोगः क्रमत इति, अतः परप्रत्ययावुत्पादविनाशौ
त्रयाणाम्, जीवपुद्गलानां तु प्रयोगत्रिस्तसाभ्यामुत्पादव्ययौ सम्भवतः, ध्रौव्यं तु सर्वेष्वविशि-
ष्टम्, एतत् सतो लक्षणं कचिदुपचारतः कचित् परमार्थत इति, तदेतत् पौर्वापर्यणालोच्य कृ-
तप्रतैरागमज्ञैरेव व्याख्यास्यते निरिरोधं, वयं तत्रानिपुणाः किञ्चिदेवस्थूलकुशलतयाऽभिदध्म-
हे—चशब्दः समुचितौ वर्तते, तेनोत्पादादयः प्रत्येकं सतो लक्षणं, किं तर्हि ? समुदिता एव
वस्तुतत्त्वं भवन्तीति, एनमेवार्थमुच्यते भाष्येण प्रदर्शयति—यदुत्पद्यते यद् व्यति यच्च

ध्रुवं तत् सत् । अतोऽन्यदसदिति ॥ यदुत्पन्नते इत्यादि । यदिति सामान्यमात्राभिधा-
यिना सर्वनाम्ना धर्मास्तिकादिपञ्चरूपरिग्रहः, परस्परपेक्षा समुदिता एवोत्पादादयः सल्ल-
क्षयन्ति, तत्र द्रव्यनयाभिप्रायेणाकारान्तराविर्भावमात्रमुत्पाद औपचारिकः, परमार्थतो न
किञ्चिदुत्पद्यते सततमवस्थितद्रव्याशमात्रत्वात्, तथा व्ययः-तिरोभावलक्षणः, पूर्ववस्थायी-
स्तिरोधान विनाशः, यतो द्रव्यमेव तथा तथा विवर्तमानमुत्पादविनाशव्यवस्थया व्यप-
दिष्यते, प्रज्ञायते च पूर्वक्षणेच्छेदेन क्षणान्तरात्मलाभ उत्पादपर्यायस्य, तस्यैव क्षणस्य
निरन्वयोच्छेदिता विनाशः, द्रव्यास्तिस्य ध्रौव्यमन्ययी सामान्याशः, पर्यायस्योपचारात्,
सन्तानमात्र ध्रौव्यशब्दाभिधेयमेक. मन्तानस्तद्वलेन च प्रत्यभिज्ञादिप्रसिद्धिः, तदेतत् त्रितय-
मपि प्रतिपादयत्युभयनयसङ्गत्या वस्तुसद्भाप्रतिपत्तये, न ध्रौव्यमुत्पादव्ययशून्य केनचित् प्र-
माणेन गोचरीकृतं शक्यते, नाप्युत्पादव्ययौ सामान्याशविद्युतामिति, यदुत्पद्यते यद् व्येति
यच्च ध्रुवं तत् सद्विद्यते तदस्तीति, मामर्थ्यादिदमापन्नम्-अतोऽन्यदसदिति, अत इत्युत्पादादि-
समुदितस्वभावाद् यदन्यत् तदसत्, तच्च किं? समुदायादपक्रष्ट एकं उत्पादो वा विनाशो वा
ध्रौव्य वा उत्पादविनाशो वा उत्पादध्रौव्ये वा, विनाशध्रौव्ये वा, इतरनिरपेक्षस्य तादृशांश-
स्याभावादसद्विषयत्वमसद्व्यवहारप्रतिग्रन्थिता चेति नानुपाख्योऽसच्छब्दवाच्य, शब्दव्यव-
हारायोग्यत्वात् ॥ ननु च द्रव्यपर्यायनयौ स्वतन्त्रत्वात् द्वावपि विजिगीषु स्वविषयोपमर्दं
परस्परं न सहेते, ततश्च पुनरपि सीमन्तितमेव वस्तु न वस्तुतायामवतिष्ठेतेति । उच्यते-
पर्यायनयस्य तादृमुत्पादव्ययलक्षणस्य स्वातन्त्र्य नास्ति द्रव्यास्तिकेनाङ्कुशितत्वात् ।
नमुत्पादो नाम कश्चिद् धर्मोऽस्त्यभूतभवनात्मकः, स चोत्पादो द्विधा कल्प्येत-प्रायोगिको
वैज्ञसिकश्च, प्रायोगिकः पुरुषकारनिर्वर्त्यः, सोऽपि द्विधा-अनभिसन्धि-
उत्पादादेर्भेदा कृतोऽभिसन्धिकृतश्च, तत्राद्यं कायमाकृष्टान्तभेदेन पञ्चदशप्रकारः, ते
च कायादयः समुदायात्मकाः, समुदायश्चासन् सार्थरथचक्रादिवत्,
स्वाङ्गसमुदायमात्रत्वान्न सार्थो नाम कश्चित् परमार्थतोऽस्ति, रथो वा पुरुषकूबरादिव्य-
तिरिक्तः, स चाभावत्वात् सार्थरथादिः कथमुत्पद्येत? एव कायादयोऽपि पुद्गलसमुदाय-
रूपाः, समूहश्च समूहिमात्रमतस्तत्रापि न कस्यचिदुत्पादः, कायादेः परमार्थतोऽसत्त्वात्,
अभिसन्धिपूर्वकस्तुत्पादः कायादियोगात् समग्रवोस्यादिकरुणापेक्षात् स्तम्भकुम्भादीना प्रेक्षा-
पूर्वकारिपुरुषक्रियाजन्यत्वात् प्रयोगजः, सोऽप्येवमेव समुदायविषयः समुदायश्चासत्त्वादेव
नोत्पद्यत इत्युत्पादाभाव एव, अन्यथाशनिरपेक्षत्वान्न प्रायोगिक उत्पादः सम्भवतीत्यर्थः ।
वैज्ञसिकोऽपि नास्त्युत्पादः, विज्ञप्तेति स्वभाववचनसज्ञाशब्दः, स्वाभाविको वैज्ञसिकः, तत्र
धर्माधर्मव्योमात्मपुद्गलद्रव्याणामिमा वृत्तयो यथाक्रम स्थितिगत्यगाहोपयोगस्पर्शशब्दादिल-
क्षणाः स्वसद्भावाः, नहि तेषां धर्मादीना गत्यादयो धर्माः पर्याया वा भवन्ति, यदि भवेदुस्त-

योगः—परस्परापेक्षः समुदाय एवोत्पादादीना, न सदित्यस्य ज्वनेर्विषयः, यथा बुद्ध्या बन्धे समुदिता एव नैकताः, एषमुत्पादव्ययध्रौव्याणि योगः सदिति, अथवा समाज्यर्थस्य युजेर्युक्त-समाहित त्रिसंभाव सत् उत्पादव्ययध्रौव्याण्येव त्रयः स्वभावाः सम्प्रगाहिताः—परस्परप्रतिगद्वाः सदिति । अन्ये तूत्पादव्ययध्रौव्यैर्युक्तमिति गृह्यते, किं पुनस्तदुत्पादादिभि-र्युक्तमिति निरूपणीयम्, उत्पादादित्रयव्यतिरेकेण द्रव्याभावात् विद्मः किं तद् युज्यमानमुत्पादादिभिः । अपरे समाधानमाक्षेपस्याभिदधते ॥ युक्तं निशेष्यते उत्पादव्ययध्रौव्यैः समुदितैर्यो योगस्तद् युक्तं सत्, नान्याभ्यामुत्पादव्ययाभ्यामित्यादिको योगः सदिति, योगश्च सामान्येनोत्पादादीनामनादिविशेषनिवक्षया सादिः, ध्रौव्य चेति पृथक् प्राधान्यव्यापनाय सामान्यस्य भाष्यकृतोदचारि, यतः सत्यन्याशे तदाश्रयादुत्पादविनाशौ सङ्गच्छेते, अन्यथा कस्योत्पादः ? कस्य चालुत्पन्नस्य तेनाकारेण व्ययः ? ॥ अपरे तु ध्रौव्यं चेत्यसम-स्ततामन्यथा वर्णयन्ति—

त्रैलक्षण्ये सतः सादिः, कथं सन्न त्रिलक्षणम् ।

ध्रौव्यं तल्लक्षणत्वेन, द्रव्यार्थेन त्रिपूदितम् ॥ १ ॥

अत एव पृथग् वृत्तौ, ध्रौव्यं चेति प्रदर्शितम् ।

सत् त्रिरूपं त्रयं त्वेतत्, सम्भवेन विकल्पते ॥ २ ॥

आद्ययोर्निर्णयमादन्य-मन्त्ये तु भजनाऽऽद्ययोः ।

स्वतः परनिमित्तौ तु, स्यातामप्युपचारतः ॥ ३ ॥

अस्ति नोत्पद्यते चैक-मेकमुत्पद्यतेऽस्ति च ।

नास्ति चोत्पद्यते चैक, नास्ति नोत्पद्यते परम् ॥ ४ ॥

आकाशपरमाणु च, प्रदीपान्त्यशिरादि च ।

आकाशकुसुमं चेति, चतुष्टयमुदाहृतम् ॥ ५ ॥

सङ्क्षेपतः कारिरूपश्च कस्यायमर्थः —पुद्गलजीवेषुत्पादव्यययोरन्यादृशत्वाद् ध्रौव्यस्य पञ्चत्वेऽप्यविशेषाद् वृत्तौ पृथग् विवरणम्, अन्यथा धर्माधर्माकाशेऽधिगमोपायविषयत्वेनोत्पादप्रच्युती, अन्यथा च जीवपुद्गलेविति द्रव्यक्षेत्रकालमावापेक्षात्, अन्यथा प्रयोगजावुत्पादव्ययौ, अन्यथा च धर्मास्तिकायादिषु द्रव्यस्वभावापेक्षमप्रयोगजौ ज्ञानविषयत्वोत्पादप्रच्युतिमात्रलक्षणौ, नहि तेषु पौखण्ड्येयो निस्सत्ता वा प्रयोगः क्रमत इति, अतः परप्रत्ययानुत्पादविनाशौ त्रयाणाम्, जीवपुद्गलानां तु प्रयोगनिस्सत्ताभ्यामुत्पादव्ययौ सम्भवतः, ध्रौव्यं तु सर्वेष्वविशिष्टम्, एतत् सतो लक्षणं कचिदुपचारतः कचित् परमार्थत इति, तदेतत् पौर्वापर्यालोच्य कृतप्रतैरागमज्ञैरेव व्याख्यास्यते निर्निरोध, वयं तत्रानिपुणा किञ्चिदेवस्थूलकुशलतयाऽमिदध्महे-चशब्दः समुचितौ वर्तते, तेनोत्पादादयः प्रत्येकं सतो लक्षणं, किं तर्हि ? समुदिता एव वस्तुतश्च भवन्तीति, एनमेवार्थमुत्तरेण भाष्येण प्रदर्शयति—यदुत्पद्यते यद् व्यति यच्च

ध्रुवं तत् सत् । अतोऽन्यदसदिति ॥ यदुत्पद्यते इत्यादि । यदिति सामान्यमात्राभिधा-
यिना सर्वनाम्ना धर्मास्तिकायादिपञ्चरूपरिग्रहः, परस्परापेक्षा* समुदिता एवोत्पादादयः सङ्ग-
क्षयन्ति, तत्र द्रव्यनयाभिप्रायेणाकारान्तराविर्भावमात्रमुत्पाद औपचारिकः, परमार्थतो न
किञ्चिदुत्पद्यते सततमवस्थितद्रव्याशमात्रत्वात्, तथा व्ययः—तिरोभावलक्षणः, पूर्वावस्थाया
स्तिरोधानं विनाशः, यतो द्रव्यमेव तथा तथा विपर्ययमानमुत्पादविनाशव्यवस्थया व्यप-
दिश्यते, प्रज्ञायते च पूर्वक्षणोच्छेदेन क्षणान्तरात्मलाम् उत्पादपर्यायस्य, तस्यैव क्षणस्य
निरन्वयोच्छेदिता विनाशः, द्रव्यास्तिस्य ध्रौव्यमन्वयी सामान्याशः, पर्यायस्योपचारात्,
सन्तानमात्र ध्रौव्यशब्दाभिधेयमेकः मन्तानस्तद्वलेन च प्रत्यभिज्ञादिप्रसिद्धिः, तदेतत् त्रितय-
मपि प्रतिपादयत्युभयनयसङ्गत्या वस्तुसद्भावप्रतिपत्तये, न ध्रौव्यमुत्पादव्ययशून्यं केनचित् प्र-
माणेन गोचरीकृतं शक्यते, नाप्युत्पादव्ययो सामान्याशविद्युतामिति, यदुत्पद्यते यद् व्येति
यच्च ध्रुव तत् सद् विद्यते तदस्तीति, सामर्थ्यादिदमापन्नम्—अतोऽन्यदसदिति, अत इत्युत्पादादि-
समुदितस्वभावाद् यदन्यत् तदसत्, तच्च किं? समुदायादपक्रुष्ट एक उत्पादो वा विनाशो वा
ध्रौव्य वा उत्पादविनाशो वा उत्पादध्रौव्ये वा, विनाशध्रौव्ये वा, इतरनिरपेक्षस्य तादृशांश-
स्याभावादसद्विषयत्वमसद्व्यवहारप्रतिग्रन्थिता चेति नानुपाख्योऽसच्छब्दवाच्यः, शब्दव्यव-
हारायोग्यत्वात् ॥ ननु च द्रव्यपर्यायनयो स्वतन्त्रत्वात् द्वावपि विजिगीषू स्वविषयोपमर्दं
परस्परं न सहेते, ततश्च पुनरपि सीमन्तितमेव वस्तु न वस्तुतायामवतिष्ठेतेति । उच्यते—
पर्यायनयस्य तादृशमुत्पादव्ययलक्षणस्य स्वातन्त्र्यं नास्ति द्रव्यास्तिकेनाङ्कुशितत्वात् ।
नष्टुत्पादो नाम कश्चिद् धर्मो—स्त्यभृतभजनात्मकः, स चोत्पादो द्विधा कल्प्येत—प्रायोगिको
वैज्ञानिकश्च, प्रायोगिकः पुरुषकारनिर्वर्त्यः, सोऽपि द्विधा—अनभिसन्धि-
उत्पादादेर्भेदा कृतोऽभिसन्धिकृतश्च, तत्राद्यः कायवाक्स्वान्तभेदेन पञ्चदशप्रकारः, ते
च कायादयः समुदायात्मकाः, समुदायश्चासन् सार्थरथचक्रादिवत्,
स्वाङ्गसमुदायमात्रत्वान्न सार्यो नाम कश्चित् परमार्थतोऽस्ति, रथो वा पुरुषरूपादिव्य-
तिरिक्तः, स चाभावत्वात् सार्थरथादि* कथमुत्पद्येत ? एव कायादयोऽपि पुद्गलसमुदाय-
रूपाः, समूहश्च समूहिमात्रमतस्तत्रापि न कस्यचिदुत्पादः, कायादेः परमार्थतोऽस्त्वेत्यात्,
अभिसन्धिपूर्वकस्तुत्पादः कायादियोगात् समग्रवोस्यादिकरणपेक्षात् स्तम्भकुम्भादीनां प्रेक्षा-
पूर्वकारिपुरुषक्रियान्यत्वात् प्रयोगजः, सोऽप्येवमेव समुदायविषयः समुदायश्चासत्त्वादेव
नोत्पद्यत इत्युत्पादाभाव एव, अन्याशनिरपेक्षत्वान्न प्रायोगिक उत्पादः सम्भवतीत्यर्थः ।
वैज्ञानिकोऽपि नास्त्युत्पादः, विज्ञप्तेति स्वभाववचनसङ्गाशब्दः, स्वाभाविको वैज्ञानिकः, तत्र
धर्माधर्मव्योमात्मपुद्गलद्रव्याणामिमा वृत्तयो यथाक्रमं स्थितिगत्यगाहोपयोगस्पर्शशब्दादिल-
क्षणा* स्वसद्भावा, नहि तेषां धर्मादीनां गत्यादयो धर्मा पर्याया वा भवन्ति, यदि भवेदुस्त-

तस्तेषामेतद् विलक्षणमन्यदेव रूपं स्याद् गत्याद्युत्पादमद्भावे, न चान्यद् रूपं लभ्यते वृजगप्र-
सारणाकुण्डलिकतोत्फणनिफणादिवत्, फणिनो हि स्वभावाभूताकृतकसस्थानान्तरामिव्यक्तिमा-
त्रत्वात् प्रान्यफणिरूपानन्यत्वात् तद् द्रव्यावस्थानात् कुत उत्पादः ? किं हि तत्रोत्पन्नं विद्यमानं
वा नाभिव्यक्तमित्यत उत्पादाभाव एव, इत्येव धर्मादीनामपि गत्यादीनामुत्पादाभावः स्वरू-
पावस्थानान्तरमात्रत्वाज्जलतरङ्गतुहिनपटलादिवत्, कुतः स्वाभाविक उत्पादः ? । न चोत्पाद-
स्यान्यः प्रकारो विद्यत इति, तस्मान्नैवास्त्युत्पादः । एव द्रव्यपर्यायनयद्वयापेक्षमस्तित्वमुत्पा-
दस्य नास्तित्वं च भावितमात्मपुद्गलद्रव्यविषयम् ॥ अथाकाशधर्माधर्मेष्वविक्रियात्मकेषुत्पाद-
स्याभावात् कुतस्तत्रोत्पादानेकान्त इति ? । उच्यते-तेष्वपि स्वाभाविक उत्पादः समुदायजनितः
एकत्विकश्च द्विप्रकारोऽप्यस्ति भजनया । यथैव ह्यात्मन्योपशमिकादीनां भावानामात्मन एव तेन
तेनाकारेण वृत्तिरुत्पादः, स्पर्शादीनामणुषु, स्पर्शशब्दादीनां च स्कन्धेषु स्वाभाविक उत्पाद-
स्तथा व्योमादिष्ववगाहगतिस्थितयो व्योमादिस्वभावास्तेषां परिणामाः, त एव आकाशदयो-
ज्वगाहाद्याकारेणोत्पन्नाः, तस्य चावगाहादेरुत्पादस्य प्रदेशरूपता यथाऽऽत्मनोऽसङ्ख्याता-
प्रदेशास्तत्समुदायश्चात्मा भवति, आकाशस्य चाकाशत्व स्वाभाविकमकृत्रिममेव, यस्तस्यावगा-
होत्पादोऽसावप्यकृत्रिमत्वात् स्वाभाविक एव, यस्मादाकाशं शुषिरमवकाशदातृत्वस्वभावम्, तथा
धर्माधर्मौ गतिस्थित्यनुग्रहेतुस्वभावौ, आत्माऽपि ज्ञानात्मकत्वादुपयोगस्वभावः, पुद्गलाश्च मूर्ति-
त्वात् स्पर्शादिस्वभावाः । एवमवगाहादेरुत्पादस्य स्यात् स्वाभाविकत्वम्, तथा स्यादस्वाभावि-
कत्वं समुदायकार्यत्वात् । यथा पटो भूयसा तन्तूनां समुदायेन जन्यते, अवगाहादेरपि यथोक्त
उत्पादः समुदायजन्यत्वादस्वाभाविकः । यस्मादवगाहोऽवगाह्यावगाहकद्वयसमुदायात्मकः,
गतिरपि गन्तृधर्मद्रव्यद्वयसमुदायात्मिका, स्थितिरपि स्थात्रधर्मद्रव्यद्वयसमुदायस्वभावा, उप-
योगो विज्ञातृज्ञेयसमुदायात्मकः, स्पर्शादयोऽपि स्पर्शनादिस्पृश्यादिसमुदायात्मकाः, तस्मात्
समुदायात्मकत्वात् स्यादस्वाभाविकः, समुदायनिरपेक्षाणां पेशामवगाहादीनामभावादेव स्यात्
समुदायकृतः स्यादेकत्विकः, कथम् ? उत्पादो ह्यवगाहस्याकाशेऽवगाहकानुप्रवेशे व्यक्तिः,
सा च व्यक्त्यव्योमन्येव नान्यत्रापि, तस्य तु व्यञ्जकमेवावगाहकं नोत्पादकम्, व्यञ्जकं
चाकाशादन्यदेव भवति, व्यङ्ग्याद् घटादेरिव प्रदीपादि, ततश्चावगाहस्यैकत्विक उत्पादः,
स्यादनैकत्विकः प्राक् प्रतिपादितवत्, ततश्च नमोऽवगाहोऽप्यनित्य एव गुणत्वात् पत्रनीलतावत्,
नमसोऽवगाहत्वलक्षणमुपकारः, स चावगाहादरमन्तरेण जीव पुद्गल वा नाभिव्यज्यत इति
अवगाहजीवादिसयोगमात्रमवगाह इति सिद्धम् । सयोगश्चोत्पादी सयुज्यमानवस्तुजन्यत्वात्
व्यङ्गुलसयोगवत्, यथा चावगाह आकाशस्यैव गतिस्थित्युपयोगरूपादयो गतिमदादिद्रव्यस-
योगमात्रत्वादुत्पादादिस्वभावा इति सर्वेऽप्युत्पादविगमध्रुवस्वभावा इत्यर्थः । न च पर्यायादा-
त्मीयात् किञ्चिद् द्रव्यमेकान्तभिन्नपुलभ्यते, यत् सम्भाव्येत तस्मिन् पर्याये परस्वभावभूते

विनष्टेऽप्यविनष्टमेकान्ताविष्कृतं नित्यमिति, यस्माच्च पर्यायादनन्यद्द्रव्यं तस्मात् तत्पर्यायनाशे तेनात्मना तद्द्रव्यं नश्येत् नान्यपर्यायात्मना, अनेकपर्यायानन्यरूपत्वादेनेकात्मकत्वादेकेनात्मना नश्यत्यन्येनात्मनोत्पद्यतेऽन्येन चात्मना ध्रुवमङ्गुलित्ववक्रत्वर्जुत्ववद् बहुत्वाच्चात्मना-मेकमस्तु विषयाणामेकस्य वस्तुनः, तस्मात् कथमिवैकान्तेनाकाशादयो नित्याः प्रतिपत्तु शक्याः? स्याद्वादस्य देशतत्त्वप्रसङ्गात्, आकाशादिष्वौपचारिकाद्युत्पादविनाशौ स्यातामिति चेत्, तदयुक्तम्, उपचारो यद्यलीकत्वम्, एव सति ध्रौव्यमेवाकाशादिष्ववशिष्यते, न च ध्रौव्यं परमार्थरूपोत्पादविनाशशून्यम् । अपिच-आकाशादिध्रौव्य पारमार्थिकानुपचरितोत्पादविनाशसम्बन्धि ध्रुवत्वात् पुद्गलजीवध्रुवत्ववत् । अथ व्यवहार उपचारः तथापि स व्यवहारः आगमपूर्वको वा स्याद्वैकल्यप्रसिद्धिपूर्वको वा ? तद् यदि तावदागमपूर्वरुस्ततो भगवताऽऽख्यात जगत्स्वरूपं प्रश्नत्रितयेनोपादादिना, न च कचिदुपचारेण कचित् परमार्थत इत्यनागममाकाशादौ ध्रौव्यमेवेति, लोकप्रसिद्धचङ्गीकरणे धर्मादिद्रव्याप्रसिद्धिरेव कुतस्तदाश्रयाद्युत्पादविनाशाविति दूरापास्त धर्मादिद्रव्यध्रौव्यम् । एवमुत्पादव्ययध्रौव्ययुक्त सत्सर्वमिति व्यवस्थित लक्षणम् ॥

ध्रौव्यसिद्धि

एवमुत्पादमभिधाय सप्रपञ्चमधुना विनाशविचारः क्रियते । विनाशोऽपि द्विविधः-समुदायविभागमात्रमर्थान्तरभावगमनं च, तत्र समुदायविभागलक्षणो द्विधा-स्वाभाविकः प्रायोगिकश्च, स्वाभाविको जीवव्यापारनिरपेक्षः, प्रायोगिकस्त्वात्मव्यापारादुपजातः । तत्र स्वाभाविको धर्माधर्माकाशजीवपुद्गलद्रव्याणां द्रव्यात्मनाऽवस्थितानामेव, यथा गतेरधोगतिपरिणामविशेषनाशादूर्ध्वगतिपरिणामे नोत्पादः, तथा कचिद् देशेऽवस्थितस्य तद्देशवस्थानविनाशेऽन्यदेशवस्थानोत्पादः, यस्यापि कचिद् देशेऽवगाहस्य तद्देशवगाहविनाशे देशान्तरावगाहोत्पादः, तथाऽऽत्मनः केनचिदुपयोगेनोपयुक्तस्य तदुपयोगविनाशादुपयोगान्तरेणोत्पादः, पुद्गलद्रव्यस्यापि वर्णान्तरेण प्राक् परिणतस्यापि तद्विनाशे वर्णान्तरेणोत्पादः, स चैषा पूर्वावस्थाविनाशः, समवस्थानान्तरस्योत्पादसङ्गकस्याभिव्यक्तिकारणं, समवस्थानान्तरमेव हि तिरोभूत विनाश उच्यते, नहि तत्र किञ्चिद् विद्यमानमभावीभूतमतो द्रव्यात्मस्थिततायामेवोत्पत्तनव्यक्त्यर्थं सर्पनिपत्तनविनाशवद्, उत्पत्तनव्यक्तये सर्पस्य निपत्तनमेव विनाशः, तस्माद्द्रव्यस्मत्त्वोत्पादाविनाशोऽपि विगमः, नार्थान्तरम्, यथा पटे तन्तूनां विभागेन पटकार्योत्पत्तावविनष्ट तन्तुद्रव्यत्वम्, तदेव प्रत्यक्षीक्रियते यत् तेन पृथक् तन्तुभावेन ग्राह्यं नासीत्, एव समुदायविभागमात्र विनाशः । तथाऽर्थान्तरभावगमनमन्यो विनाशः, यदा मनुष्यजन्मन्यात्मपुद्गलसमुदायो विनश्यति तदाऽर्थान्तरभूतेन देवत्वादिना वर्तते, नात्यन्ताभावतया, यथाऽर्हद्वत्तस्य स्वावृत्तक्रियाविशिष्टस्य तत्क्रियाविनाशे गर्भवृत्तयोत्पादोऽर्थान्तरगमन विनाशः, यथा

तस्तेषामेतद् विलक्षणमन्यदेव रूप स्याद् गत्याद्युत्पादसञ्ज्ञावे, न चान्यद् रूपं लक्ष्यते अजगत्प्र-
सारणाकुण्डलिऋतोत्कणत्रिफणादिवत्, फणिनो हि स्वभावाभूताकृतकसस्यानान्तराभिव्यक्तिमा-
त्रत्वात् प्राच्यफणिरूपानन्यत्वात् तद् द्रव्यावस्थानात् कुत उत्पादः ? किं हि तत्रोत्पन्नं विद्यमान
वा नाभिव्यक्तमित्यत उत्पादाभाव एव, इत्येव धर्मादीनामपि गत्यादीनामुत्पादाभावः स्वरू-
पावस्थानान्तरमात्रत्वाज्जलतरङ्गतुहिनपटलादिवत्, कुतः स्वाभाविक उत्पादः ? । न चोत्पाद-
स्यान्यः प्रकारो विद्यत इति, तस्मान्निवास्त्युत्पादः । एव द्रव्यपर्यायनयद्रयापेक्षमस्तित्वमुत्पा-
दस्य नास्तित्वं च भावितमात्रपुद्गलद्रव्यविषयम् ॥ अथाकाशधर्माधर्मेष्वविक्रियात्मकेषुत्पाद-
स्याभावात् कुतस्तत्रोत्पादानेकान्त इति ? । उच्यते-तेष्वपि स्वाभाविक उत्पादः समुदायजनितः
एकत्विकश्च द्विप्रकारोऽप्यस्ति भजनया । यथैव ह्यात्मन्यौपशमिकादीना भावानामात्मन एव तेन
तेनाकारेण वृत्तिरुत्पादः, स्पर्शादीनामणुषु, स्पर्शशब्दादीना च स्कन्धेषु स्वाभाविक उत्पाद-
स्तथा व्योमादिष्ववगाहगतिस्थितयो व्योमादिस्वभावास्तेषा परिणामाः, त एव आकाशदयो-
ऽवगाहाद्याकारेणोत्पन्नाः, तस्य चावगाहादेरुत्पादस्य प्रदेशरूपता यथाऽऽत्मनोऽसङ्ख्याताः
प्रदेशास्तत्समुदायश्चात्मा भवति, आकाशस्य चाकाशत्वं स्वाभाविकमकृत्रिममेव, यस्तस्यावगा-
होत्पादोऽसावप्यकृत्रिमत्वात् स्वाभाविक एव, यस्मादाकाश शुपिरमवकाशदातृत्वस्वभावम्, तथा
धर्माधर्मो गतिस्थित्यनुग्रहहेतुस्वभावौ, आत्माऽपि ज्ञानात्मकत्वाद्दुपयोगस्वभावः, पुद्गलाश्च भूति-
त्वात् स्पर्शादिस्वभावाः । एवमवगाहादेरुत्पादस्य स्यात् स्वाभाविकत्वम्, तथा स्यादस्वाभावि-
कत्वं समुदायकार्यत्वात् । यथा पटो भूयसां तन्तूना समुदायेन जन्यते, अवगाहादेरपि यथोक्त
उत्पादः समुदायजन्यत्वादस्वाभाविकः । यस्मादवगाहोऽवगाह्यावगाहकद्वयसमुदायात्मकः,
गतिरपि गन्तुधर्मद्रव्यद्वयसमुदायात्मिका, स्थितिरपि स्थावधर्मद्रव्यद्वयसमुदायस्वभावा, उप-
योगो विज्ञातृज्ञेयसमुदायात्मकः, स्पर्शादयोऽपि स्पर्शनादिस्पृश्यादिसमुदायात्मकाः, तस्मात्
समुदायात्मकत्वात् स्यादस्वाभाविकः, समुदायनिरपेक्षाणामेषामवगाहादीनामभावादेव स्यात्
समुदायकृतः स्यादेकत्विकः, कथम् ? उत्पादो ह्यवगाहस्याकाशेऽवगाहकानुप्रवेशे व्यक्तिः,
सा च व्यक्तिर्व्योमन्येव नान्यत्रापि, तस्य तु व्यञ्जकमेवावगाहक नोत्पादकम्, व्यञ्जक
चाकाशादन्यदेव भवति, व्यङ्ग्याद् घटादेरिव प्रदीपादि, ततश्चावगाहस्यैकत्विक उत्पादः,
स्यादनैकत्विकः प्राक् प्रतिपादितवत्, ततश्च नमोऽवगाहोऽप्यनित्य एव गुणत्वात् पत्रनीलतावत्,
नमसोऽवगाहत्वलक्षणमुपकारः, स चावगाढारमन्तरेण जीव पुद्गल वा नाभिव्यज्यत इति
अवगाढजीवादिसयोगमात्रमवगाह इति सिद्धम् । सयोगश्चोत्पादी सयुज्यमानवस्तुजन्यत्वात्
अङ्गुलसयोगवत्, यथा चावगाह आकाशस्यैव गतिस्थित्युपयोगरूपादयो गतिमदादिद्रव्यस-
योगमात्रत्वादुत्पादादिस्वभावा इति सर्वेऽप्युत्पादविगमध्रुवस्वभावा इत्यर्थः । न च पर्यायादा-
त्मीयात् किञ्चिद् द्रव्यमेकान्तभिन्नमुपलभ्यते, यत् सम्भाव्येत तस्मिन् पर्याये परस्वभावभूते

विनष्टेऽप्यविनष्टमेकान्ताविष्कृतं नित्यमिति, यस्माच्च पर्यायादनन्यद् द्रव्यं तस्मात्तेनात्मना तद् द्रव्यं नश्येत् नान्यपर्यायात्मना, अनेकपर्यायानन्यरूपत्वादनेकात्मना नश्यत्यन्येनात्मनोत्पद्यतेऽन्येन चात्मना ध्रुवमद्गुलित्ववक्रत्वर्जुत्ववद्मेकमस्तु विषयाणामेकस्य वस्तुनः, तस्मात् कथमिवैकान्तेनाकाशादयो नित्याः स्याद्वादस्य देशवर्तित्वप्रसङ्गात्, आकाशादिध्वौपचारिकावुत्पादविनाशौ स्यातामुक्तम्, उपचारो यद्यलीकत्वम्, एव सति ध्रौव्यमेवाकाशादिष्ववशिष्यते, न र्थरूपोत्पादविनाशश्च न्यम् । अपिच-आकाशादिध्रौव्य पारमार्थिकानुपचरितोत्पादध्रुवत्वात् पुद्गलजीवध्रुवत्ववत् । अथ व्यवहार उपचारः तथापि स व्यवहारः अस्यालोकप्रसिद्धिपूर्वको वा ? । तद् यदि तावदागमपूर्वकस्ततो भगवताऽऽख्याप्रश्रवितयेनोपादादिना, न च कचिदुपचारेण कचित् परमध्रौव्यसिद्धिर्ममाकाशादौ ध्रौव्यमेवेति, लोकप्रसिद्धचङ्गीकरणे वर्मादिद्रुतस्तदाश्रयावुत्पादविनाशविति दूरापास्त धर्मादिद्रव्यवत्त्वादव्ययध्रौव्ययुक्त सत्सर्वमिति व्यवस्थित लक्षणम् ॥

ध्रौव्यसिद्धि

प्रश्रवितयेनोपादादिना, न च कचिदुपचारेण कचित् परमध्रौव्यसिद्धिर्ममाकाशादौ ध्रौव्यमेवेति, लोकप्रसिद्धचङ्गीकरणे वर्मादिद्रुतस्तदाश्रयावुत्पादविनाशविति दूरापास्त धर्मादिद्रव्यवत्त्वादव्ययध्रौव्ययुक्त सत्सर्वमिति व्यवस्थित लक्षणम् ॥

एवमुत्पादमभिधाय सप्रपञ्चमधुना विनाशविचारं क्रियते । विनाशोऽसमुदायविभागमात्रमर्थान्तरभावगमनं च, तत्र समुदायविभागलक्षणो द्विधः प्रायोगिकश्च, स्वाभाविको जीवव्यापारनिरपेक्षः, प्रायोगिकस्त्वात्मव्यापारादुत्पादस्वाभाविको धर्माधर्माकाशजीवपुद्गलद्रव्याणां द्रव्यात्मनाऽवस्थितानामेव, यथा परिणामविशेषनाशाद्ध्वगतिपरिणामे नोत्पादः, तथा कचिद्विनाशो भेदाः स्थितस्य तद्देशवस्थानविनाशेऽन्यदेशवस्थानोत्पादः, चिद् देशेऽवगाहस्य तद्देशवगाहविनाशे देशान्तरावगाहोऽऽत्मनः केनचिदुपयोगेनोपयुक्तस्य तदुपयोगविनाशादुपयोगान्तरेणोत्पादः, स्यापि वर्णान्तरेण प्राक् परिणतस्यापि तद्विनाशे वर्णान्तरेणोत्पादः, स चैव विनाशः, समवस्थानान्तरस्योत्पादसङ्गकस्याभिव्यक्तिकारण, समवस्थानान्तरमेव भूत विनाश उच्यते, नहि तत्र किञ्चिद् विद्यमानमभावीभूतमतो द्रव्यात्मस्थितपतनव्यक्त्यर्थं सर्पनिपतनविनाशवद्, उत्पतनव्यक्तये सर्पस्य निपतनमेव विनाशः द्रव्यस्वतत्त्वोत्पादाविनाशोऽत्र एव विगमः, नार्थान्तरम्, यथा पटे तन्तूनां विनाशोऽत्र कार्योत्पत्तावविनष्टं तन्तुद्रव्यत्वम्, तदेव प्रत्यक्षीक्रियते यत् तेन पृथक् तन्तुभावेन प्रत्यक्ष एव समुदायविभागमात्रं विनाशः । तथाऽर्थान्तरभावगमनमन्यो विनाशः, यदा न्यात्मपुद्गलसमुदायो विनश्यति तदाऽर्थान्तरभूतेन देवत्वादिना वर्तते, नात्यन्ताभावेऽर्हद्वत्तस्य स्थावृत्क्रियाविशिष्टस्य तत्क्रियाविनाशे गन्तव्योत्पादोऽर्थान्तरगमनं विन

वा घटोपयुक्तस्यात्मनस्तदुपयोगविनाशे पटोपयोगोऽर्थान्तरभावगमनम्, अन्वादे
नाशे ठण्णतयोत्पादो विनाशः, तथाऽऽकाशादीनां पूर्वावगाहगतिस्थितिविनाशेऽ
र्थान्तरभावलक्षणो विनाशः, अत एव भावान्तरोत्पत्तितो न विगमो विगम एवैक
त्पद एवोत्पादः । इत्यमुत्पादविगमौ तत्त्वेनानेकान्तात्मकेन निरूपितावन्यथाशये
भं प्रतिपद्येते प्रायोगिकस्वाभाविका नान्यथेत्येवमुक्ते कश्चिन्मृषाभिमानी महानिधि
प्रलब्धयुद्धिराचक्षीत-अस्तु स्वाभाविक एव विनाशो निर्हेतुकः, प्रायोगिकस्तु न
नाशहेत्वयोगात्, विनश्यता हि घटादीनां विनाशस्य हेतुर्न युज्यते, यस्मात् स्वस्व
नश्वराः स्वहेतुभ्यो यथास्वमुपजायमाना भङ्गगुरप्रकृतय उपजननक्षणानन्तरक
एव जायन्ते, तेषां स्वकारणसामग्रीतः प्रतिलब्धात्मनां सतां प्रकृतिमहगुरभावमप

न्मुद्रादेः कारणविशेषाभावाच्च वस्तुन इवोत्पत्तिः, न चेत्
निर्हेतुकनाशपक्षः प्रकाशमात्रम्, किं तर्हि ? उपस्था निर्भाज्यते विनाशहेतुः
नाशकरणं प्रति मुद्रादेरसामर्थ्यम्, कथं पुनरसामर्थ्यमिति ।

नाशकरणे हि विनाशस्य त्रयी गतिः-विनश्यमानभावस्वभाव वा कुर्यादथवा स्वम
वा, तत्राव्यतिरेकपक्षस्तावदतिस्थूल एव, नहि विनाशहेतुर्मुद्रादि घटादिक
वमेव करोति, स्वकारणेभ्य एव कुलालादिभ्यस्तस्य प्रथममेव निर्वृत्तत्वात् निष्प
ञ्चित्कार्यत्वात्, नापि स्वभावान्तरे कर्तव्ये तदवस्थस्य घटादेरविचलस्य विनशि
सम्भाव्यते, कुत एव तत्स्वभावप्रच्युतिः ? तदवस्थश्च घटः पूर्ववदुपलभ्येत, ३
जलहरणादिका कुर्वीत ॥ ननु चानित्याद् घटादेरर्थान्तर कपालाद्येव विनाशस्तेन
हेतुनिष्पादितेन भावस्यावृत्तत्वान्न तथोपलब्ध्यादिप्रसङ्ग इति, उच्यते- न स्वभा
लादिकं विनाशहेतुना क्रियमाणमस्मानित्यस्य घटादेरावरणं युज्यते, कृतेऽपि त
लादिके विनाशहेतुना घटे च तदवस्थ एव द्रव्यात्मनि कुतस्तस्य आवरणसम्भवः ?
युज्यते दर्शनादर्शने, विरुद्धत्वात् । नापि विनाशहेतुना तृतीयपक्षापत्तितो भावाम
तत्र यद्येवं विकल्प्यते न विवक्षितो भावः अभाव इति ततोऽन्यः स्याद् भाव एव,
वस्य विधिना पर्युदासरूपेण कार्यत्वाभ्युपगमे व्यतिरेकाव्यतिरेकविकल्पानतिक्रमः
यदि व्यतिरिक्तमन्य भावं करोति ततस्तथोपलब्ध्यादिप्रसङ्गस्तदवस्थः, अथाव्यति
भावं करोतीति तदप्युक्तम्, तस्य प्रथमतरमेव स्वकरणैर्निर्वर्तितत्वात् ॥ अथ
मात्रमालम्ब्यते, एवं सति अभावस्य भावप्रतिषेधरूपत्वेऽभ्युपेयमाने अभावं करोतीति
सेनोक्तं भावं न करोतीत्ययमर्थः सम्पद्येत, तथा च सति अकर्तुर्नाशहेत्वभिमतस्याहे
त्वमिति न विनाशहेतुर्नाम कश्चन सम्भवत्यन्यत्र विनष्टस्तद्धर्मताया इत्युपसहारः,
विनाशहेतुरस्ति, यस्य भावस्य विनाशाय विनाशहेतुः कल्प्यते स भावः स्वभावतो न

वा ? यदि नश्वरः स्वभावत एव भावस्तत्र किञ्चिद् विनाशहेतुनाऽस्य प्रयोजनम्, स्वयं तत्स्वभावतयैव नाशात्, यस्य हि घटादेर्यः स्वभावः स स्वहेतोरेव मृदादिसामग्र्यादिकादुपजायमानस्तादृशो विनाशस्वभावो भवति, न जातुचिद् विनाशे हेत्वन्तरमपेक्षते मुद्रादिकम्, तत्स्वभावो ह्यात्मलभानन्तर स्वयमेव भवत्यन्यथा तत्स्वभाव एव न स्यात्, यत्र यत्स्वभावः स स्वनिष्पत्तिहेतुमपहाय हेत्वन्तर नापेक्षते प्रकाशादिवत्, प्रकाशादयो हि प्रकाशादिस्वभावाः स्वहेतोर्व्यवहाराः सन्तः पुनरुत्पत्तेः पश्चात् प्रकाशादिस्वभावताया स्वजन्मव्यतिरिक्त न हेत्वन्तरमपेक्षन्ते ॥ अथ नैव स्वभावतो नश्यति भाव उत्पन्नः ततः पश्चादपि न नश्येदनश्वरस्वभावत्वात् । न च तादृशोऽर्थक्रियासु सामर्थ्यं सम्भाव्यते । तदेतदयुक्तं स्वगोष्ठरमणीय प्रकाशनमात्रत्वात्, न ह्यनुपपत्तिक्रममिधीयमान विचित्रमपि प्रतिपत्तुमुत्सहन्ते विद्वांसः, प्रकृत्यैव भङ्गुराः सर्वभावा विनाशहेत्वयोगादित्यसिद्धता हेतोः, यस्मादयं विनाशः कदाचिदेव भवत्युपजननक्षणोत्तरकाल नोपजननक्षण एव, उपजननक्षणश्चात्मलभकालस्तत्र विनाशाभावात् कदाचित्कत्व विनाशस्य निर्हेतुरुविनाशनादिनोऽपि प्रसिद्धम्, न ह्यलब्धात्मलभ वस्तु विनश्यति, व्योमकुसुमादीनामपि विनाशप्रसङ्गात्, ये च कदाचित्काः पटादयस्ते प्रतिविशिष्टहेतुजन्या एव दृष्टास्तथा विनादास्पदास्कन्दी विनाशोऽपि प्रागविद्यमानः पश्चादात्मसहेतुफला नाशस्य लाभहेतुमपेक्षमाण एवात्मानमाप्तादयति ॥ ननु चैवमभ्युपेयमाने विनाशस्यापि हेतुमत्त्वात् पटादेरिव विनाशेन भवितव्यम्, असत्त्वाच्च निष्कारणो विनाशः एकुसुमादिवदित्यनुमानविरोधिनी प्रतिज्ञेय कारणवान् विनाश इति । अत्रोच्यते—पूर्वावस्थाप्रच्युतिरुत्तरावस्थोत्पत्तिः उत्तरावस्थापक्षिश्च पूर्वावस्थाप्रच्युतिः, अयमेव विनाशशब्दवाच्योऽर्थो नात्यन्ताभाव इति प्राक् प्रत्यपादि प्रपञ्चेन, ततश्च विनाशस्यापि विनाश इति प्रसिद्धमेव प्रसाध्यते, विनष्टे च विनाशे पुनरवस्थान्तरोत्पत्तिक्रमवृत्त्या न किञ्चिदनिष्टमस्ति स्याद्वादप्रक्रियायाम्, अत एव चासत्त्वान्निष्कारणो विनाश इत्येतदप्यपास्तमेव, असत्त्वस्यासिद्धतादिदोषाप्राप्तत्वात्, न चाप्यस्य सर्वेणैव हेतुमता विनष्टव्यम्, अस्मत्पक्षे स्यात्मावस्थानलक्षणस्य मोक्षस्य सम्यग्ज्ञानादिहेतुरुस्याप्यविनाशाभ्युपगमात् । यद्यपि सम्यग्ज्ञानादिहेतुः कर्मक्षपणाभ्युपायस्तथापि स्वात्मावस्थानस्य कर्मक्षयरूपत्वाददोषः, विनाशवान् विनाश इति चाभ्युपयतः सौगतस्याभ्युपगमविरोधः । निष्कारणविनाशवादी चेद प्रष्टव्यः—किं निष्कारणत्वान्नित्यो विनाशः उतासन्निति ? । तत्र यदि नित्यः, कार्योत्पादाभावप्रसङ्गः, द्वितीयविकल्पे विनाशाभावात् सर्वपदार्थानां नित्यत्वप्रसङ्गः । न चासन् सर्व एव निष्कारणः, स्वभावकुम्भादीनामसत्त्वेऽपीतरेतरात्मना हेतुमत्त्वमस्तीत्यनेकान्तात्, यथा चानादित्वात् प्रागभावो निर्हेतुकोऽपि विनश्यत्येव विनाशोऽसन्नपि हेतुमान् किमिति नेष्यते ? । एव द्रव्यपर्यायात्मकप्रक्रियाप्रपञ्चे विश्वमुखे सर्वमेवैकान्तप्राप्तुल्लेखितमसाधनमेव जायते स्या-

द्वादिनं प्रति, विनाशे च सहेतुके प्रतिपादिते यदुक्त-मुद्ररादेरसामर्थ्यं विनाशकरणं प्रति तदयुक्तम् । अस्त्येव हि सामर्थ्यं तद्भावभावितया कपालाद्युत्पत्तेः, विकल्पप्रत्ययं च मुकुमारप्रहेन प्रमाणविचारपरिक्लेशासहिष्णुना यथाकथञ्चिदुपन्यस्य प्रथमविकल्पोऽतिस्थूल इत्येवोपेक्षितो मनागागतत्रपेण, तथा द्वितीयविकल्पः स्वभावान्तर किल क्रियते विनाशहेतुना, घटतादवस्थेयं तु सकलघटनिष्पाद्यजलधारणादिक्रियाप्रसङ्ग इति शापदानमुदघोषि । एतच्च विकल्पद्वयं न जाने किं प्रथमतरमेव मायासूनुनोत्पातमुत्पन्नसर्वार्थज्ञानेनाहोस्विद् भिक्षुवरधर्मकीर्तिनैव स्वयमुत्प्रेक्षितमिति यत् सत्य विस्मिताः स्मोऽनया वाचोयुक्त्या, किं विनाशहेतुर्घटमेव करोति उत स्वभावान्तरमिति ? यद् विनाशहेतुना क्रियते तदेवैकं न व्यपादेशि गलितविषयेन, घटविनाशहेतुर्घटविनाशमेव करोति, स चोक्तोऽवस्थान्तरापत्तिलक्ष्णः प्रथममेव, अभावविकल्पेऽपि पर्युदासाभ्युपगमे किल विवक्षिताद् भावादन्त्यं भावमेव करोति, ततश्च पूर्ववद् व्यतिरेकाव्यतिरेकविकल्पानतिक्रमः, व्यतिरेकाव्यतिरेकविकल्पौ च विहितप्रतिक्रियौ प्राग् विकल्पाभासत्वाच्चायुक्तौ, प्रसज्यप्रतिषेधपक्षे त्वभाव करोति, भाव न करोतीति वाक्यार्थः, तदेतदयुक्तम्, असत्प्रक्रियानवबोधात्, जैनी प्रक्रिया द्रव्यपर्यायावुभौ वस्तु भावामावस्वभाव, न चाभावः कश्चिद् भागान्निर्लुठितः सम्भवति यं विनाशहेतुः करिष्यति, न चास्ति काचित् क्रिया द्रव्यादत्यन्तव्यतिरेच्यमानस्वभावा यस्याः प्रसज्यप्रतिषेधेन निवारणा क्रियेत, द्रव्यमेव हि तथोद्भूतपरिणाम क्रियाव्यपदेशमश्नुते द्रव्यनयस्य, पर्युदासो हि विधिरूपत्वाद् द्रव्यास्तिकः, इतरः पर्यायनयः प्रतिषेधमात्रत्वात्, एतौ च परस्परापेक्षावेव च वस्तु नैककौ, ततश्च विभागाभावादसद्विकल्पता । अपिच भावो वस्तु परिनिष्पन्न, तस्य कुतः कारणेनाभिसम्बन्धः ? पूर्वोत्पादार्थत्वात् करोते, अथ प्रष्टुं कुर्वित्युपचारः, तथापि यत् किञ्चिद् भावस्य करणम्, अभावश्चापरिनिष्पन्नमवस्थान्तररूप वस्तु, तन्निष्पादनाय यत्नः क्रियते, तच्च नात्यन्तमसन्नं सर्वथा सद्यस्वभावविशिष्टस्यैव वस्तुनो वस्तुत्वात् । यदप्युक्त-वैयर्थ्याच्च न विनाशहेतुरिति तदप्यसमीक्षिताभिधानम्, असत्प्रक्रियानवगमात् । वैससिकः प्रायोगिकश्च द्विधा विनाशः, तत्र प्रायोगिकः कादाचित्कत्वात् पट्टादिवत् सहेतुकः, न च दृष्टमपह्नोतुं शक्य, प्रमाणतः पदार्थस्वरूपावबोधात्, आत्मलामसमनन्तरमेव च सर्वथा विनश्यन्ति पदार्था इति न किञ्चिदस्मिन्नर्थे प्रमाणमस्ति, कालान्तरावस्थायिनि च विनाशे प्रत्यक्षबुद्धेर्वापारः । यच्चावाचि-प्रकाशादयो लब्धात्मलाभा प्रकाशादिस्वभावतया स्वजन्मैवापेक्षन्ते, नापर हेतुन्तरम्, एतदप्यसङ्गतम्, यदि प्रकाशादय उत्पन्ना पुनरुत्पत्तौ हेतुन्तर नापेक्षन्ते इति वाक्यार्थः, ततः किं केन सङ्गतम् ? न ह्युत्पन्नं पदार्थस्तेन रूपेण पुनर्हेतुमभिलपति, लब्धात्मलाभः कालान्तरे हेतुमपेक्ष्य विनश्यतीति जार्गयामहे ॥ ननु च स स्वहेतोरेवोत्पद्यमानस्तादृशो भवति येनोत्पत्तिसमन-

न्तरमेव विनश्यतीति, अयुक्तमिदम्, प्रतिज्ञामात्रत्वात्, वयमपि नमः—स स्वेहेतुरेव तादृश उपजायते येन कालान्तरमवस्थाय विनश्यतीति, अत्र च पक्षे प्रत्यक्षाद्यपि प्रमाणं सहा-
यीभवति ॥ ननु च निष्कारणविनाशवादिनामियं युक्तिः—“नष्टा चेन्नाशविघ्नः कः ?
न चेन्नैव विनश्यति” इति, प्रतिकृतविधानैषा युक्तिः, “प्रागभूतात्मलाभत्वान्नाशः कार-
णवान् भवेद्” इति । स्वभाष्यं वस्तुनो धर्मः परिणतिविशेषः, स च कश्चित् सौदिवर्णा-
दिपरिणामः, कश्चिदनादिः सत्तामूर्तत्वामूर्तत्वापरिणाम इति, अतोऽनेकान्तेनैव यो यत्स्व-
भावः स सर्वदा तत्स्वभाव एव कदाचिन्नश्यति कदाचिदवतिष्ठते कदाचिदुत्पद्यते इत्य-
लमतिप्रसङ्गेन । स्थितमिदम्—प्रायोगिकोऽप्यस्ति विनाश इति । एतैः स्यत्युत्पादविना-
शास्त्रयोऽप्येककालाः विभिन्नकालाश्च परस्परतोऽन्यन्तरमर्थान्तरं च, तत्रोत्पादविनाशयोरे-
ककालतायां सिपाधयिपितायां स्वात्मत्वापृथग्भावः कारणम्, नहि उत्पादविनाशयोः स्वा-
त्मा भिद्यते, यथैकस्मिन्नेकक्षणवर्तिनि रूपे विभागाभावात् स्वात्मलाभकाल एवैकः कालो
नान्यः समस्ति, यच्चैककालं न भवति तदेकमपि नियमेन न भवति, यथा गवाश्वयो-
र्जन्मविनाशविति । एवमुत्पादविनाशयोरेककालता, एवमुत्पादविनाशाभ्यां द्रव्यमभिन्नकाल
साध्यम्, तयोत्पादविनाशौ द्रव्यादभिन्नकालौ ताभ्यामेव हेतुदृष्टान्ताभ्यां वाच्यौ ॥ ननु
चैकान्तवादी स्वात्मत्वापृथग्भूतत्वमुत्पादविनाशयोर्न प्रतिजानीते, तत्प्रसाधनाय परिकरः सर्प-
द्रव्यस्यात्मन्युत्पत्तनाकारेणोत्पादः, तस्यैवात्मनि पतनाकारेण विगमः, सर्पद्रव्यात्मैवोभयाकारः
नहि सर्पात्मा भिद्यते, न चेद् भिद्यते ततः सर्पस्वभावरैव, अत एवानर्थान्तरताऽपि ग्राह्या,
अनर्थान्तरमुत्पादविनाशौ परस्परानधिकौ, तत्प्रतिपक्षेरेभिन्नकालत्वात्, तस्योत्पादस्यारम्भो
विशिष्यते अभिन्नकालत्वेन । केन सहाभिन्नकाल इति चेत्, सामर्थ्याद् विनाशेन, यस्माद् विन-
श्यतो हि योऽन्यक्षणो यश्चोत्पादस्याद्यक्षणस्तदेतावुत्पादविनाशावेककालावनर्थान्तरं च, यदि
चान्यो विनाशकालः स्यात् पूर्वस्यान्यश्चोत्पादकालः स्यादुत्तरस्य, ततः प्रागेतत्तं विनष्टमुत्तर-
मनुत्पन्नम्, एव च वस्तुशून्यः कालो भवेन्निराजं चोत्तरमुत्पद्येत, तस्मादभिन्नकालावनर्थान्तरं
च ताविति । यथैकक्षणवर्तिनो रूपस्यैकत्वादेव तत्प्रतिपक्ष्यभिन्नकालतेत्येतत् प्रतिपादयति ।
अन्यस्य ह्यन्येन भिन्नकालता सम्भाव्येत, न पुनस्तस्य तेनैवेति वाक्यार्थः । एवमितरत्रापि
द्वयेऽनर्थान्तरता भावनीया, हेतुदृष्टान्तौ तु तावेव । नैगमनयामिप्रायेण तृत्पादविनाश-
द्रव्याणां भिन्नकालता, उत्पादो हि प्रागभावः, स च द्रव्यधर्मत्वाद् द्रव्यवृत्तिः, प्रध्वसा-
भाषोऽपि विनाशः सोऽपि द्रव्यधर्म एव, द्रव्यमपि द्रव्यात्मरूपमजहत् स्वात्मनि वर्तते,
ततश्चोत्पद्य कश्चित् काल स्थित्वा प्रध्वसामावाद् विनश्यति, एव भिन्नकालाः प्रत्ये-
कात्मकालवृत्तित्वात् परस्परविभिन्नात्मानोऽर्थान्तरभूता इतियावत्, पटव्योमादीनां चात्यन्त-

पृथग्भूतरूपाणामत्यन्तभिन्नकालानां च नैकत्वं दृष्टम्, यो वाऽद्य जनित्वा त्रियते यत्र वर्षशतं जीवित्वा मरणमनुभवति न तयोस्तुल्यकालता युक्ता, तथा न घटोत्पादकाल एव विनाशकालः, क्रियाफलानां सासप्रसङ्गात्, यदि घटरूपनिर्वृत्त्यनन्तरमेव घटस्य विनाशः ततः क्रियाफले घटे स्यादनाश्वासः, विनष्टेन तेन घटकार्याकरणात्, तस्माद् भिन्नकालावुत्पादविनाशौ । तथाऽर्थान्तरमुत्पादस्थितिभङ्गाः परस्परतः स्वलक्षणभेदात्, आत्मलाभात्मावस्थानात्प्रहानिस्वभावाः सत्वेते, यत्र च स्वलक्षणभेदस्तत्रार्थान्तरता दृष्टा घटपटादिषु, यत्र चानर्थान्तरता न तत्र स्वलक्षणभेदः, यथैकलक्षणवर्तिनि रूप इति । एव भिन्नाभिन्नकालोत्पादादीनामर्थान्तरत्वमनर्थान्तरता च स्याद्वादप्रक्रियाया सकलप्रमाणाविरोधिनी सिध्यति, नैकान्तवादेऽप्युत्पादादयः सम्भवन्ति, भेदाभेदादिलक्षणानभ्युपगमात् । तस्मादवस्थितमिदमुत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति ॥ २९ ॥

एव प्रपञ्चतः सलक्षणमुपपाद्योत्तरसूत्रसम्प्रन्धाय ग्रन्थमुपचिक्षेप भाष्यकारः—

भा०—अत्राह—गृहीमस्तावदेवंलक्षणं सदिति, इदं तु वाच्यं—तत् किं नित्यमाहोस्विदनित्यमिति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अत्राहेत्यादि । अत्रावसरे परः प्रश्नयति, प्रतिपादितसलक्षणानुमोदनाद्वारेण गृहीमस्तावदेवंलक्षणं सदित्येवविधस्य सत्त्वमनुमन्यामहे युक्त्यागमभाजः, तावच्छब्दः प्रक्रमवद्योतनार्थः, पूर्वमेव सत्त्वं निश्चयम्, निश्चिते सत्त्वे पश्चान्नित्यताऽनित्यता च चिन्त्या, एव लक्षणमस्येत्युत्पादादित्रययोगमुल्लिङ्गयति । इतिशब्दो हेत्वर्थः । यस्मात् सत् तस्मात् इदं तु वाच्यं—तत् किं नित्यमाहोस्विदनित्यमिति ? तुल्यशब्दस्तस्मादित्यस्यार्थमभिधत्ते, तदिति सत् परामर्शः, तत् सत् किं नित्यमनित्यमिति, सप्तसु विकल्पेषु सति सम्भवत्सु प्रश्नद्वयोपन्यासः किमर्थं इति चेत्, उच्यते—द्रव्यास्तिकनयपर्यायास्तिकसम्परिग्रहार्थः, तत्सम्परिग्रहाच्च शेषविकल्पसूचनमवसेयम्, कुतः पुनरिष्यमारेका शब्दः ? उच्यते—सता नित्यानित्यत्वदर्शनात्, सद् व्योमादि नित्यं दृष्टं सच्च घटादि अनित्यमतः सन्देहः । अथवा आदाविदमुक्तम्—

“नित्यावस्थितान्यरूपाणि” (अ० ५, सू० ३) इति तत्रैव मन्यते—न सर्वं सन्नित्यमरूपग्रहणात् रूपवत्स्वनित्यत्वमर्थोदतो न सत् सर्वं नित्यं नाप्यनित्यमितीष्यतेऽवस्थित्यंशालीकरणेन रूपवदपि नित्यम् । यथाऽऽह भगवान्—“संज्ञं जहा णामए पचत्थिकाया सिया” इत्यादि सूत्रम् ॥ अन्यथा उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदित्यव्यापि सलक्षणं स्यात्, अत इदं तु वाच्यम्—तत् किं सर्वया नित्यमाहोस्मिन् स्थित्यंशसमाश्रयणेनैव नित्यमिति ? । आचार्यस्तु स्थित्यंशमभिप्रेत्याह—अत्रोच्यते ॥

सूत्रम्—तद्भावाव्यय नित्यम् ॥ ५-३० ॥

टी०—तदित्यनेनाभिसम्बध्यते सत्, तस्य-सतो भजन-भावस्तद्भावः, कर्तरि षष्ठी, तदेव हि सत् तथा तथा भवति जीवादि देवादिरूपेण, न जातुचित् सत्त्वत्यागेनान्यथा भवति, तद्भावादव्ययं तद्भावाव्ययम् अविनाशि नित्यं, नित्यग्रहणात् ध्रौव्याशपरिग्रहः, “नेर्ध्रुवे त्यप्” (सिद्ध० अ० ६, पा० ३, सू० १७) इति वचनात्, स ह्यन्वयी द्रव्यास्तिकाशः सर्वदा सर्वत्र न विच्छिद्यते, सदाकारेणानुत्पत्तेरविनाशाच्च, भावशब्दोपादानात् परिणाम-नित्यता गृह्यते, कूटस्थनित्यता त्यज्यते, अन्यथा ‘तदव्यय नित्य’मिति सूत्र स्यात् । यत् तु न केनचिदाकारेण विक्रियते तदनुपाख्यमेव भवेत्, सत्त्वं च सर्वेषामन्वयिना धर्माणा सूचकम्, पञ्चास्तिकायव्यापित्वात् तु सत्त्वपरिग्रहः, साक्षाज्जीवस्तावत् सत्त्वं चैतन्यम-मूर्तत्वमसङ्ख्येयप्रदेशत्व चाज्ञहत् तथातयापरिणामाच्च व्यगात् न व्येति न व्येपत्यविनाशव्ययौ नित्य उच्यते, न पुनर्देवादिपर्यायेणाप्यनन्वयिना नित्यता ध्रौव्यमस्य विद्यते, तथा परमाणुव्य-शुक्लादिपुद्गलद्रव्य सत्त्वमूर्तत्वाजीवत्वानुपयोगग्राह्यादिधर्मानपरित्यजद् विचर्तते, न घटादिप-र्यायविवक्षया ध्रौव्यम्, धर्मद्रव्यमपि सत्त्वामूर्तत्वासङ्ख्येयप्रदेशवत्त्वलोकव्यापित्वादिधर्मात्या-गेनावतिष्ठते, न तु परमाणुदेवदत्तादीना प्रत्येक गन्तृत्वस्य विवक्षाया गत्युपकारित्वेन नित्य-त्वम्, गन्तृभेदाद्भि गत्युपकारित्वं मिद्यते अन्यादृशाकारेण पूर्वः परिणा-
 द्रव्यस्य
 नित्यता
 मोऽन्यादृशेनाकारेण पाश्चात्यः, नहि प्रथमतस्तत्पन्नो गत्युपकारित्वप-
 रिणामः सवदाऽऽतिष्ठते, स्वरूपव्यतिरिक्तवस्तुसम्बन्धितयोपजायमान-
 त्वाद् घटादिवत्, एवमधर्मद्रव्यमपि द्रष्टव्यम्, स्थित्युपकारितया चानित्यत्वभावना, आकाशं तु सत्त्वामूर्तत्वानन्तप्रदेशवत्त्वादिधर्मद्वारेण नित्यम्, अवगाहकापेक्षयाऽवगाहदातृत्वेनानित्यम्, यत्राप्यवगाहक जीवपुद्गल नास्ति तत्राप्यगुरुलघ्वादिपर्यायवत्तयाऽवश्यतयैवानित्यताऽऽयुषेया, ते त्वन्ये चान्ये च भवन्ति, अन्यथा तत्र न स्वत उत्पादव्ययौ नाप्यापेक्षिकाविति न्यूनमेव सल्लक्षण स्यात्, इमामेव परिणामनित्यतां भाष्येण दर्शयति—

भा०—यत् सतो भावान्न व्येति न व्येष्यति तन्नित्यमिति ॥ ३० ॥

टी०—यत् सत इत्यादि । सत्त्वादेरन्वयिनोऽज्ञान व्येति न विनश्यति नापि विनश्-
 क्ष्यति तन्नित्यम्, किं पुनः कारणमप्रवृत्तः कालो नोदाहृतः ? । एव मन्यते भाष्यकार-‘नाती-
 तप्रत्याख्याने वर्तमान- सम्भवति, वर्तमानावधिक्रमेवातीतत्वम् अतीतासत्त्वे निर्मूलस्य वस्तु-
 नोऽनुत्थानप्रसङ्गात्, तस्मादनादि जीवादि सत्त्वादि, एव तर्हि भविष्यतो ग्रहण किमर्थम् ?
 अत्राप्येवं मन्यते—केचिदविविक्तबुद्ध्यः प्रत्याख्यापयन्ति न वर्तमानकालावच्छिन्नस्य वस्तुन-
 कदाचिद् भविष्यत्कालाभिसम्बन्ध इति, तन्निषेधार्थं भविष्यद्ग्रहणम्, अथवा तद्भावेनाव्ययं,

पृथग्भूतरूपाणामत्यन्तभिन्नकालानां च नैकत्वं दृष्टम्, यो वाऽद्य जनित्वा म्रियते यश्च वर्षशतं जीवित्वा मरणमनुभवति न तयोस्तुल्यकालता युक्ता, तथा न घटोत्पादकाल एव विनाशकालः, क्रियाफलानाश्चासप्रसङ्गात्, यदि घटरूपनिर्वृत्त्यनन्तरमेव घटस्य विनाशः ततः क्रियाफले घटे स्यादनाश्वासः, विनष्टेन तेन घटकार्याकरणात्, तस्माद् भिन्नकालावुत्पादविनाशौ । तथाऽर्थान्तरमुत्पादस्थितिभङ्गाः परस्परतः स्वलक्षणभेदात्, आत्मलाभात्मावस्थानात्माहानिस्वभावाः सत्वेते, यत्र च स्वलक्षणभेदस्तत्रार्थान्तरता दृष्टा घटपटादिषु, यत्र चानर्थान्तरता न तत्र स्वलक्षणभेदः, यथैकलक्षणवर्तिनि रूप इति । एव भिन्नाभिन्नकालतोत्पादादीनामर्थान्तरत्वमनर्थान्तरता च स्याद्वादप्रक्रियाया सकलप्रमाणाविरोधिनी सिध्यति, नैकान्तवादेष्टुत्पादादयः सम्भवन्ति, भेदाभेदादिलक्षणानभ्युपगमात् । तस्मादवस्थितमिदमुत्पादव्ययध्रौव्ययुक्त सदिति ॥ २९ ॥

एव प्रपञ्चतः सल्लक्षणमुपपाद्योत्तरसूत्रसम्प्रन्धाय ग्रन्थमुपचिक्षेप भाष्यकारः—

भा०—अत्राह—गृहीमस्तावदेवलक्षणं सदिति, इदं तु वाच्यं—तत् किं नित्यमाहोस्विदनित्यमिति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अत्राहेत्यादि । अत्रानसरे परः प्रश्नयति, प्रतिपादितसल्लक्षणानुमोदनाद्वा-
रेण गृहीमस्तावदेवलक्षणं सदित्येवविधस्य सत्त्वमनुमन्यामहे युक्त्यागमभाजः, तावच्छब्दः प्रक्रमवाद्योतनार्थः, पूर्वमेव सत्त्वं निश्चयम्, निश्चिते सत्त्वे पश्चात्प्रतिपाद्यताऽनित्यता च चिन्त्या, एवं लक्षणमस्येत्युत्पादादित्रययोगमुल्लिङ्गयति । इतिशब्दो हेत्वर्थः । यस्मात् सत् तस्मात् इदं तु वाच्यं—तत् किं नित्यमाहोस्विदनित्यमिति ? तुशब्दस्तस्मादित्यस्यार्थमभिधत्ते, तदिति सतः परामर्शः, तत् सत् किं नित्यमनित्यमिति, सप्तसु विकल्पेषु सति सम्भवस्तु प्रश्नद्वयोपन्यासः किमर्थं इति चेत्, उच्यते—द्रव्यास्तिकनयपर्यायास्तिकसम्परि-

उत्पादादेर्नित्या
नित्यत्वे

ग्रहार्थः, तत्सम्परिग्रहाच्च शेषविकल्पसूचनमवसेयम्, कुतः पुनरिय-
मारेका प्रष्टुः ? उच्यते—सतां नित्यानित्यत्वदर्शनात्, सद्व्योमादि
नित्यं दृष्टं सच्च घटादि अनित्यमतः सन्देहः । अथवा आदाविदमु-

क्तम्—“नित्यावस्थितान्यरूपाणि” (अ० ५, सू० ३) इति तत्रैव मन्यते—न सर्वं सन्नित्यम-
रूपग्रहणात् रूपवतस्त्वनित्यत्वमर्थादतो न सत् सर्वं नित्यं नाप्यनित्यमितीष्यतेऽवस्थित्यशा-
ङ्गीकरणेन रूपवदपि नित्यम् । यथाऽहं भगवान्—“से जहा णामए पचत्थिकाया सिया”
इत्यादि सूत्रम् ॥ अन्यथा तूत्पादव्ययध्रौव्ययुक्त सदित्यव्यापि सल्लक्षणं स्यात्, अत इदं तु
वाच्यम्—तत् किं सर्वथा नित्यमाहोस्विद-
स्थित्यशमभिप्रेत्याह—अत्रोच्यते ॥

सूत्रम्—तद्भावाव्यय नित्यम् ॥ ५-३० ॥

टी०—तदित्यनेनाभिसम्प्रध्यते सत्, तस्य-सतो भजन-भावस्तद्भावः, कर्तरि षष्ठी, तदेव हि सत् तथा तथा भवति जीवादि देवादिरूपेण, न जातुचित् सत्त्वंत्यागेनान्यथा भवति, तद्भावादव्ययं तद्भावाव्ययम् अविनाशि नित्यं, नित्यग्रहणात् ध्रौव्याशपरिग्रहः, “नेर्ध्रुवे त्यप्” (सिद्ध० अ० ६, पा० ३, सू० १७) इति वचनात्, स ह्यन्वयी द्रव्यास्तिकाशः सर्वदा सर्वत्र न विच्छिद्यते, सदाकारेणानुत्पत्तेरविनाशाच्च, भावशब्दोपादानात् परिणाम-नित्यता गृह्यते, कूटस्थनित्यता त्यज्यते, अन्यथा ‘तदव्यय नित्य’मिति सूत्रं स्यात् । यत् तु न केनचिदाकारेण विक्रियते तदनुपात्त्यमेव भवेत्, सत्त्वं च सर्वेषामन्वयिना धर्माणा सूचकम्, पञ्चास्तिकायध्यापित्वात् तु सत्त्वंपरिग्रहः, साक्षाज्जीवस्तावत् सत्त्वं चैतन्यम-मूर्तत्वमसङ्ख्येयप्रदेशत्व चाजहत् तथातयापरिणामाच्च व्यगात् न व्येति न ध्येपत्यविनाश्यव्ययो नित्य उच्यते, न पुनर्देवादिपर्यायेणाप्यनन्वयिना नित्यता ध्रौव्यमस्य विद्यते, तथा परमाणुव्य-शुकादिपुद्गलद्रव्य सत्त्वमूर्तत्वाजीवत्वानुपयोगग्राह्यादिधर्मानपरित्यजद् विवर्तते, न घटादिप-र्यायविवक्षया ध्रौव्यम्, धर्मद्रव्यमपि सत्त्वामूर्तत्वासङ्ख्येयप्रदेशवत्त्वलोकाव्यापित्वादिधर्मात्या-गेनावतिष्ठते, न तु परमाणुदेवदत्तादीना प्रत्येक गन्तृत्वस्य विवक्षाया गत्युपकारित्वेन नित्य-त्वम्, गन्तृभेदाद्भि गत्युपकारित्व मिद्यते अन्यादृशाकारेण पूर्वः परिणा-मोऽन्यादृशेनाकारेण पाश्चात्यः, नहि प्रथमतस्तत्पन्नो गत्युपकारित्वप-रिणामः सर्वदाऽवतिष्ठते, स्वरूपव्यतिरिक्तवस्तुसम्प्रन्धितयोपजायमान-त्वाद् घटादिवत्, एवमधर्मद्रव्यमपि द्रष्टव्यम्, स्थित्युपकारितया चानित्यत्वभावना, आकाशं तु सत्त्वामूर्तत्वानन्तप्रदेशवत्त्वादिधर्मद्वारेण नित्यम्, अवगाहकापेक्षयाऽवगाहदातृत्वेनानित्यम्, यत्राप्यवगाहकं जीर्णपुद्गल नास्ति तत्राप्यगुरुलब्धादिपर्यायवत्तथाऽवश्यतयैवानित्यताऽभ्युपेया, ते त्वन्ये चान्ये च भवन्ति, अन्यथा तत्र न स्वत उत्पादव्ययौ नाप्यापेक्षिकाविति न्यूनमेव सङ्क्षण स्यात्, इमामेव परिणामनित्यतां भाष्येण दर्शयति—

भा०—यत् सतो भावान्न व्येति न व्येष्यति तन्नित्यमिति ॥ ३० ॥

टी०—यत् सत् इत्यादि । सत्त्वादेरन्वयिनोऽज्ञान व्येति न विनश्यति नापि विनश्यति तन्नित्यम्, किं पुनः कारणमप्रवृत्तः कालो नोदाहृतः ? । एव मन्यते भाष्यकारः—नाती-तप्रत्याख्याने वर्तमानः सम्भवति, वर्तमानावधिक्रमेवातीतत्वम् अतीतासत्त्वे निर्भूलस्य वस्तु-नोऽस्तुत्थानप्रसङ्गात्, तस्मादनादि जीवादि सत्त्वादि, एव तर्हि भविष्यतो ग्रहण किमर्थम् ? अत्राप्येव मन्यते—केचिदविचित्रबुद्धयः प्रत्याख्यापयन्ति न वर्तमानकालावच्छिन्नस्य वस्तुन-कदाचिद् भविष्यत्कालाभिसम्प्रन्ध इति, तन्निषेधार्थं भविष्यद्रूपेण, अथवा तद्भावेनाव्ययं,

पृथग्भूतरूपाणामत्यन्तभिन्नकालानां च नैकत्वं दृष्टम्, यो वाऽद्य जनित्वा प्रियते यत्र वर्षशतं जीवित्वा मरणमनुभवति न तयोस्तुल्यकालता युक्ता, तथा न घटोत्पादकाल एव विनाश-कालः, क्रियाफलानांश्चासप्रसङ्गात्, यदि घटरूपनिर्वृत्त्यनन्तरमेव घटस्य विनाशः ततः क्रियाफले घटे स्यादनाश्वासः, विनष्टेन तेन घटकार्याकरणात्, तस्माद् भिन्नकालावुत्पाद-विनाशौ । तथाऽर्थान्तरमुत्पादस्थितिभङ्गाः परस्परतः स्वलक्षणभेदात्, आत्मलाभात्माव-स्थानात्महानिस्वभावाः सत्त्वेते, यत्र च स्वलक्षणभेदस्तत्रार्थान्तरता दृष्टा घटपटादिषु, यत्र चानर्थान्तरता न तत्र स्वलक्षणभेदः, यथैकलक्षणवर्तिनि रूप इति । एव भिन्नाभिन्नकालतो-त्पादादीनामर्थान्तरत्वमनर्थान्तरता च स्याद्वादप्रक्रियाया सकलप्रमाणाविरोधिनी सिध्यति, नैकान्तवादेष्टृत्पादादयः सम्भवन्ति, भेदाभेदादिलक्षणानभ्युपगमात् । तस्मादवस्थितमिदम्-उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति ॥ २९ ॥

एव प्रपञ्चतः सलक्षणमुपपाद्योत्तरसूत्रसम्बन्धाय ग्रन्थमुपचिक्षेप भाष्यकारः—

भा०—अत्राह—गृहीमस्तावदेवलक्षणं सदिति, इदं तु वाच्यं—तत् किं नित्यमाहोस्विदनित्यमिति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अत्राहेत्यादि । अत्रावसरे परः प्रश्नयति, प्रतिपादितसलक्षणानुमोदनाद्वा-रेण गृहीमस्तावदेवलक्षणं सदित्येवविधस्य सत्त्वमनुमन्यामहे युक्त्यागमभाजः, ताव-च्छब्दः प्रक्रमावद्योतनार्थः, पूर्वमेव सत्त्वं निश्चयम्, निश्चिते सत्त्वे पश्चाद्विद्यताऽनित्यता च चिन्त्या, एवं लक्षणमस्येष्टृत्पादादित्रययोगमल्लिङ्गयति । इतिशब्दो हेत्वर्थः । यस्मात् सत् तस्मात् इदं तु वाच्यं—तत् किं नित्यमाहोस्विदनित्यमिति ? तुशब्दस्तस्मादित्यस्यार्थमभिधत्ते, तदिति सतः परामर्शः, तत् सत् किं नित्यमनित्यमिति, सप्तसु विकल्पेषु सति सम्भवत्सु प्रश्नद्वयोपन्यासः किमर्थं इति चेत्, उच्यते—द्रव्यास्तिकनयपर्यायास्तिकसम्परि-ग्रहार्थः, तत्सम्परिग्रहाच्च शेषविकल्पसूचनमवसेयम्, कुतः पुनरिय-मारेका प्रष्टुः ? उच्यते—सता नित्यानित्यत्वदर्शनात्, सद् व्योमादि नित्यं दृष्टं सच्च घटादि अनित्यमतः सन्देहः । अथवा आदाविदमु-

उत्पादादेर्नित्या
निरत्यत्वे

क्तम्—“नित्यावस्थितान्यरूपाणि” (अ० ५, सू० ३) इति तत्रैव मन्यते—न सर्वं सन्नित्यम-रूपग्रहणात् रूपवतस्त्वनित्यत्वमर्थादतो न सत् सर्वं नित्यं नाप्यनित्यमितीष्यतेऽवस्थित्यंशा-ङ्गीकरणेन रूपवदपि नित्यम् । यथाऽऽह भगवान्—“सै जहा णामए पचत्थिकाया सिया ” इत्यादि सूत्रम् ॥ अन्यथा तत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदित्यव्यापि सलक्षणं स्यात्, अत इदं तु वाच्यम्—तत् किं सर्वया नित्यमाहोस्वित् स्थित्यशतमाश्रयणेनैव नित्यमिति ? । आचार्यस्तु स्थित्यशमभिप्रेत्याह—अत्रोच्यते ॥

सूत्रम्—तद्भावाव्यय नित्यम् ॥ ५-३० ॥

टी०—तदित्यनेनाभिसम्प्रध्यते सत्, तस्य—सतो भवन-भापस्तद्भावाः, कर्तरि षष्ठी, तदेव हि सत् तथा तथा भवति जीवादि देवादिरूपेण, न जातुचित् सत्त्वत्यागेनान्यथा भवति, तद्भावादव्ययं तद्भावाव्ययम् अविनाशि नित्यं, नित्यग्रहणात् औव्याशपरिग्रहः, “नेर्ध्रुवे त्यप्” (सिद्ध० अ० ६, पा० ३, सू० १७) इति वचनात्, स ह्यन्यथी द्रव्यास्तिकाशः सर्वदा सर्वत्र न विच्छिद्यते, सदाकारेणानुत्पत्तेरविनाशाच्च, भावशब्दोपादानात् परिणाम-नित्यता गृह्यते, कूटस्थनित्यता त्यज्यते, अन्यथा ‘तदव्यय नित्य’मिति सूत्र स्यात् । यत् तु न केनचिदाकारेण विक्रियते तदनुपास्यमेव भवेत्, सत्त्वं च सर्वेषामन्वयिना धर्माणा सूचकम्, पञ्चास्तिकायव्यापित्वात् तु सत्त्वपरिग्रहः, साक्षाज्जीवस्तावत् सत्त्वं चैतन्यम-मूर्तत्वमसङ्ख्येयप्रदेशत्व चाज्ञहत् तथातयापरिणामाच्च व्यगात् न व्येति न व्येपत्यविनाशव्ययो नित्य उच्यते, न पुनर्देवादिपर्यायेणाप्यनन्वयिना नित्यता ध्रौव्यमस्य विद्यते, तथा परमाणुद्व्य-शुकादिपुद्गलद्रव्य सत्त्वमूर्तत्वाजीवत्वानुपयोगग्राह्यादिधर्मानपरित्यजद् विवर्तते, न घटादिप-र्यायविवक्षया ध्रौव्यम्, धर्मद्रव्यमपि सत्त्वामूर्तत्वासङ्ख्येयप्रदेशवत्त्वलोकव्यापित्वादिधर्मात्या-गेनावतिष्ठते, न तु परमाणुदेवदत्तादीना प्रत्येक गन्तृत्वस्य विवक्षाया गत्युपकारित्वेन नित्य-त्वम्, गन्तृभेदाद्वि गत्युपकारित्वं भिद्यते अन्यादृशाकारेण पूर्वः परिणा-
 द्रव्यस्य
 नित्यता
 मोऽन्यादृशेनाकारेण पाश्चात्यः, नहि प्रथमतरमुत्पन्नो गत्युपकारित्वप-
 रिणामः सर्वदाऽऽतिष्ठते, स्वरूपव्यतिरिक्तवस्तुसम्प्रन्धितयोजयमान-
 त्वाद् घटादिवत्, एवमधर्मद्रव्यमपि द्रष्टव्यम्, स्थित्युपकारितया चानित्यत्वभावना, आकाशं तु सत्त्वामूर्तत्वानन्तप्रदेशवत्त्वादिधर्मद्वारेण नित्यम्, अवगाहकापेक्षयाऽवगाहदातृत्वेनानित्यम्, यत्राप्यवगाहक जीपुद्गल नास्ति तत्राप्यगुलध्वादिपर्यायवत्तयाऽवश्यतयैवानित्यताऽभ्युपेया, ते त्वन्ये चान्ये च भवन्ति, अन्यथा तत्र न स्वत उत्पादव्ययौ नाप्यापेक्षिकाविति न्यूनमेव सङ्क्षणं स्यात्, इमामेव परिणामनित्यतां भाष्येण दर्शयति—

भा०—यत् सतो भावान्न व्येति न व्येष्यति तन्नित्यमिति ॥ ३० ॥

टी०—यत् सत इत्यादि । सत्त्वादेरन्वयिनोऽज्ञाच्च व्येति न विनश्यति नापि विनङ्-
 क्ष्यति तन्नित्यम्, किं पुनः कारणमप्रवृत्तः कालो नोदाहृतः ? । एव मन्यते भाष्यकारः—नाती-
 तप्रत्याख्याने वर्तमानः सम्भवति, वर्तमानावधिरुमेवातीतत्वम् अतीतासत्त्वे निर्मूलस्य वस्तु-
 नोऽनुत्थानप्रसङ्गात्, तस्मादनादि जीवादि सत्त्वादि, एव तर्हि भविष्यतो ग्रहणं किमर्थम् ?
 अत्राप्येवं मन्यते—केचिदविचिक्तबुद्ध्यः प्रत्याख्यापयन्ति न वर्तमानकालावच्छिन्नस्य वस्तुन-
 कदाचिद् भविष्यत्कालाभिसम्प्रन्ध इति, तन्निषेधार्थं भविष्यद्ग्रहणम्, अथवा तद्भावेनाव्यय,

पृथग्भूतरूपाणामत्यन्तभिन्नकालानां च नैकत्वं दृष्टम्, यो वाऽयं जनिता त्रियते यथ वर्षशतं जीवित्वा मरणमनुभवति न तयोस्तुल्यकालता युक्ता, तथा न घटोत्पादकाल एव विनाश-कालः, क्रियाफलानाश्चासप्रसङ्गात्, यदि घटरूपनिवृत्त्यनन्तरमेव घटस्य विनाशः ततः क्रियाफले घटे स्यादनाश्वासः, विनष्टेन तेन घटकार्याकरणात्, तस्माद् भिन्नकालावुत्पाद-विनाशौ । तथाऽर्थान्तरमुत्पादस्थितिभिन्नाः परस्परतः स्वलक्षणभेदात्, आत्मलाभात्माव-स्थानात्प्रहानिस्वभावाः सत्त्वेते, यत्र च स्वलक्षणभेदस्तार्थान्तरता दृष्टा घटपटादिषु, यत्र चानर्थान्तरता न तत्र स्वलक्षणभेदः, यथैकलक्षणवर्तिनि रूप इति । एव भिन्नाभिन्नकालतो-त्पादादीनामर्थान्तरत्वमनर्थान्तरता च स्याद्वादप्रक्रियाया सकलप्रमाणाविरोधिनी सिध्यति, नैकान्तवादेषुत्पादादयः सम्भवन्ति, भेदाभेदादिलक्षणानभ्युपगमात् । तस्मादवस्थितमिदम्-उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति ॥ २९ ॥

एव प्रपञ्चतः सल्लक्षणमुपपाद्योत्तरसूत्रसम्बन्धाय ग्रन्थमुपचिक्षेप भाष्यकारः—

भा०—अत्राह—गृहीमस्तावदेवंलक्षणं सदिति, इदं तु वाच्यं—तत् किं नित्यमाहोस्विदनित्यमिति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अत्राहेत्यादि । अत्रावसरे परः प्रश्नयति, प्रतिपादितसल्लक्षणानुमोदनाद्वा-रेण गृहीमस्तावदेवंलक्षणं सदित्येवमिदस्य सत्त्वमनुमन्यामहे युक्त्यागमभाजः, ताव-च्छब्दः प्रक्रमावद्योतनार्थः, पूर्वमेव सत्त्वं निश्चेयम्, निश्चिते सत्त्वे पश्चान्नित्यताऽनित्यता च चिन्त्या, एव लक्षणमस्येत्पुत्पादादित्रययोगमुल्लिङ्गयति । इतिशब्दो हेत्वर्थः । यस्मात् सत् तस्मात् इदं तु वाच्यं—तत् किं नित्यमाहोस्विदनित्यमिति ? तुशब्दस्तस्मादित्यस्या-र्थमभिधत्ते, तदिति सत् परामर्शः, तत् सत् किं नित्यमनित्यमिति, सप्तसु विकल्पेषु सति सम्भवस्तु प्रश्नद्वयोपन्यासः किमर्थं इति चेत्, उच्यते—द्रव्यास्तिकनयपर्यायास्तिकसम्परि-

उत्पादादेर्नित्या
नित्यत्वे

ग्रहार्थः, तत्सम्परिग्रहाच्च शेषविकल्पसूचनमवसेयम्, कुतः पुनरिय-मारेका प्रष्टुः ? उच्यते—सता नित्यानित्यत्वदर्शनात्, सद् व्योमादि नित्यं दृष्टं सच्च घटादि अनित्यमतः सन्देहः । अथवा आदाविदमु-

क्तम्—“नित्यावस्थितान्यरूपाणि” (अ० ५, सू० ३) इति तत्रैव मन्यते—न सर्वं सन्नित्यम-रूपग्रहणात् रूपवतस्त्वनित्यत्वमर्थादतो न सत् सर्वं नित्यं नाप्यनित्यमितीष्यतेऽवस्थित्यंशा-ङ्गीकरणेन रूपवदपि नित्यम् । यथाऽऽह भगवान्—“सो जहा णामए पंचत्थिकाया सिया ” इत्यादि सूत्रम् ॥ अन्यथा तूत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदित्यव्यापि सल्लक्षणं स्यात्, अत इदं तु वाच्यम्—तत् किं सर्वथा नित्यमाहोस्विन् स्थित्यशसमाश्रयणेनैव नित्यमिति ? । आचार्यस्तु स्थित्यशमभिप्रेत्याह—अत्रोच्यते ॥

सूत्रम्—तद्भावाव्यय नित्यम् ॥ ५-३० ॥

टी०—तदित्यनेनाभिसम्प्रध्यते सत्, तस्य-सतो भजन-भावस्तद्भावः, कर्तरि षष्ठी, तदेव हि सत् तथा तथा भवति जीवादि देवादिरूपेण, न जातुचित् सत्त्वत्यागेनान्यथा भवति, तद्भावादव्ययं तद्भावाव्ययम् अविनाशि नित्यं, नित्यग्रहणात् ध्रौव्याशपरिग्रहः, “नेर्ध्रुवे त्यप्” (सिद्ध० अ० ६, पा० ३, सू० १७) इति वचनात्, स ह्यन्यी द्रव्यास्तिकाशः सर्वदा सर्वत्र न विच्छिद्यते, सदाकारेणानुत्पत्तेरविनाशाच्च, भावशब्दोपादानात् परिणाम-नित्यता गृह्यते, कूटस्थनित्यता त्यज्यते, अन्यथा ‘तदव्यय नित्य’मिति सूत्र स्यात् । यत् तु न केनचिदाकारेण विक्रियते तदनुपारयमेव भवेत्, सत्त्वं च सर्वेषामन्वयिना धर्माणा सूचकम्, पञ्चास्तिकायव्यापित्वात् तु सत्त्वपरिग्रहः, साक्षाज्जीवस्तावत् सत्त्वं चैतन्यम-मूर्तत्वमसङ्ख्येयप्रदेशश्च चाजहत् तथातयापरिणामाच्च व्यगात् न व्येति न व्येपत्यविनाश्यव्ययो नित्य उच्यते, न पुनर्देवादिपर्यायेणाप्यनन्वयिना नित्यता ध्रौव्यमस्य विद्यते, तथा परमाणुब्र-णुकादिपुद्गलद्रव्य सत्त्वमूर्तत्वाजीवत्वानुपयोगग्राह्यादिधर्मानपरित्यजद् विवर्तते, न घटादिप-र्यायविवक्षया ध्रौव्यम्, धर्मद्रव्यमपि सत्त्वामूर्तत्वासङ्ख्येयप्रदेशवत्त्वलोकव्यापित्वादिधर्मात्या-गेनावतिष्ठते, न तु परमाणुदेवदत्तादीना प्रत्येकं गन्तृत्वस्य विवक्षया गत्युपकारित्वेन नित्य-

द्रव्यस्य
नित्यता

त्वम्, गन्तृभेदाद्वि गत्युपकारित्वं भिद्यते अन्यादृशाकारेण पूर्वः परिणा-मोऽन्यादृशेनाकारेण पाश्चात्यः, नहि प्रथमतरमुत्पन्नो गत्युपकारित्वप-रिणामः सर्वदाऽप्रतिष्ठते, स्वरूपव्यतिरिक्तवस्तुसम्प्रन्वितयोपजायमान-

त्वाद् घटादिवत्, एवमधर्मद्रव्यमपि द्रष्टव्यम्, स्थित्युपकारितया चानित्यत्वभावना, आकाशं तु सत्त्वामूर्तत्वानन्तरदेशवत्त्वादिधर्मद्वारेण नित्यम्, अवगाहकापेक्षयाऽवगाहदातृत्वेनानित्यम्, यत्राप्यवगाहकं जीवपुद्गल नास्ति तत्राप्यगुरुलब्धादिपर्यायवत्तयाऽवश्यतयैवानित्यताऽभ्युपेया, ते त्वन्ये चान्ये च भवन्ति, अन्यथा तत्र न स्वत उत्पादव्ययौ नाप्यापेक्षिकाविति न्यूनमेव सल्लक्षणं स्यात्, इमामेव परिणामनित्यता भाष्येण दर्शयति—

भा०—यत् सतो भावान्न व्येति न व्येष्यति तन्नित्यमिति ॥ ३० ॥

टी०—यत् सत् इत्यादि । सत्त्वादेरन्वयिनोऽज्ञाच्च व्येति न चिन्श्यति नापि चिन्ड-त्यति तन्नित्यम्, किं पुनः कारणमप्रवृत्तं कालो नोदाहृतः ? । एव मन्यते भाष्यकार-“नाती-तप्रत्याख्याने वर्तमानः सम्भवति, वर्तमानानधिकमेवातीतत्वम् अतीतासत्त्वे निर्मूलस्य वस्तु-नोऽनुत्थानप्रसङ्गात्, तस्मादनादि जीवादि सत्त्वादि, एव तद्भि भविष्यतो ग्रहण किमर्थम् ? अत्राप्येव मन्यते—केचिदविविक्तबुद्ध्यः प्रत्याख्यापयन्ति न वर्तमानकालावच्छिन्नस्य वस्तुनः कदाचिद् भविष्यत्कालाभिसम्प्रन्ध इति, तन्निषेधार्थं भविष्यद्ग्रहणम्, अथवा तद्भावेनाव्ययं,

तेन सदात्मना स्थित्यशेनाविगत परिणामापचौ सत्यामपि स्वभावाप्रच्युतेर्नित्यमुच्यते । तमेव च ध्रौव्याशमाश्रित्य समस्तास्तिकायेषु नित्यतान्यवहारः प्रतीयते, अथवा भूतिर्भावः स्वात्मेत्यर्थः । स चासौ भावश्च तद्भावः कथासौ ? यः सर्वास्ववस्यासु निर्विकारः, शुद्धा द्रव्यास्तिकनयप्रकृतिर-
विवक्षितसकलभेदग्रन्थिः, अयो गमनं विरुद्धोऽयौ व्ययस्तद्भावाख्यं च विरुद्धगमनमभावापत्तिः,
न व्ययोऽव्ययः, न जातुचित् तद्भावोऽभावो भवतीति वाक्यार्थः, ध्रौव्याभिसम्बन्धाच्च नपुसक-
निर्देशः, तद्भावश्चासावव्ययं च तद्भावाव्ययम्, किं तत् ? प्रकृतत्वादेवंनिधिविशेषणसामर्थ्याद् ध्रौव्यं
नित्यशब्देनाभिधीयते, भाष्ये च यद्यपि भाष्यकृता पञ्चमी प्रदर्शिता विवक्षावशात् तथापि
विवक्षितस्यार्थस्याभिन्नत्वात् तृतीयापद्युक्तोर्न दोषः ॥ ननु च प्रागपि नित्यावस्थितान्यरूपाणी-
त्यत्र (तृतीये) सूत्रे नित्यग्रहणं ध्रौव्यार्थमेव व्याख्यायि भवता, तत् किमर्थमिदमुच्यते 'तद्भा-
वाव्यये नित्यम्' इति ? अत्रोच्यते—इह नित्यस्य लक्षणमभिधित्सित, लक्षितेन चेह नित्य-
त्वेन तत्र व्यवहारः प्रदर्शितः । अपरे त्वेव वर्णयन्ति—द्वे नित्यते, तत्रैका स्वभावाप्रच्युत्या
कालत्रयाव्यभिचारिणी नित्यता, अपरा पारम्पर्यप्रवृत्तिनित्यता, तत्र च प्राच्या नित्यतामाश्रित्य
नित्यावस्थितान्यरूपाणीति पठितम्, परम्परावृत्त्यवच्छेदमधिकृत्योत्पादव्ययध्रौव्यसूत्रमध्य-

गायीति, एतदपि यत्किञ्चित्, यतस्तद्भावाव्यय नित्यमित्येकमेव नित्य-

नित्यसूत्रफलम् लक्षण लक्षणान्तरानभिधानाच्च कथं द्वे नित्यते ? नित्यप्रहसितादिषु

दृष्टेति चेत्, तदयुक्तम्, अभीक्ष्णार्थाभिधायित्वादर्थान्तरवृत्तिस्तत्र

नित्यशब्दः, तत्त्वविचारप्रस्तावे च न किञ्चिदुपचारेण प्रयोजनम्, अतो व्यवस्थितमेव लक्षणं

तद्भावाव्यय नित्यमिति ॥ एवमन्वयशो नित्यत्वेन लक्षितो द्रव्यनयस्वभावः । पर्या-

यनयस्वभावौ तत्पादविनाशानभूतभावभूताभावलक्षणानुक्तन्यायेन स्थित्यशप्रतिबद्धौ । स्थितिरपि

पर्यायप्रतिगद्वा, सर्वदा ससर्गरूपत्वाद् वस्तुनः, एवमेकाधिकरणानुत्पादविनाशौ जैन एव

शासने साङ्गत्वमनुभवतोऽन्यत्र तु व्यधिकरणावेवोत्पादविनाशौ नियतौ चेति ॥ नन्वेवमपि

यथा तद् द्रव्यमात्मापरित्यागात् तयोत्पादविनाशलक्षणः पर्यायोऽपि

द्रव्यपर्यायाभ्या आत्मभूतो द्रव्यस्येत्यतः पर्यायनिवृत्तिवद् द्रव्यनिवृत्तिप्रसङ्ग इति ।

नित्यानित्यत्वे अत्रोच्यते—स्मादेतदेव, यदि घटादिनिवृत्तौ मृत्तिवृत्तिर्हृदयेत, मृत्ति-

वृत्तौ वा पुद्गलनिवृत्तिः, न च दृश्यते मृदोऽन्वयिन्याः पुद्गलजातेर्वा

कस्याचिदवस्थायां निवृत्तित्तदभिधानप्रत्ययव्यवहार्यत्वात्, घटादिनिवृत्तौ वा यदि न किञ्चित्

पथादुपलभ्येत श्रद्धीत विद्वज्जनः पर्यायनिवृत्तौ द्रव्याशनिवृत्तिः, न च प्रत्यक्षविरोधे तर्कः

क्रमत इत्यपकर्ण्यमेतत्, एवमुपपत्त्यागमाभ्यामवस्थित तद्भावाव्यय नित्यमिति ॥ ३० ॥

एव सूत्रद्वयेन निरूपिते समस्ते वस्तुन्यर्थाभिधानप्रत्ययरूपे स्थित्युत्पत्तिव्ययस्वभावे

पुनर्विस्तरविशेषार्थी पर आरेकते, यद् व्येत्युत्पद्यते च तत् सन्नित्य चेत्यतिसाहसम्, अथवा

न किञ्चिदसदनित्य वा, सन्नित्यत्वाभ्या निराकृतत्वात्, ततो लोकव्यवहारोच्छेदः, तदेतद्

दुस्वपादत्वात् दुःश्रद्धानत्वाच्चापन्नतम्, नित्यता उत्पादव्ययौ विरुद्धौ, उत्पादव्ययो च नित्यता विरुद्धाते, सोऽयं उपायतपप्रदसहानुत्थानलक्षणविरोधाप्रातपक्षो न विद्वज्जनमनासि प्रीणयतीति, अत्रोच्यते—श्रद्धां भग्नानुपपाद्यमानं यथा न कश्चिद् विरोधः समस्ति, यथा चात्रैव लोकव्यवहारसङ्गतिर्द्रव्यास्ति रूपर्यायास्ति कनयमम्भवेऽन्यतरग्रधानगुणभावनिकाप्रापिते उमे अपि सन्नित्यत्वे तत्प्रतिपक्षभूते नाऽसदनित्यत्वे ॥

सूत्रम्—अर्पितानर्पितसिद्धेः ॥ ५-३१ ॥

टी०—अपरेऽन्यथाकारं सूत्रसम्बन्धमभिदधते, औप्यस्य नित्यपर्यायत्वेन लक्षणमुक्तमुत्पादव्यययोरुच्यताम्, नोच्यते, तयोर्लोकप्रतीतत्वात्, सामर्थ्यगतेऽवासदनित्यत्वादीनाम्, अतस्तल्लक्षणं न साक्षाद् वाच्यम्, किं कारणम् ?

भा०—अर्पितानर्पितसिद्धेः ॥

टी०—अर्पितं निदर्शितमुपात्तं, तद्विपरीतमनर्पितम्, सिद्धिः—ज्ञानम्, अर्पितेनानर्पितपरिज्ञानमर्पितानर्पितसिद्धिस्तस्याः—ततो हेतोरर्पितानर्पितसिद्धेः, विश्लेष्यं हि वस्तु नीलोत्पलादिवदुपादीयमानं नियमकारिप्रतिशेषणधर्मप्रत्यनीकपर्यायाश्रयतामनु-अर्पितानर्पितस्वरूपम् भग्नयेवेति न्यायात्, एवमिहापि औप्यलक्षणेऽर्पितेऽनर्पितावपि साक्षात् तद्विपरीतावुत्पादव्ययौ सङ्गस्येते, पूर्वमुत्तरं च पर्याय औप्यमासादयति, न तूत्पादलक्षणं पर्यायो विनाशलक्षणो वा पूर्वोत्तरपर्यायानुभावी, तस्माद् प्रिलक्षणावुत्पादव्ययाविति सुज्ञानम्, एव सम्बन्धद्वयमभिधाय सूत्रार्थोऽभिधीयते, पूर्वकं सम्बन्धमाश्रित्येदं भाष्यम्—

भा०—सच्च त्रिविधमपि नित्यं चोभे अपि अर्पितानर्पितसिद्धेः ॥

टी०—चशब्दः समुच्चये, अपिः सम्भाषणे । सत् त्रिविधमुत्पादव्ययस्थितिलक्षणम्, नित्यं च द्वितीयसूत्रोक्तमुभयमप्येतद्वर्णनार्पणाभ्यां सिद्धमन्याहृतम् अनेकधर्माधर्मा, तत्र प्रयोजनवशात् कदाचित् कश्चिद् धर्मो रचनेनार्ष्यते—विप्रस्यते, सन्नपि च कश्चिन्न विवक्ष्यते प्रयोजनाभावात्, न पुनः स वर्मा निश्चितधर्ममात्र एव । इत्यतः सत्पर्यायविवक्षायां सदुत्पादादिस्थित्यशनिवक्षायां नित्यमसदप्युत्पादाद्यनित्यं च, सत्त्वासत्त्वविवक्षामुच्यता विविक्षितग्रहणात् सर्वदा उस्तुनः येन प्रमाणेन यद् वस्तु सद्विशिष्टं गृह्यते, तेनैव प्रमाणेन तदेव तदैव वाऽसद्विशिष्टमपि गृह्यते, अन्यथा त्वनिमित्तग्रहणमेव स्यात्, विविक्ताश्च चक्षुरादियुद्बोऽनुभूयन्ते । यथैव हि स्वास्तित्वात् सद्विशेषणोल्लेखेन सद्विद्विभिधानति, एव असद्विशेषणावष्टम्भजनिताऽपीति ॥ न चोपहृतेन्द्रियस्याव्याप्तेन्द्रियस्य वा वस्त्वन्तराभावविशिष्टं ग्रहणमुपजायते तत् इन्द्रियव्यापारे सति भागादसद्विशिष्टस्य ग्रहणस्य नापह्नो यु-

तेन सदात्मना स्थित्यशेनाधिगत परिणामापत्तौ सत्यामपि स्वभावाप्रच्युतेर्नित्यमुच्यते । तमेव च ध्रौव्याशमाश्रित्य समस्तास्तिकायेषु नित्यताव्यवहारः प्रतीयते, अथवा भूतिर्भावः स्वात्मेत्यर्थः । स चासौ भावश्च तद्भावः कथासौ ? यः सर्वास्वव्यासु निर्विकारः, शुद्धा द्रव्यास्तिकनयप्रकृतिर-
विवक्षितसकलभेदग्रन्थिः, अयो गमनं विरुद्धोऽयौ व्ययस्तद्भावस्य च विरुद्धगमनमभावापत्तिः,
न व्ययोऽव्ययः, न जातुचित् तद्भावोऽभावो भवतीति वाक्यार्थः, ध्रौव्याभिसम्बन्धाच्च नपुंसक-
निर्देशः, तद्भावश्चासावव्यय च तद्भावाव्ययम्, किं तत् ? प्रकृतत्वादेर्विवधिविशेषणसामर्थ्याद् ध्रौव्यं
नित्यशब्देनाभिधीयते, भाष्ये च यद्यपि भाष्यकृता पञ्चमी प्रदर्शिता विवक्षावशात् तथापि
विवक्षितस्यार्थस्याभिन्नत्वात् तृतीयापष्ठ्योर्न दोषः ॥ ननु च प्रागपि नित्यावस्थितान्यरूपाणी-
त्यत्र (तृतीये) सूत्रे नित्यग्रहणं ध्रौव्यार्थमेव व्याख्यायि भवता, तत् किमर्थमिदमुच्यते 'तद्भा-
वाव्यये नित्यम्' इति ? अत्रोच्यते—इह नित्यस्य लक्षणमभिधित्सित, लक्षितेन चेह नित्य-
त्वेन तत्र व्यवहारः प्रदर्शितः । अपरे त्वेव वर्णयन्ति—द्वे नित्यते, तत्रैका स्वभावाप्रच्युत्या
कालत्रयाव्यभिचारिणी नित्यता, अपरा पारम्पर्यप्रवृत्तिनित्यता, तत्र च प्राच्या नित्यतामाश्रित्य
नित्यावस्थितान्यरूपाणीति पठितम्, परम्परावृत्त्यवच्छेदमधिकृत्योत्पादव्ययध्रौव्यसूत्रमध्य-

गार्थीति, एतदपि यत्किञ्चित्, यतस्तद्भावाव्यय नित्यमित्येकमेव नित्य-

नित्यसूत्रफलम् लक्षणं लक्षणान्तरानभिधानाच्च कथं द्वे नित्यते ? नित्यग्रहसिद्धादिषु

दृष्टेति चेत्, तदयुक्तम्, अभीष्टार्थाभिधायित्वादर्थान्तरवृत्तिस्तत्र

नित्यशब्दः, तत्त्वविचारप्रस्तावे च न किञ्चिदुपचारेण प्रयोजनम्, अतो व्यवस्थितमेव लक्षणं
तद्भावाव्यय नित्यमिति ॥ एवमन्वय्यशो नित्यत्वेन लक्षितो द्रव्यनयस्वभावः । पर्या-
यनयस्वभावौ तूत्पादविनाशवभूतभावभूताभावलक्षणानुक्तन्यायेन स्थित्यशप्रतिबद्धौ । स्थितिरपि
पर्यायप्रतिबद्धा, सर्वदा ससर्गरूपत्वाद् वस्तुनः, एवमेकाधिकरणावुत्पादविनाशौ जैन एव
शासने साङ्गस्यमनुभवतोऽन्यत्र तु व्यधिकरणावेवोत्पादविनाशौ नियतौ चेति ॥ नन्वेवमपि

यथा तद् द्रव्यमात्मापरित्यागात् तयोत्पादविनाशलक्षणः पर्यायोऽपि

द्रव्यपर्यायाभ्या आत्मभूतो द्रव्यस्थेत्यतः पर्यायनिवृत्तिवद् द्रव्यनिवृत्तिप्रसङ्ग इति ।

नित्यानित्यत्वे अत्रोच्यते—सादेतदेव, यदि घटादिनिवृत्तौ मृत्तिवृत्तिर्हस्येत, मृत्ति-

वृत्तौ वा पुद्गलनिवृत्तिः, न च दृश्यते मृदोऽव्ययिन्याः पुद्गलजातेर्वा

कस्याचिदवस्थायां निवृत्तिस्तदभिधानप्रत्ययव्यवहार्यत्वात्, घटादिनिवृत्तौ वा यदि न किञ्चित्
पश्चादुपलभ्येत श्रद्दधीत विद्वज्जनः पर्यायनिवृत्तौ द्रव्याशनिवृत्तिः, न च प्रत्यक्षविरोधे तर्कः
क्रमत इत्यपकर्ण्यमेतत्, एवमुपपत्त्यागमाभ्यामवस्थित तद्भावाव्यय नित्यमिति ॥ ३० ॥

एव सूत्रद्वयेन निरूपिते समस्ते वस्तुन्यर्थाभिधानप्रत्ययरूपे स्थित्युत्पत्तिव्ययस्वभावे
पुनर्विस्तरविशेषार्थी पर आरेकते, यद् व्येत्युत्पद्यते च तत् सन्नित्य चेत्यतिसाहस्रम्, अथवा
न किञ्चिदसदनित्य वा, सन्नित्यत्वाभ्या निराकृतत्वात्, ततो लोकव्यवहारोच्छेदः, तदेतद्

दुरुपपादत्वात् दुःश्रद्धानत्वाच्चासद्गतम्, नित्यता तुत्पादव्ययौ विरुणाद्वि, उत्पादव्ययो च नित्यता विरुन्धते, सोऽय छायातपप्रदमहास्थानलक्षणविरोधाघ्रातपयो न विद्वज्जनमनासि ग्रीणयतीति, अत्रोच्यते—श्रद्धा भवानुपपाद्यमान यथा न कश्चिद् विरोधः समस्ति, यथा चात्रैव लोकाव्यवहारसङ्गतिर्द्रव्यास्तिरूपर्यायास्तिरुनयसम्भवेऽन्यतरप्रधानगुणभावनप्रिक्षाप्रापिते उभे अपि सन्नित्यत्वे तत्प्रतिपक्षभूते वाऽसदनित्यत्वे ॥

सूत्रम्—अर्पितानर्पितसिद्धेः ॥ ५-३१ ॥

टी०—अपरेऽन्यथाकार सूत्रसम्बन्धमभिदधते, त्रैव्यस्य नित्यपर्यायत्वेन लक्षणमुक्त-मुत्पादव्यययोरुच्यताम्, नोच्यते, तयोर्लोकरूपतीतत्वात्, सामर्थ्यगतेश्चासदनित्यत्वादीनाम्, अतस्तल्लक्षणं न साक्षाद् वाच्यम्, किं कारणम् ?

भा०—अर्पितानर्पितसिद्धेः ॥

टी०—अर्पितं निदर्शितमुपात्तं, तद्विपरीतमनर्पितम्, सिद्धिः—ज्ञानम्, अर्पितेनानर्पितपरिज्ञानमर्पितानर्पितसिद्धिस्तस्या—ततो हेतोरर्पितानर्पितसिद्धेः, विशेष्यं हि वस्तु नीलोत्पला-दिवदुपादीयमानं नियमकारिप्रतिशेषणधर्मप्रत्यनीकरूपर्यायाश्रयतामनु-अर्पितानर्पितस्वरूपम् भवत्येवेति न्यायात्, एवमिहापि ध्रौव्यलक्षणेऽपितेऽनर्पितावपि साक्षात् तद्विपरीतावुत्पादव्ययौ सङ्गस्येते, पूर्वमुत्तरं च पर्यायं ध्रौव्यमासादयति, न तूत्पादलक्षणं पर्यायो निनाशलक्षणो वा पूर्वोत्तरपर्यायानुभावी, तस्माद् विलक्षणावुत्पादव्ययाविति सुज्ञानम्, एव सम्बन्धद्वयमभिधाय सूत्रार्थोऽभिधीयते, पूर्वकं सम्बन्धमाश्रित्यैव भाष्यम्—

भा०—सच्च त्रिविधमपि नित्यं चोभे अपि अर्पितानर्पितसिद्धेः ॥

टी०—चशब्दः समुच्चये, अपिः सम्भावने । सत् त्रिविधमुत्पादव्ययस्थितिलक्षणम्, नित्यं च द्वितीयसूत्रोक्तमुभयमप्येतदर्पणानर्पणाभ्यां सिद्धमव्याहृतम् अनेकरूपधर्मार्थं, तत्र प्रयोजनवशात् कदाचित् कश्चिद् धर्मो वचनेनार्ष्यते—विरक्ष्यते, सन्नपि च कश्चिन्न विवक्ष्यते प्रयोजनाभावात्, न पुनः स वर्मा विवक्षितधर्मभावा एव । इत्यतः सत्पर्यायप्रवक्षायां सदुत्पादादिस्थित्यश्वविषयायां नित्यमसदप्युत्पादाद्यनित्यं च, सत्त्वासत्त्व-विवक्षामुच्यता निश्चितग्रहणात् मर्यादा वस्तुनः येन ग्रमाणेन यद् वस्तु सद्विशिष्टं गृह्यते, तेनैव ग्रमाणेन तदेव तदैव वाऽसद्विशिष्टमपि गृह्यते, अन्यथा त्वविभक्तग्रहणमेव स्यात्, विविक्ता-चक्षुरादिद्वयोऽनुभूयन्ते । यथैव हि स्वास्तित्वात् सद्विशेषणोत्प्रेषेन सहृद्विरभिधानाति, एव असद्विशेषणान्तरमभजनिताऽपीति ॥ न चोपहतेन्द्रियस्याव्यापृतेन्द्रियस्य वा वस्तुन्तराभावविशिष्टं ग्रहणमुपजायते तत् इन्द्रियव्यापारे सति भावादसद्विशिष्टस्य ग्रहणस्य नापह्नो यु-

तेन सदात्मना स्थित्यशेनाविगत परिणामापत्तौ सत्यामपि स्वभावाप्रच्युतेर्नित्यमुच्यते । तमेव च ध्रौव्याशमाश्रित्य समस्तास्तिकायेषु नित्यताव्यवहारः प्रतीयते, अथवा भूतिर्भावः स्वात्मेत्यर्थः । स चासौ भावश्च तद्भावः कश्चासौ ? यः सर्वास्ववस्थासु निर्विकारः, शुद्धा द्रव्यास्तिकनयप्रकृतिर-
विवक्षितसकलभेदग्रन्थिः, अयो गमनं विरुद्धोऽयौ व्ययस्तद्भापस्य च विरुद्धगमनमभावापत्तिः, न व्ययोऽव्ययः, न जातुचित् तद्भावोऽभावो भवतीति वाक्यार्थः, ध्रौव्याभिसम्बन्धाच्च नपुसक-
निर्देशः, तद्भावश्चासावव्यय च तद्भावोऽव्ययम्, किं तत् ? प्रकृतत्वादेवंविधविशेषणसामर्थ्याद् ध्रौव्यं
नित्यशब्देनाभिधीयते, भाष्ये च यद्यपि भाष्यकृता पञ्चमी प्रदर्शिता विवक्षावशात् तथापि
विवक्षितस्यार्थस्याभिन्नत्वात् तृतीयापष्ठयोर्न दोषः ॥ ननु च प्रागपि नित्यावस्थितान्यरूपाणी-
त्यत्र (तृतीये) सूत्रे नित्यग्रहणं ध्रौव्यार्थमेव व्याख्यायि भवता, तत् किमर्थमिदमुच्यते 'तद्भा-
वाव्यये नित्यम्' इति ? अत्रोच्यते—इह नित्यस्य लक्षणमभिधित्सित, लक्षितेन चेह नित्य-
त्वेन तत्र व्यवहारः प्रदर्शितः । अपरे त्वेव वर्णयन्ति—द्वे-नित्यते, तत्रेका स्वभावाप्रच्युत्या
कालत्रयाव्यभिचारिणी नित्यता, अपरा पारम्पर्यप्रवृत्तिर्नित्यता, तत्र च प्राच्या नित्यतामाश्रित्य
नित्यावस्थितान्यरूपाणीति पठितम्, परम्परावृत्त्यवच्छेदमधिकृत्योत्पादव्ययध्रौव्यसूत्रमध्य-

गयीति, एतदपि यत्किञ्चित्, यतस्तद्भावाव्यय नित्यमित्येकमेव नित्य-

नित्यसूनफलम् लक्षणं लक्षणान्तरानभिधानाच्च कथं द्वे नित्यते ? नित्यप्रहसितादिषु

दृष्टेति चेत्, तदयुक्तम्, अभीक्ष्णार्थाभिधायित्वादर्थान्तरवृत्तिस्तत्र

नित्यशब्दः, तत्त्वविचारप्रस्तावे च न किञ्चिदुपचारेण प्रयोजनम्, अतो व्यवस्थितमेव लक्षणं
तद्भावोऽव्यय नित्यमिति ॥ एवमन्वय्यशो नित्यत्वेन लक्षितो द्रव्यनयस्वभावः । पर्या-
यनयस्वभावोत्पादविनाशानभूतभावभूताभावलक्षणावुक्तन्यायेन स्थित्यशप्रतिबद्धौ । स्थितिरपि
पर्यायप्रतिबद्धा, सर्वदा ससर्गरूपत्वाद् वस्तुनः, एवमेकाधिकरणावुत्पादविनाशौ जैन एव
शासने साङ्गत्यमनुभवतोऽन्यत्र तु व्यधिकरणावेवोत्पादविनाशौ नियतौ वेति ॥ नन्वेवमपि

यथा तद् द्रव्यमात्मापरित्यागात् तथोत्पादविनाशलक्षणः पर्यायोऽपि

द्रव्यपर्यायाभ्या आत्मभूतो द्रव्यस्येत्यतः पर्यायनिवृत्तिवद् द्रव्यनिवृत्तिप्रसङ्ग इति ।

नित्यानित्यत्वे अत्रोच्यते—स्यादेतदेव, यदि घटादिनिवृत्तौ मृत्तिवृत्तिर्दृश्येत, मृत्ति-

वृत्तौ वा पुद्गलनिवृत्तिः, न च दृश्यते मृदोऽन्वयिन्याः पुद्गलजातेर्वो

कसाचिदवस्थायां निवृत्तिस्तदभिधानप्रत्ययव्यवहार्यत्वात्, घटादिनिवृत्तौ वा यदि न किञ्चित्
पश्चादुपलभ्येत श्रद्धीत विद्वज्जनः पर्यायनिवृत्तौ द्रव्याशनिवृत्तिः, न च प्रत्यक्षविरोधे तर्क-
क्रमत इत्यपकर्ण्यमेतत्, एवमुपपर्यागमाभ्यामवस्थित तद्भावोऽव्यय नित्यमिति ॥ ३० ॥

एव सूत्रद्वयेन निरूपिते समस्ते वस्तुन्यर्थाभिधानप्रत्ययरूपे स्थित्युत्पत्तिव्ययस्वभावे
पुनर्विस्तरविशेषार्थी पर आरेकते, यद् व्येत्युत्पद्यते च तत् सन्नित्यं चेत्यतिसाहसम्, अथवा
न किञ्चिदसदनित्यं वा, सन्नित्यत्वाभ्या निराकृतत्वात्, ततो लोकव्यवहारोच्छेदः, तदेतद्

रोधः, सयोगस्यानेकाश्रयत्वात् द्वित्यादिवत्, न चासयुक्तो नकुलः सर्पविनाशे प्रभुः, यदि स्यात् ततः समस्तत्रैलोक्योदरप्रतिस्पर्शाभावप्रसङ्गः, अग्निजलयोरप्येवमेव भावना, वाडवाग्नेरारिधि-
वारिणश्चैकत्रावस्थान इष्टमिति चेत्, हन्त इतस्तर्हि विरोधः, प्रकृतमुच्यते-सयोगे पुनः क्षण-
मात्रावस्थायिनोरुत्तरकालमेकस्य प्रवृत्त्याद् घातकत्वे सतीतरस्य दुर्गलत्वाद् व्यवृत्तत्वे स्याद्
विरोधः, न चैव सदसतोर्नित्यानित्ययोर्ना क्षणमात्रमप्येकत्र वृत्तिस्त्वयाऽभ्युपेयते, गुणविषये
सयोगाभावाच्चापि समवायवृत्तिर्विरोधाभावप्रसङ्गात्, तस्मान्न नित्यानित्यसदसदादीनामेक-
स्वाश्रयताया वध्यघातकभावलक्षणो विरोधः समस्ति, नाप्यसहावस्थानलक्षणो विरोधः, स-
हि शीतोष्णवत् फलवृन्तसयोगनिभागवदाम्रफलादिषु श्यामतापीततावद् वा, तथाहि शीतप-
र्यायोऽश्मदीना प्राग् वा विद्यमानः पश्चादुपजायमानेनोष्णपर्यायेण सह नावतिष्ठते, तथोष्णः
शीतेनोपजायमानेन सह विरुध्यते, न चैव प्रागवस्थित नित्यत्वमनित्यत्वेन पश्चात्कालभाविना
विनाश्यते, तद्धि नित्यत्वमेव न स्यादध्रुवत्वात्, नापि नित्यत्वेनोत्पत्तिभाजा पूर्वावस्थितमनि-
त्यन्व विनाश्यते, तत् तु नित्यत्वमेव न स्यादुत्पद्यमानत्वात्, अपिच क्षणनश्वरेषु भावेषु न
कदाचिदय विरोधः समस्ति, नहि तत्रानित्यत्वस्य पूर्वमवस्थानम्, तेन ह्यनित्यत्वेन ना-
शिते वस्तुनि निराधारस्य नित्यत्वस्याभाव एव, अवश्यतयाऽसहावस्थानलक्षणविरोध-
वादिना तत्रान्यतरस्योत्पद्यमानता अन्यतरस्य च पूर्वावस्थितिरभ्युपेया, अन्यथाऽस-
हावस्थानलक्षणविरोधवाद्येव न स्यात्, येषामपि किञ्चित् कालं स्थित्वा घटो विन-
श्यति तैरपीदं वक्तव्यम्-यावदसौ न विनश्यति तावत् किं नित्यः उत्तानित्य इति ?। नि-
त्यत्वेदं व्योमादिघटनुच्छेदप्रसङ्गः, इतरत्र त्वभाषप्रसङ्गः, अवश्यमेव सता नित्येनानित्येन
वा भवितव्यमेकान्तवादिनाम्, अनेकान्तवादिना तूभयस्वभावत्वाद् वस्तुनो न किञ्चि-
दघटमानकम्, एवमेव फलवृन्तयोः सयोगविनाशे विभाग उपजायते फलादिषु श्यामता-
प्येति पीततोत्पद्यत इति विकल्प्य निरसनीयम्, एवमेते विकल्पाः
नित्यानित्यत्वयो सह पूर्वकेण विरोधलक्षणेन सङ्गता अपीह स्यात्कारोपलाञ्छनप्रक्रियाया
वस्थानविरोधाभाव न सम्भवन्ति । अपिचैकत्रावस्थान न दृश्यत इति किमेकस्मिन्
धर्मिणि नास्ति, यद्येव ततोऽसिद्धता, इष्ट एक एवाश्मा शीतथो-
ष्णश्च । अथ यत्र देशे शीतो न तत्रैवोष्ण इति, एतदप्यसत्, नहि शिशिरस्पर्शमुदक
भिन्नदेशवर्त्यसयुक्तमेवाग्निं विध्यापयति, सयोगश्चैकदेशवर्तित्वे जलानलपरमाणूना सि-
द्ध्यति, अन्यथा च त्रैलोक्येऽप्यग्न्यभावप्रसङ्गः, सति च सयोगे क्षणमात्रावस्थानमेकत्र दृ-
ष्टमेव तदा कुतो विरोधः ? । उच्चरकालमदर्शनाद् विरोध इति चेत्, अत एव कदाचिद् वि-
रोधः कदाचिदविरोध इति स्याद्वादाश्रयणमपदोपम् ॥ अयैकस्मिन्नेवाग्निद्रव्ये उष्णतातुष्णते
युगपन्न स्तः, इत्येतदप्यसारम् । यतः स्पर्शपर्यायेणाग्निरूपोऽभिधीयते रूपपर्यायेण त्वनुष्ण

ज्यते, यथा प्रकाशकाः कुशानुभास्करादयः प्राकाश्यं वस्त्वन्तराभावविशिष्टमेव प्रकाशयन्ति, एष प्रमाणमपि वस्तुपरिच्छेदहेतुत्वेन व्याप्रियमाण वस्त्वन्तराभावविशिष्टमेव प्रकाशयति । प्रमाणं च यथावस्थितवस्तुस्वभावग्राहि । ततः प्रमाणपरिच्छिन्नेनार्थेन यथाप्रयोजनमर्पणादिव्यवहारः । तस्मात् सच्चसच्चैकमेव वस्तु, स्वरूपार्पणयोत्पादः सन् स्थितिविनाशाभावविशिष्टग्रहणादसन्, एव स्थितिविनाशावपि वाच्यौ । एव हि त्रिविधग्रहणं समर्थितं भवति ॥ तथा स्वात्मापरित्यागार्पणान्नित्यम्, उत्पादव्ययार्पणात् तदेवानित्यम्, स्थित्यादयश्च सङ्ग्रहादेकीभावाद् वस्तु, न स्थितिरहितावुत्पादविनाशौ, नाप्युत्पादव्ययशून्या स्थितिः, अतः ससर्गलक्षणं वस्त्वैकमेव नित्यं चानित्यं च ॥ ननु चोत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति त्रिस्वभावमेव सच्चैनावधृतम्, भाष्यकारस्तु सच्च त्रिविधमपीत्येव विवृण्वन्नेकैकस्य सत्त्वं प्रतिपादयति, नैष दोषः, अविभक्तेऽपि वस्तुनि स्वभावप्रत्यक्षानुमानमन्योन्यापरित्यागद्वारेणैव क्रियते, अन्यथा कथं कथ्येत प्रज्ञापनागोचरः ? । स्थित्यादयो हि परस्परावियोगिनः सर्वदा संदसदात्मका भेदाभेदलक्षणास्तेषु सच्चप्रज्ञापना न विरुध्यते, न ह्येकदेशोऽसद्वस्तुनो भवति पटादेस्तन्त्वादिः, अथ नित्यं चेति किमर्थमुच्यते, सङ्ग्रहादेव तदगृहीतेः पुनर्न किञ्चित् फलमस्ति सङ्ग्रहणेनैव ब्रौव्याशस्य लक्षितत्वात्, सच्च त्रिविधमपीत्येतावदेवामिधेयमिति, अत्रोच्यते—सत्यमेतदेवम्, तथाऽप्यर्थविशेषप्रतिपिपादयिष्या पुनर्नित्यग्रहणं, स विशेषो भाव्यते यदि ब्रौव्याश एव नित्यः स्यात् न समस्तं वस्तु तत् उत्पादव्ययावप्यनित्यौ न वस्तु सकलम्, एव चान्याधारनित्यत्वमन्याधार चानित्यत्व स्यादपि नैव व्यधिकरणत्वात्, यथा प्रवचनवाङ्मनानां नित्यव्योमाऽनित्यौ घट इति, अत्राप्येव स्यादन्यन्नित्यमन्यच्चानित्यम्, इष्यते तु यदेव नित्यं तदेवानित्यमिति, तत्राऽप्युना पुनर्नित्यग्रहणेन निरक्षं वस्तुर्न्यत एतद्विपक्षेण चानित्यं समस्तमेव वस्तुच्यते निविभागात्वात्, एव हि तत् प्रज्ञाप्यते केवलं श्रोतुवृद्धिच्युत्पत्तये स्थित्यशोऽप्यभिभाव्युत्पादव्ययाशाविति बुद्ध्या विभज्यते, न तु-परमार्थतोऽस्ति निभाग इत्येवमैकाधिकरण्यम् । यथाऽऽह—

“ अमिनाशं मतं वस्तु, तथोभयमयात्मकम् ।

प्रतिपक्षरूपायेन, नयभेदेन कथ्यते ॥ १ ॥”

यत् तूक्तं नित्यतां ह्युत्पादव्ययौ विरुद्धाव्युत्पादव्ययौ च नित्यतां विरुद्धाते, तत् प्रपञ्चापोद्यते, कः पुनर्विरोधश्चोदार्थः ? । किं यद्येकैकप्रत्यक्षान्तरं न दृश्यते तौ विरुद्धावयवावेकत्र कालान्तरं स्थितौ पश्चादन्यतरविनाश उभयविनाशो वा तौ विरुद्धाविति ? किञ्चात, यदि प्राच्यं पक्षः कदाचिदपि यावेकत्र न दृष्टावेव सति वध्यघातकभावलक्षणस्तापदाहनकुलयोरग्न्युदकयोर्वा न विरोधः, यतः सयोगे सत्येककालयोरहिनकुलयोरभिजलयोर्वा स्थितयोर्वि-

रोधः, सयोगस्यानेकाश्रयत्वात् द्वित्यादिवत्, न चासयुक्तो नकुलः सर्पविनाशे प्रभुः, यदि स्यात् ततः समस्तत्रैलोक्योदरवर्तिसर्पाभाप्रसङ्गः, अग्निजलयोरप्येवमेव भावना, वाडनाग्नेरारिधि-
वारिणश्चैकत्रापस्थानं दृष्टमिति चेत्, हन्त हतस्तर्हि विरोधः, प्रकृतमुच्यते-सयोगे पुनः क्षण-
मात्रानस्थायिनोरुत्तरकालमेकस्य उलम्बत्वाद् घातकत्वे सतीतरस्य दुर्बलत्वाद् बध्यत्वे स्याद्
विरोधः, न चैव सदसतोर्नित्यानित्ययोर्वा क्षणमात्रमप्येकत्र वृत्तिस्त्वयाऽभ्युपेयते, गुणविपक्षे
सयोगाभावान्नापि समवायवृत्तिर्विरोधाभाप्रसङ्गात्, तस्मान्न नित्यानित्यसदसदादीनामेकव-
स्थाश्रयताया बध्यघातकभावलक्षणो विरोधः समस्ति, नाप्यसहावस्थानलक्षणो विरोधः, स-
हि शीतोष्णवत् फलवृन्तसयोगनिभागवदाग्रफलादिषु श्यामतापीततावद् वा, तथाहि शीतप-
र्यायोऽश्मदीनां प्राग् वा निद्यमानः पश्चादुपजायमानेनोष्णपर्यायेण सह नावतिष्ठते, तथोष्णः
शीतेनोपजायमानेन सह विरुध्यते, न चैव प्रागवस्थित नित्यत्वमनित्यत्वेन पश्चात्कालभाविना
मिनाश्यते, तद्धि नित्यत्वमेव न स्यादधुवत्वात्, नापि नित्यत्वेनोत्पत्तिभाजा पूर्वावस्थितमनि-
त्यत्वं विनाश्यते, तद् तु नित्यत्वमेव न स्यादुत्पद्यमानत्वात्, अपिच क्षणनश्वरेषु भावेषु न
कदाचिदयं विरोधः समस्ति, नहि तत्रानित्यत्वस्य पूर्वमवस्थानम्, तेन ह्यनित्यत्वेन ना-
शिते वस्तुनि निराधारस्य नित्यत्वस्याभाव एव, अवश्यतयाऽसहावस्थानलक्षणविरोध-
वादिना तत्रान्यतरस्योत्पद्यमानता अन्यतरस्य च पूर्वावस्थितिर्भ्युपेया, अन्यथाऽस-
हावस्थानलक्षणविरोधवाद्येव न स्यात्, येषामपि किञ्चित् कालं स्थित्वा घटो विन-
श्यति तैरपीदं वक्तव्यम्-यावदसौ न विनश्यति तावत् किं नित्यः उत्तानित्य इति ?। नि-
त्यश्चेद् व्योमादिवदनुच्छेदप्रसङ्गः, इतरत्र त्वभावप्रसङ्गः, अवश्यमेव सता नित्येनानित्येन
वा भवितव्यमेकान्तवादिनाम्, अनेकान्तवादिना तूभयस्वभावत्वाद् वस्तुनो न किञ्चि-
दघटमानकम्, एवमेव फलवृन्तयोः सयोगविनाशे विभाग उपजायते फलादिषु श्यामता-
ऽपैति पीततोत्पद्यत इति विकल्प्य निरसनीयम्, एवमेते विकल्पाः
नित्यानित्यत्वयोः सहा पूर्वेण विरोधलक्षणेन सङ्गता अपीह स्यात्कारोपलान्छनप्रक्रियाया
वस्थानविरोधाभाय न सम्भवन्ति । अपिचैकत्रावस्थानं न दृश्यत इति किमेकस्मिन्
धर्मिणि नास्ति, यद्येव ततोऽसिद्धता, दृष्ट एक एवाश्मा शीतश्चो-
ष्णश्च । अथ यत्र देशे शीतो न तत्रैवोष्ण इति, एतदप्यसत्, नहि शिशिरस्पर्शमुदक
भिन्नदेशवर्त्यसयुक्तमेवाग्निं विध्यापयति, सयोगश्चैकदेशवर्तित्वे जलानलपरमाणूनां सि-
द्धयति, अन्यथा च त्रैलोक्येऽप्यन्यभावप्रसङ्गः, सति च सयोगे क्षणमात्रानस्थानमेकत्र दृ-
ष्टमेव तदा कुतो विरोधः ? । उत्तरकालमदर्शनाद् विरोध इति चेत्, अत एव कदाचिद् वि-
रोधः कदाचिदविरोध इति स्याद्वादाश्रयणमपदोपम् ॥ अयैकस्मिन्नेवाग्निद्रव्ये उष्णतानुष्णते
युगपन्न स्तः, इत्येतदप्यसारम् । यतः स्पर्शपर्यायेणाग्निरूपोऽभिधीयते रूपपर्यायेण त्वनुष्ण

एव । अथोष्णस्य प्रतियोगी शीत एवानुष्ण इति गृह्यते, रिक्तं शून्यमेतदपि, अनुष्णाशीत-
स्याप्युष्णग्रहणे प्रतिक्षिप्यमाणत्वात्, तस्मादुष्णपर्यायोऽनुष्णपर्यायेण प्रतिपक्षेण सहैकत्रैकदा
च दृष्ट इति । न च वध्यघातकासहावस्थानविरोधयोर्विशेषः कश्चिदस्ति, अहिनकुलयोर्हि
सयोगे योऽहेर्जैर्विनपर्यायः स गग्नपर्यायेण सह नाप्रतिष्ठते इत्यसहावस्थानलक्षण एव वि-
रोधः, तथाऽग्निजलयोः सति सयोगे कदाचिदुष्णपर्यायस्य शीतपर्यायेण सहानवस्थान बहु-
जलमध्यप्रक्षिप्तस्यैकस्याङ्गारशकलस्य, कदाचिच्छीतस्यानप्रस्थान प्रवृद्धज्वलनज्वालाप्रतप्तवा-
रिणीति । वध्यघातकलक्षणः प्राणिविषय इति चेत्, न, असहावस्थानलक्षणस्यापि कस्यचित्
प्राणिविषयत्वेन दर्शनात् ॥ अथैककालविषययोर्वध्यघातकविरोध इति चेत्, न, असहावस्था-
नलक्षणेऽपि विरोधे यदा श्यामताऽपैति पीतता चोत्पद्यते तदा विगमप्रतिपत्त्योरेकः कालो-
ऽतः शब्दार्थोऽपि न सङ्गच्छते सहानवस्थानमिति, तस्मान्नास्ति विरोधः ॥

अथ द्वितीयपक्षमाश्रयते—कालान्तरावस्थायित्वे सति दृष्टयोरेकत्रान्यतरस्थानवस्था-
नमुभयानवस्थानं वा विरोध इति, सोऽप्यसङ्गतः, कालान्तरावस्थायितायामेकत्र तावन्न वि-
रोधः । उत्तरकालमनवस्थानोपलब्धेर्विरोध इति चेत्, एव सति न कस्यचित् स्त्रीमनुष्यब-
लीवर्दादेर्विरोधः स्यात्, तस्मादुपेक्ष्य । नापि प्रतिबन्ध्यप्रतिबन्धकभावलक्षणो विरोधः सद-
सतोर्नित्यानित्ययोर्वा, अभिन्नकालमेकत्रात्मद्रव्ये किल धर्माधर्मावुभावपि स्तः, तयोश्चैकस्य
प्रधानभावोऽन्यस्य गुणभावः, प्रधानगुणभावे चैकत्र द्वयमप्यस्तीति को
एकत्रानवस्थानादि- विरोधः ? ॥ अथैव मन्येयाः—धर्मस्य फलमधर्मफलेन प्रतिबद्धमधर्मफल
विरोधखण्डनम् च धर्मफलेन प्रतिबद्धमेव विरोध इति, यदैकस्य प्रधानभावस्तदैव न
तस्य गुणभावः, प्रधानता चोद्धतविपाकावस्थया गुणभावोऽप्यनुभूत-

विपाकावस्थयेति, एतदप्युक्तम्, यस्मादेकत्रात्मन्येकदा धर्माधर्मफलोपभोगोऽभ्युपगम्यत
एव जैनेन्द्रैः, धर्माधर्मौ पुण्यापुण्यलक्षणौ, पुण्यापुण्ये च पुद्गलात्मके, पुद्गलाश्च ज्ञानावरणादि-
भेदेन परिणताः, कर्म चतुर्विंशत्युत्तरप्रकृतिशतभेदम्, तत्र कर्मप्रकृतीनामशीतिर्बधिका पापम-
पुण्यमधर्म इति सज्ज्ञाता, चत्वारिंशत् बधिका तु पुण्य धर्म इति, तत्र कासाञ्चित् प्रकृतीना
पुण्याख्याना- पापप्रकृतीना च-युगपद् विपाकाभ्युपगमे—कुतः प्रतिबन्ध्यप्रतिबन्धकभाव
लक्षणो विरोधः ? । अथापि स्यात् कासाञ्चित् प्रकृतीनां प्रतिबन्ध्यप्रतिबन्धकभावो यथा
नरायणः सुरायुष्यैकदैकत्र विपाकाभावः, तत्रापि न कर्मणः सहावस्थानमनिष्टम्, किं
तर्हि ? विपाकपर्याययोरसहावस्थितिः, नरायुर्निपाकपर्यायः सुरायुषो विपाकेन सह नाव-
तिष्ठत इत्यसहावस्थानलक्षण एव, विगमप्रतिपत्त्योश्चैककालत्वाज्जातुचित् सहावस्थानम-
पीति । उपेत्य वा ब्रूमः—अस्त्वय विरोधः प्रस्तुते वस्तुनि, न कश्चिद् दोषः, इष्यत एव

१ योऽहिनीवन इति क पाठ ।

२ य-ये विशत्युत्तरशतभावेऽपि प्रशस्तेतरवर्णननुष्कप्रहात् अधिकाश्चतस्रोऽन ।

३ नरायणो विगम सुरायुष प्रतिपत्तिः ।

द्रव्यपर्याययोरन्यतरस्य गुणप्रधानभावाः, कदाचिद् द्रव्य विनश्यते, न पर्यायः, कदाचित् पर्यायो विनश्यते, न द्रव्यम्, उभयं तु सम्भवति, त्वयाऽप्येककालयोरेव प्रतिग्रन्थप्रति-
बन्धकभावोऽभ्युपेयते, अन्यथा स एव न स्यात् प्रतिग्रन्थः, अतो न कश्चिद् विरोधः । सद-
सतोर्नित्यानित्ययोर्वा भिक्षुरधर्मकीर्तिनापि विरोध उक्तः प्रमाणविनिश्चयादौ स पुनरयं
विरोधः कथं गम्यते, कचिदविकलकारणस्य भवतोऽन्यभावेऽभावाद् विरोधगतिर्भवति, यथा
शीतोष्णस्पर्शयोरसहावस्थानम्, अन्योन्यपरिहारस्थितिलक्षणतया वा विरोधो नित्यानित्यम्

अन्योन्य परस्पर व्यवच्छेदः—परिहारस्तेनान्योन्यपरिहारेण स्थिति-
धर्मकीर्तिमतमण्डनम् लक्षणोऽन्योन्यव्यवच्छेदरूपः, परस्परपरिहारस्थितिलक्षणतया च विरो-

धिनोनित्यानित्ययोरेकपरिग्रहोऽपरत्यागनान्तरीयकः एकत्यागोऽप्यपर-
परिग्रहाविनाभावी, तथा भावाभावयोरेकत्राभावात्, एष च प्रतियोगिव्यवच्छेदरूपः सामयि-
कोऽसहावस्थानभेद एव, पूर्वकस्तु शीतोष्णस्पर्शयोश्छायातपयोः प्रकाशतमसोश्च दृश्यात्मनोः
परिनिष्पन्नयोरेकत्राभावादनुपलब्धिलक्षण इत्येतान् विशेष इति । अत्रोच्यते—तार्किकाप-
व्देन न किञ्चिदत्रातिरिक्तमपदिष्टम् ॥ यदप्यपादेशि तदप्यसमीचीनम्, यतोऽसहावस्थान-
लक्षण एव निरोधो द्विधा कल्प्यते, नामैव च लक्षण, न सहावस्थान लक्षण यस्य विरोधस्ये-
त्यनेनैव शीतोष्णस्पर्शयोश्च नित्यानित्यनिरोधस्यापि सद्गृहीतत्वाद् भेदेनाभिधाने प्रयोजना-
भावाद् दुर्विदग्धतामात्रमेवावशिष्यते भिक्षुरस्य । स्यादियमारेका, दृश्यपरिनिष्पन्नयोः
प्राच्यः, इतरः परिकल्पितरूपयोः स्वसामान्यलक्षणविषयत्वेन भेदप्रकाशनमिति, एतदप्यस-
ङ्गतम्, स्वलक्षणभेदानामानन्त्यात् परिकल्पनहुत्वाच्च कुतो द्वैविध्यम् । अपिच नित्यता भवतु
परिकल्पः, अनित्यता पुनः संस्कृतलक्षणम्, “उत्पत्तिः स्थितिर्जाऽनित्यते”ति वचनात् ।
दिग्भागेनाप्युक्तम्, “नित्यसमाया जातौ स एव तु भावोऽभूत्वा भवन् भूत्वा वाऽभवन्ननित्य
इत्युच्यते, सा चावस्था भावप्रत्यवेनानित्यते”ति, एव च न नित्यानित्ययोः सामान्यलक्षणयो-
र्विरोधः, नापि स्वलक्षणासामान्यलक्षणयोः, स्वलक्षणोपादानत्वात् सामान्यलक्षणस्य, परि-
कल्पितयोश्च सरतुरगविषाणयोर्विरोध इत्यद्भुतमपश्यद् भिक्षुरः, तस्मात् स्वलक्षणविषय
एव विरोधोऽस्तु, तत्रापि न स्वलक्षणमित्येव विरोधः, किन्तु द्रव्याणां द्विविधाः पर्यायाः—
क्रमशुव* सहशुवश्च, युगपदवस्थायिनोऽयुगपदवस्थायिनश्च, सूक्ष्माः स्थूलाश्च, साध्याः
साधनानि च, व्यापृताश्चाव्यापृताश्च, यथा घटे सद्रव्यमूर्ताचेतनरूपरसगन्धस्पर्शसङ्ख्यास-

१ लक्षणाऽन्योन्यव्यवच्छेदरूपा इति क-प्र-पाठ । २ स्पर्शयोर्नित्यानित्य इति क ख पाठ ।

३ नित्यमित्युक्तेऽनित्यतापरिहारस्यावश्यकत्वात् शीतोष्णसमानता तत्त्वतस्तु अवयवभेदेन कालादिभेदेन वा न
कापि विरोधः ।

४ ‘वा’ इति क पाठ ।

एव । अथोष्णस्य प्रतियोगी शीत एवानुष्ण इति गृह्यते, रिक्तं शून्यमेतदपि, अनुष्णाशीत-
स्याप्युष्णग्रहणे प्रतिक्षिप्यमाणत्वात्, तस्मादुष्णपर्यायोऽनुष्णपर्यायेण प्रतिपक्षेण सहैकत्रैकदा
च दृष्ट इति । न च वध्यघातकासहावस्थानविरोधयोर्विशेषः कश्चिदस्ति, अहिनकुलयोर्हि
सयोगे योऽहेर्जनिनपर्यायः स भ्रूणपर्यायेण सह नावतिष्ठते इत्यसहावस्थानलक्षण एव वि-
रोधः, तथाऽग्निजलयोः सति सयोगे कदाचिदुष्णपर्यायस्य शीतपर्यायेण सहानवस्थानं बहु-
जलमध्यप्रक्षिप्तस्यैकस्याङ्गारशकलस्य, कदाचिच्छीतस्थानवस्थानं प्रवृद्धज्वलनज्वालाप्रतप्तवा-
रिणीति । वध्यघातकलक्षणः प्राणिविषय इति चेत्, न, असहावस्थानलक्षणस्यापि कस्यचित्
प्राणिविषयत्वेन दर्शनात् ॥ अथैककालविषययोर्वध्यघातकनिरोध इति चेत्, न, असहावस्था-
नलक्षणेऽपि विरोधे यदा श्यामताऽपैति पीतता चोत्पद्यते तदा विगमप्रतिपत्त्योरेकः कालो-
ऽतः शब्दार्थोऽपि न सङ्गच्छते सहानवस्थानमिति, तस्मान्नास्ति विरोधः ॥

अथ द्वितीयपक्षमाधत्ते—कालान्तरावस्थायित्वे सति दृष्टयोरेकत्रान्यतरस्थानवस्था-
नमुभयानवस्थानं वा विरोध इति, सोऽप्यसङ्गतः, कालान्तरावस्थायितायामेकत्र तावन्न वि-
रोधः । उत्तरकालमनवस्थानोपलब्धेर्विरोध इति चेत्, एव सति न कस्यचित् स्त्रीमनुष्यब-
लीवर्दादिविरोधः स्यात्, तस्मादुपेक्ष्यः । नापि प्रतिबन्ध्यप्रतिबन्धकभावलक्षणो विरोधः सद-
सतोर्नित्यानित्ययोर्वा, अमिन्नकालमेकत्रात्मद्रव्ये किल धर्माधर्मावुभावपि स्तः, तयोश्चैकस्य
प्रधानभावोऽन्यस्य गुणभावः, प्रधानगुणभावे चैकत्र द्वयमप्यस्तीति को
एकत्रानवस्थानावि- विरोधः ? ॥ अथैव मन्येयाः—धर्मस्य फलमधर्मफलेन प्रतिबद्धमधर्मफल
विरोधखण्डनम् च धर्मफलेन प्रतिबद्धमेव विरोध इति, यदैकस्य प्रधानभावस्तदैव न
तस्य गुणभावः, प्रधानता चोद्धूतविपाकावस्थया गुणभावोऽप्यनुद्धूत-

विपाकावस्थयेति, एतदप्युक्तम्, यस्मादेकत्रात्मन्येकदा धर्माधर्मफलोपभोगोऽभ्युपगम्यत
एव जैनेन्द्रैः, धर्माधर्मौ पुण्यापुण्यलक्षणौ, पुण्यापुण्ये च पुद्गलात्मके, पुद्गलाश्च ज्ञानावरणादि-
भेदेन परिणताः, कर्म चतुर्विंशत्युच्चैरप्रकृतिशतभेदम्, तत्र कर्मप्रकृतीनामशीतिर्बधिका पापम-
पुण्यमधर्म इति सञ्ज्ञाता, चत्वारिंशत् बधिका तु पुण्य धर्म इति, तत्र कासाञ्चित् प्रकृतीनां
पुण्याख्याना पापप्रकृतीना-च-युगपद् विपाकाभ्युपगमे-कुतः प्रतिबन्ध्यप्रतिबन्धकभाव-
लक्षणो विरोधः ? । अथापि स्यात् कासाञ्चित् प्रकृतीनां प्रतिबन्ध्यप्रतिबन्धकभावो यथा
नरायणः सुरायुषश्चैकैकत्र विपाकाभावात्, तत्रापि न कर्मणः सहावस्थानमनिष्टम्, किं
तर्हि ? विपाकपर्याययोरसहावस्थितिः, नरायणविपाकपर्यायः सुरायुषो विपाकेन सह नाव-
तिष्ठत इत्यसहावस्थानलक्षण एव, विगमप्रतिपत्त्योश्चैककालत्वाज्जातुचित् सहावस्थानम-
पीति । उपेत्य वा नूनमः-अस्त्वय विरोधः प्रस्तुते वस्तुनि, न कश्चिद् दोषः, इष्यत एव

१ योऽहिजीवन इति क पाठ ।

२ व-ये विंशत्युत्तरशतभावेऽपि प्रशस्तेतरवर्णचतुष्प्रहृत्य अधिकाथतस्रोऽन ।

३ नरायणो विगम सुरायुष प्रतिपत्ति ।

द्रव्यपर्याययोरन्यतरस्य गुणप्रधानभावः, कदाचिद् द्रव्यं विवक्ष्यते, न पर्यायः, कदाचित् पर्यायो विवक्ष्यते, न द्रव्यम्, उभयं तु सम्भवति, त्वयाऽप्येककालयोरेव प्रतिबन्धप्रतिबन्धकभावोऽभ्युपेयते, अन्यथा स एव न स्यात् प्रतिबन्धः, अतो न कश्चिद् विरोधः । सदसतोर्नित्यानित्ययोर्वा भिक्षुवरधर्मकीर्तिनापि विरोध उक्तः प्रमाणाविनिश्चयादौ स पुनरयं विरोधः कथं गम्यते, कचिदविकूलकारणस्य भवतोऽन्यभावेऽभावाद् विरोधगतिर्भवति, यथा शीतोष्णस्पर्शयोरसहावस्थानम्, अन्योन्यपरिहारस्थितिलक्षणतया वा विरोधो नित्यानित्यवत्

अन्योन्य परस्पर व्यञ्छेदः-परिहारस्तेनान्योन्यपरिहारेण स्थितिधर्मकीर्तितत्पण्डनम् लक्षणोऽन्योन्यव्यवच्छेदरूपः, परस्परपरिहारस्थितिलक्षणतया च विरोधिनीतिनित्यनित्ययोरेकपरिग्रहोऽपरत्यागनान्तरीयकः एकत्यागोऽप्यपरिग्रहग्राहिनाभावी, तथा भावाभावयोरेकत्राभावः, एष च प्रतियोगिव्यवच्छेदरूपः सामयिकोऽसहायस्थानभेद एव, पूर्वकस्तु शीतोष्णस्पर्शयोश्छायातपयोः प्रकाशतमसोश्च दृश्यात्मनोः परिनिष्पन्नयोरेकत्राभावादनुपलब्धिलक्षण इत्येतावान् विशेष इति । अत्रोच्यते-तार्किकापशब्देन न किञ्चिदत्रातिरिक्तमपदिष्टम् ॥ यदप्यपादेशि तदप्यसमीचीनम्, यतोऽसहावस्थानलक्षण एव विरोधो द्विधा कल्प्यते, नामैव च लक्षण, न सहायस्थान लक्षण यस्य विरोधस्येत्यनेनैव शीतोष्णस्पर्शयोरिव नित्यानित्यविरोधस्यापि सद्गृहीतत्वाद् भेदेनाभिधाने प्रयोजनाभावाद् दुर्विदग्धतामात्रमेवावशिष्यते भिक्षुवरस्य । स्यादियमारेका, दृश्यपरिनिष्पन्नयोः प्राच्यः, इतरः परिकल्पितरूपयोः स्वसामान्यलक्षणविषयत्वेन भेदप्रकाशनमिति, एतदप्यसङ्गतम्, स्वलक्षणभेदानामानन्त्यात् परिकल्पनहुत्वाच्च कुतो द्वैविध्यम् । अपिच नित्यता भवतु परिकल्पः, अनित्यता पुनः सस्कृतलक्षणम्, “ उत्पत्तिः स्थितिर्जराऽनित्यते ” ति वचनात् । दिग्भागेनाप्युक्तम्, “ नित्यसमाया जातौ स एव तु भावोऽभूत्वा भवन् भूत्वा वाऽभवन्ननित्य इत्युच्यते, सा चावस्था भावप्रत्ययेनानित्यते ” ति, एव च न नित्यानित्ययोः सामान्यलक्षणयोर्विरोधः, नापि स्वलक्षणासामान्यलक्षणयोः, स्वलक्षणोपादानत्वात् सामान्यलक्षणस्य, परिकल्पितयोश्च परतुरगविषाणयोर्विरोध इत्यद्भुतमपश्यद् भिक्षुवरः, तस्मात् स्वलक्षणविषय एव विरोधोऽस्तु, तत्रापि न स्वलक्षणमित्येव विरोधः, किन्तु द्रव्याणां द्विविधाः पर्यायाः-क्रमशुन सहस्रुवथ, युगपदवस्थायिनोऽयुगपदवस्थायिनश्च, सूक्ष्माः स्थूलाश्च, साध्याः साधनानि च, व्यापृताश्चाव्यापृताश्च, यथा घटे सद्रव्यमूर्ताचेतनरूपरसगन्धस्पर्शसङ्ख्यास-

१ लक्षणाऽन्योन्यव्यवच्छेदरूपा ' इति क ख पाठ । २ स्पर्शयोर्नित्यानित्य ' इति क ख पाठ ।

३ नित्यमित्युक्तेऽनित्यतापरिहारस्यावश्यकत्वात् शीतोष्णसमानता तत्त्वतस्तु अवयवभेदेन कालादिभेदेन वा न कापि विरोधः ।

४ ' वा ' इति क पाठ ।

एव । अथोष्णस्य प्रतियोगी शीत एवानुष्ण इति गृह्यते, रिक्तं शून्यमेतदपि, अनुष्णाशीत-
स्याप्युष्णग्रहणे प्रतिक्षिप्यमाणत्वात्, तस्मादुष्णपर्यायोऽनुष्णपर्यायेण प्रतिपक्षेण सहैकत्रैकदा
च दृष्ट इति । न च वध्यघातकासहावस्थानविरोधयोर्विशेषः कश्चिदस्ति, अहिनकुलयोर्हि
सयोगे योऽहेर्जैविनपर्यायः स मग्नपर्यायेण सह नाप्रतिष्ठते इत्यसहावस्थानलक्षण एव वि-
रोधः, तथाऽग्निजलयोः सति सयोगे कदाचिदुष्णपर्यायस्य शीतपर्यायेण सहानवस्थान बहु-
जलमध्यप्रक्षिप्तस्यैकस्याङ्गारशकलस्य, कदाचिच्छीतस्यानपस्थान प्रवृद्धज्वलनज्वालाप्रतप्तवा-
रिणीति । वध्यघातकलक्षणः प्राणिविषय इति चेत्, न, असहावस्थानलक्षणस्यापि कस्यचित्
प्राणिविषयत्वेन दर्शनात् ॥ अथैककालविषययोर्वध्यघातकविरोध इति चेत्, न, असहावस्था-
नलक्षणेऽपि विरोधे यदा श्यामताऽपैति पीतता चोत्पद्यते तदा त्रिगमप्रतिपक्षयोरेकः कालो-
ऽतः शब्दार्थोऽपि न सङ्गच्छते सहानवस्थानमिति, तस्मान्नास्ति विरोधः ॥

अथ द्वितीयपक्षमाश्रयते—कालान्तरावस्थायित्वे सति दृष्टयोरेकत्रान्यतरस्यानवस्था-
नमुभयानवस्थान वा विरोध इति, सोऽप्यसङ्गतः, कालान्तरावस्थायितायामेकत्र तावन्न वि-
रोधः । उत्तरकालमनवस्थानोपलब्धेर्विरोध इति चेत्, एवं सति न कस्यचित् स्त्रीमनुष्यब-
लीवर्दादेर्विरोधः स्यात्, तस्मादुपेक्ष्यः । नापि प्रतिबन्धप्रतिग्रन्धकभावलक्षणो विरोधः सद-
सतोर्नित्यानित्ययोर्वा, अभिन्नकालमेकत्रात्मद्रव्ये किल धर्माधर्मावुभावपि स्तः, तयोश्चैकस्य
प्रधानभावोऽन्यस्य गुणभावः, प्रधानगुणभावे चैकत्र द्वयमप्यस्तीति को
एकत्रानवस्थानादि- विरोधः ? ॥ अथैव मन्येथाः—धर्मस्य फलमधर्मफलेन प्रतिबद्धमधर्मफल
विरोधस्त्वण्डनम् च धर्मफलेन प्रतिबद्धमेव विरोध इति, यदैकस्य प्रधानभावस्तदैव न
तस्य गुणभावः, प्रधानता चोद्धतविपाकावस्थया गुणभावोऽन्यनुद्धत-
विपाकावस्थयेति, एतदप्ययुक्तम्, यस्मादेकत्रात्मन्येकदा धर्माधर्मफलोपभोगोऽभ्युपगम्यत
एव जैनेन्द्रैः, धर्माधर्मौ पुण्यापुण्यलक्षणौ, पुण्यापुण्ये च पुद्गलात्मके, पुद्गलाश्च ज्ञानावरणादि-
भेदेन परिणताः, कर्म चतुर्विंशत्युत्तरप्रकृतिशतभेदम्, तत्र कर्मप्रकृतीनामशीतिर्बधिका पापम-
पुण्यमधर्म इति सञ्ज्ञाता, चत्वारिंशत् बधिका तु पुण्य धर्म इति, तत्र कासाश्चित् प्रकृतीनां
पुण्याख्याना पापप्रकृतीनां—च—युगपद् विपाकाभ्युपगमे—कुतः प्रतिबन्धप्रतिग्रन्धकभाव-
लक्षणो विरोधः ? । अथापि स्यात् कासाश्चित् प्रकृतीनां प्रतिग्रन्धप्रतिबन्धकभावो यथा
नरायण. सुरायुषश्चैकदैकत्र विपाकाभावाः, तथापि न कर्मणः सहावस्थानमनष्टम्, किं
तर्हि ? विपाकपर्याययोरसहावस्थितिः, नरायणविपाकपर्यायः सुरायुषो विपाकेन सह नाव-
तिष्ठत इत्यसहावस्थानलक्षण एव, विगमप्रतिपक्षयोश्चैककालत्वाज्जातुचित् सहावस्थानम-
पीति । उपेत्य वा नूनः—अस्त्वय विरोधः प्रस्तुते वस्तुनि, न कश्चिद् दोषः, इष्यत एव

१ योऽहिजीवन इति क पाठ ।

२ ग्रन्थे विंशत्युत्तरशतभावेऽपि प्रशस्तेतरवणचतुष्प्रहात् अधिकाथतस्रोऽत्र ।

३ नरायणो विगम सुरायुष प्रतिपत्तिः ।

द्रव्यपर्याययोरन्यतरस्य गुणप्रधानभावाः, कदाचिद् द्रव्य विवक्ष्यते, न पर्यायः, कदाचित् पर्यायो विवक्ष्यते, न द्रव्यम्, उभयं तु सम्भवति, त्वयाऽप्येककालयोरेव प्रतिग्रन्थप्रति-
बन्धकभावोऽभ्युपेयते, अन्यथा स एव न स्यात् प्रतिग्रन्थः, अतो न कश्चिद् विरोधः । सद-
सतोर्नित्यानित्ययोर्वा भिक्षुवरधर्मकीर्तिनापि विरोध उक्तः प्रमाणाविनिश्चयादौ स पुनरयं
विरोधः कथं गम्यते, कचिदविकलकारणस्य भवतोऽन्यभावेऽभावाद् विरोधगतिर्भवति, यथा
शीतोष्णस्पर्शयोरसहावस्थानम्, अन्योन्यपरिहारस्थितिलक्षणतया वा विरोधो नित्यानित्यवत्

अन्योन्य परस्पर व्यवच्छेदः-परिहारस्तेनान्योन्यपरिहारेण स्थिति-
धर्मकीर्तिमतपण्डनम् लक्षणोऽन्योन्यव्यवच्छेदरूपः, परस्परपरिहारस्थितिलक्षणतया च विरो-
धिर्नोनित्यनित्ययोरेकपरिग्रहोऽपरत्यागनान्तरीयरूपः एकत्यागोऽन्यपर-
परिग्रहाग्निभावी, तथा भावाभावयोरेकत्राभावः, एष च प्रतियोगिव्यवच्छेदरूपः सामयि-
कोऽसहावस्थानभेद एव, पूर्वकस्तु शीतोष्णस्पर्शयोश्चायातपयोः प्रकाशतमसोश्च दृश्यात्मनोः
परिनिष्पन्नयोरेकत्राभावादनुपलब्धिलक्षण इत्येतान् विशेष इति । अत्रोच्यते-तार्किकापश-
ब्देन न किञ्चिदत्रातिरिक्तमपदिष्टम् ॥ यदप्यपादेशि तदप्यसमीचीनम्, यतोऽसहावस्थान-
लक्षण एव विरोधो द्विधा कल्प्यते, नामैव च लक्षण, न सहावस्थानं लक्षण यस्य विरोधस्ये-
त्यनेनैव शीतोष्णस्पर्शयोरिव नित्यानित्यविरोधस्यापि सदगृहीतत्वाद् भेदेनाभिधाने प्रयोजना-
भावाद् दुर्विदग्धतामात्रमेवावशिष्यते भिक्षुवरस्य । स्यादियमारेका, दृश्यपरिनिष्पन्नयोः
प्राच्यः, इतरः परिकल्पितरूपयोः स्वसामान्यलक्षणविषयत्वेन भेदप्रकाशनमिति, एतदप्यस-
ङ्गतम्, स्वलक्षणभेदानामानन्त्यात् परिकल्पग्रहत्वाच्च कुतो द्वैविध्यम् । अपिच नित्यता भवतु
परिकल्पः, अनित्यता पुनः सस्कृतलक्षणम्, “ उत्पत्तिः स्थितिर्जराऽनित्यते ” इति वचनात् ।
दिग्भागेनाप्युक्तम्, “ नित्यसमाया जातो स एव तु भावोऽभूत्वा भवन् भूत्वा वाऽभवन्ननित्य
इत्युच्यते, सा चावस्था भावग्रत्ययेनानित्यते ” इति, एष च न नित्यानित्ययोः सामान्यलक्षणयो-
र्विरोधः, नापि स्वलक्षणासामान्यलक्षणयोः, स्वलक्षणोपादानत्वात् सामान्यलक्षणस्य, परि-
कल्पितयोश्च स्वरतुरगविषाणयोर्विरोध इत्यद्भुतमपश्यद् भिक्षुवरः, तस्मात् स्वलक्षणविषय
एव विरोधोऽस्तु, तत्रापि न स्वलक्षणमित्येव विरोधः, किन्तु द्रव्याणां द्विविधाः पर्यायाः-
क्रमभुवः सहस्रवश्च, युगपदवस्थायिनोऽयुगपदवस्थायिनश्च, सूक्ष्माः स्थूलाश्च, साध्याः
साधनानि च, व्यापृताश्चाव्यापृताश्च, यथा घटे सद्रव्यमूर्ताचेतनरूपरसगन्धस्पर्शसदख्यास-

१ लक्षणाऽन्योन्यव्यवच्छेदरूपः इति क ख पाठ । २ स्पर्शयोर्नित्यानित्य इति क ख पाठ ।

३ नित्यमित्युक्तेऽनित्यतापरिहारस्यावश्यकत्वात् शीतोष्णसमानता तत्त्वतस्तु अवयवभेदेन कालादिभेदेन वा न
कापि विरोधः ।

४ ‘ वा ’ इति क पाठ ।

एव । अथोष्णस्य प्रतियोगी शीत एवानुष्ण इति गृह्यते, रिक्तं शक्यमेतदपि, अनुष्णाशीत-
स्याप्युष्णग्रहणे प्रतिक्षिप्यमाणत्वात्, तस्मादुष्णपर्यायोऽनुष्णपर्यायेण प्रतिपक्षेण सहैकत्रैकदा
च दृष्ट इति । न च वध्यघातकासहावस्थानविरोधयोर्विशेषः कश्चिदस्ति, अहिनकुलयोर्हि
सयोगे योऽहेर्ज्विनपर्यायः स मरणपर्यायेण सह नाप्रतिष्ठते इत्यसहावस्थानलक्षण एव वि-
रोधः, तथाऽग्निजलयोः सति सयोगे कदाचिदुष्णपर्यायस्य शीतपर्यायेण सहानवस्थानं बहु-
जलमध्यप्रक्षिप्तस्यैकस्याङ्गारशकलस्य, कदाचिच्छीतस्थानवस्थानं प्रष्टुद्रज्ज्वलनज्वालाप्रतप्तवा-
रिणीति । वध्यघातकलक्षणः प्राणिविषय इति चेत्, न, असहावस्थानलक्षणस्यापि कस्यचित्
प्राणिविषयत्वेन दर्शनात् ॥ अथैककालविषययोर्वध्यघातकविरोध इति चेत्, न, असहावस्था-
नलक्षणेऽपि विरोधे यदा श्यामताऽपैति पीतता चोत्पद्यते तदा विगमप्रतिपत्त्योरेकः कालो-
ऽतः शब्दार्थोऽपि न सङ्गच्छते सहानवस्थानमिति, तस्मान्नास्ति विरोधः ॥

अथ द्वितीयपक्षमाश्रयते—कालान्तरावस्थायित्वे सति दृष्टयोरेकत्रान्यतरस्थानवस्था-
नमुभयानवस्थानं वा विरोध इति, सोऽप्यसङ्गतः, कालान्तरावस्थायितायामेकत्र तावन्न वि-
रोधः । उत्तरकालमनवस्थानोपलब्धेर्विरोध इति चेत्, एवं सति न कस्यचित् स्त्रीमनुष्यब-
लीवर्दादेर्विरोधः स्यात्, तस्मादुपेक्ष्यः । नापि प्रतिगन्धप्रतिगन्धकभावलक्षणो विरोधः सद-
सतोर्नित्यानिर्त्ययोर्वा, अभिन्नकालमेकत्रात्मद्रव्ये किल धर्माधर्मावुभावपि स्तः, तयोश्चैकस्य
प्रधानभावोऽन्यस्य गुणभावः, प्रधानगुणभावे चैकत्र द्वयमप्यस्तीति को
एकत्रानवस्थानादि- विरोधः ? ॥ अथैव मन्येथाः—धर्मस्य फलमधर्मफलेन प्रतिबद्धमधर्मफल
विरोधस्त्वण्डनम् च धर्मफलेन प्रतिबद्धमेव विरोध इति, यदैकस्य प्रधानभावस्तदैव न
तस्य गुणभावः, प्रधानता चोद्धतविपाकावस्थया गुणभावोऽप्यनुद्धत-
विपाकावस्थयेति, एतदप्ययुक्तम्, यस्मादेकत्रात्मन्येकदा वर्माधर्मफलोपभोगोऽभ्युपगम्यत
एव जेनेन्द्रैः, धर्माधर्मौ पुण्यापुण्यलक्षणौ, पुण्यापुण्ये च पुद्गलात्मके, पुद्गलाश्च ज्ञानावरणादि-
भेदेन परिणताः, कर्म चतुर्विंशत्युत्तरप्रकृतिशतभेदम्, तत्र कर्मप्रकृतीनामशीतिर्ब्यधिका पापम-
पुण्यमधर्म इति सञ्ज्ञाता, चत्वारिंशत् व्यधिका तु पुण्य धर्म इति, तत्र कासाञ्चित् प्रकृतीनां
पुण्याख्याना- पापप्रकृतीना-च-युगपद् विपाकाभ्युपगमे- कुतः प्रतिगन्धप्रतिगन्धकभाव-
लक्षणो विरोधः ? । अथापि स्यात् कासाञ्चित् प्रकृतीनां प्रतिगन्धप्रतिगन्धकभावो यथा
नरायणः सुरायुषश्चैकदैकत्र विपाकाभावः, तत्रापि न कर्मणः सहावस्थानमनिष्टम्, किं
तर्हि ? विपाकपर्याययोरसहावस्थितिः, नरायुर्विपाकपर्यायः सुरायुषो विपाकेन सह नाव-
तिष्ठत इत्यसहावस्थानलक्षण एव, विगमप्रतिपत्त्योश्चैककालत्वाज्जातुचित् सहावस्थानम-
पीति । उपेत्य वा ब्रूमः—अस्त्यत्र विरोधः प्रस्तुते वस्तुनि, न कश्चिद् दोषः, इष्यत एव

१ योऽहिजीवन इति क पाठ ।

२ वधे विशत्युत्तरघातभावेऽपि प्रशस्तेतरत्वेनचतुष्कप्रहात् अधिकाश्वतसोऽन ।

३ नरायुषो विगम सुरायुष प्रतिपत्ति ।

द्रव्यपर्याययोरन्यतरस्य गुणप्रधानभावाः, कदाचिद् द्रव्यं विवक्ष्यते, न पर्यायः, कदाचित् पर्यायो विवक्ष्यते, न द्रव्यम्, उभयं तु सम्भवति, त्वयाऽप्येककालयोरेव प्रतिग्रन्थप्रति-
बन्धकभावोऽभ्युपेयते, अन्यथा स एव न स्यात् प्रतिग्रन्थः, अतो न कश्चिद् विरोधः । सद-
सतोर्नित्यानित्ययोर्वा भिक्षुवरधर्मकीर्तिनापि विरोध उक्तः प्रमाणविनिश्चयादौ स पुनरस्य
विरोधः कथं गम्यते, कश्चिदविकलकारणस्य भवतोऽन्यभावेऽभावाद् विरोधगतिर्भवति, यथा
शीतोष्णस्पर्शयोरसहावस्थानम्, अन्योन्यपरिहारस्थितिलक्षणतया वा विरोधो नित्यानित्यवत्
अन्योन्य परस्पर व्यञ्जछेदः-परिहारस्तेनान्योन्यपरिहारेण स्थिति-
धर्मकीर्तिमतपण्डनम् लक्षणोऽन्योन्यव्यञ्जछेदरूपः, परस्परपरिहारस्थितिलक्षणतया च विरो-
धिनोर्नित्यनित्ययोरेकपरिग्रहोऽपरत्यागानन्तरीयकः एकत्यागोऽप्यपर-
परिग्रहाप्रिनाभावी, तथा भावाभावयोरेकत्राभावाः, एष च प्रतियोगिव्यञ्जछेदरूपः सामयि-
कोऽसहावस्थानभेद एव, पूर्वकस्तु शीतोष्णस्पर्शयोऽज्ञायातपयोः प्रकाशतमसोश्च दृश्यात्मनोः
परिनिष्पन्नयोरेकत्राभावादनुपलब्धिलक्षण इत्येतान् विशेष इति । अत्रोन्यते-तार्किकापश-
ब्देन न किञ्चिदत्रातिरिक्तमपदिष्टम् ॥ यदप्यपादेशि तदप्यसमीचीनम्, यतोऽसहावस्थान-
लक्षण एव विरोधो द्विधा कल्प्यते, नामैव च लक्षण, न सहावस्थान लक्षणं यस्य विरोधस्ये-
त्यनेनैव शीतोष्णस्पर्शयोरिव नित्यानित्यविरोधस्यापि सद्गृहीतत्वाद् भेदेनाभिधाने प्रयोजना-
भावाद् दुर्निर्दिष्टतामात्रमेवावशिष्यते भिक्षुवरस्य । स्यादियमारेका, दृश्यपरिनिष्पन्नयोः
प्राच्यः, इतरः परिकल्पितरूपयोः स्वसामान्यलक्षणविषयत्वेन भेदप्रकाशनमिति, एतदप्यस-
ङ्गतम्, स्वलक्षणभेदानामानन्त्यात् परिकल्पनहुत्वाच्च कुतो द्वैविध्यम् । अपिच नित्यता भवतु
परिकल्पः, अनित्यता पुनः संस्कृतलक्षणम्, “ उत्पत्तिः स्थितिर्जराऽनित्यते ” इति वचनात् ।
दिग्भागेनाप्युक्तम्, “ नित्यसमाया जातौ स एव तु भावोऽभूत्वा भवन् भूत्वा वाऽभवन्ननित्य
इत्युच्यते, सा चावस्था भावप्रत्ययेनानित्यते ” इति, एव च न नित्यानित्ययोः सामान्यलक्षणयो-
र्विरोधः, नापि स्वलक्षणासामान्यलक्षणयोः, स्वलक्षणोपादानत्वात् सामान्यलक्षणस्य, परि-
कल्पितयोश्च परतुरगविपाणयोर्विरोध इत्यद्भुतमपश्यद् भिक्षुवरः, तस्मात् स्वलक्षणविषय
एव विरोधोऽस्तु, तत्रापि न स्वलक्षणमित्येव विरोधः, किन्तु द्रव्याणां द्विविधाः पर्यायाः-
रूपमभुवः सहस्रान्ध, युगपदवस्थायिनोऽयुगपदवस्थायिनश्च, सूक्ष्माः स्थूलाश्च, साध्याः
साधनानि चै, व्यापृताश्चाव्यापृताश्च, यथा घटे सद्रव्यमूर्ताचेतनरूपरसगन्धस्पर्शसदख्यास-

१ लक्षणाऽन्योन्यव्यञ्जछेदरूपा इति क-ख-पाठ । २ स्पर्शयोर्नित्यानित्य इति क ख पाठ ।

३ नित्यमित्युक्तेऽनित्यतापरिहारस्यावश्यकत्वात् शीतोष्णसमानता तत्त्वतस्तु अवयवभेदेन कालादिभेदेन वा न
कापि विरोध ।

४ 'वा' इति क पाठ ।

एव । अथोष्णस्य प्रतियोगी शीत एवानुष्ण इति गृह्यते, रिक्त शक्यमेतदपि, अनुष्णाशीत-
स्याप्युष्णग्रहणे प्रतिक्षिप्यमाणत्वात्, तस्मादुष्णपर्यायोऽनुष्णपर्यायेण प्रतिपक्षेण सहैकत्रैकदा
च दृष्ट इति । न च वध्यघातकासहावस्थानविरोधयोर्विशेषः कश्चिदस्ति, अहिनकुलयोर्हि
सयोगे योऽहेर्ज्विनपर्यायः स भग्नपर्यायेण सह नावतिष्ठते इत्यसहावस्थानलक्षण एव वि-
रोधः, तथाऽग्निजलयोः सति सयोगे कदाचिदुष्णपर्यायस्य शीतपर्यायेण सहानवस्थान बहु-
जलमध्यप्रक्षिप्तस्यैकस्याङ्गारशकलस्य, कदाचिच्छीतस्थानमस्थान प्रवृद्धज्वलनज्वालाप्रतप्तवा-
रिणीति । वध्यघातकलक्षणः प्राणिविषय इति चेत्, न, असहावस्थानलक्षणस्यापि कस्यचित्
प्राणिविषयत्वेन दर्शनात् ॥ अथैककालविषययोर्वध्यघातकविरोध इति चेत्, न, असहावस्था-
नलक्षणेऽपि विरोधे यदा श्यामताऽपैति पीतता चोत्पद्यते तदा विगमप्रतिपक्षयोरेकः कालो-
ऽतः शब्दार्थोऽपि न सङ्गच्छते सहानवस्थानमिति, तस्मान्नास्ति विरोधः ॥

अथ द्वितीयपक्षमाश्रयते—कालान्तरावस्थायित्वे सति दृष्टयोरेकत्रान्यतरस्थानवस्था-
नमभयानवस्थानं वा विरोध इति, सोऽप्यसङ्गतः, कालान्तरावस्थायितायामेकत्र तावन्न वि-
रोधः । उत्तरकालमनवस्थानोपलब्धेर्विरोध इति चेत्, एव सति न कस्यचित् स्त्रीमनुष्यब-
लीवर्दादेर्विरोधः स्यात्, तस्मादुपेक्ष्य । नापि प्रतिबन्ध्यप्रतिबन्धकभावलक्षणो विरोधः सद-
सतोर्निर्त्यानित्ययोर्वा, अभिन्नकालमेकत्रात्मद्रव्ये किल धर्माधर्मावुभावपि स्तः, तयोश्चैकस्य
प्रधानभावोऽन्यस्य गुणभावः, प्रधानगुणभावे चैकत्र द्वयमप्यस्तीति को
एकत्रानवस्थानादि- विरोधः ? ॥ अथैव मन्येथाः—धर्मस्य फलमधर्मफलेन प्रतिबद्धमधर्मफल
विरोधखण्डनम् च धर्मफलेन प्रतिबद्धमेव विरोध इति, यदैकस्य प्रधानभावस्तदैव न
तस्य गुणभावः, प्रधानता चोद्धतविपाकावस्थया गुणभावोऽप्यनुद्धत-
विपाकावस्थयेति, एतदप्यशुक्तम्, यस्मादेकत्रात्मन्येकदा धर्माधर्मफलोपभोगोऽभ्युपगम्यत
एव जेनेन्द्रैः, धर्माधर्मो पुण्यापुण्यलक्षणौ, पुण्यापुण्ये च पुद्गलात्मके, पुद्गलाश्च ज्ञानावरणादि-
भेदेन परिणताः, कर्म चतुर्विंशत्युत्तरप्रकृतिशतभेदम्, तत्र कर्मप्रकृतीनामशीतिर्ब्यधिका पापम-
पुण्यमधर्म इति सञ्ज्ञाता, चत्वारिंशत् व्यधिका तु पुण्य धर्म इति, तत्र कासाञ्चित् प्रकृतीना
पुण्याख्याना—पापप्रकृतीना च—युगपद् विपाकाभ्युपगमे—कुतः प्रतिबन्ध्यप्रतिबन्धकभाव-
लक्षणो विरोधः ? । अथापि स्यात् कासाञ्चित् प्रकृतीनां प्रतिबन्ध्यप्रतिबन्धकभावो यथा
नरायुषः सुरायुषश्चैकदैकत्र विपाकाभावः, तत्रापि न कर्मण सहानवस्थानमनिष्टम्, किं
तर्हि ? विपाकपर्याययोरसहावस्थितिः, नरायुर्विपाकपर्यायः सुरायुषो विपाकेन सह नाव-
तिष्ठत इत्यसहावस्थानलक्षण एव, विगमप्रतिपक्षयोश्चैककालत्वाज्जातुचित् सहानवस्थानम-
पीति । उपेत्य वा नूनः—अस्त्वय विरोधः प्रस्तुते वस्तुनि, न कश्चिद् दोषः, इष्यत एव

१ योऽहिजीवन इति क पाठ ।

२ य-धे विद्यत्युत्तरशतभावेऽपि प्रशस्तेतरवर्णचतुष्कप्रज्ञात् अधिकाशतकोऽत्र ।

३ नरायुषो विगम सुरायुष प्रतिपत्ति ।

नपुसकल्लिनिर्देशः, आदिमदनादियुगपदयुगपद्वावित्रिकालविषयपर्यायार्पणभजनानेकान्त-
प्ररूपणो हि परिणामार्थः, तैः पर्यायैः प्रतिषेधसमग्रादेशविकलादेशैः, स्वपरार्थशब्दपर्यायभ-
जनया च स्व स्व तत्त्वं पुष्पातीति विस्तरेण चरितार्थमेतत्, तत्र स्थितिलक्षणोऽन्तर-
ङ्गस्तत्परिणामरूपत्वात् तत्सहायस्थायित्वात्, गहिरङ्गापुत्पादव्ययौ निस्समाप्रयोगेण च
कादाचित्को द्रव्यादिभेदात् प्रतिपन्नानन्तभेदा, एव चार्थोऽर्पितानर्पितधर्मात्मकस्तद्विषयः
शब्दो व्यवहाराङ्गमतः शब्दव्यवहार एव प्राधान्येनाङ्गीक्रियते, अत्र प्रत्ययं च प्रतिपत्तिः
शब्दात् साक्षाद् गम्यमानार्थतया च सर्वत्र, यतः सदक्रानानानित्यानित्यादिधर्मकलाप-
परिकरमशेषमस्तिकायजालम्, तत्रान्यतमैकधर्मार्पणे शेषधर्माणां गम्यमानता, यतो न सद्
असत्तादिभेदविविक्तम्, असद् वा मदादिनिरूप्यशून्यम्, अन्योन्यापेक्षसत्ताकत्वात् सदा-
दीनाम्, एव वस्तुनिश्चयः, अर्पितमुपनीत वस्तु निवक्षितेन यमेण साक्षाद् वाचकेन
शब्देनाभिहित व्यवहारः प्रयोजनमस्येति व्यापहारिकम्, अर्पितं च तद् व्यावहारिकं चेत्य-
र्पितव्यावहारिकम्। एतदुक्तं भवति—किञ्चिद् वस्तु निशिष्टाभिधानार्पितं सद् व्यवहार
साधयत्यपरमनपितमेव साक्षाद् वाचकेन शब्देन प्रतीयमान सव्यवहाराय व्याप्रियत इत्यत
आह—अनर्पितव्यावहारिकं चेत्यर्थः। अत्रार्थोऽर्पितविषयो व्यवहारोऽर्पितं व्यवहारः
शब्दपरिप्रापितव्यवहार इत्यर्थः। सोऽस्य सतोऽस्ति नित्यस्य चेत्यर्पितव्यावहारिक सन्नित्यं च,
एवमनर्पितव्यावहारिकमपि द्रष्टव्यमसदनित्यं च यदा चासदनित्ये शब्देन साक्षाद् प्रतिपिपा-
दयिषिते तदाऽर्पिते ते, इतरे तु सन्नित्ये गम्यमाने तत्रानर्पिते भवतः, तस्मादेकत्र वस्तुन्यर्पित-
धर्मपरिग्रहोऽनर्पितधर्मसत्त्वानन्तरीयकः, यथा कृतकत्वधर्माभ्युपगमोऽनित्यत्वसत्त्वानन्तरी-
यकः, एकत्यागश्चापरपरित्यागाविनाभावी, यथा अनित्यत्वपरित्यागे कृतकत्वपरित्यागोऽन-
श्यभावीति, चशब्दः समुच्चिनोति सर्वान् विकल्पान्, इतिशब्दो हेतौ, यस्मादार्पितधर्मविषयः
शब्दव्यवहारस्तस्मादर्पितानर्पितसिद्धे सन्नित्ये असदनित्ये च विवक्षावशात्, अवधारणे वा,
एतावानेन शब्दव्यवहारो यदुत्तार्पितानर्पितधर्मविषयो नान्य इति, अर्थ इत्यभिधेयप्रतिपत्ति-
माचष्टे, समासत एपोऽर्थः सूत्रस्येति यावत्। धर्मार्थकाममोक्षलक्षणः सकलः पुरुषार्थस्तद्योग्य
व्यवहारार्पणाभ्यां यथापदधिगम्यत इति ॥

भा०—तत्र सच्चतुर्विधम्, तद्यथा—द्रव्यास्तिकं, मातृकापदास्तिकं, उत्प-
न्नास्तिकं, पर्यायास्तिकमिति ।

टी०—तत्र सच्चतुर्विधमित्यादि । तत्र—तेषु सन्नित्यासदनित्येषु सतो भेदाना-
चष्टे, सच्चतुर्विधमेव, न त्रिधा न च पञ्चधा, तदुद्देशार्थमाह—द्रव्यास्तिकमित्यादि । उ-
त्पादादिमूलभेदान्त-पात्येव, सविपर्ययद्रव्यादिभेदप्रपञ्चसूत्रेष्वेकस्य धर्मिणः परिणामसमू-
हस्वभावस्योत्तरोत्तरभेदप्रदर्शनार्थः, एवविधोपन्यासे च सर्वतत्पर्यायाकाङ्क्षा, तात्पर्यणि-

स्थानादयः सहस्रवो युगपदवस्थायिनः, स्थूलाः सूक्ष्माश्च साधनानि
 द्रव्याणा पर्यायाणां साध्यानि च कार्यप्रशङ्गाद् व्यापृताभेदकाद्याहरणादिषु मृत्पिण्ड-शिवक-
 द्वेविध्यम् स्थासक कोशरू-कुशूल घट-रूपाल-शरूल-शर्करा पांशुमुटिपरमाणवः क्रम-
 श्रुतः, नहि मृदादिसामान्यव्यतिरेकेण पिण्डादिधर्मा भवितुमुत्तमहन्ते,
 न ह्यङ्गुलिभेदेनर्जुकुटिलतयोः सम्भवः, सैव हि साङ्गुलिः स्वांस्तु धर्मान् पारम्पर्यमात्रप्र-
 तिलव्यवृत्ती क्रमेणोन्नमयति, मयूराण्डकरसचदुपारुडस्वरूपाख्येति वचनात् । एत एवासहाव-
 स्थायिनः सूक्ष्माः स्थूलाधापेक्षया नित्यानित्यादयः साध्याः साधनानि चाव्यापृता उदकाद्या-
 हरणादिषु, तेषां को नामाय विरोधः ? ॥ ननु सहानस्थानम्, तन्न, सहोत्पादावस्थान-
 दर्शनादेकद्रव्यवृत्तित्वाच्च, द्रव्यमेव चक्षुरादिग्रहणापदेशनिशेषाद् रूपादिव्यपदेश्यमेकपुरुषपि-
 त्तुत्रत्वादिवत्, न च रूपादीनां समुदायरूपताऽभ्युपगमनीया, रूपग्रहणे रसादिग्रहणप्रस-
 ज्जादिन्द्रियान्तरवैयर्थ्यसङ्करादिदोषप्रसङ्गाच्च । न चाभावता, प्रमाणाभावात् प्रसिद्धिविरोधाच्च ।
 स्वलक्षणविरोधोऽपि नास्त्येव, सामान्यविशेषात्मैकलक्षणत्वात् स्याद्वादिपरिगृहीतस्य वस्तुनः,
 जात्यन्तरत्वाच्च नरसिंहवदेकान्तवादिपरिकल्पिताद् वस्तुन इति । स्यात् तु क्रमजन्मानां धर्मा-
 णामसहावस्थायिनां देवमनुष्यादीनां मृत्पिण्डशिवकादीनां च विरोधोऽसहावस्थानलक्षणः,
 सोऽपि द्रव्यास्तिकनयप्राधान्यादभेदे विवक्षिते पर्यायाणां द्रव्यव्यतिरेकेणानभ्युपगमाच्चा-
 स्तीति न कश्चिद् विरोधोऽस्ति स्याद्वादिनः, तमःप्रकाशच्छायातपशीतोष्णविरोधोदाहरण-
 निरास उक्तविधिनाऽवगम्यः, द्रव्यार्थतो नित्याः पुद्गलाः तमस्तथा च क्रमजन्मानः परिण-
 मन्ते पर्यायाः, सामान्यस्याभिन्नत्वादेकरूपा एवेति कः केन विरुध्यते ? । इत्यमर्थस्य सामा-
 न्यविशेषात्मैकरूपत्वेऽन्योन्यापेक्षित्वेऽनेकान्तात्मकत्वे एकान्तवादिपरिकल्पिताज्जात्यन्तरत्वे
 च न कश्चिद् दोषः, तथा स्थित्यशस्य नित्यत्वादुत्पादव्ययानित्यत्वादुभयस्याभिन्नस्वभाववस्तु-
 ताया कथमिदं घटते नित्यानित्ययोरेकपरिग्रहोऽपरत्वागमनान्तरीयकः एकत्यागश्चापरपरिग्रहा-
 चिनाभावीति, प्रत्यक्षादिग्रमाणनाधितत्वादुन्मच्चप्रलापमात्रमेतदवसीयत इति, तस्माच्च परि-
 कल्पितविषयो विरोधो (न परिकल्पितापरिकल्पितविषयो) न सकलस्वलक्षणविषयो
 नापि सामयिकः, किं तर्हि ? पर्यायनयाभिप्रायेण क्रमजन्मपर्यायविषयः, स चैक एवासहाव-
 स्थानलक्षणः, सोऽपि द्रव्यार्थनयाभिप्रायेण नैवास्तीति भावितम् । एव चैकवस्तुविषये सदसती
 नित्यानित्ये च अर्पितानर्पितसिद्धेरिति व्यवस्थितम् ॥ द्वितीयसम्बन्धाभिधानेऽपि सङ्गतार्थमेव
 भाष्यमुक्तेन विधिना, एतमेवार्थमधुना भाष्येण प्रपञ्चयति—

भा०—अर्पितव्यावहारिकमनर्पितव्यावहारिकं चेत्यर्थः ॥

टी०—अर्पितव्यावहारिकमित्यादिना, प्रक्रान्त त्रिविध सन्नित्य च, तदपेक्षया

नपुंमकलिनिर्देशः, आदिमदनादियुगपदयुगपद्वावित्रिकालविषयपर्यायार्पणभजनानेकान्त-
प्ररूपणो हि परिणामार्थः, तैः पर्यायैः प्रतिषेधसमग्रादेशत्रिकालदेशैः, स्वपरार्थशब्दपर्यायभ-
जनया च स्व स्व तच्च पुष्पातीति विस्तरेण चरितार्थमेतत्, तत्र स्थितिलक्षणोऽन्तर-
ङ्गस्तत्परिणामरूपत्वात् तत्सहायत्वायित्वात्, गहिरङ्गादुत्पादव्ययौ प्रसिद्धाप्रयोगेण च
कादाचित्को द्रव्यादिभेदात् प्रतिपन्नानन्तभेदा, एव चार्थोऽर्पितानर्पितधर्मात्मकस्तद्विषयः
शब्दो व्यवहाराद्भवतः शब्दव्यवहार एव ग्राधान्येनाङ्गीक्रियते, अत्र प्रत्ययं च प्रतिपत्तिः
शब्दात् साक्षाद् गम्यमानार्थतया च सर्वत्र, यत् सदेकानानित्यानित्यादिधर्मकलाप-
परिकरमशेषमस्ति कायजालम्, तत्रान्यतमेकधर्मोपेण शेषधर्माणां गम्यमानता, यतो न सद्
असत्त्वादिभेदविचिक्तम्, असद् वा सदादिप्रित्यशून्यम्, अन्योन्यापेक्षसत्ताकृत्वात् सदा-
दीनाम्, एव वस्तुनिधयः, अर्पितमुपनीत वस्तु विप्रक्षितेन धर्मेण साक्षाद् वाचकेन
शब्देनाभिहित व्यवहारः प्रयोजनमस्येति व्यापहारिकम्, अर्पितं च तद् व्यापहारिकं चेत्य-
र्पितव्यावहारिकम्। एतदुक्तं भवति—किञ्चिद् नस्तु निशिष्टाभिधानार्पितं सद् व्यवहार
साधयत्यपरमनर्पितमेव साक्षाद् वाचकेन शब्देन प्रतीयमानं सन्न्यवहाराय व्याप्रियत इत्यत
आह—अनर्पितव्यावहारिकं चेत्यर्थः। यथाऽर्पितविषयो व्यवहारोऽर्पितं व्यवहारः
शब्दपरिप्रापितव्यवहार इत्यर्थः। सोऽस्य सतोऽस्ति नित्यस्य चेत्यर्पितव्यापहारिकं सन्नित्यं च,
एवमनर्पितव्यापहारिकमपि द्रष्टव्यमसदनित्यं च यदा चासदनित्ये शब्देन साक्षाद् प्रतिपिपा-
दयिषिते तदाऽर्पिते तै, इतरे तु सन्नित्ये गम्यमाने तत्रानर्पिते भवतः, तस्मादेकत्र वस्तुन्यर्पित-
धर्मपरिग्रहोऽनर्पितधर्मसत्तानन्तरीयकः, यथा कृतकत्वधर्माभ्युपगमोऽनित्यत्वसत्तानन्तरी-
यकः, एकत्यागवापरपरित्यागाविनाभावी, यथा अनित्यत्वपरित्यागे कृतकत्वपरित्यागोऽव-
श्यभावीति, चशब्दः समुच्चिनोति सर्वान् विकल्पान्, इतिशब्दो हेतौ, यस्मादार्पितधर्मविषयः
शब्दव्यवहारस्तस्मादार्पितानर्पितसिद्धेः सन्नित्ये असदनित्ये च प्रित्यागशात्, अपधारणे वा,
एतावानेव शब्दव्यवहारो यदुत्तार्पितानर्पितधर्मविषयो नान्य इति, अर्थ इत्यभिधेयप्रतिपत्ति-
माचष्टे, समासत एवोऽर्थः सूत्रस्येतियात्। धर्मार्थकाममोक्षलक्षणः सकलः पुरुषार्थस्तद्योग्य
व्यवहारार्पणाभ्या यथापदधिगम्यत इति ॥

भा०—तत्र सचतुर्विधम्, तद्यथा—द्रव्यास्तिकं, मातृकापदास्तिकं, उत्प-
न्नास्तिक, पर्यायास्तिकमिति ।

टी०—तत्र सचतुर्विधमित्यादि । तत्र—तेषु सन्नित्यासदनित्येषु सतो भेदाना-
चष्टे, सचतुर्विधमेव, न प्रिया न च पञ्चधा, तदुद्देशार्थमाह—द्रव्यास्तिकमित्यादि । उ-
त्पादादिमूलभेदान्तर्पात्येव, सविपर्ययद्रव्यादिभेदप्रपञ्चैरूप्येऽप्येकस्य धर्मिणः परिणामसमू-
हस्वभावात्सोत्तरोत्तरभेदप्रदर्शनार्थः, एवविधोपन्यासे च सर्वतत्पर्यायाकाङ्क्षा, तात्परिणा-

मानुषायित्वात् तत्संज्ञासम्बन्धादीनाम्, तत्रादिमद्भिः पर्यायैरपर्यमाण सतो भावाद् व्येति व्येप्यतीति चानित्यम्, अनाद्यैः पर्यायैरादिश्यमान सच्चद्रव्यत्वसञ्ज्ञित्वप्रमेयत्वचेतनत्वमूर्ता-
मूर्तत्वभौतिकत्वेतरत्वग्राह्यत्वादिभिरविनाशधर्मरुतान्नित्यम्, तद्वि सूक्ष्मोत्पादभङ्गसन्ततिस-
म्भवेऽपि सत्त्वादिभिराकारैर्नोत्पद्यते नापि विनश्यति। तत्र द्रव्यास्तिकं मातृकापदास्तिकं
च द्रव्यनयः, उत्पन्नास्तिकं पर्यायास्तिकं च पर्यायनयः। अस्ति मतिरस्येत्यास्तिकं,
सतः प्रस्तुतत्वात् तदभिसम्बन्धे नपुसकलिङ्गता, द्रव्ये जास्तिक द्रव्यास्तिकम्, मयूरव्यंसका-
दावकृतलक्षणतत्पुरुषप्रक्षेपात्। अथवाऽधिकरणशेषभावविवक्षाया द्रव्यस्यास्तिक द्रव्यास्तिकम्,
अथवा आस्तिकमस्तिमति, किं तत्? नयरूप प्रतिपादयितुं, कस्य प्रतिपादकम्? द्रव्यस्य,

अतः प्रतिपाद्यप्रतिपादकभात्प्रलक्षणसम्बन्धविवक्षाया पृष्टीसमासश्च। एवं

द्रव्यास्तिक स्वरूपम् मातृकापदास्तिकादिष्वपि योज्यम्। द्रव्यमेवाभेद भिद्यते न पर्यायः,

द्रव्य भवनलक्षणं मयूराण्डकरसवदुपारूढसर्वभेदधीज देशकालक्रमव्य-

ङ्ग्यभेदसमरसावस्थमेकरूप भवन-भूतिः सत्त्वमाश्रितसत्तातिरिक्तं भेदप्रत्यवमर्शनाभि-

न्नमपि भिन्नवदाभासते, तदेव चास्तीति मन्यते, तच्च द्रव्यास्तिकमसङ्कीर्णस्वभावं शु-

द्धप्रकृतिरूपमेक प्रत्याख्याताशेषविशेषकदम्भक द्रव्यात्मक द्रव्यमात्र सङ्ग्रहप्ररूपणावि-

षयमभिहितम्, अपर नैगमव्यवहारविषयमशुद्धप्रकृति, यस्माद् द्रव्यपर्यायावुभाविच्छति

नैगमः स्वतन्त्रौ, सामान्यमर्थान्तरभूतमन्यदेवाश्रित सदभिधानप्रत्ययहेतुस्तयोर्निर्निमित्तयोः

सर्वयाऽनुपाख्ये प्रवृत्त्यभागात्, व्यावृत्तिबुद्धिहेतुर्भेदकरोऽन्य एव विशेष इति भेदाभ्युप-

गतेरशुद्धप्रकृतित्वम्, व्यवहारोऽप्यशुद्धप्रकृतिरेव, परस्परविभिन्नरूपैर्यैः व्यवहार सिध्य-

तीत्यभिप्रायात्, नैगमस्य वा सङ्ग्रहव्यवहारानुप्रवेशाच्छुद्धाशुद्धप्रकृतित्व द्रव्यास्तिकस्य,

तत्र सङ्ग्रहाभिप्रायानुसारि द्रव्यास्तिकम्, व्यवहारनयानुसारि मातृकापदास्तिकम्, शुद्धा-

शुद्धप्रकृतिद्वयसन्दर्शनार्थं द्विवोपादानम्, सर्ववस्तुसल्लक्षणत्वादसत्प्रतिपेधेन सर्वसङ्ग्रहादे-

शो द्रव्यास्तिकम्, नहि सता किञ्चिदनाविष्टमस्ति द्रव्येण वा, तच्च निर्भेदत्वाल्लोकयात्राप्र-

वृत्तिरहिर्मुसम्, अत एव व्यवहारप्रवृत्तिस्थागोपादानोपेक्षारूपेण वस्तुषु प्रायो भेदसमाश्रया,

स च भेदो मातृकापदास्तिकनिबन्धनः, व्यवहारस्याशुद्धप्रकृतित्वाल्लोकव्यवहारप्रसाधनाय द्र-

व्यास्तिक भिनत्ति व्यवहारनयः, किमन्यद्धर्माधर्माकाशपुद्गलजीवास्तिकायेभ्यस्तद्द्रव्यास्तिक

नाम? ते चास्तिकायाः परस्पर भिन्नस्वभावास्तुल्येऽपि हि द्रव्यत्वे न धर्मास्तिकायो भवत्य-

धर्मास्तिकायः, पकापकवत्, तथेतेरेऽपि विविक्ता एव लोकयात्रा वर्तयन्ति, सन्मात्र शुद्धद्रव्य

मात्र वा विद्यमानमपि न जातुचिद् व्यवहारक्षमम्, अतः स्थूलकतिपय-

मातृकापदास्तिकम् व्यवहारयोग्यविशेषप्रधान मातृकापदास्तिकम्, एते च धर्मास्तिका-

यादयः समस्तसामान्यविशेषपर्यायाश्रयत्वान्मातृकापदशब्दवाच्याः,

मातृका क्षशेषवर्णपदवाक्यप्रकरणादिविकल्पाना योनिः, इत्थं धर्मादयोऽपि व्यवहारनिबन्ध-

नानेकपर्यायोपघ्नास्तद्विपरीतपर्यायाश्रयाश्च तत्र तत्र व्यग्रहियन्ते व्यवहारार्थिभिः, अतो मातृ-
कापदमेवास्ति व्यवहारयोग्यत्वात्, न शेषमिति व्यवहारनयामिप्रायः । सद्ग्रहव्यवहारौ च
प्रत्येक शतभेदत्वादनेकमुखौ, व्यवहार इति चान्वयसन्नत्वादेवास्य नयस्य, अवहरणमवहारः,
कस्य ? एकसत्त्वस्य, केन ? विशेषेण-घटादिना, नानासत्त्वेन लोभ्यात्रासिद्धेः ॥

अधुना द्रव्यास्तिकमातृकापदास्तिकाभिहिताविशिष्टवस्तुप्रतिक्षेपेण भेदा एव वस्तुत्वेना
वधियन्ते पर्यायनयेन, अनवरतोत्पादविनाशप्रवाहमात्रमेव वस्तु सकलव्यवहारनिग्रन्धनम्, न
तु स्थितमस्ति किञ्चित्, आत्मभानलक्षणानन्तरविनाशित्वान्न किञ्चित्
पर्यायघादिमतम् केनचिदेकेनाभिन्नेन स्थित्यशेनावगम्यमान सम्भाव्यते, तत्राशेषस्थूल-
सूक्ष्मोत्पादकलापस्य प्रतिपादकमुत्पन्नास्तिकमुत्पन्नेऽस्तिमति, नानुत्पन्ने
वान्वयेयव्योमोत्पलादाविति, योऽप्यात्मलक्षणोऽस्ति सन्नित्येवंविधशब्दवाच्यः सोऽप्यभूत-
प्रादुर्भातः प्राग् नासीत् पश्चाच्छब्दात्माऽस्ति सन्नित्यादिशब्दव्यपदेश्यः, न तु भूत्वाऽस्तिमनुभ-
वन्नस्तीत्याख्यायते, क्रियायाः कृतकत्वात् पचत्यादिवत्, कर्तुश्च तत्सम्बन्धेन कर्तृत्वप्रतिलम्भस्य
कृतकत्वान्न स्थितसत्ताकमेकमस्ति किञ्चित्, ग्रथमक्षणविलक्षणाश्चोत्तरोत्तरक्षणाः सन्तानाका-
रेणोपजनमासादयन्ति । तथा पर्यायास्तिकमित्युत्पत्तिमतोऽग्रहं विनश्यत्त्वाद् यानन्त उत्पादा-
स्तावन्त एव विनाश इति विनाशोऽस्तिमति पर्यायास्तिकम्, पर्यायो भेदो विनाशलक्षणः
सोऽस्त्येवोत्पन्नस्येति, पर्यायो हि विनाशपर्यायः, यथा प्राप्तपर्यायो देवदत्त इति, समस्तवि-
स्तसाग्रयोगापादितविनाशसूचनाकारि च पर्यायास्तिकम् । अपरे तु वर्णयन्त्यन्यथा उत्पन्ना-
स्तिकं पर्यायास्तिकं च, तत्र सामग्रीग्रहणादेकद्रव्यभाविना पर्यायाणां कालतोऽर्थतो वाऽप्य-
व्यभिचारिणा यत्र व्यपदेशस्तदुत्पन्नास्तिकं सि यमानसिद्धवत्, यथा सिध्यमानः सिद्ध इति
कालतोऽर्थतश्चाव्यभिचारी शब्दः, तथैकद्रव्यभाविना पर्यायाणामयुगपद्वृत्तीनां युगपदग्रहणात्
सामग्रीग्रहणाच्च यत्र व्यपदेशः स पर्यायदेशः, यथा स्पर्शादिमता पुद्गलानामिन्द्रियैर्युगपदग्रह-
णादपि व्यपदेशः क्रियते स्पर्शरसगन्धवर्णवन्तः पुद्गला इति । अपर व्याचक्षते—

“तेषामुत्पादसम्भक्ते—रूपान्नास्तिकदेशना ।

उत्पद्यमानाः पर्यायाः, पर्यायास्तिकमुच्यते ॥ ”

तेषामिति । द्रव्यमातृकापदास्तिकभेदानामुत्पादयोगादुत्पन्नास्तिकदेशना, पर्यायनयस्यानु-
त्पन्नेन व्यवहाराभावात् तदानीमेव सन्, न ह्यनुत्पन्नाः केचिद् द्रव्यादयः सन्ति, जतीता-
नागतवर्तमानेष्वविशेषात्, यदा पुनरुत्पादसमावेशिनो वर्तमानकालाग्रच्छिन्नाः पर्याया विवक्ष्यन्ते
तदोत्पद्यमानावस्याया पर्यायास्तिकमुच्यते । अन्ये त्वभिदधति—न मातृकापदास्तिकं द्रव्या-
स्तिकाद् भिद्यत इति द्रव्यनयपरिग्रहः, पर्यायास्तिकं च नोत्पन्नास्तिकाद् विविच्यत इति

मानुयायित्वात् तत्सज्ञासम्बन्धादीनाम्, तत्रादिमद्भिः पर्यायैरपर्यमाण सतो भावाद् व्येति व्येष्यतीति चानित्यम्, अनाद्यैः पर्यायैरादिश्यमान सच्चद्रव्यत्वसञ्ज्ञित्वप्रमेयत्वचेतनत्वमूर्त-
मूर्तत्वभौतिकत्वेतरत्वाद्वाह्यत्वादिभिरविनाशधर्मरूपास्त्वित्यम्, तद्वि सूक्ष्मोत्पादभङ्गसन्ततिस-
म्भवेऽपि सत्त्वादिभिराकारैर्नोत्पद्यते नापि विनश्यति। तत्र द्रव्यास्तिकं मातृकापदास्तिकं
च द्रव्यनयः, उत्पन्नास्तिकं पर्यायास्तिकं च पर्यायनयः। अस्ति मतिरस्येत्यास्तिक,
सतः प्रस्तुतत्वात् तदभिसम्बन्धे नपुसकलिङ्गता, द्रव्ये जास्तिक द्रव्यास्तिकम्, मयूरव्यसका-
दावकृतलक्षणतत्पुरुषप्रक्षेपात्। अथवाऽधिकरणशेषभावविवक्षाया द्रव्यस्यास्तिक द्रव्यास्तिकम्,
अथवा आस्तिकमस्तिमति, किं तत्? नयरूप प्रतिपादयितुं, कस्य प्रतिपादकम्? द्रव्यस्य,

अतः प्रतिपाद्यप्रतिपादकभात्रलक्षणसम्बन्धविवक्षाया पृष्टीसमासश्च। एवं
द्रव्यास्तिक स्वरूपम् मातृकापदास्तिकादिष्वपि योज्यम्। द्रव्यमेवाभेद भिद्यते न पर्यायः,

द्रव्य भवनलक्षण मयूराण्डकरसवदुपाखण्डसर्वभेदबीज देशकालक्रमव्य-

ङ्ग्यभेदसमरसावस्थमेकरूपं भवन-भूति' सत्त्वमाश्रितसत्तातिरिक्त भेदप्रत्ययमर्शेनाभि-
न्नमपि भिन्नवदाभासते, तदेव चास्तीति मन्यते, तच्च द्रव्यास्तिकमसङ्कीर्णस्वभावं शु-
द्धप्रकृतिरूपमेक प्रत्याख्याताशेषविशेषकदम्भक द्रव्यात्मक द्रव्यमात्र सङ्ग्रहप्ररूपणावि-
षयमभिहितम्, अपर नैगमव्यवहारविषयमशुद्धप्रकृति, यस्माद् द्रव्यपर्यायावुभाविच्छति
नैगम' स्वतन्त्रौ, सामान्यमर्थान्तरभूतमन्यदेवाश्रित सदभिधानप्रत्ययहेतुस्तयोर्निर्निमित्तयोः
सर्वथाऽनुपाख्ये प्रवृत्त्यभावात्, व्यावृत्तिबुद्धिहेतुर्भेदकरोऽन्य एव विशेष इति भेदाभ्युप-
गतेरशुद्धप्रकृतित्वम्, व्यवहारोऽप्यशुद्धप्रकृतिरेव, परस्परविभिन्नरूपैर्यैः सव्यवहार' सिध्य-
तीत्यभिप्रायात्, नैगमस्य वा सङ्ग्रहव्यवहारानुप्रवेशाच्छुद्धाशुद्धप्रकृतित्व द्रव्यास्तिकस्य,
तत्र सङ्ग्रहाभिप्रायानुसारि द्रव्यास्तिकम्, व्यवहारनयानुसारि मातृकापदास्तिकम्, शुद्धा-
शुद्धप्रकृतिद्वयसन्दर्शनार्थं द्विधोपादानम्, सर्ववस्तुसल्लक्षणत्वादसत्प्रतिपेधेन सर्वसङ्ग्रहादे-
शो द्रव्यास्तिकम्, नहि सता किञ्चिदनाविष्टमस्ति द्रव्येण वा, तच्च निर्भेदत्वाल्लोकयात्राप्र-
वृत्तिरहिर्मुखम्, अत एव व्यवहारप्रवृत्तिस्त्यागोपादानोपेक्षारूपेण वस्तुषु प्रायो भेदसमाश्रया,
स च भेदो मातृकापदास्तिकनिबन्धनः, व्यवहारस्याशुद्धप्रकृतित्वाल्लोकव्यवहारप्रसाधनाय द्र-
व्यास्तिक भिनत्ति व्यवहारनयः, किमन्यद्दर्माधर्माकाशपुद्गलजीवास्तिकायेभ्यस्तद्द्रव्यास्तिक
नाम? ते चास्तिकायाः परस्परभिन्नस्वभावास्तुल्येऽपि हि द्रव्यत्वे न धर्मास्तिकायो भवत्य-
धर्मास्तिकाय, पकापकवत्, तवेतरेऽपि विविक्ता एव लोकयात्रा वर्तयन्ति, सन्मात्र शुद्धद्रव्य

मात्र वा विद्यमानमपि न जातुचिद् व्यवहारक्षमम्, अत स्थूलकतिपय-
मातृकापदास्तिकम् व्यवहारयोग्यविशेषप्रधान मातृकापदास्तिकम्, एते च धर्मास्तिका-
यादय समस्तसामान्यविशेषपर्यायाश्रयत्वान्मातृकापदशब्दवाच्या,
मातृका ह्यशेषवर्णपदवाच्यप्रकरणादिविकल्पाना योनिः, इत्थं धर्मादयोऽपि व्यवहारनिबन्ध-

नानेकपर्यायोपपन्नास्तद्विपरीतपर्यायाश्रयाश्च तत्र तत्र व्यवहियन्ते व्यवहारार्थिभिः, अतो मातृ-
कापदमेवास्ति व्यवहारयोग्यत्वात्, न शेषमिति व्यवहारनयामिप्रायः । सद्ग्रहव्यवहारौ च
प्रत्येक शतभेदत्वादनेकमुखौ, व्यवहार इति चान्वयसंज्ञत्वादेवास्य नयस्य, अवहरणमवहारः,
कस्य ? एकसत्त्वस्य, केन ? विशेषेण-घटादिना, नानासत्त्वेन लोकयात्रासिद्धेः ॥

अधुना द्रव्यास्तिकमातृकापदास्तिकाभिहिताविशिष्टस्तुप्रतिक्षेपेण भेदा एव वस्तुत्वेना
वधियन्ते पर्यायनयेन, अनवरतोत्पादविनाशप्रवाहमात्रमेव वस्तु सकलव्यवहारनिगन्धनम्, न
तु स्थितमस्ति किञ्चित्, आत्मभानलक्षणानन्तरविनाशित्वान्न किञ्चित्
पर्यायवादिमतम् केनचिदेकेनाभिन्नेन स्थित्यशेनावगम्यमान सम्भाव्यते, तत्राशेषस्थूल-
सूक्ष्मोत्पादकलापस्य प्रतिपादकमुत्पन्नास्तिरुमुत्पन्नेऽस्तिमति, नानुत्पन्ने
वान्ध्येव्योमोत्पलादाविति, योऽप्यात्मलक्षणोऽस्ति सन्नित्येवंविधशब्दवाच्यः सोऽप्यभूत-
प्रादुर्भासः प्राग् नासीत् पश्चाच्छ्रद्धात्माऽस्ति सन्नित्यादिशब्दव्यपदेश्यः, न तु भूत्वाऽस्तिमनुभ-
वन्नस्तीत्याख्यायते, क्रियायाः कृतकत्वात् पचत्यादिवत्, कर्तुश्च तत्सम्बन्धेन कर्तृत्वप्रतिलम्भस्य
कृतकत्वाच्च स्थितसत्ताकमेकमस्ति किञ्चित्, प्रथमलक्षणविलक्षणाश्चोत्तरोत्तरक्षणाः सन्तानाका-
रेणोपजनमासादयन्ति । तथा पर्यायास्तिकमित्युत्पत्तिमतोऽप्यर्थं विनश्वरत्वाद् यावन्त उत्पादा-
स्तावन्त एव विनाश इति विनाशोऽस्तिमति पर्यायास्तिकम्, पर्यायो भेदो विनाशलक्षणः
सोऽस्त्येवोत्पन्नस्येति, पर्यायो हि विनाशपर्यायः, यथा प्राप्तपर्यायो देवदत्त इति, समस्तवि-
सृताप्रयोगापादितविनाशसूचनाकारि च पर्यायास्तिकम् । अपरे तु वर्णयन्त्यन्यथा उत्पन्ना-
स्तिक पर्यायास्तिक च, तत्र सामग्रीग्रहणादेकद्रव्यभाविना पर्यायाणां कालतोऽर्थतो वाऽप्य-
व्यभिचारिणा यत्र व्यपदेशस्तदुत्पन्नास्तिकं सि यमानसिद्धवत्, यथा सिध्यमानः सिद्ध इति
कालतोऽर्थतश्चाव्यभिचारी शब्दः, तथैकद्रव्यभाविना पर्यायाणामयुगपदवृत्तीनां युगपदग्रहणात्
सामग्रीग्रहणाच्च यत्र व्यपदेशः स पर्यायदेशः, यथा स्पर्शादिमता पुद्गलानामिन्द्रियैर्युगपदग्रह-
णादपि व्यपदेशः क्रियते स्पर्शरसगन्धवर्णवन्तः पुद्गला इति । अपर व्याचक्षते—

“ तेषामुत्पादसम्भक्ते—रूपन्नास्तिकदेशना ।

उत्पद्यमानाः पर्यायाः, पर्यायास्तिकमुच्यते ॥ ”

तेषामिति । द्रव्यमातृकापदास्तिकभेदानामुत्पादयोगादुत्पन्नास्तिरुदेशना, पर्यायनयस्यानु-
त्पन्नेन व्यवहाराभावात् तदानीमेव सन्, न हानुत्पन्नाः केचिद् द्रव्यादयः सन्ति, अतीता-
नागतवर्तमानेष्वविशेषात्, यदा पुनरुत्पादसमावेशिनो वर्तमानकालाच्छिन्नाः पर्याया विवक्ष्यन्ते
तदोत्पद्यमानावस्थायां पर्यायास्तिकमुच्यते । अन्ये त्वभिदधति—न मातृकापदास्तिक द्रव्या-
स्तिकाद् भिद्यत इति द्रव्यनयपरिग्रहः, पर्यायास्तिक च नोत्पन्नास्तिकाद् विविच्यत इति

१ ' लभे क्ष० ' इति क-पाठ । २ ' भूयासि म० ' इति क-ख-पाठ । ३ अत्र 'क्रियते' इत्यधिक क-पाठः ।
४ ' नादिक' इति क-पाठ ।

मानुयायित्वात् तत्सञ्ज्ञासम्बन्धादीनाम्, तत्रादिमद्भिः पर्यायैरपर्यमाणं सतो भावाद् व्येति व्येप्यतीति चानित्यम्, अनाद्यैः पर्यायैरादिश्यमान सत्त्वद्रव्यत्वसङ्घित्वप्रमेयत्वचेतनत्वमूर्ता-
मूर्तत्वभौतिकत्वेतरत्वप्राप्तत्वादिभिरविनाशधर्मरूपावित्यम्, तद्वि सूक्ष्मोत्पादमङ्गसन्ततिस-
म्भवेऽपि सत्त्वादिभिराकारैर्नोत्पद्यते नापि विनश्यति। तत्र द्रव्यास्तिकं मातृकापदास्तिकं
च द्रव्यनयः, उत्पन्नास्तिकं पर्यायास्तिकं च पर्यायनयः। अस्ति मतिरस्येत्यास्तिकं,
सतः प्रस्तुतत्वात् तदभिसम्बन्धे नपुसकलिङ्गता, द्रव्ये जास्तिक द्रव्यास्तिकम्, मयूरव्यसका-
दावकृतलक्षणतत्पुरुषप्रक्षेपात्। अथवाऽधिकरणशेषभावविवक्षाया द्रव्यस्यास्तिकं द्रव्यास्तिकम्,
अथवा आस्तिकमस्तिमति, किं तत्? नयरूप प्रतिपादयितु, कस्य प्रतिपादकम्? द्रव्यस्य,

अतः प्रतिपाद्यप्रतिपादकभात्रलक्षणसम्बन्धविवक्षाया पट्टीसमासश्च। एवं
द्रव्यास्तिक स्वरूपम् मातृकापदास्तिकादिष्वपि योज्यम्। द्रव्यमेवाभेद मिद्यते न पर्यायः,

द्रव्य भवनलक्षण मयूराण्डकरसवदुपाख्यसर्वभेदबीजं देशकालक्रमव्य-
ङ्ग्यभेदसमरसावस्थमेकरूप भवनं-भूति' सत्त्वमाश्रितसचातिरिक्त भेदप्रत्यवमर्शेनाभि-
न्नमपि भिन्नवदाभासते, तदेव चास्तीति मन्यते, तच्च द्रव्यास्तिकमसङ्कीर्णस्वभाव शु-
द्धप्रकृतिरूपमेक प्रत्याख्याताशेषविशेषकदम्भक द्रव्यात्मक द्रव्यमात्र सङ्ग्रहप्ररूपणावि-
षयमभिहितम्, अपर नैगमव्यवहारविषयमशुद्धप्रकृति, यस्माद् द्रव्यपर्यायावुभाविच्छति
नैगमः स्वतन्त्रौ, सामान्यमर्यान्तरभूतमन्यदेवाश्रित सदभिधानप्रत्ययहेतुस्तयोर्निर्निमित्तयोः
सर्वथाऽनुपाख्ये प्रवृत्त्यभावात्, व्यावृत्तिबुद्धिहेतुर्भेदकरोऽन्य एव विशेष इति भेदाभ्युप-
गतेरशुद्धप्रकृतिवत्, व्यवहारोऽप्यशुद्धप्रकृतिरेव, परस्परविभिन्नरूपैरयै' सव्यवहार' सिध्य-
तीत्यभिप्रायात्, नैगमस्य वा सङ्ग्रहव्यवहारानुप्रवेशाच्छुद्धाशुद्धप्रकृतिवत् द्रव्यास्तिकस्य,
तत्र सङ्ग्रहाभिप्रायानुसारि द्रव्यास्तिकम्, व्यवहारनयानुसारि मातृकापदास्तिकम्, शुद्धा-
शुद्धप्रकृतिद्वयसन्दर्शनार्थं द्विधोपादानम्, सर्ववस्तुसल्लक्षणत्वादसत्प्रतिपेधेन सर्वसङ्ग्रहादे-
शो द्रव्यास्तिकम्, नहि सता किञ्चिदनाविष्टमस्ति द्रव्येण वा, तच्च निर्भेदत्वाल्लोकयात्राप्र-
वृत्तिरहिर्मुखम्, अत एव व्यवहारप्रवृत्तिस्त्यागोपादानोपेक्षारूपेण वस्तुषु प्रायो भेदसमाश्रया,
स च भेदो मातृकापदास्तिकनिबन्धनः, व्यवहारस्याशुद्धप्रकृतिवत्त्वाल्लोकव्यवहारप्रसाधनाय द्र-
व्यास्तिक भिन्नचित्ति व्यवहारनय', किमन्यद्दर्माधर्माकाशपुद्गलजीवास्तिकायेभ्यस्तद्द्रव्यास्तिक
नाम? ते चास्तिकायाः परस्पर भिन्नस्वभावास्तुल्येऽपि हि द्रव्यत्वे न धर्मास्तिकायो भवत्य-
धर्मास्तिकाय, पकापकवत्, तथेतेरेऽपि विविक्ता एव लोकयात्रा वर्तयन्ति, सन्मात्र शुद्धद्रव्य

मात्र वा विद्यमानमपि न जातुचिद् व्यवहारक्षमम्, अत' स्थूलकतिपय-
मातृकापदास्तिकम् व्यवहारयोग्यविशेषप्रधान मातृकापदास्तिकम्, एते च धर्मास्तिका-
यादयः समस्तसामान्यविशेषपर्यायाश्रयत्वान्मातृकापदशब्दाव्या',
मातृका ह्यशेषवर्णपदत्रास्यप्रकरणादिविकल्पाना योनिः, इत्थं धर्मादयोऽपि व्यवहारनिबन्ध-

तदा पलालं न भवतीत्यतो नैतावेकस्यार्थस्य प्रत्यायनाय सम्यग्ज्ञानोपनयनकारणम्, शब्दान्तरापच्यसहिष्णुत्वात् प्रमत्तगीतावेतामिति ॥

एव घटाद्युदाहरणभाषना कार्या, एव च सदेकश्रृंगवृत्त्येव, नित्यं पुनर्नैवास्ति वस्तु किञ्चिदिति । एवमृजुमृत्रनयेन निरूपिते वस्तुनि शब्दनयस्तद्व्यावृत्त्यर्थमाह-शब्दप्रयोगोऽवगत्यर्थः, तत्र वक्तुरर्थानुविधायी शब्दोऽर्थवशात् तस्य शब्दप्रयोगः, श्रोतुः पुनः शब्दन-शब्दार्थप्रतिपत्तिरिति शब्दानुविधाय्यर्थः, शब्दनयात्र शब्दानुरूपमर्थमिच्छन्ति, यथा शब्द-स्तयाऽर्थोऽपि प्रतिपत्तव्यः, समनन्तरनयप्रतिपादित वर्तमानरूपप्रवृत्त वस्तु सूक्ष्मतरेण शब्देन मिथ्यते, ऋजुमृत्रस्तु वर्तमानानेकधर्मरूपमपि घटशब्देनाभिधीयमान सम्यगभ्युपैति, यथा मृद्वदोऽस्ति घटो द्रव्य घट इति, यद्यसौ मृद्रूपेण द्रव्यतया च न स्यादमृद्रूपं च घटः स्यात्, अतः सोऽसौ तेन रूपेण घटत्वाद् वर्तमानरूपवदति । शब्दनयस्तु वर्तमानका-लवृत्तमपि लिङ्गसङ्ख्यापुरुषकालादिभिन्नमयस्त्वेव मन्यते, स्त्रीपुनपुसकलिङ्गानां गुणानां भिन्नत्वात्, मृद्वदो द्रव्यमिति न सामानाधिकरण्यम्, यथा गौरश्चः, सस्त्यानप्रसवस्थितिल-क्षणाः परस्परविरुद्धाः सत्त्वेते गुणाः शीतोष्णादिवत्, मृदादिशब्दाच्च भिन्नरूपप्रत्ययप्रसवो दृष्टः, पटकुटादिभिन्नभवनिवत्, तस्माद्विज्ञादिभिन्नमसम्यगभिधानम्, तस्यार्थस्य तेन रूपे-णाभूतत्वात्, कातरे शूरशब्दप्रयोगनदिति, एव चाभिन्नलिङ्गसङ्ख्याद्युच्यमान वस्तु वस्तुता-मधिवसति, तेन रूपेण घटत्वात्, यथा शूरे शूरशब्दप्रयोगः, समानलिङ्गशब्दाभिधेयतायां च वस्तुनः पर्यायान्तरैः सामानाधिकरण्यं सिध्यति, घटः कुटो हस्ती दन्ती चेति ॥

एव शब्दनयेनर्जुसूत्रे व्यावर्तिते वस्तुनि चाभिन्नलिङ्गादिशब्दवाच्ये प्रतिष्ठापिते वर्तमा-नस्याभिन्नलिङ्गादिकस्य वस्तुनः सूक्ष्मतर भेदमभिधत्ते समभिरूढनयः । न जातुचित् पर्या-यान्तरैकाधिकरण्येन शब्दैरुच्यमान वस्तु यथाप्रस्थितमुक्तं भवति, सन्नानिमित्तभेदाद् । द्विविधा सन्ना-पारिभाषिकी नैमित्तिकी च, तत्र पारिभाषिकी नार्थवत्तत्र ब्रवीति, यद्वच्छामानप्रवृत्त-त्वात्, नैमित्तिकी तु सर्वैव सन्ना युक्ता, यथाऽऽह—

“नाम च धातुजमाह निरुक्ते, व्याकरणे शकटस्य च तोकम् ।

यत्र विशेषपदार्थसमुत्थ, प्रत्ययतः प्रकृतेषु तदूचम् ॥ ”

एवं च सर्वे क्रियानिमित्ताः शब्दाः धातुजस्यान्निमित्तभेदाच्चार्थभेदो दृष्टश्छत्रिदण्ड्या-दिवत्, अतो या या सन्नामभिधत्ते ता ता समभिरूढतीति समभिरूढस्तामेवैकामारोहति, द्वितीया निमित्तान्तरवृत्ता न क्षमते, तस्माद् वर्तमानेनाभिन्नलिङ्गादिनाऽप्येकेनैव ध्वनिना-भिधीयमानोऽर्थः सम्यगुक्तो भवति, नान्यथेति ॥

क्रियाभेदादित्थं समभिरूढनयेन प्रतिपादिते वस्तुन्येनभूतनयः तद्वस्तु सूक्ष्मतरभेद प्रति-

पर्यायनयपरिग्रहः, तदेवं चतुर्भिरपि विकल्पैर्नयद्वयी प्रतिपिपादयिषिता, एव तर्हि द्रव्यादि-
चतुष्टयी किमर्थेति चेत्, तदुच्यते—उभयनयस्वभावाप्रदर्शनार्था चतुष्टयी । एवमेतान्यन्यव्या-
ख्यानान्यालोच्य भाष्यं कथमपि गमनीयम्, स्वव्याख्यानानुसारेण तावदुच्यते पर्यायनयश्रोत्या-
दविनाशाद् द्वैविध्यप्रदिदर्शयिषया भाष्यकारेणोपचक्रमे, उत्पन्नास्तिकं पर्यायास्तिकमिति ।
स एष पर्यायनयमहाविटपी ग्राह्यद्वानवद्यर्जसूत्रनयादभ्रस्कन्धः सुप्रतिष्ठिताधारनानागमगहन-
शब्दनयशास्त्रस्तदाश्रयसमभिरुद्धैवभूतविविधविकल्पप्रशाखोऽर्थशब्दज्ञानशून्यताङ्कुरपत्रपुष्प-

फलोपशोभितः पर्यायप्रधानत्वादुत्पादविनाशमात्रजलावसेकसवर्धनीयः

कञ्जसूत्रादिभिः प्रतन्यते, तत्रार्जसूत्रः कुटिलातीतानागतपरिहारेण वर्तमानक्षणावच्छि-

पर्यायपक्ष नवस्तुसत्तामात्रमृजु सूत्रयति—अन्यतो व्यवच्छिन्नसि सूत्रपातवत्,

न ह्यतीतमनागतं वाऽस्ति, यदि स्यातामतीतानागते न तर्हि मृतपुत्रिका

युवतिः पुत्रकमुद्दिश्य रथात्, न च पुत्रार्थिनी योपिदौषयाजिकादिविशिष्टदेवतासन्निधौ
विदध्यात्, तद्धि वस्तु वर्तमानक्षणावस्थाय्येव, न जातुचित् ततः पर सत्तामनुभवति, नाप्य-
तीतकालासादितात्मलाभं किञ्चित् तत्रान्वेति, स्वकारणकलापसामग्रीसन्निधावुत्पाद्य स्वरसम-
ङ्गगुरतामवलम्बन्ते तत्क्षणमात्रावलम्बिनः सर्वसंस्काराः । एव च सति य एते कर्तृभूतद्रव्यश-
ब्दसन्निधौ क्रियाशब्दाः प्रयुज्यन्ते यथा देवदत्तः पचति पठति गच्छतीति कर्मभूतद्रव्यशब्द-
सन्निधौ वा यथा घटो भिद्यते घटं वा भिनत्तीत्येवमादयो न यथार्थाः, कथम् ? यतो
नामशब्देनाविकृतरूपस्य द्रव्यस्याभिधानात्, क्रियाशब्देन च विकारस्य प्रतिपाद्यत्वात्, न च
विकाराविकारयोरैकाधिकरण्यमस्ति, विरुद्धत्वात्, अर्थप्रत्यायनाय हि प्रयुक्तः शब्दो विरुद्ध-
मर्थं प्रतिपादयन्नैव सम्यग्ज्ञानमाधत्ते, अययार्थत्वात्, मृगतृष्णायां सलिलशब्दवदिति उक्ता-
र्थसवादी च श्लोको गीतः पुराविदा—

“ पलाल न दहत्यग्नि-भिन्धते न घटः कचित् ।

नासयतः प्रव्रजति भव्यो-ऽसिद्धो न सिद्धयति ॥

पलाल दह्यत इति यद् व्यग्रहारस्य वाक्य तद् विरुध्यते, अत्र वाक्ये वाक्यार्थप्रतिपत्त-
ये पदार्थप्रविभागकाले पलालशब्दो विशिष्टाकारद्रव्यवचनो नाम शब्दः तद्धि द्रव्यं यावत्
तस्मिन्नेवाकारे वर्तते तावदेव पलालशब्दवाच्यम्, अन्यदा तु पलालभावेन तस्याभाव एव,
तद्भावेनाभावात् पटवत्, तस्मात् स्थिररूपमव्यापारमुदासीनमविकृत पलालशब्देन वस्तु प्रति-
पादितम्, कथं तदेव दह्यत इत्यनेन शब्देनोच्येत ? क्रियाशब्दस्य विकाराभिधायित्वात्,
न हि स एवार्थो विकारश्चाविकारश्च भवितुमुत्सहते, यदि हि तत् पलाल न तर्हि तदेव
दह्यते, अविपरिणतत्वात्, प्रागवस्थावत्, विपरिणममान च पलालमेव तन्न भवति, विप-
रिणामशब्दस्य भागान्तरवाचित्वात्, तस्माद् यावत् तत् पलाल तावन्न दह्यते, यदा दह्यते

बन्धनद्वित्वादिसङ्ख्याव्यवहारः सकललोकयात्राक्षमः सिद्धयतीति द्रव्ये वा द्रव्याणि वेत्याह,
 अन्यथैकसङ्ख्याऽपि न स्याद्, व्यवहारस्य वा शतभेदत्वात् कश्चिदशः
 द्रव्यास्तिके नैगमः प्रतिपन्नदेशकालमङ्ख्याभेदः प्रतिमन्यते द्रव्ये वा द्रव्याणि वेति विकल्प-
 सम्भयः, सच त्रिपिधमुत्पादादि, तच्च द्रव्येणार्थमाणमद्वीकृतमङ्ख्याभे-
 दमेवात्मलाम् प्रतिपद्यते, द्रव्य वा द्रव्ये वा द्रव्याणि वेति, न तु कदाचिद् वचनत्रयप्रतिपाद्यद्रव्य
 व्यतिरेकेणान्यत् किञ्चित् सदस्ति, यतो द्रव्यमित्यपदिष्टे सत् प्रतीयते, द्रव्ये इत्यपि सती, द्रव्याणि
 च सन्तीत्येव व्यस्तेषु समस्तेषु च प्रतीयते द्रव्येष्वेव सत्, द्रव्यमात्रे नियतवृत्तित्वात्, द्रव्य-
 व्यतिरिक्तपदार्थाभावाच्चान्यत्र नोपलभ्यते, यदि स्यादद्रव्य किञ्चिद् गुणः कर्मादि वा तत्रा-
 प्याशङ्केत सतो वृत्तिः, तत् तु नैवास्तीत्ययमर्थोज्जेन भाष्यवचनेन प्रत्याग्यते—असन्नाम
 नास्ति, असदिति यस्य नाम सङ्गिनस्तत्सङ्गिरूपममन्नामक नास्ति, सङ्गिरूपाभावाद् वा
 संज्ञा नास्ति, परस्परापेक्षत्वात् सज्ञासङ्गिनोः, एवं चासच्छब्देन गुणाद्यभाव एवोच्यते, स च
 गुणाद्यभावो द्रव्यमात्रमेव द्रव्यास्तिकस्येत्युक्तेन प्रकारेण द्रव्यार्थिकस्यार्थपदभावना । अन्ये
 भाष्यमेवं पठन्ति—असन्नाम नास्त्येव सावधारणोऽसत्तः प्रतिषेधः,
 द्रव्यास्तिके सप्रहः सर्वं द्रव्यमिति सङ्गिष्वसतो द्रव्यास्तिकस्य हि मातृकापदास्तिकाद्यपि
 सर्वमन्तर्यसतीति, तस्मात् सदित्युक्ते एषामेकत्वद्वित्वबहुत्वानामन्यतमो-
 क्तौ तदवरोधः सन्मात्रत्वादिति । एव सङ्ग्रहनयेन स्वाभिप्राये द्रव्यास्तिकमात्रतया प्रकाशिते
 व्यवहारनयः स्वाभिप्रायमाविष्करोति मातृकापदास्तिकोपपत्त्यासेन—

भा०—मातृकापदास्तिकस्यापि मातृकापदं वा मातृकापदे वा मातृकापदानि
 वा सत् । अमातृकापदं वा अमातृकापदे वा अमातृकापदानि वाऽसत् ।

टी०—मातृकापदास्तिकस्यापीत्यादि । धर्मास्तिकयादीनामुद्देशमात्र मातृकापदास्ति-
 कलक्षणम्, एव मन्यते व्यवहारः—न द्रव्यमात्रमभेद सत् सज्ञास्वालक्षण्यादिशून्य व्यवहर्तृणां
 लौकिकपरीक्षकाणां धिय धिनोति, व्यवहारार्थवस्त्वभ्युपगमः, स च भेदेन प्रायः साध्यते,
 त्वयाऽपि च भेद एव प्रदर्शितो द्रव्य वा द्रव्ये वा द्रव्याणि वेति, एकस्मिन्नर्थे एकवचन
 द्वयोरर्थयोर्द्विवचन बहुवचनमित्येव सतो भेदिका सङ्ख्या, न च द्रव्यसतोभे-
 दस्तद्द्रव्यमेव सत्सदेव द्रव्यम्, यच्चैकसङ्ख्यावच्छिन्न सत् तन्न द्वित्वा-
 द्रव्यास्तिके व्यवहारः दिसङ्ख्यायाऽऽश्रयितुं शक्यम्, न द्वौ द्वौ, द्वौ वा एक इत्येव लोक-
 व्यवहारप्रवणेन भेदोऽभ्युपेयः, किं तद् द्रव्य धर्माधर्माकाशपुद्गलजीवभेदं
 गतिस्थित्यवगाहशरीरादिपरस्परोपग्रहणाद्युपकारि सज्ञास्वालक्षणादिविविक्त सव्यवहारप्रापण-
 प्रत्यल भवति ? निर्भेद पुनर्वस्तु न काञ्चिद् व्यवहारमात्रमभिमुखीकरोति, भेदप्रधानताया तु

पादयितुमुपक्रमते—यदि घटत इति घटः क्रियानिमित्तशब्दवाच्योऽभ्युपेतस्त्वया ततो यत् तन्निमित्तं सा क्रिया यदैव वर्तमाना तदैव नैमित्तिकः शब्दो युक्तश्चित्रकारादिवत्, तस्माद् यदैव घटते—चेष्टते तदैव घटः, तन्निमित्ताभावे पटादिवदेवासौ न घटः, न चातीतानागतनिमित्तसम्बन्धः, तयोरभावात्, न ह्यतीत भावि वा छत्रदण्डादि छत्रिदण्ड्यादीनां निमित्तं युज्यते, यदि स्यात्, त्रैलोक्यस्य छत्रिदण्डित्वप्रसङ्गः, अतो घटमान एव घटः, क्रियाविशिष्टस्यैव घटता, ततश्च घटशब्देनापि नैवासौ सर्वदा वाच्य इति, एवमेष पर्यायनयः (सूक्ष्म) घूस्म-तग्भेदस्तावदाधावति यावज्ज्ञानमात्रमवशिष्यते शून्यता वा, न त्विह सकलक्रमभेदाख्यानं क्रियानेऽन्यत्र प्रपञ्चितत्वात् । एवमेतयोर्द्रव्यास्तिरूपपर्यायास्तिरूपयोर्वचनचतुष्टयोपात्तयोः परस्परपेक्षयोरर्पणानर्पणविशेषतः सम्भवाद्भिर्निरूप्यैर्भाष्यकृत् स्वयमेव सन्नित्यादिभेदभावनां करोति—

भा०—एषामर्थपदानि द्रव्यं वा द्रव्ये वा द्रव्याणि वा सत् । असत्त्वम नास्त्येव द्रव्यास्तिकस्य ।

टी०—एषामर्थपदानित्यादि । एषां—द्रव्यपर्यायनयभेदानां द्रव्यास्तिकादीनां चतुर्णाम् अर्थानि पदानि अर्थपदानि द्रव्यं वा द्रव्ये वा इत्यादीनि, द्रव्यमतनिरूपणम् द्रव्यास्तिकादीनां योऽर्थोऽभिधेयो—वाच्यस्तत्प्रतिपादनप्रयोजनान्येकत्वादीनि युक्तानि द्रव्यादीनि, एभिर्हि द्रव्यास्तिकादीनि व्याख्यायन्ते विक्लवैस्तेषां चार्थाभिधानप्रत्ययभेदेन भिन्नानामन्तरङ्गाभिधानप्रत्ययपदापेक्षया बह्वुतिथिविद्वज्ज्ञानाभिमततद्गिरङ्गार्थपदचिन्ता क्रियते, तिष्ठता तावदभिधानप्रत्ययावित्यर्थपदमेव प्राक् प्रदर्श्यत इत्यर्थः । तत्र द्रव्य भव्य योग्य स्वपर्यायपरिणतेः सर्वं धर्मादि भेदवाद्यभिमतमभिन्नलक्षणार्पणयैकत्वेन विवक्ष्यते द्रव्यमिति द्रव्यस्वभावात्त्यागात्, न च द्रव्यव्यतिरिक्त गुणकर्मादि किञ्चिदस्ति, रूपरसादयस्तद्द्रव्यद्वारेणैवोपलब्धिमार्गमवतरन्तो द्रव्यवृत्तिमात्रत्वेनावधार्यन्ते, न भिन्नजातीयत्वेन, चक्षुरादिग्रहणभेदात् तु वृत्तयस्तास्तस्य भिद्यन्ते, पितृपुत्रमातुलत्वाद्यनेकसम्बन्धिसम्बन्धविशिष्टपुरुषवत्, अभिन्नस्यैकस्य जिनदत्तादेर्जन्यजनकाद्यनेकसम्बन्धापेक्षा पितृादिव्यपदेशाः प्रवर्तन्ते, न तु तस्मात् पुरुषवस्तुनोऽर्थान्तरभूत पितृत्व नामार्थो जात्यन्तरमस्ति, पुरुषवृत्तिमात्रत्वात्, तथा द्रव्यमपि चक्षुर्ग्रहणादिविषयभूयमासादयद् रूपादिव्यपदेशमनेकमासादयति, अतोऽनर्थान्तर रूपरसादयो द्रव्यादिति, कर्मापि विसृष्टाप्रयोगसापेक्षो द्रव्यपरिणामस्तद्भावलक्षणो द्रव्यादव्यतिरिच्यमानो द्रव्यमेव, सामान्यविशेषयोरपि तदग्रहे तद्बुद्ध्यभावात् द्रव्यमात्रतैवेति, एवमेकमेव द्रव्य शुद्धप्रकृतेर्द्रव्यार्थस्य । अविशुद्धद्रव्यार्थभेदनैगमस्त्वभिन्नद्रव्येण व्यवहाराभावाद् भेदनि-

बन्धनद्वित्वादिसङ्ख्याव्यवहारः सकललोकयात्राक्षमः सिद्धयतीति द्रव्ये वा द्रव्याणि वेत्याह,
 अन्यैरुसदख्याऽपि न स्याद्, व्यवहारस्य वा शतभेदत्वात् कश्चिदशः
 द्रव्यास्तिके नैगमः प्रतिपन्नदेशकालमङ्ख्याभेदः प्रतिमन्यते द्रव्ये वा द्रव्याणि वेति विकल्प-
 सम्भवः, सच त्रिभिधमुत्पादादि, तच्च द्रव्येणार्थमाणमङ्गीकृतसङ्ख्याभे-
 दमेवात्मलाम् प्रतिपद्यते, द्रव्य वा द्रव्ये वा द्रव्याणि वेति, न तु कदाचिद् वचनत्रयप्रतिपाद्यद्रव्य-
 व्यतिरेकेणान्यत् किञ्चित् सदस्ति, यतो द्रव्यमित्यपदिष्टे सत् प्रतीयते, द्रव्ये इत्यपि सती, द्रव्याणि
 च सन्तीत्येव व्यस्तेषु समस्तेषु च प्रतीयते द्रव्येष्वेव सत्, द्रव्यमात्रे नियतवृत्तित्वात्, द्रव्य-
 व्यतिरिक्तपदार्थाभावाच्चान्यत्र नोपलभ्यते, यदि स्यादद्रव्य किञ्चित् गुणः कर्मादि वा तत्रा-
 प्याशङ्केत सतो वृत्तिः, तत् तु नैवास्तीत्ययमर्थोऽनेन भाष्यप्रचनेन प्रत्याख्यते—असन्नाम
 नास्ति, असदिति यस्य नाम सङ्गिनस्तत्सङ्गिरूपमसन्नामकं नास्ति, सङ्गिरूपाभावाद् वा
 संज्ञा नास्ति, परस्परापेक्षत्वात् सज्ञासङ्गिनोः, एतं चासच्छब्देन गुणाद्यभाव एवोच्यते, स च
 गुणाद्यभावो द्रव्यमात्रमेव द्रव्यास्तिरुस्येत्युक्तेन प्रकारेण द्रव्यार्थिरुस्यार्थपदभावना । अन्ये
 भाष्यमेवं पठन्ति—असन्नाम नास्त्येव सावधारणोऽसत्तः प्रतिषेधः,
 द्रव्यास्तिके सग्रहः सर्वं द्रव्यमिति सङ्गिषृक्षतो द्रव्यास्तिरुस्य हि मातृकापदास्तिकाद्यपि
 सर्वमन्वर्तयसतीति, तस्मात् सदित्युक्ते एवामेकवृत्तित्वानुत्पन्नानामन्यतमो
 क्तौ तदवरोधः सन्मात्रत्वादिति । एव सङ्ग्रहनयेन स्वाभिप्राये द्रव्यास्तिकमात्रतया प्रकाशिते
 व्यवहारनयः स्वाभिप्रायमाविष्करोति मातृकापदास्तिकोपपन्नासेन—

भा०—मातृकापदास्तिकस्यापि मातृकापदं वा मातृकापदे वा मातृकापदानि
 वा सत् । अमातृकापदं वा अमातृकापदे वा अमातृकापदानि वाऽसत् ।

टी०—मातृकापदास्तिकस्यापीत्यादि । धर्मास्तिज्ञायादीनामुद्देशमात्र मातृकापदास्तिक-
 कलक्षणम्, एव मन्यते व्यवहारः—न द्रव्यमात्रमभेदं सत् सज्ञास्वालक्षण्यादिशून्य व्यवहर्तृणां
 लौकिकपरीक्षकाणां धिय धिनोति, व्यवहारार्थश्च वस्तुभ्युपगमः, स च भेदेन प्रायः साध्यते,
 त्वयाऽपि च भेद एव प्रदर्शितो द्रव्य वा द्रव्ये वा द्रव्याणि वेति, एकस्मिन्नर्थे एकवचन
 द्वयोरर्थयोर्द्विवचन बहुष्वर्थेषु च बहुवचनमित्येव सतो भेदिका सङ्ख्या, न च द्रव्यसतोभे-
 दस्तद्द्रव्यमेव सत्सदेव द्रव्यम्, यच्चैकसङ्ख्यावच्छिन्नं सत् तच्च द्वित्वा-
 द्रव्यास्तिके व्यवहारः दिसङ्ख्यायाऽऽश्रयितुं शक्यम्, न हेको द्वौ, द्वौ वा एक इत्येव लोक-
 व्यवहारप्रवणेन भेदोऽभ्युपेयः, किं तद् द्रव्य धर्माधर्माकाशपुद्गलजीवभेद
 गतिस्थित्यवगाहशरीरादिपरस्परप्रवृत्त्याद्युपकारि सज्ञास्वलक्षणादिविविक्त सव्यवहारप्रापण-
 प्रत्यल भवति ? निर्भेद पुनर्वस्तु न काञ्चित् व्यवहारमात्रमभिमुखीकरोति, भेदग्रधानताया तु

पादयितुमुपक्रमते—यदि घटत इति घटः क्रियानिमित्तशब्दवाच्योऽभ्युपेतस्त्वया ततो यत् तन्निमित्तं सा क्रिया यदैव वर्तमाना तदैव नैमित्तिकः शब्दो युक्तश्चित्रकारादिवत्, तस्माद् यदैव घटते—चेष्टते तदैव घटः, तन्निमित्ताभावे पटादिवदेवासौ न घटः, न चातीतानागतनिमित्तसम्बन्धः, तयोरभावात्, न ह्यतीत भावि वा छत्रदण्डादि छत्रिदण्ड्यादीनां निमित्तं युज्यते, यदि स्यात्, त्रैलोक्यस्य छत्रिदण्डित्प्रसङ्गः, अतो घटमान एव घटः, क्रियाविशिष्टस्यैव घटता, ततश्च घटशब्देनापि नैवासौ सर्वदा वाच्य इति, एवमेव पर्यायनयः (सूक्ष्म) सूक्ष्म-तरभेदस्तावदाधावति यावज्ज्ञानमात्रमवशिष्यते-शून्यता वा, न त्विह सकलक्रमभेदाख्याने क्रियतेऽन्यत्र प्रपञ्चितत्वात् । एवमेतयोर्द्रव्यास्तिरूपार्थास्तिरूपयोर्वचनचतुष्टयोपात्तयोः परस्परपेक्षयोरर्पणानर्पणविशेषतः सम्भ्रजिर्निरूप्यैर्भाष्यकृत् स्वयमेव सन्नित्यादिभेदभावनां करोति—

भा०—एवामर्थपदानि द्रव्यं वा द्रव्ये वा द्रव्याणि वा सत् । असन्नाम नास्त्येव द्रव्यास्तिकस्य ।

टी०—एवामर्थपदानितीत्यादि । एषां—द्रव्यपर्यायनयभेदानां द्रव्यास्तिकादीनां चतु-

र्णाम् अर्थानि पदानि अर्थपदानि द्रव्यं वा द्रव्ये वा इत्यादीनि,

द्रव्यमतनिरूपणम् द्रव्यास्तिकादीनां योऽर्थोऽभिधेयो—वाच्यस्तत्प्रतिपादनप्रयोजनान्येक-

त्वादीनि युक्तानि द्रव्यादीनि, एभिर्हि द्रव्यास्तिकादीनि व्याख्यायन्ते

विकल्पैस्तेषां चार्थाभिधानप्रत्ययभेदेन भिन्नानामन्तरङ्गाभिधानप्रत्ययपदापेक्षया बहुवचनविद्व-
ज्जनाभिमतवहिरङ्गार्थपदचिन्ता क्रियते, तिष्ठता तावदभिधानप्रत्ययावित्यर्थपदमेव प्राक् प्रद-
श्यत इत्यर्थः । तत्र द्रव्यं भव्यं योग्यं स्वपर्यायपरिणतेः सर्वं धर्मादि भेदवाद्यभि-
मतभिन्नलक्षणापेक्षयैकत्वेन विवक्ष्यते द्रव्यमिति द्रव्यस्वभावात्प्रागात्, न च द्रव्यव्यति-
रिक्तं गुणकर्मादि किञ्चिदस्ति, रूपरसादयस्तद्द्रव्यद्वारेणैवोपलब्धिमार्गमवतरन्तो द्रव्य-
वृत्तिमात्रत्वेनावधार्यन्ते, न भिन्नजातीयत्वेन, चक्षुरादिग्रहणभेदात् तु वृत्तयस्तास्तस्य
भिद्यन्ते, पितृपुत्रमातुलत्वाद्यनेकसम्बन्धिसम्बन्धविशिष्टपुरुषवत्, अभिन्नस्यैकस्य जिनद-
त्तादेर्जन्यजनकाद्यनेकसम्बन्धापेक्षा पित्रादिव्यपदेशाः प्रवर्तन्ते, न तु तस्मात् पुरुषव-
स्तुनोऽर्थान्तरभूतं पितृत्वं नामार्थो जात्यन्तरमस्ति, पुरुषवृत्तिमात्रत्वात्, तथा द्रव्यमपि
चक्षुर्ग्रहणादिविषयभूयमासादयद् रूपादिव्यपदेशमनेकमासादयति, अतोऽनर्थान्तर रूपरसा-
दयो द्रव्यादिति, कर्मापि विन्नसाप्रयोगसापेक्षो द्रव्यपरिणामस्तद्भावलक्षणो द्रव्यादव्यतिरि-
च्यमानो द्रव्यमेव, सामान्यविशेषयोरपि तदग्रहे तद्बुद्ध्यभावात् द्रव्यमात्रतैवेति, एवमेकमेव
द्रव्यं शुद्धप्रकृतेर्द्रव्यार्थस्य । अविशुद्धद्रव्यार्थभेदनैगमस्त्वभिन्नद्रव्येण व्यवहाराभावाद् भेदनि-

तस्मादुत्पन्न एवास्ति क्षणः, तस्मिन् नान्वयि किञ्चिद् द्रव्यत्वादि विद्यते, ततश्च भूतान्वेपिणो न द्रव्यास्तिकं न मातृकापदास्तिकं किञ्चिदस्ति, उत्पन्नास्तिरुमेव तु सत् सन्तत्या द्रव्यं वा धर्मादि वाऽभिधीयते, न भूततस्तदस्ति, सन्तानस्य सावृतत्वात्, ते च वर्तमानक्षणा भूयासः, तत्रैकक्षणविवक्षायामुत्पन्नास्तिक सदिति विकल्पः, द्वित्वविवक्षायामुत्पन्नास्तिके वा सती, त्रित्वादिविवक्षायामुत्पन्नास्तिकानि वेति, यत् तत् सदेव विप्रक्षया नियम्यते सङ्ख्याभेदेन व्यवहारार्थम्। यच्च परेण द्रव्यास्तिकं मातृकापदास्तिकं वाऽभ्युपेत तदुत्पन्नमनुत्पन्न वा स्यात् ? यदि पूर्वः कल्पः असत्समीहितसिद्धिः, अयोत्तरस्ततोऽसदेव द्रव्यास्तिकादि, कथञ्चिदप्युत्पादनेनायोगादत आह—अनुत्पन्नं वाऽनुत्पन्ने वाऽनुत्पन्नानि वा सर्वमसत् स्वलक्षणस्योत्पादस्याभावादिति। एवमुक्तेन प्रकारेण धर्मादि द्रव्यं स्यात् सत् स्यादसत् स्यान्नित्यं स्यादनित्यमिति प्रतिपाद्यत्वेन सूचितम्, अधुना विप्रक्ष्यते। तत्र द्रव्या-

र्थनयप्रधानताया पर्यायनयगुणभावे च प्रथमविकल्पः, प्राधान्य शब्देन सदाभिभङ्गा विवक्षितत्वाच्छब्दाधीनम्, शब्दानुपात्तस्यार्थतो गम्यमानस्याप्रधानता ?। पर्यायनयप्रधानताया द्रव्यनयगुणभावे च द्वितीयः २। अ-

र्पितेऽनुपनीते न वाच्यं सदित्यसादिति चेत्यनेन भाष्यवचनेन तृतीयविकल्पो विवक्ष्यते स्यादवक्तव्यमिति ३। एते त्रयः सकलादेशाः। यदा त्वभिन्नमेकं वस्त्वनेकेन गुणरूपेणोच्यते, गुणिनां च गुणरूपमन्तरेण विशेषप्रतिपत्तेरभागादिहात्मादिरेकोऽर्थः सत्त्वादेरेकस्य गुणस्य रूपेणाभेदोपचारतो मतुलोपेन वा निरशः सकलो व्याप्तो वक्तुमिष्यते, विभागनिमित्तस्य प्रतियोगिनो गुणान्तरस्यासत्त्वादेस्तत्रानाश्रयणात्, तत्र द्रव्यार्थाश्रय सत्त्वगुणमाश्रित्य तदा स्यात् सन्नित्युच्यते सकलादेशः, गुणद्वयं तु गुणिनो भागवृत्ति भवत्युभयात्मकत्वाद् गुणिनः, न त्वेको गुणो भागवृत्तिरिति। एव स्यान्नित्य इत्यपि वाच्यम्। तथा पर्यायनयाश्रयमसत्त्वमनित्यत्वं चाङ्गीकृत्य स्यादसत् स्यादनित्य आत्मेति वाच्यम्। युगपत् भावादुभयगुणयोरप्रधानताया शब्देनाभिधेयतयाऽनुपात्तत्वात् स्यादवक्तव्यः ॥ का पुनर्भागा स्याद् सन्निति ? किमत्र भाव्यम् ? एक द्रव्यमनन्तपर्यायमतीतानागतानन्तकालसम्बन्धनेकार्थव्यञ्जनपर्याय-त्मकतया विश्वरूपम्, तदेवविधावस्थं वस्तु वर्तमानपर्यायवृत्तमपि येन येन शब्देनोच्यते तेन तेन रूपेण तदभिसम्बद्धम्, द्रव्यस्य पर्यायसचिवत्वात् पर्यायाणां च द्रव्यसहायत्वात्, अतोऽनेकान्तवादसामर्थ्याद् वस्तुनो यदुक्तमृक्तिका, न च व्यवहारविरोधिनी, यथा घटः पटादिरपि भवति स्यात्कारसलाञ्छनशब्दाभिधेयतायामिति जैनैन्द्रो न्यायः। एव न्यायव्यवस्थायामनन्तपर्याये पुरुषादौ सप्तधा वाचकः शब्दः प्रवर्तते स्यादस्त्येवेत्यादिः, यथा युवत्ववृत्तिः, पुरुषः पुरुषत्वेनास्ति न तु बालवृत्त्या, ततः स्यादस्त्येव न पुनः सर्वात्मनैव पुरुषः द्रव्या-

धर्मादीनामन्यतमैरुविनक्षायां सत् मातृकापदम्, द्वित्रिभिन्नक्षायां सती मातृकापदे, त्रित्वादिविषया-
या सन्ति मातृकापदानीति प्रतिविशिष्टव्यवहारप्रसिद्धिः, अतो धर्मादयः परस्परव्यावृत्तसत्त्वं
स्वभार्षणयैव सन्ति, नान्यथा । धर्मास्तिकायस्वलक्षणं य(त् त)न्न जातुचिदधर्मास्तिकायल-
क्षणं भवति, अतो यदस्ति तन्मातृकापदं वेत्यादिना विरूप्यत्रयेण सहगृहीतं धर्मादि पञ्चविधम्,
सकलभेदजालप्रसूतिहेतुत्वान्मातृकापदं मातृकास्थानीयमुच्यते धर्मादि, नातोऽन्यदस्तीति,
अमातृकापदं वेत्यादिना तामेव परस्परव्यावृत्तिमभिव्यनक्ति, यदि धर्मादिपञ्चकव्यतिरेकि
किञ्चिद् भवेत् ततस्तन्मातृकापदं वेत्यादिव्यपदेशो युज्येत, सञ्ज्ञास्वालक्षण्याद्यभावात् तथा-
सत्, तस्मात् धर्म एवाधर्मलक्षणाद् व्यावर्तमानस्तेनाधर्मस्वलक्षणरूपेणासन्नित्युच्यते । एवं
शेषेष्वपि भावना विधेया ॥

सर्वसद्गतिविशेषाणां प्रसवहेतुत्वाद् धर्मास्तिकायो मातृकापदम्, स एव च सर्वसत्स्थि-
तिविशेषप्रसवव्यावृत्त्यपेक्षया अमातृकापदम्, एव द्विवचनप्रवचने विभावनीये । तस्मान्न
द्रव्यास्तिकादि किञ्चिन्मातृकापदव्यतिरेकि विद्यते, स्वभावासक्रान्त्या तु परस्परपोह-
भावतः पदार्थव्यवस्थानम्, स चापोहः सलक्षणव्यवच्छेदेनैको यथा प्रमाण प्रमेयं च सद्,
यन्न प्रमाणं न प्रमेयं तदसदेव, अपरो धर्म्यन्तरस्य धर्म्यन्तरोत्पन्नवैशिष्ट्येनापोहः,
तद्यथा—जीवोऽजीवो न भवत्यश्वो गौर्न भवतीति, तथाऽनपोहश्चेतनाचेतनयोर्द्रव्यादेशात्, पर-
स्परपोहे च द्रव्यादेशात् सर्वेषां धर्मादीनामनपोह इत्येवं सामान्यविशेषानेकधर्मत्वाद् धर्माद-
योऽपोहानपोहरूपाः सर्वे मातृकापदास्तिकम्, एव द्रव्यार्थनयामिप्रायो द्रव्यास्तिकमातृकाप-
दास्तिकाभ्यामाख्यातः । पर्यायार्थनयावसरे त्विदमुच्यते—

• भा०—उत्पन्नास्तिकस्य उत्पन्नं वा उत्पन्ने वा उत्पन्नानि वा सत् । अनुत्पन्नं
वाऽनुत्पन्ने वाऽनुत्पन्नानि वाऽसत् ॥

टी०—उत्पन्नास्तिकस्येत्यादि । पर्यायार्थस्य मूलमुजुष्टम्, स च प्रत्युत्पन्नं वर्तमान-
क्षणमात्रं सर्वमेव धर्मादिद्रव्यं प्रतिजानीते, क्षण क्षणं प्रत्युत्पन्नं पूर्वपूर्वक्षणविलक्षणम्, इद-
मेव च सतो लक्षणं यदुत्पद्यते प्रतिक्षणम्, उत्पादो हि वस्तुनो लक्षणम्, अनुत्पादाश्च व्योमो-
त्पलादयो न कश्चिद्विच्छस्यन्ते, तत्रात्मना तावत् प्रतिक्षणमपरापरज्ञानदर्शनक्रियाद्युत्पादो
लक्षणम्, पुद्गला वर्णं गन्धं रसं स्पर्शं-शब्दं सस्थानं तम-क्लायाद्युत्पादल-
पर्यायास्तिके उत्पन्नाः क्षणाः, धर्माधर्माकाशास्तु गन्तृत्वावगाहमानगतिस्थित्यवगाहाका-

रञ्जसूत्रं रोत्पादतः प्रतिक्षणमन्ये चान्ये च भवन्तीति, एषां च वर्तमान-
क्षण एव सत्यः, तस्मादेकमभिन्नं सकलभेदहेतुमातृकापदं नाम किञ्चिन्नास्ति व्यवहारन-
यपुरस्कृतम् । अपि च—व्यवहारोऽपि लौकिकः प्रत्युत्पन्नक्षणसाध्य एव, सतोऽर्थक्रिया-
सामर्थ्यात् सैव वर्तमानक्षणं, क्रान्तानागतक्षणयोरसत्त्वान्नार्थक्रियासामर्थ्यं सम्भाव्यते,

दासः, तत्रायोगोऽसम्बन्धस्तदवच्छेदफल विशेषणमस्त्येव घट इत्यादाव-
 एवकारस्यार्थ-
 प्रेविध्यम्-
 स्तिना सह घटस्यायोगो-नास्त्ययोगमात्रं व्यवच्छिद्यते, यथा चैत्रो धनु-
 र्धरः, चैत्रे हि धनुर्धस्तायामाशङ्क्यमानाया चैत्रो धनुर्धर एवेत्युधा-
 र्यमाणेनान्येभ्यो धनुर्धरता व्यापर्तते, तद्वदिहापि प्रकृतवस्तुनीति, स्यात् त्वेप दोषो यद्यन्ययो-
 गव्यवच्छेदेन विशेषणं क्रियेत, यथा पार्थो धनुर्धरः पार्थे धनुर्धरताया प्रतीताया तादृशी
 किमन्यत्राप्यस्तीति चिन्ताया पार्थ एव धनुर्धरो नान्य इति प्रतिविशिष्टधनुर्धरताया सहा न्यै-
 र्योगो व्यवच्छिद्यत इति । कचिदत्यन्तायोगव्यवच्छेदो नीलमेव सरोजमित्यत्र, न सरोजं स-
 कलद्रव्यभाविनीलगुणमात्मसात्करोति, तथा नीलत्वमपि न समस्तसरोजाक्षेपि, अत एवोभ-
 यव्यभिचारादुभयविशेषणत्वम्, अत्र च नीलतायाः किलात्यन्तमयोगो व्यवच्छिद्यते, नात्य-
 न्तमयोगः-असम्बन्धः सरोजेन सह नीलतायाः । सर्वत्र चैवकारस्य विवक्षावशात् साक्षादप्र-
 योगेऽपि व्यवच्छेदार्थप्रतीतिरतो निरन्वयदोषामावस्तदयोगव्यवच्छेदेन विशेषणादिति । अ-
 त्रोच्यते-सर्वमेतद् व्यामोहभाषित दुर्युद्धेरुद्धरतः परप्रयुक्तदूषणानि, यस्मादयोगे व्यवच्छि-
 न्नेऽपि प्रागेतन(?) दोषसम्पातो न निवर्तते, अयोगव्यवच्छेदेन ह्यस्तिना योग इष्यते, स च
 योगः किं सामान्यरूपेणास्तिना प्रत्याच्यतेऽथ विशेषरूपेण उतोभयरूपेणेति सर्वथा प्राक्तन-
 दोषप्रसङ्गः, व्यवच्छेदोऽप्यस्तित्वसामान्यायोगस्य वाऽस्तित्वविशेषायोगस्य वा उभयायोगस्य
 वा ? यद्यस्तित्वसामान्यायोगव्यवच्छेदः, ततोऽस्तित्वविशेषायोगव्यवच्छेदाभावप्रसङ्गस्त-
 स्मिन्नाव्यवच्छिन्ने सर्वास्तित्वविशेषस्वभाव आत्मादिः प्रसक्तः, अयास्तित्वविशेषायोगव्यवच्छेद
 इष्टः, एवं तर्ह्यस्तित्वसामान्ययोगव्यवच्छेदाभावप्रसङ्गः, ततः प्रागेतन
 व्यवच्छेदेऽपि स्याद्वाद दोषत्रातस्तदवश्यः, अथोभयायोगव्यवच्छेदः, तथापि सामान्यविशेषा-
 स्तित्वोभयस्वभावः आत्मादिरभ्युपेतः स्यात्, ततश्च निष्फलमवधारणं,
 सामान्यास्तित्वेन चास्त्यात्मादिर्विशेषास्तित्वेन च, ततश्च स्वगतविशेषास्तित्वेनास्ति परगत-
 विशेषास्तित्वेन नास्ति वस्तु, स्यादस्ति स्यान्नास्तीति सिद्धम्, अनेकान्तरूपमेव समस्तवस्तु
 व्यवहारास्पदतामानयन्तस्तत्कारिणस्तद्वेपिणश्च केचिज्जायन्ते जगत्प्रकारणाविष्कृतमत्सरप्रसराः
 खलु दुर्जनाः । यत्राप्यन्ययोगव्यवच्छेदोऽभिप्रेतस्तत्रापि योगविशेषो व्यवच्छिद्यते न योग-
 सामान्यम्, यादृक् पार्थे धनुर्धरता तादृगन्यत्र नास्तीति । अत्यन्तायोगव्यवच्छेदेऽपि अत्यन्त-
 मयोगो नास्ति योग एक सर्वथा, अथवा कदाचिदस्ति कदाचिन्नास्तीत्येवं च विकल्पद्वयेऽपि
 प्राच्य एक प्रसङ्गो योज्यः ॥ प्रकृतमनुस्रियते-सर्वथा सामान्यविशेषरूपत्वात् प्रकारवदस्ति-
 त्वमतः सामान्यास्तित्वेनास्ति विशेषास्तित्वेन नास्त्यात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्तीति, तथा यदस्ति
 तन्नियमेन द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेणैवात्मलभ लभते, यथा-आत्मा जीवद्रव्यतया, क्षेत्रत इह
 क्षेत्रतया, कालतो वर्तमानकालसम्बन्धितया, भावतो ज्ञानदर्शनोपयोगमनुव्यगतितयेति

र्थेनान्वयिना वर्तमानेन यौवनेन विद्यते, न तु तत्र सम्भविनान्वयेनापि पर्यायेण बालादिना, यदि पुनरस्त्येवेति नियमेनैवोच्यते तत आमरणकालवृत्तत्वात् पुरुषशब्दपुरुषार्थयोर्नास्तित्वनिरवकाशास्तित्वप्रतिज्ञावशात् यथा पुरुषत्वयौवनाभ्या विद्यते तथा बालपुरुषतयाऽपि स्यादन्याभिश्च वृत्तिभिः सत्सङ्कीर्णवृत्तिर्भवेत्, नियतवृत्तिश्च दृश्यते, न वा बालता पुरुषस्वभाव एव भवतीत्यभ्युपेयम्, ततश्चावस्थाहानेः पुरुषाभावप्रसङ्गः, अतो बालापेक्षया स्यादस्त्येवेति भवति, तथैकान्तवादिनो नास्त्येवात्मेत्यवधारणेनोक्ते यथैवान्वयिना द्रव्यार्थपुरुषतया स नास्ति, एवमुत्पादविनाशप्रवाहरूपपर्यायात्मिकयाऽपि बालादिवृत्त्या न स्यात्, एव चात्मनास्तित्वमस्तित्वनिरवकाश भवेत्, ततश्चान्वयिना नैमित्तिकेन वा रूपेण नास्तित्वमात्मनो बान्ध्येयस्येव सर्वप्रकारमनुपपन्नम्, अतस्तद्दोषापाकरणेन स्यान्नास्त्येवेत्युच्यते, स ह्यन्वयिन्या वृत्त्या न (?) विद्यते, न सर्वात्मनैव, यतो वर्तमानपर्याय* स्वात्मना बालादिरूपेणास्त्येव, पर्यायपरम्परायामपि वर्तमानपर्यायेणैवास्ति नातीतानागतपर्यायापेक्षणेनेत्यतः स्यान्नास्त्येवेति । ये त्वस्तित्वनास्तित्वैकान्तवादिनोऽप्रधारणमिष्टतः प्रयुज्जतेऽस्त्येवात्मा नास्त्येव चात्मेति, तेषां शब्दशक्तिप्रापितत्वात् सर्वथाऽस्तित्वनास्तित्वप्रसङ्गः । प्रथमविरूपे तावत् सर्वप्रकारास्तित्वमात्मनः प्रसजति, प्रतिषेधनिरोधत्वादस्तित्वेन स्ववशे व्यवस्थापितत्वादस्तित्वाभावे चात्माभावात्, नास्तित्वस्यापि स्वविषयेऽवधृतत्वात् सति घटे तदप्रसङ्गात्, एकाधिकरणयोश्च सदसतोर्विरोधात् परस्परविषयानाक्रान्तिः, अत* समस्तवस्तुरूपेणास्त्यात्मा नास्तित्वनिरवकाशास्तित्वशब्दाव्यवत्वादस्तित्वे स्वात्मवत्, अस्तित्वसामान्येन व्याप्तो न त्यस्तिविशेषैः पटादिभिरिति चेत्, यथाऽनित्यमेव कृतकमनित्याभावे तदभावात्, साध्यधर्मसामान्येनेति वचनात्, अनित्यत्वसामान्यमनित्यव्यक्तिश्चेति द्विरूप* साध्यधर्मः, साधनधर्मोऽपि हि द्विप्रकारः, तत्तुल्योऽपि हितानामे(?)त्यादिवचनात्, तयोस्व येन रूपेणेत्याद्यभिधानात् सामान्यानित्यतया व्याप्तिर्न विशेषानित्यतया, हन्त भवतैव तर्हि प्रतिपन्नः साध्यधर्मभेदस्तथा चावधारणवैयर्थ्यम्, अनित्यत्वे हि सर्वप्रकारे सत्यवधारणसाफल्यं स्यात्, यदा तु विशेषानित्यतया न भवत्यनित्य वस्तु तदा व्यर्थमवधारणम् । स्वगतेनापि विशेषेणानित्यं भवत्येवेति चेत्, तन्न, तत्रापि स्वगतेनेति विशेषेणसामर्थ्यात् परगतविशेषानित्यत्वाभावः, पुनरप्यफलमेवावधारणम् । न चानवधारणो वाक्यप्रयोगः पण्डितजनमनःप्रीतिहेतु*, सर्ववाक्यानां सावधारणत्वादिष्टतश्चावधारणप्रकल्पनादवश्यं तयाऽवधारणमभ्युपेयम्, अन्यथा त्वनित्यं कृतकमनित्यत्वस्यानवधृतत्वान्नित्यत्वप्रसक्तिरपि ॥ अपरे त्वेवविधप्रसङ्गभीत्या त्रिधाऽवधारणफलं वर्णयन्ति अयोगान्ययोगात्यन्तायोगव्यवच्छेदद्वारेण, कचिदेवकारप्रयोगादयोगव्यवच्छेदः, कचिदन्ययोगनिरासः, कचिदत्यन्तायोगव्यु-

१ ' भेति तथैकान्त ' इति क-पाठः ।

२ ' सद्यो वर्त ' इति ग-पाठः ।

३ ' निषेध ' इति क-पाठः ।

४ ' यन्नां हि ' इति-क य-पाठः । ५ ' तथाज ' इति ग-पाठः ।

अर्पितं विशेष्यते, कीदृशोऽर्पिते ? अनुपनीते, कथमनुपनीते ? सामर्थ्यात् क्रमेणाविशेषिते, क्रमेण त्वर्पणे प्राच्यविकल्पावेव स्याताम्, अतोऽप्यश्रयतया युगपदभिन्ने काले द्वाभ्या गुणाभ्यामेक-
स्यैवार्थस्याभिन्नस्य प्रतियोगिभ्यामभेदरूपेणैकेन शब्देनावधारणात्मकाभ्यां वक्तुमिष्टत्वादवा-
च्यम्, तद्विधस्यार्थस्य शब्दस्य चाभावात्, अयं च विकल्पस्तेचान्यत्वसत्त्वासम्भवात् कि-

वचकव्यत्यम्

लाभक्तव्यमेवेत्येवविधैकान्तव्यावर्तनार्थः स्यादवक्तव्य एवात्मा, अव-
क्तव्यशब्देनान्यैश्च पदैर्मिर्वचनैर्द्रव्यपर्यायविशेषैश्च वक्तव्य एव, अन्यथा
सर्वप्रकाराभक्तव्यतायामभक्तव्यादिशब्दैरप्यवाच्यत्वादनुपाख्यः स्यात्,

अतीतविकल्पद्वयं त्वेकान्तास्तित्वैकान्तनास्तित्वप्रतिपक्षनिराकरणद्वारेण स्यादस्ति स्यान्ना-
स्तीति स्वपरपर्यायान्यतरैकधर्मसम्बन्धार्पणात् कालभेदेनोक्तम्, अधुना युगपद् विरुद्धधर्मद्व-
यसम्बन्धार्पितस्य च वस्तुरूपस्याभिधानात् कीदृशः शब्दप्रयोगो भवतीति ? उच्यते-न खलु
तादृशः शब्दोऽस्ति यस्तादृशीं विवक्षा प्रतिपूरयेत्, यतोऽर्थान्तरवृत्तैः पर्यायैर्वर्तमानमननुभ-
वस्तान् पर्यायान् द्रव्यं ब्रवीतीत्येका विवक्षा, अपरा तु विवक्षा निजैः पर्यायैः स्वात्मनि वृत्तै-
र्वर्तमानमनुभवन् स्वान् पर्यायान् द्रव्यमभिधेयतीति, एवमेतयोर्विवक्षयोः परस्परविलक्षण-
त्वाद् विरुद्धत्वाच्च द्वाभ्यामपि युगपदादेशे पुरुषस्यैकस्यैकत्र द्रव्ये नास्ति सम्भवो वचनविशे-
षातीतत्वाच्चावक्तव्य वाचकशब्दाभावात् । एतदुक्तं भवति—अस्तित्वनास्तित्वयोर्विरुद्धयोरेक-
त्राधिकरणे काले च सम्भव एव नास्तीत्यतस्तद्विधस्यार्थस्याभावात् तस्य वाचकः शब्दोऽपि
नास्त्येवेति १ ॥ तथा कालाद्यभेदेन वर्तनं गुणानां युगपद्वावस्तव्यं यौगपद्यमेकान्तवादे नास्ति,
यतः कालात्मरूपार्थसम्बन्धोपकारगुणिदेशससर्गशब्दद्वारेण गुणानां वस्तुनि वृत्तिः स्यात्,
तत्रैकान्तवादे विरुद्धानां गुणानामेकस्मिन् काले न कचिदेकत्रात्मनि वृत्तिदृष्टा, न जातुचित्
प्रतिभक्ते सदसत्त्वे स्त एकत्रात्मन्यससर्गरूपे येनात्मा तथोच्येत, ताभ्यां विविक्तश्च परस्परगु-

णानामात्मस्वभावो नान्योन्यात्मनि वर्तते, ततश्च नास्ति युगपदभेदेना-
कालादयो वृत्तिहेतव्यं मिधानम् २ ॥ न चैकत्रार्थे विरुद्धाः सदसत्त्वादयो वर्तन्ते, यतोऽङ्ग-
भिन्नैकात्माधारत्वेनाभेदे सति सदसत्त्वे युगपदुच्येयाताम् ३ ॥ न च

सम्बन्धाद् गुणानामभेदः, सम्बन्धस्य भिन्नत्वात्, छत्रदेवदत्तसम्बन्धाद्दि दण्डदेवदत्तसम्ब-
न्धोऽन्यः, सम्बन्धिनोः कारणयोर्भिन्नत्वात्, न तावेकेन सम्बन्धेनाभिन्नावेव, सदसत्तोरात्मना
सह सम्बन्धस्य भिन्नत्वात्, न सम्बन्धकृत् यौगपद्यमस्ति, तदभावाच्च नैकशब्दवाच्यत्वम्
४ ॥ न चोपकारकृतो गुणानामभेदः, यस्मान्नीलरक्ताद्युपकर्तृगुणाधीन उपकारः, ते च
स्वरूपेण भिन्नाः सन्तो नीलनीलतररक्तरक्ततरादिना द्रव्यं रञ्जयन्ति विविक्तोपकारभाजः ।
एव सदसत्त्वयोर्भेदात् सत्त्वेनोपरोक्तं सत्, असत्त्वोपरक्तमसदिति दूरापेत्युपकारसारूप्यम्, यत-

१ 'सत्त्वान्यत्व इति क-पाठ ।

२ 'युगपत्तया विवक्षितादन्यै द्रव्यविशेषपर्यायविशेषवाचकै शब्दै ।

३ 'स्यादस्तीत्यादिरूपैरेतद्वक्तव्यव्यतिरिक्तं । ४ 'मनुभवन्' इति क पाठ ।

प्रतिपादिते गम्यत इदं—द्रव्यक्षेत्रकालभावान्तरसम्बन्धितया नास्त्यात्मा । यदि च सर्वद्रव्यत-
याऽऽत्मा स्याद्, आत्मैवासौ न भवेत्, द्रव्यत्ववत्, सर्ववृत्तितया वा,
स्वद्रव्यादिना सत्त्वम् तद्रूपतया च सर्वकालसम्बन्धितत्वाद् व्योमवन्मनुष्यभावे वा समस्तनार-
कादिभावप्रसङ्ग एकान्तवादिनाम्, अतोऽवश्यं स्वद्रव्यादित्वेनैवास्तित्व-
मभ्युपेयम्, नान्यद्रव्यादित्वेन ॥ ततश्च स्वैरस्तित्वात् परैश्च नास्तित्वात् स्यादस्ति स्यान्ना-
स्तीति, स्वपरमात्रभावाभावोभयाधीनत्वादात्मास्तित्वस्य, यथैव स्वास्तित्वादस्तीत्युच्यते,
तथैव परनास्तित्वान्नास्तीत्यपि वाच्यम्, न च प्रकारान्तरमस्ति किञ्चिदेकान्तवादिनां यदाश्र-
यणेनावष्टम्भो दृढप्रतिबन्धः स्यादिति नास्तित्वमस्तित्वानपेक्षमत्यन्तशून्यं वस्तु प्रतिपादयेद-
न्वयाप्रतिलम्भाद् अस्तित्वमपि नास्तित्वानपेक्ष सर्वरूप वस्तु गमयेत् व्यतिरेकाप्रतिलम्भात्,
न च सता सर्वाभावरूपेण सकलभावरूपेण वा भूयते, अतः सर्वदाऽस्तित्व नास्तित्वसापेक्षं
नास्तित्व चास्तित्वापेक्षमेवात्मलाभमासादयति, एवं चात्मनि नाप्रसक्ता घटादिसत्ता निषि-
ध्यते अर्थात् प्रकरणाद् वा, घटादिसत्तानिषेधश्चात्मनो धर्मस्तदधीनत्वा-
अस्तित्वास्तिरूपता दात्मस्वभावस्य, स एव च परेण विशेष्यमाणत्वात् परपर्याय उच्यते,
गम्यन्तश्चत्ववत्, आत्मना विशेष्यमाणत्वादात्मपर्यायः, स्वपरविशेषणाय च हि वस्तुस्वरूपप्र-
काशनम्, अनेकान्तवादे च स्यादस्त्यात्मेत्यादिभिः सप्तभिर्वाक्यैरभिधीयते वस्तु प्रत्येकक्रि-
यापदप्रयोगेणार्थपरिसमाप्तेः, आत्मेति द्रव्यवाची विशेष्यत्वात्, अस्तीति गुणाभिधायी
विशेषणत्वात्, शब्दशक्तिस्वाभाव्याच्च तथा प्रतीतेः, बुद्धयारूढस्योपचरितसत्ताकस्य मुख्य-
सत्त्वविशेषणत्वेनोपात्तस्य धर्मिण उपादानादसत्त्वे इव, स्याच्छब्दस्तु द्रव्यधर्मलिङ्गसङ्ख्या-
भेदविपुक्तत्वादसिप्रकृतिर्विध्यादिविषयस(म ?) द्विभक्तिप्रथमपुरुषैकवचनान्तप्रतिरूपको निपातो
विधिविचारणास्तित्वविवादानेकान्तसंशयाद्यर्थवृत्तिः, तस्य चानेकान्तावद्योतनमेवार्थो विव-
क्षितः, केवलस्य च सामान्यविषयत्वावद्योतकत्वाद् विवक्षितार्थप्रतिपादनाय द्रव्यधर्मविशेषो-
पादान, तन्त्रान्तरीयकत्वात्, निपाताना चापरिमितत्वादनेकान्तद्योतकतया विवक्षितत्वादिति,
स्याच्छब्देनानेकान्ताभिधानादाक्षेपेऽपि सप्तभङ्ग्याः पुनर्भेदेनोपादान विशिष्टार्थप्रतिपादनाय,
यथा वृक्षशब्देन सामान्यविषयेणाक्षेपेऽपि धवादीना विशेषप्रतिपिपादयिषया धवादिशब्दोपादा-
नम्, एवमेतदपि दृश्यम्, मेदाप्रतिपत्तेर्विवक्षितभेदप्रतिपादनाय भेदपरिमाणनियमाभिधानाय वा
सामान्यलक्षणप्रपञ्चव्याख्यानाय वा सङ्क्षेपव्यासाभिधानम्, तत्रास्तित्वनास्तित्वैकान्तनिवार-
णाय प्रथमद्वितीयौ, एकान्तरूपस्यार्थस्यावस्तुत्वादिति । तृतीयविकल्पाभिधित्तया भाष्यकृदाह—

भा०—अर्पितेऽनुपनीते न वाच्य सदित्यसदिति वा ।

टी०—युगपदात्मन्यस्तित्वनास्तित्वधर्माभ्यामर्पिते विवक्षिते क्रमेण चानुपनीते क्रमेणाभि-
धातुमविवक्षिते वाच्य न जातुचित् सदात्मतत्त्वमसदात्मतत्त्वमिति वा । वाशब्दो विकल्पार्थः,

अर्पितं विशेष्यते, कीदृशोऽर्पिते ? अनुपनीते, कथमनुपनीते ? सामर्थ्यात् क्रमेणाविशेषिते, क्रमेण त्वर्पणे प्राच्यविकल्पावेव स्याताम्, अतोऽपश्यंतया युगपदभिन्ने काले द्वाभ्या गुणाभ्यामेक-
स्यैवार्थस्याभिन्नस्य प्रतियोगिभ्यामभेदरूपेणैकेन शब्देनावधारणात्मकाभ्या वक्तुमिष्टत्वादवा-
च्यम्, तद्विधस्यार्थस्य शब्दस्य चाभावात्, अयं च विकल्पस्तत्त्वान्यत्वसत्त्वासम्भवात् कि-
लापक्तव्यमेवेत्येवविधैकान्तव्यावर्तनार्थः स्यादवक्तव्य एवात्मा, अव-
क्षयक्तव्यत्वम्, क्तव्यशब्देनान्यै-
पदे भिर्वचनैर्द्रव्यपर्यायविशेषैश्च वक्तव्य एव, अन्यथा
सर्वप्रकारावक्तव्यतायामपक्तव्यादिशब्दैरप्यवाच्यत्वादनुपाख्यः स्यात्,

प्रतीतविरूपद्वय त्वैकान्तास्तित्वैकान्तनास्तित्वप्रतिपक्षनिराकरणद्वारेण स्यादस्ति स्यान्ना-
स्तीति स्वपरपर्यायान्यतरैकधर्मसम्बन्धार्पणात् कालभेदेनोक्तम्, अधुना युगपद् विरुद्धधर्मद्व-
यसम्बन्धार्पितस्य च वस्तुरूपस्याभिधानात् कीदृशः शब्दप्रयोगो भवतीति ? उच्यते-न खलु
तादृशः शब्दोऽस्ति यस्तादृशी विवक्षा प्रतिपूरयेत्, यतोऽर्थान्तरवृत्तैः पर्यायैरवर्तमानमननुभ-
वंस्तान् पर्यायान् द्रव्य त्रयीतीत्येका विवक्षा, अपरा तु विवक्षा निजैः पर्यायैः स्वात्मनि वृत्तै-
र्वर्तमानमनुभवं स्वान् पर्यायान् द्रव्यमभिधातीति, एवमेतयोर्विवक्षयोः परस्परविलक्षण-
त्वाद् विरुद्धत्वाच्च द्वाभ्यामपि युगपददेशे पुरुषस्यैकस्यैकत्र द्रव्ये नास्ति सम्भवो वचनविशे-
पातीतत्वाच्चावक्तव्य वाचकशब्दाभावात् । एतदुक्तं भवति—अस्तित्वनास्तित्वयोर्विरुद्धयोरेक-
त्राधिकरणे काले च सम्भवं एव नास्तीत्यतस्तद्विधस्यार्थस्याभावात् तस्य वाचकः शब्दोऽपि
नास्त्येवेति १ ॥ तथा कालाद्यभेदेन वर्तनं गुणानां युगपद्भावस्तच्च यौगपद्यमेकान्तवादे नास्ति,
यतः कालात्मरूपार्थसम्बन्धोपकारगुणिदेशससर्गशब्दद्वारेण गुणानां वस्तुनि वृत्तिः स्यात्,
तत्रैकान्तवादे विरुद्धानां गुणानामेकस्मिन् काले न कचिदेकत्रात्मनि वृत्तिदृष्टा, न जातुचित्
प्रविभक्ते सदसत्त्वे स्त एकत्रात्मन्यससर्गरूपे येनात्मा तथोच्येत, ताभ्यां विविक्तश्च परस्परगु-
णानामात्मस्वभावो नान्योन्यात्मनि वर्तते, ततश्च नास्ति युगपदभेदेना-
कालादयो वृत्तिहेतव्य मिधानम् २ ॥ न चैकत्रार्थे विरुद्धाः सदसत्त्वादयो वर्तन्ते, यतोऽङ्ग-
भिन्नैकान्तमाधारत्वेनाभेदे सति सदसत्त्वे युगपदुच्येयाताम् ३ ॥ न च

सम्बन्धाद् गुणानामभेदः, सम्बन्धस्य भिन्नत्वात्, छत्रदेवदत्तसम्बन्धाद्धि दण्डदेवदत्तसम्ब-
न्धोऽन्यः, सम्प्रधिनाः कारणयोर्भिन्नत्वात्, न तावेकेन सम्बन्धेनाभिभावेव, सदसतोरात्मना
सह सम्बन्धस्य भिन्नत्वात्, न सम्बन्धकृत यौगपद्यमस्ति, तदभावाच्च नैकशब्दवाच्यत्वम्
४ ॥ न चोपकारकृतो गुणानामभेदः, यस्याग्नीलरक्ताद्युपकर्तृगुणाधीन उपकारः, ते च
स्वरूपेण भिन्नाः सन्तो नीलनीलतररक्तरक्ततरादिना द्रव्यं रञ्जयन्ति विविक्तोपकारभाजः ।
एव सदसत्त्वयोर्भेदात् सत्त्वेनोपरोक्तं सत्, असत्त्वोपरक्तमसदिति दूरापेतमुपकारसारूप्यम्, यत-

१ सत्त्वान्यत्व इति क-पाठ ।

२ 'युगपत्तया विवक्षितादन्यै द्रव्यविशेषपर्यायविशेषवाचकै शब्दै ।

३ 'स्यादस्तीत्यादिरूपैरेतद्द्रव्यव्यतिरिक्तं । ४ 'मनुभवन्' इति क पाठ ।

स्तदमेदेन शब्दो वाचकः स्यादिति ५ ॥ नाप्येकदेशे गुणिन आत्मन उपकारः समस्ति,
येनैकदेशोपकारेण सहभावो भवेत्, गुणगुणिनोरुपकारोपकार्यत्वे नीलादिशुभः कृष्ण
उपकारकः समस्तश्च घटादिरूपकार्यः, न चैकदेशे गुणो गुणी वा, यतो देशमहमाकृतं कश्चित्
शब्दो वाचकः कल्प्येत ६ ॥ न चैकान्तत्वादिना सदसत्त्वयोः सदसृष्टप्रत्येकान्तात्मकं रूपमस्ति,
अवधृतैकान्तरूपत्वात्, यथैव हि शून्यरूपव्यतिरिक्तौ शून्यकृष्णावसृष्टौ नैकस्मिन्नर्थे वर्तितुं सम-
र्थौ, एवं सदसत्त्वाभ्यां ससर्गाभावाच्च युगपदभिधानमस्ति, नाप्येकशब्दः शुद्धः समासजो कस्या-
त्मको वाऽस्ति गुणद्वयस्य सहवाचकः, क्रमेण सदसच्छब्दयोः प्रयोगे यद्यमच्छब्दः सदसत्त्वे
यौगपद्येन ब्रवीति, एव तर्हि स्वार्थवत् सत्त्वमप्यसत् कुर्यात्, तथैव सच्छब्दोऽपि स्वार्थवदसदसि
सत् कुर्यात्, विशेषशब्दत्वाच्च सदित्युक्ते नासदमिधीयते, न चासदित्युक्ते सदित्युक्तं भवति,

अतो युगपदवाचक एकशब्दः । अथ युगपत् सदसच्छब्दौ गुणद्वयस्य

युगपदवाच्यता

वाचकाविष्येते, ततः समासवाक्यमाख्यातादिपदसमुदायवाक्यं वा भवेत्

तत्र च समासवाक्यं न वाचकम्, द्वन्द्वस्तावदुभयपदार्थप्रधानः प्लक्षन्त्य-

प्रोधवद्, अस्त्यादिभिः क्रियाभिस्तुल्ययोगित्वात्, क्रियाश्रयत्वाच्च द्रव्यस्य प्राधान्यं न गुण-
त्वम्, यथा गुणक्रियाशब्दानां द्वन्द्वो रूपरसादीनामुत्क्षेपणावक्षेपणादीनां च, तत्रापि गुणः
शब्दशक्तिस्वाभाव्याद् द्रव्यरूपा एवोच्यन्तेऽस्त्यादिक्रियायोगित्वात्, अन्यथा द्वन्द्वाभावश्च ।
अथ चात्मा विशेष्यद्रव्यं सदसतोर्गुणगचनत्वमतो गुणस्य गुण्यभेदोपचारेणामिधानम्, सत्त्व-
त्माऽसत्त्वात्मेत्यतो न द्वन्द्वः ॥ ननु च द्रव्येऽपि स्याद्वादोऽस्ति, न गुणविषय एव, यथा
स्याद् घटः स्यादघट इति, अत्रापि हि द्रव्यं गुणरूपोपपन्नमेवोच्यते, शब्दशक्तिस्वाभ-
व्याद् विशेषणविशेष्यभावापत्तेर्द्रव्यस्य विशेष्यत्वात्, स्याद् घट इदं वस्तिवति वाक्यं च द्रव्ये-
रभिन्नार्थं केनल विभक्तिश्रवणाद् रूपेण भिद्यते, अतो वाक्येनापि युगपत् प्रयोगासम्भवः ।
समानाधिकरणसमासवाक्यमपि न सम्भवति, तत्र हि द्रव्यगुणयोः सामान्यविशेषभावे सति
द्रव्यशब्दतायां सामानाधिकरण्यं नीलोत्पलादिवत्, अत्र च सदसतोर्गुणत्वात् परस्परं भेदे
सति न सामानाधिकरण्यमद्रव्यशब्दत्वात् सामान्यविशेषरूपेणास्थितत्वाच्चास्तिविशेषणविशेष्य-
समानाधिकरणसमासं कर्मधारयार्थार्थयोरिष्यते, न चान्यत् प्रतिपदविहितं समासलक्षणमस्ति,
तस्मात् समासाभावाद् युगपत् प्रयोगाभावस्तद्वाक्येऽपि सामर्थ्याभावाद् बृहन्नुरोधवाक्यत्वा-
च्चातो न कर्मधारयः । नाप्याख्यातादिपदसमुदायो वाक्यं सत्त्वासत्त्वात्मेति, भवत्यादिक्रियास-
म्बन्धात्, तत्र सामान्यशब्दो युगपदनेकमर्थमभिदध्यात् न चाभिदधीत, “अभिहितानां
सामान्यशब्देन विशेषाणां नियमार्था पुनः श्रुतिः” इति न्यायात्, न वा ब्रूयादनेकमर्थमभि-
धानोपायमम्भवात्, “तन्मात्राकाङ्क्षाणाद् भेदः स्वसामान्येन चोज्झितः” इति न्यायात्,
सामान्यशब्दत्वेन न विशेषशब्देषु वरपदिरादिषु, विशेषशब्दास्तु वाक्ये प्रयुज्यमाना नैवलाः

स्वार्थमेव नुरते सत्वासत्वेति, न त्वनेकमर्थं स्वार्थमात्राभिधानाच्च सहगुणद्वयाभिधायिता ॥
ननु च वाक्ये द्वयोरपि शब्दयोरैकतया युगपद्भाषः, तच्च, पदेभ्यो वाक्यशब्दस्य शब्दान्तर-
त्वात्, एक एव हि शब्द इष्यते वाक्यम्, तस्य चार्थान्तरेणैकेनैव प्रतिभारूपेण भाव्यम्,
अतोऽत्रापि गुणद्वयवचनस्य युगपच्छब्दद्वयस्यासम्भव इति । एवमुक्तात् कालादियुगपद्भाषास-
म्भवात् समासवाक्यलौकिकतास्यै युगपच्छब्दयोर्द्वयोरर्थयोश्च वृत्त्यसम्भवाद् युगपद्विवक्षायास-
वाच्य इत्येव सर्वैरान्तापत्तव्यप्रतिषेधद्वारेण भाष्यकृता तृतीयविकल्पप्रणयनमकारि प्रेक्षापूर्व-
कारिणा कथञ्चिदवक्तव्यः, कथञ्चिद् वक्तव्योऽपत्तव्यादिशब्दैरात्मेति निरूपितम् । एतदेव
च विकल्पत्रयमधुना भाष्यकारः स्फुटतर भाष्येण दर्शयति । स्याद्वादो हि धर्मसमाश्रयः
स्वसिद्धमत्तारस्य च धर्मिणः सत्त्वासत्त्वनित्यत्वानित्यत्वाद्यनेकैर्विरुद्धाविरुद्धधर्मकदम्भकाभ्यु-
पगमे सति सप्तभङ्गीसम्भवाः, तत्र सङ्ग्रहव्यवहाराभिप्रायात् त्रयः सकलादेशाः, चत्वारस्तु
विकलादेशाः समनसेयाः ऋजुसूत्रशब्दसमभिरुढैर्वैभूतनयाभिप्रायेण । तत्रातीतविकल्पत्रयस्व-
रूपभावनायेदमुच्यते—

भा०—पर्यायास्तिकस्य सद्भावपर्याये वा, सद्भावपर्याययोर्वा,

प्रथमो विकल्पः सद्भावपर्यायेषु वा आदिष्टं द्रव्यं वा, द्रव्ये वा, द्रव्याणि वा
सत् ।

टी०—पर्यायास्तिकस्येत्यादि । पर्यायास्तिकग्रहणं धर्मविषयस्याद्वादप्रतिपत्त्यर्थम्, धर्मास्त्व-
रूपित्वसत्त्वमूर्तत्वादिरूपा धर्मिणः परिणामिनो नात्यन्तव्यतिरिक्ता इत्यतस्तत्त्रणाडिकया ध-
र्मिविषयत्वमपि द्रव्यपर्याययोः समष्टत्वादेव (देवमेव), अत्र च द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयद्वय-
मात्रवस्तुसमाश्रयः सिद्धयति स्याद्वादः, अन्यथा पर्यायनयाश्रय एव विकल्पसप्तकेन सकलव-
स्तुव्यापी स्यात् स्याद्वादः, सतो भवन भावस्तद्भावलक्षणः परिणामः,

धर्मधर्मिस्स्याद्वादः स चानेकरूपः क्रमयुगपद्भावित्वात्, सुरमनुष्यादेर्ज्ञानदर्शनादेवात्मनः
सद्भावपर्यायत्व, शेषधर्मादिद्रव्यवृत्ताः पुनरसद्भावपर्यायाः, वर्तमान-

कालावधिकाः पर्यायाः सद्भावलक्षणाः, ततोऽन्येऽतीतानागतवर्तमानकालविशिष्टास्त्वसद्भाव-
पर्यायाः, तावत् परिणामपर्यायकलापाद्यात्मादयः पदार्थाः, स्वपरपर्यायानन्तस्वभावमेक द्रव्यं
सत्त्वारूपेण विप्रक्षितम्, चेतनाचेतनाहं महासामान्यमुत्सर्गः, पर्यायाः शक्तयोऽनन्ताः, तत्र
स्वपर्यायान्नयवत् परपर्यायव्यतिरेकोऽपि वस्तुस्वमानागतैरङ्गम्, तन्निवृत्त्यग्रहणे वस्तुसद्भावाग्र-
हणाद् विनिवृत्तिद्वारेणैवासद्भावपर्यायोपयोगः, न निवृत्तिरभावः, स एव हि तथा स्वभावो वि-
निवृत्ताशेषान्यविशेषलक्षणो निवृत्तिशब्दवाच्यः, तदेवमन्यव्यतिरेकयोर्विधिप्रतिषेधविषयो-
रनियमातिप्रसङ्गपरिहारार्थं चिदचरकविवृत्तावद्योत्यविषय स्याच्छब्दाग्रेसरमपि शब्दसहितं तथा-
विधान्यतमशब्दविशिष्टं वा धर्मधर्मिर्निर्देशवाक्यं प्रयुज्यतेऽन्तर्भूतैवकार गुणप्रधानभावव्यक्ति-

सदमेदेन शब्दो वाचकः स्यादिति ५ ॥ नाप्येकदेशे गुणिन आत्मन उपकारः समस्ति, येनैकदेशोपकारेण सहभावो भवेत्, गुणगुणिनोरुपकारोपकार्यत्वे नीलादिगुणः सकृदुपकारकः समस्तश्च घटादिरुपकार्यः, न चैकदेशे गुणो गुणी वा, यतो देशमहमाकृत् कश्चिदशब्दो वाचकः कल्प्येत ६ ॥ न चैकान्तगादिनां सदसत्त्वयोः सदृष्टमनेकान्तत्मकं रूपमस्ति, अवधृतैकान्तरूपत्वात्, यथैव हि शत्रुरूपव्यतिरिक्तौ शूलकृष्णावससृष्टौ नैकस्मिन्नर्थे वर्तितुं समर्थौ, एवं सदसत्त्वाभ्यां ससर्गाभावात्तु युगपदभिधानमस्ति, नाप्येकशब्दः शुद्धः समासजो वाक्यात्मको वाऽस्ति गुणद्वयस्य सहवाचकः, क्रमेण सदसच्छब्दयोः प्रयोगे यद्यमच्छब्दः सदसत्त्वे युगपद्येन ब्रवीति, एव तर्हि स्वार्थवत् सत्त्वमप्यसत् कुर्यात्, तथैव सच्छब्दोऽपि स्वार्थवदसदसि सत् कुर्यात्, विशेषशब्दत्वाच्च सदित्युक्ते नासदभिधीयते, न चासदित्युक्ते सदित्युक्तं भवति,

अतो युगपदवाचक एकशब्दः । अथ युगपत् सदसच्छब्दौ गुणद्वयस्य युगपदवाच्यता वाचकाविष्येते, ततः समासवाक्यमाख्यातादिपदसमुदायवाक्यं वा भवेत् तत्र च समासवाक्यं न वाचकम्, इन्द्रस्तावदुभयपदार्थप्रधातवः प्लुञ्जन्य-

प्रोधवद्, अस्यादिभिः क्रियाभिस्तुल्ययोगित्वात्, क्रियाश्रयत्वाच्च द्रव्यस्य प्राधान्यं न गुणत्वम्, यच्च गुणक्रियाशब्दानां द्वन्द्वो रूपरसादीनामुत्क्षेपणावक्षेपणादीनां च, तत्रापि गुण्यशब्दशक्तिस्वाभाव्याद् द्रव्यरूपा एवोच्यन्तेऽस्यादिक्रियायोगित्वात्, अन्यथा द्वन्द्वाभावत् । अत्र चात्मा विशेष्यद्रव्यं सदसतोर्गुणवचनत्वमतो गुणस्य गुण्यभेदोपचारेणामिधानम्, सम्भत्माऽसत्तात्मेत्यतो न द्वन्द्वः ॥ ननु च द्रव्येऽपि स्याद्वादोऽस्ति, न गुणविषय एव, यथा स्याद् घटः स्यादघट इति, अत्रापि हि द्रव्यं गुणरूपोपपन्नमेवोच्यते, शब्दशक्तिस्वाभाव्याद् विशेषणविशेष्यभावापत्तेर्द्रव्यस्य विशेष्यत्वात्, स्याद् घट इदं वस्त्विति वाक्यं च वृत्तेरभिज्ञार्थं केवलं विभक्तिश्रवणाद् रूपेण भिद्यते, अतो वाक्येनापि युगपत् प्रयोगासम्भवं । समानाधिकरणममासवाक्यमपि न सम्भवति, तत्र हि द्रव्यगुणयोः सामान्यविशेषभावे सति द्रव्यशब्दतायां सामानाधिकरण्यं नीलोत्पलादिवत्, अत्र च सदसतोर्गुणत्वात् परस्परं भेदे सति न सामानाधिकरण्यमद्रव्यशब्दत्वात् सामान्यविशेषरूपेणास्थितत्वाभास्तिसर्वविशेषणविशेष्यसमानाधिकरणसमासः कर्मधारयश्चार्थयोरिष्यते, न चान्यत् प्रतिपदविहित समासलक्षणमस्ति, तस्मात् समासाभावाद् युगपत् प्रयोगाभावस्तद्वाक्येऽपि सामर्थ्याभावाद् वृत्त्यनुरोधवाक्यत्वाच्चातो न कर्मधारयः । नाप्याख्यातादिपदसमुदायो वाक्यं सत्त्वासत्तात्मेति, भवत्यादिक्रियासम्बन्धात्, तत्र सामान्यशब्दो युगपदनेकमर्थमभिदध्यात् न चाभिदधीत्, “अभिहितानां सामान्यशब्देन विशेषाणां नियमार्था पुनः श्रुतिः” इति न्यायात्, न वा ब्रूयादनेकमर्थमभिधानोपायामम्भवात्, “तन्मात्राकाङ्क्षाणाद् भेदः स्वसामान्येन चोज्झितः” इति न्यायात्, सामान्यशब्देष्वेव न विशेषशब्देषु वसतिरादिषु, विशेषशब्दास्तु वाक्ये प्रयुज्यमानाः केवलाः

इदानीमवक्तव्यताविभाजनायाह—

भा०—तदुभयपर्याये वा, तदुभयपर्याययोर्वा, तदुभयपर्या-
तृतीयो विकल्प येषु वा, आदिष्टं द्रव्यं वा, द्रव्ये वा, द्रव्याणि वा, न वाच्यं
सदसदिति वा ।

टी०—तदुभयपर्याये वेत्यादि । तदित्यतिक्रान्तद्वयपरामर्शः, सद्भावासद्भावपर्यायद्वयस-
म्प्रतिग्रहार्थः, उभयथासौ पर्यायश्च उभयपर्यायोऽस्तित्वनास्तित्वलक्षणः स चासावुभयपर्यायश्च
तदुभयपर्यायस्तदुभयपर्यायनिमित्तस्तद्विषयो वाऽप्यादेशस्तेनार्पितमात्मतत्त्वमस्तिनास्तिरूपेण
युगपद्विषयायामुक्तप्रकारभावनया न शक्य वक्तुमित्यवाच्यम्, ताभ्यामुभयपर्यायाभ्या-
मादिष्टं युगपदात्मरूप द्रव्यं वेत्यादि विकल्प्यते, न वाच्यं सदित्यसदिति वा सद्
द्रव्यमसद् वा द्रव्यं न वक्तव्यम्, क्रमेण त्वादेशे भवत्येतदेवम्, सहभावावर्णनायां तु न सच्छब्द-
वाच्यं नासच्छब्दाभिधेयम्, एकस्मिन् काले तादृग्निधवाचकशब्दाभावात् ॥ ननु च तदुभय-
पर्याये वेत्येकवचनमनुपपन्नम्, एकपर्यायविवक्षायामवक्तव्याभावात् । अत्रोच्यते—उभयग्रह-
णाद् द्वयमत्र गृह्यते । एव तर्हि तदुभयपर्याययोर्वैत्यस्माद्विशेषः, नैतदेवम्, यतस्तदुभय-
पर्याये विशेषविवक्षयाऽस्तित्वं हि स्वपर्यायविषय परपर्यायविषय चेत्युभयपर्यायस्तत् तु स्वप-
र्यायेणावच्छिद्यमानमिहास्तीति गृह्यते, तदेव च परपर्यायेणावच्छिद्यमानमात्मनि नास्तीति
ग्राह्यमिदानीमुभयपर्यायो युगपदर्पणाय भवत्यवक्तव्यः, इतरत्र तु प्रधानभेदव्याख्याया द्विव-
चनादिनिर्देशः समीचीनः, जातिविवक्षया वा जातेरेकत्वादेकवचनसिद्धिरिति ॥

एवमेते त्रयः सकलादेशा भाष्येणैव विभाविताः सद्ग्रहव्यवहारानुसारिण आत्मद्रव्ये,
सम्प्रति विकलादेशाश्चत्वारः पर्यायनयाश्रया वक्तव्यास्तत्प्रतिपादनार्थमाह भाष्यकारः—

भा०—देशादेशेन विकल्पयितव्यमिति ।

टी०—इतिकरणो विकल्पेयत्ताप्रतिपादनार्थः । पर्यायास्तिकमिति नपुसकलिङ्गप्रका-
न्तेर्विकल्पयितव्यमित्याह, किं पुनः कारण भाष्यकृता सकलादेशत्रयवदितरेऽपि चत्वारो
विकलादेशा भाष्येण नोक्ता इति ? अयमभिप्रायो भाष्यकारस्य लक्ष्यते—सकलादेशसयोगाच्च-
तुर्णां निष्पत्तिरिति सुज्ञानाः, तत्राद्यद्वितीयविकल्पसयोगे तुर्यविकल्पनिष्पत्तिः—स्यादस्ति च
नास्ति चेति । प्रथमतृतीयविकल्पसयोगे पञ्चमविकल्पनिष्पत्तिः—स्याद-
पर्यायादेशविकल्पा स्ति चावक्तव्यश्चेति । द्वितीयतृतीयविकल्पसयोगे षष्ठविकल्पनिष्पत्तिः—
स्यान्नास्ति चावक्तव्यश्चेति । प्रथमद्वितीयतृतीयविकल्पसयोगे सप्तमवि-
कल्पनिष्पत्तिः—स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यश्चेति । तत्राद्येषु त्रिषु विकल्पेषु सकलमेव द्रव्य-
मादिश्यते, चतुर्थादिषु पुनर्विकल्पीकृत रण्डश आदिश्यते । तदाह—देशादेशेनेत्यादि ।

प्रकृत्यर्थं प्रयुक्तान्यतरैवकार वा परप्रतिपन्नैकान्तधर्मविशिष्टं वस्तु कथञ्चित् नियमकारिधर्मप्र-
त्यनीकपर्यायधर्मसम्बन्धीति स्यात् सत् स्यादनित्यनित्यादिधर्मात्मकमित्य धर्म्यपीति वा
स्याद्वादिभिः प्रतिज्ञायते, सुलभहेतुदृष्टान्तत्वात्, अतो द्रव्यास्तिरुनयार्पणात् सोऽय धर्म्यमे
देनैव व्यपदेशः प्रत्यभिज्ञाप्रधानत्वात्, पर्यायार्थिकनिर्देशादस्येदमिति भेदभाक्त्वम्, एकव-
चनादिप्रदर्शनं चैकस्यैव सत्त्वस्यासत्त्वस्य वा भजनाप्रभावितमनेकत्वमिति प्रतिपादनार्थम्,
तत्र सद्भावपर्यायनिमित्तेनादेशेनार्पितमात्मरूपद्रव्यमित्येव सद्रव्यत्वमेव हि सद्भावपर्यायः,
तद्वि द्रवति पर्यायान् द्रव्यते वा तैर्द्रव्यमनेनाकारेणार्पितं स्यादस्तीत्युच्यते, तस्य द्रव्यत्वादेः
पर्यायस्यात्मपरिणामिकारणप्रभावितत्वात् ताद्रूप्याच्च, तच्चास्तित्व शेषपङ्क्तिविकल्पापेक्षमेव सङ्ग-
तिमनुभवति, सद्भावपर्यायद्रव्यनिमित्तादेव ज्ञानदर्शनोपयोगद्रव्यकारणक आदेशो द्रव्यम्, वक्ष्य-
त्युपरि-द्रव्याश्रया निर्गुणा गुणाः (अ० ५, सू० ४०) इति । तथा गणितियसद्भावपर्यायकारणो
वाऽयमादेशश्चैतन्यज्ञानदर्शनोपयोगाश्रयो द्रव्यमिति, एव द्वे द्रव्ये नहूनि वाऽप्युक्तेन प्रकारेणा-

र्यितानि सद्भावपर्यायापेक्षया सव्यपदेशभाजि भवन्ति, अथवैक-
सद्भाववासद्भावपेक्ष स्मिन् सद्भावपर्यायविषयेऽर्पितमादिष्ट द्रव्यं वा द्रव्ये वा द्रव्याणि वा
या द्रव्यस्यैकत्वादि- सत् तथा द्वयोर्वहुषु विभाव्यम्, अनिशिष्टस्य वा द्रव्यपदार्थस्यैकत्वद्वित्व-
विचारः बहुत्वपर्यायाः, तथा च तदप्यमाणं स्यादस्त्येकत्वेनार्पितमेकसङ्ख्या-

विशेषरूपतयेवास्ति न द्वित्वबहुत्वाकारेण, अनेकधर्मिणो हि वस्तुनः
कदाचित् किञ्चिद् विवक्ष्यते, युगपद्भूरिवक्तृविवक्षायामप्येकत्वादयो यौगपद्येनार्पणावशादुपल-
भ्यन्ते, सकलपर्यायशक्तिसङ्गतेः परिणामिनः, एकपुरुषाधारमातुलभ्रातृभागिनेयादिशक्तिवत्,
एकेन वक्त्रा विवक्षिते प्रयोजनवशादेकत्वद्वित्वादि च सम्भवदप्युपेक्षित प्रयोजनाभावात्,
अतस्तस्य तेनैव विवक्षिताकारेण कार्यसिद्धेः स्यादस्त्यात्मेत्युच्यते, न सर्वपर्यायार्पणया तदा

तदस्ति तस्य वक्तरिति प्रथमविकल्पभावना ॥

द्वितीयो विकल्प

भा०—असद्भावपर्याये वा, असद्भावपर्याययोर्वा, असद्भाव-
पर्यायेषु वा, आदिष्ट द्रव्यं वा, द्रव्ये वा, द्रव्याणि वाऽसत् ।

टी०—असद्भावपर्याये वेत्यादिना द्वितीयविकल्प भास्यति । आत्मनो ज्ञानदर्शनादि-
व्यतिरिक्ता गतिस्थित्यवगाहोपकारस्पर्शादयोऽसद्भावपर्याया वर्तमानजन्मनो वाऽतीतानागता-
स्तज्जन्मनि वाऽतिक्रान्तागामिन सर्वेऽप्यसद्भावपर्याया. तदर्पणया स्यान्नास्त्येवात्मेति, न
सर्वथा नास्तित्वप्रतिपत्तिः, यदाऽऽत्मा गत्युपकारकपर्यायेणार्पितस्तदाऽऽत्मद्रव्यमसत्, तत्स्व-
भावकत्वेन तस्याद्रवणात्, सद्भावपर्यायप्रभावितं वा द्रव्यं स्वपरिणामिप्रभाविता वा पर्यायास्तत्र
चैकमपि नास्तीत्यतोऽसदित्युच्यते, परपर्यायार्पणया नास्ति तदित्यर्थः । शेष पूर्ववद् विभाव्यम् ॥

इदानीमवक्तव्यताविभाजनायाह—

भा०—तदुभयपर्याये वा, तदुभयपर्याययोर्वा, तदुभयपर्या-
वृत्तीयो विन्यस्य येषु वा, आदिष्टं द्रव्यं वा, द्रव्ये वा, द्रव्याणि वा, न वाच्यं
सदसदिति वा ।

टी०—तदुभयपर्याये चेत्यादि । तदित्यतिक्रान्तद्वयपरामर्शः, सद्भावासद्भावपर्यायद्वयस-
म्परिग्रहार्थः, उभयथासौ पर्यायश्च उभयपर्यायोऽस्तित्वनास्तित्वलक्षणः स चासावुभयपर्यायश्च
तदुभयपर्यायस्तदुभयपर्यायनिमित्तस्तद्विषयो वाऽप्यादेशस्तेनार्पितमात्मतत्त्वमस्तित्वास्तिरूपेण
युगपद्विबलायामुक्तप्रकारभावनया न शक्य वक्तुमित्यवाच्यम्, ताभ्यामुभयपर्यायाभ्या-
मादिष्ट युगपदात्मरूप द्रव्यं चेत्यादि विकल्प्यते, न वाच्य सदित्यसदिति वा सद्
द्रव्यमसद् वा द्रव्यं न वक्तव्यम्, क्रमेण त्वादेशे भवत्येतदेवम्, सहभावावर्पणाया तु न सच्छब्द-
वाच्य नासच्छब्दाभिधेयम्, एकस्मिन् काले तादृग्विबलाचकशब्दाभावात् ॥ ननु च तदुभय-
पर्याये चेत्येकवचनमनुपपन्नम्, एकपर्यायविबलायामवक्तव्याभावात् । अत्रोच्यते—उभयग्रह-
णाद् द्वयमत्र गृह्यते । एव तर्हि तदुभयपर्याययोर्वैल्लस्याद्विशेषः, नैतदेवम्, यतस्तदुभय-
पर्याये विशेषविबलायाऽस्तित्वं हि स्वपर्यायविषय परपर्यायविषय चेत्युभयपर्यायस्तत् तु स्वप-
र्यायेणावच्छिद्यमानमिहास्तीति गृह्यते, तदेव च परपर्यायेणावच्छिद्यमानमात्मनि नास्तीति
ग्राह्यमिदानीमुभयपर्यायो युगपदवर्पणाया भवत्यवक्तव्यः, इतरत्र तु प्रधानभेदव्याख्याया द्वि-
वचनादिनिर्देशः समीचीनः, जातिविबलाया वा जातेरेकत्वादेकवचनसिद्धिरिति ॥

एवमेते त्रयः सकलादेशा भाष्येणैव विभाविताः सद्ग्रहव्यवहारानुसारिण आत्मद्रव्ये,
सम्प्रति विकलादेशाश्चत्वारः पर्यायनयाश्रया वक्तव्यास्तत्प्रतिपादनार्थमाह भाष्यकारः—

भा०—देशादेशेन विकल्पयितव्यमिति ।

टी०—इतिकरणो विकल्पेयत्ताप्रतिपादनार्थः । पर्यायास्तिकमिति नपुसकलिङ्गप्रका-
न्तेर्विकल्पयितव्यमित्याह, किं पुनः कारण भाष्यकृता सकलादेशत्रयवदितरेऽपि चत्वारो
विकलादेशा भाष्येण नोक्ता इति ? । अयमभिप्रायो भाष्यकारस्य लक्ष्यते—सकलादेशसंयोगाच्च-
तुर्णा निष्पत्तिरिति सुज्ञानाः, तत्राद्यद्वितीयविकल्पसंयोगे तुर्यविकल्पनिष्पत्तिः—स्यादस्ति च
नास्ति चेति । प्रथमतृतीयविकल्पसंयोगे पञ्चमविकल्पनिष्पत्तिः—स्याद-
पर्यायादेशाविकल्पता स्ति चावक्तव्यश्चेति । द्वितीयतृतीयविकल्पसंयोगे षष्ठविकल्पनिष्पत्तिः—
स्यान्नास्ति चावक्तव्यश्चेति । प्रथमद्वितीयतृतीयविकल्पसंयोगे सप्तमवि-
कल्पनिष्पत्तिः—स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यश्चेति । तत्राद्येषु त्रिषु विकल्पेषु सकलमेव द्रव्य-
मादिश्यते, चतुर्थादिषु पुनर्विकल्पीकृत सण्डश आदिश्यते । तदाह—देशादेशेनेत्यादि ।

प्रकृत्यर्थं प्रयुक्तान्यतरैवकार वा परप्रतिपन्नैकान्तधर्मविशिष्ट वस्तु कथञ्चित् नियमकारिधर्मप्र-
त्यनीकपर्यायधर्मसम्बन्धीति स्यात् सत् स्यादनित्यनित्यादिधर्मात्मकमित्य धर्म्यपीति वा
स्याद्वादिभिः प्रतिज्ञायते, सुलभहेतुदृष्टान्तत्वात्, अतो द्रव्यास्तिकनयार्पणात् सोऽय धर्म्यभे-
देनैव व्यपदेशः प्रत्यभिज्ञाप्रधानत्वात्, पर्यायार्थिकनिर्देशादस्येदमिति भेदभाक्त्वम्, एकव-
चनादिप्रदर्शनं चैकस्यैव सत्त्वस्यासत्त्वस्य वा भजनाप्रभावितमनेकत्वमिति प्रतिपादनार्थम्,
तत्र सद्भावपर्यायनिमित्तेनादेशेनापितमात्मरूपद्रव्यमित्येव सद्रव्यत्वमेव हि सद्भावपर्यायः,
तद्वि द्रवति पर्यायान् द्रूयते वा तैर्द्रव्यमनेनाकारेणापितं स्यादस्तीत्युच्यते, तस्य द्रव्यत्वादेः
पर्यायस्यात्मपरिणामिकारणप्रभावितत्वात् ताद्रूप्याच्च, तच्चास्तित्व शेषपङ्क्तिविकल्पापेक्षमेव सङ्ग-
तिमनुभवति, सद्भावपर्यायद्वयनिमित्तादेव ज्ञानदर्शनोपयोगद्वयकारणक आदेशो द्रव्यम्, वक्ष्य-
त्युपरि—द्रव्याश्रया निरुणा गुणाः (अ० ५, सू० ४०) इति । तथा गणतिथसद्भावपर्यायकारणो
वाऽयमादेशश्चेतन्यज्ञानदर्शनोपयोगाश्रयो द्रव्यमिति, एव द्वे द्रव्ये बहूनि वाऽप्युक्तेन प्रकारेणा-
पितानि सद्भावपर्यायापेक्षया सव्यपदेशभाजि भवन्ति, अथैक-
सद्भावसद्भावपेक्ष- स्मिन् सद्भावपर्यायविषयेऽर्पितमादिष्ट द्रव्यं वा द्रव्ये वा द्रव्याणि वा
या द्रव्यस्यैकत्वावि- सत् तथा द्वयोर्बहुषु विभाव्यम्, अनिशिष्टस्य वा द्रव्यपदार्थस्यैकत्वद्वित्व-
विचारः बहुत्वपर्यायाः, तथा च तदर्पमाणं स्यादस्त्येकत्वेनापितमेकसङ्ख्या-
विशेषरूपतयैवास्ति न द्वित्वबहुत्वाकारेण, अनेकधर्मिणो हि वस्तुनः
कदाचित् किञ्चिद् विवक्ष्यते, युगपद्भूरिवक्तृविवक्षायामप्येकत्वादयो यौगपद्येनार्पणावशादुपल-
भ्यन्ते, सकलपर्यायशक्तिसङ्गतेः परिणामिनः, एकपुरुषाधारमातुलभ्रातृभागिन्यादिशक्तिवत्,
एकेन वक्त्रा विवक्षिते प्रयोजनवशादेकत्वद्वित्वादि च सम्भवदप्युपेक्षित प्रयोजनाभावात्,
अतस्तस्य तेनैव विवक्षिताकारेण कार्यसिद्धेः स्यादस्त्यात्मेत्युच्यते, न सर्वपर्यायार्पणया तदा

तदस्ति तस्य वक्तरिति ग्रथमविकल्पभावना ॥

द्वितीयो विकल्प

भा०—असद्भावपर्याये वा, असद्भावपर्याययोर्वा, असद्भाव-
पर्यायेषु वा, आदिष्टं द्रव्यं वा, द्रव्ये वा, द्रव्याणि वाऽसत् ।

टी०—असद्भावपर्याये चेत्यादिना द्वितीयविकल्प भावयति । आत्मनो ज्ञानदर्शनादि-
व्यतिरिक्ता गतिस्थित्यवगाहोपकारस्पर्शादयोऽसद्भावपर्याया वर्तमानजन्मनो वाऽस्तीतानागता-
स्तज्जन्मनि वाऽतिक्रान्तागामिनः सर्वेऽप्यसद्भावपर्यायाः तदर्पणया स्यान्नास्त्येवात्मेति, न
सर्वथा नास्तित्वप्रतिपत्तिः, यदाऽऽत्मा गत्युपकारकर्षार्थेणापितस्तदाऽऽत्मद्रव्यमसत्, तत्स्व-
भावकत्वेन तस्याद्रवणात्, सद्भावपर्यायप्रभावितं वा द्रव्यं स्वपरिणामिप्रभाविता वा पर्यायास्तत्र
चैकमपि नास्तीत्यतोऽसदित्युच्यते, परपर्यायार्पणया नास्ति तदित्यर्थः । शेष पूर्ववद् विभाव्यम् ॥

पर्याया असत्त्वाद्व्यत्वानात्मत्वाचेतनत्वादयः, तद्रव्यक्षेत्रकालभावसम्बन्धजनिताश्च द्रव्यपर्या-
यवृत्तिभेदाः, तत्र द्रव्यार्थादेशात् स्वद्रव्यतया द्रव्यत्वम्, पृथिव्यादित्वेनाद्रव्यत्वं तद्विशेषैश्च
घटादिभिः, क्षेत्रतोऽसद्व्यव्याताकाशदेशव्यापितया, न सर्वव्यापितया, कालतः स्वजात्यनुच्छे-
दादभिन्नकालता, पर्यायादेशाद् घटादिविज्ञानदर्शनभेदाः क्रोधाद्युत्कर्षापरुषभेदाश्च, तथाऽनन्त-
कालवृत्तस्ववर्तनाभेदात् कालभेदः, भागतो ज्ञत्वं क्रोधादिमत्तं च, एवं
चतुर्थो विकल्पः बहवो द्रव्यार्थपर्यायार्थयोर्वृत्तिभेदाः सर्वेऽपि तस्याशाः, तैर्द्रव्यपर्याय-
रूपैर्यत्कमिष्यमाणो नानारूप आत्मोच्यते । भावना तु स्यादस्ति च
नास्ति च, द्रव्यार्थभेदेन चैतन्यसामान्येनास्ति, चैतन्यविशेषविवक्षाया वाऽस्त्येकोपयोगत्वात्,
पर्यायतस्तु अचैतन्येन नास्ति, घटोपयोगकाले वा पटाद्युपयोगेनासन्, चैतन्येन तद्विशेषेण वा
वर्तमान एव तदभावेन तद्विशेषाभावेन वर्तते इत्युभयाधीनस्तस्यात्मा, अन्यथाऽऽत्माभाव एव
स्यात् । एवं सर्वसिद्धान्तेषु पदार्थाः परस्परविरुद्धार्थत्वात् तदतद्रूपसमुच्चयात्मकाश्चतुर्विकल्पो-
दाहरणीयाः ॥

पञ्चमविकल्पस्तु स्यादस्ति चावक्तव्यत्वात्मेति, तत्रानेकद्रव्यपर्यायात्मकस्य सतः कश्चिद्
द्रव्यार्थविशेषमात्रित्यास्तीत्यात्मनो व्यपदेशः, तस्यैवास्यात्मद्रव्य-
पञ्चमो विकल्पः सामान्यं तद्विशेषं द्वयं वाऽङ्गीकृत्य युगपद्विवक्षायामवक्तव्यता, स्फुट-
तरमेतद् निभाव्यते, स्यादस्त्यात्मा द्रव्यत्वेन द्रव्यविशेषेण वा जीव-
त्वेन मनुष्यत्वादिना वा द्रव्यपर्यायसामान्यमृरीकृत्य, वस्तुत्वावस्तुत्वसत्त्वासत्त्वादिना विशे-
षेण वा मनुष्यत्वामनुष्यत्वादिना युगपदभेदविवक्षायामवाच्यः, यतः सर्वेऽपि तस्यैकस्या-
त्मनस्तदैव विकल्पाः सम्भवन्तीति ॥

षष्ठविकल्पोऽपि त्रिभिरात्मभिर्द्वयः स्यान्नास्ति चावक्तव्यत्वात्मेति, नान्तरेणात्मभेदं
वस्तुगत नास्तित्वमवक्तव्यरूपानुविद्धं शक्यं कल्पयितुं वस्तुनः, तथापि
षष्ठो विकल्पः सन्नानात् तत्र नास्तित्वं पर्यायाश्रयम्, स च पर्यायो युगपद्वृत्तः क्रमप्र-
वृत्तो वा, सहावस्थाय्यविरोधादात्मनो धर्म एककाल एव, यथा चेतनो-
पयोगवेदनाहर्षसम्यक्त्वहास्यरतिपुरुषवेदायुर्गतिजात्यादिसत्त्वद्रव्यत्यामूर्तत्वकर्तृत्वभोक्तृत्वान्य-
त्वानादित्वासद्व्यव्यातप्रदेशत्वनित्यत्वादिः, क्रमवर्ती तु क्रोधादिदेवत्वादिनालत्वादिज्ञानितादिः
स्वस्थानेऽनेकभेदवृत्तः, तत्रैकोऽवस्थितो द्रव्यार्थो जीवनात्मा नैवास्ति कश्चित्तनान्यतिरिक्तः
क्रोधादिक्रमवृत्तधर्मरूपनैरन्तर्यमात्रव्यतिरिक्तो वा, अत एव तु वर्मास्तथासन्निविष्टाः सत्त्व-
व्यपदेशव्यवहारमाजो भवन्तीति, अतो नास्ति पर्यायार्थदेवविधो द्रव्यार्थस्य कश्चिदशो
नास्तीति तेन रूपेणाभावात्, न पुनः सर्वयैव नास्तित्वम्, विशिष्टस्याभासस्य विवक्षितत्वात्,
पर्यायाशः सर्वार्थज्ञातृत्वासत्सर्वव्यापारविनियोगात् सर्ववस्तुत्वेन सन्निति द्रव्यार्थाशः, आभ्या
सह-विवक्षायामवाच्य इति द्वितीयोऽशः ॥

१ वाऽन्य आत्म' इति न पाठ । २ 'वत्वादिज्ञातावि दवत्वादित्वस्थान' इति क-प-पाठ । ३ 'त्वासर्वे' इति क पाठ ।

सकलस्य वस्तुनो बुद्धिच्छेदविभक्तोऽवयवो देशस्तस्मिन् देशे आदेशो देशदेशस्तेन देशदेशेन विकल्पनीय-व्याख्येयम्, आत्मादितत्त्वमित्येव विकल्पचतुष्टयस्यापि ग्रहणम् । तत्र चतुर्थ उभयप्रधानो विकल्पः, क्रमेणोभयस्यापिशब्देनाभिधेयत्वात्, देशदेशो हि विकलादेशस्तस्य वस्तुनो वैकल्य, स्वेन तत्त्वेनाप्रविभक्तस्यापि विविक्त गुणरूप स्वरूपेणोपरञ्जकमपेक्ष्य प्रतिकल्पितमशुभेदं कृत्वाऽनेकान्तात्मकैकत्वव्यवस्थाया नरसिंहनरसिंहत्ववत् समुदायात्मकमात्मरूपमभ्युपगम्याभिधानं विकलादेशः, न तु केवलसिंहसिंहत्ववदेकात्मकैकत्वपश्चिदात्, यथा च प्रतिपादनोपायार्थपरिकल्पितानेकनीलपीतादिभागा निर्विभाज्यमनेकात्मकमेकं चित्रं सामान्यरूपमुच्यते, तथा वस्तुव्यनेकधर्मस्वभावमेकम्, दृष्ट्याभिज्ञात्मनोऽर्थस्य भिन्नो गुणो भेदकः, परुद्धवान् पदुरासीत् पदुत्तर एवमोऽन्य एवाभिव्यक्तः, पदुत्तातिशयो गुणः सामान्यपाटवाद् गुणादन्यः, स वस्तुनो भेद कल्पयति, भिन्नप्रयोजनार्थिना तथाश्रितत्वात्, अनेकात्मकं चैकत्वमात्मादेः, यतोऽनेकं शुद्धाशुद्धद्रव्याद्यमाश्रित्य पर्यायनयं चैकात्मनो वृत्तिस्तथात्मकोऽसौ तज्ज्ञावभावित्वाद्, घटमुदात्तकत्ववत् पुरुषपाण्याद्यात्मकत्ववद् वा, अतस्ते तस्यारम्भकत्वाद् भागाः पुरुषस्येव साण्यरूपो वस्तुत्वमनुभवन्ति क्रमेण वृत्ताः क्रमयौगपद्याभ्यां वा, चतुर्थे तावत् समुच्चयात्मके न क्रमेण वृत्ताः, पञ्चमपष्ठयोरपचितक्रमयुगपद् वृत्ताः, सप्तमे प्रचितक्रमयौगपद्याभ्यां वृत्ताः, स्वभावावक्तव्यत्वेत्यनेकबुद्धिबुद्धित्वाद् अनेकबुद्धिर्हि बुद्धिर्भवति द्रव्यपर्यायेषु सत्सु न्यात्मिका, यतोऽनेकाः सद्रूपामसद्रूपामवक्तव्यरूपा च बुद्धिर्भिन्नामिव क्रमवतीमिवाश्रित्याभिज्ञैकाक्रमावस्तरूपा वाक्यार्थबुद्धिर्भवति, तस्माद् भेदक्रमप्रतिभासविज्ञानहेतुत्वाद् भागास्ते भवन्त्यत्राविभक्तस्यैकस्यापि वस्तुनः । एव चानेकस्वभावेऽर्थे सति वक्तुरिच्छावशात् कदाचित् केनचिद्रूपेण वक्तुमिष्यते, विवक्षापत्ता च वचसः सकलादेशता विकलादेशता

सकलादेशविकलादेशोत्पत्तिः

च द्रष्टव्या, द्रव्यार्थजात्यभेदात् तु सर्वद्रव्यार्थभेदानेवैकं द्रव्यार्थं मन्यते, यदा पर्यायजात्यभेदाथैकं पर्यायार्थं सर्वपर्यायभेदान् प्रतिपद्यते तदा

त्वविवक्षितस्वजातिभेदत्वात् सकल वस्तुवैकद्रव्यार्थाभिन्नमेकपर्यायार्थाभेदोपचरित तद्विशेषकभेदोपचरित वा तन्मात्रमेकमद्वितीयांशं भुवन् सकलादेशः स्यान्नित्य इत्यादिस्त्रिविधोऽपि नित्यत्वानित्यत्वयुगपद्भावेकत्वरूपैकार्याभिधायी, यदा तु द्रव्यपर्यायसामान्याभ्यां तद्विशेषाभ्यां वा तद्यौगपद्येन वा वस्तुन एकत्व तदतदात्मकं समुच्चयाश्रय चतुर्थविकल्पे स्वाश्रयुगपद्वृत्त क्रमवृत्त च पञ्चमपष्ठसप्तमेषुच्यते तथाविवक्षावशात् तदा तु तथाप्रतिपादयन् विकलादेशः, ते हि द्रव्यपर्यायास्तस्य देशा तदादेशेनादेश एको ह्यनेकदेश आत्माऽभिधीयते, तत्र द्रव्यार्थसामान्येन तावद् वस्तुत्वेन सञ्जात्मा, पर्यायसामान्येनावस्तुत्वेनासन्निति, विशेषस्त्वात्मनि स्वद्रव्यत्वात्मत्वचेतनत्वद्रष्टृत्वज्ञातृत्वमनुप्यत्वादिरनेको द्रव्यार्थभेद, तथा अतप्रतियोगिनः

पर्याया असत्त्वाद्व्यत्वानात्मत्वाचेतनत्वादयः, तद्व्यक्षेत्रकालभावसम्बन्धजनिताश्च द्रव्यपर्या-
यवृत्तिभेदाः, तत्र द्रव्यार्थदेशात् स्वद्रव्यतया द्रव्यत्वम्, पृथिव्यादित्वेनाद्रव्यत्व तद्विशेषैश्च
घटादिभिः, क्षेत्रतोऽसद्व्यवस्थाकाशदेशव्यापितया, न सर्वव्यापितया, कालतः स्वजात्यनुच्छे-
दादभिन्नकालता, पर्यायादेशाद् घटादिविज्ञानदर्शनभेदाः क्रोधाद्युत्कर्षापकर्षभेदाश्च, तथाऽनन्त-
कालवृत्तस्वर्तनाभेदात् कालभेदः, भावतो ज्ञत्व क्रोधादिमत्त्वं च, एव
चतुर्थो विकल्पः बहुवो द्रव्यार्थपर्यायार्थयोर्वृत्तिभेदाः सर्वेऽपि तस्याशाः, तैर्द्रव्यपर्याय-
रूपैर्नक्तमिष्यमाणो नानारूप आत्मोच्यते । भावना तु स्यादस्ति च
नास्ति च, द्रव्यार्थभेदेन चैतन्यसामान्येनास्ति, चैतन्यविशेषविशेषाया वाऽस्त्यैकोपयोगत्वात्,
पर्यायतस्तु अचैतन्येन नास्ति, घटोपयोगकाले वा पटाद्युपयोगेनासन्, चैतन्येन तद्विशेषेण वा
वर्तमान एव तदभावेन तद्विशेषाभावेन वर्तते इत्युभयाधीनस्तस्यात्मा, अन्यथाऽऽत्माभाव एव
स्यात् । एव सर्वसिद्धान्तेषु पदार्थाः परस्परविरुद्धार्थत्वात् तदतद्रूपसमुच्चयात्मकाश्चतुर्थविकल्पो-
दाहरणीयाः ॥

पञ्चमनिरूपस्तु स्यादस्ति चावक्तव्यश्चात्मेति, तत्रानेकद्रव्यपर्यायात्मकस्य सतः कश्चिद्
द्रव्यार्थविशेषमाश्रित्यास्तीत्यात्मनो व्यपदेशः, तस्यैवान्यात्मद्रव्य-
पञ्चमो विकल्पः सामान्य तद्विशेषं द्वयं वाऽङ्गीकृत्य युगपद्विवक्षायामवक्तव्यता, स्फुट-
तरमेतद् निभाव्यते, स्यादस्त्यात्मा द्रव्यत्वेन द्रव्यविशेषेण वा जीव-
त्वेन मनुष्यत्वादिना वा द्रव्यपर्यायसामान्यसुरीकृत्य, वस्तुत्वावस्तुत्वसत्त्वासत्त्वादिना विशे-
षेण वा मनुष्यत्वामनुष्यत्वादिना युगपदभेदविवक्षायामवाच्यः, यतः सर्वेऽपि तस्यैकस्या-
त्मनस्तदैव विकल्पाः सम्भवन्तीति ॥

षष्ठविकल्पोऽपि त्रिभिरात्मभिर्ब्रह्मशः स्यान्नास्ति चावक्तव्यश्चात्मेति, नान्तरेणात्मभेदं
वस्तुगत नास्तित्वमवक्तव्यरूपानुविद्धं शक्य कल्पयितुं वस्तुनः, तथापि
षष्ठो विकल्पः सद्भावात् तत्र नास्तित्व पर्यायाश्रयम्, स च पर्यायो युगपद्वृत्तः क्रमप्र-
वृत्तो वा, सहावस्थाय्यविरोधादात्मनो धर्म एककाल एव, यथा चेतनो-
पयोगवेदनाहर्षसम्यक्त्वहासरतिपुरुषवेदायुर्गतिजात्यादिसत्त्वद्रव्यत्वामूर्तत्वकर्तृत्वभोक्तृत्वान्य-
त्वानादिनासद्व्यवस्थातद्देशत्वनित्यत्वादिः, क्रमवर्ती तु क्रोधादिदेवत्वादिनालत्वादिज्ञानितादिः
स्वस्थानेऽनेकभेदवृत्तः, तत्रैकोऽस्थितो द्रव्यार्थो जीवनामा नैवास्ति कश्चित्तेनान्यतिरिक्तः
क्रोधादिक्रमवृत्तधर्मरूपनैरन्तर्यमाश्रयतिरिक्तो वा, अत एव तु वर्मास्तथासन्निविष्टाः सत्त्व-
व्यपदेशव्यवहारभाजो भवन्तीति, अतो नास्ति पर्यायार्थादेवविधो द्रव्यार्थस्य कश्चिदंशो
नास्तीति तेन रूपेणाभावात्, न पुनः सर्वेयं नास्तित्वम्, विशिष्टस्याभासस्य विवक्षितत्वात्,
पर्यायाशः सर्वार्थज्ञातृत्वासर्वव्यापारविनियोगात् सर्ववस्तुत्वेन सन्निति द्रव्यार्थाशः, आभ्या
सह-विवक्षायामवाच्य इति द्वितीयोऽशः ॥

अधुना सप्तमविकल्पवत्तुर्भिरशैस्त्रयशः । कञ्चिद् द्रव्यार्थविशेषमाश्रित्यास्तित्व पर्याय-
विशेष च कञ्चिदङ्गीकृत्य नास्तित्वं समुचितरूप भवति, द्वयोरपि प्राधान्येन विवक्षितत्वात्,
य(त)था द्रव्यसामान्येन पर्यायसामान्येन च युगपदवक्तव्यः, स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यत्वा-
त्मेति । भावना तु द्रव्यार्थात् सति द्रव्यत्वे देहेन्द्रियादिव्यतिरिक्तात्मत्वेन विशेषेण नास्ति-

त्वमतोऽस्ति च नास्ति च स एवात्मा, द्रव्यपर्यायसामान्यसदसत्त्वाभ्यां
सप्तमो विकल्प युगपदवाच्य इति । एवमर्थानुरोधाद् विवक्षावशाच्च सप्तमैव वचनप्रवृत्तिः,
नान्यथाऽपि, प्रवृत्तिनिमित्ताभावात्, एष च मार्गो द्रव्यार्थपर्यायार्थाश्र-
यः, तौ च सङ्ग्रहाद्यात्मकौ, सङ्ग्रहादयश्चार्थशब्दनयरूपेण प्रधाविताः, तत्र सङ्ग्रहव्यवहार-
स्तुत्रैरर्थनयैर्यौ द्रव्यार्थपर्यायार्थौ तदाश्रयैषा सप्तमङ्गी । तत्र अनपेक्षितोपदेशकशब्दव्यापा-
रमिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तमर्थरूपोत्पादित मतिज्ञानम्, अर्थनया वक्तृपरिच्छेदविषयाः, ते
त्वर्थपृष्टेनैवार्थं गमयन्ति । शब्दनयास्तु साम्प्रतिकसमभिरुद्धैवभूतनयाः श्रोतृविषयाः श्रुतज्ञा-
नात्मकाः शब्दरूपरूपितविज्ञानत्वाच्छब्दप्रमाणकाः, यच्छब्द आह यथा च तथैवार्थ इति
शब्दपृष्टेनार्थपरिच्छेदं कुर्वन्ति, अत एवैतेष्वभिधानस्वरूपशुद्धिपरा चिन्ता, चक्षुर्विमलीकर-
णाञ्जनवत् । तत्रार्थनयाः सत्त्वासत्त्ववर्तमानसत्त्वमात्रैः प्रत्येकात्मकाः सयुक्ताश्च सप्तवि-
धवचननिर्वचनप्रत्यलाः । विविक्तसत्त्वमात्रं रिग्रहात् सत्त्वसङ्ग्रहः, अन्यासत्त्वमेव सत्त्वमिति
व्यवहारः, वर्तमानप्रधानत्वाद् वर्तमानमेव सत्त्वमृजुमुत्र । तत्र स्यादस्तीति सङ्ग्रहः १
स्यान्नास्तीति व्यवहारः २ सङ्ग्रहव्यवहारयोगात् स्यादवक्तव्यः ३ सङ्ग्रहव्यवहारविभागसं-

योगादेव स्यादस्ति च नास्ति च ४ स्यादस्त्यवक्तव्यश्चेत्यत्र सङ्ग्रहः

नयत्रयापेक्षया

सप्तमङ्गी

सङ्ग्रहव्यवहारौ चाविभक्तौ ५ स्यान्नास्त्यवक्तव्यश्चेत्यत्र व्यवहारः सङ्ग्रह-
व्यवहारौ चाविभक्तौ ६ स्यादस्ति नास्त्यवक्तव्यश्चेत्यत्र विभक्तौ सङ्ग्रह-
व्यवहाराविभक्तौ वा ७ इत्येवमर्थपर्यायैः सप्तधा वचनव्यवहारः । व्यञ्जन-

पर्यायाः शब्दनयास्ते त्वमेदमेदद्वारेण वचनमिच्छन्ति, शब्दनयस्तावत् समानलिङ्गानां समानव-
चनानां च शब्दानामिन्द्रशक्रपुरन्दरादीनां वाच्य भावार्थमेवाभिन्नं प्रभ्युपैति, न जातुचिद् भि-
न्नलिङ्गं भिन्नवचनं वा शब्द स्त्री दारास्तथाऽऽपो जलमिति, समभिरुद्धस्तु प्रत्यर्थं शब्दनिवे-
शादिन्द्रशक्रादीनां पर्यायशब्दत्व न प्रतिजानीते, अत्यन्तभिन्नप्रवृत्तिनिमित्तत्वाद् भिन्नार्थत्वमे-
वानुमन्यते, घटशक्रादिशब्दानामिवेति, एवभूतं पुनर्यथासद्भाव वस्तु वचसो गोचरमापृच्छ-

तीच्छति, चेष्टाविष्ट एवार्थो घटशब्दवाच्यश्चित्रालेखनोपयोगपरिण-

शब्दनया

तथ चित्रकारः, चेष्टारहितस्तिष्ठन् घटो न घटशब्दवाच्यः, तच्छब्दा-
र्थरहितत्वात्, कुटशब्दवाच्यार्थवत्, नापि भुञ्जानः शयानो वा चित्रका-

राभिधानाभिधेयधिग्रहानोपयोगपरिणतिशून्यत्वाद् गोपालादिवत्, एवमभेदभेदार्थवाचिनोऽने-

कैशब्दवाच्यार्थानलम्बिनश्च शब्दप्रधाना अर्थोपसर्जनाः शब्दनयाः प्रदीपवदर्थस्य प्रतिभा-
सकाः व्यञ्जनपर्यायसंज्ञकाः । तदेतमर्थव्यञ्जनपर्यायार्पणानर्पणद्वारैकानेकात्मकैकार्थनिरूपणपद-
भिधानप्रत्ययविषयाऽपि भावनाऽभिधेया । तत्र पुद्गलद्रव्यपरिणतिविशेषः शब्दोऽभिधानः,
पुद्गलद्रव्यं चातीतवर्तमानागामिभूरिपर्यायपरिणाम्यर्पितभजनापेक्षया सदसन्नित्यादित्याद्यनेक-
धर्मात्मकम्, प्रत्ययोऽपि हि ग्रहणलक्षणात्मद्रव्याशापेक्षया सङ्ख्यापरिमाणाकाराद्यनेकरूपपर्या-
यापेक्षया च सदसन्नित्यादित्यादिस्वभावा इत्येव सदसन्नित्यादित्यादिस्वभावा जगत् पञ्चास्तित्वा-
कायात्मकमर्पितानर्पितलक्षणसकलशास्त्रगर्भतिसूत्रीविन्यासस्याद्वादप्रक्रियासङ्गतेः सिद्धम् ३१॥

भा०—अत्राह—उक्तं भवता (अ० ५, सू० २६)—सद्भावात्तदेव्यः स्कन्धा
उत्पद्यन्ते इति । तत् किं संयोगमात्रादेव सद्भावातो भवति, आहोस्विदस्ति कश्चिद्
विशेष इति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अत्राह—उक्तं भवतेत्यादिः सम्बन्धग्रन्थः । प्रतिपादितार्थसारणप्रज्ञेनाज्ञः प्रकृता-
र्थशेषसम्बन्धमभिधापयति, कारणायत्तजन्मा कार्यप्रसवः, सद्भावात्तत् स्कन्धाः समुत्पद्यन्ते,
इतिशब्दो यस्मादर्थः, तच्छब्दस्तस्मादर्थः, यस्मात् सद्भावात् स्कन्धानामुत्पत्तिः प्रतिधीयते
तस्मात् सन्देहः, किं संयोगमात्रादेव अणुकादिलक्षणः स्कन्धो भवति, आहोस्विद-
स्त्यत्र कश्चित् संयोगविशेष इति, मात्रग्रहणं सेनावनादिगत् केवलसप्तप्रतिपादनार्थम्,
संयोगमात्रं न तु संयोगविशेषा, इतिशब्दः आशङ्क्यत्वाप्रतिपत्तये, आचा-
पुद्गलवन्धहेतु र्यस्यापि चित्तपरिवर्तो संयोगविशेषस्तत्प्रतिपादनायात्रोच्यते इत्याह,
अत्रेति प्रश्नविषयाभिसम्बन्धः यत्पृष्टस्तन्निधीयते विधीयत इति, मनीषित-
संयोगविशेषाभिव्यक्त्यर्थमाह—

भा०—सति संयोगे वदस्य सद्भावातो भवतीति । अत्राह—अथ कथं बन्धो
भवतीति ? । अत्राह—

टी०—सतीत्यादि । सति परस्परसङ्गलक्षणे संयोगे वदस्यैव—एकत्वपरिणतिभाजः
सद्भावात् स्कन्धोत्पत्तिः, एवकारार्थमतिकरणम्, पुद्गलानां पर्यायानन्त्येऽपि स्वजात्यनतिक्र-
मेण परस्परविलक्षणपरिणामाहितसामर्थ्यात् सति संयोगविशेषे केपाश्चिदेव बन्धो न सर्वेषामिति
निश्चितमेतत्, संयोगविशेषात् स्कन्धोत्पादः, न पुनर्व्यज्ञायि स्वरूपेण संयोगविशेषः, उत्पत्ति-
ज्ञानाय प्रश्नोपक्रमः पुनः परस्य प्रकटयति—अत्राहेति । सति सद्भावे बन्धस्य सतः
स्कन्धपरिणाम इति बन्धमेव पृच्छति—अथ बन्धः कथं भवतीति । अयेत्यानन्तर्यार्थः,
वदस्य स्कन्धपरिणामो भवतीत्युक्तेऽनन्तरं च य एव जिज्ञास्यते बन्धः—एकत्वपरिणामः स
कथं—केन प्रकारेणाण्वोरणूना वा जायत इति, किं परस्परानुप्रवेशेनाहोस्विन् सार्वार्थ्येन प्रवे-

शाभावेऽपीति ? अत्रोच्यते—परस्परानुप्रवेशस्तावन्नैवेत्यतेऽण्वोरणूनां वा भुविरामत्वात्, प्राक् चैतन्निर्णीतं प्रपञ्चतः, स्थापितं चेद-परिणतिविशेषादणूनां सर्वाभरणा बन्धो भवति, अयस्मि-
ण्डतेजसोरितान्योन्यप्रदेशाभावेऽपि गुणविशेषात् सार्वान्मयेनेत्यते बन्धः । कीदृशः पुनर्गुण-
विशेषात् स तादृशो बन्धः स्यादित्याह—

सूत्रम्—स्निग्धरूक्षत्वाद् बन्धः ॥ ५-३२ ॥

भा०—स्निग्धरूक्षयोः पुद्गलयोः स्पृष्टयोर्बन्धो भवति ॥ ३२ ॥

अत्राह—किमेव एकान्त इति ? । अत्रोच्यते—

टी०—स्निग्धरूक्षयोरित्यादि भाष्यम् । स्नेहो हि गुणः स्पर्शाख्यः, तत्परिणामः स्निग्धः, तथा रूक्षोऽपि, एकः स्निग्धोऽपरो रूक्षः, तयोर्भाजः स्निग्धरूक्षत्वं तत्परिणामापत्तिः तस्मात् स्निग्धरूक्षत्वादिति हेतोः पञ्चमी, अण्वोरणूनां वा बन्धो भवति, स्निग्धरूक्षयोरिति भाष्यकृता विभज्य द्विवचनप्रयोगोपन्यासोऽकारि सर्वाल्लसकन्धज्ञापनाय, नातः परमत्वावयवः स्कन्धोऽस्ति, स्निग्धरूक्षव्यवहारः क्षेत्रकालनिपयोऽपि भोक्तः समस्तीति तद्व्युदासाय पुद्ग-
लयोरित्याह, पूरणाद् गलनाच्च पुद्गलाः, पूरकत्वेन स्कन्धान् निर्वर्तयन्ति, गलनेन स्कन्धभेदं विदधति, स्पृष्टयोरिति सयुक्तयोर्नासयुक्तयोरिति, अनेन सयोगमात्रं गृहीतं सयोगपूर्वकस-
कलरूक्षज्ञापनार्थम्, तत्र बन्धात् प्रतिघातो जायतेऽण्वोरणूनां वा, प्रतिघातश्चैकदेशावगाहेऽन्योन्यं प्रतिहननम्, ततो रौक्ष्यस्नेहविशेषाद् बन्ध-अप्यन्तरेणाणोः श्लेषः, मृद्वजोभिस्तृणादिबन्धवत्, सन्ति क्षणव एकगुणस्निग्धादिक्रमेण सङ्ख्येयासङ्ख्येयानन्तानन्तगुणस्निग्धाः, तथैकगुण-
रूक्षादिक्रमेण हीनमध्यमोत्कृष्टसङ्ख्येयासङ्ख्येयानन्तानन्तगुणरूक्षाः, तोयाजागोमहिष्य-
द्वीक्षीरघृतस्नेहालुमानप्रकर्षाप्रकर्षवत्, चिकणत्वलक्षणः परिणामः स्नेहः, तद्विपरीतो रूक्षः, ततश्च सश्लेषकारणपरिणतिमन्त्रात् सर्वात्मसयोगबन्धप्रसिद्धिः, प्रत्यक्षश्चैवंविधद्रव्याणां बन्ध-
विशेषो नातीतं युक्तिमपेक्षते, युक्तिरपि-सहस्रमहद्द्रव्यं घटादि प्रत्यक्षमणुबन्धस्यानुमापकम्, नाणुसत्सहतिविशेषमन्तरेण महत् सहत् युज्यते, एवमेव चापकर्षणधारणनोदनादिव्यवहार-
सिद्धिर्न त्वन्यथा, तथानुप्रग्रहणान् प्रतीघातं परमाणोः, लोकांते ह्युपग्राहकधर्मद्रव्याभावात् प्रतिहन्यतेऽणुरगतिं सन्, तथाऽणोः प्रतीघातो बन्धनयोश्च परिणाममन्तरेणाप्यते, नाप-
त्ता (?) स्पर्शित्वान्मूर्तिमन्त्राच्च, सप्रतिघातस्य च बन्धो दृष्टः श्लेषरूपरागादेः, अतः सुस्पष्टयते-स्निग्धरूक्षत्वात् पुद्गलयोः सयुक्तयोर्बन्धो भवतीति । इतिकरण उपप्रद-
र्शनार्थः, एव गृह्णेति ॥ ३२ ॥

अत्राहत्यादिमग्नबन्धप्रतिपत्तिः । किमेव एकान्त इति ? । किमिति प्रभार्थः, एव

इत्यन्तरयोगाथोभिसम्बन्धः, स्निग्धगुणानां रूक्षगुणानां च बन्धो भवतीति, इतिशब्दोऽवधारणार्थः । किमेव नियम एव सर्वस्य स्निग्धगुणस्य रूक्षगुणेन बन्ध इति, एवं पृष्टे अत्रोच्यते इत्याह । सति विधानविशेषेण प्रवृत्तेर्निरुद्धमन्यमोत्कृष्टस्निग्धरूक्षगुणानामनभिप्रेतार्थप्रसङ्गमिनिवृत्त्यर्थमिदमभिदध्महे—

सूत्रम्—न जघन्यगुणानाम् ॥ ५-३३ ॥

टी०—अतिप्रसक्तस्य विधेरयमपवादारम्भः ॥

भा०—जघन्यगुणस्निग्धानां जघन्यगुणरूक्षाणां च परस्परेण बन्धो न भवति ॥ ३३ ॥

टी०—जघन्यगुणस्निग्धानामित्यादि भाष्यम् । प्रकृतत्वाद् बन्धः प्रतिपिच्यते नशब्देन, केपा बन्धो न भवति ? जघन्यगुणस्निग्धानां जघन्यगुणरूक्षाणां च । जघने भवो जघन्यः, (जघन्य इवान्यो जघन्यः) निरुद्ध इत्यर्थः, जघन्यश्चासौ गुणश्च जघन्यगुणः (जघन्यगुणः) स्निग्धो येपा ते जघन्यगुणस्निग्धाः पुद्गलास्तेषां जघन्यगुणरूक्षाणां च परस्परेण बन्धः प्रतिपिच्यते, परस्परेणेति सजातीयविजातीयविशेषप्रतिपादनम् । स्वस्थाने स्निग्धस्य स्निग्धेन नेष्यते बन्धः, रूक्षस्यापि रूक्षेण नैवास्ति बन्धः, तथा परस्थानेऽप्येकगुणस्निग्धस्यैकगुणरूक्षेण नैवास्ति बन्धः, सत्यप्येषां सयोगे स्निग्धरूक्षगुणत्वे च न परस्परेणैकत्वपरिणतिलक्षणां बन्धः समस्ति, किं पुनः कारणमत्रैषां बन्धो न भवतीति ? तादृग्विधपरिणतिशक्तेरभावात्, परिणामशक्तयश्च द्रव्याणां विचित्राः क्षेत्रकालाद्यनुरोधिभ्यः प्रयोगवित्तसापेक्षाः प्रभवन्ति, न जातचित् पर्यनुयोगवशेन पर्यनुयुक्तुरिच्छामनुरूप्यते, जघन्यश्च स्नेहगुणः स्तोक्त्वादेव जघन्यगुणरूक्ष पुद्गल न प्रत्यलः परिणामयितुम्, तथा रूक्षगुणोऽप्यल्पत्वाज्जघन्यगुणस्निग्धं नात्मसात्कर्तुं समर्थः, सदस्यावाची चायं गुणशब्दः, ययैक एवास्य गुणः पुरुषस्येति, आधिक्यार्थे वा द्विगुणत्रिगुणमिति यथा, अस्ति च स्नेहादिगुणानां प्रकर्षापकर्षभेदः, तद् यथा—जलादजाक्षीरं स्निग्धम्, अजाक्षीराद् गोपयः, गोपयसो महिषीपयः, ततः करभीपय इत्युत्तरोत्तरस्नेहाधिकत्वम्, एषामेव पूर्वं पूर्वं रूक्षम्, तत्रैकगुणस्निग्धस्यैकगुणस्निग्धेनैव व्यादिना सर्वेण सदृशेन सदृश्येयासदृश्येयानन्तानन्तगुणस्निग्धेन वा नास्ति बन्धः, तथैव चैकगुणरूक्षस्यैकगुणरूक्षादिभिः सदृशैर्यावदनन्तगुणरूक्षैर्न भवति बन्धः, सूत्रव्यापारस्तु जघन्यगुणस्निग्धानां जघन्यगुणरूक्षाणां च पुद्गलानां नास्ति बन्धः परस्परम्, शेषं वक्ष्यमाणसूत्रव्याख्येयमुक्तं प्रसङ्गतः, इत्येवमेतौ जघन्यगुणस्निग्धरूक्षौ विहायान्येषां मध्यमोत्कृष्टस्निग्धानां रूक्षैः सह

स्निग्धैश्च रूक्षाणां परस्परेण बन्धो भवति इति, अर्थापत्तिलभ्योऽयमर्थः सामर्थ्यादवगम्यते, स च यादृशो यथा च भवति त तादृश तथा वक्ष्यामः, इदं तादृशमुच्यते इति ॥ ३३ ॥

भा०—अत्राह—उक्तं भवता—जघन्यगुणवर्जानां (स्निग्धानां) रूक्षेण रूक्षाणां च स्निग्धेन सह बन्धो भवतीति । अथ तुल्यगुणयोः किमत्यन्तप्रतिषेध इति ? । अत्रोच्यते—न जघन्यगुणानामित्यधिकृत्येदमुच्यते—

टी०—अत्राहेत्यादिना ग्रन्थेन सम्बन्ध विधत्ते । प्रतिपादितं भवताऽनन्तर जघन्यगुणस्निग्धरूक्षयोर्नास्ति बन्धः, तन्निषेधादन्येषां जघन्यगुणवर्जानां बन्धप्रसङ्गे सदृशानां प्रतिषेधे यत्नो विधेय इत्यर्थापत्तिप्रापित चेद द्विगुणस्निग्धस्यैकगुणरूक्षेण सह एकगुणस्निग्धस्य द्विगुणरूक्षेण सह बन्धो भवतीति । एतदुक्तं भवति—निकृष्टस्निग्धरूक्षयोर्बन्धप्रतिषेधान्मध्यमोत्कृष्टस्निग्धरूक्षगुणानां परस्परेण बन्धः प्रतिज्ञातोऽर्थतः पृथगधिकरणानाम् । अथ तुल्यगुणयोः किमत्यन्तप्रतिषेध इति प्रश्नयति, प्रस्तुतानन्तरवचनोऽयमथशब्दः, तुल्यगुणयोः स्निग्धाधिकरणयोरैकैरुगुणयोः किमेकान्तेनैव प्रतिषेध इति प्रश्ने कृते अत्रोच्यते इत्याह । अत्यन्तप्रतिषेध एव, काधिकृत इति चेदित्याह, न जघन्यगुणानामित्यधिकृत्येदमुच्यते, यथैव स्निग्धरूक्षाणां जघन्यविषयाणां बन्धाभासस्तथैव गुणसाम्ये सदृशानां बन्धाभाव इति सम्बन्धनीयम् । अथवा स्निग्धरूक्षयोर्मिन्नाधिकरणयोर्बन्धप्रतिषेधः कृतोऽथ तुल्यगुणयोः किं प्रतिपत्तव्यमिति सामर्थ्यादध्याहार कृत्वा व्याख्येयम्, तुल्यगुणयोः स्निग्धाधिकरणयो रूक्षाधिकरणयोर्वा किं बन्धनिषेधः प्रतिपत्तव्यः, आहोस्विद् बन्धविधिरिति ? । आचार्य आह—अत्यन्तप्रतिषेध इति, एकान्तेनैव प्रतिषेधः, स पुनर्न जघन्यगुणानामित्यत्र सूत्रेऽधिकृतस्तमाश्रित्योच्यते—

सूत्रम्—गुणसाम्ये सदृशानाम् ॥ ५-३४ ॥

टी०—अथवा स्निग्धरूक्षगुणः ॥

भा०—गुणसाम्ये सति सदृशानां बन्धो न भवति । तद् यथा—तुल्यगुणस्निग्धस्य तुल्यगुणस्निग्धेन, तुल्यगुणरूक्षस्य तुल्यगुणरूक्षेणेति ॥

टी०—गुणसाम्ये सतीत्यादि भाष्यम् । गुणा—स्निग्धरूक्षास्तेषां समता साम्यं तस्मिन् गुणसाम्ये, सतीत्यनेन विशिष्टार्थां सप्तमी सूचयति, “यस्य च भावेन भावलक्षणम्” (पा० अ० २, पा० ३, सू० ३७) इति निमित्तसप्तम्येषा, सति गुणसाम्ये तुल्यसदृश्यत्वे सदृशानां बन्धो न भवति, गुणानां साम्येन ये सदृशाः, न क्रियासाम्येन, ते सति गुणसाम्ये सदृशास्तेषां बन्धो नास्ति, पूर्वापवादविशेषसमर्थनार्थमेवेदं—न जघन्यगुणानाम् (सू० ३३) इत्यभिधाय तद्विशेषमपवादते, त चापोद्यमानमुदाहरणेन स्पष्टयति । तद् यथेत्युदाहरणोपन्यासः, तुल्यगुणस्निग्धस्य तुल्यगुणस्निग्धेन तुल्यगुणरूक्षस्य तुल्यगुणरूक्षेणेति सामान्योपन्यासः । समस्तैकगुणस्निग्ध-

रूक्षादिसमगुणविकल्पसद्ग्रहार्थः । तुल्यगुणः स्निग्धो यस्य स तुल्यगुणस्निग्धः, तुल्यः स्नेहगुणो यस्येत्यर्थः, तस्यानेन सदृशेनैव तुल्यगुणस्निग्धेन ग्रन्थो नास्ति, परस्पर परिणतिशक्तैरभावात्, तुल्यगुणमलद्रव्यान्वोन्यानभिधातवद्, एकगुणस्निग्धो हि नैकगुणस्निग्धेन बध्यते, तथाऽनन्तपर्यवसानाद् द्विगुणादिस्निग्धाः द्विगुणादिस्निग्धैः समगुणैरनन्तपर्यवसानैः सह न बध्यन्ते, एवमेकगुणरूक्षोऽप्येकगुणरूक्षेण सह न बध्यते, तुल्यदुर्लभगुणमलद्रव्यान्वोन्यानभिधातवदेव, तथा द्विगुणादिरूक्षा न द्विगुणादिरूक्षैरनन्तावसानैः सह बन्धमनुभवन्तीति ॥

भा०—अत्राह—सदृशग्रहणं किमपेक्षत इति ? । अत्रोच्यते—गुणवैषम्ये सदृशानां बन्धो भवतीति ॥ ३४ ॥

टी०—अत्राह—सदृशग्रहणं किमपेक्षत इति । एव मन्यते प्रष्टा, गुणसाम्ये सति बन्धो न भवति, येषां च समा गुणाः प्रकर्षापकर्षवृत्ताः प्रतिविशिष्टसदृख्यावच्छिन्नास्ते नियमेन गुणैः सदृशाः, इत्येतावताऽभिलपितेऽर्थे सिद्धे सदृशग्रहणमतिरिच्यमानमपरार्थापेक्षि भवति, तं चापरमर्थमज्ञानानः प्रपन्नयति—किमपेक्षते सदृशग्रहणमिति, आचार्योऽपि विशिष्टार्थप्रतिपत्तये सदृशग्रहणं चेत्तसि निधायाह—अत्रोच्यत इति । गुणवैषम्ये सदृशानां बन्धो भवतीति, स्नेहगुणवैषम्ये रूक्षगुणवैषम्ये च बन्धः समस्ति, केषामत आह—सदृशानामिति । एनमर्थं सदृशग्रहणमपेक्षते, सादृश्यं च स्नेहगुणमाननिग्रन्धनं रौक्ष्यगुणमात्रनिग्रन्धनं च सदृख्यानमाश्रित्य ग्राह्यम्, अतः सदृशानामपि स्नेहगुणसामान्येन रौक्ष्यगुणसामान्येन च प्रकर्षापकर्षवृत्ततद्गुणवैषम्ये सति भवत्येव बन्धः, तद्यथा—एकगुणस्निग्धस्त्रिगुणस्निग्धेन, द्विगुणस्निग्धश्चतुर्गुणस्निग्धेन, त्रिगुणस्निग्धः पञ्चगुणस्निग्धेन, चतुर्गुणस्निग्धः षड्गुणस्निग्धेनेत्येव यावदनन्तगुणस्निग्धो विषमगुण इति । अन्ये त्वभिदधति सूरयः—एकगुणस्निग्धस्य द्विगुणस्निग्धेनैकगुणरूक्षस्य द्विगुणरूक्षेणेति भावनीयम्, एतच्च सम्प्रदायेनागमोपनिग्रन्धदर्शनेन च प्रायो विसवदति इत्यनादरः ॥ ३४ ॥

भा०—अत्राह—किमविशेषेण गुणवैषम्ये सदृशानां बन्धो भवतीति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अत्राहेत्यादिः सम्बन्धप्रतिपादनपरो ग्रन्थः, किमविशेषेण गुणवैषम्ये सदृशानां बन्धो भवतीति, यद्यविशेषेण तत् एकगुणस्निग्धस्य द्विगुणस्निग्धेनापि बन्धप्रसङ्गोऽनित्यं चेत्तदा (दित्वा ?) रेकमाणे प्रष्टरि सूरिराह—अत्रोच्यत इति, न सर्वेषामेव, सदृशानां, किं तर्हि ?

सूत्रम्—द्वयधिकादिगुणानां तु ॥ ५-३५ ॥

भा०—द्वयधिकादिगुणानां तु सदृशानां बन्धो भवति ।

टी०—द्वयधिकादिगुणानां तु सदृशानां बन्धो भवतीत्यादि भाष्यम् । द्वाभ्यां गुणविशेषाभ्यामन्यस्मादधिको यः परमाणुः स आदिर्येषां ते द्वयधिकादिगुणाः । गुणशब्दोऽत्र गुणिवचनः । गुणवन्तो गुणाः परमाणव इत्यर्थः । तेषां द्वयधिकादिगुणानामपूर्णां सदृशानां बन्धो भवति, सदृशानामिति स्नेहसामान्यं रूक्षसामान्यं चाश्रित्य सादृश्यं व्याख्येयम् ।

भा०—तद्यथा—स्निग्धस्य द्विगुणाधिकस्निग्धेन, द्विगुणाद्यधिकस्निग्धस्य एकगुणस्निग्धेन, रूक्षस्यापि द्विगुणाद्यधिकरूक्षेण, द्विगुणाद्यधिकरूक्षस्य एकगुणरूक्षेण, एकादिगुणाधिकयोस्तु सदृशयोर्बन्धो न भवति । अत्र तुशब्दो व्यावृत्तिविशेषणार्थः, प्रतिषेधं व्यावर्तयति बन्धं च विशेषयति ॥ ३५ ॥

टी०—तद्यथा—स्निग्धस्येत्यादिनोदाहरति । [एकगुण]स्निग्धस्येत्यनुक्तेऽपि सख्खा गम्यते गुणश्च सामर्थ्यात्, द्विगुणाद्यधिकस्निग्धेनाशुना, द्वाभ्यां स्नेहगुणविशेषाभ्यामेकगुणस्निग्धादधिको यस्तेन सहास्ति बन्धः, ययैकगुणस्निग्ध एकस्तदन्यस्निग्धगुणस्निग्धः, अत्रैकगुणस्निग्धस्यैकः समानो गुणस्निग्धगुणस्निग्धे (स्नेग्धे) अणौ वा शेषेण गुणद्वयेनाधिकः, द्विगुणाद्यधिकस्निग्धेनेत्यादिग्रहणादेकगुणस्निग्धस्य चतुर्गुणपञ्चगुणस्निग्धेनापि बन्धसिद्धिः, तथा द्विगुणाद्यधिकस्निग्धस्यैकगुणस्निग्धेन सह बन्धसम्भवः ॥ ननु च प्रथमविकल्पाच्चास्ति कश्चिद् विशेषोऽस्य स्फुटः, सत्यं, न कश्चिद् भेदः, तथापि तु गन्धो व्यावृत्तिः, तत्र बध्यमानयोर्बध्यमानानां वा पष्ठ्यन्तत्वे तृतीयान्तत्वे वा बन्धाविशेष इति प्रतिपत्त्यर्थमुभययोर्धारणं चकार भाष्यकारः ॥ रूक्षस्यापीत्यादिभाष्यमुक्तप्रकारेणैव गमनीयम्, एव द्वयधिकादिगुणानां स्नेहवतां रौक्ष्यवतां च यथोक्तलक्षणो बन्धो भवतीत्युच्यते, प्रतिषेधव्यावृत्तिप्रदर्शनार्थं भवति तुशब्दोपादानम् । द्वयधिकादिगुणानां बन्धाभ्यनुज्ञाने चार्थापत्तिर्भयफलप्रदर्शनार्थमिदमाह—एकादिगुणाधिकयोस्तु सदृशयोर्बन्धो न भवति, प्रतिविशिष्टपरिणतिशक्तेरभावात्, एकगुणस्निग्धस्य हि द्विगुणस्निग्धोऽणुरेकगुणाधिकः, द्विगुणस्निग्धस्य त्रिगुणस्निग्ध एकगुणाधिकः, त्रिगुणस्निग्धस्य चतुर्गुणस्निग्ध एकाधिक इत्यादि यावदनन्तगुण एकाधिक इति, एव रूक्षस्यापि वाच्यम्, एकादिगुणाधिकयोरित्यत्रादिग्रहणाद् द्विगुणस्य त्रिगुणेन सह नास्ति बन्धः, तत्रापि द्विगुणैकगुणाधिकश्चेति द्विवचनम्, एव शेषपिकल्पयोजनमपि कार्यम्, तुशब्दः कैमर्थक्यात् सूत्र इत्याशङ्किते भाष्यकृदाह—अत्र तुशब्दो व्यावृत्तिविशेषणार्थः ॥ तुशब्दस्त्वानेकार्थवृत्तित्वे सत्यप्यत्र सूत्रे व्यावृत्तिविशेषणं चोभयमर्थः परिगृह्यते, व्यावृत्तिश्च विशेषणं च व्यावृत्तिविशेषणे अर्थस्ते यस्य स तथोक्तः, तत्र व्यावृत्ति-निवृत्तिः, विशेष्यतेऽनेनेति विशेषणं, तदर्थो यस्यासौ व्यावृत्तिविशेषणार्थः, कस्य पुनर्व्यावृत्तिः किं वा विशेष्यमाणमित्याह—प्रतिषेधं

व्यावर्तयति बन्धं च विशेषयतीति । न जघन्यगुणानामिति प्रकृतप्रतिषेधस्त व्यावर्तयति, यथाऽधिकृतं च बन्धं विशिनष्टि, गुणवैषम्ये सति सदृशानां गुणद्वयाधिकानां बन्धो भवतीत्येव विशेषणार्थः, ततश्च व्यावृत्ते प्रतिषेधे बन्धे च विशेषिते व्यधिकादिगुणानां बन्धः सिद्धो निरपवाद इति ॥ आगमगाथासवादी चायं सूत्रचतुष्टयार्थः—

“निर्द्वेस्त निद्वेण दुआधिण, लुक्खस्स लुक्खेण दुआधिण ।

निद्वस्स लुक्खेण उवेति बधो, जहण्वज्जो विसमे समे वा ॥१॥”—प्रज्ञा० गा० २००

गुणवैषम्ये सदृशानां व्यधिकादिगुणानां तु बन्धो भवतीत्यस्य वाचकं गाथाशकलमाद्य, स्निग्धस्य स्निग्धेन सह रूक्षस्यापि रूक्षेण सहेति, ततश्च “गुणसाम्ये सदृशानां” (सू० ३४) भवति बन्ध इत्येतत् सूत्रं लब्धम् । अयं स्निग्धरूक्षयोः परस्परेण कथमित्याह—पाश्चात्य-मर्थम् । एतेन च “स्निग्धरूक्षत्वाद् बन्धः” (सू० ३२), “न जघन्यगुणानाम्” (सू० ३३) इति सूत्रद्वयपरिग्रहः । स्निग्धगुणरूक्षयोश्च जघन्यगुणवर्जः परस्परेण विपमगुणयोः समगुणयोश्च बन्धो भवतीति ॥३५॥

भा०—अत्राह—परमाणुषु स्कन्धेषु च ये स्पर्शादयो गुणास्ते किं व्यवस्थितास्तेषु आहोस्विदव्यवस्थिता इति ? । अत्रोच्यते—अव्यवस्थिताः । कुतः ? परिणामात् । अत्राह—द्वयोरपि बध्यमानयोर्गुणवत्त्वे सति कथं परिणामो भवतीति ? ॥ उच्यते—

टी०—अत्राह—परमाणुष्वित्यादिना ग्रन्थेन सूत्रं सम्प्रभाति । अत्रेत्यौत्सर्गिके न्यलक्षणे सापवादे प्रतिपादिते पृच्छत्यजानानः, परिणामविशेषो हि बन्धः, स च स्निग्धेरूक्षलक्षणपरिणामान्तरापाद्यः, अतः परमाणुषु ये स्पर्शादिगुणपरिणामाः स्कन्धेषु वा शब्दादयस्ते किं नित्याः—सर्वदा व्यवस्थितास्तेषु परमाण्वादिव्वाहोस्विदव्यवस्थिता—भूत्वा पुनर्न भवन्तीति ? । अयमभिप्रायः प्रश्नयितुः—परमाणवः सहन्यमाना द्विप्रदेशादिकस्कन्धाकृत्या परिणमन्ते परिमण्डलादिपञ्चप्रकारसत्थानरूपेण वेति, तत्र यदि व्यवस्थिताः परमाणुषु परिणामाः स्पर्शादयः स्कन्धेषु वा स्पर्शादिशब्दादयस्ततस्तेषां व्यवस्थितत्वात् सर्वदा नोत्पादो न विनाशः, तौ चान्तरेण स्निग्धरूक्षगुणयोरण्वोः परिणामाभावे तदवस्थयोः कुतो व्युत्पादस्किन्धपरिणामः ? स्कन्धेषु वा स्पर्शादिशब्दादिपरिणामस्यैकस्यैव नित्यतयेष्टत्वात् शेषस्पर्शादिशब्दादिपरिणामाभावः । अथाव्यवस्थिताः, सर्वमिष्यमाणमुपपन्नम्, पूर्वकपरिणामत्यागेनोत्तरपरिणामान्तराभ्युपगमे स्पर्शादयोऽन्ये चान्ये च स्पर्शादिशब्दादयश्च क्षेत्रकालद्रव्यभावपरिणामविशेषाः स्युरित्यवगम्येत यथापरिणामं वस्त्विति, तन्न जाने कथमेतदिति, सति चाप्यव्यवस्थितत्वे किं समगुणः समगुणतयैव परिणमयत्युत विपमगुणतयाऽपीति सन्दिहानं प्रतीदमत्रोच्यते—अव्यव-

१ ‘ स्निग्धस्य स्निग्धेन द्वयाधिकेन, रूक्षस्य रूक्षेण द्वयाधिकेन ।

स्निग्धस्य रूक्षेणोपैति बधो, जघ-यवर्जा विपम समो वा ॥

२ ‘ पातोत्य ’ इति क पाठ । ३ ‘ विपमतया ’ इति क पाठ ।

सूत्रम्—द्वयधिकादिगुणानां तु ॥ ५-३५ ॥

भा०—द्वयधिकादिगुणानां तु सदृशानां बन्धो भवति ।

टी०—द्वयधिकादिगुणानां तु सदृशानां बन्धो भवतीत्यादि भाष्यम् । द्वाभ्यां गुणविशेषाभ्यामन्यस्मादधिको यः परमाणुः स आदिर्येषां ते द्वयधिकादिगुणाः । गुणशब्दोऽत्र गुणिवचनः । गुणवन्तो गुणाः परमाणव इत्यर्थः । तेषां द्वयधिकादिगुणानामपूर्णां सदृशानां बन्धो भवति, सदृशानामिति स्नेहसामान्यं रूक्षसामान्यं चात्रित्यं सादृश्यं व्याख्येयम् ।

भा०—तद्यथा—स्निग्धस्य द्विगुणाधिकस्निग्धेन, द्विगुणाद्यधिकस्निग्धस्य एकगुणस्निग्धेन, रूक्षस्यापि द्विगुणाद्यधिकरूक्षेण, द्विगुणाद्यधिकरूक्षस्य एकगुणरूक्षेण, एकादिगुणाधिकयोस्तु सदृशयोर्बन्धो न भवति । अत्र तुशब्दो व्यावृत्तिविशेषणार्थः, प्रतिषेधं व्यावर्तयति बन्धं च विशेषयति ॥ ३५ ॥

टी०—तद्यथा—स्निग्धस्येत्यादिनोदाहरति । [एकगुण]स्निग्धस्येत्यनुक्तेऽपि सहस्रं गम्यते गुणश्च सामर्थ्यात्, द्विगुणाद्यधिकस्निग्धेनाणुना, द्वाभ्यां स्नेहगुणविशेषाभ्यामेकगुणस्निग्धादधिको यस्तेन सहास्ति बन्धः, यथैकगुणस्निग्ध एकस्तदन्यस्त्रिगुणस्निग्धः, अत्रैकगुणस्निग्धस्यैकः समानो गुणस्त्रिगुणस्निग्धे (स्कन्धे) अणौ वा शेषेण गुणद्वयेनाधिकः, द्विगुणाद्यधिकस्निग्धेनेत्यादिग्रहणादेकगुणस्निग्धस्य चतुर्गुणपञ्चगुणस्निग्धेनापि बन्धसिद्धिः, तथा द्विगुणाद्यधिकस्निग्धस्यैकगुणस्निग्धेन सह बन्धसम्भवः ॥ ननु च प्रथमविकल्पाच्चास्ति कश्चिद् विशेषोऽस्य स्फुटः, सत्यं, न कश्चिद् भेदः, तथापि तु बन्धो व्यावृत्तिः, तत्र बध्यमानयोर्बध्यमानानां वा पष्ठ्यन्तत्वे तृतीयान्तत्वे वा बन्धाविशेष इति प्रतिपत्त्यर्थमुभयथोच्चारणं चकार भाष्यकारः ॥ रूक्षस्यापीत्यादिभाष्यमुक्तप्रकारेणैव गमनीयम्, एव द्वयधिकादिगुणानां स्नेहवतां रौक्ष्यवतां च यथोक्तलक्षणो बन्धो भवतीत्युच्यते, प्रतिषेधव्यावृत्तिप्रदर्शनार्थं भवति तुशब्दोपादानम् । द्वयधिकादिगुणानां बन्धाभ्यनुज्ञाने चार्थापत्तिरभ्यफलप्रदर्शनार्थमिदमाह—एकादिगुणाधिकयोस्तु सदृशयोर्बन्धो न भवति, प्रतिविशिष्टपरिणतिशक्तेरभावात्, एकगुणस्निग्धस्य हि द्विगुणस्निग्धोऽणुरेकगुणाधिकः, द्विगुणस्निग्धस्य त्रिगुणस्निग्ध एकगुणाधिकः, त्रिगुणस्निग्धस्य चतुर्गुणस्निग्ध एकाधिक इत्यादि यावदनन्तगुण एकाधिक इति, एव रूक्षस्यापि वाच्यम्, एकादिगुणाधिकयो रित्यत्रादिग्रहणाद् द्विगुणस्य त्रिगुणेन सह नास्ति बन्धः, तत्रापि द्विगुणैकगुणाधिकत्वेति द्विवचनम्, एव शेषविकल्पयोजनमपि कार्यम्, तुशब्दः कैमर्थक्यात् सूत्रं इत्याशङ्किते भाष्यकृदाह—अत्र तुशब्दो व्यावृत्तिविशेषणार्थः ॥ तुशब्दस्त्वानेकार्थवृत्तित्वे सत्यप्यत्र सूत्रे व्यावृत्तिविशेषणं चोभयमर्थं परिगृह्यते, व्यावृत्तिश्च विशेषणं च व्यावृत्तिविशेषणे अर्थस्ते यस्य स तथोक्तः, तत्र व्यावृत्तिः—निवृत्तिः, विशेष्यतेऽनेनेति विशेषणं, तदर्थो यस्यासौ व्यावृत्तिविशेषणार्थः, कस्य पुनर्व्यावृत्तिः किं वा विशेष्यमाणमित्याह—प्रतिषेधं

कदाचित् परिणामकः, स्वगतेन रूक्षगुणेन स्नेहगुणमात्मसात्करोति परिणामयतीति, गुणसाम्ये तु सदृशानां बन्धप्रतिषेधः, इमौ तु विसदृशावेको द्विगुणस्निग्धोऽन्यो द्विगुणरूक्षः, स्नेहरूक्षयोश्च भिन्नजातीयत्वाच्चास्ति सादृश्यम्, तथाऽधिकगुणः-त्रिगुणस्निग्धो हीनगुणस्य-एकगुणस्निग्धस्य परिणामयिता, अनेन क्षेत्रगुणस्निग्धस्त्रिगुणस्निग्धतामापद्यते, कस्तूरिकाशानुविद्धविलेपनवत्, एतावच्च बन्धजातं समगुणयोर्विषमगुणयोर्वा परिणम्यत्व च, इतरमात्मसात्कुर्वन् परिणमत इति परिणामकः, परिणम्यगुणसङ्ख्यामाक्षिप्य वा स्वगुणमङ्ख्यामजहत् परिणमत इति परिणामकः, अथवा परिणमनं परिणामस्त करोति-परिणामयति परिणामकः, आत्मरूपेण परस्यापि परिणाम करोतीत्येव प्रकृत्यन्तणिजन्तत्वयोर्न कश्चिद् विरोध इति ॥ ३६ ॥

भा०—अत्राह—उक्तं भवता (अ० ५, सू० २)—द्रव्याणि जीवाश्चेति । तत् किमुद्देशत एव द्रव्याणां प्रसिद्धिराहोस्विलक्षणतोऽपीति ? । अत्रोच्यते—लक्षणतोऽपि प्रसिद्धिः, तदुच्यते—

टी०—अत्राह—उक्तं भवतेत्यादिना सूत्रसम्बन्धमाचष्टे । अत्र शास्त्रे भवताऽभिहितं पञ्चमाध्याये वा—द्रव्याणि जीवाश्च (अ० ५, सू० २) इति, धर्माधर्माकाशपुद्गला द्रव्याणि जीवाश्चेत्येव पञ्च द्रव्याणि प्रथममुद्दिष्टानि—सामान्येनोक्तानीति, न तु द्रव्यलक्षणमपदिष्टम्, एवलक्षणकद्रव्यमिति, यस्माद् द्रव्यशब्देनोक्ता धर्मादयः तस्मात् किमुद्देशत एव—सामान्याभिधानमात्रादेव द्रव्याणां—धर्मादीनां स्वरूपप्रसिद्धिः—स्वरूपपरिज्ञानमाहोस्विदस्ति किञ्चिद् वैशेषिकम्—असाधारणलक्षणमिति ? । एन मन्यते—प्रतिव्यक्ति प्रतिनियमात् लक्षणस्य यथाऽस्थितलक्ष्यपरिच्छेदित्वादुद्देशतस्तावन्नेष्यते प्रसिद्धिः, किं तर्हि ? लक्षणत इष्यते, ततश्च यतो लक्षणतः प्रसिद्धिर्धर्मादिद्रव्ये तदपदेष्टव्यम्, यथाऽऽत्मनोऽसाधारण साकारानाकारोपयोगलक्षणम्, सामान्यविशेषसन्नान्वयवहार्याश्च सर्वे प्राप्तिनाः पदार्था इति ॥ ननु चोत्पादव्ययप्रौढ्ययुक्तं सदिति सामान्यलक्षणमुक्तं (सू० २९), सत्यमेतत्, अमुना तु प्रश्नप्रसरेण विशेषलक्षणमभिधापयति प्रश्नयिता—किं द्रव्य के वा धर्मा इति, द्रव्यस्य धर्माणां च विशेषावगतिजिज्ञासार्थं प्रश्नः, आचार्योऽपि वैशेषिक लक्षणं मनसि सन्निवेश्यात्रोच्यत इत्याह, किमुच्यते ?—लक्षणतोऽपि प्रसिद्धिः, अपिशब्दादुद्देशतोऽपि असाधारण लक्षण, तस्माल्लक्षणाद् यथा द्रव्यपदार्थे प्रसिद्धिः—विशिष्टविज्ञानोत्पादो विज्ञातुर्भवति तथा तल्लक्षणमुच्यते ॥

सूत्रम्—गुणपर्यायवद् द्रव्यम् ॥ ५-३७ ॥

भा०—गुणान् लक्षणतो वक्ष्यामः (सू० ४०) । भावान्तरं संज्ञान्तरं च पर्यायः । तदुभयं यत्र विद्यते तद् द्रव्यम् । गुणपर्याया अस्य सन्त्यसिन् वा सन्तीति गुणपर्यायवत् ॥ ३७ ॥

स्थिताः परमाणुस्कन्धेषु स्पर्शादयः, स्पर्शादिशब्दादयश्चेति, अनवस्थितत्वे प्रतिज्ञाते पुनः प्रश्नयति—कुतः पुनरनवस्थितत्वम् ? एव मन्यते—किं प्रतिज्ञामात्रेणानवस्थितत्वमुत काचिद् युक्तिरप्यस्तीति ? एवमाशङ्किते युक्तिमाह—परिणामादिति । “तन्नावलक्षणः परिणामो” वक्ष्यते (सू० ४१), स एव हि परमाणुः स्कन्धो वा द्रव्यत्वादिजातिसंभावमजहत् स्पर्शान्तरादिगुणं शब्दान्तरादिगुणं प्रतिपद्यते, स्पर्शादिसामान्यमजहत्तः परमाण्वादयः स्पर्शादिविशेषानासादयन्ति, अतोऽवस्थितानवस्थितत्वमेपां स्पर्शादीनाम्, परिणन्तारो हि स्वशक्तिपाटवभाजो मरिचलवणहिङ्गवादयः परिणम्य वस्तु कथिततत्त्वादिसाक्षाद्याकारेणात्मसात्कुर्वन्तो दृष्टाः, केचित् तु दधिगुडादयः परिणमनशक्तिसंभाव्यात् परस्परपरिणतिहेतवः, पूर्वेषामेकतः परिणतिशक्तिः पाटवातिशयात्, एव परिणामादनवस्थिताः स्पर्शादिशब्दादयः, परिणामानवस्थितत्वे प्रतिपादिते लब्धावकाशः पुनः अत्राह—द्वयोरपि व्यवमानयोर्गुणवत्त्वे सति कथं परिणामो भवतीति ? । एव मन्यते—भवतु परिणतिविशेषादनवस्थितं गुणवत्त्वम्, अण्वोस्तु व्यवमानयोर्गुणवत्त्वे सति तुल्यगुणयोर्विषमगुणयोर्वा सङ्ख्यया द्विगुणस्निग्धस्य द्विगुणरूक्षस्य चेत्यादेस्तथैकगुणस्निग्धस्य त्रिगुणस्निग्धस्य चेत्यादेरेकगुणरूक्षस्य त्रिगुणरूक्षादेः कथं—केन प्रकारेण परिणामो भवति ? । अयमभिप्रायः—किं द्विगुणस्निग्धो द्विगुणरूक्षस्नेहात्मतया परिणमयत्युत द्विगुणरूक्षो द्विगुणस्निग्धं रूक्षात्मतया परिणमयतीति ? एव शेषविकल्पा द्रष्टव्याः । तथा किमेकगुणस्निग्धस्त्रिगुणस्निग्धमात्मसात्करोतीत्येवं त्रिगुणस्निग्धः एकगुणस्निग्धमित्यादिसन्देहविच्छेदायात्रोच्यते—

सूत्रम्—बन्धे समाधिकौ पारिणामिकौ ॥ ५-३६ ॥

टी०—बन्धन बन्धः—सयोगः, समः—तुल्यः, स च गुणतः परिगृह्यते, एव च यस्यासौ समस्तस्येतरोऽपि समो भवति, अधिकगुणोऽपि यदपेक्षयाऽऽधिक्यं लभते स हीनः, सूत्रे च साक्षात् समाधिकौ पारिणामिकावेव गृहीतौ, न तु परिणाम्यः समो हीनगुणो वेत्यतो बन्धशब्दोपादानादिष्टलाभः, सम्बन्धो हि व्यादिश्रुतिरित्युक्तम्, एव च द्वितीयः समो हीनश्च सामर्थ्याद् बन्धपरिप्रापित इति, एतदेव भाष्येण दशयति—

भा०—बन्धे सति समगुणस्य समगुणपरिणामको भवति । अधिकगुणो हीनस्येति ॥ ३६ ॥

टी०—सति बन्धे-सङ्घटलक्षणे विस्रसाद्वारेण तुल्यगुणो द्विगुणस्निग्धस्तुल्यगुणस्तद्विगुणरूक्षस्य परिणामकः—स्वमतेन स्नेहगुणेन रूक्षगुणमात्मसात्करोति, एव रूक्षगुणः

कदाचित् परिणामकः, स्वगतेन रूक्षगुणेन स्नेहगुणमात्मसात्करोति परिणामयतीति, गुणसाम्ये तु सदृशानां बन्धप्रतिषेधः, इमौ तु विसदृशावेको द्विगुणस्निग्धोऽन्यो द्विगुणरूक्षः, स्नेहरूक्षयोश्च भिन्नजातीयत्वाच्चास्ति सादृश्यम्, तथाऽधिकगुणः—त्रिगुणस्निग्धो हीनगुणस्य—एकगुणस्निग्धस्य परिणामयिता, अनेन होकगुणस्निग्धस्त्रिगुणस्निग्धतामापद्यते, कस्तूरिकाशानुविद्विलेपनवत्, एतावच्च बन्धजातं समगुणयोर्विपमगुणयोर्वा परिणम्यत्वञ्च, इतरमात्मसात्कुर्वन् परिणमत इति परिणामकः, परिणम्यगुणसङ्ख्यामाक्षिप्य वा स्वगुणमङ्ख्यामजहत् परिणमत इति परिणामकः, अथवा परिणमनं परिणामस्तं करोति—परिणामयति परिणामकः, आत्मरूपेण परस्यापि परिणामं करोतीत्येव प्रकृत्यन्तर्निजन्तत्त्वयोर्न कश्चिद् विरोध इति ॥ ३६ ॥

भा०—अत्राह—उक्तं भवता (अ० ५, सू० २)—द्रव्याणि जीवाश्चेति । तत् किमुद्देशत एव द्रव्याणां प्रसिद्धिराहोस्विलक्षणतोऽपीति ? । अत्रोच्यते—लक्षणतोऽपि प्रसिद्धिः, तदुच्यते—

टी०—अत्राह—उक्तं भवतेत्यादिना सूत्रसम्बन्धमाचष्टे । अत्र शास्त्रे भवताऽभिहितं पञ्चमाध्याये वा—द्रव्याणि जीवाश्च (अ० ५, सू० २) इति, धर्माधर्माकाशपुद्गला द्रव्याणि जीवाश्चेत्येवं पञ्च द्रव्याणि प्रथममुद्दिष्टानि—सामान्येनोक्तानीति, न तु द्रव्यलक्षणमपदिष्टम्, एवलक्षणकद्रव्यमिति, यस्माद् द्रव्यशब्देनोक्ता धर्मादयः तस्मात् किमुद्देशत एव—सामान्याभिधानमात्रादेव द्रव्याणां—धर्मादीनां स्वरूपप्रसिद्धिः—स्वरूपपरिज्ञानमाहोस्विदस्ति किञ्चिद् वैशेषिकमसाधारणलक्षणमिति ? । एन मन्यते—प्रतिव्यक्तिं प्रतिनियमात् लक्षणस्य यथाऽनस्थितलक्ष्यपरिच्छेदित्वादुद्देशतस्तान्नेष्यते प्रसिद्धिः, किं तर्हि ? लक्षणत इष्यते, ततश्च यतो लक्षणतः प्रसिद्धिर्धर्मादिद्रव्ये तदपदेष्टव्यम्, यथाऽऽत्मनोऽसाधारण साकारानाकारोपयोगलक्षणम्, सामान्यविशेषसज्ञाव्यवहार्याश्च सर्वे प्रागचनाः पदार्था इति ॥ ननु चोत्पादव्ययप्रौढ्ययुक्तसदिति सामान्यलक्षणमुक्तं (सू० २९), सत्यमेतत्, अमुना तु प्रश्नप्रसरेण विशेषलक्षणमभिधापयति प्रश्नयिता—किं द्रव्यं के वा धर्मा इति, द्रव्यस्य धर्माणां च विशेषावगतिजिज्ञासार्थं प्रश्नः, आचार्योऽपि वैशेषिकलक्षणं मनसि सन्निवेश्यात्रोच्यत इत्याह, किमुच्यते ?—लक्षणतोऽपि प्रसिद्धिः, अपिशब्दादुद्देशतोऽपि असाधारणलक्षण, तस्माद्व्यवहाराद् यथा द्रव्यपदार्थे प्रसिद्धिः—विशिष्टविज्ञानोत्पादो विज्ञातुर्भवति तथा तल्लक्षणमुच्यते ॥

सूत्रम्—गुणपर्यायवद् द्रव्यम् ॥ ५-३७ ॥

भा०—गुणान् लक्षणतो वक्ष्यामः (सू० ४०) । भावान्तरं संज्ञान्तरं च पर्यायः । तदुभयं यत्र विद्यते तद् द्रव्यम् । गुणपर्याया अस्य सन्त्यस्मिन् वा सन्तीति गुणपर्यायवत् ॥ ३७ ॥

स्थिताः परमाणुस्कन्धेषु स्पर्शादयः, स्पर्शादिशब्दादयश्चेति, अनवस्थितत्वे प्रतिज्ञाते पुनः प्रश्नयति—कुतः पुनरनवस्थितत्वम् ? एव मन्यते—किं प्रतिज्ञामात्रेणानवस्थितत्वमुत काचिद् युक्तिरप्यस्तीति ? एवमाशङ्किते युक्तिमाह—परिणामादिति । “तद्भावलक्षणः परिणामो” वक्ष्यते (सू० ४१), स एव हि परमाणुः स्कन्धो वा द्रव्यत्वादिजातिस्वभावमजहत् स्पर्शान्तरादिगुणं शब्दान्तरादिगुणं प्रतिपद्यते, स्पर्शादिसामान्यमजहत्तः परमाण्वादयः स्पर्शादिविशेषानासादयन्ति, अतोऽवस्थितानवस्थितत्वमेपां स्पर्शादीनाम्, परिणन्तारो हि स्वशक्तिपाटवभाजो मरिचलवणहिङ्गवादयः परिणम्य वस्तु कथिततत्क्रादिस्वाद्याकारेणात्मसात्कुर्वन्तो दृष्टाः, केचित् तु दधिगुडादयः परिणमनशक्तिस्वाभाव्यात् परस्परपरिणतिहेतवः, पूर्वपामेकतः परिणतिशक्तिः पाटवातिशयात्, एव परिणामादनवस्थिताः स्पर्शादिशब्दादयः, परिणामानवस्थितत्वे प्रतिपादिते लब्धावकाशः पुनः अत्राह—द्वयोरपि बध्यमानयोर्गुणवत्त्वे सति कथं परिणामो भवतीति ? । एवं मन्यते—भवतु परिणतिविशेषादनवस्थित गुणवत्त्वम्, अण्वोस्तु बध्यमानयोर्गुणवत्त्वे सति तुल्यगुणयोर्विपमगुणयोर्वा सङ्ख्यया द्विगुणस्निग्धस्य द्विगुणरूक्षस्य चेत्यादेस्तथैकगुणस्निग्धस्य त्रिगुणस्निग्धस्य चेत्यादेरेकगुणरूक्षस्य त्रिगुणरूक्षादेः कथं—केन प्रकारेण परिणामो भवति ? । अयमभिप्रायः—किं द्विगुणस्निग्धो द्विगुणरूक्षं स्नेहात्मतया परिणमयत्युत द्विगुणरूक्षो द्विगुणस्निग्ध रूक्षात्मतया परिणमयतीति ? एव शेषविकल्पा द्रष्टव्याः । तथा किमेकगुणस्निग्धस्त्रिगुणस्निग्धमात्मसात्करोतीत्येव त्रिगुणस्निग्धः एकगुणस्निग्धमित्यादिसन्देहविच्छेदायात्रोच्यते—

सूत्रम्—बन्धे समाधिकौ पारिणामिकौ ॥ ५-३६ ॥

टी०—बन्धनं बन्धः—सयोगः, समः—तुल्यः, स च गुणतः परिगृह्यते, एवं च यस्यासौ समस्तस्येतरोऽपि समो भवति, अधिकगुणोऽपि यदपेक्षयाऽऽधिक्यं लभते स हीनः, सूत्रे च साक्षात् समाधिकौ पारिणामिकावेव गृहीतौ, न तु परिणाम्यः समो हीनगुणो वेत्यतो बन्धशब्दोपादानादिष्टलाभः, सम्बन्धो हि व्यादिवृत्तिरित्युक्तम्, एव च द्वितीयः समो हीनश्च सामर्थ्याद् बन्धपरिप्रापित इति, एतदेव भाष्येण दृश्यति—

भा०—बन्धे सति समगुणस्य समगुणपरिणामको भवति । अधिकगुणो हीनस्येति ॥ ३६ ॥

टी०—सति बन्धे—सङ्गहलक्षणे विसृताद्वारेण तुल्यगुणो द्विगुणस्निग्धस्तुल्यगुणस्तद्विगुणरूक्षस्य परिणामकः—स्वमतेन स्नेहगुणेन रूक्षगुणमात्मसात्करोति, एव रूक्षगुणः

१ 'जहत्' इति ग पाठ । २ 'शक्तिपाटवा' इति क पाठ । ३ 'नामको' इति क ख-पाठः ।

४ 'समगुणः परि०' इति प्रतिभाति । ५ 'गुणस्य द्विगुण०' इति प्रतिभाति ।

भेदेन व्यवहित्यते चैतन्यमात्मनीति । एत सैव पुद्गलद्रव्यजातिः स्वरूपमजहती समासादित-
तत्तद्गुणविशेषरूपादिपिण्डादिव्यपदेशे हेतुरित्यतः कथञ्चिद् भेदाभेदस्वरूप गुणपर्यायवद्
द्रव्यमुच्यते, तथा धर्माधर्माकाशजीवद्रव्याण्यपि गुणपर्यायवन्ति भावयितव्यानि प्रागभिहित-
क्रमेण, द्रव्य हि मव्य योग्य सहस्रमधुवां गुणपर्यायाणाम्, अत्र चागुरुलघुप्रभृतयः सहस्रवो
गुणाः, पर्यायाः क्रमभूतः, पुनर्गतिस्थित्यवगाहज्ञानदर्शननारकादयो गुणपर्यायाः पूर्वमेव
भाविता इति ॥ ३७ ॥

एवं गुणपर्यायपरिणामि द्रव्यलक्षणमिति ग्रन्थे निर्णीते पर आशङ्कते—धर्माधर्मादीनि
द्रव्याणि पञ्च स्वपरिणामलक्षणगुणपर्यायात्मकानि व्यापणितविधिविधोपकाराणि प्रदर्शितानि,
तत्र कालस्यापि पूर्वमुपकारो वर्णित एव वर्तनादिगुणपर्यायलक्षणः, स च कालो द्रव्य-
मित्येव न पूर्वं नाधुना व्याख्यातः, न चोपकारकमन्तरेणोपकारः समस्ति शक्यं वक्तुम्,
वर्तनादिरूपकारः सोपकारकः स्थित्यादिवदुपकारत्वात्, तत् किमयं स्मृतिप्रमोपो युष्माकं
येन विविक्तोपकाराधारः कालो द्रव्य नोक्तः ? आहोस्मिद् धर्मादिद्रव्यपञ्चकसाध्य एवायं
वर्तनादिव्यापार इति विरचितग्रन्थे श्रोतरि सिद्धसाध्यतोद्विभावयिषाद्वारेण सूरिराह—

कालस्य द्रव्यत्वम्

सूत्रम्—कालश्चेत्येके ॥ ५-३८ ॥

टी०—विशिष्टमर्यादागच्छिन्नोर्ध्वाधोऽर्धतृतीयद्वीपाभ्यन्तरवर्तिजीवादिद्रव्यैः परिण-
मद्भिः स्वत एव कल्पते गम्यते ग्रथ्यतेऽपेक्ष्यते कारणतयाऽसाविति कालोऽपेक्षाकारणम्,
यलाकाग्रसवे गर्जितध्वनिवत्, पापविरतौ वा प्रबोधवत्, चशब्दो द्रव्याकर्णार्थः, कालश्च
द्रव्य पणं भवति, इतिशब्द एवशब्दार्थः, एवमिति युक्त्यभिधानेन प्रकारान्तरेण च न निर्यु-
क्तिक द्रव्यत्वमाचक्षते कालस्य, एके इत्यसहायार्थ एकशब्दः, एकस्य नयस्य भेदलक्षणस्य
प्रतिपत्तारः तदुपयोगानन्यत्वादेकेऽनपेक्षितद्रव्यास्तिकनयदर्शनाः कालश्च द्रव्यान्तर भवती-
त्याचक्षते । एतदेव भाष्येण सोपपत्तिक स्फुटयति—

भा०—एके त्वाचार्या व्याचक्षते—कालोऽपि द्रव्यमिति ॥ ३८ ॥

टी०—एके त्वाचार्या इत्यादिना । एके नयत्राक्यान्तरप्रधाना विशेषेणाचक्षते—व्यक्ती-
कुर्वन्ति युक्त्या, परापरप्रत्ययाभिधाने तावदत्यन्तप्रसिद्धत्वाच्चिनिमित्ते नाभ्युपगन्तु शक्ये,
यवानयोनिमित्तं स कालः, तद्यथा—युवस्थविरयोः, सिद्धे परत्वापरत्वे देशकृते परापरदेशयो-
गात् । अथ दृष्टोऽपरदेशयुक्ते त्वपरस्मिन्नपि स्थविरे परप्रत्ययः पराभिधान च, तथैव
च परदेशसयोगात् परस्मिन्नपि यूयपरप्रत्ययोऽपराभिधान च, तावेतौ व्यतिकरस्वभावावभि-

टी०—गुणान् लक्षणतो वक्ष्याम इत्यादि भाष्यम् । सङ्ख्यायासङ्ख्येयानन्तसङ्ख्यया सङ्ख्यायमानत्वाद् गुणान्—शक्तिविशेषाः, त एव क्रमेण सह च भवन्तः सर्वतोमुखत्वाद् भेदाः—पर्यायास्तान् गुणान् पिण्डघटकपालादीन् रूपादींश्च, लक्षणतः असाधारणशक्तिविशेषान्, अभिधास्यामः (सू० ४०) —“द्रव्याश्रया निर्गुणा गुणाः” इत्यत्र, द्रव्यस्य हि गुणपर्यायाः परिणतिविशेषाः सम्भवन्ति, न तु गुणपर्यायाणां केचिदन्ये गुणपर्यायाः सन्तीत्येव भावयिष्यामः । व्यवहारनयसमाश्रयणेन तु गुणाः पर्याया इति वा भेदेन व्यवहारः प्रवचने, गुणपदवस्थायिनो गुणा रूपादयः, अगुणपदवस्थायिनः पर्यायाः, वस्तुतः पर्याया गुणा इत्यैकात्म्यम् । यत आह—

“दो पज्जवे दुगुणि ए लभति उ एगाओ दव्वाओ” (आवश्यकनिर्मुक्तौ गा० ६४) । तथा—
 “ते तह जाणाति जिणो, अपज्जवे जाणणा नत्थि” (आव० नि० गा० १९४) । तथा—
 “द्वैवप्पभवा य गुणा न गुणप्पभवाइं दव्वाइ” (आव० नि० गा० १९३) ।

एवमेकमेवेदमिति मन्यमान आह—भावान्तरं संज्ञान्तरं च पर्यायः, भावाद्वयो भावो भावान्तरम्, समभिरूढन्याभिप्रायेणेन्दनशकनपूर्दार्णवादयोऽर्थविशेषा रूपादयश्च भावान्तरा भावभेदाः संज्ञान्तराणां प्रवृत्तौ निमित्तभूताः, संज्ञान्तरं चेन्द्रशकपुरन्दररूपादि, एवमर्थभेदाः संज्ञाभेदाश्च गुणपर्याया निश्चीयन्त इति, तदेतदुभय व्यवहारनिश्चयात्मक गुणशब्दाभिधेय पर्यायशब्दाभिधेयं च यत्र—यस्मिन् स्थित्यशे विद्यते—सामान्यलक्षणेऽस्ति तद्भावलक्षणपरिणतितयाऽवस्थितलक्षणद्रव्यमिति, अनेन चैतत् प्रतिपाद्यते—द्रव्य परिणामि, गुणपर्यायाः परिणामाः प्रसवव्ययलक्षणा इति । एतदेव स्पष्टयति—गुणपर्याया इत्यादिना । उक्ताः प्रथम गुणपर्यायाः, अस्यास्मिन् वा विद्यन्त इति मत्वर्थमुपलक्षयति, अस्यैते रूपादयः पिण्डादयश्च तद्भावलक्षणपरिणामाः सन्ति, न जातुचिन्निष्परिणाम द्रव्यमुपतिष्ठते, विकारलक्षणा चेय पृष्ठी, यवानां धाना इति यथा, यवास्तु द्रव्यत्वसत्त्वमूर्ताद्यपरित्यजन्त एव धानाकारेण विक्रियन्ते, न च विकारोऽत्यन्तमेव प्रकृतेर्भेदेन वर्तते, तदन्वयवद् दशासु सुवर्णाङ्गुलीयकादिवत्, नाप्येकान्तेन भेदः, संज्ञाप्रयोजनादिप्रतिनियमात्, तथा कदाचित् परिणामिपरिणामयोरुपाधाराधेयविवेक्षाया व्यावहारिक्या भेदप्रधानायामस्मिन् परिणामिनि स्थित्यशे रूपादिपिण्डादयः परिणामाः सन्ति भेदान्तरकल्पनया, तथाऽऽत्मनि चैतन्यम्, आत्मा तु ज्ञानाद्याकारेण परिणममानोऽस्त्यपि भेदे

१ 'द्वौ पर्यायौ द्विगुणितौ उभवे तु एकस्मिन् द्रव्ये । २ तत् तथा जानाति जिन अपर्यवे ज्ञानं नास्ति ।

३ द्रव्यप्रभवाश्च गुणा, न गुणप्रभवाणि द्रव्याणि ।

४ 'विवक्षया' इति क पाठ ।

भेदेन व्यवहियते चैतन्यमात्मनीति । एव सैव पुद्गलद्रव्यजातिः स्वरूपमजहती समासादित-
तत्तद्गुणविशेषरूपादिपिण्डादिव्यपदेशे हेतुरित्यतः कथञ्चिद् भेदाभेदस्वरूप गुणपर्यायचद्
द्रव्यमुच्यते, तथा धर्माधर्माकाशजीवद्रव्याण्यपि गुणपर्यायवन्ति भावयितव्यानि प्रागभिहित-
क्रमेण, द्रव्य हि भव्य योग्य सहकमभुवां गुणपर्यायाणाम्, अत्र चागुल्लघुप्रभृतयः सहभुवो
गुणाः, पर्यायाः क्रमभुवः, पुनर्गतिस्थित्यवगाहज्ञानदर्शननारकादयो गुणपर्यायाः पूर्वमेव
भाविता इति ॥ ३७ ॥

एव गुणपर्यायपरिणामि द्रव्यलक्षणमिति प्रपञ्चे निर्णीते पर आशङ्कते—धर्माधर्मादीनि
द्रव्याणि पञ्च स्वपरिणामलक्षणगुणपर्यायात्मकानि व्यापणितविविधोपकाराणि प्रदर्शितानि,
तत्र कालस्यापि पूर्वमुपकारो वर्णित एव वर्तनादिगुणपर्यायलक्षणः, स च कालो द्रव्य-
मित्येव न पूर्वं नाधुना व्याख्यातः, न चोपकारक्रमन्तरेणोपकारः समस्ति शक्य वक्तुम्,
वर्तनादिरूपकारः सोपकारकः स्थित्यादिवदुपकारत्वात्, तत् किमयं सृष्टिप्रमोपो युष्माक
येन विविक्तोपकाराधारः कालो द्रव्य नोक्तः ? आहोस्मिद् धर्मादिद्रव्यपञ्चकसाध्य एवायं
वर्तनादिव्यापार इति विरचितप्रश्ने श्रोतरि सिद्धसाध्यतोद्विभावयिषाद्वारेण सूरिराह—

कालस्य द्रव्यत्वम्

सूत्रम्—कालश्चेत्येके ॥ ५-३८ ॥

टी०—विशिष्टमर्यादावच्छिन्नोर्ध्वाधोऽर्धतृतीयद्वीपाभ्यन्तरवर्तिजीवादिद्रव्यैः परिण-
मद्भिः स्वत एव कल्पते गम्यते ग्रथ्यतेऽपेक्ष्यते कारणतयाऽसाविति कालोऽपेक्षाकारणम्,
बलाकाप्रसवे गर्जितघ्ननिवत्, पापविरतौ वा प्रमोघम्, चशब्दो द्रव्याकर्णार्थः, कालश्च
द्रव्यं पष्ठमिति, इतिशब्द एवशब्दार्थः, एवमिति युक्त्यभिधानेन प्रकारान्तरेण च न निर्धु-
क्तिक द्रव्यत्वमाचक्षते कालस्य, एके इत्यसहायार्थ एकशब्दः, एकस्य नयस्य भेदलक्षणस्य
प्रतिपत्तारः तदुपयोगानन्यत्वादेकेऽनपेक्षितद्रव्यास्तिकनयदर्शनाः कालश्च द्रव्यान्तर भवती-
त्याचक्षते । एतदेव भाष्येण सोपपत्तिक स्फुटयति—

भा०—एके त्वाचार्या व्याचक्षते—कालोऽपि द्रव्यमिति ॥ ३८ ॥

टी०—एके त्वाचार्या इत्यादिना । एके नयनाक्यान्तरप्रधाना विशेषेणाचक्षते—व्यक्ती-
कुर्वन्ति युक्त्या, परापरप्रत्ययाभिधाने तावदत्यन्तप्रसिद्धत्वाच्चिर्निमित्ते नाभ्युपगन्तुं शक्ये,
यच्चानयोर्निमित्तं स कालः, तद्यथा—युवस्थविरयोः, सिद्धे परत्वापरत्वे देशकृते परापरदेशयो-
गात् । अथ दृष्टोऽपरदेशयुक्ते त्परस्मिन्नपि स्थविरे परप्रत्ययः पराभिधान च, तथैव
च परदेशसयोगात् परस्मिन्नपि यून्यपरप्रत्ययोऽपराभिधान च, तावेतौ व्यतिकरस्वभावावभि-

धानप्रत्ययौ यन्निमित्तौ तत्कारणमस्ति कालद्रव्यं, कालापेक्षे परत्वापरत्वे तन्निमित्ते च प्रत्य-
याभिधाने प्रादुर्भवतः परमपरमिति, तथा युगपदयुगपदिति यन्निमित्ते प्रत्ययाभिधाने स
कालः, निमित्तविशेषे हि प्रत्ययविशेषः सिद्धयत्यभिधानविशेषश्च,
शुरुकृष्णादिवत् । दृष्ट्याय दिदेशकारणकार्यकर्तृव्यतिरेकेण प्रत्ययो
युगपदयुगपदिति, स चायं नानिमित्तो भवितुमर्हति, यच्च निमित्तं

कालद्रव्यस्य
पार्थक्यम्

स कालः । इदमुक्तं भवति—तुल्यकार्येषु कर्तृषु साधारणकर्तृकेषु च कार्येषु पृथक् पृथक्
व्यवस्थितेषु कृतं क्रियते कर्तव्यमित्येतस्मिन् निरुद्धे कर्तृकर्तव्यभेदे च सति युगपदयुगपच्च
कृतं क्रियते कर्तव्यमित्येतमवधिं कृत्वाऽभिधीयते, यतः सोऽयंऽन्यः कालसङ्गः, कृतादीनां
योगपद्यायोगपद्येऽन्यनिमित्तासम्भवात्, न चानिमित्तमेतदभिधानम्, तथा समानकार्यावस्था-
नलक्षणेऽपि कर्मसु कर्तरि च व्यवस्थिते यत एतद् भवति चिरक्षिप्रमिति सोऽन्योऽर्थः कालः,
न चाकस्मादयं प्रत्ययः, तस्मात् यत्सद्भावे भवत्येव प्रत्ययो यदभावे च न भवति स कालः ।
तुशब्दो विशेषपरिग्रहार्थः, स च विशेषो भेदप्रधानो नयः, तद्वलेन कालोऽपीति, अपिश-
ब्दश्चशब्दार्थः, कालश्च द्रव्यान्तरमागमे निरूपितमिति कथयन्ति—“कति ण भंते ! दब्बा
पण्णात्ता ! गोयमा ! छ दब्बा पण्णात्ता, त जहा—धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए,
पुगलत्थिकाए, जीवत्थिकाए, अद्धासमए” ॥ विनिवृत्तौ वा तुशब्दः, कस्य व्यावर्तकः? धर्मा-
स्तिकायादिपञ्चकाव्यतिरिक्तकालपरिणतिवादिनो द्रव्यनयस्येति, एव कालोऽस्ति, स चापेक्षा-
कारणम्, तथा ह्यःथोऽद्यादीनि कालवचनानि स्वरूपविज्ञानव्यतिरिक्तमुख्यबाह्यार्थनिबन्धनानि
असमासपदत्वाच्छुद्धैकपदत्वाद् रूपशब्दवत्, तथा ह्यआदीनि कालवचनानि यथार्थानि यथाभ्यु-
पगममाप्तैस्तथाऽभिधीयमानत्वात्, प्रमाणावगम्य. प्रमेयोऽर्थ इत्येवंविधवचनवत् । एव च सति
तद्भावपरिणामलक्षणसूत्रसमुपनीतैकवाक्यभावस्योत्पादव्ययव्यवयुक्तं सद्(सू० २९) गुणपर्याय-
वद् द्रव्यम्(सू० ३७)इत्येतल्लक्षणसूत्रद्वयस्याशेषपदार्थव्यापित्वेन कालस्यापि सत्त्वंद्रव्यत्वपरिणा-
मित्वधर्मसद्भावः सिद्धः ॥ ननु च कालो नामाविभागी परमनिरुद्धः समय एवैकः समुच्छिन्न-
पूर्वापरकोटिः, अत एव चास्तिकाय इति नेष्टः, प्रदेशरहितत्वात्, तस्य च प्रागभावप्रध्वसा-
भाववस्थे असत्यावेव वत्स्येदृच्छब्दशब्दाभिधेये, ततश्चोत्पादव्ययव्यवययोगिता कुतः? कुतो
वा गुणपर्यायवद्द्रव्यता कालस्येति ? अत्रोच्यते—जिनवचनमनेकनयशतविभङ्गवृत्तिव्यनुस्यूतस-
कलवस्तुभूमिव्यापि प्रधानोपसर्जनीकृतेतरेतररूपद्रव्यपर्यायोभयनयाव-
काले उत्पादादिमत्ता लभ्य न कचिदेकान्तेन प्रतिष्ठते, प्रथितमेवैतत्, यतः योऽपि ह्यसाव-
विभाग. परमनिरुद्धः समय एको निष्प्रदेशः सोऽपि द्रव्यपर्यायावब-
द्धवृत्तिरेवेति, द्रव्यार्यरूपेण प्रतिपर्यायमुत्पादव्ययधर्माऽपि स्वरूपानन्यभूतक्रमाक्रमभाव्यना-

द्यपर्यवसानानन्तरसङ्ख्यपरिणामपर्यायप्रग्राहव्यापिनमेकमेवात्मानमातनोति, अतीतानागत-
वर्तमानानुस्थास्वपि कालः काल इत्यविशेषयुतेः सर्वदा ध्रौव्याशावलम्बनात् सामान्यपरमार्थ
एव, अतः सत्त्वेन न कदाचिदप्यसन्, स एव ह्यः प्रभृतिपर्यायैरुत्पादव्ययस्वभावैः प्रतिपर्या-
यमात्रातस्वरूपत्वादाविर्भावतिरोभावानुभवन् विनाशीति, तद्यथा—श्रोभावेन विनश्याद्य-
त्वेन प्रादुर्भवति, अद्यत्वेनापि विनश्य ह्यस्त्वेनोत्पद्यते, कालत्वेन तु श्रोश्रद्यह्यः पर्यायेषु सम्भ-
वित्वादन्वयरूपत्वाद् ध्रुव एव, ततो य एवोत्पद्यते स एव विनश्यति द्रव्यार्थतः स एवावतिष्ठते
अनन्यत्वात् सर्वदाऽपि, तथा य एव विनश्यति स एवोत्पद्यतेऽप्रतिष्ठते चेत्युत्पादव्ययध्रौव्या-
ण्येकाधिकरणानीति, न हि श्रोश्रद्यादय उत्पादविनाशाः कालध्रौव्यमन्तरेण, निर्गन्तवान्नि-
राधारत्वात् खपुष्पवत्, नापि कालध्रौव्य ह्यः प्रभृत्युत्पादविनाशवन्तरेण, अपरिणामित्वाद्
व्योमोत्पलादिवदेव । तस्मादेव निरूपिते वृत्तो यत्स्यति च द्रव्यार्थत्वेन कालः सद्भिः स्वप-
र्यायैरामृष्टो विवक्षित उपनीतोऽस्तीति भावितमेव ॥ पर्यायार्थतया त्वत्यन्तविविक्तरूपत्वात्
पर्यायाणां प्रत्युत्पन्नमात्रविषयत्वादतीतानागतयोरभावादेव न वृत्तो नापि वृत्त्यर्थमिति, तेन
प्रकारेणासत्त्वम् । अतः स्यात् सत्त्वं स्यान्नास्तित्वमिति व्यवस्थानात् सन् गुणपर्यायवाश्च
कालः, एष च निर्वर्तकहेतोः कर्मणः कालोऽपेक्षाकारण मनुष्यलोके प्रत्यक्षलिङ्गः, तानि च
लिङ्गानि प्रतिनियमवर्तीनि वर्षेष्णशीतवाताशनिहिमतडिदभ्रगर्जितोरकाङ्कुरकिसलयपत्रफल-
हरितप्रसूनोदयप्रवासतारानुचक्रकृमादीनि, तथा प्रयोगोऽपि—प्रतिनियतव्यवस्थाभाविनो वर्षा
दिवनस्पत्यादिपरिणामा यथास्व परिणामिकारणव्यतिरिक्तापेक्षाकारणद्रव्यान्तरवृत्तिसापेक्षप्रा-
दुर्भावाः, असन्तैकरूपपरिणामत्वे सति प्रतिनियतव्यवस्थयोत्पद्यमानत्वात्, तदानीमात्मला-
भत्वात्, तद्भावमापाद्यमानत्वाद्, बहिःप्रकाशापेक्षरूपान्तरविनिश्चयाभिमुखीभूतचक्षुरिन्द्रिय-
विज्ञानवत्, स्वसमये वा धर्माधर्मद्रव्योपकारजनितजीवपुद्गलगतिस्थितिनात्, अर्धवृत्तीयद्वीप-
व्यापित्वेऽपि समयस्य भोगभूमिषु नास्ति किञ्चित् काललिङ्गं, व्यवस्थितपरिणामत्वात्,
यतः सम्भवतामर्थानां स्वयं स्वभावेन कालोऽपेक्षाहेतुरुक्तः, न निर्वर्तक इति । एव तर्ह्यसम्भवि-
लिङ्गोऽपि भोगभूमिषु यथाऽस्ति कालस्तथाऽर्धवृत्तीयद्वीपक्षेत्राद् बहिरपि
किमिति नाभ्युपगम्यते ? अपि च—वर्तनं तत्रास्ति परत्वापरत्वादि-
लिङ्गं च, प्रत्यक्षदृश्यमानकाललिङ्गत्वाद् भरतादिक्षेत्रवत् स्यात् तत्र काल
इति, अत्रोच्यते—सत्यामपि तत्र भावानां वृत्तावविशेषेण तस्याः काललिङ्गत्वाभाव इत्यसि-
द्धता हेतोः । नहि सर्वा वृत्तिः कालापेक्षा । यत्र तु कालस्तत्रासौ वर्तनाद्याकारेण परिणमत इति
नियमः । कदाचिद् वा शङ्केत परः—बाह्यद्वीपेषु वृत्तिर्भावानां कालापेक्षा वृत्तिशब्दवाच्य-
त्वात् प्रयोगनिरपेक्षेह्यचूतकुसुमवृत्तिवदिति, एतदप्ययुक्तम्, अलोको हि सम्प्रति विद्य-
मानत्वाद् वर्तते, न च तत्र कालोऽस्तीत्यनैकान्तिकत्वात्, समयवृत्त्या वाऽनेकान्तः,

१ 'नन्तरसत्य' इति क पाठ । २ 'वर्तयति नैतेन' इति क पाठ । ३ 'परव्यक्त इति प्रत्यन्तरे'
इति ग-टी-पाठ । ४ 'शब्दावाच्यत्वाद्' इति क पाठ । ५ 'वाऽनैकान्त' इति क-ख पाठ ।

तस्मान्मानुषलोक एव कालः, स च परिणामी, न पुनरेक एव विच्छिन्नमुक्तावलीमणिकदवि-
द्यमानपूर्वापरकोटिर्वर्तमानः समयोऽभ्युपेयते, निरन्वयसमयोत्पादविनाशप्रसक्तेः, एकनयाव-
लम्बित्वं चैवं स्यात्, अतोऽनर्पितद्रव्यनयमतानुसारिभिः सन्ततिपक्षप्रतिज्ञानाद् विद्यमानतैव
पूर्वोत्तरसमययोः, वर्तमानसमय एवोत्तरसमयरूपेणोत्पद्यते तथापरिणामात्, नापूर्वमुत्पद्यते
खण्डपुष्पादि, नापि निरन्वयमेव किञ्चिद् विनश्यति कार्यत्वात् तत्सन्तानपतितत्वाद्गुणान्त्यस-
न्ताननिरूपत्वात्, न पुनः सर्वथैवोद्भवविनाशौ निराधारावेव, ध्रौव्यं तयोराधारस्तस्मिन् सति
तयोर्भावादिति । यच्च परत्वापरत्वादि काललिङ्गमभ्यधायि ग्राह्यं तदपि नयान्तराभिप्रायादेव,
अन्यथा तु स्थितिविशेषापेक्षे हि परत्वापरत्वे, पट्टिर्वर्षाद् वर्षशतकः

पदापरत्वादे परः, अपरः पट्टिर्वर्ष इति, स च स्थानविशेषः पट्टिर्वर्षाणां शत वर्षाणा-
स्थितिविशेषापेक्षिता मिति स्थितेरेव, सा च सत्त्वापेक्षा, अस्तित्वादेव भावानाम्, अस्तित्वं
चानपेक्षमित्युक्तम्, तस्मात् कालापेक्षे परत्वापरत्वे न भवतः, यौगपद्य-

मपि कर्तृषु व्यवस्थितं तेषामेव कर्तृणां कांश्चित् क्रियाविशेषानपेक्षते, न कालम्, न च ते
क्रियाविशेषास्ताभ्यः क्रियाभ्योऽत्यन्तमेव नाना भवितुमर्हन्ति, यदा तु काकतालीयेनैकः
कर्ता तथाविधक्रियामापद्यतेऽन्योऽपि कर्ता तथैव तत्क्रियापरिणतस्तदा युगपदिति व्यपदेशः,
एवमयुगपदित्यपि भावनीयम् ॥ तथा चिरक्षिप्रयोरेव एव प्रपञ्चः, ते च गतिविशेषापेक्षे,
गतिश्च परमाष्वादिद्रव्यप्रतिपक्षेति ॥ अथ कस्मादादावेकनयालम्बनेन सूत्रार्थमुपक्रम्य पुनर्न-
यद्वयेनोपसहरति भवानित्याक्षिप्तेऽभिधीयते-विविक्तार्थसूत्रार्थदर्शनार्थत्वात्, आर्षं हि षष्ठं
कालद्रव्यमितरद् द्रव्यविविक्तं दर्शयत्येकनयप्रवृत्तेः । न च जैने प्रवचने कश्चिदेको नयः
समस्त वस्तुस्वरूप प्रतिपादयितुं प्रत्यलः, यतस्तत्प्रतिद्वन्द्विनयांनुसारि सूत्रमपरमागमेऽस्ति—
“किमिदं भते ! कालोऽपि पबुच्चति ? गोयमा । जीवा चेव अजीवा चेव” । इदं हि सूत्रमस्ति-

कायपञ्चकाव्यतिरिक्तकालप्रतिपादनाय तीर्थंकृतोपादेशि, जीवाजीवद्रव्यपर्यायः काल इति
सूत्रार्थः, कालन कालः—प्रतिविशिष्टपर्यायोत्पादसङ्ख्यानम्, कल्पते वाऽनेन वस्त्विति कालः, स

च वर्तनादिरूपो द्रव्यस्यैव पर्यायः, तत्र स्वयं सद्भावेन वर्तमानमर्थं या प्रचो-

कालस्य पर्यायता दयति वर्तस्व वर्तस्व मा न वर्तिष्ठाः हेतुमणिञ्चि “ण्यासश्चन्थो युच्च” (पा०

अ० ३, पा० ३, सू० १०७) इति स्त्रीलिङ्गे भावे वर्तना क्रिया, सा च वर्तितुर्भा-

वादनर्थान्तर कालस्तत्परिणामत्वात्, द्रव्यमेव काल इति कर्मधारयवृत्तिर्द्रव्यार्थाभेदविवक्षायाम्,
नहि वर्तनादिक्रियाभ्यो भिन्न द्रव्यमस्ति, एकस्यापि समयस्य प्रतिद्रव्यमभेदेन-वृत्तत्वादान-

१ ‘यतो वर्तमान’ इति क-ख-पाठ । २ ‘प्रसृतेः’ इति क-पाठ । ३ ‘समस्तवस्तु’ इति क-पाठ ।

४ किमिदं भदत्त । काल इति प्रोच्यते ? गौतम । जीवाश्चैव अजीवाश्चैव ।

५ “समयाद् वा आबलियाद् वा जीवाति वा अजीवाति या पबुच्चइ” इति पाठस्तु स्थानाङ्गे (सू० १५) ।

६ ‘द्रव्यस्यैव पर्याय’ इति क-ख-पाठ ।

न्यम्, द्रव्यं च द्विविधं जीवाजीवात्मकत्वात्, तस्माज्जीवाजीनाः समयावलिकादिभेदवाच्याः, तत्परिणतिरूपत्वात्, द्रव्यास्तिकस्य हि द्रव्यं द्रव्यार्थतामात्रमेकमभिन्न सर्वव्यापि, तथाऽन्य-
न्तमपास्तव्यतिरेकम्, अन्यमात्रसङ्ग्राहिणः कालसामान्यमेकमेवोपचरितविशेषम्, अतश्चेत-
नाचेतनद्रव्यविषया वर्तना सादिसपर्यवसितादिभेदेन चतुर्विकल्पा सा द्रव्यस्य कालः सुरसि-
द्धभव्याभयस्कन्धानागतातीतव्योमादिनिदर्शनसाध्यः, अद्वाकालस्यापि सूर्यादिक्रियाप्रशि-
ष्टत्वाच्च द्रव्यव्यतिरेकित्वम्, यतो यदाकाशखण्डमुष्णाशुना स्वयमशुभिश्च संयुक्तं तस्याऽह-
रिति नाम, यदन्यत् सा रात्रिरिति, तस्याहोरात्रस्य परमसूक्ष्मोऽन्यन्तविच्छेदः कश्चिदधिभागी
भागः समय उच्यते । एतत्प्रचयविशेषाश्चावलिकादयः । सोऽयमद्वाकालः समयादिः समयक्षेत्र-
प्रतिपदो द्रव्यकालान्न व्यतिरिच्यते, एवमेव नयः प्रथमोपन्यस्तनयप्रत्यनीकतया प्रवृत्तः
सकलनस्तुसन्नायप्रतिपादनायाक्षम एवेत्युभयनयसामग्रीप्रतिपाद्यनस्तुस्वभावो निरवद्यः, सूत्र-
कारस्याप्येव एवामिप्रायः सूत्रेणैकीयमतमुपन्यस्यतः, इत्येके इत्यमाचक्षतेऽन्ये त्वन्ययेति ॥
सम्यग्ज्ञान पुनः सामग्र्यामेव सम्पद्यते, न प्रक्रारान्तरेणापीति, एवं प्रसिद्धेन कालद्रव्येणानेक-
रूपो व्यवहारः प्रतीयते वृत्तवर्तमानवत्स्यद्विषय इति ॥ ३८ ॥

इह (सू० ३८) द्रव्यलक्षणाधिकारेऽभिहितम्—कालश्चेत्येके इति द्रव्यत्वप्रतिपिपादयिषया,
कालस्यास्य च द्रव्यत्वे सत्पुष्कारेण भवितव्यमित्युपकारो वर्तनादिलक्षणः प्रथममेव प्रति-
पादितः, तथा धर्मादिद्रव्याणामसङ्ख्येयाः प्रदेशाः, तथा धर्माधर्मयोरित्यादिना सूत्रकला-
पेन प्रदेशपरिमाणमभिहितम्, अस्य तु कालद्रव्यस्य नोक्त प्रदेशपरिमाणम्, तत्र तद्विवक्षया
त्विदमुच्यते—सोऽनन्तसमयः । अथवा एकान्तेन कालद्रव्यमेकमपरिणामीच्छन्ति केचित्,
तत्प्रतिक्षेपार्थमिदमाह—

कालस्य समयः

सूत्रम्—सोऽनन्तसमयः ॥ ५—३९ ॥

टी०—स इत्यनन्तरसूत्रप्रतिपादितो द्रव्यविशेषः कालाख्योऽनन्तसमयः परिणामी
प्रतिपत्तव्यः, तत्राधिभागी यः कालः परमनिरुद्धश्च समयः स कालावयव इत्यर्थः, स च न
भाक्तः, किं तर्हि ? पारमार्थिकः, अनन्तशब्दः सङ्ख्यावाची, अनन्ताः समयाः—पर्याया भेदा
यस्यासावनन्तसमयः । उक्तं (सू० ३७)—गुणपर्यायवद् द्रव्यलक्षणं, सर्वं च द्रव्यमनन्तपर्याय-
मिष्यते, ते च पर्यायाः स्वपरभेदभाजः, यथैकस्याणोः शुक्लसुरभित्तादयस्तदन्यद्रव्यवर्तिनश्च
संस्थानवर्णादयः, तथैकस्य कालद्रव्यस्यानन्तप्रदेशस्यान्येऽपि सत्त्वज्ञेयत्वद्रव्यत्वकालत्वादयोऽ-
र्थपर्याया वचनपर्यायाश्चानन्ता एव, वर्तनादिलक्षणस्यातीतसाम्प्रतानागतशब्दवाच्याः परिणा-
मविशेषा इति, एनमेवार्थं भाष्येण स्पष्टयति—

भा०—सं चैव कालोऽनन्तसमयः । तत्रैक एव वर्तमानसमयः, अतीता-
नागतयोस्त्वानन्त्यम् ॥ ३९ ॥

टी०—स चैव काल इत्यादि । स इति प्रक्रान्तपरामर्शादेश इत्यनेन सूत्रेणानुसन्धीयते कालः, चशब्दो हेतौ, यस्मादनन्तसमयस्ततः परिणामीति, अनाद्यनन्तभाविन्वा सप्रत्यपरम्पराया सहस्रव्यान प्रत्यनिर्देष्टलक्षणाया विशिष्टसहस्रव्यानिरूपणायेदमाह—अनन्तसमय इति । सप्रदेशः कालो द्रव्यत्वादात्माकाशादिवत्, ततश्च परिणाम्यपि प्रदेशवत्त्वात् तद्वदेवेति, तत्रेति तस्मिन् कालद्रव्ये वर्तमाने, एक एव प्रदेशः समयलक्षणः तिर्यगर्धतृतीयद्वीपसमुद्रद्वयव्यापी ऊर्ध्वमधश्चाष्टादशयोजनशतप्रमाणः कालच्छेदेनानवयवः क्षेत्रच्छेदेनादेशोऽपि कल्पितावयवो भावभेदेन वा सावयवः, शेषद्रव्योपकार्योपकारकत्वेन स्वगतेन चागुरुलघुलक्षणेन परिणामेनेति, न चायमस्माकमेकान्ताग्रहोऽनवयव एवेति, किन्तु विभज्याविभज्यार्थस्य व्याक-

रणादर्पितानर्पितसिद्धेः कालतो द्रव्यतत्त्वापितोऽनवयवः, तस्योत्पत्त्यनकालेऽवयवविचारन्तरविनश्वरत्वात्, एकस्य समयस्य कालकृता देशा न सन्त्येव, यथा कालकृतदेशैरनवयव एव द्रव्यकृतदेशैरपीति, क्षेत्रतो भावतश्च सन्नवयव एव, उत्पद्यमानसमयपरिणामिकारणमतीतसमयकार्यं वर्तमानावस्थामनुभूय वृत्तपर्यायमनुमन्विष्यति, प्राप्तवर्तमानत्वाच्च वर्तमान्यपीत्येकैकसमयस्य द्रव्यता, अतः प्रदेशावयवबहुत्वात् कार्यव्यपदेशोऽपि, कालद्रव्यप्रदेशावयवैर्नास्ति कायता, व्यवहारस्तु रूढ्याऽस्तिकायैः पञ्चभिरेव प्रवचने, न चैतावतैवास्यास्तिकायताऽप्यहोतु शक्या, आगमे तु क्वचित् प्रदेशे नित्यतया व्यवहारः, क्वचिदनित्यतया । न चैकान्तेन नित्यत्वमनित्यत्व वा युक्तमित्यल प्रसङ्गेन । प्रकृतमुच्यते—वर्तमान एकः समय इति निरूप्यैवमतीतानागतयोर्निरूपणायेदमाह—समयराश्वोः क्रियती सहस्रयेति ॥ अतीतानागतयोस्तत्त्वानन्त्यम् ॥ अतीताः सपर्यवसाना वर्तमानावधिकाः सन्तत्याऽनाद्या इत्यतोऽनन्ताः, तथाऽनागताः साद्या वर्तमानावधिकाः पर्यवसानशून्याः सन्त्यैव, अनन्तस्य भाव आनन्त्य-सहस्रव्याख्यो गुणः, न च न सहस्रव्येयसहस्रव्या नासहस्रव्येयसहस्रयेति, किं तर्हि ? अनन्तसहस्रव्यैव, तुशब्दः समुच्ये । अतीतोऽनागतश्च समयराशिरनन्त इति, सा चातीताद्धा अनागताद्धा च शेषकायेभ्योऽल्पबहुत्वचिन्तायां पृथगेवोक्ता, न पञ्चास्तिकायधर्मत्वेनेति, अभव्येभ्योऽनन्तगुणाः सिद्धाः, सिद्धेभ्योऽतीतसमयराशिरसहस्रव्येयगुणः, अस्माद् भव्यास्त्वनन्तगुणाः, भव्येभ्योऽनन्तगुणाः वर्तमानमयाः, इत्येतदल्पबहुत्वमस्तिकायपञ्च(त्व एव) कालद्रव्यस्य घटत इति ॥ ३९ ॥

भा०—अत्राह—उक्तं (अ० ५, सू० ३७) भवता-गुणपर्यायवद् द्रव्यमिति । तत्र के गुणा इति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अत्राह—उक्तं भवतेत्यादिना सम्बन्धमावेदयति । द्रव्याधिकारसम्बन्धेन कालद्रव्य सपर्यायमभिधाय गुणपर्यायस्वरूप निरूपयितुकामो भाष्यकारः परमेव प्रश्न कारयति ।

प्रतिपादितं भवता-गुणपर्यायपरिणामि द्रव्यम्, तत्र के गुणा यैस्तद्रव्यं गुणवदिति दिश्य-
ते ? गुणग्रहणाच्च पर्याया गृहीता एवेत्यतो न भेदेन ग्रन्थः, प्राक् च प्रतिपादितमेव गुणाः
पर्याया इति चैकमित्युक्ते जाचार्य आह-अत्रोच्यते इति । गुणस्वरूपमभिधीयते, यादृशा
द्रव्यगुणास्तादृशाः प्रतिपाद्यन्ते इति सङ्गिरते गुरुः ॥

सूत्रम्—द्रव्याश्रया निर्गुणा गुणाः ॥ ५-४० ॥

टी०—स्थित्यशो द्रव्यं स आश्रयो येषां परिणामि कारणं परिणामविशेषाणां गुणा-
नां ते द्रव्याश्रयाः, परिणामिपरिणामलक्षण आश्रयाश्रयिभावो नाधाराधेयलक्षणः, कुण्डन-
दरादिवत् । न च समवायलक्षणः सम्बन्धो युज्यते द्रव्यगुणानामनुपपत्तेः । अस्तु तामद् द्रव्यगु-
णानां समवायलक्षणः सम्बन्धः । समवायस्य गुणानां च यः सम्बन्धः स किं समवायोऽयं सम्ब-
न्धान्तरम् ? । यदि समवायः, तस्य तेषां च किमभिधानः सम्बन्ध इति । समवायश्चेत्, अन-
वस्था, सम्बन्धान्तरमिति चेत्, आगमविरोधः स्पष्टतरमुच्यते, समवायाख्यः सम्बन्धः सम-
वायिनोर्यदि वर्तते, ततः सयोगवृत्त्या समवायवृत्त्या वा वर्तते ? सयोगवृत्त्या तावन्न वर्तते,
कुतः ? अद्रव्यत्वाद्, द्रव्यविषयो हि सयोग इत्येते, न पुनर्द्रव्यगुणविषयः । अयं समवायवृत्त्या
वर्तते तत्र समवायस्ततो यदन्यसमवायवृत्त्या सोऽपि वर्तते ततोऽन्यस्थोद्वाहणीया ॥ एवमुक्ते
वार्तिककारेणोक्त—समवायो न कचिद् वर्तते इति ब्रूमः, अनाश्रित एवासौ स्वतन्त्रः सम्ब-
न्धो भवतीत्येतदप्युक्तम् । यदि द्रव्यगुणयोर्नाश्रितः कयाचिद् वृत्त्या न तर्हि द्रव्यं गुणैः
सम्बद्धं तेन समवायाख्येन सम्बन्धेनानाश्रितत्वाद् द्रव्यगुणयोर्घटपटादिवत्, घटपटयोर्हि
परस्परं नास्ति समवायलक्षणः सम्बन्धः, तस्माद् द्रव्यं परिणमते, गुणपर्यायाः परिणाम-
विशेषाः, ते च गुणा निर्गुणाः । नहि शुक्लघटकपालादीनां गुणपर्यायाणामन्ये गुणपर्यायाः
सन्ति, द्रव्यस्य परिणामिनः शुक्लादिपरिणामो घटकपालसंस्थानादिश्च परिणामः, न पुनस्त-
स्यैव शुक्लादेरन्ये शुक्लादयः कुम्भादिसंस्थानस्य वाऽन्ये संस्थानादयस्तत्परिणामा विद्यन्ते,
इत्यतो निर्गुणाः । एनमेवार्थं भाष्येण स्फुटयति—

भा०—द्रव्यमेवामाश्रय इति द्रव्याश्रयाः, नैषा गुणाः सन्तीति निर्गुणाः ४० ॥

टी०—द्रव्यमेवामाश्रय इत्यादि भाष्यम् । द्रव्यं भव्यं योग्यं युगपदयुगपद्भाविन्याः
गुणपर्यायपरिणतेः स्थितिः सामान्यमेवामुत्पादव्ययलक्षणानां ज्ञानादिशुक्लादिघटकशकलादी-
नामाश्रयाः, परिणाम्यर्थो द्रव्यं, तद्वि ज्ञानशुक्लादिघटकादितया परिणमते, भूयस्तेनाकारेण
विनिवर्तते, द्रव्यतया व्यवतिष्ठते, तदेवामुपपन्न इति द्रव्याश्रयाः । इतिशब्द एवशब्दार्थः । एवशब्द-
स्त्ववधारयति, परिणामिपरिणामलक्षण एवाश्रयाश्रयिभावो न प्रकारान्तरेण, परिणामिपरि-
णामयोश्च द्रव्यपर्यायनयद्वयापेक्षयैकत्वान्यत्वभजनाविधिरुद्वाह इति । तं भजनाविधिमुपन्यस्य-

टी०—स चैव काल इत्यादि । स इति प्रक्रान्तपरामर्शादेव इत्यनेन सूत्रेणानुसन्धीयते कालः, चशब्दो हेतौ, यस्मादनन्तसमयस्ततः परिणामीति, अनाद्यनन्तमाविर्त्वा समयपरम्पराया सहस्रव्यान प्रत्यनिर्दिष्टलक्षणाया विशिष्टसहस्रव्यानिरूपणायेदमाह—अनन्तसमय इति । सप्रदेशः कालो द्रव्यत्वादात्माकाशादिवत्, ततश्च परिणाम्यपि प्रदेशवत्त्वात् तद्वदेवेति, तत्रेति तस्मिन् कालद्रव्ये वर्तमाने, एक एव प्रदेशः समयलक्षणः तिर्यगर्धतृतीयद्वीप्सद्भुद्र-द्वयव्यापी ऊर्ध्वमधश्चाष्टादशयोजनशतप्रमाणः कालच्छेदेनानवयवः क्षेत्रच्छेदेनादेशोऽपि कल्पितावयवो भावभेदेन वा सावयवः, शेषद्रव्योपकार्योपकारकत्वेन स्वगतेन चागुरुलघुलक्षणेन परिणामेनेति, न चायमसाकमेकान्ताग्रहोऽनवयव एवेति, किन्तु विभज्याविभज्यार्थस्य व्याक-
रणादपितानपितसिद्धेः कालतो द्रव्यतत्त्वापितोऽनवयवः, तस्योत्पत्त्यन-

कालेऽवयवविचार न्तरविनश्वरत्वात्, एकस्य समयस्य कालकृता देशा न सन्त्येव, यथा कालकृतदेशैरनवयव एव द्रव्यकृतदेशैरपीति, क्षेत्रतो-भावतश्च सावयव एव, उत्पद्यमानसमयपरिणामिकारणमेतीतसमयकार्यं वर्तमानावस्थामनुभूय वृत्तपर्यायमनुभू-विष्यति, प्राप्तवर्तमानत्वाच्च वत्स्यत्यपीत्येकैकसमयस्य द्रव्यता, अतः प्रदेशावयवबहुत्वात् का-यैव्यपदेश्योऽपि, कालद्रव्यप्रदेशावयवैर्नास्ति कायता, व्यवहारस्तु रूढ्याऽस्तिकायैः पञ्चभिरेव प्रवचने, न चैतावतैवास्यास्तिकायताऽप्यहोतु शक्या, आगमे तु क्वचित् प्रदेशे नित्यतया व्यव-हारः, क्वचिदनित्यतया । न चैकान्तेन नित्यत्वमनित्यत्व वा युक्तमित्यल प्रसङ्गेन । प्रकृतमुच्यते-वर्तमान एकः समय इति निरूप्यैवमतीतानागतयोर्निरूपणायेदमाह—समयराशयोः क्रियती सहस्र्येति ॥ अतीतानागतयोस्तत्त्वानन्त्यम् ॥ अतीताः सपर्यवसाना वर्तमानावधिकाः सन्तत्याऽनाद्या इत्यतोऽनन्ताः, तथाऽनागताः साद्या वर्तमानावधिकाः पर्यवसानशून्याः सन्त-त्यैव, अनन्तस्य भाव आनन्त्य-सहस्र्याख्यो गुणः, स च न सहस्र्येयसहस्र्या नासहस्र्ये-यसहस्र्येति, किं तर्हि ? अनन्तसहस्र्यैव, तुशब्दः समुच्ये । अतीतोऽनागतश्च समयराशिरनन्त इति, सा चातीताद्वा अनागताद्वा च शेषकायेभ्योऽल्पबहुत्वचिन्ताया पृथगेवोक्ता, न पञ्चा-स्तिकायधर्मत्वेनेति, अभव्येभ्योऽनन्तगुणाः सिद्धाः, सिद्धेभ्योऽतीतसमयराशिरसहस्र्येयगुणः, असाद् भव्यास्त्वनन्तगुणाः, भव्येभ्योऽनन्तगुणाः वत्स्यैतसमयाः, इत्येतदल्पबहुत्वमस्तिकाय-पञ्च(त्व एव) कालद्रव्यस्य घटव इति ॥ ३९ ॥

भा०—अत्राह—उक्तं (अ० ५, सू० ३७) भवता-गुणपर्यायवद् द्रव्यमिति । तत्र के गुणा इति ? अत्रोच्यते—

टी०—अत्राह—उक्तं भवतेत्यादिना सम्बन्धमावेदयति । द्रव्याधिकारसम्बन्धेन कालद्रव्य सपर्यायमभिधाय गुणपर्यायस्वरूप निरूपयितुकामो भाष्यकारः परमेव प्रश्न कारयति ।

भा०—धर्मादीनां द्रव्याणां यद्योक्तानां च गुणानां स्वभावः स्वतत्त्वं परिणामः ॥ ४१ ॥ स द्विविधः

टी०—धर्मादीनां द्रव्याणामित्यादि भाष्यम् । धर्मो गत्युपग्रहकृद्धोक्ताकाशव्यापी, स आदिर्येषा तानि धर्मादीनि द्रव्याणि, आदिशब्दादधर्माकाशपुद्गलजीवकालाख्यानि, तेषां स्वो निजो भावो भूतिरात्मलाभोऽन्यस्थान्तरप्राप्तिः परिणामः । परिशब्दो व्याप्तौ, दोषेण परीतो यथा—दोषेण व्याप्तः, नमिः ग्रहत्पमभिधत्ते ग्रहत्पमृजुत्वमन्यस्थान्तरप्राप्तिलक्षणं धर्मादिस्मृतत्वं, तेन चोत्पादो विनाशश्च व्याप्तः, समस्तस्थित्यशसामान्येनाव्याप्तो नोत्पादो नो विनाशोऽस्तीति परिणामशब्दार्थः, सैमन्ताद् भावे वा परिः, परिखनतिवत्, सर्वत्रार्थाभिधानप्रत्ययेषु नमनमन्वयाशानुवेधः, वीप्सार्थो वा परिशब्दः, यथा वृक्ष परिसिञ्चति, वृक्ष वृक्ष सिञ्चतीत्यर्थः । एवं द्रव्यं द्रव्यं परिणमन् परिणामः, स्वमात्मनो व्यतिरेक्यपि दृष्टं गोमहिष्यजाविकादि तद्व्यवच्छेदाद्यमाह—स्वतत्त्वमिति । तस्य भावस्तत्त्वं धर्मादेरवस्थान्तरापत्तिः, स च तत् तत्त्वं चेति स्वतत्त्व—धर्मस्यैव निजमन्यस्थान्तरम्, न त्वधर्मादेरवस्थान्तरं, धर्मद्रव्यस्य परिणामः, एवमधर्मादिद्रव्याणामपि स्वस्वानस्यापत्तिः परिणामो द्रष्टव्यः, धर्मो हि गन्तुर्गत्युपग्रहाकारेण परिणमते स्वरूपापरित्यागेन, स्थित्युपग्रहाकारेण स्थातुरधर्मः, व्योमाऽप्यनगादुरवगाहदायित्वेनोपजायते, पुद्गलाः शरीरशब्दादिरूपेण, आत्मा ज्ञानदर्शनोपयोगवृत्त्या नारकादिभावेन च, कालोऽपि वर्तनादिप्रपञ्चेन परिणमते, तथा यद्योक्तानां गुणानामिति, येन प्रकारेणोक्ताः शुक्लादिघटरूपालादय एकरातीयत्वेन, न मिश्रजातीयतया, गुणाः पृथक् पर्यायाश्च पृथगिति, अत एवेह पर्यायग्रहणं न कृतम्, गुणपर्याययोरेकत्वात्, तेऽपि हि शुक्लादयः कृष्णादिवेन परिणमन्ते वर्णादिसामान्यममुञ्चन्तः, कुम्भपर्यायोऽपि कपालावस्थाप्रापी मृत्स्वभावनपरित्यजन्, कपालादयोऽपि शकलशर्करापाशुवृष्टिपरमाणुरूपेणेति, परमाणोऽपि रूपाद्यात्मना व्यशुकादिस्कन्धात्मना वेत्त्येव द्रव्याणि सर्वदा सूक्ष्मस्थूलभेदोत्पादव्ययरूपेण परिणमन्ते, गुणानां च परिणामाभ्युपगमे गुणत्वं मर्यादेवाभ्युपेतं भवतीत्यनेनान्तर्गादसद्भावनप्ररूपणार्थमिदमेवावोचद् भाष्यकारः, अथवा क्षणिकान् पदार्थान् ये प्रतिजानन्ते त एवमाहुः—उत्पत्तिसमनन्तरमेव ध्वसन्ते पदार्थाः, न हेतुमपेक्षन्ते ध्वममानाः, स्वात्मलाभक्षणानन्तरं क्षयः विनाशः क्षण उच्यते, निरुक्तप्रियानात्, तद्योगात् क्षणिकमिति । आह च—

“क्षणोपाचेह नैरेकै—रूपज्ञानन्तरं क्षयः ।

निर्हेतुः सोऽनपेक्षत्वात्, तद्योगात् क्षणिक मतम् ॥ ”

यथा पयःप्रतीपादयः प्रतिक्षणमन्ये चान्ये चोत्पद्यन्ते निरन्तरपूरवर्तनाशसमकालम्, एवमन्येऽपि महीत्रादय इत्यस्य प्रतिक्षेपायेदमाह—तद्भावः परिणामः । परिणामादन्यथाव

ति—नैषां गुणाः सन्तीति निर्गुणाः । एषां ज्ञानादिशुद्धादीनां गुणानां नान्ये गुणाः केचन सन्तीति निर्गुणाः, द्रव्याद् व्यतिरेके सत्येतदुपपद्यते, गुणगुणिनोर्भेद इत्यर्थः । तत् तु नास्त्येकान्तेन । इतिशब्दोऽत्राव्यतिरेकनयवाक्योपन्यासार्यः । नैषां गुणाः सन्तीति भेदनयप्रधान वचनम् । न च भेदपरमार्थ एव जैनः कृतान्तः, सकलस्य वस्तुनो भेदाभेदरूपत्वात् । यदा तु द्रव्यमेव तथा परिणत ज्ञानाद्यात्मना शुद्धाद्यात्मना वा तदा द्रव्यस्य तादात्म्याद् गुणानां स्वरूप भिन्न नास्त्येवेति, एव च शुद्धद्रव्यास्तिकादेशादनन्यत्वमेव नैर्गुण्यं, पर्यायविन्यायां तु स्याद् गुणप्रधानत्वात् पर्यायनयस्येति, कदाचिदाशङ्केत परः—सता गुणानां निर्गुणत्व चिन्त्य-
तेऽत्यन्तशुद्धद्रव्यास्तिकपक्षे गुणा एव न सन्ति कुतोऽनन्यत्वमिति ? । उच्यते—न सन्तीत्येत दयुक्तम्, सन्ति गुणाः, किन्तु द्रव्यादव्यतिरिच्यमानस्वरूपाः, तद् यदि द्रव्य शुद्धाकारेण परिणत भवति, तदा कृष्णाकारपरिणामो नास्तीति स्फुट निर्गुणत्वमिति ॥ ४० ॥

भा०—अत्राह—उक्तं (सू० ३६) भवता-वन्धे समाधिकौ पारिणामिका-
विति । तत्र कः परिणाम इति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अत्राह—उक्तं भवतेत्यादिना सम्प्रन्धमाचष्टे । भवतेदमुक्तं (सू० ३६)—वन्धे
समाधिकौ पारिणामिकाविति, समः समगुणस्य परिणाम विधत्ते, हीनगुणस्याधिकगुणः
परिणाममापादयतीति, तथा नामादिसूत्र(१-५)भाष्य इदमभिहितम्—भावतो द्रव्याणि धर्मादीनि
सगुणपर्यायाणि प्राप्तिलक्षणानि वक्ष्यन्ते, प्राप्तश्च परिणामः, स च सकलद्रव्यविषय एव पिष्ट-
च्छिषतः, तत्र सूत्रे भाष्ये वा कः परिणामशब्दवाच्योऽर्थो यमङ्गीकृत्येदमुक्तम्—समगुणोऽधिकरु-
णो वा परिणाममापादयतीति, एव मन्यते किमर्थान्तरभूत परिणाम जनयन्त्याहोस्वित् त
एव स्वरूपमजहतो द्रव्यविशेषा वैशिष्ट्य प्रतिपद्यमानास्तथा भवन्तीति सन्देहभाजा पृष्टे भा-
ष्यकृदाह—अत्रोच्यत इति । किमुच्यते ? यत् पृष्टम् । किञ्च पृष्टम् ? परिणामसद्भावः पञ्चवि-
धस्य पञ्चविधस्य वा द्रव्यस्य धर्मादेः ।

सूत्रम्—तद्भावः परिणामः ॥ ५-४१ ॥

टी०—तस्य भावस्तद्भावः, तस्येति द्रव्यपदकस्याभिसम्बन्धः, तदेव हि धर्मादिद्रव्य
तेन तेनाकारेण भवति, गतिस्थित्यवगाहशरीरादिज्ञानादिबुद्धसमयादिना, भूतिर्भवनमात्मला-
भो भावः परिणामः । तस्येति कर्तृलक्षणा पृष्ठी, भवतेरकर्मकत्वात् । तान्येव हि द्रव्याणि तथा
भवन्ति, न कूटस्थान्यवतिष्ठन्ते, न सर्वयोत्पद्यन्ते, नापि सर्वयोच्छिद्यन्ते, तस्मात् सामान्य-
रूपः परिणामोऽनुवृत्तिरूपत्वात्, अनुवर्तते हि सर्वत्र गत्यादिषु धर्मादिद्रव्य स्वरूपमजहत्,
तथाविधधर्मद्रव्यादीना समानभावात् । सामान्यम्, कर्तृपृष्ट्या द्रव्यादय एव समाना भवन्तीति
सामान्यमेव, तद्भावलक्षणं परिणामः, इत्येतदेव भाष्येण प्रकाशयति परिणामस्वरूपम् ।

सूत्रम्—रूपिष्वादिमान् ॥ ५-४३ ॥

टी०—रूपाव्यभिचारिणः स्पर्शदय इति नोपात्ताः, स्पर्शश्च रूपाद्यव्यभिचारी कश्चित् किञ्चित् कदाचिदुद्भूतशक्तिर्भगति, क्वचिन्व्यग्भूतशक्तिः, लवणशुक्लादिवत्; अतः सर्वे वाय्वादयश्चतुर्गुणाः, स्पर्शवच्चात्, तत्रानेकः परिणामः पुद्गलेषु व्यणुकादिस्कन्धलक्षणः, शब्दादिः शुक्लीतादिश्च, तत्र यदा द्वापणू विस्रसातो व्यणुकस्कन्धमारभेते, तदा व्यणुकस्कन्ध-परिणाम आदिमान्, एवं शेषा अपि प्रयोगविस्रसाजनिता यथावद् द्रष्टव्या इति, एतदेव भाष्येण स्पष्टयति—

भा०—रूपिषु तु द्रव्येषु आदिमान् परिणामोऽनेकविधः स्पर्शपरिणामा-दिरिति ॥ ४३ ॥

टी०—रूपिष्वित्यादि । रूपमेपांसेषु ग्रास्तीति रूपिणः, '(प्राणिस्थादातो) लजन्यतरसां' (पा० अ० ५, पा० २, सू० ९६) ग्रहण तत्र समुच्चयार्थं व्याख्यातम्, रूपिण्यप्सरा इति यथा । तेषु रूपिषु रूपस्पर्शरसगन्धयत्सु द्रव्येषु द्रुतिलक्षणेपूत्पादव्ययवत्त्वादिमान् परिणामोऽनेकप्रकारः, स्पर्शरसगन्धवर्णादिः । स्पर्शोऽष्टधा शीतादिः शीततरशीततमादिश्च, रसः पञ्चविधस्तिक्तादिस्तिकतरादिश्च, गन्धो द्विधा सुरभिरसुरभिः सुरभितरादिश्च, वर्णः शुक्लादिभेदात् पञ्चविधः शुक्लादिः शुक्लतरादिश्च, आदिशब्दाद् व्यणुकादिसद्भावतभेदलक्षणः शब्दादिभेदेत्येवमनेकाकारः परिणामः पुद्गलद्रव्यविषयः, जन्मादिविनाशान्तविशेषसस्पृष्टः स्वरूपसामान्यविशेषधर्माधिकारी तद्भावलक्षणः परिणामः आदिमान् भवति, तुशब्दो विशेषणार्थः, द्रव्यत्वमूर्तत्वसत्त्वादयोऽनाद्या अपि पुद्गलद्रव्ये परिणामाः सन्तीत्यमुमर्थं विशिनष्टि, समुच्चयार्थो वा तुशब्दः आदिमाश्च, चशब्दादनादिश्च । एव तर्ह्यरूपिष्वपि द्रव्येष्वादिमानपि परिणामोऽस्तु, जस्त्येव योगोपयोगलक्षणो जीवेषु वक्ष्यमाणः, धर्मादिव्यपि भवतु तद्वदेवेति, को वा निवारयति सन्त पदार्थम् ? यथा स्वय गन्तुर्जिगमिपापरिणतस्याधुना धर्मद्रव्यमुपग्राहक भवति, उपग्राहकत्व च धर्मपर्यायः स च प्राड् नासीत्, तस्य गन्तुर्गतिपरिणतेरभावात्, अधुना चोपजायमानः सादिरेव, देवदत्तगन्तुगत्युपरमेऽन्तवान्, एव जन्मविनाशवत्त्वात् सादित्वम्, न चोपग्राहकत्वमुपग्राह्यमन्तरेणास्ति, एवमधर्मद्रव्य स्थितिपरिणामभाजः स्थित्युपग्रहरूपेण परिणमते, व्योमाप्यवगाहुरवगाहदानपर्यायेण, कालश्च वृत्तवर्तमानादिपरिणत्सा भवत्यादिमान्, एवमेव परिणामो द्रव्याध्यैकव्यापाराद् धर्मादिस्वभावी न धर्मादिव्यतिरिक्तः, क्वचिद् वैससिकः क्वचित् प्रायोगिकः क्वचिदुभयवोत्पादव्ययध्रौव्यलक्षणत्वात् सतः, न चोपचारस्तत्त्वचिन्तायामङ्गभाव प्रतिपद्यते, इत्येवमनुमोदामहे तत्रादिमन्त परिणामम् । ये तु मन्यन्ते रूपिष्वेवादिमान् परिणामो भवति, नामूर्तेषु धर्मादिषु, तेषामरूपिद्रव्यपर्यायाश्रयव्यवहा-

दीपक्षीरादिषु न, स्वजात्यनुच्छेदात्, कश्चित् पर्यायोऽप्येत्यपरः प्रादुरस्ति पुद्गलचैतन्यजा-
त्यनुच्छेदेन तस्य, तस्य तथाभावः परिणामः, सोऽन्यत्वेदुर्द्वेः कारणम्, उत्फणविफणकु-
ण्डलप्रसारितानेकावस्थसर्पगदेकमन्वयि तत् परिणमते, न तु पूर्वोच्छेदेन सर्वथाऽन्यस्योत्पाद-
इति पूर्वोक्तेन विधिना प्रपञ्च्यम्, वृत्त्यक्षराण्यपि क्षणभङ्गनिरामद्वारेण समर्थनीयानीति ।
अथवा कैश्चित् परिणामलक्षणमुक्तम्—“ अवस्थितस्य द्रव्यस्य धर्मान्तरनिवृत्तिर्धर्मान्तरप्रादुर्भा-
वश्च परिणाम ” इति, तदपाकरणायाणाचि—तद्भावः परिणामः, तत्रावस्थित यदि कूटस्थं
विवक्षितम्, ततस्तस्य ये धर्मा उत्पादविनाशलक्षणास्तदाकारेण तन्नोत्पद्यतेऽस्थितत्वादेव,
तादृगप्यस्तीति श्रद्धया प्रतिपत्तव्यम्, धर्मा एवोत्पद्यन्ते विनश्यन्ति वा व्यतिरेकिणः, अथा-
नन्ये द्रव्याद् धर्मास्ततो धर्मोत्पादे धर्मविनाशे चानन्यत्वादेव द्रव्येणापि तथैव भवितव्यमिति
नास्त्यवस्थितत्वम्, अतस्तद्भावलक्षण एव परिणामोऽभ्युपेयः, तदेव हि द्रव्यं तथा भवति, गुणो
वा स्वभावः स्वतत्त्व परिणामः परिणामिनो द्रव्यस्येति निरवद्य परिणामलक्षणमिति ॥ ४१ ॥

स द्विविध इत्यादिना समग्रन्धं कथयति, स एष परिणामोऽनन्तरसूत्रोक्तो यायात्म्यो-
पलब्धिनिमित्तत्वाद् द्वे विधे यस्मात्तौ द्विविधः । के पुनस्ते इत्याह—

सूत्रम्—अनादिरादिमांश्च ॥ ५-४२ ॥

टी०—अविद्यमान आदिरस्यासावनादिः—अविद्यमानप्रथमारम्भः परिणामः, यस्माद्
पूर्वं नास्ति परमस्त्यादिः स तद्वान् यः स आदिमान्—प्रथमारम्भप्रवृत्तिः, चशब्दः
परिणामेयत्तोपसहारार्थः समुच्चयार्थो वा । क पुनरयं परिणामोऽनादिः क चासावादिमानिति
विभागेन निरूपयति—

भा०—तत्रानादिरूपिषु धर्माधर्माकाशजीवेष्विति ॥ ४२ ॥

टी०—तत्रानादिरित्यादि । तत्र—तयोरनाद्यादिमतोः परिणामयोः, अनादिरूपिषु
परिणामो धर्माधर्माकाशजीवेषु, क्रियापदाध्याहाराद् भवति । इतिशब्दोऽभ्युच्चयार्थः । काल-
द्रव्ये चानादिपरिणामः, तत्र धर्मद्रव्यपरिणामोऽनादिरसङ्ख्येयप्रदेशकरं लोकाकाशव्यापि-
त्वममूर्तत्वं गन्तुगत्यपेक्षाकारणत्वेनागुरुलघुत्वमित्यादि, अधर्मद्रव्यस्य तु स्यात्स्थित्यपेक्षा-
कारणत्वं विशेषः, शेष समानम्, आत्मनोऽप्येते वाऽपेक्षाकारणरहिताः, अन्ये च जीवत्वभ-
व्यत्वाभव्यत्वादयः परिणामाः, स्वस्यानन्तप्रदेशत्वममूर्तत्वमगुरुलघुपर्यायत्वमवगाहकावगा-
हदातृत्वमित्यादिः, कालस्य वर्तमानादिः परिणाम इत्येवममूर्तद्रव्येषु, रूपशब्दो मूर्तिवचनो
मूर्तिश्च रूपरसगन्धस्पर्शा इति ॥ ४२ ॥

अथ रूपिषु मूर्तिषु परमाण्वादिषु किमनादिः परिणाम आहोस्विदादिमानित्यत आह—

सूत्रम्—रूपिष्वादिमान् ॥ ५-४३ ॥

टी०—रूपाव्यभिचारिणः स्पर्शदय इति नोपात्ताः, स्पर्शश्च रूपाद्यव्यभिचारी कश्चित् कश्चित् कदाचिद्द्रव्यशक्तिर्भवति, कचिन्व्यग्भूतशक्तिः, लक्षणशकलादिभूतः; अतः सर्वे वाक्यादयश्चतुर्गुणाः, स्पर्शवत्त्वात्, तत्रानेकः परिणामः पुद्गलेषु व्यणुकादिस्कन्धलक्षणः, शब्दादिः शुरुपीतादिश्च, तत्र यदा द्वापणू विस्रसातो व्यणुकस्कन्धमारभेते, तदा व्यणुकस्कन्ध-परिणाम आदिमान्, एवं शेषा अपि प्रयोगविस्रसाजनिता यथावद् द्रष्टव्या इति, एतदेव भाष्येण स्पष्टयति—

भा०—रूपिषु तु द्रव्येषु आदिमान् परिणामोऽनेकविधः स्पर्शपरिणामा-दिरिति ॥ ४३ ॥

टी०—रूपिष्वित्यादि । रूपमेवामेषु जायतेति रूपिणः, '(प्राणिस्थादातो) लजन्यतरस्यां' (पा० अ० ५, पा० २, सू० ९६) ग्रहणं तत्र समुच्चयार्थं व्याख्यातम्, रूपिण्यप्सरा इति यथा । तेषु रूपिषु रूपस्पर्शरसगन्धरसु द्रव्येषु द्रुतिलक्षणेपूत्यादव्ययवत्त्वादिमान् परिणामोऽनेकप्रकारः, स्पर्शरसगन्धवर्णादिः । स्पर्शोऽष्टधा शीतादि* शीततरशीततमादिश्च, रसः पञ्चविधस्तिक्तादिस्तिक्ततरादिश्च, गन्धो द्विधा सुरभिरसुरभिः सुरभितरादिश्च, वर्णः शुक्लादिभेदात् पञ्चविधः शुक्लादिः शुक्रतरादिश्च, आदिशब्दाद् व्यणुकादिसत्त्वात्तमेदलक्षणः शब्दादि-धेत्येवमनेकाकारः परिणामः पुद्गलद्रव्यविषयः, जन्मादिविनाशान्तविशेषसस्पृष्टः स्वरूपसामान्यविशेषधर्माधिकारी तद्भावलक्षणः परिणामः आदिमान् भवति, तुल्यशब्दो विशेषणार्थः, द्रव्यत्वमूर्तत्वसत्त्वादयोऽनाद्या अपि पुद्गलद्रव्ये परिणामाः सन्तीत्यमुमर्थं विशिनष्टि, समुच्चयार्थो वा तुल्यशब्दः आदिमाश्च, चशब्दादनादिश्च । एत तर्ह्यरूपिण्यपि द्रव्येष्वादिमानपि परिणामोऽस्तु, अस्त्येव योगोपयोगलक्षणो जीवेषु वक्ष्यमाणः, धर्मादिष्वपि भवतु तद्वदेवेति, को वा निवारयति सन्त पदार्थम् ? यथा स्वयं गन्तुर्जिगमिपापरिणतस्याधुना धर्मद्रव्यमुपग्राहकं भवति, उपग्राहकत्वं च धर्मपर्यायः स च ग्राह्य नासीत्, तस्य गन्तुर्गतिपरिणतेरभावात्, अधुना चोपजायमानः सादिरेव, देवदत्तगन्तुगत्युपरमेऽन्तवान्, एव जन्मविनाशवत्त्वात् सादित्वम्, न चोपग्राहकत्वंमुपग्राह्यमन्तरेणास्ति, एवमधर्मद्रव्य स्थितिपरिणामभाजः स्थित्युपग्रहरूपेण परिणमते, व्योमाप्यवगादुरवगाहदानपर्यायेण, कालश्च वृत्तवर्तमानादिपरिणत्या भवत्यादिमान्, एतमेव परिणामो द्रव्यार्थकव्यापाराद् धर्मादिस्वभावी न धर्मादिव्यतिरिक्तः, कचिद् वैस्रसिकः कश्चित् प्रायोगिकः कचिदुभययोत्पादव्ययध्रौव्यलक्षणत्वात् सत्, न चोपचारस्तत्त्वचिन्तायामङ्गभाव प्रतिपद्यते, इत्येवमनुमोदामहे तत्रादिमन्त परिणामम् । ये तु मन्यन्ते रूपिष्वेवादिमान् परिणामो भवति, नामूर्तेषु धर्मादिषु, तेषामरूपिद्रव्यपर्यायाश्रयव्यवहा-

दीपक्षीरादिषु न, स्रजात्यनुच्छेदात्, कश्चित् पर्यायोऽप्येत्यपरः प्रादुरस्ति पुद्गलचैतन्यजा-
त्यनुच्छेदेन तस्य, तस्य तथाभावः परिणामः, सोऽन्यत्पदुर्द्वेः कारणम्, उत्फणविफणञ्च-
ण्डलप्रसारितानेकावस्थसर्पवदेकमन्वयि तत् परिणमते, न तु पूर्वोच्छेदेन सर्वथाऽन्यस्योत्पाद-
इति पूर्वोक्तेन विधिना प्रपञ्च्यम्, वृत्त्यक्षराण्यपि क्षणभङ्गनिरामद्वारेण समर्थनीयानीति ।
अथवा कैश्चित् परिणामलक्षणमुक्तम्—“ज्वस्थितस्य द्रव्यस्य धर्मान्तरनिवृत्तिर्धर्मान्तरप्रादुर्मा-
वश्च परिणामः” इति, तदपाकरणायानाचि—तद्भावः परिणामः, तत्रावस्थित यदि कूटस्थं
विवक्षितम्, ततस्तस्य ये धर्मा उत्पादविनाशलक्षणास्तदाकारेण तन्नोत्पद्यतेऽस्थितत्वादेव,
तादृगप्यस्तीति श्रद्धया प्रतिपत्तव्यम्, धर्मा एवोत्पद्यन्ते विनश्यन्ति वा व्यतिरेकिणः, अथा-
नन्ये द्रव्याद् धर्मास्ततो धर्मोत्पादे धर्मविनाशे चानन्यत्वादेव द्रव्येणापि तथैव भवितव्यमिति
नास्त्यवस्थितत्वम्, अतस्तद्भावलक्षण एव परिणामोऽभ्युपेयः, तदेव हि द्रव्यं तथा भवति, गुणो
वा स्वभावः स्वतत्त्व परिणामः परिणामिनो द्रव्यस्येति निरवद्य परिणामलक्षणमिति ॥ ४१ ॥

स द्विविध इत्यादिना सम्बन्ध कथयति, स एष परिणामोऽनन्तरसूत्रोक्तो यायात्म्यो-
पलब्धिनिमित्तत्वाद् द्वे विधे यस्मासौ द्विविधः । के पुनस्ते इत्याह—

सूत्रम्—अनादिरादिमांश्च ॥ ५-४२ ॥

टी०—अविद्यमान आदिरस्यासावनादिः—अविद्यमानप्रथमारम्भः परिणामः, यस्मात्
पूर्वं नास्ति परमस्त्यादिः स तद्वान् यः स आदिमान्—प्रथमारम्भप्रवृत्तिः, चशब्दः
परिणामेयचोपसहारायः समुच्चयार्थो वा । क पुनरयं परिणामोऽनादिः क चासावादिमानिति
विभागेन निरूपयति—

भा०—तत्रानादिरूपिषु धर्माधर्माकाशजीवेष्विति ॥ ४२ ॥

टी०—तत्रानादिरित्यादि । तत्र—तयोरनाद्यादिमतोः परिणामयोः, अनादिरूपिषु
परिणामो धर्माधर्माकाशजीवेषु, क्रियापदाध्याहाराद् भवति । इतिशब्दोऽभ्युच्चयार्थः । काल-
द्रव्ये चानादिपरिणामः, तत्र धर्मद्रव्यपरिणामोऽनादिरसद्द्रव्येयप्रदेशवत्त्वं लोकाकाशव्यापि-
त्वममूर्तत्वं गन्तुगत्यपेक्षाकारणत्वेनागुल्लघुत्वमित्यादि*, अधर्मद्रव्यस्य तु स्यादृत्थित्यपेक्षा-
कारणत्वं विशेषः, शेष समानम्, आत्मनोऽप्येते वाऽपेक्षाकारणरहिताः, अन्ये च जीवत्वभ-
व्यत्वाभव्यत्वादयः परिणामाः, स्वस्यानन्तप्रदेशत्वममूर्तत्वमगुल्लघुपर्यायत्वमवगाहकावगा-
हदातृत्वमित्यादिः, कालस्य वर्तमानादिः परिणाम इत्येवममूर्तद्रव्येषु, रूपशब्दो मूर्तिवचनो
मूर्तिश्च रूपरसगन्धस्पर्श इति ॥ ४२ ॥

अथ रूपिषु मूर्तिषु परमाणादिषु किमनादि परिणाम आहोस्विदादिमानित्यत आह—

टी०—मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेऽलमतिश्रुतावध्यज्ञानत्रयभेदः पूर्वः (प्राच्यः), प्राचाच्यश्चक्षुरचक्षुरवधिकेऽलभेदः । एतां योगोपयोगौ परिणामावित्यनेनात्मनः सद्भाना-
पत्तिं दर्शयति । आत्मा कायादिपुद्गलशतसम्बन्धात् ता ता गमनादिकथनचिन्तनक्रिया
प्रतिपद्यते तद्रूपीभवति, क्षीरोदकमत् मृद्वटमृच्च तादात्म्यं प्रतिपद्यत इतियायत् । स चोप-
जायमानकालावधिरुक्तादादिमान्, सन्तत्या त्वनादिः, उपयोगोऽपीन्द्रियनिमित्तस्तन्निरपे-
क्षत्वात्मनो ज्ञस्वभावत्वाच्चैतन्यरूपत्वात् परिणामः सामान्यविशेषरूपः, सन्तत्याऽनादिः,
प्रत्येकविवक्षायामादिमान्, अनयापि चोपयोगलक्षणमात्मनः सार्वकालिकत्वात्, योगोपयो-
गग्रहणाच्चान्येपामात्मन्यनादित्वं प्रायः परिणामानाम् । अथ मत्याद्युपयोगद्वादशकस्य किं
स्वरूपमित्यारेकिते इदमाह—

भा०—तत्रोपयोगः पूर्वोक्तः ॥

टी०—तत्र तयोयोगोपयोगयोः उपयोगः पूर्वमेव द्वितीयेऽध्याये व्याख्यातः—स्व-
रूपेणोक्तः । “ उपयोगो जीवलक्षणम् ”, “ स द्विविधोऽष्टचतुर्भेदः ” (अ० २, सू० ८, ९)
इत्यत्र । अथ योगः किंस्वरूप इत्याशङ्क्याह—

भा०—योगस्तु परस्ताद् वक्ष्यते ॥

टी०—परस्तादिति उपरिष्ठात् पष्ठाध्यायादिसूत्रे “ कायवाङ्मनःकर्म योग ” इत्यत्रा-
भिधास्यते यतः तस्मादत्र न व्याख्यायते । तुशब्दो हेत्वर्थः । तदेव च स्थानं योगस्वरूपव्याव-
र्णनस्य, उभयत्र व्याख्या गौरवमापादयति, तस्मात् तत्रैव व्याख्यास्याम इति, एव सर्वद्रव्याणि
परिणामवन्ति स्वरूपेण व्याख्यातानीति ॥ ४४ ॥

इति श्रीतत्त्वार्थाधिगमे अर्हत्प्रवचने भाष्यानुसारिण्यां तत्त्वार्थटीकाया
पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ प्रथमो विभागः समाप्तः ॥

रलोपादुत्पादादिलक्षणायोगात् परिणामाभावः, अपरिणामित्वान्निर्धार्यमात्रस्वभावाः स्युर्ध-
र्मादयः, स्वत उत्पादव्ययपरिणामशून्यत्वात्, तस्मात् सर्वत्र केचिदनाद्याः केचिदादिमन्तः
परिणामा इति न्यायः, सूत्रकारेण तु भजनाप्रदर्शनार्थमेव सूत्रन्यासः कृत इति ॥ ४३ ॥

यदुक्तमनन्तरमनाद्यादिमत्परिणामा रूपिणरूपिषु च धर्मादिषु सर्वत्र भवन्तीति तत्र-
दर्शनार्थममृतैकद्रव्यमुद्दिश्यादिमत्परिणामनिर्दिदिक्षया सूत्रं पपाठ—

सूत्रम्—योगोपयोगौ जीवेषु ॥ ५-४४ ॥

टी०—अनन्तरसूत्रादिदिमानित्वेतदनुवर्तते, तच्च योगोपयोगयोर्निशेषणतया प्रयुज्यते,
द्विवचनान्तमादिमन्ताविति, योजनं योगः—पुद्गलसम्बन्धादात्मनो वीर्यनिशेषः, युज्यते वा
स इति योगः, केन? आत्मना, शक्तिविशेषः प्राप्यत इतियाचत, कायवाङ्मनोरूपेणो-
त्पादः, उपयोजनमुपयोगः—चैतन्यस्वभावस्यात्मनो ज्ञानदर्शनाभ्यां स्वविषयोपलभ्यादि-
व्यापारः प्रणिधानादिलक्षणः, उपयुज्यतेऽनेन वेति समाधिनिशेषस्तद्वारकोऽर्थपरिच्छेदो-
ऽप्युपयोगस्तेनाकारेणात्मनो व्याप्तिः । कृतद्वन्द्वनिर्देशाद् योगोपयोगौ जीवेषु—आत्मस्वेकदि-
त्रिचतुःपञ्चेन्द्रियेषूपपद्यमानोत्पत्तिकालावधित्वादादिमन्तौ, सिद्धेषु तु सकलयोगोच्छेदादुप-
योग एव क्रमवृत्तिरादिमानेक इति । एनमेवार्थं भाष्येण स्फुटयति—

भा०—जीवेष्वरूपिष्वपि सत्सु योगोपयोगौ परिणामावादिमन्तौ भवतः ॥

टी०—जीवेष्वरूपिष्वपि सत्सु इत्यादि भाष्यम् । द्रव्यभावप्राणैः अजीविषु-
जीवन्ति जीविष्यन्ति चेति जीवाः । जीवेऽपि निमित्तार्था सप्तमी । जीवनिमित्तौ योगप-
रिणामावादिमन्तौ भवतः, तथापरिणामित्वादात्मनः, अथवा परिणाम्यपि कथञ्चिद् भेदवि-
वक्षायां स्वपरिणामानामाधारता प्रतिपद्यत एवेति, तेष्वंत्मसु मूर्तिविद्युतेऽपि भवत्सु । अपि
शब्दोऽपेक्षायाम् । यथाऽयमपि विद्वान्, एवमण्वादिभ्यादिमान् परिणामो जीवेष्वापीति समानम्,
बहुव्रीहिणोक्तेऽपि मत्वर्थीयः कचिदभ्यनुज्ञातः, पाणिनीयेऽपि “इङ्कार्योः शत्रकृच्छ्रिणि”
(अ० ३, पा० २, सू० १३०,) इति अरूपशब्दो वाञ्छीत (जाति) वचनस्ततश्च सिध्यति च
मत्वर्थीयः । ‘कृष्णसर्पे त्ववल्मीके’ इति यथा, तत्रान्योन्यानुगतिलक्षणसम्बन्धादात्मनः कथं
वाङ्मनोयोग्या पुद्गलानां च कायाद्यवष्टम्भोद्भूता शक्तियोगः ।

भा०—स च पञ्चदशभेदः ।

टी०—सामान्येन गमनादिकथनचिन्तनक्रियालक्षणं जौदारिकवैक्रियाहारकमिश्रयो-
गाद्ययः, तैजसकर्मणे त्वेकः, वाय्वोगः सत्यमृणाऽस्त्या (मृणा) उभयभेदाच्चतुर्धा, एव मनो-
योगोऽपि चतुर्धा, उपयोगः साकारानाकारलक्षणो जीवस्वभावः ।

भा०—स च द्वादशविधः ।

टी०—मतिश्रुतावधिमनःपर्यायिकेऽलमतिश्रुतावध्याज्ञानत्रयभेदः पूर्वः (प्राच्यः), पाश्चात्यथक्षुरचक्षुरवधिकेऽलभेदः । एतां योगोपयोगौ परिणामावित्यनेनात्मनः सद्भावनापत्तिं दर्शयति । आत्मा कायादिपुद्गलशतसम्बन्धात् ता ता गमनादिकथनचिन्तनक्रियाप्रतिपद्यते तद्रूपीभवति, क्षीरोदकमत् मृद्वटश्च तादात्म्यप्रतिपद्यत इतियायत् । स चोपजायमानकालावधिरूपादादिमान्, सन्तत्या त्वनादिः, उपयोगोऽपीन्द्रियनिमित्तस्तन्निरपेक्षश्चात्मनो ज्ञस्वभावत्वाच्चैतन्यरूपत्वात् परिणामः सामान्यविशेषरूपः, सन्तत्याऽनादिः, प्रत्येकविवक्षायामादिमान्, अनयापि चोपयोगलक्षणमात्मनः सार्वकालिकत्वात्, योगोपयोगग्रहणाच्चान्येषामात्मन्यनादित्वं प्रायः परिणामानाम् । अथ मत्याद्युपयोगद्वादशकस्य किं स्वरूपमित्यारेकिते इदमाह—

भा०—तत्रोपयोगः पूर्वोक्तः ॥

टी०—तत्र तयोयोगोपयोगयोः उपयोगः पूर्वमेव द्वितीयेऽध्याये व्याख्यातः—स्वरूपेणोक्तः । “ उपयोगो जीवलक्षणम् ”, “ स द्विविधोऽष्टचतुर्भेदः ” (अ० २, सू० ८, ९) इत्यत्र । अथ योगः किंस्वरूप इत्याशङ्क्याह—

भा०—योगस्तु परस्ताद् वक्ष्यते ॥

टी०—परस्तादिति उपरिष्ठात् षष्ठाध्यायादिसूत्रे “ कायवाङ्मनःकर्म योग ” इत्यत्राभिधास्यते यतः तस्मादत्र न व्याख्यायते । तुशब्दो हेत्वर्थः । तदेव च स्थानं योगस्वरूपव्यावर्णनस्य, उभयत्र व्याख्या गौरवमापादयति, तस्मात् तत्रैव व्याख्यास्याम इति, एव सर्वद्रव्याणि परिणामवन्ति स्वरूपेण व्याख्यातानीति ॥ ४४ ॥

इति श्रीतत्त्वार्थाधिगमे अर्हत्प्रपञ्चने भाष्यानुसारिण्या तत्त्वार्थटीकाया
पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ प्रथमो विभागः समाप्तः ॥

सूत्रक्रमेणान्तराधिकारसूचा

श्रुताङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
		प्रथमोऽध्यायः १	
१	सम्पददर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गं		२५
"	"	सम्यक्शब्दफलम्	२६
"	"	सूत्रोपन्यासफलम्	२७
"	"	मार्गं इति एकवचने फलम्	२८
"	"	बहूनां कारणता	"
"	"	सम्यग्दर्शनात् सम्यग्ज्ञानस्य भिन्नता	२९
"	"	सप्रत्ययसम्यक्शब्दार्थ	३०
"	"	इन्द्रियानिन्द्रियप्राप्तिस्वरूपम्	३१
२	तत्त्वार्थब्रह्मान् सम्पददर्शनम्		३२
"	"	तत्त्वार्थस्यार्थ	"
"	"	अष्टासिद्धयः, कथंचिद्भेदः	३३
"	"	प्रशमादिन्यास्या	३४
३	तत्त्वसर्गादिधिगमाद् वा		"
"	"	निसर्गाधिगमवर्णनम्	३५
"	"	परिणामभेद	३६
"	"	उपयोगरूपो जीव	"
"	"	निसर्गप्राप्तिरीति	३७
"	"	जगत्कर्तृत्ववादनिरास	"
"	"	स्थितिबन्धादिस्वरूपम्	३८
"	"	निसर्गाव्यवसायप्राप्ति	३९
४	जीवाजीवास्तवबन्धसवरनिर्जराग्रोक्षस्त्वत्त्वम्		४१
"	"	जीवादितत्त्वसप्तकस्य स्वरूपम्	"
"	"	तत्त्वमित्येकवचने हेतु	४२
"	"	आस्तवादीनां तत्त्वानां जीवाजीवयोरन्तर्भाव	"
५	नामस्थापनाद्रव्यभावतस्तन्त्यास		४३
"	"	जीवपदार्थे नामादिन्यास	४४

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
"	"	नामद्रव्यादिनिचार	४९
"	"	द्रव्याणां प्राप्तिदक्षुणता	५०
६	प्रमाणनयेरधिगम		५१
"	"	अधिगमसाधनम्	"
"	"	प्रमाणद्वेनेष्यम्	५२
"	"	प्रमाणनयानां भिन्नता	"
७	निर्देशास्वामित्वसाधनाधिकरणस्थितिविधानत		५३
"	"	निर्देशादीनां व्याख्या	"
"	"	सम्यक्त्वस्य निर्देश	५५
"	"	आत्मपरोभयसगमेन सम्यक्त्वम्	"
"	"	क्षयोपशमादीनां साधनता	५७
"	"	आत्मपरोभयेषु सम्यक्त्ववृत्ति	५८
"	"	सम्यग्दर्शनस्य सम्यग्दृष्टेक्ष द्विधा स्थिति	५९
"	"	साधनविधानसंख्यानां परस्परेण भेद	६१
८	सत्सङ्ख्याक्षेत्रस्पर्शनकालान्तरमात्रात्पत्रहुत्वैश्च		६२
"	"	सङ्ख्येयादिसङ्ख्यास्वरूपम् ।	६५
"	"	पुद्गलपरान्तस्यार्थः ।	६७
९	मतिश्रुतावधिमेन पर्यायकेवलानि ज्ञानम्		६९
"	"	ज्ञानमित्येकवचने फलम्	"
"	"	मतिज्ञानादीनां व्याख्या	"
१०	तत् प्रमाणे		७०
"	"	प्रमाणसंख्या	"
"	"	प्रमाणस्य शब्दार्थ	७१
११	आद्ये परोक्षम्		७२
"	"	परोक्षप्रमाणम्	"
"	"	प्रामाण्यम्	७३
"	"	अपायसदृशव्ये परोक्षता	"
"	"	श्रुतस्य परोक्षता	"
१२	प्रत्यक्षमन्यत्		७४
"	"	अवयवादे प्रत्यक्षता	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
"	"	अनुमानादीनां प्रामाण्यविचार	७५
"	"	अनुमानादीना व्याख्या	"
"	"	अनुमानादीनामिन्द्रियार्थतत्त्वहेतुता	७६
"	"	अनुमानादीनामप्रामाण्ये हेतु	"
१३	मति स्मृति संज्ञा चिन्ताऽभिनिजोध इत्यनर्थान्तरम्	मते पर्याया	७७
"	"		७८
१४	तदिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तम्		"
"	"	मते कारणानि	"
"	"	इन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तता मते	७९
१५	अवग्रहेहापायधारणा		८०
"	"	अवग्रहाचा मतेर्भेदा	"
"	"	अवग्रहस्वरूपम्	"
"	"	ईहाया स्वरूपम्	८१
"	"	अपायस्य स्वरूपम्	८२
"	"	धारणाया स्वरूपम्	"
१६	बहुबहुविधक्षिप्रानिश्चितासन्दिग्धध्रुवाणा सेतराणाम्		८३
"	"	अवग्रहादेर्वह्वादयो भेदा	"
"	"	अल्पावग्रह	८४
"	"	बहुवग्रहस्य स्वरूपम्	"
१७	अर्थस्य		८६
१८	व्यञ्जनस्यावग्रह		"
१९	न चक्षुरनिन्द्रियाम्याम्		८७
"	"	नेत्रस्याप्राप्यकारित्वम्	"
"	"	मतिज्ञानस्य भेदविचार	८८
२०	श्रुत मतिपूर्वं द्वयनेकद्वादशभेदम्		"
"	"	श्रुतशब्दस्यार्थ	"
"	"	आगमादीना व्युत्पत्त्यर्थ	८९
"	"	श्रुतज्ञानस्य भेदप्ररूपणा	९०
"	"	अङ्गबाह्यादीना सामायिकादीना व्याख्या	"
"	"	अङ्गप्रविष्टाना आचारादीना व्याख्या	९१

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
"	"	मतिश्रुतयो प्रतिविशेष	९१
"	"	तीर्थकरोपदेशे कारणम्	९२
"	"	गणधरविशेषणानां सार्धकता	"
"	"	श्रुतज्ञानस्य महाविषयत्वात् अज्ञादिभेद	९३
"	"	श्रुतस्य शुद्धत, अपारिणामिकता च	९५
२१ द्विविधोऽवधि			"
"	"	अवधेर्भेदौ	"
२२ तत्र भवप्रत्ययो नारकदेवानाम्			९६
"	"	देवनारकयोरेव विधौ भवहेतुक	"
२३ यथोक्तनिमित्तं पद्विकल्प शेषाणाम्			९७
"	"	नरतिरक्षा पद्विधोऽवधि	"
"	"	अवधेरनानुगाभिकादिका भेदा	९८
२४ ऋजुविपुलमती मन पर्याय			१००
"	"	मन पर्यायस्य भेदौ	"
"	"	ऋजुमतिविपुलमत्यो स्वरूपम्	१०१
२५ विशुद्धयप्रतिपाताभ्यां तद्विशेष			१०२
"	"	ऋजुविपुलमत्योर्विशेष	"
२६ विशुद्धिक्षेत्रस्वामिविषयेभ्योऽवधिमन पर्याययो			"
"	"	अवधिमन पर्याययोर्विशेष	"
"	"	केवलानभिधानकारणम्	१०४
२७ मतिश्रुतयोर्निबन्ध सर्वद्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु			१०५
"	"	मतिश्रुतयोर्निबन्ध	१०५
२८ रूपिष्ववधे			"
"	"	अवधेर्विषय	"
२९ तदनन्तमागे मन पर्यायस्य			१०६
"	"	मन पर्यायस्य विषय	"
३० सर्वद्रव्यपर्यायेषु केवलस्य			"
"	"	केवलस्य विषय	"
"	"	केवलस्वरूपम्	१०७
३१ एकादीनि भाव्यानि युगपदेकस्मिन्ना चतुर्थ्य			१०८

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
"	"	युगपदेकजीवे ज्ञानसख्या	१०८
"	"	केवले शेषज्ञानासद्भावेऽन्यमतम्	१०९
"	"	क्रमयुगपदुपयोगौ	११०
"	"	क्षायोपशमिकक्षायिकतया भेद	१११
३२ मतिग्रतावधयो विपर्ययश्च			११२
"	"	मत्यादीना विपर्यय	"
"	"	मिथ्यादृशामज्ञानिता	"
"	"	मिथ्यादृष्टीना प्रकारा	११३
३३ सदसतोरविशेषाद् यदृच्छोपलब्धेरुन्मत्तवत्			"
"	"	मिथ्यादृष्टे अज्ञानित्वे हेतु	"
"	"	चारित्रानभिधाने हेतु	११४
३४ नैगमसङ्ग्रहव्यवहारर्जसूत्रशब्दा नया			"
"	"	नयभेदा	"
"	"	नैगमस्य निर्देश	११५
"	"	सङ्ग्रहस्य स्वरूपम्	"
"	"	व्यवहारस्य व्याख्या	"
"	"	ऋजुसूत्रस्य विचार	"
३५ आद्यशब्दो द्वित्रिभेदो			११६
"	"	आद्यशब्दनयभेदा	"
"	"	नैगमस्य द्वैविध्यम्	११७
"	"	शब्दस्य त्रैविध्यम्	"
"	"	नैगमलक्षणम्	११८
"	"	सङ्ग्रहलक्षणम्	"
"	"	व्यवहारलक्षणम्	"
"	"	ऋजुसूत्रलक्षणम्	११९
"	"	शब्दलक्षणम्	"
"	"	साम्प्रतलक्षणम्	"
"	"	समभिरुद्धलक्षणम्	१२०
"	"	एवभूतलक्षणम्	"
"	"	नयस्य शब्दार्थ	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
"	"	मतिश्रुतयो प्रतिविशेष	९१
"	"	तीर्थकरोपदेशे कारणम्	९२
"	"	गणधरविशेषणानां सार्धकता	"
"	"	श्रुतज्ञानस्य महाविषयत्वात् अज्ञादिभेद	९३
"	"	श्रुतस्य शुद्धत अपारिणामिकता च	९५
२१	द्विविधोऽवधि		"
"	"	अवधेर्भेदी	"
२२	तत्र भवप्रत्ययो नारकदेवानाम्		९६
"	"	देवनारकयोरवधि भवहेतुक	"
२३	यथोक्तनिमित्त पङ्क्तिविकल्प शेषाणाम्		९७
"	"	नरतिरक्षा पङ्क्तिधोऽवधि	"
"	"	अवधेरनानुगामिकादिका भेदा	९८
२४	ऋजुविपुलमती मन पर्याय		१००
"	"	मन पर्यायस्य भेदौ	"
"	"	ऋजुमतिविपुलमत्यो स्वरूपम्	१०१
२५	विशुद्धप्रतिपातान्या तद्विशेष		१०२
"	"	ऋजुविपुलमत्योर्विशेष	"
२६	विशुद्धिक्षेत्रस्वामिविषयेभ्योऽवधिमन् पर्याययो		"
"	"	अवधिमन् पर्याययोर्विशेष	"
"	"	केवलानभिधानकारणम्	१०४
२७	मतिश्रुतयोर्निबन्ध सर्वद्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु		१०५
"	"	मतिश्रुतयोर्निबन्ध	१०५
२८	रूपिष्ववधे		"
"	"	अवधेर्विषय	"
२९	तदनन्तभागे मन पर्यायस्य		१०६
"	"	मन पर्यायस्य विषय	"
३०	सर्वद्रव्यपर्यायेषु केवलस्य		"
"	"	केवलस्य विषय	"
"	"	केवलस्वरूपम्	१०७
३१	एकादीनि भाज्यानि युगपदेकस्मिन्ना चतुर्थ		१०८

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
"	"	युगपदेकजीवे ज्ञानसङ्ख्या	१०८
"	"	केवले शेषज्ञानासद्भावेऽन्यमतम्	१०९
"	"	क्रमयुगपदुपयोगौ	११०
"	"	क्षायोपशमिकक्षायिकतया भेद	१११
३२	मतिश्रतावधयो विपर्ययश्च		११२
"	"	मत्यादीना विपर्यय	"
"	"	मिथ्यादृशामज्ञानिता	"
"	"	मिथ्यादृष्टीना प्रकारा	११३
३३	सदसतोरनिशेषाद् यदृच्छोपलब्धेरुन्मत्तवत्		"
"	"	मिथ्यादृष्टे अज्ञानित्वे हेतु	"
"	"	चारिग्रानभिधाने हेतु	११४
३४	नैगमसङ्ग्रहव्यवहारसूत्रशब्दा नया		"
"	"	नयभेदा	"
"	"	नैगमस्य निर्देश	११५
"	"	सङ्ग्रहस्य स्वरूपम्	"
"	"	व्यवहारस्य व्याख्या	"
"	"	ऋजुसूत्रस्य विचार	"
३५	आद्यशब्दौ द्वित्रिभेदौ		११६
"	"	आद्यशब्दनयभेदा	"
"	"	नैगमस्य द्वैविध्यम्	११७
"	"	शब्दस्य त्रैविध्यम्	"
"	"	नैगमलक्षणम्	११८
"	"	सङ्ग्रहलक्षणम्	"
"	"	व्यवहारलक्षणम्	"
"	"	ऋजुसूत्रलक्षणम्	११९
"	"	शब्दलक्षणम्	"
"	"	साम्प्रतलक्षणम्	"
"	"	समभिरूढलक्षणम्	१२०
"	"	एवभूतलक्षणम्	"
"	"	नयस्य शब्दार्थ	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
"	"	नयानामव्यवसानान्तरता	१२१
"	"	घटे नयान्तरा	१२२
"	"	सर्वस्यैकत्वादि	१२५
"	"	प्रमाणज्ञेयत् तन्त्रान्तरता न	१२६
"	"	नयकारिका	१२७
"	"	जीवादो नयविचार	१२८
"	"	ज्ञानाज्ञानेषु नयविचार	१२९
"	"	अध्यायार्थोपसंहार	१३३

द्वितीयोऽध्यायः २

"	"	अध्यायसम्बन्ध	१३६
१	औपशमिकक्षायिकौ भावौ मिश्रश्च जीवस्य स्वतत्त्वमौदयिकपारिणामिकौ च		१३७
"	"	भावेषु औपशमिकाद्या भेदा	१३८
"	"	औपशमिकक्षायोपशमिकयोर्मिश्रता	"
२	द्विनवाष्टादशैकविंशतित्रिभेदा यथाक्रमम्		१४१
"	"	औपशमिकादीना भेदसंख्या	"
३	सम्यक्त्वचारित्रे		१४२
"	"	औपशमिकस्य द्वौ भेदौ	"
४	ज्ञानदर्शनदानलाभभोगोपभोगवीर्याणि च		"
"	"	क्षायिकस्य नव भेदा	"
५	ज्ञानाज्ञानदर्शनदानादिलब्धव्यश्चतुस्त्रिपञ्चभेदा यथाक्रमं सम्यक्त्वचारित्रिसयमासयमाश्च		१४४
"	"	क्षायोपशमिकस्याष्टादश भेदा	"
६	गतिकषायलिङ्गमिष्यादर्शनाज्ञानासयतासिद्धत्वलेस्याश्चतुस्त्येकैकैकपट्टभेदा		१४५
"	"	२१ भेदा औदयिकस्य	"
"	"	लेस्यास्वरूपम्	१४७
७	जीवभव्यामव्यत्वादीनि च		"
"	"	३ भेदा पारिणामिका	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
७	"	अस्तित्वादय साधारणा	१४८
"	"	क्रियावत्त्वादय	१४९
८	उपयोगो लक्षणम्		"
"	"	उपयोगस्य लक्षणता	"
"	"	उपयोगस्य नित्यता	१५०
"	"	ज्ञानस्यभावत्वेऽपि अज्ञानादय	१५१
९	स द्विविधोऽष्टचतुर्भेद		"
"	"	उपयोगस्य भेदा	"
"	"	तच्छब्दस्य सार्थकता	१५२
"	"	साकारानाकारशब्दार्थ	"
"	"	उपयोगे ज्ञानदर्शनभिन्नताया निरास	१५३
१०	सत्तारिणो मुक्ताश्च		१५५
"	"	सत्सारस्य शब्दार्थ	१५६
११	समनस्कामनस्का		"
"	"	मनसो द्वैविध्यम्	१५७
१२	सत्तारिणस्त्रसत्स्थावरा		"
"	"	सत्तारिणीभेदप्रदर्शनम्	"
१३	पृथिव्यम्बुवनस्पतय स्थानरा		१५८
"	"	स्थानराणा त्रयो भेदा	"
"	"	पृथ्वीकायिकानामनके भेदा	१५९
"	"	अप्यकायिकानां भेदप्रदर्शनम्	१६०
"	"	वनस्पतिकायिकानां भेदनिरूपणम्	"
१४	तेजोनायू द्वीन्द्रियादयश्च त्रसा		"
"	"	त्रसानां भेदा	"
"	"	त्रसत्वस्य द्वैविध्यम्	१६१
१५	पञ्चेन्द्रियाणि		"
"	"	इन्द्रियसंख्याप्रतिपादनम्	१६२
"	"	इन्द्रियस्य शब्दार्थ	१६३
१६	द्विविधानि		"
"	"	इन्द्रियाणां मुख्यभेदै	१६४

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
१७	निर्दृष्ट्युपकरणे द्रव्येन्द्रियम्		१२४
"	"	द्रव्येन्द्रियभेदो	"
"	"	निर्दृष्टीन्द्रियविचारः	"
"	"	इन्द्रियसत्त्वानामनि	१६५
"	"	उपकरणेन्द्रियस्वरूपम्	१६६
१८	लब्ध्युपयोगौ भावेन्द्रियम्		"
"	"	भावेन्द्रियभेदो	"
"	"	लब्धीन्द्रियस्य कारणत्रयापेक्षस्य भेदाश्च	"
"	"	लब्धीन्द्रियस्वरूपम्	"
१९	उपयोगे स्पर्शादिषु		१६७
"	"	उपयोगेन्द्रियस्वरूपम्	१६८
"	"	निर्दृष्ट्यादीनां क्रम	"
"	"	एकोपयोगिता	१६९
२०	स्पर्शनरसनघ्राणचक्षु ओन्नाणि		"
"	"	इन्द्रियनामानि	"
२१	स्पर्शरसगन्धवर्णशब्दास्तेषामर्थो		१७०
"	"	इन्द्रियाणां विषया	"
"	"	एकस्यार्थस्यानेकविषयता	"
"	"	द्रव्यक्षेत्रादीनामनिमित्तता	१७१
"	"	प्राप्याप्राप्यविषयता	"
२२	श्रुतमनिन्द्रियस्य		"
"	"	अनिन्द्रियस्य विषय	"
"	"	द्रव्यभावश्रुते	१७२
"	"	मनस स्वरूपम्	"
२३	वाय्वन्तानामेकम्		"
"	"	स्यावराणामिन्द्रियनियम	१७३
२४	कृमिपिपीलिकाभ्रमरमुष्यादीनामेकैकवृद्धानि		"
"	"	दीन्द्रियादीनामिन्द्रियवृद्धि	१७४
"	"	नारकादिक्रमे हेतु	"
"	"	भाष्यपाठभेद	१७५

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
२५	सञ्चिन समनस्का.		१७५
"	"	सम्प्रधारणसंज्ञा	"
"	"	उपउभ्यिनानात्वम्	१७६
"	"	आहारादिसञ्ज्ञास्वरूपम्	१७७
"	"	सम्प्रधारणेन समनस्कतालक्षणम्	"
२६	विप्रहृगतौ कर्मयोग		१७८
"	"	संस्मरणस्य द्वैविध्यम्	"
"	"	अन्तर्गतिविचार	"
"	"	योगनिभाग	"
"	"	तैजसस्य भिन्नयोगामाव	१७९
"	"	योगस्वामिन	"
"	"	विप्रहृगतौ निरुपभोगता	"
२७	अनुश्रेणिर्गति		१८०
"	"	गतेरनुश्रेणितानियम	"
"	"	अनुश्रेणौ पुत्रलप्रहणे हेतु	१८१
२८	अविप्रहृ जीवस्य		"
"	"	सिध्यमानस्य गतिनियम	"
२९	विप्रहृवती च सत्सारिण प्राक् चतुर्म्य		१८२
"	"	विप्रहृगतिसङ्ख्या	"
"	"	विप्रहृ हेतु	"
"	"	त्रिसमयी यावद् विप्रहः	१८३
"	"	विप्रहृगतिशब्दार्थ	"
"	"	त्रिवक्रानुपादाने हेतु	१८४
"	"	पञ्चसमयानुपादाने हेतु	"
"	"	अत्रिप्रहृ हेतु	"
"	"	विप्रहृशब्दस्य पर्याया	१८५
"	"	वक्रगतौ हेतु	"
३०	एकसमयोऽविप्रहृ		१८६
"	"	विप्रहृ समयमानम्	"
३१	एक द्वौ वाऽनाहारक.		१८७

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
३१	"	निग्रहेऽनाहारकता	१८७
"	"	वाशब्दस्य विचार	"
"	"	आहारस्य त्रैविध्यम्	"
"	"	जन्मसूत्रे प्रस्तावना	१८८
३२	सम्पूर्च्छेनगर्भोपपाता जन्म		१८९
"	"	जन्मभेदा	"
"	"	सम्पूर्च्छेनजन्मनो व्याख्या	"
"	"	गर्भजन्मनो विचार	१९०
"	"	उपपातजन्मन स्वरूपम्	"
"	"	अनन्तरसूत्रसम्बन्ध	"
३३	सच्चिदशीतसदृता सेतरा मिश्राद्यैकशस्तयोनय		"
"	"	जन्मिना योनिनवकम्	"
"	"	योनिच्छृणम्	१९१
"	"	योनिशब्दस्यार्थ	"
"	"	कस्य का योनि	"
"	"	योपियोनिविचार	"
"	"	नारकादिषु योनिविभाग	१९२
"	"	जीवयोनिस्वरूपा	"
३४	जराय्वण्डपोतजानां गर्भ		१९३
"	"	गर्भजजन्मवता भेदा	"
३५	नारकदेवानामुपपात		१९४
"	"	उपपातजानां भेदा	"
३६	शेषाणां सम्पूर्च्छेनम्		"
"	"	सम्पूर्च्छेनजा जीवा	"
३७	औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकर्मणानि शरीराणि		१९५
"	"	सूत्रविचार	"
"	"	शरीरभेदा	"
"	"	औदारिकादिशरीराणा व्युत्पत्ति	"
३८	पर पर सूक्ष्मम्		१९६
"	"	शरीराणा परस्परं महत्त्वाल्लक्षणे	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
३८	"	शरीराणां सूक्ष्मतादर्शनम्	१९७
३९	प्रदेशतोऽसङ्ख्येयगुणं प्राक् तैजसात्	"	"
"	"	प्रदेशापेक्षया शरीरतारतम्यम्	"
४०	अनन्तगुणे परे	"	१९८
"	"	तैजसकर्मण्यो प्रदेशमानम्	"
४१	अप्रतिघाते	"	१९९
"	"	तैजसकर्मण्योरप्रतिघातित्वा	"
४२	अनादिसम्बन्धे च	"	२००
"	"	तैजसकर्मण्योरनादि सम्बन्ध	"
४३	सर्वस्य	"	"
"	"	सर्वससारिणा तैजसकर्मणवत्त्वा	"
"	"	तैजसस्यानादिताया मत्तभेद	२०१
४४	तदादीनि भाज्यानि युगपदेकस्या चतुर्भ्यः	"	२०२
"	"	एकजीवे युगपत् शरीरसख्या	२०३
"	"	युगपत् पञ्चशरीर्या अभाव	२०४
४५	निरुपभोगमन्त्यम्	"	"
"	"	कर्मणस्य बाह्योपभोगाभाव	"
"	"	औदारिकादीनां प्रयोजनानि	२०६
४६	गर्भसम्पृच्छनजमाद्यम्	"	२०७
"	"	औदारिकशरीरस्य स्वामिन	"
"	"	औदारिकप्रमाणम्	"
४७	वैक्रियमौपपातिकम्	"	"
"	"	वैक्रियस्वामिन	"
"	"	वैक्रियप्रमाणम्	"
४८	लब्धिप्रत्यय च	"	२०८
"	"	लब्ध्या वैक्रियसङ्गाव	"
४९	शुभ विशुद्धमव्याघाति चाहारक चतुर्दशपूर्वधर एव	"	"
"	"	आहारकस्य स्वरूपम्	"
"	"	आहारकस्य स्वामी	२०९

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
३१	"	विग्रहेऽनाहारकता	१८७
"	"	वाशब्दस्य विचार	"
"	"	आहारस्य त्रैविध्यम्	"
"	"	जन्मसूत्रे प्रस्तावना	१८८
३२	सम्पूर्च्छनगर्भोपपाता जन्म		१८९
"	"	जन्मभेदा	"
"	"	सम्पूर्च्छनजन्मनो व्याख्या	"
"	"	गर्भजन्मनो विचार	१९०
"	"	उपपातजन्मन स्वरूपम्	"
"	"	अनन्तरसूत्रसम्बन्ध	"
३३	सच्चित्तशीतसवृता सेतरा मिश्राश्चैकशस्तद्योनय		"
"	"	जन्मिना योनिनिवक्तुम्	"
"	"	योनिःक्षणम्	१९१
"	"	योनिशब्दस्यार्थ	"
"	"	कस्य का योनि	"
"	"	योषियोनिविचार	"
"	"	नारकादिषु योनिविभाग	१९२
"	"	जीवयोनिःसङ्ख्या	"
३४	जराप्लवङ्गपोतजानां गर्भे		१९३
"	"	गर्भजजन्मवता भेदा	"
३५	नारकदेवानामुपपात		१९४
"	"	उपपातजानां भेदा	"
३६	शेषाणां सम्पूर्च्छनम्		"
"	"	सम्पूर्च्छनजा जीवा	"
३७	औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकर्मणानि शरीराणि		१९५
"	"	सूत्रविचार	"
"	"	शरीरभेदा	"
"	"	औदारिकादिशरीराणा व्युत्पत्ति	"
३८	परं परं सूत्रम्		१९६
"	"	शरीराणां परस्पर महत्त्वात्पत्वे	"

सूत्राङ्कः सूत्रपाठः

अधिकारः

पृष्ठाङ्कः

तृतीयोऽध्यायः ३

॥	॥	नारकाधिकारप्रस्तावना	२२८
॥	॥	नारकाधिकारस्थानानि	॥
१	रत्नशर्करावालुकापङ्कधूमतमोमहातम प्रभा भूमयो घनाम्बुवाताकाशप्रतिष्ठा सप्ताधोऽथ पृथुतरा		२२९
॥	॥	नरकपृष्ठीनामाधारा	॥
॥	॥	घनशब्दफलम्	२३०
॥	॥	खरपद्मादिप्रतिष्ठात्वम्	॥
॥	॥	प्रतिष्ठाने लोकस्थितिर्हेतु	२३१
॥	॥	अथ पृष्ठीना सत्त्वनिषम	२३२
॥	॥	असङ्ख्यप्रस्तारे निरास	॥
॥	॥	पृष्ठीनामाकारो नामानि बाह्यं च	२३३
॥	॥	घनोदध्यादिमानम्	॥
२	तासु नरका		२३४
॥	॥	नारकाणां स्थानम्	॥
॥	॥	नारकावासानां सत्स्थानानि नामानि च	२३५
॥	॥	नरकेषु प्रस्तराणां नारकावासानां च सङ्ख्या	२३६
३	तेषु नारका नित्याशुभतरलेश्यापरिणामदेहवेदनाविक्रिया		२३७
॥	॥	नरकनारकाणां स्वरूपम्	॥
॥	॥	नारकाणां लेश्या	२३८
॥	॥	नारकाणां पुद्गलपरिणाम	॥
॥	॥	नारकाणां शरीरस्वरूपं मार्गं च	२३९
॥	॥	नारकाणां वेदना	२४०
४	परस्परोदीरितद्वे खा		२४१
॥	॥	क्षेत्रजा वेदना	२४२
॥	॥	परस्परोदीरितं द्वे खम्	॥
५	सङ्क्रियामुरोदीरितद्वे खाश्च प्राक् चतुर्था		॥
॥	॥	परमाधार्मिककृता वेदना	२४३
६	तेष्वेक-त्रि-सप्त-दश-सप्तदश-द्वाविंशति-त्र्यविंशत्सागरोपमा सत्त्वानां परा स्थिति		२४४

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
४९	"	चतुर्दशप्रपञ्चस्य विचार	२०९
"	"	तैजसे हेतु	"
"	"	कार्मणस्य स्वरूपम्	२१०
"	"	कार्मणतैजसप्रमाणम्	"
"	"	औदारिकस्य विस्तरेणार्थ	२११
"	"	वैक्रियस्य विस्तरेण व्याख्या	२१२
"	"	आहारकस्य शब्दार्थविस्तार	२१४
"	"	तैजसस्य विचार	"
"	"	कार्मणविचार	"
"	"	शरीराणा नानात्वे हेतव	२१५
"	"	लिङ्गसूत्रे प्रस्तावना	२१६
५०	नारकसम्बुद्धिनो नृपसकानि	नृपसकत्वेदवन्तो जीवा - -	२१७
"	"		"
५१	न देवा	देवाना वेदौ	"
"	"	आयुषोऽपवर्तनादि	२१८
"	"	आयुषो द्वैविध्यम्	२१९
"	"	अपवर्तनेऽपि क्षयाभाव	२२०
"	"	युगलिनोऽप्यायुषोऽपवर्तनम्	२२१
५२	औपपातिकचरमदेहोत्तमपुरुषासङ्ख्येयवर्षायुषोऽनपवर्त्यायुष		"
"	"	अनपवर्त्यायुष स्वामिन	"
"	"	अपवर्तनीयायुषि हेतु	२२२
"	"	आयुषो न्हासेऽपि कृतनाशादिदोषाभाव	२२४
"	"	अपवर्तनेऽप्यक्षयत्वे दृष्टान्त	२२५
"	"	प्रकृतस्य समर्थनम्	२२६

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
१३	पुष्करार्धे	मानुषोत्तराभिधाने कारणम्	२६३
" "	" "	नरलोके द्वीपसमुद्रादिसख्या	२६४
१४	ग्राड मानुषोत्तरान्मनुष्या	मनुष्याणां स्थानम्	२६५
" "	" "	"	"
१५	आर्यां स्लेच्छाश्च	मनुष्यभेदा क्षेत्रायादिकाश्च	"
" "	" "	अन्तरद्वीपका	२६६
" "	" "	"	२६७
१६	भरतरावतनिदेहा कर्मभूमयोऽन्यत्र देवकुरुत्तरकुरुम्भ्य	कर्माकर्मभूमिस्वरूपम्	२६८
" "	" "	"	२६९
१७	वृत्तिती परापरे त्रिपल्योपमान्तर्मुहूर्ते	नरायुषो मानम्	"
" "	" "	"	"
१८	तिर्यग्योनीनां च	तिर्यगायुर्मानम्	"
" "	" "	पृथ्वीकायादीनामायुर्मानम्	२७०
" "	" "	"	"

चतुर्थोऽध्यायः ४

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
		अध्यायोपोद्घात	२७१
१	देवाश्चतुर्निकाया	"	"
" "	" "	देवानां भेदप्रतिपादनम्	"
" "	" "	देवशब्दस्य व्युत्पत्त्यर्थ	२७२
" "	" "	चतुर्विधदेवानां जन्मनिवासभूमय	२७३
" "	" "	देवानां पञ्चाविधत्वम्	"
२	तृतीय पीतलेइय	"	२७४
३	दशाष्टपञ्चद्वादशविकल्पा कल्पोपपन्नपर्यन्ता	"	"
" "	" "	भवनपत्यादिदेवानां भेदविचार	२७५

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
६	"	नारकाणां परा स्थिति	२४४
"	"	नारकाणामागतिर्गतिश्च	२४५
"	"	नारकेष्वसंभविन पदार्था	"
"	"	लोकानुभाषजा पदार्था	२४६
"	"	लोकस्य त्रैविध्यम्	"
"	"	तिर्यग्लोकप्रस्तावना	२४८
७	जम्बूद्वीपलवणादय शुभनामानो द्वीपसमुद्रा		"
"	"	द्वीपसमुद्रव्यवस्था	"
"	"	द्वीपसमुद्रनामानि	२४९
८	द्विद्विविष्कम्भा पूर्वपूर्वपरिक्षेपिणो वलयाकृतय		"
"	"	द्वीपसमुद्रसस्यानम्	"
९	तन्मध्ये मेरुनाभिर्वृत्तो योजनशतसहस्राविष्कम्भो जम्बूद्वीप		२५०
"	"	जम्बूद्वीपस्वरूपम्	"
"	"	मेरुस्वरूपम्	२५१
१०	तत्र भरत हैमवत हरि विदेह रम्यक-हैरण्यवतैरावतवर्षा क्षेत्राणि		२५३
"	"	भरतादिक्षेत्रस्वरूपम्	"
"	"	नैश्वयिकदिगपेक्षया व्यवस्था	२५४
११	तद्विभाजिन पूर्वापरायता हिमवन् महाहिमवन्-निषध-नील-रुक्मि-शिखरिणो वशाधरपर्वता		२५५
"	"	हिमवदादिवर्षधरस्वरूपम्	"
"	"	हिमवदादीना मानम्	२५६
"	"	भरतस्य ज्यामानादि	"
"	"	वैताल्यो देवकुरवश्च	"
"	"	उत्तरकुरुविदेहादय	२५७
"	"	क्षुद्रमन्दरस्वरूपम्	"
"	"	परिध्यानयनादिकरणम्	२५८
१२	द्विर्घातकीखण्डे		२६१
"	"	घातकीखण्डे क्षेत्रापातिदेश इष्टकारौ च	"
१३	पुष्करार्धे		२६२
"	"	मानुषोत्तर पर्वत	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
१३	पुष्करार्धे	मानुपोत्तराभिधाने कारणम्	२६३
" "		नरलोके द्वीपसमुद्रादिसंख्या	२६४
१४	प्राङ् मानुपोत्तरामनुष्या		२६५
" "		मनुष्याणां स्थानम्	"
१५	आर्यां स्लेष्टाश्च		"
" "		मनुष्यभेदा क्षेत्रायादिकाश्च	"
" "		अन्तरद्वीपका	२६६
१६	भरतरावतविदेहा कर्मभूमयोऽन्यत्र देवकुलत्तरकुलस्य		२६७
" "		कर्माकर्मभूमित्वरूपम्	२६८
१७	वृत्तिती परापरे त्रिपत्योपमान्तमुद्भूते		२६९
" "		नरायुपो मानम्	"
१८	तिर्यग्योनीनां च		"
" "		तिर्यगायुर्मानम्	"
" "		पृथ्वीकायादीनामायुर्मानम्	२७०

चतुर्थोऽध्यायः ४

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
१	देवाश्चतुर्निकाया	अध्यायोपोद्घात	२७१
" "			"
" "		देवानां भेदप्रतिपादनम्	"
" "		देवशब्दस्य व्युत्पत्त्यर्थ	२७२
" "		चतुर्विधदेवानां जन्मनिवासभूमय	२७३
" "		देवानां पञ्चविधत्वम्	"
२	तृतीय पीतलेश्य		२७४
३	दशाष्टपञ्चद्वादशविकल्पा कल्पोपपन्नपर्यन्ता		"
" "		भवनपत्यादिदेवानां भेदविचार	२७५

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
४	द्रसामानिकत्रायस्त्रिंशपा रिपद्यात्मरक्षलोकपालानां कप्रकीर्णकाभियोग्यकित्त्रिपिकाधेकरा	प्रतिकल्पमि द्वाद्या भेदा	२७५
५	त्रायस्त्रिंशलोकपालत्रर्जा व्यन्तरज्योतिष्का		२७६
६	पूर्वयोर्द्विन्द्रा		२७७
७	पीतान्तलेख्या	भवनपत्त्यादिदेवानामि द्वा	२७८
८	कायप्रवीचारा आ ऐशानात्	वेमानिकाना कल्पा	२७९
९	शेषा स्पर्श रूप शब्द मन प्रवीचारा द्वयोर्द्वयो	देवाना त्रेविध्यम्	२८०
१०	परे अप्रवीचारा	प्रवीचाराविचार	२८१
११	भवनवासिनोऽसुरनागविद्युत्सुपर्णाग्निवातस्तनितोदधिद्वीपदिक्कुमारा	देवीभोगाधिकार	२८२
१२	व्यन्तरा किन्नर-किंपुरुष-महोरग गा-धर्व यक्ष राक्षस-भूत पिशाचा	कल्पातीतानामप्रवीचारत्वम्	२८३
१३	ज्योतिष्का सूर्याश्च द्रुमस्तो ग्रहनक्षत्रप्रकीर्णतारकाश्च	भवनवासिना विधानानि	२८४
१४	मेरुप्रदक्षिणा नित्यगतयो नृलोके	असुरकुमारादीना वर्णनम्	२८५
१५		भवनसङ्ख्या	२८६
१६		व्यन्तरभेदा	२८७
१७		व्यन्तरशब्दार्थ	२८८
१८		किंपुरुषादिभेदा	२८९
१९		किन्नरादीना वर्णनम्	२९०
२०		ज्योतिष्कभेदा	२९१
२१		ज्योतिष्काणा विमानप्रस्तार	२९२
२२		ज्योतिष्काणा गति	२९३
२३		सूर्यादीना सङ्ख्या	२९४
२४		सूर्यादीना विष्कम्भ	२९५

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
१४	मेरुप्रदक्षिणा नित्यगतयो नृलोके	ज्योतिष्कविमानसहका	२८९
१५	तत्कृत कालविभाग		"
"	"	कालस्य द्रव्यतानिचार	२९०
"	"	लाङ्किकसमकालविभाग	२९१
"	"	प्रत्युत्पन्नादीना भेदान्तरम्	"
"	"	समयस्य स्वरूपम्	"
"	"	आगलिकादिनिचार	२९२
"	"	चन्द्रमासादीना तन्नामसप्तसराणां च स्वरूपम्	२९३
"	"	पूर्वाङ्गादित्वरूपम्	"
"	"	पल्योपमादिनिचार	२९४
"	"	पल्योपमस्यानन्तरभेदा , तेषां प्रयोजनानि च	"
"	"	क्षेत्रापेक्षया कालनिचार	२९५
"	"	कालचक्रे शरीरोच्छ्वासादिनिचार	"
१६	बहिरवस्थिता		२९६
"	"	नृलोकग्रहज्योतिष्कनिचार	"
१७	वैमानिका		"
१८	कल्पोपपन्ना कल्पातीताश्च		२९७
"	"	वैमानिकानां द्वेनिध्यम्	"
१९	उपर्युपरि		"
२०	सौधर्म-शान-सनत्कुमार-माहेन्द्र-ब्रह्मलोक-छान्तक महाशुक्र सहस्रारेष्वानतप्राणतयोरारणाच्युतयो- र्नवसु प्रैनेयकेषु विजय वैजयन्त-जयन्ता-ऽपराजितेषु सर्वार्थसिद्धे च		"
"	"	सौधर्मकल्पादीना वर्णनम्	२९८
"	"	अनुत्तराणां पञ्चविधत्वम्	२९९
२१	स्थितिप्रभावसुखशुतिष्ठेद्यानिशुद्धोन्द्रियाग्रधिविषयतोऽधिका		"
"	"	स्थितिप्रभागादिभिरुत्तरोत्तरदेवानां अधिक्यम्	३००
"	"	इन्द्रियाग्रविनिपयाधिकतोत्तरोत्तरदेवानाम्	"
२२	गतिशरीरपरिग्रहाभिमानतो हीना		३०१
"	"	गत्यादिभिरुत्तरोत्तरदेवानां हीनत्वम्	"
"	"	वैमानिकदेवानां शरीरोच्छ्वाय	३०२
"	"	सौधर्मादीनां प्रस्तारा	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
२२	गतिशरीरपरिग्रहाभिमानतो हीन	सौधर्मादिध्वान्तिकाप्रविष्टानां पुष्पावकीर्णानां च विमानानां सङ्ख्या	३०३
"	"	देवानामुच्छ्वाससाहारो	३०४
"	"	देवानां वेदनोपपातानुभावविचार	"
२३	पीतपद्मशुक्लेश्या द्वित्रिशेषेषु		३०५
"	"	वैमानिकानां लेश्या	"
२४	प्रागू ग्रैवेयकेभ्य कल्या		"
"	"	देवाना दृष्टि	३०६
२५	ब्रह्मलोकालया लोकान्तिका		"
२६	सारस्वतादित्यवहन्यरुणगर्दतोपनुपिताव्याबाधमरुतोऽरिष्ठाश्च		३०७
"	"	लोकान्तिकानां व्यवस्था	"
२७	विजयादिषु द्विचरमा		"
"	"	अनुत्तरदेवाना भवोच्छेद	३०८
"	"	तिर्यक्प्रस्ताव	"
२८	औपपातिकमनुष्येभ्य शोपास्तिर्यग्योनय		"
"	"	तिरश्चा निर्देश	"
२९	स्थिति		३०९
३०	भवनेषु दक्षिणार्धाधिपतीना पत्न्योपममध्यर्धम्		"
"	"	भवनवासिना स्थिति	"
३१	शोषाणा पादोने		"
३२	असुरेद्रयो सागरोपममधिक च		३१०
३३	सौधर्मादिषु यथाऋमम्		"
"	"	वैमानिकस्थितिप्रस्ताव	"
३४	सागरोपमे		"
३५	आधिके च		"
३६	सप्त सनत्कुमारे		"
३७	विशेषत्रिसप्तदशैकादशत्रयोदशपञ्चदशभिरधिकाणि च		३११
"	"	माहेन्द्रादीना परा स्थिति	"
३८	आरणाध्युतादूर्ध्वमेकेकेन नरसु ग्रैवेयकेषु निजयादिषु सर्वार्थसिद्धे च		"
३९	अपरा पत्न्योपममधिक च		३१२

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
४०	सागरोपमे		३१२
४१	अधिके च		"
४२	परत परत पूर्वा पूर्वोऽनन्तरा		"
४३	नारकाणां च द्वितीयादिषु		३१३
"	"	नारकाणा स्थिति	"
४४	दश वर्षस्तहस्ताणि प्रथमायाम्		"
४५	भवनेषु च		"
४६	व्यन्तराणां च		"
४७	परा पत्योपमम्		३१४
४८	ज्योतिष्काणामधिकम्		"
४९	प्रहाणामेकम्		"
५०	नक्षत्राणामर्धम्		"
५१	तारकाणां चतुर्भाग		"
५२	जघन्या त्वष्टभाग		"
५३	चतुर्भाग शेषाणाम्		"

पञ्चमोऽध्यायः ५

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
		सूत्रोपन्यास	३१५
१	अजीवकाया धर्माधर्माकाशपुद्गला		"
"	"	प्रतिषेधस्य द्वैविध्यम्	"
"	"	धर्मादीनां विचार	३१६
"	"	अजीवकायमेदा	"
२	द्रव्याणि जीवाश्च		३१९
"	"	द्रव्यशब्दार्थ	"
३	नित्यावस्थितान्यरूपाणि च		"
"	"	सूत्रपाठविचार	३२१

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
३	नित्यावस्थितान्तरूपाणि च	रूपविचार	३२३
४	रूपिण पुद्गला		३२४
"	"	नित्यताया द्वैविध्यम्, अनित्यतायाश्च	"
"	"	पुद्गललक्षणम्	३२५
५	आकाशादेकद्रव्याणि		३२६
"	"	धर्मादीनां सङ्ख्या	"
६	निष्क्रियाणि च		"
"	"	धर्मादिषु क्रियाविचार	"
७	असङ्ख्येया प्रदेशा धर्माधर्मयो		३२९
"	"	धर्माधर्मयो प्रदेशसङ्ख्या	"
८	जीवस्य च		"
"	"	जीवस्य प्रदेशसङ्ख्या	"
९	आकाशस्थानन्ता		३३०
"	"	अलोकेऽवगाहदातृताया विचार	,
"	"	आकाशस्य प्रदेशसङ्ख्या	"
१०	सङ्ख्येयासङ्ख्येयाश्च पुद्गलानाम्		३३१
"	"	पुद्गलानां प्रदेशसङ्ख्या	"
११	नाणो		"
"	"	परमाणो स्वरूपम्	३३२
१२	लोकाकाशेऽवगाह		"
"	"	अवगाहविचार	"
१३	धर्माधर्मयो कृत्स्ने		"
१४	एकप्रदेशादिषु भाज्य पुद्गलानाम्		३३३
"	"	पुद्गलानामवगाह	"
१५	असङ्ख्येयभागादिषु जीवानाम्		३३४
"	"	जीवानामवगाह	"
१६	प्रदेशस्तहारविसर्गान्यां प्रदीपवत्		"
"	"	आत्मप्रदेशानां सङ्कोचनिकासौ	"
१७	गतिस्थित्युपग्रहौ धर्माधर्मयोरुपकार		३३७
१८	आकाशस्यावगाह		३३९

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
१८	आकाशस्यानगाह	आकाशस्योपकार	३३९
"	"	अवगाहगुणत्वम्	"
"	"	आकाशलिङ्गसम्बन्धिमतान्तरम्	३४०
"	"	पुद्गलानामुपकार	३४१
१९	शरीरवाङ्मन प्राणापाना पुद्गलानाम्		"
"	"	वाङ्मनआदीना पौद्गलिकत्वम्	"
२०	मुखदु खजीरितमरणोपग्रहाश्च		३४३
"	"	पुद्गलेषु सर्वोपकारिता	३४६
२१	परस्परुपग्रहो जीवानाम्		"
"	"	जीवोपकार	"
२२	वर्तना परिणाम क्रिया परत्वापरत्वे च कालस्य		३४८
"	"	कालस्योपकार	"
"	"	कालस्य नृलोकश्रुतिता	"
"	"	वर्तनास्वरूपम्	३४९
"	"	परिणामस्वरूपम्	३५०
"	"	हेमन्तवर्णनम्	"
"	"	शिशिरवर्णनम्	३५१
"	"	वसन्तवर्णनम्	"
"	"	ग्रीष्मवर्णनम्	"
"	"	वर्षावर्णनम्	"
"	"	शरद्वर्णनम्	३५२
"	"	वेलानियम	"
"	"	गतिविचार	३५३
"	"	प्रयोगगत्यादिविचार	"
"	"	परत्वापरत्वविचार	"
"	"	पुद्गलशब्दार्थ	३५४
२३	स्पर्शरसगन्धवर्णवन्त पुद्गला		३५५
"	"	पुद्गललक्षणम्	"
"	"	स्पर्शादीना प्रकारा	३५६
"	"	कठिनप्रमुखस्पर्शादीना लक्षणानि	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
२४	शब्द व ध-सौक्ष्म्य-स्थौल्य-सञ्ज्ञान भेद तम इत्याया ऽऽतपोयोतवन्तश्च		३५६
"	"	पुद्गलानां शब्दादिधर्मा	"
"	"	शब्दस्य स्फोटोद् भिन्नत्वम्	३५७
"	"	शब्दस्य पुद्गलत्वे हेतव	३५८
"	"	शब्दस्य गुणत्वे वैशेषिकविचार	"
"	"	शब्दस्य गुणत्वनिरास	"
"	"	नित्यानित्यत्वयोर्विरोधाभाव	३५९
"	"	अन्यमतपूर्वक शब्दस्वरूपम्	३६०
"	"	शब्दस्य भेदप्रभेदा	"
"	"	बन्धस्य त्रैविध्यम्	"
"	"	सौक्ष्म्यस्य द्वैविध्यम्	३६१
"	"	स्थौल्यस्य द्वैविध्यम्	"
"	"	वृत्तादिसंस्थानानां तद्भेदपूर्विका व्याख्या	३६२
"	"	भेदानां पञ्चविधत्वम्	३६३
"	"	तमश्छायादीनां मूर्तद्रव्यविकारता	"
"	"	तमस पुद्गलत्वम्	"
"	"	प्रतिबिम्बस्य पर्यालोचना	३६४
२५	अणव स्कन्धाक्ष		३६५
"	"	पुद्गलानां द्वैविध्यम्	"
"	"	कार्यकारणलक्षणम्	३६६
२६	सङ्घातभेदेभ्य उत्पद्यन्ते		"
"	"	सङ्घातोद्भवे त्रिकारणता	"
"	"	परमाणूनां प्रतिघातस्य त्रैविध्यम्	३६८
"	"	सयोगवन्धयोर्विशेषता	"
२७	भेदादणु		३७१
२८	भेदसङ्घाताभ्यां चाक्षुषा		३७२
"	"	सङ्ख्येयसूत्रान्तरणम्	३७३
२९	उत्पादव्ययधौव्ययुक्तं सत्		३७४
"	"	अभावस्याप्रतिषेधात्मकता	"
"	"	केषाञ्चिद् द्रव्याणामनुपलब्धेर्हेतव	३७५

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
२९	"	द्रव्यपर्यायास्तिको	"
"	"	द्रव्यत्यापलाप	"
"	"	द्रव्यत्यान्यत्वम्	३७६
"	"	द्रव्यपर्यायवाद	३७७
"	"	द्रव्यव्यतिरिक्तता	"
"	"	सामान्यसिद्धि	३७८
"	"	सामान्यविशेषरूपता	"
"	"	कार्यकारणानेकान्तत्वम्	३८०
"	"	अवयविनोऽनन्यत्वम्	"
"	"	दीर्घन्धस्वत्वसिद्धि	३८१
"	"	उत्पादादिपदानामर्थ	"
"	"	उत्पादादेर्भेदा	३८३
"	"	ध्रौव्यसिद्धि	३८५
"	"	विनाशे भेदा	"
"	"	निर्हेतुकनाशपक्ष	३८६
"	"	सहेतुकता नाशस्य	३८७
"	"	उत्पादादीनामेककालत्वादि	३८९
"	"	उत्पादादेर्नित्यानि यत्वे	३९०
३०	तद्भावाव्यय नित्यम्		३९१
"	"	द्रव्यस्य नित्यता	"
"	"	नित्यसूत्रफलम्	३९२
"	"	द्रव्यपर्यायाभ्यां नित्यानित्यत्वे	"
३१	अर्पितानर्पितसिद्धे		३९३
"	"	अर्पितानर्पितस्वरूपम्	"
"	"	विवक्षामुख्यता	"
"	"	नित्यानित्यत्वयोः सहावस्थानविरोधाभाव	३९५
"	"	एकत्रान्नस्यानादिविरोधखण्डनम्	३९६
"	"	धर्मरूपं तिमितखण्डनम्	३९७
"	"	द्रव्याणां पर्यायाणां द्वैविध्यम्	३९८
"	"	द्रव्यास्तिकस्वरूपम्	४००

त्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
१	अर्पितानर्पितसिद्धे	मातृकापदास्तिफम्	४००
"	"	पर्यायवादिमतम्	४०१
"	"	ऋजुसूत्रादिभि पर्यायपक्ष	४०२
"	"	द्रव्यमतनिरूपणम्	४०४
"	"	द्रव्यास्तिके नेगम	४०५
"	"	द्रव्यास्तिके सप्रह	"
"	"	द्रव्यास्तिके व्यग्रहार	"
"	"	पर्यायास्तिके उत्पन्ना०ऋजुसूत्र	४०६
"	"	सदादिभङ्गा	४०७
"	"	एवकारस्यार्थत्रैविध्यम्	४०९
"	"	व्यवच्छेदेऽपि स्याद्वाद	"
"	"	स्वद्रव्यादिना सत्त्वम्	४१०
"	"	अस्तित्वास्तिरूपता	"
"	"	अवक्तव्यत्वम्	४११
"	"	कालादयो दृष्टिहेतव	"
"	"	शुभापदवाच्यता	४१२
"	"	प्रथमो विकल्प	४१३
"	"	धर्मधर्मित्याद्वाद	"
"	"	सद्भावासद्भावापेक्षया द्रव्यस्यैकत्वादिविचार	४१४
"	"	द्वितीयो विकल्प	"
"	"	तृतीयो विकल्प	४१५
"	"	पर्यायादेशविकल्पा	"
"	"	सकलादेशविकलादेशोत्पत्ति	४१६
"	"	चतुर्थो विकल्प	४१७
"	"	पञ्चमो विकल्प	"
"	"	षष्ठो विकल्प	"
"	"	सप्तमो विकल्प	४१८
"	"	नयत्रयापेक्षया सप्तमो गी	"
"	"	शब्दनया	"
"	"	पुद्गलव धहेतु	४१९

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
३२	लिंग्यरुक्षत्वाद् बन्ध		४२०
३३	न जघन्यगुणानाम्		४२१
३४	गुणसाम्ये सदृशानाम्		४२२
३५	द्वयधिकादिगुणानां तु		४२४
३६	बन्धे समाधिकौ पारिणामिकौ		४२६
३७	गुणपर्यायवद् द्रव्यम्		४२७
३८	कालक्षेत्येके		४२९
"	"	कालस्य द्रव्यत्वम्	४२९
"	"	कालद्रव्यस्य पार्यक्यम्	४३०
"	"	काले उत्पादादिमत्ता	"
"	"	भानृचौ कालस्यापेक्षिता	४३१
"	"	परापरत्वादे स्थितिनिशेषापेक्षिता	४३२
"	"	कालस्य पर्यायता	"
३९	सोऽनन्तसमय		४३३
"	"	कालस्य समय	"
"	"	कालेऽवयवविचार	४३४
४०	द्रव्याश्रया निर्गुणा गुणा		४३५
४१	तद्भाव परिणाम		४३६
४२	अनादिरादिमाध्व		४३८
४३	रूपिष्वादिमान्		४३९
४४	योगोपयोगौ जीवेषु		४४०

नमो नमः श्रीप्रमुधर्मसूत्रे ।

शुद्धिपत्रकम् ।

(पाठान्तरादिसमेतम्)

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
११	१४	Punnyāsa	Pannyāsa
११	१४	Add now before Āgamoddhāraka	
१३	१९	मां प्रति	महां
१४	५	निर्धारिता	निर्धारिता
१८	१०	श्रीउमास्वाति०	श्रीउमास्वाति०
२२	१०	उत्तराभ्ययनवृत्तौ	उत्तराभ्ययनसूत्र
२२	१२	०मन्त्रस्तथापदै	०मन्त्रस्तयौषदै
२२	१८	०गमसूत्र०	०गमसूत्र०
<hr/>			
१	९	०सूरिकृताटीका	०सूरिकृता टीका
२	२	स्वच्छतामन्या	स्वच्छतामनन्यां
”	४	०गमिकम०	०गमिकामा०
”	५	शुद्धमध्ययनादिकाले	शुद्धमध्ययनादि काले
”	१०	कर्तृकरणे कृता	कर्तृकरणे कृते सति कर्तृक- रणे कृता
”	१२	च चारित्राद्	चरित्रद्
”	१४	इति कृत्वा ज्ञानशुद्ध —	इतिकृत्वा ज्ञानशुद्ध
”	१८	ज्ञानमन्यया	ज्ञान भवत्यन्यथा
”	२२	पञ्चतया	पञ्चतयी
”	२९	एकतमत्	एकतमत्
”	३०	तच्च सप्रयोजन	तच्च समासप्रयोजनं
३	६	चास्य	वाऽस्य

श्लो	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
३	११	चास्य	वाऽस्य
"	२१	० भोगकर्मां०	० भोग्यकर्मां०
४	१२	जननी	जन्म जन्मनि
"	१७	एवोत्तरोपपत्ति०	एवोत्तरोत्तरोपपत्ति०
५	४	० प्यष्ट०	० प्यभीष्ट०
"	१४	वा	वा,
"	१५	० मेव	० मेव,
६	८	स्वामी निरूपमाह	स्वामिविकल्पमाह
"	३	चामुन,	चामु-न
"	२६	पूर्वैभ्यो न्यूनेषु	पूर्वोभ्योऽन्यूनेषु
७	१६	कन्दफटा०	कन्दमूलफटा०
८	२६	पूनामर्हन्ने०	पूजा-मर्हन्ने०
९	१७	० म्यर्घ्या	० म्यर्घ्य
११	६	० मार्गाप्रदर्शनात्	० मार्गप्रदर्शनात्
"	१३	श्रुताविधिभि	श्रुतानधिभि
"	२१	उक्तसलिल०	उक्त सलिल०
१२	१९	० मभिध्याय अभि०	० मभिध्यायनभि०
१३	१६	सिद्धेभ्य	सिद्धेभ्य ,
"	१७	प्रयुक्त	प्रत्युक्त
"	२२	सूत्रीनिर्देशाद्	सूत्रनिर्देशाद्
१४	२	पङ्क्तिधमपि	०
"	२७	० पमित०	० पामित०
१५	११	० भवनीय इद	० भवनीयमिद
"	२०	सम्बध्यते	सम्बध्यते,
"	२१	गतमभि०	गतमपि
"	२६	विशेषितमिति०	विशेषितमेवेति
१६	१	प्रनचने, इत्येतद्	प्रनचने-“ इत्येतद्
"	२	चेति	च ” इति
"	७	वचोरूप	वचो रूप
"	१५	प्रत्यास-	प्रत्यास,

श्लो	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१६	१५	कर्तुम्	कर्तुम् १
"	२९	०दुचिप्सेच्च	०दुचिप्सेच्च
१७	२०	०वृद्धिसम्भवोऽवसीयते	०वृद्धि संभाव्यमानाऽवसीयते
"	२१	श्रूयन्ते	श्रूयते
१९	१७	उपेन्द्रवज्रा	वशस्थविलम्
२१	२३	तत्प्रसङ्गप्रतिषेधो	तत्प्रसङ्ग इति प्रतिषेधो
२२	६	०मादि०	०माघमादि
"	८	०शुद्धे	०शुद्धे
"	९	प्रवचने शुद्धि०	प्रवचनशुद्धि०
"	२८	तीर्थकृत्स्वभावा०	तीर्थकृत्स्वभावा०
२४	१०	उ० प	उ० ५
३१	६	इन्द्रस्याजीवस्य	इन्द्रस्य जीवस्य
३३	१	लक्षति	लक्षयति
"	४	निश्चितपरिज्ञान	निश्चित परिज्ञान
"	७	विशेष्यकल्पना	विशेषणविशेष्यकल्पना
३४	१	०प्रतिभागेन	०प्रविभागेन
"	४	आत्मतातत्त्वं	आत्मना तत्त्व
"	७	चानुभवति	चानुभवन्ति
३६	१४	फणपरिणामेन	फणापरिणामेन
३८	१०	गतिशरीरा०	गतिजातिशरीरा०
४२	२७	०पार्ष्णादय	०पार्ष्णादय०
४५	१	जीवाकारा प्रतिष्ठितसद्भावे	जीवाकारा प्रतिष्ठिति सद्भावे
"	३१	खला	खलु
४६	६	दुहितृकादिसूत्र-	दुहितृकादि सूत्र-
४८	३	सम्भवन्ति	सम्भवति
५५	१७	पुद्गलादिरूपस्वप्रदेश०	पुद्गलादिरूप स्वप्रदेश०
५६	२४	विवक्षैव	तस्या विवक्षैव
६२	१३	उपरिशाट०	परिशाट०
६३	"	०विषाणादिक	०विषाणादिके
६५	१	सम्यग्दर्शनम्	सम्यग्दर्शनम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
६६	२	अथो चतुर्दशभागा देशोना	०
७०	॥	तत् श्रुत०	तत् सर्वं श्रुत०
॥	८	प्रति निशिष्ट०	प्रतिविशिष्ट०
७२	२१	स्पष्टो मते	स्पष्टो भवति मते
७४	६	निषेधात्	निषिद्धात्
॥	३४	निश्चयत	निश्चयता
॥	१४	प्रत्यक्ष, प्रत्यक्ष चाये	प्रत्यक्ष चाये
॥	१९	ऋते	नूते
७६	१२	इन्द्रियनिमित्तत्वात्	इन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तत्वात्
॥	२४-२५	देशा-दिति	देश इति
८८	२६	भगसाधन०	भावसाधन०
८९	२६-२७	०भिधाय-भिधान	०भिधाय निधान
९१	७	ख्यायन्ते	ख्याप्यन्ते
॥	८	सर्वकृतान्ता	सर्वतीर्थकृतान्ता
॥	२४	कर्करस्पर्श	कर्कशस्पर्श
९५	५	भेदप्रयोजन	भेदप्रयोजन
॥	८	व्यग्रहि विप्र०	व्यवहितविप्र०
९९	१८	ततोऽग्निमात्रे	ततो रत्निमात्रे
१०२	२३	प्रतिपतत्या	प्रतिपतति आ
१०६	१७	मन -अनिन्द्रियं प्रतिनिशिष्ट०	मनोऽनिन्द्रियप्रविष्ट०
११०	२१	कस्मिन्	एकस्मिन्
११५	१०	सङ्ग्रह	सङ्ग्रहस्तस्मात् सर्वम्
॥	११	भवना०	भावना०
११६	५	घटादितैव	घटादिनैव
॥	२२	०र्थप्र०	०र्थनया अर्थप्र०
१२०	९	नित्यतो	इत्यतो
१२४	२९	०कुमारसिद्धि	०कुमारप्रसिद्धि
१२६	११	मतिज्ञानी मनुष्य०	मतिज्ञानी मनुष्यजीवस्य मनुष्य०

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१६	१५	कर्तुम्	कर्तुम् १
"	२९	०दुचिप्सेच्च	०दुचिक्षिप्सेच्च
१७	२०	०शुद्धिसम्भवोऽवसीयते	०शुद्धि संभाव्यमानाऽवसीयते
"	२१	श्रूयन्ते	श्रूयते
१९	१७	उपेन्द्रवज्रा	वशस्यविलम्
२१	२३	तत्प्रसङ्गप्रतिषेधो	तत्प्रसङ्ग इति प्रतिषेधो
२२	६	०भादि०	०मायमादि
"	८	०शुद्धे	०शुद्धे
"	९	प्रवचने शुद्धि०	प्रवचनशुद्धि०
"	२८	तीर्थकृत्तत्त्वाभा०	तीर्थकृत्तत्त्वाभा०
२४	१०	उ० ५	उ० ५
३१	६	इन्द्रस्याजीवस्य	इन्द्रस्य जीवस्य
३३	१	लक्षति	लक्षयति
"	४	निश्चितपरिज्ञान	निश्चित परिज्ञान
"	७	विशेष्यकल्पना	विशेषणविशेष्यकल्पना
३४	१	०प्रतिभागेन	०प्रविभागेन
"	४	आत्मतातत्त्व	आत्मना तत्त्व
"	७	चानुभवति	चानुभवन्ति
३६	१४	फणपरिणामेन	फणापरिणामेन
३८	१०	गतिशरीरा०	गतिजातिशरीरा०
४२	२७	०पार्ष्णादय	०पार्ष्णादय०
४५	१	जीवाकारा प्रतिकृतिसद्भावे	जीवाकारा प्रतिकृति सद्भावे
"	३१	खला	खलु
४६	६	दुहितृकादिसूत्र-	दुहितृकादि सूत्र-
४८	३	सम्भवन्ति	सम्भवति
५५	१७	पुद्गलादिरूपस्वप्रदेश०	पुद्गलादिरूप स्वप्रदेश०
५६	२४	विवक्षैव	तस्या विवक्षैव
६२	१३	उपरिशाट०	परिशाट०
६३	"	०विषाणादिक	०विषाणादिके
६५	१	सम्पददर्शनम्	सम्पददर्शनम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
६६	२	अष्टो चतुर्दशभागा देशोना	०
७०	॥	तत् श्रुत०	तत् सर्वं श्रुत०
॥	८	प्रति निशिष्ट०	प्रतिविशिष्ट०
७२	२१	स्पष्टो मते	स्पष्टो भवति मते
७४	६	निपेधात्	निपिद्धात्
॥	३४	निश्चयत	निश्चयता
॥	१४	प्रत्यक्ष, प्रत्यक्ष चाद्ये	प्रत्यक्ष चाद्ये
॥	१९	नूते	नूते
७६	१२	इन्द्रियनिमित्तत्वात्	इन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तत्वात्
॥	२४-२५	देशा-दिति	देश इति
८८	२६	भावसाधन०	भावसाधन०
८९	२६-२७	०भिधाय-भिधान	०भिधाय निधान
९१	७	ख्यायन्ते	ख्याप्यन्ते
॥	८	सर्वतीर्थकृतान्ता	सर्वतीर्थकृतान्ता
॥	२४	कर्करस्पर्श	कर्करास्पर्श
९५	५	भेदप्रयोजन	भेदप्रयोजन
॥	८	व्यवहि विप्र०	व्यवहितविप्र०
९९	१८	ततोऽरन्निमात्रे	ततो रन्निमात्रे
१०२	२३	प्रतिपतत्या	प्रतिपतति आ
१०६	१७	मन -अनिन्द्रियं प्रतिविशिष्ट०	मनोऽनिन्द्रियप्रविष्ट०
११०	२१	कस्मिन्	एकस्मिन्
११५	१०	सङ्ग्रह	सङ्ग्रहस्तस्मात् सर्वम्
॥	११	भवना०	भावनाना०
११६	५	घटादितैव	घटादिनैव
॥	२२	०र्थप्र०	०र्थनया अर्थप्र०
१२०	९	नित्यतो	इत्यतो
१२४	२९	०कुमारसिद्धि	०कुमारप्रसिद्धि
१२६	११	मतिज्ञानी मनुष्य०	मतिज्ञानी मनुष्यजीवस्थ मनुष्य०
॥	१४	दृष्ट्या	दृष्ट्वा

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१२६	१९	ज्ञानादीना	ज्ञानाना
"	२६	प्रमाणार्थवत् तन्त्रा	प्रमाणहेयवत् तन्त्रा—
१२७	५	प्रकान्तनय०	प्रकान्तं नय०
"	"	चादर्शितं	च दर्शितं
१२८	३	स—समु०	स समु०
"	९	०मानत्वाद्	०मानत्वात्,
"	१७	षणोपेतं,	षणोपेत
"	१८	एवम्भूत इव	एवम्भूत एव
१२८	१९	नान्यदिति	नान्यदेति
"	२०	०तावितिचेत्	०ताविति चेत्
१२९	३०	गम्येते	गम्येते
१३१	९	जीवा जीवा	जीवौ जीवा
"	१०	आद्यार्थ	आद्यार्थे
१३३	४	विपर्ययान्	विपर्ययान्
१३४	२०	कश्चित् प्राणी	■
"	२८	अथैवमेव लौकिका०	अथैवमेव किं लौकिका०
१३७	२४	रोदति	रोदिति
"	३०	किसत्त्व	किसत्त्व
१३८	१२	०नुदयलक्षण	०नुदयक्षयलक्षण
१४०	१९	मध्य—	मध्यगा—
१४२	२२	नियम्य	नियम्य
१४३	५	०भेदात् मुक्त०	०भेदोन्मुक्त०
१४५	५	प्रतिपदविवरणे	प्रतिपद विवरणे
१४८	१९	०निवृत्तौ	०निवृत्तौ
१४९	२९	युञ्जन योग	युज्योर्जन योग
१५०	२८	०हृतानुमीयते	०हृताऽनुमीयते
१५१	५	०लब्धायविषय०	०लब्धार्थे विषय०
१५१	१४	०संशयासर्वार्थ०	०संशयसर्वार्थ०
१५२	२१	०नाकार	०नाकार—
१५४	२२	विलक्ष्यवचन०	विलक्ष्यवचन०

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१५८	१३	उच्यते	उच्यन्ते
१५९	१२	०धोऽध पाताल०	०धोऽध पाताल०
१६०	५	उच्यत्वादिदृष्ट०	०उच्यत्वादि दृष्ट०
"	१४	०शेषस्तथैव	०शेषस्तथेय,
"	१९	०समतासमाहारा०	०समता समाहारा०
"	२१	०मनित्य रथ	०मनित्यस्थं
"	२५	तेजो०	तेजों वायू
"	३१	अमनोज्ञतरामेव	अमनोमतरामेव
"	३२	-पाठ ॥	पाठ ।
१६१	१२	देशान्तरा	देशान्तर—
"	१३	०लक्षणेति,	०लक्षणेति
"	१९	वा	वा,
१६२	२३	०तयाङ्गीकृता	०तयाऽङ्गीकृता
"	३२	०भूते तिप्राणा	०भूते प्राणा०
"	२	०भावैरत	०भावै , अत
१६३	२	व	वा
"	१५	स्तवनादीनामपि	सूचनादीनामपि
"	१९	जुष्टानि	जुष्टानि—
"	२८	‘ सूचनादीना ’ इति ग-पाठ	‘ स्तवनादीनामपि ’ इति क-स्य पाठ
१६४	२	द्वि पञ्चकाभिधानात्	द्विपञ्चकाभिधानात् ,
"	८	०दोषोऽत	दोष , अत
"	११	०तया	०तया,
"	१२	भवन्ति	भवन्ति,
"	२१	०धार्यते, स्वरूपभेदाम्या	०धार्यते स्वरूपभेदाम्या,
"	२२	०करण	०करण,
"	२७	निर्माणनामकर्मा०	निर्माणनाम नामकर्मा०
१६५	३	द्वाराण्यन०	द्वाराणि, अत०
"	१७	०विधाकारा	०विधाकारा
"	२०	विशेष अङ्गोपाङ्गनामनिर्माण०	विशेष अङ्गोपाङ्गनाम निर्माण०

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१६५	२१	संस्कृता	संस्कृता—
”	२५	अङ्गोपाङ्गे	अङ्गोपाङ्गं
१६६	२	० निरपेक्षा	० निरपेक्षा,
”	८	० यान्तर निर्वृत्तौ सत्यपि	० यान्तर, निर्वृत्तौ सत्यपि
”	९	० णाति तस्मान्निर्वृत्ते	० णाति, तस्मान्निर्वृत्ते
”	११	० मपि	० मपि,
”	१२	कथयति	कथयति,
”	१३	यदनुपहृत्यात	यदनुपहृत्या
”	२९	तस्यायमर्थ	तस्यायमर्थ —
१६७	१२	कथ कृत्वोक्त	कथकृत्वोक्तं
”	१७	जनितात्मनो	जनिताऽऽत्मनो
”	२७	खलु	खलु
१६८	७	० श्रुत्य०	० श्रुत्य०
”	८	उपयोगपरि०	उपयोग परि०
”	१२	प्रसङ्गोऽत्यन्तास-	प्रसङ्ग १ अत्यन्तास-
”	१३	० द्वारेण—	० द्वारेण
”	१६	सवेदनानुभवनलक्षणा	सवेदनाऽनुभवनलक्षणा,
”	२४	निर्वृत्त्यादीना	निर्वृत्त्यादीना
”	२६	दर्शयति—	दर्शयति,
”	२७	निर्वर्त्यन्ते	निर्वर्त्यन्ते
”	२९	न च	नैव
”	३०	० च्यते	० च्यते—
१७१	३१	श्रुतज्ञान	श्रुतज्ञान
”	३२	० विधविशे—	विधविशेषणाद् भावश्रुत- विशे-
१७२	६	वा	भावश्रुतपूर्वकत्वाद् वा
”	१४	एतद्विहिताविहितानुभय०	एतद्वि हिताहितानुभय०
”	२२	समस्तत	समस्त्यत
१७३	८	निचायि	निरचायि
१७४	१८	भाषितेनापि	भाष्यं ततोऽपि

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१७०	३	घनि ,	घनि
१७७	१३	हरामीति मोहनीयोदयात् ,	हरामीति, मोहनीयोदयात्
"	२२	चाग्नेर्लक्षण०	चाग्नेर्न लक्षण०
१७७	२६	मतिस्मृतिसङ्गाचिन्ताभिनि०	मति स्मृति सङ्गा चिन्ता ऽभिनि०
१७८	९	०रभावाद्	०रभावाद् ,
"	१३	०न्यस्यानु	०न्यस्या तु
"	१६	कर्मयोग	कर्मयोग ,
१७९	८	०रब्धौ	०रब्धौ
"	१९	विप्रहृगते	विप्रहृगतौ
"	२०	कार्मणमस्ति	कार्मणमिथः
१८०	९	व्यक्ति०	व्यक्त०
"	१५	इत्याह—	इत्याह ।
१८१	२६	योगैर्जीवा	योगे जीवा
१८३	४	०काइए	०काइए
"	७	०काइयत्ताए	०काइयत्ताए
"	१४	तेणट्टेण	तेणट्टेण
१८४	४	द्विसामयिक०	द्विसामयिक०
"	८	०काइए	०काइए
१८४	१०	०काइयत्ताए	०काइयत्ताए
"	१०	सेण	से ण
"	२६	त्रिसमया वा	त्रिसमया वा,
"	२८	नास्तीति	नास्तीति,
१९१	४	०मित्यादि	०मित्यादि भाष्यम्
"	८	प्रतिक्रष्ट	प्रतिक्रुष्ट
१९३	१८	न तु च	ननु च
"	१९	० दुर्लभ	०दुर्लभ ,
"	२१	पोतजा	पोतजा —
"	२३	०धीयते—	०धीयते
१९४	५	दधते	दधते—

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१९४	६	नारकेष्विति	नारकेष्विति,
"	२१	०धारणमनच्छेदो	०धारणम्—अवच्छेदो
"	२६	०द्वान्तर०	०द्वान्तर०
१९५	४	स्यात्	स्यात्,
"	१२	०रूपतानेक०	०रूपताऽनेक०
"	२४	स्याद्,	स्याद् १
१९६	१	कर्मणस्तु	कर्मणस्तु
"	१	च, यथापूर्वं	च, यथा—पूर्वं
"	९	०मेकपरमाणु०	०मे(कै)कपरमाणु०
"	११	समुल्लङ्घ्या	समुल्लङ्घ्य
"	२६	तेषा	तेषां
१९७	५	०मर्थ	०मर्थ —
"	१४	तथा	तथाऽऽ—
"	१९	०दृश्यत्वात्	०दृश्यत्वात्,
"	२५	०विशेषात्	०विशेषात्,
१९८	५	दृश्यन्ते	दृश्यते
"	७	प्रदेशस्त्वध	प्रदेश स्कन्ध
"	२८	प्रदेशमानम्	प्रदेशमानम्
"	३२	०दर्शयति—	०दर्शयति,
१९९	७	चार्षे	चार्षे
"	८	मनोप्रहयोम्यकर्मणस्य	मनोप्रहणयोग्य कर्मणस्य
"	२१	०द्रव्यभावात्	०द्रव्यद्वयाभावात्
२००	१८	ताभ्या०	ताभ्या०
"	१९	०मनादि०	०मनादि०
२०१	■	०कर्माधाय चेतसि, अवोचत् सूरि	०कर्माधाय चेतसि, अवो- चत् सूरि —
"	६	०र्भवतः । सर्वस्यामवस्थाया	र्भवतः सर्वस्यामवस्थाया,
"	२२	०प्रवणमानसं	प्रवणमानसं
२०३	२९	विकल्पो हेया तु	विकल्पो भवस्थताया हेयो तु हेयरूपतया तु

पृष्ठे	पदको	अशुद्धम्	शुद्धम्
२०६	२४	तत्पूर्विकैवा०	तत्पूर्विके चा०
२०७	१२	जन्मनि	०
२०८	॥	चतुर्दशपूर्वधर एव	चतुर्दशपूर्वधरस्य
२०८	१९	परिभूतपाप्मा	परिभूतमाप्मा
२१२	११	०ग्राह्यादयो	ग्राह्यतादयो
२१३	२३	अपर्यादाय	पर्यादाय
२१४	३०	स्पृष्टानि, पुरुषो भदन्त !	स्पृष्टानि, अथ भदन्त ! तेषां शरीराणामन्तरा किमेकजी- वस्पृष्टा अनेकजीवस्पृष्टा ? गौतम ! एकजीवस्पृष्टा, नाने- कजीव स्पृष्टा । पुरुषो भदन्त !
२१५	१४	मनुष्यसंयुत	मनुष्यसयत
२२३	३	देवकु-	सदेवकु-
२२३	५	सत्ता०	सप्तसत्ता०
२२४	१५	यस्य	तस्य
२२६	३	नाम	समुद्घातो नाम
॥	२९	०वर्तन	०वर्तनै
२३१	५	गाह्वता	गाह्वता न पुन
२३२	३	सू०, ५४	सू० ५४
॥	५	शर्कराया	शर्कराप्रमाद्या
२३२	१७	०भासुरा	०भास्वरा
॥	२५	पूर्वाया	पूर्वस्या
२३३	१९	वसुधावर्तिनो	वसुधाऽधोवर्तिनो
२३४	१७	परितनाऽ-	परितनोऽ-
२३७	१५	क्रमेणाधो०	क्रमेणाधोऽधो
२३८	३	स्पष्टयति—लोचन०	स्पष्टयति—न कदाचिद- क्षिनिमेपमात्रमपि न भवन्ति अर्थात् लोचन०
२४१	१९	०	परस्परोदीरितानीति भाष्यम् ।
२४६	२६	त्रैविध्यं	त्रैविध्यम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१९४	६	नारकेष्विति	नारकेष्विति,
"	२१	०धारणमनच्छेदो	०धारणम्—अवच्छेदो
"	२६	०द्वान्तर०	०द्वाऽन्तर०
१९५	४	स्यात्	स्यात्,
"	१२	०रूपतानेक०	०रूपताऽनेक०
"	२४	स्याद्,	स्याद् ^१
१९६	१	कर्मणस्तु	कर्मणस्तु
"	१	च, यथापूर्वं	च, यथा—पूर्वं
"	९	०मेकपरमाणु०	०मे(के)कपरमाणु०
"	११	समुल्लङ्घ्या	समुल्लङ्घ्य
"	२६	तेषा	तेषां
१९७	५	०मर्थ	०मर्थ —
"	१४	तथा	तथाऽऽ—
"	१९	०दृश्यत्वात्	०दृश्यत्वात्,
"	२५	०विशेषात्	०विशेषात्,
१९८	५	दृश्यन्ते	दृश्यते
"	७	प्रदेशस्कन्ध	प्रदेश स्कन्ध
"	२८	प्रदेशमानम्	प्रदेशमानम्
"	३२	०दर्शयति—	०दर्शयति,
१९९	७	चार्षे	चार्षे
"	८	मनोप्रहृद्योग्यकर्मणस्य	मनोप्रहृद्योग्य कर्मणस्य
"	२१	०द्रव्याभावात्	०द्रव्यद्वयाभावात्
२००	१८	ताभ्या०	ताभ्या०
"	१९	०मनादि०	०मनादि०
२०१	४	०कर्माधाय चेतसि, अवोचत् सूरि	०कर्माधाय चेतसि, अवो- चत् सूरि —
"	६	०र्भवतः । सर्वस्याभवस्याया	र्भवतः सर्वस्याभवस्याया,
"	२२	०प्रवणमानसं	प्रवणमानस
२०३	२९	विकल्पो हेया तु	विकल्पो भवस्यताया हेयो तु हेयरूपतया तु

श्लो	पदको	अशुद्धम्	शुद्धम्
२८०	१८	रहितम्	रहितत्वाच्च
२८१	१७	तत्कुमार०	तस्य कुमार०
२८२	२३	रन्तप्रभाया	रन्तप्रभाया
॥	२५	रन्तप्रभाया	रन्तप्रभाया
२८५	२७	दशोत्तरयोजनशतमद्गुल	दशोत्तर योजनशत वहल
२८९	२१	त्रिपञ्चाशत् ०	पञ्चाशत्० (पाठान्तरम्)
२९०	२	सङ्ग्रहव्यव०	सङ्ग्रहाभिधान व्यव०
॥	१०	तत	अत
॥	३०	पद्यते	पद्यन्ते
२९१	६	एष च	एष वा
२९२	२३	० विशिष्टोच्छ्वासपरि०	विशिष्टोच्छ्वासनिः- श्वासपरि०
२९३	१३	मानेन	मासेन
॥	२०	चतुरशी तिगुणिता	चतुरशीतिगुणिता
२९४	२१	एतान्येव	तान्येव
२९५	१४	नाद्यन्त	नाद्यन्ता
२९७	२	तेऽत	ते च
॥	४	तत्रस्थ	तत्र स्थापित इति
२९८	३	सौधर्मादिष्वित्यादि	सौधर्मादिषु कल्पविमा- नेषु वैमानिका देवा भवन्तीत्यादि
॥	७	सर्वरत्नमयो	सर्वरत्नप्रायो
॥	११	माहेन्द्र समु०	माहेन्द्र समु०
॥	१६	लघीयस्त्वावस्थिते०	लघीयस्त्वात् स्थिते०
३००	१६	भवत्युपरीति	भवत्युपर्युपरीति
३०१	२६	न्यूनतरा	न्यूना न्यूनतरा
३०५	१७	कनकचच्छुचय	कनकचच्छय
३०७	१	रणाग्नि०	रणायाग्नि०
३०८	५	० मनुगच्छन्ति	० मधिगच्छन्ति
३०९	७	० प्रभृतीना	० प्रभृतीना

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२४६	३०	तदेतार्येन	तदेतेनार्येन
२४७	२२	पङ्विध	पङ्विध
२४८	११	त्रितये	तृतीयो
"	२९	बालाप्रभृता	बालाप्रभृता
२५१	२८	च	०
२५२	१६	चैतावत्या चा (सत्यावा)	चैतावती सत्या वा
२६२	१४	०रात्तममद्यै	०रात्तनमद्यै
"	२४	आरात्तम०	आरात्तन०
२६३	१६	समुद्रेषूत्पत्स्यते	समुद्रेषूत्पद्यते
२६४	२२	०विशेत्	०विशेत
"	३१	केन	०
२६९	७	नरायुषोमानम्	नरायुषो मानम्
२७२	६	५८४	४२१
२७३	९	०क्रीडागद्युतितिस्रभावा	०क्रीडागतिद्युतिस्त्रभावा
"	१२	विभिन्न	विभिन्न
"	२७	अक्षरानिपातै	अप्सरानिपातै
"	२९-३०	षण्मास व्यतिवर्तेत कियदेक विमान व्यतिवर्तेत कियदेक न व्यतिवर्तेत	षण्मासान् व्यतिवर्जेत् अस्त्ये- कक यं विमान व्यतिवर्जेत् अस्त्येकक यं न व्यतिवर्जेत्
२७४	२	दारुच्छेदप्रज्ञा०	दारुच्छेदे प्रज्ञा०
"	१९	प्रतीयताम्	प्रतीयन्ताम्
"	३१	भेद-	भेदा
२७५	१	अन्ते	अन्त
"	३	द्विर्विकल्पा —	द्विविकल्पा —
"	११	अनुधा	अधुना
"	२३	एकैक०	एक०
"	२८	प्रत्यासन्नै(ते १)श्चेति	प्रत्यासन्नश्चेति
२७७	२६	कार्य—	कार्य—
२७९	२२	पञ्चविंशति०	पञ्चविंशत्०
२८०	१	०हसद्भि-	०हसद्भि-

श्लो	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
३४२	११	०	तत्र शरीराणीत्यादि भा०
"	२०	निसृजति	निसृजन्ति
३४६	१७	०पुद्गलजीव०	०पुद्गल जीव०
३४७	८	०रूपग्रह-	०रूपगृह-
"	१४	लक्षणशब्दोपरि टिप्पणम्—ग्रहिरन्तर्भेदाभिप्रेक्षया सामान्येन।	
३४८	१०	पानन्यभूत०	पानन्यभूत०
"	२६	परिणामकारण	परिणामिकारण
३४९	१९	०मितेन	०मितेर्न
३५१	७	शिरीष०	शिरीषा
"	८	०रादुरन्त	०राच्छुरीत
"	२१	०पाटलप्रसन्ना	पाटलाप्रसन्ना
३५२	२८	प्रतिपाद्य०	प्रतिपाद्य०
३५४	२०	चाराणा	चाराणा
३५५	१४	०भानस्त इति	०भाज इति
३५७	२८	भोगार्थान्तर०	भागोऽर्थान्तर०
३५८	१२	०लाभत्वात्	०लाभात्
३५९	११	शब्दरूपा०	शब्दपरिणामरूपा०
"	१४	०स्थितैरपि	स्थैरपि
"	२६	फले वृन्त०	फलवृन्त०
"	२९	स्यादधुवत्वादिति	स्यादधुवत्वादिति
३६०	१४	वस्त्रसिको	वैस्त्रसिको
"	२७	विवाक्षितम्	न विवाक्षितम्
३६३	४	०भूर्जपत्रादिषु	०भूर्जपत्रादिषु
"	४	अनुतट०	अनुचट०
३६४	२०	तद्वन्त	तद्वन्त
३६५	२१	कारणकार्ययोर्नाशो०	कारणात् कार्यनाशो०
३६६	२५	सूत्रेऽत्र	सूत्रेण
३६७	२३	अणुस्तिष्ठत्य०	अणुस्तिष्ठन्त्य०
"	२३	०हति-	०हनि-
३६९	११	बहुलोकसिद्ध	बहुलोकप्रसिद्ध

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
३०९	१६	भवनासिना	भवनवासिनां
३१२	२५	योजनीया	योजनीयं
३१५	१७	०र्मूलक्षण०	०र्मूलक्षण०
३१६	३	प्रसक्त-	प्रसक्ते-
३१७	६	लाकारमास्कन्दनु(दुः)	लाघाकारमास्कन्दनु (दुः)
"	१३	ससर्गादीनि	ससर्गादीनि हि
३२०	४	०भूतात्परूप०	०भूतात्परूप०
३२१	१६	सम्भवतो	सम्भवन्तो
"	२४	०पत्तिन	०पत्तिर्न
३२२	६	०नाऽऽश्रियते	०नाऽनुश्रियते
"	११	एतानि—अन्तराधिष्कृतानि	एतानीति अन्तराधिष्कृतानि
३२५	६	०	पुद्गला एव रूपिणो भवन्तीत्यादि
३२६	२	आकाशादेक०	आऽऽकाशादेक०
३२८	१	धर्मादय	धर्मादय पुन
३२९	१३	ति	इति
"	२२	०प्रदेशे प्रस्ताव०	०प्रदेशप्रस्ताव०
३३०	६	प्रदेशाश्चर्मादिवत्	प्रदेशा धर्मादिवत्
३३२	१८	०पेक्ष्य	०पेक्ष्य
३३६	१२	औदारिक०	औदारिकादि०
"	१६-१७	देहे त्रैभाग	देह-त्रिभाग
"	२२	पद्मनाल०	पद्मादिनाल०
३३७	१२	ब्रमो	ब्रमो
३३८	२१	०लक्षणस्य	लक्षणस्याव्याप्तता
३३९	१२	अनन्तरो०	अथानन्तरो०
३४०	६	ख—	स्व—
३४०	२५	मन्तातर	मतान्तरं
३४१	१	ज्ञानाधि(नवि २)कारेण	ज्ञानाकारेण
"	३	मूर्त्तादि०	मूर्त्त्यादि०
"	१७	पञ्चविधानीत्यादि भाष्यम्	पञ्चविधानि शरीराण्यौ- दारिकादीनि भाष्यम्

शुद्धिपत्रकम्

श्लो

पङ्क्तौ

अशुद्धम्

शुद्धम्

३७९

१२

सत्

सत्,

"

१८

-यत्-

-ऽऽयत्-

"

२७

०नेकं रूप०

०नेकरूप०

३८१

२३

भया०

भया०

३८४

४

धर्मादीनामपि

धर्मादिष्वपि

"

१५

मूर्ति-

मूर्त्ति-

"

२०

योगो भिज्ञात०

योगोऽपि ज्ञात०

३८५

३

०जुत्वनद्

०जुत्वनद्,

"

१३

०सत्सर्व

सत् सर्व०

"

१८

परिणामे नोत्पाद

परिणामेनोत्पाद

"

२२

परिणतस्यापि

परिणतस्य

३८६

४

त्पद

त्पाद

"

८

०क्षणानन्तर०

०क्षणोत्तर

"

११

निभात्यते

निभात्यते,

"

२६

स्वकारणे०

स्वकारणे०

"

४

भयत्य०

न भयत्य०

३८७

१८

०वस्थापत्तिश्च

०वस्थोत्पत्तिश्च

३८८

७

वाचोयुक्त्या,

वाचोयुक्त्या—

"

१८

पूर्वो-

अपूर्वो-

"

२६

०स्वभावतर्या

स्वभावताया

३८९

१

स्वहेतुरेव

स्वहेतोरव

"

६

०मूर्तत्वापरि०

०मूर्तत्वादिपरि०

"

८

उत्पादादीनामेककालत्वादि

इति विषयोद्देश

"

१६

०भयाकार

०भयाकार ,

"

२७

विनाश

विनाश ,

३९०

२४

इति

इति,

"

३१

स्यात्

स्य

३९१

१५

मिद्यते

मिद्यते,

३९२

३

तद्भाव

तद्भाष ,

"

१०

वाच्यये

वाच्ययं

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
३६९	१८	कन्दली०	कदली
"	२२	पर्यायन-	पर्यायत-
३७०	२५	०गित्यण्। सौदामिनीति त्रिगुदेक०	०गित्यण् सौदामिनीति त्रिगुत्, एक०
३७१	४	कारणत्रिविध्याविशेषे सति ॥	कारणत्रिविध्याविशेषे सति—
३७२	६	■	भेदसङ्घाताभ्यामित्यादि भाष्यम्
"	८	दृश्या	दृशा
"	२१	०विरोधिद्वय	०विरोधि द्वय
३७३	९	परिणामश्च	परिणाम च
"	९	परित	परिणत
"	१४	द्रव्याणा यथा०	द्रव्याणा च यथा०
"	२०	ग्राह्य	ग्राह्य
"	२५	मभिप्राय ,	०मभिप्रायः—
"	२९	प्रतिजानीते,	प्रतिजानीते
३७४	१५	०वस्थाप्रवृत्तौ	०वस्था प्रवृत्तौ
"	१७	घटसंस्थानादि०	घटसंस्थानादि०
"	२२	मात्रत्वाद्, वा	मात्रत्वाद् वा,
"	२३	०पत्यवत्त्वे	०पत्यवत्त्वे
"	२४	निवार्यते,	निवार्यते ?
"	२६	०लभ्यन्ते प्रत्यक्षादिना	०लभ्यन्ते—प्रत्यक्षादिना
"	२८	०भयाग्राहि०	०भयग्राहि
३७६	७	गवादि—	गवाश्वादि—
३७४	२९	पूर्व पूर्वो विधि पर परो०	पूर्व पूर्वो विधि पर परो०
३७५	९	स्थितमिदं	स्थितमिदम्—
"	१७	०स्वभावाऽन्य०	०स्वभावोऽन्य०
३७७	१४	यत्त	यत् त्व
"	१८	सहते	प्रसहते
३७८	१२	०ध्यान्यान्वार्थ०	ध्यान्यान्वार्थ०
"	१४	०स्थास्यते	०स्थाप्यते

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
४०४	६	(सूक्ष्म) सूक्ष्म-	सूक्ष्मसूक्ष्म-
"	१५	०प्रयोजनान्येक०	०प्रयोजनान्येतान्येक०
"	१९	परिणते	परिणते
		०त्यादि	०त्यादि भाष्यम्
४०८	१९	हितानामे(१)	हि नामे
४०९	१३	प्रागेतन (१)	प्रगेतन
"	१८	सामान्ययोग०	सामान्यायोग०
"	१८	प्रागेतन-	प्रगेतन-
"	२९	इह	इह-
४१२	३	घटादिरूपकार्य	घटादिरूपकार्य
"	६	नाप्येकशब्द	नाप्येक शब्द
४१२	१०	एकशब्द	एक शब्द
"	१९	विशेष्यत्वात्,	विशेष्यत्वात् ।
"	२३	०नास्तिनिशेषण०	०नास्ति विशेषण०
"	२४	तावत् परिणाम०	तावत्परिणाम०
४१४	१७	युगपद्भूरि०	युगपद् भूरि०
"	२१	वक्तुरिति	वक्तुरिति
४१४	२३	पर्यायेषु वा,	पर्यायेषु वा
४१६	३	०स्यापिशब्दे०	०स्यापि शब्दे
"	५	नरसिंह नर०	नरसिंहे नर०
"	३०	श्रुतप्रतियोगिन	श्रुतप्रतियोगिन
४१९	४	०परिणाम्यर्पितभजना०	०परिणाम्यर्पितानर्पितभजना०
"	१३	प्रतिधीयते	प्रतिज्ञायते
४२०	३	०प्रदेशाभावेऽपि	प्रवेशाभावेऽपि
"	१२	०रूक्षव्यवहार	०रूक्षसव्यवहार
४२५	२	यथाऽधिकृत	तथाऽधिकृत
४२७	५	परिणम्यत्व च	परिणम्यत्व परिणामकत्व च
४२९	२	तत्तद्गुणविशेषरूपादिपिण्डादिव्य-	तत्तद्ग्रहणविशेषरूपादि-
		पदेशे हेतुस्थित	पिण्डादिव्यवहारदेशितुरित्यत
			(पाठान्तरम्)

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
३९३	१६	न तूत्पादलक्षण पर्यायो विनाशलक्षणो वा	क्रमपरिणत्या न भूत्यादिलक्षण (पाठान्तरम्)
"	२१	व्याहृतम् अनेकधर्माधर्मा,	व्याहृतम्, अनेकधर्माधर्मा
३९४	१	प्राकाश्यं	प्राकाश्य वस्तु
"	२३	०मयात्मकम्	०नयात्मकम्
३९५	४	बलवत्त्वाद्	बलवत्त्वाद्
"	१६	किञ्चित्	किञ्चित्
"	२५	एतदप्यमत्	कालान्तरे तत्रोष्णस्पर्शान्मु- पगमात् अथैव विशेष्यते पदैकत्र शीतो देशे तदेव तत्रोष्णो नास्तीत्येतदप्यसत्
३९६	२	०ग्रहणे	०ग्रहणेन
३९७	६	विरोधो नित्यानित्यवत्	विरोध , नित्यानित्यवत् ,
"	७	अन्योन्य परस्परं	अन्योन्यं -परस्पर
"	२३	इत्यद्भुत०	इत्यद्भुत०
३९८	१७	तमस्तया च	तमस्तया प्रकाशतया च
३९९	२	प्रतिषेधसमप्रादेशविकलादेशै ,	प्रतिषेधविप्रतिषेधसमप्रादे- शविकलादेशै
"		यत सदेक०	यत सदसदेक०
"	१४	०र्पित व्यवहार	र्पितव्यवहार
३९९	२०	दर्पितधर्म०	०दर्पितानर्पितधर्म०
"	२३	०स्तद्योग्य	०स्तद्योग्य-
"	२४	व्यवहारार्पणाम्या	व्यवहारार्पणानर्पणाम्या
४००	११	द्रव्य	द्रव्य भव्य
"	१६	स्वतन्त्रौ	स्वतन्त्र
"	२५	०म्यस्तद्द्रव्या०	०भ्यस्तद् द्रव्या०
४०१	५	०प्रतिक्षेपेण	०प्रतिपक्षेण
"	११	प्रादुर्भावं	प्रादुर्भावात्
४०२	३	पर्यायिनयश्चोत्पा	पर्यायिनयस्योत्पा-
४०२	२३	अत्र वाक्ये	अत्र हि वाक्ये

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
४०४	६	(सूक्ष्म) सूक्ष्म-	सूक्ष्मसूक्ष्म-
"	१५	०प्रयोजनान्येक०	०प्रयोजनान्येतान्येक
"	१९	परिणते	परिणते
		०त्यादि	०त्यादि भाष्यम्
४०८	१९	हितानामे (१)	हि नामे
४०९	१३	प्रागेतन (१)	प्रगेतन
"	१८	सामान्ययोग०	सामान्यायोग०
"	१८	प्रागेतन-	प्रगेतन-
"	२९	इह	इह-
४१२	३	घटादिरूपकार्य	घटादिरूपकार्य
"	६	नाप्येकशब्द	नाप्येक शब्द
४१२	१०	एकशब्द	एक शब्द
"	१९	विशेष्यत्वात्,	विशेष्यत्वात् ।
"	२३	०नास्तिनिशेषण०	०नास्ति निशेषण०
"	२४	तावत् परिणाम०	तावत्परिणाम०
४१४	१७	युगपद्भूरि०	युगपद् भूरि०
"	२१	वक्तुरिति	वक्तुरिति
४१४	२३	पर्यायेषु वा,	पर्यायेषु वा
४१६	३	०स्यापिशब्दे०	०स्यापि शब्दे
"	५	नरसिंह नर०	नरसिंहे नर०
"	३०	अतप्रतियोगिन	श्रुतप्रतियोगिन
४१९	४	०परिणाम्यर्पितभजना०	०परिणाम्यर्पितानर्पितभजना०
"	१३	प्रतिधीयते	प्रतिज्ञायते
४२०	३	०प्रदेशाभावेऽपि	प्रवेशाभावेऽपि
"	१२	०रुक्षद्व्यवहार	०रुक्षसव्यवहार
४२५	२	यथाऽधिकृत	तथाऽधिकृत
४२७	५	परिणम्यत्व च	परिणम्यत्व परिणामकत्व च
४२९	२	तत्तद्गुणविशेषरूपादिपिण्डादिव्य-	तत्तद्ग्रहणविशेषरूपादि-
		पदेशे हेतुरित्यत	पिण्डादिव्यवहारदेशितुरित्यत
			(पाठान्तरम्)

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
४३१	२८	०निरपेक्षेहेत्य०	०निरपेक्षेहेत्य
४३३	१८	तेन	तेनेन
४३४	२५	पञ्च (त्व एव)	पञ्चकादव्यतिरिक्तस्य
४३६	१	गुणानां	गुणपर्यायाणां
४४०	१७	योगप-	योगोपयोगप-
”	२०	जीरेष्वपीति	जीरेष्वन्वपिष्वपीति
”	२३	कथ	काय
”	२४	वाङ्मनोयाग्या पुद्गलाना	वाङ्मनोयोग्य ओदारिक-
			वैक्रियाहारकयोगास्त्रय
			पुद्गलाना
”	२६	सत्यमृषामृषाऽस्त्या (मृषा)	सत्यमृषाऽस्त्यामृषा
४४५	२९	तज्ञानस्य	श्रुतज्ञानस्य
४४६	५	तज्ञानस्य	श्रुतज्ञानस्य
४४७	५	मतिश्रुता०	मतिश्रुता०
४४८	२२	०तुस्त्येकैकैक०	तुस्त्येकैकैकैक०
४४९	३०	मुख्यभेदै	मुख्यभेदौ
४६०	२	हीन	हीना
४६२	६	आकाशादेक०	आऽऽकाशादेक०
